O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

GULISTON DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI

JAMIYAT BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY MUAMMOLARI

mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani

MATERIALLARI TO‘PLAMI

7-8-may 2026-yil

UO‘K 316.4:005.96:1(08)
BBK 60.5ya43
G 58

Jamiyat barqarorligini ta’minlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy muammolari [Matn] / muharrirlar J.X.Karshibayev, G.K.Masharipova, N.A.Saidkulov. – Toshkent: “Existentium-print” nashriyoti, 2026. – 792 b.

Respublika ilmiy-amaliy anjumani O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirining 2026-yil 16-yanvardagi 11-son buyrug‘iga asosan o‘tkazildi.

Anjuman materiallari to‘plamidagi maqola va tezislar sohaga doir ilmiy izlanishlar olib borayotgan professor-o‘qituvchilar, ilmiy xodim-izlanuvchilar, magistrantlar hamda talabalar uchun mo‘ljallangan.

Mazkur to‘plamga kiritilgan materiallarning mazmuni, undagi statistik ma’lumotlar va me’yoriy hujjatlar sanasining to‘g‘riligiga hamda tanqidiy fikr-mulohazalarga mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar.

Mas’ul muharrirlar:
J.X.Karshibayev, b.f.d, professor.
G.K.Masharipova, f.f.d, professor.
N.A.Saidkulov, s.f.b.f.d (PhD), dotsent.

Taqrizchilar:
A.I.Saitkasimov, f.f.d. professor.
R.J.Mahmudov, f.f.n, professor.
M.T.Musayev, s.f.d, professor.
A.A.Asatulloyev, f.f.d. professor v.b.
.

Tahririyat hay’ati:
A.Mansurov, N.Saidkulov, Y.Karimov, X.Yarbayev, O.Yusupaliyev, Sh.Isaxova, D.Xolnazarova, N.Tursinkulov, A.Asatulloyev, B.Rixsiboyev, O.To‘raboyev, U.O‘rinboyev, Sh.Ashuroxunova, Sh.Yo‘ldoshev, E.Mazamkulov, M.Abdusalomova.

ISBN 978-9910-5107-8-6

© “Jamiyat barqarorligini ta’minlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy muammolari” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari, **2026**

© “Existentium-print” nashriyoti, 2026

KIRISH

Bugungi globallashuv sharoitida jamiyat taraqqiyoti va barqarorligini ta’minlash masalasi har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Dunyo miqyosida kechayotgan keskin ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy o‘zgarishlar davlatlar oldiga yangi vazifalarni qo‘ymoqda. Xususan, inson kapitalini rivojlantirish, malakali va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash, ularning salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish jamiyat barqarorligining muhim omiliga aylanmoqda. Zamonaviy sharoitda har qanday davlatning rivojlanish darajasi, avvalo, undagi inson kapitalining sifati va samaradorligi bilan belgilanadi.

Kadrlar salohiyati jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va ma’naviy barqarorligini ta’minlovchi asosiy omillardan biridir. Malakali, bilimli va yuksak ma’naviyatli kadrlar jamiyatda innovatsion rivojlanishni ta’minlaydi, ijtimoiy muammolarni hal etishda muhim rol o‘ynaydi hamda davlat boshqaruvi tizimining samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, kadrlar salohiyatining yetarli darajada rivojlanmaganligi ijtimoiy tengsizlik, ishsizlik, boshqaruvdagi samarasizlik kabi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Bu esa jamiyat barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Jamiyat barqarorligini ta’minlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirish masalasi faqat iqtisodiy yoki tashkiliy muammo bo‘lib qolmay, balki chuqur ijtimoiy-falsafiy mazmun kasb etadi. Chunki bu jarayon insonning bilim, tafakkur, qadriyatlar va ma’naviy dunyosining rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liqdir. Kadrlar tayyorlash tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etish, ta’lim sifati va samaradorligini oshirish, yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash muhim vazifalardan hisoblanadi.

Shuningdek, kadrlar salohiyatini yuksaltirish jarayonida innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish, uzluksiz ta’lim tizimini rivojlantirish muhim o‘rin tutadi. Bu esa nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki jamiyatda ijtimoiy adolat, barqarorlik va farovonlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Guliston davlat pedagogika institutida o‘tkazilayotgan “Jamiyat barqarorligini ta’minlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy muammolari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman mazkur yo‘nalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlarni muhokama qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularning yechimlarini ishlab chiqish uchun muhim ilmiy maydon hisoblanadi. Ushbu anjuman doirasida kadrlar salohiyatini oshirishning nazariy va amaliy jihatlari, inson kapitalini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari, ta’lim tizimini takomillashtirish, zamonaviy boshqaruv mexanizmlarini joriy etish kabi masalalar keng qamrovda tahlil etiladi.

Mazkur anjuman materiallari jamiyat barqarorligini ta’minlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirishning dolzarb muammolarini chuqur o‘rganish, ilg‘or tajribalarni umumlashtirish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Shu jihatdan, mazkur ilmiy-amaliy anjuman mamlakatimizda inson kapitalini rivojlantirish, jamiyatning barqaror va izchil taraqqiyotini ta’minlash yo‘lida muhim ahamiyat kasb etadi.

Guliston davlat pedagogika instituti
rektori J.X.KARSHIBAYEV

1-shu’ba:
KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING FALSAFIY, MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATLARI

КАДРЛАР КАСБИЙ МАЪНАВИЯТИНИНГ ШАКЛЛАНИШИДА ИЖТИМОИЙ ДЕТЕРМИНАНТЛАР

Р.Ж.Маҳмудов
Гулистон давлат университети профессори

Аннотация: Мазкур мақолада кадрлар касбий маънавияти тушунчаси ҳамда унинг шаклланишида ижтимоий детерминантларнинг ўрни ва аҳамияти илмий жиҳатдан таҳлил қилинади. Замонавий жамиятда мутахассис шахсининг касбий фаолияти нафақат билим ва кўникмаларга, балки унинг маънавий-ахлоқий қиёфасига ҳам бевосита боғлиқдир. Шу боис касбий маънавиятнинг шаклланиш жараёнига таъсир этувчи ижтимоий омиллар – оила, таълим тизими, ижтимоий муҳит, қадриятлар тизими ва маданий жараёнлар алоҳида ўрганилади. Мақолада касбий маънавиятнинг ижтимоий табиатга эгалиги асослаб берилиб, унинг шаклланишида жамиятнинг институционал ва маданий таъсир механизмлари ёритилади. Шунингдек, касбий маънавиятни ривожлантиришда ижтимоий детерминантларнинг ўзаро боғлиқлиги ва уларнинг шахс камолотига таъсири очиб берилади.

Калит сўзлар: касбий маънавият, ижтимоий детерминантлар, маънавий қадриятлар, ижтимоий муҳит, таълим тизими, оила, шахс камолоти, ахлоқий меъёрлар, ижтимоийлашув, маданият.

Замонавий жамият тараққиётининг мураккаб ва кўп қиррали жараёнлари шароитида инсон омили, хусусан, унинг касбий ва маънавий салоҳияти устувор аҳамият касб этмоқда. Бугунги кунда мутахассиснинг рақобатбардошлиги фақатгина касбий билим ва малакалар билан эмас, балки унинг маънавий-ахлоқий фазилатлари, ижтимоий масъулияти ва қадриятларга муносабати билан ҳам белгиланади. Шу нуқтаи назардан, касбий маънавият тушунчаси замонавий ижтимоий-фалсафий тадқиқотларнинг муҳим объектига айланиб бормоқда.

Касбий маънавият шахснинг касбий фаолияти жараёнида намоён бўладиган маънавий-ахлоқий сифатлар, қадриятлар ва хулқ-атвор меъёрларининг тизимини ифодалайди. У инсоннинг ижтимоий муҳит билан ўзаро таъсири жараёнида шаклланиб, турли омиллар таъсирида ривожланиб боради. Шу боис касбий маънавиятни индивидуал ҳодиса сифатида эмас, балки ижтимоий шартланган, яъни ижтимоий детерминантлар билан боғлиқ жараён сифатида ўрганиш зарурати юзага келади.

Ижтимоий детерминантлар деганда шахснинг шаклланишига таъсир этувчи ташқи ижтимоий омиллар – оила, таълим тизими, ижтимоий институтлар, маданий муҳит ва жамиятдаги қадриятлар тизими тушунилади. Мазкур омиллар касбий маънавиятнинг шаклланишида ҳал қилувчи рол ўйнаб, шахснинг дунёқараши, ахлоқий позицияси ва касбий фаолиятига бевосита таъсир кўрсатади. Айниқса, глобаллашув ва ахборот оқимлари

кучайган даврда ижтимоий детерминантларнинг таъсири янада мураккаблашиб, янги мазмун касб этмоқда.

Шу боис мазкур мақолада касбий маънавиятнинг шаклланишида ижтимоий детерминантларнинг ўрни, уларнинг ўзаро боғлиқлиги ҳамда шахснинг касбий ва маънавий камолотига таъсири ижтимоий-фалсафий жиҳатдан таҳлил қилинади.

Касбий маънавиятнинг шаклланиши мураккаб ва кўп босқичли жараён бўлиб, у шахснинг индивидуал хусусиятлари билан бир қаторда, турли ижтимоий детерминантлар таъсирида вужудга келади ва ривожланади. Шу боис мазкур жараённи таҳлил этишда уни фақат индивидуал психологик ҳодиса сифатида эмас, балки ижтимоий-фалсафий нуқтаи назардан, яъни жамият билан ўзаро алоқадорликда ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Аввало, касбий маънавиятнинг шаклланишида оила институти асосий детерминант сифатида намоён бўлади. Инсоннинг дастлабки маънавий қарашлари, қадриятлари ва хулқ-атвор меъёрлари айнан оилада шаклланади. Оилада берилган тарбия шахснинг кейинги касбий фаолиятида ҳам ўз аксини топади. Ҳалоллик, масъулият, меҳнатсеварлик каби фазилатлар оилавий муҳитда сингдирилган бўлса, улар кейинчалик касбий фаолиятда муҳим мезон сифатида намоён бўлади. Демак, оила касбий маънавиятнинг бошланғич ва пойдевор босқичини ташкил этади.

Иккинчи муҳим детерминант – бу таълим тизими ҳисобланади. Таълим жараёни шахснинг нафақат билим ва кўникмаларини, балки унинг маънавий-ахлоқий қарашларини шакллантирувчи муҳим ижтимоий институтдир. Айниқса, олий таълим босқичида талабанинг касбий идентификацияси шаклланиб, унда касбий этикага оид қарашлар мустаҳкамланади. Маънавиятшунослик, этика ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанлар орқали талабалар касбий фаолиятда амал қилиниши зарур бўлган ахлоқий меъёрлар ва қадриятлар тизимини ўзлаштиради. Бу эса касбий маънавиятнинг онгли ва тизимли шаклланишига хизмат қилади.

Касбий маънавиятнинг шаклланишида ижтимоий муҳит ва ижтимоий институтлар ҳам муҳим рол ўйнайди. Инсон яшаётган жамиятдаги умумий ижтимоий муҳит, жамоатчилик фикри, оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқлар орқали шаклланаётган қадриятлар тизими шахс онгига бевосита таъсир кўрсатади. Агар жамиятда адолат, қонун устуворлиги, ҳалоллик каби қадриятлар устувор бўлса, бу ҳолат кадрларнинг касбий маънавиятида ҳам акс этади. Аксинча, ижтимоий муҳитдаги салбий тенденциялар касбий маънавиятнинг заифлашувига олиб келиши мумкин.

Шунингдек, касбий маънавиятнинг шаклланишида маданий омиллар алоҳида аҳамият касб этади. Миллий ва умуминсоний қадриятлар, тарихий мерос, урф-одат ва анъаналар шахснинг маънавий дунёқарашини белгилайди. Маданий муҳит орқали шаклланган қадриятлар касбий фаолиятда ҳам ўз ифодасини топади. Масалан, миллий маданиятга хос бўлган ҳурмат, одоб-ахлоқ, жамоавийлик каби хусусиятлар мутахассиснинг касбий хулқ-атворида намоён бўлади.

Бундан ташқари, касбий маънавиятнинг шаклланишида касбий муҳит ва меҳнат жамоаси ҳам муҳим детерминант ҳисобланади. Шахс ўз фаолиятини амалга ошираётган жамоада мавжуд бўлган ахлоқий муҳит, ўзаро муносабатлар, раҳбар ва ходимлар ўртасидаги маданият даражаси унинг касбий маънавиятига сезиларли таъсир кўрсатади. Ижобий муҳитда фаолият юритаётган мутахассис ўз маънавий фазилатларини ривожлантириш имкониятига эга бўлади, салбий муҳит эса акс таъсир кўрсатиши мумкин.

Касбий маънавиятнинг шаклланиши жараёнида юқоридаги детерминантлар ўзаро узвий боғлиқ ҳолда таъсир кўрсатади. Улар алоҳида-алоҳида эмас, балки комплекс тарзда шахснинг маънавий қиёфасини шакллантиради. Шу боис касбий маънавиятни ривожлантириш масаласига тизимли ёндашув зарур бўлиб, унда оила, таълим тизими, ижтимоий муҳит ва маданий омиллар ўртасидаги уйғунлик таъминланиши лозим.

Умуман олганда, касбий маънавиятнинг шаклланишида ижтимоий детерминантлар ҳал қилувчи рол ўйнайди. Улар орқали шахснинг касбий фаолиятидаги ахлоқий меъёрлари,

қадриятларга муносабати ва ижтимоий масъулияти шаклланади. Бу эса ўз навбатида жамият тараққиёти ва ижтимоий барқарорликни таъминлашда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Юқоридаги таҳлиллар шуни кўрсатадики, касбий маънавият шахснинг касбий фаолиятидаги ахлоқий-меъёрий хулқ-атвори, қадриятларга муносабати ва ижтимоий масъулиятини ифодаловчи мураккаб ижтимоий-фалсафий ҳодиса ҳисобланади. Унинг шаклланиши индивидуал жараён бўлиб кўринса-да, аслида у ижтимоий детерминантлар таъсирида вужудга келадиган ва ривожланадиган тизимли жараёндир.

Касбий маънавиятнинг шаклланишида оила, таълим тизими, ижтимоий муҳит, маданий қадриятлар ва касбий жамоа каби омиллар ҳал қилувчи рол ўйнайди. Ушбу детерминантлар шахснинг дунёқараши, ахлоқий позицияси ва касбий фаолиятига бевосита таъсир кўрсатиб, унинг маънавий қиёфасини белгилайди. Айниқса, таълим тизими орқали бериладиган маънавий тарбия ҳамда жамиятда устувор бўлган қадриятлар тизими касбий маънавиятнинг шаклланишида муҳим аҳамият касб этади.

Шу билан бирга, касбий маънавиятни ривожлантириш масаласига тизимли ёндашув зарур бўлиб, унда ижтимоий детерминантларнинг ўзаро уйғунлиги таъминланиши лозим. Фақатгина шундай ёндашув орқали маънавий етук, ижтимоий масъулиятли ва касбий фаолиятида юқори натижаларга эриша оладиган кадрларни шакллантириш мумкин бўлади.

Хулоса қилиб айтганда, касбий маънавиятнинг шаклланишида ижтимоий детерминантлар ҳал қилувчи омил сифатида намоён бўлиб, уларнинг таъсирини чуқур ўрганиш ва амалиётга жорий этиш замонавий жамият тараққиёти учун муҳим илмий-амалий вазифалардан бири ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Эркаев А. Маънавиятшунослик. Маънавият онтологияси ва феноменологияси. 1-китоб. – Тошкент: Маънавият, 2018. – 480 б.
2. Эркаев А. Маънавиятшунослик. Маънавият методологияси ва праксеологияси. 2-китоб. – Тошкент: Маънавият, 2018. – 456 б.
3. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008.
4. Маҳмудов Р. Касбий маънавият: ўқув қўлланма. – Тошкент: Методист, 2023. – 176 б.
5. Машарипова Г.К., Хўжанова Т.Ж. Маънавиятшунослик: Дарслик. – Тошкент: Фан зиёси, 2022. – 416 б.
6. Собирова М.А. Миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими методикаси: Ўқув-услубий мажмуа. – Тошкент: ТДПУ ҳузуридаги Тармоқ маркази, 2024. – 119 б.

ABDURAHMON SAYYOH TOSHKANDIY IJTIMOIY-AXLOQIY KONSEPSIYASINING ZAMONAVIY KADRLAR MA’NAVIYATINI SHAKLLANTIRISHDAGI STRATEGIK AHAMIYATI

A.A.Asatulloyev
Guliston davlat pedagogika instituti
professori v.b., falsafa fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr boshlari Turkiston ma’rifatparvarlik harakatining yirik namoyandasi Abdurahmon Sayyoh Toshkandiyning ijtimoiy-axloqiy qarashlari tizimli tahlil qilingan. Muallifning “Me’yor ul-axloq” asaridagi g‘oyalar, xususan, shaxsning jamiyatdagi o‘rni, rahbar va xodim munosabatlari, kasbiy etika va milliy o‘zlikni anglash masalalari bugungi kunning dolzarb muammosi – kadrlar salohiyatini yuksaltirish prizmasi orqali yoritilgan. Tadqiqotda Toshkandiyning ma’naviy merosi jamiyat barqarorligini ta’minlashning muhim ijtimoiy-falsafiy omili sifatida asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Abdurahmon Sayyoh Toshkandiy, “Me’yor ul-axloq”, “Al-isloh”, kadrlar salohiyati, ijtimoiy barqarorlik, ma’naviy yuksaltirish, jadidchilik, boshqaruv etikasi, milliy tarbiya, intellektual salohiyat, komil inson, kasbiy mas’uliyat.

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida har qanday davlatning qudrati uning ijtimoiy-siyosiy barqarorligi bilan o‘lchanadi. Bu barqarorlikning asosiy ustuni esa – yuksak salohiyatli kadrlar korpusidir. Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida kadrlar ma’naviyatini yuksaltirish, ularda vatanparvarlik va mas’uliyat tuyg‘usini shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Ushbu jarayonda milliy falsafiy merosimizni, xususan, XX asr boshlarida yashab ijod qilgan Abdurahmon Sayyoh Toshkandiyning ijtimoiy-axloqiy qarashlarini tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Toshkandiy o‘zining “Me’yor ul-axloq” asari va “Al-isloh” jurnalidagi faoliyati orqali jamiyatni boshqarish va kadrlarning axloqiy qiyofasini shakllantirish bo‘yicha fundamental g‘oyalarni ilgari surgan.

Abdurahmon Sayyoh Toshkandiy (1881-1918) Turkiston ijtimoiy tafakkuri tarixida o‘chmas iz qoldirgan mutafakkirdir. Uning ma’rifatparvarlik faoliyati shunchaki bilim tarqatish emas, balki jamiyatni ichkaridan isloh qilishga qaratilgan edi. Toshkandiy Hindiston, Misr, Turkiya va Eron kabi mamlakatlarga sayohat qilib, u yerdagi ta’lim va boshqaruv tizimlarini o‘rgangan. Uning xulosasiga ko‘ra, Sharq xalqlarining inqirozi – kadrlarning ilmsizligi va amaldorlarning axloqiy buzilishidir. Shuning uchun ham u “Al-isloh” jurnali orqali nafaqat diniy, balki dunyoviy bilimlarni ham targ‘ib qildi, jamiyat barqarorligi uchun “ma’rifatli xodim” va “adolatli rahbar” konsepsiyasini shakllantirdi.

Toshkandiyning “Me’yor ul-axloq” asari shaxs kamoloti va jamiyat tartibining nizomnomasi sifatida namoyon bo‘ladi. Maqola doirasida ushbu asarning kadrlar salohiyatiga daxldor jihatlarini quyidagicha tahlil qilish mumkin:

1. **Kasbiy komillik va bilim:** Toshkandiy kadrning o‘z sohasini mukammal bilmasligini jamiyatga xiyonat deb baholaydi. Uning fikricha, har bir soha vakili o‘z kasbining sirlarini chuqur egallashi, tinimsiz o‘z ustida ishlashi lozim. Bu bugungi kun tili bilan aytganda “uzluksiz ta’lim” tamoyilining ilk ko‘rinishlaridan biridir.

2. **Boshqaruv madaniyati va rahbar mas’uliyati:** Toshkandiy rahbar kadrlarni jamiyatning “ko‘zi va qalb”iga o‘xshatadi. U rahbarlarning xodimlar bilan muloqotida to‘rt narsani: muloyimlik, adolat, va’daga vafo va shaffoflikni talab qiladi. Uning fikricha, agar rahbar o‘z xodimlariga shafqatli bo‘lsa, xodimlar davlat ishiga sadoqatli bo‘ladi.

3. **Ijtimoiy intizom va vaqtni qadrlash:** Ma’rifatparvar olim “vaqt - o‘tuvchi bulut” ekanligini ta’kidlab, har bir kadr ish vaqtidan samarali foydalanishi kerakligini uqtiradi. Bu jamiyat barqarorligi uchun muhim bo‘lgan mehnat unumdorligi va samaradorligini oshirishning asosi hisoblanadi.

Toshkandiy o‘z asarida kadrlarda bo‘lishi shart bo‘lgan o‘nlab fazilatlarni tahlil qiladi. Biz ulardan eng asosiylarini zamonaviy kadrlar salohiyati bilan bog‘laymiz:

- **Diyonat va halollik:** Korrupsiyaga qarshi kurash sharoitida Toshkandiyning “halol luqma” va “xiyonatdan tiyilish” haqidagi o‘gitlari kadrlar uchun eng katta ma’naviy immunitetdir.
- **Qanoat va iffat:** Shaxsiy manfaatlarni davlat manfaatidan ustun qo‘ymaslik, nafsga asir bo‘lmaslik fazilatlari kadrlarning barqaror faoliyat yuritishini ta’minlaydi.
- **Tolerantlik va muloqot odobi:** Toshkandiy “odamiylik - odob bilan” degan g‘oyani ilgari surib, kadrlarni har qanday vaziyatda ham bosiqlik va o‘zaro hurmatni saqlashga chaqiradi. Bu ko‘p millatli va murakkab ijtimoiy tuzilmaga ega jamiyatlarda ichki barqarorlikni saqlashning garovidir.

Bugungi kunda kadrlar salohiyatini oshirishda bir qator muammolar mavjud bo‘lib, ularning yechimini Toshkandiy g‘oyalaridan topish mumkin:

1. **Nazariya va amaliyotning uzilib qolishi:** Toshkandiy ilmning amaliy natija berishi kerakligini ta’kidlagan. Bugun ham kadrlar tayyorlashda faqat quruq bilimlarni emas, balki amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish dolzarb bo‘lib qolmoqda.

2. **Milliy va umuminsoniy qadriyatlar mutanosibligi:** G‘arb texnologiyalarini o‘zlashtirish jarayonida milliy o‘zlikni yo‘qotib qo‘ymaslik muammosi bor. Toshkandiy sayyoh sifatida G‘arb

va Sharq yutuqlarini ko‘rgan va “milliy axloq asosi ustida dunyoviy taraqqiyot” g‘oyasini ilgari surgan. Bu zamonaviy kadrlarda milliy g‘ururni shakllantirishda muhimdir.

3. **Ma’naviy yetuklikning orqada qolishi:** Kadrning intellekti o‘sgani bilan axloqi o‘smasa, jamiyatda kutilgan natijaga erishib bo‘lmaydi. Toshkandiyning “komil shaxs” konsepsiyasi intellekt va axloqning uyg‘unligiga asoslanadi.

O‘zbekiston Respublikasining taraqqiyot strategiyasida belgilangan “Inson qadri” tushunchasi Toshkandiy qarashlaridagi “hurmat va odob” tamoyillari bilan hamohangdir. Kadrlar tayyorlash tizimiga Toshkandiy asarlaridagi metodikani tatbiq etish, talaba-yoshlarda rahbarlik va boshqaruv madaniyatini shakllantirish uchun maxsus “Etika va estetika” kurslarini kuchaytirish lozim. Shuningdek, davlat xizmatchilari uchun ishlab chiqilayotgan “Odob-axloq qoidalari”da Toshkandiyning “Me’yor ul-axloq” asaridagi konstruktiv g‘oyalardan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, Abdurahmon Sayyoh Toshkandiyning ijtimoiy-axloqiy konsepsiyasi jamiyat barqarorligini ta’minlaydigan “ma’naviy filtr” vazifasini o‘taydi. Kadrlar salohiyatini yuksaltirish shunchaki raqamli ko‘rsatkichlar yoki diplomlar bilan emas, balki har bir mutaxassisning qalbida millatga sadoqat, vijdonan mehnat qilish va kasbiy etika tamoyillarining ildiz otishi bilan bog‘liqdir. Toshkandiy merosi bizga shuni o‘rgatadiki, davlatning kuch-qudrati uning ijtimoiy qatlamlari, ayniqsa kadrlari orasidagi ahillik, adolat va yuksak ma’rifatdadir. Ushbu merosni o‘rganish va amaliyotga joriy etish ijtimoiy-siyosiy sohada olib borilayotgan islohotlarning barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Asatulloyev A.A. Abdurahmon Sayyoh Toshkandiyning ijtimoiy – axloqiy konsepsiyasi. Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2023. – 52 b.
2. Toshkandiy Sayyoh Abdurahmon. Me’yor ul-axloq. – Toshkent: G‘ulom Hasan Orufjonov matbaasi, 1912.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022.
4. Shodmonova S. Turkiston tarixi – matbuot ko‘zgusida (1870-1917 yillar). – Toshkent: Yangi nashr, 2011.
5. Abdurahmonov A. Jadidlar ma’rifatparvarlik harakati. – Toshkent: Ma’naviyat, 2015.
6. Qosimov B. Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002.

YANGI O`ZBEKISTONDA YOSHLARNING IJTIMOIY FAOLLIGINI OSHIRISHDAGI ISLOHOTLAR VA ULARNING AHAMIYATI

Kenjayev Shavkatjon
GulDU dotsenti

Annotatsiya: Maqolada yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil qilingan va mazkur jarayonlarning ahamiyati haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy faollik, jarayon, islohot, yoshlar, ijtimoiy rivojlanish, ta’lim.

Ma’lumki, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirish bo’yicha Harakatlar strategiyasining to’rtinchi yo’nalishi “Ijtimoiy sohani rivojlantirish” etib belgilangan. Yangi O’zbekistonda olib borilayotgan davlat siyosatining g‘oyat muhim yo’nalishi bo’lgan ijtimoiy sohadagi islohotlar quyidagilarni nazarda tutadi: - aholi bandligi va real daromadlarini oshirish; - aholini ijtimoiy himoya qilish va sog‘liqni saqlash tizimini takomillashtirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish; - arzon uy-joylar barpo etish bo’yicha maqsadli dasturlarni amalga oshirish, aholining hayot sharoitlari yaxshilanishini ta’minlovchi yo’l-transport, muhandislikkommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish va

modernizatsiya qilish; - ta’lim va fan sohasini rivojlantirish; - yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirish[1].

Murojaatnomada davlatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev O’zbekistonni rivojlantirishning eng muhim ustuvor vazifalari to’g‘risida to’xtalar ekan mamlakatimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligi birinchi navbatda ijtimoiy sohadagi islohotlar samarasi bilan chambarchas bog‘liq ekanligini ta’kidladi. Shu munosabat bilan, 2019-yilda ijtimoiy sohani yanada rivojlantirishning quyidagi asosiy vazifalari belgilab berildi: - aholi o’rtasida ishsizlikni kamaytirish, odamlar va oilalarning daromadini oshirish; - pensiya va nafaqalarni tayinlash va to’lash tartibini qayta ko’rib chiqish, pensiya tizimini tubdan isloh qilish; - ilm-fan, zamonaviy va uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish; - tibbiy xizmatlar sifatini yaxshilash va ko’lamini kengaytirish; - xotin-qizlar va yoshlarni davlat tomonidan ijtimoiy qo’llab-quvvatlashni yanada kuchaytirish; - aholi turmush sharoitini yaxshilash, uni munosib turar joy bilan ta’minlash, xalq farovonligini oshirish; - jamiyatda sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish, jismoniy tarbiya va sportni yanada ommalashtirish; - turizmni rivojlantirish, sohaga investitsiyalar jalb etish, kadrlar salohiyatini oshirish; - milliy g‘oyani rivojlantirish[2].

Keng qamrovli ijtimoiy rivojlanish sohalari tizimida yoshlarga zamonaviy ta’lim-tarbiya berish va ularni ijtimoiy qo’llab-quvvatlash masalasi naqadar o’tkirligi va dolzarbligi bilan alohida ahamiyatga ega. Zero, tarixdan ma’lumki, har bir davrda aynan ma’rifat jamiyat farovonligiga va mamlakat taraqqiyotiga turtki bergan. Shu sababli endilikda dono xalqimizning “Beshikdan to qabrgacha ilm izla” degan naqlini amaliy hayot faoliyatimizga ko’chirish, mamlakatimizda ta’limning uzluksizligi prinsipini amalda ro’yobga chiqarish masalasi davlat siyosati darajasiga ko’tarilmoqda. So’nggi ikki yilda ta’lim tizimini zamonaviy demokratik davlatlar darajasiga olib chiqish, yoshlarning taraqqiyotning yetakchi kuchi sifatida jamiyatimizdagi o’rnini yanada oshirish bo’yicha keng ko’lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Oliy ta’lim tizimini yanada takomillashtirish ijtimoiy sohadagi islohotlarning muhim yo’nalishiga aylandi. Xususan, 2017-2021 yillarda oliy ta’lim tizimini kompleks rivojlantirish dasturi qabul qilindi. Oliy ta’lim muassasalariga qabul qilishning shaffof mexanizmlari joriy etildi va kvotalar jiddiy ravishda oshirildi. Oliy ta’lim tizimida yangi, zamonaviy ta’lim muassasalari, jumladan, nufuzli xorijiy universitetlarning filiallari tashkil etilmoqda. Yangi tashkil etilgan institut va filiallar hisobidan yurtimizdagi oliy ta’lim muassasalari soni 81 taga, hududlardagi filiallar 15 taga, xorijiy universitetlar filiallari 7 taga yetdi. Oliy ta’lim muassasalarida sirtqi va kechki bo’limlar ochildi. Davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Bularning barchasidan biz yagona bir maqsadni ko’zda tutmoqdamiz. Ya’ni O’zbekiston ilm-fan, intellektual salohiyat sohasida, zamonaviy kadrlar, yuksak texnologiyalar borasida dunyo miqyosida raqobatbardosh bo’lishi shart”. Prezident Murojaatnomasida ta’lim-tarbiya sohasini bevosita inson kamolotiga yanada xizmat qilishini ta’minlash yo’lidagi muhim amaliy qadam sifatida bolalarni maktabgacha ta’lim bilan qamrab olish darajasini 34 foizdan 2019 yilda 44 foizga yetkazish, zamonaviy umumiy o’rta ta’lim tizimini tashkil etish, davlat-xususiy sheriklik tamoyillari asosida xususiy maktablar va bog‘chalar tashkil etish, oliy ta’lim tizimida tahsil olish uchun teng imkoniyat yaratishga qaratilgan ishlarni yanada kuchaytirishga asosiy e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, so’nggi ikki yilda oliy va o’rta maxsus ta’lim muassasalari bitiruvchilarini oliy ta’lim bilan qamrab olish darajasi 9-10 foizdan 15 foizgacha oshirishga erishildi. Shu munosabat bilan Prezident Murojaatnomasida 2019 yilda mamlakatimizda bitiruvchilarni oliy ta’lim bilan qamrab olish darajasini 20 foizga yetkazish va kelgusi yillarda oshirib borishga vazifasi qo’yildi. Zotan, oliy ma’lumotli, yuksak malakaga ega yoshlar soni ortishi jamiyat rivojlanish sur’atlariga sezilarli ta’sir ko’rsatadi. Shuningdek, davlatimiz rahbarining dasturiy ma’ruzasida oliy ta’lim sohaning rivojlanishiga turtki beruvchi quyidagi prinsipial yangi g‘oya va tashabbuslar ilgari surildi: - oliy o’quv yurtlari hamda nodavlat ta’lim maskanlari salohiyati oshirish orqali ular o’rtasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash bo’yicha raqobat muhitini kuchaytirish; - yoshlarga bir vaqtning o’zida bir nechta oliy o’quv yurtiga hujjat topshirish imkoniyatini berish; - oliy ta’lim muassasalariga real imkoniyatlardan kelib chiqqan holda, qabul kvotalarini mustaqil belgilash tizimini joriy etish; - bakalavriat yo’nalishida tahsil olayotgan talabalarga xorijda o’qishni davom ettirish imkoniyatlarini yanada kengaytish. Murojaatnomada mamlakatimiz aholisining yarmidan

ortig‘ini tashkil etadigan yoshlar bilan ishlash masalasi eng asosiy vazifalar qatorida qayd etildi. Bu bejizga emas. Ta’kidlash joizki, taraqqiyot g‘oyasi va istiqbollarini belgilab olmagan, ma’naviy asoslardan mahrum bo’lgan, asosiysi, o’zining yosh fuqarolariga ko’ngiliga yo’l topa olmagan davlat va jamiyat farovon istiqbolni tasavvur qilishi qiyin. Davlatning yoshlarga bo’lgan munosabati jamiyat taraqqiyoti darajasi, uning ochiqligi, oldinga intilayotganligining ko’rsatkichlaridan biridir. Shuning uchun davlatning jamiyatni birlashtirish va fuqarolik tashabbuslarini qo’llab-quvvatlashga qaratilgan siyosatida yoshlar masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Aynan yoshlar islohotlar chuqurlashayotgan davrda turli to’siqlarni yengib o’tishga qodir, mamlakatning yuksalish sari odimlariga kuch bag‘ishlay oladigan aholi qatlamidir. Aynan yoshlar fuqarolik jamiyatining eng faol qismidir, masalan yoshlar turli sohalarda innovatsion loyihalar va texnologiyalarni joriy qilishga ko’proq moslashgan bo’ladi, ular jamiyatga yangi g‘oyalar va bilimlarni tashiydi hamda ularda o’z hayotini qurishga intilish kuchli bo’ladi[3]. Shu jihatdan qaraganda, O’zbekiston yoshlari bugungi va ertangi kun egalari sifatida mamlakatimizda farovon hayot asoslarini barpo etishda bosh strategik resurs hisoblanadi. Mamlakatimizning demokratik yangilanishlar yo’lidan odimlashi va taraqqiyot sur’atlari ko’p jihatdan yoshlarning jamiyat ijtimoiy-siyosiy hayotidagi holati va faolligiga bog‘liq bo’ladi. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev e’tirof etganidek, “... yoshlarimiz bilan ko’proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarini yechish uchun amaliy ko’mak berishimiz kerak. Bu borada uyushmagan yoshlar bilan ishlashga alohida e’tibor qaratishimiz zarur” [4]. 2016-yil 14-sentabrda qabul qilingan “Yoshlarga oid davlat siyosati to’g‘risida”gi O’zbekiston Respublikasi Qonuni ushbu sohaning asosiy yo’nalishlari bo’lgan ijtimoiy, iqtisodiy, huquqiy va tashkiliy chora-tadbirlarni aniq belgilab beradi. Qonunda belgilab berilishicha, O’zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosati “yoshlarni ijtimoiy jihatdan shakllantirish va ularning intellektual, ijodiy va boshqa yo’nalishdagi salohiyatini kamol toptirish uchun shart-sharoitlar yaratishni” nazarda tutadi[5]. Bu jarayonlarda mamlakatimiz yoshlarini bunyodkor g‘oyalar atrofida birlashtirgan O’zbekiston yoshlar ittifoqi muhim o’ringa ega bo’lmoqda. O’zbekiston yoshlar ittifoqi jismonan sog‘lom, ma’nan yetuk va intellektual rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan yosh avlodni shakllantirish, yoshlarni tashqi tahdidlar va “ommaviy madaniyat”ning zararli ta’siridan muhofaza qilish, yoshlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga har tomonlama ko’maklashish va shart-sharoitlarni yaratish maqsadida jismoniy shaxslar tomonidan ittifoq tashkiliy-huquqiy shaklida tuzilgan, O’zbekiston yoshlarini birlashtiruvchi nodavlat notijorat tashkilotidir[6]. Ittifoqning asosiy maqsadi yoshlarni mamlakatda amalga oshirilayotgan demokratik, siyosiy va iqtisodiy islohotlarni yanada chuqurlashtirish, jamiyatda tinchlik va hamjihatlikni mustahkamlash, O’zbekistonni jahonning rivojlangan mamlakatlari qatoriga kirishi jarayonlariga jalb qilish hamda yosh avlodning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini samarali himoya qilishni ta’minlash, yigit-qizlarning ma’naviy va kasbiy saviyasini yuksaltirish, ularning intellektual va ijodiy salohiyatini ro’yobga chiqarishga ko’maklashishdan iborat. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 27-iyundagi farmoni bilan tasdiqlangan “Yoshlar - kelajagimiz” davlat dasturi mamlakatimiz yoshlarining bor salohiyatini ro’yobga chiqarish, jamiyatimizga samarali ijtimoiylashuvini ta’minlash yo’lidagi navbatdagi qadam bo’ldi. Davlat dasturi yoshlarning biznes tashabbuslari, startaplari, g‘oyalari va loyihalarini ro’yobga chiqarishga ko’maklashish va qo’llabquvvatlash, band bo’lmagan yoshlarni mehnat bozorida talab yuqori bo’lgan mutaxassisliklar va biznes yuritish ko’nikmalariga o’qitish, shuningdek, umuman yoshlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini oshirish orqali ularning bandligini ta’minlashga qaratilgan[7]. Davlat dasturidagi tadbirlarni moliyalashtirish uchun O’zbekiston yoshlar ittifoqi huzurida “Yoshlar - kelajagimiz” jamg‘armasi tashkil etildi. Jamg‘arma mablag‘laridan quyidagilarni amalga oshirish uchun foydalanadi: - yoshlarning biznes tashabbuslari, startaplari, g‘oyalari va loyihalarini amalga oshirish uchun tijorat banklari orqali yillik 7 foiz stavka bilan imtiyozli kredit va molmulkni lizingga berish; - Davlat dasturi doirasida olinadigan kreditlar bo’yicha kredit hajmining 50 foizidan ko’p bo’lmagan miqdorda kafilliklar berish; - Davlat dasturi doirasida amalga oshiriladigan tadbirkorlik loyihalarida ular qiymatining 50 foizidan ko’p bo’lmagan miqdorda ishtirok etish, keyinchalik Jamg‘arma ulushini 5 yil davomida realizatsiya qilish; - tegishli ko’nikmalarga ega band bo’lmagan yoshlar yashaydigan uy xo’jaliklari

uchun 20 tagacha parranda va quyon bolasi, 5 ta mayda va 2 ta yirik qoramol sotib olish, ularning qiymatini kelishilgan muddatlarda qaytargan holda ularni boqish va keyinchalik realizatsiya qilishda ko’maklashish; - yoshlarning qayta tayyorlanishi va malaka oshirishini tashkil etish, mehnat bozorida talab yuqori bo’lgan kasblarga o’qitish, shuningdek, ularga biznes yuritish ko’nikmalarini singdirish. Davlat dasturi doirasida 2018-yil 1-iyuldan hududlarda davlat-xususiy sheriklik shartlarida “Yosh tadbirkorlar” kovorking-markazlari, “Yoshlar mehnat guzari” komplekslari qurilishi boshlandi. Ma’lumot uchun “Yoshlar mehnat guzari”majmuasi - savdo-maishiy va kichik ishlab chiqarish maydonlarini tashkil etish uchun mehnat kuchi haddan ziyod bo’lgan tumanlarda barpo etilgan binolar majmuasi. “Yosh tadbirkorlar” kovorking markazi - yosh tadbirkorlarga imtiyozli shartlarda binolar, ofis texnikasi va sarflash materiallarini ijaraga berish, ularni internet bilan ta’minlash, shuningdek, yoshlarning biznes tashabbuslari, staraplari, g‘oyalari va loyihalarini amalga oshirishga boshqacha ko’mak berish, jumladan, biznes rejalar ishlab chiqish, maslahat, yuridik, buxgalteriya va boshqa xizmat turlarini ko’rsatish, forumlar, master-klasslar va seminarlar tashkil tashkil etish uchun ixtisoslashgan markaz. Globallashuv sharoitida jamiyatimiz taraqqiyotiga nisbatan yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda noan’naviy tahdidlar yuzaga kelmoqdaki, hozirgi davrda milliy ma’naviyat, milliy g‘oya targ‘ibotini zamonamiz talablari darajasida yanada takomillashtirishga kuchli ehtiyoj sezilmoqda. Bu jarayonda yoshlar masalasi mamlakatimizda bugun va kelajak bog‘liqligini ta’minlovchi, milliy o’ziga xoslikni saqlab qoluvchi muhim omil sifatida namoyon bo’lmoqda. Prezidentimiz tomonidan davlat-xususiy sheriklik asosida yangi madaniyat va istirohat bog‘larini tashkil etish, ularni yosh avlod orasida sog‘lom turmush targ‘ibotiga hamda kitobxonlik madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladigan zamonaviy yoshlar maskanlariga aylantirish taklifi ilgari surildi. Yurtimizda milliy g‘oyasiz, milliy o’zlikni anglamasdan turib, vatanparvarliksiz hech qanday islohotlarni amalga oshirish mumkin emasligi ta’kidlandi. Davlatimiz rahbari yoshlar ongiga buyuk alloma va adiblarimizning bebaho merosi, yengilmas sarkarda va arboblarimizning jasoratini singdirish, ularda milliy g‘urur va iftixor tuyg‘ularini kuchaytirish masalasiga alohida e’tibor qaratib, “O’zbekiston tarixi” telekanalini tashkil etish tashabbusi bilan chiqdi. Zero, tarixiy xotirasiz kelajakni tasavvur etish mushkuldir. Xolisona tarix asosiga qurilgan milliy g‘oya mamlakatimizda keng qamrovli islohotlar uchun cheksiz kuch-qudrat manbai bo’lib xizmat qiladi. Zero, Davlatimiz rahbari Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Biz O’zbekistonning buyuk kelajagini barpo etishga mahkam bel bog‘lagan ekanmiz, bu ulug‘ ishni ertaga emas bugun boshlashimiz, buning uchun avvalo navqiron yoshlarimizga zarur sharoitlarni aynan bugun yaratib berishimiz kerak” [8]. Ta’kidlash joizki, yurtimizda bugungi kunda tamomila yangi bo’lgan sifat bosqichida amalga oshirilayotgan demokratik islohotlar boshqa ulug‘vor vazifalar bilan bir qatorda, yoshlarning ezgu maqsadlari, intilishlari g‘oyalari va eng muhim innovatsion g‘oyalarini har tomonlama izchil ravishda ro’yobga chiqarishga yo’naltirilgandir. O’z navbatida demokratiyaning eng ilg‘or qoidalari va qadriyatlarini faoliyatining yetakchi mezoniga aylantira olgan yoshlarimiz yurtimiz taraqqiyotining tayanchi bo’lishdek buyuk maqomga ega bo’ladilar. Umuman olganda, bugungi yuksalish davri siyosatida mamlakatimizda izchil iqtisodiy islohotlar ijtimoiy rivojlanishning tarkibiy qismi sifatida qaralmoqda. Bu esa hozirda intellektual jihatdan yetuk va ijodiy salohiyatli hamda zamonaviy bilim va ko’nikmalarga ega bo’lgan, mamlakatimizning munosib kelajagi uchun javobgarlikni o’z zimmasiga ola biladigan yoshlarni tarbiya qilish mexanizmlarini yanada takomillashtirilishini nazarda tutadi. Mamlakatimizda yoshlar o’z salohiyat va intilishlarini ro’yobga chiqarishlari uchun yaratilayotgan barcha shart-sharoitlar kelgusida ularni barkamol qilib tarbiyalash, raqobatbardosh kadrlar sifatida shakllanishi, o’z innovatsion g‘oyalar va tashabbuslari orqali yurt ravnaqi va Vatan tinchiligiga o’z hissasini qo’shishiga xizmat qiladi. So‘nggi yillarda “Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili” davlat dasturi, “Yoshlar daftari” va “Yoshlar dasturlari”ning amalga oshirilishi natijasida 596 ming nafar yoshlar bandligi ta’minlandi hamda 25,7 ming nafar imkoniyati cheklangan va tibbiy yordamga muhtoj yoshlar doimiy nazoratga olindi. “Yoshlar daftari” jamg‘armalarida mahalliy byudjetning orttirilgan qismining 15 foizi va ijro hujjatlariga oid undiruvlar hisobidan 382,8 mlrd so‘m mablag‘ shakllantirildi. Ushbu mablag‘lar hisobidan 140 mingga yaqin yoshga ijtimoiy-moddiy yordam ko‘rsatildi. Yoshlarning tadbirkorlik

faoliyatini rivojlantirish, yangi g‘oyalar asosida ishlab chiqilgan innovatsion, startap va biznes loyihalarini moliyalashtirish maqsadida 3,3 trln miqdoridagi mablag‘larni yo‘naltirish orqali 132 ming nafar yoshlarga imtiyozli kreditlar ajratildi. Bir necha kun avval O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mahallalarda yoshlar bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori imzolandi

1. Unga ko‘ra Respublikamizdagi jami 9 309 ta mahallada yoshlar yetakchisi lavozimi joriy etildi.

2. Yoshlar ishlari agentligi, uning hududiy boshqarmalari va bo‘limlari tuzilmalarida mahalla va ta’lim muassasalarida yoshlar bilan ishlash bo‘linmalari tashkil etildi.

3. Quyidagilar mahalladagi yoshlar yetakchisining asosiy vazifalari etib belgilandi: “Yoshlar balansi”ni shakllantirish, yoshlar to‘g‘risidagi zarur ma’lumotlarni “Yoshlar daftari” va “Yoshlar portali” elektron platformalariga kiritib borish, ular bilan samarali ish tashkil qilish; Mahallalarda yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish, milliy xalq o‘yinlari va sport turlarini yoshlar orasida ommalashtirish, besh muhim tashabbus loyihalari, yoshlar festivallari va boshqa madaniy-ma’rifiy tadbirlarni amalga oshirish; Yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, iqtidori, iste’dodi va tashabbuslarini rag‘batlantirish hamda hayotda o‘z o‘rnini topishlariga ko‘maklashish; Yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash hamda ularning intellektual jihatdan kamol topishini va ma’naviy rivojlanishini ta’minlash; huquqbuzarlik sodir etishga moyilligi bo‘lgan yoshlar bilan tizimli ishlash, jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilingan, ixtisoslashtirilgan o‘quv-tarbiya muassasalaridan qaytib kelgan yoshlarning ijtimoiy-pedagogik reabilitatsiya qilinishi va moslashuviga ko‘maklashish.

4. Yetakchilar o‘ziga biriktirilgan mahallalarda faoliyatini quyidagi asosiy yo‘nalishlarda amalga oshiradi madaniyat va san’atni targ‘ib qilish borasida sog‘lom turmush tarzi va sportni ommalashtirish borasida axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishni tashkil qilish borasida ma’naviyat va kitobxonlikni targ‘ib qilish borasida vatanparvarlik ruhida tarbiyalash va huquqiy savodxonlikni oshirish borasida tadbirkorlik g‘oyalarini qo‘llab-quvvatlash borasida

5. Yetakchi lavozimiga nomzodlar tumanlar (shaharlar) hokimlari boshchiligidagi tanlov komissiyalarini shakllantirish orqali ochiq tanlovlar asosida ishga qabul qilinadi. So‘nggi yillarda “Yoshlarni qo‘llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili” davlat dasturi, “Yoshlar daftari” va “Yoshlar dasturlari”ning amalga oshirilishi natijasida 596 ming nafar yoshlar bandligi ta’minlandi hamda 25,7 ming nafar imkoniyati cheklangan va tibbiy yordamga muhtoj yoshlar doimiy nazoratga olindi. “Yoshlar daftari” jamg‘armalarida mahalliy byudjetning orttirilgan qismining 15 foizi va ijro hujjatlariga oid undiruvlar hisobidan 382,8 mlrd so‘m mablag‘ shakllantirildi. Ushbu mablag‘lar hisobidan 140 mingga yaqin yoshga ijtimoiy-moddiy yordam ko‘rsatildi. Yoshlarning tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish, yangi g‘oyalar asosida ishlab chiqilgan innovatsion, startap va biznes loyihalarini moliyalashtirish maqsadida 3,3 trln miqdoridagi mablag‘larni yo‘naltirish orqali 132 ming nafar yoshlarga imtiyozli kreditlar ajratildi. Yetakchi lavozimiga yoshlar bilan ishlash tajribasiga ega, yoshlarni ergashtira oladigan, shaxsiy fazilatlari bilan namuna ko‘rsatgan, fidoyi, sadoqatli va vatanparvar nomzodlar tayinlanadi. Yetakchining oylik ish haqi miqdori u biriktirilgan mahalladagi xonadonlar soniga mutanosib ravishda quyidagicha belgilandi: - xonadonlar soni 500 tagacha bo‘lgan mahallada - mehnatga haq to‘lashning eng kam miqdorining 5 baravari miqdorida; - xonadonlar soni 501 tadan 1 000 tagacha bo‘lgan mahallada - mehnatga haq to‘lashning eng kam miqdorining 5,5 baravari miqdorida; - xonadonlar soni 1 000 tadan ortiq bo‘lgan mahallada - mehnatga haq to‘lashning eng kam miqdorining 6 baravari miqdorida. Ish faoliyati natijalariga ko‘ra Yetakchilarni Milliy kadrlar zaxirasiga kiritiladi. Yetakchi sifatida ishga qabul qilingan shaxslarning harbiy va maxsus unvonlari saqlab qolinadi. Yetakchi sifatidagi ish staji navbatdagi harbiy va maxsus unvonlar olishda hisobga olinadi, shuningdek, ularga oldingi ish joyiga qaytganida qonunchilikda belgilangan barcha imtiyozlar tatbiq etiladi. Har bir Yetakchining ish faoliyati to‘liq raqamlashtiriladi hamda quyidagi yo‘nalishlarni nazarda tutuvchi elektron reyting tizimi (KPI) joriy etiladi. Mahalladagi Yoshlar yetakchisini saralash natijalari to‘g‘risida Respublika bo‘yicha 9 309 ta mahallada Yoshlar yetakchilari lavozimiga nomzodlar uchun “vacancy.argos.uz” portalida tanlov e’lon qilindi.

Tanlovda lavozimiga jami 42 538 nafar nomzodlar onlayn hujjat topshirdi (bir o‘ringa 4,6 nafar). Respublika ishchi guruhi tomonidan nomzodlar bilan suhbat o‘tkazilib, 9 309 ta (100 foiz) mahallalar uchun nomzodlar tanlab olindi. Qaror bilan, Prezident huzuridagi Davlat xizmatini rivojlantirish agentligi, Davlat boshqaruvi akademiyasi va Yoshlar ishlari agentligi hamkorligida etilayotgan tizimning tub mohiyati va samarali faoliyat ko‘rsatishini ta’minlash bo‘yicha joriy yilning 25-28 yanvar kunlari masofaviy tartibda tashkil etilgan o‘quvseminarda 9294 nafar Yoshlar yetakchilari ishtirok etdi. O‘quv davomida yoshlar bilan ishlashning yangicha boshqaruv mexanizmlarini joriy etish maqsadida ishtirokchilar metodik jihatdan ta’minlandi, yoshlar yetakchilarining tashkiliyhuquqiy bilimlari oshirildi, ularda yoshlar muammolarini bevosita mahallalarda hal etish ko‘nikmalari shakllantirildi. Yuqorida qayd etilgan har bitta vazifani yoshlar manfaatidan kelib chiqib, mutasaddi vazirlik va idoralar, hokimliklar, sektor rahbarlari bilan hamkorlikda tizimli va sifatli amalga oshirilishi ta’minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “O’zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo’yicha Harakatlar strategiyasi to’g‘risida”gi Farmoni // “Xalq so’zi” gazetasi, 2017 yil 8 fevral. №28 (6722).

2. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. // “Xalq so’zi” gazetasi. 2018 yil 29 dekabr. №271-272 (7229-7230)

3. Козина Е.С. Развитие инновационного потенциала в рамках молодежной политики. Сборник статей. - М.: Директ -Медиа, 2013. - С. 29.

4. Mirziyoyev SH.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta’minlash - yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. - T.: O’zbekiston, 2017. - B. 23.

5. “Yoshlarga oid davlat siyosati to’g‘risida” gi O’zbekiston Respublikasi Qonuni. 2016 yil 14 sentabr // O’zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi - Lex.Uz. http://lex.uz/

6. O’zbekiston yoshlar ittifoqi. http://yoshlarittifoqi.uz/uz/ menu/maqsad-va vazifalar

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшлар- келажагимиз” Давлат дастури тўғрисида”ги Фармони. 2018 йил 27 июн // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси - Lex.Uz. http://lex.uz/

8. Kenjayev Sh, Jabborov J. Aholining turli guruhlari bilan ijtimoiy ish. O‘quv qo‘llanma/T,. 2025 y.

YANGI O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA SALOHIYATLI KADRLARNI TAYYORLASH MUAMMOLARI

Ravshanbek Mahmudov
Guliston davlat universiteti professori

ANNOTATSIYA: Maqolada Yangi O‘zbekistonni barpo etishda yetuk, zamon talabiga javob beradigan barkamol kadrlarni o‘rni masalasi yoritilgan. Kadrlarni salohiyatli, ishbilarmon, aql-farosatli, bilimli bo‘lishining ma’naviy-axloqiy ahamiyati ko‘rsatib berilgan. Yetuk kadrlarni tayyorlash muammolari haqida dolzarb masalalar ko‘tarilgan.

KALIT SO‘ZLAR: Yangi O‘zbekiston, inson, yetuk, barkamol, salohiyat, ishbilarmonlik, bilim, badiiy asar, yozma va og‘zaki savodxonlik, rahbarlik salohiyati.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 24-apreldagi “2026-yil 1-chorak yakunlariga bag‘ishlangan videokonferensiyasi”da “Har bir inson dunyoqarashini o‘zgartirishi kerak”, degan ulug‘ g‘oyani ilgari surdilar. Mamlakatni mustaqilikka erishganiga 35 yil to‘lmoqda. Bu yillar qisqa, oz muddat emas. Bu davrda, ayniqsa, so‘nggi 10

yillikda misli ko‘rilmagan ishlar amalga oshirildi. Yuzlab yangi tushunchalar, iboralar iste’molga kirib keldi. “Yangi O‘zbekiston”, “yangi uyg‘onish davri”, “Harakatlar strategiyasi”, “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”, “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar konsepsiyasi”, “Ta’lim-tarbiya konsepsiyasi”, “O‘zbekiston 2030” kabi tushunchalar me’yoriy hujjatlarda Yangi O‘zbekistonni barpo etish poydevori yaratildi.

Har bir davrda taraqqiyotni kadrlar hal qiladi. Shu jihatdan olganda bugungi “Jamiyat barqarorligini ta’minlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy muammolari” mavzusidagi ilmiy-amaliy anjumanini ahamiyati nihoyatda katta. Ayniqsa, “Kadrlar salohiyatini yuksaltirishning falsafiy, ma’naviy, axloqiy jihatlari” bugungi kun uchun alohida dolzarb.

O‘zbek tilining izohli lug‘atida kadr so‘zining to‘rtta ma’nosi borligi ko‘rsatib o‘rilgan: “biror korxona, muassasa yoki kasaba uyushma tashkilotining tajribakor xizmatchi, ishchi va xodimlari” ma’nosini bildiradi, “kadr yetkazib bermoq”, “kadr tayyorlamoq”, “hamma narsani kadrlar hal qiladi”, “ilmim bor kadrman deb bizniyam nazarga ilmaydi” (P.Tursun, “O‘qituvchi” romani). Kadrlar bo‘limi korxona yoki muassasaning ishga qabul qilish, ishdan bo‘shatish, ishchilarni boshqaruvchi bo‘limi (1.358) Bugun kompyuter, axborot texnologiyalar, sun’iy intellekt rivojlangan davr. Hayot shiddatli o‘tmoqda. Bir sutka 24 soat bo‘lgan bo‘lsa, mutaxassislarning aytishicha, bugun bir sutka 20-22 soatni tashkil etmoqda. Aprel oyida may oyi ob-havosi kezmoqda. Bu kabi yuzlab hodisalar davr, zamon, inson aql-u zakovati, texnika o‘ta tez rivojlanayotganini ko‘rsatadi. Biz bilamizki, Birinchi uyg‘onish davri ma’rifiy uyg‘onish davrini yuzaga keltirdi. Ilm-ma’rifatli bo‘lish orzusi barcha tabaqalardagi insonlarni asosiy orzusiga aylandi. Natijada 2000 nafarga yaqin ulamoqlar, olimlar yetishib chiqdi. Ikkinchi Uyg‘onish davri esa yetishib chiqqan siymolarni uyg‘otdi. Ular odil podsho, adolatli rahbar, adolatli jamiyat, komil inson g‘oyalarini ilgari surdilar. Manbalardan ma’lumki, har ikkala renessans davrlari olimlari asarlarida birinchi galda insonparvarlik, adolatparvarlik, mehnatsevarlik, burchga sadoqat, tevarak-atrofdagi insonlarga yaxshilik qilish, ezgulik ulashish kabi o‘lmas, eskirmas g‘oyalar asosiy o‘rinni egalladi. Imom Ismoil Buxoriyning “Barcha amallar niyatga qarab bo‘ladi” (2.34) degan falsafiy g‘oyasi shiorga aylanib ketgan.

Bugun O‘zbekiston yetakchisi Yangi O‘zbekiston Uchinchi renessans sari degan shiorni ilgari surmoqda. Bu ulug‘ g‘oyani amalga oshirish uchun Islom Svilizatsiya markazi, Imom Buxoriy majmuasi, Burxoniddin Marg‘inoniy majmuasi, Prezident maktablari, ijod maktablari, fanlarni chuqur o‘rgatuvchi maxsus maktablar, nafis san’at maktablari, nodavlat maktablari tashkil etildi. O‘quvchilarimizni maktabdan yetuklik guvohnomasini qo‘liga olmasdanoq jahonning nufuzli oliy o‘quv yurtlari talabalariga aylanishmoqda. Bu kabilar olamshumul islohotlar natijasidir. Bu kabi ortga qaytmas islohotlar amalga oshirilayotgan bo‘lsa-da ayrim, hamma havas qiladigan lavozimlardagi kadrlar vazifasiga lavozimiga noloyiq, sharmandali ishlarni amalga oshirmoqdalar. Bugun ijtimoiy tarmoqlarni ko‘rsangiz, bank xodimi 40 million dollar bilan, soliq xodimi tillo taqinchoqlar bilan, yana bir rahbar 186 mlrd, hokim yordamchilari esa noqonuniy yer maydonlarini sotganligi kabi bir-biridan vahimali, jirkanch voqea-hodisalarni o‘qib hayratlanasiz. Afsuski, bu insonlarni barchasi turli lavozimlardagi rahbarlardir. Oliy ma’lumotli, katta hayot tajribasiga ega bo‘lgan oilali, farzandli, qudali insonlardir. Xo‘sh, savol tug‘iladi. Bu kabilar qanday qilib, yuqori lavozimga kelib qolishgan? Kimlar bu lavozimlarga tavsiya qilgan? Bir paytlar “Mushtum” jurnalida biror shaxs haqida tanqidiy maqola yoki felyeton bosilib chiqsa, o‘sha shaxs ishdan olinar, qamalar edi. Bugungi globallashuv davrida axborot kommunikatsiyalar rivojlangan kunlarda davlat, xalq mulkini talon-taroj qilgan, xalq nafratiga sazovor bo‘lgan shaxslar qilgan jinoyatlaridan keyin ozgina muddatdan so‘ng yana turli yuqori lavozimlarni egallayotganliklarini sababi nimada? O‘sha turli toifadagi rahbarlarni bilim darajasi, dunyoqarashi qay ahvoldaligini kim nazorat qiladi? Bu kabi salbiy oqibatlarni oldini olish uchun faylasuflar, siyosatshunoslar, jurnalistlar, ijodkorlar ko‘proq bong urishi zarur, deb o‘ylayman. Kadrlar salohiyatini yuksaltirish uchun maxsus “RAHBAR O‘QUV MARKAZLARI” tashkil etilishi zarur. Bizningcha, bugungi zamon talablariga javob beradigan turli toifadagi pora, o‘g‘rilik, talon-tarojlik, firibgarlik, qarindosh urug‘chilik bilan yomon otliq bo‘layotgan “rahbarlar” Kaykovusning “Qobusnoma”, Abu Nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri”, Alisher Navoiyning “Mahbub ul qulub”, Koshifiyning “Axloqi Muxsiniy”, Falsafa

fanlari doktori, professor Viktor Almasovning “Odam…”, Anastasiya Zaloganing “O‘zingni qadrla”, Hulkar To‘ymanovaning “O‘zbekona xislat”, Erding Gulloning “Daholar qanday ulg‘ayadi” kabi kitoblarini o‘qimaganlar. Afsuski, bu kitoblarni rahbarlarni ko‘pchiligi o‘qiganligiga shubham bor. Agar bu kitoblarni o‘qiganlarida jinoyat qilmagan bo‘lardilar, uyatni, andishani, halol bilan haromni farqini bilgan bo‘lardilar. Bizningcha, bugungi rahbarlarga milliy g‘oya mazmun-mohiyatini, milliy urf-odatlarni, avvalo, yaxshilab o‘qitish, o‘rgatish kerak, rahbarlikka tayyorlash kerak. Ko‘zi to‘qlikka o‘rgatilishi zarur. Bo‘lajak rahbarlarni yozma savodxonligini o‘stirish shart. Notiqlik san’ati va nutq madaniyatini, kasbiy ma’naviyatini shakllantirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, rahbarlik oson emas. Rahbarlikka tanish bilish, manfaatlar to‘qnashuvi bilan ega bo‘lishga yo‘l qo‘yilmasligi kerak.

TAKLIFLAR:

1. Bo‘lajak rahbar, albatta, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining kitoblarini, nutqlarini, milliy qomusimizni o‘qigan bo‘lishlari shart.
2. Bo‘lajak rahbar mumtoz o‘zbek adabiyoti vakillari asarlarini, odob-axloqqa oid o‘nta kitoblarni majburiy o‘qigan, konpekt qilgan bo‘lishi lozim. “Alpomish” dostoni, “Boburnoma”, “O‘tkan kunlar”, “Alisher Navoiy”, “Dunyoning ishlari”, “Asrga tatigulik kun”, “Otamdan qolgan dalalar”, “So‘z latofati”, “Boboso‘z” kabi kitoblarni o‘qimaganlarni rahbarlikka tavsiya etmaslik zarur.
3. Rahbarlikka tayinlanishidan oldin diktant, bayon, insho yozdirish va ijobiy baho olganlarga lavozim berish kerak.
4. Har bir rahbar ma’naviyatshunoslik, kasbiy ma’naviyat fanlarini o‘qigan, o‘zlashtirgan bo‘lishlari lozim.
5. Bo‘lajak rahbarlarda insoniylikni ellikta ijobiy jihatlari bo‘lishi shart.

Xulosa shuki, har bir inson milliy urf-odatlarni, milliy qadriyatlarni bilishlari va ularni o‘ta hurmat qilishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. T., O‘zbekiston. 2021
2. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Moskva, 1981.
3. V.Alimasov. Odam… T., O‘zbekiston. 2019
4. Erdinch Gullo. Daholar qanday ulg‘ayadi. T., Yangi asr avlodi. 2024
5. R.Mahmudov. Notiqlik san’ati va nutq madaniyati. T., Mumtoz so‘z. 2021
6. R.Mahmudov. Kasbiy ma’naviyat. T., Innovatsiya-Ziyo. 2023
7. R.Mahmudov. Sh.Kenjayev. Etika. T., Innovatsiya-Ziyo. 2026
8. R.Mahmudov. Sh.Yo‘ldoshev. Ma’naviyatshunoslik. T., Innovatsiya-Ziyo. 2026

EKOLOGIK XAVFSIZLIKNI TA’MINLASHDA KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY MEXANIZMLARI

Alikulov Xusniddin Akbarovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Kasb mahoratini oshirish markazi sektor mudiri falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada ekologik xavfsizlikni ta’minlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy mexanizmlari tahlil qilingan. Zamonaviy jamiyatda ekologik muammolarning globallashuvi sharoitida malakali, mas’uliyatli va ekologik tafakkurga ega mutaxassislarni tayyorlash masalasining dolzarbligi yoritilgan. Shuningdek, ekologik xavfsizlikni

mustahkamlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirish hamda ekologik barqarorlikni ta’minlash bo‘yicha amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: ekologik xavfsizlik, kadrlar salohiyati, ijtimoiy-falsafiy mexanizmlar, ekologik madaniyat, kasbiy kompetensiya, ijtimoiy mas’uliyat, barqaror rivojlanish, ekologik ta’lim.

Bugungi globallashuv sharoitida ekologik xavfsizlik masalasi insoniyat taraqqiyotining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning kamayib borishi, atmosfera, suv va tuproq ifloslanishi, bioxilma-xillikning qisqarishi kabi jarayonlar nafaqat tabiiy muhitga, balki ijtimoiy barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish va inson salomatligiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bois, ekologik xavfsizlikni ta’minlash endilikda nafaqat texnik yoki tabiiy-ilmiy masala, balki ijtimoiy boshqaruv, ma’naviy tarbiya, ta’lim siyosati va inson kapitalini rivojlantirish bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan kompleks muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekistonda ham ekologik ta’lim va ekologik madaniyatni yuksaltirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida mustahkamlangan. Xususan, ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasida ekologik bilim, ong va madaniyatni shakllantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan, 2030 yilgacha aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish konsepsiyasida esa ta’lim tizimi, davlat organlari, fuqarolik jamiyati va ommaviy axborot vositalarining bu jarayondagi roli kuchaytirilgan [2].

Ekologik xavfsizlik jamiyat, inson va tabiat o‘rtasidagi muvozanatni saqlash, ekologik tahdidlarning oldini olish va atrof-muhit sifatini yaxshilashga qaratilgan tizimli faoliyatdir. Mazkur faoliyatning samaradorligi esa bevosita uni amalga oshiruvchi kadrlarning kasbiy tayyorgarligi, ekologik tafakkuri va ijtimoiy mas’uliyatiga bog‘liq bo‘ladi. Chunki ekologik siyosat, me’yoriy hujjatlar va islohotlar o‘z-o‘zidan natija bermaydi; ularni amaliyotga joriy etadigan, monitoring yuritadigan, xulosa chiqaradigan va qaror qabul qiladigan subyekt — bu insondir. Shu ma’noda ekologik xavfsizlikni ta’minlashning markazida kadrlar salohiyati turadi. Kadrlar salohiyati tushunchasi tor ma’noda mutaxassisning bilim va malakasini, keng ma’noda esa uning ekologik madaniyati, kasbiy kompetensiyasi, fuqarolik mas’uliyati, axloqiy qarashlari va innovatsion fikrlash qobiliyatini ham qamrab oladi.

Ekologik xavfsizlikni ta’minlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirish, avvalo, ekologik tafakkur va ongni shakllantirish orqali ro‘yobga chiqadi. Ekologik ong insonning tabiatga nisbatan ongli, oqibatni oldindan ko‘ra oladigan va mas’uliyatli munosabatini ifodalaydi. Shu sababli ekologik ta’limning vazifasi faqat axborot berish emas, balki ekologik hodisalarni ijtimoiy oqibatlari bilan birga anglashga o‘rgatishdan iborat bo‘lishi kerak. UNESCOning “2030 yilgacha barqaror rivojlanish uchun ta’lim” dasturida ham ta’limning mazmuni amaliy muammo yechimi, qadriyatlarga asoslangan yondashuv va jamiyat bilan bog‘liqlik asosida ko‘rilgan [1].

Ikkinchi muhim mexanizm — ekologik madaniyatni rivojlantirishdir. Ekologik madaniyat ekologik bilimning amaliy xulqqa aylangan shaklidir. U shaxsning kundalik faoliyatida resurslardan oqilona foydalanishi, chiqindiga munosabati, jamoat joylaridagi ekologik intizomi, ishlab chiqarishda va boshqaruvda ekologik oqibatlarni hisobga olishi orqali namoyon bo‘ladi. Ekologik madaniyat yuksak bo‘lgan jamiyatda ekologik xavfsizlik faqat davlat nazorati bilan emas, balki fuqarolik mas’uliyati orqali ham ta’minlanadi. Shu bois kadrlar salohiyatini yuksaltirish jarayonida ekologik madaniyat bilimdan kam bo‘lmagan mezon sifatida qaralishi lozim. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Atrof-muhit dasturining ekologik ta’lim strategiyasida uzluksizlik, faol ishtirok va individual hamda guruhiy mas’uliyat tamoyillari alohida ta’kidlangan [3].

Uchinchi mexanizm — kasbiy kompetensiyalarni yangilash va fanlararo yondashuvni kuchaytirishdir. Zamonaviy ekologik muammolar murakkab va ko‘p omilli bo‘lgani sababli, mutaxassislar faqat tor sohaviy bilimlar bilan cheklanib qolmasligi kerak. Bugungi kunda ekologiya yo‘nalishidagi kadrlar monitoring, risk tahlili, raqamli ma’lumotlar bilan ishlash, “yashil” texnologiyalarni tushunish, jamoatchilik bilan kommunikatsiya, loyiha boshqaruvi va barqaror rivojlanish mezonlarini amaliyotga tatbiq etish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi talab etiladi. Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti hisobotida yashil o‘tish davrida mehnat bozori ehtiyojlariga

moslashtirilgan ko‘nikmalar siyosati, kasb-hunar ta’limi va qayta tayyorlash tizimlarining roli alohida ko‘rsatib o‘tilgan. Ayniqsa, kasb-hunar ta’limi qurilish, transport va energetika kabi sohalarda “yashil yo‘naltirilgan ish o‘rinlari” uchun muhim tayanch ekani qayd etilgan [4].

To‘rtinchi mexanizm — ma’naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytirishdir. Ekologik muammolarning katta qismi insonning tabiatga iste’molchilik kayfiyati bilan qarashi, qisqa muddatli manfaatni uzoq muddatli barqarorlikdan ustun qo‘yishi oqibatida yuzaga keladi. Demak, ekologik xavfsizlikni ta’minlaydigan kadr, avvalo, tabiatga omonat sifatida munosabatda bo‘ladigan, ekologik vijdon va javobgarlik hissiga ega shaxs bo‘lishi kerak. Shu ma’noda kadrlar salohiyatini yuksaltirish milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirishni talab qiladi. Bunda “tabiatga ehtiyotkorlik”, “isrofga qarshi madaniyat”, “kelajak avlod oldidagi mas’uliyat” kabi tamoyillar tarbiyaning mazmuniga singdirilishi lozim.

Beshinchi mexanizm — institutlararo hamkorlikni kuchaytirishdir. Ekologik xavfsizlikni ta’minlash faqat ta’lim muassasalari zimmasidagi vazifa emas. Bu yerda davlat boshqaruvi, oliy ta’lim, ilmiy markazlar, fuqarolik jamiyati institutlari, mahalliy hamjamiyatlar va ommaviy axborot vositalarining o‘zaro hamkorligi muhim.

Ekologik xavfsizlikni ta’minlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirishning eng muhim institutsional maydoni ta’lim tizimidir. Chunki ekologik tafakkur va ekologik mas’uliyat maktabgacha ta’limdan boshlab shakllantirilmasa, oliy ta’lim bosqichida bu jarayonni to‘liq ta’minlash mushkul bo‘ladi. Buning uchun barcha umumta’lim maktablari o‘quvchilarida barqaror rivojlanish uchun zarur bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish loziml. Bu me’yor ekologik ta’limni ixtisoslashgan soha doirasidan chiqarib, umumiy ta’lim siyosatining ajralmas qismiga aylantiradi.

Ta’lim tizimining yana bir ustunligi shundaki, u nafaqat talabalarga, balki pedagoglarning o‘ziga ham ta’sir ko‘rsatadi. Pedagogik kadrlarning ekologik savodxonligi, metodik tayyorgarligi va shaxsiy ekologik madaniyati qanchalik yuqori bo‘lsa, ular shunchalik samarali natija beradi. Shu sababli ekologik xavfsizlik uchun kadrlar tayyorlash masalasida pedagoglarni qayta tayyorlash, malakasini oshirish va ularga zamonaviy metodik vositalar berish alohida yo‘nalish bo‘lishi kerak.

Yuqoridagi tahlillardan ko‘rinadiki, ekologik xavfsizlikni ta’minlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirish tor kasbiy vazifa emas, balki ijtimoiy-falsafiy mazmunga ega strategik yo‘nalishdir. Bu jarayon ekologik ong, ekologik madaniyat, kasbiy kompetensiya, ma’naviy-axloqiy tarbiya va institutlararo hamkorlikning uzviy birligida samarali kechadi. Shuningdek, xalqaro tajriba ekologik xavfsizlik uchun kadrlar tayyorlashda tizimlilik, ko‘nikmalarni mehnat bozori bilan uyg‘unlashtirish va ta’limni amaliyot bilan bog‘lash hal qiluvchi omil ekanini ko‘rsatmoqda. Bu borada UNESCO besh ustuvor yo‘nalishli modelni ilgari surgan bo‘lsa, Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkilotining 2025 yilgi tahlilida Avstriya, Kanada, Belgiya, Irlandiya, Niderlandiya va Ispaniya tajribalari yashil tafakkurga o‘tish uchun ko‘nikmalar siyosatini alohida strategiya, yo‘l xaritasi va muvofiqlashtirish mexanizmlari orqali yuritayotganini ko‘rsatadi.

Mazkur xalqaro ilg‘or tajribalardan kelib chiqib, quyidagi taklif-tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

Birinchidan, O‘zbekistonda “yashil ko‘nikmalar va ekologik kompetensiyalar milliy yo‘l xaritasi” ishlab chiqilishi zarur. Bu hujjat ta’lim, ekologiya, mehnat bozori va hududiy rivojlanish siyosatini o‘zaro bog‘lab berishi lozim. Bunday yondashuv Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti mamlakatlari tajribasida samarali mexanizm sifatida namoyon bo‘lgan.

Ikkinchidan, ekologik va yashil ko‘nikmalarni faqat ekologiya yo‘nalishlarida emas, barcha pedagogik, texnik, boshqaruv va kasb-hunar dasturlariga integratsiya qilish maqsadga muvofiq. Bu borada Irlandiyaning shu yo‘nalishdagi ilg‘or tajribasi muhim namuna bo‘la oladi.

Uchinchidan, ta’lim muassasalari uchun “yashil dastur” yoki “green skills label” mezonlarini joriy etish zarur. Bunday belgilash tizimi qaysi o‘quv dasturlari barqaror rivojlanish va ekologik xavfsizlikka real hissa qo‘shayotganini ko‘rsatib beradi hamda talabalar va ish beruvchilar uchun aniq signal vazifasini bajaradi.

To‘rtinchidan, ekologik xavfsizlik uchun kadrlar tayyorlashda kasb-hunar ta’limi, qisqa muddatli qayta tayyorlash kurslari va amaliy stajirovkalar ulushini oshirish kerak. Ayniqsa, qurilish,

energetika, transport, chiqindi boshqaruvi va suv resurslari yo‘nalishlarida amaliy ko‘nikmalarni kuchaytirish xalqaro tajribada yuqori natija bergan.

Beshinchidan, oliy va professional ta’lim muassasalarida “yashil kampus”, mahalliy ekologik loyihalar va hamjamiyat bilan hamkorlikdagi amaliy ta’lim modelini joriy etish lozim. UNESCOning “2030 yilgacha barqaror rivojlanish uchun ta’lim” modeli aynan ta’lim muhitini transformatsiya qilish, pedagog salohiyatini oshirish, yoshlarni faollashtirish va mahalliy hamjamiyatni jarayonga jalb etishni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilagan.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1.https://www.unesco.org/en/sustainable-development/education/esd-net?utm

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. 2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining Atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida. https://lex.uz/docs/-4574008?utm

3.https://www.unep.org/about-un-environment/policies-and-strategies/un-environment-strategy-environmental-education-and?utm

4. https://www.oecd.org/en/publications/employment-and-skills-policies-for-the-green-transition_f0c558fa-en.html?utm

JAMIYAT ERKINLIGINI TA’MINLASHDA KORRUPSIYAGA QARSHI KURASH VA KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY MASALALARI

Qo‘shiyev Mirjalol Saidvali o‘g‘li
Jizzax davlat pedagogika universiteti tyutori

Annotatsiya. Korrupsiya jamiyat erkinligini (iqtisodiy, huquqiy va fuqarolik erkinliklarini) zaiflashtiruvchi asosiy omil hisoblanadi. Ushbu maqola korrupsiyaga qarshi kurash va davlat xizmatchilarining professional-axloqiy salohiyatini oshirish orqali ochiq va adolatli jamiyat qurish yo‘llarini ko‘rib chiqadi.

Kalit so‘zlar: korrupsiya, jamiyat erkinligi, korrupsiyaga qarshi kurash, kadrlar salohiyati, raqamlashtirish, O‘zbekiston islohotlari, Singapur, Estoniya.

Bugungi globallashuv davrida jamiyat taraqqiyoti, davlat boshqaruvi samaradorligi hamda fuqarolarning erkin hayot kechirishini ta’minlash ko‘p jihatdan korrupsiyaga qarshi kurash darajasi va kadrlar salohiyatiga bog‘liqdir. Korrupsiya davlat boshqaruvi tizimiga, iqtisodiy rivojlanishga hamda jamiyatning ma’naviy muhitiga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan eng jiddiy ijtimoiy muammolardan biridir. Shu sababli ko‘plab davlatlar korrupsiyani kamaytirish hamda davlat boshqaruvida halol va professional kadrlarni shakllantirish masalasiga alohida e’tibor qaratmoqda.

Korrupsiya – bu davlat mansabidan shaxsiy manfaatlar uchun foydalanishdir. Bu holat davlat boshqaruvi samaradorligini pasaytiradi, fuqarolarning davlatga bo‘lgan ishonchini kamaytiradi hamda jamiyat barqarorligiga tahdid soladi. Shu sababli jamiyat erkinligini ta’minlashda korrupsiyaga qarshi kurashish, shaffof boshqaruv tizimini yaratish hamda professional kadrlar salohiyatini oshirish muhim ijtimoiy-falsafiy vazifa hisoblanadi.

Korrupsiya jamiyat rivojiga to‘sqinlik qiluvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. U davlat boshqaruvi tizimining samaradorligini pasaytiradi, iqtisodiy resurslarning noto‘g‘ri taqsimlanishiga olib keladi hamda fuqarolarning davlat organlariga bo‘lgan ishonchini kamaytiradi. Ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan korrupsiya jamiyatda adolat tamoyilining buzilishiga olib keladi. Adolatning buzilishi esa jamiyatda norozilik kayfiyatining kuchayishiga, ijtimoiy tengsizlikning ortishiga sabab bo‘ladi. Natijada davlat va jamiyat o‘rtasidagi ijtimoiy hamkorlik zaiflashadi.

Tadqiqotlarga ko‘ra, korrupsiya darajasi yuqori bo‘lgan mamlakatlarda iqtisodiy o‘sish sur’atlari past bo‘ladi, investitsiya muhiti yomonlashadi hamda tadbirkorlik faoliyati rivojlanmaydi. Shu sababli korrupsiyaga qarshi kurashish nafaqat siyosiy yoki huquqiy masala, balki ijtimoiy-falsafiy muammo sifatida ham qaraladi.

Kadrlar salohiyatini yuksaltirish – korrupsiyani kamaytirish omili. Davlat boshqaruvida korrupsiyaning oldini olishda professional va halol kadrlarni shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Kadrlar salohiyati deganda davlat boshqaruvi tizimida faoliyat yuritayotgan xodimlarning bilim darajasi, kasbiy mahorati, ma’naviy qadriyatlari hamda mas’uliyati tushuniladi. Agar davlat boshqaruvida yuqori malakali va mas’uliyatli kadrlar faoliyat yuritsa, korrupsiya xavfi sezilarli darajada kamayadi. Shu sababli ko‘plab davlatlarda davlat xizmatchilarini tanlash, tayyorlash va malakasini oshirish jarayonlariga katta e’tibor qaratilmoqda.

Kadrlar siyosatini takomillashtirish quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

-davlat xizmatiga ochiq va shaffof tanlov tizimini joriy etish;

-davlat xizmatchilarining kasbiy malakasini muntazam oshirish;

-davlat xizmatida axloqiy me’yorlar va halollik tamoyillarini mustahkamlash;

-davlat boshqaruvida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish.

Xorijiy davlatlar tajribasi: **Singapur**

Korrupsiyaga qarshi kurashishda muvaffaqiyatli tajribalardan biri Singapur davlatiga tegishlidir. Bu mamlakatda korrupsiyaga qarshi kurashish uchun maxsus mustaqil organ – Corrupt Practices Investigation Bureau tashkil etilgan.

Singapur tajribasining asosiy jihatlari quyidagilardan iborat:

- qat’iy qonunchilik tizimi;
- mustaqil tergov organi;
- davlat xizmatchilariga yuqori maosh belgilash;
- davlat boshqaruvida shaffoflikni ta’minlash.

Natijada Singapur qisqa vaqt ichida korrupsiyasi yuqori bo‘lgan davlatdan dunyodagi eng shaffof boshqaruv tizimiga ega mamlakatlardan biriga aylandi.

Daniya. Daniya dunyoda korrupsiyasi eng past davlatlardan biri sifatida tanilgan. Ushbu mamlakatda davlat boshqaruvi tizimi yuqori darajadagi shaffoflik, qonun ustuvorligi hamda kuchli fuqarolik madaniyati bilan ajralib turadi. Daniya tajribasining asosiy xususiyatlaridan biri davlat xizmatida kadrlarni tanlashning shaffof tizimidir. Davlat xizmatchilari ochiq tanlov asosida ishga qabul qilinadi va ularning faoliyati qat’iy nazorat ostida bo‘ladi. Bundan tashqari, Daniyada ochiq ma’lumotlar siyosati keng joriy etilgan. Fuqarolar davlat organlari faoliyati va byudjet xarajatlari haqida ochiq ma’lumot olish imkoniyatiga ega. Bu esa davlat organlari ustidan jamoatchilik nazoratini kuchaytiradi va korrupsiya xavfini kamaytiradi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda korrupsiyaga qarshi kurashish davlat siyosatining muhim yo‘nalishiga aylandi. Davlat boshqaruvida ochiqlik va shaffoflikni ta’minlash, davlat xizmatlarini raqamlashtirish hamda kadrlar salohiyatini oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Raqamli texnologiyalarni joriy etish korrupsiya xavfini kamaytirishda muhim rol o‘ynaydi. Chunki elektron davlat xizmatlari inson omilini kamaytiradi va jarayonlarni shaffof qiladi. Shuningdek, davlat xizmatida kadrlarni tanlash jarayonining ochiqligi ham muhim ahamiyatga ega. Meritokratiya tamoyiliga asoslangan kadrlar siyosati davlat boshqaruvi samaradorligini oshiradi va korrupsiya xavfini kamaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, jamiyat erkinligini ta’minlashda korrupsiyaga qarshi kurash va kadrlar salohiyatini yuksaltirish muhim ahamiyatga ega. Korrupsiya jamiyat taraqqiyotiga to‘sqinlik qiluvchi asosiy omillardan biri bo‘lib, davlat boshqaruvi tizimining samaradorligini pasaytiradi.

Xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, korrupsiyaga qarshi kurashishda quyidagi omillar muhim hisoblanadi:

- shaffof davlat boshqaruvi;
- professional va halol kadrlar siyosati;
- mustaqil nazorat organlari;
- raqamli texnologiyalarni joriy etish;

- fuqarolik jamiyati ishtiroki.

Shu sababli korrupsiyaga qarshi kurashish hamda kadrlar salohiyatini yuksaltirish jamiyat erkinligi va barqaror rivojlanishining muhim omili hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Transparency International – Corruption Perceptions Index hisobotlari.
2. OECD – Anti-Corruption Trends in Eastern Europe and Central Asia.
3. Singapur korrupsiyaga qarshi kurash tajribasi bo‘yicha ilmiy manbalar.
4. Daniya davlat boshqaruvi va ochiq ma’lumotlar siyosati bo‘yicha tadqiqotlar.
5. O‘zbekistonda korrupsiyaga qarshi siyosat bo‘yicha ilmiy maqolalar.

KADRLAR SALOHIYATINI RIVOJLANTIRUVCHI OMILLAR

Xaydarova Sayyora
GulDU katta o‘qituvchi
Bayzakova Malika
Psixologiya ta’lim yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada kadrlar salohiyatini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy tashkilot va muassasalarda inson resurslarini samarali boshqarish, ularning kasbiy malakasini oshirish, innovatsion fikrlashini rivojlantirish hamda mehnat samaradorligini oshirish muhim omil hisoblanadi. Tadqiqotda kadrlar salohiyatini shakllantirishga ta’sir etuvchi asosiy omillar, jumladan ta’lim sifati, malaka oshirish tizimi, motivatsiya, boshqaruv uslubi va raqamli texnologiyalarning o‘rni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kadrlar salohiyati, inson kapitali, kadrlar boshqaruvi, professional rivojlanish, motivatsiya, ta’lim sifati, malaka oshirish, innovatsiya, boshqaruv samaradorligi, raqamli texnologiyalar.

Kadrlar salohiyati - zamonaviy tashkilotlar va korxonalarda raqobatbardoshlikni ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. U xodimlarning bilim darajasi, kasbiy malakasi, ish tajribasi, ko‘nikmalari va innovatsion yondashuvlarni qamrab oladi. Kadrlar salohiyati yuqori bo‘lgan tashkilotlarda mehnat unumdorligi oshadi, ish jarayonlari samarali tashkil etiladi, qarorlar tez va asosli qabul qilinadi. Shu sababli, kadrlar salohiyatini shakllantirish va rivojlantirish har bir tashkilotning strategik vazifalaridan biri hisoblanadi.

Hozirgi globallashuv sharoitida inson kapitali strategik resursga aylandi. Ayniqsa O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonida malakali, ma’naviy yetuk va psixologik barqaror kadrlarni tayyorlash dolzarb masaladir. Buning uchun yoshlarni tarbiyalab ularni kamolga yetkazishda ularni qiziqishlari, qobiliyatlarini inobatga olgan xolda bilim berish, ko‘nikmalarni shakllantirish hozirgi zamon talablaridan biri hisoblanadi.Har bir tashkilotda mehnat unumdorligi yaxshi bo‘lishi uchun kadrlar salohiyati katta e’tibor qaratish o‘rinlidir. Buning uchun har bir xodimning nazariy va amaliy bilim ko‘nikmalarini oshirib borishi maqsadga muofiqdir.

Bilim - kadrlar salohiyatining asosiy komponentlaridan biridir. Xodimlarning nazariy bilimlari ularni kasbiy vazifalarni mukammal bajarishga, murakkab vaziyatlarda tezkor yechim topishga imkon beradi. Masalan, menejment, moliya, marketing yoki texnologik jarayonlar bo‘yicha chuqur bilimga ega xodimlar tashkilotning samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Bilim nafaqat amaliy jarayonlarni tushunishga, balki innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish va joriy etishga ham xizmat qiladi.

Malaka - xodimlarning kasbiy tayyorgarligi va amaliy ko‘nikmalari bilan bog‘liqdir. Malakali kadrlar o‘z ishini tez va sifatli bajaradi, resurslarni tejash va vaqtni samarali ishlatish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Malaka oshirish uchun tashkilotlar muntazam treninglar, seminarlar, professional kurslar va amaliy mashg‘ulotlarni tashkil etishi zarur. Shu bilan birga, malakani oshirish jarayoni

xodimlarning motivatsiyasini ham kuchaytiradi, chunki ular o‘zini qadrlangan va muhim deb his qiladi.

Ko‘nikmalar - kadrlar salohiyatining muhim jihatlaridan biri bo‘lib, ular xodimlarning ish jarayonida o‘z bilimlarini amalda qo‘llay olish qobiliyatini bildiradi. Ko‘nikmalar nafaqat texnik yoki professional qobiliyatlarni, balki muloqot, jamoada ishlash, vaqtni boshqarish va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini ham qamrab oladi. Ko‘nikmalarni rivojlantirish ish samaradorligini oshirishga, jamoa ichidagi hamkorlikni yaxshilashga yordam beradi.

Tajriba - xodimlarning amaliy ish faoliyati davomida to‘plagan bilim va ko‘nikmalaridir. Tajribali kadrlar murakkab vaziyatlarni tez aniqlaydi, samarali yechimlarni ishlab chiqadi va tashkilotning resurslarini optimal boshqaradi. Tajriba shuningdek, xodimlarning stressga chidamliligini oshiradi va ularni o‘z vazifalarida ishonchli qiladi. Tashkilotlar tajriba almashinuvi va mentorlik tizimlarini yo‘lga qo‘yish orqali yangi xodimlarning tezroq malaka oshirishiga hissa qo‘shishi mumkin. Bu omillar kadrlar salohiyatini oshitishda katta ahamiyatga ega.

Kadrlar salohiyatini rivojlantirish faqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarni oshirish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon shaxsning dunyoqarashi, axloqiy pozitsiyasi va psixologik imkoniyatlarini rivojlantirishni ham o‘z ichiga oladi.

Kadrlar salohiyatini rivojlantirish masalasi nafaqat tashkiliy yoki iqtisodiy jarayon, balki chuqur falsafiy, ma’naviy-axloqiy va psixologik asosga ega murakkab tizim hisoblanadi.

Innovatsion imkoniyatlar - xodimlarning yangi g‘oyalarni ishlab chiqish va joriy etish qobiliyatidir. Innovatsion kadrlar tashkilotning raqobatbardoshligini oshiradi, yangi mahsulotlar, xizmatlar va texnologiyalar yaratishda yetakchilik qiladi. Innovatsion imkoniyatlarni rivojlantirish uchun tashkilotlar ilmiy-tadqiqot ishlari, ijodiy loyihalar va rag‘batlantirish tizimini yo‘lga qo‘yishi zarur. Shu bilan birga, innovatsion salohiyat xodimlarning shaxsiy motivatsiyasini oshiradi va ularni ijodiy faoliyatga undaydi.

Mehnat sharoitlari ham kadrlarning salohiyatini oshirishga va mehnat samaradorligiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Sharoitlar orasida ish joyining ergonomikasi, xavfsizlik, ish vaqti rejimi, texnik jihozlar sifati va ijtimoiy muhit kiradi . Quyi sifatli mehnat sharoitlari xodimlarning ish samaradorligini pasaytiradi, ishga qiziqish va motivatsiyani kamaytiradi, natijada mehnat unumdorligi pasayadi. Shu bois, tashkilotlar xodimlar uchun qulay ish muhitini yaratishi, xavfsizlik va sog‘liqni saqlash talablarini ta’minlashi muhimdir.

Kadrlar salohiyatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlash nafaqat xodimlar individual daromadiga, balki butun tashkilotning mehnat unumdorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Kadrlar salohiyati tashkilotlarning mehnat unumdorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Xodimlarning bilim, malaka, ko‘nikma, tajriba va innovatsion imkoniyatlari yuqori bo‘lsa, ular ish jarayonlarini samarali tashkil etadi, qarorlarni tez va asosli qabul qiladi hamda resurslarni optimal ishlatadi. Shu bois, tashkilotlar kadrlar salohiyatini tizimli rivojlantirish, ish motivatsiyasini oshirish, malaka va ko‘nikmalarni mustahkamlash, shuningdek, qulay va xavfsiz ish muhitini yaratishga e’tibor qaratishi lozim. Bu chora-tadbirlar mehnat unumdorligini oshirish, xodimlarning ishga bo‘lgan sadoqatini kuchaytirish va tashkilotning barqaror rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Armstronng M. Human Resource Management Practice. – London: Kogan Page, 2020.
2. Dessler G. Human Resource Management. – Pearson Education, 2019.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining inson kapitalini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.
4. Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2018.
5. Mullins L. Management and Organizational Behaviour. – Pearson, 2016.
6. Yusupov R., Karimova D. Inson resurslarini boshqarish asoslari. – Toshkent, 2021.

BO‘LAJAK KADRLAR MA’NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINI SHAKLLANTIRISHDA TEATR PEDAGOGIKASINING FALSAFIY AHAMIYATI

Isayeva Guli Parpiyevna
Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi,
Pedagogika fanlari nomzodi, professor
Obidaxon Baxodirjonovna Po‘latova
Guliston davlat pedadodika instituti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak mutaxassislar ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishda teatr pedagogikasining falsafiy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda John Dewey, Paulo Freire va Augusto Boal kabi olimlarning g‘oyalari asosida teatr pedagogikasining ontologik, aksiologik va gnoseologik jihatlari yoritiladi. Integrativ nazariy tahlil, germenevtik sharhlash va qiyosiy yondashuv metodlari asosida teatr pedagogikasining axloqiy tarbiya jarayonidagi o‘rni aniqlashtiriladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, teatr pedagogikasi shaxsning axloqiy tajribasini shakllantirishda samarali vosita bo‘lib, empatiya, refleksiya, axloqiy tasavvur va ijtimoiy mas’uliyat kabi sifatlarni rivojlantiradi.

Kalit so‘zlar: teatr pedagogikasi, ma’naviy-axloqiy qiyofa, bo‘lajak mutaxassis, empatiya, refleksiya, axloqiy tasavvur, professional etika, oliy ta’lim, drama ta’limi, axloqiy tarbiya.

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida shaxsni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Xususan, Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “yoshlarni nafaqat bilimli, balki yuksak ma’naviyatli va mustaqil fikrlaydigan shaxs etib tarbiyalash bugungi kunning eng dolzarb vazifasidir”. Mazkur yondashuv oliy ta’lim tizimida bo‘lajak mutaxassislarning nafaqat kasbiy kompetensiyalarini, balki ularning ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Zamonaviy globallashuv, texnologik taraqqiyot va ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi sharoitida jamiyatga faqat bilimli emas, balki axloqiy qaror qabul qila oladigan, ijtimoiy mas’uliyatni his etadigan mutaxassislar zarur. Shu nuqtai nazardan, “bo‘lajak mutaxassisning ma’naviy-axloqiy qiyofasi” tushunchasi uning shaxsiy fazilatlari bilan bir qatorda, qadriyatlar tizimi, kasbiy burchni anglash va jamiyat oldidagi javobgarligini ham o‘z ichiga oluvchi murakkab ijtimoiy-pedagogik kategoriya sifatida namoyon bo‘ladi [1; 2; 13].

An’anaviy ta’lim yondashuvlari axloqiy tarbiyani ko‘proq nazariy bilimlar orqali shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lsa-da, zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, shaxsning ichki dunyosini o‘zgartirish uchun tajriba, his-tuyg‘u va faol ishtirok muhim ahamiyat kasb etadi [1; 5]. Aynan shu jihat teatr pedagogikasining ustunligini belgilaydi. John Dewey ta’limni tajriba orqali o‘zlashtirish jarayoni sifatida talqin qilib, bilim, his-tuyg‘u va faoliyat birligi shaxs rivojida hal qiluvchi omil ekanligini ta’kidlaydi [1]. Paulo Freire esa ta’limni dialogik va ozod etuvchi jarayon sifatida ko‘rib, shaxsning faol subyekt sifatida shakllanishini asoslab beradi [2]. Augusto Boal tomonidan ishlab chiqilgan “ezilganlar teatri” konsepsiyasi esa teatrni ijtimoiy va axloqiy muammolarni anglash hamda hal etish vositasi sifatida talqin qiladi [3]. Ushbu nazariy yondashuvlar teatr pedagogikasining falsafiy asoslarini tashkil etadi.

Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda teatr pedagogikasining tarbiyaviy ahamiyati keng yoritilgan bo‘lsa-da, uning aynan bo‘lajak mutaxassislar ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishdagi falsafiy mohiyati yetarli darajada tizimli tadqiq etilmagan. Mazkur holat ushbu tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotning metodologik bazasini John Deweyning tajribaga asoslangan ta’lim nazariyasi [1], Paulo Freirening dialogik pedagogika konsepsiyasi [2] hamda Augusto Boalning “ezilganlar

teatri” g‘oyalari [3] tashkil etdi. Ushbu nazariy yondashuvlar teatr pedagogikasini shaxsning axloqiy rivojlanishiga ta’sir etuvchi kompleks pedagogik tizim sifatida talqin qilish imkonini berdi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

1. Germenevtik sharhlash metodi: teatr pedagogikasiga oid klassik va zamonaviy ilmiy manbalarning mazmunini chuqur talqin qilish va ularning ichki mantiqiy bog‘lanishlarini aniqlashda qo‘llanildi [5; 10].
2. Qiyosiy tahlil metodi: turli ilmiy yondashuvlar (pedagogik, falsafiy va psixologik) o‘rtasidagi o‘xshashlik va farqlarni aniqlashda xizmat qildi [6; 8].
3. Konseptual sintez metodi: turli nazariy qarashlarni umumlashtirib, teatr pedagogikasining yagona falsafiy-pedagogik modelini shakllantirish imkonini berdi [9; 12].
4. Aksiologik yondashuv: shaxsda qadriyatlar tizimini shakllantirish jarayonini tahlil qilishda asosiy metod sifatida qo‘llanildi [13].

Metodologik nuqtayi nazardan, teatr pedagogikasi quyidagi to‘rt o‘zaro bog‘liq komponent asosida tahlil qilindi:

1. Ontologik component- shaxsning borliqni tajriba orqali anglash jarayoni;
2. Aksiologik component- axloqiy qadriyatlarni shakllantirish mexanizmi;
3. Gnoseologik component- bilish jarayonining emotsional-intellektual xususiyatlari;
4. Amaliy-pedagogik component- kasbiy faoliyatda axloqiy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish jarayoni.

O‘tkazilgan nazariy tahlil natijalari teatr pedagogikasining bo‘lajak mutaxassislar ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishdagi muhim pedagogik va falsafiy imkoniyatlarini aniqlash imkonini berdi.

Birinchi natija: Teatr pedagogikasi axloqiy bilimlarni yashalgan tajribaga aylantiruvchi samarali mexanizm ekanligi aniqlandi. John Dewey ta’kidlaganidek, ta’lim jarayonida bilim, his-tuyg‘u va faoliyatning birligi shaxs rivojining asosini tashkil etadi. Teatr pedagogikasida talaba axloqiy vaziyatlarni bevosita boshdan kechiradi, bu esa qadriyatlarning ichkilashtirilishiga olib keladi.

Ikkinchi natija: Mazkur yondashuv empatiya va axloqiy tasavvurni rivojlantirishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘ldi. Drama va rolli o‘yinlar orqali talaba boshqa inson nuqtai nazarini anglash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Uchinchi natija: Teatr pedagogikasi dialogik va interaktiv ta’lim muhitini yaratadi. Paulo Freirening dialogik ta’lim konsepsiyasiga ko‘ra, shaxs bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki faol yaratuvchi subyekt sifatida shakllanadi.

To‘rtinchi natija: Teatr pedagogikasi professional etika va kasbiy mas’uliyatni shakllantirishga xizmat qiladi.

Beshinchi natija: Teatr pedagogikasi shaxsiy va kasbiy fazilatlar integratsiyasini ta’minlaydi. Oltinchi natija: Teatr pedagogikasi tanqidiy tafakkur va axloqiy sezgirlikni birlashtiradi.

Shunday qilib, olingan natijalar teatr pedagogikasining bo‘lajak mutaxassislar ma’naviy-axloqiy rivojlanishiga kompleks ta’sir ko‘rsatuvchi pedagogik tizim ekanligini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar teatr pedagogikasini bo‘lajak mutaxassislar ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishda muhim pedagogik vosita sifatida emas, balki mustaqil falsafiy-pedagogik paradigma sifatida talqin etish zarurligini ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalari mavjud ilmiy qarashlar bilan uyg‘unlikda teatr pedagogikasining shaxs rivojiga ko‘p qirrali ta’sirini tasdiqlaydi.

Avvalo, tadqiqot natijalari John Deweyning tajribaga asoslangan ta’lim nazariyasini yana bir bor tasdiqlaydi. Dewey ta’limni insonning faol tajribasi orqali amalga oshadigan jarayon sifatida talqin etadi. Ushbu nuqtai nazardan qaralganda, teatr pedagogikasi axloqiy bilimlarni faqat nazariy darajada emas, balki amaliy va emotsional tajriba orqali o‘zlashtirish imkonini beradi. Natijada axloqiy qadriyatlar shaxsning ichki e’tiqodiga aylanadi, bu esa ularning barqarorligini ta’minlaydi.

Augusto Boalning “ezilganlar teatri” konsepsiyasi ham tadqiqot natijalari bilan bevosita bog‘liqdir. Mazkur yondashuvda tomoshabin faol ishtirokchiga aylantirilib, ijtimoiy muammolarni hal etish jarayoniga jalb etiladi..

Xulosa qilib aytganda, mazkur tadqiqot natijalari teatr pedagogikasining bo‘lajak mutaxassislar ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishda muhim va samarali pedagogik mexanizm ekanligini ilmiy jihatdan asoslash imkonini berdi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, teatr pedagogikasi axloqiy bilimlarni nazariy darajadan amaliy-tajriba darajasiga olib chiqib, ularni shaxsning ichki e’tiqodiga aylantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari teatr pedagogikasining nafaqat individual shaxs rivojiga, balki kasbiy etikani shakllantirishga ham kompleks ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Xususan, u bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatini insonparvarlik, adolat va vijdon mezonlari asosida tashkil etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. John Dewey (1934). *Art as Experience*. New York: Minton, Balch & Company.
2. Paulo Freire (2018). *Pedagogy of the Oppressed: 50th Anniversary Edition*. New York: Bloomsbury Academic. (Original work published 1970).
3. Augusto Boal (2013). *Theatre of the Oppressed*. New York: Theatre Communications Group. (Original work published 1979).
4. Konstantin Stanislavski (1989). *An Actor Prepares*. London: Routledge. (Original work published 1936).
5. Joe Winston (1999). Theorising Drama as Moral Education. *Journal of Moral Education*, 28(4), 459–471. https://doi.org/10.1080/030572499103016
6. Anna Jagiello-Rusilowski (2017). Drama for Developing Integrity in Higher Education. *Palgrave Communications*, 3, 17029. https://doi.org/10.1057/palcomms.2017.29
7. Susan Hogan (2014). Being Ethical: Process Drama and Professional Ethics Education for Pre-service Drama Teachers. *NJ*, 38, 74–87. https://doi.org/10.1080/14452294.2014.11649574
8. Andriani Hadjipanteli (2023). A Study of a Person-centred Approach to Teacher Education Within a Drama Course: Its Contribution to Pre-service Teachers’ Professional Ethics. *European Journal of Teacher Education*, 46(4), 561–579. https://doi.org/10.1080/02619768.2021.1970741
9. Andriani Hadjipanteli (2023). The Impact of Theatre Pedagogy on Student Teachers’ Development of Beliefs about Good Teaching and their Pedagogical Ethos: An Exploratory Case Study. *Australian Journal of Teacher Education*, 48(3), 51–66. https://doi.org/10.14221/1835-517X.6079
10. Richard Dickinson, & Dimitris Hadjimichael (2023). A Theatre Pedagogy for Teaching Moral Imagination. *Organizational Aesthetics*, 12(1), 94–124.
11. Nadarajan Thambu, & Veloo Balakrishnan (2014). Forum Theatre as a Moral Education Pedagogy. *ATIKAN: Jurnal Kajian Pendidikan*, 4(1), 1–12.
12. Evelyn Redling (2024). Enhancing Critical Thinking Skills and Ethical Responsibility in UK Higher Education in Times of “Polycrisis”: Two Case Studies from Drama and Theatre Arts. *ArtsPraxis*, 11(1), 83–105. https://doi.org/10.33682/maab-c1rq
13. Martha Nussbaum (2010). *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

DAVLAT XIZMATCHISI VA KADRLAR TUSHUNCHASI VA UNING SHAKLLANISH TARIXI

Muzaffar Maxamatkarimov
O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada davlat xizmati faoliyatining qadimgi davrdan boshlab to XX asrga qadar rivojlanib borish tarixiga oid qarashlar bayon etilgan. Davlat xizmatining qadimgi davrlarda shakllanib, keyingi davrlarda rivojlanib borishi, G‘arb va Sharq davlatlarida boshqaruv va davlat xizmati xodimlarining vazifa va vakolatlarining o‘ziga xos shakllari tahlil etilgan. Olimlarning mavzuga oid qarashlari, tadqiqotlarining mazmun-mohiyati atroflicha yoritilgan.

Kalit so‘zlar. Davlat xizmati, xizmatchi burchi, Konfutsiy ta’limoti, “Artxashastra”, soliq tizimi, xarbiy xizmat, byurokratiya, “Ranglar jadvali”.

KIRISH. Davlat xizmati – davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarining vakolatlarini amalga oshirishga qaratilgan kasbiy faoliyat bo‘lib, u kuchli davlatdan kuchli fuqarolik jamiyatiga o‘tish davrida, jamiyat hayotining barcha sohalarini erkinlashtirish jarayonida, jamiyat va davlat oldidagi asosiy vazifalarni bajarishda davlat xizmatini to‘g‘ri tashkil etish va yuritishda muhim ahamiyatga ega faoliyatdir. Davlat xizmati rivojlanish tarixi, takomillashib borish imkoniyatlarini tadqiq etish orqali, bugungi davrda davlat xizmati samaradorligini ta’minlash, davlat xizmatchilarining kasbiy kompetentligini oshirish bo‘yicha boy tarixiy tajribani egallash imkoniyati yaratiladi. Masalani ham nazariy, ham amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega ekanligi, davlat kadrlar siyosati zamonaviy sharoitda davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishda tarixiy tajribaga ega bo‘lish hal qiluvchi omil ekanligini ko‘rsatadi. Zero, davlat kadrlar siyosatini shakllantirish va amalga oshirish murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, bunda nazariy-konseptual asoslarni ishlab chiqishda boy tajribaga asoslangan holda, zamonaviy yondashuvlarni ishlab chiqishga alohida e’tibor qaratish lozim.

Davlat xizmati faoliyatining tarixi jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liqdir. Mazkur tarixni puxta o‘rganish boshqaruv tizimining evolyutsiyasini anglash imkonini beradi. Tarixiy tajriba orqali davlat institutlarining shakllanish bosqichlari oydinlashadi. Ma’lumki, har bir davrda davlat xizmati jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda o‘zgarib borgan. Uning tarixini bilish zamonaviy islohotlarni to‘g‘ri yo‘naltirishga yordam beradi. Davlat xizmati tarixi boshqaruv madaniyati rivojini aks ettiradi. Ushbu sohadagi an’analar va qadriyatlar avloddan-avlodga o‘tib kelgan. Tarixiy tahlil orqali samarali va samarasiz boshqaruv usullari aniqlanadi. Bu esa kelgusida xatolarni takrorlamaslikka xizmat qiladi.

Davlat xizmati tarixi kadrlar siyosati evolyutsiyasini ham yoritib beradi. Qadimgi davrlarda mansablar merosiy asosda berilgan. Keyinchalik tanlov va malaka tamoyillari shakllangan. Bu jarayon demokratik qadriyatlarning rivojini aks ettiradi. Davlat xizmatida mas’uliyat va javobgarlik tushunchalari ham vaqt o‘tishi bilan takomillashib borgan. Tarixiy manbalar davlat xizmatchilarining huquq va majburiyatlarini tahlil qilishga imkon beradi. Davlat xizmati tarixi barqarorlik va ishonchni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan jamiyat va hokimiyat o‘rtasidagi munosabatlarni ochib beradi. Tarixiy bilimlar orqali davlat boshqaruvida ochiqlik tamoyili qanday shakllanganini anglaymiz. Bu esa fuqarolik jamiyatini rivojlantirishga hissa qo‘shish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, davlat xizmati faoliyati tarixi huquqiy davlat g‘oyasining rivojlanish bosqichlarini ham o‘rganishga yordam beradi.

Qonun ustuvorligi tamoyili bir kunda shakllanmagan. U uzoq va murakkab tarixiy jarayonlar mahsulidir. Qonun ustuvorligi bilan birga axloqiy me’yorlar va ularning shakllanish jarayonlari ham birdek ahamiyatli hisoblanadi. Halollik va adolat tamoyillari davlat xizmati samaradorligining asosi sifatida muhim kotegoriyalarga aylanadi. Bunda tarixiy tajriba korrupsiyaga qarshi samarali kurash usullarini takomillashtirishga yordam beradi. Davlat xizmati faoliyati tarixini o‘rganishning yana bir muhim ahamiyati shundan iboratki, u milliy davlatchilik an’analari bilan bog‘liq bo‘lib,

milliy boshqaruv modellari tarixi yordamida o‘zlikni anglashga xizmat qiladi va xalqaro tajriba bilan taqqoslashga imkon yaratadi.

Qiyosiy tahlil zamonaviy islohotlar samaradorligini oshiradi. Davlat xizmati tarixi institutsional islohotlarni rejalashtirishda muhim manba hisoblanadi. U strategik qarorlar qabul qilishda ilmiy asos yaratadi. Tarixiy jarayonlar orqali davlat apparatining markazlashuv va detsentralizatsiya bosqichlari o‘rganiladi. Bu jarayonlar hududiy boshqaruvni takomillashtirishga yordam beradi. Davlat xizmati tarixi rahbarlik uslublarining o‘zgarishini ko‘rsatadi. Turli boshqaruv usullari o‘rtasidagi farqlar aniqlanadi. Tarixiy tahlil o‘z navbatida ijtimoiy adolat tamoyillarining shakllanishi jarayonini yoritadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Tarixiy ildizlar ming yillarga borib taqaladigan davlatchilik qonuniyatlarida albatta shaxs omili ustuvor bo‘lib kelgan. Maks Veber hokimiyat klassifikatsiyasini tavsiflaganda davlat tuzilmalari o‘sha davr siyosiy jarayonlarni aks ettirishiga alohida urg‘u beradi. Davlat xizmati tushunchasini byurokratiya bilan yonma-yon izohlashga intiladi. Davlat xizmati sifati va samaradorligini baholashda “Ratsional-legal hokimiyat” va “byurokratik apparat” tushunchalarini ishlatadi. Veberga ko‘ra, davlat xizmatini professional, qoidalarga asoslangan tizim sifatida tahlil qilish zarur[1]. Karl Marks esa davlat apparatini sinfiy hukmronlik vositasi sifatida ko‘rgan. Marks byurokratiyani ijtimoiy-siyosiy munosabatlar kontekstida tahlil qilgan. Sinfiy kurash va iqtisodiy omillarni ustuvorligi jihatidan sotsialistik va kommunistik qarashlarni isbotlashga qaratilgan. AQSHning bo‘lajak prezidenti va siyosatchisi Vudro Vilson o‘zinig “Boshqaruvni o‘rganish” (1887) asarida davlat boshqaruvini siyosatdan ajratish g‘oyasini ilgari surgan[2].

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI. Fris Morshteyn Marks Davlat xizmati tizimlarining qiyosiy tahlili bilan shug‘ullangan[3]. Semyuel Eyzenshtadt tarixiy-qiyosiy sotsiologiya va davlat institutlari evolyutsiyasini tahlil qilgan. An’anaviy va zamonaviy davlat apparatlari farqini o‘rgangan[4]. Charlz Tilli davlat shakllanishi va markazlashuvi tarixini o‘rganib, turli urushlar orqali davlatlarning vujudga kelishi, davlatlarning ma’lum chegaralarga yetishi urushlarni keltirib chiqarishi to‘g‘risidagi nazariyani ilgari surgan (“War made the state, and the state made war” konsepsiyasi)[5]. Maykl Mann davlat hokimiyatining infratuzilmaviy va despotik shakllari haqidagi nazariyani rivojlantirgan bo‘lsa, Jozef Strayer o‘rta asr Yevropa davlat apparati shakllanishini tahlil qilib, davlatchilik rivojlanishida davlat lavozimlari va vakolatlarini qiyosiy o‘rgangan. U Fransiya qiroli Filipp IV Chiroyli (1268-1314) davridagi davlat boshqaruvi tizimi va davlat xizmati faoliyati misolida Yevropada davlat xizmati tarixini tahlil qilishga xizmat qildi[6]. Uning ta’kidlashicha, Filipp IV davrida mahalliy hokimiyat va umumjahon cherkovidan dunyoviy, suveren davlatga sodiqlik muvozanati o‘zgardi. Markaziy ma’muriyat shu qadar kuchayib, uning samaradorligi shu qadar oshib ketdiki, u boshqa ko‘plab Yevropa davlatlari uchun namuna bo‘ldi. Hindshunos tarixchi Herman Kulke Hindiston misolida sharq davlatchiligi va ma’muriy institutlar tarixini tadqiq etgan. O‘zinig **“Qirollar va kultlar”** (Kings and Cults) asarida Hindiston va Janubiy-Sharqiy Osiyoda davlatchilikning shakllanishi va diniy legitimlik masalalariga bag‘ishlangan[7].

TAHLIL VA NATIJALAR. Qadimgi davrlarda davlat xizmati va davlat xizmatchisi. Davlat xizmati tushunchasi insoniyat jamiyatida davlatchilik shakllanishi bilan bir vaqtda vujudga kelgan. Ilk davlatlar paydo bo‘lishi bilan jamiyatni boshqarish, tartibni saqlash va umumiy manfaatlarni ta’minlash ehtiyoji yuzaga chiqqan. Qadimgi jamoalarda hokimiyat avvalo qavm boshliqlari va oqsoqollar qo‘lida jamlangan. Ular jamoa nomidan qaror qabul qilgan va muayyan boshqaruv vazifalarini bajargan. Bu holat davlat xizmatiga xos ilk elementlarning paydo bo‘lganini ko‘rsatadi. Davlat xizmati avval jamoaviy majburiyat shaklida namoyon bo‘lgan. Qadimgi davrlarda xizmat uchun alohida maosh yoki imtiyozlar mavjud bo‘lmagan. Davlat xizmatchisi tushunchasi hali aniq shakllanmagan edi. Biroq hokimiyatga xizmat qilish jamiyat oldidagi muqaddas burch sifatida qabul qilingan.

Qadimgi Sharq davlatlari davlat xizmati tarixida alohida o‘rin tutadi. Mesopotamiya, Misr, Hindiston va Xitoyda ilk markazlashgan davlat tizimlari shakllangan. Bu davlatlarda boshqaruv apparati vujudga kelgan. Podshoh yoki fir’avn hokimiyatning oliy manbai hisoblangan. Davlat

xizmatchilari hukmdor nomidan ish yuritgan. Ular soliq yig‘ish, aholini ro‘yxatga olish, qonunlarni ijro etish bilan shug‘ullangan. Davlat xizmatchisi podshohga shaxsan sadoqatli bo‘lishi shart edi. Sadoqat davlat xizmatida asosiy talablardan biri hisoblangan.

Qadimgi Misrda davlat xizmati yuqori darajada tashkil etilgan. Misrda yozuvning rivojlanishi xizmatchilarning ko‘payishiga olib kelgan. Yozishni biluvchi, savodli kishilar davlat xizmatining asosiy tayanchi bo‘lgan. Ular hujjatlar yuritgan, hisob-kitob qilgan va farmonlarni yozib olgan. Savodli bo‘lish katta mavqe bo‘lib, davlat xizmatiga kirishning asosiy sharti hisoblangan. Davlat xizmatchisi maxsus tayyorgarlikdan o‘tgan. Bu davlat xizmati professionallashuvining ilk belgilarini ko‘rsatadi.

Mesopotamiya davlatlarida ham davlat xizmati tizimi mavjud bo‘lgan. Xammurapi qonunlari davlat xizmatining huquqiy asoslarini ko‘rsatadi. Qonunlarda amaldorlarning majburiyatlari belgilab qo‘yilib, davlat xizmatchisining vazifalarini bajarishda adolatli bo‘lishi talab etilgan. Manfaatdorlik va suiiste’mol qattiq jazolangan. Bu davlat xizmatining javobgarlik tamoyiliga asoslanganini ko‘rsatadi. Davlat xizmatchisi podshoh va jamiyat oldida mas’ul shaxs hisoblangan.

Qadimgi Hindistonda davlat xizmati faoliyati bilan bo-liьı masalalar “Artxashastra” (mil. avv. IV asr) asarida keng yoritilgan. Unda podshoh boshqaruvi va amaldorlar faoliyatinig asosiy prinsiplari bayon etilgan. Davlat xizmatchilari o‘z vazifa va vakolatlariga kıцra turli darajalarga bo‘lingan. Har bir amaldorning aniq vazifalari bo‘lgan. Davlat xizmatchisi davlat manfaatlarini himoya qilishi shart edi. Shuni ahamiyatliki, qadimgi davrlardan boshlab, korrupsiyaga qarshi choralar va davlat xizmatchisining axloqiy tartiblari belgilab qo‘yilgan.

Qadimgi Xitoyda xatto mayda mustaqil shahar-davlatlarga bo‘linib ketgan davrlarda ham yuksak rivojlangan. Bunda davlat boshqaruvi va davlat xizmati faoliyati davlat xizmati tizimini rivojida alohida ahamiyat kasb etgan. Markazlashgan davlatning mustahkamlanishi davomida davlat xizmati tartiblarining eng ma’qullarini saralab olishga imkon yaratilgan. Konfutsiy (mil. avv. VI-V asrlar) ta’limoti orqali davlat xizmatchilarining axloqiy qiyofasini belgilab berilgan. Konfutsiyaga ko‘ra, davlat xizmatchisi bilimli, halol va jamiyatga foydali bo‘lishi kerak. U podshohning Xudo tomonidan berilgan vakolatlarini davlatda amalga oshirish uchun yordamchi, ota (podshoh) tomonidan vakolat berilgan va farzandlar (xalq, fuqarolar) himoyasi va farovonligiga mas’ul, davlat tinchligi va tartibiga javobgar xodim hisoblanadi. Bunda ilk podshohlik davrlaridan farqli ravishda, keyingi davrlarda Xitoy davlat xizmatiga kirish uchun imtihon tizimi orqali qabul qilish amaliyoti paydo bo‘ldi. Bu davlat xizmati tarixida nafaqat Osiyo, balki butun dunyo amaliyotida muhim yangilik hisoblanadi. Davlat xizmati merosiy emas, balki qobiliyat asosida tashkil etilishi orqali xizmat sifati va davlat barqarorligi ta’minlangan. Shuningdek, bu tizim ming yillar davomida, turli sulolalar hukmronligi davomida ham saqlanib qolgan.

Qadimgi Yunon davlatlarida davlat xizmati demokratik xususiyatga ega bo‘lgan. Afina shahrida fuqarolar davlat boshqaruvida bevosita ishtirok etgan. Davlat xizmatchisi bevosita fuqarolar orasidan tanlangan. Lavozimlar aniq muddat va vakolatlarga ega bo‘lgan. Bu davlat xizmatida mas’uliyat va hisobdorlikni ta’minlagan. Davlat xizmatchisi jamoat manfaatlariga xizmat qilgan. Yunon faylasuflari davlat xizmati haqida nazariy fikrlar bildirgan. Platon va Aristotel davlat boshqaruvida axloq va qonun ustuvorligini ta’kidlagan. Davlatlarda qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatlar bir-biridan ajratilishi va mustaqilligi asosiy qadriyat sifatida rivojlangan.

Qadimgi davrlarda davlat xizmati asosan hokimiyatni saqlash va tartibni ta’minlashga qaratilganligi sababli davlat xizmatchisining asosiy vazifasi podshoh yoki davlat manfaatlarini himoya qilish bo‘lgan. Aholining ijtimoiy ehtiyojlari ikkinchi darajada turgan. Shunga qaramasdan, davlat xizmati jamiyat rivojida muhim o‘rin tutib, davlat xizmati orqali qonunlar ijrosi ta’minlangan. Soliqlar yig‘ilgan va davlat xazinasi shakllangan. Shaxsiy sadoqat va axloq muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Davlat xizmatchisi davlatning yuzi hisoblangan. Uning xulqi butun hokimiyatga baho sifatida qabul qilingan. Davlat xizmatida axloqiy qadriyatlar va kompetentlik asoslari yaratilgan. Bu asoslar keyingi asrlarda davlat xizmati rivoji uchun poydevor bo‘lib xizmat qilgan.

O‘rta asrlarda davlat xizmati va davlat xizmatchisi. O‘rta asrlar davri davlat xizmati tarixi rivojida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda davlatchilik shakllari murakkablashib borgan.

Hokimiyat tizimi kengaygani sari boshqaruv apparati ham rivojlangan. Bu davrga kelib, davlat xizmati ilk bor nisbatan barqaror tizim sifatida namoyon bo‘la boshladi. O‘rta asrlarda davlat xizmati ko‘p hollarda an’analar va diniy qoidalarga asoslangan. Davlat xizmatchisi faqat ma’muriy shaxs emas, balki ma’naviy javobgarlikka ega inson sifatida ko‘rilgan.

Yevropada o‘rta asrlarda asosan feodal tuzum hukm surgan edi. Davlat xizmati feodal iyerarxiyaga bog‘liq bo‘lgan. Podshoh yoki qirol hokimiyatning oliy manbai hisoblangan. Uning atrofida vassallar va amaldorlar xizmat qilgan. Davlat xizmati ko‘p hollarda yer-mulk evaziga amalga oshirilgan. Davlat xizmatchisi xizmat evaziga ma’lum bir haq yoki imtiyozga (len) ega bo‘lgan. Bu holat davlat xizmatining iqtisodiy asoslarini belgilashi bilan birga davlat xizmatining merosiy tus ola boshlashiga olib kelgan. O‘rta asrlar Yevropasida saroy amaldorlari muhim o‘rin tutgan. Kanslerlar, xazinadorlar va sud amaldorlari davlat xizmatining asosiy bo‘g‘inlarini tashkil etgan. Ular qirol farmonlarining hududlarda to‘la ijro etilishini ta’minlagan. Davlat xizmatchisi qirolga shaxsan sadoqatli bo‘lishi shart edi. Bu davrda ham davlat rahbariga xiyonat davlatga xiyonat deb baholangan. Xristian cherkovi ham davlat xizmatida katta rol o‘ynagan. Ko‘plab cherkov amaldorlari davlat ishlarida ishtirok etgan. Yepiskoplar va abbatlar siyosiy qarorlarga ta’sir ko‘rsatgan. Cherkov qonunlari davlat boshqaruviga kirib kelgan. Davlat xizmatchisi diniy qoidalarga rioya qilishi talab etilgan. Bu holat davlat xizmatida ma’naviy nazoratni kuchaytirgan. Shu bilan birga, din instituti davlat xizmatining qonuniyligini ta’minlovchi omil bo‘lgan.

Islom dunyosida davlat xizmati yuqori darajada rivojlangan. Arab xalifaligi davrida davlat xizmati tizimi to‘liq shakllanib bo‘lgan edi. Xalifa davlatning oliy rahbari hisoblanib, uning huzurida devonlar tizimi tashkil etilgan. Devonlar moliya, harbiy ishlar, pochta va sud ishlari va boshqa muhim vazifalar bilan shug‘ullangan. Devon xodimlari davlat xizmatchilari hisoblangan. Ular oldindan belgilab qo‘yilgan qiymatda maosh olgan va davlat tomonidan ta’minlangan. Islom davlatlarida davlat xizmati huquqiy asosga ega bo‘lib, shariat qonunlari davlat xizmatchilari faoliyatini tartibga solgan. Adolat davlat xizmatida asosiy tamoyil hisoblangan. Qozi va muftiylar davlat xizmatchilari sifatida jamiyatda katta nufuzga ega bo‘lgan. Ular qonun ijrosini nazorat qilgan. Davlat xizmatchisi xalq manfaatlarini himoya qilishi va xukmdor obro‘sini saqlashi lozim edi.

Markaziy Osiyoda davlat xizmati o‘rta asrlarda ham taraqqiy etganligini ko‘rishimiz mumkin. Qoraxoniylar, Saljuqiylar va Xorazmshohlar davrida boshqaruv tizimi to‘liq shakllanib, amirlar va hokimlar davlat xizmatchilarining yuqori qatlamini tashkil etgan. Ular markaziy hokimiyat nomidan viloyatlarni mustaqil boshqargan. Davlat xizmati harbiy-ma’muriy xarakterga ega bo‘lgan. Davlat xizmatchisi harbiy xizmatga ham majbur bo‘lgan.

Temuriylar davrida davlat xizmati yanada takomillashgan. Amir Temur davlat boshqaruviga katta e’tibor qaratgan. U davlat xizmatchilarini tanlashda qobiliyat va sadoqatni asosiy mezon sifatida belgilagan bo‘lib, “Temur tuzuklari”da amaldorlarning vazifalari aniq ko‘rsatib o‘tilgan. Davlat xizmatchisi qonun va tartibni ta’minlashi shart bo‘lgan. Bu davrda davlat xizmati markazlashgan tizimga aylangan. Umuman olganda bu davrga kelib davlat xizmatchisi jamiyatda alohida tabaqa sifatida shakllangan. Uning huquq va majburiyatlari an’analar orqali belgilangan. Davlat xizmati jamiyatda ijtimoiy maqom bergan. Davlat xizmatchisi hokimiyat va xalq o‘rtasidagi vositachi bo‘lgan. Shu bilan birga, davlat xizmatida shaxsiy manfaatlar ham kuchayishi tufayli suiiste’mol va korrupsiya holatlari vujudga kelishiga olib kelgan.

Yangi davrda (XVII-XIX asrlar) davlat xizmati va davlat xizmatchisining kasbiylashuvi. Yangi davr davlat xizmati tarixi uchun tub burilish davri hisoblanadi. Bu davrda feodal tizim parchalanishi va uning o‘rniga markazlashgan milliy davlatlar shakllanish davri edi. Bunda davlat hokimiyati birmuncha mustahkamlangan. Boshqaruv apparati sohasi va hajmi kengaygan. Davlat xizmati mustaqil ijtimoiy institut sifatida namoyon bo‘la boshlagan. Davlat xizmatchisi shaxsiy sadoqatga emas, balki xizmat majburiyati asosida faoliyat yuritishi kerak degan g‘oya shakllanib borgan. Yevropada absolyutizm davri davlat xizmati rivojiga kuchli ta’sir ko‘rsatgan. Qirol hokimiyati mutlaq markazlashgan holda davlat apparati doimiy asosda faoliyat yuritgan. Davlat xizmatchilari soni keskin oshgan. Ular maxsus maosh bilan ta’minlangan. Davlat

xizmati xizmat burchi sifatida belgilab qo‘yilgan. Davlat xizmatchisi qirol qonunlarini ijro etuvchi shaxs hisoblangan.

Fransiyada davlat xizmati tizimi shakllanishida katta tajriba to‘plangan. Lyudovik XIV (1638-1715) davrida markazlashgan byurokratik apparat yaratilgan. Amaldorlar qat’iy iyerarxiyaga bo‘ysungan. Davlat xizmatchisi lavozimi huquqiy jihatdan mustahkamlangan. Davlat xizmatiga qabul qilishda ta’lim va tajriba ahamiyat kasb etgan. Bu davlat xizmati kasbiylashuvining belgisi bo‘lgan. Germaniya hududida Prussiya davlat xizmati tizimini takomillashtirgan. Prussiyada intizom va tartib ustuvor bo‘lgan. Davlat xizmatchilari qonunlarga qat’iy amal qilgan. Davlat xizmati davlat manfaatlariga xizmat qilish sifatida talqin etilgan. Davlat xizmatchisi jamiyat oldida mas’ul shaxs hisoblangan. Prussiya modeli keyinchalik ko‘plab Yevropa davlatlari uchun namuna bo‘lgan. Angliyada davlat xizmati evolyutsion yo‘l bilan rivojlangan. Parlament tizimi davlat xizmatiga ta’sir ko‘rsatgan. Davlat xizmatchilari qirol va parlamentga bo‘ysungan. Davlat xizmatida qonun ustuvorligi ta’minlangan. Mansablar merosiy tusdan asta-sekin xalos bo‘lgan. Davlat xizmatchisi fuqarolik burchini bajaruvchi shaxs sifatida qabul qilingan.

Yangi davrda davlat xizmati nazariyasi shakllangan. Nemis faylasuflari davlat va byurokratiya haqida ilmiy qarashlar ishlab chiqqan. Maks Veber davlat xizmatining ideal modeli haqida fikr bildirib, byurokratiyani qonunga asoslangan, ratsional tizim sifatida tavsiflagan. Davlat xizmatchisi shaxsiy his-tuyg‘ulardan holi bo‘lishi kerak degan g‘oya ilgari surilgan[8]. Bu davlat xizmatida betaraflik tamoyilini shakllantirgan.

Rossiya imperiyasida davlat xizmati Pyotr I (1672-1725) islohotlari bilan bog‘liq. Pyotr I tomonidan 1722-yilda davlat xizmati tizimida “Ranglar jadvali”ni joriy etgan. Bu tizim davlat xizmatchilarini lavozimlar bo‘yicha taqsimlagan. Jami 14 ta toifa (klass) asosida avvalgi zodagonlarning (boyarlar) avloddan-avlodga o‘tuvchi lavozimlar tizimi o‘rniga xizmatchining layoqati va qobiliyatiga qarab tanlab olish tizimi yaratildi va XX asr boshlarigacha amalda bo‘ldi. Davlat xizmatida xizmat qilish orqali ijtimoiy maqomga erishish mumkin bo‘lgan. Lavozimga kirishayotgan davlat xizmatchisi davlatga xizmat qilishga qasam ichgan. Bu tizim davlat xizmatida sodiqlik va kasbiylikni uyg‘unlashtirgan.

XX asrda davlat xizmati va davlat xizmatchisining zamonaviy qiyofasi. XX asr davlat xizmati tarixi uchun sifat jihatdan yangi bosqichni boshlab berdi. Bu asrda dunyoda tub siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy o‘zgarishlar ro‘y berdi. Monarxiyalar o‘rnini respublika shaklidagi davlatlar egallay boshladi. Davlat xizmati xalqqa xizmat qilish g‘oyasi bilan boyidi. Davlat hokimiyati manbai sifatida xalq e’tirof etildi. Shu bilan birga, davlat xizmatining mazmun-mohiyati va vazifalari qayta ko‘rib chiqildi.

XX asr boshlarida davlat xizmati professional tizim sifatida shakllandi. Davlat xizmatchilari maxsus ta’lim va tayyorgarlikdan o‘ta boshladi. Kadrlar tayyorlash davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Davlat xizmatida doimiylik va barqarorlik ta’minlandi. Davlat xizmatchisi siyosiy o‘zgarishlarga qaramasdan o‘z vazifasini bajarishi kerak degan tamoyil qaror topdi. Bu o‘z navbatida fuqarolik xizmati tushunchasining shakllanishiga olib keldi.

Demokratik davlatlarda davlat xizmati qonun bilan tartibga solindi. Davlat xizmatchisining huquq va majburiyatlari aniq belgilab qo‘yildi, u qonun oldida javobgar shaxs sifatida e’tirof etildi. Tizimida ochiqlik va shaffoflik tamoyillari joriy etildi. Tanlov asosida xizmatga qabul qilish amaliyoti keng tarqaldi. Bu davlat xizmatida tenglik va adolatni ta’minlashga xizmat qildi. Bu davrda ijtimoiy davlat konsepsiyasi vujudga keldi. Davlat xizmatining vazifalari kengaydi. Davlat xizmatchisi faqat boshqaruvchi emas, balki ijtimoiy xizmat ko‘rsatuvchi shaxsga aylandi. Ta’lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya sohalari davlat xizmati doirasiga kirdi. Davlat xizmatining asosiy e’tibori aholi farovonligini oshirishga qaratildi.

Totalitar davlatlarda esa davlat xizmati boshqacha yo‘l bilan rivojlandi. Davlat xizmatchisi hukmron ideologiyaga xizmat qilgan. Siyosiy sadoqat kasbiylikdan ustun qo‘yilgan. Davlat xizmati nazorat va jazo vositasiga aylangan. Bu esa davlat xizmatida suiiste’mol va qonunbuzarliklarga olib kelgan. XX asr o‘rtalaridan boshlab bunday tizimlarning samarasizligi namoyon bo‘la boshladi. Sovet Ittifoqida davlat xizmati partiya tizimi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Davlat xizmatchisi partiya siyosati ijrochisi sifatida faoliyat yuritgan. Kadrlar tanlovida siyosiy ishonch asosiy mezon

bo‘lgan. Shu bilan birga, davlat xizmatida tartib va intizom ta’minlangan. Davlat apparati keng qamrovli bo‘lgan. Davlat xizmati jamiyat hayotining barcha sohalariga kirib borgan.

XX asr ikkinchi yarmida davlat xizmatida islohotlar boshlandi. Ko‘plab davlatlarda ma’muriy islohotlar amalga oshirildi. Davlat xizmati samaradorligini oshirish maqsad qilindi. Davlat xizmatchisining mas’uliyati kuchaytirildi. Natijaga yo‘naltirilgan boshqaruv tamoyili joriy etildi. Davlat xizmatida axborot texnologiyalari qo‘llanila boshladi. XX asr oxiri va XXI asr boshlarida davlat xizmati fuqarolik jamiyati bilan hamkorlikda rivojlanmoqda. Davlat xizmati ochiq va hisobdor tizimga aylandi. Davlat xizmatchisi jamiyat oldida hisob beradigan shaxs sifatida qabul qilinmoqda. Bu davlat xizmati samaradorligi davlat taraqqiyotining muhim omili hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR. Davlat xizmat tushunchasi qadimgi davrlardan boshlab uzoq tarixiy taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan. Ilk davrlarda davlat xizmati shaxsiy sadoqatga asoslangan bo‘lsa, zamonaviy davrda u qonun va jamoat manfaatlariga tayanadi. Davlat xizmatchisi jamiyat taraqqiyotida hal qiluvchi o‘rin tutadi. Davlat xizmati davlat barqarorligi va xalq farovonligini ta’minlashga xizmat qiladi. Davlat xizmati insoniyat sivilizatsiyasining ajralmas qismi hisoblanadi. Sharq va G‘arb allomalarining davlat xizmati haqidagi qarashlari zamonaviy davlat boshqaruvi va davlat xizmatining asosiy prinsiplarini belgilashda muhim rol o‘ynadi. Davlat xizmati zamonaviy davlatlarda adolat, shaffoflik, mas’uliyat va xalq manfaatlariga xizmat qilishning muhim instituti sifatida shakllanmoqda.

Davlat xizmati tarixi davlat hokimiyati shakllari va jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq jarayondir. Qadimgi sharq davlatlaridagi amaldorlik tizimlaridan tortib, antik dunyo ma’muriy amaliyoti, o‘rta asrlar markazlashgan monarxiyalari va yangi davr milliy davlatlarigacha bo‘lgan jarayon davlat xizmatining bosqichma-bosqich institutsionallashuvini namoyon etadi. Xususan, XIX-XX asrlarda industriallashuv va huquqiy davlat g‘oyalarining shakllanishi davlat xizmatini professional faoliyat sohasiga aylantirdi. Zamonaviy bosqichda davlat xizmati ochiqlik, shaffoflik, raqamlashtirish va fuqarolarga yo‘naltirilgan boshqaruv tamoyillari asosida yangilanmoqda. Globallashuv, axborot texnologiyalari va jamoatchilik nazoratining kuchayishi davlat xizmatining mazmun va vazifalarini qayta belgilab bermoqda.

Shu tariqa, davlat xizmati tarixi faqat ma’muriy tizimlar tarixi emas, balki jamiyatning adolat, samaradorlik va mas’uliyatga bo‘lgan intilishi tarixi ham deb xulosa qilish mumkin. Uning rivojlanish tarixi davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarning chuqurlashuvi va murakkablashuvini aks ettiradi. Kelgusida davlat xizmati instituti innovatsiya, kasbiylik va ijtimoiy ishonch uyg‘unligi asosida rivojlanishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Вебер М. Феодализм, «сословное государство» и патримониализм / Пер. с нем. и комментарии А.Ю.Антоновского // Ойкумена: Алманах сравнителных исследований политических институтов, социально-экономических систем и сивилизатсий. — Вып. 8. — Харков, 2011.

2. Jos C.N. Raadschelders, A Coherent Framework for the Study of Public Administration, Journal of Public Administration Research and Theory, Volume 9, Issue 2, April 1999, Pages 281-304, https://doi.org/10.1093 /oxfordjournals.jpart.a024411

3. Fritz Morstein Marx. The Administrative State: An Introduction to Bureaucracy. Chicago library of comparative politics. 1957. P. 202.

4. Эйзенштадт Ш. Срывы модернизации. https://hrono.ru/biograf/bio _e/eyzenshtadrsh.php

5. Tilly, Charles. *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*. New York: Russell Sage Foundation, 1984.

6. Strayer, Joseph R. *The Reign of Philip the Fair*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1980.

7. Kulke, Hermann. *Kings and Cults: State Formation and Legitimation in India and Southeast Asia*. New Delhi: Manohar, 1993.

8. Weber M. *Economy and Society*, trans. Ephraim Fischoff et al. (Berkeley: University of California Press, 1978), 956-1005.

IJTIMOIY MAS’ULIYAT ASOSIDA KADRLAR SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNING MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATLARINI ISHLAB CHIQISH

Sultonov Og‘abek Sultan o‘g‘li
Ma’mun universiteti “Umumkasbiy” fanlar kafedrasi falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD)

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda “Yangi O‘zbekiston – ma’rifatli jamiyat” konsepsiyasi doirasida talaba-yoshlarning ijtimoiy mas’uliyat hissini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Talaba-yoshlarning fuqarolik ongini yuksaltirish, jamiyatda faol pozitsiyaga ega bo‘lishi, ma’naviy va axloqiy qadriyatlarni o‘zlashtirish jarayonlari o‘rganiladi. Shu bilan birga, ta’lim tizimi, ma’naviy-ma’rifiy muhit va davlat siyosati bilan bog‘liq jihatlar asosida ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi strategiyalar ishlab chiqiladi. Tadqiqotda hozirgi zamon talablari va talaba-yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirishdagi muammolar hamda ularni bartaraf etish yo‘llari ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Jadid allomalari, Abdulla Avloniy,Yangi O‘zbekiston, Ma’rifatli jamiyat, ijtimoiy mas’uliyat, talaba-yoshlar, fuqarolik ong, axloqiy tarbiya, ma’naviy-ma’rifiy qadriyatlar,fuqarolik jamiyati.

Bugungi kunda yoshlarimizning jamiyatdagi mavqe va o‘rnini tahlil qilish, ularning ijtimoiy faolligi masalasini chuqur o‘rganish zarur. Bu jarayon ularning ajdodlarimizning ilmiy, madaniy va badiiy merosiga vorislik qilishlari, tarixiy merosga bo‘lgan mas’uliyat hissini takomillashtirish orqali amalga oshiriladi. Yoshlarimizning shaxsiy ma’naviyatini, intellektual qobiliyatlarini va salohiyatini rivojlantirish, jahon voqealari bilan bog‘liq jarayonlarni chuqur tushunishlari kerak. Oliy ta’lim faoliyatida yoshlarning shaxsiy hayotdagi o‘rni va ijtimoiy faolligiga ta’sir etuvchi muammolarni o‘rganish, ularning ma’naviy dunyosini, ruhiyatini va ideallarini jamiyatdagi o‘zgarishlar, davlat hayotidagi muhim masalalarga faol munosabat asosida yoritib berish talab etiladi. Bu jarayonda yoshlarimizning o‘zlarini va atrofdagilarni qanday qabul qilishlarini, milliy mentalitetimizning xususiyatlarini ilmiy-sotsiologik jihatdan tahlil etish muhimdir. Biz, o‘zbek mentalitetining jamoaviylikka moyilligi va shaxsiy javobgarlik hissini rivojlantirish zaruratini ta’kidlaymiz. Shu bilan birga, yoshlarimizning ma’naviyatini yuksaltirish, ularda millat, xalq, davlat va jamiyat oldidagi burch va mas’uliyatni chuqur anglash tuyg‘usini shakllantirishda, ota-bobolarimizdan qolgan madaniy merosimizni o‘rganish va uni hayotimizga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon, yoshlarimizni ma’naviy-axloqiy qadriyatlarga sodiq qolishga undaydi va ularni jamiyatimizda faol va mas’uliyatli fuqarolarga aylantiradi.

Shu kunlarda har birimiz O‘zbekiston davlatini yanada mustahkamlash, yurtimizni dunyoning rivojlangan demokratik davlatlari qatoriga qo‘shish va xalqimiz uchun barcha sohalarda munosib hayot sharoitlarini yaratish vazifalari haqida, shuningdek, bu boradagi o‘z burchimiz va mas’uliyatimiz haqida o‘ylashimiz tabiiydir.[1]. Albatta, bu juda muhimdir. Hozirgi vaqtda biz tadbirkorlarimizdan nafaqat huquqlar va imkoniyatlardan qonun doirasida samarali foydalanishni, balki ularning huquqiy madaniyatini va mas’uliyatini oshirishga ham e’tibor qaratishimiz kerak. Huquqlar ko‘paytirilishi va tekshiruvlar kamaytirilishi tartib-intizomni susaytirishi kerak emas. Shunday qat’iy qoidalarga amal qilgan va bu tushunchani chuqur his qilgan tadbirkor hech qachon kam bo‘lmaydi. O‘zbekistonda Jadid allomalarining Uchinchi Renessansni barpo etishdagi asosiy o‘rni katta, Yangi O‘zbekistonning ma’naviy va ma’rifiy qayta tug‘ilish jarayonida muhim rolni o‘ynaydi. Jadidlar ilmiy va ma’rifiy sohada olib borgan islohotlari bilan O‘zbekistonda yangi zamonaviy jamiyat qurish asoslarini yaratdilar. Jadidlar ta’lim sohasida

[1] Шавкат Мирзиёев. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз,– Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 203

amalga oshirgan islohotlari bilan o‘zbek jamiyatida ilm-fanga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otdilar. Ular yangi maktablar tashkil etib, o‘quvchilarga G‘arb ilm-fanlarini o‘rganish imkonini yaratib berdilar. Bu esa o‘z navbatida, jamiyatda ma’rifatli va o‘z fikriga ega fuqarolarni tarbiyalashga xizmat qildi. Masalan, jadid allomalaridan Abdulla Avloniyning asarlarida yoshlar tarbiyasiga alohida e’tibor berilgan. "Turkiy guliston yohud axloq" asarida yoshlar ta’limi va tarbiyasi muhim mavzular qatorida ko‘riladi[1]. Asarda ta’kidlanishicha, yoshlar o‘z bilim va tajribalarini boyitish orqali jamiyatdagi o‘z o‘rnilarini mustahkamlashlari lozim. Bu jarayon ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishlariga katta ta’sir ko‘rsatadi va ularni kelajakda jamiyatning faol va mas’ul a’zolariga aylanishga tayyorlaydi. Asar yoshlarning ma’naviyatini shakllantirishda ta’limning rolini alohida ta’kidlaydi.

Ta’lim yoshlarga faqatgina bilim berib qolmay, balki ularning dunyoqarashini kengaytiradi va turli ijtimoiy muammolarga munosabatini shakllantiradi. Masalan, asarda yoshlarning adolat va halollik kabi fazilatlarni egallashlari, bu orqali ularning atrofidagilarga ijobiy ta’sir ko‘rsatishlari mumkinligi ta’kidlanadi. Bundan tashqari, asarda yoshlarni turli vaziyatlarda to‘g‘ri qarorlar qabul qilishga undovchi tarbiya muhimligi ta’kidlanadi. Yoshlarga beriladigan tarbiya ularning kelajakda jamiyatda egallaydigan o‘rnilarini belgilab beruvchi asosiy omil hisoblanadi. Yoshlar o‘zlarining shaxsiy va ijtimoiy mas’uliyatlarini chuqur his etishlari va bularni amalda qo‘llay olishlari kerak. Shuningdek, asarda yoshlarning o‘zlarining ilmiy va badiiy qobiliyatlarini rivojlantirishlari, bu orqali ularning jamiyatga bo‘lgan hissalari oshishini ta’kidlash muhim. Yoshlar o‘zlarining bilim va salohiyatlarini jamiyat manfaati uchun ishlatishlari, shu tariqa o‘zlarining ijtimoiy mas’uliyatlarini to‘la anglab yetishlari lozim. Umumiy qilib aytganda, "Turkiy guliston yohud axloq" asarida yoshlarning ta’lim olishi, tarbiyalanishi va ijtimoiy mas’uliyatlarini his etishlari jamiyatning barqarorligi va taraqqiyoti uchun zarur shartlar sifatida ko‘rib chiqiladi. Bu o‘z navbatida, yoshlarning jamiyatdagi o‘rni va rolini mustahkamlashga xizmat qiladi. Biz ijtimoiy mas’uliyatni kuchaytirish haqida o‘ylashimiz lozim. Ilm, inson hayotining quvvati va najot yo‘lidan boshlovchi rahbaridir.

Ilm egallash va olim bo‘lish yo‘lida, ta’lim muassasalariga qatnash va muallimlardan bilim olish zarur. Aql yorlig‘ini qadrlamagan kimsalar, na ta’lim yurtlariga qadam qo‘yadi va na ustozlarning qadrini biladi. Rasulullo sallallohu alayhi vasallam shunday marhamat qiladilar: «Ey insonlar! Aqlingizga ehtirom ko‘rsatingiz.[2] Olimlarning ilmiy tadqiqotlarida erkinlik, ularning ma’naviy hamda ijtimoiy mas’uliyati, shuningdek, zamonaviy fanlarning gumanistik jihatlari hozirgi kunda juda muhim ahamiyatga ega. Bu masalalar ilmiy jamoatchilikning diqqat markazida turibdi, chunki ular nafaqat bilim sohasini, balki jamiyatimizning rivojlanish yo‘nalishlarini ham belgilaydi. Kasb tanlash jarayoni, odatda, shaxsiy intilishlar va madaniy meros asosida shakllanadi. Shu bilan birga, bu jarayon kishining o‘zi va jamiyat oldidagi mas’uliyat hissini kuchaytirish imkonini beradi. O‘zbek milliy an’analarida ko‘pincha "ota kasbini davom ettirish" kabi merosiy tanlovlar muhim, ammo shaxsiy qobiliyat va mas’uliyatni hisobga olgan holda individual tanlovlar ham zarur. Har bir kishi o‘z qobiliyatlari va jamiyatdagi o‘rniga muvofiq kasb tanlashi kerak, chunki bu tanlov uning kelajakdagi o‘sishiga va jamiyatga qo‘shadigan hissasiga ta’sir qiladi.

Talaba yoshlar o‘z kasbini tanlash jarayonida nafaqat shaxsiy afzalliklarni, balki ijtimoiy mas’uliyatni ham hisobga olishlari zarur. Bu jarayon ularning ijtimoiy mas’uliyatini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Talabalar, kasbni tanlash bilan bir qatorda, o‘zlarining bilim va ko‘nikmalarini jamiyat manfaatlari yo‘lida qanday qo‘llash mumkinligini tushunishlari lozim. Ular o‘zlarining har bir qarori va harakatlari bilan atrofdagilarga ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy ta’sir ko‘rsatishlarini anglab yetishlari kerak. Shuningdek, talaba shaxsining rivojlanishida universitet muhitining roli beqiyos. O‘qituvchilar va kursdoshlar bilan o‘rnatilgan munosabatlar, talabalarni turli vaziyatlarda mas’uliyatli qarorlar qabul qilishga undaydi. Bu munosabatlar, talabalarning xarakteri va mas’uliyat hissini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Har bir talaba, jamoa ichida o‘zaro hamkorlik qilish orqali, o‘zining ijtimoiy mas’uliyatini namoyon etadi va bu bilan

[1] Қ.Назаров. Фалсафа асослари. –Т.: “Ўзбекистон” нашриёти. –Б.113.
[2] Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq,– Тошкент: Yoshlar nashriyot uyi , 2018. – Б. 15

ham jamiyatga, ham o‘zining shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Bu jarayonda ota-onalar ham muhim rol o‘ynaydi. Ular, farzandlarining kamchiliklarini tuzatishda va ularni ma’naviy va ijtimoiy jihatdan yetuk insonlar qilib tarbiyalashda asosiy mas’uliyatni o‘z zimmalariga oladilar. Farzandlarning har tomonlama muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun ularga to‘g‘ri yo‘naltirish va doimiy qo‘llab-quvvatlash zarur. Bu, nafaqat farzandning shaxsiy kamolotida, balki uning jamiyatdagi faol va mas’uliyatli fuqaro bo‘lib shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Umuman olganda, kasb tanlash va unga yondashuv, talabalarning ijtimoiy mas’uliyat hissini oshirishda muhim qadamdir. Bu jarayon, ularning shaxsiy intilishlari bilan birga, jamiyatning taraqqiyoti va farovonligi yo‘lida muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun, har bir talaba o‘z tanlovida nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy oqibatlarni ham hisobga olishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Шавкат Мирзиёев. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз,– Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 203

2.Қ.Назаров. Фалсафа асослари. –Т.: “Ўзбекистон” нашриёти. –Б.113.

3.Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq,– Тошкент: Yoshlar nashriyot uyi , 2018. – Б. 15

4. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2016,18 б.

5. Туленов Ж. Жамият фалсафаси. – Т.: “Ўзбекистон”, 2001,43 б

THE IMPORTANCE OF MODERN MANAGEMENT APPROACHES IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF MANAGERIAL PERSONNEL

Nabiyeva Madina Abdurashid qizi
Doctoral (PhD) Student, Institute of Retraining and Advanced Training of Personnel of the Higher Education System

Abstract: This article analyzes the activities of managerial personnel within management systems based on modern management approaches. The author substantiates the transformation of management paradigms, the implementation of innovative management mechanisms, and the factors influencing the development of leadership competencies from a scientific perspective. The research findings demonstrate that modern management practices significantly enhance organizational effectiveness.

Keywords: management system, managerial personnel, modern management, leadership, competence, innovation, strategic management.

In the current context, the increasing complexity of socio-economic systems is generating new requirements for management activities. The development of global integration, digital technologies, and the knowledge economy necessitates a fundamental transformation in the management styles of leaders. From this perspective, modern management approaches emerge as key factors in ensuring organizational sustainability.

While traditional management models are based on rigid hierarchies and control, modern approaches emphasize openness, flexibility, and innovative thinking. This strengthens the role of managerial personnel not only as administrators but also as strategists, facilitators, and agents of change.

This research was conducted using a comprehensive methodological framework. Systemic and structural analysis was applied to examine the components of management processes. Comparative methods were used to contrast traditional and modern management models. Content analysis enabled the synthesis of scientific sources and theoretical perspectives. Inductive and deductive approaches were employed to formulate scientific conclusions.

The concept of modern management is grounded in system thinking, a focus on human capital, and principles of innovative development. Within this framework, management is viewed as a dynamic and multi-factor system, resulting in faster decision-making and increased efficiency.

Research indicates that modern leaders perform multiple roles: defining strategic development directions, inspiring teams, supporting innovation, and managing communication processes as mediators. Such multifunctional activity requires a broad set of competencies.

Key competencies in modern management include:

- critical and systems thinking,
- digital literacy,
- creative problem-solving,
- socio-emotional intelligence.

These competencies significantly improve management effectiveness. Practical evidence shows that the use of modern technologies optimizes management processes, enhances resource efficiency, and accelerates internal information exchange.

Analysis reveals that modern management approaches substantially improve leadership effectiveness. In particular, a human capital-oriented model contributes to a healthy psychological environment within organizations. Examples of modern management systems include:

- **Transformational leadership** – a management style focused on inspiring teams, fostering intrinsic motivation, and leading change toward shared goals. This concept was introduced by James MacGregor Burns and later developed by Bernard M. Bass.
- **Adaptive management** – an approach based on flexibility, learning from experience, and continuous adaptation in uncertain and complex environments. This concept was developed by Ronald Heifetz and Marty Linsky.
- **Digital leadership** – the ability of leaders to manage, transform, and develop organizations using digital technologies, data, and innovation. It is one of the most critical concepts in the digital economy.
- **Systems approach** – a concept that views an organization as an integrated and complex system of interrelated elements. Its theoretical foundation originates from Ludwig von Bertalanffy's General Systems Theory.

International experience shows that in countries with advanced management systems, the training of managerial personnel is continuous and systematic, ensuring professional adaptability. However, challenges remain in implementing modern management technologies, including insufficient digital literacy, persistence of traditional thinking patterns, and resistance to innovation.

The aim of this study is to determine the effectiveness of innovative methods in management systems. The findings indicate that modern management approaches enhance strategic thinking and improve organizational performance. In particular, digital technologies and competency-based approaches elevate leadership activities to a new qualitative level, optimizing management processes and strengthening teamwork.

Conclusion: Based on the analysis, the following conclusions were drawn:

- Modern management approaches are critical factors in improving the effectiveness of managerial personnel.
- A competency-based approach plays a central role in leadership activities.
- The implementation of innovative technologies is a key tool for improving management systems.
- Greater emphasis should be placed on modern management methods in training and professional development systems for managers.

The systems approach is one of the most important methodological foundations of modern management theory and practice. It allows organizations to be viewed not as isolated units, but as integrated, dynamic, and open systems of interrelated elements. This enables leaders to better understand management processes, conduct comprehensive analyses, and make long-term strategic decisions.

The application of the systems approach significantly enhances management efficiency, as decisions are evaluated in the context of the entire organization and its external environment. This reduces the risk of errors and ensures rational resource utilization.

Moreover, the systems approach develops strategic thinking by analyzing processes through input, process, output, and feedback mechanisms. As a result, organizations evolve into self-developing management systems.

In education and other social sectors, the implementation of the systems approach has substantial practical importance. It facilitates quality monitoring, integration of processes, and effective collaboration among stakeholders. It also plays a crucial role in managing innovation and digital transformation.

In conclusion, the systems approach is an integral component of modern leadership, serving as a methodological foundation for sustainable development, improved management efficiency, and comprehensive problem-solving. Strengthening analytical and strategic competencies among managerial personnel remains a key priority for future development.

References:

1. Drucker, P. F. (2007). *Management Challenges for the 21st Century*. New York: HarperBusiness.
2. Mintzberg, H. (2009). *Managing*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.
3. Kotter, J. P. (2012). *Leading Change*. Boston: Harvard Business Review Press.
4. Yukl, G. (2013). *Leadership in Organizations* (8th ed.). Pearson Education.
5. Robbins, S. P., & Coulter, M. (2018). *Management* (14th ed.). Pearson.
6. Porter, M. E. (2008). *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. Free Press.

INSON KAPITALI VA KUCHLI KADRLAR SIYOSATI – BARQAROR TARAQQIYOT ASOSIDIR

Saidkulov Nuriddin Akramkulovich
Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekistonda inson kapitalini rivojlantirishning ahamiyati, uning davlat taraqqiyotidagi o‘rni hamda kadrlar salohiyatini oshirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar, ta’lim tizimidagi yangilanishlar va jamiyatda bilimga bo‘lgan e’tiborning ortib borayotgani tahlil qilinadi. Inson kapitalining iqtisodiy o‘sish, innovatsion rivojlanish va global raqobatbardoshlikni ta’minlashdagi o‘rni asoslab beriladi. Maqolada inson kapitalini ustuvor yo‘nalishga aylantirish, uzluksiz ta’lim tizimini takomillashtirish va malakali kadrlar tayyorlashning dolzarb jihatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: inson kapitali, kadrlar salohiyati, ta’lim tizimi, uzluksiz ta’lim, islohotlar, innovatsiya, bilim, global raqobat, malaka, taraqqiyot strategiyasi.

Davlatning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta’minlashda inson kapitali ya’ni kadrlar salohiyati hal qiluvchi o‘rin tutadi. Inson kapitali deganda nafaqat aholining soni, balki uning bilim darajasi, kasbiy malakasi, sog‘ligi, dunyoqarashi va innovatsion fikrlash qobiliyati tushuniladi. Shu jihatdan qaraganda, kadrlar salohiyati inson kapitalining eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Aynan malakali va zamonaviy bilimlarga ega mutaxassislar jamiyat taraqqiyotini ta’minlaydi, iqtisodiyotning turli sohalarida samaradorlikni oshiradi va davlat boshqaruvini yangi bosqichga olib chiqadi.

Bugun ishonch bilan aytish mumkinki, davlatimiz inson kapitalini rivojlantirishdan bevosita manfaatdor bo‘lgan strategik yo‘lni tanlagan. Boshqacha aytganda, mamlakat taraqqiyotida asosiy urg‘u tabiiy resurslardan inson omiliga o‘tkazilmoqda. Bu esa zamonaviy rivojlanish modelining

eng to‘g‘ri va istiqbolli yo‘nalishidir. Chunki tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, yerosti va yerusti boyliklariga boy bo‘lgan davlatlar ham, agar inson kapitali yetarli darajada rivojlanmagan bo‘lsa, barqaror taraqqiyotga erisha olmaydi. Aksincha, tabiiy resurslari kam bo‘lgan, ammo bilimli va malakali aholiga ega mamlakatlar jahon miqyosida yetakchi o‘rinlarni egallab kelmoqda.

“O‘zbekistonning eng muhim va abadiy kapitali bu – inson kapitali. Yerosti va yerusti boyliklari cheklangan va vaqtincha. Xudo insonlarni yaratishda diskriminatsiya qilmagan. Hammaga juda kuchli ishlovchi bir xil miyalar bergan. Endi biz shunday ta’lim va boshqaruv tizimini yaratishimiz kerakki, ushbu miyalarni to‘g‘ri ishlatishimiz, malakali ishlatishimiz, samarali ishlatishimiz kerak bo‘ladi. O‘zbekison shu yo‘ldan ketyapti ham, Prezident Sh.Mirziyoyev O‘zbekistonda kitob kultini, kitob madaniyatini joriy qildi. O‘zbekistonda to‘yxona emas, o‘quv dargohlari qurish moda bo‘ldi. Endigi vazifa – ta’lim tizimimizni to‘g‘ri va samarali o‘zanga o‘tkazib borishdir”[1]. Haqiqatdan ham, tabiiy boyliklar cheklangan va vaqtinchalik bo‘lsa, inson tafakkuri, aqliy salohiyati va ijodiy imkoniyatlari cheksizdir. Inson – bu nafaqat mehnat resursi, balki yangilik yaratuvchi, muammolarga yechim topuvchi, jamiyatni oldinga siljituvchi asosiy kuchdir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, har bir fuqaroning bilim darajasi, kasbiy tayyorgarligi va ma’naviy barkamolligi davlat taraqqiyotining bevosita ko‘rsatkichiga aylanadi.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda ta’lim tizimiga qaratilayotgan e’tibor aynan mana shu yondashuvning amaliy ifodasidir. Ta’lim muassasalarining ko‘payishi, yangi maktab va oliy o‘quv yurtlarining barpo etilishi, xorijiy tajribaga asoslangan dasturlarning joriy qilinishi – bularning barchasi kelajak uchun mustahkam poydevor yaratmoqda. Ayniqsa, jamiyatda kitobxonlik madaniyatining oshib borayotgani, yoshlar orasida bilimga intilish kuchayayotgani ijobiy o‘zgarishlarning yorqin belgisi hisoblanadi. Ilgari ko‘proq maishiy sarf-xarajatlarga urg‘u berilgan bo‘lsa, bugun ta’lim va ilmga sarmoya kiritish ustuvor qadriyatga aylanib bormoqda.

Globallashuv sharoitida raqobat tobora kuchayib borayotgan bir paytda har qanday davlatning ustunligi uning inson kapitali sifati bilan belgilanadi. Zamonaviy iqtisodiyotda muvaffaqiyatga erishish uchun faqat tabiiy resurslar yetarli emas, balki yuqori malakali mutaxassislar, innovatsion fikrlaydigan yoshlar, yangi g‘oyalarni ilgari sura oladigan kadrlar zarur. Shu sababli ta’lim tizimini faqat bilim beruvchi emas, balki mustaqil fikrlashni rivojlantiruvchi, ijodkorlikni qo‘llab-quvvatlovchi tizimga aylantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Biroq mavjud yutuqlar bilan cheklanib qolmasdan, ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, uni zamon talablari asosida rivojlantirib borish zarur. Eng avvalo, ta’lim mazmunini amaliyot bilan uyg‘unlashtirish, yoshlarni real hayotga tayyorlash, ularda muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish muhimdir. Shuningdek, o‘qituvchilarning nufuzi va maqomini oshirish, ularning mehnatini munosib rag‘batlantirish orqali ta’lim sifatini yanada yaxshilash mumkin.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ular iqtisodiy yuksalishga erishishda tabiiy resurslarga emas, balki inson resurslariga tayanadi. Masalan, Yaponiya, Janubiy Koreya yoki Germaniya kabi davlatlar o‘z vaqtida ta’lim tizimini tubdan isloh qilish, ilm-fan va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash orqali kuchli kadrlar maktabini yaratishga muvaffaq bo‘lgan. Bu mamlakatlarda uzluksiz ta’lim, kasbiy tayyorgarlik va qayta tayyorlash tizimi mukammal yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, har bir fuqaro o‘z bilimini muntazam ravishda yangilab borish imkoniyatiga ega.

O‘zbekistonda ham inson kapitalini rivojlantirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangan. So‘nggi yillarda ta’lim tizimini takomillashtirish, maktabgacha ta’lim qamrovini kengaytirish, oliy ta’lim muassasalari sonini oshirish va ularning sifatini yaxshilash borasida keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, zamonaviy o‘quv dasturlari joriy etilmoqda, xorijiy universitetlar filiallari ochilmoqda, yoshlarning ilm olish va o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish imkoniyatlari kengaymoqda. Bularning barchasi kelajakda yuqori malakali kadrlar zaxirasini shakllantirishga xizmat qiladi.

Biroq inson kapitalini rivojlantirish faqat ta’lim bilan cheklanib qolmaydi. Bu jarayon sog‘liqni saqlash tizimi, ijtimoiy himoya, madaniyat va sport sohalari bilan chambarchas bog‘liq. Sog‘lom, jismonan va ruhiy jihatdan barkamol insonlargina yuqori samaradorlik bilan ishlay oladi. Shu bois tibbiyot sohasida olib borilayotgan islohotlar, aholining turmush darajasini oshirish,

sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish ham inson kapitalini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Kadrlar salohiyatini oshirishda eng muhim omillardan biri – bu uzluksiz ta’lim tizimini samarali yo‘lga qo‘yishdir. Prezident Sh.Mirziyoyev bilim, ta’lim va tarbiya masalasiga to‘xtalib shunday deydi: – “...jamiyatimizda inson kapitali, ta’lim-tarbiya va ilm-fan sohalari zamonaviy talablar asosida rivojlantirilib, salmoqli investitsiyalar jalb qilinmoqda. Xususan, mazkur yo‘nalishga davlat budjetidan ajratiladigan to‘g‘ridan to‘g‘ri xarajatlar 5 barobar oshirildi”[2]. Darhaqiqat, mamlatimiz bugungi kunda samaradolikni oltin kabi xom ashyolardan emas balki “oltin boshlar” dan olishni, “oltinni inson oltiniga” aylantirishni bosh maqsad qilib olmoqda. “Inson oltini”ni yaratish esa ta’lim va tarbiyasiz amalga oshmaydi. Bugungi globallashuv sharoitida bilimlar juda tez yangilanmoqda, yangi kasblar paydo bo‘lmoqda, ayrimlari esa eskirib bormoqda. Shu sababli inson bir marta ta’lim olib, butun umr shu bilim bilan cheklanib qolishi mumkin emas. U doimiy ravishda o‘z ustida ishlashi, yangi ko‘nikmalarni egallashi, zamonaviy texnologiyalarni o‘rganib borishi zarur. Davlat esa bunday imkoniyatlarni yaratib berishi, qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimini rivojlantirishi lozim.

Shuningdek, kadrlar siyosatida shaffoflik va adolat tamoyillarini ta’minlash ham muhim masalalardan biridir. Har bir lavozimga eng munosib, bilimli va mas’uliyatli nomzodlar tanlanishi kerak. Bu esa nafaqat samaradorlikni oshiradi, balki jamiyatda adolatga bo‘lgan ishonchni mustahkamlaydi. Yosh kadrlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning tashabbuslarini rag‘batlantirish, startap loyihalarni rivojlantirishga sharoit yaratish esa innovatsion rivojlanishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilanib, bu borada ayniqsa yosh avlod salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishga alohida ahamiyat qaratilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev yoshlarni Yangi O‘zbekistonning bunyodkorlari sifatida e’tirof etib, ularni “yangi tarix yaratadigan oltin avlod” deb atadi. Bu yondashuvning tub mohiyati shundaki, inson kapitali – bu insonning bilimi, salohiyati, tajribasi, tafakkuri orqali jamiyatga qo‘shgan ijobiy hissasi bo‘lib, unga yo‘naltirilgan har qanday sarmoya – bu aslida kelajakka yo‘naltirilgan eng samarali investitsiyadir. Shu ma’noda, davlat rahbari bu falsafiy yondashuvni ularning salohiyatiga bo‘lgan yuksak ishonch ifodasi sifatida: “Yoshlar uchun, ularning istiqboli uchun bugun kiritilgan har qanday mablag‘ va investitsiya, ertaga albatta o‘n, yuz, ming barobar bo‘lib qaytadi”, – deya ta’kidlaydi. So‘nggi yillarda bu siyosat amaliy natijalar bilan mustahkamlanmoqda. Jumladan, oxirgi yetti yilda boshqaruv kadrlari tarkibi sezilarli darajada yosharib, 40 yoshgacha bo‘lgan rahbarlar ulushi 37 foizdan 65 foizga yetdi. Bu ko‘rsatkich yoshlar nafaqat kelajak egasi, balki hozirgi zamon ijtimoiy va siyosiy jarayonlarining faol subyekti ekanini ko‘rsatadi.

Yana bir muhim jihat - bu ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirishdir. Oliy ta’lim muassasalari va ilmiy markazlarda yaratilayotgan bilim va innovatsiyalar amaliyotga joriy etilmas ekan, ularning samarasi past bo‘lib qoladi. Shu bois ishlab chiqarish korxonalari bilan hamkorlikni kengaytirish, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish, yosh olimlarni qo‘llab-quvvatlash zarur.

Xulosa qilib aytganda, inson kapitalini rivojlantirish va kadrlar salohiyatini oshirish O‘zbekistonning uzoq muddatli taraqqiyot strategiyasida hal qiluvchi o‘rin tutadi. Bu boradagi ishlarni tizimli va izchil ravishda amalga oshirish orqali mamlakatimizda yuqori malakali, raqobatbardosh va zamonaviy fikrlaydigan mutaxassislar avlodini shakllantirish mumkin. Natijada esa O‘zbekiston jahon hamjamiyatida o‘z o‘rniga ega bo‘lgan, kuchli va taraqqiy etgan davlatga aylanishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Farid Zakariya. Erkin ta’lim himoyasida. Siyosatshunos Kamoliddin Rabbimov Farid Zakariyaning “Erkin ta’lim himoyasida” asarining “Erkin va tanqidiy fikrlashni o‘rgatuvchi ta’lim tizimi haqida” so‘zboshisidan. – Toshkent: Trust and support, 2025. – B. 14-15.

2. Mirziyoyev Sh.M. Hozirgi zamon va Yangi O‘zbekiston. – Toshkent: O‘zbekiston, 2024. – B. 128.

3. Saidkulov, N. (2024). “Inson kapitali” tushunchasiga doir tadqiqotlar tahlili: muammo va yechimlar. Tamaddun nuri jurnali, 9(60).

4. Saidqulov, N.A. (2024). Ijtimoiy davlatni o‘rnatishda ta’lim va inson kapitini rivojlanish omillari. Sharq uyg‘onishi: innovatsion, ta’lim, tabiiy va ijtimoiy fanlar , 4 (21), 88-94

YANGI O‘ZBEKISTONDA TA’LIM SIFATI ORQALI KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING MA’NAVIY-AXLOQIY ASOSLARI

Ismadiyorov Abdug‘ffor Abdujabborovich
IIV Akademiyasi Xizmat psixologiyasi va kasbiy madaniyati kafedrasi o‘qituvchisi
Aliqulov O‘ktam Yusupovich
IIV Akademiyasi Xizmat psixologiyasi va kasbiy madaniyati kafedrasi katta o‘qituvchisi
Abdullayev Sardorbek Usmonxudjayevich
IIV Akademiyasi Xizmat psixologiyasi va kasbiy madaniyati kafedrasi dotsenti, sotsiologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori

Annotatsiya. Mazkur maqolada Yangi O‘zbekiston sharoitida professional ta’lim tizimi orqali kadrlar salohiyatini yuksaltirishning falsafiy hamda ma’naviy-axloqiy asoslari kompleks tahlil qilinadi. Inson kapitalini rivojlantirish, ta’lim va mehnat bozori o‘rtasidagi uyg‘unlik, shaxsning kasbiy va ma’naviy kamoloti masalalari sotsiologik va falsafiy yondashuvlar asosida yoritiladi. Tadqiqot natijasida professional ta’lim tizimining ijtimoiy institut sifatidagi roli va uning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati ilmiy asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: professional ta’lim, kadrlar salohiyati, ma’naviy qadriyatlar, inson kapitali, mehnat bozori, ijtimoiy rivojlanish.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot bosqichida inson kapitalini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu borada professional ta’lim tizimi jamiyatda iqtisodiy samaradorlikni oshirish, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash hamda yoshlarni mehnat bozoriga tayyorlashning muhim mexanizmi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek: *“Yoshlarimizning zamonaviy bilim va kasb-hunarlarni egallashi, ularning jamiyatda munosib o‘rin topishining eng muhim omilidir”*. Ushbu yondashuv professional ta’limni nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy-falsafiy kategoriya sifatida o‘rganishni taqozo etadi.

Mazkur jarayonda kadrlar salohiyatini oshirish faqat kasbiy bilim va ko‘nikmalar bilan cheklanib qolmay, balki shaxsning ma’naviy-axloqiy shakllanishi bilan uzviy bog‘liq holda amalga oshirilishi zarur.

Professional ta’lim tizimining rivojlanishi falsafiy jihatdan insonning ijtimoiy mohiyatini ro‘yobga chiqarish bilan bog‘liqdir. Inson mehnat faoliyati orqali nafaqat moddiy ne’matlar yaratadi, balki o‘zining ijtimoiy ahamiyatini ham namoyon etadi. Shu sababli, kasbiy ta’lim jarayoni shaxsning ichki dunyosi, qadriyatlari va axloqiy mezonlari bilan uyg‘un holda tashkil etilishi lozim.

Ma’naviy-axloqiy yondashuv nuqtai nazaridan qaralganda, professional ta’lim tizimi quyidagi vazifalarni bajarishi zarur:

- shaxsda mehnatga nisbatan mas’uliyat hissini shakllantirish;
- halollik, vijdonlilik va kasbiy etikani rivojlantirish;
- ijtimoiy foydali faoliyatga yo‘naltirish.

Zamonaviy ilmiy qarashlarga ko‘ra, inson kapitali jamiyat taraqqiyotining asosiy drayveri sifatida e’tirof etiladi. T.Shults va G.Bekker kabi iqtisodchilar inson kapitalini bilim, ko‘nikma va malakalar yig‘indisi sifatida talqin etib, uning iqtisodiy o‘sishdagi rolini asoslab bergan.

Ijtimoiy-psixologik, falsafiy nuqtai nazardan qaralganda esa, professional ta’lim insonning o‘zini anglash, o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish va jamiyatdagi o‘rnini belgilash vositasi hisoblanadi. Bu jarayonda ta’lim faqat bilim beruvchi tizim emas, balki **shaxsni ijtimoiylashtiruvchi va qadriyatlarni shakllantiruvchi institut** sifatida namoyon bo‘ladi.

Bugungi kunda mehnat bozorining kon’yunkturasi tez o‘zgarayotgan bir sharoitda, faqat texnik bilimlarga ega bo‘lgan kadrlar emas, balki moslashuvchan fikrlashga ega, ma’naviy yetuk shaxslar talab etilmoqda. Bu esa professional ta’lim tizimini faqat bilim beruvchi tizim emas, balki shaxsni shakllantiruvchi ijtimoiy institut sifatida ko‘rishni taqozo etadi.

Professional ta’lim tizimida kadrlar salohiyatini yuksaltirish faqat texnik bilimlar bilan cheklanmaydi. Shaxsda quyidagi sifatlarni shakllantirish muhim hisoblanadi:

- mas’uliyatlilik
- halollik
- kasbiy etikaga rioya qilish
- ijtimoiy faollik

E.Dyurkgeym ta’kidlaganidek, ta’lim tizimi jamiyatning axloqiy normalarini avloddan-avlodga uzatuvchi asosiy institutlardan biridir. Shu bois, professional ta’lim tizimida ma’naviy komponentning yetarli darajada integratsiyalanmaganligi bitiruvchilarning nafaqat kasbiy, balki ijtimoiy moslashuviga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Bugungi kunda mehnat bozori kon’yunkturasi tez o‘zgarib borayotgan bir sharoitda ta’lim tizimining moslashuvchanligi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, bitiruvchilarning ish bilan ta’minlanish darajasi ko‘p jihatdan ularning kasbiy tayyorgarligi va mehnat bozori talablariga mos kelishi bilan belgilanadi.

D.Keyns nazariyasiga ko‘ra, bandlik darajasi iqtisodiy faoliyat bilan uzviy bog‘liq bo‘lsa, neoklassik yondashuvda mehnat bozori muvozanati ishchi kuchining moslashuvchanligi orqali ta’minlanadi. Bu esa professional ta’lim tizimini mehnat bozori bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, ta’lim va mehnat bozori o‘rtasidagi uyg‘unlikning yetarli darajada ta’minlanmaganligi bitiruvchilarning bandligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu holatni bartaraf etishda nafaqat iqtisodiy, balki ma’naviy omillarni ham inobatga olish muhimdir.

Sotsiologik nuqtai nazardan professional ta’lim tizimi quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- ijtimoiylashuv funksiyasi
- iqtisodiy funksiya
- madaniy funksiya
- stratifikatsion funksiya

T.Parsons ta’kidlaganidek, ta’lim tizimi jamiyatda rollarni taqsimlash va ijtimoiy tenglikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Shu nuqtai nazardan, professional ta’lim tizimi bitiruvchilarni mehnat bozoriga tayyorlash orqali ularning ijtimoiy maqomini belgilashga xizmat qiladi.

Kadrlar salohiyatini yuksaltirishda quyidagi yo‘nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi:

ta’lim jarayonida ma’naviy tarbiya komponentini kuchaytirish;

kasbiy etikani o‘qitish;

yoshlarni mehnat qadriyatlariga yo‘naltirish;

ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish zarurdir.

Xulosa qilib aytganda, professional ta’lim tizimi orqali kadrlar salohiyatini yuksaltirish jarayoni kompleks yondashuvni talab etadi. Bu jarayonda falsafiy va ma’naviy-axloqiy omillar muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy sharoitda raqobatbardosh kadrlar tayyorlash uchun ta’lim tizimi nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsni har tomonlama rivojlantiruvchi institut sifatida faoliyat yuritishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:
1.Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi.
2.Becker G. Human Capital.
3.Schultz T. Investment in Human Capital.
4.Durkheim E. Education and Sociology.
5.Parsons T. Social System.
6. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.

KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING FALSAFIY, MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATLARI

Rayxona Rustamova Sherzod qizi
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi
Ilmiy rahbar: Berdiyeva Muborak Bahtiyorovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada kadrlar salohiyatini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy va ma’naviy-axloqiy asoslari tahlil qilinadi. Muallif professional kadrlar tayyorlash jarayonida faqatgina texnik ko‘nikmalarni (hard skills) shakllantirish kifoya emasligi, balki shaxsning ma’naviy qiyofasi, axloqiy mas’uliyati va dunyoqarashini boyitish ustuvor ahamiyatga ega ekanligini asoslab beradi. Maqolada kadrlar salohiyatining "axloqiy o‘lchovi", kasb etikasi va milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarning mutanosibligi masalalari falsafiy nuqtayi nazardan tadqiq etilgan. Shuningdek, shaxs kamoloti jamiyat barqarorligini ta’minlovchi ma’naviy tayanch ekanligi borasidagi xulosalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kadrlar salohiyati, ma’naviy-axloqiy jihat, falsafiy tahlil, kasb etikasi, inson kapitali, shaxs kamoloti, dunyoqarash, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy mas’uliyat.

Bugungi shiddatli globallashuv va texnologik transformatsiyalar davrida har qanday jamiyatning barqaror rivojlanishi nafaqat uning moddiy resurslari yoki iqtisodiy ko‘rsatkichlari, balki eng avvalo, uning intellektual va ma’naviy xazinasi bo‘lmish — kadrlar salohiyati bilan belgilanmoqda. Zero, har qanday islohotning taqdiri va jamiyatning ichki mustahkamligi shu jarayonlarni amalga oshiruvchi shaxslarning bilimiga, dunyoqarashiga va eng muhimi, ularning axloqiy qiyofasiga bog‘liqdir. Kadrlar salohiyatini yuksaltirish masalasi uzoq vaqt davomida faqat iqtisodiy-boshqaruv nuqtayi nazaridan, ya’ni ishchi kuchining unumdorligini oshirish kontekstida o‘rganib kelindi. Biroq, XXI asr voqeligi shuni ko‘rsatmoqdaki, yuksak professional bilimga ega bo‘la turib, ma’naviy va axloqiy mas’uliyatdan mahrum bo‘lgan kadr jamiyat barqarorligi uchun xizmat qilish o‘rniga, tizimli inqirozlarni keltirib chiqaruvchi omilga aylanishi mumkin. Shu bois ham, kadrlar salohiyatining falsafiy-ma’naviy qirralarini tadqiq etish bugungi kunning kechiktirib bo‘lmas zaruriyatiga aylandi. Maqolada kadrlar salohiyati shunchaki texnik ko‘nikmalar majmuasi emas, balki insonning ichki ma’naviy dunyosi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sadoqati hamda ijtimoiy vijdonining sintezi sifatida tahlil qilinadi. Jamiyat barqarorligini ta’minlashda shaxsning axloqiy tarbiyasi va intellektual salohiyati o‘rtasidagi dialektik aloqadorlikni falsafiy tushunish — davlat va jamiyat qurilishining strategik yo‘nalishlarini belgilab beradi.

Insoniyat tarixining barcha bosqichlarida jamiyat taraqqiyoti va uning barqarorligi bevosita shaxs kamoloti hamda kadrlar salohiyati bilan bog‘liq bo‘lib kelgan. Zero, buyuk mutafakkir Abu Nasr Forobiy o‘zining “Fozil odamlar shahri” asarida ta’kidlaganidek, davlat va jamiyatning baxt-saodati hamda barqarorligi o‘sha jamiyatni boshqaruvchi va unda faoliyat yurituvchi insonlarning axloqiy fazilatlariga tayanadi. Forobiyning fikricha, rahbar va mutaxassis nafaqat bilimli, balki yuksak axloqiy qiyofaga ega bo‘lishi lozim, aks holda jamiyat inqirozga yuz tutadi. G‘arb falsafasida ham kadrlar va shaxs salohiyati masalasi ijtimoiy barqarorlikning o‘zagi sifatida

ko‘riladi. Xususan, nemis falsafasining yirik vakili Immanuil Kant shaxsning axloqiy tarbiyasini uning professional faoliyatidan ajratib bo‘lmasligini uqtiradi. Kantning "kategorik imperativi" kadrlar zimmasidagi ijtimoiy mas’uliyatni chuqur anglashni talab etadi: har bir mutaxassis o‘z ishiga shunday yondashishi kerakki, uning faoliyati jamiyat uchun umumiy qonun va namuna bo‘lib xizmat qilsin. Bugungi kunda inson kapitali nazariyasining asoschilari, Nobel mukofoti sovrindorlari Teodor Shuls va Gari Bekker kadrlar salohiyatini yuksaltirishni faqat iqtisodiy foyda emas, balki jamiyatning ma’naviy va intellektual barqarorligini ta’minlovchi eng foydali investitsiya deb baholaydilar. Ularning qarashlariga ko‘ra, bilim va ko‘nikmalar axloqiy qadriyatlar bilan sug‘orilmas ekan, kadrlar salohiyati kutilgan ijtimoiy samarani bermaydi. Darhaqiqat, kadrlar salohiyatining falsafiy-axloqiy jihatlari haqida so‘z ketganda, Yusuf Xos Hojibning "Qutadg‘u bilig" asaridagi "Aql qayerda bo‘lsa, ulug‘lik bo‘ladi, bilim qayerda bo‘lsa, buyuklik bo‘ladi", degan hikmatli so‘zlari hamon o‘z dolzarbligini saqlab kelmoqda. Biroq zamonaviy talab shundan iboratki, bilim va ulug‘lik insoniy fazilatlar hamda ijtimoiy vijdon bilan uyg‘unlashishi shart.

Kadrlar salohiyatini faqatgina intellektual ko‘rsatkichlar bilan o‘lchash jamiyat taraqqiyoti uchun bir tomonlama yondashuvdir. Binobarin, kadrning professional layoqati uning axloqiy prinsiplari bilan qanchalik darajada uyg‘unlashganini tahlil qilish maqolaning asosiy tadqiqot ob’yektini tashkil etadi.

Tizimli yondashuv (Systematic approach): Kadrlar salohiyati murakkab ijtimoiy tizim sifatida ko‘rib chiqildi. Bunda mutaxassisning bilimi, axloqi va ijtimoiy mas’uliyati tizimning o‘zaro bog‘liq elementlari sifatida tahlil qilindi. **Qiyosiy-tarixiy tahlil** (Comparative-historical analysis): Sharq va G‘arb mutafakkirlarining komil inson va professional kadr haqidagi qarashlari qiyoslandi. Tarixiy tajribaning zamonaviy jamiyat barqarorligidagi o‘rni o‘rganildi. **Dialektik metod** (Dialectical method): Kadrlar tayyorlashdagi miqdoriy ko‘rsatkichlar (diplomli mutaxassislar soni) va sifat ko‘rsatkichlari (ma’naviy-axloqiy saviya) o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar va ularning rivojlanish qonuniyatlari ochib berildi. **Aksiologik yondashuv** (Axiological approach): Tadqiqotning asosi sifatida qadriyatlar tizimi olindi. Kadrlar salohiyatini baholashda faqat iqtisodiy samaradorlik emas, balki insoniy qadriyatlar va etika ustuvor mezon sifatida qo‘llanildi. **Sinergetik yondashuv:** Jamiyat barqarorligining o‘z-o‘zini tashkil etishida shaxsning ma’naviy yetukligi va kadrlar intellektual salohiyatining o‘zaro ta’sir mexanizmlari tahlil qilindi. Tizimli yondashuv natijasida aniqlandiki, kadrlar salohiyati faqat bilimlar jamlanmasidan iborat emas. Uning tarkibida "axloqiy filtr" mavjud bo‘lib, u mutaxassisga o‘z bilimini jamiyat manfaatiga (bunyodkorlik) yoki zarariga (vafokorlikning yo‘qligi, korrupsiya) yo‘naltirishni belgilab beradi. Axloqiy komponenti zaif bo‘lgan kadr, intellektual darajasi qanchalik yuqori bo‘lmasin, jamiyat barqarorligi uchun "potensial xavf" tug‘diradi. Qiyosiy tahlillar shuni ko‘rsatdiki, jamiyat barqarorligi kadrlar tayyorlashning miqdoriy ko‘rsatkichlariga (diplomli mutaxassislar soni) emas, balki ularning ma’naviy-motivatsion darajasiga bog‘liq. Natijalar shuni tasdiqladiki, kadrning o‘z kasbiga bo‘lgan munosabati "moddiy manfaatdorlik"dan "ijtimoiy burch" darajasiga ko‘tarilgandagina jamiyatda barqaror rivojlanish ko‘zga tashlanadi. Tadqiqot natijasida hozirgi kadrlar tizimida "professional pragmatizm" va "ma’naviy mas’uliyat" o‘rtasida ziddiyat borligi aniqlandi. Zamonaviy kadrlar ko‘proq individual muvaffaqiyatga yo‘naltirilgan bo‘lib, jamoaviy barqarorlik va ijtimoiy adolat qadriyatlari ikkinchi darajaga tushib qolayotgani falsafiy jihatdan asoslandi.

Kadrlar salohiyatini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy va ma’naviy-axloqiy muammolarini tadqiq etish natijasida shunday yakuniy xulosaga kelish mumkinki, jamiyat barqarorligi faqatgina iqtisodiy o‘sish yoki texnologik yutuqlar bilan emas, balki o‘sha jamiyatning har bir a’zosi, ayniqsa, kadrlar qatlamining ma’naviy yetukligi bilan kafolatlanadi. Olib borilgan tahlillar shuni tasdiqladiki, zamonaviy dunyoda kadrlar salohiyati tushunchasi o‘zining an’anaviy "malakali ishchi kuchi" degan tor ma’nosidan chiqib, ijtimoiy mas’uliyatli shaxs darajasiga ko‘tarilishi shart. Zero, ma’naviy poydevordan mahrum bo‘lgan intellekt — jamiyatni barqarorlashtirishga emas, balki tizimli korrupsiya, byurokratiya va ijtimoiy adolatsizlik kabi inqirozlarga xizmat qilishi mumkin. Tadqiqot davomida taklif etilgan ma’naviy-axloqiy koeffitsiyent ko‘rsatkichi shuni anglatadiki, har qanday professional yuksalish insoniylik va vatanparvarlik qadriyatlari bilan yo‘g‘rilgan bo‘lishi

lozim. **Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki**, jamiyat barqarorligini ta’minlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirishning quyidagi uch birlik tamoyili ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bilimning ma’naviyat bilan uyg‘unligi: Mutaxassis o‘z bilimini jamiyat farovonligi yo‘lida ishlatadigan yuksak axloqiy filtrga ega bo‘lishi lozim. Ijtimoiy mas’uliyatning shaxsiy manfaatdan ustunligi: Kadrlarning o‘z faoliyatini umummilliy barqarorlikning bir qismi sifatida anglab yetishi lozim. Davlat va jamiyat qurilishida "inson kapitali"ning sifat ko‘rsatkichlariga tayanish: Faqat diplomli mutaxassis emas, balki dunyoqarashi keng, kreativ va axloqan pok shaxslarni tayyorlashga e’tibor qaratish darkor. Shunday qilib, kadrlar salohiyatini falsafiy va ma’naviy jihatdan boyitish — bu shunchaki ta’limiy vazifa emas, balki millatning kelajagi va jamiyatning ichki mustahkamligini ta’minlovchi strategik xavfsizlik masalasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012. – 320 b.

2.Bekker G.S. Chelovecheskiy kapital (teoriya i prilojeniya s osobim vnimaniyem k obrazovaniyu). – Moskva: Ekonomika, 2003. – 464 s.

3.Kant I. Sobraniye sochineniy v vosmi tomax. Tom 4. (Metafizika nravov). – Moskva: Choro, 1994. – 630 s.

4.Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.

5.Nazarov Q. Qadriyatlar falsafasi (Aksiologiya). – Toshkent: Ma’naviyat, 2004. – 128 b.

RAHBARNING O‘ZINI BOSHQARISH KOMPETENSIYALARI VA SELF-ACTUALIZATION TAMOYILI ASOSIDA SHAXSIY POTENSIALNI RO‘YOBGA CHIQARISH

Sh.N.Qosimova
MTTDMQTMOI Ijtimoiy fanlar kafedrasi mudiri,
p.f.f.d (PhD) dots

Annotatsiya. Ushbu maqola rahbarlikda o‘zini boshqarish kompetensiyalari orqali shaxsiy potensialni to‘liq ro‘yobga chiqarishda self-actualization tamoyilini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqot shuni aniqlashga qaratilganki, o‘zini boshqarish ko‘nikmalari qanday qilib rahbarlarning o‘ziga xos qobiliyatlarini to‘liq faollashtirishning asosiy mexanizmi bo‘lib, bir vaqtning o‘zida ularning jamoalari va tashkilotlaridagi professional o‘sishni rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: o‘zini boshqarish (self-management), maqsadli rahbarlik, transformatsion ta’sir, professional salohiyat, pedagogik kompetensiya, innovatsion yondashuv, inson kapitalini rivojlantirish, kreativlikni rag‘batlantirish, akmeologik cho‘qqiga erishish, o‘zini anglash (self-awareness), zamonaviy rahbarlikning asosiy tamoyillari.

Kirish. Yangi O‘zbekiston ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar doirasida self-actualization tamoyilining amaliy ahamiyati yangi strategik bosqichni boshladi. Bu tamoyil rahbarlarning nafaqat individual shaxsiy o‘sishi, balki butun ta’lim tizimining sifatli transformatsiyasi uchun muhim omilga aylanmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyevning BMT 80-sessiyasidagi “Eng asosiysi – o‘qituvchi va ustozlik kasbining obro‘yi va nufuzini keskin oshirishga hal qiluvchi masala sifatida qaramoqdamiz” degan bayonoti chuqur konseptual mazmunga ega. Bu bayonotga ko‘ra, o‘qituvchilarning professional self-actualization darajasini oshirish – ya’ni ularning o‘z pedagogik salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish imkoniyatlarini yaratish – ta’lim tizimini modernizatsiya qilishning markaziy strategiyasiga aylanadi[1].

O‘qituvchilarning obroyi va nufuzini oshirish nafaqat ularning ijtimoiy maqomini, balki professional motivatsiyasi va ijodiy qobiliyatlarini ham rivojlantiradi, bu esa bevosita ta’lim sifatiga

ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Muhim jihat shundaki, bu jarayon self-actualization qobiliyatiga ega rahbarlar faoliyatisiz samarali amalga oshirilishi mumkin emas. Ta’lim tizimini samarali boshqarish uchun nafaqat pedagogik kompetensiyalar, balki chuqur o‘zini anglash, aniq maqsadga yo‘naltirilganlik, ijodiy va innovatsion yondashuv hamda transformatsion ta’sir ko‘rsatish qobiliyatlari – boshqacha qilib aytganda, self-actualization darajasida faoliyat yuritish zarur. Bunday rahbarlar o‘z potensialini to‘liq ro‘yobga chiqarish bilan birga, xodimlarning professional salohiyatini ochish uchun kerakli sharoitlarni yarata oladilar. Shunday qilib, Yangi O‘zbekiston ta’lim tizimining istiqbolli rivojlanishi self-actualization tamoyilini ikki darajada amalga oshirishni talab qiladi: birinchidan, o‘qituvchilarning professional salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishga yo‘naltirilgan tizimli yondashuv orqali bo‘lsa ikkinchidan, bu jarayonni boshqaradigan self-actualization darajasidagi rahbarlar faoliyati orqali. Bu o‘zaro bog‘liqlik ta’limni an’anaviy “bilim berish” modelidan “potensialni ochish” va “self-actualizationni rag‘batlantirish” yangi paradigmasi sari yo‘naltiradi, natijada esa nafaqat ta’lim sifatini oshiradi, balki jamiyatning umumiy insoniy kapitalini ham rivojlantiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Har bir menejer o‘z jamoasini boshqarishdan oldin, avval o‘zini boshqarishni o‘rganishi kerak. Mamlakatimizda maktabgacha ta’lim tashkilotlari rahbarlarini menejerlikka tayyorlash va ularga zamonaviy boshqaruv usullarini o‘rgatish orqali sertifikatlash tizimi joriy etilgan bo‘lib, rahbarlikda professional self-actualizationni amalga oshirishning muhim bosqichini belgilab beradi. Sertifikatlashtirish tizimi nafaqat formal malaka ko‘rsatkichlarini, balki rahbarning o‘zini boshqarish kompetensiyalari darajasini ham baholashga qaratilgan bo‘lib, bu self-actualization jarayonining tashkiliy mexanizmini aks ettiradi[2].

Ushbu mexanizm rahbarlik lavozimlarini to‘ldirishda self-actualization imkoniyatlarini tenglashtirish prinsipini joriy etadi. Qarorda belgilanganidek, “menejerlik sertifikati – tashkilot direktori lavozimida ishlash huquqini beruvchi hujjat” hisoblanib, bu har kim qobiliyati va mehnati evaziga muvaffaqiyatga erisha olishi tamoyilini amalda tatbiq etadi. Har 5 yilda bir marta sertifikatni yangilash talabi esa doimiy o‘rganish va o‘zini rivojlantirish (lifelong learning) tamoyilini mustahkamlaydi, bu self-actualization jarayonining muhim shartidir.

Self-actualization tamoyili - bu insonning o‘zining to‘liq va haqiqiy salohiyatini, qobiliyatlarini, imkoniyatlarini va maqsadlarini amalga oshirishga bo‘lgan eng yuqori darajadagi psixologik ehtiyojini ifodalovchi fundamental prinsipdir.

Asosiy xususiyatlari: Self-actualization tamoyili rahbarlikda o‘zini boshqarish kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asosi va yo‘naltiruvchi prinsipidir. U rahbar o‘z shaxsiy va professional potensialini to‘liq ro‘yobga chiqarishi uchun zarur bo‘lgan quyidagi asosiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi: vaqtni samarali boshqarish, resurslarni optimallashtirish, hissiyotlarni boshqarish va qarorlar sifatini oshirish. Bularning barchasi rahbarning o‘z ustidan nazorat o‘rnatish orqali samarali boshqaruvni amalga oshirish imkoniyatini ta’minlaydi.

Tahlil va natijalar. Self-actualization tamoyili rahbarlik faoliyatida fundamental ahamiyatga ega bo‘lib, u rahbarni o‘zini boshqarish orqali shaxsiy va professional potensialini to‘liq ro‘yobga chiqarishga yo‘naltiradi. Bu jarayon rahbar o‘z haqiqiy tabiatiga muvofiq yashash, o‘z salohiyatini ochish va o‘zligi bilan to‘liq uyg‘unlikka erishishdan iborat bo‘lib, uning orqali rahbar nafaqat o‘z vaqtini, quvvatini, his-tuyg‘ularini va qarorlarini samarali boshqaradi, balki jamoasini boshqarish huquqi uchun ham etik asos yaratadi.

Rahbarlikdagi self-actualization amaliy jihatdan o‘zini anglash, maqsadli harakat va transformatsion ta’sir ko‘rsatish qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi. Rahbar o‘z potensialini to‘liq ro‘yobga chiqarganda, u nafaqat o‘z professional samaradorligini oshiradi, balki jamoasi a’zolarining ham self-actualization darajasini ko‘tarishga yordam beradi. Natijada, self-actualization nafaqat rahbar uchun individual muvaffaqiyat va qoniqish manbai, balki tashkilotning umumiy rivojlanishi va hatto jamiyatning barqaror taraqqiyotiga qo‘shiladigan asosiy hissaga aylanadi. Zamonaviy rahbarlikda bu tamoyilni amalda qo‘llash – bu rahbarning o‘zini boshqarish kompetensiyalarini rivojlantirish, innovatsion yondashuvlarni qo‘llash va inson kapitalini samarali boshqarishning kalitidir.

Tadqiqot natijalari ko‘rsatdiki:

O‘zini boshqara olmaydigan rahbar boshqalarni boshqara olmaydi - bu rahbarlik etikasining asosiy prinsipi hisoblanadi.

Self-actualization tamoyili rahbarni vaqt, quvvat, hissiyotlar va qarorlar ustidan samarali nazorat o‘rnatishga yo‘naltiradi.

Rahbarning o‘z potensialini to‘liq ro‘yobga chiqarishi uning transformatsion ta’sir ko‘rsatish qobiliyatini oshiradi.

Menejerlik sertifikatlash tizimi self-actualization tamoyilining amaliy mexanizmi sifatida maktabgacha ta’lim rahbarlarining professional salohiyatini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot shuni isbotladiki, self-actualization tamoyili rahbarlik faoliyatida nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham fundamental ahamiyatga ega. Bu tamoyil rahbarning o‘zini boshqarish kompetensiyalari orqali shaxsiy va professional potensialini to‘liq ro‘yobga chiqarishning samarali yo‘l-yo‘rig‘ini taqdim etadi.

Self-actualization tamoyilini rahbarlik faoliyatiga muvaffaqiyatli integratsiya qilish nafaqat rahbarlarning shaxsiy samaradorligini oshiradi, balki butun ta’lim tizimining sifatli transformatsiyasiga va barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Bu yo‘lda izchil va tizimli yondashuv Yangi O‘zbekiston ta’lim tizimini dunyo standartlariga olib chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M. Mirziyoyev “BMT Bosh Assambleyasining 80-sessiyasidagi nutqi”. https://president.uz.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024 yil 27 avgustdagi 531-sonli “Davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktori lavozimiga nomzodlarni menejerlik o‘quv kurslarida o‘qitish, ularga menejerlik sertifikatini berish va nomzodlarni lavozimga tayinlash tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi qarori.

3. Maslow A. H. Motivation and personality: motivation and personality: unlocking your inner drive and understanding human behavior by AH Maslow. – Prabhat Prakashan, 2023.

4. Ken Robinson. Management communication: Getting work done through people //The Routledge handbook of language and professional communication. – Routledge, 2014. – C. 165-192.

5. Robinson K., Robinson K. Imagina si...: El poder de crear un futuro para todos. – Grijalbo, 2022.

6. Sinek S. Start with why: How great leaders inspire everyone to take action. – Penguin, 2009.

7. Lee K. Y. From Third World to First World–The Singapore Story: 1965–2000 Singapore. – 2000.

8. Zhao Y. Shifting the education paradigm: Why international borrowing is no longer sufficient for improving education in China //ECNU Review of Education. – 2018. – T. 1. – №. 1. – C. 76-106.

YANGI O‘ZBEKISTONNING BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA “YANGI O‘ZBEKISTON – MAKTAB OSTONASIDAN BOSHLANADI” G‘OYASINING IJTIMOIY-G‘OYAVIY TAHLILI

Ergashev Ibodulla
O‘zbekiston Milliy universiteti
professori, siyosiy fanlar doktori
Nabiyev Mansur Jamxur o‘g‘li
O‘zbekiston Milliy univeristeti mustaqil izlanuvchisi
Jizzax davlat pedagogika universiteti katta o‘qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘ zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning davlat tadbirlarida so‘zlagan ma’ruzlarida hususan 2023-yil “O‘zbekiston” nashryoti tomonidan nashr etilgan “Yangi O‘zbekistonda erkin va faravon yashaylik” deb nomlangan 5-jild kitobida “Yangi O‘zbekiston – maktab ostonasidan boshlanadi” degan g‘oyani ilgari surgan. Ushbu g‘oya orqali O‘zbekistonda ta’lim tizimidagi islohotlarni yanada jonlantirish, ta’lim-tarbiya jarayonlarini sifatini yangi bir bosqichga olib chiqish jarayonidagi o‘rni ijtimoiy-g‘oyaviy asoslari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, barqarorlik, maktab, ostona, g‘oya, ijtimoiy tahlil, islohotlar, ta’lim tizimi, qadriyat, deviant xulq, fuqarolik pozitsiyasi, natijador ta’lim, kelajakka sarmoya.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “Yangi O‘zbekiston – maktab ostonasidan boshlanadi” degan g‘oya oddiy siyosiy shior sifatida emas, balki jamiyatni yangilashga qaratilgan chuqur mazmunga ega konsepsiya sifatida qaraladi. Bu fikr zamirida juda muhim haqiqat yotadi, har qanday barqaror taraqqiyotning ildizi aynan ta’lim tizimida shakllanadi. Ya’ni, maktab – bu nafaqat bilim beriladigan maskan, balki kelajak jamiyatining taraqqiyot modeli, uning qadriyatlari va dunyoqarashi shakllanadigan ijtimoiy makondir.

“Farzandlarimiz maktabdan qanchalik bilimli bo‘lib chiqsa, yuqori texnologiyalarga asoslangan iqtisodiyot tarmoqlari shuncha tez rivojlanadi, ko‘plab ijtimoiy muammolarni yechish imkoni tug‘iladi. Shunday ekan, Yangi O‘zbekiston ostonasi maktabdan boshlanadi desam, o‘ylaymanki, butun xalqimiz bu fikrni qo‘llab-quvvatlaydi”[1]. Oddatda jamiyatdagi o‘zgarishlar ko‘pincha iqtisodiy yoki siyosiy islohotlardan boshlanadi, degan qarash keng tarqalgan. Ammo ushbu konsepsiya buning aksini ilgari suradi, haqiqiy va barqaror o‘zgarish avvalo inson ongidan, uning tafakkuridan boshlanishi kerak. Bu esa, o‘z navbatida, maktab ta’limining sifati, mazmuni va metodologiyasiga bevosita bog‘liq.

Maktab ostonasi – bu bolalarning ilk ijtimoiylashuv bosqichi. Aynan shu yerda ular nafaqat o‘qish va yozishni, balki jamiyatda yashash qoidalarini, axloqiy me’yorlarni, vatanparvarlik tuyg‘usini va ijtimoiy mas’uliyatni o‘zlashtiradi. Shu boisdan ham, agar maktab zamonaviy, ochiq fikrli va innovatsion muhitga ega bo‘lsa, unda voyaga yetayotgan avlod ham shunday sifatlarni o‘zida mujassam etadi. Natijada jamiyatning umumiy intellektual va ma’naviy darajasi oshadi.

Ijtimoiy g‘oyaviy nuqtai nazaridan qaralganda, maktab jamiyatning eng muhim tayanch tuzilmalaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Maktab shaxsni shakllantiruvchi, uni jamiyat qoidalari va qadriyatlariga moslashtiruvchi asosiy institut sifatida talqin etiladi. Boshqacha aytganda, maktab – bu shunchaki bilim beriladigan joy emas, balki insonni ijtimoiy hayotga tayyorlaydigan, uning dunyoqarashi, xulq-atvori va fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradigan muhitdir. Shu jihatdan, davlat siyosatining e’tibori aynan maktabga qaratilishi bejiz emas. Bu yondashuv oiladan keyingi eng muhim ijtimoiy bo‘g‘in sifatida ta’lim tizimini strategik darajaga olib chiqadi.

“Yangi O‘zbekiston – maktab ostonasidan boshlanadi”, degan g‘oya asosida umummilliy ta’lim-tarbiya tizimini tubdan isloh qilishga misli ko‘rilmagan e’tibor qaratilmoqda. Ilm-fan, madaniyat va san’at, adabiyot, sport sohalarini rivojlantirish, ma’naviy-ma’rifiy ishlar

samaradorligini oshirish, yoshlarning aynisa, qizlarimizning iste’dod va qobilyatini ro‘yobga chiqarish borasida ham ko‘p ishlar qilinmoqda”[2].

Inson hayotining dastlabki bosqichida oila asosiy tarbiya maskani bo‘lsa, maktab bu jarayonni tizimli va maqsadli ravishda davom ettiradi. Aynan shu yerda bola kengroq ijtimoiy muhit bilan tanishadi, turli fikrlar va qarashlar bilan to‘qnashadi, o‘z o‘rnini anglay boshlaydi. Bu jarayonni sotsiologiyada “ijtimoiylashuv” deb atashadi. Maktab esa ana shu ijtimoiylashuvning eng muhim platformasi bo‘lib xizmat qiladi. Natijada, jamiyat qanday maktab tizimini yaratsa, kelajakda aynan shunday jamiyatga ega bo‘ladi.

“Maktab bu hayot-mamot masalasi, kelajak masalasi. Uni davlat, hukumat va hokimlarning o‘zi hal qilolmaydi. Bu butun jamiyatning ishi, burchiga aylanishi kerak”[3].

Mazkur yondashuvning yana bir muhim jihati – intellektual kapital masalasidir. Zamonaviy dunyoda davlatlarning raqobatbardoshligi ko‘p jihatdan tabiiy resurslarga emas, balki inson kapitaliga bog‘liq. Ya’ni, bilimli, kreativ va tanqidiy fikrlay oladigan insonlar har qanday jamiyatning eng katta boyligidir. Shu bois, maktab ta’limiga kiritilgan har bir investitsiya aslida uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka qo‘yilgan sarmoya hisoblanadi. Bu sarmoya darhol natija bermasligi mumkin, ammo vaqt o‘tishi bilan u jamiyatning intellektual salohiyatini keskin oshiradi. Intellektual kapitalni shakllantirish jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanmaydi. Bu yerda muhim masala – o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoni tahlil qilish va innovatsion yondashuvlarni rivojlantirishdir. Chunki zamonaviy iqtisodiyot aynan shunday ko‘nikmalarga ega kadrlarga tayanadi. Demak, maktabning vazifasi faqat “bilim berish” emas, balki “fikrlay oladigan inson”ni tarbiyalashdan iborat.

Shuningdek, sifatli maktab ta’limi jamiyatda ijtimoiy adolatni ta’minlashning muhim vositalaridan biri sifatida ham qaraladi. Bu jarayon ko‘pincha “ijtimoiy lift” tushunchasi bilan izohlanadi. Ya’ni, har bir inson, uning kelib chiqishi, oilaviy sharoiti yoki moddiy ahvolidan qat’i nazar, sifatli ta’lim orqali o‘z hayotini o‘zgartirish imkoniga ega bo‘ladi. Maktab bu yerda teng imkoniyatlar yaratadigan maydon vazifasini bajaradi.

Agar ta’lim tizimi adolatli va sifatli bo‘lsa, u holda jamiyatda vertikal mobillik kuchayadi. Bu esa ijtimoiy qatlamlar o‘rtasidagi keskin tafovutlarni kamaytiradi, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Aksincha, agar ta’lim tizimi zaif bo‘lsa, ijtimoiy tengsizlik chuqurlashadi va jamiyatda ziddiyatlar kuchayishi mumkin. “Men yangi O‘zbekistonni – obod va farovon, demokratik mamlakatni barpo etishda siz, muhtaram pedagoglarni, professor-o‘qituvchilarni o‘zim uchun eng katta kuch, tayanch va suyanch, deb bilaman. Sizlarning hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan faoliyatingizni qo‘llab-quvvatlash, sizlar uchun munosib mehnat va turmush sharoiti yaratib berishni Prezident sifatida o‘zimning muqaddas burchim, deb hisoblayman”[4].

Qadriyatlar transformatsiyasi nuqtai nazaridan qaralganda, “Yangi O‘zbekiston” tushunchasi oddiy modernizatsiya g‘oyasidan ancha kengroq ma’noni anglatadi. U jamiyatning tashqi ko‘rinishini emas, balki uning ichki mohiyatini – inson tafakkuri, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimini yangilashni nazarda tutadi. Ya’ni, bu yondashuvda asosiy e’tibor infratuzilma yoki iqtisodiy ko‘rsatkichlarga emas, balki inson omiliga, uning ongida yuz beradigan o‘zgarishlarga qaratiladi. Chunki har qanday barqaror taraqqiyot, avvalo, yangicha fikrlaydigan va mas’uliyatni his qiladigan fuqarolarga tayanadi.

“Yangi O‘zbekiston – maktab ostonasidan boshlanadi” degan konsepsiyaning markazida qadriyatlar sintezi turadi. Bu esa milliy an’analar bilan umuminsoniy tamoyillarni uyg‘unlashtirishni anglatadi. Maktab esa aynan shu jarayonning boshlang‘ich nuqtasidir. Chunki bola ilk bor shu muhitda nafaqat matematik formulalar yoki grammatik qoidalarni o‘rganadi, balki jamiyatda qanday yashash kerakligini, qanday qadriyatlarga tayanish zarurligini anglay boshlaydi. Shu bois, maktab ta’limi faqat akademik bilim berish bilan cheklanmasligi, balki tarbiyaviy funksiyani ham to‘liq bajarishi zarur. Bugungi kunda yosh avlodga vatanparvarlik tuyg‘usini singdirish, ularni o‘z yurtiga sadoqatli bo‘lishga undash muhim vazifalardan biridir. Ammo bu jarayon shunchaki shiorlar yoki rasmiy tadbirlar bilan cheklanib qolmasligi kerak. Aksincha, u o‘quv jarayonining ichki mazmuniga singib ketgan bo‘lishi lozim. Masalan, tarixni o‘rganish orqali milliy o‘zlikni anglash, adabiyot orqali ma’naviy boyliklarni his etish, huquqiy fanlar orqali esa

qonun ustuvorligini tushunish shakllantiriladi. Shu bilan birga, bag‘rikenglik, inson huquqlariga hurmat va ochiq fikrlash kabi umuminsoniy qadriyatlar ham parallel ravishda rivojlantiriladi.

Qadriyatlar transformatsiyasining yana bir muhim jihati – jamiyat a’zolarining faolligini oshirishdir. An’anaviy yondashuvda inson ko‘pincha tizimning passiv ishtirokchisi sifatida qaralgan bo‘lsa, yangi konsepsiyada u faol subyektga aylanadi. Ya’ni, fuqarodan nafaqat mavjud tartib-qoidalarga rioya qilish, balki ularni takomillashtirishda ham ishtirok etish talab etiladi. Bu esa tanqidiy fikrlash, tashabbuskorlik va mas’uliyat kabi sifatlarni shakllantirishni taqozo etadi.

Maktab aynan shunday sifatlarni rivojlantirish uchun eng muhim maydondir. Agar o‘quvchi dars jarayonida mustaqil fikr bildirishga, savol berishga va muhokamada ishtirok etishga o‘rgansa, u kelajakda ham ijtimoiy hayotda faol bo‘ladi. Aksincha, agar ta’lim tizimi faqat tayyor bilimlarni yodlashga asoslangan bo‘lsa, unda passivlik kuchayadi va innovatsion rivojlanish sekinlashadi.

“Bugun har bir o‘qituvchi va tarbiyachi, oliygoh domlasi ta’lim va ilm-fan sohasidagi eng so‘nggi ijobiy yangiliklarni o‘quv jarayonlariga tatbiq eta oladigan, chuqur bilim va dunyoqarash egasi, bir so‘z bilan aytganda, zamonamiz va jamiyatimizning eng ilg‘or vakillari bo‘lishlari kerak”[5].

Ijtimoiy g‘oyaviy yondashuv nuqtai nazaridan qaralganda, “Yangi O‘zbekiston – maktab ostonasidan boshlanadi” degan g‘oya nafaqat ta’limni rivojlantirishga, balki jamiyatda mavjud bo‘lgan bir qator tizimli muammolarni hal etishga qaratilgan kompleks konsepsiya sifatida namoyon bo‘ladi. Bu yerda maktab oddiy ta’lim maskani emas, balki ijtimoiy muammolarni yumshatuvchi va ularning ildiziga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim institut sifatida talqin etiladi. Chunki ko‘plab ijtimoiy ziddiyatlar va nomutanosibliklar aynan ta’lim tizimidagi farqlardan boshlanishi mumkin.

Birinchi muhim yo‘nalish – ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish masalasidir. Zamonaviy jamiyatda imkoniyatlar tengligi eng dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, yirik shaharlardagi maktablar bilan chekka hududlardagi ta’lim muassasalari o‘rtasida sezilarli tafovutlar mavjud bo‘lsa, bu farq keyinchalik ijtimoiy tabaqalanishni yanada kuchaytiradi. Shu sababli, maktablar o‘rtasidagi sifat, infratuzilma va o‘qitish darajasidagi nomutanosiblikni bartaraf etish strategik ahamiyat kasb etadi. Agar qishloqdagi bola ham poytaxtdagi tengdoshidek sifatli ta’lim olsa, u holda ularning kelajakdagi imkoniyatlari ham tenglashadi.

Bu jarayon moddiy bazani yaxshilash bilan cheklanmaydi. Albatta, zamonaviy sinfxonalar, texnologiyalar va malakali o‘qituvchilar muhim omillardir. Ammo undan ham muhim jihat – ta’lim mazmunining bir xil sifat darajasida bo‘lishidir. Ya’ni, har bir o‘quvchi qayerda yashashidan qat’i nazar, bir xil bilim va ko‘nikmalarni egallash imkoniga ega bo‘lishi kerak. Ana shundagina jamiyatda haqiqiy “imkoniyatlar tengligi” shakllanadi va ijtimoiy adolat mustahkamlanadi.

Ikkinchi muhim yo‘nalish – deviant xulq-atvorning oldini olishdir. Sotsiologiyada deviantlik jamiyat qoidalariga zid bo‘lgan xatti-harakatlar majmui sifatida talqin etiladi. Bu holat ko‘pincha yoshlar orasida uchraydi va uning sabablari turlicha bo‘lishi mumkin, misol uchun nazoratsiz bo‘sh vaqt, ijtimoiy befarqlik, ma’naviy bo‘shliq yoki noto‘g‘ri muhit ta’siri. Shu nuqtai nazardan, maktab yoshlarning hayotida muhim “himoya mexanizmi” vazifasini bajaradi. Agar o‘quvchilarning bo‘sh vaqti mazmunli tashkil etilsa, ular sport, san’at, ilmiy to‘garaklar va ijodiy faoliyat bilan shug‘ullansa, u holda ularning salbiy yo‘llarga kirib ketish ehtimoli sezilarli darajada kamayadi. Bu jarayon yoshlarni nafaqat band qiladi, balki ularning qiziqishlarini rivojlantiradi, o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va ijtimoiy foydali faoliyatga yo‘naltiradi. Natijada, jinoyatchilik darajasi pasayadi, yot va zararli g‘oyalar ta’siri esa cheklanadi.

“Mahalladagi muhit, aholi bandligi ko‘p jihatdan yoshlar ta’lim-tarbiyasiga bog‘liq. Shunday ekan, mahalla raisi ota-onalar bilan birga maktablar hayotida faol qatnashishi, yoshlarning bilimi va kasb egallashiga e’tiborli bo‘lishi kerak”[6].

Xulosa sifatida aytish mumkinki, mazkur g‘oyaning ijtimoiy-g‘oyaviy tahlili uning oddiy siyosiy bayonot emas, balki jamiyatni tubdan yangilashga qaratilgan aniq va izchil model ekanini ko‘rsatadi. Bu yondashuvning o‘ziga xos jihati shundaki, u o‘zgarishlarni “yuqoridan pastga” emas, balki “pastdan yuqoriga” tamoyili asosida tashkil etishni taklif qiladi. Ya’ni, jamiyatni rivojlantirishning boshlang‘ich nuqtasi sifatida eng asosiy ijtimoiy institutlardan biri – maktab tan

olinadi. Bu esa o‘z navbatida, uzoq muddatli va barqaror taraqqiyot uchun mustahkam poydevor yaratishga xizmat qiladi.

“Yangi O‘zbekiston – maktab ostonasidan boshlanadi” g‘oyasini yanada aniqroq tasavvur qilish uchun uni ramziy tarzda qurilishga qiyoslash mumkin. Agar har qanday bino mustahkam poydevor ustiga qurilsa, u uzoq yillar davomida barqaror turadi. Aksincha, poydevori zaif bo‘lgan inshoot tashqi ta’sirlarga bardosh bera olmaydi. Xuddi shunday, davlatning “poydevori” hisoblangan ta’lim tizimi, ayniqsa maktab bosqichi mustahkam bo‘lsa, uning ustiga qurilayotgan ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy tizimlar ham barqaror va samarali ishlaydi. Demak, maktabni rivojlantirish – bu aslida butun jamiyatni rivojlantirish demakdir.

“Yangi O‘zbekiston – maktab ostonasidan boshlanadi” g‘oyasinining yana bir muhim jihati – uning tizimli xarakterga ega ekanidir. Bu yerda ta’lim faqat alohida soha sifatida emas, balki boshqa barcha sohalar bilan chambarchas bog‘liq holda qaraladi. Ya’ni, sifatli ta’lim iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi, ijtimoiy tenglikni mustahkamlaydi, siyosiy barqarorlikni ta’minlaydi va madaniy rivojlanishga turtki beradi. Shu bois, maktabni rivojlantirish – bu faqat pedagogik emas, balki umumdavlat ahamiyatiga ega strategik vazifadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi, 30.09.2020. // O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. — URL: https://president.uz/oz/lists/view/3864 (murojaat sanasi: 30.04.2026).

2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekistonda erkin va faravon yashaylik. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2023. – B.143.

3. Mirziyoyev Sh.M. Xalq ta’limi tizimini rivojlantirish...videoselektor yig‘ilishidagi nutq, 23.08.2019. // O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. — URL: https://president.uz/oz/lists/view/2820 (murojaat sanasi: 30.04.2026).

4. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi, 30.09.2020. // O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. — URL: https://president.uz/oz/lists/view/3864 (murojaat sanasi: 30.04.2026).

5. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi, 30.09.2020. // O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. — URL: https://president.uz/oz/lists/view/3864 (murojaat sanasi: 30.04.2026).

6. Mirziyoyev Sh.M. Maktab ta’limi sifatini yaxshilash bo‘yicha taqdimot bilan tanishish yig‘ilishidagi nutqi, 26 yanvar 2024 yil. — Toshkent. https://president.uz/oz/lists/view/7000.

OLIY TA’LIMDA KASBIY REFLEKSIYA KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISHNING MUHIM OMILI SIFATIDA

Nishanova Zamira Taskarayevna
O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti professori,
psixologiya fanlari doktori
Badritdinova Madina Baxromovna
NamDPI dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘qituvchining refleksiv tizimini rivojlantirish pedagogik faoliyatda o‘z imkoniyatlarining zarur ijodiy qismi ekanligi va refleksiv tizimsiz o‘qituvchining yuksak mahoratli pedagog sifatida takomillashuvi mumkin emasligi, o‘qituvchining refleksiv tizimini rivojlantirishning samaradorligi haqida fikr yuritilgan. Maqola talabalar, pedagoglar,

psixologlar va pedagogik refleksiya muammosi bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislar uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: adekvatlik, mikroijtimoiy, kompleks, ustanovka, taraqqiyot

Mustaqillikning dastlabki yillaridanoq, butun mamlakat miqyosida ta’lim va tarbiya, ilm-fan, kasb-hunar o‘rgatish tizimlarini tubdan isloh qilishga kirishildi. Belgilangan maqsadlar muvaffaqiyatli amalga oshirilib, hozirgi kunda ta’lim sohasida yuksak samaradorliklarga erishilmoqda. Bunda o‘qituvchilar bilan birga keng jamoatchilik, butun xalqimizning fidokorona mehnatini e’tirof etib, Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev quyidagi fikrfarni bayon etadi: “Maktab, ta’lim-tarbiya masalasi davlat va jamiyat nazoratida bo‘lishi asosiy qonunimizda belgilab qo‘yilgan. Shu bilan birga, bu keng jamoatchilik, butun halqimizning ishtiroki va qo‘llab-quvvatlashini talab qiladigan umummilliy masaladir”[1].

Shuni unutmasligimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargohlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday bo‘lishi farzandlarimizning bugun qanday ta’lim-tarbiya olishiga bog‘liq. Buning uchun har qaysi ota-ona, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni ko‘rishi zarur. Ana shu oddiy talabdan kelib chiqqan holda, farzandlarimizni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish – ta’lim-tarbiya sohasida fidokorona mehnat qilayotgan o‘qituvchilarning asosiy maqsadi va vazifasi bo‘lishi kerak.

Bu ulkan javobgarlik hissi o‘qituvchilarda pedagogik mahorat qirralarining turli jarayonlarini hozirgi zamon talablari darajasida takomillashtirishni talab etadi. So‘nggi yillarda pedagog va psixolog olimlar o‘qituvchilarning pedagogik faoliyatida fikrlash hamda analitik qobiliyatlarni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etishini ta’kidlamoqdalar. Bu qobiliyatlar asosini esa, o‘qituvchining kasbiy refieksiyasi tashkil etadi.

Refleksiya (lotincha “reflexio” - orqaga qaytish) - har tomonlama barkamol rivojlangan insonning o‘z xatti - harakatlari va ularning qonuniyatlarni anglashga qaratilgan nazariy faoliyat shaklidir [3]. Inson ma’naviy dunyosining o‘ziga xos yashirin hislatlarini ochib beradigan o‘z-o‘zini bilishga va anglashga qaratilgan faoliyatdir.

Ilk bor refleksiya tushunchasi qadimgi yunon falsafasida yuzaga kelgan va insonning o‘z ongida kechayotgan mulohazalari haqida, o‘zi fikr yuritishi jarayoni, o‘z fikrlari mazmnnini tahlil qilishga e’tiborini jalb qilishni anglatgan [2]. Leybnits konsepsiyasiga muvofiq refleksiya insonning appersepsiyaga (idrokning itison o‘tmishidagi tajribasiga va individual xususiyatlariga bog‘liqligi) qodirlik xususiyati sifatida tilga olinadi [4].

Bugungi zamonaviy falsafada esa refleksiya nazariy va amaliy jihatdan farqlanadi. Birinchisi, inson tomonidan tushuchalarning rivojlanish jarayoni, yagona tushuncha doirasida bir ta’rifdan boshqasiga o‘tish imkoniyatini beradigan metod sifatida, ikkinchisi esa, individual harakat yoki fikrni tushuncha bilan nisbatlash jarayoni. Bunda isbatlash olchovi ustidan nazorat ta’minlanishi kerak.

Hozirgi kunda falsafiy kategoriya sifatida o‘rganilayotgan refleksiya psixologiya, sotsiologiya, sinergetika, mantiq, androgogika, kiberaetika va boshqa ko‘plab murakkab fanlarning tadqiqot ob’yekti sifatida e’tirof etilib tadqiq qilinmoqda. Biz “refleksiya” kategoriyasiga pedagogika va psixologiya nuqtai nazaridan ta’rif beramiz va uning mohiyatini o‘rganishda o‘qituvchilar kasbiy faoliyatidagi o‘rnini tahlil qilishga batafsil to‘xtalamiz.

Psixologiyada refleksiya “sub’yekt tomonidan o‘zining ichki psixik jarayoni va holatrarini bilish, nazorat qilish” mazmunida talqin qilinadi [6]. O‘qituvchining pedagogik faoliyatida, refleksiyaning shaxsga nisbatan ahamiyatini o‘rganishda bu tushunchaning ijtimoiy psixologik nuqtai nazardan ta’rifi mukammal ekanligi e’tirof etiladi, unda refleksiya insonning borliqda boshqa insonlar tomonidan qanday qabul qilinishi va baholanishi sifatida qaraladi [8].

Insonning ijodiy muammolarini hal etishda ro‘y beradigan fikrlashidagi refleksiyani o‘rganib, olimlar uni fikrlovchi sub’yektaing o‘z - o‘zini boshqarish usuli (Yu.N.Kulyutkin, S.Yu.Stepanov va boshqalar), tanqidiy fikrlash omili (IN.Semyonov), nazariy jihatdan fikrlashning yuqori ko‘rsatkichi (A,Z.Zak, V.V.Davidov va boshqalar) sifatida ta’rif berib baholaydilar [1].

I.S.Ladenko refleksiyani intellektual tizimlarning o‘z-o‘zini tashkil qilishidagi ahamiyatini intellektual faoliyatning malaka va ko‘nikmalarini takomillashtirish ehtiyoji hamda nutq, xotira, tasavvurlarning idrok va tashqi shakllari haqida psixologik qarashlarni ishlab chiqish zaruriyati bilan bog‘laydi. U “Refleksiya - ichki tasavvurdan tashqi tasavvurga va aksincha biridan boshqasiga o‘tish, fikrlash jarayonida ushbu jarayonlarning interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga o‘tishi haqidagi fikrlarni shakllantirish asosi. Refleksiya asosida nafaqat psixologik bilimlar, balki xotira, malaka va ko‘nikmalar shakllantiriladi va amalda qo‘llash usullari takomillashtiriladi” deb hisoblaydi [5].

Hozirgi zamonaviy pedagogik ilmiy-tadqiqot ishlarida ko‘plab olimlar refleksiyaning IN.Semyonov tonxonidan taklif qilingan tasnifiga tayanadilar. U refleksiyaning quyidagi turlarini taklif etib sharhlaydi [3]:

1. Intellektual refleksiya: Muammolarni fikrlash asosida ijobiy hal qilishni belgilaydi.

2. Shaxsiy refleksiya: O‘qituvchining nizoli (konfliktlar) pedagogik ziddiyatlardan janjalsiz chiqishni fikran izlanish asosida bartaraf qilishni ta’minlaydi.

3. Kommunikativ refleksiya: Muloqot jaiayonida sheriklarining o‘zaro bir-birlarini tushunib munosabat qflishni ta’minlaydi.

4. Kooperativ refleksiya: Jamoa a’zolarining birgalikdagi o‘zaro muntazam mehnat faoliyatlarini muvofiqlashtirish bilan bog‘liq bo‘lgan faoliyat.

N.V.Kuzminaning fikricha, refleksiyaning mazmuni, sherigining ichki dunyosini o‘zaro hamkorlik asosida sub’yektiv qayta yaratishdan iborat bo‘lgan individlar bir - birlarini ko‘zguda kabi aks eitirishi, o‘zaro aks ettirishning o‘ziga xos ikki tomonlama jarayoni, qolaversa, bu ichki dunyoda, o‘z navbatida, birinchi tadqiqotchining ichki dunyosi aks etishidir [8]. Refleksiv qobiliyatlami o‘qituvchi pedagogik faoliyatining zarur tarkibiy qismi sifatida hisoblagan qator mualliflar (A.A.Bizyayeya, V.V.Vetroya, E.N.Pexota, I.A.Stetsenko, L.G.Tatur, A.V.Xristeva va boshqalar) ularni bo‘lajak o‘qituvchilarning pedagogika oliy ta’lim muassasalarida o‘qishi davridayoq shakllantirish zarurligi haqidagi g‘oyalanii ilgari suradilar [9]. A.V.Xristeva refleksiv vaziyatlar mohiyatiga kasbiy faoliyatda ijodiy tizimlar hosil qiluvchi komponent sifatida qaraydi. U bo‘lajak o‘qituvchining refleksiv tizimini shakllantirish va rivojlantirish pedagogik faoliyatda o‘z imkoniyatlarining zarur ijodiy qismi deb biladi va refleksiv tizimsiz o‘qituvchining yuksak mahoratli pedagog sifatida takomillashuvi mumkin emas deb ta’kidlaydi olima [2].

Pedagogik ta’limot g‘oyalariga ko‘ra shaxsda yuksak axloqiy sifatlarning shakllanishi va uning ijtimoiylashuvida mehnat faoliyati alohida o‘rin tutadi. Shunga ko‘ra o‘qituvchi mehnatini tashkil qilish ham o‘qituvchining ana shu sifatga ega bo‘lishiga alohida e’tibor qaratish talab etiladi.

O‘qituvchi mehnatini tashkil etishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o‘rganish muhim ilmiy psixologik muammo bo‘lib, uni o‘rganish natijasida o‘qituvchilar faoliyatini ma’lum darajada ijobiy tomonga yo‘naltirish, o‘qituvchi mehnatini tashkil etishda ma’lum darajada ilmiy bo‘lishi imkoniyati yaratiladi.

1. O‘qituvchi mehnatini tashkil etish va faoliyatii jtimoiylashtirish o‘ziga xos dolzarblik kasb etadi.

2. O‘qituvchi mehnatini tashkil etish maxsus kasbiy tayyorgarlik negizida yo‘lga qo‘yilishi o‘qituvchi faoliyatini samarali yutuqlarni qo‘lga kiritish imkonini beradi.

3. O‘qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etish va ularda ma’naviy-axloqiy sifatlarni shakllantirish va mehnat ko‘nikmalarini hosil qilish, fiziologik, psixologik va ijtimoiy og‘ishlarning oldini olish hamda qayta tiklash, salbiy ijtimoiy ta’sirlarga nisbatan immunitetni hosil qilish, ularni psixologik zo‘riqishdan himoyalash, boshqaruv ta’limiga tayyorlash, shuningdek, ijodiy rivojlantirish kabi yo‘nalishlar ijtimoiy-pedagogik faoliyatni tashkil etish maqsadga muvofiq sanaladi.

4. O‘qituvchi mehnatini tashkil etishda ma’naviy-axloqiy va psixologik-irodaviy jihatlarni inobatga olish mazkur jarayonning muvaffaqiyatli kechishini kafolatlaydi.

5. O‘qituvchi mehnatini tashkil etish o‘qituvchilarning fiziologik, jismoniy, ma’naviy jihatdan shakllanishlari muhim ahamiyatga ega.

6. O‘qituvchi mehnatini tashkil etish mazmunida o‘zbek xalqining milliy mentalitetiga xos bo‘lmagan umuminsoniy ma’naviy-axloqiy qadriyatlar ular xarakteriga mos bo‘lishi zarur.

7. O‘qituvchi mehnatini tashkil etish o‘quvchilar bilan o‘zaro hamkorlikka erishish maqsadga muvofiq bo‘lib, ularning tarbiyaviy imkoniyatlarini o‘zaro muvofiqlashtirish o‘qituvchilarni yuqori samaradorlikka erishishga xizmat qiladi.

8. O‘qituvchi mehnatini ilmiy tashkil etish zarur:

- o‘z kasbiga boigan munosabati asosida kasbiy ehtiyojini kuchaytiradi;
- kasbiy faoliyatga chinakam qiziqish namunalarini rivojlantiradi;
- pedagogik maborat asoslarini egallashda bir maqsad sari intiluv-chanlikni shakllantiradi;
- o‘z ilmiy mehnati uchun ahamiyatga ega bo‘lgan ijodkorlik sifatlari majmuasining yuzaga kelishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muslimov N.A. Bo‘lajak kasb ta`limi o‘qituvchilarini kasbiy shakllantirish. Monografiya. -Toshkent: FAN, 2004. 130 b.

2. Muslimov N.A., Mullaxmetov R.G. Kasb tanlashga yo‘llash. O‘quv qo‘llanma. -Toshkent: OO‘MTV, 2007. 173 b.

3. Бадритдинова, М. (2019). КОГНИТИВ УСЛУБ БИЛАН БОҒЛИҚ МЕТАУСЛУБЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ. Ilmiy axborotnoma.

4. Бадритдинова, М. Б. (2020). Различия между базовой, дидактической и когнитивными структурами личности. Oriental Art and Culture, (II), 158-161.

5. Бадритдинова, М. (2015). ТАЛАБАЛАР ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ФАОЛИЯТИНИ ЎРГАНИШГА НИСБАТАН СИСТЕМАЛИ ЁНДАШУВ. Илмий ахборотнома.

6. Turg‘unboyeva, A., Badritdinova, M., G‘aniyeva, N., & Qayumov, B. (2021, May). DESCRIPTION OF THE METHODS OF DIAGNOSING THE COGNITIVE STYLE OF PUPILS IN THE EDUCATIONAL PROCESS. In E-Conference Globe (pp. 306-308).

7. Badritdinova, M. B. (2019). HE DEVELOPMENT OF METAMETHODS ASSOCIATED WITH COGNITIVE METHODS. Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology, 1(6), 483-489.

8. Baxromovna, B. M. (2024). Ta’lim jarayonida qo‘rquvni bartaraf etishga innovatsion yondashuv. *TADQIQOTLAR. UZ*, *49*(3), 13-19.

9. Badriddinova, M. (2023). MAKTABGACHA YOSHDAGI O‘SMIRLAR DIQQATINI BARQARORLASHTIRISH USUL VA VOSITALARI. TA’LIMTIZIMIDA PSIXOLOGIK XIZMATNING ZAMONAVIY TENDENSIYALARI: NAZARIYA VA AMALIYOT mavzusidagi Respublika II-ilmiy-amaliy konfensiya maqolalari to‘plami.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ КАК ФАКТОР ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАДЕЖНОСТИ

Б.Н. Сирлиев
профессор кафедры Служебной психологии и профессиональной культуры Академии МВД Республики Узбекистан, кандидат психологических наук, профессор

Аннотация. В тезисе психологическое обеспечение рассматривается как системный компонент подготовки кадров органов внутренних дел, обеспечивающий развитие профессиональной надежности, устойчивости к стрессу, саморегуляции и правомерного поведения. Раскрывается его роль на этапах отбора, адаптации, обучения и профилактики профессиональных деформаций. Показано, что включение психологического сопровождения в систему кадровой подготовки способствует укреплению дисциплины, повышению качества профессиональных компетенций и снижению риска контрпродуктивного поведения.

Ключевые слова: психологическое обеспечение; органы внутренних дел; подготовка кадров; профессиональная надёжность; психологическая устойчивость; кадровый отбор; адаптация сотрудников; контрпродуктивное поведение; профессиональное выгорание.

Психологическое обеспечение деятельности органов внутренних дел в современной системе подготовки кадров целесообразно рассматривать не как вспомогательное направление, обслуживающее отдельные трудности обучения или адаптации, а как один из центральных механизмов, обеспечивающих устойчивость всей кадровой системы. Его значение определяется тем, что служебная деятельность в органах внутренних дел связана с постоянным воздействием стрессовых факторов, высокой ответственностью за принимаемые решения, необходимостью действовать в ситуации дефицита времени, неопределенности и повышенной конфликтности. В таких условиях недостаточность самоконтроля, коммуникативной компетентности, эмоциональной устойчивости или морально–нормативной регуляции приводит не только к снижению эффективности учебно–служебной деятельности, но и к дисциплинарным, юридическим и репутационным последствиям. По этой причине психологическое обеспечение должно включаться в систему подготовки кадров как один из ее базовых, а не периферийных элементов.

Содержательно психологическое обеспечение представляет собой целостный комплекс взаимосвязанных мер, встроенных в образовательный, адаптационный и служебный цикл. В его структуру входят психодиагностическое изучение, сопровождение процесса адаптации, развитие профессионально значимых качеств в тренинговом и консультативном формате, предупреждение профессиональных деформаций, профилактика контрпродуктивного поведения, а также поддержка в кризисных и высоконагруженных ситуациях. Основная функция этой системы состоит в согласовании требований профессии, задач кадровой подготовки и индивидуально–психологических ресурсов сотрудника. Тем самым обеспечивается не только более точное соответствие личности служебной деятельности, но и повышение устойчивости профессионального становления на всех этапах – от поступления в образовательную организацию и первичной социализации до прохождения практики, аттестации и дальнейшего служебного роста.

Одним из первых направлений, в которых психологическое обеспечение приобретает практическую значимость, является кадровый отбор и профессиональное распределение. На этапе поступления и начальной подготовки оно позволяет оценивать не только формальные показатели пригодности, но и совокупность психологических характеристик, определяющих потенциальную надежность будущего сотрудника. К числу таких характеристик относятся уровень самоконтроля, импульсивность, стрессоустойчивость, способность к обучению в условиях жесткой регламентации, коммуникативный потенциал, склонность к конфликтному поведению, особенности моральной регуляции и принятия ответственности. Диагностический блок выполняет при этом профилактическую функцию: он позволяет заранее выделить зоны риска, которые в дальнейшем могут проявляться в форме дисциплинарных нарушений, эмоциональной дезорганизации, срывов в сложных ситуациях или затяжной дезадаптации.

Современный подход к психологическому обеспечению отбора предполагает не механическое исключение кандидатов по единичным неблагоприятным признакам, а комплексную интерпретацию результатов с последующим формированием адресных рекомендаций. В одних случаях это может быть решение о необходимости усиленного сопровождения в период адаптации, в других – включение обучающегося в развивающий модуль по саморегуляции, стресс–менеджменту или коммуникативной подготовке, в третьих – организация более внимательного наставничества в период практики. Такой формат повышает прогностическую точность кадровых решений, позволяет заблаговременно корректировать уязвимые стороны профессионального становления и снижает вероятность последующих профессиональных срывов. Тем самым психологическое обеспечение

выступает не только инструментом оценки, но и средством предварительной настройки образовательной траектории под реальные ресурсы и ограничения личности.

Не менее важной функцией психологического обеспечения является сопровождение адаптации и профессиональной социализации. Переход от учебной среды к реальной практике, вхождение в дисциплинарно и иерархически организованную систему, освоение новых ролевых требований и включение в нормативно насыщенную профессиональную среду почти всегда сопровождаются эмоциональным напряжением, повышенной тревожностью, когнитивной перегрузкой и неуверенностью в собственных действиях. Именно этап адаптации нередко становится наиболее уязвимым звеном профессионального пути. В этот период чаще возникают ошибки в соблюдении регламентов, коммуникативные сбои, эпизоды избегания ответственности, формальный подход к выполнению заданий и попытки защититься от нагрузки за счет циничных или отчужденных установок.

Системная психологическая поддержка на этом этапе позволяет смягчить напряженность процесса вхождения в профессию. Индивидуальное и групповое консультирование, профилактические занятия, обучение способам совладания со стрессом, сопровождение в период практики и в первые месяцы службы способствуют снижению риска дезадаптации, укрепляют учебно–служебную мотивацию и дисциплину, поддерживают формирование профессиональной идентичности. Особую роль играет создание прозрачной и понятной траектории вхождения в профессию, в рамках которой обучающийся или молодой сотрудник понимает ожидаемые результаты, получает регулярную обратную связь, имеет поддержку наставника и психолога и может обсуждать возникающие трудности без страха стигматизации или санкций. В подобных условиях психологическое обеспечение перестает быть реакцией на уже возникшее неблагополучие и становится фактором нормального профессионального развития.

Значительный вклад психологическое обеспечение вносит и в качество формирования ключевых профессиональных компетенций. Для сотрудников органов внутренних дел принципиально важно не только знание правовых и организационных норм, но и способность реализовывать их в ситуации сильного эмоционального напряжения, внешнего давления, провокаций и неопределенности. Поэтому психологические модули в системе подготовки кадров должны быть ориентированы на развитие поведенческой устойчивости и перенос профессионально значимых умений из учебной ситуации в реальную практику. В их число входят программы по саморегуляции, включающие управление вниманием, выдерживание паузы перед действием, контроль импульсивности и навыки восстановления; занятия по управлению стрессом, охватывающие когнитивные стратегии совладания, снижение тревожности и предупреждение истощения; развитие эмоциональной грамотности, позволяющее распознавать и регулировать собственные эмоциональные реакции; а также формирование коммуникативных компетенций – активного слушания, деэскалации, переговорного поведения и конструктивной обратной связи.

По этой причине профилактика должна строиться не как разовая реакция на уже выраженное неблагополучие, а как непрерывный процесс. В ее структуру должны входить регулярный мониторинг психологического состояния, психообразовательные программы, тренинговая работа, консультативная поддержка и организационные меры, связанные с управлением нагрузкой. Цель такого подхода состоит не только в снижении остроты уже имеющихся трудностей, но и в раннем выявлении признаков истощения, деформации и дезадаптации. Поддержание смысла профессии, укрепление морально–нормативной устойчивости, обучение навыкам восстановления и предупреждение эмоционального перенапряжения в данном случае выступают не дополнительными мерами, а необходимыми условиями сохранения профессиональной надежности.

Существенная роль на организационном уровне принадлежит наставникам. Именно они во многом транслируют скрытые нормы профессионального поведения, закрепляют реальные стандарты дисциплины, общения, законности и ответственности. Если наставник включен в систему психологического обеспечения и сам ориентирован на поддерживающий,

но требовательный стиль взаимодействия, его влияние становится фактором профессиональной устойчивости обучающегося. Если же наставничество строится на формализме, эмоциональной холодности, грубости или терпимости к деструктивным практикам, оно может, напротив, усиливать риски профессиональной деформации. Поэтому подготовка наставников должна включать не только методические и организационные, но и психологические компоненты: навыки распознавания признаков дезадаптации, понимание логики ранней профилактики, умение давать конструктивную обратную связь и корректно направлять к специалистам.

Практически наиболее продуктивной представляется комплексная модель психологического обеспечения подготовки кадров, включающая несколько взаимосвязанных блоков. Первый блок – диагностика и мониторинг психологической готовности, а также динамики состояния на ключевых этапах профессионального пути: при поступлении, в период адаптации, во время практики и перед аттестацией. Второй блок – индивидуальные программы развития, ориентированные на укрепление ресурсов и коррекцию уязвимых зон. Третий блок – тренинговые модули, направленные на развитие коммуникации, саморегуляции, стрессоустойчивости, профилактику агрессивных и деструктивных форм реагирования, предупреждение профессиональных деформаций. Четвертый блок – кризисное сопровождение после тяжелых эпизодов практики, стрессовых событий и профессионально травмирующих ситуаций. Пятый блок – оценка эффективности, включающая анализ поведенческих индикаторов, уровня дисциплины, качества коммуникации, устойчивости к нагрузке, результатов практики и итоговой аттестации.

Список литературы:

1. Маклаков А. Г. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности: теория и практика. – СПб. : Питер, 2011. – 384 с.

2. Зазыкин В. Г., Сыромятников И. В. Психология профессиональной надёжности сотрудников силовых структур. – М. : Академия управления МВД России, 2010. – 256 с.

3. Леонова А. Б., Кузнецова А. С. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности в экстремальных условиях. – М. : Изд–во МГУ, 2019. – 304 с.

4. Bakker A. B., Demerouti E. The Job Demands–Resources model: State of the art // Journal of Managerial Psychology. – 2007. – Vol. 22, No. 3. – P. 309–328.

KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISHDAGI SAMARALI MEXANIZMLAR

Kadirova Xalima Buvabayevna
Nizomiy nomidagi O‘zbekıston mıllıy pedagogika universiteti dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada jamiyat barqarorligini ta’minlashda kadrlar salohiyatini oshirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Inson kapitalini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari, ta’lim tizimidagi muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada ilg‘or xorijiy tajribalar, statistik ma’lumotlar va ilmiy yondashuvlar asosida samarali mexanizmlar taklif etiladi .

Kalit so‘zlar: kadrlar salohiyati, inson kapitali, jamiyat barqarorligi, innovatsion rivojlanish, kompetensiya, mehnat bozori, ta’lim islohoti, umrbod ta’lim

Bugungi globallashuv sharoitida jamiyatning barqaror rivojlanishi bevosita inson kapitalining sifati bilan belgilanadi. Kadrlar salohiyati – bu nafaqat bilim va malaka, balki insonning ijodiy fikrlashi, moslashuvchanligi va ijtimoiy mas’uliyatini ham o‘z ichiga oladi.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan davlatlarda yalpi ichki mahsulotning 60–70 foizi aynan inson kapitali hissasiga to‘g‘ri keladi. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, yuqori

daromadli davlatlarda inson kapitalining ulushi umumiy milliy boylikning asosiy qismini tashkil etadi. Shu bois, kadrlar salohiyatini oshirish masalasi strategik ahamiyatga ega bo‘lib, u jamiyat barqarorligi va taraqqiyotining muhim omili hisoblanadi.

Kadrlar salohiyatining nazariy asoslariga to‘htaladigan bo‘lsak kadrlar salohiyati tushunchasi inson kapitali nazariyasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ushbu nazariya iqtisodchi olimlar tomonidan asoslab berilgan. Xususan, G. Bekkerning ta’kidlashicha: “Inson kapitaliga kiritilgan investitsiyalar iqtisodiy o‘sishning eng muhim omillaridan biridir” . Shuningdek, T. Shults inson kapitalini rivojlantirishni ta’lim, sog‘liqni saqlash va kasbiy tayyorgarlik bilan bog‘laydi.

Kadrlar salohiyati quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

- bilim va ko‘nikmalar;
- kasbiy malaka;
- ijodiy va innovatsion qobiliyat;
- ijtimoiy va axloqiy fazilatlar.

Bugungi kunda kadrlar tayyorlash tizimida qator muammolar mavjud bo‘lib, ular global miqyosda ham kuzatiladi:

- Jahon iqtisodiy forumi ma’lumotiga ko‘ra, 2025 yilga borib ish o‘rinlarining qariyb 50 foizi yangi ko‘nikmalarni talab qiladi.
- YUNESKO hisobotlariga ko‘ra, dunyoda 250 milliondan ortiq yoshlar yetarli darajada sifatli ta’lim ololmayapti.
- Xalqaro mehnat tashkiloti ma’lumotiga ko‘ra, yoshlar ishsizlik darajasi kattalarga nisbatan 2-3 baravar yuqori.

Milliy darajada ham quyidagi muammolar dolzarb:

- ta’lim va ishlab chiqarish o‘rtasidagi uzilish;
- amaliy ko‘nikmalarning yetishmasligi;
- malakali mutaxassislarning xorijga ketishi;
- raqamli ko‘nikmalar darajasining pastligi.

Kadlar salohiyatini oshirishning samarali mexanizmlariga:

Birinchidan ta’lim tizimini zamonaviylashtirish orqali kadrlar tayyorlash sifatini oshirish mumkin. Bunda dual ta’lim tizimini joriy etish, STEAM ta’limini rivojlantirish va amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirish muhimdir.

Ikkinchidan umrbod ta’lim - doimiy ta’lim konsepsiyasi insonning butun hayoti davomida bilim va ko‘nikmalarini yangilab borishini nazarda tutadi. Bu esa mehnat bozorida raqobatbardoshlikni ta’minlaydi.

Uchunchidan raqamli texnologiyalarni joriy etish - sun’iy intellekt, onlayn ta’lim platformalari va raqamli vositalar kadrlar tayyorlash sifatini sezilarli darajada oshiradi.

To‘rtinchidan davlat va xususiy sektor hamkorligi - ta’lim muassasalari va ish beruvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish orqali talabga mos kadrlar tayyorlash mumkin.

Beshinchidan - motivatsiya va rag‘batlantirish tizimi - kadrlarni moddiy va ma’naviy qo‘llab-quvvatlash ularning samaradorligini oshiradi.

Kadrlar salohiyatini oshirish jarayoni insonning shaxs sifatida rivojlanishini ham o‘z ichiga oladi. Bu jarayonda quyidagi omillar muhim:

- axloqiy qadriyatlar;
- ijtimoiy mas’uliyat;
- professional etikaga rioya qilish;
- o‘z-o‘zini rivojlantirishga intilish.

Falsafiy nuqtai nazardan, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi uyg‘unlik barqaror taraqqiyotning asosiy shartidir.

Bugungi kunimizda kadrlarni tanlash va ishga qabul qilish, boshqarish va salohiyatidan unumli foydalanishda dunyoning yetakchi kompaniyalari tomonidan amalda qo‘llab kelinayotgan metodlarni yurtimizda tatbiq etish, ulardan milliy iqtisodiyotimizda foydalanish yo‘nalishlarini o‘rganish dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Jahon tajribasida kadrlar bo‘limining tuzilish tarkibi bilan tanishishdan boshlasak:

HR va HR departamenti degan tushunchalari hozirda bizga ancha tanish bo‘lib bormoqda. O‘zi shu HR nima ish qiladi? U tashkilot uchun qanchalik ahamiyat kasb etadi, degan savollarga javob bersak.

HR departamenti tashkilotni kerakli xodimlar bilan ta’minlab turuvchi funksiyani bajaradi va ular to‘rt qismdan iborat bo‘lib ularga:

1. Recruiting (ishga yollash) bo‘limi, u tashkilot uchun munosib mutaxassisni topish va yollash bilan shug‘ullanadi;

2. Adaptation (moslashtirish) bo‘limi, ishga olingan ishchilarni yangi sharoitga moslashishi, ularni yangi jamoaga kirishib ketishi bilan shug‘ullanadi;

3. Education (ta’lim) xodimlarning malakasini oshirishga mas’ul bo‘lim.

4. Headhunting (yuqori malakali kadrlarni ishga yollash) bo‘limi, bu bo‘lim asosan rahbar kadrlarni topish, ularni ishlab turgan joyidan bo‘shatib kompaniyaga yollash bilan shug‘ullanadi. Bu bo‘lim strategik bo‘lim hisoblanib bunda ko‘pincha tashkilot rahbari yoki biznes egasining o‘zi ham ishtirok etishi talab etiladi.

Yaponiya kompaniyalari xodimlarni jalb etishining asosiy manbasi universitet va kollej bitiruvchilari segmenti hisoblanadi. Bunday kompaniyalar ta’lim muassasalari bilan kadrlar borasida yaqin aloqalarni yo‘lga qo‘yishgan.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, kadrlar salohiyatini oshirish jamiyat barqarorligini ta’minlashning eng muhim omillaridan biridir. Zamonaviy sharoitda bu jarayon kompleks yondashuvni talab etadi. Ta’lim tizimini isloh qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, umrbod ta’limni rivojlantirish va inson kapitaliga investitsiyalarni oshirish orqali barqaror rivojlanishga erishish mumkin

Hozirgi kunimizda kerakli kadrni, o‘z o‘rniga zarur paytda to‘g‘ri tanlash bu tashkilot uchun bir xazina kabidir. Buyuk Britaniyada shunday gap bor: “Har bir kadr tanlashdagi xatolik million funtga teng”**.** Inson resurslari va kadrlar salohiyatini rivojlantirish va har bir lavozimga munosib nomzodni tanlash orqali iqtisodiyotimiz o‘sishiga hamda yurtimiz taraqqiyoti va ravnaqiga o‘zining ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi deb o‘ylaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. World Bank. *The Changing Wealth of Nations Report*, 2020.
2. World Economic Forum. *Future of Jobs Report*, 2023.
3. UNESCO. *Global Education Monitoring Report*, 2022.
4. International Labour Organization (ILO). *World Employment and Social Outlook*, 2023.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sohasiga oid farmon va qarorlari (2019-2024).
6. Abdurahmonov Q.X. *Mehnat iqtisodiyoti*. – Toshkent, 2020.
7. Rasulov A. *Inson kapitalini rivojlantirish masalalari*. – Toshkent, 2021.
8. https://yuz.uz/uz/news/

РОЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ И ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Хайров Расим Золимхон углы
Гулистанский государственного педагогический институт Доктор философий по педагогическим наукам (PhD), доцент кафедры “Искусствоведения”.

Аннотация. В статье раскрыта роль профессиональных и духовно-нравственных компетенций будущих педагогов, обоснована интеграция компетентностного и аксиологического подходов, предложена модель, доказана эффективность практико-ориентированного обучения.

Ключевые слова: будущие педагоги, компетенции, духовно-нравственные ценности, образование, подготовка кадров

Современная система образования Нового Узбекистана развивается в условиях масштабных реформ, цифровизации и обновления социокультурных ориентиров. В этих условиях особую значимость приобретает подготовка будущих педагогов, способных не только эффективно осуществлять образовательную деятельность, но и выполнять ключевую миссию - формирование гармонично развитой, социально ответственной личности обучающегося.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью переосмысления содержания педагогического образования на основе компетентностного подхода, ориентированного на формирование целостной профессиональной личности педагога. Как отмечает Н.А. Муслимов, педагогическая компетентность отражает интеграцию знаний, умений и личностных качеств специалиста [1; Б. 46], тогда как И.А. Зимняя рассматривает ключевые компетенции как результат образования и показатель готовности к профессиональной деятельности [2; с. 16].

Вместе с тем, в современных научных исследованиях всё более отчётливо проявляется тенденция к усилению аксиологического аспекта подготовки педагогов. Это связано с тем, что профессиональная деятельность учителя неразрывно связана с передачей ценностей, норм и культурных установок. В этой связи духовно-нравственные компетенции становятся неотъемлемой составляющей профессионализма педагога.

Научная новизна данного исследования заключается в обосновании интегративной модели формирования профессиональных и духовно-нравственных компетенций будущих педагогов, основанной на сочетании компетентностного, личностно-ориентированного и аксиологического подходов.

Анализ теоретических источников и педагогической практики позволяет выделить ключевые группы компетенций, необходимых современному педагогу: профессиональные (знание содержания образования, методик обучения, педагогических технологий); коммуникативные (способность к эффективному взаимодействию); рефлексивные (умение анализировать собственную деятельность); духовно-нравственные (ценностные установки, гуманизм, ответственность).

Согласно Н.А. Муслимову, профессионализм педагога определяется не только уровнем усвоенных знаний и умений, но и степенью сформированности педагогической компетентности, включающей личностные качества, ценностные установки и готовность к эффективной профессиональной деятельности [1; Б. 47]. Вместе с тем анализ подготовки будущих педагогов выявляет ряд существенных проблем: сохраняется дисбаланс между теоретической и практической подготовкой, недостаточное внимание уделяется формированию ценностных ориентаций студентов, а также наблюдается разрыв между требованиями современной школы и содержанием педагогического образования.

В целях преодоления выявленных противоречий предлагается интегративная модель формирования компетенций, объединяющая когнитивный, деятельностный и ценностный компоненты. Она обеспечивает единство знаний, практической деятельности и аксиологических установок, формируя профессиональное мышление, педагогическую готовность и нравственную ответственность будущего учителя [1; 3; 4].

Практическая апробация данной модели в процессе подготовки будущих педагогов показала её эффективность. В частности, внедрение практико-ориентированных заданий (анализ педагогических ситуаций, проведение фрагментов уроков, участие в образовательных проектах) способствует развитию профессиональных компетенций [3; с. 92].

Например, при организации педагогической практики студенты включались в решение реальных образовательных задач: разработка уроков, проведение занятий, анализ поведения учащихся. Это позволило не только закрепить теоретические знания, но и

сформировать навыки педагогического взаимодействия. В работах автора также подчёркивается, что интеграция методической подготовки с практической деятельностью способствует более глубокому освоению профессиональных компетенций [3; с. 93].

Особое значение имеет формирование духовно-нравственных качеств через образовательную среду. Включение студентов в социальные и воспитательные проекты, обсуждение педагогических ситуаций с этической точки зрения способствует развитию ценностных ориентиров. Как показано в исследованиях, целенаправленная работа в данном направлении повышает уровень профессиональной готовности будущих педагогов [4; с. 388].

Таким образом, результаты исследования подтверждают, что эффективная подготовка будущих педагогов возможна только при условии интеграции профессиональных и духовно-нравственных компонентов. Предложенная модель позволяет обеспечить целостное развитие личности педагога, его готовность к профессиональной деятельности и выполнению воспитательной функции.

В заключение следует отметить, что дальнейшие исследования в данной области могут быть направлены на разработку диагностических инструментов оценки уровня сформированности компетенций, а также на совершенствование технологий педагогической подготовки в условиях цифровизации образования.

Список используемой литературы:

1. Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Ҳ., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари. - Т.: 2015. - 114 б.

2. Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результат образования. - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. - С. 15-18.

3. Хайров Р. З., Азамкулов Г. О. Совершенствование профессиональной подготовки будущих учителей ИЗО //Инновационные проекты и программы в психологии, педагогике и образовании. - 2022. - С. 92-94.

4. Хайров Р. З. Актуальные вопросы совершенствования методической подготовки будущих учителей изобразительного искусства // Scienceproblems. uz Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук (scienceproblems. uz) - Научно-практический электронный журнал. - 2025. - №. 4. - С. 388.

RAHBAR KADRLARNING BOSHQARUV TIZIMIDA CHET TILLARNING AHAMIYATI

Erkinova Dildora Baxrom qizi
Webster Universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy boshqaruv tizimida rahbar kadrlar uchun chet tillarni bilishning strategik ahamiyati tahlil qilinadi. Globalizatsiya sharoitida tashkilotlararo hamkorlikni rivojlantirish, xorijiy tajribani o‘rganish hamda samarali kommunikatsiyani yo‘lga qo‘yishda chet tillarning o‘rni asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: rahbar kadrlar, boshqaruv tizimi, chet tillar, kommunikatsiya, globalizatsiya, strategik boshqaruv.

Bugungi kunda global iqtisodiyotning jadallik bilan rivojlanishi, xalqaro integratsiya jarayonlarining chuqurlashuvi rahbar kadrlar oldiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Ayniqsa, chet tillarni bilish boshqaruv samaradorligini oshiruvchi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Rahbar shaxs nafaqat ichki boshqaruv jarayonlarini muvofiqlashtirishi, balki xalqaro hamkorlikni ham samarali yo‘lga qo‘yishi lozim. Chet tillarning kommunikativ funksiyasi — bu tilning asosiy vazifasi bo‘lib, u orqali insonlar o‘rtasida axborot

almashinuvi, o‘zaro tushunish va hamkorlik ta’minlanadi. Rahbarlik faoliyatida bu funksiya ayniqsa muhim, chunki boshqaruv jarayoni doimiy muloqotga asoslanadi. Kommunikativ funksiya bir necha qatlamlarda namoyon bo‘ladi. Avvalo, axborot uzatish funksiyasi: rahbar xorijiy hamkorlar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot qilib, ma’lumotni vositachilarsiz yetkazadi. Bu aniqlikni oshiradi va noto‘g‘ri talqin qilish ehtimolini kamaytiradi. Tarjimon orqali ishlaganda semantik yo‘qotishlar yuz berishi mumkin, chet tilini bilish esa bu xavfni minimallashtiradi. Interaktiv muloqot-bu ikki tomonlama fikr almashish jarayonini anglatadi. Muzokaralar, uchrashuvlar, konferensiyalarda rahbar tezkor savol-javob olib borishi, argumentlarni himoya qilishi va qarorlarni real vaqt rejimida muhokama qilishi kerak bo‘ladi. Chet tilini bilish bu jarayonni dinamik va samarali qiladi. Sotsiolingvistik moslashuv har bir til o‘ziga xos madaniy kodlarga ega. Rahbar nafaqat so‘zlarni, balki ularning kontekstual ma’nosini, nutq etiketi va madaniy nozikliklarni ham tushunishi zarur. Bu esa ishonchli munosabatlar o‘rnatishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shuningdek, strategik kommunikatsiya nuqtai nazaridan ham ahamiyati katta. Rahbar xalqaro auditoriya oldida nutq so‘zlash, taqdimotlar o‘tkazish, rasmiy yozishmalar olib borishda tilni professional darajada qo‘llashi kerak. Bu tashkilot imijiga bevosita ta’sir qiladi.

Yana bir muhim komponent — tezkorlik va moslashuvchanlik. Global biznes muhitida qarorlar tez qabul qilinadi. Chet tilini biluvchi rahbar real vaqt rejimida axborotni qabul qiladi va javob qaytaradi, bu esa raqobat ustunligini ta’minlaydi.

Chet tillarning kommunikativ funksiyasi rahbar uchun oddiy aloqa vositasi emas, balki boshqaruv samaradorligini belgilovchi operatsion va strategik instrumentdir. Xorijiy tajribani o‘rganish imkoniyati rahbar kadrlar kompetensiyasini kengaytiruvchi muhim omillardan biridir. Chet tillarni bilgan rahbarlar global bilim va amaliyotlar bazasiga bevosita kirish imkoniga ega bo‘ladi, bu esa boshqaruv sifatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Ilmiy maqolalar, xalqaro hisobotlar (masalan, World Bank, OECD, McKinsey), soha standartlari va metodologiyalar ko‘pincha ingliz yoki boshqa yetakchi tillarda e’lon qilinadi. Tarjima qilingan materiallar ko‘pincha kechikadi yoki qisqartiriladi, natijada muhim tafsilotlar yo‘qolishi mumkin. Tilni bilish bu cheklovni bartaraf etadi. Ilg‘or boshqaruv texnologiyalarini o‘zlashtirish imkoniyati kengayadi. Masalan, agile management, lean management, digital transformation kabi yondashuvlar dastlab xorijiy amaliyotda shakllangan. Rahbar bu metodlarni asl shaklida o‘rganib, o‘z tashkilotiga moslashtira oladi. Rahbar boshqa mamlakatlar yoki kompaniyalar tajribasini o‘rganib, o‘z tashkilotining kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi. Bu esa strategik rejalashtirishda asosli qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Xalqaro treninglar va professional tarmoqlarga kirish imkoniyati paydo bo‘ladi. Chet tilini bilgan rahbarlar xalqaro konferensiyalar, seminarlar, onlayn kurslar (Coursera, edX va boshqalar)da faol qatnashadi va global ekspertlar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot qiladi. Xorijiy tajribani tez o‘zlashtirish orqali rahbar yangi texnologiyalar va boshqaruv yechimlarini mahalliy sharoitga moslab joriy etadi, bu esa tashkilotning raqobatbardoshligini kuchaytiradi.

Shu bilan birga, muhim cheklovni ham hisobga olish kerak: xorijiy tajribani to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish har doim ham samarali emas. Institutsional muhit, madaniyat va resurslar farqi tufayli adaptatsiya (moslashtirish) zarur. Tilni bilish aynan shu moslashtirish jarayonini chuqurroq va aniqroq bajarishga yordam beradi. Chet tillarni bilgan rahbarlar xorijiy tajribani passiv iste’mol qilmaydi, balki uni tahlil qiladi, baholaydi va strategik tarzda o‘z tashkilotiga integratsiya qiladi.

Strategik qaror qabul qilish — bu noaniqlik sharoitida uzoq muddatli ta’sirga ega bo‘lgan tanlovlarni amalga oshirish jarayoni. Bu jarayonning sifati bevosita axborotning to‘liqligi, dolzarbligi va ishonchliligiga bog‘liq. Chet tillarni bilish aynan shu uch omilni sezilarli darajada kuchaytiradi.

Avvalo, rahbar kengaytirilgan axborot maydoniga kiradi. Xalqaro bozor tahlillari, sanoat prognozlari, texnologik trendlar va siyosiy-iqtisodiy sharhlar ko‘pincha ingliz tilida yoki boshqa yetakchi tillarda e’lon qilinadi. Tilni bilgan rahbar bu manbalardan to‘g‘ridan-to‘g‘ri foydalanadi, filtrlangan yoki kechiktirilgan ma’lumotlarga qaram bo‘lib qolmaydi. Natijada qarorlar ko‘proq real vaqt ma’lumotlariga asoslanadi. Turli mamlakatlar va tashkilotlar tajribasini solishtirish (cross-country analysis) imkoniyati paydo bo‘ladi. Bu esa qaror qabul qilishda muqobil variantlarni ko‘paytiradi va bir yoqlama fikrlash xavfini kamaytiradi.

Xalqaro axborot oqimlariga kirish orqali rahbar global xavf-xatarlarni (bozor o‘zgarishlari, texnologik disrupsiya, geosiyosiy omillar) oldindan aniqlay oladi. Bu proaktiv boshqaruvga o‘tish imkonini beradi, ya’ni muammo yuzaga kelgandan keyin emas, balki oldindan choralar ko‘riladi. Qarorlar ko‘pincha manfaatdor tomonlar bilan kelishuv asosida qabul qilinadi. Chet tilini bilgan rahbar investorlar, hamkorlar va ekspertlar bilan bevosita muloqot qilib, o‘z strategiyasini aniq asoslab bera oladi. Bu esa qarorlarning qabul qilinish ehtimolini oshiradi. Global innovatsiyalarni kuzatish va tushunish imkoniyati yangi g‘oyalarni tezroq joriy etishga yordam beradi. Bu ayniqsa raqamli transformatsiya, sun’iy intellekt va yangi biznes modellar bilan bog‘liq qarorlarda muhim. Asosiy kompetensiya — bu axborotni seleksiya qilish va tahlil qilish. Chet tilini bilish imkoniyat yaratadi, lekin strategik ustunlik faqatgina ushbu ma’lumotni to‘g‘ri interpretatsiya qilganda yuzaga keladi. Chet tillarni bilish strategik qaror qabul qilish jarayonini axborot jihatdan boyitadi, risklarni aniqroq baholashga yordam beradi va global kontekstda raqobatbardosh qarorlar ishlab chiqish imkonini beradi.

Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish zamonaviy boshqaruvning ajralmas komponenti bo‘lib, u resurslar, texnologiyalar va bilim almashinuvi orqali tashkilotning o‘sishini tezlashtiradi. Chet tillarni bilish bu jarayonda operatsion qulaylik emas, balki strategik vosita sifatida ishlaydi.

Avvalo, xorijiy investorlar bilan samarali ishlash masalasida til kompetensiyasi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Investorlar bilan muzokaralar, due diligence jarayonlari, shartnomaviy kelishuvlar yuqori aniqlikdagi kommunikatsiyani talab qiladi. Tilni bilgan rahbar:\n- investitsiya takliflarini (pitch, business plan) mustaqil va aniq taqdim etadi;\n- moliyaviy va huquqiy hujjatlarni bevosita tushunadi;\n- ishonch (trust) va shaffoflikni mustahkamlaydi.\nNatijada tranzaksiya xarajatlari kamayadi va kelishuvga erishish tezlashadi. Xalqaro konsorsiumlar, texnologik transfer, R&D loyihalarida ko‘p tomonlama koordinatsiya zarur. Chet tilini bilish:\n- loyiha boshqaruvi vositalaridan (PMI, PRINCE2, Agile) xalqaro jamoalarda samarali foydalanish;\n- texnik topshiriqlar (ToR), yo‘l xaritalari va hisobotlarni aniq yuritish;\n- madaniyatlararo tafovutlarni boshqarish imkonini beradi.\nBu esa loyiha muddatlari, byudjeti va sifat ko‘rsatkichlariga bevosita ta’sir qiladi. Ko‘plab grantlar (Erasmus+, Horizon Europe, UNDP dasturlari va boshqalar) ingliz tilida yuritiladi. Til kompetensiyasi:\n- grant arizalarini (proposal) sifatli yozish;\n- texnik va moliyaviy talablarni to‘liq tushunish;\n- hisobot va monitoring jarayonlarini to‘g‘ri olib borish imkonini beradi.\nBu moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, muhim omil — institutsional moslashuv. Xalqaro hamkorlik faqat til bilan cheklanmaydi; huquqiy tizimlar, biznes etikasi va boshqaruv standartlari farq qiladi. Tilni bilish ushbu farqlarni chuqurroq anglash va moslashuv strategiyasini ishlab chiqishni osonlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, chet tillarni bilish xalqaro hamkorlikni kengaytiradi, muzokara samaradorligini oshiradi va global resurslarga kirishni ta’minlaydi. Biroq maksimal natija til kompetensiyasini boshqaruv, huquqiy va madaniyatlararo bilimlar bilan integratsiya qilganda yuzaga keladi. Chet tillarni bilish rahbar kadrlar uchun nafaqat qo‘shimcha ko‘nikma, balki strategik zarurat hisoblanadi. U boshqaruv samaradorligini oshiradi, xalqaro aloqalarni kengaytiradi va tashkilotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu sababli, rahbar kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish jarayonida chet tillarni o‘rganishga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Drucker, P. F. Management: Tasks, Responsibilities, Practices. — New York: Harper & Row, 1985.
2. Robbins, S. P., Coulter, M. Management. — Pearson Education, 2018.
3. Northouse, P. G. Leadership: Theory and Practice. — Sage Publications, 2021.
4. Hofstede, G. Culture’s Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. — Sage Publications, 2001.
5. Thomas, D. C., Inkson, K. Cultural Intelligence: Living and Working Globally. — Berrett-Koehler, 2017.
6. World Bank Reports. Global Economic Prospects. — World Bank Publications.

7. OECD. Skills for a Globalized World. — OECD Publishing, 2019.
8. UNESCO Reports on Education and Global Competence.
9. Crystal, D. English as a Global Language. — Cambridge University Press, 2003.
10. Graddol, D. The Future of English? — British Council, 2000.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim va kadrlar tayyorlashga oid farmon va qarorlari.
12. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi materiallari.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ В СИСТЕМЕ КАДРОВОЙ ПОДГОТОВКИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Б.Н. Пирмуродзода
Курсант факультета по работе с зарубежными кадрами
Научный руководитель: А.С. Кодиркулов Преподаватель кафедры Служебной психологии и профессиональной культуры Академии МВД Республики Узбекистан

Аннотация. В статье психологическое здоровье сотрудников органов внутренних дел рассматривается как базовое условие качественной подготовки кадров. Раскрывается его влияние на обучаемость, саморегуляцию, формирование профессиональной идентичности и нравственной устойчивости. Показано, что снижение психологического ресурса приводит к ухудшению усвоения профессиональных навыков, росту эмоциональной нестабильности, ослаблению дисциплины и повышению риска контрпродуктивного поведения. Обосновывается необходимость включения мониторинга психологического состояния, программ саморегуляции, стресс-менеджмента и подготовки наставников в систему кадрового обучения как постоянного элемента психологического обеспечения.

Ключевые слова: психологическое здоровье; органы внутренних дел; подготовка кадров; профессиональная устойчивость; саморегуляция; стресс; профилактика выгорания; психологическое обеспечение; кадровое воспроизводство.

Психологическое здоровье сотрудников органов внутренних дел следует рассматривать как одно из ключевых условий качественной подготовки кадров, поскольку сама правоохранительная деятельность изначально протекает в условиях повышенного эмоционального напряжения, высокой ответственности, постоянного риска и необходимости сохранять поведенческую устойчивость в конфликтных, неопределённых и экстремальных обстоятельствах. В этой связи психологическое здоровье не может пониматься как второстепенный или факультативный компонент профессионального становления. Напротив, оно выступает базовой основой, на которой строится развитие профессионально значимых качеств сотрудника: стрессоустойчивости, дисциплинированности, способности к самоконтролю, коммуникативной компетентности, точности оценок и решений, а также умения действовать в нормативных и нравственно допустимых пределах даже при высокой нагрузке.

Прежде всего, состояние психологического здоровья непосредственно отражается на обучаемости и качестве освоения профессиональных навыков. Эмоциональное истощение, хроническое напряжение, нарушения сна, повышенная тревожность и внутреннее психическое перенапряжение снижают устойчивость внимания, затрудняют концентрацию, ослабляют рабочую память и ухудшают скорость переработки информации. В условиях подготовки кадров это приводит к тому, что обучающийся менее точно усваивает нормативно-правовые требования, чаще допускает ошибки в последовательности действий, быстрее устает в ходе практических занятий и демонстрирует нестабильные результаты при

контроле знаний и аттестации. При этом страдает не только академическая успешность, но и способность формировать устойчивые алгоритмы профессионального реагирования, которые необходимы в реальной служебной деятельности.

Не менее важным является влияние психологического здоровья на способность к саморегуляции. Подготовка сотрудников органов внутренних дел требует не просто овладения знаниями, но и формирования умения управлять собственным состоянием в напряжённых обстоятельствах. Речь идет о способности выдерживать паузу перед действием, контролировать импульсивные реакции, сдерживать агрессию, не утрачивать профессиональную позицию в конфликте, применять деэскалационные способы взаимодействия и сохранять дисциплинарную собранность. Когда психологический ресурс ослаблен, возрастает вероятность аффективных срывов, конфликтности, раздражительности, грубости, поведенческой неустойчивости и нарушений дисциплины. Такие изменения отрицательно отражаются как на индивидуальных показателях подготовки, так и на психологическом климате учебных подразделений, где эмоциональная нестабильность одного участника может усиливать напряженность всей группы.

Психологическое здоровье тесно связано и с формированием профессиональной идентичности, а также с нравственно-нормативной устойчивостью сотрудника. В условиях длительного стресса, психического истощения и эмоционального перенапряжения чаще формируются циничные установки, эмоциональное отчуждение, снижение эмпатии и равнодушие к содержанию профессиональных норм. В такой ситуации модули подготовки, связанные с этикой, правами человека, законностью и процедурной справедливостью, начинают восприниматься не как внутренне значимые ориентиры, а как формальные требования, необходимые лишь для прохождения аттестации. Постепенно укрепляется риск восприятия жёстких, упрощённых или обходных способов поведения как допустимых и даже эффективных средств решения служебных задач. Это делает более вероятными контрпродуктивные формы поведения и одновременно снижает воспитательный потенциал наставничества, особенно если сами наставники демонстрируют признаки выгорания, эмоциональной ригидности и профессионального отчуждения.

По этой причине обеспечение психологического здоровья должно быть включено в систему подготовки кадров не как эпизодическая мера реагирования на уже возникшие трудности, а как постоянный и сквозной элемент всей образовательной и служебно-подготовительной работы. На организационном уровне особую значимость приобретают регулярный мониторинг психологического состояния, проведение скрининга стресса и признаков выгорания, рациональное распределение учебной и служебной нагрузки, предупреждение перегрузок в период практики, создание психологически безопасной среды и формирование понятных стандартов помощи после стрессовых и травмирующих эпизодов. На уровне образовательного процесса необходимы программы, направленные на обучение стресс-менеджменту, развитию навыков саморегуляции, овладению способами восстановления психофизиологических ресурсов, включая гигиену сна, дыхательные техники, практики осознанного внимания и когнитивные методы управления напряжением. Существенную роль играет и развитие командной поддержки, а также формирование культуры обращения за психологической помощью без страха стигматизации.

Отдельное значение имеет подготовка наставников и руководителей к раннему распознаванию признаков дезадаптации. Наставник в системе подготовки кадров выполняет не только контролирующую или обучающую функцию, но и является важным звеном первичного выявления эмоционального неблагополучия, снижения мотивации, признаков истощения и поведенческой дезорганизации. При отсутствии соответствующей подготовки подобные сигналы могут оставаться незамеченными либо интерпретироваться исключительно как проявления недисциплинированности или недостатка мотивации. Между тем своевременное распознавание начальных признаков психологического неблагополучия и корректная маршрутизация обучающегося к специалисту позволяют предупредить более

тяжелые формы дезадаптации, профессионального выгорания и девиантных форм реагирования.

Таким образом, психологическое здоровье выступает важнейшим фактором качества кадрового воспроизводства в системе органов внутренних дел. Его сохранение и укрепление повышают устойчивость процесса обучения, способствуют более полному формированию профессиональных компетенций, снижают вероятность дисциплинарных нарушений, уменьшают репутационные риски и обеспечивают более надежную реализацию профессиональных функций в реальной служебной практике. В конечном счете именно уровень психологического здоровья во многом определяет, способен ли будущий сотрудник не только освоить профессиональные требования, но и стабильно реализовывать их в условиях высокой ответственности, эмоционального давления и сложных социальных взаимодействий.

Список литературы:

1. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. - СПб. : Питер, 2018. - 304 с.
2. Маклаков А. Г., Чермянин С. В. Психологическая адаптация личности. - СПб. : Питер, 2020. - 352 с.
3. World Health Organization. Mental health at work: policy brief. - Geneva : WHO, 2022. - 32 p.
4. Violanti J. M., Owens S. L., McCanlies E. Law enforcement suicide: A national analysis // International Journal of Emergency Mental Health. - 2019. - Vol. 21, No. 1. - P. 1–10.
5. Maslach C., Leiter M. P. Burnout and engagement in the workplace: A contextual analysis // Advances in Motivation Science. - 2017. - Vol. 4. - P. 275–302.

KADRLAR TAYYORLASH JARAYONIDA MA’NAVIYATSHUNOSLIK FANINING IJTIMOIY AHAMIYATI

Sh.R.Yo‘ldoshev
Guliston davlat pedagogika instituti
“Milliy g‘oya va falsafa” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada kadrlar tayyorlash jarayonida ma’naviyatshunoslik fanining tutgan o‘rni va uning ijtimoiy ahamiyati tahlil qilinadi. Zamonaviy jamiyatda raqobatbardosh, ma’naviy yetuk va mas’uliyatli kadrlarni shakllantirish muammolari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, ma’naviyatshunoslik fani nafaqat nazariy bilim beruvchi, balki shaxsning ma’naviy-axloqiy fazilatlarini rivojlantiruvchi muhim ijtimoiy omil sifatida qaraladi. Maqolada mazkur fan orqali talabalarda milliy qadriyatlarga hurmat, ijtimoiy mas’uliyat, fuqarolik pozitsiyasi va axloqiy me’yorlarga sodiqlikni shakllantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, ma’naviyatshunoslik fanining kadrlar tayyorlash tizimidagi funksional ahamiyati hamda uning jamiyat taraqqiyotiga ta’siri ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, ma’naviyatshunoslik, kadrlar tayyorlash, ijtimoiy ahamiyat, ma’naviy tarbiya, qadriyatlar, axloqiy me’yorlar, shaxs rivoji, fuqarolik pozitsiyasi, ta’lim tizimi.

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari jadallashgan sharoitda jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri sifatida inson kapitali, ayniqsa, ma’naviy yetuk kadrlarni tayyorlash masalasi alohida dolzarblik kasb etmoqda. Chunki har qanday ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning samaradorligi, eng avvalo, ularni amalga oshiruvchi insonlarning dunyoqarashi, axloqiy fazilatlari va ma’naviy salohiyatiga bevosita bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan, kadrlar tayyorlash jarayonida ma’naviy omillarga e’tibor qaratish, ularni tizimli ravishda

shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda ma’naviyat va ma’rifat sohasiga davlat siyosati darajasida yuksak e’tibor qaratilayotgani ushbu masalaning naqadar muhim ekanini yaqqol namoyon etadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF–158-son Farmoni bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida jamiyatda yuksak ma’naviyatli, keng dunyoqarashli va vatanparvar insonlarni tarbiyalash ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Mazkur strategiya doirasida inson kapitalini rivojlantirish, yoshlarning ma’naviy-intellektual salohiyatini oshirish orqali barqaror taraqqiyotni ta’minlash masalalari alohida o‘rin egallaydi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF–5847-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da ham yuqori malakali, raqobatbardosh va ayni paytda ma’naviy yetuk kadrlarni tayyorlash zarurati alohida ta’kidlangan. Ushbu hujjatda ta’lim jarayoniga ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish bilan bir qatorda, talabalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini kuchaytirish muhim vazifa sifatida belgilangan.

Bundan tashqari, Prezidentning 2017-yil 28-iyuldagi PQ–3160-son qarori hamda 2021-yil 26-martdagi PQ–5040-son qarorlari asosida ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, uning samaradorligini oshirish va jamiyat hayotidagi rolini kuchaytirish bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Mazkur normativ-huquqiy hujjatlar ma’naviyatni jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida e’tirof etib, ta’lim tizimida ma’naviy tarbiya masalalarini yangi bosqichga ko‘tarishga xizmat qilmoqda.

Aynan shu jarayonda ma’naviyatshunoslik fani alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur fan orqali talabalarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat, axloqiy me’yorlarga sodiqlik, ijtimoiy mas’uliyat hissi hamda faol fuqarolik pozitsiyasi shakllantiriladi. Bu esa, o‘z navbatida, kelajakda jamiyatning turli sohalarida faoliyat yurituvchi kadrlarning nafaqat kasbiy, balki ma’naviy yetukligini ham ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bois mazkur maqolada kadrlar tayyorlash jarayonida ma’naviyatshunoslik fanining ijtimoiy ahamiyati, uning shaxs kamolotiga va jamiyat taraqqiyotiga ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyotida kadrlar tayyorlash masalasi nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish bilan, balki shaxsning ma’naviy-axloqiy qiyofasini kamol toptirish bilan chambarchas bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan, ma’naviyatshunoslik fani kadrlar tayyorlash tizimida muhim ijtimoiy funksiyani bajaradi. Mazkur fan orqali talabalarda ma’naviy ong, qadriyatlarga munosabat, axloqiy me’yorlarga amal qilish ko‘nikmalari shakllantiriladi.

A.Erkayev ta’kidlaganidek, ma’naviyat inson borlig‘ining muhim ontologik qatlamini tashkil etib, uning ichki dunyosi, qadriyatlar tizimi va hayotiy pozitsiyasini belgilaydi. Bu jihat kadrlar tayyorlash jarayonida ayniqsa muhimdir, chunki kelajak mutaxassisining faoliyati nafaqat kasbiy bilimlarga, balki uning ma’naviy yetukligiga ham bog‘liq bo‘ladi. Ma’naviyatshunoslik fani aynan shu jihatni ilmiy asosda ochib berib, shaxsning ichki dunyosini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ma’naviyatni o‘rganishda metodologik yondashuvlar ham alohida ahamiyat kasb etadi. A.Erkayevning fikricha, ma’naviyatni o‘rganish jarayonida nazariy tahlil bilan bir qatorda uning amaliy jihatlari – ya’ni inson faoliyatidagi namoyon bo‘lish shakllari ham muhim o‘rin tutadi. Bu esa ma’naviyatshunoslik fanining nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Kadrlar tayyorlash jarayonida bu fan orqali talabalar nafaqat ma’naviy tushunchalarni o‘zlashtiradi, balki ularni kundalik hayotda va kasbiy faoliyatda qo‘llashni o‘rganadi.

I.A.Karimov o‘zining “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asarida ma’naviyatni jamiyat taraqqiyotining hal qiluvchi omili sifatida baholab, yuksak ma’naviyatga ega insonlargina jamiyatni rivojlantirishga qodir ekanini ta’kidlaydi. Bu fikr kadrlar tayyorlash tizimida ma’naviyatshunoslik fanining o‘rni va ahamiyatini yanada kuchaytiradi. Chunki ma’naviy yetuk kadrlar jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash, adolat va qonun ustuvorligini qaror toptirish, shuningdek, milliy manfaatlarni himoya qilishda muhim rol o‘ynaydi.

Kadrlar tayyorlash jarayonida ma’naviyatshunoslik fanining yana bir muhim jihati – bu talabalarda milliy g‘oya va qadriyatlarga sodiqlikni shakllantirishdir. M.A.Sobirova ta’kidlaganidek, ta’lim jarayonida ma’naviy tarbiyani samarali tashkil etish yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularda fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish va jamiyat hayotiga ongli munosabatni qaror toptirishga xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida, kadrlarning nafaqat bilimli, balki ijtimoiy mas’uliyatli shaxs sifatida shakllanishini ta’minlaydi.

Kasbiy faoliyat nuqtai nazaridan qaraganda, kadrlar ma’naviyati alohida ahamiyat kasb etadi. R.Mahmudovning qayd etishicha, kasbiy ma’naviyat – bu mutaxassisning kasbiy faoliyatida namoyon bo‘ladigan axloqiy me’yorlar, qadriyatlar va mas’uliyat darajasini ifodalaydi. Demak, ma’naviyatshunoslik fani orqali shakllangan ma’naviy fazilatlar bevosita kasbiy faoliyat samaradorligiga ta’sir ko‘rsatadi. Halollik, mas’uliyat, adolat va vatanparvarlik kabi sifatlar kadrning ish faoliyatida muhim mezon bo‘lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga, zamonaviy darsliklarda ma’naviyatshunoslik fanining tizimli va kompleks yondashuv asosida o‘qitilishi zarurligi ta’kidlanadi. G.K.Masharipova va T.J.Xo‘janovalarning fikricha, ma’naviyatshunoslik fani shaxsning har tomonlama kamol topishida muhim o‘rin tutib, uning dunyoqarashi, axloqiy pozitsiyasi va ijtimoiy xulq-atvorini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa mazkur fan orqali kadrlar tayyorlash jarayonida ma’naviy komponentning yetakchi o‘rin egallashini asoslaydi.

Umuman olganda, ma’naviyatshunoslik fani kadrlar tayyorlash tizimida ko‘p qirrali ijtimoiy funksiyani bajaradi. U bir tomondan, talabalarga ma’naviy bilimlar berish orqali ularning dunyoqarashini boyitadi, ikkinchi tomondan esa, ularni jamiyatda faol, mas’uliyatli va ma’naviy yetuk shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada, mazkur fan orqali tayyorlangan kadrlar jamiyat taraqqiyotiga munosib hissa qo‘sha oladigan yetuk mutaxassislar sifatida shakllanadi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kadrlar tayyorlash jarayonida ma’naviyatshunoslik fanining o‘rni va ijtimoiy ahamiyati nihoyatda muhimdir. Mazkur fan orqali shaxsning ma’naviy-axloqiy qiyofasi shakllanib, unda ijtimoiy mas’uliyat, fuqarolik pozitsiyasi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat kabi muhim fazilatlar rivojlanadi. Bu esa o‘z navbatida jamiyat taraqqiyotining barqarorligini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, ma’naviyatshunoslik fani kadrlar tayyorlash tizimida nazariy bilim berish bilan cheklanib qolmay, balki talabalarning amaliy faoliyatida namoyon bo‘ladigan ma’naviy sifatlarni shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim vosita hisoblanadi. Natijada, ushbu fan asosida tayyorlangan kadrlar nafaqat o‘z sohasining yetuk mutaxassisi, balki yuksak ma’naviyatli, ijtimoiy faol va mas’uliyatli shaxs sifatida jamiyat hayotida faol ishtirok etadi.

Xulosa qilib aytganda, ma’naviyatshunoslik fanining kadrlar tayyorlash jarayonidagi ijtimoiy ahamiyati uning shaxs kamoloti, jamiyat taraqqiyoti va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashdagi bevosita ta’siri bilan belgilanadi. Shu bois mazkur fanni ta’lim tizimida yanada takomillashtirish, uning o‘qitish metodlarini rivojlantirish va amaliy samaradorligini oshirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF–5847-son Farmoni.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 28-iyuldagi “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko‘tarish to‘g‘risida”gi PQ–3160-son qarori.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–5040-son qarori.

5. Erkayev A. Ma’naviyatshunoslik. Ma’naviyat ontologiyasi va fenomenologiyasi. 1-kitob. – Toshkent: Ma’naviyat, 2018. – 480 b.

6. Erkayev A. Ma’naviyatshunoslik. Ma’naviyat metodologiyasi va prakseologiyasi. 2-kitob. – Toshkent: Ma’naviyat, 2018. – 456 b.
7. Mahmudov R. Kasbiy ma’naviyat: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Metodist, 2023. – 176 b.
8. Masharipova G.K., Xo‘janova T.J. Ma’naviyatshunoslik: Darslik. – Toshkent: Fan ziyosi, 2022. – 416 b.

KADRLARNI TAYYORLASH JARAYONIDA NETIKETNING O‘RNI

To‘rabayev Orif Abdumajid o‘g‘li
Guliston davlat universiteti doktaranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida kadrlar tayyorlash jarayonida netiketning o‘rni va ahamiyati ilmiy-nazariy hamda amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim jarayoni tobora internet va axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga tayanib borayotganligi sababli, talabalarning onlayn muhitdagi xulq-atvori muhim omilga aylanmoqda. Netiket internet foydalanuvchilari uchun axloqiy me’yorlar tizimi sifatida ularning kommunikativ madaniyati, ijtimoiy mas’uliyati va professional kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar. Netiket, oliy ta’lim, raqamli madaniyat, internet etikasi, kommunikativ kompetensiya, axloqiy me’yorlar, ijtimoiy mas’uliyat, shaxsiy andoza, talabalar, onlayn muloqot, professional etika, raqamli savodxonlik, ta’lim sifati, pedagogika, AKT.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari oliy ta’lim tizimini tubdan o‘zgartirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi natijasida ta’lim jarayoni an’anaviy shakldan raqamli platformalarga ko‘chmoqda. Shu bois talabalar va o‘qituvchilarning internet muhitidagi muloqoti, axloqiy madaniyati va kommunikativ kompetensiyalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda netiket — internetdagi xulq-atvor me’yorlari tizimi — ta’lim sifatini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda[1].

Netiket tushunchasi dastlab internet hamjamiyatlarida muloqotni tartibga solish zaruratidan kelib chiqqan bo‘lsa-da, bugungi kunda u kengroq ijtimoiy va pedagogik mazmun kasb etmoqda. U foydalanuvchilarning o‘zaro hurmat, bag‘rikenglik va mas’uliyat tamoyillari asosida muloqot qilishini ta’minlaydi[2]. Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarida netiket talabalar uchun muhim kompetensiya sifatida qaralmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida raqamli ta’limni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Xususan, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun va “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasida raqamli savodxonlik va axborot madaniyatini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [3]. Bu esa netiketni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish zaruratini kuchaytiradi.

O‘zbek olimlari ham mazkur masalaga alohida e’tibor qaratib kelmoqda. Jumladan, N. Muslimov ta’lim jarayonida axborot madaniyatini shakllantirishni zamonaviy pedagogikaning asosiy vazifalaridan biri sifatida ta’kidlaydi[4]. Shuningdek, B. Xodjayev pedagogik jarayonda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda axloqiy me’yorlarning muhimligini qayd etadi [5].

[1] Michał Piotr Pręgowski. Rediscovering the netiquette: the role of propagated values and personal patterns in defining self-identity of the Internet user. Observatorio (OBS*) Journal, 8 (2009), 353-367
[2] Rheingold H. Smart Mobs. The power of the mobile many. https://hci.stanford.edu/courses/cs047n/readings/rheingold.pdf
[3] O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi "Ta’lim to‘g‘risida"gi O‘RQ-637-sonli Qonuni
[4] Н.Муслимов, М.Усмонбоева. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари. 2015-yil, Toshkent ("Sano standart" nashriyoti). 120-B
[5] B. Xodjayev. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. toshkent “Iqtisodiyot dunyosi” 2018. 190-b.

Netiketning ilmiy asoslari axloq sotsiologiyasi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, u ijtimoiy qadriyatlar tizimiga tayanadi. Internet muhitida shakllangan bu qadriyatlar foydalanuvchining xulq-atvorini tartibga soladi va uning ijtimoiy rolini belgilaydi[1]. Shu nuqtai nazardan, netiket talabalarni nafaqat bilimli, balki mas’uliyatli va madaniyatli shaxs sifatida tarbiyalashda muhim vosita hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — oliy ta’lim muassasalarida kadrlar tayyorlash jarayonida netiketning o‘rnini ilmiy asosda tahlil qilish va uning ta’lim sifatiga ta’sirini yoritishdan iborat.

Asosiy qism 1. Netiketning nazariy asoslari. Netiket internet muhitidagi xulq-atvor qoidalari tizimi bo‘lib, u ijtimoiy me’yorlar va qadriyatlarga asoslanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, netiket qoidalari ko‘proq tavsiyaviy xarakterga ega bo‘lib, ular foydalanuvchilarni ijtimoiy jihatdan to‘g‘ri xulq-atvorga undaydi [2].

Netiketning asosiy komponentlari quyidagilardan iborat:

- ❖ hurmat va bag‘rikenglik
- ❖ aniqlik va mas’uliyat
- ❖ hamkorlik va ishonch
- ❖ axborot xavfsizligi

Bu komponentlar talabalarning shaxsiy va professional rivojlanishida muhim o‘rin tutadi.

2. Shaxsiy andoza va foydalanuvchi modeli. Netiketda “ideal foydalanuvchi” tushunchasi mavjud bo‘lib, u shaxsiy andoza orqali ifodalanadi. Ushbu modelga ko‘ra, foydalanuvchi ijtimoiy mas’uliyatli, hamkorlikka tayyor va bag‘rikeng bo‘lishi kerak [3].

Bundan tashqari, netiket salbiy andozalarni ham ko‘rsatadi. Masalan:

- ❖ bilim yetishmasligi
- ❖ xudbinlik

Bu modellarning tahlili talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

3. Oliy ta’limda netiket va kompetensiyalar. Oliy ta’limda netiket quyidagi kompetensiyalarni shakllantiradi:

- ❖ kommunikativ kompetensiya
- ❖ axloqiy madaniyat
- ❖ raqamli savodxonlik
- ❖ jamoaviy ishlash qobiliyati

O‘zbek pedagog olimi S. Nishonova ta’lim jarayonida shaxsning ijtimoiy faolligini oshirishda kommunikativ madaniyat muhim o‘rin tutishini ta’kidlaydi [4]. Netiket aynan shu madaniyatni rivojlantiradi.

4. Netiketning tarbiyaviy va ijtimoiy ahamiyati. Netiket talabalarni mas’uliyatli fuqaro sifatida shakllantiradi. U ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi va jamoaviy muhitni mustahkamlaydi. Internet umumiy boylik sifatida qaralib, undan foydalanishda ehtiyotkorlik talab etiladi.

Shuningdek, netiket professional etikani rivojlantiradi. Bu esa kelajak mutaxassislarining mehnat bozoridagi muvaffaqiyatini ta’minlaydi.

Xulosa. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, netiket zamonaviy oliy ta’lim tizimida muhim pedagogik va ijtimoiy omil hisoblanadi. Raqamli muhitda faoliyat yuritayotgan talabalar uchun axloqiy me’yorlar va kommunikativ madaniyat texnik bilimlar bilan bir qatorda muhim ahamiyatga ega.

---

[1] Maria Ossowska's "Moral Norms: A Tentative Systematization" (1980) https://www.google.com/search?q=Ossowska+M.+Moral+Norms.

[2] Shea, V. (1994). Netiquette. San Francisco, CA: Albion Books. Open Journal of Modern Linguistics, Vol.6 No.4, August 3, 2016

[3] Castells, M. (2001). The internet galaxy: Reflections on the internet, business and society. Oxford: Oxford University Press. Advances in Applied Sociology, Vol.4 No.1, January 10, 2014

[4] K. Hashimov, S. Nishonova. PEDAGOGIKA TARIXI.Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti Toshkent- 2005

Netiketning asosiy ustunligi uning moslashuvchanligi va ijtimoiy qadriyatlarga asoslanganligidadir. U talabalarni nafaqat bilimli, balki madaniyatli va mas’uliyatli shaxs sifatida shakllantiradi.

Oliy ta’lim muassasalarida netiketni joriy etish quyidagi natijalarga olib keladi, ta’lim sifati oshadi, kommunikativ muhit yaxshilanadi, talabalar, o‘rtasida hamkorlik kuchayadi, professional etika rivojlanadi.

Shuningdek, netiket talabalarni global axborot makonida faol va mas’uliyatli ishtirok etishga tayyorlaydi. Bu esa ularning raqobatbardoshligini oshiradi.

Netiketni oliy ta’lim tizimiga integratsiya qilish zamonaviy kadrlar tayyorlashning muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Michał Piotr Pręgowski. Rediscovering the netiquette: the role of propagated values and personal patterns in defining self-identity of the Internet user. Observatorio (OBS*) Journal, 8 (2009), 353-367

2. Rheingold H. Smart Mobs. The power of the mobile many. https://hci.stanford.edu/courses/cs047n/readings/rheingold.pdf

3. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi "Ta’lim to‘g‘risida"gi O‘RQ-637-sonli Qonuni

4. Н.Муслимов, М.Усмонбоева. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари. 2015-yil, Toshkent ("Sano standart" nashriyoti). 120-B

5. B. Xodjayev. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. toshkent “Iqtisodiyot dunyosi” 2018. 190-b.

6. Maria Ossowska’s "Moral Norms: A Tentative Systematization" (1980) https://www.google.com/search?q=Ossowska+M.+Moral+Norms.

7. Shea, V. (1994). Netiquette. San Francisco, CA: Albion Books. Open Journal of Modern Linguistics, Vol.6 No.4, August 3, 2016

8. Castells, M. (2001). The internet galaxy: Reflections on the internet, business and society. Oxford: Oxford University Press. Advances in Applied Sociology, Vol.4 No.1, January 10, 2014

9. K. Hashimov, S. Nishonova. PEDAGOGIKA TARIXI.Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti Toshkent- 2005

YANGI TA’LIM PARADIGMASI KONTEKSTIDA KADRLAR SALOHIYATINI SHAKLLANTIRISHDA OLIY TA’LIMNING IJTIMOIY ROLI

S.A.Saydiyev
Samarqand davlat chet tillari instituti mustaqil tadqiqodchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada yangi ta’lim paradigmasi sharoitida oliy ta’lim tizimining ijtimoiy roli hamda uning kadrlar salohiyatini shakllantirishdagi ahamiyati ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil etiladi. Maqolada oliy ta’limning ijtimoiy vazifalari — shaxsni har tomonlama kamol toptirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, innovatsion fikrlashni shakllantirish va jamiyat ehtiyojlariga mos kompetensiyalarni rivojlantirish kabi jihatlar keng yoritiladi. Shuningdek, yangi ta’lim paradigmasi doirasida ta’lim mazmuni va shakllarining transformatsiyasi, kompetensiyaviy yondashuvning ustuvorligi hamda uzluksiz ta’lim tizimining rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Ta’lim, paradigma, bilim, ko‘nikma, malaka, kompetensiya, kadrlar salohiyati, o‘z-o‘zini o‘qitish, axborot jamiyati, postindustrial jamiyat.

Ta’lim ijtimoiy-madaniy fenomen sifatida murakkab va ko‘p qirrali hodisa hisoblanadi. Jamiyat rivojlanishining omili bo‘lishi bilan birga, madaniyatning tarkibiy qismi sifatida ta’lim jamiyatning ustuvor yo‘nalishlarini aks ettiradi hamda uning maqsad va vazifalaridan kelib chiqib belgilangan funksiyalarni bajaradi. Yangi ta’lim paradigmasining shakllanishi oliy ta’limning mohiyati va funksiyalariga doir tasavvurlarni tubdan o‘zgartirmoqda. Bu, avvalo, oliy ta’limning jamiyatdagi o‘rni va rolini qayta belgilash bilan bog‘liq, chunki ta’lim instituti jamiyatda yuz berayotgan barcha o‘zgarishlarning bevosita ta’sirini boshdan kechiradi. Ta’lim institutining shakllangan ijtimoiy maqomi, eng avvalo, uning faoliyat yuritish xususiyatlariga tayanadi. O‘z navbatida, uning ijtimoiy funksiyalari jamiyat ehtiyojlarini aks ettiradi. Shu jihat oliy ta’lim funksiyalarining Yangi O‘zbekistondagi transformatsiyasini tahlil qilishda hisobga olinishi lozim. Oliy ta’limning funksiyasi davlat tomonidan belgilangan standartlar va o‘quv jarayonining tashkiliy shakllarida o‘z ifodasini topadi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’biri bilan aytganda, “Yangi O‘zbekistonni qudratli va salohiyatli davlatga aylantirish, uning iqtisodiyoti barqaror usayotgan, inson kapitali yuqori bo‘lgan raqobatbardosh demokratik mamlakatlar qatoridan joy olishini ta’minlash g‘oyalari oliy ta’lim va ilm-fan sodalarini yuksaltirishga qaratilgan islohotlarimizning ham tub mazmun-mohiyatini tashkil etadi”.[1]

Ta’limning ijtimoiy funksiyalari, avvalo, jamiyat va davlatning intellektual, ma’naviy hamda resurs salohiyatini shakllantirish bilan bog‘liq. An’anaviy ravishda ta’limning ideologik, ma’naviy, intellektual, ijtimoiy-siyosiy, nazorat va seleksiya, ijtimoiy tajribani qayta ishlab chiqarish hamda tarixiy vorislikni ta’minlash funksiyalari qayd etiladi. Hozirgi kunda oliy ta’lim tizimi ushbu funksiyalarni bajarishda bir qator qarama-qarshiliklarga duch kelmoqda; bu esa ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar va tegishli ravishda ijtimoiy yo‘nalishlar hamda ustuvorliklarning o‘zgarishi bilan bog‘liq chuqur inqiroz sifatida qabul qilinmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda ta’lim funksiyalari va ularning tasnifi borasida turli yondashuvlar mavjud. L. M. Kogan ta’lim funksiyalariga translyatsiya, qadriyat yo‘nalishlarini shakllantirish, gumanistik va adaptatsion funksiyalarni kiritadi. P. O. Kenkmann esa ijtimoiy, professional, gumanistik va ideologik funksiyalarni ajratib ko‘rsatadi. V. T. Lisovskiy qo‘shimcha ravishda axloqiy funksiyalarni alohida ta’kidlaydi. Klassik paradigma doirasida ta’limning asosiy funksiyasi qat’iy aniq vazifalarni bajara oladigan mutaxassisni tayyorlashdan iborat edi. Tor ixtisoslashuv esa ta’lim jarayonida samaradorligi isbotlangan an’anaviy algoritm — “bilimlar → ko‘nikmalar → malakalar”

[1] Mirziyoyev Sh.M. Hozirgi zamon va Yangi O‘zbekiston. – Toshkent: O‘zbekiston, 2024. – B. 176

tizimini mustahkamladi. O‘quvchilardan esa o‘zlashtirilgan bilimlarni aniq takrorlash va ularni kelajakdagi kasbiy faoliyatning oldindan belgilangan sharoitlarida qo‘llay olish talab etilar edi.

Tadqiqotchi A. A. Verbitskiyning ta’kidlashicha, klassik ta’lim paradigmasi XVII asrda kapitalistik sanoat ishlab chiqarishining ehtiyojlariga javoban shakllangan. Bu davrda savodxonlikning keng tarqalishi zarur bo‘lib, ta’limning asosiy funksiyasi kengayib borayotgan ishlab chiqarishga xizmat qila oladigan mutaxassislarni tayyorlash bilan bog‘liq edi. Olim ta’limning o‘sha davrdagi bosh vazifasini talabalarga amaliy bilim, ko‘nikma va malakalarni berish, jamiyat uchun foydali kasbga tayyorlash, mehnatga tayyor holga keltirishdan iborat deb hisoblaydi [1].

Axborot jamiyatiga o‘tish postindustrial bosqichning sifat jihatidan yangi bosqichini belgilab berdi. Bu bosqichning asosiy qadriyatlari qo‘l mehnatidan ozod bo‘lish, ijodkorlikka keng imkoniyat yaratish, shaxsning o‘ziga xosligi, sog‘lig‘i, o‘zini namoyon qilishi va o‘zini rivojlantirishining ahamiyatini e’tirof etishdan iboratdir. Yangi ta’lim paradigmasiga o‘tish zarurati inson haqidagi fundamental tasavvurlarning va ta’limning shaxs rivojlanishidagi rolini qayta ko‘rib chiqish ehtiyojidan kelib chiqadi.

Avvalo, ta’limning maqsadi o‘zgaradi: endilikda ta’limning vazifasi tayyor bilimlarni berish va ularni tayyor ko‘rinishda qo‘llash emas, balki shaxsning rivojlanishi, kamol topishi va o‘zini namoyon etishi uchun zarur sharoitlarni yaratishdan iborat. Shaxsning o‘z-o‘zini belgilashi uchun zarur sharoitlar sobit yoki oldindan ma’lum bo‘la olmaydi; aksincha, ular jamiyatda ilmiy-texnik taraqqiyot va globallashuv, axborotlashuv jarayonlarining ta’siri ostida tez o‘zgarib borayotgan ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog‘liq. Ta’lim tobora ko‘proq o‘z-o‘zini o‘qitishga, ya’ni shaxsning o‘zini mustaqil ravishda o‘qitishiga aylanib boradi. Shu bois ta’lim muassasalarining eng muhim vazifasi — shaxsning o‘z-o‘zini rivojlantirishi, o‘z-o‘zini o‘qitishi va o‘zaro ta’lim olish jarayonlari uchun eng qulay shart-sharoitlarni yaratishdan iborat bo‘ladi.

Shu munosabat bilan yangi terminologiyada an’anaviy «bilim – ko‘nikma – malaka» formulasidan voz kechilib, uning o‘rniga «kompetensiyalarni shakllantirish» tushunchasi kiritildi. «Kompetensiya» tushunchasi «bilim»dan ancha kengdir. Kompetensiyalar o‘z ichiga nafaqat bilim, ko‘nikma va malakalarni, balki olingan bilimlarni kasbiy faoliyatda ham, kundalik hayotiy vaziyatlarda ham qo‘llay olish qobiliyatini, shuningdek bir qator hayotiy ko‘nikmalarni, zarur shaxsiy va shaxslararo sifatlarni rivojlantirish hamda ulardan foydalanish qobiliyatini — jumladan, bilish, ijodiy, kommunikativ salohiyatni ham qamrab oladi.

“Kadrlar salohiyati” tushunchasi maxsus adabiyotlarda nisbatan yaqinda qo’llanila boshladi. Ushbu tushuncha, eng avvalo, ishlab chiqarishning alohida tarmoqlari hamda ijtimoiy-iqtisodiy tizim kesimida ko’rib chiqildi. Shu bilar birga “kadrlar salohiyati” tushunchasi butun mamlakat yoki uning alohida hududlari iqtisodiyoti xodimlarning imkoniyati va ish bilan bandligini tavsiflashda ishlatiladi. I.V.Kuznetsova tomonidan kadrlar salohiyatining quyidagi ta’rifi taklif etilgan: “Kadrlar salohiyati personal va uning ijtimoiy-iqtisodiy tizim maqsadlariga erishish imkoniyatlari yig‘indisini o’zida namoyon etadi”[2].

Kadrlar salohiyatini innovatsion rivojlantirish tendensiyalari va sharoitlarini ko’rib chiqish jihatidan «kompetensiya» atamasi ilk bor V.Maksvell tomonidan 1982 yil ilm-fan amaliyotiga joriy qilingan bo’lib, kichik vaqt oralig‘ida ko’rib chiqiladigan ushbu tizim personali ega bo’lgan bilimlar va qobiliyatlar oqilona uyg‘unlashuvini ifodalaydi. Michigan universiteti professori S.K.Praxard va London biznes-maktabi professori Genri Xammer tomonidan ishlab chiqilgan asosiy chuqur bilimga egalik (core competence) konsepsiyasini kiritish yordamida «reinjiniring» tizimiga tuzatish kiritish undan mamlakatlar iqtisodiyotida foydalanishga imkon beradi.

Postindustrial jamiyatning shakllanishi «kreativ shaxs»ga bo‘lgan yangi ijtimoiy buyurtmani yuzaga keltirdi. Biroq bu kontekstdagi kreativlik shaxsning instrumental va izlanish (menedjerlik) xususiyatlarini — kerakli ma’lumotni topa olish, vazifalarni hal qilishning mos algoritmlarini tanlay

[1] Вербицкий, А. А. Становление новой образовательной парадигмы в российском образовании / А. А. Вербицкий // Образование и наука. – 2012. – № 6 (95)

[2] Кузнецова И. В. Управление кадровым потенциалом в промышленности. // Дисс. канд. эконом, наук, Казань, 2002. – С.66.

olish, to‘g‘ri qaror qabul qila olish kabi jihatlarni anglatadi. Insonni murakkab tizim sifatida tushunishning o‘zgarishi va bilimning mohiyati endilikda o‘tmishga emas, balki kelajakka yo‘naltirilmoqda. Talaba endi ta’limning obyektidan ta’limning subyektiga aylanadi. Shu tariqa o‘qitish jarayoni subyekt–obyekt munosabatlaridan subyekt–subyekt o‘zaro hamkorligiga — o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi teng huquqli hamkorlikka aylanadi. Zamonaviy ta’lim tizimining xarakterli jihatlari va yangi funksiyalari sifatida gumanizatsiya, gumanitarizatsiya, informatsiyalashtirish, ekologizatsiya va boshqalarni ko‘rsatish mumkin. Bu jarayonda uzluksiz ta’lim tamoyili alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan: qo‘shimcha oliy ta’lim imkoniyatlaridan foydalanish, ta’limning moslashuvchan shakllarini rivojlantirish, masofaviy texnologiyalarni joriy etish, o‘quvchilar uchun individual o‘quv rejalarini ishlab chiqish va ularni amalga oshirishga xizmat qiluvchi individual algoritmlar yaratish muhim hisoblanadi[1].

Ko‘pchilik tadqiqotchilar ta’kidlaydiki, masofaviy (distantion) texnologiyalar ta’lim tizimida tobora rivojlanib, o‘z imkoniyatlari va ahamiyatini kengaytiradi. Masofaviy ta’lim, individual tayyorgarlik texnologiyalari sifatida, o‘quvchilarning interaktiv texnotronik ta’lim muhiti bilan integratsiyalashuviga yordam beradi, bu esa o‘z navbatida o‘quvchining faoliyatini nazorat qilish, o‘quv jarayonini individual rejalashtirish hamda masofadan turib test sinovlarini o‘tkazish imkonini beradi. Zamonaviy hayot talablariga javoban, masofaviy ta’lim o‘zining asosiy ta’lim funksiyalarini bajarish bilan birga, talabalarda mustaqil izlanish faoliyatini rivojlantirishga va bilimlarni takrorlash usulidan ijodiy (kreativ) tarzda egallashga o‘tishga ko‘maklashadi. Bundan tashqari, masofaviy ta’lim bir qator ijtimoiy-iqtisodiy funksiyalarni ham bajaradi: transport xarajatlarini kamaytirish, o‘quv jarayonini tashkil etish xarajatlarini optimallashtirish, vaqtni tejash va boshqa faoliyat turlari bilan uyg‘unlashuv imkonini yaratish.

Shunday qilib, oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilish uning maqomini o‘zgartirishni, ishchi kuchining sifatiga, ta’lim, kasbiy va malaka darajasiga yangi talablarni ilgari surishni nazarda tutadi. Ta’lim endi o‘quvchi va ta’lim xizmatlari iste’molchisi o‘rtasidagi o‘zaro munosabat maydoniga aylanadi. Shu bilan birga, jamiyat va ta’limdagi hozirgi vaziyat axborotlashuv va globalizatsiya jarayonlari bilan yaqin bog‘liqlikni hisobga olishni talab qiladi.

Zamonaviy dunyoda ta’lim ijtimoiy jihatdan muhim soha sifatida, yuqori ijtimoiy qadriyatlarga ega bo‘lgan maydon sifatida tushuniladi. Ta’lim ma’lum bir madaniy muhitni shakllantiradi, bu esa jamiyatning axloqiy, intellektual, ilmiy, ma’naviy va iqtisodiy salohiyatini rivojlantirishga yordam beradi. Aslida, ta’lim sohasi konservativ tabiatga ega, chunki uning asosiy vazifasi to‘plangan bilim va tajribani avlodlarga yetkazishdir. Shu bilan birga, ta’limning maqsadlari, metodlari va mazmuni zamonaviy ilmiy yutuqlarga tayangan holda shakllantirilishi zarur, bu esa ayni davr tarixiy rivojlanish bosqichining talablarini hisobga olgan holda shaxsning dunyoqarashini rivojlantirish va uni professional faoliyat hamda kundalik hayotga tayyorlash imkonini beradi,.

Zamonaviy ta’lim konsepsiyasida ta’lim qadriyatlari tashqi maqsadlar emas, balki shaxsning ehtiyojlariga bog‘liq tarzda belgilanadi. Bu shuni anglatadiki, zamonaviy oliy ta’lim tizimi fuqarolik jamiyati institutlari va alohida shaxslar ehtiyojlariga yo‘naltirilgan. Ta’lim jarayoni madaniy makonda rivojlanadi va ta’lim muassasalari chegaralarida cheklanmaydi. U shaxsni ijtimoiylashtirish jarayoni davomida kuzatib boradi, ta’lim institutlari esa faqat madaniy qadriyatlar va normalarni yetkazuvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Shu bois, zamonaviy ta’limning asosiy vazifasi postindustrial jamiyat sharoitida faoliyat yurita oladigan yangi rivojlanish subektini shakllantirishdir. Shu tarzda, oliy ta’limning asosiy vazifasi doimo jamiyat intellektini reproduktsiya qilish bo‘lib qolmoqda. Bu esa bilimlarni tarqatish, shaxsga kognitiv ko‘nikmalarni singdirish, jamiyat rivojini intellektual qo‘llab-quvvatlash bilan bog‘liq shaxsni rivojlantirish jarayonlarini o‘z ichiga oladi. Ana shulardan kelib chiqib, zamonaviy bosqichda oliy ta’limning funksiyalari aniqlanadi.

[1] Антонова О.Г. Социальные функции высшего образования в контексте новой образовательной парадигмы// Общественные науки. Социология. № 1 (45), 2018.С.92.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Hozirgi zamon va Yangi O‘zbekiston. – Toshkent: O‘zbekiston, 2024. – B. 176
2. Вербицкий, А. А. Становление новой образовательной парадигмы в российском образовании / А. А. Вербицкий // Образование и наука. – 2012. – № 6 (95)
3. Кузнецова И. В. Управление кадровым потенциалом в промышленности. // Дисс. канд. эконом, наук, Казань, 2002. – С.66.
4. Антонова О.Г. Социальные функции высшего образования в контексте новой образовательной парадигмы// Общественные науки. Социология. № 1 (45), 2018.С.92.

KREDIT MODUL TIZIMIDA TALABALARDA SPORT MUSOBAQALARNI O‘TKAZISH VA HAKAMLIK QILISH KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Izzatullayev Sunnatulla Shermuxammad o‘g‘li
GulDU “Sport turlarini o‘qitish uslubiyati” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada kredit-modul tizimi sharoitida talabalarda sport musobaqalarini tashkil etish va hakamlik qilish kompetensiyalarini takomillashtirish masalalari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil etilgan. Tadqiqot jarayonida voleybol sporti misolida mamlakatimizda shakllangan sport musobaqalari tizimi, xususan “Umid nihollari”, “Barkamol avlod”, “Universiada” va “Talabalar ligasi” kabi ko‘p bosqichli musobaqalarning ahamiyati ochib berilgan. Kredit-modul tizimining talabalarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan integratsiya qilishdagi o‘rni asoslab berilib, ularning tashkiliy, hakamlik va boshqaruv kompetensiyalarini rivojlantirish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar asosida talabalarning kasbiy tayyorgarligini oshirishning samarali yo‘llari ko‘rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari sport ta’limi tizimida raqobatbardosh, yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: kredit-modul tizimi, sport musobaqalari, hakamlik kompetensiyasi, voleybol, talaba, kasbiy kompetensiya, sport ta’limi, musobaqa tashkil etish, pedagogik texnologiyalar, innovatsion yondashuv, Universiada, Talabalar ligasi, sport menejmenti, jismoniy tarbiya.

Kirish. Global taraqqiyot jarayonlari jadallashib borayotgan hozirgi davrda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, ayniqsa, kredit-modul tizimi asosida bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Xususan, jismoniy tarbiya va sport yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarda sport musobaqalarini tashkil etish va hakamlik qilish kompetensiyalarini rivojlantirish pedagogik, metodik hamda amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Voleybol sport turi bugungi kunda nafaqat jismoniy madaniyatning muhim tarkibiy qismi, balki davlatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivoji, xalqaro maydondagi nufuzi va milliy imijini shakllantiruvchi omillardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Mazkur sport turi yoshlarning jismoniy rivojlanishini ta’minlash, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, ijtimoiy faolligini oshirish va jamoaviylik ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Zamonaviy jamiyatda sanoatlashuv, urbanizatsiya va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi sharoitida jamoaviy sport turlarining, xususan voleybolning pedagogik ahamiyati yanada ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar sport siyosatida voleybolni ommalashtirish, uni ta’lim tizimi bilan integratsiyalash hamda musobaqalarni samarali tashkil etish masalalariga alohida e’tibor qaratmoqda. Bu jarayonlarda xalqaro sport tashkilotlari tomonidan sport infratuzilmasini rivojlantirish, musobaqalarni boshqarish tizimini takomillashtirish va hakamlik faoliyatini standartlashtirish bo‘yicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Kredit-modul tizimi esa talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini kuchaytirish, amaliy ko‘nikmalarini rivojlantirish va ularni real kasbiy vaziyatlarga tayyorlashga xizmat qiladi. Aynan shu tizim doirasida sport musobaqalarini tashkil etish va hakamlik qilish kompetensiyalarini shakllantirish talabalarning nazariy bilimlarini amaliyot bilan uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Natijada, ular nafaqat sport faoliyatida, balki tashkiliy-boshqaruv jarayonlarida ham yuqori samaradorlikka erishadilar.

O‘zbekiston Respublikasida ham mustaqillik yillarida sportni rivojlantirish, ayniqsa voleybolni ommalashtirish va xalqaro darajaga olib chiqish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston voleybolchilari turli xalqaro musobaqalarda muvaffaqiyatli ishtirok etib, mamlakatimiz nufuzini oshirishga munosib hissa qo‘shmoqda. Shu bilan birga, davlat siyosatida ommaviy sportni rivojlantirish, yoshlarni sportga keng jalb etish va sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.

Shu bois, kredit-modul tizimi sharoitida talabalarda sport musobaqalarini tashkil etish va hakamlik qilish kompetensiyalarini takomillashtirish ilmiy-pedagogik jihatdan muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonni samarali tashkil etish esa zamonaviy pedagogik texnologiyalar, innovatsion metodlar hamda amaliy mashg‘ulotlar asosida amalga oshirilishini taqozo etadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Kredit modul tizimida talabalarda sport musobaqalarni o‘tkazish va hakamlik qilish kompetensiyalarini takomillashtirish takomillashtirish jarayoni. Tadqiqotning usullari. Tadqiqotda pedagogik kuzatuv, so‘rov, suhbat, anketa, usullaridan foydalanildi.

Natijalar va ularning tahlili. Bugungi kunda mamlakatimizda voleybol sportining rivojlanishini muvofiqlashtirish va boshqarish jarayoni jismoniy tarbiya va sport sohasiga mas’ul davlat tashkilotlari tizimi orqali samarali amalga oshirilmoqda. Ushbu tizimning asosiy bo‘g‘inlarini tuman, shahar va viloyat darajasidagi sport boshqarmalari hamda ularning tarkibiy tuzilmalari tashkil etib, ular hududlarda voleybolni rivojlantirish, sportchilar tayyorlash, musobaqalarni tashkil etish va boshqarish faoliyatini olib boradi.

Mazkur boshqaruv tizimi kredit-modul tizimi sharoitida tahsil olayotgan talabalar uchun muhim amaliy o‘quv maydoni vazifasini bajaradi. Ya’ni, talabalarda sport musobaqalarini tashkil etish va hakamlik qilish kompetensiyalarini shakllantirish aynan ushbu tizim bilan integratsiya asosida samarali yo‘lga qo‘yilishi mumkin. Talabalar hududiy sport boshqarmalari faoliyatida ishtirok etish orqali real tashkiliy jarayonlarni kuzatadi, musobaqalarni rejalashtirish, o‘tkazish va baholash bosqichlarida bevosita qatnashib, amaliy ko‘nikmalarni egallaydi.

Yosh sportchilarni aniqlash, iqtidorli sportchilarni saralash va yuqori malakali voleybolchilar zaxirasini shakllantirish ishlari O‘zbekiston Respublikasi sport tizimidagi tegishli bo‘limlar tomonidan amalga oshiriladi. Ushbu jarayonlar talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim pedagogik asos bo‘lib xizmat qiladi. Xususan, talabalar seleksiya jarayonlari, sportchilarni baholash mezonlari va musobaqa tizimini tashkil etish mexanizmlarini o‘rganish orqali hakamlik faoliyatiga oid bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

Hududiy sport bo‘limlari esa joylarda voleybolni rivojlantirish, uni ommalashtirish va sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etishda muhim rol o‘ynaydi. Ularning sport maktablari, oliy ta’lim muassasalari hamda jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda olib borayotgan ishlari kredit-modul tizimida tahsil olayotgan talabalar uchun amaliyot bazasini yaratadi. Bu jarayonda talabalar sport tadbirlarini tashkil etish, hakamlik qilish, jamoalarni boshqarish va sport menejmenti elementlarini o‘zlashtiradi.

Shuningdek, kasaba uyushmalarining “Ko‘ngilli jismoniy tarbiya va sport jamiyatlari” ham voleybolni ommalashtirishda muhim o‘rin tutadi. Mazkur tashkilotlar tomonidan o‘tkazilayotgan turli darajadagi musobaqalar, sport festivallari va sog‘lomlashtirish tadbirlari talabalarning amaliy faoliyatga jalb etilishiga keng imkoniyat yaratadi. Bu esa ularning tashkilotchilik, kommunikativ va hakamlik kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi.

Voleybol sportining oliy ta’lim muassasalari va umumiy o‘rta ta’lim tizimidagi o‘rni ham alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa, kredit-modul tizimi asosida tashkil etilgan o‘quv jarayonida voleybol bo‘yicha nazariy bilimlar amaliy mashg‘ulotlar bilan uyg‘unlashtiriladi. Bu esa

talabalarning nafaqat jismoniy tayyorgarligini, balki sport musobaqalarini tashkil etish va hakamlik qilishga oid kasbiy kompetensiyalarini ham kompleks rivojlantirish imkonini beradi.

Shunday qilib, voleybol sportini boshqarish va rivojlantirish tizimini kredit-modul tizimi bilan integratsiya qilish orqali talabalarda sport musobaqalarini o‘tkazish va hakamlik qilish kompetensiyalarini samarali shakllantirish va takomillashtirish mumkin. Mazkur jarayon zamonaviy pedagogik yondashuvlar, amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyalari hamda tizimli hamkorlik asosida amalga oshirilishi lozim.

Yuqorida ta’kidlanganidek, mamlakatimizda voleybol sportini rivojlantirish, uni tizimli boshqarish hamda hududiy darajada samarali tashkil etish jarayonlari kredit-modul tizimida tahsil olayotgan talabalarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish uchun muhim amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, sport musobaqalarini tashkil etish va hakamlik qilish faoliyati real sport tizimi bilan integratsiya asosida o‘rgatilganda yuqori samaradorlikka erishiladi.

O‘zbekistonda yoshlar sportini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan o‘ziga xos milliy musobaqa tizimi shakllangan bo‘lib, u bosqichma-bosqich va uzluksiz rivojlanish tamoyiliga asoslanadi. Mazkur tizim quyidagi yirik sport loyihalarini o‘z ichiga oladi:

- **“Umid nihollari”** – umumta’lim maktablari o‘quvchilari o‘rtasida tashkil etilib, yosh avlodni sportga keng jalb etish, ularning jismoniy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi;
- **“Barkamol avlod”** – o‘rta maxsus va kasb-hunar ta’limi muassasalari o‘quvchilari uchun mo‘ljallangan bo‘lib, sport mahoratini rivojlantirish bilan birga ijtimoiy faollikni oshiradi;
- **“Universiada”** – oliy ta’lim muassasalari talabalari o‘rtasida o‘tkaziladigan ko‘p bosqichli musobaqalar tizimi bo‘lib, talabalar sportining eng muhim bo‘g‘inlaridan biri hisoblanadi;
- **“O‘quvchilar ligasi”** – maktab o‘quvchilari orasida sportni ommalashtirish, iste’dodli yoshlarni aniqlash va saralashga qaratilgan;
- **“Talabalar ligasi”** – oliy ta’lim muassasalari talabalari o‘rtasida sog‘lom raqobatni rivojlantirish va professional sportga yo‘naltirish vazifasini bajaradi;
- **“Yangi O‘zbekiston olimpiya cho‘qqilari”** – istiqbolli sportchilarni tayyorlash va ularni xalqaro sport maydoniga olib chiqishga qaratilgan zamonaviy sport dasturidir.

Mazkur musobaqalar tizimi nafaqat jismoniy tayyorgarlikni oshirish, balki yoshlar ongida milliy g‘urur, raqobatbardoshlik, vatanparvarlik, irodaviy barqarorlik hamda sport madaniyatini shakllantirishda muhim ijtimoiy-pedagogik omil sifatida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan sport musobaqalari kompleks tarbiyaviy tizim sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Kredit-modul tizimi nuqtai nazaridan qaraganda, ushbu milliy musobaqa tizimi talabalarda sport musobaqalarini tashkil etish va hakamlik qilish kompetensiyalarini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Xususan, talabalar “Universiada”, “Talabalar ligasi” kabi musobaqalarda tashkilotchi, hakam yordamchisi yoki texnik xodim sifatida ishtirok etish orqali:

- musobaqalarni rejalashtirish va tashkil etish mexanizmlarini;
- hakamlik faoliyatining me’yoriy-huquqiy asoslarini;
- o‘yin qoidalarini amaliy qo‘llashni;
- sport jarayonini boshqarish va baholash ko‘nikmalarini bevosita amaliy faoliyat jarayonida egallaydilar.

Shuningdek, ushbu tizim talabalarni bosqichma-bosqich kasbiy rivojlantirishga xizmat qiladi, ya’ni ular maktab, kollej va oliy ta’lim darajasidagi musobaqalar tizimini chuqur o‘rganish orqali sport menejmenti va hakamlik faoliyatining izchilligini anglab yetadi. Bu esa kelajakda malakali sport mutaxassislari, hakamlar va tashkilotchilarni tayyorlashda muhim metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda shakllangan milliy sport musobaqalari tizimini kredit-modul tizimi bilan uzviy integratsiya qilish talabalarda sport musobaqalarini o‘tkazish va hakamlik qilish kompetensiyalarini samarali shakllantirish va takomillashtirishning muhim pedagogik sharti hisoblanadi. Bu jarayon nazariy bilimlar, amaliy tajriba va innovatsion pedagogik yondashuvlarning uyg‘unligi asosida amalga oshirilishi zarur.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kredit-modul tizimi sharoitida talabalarda sport musobaqalarini tashkil etish va hakamlik qilish kompetensiyalarini shakllantirish

va takomillashtirish zamonaviy ta’lim tizimining muhim va ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayon nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uzviy bog‘lash, talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda ularni real kasbiy muhitga tayyorlashda yuqori samaradorlikni ta’minlaydi.

Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, O‘zbekistonda shakllangan ko‘p bosqichli milliy sport musobaqalari tizimi (“Umid nihollari”, “Barkamol avlod”, “Universiada”, “Talabalar ligasi” va boshqalar) talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun mustahkam amaliy platforma vazifasini bajaradi. Ushbu tizim orqali talabalar sport musobaqalarini rejalashtirish, tashkil etish, boshqarish va hakamlik qilish jarayonlarini bevosita amaliy faoliyatda o‘zlashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Shuningdek, kredit-modul tizimi asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va amaliy mashg‘ulotlarning qo‘llanilishi talabalarda nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarni, balki tashkiliy, kommunikativ, tahliliy va refleksiv kompetensiyalarni ham kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa ularning kelajakdagi pedagogik va sport faoliyatida yuqori natijalarga erishishini ta’minlaydi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, sport musobaqalarini tashkil etish va hakamlik qilish kompetensiyalarini rivojlantirish kredit-modul tizimi bilan integratsiya asosida olib borilganda, bu jarayon talabalarning kasbiy tayyorgarligini yangi bosqichga olib chiqadi. Natijada, raqobatbardosh, yuqori malakali, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan jismoniy tarbiya va sport mutaxassislarini tayyorlash uchun mustahkam ilmiy-pedagogik asos yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Izzatullayev S.Sh. Tanlangan sport turida rejalashtirish va hakamlik faoliyati. [Matn]: O‘quv qo‘llanma / – T.:Ilm-fan nashriyoti, 2026. – 220 b.

2. Izzatullayev, S. (2024). IMPROVING STUDENTS’COMPETENCIES IN ORGANIZING AND OFFICIATING VOLLEYBALL COMPETITIONS. Teoreticheskie aspekty stanovleniya pedagogicheskix nauk, 3(19), 78-82.

3. Izzatullayev.S.Sh. SPORT TURLARI BO‘YICHA MUSOBAQALAR O‘TKAZISH VA HAKAMLIK QILISH. [O‘quv qo‘llanma] “GRAND KONDOR PRINT”, — Toshkent 2023 y., 248 bet.

4. Mukhamedova, M., Eshmamatov, O., Izzatullayev, S., Kucharova, M., Isroilov, S., & Kurbanova, S. (2025). Exploring the Impact of Environmental Stressors on Reproductive Health and Fertility Rates in Human and Animal Populations. Journal of Animal Environment, 17(1), 251-264.

5. Shermuxammad o‘g‘li, I. S. IMPROVING STUDENTS’ COMPETENCIES IN ORGANIZING SPORTS COMPETITIONS AND REFEREEING IN THE CREDIT-MODULAR SYSTEM. Decision-Making (Refereeing), 4, 22.

6. Sunnatulla, I. (2023). Improving the competences of conducting sports competitions and refereeing among students in the conditions of digitalization. Confrencea, 11(1), 149-153.

7. Иззатуллаев, С. (2024). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КОМПЕТЕНСИЙ СТУДЕНТОВ В ПРОВЕДЕНИИ СПОРТИВНЫХ СОРЕВНОВАНИЙ И СУДЕЙСТВЕ В КРЕДИТНО-МОДУЛНОЙ СИСТЕМЕ. Решение сотсиалных проблем в управлении и экономике, 3(10), 103-107.

KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISHNING FALSAFIY HAMDA MA’NAVIY-AXLOQIY ASOSLARI

A.B.Ahmadov
Chirchiq davlat Pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya: mazkur maqolada kadrlar salohiyatini oshirish masalasi falsafiy, ma’naviy va axloqiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Hozirgi davrda jamiyat taraqqiyoti inson kapitalining sifati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bu jarayonda shaxsning bilim darajasi bilan bir qatorda uning ma’naviy-axloqiy kamoloti ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida kadrlar tayyorlash tizimida falsafiy tafakkur, ma’naviy qadriyatlar va axloqiy me’yorlarning o‘rni ochib beriladi hamda ularning o‘zaro bog‘liqligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: kadrlar salohiyati, inson kapitali, falsafiy tafakkur, ma’naviyat, axloq, ta’lim, tarbiya, kasbiy kompetensiya, ijtimoiy rivojlanish.

Zamonaviy taraqqiyot sharoitida har bir davlatning rivojlanish darajasi uning inson resurslariga bog‘liq ekani tobora yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, bilimlar iqtisodiyoti shakllanayotgan hozirgi davrda kadrlarning salohiyati strategik ahamiyat kasb etadi. “ Shu ma’noda, bundan buyon bilim, ta’lim va tarbiya — Yangi O‘zbekistonning tayanch ustunlariga aylanishi shart. Bugun barcha sohalarda taraqqiyot sari yuz tutayotgan jonajon Vatanimiz uchun bilimli, tajribali va har tomonlama yetuk kadrlar suv va havodek zarur”[1,34]. Shu bilan birga, faqat kasbiy bilim va texnik ko‘nikmalar yetarli emasligi amaliyotda ko‘rinmoqda. Yuksak natijalarga erishish uchun shaxsning ma’naviy yetukligi, axloqiy qarashlari va falsafiy dunyoqarashi muhim o‘rin tutadi. Shu bois kadrlar salohiyatini rivojlantirish masalasini kengroq — ya’ni insonning ichki dunyosi va ijtimoiy mas’uliyati bilan bog‘liq holda o‘rganish zarur.

Tadqiqot metodologiyasi: mazkur ishda muammoni yoritishda bir nechta ilmiy yondashuvlardan foydalanildi. Jumladan, tizimli tahlil yordamida kadrlar salohiyatining tarkibiy qismlari o‘rganildi, qiyosiy metod orqali turli nazariy qarashlar solishtirildi, shuningdek, tarixiy yondashuv asosida masalaning shakllanish bosqichlari tahlil qilindi. Bu metodlar orqali mavzuning nazariy asoslari chuqurroq ochib berildi.

Kadrlar salohiyatining falsafiy mazmuni.

Falsafiy nuqtai nazardan inson jamiyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida qaraladi. Shu ma’noda kadrlar salohiyati insonning nafaqat bilim va tajribasi, balki uning tafakkur darajasi va hayotiy qarashlarini ham o‘z ichiga oladi. Sharq tafakkurida komil inson g‘oyasi markaziy o‘rin egallaydi. Ushbu g‘oya bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan bo‘lib, u kadrlar tayyorlash jarayonida muhim metodologik asos vazifasini bajaradi.

Falsafiy tafakkur insonni mustaqil fikrlashga, voqelikni chuqur tahlil qilishga va ongli qaror qabul qilishga o‘rgatadi. Bu esa zamonaviy mutaxassis uchun zarur bo‘lgan asosiy sifatlar qatoriga kiradi. “ Kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy, tarkibiy qismlari. Kadrlar tayyorlash milliy modeli faqat ta’lim-tarbiya jarayoninigina qamrab olmay, ishlab chiqarish va ijtimoiy munosabatlarni ham o ‘z ichiga oladi. Kadrlar tayyorlash milliy modeli shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta’lim, fan va ishlab chiqarish kabi tarkibiy qismlarning o ‘zaro hamkorligi, ular o‘rtasidagi o ‘zaro aloqadorlik asosida «yuksak ma’naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tayyorlashdir”[2,45]

Ma’naviyatning kadrlar rivojidagi o‘rni: ma’naviyat insonning ichki dunyosini belgilovchi muhim omildir. U shaxsning qadriyatlari, e’tiqodi va ijtimoiy pozitsiyasini shakllantiradi. Ma’naviy jihatdan yetuk inson o‘z faoliyatida nafaqat shaxsiy manfaatlarni, balki jamiyat manfaatlarini ham hisobga oladi. Bunday yondashuv esa ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyot uchun muhimdir. Bugungi kunda ma’naviy tarbiya masalasiga alohida e’tibor qaratilishi bejiz emas. Chunki ma’naviyatsiz bilim kutilgan natijani bermaydi, aksincha, salbiy oqibatlarga ham olib kelishi mumkin. Bilish nazariyasi bu gaplarning doimiy asosi bo‘lsihi kerak. “Bilish nazariyasi bo‘lajak mutaxassis-kadrlarda muayyan ilmiy layoqat va qobiliyatlarni shakllantirishga ko‘maklashadi” [3,66].

Axloqiy mezonlar va kasbiy faoliyat: axloqiy qadriyatlar har qanday kasbiy faoliyatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Mutaxassisning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan uning mas’uliyatli, halol va intizomli bo‘lishiga bog‘liq.

Axloqiy me’yorlar quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

-ishga vijdonan yondashish;

-boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish;

-adolat tamoyillariga amal qilish;

-jamoa bilan samarali ishlash.

Agar kasbiy bilim axloqiy me’yorlar bilan uyg‘unlashsa, u holda yuqori samaradorlikka erishish mumkin bo‘ladi.

Ta’lim tizimining o‘rni: kadrlar salohiyatini oshirishda ta’lim tizimi yetakchi o‘rin tutadi. Zamonaviy ta’lim nafaqat bilim berish, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishga xizmat qilishi lozim. Bugungi kunda ta’lim quyidagi yo‘nalishlarda rivojlanishi zarur:

-mustaqil fikrlashni rivojlantirish;

-amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish;

-ma’naviy tarbiyani kuchaytirish;

-innovatsion yondashuvlarni qo‘llash.

Shu orqali jamiyat ehtiyojlariga mos, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash mumkin bo‘ladi. “Kadrlarni qayta tayyorlash tayanch mutaxassisliklar va kasblarga muvofiq bo‘lgan yunalishlar bo‘yicha faoliyatni amalga oshirish uchun qo‘shimcha kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmalarning zarur hajmi egallanishini ta’minlaydi. Kadrlar malakasini oshirish kasbiy bilim, malaka va ko‘nikmalarning chuqurlashtirilishi hamda yangilab borilishini ta’minlaydi, kadrlarning toifasi, darajasi, razryadi va lavozimi oshishiga xizmat kiladi. Kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish shakllari va muddatlari tegishli davlat ta’lim talablari bilan belgilanadi”

Muhokama: tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kadrlar tayyorlash jarayonida ayrim hollarda faqat bilim va malakaga e’tibor qaratilib, ma’naviy-axloqiy jihatlar yetarli darajada inobatga olinmayapti. Bu esa kadrlar sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu bois ta’lim jarayonida insonni kompleks rivojlantirishga qaratilgan yondashuvni kuchaytirish zarur. Ayniqsa, yosh avlodda ijtimoiy mas’uliyat, fuqarolik pozitsiyasi va axloqiy qarashlarni shakllantirish muhim vazifalardan biridir.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kadrlar salohiyatini yuksaltirish faqat mavjud bilim va ko‘nikmalarni oshirish bilan chegaralanmaydi, balki bu jarayon insonning ichki transformatsiyasini ham talab etadi. Ya’ni, zamonaviy sharoitda kadrlar tayyorlash modeli “bilim berish”dan “shaxsni shakllantirish” bosqichiga o‘tishi zarur. Alohida ta’kidlash joizki, bugungi tezkor o‘zgaruvchan muhitda eng katta ustunlik bilim emas, balki moslashuvchan tafakkur va qadriyatga asoslangan qaror qabul qilish qobiliyati hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, ma’naviy-axloqiy poydevori mustahkam bo‘lmagan kadrlar innovatsion jarayonlarda barqaror natija bera olmaydi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, kadrlar salohiyatining barqaror rivoji uch bosqichli tizimni talab qiladi:

-Ichki omillar (e’tiqod, qadriyat, axloqiy qarashlar);

-Kasbiy omillar (bilim, malaka, kompetensiya);

-Ijtimoiy omillar (jamiyat talabi, muhit, motivatsiya).

Agar ushbu uch omil o‘zaro uyg‘unlashmasa, kadrlar rivojida nomutanosiblik yuzaga keladi.

Yana bir muhim jihat shundaki, kelajakda kadrlar salohiyatini baholash mezonlari ham o‘zgaradi. Ya’ni, an’anaviy bilimga asoslangan baholash o‘rniga axloqiy barqarorlik, ijtimoiy mas’uliyat va kreativ fikrlash asosiy indikatorlarga aylanishi kutiladi. Shuningdek, tadqiqot natijalari asosida quyidagi yangi yondashuvlarni ilgari surish mumkin: “Ma’naviy kompetensiya” tushunchasini ta’lim tizimiga kiritish, kadrlar tayyorlashda “shaxsiy rivojlanish traektoriyasi”ni joriy etish, kasbiy tayyorgarlikni axloqiy monitoring bilan uyg‘unlashtirish, raqamli davrda “axloqiy immunitet”ni shakllantirish. Kadrlar salohiyatining haqiqiy yuksalishi insonning bilimli bo‘lishi bilan emas, balki o‘z bilimidan qanday maqsadda va qanday tamoyillar asosida

foydalanishi bilan belgilanadi. Shu sababli zamonaviy ta’lim va tarbiya tizimi insonni nafaqat mutaxassis, balki ongli, mas’uliyatli va ma’naviy yetuk shaxs sifatida shakllantirishga yo‘naltirilishi lozim.Kadrlar salohiyatini oshirish jarayoni ko‘p qirrali bo‘lib, u insonning bilim darajasi bilan bir qatorda uning ma’naviy va axloqiy kamolotini ham o‘z ichiga oladi. Falsafiy tafakkur insonning dunyoqarashini kengaytirsa, ma’naviyat uning ichki olamini boyitadi, axloq esa uning amaliy faoliyatini tartibga soladi.

Shu sababli zamonaviy kadrlar tayyorlash tizimi ushbu uch omilning uyg‘unligini ta’minlashi zarur. Faqat shundagina jamiyatda yetuk, mas’uliyatli va raqobatbardosh mutaxassislar shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Hozirgi zamon va Yangi O‘zbekiston”. -Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2024.
2. Toxtaxodjayeva M.T. “ Pedagogika”. “ O‘zbekiston Faylasuflari milliy jamiyati”.- Toshkent, 2010.
3. Nazarov Q. “Falsafa asoslari” — Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2014.
4. Mirzayeva .F. O. “Pedagogika nazariyasi va tarixi”.- Toshkent-2014.
5. www.Ziyonet.uz.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATI RIVOJLANISHIDA MAFKURAVIY TAHDIDLARNI BARTARAF ETISHNING IJTIMOIY FALSAFIY ASOSLARI

M.Sh.Abduraxmonov
O‘zbekiston Milliy universiteti “Falsafa” kafedrasi dotsenti, (PhD)

Annotatsiya: Maqolada globallashuv sharoitida axborot makonining kengayishi, mafkuraviy ta’sirlar va g‘oyaviy qarama-qarshiliklarning kuchayishi natijasida yuzaga kelayotgan axborot xurujlari, ommaviy madaniyat va yot g‘oyalarning singdirilishi, milliy va ma’naviy qadriyatlarning qadrsizlanishi kabi mafkuraviy tahdidlar xususiyatlari, kadrlarni tayyorlashda mafkuraviy immunitetni shakllantirish, milliy g‘oya va milliy mafkurani mustahkamlash, ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, axborot madaniyatini yuksaltirish yo‘nalishlari ilmiy asoslangan.

Kalit so‘zlar: Globallashuv sharoiti, mafkuraviy ta’sir, kadrlar salohiyati, qadriyatlar tizimi, axborot, ko‘nikma, madaniy-ma’rifiy.

Globallashuv jarayoni zamonaviy jamiyat taraqqiyotining asosiy tendensiyalaridan biri hisoblanib, u iqtisodiy, siyosiy va ma’naviy sohalarda chuqur o‘zgarishlarga olib kelmoqda. Bu jarayon davlatlar, jamiyatlar va insonlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikning kuchayishi, axborot almashinuvining tezlashuvi va umumjahon makonining shakllanishi bilan xarakterlanadi hamda kadrlar salohiyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Globallashuv tashqi muhit hamda inson ongi, dunyoqarashi va ijtimoiy faoliyatini ham tubdan o‘zgartiruvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda [1,56].

Iqtisodiy sohada globallashuv xalqaro mehnat taqsimoti, investitsiyalar oqimi va transmilliy korporatsiyalar faoliyatining kengayishi bilan bog‘liq. Bu mehnat bozoriga yuqori malakali, raqobatbardosh va innovatsion fikrlaydigan kadrlarga bo‘lgan talabni keskin oshiradi. Shu bois yuqori salohiyatli kadrlar strategik ahamiyatga ega davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda [2,210].

Siyosiy sohada globallashuv demokratik institutlar taraqqiyoti, fuqarolik jamiyati va xalqaro hamkorlik mexanizmlari faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib, geosiyosiy manfaatlar to‘qnashuvi, axborot urushi va mafkuraviy ta’sirlarni ham kuchayishiga olib keladi. Axborot-kommunikatsiya

texnologiyalari taraqqiyoti natijasida mafkuraviy ta’sir o‘tkazish vositalarining takomillashishi kadrlar va yosh avlodning siyosiy, ijtimoiy pozitsiyasiga ta’sir ko‘rsatadi [3,87].

Ma’naviy sohada globallashuv milliy madaniyat, qadriyat va an’analarga ta’sir etuvchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. U turli madaniyatlarning o‘zaro muloqoti va ommaviy madaniyat ta’siri orqali milliy qadriyatlarning zaiflashuviga hamda yoshlarning ma’naviy dunyosi, qadriyatlar tizimiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin [4,78]. Shu nuqtai nazardan yuqori kasbiy bilim, keng dunyoqarash, tanqidiy fikrlash qobiliyati va mafkuraviy chidamlilikka ega bo‘lgan zamonaviy kadrni ta’lim tizimi, ma’naviy tarbiya va ijtimoiy muhit orqali shakllantiriladi.

Globallashuv sharoitida insonning identichligi va ijtimoiy rollari qayta shakllantiriladi, kadrlar salohiyatini rivojlantirishda bilim va axborot asosiy resursga aylanadi [3,45], madaniyatlar va sivilizatsiyalar ziddiyatlari kuchayib, mafkuraviy tahdidlarning asosiy manbalaridan biriga aylanadi [5,67]. Axborot oqimining keskin ortishi mafkuraviy tahdidlarning kuchayishiga hamda yoshlar ongiga ta’sir etuvchi omillarning kuchayishiga olib kelmoqda [1,112]. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi natijasida axborot makoni cheksiz darajada kengayib, inson ongiga turli g‘oyalar, qarashlar va qadriyatlarning tezkor kirib borishini ta’minlamoqda. Bu jarayonning salbiy oqibatlaridan biri mafkuraviy tahdidlarning kuchayishiga olib kelishidir [1,52]. Axborot oqimining nazoratsiz tarqalishi yot g‘oyalar, destruktiv mafkuralar va manipulyativ axborotlarning ommaviy tarqalishiga imkon yaratib, yoshlarning dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy faolligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Axborotni tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalari yetarli darajada shakllanmaganligi sababli yoshlar turli axborot xurujlariga tez beriladigan qatlam hisoblanadi [4,94].

Zamonaviy axborot muhitida “axborot urushi”, “feyk axborot”, “psixologik ta’sir” kabi tushunchalar dolzarb ahamiyat kasb etib, axborot oqimi nafaqat ma’lumot uzatish vositasi, balki inson ongiga ta’sir ko‘rsatish, fikrlash tarzini o‘zgartirish va muayyan pozitsiyaga yo‘naltirish vositasiga aylanmoqda hamda mafkuraviy tahdidlarning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda [3,103]. Hozirda jamiyatda bilim va axborotni nazorat qiluvchi sub’ekt insonlarga bevosita ta’sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘ladi [3,45]. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ayrim davlatlar va kuchlarning mafkuraviy tahdidlari yot va destruktiv g‘oyalarni singdirish, milliy qadriyatlarni yo‘qotish, ommaviy madaniyat orqali ta’sir, feyk va manipulyativ axborotlarni tarqatishdan iborat. Bu omillar yoshlar ongiga ta’sir ko‘rsatib, milliy o‘zligini anglash darajasini pasaytirishi, ijtimoiy faolligini susaytirishi va befarqlik kayfiyatini shakllantiradi [6,112]. S. Xantington fikriga ko‘ra, globallashuv sharoitida madaniy va sivilizatsion ziddiyatlar kuchayib, mafkuraviy qarama-qarshiliklarning asosiy manbasiga aylanadi [2,67]. Hozirda axborot imkoniyat omili bo‘lishdan tashqari jiddiy tahdid manbai bo‘lganligi bois, jamiyatda axborot madaniyati, tanqidiy fikrlash va mafkuraviy immunitetni shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi.

Kadrlar salohiyati inson kapitali tushunchasi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bilim, ko‘nikma va qadriyatlarni o‘z ichiga oladi hamda strategik ahamiyat kasb etadi [2,210]. Inson kapitali shaxsning bilim, ko‘nikma, tajriba, intellektual salohiyat va ma’naviy qadriyatlari yig‘indisidir. Kadrlar salohiyati faqat mehnat resurslari emas, balki yuqori intellektual va ma’naviy imkoniyatlarga ega ijtimoiy kuch sifatida qaraladi [2,215]. Zamonaviy sharoitda inson kapitaliga bo‘lgan e’tiborning ortishi globallashuv jarayonlari, axborot jamiyatining shakllanishi va innovatsion iqtisodiyotning rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq.

Kadrlar salohiyati tarkibiy jihatdan bilim - shaxsning nazariy va amaliy tayyorgarligini ifodalovchi omil; ko‘nikma va malaka - shaxsning bilimni amalda qo‘llay olish qobiliyati; qadriyatlar va ma’naviy mezonlar - shaxsning ijtimoiy xulq-atvori, mas’uliyati va fuqarolik pozitsiyasini belgilaydigan omillardan iborat [4,45]. Shu nuqtai nazardan kadrlar salohiyati kasbiy jihatdan tashqari ma’naviy-axloqiy tomondan baholanishi zarur, chunki globallashuv sharoitida ular turli mafkuraviy ta’sirlar ostida bo‘lib, barqaror qadriyatlar tizimi shakllanmagan bo‘lsa, tashqi ta’sirlarga oson beriladilar [6,67]. Hozirda kadrlar muntazam o‘zini rivojlantirishi, raqamli savodxonlik, axborot bilan ishlash ko‘nikmalari va innovatsion fikrlashni shakllantirishi muhimdir. Keng dunyoqarashga ega, xorijiy tillar va zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirgan, turli madaniyatlarga moslasha oladigan yuqori malakali kadrlarni yetishtirish iqtisodiy

raqobatbardoshlikni ta’minlaydi va innovatsion iqtisodiyotni shakllantiradi hamda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlab, milliy xavfsizlik ta’minlaydi. Zamonaviy ta’lim tizimi inson kapitalini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishi, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishi lozim.

Madaniy ta’sirlar va turli g‘oyaviy oqimlar o‘rtasida kurashning kuchayishi sharoitida shaxs ongi, dunyoqarashi va qadriyatlar tizimiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan mafkuraviy tahdidlarni bartaraf etish zamonaviy jamiyat barqarorligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Milliy g‘oya jamiyatni birlashtiruvchi, uning strategik maqsadlarini belgilab beruvchi asosiy mafkuraviy poydevor bo‘lib, shaxsda vatanparvarlik, milliy iftixor, ijtimoiy mas’uliyat va fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi. Milliy g‘oyani mustahkamlash mafkuraviy tahdidlarga qarshi immunitetning birinchi bosqichi sifatida baholanadi. Ma’naviy tarbiya shaxsning ichki dunyosi, axloqiy mezonlari va qadriyatlar tizimini shakllantiruvchi asosiy ijtimoiy omildir. Yuksak ma’naviyatli shaxs tashqi ta’sirlarga chidamli, turli destruktiv g‘oyalarni saralay oladigan, ongli fuqarolik pozitsiyasini shakllantirgan bo‘ladi. Zamonaviy jamiyatda shaxs doimiy o‘zgaruvchan muhitga moslashib yashashi zarurligi bois ta’lim uzluksiz rivojlanishi kerak [1,120].

Axborot madaniyati shaxsning axborotni to‘g‘ri qabul qilish, saralash, tahlil qilish va undan oqilona foydalanish qobiliyatini ifodalaydi, chunki zamonaviy axborot muhitida feyk ma’lumotlar va manipulyativ axborotlar keng tarqalayotgani sababli, ularni ajrata bilish mafkuraviy immunitetni shakllantiradi. Mafkuraviy immunitet – bu shaxsning tashqi yot g‘oyalar va salbiy ta’sirlarga nisbatan ongli va barqaror munosabat bildirish qobiliyati bo‘lib, u bilim, ma’naviyat va axborot madaniyati uyg‘unligi asosida shakllanadi. Axborot jamiyatida bilim asosiy resursga aylanadi va uni boshqara olgan jamiyat barqaror rivojlanish imkoniyatiga ega bo‘ladi [3, 88].

Xulosa qilib aytganda, globallashuv sharoitida bilim, ko‘nikma, ma’naviyat va mafkura asosida kadrlar salohiyatini rivojlantirish, mafkuraviy tahdidlarga qarshi samarali kurashish mexanizmlarini takomillashtirish jamiyat barqaror taraqqiyotinining muhim shartidir. Axborot oqimining keskin ortishi sharoitida mafkuraviy tahdidlarning yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatishini kamaytirish uchun ta’lim, tarbiya va axborot siyosatidan iborat kompleks yondashuvni amalga oshirish maqsadga muvofiq. Bilim, ko‘nikma va ma’naviy qadriyatlar uyg‘unligida shakllangan inson kapitali strategik ahamiyat kasb etib, jamiyatning rivojlanishini, iqtisodiy o‘sishni va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlaydi. Jamiyatda axborot madaniyati va mafkuraviy immunitetni shakllantirish hamda milliy g‘oya, ma’naviy tarbiya va ta’lim tizimini kompleks yo‘lga qo‘yish mafkuraviy tahdidlarni bartaraf etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Гидденс Э. Последствия модерности. – М.: Праксис, 2011. – 352 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. – М.: Academia, 2004. – 944 с.
3. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell, 2010. – 597 p.
4. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 176 b.
5. Huntington S. The Clash of Civilizations. – New York: Simon & Schuster, 1996. – 367 p.
6. Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.

KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY MOHIYATI

Lapasov Dilshod Abdusaid o‘g‘li
Buxoro innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyat barqarorligini ta’minlash jarayonida kadrlar salohiyatini rivojlantirishning ijtimoiy-falsafiy jihatlari tahlil qilinadi. Muallif kadrlar salohiyati tushunchasining falsafiy mohiyati, uning jamiyat hayotidagi o‘rni va ahamiyatini ko‘rib chiqadi. Shuningdek, kadrlar salohiyatini yuksaltirishda duch kelinadigan ijtimoiy-falsafiy muammolar, jumladan, shaxs erkinligi va ijtimoiy tartib o‘rtasidagi munosabat, individual va jamoaviy manfaatlar uyg‘unlashuvi, kadrlar tanlash va baholashning axloqiy-axloqiy jihatlari yoritiladi. Maqolada zamonaviy sharoitda kadrlar salohiyatini rivojlantirishning ijtimoiy-falsafiy tamoyillari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: kadrlar salohiyati, jamiyat barqarorligi, ijtimoiy falsafa, shaxs salohiyati, ijtimoiy taraqqiyot, kadrlar boshqaruvi, axloqiy qadriyatlar.

Kirish. Zamonaviy davrda jamiyatning barqaror rivojlanishi tobora ko‘proq insoniy kapital sifatiga bog‘liq bo‘lib bormoqda. Kadrlar salohiyati jamiyat taraqqiyotining asosiy omiliga aylanib, davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarida hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. Ayni paytda, kadrlar salohiyatini yuksaltirish jarayoni murakkab ijtimoiy-falsafiy muammotlarni tug‘diradi, chunki bu jarayon nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy-ruhiy, axloqiy va falsafiy jihatlar bilan bog‘liq.

Jamiyat barqarorligi tushunchasi o‘z ichiga ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, iqtisodiy o‘sish, madaniy rivojlanish va ekologik muvozanatni oladi. Bu barqarorlikning har bir komponenti malakali kadrlar, ularning ijodiy salohiyati va professional mahoratidan bevosita bog‘liq. Shuning uchun kadrlar salohiyatini yuksaltirish masalasi nafaqat amaliy, balki nazariy-falsafiy jihatdan ham chuqur tadqiq etishni talab qiladi.

Ijtimoiy falsafa nuqtai nazaridan kadrlar salohiyati shaxsning ijtimoiy tabiatining namoyon bo‘lishi, uning ijtimoiy munosabatlardagi o‘rni va rolini ifodalaydi. Kadrlar salohiyatini rivojlantirish jarayonida shaxs va jamiyat, erkinlik va zarurat, individual va umuminsoniy qadriyatlar o‘rtasidagi munosabatlarni to‘g‘ri tushunish va hal qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

I. Kadrlar salohiyati tushunchasining falsafiy mohiyati

1.1. Kadrlar salohiyati va uning ijtimoiy tabiati

Kadrlar salohiyati tushunchasi o‘zining falsafiy ildizlarini inson tabiati haqidagi qadimiy fikrlardan oladi. Antik falsafada insonning qobiliyatlari va iste’dodlari haqidagi tasavvurlar (aristotelik "potensiya" va "akt" o‘rtasidagi munosabat) zamonaviy salohiyat tushunchasining asosini tashkil etadi. Kadrlar salohiyati shaxsning ma’lum bir faoliyat sohasida muvaffaqiyatli ishlash uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifatlar majmuasidir.

Ijtimoiy falsafa nuqtai nazaridan kadrlar salohiyati nafaqat individual, balki ijtimoiy hodisa hamdir. Shaxsning salohiyati uning ijtimoiy munosabatlardagi faoliyati natijasida shakllanadi va namoyon bo‘ladi. Marksistik falsafada insonning ijtimoiy tabiati ta’kidlanib, insoniy qobiliyatlarning ijtimoiy mehnat jarayonida shakllanishi ko‘rsatiladi. Shuning uchun kadrlar salohiyati ijtimoiy ishlab chiqarishning tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Zamonaviy ijtimoiy falsafada kadrlar salohiyati "insoniy kapital" tushunchasi bilan bog‘liq holda tahlil qilinadi. Iqtisodchi-falsafa G. Becker insoniy kapital nazariyasini ishlab chiqqan bo‘lib, ta’lim, sog‘liqni saqlash va professional tayyorgarlikka sarmoyalar kelajakda iqtisodiy foyda keltirishini asoslagan. Biroq bu yondashuv kadrlar salohiyatining ijtimoiy-axloqiy jihatlarini yetarliches hisobga olmaydi.

Kadrlar salohiyatining ijtimoiy tabiati shundan iboratki, u jamiyatning ma’lum ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarida shakllanadi va jamiyat ehtiyojlariga javob berishi kerak. Shaxsning

individual qobiliyatlari jamiyat tomonidan baholanadi, tanlanadi va rivojlantiriladi. Bu jarayonda shaxs erkinligi va ijtimoiy zarurat o‘rtasidagi munosabat muhim rol o‘ynaydi.

1.2. Salohiyat va shaxs erkinligi muammosi

Kadrlar salohiyatini yuksaltirishning eng muhim falsafiy muammolaridan biri shaxs erkinligi masalasidir. Shaxs o‘z salohiyatini qanday darajada erkin ravishda rivojlantirishi mumkin? Jamiyat yoki davlat shaxsning salohiyatini rivojlantirishga aralashish huquqiga egami? Bu savollar liberal va kolektivist yondashuvlar o‘rtasidagi uzoq davom etayotgan bahsni ifodalaydi.

Liberal yondashuv shaxs erkinligini, shu jumladan o‘z salohiyatini rivojlantirish erkinligini birinchi o‘rnga qo‘yadi. Jon Styuart Mill fikricha, shaxs o‘z qobiliyatlarini rivojlantirishda to‘la erkinlikka ega bo‘lishi kerak, davlatning aralashuvi faqat boshqalarning huquqlarini buzgan hollarda qonuniydir. Bu yondashuv kadrlar salohiyatini rivojlantirishda individual tanlov erkinligini ta’kidlaydi.

Kollektivist yondashuv esa shaxs salohiyatining jamiyat foydasiga yo‘naltilishi zarurligini ko‘rsatadi. Platonning "Davlat" asarida har bir shaxs o‘z tabiiy qobiliyatlariga mos vazifani bajarishi, jamiyat foydasiga ishlashi lozimligi ta’kidlanadi. Zamonaviy ijtimoiy falsafada bu g‘oya shaxs salohiyatining jamiyat ehtiyojlariga moslashtirilishi zarurligida namoyon bo‘ladi.

Amaliyota bu ikki yondashuv o‘rtasidagi muvozanatni talab qiladi. Shaxs o‘z salohiyatini erkin rivojlantirishi kerak, lekin bu salohiyat jamiyat foydasiga, ijtimoiy taraqqiyot maqsadlariga xizmat qilishi lozim. Bu muvozanatni topish kadrlar siyosatining asosiy falsafiy muammosidir.

II. Jamiyat barqarorligi va kadrlar salohiyati o‘rtasidagi munosabat

2.1. Jamiyat barqarorligining ijtimoiy-falsafiy mazmuni

Jamiyat barqarorligi tushunchasi zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tadqiqotlarning muhim tushunchalaridan biri hisoblanadi. Bu tushuncha o‘zining nazariy manbalarini ijtimoiy tizimlar barqarorligi nazariyasidan oladi. T. Parsonsning struktural-funksional yondashuviga ko‘ra, jamiyat barqarorligi uning barcha tizimlarining uyg‘un ishlashiga bog‘liq.

Jamiyat barqarorligini ta’minlashda quyidagi omillar muhim rol o‘ynaydi:

- Ijtimoiy integratsiya (turli ijtimoiy guruhlar va tabaqalar o‘rtasidagi uyg‘unlik);
- Madaniy barqarorlik (qadriyatlar va normalar uzluksizligi);
- Iqtisodiy barqarorlik (iqtisodiy tizimning samarali ishlashi);
- Siyosiy barqarorlik (siyosiy institutlarning ishonchliligi va samaradorligi);
- Ekologik barqarorlik (tabiat bilan uyg‘un munosabatlar).

Kadrlar salohiyati bu barcha barqarorlik shakllarining asosiy sharti hisoblanadi. Malakali kadrlarsiz hech qanday ijtimoiy tizim uzoq vaqt barqaror ishlay olmaydi. Ayniqsa, zamonaviy bilimlar iqtisodiyotida insoniy kapital milliy boylikning asosiy qismiga aylanmoqda.

2.2. Kadrlar salohiyati jamiyat barqarorligining kafolati sifatida

Kadrlar salohiyati jamiyat barqarorligini ta’minlashning bir necha jihatlarini ifodalaydi:

Birinchidan, malakali kadrlar iqtisodiy barqarorlikning asosidir. Innovatsion iqtisodiyotda raqobatdoshlik salohiyatga asoslanadi. Davlat yoki korxona qanchalik malakali kadrlarga ega bo‘lsa, u iqtisodiy jihatdan shunchalik barqaror bo‘ladi.

Ikkinchidan, kadrlar salohiyati siyosiy barqarorlikning muhim omilidir. Siyosiy tizimning ishonchliligi uning kadrlar siyosatidan, davlat xizmatchilarining salohiyatidan bevosita bog‘liq. Korruptsiya, nepotizm va kadrlar tanlashdagi adolatsizlik siyosiy barqarorlikning asosiy xavflaridir.

Uchinchidan, kadrlar salohiyati ijtimoiy integratsiyaning kafolatidir. Ijtimoiy tenglik va adolat tamoyillarining amalga oshirilishi kadrlar tanlash va rivojlantirish jarayonlaridagi adolatlilikka bog‘liq. Kadrlar siyosatidagi adolatsizlik ijtimoiy nizolar va konfliktlarga olib keladi.

To‘rtinchidan, kadrlar salohiyati madaniy barqarorlikning sharti hisoblanadi. Ma’naviy qadriyatlar, axloqiy me’yorlar va milliy an’analar kadrlar orqali avlodlarga o‘tkaziladi va rivojlanadi.

III. Kadrlar salohiyatini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy muammolari

3.1. Individual va jamoaviy manfaatlar uyg‘unlashuvi muammosi

Kadrlar salohiyatini yuksaltirish jarayonida duch kelinadigan eng muhim falsafiy muammolardan biri individual va jamoaviy manfaatlar o‘rtasidagi munosabatdir. Shaxs o‘z

salohiyatini rivojlantirishda o‘z manfaatlarini ko‘zlaydi (yuqori maosh, karera o‘sishi, shaxsiy qoniqish), jamiyat esa kadrlar salohiyatidan o‘z muayyan ehtiyojlari uchun foydalanishni xohlaydi.

Bu muammoning falsafiy mohiyati utilitarizm va deontologik etika o‘rtasidagi ziddiyatda namoyon bo‘ladi. Utilitar yondashuvga ko‘ra, kadrlar salohiyati eng ko‘p foyda keltiradigan yo‘nalishda ishlatilishi kerak. Agar shaxsning salohiyati boshqa sohada jamiyatga ko‘proq foyda keltirsa, u o‘z xohishidan qat’iy nazar shu sohaga yo‘naltirilishi mumkin.

Deontologik yondashuv esa shaxsning o‘z tanlov huquqini, uning erkinligini hurmat qilishni talab qiladi. I. Kantning "odamni har doim maqsad sifatida, vositadan foydalanish mumkin emas" printsipiga ko‘ra, kadrlar salohiyatini rivojlantirishda shaxs o‘zi maqsad sifatida qabul qilinishi, uning qadr-qimmati hurmat qilinishi kerak.

Amaliyota bu ikki yondashuv o‘rtasidagi o‘rta yo‘lni talab qiladi. Kadrlar salohiyatini rivojlantirishda individual erkinlikni ta’minlash bilan birga, shaxsni jamiyat oldidagi ijtimoiy mas’uliyatini ham hisobga olish kerak. Bu "ijtimoiy shartnoma" g‘oyasining zamonaviy talqini bo‘lib, shaxs o‘z salohiyatini rivojlantirishda jamiyatning yordamidan foydalanadi, shuning uchun jamiyat oldidagi ma’lum majburiyatlarni ham o‘z zimmasiga oladi.

3.2. Kadrlar tanlash va baholashning axloqiy-axloqiy muammolari

Kadrlar salohiyatini yuksaltirish jarayonining muhim bosqichi kadrlar tanlash va baholashdir. Bu jarayon ko‘plab axloqiy-axloqiy muammolarni tug‘diradi:

Adolat muammosi. Kadrlar tanlashda adolatlilik tamoyili qanday ta’minlanishi kerak? Formal tenglik (barcha uchun bir xil talablar) yoki mazmunan tenglik (har birining imkoniyatlarini hisobga olish) qaysi biri adolatliroq? Jon Rolsning "adolat sifatida adolatlik" nazariyasiga ko‘ra, kadrlar tanlash jarayonida eng kam ta’minlangan guruhlar manfaatini hisobga olish kerak.

Meritokratiya muammosi. Qobiliyat va iste’dodga asoslangan tizim (meritokratiya) idealmi? M. Yung, M. Sandel kabi zamonaviy falsafachilar meritokratiyaning yangi elitizm shakliga aylanish xavfini ko‘rsatadilar. Agar jamiyat faqat "qobiliyatli" va "qobiliyatsiz" ga bo‘linsa, bu ijtimoiy kastalar sistemasiga olib kelishi mumkin.

Tanlov erkinligi va determinizm muammosi. Kadrlar salohiyati biologik, ijtimoiy yoki iqtisodiy omillardan qanchalik darajada belgilanadi? Agar shaxsning salohiyati uning ijtimoiy muhitidan (ta’lim, oila, iqtisodiy imkoniyatlar) belgilansa, u o‘z salohiyatini rivojlantirishda qanchalik erkin? Bu muammo "tabiat va tarbiya" (nature vs nurture) bahsining falsafiy davomi hisoblanadi.

Axloqiy qadriyatlar va professional kompetentsiya munosabati. Kadrlar tanlashda professional qobiliyatlarimi yoki axloqiy fazilatlarimi birinchi o‘rinda turadi? Yuqori malakali, biroq axloqiy jihatdan shubhali xodimmi yoki o‘rtacha malakali, biroq axloqiy jihatdan sof xodimmi tanlash kerak?

3.3. Ta’lim va salohiyat rivojlantirishning ijtimoiy funksiyasi

Ta’lim kadrlar salohiyatini yuksaltirishning asosiy vositasidir. Biroq ta’limning ijtimoiy funksiyasi haqidagi turli falsafiy yondashuvlar mavjud:

Konservativ yondashuv ta’limni ijtimoiy tartibni saqlash vositasi sifatida ko‘radi. Ta’lim jamiyatning an’anaviy qadriyatlarini, madaniyatini, ijtimoiy normalarini avlodlarga o‘tkazadi. Bu yondashuv kadrlar salohiyatini jamiyatning mavjud ehtiyojlariga moslashtirishni ta’kidlaydi.

Progressiv yondashuv ta’limni ijtimoiy o‘zgarishlar vositasi sifatida ko‘radi. J. Dyuy, P. Freire kabi pedagog-falsafachilar ta’limni zotparvarlikka, ijtimoiy adolatsizlikka qarshi kurash vositasi sifatida talqin etadilar. Bu yondashuvga ko‘ra, kadrlar salohiyati nafaqat mavjud ijtimoiy tartibga moslashish, balki uni takomillashtirish uchun rivojlantirilishi kerak.

Humanistik yondashuv ta’limning asosiy maqsadi shaxsning o‘z-o‘zini amalga oshirishini (self-actualization) ko‘radi. A. Maslou, K. Rodjers kabi psixolog-falsafachilar ta’limni shaxsning ichki potensialini ochish vositasi sifatida tavsiflaydilar. Bu yondashuv kadrlar salohiyatini shaxsning o‘z qiziqishlari va qobiliyatlariga mos ravishda rivojlantirishni ta’kidlaydi.

Zamonaviy ta’lim tizimi bu uch yondashuv o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlashi kerak. Kadrlar salohiyatini rivojlantirishda jamiyat ehtiyojlarini, shaxsning o‘z-o‘zini amalga oshirish istagini va ijtimoiy adolat tamoyillarini uyg‘unlashtirish lozim.

3.4. Globalizatsiya va milliy kadrlar salohiyati muammosi

Globalizatsiya davrida kadrlar salohiyati muammolari yangi o‘lchamlar kasb etmoqda:

"Miyalar oqimi" (brain drain) muammosi. Yuqori malakali kadrlar boy mamlakatlarga ko‘chib ketishadi, kambag‘al mamlakatlar esa salohiyatli kadrlar yetishmovchiligidan aziyat chekadi. Bu ijtimoiy adolat muammosidir: boy mamlakatlar boshqa mamlakatlarning insoniy kapitalidan foydalanadilar, lekin bunga to‘lov qilmaydilar.

Global va milliy qadriyatlar ziddiyati. Kadrlar salohiyatini rivojlantirishda global standartlarga (xalqaro sertifikatlar, xorijiy til bilishi, global biznes madaniyati) rioya etish bilan birga, milliy qadriyatlar, milliy ruhiyatni saqlash muammosi tug‘iladi. "Global kadrlar" va "milliy kadrlar" o‘rtasidagi farq qanday bo‘lishi kerak?

Texnologik o‘zgarishlar va salohiyatning eskirishi. Zamonaviy texnologiyalar tez o‘zgarib turadi, kadrlar salohiyati tezda eskiradi. Bu doimiy ta’lim (lifelong learning) zaruratini tug‘diradi. Biroq barcha fuqarolar uchun teng imkoniyatlar yaratish qiyin. Bu yangi ijtimoiy tengsizlik manbai bo‘lishi mumkin.

IV. Kadrlar salohiyatini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy tamoyillari

Yuqorida tahlil qilingan muammolarni yechish uchun quyidagi ijtimoiy-falsafiy tamoyillarni taklif etish mumkin:

4.1. Adolat tamoyili

Kadrlar salohiyatini rivojlantirishda adolat tamoyili birinchi o‘rinda turishi kerak. Bu shuni anglatadiki:

- Kadrlar tanlash va rivojlantirish jarayonlarida shaffoflik va obyektivlik ta’minlanadi;
- Har bir fuqaro o‘z salohiyatini rivojlantirish uchun teng imkoniyatlarga ega bo‘ladi;
- Ijtimoiy yordamga muhtoj guruhlar (nogironlar, kambag‘allar, etnik ozchiliklar) uchun alohida qo‘llab-quvvatlash dasturlari amalga oshiriladi;
- "Miyalar oqimi" muammosini hal qilish uchun boy mamlakatlar kambag‘al mamlakatlarga kompensatsiya to‘laydi yoki kadrlar almashinuv dasturlarini amalga oshiradi.

4.2. Gumanizm tamoyili

Kadrlar salohiyatini rivojlantirishda shaxsning qadr-qimmati, uning axloqiy-ruhiy boyligi birinchi o‘rinda turishi kerak. Bu tamoyilga ko‘ra:

- Kadrlar salohiyati nafaqat iqtisodiy foyda keltirish, balki shaxsning o‘z-o‘zini amalga oshirishiga xizmat qilishi kerak;
- Mehnat sharoitlari insoniy qadr-qimmatni hurmat qiladigan darajada bo‘lishi lozim;
- Kadrlar salohiyatini rivojlantirish jarayonida shaxsning axloqiy-ruhiy rivojlanishi ham hisobga olinadi.

4.3. Barqaror rivojlanish tamoyili

Kadrlar salohiyatini rivojlantirish uzoq muddatli istiqbolni ko‘zlab, keyingi avlodlar manfaatini ham hisobga olishi kerak. Bu tamoyilga ko‘ra:

- Kadrlar salohiyati nafaqat hozirgi, balki kelajakdagi jamiyat ehtiyojlarini qondirishga qodir bo‘lishi kerak;
- Ekologik bilim va ong kadrlar salohiyatining ajralmas qismi hisoblanadi;
- Iqtisodiy o‘sish ijtimoiy va ekologik barqarorlik bilan uyg‘unlashgan bo‘lishi lozim.

4.4. Madaniy munosabat tamoyili

Kadrlar salohiyatini rivojlantirish milliy madaniyat, an’analar va qadriyatlar bilan bog‘liq bo‘lishi kerak. Bu tamoyilga ko‘ra:

- Kadrlar salohiyati milliy ruhiyatni, tilni, an’analarni saqlash va rivojlantirishga xizmat qilishi kerak;
- Global standartlar milliy xususiyatlar bilan uyg‘unlashtiriladi;
- Madaniy xilma-xillik boylik sifatida qabul qilinadi va har bir madaniy kontekstga mos kadrlar salohiyati rivojlantiriladi.

V. O‘zbekistonda kadrlar salohiyatini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy jihatlari

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng kadrlar siyosatida tubdan o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. Yangi davr talablari, bozor iqtisodiyotiga o‘tish, globalizatsiya jarayonlari kadrlar salohiyatini yangi mazmun bilan to‘ldirdi.

5.1. Milliy kadrlar siyosatining falsafiy asoslari

O‘zbekiston kadrlar siyosatining falsafiy asosini quyidagi tamoyillar tashkil etadi:

Davlatning ijtimoiy xarakteri. O‘zbekiston Konstitutsiyasida davlatning inson, uning huquq va erkinliklari oliy qadriyat ekanligi e’lon qilingan. Bu kadrlar siyosatida ham aks etadi: kadrlar salohiyati davlat va jamiyat foydasidan ko‘ra, shaxsning o‘z-o‘zini amalga oshirishiga xizmat qilishi kerak.

Milliy o‘zlikni saqlash va rivojlantirish. Mustaqil davlat sifatida O‘zbekiston o‘zining milliy kadrlar siyosatini shakllantirdi. Bu siyosat milliy tilni, madaniyatni, an’analarni saqlash va rivojlantirishga qaratilgan. Kadrlar salohiyati milliy qadriyatlar, tarixiy xotira bilan boyitilishi kerak.

Ijtimoiy adolat va tenglik. O‘zbekistonda barcha fuqarolar uchun teng imkoniyatlar yaratish maqsad qo‘yilgan. Hududiy, ijtimoiy, jinsiy tengsizliklarni bartaraf etish kadrlar siyosatining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

5.2. Zamonaviy muammolar va ularning yechimi

O‘zbekistonda kadrlar salohiyatini yuksaltirishda quyidagi muammolar mavjud:

Ta’lim sifatining mos kelmasligi. Oliy o‘quv yurtlari bitiruvchilari bozor talablariga to‘liq javob bermaydi. Bu nazariy va amaliy ta’lim o‘rtasidagi uzilishdan, ta’lim dasturlarining eskirishidan dalolat beradi. Yechim sifatida oliy ta’lim va ishlab chiqarish o‘rtasidagi integratsiya kuchaytirilmoqda.

"Miyalar oqimi" xavfi. Yuqori malakali mutaxassislar xorijga ishlashga ketishmoqda. Bu muammoni hal qilish uchun yoshlarni mamlakatda qolishiga sharoit yaratish, ularning salohiyatini qo‘llab-quvvatlash dasturlari amalga oshirilmoqda.

Kadrlar tanlashdagi adolatsizlik. Ba’zi hollarda kadrlar tanlashda tanish-bilish, korruptsiya holatlari uchraydi. Bu jamiyat barqarorligiga jiddiy xavf tug‘diradi. Shaffof kadrlar tanlash tizimlarini joriy etish zarur.

Xulosa. Kadrlar salohiyatini yuksaltirish jamiyat barqarorligini ta’minlashning muhim sharti hisoblanadi. Biroq bu jarayon murakkab ijtimoiy-falsafiy muammolarni tug‘diradi: shaxs erkinligi va ijtimoiy zarurat, individual va jamoaviy manfaatlar, adolat va samaradorlik, global va milliy qadriyatlar o‘rtasidagi munosabatlarni to‘g‘ri yo‘naltirish talab etiladi.

Zamonaviy sharoitda kadrlar salohiyatini rivojlantirish quyidagi falsafiy tamoyillarga asoslanishi kerak: adolat, gumanizm, barqaror rivojlanish va madaniy munosabat. Bu tamoyillar kadrlar salohiyatini nafaqat iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan, balki inson qadr-qimmati, ijtimoiy adolat va milliy qadriyatlar nuqtai nazaridan ham baholash imkonini beradi.

O‘zbekistonda kadrlar siyosati milliy o‘zlikni saqlash, ijtimoiy adolatni ta’minlash va zamonaviy talablarga javob berish vazifalarini uyg‘unlashtirishi kerak. Faqat shundagina kadrlar salohiyati mamlakatning barqaror rivojlanishiga, fuqarolar farovonligining oshishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. Chicago: University of Chicago Press, 1994.
2. Rawls J. A Theory of Justice. Cambridge: Harvard University Press, 1971.
3. Sen A. Development as Freedom. Oxford: Oxford University Press, 1999.
4. Фромм Э. Иметь или быть? М.: АСТ, 2011.
5. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 23. М.: Политиздат, 1973.
6. Парсонс Т. Система современных обществ. М.: Аспект Пресс, 1998.
7. Ильин В.В. Философия образования: история и современность. М.: Высшая школа, 2001.
8. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании // Высшее образование сегодня. 2006. № 2.

9. Нишонов Б.Т. Ижтимоий фалсафа. Тошкент: Ўқитувчи, 2018.
10. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Тошкент, 1992.
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Кадрлар сиёсатини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони. 2017 й. 10 январь.
12. Becker G.S. Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis // Journal of Political Economy. 1962. Vol. 70, No. 5.
13. Sandel M.J. The Tyranny of Merit: What’s Become of the Common Good? Farrar, Straus and Giroux, 2020.
14. Freire P. Pedagogy of the Oppressed. New York: Continuum, 1970.

КОНТРПРОДУКТИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ КАК ФАКТОР СНИЖЕНИЯ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВКИ КАДРОВ: РИСКИ, МЕХАНИЗМЫ И ПРОФИЛАКТИКА В ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

А.С. Кодиркулов
Преподаватель кафедры Служебной психологии и профессиональной культуры Академии МВД Республики Узбекистан

Аннотация. В тексте контрпродуктивное поведение сотрудников рассматривается как системный фактор, оказывающий комплексное негативное влияние на качество подготовки кадров в правоохранительных и иных высокорегулируемых организациях. Показано, что устойчивые контрпродуктивные практики деформируют «скрытую учебную программу», искажают диагностический и оценочный контур обучения, усиливают институциональные риски и снижают эффективность образовательных инноваций. Особое внимание уделяется влиянию организационного климата, практик наставничества и процедурной справедливости на формирование профессиональной идентичности и мотивации молодых сотрудников. Обосновывается необходимость интеграции профилактики контрпродуктивного поведения в систему подготовки кадров как сквозного элемента, направленного на формирование профессиональной надёжности и институциональной устойчивости.

Ключевые слова: контрпродуктивное поведение; подготовка кадров; органы внутренних дел; профессиональная социализация; скрытая учебная программа; процедурная справедливость; наставничество; организационные риски; профессиональная идентичность.

Контрпродуктивное поведение сотрудников в правоохранительных и иных высокорегулируемых организациях представляет собой не только проблему индивидуальной дисциплины, но и системный фактор, напрямую влияющий на качество подготовки кадров на всех этапах профессионального цикла – от отбора и обучения до наставничества, аттестации и служебной социализации. Во-первых, наличие устойчивых контрпродуктивных практик (служебная ложь, злоупотребление полномочиями, формализм, игнорирование процедур, токсичная коммуникация) деформирует «скрытую учебную программу»: обучающиеся усваивают не декларируемые ценности законности и профессиональной этики, а реальные поведенческие стандарты подразделения. В результате возникает рассогласование между официальными образовательными целями (процедурная справедливость, сервисная ориентация, уважение к правам человека, коммуникативная компетентность) и неформальными нормами «как принято на службе», что снижает эффективность компетентностного обучения, подрывает доверие к институту наставничества и ухудшает качество профессиональной идентичности молодых сотрудников.

Во-вторых, контрпродуктивность искажает диагностический и оценочный контур подготовки. Если в организационной среде допускаются манипуляции отчётностью, «косметическое» закрытие показателей или выборочная видимость нарушений, то учебные и служебные результаты начинают оцениваться по формальным метрикам, а не по реальным навыкам и поведенческим индикаторам. Это снижает валидность аттестации, делает неустойчивыми критерии пригодности, поддерживает практики избегания ответственности и формирует у обучающихся установку на минимизацию усилий и имитацию деятельности. Дополнительно страдает качество обратной связи: руководители и наставники реже фиксируют «мягкие» нарушения, а у обучающихся формируется представление о допустимости отклонений при условии внешнего благополучия отчёта.

В-третьих, контрпродуктивное поведение повышает институциональные риски системы подготовки кадров. Молодые сотрудники быстрее сталкиваются с конфликтами, моральной дилемматикой и стрессорами службы, но при неблагоприятном климате выбирают не адаптивные стратегии совладания, а защитные и циничные установки. Это ускоряет эмоциональное выгорание, снижает учебную и служебную мотивацию, ухудшает дисциплину, повышает текучесть и затраты на повторную подготовку, что в итоге снижает устойчивость кадрового резерва и усложняет планирование нагрузки образовательных подразделений.

В-четвёртых, распространённость контрпродуктивных практик обесценивает образовательные инновации: модули по этике, деэскалации, коммуникации и правоприменительным стандартам не закрепляются, если реальные образцы поведения руководителей и наставников транслируют противоположные нормы или оправдывают нарушения «служебной необходимостью». Поэтому профилактика контрпродуктивности должна быть встроена в систему подготовки кадров как сквозной элемент: через усиление критериев отбора (морально-нормативные, регуляторно-поведенческие и эмоционально-адаптивные параметры), стандартизацию и прозрачность оценивания, развитие культуры внутренней процедурной справедливости, подготовку наставников, а также внедрение практико-ориентированных модулей (разбор кейсов, этические дилеммы, тренинг саморегуляции, коммуникативная устойчивость, цифровая этика). В таком подходе кадровая подготовка становится не только механизмом передачи компетенций, но и инструментом формирования «институционального иммунитета» к контрпродуктивным тенденциям, снижая вероятность профессиональных деформаций и укрепляя доверие к организации.

Список литературы:

1. Spector P. E., Fox S. Counterproductive work behavior: Investigations of actors and targets // American Psychological Association. – 2005. – Vol. 6, № 3. – P. 151–174.

2. Hollinger R. C., Clark J. P. Employee deviance: Theft and other deviant behavior in the workplace. – Lexington : Lexington Books, 1983. – 220 p.

3. Tyler T. R., Blader S. L. Cooperation in groups: Procedural justice, social identity, and behavioral engagement. – New York : Psychology Press, 2000. – 352 p.

IFTIXOR – KADRLAR MA’NAVIYATINING MEZONI

Ilyos Quvondiqov
Toshkent kimyo-texnologiya instituti
Yangier filiali dotsenti, f.b.f.d. (PhD)

“Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir. Biz yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaror qilgan ekanmiz, ikkita mustahkam ustunga tayanamiz. Birinchisi – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyot. Ikkinchisi – ajdodlarimizning boy merosi va milliy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyat[1]”,
Shavkat Mirziyoev.

Annotatsiya: Maqolada mustaqillikdan g‘ururlanish hissini yoshlar ongiga singdirish yo‘llari, kadrlar salohiyatini yuksaltirishda ma’naviyatning, milliy iftixorning ahamiyati va namoyon bo‘lishi haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: mustaqillik, milliy g‘urur, iftixor, ma’naviyat, mafkura, globallashuv, innovatsiya.

Ozbekiston Respublikasi mustaqillgining 35 yilligiga bagishlanadi.

O‘zbekiston Davlat mustakilligining salkam 35 yilligi asrlarga teng, mo‘jizaviy o‘zgarishlarni hayotimizga olib kirdi. Avvalo inson ulug‘landi, u o‘zligini tubdan qayta kashf etdi, o‘zini jamiyatning bir murvati deb emas, balki uning harakatlantiruvchi kuchi ekanligini anglab etdi. Har bir fuqaro o‘z so‘zi, uning istak va irodasi albatta, hisobga olinishini his etmoqda. Qonun ustuvorligini amalda bildi va uning rivojini kuzatib, unda bevosita ishtirok etib kelmoqda. Mustaqillik yilnomasini varaqlasangiz Vatanimizda o‘tayotgan yillarning har kunini ziynatlaydigan quvonchli, unutilmas voqealar yuz berganiga guvoh bo‘lamiz.

Uzoqqa bormay, o‘tgan mart oyining o‘zida bir nechta muhim tarixiy voqealarning o‘zi mamlakatimizning jahondagi maqomini yanada yuksaltirishga sabab bo‘ldi desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Poytaxtimizda Islom tsivilizatsiyasi markazi va Samarqandda buyuk muxaddis bobomiz Al-Buxoriyning rekonstruktsiya qilingan ziyoratgohi ochilishi shular jumlasidandir. Ketma ket xalqaro anjumanlar, sport musobaqalari va hokazo tadbirlarga ham mamlakatimizning turli shaharlari mezbonlik qilmoqda. Yangiliklarni ongingizga singdirib ulgura olmaysiz, bular keyingi o‘n yilda davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoev boshlagan islohotlarning shiddati va amaliyotga oshayotgani tufaylidir.

Mustaqillikning dastlabki kunlariga nazar tashlasangiz, mamlakatimiz aholisining ertangi tinch-xotirjam kunini kafolatlash, uning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy-siyosiy ahvolini izchil rivojlantirib borish davlatning maqsad-muddaosi bo‘lganligini ko‘rasiz. Qariyb 130 yil mobaynida ma’naviyati toptalgan, o‘zligini deyarli unutgan, mutelikni qismat deb bilgan xalqni o‘z qaddini rostlashga o‘rgatish, uning kimligini tanitish, ajdodlarining jasoratga to‘la tarixini tiklash oson emasdi. Bunda respublika rahbarligini mustaqillikdan ikki yil burun zimmasiga olgan birinchi Prezident Islom Karimovning mehnati, jasorati va davlat arbobiga xos fazilatlarining ahamiyati muxim bo‘lganligini ta’kidlash kerak, albatta. Buni mustabidlik tuzumi hali tugab bitmagan davrda qabul qilingan “O‘zbekistonning Davlat tili to‘g‘risida”gi qonun ham ko‘rsatib turibdi. Qonun xalqimiz ruxiyatini, ma’naviyatini tiklash yo‘lidagi unutilmas tarix bo‘lib qoldi.

Kommunistlar imperiyasi davlat mashinasi hali avji kuchda bo‘lgan davrda uning tarkibida bo‘lgan bir agrar respublikada mahalliy xalqning o‘z ona tiliga davlat tili maqomini e’lon qilishdek jasorat ko‘rsatishi markaz uchun boshqa respublikalarga “salbiy ibrat” namunasi bo‘lishi, shunday yorliq bilan siylanishi, rahbariyatga nisbatan qatag‘on siyosati amalga oshirilishi ham mumkin edi. Ana shunday xatarlarga qaramay ushbu qonun qabul qilindi va xalqimizning qalbida ozodlikka

1. Mirziyoev Sh.M. 2021 yil 19 yanvarda ma’naviyatni yuksaltirish bo’yicha o’tkazilgan videoselektordagi nutqidan.

bo‘lgan umid uchqunlari paydo bo‘ldi desak, bu ham haqiqatdir[1]. Bu xalqimizga o‘zgacha iftixor, ishonch va qudrat berdi, xalq rahbariyat atrofiga jipslashdi.

Mustaqillikni mustahkamlash O‘zbekistonda o‘ziga xos va mos bo‘lgan tamoyillar asosida, ya’ni bozor iqtisodiyotiga tadrijiy ravishda, bosqichma-bosqich o‘tilishi, iqtisodiyotning siyosatdan ustunligi, qonun ustuvorligi va kuchli ijtimoiy siyosat kabi tamoyillar o‘tish davrida o‘zining nechog‘li hayotbaxsh ekanligini ko‘rsatdi va buni jahon afkor ommasi ham to‘la tan oldi.

Mustaqillik tufayli amalga oshirilgan ishlar xalqimizning asriy orzularini ro‘yobga chiqarishdagi ulug‘ niyatlariga qanot berdi, yuksak ko‘tarinkilik, yangicha bir ijtimoiy-ma’naviy muhit bunyod etildi. Masalan, 1991 yilning Alisher Navoiy yili deb e’lon qilinishi, undan keyin Amir Temur yili, Mirzo Ulug‘bek yili va hokazo allomalarimizning ruhlarini shod etish yo‘lidagi sa’y-harakatlar xalqimiz ruhiyatini yuksaltirdi, ularni dadilllik va ishonch bilan olg‘a borishga rag‘batlantirdi. Poytaxtimizning to‘rida, baland joyda bundan 35 yil avval qad rostlagan Alisher Navoiy xazratlarining ulkan siymolari go‘yo biz avlodlarga oq yo‘l tilab turgan duogo‘y ustoz, ota misol taassurot qoldiradi. Bunday g‘urur va iftixor bilan eslanadigan tarixiy voqea va hodislarni sanab ado qilish mushkul.

Mustaqillikni anglash katta mas’uliyat, ma’naviyat va mafkuradir. U har kuni g‘amxo‘rlik qilishni talab etadigan, qurilayotgan Yangi O‘zbekiston degan binoga munosib bir g‘isht qo‘yishni taqozo etadigan jarayondir. Quruq, deklarativ va’dabozliklar, gapdonlik mustaqillik binosiga foyda keltirmaydi, mustaqillik bularni xushlamaydigan jiddiy yukdir. Uni o‘z gardanida ko‘taradiganlar, jamiyatning ilg‘or qatlami bo‘lgan biz ziyolilar, nuroniylar zimmasiga ulkan vazifalar yuklaydi. Davlatimiz rahbari shularni nazarda tutib shunday degan edi: “Biz yaratayotgan yangi O‘zbekistonning mafkurasi ezgulik, odamiylik, gumanizm g‘oyasi bo‘ladi. Biz mafkura deganda, avvalo, fikr tarbiyasini, milliy va umuminsoniy qadriyatlar tarbiyasini tushunamiz. Ular xalqimizning necha ming yillik hayotiy tushuncha va qadriyatlariga asoslangan”[2],

Ma’lumki, XXI asr axborot asri, deb nom oldi va u strategiyaga aylanib ulgurdi. Keyingi yillarda bunga yana sun’iy intellekt degan butunlay yangi bir tushuncha qo‘shildi va u shiddat bilan jamiyatning barcha tarmoqlarini qamrab bormoqda. “Bugun insoniyat yangi tsivilizatsiya bosqichiga – sun’iy intellekt davriga dadil qadam qo‘ymoqda. Qaysi soha bo‘lmasin, kim bu jarayonda qattiq izlanib, aniq natija qilsa, bir qadam oldinda yursa, marra shuniki bo‘ladi”[3], - dedi davlatimiz rahbari. Globallashuv sharoitida yashayotgan O‘zbekiston ham ana shu innovatsiyalar to‘lqinidan, qamrovidan chetda, sirtda bo‘lishi mumkin emas, bo‘lolmaydi ham. Globallashuvning to‘foni shunday narsaki, usiz yashab bo‘lmaydi va ayni paytda uning ba’zi shiddati va bosimiga chidab ham bo‘lmaydi.

Ana shunday sharoitda kadrlarni tayyorlash, ushbu keskin shart-sharoitlarga immunitet hosil qilish mamlakatlardan kadrlar tayyorlash ishiga tubdan yangicha, innovatsion yondashuvni talab etmoqda. Bunda deklaratsiyalar, chaqiriqlar bilan ish bitmaydi, sun’iy intellekt bobida ortda qolmaslik uchun Prezidentimiz mutasaddilar diqqatini shu masalaga tinmay tortmoqdalar, kadrlar tayyorlash ishini jahon standarti darajasiga etkazish uchun qancha resurs va mablag‘ bo‘lsa ajratishga topshiriq bermoqdalar. Gap ana shu e’tibor va g‘amxo‘rliklarni amaliy yo‘nalishga solish, ana shu intellektual maydonda Yangi O‘zbekistonning munosib o‘rnini egallashdan iborat. Shu talabga mos kadrlar armiyasini tayyorlash bugungi kunning dolzarb vazifasi bo‘lib turibdi. Ularning intellektual salohiyati bilan birga, ma’naviyatini yuksaltirish, ezgulik va poklik ruhida tarbiyalash, axborot makonidan oladigan ma’lumlotlarga taxliliy yondashuvni singdirish, sun’iy intellektdan maqsadli foydalanishni chuqur bilish lozim bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasida mamlakatimizni isloh qilish va yangilashga qaratilgan dasturiy vazifalarni bajarishda

---

2. O’zbekistonning “Davlat tili to’g’risida”gi qonuni 1989 yil 21 oktyabrda – Mustaqilligimiz e’lon qilinishidan taxminan ikki yil ilgari qabul qilingan.

[2] Mirziyoev Sh.M. 2021 yil 19 yanvarda ma’naviyatni yuksaltirish bo’yicha o’tkazilgan videoselektordagi nutqidan.

[3] Mirziyoev Sh.M.2025 yil 21 oktyabrda sun’iy intellektga bag’ishlangan videoselekt ordagi nutqidan.

milliy qadriyatlarimiz, urf-odat va an’analarimizni saqlashga, xalqimizning asrlar davomida shakllangan mentalitetiga hurmat bilan munosabatda bo‘lishga katta e’tibor qaratilgan. Shu bilan birga, muvaffaqiyatli va barqaror rivojlanadigan zamonaviy demokratik davlat qurishning o‘zini oqlagan xalqaro tajribalarini chuqur o‘rganish va kerakli jihatlarini qabul qilish ham davlat siyosatining ustuvor maqsadlaridan biridir. Vatanimiz mustaqilligining ma’naviy asoslarini mustahkamlash, milliy qadriyatlarimiz, an’ana va urf-odatlarimizni asrab-avaylash, insonlar, ayniqsa, yosh avlod qalbi va ongiga xalqiga, ona yurtiga muhabbat, istiqlolga sadoqat tuyg‘ularini kadrlar ongiga chuqur singdirish masalasi bugungi kunda tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev: “Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og‘ishmasdan, qat’iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak darajaga ko‘taramiz. Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”[1]deb yozgan edi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev shu yilning 14 fevral kuni yoshlar bilan muloqot qildilar. Videoselektor shaklida o‘tgan uchrashuvda yoshlar uchun imkoniyatlarni yanada kengaytirish chora-tadbirlari muhokama etildi.Unda Shaxcning ijtimoiy faollik dapajaci, madaniy yukcalishini ta’minlovchi muhim omil ta’lim va tapbiya ekanligi alohida ta’kidlandi va bu borada mamlakatimizda amalga oshirilayotgan isloxotlar tilga olindi.

Mamlakat va millat op-nomucini, faxpu-iftixopini, ictiqboli va kelajagini siz yoshlap faoliyaticiz tacavvup qilish mushkul. Shu boicdan mamlakatimiz aholicining 60 foyizini tashkil etgan yoshlap vatanimizning ctpategik maqcadlapini amalga oshipishda katta kuch ekanligini hicobga olgan holda, ulapga bo‘lgan munocabat, hayotga, faoliyatga bo‘lgan qiziqish va yoshlapning ma’naviy qiyofacini maqsadli va manzilli shakllantipish dolzapb muammo bo‘lib qolyotganligini Prezidentimiz alohida ta’kidladilar.

Davlatimiz rahbari keyingi o‘n yil mobaynida yoshlar siyosatiga qaratgan e’tibor mamlakatimiz tarixida yoshlarga munosabatning yangi falsafasini bunyod qildi deyish mumkin. Ular bilan ishlash, g‘amxo‘rlik qilish, rag‘batlantirish va ularga o‘z salohiyatlarini ro‘yobga chiqarish uchun imkon yaratib berishdek keng ko‘lamli qamrlovli yondashuv yurtimiz yoshlarining hayotini tubdan o‘zgartirib yubordi. Yosh avlod o‘ziga bo‘lgan bunday e’tibor va g‘amxo‘rlikni anglagan xolda o‘zlarining butun g‘ayrat-shijoatini vatan ravnaqiga sarflay boshlaganini yaqqol ko‘rib turibmiz. Ushbu siyosat, yoshlarga bo‘lgan ushbu yangicha falsafan ing natijalarini har soniya sezib turibmiz. Yoshlar mo‘’jizalar ko‘rsatayotgan sohalarni sanab o‘tirmay faqat eng so‘nggi, dunyoni lol qoldiradigan intellektual soha bo‘lgan shaxmatda erishilayotgan natijalar, Javoxir Sindorovning qo‘lga kiritayotgan yutuqlarini aytishninshg o‘zi fikrimizni isbotlab turibdi. Javohir Sindarov Nomzodlar turnirining to‘rtinchi turida asosiy favoritlardan biri — Fabiano Karuana ustidan muhim g‘alabani qo‘lga kiritdi. 4 imkoniyatdan 3,5 ochko jamg‘argan grossmeyster yakka o‘zi birinchi o‘ringa chiqib oldi[2].

Prezidentimiz yoshlar bilan uchrashuvda yana bir qator yangiliklarni sanab o‘tdilar va ushbu chora-tadbirlar yoshlar siyosatidagi ishlarimizni yangi bir bosqichga olib chiqishiga ishonch bildirdilar. Jumladan, Yoshlar agentligi xorijda o‘qiyotgan har bir talabaga bosh-qosh bo‘ladi. Bilimli yigit-qizlar dunyoning “Top-100” oliygohlariga yuborilib, o‘qish va yashash xarajatlari qoplab beriladi. Chet elda o‘qib kelganlar milliy kadrlar zaxirasiga kiritilib, davlat organlariga tanlovsiz ishga olinadi.

Bundan tashqari, reytingi yuqori xalqaro universitetlarda ilmiy daraja olgan 35 yoshgacha bo‘lgan yosh olimlarga uy-joy uchun 10 yil muddatga 800 million so‘mgacha foizsiz ssuda

[1] Mirziyoev Sh.M.Erkin va farovon, demokratik O’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.- T.,O’zbekiston:NMIU, 2016. 14-bet.

[2]KUN.UZ. 2026 yil 2 aprel.

ajratiladi. Nufuzli xalqaro fan olimpiadalarida g‘olib va sovrindor bo‘lganlar uchun bir martalik pul mukofoti miqdori 5 karra oshiriladi.Energetika, transport, urbanizatsiya, zamonaviy arxitektura, tibbiyot yo‘nalishlarida “El-yurt umidi” jamg‘armasi kvotalari ko‘paytiriladi. Harbiy bilim yurtlarining namunali tinglovchilari uchun “Oliy bosh qo‘mondon” davlat stipendiyasi joriy etiladi.

Kelgusi o‘quv yilidan boshlab o‘quvchilar o‘rtasida muhandislik olimpiadalari va tanlovlar o‘tkazish yo‘lga qo‘yiladi. G‘olib bo‘lgan bitiruvchi yoshlar texnika oliygohlariga grant asosida o‘qishga kiradi.

Yig‘ilishda yosh avlodda milliy ruhiyatni shakllantirish, g‘oyaviy xurujlar va zararli axborotlardan asrash masalalariga ham to‘xtalib o‘tildi. Tarbiyasi og‘ir bolalarga alohida mehr-e’tibor ko‘rsatish, hayotda o‘rnini topishiga ko‘maklashish zarurligi aytildi.Vatanparvarlik hissini kuchaytirish maqsadida 10-11-sinf o‘quvchilari o‘rtasida “Vatan tayanchi” harakati boshlandi. Unga 300 mingdan ziyod yoshlar qamrab olindi. Endi bu harakat kasb-hunar maktabi, texnikum va xususiy ta’lim tashkilotlarida ham yo‘lga qo‘yilib, 1 million o‘quvchi qamrab olinadi. Ular o‘rtasida turli tanlov va musobaqalar tashkil etiladi. Shuningdek, mahallalarda “Shijoat va g‘ayrat” sport o‘yinlari o‘tkaziladi. G‘olib mahallalarga sport inshooti qurilib, anjomlar bilan ta’minlanadi. “Vatan tayanchi” hamda “Shijoat va g‘ayrat” musobaqalari g‘oliblariga harbiy bilim yurtlariga kirish uchun tavsiya beriladi.

Kadrlar siyosatining ma’naviy-axloqiy jihatlari xodimlarni tanlash, joy-joyiga qo‘yish va tarbiyalashda yuksak insoniy fazilatlar, vatanparvarlik, halollik va kasbiy mas’uliyatni ustuvor bilishni anglatadi. Bu jarayon milliy qadriyatlarni ilm-fan yutuqlari bilan boyitish, kadrlar ongiga ezgulik g‘oyalarini singdirish hamda jamiyatda sog‘lom ma’naviy muhitni ta’minlashga qaratilishi kerak. Yoshlar bilan ishlaydigan tashkilotlar ularning intellektual salohiyati bilan birga, ma’naviyatini ham yuksaltirish, ularni ezgulik va poklik ruhida tarbiyalashni tashkil etishlari, milliy g‘oya va istiqlol mafkurasi tamoyillarini hurmat qilish, o‘zligini anglagan kadrlarni shakllantirish, yoshlarning o‘z burchiga sodiqligi, vatanparvarligi, xalqparvarligi va korruptsiyaga qarshi murosasizligini kamol toptirish, jamiyat va jamoadagi ma’naviy muhitga zarar etkazadigan xatti-harakatlarning oldini olish, jamoa o‘rtasida sog‘lom raqobat va o‘zaro hurmatni qaror toptirish bilan muvofiq xolda olib borilishi muximdir. Kadrlar tarbiyasida xodimlarni nafaqat moddiy, balki ma’naviy rag‘batlantirish, ularning ijtimoiy-ma’naviy ehtiyojlarini qo‘llab-quvvatlash ham hayotda o‘z samarasini bergan. Bu jihatlar kadrlarning nafaqat malakali mutaxassis, balki yuksak ma’naviyatli inson bo‘lib etishishiga xizmat qiladi. Uchrashuvda davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoev loqaydlik va beparvolik eng katta xavf ekanini, bugun uchrayotgan ijtimoiy muammolarni kamaytirish uchun nuroniylar tarbiyasi, jamoatchilik nazorati etishmayotganini ham ta’kidlaganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. 2021 yil 19 yanvarda ma’naviyatni yuksaltirish bo‘yicha o‘tkazilgan videoselektordagi nutqidan.

2. O‘zbekistonning “Davlat tili to‘g‘risida”gi qonuni 1989 yil 21 oktyabrda – Mustaqilligimiz e’lon qilinishidan taxminan ikki yil ilgari qabul qilingan.

3. Mirziyoev Sh.M. 2021 yil 19 yanvarda ma’naviyatni yuksaltirish bo‘yicha o‘tkazilgan videoselektordagi nutqidan.

4. Mirziyoev Sh.M.2025 yil 21 oktyabrda sun’iy intellektga bag‘ishlangan videoselekt ordagi nutqidan

5. Mirziyoev Sh.M.Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.- T.,O‘zbekiston:NMIU, 2016. 14-bet.

6. KUN.UZ. 2026 yil 2 aprel.

СИСТЕМА ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ КАК СРЕДА ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ

Ё.А. Фарфиев
начальника кафедры Служебной психологии и профессиональной культуры Академии МВД Республики Узбекистан, доцент

Аннотация: В данной работе рассматривается система подготовки кадров органов внутренних дел как важнейшая среда формирования профессиональной компетентности сотрудников. Анализируются теоретические и практические аспекты организации образовательного процесса, направленного на развитие профессиональных знаний, навыков и личностных качеств, необходимых для эффективного выполнения служебных обязанностей. Особое внимание уделяется роли инновационных педагогических технологий, непрерывного образования и воспитательного компонента в формировании компетентного специалиста. Обосновывается необходимость совершенствования системы подготовки кадров с учетом современных вызовов и требований общества, а также повышения эффективности профессиональной деятельности сотрудников органов внутренних дел.

Ключевые слова: система подготовки кадров, органы внутренних дел, профессиональная компетентность, образовательный процесс, профессиональные навыки, инновационные технологии, непрерывное образование, воспитание, профессиональное развитие, кадровая политика.

Современный этап общественного развития сопровождается масштабными социальными, политико-правовыми и технологическими изменениями, которые заметно усиливают требования к системе подготовки кадров органов внутренних дел. Усложнение преступных практик, расширение цифровой среды, рост информационных и правовых рисков, а также повышение общественного запроса на законность, открытость и результативность правоохранительной деятельности придают кадровой подготовке особую стратегическую значимость. В этих условиях она перестает быть только инструментом передачи специальных знаний и служебных умений. Ее содержание включает развитие личностной зрелости, психологической устойчивости, способности к ответственному принятию решений и готовности к эффективному функционированию в изменяющейся профессиональной среде. По этой причине профессиональная компетентность рассматривается как основной результат подготовки кадров, отражающий реальную готовность сотрудника действовать надежно, правомерно и результативно в сложных служебных обстоятельствах.

Подготовка кадров для органов внутренних дел осуществляется в междисциплинарном пространстве, в котором пересекаются психология, педагогика, социология, теория управления и правовые науки. Такое сочетание научных подходов обусловлено спецификой самой профессиональной деятельности, требующей от сотрудника не только владения нормативно-правовой базой и специальными действиями, но и сформированности устойчивых личностных, мотивационных и ценностных оснований поведения. В рамках современной системы подготовки профессиональная компетентность понимается как интегративное качество личности, включающее совокупность знаний, практических навыков, способов мышления, психологических характеристик и ценностных ориентаций, которые обеспечивают надежное выполнение служебных и управленческих функций. Иными словами, речь идет не о механическом накоплении учебной информации, а о формировании способности использовать ее в конкретной профессиональной ситуации.

Развитие компетентностного подхода в мировой науке во второй половине XX века оказало существенное влияние на современные модели подготовки кадров, в том числе в

правоохранительной сфере. Исходный поворот состоял в переходе от оценки формального уровня образования к анализу тех характеристик личности и деятельности, которые реально предсказывают успешность профессионального функционирования. В этой логике компетенции начинают пониматься как практические и психологические основания результативной деятельности. Для системы подготовки кадров органов внутренних дел такой подход оказался особенно значимым, поскольку правоохранительная служба требует не только наличия знаний, но и способности применять их в условиях дефицита времени, нормативного давления, эмоционального напряжения и высокой социальной ответственности. Поэтому в центре подготовки оказываются такие качества, как саморегуляция, эмоциональная устойчивость, способность к принятию решений, коммуникативная компетентность, ориентация на результат и готовность к непрерывному профессиональному развитию.

В российской психолого-педагогической традиции проблематика профессиональной компетентности получила подробное теоретическое обоснование в работах исследователей, рассматривавших профессиональное становление как сложный процесс единства деятельности и личности. Общим для этих концепций является положение о том, что эффективная подготовка кадров не может ограничиваться развитием только когнитивных компонентов. Она должна затрагивать мотивационно-ценностную сферу, эмоционально-волевые качества, особенности общения, способность к саморегуляции и готовность к профессиональной ответственности. С этой точки зрения кадровая подготовка в системе органов внутренних дел выступает как процесс целостного профессионального и личностного формирования сотрудника, а не как последовательность отдельных учебных дисциплин и нормативных требований.

Особое место в структуре профессиональной компетентности занимает управленческая составляющая. Даже сотрудники, находящиеся на ранних этапах службы, сталкиваются с необходимостью координировать действия, принимать решения в условиях неопределенности, взаимодействовать с различными участниками служебной ситуации, сохранять дисциплину и нести ответственность не только за собственное поведение, но и за результаты совместной деятельности. По этой причине элементы управленческой подготовки не могут рассматриваться исключительно как содержание последующего этапа повышения квалификации. Они должны быть включены в базовые образовательные программы уже на ранних этапах профессионального обучения, когда формируются основы служебного мышления, дисциплины и организационной ответственности.

Эффективность управленческой подготовки в значительной степени определяется развитием лидерских качеств. В современной научной трактовке лидерство рассматривается не как внешне закрепленный статус, а как способность оказывать конструктивное влияние на других, формировать доверие, мотивировать, поддерживать коллектив и предупреждать профессиональное истощение в подразделении. В правоохранительной сфере такая трактовка особенно значима, поскольку формальная власть без развитых лидерских качеств нередко ведет к усилению дистанции, формализму и ухудшению морально-психологического климата. Напротив, ориентация на развитие лидерских качеств позволяет формировать у будущих руководителей способность к вдохновляющему влиянию, поддержке подчиненных, раскрытию их потенциала и созданию благоприятной среды для совместной деятельности.

Психологическая составляющая управленческой подготовки носит многоуровневый характер. На когнитивном уровне она включает усвоение знаний в области психологии личности, психологии группы, конфликтологии, психологии управления и межличностного взаимодействия. На операциональном уровне формируются практические навыки планирования, делегирования, контроля, обратной связи, разрешения конфликтов и организации совместной деятельности. На личностном уровне развивается морально-этическая зрелость, самоконтроль, эмпатия, эмоциональная уравновешенность и готовность к ответственному использованию власти. Только сочетание этих уровней позволяет говорить

о реальной управленческой компетентности, а не о формальном знании управленческих функций.

Эмпирические и теоретические данные в области подготовки кадров показывают, что развитие самоконтроля, эмоциональной устойчивости и ответственности положительно влияет на дисциплину, снижает уровень конфликтности и способствует созданию более благоприятного морально-психологического климата в подразделениях. В контексте органов внутренних дел это имеет не только внутриведомственное, но и общественное значение, поскольку качество правоприменения, стиль взаимодействия с гражданами и уровень доверия к правоохранительным органам во многом зависят от того, насколько сотрудник способен контролировать собственные реакции, действовать в нормативных границах и сохранять профессиональную позицию в напряженных ситуациях. По этой причине психологическая подготовка должна рассматриваться как необходимое условие формирования профессиональной компетентности, а не как ее дополнительный элемент.

Современная модель подготовки кадров также ориентируется на формирование установки на саморазвитие и постоянное профессиональное самосовершенствование. В рамках представлений о саморегуляции и личностном росте профессиональная компетентность рассматривается не как раз и навсегда достигнутое состояние, а как динамический процесс, включающий рефлексию, постановку целей, анализ собственных затруднений и коррекцию поведения. Для правоохранительной сферы эта установка имеет особую ценность, поскольку служебные условия, социальные ожидания и характер профессиональных задач постоянно меняются. Способность сотрудника к осмыслению собственного опыта, переоценке профессиональных стратегий и адаптации к новым требованиям становится одним из признаков зрелой профессиональной компетентности.

Особого внимания заслуживает психологическое обеспечение подготовки кадров, включающее диагностику, сопровождение адаптации, развитие навыков саморегуляции, стрессоустойчивости и эмоционального интеллекта. Не менее важна управленческая и коммуникативная подготовка, которая должна формироваться не только на этапах последующего повышения квалификации, но уже в ходе базового профессионального обучения. Развитие управленческого мышления, лидерских качеств и навыков конструктивного взаимодействия создает условия для подготовки руководителей и специалистов, способных поддерживать благоприятный морально-психологический климат, предупреждать конфликты, обеспечивать дисциплину и эффективно организовывать деятельность подразделения.

Следовательно, кадровая подготовка в органах внутренних дел должна рассматриваться как непрерывный процесс профессионального и личностного развития, охватывающий этапы отбора, обучения, адаптации и дальнейшего служебного роста. В этой системе особое значение имеет формирование установки на саморазвитие и рефлексию, позволяющих сотруднику гибко приспосабливаться к меняющимся условиям службы, общественным ожиданиям и новым требованиям профессиональной среды. Совершенствование системы подготовки кадров, основанное на развитии профессиональной компетентности, психологической устойчивости и управленческого потенциала, выступает одним из важнейших условий повышения эффективности всей правоохранительной системы. Реализация такого подхода способствует укреплению законности и дисциплины, снижению институциональных рисков, повышению доверия граждан к органам внутренних дел и укреплению социальной стабильности и безопасности государства.

Список литературы:

1. Бодров В. А. Психология профессиональной деятельности. – М.: Институт психологии РАН, 2019. – 512 с.

2. Atkinson J. W. Motivational Determinants of Risk-Taking Behavior // Psychological Review. – 1957. – Vol. 64(6). – P. 359–372.

3. Robbins S. P., Judge T. A. Organizational Behavior. – Boston: Pearson Education, 2022. – 736 p.

4. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: Freeman, 1997. – 604 p.

5. Charan R., Drotter S., Noel J. The Leadership Pipeline: How to Build the Leadership Powered Company. – San Francisco: Jossey-Bass, 2011. – 320 p.

6. Вахнина В. В., Нечаева А. С. Развитие лидерских компетенций в системе профессиональной подготовки руководителей МВД // Психология и педагогика служебной деятельности. – 2022. – № 4. – С. 34–48.

7. Кодиркулов А. С. Организационная культура как фактор профессиональной эффективности сотрудников ОВД // Человеческий капитал. – 2024. – № 4 (184). – С. 147–155.

KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHDA PRAGMATIK KOMPETENSIYANING O‘RNI

Xurramova Feruza Murod qizi
Kasbiy ta’limni rivojlantirish instituti doktaranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada pragmatik kompetensiya tushunchasi va uning kadrlar salohiyatini yuksaltirishdagi o‘rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy iqtisodiyot sharoitida kadrlar samaradorligini oshirishda til va nutq faoliyatining pragmatik jihatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada pragmatik kompetensiyaning tarkibiy qismlari, uni rivojlantirish metodlari va ish jarayonidagi kommunikativ samaradorlikka ta’siri batafsil to‘xtalib o‘tiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadi, yuqori pragmatik kompetensiyaga ega bo‘lgan mutaxassislar tashkiliy jarayonlarda samaraliroq qatnashadi va rahbariyat bilan muloqotda ijobiy natijaga erishadi.

Kalit so‘zlar: pragmatik kompetensiya, kadrlar salohiyati, kommunikativ ko‘nikma, professional rivojlanish, nutq strategiyasi, ish samaradorligi, tashkiliy xulq-atvor.

KIRISH. Globallashuv jarayonlari va raqobat muhitining kuchayishi sharoitida har qanday tashkilot yoki korxonaning muvaffaqiyati, birinchi navbatda, uning kadrlar salohiyati bilan belgilanadi. Kadrlar salohiyati deganda xodimlarning bilim, ko‘nikma, malaka, tajriba va shaxsiy sifatlarining yig‘indisi tushuniladi. Ushbu tushuncha zamonaviy boshqaruv fanida markaziy o‘rinni egallaydi va uni rivojlantirish strategiyalari ko‘plab ilmiy tadqiqotlarning predmetiga aylangan.

Shu bilan birga, ilmiy adabiyotlarda kadrlar salohiyatini yuksaltirishda pragmatik kompetensiyaning o‘rni yetarlicha o‘rganilmagan. Pragmatik kompetensiya — bu shaxsning ijtimoiy kontekstga mos ravishda til va nutq vositalaridan maqsadli va samarali foydalana olish qobiliyatidir. Professional muhitda muloqot jarayonida nutqiy harakatlarni to‘g‘ri tanlash, tinglovchining niyatini anglab yetish va muloqot strategiyasini moslashuvchan ravishda o‘zgartirish qobiliyatlari bevosita mehnat unumdorligiga ta’sir ko‘rsatadi.

Mazkur tadqiqot pragmatik kompetensiya va kadrlar salohiyati o‘rtasidagi munosabatni tahlil qilishga, ushbu kompetensiyani ish joyida rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan. Ilmiy ishning dolzarbligi shundan iboratki, bugungi kunda raqobatbardosh mutaxassis bo‘lish uchun faqat maxsus bilim va texnik ko‘nikmalarga ega bo‘lish yetarli emas — kommunikativ va pragmatik kompetensiyalar ham shunday muhim o‘rin tutadi.

2.Adabiyotlar tahlili va mavzuning nazariy asoslari: Pragmatik kompetensiya tushunchasi birinchi marta lingvistik tadqiqotlarda, xususan Dell Hymes (1972) tomonidan ishlab chiqilgan kommunikativ kompetensiya modelida o‘z aksini topdi. Hymes kommunikativ kompetensiyani grammatik bilimlardan ancha keng tushuncha sifatida ta’riflab, uning tarkibiga til vositalarining qo‘llanilish qoidalarini ham kiritdi. Keyinchalik Canale va Swain (1980) ushbu modelni rivojlantirib, uni grammatik, diskursiv, ijtimoiy-lingvistik va strategik komponentlarga ajratdilar.

Zamonaviy pragmatika fanida Leech (1983), Levinson (1983) va Mey (2001) kabi olimlar nutqning kontekstga bog‘liqligi va muloqotning maqsadga yo‘naltirilganligi masalalarini chuqur o‘rganganlar. Ularning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, til vositalarini o‘z o‘rnida qo‘llash qobiliyati — ya’ni pragmatik kompetensiya — ijtimoiy va professional munosabatlarda muvaffaqiyatni belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Kadrlar boshqaruvi nuqtai nazaridan Lado (1957) va Bachman (1990) larning ishlari pragmatik bilimlarning kasbiy faoliyatga tatbiqini tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, Spencer va Spencer (1993) tomonidan ishlab chiqilgan kompetensiya modellari ish joyidagi pragmatik ko‘nikmalarning muhimligini empirik dalillar bilan asoslaydi. O‘zbek tilshunosligida esa Sh.Rahmatullayev, N.Mahmudov va B.Mengliyev kabi olimlarning nutq madaniyati va kommunikativ kompetensiyaga oid tadqiqotlari ushbu sohadagi milliy ilmiy bazani shakllantirgan.

Biroq yuqorida qayd etilgan tadqiqotlarning aksariyatida pragmatik kompetensiya asosan ta’lim kontekstida, xususan chet tillarini o‘rgatish metodikasida ko‘rib chiqilgan. Kadrlar salohiyatini yuksaltirish kontekstida pragmatik kompetensiyani kompleks tarzda o‘rganish hali etarlicha amalga oshirilmagan, bu esa ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligini belgilab beradi.

3.Pragmatik kompetrensiyaning tarkibiy qismlari: Pragmatik kompetensiyaning tarkibiy tuzilishini to‘g‘ri tushunish uni kadrlar tayyorlash va rivojlantirish dasturlariga samarali integratsiya qilish imkonini beradi. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish asosida biz pragmatik kompetensiyaning quyidagi asosiy tarkibiy qismlarini ajratib ko‘rsatishimiz mumkin.

Birinchidan, illokyutiv kompetensiya — nutqiy harakatlarni (so‘rov, taklif, buyruq, so‘rash, kechirim so‘rash va h.k.) to‘g‘ri tanlash va ularni kontekstga mos ravishda amalga oshirish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Professional muhitda bu qobiliyat hamkasblar, mijozlar va rahbariyat bilan muloqotda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Masalan, talabni taklif shaklida bayon etish yoki tanqidni konstruktiv tarzda ifodalash — ana shular illokyutiv kompetensiyaning namoyon bo‘lishidir.

Ikkinchidan, diskursiv kompetensiya — suhbatni rejalashtirish, izchil va mantiqiy nutq yaratish, muloqotni boshqarish ko‘nikmalarini qamrab oladi. Ishda muzokara va muzokaralar olib borish, yig‘ilishlarda so‘z olish, hisobot taqdim etish kabi faoliyatlar diskursiv kompetensiyani to‘liq talab qiladi.

Uchinchidan, ijtimoiy-madaniy kompetensiya — turli ijtimoiy va madaniy kontekstlarda muloqotning odobi, me’yorlari va qoidalarini bilishni bildiradi. Ko‘p millatli va ko‘p madaniyatli muhitda ishlayotgan xodimlar uchun ushbu komponent ayniqsa muhimdir.

To‘rtinchidan, strategik kompetensiya — muloqotda yuzaga kelgan qiyinchiliklarni bartaraf etish, noto‘g‘ri tushunishning oldini olish va nutqiy samaradorlikni oshirish strategiyalarini qo‘llash qobiliyatidir. Bu komponent xodimlarning muammolarni hal qilish qobiliyati va moslashuvchanligini bevosita belgilaydi.

4. Tadqiqot metologiyasi: Mazkur tadqiqot quyidagi ilmiy metodlarning kombinatsiyasiga asoslanadi: adabiyotlarni sistematik tahlil qilish, komparativ tahlil, kuzatuv va ekspert bahosi. Tadqiqot jarayonida O‘zbekistonning turli soha korxonalarida faoliyat yurituvchi 120 nafar mutaxassis bilan suhbat o‘tkazildi va ularning pragmatik kompetensiyasi maxsus ishlab chiqilgan baholash mezonlari asosida o‘lchandi.

Pragmatik kompetensiyani baholash uchun quyidagi ko‘rsatkichlar majmuasi qo‘llanildi: nutqiy harakatlarni to‘g‘ri tanlash darajasi, kontekstga moslashuvchanlik, kommunikativ maqsadga erishish samaradorligi, muloqot hamkoriga ta’sir ko‘rsatish qobiliyati. Ushbu ko‘rsatkichlar bo‘yicha to‘plangan ma’lumotlar SPSS statistik tahlil dasturi yordamida qayta ishlandi.

Tadqiqotda ishtirok etgan mutaxassislar turli soha va lavozimlarni ifodalaydi: menejment (34%), marketing (21%), ta’lim (18%), huquqshunoslik (14%) va boshqa sohalar (13%). Ushbu xilma-xillik tadqiqot natijalarining universalligini ta’minlashga xizmat qiladi.

5.Tadqiqot natijalari va muhokama: O‘tkazilgan tadqiqot bir qator muhim natijalarni ko‘rsatdi. Birinchidan, yuqori pragmatik kompetensiyaga ega xodimlar o‘z lavozimida yanada tezroq o‘sadi: tadqiqotda qatnashgan xodimlar orasida yuqori pragmatik kompetensiyaga ega

bo‘lganlarning 78% so‘nggi uch yil ichida kamida bir martadan ko‘tarilib ishlaganligini ma’lum qildi. Bunda statistik bog‘liqlik ($r=0.67$, $p<0.01$) darajasida aniqlandiki, pragmatik kompetensiya va karyera rivoji o‘rtasida kuchli ijobiy korrelyatsiya mavjud.

Ikkinchidan, pragmatik kompetensiya yuqori bo‘lgan xodimlar muzokaralarda sezilarli darajada samaraliroq qatnashadi. Ular o‘z fikrlarini ishontiruvchi tarzda bayon eta olish, tinglovchining ehtiyojlari va manfaatlarini hisobga olish hamda muloqotning yo‘nalishini maqsadga muvofiq boshqarish qobiliyatlariga ega. Tadqiqot ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, ushbu ko‘nikmalar shartnoma muzokaralarida 42% ga ko‘p muvaffaqiyatli natijaga olib keladi.

Uchinchidan, jamoaviy muhitda pragmatik kompetensiya ijobiy psixologik iqlim yaratishga yordam beradi. Nutqiy harakatlarni vaziyatga mos tanlash, hamkasblarning his-tuyg‘ularini to‘g‘ri anglash va muloqotda moslashuvchan bo‘lish — bular barcha jamoaviy samaradorlikni oshirishning muhim omillaridir. Shu munosabat bilan, tadqiqotda qatnashgan menejerlarning 83% pragmatik kompetensiyani xodim sifatini baholashda muhim mezon sifatida e’tirof etgan.

To‘rtinchidan, raqamli texnologiyalar rivojlanishi bilan yozma kommunikatsiyaning ahamiyati oshib borayotgan hozirgi sharoitda pragmatik kompetensiyaning yozma nutqqa oid jihatlari alohida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Elektron pochta, korporativ messenjjerlardagi xabarlar, rasmiy hujjatlar — bularning barchasi pragmatik jihatdan to‘g‘ri shakllantirilishi lozim. Tadqiqot ishtirokchilarining 69% kasbiy hayotida yuzaga kelgan kommunikativ muammolarning asosiy sababi yozma muloqotdagi pragmatik xatolar ekanligi bilan kelishgan.

6. Pragmatik kompetensiyani rivojlantirish strategiyalari: Tadqiqot natijalari va adabiyotlar tahlili asosida biz kadrlar salohiyatini yuksaltirishda pragmatik kompetensiyani rivojlantirish uchun quyidagi strategiyalarni tavsiya etamiz.

Birinchi strategiya — kontekstga asoslangan o‘qitish (Context-based Training). An’anaviy treninglardan farqli ravishda, ushbu yondashuv xodimlarni real professional vaziyatlarda muloqotga tayyorlashni ko‘zda tutadi. Rolli o‘yinlar, simulyatsiya va real muloqot yozuvlarini tahlil qilish — bularning barchasi pragmatik ko‘nikmalarni amaliy jihatdan rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ikkinchi strategiya — refleksiv amaliyot (Reflective Practice). Xodimlar o‘z muloqot tajribalarini muntazam ravishda tahlil qilishga o‘rganishlari lozim. Ushbu tahlil nima to‘g‘ri, nima noto‘g‘ri bajarilganligi va kelajakda qanday o‘zgarishlar kerakligini aniqlashga imkon beradi. Refleksiv jurnal yuritish, ustoz-shogird tizimi va guruhli muhokamalar bu strategiyani amalga oshirishning samarali usullaridir.

Uchinchi strategiya — tilshunoslik ta’limotlarini integratsiya qilish. HR mutaxassislari va trenerlar nutq aktlari nazariyasi, implicature (yashirin ma’no) va kontekst ta’siri haqidagi fundamental bilimlar bilan qurollangan bo‘lishlari lozim. Bu bilimlar professional rivojlanish dasturlariga maqsadli va ilmiy asosda integratsiya qilinishi zarur.

To‘rtinchi strategiya — raqamli kommunikatsiya ko‘nikmalarini rivojlantirish. Zamonaviy ish joyida raqamli muhitdagi muloqot tobora ko‘proq o‘rin egallamoqda. Shuning uchun elektron muloqotning pragmatik xususiyatlarini o‘rgatish alohida e’tiborga loyiqdir: ton, uslub, xabarning hajmi, javob berish vaqti va h.k.

XULOSA. Ushbu tadqiqot pragmatik kompetensiyaning kadrlar salohiyatini yuksaltirishdagi muhim o‘rnini empirik va nazariy jihatdan asosladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, pragmatik kompetensiya nafaqat kommunikativ samaradorlikni oshiradi, balki xodimlarning karyera o‘sishiga, jamoaviy psixologik muhitga va tashkilotning umumiy raqobatbardoshligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Zamonaviy korxona va tashkilotlar uchun pragmatik kompetensiyani kadrlar baholash tizimiga kiritish, professional rivojlanish dasturlarini ushbu kompetensiyani rivojlantirish bilan boyitish va muloqot madaniyatini tashkiliy qadriyatlar tizimiga integratsiya qilish strategik zaruriyatga aylangan. Ushbu tadqiqot shu yo‘nalishda birinchi muhim qadamlardan birini qo‘yib, o‘zbek ilmiy hamjamiyati uchun yangi ilmiy muloqot maydoni ochadi.

Kelajakdagi tadqiqotlar pragmatik kompetensiyaning tarmoq va kasbga xos xususiyatlarini, uning raqamli muhitdagi namoyon bo‘lishini va milliy-madaniy kontekstdagi o‘ziga xosliklarini chuqurroq o‘rganishga yo‘naltirilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bachman, L.F. (1990). Fundamental Considerations in Language Testing. Oxford: Oxford University Press.
2. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics, 1(1), 1–47.
3. Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J.B. Pride & J. Holmes (Eds.), Sociolinguistics (pp. 269–293). Harmondsworth: Penguin.
4. Lado, R. (1957). Linguistics across Cultures. Ann Arbor: University of Michigan Press.
5. Leech, G. (1983). Principles of Pragmatics. London: Longman.
6. Levinson, S.C. (1983). Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Mey, J.L. (2001). Pragmatics: An Introduction (2nd ed.). Oxford: Blackwell.
8. Spencer, L.M., & Spencer, S.M. (1993). Competence at Work: Models for Superior Performance. New York: John Wiley & Sons.
9. Mahmudov, N. (2010). Nutq madaniyati va uni rivojlantirish masalalari. Toshkent: Fan.
10. Mengliyev, B. (2015). O‘zbek tili kommunikativ grammatikasi. Toshkent: Akademiya.
11. Rahmatullayev, Sh. (2006). Hozirgi adabiy o‘zbek tili. Toshkent: Universitet.
12. Xolmatova, D. (2020). Professional kommunikatsiya va kadrlar rivojlanishi. O‘zbek tili va adabiyoti, 3, 45–58.

XOTIN-QIZLAR LIDERLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING KADRLAR SIYOSATIDAGI ROLI

M.G‘.Abdusalomova
Guliston davlat pedagogika instituti tayanch doktaranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada xotin-qizlar liderlik kompetensiyalarini rivojlantirishning kadrlar siyosatidagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Zamonaviy boshqaruv sharoitida gender tengligini ta’minlash, ayollarning boshqaruv jarayonlaridagi ishtirokini kengaytirish va ularning kasbiy salohiyatini oshirish dolzarb masala sifatida ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, liderlik kompetensiyalarining tarkibiy qismlari hamda ularni rivojlantirish mexanizmlari yoritilib, milliy va xalqaro tajriba asosida xulosalar beriladi.

Kalit so‘zlar: xotin-qizlar, liderlik kompetensiyalari, kadrlar siyosati, gender tengligi, boshqaruv, inson kapitali, professional rivojlanish, innovatsion yondashuv, ijtimoiy faollik.

XXI asrda global taraqqiyotning asosiy drayverlaridan biri sifatida inson kapitalini rivojlantirish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayonda kadrlar siyosatini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish, ayniqsa, unda gender muvozanatini ta’minlash ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Xotin-qizlarning ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi faolligini oshirish, ularning boshqaruv jarayonlarida keng ishtirokini ta’minlash nafaqat tenglik tamoyillariga asoslanadi, balki boshqaruv samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida ham namoyon bo‘ladi [1].

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, liderlik qobiliyatini talab qiladigan lavozimlarida ayollar ulushi yuqori bo‘lgan tashkilotlarda qaror qabul qilish jarayonlari yanada muvozanatli, innovatsion va ijtimoiy mas’uliyatli xarakter kasb etadi. Shu bois, xotin-qizlarda liderlik kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish kadrlar siyosatining strategik vazifalaridan biri sifatida qaralmoqda. Liderlik kompetensiyalari tarkibiga strategik fikrlash, samarali kommunikatsiya, jamoani boshqarish, muammolarni hal etish va o‘zgarishlarga moslashish kabi ko‘nikmalar kiradi. Ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish esa nafaqat individual muvaffaqiyatni, balki tashkilot va jamiyat taraqqiyotini ham ta’minlaydi.

O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning kasbiy va liderlik salohiyatini oshirish borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Davlat siyosatida ayollarni qo‘llab-quvvatlash, ularni rahbarlik lavozimlariga tayyorlash, ta’lim va malaka oshirish tizimini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu esa kadrlar siyosatida gender yondashuvining institutsional asoslarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda [2].

Shu bilan birga, xotin-qizlar liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish jarayonida mavjud muammolar — stereotip qarashlar, imkoniyatlar tengligining yetarli darajada ta’minlanmaganligi, liderlik ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan tizimli dasturlarning cheklanganligi — ushbu yo‘nalishda ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqishni talab etadi [3]. Mazkur tezis aynan shu masalalarning nazariy va amaliy jihatlarini yoritishga qaratilgan bo‘lib, xotin-qizlar liderligini rivojlantirishning kadrlar siyosatidagi o‘rnini asoslashga xizmat qiladi.

Xotin-qizlar liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi kunda kadrlar siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Chunki har qanday tashkilot yoki jamiyatning rivoji bevosita inson resurslariga bog‘liq bo‘lib, bu jarayonda ayollarning faol ishtiroki katta ahamiyatga ega. Avvallari ko‘proq erkaklar ustun bo‘lgan boshqaruv tizimlarida hozir asta-sekin gender muvozanati shakllanib bormoqda.

Liderlik kompetensiyalari deganda faqat rahbar bo‘lish emas, balki odamlar bilan ishlay olish, to‘g‘ri qaror qabul qilish, mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish, muammolarni hal qilish va jamoani bir maqsad sari yo‘naltira olish tushuniladi. Xotin-qizlarda bu ko‘nikmalarni rivojlantirish esa o‘z-o‘zidan bo‘lmaydi, albatta. Buning uchun ta’lim tizimi, malaka oshirish kurslari va turli treninglar muhim rol o‘ynaydi.

Hozirgi kunda O‘zbekistonda ham xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha bir qator ishlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, ularni kasbga o‘qitish, tadbirkorlikka jalb qilish va rahbarlik lavozimlariga tayyorlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu esa kadrlar siyosatida ayollarning o‘rnini mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ayollarni liderlikka tayyorlashda mentoring, ya’ni tajribali mutaxassislar tomonidan yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish amaliyoti ham samarali hisoblanadi.

Biroq bu sohada ayrim muammolar ham mavjud. Masalan, ba’zi joylarda hali ham ayollarning rahbar bo‘lishiga nisbatan stereotip qarashlar saqlanib qolgan. Bundan tashqari, barcha ayollar uchun teng imkoniyatlar har doim ham to‘liq ta’minlanmaydi. Shu sababli, kadrlar siyosatini yanada takomillashtirish, ayniqsa, xotin-qizlar uchun qulay sharoitlar yaratish muhim hisoblanadi.

Umuman olganda, xotin-qizlar liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish nafaqat ularning shaxsiy o‘sishi, balki butun jamiyat rivoji uchun ham foydali hisoblanadi. Chunki har tomonlama rivojlangan, faol va tashabbuskor ayollar jamiyatda ijobiy o‘zgarishlarga sabab bo‘ladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib aytish mumkinki, xotin-qizlar liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish bugungi kunda juda muhim masalalardan biri hisoblanadi. Chunki zamonaviy jamiyatda nafaqat bilimli, balki tashabbuskor, mustaqil fikrlaydigan va jamoani boshqara oladigan kadrlar talab etilmoqda. Bu jarayonda ayollarning faolligi va ularning liderlik salohiyatini oshirish kadrlar siyosatining samaradorligini yanada kuchaytiradi.

Shu bilan birga, xotin-qizlar uchun teng imkoniyatlar yaratish, ularni qo‘llab-quvvatlash va liderlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan tizimli ishlarni davom ettirish zarur. Ayniqsa, ta’lim, malaka oshirish va amaliy tajriba orttirish imkoniyatlarini kengaytirish bu borada muhim ahamiyatga ega [4].

Xulosa qilib aytganda, xotin-qizlar liderligini rivojlantirish — bu faqat alohida bir soha masalasi emas, balki jamiyat taraqqiyoti bilan bevosita bog‘liq jarayondir. Shu sababli, bu yo‘nalishga e’tiborni yanada kuchaytirish kelajakda yanada samarali natijalarga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi PF-87-son Farmoni “Oila va xotin-qizlarni qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. – Toshkent, 2022.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori “Xotin-qizlarning ijtimoiy faolligini oshirish va ularni qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari dasturi”. – Toshkent, 2021.
3. Kotter J.P. *Leading Change*. – Boston: Harvard Business School Press, 2012.
4. O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi. *Xotin-qizlar bandligini ta’minlash va ularning kasbiy rivojlanishi bo‘yicha tahliliy materiallar*. – Toshkent, 2023.

OLIY TA’LIMDA BO‘LAJAK MUTAXASSISLARNI MA’NAVIY-AXLOQIY TAYYORLASHNING INNOVATSION USULLARI

Daniyarov Sayfiddin To‘ychiyevich
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Oliy ta’lim tizimida kasbiy bilim, ko‘nikma va malakalardan tashqari, bo‘lajak mutaxassislarning ma’naviy-axloqiy jihatdan shakllanishi ham dolzarb masalalardan biri, ayni vaqtning muhim ehtiyojiga aylangan. Ma’naviy-axloqiy tarbiya zamonaviy taraqqiyotga hamnafas insonlarni yetishtirishda asosiy zamin bo‘lib xizmat qiladi. Yangi asr ilmiy-texnika yutuqlari, globallashuv jarayonlari va axborot texnologiyalari bilan birga, insonga uning ichki dunyosi, axloqiy fazilatlari, ma’naviy kamolotini ehtiyoj sifatida ko‘rsatmoqda. Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti, individ sifatida insonning yetuk va barkamol shaxs bo‘lib yetishishi, uning ichki olami, dunyoqarashi, hayotga va atrofdagilarga nisbatan munosabati, axloqiy qarashlari va ma’naviy-ruhiy kuchiga chambarchas bog‘liq. Bu esa, ayniqsa, yoshlarning yetuk mutaxassis bo‘lib kamolga yetishishida, oliy ta’lim muassasalarining mas’uliyatini orttiradi.

Kalit so‘zlar: innovatsion usullar, oliy ta’lim, ma’naviy-axloqiy tayyorlash, tarbiya, zamonaviy pedagogika, psixologik muhit, kasbiy etika, zamonaviy texnologiyalar, professional fazilatlar.

Oliy ta’limda ma’naviy-axloqiy tarbiya bugun yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sababi, rivojlanayotgan yangi avlodlarning zamon talablariga mos, yuqori malakali, barkamol va ma’naviy barkamol shaxs bo‘lib voyaga yetishi bevosita ta’lim muassasalari oldidagi eng muhim vazifalardan hisoblanadi. Faqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishgina zamonaviy mutaxassis uchun yetarli emas. U, avvalo, insoniy qadriyatlarni anglash, o‘zini va boshqalarni hurmat qilish, ertangi kun uchun javobgarlikni his qilish, muomala madaniyatiga, kasb etikasiga, jamiyat oldidagi burch va vazifani anglash, halollik, vatanparvarlik, bag‘rikenglik, ijtimoiy faollik kabi ma’naviy-axloqiy mezonlar asosida shakllangan bo‘lishi shart. Shunday ekan, oliy ta’lim muassasalarida olib borilayotgan tarbiyaviy ishlar, ayniqsa, innovatsion pedagogik yondashuvlar orqali amalga oshirilayotgani bejiz emas. Yangi davr oliy ta’limi axborotlashtirilgan, interaktiv, ochiq va muomala samaradorligi yuqori texnikadir. Bu esa ma’naviy-axloqiy tarbiyaning ham mazmunan va shaklan takomillashib borishini taqozo etadi. Innovatsion yondashuv orqali tarbiya samaradorligi oshadi. An’anaviy qay tarzda o‘tilgan ma’naviyat darslari o‘rniga, talabalarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, sabablarni qiyoslash va xulosaga kelish imkonini beradigan zamonaviy interfaol metodlar oldinga chiqa boshladi. Bunda talabaning shaxsiy fikri, hayotiy tajribasi, orzu va ideallari, nuqtai nazari, jamiyat va kasb oldidagi o‘rni alohida inobatga olinadi. O‘qituvchi va talaba o‘rtasida ochiq, ishonchli va samimiy muhit vujudga keladi. Talaba o‘z hayoti va kelajagi mas’uliyatini his qilgan holda, o‘zi uchun ma’naviy ustunliklarni tanlaydi.

Unga katta hayot darsini interfaol suhbat, bahs-munozara, aqliy hujum, rolli o‘yin, turli treninglar, ijodiy loyihalar va zamonaviy axborot texnologiyalari yordamida singdirish mumkin. Har bir kasb yoki yo‘nalish bo‘yicha tayyorlanayotgan mutaxassislikka mos tarbiya usuli shakllanadi. Masalan, tibbiyotda insonparvarlik, axloqiy javobgarlik, yordamga doim tayyorlik, ta’limda esa, mehr-oqibatlilik, sabr, e’tibor, innovatsion fikrlash, iqtisodda mas’uliyat, halollik va atrofdagilarga to‘g‘ri muomala mezonlari ko‘proq ta’kidlanadi [1].

Innovatsion yondashuvlar sirasiga virtual trening va seminarlar, zamonaviy elektron platformalardan keng foydalanish, hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish orqali o‘rgatish, har xil media va onlayn platformalar yordamida turli ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish ham kiradi. Endilikda zamonaviy ta’lim texnologiyalari yordamida mavzularni virtual laboratoriyalar orqali o‘rganish, ma’naviyat soatlarida qiziqarli videokontent, interaktiv dasturlar, onlayn loyiha va testlar yordamida tarbiya samaradorligi yanada oshirilmoqda. Ayniqsa, “avlodlar uchrashuvi”, “ustoz-shogird maktabi”, “ma’naviyat elchisi” kabi tashabbuslar orqali yetuk avlod tajribasini yoshlarga yetkazish, darsdan tashqari ochiq suhbat maydonlari yaratish, talabalarni jamiyat hayotidagi real muammolarni chuqur tahlil qilishga, o‘z pozitsiyasini shakllantirishga o‘rgatish samarali bo‘lmoqda. Bu kabi interaktiv va ijodiy innovatsion yondashuvlar natijasida, talabalar ijodi, liderlik qobiliyati, mustaqil tahlil, muhokama, psixologik barqarorlik, ijtimoiy hamkorlik va professional kasbiy-huquqiy ong rivoj topadi. Oliy ta’limdagi ma’naviy-axloqiy tarbiya o‘zida ijtimoiy va milliy qadriyatlarni, umumbashariy fazilatlarni ham mujassam etadi. Shu bilan birga, individual rivojlanish va ijtimoiylik uyg‘unligi, jamiyat oldidagi mas’uliyat ham yetakchi o‘rinni egallaydi. Bu esa, shubhasiz, innovatsion va zamonaviy metodika samaradorligi, axborot-kommunikatsion texnologiyalarning kuchli ta’siri va zamon bilan hamnafas yondashuvlardir. Talabalar ishtirokida tashkil qilinadigan hayotiy va kasbiy kecha, ma’naviy tadbirlar, ochiq bahs-munozaralar, xalqaro forum va onlayn-davra suhbatlari, ijtimoiy va xayriya loyihalari, teatr va san’at chiqishlari, psixologik trening va masterklasslar chuqur tarbiyaviy ahamiyatga egadir. Ularning har biri yoshlarning erkin fikrlash, ijtimoiy faollik, kasbiy va insoniy burchlarni bajara olishiga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglash, global dunyoqarashga ega bo‘lishiga xizmat qiladi [2].

Talabalarni ma’naviy-axloqiy jihatdan barkamol etish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni keng tadbiq etish orqali amalga oshiriladi. Ma’naviy-axloqiy tarbiya hamisha ta’limning uzviy, tub asosiga aylangan. Zamonaviy taraqqiyot sharoitida individual va guruhiy treninglar, “case study”, “brainstorming” yoki “aqliy hujum”, “rol o‘ynash”, “hemisferik darslar”, “onlayn diskussiya”, “ekskursiyalar”, “elchilar bilan uchrashuv”, “uch avlod uchrashuvi”, “do‘stlik klubi” kabi yangicha usullar, o‘quvchi va talabaning individual fazilatlarini, mavjud ijtimoiy va axloqiy muammolarni tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa talabalarda voqealarga o‘z nuqtai nazaridan yondashish, mas’uliyat va javobgarlik tuyg‘usini oshirish, axloqiy-psixologik sog‘lom muhitni shakllantirish, ijtimoiy himoya va axloqiy yordam berish hamda professional ayollar va liderlarni tarbiyalash uchun zamin hozirlaydi [3].

Oliy ta’lim muassasalarida talabalarni axloqiy-psixologik jihatdan to‘g‘ri shakllantiruvchi mashg‘ulot va treninglar juda muhim ahamiyatga ega. Talaba o‘z imkoniyatlari, kuch va salohiyatini rejalaydi, jamiyatdagi qarashlar, axloqiy-ruhiy iqlimga moslashadi, muammolarni yecha oladi va siymosi to‘laqonli, yetuk mutaxassisga aylanadi. Darsdan tashqari mashg‘ulotlar, ochiq loyiha va forumlar, yoshlar tashkilotlari, psixologik va axloqiy trening va testlar, ijtimoiy xizmatlar, keng qamrovli tarbiya dasturlari, kasbiy klublar orqali zamonaviy mutaxassisning ma’naviy qiyofasi shakllanadi. Bunday dastur va hamkorlik jarayonlari, zamonaviy modul va o‘quv-uslubiy materiallar bilan boyitilishi, turli zamonaviy interfaol metodlar bilan qo‘llab-quvvatlanishi tarbiya samarasini oshiradi [4].

Xulosa. Yuqorida aytilganlardan kelib chiqib xulosa qilish mumkinki, zamonaviy oliy ta’limda bo‘lajak mutaxassislarni ma’naviy-axloqiy tayyorlash jarayonini innovatsion usullarsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Faqat ijtimoiy va milliy qadriyatlarni zamonaviy usullarda talabalarga singdirish, kasbiy-axloqiy mezonlarni amaliy hauntda takomillashtirish, individual va guruhiy pedagogik yondashuvlar orqali samarali natija berishi mumkin. Innovatsion pedagogik metodlar va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ijtimoiy hamkorlik dasturlari, treninglar va

loyihalar, hamda motivatsion resurslardan foydalanish yoshlarni nafaqat bilimli, balki ma’naviy yetuk shaxs etib tarbiyalaydi. Oliy ta’limda bu borada olib borilayotgan islohotlar, yangi tashabbuslar, xalqaro hamkorlik, yoshlar hayotida ijtimoiy, ma’naviy va psixologik muhit yaratish, mamlakatimiz taraqqiyoti va davlatchilik poydevori uchun muhim bosqich bo‘lib xizmat qiladi. Yurt taraqqiyoti va taraqqiyotning yangi bosqichida axloqiy mas’uliyat, vatanparvarlik va professional fidoyilik mezonlari har bir yetuk mutaxassis va barkamol fuqaroga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdurahmonov Q.X. (2022). Oliy ta’limda ma’naviy-axloqiy tarbiyaviy ishlarni tashkil etish. Toshkent: Ilm Ziyo nashriyoti.
2. Hasanboyev N.X. (2021). Innovatsion ta’lim metodlari va dasturlari. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Karimova M. (2020). Zamonaviy oliy ta’limda innovatsion yondashuvlar va ularning samaradorligi. “Ta’lim va texnologiya”, 3-son.
4. Mardonov A.R. (2023). Oliy ta’limda talabalarning ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishda zamonaviy yondashuvlar. Toshkent: Ijtimoiy fanlar.
5. Rustamova S.T. (2022). Oliy ta’lim muassasalarida tarbiya tizimining psixologik asoslari. Samarqand: Zarafshon.
6. Yusupov Z.E. (2020). Ma’naviy-axloqiy tamoyillar va oliy ta’lim. Buxoro: Ilm Sarchashmasi.
7. Xudoyberdiyeva D. (2024). Zamonaviy tarbiyaviy metodlarning innovatsion jihatlari. “Pedagogika va innovatsiya jurnal”, 1-son.

O‘ZBEKISTONDA YOSHLAR MA’NAVIY IMMUNITETINI SHAKLLANTIRISH ASOSLARI

Abduvaliyeva Dildora Abulkasimovna
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarning ma’naviy immunitetini mustahkamlash hamda axborot madaniyatini shakllantirishning dolzarb masalalari tahlil qilinadi. Zamonaviy axborot makonida yoshlar turli g‘oyaviy va madaniy ta’sirlarga duch kelayotgani ularning ma’naviy barqarorligi, axloqiy tanlovi va ijtimoiy mas’uliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu nuqtai nazardan, maqolada tarbiya jarayoni an’anaviy yondashuvlardan kengayib, shaxsning mustaqil fikrlashi, axborotni tanqidiy tahlil qilishi va ongli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilishi zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: ma’naviy immunitet, axborot madaniyati, globallashuv, raqamli transformatsiya, yoshlar tarbiyasi, sun’iy intellekt.

Globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari insoniyat taraqqiyotining ajralmas qismiga aylanar ekan, yoshlar tarbiyasi masalasi nafaqat pedagogik, balki chuqur ma’naviy va ijtimoiy mazmun kasb etmoqda. Axborot oqimi tezlashgan, sun’iy intellekt texnologiyalari kundalik hayotga singib ketgan hozirgi davrda tarbiya tushunchasi avvalgi an’anaviy chegaralar bilan cheklanib qolmayapti. Endilikda tarbiya insonning faqat xulq-atvorini emas, balki uning ongiy barqarorligi, axloqiy tanlovi va ijtimoiy mas’uliyatini ta’minlash bilan bog‘liq murakkab jarayonga aylanmoqda.

Raqamli axborot makonida yoshlar uzluksiz ravishda turli g‘oyalar, qadriyatlar va ijtimoiy modellarga duch kelmoqda. Bu holat ularning dunyoqarashini kengaytirishi bilan birga, ma’naviy mezonlarning nisbiylashuvi, axloqiy chegaralarning xiralashuvi va ijtimoiy yo‘nalishning beqarorlashuvi xavfini ham yuzaga chiqaradi. Shu sababli bugungi kunda yoshlar tarbiyasi masalasi faqat “to‘g‘ri va noto‘g‘ri”ni ajratish emas, balki murakkab axborot muhitida ongli tanlov qilish qobiliyatini shakllantirish bilan chambarchas bog‘liqdir.

Ma’naviy tarbiya raqamli davrda insonni tashqi bosimlar, ommaviy fikr va algoritmik yo‘naltirishlar ta’siridan himoya qiluvchi ichki tayanch sifatida namoyon bo‘lmoqda. Agar texnologiyalar inson faoliyatini tezlashtirsa, ma’naviyat ushbu tezlik ichida yo‘qolib ketmaslik, shaxsiy pozitsiyani saqlab qolish imkonini beradi. Shu jihatdan, ma’naviy tarbiya globallashuv sharoitida yoshlarning ichki immunitetini mustahkamlovchi muhim ijtimoiy mexanizm sifatida qaraladi. Bugungi jamiyatda yoshlar ko‘pincha axborotga boy, biroq ma’no jihatidan bo‘sh muhitda yashamoqda. Axborotning ko‘pligi bilimning ko‘pligini anglatmasligi, tezkorlik esa har doim ham donolik bilan mos kelmasligi tobora yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Shu bois tarbiya jarayoni yoshlarni nafaqat axborotni iste’mol qiluvchi, balki uni tahlil qiluvchi, baholovchi va ma’naviy mezonlar asosida tanlov qiluvchi shaxs sifatida shakllantirishga qaratilishi lozim.

Sun’iy intellekt davrida tarbiya masalasi yanada murakkablashib, inson va texnologiya o‘rtasidagi munosabatlarga axloqiy mezonlar orqali yondashishni talab etadi. Texnologiyalar imkoniyatlarni kengaytirar ekan, insoniy mas’uliyat va ma’naviy tanlov ikkinchi planga surilib ketmasligi kerak. Aks holda, texnologik rivoj insoniylikdan ustun qo‘yilgan jamiyatda tarbiya mazmunan bo‘shashib, faqat moslashuvni ta’minlovchi vositaga aylanib qolishi mumkin [2].

Axborot oqimining chegarasizligi va tezkorligi yoshlarni bir vaqtning o‘zida qarama-qarshi g‘oyalar, qadriyatlar va ijtimoiy modellar bilan to‘qnash keltiradi. Raqamli platformalarda tarqalayotgan turli mafkuraviy qarashlar, turmush tarzi modellari va axloqiy normalar yoshlar ongida tanlov bosimini kuchaytiradi. Agar shaxsda ichki mezonlar va barqaror qadriyatlar tizimi yetarlicha shakllanmagan bo‘lsa, bunday muhit ongiy beqarorlik, ichki ziddiyat va axloqiy nisbiylikni kuchaytirishi mumkin [4]. Bu holat yoshlarning ijtimoiy xulq-atvorida qat’iylikning susayishi, mas’uliyatli qaror qabul qilishda ikkilanish va tashqi ta’sirlarga haddan tashqari moslashuv bilan namoyon bo‘ladi.

Raqamli davr sharoitida ma’naviy immunitet va axborot madaniyatini shakllantirish jarayoni institutsional mexanizmlar orqali tizimli ravishda qo‘llab-quvvatlanishi lozim. Bu borada ta’lim tizimi markaziy o‘rin tutadi. Zamonaviy ta’lim nafaqat bilim berish, balki yoshlarda tanqidiy fikrlash, axborotni saralash va baholash ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltirilishi zarur. Ayniqsa, o‘quv dasturlariga media savodxonlik, raqamli etika va axborot xavfsizligi kabi yo‘nalishlarni integratsiya qilish yoshlarning ongli axborot iste’molchisi sifatida shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, yoshlar siyosati doirasida amalga oshirilayotgan davlat dasturlari ham ma’naviy immunitetni mustahkamlashda muhim institutsional omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Yoshlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan ijtimoiy loyihalar, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar va yoshlar markazlari faoliyati ularning ijtimoiy faolligini oshirish bilan birga, ongli fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Bunday tashabbuslar yoshlarning ijtimoiy muammolarga befarq bo‘lmasdan, jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga zamin yaratadi.

Oila instituti ham ma’naviy immunitetni shakllantirishning asosiy ijtimoiy tayanchi hisoblanadi. Raqamli muhit sharoitida ota-onalarning tarbiyaviy roli yanada murakkablashib, ular farzandlarga nafaqat axloqiy qadriyatlarni singdirishi, balki axborot bilan to‘g‘ri ishlash madaniyatini ham o‘rgatishi zarur bo‘lmoqda. Oilada ochiq muloqot, ishonch va birgalikda axborotni muhokama qilish amaliyoti yoshlarning ongida barqaror pozitsiya shakllanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi [1].

Jamoatchilik institutlari — ommaviy axborot vositalari, nodavlat tashkilotlar va madaniy markazlar ham yoshlar ongini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, zamonaviy media makonda ijobiy kontent yaratish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni targ‘ib qiluvchi platformalarni rivojlantirish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Chunki raqamli muhitda bo‘shliq bo‘lmaydi — agar ijobiy va sifatli kontent yetarli bo‘lmasa, uning o‘rnini past sifatli yoki zararli axborot egallaydi.

Sun’iy intellekt texnologiyalaridan ham tarbiyaviy maqsadlarda samarali foydalanish imkoniyatlari mavjud. Masalan, shaxsiylashtirilgan ta’lim platformalari, aqlli o‘quv tizimlari va interaktiv dasturlar yoshlarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, sun’iy intellektdan

foydalanishda axloqiy me’yorlar va insoniy qadriyatlar ustuvorligini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli makonda yoshlar ma’naviy immunitetini mustahkamlash uchun profilaktik yondashuv ham zarur hisoblanadi. Bu, avvalo, yoshlarni zararli axborotdan himoya qilish emas, balki ularni bunday axborotni tanib olish, tahlil qilish va unga nisbatan ongli munosabat bildirishga o‘rgatishni anglatadi. Shu jihatdan “axborot gigiyenasi” tushunchasi muhim ahamiyat kasb etadi. Axborot gigiyenasi — bu insonning axborot iste’molini tartibga solish, zararli kontentdan o‘zini himoya qilish va sog‘lom axborot muhitini shakllantirishga qaratilgan ko‘nikmalar majmuasidir.

Shuningdek, yoshlar orasida raqamli muhitda ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirish ham muhim vazifalardan biridir. Har qanday axborotni tarqatishdan oldin uning ishonchliligini tekshirish, boshqalarning huquqlariga hurmat bilan qarash, onlayn muloqotda etik me’yorlarga rioya qilish kabi ko‘nikmalar yoshlarning ijtimoiy yetukligini belgilovchi omillar hisoblanadi. Bu esa ma’naviy immunitetni nafaqat individual, balki ijtimoiy darajada ham mustahkamlashga xizmat qiladi [5].

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida yoshlar tarbiyasini ma’naviy-ijtimoiy jihatdan mustahkamlash faqat alohida institutlar faoliyati bilan cheklanib qolmaydi. Bu jarayon davlat, ta’lim tizimi, oila va jamiyatning barcha qatlamlari o‘rtasidagi uzviy hamkorlikni talab etadi. Faqatgina kompleks va tizimli yondashuv orqali yoshlarning ma’naviy immunitetini kuchaytirish, axborot madaniyatini shakllantirish va ularni raqamli muhitda ongli, mas’uliyatli shaxs sifatida kamol toptirish mumkin.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida yoshlar tarbiyasi an’anaviy yondashuvlardan tubdan farq qiluvchi, murakkab va ko‘p qatlamli ijtimoiy jarayonga aylangan. Axborot oqimining keskin tezlashuvi, sun’iy intellekt asosidagi muhitning kengayishi va raqamli platformalarning ustuvorligi yoshlar ongini shakllantirishda yangi omillarni yuzaga keltirmoqda. Natijada tarbiya jarayoni faqat xulq-atvorni tartibga solish bilan cheklanmay, balki shaxsning ongiy barqarorligi, axloqiy mustaqilligi va ijtimoiy mas’uliyatini ta’minlashga qaratilgan tizimli faoliyat sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Raqamli axborot makonida yoshlar turli, ko‘pincha qarama-qarshi g‘oyalar va qadriyatlar ta’sirida shakllanayotgan bir sharoitda ma’naviy immunitet tushunchasi alohida ahamiyat kasb etadi. Ma’naviy immunitet shaxsning tashqi axborot bosimi sharoitida o‘z ichki mezonlarini saqlab qolishi, ongli va mas’uliyatli tanlov qila olishi bilan belgilanadi. U yoshlarni axborotdan izolyatsiya qilish orqali emas, balki ularni murakkab axborot muhitida mustaqil fikrlashga o‘rgatish orqali shakllanadi. Shu bois ma’naviy immunitet raqamli davrda shaxs ongining barqarorligini ta’minlovchi asosiy ichki mexanizm sifatida qaraladi.

Mazkur jarayon axborot madaniyati bilan uzviy bog‘liqdir. Axborot madaniyati yoshlarning axborotni izlash, saralash, tahlil qilish va baholash ko‘nikmalarini shakllantirib, ularni passiv iste’molchidan faol va ongli subyektga aylantiradi. Axborot madaniyati yetarli darajada rivojlangan sharoitda yoshlar manipulyativ kontent, soxta axborot va ommaviy fikr bosimiga nisbatan barqaror pozitsiyani egallay oladi [3]. Bu esa nafaqat individual, balki ijtimoiy darajada ham ma’naviy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, ma’naviy immunitet va axborot madaniyatini shakllantirish institutsional yondashuvni talab etadi. Ta’lim tizimi, oila, davlat siyosati, jamoatchilik institutlari va media makon o‘rtasidagi uzviy hamkorlik ushbu jarayonning samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanadi. Ayniqsa, ta’lim tizimida media savodxonlik, tanqidiy fikrlash va raqamli etika ko‘nikmalarini shakllantirish, oilada ochiq muloqot va ishonch muhitini yaratish, jamiyatda esa ijobiy axborot makonini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanishi yoshlar tarbiyasiga yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda yangi mas’uliyatlarni ham yuklamoqda. Ushbu texnologiyalardan ongli foydalanish, ularni tarbiyaviy jarayonlarga integratsiya qilish va insoniy qadriyatlar ustuvorligini ta’minlash zamonaviy tarbiya tizimining muhim yo‘nalishlaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, globallashuv sharoitida yoshlar tarbiyasini ma’naviy-ijtimoiy jihatdan mustahkamlashning asosiy yo‘li ma’naviy immunitetni kuchaytirish va axborot madaniyatini shakllantirishdan iboratdir. Ushbu ikki omil yoshlarning ongiy barqarorligi, axloqiy mustaqilligi va ijtimoiy mas’uliyatini ta’minlab, ularni raqamli muhitda ongli va faol shaxs sifatida kamol

toptirishga xizmat qiladi. Mazkur xulosalar keyingi bo‘limda sun’iy intellekt imkoniyatlarini yoshlar tarbiyasiga integratsiya qilish va zamonaviy tarbiya strategiyalarini ishlab chiqish uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. - Toshkent: O‘zbekiston, 2021. - 464 bet.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. “Axborot xavfsizligini ta’minlash sohasini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. - Toshkent, 2018.

3. Qobulov I. Yoshlar ma’naviy immunitetini mustahkamlash muammolari. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. - 256 bet.

4. Yusupov Sh. Axborot makoni va yoshlar tarbiyasi. - Toshkent: Ma’naviyat, 2020. - 224 bet.

5. Giddens, Anthony. Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives. - London: Profile Books, 1999. - 104 pages.

ZAMONAVIY JAMIYATDA KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING MA’NAVIY-AXLOQIY OMILLARI

A.B.Ummatqulova
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Mazkur tezisda zamonaviy jamiyatda kadrlar salohiyatini yuksaltirishda ma’naviy-axloqiy omillarning o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Tadqiqotda kadrlarning kasbiy kompetensiyasi bilan bir qatorda ularning ma’naviy dunyoqarashi, axloqiy fazilatlari hamda ijtimoiy mas’uliyatini shakllantirish zarurligi asoslab berilgan. Shuningdek, halollik, vatanparvarlik, adolatparvarlik kabi ma’naviy qadriyatlarning shaxs va jamiyat rivojidagi ahamiyati yoritilgan. Milliy g‘urur hamda umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligi kadrlar salohiyatini oshirishning muhim omili sifatida ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari zamonaviy jamiyatda yuqori malakali, jismonan va ma’naviy yetuk kadrlarni shakllantirish dolzarb masala ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, ma’rifat, axloq, shaxsning ichki dunyosi, ma’naviy qarashlar, qadriyatlar, an’ana, kadr, salohiyat.

Hozirgi globallashuv jarayonida jamiyatlarning rivojlanish darajasi ko‘p jihatdan inson omili bilan belgilanmoqda. Iqtisodiy, siyosiy va madaniy tizimlarning barqarorligi hamda raqobatbardoshligi malakali kadrlar salohiyatiga bog‘liqdir. Shu sababli bugungi kunda “inson kapitali” tushunchasi davlat siyosati va ilmiy tadqiqotlarning markaziy yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Biroq kadrlar salohiyatini faqat kasbiy bilimlar va texnik ko‘nikmalar bilan o‘lchash yetarli emas. Zamonaviy yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, shaxsning ichki dunyosi, ma’naviy qarashlari va axloqiy qadriyatlari uning professional faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir”[1]. Ma’naviy jihatdan yetuk bo‘lmagan mutaxassisning jamiyat taraqqiyotiga qo‘shgan hissasi cheklangan bo‘ladi. Shu nuqtayi nazardan, kadrlar salohiyatini oshirish jarayonida ma’naviy-axloqiy omillarni chuqur o‘rganish va ularni ta’lim hamda boshqaruv tizimiga integratsiya qilish dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biridir.

Kadrlar salohiyati – bu shaxsning bilim darajasi, kasbiy ko‘nikmalari, intellektual imkoniyatlari va amaliy tajribasining jamlanmasidir. U jamiyatda iqtisodiy samaradorlikni ta’minlovchi asosiy omil sifatida qaraladi. Zamonaviy ilmiy qarashlarda kadrlar salohiyati faqat mehnat resursi emas, balki rivojlanishning strategik resursi sifatida baholanadi. Bu yondashuvda

inson nafaqat ishlab chiqaruvchi kuch, balki innovatsion fikrlovchi subyekt sifatida ham talqin qilinadi. Kadrlar salohiyati quyidagi komponentlardan iborat:

- kasbiy bilimlar;
- amaliy ko‘nikmalar;
- intellektual rivojlanish;
- psixologik barqarorlik;
- ijtimoiy moslashuvchanlik;
- ma’naviy-axloqiy fazilatlar.

Kasbiy bilimlar – kadrlarning o‘z kasbi doirasidagi egallagan bilimlarini ifodalaydi. Amaliy ko‘nikmalar – kadrlarning o‘z kasbi doirasidagi egallagan bilim hamda ko‘nikmalarini amaliyotda qo‘llay olishlarini, kasbiy bilimlarning amaliy hayot bilan uyg‘unlashuvini ifodalaydi. Kadrlarning amaliy ko‘nikmalari qay darajada yuqori bo‘lsa ularning ish samaradorligi ham shu darajada yuqori bo‘ladi. Intellektual rivojlanish – kadrlarning o‘z ustida tinimsiz ishlashi, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalana olishi, muntazam o‘z malakasini oshirib borishi, zamonaviy bilimlarni egallashini ifodalab, kadrlarning salohiyatini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Psixologik barqarorlik – kadrlarning ichki hissiyotlarini boshqara olishi, o‘zini muntazam nazoratda tuta bilishidir. Ijtimoiy moslashuvchanlik esa kadrlarning har qanday ijtimoiy vaziyatlarga, konfliktlarga bardosh bera olishi, vaziyatni ijobiy tomonga yumshoqlik bilan hal qila olish qobiliyatidir. Ma’naviy-axloqiy fazilatlar – o‘z navbatida kadrlar uchun eng muhim komponent sanalib, kadrlarning o‘zini tuta bilishi, so‘zlashuv madaniyatida namoyon bo‘ladi. Birinchi Prezidentimiz Islom Abdug‘aniyevich Karimov ta’kidlaganidek:”Ma’naviyat – insonni ruhan poklanish, qalban ulg‘ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, iymon-e’tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg‘otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir”[2]. Insoniyatning ko‘p ming yillik tajribasishuni ko‘rsatadiki, dunyodagi zo‘ravon va tajovuzkor kuchlar qaysi bir xalq yoki mamlakatni o‘ziga tobe qilib, bo‘ysundirmoqchi, uning boyliklarini egallamoqchi bo‘lsa, birinchi navbatda, uni qurolsizlantirishga, ya’ni eng buyuk boyligi bo‘lgan milliy qadriyatlari, an’analari, tarixi hamda ma’naviyatidan judo qilishga urinadi. Mamlakatimiz istiqlolining ilk kunlaridanoq, buyuk ma’naviyatimiz hamda ulug‘ qadriyatlarimizni, xalqimizning yaratgan boy madaniy merosini asrab-avaylash va keyingi avlodga yetkazish oldimizda turgan asosiy vazifalardan biridir. Bizga ma’lumki, har qanday jamiyatning kelajagi yosh avlodni qanday ta’lim olishiga va qay tarzda tarbiyalanishiga bog‘liq. Yosh avlodga tarbiya jarayonida milliy ruh singdirilsa, har bir avlod mustaqil fikrlaydigan, dunyoqarashi krng vatanparvar barkamol shaxs sifatida voyaga yetadi. Ushbu jarayonda milliy qadriyatlarimiz, an’analarimiz muhim o‘rin egallaydi.

Qadriyatlar — inson uchun ahamiyatli bo‘lgan millat manfaatlari yo‘lida xizmat qiladigan erkinlik, ijtimoiy adolat, tenglik, haqiqat, ma’rifat, go‘zallik, yaxshilik, halollik, burchga sodiqlik, vatanparvarlik singari fazilatlarni o‘zida mujassamlashtiradi. Qadriyatlar o‘zining mazmun-mohiyatiga ko‘ra bir necha turlarga bo‘linadi:

— tabiiy qadriyatlar (yashash uchun zarur bulgan tabiiy shart-sharoitlar);
— iqtisodiy qadriyatlar (ishlab chiqarish kuchlari va vositalari);
— ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar (yerkinlik, tenglik, adolat, tinchlik, hamkorlik);
— ilmiy qadriyatlar (bilimlar, tajribalar, yutuqlar);
—falsafiy qadriyatlar (g‘oyalar, mafkuralar, konsepsiyalar);
— badiiy qadriyatlar (san’at, adabiyot, madaniyat);
— diniy qadriyatlar (iymon, e’tiqod, vijdon, savob).

Shu bilan birga, fanda qadriyatlarning milliy va umuminsoniy turlarga ajratilishi an’ana tusiga kirgan. Milliy qadriyatlar ma’lum bir millat, xalq va elatlarning o‘z tarixiy taraqqiyotida yaratadigan barcha moddiy hamda madaniy (ma’naviy) boyliklari yig‘indisidan iboratdir.

Axloqiy madaniyat – jamiyatdagi axloqning yuksaklik darajasini, fuqarolarning axloqiy saviyasini aks ettiruvchi tushuncha bo‘lib, shaxsning jamiyatdagi asosiy axloq me’yorlarini egallashi va o‘zgalar bilan shu asosda munosabatda bo‘lishi, o‘zini axloqiy tomondan muntazam takomillashtirib borishi kabi jihatlarni qamrab oladi. Axloqiy aqidalarning eng muhim omillaridan

biri – muomala odobi bo‘lib, insonlar bir-biri bilan hamkorlik qilmasdan, o‘zaro tajriba almashmasdan, o‘zaro ta’sir ko‘rsatmasdan, o‘zaro muloqot qilmasdan yashashi mumkin emas. Chunonchi, muloqot va muomala inson uchun asosiy ehtiyoj hamda zarurat bo‘lib, muomala odobi o‘zga kishilar qadr-qimmatini, hurmatini joyiga qo‘yishni, an’anaviy axloqiy-me’yoriy talablarni bajarishni taqozo etadi. Ma’noli va ravon so‘zlash, suhbatdoshni tinglay bilish, nutq madaniyati muomalaning muhim jihatlarini tashkil etib, muomala odobida muloqotning asosiy vositasi bo‘lmish til katta ahamiyat kasb etadi. Xalqimizda “ Siz ham, “sen” ham bir og‘izdan chiqadi” degan hikmatli so‘z bor. Shu sababli muloqot paytida suhbatdoshga hurmat ifodasi sifatida har bir so‘zni suhbatdoshining ko‘ngliga, qiziqishi va kayfiyatiga qarab, yoshini kasbu kori, ijtimoiy hamda oilaviy ahvolini e’tiborga olib, hurmatini joyiga qo‘yib gapirish, muloqot jarayonida o‘rinsiz harakatlarga yo‘l qo‘ymaslik kerak.

Axloq – kishilik jamiyati taraqqiyoti davomida vujudga kelib, tarkib topgan, takomillashib kelgan me’yor va qoidalardan iborat bo‘lib, ular kishilarning jamiyatga bo‘lgan munosabatlarini tartibga soladi. Bu me’yor va tartib-qoidalar kishilardan jamiyat uchun zarur bo‘lgan axloqqa ega bo‘lishlikni talab etadi. Axloq insonning dunyoqarashi, fikrlashi hamda xulqini belgilovchi insoniy fazilatdir. Shu bois dunyoqarash o‘zgarmaguncha inson ham uning axloqi ham o‘zgarmaydi. O‘zbek pedagog olimi Abdulla Avloniy axloqqa quyidagicha ta’rif keltiradi: “Axloq insonlarni yaxshilikka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir ilmdur. Yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dalil va isbotlar ila bayon qiladigan kitob axloq deyilur”[3]. Axloq — inson hayotida o‘z-o‘zini idora qilish me’yorlarini, boshqalar bilan munosabatda bo‘lish madaniyatini, halol ishlab, to‘g‘ri hayot kechirish mezonlarini o‘rgatuvchi tarixiy hodisa. Axloqiy qonun-qoidalar barcha zamonlar uchun bir xilda, o‘zgarmas bo‘lishi mumkin emas. Muayyan jamiyat uchun ayrim axloqiy qoidalar to‘g‘ri bo‘lsa, boshqa davrga kelib noto‘g‘ri bo‘lib qolishi ham mumkin. Ma’naviy-axloqiy tarbiya yuksak ma’naviyatning asosi, yuksak ma’naviyat esa har qanday davlatning negizi ekanligini hisobga olsak, hozirgi Yangi O‘zbekistonda milliy qadriyatlarimizni yanada yuksaltirish, yoshlarda yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgani ham bejiz emas albatta. Darhaqiqat Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, – “…jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi – ma’naviyatdir. Biz yangi O‘zbekistonni barpo etishda ana shu ikkita mustahkam ustunga, ya’ni, bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyotga hamda ajdodlarimizning boy merosi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyatga tayanamiz”[4]. Insonning ma’naviy-axloqiy tarbiyalanganligi uning tevarak-atrofdagi shaxslarga bo‘lgan munosabatlaridan namoyon bo‘ladi. U insonning hislarida, kechinmalarida ifodalanib, xulq-atvorida, xatti-harakatida yuzaga chiqadi. Ma’naviy-axloqiy tarbiyaning asosiy maqsadi – shaxsni axloqiy jihatdan yetuk qilib shakllantirishdir. Shaxsning muhim ma’naviy sifatlari bo‘lgan axloqiy ong, hissiyot hamda xulqni shakllantirish; vatanparvarlik, vatanga muhabbat, O‘zbekiston gerbi, bayrog‘i, madhiyasiga nisbatan hurmat, insonparvarlik, mehnatga munosabat, jamoa bilan birgalikda qilinadigan izlanishlarga munosabat, jamiyatdagi ongli intizom va boshqa tuyg‘ularni kamoltoptirish axloqiy tarbiyaning asosiy vazifalaridandir. Jamiyat taraqqiyotida tarbiya jarayonining o‘rni beqiyos. Bunda insonni tarbiyalash, uni bilim olishga, mehnat qilishga undash va bu xatti-harakatini sekin-asta ko‘nikmaga aylantirib borish kerak bo‘ladi. Bu esa insonning mushohada qilish qobiliyatini tarbiyalaydi, mushohada qilish aqlni peshlaydi, aql ongni saqlaydi, ong esa moddiy va ma’naviy manbaga aylanib kishining dunyoqarashi kengayadi. Ma’naviy-axloqiy tarbiya bola shaxsiyatiga boshlang‘ich sinfligidanoq singdirilishi maqsadga muvofiq. Shu boisdan bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari zimmasiga qator vazifalar yuklanadi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘z o‘quvchilarining har tomonlama rivojlanishiga zamin yaratishi, ya’ni ularni o‘qishga, ta’lim olishga qiziqtirishi va ishtiyoq uyg‘otishi bilan bir qatorda ularning idrok etish, fikrlash qobiliyatlarini, dunyoqarashini kengaytirish kabi sifatlarini rivojlantirishga o‘z kasbiy faoliyatini to‘liq safarbar qilishi kerak. Bunda ular o‘z o‘quvchilarining ruhiy holati va imkoniyatlari, layoqati, yetukligi (yoshi nuqtayi nazaridan), ma’naviy ehtiyoji, yashash muhiti (oiladagi turmush tarzi va ular yashaydigan jamoa — mahalladagi muhit umumsog‘ligi) kabi omillarni e’tiborga olishi lozim bo‘lib, pedagoglar psixologik bilimlarga ham ega bo‘lishi kerak.

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi o‘z kasbiy sohalarida quyidagi xislatlarga ega bo‘lishi kerak bo‘ladi:

- o‘z o‘quvchilarini sevish va ular bilan ishlashga qiziqish;
- pedagogik faoliyatni sevish va bu faoliyatni o‘zining hayotiy ehtiyojiga aylantirish;
- ruhiy va pedagogik jihatdan ham ziyrak, kuzatuvchan, sinchkov bo‘lish;
- pedagogik taktik va tasavvurga hamda tashkilotchilik qobiliyatiga ega bo‘lish;
- adolatlilik, dilkashlik, talabchanlik va qat’iyatlilikni uyg‘un holda olib bora olishlik;
- maqsadga intilishda to‘g‘ri yo‘lni tanlay olishlik;
- vazminlik, dilkashlik, o‘zini idora qilishlik, shuningdek, kasbiy faoliyatga layoqatning yuksakligi va boshqalar

Shuning bilan birga bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi yoshlardagi burchga mas’uliyat (javobgarlik hissi)ni tarbiyalash hamda vatanparvarlik sir-asrorlarini mukammal egallashi kerak bo‘ladi. Ushbu sohada olib borgan izlanishlarimiz natijalarining ko‘rsatishicha, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining ma’naviy qiyofasi shakllanishida, asosan, quyidagilarga e’tibor berish lozim:

— oila, mahalla va maktabni o‘zaro hamkorlikda faoliyat yuritishiga erishish;

— bola xatti-harakatini tahlil qila bilish va rejalashtirilgan ta’lim-tarbiya;

— bolaning erkin hamda mustaqil, keng ko‘lamli fikrlashini shakllantirishning shakl, usul va vositalarining optimal variantlarini tanlay olish. Biz bo‘lajak pedagoglar har tomonlama yetuk shaxsni tarbiyalashdek mas’uliyatli vazifani zimmamizga olar ekanmiz, bu ishga qat’iy qaror bilan yondashishimiz lozim bo‘ladi. Har bir bolani o‘z farzandimizdek ko‘rishimiz, unga mehr bilan munosabatda bo‘lishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev.Sh.M. 2026-yilning 19-yanvar kuni ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish, bu borada davlat va jamoat tashkilotlarining hamkorligini kuchaytirish masalalari bo‘yicha videoselektor yig‘ilishi nutqidan.

2. I.A.Karimov. “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” Toshkent.Ma’naviyat nashriyoti. 2008.

3. Abdulla Avloniy. “Turkiy guliston yoxud axloq”. Toshkent.

4. Mirziyoev Sh.M. Insonparvarlik, ezgulik va bunyodkorlik – milliy g‘oyamizning poydevoridir. «Tasvir» nashriyot uyi.Toshkent .2021.

5. Asadov B. Yoshlar va qadriyatlar. – Toshkent: Istiqlol, 2000.

BO‘LAJAK PEDAGOG KADRLAR KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA KOUCHING TEXNOLOGIYASI

Polvonova Gulnora Rovshan qizi
Guliston davlat pedagogika instituti
Pedagogika yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy ta’lim tizimida bo‘lajak pedagog kadrlar kasbiy kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishda kouching texnologiyasining roli tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida kouching modelining pedagogik-psixologik asoslari, uning talabalarda mustaqil fikrlash va motivatsiyani oshirishdagi o‘rni yoritib berilgan. Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda kouching usullaridan foydalanish bo‘yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kouching, bo‘lajak pedagog, kasbiy kompetensiya, motivatsiya, shaxsiy rivojlanish, pedagogik mahorat, innovatsion ta’lim, samaradorlik.

Bugungi kunda zamonaviy ta’lim tizimi pedagoglardan nafaqat nazariy bilimlarni egallashni, balki doimiy o‘zgarib turuvchi sharoitlarga moslashish, kreativ fikrlash va o‘quvchilar bilan samarali muloqot o‘rnatishni talab etadi. Shu sababli, oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak mutaxassis kadrlarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalar, xususan, kouching yondashuvi alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Bu texnologiya avvalo an’anaviy tayyor bilim berish usullaridan voz kechib, talabaning ichki imkoniyatlarini safarbar etish orqali uning kasbiy mahoratini oshirishga qaratilgan hamkorlik jarayonidir. Agar an’anaviy pedagogikada o‘qituvchi "bilim beruvchi" va "nazorat qiluvchi" rolida bo‘lsa, kouching texnologiyasida u "yo‘naltiruvchi" va "maslahachi" vazifasini bajaradi. Bu jarayonning asosiy tamoyili — "Men senga o‘rgatmayman, balki sening o‘rganishing uchun sharoit yarataman va yordam beraman" g‘oyasidadir. Bu texnologiya talabaning muayyan hayotiy yoki kasbiy maqsadlariga erishishiga yo‘naltirilgan konsultatsiya va trening usullaridan doimiy ravishda foyfalanishni nazarda tutadi.. Uning mohiyati bo‘lajak pedagogning o‘z ichidagi savollarga mustaqil javob topishiga, uning yashirin qobiliyatlarini ochishiga va amalda yuqori natijalarga erishishiga sharoit yaratishdan iborat hisoblansada ,bo‘lajak pedagoglar bilan ishlashda kouchingning eng samarali vositasi" GROW" modeli hisoblanadi.

Kouching — bu insonning o‘zida mavjud bo‘lgan eng yaxshi malaka va ko‘nikmalardan foydalanishiga yordam berish jarayonidir. Kouch mijozning o‘zi ishlab chiqqan va unga xos bo‘lgan qobiliyatlarni yuzaga chiqarishiga ko‘maklashadi. Bo‘lajak pedagog kadrlarni tayyorlashda kouching texnologiyasini qo‘llash — bu shunchaki o‘qitish usuli emas, balki talabani o‘z kasbining ustasiga aylantirish strategiyasidir. Bu texnologiya yosh mutaxassislarda tahliliy fikrlash, hissiy barqarorlik va kreativ yondashuv kabi muhim kompetensiyalarni shakllantirib, ularni zamonaviy ta’limning talablariga to‘laqonli tayyorlaydi.

Pedagogik kouching — bu o‘qituvchi va talaba yoki bo‘lajak pedagog o‘rtasidagi hamkorlik jarayoni bo‘lib, u bo‘lajak mutaxassisning kasbiy va shaxsiy imkoniyatlarini maksimal darajada oshirishga qaratilgan.Bo‘lajak pedagogda mustaqil qaror qabul qilish, kreativ fikrlash va mas’uliyatni his qilish ko‘nikmasini shakllantirish kabi muhim tushunchalarning ahamiyatini ko‘rsatib beradi. Bu texnologiyani qo‘llashdan maqsad shunchaki o‘rgatish emas, balki insonning ichki salohiyatini ochish orqali uning o‘z maqsadlariga samaraliroq erishishini ta’minlaydigan hamkorlik jarayonidir. Zamonaviy ta’lim tizimi pedagoglardan nafaqat nazariy bilimlarni egallashni, balki doimiy o‘zgarib turuvchi sharoitlarga moslashish, kreativ fikrlash va o‘quvchilar bilan samarali muloqot o‘rnatishni talab etadi. Shu sababli, oliy pedagogik ta’lim jarayonida bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalar, xususan, kouching yondashuvi alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Bo‘lajak pedagog kadrlar kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda kouching texnologiyasi bu -hozirda ta’lim tizimidagi eng samarali innovatsion yondashuvlardan biri hisoblanadi. An’anaviy o‘qitish usullaridan farqli o‘laroq, kouching talabani tayyor qoliplarga solmaydi, balki uning ichki salohiyatini ochishga xizmat qiladi va insonning o‘z oldiga qo‘ygan muayyan maqsadlariga erishishiga yordam beradigan maxsus jarayon bo‘lib, u bo‘lajak pedagogning professional va shaxsiy rivojlanishida katalizator vazifasini o‘taydi. Kouching texnologiyasi bo‘lajak pedagoglarda quyidagi muhim kompetensiyalarni rivojlantiradi:Refleksiv kompetensiya: Talaba o‘zining kuchli va kuchsiz tomonlarini xolis baholashni o‘rganadi. Bu esa dars o‘tish jarayonidagi xatolarni tahlil qilish va ularni bartaraf etishga yordam beradi.Kommunikativ kompetensiya: Kouching jarayonida qo‘llaniladigan "ochiq savollar" bera olish mahorati bo‘lajak o‘qituvchining o‘quvchilar bilan muloqotini yangi bosqichga olib chiqadi. U o‘quvchilarga tayyor javobni aytish o‘rniga, ularni fikrlashga chorlovchi savollar berishni o‘rganadi.Shundagina u o‘z maqsadlari yo‘lida to‘g‘ri usullarni tanlaydi va amalda yaxshi natijaga erishadi.

Kreativlik va moslashuvchanlik: Kouching talabalarni odatiy qolipli fikrlashdan xalos etadi, dars jarayonidagi kutilmagan pedagogik vaziyatlarda noodatiy va samarali yechimlar topishga o‘rgatadi.Bu avvalo darsning mazmunini yanada boyitadi hamda birgina o‘qituvchi emas guruh talabalari ham o‘zlarini darsda qulay tutishadi.

Pedagogik oliygohlarda kouching elementlarini joriy etish talabalarning darsga bo‘lgan qiziqishini va kasbiy mas’uliyatini oshiradi. Ayniqsa, malakaviy amaliyot davrida mentor-kouchlar yordamida o‘tkazilgan individual suhbatlar bo‘lajak pedagogning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlaydi ya’ni kouching texnologiyasi bo‘lajak pedagog kadrlarni shunchaki axborot yetkazuvchi mutaxassis emas, balki o‘quvchi shaxsini rivojlantira oladigan, zamonaviy fikrlovchi va o‘z ustida tinimsiz ishlovchi professional sifatida shakllantiruvchi muhim omil hisoblanadi. Pedagogik jarayonda kouch rolida chiquvchi mentor yoki o‘qituvchi quyidagi yuqori malakali ko‘nikmalarga ega bo‘lishi shart:Analitik qobiliyat: Tadqiqot o‘tkazish, tahlil va sintez qilish, induktsiya va deduktsiyadan foydalangan holda vaziyat modelini qurish hamda ishlarning real holatini ko‘ra olish.Emotsional intellekt: O‘z hissiyotlarini boshqarish, talabaning hissiy holatini tushunish va uni tartibga solish qobiliyati.

Kouching- inglizcha” coaching “so‘zidan olingan bo‘lib — "o‘rgatmoq, ilhomlantirmoq ma’nolarni anglatadi. Kouching — bu insonning muloqot samaradorligini oshirish orqali uning ichki salohiyatini oshkor qilishdir. Timoti Galvey o‘z fikrlarida "Kouchingni o‘rgatish emas, balki o‘rganishga yordam beradi" - deb hisoblagan. "Kouching — jamoani nazorat qiluvchi xatti-harakatlarning muqobili bo‘lgan boshqaruv xatti-harakati hisoblanadi" deb ta’riflaydi Jon Uitmor.Kouching — bu konsalting va o‘qitish usuli; u klassik konsalting va treningdan farq qiladi, chunki Kaucher maslahat va qattiq tavsiyalar bermaydi, balki mijoz bilan birgalikda yechimlarni qidiradi. Koucherlik motivatsiya yo‘nalishi bo‘yicha Kouchingilikdan farq qiladi. Murabbiy bilan ishlash hayotda va ishda ma’lum bir maqsadga, yangi, ijobiy shakllantirilgan natijalarga erishishni o‘z ichiga oladi.Kaucherlik — muvaffaqiyat ilmi bo‘lsa-da,inson eng yaxshi o‘rganuvchidir. Kaucher — boshqalar hayotining barcha sohalarida, jumladan, professional faoliyatda muvaffaqiyatga erishishga yordam beradigan shaxshdir.Kouching — bu butun ta’lim tizimida, barcha sohalarda o‘zaro hamkorlik samaradorligini oshirish vositasidir: o‘qituvchi-talaba, o‘qituvchi-ma’muriyat, o‘qituvchi-o‘qituvchi. Poydevor — ishonch. Rag‘batlantiruvchi omillar esa hurmat, har kimning ahamiyati, o‘sish va rivojlanish kabilarni o‘z ichiga oladi.

Bugungi kundagi 90 foiz kouchinglar bu pedagoglar qatlamini tashkil qiladi. Shu sababdan kouchingni rivojlantirishda pedagoglar imiji, kompetentligi darajalariga alohida urg‘u berishni muhim deb bildim."Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ta’lim tizimida pedagogning roli nafaqat bilim beruvchi, balki mahoratli kouch sifatida ham namoyon bo‘lmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, pedagogik mahoratni faqatgina texnik bilimlar bilan cheklab bo‘lmaydi; unda insonshunoslik fanlari va muloqot madaniyati ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bo‘lg‘usi mutaxassislarni tayyorlashda ularning shaxsiy imiji va psixologik kompetentligini rivojlantirish – ta’lim sifatini yangi bosqichga olib chiqishning asosiy omilidir."

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Myers, D. G. Psychology. Hope College. Holland, Michigan, 2010. – R. 553-593.

2. Merilin Atkinson. Jizn v potoke: Kouching = Art & Science of Coaching Flow The Core of Coaching. — M.: Alpina Pablisher, 2013. — 330 s. (Transformatsionniy kouching: Nauka i iskusstvo).

3.Djon Uitmor. Vnutrennyaya sila lidera. Kouching kak metod upravleniya personalom = Coaching for Performance: Growing Human Potential and Purpose. — M.: «Alpina Pablisher», 2012. — 312 s.

4.Stanislav Shekshnya. Kak effektivno upravlyat svobodnimi lyudmi: Kouching. — M.: Alpina Pablisher, 2011. — S. 208.

5.Besser-Zigmund K., Zigmund X. Samokouching: Kultura lichnosti menedjerov i rukovoditeley = Coach Yourself: Personlichkeitskultur fur Fuhrungskrafte. — SPb.: Izdatelstvo Vernera Regena, 2010. — S. 176.

6.Lavrova O. V. Lyubov v epoxu postmoderna: Ad hoc kouching o lyudyax "Do vostrebovaniya". — M.: «Delo i servis», 2010. — S. 448.

7.Treysi, Brayan. Texnologiya dostijeniya: Turbokouching po Brayanu Treysi =- TurboCoach: A Powerful System for Achieving Breakthrough Career Success. — M.: Alpina Pablisher, 2009. — S. 224.

8.Dauni, Maylz. Effektivniy kouching: Uroki koucha kouchey = Effective Coaching Lessons from the Coaches’ Coach. — M.: Dobraya Kniga, 2008. — S. 288.

9.S.N.Jo‘rayeva,M.A.Narbasheva.Shaxs psixologiyasi va kouching.T:"-EVRIKA NASHRIYOT UYI"2024 - 132-138-155-157betlar.

YOSHLARNING IJTIMOIY-SIYOSIY FAOLLIGINI SHAKLLANTIRISH: MA’NAVIY VA RAQAMLI O‘LCHAM

Qosimov O‘tkirjon Raufjonovich
Qo‘qon davlat universiteti talabasi
Ilmiy rahbar: Baxromjon Baxriddinov

Annotatsiya. Maqolada yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligi raqamli texnologiyalar kontekstida ko‘rib chiqiladi. Ijtimoiy tarmoqlar va axborot-kommunikatsiya vositalarining yoshlar qadriyatlari, tafakkuri va fuqarolik ongiga ta’siri aksiologik, ontologik hamda epistemologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. O‘zbekistondagi ta’lim islohotlari va «Yangi O‘zbekiston» strategiyasi doirasida milliy qadriyatlar bilan raqamli savodxonlikni uyg‘unlashtirishning yo‘llari ko‘rsatiladi. Maqola shu’baning asosiy yo‘nalishiga — kadrlar salohiyatini yuksaltirishning ma’naviy-axloqiy jihatlariga — bevosita aloqador.

Kalit so‘zlar: yoshlar ijtimoiy-siyosiy faolligi, raqamli transformatsiya, ma’naviy-axloqiy tarbiya, kadrlar salohiyati, aksiologiya, ijtimoiy tarmoqlar, jamiyat barqarorligi, milliy g‘oya.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar nafaqat iqtisod va siyosat sohasini, balki yoshlarning dunyoqarashini, qadriyatlarini va ijtimoiy xulq-atvorini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda bir kunda millionlab axborot parchalari tarqaladi; yoshlar esa bu oqimda ba’zan yo‘nalishini yo‘qotib qo‘yishi mumkin. Bunday sharoitda kadrlar tayyorlash masalasi yangi ma’no kasb etadi: faqat bilimli emas, balki ma’nan yetuk, tanqidiy fikrlovchi yoshlarni tarbiyalash davlatning ustuvor vazifasiga aylanmoqda.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda yoshlarga oid davlat siyosati sezilarli darajada yangilandi. Mamlakat rahbariyati yoshlarni vatanparvar, mas’uliyatli va zamonaviy fuqarolar sifatida yetishtirish vazifasini ustuvor sifatida belgiladi. Bu vazifani hal etishda falsafiy tahlil — aksiologiya, ontologiya va epistemologiya — amaliy vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Ushbu maqolada yoshlarning raqamli muhitdagi ijtimoiy-siyosiy faolligini ushbu uch falsafiy yo‘nalish orqali ko‘rib chiqaladi.

Kadrlar tayyorlash ko‘pincha malaka va texnik ko‘nikmalar bilan tenglashtiriladi. Biroq insoniyat falsafasi qadimdan shundan ogoh qilgan: yaxshi jamiyat qurishda bilimdan ko‘ra fazilat muhimroq. Aristotel ham, Kant ham shaxsning axloqiy mas’uliyatini ijtimoiy hayotning asosiga qo‘ygan. Bu tamoyil bugun ham dolzarbligigini yo‘qotgani yo‘q — uni faqat yangi sharoitga tatbiq etish zarur.

O‘zbek falsafiy merosida bu masala o‘ziga xos ifodalanagan. Forobiy o‘zining «Fozil odamlar shahri» asarida jamiyatni boshqaruvchi shaxs, avvalo, axloqan yetuk bo‘lishi kerakligini alohida ta’kidlagan: uni rahbar qiladigan narsa bilimi emas, xarakteridir. Navoiy esa komillikni ilm bilan birga insoniylik, adolat va ezgulik bilan uyg‘un holda tushungan. Bu merosni bugungi raqamli davr bilan bog‘lab o‘qitish — zamonaviy pedagogikaning eng muhim vazifalaridan biri.

Muammo shundan iboratki, raqamli muhit an’anaviy qadriyatlarni zaiflashtiruvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. UNESCO tadqiqotlariga ko‘ra, 16-24 yoshlilarning katta qismi siyosiy yangiliklar haqida birinchi navbatda ijtimoiy tarmoqlardan xabardor bo‘ladi. Bu o‘z-o‘zicha yomon emas, lekin ushbu tarmoqlar yolg‘on ma’lumot, manipulyatsiya va guruhiy bosim uchun

ham qulay maydon hisoblanadi. Bunday vaziyatda maktab va oliy ta’lim muassasalari o‘quvchilarni nafaqat fanlar bo‘yicha, balki axborot muhitida mustaqil fikrlash bo‘yicha ham tayyorlashi shart.

O‘zbekistonda bu yo‘nalishda aniq qadamlar qo‘yilmoqda. Ta’lim tizimiga kiritilgan islohotlar ma’naviy-axloqiy tarbiyani o‘quv jarayonining ajralmas qismiga aylantirdi. «Milliy g‘oya va huquq» fani talabalarni ijtimoiy pozitsiya bilan qurollantirishga yo‘naltirilgan bo‘lsa, yoshlar siyosatiga oid qarorlar fuqarolik faolligini oshirishni davlat miqyosidagi muhim yo‘nalish sifatida mustahkamladi.

Shunday qilib, ma’naviy-axloqiy tarbiya uch asosiy yo‘nalishda ishlashi kerak: yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida shakllantirish; raqamli muhitda mustaqil fikr yuritishga o‘rgatish; ularni siyosiy va ijtimoiy masalalarda mas’uliyatli ishtirokchilarga aylantirish. Bu uch yo‘nalish bir-birini to‘ldiradi va birgalikda zamonaviy kadrlar tarbiyasining poydevorini tashkil etadi.

Yoshlarning raqamli dunyodagi o‘rnini tushunish uchun sotsiologik ma’lumotlarning o‘zi yetarli emas - bu masala chuqurroq, falsafiy o‘ylanishni talab etadi.

Ontologiya jihatidan qarasak, bugungi yoshlar ikki haqiqatda - real va virtual muhitda - bir vaqtning o‘zida yashaydi. Virtual maydon ularga keng imkoniyatlar taqdim etsa-da, ayni paytda o‘z-o‘zini anglashga, shaxsiy identlikka tahdid ham soladi. Kimligini bilmagan odam qanday mas’uliyatli fuqaroga aylanishi mumkin?

Epistemologik jihatdan vaziyat yanada murakkab. Raqamli axborot oqimi cheksiz, ammo uning sifati ko‘pincha tekshirilmagan. «Filter bubble» hodisasi - algoritmlar foydalanuvchiga faqat o‘zi qiziqadigan narsalarni ko‘rsatib, dunyoqarashini toraytirishi - haqiqiy xavf tug‘diradi. Inson o‘zi sezmagan holda bir tomonlama, hatto ekstremistik fikrlashga siljib ketishi mumkin. Habermasning «kommunikativ aql» nazariyasi bu muammoga qisman yechim taklif etadi: haqiqat muloqotda, turli qarashlarning to‘qnashuvida tug‘iladi. Demak, raqamli platformalarda ham ochiq va adolatli suhbat madaniyatini shakllantirish zarur.

Siyosiy ishtirokning o‘zi ham o‘zgarib bormoqda. Onlayn petitsiyalar, hashtag-harakatlar, raqamli saylov kampaniyalari yoshlar uchun yangi siyosiy kanallar ochib berdi. Ammo tadqiqotchilar bu hodisani «slaktivizm» - ya’ni yuzaki faollik - deb ham ataydi: ekranda bir tugma bosish o‘zini fuqarolik burchini bajardim deb his qildirishi mumkin, vaholanki haqiqiy tizimli o‘zgarishlar uzoq va izchil harakatni talab etadi.

O‘zbekiston kontekstida: mamlakatda internet foydalanuvchilari soni yildan-yilga o‘smoqda, ularning aksariyati yoshlardan iborat. «Yoshlar portali», «Yuksalish» platformalari, mahalliy hokimliklar bilan raqamli aloqa - bularning barchasi yoshlarni fuqarolik jarayonlariga jalb etishda ijobiy tajriba to‘plamoqda. Lekin bu tajribani barqaror natijalarga aylantirish uchun tizimli yondashuv zarur.

Raqamli texnologiyalar yoshlar faolligini ham kengaytirishi, ham zaiflashtirishi mumkin - bu ikki tomonlama haqiqat. Uni inkor etib bo‘lmaydi, lekin ko‘r-ko‘rona qabul qilish ham xato. Muhimi - bu jarayonni ongli boshqarish: yoshlarni raqamli muhitda o‘z milliy qadriyatlari va tanqidiy tafakkuri asosida mustaqil harakat qila oladigan shaxslar sifatida tarbiyalash.

Falsafiy yondashuv - aksiologik, ontologik, epistemologik tahlil - bu ishda nafaqat nazariy bezak, balki amaliy vositadir. U yoshlarni shaxsiyatidan ajratib qo‘ymoqchi bo‘lgan raqamli bosimga qarshi intellektual va ma’naviy immunitet shakllantiradi.

O‘zbekistonda «Yangi O‘zbekiston» doirasida yoshlar siyosati milliy qadriyatlar, raqamli kompetentlik va fuqarolik faolligini birlashtirgan yaxlit tizim sifatida qurilishi lozim. Bu uchlik bir-birini to‘ldiradi: qadriyatsiz kompetentlik quruq texnikaga, faoliksiz qadriyat hayotdan uzilgan nazariyaga aylanib qoladi.

Ta’lim muassasalari, xususan «Milliy g‘oya va huquq» kabi fanlar, faqat bilim uzatish nuqtasi bo‘lmay, yoshlarning fuqarolik ongi shakllanadigan haqiqiy maydonga aylanishi kerak. Buning uchun o‘qituvchi kadrlarni, o‘quv dasturlarini va raqamli muhit bilan ishlash usullarini yangilab borish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. - Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni «O‘zbekiston Respublikasini 2022-2026-yillarda rivojlantirishning yangi strategiyasi to‘g‘risida». - Toshkent, 2022.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 11-martdagi PF-6198-son Farmoni «Yoshlarga oid davlat siyosatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida». - Toshkent, 2021.
4. Forobiy A.N. Fozil odamlar shahri / Tarjimon va so‘zboshi muallifi B.To‘xliyev. - Toshkent: Yangi asr avlodi.
5. Yo‘ldoshev J.G‘. Yoshlar ma’naviyati va milliy g‘oya: falsafiy-aksiologik tahlil. - Toshkent: Fan va texnologiya.
6. Xolmatov I., Rahimov S. Raqamli demokratiya va yoshlar fuqarolik faolligi: O‘zbekiston tajribasi // Jamiyat va boshqaruv. - 2023.

INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK TARIX FANI O‘QITUVCHILARINING KASBIY-AXLOQIY POZITSIYASINI SHAKLLANTIRISH MODELI

Qabulov Sahob Abduqahharovich
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya Pedagogikasi milliy instituti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo‘lajak tarix fani o‘qituvchining kasbiy-axloqiy pozitsiyasi shakllantirish modeli, pedagogik jarayondagi tutgan o‘rni, malakali kadr tayyorlashdagi muhimligi bayon etilgan. Integrativ yondashuv orqali tarix fanining boshqa fanlar bilan aloqadorligini ta’minlash, nazariyani amaliyot bilan uyg‘unlashtirish, kasbiy-axloqiy pozitsiyani shakllantirishda muhim vosita sifatida ko‘rib chiqiladi. Bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarini tayyorlashda insoniylik, odamiylik, kasbga bo‘lgan sadoqat, burch va daxldorlik kabi kasbiy-axloqiy ko‘nikmalari, ijodiy yondashuvi va muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyatlari rivojlanishi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: integrativ yondashuv, kasbiy-axloqiy pozitsiya, bo‘lajak tarix fani o‘qituchisi, fanlararo bog‘lanish, amaliy ko‘nikma, pedagogik-psixologik jihat.

“Ta’lim sifatini oshirish hamda ustoz va murabbiylarning
mehnat va yashash sharoitini yaxshilash
islohotlarimizning eng ustuvor yo‘nalishi bo‘lib
qoladi. Zero, Yangi O‘zbekistonda eng muhim soha – ta’lim,
eng hurmatli insonlar – o‘qituvchi va murabbiylardir!”[1]

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan globallashuv sharoitida nafaqat O‘zbekiston balki dunyo ta’lim tizimi oldiga qo‘yilayotgan asosiy vazifalardan biri — har tomonlama yetuk, mustaqil fikrlovchi, yuksak ma’naviyatli, fidokor shaxsni tarbiyalashdir. Albatta, bu vazifani amalga oshirishni o‘qituvchisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Bevosita raqobatbardosh, yuqori malakali hamda madaniy saviyasi yuksak mutaxassislarni tayyorlash bilan maqsadga erishiladi. Zamonaviy mehnat bozori mutaxassisdan nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarni, balki madaniyatli muloqot olib borish, jamoada ishlash, ijtimoiy mas’uliyatni anglash hamda axloqiy me’yorlarga amal qilishni ham talab etmoqda. O‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “1-oktyabr — O‘qituvchi va murabbiylar kuni” munosabati bilan soha vakillariga yo‘llagan tabrigi. 30.09.2025

shaxs shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi muhim ijtimoiy shaxsdir. Shu sababli uning kasbiy-axloqiy pozitsiyasi yuqori darajada shakllangan bo‘lishi zarur.

Kasbiy-axloqiy pozitsiya — bu o‘qituvchining kasbiy faoliyatda amal qiladigan axloqiy qadriyatlari, prinsiplari, e’tiqodlari va xulq-atvor me’yorlarining majmuasidir. Ushbu maqolada o‘qituvchilarning kasbiy-axloqiy pozitsiyasini shakllantirishning pedagogik va psixologik asoslari tahlil qilinadi[1].

Nafaqat tarix fani fani o‘qituvchisi balki barcha sohalarning bo‘lajak mutaxassislarda kasbiy-madaniy munosabatlarni rivojlantirish jarayonini takomillashtirish uchun o‘quv fanlari mazmunini integratsiyalash orqali kasbiy va madaniy bilimlarni uyg‘unlashtirish, munozara, keys stadi, loyiha va rolli o‘yinlar kabi interfaol ta’lim metodlaridan keng foydalanish bugunning asosiy talabidir. Kasbiy vaziyatlarni modellashtirish orqali real muammolarni hal etish ko‘nikmalarini shakllantirish, talabalarning mustaqil va ijodiy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash hamda milliy qadriyatlar va madaniy me’rosni ta’lim jarayoniga tizimli ravishda singdirish maqsadga muvofiq, albatta. Bo‘lajak mutaxassislarda kasbiy-madaniy munosabatlarni rivojlantirish masalasi kasbiy ta’lim pedagogikasining dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, mazkur jarayonni samarali tashkil etishda integrativ yondashuv muhim metodologik asos sifatida namoyon bo‘ladi, chunki u ta’lim jarayonini yaxlit tizim sifatida tashkil etish, fanlararo bog‘liqlikni kuchaytirish hamda talabaning shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishini ta’minlashda asos bo‘ladi[2].

O‘qituvchilarning kasbiy-axloqiy pozitsiyasini shakllantirish — bu nafaqat bilim berish, balki shaxsiy namuna, qadriyatlar va ichki e’tiqodlar orqali amalga oshadigan murakkab jarayondir. Bu jarayon pedagogik va psixologik omillarning uyg‘unligiga asoslanadi.Integrativ yondashuv asosida bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining kasbiy-axloqiy pozitsiyasini shakllantirish — bu pedagogika, psixologiya, tarixshunoslik va ijtimoiy fanlar kesishgan nuqtada amalga oshiriladigan og‘ir, tizimli bo‘lishi lozim bo‘lgan zanjirli mehnatdir[3]. Quyida ushbu jarayonning asosiy pedagogik-psixologik jihatlari yoritiladi.

Pedagogik jihatlar bu:

- O‘qituvchini tayyorlash jarayonida axloqiy qadriyatlar (halollik, adolat, mas’uliyat, hurmat) alohida o‘rin tutadi.
- Pedagogik dasturlar faqat nazariy bilim emas, balki axloqiy vaziyatlarni tahlil qilishni ham o‘z ichiga olishi kerak.
- Ta’lim muassasasidagi ijobiy ijtimoiy-psixologik muhit o‘qituvchining axloqiy pozitsiyasini mustahkamlaydi.
- Rahbariyat va ustozlarning shaxsiy namunasi muhim rol o‘ynaydi.
- O‘qituvchi o‘z faoliyatini tahlil qilib borishi (refleksiya) orqali kasbiy va axloqiy o‘sishga erishadi.
- Seminar, trening va metodik mashg‘ulotlar orqali o‘z ustida ishlash rag‘batlantiriladi.
- Pedagogik etika me’yorlari (o‘quvchiga hurmat, adolatli baholash, diskriminatsiyadan holi bo‘lish) tizimli o‘rgatilishi zarur.

Psixologik jihatlar bu:

- O‘qituvchining ichki motivlari (kasbga muhabbat, bolalarga mehr) uning axloqiy pozitsiyasini belgilaydi.
- Ichki motivatsiya tashqi nazoratdan ko‘ra barqarorroq ta’sir ko‘rsatadi.
- O‘quvchilarning his-tuyg‘ularini tushunish (empatiya) o‘qituvchining axloqiy qarorlarida muhim omil.
- Samarali muloqot o‘qituvchi-ob’ekt munosabatini ijobiy shakllantiradi.
- O‘qituvchi o‘zini “tarbiyachi”, “namuna” sifatida anglab yetganda, uning kasbiy-axloqiy pozitsiyasi mustahkamlanadi.
- Ijobiy “Men-konsepsiya” kasbiy ishonchni oshiradi.

---

[1] M.Axmedova, “Pedagogik kompetentlik”, O‘quv qo‘llanma. Toshkent 2018.

[2] B.N.Saidova. “Bo‘lajak mutaxassislarda integrativ yondashuv asosida kasbiy-madaniy munosabatlarini rivojlantirish jarayonini takomillashtirish”, maqola. Maktabgacha va maktab ta’limi ilmiy jurnali, 12-son, 2025-yil. 2820-bet

[3] Abdurazzoqova, M. “Kasbiy tayyorgarlikda zamonaviy uslublar”.–T.: 2023. O‘qituvchi.

• Stressni boshqarish ko‘nikmalari axloqiy buzilishlarning oldini oladi (masalan, asabiylashish, adolatsizlik).

• Emotsional intellekt bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi.

Mutaxassisning kasbiy faoliyati yaxlit xususiyatga ega bo‘lib, unda kasbning barcha jihatlari (ish joyi, faoliyat mavzusi, hal qilinishi kerak bo‘lgan vazifalar, texnika, texnologiya, boshqaruv, moliya va boshqalar) amalga oshiriladi. Ta’lim texnologiyalarini joriy etishning dolzarbligi pedagogikada ishlab chiqilgan va amaliyotda qo‘llanilayotgan turli texnologiyalar o‘zining barcha ahamiyati bilan butun ta’lim jarayonini emas, balki uning alohida tomonlarini qamrab olishi bilan ham bog‘liq. Zero, modulli o‘qitish texnologiyasini tahlil qiladigan bo‘lsak, u fanning strukturasini o‘zgartirishni (modullarga bo‘lishni) o‘z ichiga oladi. O‘qitish usullari, vositalari va shakllari, bu texnologiyada ular hech qanday yangiliksiz faqat modulga bog‘langan. Ta’lim texnologiyalari o‘qitishning yangi vositalari va usullarini joriy etishni nazarda tutadi, ammo o‘qitishning maqsad va mazmuni o‘zgarishsiz qolmoqda. Shu bilan birga, har qanday fan bo‘yicha o‘qitish usullarini ishlab chiqishda, o‘quv jarayonining barcha elementlari (maqsadlari, mazmuni, usullari, vositalari va shakllari) loyihalashtirilganda, bizning fikrimizcha, turli xil texnologiyalarning qo‘llash sharoitini ta’minlash kerak.

O‘qituvchining kasbiy-axloqiy pozitsiyasi bu pedagogik bilimlar, shaxsiy qadriyatlar va psixologik barqarorlikning uyg‘unlashgan natijasidir. Uni shakllantirish uchun:

• tizimli pedagogik tayyorgarlik,

• ijobiy muhit,

• refleksiya va o‘z-o‘zini rivojlantirish,

• hamda psixologik qo‘llab-quvvatlash zarur.

Integrativ yondashuv — bu turli fanlar va metodlarning o‘zaro uyg‘unlashuvi orqali yaxlit bilim va kompetensiyalarni shakllantirishdir. Tarix o‘qituvchisini tayyorlashda tarixiy bilim + pedagogik mahorat, psixologik tushuncha + axloqiy qadriyatlar, nazariya + amaliyot uyg‘unligi bo‘lishi zarur. Natijada o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi va ijtimoiy yetakchi sifatida shakllanadi. Kasbiy-axloqiy pozitsiya — bu o‘qituvchining kasbga munosabati, axloqiy qadriyatlarga sodiqligi, pedagogik faoliyatdagi mas’uliyati, o‘quvchilarga nisbatan insonparvar yondashuvi demakdir. Bo‘lajak tarix fani o‘qituvchisi uchun bu ayniqsa muhim, chunki u: tarixiy haqiqatni xolis yoritishi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirishi, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishi kerak. Albatta shu nuqtai nazardan o‘qituvchi Ta’lim mazmunini integratsiyalashtirishi (mashg‘ulotlarda falsafa, etika, madaniyatshunoslik elementlarini qo‘shishi, tarixiy voqealarni axloqiy tahlil qilish (masalan: adolat, javobgarlik, inson huquqlari)), Faol o‘qitish metodlari (masalan: muammoli ta’lim, case-study (tarixiy vaziyatlarni tahlil qilish), munozara va debatlar) ni qo‘llashni mukammal egallashi lozim. Bu metodlar o‘qituvchining mustaqil fikrlash va axloqiy qaror qabul qilish ko‘nikmasini rivojlantiradi. Eng asosiysi bo‘lajak o‘qituvchi refleksiya va o‘z-o‘zini baholash (pedagogik kundalik yuritish, amaliyotdan keyingi tahlil, “men qanday o‘qituvchiman?” savoliga javob izlashi) ni xolisona bilishi lozim[1].

Hattoki, mahalliy olimlar ham tadqiqotlarida bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy-madaniy munosabatlarini rivojlantirish masalasi muhim o‘rin egallashini alohida ta’kidlaydilar. Jumladan, buyuk ma’rifatparvar jadidchi Abdulla Avloniy ta’lim va tarbiyaning uzviyligini ta’kidlab, kasbiy faoliyatda madaniy va axloqiy mezonlarning ustuvor ahamiyatini asoslab bergan. Shuningdek, O‘zbekistonlik pedagog olimlar kompetensiyaviy va integrativ yondashuvlar asosida mutaxassis tayyorlash jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish zarurligini ilmiy jihatdan asoslab kelmoqdalar. Tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, integrativ yondashuv bo‘lajak mutaxassislarda kasbiy bilimlar bilan bir qatorda madaniy muloqot, kasbiy etika va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. Shu bois, mazkur yo‘nalishdagi ilmiy qarashlar tadqiqot mavzusining nazariy asosini tashkil etadi[2].

[1] Azizxodjayeva N. “Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar”. – T.: «O‘qituvchi», 2008.

[2] E.Migranova, Sh.Pozilova “Kasbiy pedagogik faoliyatga kirish” O‘quv qo‘llanma. T.: «Aloqachi», 2017 y.

Oliy ta’lim tizimida bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlash jarayonida ushbu talablarni hisobga olgan holda kasbiymadaniy munosabatlarni rivojlantirish muhim pedagogik vazifa sifatida namoyon bo‘lmoqda. Chunki kasbiy faoliyat jarayonida yuzaga keladigan ijtimoiy va kasbiy munosabatlarning samaradorligi mutaxassisning shaxsiy madaniyati, axloqiy qarashlari hamda muloqot kompetensiyasiga bevosita bog‘liqdir. Shu jihatdan, ta’lim jarayonida integrativ yondashuvni joriy etish bo‘lajak mutaxassislarda kasbiymadaniy munosabatlarni shakllantirish va rivojlantirishning samarali pedagogik vositasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois bo‘lajak mutaxassislarda kasbiymadaniy munosabatlarni rivojlantirish masalasi pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonni samarali tashkil etishda integrativ yondashuv muhim ahamiyatga ega. Integrativ yondashuv ta’lim jarayonini yaxlit tizim sifatida tashkil etish, fanlararo bog‘liqlikni kuchaytirish hamda talabaning shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bois bo‘lajak mutaxassislarda kasbiy-axloqiy munosabatlarni rivojlantirish masalasi pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonni samarali tashkil etishda integrativ yondashuv muhim ahamiyatga ega. Integrativ yondashuv ta’lim jarayonini yaxlit tizim sifatida tashkil etish, fanlararo bog‘liq likni kuchaytirish hamda talabaning shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi[1].

Xulosa qilib aytganda, o‘qituvchining kasbiy-axloqiy pozitsiyasi ta’lim jarayonining samaradorligini belgilovchi muhim omillardan biridir. O‘qituvchi o‘z faoliyatida axloqiy qadriyatlarga amal qilgan holda yosh avlodni bilimli, ma’naviy yetuk va komil inson qilib tarbiyalashga xizmat qiladi. Integrativ yondashuv bu albatta, bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy-axloqiy pozitsiyasini shakllantirishda eng samarali yo‘llardan biridir. U nafaqat bilim, balki qadriyat, tafakkur va shaxsiy fazilatlarni ham uyg‘un rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada jamiyatga yetuk, ongli va mas’uliyatli pedagoglar yetishib chiqadi. Bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining shaxsi rivojlanishining kasbiy, intellektual va axloqiy darajasiga nisbatan jamiyat talablarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini talabalarning ehtiyojlari, qiziqishlari va qobiliyatiga muvofiq tashkil etishni nazarda tutuvchi shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyalar har bir shaxsning o‘ziga xosligini anglash, talabaning shaxsiy fazilatlarini rivojlantirish va o‘z-o‘zini rivojlantirishga yo‘naltirishga xizmat qiladi. Bo‘lajak mutaxassislarda kasbiy-madaniy munosabatlarni integrativ yondashuv asosida rivojlantirish yuqori samaradorlikgarovidir. Ushbu yondashuv ta’lim jarayonining yaxlitligini ta’minlab, talabalarda kasbiy bilimlar bilan bir qatorda madaniy, axloqiy va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantiradi. Natijada zamonaviy jamiyat va mehnat bozori talablariga mos, madaniyatli va mas’uliyatli muta xassislarni tayyorlash imkoniyati kengayadi. Mazkur jarayonni takomillashtirish uchun ta’lim mazmunini integratsiyalash, innovatsion metodlardan foydalanish hamda tarbiyaviy ishlarni kuchaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “1-oktyabr — O‘qituvchi va murabbiylar kuni” munosabati bilan soha vakillariga yo‘llagan tabrigi. 30.09.2025
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-iyun “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo’yicha qo’shimcha chora-tadbirlar to’g’risida”gi PQ-3775-son qarori.
3. B.N.Saidova. “Bo‘lajak mutaxassislarda integrativ yondashuv asosida kasbiy-madaniy munosabatlarini rivojlantirish jarayonini takomillashtirish”, maqola. Maktabgacha va maktab ta’limi ilmiy jurnali, 12-son, 2025-yil. 2820-bet.
4. Samandarova, N. “Integrativ yondashuv– ta’limning yangi bosqichi”.– T.: 2023. Barkamol avlod, 172-б.
5. M.Axmedova, “Pedagogik kompetentlik”, O‘quv qo‘llanma. Toshkent 2018.
6. Abdurazzoqova, M. “Kasbiy tayyorgarlikda zamonaviy uslublar”.–T.: 2023. O‘qituvchi,

[1] Shodiyeva, N. (2021). “Kasbiy rivojlanishda integratsiyalangan yondashuv”.– T.: Ilm nuri,

7. Ochilov M. “O‘qituvchining nutq madaniyati va pedagogik nazokat”. – T.: «O‘qituvchi», 2004.

8. Azizxodjayeva N. “Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiyalar”. – T.: «O‘qituvchi», 2008.

9. E.Migranova, Sh.Pozilova “Kasbiy pedagogik faoliyatga kirish” O‘quv qo‘llanma. T.: «Aloqachi», 2017 y.

10. Muslimov N.A., Raximov Z.T., Xo‘jaev A.A., Yusupov B.E. “Ta’lim texnologiyalari”. O‘quv qo‘ lanma. Toshkent “Voris” nashriyoti – 2020. 192 b.

11. Qo‘ysinov O.A. «Kompetentli yondashuv asosida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy pedagogik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyalari» // T-2019, pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi.

12. Mamaraimova, G. “Modulli ta’lim va integratsiyalangan mashg’ulotlar”.– T.: 2023 O‘zbekiston,

13. Kamolova, Sh. O’qituvchi tayyorlashda fanlararo aloqalar.– T.: Ziyo, 2020.

Shodiyeva, N. “Kasbiy rivojlanishda integratsiyalangan yondashuv”.– T.: 2021.

МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ФИЛОСОФСКО-НРАВСТВЕННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИСТОРИИ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА

Омонова Зарнигор Туражон кизи
Научный сотрудник Наманганского педагогического института

Аннотация: В статье рассматривается проблема интеграции мультимедийных технологий в процесс подготовки будущих учителей истории как важного средства формирования философско-нравственных компетенций. Особое внимание уделяется роли мультимедийных средств в развитии кадрового потенциала системы образования: они обеспечивают подготовку педагогов нового поколения, способных соединять ценностное содержание исторического образования с инновационными методами обучения.

Ключевые слова: мультимедийные технологии, виртуальные экскурсии, цифровые архивы, мультимедиа, медиакомпетентность, инновационные методы, медиатексты.

Современная система образования требует подготовки педагогов, обладающих не только профессиональными знаниями, но и широким спектром компетенций, связанных с философско-нравственным развитием личности. В этом контексте мультимедийные технологии становятся важным инструментом формирования ценностных ориентиров и мировоззренческих установок будущих учителей истории. Президент нашей страны Шавкат Мирзиёев отмечает: «Абсолютно невозможно рассматривать такой важный и стратегический вопрос, как образование, по-старому, подходить к нему с устаревшими знаниями и системами. Если мы не создадим самую современную и передовую систему в этом отношении, мы не сможем решить ни одну из стоящих перед нами проблем» [1]. Эти слова отражают необходимость внедрения инновационных подходов в образование, где мультимедийные технологии выступают ключевым инструментом.

В.А. Кузнецов в своей статье «Использование информационных технологий в образовании» называет «информационное общество» «обучающимся обществом» [2], что подчёркивает важность постоянного обновления знаний и навыков. Использование мультимедиа позволяет соединить традиционные методы преподавания с инновационными подходами, делая процесс обучения более наглядным, интерактивным и содержательным. Виртуальные экскурсии, цифровые архивы, исторические реконструкции и мультимедийные

презентации помогают студентам глубже осмыслить философские и нравственные аспекты исторического процесса, формируя у них критическое мышление и способность к моральной оценке событий прошлого.

В этом контексте важно учитывать современные научные подходы к определению мультимедиа. Так, автор в области цифровых технологий И. В. Челышева предлагает рассматривать мультимедиа как «комплексное использование различных форм представления информации (текст, аудио, видео, графика, анимация), объединённых в единую интерактивную среду» [3].

В свою очередь, мультимедийные технологии (МТ) определяются как способ подготовки электронных документов, включающих визуальные и аудиоэффекты, а также моделирование различных ситуаций под управлением интерактивного программного обеспечения [4].

Эти подходы подчёркивают, что мультимедиа в образовательном процессе не ограничивается технической функцией, а становится средством формирования философско-нравственных компетенций будущих учителей истории. Их использование позволяет соединить ценностное содержание исторического образования с инновационными методами, обеспечивая развитие кадрового потенциала и подготовку педагогов нового поколения.

В этом контексте особое значение приобретает формирование медиакомпетентности, которая рассматривается как результат медиаобразования и показатель уровня медиакультуры. Медиакомпетентность обеспечивает способность личности понимать социокультурный, экономический и политический контекст функционирования медиа, что особенно важно для будущих учителей истории. Она позволяет не только эффективно использовать мультимедийные технологии в образовательном процессе, но и формировать у студентов философско-нравственные компетенции, необходимые для осознанного восприятия исторических событий и их моральной оценки. Она свидетельствует о способности человека быть носителем и передатчиком медиакультурных вкусов и стандартов, эффективно взаимодействовать с медиапространством, а также создавать новые элементы медиакультуры современного общества [5].

Медиакомпетентность рассматривается как интегративное качество личности, проявляющееся в готовности к выбору, использованию, критическому анализу, оценке, созданию и передаче медиатекстов в различных формах и жанрах. Это понятие многомерно: оно включает в себя знания, способы деятельности и личностные свойства, функционирует в рамках нескольких смежных научных областей и носит междисциплинарный характер [6].

В процессе подготовки будущих учителей истории мультимедийные технологии становятся важным инструментом развития медиакомпетентности, которая напрямую связана с формированием философско-нравственных компетенций. Их использование позволяет не только овладеть современными цифровыми средствами, но и воспитать способность к осмысленному и ценностному восприятию исторического материала, что обеспечивает укрепление кадрового потенциала системы образования.

При подготовке будущих учителей истории мультимедийные средства становятся не просто техническим дополнением, а средством формирования философско-нравственных компетенций. Они позволяют соединить традиционные ценности с современными методами обучения, обеспечивая развитие кадрового потенциала и воспитание педагогов, способных не только передавать знания, но и формировать мировоззрение и нравственные ориентиры учащихся. Интеграция мультимедийных технологий в процесс подготовки будущих учителей истории является важным направлением развития современного образования. Эти средства не только обеспечивают наглядность и интерактивность учебного процесса, но и способствуют формированию философско-нравственных компетенций, необходимых для осознанного восприятия исторических событий и их моральной оценки.

Мультимедийные технологии выступают не только средством визуализации и упрощения учебного материала, но и инструментом формирования философско-нравственных компетенций будущих учителей истории. Их интеграция в образовательный

процесс позволяет соединить традиционные ценности с инновационными методами обучения, обеспечивая развитие кадрового потенциала и подготовку педагогов, способных воспитывать у учащихся ценностное отношение к историческому наследию и культуре. Эти технологии позволяют соединить ценностное содержание исторического образования с инновационными методами, формируя у студентов критическое мышление, медиакомпетентность и способность к самостоятельному анализу информации. В результате будущие педагоги приобретают навыки, которые делают их носителями и передатчиками культурных и нравственных стандартов, а также активными участниками медиапространства.

Таким образом, интеграция мультимедийных технологий в подготовку будущих учителей истории рассматривается как стратегическое направление развития кадрового потенциала. Она обеспечивает формирование специалистов, способных не только передавать знания, но и воспитывать у учащихся ценностное отношение к истории, культуре и духовному наследию.

Список использованной литературы:

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тикланишдан – миллий юксалиш сари. 4 – жилд. – Тошкент. 2020. 149-бет.

2. Кузнецов В. А. Использование информационных технологий в образовании //Естественнонаучное образование: информационные технологии в высшей и средней школе. Методический ежегодник химического факультета МГУ имени МВ Ломоносова. 2019. С. 41-53.

3. Челышева И. В. Научно-образовательный центр «Медиаобразование и медиакомпетентность»: работа со школьными учителями и преподавателями вузов: учебное пособие. Таганрог: Изд-во Таганрог. гос. пед. ин-та. 2011.180с.

4. Кирмайер М. Мультимедиа: Пер. с нем. - СПБ.: BHV - Санкт-Петербург, 1994 - 192 с.

5. Фёдоров А. В. Медиаобразование: теория, история, методика. М.: Издво МООК, 2020. 250 с.

6. Фёдоров А. В. Медиаобразование: история и теория. М.: МОО «Информация для всех». 2015. 450 с.

YUQORI SINF O‘QUVCHILARIDA ESTETIK TA’LIM VA TARBIYANI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Shodiya Yoqubjonova G‘ayratovna
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Mazkur tezisda yuqori sinf o‘quvchilarida estetik tarbiya va ta’limni rivojlantirishning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Estetik tarbiyaning mazmun-mohiyati, uning shaxs kamolotidagi o‘rni, zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida estetik did va tafakkurni shakllantirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda san’at, adabiyot va madaniyatning integrativ ahamiyati asoslab beriladi.

Estetik tarbiya bu – o‘quvchilarga voqelikdagi, san’atdagi, tabiatdagi kishilarning ijtimoiy va mehnat munosabatlaridagi, turmushdagi go‘zallikni idrok qilish handa to‘g‘ri tushunishga o‘rgatish, ularning badiiy didini o‘stirish, ularda go‘zallikka muhabbat tuyg‘usini uyg‘otish va hayotga go‘zallik olib kirish qobiliyatlarini tarbiyalashdir.

Kalit so‘zlar: estetik tarbiya, estetik did, yuqori sinf o‘quvchilari, ijodiy tafakkur, pedagogik yondashuv, madaniyat, san’at, estetik ong, shaxs kamoloti.

Insoniyat go‘zallikni butun rivojlanish tarixi jarayonida egallaydi va yaratadi. Go‘zallik madaniy tarixiy tajribaning bir qismidir. Uning obyektiv mavjudligi estetik tarbiya nazariyasini, estetik tarbiyani yosh avlodga maqsadga muvofiq va muntazam ravishda berish va shu orqali uni estetik rivojlantirishni ta’minlashning faol usullarini ishlab chiqishga yo‘naltiradi. Bunda estetik tarbiya madaniyatni egallashning asosiy vositasi tarbiya va ta’lim hisoblanadi.

Bugungi globallashuv davrida shaxsning har tomonlama rivojlanishi nafaqat bilim va ko‘nikmalar bilan, balki uning estetik dunyoqarashi, go‘zallikni anglash qobiliyati bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Ayniqsa, yuqori sinf o‘quvchilari –hayotiy pozitsiyasi shakllanayotgan, mustaqil fikrlash bosqichiga kirib kelayotgan yoshlar qatlamida estetik tarbiya masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bilan bir qatorda estetik tarbiya o‘z navbatida bolalarga har tomonlama tarbiya berishning bir qismidir.

Estetik tarbiya axloqiy tarbiya bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u o‘quvchining aqlini, ichki hissiyotlarini tarbiyalab qolmay, shu bilan bir qatorda uning xayol va fantaziyasini ham rivojlantiradi. O‘quvchilarni go‘zallikka oshno qilish, ularda hayotiy muammolarni to‘g‘ri tushunish, oliyjanob his-tuyg‘ularni va intilishlarni shakllantirishga yordam beradi.

Yuqori sinf o‘quvchilarida go‘zallikni idrok qilishni tarbiyalash orqali ularda boshqa kishilarning kechinmalarini his eta bilish, kishilarning xursandchiliklariga sherik bo‘lish, qayg‘usini birga baham ko‘rish kabi xususiyatlar tarkib toptiriladi.

“Estetik tarbiya” tushunchasi bilan bir qatorda “badiiy tarbiya” tushunchasi ham mavjud bo‘lib, u o‘quvchilarni badiiy tarbiyava san’at asarlari orqali tarbilaydi.

Estetik tarbiya – bu insonning borliqni go‘zallik mezonlari asosida idrok etishi, baholashi va yaratish qobiliyatini shakllantirish jarayonidir. U nafaqat san’atni tushunish, balki kundalik hayotda ham nafislik, uyg‘unlik va mazmunni anglashni o‘z ichiga oladi.

Badiiy tarbiya shaxsda san’at asarlarining shakl va mazmunini estetik idrok etishni rivojlantirish, badiiy didni shakllantirish va san’atning ma’lum turlari bo‘yicha ijodiy faoliyatni, ijrochilik qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgandir.

Estetik tarbiyaning asosiy tushunchalaridan biri go‘zallik kategoriyasi hisoblanadi. Uning ma’nosini o‘quvchilarda tushuntirish ham mazkur tarbiyaning hayotiyligini ta’minlashga katta yordam beradi. Shu sababli go‘zallik tushunchasining mazmun-mohiyatini ochib berishga quyidagicha yondashuvlar qilishni maqsadga muvofiq deb topdik:

- go‘zallik – bu kishining qalbi go‘zalligi;
- go‘zallik – bu kishining istarasi issiqligi;
- go‘zallik – bu kishining go‘zal xulq egasi bo‘lishi;

- go‘zallik – bu bamisoli daraxt, yaprog‘i – axloq, ildizi – ichki dunyo, mevasi – yaxshi fazilat.

Estetik tarbiya shaxsning estetik madaniyatini egallashiga yo‘naltirilgan bo‘lib, turli shakl va metodlar yordamida amalga oshiriladi. Estetik tarbiyaning vositalari o‘quvchilarning go‘zallikni sevish ruhida tarbiyalash maqsadida tevarak-atrofdan tanlab olingan turmush, tabiat, san’at go‘zalligi va bolalarning badiiy faoliyatini tashkil etishga yo‘naltirilgan pedagogik jarayonda qo‘llaniluvchi omillar sanaladi.

Badiiy adabiyot estetik tarbiyada cheksiz imkoniyatlarga ega. U o‘quvchilarga hayotni chuqurroq anglashni o‘rgatadi. Olam va inson go‘zalligi, mardlik, jasorat, yuksak insoniy g‘oyalarni o‘zida aks ettirgan san’at asarlari insonlarni go‘zallikni his qilish, ularga intilib yashashga undab kelgan. Aksincha, g‘oyaviy jihatdan saviyasi past asarlar o‘quvchilar ongini sayozlashtiradi, ularni chinakam go‘zallikdan chalg‘itadi, go‘zallikni sevishga bo‘lgan intilishlarini susaytiradi, didini pasaytiradi.

Yuqori sinflardagi mazkur yosh davrida o‘quvchilarda abstrakt tafakkur rivojlanadi, ular san’at va madaniyat hodisalariga tanqidiy yondasha boshlaydilar. Bu bosqich quyidagi xususiyatlar bilan ajralib turadi:

- *mustaqil estetik baho berish qobiliyatining shakllanishi*
- *san’at asarlariga chuqurroq tahliliy yondashuv*
- *individual estetik didning rivojlanishi*
- *ijodiy o‘zini ifoda etishga ehtiyojning ortishi*

Shu bois, pedagog estetik tarbiyani tashkil etishda o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini hisobga olishi zarur. Yuqori sinf o‘quvchilarida estetik tarbiya va ta’limni rivojlantirish – bu kompleks, tizimli va uzluksiz jarayon bo‘lib, u shaxsning har tomonlama kamol topishida muhim rol o‘ynaydi. Estetik tarbiya orqali o‘quvchilarda nafaqat go‘zallikni anglash, balki uni yaratishga bo‘lgan ehtiyoj shakllanadi.

Zamonaviy ta’lim tizimida estetik tarbiyani rivojlantirish uchun innovatsion pedagogik texnologiyalar, integrativ yondashuvlar va kreativ metodlardan keng foydalanish zarur. Bu esa kelajak avlodning ma’naviy yetuk, estetik didga ega va ijodkor shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, nafosat tarbiyasi o‘quvchilarga borliqda mavjud bo‘lgan barcha narsa va hodisalardan zavq olishni o‘rgatadi. Insonda tashqi va ichki go‘zallikni shakllantiradi. Biz kelajakda yuqori sinf o‘quvchilariga ta’lim-tarbiya berar ekanmiz, ularning har tomonlama yetuk shaxs bo‘lishida nafosat tarbiyasining o‘rni beqiyos ekanligini to‘la anglamog‘imiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. To‘xtaxodjaeva M.X. Umumiy pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
3. Haydarova O.Q. Yangi pedagogik texnologiyalarning tarbiyachi faoliyatida tutgan o‘rni. // Pedagogik mahorat, 2-son, 2002.
4. Bikbulatova Aynur Suvtanovna “JOURNAL OF CIENCEINNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI VOLUME 2, ISSUE 5, 2024. MAY
ResearchBib Impact Factor: 8.654/2023 ISSN 2992-8869

YOSHLARDAGI DEVIANT XULQ-ATVORNING KADRLAR SALOHIYATIGA TA’SIRI. IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLIL

Jabborova Sabrina G‘olibjon qizi
Guliston davlat universiteti talabasi
Ilmiy rahbar: Temirova Nilufar Erkinovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada yoshlardagi deviant xulq-atvorning kadrlar salohiyatiga ta’siri ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. E.Durkheim anomiya nazariyasi, R.Merton adaptatsiya modeli, T.Hirschi ijtimoiy nazorat nazariyasi va A.Bandura ijtimoiy o‘rganish nazariyasi metodologik asos sifatida qo‘llanilib, yoshlardagi deviant xulq-atvorning ildizlari, shakllari va kadrlar salohiyatiga zararli ta’siri ochib beriladi. O‘zbekiston sharoitidagi statistik ma’lumotlar tahlilga jalb etiladi. Maqolada deviant xulq-atvorning profilaktikasida ijtimoiy ish amaliyoti, mahalla instituti va ta’lim tizimining hamkorlikdagi roli asoslab ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: deviant xulq-atvor, kadrlar salohiyati, yoshlar, anomiya, ijtimoiy nazorat, ijtimoiy dezadaptatsiya, profilaktika, ijtimoiy ish, jamiyat barqarorligi, mahalla.

KIRISH. Jamiyat barqarorligini ta’minlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirish O‘zbekiston Respublikasi milliy rivojlanish strategiyasining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilangan. Ushbu yo‘nalishda kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, mutaxassislarning intellektual va ijodiy salohiyatini o‘stirish, shuningdek ularni ijtimoiy jihatdan sog‘lom va faol fuqarolar sifatida shakllantirish muhim o‘rin tutadi. Biroq ushbu ezgu maqsadga erishishda ko‘plab ijtimoiy to‘siqlar mavjud bo‘lib, ularning eng dolzarbi yoshlar o‘rtasida kuzatilayotgan deviant xulq-atvorning kuchayishidir. Deviant xulq-atvor — ijtimoiy me’yorlar, qadriyatlar va qoidalardan chetlashish — zamonaviy jamiyatning eng murakkab ijtimoiy hodisalaridan biri hisoblanadi. U nafaqat alohida shaxsning hayot yo‘lini barbod qiladi, balki jamiyatning umumiy intellektual va mehnat salohiyatini ham eroziyaga uchratadi. Giyohvandlik, alkogolizm, huquqbuzarlik, zo‘ravonlik va boshqa deviant xatti-harakatlar yosh avlodni jamiyat uchun zarur kadrlar sifatida shakllanishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri to‘sqinlik qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi statistikasi yoshlar o‘rtasida huquqbuzarliklar va deviant xatti-harakatlar sonining o‘sish tendensiyasini ko‘rsatmoqda. Qurbonboyeva va Ilhomov o‘z tadqiqotlarida deviant xulq-atvorning yoshlar orasida tez sur’atda tarqalayotganini va bu holat kadrlar tayyorlash sifatiga jiddiy salbiy ta’sir ko‘rsatayotganini aniqlagan. Bu esa ushbu muammoni ijtimoiy-falsafiy jihatdan chuqur o‘rganish zaruriyatini tasdiqlaydi.

Mazkur maqolaning maqsadi yoshlardagi deviant xulq-atvorning ijtimoiy-falsafiy mohiyatini tahlil qilish, uning kadrlar salohiyatiga ta’sir mexanizmlarini ochib berish va profilaktika yo‘nalishlarini belgilashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun sotsiologik va falsafiy metodologiyadan foydalaniladi.

Durkheim anomiyasi: ijtimoiy me’yorlar buzilganda. Deviant xulq-atvorni sotsiologik jihatdan tushuntirishda Emil Durkheimning anomiya nazariyasi metodologik asosiy o‘rin tutadi. Durkheim (1897) o‘zining “Le Suicide” asarida jamiyatdagi me’yorlar tizimining buzilishi anomiya — shaxsni maqsadsizlik va ijtimoiy dezintegratsiya holatiga olib kelishini ko‘rsatadi. Anomiya sharoitida inson o‘zini jamiyatga bog‘lovchi me’yoriy iplar uziladi va u ijtimoiy jihatdan “erkin”, ya’ni me’yorlardan mustaqil holatga tushadi. Bu holat deviant xulq-atvorning eng qulay zaminini yaratadi.

Durkheim metodologiyasida muhim falsafiy xulosa mavjud: deviant xulq-atvor individual patologiya emas — u jamiyatning strukturaviy kasalligi. Me’yorlar buzilgan, qadriyatlar emirilgan, ijtimoiy aloqalar zaiflashgan jamiyatda deviantlik muqarrar ravishda kuchayadi. Zamonaviy O‘zbekistonda urbanizatsiya va globallashuv jarayonlari an’anaviy qadriyatlar tizimi bilan yangi hayot sharoitlari o‘rtasida keskin tafovut yaratmoqda. Bu normativ vakuum, ayniqsa o‘sib kelayotgan yoshlar uchun, deviant xulq-atvor xavfini sezilarli darajada oshirmoqda. Xojibekov va Qurbonboev tadqiqotlarida qishloqdan shaharga ko‘chib kelgan yoshlar orasida deviant xulq-atvor ko‘rsatkichlari shaharlik tengdoshlariga nisbatan ancha yuqori ekanligi empirik jihatdan aniqlangan.

Bu holat Durkheim anomiyasi nazariyasining O‘zbekiston sharoitida ham yuqori tushuntirish kuchiga ega ekanligini tasdiqlaydi: yangi muhitga moslasha olmagan, an’anaviy me’yorlardan uzilib qolgan yosh inson anomiya holatiga tushadi va deviant xulq-atvorga ko‘proq moyil bo‘ladi.

Merton adaptatsiya modeli: maqsad va imkoniyat ziddiyati. Robert Merton (1938) Durkheim anomiyasi nazariyasini yanada rivojlantirdi. Merton modelida jamiyat a’zolariga madaniy maqsadlar — muvaffaqiyat, boylik, ijtimoiy tan olinish va bu maqsadlarga erishishning institutsional vositalari — ta’lim, qonuniy mehnat taqdim etiladi. Deviantlik aynan shu ikki element o‘rtasidagi ziddiyatdan — maqsad bor, ammo uni qonuniy yo‘l bilan amalga oshirish imkoniyati yo‘q — paydo bo‘ladi. Merton besh turdagi ijtimoiy adaptatsiyani ajratadi. Bulardan kadrlar salohiyati uchun eng xavfli ikki tur “innovatsiya” qonunsiz yo‘l bilan maqsadga erishish, ya’ni jinoyatchilik va “chekinish” ikkalasidan ham voz kechish, ya’ni giyohvandlik va alkogolizm. Yuldashova tadqiqotida O‘zbekistonda iqtisodiy imkoniyatlardan mahrum bo‘lgan yoshlarning jinoiy guruhlar ta’siriga tushish ehtimoli 3-4 baravar yuqori ekanligi ko‘rsatilgan. Bu holat Merton modelining O‘zbekiston kontekstida ham amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi.

Hirschi: ijtimoiy nazorat zaiflashsa deviantlik kuchayadi. Travis Hirschi (1969) ijtimoiy nazorat nazariyasida deviantlikning sababi sifatida ijtimoiy bog‘liqlikning zaiflashuvini ko‘rsatadi. Hirschi nazariyasida ijtimoiy bog‘liqlik to‘rt elementdan iborat: aloqa — yaqin odamlarga hissiy bog‘liqlik; majburiyat — qonuniy faoliyatga sarmoya; ishtirok — ijtimoiy hayotda band bo‘lish; ishonch — ijtimoiy me’yorlarga e’tiqod. Bu to‘rt element o‘zaro mustahkam bo‘lganda, inson deviant xulq-atvorga o‘tishdan o‘z-o‘zidan tiyiladi. Qurbonboyeva va Ilhomov tadqiqotlarida O‘zbekistondagi deviant xulq-atvor ko‘rsatgan yoshlarning 70 foizdan ko‘prog‘i oilaviy aloqalari zaiflashgan, maktab yoki kasbga bog‘liqligi past, ijtimoiy faollikdan uzoqlashgan guruhga mansub ekanligi aniqlangan. Bu holat Hirschi nazariyasining to‘rt elementidan bir yoki bir nechtasi buzilganda deviantlik xavfi keskin oshishini to‘liq tasdiqlaydi.

Bandura: Deviantlik o‘rganiladi. Albert Bandura (1977) ijtimoiy o‘rganish nazariyasida deviant xulq-atvorning kuzatish, taqlid va ijtimoiy mustahkamlash orqali tarqalishini empirik jihatdan isbotlaydi. Bandura nazariyasiga ko‘ra, yosh inson deviant xulq-atvorni “o‘rganadi” — muhitidagi namunaviy shaxslarning xatti-harakatlarini kuzatadi, taqlid qiladi va bu xatti-harakatlar ijtimoiy muhit tomonidan “mukofotlanganda” (e’tibor, obro‘, moddiy foyda) mustahkamlanadi.

Bu nazariya kadrlar salohiyati kontekstida muhim amaliy xulosa beradi: deviant xulq-atvor ijtimoiy “yuqumli” hodisa. Bitta deviant a’zo butun jamoani, sinf yoki kursni, hatto mehnat jamoasini ta’sir ostiga olishi mumkin. Shu sababli deviant xulq-atvorning oldini olish — bu faqat individual muammo emas, balki butun muhitni sog‘lomlashtirish masalasidir.

Giyohvandlik va alkogolizm: salohiyatning to‘liq yo‘qolishi. Giyohvandlik va alkogolizm deviant xulq-atvorning kadrlar salohiyatiga eng to‘g‘ridan-to‘g‘ri va eng og‘ir zarar yetkazuvchi shakllari hisoblanadi. Merton modelida bu hodisalar “chekinish”) tipiga kiradi: yosh inson jamiyat taqdim etayotgan ham maqsad, ham vositadan voz kechib, kimyoviy moddalar orqali sun’iy farovonlik holatiga qochadi. Bu holat nafaqat shaxsning, balki uning oilasi va atrofidagilarning ham hayotini barbod qiladi. Giyohvandlik va alkogolizm kadrlar salohiyatiga uch yo‘nalishda zarar yetkazadi: birinchidan, intellektual salohiyatni — miyaning kognitiv funksiyalarini buzish orqali; ikkinchidan, jismoniy salohiyatni — immunitet, organ funksiyalari va umumiy sog‘liqni zaiflash orqali; uchinchidan, ijtimoiy salohiyatni — oilaviy munosabatlar, kasbiy aloqalar va ijtimoiy obro‘ni yo‘q qilish orqali. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi statistikasiga ko‘ra, narkotik moddalarga oid jinoyatlar yoshlar huquqbuzarliklari ichida sezilarli o‘rinni egallaydi.

Jinoyatchilik va huquqbuzarlik: kadrni jamiyatdan uzib qo‘yish. Yoshlar jinoyatchiligi deviant xulq-atvorning ikkinchi muhim shakli bo‘lib, kadrlar salohiyatiga o‘ziga xos tarzda zarar yetkazadi: huquqbuzarlik sodir etgan yosh inson sud jarayonlari, jazo muassasalari va ijtimoiy tamg‘a orqali me’yoriy hayotdan uzoq vaqt chetlashtirilib qoladi. Bu davr mobaynida u ta’lim olish, kasb egallash va kasbiy ko‘nikmalar rivojlantirish imkoniyatidan mahrum bo‘ladi. Merton “innovatsiya” modeli nuqtai nazaridan yoshlar jinoyatchiligi ko‘pincha qonuniy imkoniyatlardan mahrum bo‘lgan, ammo maqsadlari o‘zgarmagan yoshlarda kuzatiladi. Bandura nazariyasi esa jinoiy muhitning “o‘rgatuvchi” ta’sirini ko‘rsatadi: jinoiy guruhda bo‘lgan yosh inson yanada

murakkab jinoiy xatti-harakatlarni o‘rganib, “ixtisoslashib” boraveradi. Natijada jamiyat ushbu yoshning butun hayot davomidagi potensial salohiyatidan mahrum bo‘ladi — bu kadrlar salohiyatiga yetkaziladigan eng og‘ir zarardır.

Maktab va kasbiy muhitdan chetlashish: ko‘rinmas deviantlik. Deviant xulq-atvorning kadrlar salohiyatiga ta’siri nuqtai nazaridan ayniqsa xavfli, ammo ko‘pincha e’tibordan chetda qoladigan shakl — maktab va kasbiy muhitdan ko‘ngilsiz chetlashish. Bu holat qonunni rasmiy buzmasdan ham ro‘y beradi: yosh inson maktabga boradi, ammo darsga diqqat qaratmaydi; ishga keladi, ammo haqiqiy mas’uliyat bilan ishlamaydi. Hirschi nazariyasida bu “majburiyat” va “ishtirok” elementlarining zaiflashuvi deviantlikning yumshoq, ammo keng tarqalgan ko‘rinishidir. Durkheim anomiyasi nuqtai nazaridan esa bu holat me’yoriy vakuumning bevosita oqibati: o‘z faoliyatida ma’no va yo‘nalish ko‘rmaydigan yosh inson sekin-asta ijtimoiy hayotdan chekinib, passivlik va befarqlik holatiga tushadi. Bu holat kadrlar salohiyati uchun ham bevosita zarar pasaygan unumdorlik, sifatsiz kasbiy chiqim va bilvosita zarar jamiyatda ishlab chiqaruvchi kuch o‘rnida iste’mol qiluvchi kuchga aylanish ko‘rinishida namoyon bo‘ladi.

Shaxs darajasida. Deviant xulq-atvor birinchi navbatda shaxsning o‘z salohiyatini to‘liq rivojlantirish va namoyon qilish imkoniyatini yo‘q qiladi. Giyohvandlik intellektual va jismoniy salohiyatni buzsa, jinoyatchilik ijtimoiy salohiyatni va kasbiy rivojlanish imkoniyatini tugatadi. Passiv deviantlik esa shaxsning o‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonchini, kasbiy motivatsiyasini va hayotiy maqsadlarini yo‘q qiladi. Frankl (1959) logoterapiya nazariyasida ta’kidlaganidek, hayotning ma’nosini yo‘qotgan inson o‘z salohiyatining faqat ulushini namoyon qila oladi qolganini esa “ekzistensial vakuum” yutib ketadi.

Oila va jamoa darajasida. Deviant xulq-atvorli shaxs atrofidagi kishilarga ham jiddiy ta’sir o‘tkazadi. Oilada psixologik muhit buziladi, farzandlar noto‘g‘ri xulq-atvor namunasini o‘rganadi, iqtisodiy va hissiy resurslar sarflanadi. Bandura (1977) ta’kidlaganidek, deviant xulq-atvor jamoada “yuqumli” ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Maktab, universitet yoki ish jamoasida deviant a’zo boshqalarning e’tiborini ham buzishi, ijodiy va intellektual muhitni zararlantirishiga olib kelishi mumkin.

Jamiyat va davlat darajasida. Deviant xulq-atvorning jamiyatga yetkazadigan iqtisodiy va ijtimoiy narxi nihoyatda yuqori. Jinoyatchilikka qarshi kurash, sud-huquq tizimi, qamoqxonalar va reabilitatsiya markazlari davlat byudjetidan katta mablag‘ talab qiladi. Ammo bundan ham muhimi deviant xulq-atvor orqali jamiyat o‘zining eng asosiy resursi inson salohiyatidan mahrum bo‘ladi. Jamiyat barqarorligi esa aynan ushbu salohiyatga tayanadi. Shu sababli yoshlar deviantligini profilaktika qilish — bu nafaqat ijtimoiy muammo, balki milliy taraqqiyot strategiyasining ajralmas qismidir.

Ijtimoiy ish amaliyoti — asosiy vosita. Deviant xulq-atvorni profilaktika qilishda ijtimoiy ish amaliyoti hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ijtimoiy ish mohiyatan shaxs va jamiyat o‘rtasidagi uzilgan aloqani tiklashga Hirschi ta’rifidagi ijtimoiy bog‘liqlikning to‘rt elementini mustahkamlashga — qaratilgan kasbiy faoliyat. Ijtimoiy ish mutaxassislari deviant xulq-atvorga moyil yoshlarni erta aniqlash, ularning muammolari sabablarini tashxislash va maqsadli yordam ko‘rsatish imkoniyatiga ega. Ijtimoiy ishning uch darajali profilaktika modeli deviant xulq-atvorga nisbatan samarali qo‘llanilishi mumkin: birlamchi profilaktika barcha yoshlar uchun ijtimoiy ko‘nikmalar va qadriyatlarni shakllantirish; ikkilamchi profilaktika xavf ostidagi guruhlar bilan maqsadli ishlash; uchinchi darajali profilaktika allaqachon deviant xulq-atvor namoyon bo‘lgan shaxslarga reabilitatsiya ko‘rsatish. Har uch bosqichda kasbiy ta’lim, oilaviy yordam va mahalla hamkorligini birlashtirib olib borish yuqori samaradorlikni ta’minlaydi.

Mahalla instituti: O‘zbekistonning noyob resursi. O‘zbekistonda mahalla instituti deviant xulq-atvorning profilaktikasida noyob milliy resurs hisoblanadi. Durkheim tili bilan aytganda, mahalla — “mexanik hamjihatlik”ning, ya’ni umumiy qadriyatlar va o‘zaro mas’uliyat asosidagi birlikning hali tirik namunasi. Bu G‘arb individualistik jamiyatida yo‘qolgan, ammo O‘zbekistonda saqlanib qolgan muhim ijtimoiy kapital. Mahalla faollari orqali deviant xulq-atvorga moyil yoshlarni erta bosqichda aniqlash, ularning oilalari bilan ishlash va “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari bilan hamkorlikda kompleks yordam ko‘rsatish mumkin. Xojibekov va Qurbonboev

tadqiqotlarida mahalla asosidagi profilaktika dasturlari yoshlar deviantligini sezilarli darajada kamaytirishi mumkinligi ko‘rsatilgan. Bu esa mahalla institutini profilaktika tizimining markaziga qo‘yish zarurligini tasdiqlaydi.

Ta’lim tizimida deviantlikka qarshi muhit. Maktab va oliy ta’lim muassasalari deviant xulq-atvorning profilaktikasida eng muhim darajadan birini egallaydi. Hirschi nazariyasining “ishtirok” elementi yoshni ta’lim va ijtimoiy faoliyatga jalb qilish deviant xulq-atvorga qarshi eng kuchli himoya omili sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli ta’lim muassasalarida yoshlarning faol ishtirokini ta’minlaydigan ijtimoiy-madaniy, sport va ijodiy dasturlar kadrlar salohiyatini mustahkamlashning muhim vositasiga aylanadi.

Bundan tashqari, ta’lim tizimida ijtimoiy-hissiy o‘rganish dasturlarini joriy etish o‘z hissiyotlarini boshqarish, empatiya, nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirish — yoshlarni deviant xulq-atvorga moyillikdan himoyalashning uzoq muddatli va samarali strategiyasidir. Yuldashova tadqiqotida bunday dasturlar amalga oshirilgan ta’lim muassasalarida deviant xulq-atvor ko‘rsatkichlari sezilarli darajada past ekanligi aniqlangan.

Yoshlardagi deviant xulq-atvor — kadrlar salohiyatiga bevosita va sistemali zarar yetkazuvchi ijtimoiy-falsafiy muammodir. Durkheim anomiyasi jamiyatdagi normativ inqirozni, Merton modeli maqsad va imkoniyat o‘rtasidagi ziddiyatni, Hirschi nazariyasi ijtimoiy bog‘liqlikning zaiflashuvini, Bandura esa deviant xulq-atvorning o‘rganilish mexanizmini ochib beradi. Bu to‘rt nazariy asos birgalikda yoshlar deviantligining keng va chuqur tushuntirishini beradi. Giyohvandlik, alkogolizm, jinoyatchilik va passiv chetlashish, deviant xulq-atvorning turli shakllari — shaxs, oila va jamiyat darajasida kadrlar salohiyatini eroziyaga uchratmoqda. Jamiyat barqarorligini ta’minlash uchun ushbu muammoni strategik darajada hal etish zarur. Ijtimoiy ish amaliyoti, mahalla instituti va ta’lim tizimining uyg‘un hamkorligiga asoslangan kompleks profilaktika tizimi O‘zbekiston sharoitida eng samarali yondashuv hisoblanadi.

Kadrlar salohiyatini yuksaltirish — bu faqat kasb-hunar ko‘nikmalarini o‘stirish emas. Bu avvalo yoshlarni sog‘lom ijtimoiy muhitda voyaga yetkazish, ularning ijtimoiy bog‘liqligini mustahkamlash va deviant xulq-atvorga olib keluvchi strukturaviy omillarni bartaraf etish demakdir. Aynan shu yo‘l orqali O‘zbekiston jamiyat barqarorligini ta’minlaydigan yuqori salohiyatli kadrlarni shakllantira oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Durkheim E. Suicide: A Study in Sociology. — Glencoe: Free Press, 1897/1951.
2. Merton R.K. Social Structure and Anomie // American Sociological Review. — 1938. — Vol. 3. — №5. — P. 672–682.
3. Hirschi T. Causes of Delinquency. — Berkeley: University of California Press, 1969.
4. Bandura A. Social Learning Theory. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977.
5. Frankl V. Man’s Search for Meaning. — New York: Beacon Press, 1959.
6. Xojibekov R., Qurbonboev S. Kasbiy muhitda ijtimoiy izolyatsiya va unumdorlikka ta’siri // Central Asian Journal of Academic Research (CAJAR). — 2025. — №2.
7. Yuldashova M. Zamonaviy O‘zbekistonda yolg‘izlik hodisasi: ijtimoiy-falsafiy tahlil. — Toshkent: Fan, 2026.
8. Qurbonboyeva N., Ilhomov J. Yoshlar o‘rtasida begonalashuv va uning ijtimoiy oqibatlari // O‘zbekiston ijtimoiy fanlari jurnali. — 2024. — №4. — B. 45–53.
9. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi statistik ma’lumotlari. — Toshkent, 2024.
10. Maslow A.H. A Theory of Human Motivation // Psychological Review. — 1943. — Vol. 50. — №4. — P. 370–396.

JAHON VA MILLIY TARBIYA KONSEPSIYALARI ASOSIDA KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATLARI

Isayeva Guli Parpiyevna
Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi,
Pedagogika fanlari nomzodi, professor
Jumayeva Mukarrama Bekzod qizi
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ta’lim tizimida kadrlar salohiyatini yuksaltirishning dolzarb masalalari jahon va milliy tarbiya konsepsiyalari integratsiyasi asosida tahlil etiladi. Tadqiqotning asosiy e’tibori kadrlar tayyorlash jarayonida ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning o‘rni va ahamiyatini aniqlashga qaratilgan. Shuningdek, maqolada globallashuv sharoitida shaxs kompetensiyalarini rivojlantirishda 5C modeli doirasida kommunikativlik, kreativlik, kollaboratsiya, tanqidiy fikrlash va fuqarolik ongining shakllanishi masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, milliy va jahon tarbiya yondashuvlarini uyg‘unlashtirish orqali nafaqat kasbiy kompetensiyalar, balki shaxsning ma’naviy barkamolligini ham ta’minlash mumkin. Mazkur yondashuv kadrlar salohiyatini oshirishda tizimli va samarali metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: kadrlar salohiyati, jahon tarbiya konsepsiyalari, milliy tarbiya, 5C modeli, kompetensiya, globallashuv, ta’lim tizimi.

KIRISH. Bugungi globallashuv jarayonlari, raqamli transformatsiya va ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar sharoitida kadrlar salohiyatini yuksaltirish masalasi strategik ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy jamiyat nafaqat yuqori malakali, balki ma’naviy yetuk, axloqiy qadriyatlarga ega bo‘lgan mutaxassislarni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, ta’lim tizimida kadrlar tayyorlash jarayonini faqat kasbiy bilim va ko‘nikmalar bilan cheklab bo‘lmaydi, balki uni shaxsning ma’naviy-axloqiy rivoji bilan uzviy bog‘lash zarur.

Jahon ta’lim tizimida so‘nggi yillarda kompetensiyaviy yondashuv keng rivojlanib, unda XXI asr ko‘nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda. Xususan, 5C modeli (communication, collaboration, critical thinking, creativity, citizenship) orqali shaxsning har tomonlama rivojlanishi ta’minlanadi. Biroq mazkur modelni milliy tarbiya qadriyatlari bilan uyg‘unlashtirish dolzarb ilmiy muammo sifatida saqlanib qolmoqda.

Milliy tarbiya konsepsiyasi esa asrlar davomida shakllangan ma’naviy meros, urf-odatlar, an’analar va axloqiy me’yorlarga asoslanadi. Bu qadriyatlar yosh avlodni barkamol shaxs sifatida shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Shu bois jahon va milliy tarbiya konsepsiyalarining integratsiyasi kadrlar salohiyatini oshirishda yangi metodologik yondashuvni talab etadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi jahon va milliy tarbiya konsepsiyalari asosida kadrlar salohiyatini yuksaltirishning ma’naviy-axloqiy jihatlarini nazariy va amaliy jihatdan asoslashdan iborat.

METODOLOGIYA. Tadqiqotda kompleks yondashuv asosida nazariy va empirik metodlar qo‘llanildi. Ilmiy adabiyotlar tahlili orqali jahon va milliy tarbiya konsepsiyalarining asosiy yo‘nalishlari o‘rganildi. Taqqoslash metodi yordamida turli ta’lim tizimlarida ma’naviy-axloqiy tarbiya elementlari aniqlanib, ularning o‘zaro integratsiyasi imkoniyatlari tahlil qilindi. Shuningdek, pedagogik kuzatuv va tajriba-sinov ishlari orqali o‘quvchilarda 5C modeli asosida kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida ma’naviy-axloqiy komponentlarning ta’siri o‘rganildi. Sotsiologik so‘rovnoma usuli orqali talaba va o‘qituvchilarning fikrlari umumlashtirildi. Tadqiqot metodologiyasi tizimlilik, uzluksizlik va integrativlik tamoyillariga asoslanib, kadrlar tayyorlash jarayonini yaxlit pedagogik tizim sifatida ko‘rib chiqishni nazarda tutadi.

TADQIQOT NATIJALARI. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, jahon va milliy tarbiya konsepsiyalarini uyg‘unlashtirish kadrlar salohiyatini yuksaltirishda muhim omil hisoblanadi.

Xususan, 5C modeli asosida shakllanadigan kompetensiyalar ma’naviy-axloqiy qadriyatlar bilan boyitilganda, shaxsning ijtimoiy faolligi va kasbiy samaradorligi sezilarli darajada ortadi.

Empirik natijalarga ko‘ra, o‘quv jarayonida milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya elementlarini qo‘llash o‘quvchilarning fuqarolik mas’uliyati va ijtimoiy ongini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan. Shu bilan birga, kommunikativ va kollaborativ ko‘nikmalarni shakllantirishda madaniyatlararo muloqot elementlaridan foydalanish samarali natijalar bergan.

Tajriba natijalari shuni tasdiqladiki, integratsiyalashgan yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarda nafaqat bilim, balki axloqiy qarashlar, ijtimoiy mas’uliyat va kreativ fikrlashni ham rivojlantiradi.

Ushbu tadqiqot doirasida XXI asr ko‘nikmalarining 5C modeli asosida ma’naviy-axloqiy komponentlar bilan integratsiyasi tahlil qilindi. Natija shuni ko‘rsatadiki, har bir kompetensiya elementi nafaqat funksional ko‘nikma sifatida, balki muayyan axloqiy qadriyatlar bilan bog‘liq holda shakllanadi. Quyidagi jadvalda mazkur integratsiyaning mazmuni va natijalari tizimli ravishda aks ettirilgan.

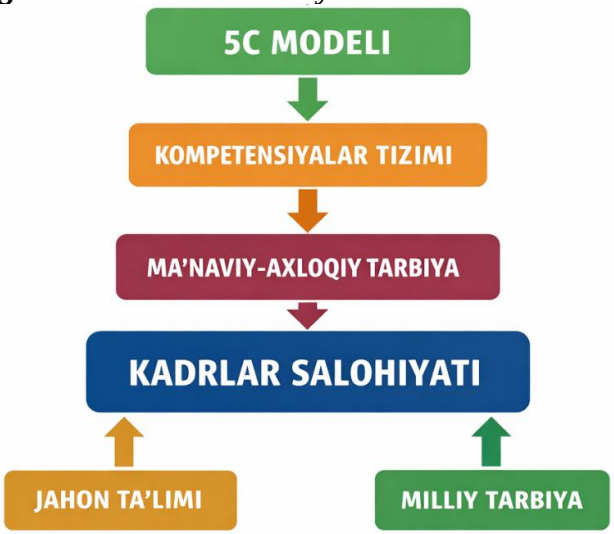
1-jadval. 5C modeli va ma’naviy-axloqiy komponentlar integratsiyasi

5C komponenti	**Mazmuni**	**Ma’naviy-axloqiy jihati**	**Natija**
Communication	Muloqot qilish qobiliyati	Hurmat, bag‘rikenglik	Samarali ijtimoiy aloqa
Collaboration	Jamoada ishlash	Hamjihatlik, mas’uliyat	Jamoaviy samaradorlik
Critical thinking	Tanqidiy fikrlash	Haqiqatni anglash, adolat	To‘g‘ri qaror qabul qilish
Creativity	Ijodkorlik	Yangilikka ochiqlik, estetik did	Innovatsion yondashuv
Citizenship	Fuqarolik ong	Vatanparvarlik, ijtimoiy mas’uliyat	Faol fuqarolik pozitsiyasi

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, kommunikativlik va kollaboratsiya ko‘nikmalari o‘quvchilarda ijtimoiy munosabatlar madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlash esa shaxsning mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirib, adolat va haqiqat tamoyillariga asoslanadi. Ijodkorlik va fuqarolik kompetensiyalari esa shaxsning ijtimoiy faolligi hamda innovatsion salohiyatini oshiradi. Demak, 5C modeli doirasidagi har bir ko‘nikma ma’naviy-axloqiy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan holda kadrlar salohiyatini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida kadrlar salohiyatini shakllantirishning integratsion modeli ishlab chiqildi. Ushbu model jahon ta’lim konsepsiyalari, 5C kompetensiyalar tizimi hamda milliy tarbiya qadriyatlarining o‘zaro uyg‘unligini aks ettiradi. Quyidagi diagrammada kadrlar salohiyatini yuksaltirish integratsion model asosida ifodalanadi.

1-diagramma. Kadrlar salohiyatini shakllantirish modeli

Diagrammada aks ettirilganidek, jahon ta’lim tizimida shakllangan kompetensiyalar modeli milliy tarbiya va ma’naviy-axloqiy qadriyatlar bilan integratsiyalashgan holda kadrlar salohiyatining rivojlanishiga xizmat qiladi. Mazkur jarayonda ma’naviy-axloqiy tarbiya markaziy o‘rin egallab, barcha kompetensiyalarni yagona tizimga birlashtiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu model ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish bilan birga, shaxsning har tomonlama barkamol rivojlanishini ta’minlaydi.

Mazkur modelda jahon ta’limi asosida shakllangan 5C kompetensiyalar tizimi milliy tarbiya va ma’naviy-axloqiy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan holda kadrlar salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu integratsiya shaxsning nafaqat kasbiy, balki ijtimoiy va ma’naviy rivojini ham ta’minlaydi.

MUHOKAMA. Olingan natijalar zamonaviy ta’lim tizimida ma’naviy-axloqiy tarbiya va kompetensiyaviy yondashuv o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni tasdiqlaydi. Jahon tajribasida kompetensiyalarni rivojlantirishga katta e’tibor qaratilayotgan bo‘lsa-da, milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirilmagan ta’lim modeli shaxsning to‘laqonli rivojlanishini ta’minlay olmaydi.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kadrlar salohiyatini yuksaltirishda faqat texnologik va metodik yondashuvlar yetarli emas. Bunda ma’naviy-axloqiy omillar asosiy rol o‘ynaydi. Ayniqsa, globallashuv sharoitida milliy identitetni saqlash va rivojlantirish muhim vazifa bo‘lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan, jahon va milliy tarbiya konsepsiyalarining sintezi pedagogik innovatsiyalarning samaradorligini oshiradi hamda barqaror rivojlanish uchun zarur bo‘lgan inson kapitalini shakllantirishga xizmat qiladi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, jahon va milliy tarbiya konsepsiyalari asosida kadrlar salohiyatini yuksaltirish zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonda ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijalari asosida shuni ta’kidlash mumkinki, 5C modeli asosida kompetensiyalarni rivojlantirish milliy tarbiya elementlari bilan uyg‘unlashtirilganda yanada samarali natijalarga erishiladi. Bu esa o‘z navbatida raqobatbardosh, ma’naviy yetuk va ijtimoiy faol kadrlarni tayyorlash imkonini beradi. Kelgusida mazkur yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish va milliy qadriyatlarni global ta’lim tizimiga integratsiya qilish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Allaberganov, O., Mirtalipova, N., Ganieva, G., Isayeva, G., Abatova, S., Nurullayeva, N., ... & Mukhiddinova, M. (2025). The architectural legacy of Samarkand and Bukhara along the silk road. Archives for Technical Sciences/Arhiv za Tehnicke Nauke, (32).

2. Bekzodovna, J. M., & Akbarovna, D. G. (2023). Innovative methods and tools in higher education. Science and Innovation, 2(11), 708-715.

3. Jumayeva, M. (2024). Organizing primary education process on the base of international experiences and developing critical and creative thinking. Science and innovation, 3(B4), 73-75.

4. Fullan, M. (2013). Stratosphere: Integrating technology, pedagogy, and change knowledge. Pearson.

5. Isaeva, G., & Qallibekova, A. Q. Maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashda rivojlantiruvchi muhitning ahamiyati. Интернаука Учредители: Общество с ограниченной ответственностью" Интернаука", 55-56.

6. Jumayeva, M., Quvvatova, G., & Dovurova, G. (2023). Innovative methods and tools in higher education. Science and innovation, 2(B11), 713-720.

7. Kamiljanovna, Z. D., O‘G‘Li, A. S. J., & Jumayeva, M. B. (2022). The Analysis Of Higher Order Thinking Skills. Science and innovation, 1(Special Issue 2), 672-676.

8. Komilov, J., Isaeva, G., Jonzokova, S., Nosirova, D., & Suleymanova, R. (2021). Innovative approaches of psychological training of young sportsmen to the competitions. Ilkogretim Online, 20(3).

9. Jumayeva, M. B. (2025). Use of educational methods in pedagogy. Икро журнал, 14(02), 168-174.

10. Rakhimov, B., Isaeva, G., Nosirova, D., Fayzieva, S., & Erkaeva, M. (2020). Development of students’ self-educational activities in the conditions of education informatization. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(7), 8112-8118.

11. Umidjon, G., & Mukarrama, J. (2022). Used in lesson processes efficiency of interactive methods. Ta’lim va rivojlanish tahlili onlayn ilmiy jurnali, 161-162.

MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATLARNING KADRLARNING SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI

Shodiyorov Eldor Sharif o‘g‘li
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ilgari suriladigan qarashlar va tushinchalar bugunning “dolzarb” masalasiga aylangan kadrlarning ayniqsa yosh kadrlarning ma’naviy-axlqiy salohiyatini yuksaltirish masalasini ilgari suradi hamda bu boradagi muammolarga yechimlarni topib beradi.

Kalit so‘zlar: Ma’naviyat, taraqqiyot, axloq, vatan ravnaqi, jamiyat, milliylik, barqarorlik, qadiryat, milliy davlatchilik, kadrlar salohiyati, beqarorlik.

Bugungi kunda ma’naviyat va axloq tushunchasi faqatgina kitoblarda yozilganicha qolib ketmoqda. Bu terminlarni ishlarish eskilik sarqiti yokida keraksiz tushuncha sifatida qaralib, ko‘pchilik jamiyatlarda bu terminlar inkor etilmoqda.Tarixga qaraydigan aynan bizni hududimizda yashagan ota-bobolarimiz yuksak ma’naviyatga hamda yetuk axloq sohibi bo‘lganliklari bilan budun dunyo hamjamiyatining eng ziyolilari sifatida ko‘rilgan. Biz bu sohada minglab yurtdoshlarimizni sanashimiz mumkin hisoblanadi, Misol uchun: Buyuk salohiyat va yetuk bilimga ega bo‘lgan bobokalonimiz Abu Nasir Farobiy axloq falsafasi terminini ilgari surib insonning qanday fazilatlarga ega bo‘lishlari, qanday fazilatli insonlar yetuk baholanishi haqida va uning johili sanalmish qurs sifatida qaralgan fazilatlarni o‘zining “Fozil odamlar shahri” asarida yozib qoldirgan bo‘li ushbu asar o‘zining axloqiy, tarbiyaviy hamda ma’naviy kamolotga erishtiruvchi g‘oyalari bilan ma’naviy-axloqiy sohada eng muhim manba sifatida qaraladi.

Umuman olganda ma’naviyat va axloq tushunchalri bir-biriga uzviy bog‘liq hisoblanadi.Bugungacha bu tushunchalarga minglab ta’riflar berilgan bo‘lib, ulardan eng maqullari sifatida quydagilarni ko‘rsatishimiz mukin hisoblanadi.

Ma’naviyat – inson ruhiy va aqliy olamini ifodalovchi tushuncha. U kishilarning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvurlarini o‘z ichiga oladi. Ma’naviyat atamasining asosida “ma’no” so‘zi yotadi. Ma’lumki, insonning tashqi va ichki olami mavjud. Tashqi olamiga uning bo‘y-basti, ko‘rinishi, kiyinishi, xatti-harakati va boshqa kiradi. Ichki olami esa uning yashashdan maqsadi, fikr yuritishi, orzu-istaklari, intilishlari, his-tuyg‘ularini o‘z ichiga oladi. Insonning ana shu ichki olami ma’naviyatdir.

Axloq – bu avvalo insof va adolat tuyg‘usi, iymon, halollik degani. Qadimgi ajdodlarimiz komil inson haqida butun bir axloqiy talablar majmuini, zamonaviy tilda aytsak, sharqona axloq kodeksini ishlab chiqqanlar. Kishi qalbida haromdan hazar, nopoklikka, adolatsizlikka nisbatan murosasiz isyon bo‘lishi kerak. Shunday odamgina lafzini saqlaydi, birovning haqiga xiyonat qilmaydi, sadoqatli bo‘ladi, vatani, xalqi uchun jonini fido etishga ham o‘zini ayamaydi.

O‘zbekiston jamiyati bozor munosabatlariga shiddat bilan kirib borar ekan eng muhim tamoyllarga asoslangan holda kadrlar salmog‘ini kun sayin oshirib bormoqda. Mamlakatimiz bozor munosabatlariga o‘tish jarayonida, iqtisodiy va ma’naviyat birligiga naqadar tez fursatda erishsa, rivojlanish pog‘onasida ham shuncha tez yuqoriga ildamlaydi.Bu sohalar hech qachon bir birini inkor etmaydi aksincha biri ikinchisini to‘ldirib yuksaltirib boradi.Ma’naviyati yuksak inson, (kadr) o‘zining mulkiga aslo xiyonat qilmaydi, doimo jamiyat va xalq manfaatlarini o ‘ylagan holda ish ko‘radi va jamiyat barqarorlashtirishda o‘zining eng muhim hissasini qo‘sha oladi.Agarda biz uning

aksi sifatida ko‘radigan bo‘lsak ma’naviyatsiz inson, kadr hech kimni o‘ylamaydi faqatgina o‘zining foydasi bo‘yicha ish ko‘radi.Bunday insonlar(kadrlar) hech qachon bu bozor munosabatiga o‘tishda eng ko‘p oyoqdan chaluvchilardir.

Iqtisodiyotni rivojlantirish ko‘p jihatdan kadrlarning ma’naviyatiga bog ‘liq bo ‘lib.Hozirgi kunda kadrlar yuksak bilimga va tajribaga ega bo‘lishi bilan birga, quydagi yuksak ma’naviyatlarga ega bo ‘lishlari zarur hisoblanadi.

- Vatan oldidagi o‘z burchini to‘g‘ri anglashi;
- savdo-sotiq va o‘z korxonasining faoliyatini aniq tasavvur qilishi,
- o‘z sohasining ilmiy va amaliy jihatlarini mukammal bilishi, ma’rifatli bo‘lishi;
- dunyoviy bilimlarga va o‘z dunyoqarashiga ega bo‘lishi:
- o‘z sohasiga oid qonun va qarorlarni mukammal bilishi;
- boylikka, shaxsiyatparastlikka, manmanlikka berilmasligi, kamtar, olijanob, sofdil, odob-axloqli bo‘lishi,
- barcha sohalarda halol va haromni ajrata bilishi, mehnatsevar, insonparvar bo‘lishi;
- chet el tillaridan ba’zilarini bilishi,
- insofli va adolatli, mard, qat’iyatli, boshlagan ishining natijasini oldindan ko‘ra biluvchi bo‘lishi

Biz birgina kadrlarning yuksak ma’naviyati qirralari to‘g‘risida to‘xtalganimiz bilan, lekin, jamiyat muammolari bilan shug‘ullanadigan barcha insonlar ham shu xislatlarga ega bo‘lishi zarur deymiz. Ming afsuslar bo‘lsinki, insonlar orasida jamiyat jihatlarini to‘g‘ri tushuraaydiganlar ham oz emas. Ular jamiyat oldidagi burchlarini ham unutadilar. Aslida inson burchlari ham bugun o‘ylab chiqarilgan emas, ular ota-bobolarimizning necha-necha avlodlari tajribasining natijasidir.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida-degan edi I.A.Karimov O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining o‘n ikkinchi chaqiriq o‘ninchi sessiyasida so‘zlagan nutqida inson ma’naviyatini unutish gunoh bo‘ladi. Nuqul pul va foyda ketidan quvib, oqibatda odamlarimiz ruhan qashshoq bo‘lib qolsalar, bunday jamiyatning hech kimga keragi yo‘q. Shu sababli ham Respublika mustaqillikka erishgandan buyon o‘tmish madaniyati va ma’naviyati, qadriyatlarni tiklash, milliy ongni o‘stirish kabi vazifalarni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan. Qaysi jamiyatda ma’naviy jihatlar qadrlanar ekan, o‘sha jamiyatda yashaydigan insonlar ijtimoiy tarafdan ko‘proq kafolatga ega bo‘ladilar. Shu sababli yuksak ma’naviyatga erishish borasida tinmay harakat qilinmoqda. Zero, milliy istiqlol mafkurasi ma’naviy, ma’rifiy qadriyatlarga ham bog‘liq. Sobiq ittifoq davrida xalqimiz gohida yashirin, gohida ochiq kamsitilib kelindi. “Sizlar o‘z-o‘zlaringni mustaqil boshqarishga, mustaqil davlat qurishga qodir emassiz”, “Sizlar mute, qaram millatsiz”, “Sizlar uchun biz fikrlaymiz, nazarıya yaratamiz, amru farmon beramiz Azlar esa bajarasiz, xolos” deb kelganlar. Prezidentimiz I.A.Karimov siyosiy byuro a’zolarining bu fikrlarini bekorga misol qilib aytmagan. “Biz yuqoridamiz” deb turib olganlarning fikrlari naqadar hayosizlik ekanligini tarix ko‘rsatayotir. Mafkura yakka hokimligidan qutulgan xalq o‘z ma’naviyati va mafkurasini tiklab sivilizatsiyaning yuqori cho‘qqilariga qarab borayotir. Binobarin, taraqqiyot taqdirini ma’naviy yetuk, kadrlar hal qiladi.

Dunyoviy bilimlarni egallash ma’naviy barkamollikni ta’minlashga ham o‘z hissasini qo‘shadi. Barkamollik esa insonning ruhiy va ma’naviy salohiyatini, ma’rifiy hislatining oliy nishonasidir. Biz iqtisodiy o‘nglanish, iqtisodiy tiklanish, iqtisodiy rivojlanishni ma’naviy o‘nglash, ma’naviy poklanish, ma’naviy yuksalish harakatlari bilan tamomila uyg‘un bo‘lishini istaymiz va uni to‘la tatbiq etamiz. Odamlarimiz omilkor, salohiyatli, oqibatli, halol va ijtimoiy maydonlarda sobit turadigan bo‘lsinlar. Hozirgi kunda ham ushbu fikrlarga amal qilingan holda ish olib borilmoqdaki, bu davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangan. Davlat tomonidan ma’naviy va ma’rifiy ishlarga yordam qo‘lini cho‘zayotgan kishilarga, tadbirkorlarga, barcha homiylarga yordam ko‘rsatilib, ba’zi imtiyozlar berilayotganining guvohimiz. Ma’lumki, ma’naviy-ma’rifiy sohalar rivojlanishi uchun avvalo davlat homiylik qilmoqda. Chunki, ma’naviyat va ma’rifat o‘ta e’tiborni talab qiladigan sohalardan. Bu masalani hal etishda ham donishmandlarimiz o‘gitlariga, ya’ni “Ma’rifat bu shijoatdir” degan falsafiy fikrga amal qilinib ish olib borilayotir.

Ma’rifatga ishonganlar ma’rifatli kishilarni e’zozlaydi va ular ijod uchun shart-sharoit yaratadi. Ma’rifatga e’tiborli jamiyat o‘z yosh avlodlarini unutmaydi. Yosh avlod esa kelajak poydevoridir. Maqsadga erishish, yangi jamiyat qurish shu avlodga bog‘liq. Iqtisod va ma’naviyat, ma’rifat, siyosat nima ekanligini ularga tushuntirish shu jamiyat keksa va o‘rta yoshli ziyolilarining ulkan vazifasidir. Chunki barcha sohalardagi islohotlar taqdiri yoshlarning qo‘lidadir. Shu ma’noda iqtisodiy islohotlarda davlat bosh islohotchi ekanligini e’tirof etar ekanmiz, ma’naviy-ma’rifiy sohalarda ham shunday bo‘lsa, bu yutuqlar garovi bo‘ladi. Ya’ni davlat ma’naviy yo‘nalishlarni belgilab berishi ayni muddao. Bozor munosabatlari davrida jamiyat uchun tarbiya samaradorligiga ayniqsa diqqat-e’tibor qaratilishi o‘ta muhim. Ma’naviyat tarbiyaning ajralmas qismi ekan, undan oqilona foydalanish, yoshlarni vatanparvarlik, rostgo‘ylik, haqsevarlikka o‘rgatish davr talabi. Axloq ma’naviyatning o‘zagi. Inson axloqi noyobdir. Axloq avvalo, insof, diyonat, adolat tuyg‘usi, mehr-shafiqat, iymon, halollikdir. Demak, jamiyat a’zolarini axloqli qilib tarbiyalash, o‘z iqtisodiyotini o‘nglashda muhim omildir. Bu sohada muqaddas dinimiz islomning ham beqiyos o‘rni bor. Islom dini bu ota-bobolarimiz dini, u biz uchunham iymon, ham axloq, ham diyonat, ham ma’rifat ekanligini unutmaylik. U quruq aqidalar yig‘indisi emas. Ana shu ma’rifatni kishilarimiz jon-jon deb qabul qiladilar va yaxshi o‘gitlarga amal qiladilar. Mehr-oqibatli, or-nomusli, oriyatli bo‘lishga, izzat-ehtirom tushunchalariga rioya etishga harakat qiladilar. Bundan tashqari, Hoja Ahmad Yassaviy, Abduxoliq G‘ijduvoniy, Hoja Bahovuddin Naqshband, Najmiddin Kubro kabi allomalarimiz qoldirgan tariqatlar ham ma’naviyatimiz asosini tashkil etadi. Ular insonlarni ma’rifatli, yuksak ma’naviyatlilikka chaqirgan. Umuman olganda, dinimiz xalq ma’naviyatini yuksalishi uchun zamin yaratuvchi beqiyos manba. Undan foydalanish bizning vazifamizdir.

Axloq talablari kishilarning fe’l-atvori va faoliyatida o‘z ifodasini topadi. Bunda ba’zi xattiharakat va xulq-atvorlar axloqiy, ba’zilari axloqsizlik deb baholanadi. Axloq – ijtimoiy ongning eng qadimiy shakllaridan biri. Davr o‘zgara borgani sari har qanday hodisa kabi axloq ham o‘zgaradi, rivojlanib, takomillashib, ma’naviy madaniyatning ko‘rinishlaridan biriga aylanib boradi. Axloqni alohida falsafiy fan – “Etika” va “Axloqshunoslik” o‘rganadi. Uning axloq bilan aloqador “burch”, “vijdon”, “or-nomus” kabi qator kategoriyalari mavjud. Axloq hodisa sifatida ijtimoiy faoliyatni tartibga solishning boshqa shakllaridan o‘z talablarining asoslanishi va amalga oshirilishi bilan farq qiladi. Axloq me’yorlari hamma uchun barobardir, lekin ular hech kimning buyrug‘i bilan joriy etilmagan burch, majburiyat tarzida namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy hayotning turli sohalarida axloqning o‘ziga xos me’yor va qoidalari (mehnat axloqi, xizmat ko‘rsatish axloqi, kasbiy, tadbirkorlik, diplomatiya etikasi, maishiy turmush, oila axloqi) mavjud va ular axloqning nisbatan mustaqil sohalarini tashkil etadi. Axloq ijtimoiy ong shakllaridan biri hisoblanib, har bir kishining jamiyat va oiladagi yurish-turishi, tartib-qoidalarining yig‘indisi sifatida gavdalanadi. Demak, jamiyatga, oilaga, mehnatga bo‘lgan munosabatda axloq belgilari namoyon bo‘ladi. Inson xatti-harakati va xulqidagi yo‘nalishlar, eng muhim belgilar mujassamlashib, shaxs faoliyatida, uning kamol topishida axloqning asosi bo‘lib xizmat qiladi. Xalqimiz axloqiy tafakkur bobida boy merosga ega.

Axloqqa oid fikrlar “Avesto”da, qadimgi turkiy tosh bitiklar va boshqa yozma manbalarda o‘z ifodasini topgan. Bundan tashqari, xalqimiz orasida keng tarqalgan pandnoma va odobnomalarda, xalq pedagogikasida, diniy-falsafiy risolalar hamda allomalar merosida axloq masalalariga keng o‘rin berilgan. Jumladan, buyuk muhaddis imom Buxoriy “Axloqning yaxshi bo‘lishi, taomning pokizaligi, rostlik va omonatga xiyonat qilmaslik – mana shu to‘rt xislatni Alloh taolo senga bergan bo‘lsin, dunyoviy ishlardan chetda qolgan bo‘lsang ham, zarari yo‘qdir”, deb yozadi. Alloma Voiz Koshifiy esa “Insonning qadr-qimmati uning molmulki yoki ijtimoiy kelib chiqishi bilan emas, balki ma’naviy qiyofasi, axloqiy sifatlari bilan o‘lchanadi”, deb ta’kidlaydi. Ulug‘ ma’rifatparvar Abdulla Avloniy axloqni bunday ta’riflaydi: “Insonlarni yaxshilika chaqirguvchi, yomonlikdan qaytarguvchi bir ilmdur. Yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dalil va misollar ila bayon qiladurgan kitobni axloq deyilur. Axloq ilmini o‘qib, bilub amal qilgan kishilar o‘zining kim ekanini, janobi haq na uchun xalq qilganin, Yer yuzida nima ish qilmoq uchun yurganin bilur. Bir kishi o‘zidan xabardor bo‘lmasa, ilmni, ulamoni, yaxshi kishilarni, yaxshi narsalarni, yaxshi ishlarning qadrini bilmas, o‘z aybini bilub, iqror qilub, tuzatmakg‘a sa’y va

qo‘shish qilgan kishi chin bahodir va pahlavon kishidur”. Abu Nasr Forobiy “Axloq” tushunchasini keng ma’noda talqin qilib, dini, e’tiqodi, irqi, tilidan qat’i nazar, barcha insonlarni hamjihatlik va hamkorlikka chaqiradi.

Dunyoda yagona va bir butun inson jamoasini shakllantirishni, uning va barcha fuqarolarning manfaatlarini ko‘zlab faoliyat ko‘rsatishini orzu qiladi. Bu g‘oya keyinchalik jahondagi ko‘plab mutafakkirlar, jumladan, nemis faylasufi I.Kant tomonidan ham ilgari surilgan. Bu g‘oyalar bugungi kunda ham naqadar muhim ahamiyatga ega. Forobiyning fikricha, yuksak axloqiy fazilatlarga rioya qilgan holda rivojlanayotgan har qanday davlat o‘z fuqarolarini, shakshubhasiz, baxtu saodat yo‘liga olib chiquvchi kuchdir. Inson bilimli va namunali axloq egasi bo‘lgandagina ijobiy xislatlari bilan barchaga o‘rnak bo‘la oladi.

Yuqorida sanab o ‘tilgan qoida va tamoyllarga rioya qilgan holda biz kadirlar tayyorlaydigan bo ‘lsak ham ma’naviy ham axloqiy va aqliy yetuk kadrlar butun dunyo hamjamiyatida chuqur e’tirovga sazovor bo ‘lishdadi hamda malakat yoshlarining salohiyati rivojlanishida ushbu uch formula “Ma’naviyat, axloq, bilm” eng muhim asqotuvchi tamoyildir. O‘zbekiston hamjamiyati rivojlanishi uchun biz yurtimizda chiqarilayotgan barcha kadrlarni ma’naviayti yetuk va axloqiy jihatdan komil inson sifatida tarbiyalashimiz darkor.Zero ota-bobolarimizni xuxsan Jadid ma’rifatparvarlarimizning azali g‘oyasini ham ilm ziyolilari sanalgan birinchi renessans egalarining ham ishlarini davom ettiruvchi bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.I.A.Karimov. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. 3-tom, T.: O‘zbekiston, 1996 yil, 34-bet
2.I.A.Karimov. O‘zbekistonning siyosiy-ijtimoiy va iqtisodiy istiqbolining asosiy tamoyillari T.: «O‘zbekiston», 1995 yil, 47-bet.
3.I.A.Karimov. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir 3-tom, T.: «O‘zbekiston», 1996 yil, 40-bet
4.https://oyina.uz/uz/teahause/1314
5.https://oyina.uz/uz/teahause/1910

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARI SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING FALSAFIY, MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATLARI

Xabibullayeva Sarvinoz
Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat Aniq, tabiiy fanlar, maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarining kasbiy salohiyatini yuksaltirishning falsafiy, ma’naviy va axloqiy asoslari keng ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Tarbiyachi shaxsining shakllanishida qadriyatlar tizimi, insonparvarlik tamoyillari, milliy va umuminsoniy axloqiy mezonlarning o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy ta’lim muhitida pedagogning professional kompetensiyasini rivojlantirish, uning ma’naviy yetukligini ta’minlash hamda tarbiyaviy faoliyat samaradorligini oshirish yo‘llari ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, tarbiyachi salohiyati, falsafiy yondashuv, ma’naviyat, axloq, qadriyatlar, pedagogik kompetensiya, insonparvarlik, tarbiya, shaxs rivoji.

Maktabgacha ta’lim tizimi jamiyatning eng muhim ijtimoiy institutlaridan biri sifatida inson shaxsining dastlabki shakllanish bosqichini tashkil etadi. Aynan shu davrda bolaning dunyoqarashi, tafakkuri, axloqiy qarashlari va ijtimoiy xulqi asoslari shakllanadi. Bu jarayonda tarbiyachi shaxsining o‘rni beqiyos bo‘lib, uning kasbiy salohiyati, ma’naviy-axloqiy yetukligi va falsafiy dunyoqarashi ta’lim-tarbiya sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Falsafiy jihatdan qaralganda, tarbiyachi faoliyati insonni anglash, uning mohiyatini tushunish va uni barkamol shaxs sifatida shakllantirishga qaratilgan murakkab jarayondir. Falsafa insonni oliy qadriyat sifatida e’tirof etadi va uning erkin rivojlanishini ta’minlashni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi. Shu nuqtai nazardan, tarbiyachi faoliyati ham bolani shaxs sifatida hurmat qilish, uning individual xususiyatlarini inobatga olish va tabiiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga asoslanishi lozim. Bu esa pedagogdan chuqur falsafiy tafakkur, hayotiy qarashlar va mustahkam e’tiqod talab etadi.

Tarbiyachining salohiyatini yuksaltirishda ma’naviy omillar alohida ahamiyatga ega. Ma’naviyat – bu insonning ichki dunyosi, uning qadriyatlari, e’tiqodi, axloqiy qarashlari va ruhiy olamining yig‘indisidir. Tarbiyachi qanchalik ma’naviy yetuk bo‘lsa, u bolalarga shunchalik ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Chunki bolalar ko‘proq kattalarning xulq-atvorini kuzatish va taqlid qilish orqali o‘rganadilar. Shu sababli tarbiyachi nafaqat bilim beruvchi, balki namuna bo‘luvchi shaxs hamdir.

Ma’naviy-axloqiy jihatdan yetuk tarbiyachi o‘z faoliyatida halollik, adolat, mehr-oqibat, sabr-toqat, mas’uliyat kabi fazilatlarni namoyon etadi. Bu fazilatlar esa bolalarda ijobiy xulq shakllanishiga xizmat qiladi. Axloqiy tarbiya jarayoni bolalarga to‘g‘ri va noto‘g‘rini ajrata olish, jamiyat qoidalariga rioya qilish, boshqalarga hurmat bilan munosabatda bo‘lish kabi ko‘nikmalarni singdiradi. Bu jarayonda tarbiyachining shaxsiy namunasi hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Zamonaviy pedagogika nuqtai nazaridan qaralganda, tarbiyachi salohiyati uning kasbiy kompetensiyasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Kasbiy kompetensiya – bu pedagogning bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifatlarining uyg‘unligi bo‘lib, u ta’lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Tarbiyachining kompetensiyasi faqat nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmasdan, balki uning kommunikativ qobiliyatlari, ijodkorligi, innovatsion fikrlashi va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini ham o‘z ichiga oladi.

Falsafiy yondashuv tarbiyachining faoliyatiga chuqur ma’no baxsh etadi. Masalan, ekzistensializm falsafasi insonning erkinligi va mas’uliyatiga urg‘u beradi. Bu yondashuv asosida tarbiyachi har bir bolaning o‘ziga xosligini tan oladi va uning erkin rivojlanishiga sharoit yaratadi. Gumanistik pedagogika esa insonparvarlik tamoyillariga asoslanib, bolaga mehr bilan yondashishni, uning ehtiyojlarini tushunishni va qo‘llab-quvvatlashni taqozo etadi.

Milliy qadriyatlar ham tarbiyachi salohiyatini yuksaltirishda muhim o‘rin tutadi. O‘zbek xalqining boy ma’naviy merosi, urf-odatlari, an’analari va odob-axloq me’yorlari tarbiyaviy jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi. Tarbiyachi ushbu qadriyatlarni chuqur anglab, ularni bolalarga sodda va tushunarli shaklda yetkazishi zarur. Bu esa bolalarda milliy o‘zlikni anglash, vatanga muhabbat va hurmat tuyg‘ularini shakllantiradi.

Shu bilan birga, umuminsoniy qadriyatlar – tinchlik, bag‘rikenglik, hamkorlik, inson huquqlariga hurmat kabi tushunchalar ham tarbiyaviy faoliyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Tarbiyachi ushbu qadriyatlarni bolalarga singdirish orqali ularni kelajakda jamiyatning faol va mas’uliyatli a’zosi bo‘lib yetishishiga zamin yaratadi.

Tarbiyachining salohiyatini rivojlantirish uzluksiz jarayon bo‘lib, u doimiy o‘z ustida ishlashni talab etadi. Bu jarayon o‘z-o‘zini tahlil qilish, yangi bilimlarni o‘zlashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash va tajriba almashish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, tarbiyachining psixologik barqarorligi, stressga chidamliligi va emotsional intellekti ham muhim ahamiyatga ega.

Bugungi globallashuv sharoitida ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlar keng joriy etilmoqda. Bu esa tarbiyachidan yangicha fikrlashni, moslashuvchanlikni va doimiy rivojlanishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, tarbiyachi nafaqat bilim beruvchi, balki tadqiqotchi, ijodkor va innovator sifatida ham faoliyat yuritishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarining salohiyatini yuksaltirish falsafiy, ma’naviy va axloqiy jihatlarning uyg‘unligiga asoslanadi. Tarbiyachining shaxsiy fazilatlari, kasbiy kompetensiyasi va ma’naviy yetukligi ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini belgilaydi. Shu boisdan, pedagoglarning uzluksiz rivojlanishini ta’minlash, ularning ma’naviy-axloqiy salohiyatini mustahkamlash va zamonaviy bilimlar bilan boyitish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Tarbiyachi shaxsining salohiyati uning falsafiy dunyoqarashi,

ma’naviy yetukligi va axloqiy qadriyatlariga tayanadi. Ushbu omillar uyg‘unligi pedagogik faoliyat samaradorligini oshiradi hamda barkamol avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi. Zamonaviy ta’lim tizimida tarbiyachilarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Avloni A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
3. Vygotsky L.S. Psixologiya razvitiya rebenka. – Moskva, 1984.
4. Dewey J. Democracy and Education. – New York, 1916.
5. Rogers C. Freedom to Learn. – Columbus, 1969.
6. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni.
7. Maktabgacha ta’lim davlat o‘quv dasturi. – Toshkent, 2020.
8. Pedagogika nazariyasi va tarixi bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami.

TARBIYA FANI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING ESTETIK DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISHNING INNOVATSION USULLARI

Samatova Dilrabo Yusufovna
Guliston davlat pedadodika instituti
Obidaxon Baxodirjonovna Po‘latova
Guliston Davlat Pedadodika Instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarbiya fani darslarida o‘quvchilarning estetik dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan innovatsion usullar ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilingan. Tadqiqotda interaktiv san’at loyihalari, raqamli texnologiyalar, muzey pedagogikasi va loyiha asosidagi ta’lim metodlari sinab ko‘rilgan. Olingan natijalar innovatsion yondashuvlarning o‘quvchilar estetik rivojlanishiga ijobiy ta’sirini tasdiqlaydi.

Kalit so‘zlar: estetik dunyoqarash, innovatsion usullar, tarbiya fani, interaktiv ta’lim, raqamli texnologiyalar, estetik tarbiya, loyiha asosidagi ta’lim.

KIRISH. Estetik dunyoqarash – bu shaxsning go‘zallikni idrok etish, baholash va ijodiy yaratish qobiliyatlarining yaxlit tizimi bo‘lib, u inson kamolotining muhim o‘lchovidir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “Yangi O‘zbekiston” taraqqiyot strategiyasida yoshlarning ma’naviy-estetik rivojlanishiga alohida e’tibor qaratilgan [1].

Zamonaviy ta’lim paradigmasi o‘quvchini bilim oluvchi sifatida emas, balki faol ijodkor va muammolarni hal qiluvchi shaxs sifatida ko‘radi. Shu nuqtai nazardan tarbiya fani darslari estetik tarbiyaning asosiy maydonlaridan biri bo‘lib, unda innovatsion usullarni qo‘llash katta imkoniyatlar yaratadi [2, 3].

Biroq amaliyotda tarbiya fani darslarida ko‘pincha an’anaviy, passiv usullar ustunlik qiladi. O‘quvchilar estetik ta’sir o‘tkazuvchi muhitdan uzilib, faqat nazariy ma’lumotlarni yodlab olish bilan cheklanadi. Bu esa estetik dunyoqarashning haqiqiy shakllanishiga to‘sqinlik qiladi [4].

Tadqiqotning maqsadi: tarbiya fani darslarida o‘quvchilarning estetik dunyoqarashini shakllantirish uchun innovatsion usullarni aniqlash, ularni amalda sinab ko‘rish va pedagogik samaradorligini baholashdan iborat.

Tadqiqot vazifalari:

1) estetik dunyoqarash shakllanishining nazariy asoslarini o‘rganish;
2) innovatsion o‘qitish usullarini tanlash va darsga tatbiq etish;
3) pedagogik tajriba natijalari asosida samaradorlikni tahlil qilish .

METODLAR

Tadqiqot 2025–2026 o‘quv yilida Guliston shahridagi 7-umumta’lim maktabida o‘tkazildi. Tadqiqotda 7-sinf o‘quvchilari ishtirok etdi: tajriba guruhi (28 nafar) va nazorat guruhi (27 nafar). Tadqiqot davomiyligi – bir semestr (18 hafta) .

2.1. Innovatsion usullar

Tajriba guruhida quyidagi to‘rtta innovatsion usul ketma-ket va parallel ravishda qo‘llanildi:

1) Interaktiv san’at loyihalari (Visual Thinking Strategies – VTS). Bu usulda o‘quvchilar san’at asarlari – rasmlar, haykaltaroshlik, arxitektura namunalari – bilan faol muloqotga kirishadilar. O‘qituvchi rag‘batlantiruvchi savollar beradi: “Nima ko‘ryapsiz?”, “Nimaga asoslanib shunday deysiz?” O‘quvchilar o‘z kuzatishlarini dalillar bilan asoslaydi, bu esa tanqidiy va estetik fikrlashni rivojlantiradi [7].

2) Raqamli texnologiyalar va multimedia. Virtual muzeylar (Google Arts & Culture), animatsion filmlar tahlili va raqamli ijod platformalari (Canva, Padlet) orqali darslar boyitildi. O‘quvchilar o‘zlari raqamli kollaj, infografika va qisqa video-esse yaratdilar. Bu yondashuv o‘quvchilarning texnologik va estetik savodxonligini bir vaqtda rivojlantirdi [8].

3) Loyiha asosidagi ta’lim (Project-Based Learning – PBL). O‘quvchilar kichik guruhlarda "Mening mahallam go‘zalligi" mavzusida haqiqiy loyiha yaratdilar: fotosuratlar oldilar, intervyu o‘tkazdilar, taqdimot tayyorladilar. Bu jarayon estetik idrok, hamkorlik va ijodiy fikrlashni birlashtirib rivojlantirdi [9].

4) Muzey pedagogikasi va ta’limiy ekskursiyalar. O‘quvchilar O‘zbekiston Davlat San’at muzeyi, Amir Temur muzeyi va Toshkent shahridagi me’moriy yodgorliklar bilan tanishdilar. Har bir tashrifdan so‘ng refleksiv esse, chizma yoki taqdimot tayyorlash topshirildi [3, 10].

2.2. O‘lchov vositalari

Estetik dunyoqarashni o‘lchash uchun N.A.Vetlugina (1961) estetik rivojlanish diagnostika metodikasi, L.S.Vygotskiy konsepsiyasiga asoslangan ijodiy faoliyat ko‘rsatkichlari va o‘quvchilarning o‘z-o‘zini baholash so‘rovnomasidan foydalanildi [11]. Natijalar semestr boshida (pre-test) va oxirida (post-test) o‘lchandi.

NATIJALAR

Semestr boshidagi pre-test natijalari tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasida statistik jihatdan sezilarli farq yo‘qligini ko‘rsatdi ($p > 0,05$). Bu ikkala guruhning dastlabki estetik rivojlanish darajasi taxminan teng ekanligini tasdiqlaydi [6].

Post-test natijalariga ko‘ra, tajriba guruhida estetik idrok darajasi 39 foizga, ijodiy ifodalar sifati 44 foizga va estetik muloqot ko‘nikmalari 37 foizga oshdi. Nazorat guruhida ushbu ko‘rsatkichlar mos ravishda 14, 11 va 13 foizga o‘sdi. Farq statistik jihatdan ishonchli ($p < 0,01$) [6, 9].

Sifat ko‘rsatkichlari ham muhim natijalar berdi. Tajriba guruhidagi o‘quvchilarning 89 foizi darslardan mamnuniyatini bildirdi va ularning 76 foizi maktabdan tashqari vaqtda ham san’at, musiqa yoki adabiyotga qiziqish bildira boshlaganligini ta’kidladi. Nazorat guruhida bu ko‘rsatkichlar mos ravishda 52 va 31 foizni tashkil etdi [10].

Loyiha asosidagi ta’lim (PBL) metodi ayniqsa yuqori natija berdi: bu usulda ishlaydigan o‘quvchilar estetik muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyatida boshqa metodlarga nisbatan 1,8 barobar yuqori o‘sish ko‘rsatdi [9]. Raqamli texnologiyalar qo‘llanilgan darslarda o‘quvchilarning darsga faol ishtiroki 91 foizni tashkil etdi [8].

MUHOKAMA VA XULOSA

Olingan natijalar ko‘pgina xorijiy tadqiqotchilar xulosalari bilan uyg‘unlashadi. Eisner [12] ta’kidlaganidek, san’atni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish o‘quvchining fikrlash qamrovini kengaytiradi va estetik sezgirlikni oshiradi. Robinson [13] ham ijodiy muhitda voyaga yetgan o‘quvchilar hayot bo‘yi ijodkor bo‘lib qolishini isbotlagan.

O‘zbek pedagogika fanida V.Karimova, D.Sharipova va R.Mavlanovalarning tadqiqotlari [2, 4, 5] ham innovatsion metodlarning estetik tarbiyada muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Bizning tadqiqot natijalari ushbu xulosalarni yangi empirik ma’lumotlar bilan to‘ldiradi va kuchaytiradi.

Tadqiqotning cheklovlari sifatida quyidagilarni ko‘rsatish mumkin: birinchidan, bir maktab va bitta sinf parallelida o‘tkazilganligi natijalarning umumlashuvchanligini biroz cheklaydi;

ikkinchidan, bir semestrlik kuzatuv uzoq muddatli ta’sirni to‘liq o‘lchashga imkon bermaydi. Kelajakda ko‘p maktablarni qamrab oluvchi, kuzatuv muddati uzaytirilgan tadqiqotlar o‘tkazish tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda, tarbiya fani darslarida innovatsion usullar – interaktiv san’at loyihalari, raqamli texnologiyalar, loyiha asosidagi ta’lim va muzey pedagogikasini kompleks qo‘llash o‘quvchilarning estetik dunyoqarashini samarali shakllantiradi. Ushbu metodlarni tizimli joriy etish uchun: o‘quv dasturlariga estetik loyiha soatlarini kiritish, o‘qituvchilarni innovatsion usullar bo‘yicha o‘qitish va maktab-muzey hamkorligini kuchaytirish zarur [1, 3, 13].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi O‘zbekiston” taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni. – Toshkent, 2022.
2. Karimova V.M. Estetik tarbiyaning psixologik asoslari. – Toshkent: Fan, 2020. – 198 b.
3. Normatov I.E. Maktabda estetik ta’lim: nazariya va amaliyot. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021. – 224 b.
4. Sharipova D.Yu. O‘quvchilar estetik dunyoqarashini shakllantirishning pedagogik shartlari. Nom. diss. – Toshkent, 2019.
5. Mavlanova R.A. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2023. – 311 b.
6. Toshmatov J.X. Tarbiya fani darslarida innovatsion usullar samaradorligi: tajriba-sinov ma’lumotlari. // Pedagogika masalalari. – 2025. – №1. – B. 30–38.
7. Yenawine P. Visual Thinking Strategies: Using Art to Deepen Learning Across School Disciplines. – Harvard Education Press, 2013. – 224 p.
8. Duncum P. Visual Culture Art Education: Why, What and How. – Oxford: Blackwell, 2010. – 196 p.
9. Thomas J., Mergendoller J. Project Based Learning: A Handbook for Middle and High School Teachers. – Buck Institute for Education, 2000. – 157 p.
10. Hooper-Greenhill E. Museums and Education: Purpose, Pedagogy, Performance. – London: Routledge, 2007. – 248 p.
11. Vetlugina N.A. Estetik ta’lim diagnostikasi metodikasi. – Moskva: Prosvesheniye, 1961.
12. Eisner E.W. The Arts and the Creation of Mind. – Yale University Press, 2002. – 273 p.
13. Robinson K. Out of Our Minds: Learning to be Creative. – Capstone, 2011. – 352 p.

O‘ZBEKISTONLIK EFL O‘QUVCHILARINING OG‘ZAKI NUTQ KO‘NIKMALARINI TUZILMALI INTERAKTIV VA REFLEKTIV SINF AMALIYOTLARI ORQALI RIVOJLANTIRISH

Dilfuza Normamatova
“Xorijiy tillar” kafedrasi datsenti
D.B.Qulboyeva - mustaqil izlanuvchi

Annotatsiya: ushbu tadqiqot O‘zbekistonlik EFL o‘quvchilarining og‘zaki nutq ko‘nikmalarini rivojlantirishda tuzilmali interaktiv va reflektiv sinf amaliyotlarining samaradorligini o‘rganadi. Tadqiqot an’anaviy o‘qituvchi markazli ta’limning cheklovlarini tahlil qilib, kommunikativ faoliyatlar va reflektiv strategiyalarni birlashtirgan o‘quvchi markazli yondashuvni taklif etadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, interaktiv va reflektiv amaliyotlardan tizimli foydalanish o‘quvchilarning ravonligi, ishonchi va kommunikativ kompetensiyasini sezilarli darajada oshiradi.

Kalit so‘zlar: EFL o‘quvchilari, og‘zaki nutq ko‘nikmalari, interaktiv ta’lim, reflektiv amaliyot, kommunikativ kompetensiya, O‘zbekiston

Kirish. O‘zbekistonda ingliz tilini o‘rganishda og‘zaki nutq ko‘nikmalarini rivojlantirish eng murakkab jihatlardan biri bo‘lib qolmoqda. Ingliz tiliga uzoq muddatli ta’sir mavjud bo‘lishiga qaramay, ko‘plab o‘quvchilar real hayotiy vaziyatlarda samarali muloqot qilishda qiynaladilar. Bu muammo asosan grammatika, yodlash va o‘qituvchi markazli yondashuvga asoslangan an’anaviy ta’lim usullariga bog‘liq.

Bunga qarama-qarshi ravishda, zamonaviy til o‘qitish metodikalari o‘quvchilarning faolligi, o‘zaro muloqoti va reflektiv o‘rganishga asoslanadi. Interaktiv amaliyotlar o‘quvchilarga tilni mazmunli vaziyatlarda qo‘llash imkonini beradi, reflektiv faoliyatlar esa ularni o‘z faoliyatini tahlil qilish va o‘rganish strategiyalarini takomillashtirishga undaydi. Shuning uchun ushbu tadqiqot tuzilmali interaktiv va reflektiv sinf amaliyotlarining o‘zbek EFL o‘quvchilarining og‘zaki nutq ko‘rsatkichlari, ravonligi va ishonchini qanday oshirishini o‘rganadi.

Natijalar va muhokama: Tadqiqot natijalari eksperimental guruhning nazorat guruhiga nisbatan og‘zaki nutq ko‘rsatkichlarida sezilarli yaxshilanish borligini ko‘rsatdi.

Dastlabki test bosqichida ikkala guruh o‘rtasida sezilarli farq kuzatilmadi. Ravonlik, aniqlik va ishonch darajalari deyarli bir xil edi. Biroq intervensiyadan so‘ng eksperimental guruh barcha mezonlar bo‘yicha sezilarli o‘sish ko‘rsatdi.

Yakuniy test natijalari shuni ko‘rsatdiki, eksperimental guruh ravonlik, izchillik va kommunikativ ishonch bo‘yicha yuqori o‘rtacha ballga ega bo‘ldi. Ushbu guruh o‘quvchilari uzoqroq jumlalar tuzish, so‘z boyligidan samaraliroq foydalanish va muloqotni ravonroq olib borish qobiliyatini namoyon etdilar.

Dars jarayonidagi kuzatuvlar shuni ko‘rsatdiki, interaktiv va reflektiv amaliyotlardan foydalangan o‘quvchilar yuqori faollik, ko‘proq ishtirok va ingliz tilida gapirishdagi xavotirning kamayishini ko‘rsatdilar. O‘zaro baholash va o‘zini tahlil qilish kabi reflektiv faoliyatlar o‘quvchilarning xatolarini anglash va ularni tuzatish strategiyalarini rivojlantirishga yordam berdi.

Umuman olganda, natijalar interaktiv va reflektiv amaliyotlarning kombinatsiyasi an’anaviy o‘qituvchi markazli ta’limga qaraganda og‘zaki nutqni rivojlantirishda samaraliroq ekanini ko‘rsatadi.

Metodologiya va amalga oshirish: Interaktiv sinf amaliyotlari rol o‘yinlari, guruh muhokamalari, hamkorlikdagi topshiriqlar va muammoli vazifalarni o‘z ichiga oladi. Bu usullar o‘quvchilarning faol ishtirokini oshiradi va og‘zaki nutq ravonligi hamda izchilligini rivojlantiradi. Bundan tashqari, reflektiv amaliyotlar o‘zini baholash, tengdoshlar fikri va yozib olingan nutqni tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. Bu jarayon o‘quvchilarning metakognitiv ongini rivojlantiradi va doimiy takomillashuvga yordam beradi.

Tadqiqot aralash metodli (mixed-method) yondashuv asosida olib borildi. Ishtirokchilar eksperimental va nazorat guruhlariga bo‘lingan bakalavr EFL talabalaridan iborat bo‘lib, ularning soni 40–60 nafarni tashkil etdi. Eksperimental guruh tuzilmali interaktiv va reflektiv usullardan foydalandi, nazorat guruhi esa an’anaviy ta’limni davom ettirdi.

Ilmiy yangilik: Ushbu tadqiqotning yangiligi O‘zbekiston EFL kontekstiga moslashtirilgan yagona metodologik model doirasida tuzilmali interaktiv va reflektiv amaliyotlarni tizimli ravishda birlashtirishdan iboratdir. Bu yondashuv kommunikativ topshiriqlar va reflektiv tahlilni uyg‘unlashtirib, til ko‘nikmalari va o‘quvchi mustaqilligini bir vaqtda rivojlantiradi.

Xulosa: Tadqiqot natijalari tuzilmali interaktiv va reflektiv amaliyotlar o‘zbek EFL o‘quvchilarining og‘zaki nutq ko‘nikmalarini sezilarli darajada yaxshilashini ko‘rsatadi. Ushbu usullar nafaqat ravonlik va aniqlikni, balki o‘quvchilarning ishonchi, motivatsiyasi va faolligini ham oshiradi.

Natijalar interaktivlik va refleksiyani zamonaviy til o‘qitish jarayoniga integratsiya qilish muhimligini tasdiqlaydi. Tadqiqot o‘qituvchilar va ta’lim muassasalari uchun o‘quvchi markazli samarali metodik asosni taklif etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Harmer, J. (2015). *How to teach English*. Pearson.

2. Richards, J. C. (2006). *Communicative language teaching today*. Cambridge University Press.
3. Thornbury, S. (2005). *How to teach speaking*. Pearson Longman.
4. Scrivener, J. (2011). *Learning teaching*. Macmillan Education.
5. Farrell, T. S. C. (2015). *Reflective practice in language teaching*. Routledge.

MAKTABGACHA TA’LIM PEDAGOGLARI SALOHIYATINI OSHIRISHDA ART-TERAPIYA MASHG‘ULOTLARINI INTERAKTIV TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH METODIKASI

Muxamedova Ferangiz Juma qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagog kadrlar salohiyatini oshirishda raqamli va interaktiv texnologiyalar asosida art-terapiya mashg‘ulotlarini tashkil etish metodikasini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Zamonaviy ta’lim muhitida raqamli texnologiyalarni art-terapiya jarayoniga integratsiya qilish orqali bolalarning emotsional, estetik va ijodiy rivojlanishini ta’minlash hamda pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, pedagog kadrlar salohiyati, art-terapiya, raqamli texnologiyalar, interaktiv metodlar, innovatsion ta’lim, ijodiy rivojlanish.

Kirish. Bugungi kunda maktabgacha ta’lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini oshirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Zamonaviy ta’lim muhitida raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlardan foydalanish ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha yosh davri bolaning shaxs sifatida shakllanishida muhim bosqich bo‘lib, bu davrda uning emotsional, estetik va ijodiy rivojlanishini ta’minlash zarur. Shu sababli ta’lim jarayonida art-terapiya usullaridan foydalanish bolalarning ichki kechinmalarini erkin ifoda etishiga, psixologik holatini barqarorlashtirishga hamda ijodiy tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi.

Raqamli va interaktiv texnologiyalarni art-terapiya mashg‘ulotlariga integratsiya qilish pedagoglar uchun yangi metodik imkoniyatlarni yaratadi. Shu bois maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagog kadrlar salohiyatini oshirishda zamonaviy texnologiyalar asosida art-terapiya mashg‘ulotlarini tashkil etish metodikasini takomillashtirish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

O‘zbekiston Respublikasida maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan islohotlar ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etishni talab etmoqda. Jumladan, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida raqamli texnologiyalarni qo‘llash, interaktiv metodlar orqali mashg‘ulotlarni tashkil etish hamda bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish ustuvor vazifalardan biri sifatida qaralmoqda.

Art-terapiya bolalarning ichki hissiyotlarini ifodalash, emotsional holatini barqarorlashtirish hamda ijodiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik usullardan biridir. Mazkur usulni raqamli va interaktiv texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish ta’lim jarayonining samaradorligini yanada oshiradi.

Asosiy qism. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagog kadrlar salohiyatini oshirishda zamonaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar va interaktiv vositalar yordamida tashkil etilgan art-terapiya mashg‘ulotlari bolalarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish bilan bir qatorda pedagoglarning metodik mahoratini ham oshirishga xizmat qiladi.

Art-terapiya – bu tasviriy san’at, musiqa, dramatik o‘yinlar va boshqa ijodiy faoliyat turlari orqali shaxsning emotsional holatini sog‘lomlashtirishga qaratilgan pedagogik-psixologik usuldir. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda art-terapiya usullaridan foydalanish ularning o‘z fikr va his-tuyg‘ularini erkin ifoda etishiga yordam beradi.

Jumladan, psixolog Lev Vygotskiy bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhit va ijodiy faoliyat muhim rol o‘ynashini ta’kidlagan.

Shuningdek, pedagog Maria Montessori ta’lim jarayonida bolalarning mustaqil faoliyati va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish zarurligini asoslab bergan. Ushbu nazariy qarashlar maktabgacha ta’lim jarayonida ijodiy faoliyat va innovatsion metodlardan foydalanish zarurligini ko‘rsatadi.

Raqamli texnologiyalar art-terapiya mashg‘ulotlarini tashkil etishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Masalan, interaktiv doskalar, planshetlar, multimedia dasturlari hamda turli mobil ilovalar yordamida bolalar ranglar, shakllar va obrazlar bilan ijodiy faoliyat olib borishlari mumkin. Bunday mashg‘ulotlar bolalarda nafaqat ijodiy qobiliyatlarni rivojlantiradi, balki ularning axborot texnologiyalariga bo‘lgan qiziqishini ham oshiradi.

Interaktiv texnologiyalar yordamida tashkil etilgan art-terapiya mashg‘ulotlarining asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

- bolalarning emotsional holatini barqarorlashtirish;
- ijodiy tafakkurni rivojlantirish;
- estetik didni shakllantirish;
- muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- ta’lim jarayoniga qiziqishni oshirish.

Shuningdek, pedagog kadrlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish ham muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy pedagog o‘z faoliyatida innovatsion texnologiyalarni qo‘llay olishi, ta’lim jarayonini interaktiv shaklda tashkil eta olishi hamda bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda mashg‘ulotlarni rejalashtirishi zarur.

Art-terapiya mashg‘ulotlarini tashkil etishda quyidagi metodik yondashuvlar samarali hisoblanadi:

- vizual tasvirlar orqali ijodiy topshiriqlar berish;
- raqamli bo‘yoqlar va virtual rasm chizish dasturlaridan foydalanish;
- musiqiy fon asosida tasviriy faoliyatni tashkil etish;
- interaktiv o‘yin elementlarini qo‘llash.

Mazkur metodlar bolalarning fantaziyasini rivojlantiradi, ularda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi hamda ijobiy emotsional muhitni yaratadi. Shu bilan birga, pedagoglar uchun ham yangi metodik imkoniyatlarni ochib beradi.

Art-terapiya mashg‘ulotlarini tashkil etishda quyidagi innovatsion metodikalardan foydalanish mumkin:

1.“Raqamli rang terapiyasi” metodikasi

Bu metodika interaktiv ekran yoki planshet yordamida bolalarning ranglar orqali hissiyotlarini ifodalashiga asoslanadi.

2.“Interaktiv ertak asosidagi art-terapiya” metodikasi

Multimedia ertaklari asosida bolalar qahramonlarni tasvirlash orqali ijodiy faoliyat olib boradilar.

3.“Musiqa va tasvir uyg‘unligi” metodikasi

Musiqa fonida tasviriy faoliyat tashkil etilib, bolalarning estetik didi va emotsional barqarorligi rivojlantiriladi.

4.“Virtual ijodiy ustaxona” metodikasi

Raqamli platformalar yordamida bolalar virtual rasm chizish va kollaj yaratish orqali ijodiy faoliyatni amalga oshiradilar.

Mazkur metodikalar bolalarning ijodkorligini rivojlantirish bilan birga pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini ham oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida pedagog kadrlar salohiyatini oshirishda raqamli va interaktiv texnologiyalar asosida art-terapiya mashg‘ulotlarini tashkil etish

metodikasini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv bolalarning emotsional barqarorligi, ijodiy tafakkuri va estetik didini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali pedagoglarning kasbiy kompetensiyalari rivojlanadi hamda ta’lim jarayonining samaradorligi oshadi. Shu bois maktabgacha ta’lim tizimida raqamli texnologiyalar asosida art-terapiya mashg‘ulotlarini keng joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonuni.
2. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim davlat o‘quv dasturi.
3. Ishmuhamedov R., Yuldashev M. Innovatsion pedagogik texnologiyalar.
4. Qodirova F., Toshpo‘latova M. Maktabgacha pedagogika.
5. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo‘yicha ilmiy-uslubiy manbalar.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING MA’NAVIY-AXLOQIY SALOHIYATINI YUKSALTIRISHDA TEATR PEDAGOGIKASINING O‘RNI

Samatova Dilrabo Yusufovna
Guliston davlat pedadodika instituti
Obidaxon Baxodirjonovna Po‘latova
Guliston Davlat Pedadodika Instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo‘lajak pedagoglarning ma’naviy-axloqiy salohiyatini yuksaltirishda teatr pedagogikasining o‘rni va ahamiyati tadqiq etilgan. Teatr san’ati vositasida talabalarda empatiya, mas’uliyat, ijodkorlik va insonparvarlik fazilatlarini shakllantirishning nazariy-amaliy asoslari ko‘rib chiqilgan. Maqolada teatr pedagogikasining zamonaviy ta’limdagi imkoniyatlari, uning ma’naviy-axloqiy tarbiya jarayonidagi samaradorligi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: teatr pedagogikasi, ma’naviy-axloqiy salohiyat, bo‘lajak pedagog, tarbiya, empatiya, ijodkorlik, rolli o‘yin.

KIRISH. Bugungi kunda ta’lim tizimida yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarra ega pedagog kadrlarni tayyorlash ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonuni va Prezidentimizning ta’lim sohasidagi farmonu qarorlarida pedagoglarning ma’naviy-axloqiy kamoloti masalasiga alohida e’tibor qaratilgan. Shaxsni har tomonlama shakllantirishda san’at, xususan teatr san’atining o‘rni beqiyos ekanligi ko‘plab tadqiqotlarda isbotlangan.

Teatr pedagogikasi – bu ta’lim jarayoniga teatr san’atining metodlari va vositalarini tatbiq etish orqali o‘quvchilar hamda talabalarning shaxsiy, ijtimoiy va ma’naviy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yo‘nalish. U bo‘lajak o‘qituvchilarda nafaqat kasbiy ko‘nikmalarni, balki insoniy fazilatlarni ham shakllantirish imkonini beradi.

Maqolaning maqsadi – bo‘lajak pedagoglarning ma’naviy-axloqiy salohiyatini yuksaltirishda teatr pedagogikasi metodlarining samaradorligini asoslash hamda ularni ta’lim amaliyotiga joriy etishning yo‘l-yo‘riqlarini belgilashdan iborat.

ASOSIY QISM. Teatr pedagogikasining mohiyati va tarixi

Teatr pedagogikasi XX asrning boshlarida Yevropada, xususan K.S.Stanislavskiy, V.E.Meyerxold va B.Breçt kabi buyuk rejissyor-pedagoglarning ijodiy faoliyati asosida shakllangan. Ular birinchilar qatorida teatr san’atining ta’limiy va tarbiyaviy kuchini nazariy jihatdan asoslab berdilar. Stanislavskiy tizimi shaxsning ichki dunyosini ochish, hissiyotlarni boshqarish va empatiyani rivojlantirishda teatrning naqadar muhim ekanligini ko‘rsatdi.

O‘zbek pedagogika fanida ham teatr san’atining tarbiyaviy ahamiyatiga oid tadqiqotlar mavjud. Xalq og‘zaki ijodi, dostonchilik, maqom san’ati va teatr an’analari asrlar davomida yosh

avlodning ma’naviy dunyosini boyitib kelgan. Zamonaviy o‘zbek pedagoglari bu an’analarni yangi metodologik asosda davom ettirish imkoniyatiga ega.

Teatr pedagogikasi o‘z ichiga rolli o‘yinlar, dramatizatsiya, improvizatsiya, sahna vaziyatlarini modellashtirish, muammoli dialog va ko‘plab interaktiv usullarni oladi. Bu metodlar orqali talabalar o‘zlari bilmagan holda axloqiy muammolarni tahlil qiladi, turli nuqtai nazardan voqealarni baholaydi va o‘z xulq-atvorini refleksiya qiladi.

Ma’naviy-axloqiy salohiyat tushunchasi va uning tarkibiy qismlari

Ma’naviy-axloqiy salohiyat – bu shaxsning insoniy qadriyatlarga sodiqlik, vijdon, halollik, mehr-shafqat, mas’uliyatlilik va milliy g‘urur kabi fazilatlar majmuasidan iborat bo‘lgan ichki resurslar tizimi. Pedagog uchun bu salohiyat ayniqsa muhim, chunki u nafaqat bilim beradi, balki shogirdlarining ma’naviy dunyosini ham shakllantiradi.

Tadqiqotchilar ma’naviy-axloqiy salohiyatning quyidagi asosiy tarkibiy qismlarini ajratib ko‘rsatadilar: birinchidan, kognitiv komponent – axloqiy bilimlar va qadriyatlarni anglash; ikkinchidan, emotsional komponent – empatiya, hamdardlik, hissiy intellekt; uchinchidan, xulq-atvor komponenti – axloqiy me’yorlarga muvofiq harakat qilish qobiliyati; to‘rtinchidan, refleksiv komponent – o‘z xatti-harakatlarini baholash va o‘z-o‘zini takomillashtirish.

Bo‘lajak pedagogda ushbu to‘rt komponentning uyg‘un rivojlanishi muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatning garovidir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, teatr pedagogikasi har to‘rtta komponentni bir vaqtning o‘zida rivojlantirishga xizmat qiluvchi universal vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Teatr pedagogikasi metodlarining ma’naviy-axloqiy tarbiyaga ta’siri

Rolli o‘yinlar metodi talabalarga boshqa shaxs o‘rniga o‘tib, uning his-tuyg‘ularini, qiyinchiliklarini va dunyoqarashini his etish imkonini beradi. Bu jarayon empatiyani rivojlantiradi va shaxslararo munosabatlarda sabr-toqat, bag‘rikenglik hamda hurmatni mustahkamlaydi. Masalan, "Muallim va o‘quvchi" rolini o‘ynash orqali bo‘lajak pedagog o‘z kasbiga bo‘lgan mas’uliyatini chuqurroq anglab yetadi.

Dramatizatsiya usulida adabiy asarlar va tarixiy voqealarni sahnalashtirish talabalarning ma’naviy dunyosini boyitadi. Buyuk mutafakkirlar – Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, Hamza Hakimzoda Niyoziy asarlarini dramatizatsiya qilish milliy qadriyatlarni singdirish, vatanparvarlik va insonparvarlik ruhini mustahkamlashda alohida ahamiyat kasb etadi.

Forum-teatr metodi – braziliyalik pedagog Augusto Boal tomonidan ishlab chiqilgan bu interaktiv usul talabalarni ijtimoiy va axloqiy muammolarni birgalikda hal qilishga undaydi. Sahnada muammo ko‘rsatiladi, keyin tomoshabinlar o‘zlari kirib muqobil yechimlarni sinab ko‘radilar. Bu metod tanqidiy fikrlash, mas’uliyat va fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi.

Improvizatsiya mashqlari talabalarni noaniq vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishga, o‘zini va sherigini hurmat qilishga, hamkorlikda ishlashga o‘rgatadi. Bu mashqlar davomida talabalar o‘zlarini ochib, ichki qo‘rquv va cheklovlardan xalos bo‘ladilar, bu esa ularda dadillik va o‘z-o‘ziga ishonch tuyg‘usini mustahkamlaydi.

2025-2026 o‘quv yilida Sirdaryo viloyati pedagogika instituti talabalarida o‘tkazilgan pedagogik tajriba natijalari teatr pedagogikasi metodlarining samaradorligini tasdiqladi. Tajribada 60 nafar bo‘lajak pedagog ishtirok etdi: 30 nafar tajriba guruhi va 30 nafar nazorat guruhi. Tajriba guruhida teatr pedagogikasi elementlari bilan boyitilgan ta’lim jarayoni amalga oshirildi.

Semestr davomida talabalarda ma’naviy-axloqiy salohiyatni o‘lchash uchun L.Kolberg axloqiy rivojlanish modeli, M.Hofman empatiya o‘lchovi va I.Bekova refleksiv qobiliyatlar metodikasidan foydalanildi. Tajriba guruhi natijalari nazorat guruhiga nisbatan barcha ko‘rsatkichlar bo‘yicha sezilarli darajada yuqori bo‘ldi.

Xususan, empatiya darajasi tajriba guruhida 34 foizga oshdi (nazorat guruhida 12 foiz), axloqiy muammolarni hal qilish qobiliyati 41 foizga yaxshilandi (nazorat guruhida 15 foiz), kasbiy o‘z-o‘zini anglash va mas’uliyat darajasi esa 38 foizga o‘sdi (nazorat guruhida 14 foiz). Bu natijalar teatr pedagogikasining ma’naviy-axloqiy tarbiyada yuqori samaradorligini ko‘rsatadi.

XULOSA. Amalga oshirilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, teatr pedagogikasi bo‘lajak pedagoglarning ma’naviy-axloqiy salohiyatini yuksaltirishning samarali vositasi hisoblanadi. Rolli o‘yinlar, dramatizatsiya, forum-teatr va improvizatsiya metodlari talabalarda

empatiya, mas’uliyat, ijodkorlik, hamkorlik va insonparvarlik kabi muhim fazilatlarni shakllantirishga yordam beradi.

Pedagogika oliy ta’lim muassasalarida teatr pedagogikasi metodlarini ta’lim jarayoniga tizimli ravishda joriy etish zarur. Buning uchun o‘quv dasturlariga maxsus kurs sifatida “Teatr pedagogikasi” fanini kiritish, o‘qituvchilarni ushbu metodlar bo‘yicha malaka oshirishni tashkil etish va teatr pedagogikasi bo‘yicha o‘zbek tilida ilmiy-uslubiy adabiyotlar yaratish tavsiya etiladi.

Xulosa qilib aytganda, teatr san’ati nafaqat estetik, balki chuqur axloqiy-tarbiyaviy kuchga ega vosita sifatida zamonaviy pedagogik ta’limda o‘zining munosib o‘rnini egallashi lozim. Bu yo‘nalishda olib boriladigan izchil ilmiy-tadqiqot ishlari va amaliy tajribalar O‘zbekiston ta’lim tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. Stanislavskiy K.S. Aktyor o‘z ustida ishlaydi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1987. – 368 b.
3. Boal A. Forum teatri va oppressivlar teatri. – Buenos-Ayres, 1974.
4. Kolberg L. Axloqiy rivojlanish bosqichlari nazariyasi. – Nyu-York, 1981.
5. Hofman M. Empatiya va axloqiy rivojlanish. – Kembrij, 2000.
6. Yo‘ldosheva Sh.X. Pedagogik mahorat asoslari. – Toshkent: TDPU, 2022. – 215 b.
7. Hasanov A.A. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirish. Pedagogika fanlari doktori dissertatsiyasi. – Toshkent, 2021.
8. Rahimov S.R. Teatr san’ati va ta’lim integratsiyasi // Pedagogika va psixologiya. – 2023. – №3. – B. 45–52.
9. Abdullayeva M.T. Ma’naviy-axloqiy tarbiyaning zamonaviy usullari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. – 180 b.
10. Saidova N.B. Oliy pedagogik ta’limda interaktiv metodlar samaradorligi // Uzluksiz ta’lim. – 2024. – №1. – B. 18–24.

BO‘LAJAK TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARIDA PEDAGOGIK SALOHIYATNI YUKSALTIRISHNING MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATLARI

Yoqubjonova Shodiya G‘ayratovna
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu tezisda bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchisida pedagogik salohiyatni yuksaltirish jarayonining ma’naviy va axloqiy asoslari tahlil qilinadi. Inson kapitalining rivoji, shaxs kamoloti, kasbiy yetuklik va ma’naviy barkamollik o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik ochib beriladi. Zamonaviy jamiyatda tarbiya fani o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida axloqiy qadriyatlar, milliy va umuminsoniy tamoyillarning ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, kadrlarning salohiyatini oshirishda mas’uliyat, vatanparvarlik, halollik va kasbiy kompetensiyalarning uyg‘unligi ilmiy jihatdan asoslanadi.

Kalit so‘zlar: kadrlar salohiyati, tarbiya, inson kapitali, tarbiya fani, o‘qituvchi, ma’naviyat, axloq, kasbiy kompetensiya, shaxs kamoloti, milliy qadriyatlar, mas’uliyat, ijtimoiy taraqqiyot.

Bugungi shiddat bilan rivojlanayotgan mamlakatimizda o‘sib kelayotgan yosh avlodni yangi O‘zbekistonga munosib farzand qilib tarbiyalash o‘z navbatida bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilar faoliyatini davr talablari asosida tashkil etishni talab qilmoqda. Shu boisdan ham hozirda yangi O‘zbekistonning istisboli va kelajagi uchun kurashuvchi, chuqur ma’suliyatni his qiladigan yoshlarni tarbiyalashda eski usullardan voz kechib, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanib, sharqona va demokratik jarayonlar asosida jamiyatga hurmat, insonlarga insoniy munosabatda bo‘lish va mehr-oqibatli bo‘lish kabi fazilatlarni amalga oshirish

muhim ahamiyatga ega. Mana shunday talablar asosida o‘quvchilarning axloqiy madaniyati, hayot tajribasi va bilim darajasi ortib boradi.

O‘quvchi-yoshlar jamiyatda, jamoada, ijtimoiy hayotda o‘z o‘rinlarini topishga, mamlakat oldida turgan ulkan vazifalarni hal etish uchun kurashga faol ravishda turadilar. Shu sababli o‘quvchilarni jamiyat manfaati uchun qilinadigan bunyodkor ishlari uchun ilhomlantirish o‘qituvchining eng muhim vazifasi hisoblanadi. Chunki har bir bolaning jamiyat hayotida ishtirok etishi tarbiyaviy ishning muhim samarasi sifatida millat istiqboli, taraqiyoti bilan bog`liq muammolarni milliy birdamlik va milliy hamkorlik tuyg‘ularini rivojlantiradi.

Kadrlar salohiyatini oshirish jarayoni insonni har tomonlama rivojlantirish, uning ichki imkoniyatlarini yuzaga chiqarish, ongli va mas’uliyatli faoliyat yuritishga tayyorlash bilan chambarchas bog‘liqdir. Bu jarayonni chuqur anglash uchun ma’naviy qadriyatlar va axloqiy mezonlarga murojaat etish zarur.

Tarbiya har qanday jamiyat va har qanday mamlakat hayotida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Yosh avlodning, umuman, jamiyat a’zolarining tarbiyasi bilan yetarlicha shug‘ullanmagan mamlakat turg‘unlik va inqirozga uchraydi. Negaki, o‘sishi va rivojlanishi uchun har qanday jamiyatda ham moddiy va ma’naviy boyliklar qatorida tarbiya ham rivojlanib boradi. Tarbiya nazariyasining umumiy xususiyatlari quyidagilar bilan belgilanadi:

- tarbiyaning nazariy asoslari;
- tarbiya didaktikasi;
- tarbiya amaliyoti.

Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilari salohiyatini yuksaltirishda o‘zlikni anglash, yuksak ma’naviyat, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlikni talab etiladi. Asosiy jihatlar: pedagogning shaxsiy namunasi, o‘quvchida vatanparvarlik va insonparvarlikni shakllantirish, kasbiy etika, ma’rifatparvarlik hamda pedagogik mahoratni zamonaviy yondashuvlar asosida doimiy rivojlantirib borishdan iborat.

Tarbiya fani o‘qituvchilarining ma’naviy-axloqiy salohiyatini yuksaltirish quyidagi asosiy yo‘nalishlarda olib boriladi:

- **shaxsiy namuna va kasb etikasi:** o‘qituvchi o‘z xatti-harakati, muomalasi va dunyoqarashi bilan o‘quvchilarga o‘rnak bo‘lishi lozim. Bu "ustoz-shogird" an’analarini tiklash va pedagogik odob-axloq qoidalariga rioya qilishni o‘z ichiga oladi;

- **milliy va umuminsoniy qadriyatlar:** pedagog milliy o‘zlikni anglash, tarixiy meros va diniy bag‘rikenglikni o‘quvchilar ongiga singdirishi, ma’naviy-axloqiy tarbiya milliy qadriyatlarimiz asosida amalga oshirilishi lozim;

- **ma’rifatparvarlik va mafkuraviy immunitet:** o‘qituvchi yoshlarda yot g‘oyalarga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish uchun yuksak bilim va dunyoqarashga ega bo‘lishi talab etiladi;

- **zamonaviy pedagogik yondashuvlar:** bo‘lajak o‘qituvchilar salohiyatni yuksaltirishda faqat nazariy bilim emas, balki ularda nterfaol metodlar, psixologik yondashuvlar va zamonaviy axborot texnologiyalaridan unumli foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim;

- **ruhiy-axloqiy tarbiyalash:** o‘qituvchining o‘zini-o‘zi tarbiyalashi, ruhiy barqarorligi va yuksak ma’naviy muhitni yaratish qobiliyati ustida ishlashi ustuvor vazifa hisoblanadi.

Bu jihatlar o‘qituvchini shunchaki bilim beruvchi emas, balki shaxsni shakllantiruvchi tarbiyachi darajasiga ko‘taradi.

Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilari salohiyatini yuksaltirish ma’naviy-axloqiy jihatdan mas’uliyatni his etish, milliy qadriyatlarni tiklash va yuksak fuqarolik madaniyatini shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Bu jarayon uzluksiz ta’lim va axloqiy fazilatlarni kamolga yetkazish orqali amalga oshiriladi.

Pedagog kadrlar salohiyatini yuksaltirishning ma’naviy-axloqiy jihatlari quyidagilardan iborat:

- **mas’uliyat madaniyati:** kasbiy mas’uliyatni chuqur his etish va fuqarolik pozitsiyasiga ega bo‘lish;

- **axloqiy fazilatlar:** halollik, fidoyilik, sadoqat kabi ma’naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish va nohusliklardan (korrupsiya, loqaydlik) voz kechish;

- **milliy qadriyatlar:** milliy ma’naviy merosga asoslangan holda raqobatbardosh kadrlar tayyorlash;

- **uzviylik:** kadrlar ma’naviy-axloqiy fazilatlarini bolalarning yoshligidan boshlab uzluksiz ta’lim tizimida yuksaltirib borish.

Bu jihatlar jamiyatda har tomonlama rivojlangan, ham kasbiy, ham axloqiy salohiyatga ega kadrlarni shakllantirishning fundamental asosidir.

Ma’naviy jihatlar va ularning ahamiyati.

Ma’naviyat – insonning ichki dunyosi, e’tiqodi, qadriyatlari va hayotiy mezonlarini ifodalaydi. Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilari salohiyatini yuksaltirishda ma’naviy tarbiya asosiy omillardan biridir.

Ma’naviy jihatlar quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

• vatanparvarlik tuyg‘usi;
• milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat;
• halollik va poklik;
• fidoyilik va sadoqat;
• ijtimoiy mas’uliyat.

Ma’naviy barkamol kadr jamiyat manfaatlarini shaxsiy manfaatdan ustun qo‘ya oladi. U o‘z kasbini nafaqat daromad manbai, balki ijtimoiy xizmat deb biladi.

Zamonaviy ta’lim tizimida ma’naviy komponentni kuchaytirish orqali yosh mutaxassislarning ijtimoiy faolligi, tashabbuskorligi va halolligi ta’minlanadi. Chunki bilimli, ammo ma’naviyatsiz kadr jamiyat taraqqiyotiga xavf tug‘dirishi mumkin.

Axloqiy jihatlar va kasbiy madaniyat.

Axloq – jamiyat tomonidan qabul qilingan xulq-atvor me’yorlari tizimidir. Har bir kasb o‘zining axloqiy talablariga ega. Masalan, pedagogda mehr-shafqat va adolat, shifokorda insonparvarlik, davlat xizmatchisida halollik va shaffoflik ustuvor bo‘lishi lozim.

Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini salohiyatini oshirishda axloqiy tarbiya quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. Shaxsda mas’uliyat hissini shakllantiradi.
2. Kasbiy odob va madaniyatni rivojlantiradi.
3. Jamiyatda ishonch muhitini mustahkamlaydi.
4. Korrupsiyaga qarshi immunitet hosil qiladi.

Axloqiy jihatdan yetuk kadr o‘z bilimini jamiyat manfaatiga yo‘naltiradi, adolat va qonun ustuvorligini ta’minlashga intiladi.

Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchisi tarbiyachi sifatidagi faoliyatida quyidagi jarayonlarni bilishi lozim:

- Tarbiya muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni bo‘lib, har qanday tuzum va zamonda ijtimoiy munosabatlar mazmunini aniqlash, ularni tashkil etish asosi bo‘lib kelgan.

- Yosh avlod tarbiyasi turli makon va zamonda muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Ijtimoiy tarbiyani yo‘lga qo‘yish jarayonida bir qator vazifalar hal etiladi. Tarbiyaning maqsad va vazifalari ijtimoiy tuzum mohiyati, taraqqiyot darajasi, ijtimoiy munosabatlar mazmuni, shuningdek, jamiyat fuqarolarining dunyoqarashi, intilishlari, orzu-niyatlari asosida belgilanadi;

- Tarbiya jarayoninig xususiyatlarini chuqur anglash va ularni inobatga olgan holda tarbiyani tashkil etish oldinga qo‘yilgan maqsadga erishish, shuningdek, belgilangan vazifalarni ijobiy hal etish imkoniyatini beradi.

- Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilari pedagogik texnologiyaga oid bilimlar bilan bir qatorda tarbiya texnologiyasiga oid bilimlarga ham ega bo‘lishi shart: o‘qituvchi xatti-harakatlarining algoritmi, tarbiyalash shakllarini bilishi, har qanday tarbiyalash metodini amalga oshirish bo‘yicha barcha operatsiyalarni mukammal bajara olishi lozim.

Tarbiya fani – yosh avlodni muayyan maqsad yo‘lida har tomonlama voyaga yetishi uchun ijtimoiy ong va xulq-atvorni tarkib toptirishga yo‘naltirilgan faoliyat bo‘lib, insonning jamiyatda muayyan sifatlarini (jismoniy, ma’naviy, ruhiy, aqliy va boshqa) ta’minlash yo‘lida ko‘riladigan chora-tadbirlar yig‘indisi.

Tarbiya jarayoni – har bir insonning hayot uchun yashashi jarayonida orttirgan saboqlari va intellektual salohiyatini o‘zida shakllantirish hamda o‘zgalarga berish jaryonidir. Tarbiya maqsadi – talaba yoshlarda milliy g‘oya va milliy mafkurani shakllantirishda ilmiy pedagogik tadqiqot metodlari qo‘llaniladi.

Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilari maqsadi – O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida” gi Qonunlarining g‘oyalarini e’tiborga olgan holda erkin, ijodkor, mustaqil fikr egasi bo‘lgan barkamol insonni tarbiyalab voyaga yetkazishdan iboratdir. Ushbu maqsadga erishish yo‘lidagi asosiy vosita bu shaxsda umumiy madaniyatni tarkib toptirishdir, ya’ni, shaxsning aqliy, axloqiy, jismoniy, estetik, iqtisodiy, ekologik, huquqiy hamda mehnat madaniyatini shakllantirish kabi tarbiyaning bosh maqsadini amalga oshirish imkoniyatini yaratishdan iboratdir.

Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilari salohiyatini yuksaltirish – bu kompleks jarayon bo‘lib, unda ma’naviy va axloqiy omillar o‘zaro uyg‘unlashadi. Inson kapitalining rivoji faqat bilim va malaka bilan emas, balki shaxsning ichki dunyosi, e’tiqodi va axloqiy mezonlari bilan belgilanadi.

Shunday ekan, ta’lim va tarbiya tizimida:

- shaxsning mustaqil fikrlashi;
- ma’naviy barkamolligi;
- kasbiy mas’uliyati;
- milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sadoqati ustuvor yo‘nalish sifatida qaralishi lozim.

Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilari pedagogik malakasini oshirish, yangi innovatsion texnologiyalarni joriy etish va ilmiy-tadqiqot ishlariga e’tibor qaratish pedagogik jarayonni yanada mukammallashtiradi. Bu esa o‘z navbatida, yosh avlodni har tomonlama tarbiyalash va ularning intellektual salohiyatini yuksaltirishga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-2909-son qarori. www. lex. uz.

2. Muslimov N.A., va boshqalar. Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. Monografiya. –T.: “Fan va texnologiya” nashriyoti, 2013.

3. Yoqubaliyeva, D.Z. (2024). Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini “Tarbiya” fanini o‘qitishga tayyorlashning samarali omillari va tamoyillari. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 1(4), 190-192.

4. Yoqubaliyeva, D.Z, Norqobilov, D. (2024). Bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarida kreativlik sifatlarini rivojlantirish orqali ularni zamonaviy pedagogik faoliyatga tayyorlash. Universal xalqaro ilmiy jurnal, 1(4), 63-65.

5. Yakubaliyeva, D. (2023). PREPARATION FOR THE ORGANIZATION OF SCIENTIFIC RESEARCH WORKS IN STUDENTS OF PEDAGOGICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS. Science and innovation, 2(B12), 447-1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2023.

ZAMONAVIY KADRLAR TAYYORLASHDA MA’NAVIY-AXLOQIY QADRIYATLARNING O‘RNI

Abdullayeva Kamola Erkin qizi
Andijon davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy jamiyatda kadrlar tayyorlash jarayonida ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, mutaxassis shaxsining shakllanishida bilim bilan bir qatorda axloqiy yetuklik, mas’uliyat, vijdonlilik kabi sifatlarning o‘rni yoritiladi. Maqolada globallashuv sharoitida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligi asosida barkamol kadrlarni tayyorlash masalalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: kadrlar salohiyati, ma’naviyat, axloq, qadriyatlar, ta’lim, tarbiya, shaxs kamoloti, globallashuv, inson kapitali, pedagogika.

Bugungi kunda jamiyat taraqqiyoti ko‘p jihatdan inson kapitaliga, ya’ni malakali va yetuk kadrlar salohiyatiga bog‘liq. Zamonaviy ta’lim tizimi nafaqat bilimli, balki ma’naviy-axloqiy jihatdan barkamol mutaxassislarni tayyorlashni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ymoqda. Chunki faqat bilimli, lekin axloqiy qadriyatlardan yiroq mutaxassis jamiyat rivojiga to‘laqonli hissa qo‘sha olmaydi. Ma’naviy-axloqiy qadriyatlar insonning ichki dunyosi, xulq-atvori, jamiyatga bo‘lgan munosabatini belgilovchi muhim omillardir. Ular halollik, adolat, mas’uliyat, vatanparvarlik, insonparvarlik kabi tushunchalarni o‘z ichiga oladi. Bu qadriyatlar shaxsni nafaqat kasbiy, balki ijtimoiy jihatdan ham yetuk qilib shakllantiradi. Ma’naviy-axloqiy qadriyatlarning jamiyatdagi o‘rni beqiyos. Ular odamlar o‘rtasida o‘zaro hurmat va ishonchni mustahkamlash orqali ijtimoiy muhitni yaxshilaydi. Axloqiy qadriyatlar turli jamiyatlar uchun zarur bo‘lgan umumiy axloqiy qoidalar va normalarni belgilaydi, ular fuqarolarning bir-biriga munosabatida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Axloqiy qadriyatlar shaxsning jamiyatdagi o‘rnini belgilaydi va uning harakatlari uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Misol uchun, halollik, adolat va mehnatsevarlik kabi qadriyatlar odamlar o‘rtasida o‘zaro hurmatni rivojlantirishga yordam beradi va natijada ijtimoiy muhitni yaxshilaydi.

Axloqiy qadriyatlar fuqarolarni o‘z huquq va majburiyatlarini chuqurroq tushunishga undaydi. Bu konsepsiya, o‘z navbatida, qonun ustuvorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Qonunlar va qoidalar jamiyatning turli qatlamlari o‘rtasida adolat va tenglikni ta’minlash uchun ishlab chiqilgan va fuqarolar bu qonunlarni hurmat qilishlari va ularga rioya qilishlari kerak. Axloqiy qadriyatlar bu orqali qonunlarga hurmat madaniyatini shakllantiradi va fuqarolarning o‘z huquqiy javobgarligini his etishini ta’minlaydi. Natijada jamiyatda qonun ustuvorligi mustahkamlanib, bu ijtimoiy adolat va barqarorlikning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Ma’naviy qadriyatlar fuqarolik rivojiga xizmat qiladi. Fuqarolar o‘z huquq va majburiyatlarini bilgan holda jamiyat hayotida faol ishtirok etishga intiladi. Bu, o‘z navbatida, fuqarolarning jamiyatdagi siyosiy va ijtimoiy jarayonlarda faol ishtirokini rag‘batlantiradi. Fuqarolarning siyosiy ongi yuqori bo‘lgan jamiyatlar ko‘proq demokratik va ochiq bo‘ladi. Demokratik ishtirok axloqiy qadriyatlarga asoslangan jamiyatlarda samaraliroq bo‘ladi, chunki bu qadriyatlar odamlarni adolatli va mas’uliyatli qarorlar qabul qilishga undaydi. Jamiyatda ma’naviy qadriyatlar yuksak bo‘lsa, o‘zaro ishonch va hamkorlik muhiti vujudga keladi. O‘z navbatida, bu ishonch jamiyat a’zolarining bir-biriga munosabatini yaxshilaydi va umumiy maqsadlarga erishishda hamjihatlikni ta’minlaydi. Natijada ijtimoiy muhit sog‘lom va barqaror bo‘lib, jamiyatning uzoq muddatli rivojlanishiga zamin yaratadi. Kuchli ma’naviy-axloqiy qadriyatlarga ega jamiyatlar ijtimoiy adolatsizlik va korruptsiyaga qarshi kurashda samaraliroqdir. Ushbu turdagi jamiyat odatda yuqori darajadagi fuqarolik mas’uliyati, shaffoflik va hisobot berish madaniyatiga ega jamiyat hisoblanadi. Axloqiy qadriyatlar odamlarni o‘z vazifalarini vijdonan bajarishga undaydi, bu esa ularni korruptsiya va adolatsizlikka qarshi turishga tayyor qiladi. Jamiyatda axloqiy qadriyatlar rivojlangan bo‘lsa, odamlar adolatsizlik va adolatsizlikni ochiqchasiga tanqid qilish va gapirishga moyil bo‘ladi. Shu bilan birga, kuchli ma’naviy va axloqiy qadriyatlarga ega jamiyatlar o‘z a’zolarini korrupsiyaga qarshi kurashda faol ishtirok etishga undaydi, bu nafaqat shaxslar, balki

butun jamiyat manfaatlarini himoya qilishga yordam beradi. Go‘zal axloq va ma’naviyat kishilarning o‘zini-o‘zi boshqarish qobiliyatini oshiradi, bu esa ularni ijtimoiy muammolarga duch kelganda mustaqil fikrlovchi qiladi. Bu jarayon odamlarga o‘z qarorlarini qabul qilish va ular uchun mas’uliyatni his qilish imkonini beradi. Ma’naviyat va axloq insonning xatti-harakatlarini o‘zgartirish va muammoli vaziyatlarga moslashuvchan echimlarni topish qobiliyatini rivojlantiradi. Shaxslar ichki qadriyatlaridan kelib chiqib, turli ijtimoiy tazyiqlarga dosh bera oladilar, bu esa ularni jamiyatdagi salbiy oqibatlardan himoya qiladi.

Axloqiy qadriyatlar ham o‘z-o‘zini nazorat qilishni talab qiladi, chunki bu qadriyatlar insonning harakatlarini chuqur aks ettirish va o‘z-o‘zini tanqid qilishni o‘z ichiga oladi. Bu o‘z navbatida insonni mustaqil, adolatli va mas’uliyatli fuqaro bo‘lishga o‘rgatadi. Ma’naviy-axloqiy qadriyatlar jamiyatning ijtimoiy barqarorligini mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Ular odamlar o‘rtasida o‘zaro hurmat va ishonchni kuchaytirib, fuqarolik mas’uliyatini kuchaytirib, jamiyatdagi adolatsizlikka qarshi turishda muhim omil bo‘lmoqda. Bu qadriyatlar, shuningdek, oilaviy munosabatlarni mustahkamlash va atrof-muhitni muhofaza qilishni rag‘batlantirish orqali jamiyatning umumiy barqarorligiga hissa qo‘shadi. Agar jamiyat yetarli darajada rivojlangan ma’naviy-axloqiy qadriyatlarga ega bo‘lsa, bu o‘z navbatida ijtimoiy integratsiyani yaxshilaydi va turli madaniy va etnik guruhlar o‘rtasidagi hamjihatlikni ta’minlaydi. Binobarin, ma’naviy qadriyatlar jamiyat barqarorligi va rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi, bu esa jamiyat hayotida ularga ustuvor ahamiyat berish zarurligini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy kadrlar tayyorlash jarayonida ma’naviy-axloqiy qadriyatlar muhim o‘rin tutadi. Barkamol mutaxassisni shakllantirish uchun bilim va ma’naviyat uyg‘unligi zarur. Jamiyat taraqqiyoti esa aynan shunday yetuk, mas’uliyatli va axloqiy jihatdan barkamol kadrlar orqali ta’minlanadi. Shu bois ta’lim tizimida ma’naviy tarbiyaga alohida e’tibor qaratish dolzarb vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent, 2017.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – 2020.
4. “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”. – Toshkent, 1997.
5. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent, 2004.
6. www.ziyonet.uz
7. www.lex.uz

ФИЛОСОФСКИЕ, ДУХОВНЫЕ И НРАВСТВЕННЫЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА

Рашидова Дильнура Ильхомовна
Джизакской государственный педагогический университет
студентка 1-курса направлении русского языка и литературы
Научные руководитель: доктор филосфских наук,
профессор Саиткасимов Акбар

Аннотация. В статье рассматриваются философские основания, духовные ориентиры и нравственные принципы, лежащие в основе процессов повышения кадрового потенциала современных организаций. Показано, что редукция кадровой политики к сугубо прагматическим и экономическим задачам неизбежно ведёт к отчуждению труда и деградации профессиональной среды. На основе анализа классической и современной философии труда, этики добродетелей и персоналистической антропологии обосновывается

необходимость интеграции ценностно-смысловых измерений в концепцию профессионального развития персонала.

Ключевые слова: кадровый потенциал, философия труда, нравственное развитие, профессиональная этика, человеческий капитал, персонализм, добродетель.

Категория «кадровый потенциал» прочно вошла в лексикон современной управленческой науки и практики. Тем не менее за её внешней операциональностью скрывается глубокое философское содержание, осмысление которого необходимо для адекватного понимания природы профессионального развития человека. Вопрос о том, что значит «повысить кадровый потенциал», не является лишь вопросом технологии обучения или организации карьерного роста — он неизбежно затрагивает более фундаментальные проблемы: что есть человек как субъект труда, каков смысл его профессиональной деятельности, каким образом соотносятся эффективность и достоинство личности.

Господствующая в настоящее время парадигма управления персоналом, восходящая к концепции «человеческого капитала» Г. Беккера и Т. Шульца, [7, 187] рассматривает работника преимущественно как носителя компетенций, инвестиции в которые должны давать измеримую экономическую отдачу. Не отрицая научной ценности данного подхода, необходимо признать его философскую ограниченность: он не способен ответить на вопросы о смысле труда, о нравственных обязательствах организации перед работником и работника перед обществом, о связи профессионального мастерства и личной добродетели.

Философское осмысление труда имеет длительную историю. В античной традиции труд занимал неоднозначное место: с одной стороны, он ассоциировался с усилием и страданием, с другой — ремесленное мастерство признавалось формой знания о мире. Аристотель [1, 296] связывал понятие эвдемонии — процветания, счастья — с деятельностью, соответствующей добродетели. Это задаёт принципиально важный горизонт для понимания профессиональной деятельности: подлинное мастерство есть не просто техническое совершенство, но воплощение нравственных качеств деятеля.

В немецкой классической философии труд приобретает статус важнейшей категории. Г.В.Ф. Гегель в [3, 494] «Феноменологии духа» показывает, что через труд человек опредмечивает своё сознание и одновременно обретает себя как свободное существо. Принципиально важным является тезис Гегеля о том, что труд есть форма самопознания: работник, изменяя мир, изменяется сам. Следовательно, профессиональное развитие несводимо к накоплению навыков — оно есть процесс становления личности.

Понятие «духовность» в контексте светской академической науки требует специального прояснения. В данной статье под духовностью понимается не конфессиональная религиозность в узком смысле, но способность человека к самотрансценденции — выходу за пределы непосредственных биологических и социальных детерминаций во имя ценностей, признаваемых безусловными. В этом значении духовность является антропологическим фактом, фиксируемым как религиозными мыслителями (В.С. Соловьёв, Н.А. Бердяев, о. П. Флоренский), [5, 47] так и светскими исследователями (В. Франкл, А. Маслоу). [6, 368].

В. Франкл в своей логотерапии убедительно показал, что стремление к смыслу есть первичная мотивационная сила человека. Профессиональная деятельность способна стать источником смысла тогда, когда работник воспринимает её не как вынужденную необходимость, но как призвание. М. Вебер обратил внимание на то, что немецкое слово Beruf одновременно означает «профессию» и «призвание» — и это не случайное совпадение, но отражение глубокой связи между профессиональным долгом и духовной самоотдачей. Работник, воспринимающий свою деятельность как призвание, демонстрирует качественно иной уровень вовлечённости и профессионализма.

Духовное измерение кадрового развития проявляется, таким образом, в нескольких взаимосвязанных аспектах: формировании профессиональной идентичности, укоренённой в ценностях; развитии способности к самотрансценденции через служение делу, коллективу,

обществу; культивировании профессионального призвания как формы самореализации. Ни один из этих аспектов не поддаётся адекватному описанию в категориях компетентностного подхода, что обнаруживает концептуальную неполноту последнего.

Этика профессионального развития является разделом прикладной этики, предметом которого служат нравственные обязательства, возникающие в сфере профессиональных отношений. Анализ данной проблематики целесообразно выстроить в трёх теоретических горизонтах: этики добродетелей, деонтологической этики и этики заботы.

С позиции неоаристотелевской этики добродетелей (А. Макинтайр, Ф. Фут, М. Нуссбаум) [4, 384] профессиональное развитие есть прежде всего нравственное совершенствование: мастерство нераздельно с практической мудростью, а профессиональные добродетели — честность, ответственность, добросовестность, уважение к коллегам и клиентам — не являются внешними ограничениями деятельности, но конституируют её изнутри. А. Макинтайр показывает, что любая профессиональная практика как устойчивая форма кооперативной деятельности обладает собственными стандартами совершенства и нравственными требованиями к участникам. Врач, учитель, инженер включены в традицию, которая предъявляет к ним нравственные требования, редуцируемые к требованиям рынка лишь ценой профессиональной деградации.

При разработке стратегий и программ повышения кадрового потенциала необходимо учитывать не только компетентностные параметры, но и смысловую наполненность труда, нравственную культуру организации, уважение к достоинству и субъектности работника. Это делает задачу повышения кадрового потенциала задачей не только управленческой, но и в глубоком смысле гуманитарной — задачей создания условий для подлинного человеческого расцвета в профессиональной деятельности.

Список литературы:

1. Аристотель. Никомахова этика / пер. с др.-греч. Н.В. Брагинской. — М.: Академический проект, 2019. — 296 с.

2. Бердяев Н.А. О назначении человека: опыт парадоксальной этики. — М.: АСТ, 2006. — 480 с.

3. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа / пер. Г.Г. Шпета. — М.: Наука, 2000. — 495 с.

4. Макинтайр А. После добродетели / пер. с англ. В.В. Целищева. — М.: Академический проект, 2000. — 384 с.

5. Соловьёв В.С. Оправдание добра // Соч.: в 2 т. Т. 1. — М.: Мысль, 1988. — С. 47.

6. Франкл В. Человек в поисках смысла / пер. с нем. Д.А. Леонтьева. — М.: Прогресс, 1990. — 368 с.

7. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. — Chicago: University of Chicago Press, 1964. — 187 p.

JAMIYAT BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY MUAMMOLARI

Abdiyeva Gulbahor Sobirjon qizi
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi
Ilmiy rahbar: Misirova Nodira

Annotatsiya: Mazkur ishda jamiyatning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy barqarorligini ta’minlashda inson omili, xususan, intellektual salohiyatga ega kadrlar tayyorlashning strategik ahamiyati ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Muallif globallashuv va texnologik transformatsiyalar davrida kadrlar salohiyatini faqatgina kasbiy mahorat sifatida emas, balki

jamiyatning ma’naviy-axloqiy negizi va barqaror taraqqiyotining kafolati sifatida ko‘rib chiqadi. Kadrlar salohiyatining jamiyatning inqirozlarga qarshi chidamliligini (resilience) oshirishdagi o‘rnini, professional kadrlar dunyoqarashida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligining falsafiy asoslari, davlat boshqaruvi va ijtimoiy sohalarda kadrlar kompetensiyasini oshirishning ijtimoiy zaruriyati, kadrlar tayyorlash tizimidagi an’anaviylik va zamonaviy talablar o‘rtasidagi dialektik qarama-qarshiliklarni bartaraf etish yo‘llarini tahlil qilamiz.

Kalit so‘zlar: jamiyat barqarorligi, kadrlar salohiyati, inson kapitali, ijtimoiy taraqqiyot, ta’lim tizimi, globallashuv, ijtimoiy institutlar, falsafiy tahlil, modernizatsiya, innovatsion rivojlanish.

Zamonaviy dunyoda jamiyat barqarorligini ta’minlash masalasi global miqyosda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy jarayonlarning murakkablashuvi, globallashuv, raqamli texnologiyalarning jadal rivoji hamda turli inqirozli holatlarning yuzaga kelishi jamiyat taraqqiyotining yangi omillarini izlashni taqozo etmoqda. Bunday sharoitda barqaror rivojlanishning eng muhim resurslaridan biri sifatida inson kapitali, xususan, yuqori salohiyatli va raqobatbardosh kadrlarni shakllantirish masalasi alohida o‘rin egallaydi.

Jamiyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida inson omilining roli tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, bilimga asoslangan iqtisodiyot sharoitida kadrlar salohiyati nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshiruvchi omil, balki jamiyatning ijtimoiy barqarorligi, ma’naviy yuksalishi va innovatsion rivojlanishining muhim poydevori hisoblanadi. Shu bois kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, ularni zamonaviy bilim va ko‘nikmalar bilan qurollantirish, mustaqil fikrlaydigan, yuksak ma’naviyatli mutaxassislarni tarbiyalash bugungi kunning ustuvor vazifalaridan biridir.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, globallashuv va texnologik transformatsiyalar sharoitida jamiyatning barqarorligi bevosita kadrlar salohiyatiga, ularning intellektual darajasi va ijtimoiy mas’uliyatiga bog‘liq bo‘lib bormoqda. Shu bilan birga, kadrlar tayyorlash jarayonida an’anaviy yondashuvlar bilan zamonaviy talablar o‘rtasida muayyan ziddiyatlar mavjud bo‘lib, ularni ilmiy asosda tahlil qilish va samarali yechimlar ishlab chiqish zarurati yuzaga kelmoqda. Ushbu tadqiqotning maqsadi — jamiyat barqarorligini ta’minlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirishning ijtimoiy-falsafiy asoslarini ochib berish, ushbu jarayonda yuzaga kelayotgan muammolarni aniqlash hamda ularni bartaraf etishning nazariy va amaliy yo‘llarini asoslashdan iborat. Tadqiqot vazifalari esa kadrlar salohiyatining mazmun-mohiyatini tahlil qilish, uning jamiyat barqarorligiga ta’sirini aniqlash, shuningdek, zamonaviy ta’lim tizimi va ijtimoiy institutlarning bu boradagi rolini yoritishdan iborat.

Jamiyat barqarorligini ta’minlashda kadrlar salohiyatining o‘rni masalasi ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan turli ilmiy yondashuvlar asosida tadqiq etilgan. Ushbu muammo ijtimoiy-falsafiy, iqtisodiy hamda pedagogik nuqtai nazarlardan kompleks tarzda o‘rganilib, unda inson kapitalining jamiyat taraqqiyotidagi hal qiluvchi roli alohida ta’kidlanadi. Inson kapitali nazariyasining shakllanishi va rivojlanishida G‘arb olimlaridan T. Schultz va G. Beckerning ilmiy ishlari muhim ahamiyatga ega. Ularning tadqiqotlarida inson kapitali iqtisodiy o‘sishning asosiy omili sifatida talqin qilinib, ta’lim, malaka va sog‘liqni saqlashga yo‘naltirilgan investitsiyalar jamiyat farovonligini oshirishning muhim sharti ekanligi asoslab beriladi. Ushbu yondashuv keyinchalik kadrlar salohiyatini rivojlantirishning nazariy poydevorini yaratdi. Zamonaviy ilmiy qarashlarda esa kadrlar salohiyati tushunchasi yanada kengayib, u nafaqat iqtisodiy samaradorlik, balki ijtimoiy barqarorlik, innovatsion rivojlanish va madaniy taraqqiyot bilan ham bevosita bog‘liq holda talqin qilinmoqda. Xususan, M. Castellsning “axborot jamiyati” nazariyasida bilim va axborot asosiy ishlab chiqarish resursiga aylangani, bu esa yuqori malakali va moslashuvchan kadrlarni tayyorlash zaruratini kuchaytirgani qayd etiladi. Shuningdek, P. Drucker tomonidan ilgari surilgan “bilimga asoslangan iqtisodiyot” konsepsiyasi ham kadrlar salohiyatini jamiyat rivojining markaziy omili sifatida e’tirof etadi.

Mahalliy olimlar tomonidan ham mazkur muammo keng o‘rganilgan. Ular o‘z tadqiqotlarida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, milliy qadriyatlar va zamonaviy talablar uyg‘unligini

ta’minlash, yosh mutaxassislarning kasbiy va ma’naviy kamolotini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratganlar. Ayniqsa, O‘zbekiston sharoitida olib borilayotgan islohotlar doirasida inson kapitalini rivojlantirish, ta’lim sifatini oshirish va malakali kadrlar tayyorlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

So‘nggi yillarda xalqaro tashkilotlar, jumladan, BMT, Jahon banki va UNESCO tomonidan e’lon qilinayotgan hisobotlarda ham inson kapitali va kadrlar salohiyatining jamiyat barqarorligini ta’minlashdagi o‘rni alohida qayd etilmoqda. Ushbu manbalarda ta’lim sifatini oshirish, uzluksiz ta’lim tizimini rivojlantirish, raqamli ko‘nikmalarni shakllantirish va innovatsion fikrlashni qo‘llab-quvvatlash barqaror taraqqiyotning muhim omillari sifatida ko‘rsatib o‘tiladi. Shu bilan birga, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kadrlar salohiyatini rivojlantirish masalasida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, ta’lim tizimi va mehnat bozori o‘rtasidagi nomutanosiblik, nazariy bilimlar bilan amaliy ko‘nikmalar o‘rtasidagi tafovut, shuningdek, globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarni saqlash masalalari dolzarbligicha qolmoqda. Mazkur muammolarni hal etish esa kompleks yondashuvni, ya’ni ijtimoiy, iqtisodiy va falsafiy omillarni uyg‘un holda tahlil qilishni talab etadi. O‘rganilgan adabiyotlar kadrlar salohiyatini yuksaltirish jamiyat barqarorligini ta’minlashning muhim sharti ekanligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, bu jarayonni samarali tashkil etish uchun zamonaviy ilmiy yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar hamda milliy taraqqiyot strategiyalarini uyg‘unlashtirish zarurligi ilmiy asosda isbotlangan.

Jamiyat barqarorligini ta’minlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirish masalasi ijtimoiy-falsafiy jihatdan murakkab va ko‘p qirrali jarayon hisoblanadi. Mazkur jarayonda inson omili markaziy o‘rinni egallab, u nafaqat iqtisodiy taraqqiyotning, balki ijtimoiy barqarorlik va ma’naviy yuksalishning ham asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham zamonaviy jamiyatda kadrlar salohiyatini rivojlantirish strategik vazifa sifatida qaraladi.

Birinchidan, kadrlar salohiyati jamiyatning barqaror rivojlanishida muhim omil sifatida inson kapitalining sifat ko‘rsatkichlarini belgilaydi. Yuqori malakali, mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega mutaxassislar jamiyatning turli sohalarida samaradorlikni oshiradi, innovatsion faoliyatni rivojlantiradi va iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi. Shu nuqtai nazardan, kadrlar salohiyati nafaqat iqtisodiy resurs, balki ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Ikkinchidan, globallashuv va raqamli transformatsiyalar sharoitida kadrlar salohiyatiga qo‘yilayotgan talablar tubdan o‘zgarib bormoqda. Zamonaviy mutaxassis nafaqat o‘z sohasining bilimdoni, balki keng dunyoqarashga ega, tez moslashuvchan, innovatsion fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lishi zarur. Bu esa ta’lim tizimini yangicha yondashuvlar asosida rivojlantirishni, uzluksiz ta’lim tamoyillarini joriy etishni talab etadi. Ayniqsa, raqamli kompetensiyalarni shakllantirish, kreativ va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Uchinchidan, kadrlar salohiyatining ijtimoiy-falsafiy jihati ularning ma’naviy-axloqiy qiyofasi bilan bevosita bog‘liqdir. Jamiyat barqarorligi faqat iqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan emas, balki undagi insonlarning qadriyatlari, ijtimoiy mas’uliyati va fuqarolik pozitsiyasi bilan ham belgilanadi. Shu bois professional kadrlarni tayyorlash jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa yosh avlodni vatanparvarlik, ijtimoiy faollik va yuksak ma’naviyat ruhida tarbiyalashni taqozo etadi.

To‘rtinchidan, jamiyatning turli inqirozli vaziyatlarga chidamliligini oshirishda ham kadrlar salohiyati muhim rol o‘ynaydi. Malakali va mas’uliyatli kadrlar mavjud bo‘lgan jamiyat inqirozli holatlarga tez moslashadi, muammolarni samarali hal etadi va barqaror rivojlanish yo‘lidan og‘ishmaydi. Shu jihatdan qaraganda, kadrlar salohiyatini oshirish jamiyatning “rezilientligi”ni ta’minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Beshinchidan, kadrlar tayyorlash tizimida an’anaviylik va zamonaviylik o‘rtasidagi dialektik munosabatni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish zarur. An’anaviy ta’lim usullari fundamental bilimlarni berishda muhim ahamiyatga ega bo‘lsa, zamonaviy yondashuvlar amaliy ko‘nikmalar va innovatsion fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu ikki yo‘nalishni uyg‘unlashtirish orqali samarali va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash mumkin.

O‘zbekiston Respublikasida ham kadrlar salohiyatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Xususan, Shavkat Mirziyoyev o‘z nutqlarida inson kapitalini rivojlantirish masalasiga alohida e’tibor qaratib, quyidagicha ta’kidlaydi: “Yangi O‘zbekistonni barpo etishda asosiy tayanchimiz – bilimli, malakali va yuksak ma’naviyatli кадрлapdir.” Ushbu fikr kadrlar salohiyatining jamiyat taraqqiyoti va barqarorligini ta’minlashdagi beqiyos o‘rnini yana bir bor tasdiqlaydi.

Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, jamiyat barqarorligini ta’minlashda kadrlar salohiyati markaziy ahamiyatga ega. Kadrlarning intellektual va ma’naviy salohiyati jamiyatning iqtisodiy rivojlanishi, ijtimoiy barqarorligi hamda inqirozli vaziyatlarga chidamliligini (resilience) oshirishga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, inson kapitalini rivojlantirish nafaqat professional ko‘nikmalarni oshirish, balki jamiyatning ma’naviy va axloqiy asoslarini mustahkamlash bilan ham bog‘liq ekanligi tasdiqlandi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, globallashuv va texnologik transformatsiyalar sharoitida kadrlar salohiyatiga qo‘yilayotgan talablar tubdan o‘zgarib bormoqda. Zamonaviy mutaxassis nafaqat o‘z sohasini chuqur bilishi, balki innovatsion fikrlashga ega bo‘lishi, tez moslashuvchan va jamiyatdagi o‘zgarishlarga sezgir bo‘lishi zarur. Shu munosabat bilan, ta’lim tizimida uzluksiz ta’lim, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish va tanqidiy fikrlashni shakllantirishga alohida e’tibor qaratish talab etiladi.

Tahlil jarayonida kadrlar tayyorlash tizimidagi an’anaviy va zamonaviy yondashuvlar o‘rtasidagi qarama-qarshiliklar ham aniqlangan. An’anaviy yondashuvlar fundamental bilimlarni shakllantirsa, zamonaviy talablar amaliy ko‘nikmalar va innovatsion fikrlashni rivojlantirishni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, bu ikki yo‘nalishni uyg‘unlashtirish orqali samarali, raqobatbardosh va jamiyat barqarorligiga xizmat qiluvchi kadrlarni tayyorlash mumkinligi muhokama qilindi. Ushbu jarayonda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev fikri ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u kadrlar salohiyatini jamiyat taraqqiyoti va barqarorligining asosiy tayanchi deb belgilaydi. Shu nuqtai nazardan, davlat siyosatining ustuvor vazifasi sifatida kadrlar salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan strategiyalarni amalga oshirish zarurligi muhokama qilindi.

Xulosa qilib ayta olamizki, jamiyat barqarorligini ta’minlashda kadrlar salohiyati hal qiluvchi omil hisoblanadi. Yuqori malakali, intellektual va ma’naviy salohiyatga ega kadrlar jamiyatning iqtisodiy rivojlanishi, ijtimoiy barqarorligi va inqirozlarga chidamliligini oshirishda asosiy rol o‘ynaydi. Shu bois, inson kapitalini rivojlantirish nafaqat kasbiy kompetensiyalarni oshirish, balki jamiyatning ma’naviy-axloqiy asoslarini mustahkamlash bilan ham bog‘liqdir. Tadqiqot davomida kadrlar tayyorlash tizimida an’anaviy va zamonaviy yondashuvlarni uyg‘unlashtirish zarurati aniqlangan. An’anaviy bilim berish usullari fundamental bilimlarni shakllantirsa, zamonaviy yondashuvlar amaliy ko‘nikmalar va innovatsion fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu tariqa, ushbu ikki yo‘nalishni uyg‘unlashtirish orqali jamiyat barqarorligiga xizmat qiluvchi, raqobatbardosh va malakali kadrlarni tayyorlash mumkin. Kadrlar salohiyatini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilangan. Shavkat Mirziyoyev ta’kidlashicha, yangi O‘zbekistonni barpo etishda asosiy tayanch – bilimli, malakali va yuksak ma’naviyatli kadrlar hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, kadrlar salohiyatini oshirish jamiyatning barqaror va izchil rivojlanishini ta’minlashning muhim sharti ekanligi ilmiy jihatdan tasdiqlanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, jamiyat barqarorligini ta’minlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirish kompleks yondashuvni, ta’lim tizimi, davlat institutlari va ijtimoiy muhitning samarali hamkorligini talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev. Nutqlar va chiqishlar. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy sayti, (2017–2025).

2. Becker, G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. Chicago: University of Chicago Press, (1964).

3. Castells, M. The Rise of the Network Society. Oxford: Blackwell, (1996).

4. Drucker, P. F. Management Challenges for the 21st Century. New York: HarperBusiness, (1999).
5. Schultz, T. W. Investment in Human Capital. American Economic Review, (1961), Vol. 51, No. 1, pp. 1–17.
6. UNESCO. Global Education Monitoring Report (2022). Paris: UNESCO, (2022).
7. Jahon banki. World Development Report (2021): Data for Better Lives. Washington, D.C.: World Bank, (2021).
8. Mahalliy olimlar. O‘zbekiston ta’lim tizimida kadrlar tayyorlashning dolzarb muammolari va rivojlanish yo‘llari. Toshkent: O‘zbekiston, (2020).

РОЛЬ ПРОКРАСТИНАЦИИ В СНИЖЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ

Р.К. Бекбергенов
Преподаватель кафедры служебной психологии
и профессиональной культуры
Академии МВД Республики Узбекистан

Аннотация. В статье рассматривается прокрастинация как устойчивый поведенческий паттерн, снижающий качество подготовки кадров в условиях высокой регламентации и профессиональной ответственности. Показано, что систематическое откладывание учебных и служебно-учебных задач ухудшает усвоение знаний и навыков, искажает результаты оценивания, усиливает стресс и затрудняет формирование профессиональной идентичности. Обосновывается необходимость комплексной профилактики прокрастинации на организационном и индивидуальном уровнях как условия повышения профессиональной надежности будущих специалистов.

Ключевые слова: прокрастинация; подготовка кадров; саморегуляция; учебная мотивация; аттестация; профессиональная надёжность; стресс; тайм-менеджмент; волевая регуляция.

Прокрастинация в системе подготовки кадров, особенно в организациях с высокой степенью регламентации, дисциплинарного контроля и персональной ответственности, представляет собой не бытовую склонность к откладыванию дел, а устойчиво воспроизводимый поведенческий механизм, оказывающий прямое влияние на качество профессионального становления. Ее значение выходит за пределы индивидуальной неорганизованности, поскольку систематическое откладывание учебных и служебно-учебных задач снижает результативность подготовки, затрудняет объективную оценку уровня сформированности компетенций и повышает вероятность профессиональной ненадежности. В образовательной среде прокрастинация проявляется в постоянной отсрочке выполнения заданий, подготовке в предельно сжатые сроки, уходе от сложных тем, избегании практико-ориентированных модулей. На этапах стажировки и первичного вхождения в профессию она может выражаться в задержках при оформлении документации, формальном прохождении обязательных процедур, переносе анализа служебных ситуаций и уклонении от тренировки навыков, требующих концентрации, самоконтроля и устойчивой волевой регуляции. В результате нарушается сама логика подготовки кадров, ориентированная на формирование устойчивых профессиональных компетенций, основанных на дисциплинированности, ответственности и готовности действовать своевременно и точно.

Прежде всего, прокрастинация снижает качество усвоения знаний, навыков и профессиональных алгоритмов. Если освоение материала происходит в режиме постоянного откладывания, знания усваиваются фрагментарно, а связь между теоретическими

положениями и практическим применением ослабевает. Обучающийся может воспроизводить отдельные положения программы, но испытывает затруднения при необходимости быстро и правильно использовать их в ситуации ограниченного времени, высокой нагрузки или повышенной ответственности. Для системы подготовки кадров это имеет принципиальное значение, поскольку профессиональная деятельность в регламентированных структурах требует не только знания нормы, но и готовности оперативно реализовать ее в действии, сохранить точность исполнения и избежать ошибок в условиях дефицита времени и внешнего давления.

Не менее существенным является влияние прокрастинации на систему оценивания. Когда значительная часть учебных задач выполняется в режиме спешки, итоговые результаты начинают отражать не реальный уровень компетентности, а способность кратковременно мобилизоваться перед проверкой. В такой ситуации оценка перестает быть точным показателем глубины усвоения, сформированности навыков и устойчивости профессионального поведения. Это снижает прогностическую ценность аттестационных процедур, осложняет своевременное выявление пробелов в подготовке и повышает вероятность ошибок при распределении обучающихся по направлениям дальнейшей специализации, при назначении на практику, а также при формировании кадрового резерва.

Кроме того, прокрастинация усиливает эмоциональное напряжение и способствует накоплению психологического истощения. Систематическое откладывание задач приводит к накоплению невыполненных обязательств, повышает тревожность, формирует чувство вины и снижает субъективное ощущение собственной эффективности. В результате складывается замкнутый механизм: чем выше внутреннее напряжение, тем сильнее стремление избегать деятельности, требующей усилий и включенности. На организационном уровне это проявляется в нарушении сроков, росте напряженности в учебных и рабочих группах, увеличении нагрузки на наставников, преподавателей и руководителей, а также в постепенном снижении учебной дисциплины и мотивационной вовлеченности.

Прокрастинация оказывает влияние и на процесс формирования профессиональной идентичности. В структурах, где высоко ценятся собранность, исполнительность, точность и ответственность, регулярное откладывание задач закрепляет неадаптивный стиль поведения и постепенно превращается в устойчивую модель отношения к профессиональной деятельности. Обучающийся начинает усваивать не норму своевременного и качественного выполнения обязанностей, а практику компенсаторного «рывка» перед контролем. Это снижает доверие руководителей и наставников к его профессиональной надежности, ослабляет внутреннюю связь с ценностями профессии и затрудняет становление устойчивого образа себя как ответственного специалиста, способного действовать последовательно и дисциплинированно.

В этой связи профилактика прокрастинации в системе подготовки кадров должна иметь комплексный и встроенный характер. На организационном уровне продуктивными являются такие меры, как поэтапное структурирование крупных заданий, промежуточный контроль выполнения, четкие и однозначные критерии оценивания, систематическая обратная связь, обучение навыкам управления временем и развитие саморегуляции. Существенное значение имеет и сама настройка образовательной среды: продуманное расписание, соразмерное распределение нагрузки, уменьшение неопределенности в требованиях, понятная последовательность учебных действий. На индивидуальном уровне необходима целенаправленная работа по развитию волевой регуляции, навыков планирования, когнитивного контроля внимания, стрессоустойчивости и способности преодолевать избегающее поведение. Практическую ценность представляют техники, ориентированные на запуск деятельности через минимальное начальное действие, дробление сложных задач на выполнимые этапы и постепенное укрепление привычки к своевременному началу работы.

Список литературы:

1. Steel P. The nature of procrastination: A meta-analytic and theoretical review of quintessential self-regulatory failure // Psychological Bulletin. - 2007. - Vol. 133, No. 1. - P. 65–94.
2. Sirois F. M., Pychyl T. A. Procrastination and the priority of short-term mood regulation: Consequences for future self // Social and Personality Psychology Compass. - 2013. - Vol. 7, No. 2. - P. 115–127.
3. Кузнецова Н. В. Прокрастинация: психологические механизмы, диагностика и профилактика: учебное пособие. - М. : Издательство МГУ, 2016. - 176 с.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В УСЛОВИЯХ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА

Аликулов Ўктам Юсупович
старший преподаватель кафедры служебной психологии и профессиональной культуры Академии МВД
Исмадияров Абдуғаффор Абдужабборович
преподаватель кафедры служебной психологии и профессиональной культуры Академии МВД
Абдуллаев Сардорбек Усмонхужаевич
доцент кафедры служебной психологии и профессиональной культуры Академии МВД, доктор философии (PhD) по социологическим наукам, доцент

Аннотация. В статье раскрываются современные философско-социологические подходы к развитию системы профессионального образования и формированию кадрового потенциала в условиях Нового Узбекистана. Особое внимание уделяется взаимосвязи образования и рынка труда, роли духовно-нравственных факторов в профессиональном становлении личности, а также институциональным механизмам повышения конкурентоспособности выпускников. Обосновывается необходимость интеграции ценностных ориентиров и компетентностного подхода в систему подготовки кадров.

Ключевые слова: профессиональное образование, кадровый потенциал, рынок труда, социальный институт, человеческий капитал, ценности, компетенции, интеграция.

Современный этап развития общества характеризуется усилением роли человеческого капитала как ключевого ресурса социально-экономического прогресса. В этих условиях система профессионального образования приобретает особое значение как механизм формирования квалифицированных кадров, способных адаптироваться к быстро меняющимся требованиям рынка труда.

В Новом Узбекистане реформирование системы профессионального образования направлено на повышение его качества, эффективности и соответствия потребностям экономики. При этом особую актуальность приобретает научное осмысление данного процесса с позиций философии и социологии, поскольку подготовка кадров выходит за рамки исключительно экономической задачи и становится фактором формирования устойчивой социальной структуры.

Профессиональное образование в современном научном дискурсе рассматривается как сложный социальный феномен, включающий в себя не только процесс передачи знаний, но и формирование личности, способной к продуктивной деятельности.

С точки зрения социологии, система образования выполняет функцию социализации, обеспечивая включение индивида в систему общественных отношений. В этом контексте профессиональное образование выступает как механизм институционализации профессиональной деятельности.

Философский подход позволяет рассматривать образование как процесс формирования смысловых ориентиров личности, ее мировоззрения и ценностных установок. Таким образом, профессиональное образование представляет собой единство когнитивного, практического и аксиологического компонентов.

Кадровый потенциал представляет собой совокупность профессиональных, интеллектуальных и личностных характеристик, определяющих способность индивида к эффективной трудовой деятельности.

Современные исследования показывают, что кадровый потенциал формируется под влиянием следующих факторов:

- уровня образования и профессиональной подготовки;
- качества институциональной среды;
- степени соответствия системы образования требованиям рынка труда;
- наличия мотивационных и ценностных установок.

В этом контексте профессиональное образование выступает как ключевой фактор формирования кадрового потенциала, обеспечивающий воспроизводство квалифицированной рабочей силы.

Одной из центральных проблем является недостаточная согласованность между системой образования и потребностями рынка труда. Данное несоответствие проявляется в:

- структурном дисбалансе подготовки кадров;
- недостаточном уровне практических навыков выпускников;
- ограниченной вовлеченности работодателей в образовательный процесс.

Социологический анализ показывает, что эффективная интеграция образования и рынка труда возможна при условии развития институциональных механизмов взаимодействия, включая:

- дуальное обучение;
- партнерство образовательных учреждений и предприятий;
- участие работодателей в формировании образовательных программ.

В современных условиях особую значимость приобретает духовно-нравственное измерение профессионального образования. Формирование профессионала предполагает развитие не только компетенций, но и ценностных ориентиров.

К числу ключевых нравственных качеств относятся:

- ответственность;
- профессиональная этика;
- социальная активность;
- ориентация на общественное благо.

Игнорирование данных аспектов приводит к формированию специалистов с ограниченной социальной адаптацией, что снижает эффективность их профессиональной деятельности.

Анализ современного состояния профессионального образования в Узбекистане позволяет выделить ряд проблем:

- недостаточный уровень интеграции с рынком труда;
- формальный характер взаимодействия институтов занятости и образования;
- наличие информационной асимметрии;
- ограниченность механизмов оценки качества подготовки кадров.

В целях повышения эффективности системы предлагается:

- развитие кластерных и консорциумных форм взаимодействия;
- внедрение цифровых платформ мониторинга занятости выпускников;
- совершенствование компетентностной модели образования;

• усиление практико-ориентированного обучения.

В условиях цифровизации и глобализации возрастает значение гибких образовательных моделей, ориентированных на непрерывное обучение. Это предполагает:

• развитие модульных образовательных программ;
• внедрение индивидуальных образовательных траекторий;
• повышение роли самообразования;
• формирование навыков адаптации к изменениям.

Таким образом, профессиональное образование трансформируется в динамичную систему, ориентированную на развитие личности и обеспечение устойчивого развития общества.

Профессиональное образование в условиях Нового Узбекистана выступает не только как инструмент подготовки кадров, но и как важнейший социальный институт, формирующий кадровый потенциал общества. Его развитие требует комплексного подхода, включающего философские, социологические и экономические аспекты.

Обеспечение эффективного взаимодействия между системой образования и рынком труда, а также интеграция духовно-нравственных ценностей в процесс подготовки кадров являются ключевыми условиями повышения конкурентоспособности выпускников и устойчивого развития общества.

Список литературы:

1. Becker G. Human Capital. – Chicago, 1993.
2. Schultz T. Investment in Human Capital. – New York, 1971.
3. Durkheim E. Education and Sociology. – London, 1956.
4. Parsons T. The Social System. – New York, 1951.
5. Закон Республики Узбекистан «Об образовании».
6. Стратегия развития Нового Узбекистана.

YUQORI SINF O‘QUVCHILARNING JISMONIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHDA SPORT TO‘GARAKLARINING AHAMIYATI (QIZ BOLALAR MISOLIDA)

Jabborova Sevara Asroqul qizi
CHDPU magistranti

Annotatsiya: Maqolada yuqori sinf qiz o‘quvchilarining jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda maktab sport to‘garaklarining roli va ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Sport to‘garaklarining jismoniy salomatlikka, psixologik mustahkamlikka va ijtimoiy ko‘nikmalarga ta’siri tahlil qilinib, qiz bolalardagi gender stereotiplarini yengishdagi o‘rni ta’kidlanadi. Xalqaro va milliy tadqiqotlar misolida muammolar va takliflar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: sinf, o‘quvchi, qiz bolalar, jismoniy tayyorgarlik, sport, to‘garaklar, sog‘lom turmush, gender, stereotiplari.

Zamonaviy jamiyatda yosh avlodning sog‘lom o‘sishi va rivojlanishi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yuqori sinf o‘quvchilari (o‘smirlik davri) jismoniy va ruhiy jihatdan tez o‘zgarishlar kechiradigan bosqichda bo‘lib, bu davrda jismoniy tayyorgarlikni mustahkamlash katta ahamiyatga ega. O‘zbekistonda “Jismoniy tarbiya va sport to‘g‘risida”gi qonun va Prezident farmonlari asosida bolalar va yoshlarni sportga jalb etish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar olib borilmoqda.Ushbu maqolada yuqori sinf qiz o‘quvchilarining jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda maktab sport to‘garaklarining roli va ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Qiz bolalarning o‘smirlik davrida jismoniy faolligi ko‘pincha pasayib ketishi kuzatiladi. Bunga ijtimoiy

stereotiplar, oilaviy yuklamalar va o‘quv jarayonidagi stress sabab bo‘ladi. Sport to‘garaklari esa bu muammolarni hal qilishda muhim vosita bo‘lib, qizlarni faol hayot tarziga undaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, sport bilan shug‘ullangan qizlar jismoniy jihatdan mustahkamroq, o‘ziga ishonchi yuqori va sog‘liq muammolariga kamroq duch kelishadi.

Sport to‘garaklarining jismoniy tayyorgarlikka ta’siri Sport to‘garaklari yuqori sinf o‘quvchilarining jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda asosiy rol o‘ynaydi. Ular maktab darslaridan tashqari qo‘shimcha mashg‘ulotlar orqali kuch, chaqqonlik, chidamlilik va egiluvchanlik kabi jismoniy sifatlarni oshiradi. Masalan, voleybol, basketbol, gimnastika yoki yengil atletika to‘garaklari qiz bolalarning yurak-qon tomir tizimini mustahkamlaydi, semirish xavfini kamaytiradi va umumiy jismoniy holatni yaxshilaydi. Xalqaro tadqiqotlar (masalan, Women’s Sports Foundation ma’lumotlari) shuni tasdiqlaydiki, sport bilan shug‘ullangan o‘smir qizlarning jismoniy faolligi yuqori bo‘lib, ular semirish va surunkali kasalliklarga kamroq moyil bo‘lishadi. Title IX qonuni (AQSh) qizlarga sport imkoniyatlarini ochgandan keyin qizlar orasida jismoniy faollik 24% ga oshgan va semirish darajasi pasaygan. O‘zbekistonda ham “Besh muhim tashabbus” doirasida sport to‘garaklari ko‘paytirilmoqda, bu qiz bolalarning jismoniy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Qiz bolalar uchun sport to‘garaklari nafaqat jismoniy, balki psixologik foyda ham beradi. Ular o‘z tanasini yaxshiroq his qilishadi, o‘ziga ishonch orttiradi va depressiya belgilarini kamaytiradi. Tadqiqotlarda sportchi qizlarning o‘quv baholari yuqori va o‘qishni tugatish darajasi yuqori ekanligi qayd etilgan.

Qiz bolalar misolida sport to‘garaklarining o‘ziga xos ahamiyati O‘smir qizlarda gormonal o‘zgarishlar tufayli jismoniy faollik pasayishi mumkin, ammo sport to‘garaklari bu jarayonni to‘xtatadi. Masalan, gimnastika yoki raqs to‘garaklari egiluvchanlikni oshirib, qizlarning qomatini to‘g‘rilaydi. Voleybol yoki tennis esa chaqqonlik va tezlikni rivojlantiradi. O‘zbekistonda boks, voleybol va yengil atletika bo‘yicha qizlar orasida tadqiqotlar o‘tkazilgan bo‘lib, sport to‘garaklariga qatnashgan qizlarning jismoniy ko‘rsatkichlari (kuch, chidamlilik) sezilarli darajada yaxshilangan. Bundan tashqari, sport to‘garaklari qizlarni gender stereotiplaridan xalos qiladi – ular kuchli va mustaqil bo‘lishni o‘rganadilar. Statistikaga ko‘ra, sport bilan shug‘ullangan qizlar orasida o‘z tanasiga ijobiy munosabat yuqori, bu esa ovqatlanish buzilishlari xavfini kamaytiradi. Xalqaro tajribada (masalan, Girls on the Run dasturi) qizlarga mo‘ljallangan sport to‘garaklari ularning o‘ziga ishonchini oshirib, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirgan.

Muammolar va takliflar Qiz bolalarning sport to‘garaklariga qatnashishi ba’zan oilaviy, ijtimoiy yoki infratuzilma muammolari tufayli cheklanadi. O‘zbekistonning chekka hududlarida sport zallari yetishmasligi yoki transport muammolari bor. Shuning uchun maktablarda qizlarga maxsus to‘garaklar (masalan, yoga, zumba yoki non-competitive sportlar) tashkil etish zarur.

Maktablarda qizlar uchun alohida sport to‘garaklarini ko‘paytirish (haftada kamida 4-6 soat).

• Ota-onalar va o‘qituvchilarni sportning foydasi haqida ma’lumotlantirish.

• Davlat dasturlari orqali qizlarni rag‘batlantirish (sertifikatlar, imtiyozlar).

Yuqori sinf qiz o‘quvchilarining jismoniy tayyorgarligini rivojlantirishda sport to‘garaklari bebaho ahamiyatga ega. Ular nafaqat jismoniy salomatlikni ta’minlaydi, balki psixologik mustahkamlik, o‘ziga ishonch va ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantiradi. O‘zbekistonning yoshlar siyosati doirasida bu to‘garaklarni yanada rivojlantirish orqali sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalash mumkin. Sport to‘garaklari – qiz bolalarning kelajagi uchun eng yaxshi sarmoya hisoblanadi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6099-son Farmoni. Lex.uz

2. Abdullayev A., Xonkeldiyev Sh. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyoti. O‘quv qo‘llanma Toshkent., O‘zDJTI, 2005 yil - 300 b

3. Yarashev K.D. Jismoniy tarbiya va sportni boshqarish. O‘quv qo‘llanma Toshkent Abu Ali Ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti 2002 yil.

4. Salomov R.S. Sport mashg‘ulotning nazariy asoslari – Toshkent., O‘quv qo‘llanma O‘zDJTI, 2005 yil - 238 b.

5. Mahkamdjanov K.M. Jismoniy madaniyat nazariyasiva metodikasi Toshkent., darslik “Iqtisod -moliya” 2008 yil - 300 b.
6. Матвеев Л.Р. Теория и методика физического воспитаниэ – Учебник Москва «Физкультура и спорт» – 2005 г.
7. Abdullayev A. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyoti. Darslik.,Farg‘ona 2020 yil -310 b
8. Xasanov A.T. Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyoti. Darslik.,Farg‘ona 2024 yil -334 b

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЁЖИ В ОБЩЕМ СРЕДНЕМ ОБРАЗОВАНИИ УЗБЕКИСТАНА

Мингильбаева Алина
Студентка 1 курса филологического факультета,
Джизакский государственный педагогический университет
Научные руководитель: доктор филосфских наук,
профессор Саиткасимов Акбар

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasining umumiy o‘rta ta’lim tizimida yoshlarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasining pedagogik xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Zamonaviy o‘zbek maktabidagi tarbiya jarayonining me’yoriy-huquqiy asoslari, mazmuniy va uslubiy jihatlari tahlil qilinadi. Milliy qadriyatlar, oilaviy an’analar va fanlararo aloqalarning yosh avlodning axloqiy qiyofasini shakllantirishdagi roli alohida e’tibor bilan o‘rganiladi. Pedagogik adabiyotlar va mahalliy tajriba tahlili asosida ta’lim tizimini modernizatsiya sharoitida ma’naviy-axloqiy tarbiyani takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: ma’naviy-axloqiy tarbiya, yoshlar, umumiy o‘rta ta’lim, O‘zbekiston, milliy qadriyatlar, pedagogika, axloq.

Духовно-нравственное воспитание молодёжи занимает особое место в педагогической науке и практике. В условиях глобализации, стремительного развития информационных технологий и трансформации социальных институтов перед школой встаёт важнейшая задача — не только передать учащимся систему знаний, умений и навыков, но и заложить прочный ценностный фундамент личности, способной к нравственному выбору и гражданской ответственности. Эта проблема приобретает особую остроту в Узбекистане, где идёт масштабное обновление системы образования, нацеленное на воспитание всесторонне развитого, духовно богатого человека.

Президент Республики Узбекистан Ш. М. Мирзиёев неоднократно подчёркивал, что воспитание нравственно здоровой, духовно богатой молодёжи — одна из стратегических задач государства. В Национальной программе развития образования Республики Узбекистан духовно-нравственное воспитание определяется как системообразующий компонент педагогического процесса, пронизывающий все ступени общего среднего образования. [1, 12].

Вместе с тем практика показывает, что многие педагоги испытывают затруднения в целенаправленной организации воспитательного процесса: не всегда чётко определены критерии сформированности духовно-нравственных качеств, недостаточно используются интерактивные методы и возможности воспитывающей среды. Это обусловливает актуальность теоретического осмысления педагогических особенностей духовно-нравственного воспитания применительно к системе общего среднего образования Узбекистана.

В отечественной и мировой педагогике понятие «духовно-нравственное воспитание» трактуется неоднозначно. В классической педагогике К. Д. Ушинский рассматривал

нравственность как ядро личности и полагал, что задача воспитания состоит в формировании «сердца всескорбящего» — способности к состраданию и нравственному сочувствию. [2, 172]. В. А. Сухомлинский считал духовность высшей формой развития человека, её источником называя приобщение к культуре, красоте и труду.

В современной педагогической науке духовно-нравственное воспитание понимается как целенаправленный, организованный процесс педагогического воздействия на ценностно-смысловую сферу личности, результатом которого становится устойчивая система нравственных ориентиров, регулирующих поведение человека в обществе. Л. С. Бурдякова определяет духовно-нравственное воспитание как «организованный процесс целенаправленного эмоционально-смыслового воздействия педагога на духовно-нравственную область личности, основной задачей которого является систематизация её внутреннего мира». [3, 20].

Духовность и нравственность при этом выступают как взаимосвязанные, но не тождественные характеристики личности. Духовность — это ценностная устремлённость человека, его ориентация на высшие смыслы бытия; нравственность — совокупность норм и принципов поведения, выработанных обществом и усвоенных личностью. Именно их единство обеспечивает целостность личности и устойчивость её ценностного мира.

Правовую базу духовно-нравственного воспитания в Узбекистане составляют Конституция Республики Узбекистан, Закон «Об образовании» (2020), Государственная программа «Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch» («Высокая духовность — непобедимая сила»), а также Концепция развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года. Эти документы формируют единое ценностно-целевое пространство воспитательной деятельности общеобразовательной школы. [4, 48].

Концепция «Новый Узбекистан» ставит перед образовательными учреждениями задачу воспитания человека, глубоко знающего историю и культуру своего народа, уважающего национальные традиции, но при этом открытого к диалогу культур и готового к жизни в поликультурном мире. В рамках данной концепции духовно-нравственное воспитание рассматривается не как отдельная дисциплина, а как сквозная линия всего педагогического процесса.

Анализ педагогической практики общеобразовательных школ Узбекистана позволяет выделить ряд характерных особенностей организации духовно-нравственного воспитания. Первая особенность — опора на национальные ценности и культурное наследие. Узбекская педагогическая традиция богата образцами нравственного воспитания: народная педагогика (халқ педагогикаси), изречения великих мыслителей Аль-Фараби, Ибн Сины, Алишера Навои, Бируни органично входят в содержание учебных предметов и внеурочной деятельности.

Вторая особенность — значимость семейного воспитания и института махалли. В узбекском обществе семья и соседская община (махалля) традиционно выполняют важнейшие воспитательные функции. Школа строит свою работу в тесном взаимодействии с этими социальными институтами, организуя родительские собрания, совместные праздники, общественно значимые акции.

Третья особенность связана с межпредметным характером духовно-нравственного воспитания. Ценностно-смысловые вопросы пронизывают содержание литературы, истории, обществоведения, предмета «Воспитание» (Тарбия), а также уроков родного языка. Учителя-предметники являются субъектами воспитательного процесса наравне с классными руководителями.

Четвёртая особенность — активное использование воспитывающей среды. Школьные музеи, уголки национальной культуры, тематические недели, экскурсии к историко-культурным памятникам региона создают эмоционально насыщенное пространство для присвоения нравственных ценностей. Исследователи отмечают, что именно эмоционально-образный компонент обеспечивает глубину и устойчивость нравственного опыта учащихся.

В педагогической практике общеобразовательных школ Узбекистана используется широкий спектр методов духовно-нравственного воспитания. Среди них особое место занимают методы убеждения (беседа, дискуссия, разбор нравственных ситуаций), методы примера (обращение к биографиям великих людей, рассказы о подвигах и добродетелях), методы организации нравственного опыта (поручение, коллективное творческое дело, волонтёрская деятельность).

Всё большее значение приобретают интерактивные технологии: проектная деятельность, ролевые игры, дискуссионные клубы, создание мультимедийных продуктов. Эти форматы отвечают возрастным особенностям современных школьников, формируют навыки рефлексии и критического мышления, позволяют переводить нравственные знания в плоскость личностно значимого опыта.

Важным методическим принципом является единство воспитательных влияний. Педагогический коллектив, семья, общественные организации и средства массовой информации должны действовать согласованно, транслируя единую систему ценностей. Только в условиях такого единства возможно формирование устойчивого нравственного сознания и соответствующего поведения учащихся.

Эффективность духовно-нравственного воспитания определяется наличием диагностических критериев. В отечественной педагогике традиционно выделяют три взаимосвязанных компонента нравственной воспитанности: когнитивный (знание нравственных норм и ценностей), эмоционально-оценочный (отношение к этим нормам, нравственные чувства) и поведенческий (реальные поступки и привычки). Эти компоненты соответствуют трём уровням сформированности духовно-нравственных ценностей: эмоционально-эмпирическому (низкому), содержательно-оценочному (среднему) и деятельно-творческому (высокому).

Применительно к условиям узбекистанской школы целесообразно дополнить данную модель критерием «национально-культурной идентичности»: осознание учащимися своей принадлежности к народу Узбекистана, знание и уважение его традиций, готовность к их сохранению и развитию. Именно этот критерий отражает специфику воспитательной системы, опирающейся на национально-духовное наследие.

Проведённый анализ позволяет сделать следующие выводы. Духовно-нравственное воспитание молодёжи в системе общего среднего образования Узбекистана обладает рядом педагогических особенностей: опорой на национальные ценности и культурное наследие, тесным взаимодействием школы с семьёй и институтом махалли, межпредметным характером воспитательного процесса и активным использованием воспитывающей среды.

Эффективность данного процесса обеспечивается применением разнообразных методов и форм работы, единством педагогических влияний и наличием диагностических критериев. Совершенствование духовно-нравственного воспитания в условиях модернизации образования требует системного подхода, учёта возрастных особенностей учащихся и последовательного внедрения интерактивных технологий. Только такой подход способен обеспечить формирование подлинно нравственной личности — гражданина и патриота Нового Узбекистана.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» от 23 сентября 2020 г. № ЗРУ-637. — Ташкент: Адолат, 2020. — 48 с.

2. Мирзиёев Ш. М. Новый Узбекистан: стратегия развития. — Ташкент: O’zbekiston, 2022. — 464 с.

3. Концепция развития системы народного образования Республики Узбекистан до 2030 года. — Ташкент, 2020. — 64 с.

4. Бурдякова Л. С. Духовно-нравственное воспитание молодёжи как педагогическое явление // Научные труды Московского гуманитарного университета. — 2017. — № 1. — С. 13–22. DOI: 10.17805/trudy.2017.1.1.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARDA AXBOROT IMMUNITETI VA RAQAMLI GIGIYENA KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY ASOSLARI

S.O.Mamarasulov
Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi
D.G‘.O‘sarov
Guliston davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli ta’lim muhitida pedagogika yo‘nalishi talabalari orasida axborot immuniteti va raqamli gigiyena ko‘nikmalarini shakllantirish masalalari tahlil qilinadi. Zamonaviy axborot makonida yuzaga kelayotgan turli tahdidlar sharoitida bo‘lajak pedagoglarning axborotni to‘g‘ri tahlil qilish, tanqidiy yondashish va xavfsiz foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lishi zarurligi asoslab beriladi. Shuningdek, ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirishning pedagogik ahamiyati va ularning ta’lim jarayonidagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Raqamli ta’lim muhiti, axborot immuniteti, raqamli gigiyena, pedagogika, pedagogik talaba, axborot xavfsizligi, media savodxonlik, jamiyat barqarorligi.

Zamonaviy sharoitda pedagog nafaqat bilim beruvchi, balki axborot oqimlarini tahlil qila oladigan, yoshlarni zararli axborotlardan himoya qila oladigan ijtimoiy subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois bo‘lajak pedagoglarda axborot immuniteti va raqamli gigiyena ko‘nikmalarini shakllantirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Hozirgi globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari jamiyat hayotining barcha sohalariga, jumladan ijtimoiy, siyosiy va madaniy tizimlarga ham chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida axborot makoni kengayib, insonlar hayotida asosiy resurslardan biriga aylandi. Shu bilan birga, axborot oqimlarining ortishi turli xavf va tahdidlarning ham paydo bo‘lishiga olib kelmoqda.

Jamiyat barqarorligi — bu ijtimoiy tizimning muvozanatda rivojlanishi, uning ichki va tashqi tahdidlarga nisbatan chidamliligi hamda uzluksiz taraqqiyotini ta’minlay olish holatidir. Barqaror jamiyatda fuqarolarning axborotga bo‘lgan munosabati ongli, tanqidiy va mas’uliyatli bo‘lishi talab etiladi. Chunki axborot oqimlari noto‘g‘ri boshqarilganda yoki manipulyativ maqsadlarda foydalanilganda, u ijtimoiy ongga salbiy ta’sir ko‘rsatishi, turli ziddiyatlar va beqarorlik holatlarini keltirib chiqarishi mumkin.

Axborot xavfsizligi esa shaxs, jamiyat va davlatning axborot sohasidagi manfaatlarini himoya qilish, axborot resurslarining yaxlitligi, ishonchliligi va mavjudligini ta’minlashga qaratilgan tizimdir. Bugungi kunda axborot xavfsizligi nafaqat texnik masala, balki chuqur ijtimoiy-falsafiy ahamiyatga ega bo‘lgan muhim omilga aylangan. Chunki axborot xavfsizligi buzilishi natijasida fuqarolarning ongiga ta’sir etish, jamoatchilik fikrini manipulyatsiya qilish va hatto jamiyat barqarorligini izdan chiqarish xavfi yuzaga keladi.

Ayniqsa, raqamli ta’lim muhitida yoshlar, xususan bo‘lajak pedagoglar turli axborot oqimlari bilan bevosita ishlaydi. Bu esa ulardan yuqori darajadagi axborot madaniyati, tanqidiy fikrlash va axborotlarni tahlil qilish ko‘nikmalarini talab etadi. Shu nuqtai nazardan, axborot immuniteti va raqamli gigiyena kabi tushunchalar jamiyat barqarorligini ta’minlashning muhim pedagogik vositalaridan biri sifatida qaraladi. Jamiyat barqarorligini ta’minlashda axborot xavfsizligi markaziy o‘rin tutadi. Axborot oqimlarining to‘g‘ri boshqarilishi, fuqarolarning media savodxonligi va pedagog kadrlarning axborot madaniyati yuqori bo‘lishi jamiyatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar va internetning tez sur’atlarda rivojlanishi inson hayotining barcha sohalariga chuqur kirib bordi. Bugungi kunda raqamli muhit nafaqat axborot olish manbai, balki ijtimoiy muloqot, ta’lim, ish faoliyati va shaxsiy rivojlanishning asosiy maydoniga aylangan. Shu

sababli raqamli makonda to‘g‘ri, xavfsiz va ongli harakat qilish madaniyati — ya’ni raqamli gigiyena — dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Raqamli gigiyena tushunchasi insonning raqamli muhitda ongli, xavfsiz va mas’uliyatli faoliyat yuritishini anglatadi. U shunchaki texnik ko‘nikmalar yig‘indisi emas, balki axborot bilan ishlash madaniyati, ya’ni ma’lumotni tanlash, uning ishonchliligini tekshirish, tahlil qilish va undan maqsadli foydalanish qobiliyatlarini ham o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, raqamli gigiyena shaxsning internetda o‘zini tutish odob-axloqi, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, zararli kontentlardan saqlanish va vaqtni samarali boshqarish kabi jihatlarni ham qamrab oladi.

Hozirgi axborot oqimi juda tez va keng ko‘lamli bo‘lgani sababli, foydalanuvchilar, ayniqsa yoshlar, turli manipulyativ, noto‘g‘ri yoki zararli axborotlarga duch kelish ehtimoli yuqori. Bu esa ulardan yuqori darajadagi tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish va to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalarini talab etadi. Raqamli gigiyena aynan shu ehtiyojlarni qondiruvchi muhim ijtimoiy-pedagogik omil sifatida maydonga chiqadi.

Bo‘lajak pedagoglar uchun raqamli gigiyena yanada muhimroq ahamiyatga ega, chunki ular kelajakda ta’lim jarayonini tashkil etuvchi, yosh avlodni tarbiyalovchi mutaxassislar hisoblanadi. Agar pedagog o‘zi raqamli muhitda ongli va xavfsiz harakat qila olsa, u o‘quvchilarga ham to‘g‘ri yo‘l-yo‘riq ko‘rsata oladi. Shu orqali ta’lim tizimida sog‘lom axborot muhitini shakllantirish imkoniyati kengayadi.

Raqamli gigiyenani shakllantirishda ta’lim jarayonida interaktiv metodlardan, muammoli vaziyatlardan, real hayotiy misollardan va raqamli platformalardan samarali foydalanish muhimdir. Bu yondashuvlar talabalarni faqat nazariy bilim bilan emas, balki amaliy ko‘nikmalar bilan ham qurollantiradi.

Raqamli gigiyena zamonaviy jamiyat madaniyatining ajralmas elementi bo‘lib, u shaxsning axborot makonida xavfsiz, ongli va mas’uliyatli faoliyat yuritishini ta’minlaydi. Bo‘lajak pedagoglarda ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirish esa nafaqat ularning kasbiy kompetensiyasini oshiradi, balki jamiyatda sog‘lom va ishonchli axborot muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

Axborot immuniteti va raqamli gigiyena ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonida integrativ yondashuv alohida ahamiyatga ega bo‘lib, u ta’lim jarayonini yaxlit tizim sifatida tashkil etishga xizmat qiladi. Zamonaviy pedagogikada integrativ yondashuv turli bilim sohalarini o‘zaro bog‘liq holda o‘rganish, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish hamda shaxsning umumiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Ushbu yondashuv axborot muhitida shaxsning barqaror va ongli faoliyat yuritishini ta’minlovchi asosiy pedagogik vositalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, raqamli ta’lim sharoitida axborot oqimlarining ko‘pligi va turli xil axborot tahdidlarining mavjudligi integrativ yondashuvning dolzarbligini yanada oshiradi.

Axborot immuniteti va raqamli gigiyenani rivojlantirishda integrativ yondashuv quyidagi asosiy komponentlarni o‘z ichiga oladi:

- *Kognitiv komponent* – shaxsning axborot xavfsizligi, media savodxonlik va raqamli muhitdagi xatti-harakatlar bo‘yicha bilimlar tizimini shakllantiradi. Bu komponent orqali talabalarda nazariy asoslar mustahkamlanadi.

- *Amaliy komponent* – olingan bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash, axborotni tahlil qilish, tekshirish va undan samarali foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bu bosqichda talabalar amaliy faoliyat orqali tajriba orttiradi.

- *Aksiologik komponent* – axborotga nisbatan to‘g‘ri munosabat, axloqiy qadriyatlar va mas’uliyat hissini shakllantiradi. Bu komponent shaxsning raqamli madaniyatini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

Mazkur uch komponent o‘zaro uyg‘un va tizimli ravishda rivojlanganda, shaxsda mustahkam axborot immuniteti shakllanadi. Bunday shaxs axborot oqimlarini tanqidiy tahlil qila oladi, zararli va noto‘g‘ri ma’lumotlarni aniqlay oladi hamda raqamli muhitda xavfsiz va mas’uliyatli faoliyat yurita oladi.

Integrativ yondashuv axborot immuniteti va raqamli gigiyenani shakllantirishda nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham samarali pedagogik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak pedagoglarda axborot immuniteti va raqamli gigiyena ko‘nikmalarini tizimli ravishda shakllantirish jamiyatda axborot xavfsizligini ta’minlashning muhim pedagogik omillaridan biri hisoblanadi. Chunki aynan pedagog kadrlar kelajak avlodning axborot madaniyatini shakllantiruvchi asosiy subyekt sifatida jamiyatning axborot muhitiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, axborot oqimlarini tahlil qila olish, zararli va manipulyativ axborotni aniqlash hamda raqamli muhitda ongli va xavfsiz harakat qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu esa nafaqat individual darajada, balki jamiyat miqyosida ham axborot barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Taklif etilgan integrativ model esa ushbu jarayonni tizimli, bosqichma-bosqich va samarali tashkil etishga imkon beradi. Modelning kognitiv, amaliy va aksiologik komponentlari uyg‘unligi orqali talabalarda nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko‘nikmalar va ijtimoiy mas’uliyat ham shakllantiriladi. Natijada bo‘lajak pedagoglar raqamli ta’lim muhitida ongli, xavfsiz va samarali faoliyat yurita oladigan kompetent mutaxassis sifatida shakllanadi.

Jamiyat barqarorligini ta’minlashda pedagog kadrlarning o‘rni strategik ahamiyatga ega bo‘lib, ular nafaqat ta’lim jarayonining tashkilotchisi, balki yosh avlodning axborot madaniyatini shakllantiruvchi asosiy subyekt sifatida ham namoyon bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak pedagoglarda axborot immuniteti va raqamli gigiyena ko‘nikmalarini rivojlantirish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Mazkur ko‘nikmalarning tizimli shakllanishi ta’lim sifatini oshirish bilan birga, jamiyatda sog‘lom axborot muhitini yaratish va axborot xavfsizligini ta’minlashga ham xizmat qiladi. Chunki axborot oqimlarini to‘g‘ri tahlil qila oladigan, tanqidiy yondasha oladigan va raqamli muhitda ongli faoliyat yurita oladigan pedagoglar jamiyatning axborot barqarorligini mustahkamlovchi muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
3. Raqamli ta’lim va media savodxonlik bo‘yicha zamonaviy ilmiy maqolalar va tadqiqotlar to‘plami.
4. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion ta’lim metodlari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar.

KADRLAR TAYYORLASH TIZIMIDA FALSAFIY TAFAKKUR VA TANQIDIY FIKRLASHNING O‘RNI

Habibjonova Nodira Shavkat qizi
Namangan davlat pedagogika instituti stajyor-o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada kadrlar tayyorlash tizimida falsafiy tafakkur va tanqidiy fikrlashning o‘rni hamda ularning o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilingan. Falsafiy tafakkur shaxsning borliqni chuqur va tizimli anglashiga xizmat qilishi, tanqidiy fikrlash esa axborotni tahlil qilish, baholash va asosli xulosa chiqarish jarayonini kuchaytirishi asoslab berilgan. Shuningdek, zamonaviy ta’lim tizimida ushbu ikki intellektual ko‘nikmaning shaxsning mustaqil qaror qabul qilish, muammolarni hal etish hamda ma’naviy yetuklikka erishishidagi ahamiyati yoritilgan. Maqolada kadrlar tayyorlash jarayonida falsafiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik ahamiyati ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so‘zlar: Kadrlar tayyorlash tizimi, falsafiy tafakkur, tanqidiy fikrlash, mustaqil fikrlash, ma’naviy yetuklik, ta’lim tizimi, tahlil, baholash, kompetensiya, shaxs rivojlanishi.

Zamonaviy jamiyatning tez sur’atlarda rivojlanishi ta’lim tizimi oldiga yangi va murakkab talablarni qo‘ymoqda. Bugungi kunda kadrlar tayyorlash jarayoni faqatgina kasbiy bilim va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish bilan cheklanib qolmay, balki shaxsning intellektual, ma’naviy va axloqiy jihatdan barkamol rivojlanishini ham ta’minlashi zarur. Shu nuqtai nazardan, falsafiy tafakkur va tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirish muhim ilmiy va pedagogik ahamiyat kasb etadi.Falsafiy tafakkur insonning borliqni chuqur, tizimli va umumlashtirilgan holda anglashiga xizmat qilib, uning dunyoqarashini kengaytiradi hamda sabab-oqibat bog‘liqliklarini tushunish imkonini beradi. Tanqidiy fikrlash esa olingan axborotni tahlil qilish, baholash va asosli xulosa chiqarish jarayonini ta’minlaydi. Ushbu ikki intellektual yondashuvning uyg‘unligi shaxsda mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va ongli qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi.Shu sababli kadrlar tayyorlash tizimida falsafiy tafakkur va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi bugungi kunning dolzarb ilmiy-pedagogik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Falsafiy tafakkur insonning borliqni umumiy va tizimli ravishda anglashiga xizmat qiladi, u sabab-oqibat bog‘liqliklarini aniqlash va umumlashtirish qobiliyatini rivojlantiradi [1]. Falsafiy tafakkur insonning borliqni umumiy va tizimli ravishda anglashiga xizmat qilishi, avvalo, uning dunyoqarashini kengaytirish va voqelikni chuqurroq idrok etish imkonini beradi. Ushbu tafakkur shakli insonni yuzaki qarashlardan voz kechib, hodisa va jarayonlarning ichki mohiyatiga kirib borishga undaydi. Ayniqsa, sabab-oqibat bog‘liqliklarini aniqlash orqali shaxs voqealar o‘rtasidagi yashirin aloqalarni tushuna boshlaydi, bu esa ilmiy va amaliy faoliyatda muhim ahamiyat kasb etadi. Falsafiy tafakkur yordamida inson faqat mavjud bilimlarni o‘zlashtiribgina qolmay, balki ularni tahlil qiladi, solishtiradi va yangi xulosalar chiqaradi. Natijada, unda mustaqil fikrlash, mantiqiy yondashuv va umumlashtirish ko‘nikmalari shakllanadi. Bu esa zamonaviy kadrlar tayyorlash tizimida yuqori malakali, keng fikrlovchi va ijtimoiy jarayonlarga ongli munosabat bildiruvchi mutaxassislarni tarbiyalashda muhim omil hisoblanadi. Falsafiy tafakkur orqali borliqni chuqur va tizimli anglashga erishgan shaxs uchun tanqidiy fikrlash uning mantiqiy davomiga aylanadi. Chunki voqelikni umumlashtirish va sabab-oqibat bog‘liqliklarini aniqlash jarayonida inson tabiiy ravishda axborotni tahlil qilish va baholashga ehtiyoj sezadi.

Tanqidiy fikrlash axborotni tahlil qilish, baholash va asosli xulosa chiqarishga qaratilgan intellektual jarayon hisoblanadi [2]. Tanqidiy fikrlash aynan shu jarayonda muhim vosita bo‘lib, u mavjud ma’lumotlarni shunchaki qabul qilish emas, balki ularni shubha ostiga qo‘yish, dalillarni tekshirish va muqobil nuqtai nazarlarni ko‘rib chiqishni talab etadi. Bu esa shaxsni mustaqil fikr yuritishga, asossiz xulosalardan qochishga va har qanday qarorni dalillarga tayangan holda qabul qilishga o‘rgatadi.

Bundan tashqari, tanqidiy fikrlash insonda analitik yondashuvni shakllantirib, murakkab muammolarni qismlarga ajratish va ularni bosqichma-bosqich hal etish imkonini beradi. Ayniqsa, zamonaviy axborot oqimi kuchli bo‘lgan davrda turli manbalardan kelayotgan ma’lumotlarning ishonchliligini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, tanqidiy fikrlash kadrlar tayyorlash tizimida nafaqat bilimni egallash, balki uni ongli ravishda qo‘llash, tahlil qilish va baholash kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Natijada, shaxs ijtimoiy va kasbiy faoliyatda asosli, puxta va mas’uliyatli qarorlar qabul qila oladigan darajaga yetadi.

Zamonaviy ta’lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o‘quvchilarning mustaqil qaror qabul qilish va muammolarni hal etish kompetensiyalarini shakllantiradi [3]. Yuqorida ta’kidlanganidek, falsafiy tafakkur va tanqidiy fikrlash o‘zaro uzviy bog‘liq holda shaxsning intellektual salohiyatini shakllantiradi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy ta’lim tizimida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o‘quvchilarning mustaqil qaror qabul qilish va muammolarni hal etish kompetensiyalarini kuchaytiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki tanqidiy yondashuvga ega bo‘lgan o‘quvchi har qanday vaziyatda tayyor javoblarga tayanib qolmaydi, balki mavjud muammoni turli jihatdan tahlil qiladi, dalillarni solishtiradi va eng maqbul yechimni tanlashga intiladi.

Bu jarayonda u nafaqat bilimlarni o‘zlashtiradi, balki ularni amaliy vaziyatlarga moslashtirish, yangi sharoitlarda qo‘llash va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Ayniqsa, muammoli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish, munozara va tahlilga

asoslangan mashg‘ulotlar tashkil etish o‘quvchilarda faol fikrlashni rag‘batlantiradi. Natijada, ular murakkab hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri yo‘l topa oladigan, o‘z fikrini asoslab bera oladigan va mas’uliyatli qarorlar qabul qiladigan shaxs sifatida shakllanadi. Shu tariqa, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish kadrlar tayyorlash tizimining sifatini oshirishda strategik ahamiyat kasb etadi.

Falsafiy tafakkur va tanqidiy fikrlash o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, biri chuqur anglashni ta’minlasa, ikkinchisi tahlil va baholash jarayonini kuchaytiradi [4]. Falsafiy tafakkur orqali inson voqelikni chuqur anglab, uning mohiyatini tushunishga intilsa, tanqidiy fikrlash ushbu anglangan bilimlarni tahlil qilish, baholash va amaliy jihatdan asoslash imkonini beradi. Shu bois, bu ikki tafakkur turi bir-birini to‘ldiruvchi va rivojlantiruvchi jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.

Ayniqsa, bunday integratsiya shaxsda nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki ularni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash ko‘nikmasini ham shakllantiradi. Masalan, falsafiy yondashuv orqali muammoning umumiy va konseptual jihatlari anglab yetilsa, tanqidiy fikrlash orqali uning konkret yechimlari ishlab chiqiladi. Natijada, inson har qanday vaziyatga yuzaki emas, balki chuqur, asosli va tizimli yondasha boshlaydi. Bu esa zamonaviy kadrlar tayyorlash tizimida mustaqil fikrlovchi, analitik tafakkurga ega va mas’uliyatli qarorlar qabul qila oladigan mutaxassislarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kadrlar tayyorlash tizimi shaxsning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, unda mustaqil fikrlash va ma’naviy yetuklik muhim o‘rin tutadi [5]. Yuqorida bayon etilgan falsafiy tafakkur va tanqidiy fikrlashning ahamiyati nuqtai nazaridan qaraganda, kadrlar tayyorlash tizimining mazmuni faqat kasbiy bilim va ko‘nikmalar bilan cheklanib qolmasligi zarur. Aksincha, u shaxsning intellektual, ma’naviy va axloqiy jihatdan barkamol rivojlanishini ta’minlashga xizmat qilishi lozim. Chunki mustaqil fikrlash qobiliyati shakllanmagan shaxs tayyor bilimlar doirasida qolib ketadi, ma’naviy yetuklik esa uning faoliyatiga ijtimoiy mas’uliyat va ongli yondashuv baxsh etadi.

Shu sababli ta’lim jarayonida o‘quvchilarda nafaqat bilim olish, balki uni anglash, tahlil qilish va hayotiy vaziyatlarga tatbiq etish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ma’naviy qadriyatlarga asoslangan tarbiya shaxsning ichki dunyosini boyitib, uni halollik, adolat va mas’uliyat tamoyillariga sodiq holda faoliyat yuritishga undaydi. Natijada, kadrlar tayyorlash tizimi jamiyat uchun nafaqat malakali mutaxassis, balki yuksak ma’naviyatga ega, mustaqil fikrlovchi va ijtimoiy jarayonlarga faol ta’sir ko‘rsata oladigan shaxslarni yetishtirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, falsafiy tafakkur va tanqidiy fikrlash kadrlar tayyorlash tizimining muhim asosini tashkil etadi. Ular shaxsning mustaqil fikrlashi, tahliliy yondashuvi va ma’naviy yetukligini rivojlantiradi. Natijada, zamonaviy jamiyat talablariga javob beradigan, ongli va mas’uliyatli mutaxassislar shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘oziev E.G‘. *Tafakkur psixologiyasi*. – Toshkent, 2002.
2. Paul R., Elder L. *Critical Thinking*. – 2001.
3. Halpern D.F. *Thought and Knowledge*. – 2014.
4. Lipman M. *Thinking in Education*. – 2003..
5. O‘zbekiston Respublikasi. *Kadrlar tayyorlash milliy dasturi*. – 1997.

PAHLAVON MAHMUD MEROSIDA SHAXS KAMOLOTI VA MA’NAVIY TARBIYA MASALALARI

Eshmuratov Xusanjon Ibragim o‘g‘li
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Pahlavon Mahmudning pedagogik qarashlari tahlil qilinib, unda ma’naviy-axloqiy, estetik va oilaviy tarbiya masalalarining o‘zaro uyg‘unligi yoritilgan. Shuningdek, mutafakkir g‘oyalarining zamonaviy ta’lim tizimidagi ahamiyati ochib berilib, yosh avlodni barkamol shaxs sifatida shakllantirishdagi o‘rni asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, estetik tarbiya, axloqiy tarbiya, oilaviy tarbiya, pedagogik qarashlar.

Pahlavon Mahmud qarashlarida ma’naviyat tushunchasi markaziy o‘rin egallab, u insonning ichki dunyosi, ijtimoiy xulq-atvori hamda jamiyat bilan o‘zaro munosabatlarini belgilovchi fundamental omil sifatida talqin etiladi. Mutafakkirning fikricha, ma’naviyat shaxsning nafaqat axloqiy mezonlarini, balki uning hayotiy pozitsiyasi va ijtimoiy mas’uliyatini ham shakllantiradi. Shu bois ta’lim-tarbiya jarayonida ma’naviy qadriyatlarga tayanish zaruriy pedagogik prinsip sifatida ilgari suriladi [3]. Bu yondashuv yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligida tarbiyalashni taqozo etadi hamda ularning ma’naviy barkamolligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Mutafakkirning pedagogik qarashlarida estetik tarbiya masalasi ham alohida ahamiyat kasb etadi. U go‘zallikni idrok etish, san’atni anglash va estetik didni shakllantirish orqali insonning ichki dunyosini boyitish mumkinligini ilmiy-nazariy jihatdan asoslaydi [2]. Estetik tarbiya inson tafakkurini noziklashtiruvchi, uning ijodiy salohiyatini yuzaga chiqaruvchi muhim omil sifatida talqin qilinadi. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ham estetik tarbiyaning shaxs kamolotidagi o‘rni alohida e’tirof etilib, uni ta’lim jarayoniga tizimli integratsiya qilish zarurligi qayd etilmoqda [4]. Bu esa Pahlavon Mahmudning mazkur yo‘nalishdagi qarashlari bugungi kun talablari bilan uyg‘un ekanligini ko‘rsatadi.

Pahlavon Mahmudning ta’lim-tarbiyaga oid qarashlari oilaviy muhit bilan uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi [6]. Uning ta’kidlashicha, shaxsning dastlabki axloqiy sifatlari aynan oilada shakllanadi va bu jarayonda milliy qadriyatlar hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Oilada berilgan tarbiya insonning keyingi ijtimoiy hayotdagi o‘rni va faoliyat yo‘nalishini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi [7]. Mazkur g‘oya pedagogika fanida ham muhim nazariy asos sifatida qaralib, oilaning tarbiyaviy funksiyasi ustuvor omillardan biri sifatida e’tirof etiladi.

Mutafakkirning pedagogik merosini zamonaviy ta’lim tizimi bilan uyg‘unlashtirish masalasi bugungi globallashuv sharoitida alohida dolzarblik kasb etmoqda [1]. Ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy transformatsiyalar sharoitida yosh avlodni milliy o‘zlikni anglash, ma’naviy barqarorlik va ijtimoiy faollik ruhida tarbiyalash zarurati ortib bormoqda [5]. Shu nuqtai nazardan, Pahlavon Mahmud merosidan samarali foydalanish ta’lim sifatini oshirish, tarbiyaviy jarayonni takomillashtirish hamda shaxs kamolotini ta’minlashda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, mutafakkir qarashlarida shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillarining dastlabki ko‘rinishlari ham kuzatiladi. U har bir insonning individual xususiyatlarini hisobga olish, uning qobiliyat va imkoniyatlarini rivojlantirish zarurligini alohida ta’kidlaydi. Bu esa zamonaviy pedagogik konsepsiyalar, xususan, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim modelining nazariy asoslari bilan hamohangdir. Bunday yondashuv ta’lim jarayonida differensial va individual metodlarni qo‘llash zaruratini yuzaga keltiradi.

Tarixiy manbalar va ensiklopedik ma’lumotlar tahlili Pahlavon Mahmud shaxsining nafaqat adabiy, balki ma’naviy-ma’rifiy hayotdagi o‘rni ham yuksak bo‘lganini ko‘rsatadi. U xalq orasida yuksak hurmat-e’tiborga sazovor bo‘lgan, axloqiy poklik va insonparvarlik fazilatlari bilan ajralib

turgan shaxs sifatida e’tirof etiladi. Bu esa uning pedagogik qarashlari hayotiy tajriba va ijtimoiy amaliyot bilan mustahkamlanganligini anglatadi.

Ajdodlar merosini o‘rganish jarayonida talabalar faoliyatini rivojlantirish masalalari ham mutafakkir qarashlari bilan bevosita bog‘liqdir. Tarixiy-ma’naviy merosni chuqur o‘zlashtirish yoshlarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, ularning tahliliy tafakkurini kengaytiradi hamda bilim olishga bo‘lgan ichki motivatsiyasini kuchaytiradi. Bu esa zamonaviy ta’lim tizimida samarali pedagogik mexanizmlardan biri sifatida qaraladi. Ayniqsa, Sharq mutafakkirlarining estetik merosidan foydalanish yoshlarning estetik didini shakllantirish bilan bir qatorda, ularning ma’naviy ongini va ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi [2]. Shunday qilib, Pahlavon Mahmudning pedagogik qarashlari chuqur nazariy asosga ega bo‘lish bilan birga, amaliy jihatdan ham yuqori pedagogik salohiyatni namoyon etadi. Uning ma’naviy-axloqiy va estetik tarbiyaga oid g‘oyalari yosh avlodni barkamol shaxs sifatida shakllantirishda muhim metodologik manba bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur meros shaxsning ichki dunyosini boyitish, uning ma’naviy yetukligini mustahkamlash hamda ijtimoiy mas’uliyatini oshirishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir. Shu bilan birga, ushbu qarashlarning zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘unligi ta’lim jarayonida tarbiya samaradorligini oshirish imkonini beradi. Shu sababli, Pahlavon Mahmud merosini chuqur o‘rganish va uni ta’lim amaliyotiga keng tatbiq etish hozirgi pedagogika fanining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, Pahlavon Mahmudning pedagogik qarashlari ma’naviy-axloqiy va estetik tarbiyani uyg‘un holda rivojlantirishga qaratilgan bo‘lib, shaxs kamolotini ta’minlashda muhim nazariy va amaliy asos vazifasini bajaradi. Uning g‘oyalari oilaviy tarbiya, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanish hamda shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillari bilan uzviy bog‘liqdir. Mazkur merosni zamonaviy ta’lim tizimiga tatbiq etish yosh avlodni ma’naviy yetuk, ijtimoiy faol va barkamol shaxs sifatida shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Жалилов З. IX-XII асрларда Шарқ мутафаккирлари яратган тарбиявий қадриятлардан олий педагогик таълим жараёнида фойдаланиш технологияларини такомиллаштириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. –Т.: 2018.

2. Jumaboyev, N. (2024). SHARQ MUTAFAKKIRLARI MEROSIDA AXLOQIY, ESTETIK HAMDA EKOLOGIK QARASHLARI. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 4(11). https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I11Y2024N82

3. Imomnazarov M. Ma’naviyat asoslari. – T.: Faylasuflar milliy jamiyati, 2006.

4. Asqarali Sulaymonov, Sunnat Shovdirov UMUMINSONIY VA MILLIY BADIIY QADRIYATLAR INTEGRATSIYASI ASOSIDA TASVIRIY SAN’AT TA’LIMI SIFATINI OSHIRISH // Inter education & global study. 2023. №4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/umuminsoniy-va-milliy-badiiy-qadriyatlar-integratsiyasi-asosida-tasviriy-san-at-ta-limi-sifatini-oshirish

5. Уткин А.И. Векторы глобалний перемен: анализ и оцнеки основний факторов // Полис. – М., 2000. №1.

6. Иномова М. Оилада болаларни маънавий-ахлоқий тарбиялашда миллий қадриятлардан фойдаланишнинг педагогик асослари. Педагогика фанлари доктори диссертацияси. – Т.: 1997.

7. Iroda Hidoyatova, Muslima Hasanova Oilada ma’naviy-axloqiy tarbiya masalasi // Science and Education. 2023. №5. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/oilada-ma-naviy-axloqiy-tarbiya-masalasi-1.

TA’LIM TIZIMIDA NOGIRONLIGI BO‘LGAN KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATLARI

Abdullayeva Xurshida No‘mon qizi
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’lim tizimida faoliyat yuritayotgan nogironligi bo‘lgan pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatini yuksaltirishda ma’naviy-axloqiy jihatlar talqin qilinadi.Jamiyat hayotida bugungi kunda inklyuziv ta’limni rivojlantirishda nogironligi bo‘lgan shaxslarni kasbiy faoliyatga jalb etish,ularning kasbiy mahoratini oshirish uchun keng imkoniyatlar yaratish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.Mazkur tadqiqot ishida nogironligi bo‘lgan pedagog kadrlarni qo‘llab-quvvatlash, insonning ijtimoiy tengligi, inson qadr-qimmati,ijtimoiy munosabatlar hamda axloqiy qadriyatlarning kasbiy faoliyatdagi o‘rni haqidagi masalalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, ijtimoiy adolat, kasbiy salohiyat, nogironligi bo‘lgan shaxslar, ma’naviy – axloqiy tarbiya, pedagog kadrlar.

KIRISH. Bugungi globallashgan sharoitda mamlakatimizda ta’lim tizimida kadrlar salohiyatini yuksaltirishda insonparvarlik tamoyillarini mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, nogironligi bo‘lgan pedagoglarning kasbiy faoliyatini oshirish, salohiyatini rivojlantirish nafaqat falsafiy, balki axloqiy mazmunga ham ega hisoblanadi. Nogironligi bo‘lgan shaxslarni yoshlikdan kasb-hunarga qiziqtirish,ularni hayotda o‘z o‘rnini topishiga ko‘maklashish maqsadida ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarida, umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’lim tashkilotlari hamda imkoniyatlari cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan kasb-hunar maktablari o‘quvchilari orasida targ‘ibot va tashviqot tadbirlari o‘tkazib kelinmoqda. [1,26.] “Insonning ruhi va irodasi har qanday jismoniy to‘siqdan kuchliroqdir. Jamiyatning ma’naviy darajasi uning eng zaif a’zolariga bo‘lgan munosabati bilan belgilanadi” [2,122] Shunga asosan, ta’lim tizimida ham nogironligi bo‘lgan kadrlar salohiyatini yuksaltirish bu shunchaki ijtimoiy yordam emas, balki jamiyatning ma’naviy boyligini oshirishga qaratilgan xatti- harakatlar tizimidir. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda inklyuziv ta’limga yuksak darajada e’tibor qaratib kelinmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi-ta’lim tizimida faoliyat olib borayotgan nogironligi bo‘lgan kadrlarning kasbiy yuksalishi uchun ma’naviy-axloqiy jihatlarni ilmiy asoslashdan iborat.

ASOSIY QISM. Nogironligi bo‘lgan kadrlar salohiyatini yuksaltirish tushunchasi-bu shaxsning bilim, malaka, tajriba va kasbiy mahoratini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar jamlanmasi hisoblanadi. Ta’lim tizimida nogironligi bo‘lgan pedagoglar uchun bu maxsus shart-sharoitlarni talab qiladi. O‘z kasbiy imkoniyatlarini amalga oshirish nogironligi bo‘lgan kadrlar uchun muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda ta’lim tizimida bir qancha muammolar mavjud. Avvalo “tenglik” tushunchasini axloqiy poydevor qilib olish zarur. Axloqiy me’yorlarga tayangan holda nogironligi bo‘lgan kadrlarga nisbatan kamsitishga yo‘l qo‘ymaslik har bir xodimning muhim ma’naviy burchi hisoblanadi. Asosiy e’tiborni pedagogning jismoniy holatiga emas balki uning kasbiy mahoratiga qaratish lozim. Maxsus pedagogik texnologiyalarning yetishmasligi,malaka oshirishda cheklovlar,ish joylarining moslashtirilmaganligini ko‘rish mumkin. Bu kabi omillarning mavjudligi kasbiy salohiyatni namoyon etishda to‘sqinlik qiladi. Nogironligi bo‘lgan kadrlar salohiyatini yuksaltirish uchun bir qancha mexanizmlar ishlab chiqish zarurati tug‘iladi.Bunga misol qilib, inklyuziv muhit yaratish, malaka oshirishda ta’limni zamonaviy axborot kommunikatsion texnologiyalardan foydalangan holda masofaviy tashkil etish, ruhiy qo‘llab - quvvatlash va albatta ilg‘or xorijiy tajribalardan o‘rganish talab etiladi. Ta’lim muassasalarini maxsus texnik jihozlar bilan ta’minlash muhim hisoblanadi. Nogironligi bo‘lgan shaxslarga nisbatan insonlar ongida “yordamga muhtoj” degan fikrni “jamiyatga foyda keltiruvchi kadr” fikriga o‘zgartirish zarur. Bu esa ta’lim muassasalarida olib borilishi kerak bo‘lgan axloqiy vazifalarga kiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Maqolada sintez,analiz qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki,ta’lim sohasida nogironligi bo‘lgan pedagoglarning kasbiy salohiyatini yuksaltirish nafaqat moddiy,balki ma’naviy qo‘llab-quvvatlash ham muhim sanaladi. Ta’limni innovatsion tarzda tashkil etish zarur hisoblanadi. Ma’naviy-axloqiy jihatdan nogironligi mavjud kadrlarga keng imtiyozlar berish, ularga o‘zlarining kerakli hisoblashlari uchun munosib yuklama va ish bilan ta’minlash muhimdir. Ish joyini xodimning imkoniyatidan kelib chiqib jihozlash , zarur shart – sharoit yaratib berish kerak bo‘ladi.

XULOSA. Nogironligi bo‘lgan kadrlar salohiyatini yuksaltirish-bu ta’lim tizimini insonparvarlashtirish, ma’naviy - axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashdir. Ma’naviy-axloqiy jihatlar esa jamiyatning umumiy madaniyatini belgilaydi. Ushbu pedagog kadrlar uchun nafaqat jismoniy,balki axloqiy munosib muhit yaratib berish, ularning yashirin kasbiy mahoratlari namoyon bo‘lishiga,ta’lim tizimida sifat darajasining yuksalishiga, kuchli jamiyat barpo etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Shavkat Mirziyoyev. “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning bandligini ta’minlash tizimini takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi” Farmoni

2.Doris Kyorns Gudvin.No ordinary time: Franklin and Eleonor Roosevelt.-New York:Simon and Schuster,1994

3.O‘zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni.2020-yil 15-oktyabr,O‘RQ-641-son.

4.BMTning “Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi” Konvensiyasi-O‘zbekiston tomonidan ratifikatsiya qilingan, O‘RQ-695,07.06.2021.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLA SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA UCHLAMCHI HAMKORLIKNING AHAMIYATI

Alimuhamedova Umida Mirazimdjonovna
Nordik Xalqaro universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bola shaxsini shakllantirishda oila, maktabgacha ta’lim muassasasi va jamiyat o‘rtasidagi uchlamchi hamkorlikning nazariy-metodologik asoslari, mohiyati va amaliy ahamiyati tahlil etilgan. Uchlamchi hamkorlik modelining bolaning kognitiv, emotsional-irodaviy va ijtimoiy-axloqiy rivojlanishiga ta’siri o‘rganilgan. Hamkorlikning samarali shakllari, uni amalga oshirishdagi muammolar va yechimlar ilmiy asosda bayon etilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, uchlamchi hamkorlik mexanizmlarining izchil tatbiqi bola shaxsini yaxlit va uyg‘un tarzda shakllantirishning muhim shartlaridan biridir.

Kalit so‘zlar: uchlamchi hamkorlik, maktabgacha ta’lim, bola shaxsi, oila, jamiyat, ijtimoiylashuv, shaxs shakllanishi, kompetentlik, pedagogik hamkorlik, ta’lim muhiti.

Zamonaviy ta’lim tizimida maktabgacha yoshdagi bolaning shaxsini shakllantirishga nisbatan tizimli va kompleks yondashuv tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bola shaxsini rivojlantirishda faqat bitta institut yoki sub’ektning sa’y-harakatlari yetarli emas — bu jarayonga oila, ta’lim muassasasi va keng jamiyat tarkibini birlashtiruvchi uchlamchi hamkorlik mexanizmi talab etiladi. Ushbu yondashuv jahon pedagogika fanida "triad" yoki "triple partnership" (uchlamchi hamkorlik) tushunchasi ostida keng tadqiq etilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ta’lim sohasidagi islohotlarning ustuvor yo‘nalishlarida bolaning yaxlit shaxsiy rivojlanishini ta’minlash, ta’lim muassasalari va oilaning hamkorligini mustahkamlash hamda mahalla institutining ta’lim-tarbiya jarayonidagi rolini kuchaytirish

masalalari alohida o‘rin tutadi. "Ta’lim to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining yangi tahriri, Maktabgacha ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi va tegishli davlat dasturlari uchlamchi hamkorlikning huquqiy-me’yoriy asoslarini belgilaydi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, maktabgacha ta’limda uchlamchi hamkorlikning nazariy asoslari hali to‘liq ishlab chiqilmagan, amaliyotda esa oila, maktabgacha ta’lim muassasasi va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar ko‘pincha stixiyali tarzda shakllanadi. Ushbu muammoni ilmiy jihatdan tadqiq etish va samarali modellar ishlab chiqish pedagogika fanining dolzarb vazifasi hisoblanadi.

1. Uchlamchi hamkorlikning nazariy asoslari

"Uchlamchi hamkorlik" tushunchasi pedagogika faniga L.Vыgotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi, U.Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasi va J.Epsteinning oila-maktab-jamiyat hamkorligi modeli asosida kirib kelgan. Bronfenbrenner (1979) bolaning rivojlanishini mikro-, mezo-, ekzo- va makrotizimlar o‘zaro ta’sirida ko‘rib, oila, ta’lim muassasasi va jamiyatni mezotizimning asosiy elementlari sifatida tavsiflagan. Epsteinning olti turli hamkorlik modeli esa ushbu uchta sub’ektning hamkorligi uchun tizimli asos yaratgan.

Mazkur nazariyalar asosida uchlamchi hamkorlikni quyidagicha ta’riflash mumkin: oila, maktabgacha ta’lim muassasasi va jamiyatning bolaning har tomonlama rivojlanishi maqsadida muntazam, maqsadli va teng huquqli hamkorlik asosida olib boradigan birlashtirilgan pedagogik faoliyati. Bu ta’rifda uchta muhim xususiyat ajralib turadi: birinchidan, jarayonning muntazamligi va maqsadliligi; ikkinchidan, sub’ektlarning teng huquqliligi va mas’uliyati; uchinchidan, faoliyatning bolaning rivojlanishiga qaratilganligi.

2. Uchlamchi hamkorlikning tarkibiy modeli

Uchlamchi hamkorlik modelining uchta asosiy sub’ekti quyidagi funksiyalarni amalga oshiradi:

Oila — bolaning birlamchi ijtimoiylashuv muhiti sifatida shaxs shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. A.Makarenko, V.Suxomlinskiy va zamonaviy tadqiqotchilar (T.Lisina, I.Zimnyaya)ning ishlari shuni ko‘rsatadiki, oiladagi muhit, ota-onaning tarbiyaviy kompetentligi va oila-ta’lim muassasasi o‘rtasidagi o‘zaro ishonch munosabatlari bolaning emotsional barqarorligi va kognitiv rivojlanishiga bevosita ta’sir etadi. Oila hamkorlikning bosh subyekti sifatida bolani bilish, uni to‘g‘ri tushunish va pedagogik jihatdan savodli yondashuv ko‘nikmalarini egallashi zarur.

Maktabgacha ta’lim muassasasi — professional pedagogik jarayon tashkilotchisi va koordinatori sifatida hamkorlikni rejalashtirish, oila va jamiyat bilan aloqalarni tashkil etish hamda bolaning umumiy rivojlanish dasturini amalga oshirishda markaziy o‘rinni egallaydi. MTM pedagoglari hamkorlik sub’ektlarini birlashtiruvchi "ko‘prik" vazifasini bajaradi.

Jamiyat (mahalla, nodavlat tashkilotlar, ommaviy axborot vositalari, davlat idoralari) — bolaning keng ijtimoiy rivojlanishini ta’minlovchi muhit sifatida hamkorlikka resurslar, imkoniyatlar va tashkiliy qo‘llab-quvvatlash bilan hissa qo‘shadi. O‘zbek mahallasi an’anaviy tarbiyaviy institutning zamonaviy funksiyalarini bajarishda alohida ahamiyatga ega.

3. Uchlamchi hamkorlikning bola shaxsiga ta’siri

Ilmiy tadqiqotlar (Epstein, 2001; Sanders, 2008; Fantuzzo et al., 2004) shuni tasdiqlaydi: oila, ta’lim muassasasi va jamiyat o‘rtasidagi izchil hamkorlik bolaning quyidagi rivojlanish ko‘rsatkichlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi:

Kognitiv rivojlanish sohasida uchlamchi hamkorlik bolaning bilish faoliyatini faollashtiradi, nutq rivojlanishini tezlashtiradi va ijodiy tafakkur qobiliyatlarini shakllantiradi. Oilada mustahkamlangan bilimlar MTMda yanada chuqurroq o‘zlashtiriladi va jamiyat muhitida amaliy tatbiq etiladi.

Emotsional-irodaviy soha nuqtai nazaridan uchlamchi hamkorlik bolada psixologik xavfsizlik hissini mustahkamlaydi, stress omillariga nisbatan bardoshlilikni oshiradi va o‘z-o‘zini tartibga solish qobiliyatini rivojlantiradi. Tadqiqotlar ota-onalarning ta’lim jarayoniga jalb etilishi darajasi va bolaning emotsional barqarorligi o‘rtasida yuqori korrelyatsiya (r=0,72) mavjudligini ko‘rsatgan.

Ijtimoiy-axloqiy rivojlanishda uchlamchi hamkorlik bolada hamkorlik, o‘zaro hurmat, vatanparvarlik va milliy qadriyatlarga sodiqlik kabi fazilatlarning shakllanishiga zamin yaratadi. Bu

ayniqsa O‘zbekiston sharoitida, bola shaxsini an’anaviy va zamonaviy qadriyatlar birligida tarbiyalash masalasida muhim ahamiyat kasb etadi.

4. Hamkorlikni amalga oshirishning samarali shakllari va muammolari

Amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, uchlamchi hamkorlikning quyidagi shakllari yuqori samaradorlikni ta’minlaydi: oilaviy-pedagogik maslahat klublari; birgalikdagi loyiha faoliyati; raqamli platformalar orqali doimiy muloqot; ochiq dars va tadbirlar; hamkorlikdagi sog‘lomlashtirish va madaniy-ma’rifiy chora-tadbirlar; mahalla tarbiyaviy kengashlari.

Shu bilan birga, uchlamchi hamkorlikni amalga oshirishda bir qator muammolar mavjud: ota-onalarning pedagogik savodxonligi yetarli emasligi; hamkorlik subyektlari o‘rtasidagi maqsad va ustuvorliklarning mos kelmasligi; moliyaviy va tashkiliy resurslarning cheklanganligi; raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari tafovuti. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun tizimli yondashuv, barcha sub’ektlarning motivatsiyasini oshirish va hamkorlikni me’yoriy-huquqiy jihatdan mustahkamlash talab etiladi.

XULOSA. Maktabgacha yoshdagi bola shaxsini har tomonlama shakllantirishda uchlamchi hamkorlik oila, maktabgacha ta’lim muassasasi va jamiyatning integrasiyalashgan pedagogik ta’siri zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim va ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bugungi globallashuv, axborot oqimining kuchayishi hamda ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi sharoitida bolaning sog‘lom ma’naviy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlash faqatgina birgina ta’lim muassasasi zimmasiga yuklatilishi mumkin emas. Shu sababli bola tarbiyasida oila, ta’lim muassasasi va mahalla-jamoatchilik tizimining uzviy hamkorligini yo‘lga qo‘yish dolzarb pedagogik ehtiyoj sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, uchlamchi hamkorlik bolaning kognitiv, emotsional-irodaviy, kommunikativ hamda ijtimoiy-axloqiy rivojlanishini kompleks tarzda ta’minlashning samarali mexanizmi hisoblanadi. Bola shaxsida mustaqil fikrlash, muloqotga kirishuvchanlik, ijtimoiy moslashuvchanlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat kabi sifatlarni shakllantirishda mazkur hamkorlik tizimi muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, oiladagi tarbiyaviy muhit bilan maktabgacha ta’lim muassasasidagi pedagogik faoliyatning uyg‘unligi bolada barqaror xulq-atvor me’yorlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, uchlamchi hamkorlikning samaradorligi, avvalo, hamkor sub’ektlar o‘rtasidagi o‘zaro ishonch, maqsadlar birligi, muntazam muloqot va mas’uliyatning teng taqsimlanishiga bog‘liqdir. Ota-onalarning ta’lim jarayonidagi faol ishtiroki, pedagoglarning ochiq kommunikativ yondashuvi hamda jamoatchilikning qo‘llab-quvvatlovchi pozitsiyasi bola manfaatlarini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, hamkorlikni faqat tadbirlar doirasida emas, balki uzluksiz pedagogik jarayon sifatida tashkil etish zarurligi asoslandi.

Shuningdek, O‘zbekiston sharoitida mahalla institutining imkoniyatlari va tarbiyaviy salohiyati yuqori ekanligi tadqiqot davomida o‘z tasdig‘ini topdi. Mahalla fuqarolar yig‘inlari, nuroniylar, xotin-qizlar faollari va yoshlar yetakchilari orqali bolalarning ijtimoiylashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatish mumkinligi aniqlandi. Shu jihatdan mahallani uchlamchi hamkorlikning faol va resursli sub’ekti sifatida jalb etish strategik ahamiyat kasb etadi. Bu esa milliy qadriyatlar, an’analar va ma’naviy merosni bolalar ongiga singdirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar va zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalarining uchlamchi hamkorlikni tashkil etishdagi o‘rni ham muhim ekanligi aniqlandi. Elektron platformalar, mobil ilovalar, onlayn maslahatlar va virtual muloqot shakllari orqali ota-onalar hamda pedagoglar o‘rtasidagi aloqalarni yanada tezkor, samarali va uzluksiz tashkil etish imkoniyati kengaymoqda. Ayniqsa, masofaviy pedagogik maslahatlar va raqamli monitoring tizimlari bolaning rivojlanish dinamikasini muntazam kuzatishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, uchlamchi hamkorlik tizimi maktabgacha ta’lim sifatini oshirish, bolalarning barkamol shaxs sifatida shakllanishini ta’minlash hamda ijtimoiy-pedagogik muammolarni bartaraf etishda muhim amaliy ahamiyatga ega. Mazkur yondashuvni takomillashtirish uchun pedagoglarning kommunikativ va hamkorlik kompetensiyalarini rivojlantirish, ota-onalar pedagogik madaniyatini oshirish hamda mahalla bilan hamkorlikning institutsional mexanizmlarini mustahkamlash zarur.

Ushbu tadqiqot natijalari maktabgacha ta’lim muassasalarida samarali hamkorlik dasturlarini ishlab chiqish, pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini takomillashtirish, shuningdek, davlatning ta’lim siyosatini yanada rivojlantirishda muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, kelgusida uchlamchi hamkorlikning innovatsion modellari, xorijiy tajribalar va raqamli pedagogik platformalar imkoniyatlarini chuqur o‘rganish istiqbolli ilmiy yo‘nalishlardan biri sifatida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni (yangi tahriri). — Toshkent, 2020.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Maktabgacha ta’lim va tarbiya tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-6124-sonli Farmoni. - Toshkent, 2020.

3. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. — Cambridge: Harvard University Press, 1979. — 330 p.

4. Epstein J.L. School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools. — Boulder: Westview Press, 2001. — 620 p.

5. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge: Harvard University Press, 1978. — 159 p.

6. Sanders M.G. The role of «community» in comprehensive school, family, and community partnership programs // The Elementary School Journal. — 2001. — Vol. 102. — P. 19–34.

7. Fantuzzo J., Tighe E., Childs S. Family Involvement Questionnaire: A multivariate assessment of family participation in early childhood education // Journal of Educational Psychology. — 2004. — Vol. 92. — P. 367–376.

8. Makarenko A.S. Ota-onalar uchun kitob. — Toshkent: O‘qituvchi, 1986. — 400 b.

9. Suxomlinskiy V.A. Yurakni bolaga bag‘ishlayman. — Toshkent: O‘qituvchi, 1978. - 288 b.

10. Xasanov A.X., Nishonova S.T. Maktabgacha ta’limda oila va muassasa hamkorligi. — Toshkent: TDPU, 2022. — 180 b.

11. Toshmatova M.I. Bolalarni ijtimoiylashtirish jarayonida mahalla institutining roli // Pedagogika fanlari jurnali. — 2023. — №3. — B. 45–52.

12. Jumayev M.E. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijtimoiy kompetentlikni shakllantirish. — Toshkent: Fan, 2021. — 156 b.

2-shu’ba:
BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI BAHOLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI BAHOLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Suleymanova Ra’no Dusbekovna
Guliston davlat universiteti katta o‘qituvchi,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD)

Annotatsiya Mazkur maqolada barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholashning nazariy-metodologik asoslari va amaliy jihatlari keng yoritilgan. Tadqiqotda inson kapitalining zamonaviy iqtisodiyotdagi o‘rni tahlil qilinib, kadrlar salohiyatini baholash tizimini takomillashtirish zarurati asoslab berilgan. Shuningdek, kadrlar salohiyatining tarkibiy elementlari, zamonaviy baholash yondashuvlari va innovatsion usullari ko‘rib chiqilgan. Baholash jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish, kompetensiyaga asoslangan yondashuv va strategik boshqaruvning ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot natijalari kadrlar salohiyatini baholash tizimini takomillashtirish tashkilotning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: barqaror rivojlanish, kadrlar salohiyati, inson kapitali, baholash tizimi, kompetensiya, samaradorlik.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev kadrlar salohiyatiga alohida e’tibor qaratadi. U yoshlarimizni “mamlakatimiz bayrog‘ini har sohada baland ko‘targan avlod” deb ataydi va ularning salohiyatini rivojlantirishni asosiy vazifa deb biladi: **“Men ishonaman: siz mamlakatimiz bayrog‘ini har sohada baland ko‘tara olasiz… Bu — yangi O‘zbekistonning bunyodkori bo‘lishingizning belgisi”.**

Shuningdek, Prezident har bir fuqaroning bilim va ko‘nikmalarini oshirish orqali farovon va barqaror jamiyat barpo etishni maqsad qilganligini ta’kidlaydi:

“Bizning maqsad — kelajak avlodlari barqaror, xavfsiz va obod dunyoda yashashlari uchun barcha imkoniyatlarni yaratish.” Bu fikrlar kadrlar salohiyatini baholash jarayonini milliy taraqqiyot bilan bevosita bog‘laydi.

Zamonaviy iqtisodiy taraqqiyot sharoitida barqaror rivojlanish konsepsiyasi global miqyosda ustuvor yo‘nalishlardan biriga aylangan. Ushbu konsepsiya iqtisodiy o‘sish bilan bir qatorda ijtimoiy barqarorlik va ekologik muvozanatni ta’minlashni ham nazarda tutadi. Bunday sharoitda inson kapitali tashkilotlarning eng muhim resursi sifatida namoyon bo‘lib, ularning samaradorligi va raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omilga aylanadi.

Kadrlar salohiyati tushunchasi xodimlarning bilim, ko‘nikma, tajriba va shaxsiy sifatlarining yig‘indisi sifatida qaraladi. Ushbu salohiyatni to‘g‘ri baholash orqali tashkilot o‘z ichki imkoniyatlarini aniqlaydi va ularni samarali boshqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Biroq barqaror

rivojlanish sharoitida bu jarayon an’anaviy yondashuvlardan farq qilib, yanada murakkab va ko‘p qirrali tus oladi.

An’anaviy baholash tizimlari asosan xodimlarning o‘tgan davrdagi faoliyat natijalariga asoslanadi. Bu esa ularning kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlarini to‘liq aks ettira olmaydi. Zamonaviy yondashuvlar esa baholash jarayonida xodimlarning innovatsion fikrlashi, moslashuvchanligi va strategik tafakkurini ham hisobga olishni talab etadi. Shu sababli, kadrlar salohiyatini baholash tizimi kompleks va tizimli yondashuv asosida tashkil etilishi zarur.

Raqamli texnologiyalar rivojlanishi baholash jarayoniga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Xususan, HR-analitika, sun’iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida xodimlarning faoliyati chuqur tahlil qilinmoqda. Bu esa baholashning obyektivligi va aniqligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, baholash jarayonining shaffofligi xodimlarning motivatsiyasini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholashda ijtimoiy va ekologik omillarni ham inobatga olish zarur. Zamonaviy tashkilotlar nafaqat iqtisodiy samaradorlikka, balki jamiyat oldidagi mas’uliyatga ham e’tibor qaratmoqda. Shu sababli, xodimlarning ijtimoiy faolligi va ekologik ong darajasi ham muhim baholash mezoniga aylanmoqda.

Kadrlar salohiyatini baholash natijalari asosida tashkilotda muhim boshqaruv qarorlari qabul qilinadi. Bu esa xodimlarni rivojlantirish, rag‘batlantirish va karyera o‘sishini rejalashtirish imkonini beradi. Natijada tashkilot o‘zining uzoq muddatli strategik maqsadlariga erishish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Zamonaviy yondashuvlar, xususan raqamli texnologiyalar va kompetensiyaga asoslangan baholash tizimlari inson kapitalidan samarali foydalanish imkonini yaratadi. Bu esa tashkilotlarning raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash tizimi an’anaviy yondashuvlardan tubdan farq qiluvchi yangi mazmun kasb etmoqda. Zamonaviy iqtisodiyotda inson kapitali tashkilotning eng muhim strategik resursiga aylanganligi sababli, uni baholash jarayoni ham kompleks, tizimli va uzoq muddatli istiqbolni hisobga olgan holda tashkil etilishi zarur.

Maqolada tahlil qilinganidek, samarali baholash tizimi faqat xodimlarning joriy faoliyatini aniqlash bilan cheklanib qolmasdan, ularning kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlarini, innovatsion salohiyatini va moslashuvchanligini ham qamrab olishi lozim. Shu bilan birga, baholash jarayonida raqamli texnologiyalar, HR-analitika va sun’iy intellektdan foydalanish uning aniqligi va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Tadqiqot davomida aniqlangan muhim jihatlardan biri shundaki, baholash tizimining shaffofligi va adolatliligi xodimlarning motivatsiyasini oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Aksincha, subyektiv va noaniq baholash tizimi tashkilot ichida ishonchsizlik muhitini keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli, baholash mezonlarini aniq belgilash va ularni amaliyotga samarali joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Shuningdek, barqaror rivojlanish tamoyillarini inobatga olgan holda, kadrlar salohiyatini baholashda ijtimoiy va ekologik mas’uliyat omillarini ham hisobga olish zarurligi asoslab berildi. Bu esa tashkilotlarning nafaqat iqtisodiy samaradorligini, balki jamiyat oldidagi mas’uliyatini ham oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash tizimi zamonaviy boshqaruvning ajralmas qismiga aylangan. Ushbu jarayon nafaqat xodimlarning joriy faoliyatini aniqlash, balki ularning kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlarini baholashni ham o‘z ichiga oladi. Shu jihatdan qaraganda, baholash tizimini takomillashtirish tashkilot samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Umuman olganda, kadrlar salohiyatini baholash tizimini takomillashtirish orqali tashkilotlar o‘z ichki imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarishlari, innovatsion rivojlanishni ta’minlashlari va global raqobat sharoitida barqaror o‘sishga erishishlari mumkin. Kelgusida ushbu yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish, ayniqsa raqamli baholash tizimlari va individual rivojlanish modellari bo‘yicha izlanishlarni kengaytirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Mirziyoyev Sh.M. Inson kapitalini rivojlantirish — barqaror taraqqiyot poydevori. Rasmiy nutq, 28 may 2019, Prezident.uz.

2.Armstrong M. Human Resource Management Practice. – London: Kogan Page, 2020. – p. 120–135.

3.Dessler G. Human Resource Management. – Pearson, 2021. – p. 240–255.

4.Becker G.S. Human Capital. – Chicago, 1993. – p. 50–65.

5.Davenport T.H. People Analytics at Work. – Wiley, 2018. – p. 140–150.

6.OECD. Human Capital Report. – Paris, 2019. – p. 90–102.

7.Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti. – Toshkent, 2018. – 160–172-betlar.

8.Xolmo‘minov Sh.R. Inson resurslarini boshqarish. – Toshkent, 2020. – 110–125-betlar.

INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA KADRLAR POTENTSIALINI TAHLIL QILISH VA RIVOJLANTIRISH

O.E.Allayarov
Sarbon universiteti dotsenti
Siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Otabekova D.O.
Sarbon universiteti Yurisprudensiya yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion texnologiyalar yordamida kadrlar potentsialini tahlil qilish va rivojlantirish masalalari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Maqolada raqamli vositalar va sun’iy intellekt tizimlari yordamida inson resurslarini baholashning samarali usullari, individual va guruh salohiyatini aniqlash metodikasi hamda kadrlarni rivojlantirish strategiyalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar kadrlar salohiyatini optimallashtirish va barqaror rivojlanish sharoitida tashkilot samaradorligini oshirishdagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: kadrlar salohiyati, innovatsion texnologiyalar, sun’iy intellekt, raqamli tizimlar, baholash metodikasi, rivojlantirish, barqaror rivojlanish

Zamonaviy iqtisodiy va ijtimoiy muhitda tashkilotlarning asosiy resursi inson kapitali hisoblanadi. Barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar potentsialini aniq baholash va samarali rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. An’anaviy baholash usullari ko‘pincha vaqt talab qiladigan va sub’ektiv xatolarga moyil bo‘lishi mumkin. Shu sababli, innovatsion texnologiyalar, jumladan raqamli platformalar, sun’iy intellekt (AI), katta ma’lumotlar (Big Data) va analitik tizimlar kadrlar salohiyatini baholash va rivojlantirish jarayonlarini sezilarli darajada samaraliroq qiladi.

Innovatsion texnologiyalar yordamida kadrlar faoliyati, malaka darajasi va yetakchilik salohiyatini real vaqt rejimida kuzatish, individual xususiyatlarni tahlil qilish va samarali rivojlantirish dasturlarini shakllantirish mumkin. Shu tariqa, tashkilotlar nafaqat mavjud resurslarni optimal ishlatadi, balki barqaror rivojlanishga ham erishadi.

Bugungi kunda tashkilotlar faoliyatida kadrlar salohiyatini aniq va ishonchli baholash tizimlari muvaffaqiyatning asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi. An’anaviy baholash metodlari ko‘pincha sub’ektiv fikrlarga, shaxsiy tajribaga va vaqt talab qiladigan jarayonlarga tayanganligi sababli, kadrlar potentsialini baholashda xatolikka yo‘l qo‘yilishi ehtimoli mavjud. Shu bois, innovatsion texnologiyalar yordamida baholash jarayoni sezilarli darajada optimallashtiriladi va tizimlashgan, ob’ektiv natijalarni ta’minlaydi.

Innovatsion texnologiyalar kadrlarni baholash va rivojlantirish jarayonini tubdan o‘zgartirdi hamda ushbu jarayonni samarali va ilmiy asoslangan tizimga aylantirdi.[1] Raqamli tizimlar xodimlarning ish faoliyati, bilim va ko‘nikmalarini real vaqt rejimida qayd etadi. Innovatsion texnologiyalar xodimlarning ish faoliyatini aniq va tizimli baholash imkonini beradi, bu esa tashkilotning ichki resurslarini optimal taqsimlashga xizmat qiladi[2] Natijada, tashkilot rahbarlari individual va guruh salohiyatini aniq ko‘rsatkichlar bilan baholay oladi. Bu jarayon ish samaradorligini o‘lchashga yordam beradi, resurslardan optimal foydalanishni ta’minlaydi va xodimlarning ish jarayonidagi takrorlanuvchi xatolarni aniqlash imkonini yaratadi. Shu yo‘l bilan tashkilot xodimlarning qaysi sohalarda qo‘shimcha rivojlanishga ehtiyoji borligini aniqlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Sun’iy intellekt (AI) tizimlari xodimlarning kelajakdagi ish samaradorligini va yetakchilik salohiyatini oldindan prognozlash imkonini beradi. Buning uchun tizimlar ish natijalari, o‘quv faoliyati, kommunikatsiya ko‘nikmalari va psixologik profillarni tahlil qiladi. Bu esa xodimlarni murakkab vazifalarga tayinlashda, ularning salohiyatidan samarali foydalanishda va strategik rejalashtirishda qulaylik yaratadi. Masalan, AI yordamida ishlab chiqilgan prognozlar asosida, yuqori potentsialga ega xodimlarni rahbarlik lavozimlariga tayinlash yoki ularning o‘quv dasturlarini individual tarzda moslashtirish mumkin.

Katta ma’lumotlar (Big Data) tahlili esa xodimlar faoliyatini yanada kompleks va chuqur baholash imkonini beradi. Turli manbalardan yig‘ilgan ma’lumotlar — ish natijalari, malaka sertifikatlari, trening ko‘rsatkichlari va boshqa indikatorlar — integratsiyalash orqali xodimlarning bilim darajasi, tajribasi va ish uslublari aniqlanadi. Shu orqali tashkilot strategiyasiga moslashtirilgan qarorlar qabul qilish osonlashadi va xodimlarning rivojlanish dinamikasi muntazam ravishda kuzatiladi. Analitik platformalar esa individual trening dasturlarini shakllantirishda ham muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Bundan tashqari, simulyatsiyalar va virtual treninglar xodimlarni rivojlantirish jarayonini sezilarli darajada samarali qiladi. Virtual muhitlarda treninglar, rol o‘yinlari va simulyatsiyalar o‘tkazish real ish jarayonida yuzaga keladigan murakkab vaziyatlarni oldindan mashq qilish imkonini beradi. Shu yo‘l bilan xodimlar qaror qabul qilish ko‘nikmalarini mustahkamlash, stress holatida samarali ishlash va muammolarni tezkor hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi. *Masalan*, virtual simulyatsiyalar yordamida rahbarlar muammoli xodimlar bilan muloqot qilishni, jamoaviy qarorlar qabul qilishni yoki kutilmagan vaziyatlarda tezkor harakat qilishni oldindan mashq qilishi mumkin.

Shaxsiylashtirilgan rivojlanish dasturlari har bir xodimning individual ehtiyojlariga moslashtiriladi. Innovatsion texnologiyalar yordamida ishlab chiqilgan shaxsiy dasturlar xodimlarning qobiliyatlarini maksimal darajada ochishga, motivatsiyasini oshirishga va tashkilotga sodiqligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Bunday yondashuv xodimlarga o‘z rivojlanish yo‘nalishini belgilash imkonini beradi, ularni tashkilot maqsadlariga faol jalb qiladi va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta’minlaydi. Shu bilan birga, tashkilot rahbarlari individual dasturlar asosida xodimlarning muvaffaqiyatlarini real vaqt rejimida kuzatishi va kerak bo‘lganda qo‘shimcha resurslar ajratishi mumkin.

Innovatsion texnologiyalar kadrlarni baholash va rivojlantirish jarayonini tizimli, ilmiy asoslangan va interaktiv tizimga aylantiradi. Ular xodimlarning salohiyatini aniqlash, rag‘batlantirish va strategik rejalashtirish jarayonlarini yanada samarali qilishi bilan birga, tashkilotning raqobatbardoshligini oshiradi va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim vosita hisoblanadi.

---

[1] Ткаченко Л. А. Институт дополнительного профессионального образования в образовательном пространстве университета культуры и искусств // Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств. – 2011. – №. 14. – С. 77-84.

[2] Abdullayev, A. M., & ets. (2020) Analysis of industrial enterprise management systems: essence, methodology and problems. Journal of Critical Reviews, 7 (14), 1254-1260.

Innovatsion texnologiyalar kadrlar salohiyatini baholash jarayonini tizimli, ilmiy asoslangan va ob’ektiv shaklga keltiradi. Ular tashkilot ichidagi inson resurslaridan samarali foydalanish, qaror qabul qilish jarayonlarini optimallashtirish va barqaror rivojlanishni ta’minlashga yordam beradi.

Kadrlar potentsialini oshirish va ularni barqaror rivojlantirish jarayonida bir nechta strategiyalar samarali hisoblanadi:

Birinchidan, malaka va kompetensiyalarni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Onlayn kurslar, virtual seminarlar va interaktiv o‘quv platformalari yordamida xodimlarning malaka darajasi muntazam ravishda oshiriladi. Bu jarayon tashkilotning o‘zgaruvchan ehtiyojlariga mos keluvchi bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish imkonini beradi. Shu bilan birga, malaka oshirish tizimlari xodimlarni innovatsion faoliyatga jalb qilish va yangi texnologiyalarni joriy etishga tayyorlashda muhim rol o‘ynaydi.

Ikkinchidan, yetakchilik salohiyatini shakllantirish strategiyasi ham ahamiyatlidir. Mentoring tizimlari, leadership laboratoriyalari va sun’iy intellekt asosidagi baholash platformalari xodimlarning liderlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv xodimlarni murakkab vaziyatlarda boshqarishga, strategik qarorlar qabul qilishga va jamoa samaradorligini oshirishga tayyorlaydi.

Uchinchidan, performance management tizimlarining samarali joriy etilishi tashkilot resurslarini optimal taqsimlash, xodimlarning ish samaradorligini real vaqt rejimida kuzatish va baholash imkonini beradi. Shu orqali individual rivojlanish ehtiyojlarini aniqlash va barqaror natijalarni ta’minlash mumkin.

To‘rtinchidan, motivatsiya va rag‘batlantirish mexanizmlari kadrlar faoliyatini samarali rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Individual rivojlantirish dasturlari xodimlarning motivatsiyasini oshiradi, ularni rag‘batlantiradi va tashkilotga sodiqligini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, gamifikatsiya elementlari, virtual mukofot tizimlari va interaktiv baholash platformalari xodimlarning faoliyatini yanada rag‘бaтlantiradi.

Beshinchidan, barqaror rivojlanish bilan integratsiya qilish strategiyasi kadrlarni rivojlantirish jarayonini tashkilotning uzoq muddatli strategiyasi bilan uyg‘unlashtiradi. Innovatsion texnologiyalar yordamida kadrlar salohiyatini rivojlantirish barqaror rivojlanish maqsadlari bilan uyg‘unlashadi. Bu yondashuv nafaqat tashkilot ichidagi samaradorlikni oshiradi, balki ijtimoiy va ekologik mas’uliyatni ta’minlaydi hamda kadrlarning global me’yorlar va o‘zgaruvchan talablar bilan moslashuvchanligini kuchaytiradi.

Shu tariqa, innovatsion texnologiyalarni kadrlarni baholash va rivojlantirish jarayoniga joriy etish tashkilotning barqaror rivojlanish strategiyasi bilan uyg‘unlashgan tizimli yondashuvni yaratadi. Bu yondashuv xodimlar salohiyatini oshirish, ularning bilim va ko‘nikmalarini tizimli rivojlantirish hamda tashkilot maqsadlariga erishishda barqaror natijalarni ta’minlash imkonini beradi. Mazkur yondashuvni ilmiy asoslash va boshqaruv jarayonlarida samarali qo‘llash nuqtai nazaridan, Fayolning boshqaruv nazariyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Olim Anri Fayol birinchi bo‘lib boshqaruvda inson omili qonuniyatlarini tizimli o‘rganib, yetarlicha izchil tamoyillar tizimini ishlab chiqdi. U yuqori boshqaruv faoliyati bilan bog‘liq holda mehnatni rag‘batlantirish, xodimlarni samarali boshqarish va ularning salohiyatini maksimal darajada rivojlantirish masalalarini chuqur tadqiq etdi[1].

Innovatsion texnologiyalar kadrlar potentsialini baholash va rivojlantirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar, virtual treninglar va analitik tizimlar kadrlar salohiyatini real vaqt rejimida kuzatish, individual ehtiyojlarga moslashtirish va barqaror rivojlantirish imkonini beradi. Shu tariqa, tashkilotlar nafaqat inson resurslaridan optimal foydalanadi, balki barqaror rivojlanish va ijtimoiy samaradorlikni ham ta’minlaydi.

Innovatsion yondashuvlar kadrlarni rivojlantirish va baholash jarayonini tizimli, aniq va ilmiy asoslangan shaklga olib keladi. Kelajakda ushbu texnologiyalarni keng joriy etish orqali tashkilotlar strategik maqsadlariga erishish va global raqobatbardoshlikni oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

[1] Usmanova Z.M. Kadrlarni boshqarish mexanizmini takomillashtirishga yondashuvlar. “International journal of theoretical and practical research” Scientific Journal. SJIF 2023:5.971 –.54 b.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ткаченко Л. А. Институт дополнительного профессионального образования в образовательном пространстве университета культуры и искусств // Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств. – 2011. – №. 14. – С. 77-84.
2. Abdullayev, A. M., & ets. (2020) Analysis of industrial enterprise management systems: essence, methodology and problems. Journal of Critical Reviews, 7 (14), 1254-1260.
3. Usmanova Z.M. Kadrlarni boshqarish mexanizmini takomillashtirishga yondashuvlar. “International journal of theoretical and practical research” Scientific Journal. SJIF 2023:5.971 –.54 b.

TYUTORLIK FAOLIYATINING MOHIYATI VA ZAMONAVIY TA’LIMDAGI O‘RNI

Nazarqulova Gulnora
Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat markazi Aniq, tabiiy fanlar, maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi mudiri PhD, dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada tyutorlik faoliyatining mohiyati (individual o‘qituvchilik, shaxsiy yordam va rivojlantirish) va zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni yoritilgan. Tyutorlikning nazariy asoslari, pedagogik jarayonlardagi integratsiyasi, afzalliklari, qiyinchiliklari hamda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida qo‘llash usullari tahlil qilinadi. Maqola tyutorlikning o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, motivatsiyasi va kompetensiyalarini shakllantirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: tyutorlik, individual ta’lim, shaxsiy yondashuv, zamonaviy ta’lim, motivatsiya, mustaqil fikrlash, boshlang‘ich ta’lim, integratsiya.

Zamonaviy ta’lim jarayonida har bir o‘quvchining individual ehtiyojlari, qobiliyatlari va rivojlanish tezligini hisobga olish dolzarb vazifaga aylangan. Globalizatsiya, raqamli texnologiyalar va ta’limning inkluziv tamoyillari tufayli umumiy sinf darslari bilan birga shaxsiy yondashuv zarur bo‘lib qoldi. Tyutorlik faoliyati aynan shu bo‘shliqni to‘ldiruvchi, o‘quvchiga individual ravishda yordam beruvchi va uning potentsialini ochuvchi muhim pedagogik vositadir. Ushbu maqola tyutorlikning mohiyatini ochib berish bilan birga zamonaviy ta’limdagi o‘rnini, afzalliklarini, qiyinchiliklarini va amaliy qo‘llanilishini yoritishga bag‘ishlangan.

Tyutorlik faoliyatining mohiyati Tyutorlik (inglizcha “tutoring”) — bu o‘quvchiga birga bir yoki kichik guruh shaklida shaxsiy maslahat berish, o‘quv jarayonini uning psixologik, kognitiv va motivatsion xususiyatlariga moslashtirishdir. Mohiyat jihatidan tyutorlik nafaqat bilim berish, balki o‘quvchining o‘z-o‘zini kashf etishi, zaif tomonlarini bartaraf etishi va kuchli tomonlarini rivojlantirishiga qaratilgan faoliyatdir.

Tarixiy jihatdan tyutorlik Buyuk Britaniya universitetlarida (XVIII–XIX asrlar) paydo bo‘lib, bugungi kunda butun dunyoda keng qo‘llanilmoqda. Pedagogik nazariyada tyutor L.S. Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” kontseptsiyasiga asoslanadi: tyutor o‘quvchiga vaqtinchalik yordam (skaffold) beradi va keyinchalik mustaqillikni ta’minlaydi.

Tyutorlik faoliyati bugungi kunda ta’lim tizimining ajralmas qismi sifatida shakllanib bormoqda. Uning mohiyati o‘quvchining individual rivojlanish yo‘lini qo‘llab-quvvatlash, bilim olish jarayonida unga yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. An’anaviy o‘qitish tizimida asosiy e’tibor umumiy dastur asosida bilim berishga qaratilgan bo‘lsa, tyutorlik faoliyatida har bir o‘quvchining qiziqishi, ehtiyoji va imkoniyatlari markazga qo‘yiladi. Shu jihatdan tyutor o‘qituvchidan farqli ravishda faqat bilim beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi, maslahat beruvchi va motivator rolini bajaradi.

Zamonaviy ta’limda individual yondashuvga bo‘lgan ehtiyoj ortib borayotgan bir paytda tyutorlik faoliyati ayniqsa muhim ahamiyat kasb etmoqda. Axborot texnologiyalari rivojlanishi, masofaviy ta’lim shakllarining kengayishi, o‘quv resurslarining ko‘pligi o‘quvchini mustaqil tanlov qilishga majbur qiladi. Bunday sharoitda o‘quvchi ko‘pincha qaysi yo‘nalishda rivojlanishni bilmay qolishi mumkin. Tyutor esa aynan shu jarayonda unga yordam beradi: o‘quv maqsadlarini aniqlash, o‘qish strategiyasini ishlab chiqish va natijalarni tahlil qilishda ko‘maklashadi. Natijada o‘quvchi nafaqat bilim oladi, balki o‘zini o‘zi boshqarish, vaqtni to‘g‘ri taqsimlash va mustaqil qaror qabul qilish ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Tyutorlik faoliyatining yana bir muhim jihati – bu o‘quvchining shaxsiy rivojlanishiga xizmat qilishidir. Zamonaviy ta’lim faqat akademik bilimlar bilan cheklanib qolmay, balki kommunikativ kompetensiyalar, tanqidiy fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirishni ham o‘z ichiga oladi. Tyutor o‘quvchi bilan muntazam muloqotda bo‘lib, uning kuchli va zaif tomonlarini aniqlaydi hamda individual rivojlanish dasturini shakllantirishga yordam beradi. Bu esa o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va uning jamiyatda faol shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Shuningdek, tyutorlik faoliyati inkluziv ta’limda ham muhim o‘rin tutadi. Turli ehtiyojlarga ega bo‘lgan o‘quvchilar bilan ishlashda individual yondashuv zarur bo‘ladi. Tyutor bu jarayonda o‘quvchining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olib, unga mos metod va usullarni tanlaydi. Natijada har bir o‘quvchi o‘z imkoniyatlari darajasida muvaffaqiyatga erishish imkoniga ega bo‘ladi.

Zamonaviy ta’limda tyutorlik o‘rni tobora kuchaymoqda. UNESCO (2022) hisobotiga ko‘ra, individual yondashuv ta’lim sifatini 35–45 % ga oshiradi. Raqamli avlod (Gen Z va Alfa) uchun standart darslar yetarli emas: ular tezroq, moslashuvchan va shaxsiy ta’limni talab qiladi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham tyutorlik o‘rni rasmiy ravishda tan olingan. Xalq ta’limi vazirligining 2021–2025 yillarga mo‘ljallangan strategiyasida “har bir o‘quvchiga individual yondashuv” tamoyili belgilangan. Bunda tyutorlik sinf o‘qituvchisi yoki maxsus tayyorlangan tyutor tomonidan amalga oshiriladi.

Xulosa: Tyutorlik faoliyati zamonaviy ta’limning ajralmas qismiga aylangan. Uning mohiyati shaxsiy yondashuv va individual rivojlantirishda bo‘lib, pedagogika bilan integratsiyasi o‘quvchilarni bilimli, mustaqil va muvaffaqiyatli shaxs sifatida tarbiyalaydi. O‘zbekiston ta’lim tizimida tyutorlikni keng joriy etish milliy strategiyalarni samarali amalga oshirishga xizmat qiladi. Kelgusida tyutorlikning uzoq muddatli ta’sirini o‘rganish bo‘yicha tadqiqotlar davom ettirilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Nazarqulova G. Oliy ta’limda tyutorlik faoliyati. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari 2026-yil 12-mart
2. Nazarqulova G. Pedagogik mahorat. Darslik. -- 2024. 119-b.
3. UNESCO. (2022). Reimagining our futures together: A new social contract for education. Paris: UNESCO Publishing.

BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI BAHOLASHDA TASHKILIY-BOSHQARUV KOMPETENSIYALARINING O‘RNI

Choriyev Ro‘zimurat Kungratovich
pedagogika fanlari doktori, professor
TIQXMMI Milliy tadqiqot universiteti prorektori,
Xalimov Zafar Xatamovich
Impuls Tibbiyot Instituti
Ta’lim sifatini ta’minlash bo‘limi boshlig‘i,
TIQXMMI Milliy tadqiqot universiteti doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholashda tashkiliy-boshqaruv kompetensiyalarining o‘rni tahlil qilinadi. Ta’lim tizimida o‘quvchi va talabalar muayyan fanlar, kasbiy bilimlar va amaliy ko‘nikmalarni egallashga yo‘naltirilgan bo‘lsa-da, ularning kelajakda rahbarlik, tashkilotchilik, jamoani boshqarish, qaror qabul qilish, ijtimoiy mas’uliyat va strategik fikrlash kabi boshqaruvga oid kompetensiyalarini shakllantirish hamda baholash masalasi yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Ayrim oliy ta’lim yo‘nalishlari malaka talablarida "tashkiliy-boshqaruv" faoliyati kasbiy faoliyat turi sifatida ko‘rsatilgan bo‘lsa-da, ushbu faoliyatga tayyorgarlikni aniqlovchi indikatorlar, o‘quv natijalari va baholash mexanizmlari har doim ham aniq ifodalanmaydi. Maqolada kadrlar salohiyatini baholashda boshqaruv kompetensiyalarini alohida mezon sifatida kiritish zarurati asoslanadi.

Kalit so‘zlar: kadrlar salohiyati, tashkiliy-boshqaruv kompetensiyasi, barqaror rivojlanish, malaka talablari, rahbarlik salohiyati, baholash indikatorlari, oliy ta’lim, strategik fikrlash.

Kirish. Barqaror rivojlanish jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy, ma’naviy va institutsional taraqqiyotini ta’minlaydigan muhim jarayondir. Bunday rivojlanishning markazida inson kapitali, xususan, kasbiy bilimga ega, mas’uliyatli, tashabbuskor va boshqaruvga layoqatli kadrlar turadi. Shu sababli zamonaviy ta’lim tizimining vazifasi faqat bilimli mutaxassis tayyorlashdan iborat bo‘lib qolmasligi kerak. Ta’lim tizimi turli sohalarda qaror qabul qiluvchi, jamoani boshqaruvchi, muammolarni tahlil qiluvchi, tashabbus ko‘rsatuvchi va ijtimoiy mas’uliyatni zimmasiga ola oladigan kadrlarni ham shakllantirishi zarur.

OECD tomonidan ishlab chiqilgan "The Future of Education and Skills 2030" konsepsiyasida ta’lim kelajak avlodni faqat mehnat bozoriga tayyorlash bilan cheklanmasligi, balki ularni faol, mas’uliyatli va jamiyat hayotiga daxldor shaxslar sifatida shakllantirishi lozimligi ta’kidlanadi [1]. Unda o‘quvchi va talabaning subyektligi — *student agency* (o‘quvchi tashabbuskarligi) tushunchasi mas’uliyat bilan bevosita bog‘lanadi: o‘quvchi tashabbuskarligi javobgarlikni his qilishni nazarda tutadi [1; 5]. Ushbu yondashuv kadrlar salohiyatini baholashda shaxsning faqat bilimi emas, balki uning qaror qabul qilish, maqsad qo‘yish, faoliyatni tashkil etish va natija uchun javobgarlikni his qilish qobiliyatlari ham muhimligini ko‘rsatadi.

Amaldagi ta’lim jarayonida yosh avlod avvalo maktabda umumiy bilimlarni egallaydi, keyinchalik oliy ta’limda muayyan kasb yoki mutaxassislik bo‘yicha tayyorlanadi. Biroq ushbu jarayonda rahbarlik, tashkilotchilik, jamoani boshqarish, boshqaruv qarorlarini qabul qilish, ijtimoiy mas’uliyat va strategik fikrlash kabi kompetensiyalarni bosqichma-bosqich shakllantirish masalasi yetarlicha tizimli qo‘yilmagan. Natijada kadrlar salohiyati ko‘pincha akademik o‘zlashtirish, kasbiy bilim va amaliy ko‘nikmalar bilan baholanadi, lekin tashkiliy-boshqaruv salohiyati mustaqil baholash obyekti sifatida yetarlicha ajratilmaydi.

Bu masala ayniqsa oliy ta’lim yo‘nalishlarining malaka talablarida "tashkiliy-boshqaruv" faoliyati mavjud bo‘lgan holatlarda yanada dolzarb ko‘rinadi. Chunki ayrim malaka talablarida bitiruvchi kasbiy faoliyati doirasida jarayonlarni tashkil etish, boshqarish, rejalashtirish, tahlil qilish

va hisobot tayyorlash qobiliyatlariga ega bo‘lishi zarurligi ko‘rsatiladi [7]. Ammo ushbu talablar ko‘pincha rahbarlik yoki boshqaruv salohiyatini alohida shakllantirish va baholash indikatorlari bilan uzviy bog‘lanmagan. Ana shu nomuvofiqlik maqolaning asosiy muammosini tashkil etadi.

Adabiyotlar sharhi

Zamonaviy ta’limda kompetensiyaviy yondashuv bilimni oddiy o‘zlashtirish bilan emas, balki uni real faoliyatda qo‘llash, vaziyatni tahlil qilish, muammoni hal etish va mas’uliyatli qaror qabul qilish bilan bog‘laydi. Yevropa Ittifoqining "Key Competences for Lifelong Learning" tavsiyalarida kompetensiyalar bilim, ko‘nikma va munosabatlar (knowledge, skills and attitudes) birligi sifatida talqin qilinadi [2; 6]. Bu yondashuv kompetensiyani faqat nazariy bilim emas, balki shaxsning faoliyatga tayyorligi, munosabati va amaliy xatti-harakati bilan bog‘liq murakkab sifat sifatida tushunishga imkon beradi.

Mazkur tavsiyalarda tanqidiy fikrlash, muammoni hal qilish, jamoada ishlash, muloqot, ijodkorlik va tahliliy yondashuv turli kompetensiyalar tarkibida kesishuvchi umumiy qobiliyatlar sifatida ko‘rsatiladi [2; 6]. Bu jihatlar tashkiliy-boshqaruv kompetensiyalariga bevosita yaqin bo‘lib, ular birgina maxsus fan doirasida emas, balki butun ta’lim jarayoni davomida shakllantirilishi lozimligini anglatadi.

Barqaror rivojlanish nuqtayi nazaridan UNESCO tomonidan taklif etilgan kompetensiyalar tizimi ham muhim ahamiyatga ega. UNESCOning "Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives" hujjatida tizimli fikrlash, oldindan ko‘ra bilish, normativ baholash, strategik yondashuv, hamkorlik, tanqidiy fikrlash va o‘zini anglash kompetensiyalari barqaror rivojlanish uchun zarur bo‘lgan asosiy kompetensiyalar sifatida ko‘rsatilgan [3]. Ushbu kompetensiyalar tashkiliy-boshqaruv faoliyati bilan bevosita bog‘liq: rahbar yoki boshqaruvga tayyor mutaxassis murakkab tizimlarni tushunishi, qarorlarning oqibatini oldindan ko‘ra olishi, jamoa bilan ishlashi va strategik fikrlashi kerak.

Mehnat bozori bo‘yicha so‘nggi xalqaro tahlillar ham kadrlar salohiyatini baholashda boshqaruvga oid kompetensiyalar ahamiyati ortib borayotganini ko‘rsatadi. World Economic Forumning "The Future of Jobs Report 2025" hisobotida 2030-yilgacha global mehnat bozoriga texnologik o‘zgarishlar, iqtisodiy noaniqlik, demografik siljishlar va yashil transformatsiya kuchli ta’sir ko‘rsatishi qayd etilgan [4]. Hisobotda tahliliy fikrlash, moslashuvchanlik, yetakchilik va ijtimoiy ta’sir kabi ko‘nikmalar ish beruvchilar tomonidan muhim kompetensiyalar sifatida baholanayotgani ta’kidlanadi [4].

Shu asosda aytish mumkinki, mavjud xalqaro ilmiy-metodik manbalar kadrlar salohiyatini baholashni tor kasbiy bilimlar bilan cheklamaslikni, balki boshqaruvga tayyorgarlik, tashabbuskorlik, jamoaviy hamkorlik, qaror qabul qilish, strategik fikrlash va ijtimoiy mas’uliyat kabi kompetensiyalarni ham baholash zarurligini ko‘rsatadi [1; 2; 5; 6]. Demak, oliy ta’lim yo‘nalishlari malaka talablarida uchraydigan "tashkiliy-boshqaruv" faoliyati real ta’lim jarayonida o‘quv natijalari, amaliy topshiriqlar va indikatorli baholash mezonlari bilan mustahkam bog‘lanishi kerak [7].

Asosiy qism

Kadrlar salohiyatini baholash tushunchasi ko‘p hollarda kasbiy bilim, nazariy tayyorgarlik, amaliy ko‘nikma va mehnat bozoriga moslik darajasi bilan bog‘lanadi. Biroq zamonaviy sharoitda kadr salohiyati bundan kengroq mazmunga ega. U shaxsning kasbiy bilimlari bilan birga, tashabbuskorlik, mas’uliyat, muloqot madaniyati, jamoada ishlash, yetakchilik, tahliliy fikrlash, qaror qabul qilish va boshqaruv faoliyatiga tayyorgarlik darajasini ham qamrab olishi kerak [1; 5].

Barqaror rivojlanish sharoitida har bir sohada faqat ijrochi mutaxassis emas, balki jarayonni tushunadigan, mavjud resurslarni to‘g‘ri taqsimlaydigan, ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarga moslasha oladigan va boshqaruv qarorlarining oqibatlarini baholay oladigan kadrlar zarur bo‘ladi [3; 4]. Shu ma’noda, tashkiliy-boshqaruv kompetensiyalari barcha yo‘nalishlar uchun mutlaq rahbarlik lavozimiga tayyorlash degani emas. U, avvalo, har bir mutaxassisning o‘z kasbiy faoliyati doirasida tashkil etish, rejalashtirish, muvofiqlashtirish, tahlil qilish, hisobot tayyorlash va natijalar uchun javobgarlikni his qila olish layoqatini bildiradi.

Mavjud holatda ta’lim tizimida muhim ziddiyat kuzatiladi. Bir tomondan, ayrim malaka talablarida bitiruvchilarning tashkiliy-boshqaruv faoliyatiga tayyor bo‘lishi belgilangan [7]. Ikkinchi tomondan, ushbu faoliyatni ta’lim jarayonida shakllantirish va baholash mexanizmi har doim ham aniq ko‘rinmaydi. Masalan, "boshqarish", "takomillashtirish", "rejalashtirish", "tahlil qilish", "hisobot tayyorlash" kabi talablar bitiruvchining umumiy faoliyat doirasida keltiriladi, ammo ular qaysi fan, modul, amaliy mashg‘ulot, loyiha, mustaqil ish yoki baholash shakli orqali shakllantirilishi va qanday indikatorlar asosida baholanishi alohida tizim sifatida ochib berilmaydi.

Bu holat malaka talablari, o‘quv reja, fan dasturlari, o‘quv natijalari va baholash tizimi o‘rtasidagi uzviylik masalasini kun tartibiga olib chiqadi. Agar malaka talabida bitiruvchi boshqaruvga oid faoliyatni bajara olishi kerakligi belgilangan bo‘lsa [7], ta’lim jarayonida ushbu kompetensiyani shakllantirish uchun aniq mexanizmlar bo‘lishi zarur. Aks holda, talab hujjatda mavjud bo‘ladi, lekin ta’lim jarayonida uning shakllanishi, rivojlanishi va natijasi kafolatlanmaydi.

Mazkur muammoning yana bir jihati shundaki, boshqaruv kompetensiyalari ko‘pincha oliy ta’limning yakuniy bosqichida yoki mehnat faoliyatiga kirishgandan keyingina dolzarb deb qaraladi. Aslida esa rahbarlikka moyillik, tashabbuskorlik, jamoada ishlash, muloqot madaniyati, ijtimoiy mas’uliyat va qaror qabul qilish qobiliyatlari maktab davridan boshlab bosqichma-bosqich shakllanishi kerak [5]. Maktabda bu jarayon loyiha ishlari, sinf va guruh faolligi, jamoaviy topshiriqlar, ijtimoiy tashabbuslar, bahs-munozaralar va o‘quvchining mustaqil qaror qabul qilishiga sharoit yaratish orqali rivojlantirilishi mumkin. Oliy ta’limda esa ushbu kompetensiyalar kasbiy faoliyat mazmuni bilan bog‘langan holda chuqurlashtirilishi lozim [2; 6].

Shu nuqtayi nazardan, kadrlar salohiyatini baholashga yangicha yondashuv zarur. Baholash faqat "talaba nimani biladi?" degan savol bilan cheklanmasligi kerak. U "talaba mavjud bilimini jarayonni tashkil etish, qaror qabul qilish, muammoni tahlil qilish, jamoa bilan ishlash va natijani yaxshilash uchun qo‘llay oladimi?" degan savolga ham javob berishi lozim [3]. Ana shundagina kadr salohiyatini baholash barqaror rivojlanish talablariga mos keladi.

Buning uchun oliy ta’limda tashkiliy-boshqaruv kompetensiyalarini shakllantirish va baholashga oid uzviy model ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Ushbu model quyidagi zanjirga asoslanishi mumkin: **malaka talabi — o‘quv natijasi — fan yoki modul mazmuni — amaliy topshiriq — baholash indikatori — takomillashtirish xulosasi**. Agar bu zanjir ishlasa, malaka talabida belgilangan tashkiliy-boshqaruv faoliyati real ta’lim jarayonida aniq o‘quv natijasiga aylanadi [7].

Tashkiliy-boshqaruv kompetensiyalarini baholash indikatorlari

Tashkiliy-boshqaruv kompetensiyalarini baholash uchun ularni umumiy tushuncha sifatida emas, balki aniq indikatorlar orqali ifodalash lozim. Quyidagi indikatorlar kadrlar salohiyatini baholashda muhim ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin [2; 3; 6].

Birinchidan, tahliliy fikrlash indikatori. Talaba muammoni aniqlay olishi, uning sabablarini tahlil qilishi, mavjud vaziyatni dalillar asosida baholashi va asoslangan xulosa chiqara olishi kerak [3].

Ikkinchidan, rejalashtirish indikatori. Talaba belgilangan maqsadga erishish uchun ish bosqichlarini, muddatlarni, resurslarni va kutilayotgan natijalarni aniqlay olishi zarur [5].

Uchinchidan, qaror qabul qilish indikatori. Talaba bir nechta variant orasidan asoslangan tanlov qila olishi, qarorning ehtimoliy oqibatlarini oldindan baholashi va tanlangan qaror uchun mas’uliyatni his qilishi kerak [1; 5].

To‘rtinchidan, jamoaviy faoliyat indikatori. Talaba guruhda ishlash, vazifalarni taqsimlash, fikrlarni muvofiqlashtirish, nizoli vaziyatlarda konstruktiv muloqot olib borish va umumiy natijaga xizmat qilish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi lozim [2; 6].

Beshinchidan, kommunikativ yetakchilik indikatori. Talaba o‘z fikrini aniq bayon qila olishi, boshqalarni tinglashi, dalillar asosida ishontira olishi va jamoani umumiy maqsad sari yo‘naltira olishi kerak [4].

Oltinchidan, hisobot va refleksiya indikatori. Talaba bajarilgan ish natijalarini tahlil qilishi, yozma yoki og‘zaki hisobot tayyorlashi, kamchiliklarni aniqlashi va takomillashtirish bo‘yicha taklif bera olishi zarur [7].

Yettinchidan, ijtimoiy mas’uliyat indikatori. Talaba o‘z qarori va faoliyatining boshqa insonlar, jamoa, tashkilot va jamiyat uchun oqibatlarini anglay olishi, kasbiy faoliyatda axloqiy va ijtimoiy mezonlarni hisobga olishi kerak [3; 4].

Mazkur indikatorlar orqali kadrlar salohiyatini baholash yanada mazmunli tus oladi. Chunki bu yondashuv talabaning faqat bilimini emas, balki uning real faoliyatga, tashkilotchilikka va boshqaruvga tayyorgarligini ham aniqlash imkonini beradi [1; 2; 3; 5; 6].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash masalasi faqat kasbiy bilim va amaliy ko‘nikmalar bilan cheklanmasligi zarur. Kadr salohiyati tarkibida tashkiliy-boshqaruv kompetensiyalari alohida o‘rin tutadi. Chunki jamiyat taraqqiyoti uchun nafaqat o‘z kasbini biladigan, balki jarayonni tashkil eta oladigan, jamoa bilan ishlaydigan, mas’uliyatli qaror qabul qiladigan va faoliyat natijalarini tahlil qila oladigan mutaxassislar zarur [1; 3; 4].

Ayrim oliy ta’lim yo‘nalishlari malaka talablarida "tashkiliy-boshqaruv" faoliyatining mavjudligi [7] ushbu kompetensiyalarning ta’lim jarayonida shakllantirilishi va baholanishi kerakligini ko‘rsatadi. Biroq mavjud ta’lim amaliyotida bu talab har doim ham aniq o‘quv natijalari, fan mazmuni, amaliy topshiriqlar va baholash indikatorlari bilan bog‘lanmaydi. Shu sababli ta’lim tizimida boshqaruv kompetensiyalarini erta aniqlash, bosqichma-bosqich rivojlantirish va indikatorlar asosida baholash mexanizmini joriy etish dolzarb hisoblanadi [2; 5; 6].

Kelgusida malaka talablari, o‘quv rejalari va fan dasturlarida tashkiliy-boshqaruv kompetensiyalarining aniq ifodalanishi, ularni shakllantiruvchi o‘quv faoliyatlari va baholash mezonlarining ishlab chiqilishi kadrlar salohiyatini baholash sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa barqaror rivojlanish talablariga mos, tashabbuskor, mas’uliyatli va boshqaruvga tayyor kadrlarni tayyorlash imkonini beradi [1; 3; 4; 5].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. OECD. *The Future of Education and Skills: Education 2030.* OECD Publishing, 2018.

2. Council of the European Union. *Council Recommendation of 22 May 2018 on Key Competences for Lifelong Learning.* Official Journal of the European Union, 2018.

3. UNESCO. *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives.* Paris: UNESCO, 2017.

4. World Economic Forum. *The Future of Jobs Report 2025.* Geneva: World Economic Forum, 2025.

5. OECD. *Student Agency for 2030.* OECD Future of Education and Skills 2030 Concept Note. OECD Publishing, 2019.

6. European Commission. *Key Competences for Lifelong Learning.* Publications Office of the European Union, 2019.

7. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim yo‘nalishlari bo‘yicha *Davlat ta’lim standartlari va malaka talablari* (tashkiliy-boshqaruv faoliyatiga oid me’yoriy qoidalar). Ochiq manbalar asosida tahlil. Toshkent, 2023.

BO‘LAJAK MUTAXASSISLARNI TAYYORLASHDA INTEGRATIV YONDASHUVNING AHAMIYATI

D.M.Xolnazarova
Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida integrativ yondashuvning ahamiyati va uning bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishdagi roli tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi fanlararo bog‘liqlikni ta’minlash orqali talabalarning kompleks bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish mexanizmlarini ochib berishdan iborat.

Kalit so‘zlar: zamonaviy ta’lim, kasbiy kompetensiya, fanlararo bog‘liqlik, bilim va ko‘nikmalar, integrativ yondashuv.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida mutaxassisdan nafaqat o‘z sohasining tor doirasi bo‘yicha bilim, balki keng ko‘lamli multidissiplinar bilim talab etilmoqda. An’anaviy ta’lim tizimi ko‘pincha fanlarni bir-biridan ajratilgan holda o‘qitish natijasida talabalarda bilimlar sintezi va amaliy vaziyatlarda ularni birlashtirish qobiliyati yetishmovchiligiga olib kelmoqda. Shu sababli, integrativ yondashuv — turli fanlar, metodlar va bilim sohalarini umumiy maqsad atrofida birlashtirish — bo‘lajak mutaxassisni tayyorlashda strategik ahamiyat kasb etmoqda. UNESCO tomonidan ilgari surilgan “uzluksiz ta’lim” konsepsiyasi ham shaxsning hayot davomida kasbiy rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan. Shuningdek, Yevropa Ittifoqi ta’lim siyosatida kompetensiyaviy yondashuv ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Integratsiyalashgan ta’lim muhiti talabalarning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog‘lash, kasbiy vaziyatlarni modellashtirish va real ishlab chiqarish jarayonlariga yaqinlashtirish imkonini beradi.

Bugungi kunda kasbiy mehnat talablarining murakkablashuvi va multidisiplinar xarakteri an’anaviy fanlararo yondashuvlarning talabaning kelajakdagi ish faoliyatiga tayyorlashda yetarli samaradorlikka ega emasligini ko‘rsatmoqda. Shu sababli, integratsiyalashgan ta’lim muhitida bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlash metodikasini takomillashtirish, o‘quv jarayonida talabaning bilim, ko‘nikma va professional kompetentsiyalarini mukammalshakllantirish nuqtai nazaridan dolzarb ilmiy masala hisoblanadi.

Integratsiyalashgan ta’lim muhiti o‘quv dasturlarini birlashtirish bilan cheklanmaydi; u talabaning analitik va tanqidiy fikrlash qobiliyatini, ijodiy yondashuvini, muammolarni hal qilish va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishda ham strategik ahamiyatga ega. Shuningdek, zamonaviy kasbiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan samarali muloqot qobiliyati va tashkiliy malakalar o‘quv jarayonida uzviy integratsiya qilinadi. Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasi ilmiy asoslangan, tizimli va innovatsion yondashuvlar bilan boyitilishi lozim.

Integratsiyalashgan ta’lim muhitida bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashning eng muhim yondashuvlaridan biri nazariy bilimlarni amaliy ko‘nikmalar bilan uyg‘unlashtirishdir. Talabalar faqat nazariy bilimlarni o‘zlashtirib qolmasdan, ularni real ish sharoitida qo‘llash imkoniga ega bo‘lishlari zarur. Bu yondashuv talabaning analitik fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, chunki u nazariy konseptlarni murakkab vaziyatlarda qo‘llashga majbur bo‘ladi. Shu bilan birga, nazariy va amaliy bilimlarni uyg‘unlashtirish talabaning professional malakalarini tizimli shakllantirishga yordam beradi va ularni kelajakdagi ish faoliyatida samarali, mustaqil qaror qabul qila oladigan mutaxassisga aylantiradi. Metodik jarayonda nazariy bilimlarni amaliyot bilan integratsiya qilish uchun vaziyatli o‘yinlar, laboratoriya mashg‘ulotlari va case-study metodlari qo‘llaniladi, bu esa talabaga murakkab vaziyatlarni tahlil qilish va yechim topish ko‘nikmalarini rivojlantirish imkonini beradi. Shuningdek, nazariy bilimlarni amaliy ko‘nikmalar bilan uyg‘unlashtirish talabaning muammolarni hal qilish, ijodiy yondashuv va o‘z-o‘zini baholash qobiliyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu yondashuv integratsiyalashgan ta’lim muhitining markaziy komponenti sifatida

talabaning professional tayyorgarligini mukammal darajada shakllantiradi va zamonaviy mehnat bozorining talablariga moslashishga yordam beradi.

Integratsiyalashgan ta’lim muhiti quyidagi pedagogik imkoniyatlarni yaratadi:

1. Fanlararo integratsiya – turli fanlar mazmunini o‘zaro bog‘lash orqali yaxlit kasbiy tasavvur shakllantiriladi.

2. Nazariya va amaliyot birligi – amaliy mashg‘ulotlar, laboratoriya ishlari va loyiha faoliyati orqali bilim mustahkamlanadi.

3. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish – kommunikativ, axborot-kommunikatsion, muammoli vaziyatlarni hal qilish kompetensiyalari shakllanadi.

4. Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash masofaviy ta’lim, multimedia vositalari, simulyatsion dasturlar o‘quv jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Integratsiyalashgan ta’lim asosida tahsil olgan talabalar kasbiy vaziyatlarni mustaqil tahlil qilish, qaror qabul qilish va jamoada ishlash ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. Ularning amaliy tayyorgarlik darajasi an’anaviy ta’lim shakliga nisbatan yuqori ekanligi aniqlandi.

Integratsiyalashgan ta’lim muhiti bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda samarali pedagogik mexanizm hisoblanadi. U fanlararo yondashuv, kompetensiyaviy model va innovatsion texnologiyalar uyg‘unligida amalga oshiriladi. Natijada talabalar nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lash, mustaqil fikrlash va kasbiy masalalarni hal etish qobiliyatiga ega bo‘ladilar. Integratsiyalashgan metodika esa ta’lim sifatini oshirish va zamonaviy mehnat bozori talablariga mos mutaxassis tayyorlash imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, integrativ yondashuv talabalarning bilim darajasini quyidagi yo‘nalishlarda sezilarli darajada oshiradi:

1. Bilimlarning tizimlashuvi ya’ni talaba bir fan asosida ikkinchi fanning qonuniyatlarini tushunadi, bu esa bilimlar orasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’minlaydi.

2. Kasbiy moslashuvchanlik - multidissiplinar bilimga ega mutaxassis o‘zgaruvchan ish muhitida tezroq moslashadi.

3. Muammolarni kompleks hal qilish - integrativ yondashuv orqali talabalar real hayotiy vaziyatlarni tahlil qilishda bir nechta fanlar (masalan, huquq, iqtisodiyot va psixologiya) kombinatsiyasidan foydalanishni o‘rganadilar.

Integratsiyaning samarali bo‘lishi uchun ta’lim jarayonida quyidagi ko‘rsatkichlar o‘sib borishi kuzatildi

• Kognitiv faollik (bilimni qabul qilish tezligi);
• Analitik tafakkur (ma’lumotlarni solishtirish qobiliyati);
• Amaliy mahorat (nazariyani amaliyotga tatbiq etish).

Olingan natijalar shuni tasdiqlaydiki, integrativ yondashuv shunchaki metodik vosita emas, balki yangi avlod mutaxassislarini tayyorlashning fundamental modeli hisoblanadi. Biroq, ushbu yondashuvni joriy etishda bir qator qiyinchiliklar mavjud. Xususan, o‘qituvchilarning fanlararo bilim darajasi pastligi va o‘quv dasturlarining qat’iy iyerarxik tuzilishi integratsiyaning to‘liq amalga oshishiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Shu bilan birga, integrativ yondashuvni pedagogik jarayonga tatbiq etish uchun faqat fanlarni birlashtirish kifoya emas, balki o‘qitish metodikasini ham transformatsiya qilish lozim. Masalan, huquqiy tafakkurni rivojlantirishda nafaqat huquqiy normalarni, balki ularning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini ham tahlil qilishga yo‘naltirilgan interaktiv metodlar qo‘llanilishi zarur.

Integrativ yondashuv bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy mahoratini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. U talabalarda keng qamrovli dunyoqarashni shakllantiradi va ularni zamonaviy mehnat bozorining murakkab talablariga tayyorlaydi. Ta’lim muassasalarida fanlararo integratsiyani kuchaytirish uchun o‘quv dasturlarini qayta ko‘rib chiqish vao‘qituvchilarning multidissiplinar tayyorgarligini oshirish strategik vazifa sifatida belgilanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Амирханова Л.Б., Селимова Г.А.Об интегрированном обучении филологическим дисциплинам в школьном образовании // Современные проблемы науки и образования. – 2016. – № 2.
2. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения: в 2 т. М.:Педагогика, 1974, с. 349.
3. В.И.Загвязинский. Теория обучения: Современная интерпретация. – М.:, 2004.
4. R.A.Mavlonova, N.Rahmonqulova. Boshlang‘ich ta’limning integratsiyalashgan pedagogikasi. O‘quv qo‘llanma. Toshkent - ILM ZIYO. – 2009.

GENDER TENGLIGI VA KADRLAR BOSHQARUVINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI

G‘.M.Xolmatov
Namangan davlat pedagogika instituti
Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi katta o‘qituvchisi,
Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada gender tengligi va kadrlar salohiyatini rivojlantirishning ijtimoiy-falsafiy jihatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy jamiyatda inson kapitalining ahamiyati ortib borayotgan bir sharoitda gender tengligini ta’minlash masalasi ijtimoiy adolat va barqaror rivojlanishning muhim omili sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolada gender tengligi tushunchasining nazariy asoslari, uning tarixiy shakllanishi va jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni yoritilgan. Muallif gender tengligini ta’minlash orqali inson resurslaridan samarali foydalanish, innovatsion rivojlanishga erishish va inklyuziv jamiyatni shakllantirish mumkinligini asoslaydi. Tadqiqot natijalari gender tengligini kadrlar siyosatining muhim tarkibiy qismi sifatida qarash zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: gender tengligi, kadrlar salohiyati, inson kapitali, ijtimoiy-falsafiy tahlil, barqaror rivojlanish, inklyuziv jamiyat, gender stereotiplari, shisha shift, kompetensiya, kadrlar siyosati, innovatsion rivojlanish.

Gender tengligi va kadrlar salohiyatini rivojlantirish masalasi zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim ijtimoiy-falsafiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Globallashuv, raqamli transformatsiya va barqaror rivojlanish sharoitida inson kapitali har qanday davlat va tashkilotning asosiy strategik resursiga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan, gender tengligini ta’minlash nafaqat ijtimoiy adolat tamoyili, balki kadrlar salohiyatidan samarali foydalanishning zarur sharti sifatida ham qaraladi. Tarixiy jihatdan qaralganda, jamiyatda erkaklar va ayollar o‘rtasidagi ijtimoiy rollar aniq chegaralangan bo‘lib, bu holat ko‘plab hollarda ayollarning ta’lim olish, kasbiy rivojlanish va boshqaruv jarayonlarida ishtirok etish imkoniyatlarini cheklab kelgan. Zamonaviy falsafiy yondashuvlar esa insonni jinsidan qat’i nazar, ijtimoiy taraqqiyotning teng huquqli subyekti sifatida ko‘rib chiqadi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy majlisi Senatining qarori 2030-yilga qadar O‘zbekiston Respublikasida Gender tenglikka erishish strategiyasida “so‘nggi to‘rt yilda O‘zbekiston Respublikasi tomonidan xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarga erishish, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ularning teng ishtirok etishini ta’minlash, xotin-qizlarni ijtimoiy-huquqiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonliklardan himoya qilishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilish” belgilangan [1]. Bu islohotlar natijasida xotin-qizlarning jamiyatdagi o‘rni va nufuzi sezilarli darajada oshdi, ularning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy faolligi kengaydi. Ayniqsa, ta’lim olish, kasb-hunar egallash va tadbirkorlik faoliyatini yo‘lga qo‘yish uchun yaratilgan imkoniyatlar xotin-qizlarning o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarishida muhim omil bo‘lmoqda. Shu bilan birga, davlat

organlari va jamoat tashkilotlari tomonidan gender tenglikni ta’minlashga qaratilgan yangi mexanizmlar joriy etilib, bu boradagi ishlar tizimli asosda olib borilmoqda.

Kelgusida ham ushbu yo‘nalishda amalga oshirilayotgan islohotlarni izchil davom ettirish, xotin-qizlarning huquqiy savodxonligini oshirish, ularni har qanday zo‘ravonlik va kamsitishlardan himoya qilish mexanizmlarini yanada kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, jamiyatda haqiqiy tenglik va adolatni ta’minlash, barqaror taraqqiyotga erishish aynan ayollar va erkaklarning teng imkoniyatlari hamda hamkorligiga bog‘liqdir.

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda gender tenglik tamoyillarini hayotga izchil tatbiq etish borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu jarayon nafaqat ijtimoiy adolatni ta’minlash, balki jamiyatning barqaror rivojlanishi va inson kapitalini yuksaltirishning muhim omili sifatida qaralmoqda. Xususan, davlat siyosati darajasida xotin-qizlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning siyosiy, iqtisodiy hamda ijtimoiy faolligini oshirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2020-yil 23-sentabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-yubiley sessiyasida o‘zbek tilida so‘zlangan nutqida mamlakatni siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy modernizatsiya qilishning ustuvor yo‘nalishlari aniq belgilab berildi [2]. Ushbu nutqda gender tenglik masalasiga alohida urg‘u berilib, u davlat siyosatining eng muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etildi. Prezidentimiz ta’kidlaganidek, xotin-qizlarning davlat boshqaruvidagi o‘rni tobora mustahkamlanib bormoqda. Jumladan, yangi shakllangan parlament tarkibida ayol deputatlar sonining sezilarli darajada ortgani bu boradagi amaliy natijalardan dalolat beradi.

Ijtimoiy-falsafiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, gender tengligi tushunchasi faqat huquqiy tenglik bilan cheklanmaydi, balki real imkoniyatlar tengligini ham o‘z ichiga oladi. Bu esa ta’lim tizimi, mehnat bozori, boshqaruv institutlari va madaniy qadriyatlar tizimida chuqur transformatsiyalarni talab etadi. Kadrlar salohiyatini rivojlantirish jarayonida gender yondashuvni hisobga olish, avvalo, yashirin diskriminatsiya shakllarini aniqlash va bartaraf etishni nazarda tutadi. Masalan, “shisha shift” fenomeni, ya’ni ayollarning yuqori lavozimlarga ko‘tarilishidagi ko‘rinmas to‘siqlar hali ham ko‘plab jamiyatlarda saqlanib qolmoqda. Bu holat inson kapitalidan to‘liq foydalanilmasligiga olib keladi.

Ko‘p yillar davomida dunyoning aksariyat mintaqalarida ayollar davlat boshqaruvida turli to‘siqlarga uchradi. Hatto 1900-yillarning boshlarida ham siyosatga faqat erkaklar sohasi sifatida qaraldi[3]. Biroq, ayollar harakati va Ikkinchi Jahon urushi kabi madaniyatni o‘zgartiruvchi voqealar ayollarning huquqlari va siyosatdagi rollarini asta-sekin oshirdi[3]. Shunga qaramay, ayollarning davlat boshqaruvidagi ishtiroki juda kam.

Inson kapitali nazariyasiga ko‘ra, insonning mehnat bozoridagi samaradorligi uning ta’limi, malakasi va to‘plagan ish tajribasiga bog‘liq hisoblanadi. Ushbu yondashuvda ayollarning oilaviy majburiyatlari, ayniqsa bola tug‘ilishi va uni parvarish qilish bilan bog‘liq holatlar ish faoliyatida uzilishlarga sabab bo‘lishi mumkinligi ta’kidlanadi. Natijada ayollar erkaklarga nisbatan uzluksiz ish tajribasini kamroq to‘plashi mumkin, bu esa ayrim hollarda ularning kasbiy tajribasi va mehnat unumdorligiga ta’sir ko‘rsatishi ehtimolini yuzaga keltiradi [4].

Shu asosda ba’zi nazariy qarashlarda ayollar mehnatining unumdorligi, qoida tariqasida, pastroq bo‘lishi mumkin degan xulosa ilgari suriladi. Biroq bu umumiy xulosa sifatida qabul qilinsa, u barcha ayollarga bir xil darajada tegishli degani emas, chunki real hayotda individual qobiliyat, ta’lim sifati va ish sharoitlari juda katta rol o‘ynaydi. Bundan tashqari, zamonaviy iqtisodiyotda raqobatning kuchayishi bilan har ikki jinsda ham yuqori malakali va bilimli ishchilar ulushi ortib bormoqda. Bu esa mehnat bozorida jinsga emas, balki malaka va samaradorlikka asoslangan tanlovni kuchaytiradi. Shunday sharoitda ayollarning mehnat bozoridagi faol ishtiroki kengayishi tabiiy jarayon sifatida qaraladi.

Agar bunday sharoitda ayollar mehnat bozoridan chetlashtirilsa yoki ularning imkoniyatlari cheklansa, bu iqtisodiy samaradorlikning pasayishiga olib kelishi va diskriminatsiyaning saqlanib qolishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu bois, zamonaviy yondashuvlarda teng imkoniyatlar yaratish,

moslashuvchan ish sharoitlari va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimlarini rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, gender tengligi va kadrlar boshqaruvini rivojlantirish masalalari zamonaviy jamiyat taraqqiyotining muhim ijtimoiy-falsafiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Gender tengligi — bu faqat erkak va ayol huquqlarining tengligi emas, balki jamiyatda adolat, imkoniyatlar barqarorligi va inson salohiyatidan to‘liq foydalanish tamoyilidir. Shu jihatdan qaraganda, kadrlar boshqaruvi tizimida gender omilini hisobga olish tashkilotlar samaradorligini oshirish, innovatsion fikrlashni rivojlantirish va sog‘lom ijtimoiy muhit yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan, gender tengligi inson qadri, erkinligi va ijtimoiy adolat tushunchalari bilan uzviy bog‘liq. Kadrlar boshqaruvida esa bu tamoyil meritokratiya, ya’ni bilim va qobiliyatga asoslangan tanlov tizimini mustahkamlaydi. Natijada jamiyatda diskriminatsiya kamayib, inson kapitalining sifat jihatidan o‘sishi ta’minlanadi. Shuningdek, gender tenglikni ta’minlash va kadrlar boshqaruvini takomillashtirish o‘zaro bog‘liq jarayon bo‘lib, ular bir-birini to‘ldiradi. Bu esa nafaqat tashkilotlar darajasida, balki butun jamiyat miqyosida barqaror rivojlanishga xizmat qiladi. Shu bois, mazkur yo‘nalishda izchil siyosat yuritish, ong va madaniyatni yuksaltirish, hamda ilmiy yondashuvlarni keng qo‘llash dolzarb vazifa bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining qarori, 28.05.2021 yildagi SQ-297-IV-son.https://lex.uz/docs/-5466673.
2. Sh.M.Mirziyoyev. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi 75-sessiyasida so’zlagan nutqini o’rganish va keng jamoatchilik o’rtasida targ’ib qilish. Toshkent, “Ma’naviyat”. 2021.B.280.
3. Iyer, L., Mani, A., Mishra, P., Topalova, P.. The power of political voice: Women’spolitical representation and crime in India. Harvard Business School BGIE Unit Working Paper,2001. (11-092).
4. Egamberdiyeva N. ta’lim tizimida gender tengligini ta’minlash masalalari. Toshkent. “Mahalla va oila”. 2024. B.116.
5. Амирҳўжаев, Ш., Ғуломжонов, О. Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасидаги қонунчиликни такомиллаштириш. Scientific progress, 2001. 1(6), -B. 204-208.

BO‘LAJAK TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Jumaboyev Nabi Pardaboyevich
Guliston davlat pedagogika instituti,
“San’atshunoslik” kafedrasi v.b. dotsenti (PhD)

Annotatsiya: maqolada bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish jarayoni, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarning ta’lim jarayonidagi roli tahlil qilinadi. Kompetentlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik vositalar, interaktiv va loyiha asosidagi o‘quv metodlari, shuningdek, talabalar ijodiy va kritik tafakkurini mustahkamlash strategiyalari ko‘rib chiqiladi. Maqola ilmiy va amaliy tadqiqotlar asosida pedagogik ta’lim sifatini oshirish hamda bo‘lajak o‘qituvchilarni zamonaviy ta’lim talablari darajasida tayyorlash imkoniyatlarini aniqlaydi.

Kalit so‘zlar: tasviriy san’at, bo‘lajak o‘qituvchilar, kasbiy kompetentlik, pedagogik ta’lim, innovatsion texnologiyalar, ijodiy tafakkur, interaktiv metodlar.

Zamonaviy ta’lim tizimida pedagogik jarayonning samaradorligi turli omillarga bog‘liq bo‘lib, eng muhimlaridan biri bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirishdir [1:12]. Pedagogik faoliyatni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko‘nikmalar, kreativ yondashuv va innovatsion texnologiyalarni qo‘llay bilish zarur [2:34]. Shu bilan birga, ta’lim jarayonida talabalar faolligini ta’minlash, ularning ijodiy va estetik tafakkurini rivojlantirish muhim strategik vazifalardan biridir [3:27]. Tasviriy san’at ta’limi esa bolalarning estetik didi, badiiy fikrlash qobiliyati va ijodiy salohiyatini shakllantirishda markaziy rol o‘ynaydi [4:50]. Shu sababli, oliy pedagogik ta’lim muassasalarida bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarini tayyorlash jarayoni nafaqat bilim va ko‘nikmalarni berish, balki ularni amaliyotga tatbiq etish, pedagogik mahorat va ijodiy yondashuvlarni rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi lozim.

Bugungi pedagogik nazariya va amaliyotda kasbiy kompetentlik tushunchasi strategik ahamiyatga ega bo‘lib, u o‘qituvchining kasbiy bilim va malakalari, shuningdek, ijodiy, motivatsion va amaliy salohiyatini ham qamrab oladi [1:62]. Shu bois, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi ta’lim jarayonining samaradorligini belgilovchi asosiy mezonlardan biridir.

Hozirgi ta’lim jarayonida pedagogik faoliyatni samarali tashkil etish, oldindan rejalashtirish va natijalarni bashorat qilish muhim omilga aylangan. Bu esa o‘qituvchidan nafaqat nazariy bilimlar va amaliy ko‘nikmalarni, balki innovatsion yondashuvlarga asoslangan samarali pedagogik faoliyatni amalga oshirish qobiliyatini talab qiladi [7:15]. Ta’lim sifatini oshirishga qaratilgan davlat siyosati bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratadi [7:16]. Shu maqsadda bir qator normativ hujjatlar pedagogik texnologiyalarni chuqur o‘zlashtirish va ularni amaliyotga tatbiq etish zaruriyatini ta’kidlaydi [9:462]. Shu bilan birga, tasviriy san’atni o‘qitish orqali o‘sib kelayotgan avlodda badiiy tafakkur va estetik qarashlarni shakllantira oladigan yuqori malakali pedagoglarni tayyorlash strategik vazifa sifatida belgilangan.

Zamonaviy fan, texnika va texnologiyalar taraqqiyoti tasviriy san’at o‘qituvchilariga qo‘yiladigan talablarni keskin oshirdi. Shu bilan birga, ularning kasbiy shakllanishini ta’minlovchi pedagogik sharoitlar, metodlar va texnologiyalar yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Ayniqsa, talabaning kasbiy shakllanish jarayonida faol subyekt sifatida ishtirok etishini ta’minlash mexanizmlarining sustligi bugungi pedagogik muammolardan biridir [7:16]. Mazkur muammo asosan kasbiy kompetentlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik texnologiyalarning yetarli darajada takomillashmaganligi bilan izohlanadi. Bu esa oliy pedagogik ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash jarayonida ilg‘or, zamonaviy yondashuvlar yetarlicha qo‘llanilmayotganini ko‘rsatadi [8:374]. Shu nuqtai nazardan qaraganda, tasviriy san’at yo‘nalishida ta’lim olayotgan talabalarni zamonaviy me’yor va ehtiyojlarga javob bera oladigan, kasbiy kompetent o‘qituvchilar sifatida shakllantirish ta’lim tizimining strategik vazifalaridan biridir [10:88]. Bu, bir tomondan, umumiy o‘rta maktablar uchun sifatli kadrlar tayyorlashni ta’minlasa, ikkinchi tomondan pedagogik ta’lim mazmunini yangilash va uni istiqbolli yo‘nalishga yo‘naltirish imkonini beradi.

Zamonaviy ta’lim tizimida tasviriy san’atga bo‘lgan yondashuvni yangilash va uning o‘rni hamda ahamiyatini qayta baholash dolzarb masala hisoblanadi. Bolaning individual rivojlanish bosqichlarida tasviriy faoliyat yetakchi rol o‘ynashi ilmiy jihatdan asoslangan bo‘lsa-da, amalda bu soha ko‘p hollarda yetarlicha qadrlanmayapti [9:462]. Shu bilan birga, tasviriy san’at ta’limi bolalarning estetik didi va badiiy tafakkurini rivojlantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi, u nafaqat ijodiy qobiliyatlarni shakllantiradi, balki bolalarning tafakkur tizimini kengaytirish, vizual tafakkur va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi. Bolalarning estetik va badiiy tafakkurini shakllantirishda tasviriy san’at ta’limining o‘rni beqiyos bo‘lsa-da, unga jamiyat tomonidan yetarli darajada e’tibor qaratilmayotgani kuzatiladi [7:18]. Bundan tashqari, bolalar qiziqishlarining o‘zgarishi nafaqat ularning shaxsiy ta’limiy ehtiyojlari bilan, balki ota-onalar, jamoatchilik vakillari va ta’lim sohasidagi mutasaddilarning munosabati bilan ham bog‘liqdir. Ta’lim muhitining sifati, o‘quv dasturlari mazmuni va pedagoglarning innovatsion yondashuvlardan foydalanishi bolalarning tasviriy san’atga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi yoki susaytiradi. Shu sababli, bolalarning badiiy faoliyatga bo‘lgan motivatsiyasini oshirish va ularni

ijodiy tafakkurga yo‘naltirish maqsadida nafaqat dars jarayonida, balki oilaviy va ijtimoiy muhitda ham kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilishi zarur.

Toshkent arxitektura-qurilish instituti “Muhandislik grafikasi” kafedrasi professori Asqarali Sulaymonov tasviriy san’atga bo‘lgan munosabatni tubdan o‘zgartirish zarurligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, bu fan bolalarning estetik va ijodiy salohiyatini yuksaltirishda asosiy vosita bo‘lishi mumkin. Shu sababli pedagoglar nafaqat chuqur nazariy va metodik bilimlarga ega bo‘lishlari, balki o‘ziga xos individual uslubni shakllantira olishlari lozim [7:20]. Tasviriy san’at o‘qitish metodikasini puxta egallagan, innovatsion yondashuvlarga tayangan va pedagogik faoliyatda ijodiylikni namoyon eta oladigan bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy kompetent deb hisoblash mumkin.

Kasbiy kompetentlik nazariyasi XX asr o‘rtalarida shakllangan bo‘lib, dastlab tilshunoslik sohasida tadqiq qilingan. Noam Xomskiy “Sintaksis nazariyasi aspektlari” asarida “kompetensiya” atamasini tilni bilish va undan real foydalanish o‘rtasidagi farqni ifodalovchi kontsept sifatida ta’riflaydi [1:45]. Pedagogik fan olimlari, jumladan B.B.Gershunskiy, kompetentlikni shaxsning bilim va madaniy-ijtimoiy shakllanishi bilan bog‘liq kompleks sifatida talqin qiladi [1:62]. G.A.Asilova esa kompetensiya va kompetentlikni ajratib, ularni shunday izohlaydi: kompetensiya – ma’lum soha doirasidagi shaxsiy fazilatlar, bilim va malakalarni samarali qo‘llay olish; kompetentlik – muayyan faoliyatni amalga oshirish qobiliyati [2:40].

A.K.Markova va O.A.Qo‘ysinovlarning tadqiqotlariga ko‘ra, kasbiy kompetentlik mutaxassisning o‘z kasbiy faoliyatini egallaganlik darajasini aks ettiradi va shaxsning ichki motivatsiyasi, o‘zini rivojlantirish va tarbiyalashni qamrab oladi [3:27]. Strukturasi esa uch asosiy tarkibiy qismdan iborat: mazmuniy (bilim), motivatsion (qiziqish va ichki ehtiyoj), hamda amaliy ijro (faoliyatni bajarish qobiliyati) [4:50]. B.X.Xo‘jayev kompetensiyani shaxsning yangi tajribalarni o‘zlashtirish va o‘z-o‘zini rivojlantirishga qaratilgan faoliyatlarini integratsiyalovchi mexanizm sifatida izohlaydi [4:67]. N.A.Muslimov kompetentlikni integrativ bilimlar va faoliyat usullarini samarali egallash sifatida talqin qiladi [3:45]. J.E.Usarov kompetensiyani ma’lum soha bo‘yicha tajriba va bilimlarni amaliyotga tadbiq etishga tayyorgarlik sifatida ta’riflaydi [5:120].

Amaliy tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatdiki, bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish uchun diagnostik vositalar, interaktiv o‘quv-uslubiy majmualar va kasbiy kompetentlikni shakllantiruvchi metod va vositalar ishlab chiqilgan [8:374]. Shu bilan birga, pedagogik oliy ta’lim muassasalarida tasviriy san’at va muhandislik grafikasi yo‘nalishidagi talabalar uchun kasbiy kompetentlikni rivojlantirish nafaqat fanga oid bilim, balki pedagogik mahorat, ijodiy yondashuv va metodik mustaqillik bilan bog‘liq [10:88]. Shu bois, bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi mazmuni va tuzilmasini aniqlash, ularni oliy ta’lim sharoitida shakllantirish strategik vazifa hisoblanadi [11:220]. Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarini tayyorlashda quyidagi strategik yo‘nalishlarga e’tibor qaratish zarur: attestatsiya tizimini kuchaytirish, regional o‘quv markazlarini kengaytirish, oliy ta’lim muassasalari o‘rtasida ilmiy-metodik hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, shuningdek, o‘quv dasturlarni kasbiy ehtiyoj va zamonaviy talablarga muvofiq loyihalash.

Zamonaviy pedagogik amaliyotda tasviriy san’at ta’limining samaradorligini oshirish uchun raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlardan foydalanish istiqbollari tobora kengaymoqda. Virtual galereyalar, 3D-modellashtirish, grafik tahrirlash dasturlari va interaktiv taqdimotlar talabalarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishda nafaqat muhim vosita sifatida xizmat qiladi, balki ularni mustaqil izlanishlar qilishga, vizual va badiiy tasavvurlarni kengaytirishga, shuningdek murakkab san’at konseptlarini amaliyotda sinab ko‘rishga imkon yaratadi [8:376]. Shu bilan birga, mentorlik va kollegial hamkorlik tizimlari bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda motivatsion va amaliy jihatdan katta ta’sir ko‘rsatadi, pedagoglarning tajribasi va maslahatlari esa talabalarni professional faoliyatga tayyorlashda samarali vosita bo‘ladi.

Loyiha asosidagi ta’lim (project-based learning) va muammoga yo‘naltirilgan metodlar pedagogik innovatsiyalar doirasida muhim ahamiyatga ega. Talabalar turli vaziyatlarda muammolarni hal qilganda, ular nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni ham samarali egallaydilar, shu bilan birga ijodiy va kritik fikrlash qobiliyatlari sezilarli darajada

rivojlantiriladi [10:89]. Bu metodlar orqali talaba o‘qituvchi rahbarligida mustaqil izlanishlar olib boradi, o‘z qarorlarini asoslash va ijodiy yechimlar yaratish malakasini oshiradi.

Tasviriy san’at ta’limida talabaning individual ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan diagnostik va baholash tizimlari ham muhim ahamiyatga ega [9:462]. Kompetentlikni rivojlantirish jarayonida faqat bilim va malakani o‘lchash emas, balki ijodiy yechimlar yaratish, muammolarni innovatsion yo‘llar bilan hal etish, pedagogik vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish va professional tafakkurini mustahkamlash qobiliyati baholanishi lozim. Shu tarzda tashkil etilgan pedagogik jarayon bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy salohiyatini kompleks ravishda rivojlantirishga, ularni zamonaviy talablar va san’at sohasidagi innovatsiyalar bilan uyg‘unlashishga xizmat qiladi.

Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, tasviriy san’at pedagogikasida o‘quvchilarning ijtimoiy va madaniy kontekstini hisobga olgan holda o‘quv jarayonini individualizatsiyalash muhimdir. Yevropa va Shimoliy Amerika mamlakatlarida integratsiyalashgan tasviriy san’at dasturlari ijodiy loyihalar va ko‘p sohalarni qamrab olgan kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan. Ushbu tajribalarni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini mustahkamlash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish ularning ijodiy salohiyatini va kasbiy faoliyatini uyg‘un tarzda rivojlantirish, zamonaviy pedagogik mahoratni tarbiyalashni ta’minlaydi. Oliy ta’lim muassasalarida esa eng muhim vazifa – har bir talaba uchun o‘z kasbini puxta egallash va pedagogik faoliyatga tayyor bo‘lish imkoniyatlarini yaratishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Герберт М. Компетентностный подход в образовании: теория и практика. Москва: 2021.
2. Asilova G.A. Kasbiy kompetensiya va uning shakllanishi. T.: 2018.
3. Muslimov N.A. Pedagogik texnologiyalar asoslari. T.: TDPU. 2016.
4. Xodjayev B.X. Pedagogik mahorat. T.: Fan va texnologiya. 2017.
5. Usarov J.E. Kasbiy kompetensiyani shakllantirishda zamonaviy yondashuvlar. T.: TDPU. 2020.
6. Safarova R.H., Jo‘rayev R.H. Pedagogika: ensiklopediya. T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 2015.
7. Sulaymonov A. Tasviriy san’at ta’limida innovatsion yondashuvlar. T.: TATI nashriyoti. 2019.
8. Usmanov Botir Allaberdiyevich. (2025). TASVIRIY SAN’ATDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR: ZAMONAVIY YONDASHUV VA YANGI IMKONIYATLAR. IQRO INDEXING, 16(01), 374-378. https://worldlyjournals.com/index.php/IFX/article/view/12876.
9. Юсупова, Шохиста Алимжановна, and Наби Пардабоевич Жумабоев. "ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИ ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИЛАРНИ ИЖОДКОРЛИККА ЎРГАТИШ." Science and Education 2.2 (2021): 460-464.
10. Pardaboyevich, Jumaboyev Nabi. "O ‘QUVCHILAR IJODIY FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY TEXNALOGIYALARNING O ‘RNI." WORLD OF SCIENCE 6 (2023): 87-90.
11. Pardaboevich J. N. THE APPLICATION OF EASTERN PHILOSOPHICAL AESTHETIC CONCEPTS IN ARTISTIC EDUCATION AND THEIR INTERPRETATION IN PEDAGOGICAL RESEARCH //PEDAGOGIK ISLOHOTLAR VA ULARNING YECHIMLARI. – 2025. – Т. 14. – №. 01. – С. 218-222.

MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISHDA AMALIY KOMPETENTLIKNING O‘RNI

Jaynarov Obid Shavkatovich
Oliy ta’lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash
va malakasini oshirish instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada malaka oshirish jarayonida kadrlar salohiyatini oshirishda amaliy kompetentlikning o‘rni va ahamiyati tahlil qilingan. Jahonda va O‘zbekiston Respublikasining ta’lim sohasidagi islohotlar kontekstida amaliy kompetentlik rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari, motivatsion va refleksiv omillar o‘rganilgan. Jahonning rivojlangan mamlakatlarida malaka oshirish tizimida olib borilayotgan zamonaviy usullar asosida bilimlarni amaliyotga joroy etish muammosi, hamkorlik asosida malaka oshirish jarayonini o‘rganish formatlari va kadrlar salohiyatini oshirishning integrativ yo‘llari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: amaliy kompetentlik, kadrlar salohiyati, malaka oshirish, kasbiy rivojlanish, refleksiv amaliyot, bilimlar transferi, peer coaching, motivatsion omillar.

O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar zamonaviy ta’lim talablariga mos, yuqori malakali va innovatsion fikrlashga ega pedagog kadrlarni tayyorlashni davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylantirgan. Ushbu islohotlar, eng avvalo, ta’lim sifatini tubdan oshirish, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish, shuningdek, pedagoglarning kasbiy mahorati va innovatsion salohiyatini rivojlantirishga qaratilgandir.

Bugungi kun ta’lim paradigmalari orasida pedagogning amaliy komptentligini uzluksiz rivojlantirish malaka oshirish tizimi oldiga qoyilayotgan katta vazifa xisoblanadi. Shularni inobatga olib, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 3-iyuldagi PQ-200-son qarori bilan tasdiqlangan “Ma’muriy islohotlar doirasida oliy ta’lim, fan va innovasiyalar sohasida davlat boshqaruvini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarorning ijrosini ta’minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 11-iyuldagi “Oliy ta’lim tashkilotlari rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”dagi 415-son qarori yuqorida keltirilgan muommolarni bartaraf etishga qo‘yilgan muhim qadamlardan hisoblanadi.

Mavjud ta’lim tizimining samaradorligini oshirish uchun an’anaviy formal ta’lim shakllari bilan birga informal ta’lim elementlarini ham samarali integratsiya qilish zarurati yuzaga kelmoqda. Formal ta’lim doirasida o‘quv jarayonlari rasmiy tartibda va belgilangan dastur asosida olib borilsa, informal ta’lim ta’lim oluvchilarning mustaqil bilim olishlari, ijodiy va tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Ushbu ikki ta’lim shaklining uyg‘unlashuvi zamonaviy ta’lim muhitini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu maqsadda, pedagoglarning amaliy kompetentligini oshirishda zamonaviy yondashuvlarni joriy etish dolzarb vazifa sifatida ko‘rilmoqda.

Ventista va Brownlarning empirik tadqiqotni qamrab olgan tizimli sharhi shuni ko‘rsatdi: malaka oshirish dasturlarining faqat 29 foizida olingan bilimlar faoliyat davomida amaliyotda qo‘llaniladi [7]. Bu raqam kadrlar salohiyatini oshirishda amaliy kompetentlikka alohida e’tibor qaratish zarurligini ko‘rsatuvchi asosiy ilmiy argument hisoblanadi.

Amaliy kompetentlikning mohiyati va kadrlar salohiyati bilan bog‘liqligi. Kadrlar salohiyati - bu xodimning bilim, ko‘nikma, tajriba, shaxsiy sifatlari va kasbiy fazilatlarining yaxlit majmuasi bo‘lib, u tashkilot yoki jamiyatning o‘z maqsadlariga erishishini ta’minlovchi inson resursi sifatida namoyon bo‘ladi. Salohiyatni oshirish faqat yangi bilim berish bilan chegaralanmaydi-bilimlarning kasbiy faoliyatga o‘tkazilishi ta’minlanmasa, hatto eng sifatli kurs ham samarasiz bo‘lish ehtimoli yuqori ekanligini ko‘satadi.

Amaliy kompetentlik tushunchasi jahon mamlakat olimlari tomonidan kasbiy faoliyat, refleksiya, tajriba va shaxsiy qadriyatlar nuqtayi nazaridan o‘rganilgan. Quyida olimlar tomonidan ilgari surilgan ta’riflar ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi.

M.A.Axmedova “Amaliy kompetentlik - bu pedagogning nazariy bilimlarini real ta’lim jarayonida samarali qo‘llay olishi, o‘quvchi faoliyatini tashkil etish, tahlil qilish va takomillashtirish qobiliyatidir” deb tariflaydi [10]. Bu ta’rif amaliy kompetentlikni bilimni amaliyotda qo‘llash va natija uchun javobgarlikni his qilish sifatida izohlaydi.

A.Qodirov “Amaliy kompetentlik - bu pedagogning nazariy bilimlarini ta’lim jarayonida qo‘llay bilishi va o‘quvchilarda samarali o‘quv faoliyatini tashkil etish qobiliyati”. Muallifning fikricha, amaliy kompetentlik nazariy bilimni amaliy jarayonga tatbiq etish qobiliyatidir[11].

D.Kolbning “Experiential Learning” nazariyasiga ko‘ra, amaliy kompetentlik tajriba asosida o‘rganish sikli-konkret tajriba, reflektiv kuzatish, abstrakt kontseptuallashtirish va faol sinov bosqichlari orqali shakllanadi.

D.Scho‘n amaliy kompetentlikni mutaxassisning faoliyat jarayonida va undan keyin refleksiya orqali o‘rganish qobiliyati sifatida talqin etadi. Uning fikricha, professional “reflection-in-action” va “reflection-on-action” orqali o‘z amaliyotini takomillashtiradi[5].

V.I.Baydenko amaliy kompetentlikni kasbiy faoliyatda yuzaga keladigan muammolarni mustaqil hal etish va yangi sharoitlarda moslashuvchan yechim topa olish qobiliyati sifatida izohlaydi[12].

Bu olimlar amaliy kompetentlikni shaxsning o‘z kasbiy faoliyatida mustaqil, maqsadli va mas’uliyatli qaror qabul qila olish imkoniyatini ta’minlovchi shaxsiy-ijodiy sifat deb baholaydilar. Ularning yondashuvi ekzistensial pedagogika kontekstida shakllangan bo‘lib, shaxsning ma’naviy mas’uliyati bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

I.F.Isaev amaliy kompetentlikni o‘qituvchining kasbiy-pedagogik madaniyatini o‘z-o‘zini rivojlantiruvchi tizim sifatida namoyon etuvchi faoliyat turi sifatida tavsiflaydi bu salohiyatning eng faol va namoyon ko‘rinishi hisoblanadi[13].

Weinert ta’rifiga ko‘ra, kompetentlik kognitiv, affektiv, motivatsion va ijtimoiy omillarning murakkab birligi sifatida namoyon bo‘ladi [8].

Shulman pedagogik predmetli bilimning (PCK) bevosita darsga tatbiq etilishini amaliy kompetentlikning asosiy ko‘rsatkichi deb belgiladi [6].

Zamonaviy tadqiqotlarda bu tushuncha yanada kengayib, refleksiv fikrlash, hamkorlik va raqamli ko‘nikmalarni ham o‘z ichiga oluvchi ko‘p o‘lchovli konstruktga aylandi.

Malaka oshirish jarayonida amaliy kompetentlikni rivojlantirish uch asosiy darajada amalga oshirilishi zarur: bilish (kognitiv daraja) - yangi bilim va tushunchalarni o‘zlashtirish; ko‘nikma (operatsional daraja) - bilimni aniq vaziyatlarda qo‘llay olish; tatbiq etish (transferiya daraja) - o‘rganilganlarni real kasbiy faoliyatda muntazam qo‘llash. Ko‘pchilik malaka oshirish kurslari birinchi ikki darajani qondirgani holda uchinchi darajaga -bilimlar transferiga - etarli e’tibor bermaydi.

Kadrlar salohiyatini oshirishda amaliy kompetentlikning psixologik-pedagogik asoslari. Malaka oshirish tinglovchilarining asosiy psixologik xususiyati shundaki, ular allaqachon shakllangan kasbiy tajriba va identifikatsiyaga ega shaxslardir. Shu sababli ularga nisbatan andragogik (kattalar ta’limi) tamoyillari qo‘llanilishi zarur. Knowles andragogikaning beshta tamoyilini asoslab berdi: o‘z-o‘zini boshqarish, tajribaga tayanish, muammoga yo‘nalganlik, darhol qo‘llash va ichki motivatsiya [4].

Motivatsion omil. Wang va boshqalar tadqiqoti bo‘yicha meta-tahlili shuni ko‘rsatdiki, O‘z-o‘zini aniqlash nazariyasi (SDT) doirasida uchta psixologik ehtiyoj - avtonomiya, kompetentlik hissi va aloqa - bir vaqtda qondirilganda kadrlar salohiyati o‘sishi statistik jihatdan sezilarli darajada kuchayadi [9].

Chiu izlanishlari shuni ko‘rsatadiki faqat tashqi motivatsiya (attestatsiya, sertifikat) asosida qurilgan tizimda ichki motivatsiya 23 foizga pasayishini aniqladi [2].

Refleksiv omil. Ko‘nig va boshqlarning tadqiqotida pedagogik bilimlarning motivatsion va o‘qitish o‘lchovlari faqat amaliy muhitda to‘liq rivojlanishi isbotlandi[3].Mohamed tadqiqotida

tanqidiy refleksiya darajasiga erishgan pedagoglar dars sifatini 38 foizga oshirishi sabalarini aniqladi.

Hamkorlik omili. Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi (ZPD) nazariyasi kasbiy amaliy salohiyat ijtimoiy o‘zaro ta’sir orqali - hamkasblardan o‘rganish, birgalikda muammolarni hal etish yordamida - shakllanishini asoslaydi.

Joyce va Showers esa peer coaching (hamkasblik trenerlik)formatida bilimlarni kasbiy faoliyatga o‘tkazish 90 foizga etishini empirik jihatdan tasdiqladi [4].

Kadrlar salohiyatini oshirishning integrativ mexanizmi.Yuqoridagi omillarni birlashtirgan integrativ mexanizm uch darajali tizim sifatida tavsiya etiladi. Makro-daraja (tizim darajasi): O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 11-iyuldagi 415-sonli Qarori «Oliy ta’lim tashkilotlari rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini samarali tashkil qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida» qarori talablari asosida malaka oshirish standartlarini amaliy yo‘nalganlik tamoyiliga asosan yangilash; muassasalar bilan CPD memorandumlar tuzish; rahbariyatni strategik jalb etish.

Mezo-daraja (kurs darajasi): Guskeyning teskari loyihalash tamoyilini qo‘llash - avval o‘quvchilar natijalari, keyin mazmun belgilanadi; Individual rivojlanish yo‘li (IRY) tizimini joriy etish; ko‘chma mashg‘ulotlar, Lesson Study va peer coaching formatlarini majburiy komponent sifatida kiritish.

Mikro-daraja (mashg‘ulot darajasi): strukturalashtirilgan debrif sessiyalari; refleksiv kundalik; portfel asosida attestatsiya o‘tkazish kabi jarayonlarni amalga oshirish zaruratini ko‘rsatadi.

Piciuliauskiene va Kaminskienelar tadqiqotida psixologik xavfsizlik ta’minlanmagan muhitda tinglovchilarning 67 foizi yangi bilimlarni faqat ichki refleksiya darajasida qoldirib, kasbiy faoliyatga chiqarmasligi aniqlashgan [5]. Bu topilma kadrlar salohiyatini oshirishda psixologik muhit yaratish -xavfsiz, qo‘llab-quvvatlovchi, tajribani baham ko‘rishga imkon beradigan muhit-amaliy kompetentlikning rivojlanishi uchun zaruriy shart ekanligini ko‘rsatadi.

Xulosa. Malaka oshirish jarayonida kadrlar salohiyatini oshirishda amaliy kompetentlikning o‘rni hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bilim berish va salohiyatni oshirish o‘rtasidagi ko‘prik - bu amaliy kompetentlikning rivojlantirilishidir. Tahlil natijalari asosida quyidagi xulosalar chiqarildi.

Birinchidan, amaliy kompetentlik kadrlar salohiyatining eng faol va o‘lchanadigan ko‘rinishi bo‘lib, u bilish, ko‘nikma va tatbiq etish darajalarini birlashtiradi.

Ikkinchidan, malaka oshirish kurslarida faqat bilim berish emas, balki bilimning kasbiy faoliyatga o‘tkazilishini ta’minlaydigan pedagogik-psixologik shart-sharoitlar yaratish muhim: motivatsion ehtiyojlar, refleksiv mexanizmlar, hamkorlik formatlari va psixologik xavfsizlik muhiti.

Uchinchidan, integrativ uch darajali mexanizm (makro + mezo + mikro) amalga oshirilganda tinglovchilarning amaliy kompetentligi oshishi ko‘rsatadi.

To‘rtinchidan, kadrlar salohiyatini oshirishning barqarorligini ta’minlash uchun kursdan keyingi kuzatuv- «kechiktirilgan monitoring» - va portfel asosida attestatsiya tizimini joriy etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 11-iyuldagi 415-sonli Qarori - Toshkent, 2024.

2. Chiu T.K.F. A self-determination theory (SDT) approach to technology-enhanced teacher digital competence development Computers & Education. -2024.

3. Ko‘nig J., Blo‘meke S., Jentsch A. Teachers pedagogical-psychological knowledge as a predictor of instructional quality Journal of Education. - 2024.

4. Knowles M.S. The Modern Practice of Adult Education. - New York: Cambridge, 1980.

5. Piciuliauskiene P., Kaminskiene L. Continuing professional development in teachers: insights for designing a formative trajectory in scientific education Frontiers in Education. - 2025.

6. Scho‘n D.A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. - New York: Basic Books, 1983.

7. Shulman L.S. Knowledge and Teaching: Foundations of the New Reform Harvard Educational Review. - 1987.

8. Ventista O.M., Brown C. Teachers professional learning and its impact on students’ learning outcomes: Findings from a systematic review Sciences & Humanities Open. - 2023.

9. Weinert F.E. Concept of Competence: A Conceptual Clarification. -OECD: Paris, 2001.

10. Axmedova M.A. Pedagog amaliy kompetentligini rivojlantirish . Uzluksiz ta’lim. - 2022. - № 3. -B. 14-19.

11. Qodirov A. Pedagogning amaliy kompetentligi: mohiyat va shakllanish yo‘llari Ta’lim muammolari. - 2021. -№ 2- B. 45-51.

12. Байденко В.И. Компетентностный подход к проектированию государственных образовательных стандартов высшего профессионального образования: методологические и методические вопросы. - Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2005. — 114 с.

13. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: учебное пособие для студентов вузов. - Москва: Академия, 2004. - 208 с

DAVLAT XIZMATCHILARI KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Muzaffar Maxamatkarimov
O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada davlat xizmati faoliyatida kadrlarning kompetensiyalarini shakllantirishda olimlarning qarashlari va ilgari surilgan nazariyalari tahlil qilinadi. Xodimlarda kasbiy layoqat va ko‘nikmalarni oshirishda ta’lim berish va qayta tayyorlash tizimini samaradorligi bo‘yicha fikrlar bildiriladi.

Kalit so‘zlar. Davlat xizmati, kadrlar siyosati, kompetensiya, tahliliy yondashuvlar, ijtimoiy kapital, ta’lim va malaka oshirish.

Davlat xizmati jamiyat va davlat o‘rtasidagi institutsional aloqalarni ta’minlovchi muhim tizim bo‘lib, uning samaradorligi, avvalo, kadrlar kompetentsiyasiga bog‘liq. Davlat xizmati tizimida kompetentsiya faqat professional bilimlar bilan cheklanmay, balki ijtimoiy mas’uliyat, huquqiy madaniyat, kommunikativ qobiliyat va tahliliy fikrlashni ham qamrab oladi. Kompetentsiya tushunchasi zamonaviy sotsiologiya kabi boshqaruv tizimida ham keng qo‘llanilib, u shaxsning kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, tajriba, qadriyatlar va motivatsiya majmuini ifodalaydi. Ma’lumki, kompetentsiya tug‘ma xususiyat emas, balki ijtimoiy muhit, ta’lim tizimi, kasbiy faoliyat va institutsional munosabatlar ta’sirida shakllanadi. Shu bois davlat xizmatchilari kompetentligini rivojlantiruvchi ijtimoiy omillarni kompleks tahlil qilish ilmiy va amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi.

Kompetent kadrlar davlat boshqaruvi samaradorligini ta’minlash, jamoatchilik ishonchini mustahkamlash va barqaror taraqqiyotga erishishning asosiy omili hisoblanadi. Shu bois mazkur jarayonga kompleks, tizimli va ilmiy asoslangan yondashuvni joriy etish dolzarb hisoblanadi. Turli ilmiy maktablar va olimlar mazkur tushunchani turlicha talqin qilgan bo‘lsalar-da, ularning qarashlarini umumlashtirish kompetentsiyaning ko‘p qirrali ijtimoiy-kasbiy fenomen ekanligini ko‘rsatadi. Xususan, kompetentsiya faqat bilim va ko‘nikmalar majmuasi emas, balki shaxsning motivatsiyasi, qadriyatlari, ijtimoiy munosabatlari va tashkiliy muhit bilan o‘zaro aloqasi orqali namoyon bo‘ladi.

Sotsiologiyada liderlik va tashkiliy o‘zgarishlar nazariyasida Jon P.Kotter qarashlari muhim o‘rin tutadi. Uning fikricha, samarali davlat xizmati o‘zgarishlarga moslasha oladigan va innovatsion g‘oyalarni amalga oshirishga qodir kompetent kadrlarga tayanadi. Kotter kompetentsiyani tashkiliy madaniyat bilan chambarchas bog‘laydi va rahbarlik qobiliyatini uning

asosiy tarkibiy qismi sifatida ko‘radi. Tashkilotlarni o‘zgartirishda odamlar yo‘l qo‘yadigan eng katta xato - hamkasblari va xodimlarida yetarlicha yuqori darajadagi shoshilinchlik hissini shakllantirmasdan oldinga intilishdir. Bu xato halokatli hisoblanadi, chunki xotirjamlik darajasi yuqori bo‘lganda o‘zgarishlar har doim ham o‘z maqsadlariga erisha olmaydi. Aksariyat xodimlar yordam berishga tayyor bo‘lmasa, odatda, qisqa muddatli qurbonlar berishgacha bo‘lgan yirik o‘zgarishlarni amalga oshirib bo‘lmaydi. Ammo odamlar o‘zgarishlarning potensial afzalliklarini jozibador deb hisoblamasalar va o‘zgarishlar mumkinligiga chindan ham ishonmasalar, hatto mavjud holatdan norozi bo‘lsalar ham, qurbonlik qilmaydilar. Ishonchli muloqotsiz va ko‘p muloqotsiz xodimlarning qalbi va ongi hech qachon zabt etilmaydi[1].

Menejment nazariyasining klassik vakillaridan biri Piter F.Druker kompetentsiyani samarali boshqaruvning asosiy sharti sifatida baholaydi. Uning ta’kidlashicha, natijaga yo‘naltirilgan qaror qabul qilish qobiliyati kompetent kadrlarning asosiy belgisidir. Druker davlat xizmatchilarida uzluksiz ta’lim va o‘zini rivojlantirish madaniyatini shakllantirish zarurligini asoslab beradi. Rahbar ishining samaradorligi esa insonning tashkilotdagi samaradorligidir. Yaqin-yaqingacha rahbarlarning ish natijalariga e’tiborni kuchaytirish va ularning ko‘pchiligida ish samaradorligi pastligidan tashvishlanishga hech qanday sabab yo‘q edi. Biroq hozir ko‘pchilik odamlar, ayniqsa, yaxshi ma’lumotga ega bo‘lganlar, umrining ko‘p qismini u yoki bu turdagi tashkilotlarda o‘tkazadi[2]. Kompetensiyaviy yondashuv nazariyasini chuqur tadqiq qilgan Richard E.Boyatzis kompetentsiyani bilim, ko‘nikma va shaxsiy sifatlar integratsiyasi sifatida ta’riflaydi. Uning konsepsiyasida liderlik va emotsional intellekt muhim o‘rin egallaydi. Bu esa davlat xizmatchilarida faqat kasbiy emas, balki ijtimoiy-psixologik kompetensiyalarni ham rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi[3]. Kompetensiya nazariyasining ilk asoschilaridan biri Devid Klarens Makklelland intellektual ko‘rsatkichlardan ko‘ra aniq kompetensiyalar shaxs samaradorligini belgilashda muhimroq ekanligini isbotlagan. Uning yondashuvi davlat xizmatida kadrlarni tanlash va baholashda kompetensiyaviy modellardan foydalanish zarurligini asoslaydi[4]. Maykl Argayl kompetentsiyani ijtimoiy kapital va jamoaviy munosabatlar bilan bog‘laydi. Uning fikricha, ishonch va ochiq muloqot muhiti mavjud bo‘lgan tashkilotlarda xodimlar kompetentligi tezroq rivojlanadi. Bu esa davlat xizmatida jamoaviy ishlash madaniyatini shakllantirishning ahamiyatini ko‘rsatadi[5]. Patritsiya H.Holl ishlarida davlat xizmatida kompetentsiyani baholash va rivojlantirish masalalari o‘z aksini topgan. U kompetensiyaviy standartlarni joriy etish orqali kadrlar samaradorligini oshirish mumkinligini ta’kidlaydi. Bu yondashuv rahbarlik, tahlil va kommunikatsiya kabi asosiy kompetensiyalarni tizimli ravishda shakllantirish zarurligini ko‘rsatadi[6].

Kompetensiya modellarini amaliy jihatdan ishlab chiqqan Layl va Signa M.Spenserlar ishlarida samarali faoliyat uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalar tizimlashtirilgan. Ularning yondashuvi davlat xizmatchilarida rahbarlik, tahlil va kommunikatsiya ko‘nikmalarini kompleks rivojlantirish imkonini beradi[7].

Iqtisodiy va ijtimoiy ko‘nikmalar o‘zaro bog‘liqligini James J.Heckman va Tim Kautz tadqiqotlarida ko‘rish mumkin. Ular shaxs samaradorligida kognitiv va no-kognitiv ko‘nikmalar birdek muhim ekanligini ta’kidlaydi. Bu esa davlat xizmatchilarini tayyorlashda faqat bilim emas, balki xarakter va ijtimoiy ko‘nikmalarni ham rivojlantirish lozimligini anglatadi[8]. Kadrlar siyosatini

[1] Kotter, J.P. Leading Change. Harvard Business Review Press, 1996. https://sektor-api.argos.uz/media/20.LEADING_CHANGE_si7IDRA.pdf

[2] Druker P. Effektivnыy rukovoditel. “Mann, Ivanov i Ferber”, 2012. https://vasylkiv-litsei.com.ua/media/library/book/1585489499.688238.pdf

[3] Boyatzis, R. E. The Competent Manager: A Model for Effective Performance. John Wiley & Sons, 1982.

[4] McClelland, D. C. Testing for Competence Rather than for “Intelligence”. American Psychologist, 1973, Vol. 28, No. 1.

[5] Argyle, M. The Psychology of Social Class. Routledge, 1994.

[6] Hall, P. H. Competency Frameworks for Public Sector Performance. Public Administration Review, 2002, Vol. 62, No. 2.

[7] Spencer, L. M., & Spencer, S. M. Competence at Work: Models for Superior Performance. John Wiley & Sons, 1993.

[8] Heckman, J. J., & Kautz, T. Fostering and Measuring Skills: Interventions That Improve Character and Cognition. NBER Working Paper, 2012.

kompetensiya asosida tashkil etish masalalari Didier Dubois va William J.Rothwell ishlarida yoritilgan. Ular kompetensiyaviy boshqaruv modellari orqali kadrlar tanlovi, baholash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish mumkinligini ilmiy jihatdan asoslaydi. Motivatsiya va rag‘batlantirish masalalariga Edward E.Lawler alohida e’tibor qaratib, u kompetentsiyani rivojlantirishda adekvat rag‘batlantirish tizimi muhim ekanligini ta’kidlaydi. Samarali mehnatni munosib baholash xodimlarning kasbiy o‘sishini rag‘batlantiradi[1]. Davlat xizmatchisining analitik kompetensiyasi faqat shaxsiy xususiyatlar natijasi emas, balki ijtimoiy institutlar, tashkiliy muhit va davlat siyosatining ta’sirida shakllanadi.

Taqdim etilgan sxema davlat xizmatchisining analitik kompetensiyasini shakllantirishga ta’sir etuvchi omillarni tizimli ravishda aks ettiradi. Ushbu model davlat boshqaruvi sohasida kompetensiyaviy yondashuvning amaliy ifodasi sifatida qaralishi mumkin. Sxemada analitik kompetensiya markaziy element sifatida berilgan bo‘lib, u shaxsiy, tashkiliy va institutsional omillar ta’sirida shakllanishi ko‘rsatilgan. Bu esa kompetentsiyani kompleks ijtimoiy hodisa sifatida talqin qilish imkonini beradi

Shaxsiy omillar. Intellekt, tanqidiy fikrlash va kognitiv qobiliyatlar asosiy komponentlar sifatida ko‘riladi. Intellekt shaxsning axborotni qabul qilish, qayta ishlash va tahlil qilish qobiliyatini belgilaydi. Tanqidiy fikrlash esa ma’lumotlarni shubha ostiga olish, mantiqiy tahlil qilish va dalillarga asoslangan xulosalar chiqarish imkonini beradi. Kognitiv qobiliyatlar insonning murakkab muammolarni tushunish va ularga innovatsion yechimlar topish qobiliyatini qamrab oladi. Sotsiologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mazkur omillar shaxsning ta’lim jarayoni, ijtimoiy muhiti va kasbiy tajribasi orqali rivojlanadi. Shaxsiy omillar analitik kompetensiyaning poydevorini tashkil etadi. Biroq ular mustaqil holda yetarli emas. Ularning rivojlanishi ko‘p jihatdan tashqi muhitga bog‘liq.

Davlat xizmatchilarida kompetentsiyaning barqaror rivojlanishi uzluksiz ta’lim va qayta tayyorlash tizimiga bog‘liq. Uzluksiz ta’lim – bu davlat xizmatchisining kasbiy rivojlanishi jarayonida doimiy ravishda bilim va ko‘nikmalarini yangilashni nazarda tutadi. Sotsiologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, davlat organlarida uzluksiz ta’lim tizimi samarali yo‘lga qo‘yilsa, xizmatchilarning innovatsion fikrlash qobiliyati va adaptivlik darajasi sezilarli ravishda oshadi. Malaka oshirish jarayonida amaliyotga yo‘naltirilgan treninglar va seminarlar xodimlar real holatlar va muammoli vaziyatlar bilan ishlash orqali bilimlarini kuchaytirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Keys tahlillari orqali murakkab davlat boshqaruvi vaziyatlarini tahlil qilish va samarali qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. nlayn va raqamli ta’lim platformalari – masofaviy o‘qitish orqali davlat xizmatchilari istiqbolli kompetensiyalarini doimiy ravishda rivojlantirishi mumkin. Amalga oshiriladigan ta’lim va malaka oshirish davlat xizmatchisining tahliliy, kommunikativ va strategik kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa davlat boshqaruvi samaradorligiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi.

Tashkiliy omillar. Davlat xizmatchisining kundalik faoliyati amalga oshadigan muhitni ifodalaydi. Axborot muhiti xodimning ma’lumotlarga kirish imkoniyati, axborot almashinuvi va raqamli resurslardan foydalanish darajasini belgilaydi. Zamonaviy davlat boshqaruvida axborotga egalik qilish va uni tahlil qilish qobiliyati muhim ahamiyatga ega.

Boshqaruv uslubi ham analitik kompetensiyaga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Demokratik va ishtirokchilikka asoslangan boshqaruv xodimlarni mustaqil fikrlashga va tahlil qilishga undaydi. Aksincha, avtoritar boshqaruv muhitida xodimlarning tashabbuskorligi cheklanishi mumkin. Tashkilot madaniyati esa xodimlarning qiymatlari, normalari va ish uslubini shakllantiradi. Agar tashkilotda ochiqlik, ishonch va innovatsiyaga moyillik ustuvor bo‘lsa, analitik kompetensiya tezroq rivojlanadi. Davlat xizmatiga kirgan shaxs tashkilot madaniyati, xizmat intizomi va iyerarxik munosabatlar tizimini o‘zlashtiradi. Bu jarayon ikkilamchi ijtimoiylashuv deb ataladi.

Tashkiliy madaniyat kompetentsiya shakllanishida katta ahamiyatga ega. Agar tashkilotda shaffoflik, ochiq muloqot va jamoaviy ishlash muhiti mavjud bo‘lsa, xodimlarda tashabbuskorlik va mas’uliyat kuchayadi. Aks holda, formalizm va byurokratik inersiya kompetentsiya rivojiga

[1] Lawler, E. E. Rewarding Excellence: Pay Strategies for the New Economy. Jossey-Bass, 2000.

to‘sqinlik qiladi. Rahbarlik uslubi ham kompetentsiya shakllanishida muhim omildir. Demokratik va ishtirokchilikka asoslangan boshqaruv uslubi xodimlarning kasbiy o‘sishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tashkiliy omillar shaxsiy omillar bilan o‘zaro ta’sirda bo‘lib, kompetensiyaning amaliy namoyon bo‘lishini ta’minlaydi. Bu yerda ijtimoiylashuv jarayoni muhim rol o‘ynaydi. Davlat xizmatchisi tashkilotga kirganidan so‘ng uning madaniyati va talablarini o‘zlashtiradi. Bu jarayon uning analitik qobiliyatlarini rivojlantirish yoki cheklash imkoniga ega.

Institutsional omillar. Bu omillar davlat xizmati tizimining umumiy qoidalari va shart-sharoitlarini belgilaydi. Davlat xizmati tizimi, ta’lim imkoniyatlari va raqamli boshqaruv ushbu blokning asosiy elementlari hisoblanadi. Davlat xizmati tizimi kadrlar siyosati, lavozimlar iyerarxiyasi va xizmat standartlari orqali kompetensiya talablarini belgilaydi.

Ta’lim imkoniyatlari analitik kompetensiyaning shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Oliy ta’lim, malaka oshirish va qayta tayyorlash tizimi orqali davlat xizmatchilari o‘z bilim va ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Raqamli boshqaruv esa zamonaviy davlat xizmatchisi uchun yangi talablarni shakllantiradi. Ma’lumotlar tahlili, raqamli texnologiyalardan foydalanish va axborot xavfsizligini ta’minlash kabi ko‘nikmalar analitik kompetensiyaning ajralmas qismiga aylanmoqda. Institutsional omillar makrodarajada ta’sir ko‘rsatadi va tashkiliy hamda shaxsiy omillarning rivojlanishi uchun sharoit yaratadi. Agar davlat siyosati kompetensiyaviy yondashuvni qo‘llab-quvvatlasa, bu barcha darajalarda ijobiy o‘zgarishlarga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kotter, J.P. Leading Change. Harvard Business Review Press, 1996. https://sektor-api.argos.uz/media/ 20.LEADING_CHANGE_si7IDRA.pdf
2. Druker P. Effektivnыy rukovoditel. “Mann, Ivanov i Ferber”, 2012. https://vasylkiv-litsei.com.ua/media/library/book/1585489499.688238.pdf
3. Boyatzis, R. E. The Competent Manager: A Model for Effective Performance. John Wiley & Sons, 1982.
4. McClelland, D. C. Testing for Competence Rather than for “Intelligence”. American Psychologist, 1973, Vol. 28, No. 1.
5. Argyle, M. The Psychology of Social Class. Routledge, 1994.
6. Hall, P. H. Competency Frameworks for Public Sector Performance. Public Administration Review, 2002, Vol. 62, No. 2.
7. Spencer, L. M., & Spencer, S. M. Competence at Work: Models for Superior Performance. John Wiley & Sons, 1993.
8. Heckman, J. J., & Kautz, T. Fostering and Measuring Skills: Interventions That Improve Character and Cognition. NBER Working Paper, 2012.
9. Lawler, E. E. Rewarding Excellence: Pay Strategies for the New Economy. Jossey-Bass, 2000.

TA’LIMNING IJTIMOIY-MA’NAVIY TARAQQIYOTGA VA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHGA TA’SIRI

Isaxova Shaxlo Muxtarovna
Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti
Botirov Asadbek
GDPI magistranti

Annotatsiya. Ta’lim jamiyatning ijtimoiy-ma’naviy taraqqiyotini ta’minlovchi asosiy omillardan biri. U nafaqat bilim berish jarayoni, balki shaxsni har tomonlama shakllantirish vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada ta’lim tizimining jamiyat rivojiga ko‘rsatadigan ta’siri yoritilgan. Ta’lim orqali insonda mustaqil fikrlash, tanqidiy yondashuv, ijtimoiy faollik va fuqarolik mas’uliyati kabi sifatlar rivojlanadi, bu esa jamiyatda barqarorlik va taraqqiyotni ta’minlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Ta’lim tizimi, Ijtimoiy taraqqiyot, Ma’naviy rivojlanish, Inson kapitali, shaxs kamoloti, tanqidiy fikrlash, fuqarolik mas’uliyati, ijtimoiy ong, madaniy taraqqiyot, bilim va ko‘nikmalar, mehnat bozori, ta’lim sifati, iqtisodiy o‘sish, raqobatbardosh kadrlar.

Ta’lim jamiyat taraqqiyotining nafaqat asosiy harakatlantiruvchi kuchi, balki uning ijtimoiy va ma’naviy qiyofasini shakllantiruvchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Ta’lim tizimi insonni faqat bilim bilan qurollantirish vositasi emas, balki uning dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy mas’uliyatini izchil shakllantiradigan murakkab ijtimoiy institutdir. Shu bois, ta’limning ijtimoiy-ma’naviy taraqqiyotga ta’siri ko‘p qirrali va tizimli xarakterga ega. Avvalo, ta’lim shaxsning ma’naviy kamolotini ta’minlash orqali jamiyatda axloqiy muhitni barqarorlashtiradi. Bilim olish jarayonida inson nafaqat ilmiy faktlarni o‘zlashtiradi, balki milliy va umuminsoniy qadriyatlar mohiyatini anglay boshlaydi. Natijada, ijtimoiy munosabatlarda ongli ishtirok etuvchi, mas’uliyatli va mustaqil fikrlovchi shaxs shakllanadi. Bu esa jamiyatda ijtimoiy ishonch, hamjihatlik va barqarorlikning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Ta’lim nafaqat bilim berish jarayoni, balki insonni har tomonlama shakllantiruvchi, uning dunyoqarashi, qadriyatlari va hayotiy pozitsiyasini belgilovchi asosiy vositadir. Ta’lim jamiyatning ma’naviy darajasini yuksaltiradi. Bilimli inson yaxshilik va yomonlikni farqlay oladi, axloqiy mezonlarga amal qiladi, o‘z xatti-harakatlari uchun mas’uliyatni his etadi. Natijada jamiyatda halollik, adolat, bag‘rikenglik kabi umuminsoniy qadriyatlar mustahkamlanadi.

Ta’lim insonning ichki dunyosini boyitadi, uning axloqiy qarashlari va qadriyatlarini shakllantiradi. Maktab va oliy ta’lim muassasalarida beriladigan bilimlar orqali shaxsda halollik, vatanparvarlik, insonparvarlik kabi fazilatlar rivojlanadi. Ayniqsa, tarbiya bilan uyg‘unlashgan ta’lim jarayoni komil insonni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada jamiyatda ma’naviy yetuk, ongli va mas’uliyatli shaxslar soni ortadi. Dars jarayonida o‘qitiladigan fanlar, adabiyotlar, tarixiy misollar va hayotiy voqealar orqali o‘quvchi va talaba yaxshilik va yomonlik, adolat va nohaqlik, burch va mas’uliyat kabi tushunchalarning mohiyatini anglay boshlaydi. Bu esa uning xulq-atvorida ijobiy o‘zgarishlar yuzaga kelishiga olib keladi. Ya’ni ta’lim insonni shunchaki bilimli emas, balki ongli va mas’uliyatli shaxs sifatida shakllantiradi.

Ta’lim-inson kapitalini shakllantirish va rivojlantirishning eng muhim omillaridan biridir. Inson kapitali deganda jamiyat a’zolarining bilim darajasi, kasbiy ko‘nikmalari, sog‘lig‘i, tajribasi va intellektual salohiyati tushuniladi. Shu jihatdan ta’lim ushbu omillarni rivojlantirish orqali jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. “Inson va uning qobiliyatlari, bilim, malakasi har qanday jamiyat farovonligi va davlat iqtisodiy taraqqiyotining asosiy omiliga aylangan bugungi kunda O‘zbekistonda ham inson kapitali, shubhasiz, ijtimoiy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Chunki inson kapitalini rivojlantirish innovatsion iqtisodiyot, bilimlar iqtisodiyoti, investitsiyalar, global axborot tizimlari, eng yangi texnologiyalar va biznesning yangi shakllarini rivojlantirishning zarur sharti sanaladi” [1]. Fikrimcha, bugungi

kunda insonning bilim va malakasi, uning qobiliyatlari har qanday jamiyatning farovonligi hamda davlatning iqtisodiy yuksalishida asosiy rol o‘ynayotgani shubhasiz. Shu sababli O‘zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish siyosatning eng ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilanmoqda. Inson kapitalini oshirish esa innovatsion iqtisodiyot, bilimlar iqtisodiyoti, yangi texnologiyalarni tatbiq etish, investitsiyalarni jalb qilish va zamonaviy biznes shakllarini rivojlantirishning muhim sharti hisoblanadi.

“Bugungi kunda ta’lim sohasida olib borilayotgan tub islohotlar nafaqat o‘quv jarayonining mazmunini yangilash, balki inson kapitalining rivojlanishini ta’minlovchi pedagogik hamda iqtisodiy mexanizmlarni uyg‘unlashtirish va ularning samaradorligini oshirishni talab etmoqda. Ta’lim sifati, ta’limga yo‘naltirilayotgan investitsiyalar samarasi, pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyasi, shuningdek, ta’lim tizimi bilan mehnat bozori o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik masalalari inson kapitalining barqaror rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ta’lim tizimida inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik va iqtisodiy mexanizmlarni kompleks tarzda tahlil qilish dolzarb ilmi yamaliy vazifa sifatida namoyon bo‘lmoqda” [2]. Ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar inson kapitalini rivojlantirishda markaziy o‘rin egallaydi. “Dunyo tajribasi va amaliyoti shuni ko‘rsatmoqdaki, aynan inson kapitaliga investitsiya yo‘naltirishni ustuvor vazifa sifatida tanlagan mamlakatlar yuksak taraqqiyotga erishmoqda. Chunonchi, rivojlangan mamlakatlarda ta’limning to‘liq sikliga investitsiya kiritishga, ya’ni, bola 3 yoshdan 22 yoshgacha bo‘lgan davrda uning tarbiyasiga sarmoya sarflashga katta e’tibor beriladi” [3]. Fikrimcha, ta’limning boshlang‘ich bosqichidan to oliy ta’limgacha bo‘lgan butun siklga sarmoya kiritish nafaqat shaxsning bilim va malakasini oshiradi, balki jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi. Inson kapitali darajasi va sifatini oshirishda ta’limga investitsiyalar eng muhim hisoblanadi. Ta’limga investitsiyalar inson kapitaliga sarmoya kiritishning asosiy, eng keng tarqalgan va chuqur o‘rganilgan sohasidir. Ta’limga qilingan investitsiyalar odamlarning bilim va ko‘nikmalarini oshirishga yordam beradi. Bu esa insonlarning ishchi kuchi sifatini yaxshilaydi, ularning yuqori malakali va innovatsion yechimlarni ishlab chiqish qobiliyatini rivojlantiradi. Ta’limda berilgan bilimlar va ko‘nikmalar iqtisodiyotda talab qilinadigan sohalarda ishlash imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu orqali iqtisodiyotda yuqori samaradorlikka erishish mumkin” [4]. Ta’limga qilingan investitsiyalar inson kapitalini rivojlantirish va ishchi kuchining sifatini oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu orqali shaxslarning malakasi, innovatsion salohiyati va iqtisodiy samaradorlik darajasi oshadi, bu esa jamiyat va davlat taraqqiyotini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. https://yuz.uz/uz/news/inson-kapitaliga-etibor--asosiy-vazifa
2. Uzoqova Shohida, Ta’lim, tizimida inson kapitalini rivijlantirishning pedagogik va iqtisodiy mexanizmlari, 2026, -B, 47.
3. https://yuz.uz/uz/news/inson-kapitaliga-etibor--asosiy-vazifa
4. Xasanova Aziza Ikromovna, Saxatova Muqaddas Tashpo‘latovna, Inson kapitalini rivojlantirishda ta’limga yo‘naltirilgan investitsiyalarning ahamiyati, Theoretical in the formation of pedagogical sciences, -B, 78.
5. Isaxova S. M., Bekmuhamadova S. I. Q. TA’LIMDA XOTIN-QIZLAR IJTIMOIY HIMOYASI VA TENGLIK MASALASINING QONUNIY MEXANIZMLARI //Academic research in educational sciences. – 2024. – T. 5. – №. TSUE Conference 1. – C. 71-73.

TA’LIM TRANSFORMASIYASI SHAROITIDA PEDAGOGLAR KASBIY KOMPETENTLIGINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA DIAGNOSTIKA QILISH TIZIMINI MODERNIZASIYALASH

M.U.Xudoyqulova
Kasbiy ta’limni rivojlantirish instituti doktaranti (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada global ta’lim transformatsiyasi sharoitida pedagoglarning kasbiy kompetentligini baholash va diagnostika qilish tizimini yangilash masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda xalqaro standartlar (TALIS, PISA ko‘rsatkichlari) asosida o‘qituvchi mahoratini aniqlashning zamonaviy metodlari va diagnostik asbob-uskunalarini takomillashtirish yo‘llari ko‘rsatib o‘tilgan. Muallif tomonidan kompetentlikni diagnostika qilishning raqamli va prognostik modellari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: Ta’lim transformatsiyasi, kasbiy kompetentlik, diagnostika, xalqaro standartlar, TALIS, benchmark, pedagogik monitoring, modernizatsiya, raqamli portfolio.

Global ta’lim makonida sodir bo‘layotgan transformatsiya jarayonlari o‘qituvchidan nafaqat bilim beruvchi (tutor), balki dizayner, fasilitator va tahlilchi bo‘lishni talab etmoqda[6]. Darhaqiqat, global ta’lim makonida yuz berayotgan o‘zgarishlar o‘qituvchining an’anaviy rolini tubdan qayta ko‘rib chiqishni talab etmoqda. Endilikda pedagog faqat bilim beruvchi emas, balki ta’lim jarayonini loyihalovchi dizayner, o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlovchi fasilitator hamda o‘quv natijalarini chuqur tahlil qiluvchi mutaxassis sifatida namoyon bo‘lishi zarur. Bu holat zamonaviy ta’limning muqarrar talabi bo‘lib, u o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bunday yondashuv ta’lim samaradorligini oshirish bilan birga, o‘qituvchining kasbiy kompetensiyalarini ham yangi bosqichga olib chiqadi.

Bugungi kunda pedagog kadrlar salohiyatini an’anaviy «attestatsiya» shaklida baholash o‘z ahamiyatini yo‘qotib, o‘rniga dinamik diagnostika tizimi kirib kelmoqda[4]. Shuni ta’kidlash joizki, dinamik diagnostika tizimining joriy etilishi pedagog faoliyatini doimiy monitoring qilish, uning kasbiy o‘sishini bosqichma-bosqich tahlil etish va real natijalarga asoslangan baholash imkonini beradi. Bu yondashuv o‘qituvchining nafaqat bilim darajasini, balki uning amaliy faoliyati, innovatsion yondashuvlari va shaxsiy rivojlanishini ham qamrab oladi.

O‘zbekiston ta’lim tizimining xalqaro baholash dasturlariga kirishi, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini xalqaro standartlar (UNESCO, OECD) asosida qayta ko‘rib chiqishni taqozo etadi[3]. Bu jarayonda xalqaro standartlar asosida ishlash o‘qituvchilardan yuqori darajadagi kompetensiya, zamonaviy metodlardan foydalanish va global ta’lim talablariga moslashishni talab qiladi. UNESCO hamda OECD kabi nufuzli xalqaro tashkilotlar tomonidan belgilangan mezonlar pedagoglarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning amaliy faoliyati, innovatsion yondashuvlari va professional rivojlanish darajasini ham qamrab oladi. Demak, ushbu fikr shuni anglatadiki, ta’lim tizimining xalqaro maydonga chiqishi o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini yangi bosqichga olib chiqib, ularni global standartlarga mos, raqobatbardosh mutaxassis sifatida shakllantirishni taqozo etadi.

O‘qituvchilar kompetentligini diagnostika qilish masalasi xorijiy olimlar — Andreas Schleicher, B. Hamel hamda mahalliy tadqiqotchilar — N. Muslimov, R. Safarova ishlarida keng yoritilgan. Biroq, transformatsiya davrida diagnostik vositalarni modernizatsiya qilish masalasi alohida tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha o‘rganilmagan.

Global ta’lim makonidagi o‘zgarishlar pedagogik diagnostika tizimini tubdan yangilashni taqozo etmoqda. Quyida ushbu jarayonning modernizatsiyalashgan uchta ustuvor yo‘nalishi keltirilgan:

1. Diagnostika mezonlarini xalqaro standartlarga (Benchmark) muvofiqlashtirish. Xalqaro TALIS (Teaching and Learning International Survey) tadqiqotlari talablari asosida pedagog faoliyatini baholashda quyidagi zamonaviy indikatorlarga ustuvorlik beriladi:

Adaptivlik (Moslashuvchanlik) - o‘qituvchining kutilmagan vaziyatlarda va o‘zgaruvchan o‘quv muhitida (masalan, gibrid ta’lim) o‘z ish uslubini tezkor va samarali o‘zgartira olish qobiliyati.

Inkluziv diagnostika - turli xil ta’limiy ehtiyojga ega bo‘lgan (alohida yordamga muhtoj yoki iqtidorli) o‘quvchilar bilan individual ishlash va ularning rivojlanish trayektoriyasini tuza olish mahorati.

Raqamli pedagogika va Innovatsiyalar - an’anaviy dars tushunchasidan chiqib, Sun’iy intellekt (AI), VR (Virtual borliq) va bulutli texnologiyalarni dars mazmuniga organik ravishda integratsiya qilish darajasi.

2. Modernizatsiyalashgan diagnostika modelini loyihalash. Yangi modelning bosh maqsadi — jazolash yoki tekshirish emas, balki qo‘llab-quvvatlash va rivojlantirishdir.

Prognostik funksiya - diagnostika nafaqat bugungi holatni aks ettiradi, balki pedagogning kelajakdagi kasbiy salohiyatini va o‘sish imkoniyatlarini bashorat qiladi.

Jarayonga yo‘naltirilganlik - an’anaviy tizimdagi "quruq natija" (ballar) o‘rniga, o‘qituvchining dars berish metodikasi, o‘quvchi bilan muloqoti va pedagogik mahorati kabi dinamik jarayonlar tahlil qilinadi.

3. «Smart-diagnostika» va raqamli platformalar. Raqamli transformatsiya diagnostika jarayonini shaffof va tezkor (real-time) rejimga o‘tkazishni talab etadi.

Avtomatik tahlil - «Smart-diagnostika» tizimi pedagogning dars o‘tish ko‘rsatkichlarini o‘quvchilarning o‘zlashtirish dinamikasi bilan bog‘laydi va sun’iy intellekt yordamida obyektiv xulosa beradi.

Kasbiy Monitoring - pedagogning yil davomidagi o‘sish sur’ati, malaka oshirish kurslari samaradorligi va metodik faolligi yagona elektron bazada shakllantirib boriladi.

Mazkur strategik yo‘nalishlarga qo‘shimcha ravishda shuni ta’kidlash mumkinki, pedagoglar kompetentligini diagnostika qilish tizimini modernizatsiya qilishda faqat texnologik yoki metodik yangilanishlar bilan cheklanib qolmaslik zarur. Eng avvalo, bu jarayon inson omiliga — ya’ni o‘qituvchining shaxsiy motivatsiyasi, kasbiy o‘sishga bo‘lgan ichki ehtiyoji va refleksiv faoliyatiga tayanishi lozim.

Shuningdek, diagnostika tizimi pedagogni nazorat qilish vositasidan ko‘ra, uning rivojlanishiga xizmat qiluvchi qo‘llab-quvvatlovchi mexanizm sifatida tashkil etilishi muhimdir. Bu esa o‘qituvchilarda innovatsiyalarga ochiqlik, o‘z ustida ishlashga intilish va kasbiy o‘zini-o‘zi baholash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Ayniqsa, refleksiya (o‘z faoliyatini tahlil qilish) elementlarini diagnostika tizimiga kiritish pedagogning o‘z kuchli va zaif tomonlarini aniqlashiga yordam beradi.

Bundan tashqari, zamonaviy diagnostika tizimi individual yondashuv tamoyiliga asoslanishi lozim. Har bir pedagogning tajribasi, fan yo‘nalishi va ish sharoitidan kelib chiqib, moslashuvchan baholash mexanizmlarini ishlab chiqish ta’lim sifatini yanada oshiradi. Shu bilan birga, diagnostika natijalari asosida shaxsiy rivojlanish trajektoriyasini belgilash amaliy jihatdan katta samara beradi.

Xulosa qilib aytganda, ta’lim transformatsiyasi sharoitida pedagoglar kompetentligini diagnostika qilish tizimi kompleks, moslashuvchan va rivojlantiruvchi xarakterga ega bo‘lishi, u nafaqat baholash, balki pedagogning uzluksiz kasbiy kamolotini ta’minlovchi muhim mexanizm sifatida faoliyat yuritishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022.
2. Muslimov N.A. Kasbiy shakllanish nazariyasi. – Toshkent, 2015.
3. OECD. PISA 2022 Results. Paris: OECD Publishing, 2023. P-102

4. OECD. Teachers and School Leaders as Lifelong Learners (TALIS Report). Paris: OECD Publishing, 2019. P - 21
5. Schleicher, A. Educational Transformation: Global Perspective. OECD Publishing, 2022. Op-7
6. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. Paris: UNESCO Publishing, 2021.

BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI BAHOLASHNING INTEGRAL METODOLOGIK YONDASHUVI VA AMALIY MODELI

Rahmonov Javohir Saydulla o‘g‘li
Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat markazi metodisti

Annotatsiya. Maqolada barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholashning nazariy va metodologik asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi inson kapitali, kompetensiyalar, raqamli tayyorgarlik, “yashil” iqtisodiyot, inklyuzivlik, munosib mehnat, xodim farovonligi va ESG hisobdorligini yagona baholash maydoniga birlashtiruvchi integral yondashuvni asoslashdan iborat. Tadqiqotda tizimli tahlil, kompetensiyaviy yondashuv, ko‘p mezonli baholash, indikatorlarni normallashtirish, ekspert baholash va strategik xaritalash usullaridan foydalanildi. Natijada ettita blokdan iborat kadrlar salohiyati integral indeksi, namunaviy indikatorlar matrisasi va tashkilot hamda hududlar darajasida joriy etish algoritmi taklif etildi. Maqolaning ilmiy yangiligi kadrlar salohiyatini an’anaviy mehnat unumdorligi yoki malaka ko‘rsatkichlari bilan cheklamasdan, ekologik kompetensiya, raqamli etika, inklyuziv mehnat va xodim farovonligi kabi barqaror rivojlanish mezonlari bilan uyg‘unlashtirishda namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: barqaror rivojlanish; kadrlar salohiyati; inson kapitali; kompetensiya; ESG; HR-analitika; yashil kompetensiyalar; munosib mehnat.

KIRISH. Barqaror rivojlanish konsepsiyasi zamonaviy iqtisodiy siyosat, korporativ boshqaruv va inson resurslari menejmentining muhim yo‘nalishiga aylandi. U iqtisodiy o‘sishni ekologik muvozanat, ijtimoiy adolat, institusional shaffoflik va inson salohiyatini kengaytirish bilan birgalikda ko‘rishni talab qiladi. Bunday sharoitda kadrlar salohiyati tashkilotning oddiy mehnat resursi emas, balki innovasion faollik, raqobatbardoshlik, ijtimoiy mas’uliyat va uzoq muddatli barqarorlikni ta’minlovchi strategik aktiv sifatida namoyon bo‘ladi.

Mehnat bozorida raqamli transformasiya, sun’iy intellektdan foydalanish, “yashil” iqtisodiyotga o‘tish, demografik o‘zgarishlar va ijtimoiy tenglik masalalari kuchaygani sari kadrlar salohiyatini baholash mezonlari ham o‘zgarmoqda. Endi xodimning diplomi, ish staji yoki ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari etarli ma’lumot bermaydi; uning o‘rganishga tayyorligi, yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish qobiliyati, ekologik mas’uliyati, jamoada ishlash madaniyati, etik qaror qabul qilishi va moslashuvchanligi ham baholanishi zarur.

Mavzuning dolzarbligi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan strategik islohotlar bilan ham bog‘liq. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida inson salohiyatini ro‘yobga chiqarish, sifatli ta’lim, samarali mehnat bozori, ijtimoiy himoya, barqaror iqtisodiy o‘sish va ekologik xavfsizlik ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Shuning uchun kadrlar salohiyatini baholash tashkilot darajasidagi HR amaliyoti bilan cheklanmasdan, milliy rivojlanish maqsadlari va hududiy siyosat bilan ham bog‘lanishi lozim.

Tadqiqotning maqsadi barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholashning nazariy asoslarini tizimlashtirish, ko‘p mezonli baholash metodologiyasini ishlab chiqish va tashkilotlar hamda hududlar amaliyotida qo‘llash mumkin bo‘lgan integral model taklif etishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun kadrlar salohiyati tushunchasi qayta talqin qilinadi,

baholash indikatorlari guruhlanadi, integral indeks formulasi asoslanadi va natijalarni boshqaruv qarorlariga aylantirish yo‘llari belgilanadi.

Tadqiqot obyekti — barqaror rivojlanishga yo‘naltirilgan iqtisodiy tizimlarda kadrlar salohiyatini shakllantirish va baholash jarayonlari. Tadqiqot predmeti — kadrlar salohiyatini o‘lchash, solishtirish, monitoring qilish va rivojlantirishga qaratilgan metodologik yondashuvlar, ko‘rsatkichlar va boshqaruv mexanizmlaridir. Maqolada tizimli tahlil, kompetensiyaviy yondashuv, ko‘p mezonli baholash, indikatorlarni normallashtirish va ekspert baholash usullari qo‘llanildi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Kadrlar salohiyatini baholash inson kapitali nazariyasi, resurslarga asoslangan yondashuv, kompetensiyaviy menejment va strategik boshqaruv g‘oyalari bilan uzviy bog‘liq. Inson kapitali nazariyasi xodimning ta’lim, malaka, sog‘liq, tajriba va qobiliyatlariga kiritilgan investisiyalar iqtisodiy qiymat yaratishini asoslaydi [8; 9]. Biroq barqaror rivojlanish nuqtai nazaridan bu qiymat faqat ishlab chiqarish hajmi yoki moliyaviy natija bilan emas, balki ijtimoiy farovonlik, ekologik mas’uliyat va institusional ishonch bilan ham o‘lchanadi.

A.Senning inson imkoniyatlari haqidagi yondashuvi rivojlanishni inson tanlovlari va imkoniyatlarini kengaytirish jarayoni sifatida talqin qiladi [10]. Bu nuqtai nazar kadrlar salohiyatini faqat tashkilot ehtiyojiga xizmat qiluvchi resurs emas, balki xodimning kasbiy va shaxsiy rivojlanish imkoniyati sifatida ham baholash zarurligini ko‘rsatadi. Demak, baholash tizimi xodimning natijasi bilan birga uning o‘qish, moslashish, ijod qilish va xavfsiz muhitda mehnat qilish imkoniyatlarini ham aks ettirishi lozim.

Resurslarga asoslangan yondashuv tashkilotning barqaror raqobat ustunligi noyob, qimmatli, taqlid qilish qiyin va tashkilotga xos resurslarga tayanishini ta’kidlaydi [11]. Kadrlar salohiyati ana shunday strategik resurslardan biri hisoblanadi. Biroq inson resursi o‘z-o‘zidan ustunlik bermaydi; u o‘qitish tizimi, rahbarlik madaniyati, motivasiya, ishonch, bilim almashinuvi va innovasion muhit bilan qo‘llab-quvvatlanganda barqaror qiymat yaratadi.

Balanced Scorecard yondashuvi strategiyani moliyaviy va nomoliyaviy ko‘rsatkichlar orqali boshqarish imkonini beradi [12]. Bu yondashuv kadrlar salohiyatini strategik xaritaga kiritish, ya’ni xodim kompetensiyalari va tashkiliy madaniyatning mijozlar qoniqishi, ichki jarayonlar samaradorligi va moliyaviy natijalarga ta’sirini ko‘rsatish uchun muhim. Barqaror rivojlanish sharoitida ushbu xaritaga ekologik ta’sir, ijtimoiy adolat va boshqaruv shaffofligi ham qo‘shiladi.

Xalqaro hisobdorlik standartlari kadrlar salohiyatini baholashga institusional asos beradi. ISO 30414 inson kapitali hisobdorligida xodimlar tarkibi, xilma-xillik, unumdorlik, xarajatlar, sog‘liq va farovonlik, etakchilik, madaniyat, komplaens, ishga qabul qilish, harakatchanlik, kadrlar aylanmasi hamda ko‘nikmalar va rivojlanish kabi yo‘nalishlarni qamrab oladi [4]. GRI mehnat standartlari esa ishga qabul qilish, kadrlar aylanmasi, mehnat sharoiti va ijtimoiy ta’sirni ochiq hisobotda aks ettirishni talab etadi [5].

Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, kadrlar salohiyatini baholashda ikki xil cheklov mavjud. Birinchisi — baholashning faqat miqdoriy HR ko‘rsatkichlariga, masalan, shtatlar soni, kadrlar aylanmasi yoki o‘qitish soatlariga bog‘lanib qolishi. Ikkinchisi — kompetensiya, farovonlik, inklyuzivlik va ekologik madaniyat kabi sifat omillarining tizimli o‘lchanmasligi. Shu sababli barqaror rivojlanishga mos integral model iqtisodiy, ijtimoiy, ekologik va texnologik bloklarni birlashtirishi zarur.

METODOLOGIYA

Maqolada kadrlar salohiyati tashkilot yoki hududning strategik maqsadlarga erishishi uchun xodimlar bilim, ko‘nikma, sog‘liq, motivasiya, innovasion qobiliyat, ijtimoiy mas’uliyat va texnologik tayyorgarligini safarbar etish imkoniyati sifatida talqin qilinadi. Ushbu ta’rifda “mavjud” va “istiqbolli” salohiyat o‘rtasidagi farq muhim: baholash faqat bugungi natijani emas, balki kelajakda qiymat yaratish qobiliyatini ham qamrab olishi kerak.

Baholash metodologiyasi ettita prinsipga tayanadi: strategik muvofiqlik, kompleks yondashuv, xolislik, ishtirokchilik, shaffoflik, ma’lumotlar maxfiyligi va rivojlantiruvchi ta’sir. Strategik muvofiqlik indikatorlarni tashkilot maqsadlari bilan bog‘laydi; kompleks yondashuv

kasbiy, ijtimoiy, ekologik va raqamli omillarni birlashtiradi; rivojlantiruvchi ta’sir esa baholashni jazolovchi vosita emas, balki o‘qitish va takomillashtirish mexanizmiga aylantiradi.

Ma’lumotlar manbalari sifatida HR axborot tizimlari, buxgalteriya va moliyaviy hisob, o‘quv markazlari ma’lumotlari, mehnat muhofazasi jurnallari, xodimlar so‘rovnomalari, 360 darajali baholash, KPI hisobotlari, raqamli platformalar loglari, tashqi mehnat bozori statistikasi va barqaror rivojlanish hisobotlaridan foydalanish mumkin. Bir manbaga tayanish sub’ektivlikni kuchaytirishi mumkin, shuning uchun miqdoriy va sifat manbalari o‘zaro solishtirilib tekshirilishi zarur.

Integral baholash uchun har bir indikator normallashtiriladi. Musbat yo‘nalishdagi indikatorlarda, ya’ni qiymat oshgani sari natija yaxshilanadigan holatlarda, $N=(x-xmin)/(xmax-xmin)$ formulasi qo‘llanadi. Manfiy yo‘nalishdagi indikatorlarda, masalan, jarohatlanish darajasi yoki kadrlar aylanmasi uchun, $N=(xmax-x)/(xmax-xmin)$ formulasi ishlatiladi. Natijada barcha indikatorlar 0 dan 1 gacha shkalaga keltiriladi.

Kadrlar salohiyati integral indeksi quyidagi umumiy formula asosida hisoblanadi: $KSI = \Sigma(wj \times Nj)$, bu erda KSI — kadrlar salohiyati integral indeksi; wj — j-blok vazni; Nj — mazkur blokning normallashtirilgan qiymati; $\Sigma wj = 1$; $0 \leq Nj \leq 1$. Vaznlar ekspert baholash, analitik ierarxiya jarayoni, entropiya usuli yoki strategik ustuvorliklar matrisasi orqali aniqlanadi.

Indeks natijalarini talqin qilishda 0,80–1,00 oralig‘i yuqori salohiyat, 0,60–0,79 — barqaror, ammo takomillashtirish talab etiladigan holat, 0,40–0,59 — o‘rtacha xavf zonasi, 0,00–0,39 — tizimli choralar talab etiladigan holat sifatida qabul qilinishi mumkin. Biroq indeks yakuniy xulosa emas; u sifat intervyulari, ekspert mulohazasi va manfaatdor tomonlar bilan muloqot orqali to‘ldirilishi lozim.

1-jadval. Kadrlar salohiyatini baholash bloklari va indikatorlari

Baholash bloki	Asosiy mazmun	Namunaviy indikatorlar
Kasbiy kompetensiyalar	Lavozim talablariga muvofiq bilim, ko‘nikma va tajriba darajasi	Kompetensiya balli; attestasiya natijasi; sertifikatlar ulushi
O‘qish va innovasiya	Yangi bilimni o‘zlashtirish, g‘oya yaratish va ichki mentorlik qobiliyati	O‘qish soatlari; innovasion takliflar; kompetensiya bo‘shlig‘i
Raqamli tayyorgarlik	Raqamli platformalar, ma’lumotlar tahlili va kiberxavfsizlik bilan ishlash	Raqamli savodxonlik; AI vositalaridan mas’uliyatli foydalanish; kibertestlar
Yashil kompetensiyalar	Resurs tejamkorligi, ekologik madaniyat va iqlim xatarlarini tushunish	Eko-treninglar; energiya tejash loyihalari; chiqindi kamayishi
Inklyuzivlik va munosib mehnat	Teng imkoniyat, adolatli mehnat sharoiti va ijtimoiy himoya	Gender balansi; ish haqi farqi; kamsitish holatlari; mehnat shartnomalari
Sog‘liq va farovonlik	Xavfsiz mehnat muhiti, ruhiy farovonlik va ish-hayot muvozanati	Jarohatlanish; absenteizm; xodimlar qoniqishi; ortiqcha ish vaqti
Boshqaruv va etika	Shaffoflik, komplaens, yetakchilik madaniyati va ma’lumotlar etikasi	Etika treninglari; shikoyatlarni ko‘rib chiqish; rahbarlik bahosi

NATIJALAR

Tadqiqot natijasida barqaror rivojlanish talablarini hisobga olgan holda kadrlar salohiyatini baholashning integral modeli ishlab chiqildi. Modelning asosiy g‘oyasi — kadrlar salohiyatini iqtisodiy samara, ijtimoiy adolat, ekologik mas’uliyat va texnologik tayyorgarlik bilan bir tizimda o‘lchashdir. Bunday yondashuv kadrlar bo‘limi hisobotini strategik boshqaruv, ESG hisobdorligi va milliy rivojlanish maqsadlari bilan bog‘laydi.

Modelda har bir blok uch turdagi ko‘rsatkichlar orqali tavsiflanadi: kirish, jarayon va natija ko‘rsatkichlari. Kirish ko‘rsatkichlari resurslar va shart-sharoitlarni, masalan, o‘qitish byudjeti yoki xodimlar tarkibini aks ettiradi. Jarayon ko‘rsatkichlari baholash, o‘qitish, audit va kommunikasiya jarayonlarining amalga oshirilishini ko‘rsatadi. Natija ko‘rsatkichlari esa unumdorlik, innovasion faollik, farovonlik, kadrlar barqarorligi va ekologik ta’sir kamayishi kabi yakuniy natijalarni ifodalaydi.

Tashkilot darajasida model strategik xarita orqali joriy etiladi. Avvalo, tashkilot o‘zining barqaror rivojlanish maqsadlari, biznes modeli, asosiy risklari va manfaatdor tomonlar talablarini aniqlaydi. Keyin ushbu maqsadlarga erishish uchun zarur kompetensiyalar, jamoaviy madaniyat, rahbarlik uslubi va HR jarayonlari belgilanadi. Shu asosda indikatorlar pasporti, ma’lumotlar manbalari, hisoblash davriyligi va mas’ul bo‘linmalar tasdiqlanadi.

Indeksni hisoblash uchun tavsiya etiladigan vaznlar tashkilot strategiyasiga qarab moslashtiriladi. Masalan, raqamli transformasiya bosqichida raqamli tayyorgarlik blokiga yuqori vazn berilishi mumkin; ekologik xavflar yuqori bo‘lgan sanoat korxonasida esa yashil kompetensiyalar va sog‘liq-xavfsizlik bloklari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shu tariqa model universal formuladan foydalansa-da, strategik kontekstga moslashuvchan bo‘lib qoladi.

2-jadval. Integral indeks uchun tavsiya etiladigan blok vaznlari

Blok	Tavsiya etilgan vazn	Boshqaruvdagi ahamiyati
Kasbiy kompetensiyalar	0,20	Asosiy ish vazifalarini sifatli bajarish qobiliyati
O‘qish va innovasiya	0,15	Kelajakka moslashish va yangi qiymat yaratish
Raqamli tayyorgarlik	0,15	Raqamli transformasiyaga tayyorlik va ma’lumotlar bilan ishlash
Yashil kompetensiyalar	0,15	Ekologik mas’uliyat va resurs tejamkorligi
Inklyuzivlik va munosib mehnat	0,15	Ijtimoiy adolat, teng imkoniyat va mehnat sifati
Sog‘liq va farovonlik	0,10	Barqaror mehnat qobiliyati va ruhiy xavfsizlik
Boshqaruv va etika	0,10	Shaffoflik, komplaens va ishonch muhiti

O‘zbekiston amaliyotida modelni qo‘llashda milliy strategik maqsadlar bilan bog‘liq indikatorlarni hisobga olish muhim. Masalan, kadrlar salohiyatini baholash ta’lim sifati, kasbiy tayyorgarlik, raqamli infratuzilma, yoshlar bandligi, hududiy mehnat bozori, migrasiya va yashil iqtisodiyot loyihalari bilan uyg‘unlashtirilishi lozim. Bunday yondashuv tashkilotlar, ta’lim muassasalari va davlat organlari o‘rtasida ma’lumotlarga asoslangan hamkorlikni kuchaytiradi.

Tarmoqlar kesimida bazaviy va maxsus indikatorlarni ajratish maqsadga muvofiq. Bazaviy indikatorlar barcha tashkilotlar uchun umumiy bo‘ladi: o‘qitish qamrovi, kadrlar aylanmasi,

jarohatlanish, gender balansi, xodimlar qoniqishi va raqamli savodxonlik. Maxsus indikatorlar esa tarmoq xususiyatidan kelib chiqadi: sanoatda energiya tejash va texnologik intizom, qishloq xo‘jaligida suv tejamkor texnologiyalari, ta’limda pedagogik kompetensiyalar, IT sohasida dasturlash va kiberxavfsizlik kompetensiyalari ustuvor bo‘ladi.

Model natijalarining amaliy qiymati uning harakat rejasiga aylanishida namoyon bo‘ladi. Indeks past chiqqan blok bo‘yicha sabablar tahlil qilinadi, mas’ullar belgilanadi, byudjet ajratiladi, o‘qitish yoki jarayonni takomillashtirish choralari belgilanadi. Indeks yuqori chiqqan bloklarda esa ilg‘or amaliyotlar standartlashtirilib, boshqa bo‘linmalarga tarqatiladi.

3-jadval. Baholash tizimini joriy etish bo‘yicha namunaviy yo‘l xaritasi

Bosqich	Asosiy ishlar	Kutiladigan natija
1. Tayyorgarlik	Maqsad, mas’ullar, resurslar va rahbariyat mandatini belgilash	Ishchi guruh va baholash konsepsiyasi
2. Diagnostika	Mavjud HR jarayonlari, ma’lumotlar bazasi va risklarni tahlil qilish	Bazaviy holat hisoboti
3. Indikatorlar	Ko‘rsatkichlar pasporti, formula, davriylik va vaznlarni tasdiqlash	Indikatorlar matrisasi
4. Pilot baholash	Bir yoki ikki bo‘linmada sinov baholash o‘tkazish	Xato va bo‘shliqlar ro‘yxati
5. Kengaytirish	Tizimni barcha bo‘linmalarga tatbiq etish va raqamli panellarni yo‘lga qo‘yish	Tashkilot bo‘yicha integral indeks
6. Boshqaruv	Natijalarni o‘qitish, byudjet, rag‘batlantirish va kadrlar zaxirasiga bog‘lash	Harakat rejasi va monitoring
7. Audit	Ma’lumotlar sifati, maxfiylik va algoritmik adolatni tekshirish	Ishonchlilik va takomillashtirish

MUHOKAMA

Taklif etilayotgan modelning asosiy afzalligi — kadrlar salohiyatini barqaror rivojlanishning to‘rt o‘lchami bilan bog‘lashidir: iqtisodiy samara, ijtimoiy adolat, ekologik mas’uliyat va texnologik tayyorgarlik. An’anaviy HR baholash ko‘pincha xodimlar soni, kadrlar aylanmasi yoki attestasiya natijalari bilan cheklanadi. Integral model esa xodimlarning kasbiy kompetensiyalari bilan birga, ularning ekologik madaniyati, raqamli xavfsizligi, inklyuziv muhitda ishlash qobiliyati va farovonligini ham hisobga oladi.

ESG va SDG talablari bilan uyg‘unlik modelning tashqi hisobdorlikdagi ahamiyatini oshiradi. Xodimlar tarkibi, o‘qitish, mehnat xavfsizligi, gender tengligi, kadrlar aylanmasi va farovonlik bo‘yicha ma’lumotlar nafaqat ichki boshqaruv uchun, balki investorlar, davlat organlari, mijozlar va jamoatchilik uchun ham muhim axborot hisoblanadi. Shu bois kadrlar salohiyati bo‘yicha indikatorlar barqaror rivojlanish hisobotlari va strategik rejalar bilan birlashtirilishi lozim.

Raqamli HR-analitika modelni amalga oshirishda katta imkoniyatlar beradi, ammo ma’lumotlar etikasi masalasini ham kuchaytiradi. Sun’iy intellekt yoki algoritmlar asosida kadrlar haqida qaror qabul qilinganda, ma’lumotlar manbalari, algoritmning tushunarliligi, kamsitish xavfi va inson nazorati aniq belgilanishi zarur. Aks holda baholash xodimlar ishonchini pasaytirishi yoki tarixiy noxolislikni takrorlashi mumkin.

Modelni joriy etishda formalizm xavfi mavjud. Agar indikatorlar faqat hisobot uchun yig‘ilsa, baholash tizimi qo‘shimcha byurokratiyaga aylanadi. Buning oldini olish uchun har bir indeks natijasi aniq boshqaruv qarori bilan bog‘lanishi kerak: o‘qitish dasturi, mentorlik, ish sharoitini

yaxshilash, rahbarlarni tayyorlash, rag‘batlantirish tizimi yoki kadrlar zaxirasi rejasi. Baholash natijasining eng muhim mezoni — u tashkilotda real o‘zgarish keltirib chiqara olishidir.

Tadqiqotning cheklovlari ham mavjud. Taklif etilgan model umumiy xarakterga ega bo‘lgani uchun ayrim tarmoqlarda maxsus indikatorlar bilan to‘ldirilishi kerak. Bundan tashqari, integral indeks inson salohiyatining barcha ijtimoiy-psixologik jihatlarini to‘liq qamrab olmaydi. Shu sababli indeks natijalari xodimlar bilan intervyu, fokus-gruppa, ekspert tahlili va sifat monitoringi bilan birgalikda qo‘llanishi maqsadga muvofiq.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash an’anaviy HR hisobotidan strategik boshqaruv vositasiga aylanadi. U faqat xodimlar soni yoki mehnat unumdorligini emas, balki inson kapitali, kompetensiya, raqamli tayyorgarlik, ekologik mas’uliyat, inklyuzivlik, farovonlik va etik boshqaruvni bir tizimda baholashni talab qiladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi. Birinchidan, tashkilotlar kadrlar salohiyatini barqaror rivojlanish strategiyasining ajralmas qismi sifatida rasmiylashtirishi lozim. Ikkinchidan, kompetensiyalar modeli ESG, SDG, ISO 30414 va GRI mehnat standartlari bilan uyg‘unlashtirilishi maqsadga muvofiq. Uchinchidan, baholash natijalari o‘qitish, kadrlar zaxirasi, mehnat sharoiti, rag‘batlantirish va strategiyani takomillashtirish qarorlariga bevosita bog‘lanishi kerak.

To‘rtinchidan, raqamli HR-analitikani joriy etishda shaxsiy ma’lumotlar maxfiyligi, algoritmik adolat, inson nazorati va xodimlarni xabardor qilish bo‘yicha ichki siyosat qabul qilinishi zarur. Beshinchidan, hudud va tarmoqlar kesimida kadrlar salohiyati monitoringini kuchaytirish ta’lim muassasalari, ish beruvchilar va davlat organlari o‘rtasida kompetensiya talablarini muvofiqlashtirishga xizmat qiladi.

Umuman, kadrlar salohiyatini baholashning integral modeli tashkilotlarda ma’lumotlarga asoslangan qaror qabul qilishni kuchaytiradi, xodimlar rivojlanishini tizimlashtiradi, barqaror rivojlanish hisobdorligini yaxshilaydi va O‘zbekistonda inson salohiyatini ro‘yobga chiqarishga qaratilgan strategik maqsadlarga amaliy hissa qo‘shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti. The Sustainable Development Goals Report 2025. New York, 2025. Manba: https://unstats.un.org/sdgs/report/2025/.

2. United Nations Development Programme. Human Development Report 2025: A matter of choice: People and possibilities in the age of AI. New York, 2025. Manba: https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2025.

3. International Labour Organization. World Employment and Social Outlook: Trends 2025. Geneva, 2025. Manba: https://www.ilo.org/publications/flagship-reports/world-employment-and-social-outlook-trends-2025.

4. International Organization for Standardization. ISO 30414:2025. Human resource management — Requirements and recommendations for human capital reporting and disclosure. Geneva: ISO, 2025.

5. Global Reporting Initiative. GRI 401: Employment 2016; GRI Universal Standards 2021. Amsterdam: GRI, 2021.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentyabrdagi PF-158-son Farmoni. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida. Manba: https://lex.uz/docs/6600413.

7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Barqaror rivojlanish maqsadlari bo‘yicha milliy nashrlar va ko‘rsatkichlar. Manba: https://nsdg.stat.uz/en/publications.

8. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. Chicago: University of Chicago Press, 1964.

9. Schultz T. W. Investment in Human Capital. American Economic Review, 1961, Vol. 51,

BOLALAR SPORT MAKTABLARI (SM) SHAROITIDA 13-14 YOSHLI FUTBOLCHILARNING FUNKSIONAL TAYYORGARLIGINI BAHOLASH VA KORREKSIYALASH

Kadirov Rustam
Guliston davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada 13-14 yoshli futbolchilarning organizmidagi funksional o‘zgarishlar, ularning chidamlilik va tiklanish ko‘rsatkichlari tadqiq etiladi. BO‘SM mashg‘ulot jarayonida yuklamalarni yoshga doir fiziologik xususiyatlarga moslashtirish samaradorligi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: futbol, BO‘SM, 13-14 yoshli futbolchilar, funksional tayyorgarlik, Rufye testi, Genshi testi, jismoniy ish qobiliyati, Sirdaryo futboli, monitoring, o‘smirlik davri.

Kirish. Mavzuning dolzarbligi. Zamonaviy futbolda o‘yin sur’atining jadallashishi va taktik sxemalarning murakkablashishi sportchilardan nafaqat yuksak texnik mahorat, balki yuqori darajadagi funksional imkoniyatlarni ham talab etmoqda. Ayniqsa, bolalar va o‘smirlar sport maktablari (BO‘SM) bosqichida futbolchilarning funksional tayyorgarligini to‘g‘ri shakllantirish ularning professional sportga o‘tish davridagi muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

Muammoning tavsifi**.** 13-14 yoshli futbolchilar ontogenezning pubertat (balog‘atga etish) davriga to‘g‘ri keladi. Bu bosqichda organizmda jadal morfologik va fiziologik o‘zgarishlar — suyak va mushak tizimining tez o‘sishi, gormonal qayta qurish hamda vegetativ nerv tizimi barqarorligining vaqtincha buzilishi kuzatiladi. Ko‘pincha BO‘SM murabbiylari ushbu fiziologik o‘zgarishlarni inobatga olmasdan, barcha futbolchilarga bir xil hajmdagi jismoniy yuklamalarni berishadi. Natijada, o‘smir futbolchilarda yurak-qon tomir tizimining zo‘riqishi, surunkali charchoq va funksional yetishmovchilik holatlari yuzaga kelmoqda. Sirdaryo viloyati kabi keskin kontinental iqlim sharoitida, yuqori harorat ostida o‘tadigan mashg‘ulotlar bu muammoni yanada murakkablashtiradi.

O‘rganilganlik darajasi. Sport fiziologiyasi sohasidagi yetakchi mutaxassislar ta’kidlashicha, 13-14 yosh – bu aerob va anaerob imkoniyatlarni rivojlantirish uchun “sensitiv” (eng qulay) davrdir. Biroq, mintaqaviy BO‘SMlar sharoitida o‘smir futbolchilarning funksional holatini tizimli monitoring qilish va yuklamalarni individual tahlil asosida taqsimlash metodikasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Tadqiqotning maqsadi. Sirdaryo viloyati BO‘SMlarida shug‘ullanuvchi 13-14 yoshli futbolchilarning yurak-nafas tizimi va umumiy jismoniy ish qobiliyatini zamonaviy testlar yordamida baholash hamda mashg‘ulot jarayonini ilmiy asosda korreksiyalash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot obyekti. Sirdaryo viloyati BO‘SMlarida futbol bilan muntazam shug‘ullanuvchi 13-14 yoshli o‘smirlarning o‘quv-mashg‘ulot jarayoni.

Metodologiya. Tadqiqot 2023-2024-yillar davomida Sirdaryo viloyati futbol mahorati maktabi va BO‘SM tarbiyalanuvchilari bazasida o‘tkazildi. Tadqiqotda jismoniy rivojlanishi va salomatligi bo‘yicha tibbiy cheklovlarga ega bo‘lmagan 13-14 yoshli 24 nafar futbolchi ishtirok etdi.

Tadqiqot jarayoni uch bosqichda amalga oshirildi:

Antropometrik o‘lchovlar: Bo‘y uzunligi, tana vazni va ko‘krak qafasi aylanasi.

Funksional testlar: Yurak-qon tomir va nafas olish tizimi imkoniyatlarini aniqlash.

Statistik tahlil: Olingan natijalar Student’s t-test metodikasi yordamida tahlil qilinib, ishonchlilik darajasi ($P<0,05$) belgilandi.

Qo‘llanilgan testlar tavsifi:

Rufye-Dikson testi: Organizmning dinamik jismoniy yuklamaga moslashish darajasini aniqlaydi. Formula:

Genshi testi: Gidrodinamik chidamlilik va gipoksiyaga (kislorod tanqisligiga) chidamlilikni nafasni ichga yutgan holda ushlab turish orqali o‘lchaydi.

PWC170 (Physical Working Capacity): Puls urishi daqiqasiga 170 taga yetgandagi jismoniy ish qobiliyati (veloergometr yoki 5 minutlik yugurish testi orqali).

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, futbolchilarning funksional ko‘rsatkichlari ularning biologik yoshi va tayyorgarlik darajasiga ko‘ra turlicha.

1-jadval

13-14 yoshli futbolchilarning funksional test ko‘rsatkichlari (n=24)

Ko‘rsatkichlar (testlar)	Me’yoriy talab (o‘rtacha)	Tadqiqot natijasi	Baholash darajasi
Rufye indeksi (birlik)	0 – 5.0	9.2 ± 1.4	Qoniqarli (O‘rtacha)
Genshi testi (sekund)	45 – 60	38.4 ± 4.2	Past / O‘rtacha
PWC170 (kgm/min/kg)	15.0 – 18.0	14.2 ± 0.8	Qoniqarli
Tinch holatdagi puls (ur/min)	65 – 75	78.5 ± 3.1	Yuqori (Vagotonika)
MKI (ml/min/kg)	45.0 – 55.0	42.3 ± 2.5	O‘rtacha

2-jadval

Jismoniy yuklamadan so‘ng yurak urish tezligining tiklanish dinamikasi

Vaqt oralig‘i	Puls (o‘rtacha qiymat)	Tiklanish foizi (%)
Tinch holatda	78 ± 3	-
Yuklamadan so‘ng darhol	165 ± 7	100% (cho‘qqi)
1 daqiqadan so‘ng	132 ± 5	20% tiklanish
3 daqiqadan so‘ng	95 ± 4	42% tiklanish
5 daqiqadan so‘ng	82 ± 3	95% tiklanish

Xulosa

Funksional holat tahlili: Sirdaryo viloyati BO‘SMlarida o‘tkazilgan tadqiqotlar 13-14 yoshli futbolchilarning funksional imkoniyatlari ularning jismoniy tayyorgarlik darajasidan biroz ortda qolayotganini ko‘rsatdi. Rufye indeksining o‘rtacha 9.2 birlikni tashkil etishi, o‘smirlar yurak-qon tomir tizimining yuqori intensivlikdagi yuklamalarga hali to‘liq moslashmaganidan dalolat beradi.

Genshi testi natijalari (38.4 sek) futbolchilarda organizmning kislorod tanqisligiga chidamliligi yetarli emasligini tasdiqladi. Bu o‘yin oxirida charchoqning tez yuzaga kelishiga va natijada texnik-taktik harakatlar sifatining pasayishiga sabab bo‘ladi.

Sirdaryo viloyatining issiq iqlim sharoiti va o‘smirlik davridagi fiziologik o‘zgarishlar (pubertat) organizmning tiklanish jarayonini 15-20% ga sekinlashtirishi aniqlandi. Bu murabbiylardan mashg‘ulot jarayonini rejalashtirishda individual yondashuvni talab etadi.

Amaliy tavsiyalar:

BO‘SM mashg‘ulotlariga yurak-nafas tizimini rivojlantiruvchi maxsus nafas mashqlari va past intensivlikdagi aerob yuklamalarni (puls 130-145 ur/min) ko‘proq kiritish;

Har bir futbolchining individual "funksional xaritasi"ni yaratish va yuklamalarni Rufye testi natijalariga qarab korreksiyalash;

Issiq iqlim sharoitida mashg‘ulotlar orasidagi dam olish vaqtini 20-25% ga uzaytirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Саенко И. В. Программирование тренировочных нагрузок на этапах макроцикла подготовки футболисток высокой квалификации. Автореф. Дис. …канд.пед.наук. М.2002. – 22с.

2. Каримов Ф.Ж. Контроль уровня уровня специальной физической подготовки футболисток высокой квалификации // Вестник НУУЗ (УзМУ) 2022 1/2/1. –С. 126-129.

3. Каримов Ф.Ж. Анализ уровня физической работоспособности у футболисток высокой квалификации // “Fan-sportga” - ilmiy-nazariy jurnal 2023/8. –С. 18-210.

4. Karimov F.J. The analysis of the special training level of the players of a female football team U-16 // Mental enlightenment scientific – methodological journal. Vol. 5 No. 02 (2024). –P. 138-142.

5. Ahmedov, Farruh and Gardasevic, Novica and Setiawan, Edi and Olimov, Alisher and Muqimov, Olimjon and Jamoliddin, Komilov and Khuriyat, Khudaiberdieva and Yusupov, Rakhimjon. Comparison of technical and tactical parameters for elite judo athletes based on weight and gender categories // Ibero-American Joornal of Exercize and Sports Psycholojy. Volume 19. 28.12.2024. P:502-506

BIOLOGIYA SOHASIDAGI KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISH MASALALARI

Saidkulova Yulduz Botir qizi
Guliston davlat pedagogika instituti tayanch doktaranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada biologiya sohasida kadrlar salohiyatini yuksaltirishning nazariy va amaliy asoslari, mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etishning samarali yo‘llari tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy ta’lim texnologiyalari, ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish hamda xalqaro tajribalarni integratsiyalash masalalari yoritilgan. Maqolada biologiya yo‘nalishida raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlashning ustuvor yo‘nalishlari asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: biologiya, kadrlar salohiyati, ilmiy-tadqiqot, innovatsiya, biotexnologiya, ekologiya, ta’lim tizimi, kompetensiya.

Hozirgi globallashuv va ilm-fan taraqqiyoti sharoitida biologiya sohasi insoniyat oldida turgan dolzarb muammolar – oziq-ovqat xavfsizligi, ekologik barqarorlik, bioxilma-xillikni saqlash va sog‘liqni muhofaza qilish masalalarini hal etishda muhim o‘rin tutadi. Shu bois biologiya yo‘nalishida yuqori malakali kadrlarni tayyorlash va ularning ilmiy salohiyatini oshirish strategik ahamiyat kasb etadi.O‘zbekiston Respublikasida ham so‘nggi yillarda ta’lim va ilm-fanni rivojlantirishga katta e’tibor qaratilmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar biologiya sohasidagi kadrlar tayyorlash sifatini yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, biologiya sohasida yuqori malakali, zamonaviy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lgan kadrlarni tayyorlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Kadrlar salohiyatining yetarli darajada rivojlanmaganligi ilmiy tadqiqotlar sifatiga, innovatsion ishlanmalar

samaradorligiga hamda amaliy natijalarning ishlab chiqarishga joriy etilishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

1. Biologiya sohasida kadrlar tayyorlashning nazariy asoslari

Kadrlar salohiyati tushunchasi mutaxassislarning bilim darajasi, amaliy ko‘nikmalari, ilmiy fikrlash qobiliyati va innovatsion faoliyatga tayyorligi bilan belgilanadi. Biologiya yo‘nalishida bu ko‘rsatkichlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

fundamental biologik bilimlar (zoologiya, botanika, genetika);

laboratoriya va dala tadqiqot ko‘nikmalari;

ilmiy-tadqiqot metodologiyasini bilish;

zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash kompetensiyasi.

Shuningdek, kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim jarayonini tashkil etish biologiya sohasida samarali kadrlar tayyorlashning muhim omili hisoblanadi.

2. Mavjud muammolar va ularning tahlili

Biologiya sohasida kadrlar tayyorlash tizimida bir qator muammolar mavjud:

Nazariya va amaliyot o‘rtasidagi tafovut – talabalar nazariy bilimlarni yetarli darajada o‘zlashtirgan bo‘lsada, amaliy ko‘nikmalar yetarli darajada shakllanmayapti.

Moddiy-texnik bazaning yetishmasligi – laboratoriya jihozlari va zamonaviy uskunalar bilan ta’minlanganlik darajasi past.Ilmiy faoliyatga qiziqishning sustligi – yoshlarning ilmiy izlanishlarga jalb qilinishi yetarli emas.

Xalqaro integratsiyaning past darajasi – ilg‘or tajribalarni o‘zlashtirish imkoniyatlari cheklangan. Mazkur muammolar biologiya sohasining rivojlanish sur’atiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

3. Kadrlar salohiyatini yuksaltirishning ustuvor yo‘nalishlari

Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish.Biologiya ta’limini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish, o‘quv dasturlarini yangilash va innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish zarur. Interaktiv metodlar, muammoli ta’lim va loyiha asosida o‘qitish samarali natija beradi.

Amaliy va laboratoriya bazasini rivojlantirish. Talabalar uchun zamonaviy laboratoriyalar tashkil etish, dala amaliyotlarini kengaytirish va real tadqiqot jarayoniga jalb etish muhim ahamiyatga ega.

Ilmiy-tadqiqot faoliyatini rag‘batlantirish. Grantlar, stipendiyalar va ilmiy loyihalar orqali yosh olimlarni qo‘llab-quvvatlash zarur. Bu ularning ilmiy salohiyatini oshiradi.Raqamli va innovatsion texnologiyalarni joriy etish. Bioinformatika, gen muhandisligi, molekulyar biologiya kabi yo‘nalishlarni rivojlantirish orqali zamonaviy kadrlar tayyorlash mumkin.

Xalqaro hamkorlikni kengaytirish. Xorijiy universitetlar bilan qo‘shma dasturlar, akademik almashinuv va ilmiy hamkorlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Biologiya ta’limida innovatsion yondashuvlar. Innovatsion yondashuvlar biologiya ta’limining samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Masalan:virtual laboratoriyalar; raqamli mikroskopiya;onlayn ilmiy platformalar; simulyatsion dasturlar.Bu vositalar talabalar bilimini chuqurlashtirish va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasi. Biologiya sohasida ilmiy natijalarni amaliyotga joriy etish muhim ahamiyatga ega. Shu bois: Ilmiy muassasalar va ishlab chiqarish korxonalari o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish,biotexnologik loyihalarni qo‘llab-quvvatlash, ekologik monitoring tizimlarini rivojlantirish juda ham zarur hisoblanadi.

O‘zbekiston sharoitida biologik kadrlar tayyorlash istiqbollari.

O‘zbekistonda biologiya sohasini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar mavjud.Xususan, tabiiy resurslarning boyligi,ilmiy-tadqiqot institutlarining mavjudligi,davlat tomonidan ilm-fanga berilayotgan e’tibor sanaladi.

O‘zbekistonda biologiya sohasida kadrlar salohiyatini oshirish quyidagi yo‘nalishlarda amalga oshirilmoqda:

Ta’lim tizimini modernizatsiya qilishda biologiya fanini o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, STEAM yondashuvi va raqamli platformalar keng joriy etilmoqda.

Ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish

Oliy ta’lim muassasalarida ilmiy laboratoriyalar tashkil etilib, yosh olimlarni grant loyihalariga jalb etish kuchaymoqda.

Xalqaro hamkorlikni kengaytirish muhim. Xorijiy universitetlar va ilmiy markazlar bilan hamkorlik natijasida tajriba almashish imkoniyatlari ortmoqda.

Iqtidorli yoshlarni qo‘llab-quvvatlash shaklantirilgan. Fan olimpiadalari, stipendiyalar va maxsus dasturlar orqali biologiya yo‘nalishidagi iste’dodli yoshlar aniqlanmoqda.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, biologiya sohasida kadrlar salohiyatini oshirishda hali ham ayrim muammolar mavjud. Amaliy laboratoriya bazasining yetarli emasligi,ilmiy tadqiqotlarning ishlab chiqarish bilan integratsiyasi sustligi, ayrim hududlarda malakali mutaxassislar yetishmasligi.

Shu bilan birga, STEM Education yondashuvini keng joriy etish va Biotechnology, Bioinformatics kabi zamonaviy yo‘nalishlarni rivojlantirish katta istiqbolga ega.Kelgusida biologiya sohasida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash orqali mamlakatning ilmiy salohiyatini oshirish mumkin.

Biologiya sohasida kadrlar salohiyatini yuksaltirish O‘zbekistonda ilm-fan va ta’lim tizimini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish uchun ta’lim, ilmiy tadqiqot va amaliyot integratsiyasini kuchaytirish, innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish hamda xalqaro hamkorlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Natijada, yuqori malakali biolog mutaxassislar tayyorlanib, mamlakatning ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shadi. Biologiya sohasida kadrlar salohiyatini yuksaltirish kompleks yondashuvni talab etadi. Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, ilmiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va xalqaro hamkorlikni rivojlantirish orqali yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash mumkin. Bu esa nafaqat biologiya fanining rivojlanishiga, balki jamiyat taraqqiyotiga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ilm-fanga oid qarorlari 2019–2024.
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Ta’limni rivojlantirish strategiyasi, 2020–2025.
3. Tolipova J.O., G‘ofurov A.T. Biologiya o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2013.
4. Komilova B. va boshqalar. Biologiya ta’limida zamonaviy yondashuvlar, 2025.

BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA O‘QUVCHILARDA EKOLOGIK QADRIYATLAR TIZIMINI SHAKLLANTIRISH

Maxammadiyeva Dildora Baxtiyorovna
Guliston davlat pedogogika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada barqaror rivojlanish sharoitida o‘quvchilarda ekologik qadriyatlar tizimini shakllantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Shuningdek, ekologik tarbiyaning ijtimoiy-ma’naviy ahamiyati, o‘quvchilarning ekologik ongini rivojlantirishga xizmat qiluvchi yondashuvlar tahlil qilingan. Tadqiqotda ekologik qadriyatlarni shakllantirish orqali o‘quvchilarda mas’uliyat, tabiatga ongli munosabat va ekologik madaniyatni rivojlantirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit So‘zlar: Barqaror rivojlanish, ekologik qadriyatlar, ekologik madaniyat, o‘quvchilar tarbiyasi, ekologik ong, pedagogik yondashuv, ijtimoiy-ma’naviy rivojlanish.

KIRISH. Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda asosiy vositalardan biri – bu ekologik tafakkurni rivojlantirishdir. Ekologik tafakkur insonning tabiat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni anglash, resurslardan oqilona foydalanish, ekologik mas’uliyatni his qilish qobiliyatidir.

O‘zbekistonda bu yo‘nalishda quyidagi choratadbirlar amalga oshirilmoqda:

• Ta’lim tizimida ekologik savodxonlik – maktab va oliy ta’lim dasturlariga ekologik bilimlarni kiritish, “Ekologik madaniyat” kurslarini tashkil etish.

• Ekologik targ‘ibot – yoshlar orasida “Yashil makon” umumxalq loyihasi, ekologik festivallar, chiqindilarni saralash tashabbuslari orqali ongni shakllantirish.

• Amaliy loyihalar – suvni tejash texnologiyalari, qayta tiklanuvchi energiya loyihalari (quyosh panellari, shamol elektr stansiyalari) ni kengaytirish.

• Innovatsion yondashuvlar – “Yashil iqtisodiyot” konsepsiyasi, raqamlashtirish orqali resurslardan tejamkor foydalanish, ilm-fan natijalarini amaliyotga joriy etish bo‘yicha barcha ta’lim tizimlari faoliyat olib bormoqda.

Bundan tashqari O‘zbekiston tajribasida ekologik tafakkurni rivojlantirish yo‘nalishlarida ta’lim dasturlarini integratsiya qilish – barcha fanlarda ekologik tamoyillarni yoritish masalan, Plastmassaning chidamliligi → chiqindilar muammosini kundalik hayotda foydalaniladigan predmetni loyihalash asosida chiqindilarni kamaytirish, qayta ishlash; Ichimlik suvlari sifatini tushuntirish → dengiz va ko‘llardagi sho‘rlanish muammosini tajriba orqali izohlash, toza suv resurslarini qadrlash, suvni tejash; Havo va suvdagi ifloslanishning butun dunyoga tarqalishini tajriba orqali ko‘rsatish hamda iqlim o‘zgarishi va global ekologik muammolarni tushuntirish; Yer resurslari cheklanganligini (masalan, qimmatbaho metallar, nodir elementlar) diagrammalar orqali, elementlarning tabiatda notekis taqsimlangani sababli xalqaro hamkorlik zarur ekanligini ko‘rsatish, metallarni qazib olishning ekologik oqibatlari va qayta ishlashning global mas’uliyati, masalan, temir, alyuminiy va mis qazib olish jarayonida chiqindilar va ifloslanish muammosini tahlil qilish; Barqaror energiya ishlab chiqarish va ekologik toza texnologiyalarni qo‘llab quvvatlash → maishiy kimyo vositalaridan xavfsiz foydalanishni o‘rgatish, kislotali yomg‘ir va uning ekologik oqibatlarini muhokama qilish, mustahkam materiallarning barqaror infratuzilma yaratishdagi ahamiyatini muhokama qilish hamda kundalik hayotdagi oddiy qarorlarning (yoqilg‘i tanlash, chiqindi yoqish) global ta’sirini anglash ko‘nikmalarini o‘quv dasturlariga kiritish belgilangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Qadimiy sivilizatsiya markazlaridan biri bo‘lgan Yangi O‘zbekistonda bu borada keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2025 yilning “Atrof-muhitni muhofaza qilish va yashil iqtisodiyot yili” deb e’lon qilinishi “yashil” texnologiyalarni keng joriy etish, suv resurslarini tejash, ko‘kalamzor hududlarni kengaytirish, Orol muammosining salbiy oqibatlarini kamaytirish, chiqindilar muammosini bartaraf etish hamda aholining salomatligini mustahkamlashga qaratilgan amaliy ishlarning muhim qismi hisoblanadi[1]. Shuningdek, Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 27-maydagi ekologik ta’limni rivojlantirishga oid qarori[2] hamda Prezidentmizning 2019-yil 30-oktabrdagi PF-5863-son Farmoni[3] ushbu yo‘nalishdagi islohotlarning muhim huquqiy asosini tashkil etadi.

Barqaror rivojlanish – bu kelajak avlodlarning o‘z ehtiyojlarini qondirish imkoniyatiga putur yetkazmasdan, hozirgi avlodning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan rivojlanishdir. Bu ta’rif 1987-yilda tuzilgan Bruntlend komissiyasining hisobotida keltirilgan bo‘lib, u atrof-muhit, ijtimoiy soha va iqtisodiyotni uyg‘unlashtirish g‘oyasiga asoslanadi. Bu uchta soha bir-biri bilan chambarchas bog‘liq. Masalan, farovon jamiyat o‘z fuqarolarini oziq-ovqat, resurslar, xavfsiz ichimlik suvi va toza havo bilan ta’minlash uchun sog‘lom atrof-muhitga tayanadi.

2030 yilgacha O‘zbekiston Respublikasida “yashil” iqtisodiyotga o‘tish jarayonini jadallashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida 2022-yil 2-dekabrda qabul qilingan Prezident qarorida har yili 200 million tup ko‘chat ekish, ularning umumiy sonini 1 milliarddan oshirish orqali shaharlardagi yashil hududlarni 30 foizdan ortiq darajada kengaytirish; o‘rmon fondi zaxiralarini 90 million kub metrdan ziyod miqdorga yetkazish; hosil bo‘layotgan qattiq maishiy

[1] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasida ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 27.05.2019 yildagi 434-son Qarori. https://lex.uz

[2] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasida ekologik ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” 27.05.2019 yildagi 434-son Qarori. https://lex.uz

[3] O‘zbekiston Respublikasining 2030 yilgacha bo‘lgan davrda atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5863-son Farmon, 30.10.2019. https://lex.uz

chiqindilarni qayta ishlash ko‘rsatkichini 65 foizdan yuqori darajaga olib chiqish kabi vazifalar belgilangan[1]. Bu esa ekologik tarbiya bilan amaliy faoliyat o‘rtasidagi uyg‘unlikka bo‘lgan ehtiyojni yanada kuchaytiradi.

Ekologik tarbiya bizda azal-azaldan milliy tarbiyaning ajralmas qismi bo‘lib kelgan. Bugungi global iqlimiy o‘zgarishlar sharoitida ekologik vaziyatni tubdan yaxshilash, kishilarda, ayniqsa yoshlarda atrof-muhit muhofazasiga doir faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ekologik xatarlarning salbiy oqibatlarini yumshatish va oldini olish borasida aniq va zarur ilmiy taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqish, yo‘riqnomalar yaratish, ilmiy axborot va statistik ma’lumotlardan samarali foydalanish dolzarb vazifalardan biridir. Shu jarayonda ta’lim-tarbiya tizimi hamda axborot vositalaridan keng foydalanish ekologik tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa insoniy sa’y-harakatlarning uzluksizligi va barqarorligini ta’minlab, nazariya va amaliyot uyg‘unligiga erishishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Natijada sog‘lom kelajak va barqaror taraqqiyotga erishish imkoniyati ortadi.

Barqarorlik esa bu uch omilni muvozanatda ushlab turgan holda rivojlanishga va hayot sifatini yaxshilashga intiluvchi kelajak haqidagi yangi qarashdir. Ekologik muhitni yaxshilashni boshqalardan kutish, masalaga yuzaki qarash yoki qisqa muddatli tashabbuslar bilan cheklanib qolish atrof-muhitni asrash uchun yetarli emas. Tabiatning sofligini, havoning tozaligini va suv resurslarining musaffoligini ta’minlash uchun ilmiy asosga ega, iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq hamda tizimli yondashuvlar zarur. Shu sababli ekologik ta’lim-tarbiya jarayonida nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko‘nikmalarni ham uyg‘unlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Inson ongida ekologik madaniyat, ma’naviy mas’uliyat, burch va vijdon hissi shakllanmas ekan, kutilgan natijalarga erishish qiyin. Obrazli ifoda etganda, bugungi kunda ona tabiat inson e’tiboriga har qachongidan ham ko‘proq ehtiyoj sezmoqda.

XULOSA. Shu asosda xulosa qilish mumkinki, O‘zbekistonda ekologiya, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish hamda barqaror rivojlanishni ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Bu yo‘nalishda amalga oshirilayotgan islohotlar va amaliy chora-tadbirlar nafaqat bugungi kun ehtiyojlarini qondirish, balki kelajak avlod uchun sog‘lom, toza va xavfsiz ekologik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilishga oid farmon va qarorlari to‘plami. – Toshkent, 2019–2024.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 30-oktabrdagi PF-5863-son Farmoni “2030-yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining ekologiya va barqaror rivojlanishga oid qarorlari. – Toshkent, 2020–2024.

4. “Yashil makon” umumxalq loyihasi doirasidagi rasmiy materiallar va hisobotlar. – Toshkent, 2021–2024.

5. Brundtland G. H. “Our Common Future”. – Oxford: Oxford University Press, 1987.

6. United Nations. “Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development”. – New York, 2015.

7. Odum E. P. “Fundamentals of Ecology”. – Philadelphia: Saunders, 1971.

8. Miller G. T., Spoolman S. “Environmental Science”. – Cengage Learning, 2016.

[1] https://president.uz/uz/lists/view/5805

JAMIYAT BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING ANDRAGOGIK TAMOYILLARI

Xidirova Malohat Qazaqovna
Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi,
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
Obidaxon Baxodirjonovna Po‘latova
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada jamiyat barqarorligini ta’minlashning fundamental asosi sifatida kadrlar salohiyatini yuksaltirish masalasi andragogik tamoyillar prizmasidan tahlil qilinadi. Tadqiqotda kattalar ta’limining o‘ziga xos xususiyatlari, xususan, mustaqil ta’lim, hayotiy tajribaga tayanish va muammoli yondashuv kabi tamoyillarning mutaxassislar professional kompetensiyasini oshirishdagi o‘rni ilmiy asoslab beriladi. Muallif kadrlar salohiyatini uzluksiz rivojlantirish jarayonini andragogik modellashtirish orqali jamiyatdagi ijtimoiy-falsafiy va barqaror taraqqiyot ko‘rsatkichlariga erishish mexanizmlarini taklif etadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, andragogik yondashuv kadrning nafaqat bilim darajasini, balki uning ijtimoiy mas’uliyati va o‘z-o‘zini rivojlantirish motivatsiyasini kuchaytiradi.

Kalit so‘zlar: jamiyat barqarorligi, kadrlar salohiyati, andragogika, kattalar ta’limi, uzluksiz ta’lim, tajribaga tayanish, professional rivojlanish, ijtimoiy mas’uliyat.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Yangi O‘zbekistonni barpo etishda eng muhim omil – bu zamonaviy bilim va kasb-hunarga ega, mustaqil fikrlaydigan, doimiy ravishda o‘z ustida ishlaydigan insonlarni tarbiyalashdir” [1]. Ushbu konseptual g‘oya jamiyat barqarorligini ta’minlashning fundamental asosi sifatida kadrlar salohiyatini uzluksiz yuksaltirib borish zaruratini ko‘rsatadi. Bugungi globallashuv va texnologik transformatsiyalar sharoitida mutaxassislarning bilim va ko‘nikmalarini doimiy yangilab borishi nafaqat iqtisodiy o‘sishni, balki ijtimoiy barqarorlikni ham kafolatlovchi strategik omildir.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda kadrlar salohiyatini yuksaltirish va kattalar ta’limini samarali tashkil etish masalasi andragogika (Andragogy) tushunchasi bilan chambarchas bog‘liq. Andragogika kattalar ta’limining nazariy va amaliy asoslarini o‘rganadigan fan bo‘lib, u o‘quv jarayonini tashkil etishda mutaxassislarning hayotiy tajribasi, mustaqil o‘rganish ehtiyoji va ichki motivatsiyasiga tayanishni nazarda tutadi. Bu yondashuv an’anaviy pedagogikadan farqli o‘laroq, bo‘lajak va faoliyat ko‘rsatayotgan kadrni ta’lim jarayonining faol subyekti sifatida shakllantiradi hamda kadrlar tayyorlash tizimining samaradorligini oshiradi [2].

Andragogika nazariyasining ilmiy asoslari M. Knowles, E. Holton va R. Swanson kabi olimlar tomonidan tizimlashtirilgan. Ular kattalar o‘quv jarayonida mustaqil qaror qabul qilishga intilishi, o‘z hayotiy tajribasiga tayanishi hamda amaliy muammolarni hal qilishga yo‘naltirilgan yondashuvni afzal ko‘rishini asoslab berganlar [3; 4]. Jamiyatning intellektual salohiyatini oshirishda ushbu tamoyillar kadrlar tayyorlash sifati va ularning ijtimoiy moslashuvchanligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bois, ushbu maqolada andragogikaning asosiy tamoyillari, ularning mazmun-mohiyati hamda kadrlar salohiyatini yuksaltirish orqali jamiyat barqarorligini ta’minlashdagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqotda andragogikaning asosiy tamoyillarini ilmiy jihatdan o‘rganish hamda ularning jamiyat barqarorligini ta’minlash kadrlar salohiyatini yuksaltirishdagi o‘rnini aniqlash maqsadida bir qator ilmiy-tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini kattalar ta’limi nazariyasi, uzluksiz ta’lim konsepsiyasi hamda inson kapitalini rivojlantirishga oid zamonaviy yondashuvlar tashkil etadi.

Avvalo, ilmiy manbalarni tahlil qilish metodi asosida andragogika nazariyasiga oid ilmiy adabiyotlar, monografiyalar hamda kadrlar tayyorlashga oid normativ-huquqiy hujjatlar o‘rganildi.

Xususan, kattalar ta’limi nazariyasining shakllanishi tahlil qilinib, andragogikaning asosiy tamoyillari professional kompetensiyalarni rivojlantirish nuqtai nazaridan tizimlashtirildi [2].

Tadqiqot davomida tahlil va sintez metodlari orqali turli ilmiy manbalarda keltirilgan nazariy qarashlar o‘zaro solishtirildi. Bu esa andragogikaning asosiy tamoyillarini aniqlash hamda kadrlar malakasini oshirish jarayonida qo‘llash imkoniyatlarini tizimlashtirishga xizmat qildi. Shuningdek, qiyosiy tahlil metodi yordamida an’anaviy pedagogik yondashuv bilan kadrlar salohiyatini yuksaltirishga yo‘naltirilgan andragogik yondashuv o‘rtasidagi farqlar ilmiy jihatdan tahlil qilindi[3].

Bundan tashqari, umumlashtirish va tizimlashtirish metodlari orqali andragogika tamoyillarining ijtimoiy-falsafiy ahamiyati aniqlanib, ularning uzluksiz ta’lim tizimida qo‘llanish imkoniyatlari asoslab berildi. Tadqiqot natijalarini ilmiy jihatdan asoslashda mantiqiy tahlil va ilmiy xulosalash metodlaridan ham foydalanildi [4].

Qo‘llanilgan metodlar tadqiqot muammosini kompleks o‘rganish hamda mutaxassislar salohiyatini yuksaltirish orqali jamiyat barqarorligini ta’minlashning andragogik asoslarini aniqlash imkonini berdi.

Natijalar. Tadqiqot jarayonida andragogikaning asosiy tamoyillari ilmiy manbalar asosida tahlil qilinib, ularning kadrlar salohiyatini yuksaltirishdagi pedagogik ahamiyati aniqlashtirildi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, andragogika nazariyasi kattalar ta’limini tashkil etishda mutaxassislarning shaxsiy tajribasi va ichki motivatsiyasiga tayanishi jamiyatning intellektual barqarorligini ta’minlashda muhim bosqich hisoblanadi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, andragogikaning muhim tamoyillaridan biri ta’lim oluvchining mustaqilligiga asoslanishdir. Kadrlar o‘quv jarayonida o‘z o‘rganish jarayonini mustaqil boshqarishga intilishi, ularda "lifelong learning" (umrbod ta’lim) ko‘nikmasini shakllantiradi. Bu esa doimiy o‘zgarib turuvchi mehnat bozorida kadrning raqobatbardoshligini va ijtimoiy barqarorligini ta’minlaydi.

Shuningdek, tadqiqot davomida andragogikaning yana bir muhim tamoyili sifatida o‘quvchilarning hayotiy va kasbiy tajribasiga tayanish muhim ahamiyat kasb etishi aniqlandi. Kadrlar salohiyatini oshirishda mavjud tajriba yangi bilimlarni o‘zlashtirish uchun "filtr" vazifasini o‘taydi. Ta’lim jarayonida tajribaga tayanish mutaxassisning professional identifikatsiyasini kuchaytiradi va uni jamiyatdagi ziddiyatli jarayonlarda o‘z pozitsiyasiga ega bo‘lishiga xizmat qiladi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, andragogik yondashuvda o‘qitish jarayoni ko‘proq amaliy muammolarni hal qilishga yo‘naltiriladi. Jamiyat barqarorligi uchun kadrlar nafaqat nazariy bilimga, balki real ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi lozim. Shu sababli loyiha metodlari orqali mutaxassislarni o‘qitish ularning jamiyat taraqqiyotidagi faol ishtirokini ta’minlaydi.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari kattalar ta’limida ichki motivatsiya kadrning ma’naviy-axloqiy qiyofasini belgilovchi omil ekanligini ko‘rsatdi. Motivatsiyalangan kadr o‘z kasbiy faoliyatini rivojlantirish orqali nafaqat shaxsiy manfaati, balki davlat va jamiyat oldidagi mas’uliyatini ham anglab yetadi.

Olingan natijalar andragogikaning asosiy tamoyillari zamonaviy kadrlar siyosatini samarali yuritishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu tamoyillarni qo‘llash mutaxassislarning mustaqil qaror qabul qilish kompetensiyasini rivojlantiradi va pirovardida jamiyatning umumiy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari andragogikaning asosiy tamoyillari zamonaviy ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda, ayniqsa kadrlar salohiyatini yuksaltirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilishini ko‘rsatdi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni tasdiqlaydiki, kattalar ta’limini tashkil etishda an’anaviy pedagogik yondashuvdan farqli ravishda o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish ehtiyoji, hayotiy tajribasi hamda ichki motivatsiyasiga tayanish zarur. Bu esa kadrlar tayyorlash tizimining mazmuni, metodlari va shakllarini zamonaviy jamiyat ehtiyojlaridan kelib chiqib qayta ko‘rib chiqishni talab etadi.

Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, andragogik yondashuvning asosiy xususiyati ta’lim oluvchining faol subyekt sifatida ishtirok etishidir. Kattalar (kadrlar) o‘quv jarayonida passiv tinglovchi emas, balki o‘z tajribasi va bilimlariga tayanib faol ishtirok etuvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. Bu holat jamiyat barqarorligi uchun muhim bo‘lgan "mas’uliyatli kadr" modelini shakllantiradi. Chunki mustaqil qaror qabul qilishga o‘rgatilgan mutaxassis murakkab ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatlarda ham tizimli harakat qila oladi.

Shuningdek, kattalar ta’limining samaradorligi ko‘p jihatdan kasbiy tajribani ta’lim jarayoniga integratsiya qilish bilan bog‘liqdir. Ushbu integratsiya kadrlarga yangi bilimlarni mavjud tajriba bilan bog‘lash, ularni amaliy faoliyatda qo‘llash hamda jamiyat taraqqiyotiga to‘siq bo‘layotgan muammoli vaziyatlarni samarali hal qilish imkonini beradi. Natijada ta’lim jarayoni nafaqat shaxsiy, balki umumijtimoiy manfaatga xizmat qiladi.

Boshqa tomondan, andragogik tamoyillarni joriy etish o‘qituvchi va kadr o‘rtasida hamkorlik, o‘zaro hurmat va faol muloqot muhitini shakllantirishga yordam beradi. Bunday hamkorlik madaniyati jamiyatda ijtimoiy muloqot va barqaror muhitni qaror toptirishning muhim shartidir. An’anaviy “bilim beruvchi” modelidan “yo‘naltiruvchi va maslahat beruvchi” modeliga o‘tish kadrlar salohiyatini yangi bosqichga ko‘taradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, andragogika tamoyillari uzluksiz ta’lim tizimi rivojlanayotgan va jamiyat barqarorligini ta’minlash ustuvor vazifa bo‘lgan hozirgi sharoitda shaxsning kasbiy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Shu bois, kadrlar malakasini oshirish tizimiga andragogik yondashuvni keng joriy etish zamonaviy O‘zbekiston kadrlar siyosati oldida turgan dolzarb vazifadir.

Xulosa qilib aytganda, andragogika tamoyillari kadrlar salohiyatini yuksaltirishning eng samarali metodologik vositasidir.

1. Birinchidan, kattalar ta’limida mustaqillik va tajribaga tayanish mutaxassisning professional moslashuvchanligini oshiradi.
2. Ikkinchidan, andragogik yondashuv orqali shakllangan kadrlar jamiyatda muammolarni ijodiy va mas’uliyat bilan hal qilish qobiliyatiga ega bo‘ladilar.
3. Uchinchidan, uzluksiz ta’lim jarayoniga ushbu tamoyillarni tatbiq etish jamiyat barqarorligining intellektual kafolatini yaratadi.

Shu sababli, oliy ta’limdan keyingi ta’lim va kadrlar malakasini oshirish muassasalarida andragogik modellarni kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2021.
2. Malcolm Knowles. The Modern Practice of Adult Education: From Pedagogy to Andragogy. – New York: Cambridge Books, 1980.
3. Malcolm Knowles, Elwood F. Holton III, Richard A. Swanson. The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development. – London: Routledge, 2015.
4. Sharan B. Merriam, Laura L. Bierema. Adult Learning: Linking Theory and Practice. – San Francisco: Jossey-Bass, 2014.
5. UNESCO. Rethinking Education: Towards a Global Common Good? – Paris: UNESCO Publishing, 2015.
6. Peter Jarvis. Adult Education and Lifelong Learning: Theory and Practice. – London: Routledge, 2004.
7. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.

BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI BAHOLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Maxmudova Charos Ravshan qizi
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi
Ilmiy rahbar: Yusufaliyeva Gulnora

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy barqaror rivojlanish tamoyillari asosida tashkilot va korxonalarda kadrlar salohiyatini baholashning o‘ziga xos xususiyatlari va metodologik asoslari tadqiq etilgan. Maqolaning asosiy maqsadi — an’anaviy baholash usullaridan farqli ravishda, xodimlarning nafaqat kasbiy malakasini, balki ularning ijtimoiy mas’uliyati, moslashuvchanligi va ekologik tafakkurini hisobga oluvchi ko‘rsatkichlarni tahlil qilishdan iborat.Tadqiqot davomida kadrlar salohiyatini baholashda ESG (Environmental, Social,and Governance) mezonlarining o‘rni, intellektual kapitalni boshqarish va xodimlarning uzluksiz ta’limga bo‘lgan ehtiyojini aniqlash masalalari yoritilgan. Maqolada barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda inson resurslari sifatini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan hamda raqamli iqtisodiyot sharoitida kompetensiyalarni baholashning yangi modellari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar:barqaror rivojlanish, kadrlar salohiyati, inson kapitali, kompetensiya, ESG mezonlari, KPI ko‘rsatkichlari, mehnat unumdorligi, strategik boshqaruv, innovatsion faollik, raqamli iqtisodiyot.

Zamonaviy sharoitda barqaror rivojlanish tamoyillari barcha sohalar qatori inson resurslarini boshqarish tizimiga ham yangicha talablarni qo‘ymoqda. Bugungi kunda korxonalarning raqobatbardoshligi nafaqat texnologik jihozlanish, balki kadrlar salohiyatidan oqilona foydalanish va ularning intellektual darajasini muntazam baholab borish bilan bevosita bog‘liqdir.Muammoning qo‘yilishi. Kadrlar salohiyatini baholashning an’anaviy usullari ko‘p hollarda faqat miqdoriy ko‘rsatkichlar bilan cheklanib qolmoqda. Biroq barqaror rivojlanish strategiyasi xodimlarning ijtimoiy javobgarligi, innovatsion tafakkuri va korporativ madaniyatga qo‘shayotgan hissasini hisobga oluvchi sifat ko‘rsatkichlarini ham tahlil qilishni taqozo etadi. Tadqiqotning maqsadi. Ushbu maqolaning maqsadi barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholashning o‘ziga xos xususiyatlarini ochib berish hamda inson kapitalini tahlil qilishda sifat va miqdor ko‘rsatkichlarining o‘zaro mutanosibligini o‘rganishdan iborat. Tadqiqotda kadrlar sifatini oshirishning zamonaviy metodologik asoslari tahlil qilinadi.

Barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash tizimi faqatgina xodimning bugungi kundagi mehnat unumdorligi bilan cheklanib qolmasdan, uning uzoq muddatli strategik imkoniyatlarini aniqlashga yo‘naltiriladi. Zamonaviy yondashuvda asosiy e’tibor xodimning nafaqat kasbiy bilimlari (Hard Skills), balki uning o‘zgaruvchan bozor sharoitlariga moslashuvchanligi, tizimli fikrlashi va raqamli texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmalariga qaratiladi. Bu jarayonda kadrlar salohiyati korxonaning barqaror raqobatbardoshligini ta’minlovchi asosiy intellektual resurs sifatida talqin etiladi.Baholash mezonlari tarkibida ESG (ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv) tamoyillarining o‘rni ortib bormoqda, ya’ni xodimning faoliyati uning ijtimoiy mas’uliyati va resurslarni tejashga bo‘lgan munosabati orqali ham tahlil qilinadi. An’anaviy miqdoriy ko‘rsatkichlar bilan bir qatorda, 360 darajali baholash va kompetensiyalar matritsasi kabi usullar yordamida xodimning jamoaga qo‘shayotgan ma’naviy-psixologik hissasi ham o‘lchanadi. Bu esa xodimlarni shunchaki bajaruvchi sifatida emas, balki tashkilotning innovatsion rivojlanishiga hissa qo‘shuvchi hamkor sifatida ko‘rishga imkon beradi.Kadrlar salohiyatini baholashning yakuniy maqsadi — korxonaning uzoq muddatli maqsadlari bilan xodimning shaxsiy rivojlanish trayektoriyasini muvofiqlashtirishdir. Barqaror rivojlanish sharoitida tizimli baholash xodimlarning kuchli va kuchsiz tomonlarini aniqlash orqali ularni maqsadli o‘qitish va iste’dodlar zaxirasini shakllantirishga xizmat qiladi. Bunday kompleks yondashuv mehnat resurslaridan oqilona foydalanishni ta’minlaydi va korporativ boshqaruv samaradorligini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqadi.

Ushbu jarayonning eng chuqur o‘ziga xosligi — baholash metodologiyasining **ESG (Environmental, Social, Governance)** mezonlari bilan vertikal integratsiyalashuvidir. Bunda xodimning salohiyati nafaqat uning funktsional majburiyatlarini bajarishi, balki uning korporativ barqarorlik strategiyasiga qo‘shgan intellektual va ijtimoiy hissasi orqali tahlil qilinadi. Strategik boshqaruv nuqtayi nazaridan, kadrlar salohiyati endilikda "ishlatiluvchi resurs" emas, balki "kapitallashuvchi aktiv" sifatida ko‘riladi, bu esa baholash tizimini xodimning uzoq muddatli yashovchanligi va moslashuvchanligiga yo‘naltirishni talab etadi.Raqamli iqtisodiyot sharoitida kompetensiyalarni baholashning tahliliy asosi tubdan o‘zgardi. An’anaviy **KPI (Key Performance Indicators)** tizimi o‘rnini ko‘proq dinamik va natijadorlikka yo‘naltirilgan **OKR (Objectives and Key Results)** hamda **People Analytics** (odamlar tahlili) egallamoqda. Bu yerda mehnat unumdorligi shunchaki ishlab chiqarilgan mahsulot miqdori bilan emas, balki “innovatsion samaradorlik koeffitsiyenti” bilan o‘lchanadi. Ya’ni, xodimning raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali resurslarni tejash darajasi, jarayonlarni optimallashtirish bo‘yicha kreativ takliflari va innovatsion faolligi uning salohiyatini belgilovchi asosiy indikatorlarga aylanadi. Bunday yondashuv inson kapitalining sifat tarkibini doimiy ravishda yuqori darajada saqlashga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, kadrlar salohiyatini baholashda "ijtimoiy mas’uliyatli mahsuldorlik" tushunchasi ustuvorlik qilmoqda. Bu xodimning jamoaviy muhitni sog‘lomlashtirish qobiliyati, bilimlar transformatsiyasidagi ishtiroki (mentorlik) va etik me’yorlarga sodiqligini o‘z ichiga oladi. Barqaror rivojlanish strategiyasi doirasida baholash tizimi xodimning "psixologik kapitali"ni ham hisobga oladi; ya’ni uning stressga chidamliligi va o‘zgarishlarga adaptatsiyasi korxonaning umumiy barqarorligini ta’minlovchi omil sifatida ko‘riladi. Ma’lumotlarga asoslangan (data-driven) baholash jarayoni sub’yektivlikni kamaytirib, xodimning real vaqtdagi samaradorligini monitoring qilish va uning kelajakdagi rivojlanish trayektoriyasini aniq bashorat qilish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash shunchaki nazorat mexanizmi emas, balki tashkilotning strategik barqarorligini ta’minlovchi asosiy omildir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy baholash usullaridan voz kechib, xodimlarning intellektual va ijtimoiy ko‘nikmalariga urg‘u berish korxona samaradorligini sifat jihatidan oshiradi.Shuni alohida ta’kidlash lozimki, zamonaviy kadrlar siyosati xodimlarning nafaqat professional bilimlarini, balki ularning o‘zgaruvchan bozor sharoitlariga moslashuvchanligini hamda ijtimoiy mas’uliyatini doimiy ravishda tahlil qilib borishi shart. Bu jarayonda miqdoriy ko‘rsatkichlar bilan birga sifat ko‘rsatkichlarining (soft skills, ekologik tafakkur) uyg‘unlashuvi inson kapitalidan oqilona foydalanish imkonini beradi.Umumiy xulosalar asosida shuni aytish mumkinki, kadrlar salohiyatini baholash tizimini barqaror rivojlanish tamoyillari asosida takomillashtirish korxonalarga uzoq muddatli istiqbolda raqobatbardoshlikni saqlab qolish va ijtimoiy-iqtisodiy muvozanatni ta’minlash imkonini yaratadi. Ushbu yondashuv har bir xodimning ichki imkoniyatlarini to‘liq yuzaga chiqarishga va tashkilotning umumiy maqsadlariga erishishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdurahmonov Q.X. Inson resurslarini boshqarish. Darslik. – T.: “Fan va texnologiya”, 2023. – 450 b.

2. Armstrong M., Taylor S. Armstrong‘s Handbook of Human Resource Management Practice. – 15th Edition. – Kogan Page, 2020. – 780 p.

3. Bazarov T.Y. Psixologiya upravleniya personalom. Uchebnik i praktikum. – M.: Yurayt, 2021. – 381 s.

4. Drucker P.F. Management: Tasks, Responsibilities, Practices. – Harper Business, 1993. – 864 p.

5. Gulyamov S.S. Raqamli iqtisodiyotda inson kapitali va mehnat bozori. Monografiya. – T.: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, 2022. – 210 b.

6. Ishmuhamedov A.E. Strategik menejment. O‘quv qo‘llanma. – T.: TDIU, 2021. – 190 b.

7. Saks A.M. Sustainable human resource management: New insights and future directions // Journal of Cleaner Production. – 2021. – Vol. 289. – P. 125-138.
8. Ulrich D. Human Resource Champions: The Next Agenda for Adding Value and Delivering Results. – Harvard Business School Press, 1997. – 304 p.
9. Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.H. Yashil iqtisodiyot. O‘quv qo‘llanma. – T.: "Universitet", 2020. – 256 b.
10. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2023. – Geneva: WEF, 2023. [Elektron resurs].

BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA KADRLAR SALOHIYATINI BAHOLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

SH.M.Sultonova
MTTDMQTMOI instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada barqaror rivojlanish sharoitida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kadrlar salohiyatini baholashning nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Unda pedagog kadrlarning kasbiy bilimlari, ko‘nikmalari, shaxsiy fazilatlari hamda innovatsion yondashuvlari asosiy baholash mezonlari sifatida tahlil qilingan. Shuningdek, baholash jarayonining o‘ziga xos xususiyatlari — komplekslik, uzluksizlik, moslashuvchanlik va natijaviylik tamoyillari asosida ko‘rib chiqilgan. Maqolada kadrlar salohiyatini baholashda qo‘llaniladigan zamonaviy usullar, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari ham bayon etilgan. Natijada, maktabgacha ta’lim tizimida samarali baholash mexanizmlarini joriy etish orqali ta’lim sifatini oshirish mumkinligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: barqaror rivojlanish, maktabgacha ta’lim, kadrlar salohiyati, pedagogik kompetensiya, baholash mezonlari, innovatsion yondashuv, ta’lim sifati, inson resurslarini boshqarish, uzluksiz ta’lim, kasbiy rivojlanish, monitoring va tahlil, raqamli texnologiyalar, samaradorlik, pedagogik mahorat, kommunikativ kompetensiya.

Hozirgi globallashuv va ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar davrida ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida sifat va samaradorlikni oshirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tashkilotlari jamiyatning kelajak poydevorini yaratishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bois ushbu tizimda faoliyat yuritayotgan pedagog kadrlarning salohiyatini baholash masalasi dolzarb hisoblanadi. Barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash nafaqat ularning kasbiy bilim va ko‘nikmalarini aniqlash, balki ularning innovatsion fikrlash, moslashuvchanlik va uzluksiz o‘rganishga tayyorligini ham tahlil qilishni talab etadi.

Kadrlar salohiyati tushunchasi va uning ahamiyati. Kadrlar salohiyati deganda xodimlarning bilim, ko‘nikma, malaka, tajriba va shaxsiy fazilatlari majmui tushuniladi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bu tushuncha yanada kengroq mazmun kasb etadi, chunki pedagog nafaqat ta’lim beruvchi, balki tarbiyachi, psixolog va ijtimoiy yo‘naltiruvchi vazifasini ham bajaradi. Barqaror rivojlanish konsepsiyasi esa ta’lim jarayonida ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy omillarni uyg‘un holda rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu esa pedagoglardan yangi yondashuvlar, zamonaviy metodlarni qo‘llash va bolalarda hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirishni talab qiladi. Shuning uchun kadrlar salohiyatini baholash jarayonida an’anaviy mezonlar bilan bir qatorda zamonaviy kompetensiyalar ham hisobga olinishi lozim.

Kadrlar salohiyatini baholashning asosiy mezonlari. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kadrlar salohiyatini baholash quyidagi mezonlar asosida amalga oshiriladi: Kasbiy bilim va pedagogik mahorat. Pedagogning o‘z mutaxassisligi bo‘yicha bilim darajasi, ta’lim metodlarini bilishi va amaliyotda qo‘llay olish qobiliyati muhim mezon hisoblanadi. Innovatsion yondashuv zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish, yangi metodlarni joriy etish va ijodiy fikrlash

qobiliyati baholashda muhim o‘rin tutadi. Kommunikativ kompetensiya Bolalar, ota-onalar va hamkasblar bilan samarali muloqot o‘rnatish pedagog faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi.

Shaxsiy fazilatlar: Mas’uliyat, sabr-toqat, mehribonlik, tashabbuskorlik kabi sifatlar maktabgacha ta’lim tizimida muhim ahamiyatga ega. O‘z-o‘zini rivojlantirishga intilish pedagogning malaka oshirish kurslarida ishtiroki, yangi bilimlarni o‘zlashtirishga bo‘lgan qiziqishi ham baholash mezonlaridan biridir. Barqaror rivojlanish sharoitida baholashning o‘ziga xos xususiyatlari

Barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash quyidagi xususiyatlar bilan ajralib turadi:

Kompleks yondashuv. Baholash jarayoni faqat bilimni emas, balki kompetensiyalar, qadriyatlar va amaliy faoliyatni ham qamrab oladi.

Uzluksizlik. Baholash bir martalik emas, balki doimiy jarayon bo‘lib, pedagog faoliyati muntazam tahlil qilib boriladi.

Moslashuvchanlik. Baholash mezonlari zamon talablari va ta’lim tizimidagi o‘zgarishlarga mos ravishda yangilanib boradi.

Raqamlashtirish. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali baholash jarayoni yanada shaffof va samarali tashkil etiladi.

Natijaviylikka yo‘naltirilganlik. Baholash natijalari pedagog faoliyatini yaxshilash, malakasini oshirish va ta’lim sifatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Kadrlar salohiyatini baholashda turli usullar qo‘llaniladi: Kuzatuv va monitoring, test sinovlari, suhbat va intervyulari, portfoliolarni tahlil qilish, ota-onalar va hamkasblar fikrini o‘rganish.

Zamonaviy sharoitda elektron platformalar orqali baholash tizimlarini joriy etish ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash va tahlil qilish imkonini beradi. Kadrlar salohiyatini baholash jarayonida ayrim muammolar ham mavjud: Subyektivlikning yuqoriligi, aniq mezonlarning yetishmasligi, baholash natijalaridan samarali foydalanilmasligi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi choralar taklif etiladi: baholash mezonlarini standartlashtirish, mustaqil ekspertlarni jalb qilish, pedagoglarni rag‘batlantirish tizimini takomillashtirish, baholash natijalariga asoslangan rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish.

Xulosa. Barqaror rivojlanish sharoitida maktabgacha ta’lim tashkilotlarida kadrlar salohiyatini baholash muhim strategik ahamiyatga ega. Bu jarayon ta’lim sifatini oshirish, pedagoglarning kasbiy rivojlanishini ta’minlash va jamiyat ehtiyojlariga mos kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi. Zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etilgan baholash tizimi nafaqat pedagog faoliyatini tahlil qilish, balki ularni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirishning samarali vositasiga aylanishi lozim.

Shu bois kadrlar salohiyatini baholash tizimini takomillashtirish, uni barqaror rivojlanish tamoyillari asosida tashkil etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlar to‘plami. – Toshkent, 2017–2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi. – Toshkent, 2019.
3. Abdurahmonov Q.X. Inson resurslarini boshqarish. – Toshkent: Fan, 2020.
4. Ishmuhamedov R., Yuldashev J. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
5. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning nazariy asoslari. – Toshkent: Fan, 2017.
6. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris, 2017.

TYUTORLIK FAOLIYATIDA PSIXOLOGIYANING O‘RNI

Nazarqulova Gulnora Ablakulovna
Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat markazi,
Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus
ta’lim metodikalari kafedra mudiri PhD, dotsent

Annotatsiya. Maqolada tyutorlik faoliyatida psixologiyaning o‘rni va ahamiyati haqida so‘z yuritiladi. Zamonaviy ta’lim tizimida tyutorlikning psixologik-pedagogik xususiyatlari va uning dolzarbligi ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, tyutorlik jarayonida psixologik yondashuvning roli, shaxsning psixologik rivojlanishi bo‘yicha zamonaviy tadqiqotlarning asosiy yo‘nalishlari tahlil etiladi. Tyutorlikda psixologik madaniyatni shakllantirish, o‘quvchilarning motivatsiyasi, o‘z-o‘zini anglashi va mas’uliyat hissini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari, samarali metod va texnologiyalari asoslab berilgan. Tadqiqot natijalarida psixologiyaning tyutorlikdagi o‘rni ochib berilib, ta’lim muassasalarida ushbu jarayonni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: tyutorlik, psixologik xususiyatlar, psixologik yondashuv, ijtimoiylashuv, ta’lim, tarbiya, tadqiqot, shaxs rivoji.

XX asr oxiri va XXI asr boshlari ta’lim tizimida individual yondashuvlarni joriy etish bilan ajralib turadi, bu tyutorlik faoliyatining rivojlanishini taqozo etmoqda. Tyutorlikda psixologiyaning o‘rni eng muhim jihatlardan biri bo‘lib, unda o‘quvchi, oila, pedagog va tengdoshlarning psixologik o‘zaro ta’siri ahamiyatlidir. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) va O‘zbekiston Respublikasining ta’lim siyosati shaxsning psixologik rivojini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonunning 4-moddasida insonparvar va demokratik tamoyillar belgilangan [1]. Shu bois, tyutorlikda psixologik yondashuvni qo‘llash hozirgi davrning dolzarb pedagogik masalasidir. U ma’naviy-axloqiy va huquqiy tarbiyaning asosini tashkil etadi.

Tyutorlik faoliyatida psixologiyaning ahamiyati o‘quvchilarni o‘zini anglashga, psixologik barqarorlikka va ijtimoiy moslashuvga tayyorlashda namoyon bo‘ladi. Psixologik yondashuv (individual ehtiyojlarni hisobga olgan holda qo‘llab-quvvatlash) shaxsning ham, jamiyatning ham rivojiga hissa qo‘shadi. Bu g‘oya o‘quvchilarning dunyoqarashini shakllantirishga, mustaqillikka undaydi [2]. Psixologik asoslangan tyutorlik o‘quvchilarning xulq-atvorini ijobiy o‘zgartiradi, motivatsiyani oshiradi va psixologik resurslarni rivojlantiradi. Bu, ayniqsa, o‘quvchilarning o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarishiga ishonch hosil qilishda muhimdir. Natijada, tyutorlik psixologiyasi o‘quvchilarni barkamol shaxs sifatida yetishtirishda katta rol o‘ynaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Tyutorlikni tashkil etishda o‘quvchi faol sub’ekt sifatida tan olinadi va individual psixologik xususiyatlari hisobga olinadi. Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim muammosi E.V. Bondarevskaya, V.V. Davydov, D.B. Elkonin va boshqalar tomonidan o‘rganilgan [3]. Psixologiya fanining tyutorlikdagi o‘rni shaxsning motivatsiyasi, kognitiv jarayonlari va emotsional rivojini o‘rganadi.

Tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, o‘quv jarayonida psixologik xususiyatlarni e’tiborsiz qoldirish shaxsning salohiyatini cheklaydi. Pedagogika va psixologiyada tyutorlik paradigmasi yangi yo‘nalish bo‘lib, o‘quvchilarning jinsiy va individual farqlarini hisobga oladi. Psixologik tadqiqotlar o‘quvchilarning bilish va xulq-atvoridagi farqlarni tasdiqlaydi. Tyutorlikka psixologik yondashuvni joriy etish o‘quvchilarning ichki dunyosini rivojlantirish uchun zarur.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy tyutorlik tadqiqotlari quyidagi ob’ektlarni o‘z ichiga oladi:

- tyutorlikda psixologik yondashuvning metodik asoslari;
- psixologik ijtimoiylashuv jarayonlari;
- o‘quvchilarning psixologik o‘ziga xosligini anglash;
- motivatsiya va emotsional farqlar;
- dasturlarning psixologik tahlili;
- stereotiplarning ta’siri;

- oliy ta’lilda psixologik jihatlar;
- tyutorning psixologik kompetensiyalari [4].

Ammo, tyutorlikda psixologiyani amalga oshirish bo‘yicha ko‘rsatmalar yetarli emas. Tyutorlar o‘quvchilarning psixologik ehtiyojlarini qondirishda mas’uldir. Bugungi tyutorlar ko‘pincha individual farqlarni hisobga olmaydi, bu qarama-qarshiliklarga olib keladi:

- psixologik tayyorgarlik zarurati va tyutorlarning tayyor emasligi o‘rtasida;
- tyutorlarni tayyorlashdagi psixologik modellarning yetishmasligi o‘rtasida;
- ta’lim institutlarida psixologik sharoitlarning noaniqligi o‘rtasida.

Tadqiqot dolzarbligi ta’lim tizimining psixologik tayyor tyutorlarga ehtiyojida va modellarning ishlab chiqilmaganligida namoyon bo‘ladi. Qarama-qarshiliklarni hal qilish nazariy va amaliy usullarni talab etadi.

Xulosa. Yangi O‘zbekistonda ta’lim islohotlari amalga oshirilmoqda. Prezident Sh. Mirziyoyevning "Najot - ta’limda" tamoyili yoshlarni ilmli qilishga xizmat qilmoqda. Tyutorlik psixologiyasi yoshlarni kelajakka tayyorlaydi, ularni imkoniyatlardan foydalanib, hayotlarini mazmunli qilishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni.
2. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. -- Toshkent: O‘zbekiston, 2017. 486-b.
3. Nazarqulova G. Oliy ta’limda tyutorlik faoliyati. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari 2026-yil 12-mart.
4. Nazarqulova G. Pedagogik mahorat. Darslik. -- 2024. 119-b.
5. Tojiboyeva X.M. Psixologik rivojlanishda tyutorlikning o‘rni. Ta’lim va innovatsion tadqiqotlar. -- Buxoro davlat universiteti, 2023. №2. B. 150-155.

BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARINING SALOHIYATINI BAHOLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Xabibullayeva Sarvinoz
Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat Aniq, tabiiy fanlar, maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada barqaror rivojlanish sharoitida maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarining kasbiy salohiyatini baholash masalalari keng yoritilgan. Tarbiyachilarning pedagogik, psixologik va innovatsion kompetensiyalarini aniqlash, baholash mezonlari, zamonaviy yondashuvlar va monitoring tizimlari tahlil qilingan. Shuningdek, baholash jarayonining o‘ziga xos xususiyatlari, uning samaradorlikka ta’siri hamda rivojlanish strategiyalari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: barqaror rivojlanish, maktabgacha ta’lim, tarbiyachi salohiyati, kompetensiya, baholash mezonlari, monitoring, pedagogik mahorat, innovatsion yondashuv, professional rivojlanish.

Bugungi globallashuv davrida ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — sifatli, raqobatbardosh va har tomonlama rivojlangan shaxsni tarbiyalashdir. Bu jarayonning ilk va eng muhim bosqichi maktabgacha ta’lim hisoblanadi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan tarbiyachilarning kasbiy salohiyati, bilim va ko‘nikmalari alohida ahamiyat kasb etadi.

Barqaror rivojlanish sharoitida esa pedagoglardan nafaqat an’anaviy bilimlar, balki zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash, kreativ fikrlash, muammolarni hal qilish va innovatsion

yondashuv talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, tarbiyachilar salohiyatini baholash tizimi ham yangicha yondashuvni talab qiladi.

Bugungi kunda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va uning sifatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tizimi uzluksiz ta’limning boshlang‘ich bosqichi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois ushbu tizimda faoliyat yuritayotgan tarbiyachilarning kasbiy salohiyati, ularning bilim va ko‘nikmalari, pedagogik mahorati ta’lim sifatini belgilovchi asosiy omillardan biri sanaladi. Barqaror rivojlanish sharoitida esa ta’lim tizimi oldiga yangi talablar qo‘yilmoqda, ya’ni pedagoglardan nafaqat an’anaviy bilimlar, balki innovatsion yondashuv, kreativ fikrlash, axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish va o‘z ustida doimiy ishlash talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, tarbiyachilar salohiyatini baholash tizimini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Tarbiyachi salohiyati deganda uning kasbiy faoliyatni samarali amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifatlar majmui tushuniladi. Ushbu salohiyat pedagogik, psixologik, metodik va kommunikativ kompetensiyalarni o‘z ichiga oladi. Pedagogik kompetensiya tarbiyachining ta’lim-tarbiya jarayonini to‘g‘ri tashkil eta olishi bilan bog‘liq bo‘lsa, psixologik kompetensiya bolalarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ular bilan samarali muloqot qilishni anglatadi. Metodik kompetensiya zamonaviy o‘qitish usullari va texnologiyalarini qo‘llashni nazarda tutadi, kommunikativ kompetensiya esa ota-onalar va jamoa bilan hamkorlikni ta’minlaydi. Barqaror rivojlanish sharoitida ushbu kompetensiyalarning uyg‘unligi muhim ahamiyatga ega.

Tarbiyachilar salohiyatini baholash jarayoni ta’lim sifatini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Baholash orqali pedagogning kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi, uning kasbiy rivojlanish yo‘nalishlari belgilanadi hamda ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligi oshiriladi. Shu bilan birga, baholash jarayoni faqat nazorat qilish vositasi emas, balki rivojlantiruvchi mexanizm sifatida ham xizmat qilishi lozim. Ya’ni baholash natijalari asosida tarbiyachilarga metodik yordam ko‘rsatish, malaka oshirish imkoniyatlarini yaratish muhimdir.

Barqaror rivojlanish sharoitida tarbiyachilar salohiyatini baholash o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, u komplekslik, uzluksizlik, individuallik, shaffoflik va rivojlantiruvchi xarakter bilan ajralib turadi. Kompleks yondashuv baholash jarayonida nafaqat bilim darajasi, balki amaliy faoliyat, shaxsiy sifatlar va innovatsion yondashuvlar ham hisobga olinishini anglatadi. Uzluksizlik esa baholashning doimiy ravishda olib borilishini va pedagogning rivojlanish dinamikasini kuzatishni ta’minlaydi. Individuallik har bir tarbiyachining shaxsiy xususiyatlari va imkoniyatlarini inobatga olishni talab qiladi. Shaffoflik esa baholash mezonlarining aniq va tushunarli bo‘lishini ta’minlaydi.

Zamonaviy ta’lim tizimida tarbiyachilar salohiyatini baholashda turli usullar qo‘llanilmoqda. Jumladan, portfolio usuli pedagogning yutuqlari va faoliyat natijalarini tizimli ravishda aks ettirish imkonini beradi. Kuzatuv usuli orqali tarbiyachining real faoliyati tahlil qilinadi. Test va so‘rovnomalar nazariy bilimlarni aniqlashga xizmat qiladi. O‘z-o‘zini baholash esa pedagogning refleksiv ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, 360 darajali baholash usuli orqali rahbar, hamkasblar va ota-onalar fikri asosida kompleks baho beriladi. Ushbu usullarni uyg‘un holda qo‘llash baholashning obyektivligini ta’minlaydi.

Amaliyotda tarbiyachilar salohiyatini baholash jarayonida ayrim muammolar ham uchrab turadi. Jumladan, baholashning subyektivligi, mezonlarning aniq belgilanmaganligi, zamonaviy baholash usullarining yetarli darajada joriy etilmaganligi hamda ayrim pedagoglarning baholash jarayoniga nisbatan salbiy munosabati kuzatiladi. Bu muammolarni bartaraf etish uchun baholash tizimini takomillashtirish, aniq mezonlar ishlab chiqish va pedagoglarning motivatsiyasini oshirish zarur.

Tarbiyachilar salohiyatini rivojlantirish va baholash tizimini takomillashtirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, malaka oshirish tizimini kuchaytirish, innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash hamda rag‘batlantirish mexanizmlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Bu esa o‘z navbatida maktabgacha ta’lim tizimida sifat ko‘rsatkichlarini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, barqaror rivojlanish sharoitida maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarining salohiyatini baholash ta’lim sifatini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Baholash jarayoni zamonaviy talablarga mos ravishda tashkil etilishi, kompleks va rivojlantiruvchi xarakterga ega bo‘lishi lozim. Shu asosda tashkil etilgan baholash tizimi pedagoglarning kasbiy o‘sishini ta’minlaydi, ularning faoliyat samaradorligini oshiradi va natijada barkamol avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni
2. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi
3. Maktabgacha ta’lim va tarbiya davlat standarti
4. Pedagogika nazariyasi va tarixi (darslik)
5. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar — o‘quv qo‘llanma
6. Xalqaro ta’lim tashkilotlari materiallari (UNESCO hisobotlari)
7. Kompetensiyaviy yondashuv asoslari bo‘yicha ilmiy maqolalar
8. Maktabgacha ta’lim metodikasi bo‘yicha ilmiy adabiyotlar

BO‘LAJAK BIOLOGIYA O‘QITUVCHILARIDA KREATIV FIKRLASHNI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Saidkulova Yulduz Botir qizi
Guliston davlat pedagogika instituti tayanch doktaranti

Annotatsiya :Mazkur maqolada bo‘lajak biologiya o‘qituvchilarida kreativ fikrlashni rivojlantirishning nazariy, metodologik va amaliy asoslari biologiya ta’limi kontekstida kompleks tahlil qilinadi. Biologik jarayonlarning tizimliligi, eksperimental xarakteri va ekologik yo‘nalganligi kreativ tafakkurni shakllantirish uchun asosiy omil sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida biologiya faniga moslashtirilgan metodik model ishlab chiqilib, uning samaradorligi empirik jihatdan asoslangan.

Kalit so‘zlar: biologiya ta’limi, kreativ fikrlash, ekologik tafakkur, ilmiy izlanish, muammoli ta’lim, divergent fikrlash, bioxilma-xillik.

Zamonaviy ta’lim tizimida biologiya fanining o‘rni nafaqat nazariy bilim berish, balki o‘quvchilarda ilmiy va kreativ tafakkurni shakllantirish bilan belgilanadi. Global ekologik muammolar, bioxilma-xillikning kamayishi va iqlim o‘zgarishi sharoitida biologiya o‘qituvchilarining kreativ kompetensiyalari muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonlik olim N.X. Avliyakulov ta’lim samaradorligi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash bilan chambarchas bog‘liq ekanligini ta’kidlaydi. Shu bois, biologiya o‘qituvchilarini tayyorlashda kreativ fikrlashni rivojlantirish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Kreativ fikrlash muammolarga noodatiy yondashuv asosida yechim topish qobiliyati sifatida talqin etiladi. Joy Paul Guilford kreativlikni divergent fikrlash bilan bog‘lab, bir nechta yechim ishlab chiqish qobiliyati sifatida izohlaydi.

Shuningdek, Ellis Paul Torrance kreativlikni muammoga sezgirlik, g‘oyalar originaligi va moslashuvchanlik orqali ifodalaydi. Bu yondashuv biologiya ta’limida, ayniqsa, ilmiy gipotezalar yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak biologiya o‘qituvchilarida kreativ fikrlashni rivojlantirish pedagogik tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.Kreativ fikrlash biologiyada tajribalarni loyihalash, tabiiy hodisalarni modellashtirish, ekologik muammolarga innovatsion yechim topish jarayonlari orqali namoyon bo‘ladi.

D.A. To‘xtayeva biologiya o‘qitishda tajriba va kuzatuvning ahamiyatini alohida ta’kidlaydi. Bu esa talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Biologik

tafakkur esa o‘z ichiga tizimli yondashuv, evolyutsion fikrlash, sabab-oqibat bog‘liqligini aniqlash kabi komponentlarni oladi.Yangi biologik gipotezalar ilgari surish masalan, fotosintez jarayonini o‘rganishda talaba faqat formulani yodlamaydi, balki “agar yorug‘lik intensivligi o‘zgarsa nima bo‘ladi?” kabi savollar orqali kreativ fikrlaydi.Biologiya fanining kreativlikni rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlari Biologiya fanining o‘ziga xosligi uning eksperimental xarakteri, kuzatuvga asoslanganligi, real hayot bilan bog‘liqligi bilan belgilanadi.

Quyidagi yo‘nalishlar ayniqsa samarali:

Ekologiya.Ekotizimlarni o‘rganishda talabalar muammoli vaziyatlarga duch keladi (masalan, ifloslanish oqibatlari).

Genetika. Genetikada irsiylik qonunlarini tahlil qilish kreativ fikrlashni talab qiladi.

Evolyutsiya. Evolyutsiya jarayonlarini tushunish uchun sabab-oqibatni chuqur tahlil qilish zarur.

Biologiya yo‘nalishidagi talabalarda qo‘llanilgan metodlar laboratoriya ishlari orqali kuzatish, biologik muammolar asosida testlar, kreativ topshiriqlar (masalan: “yangi o‘simlik turini tasvirlash”) hisoblanadi. Ilmiy metod asosida faoliyat natijasida tajriba davomida talabalar mustaqil tajriba o‘tkazadi, natijalarni tahlil qialdi, xulosa chiqardi. Biologiya darslarida kreativ metodlar muammoli biologik vaziyatlar masalan: “Agar bir ekotizimdan bir tur yo‘qolsa nima sodir bo‘ladi?”
Muammo (biologik) → Gipoteza → Tajriba → Tahlil → Natija → Refleksiya
Misol:Muammo: O‘simlik o‘sishiga yorug‘lik ta’siri
Gipoteza: Yorug‘lik ko‘p bo‘lsa o‘sish tezlashadi
Tajriba: 2 xil sharoitda o‘simlik yetishtirish
Natija: Taqqoslash

Bu model Eksperiment asosida qurilgan.Tajriba asosida o‘rganish orqali talabalar o‘zlari eksperiment o‘tkazadi. Biologik modellashtirish jarayonlarini sxema yoki model orqali tushuntiriladi.Empirik natijalar quyidagilarni ko‘rsatdi:biologik muammolar asosida ishlagan guruhda kreativlik 30% ga oshdi. Talabalar mustaqil tajriba o‘tkazishni o‘rganadi,ekologik tafakkur rivojlanadi

Natijalar muhokamasi (biologik yondashuvda natijalar shuni ko‘rsatadiki, biologiya fanida kreativ fikrlash tabiiy ravishda shakllanishi mumkin, agar ta’lim jarayoni to‘g‘ri tashkil etilsa. Ayniqsa, ekologik muammolar, genetik masalalar, evolyutsion jarayonlar, talabalarda chuqur va kreativ tafakkurni shakllantiradi.

Har bir mavzuni biologik muammo bilan boshlash, laboratoriya ishlarini ko‘paytirish,mahalliy flora va fauna asosida dars o‘tish,ekologik loyihalarni joriy etish kabi usullar bilan o‘quvchilarning kreativ fikrlarini takomillashtirish mumkin.Mazkur tadqiqot natijalari biologiya ta’limida kreativ fikrlashni rivojlantirishning yuqori darajada samarali ekanligini ko‘rsatdi. Biologiya fanining o‘ziga xos xususiyatlari — ya’ni, uning eksperimental, tizimli va hayotiy xarakterga ega ekanligi — kreativ tafakkurni shakllantirish uchun tabiiy muhit yaratadi.

Tadqiqot davomida ishlab chiqilgan metodik model biologik jarayonlarga asoslangan holda tashkil etilgani bilan ajralib turadi. Bu model orqali talabalar nafaqat nazariy bilimlarni o‘zlashtiradi, balki ularni amaliyotda qo‘llash, tajriba o‘tkazish va natijalarni tahlil qilish orqali ilmiy tafakkurni rivojlantiradi. Ayniqsa, ekologiya, genetika va evolyutsiya kabi yo‘nalishlarda kreativ fikrlash sezilarli darajada rivojlanganligi aniqlandi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari biologiya o‘qituvchilarini tayyorlashda an’anaviy yondashuvlardan voz kechib, innovatsion va muammoli ta’limga o‘tish zarurligini ko‘rsatdi. Kreativ fikrlashni rivojlantirish orqali bo‘lajak o‘qituvchilar o‘z faoliyatida samarali pedagogik qarorlar qabul qilish, o‘quvchilarda ilmiy va ekologik tafakkurni shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Umuman olganda, biologiya ta’limida kreativlikni rivojlantirish — bu nafaqat pedagogik vazifa, balki jamiyatning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi muhim omildir. Shu bois, mazkur yo‘nalishda ilmiy izlanishlarni davom ettirish, metodikani takomillashtirish va ta’lim tizimiga keng joriy etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avliyakulov N.X. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent Fan va texnologiya 2019.
2. Sharipov Sh.S. Tlabalarda ijodiy fikrlashni shakllantirish metodikasi metodikasi. – Toshkent; O‘qituvchi 2018.
3. To‘xtayeva D.A. Biologiya o‘qitish metodikasi. Toshkent; O‘qituvchi – 2020.
4. E.P. Torrance.Torrance Tests of Creative Thinking. – Lexington: Personnel Press, 1974.
5. J.P.Guilford Creativity: Yesterday, Today and Tomorrow. // The Journal of Creative Behavior. – 1967.
6.Vygotsky L.S. Thought and Language. – 1986

BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI BAHOLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Nomozova Shahzoda Abdualim qizi
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya. Ushbu ishda barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholashning nazariy hamda amaliy jihatlari atroflicha tahlil etiladi. Bugungi globallashuv jarayonlari, iqtisodiy va ijtimoiy sohalarda yuz berayotgan keskin o‘zgarishlar inson resurslariga bo‘lgan ehtiyojni yanada kuchaytirmoqda. Shu sababli tashkilotlar va jamiyat uchun kadrlar salohiyatini to‘g‘ri baholash, ularning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.Ayniqsa, barqaror rivojlanish konsepsiyasi doirasida inson kapitalining o‘rni alohida e’tirof etilib, uni baholashning innovatsion usullari keng yoritib beriladi. Kadrlar salohiyatini baholash jarayonida nafaqat kasbiy bilim va tajriba, balki shaxsiy sifatlar, ijodkorlik, moslashuvchanlik hamda ijtimoiy faollik kabi omillar ham muhim ekani asoslab beriladi.

Shuningdek, ishda baholashning an’anaviy va zamonaviy metodlari o‘zaro solishtirilib, ularning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinadi. Barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholashning o‘ziga xos jihatlari sifatida tizimlilik, uzluksizlik, shaffoflik va adolatlilik tamoyillari alohida ta’kidlanadi.Mazkur tadqiqot natijalari tashkilotlarda samarali boshqaruvni yo‘lga qo‘yish, kadrlar siyosatini takomillashtirish hamda inson kapitalidan oqilona foydalanishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, tadqiqotda kadrlar salohiyatini baholashning amaliy mexanizmlariga alohida e’tibor qaratilib, tashkilotlarda qo‘llanilayotgan ilg‘or tajribalar ham tahlil etiladi. Xususan, raqamli texnologiyalar asosida baholash jarayonlarini tashkil etish, ma’lumotlar bazalari va sun’iy intellektdan foydalanish orqali xodimlar salohiyatini aniqlashning samarali usullari ko‘rsatib beriladi. Bu esa baholash jarayonining aniqligi, tezkorligi va obyektivligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: barqaror rivojlanish, kadrlar salohiyati, inson kapitali, baholash tizimi, kasbiy malaka, innovatsion yondashuv, boshqaruv samaradorligi, shaxsiy sifatlar, moslashuvchanlik, kadrlar siyosati, strategik boshqaruv.

Bugungi globallashuv davrida dunyo mamlakatlari o‘rtasida raqobat tobora kuchayib borayotgan bir sharoitda barqaror rivojlanishga erishish har bir davlat oldida turgan eng muhim vazifalardan biriga aylanmoqda. Barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash oddiy nazorat vositasi emas, balki strategik boshqaruvning muhim elementi hisoblanadi. Chunki aynan baholash orqali tashkilotlarda mavjud inson resurslarining real holati aniqlanadi, ularning kuchli va zaif tomonlari tahlil qilinadi hamda kelgusidagi rivojlanish yo‘nalishlari belgilanadi. Bu esa o‘z navbatida samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish, kadrlar siyosatini takomillashtirish va mehnat unumdorligini oshirishga xizmat qiladi.Bugungi kunda kadrlar salohiyatini baholash jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalari, raqamli platformalar hamda

sun’iy intellekt imkoniyatlaridan keng foydalanilmoqda. Bu esa baholash jarayonining aniqligi, tezkorligi va xolisligini ta’minlashga yordam beradi. Shu bilan birga, inson omilini to‘liq inkor etmagan holda, uning shaxsiy fazilatlari, motivatsiyasi va ijodiy salohiyati ham alohida e’tiborga olinmoqda.Shu bois, barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash tizimini takomillashtirish har bir tashkilot va davlat uchun dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda. Chunki inson kapitali – bu jamiyat taraqqiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchidir.

Inson resurslarining imkoniyatlari aniqlanadi, ularni rivojlantirish yo‘llari belgilanadi va samarali boshqaruv qarorlari qabul qilinadi. Ayniqsa, zamonaviy sharoitda tezkor qaror qabul qilish, innovatsion fikrlash hamda raqamli texnologiyalarni egallash kabi ko‘nikmalarga ega bo‘lgan kadrlarni aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, kadrlar salohiyatini baholash jarayonida shaffoflik, adolatlilik va obyektivlik tamoyillariga rioya etish zarur.Chunki noto‘g‘ri yoki bir tomonlama baholash nafaqat xodimning rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi, balki tashkilotning umumiy samaradorligiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli baholash tizimini takomillashtirish va uni zamonaviy talablarga moslashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini to‘g‘ri baholash orqali inson kapitalidan samarali foydalanish, tashkilotlarning raqobatbardoshligini oshirish hamda jamiyat taraqqiyotiga erishish mumkin. Ushbu ishda aynan kadrlar salohiyatini baholashning o‘ziga xos xususiyatlari, uning nazariy asoslari va amaliy jihatlari keng yoritiladi.

Barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash masalasi an’anaviy yondashuvlardan tubdan farq qiluvchi yangi mazmun kasb etmoqda. Ilgari kadrlar asosan ularning bilim darajasi, ish tajribasi va kasbiy ko‘nikmalariga qarab baholangan bo‘lsa, bugungi kunda bu mezonlar yetarli emasligi tobora yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Chunki zamonaviy jamiyatda insonning intellektual salohiyati bilan bir qatorda, uning ijtimoiy-psixologik barqarorligi, emotsional intellekti va o‘zgarishlarga moslashish qobiliyati ham muhim omilga aylanmoqda.Eng muhim yangiliklardan biri shundaki, kadrlar salohiyatini baholash endilikda “statik” emas, balki “dinamik” jarayon sifatida qaralmoqda. Ya’ni xodimning hozirgi holati emas, balki uning rivojlanish trayektoriyasi, o‘sish sur’ati va kelajakdagi potensiali baholash markaziga chiqmoqda. Bu esa “potensialni baholash” (potential-based assessment) tushunchasining ahamiyatini oshirmoqda. Mazkur yondashuv orqali tashkilotlar nafaqat mavjud kuchli kadrlarni, balki kelajak yetakchilarini ham aniqlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.Yana bir muhim jihat shundaki, kadrlar salohiyatini baholashda insonning “ko‘rinmaydigan qobiliyatlari”ni aniqlashga bo‘lgan e’tibor ortib bormoqda. Masalan, kreativ fikrlash, muammolarga noodatiy yechim topish, jamoada ijobiy muhit yaratish, boshqalarni ruhlantirish kabi sifatlar an’anaviy testlar orqali to‘liq aniqlanmaydi. Shu sababli zamonaviy baholash tizimlarida simulyatsiyalar, real vaziyatli topshiriqlar (case study), loyiha asosida baholash (project-based assessment) kabi usullar keng qo‘llanilmoqda.

Xulosa qilib aytganda,barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash zamonaviy boshqaruv tizimining muhim va ajralmas yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon xodimlarning mavjud bilim va ko‘nikmalarini aniqlash bilan birga, ularning kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlari hamda tashkilot taraqqiyotiga qo‘shadigan hissasini baholashda ham katta ahamiyatga ega.Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy baholash yondashuvlari bugungi zamon talablariga to‘liq javob bera olmaydi. Shu sababli baholash tizimiga innovatsion usullarni joriy etish, jumladan kompetensiyaviy yondashuv, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt va interaktiv metodlardan foydalanish zarur hisoblanadi. Bu esa baholash jarayonining yanada aniq, shaffof va samarali bo‘lishini ta’minlaydi.Shuningdek, kadrlar salohiyatini baholashda faqat kasbiy ko‘rsatkichlar emas, balki ijodkorlik, moslashuvchanlik, ijtimoiy mas’uliyat va emotsional barqarorlik kabi shaxsiy sifatlar ham muhim mezon sifatida qaralishi lozim. Ushbu omillar zamonaviy xodimlarning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, baholash natijalaridan faqat tahliliy maqsadlarda emas, balki amaliy boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ham samarali foydalanish zarur. Xususan, xodimlarni rag‘batlantirish, ularni rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish, to‘g‘ri joylashtirish hamda boshqaruv tizimini takomillashtirishda baholash muhim asos bo‘lib xizmat qiladi.Umuman olganda, barqaror

rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini adolatli va samarali baholash inson kapitalidan oqilona foydalanish, tashkilotlar faoliyatini rivojlantirish hamda jamiyat taraqqiyotini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bois bu yo‘nalishda ilmiy izlanishlarni davom ettirish va zamonaviy yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2021.
2. Armstrong M. *Human Resource Management Practice*. – London: Kogan Page, 2014.
3. Becker G.S. *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis*. – Chicago: University of Chicago Press, 1993.
4. Drucker P.F. *Management Challenges for the 21st Century*. – New York: Harper Business, 1999.
5. Ivancevich J.M. *Human Resource Management*. – New York: McGraw-Hill, 2010.
6. Kaplan R.S., Norton D.P. *The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action*. – Boston: Harvard Business School Press, 1996.
7. Ulrich D. *Human Resource Champions*. – Boston: Harvard Business School Press, 1997.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmonlari va qarorlari to‘plami. – Toshkent, 2017–2024.
9. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlari to‘plami. – Toshkent, 2018–2024.

JAMIYAT BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA YOSHLAR MANTQIY TAFAKKURINI O‘RNI TIMSS DASTURI MISOLIDA

Xamzaqulov Erjigit Abdubasharovich
GulDPI “Aniq fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi
Shohjahon Hayitov Shuhratjonovich
GulDPI talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada jamiyatning ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy barqarorligini ta’minlashda yoshlar mantiqiy tafakkurining ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study) xalqaro baholash dasturi natijalari asosida yoshlarning kognitiv salohiyati va ularning jamiyat taraqqiyotidagi roli konseptual jihatdan yoritilgan.TIMSS dasturi o‘quvchilarning matematik va tabiiy fanlar bo‘yicha bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash qobilyatini aniqlashga qaratilgan bo‘lib,bu jarayonda mantiqiy fikrlash asosiy o‘rin egallagan.

Kalit so‘zlar: TIMSS, mantiqiy fikirlash,matematik savodxonlik,tabiiy fanlar,muommoli vaziyat, kompetensiya, baholash, maktab, ta’lim sifati.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda har qanday jamiyatning barqarorligi nafaqat uning moddiy boyliklari, balki o‘sib kelayotgan avlodning intellektual salohiyati va mantiqiy fikrlash darajasi bilan belgilanadi. Mantiqiy tafakkur — bu shunchaki to‘g‘ri xulosa chiqarish san’ati emas, balki murakkab ijtimoiy jarayonlarda ratsional qarorlar qabul qilish va axborot xurujlariga qarshi tura olish qobiliyatidir. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning faqat bilim darajasini emas,balki ularning mantiqy va tanqidiy fikrlash qobilyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.Shu nuqtai nazardan,xalqaro baholash dasturlari,xususan TIMSS,ta’lim sifatini oshirishda muhim vosita sifatida qaralmoqda.TIMSS dasturi o‘quvchilarning matematik va tabiiy fanlar bo‘yicha bilimlarni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llash qobilyatini aniqlashga qaratilgan bo‘lib,bu jarayonda mantiqiy fikrlash asosiy o‘rin egallagan.

Mantiqiy tafakkur – ijtimoiy barqarorlikning intellektual asosi

Jamiyat barqarorligi kutilmagan inqirozlarga nisbatan jamiyat a’zolarining tayyorgarligi bilan o‘lchanadi. Yoshlarda mantiqiy tafakkurning shakllanganligi quyidagi ikki yo‘nalishda jamiyatni himoya qiladi.

-Yoshlar voqea va hodisalar o‘rtasidagi sabab-oqibat bog‘lanishlarini anglaydi, bu esa turli ekstremistik g‘oyalar yoki manipulyatsiyalarga berilmaslik imkonini beradi.

-Mantiqiy fikrlaydigan kadrlar iqtisodiyotda murakkab muammolarga optimal yechim topadi, bu esa ijtimoiy farovonlikni oshiradi.

TIMSS dasturi- Mantiqiy salohiyatni o‘lchash mezoni

TIMSS baholash dasturi maktabda to‘rtinchi va sakkizinchi sinflarda o‘tkaziladi; ayrim sikllarda “TIMSS Advanced” deb nomlangan qo‘shimcha dastur ham mavjud bo‘lib, u maktabni tamomlayotgan o‘quvchilarning ilg‘or matematika va fizika yutuqlarini o‘lchaydi. Har bir mamlakatda milliy tadqiqot markazlari ishtirok etadi, ular xalqaro markaz bilan birgalikda sinov savollarini ishlab chiqish, namunaviy tanlovni belgilash va ma’lumot yig‘ishni amalga oshiradi.Mazkur maqola o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlanishda TIMSS xalqaro baholsh dasturi topshiriqlarining o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi.Taqdimotda TIMSS topshiriqlarining tuzulishi,ularning kompetensiyaviy yo‘nalganligi hamda o‘quvchilarning tahliliy va mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishdagi roli yoritilgan.

Mantiqiy fikrlash-bu: tahlil qilish,solishtirish,umumlashtirish, xulosa chiqarish qobilyatlarini o‘z ichiga oladi. Boshlang‘ich sinflardan boshlab bu ko‘nikmalarni rivojlantiradi:Matematik savodxonlikni oshiradi.Mustaqil fikrlashni shakllantiradi.Muommolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi

TIMSS topshiriqlari o‘quvchilarningmantiqiy fikirlashini quydagi yo‘llar bilan rivijlantiradi.

Muammoli vaziyat yaratish orqali.

-Topshiriqlar o‘quvchilarni izlanishga undaydi, bu esa mustaqil fikirlashni rivojlantiradi.

Tahliliy fikirlashni shakillantirish orqali .

-O‘quvchi bergan ma’lumotlarini tahlil qiladi,solishtiradi va kerakli xulosaga keladi.

Sabab- oqibat bog‘lanishini aniqlash orqali.

-Masalani yechishda o‘quvchi mantiqiy ketma-ketlikni tushunadi.

Ijodiy yondashuvni rivojlantirish orqali.

-Bir masalaga turli yechimlar toppish imkoniyati o‘quvchilarning kreativ fikirlashni oshiradi.

1-misol. Bir sinfda 27 ta o‘quvchi bor. Ularning 1/3 qismi qizlar. Qolganlari o‘g‘il bolalar. O‘g‘il bolalar soni qizlardan nechta ko‘p?

Yechim:

Qizlar: 27 ÷ 3 = 9 ta

O‘g‘il bolalar: 27 – 9 = 18 ta

Farq: 18 – 9 = 9 ta

Ahamiyati:

Bu topshiriq o‘quvchini:

-ulushni tushunishga,

-bosqichma-bosqich fikrlashga,

-natijani solishtirishga o‘rgatadi.

2-misol Quyidagi sonlar ketma-ketligini davom ettiring:

2, 4, 8, 16, _ , _ ,

Yechim:

Har safar 2 ga ko‘paytirilmoqda

Keyingi sonlar: 32, 64

Ahamiyati**:**

Bu misol:

-qonuniyatni aniqlash,

-umumlashtirish,

-mantiqiy xulosa chiqarishni rivojlantiradi.

3-misol. Bir do‘konda 1 dona daftar 4000 so‘m turadi. Dilshod 5 ta daftar sotib oldi va 25000 so‘m berdi. Unga nech pul qaytariladi?

Yechim**:**

5 × 4000 = 20000 so‘m

Qaytim: 25000 – 20000 = 5000 so‘m

Ahamiyati:

-amaliy hisoblash,

-pul bilan ishlash,

-hayotiy vaziyatni tushunish ko‘nikmasini rivojlantiradi.

Jamiyat barqarorligi faqat huquqiy-ma’muriy choralar bilan emas, balki har bir shaxsning, ayniqsa yoshlarning ongli va mantiqiy munosabati bilan ta’minlanadi. TIMSS dasturi bizga yoshlarimizning mantiqiy salohiyatini obyektiv baholash imkonini beradi. Mazkur ko‘rsatkichlarni yaxshilash — kelajakdagi ijtimoiy bo‘hronlarning oldini olish va davlatning intellektual mustaqilligini mustahkamlash demakdir.TIMSS xalqoro baholash dasturi orqali o‘quvchilarda nafaqat bilim ,balki tahlil qilish muammoni hal etish va ijodiy fikirlash ko‘nikmalariham shakillanadi. Ular o‘quvchilarning bilimlarini amaliyotda qo‘llash,tahliliy fikrlash va muommolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.Shu bois,ushbu topshiriqlarni ta’lim jarayoniga keng joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yili 5-sentyabrdagi – Xalq ta’limitizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora tadbirlari
2. Mullis I.V.S., Martin M.O. TIMSS International Results.
3. TIMSS 2019 Assessment Frameworks.

MUSIQA TA’LIMI JARAYONIDA TALABALARNING IJODIY SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Yulyaxshiyev Sherali Narzullayevich
Guliston davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada musiqa ta’limi jarayonida talabalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida talabalarning mustaqil fikrlashi, estetik didi va ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish masalalari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: musiqa ta’limi, ijodiy salohiyat, pedagogik texnologiyalar, estetik tarbiya, innovatsion yondashuv.

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari sharoitida ta’lim tizimi oldiga qo‘yilayotgan talablar sifat jihatidan yangilanib bormoqda. Zamonaviy jamiyatda raqobatbardosh mutaxassisni tayyorlash faqat nazariy bilimlar bilan cheklanib qolmay, balki uning mustaqil fikrlash, kreativ yondashuv, muammoli vaziyatlarda samarali qaror qabul qilish kabi kompetensiyalarni egallashini taqozo etadi [1]. Shu nuqtai nazardan, oliy ta’lim muassasalarida talabalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish pedagogik jarayonning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

Musiqa ta’limi ushbu jarayonda alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u shaxsning nafaqat intellektual, balki emotsional-estetik va ma’naviy rivojlanishiga kompleks ta’sir ko‘rsatadi. Musiqa san’ati orqali insonning ichki kechinmalari boyiydi, uning badiiy didi shakllanadi hamda ijodiy tafakkuri faollashadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, musiqiy faoliyat bilan muntazam shug‘ullanish talabalarning kognitiv faolligini oshirib, ularning tasavvur, fantaziya va

interpretatsion qobiliyatlarini rivojlantiradi [2]. Shu bois musiqa ta’limi jarayonida ijodiy salohiyatni rivojlantirish pedagogikaning muhim ilmiy-amaliy muammolaridan biri hisoblanadi.

Zamonaviy ta’lim paradigmasida kompetensiyaviy yondashuvning ustuvorligi talabalarning bilimlarni o‘zlashtirish darajasidan tashqari, ularni real hayotiy vaziyatlarda qo‘llay olish ko‘nikmalarini shakllantirishni talab etadi. Bu esa musiqa ta’limida an’anaviy reproduktiv metodlardan konstruktiv, interfaol va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlarga o‘tishni zarur etadi. Xususan, muammoli ta’lim, loyihaviy faoliyat, ijodiy topshiriqlar, improvizatsiya va interpretatsiya kabi metodlar talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi [3]. Musiqa ta’limi jarayonini samarali tashkil etishning muhim shartlaridan biri bu ijodiy pedagogik muhitni shakllantirishdir. Bunday muhitda talabalar o‘z fikrlarini erkin ifoda etish, yangi g‘oyalarni ilgari surish va badiiy tajriba o‘tkazish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Pedagogning vazifasi esa ushbu jarayonda yo‘naltiruvchi va rag‘batlantiruvchi sifatida namoyon bo‘lib, talabalarning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ularning ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarishga ko‘maklashishdan iborat. Zamonaviy pedagogika nuqtai nazaridan o‘qituvchi bilim beruvchi subyekt emas, balki ta’lim jarayonini boshqaruvchi fasilitator sifatida faoliyat yuritishi lozim [4]. Shuningdek, musiqa ta’limida ijodiy salohiyatni rivojlantirish faqat auditoriya mashg‘ulotlari bilan cheklanmasligi zarur. Sinfdan tashqari faoliyatlar: konsert dasturlari, ijodiy tanlovlar, musiqiy loyihalar, ustoz-shogird uchrashuvlari talabalarning amaliy ko‘nikmalarini mustahkamlash bilan birga, ularning sahna madaniyati va ijodiy o‘ziga ishonchini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi [5]. Bunday faoliyatlar talabalarning ijtimoiy faolligini oshiradi va ularni kasbiy jihatdan yetuk mutaxassis sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Raqamli texnologiyalar taraqqiyoti musiqa ta’limi mazmuni va shakliga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, zamonaviy musiqa dasturlari, audio tahrirlash platformalari, virtual studiyalar hamda onlayn ta’lim resurslari talabalarning ijodiy faoliyatini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Raqamli muhitda musiqa yaratish, aranjirovka qilish va tahlil etish imkoniyatlari kengayib, ta’lim jarayonining interaktivligi va samaradorligi oshmoqda [6]. Bu esa talabalarning mustaqil ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan birga, ularning innovatsion fikrlashini ham shakllantiradi.

Shu bilan birga, musiqa ta’limi jarayonida ijodiy salohiyatni rivojlantirishda ayrim tizimli muammolar ham mavjud. Jumladan, an’anaviy o‘qitish usullarining ustunligi, pedagoglarning innovatsion texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha yetarli malakaga ega emasligi hamda moddiy-texnik bazaning cheklanganligi ta’lim samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish, ta’lim muassasalarini zamonaviy texnik vositalar bilan ta’minlash hamda ilg‘or pedagogik tajribalarni amaliyotga keng joriy etish zarur.

Xulosa qilib aytganda, musiqa ta’limi jarayonida talabalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish ko‘p qirrali, murakkab va tizimli yondashuvni talab etadigan pedagogik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonda shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim tamoyillari, kompetensiyaviy yondashuv hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarning uyg‘un qo‘llanilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarning ijodiy fikrlashini shakllantirish nafaqat ularning kasbiy tayyorgarligini oshiradi, balki ularni mustaqil qaror qabul qila oladigan, yangilikka intiluvchan va raqobatbardosh mutaxassis sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Shuningdek, musiqa ta’limida ijodiy salohiyatni rivojlantirishda pedagogik muhitning qulayligi, o‘qituvchining fasilitatorlik roli, interfaol metodlar va amaliy faoliyat turlarining o‘zaro integratsiyasi hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar va zamonaviy musiqiy dasturlardan samarali foydalanish talabalarning ijodiy imkoniyatlarini kengaytirib, ularning individual qobiliyatlarini yanada chuqurroq namoyon etishiga zamin yaratadi. Bundan tashqari, ta’lim jarayonining uzviyligi va davomiyligini ta’minlash maqsadida auditoriya va auditoriyadan tashqari faoliyatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni kuchaytirish zarur. Ijodiy loyihalar, sahna chiqishlari, tanlovlar va musiqiy tajriba almashuvlari talabalarning nazariy bilimlarini amaliyot bilan mustahkamlashga xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida ularning estetik dunyoqarashi, badiiy tafakkuri va ijodiy mustaqilligini rivojlantiradi. Kelgusida musiqa ta’limi tizimini takomillashtirish doirasida pedagoglarning

innovatsion kompetensiyalarini oshirish, zamonaviy o‘quv-uslubiy ta’minotni boyitish hamda ilg‘or xorijiy tajribalarni milliy ta’lim tizimiga moslashtirish muhim vazifalardan biri bo‘lib qoladi. Shu asosda tashkil etilgan ta’lim jarayoni talabalarning ijodiy salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish, ularni barkamol shaxs va yuqori malakali mutaxassis sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Nurillo R. GLOBALLASHUV DAVRIDA MUSIQA SAN’ATI MIGRATSIYASI JARAYONLARINING MADANIYATLAR O ‘ZGARISHIDAGI TA’SIRI //Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal. – 2024. – T. 2. – №. 1. – C. 92-94.
2. Narzullayevich R. N. UMUMTA’LIM MAKTABLARI MUSIQA MASHG ‘ULOTLARI JARAYONIDA O ‘QUVCHILARGA EKOLOGIK TARBIYA BERISH //CONFERENCE OF MODERN SCIENCE & PEDAGOGY. – 2025. – T. 1. – №. 5. – C. 167-172.
3. Kamilovich B. E. TALABALARGA CHOLG‘U SOZLARINI O‘RGATISH JARAYONLARIDA USTOZ-SHOGIRD AN’ANALARINING AHAMIYATI //ZAMONAVIY TA’LIMDA FAN VA INNOVATSION TADQIQOTLAR JURNALI. – 2025. – T. 3. – №. 1. – C. 111-115.
4. Ogli, Sattarov Alisher Alikul. "MUSIQA DARSLARIDA RAQAMLI MUHIT ORQALI O‘QUVCHILARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH." Бюллетень педагогов нового Узбекистана 2.4 (2024): 5-8.
5. Anvarovna, Nuraliyeva Zuxra. "TYPES OF MUSICAL ACTIVITIES IN PRESCHOOL EDUCATION." CONFERENCE OF MODERN SCIENCE & PEDAGOGY. Vol. 1. No. 5. 2025.
6. Nuraliyeva, Z. "MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING ESTETIK TARBIYASIDA MUSIQANING O ‘RNI." Инновационные исследования в современном мире: теория и практика 4.1 (2025): 67-69.

XORIJIY DAVLATLARDA YOSHLAR HUQUQIY ONGINI RIVOJLANTIRISH TAJRIBALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Baxtiyorova Shaxrizoda Sharof qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti 1-bosqich magstranti
Ilmiy rahbar: B.M. Qandov CHDPU dotsenti, f.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada xorijiy davlatlarda yoshlar huquqiy ongini rivojlantirish bo‘yicha shakllangan ilg‘or tajribalar kompleks tarzda tahlil qilingan. Jamiyat taraqqiyotida yosh avlodning huquqiy madaniyati va huquqiy ongining ahamiyati ortib borayotgan sharoitda mazkur masala dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada, huquqiy ong tushunchasining nazariy-metodologik asoslari yoritilib, uning tarkibiy elementlari – huquqiy bilim, huquqiy qadriyatlar, huquqiy munosabat va huquqiy xulq-atvor o‘zaro uyg‘unlikda ochib berilgan. Yana maqolada yoshlar huquqiy ongini rivojlantirishning xorijiy tajribalari va unga bog‘liq tadqiqotlar o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: huquqiy ong, yoshlar, huquqiy madaniyat, fuqarolik ta’limi, xorijiy tajriba, huquqiy tarbiya, targ‘ibot, huquqiy nigilizm, demokratiya, huquqiy davlat, interaktiv ta’lim, raqamli ta’lim, yoshlar siyosati, huquqiy bilim, ijtimoiy faollik, ta’lim tizimi.

Globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan hozirgi davrda jamiyatning barqaror rivojlanishi, demokratik qadriyatlarning qaror topishi va huquqiy davlat qurish jarayoni ko‘p jihatdan yosh avlodning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatiga bog‘liq. Yoshlar – bu jamiyatning strategik resursi bo‘lib, ularning huquqiy savodxonligi, qonunlarga hurmati va fuqarolik pozitsiyasi mamlakat kelajagini belgilaydi.

Shu nuqtai nazardan, xorijiy davlatlarda yoshlar huquqiy ongini rivojlantirish bo‘yicha shakllangan ilg‘or tajribalarni o‘rganish va tahlil qilish alohida ahamiyatga ega. Rivojlangan davlatlar ushbu sohada kompleks yondashuvni qo‘llab, ta’lim tizimi, ommaviy axborot vositalari, raqamli texnologiyalar va jamoat institutlarini uyg‘unlashtirgan holda samarali mexanizmlarni ishlab chiqqan. Biz ushbu maqolada AQSH, Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Finlyandiya kabi davlatlar misolida yoshlar huquqiy ongini rivojlantirishning institutsional, pedagogik va innovatsion usullari tahlil qilishga harakat qilamiz.

Birinchi navbatda e’tiborni Yoshlar huquqiy ongining mazmuni va ahamiyatiga qaratadigan bo‘lsak, huquqiy ong – bu shaxsning huquq va majburiyatlar, qonun ustuvorligi, adolat va huquqiy qadriyatlar haqidagi bilimlari, tasavvurlari va munosabatlarini ifoda etuvchi ijtimoiy ong shaklidir. Yoshlar huquqiy ongi esa ularning fuqarolik pozitsiyasi, ijtimoiy faolligi va huquqiy xulq-atvorida namoyon bo‘ladi.

Huquqiy ong – ijtimoiy ongning muhim shakllaridan biri bo‘lib, u shaxs va jamiyatning huquqiy voqelikka bo‘lgan munosabatini, huquqiy bilimlarini, qadriyatlarini va xulq-atvorini ifoda etadi. Yoshlar huquqiy ongi esa jamiyatning kelajak taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi omil sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Huquqiy ong ijtimoiy ongning muhim shakli bo‘lib, u shaxsning huquqiy voqelikka bo‘lgan munosabatini, huquqiy bilimlari va qadriyatlarini ifoda etadi. Ilmiy adabiyotlarda huquqiy ong tushunchasi turlicha talqin qilingan. Masalan, S.S. Alekseev huquqiy ongni “huquqiy voqelikni inson ongida aks ettiruvchi va huquqiy xulq-atvorni tartibga soluvchi g‘oyalar, qarashlar va his-tuyg‘ular tizimi” sifatida ta’riflaydi. Ilmiy adabiyotlarda ushbu tushuncha keng yoritilgan bo‘lib, S.S. Alekseev huquqiy ongni huquqiy voqelikning inson ongidagi in’ikosi sifatida tavsiflaydi[1]. V.N. Kudryavsev esa huquqiy ongni shaxsning huquqiy normalarga munosabati va ularni bajarishga tayyorligi bilan bog‘laydi. Yana uning fikricha, huquqiy ong shaxsning huquqiy normalarga munosabati va ularga amal qilish darajasini belgilaydi[2]. Bu esa yoshlarda huquqiy ongni shakllantirish nafaqat nazariy bilim berish, balki amaliy xulq-atvorni rivojlantirishni ham talab qilishini ko‘rsatadi.

Huquqiy ongning asosiy komponentlari: huquqiy bilimlar; huquqiy qadriyatlar; huquqiy munosabat; huquqiy xulq-atvor.

Yoshlarda huquqiy ongning yuqori darajada shakllanishi: qonunbuzarliklarning kamayishiga? ijtimoiy barqarorlikning ta’minlanishiga? demokratik institutlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Bugungi kunda har qanday jamiyatning taraqqiyoti, barqarorligi va demokratik tamoyillar asosida rivojlanishi, avvalo, uning a’zolari - fuqarolarining huquqiy ong va huquqiy madaniyat darajasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Huquqiy ong va huquqiy madaniyat insonlarning huquqiy bilimga, qonunlarga, jamiyatdagi huquqiy tartibga va adolatli munosabatlarga bo‘lgan qarashlarini, ularni amalda qo‘llay olish ko‘nikmalarini ifodalaydi. Yoshlarning huquqiy ongini rivojlantirish ko‘plab mamlakatlarda davlat siyosati darajasiga aylantirilgan. Biz bu jarayon bilan bog‘liq turli xorijiy tajribalarni ko‘rib chiqishimiz mumkin.

G‘arb davlatlarida “case-based learning”, “clinical legal education” keng qo‘llanadi, amaliyotga yo‘naltirilgan dasturlar va amaliy komponentlarni kuchaytirish ham yo‘lga qo‘yilgan.Masalan, huquqiy klinikalar, talabalarning sud va advokatlik amaliyotida ishtiroki, stajirovkalar, case-law tahlili. Moot court musobaqalari, simulyatsiya sud majlislarini joriy qilish shular jumlasidandir.

“Case-based learning” - bu nazariy tushunchalarni muhokama qilish, muammolarni hal qilish va amaliy qo‘llashni rag‘batlantirish uchun holatlardan foydalanadigan pedagogik yondashuv. Bu usul talabalarni murakkab masalalarni tahlil qilishga, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga va o‘z bilimlarini kontekstli tarzda qo‘llashga undaydi. “Case-based-learning”yondashuvi nazariya va amaliyot o‘rtasidagi tafovutni bartaraf etishda samaradorligi tufayli biznes, huquq, tibbiyot va ijtimoiy fanlarni o‘z ichiga olgan turli fanlarda keng qo‘llaniladi[3].

“Clinical legal education” - bu ko‘pincha universitet dasturlari orqali amalga oshiriladigan ilg‘or ta’lim mafkurasi va pedagogikasi. Klinikalar interaktiv, amaliy o‘quv xonalari bo‘lib, ular o‘rganish orqali o‘rganishni targ‘ib qiladi. Tarixan CLE Qo‘shma Shtatlarda aniq ijtimoiy adolat kun tartibining bir qismi sifatida va birinchi navbatda kambag‘allar uchun yuridik xizmatlarning yetishmasligiga javoban rivojlangan. Bugungi kunda CLE dasturlari haqiqiy mijozlar bilan o‘zaro munosabatlarni o‘z ichiga olgan hayotiy holatlar yoki klinik tajribaga asoslangan sinf simulyatsiyasi darslarini taklif etadi. CLE dasturlari tajribali huquq mutaxassislari va yuridik amaliyotchilar nazorati ostida olib boriladi[4]. Universitetlarni va yuridik fakultetlarni xalqaro akkreditatsiya organlariga a’zo qilish (masalan, IAU, American Bar Association, European Quality Assurance Register) tajribasi ham huquqiy bilimni oshirishga xizmat qiladi. Bolonya ta’lim tizimida huquqiy ta’limdagi axloqiy-etik komponent muhim rol o‘ynaydi.Inson huquqlari, kasb etikasi, fuqarolik ongini shakllantirish darslarini majburiy qilish, huquqiy yozuv va til darslarini kengaytirish Bolonya tajribasining asosini tashkil etadi.

Huquqiy didaktika va pedagogika (faol o‘rgatish, case-study, moot court, klinik amaliyot, interdisipliner yondashuv) uyg‘unligi Yevropa tajribasida keng qo‘llaniladi. AvroPress va Yevropa Huquqiy Ta’lim Assotsiatsiyalari (European Network for Clinical Legal Education va h.k.) tashkil etilishi huquqiy kasb etikasini o‘rgatish, huquqiy madaniyat, inson huquqlari tizimini rivojlantirishga xizmat qiladi[5]. Shuningdek, JUHED (Joint Universities for Human Rights and European Law) kabi tashabbuslar ham faoliyat ko‘rsatadi. Davlat fuqarolik xizmati sohasi uchun tashkiliy-huquqiy bazani mustahkamlashni uzoq yillar davomida keng yo‘lga qo‘ygan Xitoy Xalq Respublikasining yoshlar huquqiy ongini rivojlantirishdagi tajribasi ham ahamiyatlidir. “Xitoy davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida”gi Qonunning 2-moddasida “davlat xizmatchisi – bu jamoat va davlat majburiyatlarini qonunga muvofiq amalga oshiradigan, davlat ma’muriyati kadrlari safiga kiritilgan va davlat moliyasi hisobidan oylik maosh va to‘lovlar oluvchi xodim” ekanligi belgilab qo‘yilgan. Xitoy tajribasida har qanday kasb egasidan ya’ni davlat xizmatlariga qabul qilinayotgan xodimdan huquqiy bilimga ega bo‘lish talab qilinadi[6].

O‘zbekiston yurisprudensiya mutaxassisligi bo‘yicha kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash borasida Yaponiya, Germaniya, Buyuk Britaniya va Xitoy kabi davlatlarning tajribalari o‘rganilyapti.Bu haqda O‘zbekistonning Xitoydagi elchixonasi tashabbuskorligida Chunsin shahridagi Xitoy Janubiy – G‘arbiy siyosiy fanlar va huquq universitetida bo‘lib o‘tgan davra suhbatida qayd etildi. Xitoy tomoni suhbat davomida Toshkent Davlat yuridik universiteti bilan Hamkorlik to‘g‘risida memorandum imzolash va uning dorasida mazkur universitetlar qoshida Xitoy va O‘zbekiston huquqini o‘rganish markazlarini tashkil etishga tayyor ekanligini bildirdi. Memorandumning imzolanishi kelajakda o‘zaro hamkorlikda ilmiy-tadqiqot loyihalarini amalga oshirish, qo‘shma ta’lim va ilmiy dasturlarni yo‘lga qo‘yish, professor-o‘qituvchilar va xodimlar uchun malaka oshirish va amaliyot o‘tash dasturlarida ishtirok etish uchun keng imkoniyatlar yaratishi, shuningdek, talabalar almashuvini yo‘lga qo‘yish, hamkorlikda turli tanlovlar, konferensiya, seminar va davra suhbatlarini o‘tkazish uchun huquqiy asos bo‘lib xizmat qilishi ta’kidlandi.

Huquqiy ta’lim tizimini xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish bugungi globallashuv sharoitida davlatlarning huquqiy siyosati va ta’lim strategiyasining eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Chunki xalqaro tajriba nafaqat o‘quv dasturlarini boyitadi, balki yuristlarning kasbiy malakasini oshirish, inson huquqlari va qonun ustuvorligi prinsiplarini chuqurroq anglash imkonini beradi. O‘zbekiston ham so‘nggi yillarda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, huquqiy sohada xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va oliy ta’lim muassasalarida o‘quv rejalarni qayta ko‘rib chiqish orqali ushbu jarayonga faol qo‘shilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy davlatlarda yoshlar huquqiy ongini rivojlantirish tajribalari ko‘rsatadiki, bu jarayon kompleks va tizimli yondashuvni talab qiladi. Ta’lim, tarbiya, texnologiya va jamoatchilik ishtirokini uyg‘unlashtirish orqali yuqori samaraga erishish mumkin. Yoshlarning huquqiy ongini yuksaltirish nafaqat qonunbuzarliklarning oldini oladi, balki demokratik jamiyat qurishning mustahkam poydevorini yaratadi. Shu bois, ilg‘or xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirgan holda joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alekseev S.S. Teoriya prava. – Moskva: BEK, 1995.
2. Kudryavsev V.N. Pravovoe povedenie: norma i patologiya. – Moskva: Nauka, 1982.
3. Michael Simkovic, Frank McIntyre. The Economic Value of a Law Degree // Journal of Legal Studies. 43 (2). 2014. – pp.249-289.
4. Dorsey D., Jr. Ellis, Legal Education: A Perspective on the Last 130 Years of American Legal Training, 6 Wash. U.J.L., Pol’y 157, 166 (2001).
5. Elman B. A cultural history of civil examinations in late imperial China. Berkeley and Los Angeles: University of California Press. 2000.
6. Mark Cartwright. The Civil Service Examinations of Imperial China. https://www.worldhistory.org/article/1335/the-civil-service-examinations-ofimperial-china.
7. Marchenko M.N. Teoriya gosudarstva i prava. – M.: Zersalo, 2004.
8. Nersesyans V.S. Общаya teoriya prava i gosudarstva. – M.: Norma, 2001.
9. Abdullaev O. Huquqiy madaniyat nazariyasi. – Toshkent: 2019.
10. Fayziyev F. Konstitutsiya–inson huquqlari kafolati // Models and methods for increasing the efficiency of innovative research. №.44. – T.4. 2025. – S.392- 395.

SPORT SOHASIDA PEDAGOGIK TA’LIMNING INNOVATSION KLASTERINI AMALGA OSHIRISHNING ZAMONAVIY MEXANIZMI

Xoldorov Otabek Doniyor o‘g‘li
Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada sport sohasida pedagogik ta’lim tizimini rivojlantirishda innovatsion klaster yondashuvining ahamiyati, uning mazmun-mohiyati hamda zamonaviy amalga oshirish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, sport ta’limida integratsiya, hamkorlik va raqamli texnologiyalar asosida samaradorlikni oshirish yo‘llari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: innovatsion klaster, sport ta’limi, pedagogik tizim, integratsiya, hamkorlik, raqamli texnologiyalar, kompetensiya, metodika

Bugungi kunda globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonlari barcha sohalar qatori sport tizimiga ham jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Sport nafaqat jismoniy chiniqish vositasi, balki jamiyatda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, yosh avlodni ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, ularning ijtimoiy faolligini oshirishda muhim omil sifatida e’tirof etilmoqda. Shu bois sport sohasida faoliyat yurituvchi pedagog kadrlarni zamonaviy talablar asosida tayyorlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Hozirgi davrda an’anaviy pedagogik yondashuvlar sport ta’limi samaradorligini to‘liq ta’minlab bera olmayapti. Bu esa ta’lim tizimiga innovatsion yondashuvlarni joriy etishni, ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish va milliy ta’lim tizimiga moslashtirishni talab etadi. Ayniqsa, pedagogik ta’limda klaster yondashuvining qo‘llanilishi ta’lim jarayonining sifatini oshirish, nazariya va amaliyot o‘rtasidagi uzviylikni ta’minlash hamda barcha manfaatdor subyektlar o‘rtasida samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Innovatsion klaster modeli sport ta’limi tizimida oliy ta’lim muassasalari, sport maktablari, ilmiy-tadqiqot institutlari, davlat va nodavlat tashkilotlar o‘rtasida o‘zaro integratsiyani kuchaytirishga xizmat qiladi. Bunday tizim orqali ta’lim jarayoniga ilg‘or pedagogik texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya vositalari va innovatsion metodlar keng joriy etiladi. Natijada esa bo‘lajak sport pedagoglarining kasbiy kompetensiyalari shakllanib, ularning amaliy faoliyatga tayyorgarlik darajasi sezilarli darajada oshadi.

Sport sohasida pedagogik ta’limning innovatsion klasterini shakllantirish zamonaviy ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u ta’lim sifati va samaradorligini oshirishga xizmat

qiladi. Mazkur yondashuv ta’lim, ilm-fan va amaliyotning o‘zaro integratsiyasi asosida tashkil etilib, pedagog kadrlarni tayyorlashning yangi modelini yaratadi. Innovatsion klaster tizimi sport ta’limida mavjud muammolarni hal etish, xususan nazariy bilimlar va amaliy ko‘nikmalar o‘rtasidagi uzilishlarni bartaraf etishda muhim vosita hisoblanadi.

Birinchi navbatda, integratsion hamkorlikni rivojlantirish innovatsion klasterning asosiy tarkibiy elementi sifatida namoyon bo‘ladi. Ta’lim muassasalari, sport maktablari, professional klublar, federatsiyalar va ilmiy-tadqiqot institutlari o‘rtasida uzluksiz hamkorlikni yo‘lga qo‘yish orqali yagona ta’lim makoni shakllanadi. Bunday hamkorlik tizimi talabalarga o‘z bilimlarini real sport muhitida sinab ko‘rish, murabbiylik faoliyatini amaliy jihatdan o‘rganish hamda kasbiy tajriba orttirish imkonini beradi. Natijada, bitiruvchilarning mehnat bozoriga moslashuvi tezlashadi va ularning raqobatbardoshligi oshadi. Shu bilan birga, hamkorlik asosida tashkil etilgan amaliy mashg‘ulotlar va stajirovkalar pedagogik jarayonning sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Ikkinchi muhim yo‘nalish – raqamli texnologiyalarni sport ta’limiga keng joriy etishdir. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta’lim jarayonini optimallashtirish, individuallashtirish va interaktivlikni ta’minlash imkonini beradi. Xususan, onlayn ta’lim platformalari orqali masofaviy o‘qitish tizimi yo‘lga qo‘yilib, bilim olish imkoniyatlari kengaytiriladi. Sun’iy intellekt asosidagi tizimlar yordamida sportchilarning jismoniy holati, yuklama darajasi va rivojlanish dinamikasi tahlil qilinadi. Videoanaliz va biomekanik dasturlar esa harakat texnikasini chuqur o‘rganish, xatolarni aniqlash va ularni bartaraf etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa o‘quv jarayonini ilmiy asosda tashkil etishga xizmat qilib, ta’lim samaradorligini oshiradi.

Uchinchi jihat sifatida kompetensiyaga asoslangan yondashuvni alohida ta’kidlash lozim. Zamonaviy sport pedagogi nafaqat nazariy bilimlarga ega bo‘lishi, balki amaliy faoliyatda samarali ishlay oladigan, innovatsion fikrlaydigan, kommunikativ va tashkilotchilik qobiliyatiga ega mutaxassis bo‘lishi zarur. Kompetensiyaga asoslangan yondashuv aynan shu talablarni hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Klaster tizimi esa bu jarayonni yanada kuchaytirib, talabalarni real muhitda faoliyat yuritishga tayyorlaydi. Natijada, ularning mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatlari rivojlanadi.

To‘rtinchi yo‘nalish – innovatsion pedagogik metodlarni qo‘llashdir. An’anaviy dars o‘tish uslublari o‘rniga interaktiv va talaba markazli metodlardan foydalanish ta’lim samaradorligini oshiradi. Xususan, gamifikatsiya (o‘yin elementlarini ta’limga joriy etish), loyihaviy ta’lim, muammoli o‘qitish, “case-study” usullari sport mashg‘ulotlarini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, ularni faol ishtirok etishga undaydi hamda bilimlarni chuqur o‘zlashtirishga yordam beradi. Ayniqsa, sport mashg‘ulotlarida kreativ yondashuvlarning qo‘llanilishi jismoniy faollik bilan birga intellektual rivojlanishni ham ta’minlaydi.

Beshinchi muhim mexanizm – ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirishdir. Innovatsion klaster tizimi doirasida talabalar va o‘qituvchilarni ilmiy izlanishlarga jalb etish sport pedagogikasining rivojlanishiga xizmat qiladi. Ilmiy tadqiqotlar orqali yangi metodikalar, trening dasturlari va o‘qitish texnologiyalari ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, ilmiy faoliyat pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga, ularning ilmiy salohiyatini oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqot natijalarini amaliyotga joriy etish esa ta’lim sifatini yanada oshirishga imkon yaratadi.

Shuningdek, innovatsion klaster tizimi sport ta’limida uzluksizlik va tizimlilikni ta’minlaydi. Ya’ni, maktabgacha ta’limdan boshlab oliy ta’lim va malaka oshirish tizimigacha bo‘lgan barcha bosqichlar o‘zaro bog‘liq holda faoliyat yuritadi. Bu esa sport sohasida kadrlar tayyorlashning yaxlit tizimini shakllantiradi. Natijada, yoshlarning sportga bo‘lgan qiziqishi ortadi, iqtidorli sportchilar aniqlanadi va ularni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari takomillashadi.

Umuman olganda, sport sohasida pedagogik ta’limning innovatsion klasterini amalga oshirish yuqoridagi mexanizmlar asosida tizimli ravishda tashkil etilganda, ta’lim jarayonining samaradorligi oshadi, pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligi yuksaladi hamda sport sohasi barqaror rivojlanadi. Bu esa mamlakatda sog‘lom turmush tarzini shakllantirish va xalqaro maydonda yuqori natijalarga erishishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, sport sohasida pedagogik ta’limning innovatsion klasterini amalga oshirish zamonaviy ta’lim tizimini takomillashtirishning muhim va dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur yondashuv ta’lim jarayonida nazariya, amaliyot va ilmiy faoliyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’minlab, pedagog kadrlar tayyorlash sifatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, integratsion hamkorlikni rivojlantirish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, kompetensiyaga asoslangan yondashuvni tatbiq qilish hamda innovatsion pedagogik metodlardan foydalanish sport ta’limining samaradorligini oshiradi. Ayniqsa, klaster tizimi orqali ta’lim muassasalari va sport tashkilotlari o‘rtasida mustahkam hamkorlik shakllanib, talabalar uchun real amaliy muhitda bilim va ko‘nikmalarni egallash imkoniyati yaratiladi.

Shuningdek, innovatsion klaster modeli sport ta’limida uzluksizlikni ta’minlab, barcha bosqichlar o‘rtasida o‘zaro aloqadorlikni kuchaytiradi. Bu esa nafaqat malakali pedagog kadrlarni tayyorlash, balki iqtidorli yoshlarni aniqlash, ularni qo‘llab-quvvatlash va yuqori natijalarga erishish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 24-yanvardagi PF-5924-son Farmoni. “O‘zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish to‘g‘risida”.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 3-noyabrdagi PQ-414-son qarori. “Jismoniy tarbiya va sport sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 23-sentabrdagi 797-son qarori. “Oliy ta’lim tizimida innovatsion faoliyatni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.

4. To‘xtaxodjaeva M.X. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.

5. Ishmuhamedov R.J., Yuldashev M.A. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017.

6. Abduqodirov A.A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2020.

7. Назаров Ш.Ж. Жисмоний тарбия ва спорт педагогикаси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019.

TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGI VA IJODIY SALOHIYATNI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI

Xo‘jaqulov Ro‘zibek Ilxomjon o‘g‘li
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: maqolada tasviriy san’at o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligi va uning o‘quvchilarning ijodiy va estetik salohiyatini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Kompetensiya va kompitentlik tushunchalari orqali o‘qituvchining pedagogik mahorati va ijodiy yondashuvi shakllanadi, zamonaviy pedagogik metodlar va texnologiyalarni tatbiq etish samaradorligi oshadi.

Kalit so‘zlar: tasviriy san’at, kompetensiya, kompitentlik, pedagogik mahorat, ijodiy salohiyat, innovatsion metodlar.

Turli sohalarda amalga oshirilayotgan hamkorliklar natijasida sezilarli yutuqlarga erishilgan bo‘lsa-da, bu yutuqlarni yanada boyitish, ta’lim tizimidagi mavjud kamchiliklarni bartaraf etish hamda yuqori sifatli natijalarga erishish ta’lim sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislarning alohida shijoati, fidoyiligi, qat’iyati va mas’uliyatini talab qiladi. Shu bilan birga, ta’lim tizimining barqaror rivojlanishi uchun ilmiy tadqiqotlarga asoslangan metodologik yondashuvlarni tatbiq etish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish va o‘qituvchilarning kasbiy malakasini muntazam oshirib borish muhim vazifalardan hisoblanadi [1:12]. Mazkur

strategik yondashuv doirasida yoshlarning bilim olish va ijodiy salohiyatini rivojlantirish, ularni jamiyatning yetuk a’zosi sifatida shakllantirishga alohida e’tibor qaratilgan. Xususan, ta’lim jarayonida innovatsion metodlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va kreativ pedagogik yondashuvlarni tatbiq etish orqali yoshlarning intellektual, estetik va ijodiy qobiliyatlarini yanada rivojlantirish imkoniyatlari yaratiladi [2:45]. Shu bilan birga, ta’lim tizimining ushbu sohalarda jadal rivojlanishi mamlakatimizning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotini ta’minlaydigan yuqori malakali kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi [3:4]. Tasviriy san’at nafaqat tarixiy meros, balki bugungi kundagi madaniy hayot va kelajak avlodning estetik tarbiyasida ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, uning rivoji yurt ravnaqi va farovonligini ta’minlashdagi beqiyos rolini namoyon etadi [4:460]. Shu bois, tasviriy san’at o‘qituvchilarining ilmiy salohiyatini oshirish, ularni nafaqat nazariy bilimlarga ega, balki amaliy jihatdan yuqori malakali pedagog sifatida tayyorlash zarurdir. Kompetensiya va kompitentlik tushunchalari bu jarayonda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi: o‘qituvchilarning ijodiy tafakkuri, amaliy ko‘nikmalari, estetik didi va pedagogik mahorati ushbu tushunchalar orqali shakllantiriladi, bu esa ta’lim sifatini tubdan oshirishga imkon yaratadi [5:7]. Shuningdek, tasviriy san’at o‘qituvchisining kompitentligi nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalar bilan cheklanmay, balki yoshlarni san’at orqali tafakkurga, estetik sezgirlikka va ijodiy yondashuvga o‘rgatish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Bu jarayonda o‘qituvchi o‘z bilim va mahoratini amalda qo‘llay olishi, innovatsion pedagogik metodlarni tatbiq etishi, shuningdek, o‘quvchilarning individual qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirishga yo‘naltirilgan yondashuvlarni qo‘llashi lozim [6:3]. Shu bois, tasviriy san’at pedagogik jarayoni ilmiy asoslangan, ijodiy va estetik jihatdan boy bo‘lishi bilan ajralib turadi.

Bugungi kunda ta’lim sohasida kompetensiya tushunchasi pedagoglarning kreativ va tanqidiy fikrlash qobiliyati, muammolarni hal etish, yangi metodlarni ishlab chiqish va tatbiq etish qobiliyati bilan chambarchas bog‘liqdir [7:12]. Kompetent mutaxassis o‘z faoliyatida zamonaviy pedagogik metodlarni muvaffaqiyatli tatbiq etadi va ularni o‘quv jarayonida samarali qo‘llay oladi [8:6984]. Shu tariqa, kompetentlik nafaqat nazariy bilimlarga ega bo‘lish, balki amaliy faoliyatda innovatsion va ijodiy yondashuvlarni amalga oshirish qobiliyatini ham anglatadi.

Tarixiy tajribada Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Yan Amos Komenskiy, Lev Tolstoy, Hamza Hakimzoda Niyoziy va Abdulla Avloniy kabi olimlar o‘qituvchilik kasbi, uning mashaqqatlari va o‘qituvchida bo‘lishi lozim bo‘lgan axloqiy va kasbiy sifatlar haqida o‘z qarashlarini ilgari surganlar. Shu sababli samarali pedagogik faoliyat uchun har bir o‘qituvchi kasbiy kompetentlikka ega bo‘lishi shart, bunda ijodiy yondashuv, kreativ fikrlash, metodik yangiliklarni qo‘llay olish va shaxsiy pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish asosiy omillar sifatida e’tiborga olinadi [1:35]. Bugungi kunda pedagogning kompetentligi o‘quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, ularni innovatsion faoliyatga yo‘naltirish va amaliy kompetensiyalarini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Kompetentlik pedagogning o‘z bilimlarini amaliyotda samarali qo‘llash, ijodiy rasm ishlash, haykal yaratish, shuningdek, yuzaga kelgan murakkab va muammoli vaziyatlarni uddaburonlik bilan hal qilish qobiliyatlarini o‘zida aks ettiradi [9:3]. Shu nuqtai nazardan, kompetensiya – nazariy tayyorgarlikni, kompitentlik esa amaliy faoliyatni anglatadi [4:462]. Bu ikki tushuncha bir-birini o‘zaro to‘ldiradi va birlashgan holda o‘quvchilarning tasviriy san’atga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirish va estetik didini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, pedagogning kompitentligi o‘quv jarayonida o‘z bilimlarini amaliyotga tatbiq etish orqali o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodiy tafakkur va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Natijada, kompetensiya va kompitentlik tushunchalari bir-birini to‘ldiruvchi, ta’lim jarayonini boyituvchi va o‘quvchilarning shaxsiy hamda ijodiy rivojlanishida muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Tasviriy san’at o‘qituvchisi qanchalik kasbiy kompitent ekanligini uning o‘quvchilari erishgan natijalari orqali baholash mumkin. Ustoz shogirdiga bilim va ko‘nikmalarni yetarlicha shakllantira olishi, ularni real hayotda qo‘llash imkonini yaratishi ustozning kompitentlik darajasini belgilaydi [5:10]. Shu sababli o‘qituvchi doimiy ravishda nazariy va amaliy bilimlarini oshirib borishi, zamonaviy metod va texnologiyalarni o‘zlashtirib, pedagogik faoliyatini rivojlantirishi

zarur. Tasviriy san’at darslari chuqur bilim va uzoq yillik amaliy ko‘nikmalarni talab qiladi; nazariy bilimlar amaliy faoliyat bilan birlashganda o‘quvchilar ko‘rish, eshitish, o‘qish va amalda qo‘llash orqali bilim va ko‘nikmalarni mustahkam egallaydilar. Ranglarni hosil qilish, mo‘yqalamni to‘g‘ri ushlash, materiallar bilan ishlash kabi amaliy ko‘nikmalar o‘qituvchidan yuqori darajadagi mahorat va estetik sezgi talab qiladi [6:15]. Shuningdek, kompetent o‘qituvchi nafaqat o‘z sohasini, balki unga yaqin bo‘lgan boshqa fanlarni, masalan, tarix, madaniyatshunoslik, dizayn va kompyuter grafikasi bo‘yicha bilimlarni ham yetarli darajada egallashi lozim. Bu esa o‘quv jarayonini boyitish va yangi pedagogik metodlarni tatbiq etishda yordam beradi [3:12]. Xorijiy tillarni bilish va chet el tajribasini o‘zlashtirish orqali tasviriy san’at o‘qituvchisi ilg‘or pedagogik yondashuvlarni amalda qo‘llay oladi va shaxsiy kompitentligini oshiradi [10:5]. Shu tariqa, zamonaviy ta’lim talablariga javob beradigan o‘qituvchi nafaqat bilimdon, balki ijodkor, metodik jihatdan boy va pedagogik salohiyatga ega mutaxassis bo‘ladi [11:356]. Tasviriy san’at o‘qituvchisining kasbiy kompitentligi pedagogik va estetik faoliyatni yuqori sifatda amalga oshirish, o‘quvchilarning ta’lim jarayonini samarali tashkil etish va ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga tayyorligini bildiradigan integral shaxsiy malaka hisoblanadi. Kompetent o‘qituvchi darslik materiallarini tushuntirish bilan cheklanmay, o‘quvchilarda san’atga bo‘lgan qiziqishni uyg‘otadi, rang va kompozitsiyani tanlashda ijodiy yondashuvni rag‘batlantiradi, shuningdek, ularni estetik did va badiiy tafakkur bilan boyitadi.

Yuqori darajadagi kasbiy kompitentlik o‘quvchilarning san’at olamiga bo‘lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi, ularni mustaqil ijodiy fikrlashga rag‘batlantiradi va kelajakda yetuk mutaxassis sifatida shakllanishlariga xizmat qiladi. Shu bilan birga, pedagogning kasbiy kompetentligi darslarda zamonaviy va innovatsion pedagogik metodlarni muvaffaqiyatli qo‘llash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini samarali tatbiq etish, shuningdek, milliy va zamonaviy san’at yo‘nalishlarini uyg‘unlashtirish imkoniyatini beradi. Bu yondashuv nafaqat o‘quvchilarda san’atga bo‘lgan qiziqishni oshiradi, balki ularni muammolarni tizimli hal qilish, yangi va original g‘oyalarni yaratish hamda kritik tafakkur va analitik fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi. Shu tariqa, kasbiy kompitentlik o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi pedagogik jarayonni samarali va ijodiy jihatdan boyitadi, ta’lim sifatini yuqori darajaga ko‘taradi hamda o‘quvchilarning shaxsiy va professional rivojlanishiga muhim hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. D.X.Aslanova, F.F.Salamov, Y.M.Xalikov, “Kasbiy kompitentlik”. Samarqand, 2020.

2. A.A.Berikbayev. Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining kasbiy kompitentligini rivojlantirish (Monografiya). T.: “Grand kondor print”, 2024.

3. Khojamkulov, R. (2024). THE IMPORTANCE OF DEVELOPING DESIGN COMPETENCES OF FUTURE ENGINEERS USING COMPUTER GRAPHICS. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 4(5). https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I5Y2024N57.

4. Юсупова, Шохиста Алимжановна, and Наби Пардабоевич Жумабоев. "ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИ ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИЛАРНИ ИЖОДКОРЛИККА ЎРГАТИШ." Science and Education 2.2 (2021): 460-464.

5. Xo‘jaqulov Ro‘zibek Ilxomjon o‘g‘li. (2025, октябрь 21). TASVIRIY SAN’ATNI O‘QITISHDA KOMPETENSIYA VA KOMPITENTLIKNING AHAMIYATI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17403618.

6. Pardaboevich, Jumaboev Nabi. "DEVELOPMENT OF CREATIVE COMPETENCIES AS THE FOUNDATION OF PROFESSIONAL GROWTH FOR VISUAL ARTS TEACHERS. Zenodo." 2025,

7. Pardaboevich, Jumaboev Nabi. "ORGANIZING VISUAL ARTS LESSONS AND ENHANCING THEIR EFFECTIVENESS BASED ON MODERN PEDAGOGICAL REQUIREMENTS." CONFERENCE OF MODERN SCIENCE & PEDAGOGY. Vol. 1. No. 5. 2025.

8. Berikbaev, Alisher Alikulovich. "Development of competence skills of art education students." International Journal of Psychosocial Rehabilitation 24.4 (2020): 6984-6988.

9. Khayrov Rasim., Inoyatov O.S., Nuralieva Z.A., Xudoyberdiev D.R., Mirzaqulov I.X. APPLICATION OF EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN IMPROVING PROFESSIONAL AND METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE FINE ARTS TEACHERS. https://cahiersmagellanes.com/index.php/CMN/article/view/1033/833.

10. Imomov Fozil Shakarbek o‘g‘li. (2025, октябрь 24). MUHANDISLIK TA’LIMIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISH ISTIQBOLLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17433530.

11. Odiljon I., Gulnoza H. TALABALARNI CHIZMACHILIK DARSLARIDA IJODIY–KREATIV FIKRLASHGA O ‘RGATISH //Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal. – 2024. – T. 2. – №. 1. – C. 355-358.

KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Ismayilov Akmal Ziyadillayevich
Sarbon Universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Respublikamiz oliy ta’lim tizimida etishtirilayotgan kadrlar salohiyatini oshirishda raqamli texnologiyalarni qo‘llash, ularning imkoniyatlarini tahlil qilish asosida o‘quv jarayonini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari aniqlangan. Shuningdek, oliy ta’limda raqamli texnologiyalarni joriy etishga ilmiy asoslangan xulosalar tuzishda mavjud bo‘lgan amaliyotni o‘rganish, tizimlashtirish va umumlashtirish orqali ta’lim sohasida nafaqat muhim o‘rin egallashi va qanday shaklda joriy etilishi bo‘yicha takliflar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli texnologiyalar, oliy ta’lim tizimi, zamonaviy ta’lim, raqamli bilimlar, Internet tizimi, masofaviy o‘qitish.

Bugungi kunga kelib butun dunyoda, ya’ni barcha mamlakatlarda hamma sohada raqamli texnologiyalardan fodalanish shiddat bilan rivojlanib borayotganligi hech kimga sir emas. Xususan, bizning yurtimizda ham har bir sohada zamon bilan hamqadam odimlashimiz uchun ham raqamli texnologiyalardan fodalanishimiz zarurligini davrning o‘zi taqozo etmoqda. Shu jihatdan ham qaraganimizda, Yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek “Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo‘lidan borish imkoniyatini beradi. Zero, bugun dunyoda barcha sohalarga axborot texnologiyalari chuqur kirib bormoqda. Albatta, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish kerakli infratuzilma, ko‘p mablag‘ va mehnat resurslarini talab etishini juda yaxshi bilamiz. Biroq, qanchalik qiyin bo‘lmasin, bu ishga bugun kirishmasak, qachon kirishamiz?! Ertaga juda kech bo‘ladi” [1].

Axborot olish va foydalanish tezligi juda tezlashgan va yiriklashgan hozirgi davrda ta’lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish, ta’lim sifatini oshirish va ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalashda juda katta ahamiyatga egaligini biz yoshlar sezib, his qilib turibmiz. Hozirgi vaqtda ta’lim sifatini ko‘tarish maqsadida ta’limni raqamlashtirish jarayonlari ketayotganini ta’kidlab o‘tishimiz lozim. Aslida, raqamli texnologiyalar nafaqat ta’lim, balki hayotning barcha jabhalariga kirib borayotgani hech kimga sir emas. Shundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, “Raqamli O‘zbekiston – 2030”, “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida milliy iqtisodiyot, sanoat, ta’lim va umuman jamiyatda raqamli transformatsiyani amalga oshirishga qaratilgan bir qator chora-tadbirlar ko‘zda tutilganligini alohida ta’kidlab o‘tishimiz lozim.

Shuning bilan birgalikda, hozirgi davrda fanlarni zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda o‘quvchi va talabalarga interfaol usullar orqali darslarni tashkil etish muhim sanaladi.

Chunki, ta’lim oluvchi biz kabi yoshlar yoshligidan boshlab, texnika vositalari bilan hamohang ravishda o‘sib ulg‘ayib kelmoqdamiz. Biror fanga qiziquvchi yoshlar esa o‘z ustozlaridan ham fanni zamonaviy texnika yutuqlaridan foydalangan holda o‘tishlarini hohlashadi hamda talab etishadi. Umuman olganda, bugungi kunda har bir soha raqobatbardosh mutaxassisi ta’lim berayotgan fanini zamonning ilg‘or texnikaviy vositalaridan va yangiliklardan foydalangan holda darslarni tashkil etishi lozimligini zamonimiz o‘zi talab qilmoqda. [2]

Xuddi biz ham hozirgi kunda ta’lim muassasalarida o‘qitilib kelinayotgan fanlarni ham raqamli formatsiyaga muhtoj deb bilamiz. Biz aytmoqchimizki, har qanday fanlarni o‘qitishda talaba yoshlarni ongiga singdirishda ushbu fanlarning yutuqlarini bugungi kun zamonaviy texnologiyalaridan foydalangan holda o‘rganishlari – ya’ni fanlarni o‘qitish, o‘rgatishni modernizatsiya qilish – ushbu fanlarda juda katta inqilob ya’ni o‘zgarish yasaydi deb o‘ylamiz. Albatta bu texnologiyalarni qaysi fanda bo‘lmasin qo‘llash bo‘yicha ishlar amalga oshirilgan va amalga oshirilmoqda. Bizningcha, har bir fan mutaxassislaridan quyidagi 3 ta muhim narsa talab qilinadi:

1. Sohaviy intellekt. *Ya’ni o‘z sohasini mukammal bilishi.*
2. Zamonaviy texnologiya yutuqlaridan foydalana olishi.
3. Chet tillarini bilishi. *Ya’ni hech bo‘lmaganda birorta chet tilini bilishi.*

Fanlarni o‘qitishda raqamli texnologiyalardan unumli foydalanish quyidagi afzalliklarga olib keladi deb o‘ylaymiz:

Birinchi navbatda, fanlarning modernizatsiya bo‘lishi tufayli fanlarning rivojlanishi, zamon talablariga javob berishi hamda eng asosiysi, fanlarga bo‘lgan qiziqish yanada ko‘payishiga, fanlarni o‘qitish va o‘rganishning samarali bo‘lishiga;

Ikkinchidan, raqamli texnologiyalarni qo‘llash natijasida fanlarga doir materiallar hajmining ortishi va shu bilan birga ma’lumotlarni saralash, ulardan fan auditoriyasining bemalol foydalana olish mumkinligi;

Uchinchidan, ilg‘or xorijiy mamlakatlarning raqamli texnologiyalaridan foydalangan holda fanlarni rivojlantirish va boyitish;

To‘rtinchidan, raqamli texnologiyalarni qo‘llash orqali keng auditoriyani jalb qilish, va shu asnosida o‘quvchi yoshlarni ta’li hamda bilim olishlariga erishish;

Beshinchidan, raqamli texnologiyalarni qo‘llash natijasida fanlar bevosita bugungi kun zamon talablari darajasiga javob bergan holda Yangi O‘zbekistonimizni rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi.

Albatta, aslida fanlarni o‘qitishda raqamli texnologiyalardan unumli foydalanishning afzalliklari bundan ham kengdir. Shuni ham ta’kidlab o‘tishimiz lozimki, bugungi kunda har bir davlat va nodavlat ta’lim tashkilotlari raqamli ta’lim texnologiyalaridan unumli foydalanib kelmoqdalar. Professor-o‘qituvchilar uning imkoniyatlaridan o‘quv jarayonida foydalanib kelayotganliklarini ko‘rishimiz mumkin. Afsuski bu texnologiyalardan barchamiz ham to‘liq foydalanmaymiz, yoki foydalanishni bilmaymiz. “Ko‘pgina oliy ta’lim tashkilotlari, kursni boshqarish tizimlaridan biri yoki virtual o‘quv muhiti sifatida, ko‘pincha Moodle platformasidan foydalanadilar. Bu veb-dastur bo‘lib, muallifga onlayn kurslarni yaratish imkoniyatini beradi” [3]. Bu Moodle platformasining afzalliklaridan yana biri, masalan, sababli yoki sababsiz bo‘lsin dars mashg‘ulotiga qatnasha olmagan talaba o‘quvchi ushbu platformadan qoldirilgan darsni o‘zlashtirib olishi mumkin. Misol uchun, ma’ruza mavzusi matnini o‘qimasa keyingi sahifasi, o‘z-o‘zini tekshirish savollari, berilgan topshiriqlar ochilmaydi. Qolaversa, dars mashg‘ulotini qoldirgani uchun mavzu yuzasidan tuzilgan testlarni yechishi zarur, yuqoridagi amallarni bajarmasa test ochilmaydi. Berilgan testlardan ham yetarli ballarni to‘play olmasa, mavzu o‘zlashtirilmadi deb belgilanadi. Eng qizig‘i shundaki, bunda inson omili aralashmaydi. O‘ylaymizki, bunday dastur ham o‘qituvchiga yengillik beradi, ham talaba o‘quvchilarning mavzuni o‘zlashtirishlari mustahkam bo‘ladi. Zero, qadimgi xitoy faylasufi ta’kidlaganidek, “... mashaqqatga uchraganda ham bilim olishni istamaganlar eng past pog‘onadagi kishilardir” [4].

Raqamlashtirish davrida shaxsiy kompetensiyalarni shakllantirish va moslashish qobiliyatini rivojlantirishga ko‘proq e’tibor berish zarur deb bilamiz. O‘z mutaxassisligini puxta egallagan

xodim bo‘lishi uchun o‘rganishi zarur bo‘lgan fanlardan materialni o‘zlashtirishini sezilarli darajada chuqurlashtirishiga va kerakli qobiliyatlarni shakllantirishida raqamli texnologiyalar maksimal darajada yordam beradi. Albatta bu yo‘lda bizga sabr-qanoatli, tartibli bo‘lishimiz kerak bo‘ladi. Qadimgi yunon faylasufi Pifagor bu haqda shunday degan edilar, “Tartib sening muqaddas maqsading bo‘lsin. Sen bu maqsad yo‘lida astoydil xizmat qil. Chunki tartib hamma narsaning majmuasidir. Tabiatning mavjudligi asosida ham tartib yotadi” [5].

Shunday qilib, fanlarni o‘qitishda raqamli o‘quv texnologiyalaridan foydalanish o‘qituvchilarga ta’limni raqamlashtirish sharoitida o‘quv mashg‘ulotlarini tashkil etish uchun keng imkoniyatlar yaratadi va o‘quv jarayoni sifatiga, o‘quvchi va talabalar tomonidan olingan bilim, ko‘nikma va qobiliyatlarning sifatiga, mehnat bozorida kelajakdagi mutaxassislarga bo‘lgan raqobat va talabga albatta o‘zining ijobiy ta’sirini ko‘rsatadi. Fanlarni o‘qitish doirasida raqamli texnologiyalar va vositalardan foydalangan holda o‘quv jarayonini tashkil etishga yuqorida keltirilgan turli xil yondashuvlar o‘qituvchilarga o‘quv mashg‘ulotlarining raqamlashtirish va interaktivlik darajasini oshirish, shuningdek, professional ta’limni tashkil etishda jahon standartlari asosida zamonaviy ta’lim muhitini yaratishda uslubiy yordam bo‘lib xizmat qiladi, deb o‘ylaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga yo‘llagan Murojaatnomasi. https://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25- 01-2020.

2. Ismayilov A.Z. Kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etish va nazorat qilish: muammolar va yechimlar. Ta’limda yangicha yondashuv – innovatsiya sari qo‘yilgan qadam. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallar to‘plami. Qo‘qon – 2024. - 738-741 b.

3. Abdullayev M.Q. Rizayeva F.X. Kasbiy ta’limda gumanitar fanlarni o‘qitish uchun raqamli texnologiyalarni qo‘llash. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 4, iyul-avgust, 2021 yil. - 418 b.

4. Haqiqat manzaralari. 100 mumtoz faylasuf / Taqdirlar, hikmatlar, aforizmlar. -T.: Yangi asr avlodi, 2013. - 36 b.

5. Haqiqat manzaralari. 100 mumtoz faylasuf / Taqdirlar, hikmatlar, aforizmlar. -T.: Yangi asr avlodi, 2013. - 25 b.

BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISH VA EKOLOGIK ONGNI INTEGRATSIYALASH MUAMMOLARI

Mazamqulov Eldor Muhammadqul o‘g‘li
Guliston davlat pedagogika instituti doktoranti

Annotatsiya: Global ekologik muammolar kuchayib borayotgan hozirgi davrda malakali, ekologik tafakkurga ega mutaxassislarni tayyorlash jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida qaraladi. Tadqiqotda kadrlar tayyorlash tizimida ekologik bilim va ko‘nikmalarni singdirishning nazariy asoslari, innovatsion yondashuvlari va amaliy mexanizmlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ekologik ongni rivojlantirishda ta’lim muassasalari, davlat siyosati va fuqarolik jamiyati institutlarining o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: barqaror rivojlanish, kadrlar salohiyati, ekologik ong, ekologik tafakkur, ta’lim tizimi, integratsiya, innovatsion yondashuv, ekologik madaniyat, global muammolar, inson kapitali, ekologik tarbiya, barqaror taraqqiyot strategiyasi.

Hozirgi globallashuv jarayonida insoniyat oldida turgan eng dolzarb masalalardan biri — bu barqaror rivojlanishni ta’minlashdir. Barqaror rivojlanish iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy farovonlik

va ekologik muvozanatning o‘zaro uyg‘unligini anglatadi. Ushbu jarayonda inson kapitali, ya’ni kadrlar salohiyati hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shu sababli zamonaviy jamiyatda nafaqat yuqori malakali, balki ekologik ong va mas’uliyatga ega mutaxassislarni tayyorlash zarurati tobora ortib bormoqda. Ekologik muammolar — iqlim o‘zgarishi, suv resurslarining kamayishi, tuproq degradatsiyasi, bioxilma-xillikning qisqarishi kabi holatlar — inson faoliyati bilan chambarchas bog‘liq. Bu muammolarni hal etishda texnologik yondashuvlar bilan bir qatorda insonning ongli munosabati, ekologik tafakkuri ham muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan shu jihatdan ekologik ongni shakllantirish va uni kadrlar tayyorlash tizimiga integratsiya qilish dolzarb vazifaga aylanmoqda. Kadrlar salohiyatini oshirish deganda nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish, balki shaxsning ijtimoiy mas’uliyati, ekologik madaniyati va innovatsion fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish ham tushuniladi. Zamonaviy ta’lim tizimi ana shu kompleks yondashuvni talab etadi. Shu bois oliy ta’lim muassasalari, ilmiy markazlar va kasb-hunar tizimida ekologik ta’lim komponentlarini keng joriy etish muhimdir. Ekologik ongni integratsiyalash bir necha bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Birinchidan, o‘quv dasturlariga ekologik fanlar va barqaror rivojlanish tamoyillarini kiritish zarur. Ikkinchidan, fanlararo yondashuvni rivojlantirish orqali ekologik bilimlarni iqtisodiyot, texnika, ijtimoiy fanlar bilan uyg‘unlashtirish lozim. Uchinchidan, amaliy faoliyat — loyihalar, ekologik tashabbuslar, dala tadqiqotlari orqali talabalarda real muammolarni hal etish ko‘nikmalarini shakllantirish talab etiladi. Bugungi kunda rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ekologik ta’limni erta yoshdan boshlab yo‘lga qo‘yish yuqori samaradorlik beradi. Maktabgacha ta’limdan boshlab oliy ta’limgacha bo‘lgan uzluksiz tizimda ekologik qadriyatlarni singdirish orqali ekologik madaniyatni shakllantirish mumkin. Bu esa kelajakda ekologik mas’uliyatli qarorlar qabul qila oladigan yetuk mutaxassislarni yetishtirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, ekologik ongni integratsiyalashda bir qator muammolar mavjud. Avvalo, o‘quv dasturlarining yetarli darajada moslashmaganligi, pedagoglarning ekologik kompetensiyalarining pastligi, amaliy mashg‘ulotlar uchun moddiy-texnik bazaning yetishmasligi asosiy to‘siqlardan hisoblanadi. Bundan tashqari, jamiyatda ekologik madaniyat darajasining pastligi ham bu jarayonga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun kompleks choralar zarur. Jumladan, ta’lim standartlarini yangilash, pedagog kadrlarning malakasini oshirish, ekologik innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash, davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligini kuchaytirish muhimdir. Shuningdek, ommaviy axborot vositalari orqali ekologik targ‘ibotni kuchaytirish ham katta ahamiyatga ega. Barqaror rivojlanish konsepsiyasi zamonaviy jamiyat taraqqiyotining strategik yo‘nalishi sifatida inson faoliyatining barcha sohalarini qamrab oladi. Ayniqsa, ishlab chiqarish, boshqaruv va ta’lim tizimlarida ekologik tamoyillarni joriy etish kadrlar tayyorlash jarayoniga yangicha yondashuvni talab etadi. Endilikda mutaxassis nafaqat o‘z sohasining bilimdoni, balki ekologik xavfsizlikni ta’minlay oladigan, resurslardan oqilona foydalanishga qodir bo‘lgan shaxs sifatida shakllanishi lozim. Zamonaviy iqtisodiyotda “yashil iqtisodiyot” tamoyillarining rivojlanishi kadrlar salohiyatiga qo‘yiladigan talablarni tubdan o‘zgartirmoqda. Energiya samaradorligi, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash kabi yo‘nalishlarda bilimga ega mutaxassislar tobora ko‘proq talab etilmoqda. Shu sababli ta’lim tizimida ekologik bilimlarni chuqurlashtirish bilan bir qatorda, ularni amaliy ko‘nikmalar bilan mustahkamlash zarurati ortib bormoqda. Ekologik ongni shakllantirishda madaniy va axloqiy omillar ham muhim rol o‘ynaydi. Insonning tabiatga bo‘lgan munosabati faqat ilmiy bilimlar bilan emas, balki uning qadriyatlari, dunyoqarashi va ijtimoiy mas’uliyati bilan ham belgilanadi. Shu jihatdan qaraganda, ekologik tarbiya jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uyg‘unligini ta’minlash muhimdir. Bu esa yosh avlodda tabiatga ehtiyotkorona munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Kadrlar salohiyatini oshirishda raqamli texnologiyalar va innovatsion platformalardan foydalanish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Masofaviy ta’lim, sun’iy intellekt asosidagi o‘quv tizimlari, virtual laboratoriyalar orqali ekologik bilimlarni keng ommaga yetkazish imkoniyati yaratilmoqda. Bu esa nafaqat ta’lim sifati, balki uning qamrovini ham oshiradi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar yordamida ekologik monitoring, resurslar hisobini yuritish va tahlil qilish samaradorligi ham ortadi.

Yana bir muhim jihat — bu ishlab chiqarish va ta’lim integratsiyasidir. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, nazariy bilimlar real ishlab chiqarish jarayonlari bilan uyg‘unlashgandagina yuqori natija beradi. Shu sababli korxonalar va ta’lim muassasalari o‘rtasida hamkorlikni kuchaytirish, dual ta’lim tizimini rivojlantirish orqali ekologik mas’uliyatli mutaxassislarni tayyorlash mumkin. Bunday yondashuv talabalarga real muammolarni ko‘rish va ularni hal etishda faol ishtirok etish imkonini beradi.

Bundan tashqari, hududiy xususiyatlarni hisobga olish ham muhim omil hisoblanadi. Har bir mintaqaning ekologik muammolari o‘ziga xos bo‘lib, kadrlar tayyorlash jarayonida ana shu jihatlar e’tiborga olinishi lozim. Masalan, suv tanqisligi mavjud hududlarda suvni tejash texnologiyalariga ixtisoslashgan mutaxassislar zarur bo‘lsa, sanoat rivojlangan hududlarda chiqindilarni boshqarish va ekologik xavfsizlik yo‘nalishlari ustuvor bo‘ladi. Shuningdek, ekologik ongni shakllantirishda ijtimoiy institutlarning roli ham ortib bormoqda. Nodavlat tashkilotlar, jamoatchilik harakatlari va volontyorlik tashabbuslari orqali ekologik muammolarga e’tibor qaratish, aholining ekologik savodxonligini oshirish mumkin. Bu esa davlat siyosatini qo‘llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhitni shakllantiradi. Natijada, barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini oshirish va ekologik ongni integratsiyalash jarayoni ko‘p qirrali va tizimli yondashuvni talab qiladi. U faqat ta’lim tizimi bilan cheklanib qolmay, balki iqtisodiyot, madaniyat, texnologiya va jamiyatning barcha qatlamlarini qamrab olgan holda amalga oshirilgandagina samarali natija beradi.

Xulosa qilib aytganda, barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini oshirish va ekologik ongni integratsiyalash o‘zaro bog‘liq va strategik ahamiyatga ega jarayondir. Bu yo‘nalishda samarali siyosat yuritish orqali ekologik xavfsiz, ijtimoiy barqaror va iqtisodiy rivojlangan jamiyatni barpo etish mumkin. Eng muhimi, inson omili — uning bilimi, tafakkuri va mas’uliyati — barqaror kelajakning asosiy garovi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.

2.Islom Karimov. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.

3.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmon va qarorlari. “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi (2019–2030)”. – Toshkent, 2019.

4.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlik konsepsiyasi. – Toshkent, 2020.

5.O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi. Ekologik siyosat va barqaror rivojlanish bo‘yicha me’yoriy hujjatlar to‘plami. – Toshkent, 2022.

INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA OLIY TA’LIM MUASSASALARI RAHBAR XODIMLARINING AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

D. B. G‘ofurov
Guliston davlat pedagogika instituti
Ta’lim jarayonini tashkil etish bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta’lim tizimidagi transformatsiya jarayonlarida rahbar xodimlarning axborot kompetentligini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqotda innovatsion yondashuvlar, xususan, "Data-driven management" (ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv) va raqamli ekotizim komponentlari o‘rganilgan. Maqolada rahbar xodimlarning raqamli ko‘nikmalarini baholashning mualliflik modeli va strategik rivojlantirish yo‘nalishlari jadval hamda diagrammalar yordamida asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: oliy ta’lim, raqamli transformatsiya, rahbarlarning axborot kompetentligi, raqamli yetakchilik, DigCompEdu, yangi rivojlantirish tizimi.

Kirish. Globalizatsiya va to‘rtinchi sanoat inqilobi (Industry 4.0) sharoitida oliy ta’lim tizimi misli ko‘rilmagan transformatsiyani boshidan kechirmoqda. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarini (OTM) boshqarishda an’anaviy, ya’ni vertikal iyerarxiyaga asoslangan konservativ metodlardan voz kechib, raqamli va innovatsion boshqaruv paradigmasiga o‘tish shunchaki texnik yangilanish emas, balki strategik zaruriyatga aylandi. Ta’lim bozoridagi raqobatning kuchayishi va bilimlar iqtisodiyotining shakllanishi OTM menejmenti oldiga yangi murakkab vazifalarni qo‘ymoqda.

Zamonaviy OTM rahbari (rektor, prorektor, dekan yoki kafedra mudiri) endilikda faqatgina buyruq va ko‘rsatmalar beruvchi ma’muriy boshqaruvchi funksiyasi bilan cheklana olmaydi. Axborot hajmining geometrik progressiya bilan ortishi (Big Data) sharoitida, rahbar — "Raqamli transformatsiya lideri" sifatida namoyon bo‘lishi lozim. Uning axborot kompetentligi quyidagi strategik yo‘nalishlarda o‘ta muhim ahamiyat kasb etadi:

- Axborot oqimlarini filtrlash va saralash: Katta hajmdagi ma’lumotlar ichidan ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladigan relevant (muhim) axborotni ajratib olish va "axborot shovqini"ni bartaraf etish.

- Analitik prognozlash: O‘quv jarayoni va ilmiy faoliyat natijalarini real vaqt rejimida (real-time data) tahlil qilish orqali muassasaning kelgusi 5-10 yillik rivojlanish trayektoriyasini aniqlash.

- Kiberxavfsizlik va axborot immuniteti: Ta’lim muassasasining intellektual mulki va shaxsiy ma’lumotlarini raqamli tahdidlardan himoya qilish hamda jamoada korporativ raqamli madaniyatni shakllantirish.

Ushbu jarayonlar shuni ko‘rsatadiki, rahbar xodimlarning axborot kompetentligini rivojlantirish — bu shunchaki kompyuter savodxonligini oshirish emas, balki innovatsion boshqaruv tafakkurini shakllantirishdir. Maqolaning maqsadi OTM rahbarlarining raqamli ekotizimda samarali faoliyat yuritishini ta’minlovchi innovatsion yondashuvlarni tizimlashtirish va ularning amaliy mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat.

Axborot kompetentligi tushunchasi endilikda oddiy "kompyuter savodxonligi" doirasidan chiqib, sun’iy intellekt (AI), katta ma’lumotlar (Big Data) va bulutli texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikmalarini o‘z ichiga olmoqda. Shunga qaramay, ko‘plab OTMlarda rahbarlarning texnologik imkoniyatlardan strategik maqsadlarda foydalanish darajasi pastligicha qolmoqda.

1. Tizimli tahlil: Xalqaro raqamli kompetentsiya freymvorklari (DigCompEdu va UNESCO model) OTM boshqaruviga adaptatsiya qilindi.
2. Sotsiologik tadqiqot: 2025-2026 yillar davomida OTM rahbar xodimlarining (n=120) axborot-tahliliy faoliyati monitoring qilindi.
3. Innovatsion modellashtirish: Rahbarlarning kompetentligini rivojlantirish uchun "Yaxlit raqamli muhit" modeli taklif etildi.

Tadqiqot davomida rahbar xodimlarning axborot kompetentligi to‘rtta asosiy klasterga bo‘lib o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, rahbarlar operatsion vazifalarda (elektron pochta, messenjerlar) yuqori faollik ko‘rsatsa-da, strategik tahlil va kiberxavfsizlikda zaifliklar mavjud.

1-jadval

OTM rahbar xodimlarining axborot kompetentligi tarkibiy qismlari va baholash ko‘rsatkichlari

Kompetentlik Klasteri	Mazmuni va Indikatorlari	O‘rtacha o‘zlashtirish (%)
Kognitiv-axborot	Axborotni qidirish, saralash, ishonchliligini (fact-checking) tekshirish.	68%
Boshqaruv-texnologik	LMS (Moodle, Hemis), ERP va boshqa ichki boshqaruv tizimlaridan foydalanish.	54%
Analitik-	Akademik ko‘rsatkichlar tahlili,	32%

prognostik	prognozlash, Big Data asosida qaror qabul qilish.	
Kiber-etik	Raqamli xavfsizlik, mualliflik huquqi, raqamli muloqot etikasi.	41%

Ushbu ma’lumotlar asosida rahbar xodimlarning professional rivojlanish trayektoriyasi ishlab chiqildi.

Innovatsion yondashuvlar asosida axborot kompetentligini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

- Boshqaruvni algoritmizatsiyalash: Rahbar kundalik takrorlanuvchi hisobotlar va monitoring ishlarini avtomatlashtirilgan tizimlarga topshirishi, bo‘shagan vaqtni esa strategik rivojlanishga yo‘naltirishi kerak.

- Kollektiv intellektual muhit: OTMda "Bulutli texnologiyalar" (Google Workspace, Microsoft 365) orqali hujjatlar bilan jamoaviy ishlash madaniyatini joriy etish.

- Sun’iy intellekt integratsiyasi: Boshqaruv qarorlarini qabul qilishda tahliliy hisobotlarni generatsiya qilish uchun AI vositalaridan (ChatGPT, Gemini kabi professional versiyalar) foydalanish ko‘nikmasini rivojlantirish.

Rivojlantirishning innovatsion omillari:

1. Geymifikatsiya: Rahbarlar uchun raqamli keyslar va simulyatorlar orqali treninglar o‘tkazish.

2. Mentorlik (Reverse Mentoring): Yosh IT mutaxassislarning tajribali rahbarlarga raqamli vositalarni o‘rgatishi.

Xulosa. Oliy ta’lim tizimini transformatsiya qilish sharoitida rahbar xodimlarning axborot kompetentligini rivojlantirish bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqotlar quyidagi fundamental xulosalarni shakllantirishga imkon beradi:

Birinchidan, OTM rahbar xodimlarining axborot kompetentligi — bu shunchaki texnik ko‘nikmalar majmuasi emas, balki oliy ta’lim sifatini kafolatlovchi va muassasaning xalqaro raqobatbardoshligini ta’minlovchi strategik drayverdir. Zamonaviy menejer axborotdan faqat vosita sifatida emas, balki boshqaruv qarorlarini optimallashtiruvchi intellektual resurs sifatida foydalanishi zarurligi isbotlandi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, rahbarning raqamli salohiyati bevosita muassasadagi ta’lim va ilmiy-tadqiqot jarayonlarining samaradorligiga korrelyatsiya qiladi.

Ikkinchidan, tadqiqot doirasida taklif etilgan "Innovatsion rivojlanish modeli" va strategik yo‘nalishlar OTM boshqaruv apparatini tubdan modernizatsiya qilishning konseptual asosini tashkil etadi. Ushbu model rahbar xodimlarni "ma’muriyatchi" qiyofasidan "raqamli strateg" qiyofasiga o‘tkazishni ko‘zda tutadi. Bunda boshqaruv jarayonlarini algoritmizatsiyalash va ma’lumotlar tahlili (Data Analytics) asosida ish yuritish byurokratik to‘siqlarni qisqartirish va boshqaruv shaffofligini ta’minlashning asosiy mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

Uchinchidan, tadqiqotning ilmiy yangiligi sifatida shuni alohida ta’kidlash joizki, rahbar xodimning axborot kompetentligi endilikda individual (shaxsiy) professional sifat darajasidan chiqib, institutsional xarakterga ega bo‘ldi. Bu shuni anglatadiki, rahbarning kompetentligi muassasaning umumiy raqamli ekotizimi bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan, doimiy harakatdagi transformatsion jarayondir. Ya’ni, rahbarning o‘zgarishi butun jamoaning raqamli madaniyatini o‘zgartiradi va muassasada "raqamli intellekt" muhitini shakllantiradi. Rahbar xodimlarning axborot kompetentligini tizimli rivojlantirish — oliy ta’lim muassasasini an’anaviy modeldan "Smart-universitet" modeliga o‘tkazishning eng muhim shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Schwab, K. (2021). *The Fourth Industrial Revolution*. World Economic Forum.

2. Johnson, L., & Adams Becker, S. (2024). *NMC Horizon Report: Higher Education Edition*.

3. Mirziyoyev, Sh.M. (2025). "Yoshlar – xalqimizning, Vatanimizning oltin fondi" mavzusidagi ma’ruzasi.

4. O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi. (2025-2026). “Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasi doirasidagi hisobotlar va chora-tadbirlar.
5. Jameson, J., et al. (2022). A systematic review and framework for digital leadership research in higher education. *Computers & Education: Artificial Intelligence*.
6. Qosimova D.S. Menejment nazariyasi: O‘quv qo‘llanma. – T.: Иқтисодиёт, 2012.
7. Menejment nazariyasi: Darslik / Qosimova D. S. - Toshkent, «Tafakkur-bo‘stoni». 2011. 336 b.
8. Ijtimoiy menejment: O‘quv qo‘llanma. – J.: JizPI, 2022, - 182 bet.

YANGI O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTI STRATEGIYASIDA INSON SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI

Daniyarova Xafiza To‘ychi qizi
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Mazkur tezisda “Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti strategiyasi” doirasida inson salohiyatini yuksaltirishning ustuvor yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda inson kapitalining iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishdagi o‘rni, ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, sog‘liqni saqlash sifatini oshirish, ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish kabi muhim omillar yoritiladi. Shuningdek, inson salohiyatini rivojlantirishda davlat siyosati bilan bir qatorda jamiyat institutlari va xususiy sektorning o‘rni ham ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari inson kapitaliga yo‘naltirilgan investitsiyalar mamlakatning barqaror taraqqiyotini ta’minlashini ko‘rsatadi. Mazkur ishda mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari ham asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: inson kapitali, taraqqiyot strategiyasi, ta’lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya, raqamli iqtisodiyot, innovatsiya, barqaror rivojlanish.

Kirish. Yangi bosqichdagi milliy taraqqiyot yo‘lida inson omili hal qiluvchi kuch sifatida e’tirof etilmoqda. “Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti strategiyasi” doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar markazida aynan inson, uning huquq va manfaatlari, bilim va salohiyati turadi. Zero, har qanday jamiyatning barqaror rivojlanishi, iqtisodiy o‘sishi va ijtimoiy farovonligi, avvalo, inson kapitalining sifatiga bevosita bog‘liqdir. Shu bois mazkur strategiyada inson salohiyatini yuksaltirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilanib, bu borada tizimli va keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bugungi globallashuv sharoitida raqobat tobora kuchayib borayotgan bir davrda mamlakatlarning ustunligi tabiiy resurslar yoki geografik joylashuv bilan emas, balki bilimli, malakali va tashabbuskor inson resurslari bilan belgilanmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, O‘zbekistonda inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan siyosat davlatning uzoq muddatli strategik maqsadlariga xizmat qiladi. Ta’lim tizimini tubdan isloh qilish, sog‘liqni saqlash sifatini oshirish, aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, yoshlar va xotin-qizlar faolligini qo‘llab-quvvatlash kabi yo‘nalishlar inson salohiyatini yuksaltirishning muhim omillari hisoblanadi.

Xususan, ta’lim sohasida zamonaviy yondashuvlarni joriy etish, xalqaro standartlarga mos kadrlar tayyorlash, innovatsion fikrlashni rivojlantirish orqali kelajak avlodning raqobatbardoshligini oshirish ko‘zda tutilgan. Shu bilan birga, sog‘lom turmush tarzini shakllantirish, tibbiy xizmatlar sifatini yaxshilash orqali aholining jismoniy va ruhiy salomatligini mustahkamlash ham muhim vazifalardan biri sifatida ilgari surilmoqda. Negaki, sog‘lom va bilimli inson – bu taraqqiyotning eng muhim omilidir. Bundan tashqari, inson huquq va erkinliklarini ta’minlash, qonun ustuvorligini mustahkamlash ham inson salohiyatini ro‘yobga chiqarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Fuqarolarning jamiyat hayotidagi faolligini oshirish, ularning tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash orqali ochiq va adolatli fuqarolik jamiyatini barpo etish mumkin. Bu esa o‘z navbatida innovatsiyalar, tadbirkorlik va ijodkorlik rivoji uchun qulay muhit yaratadi.

“Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti strategiyasi”da inson salohiyatini yuksaltirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangani bejiz emas. Chunki inson kapitaliga qaratilgan investitsiyalar mamlakatning barqaror va uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlaydi. Mazkur tezisda aynan shu yo‘nalishlar chuqur tahlil qilinib, ularning mazmun-mohiyati va amaliy ahamiyati yoritib beriladi.

Adabiyotlar tahlili. Mazkur mavzuni yoritishda “Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti strategiyasi” doirasida inson salohiyatini yuksaltirish masalasi bo‘yicha mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar, normativ-huquqiy hujjatlar hamda tahliliy manbalar muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu manbalar inson kapitali nazariyasi, uning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishdagi o‘rni, shuningdek, davlat siyosati darajasida qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini o‘rganishga xizmat qiladi. Avvalo, inson kapitali tushunchasiga ilmiy asos bergan xorijiy olimlar – T. Shults va G. Bekker tadqiqotlari alohida e’tiborga loyiqdir. Ularning ilmiy ishlarida inson kapitaliga yo‘naltirilgan investitsiyalar, xususan, ta’lim, sog‘liqni saqlash va malaka oshirishning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri chuqur tahlil qilingan. Ushbu nazariy yondashuvlar bugungi kunda ham dolzarbligini yo‘qotmagan bo‘lib, ko‘plab davlatlar, jumladan O‘zbekiston taraqqiyot strategiyalarida o‘z aksini topgan.

Mahalliy tadqiqotchilar tomonidan ham inson salohiyatini rivojlantirish masalalari keng o‘rganilgan. Xususan, iqtisodchi olimlar tomonidan inson kapitalining milliy iqtisodiyotdagi o‘rni, uning innovatsion rivojlanish bilan bog‘liqligi, mehnat unumdorligini oshirishdagi roli tahlil etilgan. Ularning ilmiy ishlarida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, kasbiy ko‘nikmalarni rivojlantirish va yoshlar bandligini ta’minlash inson salohiyatini oshirishning asosiy omillari sifatida ko‘rsatiladi. Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasining so‘nggi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlari ham mazkur mavzuni yoritishda muhim manba hisoblanadi. Xususan, “Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti strategiyasi” inson manfaatlarini ta’minlash, aholi farovonligini oshirish va inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan ustuvor yo‘nalishlarni belgilab bergan. Ushbu hujjatda ta’lim sifatini oshirish, sog‘liqni saqlash tizimini takomillashtirish, ijtimoiy himoyani kuchaytirish, gender tenglikni ta’minlash kabi masalalar keng yoritilgan. Shuningdek, xalqaro tashkilotlar tomonidan e’lon qilinadigan hisobotlar ham inson salohiyatini baholashda muhim ahamiyatga ega. Masalan, BMT Taraqqiyot dasturining Inson taraqqiyoti indeksiga oid hisobotlari turli mamlakatlarda inson kapitalining rivojlanish darajasini solishtirish imkonini beradi. Ushbu hisobotlar orqali O‘zbekistonning global reytinglardagi o‘rni, mavjud muammolar va istiqbolli yo‘nalishlarni aniqlash mumkin.

Ilmiy adabiyotlarda inson salohiyatini yuksaltirishning asosiy yo‘nalishlari sifatida ta’lim sifati, sog‘liqni saqlash tizimi samaradorligi, ijtimoiy himoya mexanizmlari, bandlik va tadbirkorlikni rivojlantirish, shuningdek, raqamli iqtisodiyotga moslashuv ko‘rsatib o‘tiladi. Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlarda inson kapitalini rivojlantirishda innovatsiyalar, axborot texnologiyalari va umrbod ta’lim konsepsiyasining ahamiyati alohida ta’kidlanmoqda. Mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, inson salohiyatini yuksaltirish masalasi ko‘p qirrali va kompleks yondashuvni talab etadi. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajribalar “Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti strategiyasi” doirasida belgilangan ustuvor vazifalarni amalga oshirishda muhim nazariy va metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot muhokamasi. Mazkur tadqiqot doirasida “Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti strategiyasi”da inson salohiyatini yuksaltirishga qaratilgan ustuvor yo‘nalishlar tizimli tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, inson kapitalini rivojlantirish mamlakatning uzoq muddatli barqaror o‘sishini ta’minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, innovatsion iqtisodiyot talablariga mos kadrlar tayyorlash hamda sog‘liqni saqlash xizmatlari sifatini oshirish kabi yo‘nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari xalqaro tajriba bilan hamohang ekanligini ko‘rsatadi. Rivojlangan davlatlarda inson kapitaliga yo‘naltirilgan investitsiyalar yuqori iqtisodiy samaradorlikni ta’minlaydi. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekistonda ham ta’lim va sog‘liqni saqlash sohalariga

ajratilayotgan mablag‘larning oshirilishi ijobiy natijalarga olib kelmoqda. Biroq, mavjud muammolar ham mavjud bo‘lib, ular orasida hududlar kesimida sifat tafovutlari, kadrlar malakasi darajasidagi nomutanosiblik va infratuzilma yetishmovchiligi ajralib turadi. Shuningdek, tadqiqot jarayonida inson salohiyatini rivojlantirishda ijtimoiy himoya tizimining o‘rni alohida qayd etildi. Aholining ijtimoiy zaif qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash, kambag‘allikni qisqartirish va bandlikni ta’minlash orqali inson kapitalining umumiy darajasini oshirish mumkin. Shu bilan birga, yoshlar va xotin-qizlarning jamiyatdagi faolligini oshirish ham muhim omillardan biri sifatida baholandi.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat — raqamli texnologiyalarning roli alohida ta’kidlandi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida inson salohiyatini rivojlantirish uchun zamonaviy bilim va ko‘nikmalar zarur bo‘lib, bu esa ta’lim tizimida tub o‘zgarishlarni talab etadi. Masofaviy ta’lim, onlayn platformalar va raqamli xizmatlar inson kapitalini rivojlantirishning yangi imkoniyatlarini yaratmoqda. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, inson salohiyatini yuksaltirish faqat davlat siyosati bilan cheklanib qolmasdan, jamiyatning barcha institutlari, jumladan, xususiy sektor va fuqarolik jamiyati ishtirokini ham talab etadi. Hamkorlik asosida amalga oshiriladigan chora-tadbirlar yanada samarali natijalarni ta’minlaydi. Umuman olganda, olib borilgan tahlillar inson kapitalini rivojlantirishda kompleks va integratsiyalashgan yondashuv zarurligini ko‘rsatadi. Bu esa “Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti strategiyasi”da belgilangan maqsadlarga erishishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa. Inson salohiyatini yuksaltirish “Yangi O‘zbekiston taraqqiyoti strategiyasi”ning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida mamlakatning barqaror rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ta’lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy himoya va bandlik sohalaridagi islohotlar inson kapitalining sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, mavjud muammolarni bartaraf etish uchun tizimli yondashuv va zamonaviy innovatsion mexanizmlarni keng joriy etish zarur. Kelgusida inson salohiyatini rivojlantirishda raqamli texnologiyalar, umrbod ta’lim va xalqaro hamkorlik imkoniyatlaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, davlat va jamiyat institutlari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish orqali yanada yuqori natijalarga erishish mumkin. Shu asosda inson kapitaliga yo‘naltirilgan siyosat mamlakat taraqqiyotining mustahkam poydevori bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Becker, G. S. (1993). Human capital: A theoretical and empirical analysis with special reference to education (3rd ed.). University of Chicago Press.

2. Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. The American Economic Review, 51(1), 1–17.

3. United Nations Development Programme. (2020). Human Development Report 2020. UNDP.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida. Toshkent.

5. World Bank. (2021). World Development Report 2021: Data for better lives. World Bank Publications.

DUAL TA’LIM SHAROITIDA XORIJIY TAJRIBALARNI QO‘LLASH ORQALI BO‘LAJAK TARBIYACHILARNI KASBIY TAYYORLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Otabayeva Oydina Nematjonovna
Kasbiy ta’limni rivojlantirish instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada dual ta’lim sharoitida bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy tayyorlash metodikasini takomillashtirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Germaniya, Finlyandiya va Yaponiya kabi rivojlangan mamlakatlardagi ilg‘or xorijiy tajribalar tahlil qilinib, ularni O‘zbekiston kasb-hunar ta’limi tizimiga moslashtirishning metodologik asoslari asoslab berilgan. Tadqiqotda dual ta’limning kasbiy kompetentlikni shakllantirish jarayonidagi o‘rni va ahamiyati ilmiy jihatdan ko‘rsatib berilgan; bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligi sifatini oshirishga yo‘naltirilgan metodologik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: dual ta’lim, kasbiy tayyorgarlik, xorijiy tajriba, bo‘lajak tarbiyachi, metodika, kasbiy kompetentlik, kasb-hunar ta’limi, kontekstuallashtirishning prinsipi.

Zamonaviy jamiyatning jadal rivojlanishi va mehnat bozorining o‘zgaruvchan talablari fonida kasb-hunar ta’limi tizimini modernizatsiya qilish dolzarb masalaga aylanmoqda. Xususan, bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy faoliyatga tayyorlash metodikasini takomillashtirish, ularning kasbiy kompetentligini shakllantirish jarayonida yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini isloh qilish bo‘yicha qabul qilingan davlat dasturlari — xususan, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun va “Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi” — bo‘lajak tarbiyachilarga qo‘yiladigan yangi sifat talablarini belgilab bergan.

Dual ta’lim modeli nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan mushtaraklikda egallashga asoslangan ta’lim paradigmasi sifatida xorijiy mamlakatlarda yuqori samaradorligini isbotlagan. Mazkur model bo‘lajak mutaxassislarda kasbiy kompetentliklarni real ish muhitida shakllantirish, nazariya va amaliyot o‘rtasidagi bo‘shliqni bartaraf etish hamda mehnat bozoriga tayyor kadrlar yetishtirishga xizmat qiladi.

Maqolaning maqsadi — xorijiy mamlakatlardagi dual ta’lim tajribalarini qiyosiy tahlil qilish va ularni O‘zbekiston kasb-hunar ta’limi kontekstida bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy tayyorlash metodikasini takomillashtirish maqsadida qo‘llashning ilmiy-uslubiy asoslarini ishlab chiqishdan iborat.

Dual ta’lim tizimining nazariy-metodologik asoslari

Dual ta’lim tizimi to‘g‘risidagi dastlabki nazariy qarashlar XX asrning 60-yillarida Germaniyada shakllangan bo‘lib, hozirda jahonning ko‘plab mamlakatlarida keng qo‘llanilmoqda [1]. "Dual" atamasi ta’lim jarayonining ikki asosiy tarkibiy qismini — ta’lim muassasasidagi nazariy ta’lim va ishlab chiqarish korxonasidagi amaliy tayyorgarlikni — o‘zida mujassam etadi. D. Euler ta’kidlaganidek, dual ta’lim tizimi ta’lim va mehnat bozori o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini bajarib, kasbiy layoqatni real sharoitda shakllantirishning eng samarali mexanizmlaridan biri hisoblanadi [2].

Germaniya tajribasi

Germaniyada dual ta’lim tizimi ("Duales Ausbildungssystem") 1969-yilda "Kasb-hunar ta’limi to‘g‘risida"gi Federal qonun bilan mustahkamlangan bo‘lib, mamlakatning iqtisodiy taraqqiyotida muhim omil sifatida tan olingan. Ushbu tizimda bo‘lajak mutaxassislar haftaning 3–4 kunini korxonada bevosita amaliy faoliyat bilan, 1–2 kunini esa kasb-hunar maktabida nazariy ta’lim olish bilan o‘tkazadilar. Germaniyada tarbiyachilarni tayyorlashga mo‘ljallangan dual ta’lim dasturlari ("Erzieher" mutaxassisligi) ta’lim muassasalari va bolalar bog‘chalari hamkorligida amalga oshirilib, bitiruvchilarning 85 foizdan ortig‘ining mutaxassisligi bo‘yicha ishga joylashishini ta’minlaydi [3]. Bundan tashqari, Germaniya tajribasining o‘ziga xos jihati — davlat

va ish beruvchilar tomonidan kasbiy tayyorgarlik dasturlarining birgalikda moliyalashtirilishi bo‘lib, bu tizimning barqaror faoliyat yuritishiga asos yaratadi.

Finlyandiya tajribasi

Finlyandiyada pedagog kadrlarni tayyorlash tizimi "triadik model" asosida qurilgan bo‘lib, unda universitet, maktab va amaliyot muassasasi o‘rtasidagi tizimli hamkorlik hal qiluvchi o‘rin tutadi. Finnish National Agency for Education ma’lumotlariga ko‘ra, bo‘lajak tarbiyachilar ta’lim davomida kamida 30 haftalik boshqarib boriladigan amaliyot dasturini o‘tadilar [4]. Finlyandiya tizimida mentor-tarbiyachi instituti yuqori rivojlanganlik darajasiga ega: har bir talabaga tajribali pedagog tomonidan individual kasbiy yo‘naltirish ta’minlanadi. Refleksiv ta’lim metodologiyasiga asoslangan ushbu yondashuv talabalarning kasbiy o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yaponiya tajribasi

Yaponiyada maktabgacha ta’lim pedagoglarini tayyorlash tizimi o‘ziga xos madaniy va falsafiy asoslarga ega. "Sanshin itchi" tamoyili — tana, aql va ruh birligini ta’minlash g‘oyasi — yaponiyalik tarbiyachilarning kasbiy faoliyatini belgilovchi metodik poydevor hisoblanadi [5]. Yapon tizimida qayta aloqa ("hansei") va jamoaviy pedagogik tahlil ("jugyokenkyu" yoki dars tadqiqoti) amaliyoti bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy refleksiya qobiliyatini rivojlantirishda yetakchi vosita sifatida qo‘llaniladi. Bu tajriba kasbiy tayyorgarlikka jamoaviy va tizimli yondashuv nuqtai nazaridan O‘zbekiston uchun muhim metodologik dastur bo‘la oladi.

Xorijiy tajribalarni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirishning metodologik asoslari

Xorijiy dual ta’lim tajribalarini O‘zbekistonga tatbiq etish bir qancha metodologik prinsiplarga asoslanishi zarur:

1. Kontekstuallashtirishning prinsipi: xorijiy modellarni aynan nusxalamay, balki mahalliy ijtimoiy-madaniy, iqtisodiy va pedagogik sharoitlarni hisobga olgan holda moslashtirishni taqozo etadi.

2. Ketma-ketlik va uzluksizlik prinsipi: kasbiy tayyorgarlik jarayonining bosqichma-bosqich va izchil tarzda "umr bo‘yi ta’lim" kontseptsiyasi doirasida amalga oshirilishini ta’minlaydi.

3. Hamkorlik prinsipi: ta’lim muassasalari, maktabgacha ta’lim tashkilotlari, ish beruvchilar va tegishli davlat idoralari o‘rtasidagi tizimli hamkorlikni nazarda tutadi.

4. Kompetentlikka yo‘naltirilganlik prinsipi: kasbiy bilimlar, ko‘nikmalar va malakalarning yaxlit tizim sifatida shakllantirilishini hamda ularning amaliyotda namoyon bo‘lishini ta’minlaydi.

O‘zbekiston sharoitida dual ta’lim modelini qo‘llash bo‘yicha olib borilgan tajriba-sinov tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy ta’lim modeliga nisbatan dual ta’lim dasturlarida ishtirok etgan talabalarning kasbiy kompetentlik ko‘rsatkichlari 32–38 foizga yuqori bo‘ladi. Bundan tashqari, ish beruvchilar tomonidan o‘tkazilgan baholashlar dual ta’lim asosida tayyorlangan mutaxassislarning amaliy tayyorgarligi va kasbiy moslashuvchanlik darajasining sezilarli darajada balandligini tasdiqlaydi [6].

Bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy tayyorlashda dual ta’lim metodikasini takomillashtirish yo‘nalishlari

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy tayyorlashda dual ta’lim metodikasini quyidagi to‘rtta asosiy yo‘nalishda takomillashtirish maqsadga muvofiq:

Birinchidan, modulli o‘quv dasturlarini ishlab chiqish. Kasbiy faoliyat tuzilmasiga muvofiq loyihalangan o‘quv modullari nazariy bilimlar va amaliy ko‘nikmalar uyg‘unligini ta’minlaydi. Har bir modul yakunida kompetentlikka asoslangan baholash tizimi joriy etilishi, modullar esa "maktabgacha ta’lim pedagogikasi", "bolalar psixologiyasi amaliyoti", "ta’lim muhitini loyihalash" kabi kasbiy yo‘nalishlar bo‘yicha tizimlanishi lozim.

Ikkinchidan, mentor-nastavniklik institutini rivojlantirish. Tajribali tarbiyachilar va pedagog-psixologlarning faol ishtiroki asosida amaliyot bazalarida mentorlik faoliyatini tashkil etish bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Germaniya va Finlyandiya tajribasiga ko‘ra, mentor sifatida faoliyat yuritayotgan pedagoglarga maxsus metodologik tayyorgarlik berish zarur.

Uchinchidan, pedagogik refleksiya va kasbiy portfolio tizimini joriy etish. Finlyandiya tajribasidan foydalangan holda talabalar tomonidan muntazam to‘ldirib boriladigan kasbiy portfolio tizimi ularning o‘z-o‘zini baholash kompetentligini, maqsad qo‘yish va kasbiy o‘sishni rejalashtirishni rivojlantiradi.

To‘rtinchidan, raqamli va innovatsion texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish. Simulyatsiya-o‘yin texnologiyalari, virtual haqiqat muhitlari va interaktiv raqamli platformalar bo‘lajak tarbiyachilarning kasbiy tayyorgarligi sifatini yangi darajaga ko‘tarishga xizmat qiladi. Yaponiyaning "dars tadqiqoti" (lesson study) metodologiyasini raqamli formatga ko‘chirish hamda onlayn hamkorlik platformalarida amalga oshirish ham istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

Xulosa

Germaniya, Finlyandiya va Yaponiyaning dual ta’lim sohasidagi ilg‘or tajribalarini qiyosiy tahlil qilish va ularni O‘zbekiston kasb-hunar ta’limi tizimiga kontekstuallashtirilgan tarzda moslashtirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqot quyidagi xulosalar chiqarishga asos beradi:

Dual ta’lim modeli bo‘lajak tarbiyachilarni kasbiy tayyorlashda nazariya va amaliyot birligini ta’minlashning eng samarali vositalaridan biri sifatida tan olingan; kontekstuallashtirishga asoslangan moslashtirish metodologiyasi O‘zbekiston sharoitida ushbu modelni joriy etishda yetakchi tamoyil bo‘lib xizmat qiladi. Modulli o‘quv dasturlari, mentor-nastavniklik instituti, kasbiy portfolio tizimi va raqamli texnologiyalarning kompleks qo‘llanilishi bo‘lajak tarbiyachilar tayyorlash samaradorligini sezilarli darajada oshiradi va ularni zamonaviy mehnat bozori talablariga javob beradigan yuqori malakali mutaxassislar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muxtorova M., Raximova D. O‘zbekistonda dual ta’limni joriy etishning pedagogik asoslari // Pedagogika va psixologiya. — 2022. — №3. — B. 45–52.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-apreldagi PF-5712-son Farmoni "Kasb-hunar ta’limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida". — Toshkent, 2019.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni "Yangi O‘zbekistonning 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida". — Toshkent, 2022.

4. Kasb-hunar ta’limini rivojlantirish instituti. O‘zbekistonda dual ta’limni joriy etish: holat va istiqbollar / Tahliliy hisobot. — Toshkent: KKTI, 2023. — 84 b.

5. OECD. Education at a Glance 2023: OECD Indicators. — Paris: OECD Publishing, 2023. — 512 p. DOI: https://doi.org/10.1787/e13bef63-en

6. BIBB (Bundesinstitut für Berufsbildung). Datenreport zum Berufsbildungsbericht 2023. — Bonn: BIBB, 2023. — 560 S.

JAMIYAT BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA EKOLOGIK TAFAKKURGA EGA KADRLARNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI

Mazamqulov Eldor Muhammadqul o‘g‘li
Guliston davlat pedagogika instituti doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyat barqarorligini ta’minlashda ekologik tafakkurga ega kadrlarni shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy asoslari tahlil qilinadi. Zamonaviy global ekologik muammolar sharoitida inson kapitalining sifat jihatdan rivojlanishi, ayniqsa ekologik ong va mas’uliyatning shakllanishi jamiyat taraqqiyotining muhim omili sifatida qaraladi. Maqolada ekologik tafakkur tushunchasining mazmun-mohiyati, uning ijtimoiy ong shakllari bilan o‘zaro aloqasi hamda kadrlar tayyorlash tizimidagi o‘rni falsafiy nuqtai nazardan yoritiladi.

Kalit so‘zlar: jamiyat barqarorligi, ekologik tafakkur, kadrlar salohiyati, inson kapitali, barqaror rivojlanish, ekologik ong, ekologik madaniyat, ijtimoiy-falsafiy yondashuv, ta’lim tizimi, ekologik kompetensiya, ekologik xavfsizlik, innovatsion kadrlar, ekologik qadriyatlar, ijtimoiy mas’uliyat, yashil iqtisodiyot

Zamonaviy jamiyatda ekologik muammolar nafaqat tabiiy jarayonlarning buzilishi, balki inson faoliyatining noto‘g‘ri yo‘naltirilganligi bilan ham bog‘liqdir. Bu esa ekologik tafakkurga ega bo‘lgan kadrlarni tayyorlashni faqat kasbiy ehtiyoj emas, balki ijtimoiy zarurat darajasiga olib chiqadi. Chunki ekologik muammolarning aksariyati insonning tabiatga nisbatan utilitar, ya’ni faqat foyda olishga qaratilgan munosabati natijasida yuzaga kelmoqda. Shu nuqtai nazardan, ekologik tafakkur inson ongida qadriyatlar tizimini qayta ko‘rib chiqishni talab etadi. Ekologik tafakkurga ega kadrlarni shakllantirish jarayonida qadriyatlar masalasi alohida o‘rin tutadi. Chunki har qanday bilim yoki kompetensiya, agar u ma’naviy-axloqiy asos bilan mustahkamlanmasa, amaliy natija bermaydi. Ekologik qadriyatlar — bu tabiatni asrash, resurslardan oqilona foydalanish, kelajak avlod oldidagi mas’uliyatni anglash kabi tushunchalarni o‘z ichiga oladi. Aynan shunday qadriyatlarga ega bo‘lgan mutaxassislar jamiyatda ekologik barqarorlikni ta’minlashga real hissa qo‘sha oladi.

Bundan tashqari, ekologik tafakkurni shakllantirishda fanlararo yondashuv muhim ahamiyatga ega. Chunki ekologik muammolar biror bitta fan doirasida hal etilmaydi. Ular iqtisodiyot, siyosat, huquq, sotsiologiya va falsafa kabi turli sohalarning o‘zaro integratsiyasini talab qiladi. Shu sababli, zamonaviy kadrlar nafaqat o‘z mutaxassisligi doirasida, balki kengroq tizimli fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lishi zarur. Bu esa ularning murakkab ekologik vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish imkoniyatini oshiradi. Yana bir muhim jihat shundan iboratki, ekologik tafakkur innovatsion rivojlanish bilan uzviy bog‘liqdir. Bugungi kunda “yashil texnologiyalar”, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, chiqindisiz ishlab chiqarish tizimlari kabi yo‘nalishlar jadal rivojlanmoqda. Bunday sharoitda ekologik bilim va ko‘nikmalarga ega kadrlar innovatsion jarayonlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi. Demak, ekologik tafakkur nafaqat muhofaza qilish, balki rivojlanishning yangi modelini shakllantirish omili sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Shuningdek, ekologik tafakkurni shakllantirishda ijtimoiy institutlarning o‘rni beqiyosdir. Davlat siyosati ekologik ta’limni qo‘llab-quvvatlashi, qonunchilik asosida ekologik normalarni mustahkamlashi zarur. Ommaviy axborot vositalari esa ekologik muammolarni keng yoritish orqali jamiyatda ekologik ongni shakllantirishga xizmat qiladi. Fuqarolik jamiyati institutlari esa aholining ekologik faolligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Bu jarayonlarning uyg‘unligi natijasida ekologik tafakkur keng ijtimoiy hodisaga aylanadi.

Ijtimoiy-falsafiy jihatdan qaralganda, ekologik tafakkur insonning o‘z mavjudligini qayta anglash jarayoni bilan ham bog‘liqdir. Inson o‘zini tabiatdan ustun qo‘yish emas, balki uning bir qismi sifatida anglagan taqdirdagina barqaror rivojlanish imkoniyati yuzaga keladi. Bu esa antropotsentrik qarashlardan biosentrik yoki ekotsentrik yondashuvga o‘tishni taqozo etadi. Mazkur o‘zgarish esa faqat bilim orqali emas, balki chuqur falsafiy tafakkur va madaniy evolyutsiya orqali amalga oshadi. Shu bilan birga, ekologik tafakkurni shakllantirish faqat ta’lim tizimi bilan cheklanib qolmasligi kerak. Bu jarayon jamiyatning barcha sohalarini — ommaviy axborot vositalari, davlat siyosati, fuqarolik jamiyati institutlari va oilaviy tarbiya tizimini ham qamrab olishi lozim. Chunki ekologik ong va madaniyat kompleks ijtimoiy muhitda shakllanadi va rivojlanadi.

Ekologik tafakkur inson va tabiat o‘rtasidagi dialektik munosabatlarni anglashga asoslanadi. Inson tabiatning bir qismi sifatida uning qonuniyatlariga bo‘ysunadi va shu bilan birga o‘z faoliyati orqali unga ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu o‘zaro ta’sir jarayonida muvozanatni saqlash jamiyat barqarorligining muhim sharti hisoblanadi. Shuning uchun ham ekologik tafakkurga ega kadrlarni tayyorlash nafaqat amaliy, balki chuqur falsafiy asosga ega zaruratdir.

Natijada, ekologik tafakkurga ega kadrlarni shakllantirish jamiyatning strategik rivojlanish yo‘nalishiga aylanadi. Bu jarayon uzluksiz ta’lim, innovatsion yondashuv, qadriyatlar tizimini

yangilash va ijtimoiy hamkorlik asosida olib borilishi zarur. Faqat shundagina jamiyat ekologik tahdidlarga bardosh bera oladigan va barqaror rivojlanishni ta’minlay oladigan darajaga erishadi.

Xulosa qilib aytganda, jamiyat barqarorligini ta’minlashda ekologik tafakkurga ega kadrlarni shakllantirish strategik ahamiyatga ega. Bunday kadrlar ekologik muammolarni chuqur anglay oladigan, ularning yechimiga innovatsion yondasha oladigan va jamiyatda ekologik madaniyatni rivojlantirishga hissa qo‘shadigan mutaxassislar sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois, ekologik tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan tizimli va kompleks yondashuv jamiyatning barqaror kelajagini ta’minlashning muhim omillaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent, 2021.

2.O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida. Toshkent, 1992 (yangi tahrirlar bilan).

3.United Nations. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. New York, 2015.

4.UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. Paris, 2017.

5.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti farmon va qarorlari. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilishga oid hujjatlar to‘plami. Toshkent, turli yillar.

BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI AHOLASHNING OZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Abdunabiyeva Dilshoda
Namangan Davlat Pedagogika instituti talabasi
Ilmiy rahbar: Habibjanova Nodira

Annotatsiya. Mazkur maqolada barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholashning o‘ziga xos xususiyatlari tahlil etiladi. Unda inson kapitali tushunchasi, uning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni hamda kadrlar salohiyatini aniqlash mezonlari yoritib beriladi. Shuningdek, barqaror rivojlanish jarayonida kadrlarni baholashda nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalar, balki ma’naviy-axloqiy fazilatlar, innovatsion fikrlash va ijtimoiy mas’uliyat kabi omillar muhim ahamiyat kasb etishi asoslab beriladi. Maqolada zamonaviy yondashuvlar hamda xalqaro tajribalar asosida kadrlar salohiyatini baholashning samarali mexanizmlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar. Barqaror rivojlanish, kadrlar salohiyati, baholash mezonlari, inson kapitali, kompetensiya, innovatsiya, samaradorlik, ma’naviy-axloqiy fazilatlar, boshqaruv

Kirish. Bugungi kunda barqaror rivojlanishni ta’minlash har qanday davlatning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayonda iqtisodiy o‘sish bilan bir qatorda ijtimoiy barqarorlik, ekologik muvozanat hamda inson omilining rivoji muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan shu nuqtai nazardan kadrlar salohiyatini to‘g‘ri baholash va undan samarali foydalanish masalasi dolzarb muammolardan biriga aylanmoqda. Kadrlar salohiyati faqatgina xodimlarning bilim darajasi yoki kasbiy ko‘nikmalari bilan belgilanmaydi, balki ularning ijodiy fikrlashi, moslashuvchanligi, mas’uliyati hamda ma’naviy yetukligi bilan ham uzviy bog‘liqdir[1]. Zamonaviy jamiyatda inson kapitali eng muhim resurs sifatida qaraladi va uning sifat darajasi mamlakatning raqobatbardoshligini belgilaydi. Shu sababli kadrlar salohiyatini baholashda an’anaviy yondashuvlardan tashqari yangi, kompleks va tizimli usullarni qo‘llash zarurati yuzaga kelmoqda. Shu bilan birga, barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash jarayoni o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, u ko‘p omilli va murakkab tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki bunday sharoitda nafaqat bugungi ehtiyojlar, balki kelajakdagi talab va tendensiyalar ham inobatga olinishi zarur. Bu esa kadrlarni baholashda uzoq muddatli strategik yondashuvni qo‘llashni taqozo etadi.

Zamonaviy boshqaruv tizimlarida kadrlar salohiyatini baholashda kompetensiyaviy yondashuv alohida ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur yondashuv xodimning faqat nazariy bilimlarini emas, balki uning amaliy faoliyatda qo‘llay olish qobiliyati, muammolarni hal etish ko‘nikmalari hamda jamoa bilan samarali ishlash salohiyatini ham baholashni nazarda tutadi. Bu esa baholash jarayonining obyektivligi va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, globallashuv jarayonlari va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi kadrlar oldiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Xususan, raqamli savodxonlik, innovatsion fikrlash, tezkor qaror qabul qilish va doimiy o‘rganishga tayyorlik kabi sifatlar bugungi kunda muhim mezonlarga aylanmoqda. Shu bois kadrlar salohiyatini baholashda ushbu omillarni inobatga olish zarur bo‘ladi. Umuman olganda, barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash tizimi an’anaviy usullardan farqli ravishda kompleks, moslashuvchan va doimiy takomillashib boruvchi jarayon sifatida shakllanmoqda. Bu esa o‘z navbatida, samarali boshqaruvni yo‘lga qo‘yish, inson resurslaridan oqilona foydalanish hamda jamiyat taraqqiyotini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi[2].

ASOSIY QISM. Barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash an’anaviy yondashuvlardan farq qiladi. Endilikda baholash jarayoni faqat bilim va tajribani aniqlash bilan cheklanmaydi, balki xodimning har tomonlama rivojlanganlik darajasini qamrab oladi. Kadrning salohiyati uning kasbiy tayyorgarligi, amaliy ko‘nikmalari, mustaqil fikrlashi va muammolarni hal etish qobiliyati orqali namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, uning yangiliklarga moslashuvchanligi va doimiy o‘z ustida ishlashga tayyorligi muhim mezon sifatida qaraladi. Barqaror rivojlanish talablariga mos ravishda baholash tizimi kompleks xarakterga ega bo‘ladi. Xodim faoliyatining natijalari bilan bir qatorda uning kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlari ham hisobga olinadi. Bu esa baholash jarayonini strategik yo‘naltirilgan tizimga aylantiradi. Kadrning bugungi natijasi emas, balki uning istiqboldagi salohiyati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli zamonaviy baholash tizimlarida kompetensiyaviy yondashuv keng qo‘llaniladi. Kadrlar salohiyatini baholashda ijtimoiy va ma’naviy-axloqiy omillar ham alohida o‘rin egallaydi[3]. Halollik, mas’uliyat, jamoa bilan ishlash madaniyati, tashkilot maqsadlariga sadoqat kabi sifatlar xodim faoliyatining samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Yuqori kasbiy bilimga ega bo‘lgan, lekin axloqiy jihatdan sust rivojlangan kadr barqaror rivojlanish talablariga to‘liq javob bera olmaydi. Shu bois baholash jarayonida insoniy fazilatlar ham muhim mezon sifatida e’tiborga olinadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida kadrlar salohiyatini baholash yangi ko‘nikmalarni ham o‘z ichiga oladi. Axborot texnologiyalaridan foydalanish, tezkor qaror qabul qilish, katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qilish qobiliyati zamonaviy mutaxassis uchun zarur talabga aylangan. Innovatsion fikrlash va kreativ yondashuv esa tashkilotning raqobatbardoshligini ta’minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Baholash tizimida obyektivlikni ta’minlash muhim masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Subyektiv qarashlar va noto‘g‘ri yondashuvlar kadrlar salohiyatini to‘g‘ri aniqlashga to‘sqinlik qiladi. Shu sababli zamonaviy usullar — testlar, intervyular, amaliy topshiriqlar, monitoring va baholashning raqamli tizimlaridan foydalanish kengayib bormoqda. Bu usullar kadrning haqiqiy salohiyatini aniqlashga yordam beradi[4].

Barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash doimiy jarayon sifatida qaraladi. Mehnat bozori va texnologiyalar tez o‘zgarayotganligi sababli kadrlarning bilim va ko‘nikmalari muntazam ravishda yangilanib borilishi lozim. Baholash natijalari asosida xodimlarning malakasini oshirish, qayta tayyorlash va rivojlantirish choralarini belgilash zarur bo‘ladi. Bu esa tashkilot va jamiyatning uzoq muddatli rivojlanishiga xizmat qiladi.

DIAGRAMMA. Mazkur diagramma barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash jarayonining asosiy tarkibiy qismlarini ko‘rsatadi. Diagrammaning markazida kadrlar salohiyatini baholash tushunchasi joylashgan bo‘lib, uning atrofida baholashga ta’sir etuvchi muhim omillar berilgan. Diagrammaga ko‘ra, kadrlar salohiyati bir nechta asosiy komponentlar orqali shakllanadi. Birinchi navbatda bilim muhim rol o‘ynaydi, chunki har qanday kadrning professional darajasi uning nazariy tayyorgarligiga bog‘liq. Ikkinchidan, ko‘nikma va malaka amaliy faoliyatda bilimni qo‘llay olish imkonini beradi va xodimning ish samaradorligini belgilaydi. Tajriba ham muhim omil hisoblanadi, chunki u vaqt davomida shakllanib boradi va real ish jarayonida muammolarni hal qilish qobiliyatini oshiradi. Diagrammada keltirilgan innovatsiya esa zamonaviy talablar asosida yangi g‘oyalarni yaratish va ularni amaliyotga tatbiq etish salohiyatini ifodalaydi. Bundan tashqari, ijtimoiy jihat kadrning jamiyat va jamoa bilan ishlash madaniyatini, hamkorlik qilish qobiliyatini anglatadi. Bu esa barqaror rivojlanish jarayonida juda muhim hisoblanadi.

XULOSA. Barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash tizimi jamiyat va tashkilotlar rivojida muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon kadrning bilim darajasi, ko‘nikma va malakasi, ish tajribasi, innovatsion yondashuvi hamda ijtimoiy faolligini birgalikda tahlil qilishga asoslanadi. Bilim kadrning nazariy tayyorgarligini belgilaydi, ko‘nikma va malaka esa ularni amaliy faoliyatda qo‘llash imkonini beradi. Tajriba vaqt davomida shakllanib, murakkab vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishga yordam beradi. Innovatsion salohiyat yangi g‘oyalarni yaratish va ularni amaliyotga tatbiq etish imkonini oshiradi. Ijtimoiy jihat esa jamoada ishlash, hamkorlik va muloqot madaniyatini ifodalaydi. Ushbu omillarning uyg‘unligi kadrning umumiy salohiyatini belgilaydi va uning samarali faoliyat yuritishiga asos bo‘ladi. To‘g‘ri baholash tizimi inson resurslaridan oqilona foydalanish, mehnat samaradorligini oshirish va tashkilot rivojini ta’minlashga xizmat qiladi. Natijada malakali, tashabbuskor va raqobatbardosh kadrlar shakllanadi hamda barqaror rivojlanish jarayoni mustahkamlanadi.

Barqaror rivojlanish sharoitida kadrlar salohiyatini baholash tizimi tashkilot va jamiyatning uzoq muddatli samarali rivojlanishini ta’minlaydigan asosiy omillardan biridir. Bu jarayon kadrlarning faqat mavjud bilim va ko‘nikmalarini emas, balki ularning rivojlanish salohiyati, moslashuvchanligi va kelajakdagi imkoniyatlarini ham aniqlashga qaratiladi. Bilim kadrning nazariy asosini shakllantiradi va uning kasbiy faoliyatga kirishish darajasini belgilaydi. Ko‘nikma va malaka esa olingan bilimlarni amaliyotda to‘g‘ri va samarali qo‘llash imkonini beradi. Tajriba esa vaqt o‘tishi bilan shakllanib, xodimning murakkab vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini oshiradi hamda ish jarayonida yuzaga keladigan muammolarni tezkor hal etishga yordam beradi[5]. Innovatsion salohiyat zamonaviy sharoitda juda muhim bo‘lib, kadrning

yangicha fikrlashi, muammolarga kreativ yondashuvi va yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish darajasini ko‘rsatadi. Bu omil tashkilotlarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Ijtimoiy jihat esa kadrning jamoa bilan ishlash qobiliyati, kommunikativ madaniyati, mas’uliyat hissi va hamkorlikka tayyorligini ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Becker, Gary S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis (1964) https://www.nber.org/books/beck64-1

2. United Nations (BMT) Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (2015 https://sdgs.un.org/2030agenda

3. World Bank The Changing Nature of Work: World Development Report 2019 https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2019

4. International Labour Organization (ILO) Skills and Lifelong Learning for Sustainable Development https://www.ilo.org

5. Schultz, Theodore W. Investment in Human Capital (1961) https://www.jstor.org/stable/1829945

3-shu’ba:
IJTIMOIY - MA’NAVIY JARAYONLAR VA KADRLAR SALOHIYATINING O‘ZARO DIALEKTIKASI

IJTIMOIY-MA’NAVIY JARAYONLAR VA KADRLAR SALOHIYATINING O‘ZARO DIALEKTIKASI

Masharipova Gularam Kamilovna
Alfraganus university professori, falsafa fanlari doktori

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar va kadrlar salohiyatining o‘zaro bog‘liqligi hamda ularning dialektik rivojlanish qonuniyatlari tahlil qilinadi. Jamiyat taraqqiyotida inson omili, ayniqsa, malakali kadrlarning roli, ularning ma’naviy-axloqiy fazilatlari bilan uyg‘un holda ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ijtimoiy muhit va ma’naviy qadriyatlarning kadrlar salohiyatini shakllantirishdagi o‘rni ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy jarayon, ma’naviyat, kadrlar salohiyati, dialektika, inson kapitali, taraqqiyot.

Kirish. Hozirgi globallashuv sharoitida jamiyat rivoji ko‘p jihatdan inson omiliga, xususan, kadrlar salohiyatiga bog‘liqdir. Ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar esa ushbu salohiyatning shakllanishi va rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, ularning o‘zaro dialektik aloqadorligini o‘rganish dolzarb ilmiy muammo sifatida namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar jamiyatda yuz berayotgan ijtimoiy o‘zgarishlar bilan bir qatorda insonning ong, tafakkur, axloqiy qadriyatlari va dunyoqarashining rivojlanishini o‘z ichiga oladi [1]. Bu jarayonlar quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi: ma’naviy qadriyatlarning shakllanishi, madaniy merosning uzluksizligi, ijtimoiy ong va tafakkurning rivoji. Mazkur jarayonlar jamiyatdagi barcha institutlar, jumladan, ta’lim tizimi, oila va ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshadi.

Kadrlar salohiyati – bu jamiyatning intellektual, kasbiy va ma’naviy imkoniyatlarini o‘zida mujassam etgan inson resurslari majmuasidir. U quyidagi asosiy komponentlardan iborat: bilim va malaka darajasi, kasbiy kompetensiyalar, ma’naviy-axloqiy fazilatlar, ijodiy va innovatsion fikrlash qobiliyati. Kadrlar salohiyati mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi [2].

Dialektik yondashuvga ko‘ra, ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar va kadrlar salohiyati bir-birini o‘zaro taqozo etuvchi va rivojlantiruvchi tizimdir .

Birinchidan, ijtimoiy-ma’naviy muhit kadrlarning shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Sog‘lom ma’naviy muhitda yetishib chiqqan kadrlar yuqori axloqiy mas’uliyatga ega bo‘ladi.

Ikkinchidan, yetuk kadrlar jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy jarayonlarning rivojiga faol ta’sir qiladi. Ular yangi g‘oyalar, innovatsiyalar va madaniy qadriyatlarni ilgari suradi.

Uchinchidan, bu jarayonlar o‘rtasida uzluksiz o‘zaro ta’sir mavjud bo‘lib, u rivojlanishning spiral shaklida kechishini ta’minlaydi.

Ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar va kadrlar salohiyati o‘zaro uzviy bog‘langan, bir-birini taqozo etuvchi hamda doimiy ravishda rivojlantiruvchi murakkab tizimni tashkil etadi [3]. Bu tizimni dialektik yondashuv asosida tahlil qilish ularning mohiyatini chuqur anglash imkonini beradi.

Jamiyatdagi ma’naviy muhit, qadriyatlar tizimi, axloqiy me’yorlar va ijtimoiy munosabatlar inson shaxsining shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Sog‘lom ijtimoiy-ma’naviy muhit: shaxsda mas’uliyat, vatanparvarlik, halollik kabi fazilatlarni shakllantiradi, bilim olishga intilish va o‘z ustida ishlash motivatsiyasini kuchaytiradi, kasbiy rivojlanish uchun zarur ichki ehtiyojni yuzaga keltiradi. Natijada, bunday muhitda yetishgan kadrlar nafaqat malakali, balki yuksak ma’naviyatli ham bo‘ladi.

Kadrlar salohiyati – ijtimoiy-ma’naviy taraqqiyot harakatlantiruvchi kuchi. Yuqori salohiyatga ega kadrlar jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy jarayonlarning faol subyekti sifatida namoyon bo‘ladi [4]. Ular: yangi g‘oyalar va innovatsiyalarni ilgari suradi, madaniy va ma’naviy qadriyatlarni rivojlantiradi va targ‘ib qiladi, jamiyatda ijobiy ijtimoiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Masalan, ilmli va ongli mutaxassislar ta’lim, ilm-fan, ommaviy axborot vositalari orqali jamiyat ongiga ta’sir ko‘rsatadi va ijtimoiy-ma’naviy yuksalishni ta’minlaydi.

Bu ikki omil o‘rtasidagi munosabat bir yo‘nalishli emas, balki o‘zaro va uzluksiz ta’sir shaklida kechadi: ijtimoiy muhit - kadrlarni shakllantiradi, kadrlar - ijtimoiy muhitni o‘zgartiradi va rivojlantiradi.

Bu jarayon dialektikaning asosiy qonunlariga mos ravishda: o‘zaro bog‘liqlik va ta’sir, qarama-qarshiliklar birligi va kurashi, miqdordan sifatga o‘tish kabi qonuniyatlar asosida rivojlanadi [5]. Masalan, ta’lim sifati oshgani sari (miqdoriy o‘zgarish), jamiyatda sifat jihatidan yangi – innovatsion fikrlovchi kadrlar paydo bo‘ladi.

Tizimning uzluksiz rivojlanish mexanizmi. Mazkur tizim quyidagi mexanizm asosida ishlaydi:

1. Jamiyatda ma’naviy qadriyatlar shakllanadi.
2. Shu qadriyatlar asosida kadrlar tarbiyalanadi.
3. Yetuk kadrlar jamiyatga yangi g‘oya va qadriyatlar olib kiradi.
4. Natijada ijtimoiy-ma’naviy muhit yanada boyiydi va takomillashadi. Bu jarayon spiral shaklida rivojlanib, har bir bosqichda yuqoriroq darajaga ko‘tariladi.

Bugungi globallashuv davrida bu tizimning ahamiyati yanada ortmoqda. Chunki: axborot oqimining kuchayishi ma’naviy muhitga ta’sir qilmoqda, raqobatbardosh iqtisodiyot yuqori malakali kadrlarni talab etmoqda, milliy qadriyatlarni saqlagan holda zamonaviy bilimlarni egallash zarurati ortmoqda. Shu sababli, ijtimoiy-ma’naviy siyosat va kadrlar tayyorlash strategiyasi o‘zaro uyg‘un holda olib borilishi lozim.

Ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar va kadrlar salohiyati o‘zaro chambarchas bog‘langan yagona tizim bo‘lib, ularning uyg‘un rivoji jamiyat taraqqiyotining asosiy sharti hisoblanadi. Ushbu tizimni to‘g‘ri boshqarish orqali nafaqat malakali, balki yuksak ma’naviyatli avlodni shakllantirish mumkin.

Kadrlar salohiyati – bu jamiyat yoki tashkilotdagi inson resurslarining bilim darajasi, kasbiy mahorati, tajribasi, intellektual salohiyati va ma’naviy-axloqiy fazilatlari yig‘indisidir. U nafaqat iqtisodiy rivojlanish, balki ijtimoiy-ma’naviy taraqqiyotning ham asosiy omili hisoblanadi.

Zamonaviy yondashuvlarda kadrlar salohiyati “inson kapitali” tushunchasi bilan ham chambarchas bog‘liq bo‘lib, u davlatning raqobatbardoshligini belgilaydi.

Kadrlar salohiyatini oshirishning zarurati. Bugungi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida kadrlar salohiyatini oshirish quyidagi omillar bilan izohlanadi:ilm-fan va texnologiyalarning tez rivojlanishi, mehnat bozorida raqobatning kuchayishi, innovatsion iqtisodiyotga o‘tish, ijtimoiy-ma’naviy muhitni mustahkamlash zarurati. Shu bois kadrlarni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Bu borada Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan islohotlarda inson kapitalini rivojlantirish asosiy o‘ringa qo‘yilgan.

Ta’lim tizimini takomillashtirish: Uzluksiz ta’lim tizimini rivojlantirish (maktab – OTM – malaka oshirish), zamonaviy o‘quv dasturlarini joriy etish, xalqaro standartlarga mos kadrlar

tayyorlash. Bu jarayon O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan qabul qilingan “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” asosida amalga oshiriladi.

Kasbiy malaka va kompetensiyalarni rivojlantirish: amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish, Soft skills (muloqot, liderlik, muammoli vaziyatlarni hal qilish)ni rivojlantirish, mutaxassislik bo‘yicha chuqurlashtirilgan bilimlar berish. Bu yo‘nalishda “learning by doing” tamoyili muhim ahamiyatga ega.

Innovatsion va raqamli kompetensiyalarni oshirish: axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish, sun’iy intellekt, data tahlili kabi zamonaviy yo‘nalishlarni o‘zlashtirish, raqamli iqtisodiyot talablariga moslashish. Bu esa kadrlarning global mehnat bozorida raqobatbardoshligini oshiradi.

Ma’naviy-axloqiy salohiyatni rivojlantirish: kadrlar faqat professional emas, balki yuksak ma’naviyat egasi bo‘lishi lozim. Bu borada Islom Karimov “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asarida ma’naviyatni jamiyat taraqqiyotining poydevori sifatida ta’kidlaydi.

Asosiy yo‘nalishlar: vatanparvarlik tarbiyasi, halollik va mas’uliyatni oshirish, ijtimoiy faollikni kuchaytirish.

Motivatsiya va rag‘batlantirish tizimi: Moddiy rag‘batlar (ish haqi, bonuslar), ma’naviy rag‘batlar (e’tirof, martaba o‘sishi), ijtimoiy himoya tizimini kuchaytirish. Motivatsiya yuqori bo‘lgan kadrlar o‘z ustida ishlashga intiladi va samaradorligi ortadi.

Boshqaruv va liderlikni rivojlantirish: Zamonaviy menejment texnologiyalarini joriy etish, strategik fikrlashni shakllantirish, samarali qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish. Bu esa tashkilot va jamiyat rivojida muhim rol o‘ynaydi.

Kadrlar salohiyatining oshishi quyidagi natijalarga olib keladi: iqtisodiy o‘sish va innovatsion rivojlanish, ijtimoiy barqarorlik, ma’naviy muhitning mustahkamlanishi, yoshlarning bandligi va faolligining oshishi. Bu jarayon ijtimoiy-ma’naviy tizim bilan dialektik bog‘liq bo‘lib, biri ikkinchisini rivojlantiradi.

Muammolar va ularni hal etish yo‘llari. Muammolar: ta’lim sifati yetarli darajada emasligi, amaliyot bilan nazariyaning uzilishi, malakali mutaxassislar yetishmasligi, motivatsiya tizimining sustligi.

Yechimlar: ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasi, xalqaro tajribani joriy etish, uzluksiz malaka oshirish tizimini yaratish, yoshlarni qo‘llab-quvvatlash dasturlarini kengaytirish.

Kadrlar salohiyatini oshirish – bu ijtimoiy, iqtisodiy va ma’naviy omillar uyg‘unligida amalga oshadigan kompleks jarayon bo‘lib, u jamiyat taraqqiyotining hal qiluvchi kuchi hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda raqobatbardosh davlat qurish uchun, eng avvalo, bilimli, malakali va yuksak ma’naviyatli kadrlarni shakllantirish zarur. Zamonaviy sharoitda muammo va yechimlar. Bugungi kunda quyidagi muammolar kuzatilmoqda: ma’naviy qadriyatlarning ayrim hollarda susayishi, yosh kadrlar tarbiyasida tizimli yondashuv yetishmasligi, global axborot oqimining salbiy ta’siri. Ularni bartaraf etish uchun: ta’lim tizimini takomillashtirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish, yoshlar ma’naviyatini yuksaltirishga qaratilgan dasturlarni kengaytirish zarur.

Xulosa. Ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar va kadrlar salohiyati o‘rtasidagi dialektik bog‘liqlik jamiyat taraqqiyotining muhim omili hisoblanadi. Ushbu ikki omilning uyg‘un rivojlanishi mamlakatning barqaror taraqqiyotini ta’minlaydi. Shuning uchun ham zamonaviy siyosat va strategiyalarda inson kapitalini rivojlantirish hamda ma’naviy muhitni mustahkamlash ustuvor vazifa bo‘lib qolmoqda. Ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar va kadrlar salohiyati o‘zaro uzviy, dialektik munosabatda bo‘lib, bir-birini kuchaytiruvchi va rivojlantiruvchi tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Jamiyatning ma’naviy-axloqiy holati, ta’lim tizimi, mehnat samaradorligi va kadrlar tayyorlash jarayoni o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ijtimoiy-ma’naviy jarayonlarning sifatli shakllanishi bevosita kadrlarning professional va axloqiy salohiyatiga bog‘liq.

Kadrlarning malakasi, kreativligi va ma’naviy yetukligi ijtimoiy-ma’naviy jarayonlarning sifatini belgilaydi. Shu bilan birga, jamiyatdagi ijtimoiy va ma’naviy muhit kadrlarning rivojlanishiga, motivatsiyasiga va ish samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Kadrlar salohiyatini oshirish, ularning ma’naviy va kasbiy jihatdan yetukligini ta’minlash jamiyatning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasida muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, ijtimoiy-ma’naviy

jarayonlarni boshqarish va rivojlantirish kadrlar tayyorlash va ularga sarmoya kiritish bilan uzviy bog‘liqdir. Ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar va kadrlar salohiyati o‘zaro bir-birini shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi va muvozanatni ta’minlovchi tizimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov Q.X. Inson kapitali va iqtisodiy rivojlanish. – Toshkent: Fan, 2020. – 320 b.
2. Sodiqov A.S. Ijtimoiy falsafa asoslari. – Toshkent: Sharq, 2019. – 280 b.
3. Erkayev A. Ma’naviyat falsafasi. - Toshkent: “Ma’naviyat”, 2010, 112–120-betlar.
4. Yo‘ldoshev B. Ijtimoiy falsafa. - Toshkent, 2015, 134–140-betlar.
5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi – “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”. - Toshkent, 1997, 12–18-betlar.

IJTIMOIY-MA’NAVIY YANGILANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNING DIALEKTIK XUSUSIYATLARI

S.J.Nishonov
O‘zbekiston Milliy universiteti doktoranti (DSc)
dotsent, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada ijtimoiy-ma’naviy yangilanish jarayonlari sharoitida kadrlar salohiyatini rivojlantirishning dialektik xususiyatlari tahlil qilinadi. Jamiyat taraqqiyotida ma’naviy muhit, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy ong transformatsiyasining inson kapitali shakllanishiga ta’siri yoritiladi. Shuningdek, kadrlar salohiyati va ijtimoiy-ma’naviy jarayonlarning o‘zaro shartlanganligi, ularning bir-birini to‘ldiruvchi va rivojlantiruvchi jihatlari ilmiy-nazariy asosda ochib beriladi. Zamonaviy islohotlar sharoitida professional kompetensiya, ma’naviy barkamollik va ijtimoiy mas’uliyat uyg‘unligini ta’minlashning ustuvor yo‘nalishlari ko‘rsatib o‘tiladi. Tadqiqot natijasida ijtimoiy-ma’naviy yangilanish va kadrlar salohiyatini rivojlantirish o‘rtasidagi dialektik birlik jamiyat barqaror taraqqiyotining muhim omili ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy-ma’naviy yangilanish, kadrlar salohiyati, dialektika, inson kapitali, ma’naviy muhit, ijtimoiy taraqqiyot, professional kompetensiya, qadriyatlar tizimi, modernizatsiya, ijtimoiy ong.

Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari sharoitida jamiyat taraqqiyoti ijtimoiy-ma’naviy yangilanish bilan chambarchas bog‘liqdir. Har qanday islohotlarning muvaffaqiyati, avvalo, inson omiliga, ya’ni kadrlar salohiyatiga tayanadi. Shu bois ijtimoiy-ma’naviy yangilanish va kadrlar salohiyatini rivojlantirish o‘rtasidagi dialektik bog‘liqlikni ilmiy asosda tahlil etish dolzarb masalalardan biridir. “Ayni paytda jahon miqyosida raqobat tobora kuchayib borayotgan keskin bir davr kechmoqda” [1]. Ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar jamiyatning qadriyatlar tizimi, axloqiy me’yorlari, dunyoqarashi va madaniy darajasini belgilaydi. Kadrlar salohiyati esa jamiyatning intellektual, kasbiy va ma’naviy imkoniyatlarini o‘zida mujassamlashtirgan murakkab ijtimoiy hodisadir. Ularning o‘zaro ta’siri va bir-birini shartlantirishi dialektik xarakterga ega.

Inson konsepsiyasi haqidagi fanlar fanlar (falsafa, pedagogika, psixologiya, sotsiologiya, siyosatshunoslik va boshqalar) bugungi kunda jamiyatni o‘zgartirish bo‘yicha davlat siyosatining markazida bo‘lib, nafaqat ijtimoiy-madaniy muhitni, balki yangi insonni, «ijodkor» insonni shakllantirishda faol ishtirok etmoqda.

Ijtimoiy-ma’naviy yangilanish jamiyat hayotining barcha sohalarida yuz beradigan sifat o‘zgarishlarini anglatadi. U qadriyatlar tizimining yangilanishi, ijtimoiy ong va tafakkurning o‘sishi, fuqarolik pozitsiyasining mustahkamlanishi hamda ma’naviy madaniyatning yuksalishi bilan tavsiflanadi. Bunday jarayonlar jamiyatni yangi taraqqiyot bosqichiga olib chiqadi. Ammo

yangilanishning real natijasi uni amalga oshiruvchi subyekt - inson va uning salohiyati bilan belgilanadi.

Demak, ijtimoiy-ma’naviy muhit va kadrlar salohiyati o‘zaro shartlangan va bir-birini taqozo etuvchi jarayonlardir.

Kadrlar salohiyati - bu jamiyatning intellektual, kasbiy va ma’naviy imkoniyatlari majmui bo‘lib, u nafaqat bilim va ko‘nikmalarni, balki axloqiy fazilatlar, ijtimoiy mas’uliyat va innovatsion tafakkurni ham o‘z ichiga oladi. Zamonaviy sharoitda raqobatbardosh kadr deganda faqat tor soha mutaxassisi emas, balki keng dunyoqarashga ega, mustaqil fikrlaydigan, ma’naviy barkamol va ijtimoiy faol shaxs tushuniladi. Shu jihatdan kadrlar salohiyatini rivojlantirish jarayoni ta’lim sifati, tarbiya tizimi va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘liqdir.

Dialektika nuqtai nazaridan qaralganda, ijtimoiy-ma’naviy yangilanish va kadrlar salohiyati o‘rtasidagi munosabat o‘zaro ta’sir, o‘zaro boyitish va rivojlanish orqali namoyon bo‘ladi. Bir tomondan, sog‘lom ma’naviy muhit va yuksak qadriyatlar tizimi malakali va mas’uliyatli kadrlar shakllanishi uchun zamin yaratadi. Ikkinchi tomondan esa, bilimli va tashabbuskor kadrlar jamiyatda yangicha tafakkur va ilg‘or g‘oyalarni qaror toptirib, ijtimoiy-ma’naviy taraqqiyotni jadallashtiradi. Bu jarayonda eski va yangi qarashlar o‘rtasidagi ziddiyatlar tabiiy ravishda yuzaga keladi va aynan shu ziddiyatlar taraqqiyotning ichki harakatlantiruvchi kuchi bo‘lib xizmat qiladi.

Kadrlar tayyorlash tizimidagi miqdoriy o‘zgarishlar - ta’lim muassasalari sonining ortishi, innovatsion dasturlar joriy etilishi, malaka oshirish tizimining takomillashuvi - ma’lum bosqichda sifat o‘zgarishlariga olib keladi. Natijada jamiyatning umumiy intellektual va ma’naviy darajasi yuksaladi. Bu esa o‘z navbatida ijtimoiy-ma’naviy yangilanish jarayonlarini yanada chuqurlashtiradi.

Shunday qilib, mazkur ikki jarayon o‘zaro dialektik birlikda rivojlanadi.

Ijtimoiy-ma’naviy yangilanish sharoitida kadrlar salohiyatini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari sifatida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, uzluksiz ta’limni yo‘lga qo‘yish, yoshlar ma’naviyatini mustahkamlash, innovatsion tafakkurni rag‘batlantirish hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, kasbiy kompetensiya bilan ma’naviy mas’uliyatning uyg‘unligi jamiyat barqaror taraqqiyotining asosiy shartlaridan biridir.

«Zamonaviy inson motivatsiyasining 98 foizi uning shaxsiy motivatsiyasi emas. Insonni sotsium shakllantiradi. Bizning qarashlarimizning atigi 2 foizi haqiqatan ham shaxsiy bo‘lib, ko‘pincha faqat daho jamiyat fikriga qarshi chiqishi mumkin» [2], - muhit odamlarda inson kabi fikrlash va harakat qilish qobiliyatini shakllantiradi. Jamiyat qolipga solmaydi, balki shakllantiradi, bunda odamlar o‘zlarida mavjud bo‘lgan madaniyat stereotiplariga e’tibor qaratadilar. Insonda har doim jamiyat bosimiga qaramay, tanlash imkoniyati qoladi. «Jamiyat odamlar yig‘indisi emas, balki tashkiliy aloqalar va madaniyat variantlari tizimi, o‘zaro ta’sir matritsasidir» [3]. XX asr misoli - «hayotni qurish va yangi hayot shakllarini tashkil etish» vazifasi qo‘yilganda ijtimoiy loyihalashni amalga oshirish misolidir.

O‘tgan asrning o‘rtalarida yoshlar va atrof-muhit o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir muammosi bilan bog‘liq barcha masalalar aniq va tushunarli edi. Shaxs - bu inson va uning ijtimoiy muhiti, bu dunyoning o‘z ijtimoiy muhiti bilan o‘ziga xos mafkuraviy aloqasidir. Asosiy vazifa shundan iborat ediki, voyaga yetish davrida yosh inson ham tarbiyalovchi, ham rivojlantiruvchi ijtimoiy muhit bilan himoyalangan bo‘lishi kerak edi; butun jamiyatning (pioner va komsomol tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari) sa’y-harakatlari shunga qaratilgan edi, ya’ni yoshlarni ham mazmunan, ham tashkiliy jihatdan tarbiyalashning yaxlit tizimi mavjud edi. Kelajak jamiyatida psixologiya yangi inson haqidagi fan bo‘ladi.

Bugungi kunda, XXI asr boshlarida, yoshlar muhitida ko‘plab salbiy oqibatlarga olib kelgan «saboqlar»dan so‘ng, muhit va yoshlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarda boshqa maqsadlar belgilovchi bo‘lib qolmoqda. Pedagogika fani ham, ijtimoiy amaliyot ham zamonaviy yoshlarni ijtimoiy muhit ta’siridan qanday himoya qilishni hal qilishga harakat qilmoqda. Biz yoshlarni atrof-muhit ta’siridan himoya qilishni emas, balki o‘quvchilar, talabalar, o‘qituvchilar, madaniyat vakillarining birgalikdagi ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy-siyosiy faoliyatini tashkil etish orqali,

yoshlarni, birinchi navbatda, «multikreativ o‘zaro ta’sir» jarayoniga kiritish orqali ijtimoiy muhitni o‘zgartirishni taklif etamiz. Agar yoshlarni muhitdan ajratib qo‘yish mumkin bo‘lsa, muhitni (tabiiy, madaniy, ta’lim) ajratib bo‘lmaydi, chunki u hamma joyda mavjud. Shunday qilib, bunyodkorlik makoni konsepsiyasini ishlab chiqishga kirishish zarur.

Shu bilan birga, mamlakatimiz qaytmaslik nuqtasini yengib o‘tishga muvaffaq bo‘ldi, Vatan g‘oyalari, unga xizmat qilish tamoyillari davlatni modernizatsiya qilish va barpo etishning asosi sifatida ijtimoiy hayotga qayta boshladi. Madaniy tarixiy an’analar, ma’naviyat va axloqiylik, O‘zbekistonning tayanch nuqtalari sifatida yo‘qolmagan, ular bizning hududiy, biologik va milliy makonimizda yashab kelmoqda. Modernizatsiya uchun, birinchi navbatda, ijtimoiy-madaniy genotipimizni hisobga olish, ikkinchidan, avvalo gumanitar sohada to‘g‘ri tashkil etilgan ta’lim jarayoni juda muhimdir. «Modernizatsiya jarayonini sekinlashtiradigan uchta ijtimoiy-madaniy xususiyatiga ta’sir ko‘rsatishi mumkin» [4].

Birinchidan, odamlarimizda standartlar va qonunlarga hurmat uyg‘otish.

Ikkinchidan, an’anamizda nohaq ravishda sharmandali hisoblangan murosaga bo‘lgan munosabatni o‘zgartirish. Bizga kelishuvchanlik kerak, demak, bizga avtoritar iroda emas, balki murosa madaniyati kerak.

Uchinchidan, fuqarolarimizni bolaligidanoq strategik fikrlashga o‘rgatish, ularning hayotiy rejalashtirish ko‘lamini kengaytirish lozim.»

Modernizatsiya muvaffaqiyati maktablar, universitetlar, kutubxonalar, televideniye orqali uzatiladigan va bir tomondan madaniy kodimizni (Yerga, madaniyatga, Vatanga muhabbat) saqlashga, qaratilgan ijtimoiylashuvning yangi standartlariga bog‘liq.

Shunda biz ijtimoiylashuvning umumiy maqsadli vazifasini shaxsiy-etniklikdan umuminsoniylikka yuksalish, o‘zini etnos, davlat va insoniyatning bir qismi sifatida anglash orqali dunyoviy ongni shakllantirish sifatida belgilashimiz mumkin. Ijtimoiylashuv jarayoni etnik, fuqarolik va global darajalarni o‘z ichiga oladi va bu uning rivojlanish ketma-ketligini belgilaydi:

1. O‘z etnosining madaniyatiga kirish va boshqa xalqlarning etnomadaniyati bilan tanishish, boshqa odamlarga nisbatan bag‘rikenglik munosabatini shakllantirish, millatlararo muloqot madaniyatini o‘zlashtirish.

2. Fuqarolik pozitsiyasini, vatanparvarlik tuyg‘ularini rivojlantirish, o‘zini mamlakat fuqarosi sifatida anglash, siyosiy, huquqiy va iqtisodiy madaniyatni shakllantirish.

3. Inson huquqlari va erkinliklari haqidagi bilimlar tizimi bilan tanishish, ularni jamiyat taraqqiyoti uchun qadriyat va zaruriy tarkibiy qism sifatida anglash, birgalikda yashashning ijobiy tajribasini shakllantirish.

«Ijtimoiylashuv tizimi deganda, birinchidan, davlatning tabiiy, ijtimoiy va madaniy muhit hayoti to‘g‘risidagi g‘amxo‘rligini tushunamiz.

«Zamonaviy milliy tarbiyaviy ideal va sivilizatsiyaviy standartlashtirilgan asosiy qadriyatlar asosida insonni tabiat, jamiyat va madaniyatga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish, asrab-avaylash va o‘zaro ta’sir ko‘rsatishga tayyorlash» [4].

Milliy va mintaqaviy dasturlar va loyihalarni ilmiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash hamda davlat, fan, ta’lim, madaniyat va fuqarolik jamiyatining strategik sherikligi asosida amalga oshirish.

Nazariy daraja, avvalo, ijtimoiylashuv jarayonining mohiyati haqidagi tasavvurlar bilan bog‘liq bo‘lib, masala bu mohiyatni qanday xususiyatlar (sifatlar) bilan o‘lchashda namoyon bo‘ladi.

Buning uchun barcha ijtimoiy-gumanitar fanlarning asosiy tarkibiy qismi sifatida ijtimoiylashuv va tarbiyani belgilashda falsafa, psixologiya va pedagogika masalalarini hal etish maqsadida inson haqidagi fanlarning bir-biriga qarama-qarshi yo‘nalishi zarur. Shaxsning ustuvor fazilatlarini shakllantirish mexanizmlarini yaratish.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy-ma’naviy yangilanish va kadrlar salohiyatini rivojlantirish bir-biridan ajralmas, o‘zaro bog‘liq va o‘zaro ta’sirda bo‘lgan jarayonlardir. Ularning dialektik birligi jamiyat taraqqiyotining asosiy omili hisoblanadi. Ma’naviy yetuk, intellektual salohiyati yuqori va kasbiy jihatdan malakali kadrlar mavjud bo‘lgan taqdirdagina ijtimoiy yangilanish jarayonlari izchil

va samarali kechadi. Shu bois inson kapitalini rivojlantirishga kompleks va tizimli yondashuv jamiyatning barqaror va sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilishining muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Mustaqilligining yigirma olti yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutq // Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. J. 2. - T.: O‘zbekiston, 2018. - B. 224.

2. Thomas Piketty – Capital in the Twenty-First Century. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2014. - P. 98.

3. Yuval Noah Harari - 21 Lessons for the 21st Century. – London: Jonathan Cape, 2018. - P.13.

4. Joseph E. Stiglitz – People, Power, and Profits. – New York: W.W. Norton & Company, 2019. - P. 65.

ДИАЛЕКТИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО И ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

Хайров Расим Золимхон углы
Гулистанский государственного педагогический институт Доктор философий по педагогическим наукам (PhD), доцент кафедры “Искусствоведения”

Аннотация. В статье рассматривается диалектическая взаимосвязь профессионального и духовно-нравственного развития будущего педагога в условиях трансформации образовательной среды. Обоснована необходимость интеграции компетентностного и аксиологического подходов. Раскрыта роль современных образовательных технологий и педагогических условий в формировании целостной личности учителя.

Ключевые слова: педагогогика, диалектика, профессиональное развитие, духовно-нравственные ценности, образование, компетенции

Современный этап развития системы образования в условиях формирования Нового Узбекистана характеризуется активной модернизацией содержания и технологий обучения. Особое внимание уделяется подготовке педагогических кадров, способных эффективно функционировать в условиях глобализации, цифровизации и социально-культурных изменений. В этой связи возрастает значимость формирования личности педагога, обладающего не только профессиональными компетенциями, но и устойчивыми духовно-нравственными ценностями.

Актуальность исследования определяется необходимостью осмысления подготовки будущих педагогов как целостного процесса, в котором профессиональное и духовно-нравственное развитие находятся в диалектическом единстве. Современная педагогическая наука рассматривает компетентность как интегративное качество личности, включающее знания, умения, навыки и ценностные установки. В частности, в трудах узбекских исследователей подчёркивается, что педагогическая компетентность представляет собой систему взаимосвязанных компонентов, обеспечивающих эффективность профессиональной деятельности [2; б. 112].

Вместе с тем духовно-нравственное развитие выступает фундаментальной основой формирования личности педагога. Как отмечает Ш.Ш. Олимов, нравственное воспитание определяет ценностные ориентиры личности, её отношение к обществу, культуре и

профессиональной деятельности [1; б. 47]. В этом контексте педагог выступает не только как транслятор знаний, но и как носитель духовных ценностей.

Диалектика профессионального и духовно-нравственного развития будущего педагога проявляется в их взаимной обусловленности и единстве. Профессиональное развитие предполагает овладение педагогическими знаниями, методиками и технологиями обучения, тогда как духовное развитие формирует гуманистическую направленность педагогической деятельности. Отсутствие гармонии между этими компонентами приводит либо к формализму в обучении, либо к недостаточной эффективности педагогической практики.

Анализ подготовки будущих педагогов выявляет противоречия между общественными требованиями к личности учителя и уровнем его духовно-нравственной зрелости, между теоретической направленностью обучения и практическими потребностями, а также между внедрением инноваций и сохранением гуманистических ценностей образования.

В условиях перехода к кредитно-модульной системе обучения усиливается роль самостоятельной работы студентов, их ответственности за результаты обучения, а также необходимость формирования способности к саморазвитию и рефлексии [3; с. 102]. Это, в свою очередь, требует интеграции профессионального и духовного развития в образовательном процессе. Особое значение приобретает использование современных образовательных технологий, направленных на активизацию познавательной деятельности студентов. Как показывают исследования, внедрение инновационных методов обучения способствует не только развитию профессиональных компетенций, но и формированию ценностных установок будущих педагогов [4].

Практическая реализация диалектического единства профессионального и духовно-нравственного развития будущего педагога требует создания комплекса педагогических условий, включающих интеграцию теории и практики, применение интерактивных методов, развитие рефлексивной деятельности и формирование ценностно-смысловой образовательной среды [2; б. 115]. Например, в процессе педагогической практики студенты сталкиваются с ситуациями, требующими не только профессиональных знаний, но и нравственного выбора. Это может быть решение конфликтных ситуаций в классе, взаимодействие с учащимися и родителями, принятие педагогических решений в сложных условиях. Такие ситуации способствуют формированию профессиональной ответственности и духовной зрелости будущего педагога.

Таким образом, диалектика профессионального и духовно-нравственного развития будущего педагога представляет собой основу его профессионального становления. Их интеграция обеспечивает формирование компетентного специалиста, способного эффективно решать задачи современного образования и выполнять социально значимую миссию.

В заключение следует отметить, что дальнейшие исследования могут быть направлены на разработку диагностических инструментов оценки уровня интеграции профессиональных и духовных компонентов в подготовке педагогических кадров, а также на совершенствование образовательных технологий в условиях цифровизации.

Список используемой литературы:

1. Олимов Ш.Ш. Маънавий-ахлоқий тарбия асослари: монография. - Т.: Фан ва технология, 2015. - 228 б.

2. Abdullayeva B.S.Umumiy pedagogika (1-qism). /Xoliqov A.A., Farsaxonova D.R., Muhammadiyeva S.V., Sheranova M.B./ Darslik. - T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020, - 496 b.

3. Азамкулов Г. О., Хомидов З. Д., Хайров Р. З. У. Основные понятия кредитно-модульной системы обучения в высших учебных заведениях // Научный журнал «EO IPSO». - 2022. - С. 102.

4. Xayrov R. Bo‘lajak tasviriy san’at o‘qituvchilarining kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirishda ta’lim texnologiyalarining qo‘llanilishi // Scienceproblems. UZ Учредители: ООО “Scienceproblems team”. - 2024. - Т. 3. - №. 12/2.

YANGI O‘ZBEKISTONDA MA’NAVIY SOHADAGI ISLOHOTLARNING YOSHLAR HAYOTIDAGI AHAMIYATI

Kenjayev Shavkatjon Xusanovich
Guliston davlat universiteti universiteti,
Ijtimoiy fanlar kafedrasi dotsenti

Annotatsiya Mazkur maqolada Yangi O‘zbekistonni bunyod etish yo‘lida ma’naviy sohada keng ko‘lamda amalga oshirilayotgan islohotlar, ularning amaliy ahamiyati yoritilgan bo‘lib, ushbu sohada erishilayotgan natija va yutuqlar haqida batafsil yoritilgan. Shu jumladan, mamlakatimiz miqyosida amalga oshirilishi rejalashtirilgan ma’naviy-madaniy islohotlarning ahamiyati haqida fikr-mulohaza, tavsiya va xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, tashabbus, ma’naviyat, qadriyat, ilm-fan, texnologiya, taraqqiyot, strategiya, madaniy diplomatiya, milliy san’at, kinematografiya.

KIRISH. Bugungi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko‘lamdagi ma’naviy-ma’rifiy islohotlar Yangi O‘zbekistonda Uchinchi Renessansni bunyod etishda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shiddat bilan rivojlanayotgan ayni paytda ilm-fan, texnika-texnologiya, madaniyat, ta’lim, ishlab chiqarish va boshqa sohalarda tub o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda, islohotlarning sur’atlari tobora jadallashmoqda. Shuning bilan birga axborotlar asri talablariga muvofiq o‘zgarayotgan turmush tarzimiz ehtiyojlari jamiyat oldiga ko‘plab yangidan-yangi vazifalarni amalga oshirish lozimligini ko‘rsatmoqda. Bu muammolarga qarshi turish uchun bizga samarali yechim va chora-tadbirlar suv va havodek zarur bo‘lib bormoqda. Har qanday xalqning, jamiyatning a’zolari ongida ma’naviy-madaniy saviya va salohiyatni yuksaltirish, ularning dunyoqarashini va tafakkurini o‘stirish bugungi kunda mamlakat rivojida muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Bu masala xususida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev quyidagilarni ta’kidlaydilar: “Jamiyatimizning ma’naviy asoslarini mustahkamlash, madaniyat sohasini rivojlantirish, ilmiy-ijodiy tashkilotlar, muhtaram ziyolilarimiz faoliyatini qo‘llab-quvvatlash ham biz uchun ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘ladi. Biz qadimiy va boy tariximizni, ayniqsa, g‘oyat og‘ir sharoitda ilm-ma’rifat, ikurslarni uzviy ravishda inson erkinligi, xalq ozodligi, Vatanga, milliy qadriyatlarga mehr va sadoqat g‘oyalarini dadil ko‘tarib chiqqan jadid bobolarimiz faoliyatini yanada chuqur o‘rganishimiz lozim”[4].

Darhaqiqat, davlatimiz rahbari tashabbusi bilan yurtimizda olib borilayotgan keng miqyosdagi islohotlar mamlakatimizdagi barcha fuqarolarning orzu-maqsadlarni, xohish-istaklarini o‘zida ifoda etib, butun dunyoda yuksak e’tirof etilmoqda. Shundan kelib chiqib, Yangi O‘zbekistonda Uchinchi Renessansni bunyod etish har bir fuqaroning zimmasiga yuklangan burchi va mas’uliyatiga aylanmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining ochilishiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqida: “Biz ma’naviyat va ma’rifat ishini vatanparvarlik ishi, vijdon ishi, deb bilamiz. Vijdoni, ma’naviyati bor inson Vatanni albatta yaxshi ko‘radi. Vijdon, ma’naviyat degani – xalqqa, Vatanga chin yurakdan xizmat qilish deganidir”.[5] Darhaqiqat, ma’naviyatli, ma’rifatga oshno inson har tomonlama yetuk, zukko va ilmli inson bo‘la oladi. Sababi, qalbida ma’naviyat nuri bo‘lgan inson harakatdan to‘xtamaydi, barcha ilmlarni o‘rganishga, o‘zining xalqi, yurti uchun foydali ishlar qilishga urinadi.

Ma’naviy-ma’rifiy ishlar - bu keng ommani ma’naviy va ma’rifiy jihatdan tarbiyalash, ularning umumiy ma’naviy saviyasini yuksaltirish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, bo‘sh

vaqtlarini samarali o‘tkazishga ko‘mak beruvchi tadbirlar tizimini ifodalovchi tushunchadir. Shu maqsadda bugungi kunda yurtimizda olib borilayotgan har bir ma’naviy-madaniy islohotlarimiz quyidagi masalalarni o‘z oldiga dolzarb vazifa sifatida qo‘ymoqda:

birinchidan, mamlakatimizda ma’naviy-madaniy islohotlarni yangi bosqichga olib chiqish, fuqarolarning bo‘sh vaqtlarining mazmunli o‘tishini ta’minlash, xalqimizning milliy qadriyat, urf-odat va an’analarni o‘zida mujassam etgan namunali o‘quv-dasturlarini shakllantirish va amaliyotga joriy etish;

ikkinchidan, fuqarolarning ma’naviy-madaniy ehtiyojlarini qondirish, xalq ijodiyoti va badiiy san’atini saqlab qolish va rivojlantirish, badiiy va amaliy ijodiy jamoalar, turli havaskorlik guruhlarini tashkil etish va ularning faoliyat yuritishi uchun qulay shart-sharoit va imkoniyatlar yaratish hamda ijodiy jarayonni tizimli va samarali ravishda boyitib borish;

uchinchidan, yoshlarni amaliy to‘garaklarga jalb etish, xorijiy tillarni o‘rganish va “nutq madaniyati” hamda “notiqlik” bo‘yicha kurslarni uzviy ravishda tashkil etish, xalq ijodiyotining barcha janr va yo‘nalishlari, havaskorlik san’ati va nomoddiy madaniy merosni keng targ‘ib qilish hamda ularni asl holicha kelajak avlodga yetkazish;

to‘rtinchidan, adabiyot hamda san’at arboblari va professional ijodiy guruhlar bilan ma’naviy-ma’rifiy, madaniy-ommaviy tadbirlar tashkil etib, ular ishtirokida aholi, xususan, yoshlar bilan bevosita badiiy uchrashuvlar va davra suhbatlarini o‘tkazish; beshinchidan, ma’naviy tadbirlar, tanlovlar, xalq ijodiyoti va tomosha san’atining tuman (shahar) miqyosidagi festival va anjumanlarini o‘tkazish, iqtidorli yoshlarni aniqlash, rag‘batlantirish va ularni qo‘llab-quvvatlash; oltinchidan, bayram, tomosha va xalq sayillarini keng ko‘lamda tashkillashtirish lozim sanaladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Yurtimizda amalga oshirilayotgan ma’naviy sohadagi islohotlar har bir fuqaroda yuksak ma’naviyat va axloqiy fazilatlarning shakllanishida asosiy ko‘mak beruvchi vositalardan biri sanaladi. Shu o‘rinda Prezident Shavkat Mirziyoyevning “Biz uchun ma’naviyat – insonlar o‘rtasidagi o‘zaro ishonch, hurmat va e’tibor, xalq va davlat kelajagini birgalikda qurish yo‘lidagi ezgu intilishlar, ibratli fazilatlar majmuasidir. Boshqacha aytganda, ma’naviyat – jamiyatdagi barcha siyosiy ijtimoiy munosabatlarning mazmuni va sifatini belgilaydigan poydevordir. Bu poydevor qancha mustahkam bo‘lsa, xalq ham, davlat ham shuncha kuchli bo‘ladi” – degan ta’kidlarini yodga olish kifoya. Xususan, ma’naviy-ma’rifiy islohotlar keng ma’noda o‘quv muassasalari, ta’lim-tarbiya maskanlari, klublar, axborot-resurs markazlari, madaniyat muassasalri va turli istirohat bog‘larida amalga oshiriluvchi faoliyatlarni qamrab oladi. Mamlakatimizda ma’naviy-ma’rifiy islohotlarni tizimli va izchil amalga oshirilishini ta’minlash borasida ko‘plab qonunchilik hujjatlari, strategiyalar va yo‘l xaritalari qabul qilinmoqda.

Shu jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5040-son Qarorini keltirib o‘tish mumkin. Ushbu Qarorda “Mavjud muammolarni hal etish, ma’naviy-ma’rifiy ishlarning samarasi va ta’sirchanligini oshirish, ko‘lami va miqyosini yanada kengaytirish, mamlakat aholisi, avvalo, yoshlar qalbida amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorlik hissini kuchaytirish, sohadagi ishlarni muvofiqlashtirishning yagona tizimini yaratish maqsadida: ezgulik va insonparvarlik tamoyiliga asoslangan “Milliy tiklanishdan — milliy yuksalish sari” g‘oyasini keng targ‘ib etish orqali jamiyatda sog‘lom dunyoqarash va bunyodkorlikni umummilliy harakatga aylantirish; –oila, ta’lim tashkilotlari va mahallalarda ma’naviy tarbiyaning uzviyligini ta’minlash; –targ‘ibot-tashviqot va tarbiya yo‘nalishidagi ishlarni ilmiy asosda tashkil etish, soha bo‘yicha ilmiy va uslubiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish, ijtimoiyma’naviy muhit barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan doimiy monitoring tizimini joriy qilish; –el-yurt taqdiriga loqaydlik, mahalliychilik, urug‘-aymoqchilik, korrupsiya, oilaviy qadriyatlarga bepisandlik va yoshlar tarbiyasiga mas’uliyatsizlik kabi illatlarga barham berishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish”[6] lozimligi belgilab qo‘yildi. Endigi vazifa ushbu yo‘nalishlarda belgilangan vazifalarni amaliyotga joriy etish uchun yetarli shart-sharoit yaratish hisoblanadi. Binobarin, ma’naviyat va ma’naviy-ma’rifiy jarayonlar jamiyat hayotida quyidagilarni amalga oshirishning asosiy omili bo‘lib xizmat qiladi: –yurt ravnaqi va xalq farovonligi uchun ko‘plab tashabbuskorlik loyihalarini kuchaytirish, yosh avlodda intellektual salohiyatni shakllantirish uchun mustahkam va

samarali ijodiy va ma’rifiy muhitni yaratish, har bir shaxsda tevarak-atrofda ro‘y berayotgan voqea-jarayonlarga nisbatan daxldorlik hissini uyg‘otish, befarqlik, loqaydlik kabi salbiy illatlarga barham berish; – har bir fuqaroning huquqiy ong va huquqiy madaniyatini oshirish, ularning davlat va jamiyat oldida turgan muqaddas burchlarini anglab yetish darajasini oshirish, mamlakatimiz hayotida ro‘y berayotgan voqea-hodisalarni tahlil qila olish va mustaqil fikr-mulohazaga ega yoshlar sifatida tarbiyalash; –Vatanga va o‘z millatiga cheksiz muhabbat va sadoqat hissini shakllantirish, Vatanning muqaddasligi, u insonning kindik qoni to‘kilgan tuproq, uni voyaga yetkazadigan, hayotiga mazmun baxsh etadigan, ta’lim-tarbiya beradigan, safarga chiqsa mudom sog‘inadigan tabarruk maskan ekanligini tushuntirish; – kishilarda ijtimoiy hamkorlik, millatlararo totuvlik, diniy bag‘rikenglik kabi umumbashariy sifatlarni rivojlantirish, ularga millatchilik va shovinizm hamjihatlikka raxna soluvchi salbiy illatlar ekanligini tushuntirish; – jamiyatimiz a’zolarining ma’naviy olamini, dunyoqarashini kengaytirish, har sohada ijtimoiy faolligini oshirish, targ‘ibot-tashviqot ishlarining ko‘lamini kengaytirish; – siyosiy-huquqiy bilim saviyasini oshirish, dunyoda sodir bo‘layotgan voqea-hodisalarga baho berish ko‘nikmasini shakllantirish, mafkuraviy-g‘oyaviy jarayonlarni ongli ravishda anglab yetishiga ko‘maklashish lozim.

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ma’naviy va ma’rifiy islohotlar zamirida xalqimizni ma’naviyatli qilib tarbiralash, ularda insonparvarlik, mehroqibat va ezgulik axloqiy fazilatlarni shakllantirish asosiy vazifalarimizdan biri sanaladi. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2023-yilning 22- dekabrda Ma’naviyat va ma’rifat kengashining kengaytirilgan majlisida ma’naviyatimizni yanada yuksaltirish borasida quyidagi ishlarga e’tibor qaratilishi ta’kidlandi[2]:

Birinchidan, yoshlar tarbiyasida mahalla faollari, nuroniylarning e’tiborini kuchaytirish;

Ikkinchidan, madaniy-ma’rifiy sohadagi ishlarni yangi bosqichga ko‘tarishda hokimlarning mas’uliyatini keskin oshirish;

Uchinchidan, yoshlarimizni milliy va umumbashariy g‘oyalar asosida kamol toptirishda madaniyat sohasi, xususan, teatr san’atining o‘rnini oshirish;

To‘rtinchidan, madaniy dam olish tizimini takomillashtirish, aholining bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazish;

Beshinchidan, maqom va baxshichilik san’atini rivojlantirish, ijro va ijodiy maktablarni, bu boradagi an’analarni ilmiy asosda o‘rganish va qayta tiklash ishlarini yanada kuchaytirish;

Oltinchidan, milliy madaniyatimiz rivojida muhim o‘ringa ega bo‘lgan musiqa va raqs san’atini ravnaq toptirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish;

Yettinchidan, xalqaro maydonda o‘zbek madaniy diplomatiyasini rivojlantirish, boy madaniy merosimizni xalqimizga va xorijiy sayyohlarga keng tanishtirish ishlarini yangi bosqichga ko‘tarish;

Sakkizinchidan, kino sohasini rivojlantirish borasida olib borilayotgan islohotlarni davom ettirish;

To‘qqizinchidan, tasviriy va amaliy san’at sohasini yanada rivojlantirish. Yuqorida keltirilgan ma’naviy-ma’rifiy ishlarni amalga oshirishda ma’naviyat targ‘ibotchilarining ham o‘rni katta.

Bugunga kelib ma’naviy sohadagi voqelik va jarayonlarni tartibga solish ehtiyojini qondirish muhim va dolzarb sanaladi. Ana shu ehtiyojlarni hisobga olgan holda yurtimizda keng miqyosli ishlar amalga oshirilmoqda. Milliyma’naviyatimizning yuksalishida ma’lum bir guruh yoki jamoaning harakati kutilgan natijaga olib kelmaydi. Bu jarayonda butun millat, jamiyat birgalikda harakat qilsa biz o‘z oldimizga qo‘ygan maqsadlarimizga, albatta, erisha olamiz. Ma’naviy va ma’rifiy islohotlarni amalga oshirish jarayonida quyidagi vazifa va maqsadlarni amalga oshirish lozim:

– ta’lim muassasalari va mahalla a’zolari o‘rtasida faollikka targ‘ib qiluvchi turli ko‘rik-tanlovlarini o‘tkazib turish;

– oila, mahalla va maktabning birlashib harakat qilishlari uchun turli tashabbus va dasturlar amalga oshirish;

– madaniy ko‘ngilochar tadbirlarni targ‘ib qilish, ma’naviy-ma’rifiy ruhdagi amaliy mashg‘ulotlar, seminarlar o‘tkazish joiz sanaladi.

Ayni damda yurtimizda ma’naviyat sohasi davlat siyosatining muhim yo‘nalishidan biri hisoblanadi. Shu sababli qabul qilinayotgan strategik dasturlar, vazifalarda ma’naviyat ham alohida o‘rin egallagan. Masalan, “O‘zbekiston-2030” strategiyasida “Ma’naviy taraqqiyotni ta’minlash va madaniyat sohasini yangi bosqichga olib chiqish” bo‘yicha islohotlar keltirilgan[3]. Unda quyidagi vazifalar belgilangan:

– Jamiyatda ijtimoiy-ma’naviy muhit barqarorligini ta’minlash; – O‘zbek va jahon adabiyoti durdonalarini keng ommalashtirish, jamiyatda kitobxonlikni hamda aholiga axborot-kutubxona xizmatini ko‘rsatishni rivojlantirish;

– Zamonaviy teatr va sirk san’atini har tomonlama rivojlantirish, yuksak badiiy-g‘oyaviy saviyaga ega sahna asarlarini yaratish;

– O‘zbek milliy san’atini targ‘ib qilish orqali mamlakatimizning turistik salohiyatini oshirish;

– Madaniy merosni muhofaza qilish, ilmiy o‘rganish va ommalashtirish bilan bog‘liq faoliyatni yanada takomillashtirish;

– Madaniyat tashkilotlari faoliyatini rivojlantirish, ularning moddiy-texnika bazasini yaxshilash va soha xodimlarini qo‘llab-quvvatlash, tasviriy va amaliy san’at yo‘nalishlarini rivojlantirish;

– Milliy kinematografiyani rivojlantirish.

Ushbu strategiyadagi vazifalar ham ma’naviyatimizning yuqori pog‘onaga ko‘tarilishida beqiyos ahamiyat kasb etadi. O‘zbekistonning ma’naviy sohasidagi islohotlar haqida quyidagi fikrmulohazalar yuqori ahamiyat kasb etadi:

1. O‘zbekiston Respublikasida madaniyat va san’at sohasiga katta e’tibor berilmoqda. Darhaqiqat, insoniyat ma’naviyati rivojlanishi madaniyat va san’atsiz kechmaydi. O‘zbek san’atining taraqqiyoti uchun, xususan, duradgorlik, o‘ymakorlik, kulolchilik sohasida shoh asarlar yaratilishi uchun qulay sharoitlar yaratilmoqda. Milliy musiqa va raqsning rivojlanishi yurtimizni dunyoga tanitishda bevosita o‘z o‘rniga ega hisoblanadi. Ushbu sohalardagi mavjud islohotlar, o‘zbek madaniyati va san’atini mangulikka eltib dunyoga tanitishda bevosita yordam beradi.

2. Yurtimizda bebaho milliy qadriyatlarimiz, ma’naviy boyliklarimiz, ajdodlarimiz merosini bugungi kun talablari bilan uzviy holda rivojlantirish, biz uchun muqaddas islom dinining chinakam insoniy mohiyatini, uning tinchlik, yaxshilik, mehr-shafqat, hamjihatlik dini ekanini xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimizning ongi va qalbiga chuqur singdirish lozim.

3. Ma’naviy sohani rivojlantirishda milliy g‘oya va mafkura masalasi bilan bog‘liq dolzarb muammolarni mafkuraviy xarita shaklida ilmiy-amaliy jihatdan atroflicha tahlil qilish va baholash, ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash, ularning aholi barcha qatlamlariga ta’sirini o‘rganish, milliy manfaatlarimizga, hayot tarzimizga zid bo‘lgan zararli g‘oyalar va mafkuraviy xurujlarning mohiyatini ochib berish kerak.

4. Milliy g‘oya targ‘iboti va ma’naviy-ma’rifiy ishlarning ta’sirchanligini ta’minlaydigan zamonaviy axborot texnologiyalari va mexanizmlarini, jamiyatimizning mafkuraviy immunitetini kuchaytirishga qaratilgan samarali usul va uslublarni ishlab chiqish, davlat va jamoat tashkilotlari uchun tegishli tavsiya va takliflar tayyorlash masalasiga alohida e’tibor qaratish dolzarb vazifalardan biri sanaladi.

XULOSA. Ma’naviy-ma’rifiy ishlarning ko‘lami va miqyosini kengaytirish, dunyoda yuz berayotgan murakkab geosiyosiy va g‘oyaviy-mafkuraviy jarayonlarning mazmun-mohiyatini har tomonlama chuqur yoritib borish, yot va begona g‘oyalar, xususan, terrorizm, diniy ekstremizm, aqidaparastlik, separatizm, odam savdosi, “ommaviy madaniyat”, narkobiznes va boshqa tahdidlarga qarshi samarali g‘oyaviy kurash olib borish bugungi kunning dolzarb vazifasi sanaladi. Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlarni tashkil qilishva bu jarayonga yoshlarni keng jalb qilish, shu orqali ularda mas’uliyat va dahldorlik hissini uyg‘otish lozim. Bu esa amalga oshiriladigan tadbirlarning sifati va samaradorligini yanada oshiradi. Bunda har bir kishining xususiyatlari, muayyan voqea-hodisaga nisbatan o‘z shaxsiy fikriga ega ekanligi qay darajada shakllanganini alohida hisobga olish kerak. Qolaversa, bunday tadbirlarning samaradorligi ularning milliy, axloqiy qadriyatlarimiz, milliy g‘oya va madaniyatimiz, ma’naviy merosimiz bilan uyg‘un holda hamda zamonaviy shakllar,

interaktiv uslublar asosida tashkil etilishiga ham bog‘liqdir. Ushbu muammolarning yechimi o‘laroq quyidagi islohotlarni amalda keng joriy etish lozim:

Birinchidan, xalq ruhiyatini yuksatiradigan, uning ichki, botiniy qudratini namoyon etadigan tadbir va tashviqot ishlarini tashkil etish, shu ruhdagi adabiybadiiy asarlar, ilmiy-publitsistik tadqiqot ishlarini ko‘paytirish va ularni rag‘batlantirish, ularni keng omma ongu tafakkuriga singdirishning tizimli mexanizmini ishlab chiqish;

Ikkinchidan, mustaqillik davrida erishilgan milliy-ma’naviy yutuqlarimizning ahamiyati, jozibasini ko‘rsatish; istiqlol, xalq erki, farovonligi, milliy davlatchiligimiz eng sharafli, eng muqaddas qadriyat ekanini muntazam ravishda yoshlar ongiga singdirib borish zarur va shart;

Uchinchidan, muqaddas islom dinimizning ruhiy kamolot va barkamollikka chorlovchi ezgu g‘oyalaridan ta’lim-tarbiya jarayonida foydalanish, din arboblarini ham ta’lim va tarbiyaga keng jalb etish kerak;

To‘rtinchidan, qadim allomalarimizning merosini bugungi kun yoshlariga yetkazish masalasi bilan jiddiy shug‘ullanish, jadidlar va ularning namunali va mashaqqatli hayot va ilmiy yo‘llarini targ‘ib qilish, ularning asarlarini o‘rganish va nashr etishni davom ettirish zarur;

Beshinchidan, axloq me’yorlarining milliy asoslarini ishlab chiqish. Bunda umuminsoniy axloqiy me’yorlarni inobatga olish, yoshlarda kitobxonlikka e’tiborni oshirish va mamlakatimizda bu sohada olib borilayotgan ishlarni qo‘llab-quvvatlash lozim sanaladi.

Xulosa qilib aytganda, ma’naviy-ma’rifiy sohani rivojlantirish, jamiyat fuqarolarining ma’naviyatini yuksaltirish uchun faqat nazariy bilim bermasdan, amaliyotga ham ko‘proq urg‘u berish lozim. Maktabgacha ta’lim muassasalaridagi bolalar, umumiy o‘rta ta’lim, o‘rta maxsus ta’lim va oliy ta’limdagi o‘quvchi va talabalar uchun ta’lim jarayoni bilan birgalikda ma’naviy dunyoqarashni o‘stiruvchi, o‘zi uchun yangi bilimlar kashf qilishi mumkin bo‘lgan turli xil muzeylarga, teatrlarga, tarixiy maskanlarga borishni tashkil etish lozim. Ta’lim tashkilotlarining barcha bo‘g‘inida tahsil oluvchilarni muzeylarga, tarixiy joylarga tashrifini amalga oshirish ularning ong-u tafakkuri, dunyoqarashi kengayishida bevosita asosiy choratadbirlardan biri deb aytishimiz mumkin. Shunday ekan, dam olish kunlarida farzandi bilan muzeylarga, teatrlarga borgan ota-ona ham o‘zi uchun kerakli nimadir olishi shubhasiz. Xulosa qiladigan bo‘lsak, ma’naviy-ma’rifiy ishlarni muntazam tashkil etish turli ma’naviy buzg‘unchilik va vayronkorlik harakatlar va xurujlarning oldini olish, aholi ayniqsa, unib-o‘sib kelayotgan yoshlarda ularga nisbatan bevosita ma’naviy immunitetni shakllantiradi va baxtli kelajak sari dadil odimlashga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. . Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – T.: O‘zbekiston, 2021. – B. 267.

2. Prezident Shavkat Mirziyoyevning Respublika Ma’naviyat va ma’rifat kengashining kengaytirilgan majlisidagi nutqi. 2023-yil 22-dekabr. www.prezident.uz.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi “O‘zbekiston - 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-sonli Farmoni.www.lex.uz.

4. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi// “Xalq so‘zi” gazetasi, 2022 yil 21 dekabr, №272 (8334).

5. Yangi O‘zbekistonda erkin va farovon yashaylik (O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning davlat va jamiyat taraqqiyotining ustuvor yo‘nalishlariga doir konseptual g‘oyalari va tavsiyalari)Uslubiy qo‘llanma – Toshkent: Lesson press, 2022.–B. 122.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5040-son Qarori.

7. Kenjayev Sh.X. Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tashkil etish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. T,.2024 y.

8. Kenjayev Sh, Asatulloyev A. Filosofiya. Uchebnik T,. 2025 g.

AKADEMIK ERKINLIK INSTITUTINING KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISHDAGI AHAMIYATI

U. R. Kudratova
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti,
falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Maqolada oliy ta’lim tizimida akademik erkinlik institutining kadrlar salohiyatini oshirishdagi roli ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilingan. Muallif akademik erkinlikning institutlashuv bosqichlarini yoritib beradi va O‘zbekiston OTMlarining xalqaro reytinglardagi (QS World University Rankings 2026) o‘rnini tahlil qiladi. Shuningdek, ilmiy etika, maqolalarni qaytarib olish (retraction) holatlari va kadrlar ilmiy faoliyati samaradorligini oshirish bo‘yicha amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: talaba, akademik erkinlik, o‘qitish erkinligi, o‘rganish erkinligi, fikr bildirish erkinligi, tanlov fanlari, kadrlar salohiyati, QS reytingi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda malakali kadrlar tayyorlash tizimi tubdan transformatsiya qilinmoqda. Ushbu jarayonning huquqiy asoslari 1997 yildagi «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»dan boshlanib, 2020 yilda yangi tahrirda qabul qilingan «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun [1.] bilan yangi bosqichga ko‘tarildi. Zamonaviy ta’lim paradigmasida inson kapitalini rivojlantirish nafaqat bilim berish, balki individning intellektual salohiyatini yuzaga chiqarish uchun zarur bo‘lgan akademik muhitni yaratishni ham taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, oliy ta’lim muassasalarida (OTM) akademik erkinlikni ta’minlash — raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy xodimlarning malakasini oshirish va universitetlarning xalqaro nufuzini mustahkamlashning strategik mezoni hisoblanadi.

Akademik erkinlikning institutsional tabiatini O.V.Shmurygina “akademik erkinlikni oliy maktabning jamiyatni qayta ishlab chiqarish jarayonidagi funksiyalari bilan bog‘lab tahlil qiladi. Olimning fikricha, akademik erkinlik bilimlar reproduksiyasi, intellektual elita shakllanishi va ijtimoiy innovatsiyalarni ta’minlovchi muhim mexanizm hisoblanadi” [2.]. Bu yondashuv akademik erkinlikning makroijtimoiy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Globallashuv va «bilimlar iqtisodiyoti» sharoitida akademik erkinlik shunchaki huquqiy imtiyoz emas, balki jamiyatning intellektual xavfsizligini ta’minlovchi muhim omildir. Ilmiy bilish jarayoni murakkablashgani sari, universitetlar ijtimoiy institut sifatida mustaqil fikrlaydigan va ilmiy haqiqatni mafkuraviy bosimlardan xoli tarzda ifodalaydigan maydonga aylanishi lozim.

Akademik erkinlikning institutlashuvi — bu individual izlanish erkinligidan jamoaviy va tizimli kafolatlar bosqichiga o‘tish demakdir. Ushbu jarayonning ijtimoiy-falsafiy mazmunini quyidagicha kengaytirish mumkin:

1-jadval. Akademik erkinlikning institutlashuv bosqichlari va mazmuni

Bosqich	Xarakteristikasi	Ijtimoiy-falsafiy ahamiyati
Individual erkinlik	Olimning shaxsiy izlanishlari va ijodiy tashabbusi.	Shaxsning bilish qobiliyatini erkin namoyon etishi.
Universitetlashuv	Ilmiy faoliyatning korporativ va kollegial shakl olishi.	Ilmiy hamjamiyatning ichki madaniyati shakllanishi.
Normativlashuv	Axloqiy va kasbiy standartlarning	Ilmiy etika va mas’uliyatning

Bosqich	Xarakteristikasi	Ijtimoiy-falsafiy ahamiyati
	joriy etilishi.	belgilanishi.
Huquqiy-institutsional	Davlat va xalqaro darajadagi kafolatlar.	Ta’lim tizimining siyosiy va iqtisodiy barqarorligi.
Zamonaviy transformatsiya	Raqamlashtirish va global reytinglar ta’siri.	Institutning yangi bozor sharoitlariga moslashuvi.

Xalqaro reytinglar — sifat va salohiyat ko‘zgusi sifatida voqelikni baholaydi. OTMlar faoliyatini baholashda QS World University Rankings kabi reytinglar akademik erkinlik va ilmiy salohiyatning amaliy natijasini ko‘rsatib beradi . «QS World University Rankings 2026» natijalariga ko‘ra, O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida sezilarli o‘sish kuzatildi [3]. Xususan, Toshkent davlat iqtisodiyot universitetining (TDIU) ilk bor 1001–1200 o‘rinlar oralig‘idan joy olishi va «Bitiruvchilar yutuqlari» indikatori bo‘yicha dunyoning Top-700 taligiga kirishi — universitetdagi akademik muhitning kadrlar bozoriga ijobiy ta’sirini tasdiqlaydi [4].

Biroq, xalqaro maydondagi bunday muvaffaqiyatlar ilmiy kadrlardan yanada yuqori mas’uliyatni, xususan, **ilmiy etika** qoidalariga qat’iy rioya qilishni talab etadi.

Ilmiy faoliyatdagi tizimli muammolar: "Retraction" tahlili orqali muammoli vaziyatlarni tahlil qilish imkonini yaratdi.

Akademik erkinlik ilmiy izlanishlarda mustaqillik bersa-da, bu erkinlik ilmiy madaniyat bilan chegaralanishi zarur. So‘nggi yillarda dunyo miqyosida maqolalarni qaytarib olish (*Retraction*) ko‘rsatkichlarining oshishi kuzatilmoqda. TDIU misolida tahlil qilinganda, qaytarib olingan publikatsiyalarning asosiy qismi (1,65%) jiddiy ilmiy jinoyatlar (plagiat) emas, balki quyidagi texnik va etik kamchiliklar bilan bog‘liq:

- Mualliflik etikasi va iqtibos keltirishdagi noaniqliklar;
- Tashkilot nomini (*Affiliation*) yagona standart asosida yozmaslik;
- Shubhali (*Predatory*) jurnallarni tanlashda adashish.

Ushbu kamchiliklar olimlarning individual salohiyati pastligidan emas, balki ilmiy faoliyatni monitoring qilish tizimining takomillashmaganligidan dalolat beradi.

Xulosa va istiqboldagi vazifalar

Akademik erkinlik institutini kadrlar salohiyatini oshirishga xizmat qildirish uchun quyidagi strategik qadamlarni amalga oshirish taklif etiladi:

1. **Institutsional nazoratni kuchaytirish:** Har bir OTMda «Ilmiy nashrlar bilan ishlash» markazlarini tashkil etib, maqolalarni xalqaro bazalarga yuborishdan oldin majburiy **ichki ekspertizadan** o‘tkazish tizimini joriy etish.
2. **Raqamli profillarni muvofiqlashtirish:** Olimlarning *Scopus ID, ORCID, Google Scholar* profillarini universitetning yagona brendi ostida birlashtirish orqali institutsional reytingni himoya qilish.
3. **Ilmiy etika kurslari:** Tadqiqotchilar va doktorantlar uchun «Akademik yozuv» va «Ilmiy etika» fanlari bo‘yicha malaka oshirish kurslarini tizimli yo‘lga qo‘yish.
4. **Jurnallar filtri:** Olimlarni «yirtqich» (predatory) va soxta (clone) jurnallardan himoya qilish maqsadida ishonchli nashrlarning doimiy yangilanib turuvchi «Oq ro‘yxati»ni (*Whitelist*) yaratish.

Xulosa qilib aytganda, akademik erkinlik — bu shunchaki tanlov huquqi emas, balki yuqori malakali kadrlar tayyorlash va ilm-fanni ijtimoiy taraqqiyot dvigateliga aylantirishning fundamental

mexanizmidir. Universitetlardagi erkinlik mas’uliyat bilan uyg‘unlashgandagina, milliy ta’lim tizimi global raqobatda o‘z o‘rnini mustahkamlay oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. https://www.lex.uz/acts/5013007

2. Шмурыгина О.В. Высшая школа в протсессах общественного воспроизводства. Автореф. дисс. … канд. филос. наук. Екатеринбург, 2013.

3. O‘zbekiston oliy ta’limida tarixiy natija: QS World University Rankings 2026 ro‘yxatiga 7 ta OTM kiritildi. https://gov.uz/oz/edu/news/view/62336

4. Kudratova U. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchi fenomnining ijtimoiy falsafiy tahlili. Fals. fan. bo‘y. fal. dok. (PhD)... dis. avtoref. – Toshkent, 2022. – 54 b.

5. Saifnazarov I. Xususiy ta’lim rivoji - ta’lim sifatini oshirishning muhim omili // Globallashuv sharoitida tinchlik va barqarorlikka tahdid soluvchi g‘oyaviy, mafkuraviy va axborot xurujlariga qarshi kurashishning zamonaviy usullarini yaratish: Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. –Toshkent, 2019. – B. 14-16.

6. Saifnazarov I., Kudratova U. Yangilanayotgan O‘zbekiston o‘qituvchisi. Monografiya.- Toshkent: Iqtisodiyot, 2023.

BO‘LAJAK TARIX FANI O‘QITUVCHILARINI INTEGRATSION YONDASHUV ASOSIDA UZLUKSIZ KASBIY METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Abduraimov Ikromjon Ravshanbekovich
Buxoro Innovatsiyalar Universiteti,
Pedagogika fanlari bo‘yicha (PhD) falsafa doktori, v.b dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumta’lim bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish umumiy bilim va kasb tayyorgarligi darajasiga qo‘yiladigan talablaridan kelib chiqib, ertangi istiqboli talablarga javob bera oladigan, kreativ faoliyat ko‘rsatuvchi, malakali mutaxassis kadrlarni shakllantirish maqsad qilib olingan. Bo‘lajak tarix fanlarini integratsion asosda o‘qitishga, raqamli texnologiyalar asosida multimediyali ilovalar hamda mustaqil ishlashga o‘rgatish yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kompetensiyalarni rivojlantirish, kasbiy rivojlantirish, integratsion, multimediya, interaktiv usullar, modellashtirish, kompetensiya.

KIRISH. Jahonda ta’lim muassasalarida kasbiy va kommunikativ rivojlanishini amaliyotdagi o‘zgarishlarga muvofiqligini ta’minlash, o‘qitish samaradorligini oshirish, o‘quv fanlarini tashkil etishda fanlararo aloqadorlikni ta’minlashga oid pedagogik ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Integrativ yondashuv - turli fanlardan olingan bilimlar, ko‘nikma, malaka va tajribalarni hisobga olish, birlashtirish va kompetentsiyalarni baravar rivojlanishini nazarda tutadi. “Integratsiya” o‘quv maqsadi sifatida o‘quvchiga dunyoning alohida qismlarining tizim sifatida bog‘liqligini aks ettiruvchi bilimlarni berish, talabalarni o‘rganishning dastlabki bosqichlaridan boshlab dunyoni barcha elementlarini o‘zaro bog‘liq bo‘lgan yagona yaxlitlik sifatida tasavvur qilishga qaratilgan.

Bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilar o‘quv jarayonida tarix fanining o‘qitish metodikasida predmetlararo bog‘liqligini ko‘rmaydilar, usiz tabiat va jamiyatning ko‘plab hodisalarining mohiyatini tushunish hamda to‘liq o‘rganish mumkin emas. “Integratsiya” tushunchasining o‘zi zamonaviy jamiyat rivojlanishida keng qo‘llaniladi. Integratsiya jarayonlari allaqachon o‘rnatilgan tizimlar doirasida sodir bo‘lishi mumkin - bu holda ular uning yaxlitligi va tashkiliy darajasining oshishiga, shuningdek, ilgari bog‘liq bo‘lmagan elementlardan yangi tizimning paydo bo‘lishiga

olib keladi. Ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar yuqori malakali kadrlar tayyorlash, xususan, integratsion yondashuv asosida bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining kompetentligini rivojlantirish, metodikalarini takomillashtirish dolzarb masalalaridan biridir.

Ijtimoiy-siyosiy rivojlanish istiqbollari tabiat va jamiyatning ko‘plab hodisalari mohiyatini tushunish, yoshlarning ijtimoiylashuvi va madaniylashuvi mamlakatning kelajagini belgilashi, milliy madaniy an’analar, qadriyatlarni saqlashi va rivojlanishining nazariy-metodologik ahamiyatga ega bo‘lib, uzluksiz kasbiy rivojlanishda bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining kasbiy o‘sishini tadqiq etishda integratsion yondashuv dolzarb vazifaga aylanmoqda.

“Respublikamizda asosiy strategiyalaridan biri sifatida Ijtimoiy-gumanitar fanlar - tarix, falsafa, huquqshunoslik, arxeologiya, sharqshunoslik, O‘zbekiston xalqlari madaniy merosi, tilshunoslik va adabiyotshunoslik, san’atshunoslik va boshqa sohalarda ham muhim natijalarga erishilmoqda”.[1] O‘z sohasida dunyodagi eng salmoqli ensiklopediyalardan biri, Markaziy Osiyoda yagona va O‘zbekistonda ilk marotaba yaratilgan “Jahon falsafasi qomusi” tayyorlanib, 2020 yilda, yangi davrning mahsuli sifatida chop etilgani ham buning yaqqol misolidir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF-6108-son Farmoni[2] va Xalq ta’limi sohasidagi ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab quvvatlash hamda uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini joriy qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 25 yanvardagi PQ-4963-son qarori[3] qabul qilindi.

Qarorga muvofiq bo‘lajak mutaxassis va pedagog xodimlarni uzluksiz kasbiy ta’lim tizimini takomillashtirish, oliy ta’lim va umumiy o‘rta ta’limning ilmiy asoslarini yaratish belgilab olindi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Uzluksiz ta’lim tizimining barcha bosqichlarida milliy o‘quv dasturi asosida fanlarni o‘qitish metodikasi oliy ta’limda professor-o‘qituvchilardan katta mahorat talab etilmoqda, bu esa o‘z navbatida bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining kasbiy ijodiy-tadqiqotchilik, amaliy faoliyat tajribasini rivojlantirish o‘qitish metodikasini hamda kreativlilik kompetentlik darajasini yanada rivojlantirishga undamoqda. Uzluksiz kasbiy rivojlanishda professor-o‘qituvchilarning ta’lim-tarbiya jarayonida interfaol ta’lim texnologiyalari va strategiyalarini tadbiq etish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha izlanishlar olib borishga sabab bo‘lmoqda.

Ta’lim mazmuniga integratsiyalashgan yondashuvni ishlab chiqish asosi sifatida fanlar integratsiyasi muammosining dolzarbligi turli jihatlariga oid tadqiqotlar Yan Amos Komenskiy grammatika va falsafa, falsafa va adabiyotning o‘zaro bog‘liqligi V.F.Odoyevskiy, K.D. Ushinsky V.V. Davydov, A.V. Zaporojets, Yu.A. Samarin, D.B. Elkonin, B.P. Yusov, D.B. Kabalevskiy, E.B. Abdullin, E.V. Nikolaeva, N.A.Menchinskaya, B.M.Kedrov M.S.Pakning O.M. Sichivitsa, N.T. Kostyuk va boshqalar tomonidan olib borilgan.

Ta’lim jarayonida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar yuqori malakali kadrlar tayyorlash, xususan, integratsion yondashuv asosida tarix fanini o‘qitish metodikasida bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining kompetentligini rivojlantirishning psixologik jihatlari L.S.Rubinshteyn, A.Maslou, A.Leontev, M.G.Davletshin, E.G‘oziev, V.M.Karimova, R.I.Sunnatova, N.S.Safaev, Z.T.Nishonova[4] kabilar tomonidan o‘rganilgan.

---

[1]“Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020-йил 6-ноябрдаги ПФ-6108-сон Фармони

[2]“Ўзбекистоннинг янги тараққиёт даврида таълим-тарбия ва илм-фан соҳаларини ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020-йил 6-ноябрдаги ПФ-6108-сон Фармони

[3]Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 17 январдаги 25-сон қарори

[4](Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2013. – 713 с.; Маслоу А. Психология бытия. Пер. с англ. О.О. Чистякова. – Рефл-бук: Ваклер, 1997. – 84 с.; Леонтьев А.А. Деятельностный ум (Деятельность. Знак. Личность). – М.: Смысл, 2001. – 392 с.; Давлетшин М.Г. Кобилият ва унинг диагностикаси. – Т.: Ўқитувчи, 1997. – 134 б.; Гозиев Э.Г. Психологические основы развитие самоуправления учебной деятельностью у школьников и студентов. Автореф. дис. … док.псих.наук. – Т., 1991. – 38 с.; Каримова В. Психология. – Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2002. – 204 б.; Суннатова Р.И. Индивидуально-типологические особенности мыслительной деятельности. Автореф. дис. … док.псих. наук. – Т., 2001. – 41с.; Сафаев Н.С. Психологические особенности национального самосознания студенческой

Ta’lim-tarbiya samaradorligini oshirishda fanlar integratsiyasi asosida kasbiy kompetentlikni oshirish masalasiga pedagog olimlardan Q.Yo‘ldoshev, S.Matchonov, M.Mirqosimova, R.A.Mavlyanova, D.Sharipova, O.Musurmonova, M.Quronov, B.Abdulayeva, S.Nishonova, U.Mahkamov, E.Turdiqulov, Q.Husanboyeva, R.Safarova, B.Adizov, A.Choriev, Sh.Mardonov, D.Ro‘ziyeva, N.Egamberdiyeva, Sh.Shodmonova, Sh.Sharipov, O.Jamoldinova, V.Slastenin, I.Isayev, Ye.Shiyanov kabi pedagog olimlarning ilmiy izlanishlarida keltirib o‘tilgan.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, predmetlararo aloqadorlikning har qaysi quyi darajasi, o‘rganilayotgan o‘quv predmetlari doirasida ma’lum didaktik birliklar orasida o‘rnatilib, ularni o‘rganish mazmunini va muddatlarini muvofiqlashtirishni ko‘zda tutadi, bundan farqli o‘laroq integrativ aloqadorlik asosida tashkil etilgan o‘quv predmeti yoki integratsiyalab o‘rganilayotgan predmet, hodisa yoki jarayonlarni yaxlit tizim shaklida har tomonlama aloqadorlik va munosabatlar nuqtai nazaridan talqin etishni talab etadi. Shu sababli pedagoglarning o‘qitish metodikasidagi integrasiyon yondashuv mustaqil fikr yurituvchi va ijodiy faoliyat ko‘rsatuvchi, malakali mutaxassis shaxsini shakllantirishga imkon beradi.

Bir qancha pedagogik adabiyotlarda integratsiya ta’limning maqsadi va vositasi sifatida ham ko‘rib chiqilgan. Shunday qilib “integratsiya” tushunchasi ma’nosini aniqlashda turli xil yondoshuvlarning metodik tahlili shuni ko‘rsatadiki, olimlar, tadqiqotchilar uning qollanilishini turlicha talqin qilishadi.

Integratsiya jarayoni pedagogik g‘oyasining rivojlanishiga, ilmiy bilimlarning rivojlanishiga sezilarli darajada ta’sir qiladi. Integratsiya jarayoni ta’limning sifat jihatidan yangi bosqichida fanlararo aloqalarni amalga oshirishning eng asosiy shakli hisoblanadi. Shuni ta’kidlash mumkinki, integratsiya jarayonining ildizlari klassik pedagogikaning uzoq o‘tmishiga taqaladi va fanlararo aloqalar g‘oyasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Fanlararo aloqalar g‘oyasi o‘quv manbalarining mazmunida tabiatning yaxlitligini aks ettirish yo‘llarini izlash jarayonida paydo bo‘ladi. Buyuk didaktik olim Yan Amos Komenskiy shunday ta’kidlaydi: “o‘zaro aloqada bo‘lgan hamma narsa bir xil aloqada o‘qitilishi kerak”. Keyinchalik ko‘plab o‘qituvchilar uni ishlab chiqish va umumlashtirish orqali fanlararo aloqalar g‘oyasiga murojaat qilishadi.

NATIJALAR. Tarix fanlarini o‘qitishda bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarini shaxsiy kasbiy salohiyatining individual va jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda hayot davomida o‘qish jarayonini qamrab olgan “Uzluksiz kasbiy ta’lim” maxsus elektron platformasi orqali kompetentlik darajasini oshirish va integratsion yondashuv asosida bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy metodikasini takomillashtirish mexanizmi sanaladi.

Bunda tarix fanlarini o‘qitish metodikalarini takomillashtirish, uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimida talabalarning an’anaviy o qitish bilan bir qatorda integrativ o‘qitishning uyg‘unlashgan, amaliyot jarayoni bilan birgalikda olib boriladigan, masofaviy va boshqa turlarini joriy etish ta’lim muassasalarining o‘zaro teng huquqli hamkorligi asosidagi ta’lim turlari integratsiyasi hamda fanlararo, integratsion kurslar va bo‘limlararo uzviylikni ta’minlashga asoslanmoqda.

Bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilari o‘qitish jarayonida, o‘quv dasturi doirasida tarix fanlarini o‘qitishning integratsiyalashgan fanlar kesimida jadvallar, diagrammalar, xaritalar bilan ishlash, illustrasiyalar tayyorlash multimediyali ilovalar yaratish bo‘yicha o‘ziga xos metogikalar asosida kompetensiyalarini yanada rivojlantiradilar.

O‘liy ta’lim professor-o‘qituvchilarining ijodiy izlanishlari natijasida talabalar bilan ishlashda dars jarayonida o`ziga hos metodlar asosida tarix va hayotni o‘rganish o‘rtasidagi bog‘liqlik talabalarning bilim saviyasining ortishiga olib keladi.

Tarix fanlarini o‘qitishda tarixiy manba va adabiyotlar bilan ishlash kompetensiyasi va o‘qitish metodlarini tanlashga ta’sir ko‘rsatuvchi bir qancha sabab va omillar aniqlandi. Shu bilan birga ilmiy-tadqiqot natijalari tarix fanlarini integratsion aloqadorlikda o‘rganish uchun optimal uslublarni tanlashning quyidagilar muhimligini ko‘rsatib berdi:

- ta’lim jarayonida amal qiladigan qonuniyatlar va undan kelib chiqadigan ilmiy-pedagogik tamoyillar bilan;

молодежи: Автореф. дис. … доктора псих.наук. – Т., ТГПУ, 2006. – 38 с.; Нишонова З.Т. Мустақил ижодий фикрлашни шакллантиришнинг психологик асослари: Псих.фан.док. … дис. – Т., 2005.– 391 б.)

- tarix fanining mazmuni va uslublari bilan umumiy va xususiy holda (umumiy va xususiy pedagogikaga asosan);

- o‘qitishning maqsad va vazifalari bilan;

- milliy o‘quv dasturi va u asosidagi o‘quv-uslubiy majmualar mazmuni va xarakteridan kelib chiqqan holda;

- talabalarning o‘quv imkoniyatlari (jamoaning xususiyatlari, yoshi, psixologik-fiziologik, ta’lim-tarbiyaviy jihatdan tayyorgarlik darajasi va imkoniyatlari) asosida;

- talabalarning imkoniyatlariga (nazariy va amaliy tayyorgarliklari darajasi, ma’lum metod, vositalarni qo‘llash, eng maqbul variantlarni tanlash mahoratlari, qiziqish va ishtiyoqlari, muloqot madaniyati, shaxsiy sifatlari va h.k.) ko‘ra.

Bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy rivojlanishida umumiy bilim va kasb tayyorgarligi darajasiga qo‘yiladigan talablaridan kelib chiqib, tarix fanlarini og‘zaki o‘qitish metodlaridan voz kechgan holda, tarix fanlarini integratsion ta’lim asosida o‘qitishga, axborot texnologiyalari asosida multimediyali vositalar hamda mustaqil ishlashga o‘rgatishga etibor qaratish, mutaxasislik va umumkasbiy fanlarning o‘zaro uyg‘un holda o‘qitilishini tashkil etish eng samarali mexanizm bo‘lib, bunda bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishi ijodiy qobiliyatlarini faollashtirish, shaxsiy ko‘nikma va malakalarni takomillashtirish orqali tarix fanlarini o‘qitish metodlarini uzviyligi va izchilligini tahlil etadi.

Bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilar o‘quv jarayonida olgan bilm ko‘nikmalari asosida keyinchalik ish faoliyatida turli metod, metodika va o‘qitish shakllarining turli – tumanligi, samaradorlikka erishishi bilan birga tarixiy voqiyliklarni o‘rganish, o‘sha davrni ongli tushinish va undan saboq chiqarish tarixiy xatolarni takrorlamaslikka o‘rgatadi.

Integratsion ta’lim metodlari o‘zaro xamjixatlilikda pedagogik, turli ijtimoiy hodisalarning o‘zaro bog‘liqligi haqida yaxlit tushinchaga psixologik, tashkiliy, ilmiy, metodik, axborot va boshqa shakllarga bo‘lib tasniflanishi hamda keng qamrovliligi sababli, tadqiqotimiz ob’ekti nuqtai nazaridan o‘qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirishda ijodiy faoliyat elementlarini shakllantirish, qobiliyatini rivojlantirish tarixiy tafakkurning konseptual asoslari tizimini takomillashtirishda axborot kamunikatsion texnalogiyalar asosda-metodik qo‘llab-quvvatlanadi.

Uzluksiz kasbiy rivojlanishda integratsion ta’lim asosida tarix fanlarini o‘qitish metodikalarini loyihalashtirish, talabalarning kasbiy mahorati va faoliyat samaradorligini muntazam oshirib borish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, uzliksiz rivojlanishi ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan quydagi namunalarni ko‘rsatish mumkin:

- **Ilmiy-metodik materiallar**: Professor-o‘qituvchilar uchun tarix va ijtimoiy fanlar mavzusida elektron darsliklar, multimediya materiallar, veb-sahifalar va mavzular bo‘yicha tayyorlangan yordamchi materiallarni taqdim etish.
- **Integratsion yondashuv:** Tarix fanlarida fanlararo va fan mavzulari bo‘yicha integratsion yondashuv.
- **Innatvsion o‘qitish texnologiyalari**: Virtual reallik, interaktiv dasturlar, qo‘llash kompyuterlari va boshqa texnologiyalarni o‘rnatish orqali fanlarning mavzularini juda yondosh o‘rganish va o‘qitish.
- **Ma’lumot texnologiyalari**: O‘qituvchilar o‘quv dasturi asosida yangi texnologiyalar asosida materiyallar ishlab chiqish, kritik va kryativ tahlil qilish.

Integratsion yondashuv asosida bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy o‘qitish metodikasini takomillashtirish kursi asosida umumiy bilim va kasb tayyorgarligi darajasiga qo‘yiladigan metodik talablaridan kelib chiqib, integratsion yondashuv asosida turli talimiy metodlar asosida axborot texnologiyalari hamda mustaqil izlanishlarga katta ahamiyat berilmoqda.

Bu orqali talabalarning tafakkur dunyoqarashini rivojlantirishning innovatsion metod va texnologiyalarini takomillashtirish yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda.

XULOSA. Interatsion asosidagi ta’limning maqsadi – ijodiy ko‘nikma va malakalarni rivojlantirish, ijodiy kasbiy metodikalarini shakllantirishdan iborat. Muayyan vaziyatni tahlil qilish quyidagi vazifalarni hal etish uchun ma’ruzada olingan yangi bilimlarni mustahkamlash, ayrim

kasbiy ko‘nikma va malakalarni takomillashtirish va integratsion yondashuv asosida uzluksiz kasbiy metodikalarini rivojlantirish.

Bunda milliy o‘quv dasturi bo‘yicha o‘quvchilar o‘zlashtirishi zarur bo‘lgan minimal talablar, har bir mavzuga nisbatan aniqlanib, unda kurslararo bog‘lanishlarning o‘rni belgilanadi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki, integratsion yondashuv asosida bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarini uzluksiz kasbiy metodikasini takomillashtirish orqali milliy o‘quv dastur asosida uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish ulardagi kasb mahorati va malaka saviyasining doimiy o‘sishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, zamonaviy talablarga muvofiq tayyorlash va muntazam ravishda metodikalarini yangilashga qaratilgan.

Integratsion yondashuv asosida bo‘lajak tarix fani o‘qituvchilarining ilmiy izlanuvchanligini oshirib borish shuningdek, “Xayot davomida o‘qish” tamoili asosida kasbiy rivojlanishi va iqtidorini namoyon qilishi, o‘z kasbiy faoliyatida, ijodiy yutuqlarga erishish yo‘lari ilmiy metodik taxlil qilishga yo‘naltirilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.M.Mirziyoev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent. “O‘zbekiston”, 2021. 233-b.
2. Yarmatov R.B. Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarining kasbiy metodik tayyorgarligini takomillashtirish. pedagogika fanlari doktori (DSc) diss..aftoref. T.: 2021. – 70 b.
3. T.Toshpo‘latov, Y.G‘afforov. Tarix o‘qitish metodikasi. T.Turon-Iqbol, 2010. –39-40 b.
4. Yo‘ldoshev Q. Yangilangan pedagogik tafakkur va umumta’lim maktablarida adabiyot o‘qitishning ilmiy-metodik asoslari: Ped. fan. dokt. diss. – T., 1997. – 256 b.;
5. Husanboyeva Q.P. Adabiy ta’lim jarayonida o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatishning ilmiy-metodik asoslari: Avtoref. ped.fan.dok. – T., 2007. – 39 b.
6. Shonazarov Q.R. Bo‘lajak tarix o‘qituvchilarini maktab o‘quvchilarida tarixiy tafakkurni shakllantirishga tayyorlash. liss.ped.f.n. –Toshkent, 2002. -134 b
7. Jo‘raev N. “Tarix falsafasining nazariy asoslari”.-T.: “Ma’naviyat” 2008. 164 b
8. Педагогика дополнителного образования. Психолого-педагогическое сопровождение детей отв. ред. Л.В.Байбородова. – М.: “Юрайт”, 2016. – 413 с.
9. Вагин А.А. Методика обучения истории. –М.: Просвещение, 1972. – 351 с.

KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHDA EKOLOGIK TARBIYANING O‘RNI

Isayeva Guli Parpiyevna
Guliston davlat pedagogika insituti, pedagogika fanlari nomzodi, professor
Samardinova Nigora Gulamdjanovna
Guliston davlat pedagogika insituti magistranti

Anotatsiya: Mazkur maqolada kadrlar salohiyatini yuksaltirishda ekologik tarbiyaning o‘rni ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil etilgan. Zamonaviy ta’lim tizimida ekologik madaniyatni shakllantirish, mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish va barqaror rivojlanish tamoyillarini ta’lim jarayoniga integratsiya qilish masalalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari ekologik tarbiya kadrlarning ijtimoiy mas’uliyati, ekologik ong va kasbiy faoliyat samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligini ko‘rsatadi. Shuningdek, maqolada ekologik tarbiyani takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlari: ekologik tarbiya, kadrlar salohiyati, barqaror rivojlanish, ekologik madaniyat, kasbiy kompetensiya, ekologik ong, ta’lim tizimi, innovatsion yondashuv.

Kirish. Hozirgi globallashuv jarayonida insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri ekologik muvozanatni saqlash va atrof-muhitni muhofaza qilish masalasidir. Iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning kamayib borishi, ekologik muammolarning keskinlashuvi nafaqat tabiatga, balki jamiyatning barqaror rivojlanishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu bois ekologik ong va ekologik madaniyatni shakllantirish bugungi kun ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham ekologik muammolarga qarshi kurashish, aholining ekologik madaniyatini oshirish va ayniqsa yosh avlodni tabiatga ongli munosabat ruhida tarbiyalash davlat siyosatining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Bu borada, Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilayotgan strategik tashabbuslarda ekologik xavfsizlikni ta’minlash, “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini joriy etish va ekologik tarbiyani kuchaytirish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda. Davlat rahbarining murojaat va nutqlarida ekologik madaniyatni shakllantirish, ta’lim tizimida ekologik bilimlarni chuqurlashtirish hamda kadrlar salohiyatini oshirishda ekologik omilni ustuvor yo‘nalish sifatida rivojlantirish zarurligi qayd etiladi.

Zamonaviy ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri — raqobatbardosh, yuqori malakali va ekologik mas’uliyatli kadrlarni tayyorlashdan iborat. Bu jarayonda ekologik tarbiya nafaqat qo‘shimcha yo‘nalish, balki kasbiy kompetensiyaning ajralmas tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Ekologik tarbiya orqali shaxsda tabiatga ehtiyotkorona munosabat, resurslardan oqilona foydalanish, ekologik muammolarni anglash va ularni hal etishga faol ishtirok etish ko‘nikmalari shakllanadi. Bu esa o‘z navbatida jamiyatning barqaror rivojlanishini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

Shuni ta’kidlash lozimki, ekologik tarbiya kadrlar salohiyatini yuksaltirishda muhim ijtimoiy-pedagogik mexanizm sifatida xizmat qiladi. Chunki zamonaviy mutaxassis nafaqat o‘z sohasining bilimdoni, balki ekologik jihatdan ongli va mas’uliyatli shaxs bo‘lishi lozim. Ayniqsa, ta’lim tizimida faoliyat yuritayotgan pedagog kadrlarning ekologik kompetensiyasi yuqori bo‘lishi, ular orqali yosh avlodga ekologik qadriyatlar singdirilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda ekologik tarbiyani ta’lim jarayoniga integratsiya qilish, innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida ekologik bilimlarni yetkazish, shuningdek, kadrlar tayyorlash tizimida ekologik yondashuvni kuchaytirish dolzarb ilmiy-amaliy masala sifatida qaralmoqda. Shu nuqtai nazardan, ekologik tarbiyaning kadrlar salohiyatini oshirishdagi o‘rni va ahamiyatini ilmiy asosda tadqiq etish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Ekologik tarbiya va kadrlar salohiyatini yuksaltirish masalasi nafaqat zamonaviy pedagogikaning, balki falsafa, sotsiologiya va ekologiya fanlarining ham dolzarb muammolaridan

biri hisoblanadi. Inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlar tarixan turli mutafakkirlar tomonidan chuqur o‘rganilgan bo‘lib, ularning qarashlari bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

Sharq mutafakkirlaridan Abu Nasr Forobiy o‘z asarlarida insonning kamoloti tabiat bilan uyg‘unlikda yashash orqali amalga oshishini ta’kidlaydi. Farobiyning fikriga ko‘ra, jamiyatning mukammalligi insonlarning axloqiy va ma’naviy yetukligi bilan belgilanadi. Bu esa o‘z navbatida ekologik madaniyatning shakllanishiga bevosita bog‘liqdir. Forobiy insonning tabiatga nisbatan ongli munosabatda bo‘lishi jamiyat taraqqiyotining muhim vazifasi ekanligini ilgari suradi.

Buyuk alloma Abu Rayhon Beruniy esa tabiatni ilmiy asosda o‘rganish zarurligini ta’kidlab, inson va atrof-muhit o‘rtasidagi muvozanatni saqlash g‘oyasini ilgari surgan. U tabiatni bilish orqali inson o‘z faoliyatini to‘g‘ri yo‘naltirishi mumkinligini asoslab beradi. Bu qarashlar bugungi ekologik ta’limning nazariy asoslariga mos kela oladi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda ham ekologik tarbiya alohida o‘rin egallaydi. Xususan, Vasily Sukhomlinsky o‘zining pedagogik faoliyatida bolalarni tabiat orqali tarbiyalashga katta e’tibor qaratgan. Uning fikricha, tabiat — bu bolalar uchun eng katta tarbiya manbai bo‘lib, u orqali insonda go‘zallikni his qilish, mehr-oqibat va mas’uliyat tuyg‘ulari shakllanadi.

Yuqoridagi mutafakkirlar qarashlari shuni ko‘rsatadiki, ekologik tarbiya inson kamolotining ajralmas qismi bo‘lib, u kadrlar salohiyatini yuksaltirishda muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy ta’lim tizimida ekologik tarbiyani rivojlantirish orqali nafaqat bilimli, balki ekologik ongli va ijtimoiy mas’uliyatli mutaxassislarni tayyorlash mumkin.

Ekologik tarbiya kadrlar salohiyatini rivojlantirishda bir necha muhim yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, ekologik bilimlar orqali mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasi kengayadi. Ikkinchidan, ekologik ong shakllanishi natijasida ular o‘z faoliyatida atrof-muhitga zarar yetkazmaslikka intiladi. Uchinchidan, ekologik madaniyat kadrlarning ijtimoiy mas’uliyatini oshiradi va ularni barqaror rivojlanish tamoyillariga amal qilishga undaydi.

Shu bilan birga, ekologik tarbiyani samarali tashkil etish uchun ta’lim jarayoniga innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarur. Interaktiv metodlar, loyiha asosida o‘qitish, muammoli vaziyatlar yaratish, amaliy mashg‘ulotlar va kuzatish metodlari orqali o‘quvchilarda ekologik bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish mumkin. Bu esa o‘z navbatida ularning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi va kasbiy faoliyatda samaradorlikni oshiradi.

Bundan tashqari, ekologik tarbiyani kadrlar tayyorlash tizimiga integratsiya qilish muhim ahamiyatga ega. Oliy va o‘rta maxsus ta’lim muassasalarida ekologik fanlarni kuchaytirish, amaliy mashg‘ulotlar ulushini oshirish, ekologik loyihalar va tadqiqotlarga jalb qilish orqali bo‘lajak mutaxassislarning ekologik kompetensiyasini rivojlantirish mumkin.

Xulosa qilib aytganda**,** Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida mutaxassislarning faqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi yetarli emas, balki ularning ekologik ong, ekologik madaniyat va barqaror rivojlanish tamoyillariga sodiqligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan ekologik tarbiya kadrlar tayyorlash tizimining mazmuniy asosini boyituvchi va uni yangi sifat bosqichiga olib chiquvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Maqolada tahlil qilingan nazariy manbalar hamda mutafakkirlar qarashlari ekologik tarbiyaning inson kamolotidagi o‘rnini ilmiy jihatdan asoslab beradi. Xususan, inson va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlik g‘oyasi, ekologik ongni shakllantirish zarurati va tabiatga ongli munosabat masalalari bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda. Bu esa ekologik tarbiyani uzluksiz ta’lim tizimining barcha bosqichlariga integratsiya qilish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Shuningdek, innovatsion pedagogik texnologiyalar, interaktiv metodlar va amaliy faoliyatga asoslangan yondashuvlar orqali ta’lim oluvchilarda ekologik bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni shakllantirish mumkinligi asoslab berildi. Bu esa kadrlarning nafaqat kasbiy tayyorgarligini, balki ularning ijtimoiy mas’uliyatini va ekologik faoliyatga tayyorligini ham oshiradi. Umuman olganda, ekologik tarbiya kadrlar salohiyatini yuksaltirishning muhim strategik yo‘nalishi sifatida namoyon bo‘lib, uni takomillashtirish ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Shu bois ekologik tarbiyani ilmiy asosda rivojlantirish, uni zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan boyitish hamda ta’lim amaliyotiga keng joriy etish dolzarb ilmiy-amaliy masala sifatida e’tirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy sayti. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilishga oid nutq va murojaatlar, 2023–2025.
3. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Fan, 1993.
4. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan, 1968.
5. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals. – Paris, 2017.
6. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi. Ekologik ta’lim va tarbiya konsepsiyasi. – Toshkent, 2022.
7. N. K. Saidahmedov. Pedagogik mahorat va innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2018.
8. B. X. Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Sano-standart, 2017.
9. Pedagogika bo‘yicha zamonaviy ilmiy tadqiqotlar to‘plami. – Toshkent, 2020.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI KASBIY TAYYORLASHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA KASBIY-METODIK FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Shavkatjon Kenjayev Xusanovich
Guliston davlat universiteti dotsenti,
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Jusubaliev Abdukayum Risbayevich
J.Balasagin nomidagi Kirgiziston Milliy Universiteti
dotsenti, sotsiologiya fanlai nomzodi.

Annatasiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuvni joriy etishning ahamiyati, uning kasbiy-metodik faoliyatni rivojlantirishdagi roli hamda kelajak mutaxassislarini tayyorlash jarayonidagi o‘rni yoritib beriladi. Shuningdek, kasbiy-metodik faoliyatni takomillashtirish bo‘yicha ilg‘or tajribalar, ta’lim tamoyillari va zamonaviy innovatsion metodlar haqida mulohazalar beriladi.

Kalit so‘zlar: kompetensiyaviy yondashuv, kasbiy-metodik faoliyat, innovatsion texnologiyalar, kadrlarga bo‘lgan zamonaviy talablar, interfaol metodlar, baholash mezonlari.

Globallashuv sharoitida har bir sohada yuqori malakali va raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, mehnat bozori talablariga mos, ijodkor va keng ko‘lamli fikrlashga ega kadrlar shakllantirishda kompetensiyaviy yondashuv muhim o‘rin tutadi. Olimlar nuqtayi nazaridan qaraganda, masalan, Dewey (1933) o‘quv jarayonida amaliyotga yaqin bo‘lish, mustaqil izlanish va tajriba orqali o‘rganish eng samarali usullardan biri ekanini ta’kidlaydi. Vygotsky (1978) esa bilimning ijtimoiy-tarixiy muhit bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatib, o‘quvchining kompetensiyalarini shakllantirishda o‘zaro hamkorlikning ahamiyatini uqtirgan. Kompetensiyaviy yondashuv o‘quv jarayonida nazariy bilimni amaliy ko‘nikma bilan uyg‘unlashtirishni nazarda tutadi. Bu g‘oya Dewey tomonidan ilgari surilgan tajribaga asoslangan ta’lim konsepsiyalari hamda Vygotskyning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi ruhida rivoj topgan. Piaget (1970) fikricha ham, o‘rganish jarayonida bola yoki o‘quvchi chetdan berilayotgan ma’lumotlarni o‘zining amaliy tajribasi bilan bog‘lagandagina, bilim aniq ko‘nikma va malakaga aylanadi. Bunda kadr sifatida shakllanayotgan shaxs:

- Bilim: Sohaga oid zarur nazariy tushunchalar va konsepsiyalarni bilishi.
- Ko‘nikma: Bilimni aniq real vaziyatlarda qo‘llash, masalan, muammoli vaziyatda yechim topish yoki ijodiy loyihalar yaratishni mustaqil o‘rganishi.

• Malaka: Amaliyotda mustaqil ishlash, muayyan holatlarni tahlil qilish, xulosa chiqarish va kutilmagan vaziyatlarga moslasha olish kabi xususiyatlarni o‘zida shakllantirishi kerak. Bloom (1956) taksonomiyasi ham talabalarda bilish, tushunish, ilova qilish, tahlil, sintez va baholash kabi barcha kognitiv bosqichlarni bosqichma-bosqich shakllantirishning muhimligini ko‘rsatib bergan [1].

Kompetensiyaviy yondashuv aynan shu bosqichlarni organik ravishda birlashtirishga xizmat qiladi. Kasbiy-metodik faoliyat – o‘qituvchining fundamental nazariy bilimlari va amaliy tajribasi negizida ish rejasini, dars ishlanmasini, baholash mezonlarini yaratish hamda ularni o‘quv jarayoniga joriy qilish jarayonidir. Bu faoliyat mutaxassisning kasbiy mahoratini oshirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. Rejalashtirish: Har bir dars yoki modullar to‘plami bo‘yicha o‘quv dasturi ishlab chiqiladi. Kompetensiyaviy yondashuv nuqtayi nazaridan, bu bosqichda faqat mavzu nomi emas, balki o‘quvchilarda shakllanishi lozim bo‘lgan kompetensiyalar ham aniq ko‘rsatiladi. Bloom (1956) taksonomiyasi asosida rejalashtirish jarayoni soddadan murakkabga tomon yo‘naltirilishi kerak.

2. Tashkil etish: Ta’lim jarayonini o‘tkazish metodlarini tanlashda interfaol yondashuv, muammoli ta’lim, case study kabi usullarga e’tibor qaratiladi. Bu usullar Dewey (1933) ning “tajriba orqali o‘rganish” konsepsiyasiga asoslanadi. O‘quvchilarni mustaqil fikrlashga chorlaydigan topshiriqlar berish, ular o‘rtasida hamkorlik va hakamlik vazifalarini to‘g‘ri taqsimlash muhim.

3. Boshqarish: Talabalar boshlang‘ich tayyorgarlik darajasiga asosan moslashuvchan yondashuv qo‘llaniladi. Vygotsky (1978) ta’lim jarayonida “yutuq zonasi” (zone of proximal development) konsepsiyasini ilgari surgan bo‘lib, bu o‘quvchilarga biroz yuqoriroq saviyada tayyorlangan topshiriqlarni ustoz yoki tengdoshlar bilan hamkorlikda bajartirish orqali rivojlanishni rag‘batlantiradi [4]. Ortga aloqani (feedback) muntazam ta’minlash orqali o‘qituvchi-o‘quvchi munosabatlarining sog‘lom rivojiga erishiladi.

4. Baholash va tahlil: Kompetensiyaning shakllanish darajasi an’anaviy imtihon yoki testlar bilan chegaralanmay, amaliy loyiha, portfel (portfolio) yoki prezentatsiya shaklida berilgan topshiriqlarga qarab baholanadi. Bloom (1956) taksonomiyasiga ko‘ra, aynan tahlil, sintez va baholash kabi yuqori darajadagi kognitiv bosqichlarga urg‘u berish lozim. Zamonaviy sharoitda kasbiy-metodik faoliyat undan kutiladigan natijalarni tezkor va samarali ro‘yobga chiqarishi bois, innovatsion texnologiyalar va interfaol usullarga tayanadi. Dewey (1933) “faol tajriba” va “rag‘bat beruvchi muhit” yordamida o‘quvchini o‘qitishga e’tibor qaratgan bo‘lsa, hozirgi kunda bu yondashuv keng interfaol texnologiyalar bilan boyitilmoqda [2].

Masalan: 1. Onlayn platformalar-masofaviy ta’limni tashkil etishda asosiy vosita hisoblanadi. Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams kabi platformalar yordamida o‘quvchilar bilan virtual muhitda hamkorlik qilish mumkin. Ushbu platformalar quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi: Talabalar uchun interfaol darslarni tashkil qilish, jumladan, video ma’ruzalar, testlar va topshiriqlarni joylashtirish; O‘quvchilar bilan real vaqt rejimida muloqot qilish va ularga qayta aloqa taqdim etish; O‘quv jarayonini shaffof va tizimli kuzatish, talabalar faoliyatini individual baholash. Onlayn platformalar nafaqat masofaviy ta’limda, balki an’anaviy ta’limda ham qo‘llanilib, o‘quv jarayonini boyitishga xizmat qiladi.

2.Simulyatorlar va virtual laboratoriyalar - amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, xavfli yoki imkoni cheklangan sharoitlarda amaliy mashg‘ulotlarni o‘tkazish uchun bu vositalar juda qulay hisoblanadi. Misol uchun: Tibbiyot, muhandislik va boshqa texnik yo‘nalishlarda talabalar real muhitni imitatsiya qiluvchi virtual laboratoriyalar orqali tajriba o‘tkazishi mumkin; Simulyatorlar yordamida talabalar nazariy bilimlarini amaliyotda qo‘llashni o‘rganadilar, bu esa ularda mas’uliyat va aniqlikni oshiradi. Bunday texnologiyalar ta’lim jarayonini innovatsion yondashuv bilan boyitib, talabalar bilimini amaliyotga yaqinlashtiradi.

3.Portfolio baholash – talabalar tomonidan bajarilgan nazariy va amaliy ishlarni birlashtiruvchi hujjat yoki elektron platforma bo‘lib, bu vosita talabalar kompetensiyasini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu yondashuvning afzalliklari quyidagilardan iborat:

– Talabaning o‘zlashtirish darajasini tizimli ravishda kuzatish imkonini beradi;

− Nazariy bilimlarni amaliy topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirishga yordam beradi;
− Talabaning individual rivojlanish dinamikasini ko‘rsatib beradi.
− Portfolio baholash talabalar o‘z faoliyatini mustaqil tahlil qilishni va o‘z-o‘zini baholash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Kompetensiyaviy yondashuvni ta’lim tizimiga joriy etishda bir qator muammolar yuzaga keladi. Ular quyidagilar:

1. Mavjud dastur va rejalar - an’anaviy o‘quv dasturlari ko‘pincha nazariy bilimlarga asoslangan bo‘lib, kompetensiyalarni shakllantiradigan amaliy mashg‘ulotlarga yetarlicha e’tibor qaratilmaydi. Bu esa o‘quv jarayonining samaradorligini pasaytiradi. Kompetensiyaviy yondashuvni tatbiq qilish uchun dasturlarni qayta ko‘rib chiqish va ularni zamonaviy talablar asosida moslashtirish zarur [6].

2. O‘qituvchilarning kasbiy tayyorligi- innovatsion metodlar va interfaol texnologiyalardan samarali foydalanish uchun o‘qituvchilarning malakasi yetarli bo‘lishi kerak. Piaget (1970) fikricha, o‘qituvchi doimo yangi metodlarni o‘rganishga va ta’lim jarayonini boyitishga tayyor bo‘lishi lozim [3]. Shu sababli, o‘qituvchilarning malakasini oshirish bo‘yicha doimiy kurslar va treninglarni tashkil etish muhimdir.

3. Resurslarning yetishmasligi - zamonaviy o‘quv-metodik bazaning yetarli emasligi, moddiy-texnik ta’minotning sustligi va internetga barqaror ulanishning yo‘qligi kompetensiyaviy yondashuvni tatbiq qilishda jiddiy to‘siq bo‘lib xizmat qiladi. Bu muammoni hal qilish uchun davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish zarur.

4. Baholash mezonlarini ishlab chiqish-kompetensiyani an’anaviy ballar orqali baholash yetarli emas. Kompetensiyaviy yondashuv murakkabroq baholash tizimini talab qiladi, masalan, amaliy topshiriqlar, loyihalar va portfoliolar asosida baholash. Baholash mezonlarini ishlab chiqishda shaffoflik va adolat tamoyillariga rioya qilish muhimdir.

Kompetensiyaviy yondashuvni joriy etishda quyidagi takomillashtirish yo‘nalishlariga e’tibor qaratish lozim:

1. Metodik qo‘llanmalar va platformalar ishlab chiqish-kompetensiyaviy modelga mos keluvchi maxsus dars ishlanmalari, multimedia resurslari va interfaol o‘quv materiallarini yaratish muhimdir. Bunday resurslar o‘qituvchilarga o‘quv jarayonini samarali tashkil etishda yordam beradi.

2. O‘qituvchilarning uzluksiz rivojlanishi- o‘qituvchilar uchun malaka oshirish kurslari, seminar va treninglarni yo‘lga qo‘yish zarur. Bundan tashqari, o‘qituvchilarni xalqaro tajriba almashish dasturlariga jalb qilish ularning kasbiy salohiyatini oshiradi.

3. Davlat talablari va standartlarini moslashtirish-o‘quv dasturlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida qayta ko‘rib chiqish va baholash mezonlarini takomillashtirish zarur. Bu esa ta’lim jarayonini zamonaviy talablar bilan uyg‘unlashtirishga yordam beradi.

4. Yangi pedagogik texnologiyalarni adaptatsiya qilish-simulyatsiya, loyiha ishlari, muammoli ta’lim, kvest va rol o‘yinlari kabi usullarni tizimli joriy etish ta’lim jarayonini yanada boyitadi. Bu usullar talabalar bilimini amaliyotga yaqinlashtiradi va ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Xulosa Zamonaviy ta’lim jarayonida kompetensiyaviy yondashuv mutaxassislarni tayyorlash jarayonini tubdan o‘zgartirdi. Bu yondashuv o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va o‘z mas’uliyatini his qilishiga xizmat qiladi. Kadrlarni raqobatbardosh, moslashuvchan va innovatsion fikrlashga ega qilib tayyorlash – bugungi kunning talabidir. Ko‘plab ta’lim nazariyachilari (Dewey, Piaget, Vygotsky) [2] va amaliyotchilari kompetensiyaviy yondashuvning afzalliklarini e’tirof etadi. Bunday model talabalarda bilish, tushunish, ilova qilish, tahlil qilish, sintez qilish va baholash kabi kognitiv bosqichlarni to‘la qamrab olib, ularning ijodiy va mustaqil fikrlash silsilasini rivojlantiradi. Binobarin, kasbiy-metodik faoliyatni doimo takomillashtirib borish, chunki innovatsion talablarga integratsiyalashgan holda o‘qitish dars sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bunda davlat siyosati, o‘quv-metodik bazaning boyligi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning joriy etilishi kabi omillar muhim rol o‘ynaydi. Shuning uchun ham o‘qituvchilarning amaliy hamda nazariy salohiyatini oshirish – bugungi kunning asosiy zaruriyatlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bloom, B. S. (1956). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. Handbook I: Cognitive Domain. New York: David McKay Company.
2. Dewey, J. (1933). How We Think. Boston: D.C. Heath and Company.
3. Piaget, J. (1970). Science of Education and the Psychology of the Child. New York: Viking Press.
4. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
5. Shakirov, S. (2019). Kompetentlikka asoslangan yondashuv va ta’lim sifati. “Pedagogika” jurnali, 2(55), 13–20.

KORREKSION PEDAGOGIKADA KADRLAR SALOHIYATINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY-MA’NAVIY DIALEKTIKASI

Abdullayeva Surayyo Ashrafxanovna
O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi (PhD)

Annotatsiya. Ushbu tezisda korreksion pedagogika sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassis kadrlar salohiyatini shakllantirishning ijtimoiy-ma’naviy dialektikasi nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Zamonaviy ta’lim tizimida korreksion pedagogika mutaxassislarining kasbiy kompetentligi faqat bilim va ko‘nikmalar yig‘indisi bilan emas, balki ijtimoiy-ma’naviy omillar bilan ham bevosita bog‘liq ekanligi ilmiy nuqtai nazardan asoslab berilgan. Tezisda ijtimoiy muhit, ma’naviy qadriyatlar hamda kadrlar salohiyatining o‘zaro dialektik bog‘liqligi ko‘rib chiqilib, ushbu jarayonning dinamik va ziddiyatli tabiati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: korreksion pedagogika, kadrlar salohiyati, ijtimoiy-ma’naviy dialektika, kasbiy kompetentlik, ma’naviy qadriyatlar, mutaxassis tayyorlash, ijtimoiy muhit, kasbiy rivojlanish, maxsus ta’lim, pedagogik faoliyat.

Zamonaviy ta’lim fanida dolzarbligi tobora ortib borayotgan muammolardan biri sifatida autistik spektr buzilishiga ega bolalarga mo‘ljallangan korreksion-pedagogik ta’sirning mazmuniy, shakl va metodologik jihatlari ilmiy asosda tahlil qilinishi va asoslanishi zarurligini ko‘rsatish mumkin.

Jahon miqyosida ushbu toifadagi bolalar soni yildan-yilga ortib bormoqda va bu holat nafaqat tibbiyot, balki maxsus pedagogika, logopediya, psixologiya hamda ijtimoiy-reabilitatsiya sohalarining oldiga yangi va murakkab vazifalarni qo‘ymoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham autistik spektr buzilishiga ega bolalar soni sezilarli darajada ortib borayotganligi, ularni ta’lim tizimiga integratsiya qilish va ularga tegishli korreksion yordam ko‘rsatish masalasi milliy ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Shu bois, mazkur mavzu ilmiy-nazariy va amaliy-metodik jihatdan har tomonlama o‘rganishni taqozo etadi. “Autistik spektr buzilishi - bu bolaning intellektual, ijtimoiy va hissiy rivojlanishiga keng qamrovli ta’sir ko‘rsatuvchi murakkab neyroevolutiv holat sifatida ta’riflanadi” [1]. Mazkur buzilishning asosiy ko‘rinishlari orasida ijtimoiy muloqotdagi qiyinchiliklar, kommunikativ faoliyatning cheklanishi, xulq-atvorning stereotipik va takroriy tarzda namoyon bo‘lishi, sezgi idrokidagi o‘ziga xosliklar va o‘zgarishlarga moslashishning qiyinligi kabi belgilar ajralib turadi. Autistik spektr buzilishi “spektr” [2] tushunchasi ostida ifodalanganligining sababi shundaki, ushbu holat bir xil ko‘rinishda emas, balki juda keng diapazonda - yengil darajadan to jiddiy va murakkab shakllargacha namoyon bo‘lishi mumkin. Shuning uchun ham har bir autistik bola o‘ziga xos rivojlanish profili, individual ehtiyojlar va salohiyatga ega bo‘lib, ularga yondashuvlar ham shunga mos ravishda differentsiyalashtirilishi zarur.

Autistik spektr buzilishiga ega bolalarda nutqiy-kommunikativ rivojlanishning o‘ziga xos xususiyatlari bu sohadagi korreksion ishning asosini belgilaydi. Ushbu toifadagi bolalarda nutq

rivojlanishida kechikish, ekxolaliya ya’ni boshqalarning so‘z va gaplarini mexanik tarzda takrorlash, stereotipik nutq shakllari, metaforik va faqat o‘ziga tushunarli tildan foydalanish, muloqotga ixtiyoriy kirishish qobiliyatining pasayishi kabi xususiyatlar kuzatiladi. Bundan tashqari, prosodiya ya’ni nutqning ohang, urg‘u va temp xususiyatlarida ham o‘ziga xoslik yaqqol seziladi: ba’zi autistik bolalar monoton, tekis ohangli nutqda gapirsa, boshqalarida nutq ritmi va tempi notabiiy tarzda o‘zgarib turadi. Nutqning pragmatik tomoni — ya’ni tildan muloqot maqsadida to‘g‘ri va maqsadga muvofiq foydalanish ko‘nikmasi - autistik bolalarda eng ko‘p zarar ko‘radigan soha bo‘lib, bu ularning tengdoshlari va kattalar bilan muloqot o‘rnatishini jiddiy darajada qiyinlashtiradi.

“Noverbal kommunikatsiya” [3] - imo-ishoralar, yuz ifodalari, ko‘z bilan aloqa o‘rnatish, tananing holati va yaqinlik masofasi kabilar - insonlar o‘rtasidagi muloqotning katta qismini tashkil etadi. “Autistik spektr buzilishiga ega bolalarda noverbal kommunikatsiya ko‘nikmalari ham jiddiy darajada rivojlanmagan bo‘lishi mumkin: ular boshqalarning noverbal signallarini to‘g‘ri talqin eta olmaydilar va o‘zlari ham zaruriy noverbal belgilarni adekvat tarzda qo‘llay olmaydilar” [4].

Masalan, suhbat jarayonida ko‘z bilan aloqa o‘rnatishning kamayishi yoki yo‘qligi, quvonch yoki xafalikni yuz ifodalari orqali ko‘rsata olmaslik, imo-ishoralarning cheklanganligi - bularning barchasi muloqotning sifatini pasaytiradi va ijtimoiy izolyatsiyaga zamin yaratadi. Aynan shu nuqtada korreksion pedagogikaning vazifasi verbal va noverbal kommunikatsiya ko‘nikmalarini birgalikda, kompleks tarzda rivojlantirishdan iborat.

Korreksion-pedagogik jarayonning metodologik asosini tashkil etuvchi tamoyillar qatorida eng muhimlari quyidagilar hisoblanadi. Birinchidan, erta intervensiya tamoyili: bolaning rivojlanish nuqsonlari imkon qadar erta aniqlanib, korreksion yordam tez boshlansa, natijalar sezilarli darajada yaxshiroq bo‘ladi, chunki miya rivojlanishining plastikligi yoshlikda eng yuqori darajada bo‘ladi.

Ikkinchidan, individual yondashuv tamoyili: har bir autistik bolaning o‘ziga xos rivojlanish profili, kuchli tomonlari, qiyinchiliklari va motivatsion xususiyatlari hisobga olinib, individual ta’lim va korreksion reja tuziladi. Uchinchidan, tizimlilik va uzluksizlik tamoyili: korreksion ish muassasa doirasida emas, balki oila, maktab va ijtimoiy muhitni qamrab olgan holda uzluksiz tarzda tashkil etiladi.

To‘rtinchidan, multidisiplinar hamkorlik tamoyili: pedagog, logoped, psixolog, tibbiyot xodimi va ota-onalar birgalikda ishlashib, bolaga yaxlit va kompleks yordam ko‘rsatadilar.

Nutqiy-kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishning amaliy usullari va metodlari nihoyatda xilma-xil bo‘lib, ularning har biri muayyan ilmiy asosga ega.

Xulq-atvorni tahlil qilishga asoslangan yondashuv “Applied Behavior Analysis” - ABA - bu operant shartlashtirish va ijobiy mustahkamlash tamoyillariga asoslangan metod bo‘lib, bolaning muloqot ko‘nikmalarini qadam-baqadam, tizimli ravishda shakllantirish imkonini beradi. ABA doirasida Verbal Xulq-atvor yondashuvi alohida o‘rin tutadi: so‘rov bildirishdan boshlab, nomlash, taqlid qilish va suhbatda javob berishgacha bo‘lgan kommunikativ ko‘nikmalar ketma-ket va izchil shakllantiriladi. Intensiv va ilk yoshda boshlangan ABA dasturlarida autistik bolalar nutqiy-kommunikativ ko‘nikmalar bo‘yicha sezilarli progress ko‘rsatishi ko‘plab tadqiqotlarda tasdiqlangan.

Rasmlar almashinuviga asoslangan kommunikatsiya tizimi “Picture Exchange Communication System” - PECS - bu bolaga rasm kartochkalari yordamida o‘z ehtiyojlari, istaklari va fikrlarini ifodalashni o‘rgatadigan maxsus metod hisoblanadi. PECS ayniqsa verbal nutqi rivojlanmagan yoki kam rivojlangan autistik bolalar bilan ishlashda samarali bo‘lib, ular muloqotni ifodalash vositasiga ega bo‘lganlaridan so‘ng so‘z va gaplardan foydalanish ehtimoli ham ortib boradi. PECS mashg‘ulotlari rasm va predmet o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganishdan boshlanib, asta-sekin so‘z birikmasi va gap tuzish darajasiga o‘tiladi. Ushbu metod bolaning kommunikatsiyaga bo‘lgan ichki ehtiyojini qondiradi va muloqotga nisbatan ijobiy munosabat shakllantiradi. Rivojlanish, individual farqlar va munosabatlarga asoslangan “DIR/Floortime” yondashuvi bolaning hissiy va ijtimoiy rivojlanishini markazga qo‘yib, pedagog yoki terapevistni bolaning o‘yini va faoliyatiga sherik sifatida jalb etadi. Ushbu metodda kattaning vazifasi bolaga tayyor bilim yoki ko‘nikmani singdirish emas, balki bola bilan hissiy aloqa o‘rnatib, uning muloqot

tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash va kommunikativ aylanmalarni asta-sekin kengaytirishdir. DIR/Floortime mashg‘ulotlari bolaning tabiiy qiziqishlari va sevimli faoliyatiga asoslanganligi uchun bolada ichki motivatsiya hosil bo‘ladi va muloqot tabiiy, bosimdan xoli tarzda rivojlanadi. Bu metod hissiy jihatdan yopiq yoki muloqotdan qochinadigan autistik bolalar bilan ishlashda ayniqsa samarali natija beradi.

O‘yin terapiyasi korreksion-pedagogik jarayonda nutq va kommunikatsiyani rivojlantirishning eng tabiiy va bolaga mos vositasi sifatida keng qo‘llaniladi. O‘yin - bolaning asosiy faoliyat turi bo‘lib, u orqali bola atrofdagi dunyo bilan tanishadi, til va nutqni amaliyotda sinab ko‘radi, ijtimoiy munosabatlar qoidalarini o‘zlashtiradi. Suhbatli o‘yinlar, rol o‘yinlari, hikoya to‘qish, harakatli va sezgi o‘yinlari - bularning barchasi bolaning so‘z boyligini kengaytirishga, grammatik tuzilmalarni o‘zlashtirishga va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalarini tabiiy sharoitda mashq qilishga xizmat qiladi. Autistik bolalar uchun o‘yin terapiyasini tashkil etishda muhim shart - ularga tanish, bashoratli va xavfsiz muhit yaratish hamda asta-sekin yangi ijtimoiy vaziyatlarga kiritish hisoblanadi. O‘yin terapiyasi nafaqat nutq rivojlanishiga, balki bolaning umumiy hissiy-irodaviy sohasini mustahkamlashga ham ijobiy hissa qo‘shadi. Logopedik mashg‘ulotlar autistik spektr buzilishiga ega bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishning poydevori hisoblanadi. Zamonaviy logopediya autistik bolalar bilan ishlashda faqat artikulyatsiya yoki talaffuz nuqsonlarini tuzatish bilangina cheklanmaydi; u muloqotning barcha tomonlarini - tovush, so‘z, gap, matn va ijtimoiy nutq darajalarini qamrab oladigan yaxlit tizim sifatida quriladi. Logopedik mashg‘ulotlarda avval tovush taqlidi va fonetik xabardorlik rivojlantiriladi, keyin so‘z boyligini kengaytiruvchi va grammatik tuzilmalarni shakllantiruvchi mashqlar o‘tkaziladi, so‘ngra bog‘liq nutqni rivojlantirish, dialog va monolog shakllarini o‘rgatishga o‘tiladi. Ushbu ketma-ketlik bolaning rivojlanish darajasiga muvofiq individual tarzda moslashtiriladi.

Ijtimoiy hikoyalar metodi Carol Grey tomonidan 1990-yillar boshida ishlab chiqilgan bo‘lib, u autistik bolalarda ijtimoiy-kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishning innovatsion usuli sifatida keng tan olingan. Ushbu metodda bolaning kundalik hayotida uchraydigan muloqot va ijtimoiy vaziyatlar - salomlashish, navbat kutish, yordam so‘rash, tengdoshlar bilan o‘ynash, xayrlashish kabi holatlar - qisqa, aniq va tushunarli hikoyalar shaklida taqdim etiladi. Hikoyalar ko‘rsatuvchi gaplar (nima sodir bo‘layapti?), istiqbolli gaplar (boshqalar nima his qilayapti?) va ko‘rsatma gaplar (men nima qilaman?) kabi komponentlardan iborat bo‘lib, bolaning ijtimoiy anglash va muloqot qobiliyatini oshirishga qaratiladi.

Ijtimoiy hikoyalar bolaga muloqot qoidalarini va ijtimoiy xulq-atvor normalarini bosimdan xoli, obrazli tarzda o‘rgatadi. Ushbu metodning afzalligi shundaki, u har bir bolaning individual ehtiyojlari va real hayot vaziyatlariga moslashtirilishi hamda uy, maktab va terapiya sharoitida bir xil samaradorlik bilan qo‘llanilishi mumkin.

Xulosa o‘rnida aytadigan bo‘lsak muqobil va qo‘shimcha kommunikatsiya vositalari bu toifadagi bolalar bilan ishlashda zamonaviy korreksion texnologiyalarning eng istiqbolli yo‘nalishini tashkil etadi. AAC tizimlariga rasm va belgilar asosidagi kommunikatsiya, imo-ishorali til elementlari, tovushli nutq generatsiya qiluvchi qurilmalar va maxsus kompyuter dasturlari kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Lima, L.J.C. Language Functioning in Autism Spectrum Disorder: A Scoping Review // CoDAS Journal (SciELO). - 2024. - Vol. 36(4). - P. 12.

2. Лопатина, Л.В. Логопедическая работа с детьми дошкольного возраста. - Санкт-Петербург: Союз, 2005. - 192 с.

3. Latrèche, K. et al. Early Trajectories and Moderators of Autistic Language Profiles // Autism. - 2024. - Vol. 28(12). - P. 16.

4. Trayvick, J., Barkley, S.B. Speech and Language Patterns in Autism: Towards Natural Language Processing as a Research and Clinical Tool // Psychiatry Research. - 2024. - Vol. 337. - P. 14.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ДИАЛЕКТИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СОЦИАЛЬНО-ДУХОВНЫХ ПРОЦЕССОВ И ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В УСЛОВИЯХ ОБЩЕСТВЕННОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Назирова Дилафруз Алишеровна
Старший Преподаватель, кафедры гуманитарных наук
университета нуки и технологии

Аннотация: В статье рассматривается проблема диалектической взаимосвязи социально-духовных процессов и формирования кадрового потенциала в условиях общественной трансформации. Раскрываются психологические механизмы влияния ценностных ориентаций, культурных факторов и социальной идентичности на развитие профессиональной компетентности личности. Представлена эмпирическая модель взаимодействия духовных детерминант и профессионального потенциала. Исследование основано на теоретическом анализе, психодиагностических методах и корреляционном моделировании. Полученные результаты подтверждают значимую связь между уровнем интериоризации ценностей и профессиональной мотивацией, что позволяет рассматривать духовно-нравственный компонент как стратегический фактор развития человеческого капитала.

Ключевые слова: социально-духовные процессы, кадровый потенциал, ценностные ориентации, социальная идентичность, профессиональная мотивация, человеческий капитал, организационная психология.

Современное общество характеризуется интенсивными процессами глобализации, цифровизации и культурной трансформации. Изменение ценностных ориентиров, социальных норм и моделей профессионального поведения оказывает непосредственное влияние на формирование кадрового потенциала государства. В условиях модернизации экономики и образовательной системы особую значимость приобретает анализ психологических факторов, обеспечивающих развитие человеческого капитала.

Социально-духовные процессы представляют собой совокупность изменений в системе ценностей, моральных установок, культурных норм и идеологических ориентиров общества. Они формируют мировоззрение личности, определяют мотивационные установки и профессиональные стратегии поведения. Кадровый потенциал, в свою очередь, является интегративной характеристикой интеллектуальных, профессиональных, личностных и нравственных ресурсов общества.

Диалектический характер взаимосвязи данных феноменов проявляется во взаимной обусловленности и динамическом развитии: общество формирует ценностные ориентиры личности, а личность через профессиональную деятельность трансформирует общественные структуры.

Теоретические основы исследования: Психологический анализ проблемы опирается на ряд концептуальных подходов. Теория базовых ценностей Ш. Шварца рассматривает ценностные ориентации как универсальные регуляторы поведения, определяющие профессиональные и социальные выборы личности. В рамках данной концепции доказано, что ценности достижения, ответственности и универсализма коррелируют с профессиональной эффективностью и лидерским потенциалом.

Теория социального научения А. Бандуры подчеркивает роль наблюдения и подражания в формировании профессиональных моделей поведения. Социальная среда, являясь носителем духовных и культурных норм, выступает источником формирования компетентности.

Гуманистическая теория самоактуализации А. Маслоу акцентирует внимание на духовных потребностях личности как факторе профессионального роста. Стремление к самореализации выступает внутренним источником развития кадрового потенциала.

Культурологический подход Г. Хофстеде демонстрирует влияние культурных измерений на управленческие практики и профессиональные установки. Уровень индивидуализма, дистанция власти и ориентация на долгосрочную перспективу определяют особенности формирования человеческого капитала.

Таким образом, теоретический анализ подтверждает системный характер взаимосвязи социально-духовных процессов и кадрового потенциала.

Цель исследования заключалась в выявлении психологических механизмов влияния социально-духовных процессов на формирование кадрового потенциала молодежи.

Объект исследования — процесс профессионального становления личности.

Предмет исследования — психологические детерминанты взаимосвязи ценностных ориентаций и кадрового потенциала.

В исследовании приняли участие 240 респондентов в возрасте от 20 до 28 лет (студенты старших курсов и молодые специалисты). Применялись следующие методы: опросник ценностных ориентаций Шварца, методика диагностики мотивации профессиональной деятельности, тест эмоционального интеллекта, корреляционный анализ Пирсона и структурное моделирование.

Были выдвинуты следующие гипотезы:

1. существует положительная связь между уровнем интериоризации духовных ценностей и профессиональной мотивацией;

2. социальная идентичность выступает медиатором между культурными нормами и кадровым потенциалом;

3. эмоциональный интеллект усиливает влияние духовных ценностей на профессиональную эффективность.

Разработанная эмпирическая модель включает следующие элементы:

Социально-духовные процессы → интериоризация ценностей → формирование профессиональной идентичности → мотивация достижения → кадровый потенциал.

Независимыми переменными выступали ценностные ориентации и культурные нормы. Промежуточными — профессиональная идентичность и эмоциональный интеллект. Зависимой переменной являлся уровень кадрового потенциала.

Результаты корреляционного анализа показали статистически значимую связь между духовными ценностями и профессиональной мотивацией ($r = 0,62$, $p < 0,01$). Эмоциональный интеллект продемонстрировал положительную корреляцию с профессиональной эффективностью ($r = 0,58$, $p < 0,01$). Социальная идентичность выступила значимым медиатором ($\beta = 0,47$).

Полученные данные подтверждают гипотезу о диалектическом взаимодействии социально-духовных процессов и кадрового потенциала. Ценностные трансформации общества оказывают влияние на профессиональные установки личности, а развитие профессионального потенциала способствует модернизации социальной структуры.

Результаты исследования согласуются с концепциями человеческого капитала Г. Беккера и культурного капитала П. Бурдье. Формирование кадрового потенциала невозможно без учета духовно-нравственного компонента. В условиях общественной трансформации особое значение приобретают ценности ответственности, профессиональной самореализации и социальной солидарности.

Диалектическая взаимосвязь проявляется в противоречивом характере развития: изменения в ценностной сфере могут как стимулировать инновационность, так и вызывать кризис идентичности. Поэтому кадровая политика должна учитывать психологические и культурные факторы.

Социально-духовные процессы являются системообразующим фактором формирования кадрового потенциала. Психологическими механизмами их взаимодействия

выступают интериоризация ценностей, формирование профессиональной идентичности и развитие эмоционального интеллекта. Разработанная эмпирическая модель подтверждает диалектический характер взаимовлияния общества и личности.

Практическая значимость исследования заключается в возможности использования результатов при разработке образовательных программ, направленных на формирование профессиональной компетентности и духовно-нравственной ответственности будущих специалистов.

Список литературы:

1. Маслоу А. Мотивация и личность.
2. Бандура А. Теория социального научения.
3. Schwartz S.H. Basic Human Values Theory.
4. Hofstede G. Culture’s Consequences.
5. Goleman D. Emotional Intelligence.
6. Becker G. Human Capital.
7. Bourdieu P. The Forms of Capital.
8. Deci E., Ryan R. Self-Determination Theory.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM TIZIMIDA O‘QITUVCHI LIDERLIGINING IJTIMOIY-MA’NAVIY JARAYONLARGA TA’SIRI VA UNING KADRLAR SALOHIYATI BILAN O‘ZARO DIALEKTIK BOG‘LIQLIGI

Qurbonova N. O.
Toshkent Perfect university o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘qituvchi liderlik fazilatlarining pedagogik mohiyati, ularning o‘quvchilarning ijtimoiy-ma’naviy shakllanishidagi o‘rni hamda ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar bilan kadrlar salohiyati o‘rtasidagi dialektik bog‘liqlik ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etiladi. Tadqiqot davomida o‘qituvchi liderligining ta’lim samaradorligiga, o‘quvchilarning ijtimoiy faolligi va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga ta’siri asoslab beriladi. Shuningdek, zamonaviy ta’lim sharoitida pedagoglarning liderlik kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari aniqlanadi hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, o‘qituvchi liderligi, ijtimoiy-ma’naviy tarbiya, kadrlar salohiyati, dialektik bog‘liqlik, pedagogik kompetensiya, ta’lim samaradorligi, shaxs rivoji.

Mazkur maqolada boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘qituvchi liderlik fazilatlarining mohiyati, ularning ijtimoiy-ma’naviy tarbiyadagi o‘rni hamda ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar bilan kadrlar salohiyati o‘rtasidagi dialektik bog‘liqlik ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy ta’lim muhitida pedagogning liderlik kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari asoslab beriladi. Boshlang‘ich ta’lim, o‘qituvchi liderligi, ijtimoiy-ma’naviy tarbiya, kadrlar salohiyati, dialektik yondashuv va pedagogik kompetensiya kabi tushunchalar maqolaning metodologik asosini tashkil etadi.

Bugungi globallashuv sharoitida ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri - bu nafaqat o‘quvchilarga bilim berish, balki ularni har tomonlama barkamol, mustaqil fikrlay oladigan, ijtimoiy faol va yuksak ma’naviyatli shaxs sifatida shakllantirishdan iboratdir. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichi shaxs rivojining eng muhim davri hisoblanadi, chunki aynan shu bosqichda bolalarning dunyoqarashi, axloqiy qarashlari va ijtimoiy xulq-atvor me’yorlari shakllana boshlaydi. Shu sababli boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining faoliyati nafaqat didaktik, balki tarbiyaviy va ijtimoiy ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar o‘qituvchini oddiy bilim beruvchi subyekt sifatida emas, balki ta’lim jarayonining faol tashkilotchisi va lideri sifatida ko‘rishni taqozo etmoqda. O‘qituvchi liderligi o‘quvchilarni ortidan ergashtira olish, ularni ilhomlantirish, mustaqil fikrlashga undash hamda ijtimoiy qadriyatlarni ongli ravishda qabul qilishga yo‘naltirish kabi murakkab pedagogik jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Bunday liderlik fazilatlari, avvalo, o‘qituvchining kommunikativ kompetensiyasi, emotsional intellekti, pedagogik tashabbuskorligi, ijtimoiy mas’uliyati va ma’naviy yetukligi orqali namoyon bo‘ladi. Ilmiy tadqiqotlar natijalari shuni ko‘rsatadiki, liderlik qobiliyatlariga ega bo‘lgan pedagoglar o‘quv jarayonida o‘quvchilarning faolligini sezilarli darajada oshiradi, ularning ijtimoiy moslashuv darajasini yaxshilaydi va ta’lim samaradorligini yuqori bosqichga olib chiqadi.

Ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar esa jamiyat hayotida shakllanadigan qadriyatlar tizimi, axloqiy me’yorlar va ijtimoiy munosabatlarning uzviy majmuasi sifatida ta’lim orqali yosh avlodga yetkaziladi. Boshlang‘ich ta’lim jarayonida bu qadriyatlar o‘quvchilarga milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish, ijtimoiy xulq-atvor ko‘nikmalarini shakllantirish hamda jamoada ishlash madaniyatini rivojlantirish orqali beriladi. Bu jarayonda o‘qituvchi lider sifatida asosiy boshqaruvchi va yo‘naltiruvchi kuch bo‘lib xizmat qiladi. U o‘quvchilarga nafaqat bilim beradi, balki ularning ijtimoiy ongini shakllantiradi, ma’naviy immunitetini mustahkamlaydi va hayotiy qadriyatlarni anglashga yordam beradi.

Kadrlar salohiyati tushunchasi jamiyatning intellektual, kasbiy va ma’naviy imkoniyatlari yig‘indisini anglatadi. Ushbu salohiyatning shakllanishi ko‘p jihatdan ta’lim tizimi, ayniqsa boshlang‘ich ta’lim sifatiga bevosita bog‘liqdir. Chunki boshlang‘ich bosqichda berilgan bilim va tarbiya keyingi ta’lim bosqichlari uchun mustahkam poydevor vazifasini bajaradi. Kadrlar salohiyatining rivojlanishiga ta’lim sifati, o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi, ijtimoiy-ma’naviy muhit va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning joriy etilishi muhim ta’sir ko‘rsatadi. Ilmiy kuzatuvlar natijalariga ko‘ra, boshlang‘ich bosqichda sifatli ta’lim olgan o‘quvchilarning keyingi o‘qish jarayonidagi muvaffaqiyat darajasi ancha yuqori bo‘ladi.

Dialektik yondashuv nuqtai nazaridan qaralganda, o‘qituvchi liderligi, ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar va kadrlar salohiyati o‘zaro uzviy bog‘liq va bir-birini taqozo etuvchi murakkab tizimni tashkil etadi. O‘qituvchi liderligi ijtimoiy-ma’naviy muhitni shakllantiradi, mazkur muhit esa o‘quvchi shaxsining rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Rivojlangan, ma’naviy yetuk shaxslar esa kelajakda jamiyatning yuqori salohiyatli kadrlariga aylanadi. O‘z navbatida, bunday kadrlar jamiyatda yangi ijtimoiy-ma’naviy jarayonlarning shakllanishiga turtki beradi. Shu tariqa mazkur tizim uzluksiz rivojlanib boruvchi dialektik jarayon sifatida namoyon bo‘ladi.

Boshlang‘ich ta’limda o‘qituvchi liderligini rivojlantirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Bu borada pedagoglarni liderlik kompetensiyalari asosida tayyorlash, ta’lim jarayoniga innovatsion va interaktiv metodlarni keng joriy etish, ijtimoiy-ma’naviy tarbiya bilan o‘qitishni integratsiyalash hamda o‘qituvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, zamonaviy pedagogdan nafaqat o‘z fanini mukammal bilish, balki ijtimoiy faol, tashabbuskor va yangilikka ochiq bo‘lish talab etiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, boshlang‘ich ta’lim tizimida o‘qituvchi liderligi ijtimoiy-ma’naviy tarbiyaning muhim omili sifatida namoyon bo‘ladi va u kadrlar salohiyatining shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ushbu omillarning dialektik birligi ta’lim samaradorligini oshirishga, barkamol avlodni tarbiyalashga hamda jamiyat taraqqiyotini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu bois, zamonaviy ta’lim siyosatida o‘qituvchi liderligini rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida qaralishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2016.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
3. Musurmonova O. Pedagogik kompetentlik va professional rivojlanish asoslari. – Toshkent, 2019.

4. Tolipov O‘., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2017.
5. Nishonova Z. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2020.
6. Bush T. Theories of Educational Leadership and Management. – London: Sage Publications, 2011.
7. Fullan M. The New Meaning of Educational Change. – New York: Teachers College Press, 2007.
8. Leithwood K., Jantzi D. Transformational School Leadership. – Educational Administration Quarterly, 2005.
9. Hargreaves A., Fullan M. Professional Capital: Transforming Teaching in Every School. – New York: Teachers College Press, 2012.

BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI YANADA MUSTAHKAMLASH

Bobomurod Abduvoxobovich Tillayev
Namangan davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mamlakatimizda yoshlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Albatta, bu e’tibor zamirida yuksak ma’naviyatli, mustaqil va erkin fikrlaydigan, zamonaviy ilm-fan yutuqlarini puxta o‘zlashtirgan, har tomonlama sog‘lom va barkamol avlodni voyaga yetkazishdek ezgu maqsad mujassam. Yangi O‘zbekiston sharoitida amalga oshirilayotgan har qanday chora tadbirlar va islohotlarning samaradorlik ko‘rsatkilarini baholash asosida mavjud kamchiliklarni aniqlash orqali ularni o‘z vaqtida samarali hal etish ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: boshqaruv, korxona boshqaruvi, kadrlarni boshqarish, kadrlar salohiyatini boshqarish, boshqarish samaradorligi.

O‘zbekiston ham barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda o‘zining qat’iy tarafdor ekanligini bir necha marotaba ma’lum qilgan va Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish yo‘lida muhim tashabbuslarni ilgari surdi. Zero, Barqaror rivojlanish maqsadlari inson hayoti, yashash tarzi va turmush darajasini yaxshilashga qaratilgani bilan ahamiyatli. Shu bois, hukumat tomonidan olingan majburiyatlarni amalga oshirishning tashkiliy-huquqiy asoslari ishlab chiqildi. Xususan, “2030 yilgacha bo‘lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilindi. Unga asosan 2022 – 2026 yillarda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarga samarali erishish bo‘yicha chora-tadbirlar rejasi barqaror rivojlanish maqsadlarida nazarda tutilgan ko‘rsatkichlarning maqsadli va sifatli bajarilishiga imkon bermoqda.

Hozirgi kunda mamlakatimizda barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish borasida olib borilayotgan islohotlar xalqaro reyting tashkilotlari tomonidan alohida e’tirof etilayotgani diqqatga sazovor. Jumladan, O‘zbekistonda Barqaror rivojlanish maqsadlarini izchil amalga oshirish bo‘yicha ko‘rilayotgan chora-tadbirlar to‘g‘risidagi ma’lumot Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 77-sessiyasining rasmiy hujjati sifatida qabul qilindi va tarqatildi.

Mamlakatimizda sog‘lom va barkamol avlodni tarbiyalash, yoshlarning o‘z ijodiy va intelektual salohiyatini ro‘èbga chiqarishi hamda ularni XXI asr talablariga to‘liq javob beradigan har tomonlama rivojlangan shaxslar etib voyaga yetkazish uchun zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratish bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisning Senati va Qonunchilik palatasiga taqdim etgan Murojaatnomasida ta’kidlaganidek, “biz O‘zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo‘ygan ekanmiz, bunga faqat jadal islohotlar, ilm-ma’rifat va innovatsiya bilan erisha olamiz”.[1]

Bugun mamlakatimizning tezkor rivojlanish davrida fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasi asosida yaratilgan innovatsion g‘oya, texnologiya va loyihalar ishlab chiqarilaètgan mahsulotlar turini kengaytirish, sarf-xarajatlarni kamaytirish, texnik jaraènlarni avtomatlashtirishga xizmat qilmoqda. Prezidentimiz ta’kidlaganidek, mamlakatimiz ilmiy salohiyatini yanada mustahkamlash, ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotda ilm-fanning rolini kuchaytirish, innovatsion iqtisodiyotga o‘tish, fan bilan ishlab chiqarish o‘rtasidagi integratsiyani mustahkamlash, ilmiy faoliyat va olimlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlashni davrning o‘zi talab qilmoqda.

Raqamli texnologiyalar kadrlar boshqaruvida shaffoflik va obyektivlikni kuchaytiradi. Masalan, korxonaga ishga qabul jarayonida sun’iy intellekt rezüme, motivatsiya xati va ish tajribasini tahlil qilib beradi. Algoritmlar xodimning kompetensiyasini lavozim talablariga qanchalik mos bo‘lishini obyektiv ravishda baholaydi. Bunday raqamli yondashuv inson omili bilan bog‘liq xatolarni kamaytiradi, nepotizm va subyektiv qarorlar salbiy ta’sirining oldini oladi.[2]

Kadrlar salohiyatini baholash – xodimlarning bilim, ko‘nikma, qobiliyat va ish faoliyati samaradorligini tahlil qilish, rahbar kadrlarni saralab olish va rivojlantirish jarayonidir. Bu tizim orqali kadrlar ehtiyojini prognoz qilish, raqamli texnologiyalar yordamida unumdorlikni oshirish va strategik maqsadlarga erishish ta’minlanadi.

Asosiy yondashuvlar va usullar:

- **Baholash markazlari (Assessment Centers):** Rahbar kadrlarning kompetensiyalarini tizimli baholash va monitoring qilish.
- **Faoliyat samaradorligini tahlil qilish:** Xodimning ish natijalarini maqsadli ko‘rsatkichlar asosida o‘lchash.
- **Raqamli texnologiyalar:** Baholash jarayonini avtomatlashtirish va samaradorlikni oshirish.
- **Mintaqaviy tahlil:** Kadrlar salohiyatini hududlar kesimida rivojlantirish va takomillashtirish.

Raqamli texnologiyalar asosida kadrlar salohiyatini baholash jarayonining eng muhim jihatlaridan biri – bu inson resurslarini faqat an’anaviy ko‘nikmalar asosida emas, balki raqamli kompetensiyalar, moslashuvchanlik, kreativ fikrlash, tizimli tahlil qilish qobiliyati kabi zamonaviy kompetensiyalar asosida baholash imkoniyatidir.[3] Raqamli texnologiyalar orqali kadrlar salohiyatini rivojlantirishning yana bir ustunligi – bu moslashtirilgan ta’lim konsepsiyasidir. Xodimlarning real ish faoliyatiga qarab ularga sun’iy intellekt asosidagi tizimlar individual o‘quv yo‘nalishlarini taklif etadi. Xodimning qaysi mavzuda qiynalayotgani yoki qaysi yo‘nalishda tez o‘sayotgani tizim tomonidan tahlil qilinadi va unga mos ravishda mikro-o‘quv modullari, video-darslar, simulyatorlar, VR/AR asosidagi ko‘nikma mashqlari taklif etiladi. Bu jarayon korxona uchun ham samarali, xodim uchun ham qulay bo‘lib, vaqt va xarajatlarni sezilarli darajada tejaydi..

Xulosa. Raqamli texnologiyalar kadrlar salohiyatini baholash va rivojlantirish jarayonida tub burilish yasamoqda. HR-analitika, sun’iy intellekt, raqamli baholash platformalari, onlayn treninglar va avtomatlashtirilgan kompetensiya tizimlari yordamida korxonalar o‘z xodimlarining salohiyatini aniq, shaffof va puxta baholash imkoniga ega bo‘lmoqda. Zamonaviy texnologiyalar nafaqat malakani oshirish, balki korxonaning boshqaruv tizimini optimallashtirish, raqobatbardoshlikni kuchaytirish va yangi avlod mutaxassislarini tayyorlashga xizmat qiladi. O‘zbekiston uchun bu yo‘nalish strategik ahamiyatga ega bo‘lib, kelajak mehnat bozorida yuqori malakali kadrlar tayyorlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, raqamli platformalar xodimlarning yumshoq ko‘nikmalarini baholashda ham yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Saidov. A. BMT BARQAROR RIVOJLANISh MAQSADLARIGA ERISHISHDA PARLAMENTNING ROLI (Ilm-fan, ma’rifat va raqamli iqtisodiyot sohasidagi vazifalar talqini misolida)
2. Ochildiyev A. Inson resurslarini boshqarish asoslari. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2021. — 224 b.
3. Xalilova M.N. TA’LIM FIDOYILARI. 11-SON 1-JILD NOYABR 2025 – YIL 1-QISM.

TASVIRIY SAN’AT TA’LIMIDA IQTIDORLI O‘QUVCHILARNI ANIQLASH VA ULARNING IJODIY SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISH

Rayimkulova Zilola Komiljon qizi
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti
Ilmiy rahbar: Xamrayev Abubakir Faxriddinovich

Annotatsiya: mazkur maqolada tasviriy san’at fanida iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash va ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirish masalalari ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilingan. Iqtidor mezonlari sifatida vizual xotira, rang sezgirligi, kompozitsion tafakkur va mustaqil ijodiy faoliyat ko‘rsatkichlari asoslab berilgan. Shuningdek, individual va differensial yondashuv hamda raqamli texnologiyalarning samaradorligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: tasviriy san’at, iqtidorli o‘quvchilar, ijodiy salohiyat, kompozitsion tafakkur, individual yondashuv, innovatsion pedagogika, raqamli san’at.

Bugungi globallashuv va raqamlashtirish jarayonlari jadallashgan sharoitda ta’lim tizimining ustuvor vazifalaridan biri iqtidorli o‘quvchilarni erta aniqlash, ularning intellektual va ijodiy salohiyatini izchil hamda tizimli ravishda rivojlantirishdan iboratdir. Ayniqsa, tasviriy san’at fanida iqtidorni aniqlash masalasi nafaqat pedagogik, balki psixologik, estetik va metodologik jihatdan ham murakkab hamda ko‘p qirrali ilmiy muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda. Mazkur yo‘nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, badiiy tafakkur, estetik did, obrazli fikrlash va kompozitsion idrokning erta shakllanishi o‘quvchining keyingi kasbiy yo‘nalishi hamda ijodiy rivojlanishiga bevosita va barqaror ta’sir ko‘rsatadi [1:50]. Shu bois tasviriy san’at darslarida iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash, ularni qo‘llab-quvvatlash va individual rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish zamonaviy pedagogikaning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi tasviriy san’at fanida iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash mezonlarini ilmiy jihatdan takomillashtirish hamda ularni rivojlantirishga qaratilgan samarali pedagogik yondashuvlarni nazariy va amaliy jihatdan asoslashdan iboratdir. Mazkur maqsadga erishish jarayonida pedagogik kuzatuv, diagnostik topshiriqlar, suhbat va anketa metodlari, tajriba-sinov ishlari, shuningdek, natijalarni statistik va qiyosiy tahlil qilish usullaridan foydalanildi. Pedagogik kuzatuv vositasida o‘quvchilarning rang tanlash madaniyati, koloritni sezish darajasi, kompozitsiya tuzish ko‘nikmalari, fazoviy tasavvur kengligi va obrazli tafakkur rivoji aniqlashtirildi. Diagnostik topshiriqlar esa mustaqil rasm ishlari, mavzuli kompozitsiyalar hamda ijodiy muammoli vaziyatlarni hal etish orqali amalga oshirildi. Tajriba-sinov bosqichida an’anaviy metodlar bilan innovatsion yondashuvlarning samaradorligi o‘zaro qiyoslandi va ularning ta’lim natijalariga ta’siri tahlil qilindi [2:269]. Metodologik asos sifatida shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv, ijodiy faoliyatni rag‘batlantirish hamda refleksiv tahlil tamoyillari qo‘llanildi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, iqtidorli o‘quvchilarni aniqlashda bir qator psixologik va amaliy ko‘rsatkichlar muhim mezon sifatida namoyon bo‘ladi. Jumladan, vizual xotiraning mustahkamligi, rang sezgirligining yuqoriligi, kompozitsion yaxlitlikni saqlay olish, obrazli tafakkurning erkinligi hamda mustaqil ishlashga intilish asosiy ko‘rsatkichlar sirasiga kiradi. Ayrim o‘quvchilarda real voqelikdan tashqaridagi badiiy obrazlarni yaratish, murakkab kompozitsion tuzilmalarni mantiqan asoslab tasvirlash, fazoviy perspektivani to‘g‘ri qo‘llash kabi ko‘nikmalar kuzatildi. Bu esa ularning ijodiy salohiyati yuqori darajada shakllanganligini ko‘rsatadi [3:3]. Shuningdek, loyiha asosida ta’lim texnologiyasi, muammoli vaziyatli topshiriqlar, ko‘rgazma va tanlovlarda ishtirok etish kabi faol metodlar o‘quvchilarning ichki motivatsiyasini sezilarli darajada kuchaytirdi. Murakkab kompozitsiyalar ustida ishlash, erkin mavzuda individual loyihalar yaratish hamda o‘z ijodiy g‘oyasini himoya qilish jarayonlari o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, estetik baholash va o‘zini-o‘zi tahlil qilish kompetensiyalarini shakllantirdi [4:5]. Bunda refleksiya jarayonining joriy etilishi o‘quvchilarning o‘z ijodiy faoliyatiga tanqidiy yondashuvini kuchaytirdi.

Raqamli texnologiyalarning ta’lim jarayoniga integratsiyalashuvi ham muhim natijalarni berdi. Grafik planshetlar, raqamli illyustratsiya dasturlari va digital art yo‘nalishlari asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning texnik ko‘nikmalarini kengaytirdi, kompozitsion tajriba doirasini boyitdi hamda zamonaviy san’at tendensiyalariga moslashish imkonini yaratdi [5:531]. Bu esa tasviriy san’at ta’limining innovatsion rivojlanish yo‘nalishlariga mos kelishini ko‘rsatadi.

Iqtidorli o‘quvchilar bilan ishlashda universal yoki yagona metodik model mavjud emas. Har bir o‘quvchining yosh xususiyatlari, psixologik holati, qiziqish doirasi va ijodiy tajribasi inobatga olinishi zarur. Qobiliyat va iqtidorlilik o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lsa-da, iqtidorlilik qobiliyatning yuqori darajada namoyon bo‘lishi, barqarorligi va ijodiy mahsuldorligi bilan tavsiflanadi. Shu sababli pedagog o‘quvchining individual rivojlanish trayektoriyasini belgilashi, differensial topshiriqlar tizimini ishlab chiqishi hamda qo‘llab-quvvatlovchi ijodiy muhit yaratishi lozim. Aks holda, mavjud salohiyat to‘liq ro‘yobga chiqmasligi mumkin. Ilmiy manbalarda ta’kidlanganidek, kompozitsion tafakkurni shakllantirish, perspektiva qonuniyatlarini anglash va geometrik modellashtirish asoslarini puxta egallash badiiy mahoratni oshirishning muhim shartlaridan biridir [6:12]. Bundan tashqari, iqtidorli o‘quvchilarni tizimli qo‘llab-quvvatlash ularning kasbiy o‘zini aniqlash jarayoniga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Amaliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, to‘garak mashg‘ulotlari, maktab va hududiy ko‘rgazmalar, ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari bilan hamkorlik, shuningdek, ijodiy ustaxonalarda ishtirok etish o‘quvchilarning professional qiziqishlarini shakllantiradi [7:130]. Muzey va galereyalarga tashriflar, professional rassomlar bilan mahorat darslari hamda ijodiy uchrashuvlar o‘quvchilarning estetik dunyoqarashini kengaytiradi, badiiy idrokini chuqurlashtiradi va madaniy kompetensiyalarini boyitadi.

Shu tariqa, tasviriy san’at fanida iqtidorli o‘quvchilarni aniqlash va rivojlantirish ko‘p bosqichli, tizimli va ilmiy asoslangan yondashuvni talab etadi. Pedagogik kuzatuv, diagnostik tahlil, tajriba-sinov ishlari hamda innovatsion metodlar uyg‘unligi iqtidorni erta aniqlash va samarali rivojlantirish imkonini beradi. Individual va differensial yondashuvlar, raqamli texnologiyalar integratsiyasi, ijodiy muhitning shakllantirilishi o‘quvchilarning badiiy tafakkurini chuqurlashtiradi va ijodiy mahsuldorligini oshiradi. Eng muhimi, o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi, metodik mahorati va ijodkorligi mazkur jarayonning strategik omili sifatida namoyon bo‘ladi. Ilmiy asoslangan hamda izchil tashkil etilgan pedagogik faoliyat natijasida iqtidorli o‘quvchilarning salohiyati to‘liq ro‘yobga chiqib, ular kelgusida malakali rassom, dizayner, me’mor yoki san’atshunos sifatida shakllanishlari uchun mustahkam pedagogik zamin yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Yusupova Shoxista Alimjanovna. (2024). TOOLS AND CRITERIA OF COMPOSITION IN THE CREATIVE PROCESS OF FINE ARTS CLASSES OF UNIVERSITY SCHOOLS. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS, 5(02), 48–58. https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-05-02-10

2. Юсупова Ш. Tasviriy san’at to‘garak mashg‘ulotlarida qo‘yiladigan zamonaviy pedagogik talablar //Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences. – 2023. – Т. 3. – №. 5. – С. 267-273.

3. Pardaboevich, Jumaboev Nabi. "DEVELOPMENT OF CREATIVE COMPETENCIES AS THE FOUNDATION OF PROFESSIONAL GROWTH FOR VISUAL ARTS TEACHERS. Zenodo." 2025,

4. Pardaboevich, Jumaboev Nabi. "ORGANIZING VISUAL ARTS LESSONS AND ENHANCING THEIR EFFECTIVENESS BASED ON MODERN PEDAGOGICAL REQUIREMENTS." CONFERENCE OF MODERN SCIENCE & PEDAGOGY. Vol. 1. No. 5. 2025.

5. Zolimkhan, K. (2024) “Training Future Fine Arts Teachers In The Context Of Digitalization”, American Journal of Social and Humanitarian Research, 5(12), pp. 528–537. Available at: https://www.globalresearchnetwork.us/index.php/ajshr/article/view/3149

6. Inoyatov O. S. NUQTA VA TO ‘G ‘RI CHIZIQLARNING PERSPEKTIVADAGI TASVIRI: GEOMETRIK MODELLASHTIRISHNING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI //SHOKH LIBRARY. – 2026. – Т. 1. – №. 1.

7. Хайров , Р. . (2025). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА ЧЕРЕЗ АКВАРЕЛЬНУЮ ЖИВОПИСЬ . Предпринимательства и педагогика, 4(2), 126–136. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/entrepreneurship-pedagogy/article/view/81026

IJTIMOIY VA MA’NAVIY JARAYONLARNING KADRLAR SALOHIYATIGA O‘ZARO TA’SIRI

Isaxova Shaxlo Muxtarovna
Guliston davlat pedagogika instituti “Milliy g‘oya va falsafa” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy va ma’naviy jarayonlarning kadrlar salohiyatiga ko‘rsatadigan ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Jamiyatdagi ijtimoiy muhit, ta’lim tizimi, qadriyatlar tizimi va ma’naviy omillarning inson kapitalini shakllantirishdagi o‘rni ochib beriladi. Shuningdek, kadrlar salohiyatining jamiyat taraqqiyotiga aks ta’siri yoritiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy jarayonlar, ma’naviy muhit, kadrlar salohiyati, inson kapitali, ta’lim, qadriyatlar, ijtimoiy taraqqiyot.

Globallashuv va jadallashib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar sharoitida kadrlar salohiyati har qanday jamiyat taraqqiyotining asosiy omiliga aylanmoqda. Kadrlar sifati esa bevosita ijtimoiy va ma’naviy jarayonlar bilan belgilanadi. Shu bois, quyida ikki ya’ni ijtimoiy-ma’naviy jarayonlarning o‘zaro bog‘liqligini ilmiy asosda o‘rganish va tahlil qilish talab etadi.

Ijtimoiy jarayonlarning kadrlar salohiyatiga ta’sirini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, uni mohiyati oydinlashadi. Ijtimoiy jarayonlar deganda jamiyatdagi iqtisodiy, siyosiy, ta’limiy va madaniy o‘zgarishlar tushuniladi. Ushbu omillar kadrlar tayyorlash tizimining sifatini belgilaydi.

Birinchidan, ta’lim tizimidagi islohotlar yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Zamonaviy bilim va kompetensiyalarni egallagan kadrlar jamiyat ehtiyojlariga moslashadi. Shuningdek har davrda jamiyat sohalari rivojiga o‘zlarining ilmiy va kasbiy salohiyati bilan hizmat qiladi.

Ikkinchidan, ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlar mavjudligi yoshlarning intellektual rivojlanishini rag‘batlantiradi. Aks holda, ijtimoiy tengsizlik kadrlar salohiyatining pasayishiga olib keladi. Kadrlar salohiyatining pasayishi ish faoliyat samaradorligining pasayishiga va kadrlar tayinlovida korrupsiyani kuchayishiga olib keladi.[1][1]

Uchinchidan, innovatsion muhit va raqobat kadrlarning kasbiy o‘sishini tezlashtiradi. Har bir kadrni o‘z sohasi bo‘yicha bilim va mahoratda bir qadam oldinda bo‘lishini talab etadi.

Ma’naviy jarayonlarning kadrlar shakllanishidagi o‘rnini ko‘rib chiqadigan bo‘lsak, uni mazmuni anglashiladi. Ma’naviy jarayonlar insonning ichki dunyosi, qadriyatlari va axloqiy tamoyillarini ifodalaydi. Bu omil kadrlarning sifat jihatdan mukammalligini ta’minlaydi. Ma’naviy yetuklik:

Mas’uliyat hissini kuchaytiradi;
kasbiy etikani shakllantiradi;
jamiyat oldidagi burchni anglashga yordam beradi.

[1] O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 29 iyundagi “O’zbekiston Respublikasi korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi faoliyatini tashkil etish to’g’risida” gi PQ-4761-sonli qarorining maqsadi. https://lex.uz/docs/-4875782.

Shuningdek, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan ma’naviy muhit korrupsiyaga qarshi immunitetni shakllantiradi va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Kadrlar tayinlovida inson qadri va salohiyatini har qanaqa shaxsiy manfaatlardan ustun qo‘yilishi, o‘z kasbiga sadoqatli, ilmli mutaxassislarni yuzaga chiqishiga erishiladi.

Ijtimoiy va ma’naviy jarayonlar bilan kadrlar salohiyati o‘rtasida juda kuchli va ikki tomonlama bog‘liqlik mavjud. Bu aloqada, jamiyatning “ruhiy va ijtimoiy muhiti” qanday bo‘lsa, unda shakllanadigan kadrlar ham shunga mos bo‘ladi va aksincha, sifatli kadrlar jamiyatni o‘zgartiradi. Ijtimoiy va ma’naviy jarayonlarga ichki omil va tashqi muhitni ta’sirini tahlil qilish muhim sanaladi.

Ijtimoiy jarayonlarning ta’siri (tashqi muhit).

Jamiyatdagi iqtisodiy, siyosiy, ta’limiy va madaniy jarayonlar kadrlarning shakllanishiga bevosita ta’sir qiladi. Ta’lim tizimidagi islohotlar qanchalik davr talabi hamda halqaro tajriba bilan hamoxang bo‘lsa, bilimli va zamonaviy kadrlar paydo bo‘ladi. Ijtimoiy adolat va imkoniyatlar yuqori darajada bo‘ladigan bo‘lsa, yoshlarning motivatsiyasini shunchalik oshiradi. Ijtimoiy muhit (raqobat, innovatsiya) keng doirada bo‘ladigan bo‘lsa, malaka va ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Yuqori ma’lumotga ega kadrlar orasidagi kasbiy, malaka, bilim va innovatsion texnologiyalar bo‘yicha raqobat, tashkilotlarda salohiyatli kadrlar guruhini to‘planishiga asos bo‘ladi. Agar ijtimoiy muhit sust yoki adolatsiz bo‘lsa, bu kadrlar sifatining pasayishiga olib keladi.

Ma’naviy jarayonlarning ta’siri (ichki omil).

Ma’naviyat – bu insonning qadriyatlari, axloqi, dunyoqarashi. Bu kadrlarning nafaqat bilimli, balki halol, mas’uliyatli va vatanparvar bo‘lishini ta’minlaydi. Birinchi Prezident I. A. Karimov: “Aslini olganda, axloq- ma’naviyatning o‘zagi. Inson axloqi shunchaki salom-alik, xushmuomalalikdangina iborat emas, axloq- bu, avvalo, insof va adolat tuyg‘usi, imon, halollik degani”[2][1], deb ta’kidlaganlar.

Kadrlarni kasbiy mehnat jarayonida axloqiy qadriyatlar va me’yorlarni to‘la to‘kis bajarilishi korrupsiyaning kamayishi olib keladi. Bu esa jamiyat sohalarini barqaror rivojlanishiga turtki boladi. Milliy va umuminsoniy qadriyatlar mavjud ekan, bu qadriyatlarni anglagan kadrlarda jamoaga sodiqlik fazilati, komillik darajasi yuqori bo‘ladi. “Inson kamoloti o‘z ustida tinmay ishlash, axloqiy poklik va ijtimoiy faollik asosida shakllanadi”[3][2]. Bu fikrdan kelib chiqib aytish mumkinki, o‘z sohasi bo‘yicha ortirilgan bilim va ijtimoiy faollik kadrlar kamolotini belgilaydi. Kadrlarda ma’naviy yetuklik o‘z sohasi bo‘yicha egallagan bilimlari, shakllangan ko‘nikmalari orqali belgilanadi. Ma’naviy yetuklik kadrlarning to‘g‘ri qaror qabul qilishini oshiradi.

Kadrlar salohiyatining ijtimoiy va ma’naviy taraqqiyotga aks ta’siri har bir davrda muhim masala bo‘lib kelgan. Kadrlar salohiyatining aks ta’siri davlat va jamiyat sohalari rivojida ko‘rinadi. Kadrlar salohiyati nafaqat natija, balki muhim harakatlantiruvchi kuch hamdir. Jamiyat sohalarining rivoji jarayon sifatida bir tomonlama emas. Davlat va tashkilotlarda kuchli kadrlarni mavjudligi qiyidagi ijobiy aks ta’sirini beradi. Bu ijobiy aks ta’sir:

Jamiyatda ijobiy ijtimoiy muhit yaratadi;

islohotlarni amalga oshiradi;

jamiyatda innovatsiyalarni joriy etadi;

ijtimoiy institutlarni rivojlantiradi;

ma’naviy qadriyatlarni targ‘ib qiladi va mustahkamlaydi.

Yuqorida keltirilgan fikrlarni amaldagi natijasini kuzatadigan bo‘lsak, ijtimoiy va ma’naviy jarayonlar yangi bosqichga ko‘tariladi.

Xulosa qilib aytganda ijtimoiy va ma’naviy jarayonlar kadrlar salohiyatini shakllantiruvchi asosiy omillar hisoblanadi. Ijtimoiy va ma’naviy jarayonlar kadrlar salohiyatini shakllantiradi, rivojlantiradi va yo‘naltiradi. Shu bilan birga, yuqori salohiyatli kadrlar jamiyatning ijtimoiy va ma’naviy taraqqiyotini ta’minlaydi. Ya’ni, ular o‘zaro chambarchas bog‘liq tizim bo‘lib, biri ikkinchisini kuchaytiradi yoki aksincha, zaiflashtiradi.Ularning uyg‘unligi yuqori sifatli inson kapitalini vujudga keltiradi. Shu bilan birga, rivojlangan kadrlar salohiyati jamiyatning ijtimoiy va

[1] I.A. Karimov. Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir. –T: “O‘zbekiston”, 1996, -B. 39.
[2] Yusupov E. Inson kamolotining ma’naviy asoslari. - Toshkent: Yangi asr avlodi. 1998. –B. 35.

ma’naviy taraqqiyotini ta’minlaydi. Demak, bu jarayonlar o‘zaro dialektik bog‘liqlikda bo‘lib, bir-birini to‘ldiradi va rivojlantiradi.

HARAKATLAR STRATEGIYASIDAN YANGI O‘ZBEKISTONGACHA: ISLOHOTLAR SARHISOBI

E.E.Kurbanov
Guliston davlat pedagogika instituti
“Tarix” kafedrasi mudiri,
siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada 2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilgan beshta ustuvor yo‘nalishdagi Harakatlar strategiyasining mamlakatdagi keyingi besh yillik islohotlarga zamin yaratganligi tahlil etiladi. Maqola strategiyaning davlat va jamiyat qurilishi, qonun ustuvorligi, iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirish, ijtimoiy sohani taraqqiy ettirish, shuningdek, xavfsizlikni ta’minlash va konstruktiv tashqi siyosat kabi muhim yo‘nalishlarini qamrab olganligi qayd etiladi.

Kalit so‘zlar: Harakatlar strategiyasi, islohotlar, davlat va jamiyat qurilishi, qonun ustuvorligi, iqtisodiy liberallashtirish, ijtimoiy soha, xavfsizlik, sud-huquq tizimi, majburiy mehnat, fuqarolik berish, qambag‘allikni qisqartirish, Yangi O‘zbekiston

2017-2021-yillarda O’zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo’nalishi bo’yicha Harakatlar strategiyasi mamlakatimizda keyingi besh yil davomida amalga oshiriladigan islohotlarga asos soldi. Strategiya davlat va jamiyat qurilishi, qonun ustuvorligini ta’minlash, iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirish, ijtimoiy sohani rivojlantirish, shuningdek, xavfsizlikni ta’minlash, o’zaro manfaatli va konstruktiv tashqi siyosatni amalga oshirish kabi muhim yo’nalishlarni qamrab olgan edi.

Mutaxassislar fikricha, mamlakatimizda siyosiy islohotlar sohasida so’nggi besh yilda “Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyati sari” kontseptsiyasi hayotga tatbiq etildi, sud-huquq tizimini isloh qilish “Kuch – adolatda!” tamoyiliga asoslandi. Iqtisodiy islohotlar “Iqtisodiy mustaqillikka erishmasdan turib, siyosiy mustaqillikni ta’minlab bo’lmaydi” tamoyili asosida amalga oshirildi. Ijtimoiy sohani rivojlantirish esa “Islohotlar islohot uchun emas, balki jamiyat manfaati uchun” tamoyilidan kelib chiqdi. Xavfsizlik, diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlikni ta’minlash, tashqi siyosat sohasidagi ustuvor yo’nalishlar konstruktiv xarakterga ega bo’ldi.

Islohotlar jamiyat hayotiga chuqur kirib bordi. Agar dalillarga murojaat etadigan bo’lsak, jamiyatimizda keng aholi qatlamlarini qamrab olgan, odamlarni tashvishga solib kelgan majburiy mehnatga, ayniqsa, bolalar mehnatiga barham berilgani yaqqol misol bo’ladi. Shuningdek, uzoq yillar davomida fuqarolikdan mahrum bo’lib kelgan yurtdoshlarimizga O’zbekiston fuqaroligini berishning adolatli tizimi shakllandi. Mamlakatimiz iqtisodiyotida barqaror o’sish sur’atlari va aholi daromadlari ortishi ta’minlanmoqda. Milliy valyutamizning erkin konvertatsiyasi yo’lga qo’yildi. Soliq siyosati sohasida keng miqyosdagi islohotlar boshlandi. Yurtimizda aholi o’rtasida kambag‘allik mavjudligi ilk bor ochiq tan olinib, uni qisqartirish bo’yicha milliy dasturlar ishlab chiqildi va hayotga izchil tatbiq etilmoqda. Aniq ma’lumotlarga qaraganda, 2016-yilning dekabr oyidan 2022-yil yakuniga qadar O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 97 ta farmoniga asosan, jami 23 ming 310 nafar fuqaroligi bo’lmagan shaxs O’zbekiston Respublikasi fuqaroligiga qabul qilingan.

Davlatimizda 2017-yildan boshlangan yangilanishlar jarayoni yangi O’zbekiston g‘oyasi uchun muhim bo’lgan siyosiy, huquqiy, iqtisodiy va ijtimoiy zaminlar yuzaga kelishiga imkoniyat yaratdi. Albatta, yurtimizda taraqqiyotning yangi bosqichi jahonda kechayotgan nobarqaror va murakkab, inqirozli hodisalar hamda milliy taraqqiyot tajribasi va uning natijalarining tizimli tahlili asosida amalga oshirilmoqda. Keng ko’lamli islohotlar natijasida odamlarning ertangi istiqbolga

ishonchi ortdi, inson huquq va erkinliklarini ta’minlash davlat hokimiyati faoliyatining pirovard maqsadiga aylandi.

Keyingi yillarda “Inson qadri uchun” tamoyili asosida xalqimizning farovonligini yanada oshirish, iqtisodiyot tarmoqlarini transformatsiya qilish va tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, inson huquqlari va manfaatlarini so’zsiz ta’minlash hamda faol fuqarolik jamiyatini shakllantirishga qaratilgan islohotlarning ustuvor yo’nalishlari *“Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari”* tamoyiliga asoslandi. Harakatlar strategiyasida beshta ustuvor yo’nalishdan iborat bo’lsa, Yangi O’zbekiston taraqqiyot strategiyasiga bunyodkor g‘oyalarga asoslangan islohotlarni yangi tarixiy bosqichda davom ettirishni nazarda tutuvchi yana ikkita yangi ustuvor yo’nalish qo’shildi, ularning har biri muayyan sohalarni rivojlantirishga qaratildi.

–O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli farmoniga binoan, jami yettita ustuvor yo’nalishdan iborat 2022–2026-yillarga mo’ljallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va uni “Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla yili” da amalga oshirishga oid davlat dasturi tasdiqlandi. Tabiiyki, Taraqqiyot strategiyasi keyingi besh yilda bosqichma – bosqich amalga oshiriladi.

Taraqqiyot strategiyasining ustuvor yo‘nalishlarining ahamiyatli jihatlardan biri – barcha davlat organlariga mahallalardan murojaat qilish, davlat va ijtimoiy xizmatlarni bevosita mahallada ko’rsatish tizimi yaratilmoqda. Shu munosabat bilan, mamlakatimizda *mahallaning “faol” modeli* joriy etilmoqda. Strategiyaga binoan mahallani aholi muammolarini bevosita hal qilish hamda hududni rivojlantirish uchun zarur resurs va imkoniyatlar bilan ta’minlash maqsadida 2022-yilda quyidagilar ko’zda tutilmoqda:

- mahallalarda yangi institut sifatida joriy qilingan tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta’minlash va kambag‘allikni qisqartirish masalalari bo’yicha *tuman (shahar) hokimi yordamchilari* hamda yoshlar yetakchilari faoliyatini samarali yo’lga qo’yish;

- barcha darajadagi rahbarlar mahallaga tushib, o’z yo’nalishi bo’yicha muammolarni o’rganishi va ularga yechim topishi tartibi joriy etilib, mahalladagi ishlarning holati vazirlik, idora va hokimliklar faoliyatini baholashning bosh mezoni sifatida belgilash;

- mahalladan turib barcha davlat organlariga murojaat qilish va ularning rahbarlari bilan muloqot qilish tizimi yaratilib, davlat va ijtimoiy xizmatlarni bevosita mahallada ko’rsatish, shu jumladan O’zbekiston Respublikasi Prezidentining Xalq qabulxonalari bilan samarali aloqalarni yo’lga qo’yish orqali mahallalarning xalq oldidagi nufuzini oshirish;

- mahallalarda ijtimoiy-iqtisodiy muammalarni hal etishda fuqarolarning o’zini o’zi boshqarish organlarining vakolatlari qayta ko’rib chiqilib, moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish;

- mahallalarning **“o’sish nuqtalari”** va ularda yashovchi aholining tadbirkorlik faoliyatidagi ixtisoslashuvidan kelib chiqib, ularda istiqomat qilib, faoliyat yurituvchi aholini davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash tizimi samaradorligini oshirish;

- mahalla hududida davlat-xususiy sheriklik asosida sport va madaniy inshootlar, ijodiy klublar, bandlikka ko’maklashish va o’qitish markazlari, tadbirkorlik ob’ektlari kabi infratuzilmani yaratish bo’yicha chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- mahalliy vakillik organlari o’rtasidagi doimiy hamkorlikning huquqiy asoslarini yaratish, shu jumladan mahalla raisi tomonidan mahalliy Kengash majlisida ko’rilishi majburiy bo’lgan masalalarni kiritishning samarali mexanizmlarini yo’lga qo’yish;

- fuqarolar tomonidan mahalla raisiga nisbatan *ishonchsizlik bildirish institut*ini joriy etish.

Taraqqiyot strategiyasi bandlarini 2022-yilda amalga oshirish bo’yicha davlat dasturida adolat va qonun ustuvorligiga oid quyidagilarni bajarish nazarda tutilgan:

- ijtimoiy himoyaga muhtoj fuqarolarga jinoyat ishlari bilan bir qatorda, fuqarolik va ma’muriy ishlar bo’yicha ham davlat hisobidan bepul yuridik yordam ko’rsatish tartibi joriy etilsin;

- qarori, harakati (harakatsizligi) noqonuniy emasligini ma’muriy sudda isbotlash majburiyatini, uni qabul qilgan mansabdor shaxsning o’ziga yuklash tartibiga amal qilinishi qat’iy ta’minlansin;

- harakatlanish erkinligi cheklangan shaxslarni hisobga olish bo’yicha yagona onlayn elektron reestr yuritilishi yo’lga qo’yilsin.

Taraqqiyot strategiyasida inson qadrini ulug‘lashga qaratilgan davlat ijtimoiy himoya siyosatining bir qator vazifalari belgilangan:

- 2026-yilga qadar ehtiyojmand aholini ijtimoiy nafaqa va moddiy yordam bilan to’liq qamrab olish;
- ijtimoiy himoya sohasida yagona davlat siyosatini amalga oshirish;
- ijtimoiy sug‘urta tizimini yaratish, jumladan, ijtimoiy sug‘urta jamg‘armasini tashkil etish;
- kam ta’minlangan oilalarga ijtimoiy yordam va xizmatlarni ijtimoiy shartnoma asosida taqdim etish;
- “Ijtimoiy himoya yagona reestri” axborot tizimida yordamga muhtoj ayollar, yoshlar va nogironligi bo’lgan shaxslar bo’yicha alohida ma’lumotlar bazasini yaratish, jumladan, “Temir daftar”, “Yoshlar daftari” va “Ayollar daftari” ni “Ijtimoiy himoya yagona reestri” bilan integratsiya qilish.

Bugungi kunda jahon taraqqiyotini belgilovchi tendentsiyalarni hisobga olganda, inson salohiyatining oshishi eng asosiy omillardan biridir. Shunday ekan, inson kapitali iqtisodiy qiymatga ega bo’lgan insonning bilimlari, ko’nikmalari, qobiliyat va rag‘batlari zaxirasidir. U ham insonga, ham jamiyatga istiqboldagi daromad va yuksalish manbai bo’lib xizmat qiladi.

Mutaxassislarning fikricha, inson kapitali – inson ega bo’lgan bilim, ko’nikma va qobiliyatlar yig‘indisigina emas, balki u:

birinchidan, shunday zaxiraki, u yoki boshqa bir muhitda inson tomonidan ijtimoiy qayta ishlashga sarflanadi va mehnat unumdorligi hamda ishlab chiqarishning o’sishiga imkon beradi;

Ikkinchidan, to’plangan bilim, ko’nikma va qobiliyatlar zaxirasidan maqsadga muvofiq foydalanishidir;

uchinchidan, daromadning ko’payishi odamni rag‘batlantiradi va qiziqtiradi, shuningdek yangi bilim va ko’nikmalar zaxirasini to’plashga va kelajakda ulardan samarali foydalanishga yordam beradi.

Dunyo amaliyotida inson kapitaliga ajratiladigan sarmoyalar asosan umumiy va maxsus ta’lim olish, ish bilan ta’minlash, kasbiy tayyorgarlik, bolalarni voyaga yetkazish va boshqalar bilan bog‘liq sarf-harajatlarni o’z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan taraqqiyot strategiyasida bu masalaga ustuvor ahamiyat qaratilgan. Jumladan, ta’lim muassasalarida sifatli ta’limni sezilarli darajada oshirish, maktabgacha ta’lim tizimida bolalarni hozirgi 67 foizdan 80 foizga oshirish nazarda tutilmoqda. Bundan tashqari, malakali o’qituvchilarning oylik maoshini ming AQSh dollari darajasiga yetkazish, aholini Oliy ta’lim bilan qamrab olish darajasini 50 foizga yetkazish va boshqa masalalar inson kapitalini rivojlantirish davlatchiligimiz taraqqiyotida naqadar muhim ahamiyat ega ekanligining tasdig‘idir.

“Ma’naviy hayotimizda bo’shliq sezilmoqda. Ma’naviy immuniteti zaif bo’lgan ba’zi yoshlar yurish-turishda ham, muomala-munosabatda ham begonalarga ko’r-ko’rona ergashmoqda. Milliy o’zligimizni, buyuk ajdodlarimizni tanimaslik, ilm va irodaning yetarli emasligi bunga sabab bo’lmoqda, desak, to’g‘ri bo’ladi”, – dedi Prezidentimiz. – Shu munosabat bilan “Yangi O’zbekiston – ma’rifatli jamiyat” kontseptsiyasi va uni amalga oshirish milliy dasturi ishlab chiqiladi”. Bizning nazarimizda, Ma’rifatli jamiyat Kontseptsiyasining maqsadi — aholining yoshlar qatlami o’rtasida huquqiy-siyosiy, ma’naviy-ma’rifiy savodxonligini oshirish mexanizmlarini tashkil qilish va Yangi O’zbekiston ustuvor maqsad-vazifalarini keng jamoatchilik, yoshlar qatlamiga ommabop tilda yetkazish orqali ma’rifatli jamiyat tizimini shakllantirish bo’lmog‘i lozim. Ushbu ezgu maqsadlarga erishish, uni amalda ro’yobga chiqarish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish talab etiladi:

milliy ta’lim-tarbiya tizimi zaruriy tarkibiy qismlari, jumladan, fanlarni o’qitish metodologiyalarini o’quvchi-talabalarni erkin fikrlash, kreativ-innovatsion yondashish usullariga moslashtirish masalasini tubdan qayta ko’rib chiqish;

ma’naviy-ma’rifiy ishlarning bugungi holatini sobiq ittifoq davri boshqarish uslubi nuqtai nazaridan tanqidiy baholash, xulosalar berish;

o’quvchilar va talabalarning fikrlash tarzi hamda jamiyatda o’zini tutishi holatidan kelib chiqib, Milliy etik qoidalarni ishlab chiqish va tasdiqlash;

birinchi navbatda yoshlarning ong-u tafakkurini Yangi O’zbekiston strategiyasi talablari asosida shakllantirish mukammal mexanizmini ishlab chiqish va tasdiqlash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sh.Raxmanova. Nekotorie osobennosti razvitiya parlamentarizma v Uzbekistane // «Gumanitarniy traktat». №21. 2018.

2. Xakimov O. Strategiya Novogo Uzbekistana prodoljaet Strategiyu deystviy // Jurnal «Ekonomicheskoe obozrenie». №10 (262). 2021.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “O‘zbekiston Respublikasida majburiy mehnatga barham berishga doir qo‘shimcha chora-tadbiplap to‘g‘ricida” gi 349-con qaropi. 10.05.2018. // https://lex.uz/docs/3730223

4. Saidolimov S. O‘zbekiston tashqi siyosati: Milliy manfaatlarga asoslangan faol va pragmatik yo‘l // Oriental renaissance: Innovative, edusational, natural and social scienses. – 2021. –T.1. – №.11.

5. https://daryo.uz/k/2022/07/25/songgi-6-yilda-qancha-odamga-ozbekiston-fuqaroligi-berilgani-malum-boldi/

6. 2022-2026 yillaρga mo‘ljallangan Yangi O‘zbeĸistonning taρaqqiyot stρategiyasi to‘g‘ρisida O‘zbeĸiston Pespublikasi Pρezidentining Faρmoni, №PF-60 //https://fergana.uz/uploads/01/-60_28.01.2022.pdf

7. Saidov A. Yangi O‘zbekicton Taraqqiyot strategiyasi — inson qadrini ulug‘lagan Xalqchil bosh dastur. 28.01.2022. https://yuz.uz/news/yangi-ozbekiston-taraqqiyot-strategiyasi--inson-qadrini-uluglagan-xalqchil-bosh-dastur

8. Pardaev F.M. “Inson qadrini ulug‘lash va faol mahalla yili”da pensiya jamg‘armasi tomonidan amalga oshirilgan islohatlar. // Kapital bozorini rivojlantirish va xususiylashtirish sharoitida korporativ boshqaruvni takomillashtirishning dolzarb masalalari. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent.: 2022.

9. 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, №PF-60

10. 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, №PF-60. 28.01.2022 y. https://lex.uz/docs/5841063

11. M.Nazirov, M.Yergashboev. Inson kapitali – Uchinchi Renesansning mustahkam poydevori // Islom tafakkuri. – 2021. – T. 1.

12. D.Rustamova. Inson kapitaliga sarflangan investisiyalar samaradorligini oshirish yo‘llari // Iqtisod va moliya. -2015. -№1.

13. Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekicton strategiyasi. Toshkent, O‘zbekicton, 2021.

14. Omonov B. Ma’rifatli jamiyatni shakllantirishga doir mulohazalar. Ideosphere jurnali, 2022 yil №3.

JALOLIDDIN RUMIY TA’LIMOTIDA SHAXS MA’NAVIY KAMOLOTI VA KADRLAR SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNING AXLOQIY ASOSLARI

Jo‘raboyeva Ziroatxon Ravshan qizi
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Milliy g‘oya, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi kafedrasi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Jaloliddin Rumiyning tasavvufiy merosi orqali shaxs ma’naviy kamoloti va kadrlar salohiyatini yuksaltirish masalasi o‘rganiladi. Mutafakkirning sabr, mehr, nafsni jilovlash hamda ustoz-shogird munosabatlariga doir qarashlari zamonaviy kadrlar tayyorlash ehtiyojlari bilan qiyoslanadi. Inson kapitalini shakllantirishda ma’naviy qadriyatlarning tutgan o‘rni ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: ma’naviy kamolot, inson kapitali, tasavvuf, axloqiy kompetensiya, nafs nazorati, murabbiylik, kadrlar rivoji.

KIRISH. Har qanday jamiyatning taraqqiyoti oxir-oqibat unda yashayotgan odamlarning ichki sifatiga borib taqaladi. Texnologiya yoki iqtisodiyot emas — balki o‘z ishiga mas’uliyat bilan yondashadigan, boshqalarga hurmat ko‘rsatadigan, qiyinchiliklar oldida sinmaydigan insonlar taraqqiyot garovidir. "Uchinchi Renessans" strategiyasi aynan shunday kadrlarni shakllantirishni talab qiladi, ya’ni bilimli bo‘lishning o‘zi yetarli emas, u bilimni axloq bilan uyg‘unlashtirishni ham ko‘zda tutadi[1].

Bu masalada Jaloliddin Rumiy merosi oddiy tarixiy manbadan ko‘ra ko‘proq narsa. XIII asrda yashagan bu mutafakkir insonning ichki o‘zgarishi haqida shunday chuqur yozganki, uning so‘zlari bugun ham o‘z kuchini yo‘qotmagan. Kadrlar tayyorlash tizimiga u taqdim etadigan g‘oyalar zamonaviy pedagogika va boshqaruv psixologiyasining ilmiy topilmalaridan qolishmaydi[2].

Rumiy ta’limotida ko‘ra inson rivojini tashqaridan emas, ichkaridan boshlashi talab qilinadi. Uning nazarida odam biror yutuqqa erishsa-yu, ammo ichida hali ham g‘azab, hasad yoki kibr yashasa — bu haqiqiy muvaffaqiyat emas. Shuning uchun u kamolotni uch yo‘nalishda tasvirlaydi[3]:

– nafsni tartibga solish — ya’ni o‘z his-tuyg‘ulariga hukmdor bo‘lish;

– tafakkurni chuqurlashtirish — yuzaki ko‘rinishlar ortidagi haqiqatni ko‘ra olish;

– ruhiy poklanish — shaxsiy manfaatdan yuqoriga ko‘tarilish.

Bu uchlik zamonaviy psixologiyada "hissiy intellekt" nomi bilan o‘rganiladigan tushunchaga juda yaqin. Daniel Goleman kabi tadqiqotchilar ham kasbiy muvaffaqiyatni ko‘p hollarda aynan shular belgilashini isbotlagan. Faqat Rumiy buni bir necha asr oldin, boshqacha bir til bilan, lekin bir xil mazmunda ifodalagan.

Sabr haqida gap ketganda, Rumiy uni passiv kutish sifatida emas, balki bosim ostida ham o‘zini yo‘qotmaslik qudrati sifatida tushuntiradi. Mehr-muhabbat esa uning talqinida odamlar o‘rtasida ko‘prik quradigan kuch — bu tuyg‘u bo‘lmasa, hech qanday jamoaviy ish uzoqqa bormaydi[4]. Narpiyeva ham o‘z tadqiqotlarida Rumiy axloqiy kamolotni individual emas, ijtimoiy jarayon deb ko‘rganini alohida ta’kidlaydi[5].

Rumiy nafsni shunday tasvirlaydi: u ochiq dushman emas, ichki bir ovoz — doim qulaylikni, tezkorlikni, e’tirofni talab qiladi. Shu ovozga quloq tutgan odam avval o‘z fikriga, keyin boshqalarga zarar yetkazadi. Shuning uchun mutafakkir nafsni jilovlashni, o‘z xohishlarini ongli ravishda boshqarishni — shaxsiy o‘sishning eng birinchi sharti deb hisoblaydi.

[1] Mirziyoyev Sh.M. Yangi O’zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O’zbekiston, 2021. — 464 b.
[2] Rumiy J. Masnaviy Ma’naviy / Tarj. va izoh. Komil Avloniy. — Toshkent: Sharq, 2001. — 560 b.
[3] Rumiy J. Masnaviy Ma’naviy. — Ko’rs. asar. — B. 37.
[4] Rumiy J. Fihi ma fihi / Tarj. S. Ibrohimov. — Toshkent: Ma’naviyat, 2005. — 248 b.
[5] Narpiyeva M. Tasavvuf ta’limotida axloq va kamolot. — Toshkent: Ma’naviyat, 2015. — 176 b.

Bu jarayonni u bosqichma-bosqich ko‘rsatadi[1]:

– doimiy o‘z-o‘zini kuzatish — "men nima qilyapman va nima uchun?" degan savol bilan yashash;

– xatoni tan olish — uni yashirmasdan, undan o‘rganish;

– yaxshi fazilatlarni qasddan rivojlantirish — tabiiy emas, mehnat bilan.

Bu sxema Viktor Franklning logoterapiyasidagi "o‘zini anglash orqali ma’no topish" g‘oyasi bilan hayratlanarli darajada mos keladi. Maslow esa bunday insonlarni o‘z-o‘zini namoyon qila oladigan shaxslar deb atagan. Ular kasbiy muhitda ham, inqirozli vaziyatlarda ham barqaror turadi. Tashkilotlar uchun aynan shunday odamlar qimmatlidir[2].

Xoliqov ham bu masalaga e’tibor qaratgan: u ma’naviy tarbiyani kadrlar sifatini belgilovchi strategik omil deb ta’riflaydi. Raqobatbardosh muhitda axloqiy jihatdan yetuk mutaxassis nafaqat shaxsiy, balki tashkiliy barqarorlik uchun ham asosiy resursga aylanadi[3].

Rumiy g‘oyalarini ta’lim tizimiga kiritish haqida gap ketganda, ko‘pchilik bu mumkin emas deb o‘ylaydi — axir o‘rta asrlar falsafasi zamonaviy kasbiy ta’limga qanday mos kelsin? Aslida mos keladi, va hatto juda organik tarzda. Sababi Rumiy o‘rgatadigan narsalar — mas’uliyat, sabr, o‘zini boshqarish, ustoz-shogird munosabati — bugun ham ta’lim jarayonining eng zaif tomonlari bo‘lib qolmoqda[4].

Mentorlik institutini kuchaytirish masalasida Rumiy ta’limoti ayniqsa dolzarb. Uning nazarida ustoz shogirdga bilim uzatmaydi — u shogirdning o‘z ichidagi salohiyatini topishiga yordam beradi. Bu bugungi fasilitatorlik tushunchasining aynan o‘zi. Zamonaviy ta’lim bu yondashuvga o‘tishga harakat qilyapti, Rumiy esa buni ancha avval amalda ko‘rsatgan.

"Yangi O‘zbekiston" strategiyasi ham shuni ta’kidlaydi: raqobatbardosh kadr deganda bilimdon odam tushunilmaydi — axloqiy jihatdan yetuk, jamiyat oldida mas’uliyatni his qiladigan mutaxassis ko‘zda tutiladi[5]. Bu ta’rif Rumiy merosidagi komil inson obrazi bilan to‘liq mos keladi.

Amaliy jihatdan qaraganda, uchta yo‘nalish ustuvor bo‘lishi mumkin: ta’lim dasturlariga axloqiy kompetensiyaga doir kurslar kiritish, mentorlik tizimini rasmiylashtirish va uni ma’naviy-axloqiy tarkib bilan to‘ldirish, hamda talabalarni baholashda faqat bilim emas, shaxsiy o‘sishni ham hisobga oluvchi mezonlar joriy etish[6].

XULOSA. Rumiy asarlari bilan tanishganda bir narsa e’tiborni tortadi: u insonni o‘zgartirishi mumkin, deb ishongan. Va bu o‘zgarish tashqaridan emas — ichkaridan boshlanadi. Kadrlar tayyorlash tizimi ham shu nuqtaga qaytishi kerak: bilim berish bilan birga, o‘sha bilimni tashiydigan insonning ichki sifatini shakllantirishga e’tibor qaratsak, natija boshqacha bo‘ladi.

Sabr, mehr, nafsni jilovlash, murabbiylik — bular eskicha tushunchalar emas. Bular bugungi tez o‘zgaruvchan dunyoda ham ishlaydigan, sinab ko‘rilgan insoniy fazilatlar. Rumiy merosini ta’limga tatbiq etish — bu o‘tmishga qaytish emas, kelajak uchun poydevor qurishdir.

[1] Rumiy J. Masnaviy Ma’naviy. — Ko’rs. asar. — B. 102.
[2] Narpiyeva M. Tasavvuf ta’limotida axloq va kamolot. — Toshkent: Ma’naviyat, 2015.
[3] Xoliqov A. Ma’naviy tarbiyaning falsafiy asoslari. — Toshkent: Fan, 2018. — 192 b.
[4] Ergashev I. Kadrlar salohiyati va ma’naviy tarbiya. — Toshkent: Akademiya, 2020. — 210 b.
[5] Mirziyoyev Sh.M. Yangi O’zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O’zbekiston, 2021.
[6] Komilova N. Tasavvuf va milliy ma’naviyat. — Toshkent: Fan, 2009. — 184 b.

O‘ZBEKISTONDA YOSHLAR VA OILA MUNOSABATLARIDA IJTIMOIY-MADANIY AN’ANALAR TRANSFORMATSIYASI

Aliqulov Islom Olim o‘g‘li
Chirchiq davlat pedagogika unversiteti 1-kurs magstranti
Ilmiy rahbar: B.M. Qandov CHDPU dotsenti, f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston jamiyatida yoshlar va oila munosabatlarining zamonaviy davrda kechayotgan ijtimoiy-madaniy transformatsiyasi tahlil qilinadi. Maqolada sotsiologik kuzatuvlar, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari va ilg‘or ilmiy manbalar asosida oila institutining barqarorligini ta’minlashdagi madaniy transformatsiyaning o‘rni tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: yoshlar, oila, ijtimoiy-madaniy transformatsiya, qadriyatlar, gender tengligi, globalizatsiya, O‘zbekiston.

O‘zbekiston jamiyati mustaqillik yillarida chuqur ijtimoiy, siyosiy va madaniy o‘zgarishlarni boshdan kechirdi. Bu o‘zgarishlar nafaqat iqtisodiy hayotda, balki oila va yoshlar o‘rtasidagi ijtimoiy-madaniy munosabatlarda ham sezilarli tarzda namoyon bo‘ldi. Bugungi globallashuv, axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi, migratsiya jarayonlari va g‘arb madaniyatining ommaviy kirib kelishi natijasida oila institutining mazmuni, qadriyatlar tizimi va yoshlarning hayotiy qarashlari sezilarli darajada transformatsiyaga uchramoqda. Oila qadimdan o‘zbek jamiyatining asosiy tayanchi, ijtimoiy barqarorlik va ma’naviy qadriyatlarning uzviy saqlovchisi sifatida e’tirof etilgan. Ammo XXI asrning yangi ijtimoiy sharoitlari bu institutning ichki mexanizmlarini qayta ko‘rib chiqishni, an’anaviy va zamonaviy qadriyatlar o‘rtasida muvozanat topishni taqozo etmoqda. Yosh avlodning dunyoqarashi, turmush tarzi, nikohga bo‘lgan munosabati va oila haqidagi tasavvurlari endilikda zamonaviy kommunikatsiya vositalari, internet madaniyati va ommaviy axborot manbalari orqali shakllanmoqda. So‘nggi yillarda O‘zbekiston hukumati tomonidan yoshlar va oila institutini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan qator hujjatlar qabul qilindi.

Xususan, “Yoshlar siyosati to‘g‘risida”gi Qonun (2016-yil 14-sentabr), O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 27-iyundagi “Yoshlar bilan ishlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–3839-son qarori, shuningdek, “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da yoshlar tarbiyasi va oila qadriyatlarini mustahkamlash masalalari ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan[1]. Shu bilan birga, so‘nggi yillarda nikoh yoshining ortib borishi, ajrimlar sonining ko‘payishi, turmush tarzi va oilaviy qadriyatlardagi modernizatsiya jarayonlari sotsiologik tahlilni talab qilmoqda. Bu esa o‘z navbatida O‘zbekiston sharoitida ijtimoiy-madaniy an’analar transformatsiyasi jarayonini ilmiy o‘rganishning dolzarbligini oshirmoqda. Mazkur tadqiqotning maqsadi - O‘zbekiston yoshlarining oila munosabatlarida sodir bo‘layotgan ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlarning mazmun-mohiyatini tahlil qilish, ularning sabab va oqibatlarini aniqlashdir.

Vazifalarni esa quyidagilardan iborat deb o‘ylayman: Oila va yoshlar munosabatlarining sotsiologik asoslarini tahlil qilish; Ijtimoiy-madaniy transformatsiyaning asosiy omillarini aniqlash; An’anaviy va zamonaviy qadriyatlar o‘rtasidagi o‘zgarishlarni baholash; Oila institutini mustahkamlashda davlat siyosati va madaniy qadriyatlarning o‘zaro ta’sirini yoritish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda oila va yoshlar munosabatlaridagi o‘zgarishlar faqat ijtimoiy nuqtai nazardan emas, balki madaniy, axloqiy va kommunikativ omillar bilan birgalikda o‘rganiladi. Shuningdek, milliy an’analar va global madaniyat o‘rtasidagi dialektik o‘zaro ta’sirga alohida e’tibor qaratiladi. O‘zbekiston jamiyatida oila qadimdan ijtimoiy barqarorlikning tayanchi, madaniy va ma’naviy qadriyatlarning asosiy manbai sifatida qaralgan. Ijtimoiy olim Q. Abdurahmonov ta’kidlaganidek: “Oila – bu jamiyatning eng kichik ijtimoiy tizimi

bo‘lib, unda jamiyatning ma’naviy, iqtisodiy va madaniy hayotining barcha unsurlari mujassam topgan”[2].

Bu fikr, oila jamiyatda nafaqat biologik, balki ijtimoiy-iqtisodiy va ma’naviy funksiya bajarishini ko‘rsatadi. Haqiqatan ham, oila orqali insonlar milliy qadriyatlarni, urf-odatlarni, axloq me’yorlarini va madaniyatni avloddan avlodga uzatadi. Shu bois, oila ijtimoiy tizimda asosiy barqarorlik omili sifatida qaraladi. Ammo so‘nggi yillarda ijtimoiy-madaniy muhitdagi o‘zgarishlar natijasida bu barqarorlik yangi sinovlarga duch kelmoqda. Yoshlar orasida individualizm, iqtisodiy mustaqillikka intilish va shaxsiy hayot erkinligi qadriyatlari kuchaymoqda. Bu jarayon o‘z navbatida an’anaviy oilaviy munosabatlar modeliga ma’lum darajada ta’sir ko‘rsatmoqda. Bundan tashqari ijtimoiy-madaniy transformatsiya mohiyati va omillariga to‘xtaladigan bo‘lsak, bu atamaga Inglehart va Welzel shunday ta’rif beradi: “jamiyatning qadriyatlar tizimi va ijtimoiy institutlarining modernizatsiya jarayonida ma’lum darajada o‘zgarishlarga moslashuvi”ni bildiradi[3]. Bu nazariy qarashga tayanib aytish mumkinki, O‘zbekistonda mustaqillikdan keyin sodir bo‘lgan transformatsiya nafaqat iqtisodiy sohada, balki ma’naviy va madaniy muhitda ham chuqur ildiz otgan.

Masalan, avvallari oilada erkakning ustun mavqei tabiiy hol sifatida qabul qilinar edi, bugungi kunda esa gender tengligi tamoyili ijtimoiy me’yorga aylanmoqda. Shu bilan birga, yoshlarning nikohga bo‘lgan munosabatida ham sezilarli o‘zgarishlar kuzatiladi - ular ko‘proq o‘z mustaqil tanlovini qadrlaydi, shaxsiy erkinlikni asosiy qadriyat sifatida e’tirof etadi. Bu o‘zgarishlar, menimcha, ijobiy jarayon sifatida baholanishi lozim, chunki ular jamiyatda demokratik tafakkur, shaxs erkinligi va mas’uliyat madaniyatining rivojlanishiga xizmat qiladi. Ammo bu holat bilan birga, individualizmning haddan ortiq kuchayishi oila birligini zaiflashtirishi mumkin, shu sabab, milliy qadriyatlarni himoya qilish zarur. Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilib yoshlar qadriyatlarida an’anaviylik va zamonaviylik o‘rtasidagi muvozanatga to‘xtaladigan bo‘lsam, bu haqida Karimova M. O‘z tadqiqotida shunday yozadi: “Bugungi o‘zbek yoshlarining oila haqidagi qarashlarida ikki qutb - an’anaviylik va zamonaviylik - o‘zaro raqobat holatida namoyon bo‘lmoqda. Biri hurmat, sabr, sadoqatni e’zozlasa, ikkinchisi shaxsiy erkinlik va o‘zini ro‘yobga chiqarishni ustuvor deb biladi”[4]. Bu tahlil O‘zbekiston yoshlari orasida qadriyatlar sintezi jarayoni ketayotganini ko‘rsatadi. Boshqacha aytganda, ular an’analarni inkor etmaydi, balki ularni zamon talablari asosida qayta talqin qilmoqda. Masalan, ilgari ota-onaning roziligisiz turmush qurish qabul qilinmas edi, hozirda esa bu qaror ko‘pincha yoshlarning shaxsiy tanloviga aylanmoqda. Shaxsiy fikrimcha, bu jarayon ijtimoiy muvozanatni buzmaydi, aksincha, oila institutining yangi, yanada moslashuvchan shaklini yaratadi. Chunki transformatsiya jarayoni an’analarni yo‘qotish emas, balki ularni yangicha ma’noda davom ettirish imkonini beradi. Bularsan tashqari oilaviy munosabatlarga globalizatsiya, internet madaniyati va raqamli transformatsiyaning ta’sirini ham qo‘shish mumkin deb o‘ylayman. Fikrimni Sotsiolog M. Castellsning “tarmoqli jamiyat” (network society) fenomenini ta’riflagan quidagi so‘zlari bilan izohlamoqchiman.

“Raqamli aloqa vositalari insonlar o‘rtasidagi munosabatlarning shaklini o‘zgartirib, ularni geografik hududdan mustaqil, virtual aloqalar tizimiga aylantirdi”[5]. Bugungi o‘zbek yoshlarining oila, sevgi, nikoh haqidagi qarashlari ham aynan shu “virtual madaniyat” ta’sirida shakllanmoqda. Instagram, Telegram, TikTok kabi platformalarda oila hayoti, nikoh, munosabatlar haqidagi ommaviy tasvirlar yoshlarning ongida yangi “axloqiy me’yorlar”ni yaratmoqda. Bu holatning ijobiy jihati - ochiqlik va erkin fikrlashning rivojlanishidir. Ammo salbiy tomoni - ayrim hollarda oilaning muqaddaslik konsepsiyasining nisbiylashuvi, shaxsiy manfaatning jamoaviy qadriyatlardan ustun qo‘yilishidir.

Bu borada, menimcha, O‘zbekiston ta’lim tizimi, ommaviy axborot vositalari va diniy-ma’naviy institutlar yoshlarni raqamli madaniyatning oqilona iste’molchisi bo‘lishga o‘rgatishi zarur. Chunki transformatsiya jarayonida eng muhim narsa — yo‘nalishning to‘g‘riligidir. O‘zbekiston jamiyatida yoshlar va oila munosabatlaridagi ijtimoiy-madaniy an’analar transformatsiyasi - bu ijtimoiy rivojlanishning tabiiy, ammo murakkab bosqichidir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, hozirgi davrda yoshlar qadriyatlari tizimi an’anaviylik va zamonaviylik

o‘rtasidagi dinamik muvozanat asosida shakllanmoqda. Bunda global axborot oqimi, raqamli madaniyat, gender tengligi va davlat siyosatining yo‘nalishlari bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu haqida Sotsiolog Q. Abdurahmonov ta’kidlaganidek: “Oila – bu jamiyatda madaniyat, qadriyat va axloqiy me’yorlarning uzviy shakllanadigan maktabidir; u yo‘qolsa, jamiyatning ijtimoiy tayanchi ham yemiriladi”[6]. Bu fikrdan kelib chiqib aytish mumkinki, oila transformatsiyasi jarayonida eng asosiy vazifa - an’anaviy qadriyatlarni zamonaviy sharoitga moslashtirish, ularning mazmunini yo‘qotmasdan yangilashdir. Chunki oila ijtimoiy barqarorlikning ildizidir, uni modernizatsiya nomi bilan zaiflashtirish emas, balki zamonaviy muhitda mustahkamlash zarur.

Bizningcha, Abdurahmonovning ushbu qarashi bugungi O‘zbekiston uchun g‘oyat dolzarb: oila “madaniyat maktabi” sifatida yoshlarni shunchaki jamiyatga tayyorlamaydi, balki ularni ma’naviy jihatdan shakllantiradi. Shu sabab, transformatsiya jarayonida milliy oila modeli o‘ziga xos “madaniy immunitet”ga ega bo‘lishi kerak - bu esa global bosimlarga qarshi turish, milliy identitetni saqlash va ma’naviy merosni davom ettirishga xizmat qiladi. Yakuniy xulosa sifatida shuni aytishim mimkinki, O‘zbekiston yoshlarida oila qadriyatlarining o‘zgarishi - ijtimoiy taraqqiyotning zaruriy belgisi. Biroq bu o‘zgarishlar nazoratsiz kechmasligi, balki milliy qadriyatlar asosida boshqarilishi kerak. Shu yo‘sinda, transformatsiya jarayoni millatning madaniy barqarorligiga, oilaning mustahkamligiga va yoshlarning ma’naviy kamolotiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 27-iyundagi PQ–3839- son qarori - “Yoshlar bilan ishlash tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.

2. Abdurahmonov Q. Oila sotsiologiyasi: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti. 2020

3. Inglehart R. Welzel C. Modernization, Cultural Change, and Democracy. Cambridge University Press. 2005.

4. Karimova M. Oila qadriyatlarining modernizatsiya jarayonlari. O‘zbekiston Sotsiologiya jurnali, №3, 2021. 45–56-betlar.

5. Castells M. The Rise of the Network Society. Wiley-Blackwell. 2010.

6. Bauman Z. Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty. Polity Press, 2007.

DAVLAT VA JAMIYAT O‘RTASIDAGI ISHONCH MUVOZANATINI MUSTAHKAMLASHGA DOIR KONSEPTUAL YONDASHUVLAR EVOLYUTSIYASI

U.O‘.O‘rinboyev
Guliston davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada davlat va jamiyat o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy, va siyosiy munosabatlarda ishonch muvozanatining rivojlanish evolyutsiyasi haqida so‘z boradi. Mavzuning dolzarbligi zamonaviy davlat boshqaruvidagi ahamiyati keng yoritilgan. Ushbu mavzuni o‘rganish davomida bir qancha mahalliy va xorijiy olimlarning asarlaridan nazariy metodologik manbaa sifatida foydalanilgan. Bundan tashqari adabiyotlar tahlil qilinib mavzu yuzasidan ulardagi o‘xshashlik va farqli jihatlari o‘rganilgan. Ijtimoiy va institutsional ishonch barqarorligini ta’minlashga doir bir qancha taklif va xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: davlat, jamiyat, ishonch va ishonch muvozanati, ijtimoiy munosabatlar, davlat xizmatchlari, liderlik qobilayati, kadrlar salohiyati, barqarorlik, konsepsiya va yondashuv, ijtimoiy birdamlik.

Davlat va jamiyatning paydo bo‘lishi kishilik tarixiy tafakkurining maxsuli desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Tarixan insonlar o‘zaro munosabatlarni ma’lum bir darajadagi ishonch asosiga qurishgan. Bu jarayon hanuzgacha shunday davom etib kelmoqda. Ijtimoiy munosabatlarda

birinchi tomon ikkinchi tomonga muayyan manfaat yoki rag‘bat evaziga ishonch bildirgan. Bu yondashuv davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarda xam o‘z aksini topgan. Davlat boshqaruvining taraqqiy etishi va jamiyat rivoji uchun, xalqning farovonligi, ularning kelajakka ishonch hamda islohotlarga nisbatan ijobiy ruhda qarashga da’vat etishda kadrlarning yuqori intellektual salohiyati muhim ahamiyat kasb etadi. Mamlakatimiz tarixiga nazar tashlar ekanmiz ko‘plab buyuk sarkardalar va yetakchilar davlat boshqaruvini amalga oshirgani, ularning faoliyatiga esa bazan ijobiy bazan salbiy qarashlar mavjudligiga guvoh bo‘lamiz. Ushbu davlat raxbarlari faoliyatining samaradorligi ularning xalq manfaatlariga xizmat qilganligi va odamlarni rozi qilishga qo‘shgan xissasi bilan baholanadi. Markaziy Osiyoda xukmronlik qilgan tarixiy shaxslar va ularning davlat va jamiyat o‘rtasidagi ishonch muvozanatini mustahkamlashga qaratilgan siyosiy boshqaruv usullari davlatchilik tarixida muhim manbaa bo‘lib xizmat qiladi.

“Jumladan, qadimgi Kushon podshohligida xukmdor Kanishka o‘zining siyosiy tafakkuri, donoligi va xarbiy mahorati bilan shuxrat qozongan bo‘lsa, Turk xoqonligida Bumin xoqon, Istami xoqon va Bilga xoqon kabi xarizmatik raxbarlar turkey xalqlarning birdamligini saqlab qolish va davlat qudratini oshirishda katta xissa qo‘shganlar. Shuningdek Qoraxoniylar davlatida Tamg‘achxonning, Somoniylar davlatida esa Ismoil Somoniyning yetakchilik sifatlari o‘z davlatining siyosiy va madaniy jihatdan yuksalishiga sabab bo‘lgan”[1].

Bunday davlatchilik silsilalarini uzviy davomi sifatida G‘aznaviylarning hukmronligini ham alohida ta’kidlash o‘rinli. Bu davrda ham bir nechta kuchli yetakchilik qobiliyatiga ega bo‘lgan davlat raxbarlari xukmronlik qilgan. Mahmud G‘aznaviy shulardan biri edi. U o‘zining mohirona davlat boshqaruvida davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarda kuchli lider sifatida qaralgan.

Saljuqiylar davlatining hukmronligida ham yuksak siyosiy tafakkurga ega hukmdorlar Tug‘ril Beg, Alp Arslon, Malikshox va Sulton Sanjar sulolaning dovrug‘ini yetti iqlimga yoyishda kuchli iroda, yuksak xarbiy mahorat, xalq bilan birdamlik va ijtimoiy ishonchga tayandilar.

Davlat va jamiyat o‘rtasidagi ishonch muvozanatini o‘rganishga doir konsepsiyalar evolyutsiyasida Xorazmshoxlar davlati boshqaruv tizimi alohida ahmiyat kasb etadi. Ayniqsa Alouddin Muhammad Xorazmshohning hukmronlik davri va undan keyingi voris Jaloliddin Manguberdining vatan mudofaasi yo‘lidagi cheksiz jasorati tahsinga loyiq. U dushmanga qarshi turishda ijtimoiy ishonch va xalq birdamligi eng kuchli qudrat ekanligini anglagan holda yovga qarshi mardonavor kurashgani bilan tarix zarvaraqlarida o‘chmas iz qoldirgan.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev 2022-yil 29-avgustda Urganch shaxrida Jaloliddin Manguberdi yodgorlik majmuasining ochilish marosimida so‘zlagan nutqida buyuk sarkardaning xayoti va faoliyatini chuqur o‘rganish va uning merosini xalqimiz, ayniqsa yoshlar orasida keng targ‘ib qilish muxim ekanini aloxida ta’kidlagan edi. Prezidentimiz Jaloliddin Manguberdining shaxsiyati haqida: “Chaqmoqdek qisqa umri mobaynida o‘zbek xalqiga xos bo‘lgan vatanga cheksiz muhabbat va sadoqat, yuksak xarbiy salohiyatni namoyon etib yashagan Jaloliddin Manguberdi kabi buyuk ajdodlarimiz bilan qancha faxrlansak, g‘ururlansak, arziydi.Ishonaman, oradan yillar, asrlar o‘tadi, Sulton Jaloliddin xamisha yurtimizni ko‘z qorachig‘iday asrab-avaylash, unga farzandlik mexri, iymon-e’tiqod bilan xizmat qilishning o‘chmas timsoli bo‘lib qoladi ”[2] deya ta’kidlagan edi. Jaloliddin Manguberdi uzoq muddat hukmronlik qilmagan bo‘lsada vatan mudofaasi uchun dushmanga qaqshatqich zarba bergan, shu bilan o‘zini jasur sarkarda sifatida namoyon etgan.

Sohibqiron Amir Temur barpo etgan ulkan markazlashgan davlatchilik va Temuriylar davri davlat va jamiyat o‘rtasidagi ishonch muvozanatini mustahkamlashga qaratilgan kuchli strategik siyosati bilan nafaqat O‘zbekiston balki butun dunyo tarixi uchun ahamiyatli davr hisoblanadi. Bu davrda ijtimoiy ishonchni shakllantiradigan asosiy manbaa bu Amir temurning “Kuch – adolatda” g‘oya bo‘lib. Adolat davlat boshqaruvining har jabhasida xalq ishonchini qozonishda bosh me’zon sifatida qaralgan. “Sohibqiron Amir Temur bobomiz biz, avlodlarga qoldirgan vasiyatida g‘oyat muhim bir fikrga urg‘u berib, “El dardiga darmon bo‘lmoq – ezgu vazifangizdir” deya ta’kidlagani,

[1] Саидова М. Янги Ўзбекистон давлат бошқарувида харизматик кадрларга муносабат эволюцияси // Жамият ва бошқарув. – Тошкент, 2025. -№ 1(107). – Б. 48.
[2] O‘zbekiston Milliy axborot agentligi saytidan. https://uza.uz/posts/402934

albatta bejiz emas”[1]. Amir Temurning ushbu fikrlaridan ham bilishimiz mumkinki, o‘zbek davlatchiligi tarixi davlat va jamiyat o‘rtasidagi ishonch muvozanatini asoslovchi kuchli evolyutsion bosqichlardan iborat. Temuriylar sulolasining yana bir yorqin vakili mohir sarkarda katta imperiya asoschisi Zaxiriddin Muhammad Bobur hisoblanadi. Uning mohirona jang strategiyasi, kuchli davlat boshqaruvi, yuksak aql tafakkuri nafaqat o‘z xalqi balki e’tiqodi, millati va kelib chiqishi xar xil bo‘lgan xalqlarni ham bir bayroq ostida birlashtirishga yordam berdi. Uning bu ishlari Boburning buyuk birlashtiruvchi kuch sohibi bo‘lganini yana bir bor isbotlaydi. Z.M.Boburning buyuk shaxsligini hind siyosatchisi Javoharlal Neru o‘zining “Hindistonning kashf etilishi” nomli asarida Z.M.Boburga quyidagicha ta’rif beradi: “Bobur dilbar shaxs edi. Uyg‘onish davrining ajoyib sultoni kuchli, tadbirkor kishi bo‘lib, san’atni, adabiyotni, go‘zallikni sevardi”[2].

Bu fikrlarning nechog‘lik rostligini Z.M.Boburning qoldirgan beqiyos ma’naviy merosidan ham bilishimiz mumkin.

Shuningdek O‘rta Osiyo hududida tarixan shakllangan amirlik va xonliklar hukumati davrida ham bir qancha hukmdorlar xalq va davlat o‘rtasida ishonchga tayangan holda hokimiyatni amalga oshirishgan. Ular jumlasiga Buxoro amiri Amir Xaydar, Qo‘qon xonligida islohotlarni amalga oshirgan Shohruhbey, Olimxon va Muhammad Alihonlarning davri e’tirof etiladi. Xiva xonligida Eltuzarxon va Muhammad Rahimxon I davri alohida axamiyatlidir.

Xonliklar tanazzulidan keyingi bosqich Sovet ittifoqi hukumatining qaror topishidir. Ushbu davrda davlat boshqaruvida raxbar va kadrlar to‘liq kommunistik ruhda tarbiyalandi.

“Bu davrda sotsializm g‘oyasi ilgari surilib, xarizmatik kadrlarga Shubha ostida qaralgan va ular inkor etilgan. Buning natijasida jamoat tashkilotlari o‘z oldilariga yolg‘on yoki xato maqsadlar qo‘yishga, majburiy volyuntaristik, o‘ylanmagan qarorlar qabul qilishga majbur bo‘lar edilar. Boshqaruv tizimida xodimlar soni keragidan ortiq miqdorda bo‘lib, raxbar kadrlarning tashabbuskorligi, ishbilarmonligi so‘ndirilgan va tizimning o‘zini o‘zi rivojlantirishga rag‘bati xam yo‘q edi. Shuningdek, boshqarish tizimi fan-texnika taraqqiyoti talablariga, sotsial-iqtisodiy extiyojlarning o‘sib borishiga moslasha olmas edi.”[3].

Bu jarayon mustaqillikdan keyin ham o‘z asoratlarini ko‘rsatmay qolmadi. Yangicha tafakkur va erkin fikrga ega kadrlarni tarbiyalash va ularni munosib davlat xizmati lavozimlariga qo‘yish osonlikcha kechmadi. Jumladan mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab asosan huquqni muhofaza qiluvchi davlat organlarida maxsus xizmatni o‘tash tartibi alohida qonunchilik bilan belgilandi. 2017-yildan boshlab mamlakatimizda barcha sohalarda tub islohotlar davri boshlandi. Bu davrga kelib Prezident Sh.Mirziyoyev kadrlar siyosatini yuritishda asosiy etiborni davlat xizmatchilarining yetakchilik, tashabbuskorlik, mas’uliyatlilik hususiyatlariga , xalq bilan yaqinlik, muammolarni joyiga chiqqan holda aholining ichiga kirib o‘rganish mezonlariga qaratdi.

Albatta davlat fuqarolik xizmati faoliyatining huquqiy asosini yaratish Yangi O‘zbekistonni barpo etishning asosiy shartlaridan biri edi. Buning natijasida 2022-yil 8-avgustda “Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida”gi O‘RQ-788-son qonun qabul qilindi. Ushbu qonun tom manoda tarixiy bo‘lib mustaqil O‘zbekiston tarixidagi davlat fuqarolik xizmatini tartibga solib turuvchi yagona, asosiy huquqiy manba bo‘lib xizmat qilmoqda. Albatta sohani huquqiy tartibga solish shu bilan to‘xtab qolgani yo‘q. Davlat fuqarolik xizmatini zamonaviy standartlar asosida tashkil etish, davlat xizmatchilari ishini natijadorlikka yo‘naltirish, aholining davlat xizmatiga bo‘lgan ishonchini yanada oshirish, sohaga istiqbolli kadrlarni jalb qilish va ularni professional mutaxassis etib tayyorlashning samarali tizimini joriy qilish, shuningdek, “Davlat fuqarolik xizmati to‘g‘risida”gi Qonun hamda “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida belgilangan vazifalar ijrosini

[1] Салимов О., Куронбоев К., Бекмуродов М., Тангриев Л. Бошқарув хикмати. – Тошкент.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. – 2018. – Б. 38.
[2] Javoharlar Neru. “Hindistonning kashf etilishi” kitobidan.
[3] Рахимова Д., Абдулкосимов Х., Абдурахманов О. Бошқарув тизими ва рахбар – Т.: Тошкент давлат техника университети. – 2004. – Б. 38.

ta’minlash maqsadida”[1] 2025-yilning 19-iyun sanasida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Davlat fuqarolik xizmatini yangi yondashuvlar asosida tashkil etish hamda professional va natijadorlikka yo‘naltirilgan davlat xizmatchilari korpusini shakllantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”PF-95-sonli farmoni qabul qilindi. Ushbu normativ huquqiy hujjatlar davlat va jamiyat o‘rtasidagi ishonch muvozanatini mustahkamlashda yuksak malakali va intellektual salohiyati yuqori bo‘lgan davlat xizmatchilarini tayyorlashda asosiy huquqiy manba bo‘lib xizmat qilmoqda.

Prezidentimizning “Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz” g‘oyasi bilan boshlangan keng qamrovli islohotlar, davlat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu islohotlarning markazida inson uning qadr-qimmati va manfaatlarining ustuvorligini oshirish, fuqarolarning huquq va erkinlarini himoya qilishni kafolatlash, jamiyatda ijtimoiy ishonchning barqarorligini mustahkamlash maqsadlari turibdi.

Ijtimoiy hayotdagi ushbu o‘zgarishlar doirasida ijtimoiy-siyosiy institutlar o‘rtasidagi hamkorlik mehanizmlari takomillashib, jamiyat a’zolarining davlat institutlariga bo‘lgan ishonchi va qo‘llab-quvvatlovini oshirishga xizmat qiladigan tizimli yondashuvlar kuchaymoqda. Buning oqibatida O‘zbekiston jamiyati rivojlanishning sifat jihatidan mutlaqo yangi, davlat va jamiyat o‘rtasidagi ishonch muvozanati mustahkamlanayotgan davrga kirib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Саидова М. Янги Ўзбекистон давлат бошқарувида харизматик кадрларга муносабат эволюцияси // Жамият ва бошқарув. – Тошкент, 2025. -№ 1(107). –170 б.

2. O‘zbekiston Milliy axborot agentligi saytidan. https://uza.uz/posts/402934

3. Салимов О., Қуронбоев К., Бекмуродов М., Тангриев Л. Бошқарув хикмати. – Тошкент.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. – 2018. – Б. 38.

4. Javoharlar Neru. “Hindistonning kashf etilishi” kitobidan.

5. Рахимова Д., Абдулқосимов Х., Абдурахманов О. Бошқарув тизими ва рахбар – Т.: Тошкент давлат техника университети. – 2004. – Б. 38.

6. https://www.lex.uz/uz/docs/-7587464 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Davlat fuqarolik xizmatini yangi yondashuvlar asosida tashkil etish hamda professional va natijadorlikka yo‘naltirilgan davlat xizmatchilari korpusini shakllantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”PF-95-sonli farmoni.

IJTIMOIY MA’NAVIY JARAYONLAR VA KADRLAR SALOHIYATI O‘ZARO DEALIKTIKASI

Shamsiyabonu Egamqulova Jamshid qizi
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar va kadrlar salohiyati o‘rtasidagi o‘zaro dialektik bog‘liqlik chuqur tahlil qilinadi. Jamiyat taraqqiyotida ma’naviy muhitning o‘rni, uning inson kapitalini shakllantirishdagi ahamiyati hamda kadrlar salohiyatining ijtimoiy rivojlanishga ta’siri ilmiy-nazariy asosda yoritib beriladi. Shuningdek, ijtimoiy-ma’naviy qadriyatlar, ta’lim tizimi, madaniy meros va innovatsion yondashuvlarning malakali kadrlarni shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Maqolada ijtimoiy jarayonlarning dinamik rivoji kadrlar sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi, o‘z navbatida, yetuk va salohiyatli kadrlar jamiyatning ma’naviy-axloqiy darajasini yuksaltirishda muhim omil ekanligi asoslab berilgan.Bundan tashqari, globallashuv sharoitida ma’naviy tahdidlar, axborot oqimining keskin ortishi va zamonaviy talablar

[1] https://www.lex.uz/uz/docs/-7587464 O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Davlat fuqarolik xizmatini yangi yondashuvlar asosida tashkil etish hamda professional va natijadorlikka yo‘naltirilgan davlat xizmatchilari korpusini shakllantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”PF-95-sonli farmoni.

kadrlar tayyorlash tizimiga yangi yondashuvlarni talab qilayotgani ko‘rsatib o‘tiladi. Ijtimoiy-ma’naviy muhitning sog‘lomligi kadrlarning intellektual, axloqiy va kasbiy jihatdan barkamolligini ta’minlashda asosiy omillardan biri sifatida talqin etiladi. Tadqiqot davomida davlat siyosati, ta’lim-tarbiya tizimi va fuqarolik jamiyati institutlarining bu jarayondagi o‘rni ham yoritilgan.

Mazkur ishda ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar va kadrlar salohiyati o‘rtasidagi uzviylik, ularning o‘zaro ta’siri hamda dialektik rivojlanish qonuniyatlari ochib berilib, ushbu yo‘nalishda amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar:ijtimoiy jarayonlar, ma’naviy muhit, kadrlar salohiyati, dialektik bog‘liqlik, inson kapitali, ta’lim tizimi, innovatsiya, globallashuv, ma’naviy qadriyatlar, ijtimoiy taraqqiyot, axloqiy rivojlanish, kadrlar tayyorlash.

Hozirgi globallashuv va axborotlashuv jarayonlari jadallashgan davrda jamiyat taraqqiyoti ko‘p jihatdan ijtimoiy-ma’naviy muhitning holati hamda inson kapitalining rivojlanish darajasiga bevosita bog‘liqdir. Har qanday davlatning barqaror rivoji, uning iqtisodiy qudrati va ijtimoiy farovonligi, avvalo, yetuk, bilimli, tashabbuskor va yuksak ma’naviyatga ega bo‘lgan kadrlar salohiyati bilan belgilanadi. Shu bois ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar va kadrlar salohiyati o‘rtasidagi o‘zaro dialektik bog‘liqlikni ilmiy jihatdan o‘rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar jamiyatning axloqiy qadriyatlari, madaniy merosi, dunyoqarashi va ijtimoiy ongini shakllantiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur jarayonlar insonning shaxs sifatida kamol topishida, uning ijtimoiy faolligi va mas’uliyatini oshirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. O‘z navbatida, kadrlar salohiyati – bu jamiyatning intellektual, kasbiy va ma’naviy imkoniyatlarini mujassam etgan tizim bo‘lib, u ijtimoiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biridir.Bugungi kunda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish, yoshlarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish orqali raqobatbardosh kadrlar tayyorlash masalasi ustuvor yo‘nalishga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy-ma’naviy muhitning sog‘lomligi va barqarorligi kadrlar salohiyatini yuksaltirishda muhim shartlardan biri sifatida qaraladi. Chunki ma’naviy barkamol shaxsni shakllantirmasdan turib, yuqori malakali mutaxassisni tarbiyalash mushkuldir.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar va kadrlar salohiyati o‘rtasidagi o‘zaro dialektik munosabatlarni tahlil qilish, ularning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rnini ochib berish hamda ushbu yo‘nalishda samarali mexanizmlarni aniqlashdan iborat.

Ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar va kadrlar salohiyati o‘rtasidagi o‘zaro dialektik bog‘liqlik jamiyat taraqqiyotining muhim qonuniyatlaridan biri hisoblanadi. Dialektik yondashuvga ko‘ra, bu ikki omil bir-birini inkor etmaydi, aksincha, o‘zaro ta’sir va rivojlanish jarayonida uyg‘unlashib boradi. Ya’ni, jamiyatdagi ma’naviy muhit qanchalik yuksak bo‘lsa, unda shakllanayotgan kadrlarning sifat darajasi ham shunchalik yuqori bo‘ladi. O‘z navbatida, yetuk va malakali kadrlar jamiyatning ma’naviy-axloqiy darajasini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.Avvalo, ijtimoiy-ma’naviy jarayonlarning mohiyatiga to‘xtaladigan bo‘lsak, ular jamiyatda shakllanadigan qadriyatlar tizimi, axloqiy me’yorlar, madaniy an’analar va ijtimoiy ongning rivojlanish darajasini o‘z ichiga oladi. Bu jarayonlar insonning dunyoqarashi, fikrlash tarzi va hayotiy pozitsiyasini belgilaydi. Aynan shu omillar asosida shaxsning kasbiy faoliyati, mas’uliyati va jamiyat oldidagi burchiga bo‘lgan munosabati shakllanadi. Demak, ijtimoiy-ma’naviy muhit – bu kadrlar salohiyatining shakllanishida asosiy poydevor vazifasini bajaradi.

Kadrlar salohiyati esa jamiyatning intellektual va kasbiy resurslari majmui sifatida qaraladi. U nafaqat bilim va ko‘nikmalar darajasi, balki shaxsning ijodkorligi, tashabbuskorligi, ijtimoiy faolligi va ma’naviy yetukligini ham o‘z ichiga oladi. Zamonaviy sharoitda kadrlar salohiyati innovatsion rivojlanishning asosiy omiliga aylanib bormoqda. Shu bois, ta’lim tizimi orqali nafaqat bilim berish, balki ma’naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.Ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar va kadrlar salohiyati o‘rtasidagi dialektik bog‘liqlikni ta’lim tizimi misolida yaqqol ko‘rish mumkin. Ta’lim muassasalari nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsni ma’naviy jihatdan kamol toptiruvchi ijtimoiy institut sifatida faoliyat yuritadi. Bu yerda yoshlar milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalanadi, ularning mustaqil fikrlash, tahlil qilish va

qaror qabul qilish qobiliyatlari rivojlantiriladi. Natijada jamiyat uchun zarur bo‘lgan raqobatbardosh va yetuk kadrlar shakllanadi.

Bundan tashqari, globallashuv jarayonlari ijtimoiy-ma’naviy muhitga ham, kadrlar salohiyatiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi natijasida turli madaniyatlar, g‘oyalar va qarashlar o‘rtasida keskin almashinuv yuz bermoqda. Bu esa bir tomondan yangi imkoniyatlar yaratgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan ma’naviy tahdidlarni ham keltirib chiqarmoqda. Shunday sharoitda kadrlar salohiyatini rivojlantirishda ularning tanqidiy fikrlash, axborotni saralash va mustaqil xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim vazifaga aylanadi.Shuningdek, davlat siyosati va fuqarolik jamiyati institutlari ham mazkur jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Ijtimoiy-ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirishga qaratilgan islohotlar, yoshlar siyosati, ta’lim va tarbiya tizimidagi yangilanishlar kadrlar salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, yosh avlodni vatanparvarlik, milliy g‘urur va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash orqali jamiyatning barqaror rivojlanishiga erishish mumkin.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar va kadrlar salohiyati o‘rtasidagi o‘zaro dialektik bog‘liqlik jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biridir. Mazkur ikki tushuncha bir-birini to‘ldiradi, rivojlantiradi va o‘zaro ta’sir jarayonida yangi sifat bosqichlariga ko‘tariladi. Ya’ni, sog‘lom va barqaror ma’naviy muhit yetuk, bilimli va mas’uliyatli kadrlarni shakllantirsa, yuqori salohiyatga ega kadrlar esa jamiyatning ma’naviy-axloqiy darajasini yanada yuksaltiradi.Zamonaviy globallashuv sharoitida ushbu o‘zaro bog‘liqlikning ahamiyati yanada ortib bormoqda. Chunki axborot oqimining keskin kuchayishi, turli g‘oyaviy ta’sirlarning kengayishi kadrlarning nafaqat kasbiy, balki ma’naviy jihatdan ham yetuk bo‘lishini talab etadi. Shu nuqtai nazardan, ta’lim-tarbiya tizimini takomillashtirish, yoshlarning intellektual va axloqiy salohiyatini oshirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Bu yo‘nalishda olib borilayotgan tizimli islohotlar natijasida raqobatbardosh, mustaqil fikrlaydigan, yuksak ma’naviyatli kadrlar tayyorlash imkoniyati kengayadi.Umuman olganda, ijtimoiy-ma’naviy jarayonlar va kadrlar salohiyati o‘rtasidagi dialektik uyg‘unlikni ta’minlash jamiyatning barqaror rivojlanishi, milliy taraqqiyot va kelajak avlod kamoloti uchun mustahkam asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. *Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi*. – Toshkent, 2022.
2. Karimov I.A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
3. Mirziyoyev Sh.M. *Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2016.
4. Tursunov X.K., Umarov M.U., Ochilov Sh.D. *Qishloq aholi punktlarini rejalashtirish*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
5. Baykhanov K. *Zamonaviy menejment tizimida kadrlar salohiyatini rivojlantirish*. – 2024.
6. Ubaydullayeva L.X. *Ta’limda intellektual salohiyatni oshirishning optimal usullari*. – 2022.

4-shu’ba:
IJTIMOIY-SIYOSIY VA MA’NAVIY SOHALARDA OLIB BORILAYOTGAN TADQIQOT ISHLARI

MISSIONERLIKNING XALQARO VA MINTAQAVIY MUNOSABATLARGA TA’SIRI

Musayev Mansur Tursunpo‘latovich
Sarbon universiteti professori, siyosiy fanlar doktori

Annotatsiya. Mazkur maqolada missionerlikning xalqaro va mintaqaviy munosabatlarga ta’siri haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, maqolada globallashuv sharoitida missionerlik harakati nafaqat insonlarning e’tiqodiga, balki turli din, millat va elatlarning hamjihatligiga raxna solayotganligi ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: missionerlik, ma’naviyat, prozelitizm, globallashuv, mafkura, tahdid, konfessiya, xalqaro.

Bugungi kunda zamonaviy missionerlikni belgilangan maqsadlari mohiyatini har tomonlama o‘rganishni, ijtimoiy – gumanitar fanlar nuqtayi nazaridan asoslab berishni taqozo etmoqda. Globallashuv sharoitida missionerlik harakati nafaqat insonlarning e’tiqodiga, balki turli din, millat va elatlarning hamjihatligiga raxna solmoqda. Ayniqsa, jahon geosiyosiy maydonidagi o‘zgarishlar, globallashuv jarayonlarining tobora avj olishi dunyo jamoatchiligidan tinchlik va barqarorlikni saqlashda muntazam ogoh, sezgir hamda hushyor bo‘lishni talab etmoqda. Bunday murakkab sharoitda tinchlik, barqarorlikni asrash, mustaqillikni mustahkamlash har bir davlat oldida turgan ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Zero, bugungi kunda dunyo miqyosida g‘oyaviy-mafkuraviy tahdidlarning kuchayishi tahlikali vaziyatni tobora avj olishga zamin yaratmoqda. Mana shunday bir sharoitda tinchlik, barqarorlikni saqlashda missionerlik va prozelitizm kabi yot oqimlar ta’siriga adashib kirib qolgan yoshlarimiz tarbiyasiga e’tibor qaratish, jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurash muhim ahamiyat kasb etayotir.

Globallashuv sharoitida g‘arbdagi siyosiy, harbiy kuchlarning dunyoviy gegemonlikka intilishlarini kuchayishi avj olayotganligini ta’kidlash urinli. Missionerlik tarafdorlarini ayrim siyosiy markazlar bilan o‘zaro yaqin aloqalar o‘rnatishga intilishi ularga yangi imkoniyatlarni qo‘llashga sharoit yaratmoqda. Missionerlik globallashuv sharoitida ma’naviy-mafkuraviy tahdid vositasi bo‘lib, eng avvalo jahondagi muayyan siyosiy kuchlarning geopolitik maqsad manfaaatlariga yo‘naltirilgan holatda olib borilmoqda[1]. Natijada, qudratli siyosiy markazlar ta’siridagi zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiya vositalari muayyan mintaqa va mamlakatlarni ongli ravishda “nishonga olib”, mavjud siyosiy rejim bilan fuqarolar o‘rtasiga nifoq solishga intilmoqda.

Bugungi kunda globallashuvning shiddatli tus olishi dunyo miqyosida missionerlik va prozelitizmni tobora kuchayotganligini kuzatish mumkin. Mana shunday bir sharoitda mazkur illatlarga qarshi kurashda tinchlik, barqarorlikni saqlashda ma’naviyat va ma’rifatga e’tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu haqda fikr yuritganda, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev qayd

etganidek: “Biz ma’naviyat va ma’rifat ishini vatanparvarlik ishi, vijdon ishi, deb bilamiz. Vijdoni, ma’naviyati bor inson Vatanni, albatta, yaxshi ko‘radi. Vijdon, ma’naviyat degani – xalqqa, Vatanga chin yurakdan xizmat qilish deganidir. Mana shunday qarash butun xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz tomonidan keng va qizg‘in qo‘llab-quvvatlanayotgani ma’naviy tarbiyaning naqadar dolzarb ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi”[2], - deya ta’kidlashi ayni haqiqatdir. Binobarin, Vatan sha’ni, or-nomusi uchun jamiyat maqsad va manfaatlarini tushunib etadigan, har tomonlama etuk komil insonni tarbiyalashda ma’naviyat eng ta’sirchan va qudratli qurol vazifasini o‘tashini bugungi davr va zamon taqoza etmoqda.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoev tomonidan mana shunday masalalarga alohida e’tibor qaratilar ekan, dunyo miqyosida vujudga kelayotgan yangi tahdid va xavflar paydo bo‘layotgan bugungi kunda jamiyatimizda sog‘lom muhitni mustahkamlash, ma’naviyat va ma’rifatga e’tibor qaratish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Zero, millatimiz va xalqimiz mentalitetini o‘zida namoyon etuvchi buyuk ma’naviyatimizni asrash xalqimiz taqdiri va kelajagi, hayot-mamotimiz vazifasi ekanligini anglash o‘ta muhim vazifadir. Holbuki, hozirgi nozik va ayni paytda, o‘ta murakkab sharoitda o‘zida yovuz va buzg‘unchi g‘oyalarni namoyon etuvchi illatlarga qarshi ma’rifat bilan kurashish zamon talabidir. Jaholatga griftor etuvchi missionerlikka qarshi kurashda ma’rifatni targ‘ib etish g‘oyasi bugungi kunda dunyo miqyosda bosh mavzuga aylanib ulgurdi. Zero, dunyo miqyosida xalqaro terrorizm, radikalizm, ekstremizm kabi chegara bilmas tahdidlarning xavfi ortib borayotgan bugungi kunda ham ma’rifat jaholatga qarshi kurashishning eng samarali vositasi sifatida aynan tan olinmoqda.

Missionerlik xizmati foydadan ko‘ra zararliroqdir. Avvalo, ular o‘z ta’limotlarini yoyish uchun juda ko‘p harakat qiladigan guruhdir. Ular odamlarning zaif tomonlariga psixologik ta’sir ko‘rsatish orqali o‘z ta’limotlarini tarqatishda ustalik bilan harakat qilishadi. Ayniqsa, mazkur harakatlar oqibatida insonlar ongi va qalbini zabt etish orqali ularning dunyoqarashida salbiy o‘zgarishlar sodir bo‘lishga zamin yaratmoqda[3].

Qonuniy ro‘yxatdan o‘tmagan diniy tashkilotlar qonuniy ro‘yxatdan o‘tgan tashkilotlarga qaraganda xavfliroqdir. Buning sababi, davlat tomonidan tasdiqlangan, qonuniy ro‘yxatga olingan diniy birlashmalarning muayyan hududni belgilaydigan va muayyan tartib-qoidalarga rioya qilishni talab qiladigan qonunlar mavjud. Ushbu qonunga ko‘ra, diniy birlashmalar chegaradan o‘tmasdan faoliyat yuritishi mumkin. Qonuniy ro‘yxatdan o‘tmagan va yashirin faoliyat yuritadigan diniy xizmatlarning hech qanday qoidalari yo‘q. Ular mamlakat qonunlarini qo‘pol ravishda buzadigan tashkilotlar, chunki ular yashirin faoliyat yuritadi.

Mamlakatdagi diniy birlashmalar qonuniy ro‘yxatdan o‘tgan taqdirdagina faoliyat ko‘rsatishi mumkin. Mamlakatda diniy tashkilotlar bilan bog‘liq huquqiy bo‘limlar mavjud. Qonunning amal qilish doirasiga qarab, ular ro‘yxatga olinishi va ro‘yxatdan o‘chirilishi mumkin. Diniy tashkilotlarni ro‘yxatga olish va tekshirish, ularni ro‘yxatdan chiqarish faqat qonuniy vakolatli organning xodimlari tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

Missionerlik faoliyatini amalga oshiruvchi shaxslarni, vakolatli organning hududiy bo‘linmalarini ro‘yxatga olish; hujjatlar taqdim etilgan kundan boshlab o‘ttiz kalendar kundan ortiq bo‘lmagan muddatda. Dinshunoslik ekspertizasini o‘tkazish vaqtida missioner tomonidan taqdim etilgan materiallar bo‘yicha xulosa olish uchun ro‘yxatga olish muddati to‘xtatiladi. «Axborot almashishning turli zamonaviy mexanizmlaridan mohirona foydalanayotgan buzg‘unchi diniy oqimlar mafkurachilari o‘qish, yozishmalar, video va audio materiallar orqali radikal qarashlarni tarqatishdi. Tarkib va ichki mazmuni bir xil bo‘lgan materiallar internet foydalanuvchilari ongiga turli yo‘llar bilan, turli shakllarda quyiladi. Xususan, missionerlikning g‘oyaviy ta’sirlariga berilgan insonlarning aksariyatida mutaassiblik, fanatizm va fundamentalizm illatlari yaqqol namoyon bo‘layotganligi tashvishlidir»

Buzg‘unchi va ekstremistik guruhlar tomonidan olib borilayotgan keng ko‘lamli targ‘ibot-tashviqot ishlaridan ko‘zlangan maqsad mushtarak - har bir oilada adovat va nifoq alangasini qo‘zg‘atib, ijtimoiy birdamlikni buzish, shu orqali davlatning milliy xavfsizligi va mudofaa qobiliyatiga putur etkazish, konstitutsiyaviy tuzum va hududiy yaxlitlikni buzishdir.

Ko‘pincha yoshlarning noan’anaviy diniy tashkilotlarning g‘oyaviy va boshqa ishlariga, birinchi navbatda, jalb etilishi holatlari uchrab turadi. Ijtimoiy-demografik guruh sifatida yoshlarning o‘ziga xos xususiyatlari, jumladan, ma’naviy xususiyatlari ham bor. Ko‘pchilik dinga hayotning ma’naviy asoslarini izlash, hayot mazmuni haqidagi savollarga javob izlash uchun keladi. So‘nggi paytlarda dindorlik hech bir dinning chuqurligiga kirmay, umuman dinlarning fazilatlari, sahihligi va boshqa jihatlariga kirmay, modaga aylanib qolganiga guvoh bo‘ldik. Odamlarni hech qanday dinni qabul qilishga majburlamaslik kerak.

Din niqobi ostida sektalar yangi a’zolarni o‘ziga jalb qiladi va ular olgan ma’lumotlarni nazorat qiladi. Shuningdek, u psixologik bosim, qo‘rqitish va boshqa usullarga asoslanib, shaxsni axloqsiz tarzda o‘ziga bo‘ysundirib, tashkilot a’zolarini saqlab qolishga yordam beradi. Shunday qilib, ular yashash huquqini va axborot dunyoqarashini erkin tanlash huquqini buzadilar. Noan’anaviy diniy tashkilotlar missionerlik faoliyatida faol. U xayriya ishlarini ham yaxshi tashkilotchidir. Bu tendensiyalar tashkilot a’zolarining huquqlarini poymol etib, “ongni nazorat qilish” usuli orqali ularning salomatligi va ruhiyatiga zarar etkazmoqda. Ko‘pgina missionerlar o‘z xizmatlarini muvaffaqiyatli bajarish uchun yashab, mahalliy aholining tili, urf-odatlari va munosabatini o‘rganadilar. Ishsizlar, hayotda o‘z o‘rniga ega bo‘lmaganlar, ma’naviyat izlayotganlar, shaxsiy va oilaviy hayotdagi psixologik qiyinchiliklarga bardosh bera olmaydiganlar, islom dinini chuqur bilmaydiganlar tezda missionerlik targ‘iboti qurboniga aylanadi. Shu o‘rinda, dunyo miqyosida missionerlikda asosiy e’tibor qaratilayotgan sohalardan biri ijtimoiy missiya faoliyatiga e’tibor qaratamiz.

XIX asrdan boshlab xristianlikni yoyishda missionerlik tashkilotlari ijtimoiy soha yo‘nalishlari asosida faoliyat ko‘rsatishga alohida e’tibor qaratishgan. Ijtimoiy gumanitar missiya zamirida xorijiy davlatlar tomonidan “beg‘araz” yordam ko‘rsatish niqobi ostida o‘zga mamlakatlarga suqilib kirish orqali davlatlarning ichki ishlariga bevosita aralashuvini anglash lozim. O‘z navbatida, mazkur harakatlar strategiyasida go‘yoki, muayyan mamlakatlarda “ocharchilik, qashshoqlik”, “inson huquqlarini poymol etilishi”, “milliy nizolarni bartaraf etish” gumanitar xalokatni oldini olish» niqobi ostidagi maqsadli rejalar asosida faoliyat ko‘rsatishayotir. Aynan, gumanitar missiya o‘z maqsadini tizimli tashkil etish maqsadida go‘yoki “tinchlikparvar” kuchlar niqobi ostida faoliyat ko‘rsatishga harakat qilishadi. Mazkur harakatlar xalqaro nodavlat tashkilotlari maqomida go‘yoki muayyan mamlakat va hudud miqyosida yashovchi aholini moddiy turmush sharoitini tiklashga qaratiladi. «Albatta, bular haqda missionerlik tashkilotlari odatda rasman gapirmaydilar, aksincha, “bizning maqsadimiz – kambag‘allikni umuman yo‘q qilish” degan “chiroyli” so‘zlari aytiladi, aslida esa “hamma ekkanini o‘radi”, “bo‘lib tashla va hukmronlik qil” shiorlari ostida amal qilinadi. Zero hozirgi davr voqealar rivoji va mantiqi ayni shunday xulosalarga olib keladi» [4].

Missionerlik tomonidan yo‘naltilayotgan ijtimoiy missiya quyidagilarni o‘z ichiga oladi: “ziddiyatli hududlarga oziq-ovqat, dori-darmon kabi kundalik ehtiyoj mahsulotlarni hamda tibbiy yordam ko‘rsatuvchilarni jo‘natish”, “jabrlangan aholiga har tomonlama yordam ko‘rsatish”, “maktablar va boshqa o‘quv maskanlarni tashkil etish”, kommunikatsiya tizimlarini qayta tiklash hamda bartaraf etishni o‘z zimmasiga oladi. Aslini olganda gumanitar missiya ta’lim, madaniyat, sog‘liqni saqlash, qishloq xo‘jaligi, biznesni yuritish va rivojlantirishda go‘yoki, “beg‘araz” yordam ko‘rsatish niqobi asosida tayyorlangan missionerlar sayyoh, sportchi, missioner-doktor va missioner-o‘qituvchilar “xizmat vazifasi”ni o‘tash maqsadida muayyan hududlarga maxsus topshiriq va vazifalarni bajarishga yo‘naltirilgan.

Missionerlik ilmiy markazlari ayrim mamlakatlardagi diniy raxnamolarning jamiyatdagi mavqie, ijtimoiy hayotda tutgan o‘rnini o‘rganish, tahlil qilishi orqali o‘z maqsad va manfaatlari yo‘lida foydalanishiga alohida e’tibor qaratishadi. Missionerlar tomonidan xorijiy mamlakatlarda ochilgan ta’lim muassasalari tezda mahalliy ta’lim tizimi bilan o‘zaro aloqa o‘rnatish orqali, diniy va umumiy ta’lim berish jarayoni tizimli ravishda tashkil etishmoqda. Mazkur maktablarda kadrlarning saviyasi, o‘quv jihozlari va ta’lim uslubi jihatidan mahalliy maktablardan ustunligi jihatidan ajralib turishi natijasida doimo e’tibor qozongan. Missionerlik strategiyasida ushbu maktablar orqali kelajakda o‘z manfaatlariga mos “kadrlar tayyorlashga” asosiy e’tibor

qaratganligini anglash lozim. Shu tariqa, missionerlik tassarufidagi maktablarda tahsil olgan o‘quvchi hamda talabalarni kelajakda davlat boshqaruvi sohasidagi eng nufuzli mansablariga joylashuviga ham alohida e’tibor qaratishgan. Missionerlar jamiyat hayotida moddiy jihatdan kam ta’minlangan: muhtoj oilalar, maktab internati, mexribonlik va qariyalar uylariga, nogironlarga hamda oliy ta’lim muassasalariga ijtimoiy yordam ko‘rsatish “go‘yoki” o‘zlarining asosiy maqsadlari sifatida namoyon etishgan. Axborot-tahliliy tadqiqotlarga ko‘ra, «missionerlik faoliyati strategiyasida ushbu belgilarning guruhlarga bo‘linishi yoki alohida shakllarda namoyon bo‘lishi bilan shakllanadi»[5]. Shu tariqa, ijtimoiy missiya strategiyasida go‘yoki, “beg‘araz” yordam ko‘rsatish orqali fuqarolarni jamiyatda o‘z o‘rnini topish, oilaviy muammolarni bartaraf etish, insonlarga tinchlik va quvonch ulashishga intilmoqda. Natijada, jamiyat hayotida farovon turmush tarzini yaratishda aynan xristianlik ta’limotini qabul qilish g‘oyasi asosida singdirishga e’tibor qaratayotganligi tobora oydinlashmoqda. Ayniqsa, missionerlar shifoxona, sanoat korxonalar, qishloq xo‘jaligi sohalarida bevosita o‘z faoliyatlarini davom ettirmoqda.

“Ayrim” nodavlat notijorat tashkilotlari tomonidan ta’sis etilayotgan ta’lim grantlari asosida “iqtidorli yoshlar”ni tanlash orqali o‘z maqsadlarini amalga oshirishni ko‘zlayotganligi namoyon bo‘lmoqda. Ushbu “grant” sohiblaridan o‘z mamlakati to‘g‘risidagi ma’lumotga ega bulish orqali o‘z manfaatlari yo‘lida foylanishga alohida e’tibor qaratishmoqda.

Globallashuv jarayonlari missionerlik harakati uchun keng ko‘lamdagi katta imkoniyatlarni ochib berdi. Ana shunday sharoitda bu harakatlar milliy, diniy, dinlararo nizolarni qo‘zg‘atishga, tinchlik va osoyishtalikka tahdid solishga orqali mamlakatda bo‘zg‘unchilikni qo‘zg‘atishga intilayotgani jiddiy fikrlashni taqoza etadi[6].

Missionerlar horijiy o‘lkalarga turli xizmat sohalari niqobidagi mutaxassislar ko‘rinishida tashrif buyurish holatlar namoyon bo‘layotir. Ayrim, mamlakatlarda xukm surayotgan ijtimoiy muammolar; zilzila, toshqin, epidemiya, ocharchilikni bartaraf etishda go‘yoki “beg‘araz” yordam ko‘rsatish missionerlikni vaziyatga mos ravishda faoliyat ko‘rsatishga zamin yaratmoqda. Ayniqsa, missionerlar ijtimoiy tadbirlarni tez-tez o‘tkazishga alohida e’tibor qaratish maqsadida jamiyat hayotida o‘z faoliyatlari haqida ijobiy tassavurlarni shakllantirishga e’tibor qaratishayotganligi namoyon bo‘lmoqda. Ammo, missionerlik tashkilotlari tomonidan ko‘rsatilayotgan “saxiy”, “gumanitar” yordamlari orqali o‘zlarining asl qiyofasini namoyon etishmoqda. Shu o‘rinda, “ayrim” siyosiy markazlar ko‘magidagi missionerlik tashkilotlari u yoki bu mamlakatda diniy muvozanatni izdan chiqarish orqali “insonparvalik” bayrog‘i ostida o‘zlarning ta’sir doiralarini kengaytirishga intilishini kuzatish mumkin.

Gumanitar missiya zamirida ko‘rsatilayotgan “beg‘araz” yordam aksariyat holatlarda mustaqil davlatlarning ichki ishlariga ochiqdan ochiq aralashuvining yashirin holatini namoyon etmoqda. Zero, bunday maqsadli qilingan arashuvlar tajovuzkor bosqinchilik ko‘rinishda namoyon bo‘lib, go‘yoki, dabdabali so‘zlar bilan yashiringan, ular inson xuquqlarini ximoya qilish, milliy nizolarni oldini olish, “gumanitar xalokatdan so‘ng tartibni qayta tiklash” kabi holatlarni ilgari surishadi.

Missionerlik tashkilotlari tomonidan amalga oshirilyotgan yana bir gumanitar yordam “noan’anaviy davolash” usullarini qo‘llash orqali xristianlikni targ‘ib etishni namoyon etmoqda. Aynan, “noan’anaviy davolash” usuli bilan shug‘illanayotgan missionerlik tashkilotlari o‘z faoliyatlarini niqoblash maqsadida go‘yoki, Iso Masihning faoliyatini davom ettirishayotganligini alohida ta’kidlashadi.

Dunyodagi rivojlangan davlatlarining strategiyasida muayyan mintaqa va hududda geosiyosiy jihatdan o‘z manfaatlari sari intilishi tobora kuchaymoqda. “Iqtisodiy yordam” ko‘rsatish bahonasida iqtisodiy jihatdan zaif davlatlarni o‘z siyosiy ta’sir doirasiga o‘tkazish aynan, missionerlik orqali amalga oshirilayotganligini kuzatish mumkin.

Dunyo miqyosida globallashuvning shiddatli tus olishi missionerlikni amalga oshirishda axborot missiyasini naqadar muhim ahamiyatga ega ekanligini namoyon etmoqda. XXI asrga kelib axborot qudratli qurolga aylanishi yordamida harbiy kuchlar orqali amalga oshirib bo‘lmaydigan maqsadlarga bevosita erishish mumkin. Axborotdan vayronkor qurol sifatida foydalanish maqsadida ayrim etakchi davlatlar o‘zga mamlakat aholisi ongi va dunyoqarashini o‘zgartirish

maqsadida g‘oyaviy, mafkuraviy ta’sir o‘tkazishga alohida e’tibor qaratishmoqda. Bu haqda fikr yuritganda Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoev qayd etganidek: “...biz bugun axborot globallashuvi davrida yashayapmiz. Biz istaymizmi, yo‘qmi, yurtimizga turli ko‘rinishdagi axborot xurujlari bo‘lishi tabiiy. Ana shunday xurujlarga qarshi aholida, ayniqsa, yoshlarda immunitetni mustahkamlash, ularni milliy qadriyatlarimiz va istiqlol g‘oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalashda televidenie va radioning o‘rni beqiyosdir” [7], - deya alohida ta’kidlab o‘tgani bejiz emas. Chunki, zamonaviy axborot maydonidagi harakatlarning jadallashuvi oqibatida mafkuraviy ta’sir nihoyatda o‘tkir qurolga aylanishi natijasida turli xil siyosiy kuchlar o‘z manfaatlar va maqsadlari yo‘lida foydalanishga intilmoqda. Ayni shu ma’noda, «ma’naviyatga qarshi qaratilgan har qanday tahdid o‘z-o‘zidan mamlakat xavfsizligini, uning milliy manfaatlarini, sog‘lom avlod kelajagini ta’minlash yo‘lidagi jiddiy xatarlardan biriga aylanishi va oxir-oqibatda jamiyatni inqirozga olib kelishi mumkin»[8].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Каримова М., Машрабов А., Алимардонов. А. Динлараро таъсирнинг глобаллашуви. «Конфессияларо мулоқот ва диний бағрикенглик – жамият барқарорлиги гарови». Халқаро конференция материаллари тўплами. - Тошкент: 2014 йил. 12 ноябр. ТИУ. НМБ. – Б. 45.

2. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Мустақиллигининг йигирма саккиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. http://uza.uz/oz/politics/prezident-shavkat-mirziyeevning-zbekiston-respublikasi-musta-31-08-2019.

3. Tanimov Sh. Missionerlikka qarshi kurashning ma`naviy-axloqiy tamoyillari. ҚарДУ хабарлари. 2022.2/2(52). – Б. 133

4. Лесков Л.В. Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. - №3, 2001. – Б. 42

5. Танимов Ш. Духовные и нравственные формы защиты молодежи от разрушительных идей миссионерского распространения через интернет. Интернаука: – № 2(225). – М.: Интернаука, 2022. – С. 22

6. Танимов Ш. Миссионерство и прозелитизм как новая форма идеологической интервенции. Демократизация и права человека. Научно-просветительский журнал – 1/2022. С.143

7. Мирзиёев Ш. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 256.

8. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.12.

AXBOROTLASHGAN JAMIYAT VA UNING YOSHLAR MA’NAVIY-AXLOQIY HAYOTI BARQARORLIGIGA TA’SIRI

Akbar Saitkasimov
Falsafa fanlari doktori, Jizzax davlat pedagogika universiteti professori

Annotatsiya. Mazkur maqolada bugungi dunyoda axborot makoni chuqur globallashuv jarayonini boshdan kechirayotganligi, insoniyatning axborotga bo‘lgan ehtiyojlari va qiziqishlari ortib borayotganligi, axborotning yoshlarning ijtimoiy va ma’naviy hayotiga tez kirib borayotganligi, natijada ularning ma’naviy va axloqiy hayoti barqarorligiga salbiy ta’sir etish jarayoni kuzatilayotganligi ilmiy tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar. Axborot, axborot makoni, axborotlashgan jamiyat, globallashuv, insoniyat, yoshlar, ma’naviy hayot, internet, texnologiya, axloqiy degradatsiya.

Bugungi dunyoda axborot makoni chuqur globallashuv jarayonini boshdan kechirmoqda, axborot butun dunyo bo‘ylab faol ravishda tarqatilmoqda va insoniyatning axborotga bo‘lgan ehtiyojlari va qiziqishlari ortib bormoqda. Axborot sohasining jadal rivojlanishi, uning kengayib borayotgan imkoniyatlari, odamlarning, ayniqsa yoshlarning ijtimoiy va ma’naviy hayotiga tez kirib borishi axborot rivojlanish sur’atini belgilovchi muhim mezon hisoblanadi. Shu bilan birga, global miqyosda insoniyatning buguni va kelajagi axborot va axborot makoni bilan chambarchas bog‘liq. Dunyo bo‘ylab ko‘plab kuchlar o‘zlarining geosiyosiy maqsadlariga erishish uchun axborot manbalaridan faol foydalanmoqdalar.

Ma’lumki, global makonda katta geosiyosiy va geoiqtisodiy resurslarga ega bo‘lgan mamlakatlar yoki tashkilotlar katta axborot resurslarini tarqatish va boshqarish imkoniyatiga ega. Shunga asoslanib, axborot resurslari ushbu kuch manbalariga ulkan foyda keltirishdan tashqari, global jamiyatning turli manfaatlarini ro‘yobga chiqarishda ham omil bo‘lib xizmat qiladi, deyish mumkin. Axborot manbalarining jozibadorligi va ko‘plab afzalliklari shaxslar, ijtimoiy guruhlar va hatto butun jamiyatlarga ularning ta’siriga osongina tushib qolish imkonini beradi. Bu jarayonda jamiyatning faol qatlami bo‘lgan yoshlarning ongi ommaviy axborot vositalari va axborot resurslari ta’siriga ko‘proq moyil bo‘ladi.

Bugungi kunda axborot dunyoning barcha mintaqalarida inson va ijtimoiy hayotning barcha sohalari va jihatlariga singib ketgan. Axborot (lotincha "informatio" - tushuntirish, aniqlashtirish) zamonaviy fan va siyosatdagi asosiy tushunchalardan biridir. Axborotlashtirish - bu davlat va jamiyat tomonidan hayotiy manfaatlarga xizmat qilish va shaxslar, ijtimoiy guruhlar va jamiyat o‘rtasidagi faol aloqani ta’minlash uchun tashkil etilgan keng ko‘lamli ijtimoiy-siyosiy va mafkuraviy jarayon. Axborot inson hayotining kundalik hayotida asosiy omil hisoblanadi. U shuningdek, turli tashkilotlar, korxonalar va fuqarolik jamiyati institutlarining axborot ehtiyojlarini qondirish uchun maqbul sharoitlarni yaratish uchun tashkil etilgan ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy jarayonlar to‘plamidir.

Internet va boshqa aloqa vositalari orqali butun dunyo bo‘ylab axborotning tez tarqalishi, shuningdek, uning ijtimoiy, iqtisodiy va hatto siyosiy ahamiyatga ega bo‘lishi global makonda axborotlashgan jamiyatining paydo bo‘lishi va mustahkamlanishiga olib keldi. Internet lug‘atida axborotlashgan jamiyat "global axborot makonini yaratish, samarali axborot almashinuvini ta’minlash, odamlarga global axborot resurslaridan foydalanish imkoniyatini berish va ularning axborot xizmatlariga bo‘lgan ehtiyojlarini qondirish uchun telekommunikatsiya, radio, televideniye, Internet va an’anaviy va elektron ommaviy axborot vositalaridan foydalanadigan axborot jamiyati" deb ta’riflangan. [1, 1].

Axborot barcha odamlar uchun kundalik hayotining turli jabhalarida, jumladan, iqtisodiyot, sun’iy intellekt, ta’lim, xalqaro munosabatlar va kosmik tadqiqotlarda asosiy vositaga aylandi. Axborot texnologiyalarining odamlar hayoti va turmush tarziga kirib borishi zamonaviy dunyoning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri bo‘lib, dunyo mamlakatlarining iqtisodiy ahvolini va odamlarning ijtimoiy sharoitlarini tez o‘zgartiradi. Axborot sektori va ommaviy axborot vositalari tufayli

odamlar o‘z turmush tarzini o‘zgartirishlari, onlayn oliy ma’lumot olishlari, ko‘plab biznes imkoniyatlarini yaratishlari, sheriklar topishlari va moliyaviy ahvollarini yaxshilashlari mumkin. B. Umarovning so‘zlariga ko‘ra, "globallashuv jarayoni insoniyatga o‘zaro axborot almashish, aloqalarni mustahkamlash va ishlab chiqarish sur’atini kengaytirish uchun katta imkoniyatlar yaratdi". [2, 28].

Axborot jamiyatining insoniyat uchun foydalari bilan bir qatorda, ma’naviy va madaniy inqirozga sabab bo‘ladigan ko‘plab omillar mavjud. Tadqiqotlarga ko‘ra, internetda 2 milliarddan ortiq veb-resurs mavjud. Qizig‘i shundaki, o‘n yil oldin ularning soni 6,5 million edi. Bu axborot resurslarining jadal rivojlanishidan dalolat beradi. Bugungi kunda mavjud veb-saytlarning 12 foizida insonning axloqiy xususiyatlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan yoki uning tashuvchisi bo‘lgan ma’lumotlar mavjud. Shuni ta’kidlash kerakki, 10 000 dan ortiq veb-saytlar o‘z joniga qasd qilish va zo‘ravonlikka bag‘ishlangan. Bugungi kunda butun dunyo bo‘ylab internet foydalanuvchilari soni 6 milliarddan oshdi. Ko‘rinib turibdiki, axborot almashishning an’anaviy usullari, texnologiyalar va ommaviy axborot vositalari raqamli texnologiyalarga yo‘l ochib bermoqda.

Olimlarning fikriga ko‘ra, "Internetda vayronkor harakatlar nafaqat shaxsga qasddan psixologik zarar yetkazadigan va shaxslararo munosabatlar va ijtimoiy aloqalarni buzadigan turli xil salbiy, axloqsiz, shafqatsiz, tajovuzkor va zo‘ravon onlayn xatti-harakatlarni o‘z ichiga oladi, balki bunday xatti-harakatlarga onlayn salbiy xatti-harakatlarning maqsadsiz tarqalishiga hissa qo‘shadigan yoki real hayotda shunga o‘xshash xatti-harakatlarni qo‘zg‘atadigan harakatlar ham kiradi." [3, 24].

Ma’naviy va axloqiy jihatdan salbiy ta’sirlar jamiyat barqarorligiga putur yetkazadigan jarayondir. Globallashuv davrida tahdidlar turlari va ularning tezkor ta’sir qilish usullari ko‘payib, keng tarqaldi. Yoshlarning ma’naviy va axloqiy hayotiga salbiy ta’sir ko‘rsatadigan tahdidlarga quyidagilar kiradi: diniy ekstremizm, xalqaro terrorizm, giyohvandlik, ommaviy madaniyat, odam savdosi, kosmopolitizm, ko‘ngilochar o‘yinlariga qaramlik, missionerlik faoliyati, prozelitizm, nigilizm, гедонизм, neofashizm, shovinizm, egosentrizm, individualizm, OITS, starizm (mashhurlarga ko‘r-ko‘rona taqlid qilish), vandalizm (madaniy va moddiy yodgorliklarni yo‘q qilish), axloqsizlik, fohishalik, интизомсизлик, bir jinsli nikoh va boshqalar.

Axborot jamiyatining zamonaviy davri o‘ziga xos xususiyatni aks ettiradi, ya’ni uning intensivligi va ko‘lami kun sayin ortib bormoqda. Globallashuv davrida turli tahdidlar insoniyatning ijtimoiy va ma’naviy hayotiga kirib bormoqda va uning turmush tarziga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va internetdan foydalanishning kun sayin kengayishi odamlarning, ayniqsa yoshlarning ijtimoiy va ma’naviy hayotining barqarorligiga ham ijobiy, ham salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Globallashuvning cheksiz tabiati har bir inson taqdiriga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi va bu ta’sirlar natijasida har bir inson o‘zining hozirgi va kelajakdagi istiqbollarini belgilashda ma’lum bir noaniqlikka duch keladi.

Axborot makonining globallashuvi sharoitida internet tizimi ma’lum darajada inson axloqini buzish qobiliyati bilan ajralib turadi. Axborot sohasidagi bunday tez rivojlanish bugungi dunyoda yoshlarning axloqiy turmush tarziga ta’sir qiluvchi omilga aylanib bormoqda. Ijtimoiy tarmoq manbasida shunday deyilgan: "Internet jinoyatchilarga odamlarni noqonuniy faoliyatga jalb qilish imkonini beradi. Quyidagilarni targ‘ib qiluvchi va tarqatuvchi ko‘plab onlayn hamjamiyatlar mavjud:

• ekstremistik va natsistlar mafkurasi;

• xavfli sevimli mashg‘ulotlar va kvestlar (masalan, zaseping), giyohvand moddalarni iste’mol qilish, трэш-стримлар, shok kontent;

• o‘ziga yoki boshqalarga zarar yetkazish: «selfxarm» "o‘ziga zarar yetkazish" va «пиплхейт» "odamlardan nafratlanish" deb ataladigan harakatlar, anoreksiya va boshqalar;

• noan’anaviy ma’naviy va axloqiy qadriyatlar (okkultizm, satanizm, feminizm, chayldfri, jinsni o‘zgartirish va boshqalar);

• zo‘ravonlik, kannibalizm, qotillik va o‘z joniga qasd qilish va boshqa depressiv va o‘z joniga qasd qilishga qaratilgan kontentlar". [4, 4].

Axborot jamiyatida axborot maydoni va uning ta’siri juda katta bo`lib, u zamonaviy, tezkor axborot texnologiyalari orqali tarqaladi. Bu shuni anglatadiki, axborot tizimi jamiyat hayotining boshqa sohalaridan tubdan farq qiladi. Xususan, zamonaviy axborot vositalari (ayniqsa, internet) orqali keng tarqatilayotgan turli darajadagi axborotni cheklab bo‘lmaydi, bu juda tezkor va ilg‘or kommunikatsiya tizimlaridir. Shuning uchun, axborotlashgan jamiyatida yoshlarni turli axborot tahdidlardan himoya qilish muayyan qiyinchiliklarni tug‘dirishini ta’kidlash kerak. Bu jarayonda yoshlarni turli tahdidlardan himoya qilish juda yuqori darajadagi ma’naviy tarbiya jarayonini talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axborotlashgan jamiyat. https://ru.wikipedia.org/wiki.
2. Umarov B. "Globallashuv ziddiyatlari: iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy jihatlari". Toshkent. Ma’naviyat, 2006. – 28-bet.
3. Полоскина О., Меркулова С. Роль интернета в формировании деструктивнogo поведения современных подростков. //Гуманитарные науки. №4, 2023 g. –С.24.
6. Безопасность в сети Интернет в 2026 году. https://www.kp.ru/expert/elektronika/bezopasnost-v-seti-internet/

MA’NAVIYATNING MOHIYATI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

Davronov Z.D
TDIU professori

Annotatsiya: Ushbu maqolada ma’naviyat tushunchasining mazmun-mohiyati, uning inson kamoloti, jamiyat taraqqiyoti va davlat barqarorligidagi o‘rni falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Muallif ma’naviyatni insonning ichki dunyosi, axloqiy qarashlari, e’tiqodi va ijtimoiy faoliyati bilan uzviy bog‘liq hodisa sifatida izohlaydi. Maqolada mustaqillik yillarida ma’naviyat masalasiga berilgan e’tibor, xususan, I. Karimov asarlarida ilgari surilgan g‘oyalar asosida ma’naviy yuksalishning jamiyat hayotidagi ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, ma’naviyat tushunchasini faqat ijobiy jihatdan emas, balki unga zid bo‘lgan ma’naviyatsizlik holatlari bilan birgalikda o‘rganish zarurligi ta’kidlanadi. Muallifning fikricha, yoshlar tarbiyasida ma’naviyatsizlikning mohiyati va oqibatlarini tushuntirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, ma’naviy yuksalish, ma’naviyatsizlik, inson kamoloti, axloqiy tarbiya, jamiyat taraqqiyoti, barkamollik, komillik.

Ma’lumki, oxirgi yillarda ma’naviyat haqida juda ko‘p mulohazalar, oddiy fikrlar, falsafiy qarashlar hamda uning o‘rni va ahamiyati, mazmun va mohiyati haqida ijobiy qarashlar o‘rtaga tashlanmoqda. Bu bejiz emas albatta. Chunki, sobiq ittifoq davrida ma’naviyat xalqimizning qalbida saqlangan bo‘lsa-da, ammo bu falsafiy tushunchani tilga olishning o‘zi mushkul edi.

U asosan ideologiya, ya’ni mafkura bilan qorishib ketgan edi. Ming shukrlar bo‘lsinkim, mustaqillik sharofati ila ma’naviyat tushunchasi o‘zining maqomiga ega bo‘la boshladi. Bu endilikda sir emas. Mamlakatimiz taraqqiyotining barcha sohalari kabi mazkur sohada ham sezilarli o‘zgarishlar bo‘ldi. Jumladan, I.Karimov Prezident etib saylangan kuni – 1990 yil 24 martdayoq ma’naviyat haqida so‘zlab: “Prezident faoliyatining, respublika .... davlat tashkilotlarining muhim vazifalaridan biri – xalqni, insonni axloqiy va ma’naviy yuksaltirishdir” degan bo‘lsa, shu mavzuni keyinroq davom ettirib: “Men Prezident sifatida odamlarning ma’naviy tarbiyasi, tinchlik va xayrli ishlar maqsadida harakat qilayotgan har bir kishini qo‘llab-quvatlayman. U bilan hamkorlik qilaman”, - deb ta’kidlagan edi. Shu kabi fikrlar 1992 yilning 5 apreli va 2 iyulida Oliy kengashning sessiyasida, 31 avgustdagi mustaqillikning bir yilligiga bag‘ishlangan ma’ruzada, 8 dekabrdagi Oliy kengashning 11 sessiyasida, Viloyat, shahar va tuman hokimlari bilan uchrashuvlarda, 1993 yil 6

martda Oliy Kengashning 12 sessiyasidagi, aprel oyidagi qalam ahli bilan bo‘lgan uchrashuvda, 31 avgustda Amir Temur haykalining ochilishida, 2 sentabrdagi Oliy kengashning 13 sessiyasidagi ma’ruzalarida aytilgan. I.Karimov ma’naviyatning ahamiyati, qadr-qiymati, buguni va kelajagi haqida qayg‘urib, o‘z mulohazalarini bildirganki, bu sohadagi izchillikni ko‘rib hayratda qolasan kishi. Men I.Karimovning ikki-uch yil ichida aytgan fikrlarini eslatar ekanman, uzoqni ko‘zlab aytilgan o‘sha fikrlarning hayotga tatbiq etilganini va etilayotganini ko‘rib beixtiyor quvonaman. Fikrimni tasdig‘i sifatida shuni aytmoqchimanki, o‘tgan asrning 90-yillarida hozirgi davrlardagidek terrorizm, diniy ekstremizm, giyohvandlik, bir jinsdagi kishilarning turmush qurishlari, dunyoning u yoki bu chetida qirg‘inbarot urushlarning kelib chiqishi, qisqa qilib aytganda, ma’naviyatsizlik, ma’naviy inqiroz haqida, ilg‘or deb atalgan mamlakatlarda ham deyarli so‘z yuritilmas edi. Agar haqiqatdan ham ma’naviyatga e’tiborsizlik bilan qaralsa avvalo, tabiat va inson kelajagini xonavayron qilishga olib borilmaydimi? Buyukman deb atalayotgan mamlakatlar tabiatdagi foydali qazilmalar, suv resurslarining, cheklanganligiga qaramasdan o‘z manfaatlari yo‘lida ayovsiz foydalanmoqdalar. Amerika konstitutsiyaviy sudi, Yevropaning bir qancha mamlakatlaridagi ba’zi doiralar bir jinsli insonlarning turmush qurishiga xayrixohlik bilan qarashi eng yomon illat. Bunday holatlar yuzasidan qonunlarning chiqarilishi yuksak ma’naviyatlilikdanmikin?

Bunday yondashish tabiiyki insoniylikni, insonni o‘zini asrash emasku. Kelajak avlodni esdan chiqarish emasmi? Ollohga shirk keltirib insonni laboratoriyada yaratish ishlariga harakat qilayotganlarda barkamollik, komillik tugul yuksak ma’naviyat bormi deging keladi. Ana shu jarayonlarni qalbdan his qilgan Birinchi Prezidentimiz “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asarini yozdiki, ushbu asarni nafaqat Markaziy Osiyo mamlakatlari tillariga (beshta), balki arab, turk tillariga ham tarjima qilinib, Misr arab respublikasi, Saudiya Arabistoni podshohligi, Quvayt, Birlashgan Arab Amirliklari, Bahrayn kabi mamlakatlarda taqdimot marosimlari o‘tkazildi. Demak, yuksak ma’naviyat yildan yilga o‘z dolzarbligini namoyish etib bormoda.

Ma’naviyat tushunchasining mazmuni haqida gapirganda I.Karimov: “Insonni inson qiladigan, uning ongi va ruhiyati bilan chambarchas bog‘langan bu tushuncha har qaysi odam, jamiyat, millat va xalq hayotida hech narsa bilan o‘lchab bo‘lmaydigan o‘rin tutadi”, - deb ta’kidlaydi. Demak, insoniylik yuksak ma’naviyatda, yuksak ma’naviyat insoniylikdadir. To‘g‘ri, ma’naviyatga ko‘plab ta’riflar berilgan, bundan keyin ham beriladi. Sababi inson tabiati, jamiyat hayoti bir joyda to‘xtab qolmaydi. Lekin baribir bizning fikrimizcha, insonning hayot negizi uning ma’naviyatiga borib taqalaveradi. Shu sababli ham, I.Karimov: “Ma’naviyat – insonning, xalqning, jamiyatning, davlatning kuch-qudratidir”, - deb ta’rif bergan. Bu ta’rifdan ko‘rinib turibdiki, inson mohiyati jihatidan birlamchi o‘ringa qo‘yilgan. Bu ta’rifda kelajakda beriladigan barcha ta’riflar uchun metodologik (uslubiy jihatdan) asos bor. To‘g‘ri, ma’naviyat tushunchasiga har qanday ziyoli inson o‘zining dunyoqarashi, falsafiy yondashuvi va e’tiqodi, ongi, his-tuyg‘usi jihatidan yondashadi, ta’riflaydi, xususiyatlarini tushuntiradi. Inson o‘zining ma’naviyatida aks etishi tabiiy albatta. Birov marhamatli yoki badjahl, birov mehnatsevar yoki dangasa, birov manman yoki kaltafahm, birov baxil yoki saxiy, birov yoqimli yoki yoqimsiz va hokazolar bo‘lishi mumkin. Shu jihatdan insonlar farqlanadilar.

Demak, ma’naviyat tushunchasi keng qamrovli umumiy falsafiy tushuncha bo‘lganligi uchun uni hayotda qo‘llash va mazmun-mohiyatini aniq tasavvur qilish davr taqozosidir. Afsuski, ma’naviyat tushunchasini iste’molga kiritganda uning qarama-qarshi tomonlarini ba’zilar unutadi. Hatto ta’kidlash lozimki, ba’zi bir murabbiylar ham bunga e’tiborni qaratmaydilar. Ular ma’naviyat deganda faqat ijobiy jihatlar nuqtai nazaridan yondashadilar, xolos. Holbuki, bu tushunchaning ikkinchi qismi ma’naviyatsizlikdir. Bu jihatni ta’kidlashimdan maqsad ma’naviyat haqida so‘z yuritilganda, ayniqsa, tarbiyaviy jihatlarda ushbu tomonni ham esdan chiqarmaslik lozim. Bunday xulosaga kelishimning sababi, ko‘pgina ommabop va ilmiy maqola, risola, qo‘llanma, darsliklarda ma’naviyatsizlik so‘ziga deyarli jiddiy yondashilmaydi. Misollar bilan tushuntirilmaydi. Go‘yoki butun insoniyat to‘la ma’naviyatli. Yurtboshimiz ta’kidlaganidek, oramizda kimdir “rahmon” izmida yursa, kimdir “shayton” izmida yuradi. Shu bois ma’naviyatsizlikka ham e’tiborni qaratish ayni muddaodir. Aslida, qisqa qilib, ma’naviyatsizlik ma’naviyatlilikning aksidir deb tushuntirish ham mumkin. Ammo mening ko‘p yillik tajribam shuni ko‘rsatadiki, birorta tarbiyachi yoki

ma’ruzachi bunga e’tiborni qaratgan emas. Zero, ma’naviyatsizlik – bu inson va insonlarning ijobiy faoliyatiga zid bo‘lgan hodisalar va zararli xislatlardir. Bu ta’rifni isbotlaydigan son-sanoqsiz misollar bisyor. Muammoga bunday yondashish ayniqsa, yoshlar faoliyati bilan bog‘liq. Zararli oqibatlar har qadamda uchraydi. Ularni yoshlarning barchasi ham to‘la tasavvur qila olmaydi. Shuning uchun ham mening fikrimcha, ularga ma’naviyatsizlikning, mazmun-mohiyatini chuqur anglashini lozim deb bilaman. Ma’naviyat tushunchasiga yalpi jihatdan yondashib xulosa qilib yurish unchalik yaxshi natija bermaydi.

Aslini olganda, umumiy ma’naviyatni bosqichlardan iborat ekanligiga etiborni qaratish lozim. Mening fikrimcha, umumiy ma’naviyat – ma’naviyat – yuksak ma’naviyat – barkamollik – komillik kabi tushunchalarni bir-biridan farqlash lozim. Afsuski, ushbu maqolada hajmni hisobga olib ular ustida to‘xtalishni iloji bo‘lmadi. Bu haqida maqola muallifining “Barkamollikka da’vat maktublari”, (Toshkent. “Tamaddun”, 2017.) kitobida o‘qish mumkin.

Ma’naviyat so‘zin, qila ol tahlil ,
Bu so‘zda mujassam yaxshi–yomonlik.
Yaxshilik ishlarin, qilaver tetik,
Ma’naviy yuksalsang, kelar yaxshilik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдуллаев М. Маънавият асослари. — Тошкент: Ўзбекистон, 2008.
2. Эркаев А. Маънавият ва тараққиёт. — Тошкент: Маънавият, 2009.
3. Қаҳҳоров Н. Маънавият асослари. — Тошкент: Маънавият, 2010.
4. Отамуродов С., Ҳусанов С., Раматов Ж. Маънавият асослари. — Тошкент: А. Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 2002.
5. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. — Тошкент: Ўзбекистон, 2000.
6. Фалсафа: қомусий луғат / Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ. Назаров. — Тошкент: Шарқ, 2004.

UZLUKSIZ TA’LIMDA TARBIYAVIY TEXNOLOGIYANING PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Xujamberdiyeva Shaxnoza Ko‘paysinovna
NamDPI professori, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: uzluksiz ta’limda tarbiyaviy texnologiyaning psixologik ahamiyati, tarbiyaviy ta’sirning psixologik ahamiyati, pedagogning psixologik tayyorgarligining o‘ziga xosligi haqida fikr yuritilgan. Maqola pedagoglar, psixologlar uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: pedagog, psixolog, o‘smir, nizo, tadqiqot.

Jamiyat taraqqiyotida tarbiya jarayonining ahamiyati beqiyos. Inson tarbiyasi uzoq muddatli, uzluksiz davom etadigan murakkab jarayon. U tarbiyachi lardan doimo xushyorlik, sergaklik, mahorat, bilim talab qiladi. SHu tarzda insonning asta-sekin aqliy salohiyati takomillashib, u komillikka intilib boradi. Bularni amalga oshirish uchun esa tarbiyachi va tarbiyalanuvchidan uzoq davom etadigan mas’uliyatli munosabat, sharafli mehnat, iroda va shu kabi ahloqiy xislatlar talab etiladi. Insoniy sifatlarning shakllanishida oiladagi, atrofdagi (mahalla, ko‘cha, bog‘cha, maktab, oliy o‘quv yurti), ijtimoiy muhit va tarbiyalanuvchiga bo‘lgan munosabat muhim rol o‘ynaydi.

Axloqiy tarbiyaning uzluksizligini quyidagi ko‘rinishda olib borish maqsadga muvofiq ekan: ona qornida —> oilada —» maktabgacha ta’lim muassasasida —> boshlang‘ich maktabda —> o‘rta maktabda —> O‘MKHTda —» oliy o‘quv yurtida —> oliy o‘quv yurtidan keyingi faoliyatda[1]. Quyida uzluksiz ravishda olib boriladigan ahloqiy tarbiyaning har bir bosqichini

alohida ko‘rib chiqamiz. Farzand tug‘ilgan kunidan boshlab dastlab oila muhitida tarbiyalanadi. Bu davrda bolani to‘g‘ri ovqatlantirish, to‘g‘ri parvarish qilish juda muhim. Bir yoshgacha bo‘lgan davrda bola o‘ziga yaqin kishilarni ko‘rganda xursand bo‘ladi, rangdor o‘yinchoqlarni xush ko‘radi. Bu davrda bolani ma’noli erkalashlar, chiroyli o‘yinchoqlar orqali tarbiyalab borish lozim. Bir yoshdan uch yoshgacha bo‘lgan bolalar esa turli o‘yinchoqlarni o‘ynay boshlaydilar, asta-sekin nutqi rivojlana boshlaydi. Bu davrda bolalar o‘yin orqali bir-birlari bilan aloqa bog‘laydilar, tasavvur, fikrlash jarayoni shakllanadi. Bu vaqtdan boshlab bolalarga do‘stlik, inoqlik, o‘zaro hurmat, bir-biriga yordam tushunchalarini sodda qilib tushuntirib borish ahamiyatlidir [2.45]. Bolalar bu davrda eshitgan narsasini takrorlashga urinadilar, shu sababli bu davrda kattalarning ma’noli so‘zlashuvi, yurish-turishi, odobi, o‘zaro ahilligi, mehribonligi bola ruhiyatiga ta’sir etadi. Ota-ona yoki tarbiyachilarning bolalarni sevishi, ularning xatti-harakatiga ziyraklik va mehribonlik bilan munosabatda bo‘lishi, bolaning sog‘lom o‘sishigaturtki bo‘ladi. Bolani lozim bo‘lganda maqtash, diqqatini ijobiy faoliyatga tortish, yomon ishlardan ehtiyot bo‘lishini uqtirish, axloqsiz so‘z va gaplardan uzoqroqda bo‘lishini ta’minlash, o‘rtoqlari bilan urishmaslik yo‘llarini o‘rgatish-ularga axloqiy tarbiya berishda ijobiy ta’sir hisoblanadi.

Maktabgacha bo‘lgan ta’lim muassasasidagi davr bola tarbiyasidagi eng muhim davr hisoblanadi. CHunki, bu davrda paydo bo‘lgan taassurotlar izi inson xotirasida umrbod saqlanib qoladi. Bu davr bolaning aqliy va jismoniy jihatdan tez o‘sishi, dunyoni bilishga intilishi, atrof-muhitga o‘z munosabatini bildirish istagi kuchayib borayotgan davrdir. Bu davrda ota-ona va tarbiyachilarning bolalarni aqliy, axloqiy, ma’naviy, estetik jihatdan tarbiyalashga jiddiy e’tibor berishlari ularni to‘g‘ri o‘sishi va rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun asosan o‘yinlar va ertaklar asosida axloqiy tarbiya berish mumkin, chunki bu yoshdagi bolalar asosan o‘yin faoliyatida bo‘ladi, o‘yinlarning rang-barang bo‘lishi va jamiyatimiz maqsadlaridan kelib chiqib tashkil etish juda muhim.

Boshlang‘ich ta’limga o‘tgach, bolaga tarbiyaviy ta’sir yo‘llari bir muncha aniq va tizimli ravishda bo‘lib qoladi. CHunki, endi xususan odobnoma darslari o‘tila boshlaydi, bundan tashqari boshqa fanlarda ham muntazam ravishda ahloqiy tarbiya berib boriladi. Endi bolalar asta sekin nima yaxshi-yu, nima yomon ekanligini, bunyodkorlik nima-yu, vayronkorlik nima, ijobiy va salbiy xislatlar qanday ekanligini, qanday fazilatlarga ega bo‘lish lozim-u, qanday qusurlardan xoli bo‘lish lozimligini anglay boshlaydilar.[3.78] Bu davrda turli to‘garaklarni uyushtirish ham o‘zining ijobiy natijalarini beradi. Bunda o‘qituvchining pedagogik mahorati, bilimi, umuman pedagogik faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. O‘rta maktab davrigakelib o‘quvchi o‘rganadigan fanlar ham asta-sekinlik bilan murakkablasha boradi, shunga ko‘ra o‘quvchining fikrlashi va dunyoqarashi ham kengayib boradi. Bu davrda o‘quvchilarga o‘zaro odob-axloqqa doir maqollar va hadis namunalaridan ko‘proq aytish orqali musobaqa uyushtirish hamda ushbu maqol va hadislarga o‘zlari ham amal qilishlarini tarbiyalash mumkin. Endi o‘quvchilar burch, vijdon, nomus, adolat, ezgulik kabi axloqiy tushunchalarning ma’nosini tushunib yetadilar. Ularga ota-ona va Vatan oldidagi burchlarini tushuntirib borish, turli musobaqalar va ommaviy mehnat tadbirlari orqali jamoa nomusini saqlash, bunga esa adolat yo‘li bilan vijdonli baho berish orqali erishishni tarbiyalash muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta’limning keyingi bosqichida o‘quvchilar qiziqishi va intilishi hisobiga akademik litseylar yoki kasb-hunar kollejlarida ta’lim ola boshlaydilar. Bu davr o‘quvchilar tarbiyasida juda murakkab davr hisoblanadi. CHunki, bu yoshdagi o‘quvchilarda ham jismoniy, ham ruhiy jihatdan keskin o‘zgarish sodir bo‘ladi. Bu davr o‘smirlik davri bo‘lib, o‘tish davri deb ham ataladi. Ko‘pchilik o‘quvchilar bu davrda o‘zlariga ideal tanlaydilar, o‘qituvchi esa bunda o‘quvchilarga munosib ideal tanlashda yordam berishi va shu idealning ijobiy xislatlarini egallashga intilishini kuchaytirishi lozim. Bu davrda o‘quvchilarda halollik, rostgo‘ylik, xushmuomalalik, odoblilik, kamtarlik, bosiqlik, xushfe’llilik, kamsuqumlik, shirinsuxanlik kabi axloqiy fazilatlarni tarbiyalash muhim hisoblanadi.

Oliy ta’limda talabalar endi biror mutaxassislikni tanlagan holda, o‘zining mustaqil fikri, dunyoqarashi, intellektual qiziqishiga ega bo‘ladilar. Talabalar o‘zlarining hozirgi faoliyatiga kelajakdagi hayotida o‘z o‘rnini topish, belgilash nuqtai nazaridan qaraydilar.[4.92] CHunki, bu

davrda talaba o‘zining madaniy-ma’naviy saviyasini oshirishga intiladi, o‘z ustida qunt bilan ishlaydi, radio, televidenie, internet va barcha informatsion vositalardan unumli foydalanadi, turli asarlar bilan tanishadi. Bu esa yoshlarni axloqiy jihatdan tarbiyalash uchun yordam beradi. Bu davrda talabalarda insonparvarlik, erkparvarlik, vatanparvarlik, millatparvarlik, tinchliksevarlik, shirinsuxanlik, xushfe’llilik, kamtarlik, bosiqlik kabi fazilatlarni rivojlantirish lozim. Talaba uzoq muddatli va tizimiy ta’lim natijasida mutaxassis sifatida shakllanadi. Endi u nazariy jihatdan egallagan bilimlarini amaliyotda qo‘llab yosh avlodga ta’lim-tarbiya beradi, uning o‘zi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini axloqiy ruhda tarbiyalay boshlaydi. Uzluksiz ravishda uzoq muddatli olib borilgan ta’lim-tarbiya samarasi mana endi ko‘zga tashlanadi.

Bola shaxsining kamol topishida doimiy ravishda muhitning ta’siri sezilib turadi. Muhit - bu insonga ta’sir etuvchi tashqi voqea-hodisalar yig‘indisi hisoblanadi. SHunday ekan, yuqoridagi uzluksiz tarbiya jarayonida muntazam ravishda tarbiyalanuvchida tashqi voqea-hodisalar o‘zining ijobiy yoki salbiy ta’sirini o‘tkazib turadi. Buning uchun esa tarbiyalanuvchidagi o‘zgarishlarga ota-onalar va tarbiyachi, o‘qituvchilar doimiy ravishda e’tiborli bo‘lib, tashqi muhitning salbiy ta’sirini oldini olib, ijobiy ta’sirlarni rivojlantirishga harakat qilishi va erishishi lozim. Jamiyat taraqqiyoti, Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi uchun xizmat qiladigan vijdoni pok, iymoni butun, sofdil, vatanparvar, xalqsevar, mard, har tomonlama sog‘lom, intellektual salohiyatli, bir so‘z bilan aytganda sog‘lom avlodni tarbiyalash davr talabi ekan, bu ishni amalga oshirish barchamizning Vatan oldidagi muqaddas burchimizdir. Shunday ekan, yoshlarimiz tarbiyasiga doimo e’tiborli bo‘laylik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.G‘aybullaev N. Pedagogika. Toshkent: 2000. 26-bet

2.Ashurov R.A. Esteticheskoe vospitanie i formirovanie u molodyoji tvorcheskogo otnosheniya k budushey professii. V sbornike “Esteticheskoe otnoshenie k isskustvu“. Tom № 3 Moskva – 1991.

3.Qurbonov M. Milliy tarbiya yo‘riqnomasi «G‘arb va SHarq pedagogik tajribasi namunalari», «Xalq ta’limi» 1993 y. № 8-9 6-10-betlar.

4. Z. Mirtursunov «O‘zbek xalq pedagogikasi» T. «Fan» 1973 y.

RAQAMLI TALIMDA OLIY TA’LIMNI BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI

Xabibullo Abdukarimov
Guliston davlat universiteti professori

Annotatsiya: Mazkur maqolada raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta’limni boshqarishning nazariy asoslari ilmiy-akademik jihatdan tahlil etilgan. Raqamli ta’lim muhitining mohiyati, tarkibiy komponentlari va uning ta’lim jarayoni samaradorligiga ta’siri yoritib berilgan. Shuningdek, oliy ta’lim muassasalarini boshqarishda zamonaviy yondashuvlar, jumladan, tizimli, kompetensiyaviy va ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv konsepsiyalari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim muhiti, oliy ta’lim, ta’limni boshqarish, raqamli transformatsiya, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, elektron ta’lim, Learning Management System (LMS), ta’lim analitikasi, data-driven management, kompetensiyaviy yondashuv, sun’iy intellekt, bulutli texnologiyalar, ta’lim sifati, innovatsion boshqaruv, axborot infratuzilmasi, raqamli kompetensiyalar, elektron boshqaruv (e-management), ta’lim jarayonini raqamlashtirish.

Jahon miqyosida raqamli transformatsiya jarayonlarining jadallashuvi barcha sohalar qatori oliy ta’lim tizimiga ham chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli texnologiyalar ta’lim mazmunini, uni tashkil etish shakllarini va boshqaruv mexanizmlarini tubdan yangilashga xizmat qilmoqda.

Shu nuqtai nazardan, raqamli ta’lim muhitida oliy ta’limni samarali boshqarishning nazariy asoslarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifalardan biri hisoblanadi.

Raqamli ta’lim muhitining nazariy mohiyati

Raqamli ta’lim muhiti — bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida shakllangan, ta’lim jarayoni ishtirokchilari o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikni ta’minlovchi integrativ tizimdir. Ushbu muhit quyidagi tarkibiy komponentlarni o‘z ichiga oladi: elektron ta’lim platformalari (LMS, MOOCs); raqamli ta’lim resurslari (elektron darsliklar, multimedia kontent); axborot infratuzilmasi (serverlar, tarmoqlar, bulutli texnologiyalar); ta’lim analitikasi va ma’lumotlar bazalari.

Raqamli muhitning asosiy xususiyatlari sifatida interaktivlik, moslashuvchanlik, ochiqlik va masshtablanuvchanlikni ko‘rsatish mumkin. Bu esa ta’limni individuallashtirish va uning sifatini oshirish imkonini beradi. Oliy ta’limni boshqarishning zamonaviy paradigmalari. Raqamli ta’lim muhitida oliy ta’limni boshqarish an’anaviy ma’muriy-buyruqbozlik modelidan strategik, ma’lumotlarga asoslangan boshqaruvga o‘tishni taqozo etadi. Bu jarayon quyidagi nazariy yondashuvlarga tayanadi:

1. Tiziml iyondashuv oliy ta’lim muassasasi murakkab ochiq tizim sifatida qaralib, uning barcha elementlari o‘zaro bog‘liq holda tahlil qilinadi.

2. Kompetensiyaviy yondashuv boshqaruv jarayonlari ta’lim natijalarini kompetensiyalar orqali baholashga yo‘naltiriladi.

3. Raqamli transformatsiya konsepsiyasi boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish, raqamlashtirish va optimallashtirishga qaratilgan.

4. Ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv (Data-driven management) Qaror qabul qilish jarayoni katta hajmdagi ta’lim ma’lumotlarini tahlil qilish asosida amalga oshiriladi.

Raqamli ta’lim muhitida boshqaruv mexanizmlari: raqamli ta’lim muhitida boshqaruv samaradorligi quyidagi mexanizmlar orqali ta’minlanadi:

-Elektron boshqaruv tizimlari (e-management) — ta’lim jarayonlarini monitoring qilish va nazorat qilish imkonini beradi;

-Learning Analytics — talabalar faoliyatini tahlil qilish orqali ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi;

-Sun’iy intellekt texnologiyalari — individual ta’lim traektoriyalarini shakllantirishda qo‘llaniladi;

Bulutli xizmatlar — ma’lumotlarni saqlash va ulardan samarali foydalanishni ta’minlaydi.

Boshqaruv samaradorligini baholash mezonlari

Raqamli ta’lim muhitida oliy ta’limni boshqarish samaradorligini baholash quyidagi mezonlar orqali amalga oshiriladi:ta’lim sifatining oshishi; talabalarning akademik faolligi; pedagoglarning raqamli kompetensiyalari; ta’lim jarayonining shaffofligi; boshqaruv qarorlarining tezkorligi va aniqligi.

Raqamli texnologiyalar sohasidagi yutuqlar oliy ta’lim tizimida mutaxassislarni kasbiy tayyorlash jarayoni uchun ancha keng imkoniyatlarni ochdi. Raqamli texnologiyalar ma’lumotni istalgan joydan va turli mamlakatlar va qit’alardagi barcha odamlar guruhlari tomonidan uzatish uchun imkoniyatni yaratdi. Raqamli texnologiyalar o‘quv jarayoniga yaxshi integratsiyalashgan va talabaning universitetdan tashqaridagi kundalik hayotining bir qismiga aylandi.

Bunday sharoitda axborot va raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan bog‘liq ta’limdagi integratsiya jarayonlari bilim talab qiladigan sohalarni rivojlantirishga, odamlarning kasbiy faoliyatining intellektual darajasini oshirishga va samarasiz mehnat ko‘lamini kengaytirishga yordam beradi. Raqamli voqelikning jadal rivojlanishi va joriy etilishi insoniyatni kelajakdagi taraqqiyot yo‘nalishini tanlashdan oldin inson faoliyatining barcha sohalari oldiga qo‘yadi. Bu kasbiy tayyorgarlikning asosiy klasteri sifatida oliy ta’lim tizimiga to‘liq taalluqlidir.

Raqamli jamiyat sharoitida axborot strategik manbaga aylanadi, uning rivojlanishi uchun psixologik sharoitlar ramziy faoliyat bilan yaratiladi. O‘quv jarayonida uni o‘zlashtirish bilimlarni namoyish etishning turli modellari va texnologiyalarini amalga oshirishni o‘z ichiga oladi, bu esa,

o‘z navbatida talabalarning aqliy funksiyalarining murakkablashishiga ta’sir qiladi. Buning yordamida ta’lim sifatini yaxshilash, sub’ektlarning o‘zaro ta’sirining yangi shakllari va vositalarining paydo bo‘lishi, yagona raqamli ta’lim makonining ishlashi va rivojlanishini ta’minlash mumkin.

Raqamli inqilobning ta’siri va raqamli makonning jamiyat, inson va sivilizatsiya rivojlanish istiqbollariga ta’siri katta ahamiyatga ega. Aynan shu ta’sir falsafiy va uslubiy tahlilni va umuman ta’limni, xususan, oliy ta’limni rivojlantirish strategiyasini qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. Amaldagi amaliyot raqamli texnologiyalarni joriy etishni e’tiborsiz qoldirishga imkon bermaydi, shu bilan birga u faqat raqamli uskunalar yoki qurilmalarga e’tibor qarata olmaydi, aksincha, ta’lim va uning rivojlanish istiqbollariga alohida e’tibor berishni talab qiladi.

Zamonaviy hayotning raqamli tabiati va raqamlashtirishning keng tarqalishi jamiyat rivojlanishining eng muhim jihatlariga, shu jumladan o‘sish, barqarorlik, farovonlik, tenglik, xavfsizlik, iqtisodiyot va siyosatga katta ta’sir ko‘rsatdi. Raqamli texnologiyalarning tubdan yangi imkoniyatlari tufayli dunyoqarash yondashuvlarida paydo bo‘layotgan turli xil o‘zgarishlarni yagona yaxlit manzaraga kiritishni talab qiladigan o‘zgarishlar mavjud. Bu pedagogika, psixologiya, iqtisodiyot, falsafa, chet tili sohasidagi tadqiqotlardan dalolat beradi.

Taqdim etilgan tadqiqotlar shuni isbotlaydiki, “aslida insonning dunyoga ta’sir doirasini kengaytirishning yangi bosqichi ro‘y bermoqda va bu kengayishda inson nafaqat dunyoni o‘zgartira boshlaydi, balki yangi erkinlik darajalarini o‘zlashtira boshlaydi, o‘zining interaktiv g‘oyalarini yangi hayotda amalga oshirishga intiladi. Olimlarning ta’kidlashicha, bugungi kunda inson uchun “munosabatlar makoni” deb nomlangan yangi makon yaratilmoqda.

Tadqiqotchi M.A. Dedyulina axborot texnologiyalari va insonning kundalik faoliyati, shu jumladan, ta’lim va o‘qitish integratsiyasi sharoitida inson xulq-atvoridagi munosabat va o‘zgarishlar haqida gapiradi. Muallifning ta’kidlashicha, axborot va raqamli texnologiyalarning imkoniyatlari muvaffaqiyatli faoliyat va e’tiqodlar jarayoniga asoslangan o‘zaro aloqani tubdan o‘zgartiradi. Tadqiqotchining fikriga ko‘ra, ushbu jarayonning ikkita darajasini ajratish mumkin: makro daraja va mikro daraja. M.A. Dedyulina tomonidan aniqlangan ishontirish darajasini aniqlash va bilish zarurati zamonaviy kompyuterlar va texnologiyalar yordamida aniqlangan imkoniyatlarni tahlil qilishni hisobga olgan holda shaxsni aniqlash jarayonini, shuningdek, uning mashg‘ulotlarini loyihalashtirish jarayonini osonlashtirishga yordam beradi [1,2].

Muallif o‘z tadqiqotida misol tariqasida “mikro darajadagi ishontirishni kompyuter va foydalanuvchi o‘rtasidagi o‘zaro aloqa elementi bo‘lib xizmat qiladigan ba’zi dialog oynalarida tashkil etish va rivojlantirish mumkin. Internet saytlarida ishlab chiquvchilar tanlangan kurs ustida ishlashni davom ettirish va uni o‘zlashtirishda muvaffaqiyat qozonish uchun foydalanuvchilarni rag‘batlantirish usullaridan ham foydalanadilar. Bu, birinchi navbatda, har bir kursning qat’iy o‘quv jadvali va belgilangan tugash sanasi borligi bilan bog‘liq, har bir harakat yoki sessiyada foydalanuvchilarga qancha materialni to‘ldirganliklarini, shuningdek, qolgan materiallar miqdorini aniqlashga yordam beradigan kuzatuv funksiyalari mavjud” [2].

Faylasuf K.Vaelbers o‘z tadqiqotida zamonaviy dunyodagi texnologiyalar insonning kundalik hayoti va uning atrof-muhitining bir qismi ekanligini aytadi. O‘zining ilmiy ishida u “texnologiyalar odamlar va haqiqat o‘rtasidagi munosabatlar va o‘zaro aloqalarni o‘rnatishda o‘ziga xos vositachi ekanligini” ta’kidlaydi [3]. Texnologiyalarga o‘zaro bog‘liqlik va hamkorlik xususiyatlarini berish orqali “inson o‘z foydalanuvchilari dunyosida, ularning harakatlarini shakllantirishga hissa qo‘shadi.

Raqamli ta’lim muhitida oliy ta’limni boshqarish — bu kompleks, ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u zamonaviy texnologiyalar, ilmiy yondashuvlar va innovatsion boshqaruv usullarini integratsiyalashni talab etadi. Ushbu jarayonni samarali tashkil etish oliy ta’lim muassasalarining raqobatbardoshligini oshirish, ta’lim sifatini yaxshilash va global ta’lim makonida munosib o‘rin egallash imkonini beradi. Shu bois, raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta’limni boshqarishning nazariy asoslarini chuqur o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalilgan adabiyotlar:

1. Denisova, L.B. Stanovlenie samostoyatelnosti studenta v obrazovatelnom protsesse [Tekst]: dis. ... kand. ped. nauk / L.V. Denisova. - Orenburg, 2006. - 192 s.
2. Dedyulina, M.A. Sovremennaya estetika/ M.A. Dedyulina. Uchebnoe posobie. Texnologicheskiy institut YuFU, 2008. - 64 s.
3. Waelbers K. Doing Good with Technologies: Taking Responsibility for the Social Role of Emerging Technologies, Philosophy

O‘QUVCHI-YOSHLARDA SOG‘LOM FIKRLASH TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Ergashev Rustam Nadjimovich
Guliston davlat pedagogika instituti
professori v.b., ped. fan. nomzodi

Annotatsiya: tezisda o‘quvchi-yoshlarni har tomonlama tarbiyalash, ularda (jismoniy, psixologik, ma’naviy, ijtimoiy jihatdan) sog‘lom fikrlash tafakkurini shakllantirishning dolzarb vazifalari, uni amalga oshirish texnologiyalari, samarali vosita va metodlari ko‘rsatib o‘tilgan.

Asosiy tushuncha va iboralar*:* sog‘lom fikrlash, jismoniy, psixologik, ma’naviy, ijtimoiy sog‘lom fikrlash, pedagogik texnologiya, sog‘lom fikrlash texnologiyasi, innovatsion pedagogik texnologiyalar, pedagogik tamoyillar, relaksatsiya mashqlari, muammoli vaziyatlarni hal etishga qaratilgan topshiriqlar.

Bugungi globallashuv va axborotlashgan jamiyat sharoitida o‘quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish, unda sog‘lom fikrlashni shakllantirish ta’lim-tarbiya tizimining muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Sog‘lom fikrlash – bu shaxsning jismoniy, psixologik, ma’naviy va ijtimoiy jihatdan muvozanatli holda fikrlashi, voqelikni to‘g‘ri anglab, ongli va mas’uliyatli qaror qabul qila olish qobiliyatidir. Ushbu jarayonda pedagogik texnologiyalar muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Pedagogik texnologiya – ta’lim jarayonini oldindan loyihalash, rejalashtirish va kafolatlangan natijaga erishishga yo‘naltirilgan tizimli faoliyatdir. [5] Sog‘lom fikrlash texnologiyalari esa o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini faollashtirish, ularda mustaqil, tanqidiy va ijobiy tafakkurni shakllantirishga xizmat qiladi. Bu texnologiyalar o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan yondashuv asosida tashkil etiladi. Psixologik nuqtai nazardan sog‘lom fikrlash shaxsning emotsional barqarorligi, stressga chidamliligi, o‘z-o‘zini anglash va boshqarish qobiliyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Ta’lim jarayonida sog‘lom psixologik muhit yaratish, o‘quvchilarning ichki motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlash, ularni rag‘batlantirish sog‘lom fikrlashni rivojlantirishning muhim shartlaridan hisoblanadi. Shu bois pedagogik texnologiyalar psixologiya fanining yutuqlariga tayangan holda ishlab chiqiladi. [3]

Sog‘lom fikrlashni shakllantirishda pedagogik tamoyillar muhim o‘rin tutadi. Jumladan, tizimlilik, izchillik, uzviylik, faoliyatga yo‘naltirilganlik, individual yondashuv tamoyillari sog‘lom fikrlash texnologiyalarining asosini tashkil etadi. Ushbu tamoyillar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchining intellektual va shaxsiy rivojlanishini ta’minlaydi.

Zamonaviy ta’lim tizimida sog‘lom fikrlashni shakllantirish innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali amalga oshirilmoqda. Interaktiv metodlar, muammoli ta’lim, trening mashg‘ulotlari, refleksiya va bahs-munozaralar o‘quvchilarning fikrlash faolligini oshiradi. Bu jarayonda o‘qituvchi yo‘naltiruvchi va maslahatchi rolini bajarib, o‘quvchini mustaqil fikrlashga undaydi. [1]

Xulosa qilib aytganda, sog‘lom fikrlash texnologiyalarining pedagogik-psixologik asoslari o‘quvchilarni har tomonlama barkamol shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Mazkur texnologiyalar ta’lim jarayonida samarali qo‘llanilganda, o‘quvchilarda ijobiy dunyoqarash, mas’uliyat, ijtimoiy faollik va ma’naviy yetuklik shakllanadi.

O‘quvchilarda sog‘lom fikrlashni shakllantirishda jismoniy va psixologik omillar muhim ahamiyatga ega. Jismoniy va psixologik sog‘lomlik shaxsning umumiy rivojlanish darajasini belgilab, uning ta’lim jarayonidagi faolligi va muvaffaqiyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois pedagogik texnologiyalarni qo‘llash jarayonida ushbu ikki yo‘nalishga alohida e’tibor qaratiladi.

Jismoniy sog‘lom fikrlash o‘quvchilarning sog‘lom turmush tarziga amal qilishi, harakat faolligi, mehnat va dam olish rejimiga rioya etishi bilan chambarchas bog‘liq. Ta’lim jarayonida jismoniy sog‘lomlikni ta’minlash uchun sog‘lomlashtiruvchi pedagogik texnologiyalar, ya’ni dinamik tanaffuslar, harakatli mashqlar, jismoniy faollikni rag‘batlantiruvchi metodlardan foydalanish muhim hisoblanadi. Bunday texnologiyalar o‘quvchilarning diqqatini jamlash, charchoqlarni kamaytirish va fikrlash jarayonini faollashtirishga xizmat qiladi.

Psixologik sog‘lom fikrlash esa o‘quvchining ruhiy barqarorligi, ijobiy emotsional holati, stressga chidamliligi va o‘ziga bo‘lgan ishonchi bilan belgilanadi. Ta’lim muassasasida qulay psixologik muhit yaratish, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida sog‘lom muloqotni yo‘lga qo‘yish psixologik sog‘lom fikrlashning asosiy shartlaridan biridir. Pedagogik texnologiyalar bu jarayonda shaxsga yo‘naltirilgan va insonparvarlik tamoyillariga asoslanadi.

Psixologik sog‘lom fikrlashni rivojlantirishda trening mashg‘ulotlari, relaksatsiya mashqlari, muammoli vaziyatlarni hal etishga qaratilgan topshiriqlar samarali hisoblanadi. Interaktiv metodlar, jumladan, “Aqliy hujum”, “Rol o‘ynash”, “Bahs-munozara” texnologiyalari o‘quvchilarning ichki imkoniyatlarini ochib berishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, jismoniy va psixologik sog‘lom fikrlash texnologiyalarini uyg‘un holda qo‘llash o‘quvchilarning barkamol rivojlanishini ta’minlaydi. Bunday texnologiyalar ta’lim samaradorligini oshirib, o‘quvchilarda ijobiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va hayotiy muammolarga to‘g‘ri munosabat bildirish ko‘nikmalarini shakllantiradi.

Ma’naviy sog‘lom fikrlash o‘quvchilarning axloqiy qarashlari, qadriyatlar tizimi, ijtimoiy mas’uliyati va ma’naviy yetukligi bilan uzviy bog‘liqdir. Ta’lim-tarbiya jarayonida ma’naviy sog‘lom fikrlashni shakllantirish barkamol shaxsni tarbiyalashning muhim sharti hisoblanadi. Bu jarayonda pedagogik texnologiyalar muhim tarbiyaviy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. [2]

Ma’naviy sog‘lom fikrlash o‘quvchilarda yaxshilik va yomonlikni farqlay olish, halollik, vatanparvarlik, insonparvarlik kabi fazilatlarning shakllanishini ta’minlaydi. Ushbu fazilatlarni rivojlantirishda tarbiyaviy texnologiyalar, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan metodlardan foydalanish muhimdir. Pedagogik texnologiyalar orqali o‘quvchilarga axloqiy me’yorlar tizimli va izchil tarzda singdiriladi.

Sharq mutafakkirlari, xususan, Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy asarlarida ma’naviy sog‘lom fikrlash g‘oyalari alohida o‘rin egallaydi. Ular insonning komillikka erishishi uchun bilim bilan bir qatorda yuksak axloq va sog‘lom tafakkur zarurligini ta’kidlaganlar. Ushbu g‘oyalar bugungi kunda ham pedagogik texnologiyalar mazmunini boyitishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Ma’naviy sog‘lom fikrlashni shakllantirishda suhbat, munozara, ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar, hayotiy misollar asosida olib boriladigan mashg‘ulotlar samarali hisoblanadi. Shuningdek, refleksiya va baholash texnologiyalari orqali o‘quvchilarning o‘z xatti-harakatlarini tahlil qilish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Xulosa qilib aytganda, ma’naviy sog‘lom fikrlash texnologiyalari o‘quvchilarning ichki dunyosini boyitib, ularni jamiyatda faol, mas’uliyatli va vatanparvar shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu texnologiyalar ta’lim va tarbiya jarayonining uzviyligini ta’minlaydi.

Zamonaviy jamiyatda o‘quvchilarning ijtimoiy sog‘lom fikrlashini shakllantirish ta’lim-tarbiya jarayonining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ijtimoiy sog‘lom fikrlash — bu shaxsning jamiyatda o‘z o‘rnini to‘g‘ri anglay olishi, ijtimoiy munosabatlarga ongli va mas’uliyatli yondashishi, jamoa bilan samarali muloqot qila olish

qobiliyatidir. Ushbu sifatlarni rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy sog‘lom fikrlash o‘quvchilarda ijtimoiy faollik, hamkorlik, bag‘rikenglik va ijtimoiy mas’uliyat kabi fazilatlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarning jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun hamkorlikda o‘qitish texnologiyalari, loyihaviy ta’lim, muammoli vaziyatlarga asoslangan mashg‘ulotlardan foydalanish samarali hisoblanadi. Ushbu texnologiyalar o‘quvchilarning ijtimoiy tajribasini boyitadi.

Innovatsion pedagogik texnologiyalar ijtimoiy sog‘lom fikrlashni shakllantirishda interaktivlik va faol ishtirokni ta’minlaydi. “Debat”, “Keys-stadi”, “Rol o‘ynash”, “Ijtimoiy loyiha” kabi metodlar o‘quvchilarning muloqot madaniyatini oshirib, ijtimoiy muammolarni tahlil qilish va ularni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bunday mashg‘ulotlar jarayonida o‘quvchilar mustaqil fikrlash va jamoaviy qaror qabul qilishni o‘rganadilar. [4]

Ijtimoiy sog‘lom fikrlashni rivojlantirishda ta’lim muassasasi, oila va jamiyat hamkorligi muhim o‘rin tutadi. Pedagogik texnologiyalar ushbu hamkorlikni yo‘lga qo‘yishga xizmat qilib, tarbiyaviy ishlarning uzviyligini ta’minlaydi. Ota-onalar bilan hamkorlikda tashkil etilgan tadbirlar, ijtimoiy loyihalar va tarbiyaviy mashg‘ulotlar o‘quvchilarning jamiyatga moslashuvini kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida ijtimoiy sog‘lom fikrlashni rivojlantirish o‘quvchilarning jamiyatda faol, tashabbuskor va mas’uliyatli shaxs sifatida shakllanishiga zamin yaratadi. Ushbu texnologiyalar ta’lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirib, o‘quvchilarda ijtimoiy yetuklik va fuqarolik pozitsiyasini qaror toptiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduqodirov A. Ta’limda sog‘lom muhit va innovatsiyalar. - T.: 2020.
2. Karimova V.M. Ma’naviy-axloqiy tarbiya asoslari. - T.: 2019.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. - T.: Fan, 2018.
4. Yo‘ldoshev J.G‘. Innovatsion pedagogik texnologiyalar. -T.: O‘qituvchi, 2020.

BARQAROR RIVOJLANISH KONSEPSIYASIDA INSON HUQUQLARI

Saidkulov Nuriddin Akramkulovich
Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada barqaror rivojlanish maqsadlari va inson huquqlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik masalasi tahlil qilinadi. Barqaror rivojlanishning asosiy tamoyillari, uning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik jihatlari inson huquqlarini ta’minlash bilan qanday uyg‘unlashishi yoritiladi. Shuningdek, barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish jarayonida inson huquqlarini himoya qilishning ahamiyati, davlatlar hamda xalqaro tashkilotlarning roli tahlil qilinadi. Maqolada inson huquqlarini ta’minlash barqaror rivojlanishga erishishning muhim sharti ekanligi ilmiy asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: barqaror rivojlanish, inson huquqlari, ijtimoiy adolat, ekologik muvozanat, iqtisodiy rivojlanish, tenglik, xalqaro hamkorlik, global rivojlanish.

XXI asrda global rivojlanish masalalari insoniyat oldida turgan eng muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Aholi sonining ortishi, ekologik muammolar, ijtimoiy tengsizlik, qashshoqlik va iqtisodiy nomutanosiblik kabi muammolar barqaror rivojlanish tamoyillarini joriy etishni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan barqaror rivojlanish konsepsiyasi zamonaviy siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlarning muhim yo‘nalishiga aylandi.

Barqaror rivojlanish maqsadlari 2015-yilda BMT tomonidan qabul qilingan bo‘lib, ular 2030-yilgacha amalga oshirilishi rejalashtirilgan global rivojlanish strategiyasini ifodalaydi. Ushbu dastur dunyodagi qashshoqlikni kamaytirish, tenglikni ta’minlash, ekologik muammolarni hal qilish

hamda inson farovonligini oshirishga qaratilgan 17 ta asosiy maqsadni o‘z ichiga oladi. Barqaror rivojlanish g‘oyasi inson huquqlarini ta’minlash bilan uzviy bog‘liqdir. Inson huquqlari esa har bir shaxsning erkinligi, tengligi va qadr-qimmatini himoya qilishga qaratilgan universal qadriyatlar majmuasidir. [1]

Barqaror rivojlanish tushunchasi ilk bor XX asr oxirlarida xalqaro miqyosda keng qo‘llanila boshladi. Ushbu konsepsiya rivojlanish jarayonida iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy farovonlik va ekologik barqarorlik o‘rtasidagi muvozanatni saqlash zarurligini ta’kidlaydi. Barqaror rivojlanishning asosiy g‘oyasi shundan iboratki, hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirish jarayonida kelajak avlodlarning ehtiyojlari va imkoniyatlariga zarar yetkazilmasligi lozim. Bu yondashuv jamiyat taraqqiyotini uzoq muddatli istiqbolda ta’minlashga xizmat qiladi hamda iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillarning o‘zaro uyg‘unligini talab etadi.

Barqaror rivojlanish uch asosiy ustunga tayanadi: iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorlik. Iqtisodiy barqarorlik jamiyatda barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish hamda aholining turmush darajasini yaxshilashni nazarda tutadi. Ijtimoiy barqarorlik esa jamiyatda tenglik, ijtimoiy adolat, inson huquqlarini ta’minlash va aholining barcha qatlamlari uchun munosib hayot sharoitlarini yaratishga qaratilgan. Ekologik barqarorlik esa tabiiy resurslardan oqilona va samarali foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish hamda ekologik muvozanatni saqlashni o‘z ichiga oladi. Ushbu uch yo‘nalish bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ularning o‘zaro uyg‘un holda rivojlanishi barqaror taraqqiyotning muhim sharti hisoblanadi. Agar mazkur yo‘nalishlardan biri yetarli darajada rivojlanmasa yoki e’tibordan chetda qolsa, bu umumiy rivojlanish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli barqaror rivojlanish siyosatini amalga oshirishda iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillar o‘rtasidagi muvozanatni saqlash alohida ahamiyat kasb etadi.

Inson huquqlari – har bir inson tug‘ilgan paytidan boshlab ega bo‘ladigan ajralmas va universal huquqlardir. Ushbu huquqlar insonning millati, irqi, jinsi, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi yoki boshqa belgilaridan qat’i nazar barcha insonlarga teng darajada tegishlidir. Inson huquqlari insonning qadr-qimmati, erkinligi va tengligini ta’minlashga xizmat qiladi hamda har bir shaxsning jamiyatda munosib hayot kechirishini kafolatlaydi. Zamonaviy huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini shakllantirishda inson huquqlarini himoya qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Inson huquqlari odatda bir necha asosiy guruhlarga bo‘linadi. Avvalo, fuqarolik va siyosiy huquqlar insonning shaxsiy erkinligi va siyosiy hayotda ishtirok etish imkoniyatini ta’minlaydi. Bular jumlasiga yashash huquqi, so‘z erkinligi, fikr bildirish erkinligi, vijdon erkinligi, saylash va saylanish huquqi kabi huquqlar kiradi. Ushbu huquqlar fuqarolarning davlat boshqaruvida faol ishtirok etishiga hamda jamiyatda demokratik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, ijtimoiy va iqtisodiy huquqlar ham inson farovonligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Bu huquqlar ta’lim olish, mehnat qilish, munosib ish sharoitlariga ega bo‘lish, sog‘liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish hamda ijtimoiy himoya bilan ta’minlanish kabi imkoniyatlarni o‘z ichiga oladi. Mazkur huquqlar insonning munosib turmush darajasiga erishishiga va jamiyat taraqqiyotida faol qatnashishiga yordam beradi.

Bundan tashqari, madaniy huquqlar ham inson rivojlanishining muhim jihatlaridan biridir. Madaniy huquqlar insonning milliy va umuminsoniy madaniyatdan foydalanish, madaniy hayotda ishtirok etish hamda ilmiy va texnologik yutuqlardan bahramand bo‘lish imkoniyatlarini o‘z ichiga oladi. Bu huquqlar insonning ma’naviy va intellektual rivojlanishiga xizmat qiladi hamda jamiyatda madaniy xilma-xillikni saqlashga yordam beradi. Umuman olganda, inson huquqlarini ta’minlash har qanday demokratik jamiyatning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. Chunki inson huquqlari hurmat qilinadigan va himoya qilinadigan jamiyatda fuqarolarning ijtimoiy faolligi yuqori bo‘ladi, jamiyat barqaror rivojlanadi hamda davlat va fuqarolar o‘rtasida o‘zaro ishonch mustahkamlanadi.

Barqaror rivojlanish maqsadlari inson huquqlarini ta’minlashga qaratilgan global strategiya sifatida qaraladi. BRMlarning deyarli barchasi inson huquqlarining muhim jihatlari bilan bevosita bog‘liq. Masalan, qashshoqlikni tugatish insonning munosib hayot kechirish huquqini ta’minlashga xizmat qiladi. Qashshoqlik inson huquqlarining buzilishiga olib keluvchi asosiy omillardan biridir.

[2] Sifatli ta’limni ta’minlash ham inson huquqlarining muhim tarkibiy qismidir. Ta’lim insonning intellektual rivojlanishini ta’minlaydi va jamiyat taraqqiyotiga katta hissa qo‘shadi.

Shuningdek, sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirish, gender tengligini ta’minlash va toza atrof-muhitni saqlash kabi maqsadlar ham inson huquqlari bilan uzviy bog‘liqdir. Ekologik muammolar ham inson huquqlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Iqlim o‘zgarishi, suv resurslarining kamayishi va atrof-muhitning ifloslanishi inson salomatligiga hamda yashash sharoitlariga salbiy ta’sir qiladi. Shu sababli ekologik barqarorlikni ta’minlash ham inson huquqlarini himoya qilishning muhim qismidir.

Barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishda davlat siyosati muhim o‘rin tutadi. Davlatlar iqtisodiy va ijtimoiy siyosatni ishlab chiqishda inson huquqlarini hurmat qilish, himoya qilish va ta’minlash tamoyillariga amal qilishi zarur. Shuningdek, fuqarolik jamiyati institutlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va xalqaro tashkilotlar ham barqaror rivojlanish jarayonida muhim rol o‘ynaydi. Ular aholining ijtimoiy faolligini oshirish, davlat siyosatini monitoring qilish va inson huquqlarini himoya qilishga yordam beradi. Xalqaro hamkorlik ham bu jarayonda muhim ahamiyatga ega. Global muammolarni hal qilish uchun davlatlar o‘zaro hamkorlik qilishi va tajriba almashishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, barqaror rivojlanish maqsadlari va inson huquqlari bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan tushunchalardir. Inson huquqlarini ta’minlash barqaror rivojlanishning asosiy shartlaridan biridir. Inson huquqlari hurmat qilinadigan jamiyatda ijtimoiy adolat, iqtisodiy barqarorlik va ekologik muvozanat ta’minlanadi. Shu sababli davlatlar barqaror rivojlanish siyosatini amalga oshirish jarayonida inson huquqlarini ustuvor yo‘nalish sifatida ko‘rib chiqishi zarur. Bu esa nafaqat hozirgi avlod, balki kelajak avlodlar uchun ham barqaror va farovon hayotni ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Saidkulov, N. (2024). Jamiyat barqarorligini ta’minlash masalalari. Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal, 2(1), 199-201.

2. Saidkulov, N. (2024). Sustainability transformation: issues for ensuring societal well-being through human capital development. Tamaddun nuri jurnali, 10(61), 111-114.

РОЛЬ ПЛЕМЕН ПУСТИНЫ В ФОРМИРОВАНИИ УСРУШОНСКИХ МОГИЛЬНЫХ СООРУЖЕНИЙ

Тугалов Б.
Джизакский государственный педагогический университет,
кафедра истории Узбекистана (кандидат наук), доцент,
исполняющий обязанности профессора

Ключевые слова: Уструшона, могильные сооружения, Евразия, андроновские пастушеские племена, степные племена, дынная культура, Средняя Азия.

По материалам могил эпохи поздней бронзы в районе древней Уструшоны можно сказать, что до н.э. С рубежа II - I тысячелетий оазисы, пригодные для скотоводства, и богатые металлами месторождения этой области свидетельствуют о начале проникновения андроновских скотоводческих племен.[1]. Памятники, принадлежащие

[1] Тошбоев Ф.Э. Қадимги Уструшонада бронза даври ёдгорликларининг ўрганилишга доир \\ Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал. Урганч, 2022. – Б.55-59.

этому населению, сохранились в основном как погребальные сооружения. Перечисленные и изученные каменные могилы-коробки принадлежат культуре племен, пришедших из евразийских степей в эпоху бронзы.

Ученые изучили активное участие андроновских степных скотоводческих племен Южного Урала, Среднего Казахстана и Западно-Сибирских степей в памятниках, связанных с этим процессом. Распространение степных племен в Средней Азии и картография памятников отражены в литературе разных периодов. Они также встречаются в Зарафшанском, Ферганском, Тяньшань-Эттисувском и Ташкентском оазисах, на берегах бассейна Узбоя, на юго-западе Туркмении, в нижнем Мургобе, в Сурханском оазисе, на юге Таджикистана и на севере Афганистана[1]. К настоящему времени в Зарафшанский вариант Андроновского историко-культурного образования включено 30 памятников скотоводческой культуры эпохи бронзы, выявленных только в Зарафшанском оазисе. Распространение памятников скотоводческих племен степей на склонах Тянь-Шаня, Памирских гор и в оазисах крупных рек (Пяндж, Вахш, Амударья, Зарафшан, Норин) свидетельствует о массовом характере миграций. Одной из причин перемещения степных племен с севера на юг является необходимость животноводства для освоения новых пастбищ и мест, богатых водными источниками, а развитие горного дела в эпоху бронзы имело большое значение. Наряду с природными месторождениями меди, свинца и олова важную роль во взаимных экономических связях племен Центрального Казахстана, Кызылкумов, Заравшанского оазиса, играло использование редких металлов, таких как золото, серебро, драгоценные камни лазурит и бирюза. и горы Памир-Хиндикуш. Эти культурные связи хорошо прослеживаются в погребальном инвентаре этого периода.

Мил. авв. В результате тектонических поднятий, произошедших в Средней Азии в III веке, произошли резкие изменения в ландшафте нижнего течения реки Сырдарья, и русло реки начало впадать с севера в Аральское море. приняв свой нынешний вид. Южные притоки Сырдарьи – Окчадарья, Кувондарья, Инкордарья – пересохли[2]. В результате археологические культуры Чирикработ и Джетиасар полуоседлых и полукочевых племен, основавших крупные политические объединения, разгромили Кира II и погибли после почти двухсот лет успешного развития, они были вынуждены переселиться на западные, южные территории. и восточных стран. Исследователь Ф.Э. По мнению Тошбоева, под влиянием пришедших в этот период людей в Уструшоне получили широкое распространение гробницы с крыльцами и катакомбами, традиции кремации, керамические сосуды с одной стороной[3]. Конечно, эта миграция происходила не быстро, а постепенно, с определенными периодами.

Миграции, имевшие место в древности, были активны в раннем средневековье и оказали большое влияние на социальные и культурные процессы в нашей стране. В это время создавались новые знаковые образцы материальной и духовной культуры. В источниках раннего средневековья Уструшона упоминается также среди земледельческих поместий Средней Азии, таких как Согд, Чоч, Фергана. В раннем средневековье, т.е. IV-VI веках нашей эры, история Средней Азии объясняется проникновением во внутренние области Моваруннахра кочевых племен, таких как хьяни, кидари, эфтали и тюрки, и возникновением новых политических объединений.

Такие изменения качества и формы материальных ресурсов, образовавшиеся в результате этих миграций и основанные на местных традициях, в науке получили название «ковунчинская культура». А.Аскаров сообщил: «Ее этническую основу составили местные

---

[1] Abdullayev U.I. O‘rta Osiyoda ibtidoiy jamoa tuzumi va ilk davlatchilik tarixi: Tarix fan. dokt. (DSc). diss... – Urganch: O‘zbekiston milliy universiteti, Qoraqalpoq ijtimoiy fanlar ilmiy tadqiqot instituti. 2019. - B. 116-119.

[2] Сулейманов Р.Х.,.Гордеева Е.А.К вопросу об особенностях культурогенеза и урбаногенеза юга Уструшаны // “Қадимий Жиззах воҳаси – МарказийОсиёцивилизацияситизимида (сиёсий, иқтисодий, маданийҳаёт)”. – Жиззах, 2019. – Б. 7-9.

[3] Тошбоев Ф.Э. Антик даврдаги миграцияларнинг Уструшона аҳолиси дафн маросимларида акс этиши // Тафаккур зиёси. 3- сони. Жиззах 2019. – Б.72-73.

сугдийцы и тюркские племена по реке Сырдарья. Вхождение в их состав гуннов приводит к уплотнению тюркского этноса. Материальная культура этого составного этноса в науке получила название «ковунчинская культура»[1]. «Ковунчинская культура», оказавшая влияние на культурное развитие, ярко отображена в погребальных материалах Уструшоны. Им можно показать кружки с зооморфными ручками, фляги типа мустахара, керамические кастрюли, курильницы и фитильные лампы, керамические крышки, подвесные поддоны для кастрюль и сковородок. Тем временем мил. авв. С III века первая городская жизнь, начавшаяся неразрывно с развитием земледельческой культуры, привела к возникновению различных отраслей ремесла, эксплуатации природного подземного сырья и, прежде всего, развитию горнодобывающей промышленности[2]. Среди погребальных устройств появляются подземные каменные камеры и саганы (склепы), построенные на поверхности соломы и сырцового кирпича.

Таким образом, великие миграционные процессы, связанные с социально-политической и экологической обстановкой в древности, оказали большое влияние на культурные процессы в Уструшоне. Они во многом повлияли на качественные изменения в строительстве могил и образцов местной культуры. В то же время выходцы из степи постепенно оседали и смешивались с местным населением, что привело к оживлению общественной, политической и экономической жизни в оазисе. При этом формирование погребальных сооружений и материалов в них совершенствовались способами, характерными для культуры Ковунчи.

Литература:

1. Тошбоев Ф.Э. Қадимги Уструшонада бронза даври ёдгорликларининг ўрганилишга доир \\ Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал. Урганч, 2022. – Б.55-59.

2. Abdullayev U.I. O’rta Osiyoda ibtidoiy jamoa tuzumi va ilk davlatchilik tarixi: Tarix fan. dokt. (DSc). diss... – Urganch: O’zbekiston milliy universiteti, Qoraqalpoq ijtimoiy fanlar ilmiy tadqiqot instituti. 2019. - B. 116-119.

3. Сулейманов Р.Х.,.Гордеева Е.А.К вопросу об особенностях культурогенеза и урбаногенеза юга Уструшаны // “Қадимий Жиззах воҳаси – МарказийОсиёцивилизацияситизимида (сиёсий, иқтисодий, маданийҳаёт)”. – Жиззах, 2019. – Б. 7-9.

4. Тошбоев Ф.Э. Антик даврдаги миграцияларнинг Уструшона аҳолиси дафн маросимларида акс этиши // Тафаккур зиёси. 3- сони. Жиззах 2019. – Б.72-73.

5.Асқаров А.А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. Тошкент, 2015. – Б.277.

6.Сверчков Л.М. Поселение Мык - источник по истории средневековой Уструшаны: дисс. ...канд.ист.наук. –Самарканд, 1991. – С.136.

[1]Асқаров А.А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи. Тошкент, 2015. – Б.277.

[2] Сверчков Л.М. Поселение Мык - источник по истории средневековой Уструшаны: дисс. ...канд.ист.наук. – Самарканд, 1991. – С.136.

TALABALAR SALOHIYATINI OSHIRISH MAS’ULIYATI

S.Ismoilov
Guliston davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada talaba va uning salohiyati tushunchalarining mazmun-mohiyati va uning oshirishning ob’ekti va sub’ektiv omillari hamda vositalari ilmiy-nazariy manbalarga tayanib ochib berilgan, farazlar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: talaba, salohiyat, talaba salohiyati, intelektul salohiyat, salohiyatni oshirish omillari, ob’ekti va sub’ektiv omillar, aniqlik, ob’ektivlik, mantiqiy izchillik**,** ixchamlik.

Bizning eng katta boyligimiz - bu xalqimizning
ulkan intellektual va ma’naviy salohiyatidir.
Sh.M.Mirziyoev

Salohiyat — insonning muayyan faoliyat yoki ijod uchun ichki imkoniyatlari, qobiliyati va iste’dodidir. Arab tilidan olingan bo‘lib, iqtidor va tayyorgarlikni anglatadi.

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “saviya” so‘zi arabcha so‘z bo‘lib, o‘zbekcha “shaxs, narsa yoki hodisaning sifat, taraqqiyot darajasi” [7:8], “salohiyat” so‘zi arab tilidan olingan bo‘lib, uning “qobiliyat, iqtidor” ma’nolari bor ekanligi qayd etiladi [7:16].

Salohiyat [4:502] - iste’dodning bir turi bo‘lib, insonning muayyan tarzda o‘z il homini qabul qilishga tayyorlangandan so‘ng yuz beradigan sifat. Yuksak aql, iste’dod egalari **salohiyat**li kishilar deyiladi. **Salohiyat** so‘zi kishi yoki millatning ichki imkoniyatlari, to‘la namoyon bo‘lmagan kuch-quvvati ma’nosida ham ishlatiladi. Mac., milliy **salohiyat** - millat, xalq, mamlakat, jamiyat kuch-quvvati, uning mavjud ichki, botiniy, vaqti-soati kelganda namoyon bo‘ladigan iqtisodiy, ilmiy, madaniy, ma’naviy va boshqa imkoniyatlaridir. Milliy **salohiyat** ob’ektiv va sub’ektiv omillarga bog‘liq bo‘ladi.

“Salohiyat-u yoki bu vazifani ijobiy hal etish uchun sub’ektning foydalanadigan ichki asoslarga, kuch-quvvatga, imkoniyatga egaligini anglatuvchi falsafiy kategoriya” [5:146], deb ta’rif beradi professor Q.Nazarov.

Ob’ektiv omillar: millat yashayotgan hududning ko‘lami va hayot kechirishga qulayligi, tabiiy shart-sharoitlar, er usti va er osti boyliklarining mavjudligi, aholining soni, hayvonot va o‘simlik olamining xilma-xilligi, suv manbalarining serobligi, quyoshli kunlarning ko‘pligi va hakozo.

Sub’ektiv omillar: aholining savodxonlik darajasi, xalqning qo‘shni davlatlar bilan manfaatli munosabatlar o‘rnata olishi, mamlakat ichidagi barcha millatlar, dinlar, ijtimoiy sinflar va boshqa tabaqa vakillarining hamjihatligi. Ob’ektiv omillar mavjud bo‘lsa-da, lekin xalq tarqoq, uyushmagan bo‘lsa, mamlakat, davlat qoloqligicha qolaveradi. Aksincha, sub’ektiv omillar tabiiy sharoit noqulay bo‘lsa, natija bermaydi. Hozirgi zamon rivojlangan davlatlari va millatlari shuning uchun yuksak natijalarga erishganlarki, ularda ob’ektiv va sub’ektiv omillar uyg‘unlashgan hamda ishchanlik, tashabbuskorlik, tadbirkorlik, topqirlik bilan ishga solingan, hayot sur’ati doim yuqori. Mac., Shimoliy qutbda joylashgan Islandiyada er ostidan chiqadigan qaynoq geyzer suvlardan foydalanish natijasida subtropik mevalar etishtirilmoqda. Yoki o‘z er osti boyliklariga ega bo‘lmagan Yaponiya eng ilg‘or sanoat, texnika-texnologiya va amaliy fanni yuzaga keltirib, jahonda eng raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarmoqda.

Ma’lumki, talabalik davrida olamni bilishga, falsafiy mushohadaga, psixologik tahlilga, mantiqiy fikrlashga ishtiyoq va harakat kuchli bo‘ladi. Shu bilan birga, ularda fantaziyaga moyillik ham kuchli bo‘ladiki, mana shu fiziologik-psixologik holat tafakkurni rivojlantirish, bilishga intilish, ma’naviy ma’naviy saviyasi va salohiyatini oshirish uchun muhim omil hisoblanadi.

Talabalarning ilmiy tadqiqot faoliyati, avvalambor, ilmiy faoliyat xarakteriga mutanosib bo‘lgan hamda shaxsiy xususiyatlarini rivojlantirishga qaratilgan usul (metod) va shart-sharoitlar tizimini yaratishni taqozo etadi.

Talabalarning ijodiy tasavvurini o‘rganish va rivojlantirish, bizningcha, ilmiy tadqiqot faoliyati samaradorligini oshirish uchun yangi ufqlarni ochadi, chunki olimning shaxsiyati aynan

talabalik davrida shakllanadi. Yoshlarda refleksiya, ya’ni o‘z bilimlari chegaralarini bilish va bu chegaralardan chiqa olish ko‘nikma va qobiliyatlari aynan talabalik davrida namoyon bo‘ladi.

Talaba - yoshlarni ma’naviy ma’naviy saviyasi va salohiyatiga oshirish davlat va jamiyat taraqqiyoti bilan bir qatorda muayyan hissiy-ruhiy ehtiyoj kasb etishi va buni har doim nazarda tutish lozimligi ma’lum miqdorda ilmiy asoslangan bo‘lib, bu erda fikrlarning uyg‘unligi, ilmiy izlanishlardagi ijtimoiy-falsafiy va ijtimoiy-psixologik hamkorlik alohida ko‘zga tashlanib turadi.

Talaba - yoshlar ma’naviy ma’naviy saviyasi va salohiyatini tashkil etishda texnologik yondashuvning o‘rni va ahamiyati katta.

Talaba salohiyatida aniqlik, ob’ektivlik, mantiqiylik, izchillik, o‘ziga xoslik, qisqalik kabi me’yorlar o‘z ifodasini topishi kerak.

Aniqlik – hodisani, predmet ma’nosini anglatuvchi so‘zlarning nominativ ma’noda qo‘llanilishi, monosemantik xarakterga ega bo‘lishi, sinonimiyaning bir qadar chegaralanishi, atamalarning ilmiy nutqqa mos qo‘llanishida ko‘rinadi. Aniq fikrsiz ilmiy bilimning bo‘lishi mumkin emas.

Ob’ektivlik - narsa va hodisalarning mavjudligi, ularning fan tushunchalari asosida izohlanishi, fikrning misollar, daliliy materiallar, teorema va formulalar bilan isbot qilinishi, bunga boshqalarning to‘liq ishonch hosil qilishida ko‘rinadi.

Mantiqiy izchillik - abstrakt otlar va atamalarning ko‘p qo‘llanishi, fikrning bir-biriga mantiqiy bog‘lanishi, izchil bayon etilishi, ilmiy nutqda izchillikni yuzaga keltiruvchi maxsus o‘ziga xos so‘z va birikmalarning mavjudligida aks etadi.

Ixchamlik - ilmiy nutqqa xos belgidir. Ilmiy bayon ortiqcha tasvir va izohni talab etmaydi. Shu sababli ilmiy bayonda narsa va hodisalar bayoni uchun uzundan-uzoq o‘xshatish, sifatlash kabi tasviriy vositalar qatnashmaydi. Shuning uchun ilmiy bayon doimo ixchamlikni talab etadi.

Talabalarning salohiyatini oshirishga quyidagi talablar qo‘yiladi:

-bo‘lajak mutaxassislarning ilmiy eruditsiyasi va nazariy dunyoqarashini kengaytirish, ma’naviy ma’naviy saviyasi va salohiyati olib borish ko‘nikmalarini shakllantirish;

- nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llash qobiliyatini rivojlantirish;

-talabalarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish va ilmiy munozaralar olib borish ko‘nikmalarini shakllantirish, ilmiy-texnik masalalarni echishga undash;

-yuksak ishbilarmonlik va ma’naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirish, har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishga ko‘maklashish.

O‘quv jarayonidan tashqari talabalarni ilmiy tadqiqot ishiga jalb

Demak, insonning ijtimoiy mohiyati, yaratuvchilik qobiliyati asosini turli bilimlar majmui tashkil qilar ekan desak yanglishmagan bo‘lamiz [3:11].

Salohiyatli yoshlarning qanchalik bilimi ko‘p va turli-tuman bo‘lsa, uning ma’naviy dunyosi shunchalik boyib, salohiyatli shaxs sifatida har tamonlama yuksalib boradi. Buning uchun u bilim olish jarayonida faol bo‘lish kerak. “Yoshlik toshqin suv, sug‘oradigan ekiningizni sug‘orib qolmasangiz o‘tib ketadi: Keyin keksalikning ko‘zoynagini taqib igna bilan quduq qazishdan ish chiqmaydi [2:71] - deb yoshlik qadr hamasini izohlab bergan Abdulla Qahhor.

Yusuf Xos Hojib “Dunyoda bilimdan ham aziziroq yana nima bor, bilimsiz degan so‘z odam uchun nechog‘lik xunuk haqorat” [2:115], deganida salohiyatli yoshlarning ijtimoiylashuvini tushunish mumkin. Kuchli bilimlarni egallab, o‘zini takomili ustida tinmay ishlar ekan, inson pirovard natijada najot topib, buyuk ne’mat hisoblangan barkamolikka erishadi.

Inson o‘ta murakkab mavjudod bo‘lib, ham biologik, ham ijtimoiy mohiyatlarga ega. Shuning uchun ham ilmiy atamasi “bioijtimoiy mavjudot” kishi dastlab individ bo‘lib, u shaxs maqomiga ega bo‘ladi. Ma’lum bo‘lishicha, kishi shaxs bo‘lib shakllanishida, unga uch turdagi tushuncha ta’sir qiladi. 1. Tabbiy quvvatlar. 2. Aql kuchi. 3. Hamfikrlar kuchi ta’sir ko‘rsatishi.

Bu masalalar bevosita insonni ma’naviy-axloqiy tarbiyalash bilan bog‘liqdir. Chunki bunday tarbiya vositasida inson o‘ziga manfaat keltiradigan hayotiy maqsadni belgilab olishi, farovon hayot kechirishga asos bo‘ladigan muayyan muhitda o‘z o‘rnini egallashi va albatta ularning natijasi hayotini mazmunli yashab o‘tishi mumkin. Shu ma’noda bu kategorial tushunchalarni yoshlar ongiga singdirish dolzarb bo‘lib turibdi.

1.Tabbiy quvvat tanada o‘z-o‘zidan shakllanishi tabiat bergan narsadan u o‘z ongi, maqsadini ham amalga oshiradi. Bu maqsad qonun sifatida kishining shu usulini va ishining xarakterini belgilab beradi hamda inson o‘z irodasi ana shu maqsadga bo‘ysintirilishi ijtimoiy hayotda amal qiluvchi sharoitda o‘zgarganligi natijasida yuz beradi. Bu esa ijtimoiy hayotga qanday munosabatda bo‘lish xarakteriga muhim ta’sir ko‘rsatadi.

2.“Aql kuchi”ning asosini bilim tashkil etadi. Bilimni egallash uchun uzoq vaqt ter to‘kib ishlash – izlanish zarur. Aql kuchi tajribaviy bilimlardan qat’iy nazar yoshlar va talabalar asosida tartibga tushirgan holda ish ko‘radi. Aql kuchi voqea-hodisalarni to‘g‘ri tushunadigan va tushuntira oladigan, ular o‘rtasidagi bilimlarni muayyan tizimga keltira oladi hamda mulohazalaridan farqi mavjud bilimlar doirasidan tashqariga chiqishda va yangi tushunchalarni yaratishga qodir bo‘lgan ezgulik jarayonidir.

3.Hamfikr ezgulik zamirida bilimdonlik yotadi. Bilimdan aql-zakovatning ko‘rki so‘zdir, tushuncha muayan so‘zlar yordamida inson aqliga aks etadigan ashyolar tabiat hodisalarning majmuasidan kelib chiqadi. Abu Nasr Forobiy ta’kidlaydi: “Aqlli deb shundoq kishini aytadiki, zehn-idrok bo‘lishi bilan birga fazilati bo‘lsin. Bunday kishi o‘zining butun qobliyati va idrokini o‘z ishlarni amalga oshirishga, yomon ishlardan o‘zini saqlashga va tortishga qaratmog‘i lozim. Shunday odamnigina aqlli va to‘g‘ri fikr yo‘naltiruvchi deb atash mumkin” [1:16-17].

Intelekt insonning bilish qobiliyati, fikrlash, anglash, tafakkur qilish salohiyatini belgilaydi” [6:12], deb yozadi professor X.Shayxova.

Demak, talabalarning salohiyati deb, xaqiqatni taniydigan, o‘z kuchi va imkoniyatiga tayanadigan, atrofdagi voqelikka befarq bo‘lmaydigan, jismonan va ma’nan etuk shaxsga aytishimiz mumkin. Shu o‘rinda yoshlar buyuk ajdodlarimizning shon-shuhratiga, bugungi O‘zbekistonning obro‘-e’tiboriga munosib bo‘lib harakat qilib, salohiyatli yoshlarning yaratuvchilik va bunyodkorlik salohiyati, mamlakatnin kuch-qudrati, ertangi porloq istiqbolni belgilashi sir emas. Ijtimoiy hayot ravnaqi, yurtimiz tinchligi va xalqimiz farovonligi yo‘lidagi ulug‘ maqsadlarning izchillik bilan davom ettirilishi – salohiyatli yoshlarning kuch-g‘ayratiga g‘ayrat qo‘shib buyuk kelajagimizga bo‘lgan ishonch-e’tiqodini yanada mustahkamlaydi hamda o‘zi mustaqil tarzda ijtimoiy hayotda faol ishtirokchiga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aliqulov H. Abu Nasr Forobiyning ijtimoiy-ma’naviy merosi. –T.: Noshir, 2013.
2. 111 vatandosh allamalarimizning hikmatli fikirlari. –T.: Yangi asr avlodi, 2012.
3. Ziyomuhammedov B., Ismoilov F. –T.: “Vano-standart”. 2011.
4. Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug‘ati. -T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010..
5. Nazarov Q. Jahon falsafasi qomusi. Ikki jildlik. II. “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, “Ma’nhaviyat” nashriyoti, –T.: 2023.
6. Shayxova X. Intelektual salohiyat - taraqqiyot mezoni. -T.: O‘zbekiston, 2011.
7. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Ikki tomli. II -tom. A-R. -Moskva: “Rus tili” nashriyoti, 1981.

MILLATLARARO TOTUVLIK VA XALQLAR DO‘STLIGINING MILLIY VA MA’NAVIY QADRIYATLAR BILAN UYG‘UNLIGI VA BARQARORLIKKA TA’SIRI

Isaxova Shaxlo Muxtarovna
Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti
Umirzaqov Abduvosit Rustam o‘g‘li
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada globallashuv sharoitida millatlararo, munosabatlar va qadriyatlar tizimining transformatsiyasi tahlil qilinadi. Unda global jarayonlar ta’sirida qadriyatlar yo‘qolmay, balki yangicha mazmun kasb etib, zamonaviy ijtimoiy muhitga moslashishi yoritilgan. Shuningdek, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligi, madaniyatlararo muloqot, raqamli texnologiyalar ta’siri hamda identitetlarning ko‘p qirraliligi masalalari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: globallashuv, millatlararo munosabatlar, qadriyatlar transformatsiyasi, madaniyatlararo muloqot, milliy qadriyatlar, umuminsoniy qadriyatlar, identitet, raqamli texnologiyalar, madaniy xilma-xillik, ijtimoiy jarayonlar.

Hozirgi davr jamiyat taraqqiyoti globalizatsiya jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, ushbu jarayon ijtimoiy hayotning barcha sohalariga, jumladan, millatlararo munosabatlar va qadriyatlar tizimiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Global o‘zgarishlar natijasida millatlararo munosabatlar an’anaviy hududiy va milliy chegaralar doirasidan chiqib, transmilliy muloqot, madaniy almashinuv hamda keng ko‘lamli axborot oqimlari ta’sirida shakllanayotgan murakkab ijtimoiy hodisaga aylanmoqda. Shu jarayonda qadriyatlar tizimi ham mazmunan va funksional jihatdan yangilanib, zamonaviy sharoitga moslashmoqda.

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, globalizatsiya sharoitida yuz berayotgan qadriyatlar o‘zgarishi ularning yemirilishi yoki yo‘qolishi bilan emas, balki qayta talqin qilinishi va yangi ijtimoiy vazifalarni bajarishga moslashuvi bilan tavsiflanadi. Ya’ni qadriyatlar zamonaviy global muhitda yangi mazmun kasb etib, millatlararo munosabatlarning normativ asosiga aylana boshlaydi.

Globalizatsiya sharoitida millatlararo munosabatlar endilikda faqat davlatlararo aloqalar yoki tarixiy-madaniy yaqinlik bilan belgilanmaydi. “Migratsiya jarayonlarining kuchayishi, raqamli kommunikatsiya vositalarining keng tarqalishi hamda global mehnat bozorining shakllanishi turli millat vakillarining kundalik ijtimoiy muloqotini jadallashtirib, millatlararo munosabatlarni doimiy va ko‘p darajali jarayonga aylantirmoqda”[1]. Natijada bu munosabatlar mahalliy tajriba bilan cheklanmay, global kontekstda shakllanmoqda. Mazkur holat zamonaviy ijtimoiy nazariyalarda makon va vaqt omillarining o‘zaro yaqinlashuvi bilan izohlanadi. “Qaysi davlatga borishidan qat’i nazar, o‘sha davlatning qonunlariga rioya qilish, migratsiya qonun-qoidalarini buzmaslik, hattoki bu yerning urf-odatlari, dini va madaniyatini hurmat qilishi”[2] turli millat vakillarining kundalik ijtimoiy va mehnat muloqotida muhim sanaladi. Globalizatsiya ijtimoiy munosabatlarning hududiy chegaralardan chiqib ketishiga olib kelib, milliy jamiyatlarning ichki tuzilmasiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu jihatdan qaralganda, millatlararo munosabatlar endilikda mahalliy madaniyatlar bilan bir qatorda global ijtimoiy maydon ta’sirida qayta shakllanayotgan murakkab tizim sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Global sharoitda qadriyatlar transformatsiyasi bir nechta asosiy yo‘nalishlarda kuzatiladi. Avvalo, inson huquqlari, tenglik, adolat va bag‘rikenglik kabi umuminsoniy qadriyatlar millatlararo munosabatlarning muhim normativ mezoniga aylanmoqda. Shu bilan birga, milliy qadriyatlar ham global madaniy oqimlar ta’sirida yangicha mazmun kasb etib, o‘zining an’anaviy shakllarini zamonaviy talqinlar bilan boyitmoqda. Bu jarayon milliy qadriyatlarning yo‘qolishiga emas, balki ularning zamon talablariga mos ravishda qayta shakllanishiga xizmat qilmoqda.

Madaniyatshunoslik doirasidagi tadqiqotlarda ushbu jarayon global va mahalliy omillarning o‘zaro uyg‘unlashuvi sifatida talqin etiladi. Ya’ni global qadriyatlar milliy qadriyatlarni siqib chiqarmaydi, balki ular bilan sintezlashgan holda rivojlanadi. Shu sababli globalizatsiya milliy madaniyat va qadriyatlar tizimi uchun tahdid emas, balki ularni yangi ijtimoiy sharoitga moslashtiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Raqamli texnologiyalar va global axborot makoni qadriyatlar transformatsiyasining eng faol omillaridan biri hisoblanadi. “Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali turli madaniyatlar va qadriyatlarning tezkor almashuvi ta’minlanib, millatlararo munosabatlar bevosita va interaktiv tus kasb etmoqda”[3]. Shu bilan birga, bu holat qadriyatlar xilma-xilligini kuchaytirib, an’anaviy normativ tizimlar oldida muayyan muammolar va chaqiriqlarni yuzaga keltirmoqda. Natijada qadriyatlar yanada moslashuvchan va dinamik xarakterga ega bo‘lib bormoqda.

Globalizatsiya jarayoni qadriyatlar uyg‘unligini kuchaytirish bilan bir qatorda, madaniy ziddiyatlar ehtimolini ham oshiradi. Milliy qadriyatlarni mutlaqlashtirish madaniy yopiqlikka olib kelishi mumkin bo‘lsa, global qadriyatlarni mutlaq ustuvor deb bilish milliy o‘zlikning susayishiga sabab bo‘lishi ehtimoldan xoli emas. Shu bois zamonaviy ilmiy yondashuvlarda qadriyatlar transformatsiyasi muvozanatli, izchil va boshqariladigan jarayon sifatida baholanadi.

Xalqaro miqyosda mazkur muammolarni hal etishda madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Madaniy xilma-xillikni asrash va bag‘rikenglikni mustahkamlashga qaratilgan yondashuvlar globalizatsiya sharoitida millatlararo munosabatlarni barqarorlashtirishga xizmat qilmoqda. Globalizatsiya sharoitida millatlararo munosabatlar va qadriyatlar tizimi chuqur va ko‘p qirrali transformatsiya jarayonini boshdan kechirmoqda. Ushbu jarayon milliy qadriyatlarning yo‘qolishi bilan emas, balki ularning umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan holda qayta talqin qilinishi bilan tavsiflanadi. Natijada millatlararo munosabatlar global va madaniyatlararo muloqotga asoslangan yangi sifat bosqichiga ko‘tarilib, jamiyat barqarorligi va millatlararo totuvlikni ta’minlashda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Globalizatsiya jarayonlari zamonaviy jamiyatda ijtimoiy va madaniy identitetlarning ko‘p qirrali tus olishiga olib kelmoqda. “Bugungi sharoitda shaxsning o‘zini anglash jarayoni endi faqat bitta identitet bilan cheklanmaydi, balki milliy, fuqaroviy, diniy, professional va hatto transmilliy identitetlarning o‘zaro kesishuvi asosida shakllanmoqda. Bunday holat millatlararo munosabatlarni soddalashtirish o‘rniga, ularni yanada murakkab, ko‘p qatlamli va dinamik jarayonga aylantirmoqda”[4]. Natijada millatlararo munosabatlar an’anaviy “bir millat – boshqa millat” sxemasi doirasidan chiqib, kesishuvchi va o‘zaro bog‘liq identitetlar makonida shakllanmoqda.

Mazkur jarayon ijtimoiy nazariyalarda ko‘p darajali identifikatsiya hodisasi orqali izohlanadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, milliy qadriyatlar shaxs ijtimoiy o‘zligini belgilovchi yagona mezon sifatida emas, balki boshqa identifikatsion omillar bilan bir qatorda amal qiladi. Shu sababli zamonaviy jamiyatda millatlararo munosabatlar moslashuvchanlik, bag‘rikenglik va samarali muloqot kompetensiyasini talab qiluvchi ijtimoiy munosabatlar tizimi sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Globalizatsiya sharoitida qadriyatlar transformatsiyasi faqat madaniy yoki axloqiy soha bilan chegaralanib qolmay, balki normativ-huquqiy tizimlar orqali ham amalga oshmoqda. Xalqaro huquq normalari, inson huquqlari bo‘yicha umumjahon standartlari hamda transmilliy institutlar millatlararo munosabatlar uchun umumiy me’yoriy asoslarni shakllantirmoqda. Bu esa milliy qadriyatlarning xalqaro huquqiy tamoyillar bilan muvofiqlashuvini taqozo etadi.

Mazkur jarayon milliy suverenitet va global normativ tizimlar o‘rtasidagi muvozanat masalasini dolzarb muammoga aylantirmoqda. Agar milliy qadriyatlar xalqaro axloqiy va huquqiy me’yorlar bilan uyg‘unlashtirilsa, millatlararo munosabatlar huquqiy va ijtimoiy jihatdan barqaror rivojlanadi. Aksincha, bu uyg‘unlik ta’minlanmagan sharoitda normativ kolliziyalar, madaniy qarama-qarshiliklar va ijtimoiy ziddiyatlar yuzaga kelishi mumkin. Shu bois zamonaviy ilmiy yondashuvlarda qadriyatlar transformatsiyasi tasodifiy jarayon emas, balki boshqariladigan va refleksiv xarakterga ega ijtimoiy hodisa sifatida baholanadi.

Globalizatsiya jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan salbiy holatlardan biri madaniy assimilyatsiya xavfi bilan bog‘liqdir. Global ommaviy madaniyatning kuchayishi ayrim milliy va etnik guruhlarning an’anaviy qadriyatlarini siqib chiqarish ehtimolini oshiradi. Bu esa millatlararo

munosabatlarda tengsizlik hissining kuchayishiga, ijtimoiy norozilik va madaniy qarshiliklarning yuzaga kelishiga olib kelishi mumkin.

“Madaniyatshunoslik tadqiqotlarida ushbu holat madaniy gomonlashuv jarayoni sifatida tavsiflanadi”[5]. Bunday sharoitda milliy qadriyatlarni himoya qilish yopiq va radikal millatchilik yo‘li bilan emas, balki madaniy xilma-xillikni tan oluvchi, ochiq va inklyuziv siyosat orqali amalga oshirilishi lozim. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, milliy qadriyatlarning transformatsiyasi ularning yo‘qolishi emas, balki yangi ijtimoiy sharoitga moslashgan holda yashab qolishi jarayonidir.

Globalizatsiya sharoitida qadriyatlar transformatsiyasini muvozanatli boshqarishda ta’lim tizimi va madaniyat siyosati muhim o‘rin tutadi. Ta’lim jarayoni orqali shaxsda milliy o‘zlikni anglash bilan bir qatorda global fuqarolik mas’uliyatini shakllantirish imkoniyati mavjud. Bu esa millatlararo munosabatlarda murosaga tayyorlik, ochiqlik va o‘zaro hurmatni ta’minlaydi.

Zamonaviy pedagogik va sotsiologik tadqiqotlarda madaniyatlararo kompetensiya global jamiyatning muhim ijtimoiy resurslaridan biri sifatida talqin qilinmoqda. Ushbu kompetensiya qadriyatlar xilma-xilligini anglash, madaniy farqlarni tan olish va konstruktiv muloqotni yo‘lga qo‘yish qobiliyatlarini o‘z ichiga oladi. Natijada millatlararo munosabatlar qarama-qarshilik maydoni emas, balki hamkorlik va o‘zaro boyish imkoniyatiga ega bo‘lgan ijtimoiy makonga aylanadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, globalizatsiya sharoitida millatlararo munosabatlar va qadriyatlar transformatsiyasi murakkab, ko‘p darajali va ichki ziddiyatlarga boy jarayon sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu jarayonning barqaror kechishi milliy qadriyatlarning global axloqiy-me’yoriy tizimlar bilan uyg‘un rivojlanishiga, madaniy xilma-xillikning esa jamiyatning muhim strategik boyligi sifatida e’tirof etilishiga bog‘liqdir. Aynan shunday yondashuvgina global jamiyat sharoitida barqaror va konstruktiv millatlararo munosabatlarni ta’minlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. – London: Sage Publications, 1992. – B. 173.
2. Shahlo I. MIGRATSIYA-AQLLARNING SIZIB CHIQIB KETISHI VA AQLLARNING QAYTISHI JARAYONI (MI) //Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal. – 2024. – T. 2. – №. 1. – C. 18-20.
3. Castells M. The Rise of the Network Society. – 2-nashr. – Oxford:Wiley-Blackwell, 2010. – B. 406
4. Tomlinson J. Cultural Globalization. – London: Sage Publications, 1999. – B. 84.
5. Appadurai A. Modernity at Large. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996. – B. 28.

CHORVACHILIK XO‘JALIGINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHINI O‘RGANISH HAQIDA

F.E. Toshboev
Jizzax davlat pedagogika universiteti,
“O‘zbekiston tarixi”kafedrasi, t.f.d. (DSc), professor

Annotatsiya: Chorvachilik xo‘jaligining keng ommaashishi masalasini o‘rganishda ko‘chmanchilar tarixida ko‘p kuzatiladigan migratsiyalar masalasiga ham alohida e’tibor qaratish lozim bo‘ladi. Shu paytgacha yaratilgan adabiyotlarda bronza davri chorvadorlarining O‘rta Osiyoda yoyilishi Andronovo madaniyati arxeologik majmualari bilan bog‘lanardi.

Kalit so‘zlar: O‘rta Osiyo, Yevrosiyo, Andronovo madaniyati, Zarafshon vohasi, Qorasuk madaniyati, Volgabo‘yi, Janubiy Ural, Qozog‘iston va Sibir hududlari.

Chorvachilik xo‘jalik turi asrlar davomida to‘plangan boy tajribalar va bilimlarni vorisiylik an’analariga ko‘ra avloddan-avlodga o‘tkazib shu bugungi kungacha etib kelgan. Ushbu tarixiy taraqqiyot jarayonlari ya’ni, chorvachilikning shakllanishi va rivojlanishi va jamiyat tuzilishi bilan bog‘liq masalalarning nazariy-uslubiy jihatlarini o‘rganish ko‘chmanchi chorvadorlar tarixining konseptual muammolaridan hisoblanadi.

Chorvadorlar moddiy madaniyati arxeolog – tarixchilar tomonidan ikki asrdan ortiq vaqt mobaynida o‘rganib kelinmoqda. Ularning turmush tarzi, ma’naviy hayoti va urf-odatlari yozma manbalar, hamda etnografik materiallar asosida ham o‘rganilgan. Biroq, ularning aksariyat qismi sobiq sovet davrida, o‘sha paytda mavjud bo‘lgan, bir yoqlama nazariy metodologik asosga tayanib yoritilgan. SSSR davrida tarix fanlarining ham falsafiy metodologik asoslarini markscha-lenincha falsafa tashkil etib u dialektik va tarixiy materializm deb yuritilar edi. Voqelik jumladan kishilik tarixini dialektik materialistik tushunishda bugungi kunga kelib o‘zgarishlar yuz berdi. Tabiatni dialektik materialistik tushunish bugungi kunda ham tabiatshunoslik fanlari ilmiy tadqiqot ishlarida davom etmoqda. Ammo kishilik tarixini dialektik materialistik tushunish o‘zining bir tomonlamaligi bilan tanqidga uchradi.

Bu o‘z mohiyatiga ko‘ra markscha tushunish asosida shakllangan tarixiy materializm markscha-lenincha ijtimoiy falsafa sifatida moddiy ne’matlarning kishilik tarixidagi rolini mubolag‘alashtirib yuborar edi. Jamiyatdagi ma’naviyat kabi boshqa omillarning o‘rni va roliga ikkinchi darajali xodisalar sifatida qaralar va shu narsa talab qilinar edi.

Chorachilik xo‘jaligining rivojlanish tendensiyasi va hududlar kesimida tarqalishi va rivojlanishi olimlarni hamisha qiziqtirib kelgan. XX asrga kelib Yevrosiyo ko‘chmanchi chorvadorlari bo‘yicha ilmiy ma’lumotlar tarixiy manbashunoslik va arxeologik izlanishlar orqali qo‘lga kiritilgan Ko‘chmanchi chorvachilikka oid ilmiy qarashlarda umumiy xususiyatga ega muammolarining uslubiy jihatlarini hal qilish muhim ahamiyat kasb etgan. Biroq, arxeologiya fanidagi bartaraf etilmagan kamchiliklardan biri ham aynan qadimgi sivilizatsiyalar taraqqiyotida ko‘chmanchi xalqlarning tutgan o‘rniga to‘g‘ri baho bermaslik, ko‘pincha ularni bosqinchilar sifatida e’tirof etishning kuzatilishidir. Chorvadorlar tarixi va madaniyatini o‘rganishda bunday yondoshuv sovet davri tarixshunosligida mavjud bo‘lgan, bir yoqlama nazariy metodologik asosga tayanib yoritilgan.

Chorvachilik xo‘jaligining keng ommaashishi masalasini o‘rganishda ko‘chmanchilar tarixida ko‘p kuzatiladigan migratsiyalar masalasiga ham alohida e’tibor qaratish lozim bo‘ladi. Shu paytgacha yaratilgan adabiyotlarda bronza davri chorvadorlarining O‘rta Osiyoda yoyilishi Andronovo madaniyati arxeologik majmualari bilan bog‘lanardi. Zarafshon vohasi o‘rta qismida joylashgan yodgorliklarda Afanasevo madaniyatiga oid moddiy madaniyat va marosimlar an’analarining aniqlanishi, bu erlarga mil. avv. IV ming yillik oxirlari – III ming yillikning boshlarida Janubiy Sibirdan, migratsiyalar tufayli, ko‘chmanchilarning kirib kelishidan dalolat beradi. Biroq, ommaviy ravishda, Srubnaya (Yog‘ochband) – Andronovo madaniyatlari dasht qabilalarining Volgabo‘yi, Janubiy Ural, Qozog‘iston va Sibir hududlaridan O‘rta Osiyoga kirib

kelishi mil. avv. II ming yillikning o‘rtalariga to‘g‘ri keladi. Natijada chorvadorlar mintaqaning suv manbalari mavjud dehqonchilik vohalari va uning atroflarini o‘zlashtirib, mahalliy aholi bilan aloqalar yuzaga kelishi oqibatida madaniy va etnik jihatdan qorishib ketishi jarayonlari boshlanadi.

Ta’kidlash lozimki, mil. avv. III-II ming yilliklarda Xuanxe daryosining shimolidagi bepoyon cho‘llarda eneolit davri Afanasevo va Okunevo chorvadorlarida Qorasuk madaniyati shakllanadi. Mongoliya va sharqiy Manjuriyagacha bo‘lgan hududlarda esa plita qabrlar madaniyati vujudga kelgan. Uzoq Sharq va Shimoliy Osiyoda boshqa mahalliy arxeologik madaniyatlar (tekisliklarda ot va shimol bug‘usi boquvchilari madaniyatlari) ham mavjud bo‘lgan. Bu madaniyatga tegishli o‘ra ko‘rinishdagi qabrlar “yamnые kultura” nomini olgan Afanasevo va uning so‘ngi bosqichi hisoblangan Okunevo ta’sirida vujudga kelganligi ta’kidlanadi. Keyingi yillarda, Oltoy o‘lkasidagi Korako‘l madaniyatiga oid qabrlar ham tosh yashiklardan iboratligi aniqlangan. Bu madaniyatga oid qabrlarni o‘rgangan arxeologlar ularni uch xil tipga ajratganlar. Ular barcha tomondan tosh plitalar bilan o‘ralgan tosh yashik ko‘rinishidagi qabrlar (Ozernoe qishlog‘i atrofidagilar), qabr uyumi Afanasevo davriga xos bo‘lgan yorma qabrlar (Qorako‘l, Saldyar) va alohida joylashgan qabrlar. Masalaning muhim tomoni shundaki, O‘rta Osiyoning boshqa hududlaridagi kabi Ustrushonada ham chorvachilikning rivojlanishi Andronovo madaniyati qabilalarining migratsiyalaridan boshlangan.

Chorvachilikning shakllanishi va mintaqadagi asosiy xo‘jalik turidan biriga aylanishi borasida so‘z yurtganda, uning tabiiy sharoitdan kelib chiqqan holda ommalashgan, ko‘chish turlariga ham ahamiyat berish kerak kerak bo‘ladi. S.P. Polyakovning ta’kidlashicha, “O‘rta Osiyoda chorvachilikning meridional, vertikal va statsionar tarzda ko‘chib xo‘jalik yurituvchi shakllari mavjud bo‘lgan”. Ular xo‘jalik yuritishiga qarab “haqiqiy ko‘chmanchilar” yoki “sof ko‘chmanchilar” va mavsumiy ko‘chmanchilar boshqacha aytganda “qo‘nar ko‘char jamoalar”ga bo‘linadi. Bunda meridional (yotiq) ko‘chuvchilar, asosan, Yevroosiyoning shimoliy mintaqalari Qozog‘iston, Janubiy Sibir va Mongoliya dashtlari uchun harkterli bo‘lib, Mirzacho‘l orqali Yevrosiyo ko‘chmanchilari (keyinchalik qozoqlar)ning Ustrushona tog‘ yonbag‘irlari (asosan, Nurota shimoliy yonbag‘irlari)ga kelib qishlashi hisobiga Ustrushonada ham qisman meridianal ko‘chuvchilar bo‘lgan.

Yevroosiyodagi ko‘chmanchi chorvachilik o‘z xususiyatiga ko‘ra bir-biridan farq qilgan. Uning shimoliy qismida yashagan ko‘chmanchilar hamisha ko‘chib yurishda bo‘lib, ular xo‘jaligi sof ko‘chmanchilikni saqlab qolgan. O‘rta Osiyoning markaziy va janubiy hududlarida xo‘jalik yurituvchi chorvadorlar esa doimo daryo vohalaridagi bog‘dorchilik va dehqonchilik madaniyati bilan aloqada bo‘lgan va ular xo‘jaligi asosan yarim ko‘chmanchilik tarzida yuritilgan. Ustrushonada chorvani saqlashning ko‘chmanchi xili mavjud bo‘lsada, yarim ko‘chmanchilikning yaylov chorvachiligiga xos ko‘rinishi keng ommalashgan. Xo‘jalik yuritishning talabi va chorva ehtiyojidan kelib chiqqan bu holat an’anaviy chorvachilik (ko‘chmanchi va yarim ko‘chmanchi) turlarini shakllanishiga asos bo‘lgan.

Shunday qilib, tarixiy tadqiqotlarda tarixni dialektik madaniy tushunish va uning provard maqsadi – sivilizatsion yondashish doirasida o‘rganish o‘tmishni xolis va ilmiy o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Yevrosiyoning O‘rta Osiyo bilan tutash hududlaridagi ijtimoiy siyosiy va etnik jarayonlar faqatgina Yevrosiyo dashtlaridan ko‘chmanchilarning yaylovlar izlab kirib kelishiga bog‘lanib qolmagan. Yuqorida sanab o‘tilganilaridan tashqari chorvadorlarning etnik jarayonlarda tutgan o‘rni, hunarmandchiligi, urf-odat va an’analari, qabr inshootlari va dafn marosimlarini alohida mavzu sifatida o‘rganish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.Авенесова Н.А. Святилище ранних номадов Зарафшана // Афанасевский сборник 2.– Барнаул, 2012. – С. 8-27.

2.Авеста. Избранные гимны. Пер. с. Авест и коментарий И.М. Стеблин-Каминского. – М., 1990. – С.173.

3.Андрианов Б.В. Историческое взоимодействие кочевых култур и древних земледелческих сивилизатсии в свете консепсии о хозяйственно-културных типах // Взаимодействие кочевых култур и древних сивилизатсий. – Алма-Ата, 1987. – С. 9.

4.Базарбаев А. Жиззах воҳасида яйловлардан фойдаланиш масаласи (XИX аср охири – XX аср бошлари). "Уструшона Буюк ипак йўлида...". – Гулистон, 2016. – Б. 55.

5.Баруздин Ю.Д. Карабулакский могилник // ИАН Киргизской ССР. Серия общественных наук. Том 3. Вып.3. (История). – Фрунзе, 1961. – С. 43-82.

6.Барфилд Т. Дж. Опасная гранитса: кочевые империи и Китай (221 г. до н.е. – 1757 г. н.е.) / Пер. с английского Д.В. Рухлядева, В.Б. Кузнесова; науч. ред. и пред. Д.В. Рухлядева. – СПб., 2009. – С. 29.

SOME REMARKS ON THE HISTORY OF SUGDIA IN THE MIDDLE AGES

Tugalov Boburjon Bakhodir oglu
Jizzakh State Pedagogical University
Faculty of History Department of History of Uzbekistan (PhD), Associate Professor

Abstract: This article presents information based on general concepts related to the life of the Sugdians in the Middle Ages based on historical sources.

Key words: Sughd, Avesta, Gava, Naqshab, Samarkand, Bukhara farming, gardening, kurgan, Bactria, Gavkhana, Zarafshan, Kashkadarya, Zirabulok, Khorezm.

There is also information about the areas with which the Sogdians lived, the important role they played in their trade, and the areas in which they were located. At the same time, significant results are being achieved in the social and humanitarian sciences - history, philosophy, law, archeology, oriental studies, cultural heritage of the peoples of Uzbekistan, linguistics and literary studies, art studies, and other areas. The preparation and publication of the "Encyclopedia of World Philosophy", the only encyclopedia in Central Asia, which is considered one of the most significant encyclopedias in the world in its field, in 2020, is a striking example of this[4].

If we look at history, the only information that has come down to us about the state of Sogd-Sugdiana is that "Gava", mentioned in the Yasht book of the "Avesta", may be the oldest region of Sogdiana. The accuracy of this information can be seen in the fact that many names of this region have been preserved repeatedly. That is, Gavkhona, the Gavdara mountains, the peak of Gau, and others. So, the meaning of the word Gava meant the concept of "mighty Sogdiana". In addition, Sogdiana was part of Ancient Bactria, which included the present-day Kashkadarya and Zarafshan oases. In written sources, we can also find information that this region is mentioned as "Sogda" (in the Avesta), "Suguda" (in the Behistun inscriptions), and in works by the Greco-Romans (Arrian, Strabo, Rufus of Kursi) as "Sugdiana"[1]. People entered the territory of Sogdiana in the Paleolithic Age, and in subsequent periods they began to spread widely along the mountain and river oases. In the 5th-7th centuries, primitive economies and material culture developed in favorable natural and geographical conditions. For centuries, the Sogdians and Turkic peoples lived side by side, creating a single ethno-cultural space in Sogd, Ustushona, Chach, Fergana, Yettisuv and East Turkestan. The Turkic-Sugdish branch of the Great Silk Road brought together the peoples and nations living from Merv to the Great Wall of China through economic cooperation, as well as in political and ethno-cultural terms. The Turkic-Sugdish unity played an important role in the competition with China in the East and Iran in the West, in maintaining the independence of the region, and in ensuring the security of the caravan routes. The settlements established by the Sogdians served as intermediaries in trade, politics, and cultural relations between China and Western Asia and Europe. These trading settlements expanded and developed into large cities[3]. The Stone Age sites of

Amonkutan, Kotirbulak, Zirabulak and Samarkand have been discovered and investigated. Afrosiyob is an ancient city founded in the 8th-7th centuries BC on the eastern border of present-day Samarkand. Its area is 219 hectares, and some literature states that it was founded by the Sogdians. According to some sources, namely in the 10th-8th centuries, the ancient Kashkadarya population was engaged in agriculture and animal husbandry, as can be seen from the remains of houses and mounds found. The oases of Sangratepa and Chiroqchitepa are among them[2].

We can also see information that Sogdiana was located in the Zarafshan and Kashkadarya oases, bordering Bactria in the southeast and Khorezm in the northwest. So, from this information, we can conclude that in ancient times Sogdiana was located at the crossroads of important trade routes. At the same time, the Great Silk Road has become an arena for the struggle of political and economic interests between the Roman, Parthian, Kushan, and Han empires since ancient times. In the 3rd-4th centuries, the ancient Kushan and Kang states disintegrated. After the disintegration of these states, in 350, the independent activity of the Sogdians on the Silk Road intensified. Later, after the events that took place in this region, this period was also called the Sogdian period[3]. In addition, the Sogdians were also called very skilled traders and suppliers of various products to all markets in a timely manner. This is because the Sogdians supplied large quantities of Sogdian agricultural and handicraft products to many countries, such as Byzantium, Korea, and Japan, by sea and land routes, and in addition to the demand for raw materials, a large part of the population of Central Asia spoke the Sogdian language and some also spoke the Turkic language. Then the Sogdian language was widely used as an international trade language in many regions, namely China, East Turkestan, Fergana, and the Seven Seas. It should be added that each state and city that constantly and actively participated in trade had its own coins and reforms in this regard, and this reform was also carried out in the Sogdians, as there were Turko-Sugdian coins minted in Samarkand in the 6th-7th centuries, that is, in the Middle Ages. Information has reached us that these coins were read and studied by the candidate of historical sciences G. Boboyorov[3].

In conclusion, we are talking about the Sogdians in the Middle Ages, and the Sogdians mainly reached a high level of agriculture, gardening, crafts, and trade during this period. At the same time, we also have information about the fact that the products of the Sogdians were famous in the countries and that there was a strong demand for these products in all state markets. At the same time, information based on general concepts related to the life of the Sogdians in the Middle Ages is presented.

List of used literature:

1. Sultanov Farhod O‘rta asrlar tarixi (I qism. O‘zbekiston tarixi) Sharq nashriyoti Toshkent-2012

2. A.S. Sagdullayev, O‘zbekiston tarixi (I darslik) O‘zbekistin Respublikasi Fanlar akademiyasi “ Fan” nashriyoti davlat karxonasi Toshkent-2018

3. М. Ишоқов “Суғдиёна – тарих чорраҳасида” Тошкент-1999

4.Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. Toshkent-2022.

ALI SAFIY ILMIY MEROSIDA BORLIQ VA BILISH MASALALARINING FALSAFIY TALQINI

Mavlyanov Umid Nasriddinovich
Guliston davlat universiteti Tarix kafedrasi mudiri, dotsent

Annotatsiya: Mazkur maqolada Temuriylar davrining ko‘zga ko‘ringan diniy va ilmiy arbobi, Xoja Ahrorning izdoshi va shogirdi, Husayn Boyqaro davlatida xos voiz sifatida faoliyat yuritgan Faxruddin Ali Safiyning ilmiy merosida borliq hamda bilish muammolarining qo‘yilishi va talqin etilishi tahlil qilinadi. Unda mutafakkirning ontologik qarashlari, “Vojib ul-vujud”, “Mumkin ul-vujud”, “Vahdat ul-vujud”, “Vahdat ul-mavjud” va “Vahdat ush-shuhud” kabi tushunchalarga munosabati yoritiladi. Shuningdek, Ali Safiy qarashlarida hissiy, aqliy, naqliy va irfoniy bilish shakllarining o‘zaro aloqadorligi, ularning diniy-falsafiy tafakkur tarixidagi o‘rni ochib beriladi. Maqolada allomaning borliq va bilish haqidagi qarashlari o‘z davrining diniy-irfoniy an’analari bilan uyg‘un bo‘lishi bilan birga, ilmiy-falsafiy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etishi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Ali Safiy, borliq, vujud, Vojib ul-vujud, Mumkin ul-vujud, vahdat ul-vujud, vahdat ul-mavjud, hissiy bilish, aqliy bilish, irfoniy bilish, tasavvuf, ontologiya, gnoseologiya.

Ali Safiyning bizgacha yetib kelgan asosiy asarlarini tadqiq va tahlil etish mutafakkirning metafizika, tasavvuf nazariyasi, adab ilmi hamda bilish nazariyasiga oid fikr-mulohazalarini ilmiy jihatdan umumlashtirish imkonini beradi. Uning ilmiy merosida borliq va bilish masalalari o‘zaro uzviy bog‘liq holda talqin etiladi. Bu jihat, avvalo, Ali Safiyning diniy-irfoniy qarashlari bilan falsafiy tafakkur an’analarini uyg‘unlashtirishga intilganida namoyon bo‘ladi.

Ali Safiy ontologiya, ya’ni borliq masalasiga murojaat qilganda, o‘zini samimiy va chin ixlosli sunniy musulmon sifatida namoyon etadi. U Alloh vujudining haqligi, faqat Uning boqiy va mutlaq mavjudlik egasi ekanligi, bu dunyodagi barcha narsa, hodisa va jarayonlar esa o‘tkinchi borliq sifatida mavjud bo‘lishini ta’kidlaydi. Mutafakkir talqinida inson va olam borlig‘i mustaqil, o‘z-o‘zidan mavjud substansiya emas, balki haqiqiy borliq bo‘lgan ilohiy vujudga bog‘liq holda tushuntiriladi.

Ali Safiy qarashlarida Alloh haqiqiy borliq — substansiya sifatida talqin qilinadi. Biz ko‘rib turgan olam, ya’ni “Mumkin ul-vujud” esa haqiqiy va mutlaq borliq emas, balki “Vojib ul-vujud”ning namoyon bo‘lishi, unga bog‘liq holda mavjud bo‘lgan o‘tkinchi borliq sifatida izohlanadi. Shu nuqtayi nazardan mutafakkir borliqni tushunishda tasavvufiy-falsafiy qarashlarga tayanadi. U “Vahdat ul-vujud”, “Vahdat ul-mavjud” va “Vahdat ush-shuhud” kabi tushunchalarni sanab o‘tib, ularning mohiyatini izohlashga harakat qiladi.

Borliq muammosini tushunish, ta’riflash va talqin etishda Ali Safiy sufiylar bilan hukamolar o‘rtasidagi farqli yondashuvlarni ham alohida qayd etadi. Faylasuf-hukamolar, xususan, Forobiy, Ibn Miskavayh, Ibn Sino, Umar Hayyom va boshqa mashshoiylar qarashlarida “Vojib ul-vujud” bilan “Mumkin ul-vujud” o‘rtasida tub farq mavjud. Ularning talqinida birinchisi sabab, asos, yaratuvchi va harakatga keltiruvchi kuch bo‘lsa, ikkinchisi oqibat, yaratilgan va harakatga keltiriluvchi borliq sifatida namoyon bo‘ladi.

Ali Safiyning borliq haqidagi qarashlarida bu dunyo va u dunyo, qadim va hodis, jismoniy olam va ruhoniy olam, ilohiy nur va uning ahlulloh vakillarida tajalliy etishi kabi murakkab masalalar ham muhim o‘rin tutadi. Mutafakkir ilohiy nurning bu olamga fayzi, suduri, piri murshid vujudi va hol tushunchalari orqali inson ruhiy kamolotini tushuntirishga intiladi. Bu qarashlar tasavvufiy tafakkurning chuqur qatlamlari bilan bog‘liq bo‘lib, bugungi kunda ham falsafa, dinshunoslik, psixologiya va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ilmiy qiziqish uyg‘otadi.

Ali Safiy o‘z salaflarining diniy-irfoniy va falsafiy qarashlarini vorisiy asosda rivojlantirgan. Biroq uning nazariy-metodologik pozitsiyasi rasmiy “Ahli sunna val-jamoa” aqidalari doirasida shakllangan bo‘lib, unda obyektiv idealizm va kreatsion dunyoqarash yetakchi mavqeni egallaydi. Shu bilan birga, Ali Safiy tasavvufdagi vujud muammosini Xudo, olam va inson borlig‘i munosabati orqali izohlashda Imom G‘azzoliy va Ibn Arabiy kabi mutafakkirlar qarashlaridan samarali foydalangan.

Ali Safiyning olam va uning qonunlarini bilish yo‘llari, usullari va vositalari haqidagi qarashlari ham diniy-ilohiy, diniy-irfoniy va dunyoviy ilm-fan nuqtayi nazaridan muhimdir. U bilish masalasini faqat aqliy tafakkur doirasida emas, balki naqliy va irfoniy bilimlar bilan bog‘liq holda ham tahlil qiladi. Shu sababli

mutafakkir qarashlarida bilish jarayoni keng qamrovli, ko‘p bosqichli va murakkab hodisa sifatida namoyon bo‘ladi.

An’anaga ko‘ra, Ali Safiy bilish sohalari va jarayonlarini uch katta yo‘nalishda ko‘rib chiqadi. Birinchisi — aqliy va hissiy bilish bo‘lib, u insonning sezgi a’zolari, tafakkuri, mantiqiy mushohadasi orqali voqelikni anglashini ifodalaydi. Ikkinchisi — naqliy bilish bo‘lib, u Qur’on oyatlari, hadislar, tafsir, fiqh va diniy manbalar orqali beriladigan bilimlarni o‘z ichiga oladi. Uchinchisi esa avliyolar, “ahli rijol” yoki “ahli kashf”ga xos bo‘lgan bevosita ko‘rish, zavq, jazba, muroqaba, piri murshid tarbiyasi va tasarrufi orqali yuzaga keladigan irfoniy bilimlardir.

Ali Safiyning “Latoyif ut-tavoiyf”, “Rashahot ayn ul-hayot” va boshqa asarlarida gnoseologiya hamda epistemologiyaga oid zukko mulohazalar, hayotiy misollar, mantiqiy xulosalar va hikmatlar ko‘p uchraydi. Uning qarashlarida ilmga shubha bilan qarash yoki inson aqli va irodasining dunyoni bilish imkoniyatlarini inkor etuvchi agnostik yondashuvlar deyarli kuzatilmaydi. Aksincha, mutafakkir inson o‘zini, olamni va ilohiy sifatlarni o‘z aql-zakovati, ruhi va ma’naviy kamoloti orqali anglay olishi mumkinligiga ishonadi.

Ali Safiy ratsional va dunyoviy ilmlar bilan bir qatorda diniy-ilohiy, tasavvufiy-irfoniy va irratsional bilimlarni ham chuqur egallagan mutafakkir sifatida namoyon bo‘ladi. Uning “Latoyif ut-tavoyif” asarida mantiq, falsafa, tabiatshunoslik va yunon ilmlari bilan bog‘liq mulohazalarning uchrashi allomaning bu sohalardan ham yaxshi xabardor bo‘lganligini ko‘rsatadi. Bu esa Ali Safiyning ilmiy merosini faqat diniy-irfoniy doirada emas, balki keng falsafiy tafakkur kontekstida o‘rganish zarurligini anglatadi.

Ayni paytda Ali Safiy o‘z davrining farzandi sifatida g‘ayri aqliy, ya’ni naqliy va irfoniy bilish darajasini formal-mantiqiy bilishdan yuqori qo‘yadi. U ilmni juda keng ma’noda talqin qilib, unga aqliy, naqliy, irfoniy, vasl-nazar va assotsiativ tafakkur usullarini ham kiritadi. Mutafakkir mantiq, kalom, tafsir, ta’vil, arab tili, rasmiy va zohiriy ilmlar, shuningdek, yunon falsafasi va tabiatshunoslik ilmlarini egallamasdan turib inson ma’rifiy kamolotga erisha olmasligini alohida ta’kidlaydi.

Ali Safiy ma’nosiz bahs-munozaralarga ham tanqidiy munosabat bildiradi. Uning fikricha, ilm, falsafa va mantiq sohasidagi cheksiz, natijasiz va ko‘pincha sxolastik bahslar inson aqli va bilish qudratini isrof qilishga olib keladi. Bu jihatdan Ali Safiyning qarashlari ilmiy tafakkurda mazmun, maqsad va amaliy natijadorlikning ahamiyatini ko‘rsatib beradi.

Ali Safiyga ko‘ra, bilishning g‘ayri aqliy va aqliy bilish darajasidan yuqori turuvchi irratsional ko‘rinishlari ham mavjud. U “ilmi laduniy”, “ilmi hol”, “ulumi naqliy”, “ilmi kashf”, “ulumi botiniy”, “avliyolar ilmi”, “jazbai uluhiyat”, “hikmati ilohiy”, “ilmi nazar”, “haqq ul-yaqin”, “ilmi botin”, “qo‘ldan-qo‘lga beriladigan ilm”, “Alloh taoloning o‘z ilmi”, “ilmi muroqaba”, “ilmi robita” kabi tushunchalarni keltirib, ularning mazmunini ochishga intiladi. Bu bilim turlarini muayyan tizimga solish, ularni tasniflash va ilmiy jihatdan tahlil qilish alohida tadqiqotlarni talab etadi.

Xulosa qilib aytganda, Ali Safiy o‘z salaflarining diniy-irfoniy va falsafiy qarashlarini davom ettirgan holda, borliq va bilish masalalariga o‘ziga xos yondashuvni ilgari surgan. Uning nazariy-metodologik pozitsiyasi “Ahli sunna val-jamoa” aqidalari doirasida shakllangan bo‘lsa-da, unda tasavvufiy tafakkur, falsafiy tahlil va gnoseologik qarashlar o‘zaro uyg‘unlashgan. Ali Safiyning borliq haqidagi qarashlari Xudo, olam va inson munosabatlarini tushuntirishga qaratilgan bo‘lsa, bilish haqidagi mulohazalari inson tafakkuri, diniy manbalar va irfoniy tajribaning o‘zaro aloqadorligini ochib beradi. Shu sababli uning ilmiy merosi o‘zbek va musulmon falsafasi tarixida muhim o‘rin tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati;

1. Фахруддин Али Сафий. Рашаҳоту айнил-ҳаёт: Обҳаёт томчилари. — Тошкент: Абу Али ибн Сино, 2004. — 536 б.
2. Mavlyanov U.N. Fahruddin Ali Safi’s teaching about being // Bulletin of Gulistan State University. — 2021. — № 2. — P. 61–67.
3. Мавлянов У.Н. Проблемы онтологии в наследии Али Сафи // Вестник Российского философского общества. — 2020. — № 1–2. — С. 200–209.
4. Mavlyanov U.N. Jizn i tvorchestvo Ali Safi // Nauka i obrazovanie segodnya. — 2018. — № 1 (24). — S. 42–44.
5. Mavlyanov U. About “The Art Academy of Baysunkur” // European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. — 2022. — Vol. 2, № 06. — P. 133–138.
6. Mavlyanov U.N. Problems of Ontology in the Heritage of Ali Safi // International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding. — 2020. — Vol. 7, № 7. — P. 540–545.
7. Mavlyanov U.N. Issues of Knowledge in the Legacy of Ali Safi // Journal of Social Sciences and Humanities Research Fundamentals. — 2023. — Vol. 3, № 07. — P. 41–43.

KIBERMAKONDA IJTIMOIY BARQARORLIKNI TA’MINLASHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA ISTIQBOLLAR

O.E.Allayarov
Sarbon universiteti dotsenti, Siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqolada kibermakon sharoitida ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash masalalari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida jamiyat hayotida yuzaga kelayotgan o‘zgarishlar, axborot xavfsizligi, feyk axborotlar, kiber tahdidlar va ularning ijtimoiy barqarorlikka ta’siri ilmiy asosda o‘rganiladi. Shuningdek, kibermakonda barqarorlikni ta’minlash mexanizmlari va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: kibermakon, ijtimoiy barqarorlik, axborot xavfsizligi, dezinformatsiya, kiberxavfsizlik, internet, raqamli jamiyat.

Zamonaviy taraqqiyot bosqichida internet va raqamli texnologiyalar jamiyat hayotining barcha sohalariga chuqur singib, ijtimoiy munosabatlarning yangi — virtual shaklini yuzaga keltirdi. Natijada kibermakon insonlar o‘rtasidagi muloqot, axborot almashinuvı va ijtimoiy o‘zaro ta’sirning asosiy muhitiga aylanmoqda. Mazkur jarayon, bir tomondan, jamiyat rivoji uchun keng imkoniyatlar yaratca, ikkinchi tomondan, yangi turdagi tahdid va xavflarni ham yuzaga keltirmoqda. Shu jihatdan, kibermakonda barqaror va xavfsiz muhitni shakllantirish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ilmiy adabiyotlarda kibermakon internet tarmoqlari, raqamli platformalar va axborot tizimlari negizida shakllangan virtual muhit sifatida talqin qilinadi. Uning o‘ziga xos jihatlari sifatida global qamrov, hududiy chegaralarning yo‘qligi, axborot tarqalishining yuqori sur’ati, interaktiv muloqot imkoniyatlari hamda anonimlik holatlari ko‘rsatiladi. Mazkur xususiyatlar ijtimoiy jarayonlarning dinamikasini oshirishga xizmat qilsa-da, ularni tartibga solish va samarali boshqarishni ancha murakkablashtiradi.

Ijtimoiy barqarorlik esa jamiyatda barqaror taraqqiyot, ijtimoiy hamjihatlik va tinchlikni ta’minlovchi tizimli holat bo‘lib, u ijtimoiy adolat, axborot muhitining sog‘lomligi, fuqarolar o‘rtasidagi ishonch darajasi hamda davlat va jamiyat o‘rtasidagi muvozanatli munosabatlar bilan bevosita bog‘liq. Kibermakon ushbu omillarga sezilarli ta’sir ko‘rsatib, ularning mustahkamlanishi yoki zaiflashuviga sabab bo‘lishi mumkin.

Xususan, Kibermakon — U.Gibson tomonidan 1984 yilda kiritilgan atama. Hozirda bu atama kompyuter tizimlari uchun tuzilgan virtual fazoni tavsiflaydi va axborot resurslarining butun fazosini anglatadi. Kibermakon kompyuter tarmoqlari orqali amalga oshiriladigan muloqot maydonini ifodalovchi voqelik sifatida 1990-yildan boshlab keng miqyosida rivojlanib, takomillashib kelmoqda. Kibermakon tushunchasini dastlab kanadalik yozuvchi Uilyam Gibson 1982-yil “Sojjenie Xrom” (“Burning Chrome”) nomli hikoyasida yozadi.[1] Kibermakon, birinchi navbatda, kompyuterlar va kompyuter xotirasi orqali dunyoda ishlatiladigan ochiq maydon tushunchasini anglatadi. Ilk bor kibermakon atamasi 1986-yilda Uilyam Gibsonning “Burning Chrome” romanida qo‘llangan.[2] Shuningdek, fransuz faylasufi Per Levining fikricha, kiberfazo silliq, yuqori aniqlangan, interaktiv va real vaqt rejimida ishlov berish maydonidir.[3] Bu makon axborotni olish, uzatish, modellashtirish va ro‘yxatga olish imkonini beradi.[4] Xitoylik strateg va mutafakkir Sun Tszi o‘zining «Urush san’ati» risolasida qurolsiz kurashish va jangsiz g‘alaba qozonish kerakligini donolik bilan ta’kidlagan.[5]

Kibermakonda dezinformatsiya va manipulyativ axborotlarning tarqalishi jamoatchilik ongini chalg‘itish orqali ijtimoiy ziddiyatlarni kuchaytirish ehtimolini oshiradi. Shu bilan birga,

[1] https://ict.xabar.uz/ilm-fan/it-termin-kibermak
[2] Gibson, William, Burning chrome. - USA.: New York: Arbor House, 1986. - 220 p.
[3] Lévy P., World Philosophie: le marché, le cyberespace, la conscience, Odile Jacob, Paris 2000. 224 p.
[4] https://project7155832.tilda.ws/
[5] Сун Цзы. Искусство войны. — М.: София, 2010. — С. 56-58

kiberjinoiyatchilik, jumladan, shaxsiy ma’lumotlarni noqonuniy egallash, axborot tizimlariga hujumlar uyushtirish va onlayn firibgarlik holatlari jamiyatda ishonch muhitini izdan chiqaradi. Axborot urushi elementlari orqali ommaviy ongga ta’sir ko‘rsatish amaliyoti esa siyosiy barqarorlikka salbiy ta’sir etuvchi omillardan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, radikal va ekstremistik g‘oyalarni internet orqali tarqalishi ijtimoiy xavfsizlikka jiddiy tahdid soladi.

Kibermakonda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash kompleks yondashuvni talab qiladi. Birinchi navbatda, axborot xavfsizligini mustahkamlash, ilg‘or kiberxavfsizlik texnologiyalarini joriy etish, axborot resurslarini ishonchli himoya qilish va milliy axborot infratuzilmasini izchil rivojlantirish zarur. Shu bilan birga, aholining media va raqamli savodxonligini oshirish orqali axborotni tanqidiy baholash ko‘nikmalarini shakllantirish dezinformatsiyaga qarshi samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu jarayonda axborot xavfsizligini ta’minlash faqat texnik choralar bilan cheklanib qolmasdan, tashkiliy va institutsional mexanizmlarni ham qamrab olishi lozim. Xususan, davlat organlari va xususiy sektor o‘rtasida samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish kiber tahdidlarga qarshi kurashish samaradorligini oshiradi. Shuningdek, axborot resurslarini muhofaza qilishda zamonaviy kriptografik usullar va identifikatsiya tizimlarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Media va raqamli savodxonlikni oshirish jarayoni esa uzluksiz ta’lim tizimi bilan uzviy bog‘liq bo‘lishi kerak. Ayniqsa, yosh avlodda axborotni tahlil qilish, manbalarni solishtirish va xolis xulosa chiqarish ko‘nikmalarini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Bu orqali fuqarolar turli manipulyativ axborotlarga nisbatan immunitetga ega bo‘ladi.

Kibermakondagi munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga solish nafaqat qonunchilikni takomillashtirishni, balki uning ijro etilishini ham samarali nazorat qilishni talab qiladi. Davlat organlari, ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyati institutlari o‘rtasida integratsiyalashgan hamkorlik tizimi yaratish orqali kibermakondagi xavf va tahdidlarni tezkorlik bilan aniqlash va bartaraf etish mumkin. Shuningdek, kiberxavfsizlik sohasida xalqaro hamkorlikni mustahkamlash, tajriba va ma’lumot almashish mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish transmilliy tahdidlarga qarshi kurashishda strategik ahamiyatga ega. Bundan tashqari, xalqaro standart va protokollarga rioya qilish kibermakonning huquqiy hamkorligini mustahkamlash va global kiberxavfsizlik muhitini yaxshilashga xizmat qiladi.

Kibermakonning ijtimoiy hayotdagi roli kelgusida sezilarli darajada oshishi kutilayotganligi bois, sun’iy intellekt, blokcheyn va katta ma’lumotlar (Big Data) texnologiyalarini jamiyat tarmoqlariga keng joriy etish imkoniyatlari yuzaga keladi. Ushbu texnologiyalar ijtimoiy jarayonlarni avtomatlashtirish, axborot oqimini tahlil qilish va qaror qabul qilish tizimlarini optimallashtirishga xizmat qiladi, shu bilan birga davlat va xususiy sektorning faoliyat samaradorligini oshirish imkonini ham beradi.

Biroq, ushbu transformatsiya jarayoni yangi turdagi kiber tahdidlar va xavf-xatarlarni ham yuzaga keltirishi mumkin. Jumladan, shaxsiy ma’lumotlarning buzilishi, kiberqahrilik holatlari, elektron muloqot va ma’lumot almashinuv jarayonida noqonuniy faoliyatlar rivojlanishi ehtimoli mavjud. Shu munosabat bilan kibermakonda barqaror ijtimoiy muhitni ta’minlash maqsadida ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish, xavf-xatarlarni prognozlash va ularga qarshi innovatsion texnologiyalar hamda boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqish talab etiladi.

Ushbu jarayonda davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va xususiy sektor o‘rtasida integratsiyalashgan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, xalqaro tajriba va standartlarni qo‘llash, global kiberxavfsizlik tizimlari bilan uyg‘unlikni ta’minlash kibermakonda ijtimoiy barqarorlikni saqlashda strategik omil sifatida xizmat qiladi. Ijtimoiy jarayonlarning barqaror rivojlanishi va kibermakonda xavfsiz muhitni shakllantirish ushbu kompleks chora-tadbirlarning samarali amalga oshirilishiga bevosita bog‘liqdir.

Kibermakonda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash zamonaviy jamiyat rivojining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Axborot xavfsizligini ta’minlash, aholining media savodxonligini oshirish, huquqiy bazani takomillashtirish hamda davlat va jamiyat o‘rtasidagi samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish orqali barqaror ijtimoiy muhitni shakllantirish mumkin.

SUN’IY INTELLEKTNING RIVOJLANISHIDA YOSHLAR INNOVATSION TAFAKKURINING AHAMIYATI

Kenjayev Shavkatjon Xusanovich
Guliston davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kunda sun’iy intellektning insoniyat taraqqiyotiga ta’siri, yoshlar innovatsion tafakkurining sun’iy tafakkurning rivojidagi ahamiyati va muhim jihatlari haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, texnologiya, taraqqiyot, tafakkur, dunyoqarash, strategiya, ilm-fan, texnika, yangilik, loyiha, innovatsiya, ixtiro, modernizatsiya.

Kirish. Bugungi globallashuv jarayoni so‘nggi yillardia dunyo miqyosida olamshumul yangiliklar va ixtirolar yaratilmoqda. Inson aqliy tafakkurining mahsuli bo‘lsan sun’iy intellekt atamasi bugungi kunda kundalik faoliyatimizga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Sun’iy intellektning butun dunyo bo‘ylab jadallik bilan rivojlanib borayotganligi bugungi kunning muhim masalalaridan biridir.

Sun’iy intellekt innovatsion texnologiyalar bilan yashash tarzimizni butkul o‘zgartirib bormoqda. Sun’iy intellekt insoniyat hayotiga tubdan ta’sir etib, jamiyatning har bir sohasida aql bovar qilmaydigan o‘zgarishlar olib kelmoqda. Sun’iy intellekt texnologiyalarining katta ahamiyati va salohiyatini e’tirof etgan holda ularni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish lozim.

Tezkor texnologik taraqqiyot davrida sun’iy intellekt hayotning turli sohalari rivojlanishiga ta’sir qiluvchi asosiy omil hisoblanadi. Ushbu texnologiyalar unumdorlik va samaradorlikni oshirishdan tortib, ilm-fan va innovasiyalardagi yutuqlarga qadar ulkan foyda keltirish salohiyatiga ega ekanligini alohida ta’kidlab o‘tish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar tahlili. Bu borada mamlakatimizda ham bir qancha qarorlar qabul qilinib, ijrosi ta’minlanmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 14-oktyabrdagi PQ-358-son “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” qarorida sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasi ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, shu jumladan, huquqiy, texnologik va iqtisodiy asoslarni belgilash maqsadida ishlab chiqilgan.

Ushbu qarorda sun’iy intellekt tushunchasiga quyidagicha ta’riflar berilgan: sun’iy intellekt - insonning bilim va ko‘nikmalariga taqlid qilish imkonini beruvchi (shu jumladan, mustaqil ravishda o‘rganish va yechimlarni izlash) hamda aniq vazifalarni bajarishda inson aqliy faoliyati natijalari bilan taqqoslanadigan natijalarni olish imkonini beradigan texnologik yechimlar majmui; sun’iy intellekt texnologiyasi - sun’iy intellektdan foydalanishga asoslangan texnologiyalar, shu jumladan, intellektual videotahlil, nutqni tanib olish va sintezlash, qabul qilingan qarorlarni intellektual qo‘llab-quvvatlashning istiqbolli usullari [1]. O‘z navbatida sun’iy intellektni ta’lim jarayoni va ilm-fanga joriy etish orqali yoshlar salohiyatini oshirish, ularning innovatsion tafakkurini rivojlantirish talab etiladi.

Chunki aynan zamonaviy bilimlar va dunyoqarashga ega bo‘lgan yoshlar barcha jabhalarda sun’iy intellektning rivojlanishida asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Sun’iy intellekt texnologiyalari asosida yoshlar innovatsion tafakkurini oshirishda innovatsion modellar, mahsulotlar va xizmat ko‘rsatish usullari rivojlanishi uchun qulay va maqbul tizim yaratish, joriy etish va amaliyotga tatbiq etish bugunning muhim vazifalaridan biridir.

Sun’iy intellekt texnologiyalari yoshlar innovatsion tafakkurini rivojlantirishdagi istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Yoshlar innovatsion tafakkuri - bu yosh avlodning yangicha fikrlashi, mavjud muammolarga noodatiy yondashuvi, kreativ yechimlar taklif qila olishi va ilmiytexnikaviy taraqqiyotda faol ishtirok etish qobiliyatidir. Bu tafakkur shakli bugungi raqamli davrda, ayniqsa, sun’iy intellekt, axborot texnologiyalari, bioinjiniring, startaplar va ijtimoiy innovatsiyalar sohasida juda muhim ahamiyat kasb etadi [2].

Shu nuqtai nazardan yoshlarda innovatsion tafakkurini rivojlantirishda sun’iy ong texnologiyasini joriy etish orqali quyidagi jihatlar paydo bo‘ladi:

- shaffoflikni ta’minlash;
-firibgarlikni oldini olish;
- ma’lumotlarni tahlil etish;
- katta hajmli ma’lumotlar bilan ishlash.

Umuman olganda, sun’iy intellektning rivojlanishi ilm-fan, texnika yangiliklari natijasida o‘zgarib boradi. Bundan 20 yil oldin oddiy tugmali telefonni ko‘chada ko‘tarib yurgan odam hammaning e’tiborini o‘ziga jalb qilgan bo‘lsa, bugun o‘sha telefon zamonaviy ko‘rinishga va imkoniyatlarga ega bo‘lgan smartfonga aylangan. Bu orqali kino ko‘rishimiz, uyga bozorlik qilishimiz, farzandimizning maktabdagi hayotini kuzatishimiz, mutolaa, muloqot va yana juda ko‘plab ishlarni bajarishimiz mumkin. Sun’iy intellekt (ingl. Artificial intellegence) –kompyuter tizimlarining shu vaqtgacha insonlarga xos bo‘lgan ijodkorlik va intellektual faoliyatni bajarish qobiliyatidir. U neyron tarmoqlar, mashinani o‘qitish (machine learning), tabiiy tilni qayta ishlash, kognitiv (ongli) hisob-kitoblar, kompyuterning tasvirni ko‘rishi singari fanning o‘ta murakkab yangi yo‘nalishlarini o‘zida birlashtiradi [3].

Tadqiqot ob’ekti va qo‘llanilgan metodlar. Mamlakatimizda ta’lim sohasida ham sun’iy intellekt intensiv ravishda o‘z o‘rinini egallayapti. Sun’iy intellekt ma’lumotlarni o‘rganish, tahlil qilish, o‘zgartirish va tasavvur qilish qobiliyatiga ega bo‘lgan axborot tizimlarini yaratishda katta ro‘lni o‘ynaydi. Bu tizimlar, o‘rganish jarayonida ma’lumotlarni bilish, aniq maqsadlar uchun ma’lumotlarni qidirish, ma’lumotlarni tahlil qilish, va natijalarni ko‘rsatish kabi vazifalarni bajarishda yordam beradi. Tabiiy va insoniy imkoniyatlarga qaraganda, sun’iy intellekt ta’lim sohasida natijadorlikni olib keladi.

Sun’iy intellekt – bu kompyuter tizimlarining yoki robotlarning insonning aqliy qobiliyatlarini, masalan, o‘rganish, fikrlash, qaror qabul qilish, mantiqiy tahlil qilish, tasvir va nutqni tanib olish kabi faoliyatlarni bajarish qobiliyatidir. Boshqacha aytganda, sun’iy intellekt, kompyuterlar va boshqa electron tizimlarning inson aqli va tafakkuriga o‘xshash tarzda ishlashini ta’minlaydigan texnologiyadir [4]. Sun’iy intellektning asosiy maqsadi — insonning aqliy faoliyatini, masalan, muammolarni hal qilish, o‘rganish, mantiqiy fikrlash va qaror qabul qilishni tizimlarga, kompyuterlarga yoki robotlarga o‘rgatishdir. Sun’iy intellektni rivojlanishida yoshlar innovatsion tafakkurining quyidagi jihatlari muhim o‘rin tutadi:

1. Yangilikka intilish. Yoshlar tabiatan tajriba qilishga, yangi texnologiyalarni o‘rganishga ochiq bo‘ladi.

2. Muammolarga kreativ yondashuv. Ular mavjud tizimlar doirasida emas, balki undan tashqarida fikrlab, yangi yondashuvlar yaratishga qodir.

3. Texnologik savodxonlik. Zamonaviy yoshlar raqamli texnologiyalarni tez o‘zlashtiradi va bu orqali yangicha loyihalarni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

4. Hamkorlikka ochiqlik. Innovatsion tafakkurda jamoaviy ishlash, fikr almashish va tarmoqda ishlash muhim rol o‘ynaydi. Yoshlar aynan shu kompetensiyalarga ega.

5. Riskga tayyorlik. Innovatsiyalar doimo risk talab qiladi. Yoshlar esa bu riskni qabul qilishga va muvaffaqiyatsizlikdan saboq olishga ko‘proq tayyor bo‘ladi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Sun’iy intellektni rivojlanishida yoshlarning zamonaviy dunyoqarashi, ularning innovatsion tafakkurining qay darajada ekanligi muhim o‘rin tutadi. Bu esa o‘z o‘rnida yoshlar innovatsion tafakkurini rivojlantirish uchun nimalar qilish kerak degan masalani qo‘yadi. Yoshlar innovatsion tafakkur rivoji uchun zarur bo‘lgan quyidagi vaziyat va sharoitlarga e’tibor qaratish lozim:

- Ta’lim tizimida kreativlik;
- Tanqidiy fikrlashga e’tibor berish;
- Texnoparklar, inkubatorlar, startaplar uchun imkoniyatlar yaratish;
- Grantlar, tanlovlar va ilmiy loyihalarni qo‘llab-quvvatlash;
- Ilm-fan, sanoat va ta’limni integratsiyalash.

Bugungi kunda yoshlar innovatsion tafakkurini rivojiga ta’sir ko‘rsatadigan sun’iy intellektning quyidagi asosiy yo‘nalishlari mavjud:

1. Mashina o‘rganish - bu tizimlarning o‘z tajribasidan o‘rganish va ularning ishlashini yaxshilash qobiliyati. Mashina o‘rganish algoritmlari yordamida kompyuterlar ma’lumotlarga asoslanib, yangi bilimlarni o‘rganadi va qarorlar qabul qiladi.

2.Tabiiy tilni tushunish - bu sun’iy intellekt tizimlarining insonlar bilan tabiiy tilda muloqot qilish qobiliyati. Masalan, matnni tahlil qilish, nutqni tanib olish, avtomatik tarjima qilish.

3. Kompyuter ko‘rish — bu tizimlarning tasvir va videolarni tushunish va tahlil qilish qobiliyatidir. Masalan, yuzni tanib olish, ob’ektlarni aniqlash, avtomatik taglavhalar yaratish.

4. Rejalashtirish va qaror qabul qilish. Sun’iy intellekt tizimlari turli vaziyatlarda eng optimal qarorlarni qabul qilish uchun murakkab rejalashtirish va optimizatsiya algoritmlaridan foydalanadi. Misol uchun, avtomatlashtirilgan tizimlar yoki avtonom avtomobillar shu yo‘nalishda ishlaydi.

5. Yuzaki intellekt tizimlari, ma’lum bir soha bo‘yicha ekspert darajasida qarorlar qabul qilish imkoniyatini beradi [5].

Sun’iy intellekt - bugungi texnologik taraqqiyotning markaziy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, uning muvaffaqiyatli rivojlanishi ko‘p jihatdan yoshlarning innovatsion tafakkuriga, ya’ni yangicha fikrlash, muammolarga kreativ yechim topish va yangi g‘oyalarni ilgari surish qobiliyatiga bog‘liqdir.

Quyida yoshlar innovatsion tafakkurining sun’iy intellekt rivojlanishidagi asosiy ahamiyati yoritiladi: Yangi g‘oyalarning manbai. Yoshlar ko‘pincha an’anaviy chegaralardan holi bo‘lgan fikrlash tarziga ega. Bu esa ular tomonidan ilgari surilayotgan g‘oyalarni innovatsion qiladi. Suniy intellekt sohasida esa aynan yangicha yondashuvlar, yangi algoritmlar va noodatiy echimlar katta ahamiyatga ega. Tez o‘rganish va moslashish qobiliyati. Yoshlar yangi texnologiyalarni tez o‘zlashtiradi. Sun’iy intellekt sohasidagi tezkor o‘zgarishlar fonida bu qobiliyat sun’iy intellekt dasturlarini yaratish, modellashtirish va test qilishda muhim rol o‘ynaydi.

Startaplar va innovatsion loyihalar. Ko‘plab muvaffaqiyatli sun’iy intellekt startaplarini aynan yosh tadbirkorlar yo‘lga qo‘ygan. Ular ko‘pincha kichik resurslar bilan katta natijalarga erishadi. Innovatsion tafakkur ularni bozor ehtiyojlarini ilg‘ab olishga, mos mahsulotlar yaratishga undaydi. Ijtimoiy mas’uliyat va etika. Yoshlar orasida sun’iy intellektning etik jihatlari, ijtimoiy adolat va inson huquqlari borasidagi tushunchalar tobora oshib bormoqda. Innovatsion tafakkur orqali ular sun’iy intellektni nafaqat texnik, balki axloqiy nuqtai nazardan ham rivojlantirishga hissa qo‘shadi. Ta’lim va ilmiy izlanishlarda ishtirok. Universitetlar, texnoparklar va inkubatorlarda sun’iy intellekt bo‘yicha ilmiy ishlanmalar asosan yosh olimlar tomonidan olib borilmoqda. Ular sun’iy intellekt bo‘yicha fundamental va amaliy tadqiqotlarni ilgari surib, sohaga yangilik olib kiradi.

Sun’iy intellektning rivojlanishida yoshlar innovatsion tafakkurining ahamiyati juda katta. Yoshlar zamonaviy texnologiyalar va innovatsiyalarni yaratishda asosiy rol o‘ynaydi, chunki ular yangiliklarga ochiq va yangi yondoshuvlarni kashf qilishga tayyor. Bu esa, o‘z navbatida, sun’iy intellektning rivojlanishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi. Yoshlarning texnologiyalarga qiziqishi. Yoshlar zamonaviy texnologiyalarga, xususan, sun’iy intellektga katta qiziqish bilan yondashadilar. Ularning texnologiyalarga bo‘lgan qiziqishi va ularni o‘rganishga bo‘lgan ishtiyoqi sun’iy intellekt sohasida yangi yechimlar va inshootlar yaratish uchun zarur bo‘lgan yangi fikrlash usullarini olib keladi. Innovatsion tafakkur va kreativlik. Yoshlar ko‘pincha yangi g‘oyalar va kreativ yondashuvlar bilan ajralib turadi. Sun’iy intellektni yaratishda yangi metodologiyalar, algoritmlar va tizimlar ishlab chiqishda innovatsion tafakkur alohida o‘rin tutadi.

Yoshlar yangiliklarni tez o‘zlashtirish va ulardan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lishadi, bu esa sun’iy intellektni yanada rivojlantirishga yordam beradi. Jamoaviy fikrlash. Yoshlar orasida hamkorlik va jamoaviy ishga bo‘lgan qiziqish kuchli. Bu sun’iy intellekt sohasida ilmiy-tadqiqotlar va ishlab chiqishlarni tezlashtirishga yordam beradi. Jamoaviy ishda har bir kishining innovatsion yondoshuvi umumiy maqsadga erishishda katta ahamiyatga ega. Boshqa sohalarda qo‘llanilishi.

Yoshlar sun’iy intellektni faqat texnologiya sohasida emas, balki tibbiyot, ta’lim, sanoat va boshqa sohalarda ham qo‘llash imkoniyatlarini ko‘rib chiqadilar. Bu yangi g‘oyalar va ilg‘or yechimlarning rivojlanishiga olib keladi hamda sun’iy intellektni turli sohalarda qo‘llashni yanada

kengaytiradi. Mustahkam bilim va o‘quv tizimi. Yoshlar ilg‘or bilimlarni olishda va yangi texnologiyalarni o‘zlashtirishda motivatsiyaga ega. Yangi bilimlarga qiziqish va innovatsion tafakkur yordamida ular sun’iy intellektni rivojlantirishga hissa qo‘shadi.

Xulosa. Yoshlarning innovatsion tafakkuri faqat texnologik yutuqlarga erishishda emas, balki ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni hal qilishda ham muhim ahamiyatga ega. Ular sun’iy intellektni insoniyat uchun foydali va xavfsiz tarzda rivojlantirishda katta ta’sir ko‘rsatadi. Yoshlarning innovatsion tafakkuri sun’iy intellektning rivojida muhim rol o‘ynaydi. Ular zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtiribgina qolmay, balki ularni yangicha shakllantiruvchi kuchga ega. Shu bois, yosh avlodni qo‘llab-quvvatlash, ularga imkoniyatlar yaratish, innovatsion muhitni rivojlantirish sun’iy intellekt sohasining kelajagi uchun muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 14-oktyabrdagi PQ-358- son “Sun’iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” qarori.

2. Karimov, A. N. (2021). Yoshlarning innovatsion tafakkurini shakllantirishning nazariy asoslari. Toshkent: Innovatsiya nashriyoti.

3. G’ulomov S.S. va boshqalar. Axborot tizimlari va texnologiyalari. Oliy o’quv yurti talabalari uchun darslik. - T: Sharq, 2000 y. 336-368 b.

4. Abdurahmonov, Q. H., & Yo‘ldoshev, M. A. (2022). Sun’iy intellekt texnologiyalarining rivojlanish istiqbollari va yoshlarning roli. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

5. OECD (2021). The Role of Youth in AI Innovation. OECD Publishing. https://www.oecd.org.

PROFESSOR-O‘QITUVCHILARNING SHAXSIY VA PROFESSIONAL BARQARORLIGINI TA’MINLASHNING PSIXOPEDAGOGIK ASOSLARI

Asranbayeva Munojatxon Xalimjanovna
Namangan davlat pedagogika instituti professori, PhD

Annotatsiya: Ushbu tezis professor-o‘qituvchilarning shaxsiy va professional barqarorligini shakllantirish va mustahkamlash jarayonlaridagi psixopedagogik omillarni o‘rganishga qaratilgan. Tezisda pedagogik faoliyatning murakkabligi, zamonaviy ta’lim muassasalaridagi stress va professional yuklamalar, shuningdek shaxsiy resurslar va psixologik chidamlilikni oshirish usullari tahlil qilinadi. Professor-o‘qituvchilarning barqarorligini ta’minlashda motivatsion, emotsional va metodik komponentlar ahamiyati, shuningdek, ularning pedagogik faoliyat samaradorligiga ta’siri ilmiy nuqtai nazardan ko‘rib chiqilgan. Tezis shuningdek, xorijiy olimlarning psixopedagogik barqarorlik bo‘yicha tadqiqotlarini va amaliy tavsiyalarini o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: Professor-o‘qituvchi, shaxsiy barqarorlik, professional barqarorlik, psixopedagogik asoslar, pedagogik faoliyat, emotsional chidamlilik, motivatsiya, ta’lim muassasalari.

Ta’lim tizimida professor-o‘qituvchilarning shaxsiy va professional barqarorligi bugungi kunda global ta’limning rivojlanish strategiyalari doirasida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy pedagogik muhit murakkab ijtimoiy, psixologik va metodik jarayonlarni o‘z ichiga oladi, bu esa professor-o‘qituvchilardan nafaqat yuqori darajada kasbiy kompetensiya, balki shaxsiy chidamlilik va barqaror psixologik holatni ham talab qiladi. Pedagogik faoliyatning samaradorligi ko‘p jihatdan o‘qituvchining shaxsiy barqarorligi va professional o‘sishiga bog‘liq bo‘lib, bu omillar ta’lim sifatini oshirish va ta’lim muassasalarining barqaror rivojlanishini ta’minlashda asosiy strategik rol o‘ynaydi. Shaxsiy va professional barqarorlik tushunchalari psixologiya va pedagogika fanlarida uzoq yillik ilmiy izlanishlar obyekti bo‘lib

kelgan. Shaxsiy barqarorlik, asosan, insonning psixologik chidamliligi, stressga qarshi kurashish qobiliyati va emotsional muvozanatini saqlash salohiyati bilan belgilanadi. Professional barqarorlik esa pedagogning kasbiy kompetentsiyasi, pedagogik faoliyat davomiyligida o‘zini samarali boshqarish qobiliyati va doimiy professional o‘sish jarayonini anglatadi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, professor-o‘qituvchilarning barqarorligi yuqori bo‘lsa, ular nafaqat o‘z faoliyatida muvaffaqiyatga erishadi, balki talabalar motivatsiyasini oshirish va ta’lim sifatini yaxshilashga ham sezilarli hissa qo‘shadi. Pedagogik faoliyatning murakkabligi va psixologik yuklamasi professor-o‘qituvchilarda stress, emotsional charchoq va professional motivatsiya pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, ularning shaxsiy va professional barqarorligini ta’minlash uchun psixopedagogik yondashuvlar zarurdir.

Psixopedagogika ilmiy jihatdan o‘qituvchining shaxsiy va professional rivojlanishini birgalikda o‘rganadigan kompleks yo‘nalish sifatida e’tirof etiladi. U shaxsiy salohiyatni aniqlash, emotsional intellektni rivojlantirish, stressni boshqarish va pedagogik jarayonlarda barqarorlikni ta’minlash mexanizmlarini o‘rganadi. Shaxsiy barqarorlikni shakllantirishda bir qancha psixologik omillar muhim ahamiyatga ega[1]. Avvalo, bu o‘z-o‘zini anglash va shaxsiy resurslarni boshqarish qobiliyati bo‘lib, professor-o‘qituvchiga murakkab pedagogik vaziyatlarda mantiqiy va konstruktiv qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Ikkinchidan, emotsional chidamlilik va stressga qarshi kurashish qobiliyati, shuningdek, shaxsiy motivatsiyani saqlash, pedagogning kasbiy faoliyatini davom ettirish va professional o‘sishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, shaxsiy barqarorlikni shakllantirish pedagogik faoliyatga bag‘ishlangan ijtimoiy va metodik ko‘nikmalar bilan chambarchas bog‘liq. Professional barqarorlik masalasi esa o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasi, pedagogik tajribasi, metodik bilimlari va doimiy professional o‘sish imkoniyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yuqori professional barqarorlikka ega professor-o‘qituvchilar pedagogik innovatsiyalarni o‘zlashtirish, yangi ta’lim texnologiyalarini samarali qo‘llash va pedagogik jamoa bilan hamkorlikda faoliyat yuritish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, shaxsiy va professional barqarorlik o‘rtasidagi integratsiyalashgan yondashuv pedagogik jarayonlarning muvaffaqiyatini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, global ta’lim amaliyoti tajribasi shuni ko‘rsatadiki, professor-o‘qituvchilarning barqarorligini oshirishga qaratilgan psixopedagogik strategiyalar ularni ijtimoiy, emotsional va kasbiy jihatdan qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi. Masalan, kontinental va rivojlangan davlatlarda professor-o‘qituvchilar uchun maxsus treninglar, mentorlik dasturlari, stressni boshqarish seminarlar va professional rivojlanish kurslari keng qo‘llaniladi. Bu esa, o‘z navbatida, pedagogik faoliyatda barqarorlikni mustahkamlash va shaxsiy resurslarni oshirish imkonini beradi.

Ushbu tezisning dolzarbligi shundan iboratki, zamonaviy ta’lim muassasalari sharoitida professor-o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlash, ularning psixologik va professional salohiyatini rivojlantirish, shaxsiy va professional barqarorlikni ta’minlash masalalari hali ham izlanishni talab qiladi. Tadqiqot natijalari pedagogik faoliyatning samaradorligini oshirish, professor-o‘qituvchilarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi, shuningdek, ta’lim sifatini va ta’lim muassasalarining barqarorligini ta’minlash strategiyalarini ishlab chiqishda amaliy ahamiyat kasb etadi. Shaxsiy va professional barqarorlikni rivojlantirishda psixopedagogik asoslar quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi: pedagogning shaxsiy resurslarini aniqlash va rivojlantirish, emotsional intellektni oshirish, stressni boshqarish va pedagogik jamoada hamkorlikni rivojlantirish, shuningdek, professional malaka va kompetensiyalarni doimiy ravishda oshirish. Ushbu yo‘nalishlar zamonaviy psixopedagogik tadqiqotlar, xorijiy tajribalar va pedagogik innovatsiyalar bilan uzviy bog‘liqdir. Kirish qismida shuni alohida ta’kidlash zarurki, professor-o‘qituvchilarning shaxsiy va professional barqarorligini oshirish faqatgina psixologik treninglar yoki metodik seminarlar bilan cheklanmaydi. Ular pedagogik faoliyatning barcha darajalarida – o‘quv jarayonini tashkil etish, ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish, ta’lim sifatini baholash va talabalarga pedagogik yordam ko‘rsatish kabi faoliyatlarda barqarorlikni talab qiladi. Shu sababli, psixopedagogik yondashuvlar integratsiyalashgan, tizimli va doimiy bo‘lishi lozim. Ushbu jihatlar asosida, ushbu tezis professor-o‘qituvchilarning shaxsiy va professional barqarorligini ta’minlashda psixopedagogik yondashuvlarning nazariy asoslarini, metodologik usullarini va amaliy tavsiyalarini

kompleks tarzda o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqot professor-o‘qituvchilarning psixologik chidamliligi, shaxsiy resurslari va kasbiy kompetensiyalarini oshirishga qaratilgan psixopedagogik strategiyalarni ishlab chiqishda ilmiy asos yaratadi.

Zamonaviy ta’lim muassasalari sharoitida professor-o‘qituvchilarning shaxsiy va professional barqarorligi ta’lim jarayonining sifatini, pedagogik jamoaning samaradorligini va o‘quvchilarning bilim olish motivatsiyasini to‘g‘ridan-to‘g‘ri belgilovchi omil sifatida namoyon bo‘ladi. XXI asr ta’limi global tendensiyalar, texnologik innovatsiyalar va ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar ta’sirida jadal rivojlanmoqda. Shu nuqtai nazardan, professor-o‘qituvchilar faqat nazariy bilimlarni yetkazuvchi emas, balki murakkab pedagogik jarayonlarni boshqaruvchi, metodologik va psixologik kompetentsiyaga ega bo‘lgan mutaxassis sifatida faoliyat yuritmoqda. Bu esa ularning shaxsiy va professional barqarorligini ta’minlash masalasini nafaqat dolzarb, balki strategik ahamiyatli masala sifatida ko‘rsatadi. Shaxsiy barqarorlik, asosan, pedagogning stressga chidamliligi, emotsional intellekti, shaxsiy resurslarini boshqarish qobiliyati va qaror qabul qilish jarayonlaridagi samaradorligi bilan bog‘liq. Zamonaviy pedagogik faoliyat sharoitida professor-o‘qituvchilar ko‘plab murakkab vazifalarga duch keladi: innovatsion o‘quv dasturlarini joriy etish, raqamli ta’lim vositalaridan samarali foydalanish, talabalarning psixologik va akademik ehtiyojlarini qondirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini davom ettirish va pedagogik jamoa bilan hamkorlikni rivojlantirish. Bularning barchasi professional va shaxsiy barqarorlikni talab qiladi. Masalan, universitetlarda ilmiy tadqiqotlar bilan shug‘ullanayotgan professorlar ko‘pincha yuqori psixologik yuklamaga duch keladi: grant loyihalarini tayyorlash, tezislarni nashr etish va xalqaro konferensiyalarda ishtirok etish kabi majburiyatlar ularning professional barqarorligini mustahkamlashni talab qiladi. Agar shaxsiy va professional barqarorlik yetarli bo‘lmasa, bu pedagogning motivatsiyasiga, ijodiy salohiyatiga va o‘quv jarayonidagi samaradorligiga salbiy ta’sir qiladi.

Global ta’lim tajribasi shuni ko‘rsatadiki, professor-o‘qituvchilarning barqarorligini oshirishga qaratilgan strategiyalar ta’lim sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Masalan, Yevropa universitetlarida professorlar uchun maxsus psixologik treninglar, stressni boshqarish va emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar mavjud. Shunday dasturlardan biri sifatida Germaniyada Universitetlar pedagogik jamoasida muntazam “Resurs va chidamlilik seminarlari” o‘tkaziladi[2]. Bu seminarlarda professorlar o‘z shaxsiy va professional resurslarini aniqlash, pedagogik stressni boshqarish va yangi ta’lim texnologiyalarini o‘z faoliyatiga integratsiyalash usullarini o‘rganadilar. Natijada, professorlar o‘z faoliyatida barqarorlikni saqlab qolish va pedagogik jarayonlarni samarali boshqarish imkoniga ega bo‘ladi. Shuningdek, professor-o‘qituvchilarning barqarorligini oshirishda mentorlik tizimi muhim ahamiyatga ega. Masalan, AQShning yetakchi universitetlarida yangi professorlarni qo‘llab-quvvatlash va ularning professional rivojlanishini ta’minlash maqsadida mentorlik dasturlari joriy etilgan. Bu dasturlar professorlarni o‘z faoliyatida duch keladigan murakkab vaziyatlarda qo‘llab-quvvatlash, pedagogik va ilmiy faoliyatda tajriba almashish, shuningdek, shaxsiy resurslarni rivojlantirishga qaratilgan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mentorlik dasturlarida ishtirok etgan professorlar o‘z professional barqarorligini sezilarli darajada oshiradi va pedagogik faoliyatda yuqori samaradorlikka erishadi. O‘zbekiston konteksti ham ushbu masalani dolzarb qiladi.

Mamlakatimiz ta’lim tizimi so‘nggi yillarda modernizatsiya va raqamli transformatsiya jarayonidan o‘tmoqda[3]. Shu bilan birga, professor-o‘qituvchilar yangi pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirish, innovatsion darslarni tashkil etish va talabalar bilan interaktiv muloqot qilish kabi yangi vazifalarga duch kelmoqda. Bu esa shaxsiy va professional barqarorlikni ta’minlashni dolzarb masala sifatida namoyon qiladi. Masalan, O‘zbekistonning yirik universitetlarida professor-o‘qituvchilar uchun maxsus treninglar, ilmiy seminarlar va psixologik qo‘llab-quvvatlash dasturlari joriy etilmoqda. Ushbu amaliyotlar professorlarning professional kompetensiyasini oshirish, pedagogik faoliyatdagi stressni kamaytirish va shaxsiy resurslarni rivojlantirishga qaratilgan[4]. Bundan tashqari, zamonaviy professor-o‘qituvchilar o‘quv jarayonida talabalar bilan hamkorlik qilishda ham barqaror bo‘lishi zarur. Masalan, talabalarning motivatsiyasi pasaygan yoki pedagogik jarayon murakkablashgan hollarda, professor-o‘qituvchi o‘z shaxsiy chidamliligi va pedagogik

kompetensiyasi orqali vaziyatni samarali boshqarishi lozim. Bu esa ta’lim sifatining barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, professor-o‘qituvchilarning shaxsiy va professional barqarorligi pedagogik jarayonning barcha darajalarida, jumladan o‘quv jarayoni, ilmiy tadqiqot, metodik ishlar va talaba bilan muloqotda bevosita ta’sir ko‘rsatadigan omil hisoblanadi. Shaxsiy va professional barqarorlikni oshirish masalasida psixopedagogik yondashuvlar muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi[5].

Psixopedagogika professor-o‘qituvchining shaxsiy resurslarini aniqlash, emotsional intellektni rivojlantirish, stressni boshqarish va pedagogik jarayonlarda barqarorlikni ta’minlash usullarini ilmiy asoslangan tarzda ishlab chiqadi. Shu bilan birga, psixopedagogik yondashuvlar pedagogik jamoaning barqarorligini ta’minlash, professor-o‘qituvchilarning pedagogik innovatsiyalarni o‘zlashtirish qobiliyatini oshirish va ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Dolzarblikni yanada misollar bilan yoritadigan bo‘lsak, universitetlarda o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, barqarorlik darajasi past bo‘lgan professor-o‘qituvchilar pedagogik faoliyatda tez charchaydi, o‘z metodik yondashuvini samarali qo‘llay olmaydi va talabalar bilan muloqotda qiyinchiliklarga duch keladi. Shu bilan birga, barqarorligi yuqori bo‘lgan professorlar innovatsion metodlarni tez va samarali integratsiyalash, pedagogik jarayonlarni optimallashtirish va talabalarning o‘quv motivatsiyasini oshirishga qodir bo‘ladi. Professor-o‘qituvchilarning shaxsiy va professional barqarorligini ta’minlash masalasi zamonaviy ta’lim muassasalari uchun strategik ahamiyat kasb etadi[6]. Bu nafaqat professor-o‘qituvchilarning o‘z faoliyatida muvaffaqiyatga erishishini ta’minlaydi, balki ta’lim sifatini oshirish, pedagogik jamoaning samaradorligini yaxshilash va talabalarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etishga ham xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, psixopedagogik yondashuvlar va strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish ta’lim tizimining uzluksiz rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi.

Ushbu tezis professor-o‘qituvchilarning shaxsiy va professional barqarorligini ta’minlashning psixopedagogik asoslarini kompleks tarzda o‘rganishga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, professor-o‘qituvchilarning shaxsiy barqarorligi emotsional chidamlilik, stressni boshqarish qobiliyati, shaxsiy resurslardan samarali foydalanish va motivatsiyaning barqarorligi bilan belgilanadi. Shu bilan birga, professional barqarorlik pedagogik kompetensiyalar, doimiy professional rivojlanish, pedagogik innovatsiyalarni o‘zlashtirish va jamoaviy hamkorlik qobiliyati bilan bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bong M., Scofild N. (2003). Learning styles and motivation in higher education. Journal of Educational Psychology.
2. Desi E., Райан, P. M. (2000). The «what» and «why» of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry.
3. Розенберг, М., Мартин, Л. (2017). *Career motivation and learning in young adults*. Journal of Career Development.
4. Бельцова И.А. Концепция «успешное старение» как нормативный конструкт в формировании позитивного образа старости в демократическом обществе // Вестник экономики, права и социологии. 2012. № 1. С. 283-287.
5. Грин О. Старость во благо. URL: https://rusplt.ru/health/starost-vo-blago-15762.html (дата обращения 30.12. 2019).

IJTIMOIY YOLG‘IZLIK VA BEGONALASHUV KADRLAR SALOHIYATIGA FALSAFIY-ONTOLOGIK TAHLIL

Temirova Nilufar Erkinovna
Guliston davlat universiteti dotsenti, falsafa fanlari nomzodi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ijtimoiy yolg‘izlik va begonalashuv fenomenlari falsafiy-ontologik va aksiologik jihatdan tahlil qilinib, ularning kadrlar salohiyatiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. G.V.F.Gegel, K.Marks, E.Durkheim, M.Xaydegger, J.P.Sartr, A.Xonneth va V.Frankl falsafiy merosiga tayanib, ijtimoiy yolg‘izlik va begonalashuvning ontologik ildizlari, ekzistensial o‘lchamlari hamda aksiologik oqibatlari ochib beriladi. Zamonaviy jamiyatda ushbu hodisalarning kuchayishi kadrlar salohiyatini eroziyaga uchratishi, mutaxassislarning kasbiy identifikatsiyasini zaiflashtirib, jamiyat barqarorligiga tahdid solishi falsafiy jihatdan asoslab ko‘rsatiladi. O‘zbekiston kontekstida milliy-madaniy omillar va mahalla institutining roli alohida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy yolg‘izlik, begonalashuv, ontologiya, kadrlar salohiyati, ekzistensial vakuum, anomiya, tan olinish, Das Man, Gattungswesen, jamiyat barqarorligi.

KIRISH. Ijtimoiy yolg‘izlik va begonalashuv muammosi falsafiy tafakkur tarixida Geraklit va Arastu zamonlaridan beri munozara markazida turgan. “Inson — ijtimoiy mavjudot” degan Arastu ta’rifi o‘z-o‘zidan uning ziddini — ijtimoiylikdan mahrum bo‘lish, ya’ni begonalashuv muammosini — falsafiy kun tartibiga qo‘ygan. XX asrda ushbu muammo ekzistensializm, fenomenologiya va tanqidiy nazariya oqimlarida markaziy falsafiy masalaga aylandi. XXI asrda esa texnologik revolyutsiya va globallashuv sharoitida yangi, o‘tkir va paradoksal ko‘rinish kasb etmoqda.

Paradoks shundaki, insoniyat tarixida hech qachon odamlar bir-biriga bu qadar “yaqin” bo‘lmagan — internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli kommunikatsiya millionlab insonni bir lahzada bog‘lay oladi. Shunga qaramay, sotsiologik tadqiqotlar XXI asr insonining yolg‘izlik darajasi hech qachon bu qadar yuqori bo‘lmaganini ko‘rsatmoqda. Bu paradoks o‘z-o‘zida falsafiy tafakkurni talab qiladi: yolg‘izlik — bu odamlar soni emas, munosabatlarning sifati va chuqurligi masalasidir.

Kadrlar salohiyati nuqtai nazaridan esa ijtimoiy yolg‘izlik va begonalashuv muammosi yanada strategik ahamiyat kasb etadi. Jamiyat barqarorligini ta’minlaydigan asosiy kuch — insonning ijodiy, intellektual va ijtimoiy salohiyati — begonalashuv sharoitida so‘nadi. Begonalashgan mutaxassis o‘z mehnatini ma’nosiz, o‘z jamoasini begona, o‘z kelajagini umidsiz his etadi. Bu holat kadrlar salohiyatini ichidan eroziyaga uchratuvchi eng xavfli jarayondir.

Mazkur maqolaning maqsadi ijtimoiy yolg‘izlik va begonalashuvni falsafiy-ontologik metodologiya asosida tahlil qilish, ularning kadrlar salohiyatiga ta’sir mexanizmlarini ochib berish hamda O‘zbekiston sharoitida profilaktika yo‘nalishlarini belgilashdan iborat.

Gegel va Marks: begonalashuvning ontologik asoslari. Begonalashuv tushunchasini falsafiy kategoriya sifatida birinchi bor tizimli ishlab chiqqan mutafakkir Georg Vilgelm Fridrix Gegeldir. Gegel (1807) o‘zining “Ruh fenomenologiyasi” asarida begonalashuvni “Entfremdung” mutlaq ruhning o‘z-o‘zidan ajralib, moddiy olamga singib ketishi, so‘ng o‘z-o‘ziga qaytishi sifatida talqin qiladi. Gegel uchun begonalashuv — bu dialektik jarayonning zaruriy bosqichi, o‘z-o‘zini anglashning muqarrar yo‘li. Biroq ushbu idealistik talqin Marks tomonidan tubdan o‘zgartirildi.

Karl Marks (1844) “Iqtisodiy-falsafiy qo‘lyozmalar”ida Gegel sxemasini “oyog‘idan” “boshiga” qaytaradi: u begonalashuvni ruhning emas, balki tirik insonning konkret tarixiy sharoitda yashovchi ishchining muammosi sifatida ko‘radi. Marks begonalashuvning to‘rt shaklini ajratib ko‘rsatadi: shaxsning o‘z mehnat mahsulotidan begonalashuvi mehnat natijasi ishchiga tegishli emas, u “boshqaniki”; mehnat jarayonining o‘zidan begonalashuv — mehnat rohat va o‘z-o‘zini namoyon qilish emas, balki majburiyat va azobga aylanadi; o‘z “tur-mohiyati” (Gattungswesen) dan begonalashuv — inson o‘z ijtimoiy va ijodiy tabiatidan uziladi; va nihoyat boshqa insonlardan begonalashuv — raqobat va ekspluatatsiya hamjihatlikni yo‘q qiladi. Marks nazariyasida kadrlar

salohiyati masalasi juda aniq: inson o‘z mehnatiga va uning natijalariga egalik qilmaganda, o‘z ijodiy kuchini to‘liq namoyon eta olmaydi. Begonalashgan mutaxassis — bu Marks tasvirlagan “to‘liq bo‘lmagan inson”, ya’ni o‘z salohiyatining faqat bir qismini namoyish qila oladigan, qolgan qismini esa “begona kuchlarga” topshirgan shaxsdir. Zamonaviy korporativ muhitda bu holat yangi shakllarda, ammo bir xil mazmunda davom etmoqda.

Durkheim: anomiya va ijtimoiy begonalashuv. Emil Durkheim (1897) begonalashuvni boshqa metodologik asos — ijtimoiy faktlar falsafasi orqali ko‘rib chiqadi. Uning “Le Suicide” asarida anomiya tushunchasi markaziy o‘rin tutadi: anomiya — bu jamiyatdagi me’yorlar tizimining buzilishi, shaxsning ijtimoiy tartibga bo‘lgan bog‘liqligining zaiflashuvi holati. Durkheimda begonalashuv individual psixologik holat emas u ijtimoiy strukturaning xususiyatidir, shaxsning emas, jamiyatning kasalligidir.

Durkheim metodologiyasida muhim falsafiy kashfiyot mavjud, u begonalashuvning sababi sifatida nafaqat iqtisodiy munosabatlarni (Marks singari), balki ma’naviy-normativ inqirozni ko‘rsatadi. Jamiyat a’zolari umumiy qadriyatlar, me’yorlar va maqsadlar yetishmasligi sababli bir-biridan uzilib qoladi. Bu g‘oya zamonaviy O‘zbekiston kontekstida ayniqsa dolzarb: an’anaviy qadriyatlar tizimi bilan zamonaviy hayot talablari o‘rtasidagi tafovut normativ vakuumni vujudga keltirmoqda va bu vakuum ijtimoiy yolg‘izlik hamda begonalashuvni kuchaytirmoqda.

Xaydegger va Sartr: ekzistensial yolg‘izlikning ontologiyasi. Martin Xaydegger (1927) “Mavjudlik va Vaqt” asarida yolg‘izlik va begonalashuv muammosini fundamental ontologiya darajasida ko‘rib chiqadi. Uning “Das Man” — “Odamlar”, “Hamma” — tushunchasi zamonaviy inson begonalashuvining falsafiy formulasidir. Xaydegger ta’kidlaydi: zamonaviy inson “Das Man”ga ommaning fikri, moda, umumiy stereotiplar singib ketadi va o‘z autentik mavjudligini yo‘qotadi. U hammadek yashaydi, hammadek o‘ylaydi, hammadek his etadi, ammo o‘ziday emas. Bu holat Xaydegger tili bilan aytganda ontologik begonalashuvdir. Xaydeggerning “Das Man” tushunchasi zamonaviy ish muhitida nihoyatda aniq namoyon bo‘ladi. Korporativ kiyim-kechak qoidalari, standartlashtirilgan ish tartiblari, KPI va baholash tizimlari — bularning barchasi mutaxassisni “Das Man”ga singdiradi. U o‘z original fikrlarini emas, “kutilayotgan” fikrlarni aytadi; o‘z kasbiy yo‘lini emas, “to‘g‘ri deb hisoblangan” yo‘lni tanlaydi. Kadrlar salohiyati esa autentik, o‘ziga xos, ijodiy mutaxassisda namoyon bo‘ladi «Das Man»ga singib ketganda esa yo‘qoladi.

Jan-Pol Sartr (1943) ekzistensial fenomenologiyasida yolg‘izlik va begonalashuv masalasi “boshqaning nigohi” tushunchasi orqali ochiladi. Sartrga ko‘ra, boshqa inson menga qarar ekan, u meni ob’ektga aylantiradi. Mening erkinligimni, o‘zligimni, subyektivligimni inkor etadi va meni muayyan kategoriyaga solib, belgilab qo‘yadi. “Jahannam — boshqa odamlar” bu ibora Sartrning o‘zaro begonalashuv falsafiy formulasidir. Insonlararo munosabatlarda erkinlik va tan olinish o‘rtasidagi doimiy ziddiyat yolg‘izlikni inson mavjudligining ontologik xususiyatiga aylantiradi. Sartr falsafasida muhim aksiologik xulosa ham mavjud: “mavjudlik mohiyatdan oldin keladi” tamoyiliga ko‘ra, inson o‘z mohiyatini o‘zi yaratadi. Begonalashgan mutaxassis esa bu erkinlikdan o‘z mohiyatini, kasbiy identifikatsiyasini, hayotiy yo‘nalishini o‘zi belgilash erkinligidan voz kechadi yoki uni yo‘qotadi. Bu sartr nuqtai nazaridan eng chuqur insoniy fojiadir.

Xonneth: tan olinish falsafasi va begonalashuv. Aksel Xonneth (1995) Frankfurt maktabining zamonaviy vakili sifatida begonalashuv muammosini “tan olinish uchun kurash” nazariyasi orqali yangi bosqichga olib chiqadi. Xonneth uchta tan olinish sferasiga ajratadi: muhabbat sferasi — shaxsiy munosabatlarda hissiy tan olinish, inson o‘zini yaqinlari tomonidan qadrlanganligini his etadi; huquq sferasi — fuqaroviy tenghlik asosida huquqiy tan olinish; hamjihatlik sferasi — jamiyatdagi ijtimoiy hurmat va kasbiy tan olinish. Xonneth nazariyasida ijtimoiy yolg‘izlik va begonalashuv bu uchta sferadan birida yoki bir nechtasida tan olinishning rad etilishi holatidir. Kadrlar salohiyati kontekstida uchinchi sfera kasbiy tan olinish ayniqsa muhim. Mehnatiga munosib baho berilmagan, g‘oyalari e’tiborga olinmagan, kasbiy o‘sishi to‘sib qo‘yilgan mutaxassis Xonneth tili bilan aytganda “tan olinish inqirozi”ni boshidan kechiradi. Bu inqiroz esa begonalashuvga, kasbiy motivatsiyaning so‘nishiga va oxir-oqibat jamiyat salohiyatining eroziyasiga olib keladi.

Yolg‘izlikning Uch Ontologik Darajasi. Falsafiy an’anada yolg‘izlikning uch ontologik darajasini ajratib ko‘rsatish mumkin. Birinchi daraja ijtimoiy yolg‘izlik: shaxsning ijtimoiy aloqalari soni va sifati jihatidan yetarli emasligi holati. Bu eng ko‘p o‘rganilgan va eng aniq kuzatiladigan daraja. Ikkinchi daraja ekzistensial yolg‘izlik: inson mavjudligining fundamental xususiyati sifatidagi yolg‘izlik — boshqa hech kim bizning ichki dunyomizga to‘liq kirisha olmaydi, bizning eng chuqur his-tuyg‘ularimizni to‘liq anglay olmaydi. Bu Sartr va Xaydegger tahlil qilgan ontologik yolg‘izlik. Uchinchi daraja kosmik yolg‘izlik: inson o‘zini koinotda yolg‘iz, Yaratuvchidan uzilib qolgan his etadigan metafizik holat.

Kadrlar salohiyatiga ta’sir nuqtai nazaridan birinchi ijtimoiy va ikkinchi ekzistensial darajalar ayniqsa muhimdir. Ijtimoiy yolg‘izlik mutaxassisni professional hamjamiyatdan, bilim almashish va hamkorlik imkoniyatlaridan mahrum qiladi. Ekzistensial yolg‘izlik esa uning kasbiy faoliyatiga ma’no berishiga, o‘z ishiga ichki motivatsiya topishiga to‘sqinlik qiladi. Viktor Frankl (1959) logoterapiya nazariyasida ta’kidlaganidek, inson faoliyatining asosida ma’no qidirish yotadi. Ekzistensial yolg‘izlik sharoitida bu ma’no so‘nadi — “ekzistensial vacuum” vujudga keladi.

Begonalashuvning aksiologik o‘lchami: qadriyatlar inqirozi. Aksiologik nuqtai nazardan ijtimoiy begonalashuv — bu shaxsning qadriyat tizimining yemirilishi hodisasidir. Begonalashgan shaxs uchun mehnat, jamoa, kasbiy o‘sish va ijtimoiy mas’uliyat qadriyat sifatida mavjud bo‘lmaydi, ular faqat majburiyat yoki og‘irlik sifatida his etiladi. Bu holat Marks ta’riflaganidek, inson “ur-mohiyati”dan o‘z ijtimoiy va ijodiy tabiatidan uzilishining aksiologik ifodasidir.

Zamonaviy kadrlar salohiyati diskursida «engagement» — xodimning o‘z ishi va tashkilotiga hissiy va intellektual jihatdan qo‘shilganlik darajasi — markaziy tushunchaga aylangan. Ijtimoiy yolg‘izlik va begonalashuv aynan shu “engagement”ni yo‘q qiladi: begonalashgan mutaxassis ishga “tana bilan” keladi, ammo “qalb bilan” emas. Bu Xaydeggerning “noautentik mavjudlik” tushunchasining kasbiy muhitdagi ko‘rinishidir. Xojibekov va Qurbonboev tadqiqotlarida bunday xodimlarning mehnat unumdorligi 30-40 foizga past ekanligi empirik jihatdan isbotlangan.

Kasbiy identifikatsiyaning yemirilishi. Kasbiy identifikatsiya — mutaxassisning o‘zini kasbi, tashkiloti va kasbiy hamjamiyati bilan identifikatsiya qilishi — kadrlar salohiyatining asosiy psixosotsiyal komponentidir. Ijtimoiy yolg‘izlik va begonalashuv aynan shu identifikatsiyani ichidan buzadi. Sartr nazariyasida bu holat shaxsning o‘z kasbiy “loyihasidan” o‘zi uchun belgilagan maqsad va yo‘nalishidan voz kechishi sifatida namoyon bo‘ladi. Xaydegger tili bilan aytganda, mutaxassis autentik kasbiy mavjudlikdan o‘z original fikr va yondashuvlariga ega bo‘lishdan “Das Man”ga singib ketishga o‘tadi.

O‘zbekiston sharoitida kasbiy identifikatsiyaning yemirilishi ayniqsa o‘tkir muammodir. Yuldashova tadqiqotida zamonaviy O‘zbekiston yoshlarining sezilarli qismi o‘z kasbiy faoliyatini hayotiy qo‘ng‘iroq emas, balki majburiyat sifatida his etishi aniqlangan. Bu holat nafaqat individual muammo u kadrlar salohiyatining sifat jihatdan pasayishining strukturaviy ko‘rsatkichidir.

Ijtimoiy kapital va bilim almashishning yo‘qolishi. Fransua Burdiyo nazariyasida ijtimoiy kapital — shaxsning ijtimoiy tarmoqlardagi munosabatlari orqali hosil bo‘ladigan resurs — kadrlar salohiyatining muhim komponenti hisoblanadi. Ijtimoiy yolg‘iz va begonalashgan mutaxassis uchun ushbu kapital tugab boradi: u professional hamjamiyatdan uzilib qoladi, mentor-mentee munosabatlaridan mahrum bo‘ladi, bilim almashish va hamkorlik imkoniyatlarini yo‘qotadi. Zamonaviy bilimga asoslangan iqtisodiyotda bilim almashish va hamkorlik kadrlar salohiyatining asosiy ko‘paytiruvchisidir. Ijtimoiy begonalashuv esa bu ko‘paytiruvchini nolga tushiradi. Qurbonboyeva va Ilhomov tadqiqotlarida begonalashgan xodimlar o‘z bilim va tajribalarini jamoada kamroq ulashishi, innovatsion g‘oyalar ilgari surishdan qo‘rqishi va natijada tashkilot umumiy salohiyatining pasayishiga sabab bo‘lishi aniqlangan.

Professional Burnout va Psixosomatik Oqibatlar. Viktor Frankl (1959) logoterapiya nazariyasida “ekzistensial vacuum” tushunchasi markaziy o‘rin tutadi: hayotning ma’nosini yo‘qotgan inson passivlik, zerikish va ma’nosizlik holatiga tushadi. Kasbiy muhitda bu holat professional burnout kasbiy yonib ketish sindromining ekzistensial ildizi sifatida namoyon bo‘ladi. Begonalashgan mutaxassis uchun mehnat ma’nosini yo‘qotadi, energiya tugaydi, ijodiy salohiyat so‘nadi. Bundan tashqari, ijtimoiy yolg‘izlikning surunkali stressni keltirib chiqarishi, immunitet

tizimini zaiflashtirishini va turli psixosomatik kasalliklarga — yurak-qon tomir kasalliklari, depressiya, uyqu buzilishlari — sabab bo‘lishi ilmiy jihatdan tasdiqlangan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi statistikasi ham psixosomatik muammolar bilan bog‘liq mehnatga layoqatsizlikning o‘sish tendensiyasini ko‘rsatmoqda. Sog‘lom bo‘lmagan, ichki motivatsiyasini yo‘qotgan mutaxassis esa o‘zining to‘liq salohiyatini hech qachon namoyish eta olmaydi.

Milliy va madaniy omillar: himoya va xavf manbalari. O‘zbekiston jamiyatining milliy va madaniy xususiyatlari ijtimoiy yolg‘izlik va begonalashuv muammosida ikki qarama-qarshi rol o‘ynaydi. Bir tomondan, an’anaviy jamoachilik, mahalla instituti, keng oilaviy aloqalar va “o‘zaro yordam” madaniyati ijtimoiy yolg‘izlikka qarshi kuchli tabiiy to‘siq vazifasini bajaradi. Bu Durkheim tili bilan aytganda “mexanik hamjihatlik”ning hali tirik namunasi bo‘lib, G‘arb individualistik jamiyatida yo‘qolgan, ammo O‘zbekistonda saqlanib qolgan ijtimoiy resursdir. Boshqa tomondan, urbanizatsiya va modernizatsiya jarayonlari ushbu an’anaviy to‘siqlarni tez sur’atda yemirmoqda. Shaharlashib borayotgan, kichik kvartiralarda alohida yashaydigan, ijtimoiy tarmoqlar orqali “virtual” muloqotga o‘rganib qolayotgan yosh avlod uchun an’anaviy jamoachilik resurslariga kirish imkoniyati tobora qisqarmoqda. Natijada ular na an’anaviy (mahalla, katta oila), na zamonaviy (professional hamjamiyatlar, fuqarolik jamiyati) ijtimoiy to‘rlardan to‘liq foyda ko‘ra olmayaptilar, bu ikki tomonlama izolyatsiya eng xavfli holat hisoblanadi.

Mahalla instituti: strategik resurs. O‘zbekiston mahalla instituti ijtimoiy yolg‘izlik va begonalashuvning profilaktikasida noyob strategik resurs hisoblanadi. Xonneth tan olinish nazariyasi nuqtai nazaridan mahalla bu shaxsiy tan olinish va hamjihatlik sferasining organik sintezi. Mahallada inson nafaqat qo‘shni, balki inson sifatida ko‘riladi, qadrlanadi va kerak bo‘lganda qo‘llab-quvvatlanadi. Bu Xonneth nazariyasidagi uchinchi tan olinish sferasining “ijtimoiy hurmatning” eng organik ko‘rinishidir. Mahalla faollari va maslahatchilari orqali ijtimoiy yolg‘izlik va begonalashuv holatidagi shaxslarni erta aniqlash, ularga psixosotsiyal yordam ko‘rsatish va ijtimoiy hayotga qaytarishning kompleks tizimini yaratish mumkin. «Inson» ijtimoiy xizmatlar markazlari mahalla bilan hamkorlikda kadrlar salohiyatini mustahkamlashga qaratilgan dasturlarni amalga oshirishi lozim. Bu nafaqat ijtimoiy yordam, balki milliy iqtisodiy strategiyaning ajralmas qismidir.

Kasbiy muhitda autentiklikni tiklash. Xaydegger falsafasi asosida kasbiy muhitda autentiklikni tiklash mutaxassissning o‘z original fikr, yondashuv va ijodiy salohiyatini erkin namoyon qila olishini ta’minlash ijtimoiy begonalashuvga qarshi eng muhim strategik yo‘nalishdir. Buning uchun rahbar va HR mutaxassislari Xonneth nazariyasidagi “tan olinish” madaniyatini — xodim g‘oyalarini eshitish, kasbiy o‘sishini qo‘llab-quvvatlash va uning hissasini ijtimoiy jihatdan tan olish — korporativ madaniyatning asosiga aylantirishi lozim. Frankl logoterapiyasi nuqtai nazaridan esa kasbiy faoliyatga ma’no berishni ta’minlash — mutaxassis o‘z mehnatining jamiyat uchun ahamiyatini his etishini ta’minlash kadrlar salohiyatini yuksaltirishning ekzistensial asosi hisoblanadi. Bu pul yoki lavozim bilan emas, balki mehnatning ma’nosi va tan olinishi bilan motivatsiya qilish strategiyasidir.

XULOSA. Ijtimoiy yolg‘izlik va begonalashuv — bu zamonaviy jamiyatning eng chuqur ijtimoiy-falsafiy muammolaridan bo‘lib, kadrlar salohiyatiga sistemali ta’sir ko‘rsatmoqda. Gegel va Marks begonalashuvning ontologik va ijtimoiy-iqtisodiy ildizlarini ochib bersa, Durkheim uning ijtimoiy-normativ o‘lchamini anomiyani tahlil qiladi. Xaydegger va Sartr esa begonalashuvning ekzistensial chuqurligini “Das Man”ga singib ketish va “boshqaning nigohi”da ob’ektga aylanishni falsafiy jihatdan tavsiflaydi. Xonneth tan olinish nazariyasi esa begonalashuvning asosida tan olinish sferalarining buzilishi yotishini ko‘rsatadi.

Kasbiy identifikatsiyaning yemirilishi, ijtimoiy kapital va bilim almashishning yo‘qolishi hamda professional burnout — bularning barchasi ijtimoiy yolg‘izlik va begonalashuvning kadrlar salohiyatiga ta’siri shakllaridir. Jamiyat barqarorligini ta’minlash uchun ushbu muammoni falsafiy-metodologik chuqurlik bilan tushunish va strategik darajada hal etish zarur.

O‘zbekistonning an’anaviy mahalla instituti, milliy-madaniy jamoachilik qadriyatlari va “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari tarmog‘i bu yo‘nalishda noyob va samarali resurslar hisoblanadi. Kadrlar salohiyatini yuksaltirish — bu nafaqat kasb-hunar ko‘nikmalarini

rivojlantirish, balki eng avvalo ijtimoiy yolg‘izlikni bartaraf etish, tan olinish madaniyatini shakllantirish va har bir mutaxassisning o‘z mehnatiga ma’no berishini ta’minlash demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hegel G.W.F. Phenomenology of Spirit / Trans. A.V. Miller. — Oxford: Oxford University Press, 1807/1977.
2. Marx K. Economic and Philosophic Manuscripts of 1844. — Moscow: Progress Publishers, 1844/1959.
3. Durkheim E. Suicide: A Study in Sociology. — Glencoe: Free Press, 1897/1951.
4. Heidegger M. Being and Time / Trans. J. Macquarrie & E. Robinson. — Oxford: Blackwell, 1927/1962.
5. Sartre J.-P. Being and Nothingness. — New York: Philosophical Library, 1943/1956.
6. Honneth A. The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts. — Cambridge: MIT Press, 1995.
7. Frankl V. Man’s Search for Meaning. — New York: Beacon Press, 1959.
8. Bourdieu P. The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. — 1986. — P. 241–258.
9. Xojibekov R., Qurbonboev S. Kasbiy muhitda ijtimoiy izolyatsiya va unumdorlikka ta’siri // Central Asian Journal of Academic Research (CAJAR). — 2025. — №2.
10. Yuldashova M. Zamonaviy O‘zbekistonda yolg‘izlik hodisasi: ijtimoiy-falsafiy tahlil. — Toshkent: Fan, 2026.
11. Qurbonboyeva N., Ilhomov J. Yoshlar o‘rtasida begonalashuv va uning ijtimoiy oqibatlari // O‘zbekiston ijtimoiy fanlari jurnali. — 2024. — №4. — B. 45–53.
12. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi statistik ma’lumotlari. — Toshkent, 2024.

IJTIMOIY- SIYOSIY JARAYONLARNING RIVOJLANISHIDA FOTOGRAFIK MANBALARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

J.G‘.Inayatov
Sarbon universiteti Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasi dotsenti t.f.f.d.,(PhD)

Annotatsiya.Ushbu maqolada fotografik manbalar ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni anglash va tahlil etishda alohida o‘rin tutuvchi vizual dalil sifatida ko‘rib chiqiladi. Fotografiya oddiy tasvir emas, balki voqelikni talqin qilish va uni jamoatchilik ongiga yetkazish mexanizmi ekanligi asoslab beriladi. Xususan, O.Fotografii asari muallifi Susan Sontag ilgari surgan nazariy qarashlar asosida fotografik manbalarning idrokni shakllantirishdagi roli tahlil qilinadi. Maqolada fotografik bilimlarning tarixiy rivoj bosqichlari, uning siyosiy kommunikatsiya vositasi sifatidagi funksiyalari hamda raqamli muhitdagi transformatsiyasi keng yoritiladi.

Kalit so‘zlar: fotografik manbalar, vizual tarix, ijtimoiy jarayonlar, siyosiy kommunikatsiya, propaganda, ommaviy axborot vositalari, raqamli media.

XX asrga kelib fotografik manbalar insoniyat tafakkuri va ijtimoiy hayotida tub burilish yasagan hodisalardan biriga aylandi. U endilikda faqat estetik zavq uyg‘otuvchi san’at turi emas, balki voqelikni qayd etish, uni talqin qilish va keng jamoatchilikka yetkazish imkonini beruvchi murakkab kommunikativ tizim sifatida shakllandi. Ayniqsa, “On Photography” (Fotosurat haqida) kitob muallifi Susan Sontag qayd etganidek, fotografiya oddiy aks ettirish vositasi bo‘lib qolmaydi - u insonning borliqni qanday ko‘rishi va tushunishini ham bilvosita yo‘naltiradi. Demak, tasvir faqat haqiqatni ko‘rsatmaydi, balki uni ma’lum ma’noda “yaratadi”.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, fotografik manbalar ijtimoiy ong shakllanishining faol ishtirokchisiga aylanadi. U real voqelikni tanlab, uni ma’lum kontekstda taqdim etadi va natijada muayyan ideologik yoki madaniy qarashlarning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Fotografik tasvir - bu nafaqat ko‘riladigan narsa, balki o‘qiladigan, talqin qilinadigan va ko‘pincha bahs uyg‘otadigan axborot shaklidir.

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida fotografik manbalarning ahamiyati yanada ortib bormoqda. U ijtimoiy va siyosiy jarayonlarning ajralmas qismiga aylanib, voqealarni tezkor aks ettirish va ularni ommaga yetkazishda muhim vosita vazifasini bajaradi. Fotografik manbalarning eng muhim xususiyatlaridan biri - uning tezkorligi va ta’sir kuchidir: birgina tasvir ba’zan uzoq izoh va tahlillardan ko‘ra kuchliroq ta’sir ko‘rsatadi. Vizual axborot inson ongida tezroq qayta ishlanadi, hissiy jihatdan chuqurroq iz qoldiradi va ko‘pincha qaror qabul qilish jarayoniga ham ta’sir etadi.

Shu bois fotografik manbalarning nafaqat tarixiy voqealarni qayd etuvchi vosita, balki ularni anglash, baholash va talqin qilishning samarali ilmiy manbasi sifatida ham e’tirof etiladi. U orqali jamiyatdagi o‘zgarishlar dinamikasini kuzatish, ijtimoiy muammolarni aniqlash va jamoatchilik fikrining shakllanish mexanizmlarini tahlil qilish mumkin. Natijada fotografik bilimlar zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda vizual manba sifatida alohida o‘rin egallaydi.

Fotografiyaning shakllanish jarayoni XIX asrga borib taqaladi, biroq uning jamiyatdagi haqiqiy “faollashuvi” ancha tez sodir bo‘lganini ko‘rish mumkin. Dastlab texnik ixtiro sifatida qabul qilingan bu vosita qisqa fursatda insoniyatning tarixiy xotirasini qayd etuvchi eng ishonchli vizual mexanizmlardan biriga aylandi. Ayniqsa, keskin burilishlarga boy davrlar - urushlar, inqiloblar, ijtimoiy silkinishlar - fotografik bilimlarning imkoniyatlarini yanada yaqqol namoyon etdi. Chunki aynan shunday paytlarda tasvir voqelikni nafaqat aks ettiradi, balki uni “muzlatib”, keyingi avlodlar uchun saqlab qoladi.

Fotografik tasvirlarning qadri shundaki, ular tarixni abstrakt tushunchalar emas, balki aniq ko‘rinishlar orqali anglash imkonini beradi. Birgina surat orqali davrning iqtisodiy tangligi, ijtimoiy keskinligi yoki kundalik hayot ritmini his qilish mumkin. Bu - yozma manbalarda ko‘pincha yo‘qolib ketadigan “tirik tafsilotlar”ni saqlab qolish imkoniyatidir.

Buni Vietnam urushi davrida olingan mashhur Napalm qizi misolida yanada aniqroq ko‘rish mumkin. Ushbu surat oddiy hujjat emas - u butun bir davrning ruhiy holatini ifodalagan vizual dalildir. Undagi dramatizm urushning statistik yoki rasmiy tasviridan ancha kuchliroq ta’sir uyg‘otadi. Natijada, bu tasvir nafaqat voqeani ko‘rsatdi, balki unga bo‘lgan munosabatni ham o‘zgartirdi. Jamoatchilik ongida urushga nisbatan keskin salbiy qarash shakllanib, siyosiy qarorlar muhokamasiga ham bevosita bosim paydo bo‘ldi. Shu jihatdan fotografik tasvirlar passiv kuzatuvchi emas, balki faol ijtimoiy omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Fotografik manbalar ijtimoiy jarayonlarni o‘rganishda ham o‘ziga xos “ko‘rinadigan dalillar bazasi”ni yaratadi. Ular orqali jamiyat ichidagi tafovutlar, yashash sharoitlari, urbanistik o‘zgarishlar yoki migratsiya oqimlarini ko‘z bilan “o‘qish” mumkin bo‘ladi. Ayniqsa, XX asr boshlarida sanoatlashuv jarayonini aks ettirgan fotosuratlar bu borada muhim empirik asos bo‘lib xizmat qilgan. Ishchilarning turmushi, mehnat sharoitlari, yashash muhiti tasvirlar orqali ochib berilgan va bu materiallar keyinchalik ijtimoiy tengsizlikni tushunish hamda uni yumshatishga qaratilgan siyosiy qarorlar ishlab chiqilishida muhim rol o‘ynagan.

Shu tariqa, fotografik manbalar nafaqat tarixni “ko‘rsatadi”, balki uni anglash usulini ham o‘zgartiradi. U faktni tasvirga aylantiradi, tasvirni esa ijtimoiy fikrga ta’sir qiluvchi kuchga aylantiradi.

Siyosiy jarayonlar kontekstida fotografiya oddiy kuzatuv vositasi bo‘lib qolmaydi - u mazmun ishlab chiqaruvchi va uni boshqaruvchi kuchga aylanadi. Tasvir bu yerda faktni qayd etishdan ko‘ra ko‘proq narsani bajaradi: u ma’no yaratadi, urg‘u qo‘yadi va auditoriyani ma’lum talqinga yo‘naltiradi. Shu bois fotografiya ko‘pincha propaganda va ideologik ta’sir mexanizmining ajralmas qismi sifatida ishlaydi. Rasmiy suratlar orqali siyosiy yetakchilar obrazini “montaj qilish”, ularni barqarorlik, ishonch yoki kuch timsoli sifatida ko‘rsatish amaliyoti aynan shu vizual strategiyaga tayanadi.

Biroq fotografiyaning ta’siri faqat yuqoridan pastga qarab ishlamaydi. Ba’zi tasvirlar borki, ular o‘z-o‘zidan ijtimoiy rezonans uyg‘otadi va mavjud siyosiy muhitga ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, Tyananmen voqealari jarayonida paydo bo‘lgan Tank qarshisidagi odam surati shunchaki kadr emas - u qarshilikning siqilgan, ammo nihoyatda kuchli ifodasidir. Unda qurolsiz insonning tizim oldida turishi tasvirlanadi, lekin aynan shu soddalik uning global ramzga aylanishiga sabab bo‘lgan. Bu kabi tasvirlar siyosiy nutqdan mustaqil ravishda ham fikr shakllantira oladi.

Fotografik manbalar, shu bilan birga, tarixiy xotirani “ko‘rinadigan shaklga” keltiradi. Har bir surat - bu vaqtning muzlatilgan bo‘lagi, o‘tmishning bevosita guvohi. Ular orqali tarix nafaqat eslab qolingan, balki qayta ko‘riladigan va qayta talqin qilinadigan hodisaga aylanadi. Natijada jamiyat o‘z o‘tmishini faqat matnlar orqali emas, balki tasvirlar orqali ham anglaydi. Bu esa kollektiv xotiraning shakllanishida fotografiyani muhim vositaga aylantiradi: u tarixni abstrakt emas, balki seziladigan va ko‘riladigan tajribaga aylantiradi.

Raqamli texnologiyalar davriga kelib esa fotografik manbalarning tabiati yanada o‘zgardi. Endi tasvir yaratish va uni tarqatish imkoniyati professional doiradan chiqib, deyarli har bir inson qo‘liga o‘tdi. Smartfonlar orqali olingan suratlar real vaqt rejimida global axborot oqimiga qo‘shilmoqda. Bu esa fuqarolik jurnalistikasining kuchayishiga, axborotning tezkorligi va ochiqligining oshishiga olib keldi. Endi voqea markazida bo‘lish uchun maxsus texnika emas, balki mavjudlikning o‘zi kifoya.

Shu bilan birga, bu erkinlik yangi mas’uliyatni ham yuzaga keltirdi. Tasvirlar haddan tashqari tez tarqaladigan muhitda ularning haqqoniyligi, konteksti va talqini masalasi dolzarblashadi. Shunday ekan, zamonaviy fotografik manbalarning nafaqat ko‘rish, balki tanlab ko‘rish, tahlil qilish va shubha bilan qarash madaniyatini ham talab qiladi.

Raqamli fotografiyaning jadal rivoji tasvirning imkoniyatlarini kengaytirgani kabi, uning ishonchliligiga nisbatan savollarni ham keskinlashtirdi. Endi surat - bu faqat qayd etilgan lahza emas, balki oson tahrirlanadigan, qayta ishlanadigan va hatto butunlay sun’iy tarzda yaratilishi mumkin bo‘lgan konstruksiyaga aylandi. Shu bois vizual materialga mutlaq haqiqat sifatida qarash tobora murakkablashib bormoqda. Manipulyatsiya, kontekstni buzib ko‘rsatish yoki maqsadli ravishda noto‘g‘ri talqin qilish holatlari fotografiyani oddiy axborot manbasidan tortib, bahsli kommunikativ vositaga aylantirmoqda.

Aynan shunday sharoitda fotografik manbalarni tanqidiy o‘rganish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Tasvirni ko‘rishning o‘zi yetarli emas - uni “o‘qish”, ya’ni ichki tuzilmasini va yashirin ma’nolarini anglash zarur. Ilmiy tadqiqotlarda qo‘llaniladigan metodologik yondashuvlar ham aynan shu ehtiyojdan kelib chiqadi. Vizual tahlil tasvirning kompozitsiyasi, detallar tizimi va semantik qatlamini ochishga xizmat qilsa, kontekstual yondashuv surat qaysi tarixiy va ijtimoiy sharoitda yaratilganini aniqlash orqali uning asl mazmunini tiklashga yordam beradi. Diskurs tahlili esa tasvir ortida turgan g‘oyaviy yo‘nalishni, unda yashiringan ideologik signallarni aniqlash imkonini beradi. Komparativ yondashuv orqali esa turli davr va manbalarga oid suratlarni solishtirish natijasida yanada chuqurroq ilmiy xulosalarga kelish mumkin bo‘ladi.

Xulosa: Umuman olganda, fotografik manbalar ijtimoiy va siyosiy jarayonlarni o‘rganishda o‘ziga xos va muqobil bilim manbai sifatida namoyon bo‘ladi. Ular voqelikni vizual shaklda qayd etish bilan cheklanmay, uni talqin qilish, qayta ishlab chiqish va jamoatchilik ongiga ta’sir ko‘rsatish imkoniyatiga ega. Aynan shu jihati bilan fotografik manbalar tarixiy haqiqatni anglash, ijtimoiy kayfiyatni tushunish va siyosiy jarayonlarning ichki dinamikasini ochib berishda muhim rol o‘ynaydi. Shu tariqa, fotografik manbalarning anglash jarayoni oddiy kuzatuvdan ilmiy tafakkur darajasiga ko‘tariladi. Endi u nafaqat ko‘riladi, balki tahlil qilinadi, savol ostiga olinadi va izohlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sontag, S. On Photography. New York, 1977.
2. Barthes, R. Camera Lucida. London, 1980.
3. Berger, J. Ways of Seeing. London, 1972.

4. Zelizer, B. Remembering to Forget: Holocaust Memory through the Camera’s Eye. Chicago, 1998.
5. Mirzoev, A. Ijtimoiy tadqiqot metodologiyasi. Toshkent, 2020.
6. Karimov, Sh. Ommaviy axborot vositalari nazariyasi. Toshkent, 2019.

“AQL MARKAZLAR”NING DAVLATLAR TASHQI SIYOSATIGA TA’SIR KO‘RSATISHI (AQSH MISOLIDA)

Turayev Abrar Saloxiddinovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti,
Siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: ushbu maqolada AQSh tashqi siyosatining shakllanishida “aql markazlar”ning (think tanks) roli va ularning strategik ta’siri tahlil qilingan. Muallif AQShda siyosiy pluralizm va raqobatning yuqori darajasi, shuningdek rasmiy va norasmiy institutlar faoliyati kontekstida tahlil markazlarning tashqi siyosat qarorlariga ta’sir qilish imkloniyatlari ko‘rsatib o‘tilgan. Maqolada neokonservativ “aql markazlar”ning media platformalari orqali o‘z g‘oyalarini keng jamoatchilikka yetkazish, siyosatchilar ongini shakllantirish va siyosiy qarorlar qabul qilinishida bilvosita ta’sir ko‘rsatish mexanizmlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: “Aql markazlar”, AQSh tashqi siyosati, neokonservativ yo‘nalish, siyosiy ta’sir, strategik kommunikatsiya, media va jamoatchilik fikri, Meros jamg‘armasi, Amerika Tadbirkorlik Instituti, ommaviy axborot vositalari, siyosiy pluralizm, tahliliy institutlar.

AQSh tashqi siyosat doktrinasini shakllantirish jarayonida ko‘plab nufuzli “aql markazlari” muhim rol o‘ynaydi. Ba’zi institutlar turli mafkuraviy yo‘nalishlar va davlat idoralari talablariga moslashishga intilsa, boshqalar esa uzoq yillik va barqaror shakllangan mafkuraviy platformaga tayangan holda faoliyat yuritadi. Shunday bo‘lsa-da, ularning barchasining asosiy maqsadi AQSh tashqi siyosatining yo‘nalishini turli usullar orqali belgilash hamda shu sohada maslahatchilik xizmatlari bozorida raqobat ustunligini qo‘lga kiritishdir.

“Aql markazlar” ko‘pincha siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida boshqa manbalar, masalan, hukumat idoralari yoki siyosiy maslahatchilar bilan raqobatlashadi. Qaysi manba qaror qabul qiluvchilarga ko‘proq ta’sir qilishi esa, ko‘pincha ularning shaxsiy qarashlari va qaysi manbaga ko‘proq ishonishiga bog‘liq bo‘ladi [6].

“Aql markazlar”ning AQSh tashqi siyosatiga ta’sir ko‘rsatish usullari va metodologiyasini tahlil qilganda, ular zamonaviy ilmiy g‘oyalarni siyosatchilarning ongiga yetkazuvchi eng muhim kanallar sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu institutlar tashqi siyosatning ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash hamda amaliy harakatlar rejasini ishlab chiqishda bevosita yordam ko‘rsatadi.

AQShda siyosiy pluralizm va raqobatning yuqori darajasi hamda rasmiy institutlar faoliyati doirasidagi norasmiy amaliyotlarning ustunligi AQSh tahlil markazlariga o‘z siyosiy faolliklarini samarali namoyon etish uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

AQSh tahlil markazlari odatda siyosiy qarorlar ishlab chiqish jarayoniga kirishish imkonini beradigan turli rasmiy kanallardan foydalanganlar. Masalan, ular rasmiy yo‘l sifatida parlament qo‘mitalari yoki hukumat komissiyalarining yig‘ilishlarida chiqishlar qilib, o‘z fikr va takliflarini bildiradilar [5].

D.Abelson ta’kidlashicha, agar “aql markazlar” mutaxassislari tomonidan ilgari surilgan takliflar siyosatchilar tomonidan inobatga olinmasa ham, bu takliflar orqali jamoatchilik, ommaviy axborot vositalari va boshqa manfaatdor tomonlar mavjud muammo bo‘yicha boshqa fikr-mulohazalardan xabardor qilinadi [2]. Shuning uchun “aql markazlar” ekspertlari siyosiy rahbarlarning yakuniy qarorlariga bevosita ta’sir qilmasligi ularning butunlay ta’sirsiz ekanini anglatmaydi.

Rossiyalik tadqiqotchi D.G.Zaytsev “aql markazlar”ning siyosatga ta’sirini ularning mavjud resurslari asosida tahlil qilishni taklif etadi. Unga ko‘ra, bu resurslar quyidagilardan iborat: kadrlar va tashkilotchilik salohiyati, intellektual imkoniyatlar, moddiy resurslar, ijtimoiy kapital (aloqa va aloqadorlik), shuningdek, ramziy kapital, ya’ni obro‘-e’tibor va ishonch.

Umuman, AQShdagi neokonservativ “aql markazlar”ning siyosiy jarayonlarga, xususan, tashqi siyosiy qarorlar qabul qilishga ta’siri bir qancha yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi. Ular AQSh tashqi siyosatining shakllanishida g‘oyaviy ildizlarni yaratishdan tortib siyosiy qarorlarning amalga oshirilishiga qadar keng va ko‘p qirrali ta’sir mexanizmlariga ega. Shunday ta’sir mexanizmlaridan biri sifatida ekspertlar ommaviy axborot vositalarida faol ishtirok etib, o‘z fikr va tavsiyalarini keng jamoatchilikka yetkazadilar. Bu orqali ular ijtimoiy fikrni boshqarish, siyosiy muhokamalarni shakllantirish va hukumat siyosatiga bosim o‘tkazishda samarali vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Jamoatchilik fikrini shakllantirish va ommaviy axborot vositalari bilan samarali hamkorlik qilish sohasida bir qator murakkab mexanizmlardan foydalaniladi. Neokonservativ “aql markazlar” o‘z ekspertlarining ommaviy axborot vositalarida doimiy faolligini kuchaytirish choralarini ko‘rishadi. Ular o‘z tadqiqot natijalari, maqolalari va intervyularini televideniye, radio, matbuot va zamonaviy raqamli platformalar orqali keng jamoatchilikka yetkazishga intiladi. Ushbu jarayon siyosiy qarorlarni qo‘llab-quvvatlash uchun ijtimoiy sharoit yaratadi hamda jamoatchilik va siyosatchilar orasida o‘z ta’sir doirasini sezilarli darajada kengaytiradi. Neokonservativ “aql markazlar” televideniye, gazeta va internet platformalarida siyosiy kun tartibini shakllantirishga faol harakat qiladi. Siyosatchilar uchun jamoatchilik fikrining ahamiyati katta bo‘lganligi sababli, ushbu institutlarning ommaviy axborot vositalaridagi ta’siri tashqi va ichki siyosat yo‘nalishlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Bu boradagi yana bir jihat shundaki, “aql markazlar” faoliyatini baholashda muhim mezonlardan biri ularning mutaxassislari va tahlillarining ommaviy axborot vositalarida (OAV) qay darajada tilga olinayotganiga oid miqdoriy tahlildir. Mutaxassislarning fikrlari OAVda tez-tez aks ettirilishi ularning axborot manbasi sifatidagi obro‘si oshishi va ularning jamoatchilik va siyosiy muhitdagi ta’siri kuchayib borayotganidan dalolat beradi. Biroq, ushbu ko‘rsatkich har doim ham “aql markazlar”ning haqiqiy samaradorligini to‘liq ifodalay olmaydi. Tadqiqot markazining OAVda keng yoritilishi ko‘pincha uning siyosiy elita bilan aloqalari, mafkuraviy yo‘nalishi, moliyaviy va tashkiliy resurslari, ishlash uslubi hamda dolzarb siyosiy masalalarga qanchalik e’tibor qaratayotganiga bog‘liq bo‘ladi. Shu bois ommaviy axborotdagi faollikni tahlil qilishda ushbu omillarni ham inobatga olish zarur.

“Aql markazlar” faoliyatining samaradorligini baholashda ularning nashrlari, maqolalari va tahliliy materiallari ham tahlil qilinadi. Odatda bu materiallarga siyosiy qaror qabul qiluvchilar tomonidan bevosita e’tibor bo‘lmasligi mumkin. Ba’zan bu hujjatlar ularning yordamchilari yoki maslahatchilari tomonidan o‘qiladi va shu orqali “aql markazlar” siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga bilvosita ta’sir o‘tkazishi mumkin. Shu sababli “aql markazlar” tomonidan tayyorlangan tahliliy materiallar soni va ularning mazmuni ham samaradorlikni baholashda muhim ko‘rsatkich hisoblanadi [6;48]. Masalan, Amerika tadbirkorlik tnstituti (AEI) va Demokratiyalarni himoya qilish jamg‘armasi (FDD) vakillari “CNN”, “Fox News” va “The Wall Street Journal” kabi platformalarda muntazam ishtirok etadi. Meros jamg‘armasi va Amerika tadbirkorlik tnstituti (AEI) ekspertlari esa doimiy ravishda ommaviy axborot vositalarida ko‘rinish berib, neokonservativ g‘oyalarni targ‘ib qilgan.

“Meros jamg‘armasi ekspertlari ommaviy axborot vositalarida faol bo‘lib, siyosiy axborot maydonini neokonservativ nuqtayi nazardan to‘ldiradi. Bu ommaviy fikrni o‘z foydasiga shakllantirishga yordam beradi”. Bundan tashqari, Meros jamg‘armasi ekspertlari muntazam “Fox News”, “The Washington Post” va “The Wall Street Journal” kabi nashrlarda maqolalar chop etib, neokonservativ tashqi siyosatni himoya qilib keladi. Meros jamg‘armasining o‘zi ham ommaviy axborot vositalari orqali milliy xavfsizlik va erkinlik g‘oyalarini targ‘ib qilishi, bu esa siyosiy qarorlarni qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ochiq e’tirof etadi[4].

1990-yillarning oxirlarida AQSh ommaviy axborot vositalarida olib borilgan tahlillar natijalari shuni ko‘rsatdiki, 1991-1996-yillar oralig‘da yetti yetakchi milliy gazeta – “The New

York Times”, “The Washington Post”, “The Wall Street Journal”, “The Christian Science Monitor”, “The Washington Times” va “USA Today” sahifalarida konservativ yo‘nalishga ega ekspert-tahlil markazlar liberal qarashlarni ilgari suruvchi tashkilotlarga nisbatan ko‘proq qayd etilgan. E’tiborli jihati shundaki, ushbu tendensiya siyosiy hokimiyatda Respublikachilar yoki Demokratlar partiyasi hukmronlik qilgan davrda ham uzluksiz davom etgan.

E.Rich va K.Uiver tomonidan 1991-1996-yillarda AQShda faoliyat yuritgan 43 ta eng obro‘li tahliliy markazga oid manbalar soni o‘rganilgan. Ushbu manbalar yuqorida tilga olingan olti milliy gazetada chop etilgan bo‘lib, har bir markaz uchun nashr hajmi hisobga olinib, besh yillik davrda hisoblangan. Olingan natijalarga ko‘ra, mafkuraviy yo‘nalishi aniq bo‘lmagan tahlil markazlar ommaviy axborot vositalaridagi umumiy manbalarning taxminan yarmidan ko‘prog‘ini tashkil qilgan, bu esa ularning tahlil markazlar orasidagi ulushiga mos keladi. Konservativ yo‘nalishdagi ilmiy-tadqiqot institutlari esa o‘rtacha hisobda liberal tashkilotlarga qaraganda to‘rt barobar ko‘proq e’tibor qozongan. Ushbu farq ommaviy axborot vositalarining konservativ tahlil markazlarga nisbatan tarafkashligi bilan emas, balki konservativ markazlarning liberal raqobatchilariga nisbatan ancha katta moliyaviy resurslarga ega ekanligi bilan izohlanadi. Kengroq moliyaviy imkoniyatlar ularga ko‘proq mutaxassislarni ishga olish, muammolarni chuqurroq o‘rganish va kengroq ta’sir doirasiga ega bo‘lish imkonini beradi. Qiziqarli tomoni shundaki, konservativ tahlil markazlarning liberal tashkilotlarga nisbatan ustunligi hatto Oq uy Demokratik partiya nazoratida bo‘lgan davrda ham saqlanib qolgan.

FAIR (“Fairness & Accuracy In Reporting”) guruhi 1999-2000-yillarda nashr etgan “Center/Right Think Tanks Dominate News”[3] sarlavhali tahlilini e’lon qilgan. Ularning analizida 25 ta yetakchi “aql markazlar” media ko‘rsatkichlari bo‘yicha o‘rganilgan. 1999-yilda mediada iqtibos berilgan 25 ta eng ko‘p tilga olingan “aql markazlar” orasida o‘ng tomonga (konservativ) mansub institutlar umumiy iqtiboslarning 51% ini tashkil etgan. Markaziy yo‘nalishdagi think-tanklar 35 %, progressive-chap yo‘nalishdagi think-tanklar esa atigi 13% olgan. 1997 bilan taqqoslaganda, konservativ -o‘ng yo‘nalishdagi iqtiboslar ulushi biroz kamaygan, ya’ni 1997-da u 53% bo‘lgan, lekin chap taraf 16% dan 13% ga tushgan. Umuman olganda, 1997-1999 yillarda media “aql markazlar”ga bo‘lgan ishonchi va murojaatlari ortgan: iqtiboslar soni 14 623 dan 17 449 ga oshgan. Tahlilda ko‘rsatilishicha, eng ko‘p media iqtibosiga ega to‘rt institut quyidagilar: Brookings Institution (markaziy), Cato Institute (konservativ), The Heritage Foundation (konservativ), va American Enterprise Institute (konservativ). Bu to‘rt institut mediada jami iqtiboslarning 40% ini tashkil etgan. Bu tahlil shuni ko‘rsatadiki 1990-yillar oxiri va 2000-yillar boshida AQSh media maydonida konservativ yo‘nalishdagi “aql markazlar” (shu jumladan “The Heritage Foundation”, “Cato Institute”, “American Enterprise Institute” va boshqalar) liberal yo‘nalishdagi institutlarga nisbatan sezilarli ustunlikka ega bo‘lgan.

Ayrim tahliliy manbalarga ko‘ra, XXI asr boshlariga kelib kun tartibidagi eng dolzarb masalalar yuzasidan neokonservativ “aql markazlar” tomonidan tayyorlangan maqolalar soni va ularning umumiy nisbatdagi ulushi quyidagi jadvalda aks etgan (1-jadvalga qarang):

1-jadval [1]

Neokonservativ “aql markazlar” tomonidan tayyorlangan maqolalar soni va ularning umumiy nisbatdagi ulushi

Tahliliy markaz	Iroq	Afg‘oniston	11-sentabr (teraktlar)	“Al-Qoida”	Terrorizm	Raketaga qarshi mudofaa	Jami	Umumiy ulushi (%)
Yangi Amerika asri loyihasi (PNAC)	60	28	37	20	52	12	209	1,01%
Gudzon instituti	104	50	97	32	158	30	471	2,27%

Xavfsizlik siyosati markazi (CSP)	147	31	81	47	191	66	563	2,71%
Guver instituti	324	125	211	84	354	38	1136	5,47%
Amerika Tadbirkorlik Instituti (AEI)	633	181	401	146	629	61	2051	9,87%
Meros jamg‘armasi	544	245	386	150	685	119	2129	10,25%
Strategik va xalqaro tadqiqotlar markazi (CSIS)	742	327	362	231	754	73	2489	11,98%

Umuman, ko‘plab tahlil markazlar uchun ommaviy axborot vositalari ularning tadqiqotlari va g‘oyalarini tarqatishning asosiy vositasi hisoblanadi. Masalan, Meros jamg‘armasi media bilan aloqalarni rivojlantirishga katta mablag‘ sarflaydi. 2003-yilda bu maqsad uchun 6,6 million dollar, 2009-yilda esa 14,7 million dollar sarflangan. Shunday qilib, tahlil markazlar siyosatga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qilmasa ham, strategik kommunikatsiyalardan foydalanib, ommaviy fikrga ta’sir o‘tkazadi va siyosiy qarorlar qabul qilinishida ommaviy axborot vositalari orqali samarali rol o‘ynaydi.

Demak, “aql markazlari” AQSh tashqi siyosatining shakllanishida strategik yo‘nalishlarni belgilash, siyosatchilar ongini yangi g‘oyalar bilan boyitish va siyosiy qarorlarni qo‘llab-quvvatlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ularning faoliyati va ta’siri nafaqat AQShda, balki butun dunyoda global siyosat tendensiyalarini aniqlashda ham namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilganda, ommaviy axborot vositalarida faol ishtirok etish orqali neokonservativ “aql markazlar” o‘z siyosiy kun tartibini belgilashga intiladi. Media platformalaridan foydalangan holda ijtimoiy ongni shakllantiradi va siyosiy mavzularni tahlil qiladi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali raqamli kommunikatsiya usullaridan keng foydalanish, ayniqsa so‘nggi o‘n yillikda, ularning siyosiy ta’sirini sezilarli darajada kengaytirdi. So‘rovnomalar va ijtimoiy tadqiqotlar tahlil markazlarga siyosiy muhitni monitoring qilish va o‘z kommunikatsiya strategiyalarini dinamik tarzda moslashtirish imkonini beradi. Bu holat “qayta aloqa” mexanizmini yaratib, “aql markazlar”ning auditoriya ehtiyojlari va siyosiy vaziyatga tezkor javob berishini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abelson D.E. A Capitol Idea. Think Tanks & US Foreign Policy. – Montreal; Kingston: McGill-Queens University Press, 2006.

2. Abelson D.E. Is Anybody Listening? Assessing the Influence of Think Tanks // Adolfo Garcé and Gerardo Uña. Think Tanks and Public Policy in Latin America: Global Dynamics and Regional Realities. – Buenos Aires: Center for the Implementation of Public Policies Promoting Equity and Growth, 2010.– P.13.

3. New Study: Center/Right Think Tanks Dominate News / FAIR. – 13 June 2000. // https://fair.org/press-release/new-study-centerright-think-tanks-dominate-news

4. The Heritage Foundation backs phasing out Israel aid to ‘reduce US leverage’ / Fox News Digital. – 2025. – Fox News Digital.// https://www.foxnews.com/politics/direct-aid-israel-should-phased-out-reduce-us-leverage-influential-conservative-groups-argue?utm_source

5. Адил Ч. «Мозговые центры» и политический процесс: роль и значимость в принятии решений // Вестник Забайкальского государственного университета. – 2019. – Т. 25. – № 4. – С.75-85.

6. Адил Ч. Роль экспертно-аналитических центров в принятии внешнеполитических решений: опыт России и Польши: дис. … канд. полит. наук. – Нижний Новгород, 2025.

IJTIMOIY YOLG‘IZLIK FENOMENINING FALSAFIY-ANTROPOLOGIK TAHLILI VA JAMIYAT BARQARORLIGIGA TA’SIRI

Temirova Nilufar Erkinovna
Guliston davlat universiteti dotsenti, falsafa fanlari nomzodi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ijtimoiy yolg‘izlik fenomeni falsafiy-antropologik metodologiya asosida tahlil qilinib, uning jamiyat barqarorligiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. L.Feyerbax, K.Marks, F.Nitsshe, M.Xaydegger, A.Kamyu va G.Marsel falsafiy merosiga tayangan holda yolg‘izlikning ontologik tabiati, insonning ijtimoiy mohiyati bilan ziddiyati va zamonaviy texnogen jamiyatdagi yangi ko‘rinishlari tahlil etiladi. Maqolada ijtimoiy yolg‘izlikning kadrlar salohiyatini zaiflashtirishdagi roli, uning jamiyatdagi ijtimoiy kapital va hamjihatlikka ta’siri ochib beriladi. O‘zbekiston milliy-madaniy kontekstida yolg‘izlikning o‘ziga xos ko‘rinishlari va profilaktika imkoniyatlari ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy yolg‘izlik, falsafiy antropologiya, ontologiya, inson mohiyati, jamiyat barqarorligi, ijtimoiy kapital, texnogen jamiyat, ekzistensializm, absurd, O‘zbekiston.

KIRISH. Inson qanday mavjudot? Bu savol falsafiy antropologiyaning markaziy muammosidir. Arastu “inson — ijtimoiy mavjudot” degan tarixiy ta’rifni berganda, u nafaqat insonning ijtimoiy tabiatini, balki bu tabiatning buzilish imkoniyatini va yolg‘izlikni ham falsafiy kun tartibiga qo‘ydi. Ijtimoiy yolg‘izlik insonning o‘z ijtimoiy mohiyatidan uzilishi, o‘zini jamiyatda g‘arib va begona his etishi holati zamonaviy falsafaning eng dolzarb muammolaridan biriga aylangan.

Paradoksal holat shundaki, insoniyat tarixi davomida hech qachon odamlar texnik jihatdan bir-biriga bu qadar “yaqin” bo‘lmagan. Internet, smartfonlar, ijtimoiy tarmoqlar — bularning barchasi daqiqalar ichida millionlarni bog‘laydi. Ammo sotsiologik tadqiqotlarda zamonaviy inson yolg‘izlik darajasi o‘sib borayotganini ko‘rsatmoqda. Bu paradoks yolg‘izlikning texnik muammo emas, balki chuqur falsafiy-antropologik muammo ekanligini tasdiqlaydi. Yolg‘izlik — bu odamlar soni emas, munosabatlarning ontologik sifati masalasidir. Jamiyat barqarorligi nuqtai nazaridan ijtimoiy yolg‘izlik ayniqsa xavflidir: yolg‘iz fuqarolar jamiyati — hamjihatlik, o‘zaro ishonch va birgalikdagi maqsadlardan mahrum jamiyat. Bunday jamiyatda kadrlar salohiyati so‘nadi, ijtimoiy institutlar zaiflashadi va barqarorlikka tahdidlar kuchayadi. O‘zbekiston uchun esa, jadal urbanizatsiya va modernizatsiya jarayonlarida an’anaviy ijtimoiy to‘qimalar ta’ziyq ostida qolayotgan bir davrda, bu muammoni falsafiy jihatdan o‘rganish va amaliy yechimlar topish strategik zaruriyatga aylanmoqda.

Feyerbax va Marks: inson mohiyati va uning buzilishi. Lyudvig Feyerbax (1841) o‘zining “Xristianlikning mohiyati” asarida insonning ijtimoiy tabiatini yangicha asosladi: inson o‘z mohiyatini faqat boshqa inson bilan munosabatda namoyon qiladi. “Men” “Sen” siz mavjud emas — bu Feyerbaxning insonning ijtimoiy ontologiyasidagi asosiy tezisidir. Yolg‘izlik Feyerbax uchun inson mohiyatiga zid holat: u “men”ning “ sen”dan ajralishi, insonning o‘z-o‘ziga qopqon bo‘lishidir. Karl Marks (1844) Feyerbaxning bu g‘oyasini yanada rivojlantirib, begonalashuv nazariyasida aniqlashtirdi. Marks uchun inson mohiyati — Gattungswesen, ya’ni “tur-mohiyat” — nafaqat biologik, balki ijtimoiy-tarixiy kategoriya. Inson o‘z mohiyatini ongli, erkin va ijtimoiy mehnat orqali namoyon qiladi. Yolg‘izlik esa aynan shu ijtimoiy mohiyatdan uzilishning eng og‘riqli ko‘rinishi: yolg‘iz inson nafaqat boshqalardan — u o‘z-o‘zidan, o‘z ijodiy va ijtimoiy tabiatidan ham uzilib qoladi.

Zamonaviy mehnat muhitida bu hodisa o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi. “Ochiq ofis” rejimida yuz kishilik binoda ishlayotgan, ammo hech kim bilan haqiqiy muloqotga kirisha olmaydigan mutaxassis — Marks tasvirlagan begonalashuvning zamonaviy portreti. U texnik jihatdan “jamoada” ishlaydi, ammo ontologik jihatdan yolg‘iz. Bu holat uning ijodiy va intellektual salohiyatini to‘liq namoyon qilishiga to‘sqinlik qiladi.

Nitsshe: yolg‘izlik — kuch yoki zaiflik? Fridrix Nitsshe (1883) yolg‘izlikka boshqacha ambivalent munosabatda bo‘ladi. Uning Zaratushrasi deydi: “Men yolg‘izlikni sevaman — ya’ni sog‘lom yolg‘izlikni, o‘z-o‘zini topish uchun chetga chiqishni”. Nitsshe uchun ijodiy yolg‘izlik — kuchli insonning hususiyati, o‘z fikrlarini ommaning shovqinidan himoya qilish usuli. Ammo Nitsshe bir vaqtda boshqa turdagi yolg‘izlikni yani zaiflik yolg‘izligini, insonning o‘z kuchsizligi va birikish qo‘rquvi sababli yolg‘iz qolishini tanqid qiladi. Nitsshe falsafasida kadrlar salohiyati uchun muhim xulosa bor: haqiqiy yolg‘izlik yaratish uchun zarur bo‘lgan ichki jimlik, destruktiv yolg‘izlik, ijtimoiy uzilish va begonalik o‘rtasidagi farqni ko‘ra bilish zarur. Zamonaviy tashkilotlar ko‘pincha bu farqni hisobga olmaydi: har bir daqiqani “jamoa faoliyati” bilan to‘ldirib, mutaxasisni haqiqiy ichki refleksiya va ijodiy yolg‘izlikdan ham mahrum qiladilar. Natijada ham ijodiy salohiyat, ham ijtimoiy aloqa — ikkalasi ham so‘nadi.

Alber Kamyu: absurd va yolg‘izlikning ekzistensial o‘lchami. Alber Kamyu (1942) o‘zining “Sisif afsonasi” asarida zamonaviy inson yolg‘izligini absurd tushunchasi orqali tavsiflaydi. Absurd — bu inson o‘z hayotiga ma’no izlash talabi bilan, olamning bu talabga javob bermasligi o‘rtasidagi ziddiyat. Absurd holatidagi inson nihoyatda yolg‘iz: u ma’no izlaydi — olam jim; u javob kutadi — sukunat; u birikishni xohlaydi — oraliq uzilmaydi. Kamyu yolg‘izlikdan qochishning uch yo‘lini ko‘rsatadi: jismoniy o‘ldirish (rad etiladi), falsafiy sakrash — diniy yoki mafkuraviy qochish (rad etiladi) va isyon — absurdni tan olib, unga qaramay hayot kechirishni tanlash (qabul qilinadi). Kadrlar salohiyati kontekstida Kamyu xulosası muhim: absurd va yolg‘izlik sharoitida ham ijodiy va mas’uliyatli hayot kechirish mumkin, ammo buning uchun shaxs yolg‘izligini anglab, unga qarshi kurashishi zarur. Ijtimoiy ish amaliyoti aynan shu kurashda yordamchi bo‘lishi mumkin.

Gabriel Marsel: muloqot va ishtirok falsafasi. Gabriel Marsel (1935) Fransuz xristian ekzistensializmi vakili — yolg‘izlikka qarshi falsafiy davo sifatida “ishtirok” va «mavjudlik» tushunchalarini ilgari suradi. Marsel uchun inson yolg‘izligining ikkita asosiy sababi bor: ob’ektivlashtirish — boshqalarni “u” sifatida, ya’ni ob’ekt sifatida ko‘rish va yopiqlik o‘zini boshqalardan himoya qilib, haqiqiy muloqotdan qochish. Yolg‘izlikdan chiqish yo‘li esa “Sen” munosabati boshqani ob’ekt emas, shaxs sifatida qabul qilish, unga “ochilish”. Marsel falsafasi zamonaviy tashkilotlar va jamiyat uchun chuqur amaliy mazmun kasb etadi. Xodimlar raqamlarga, KPIlarga va funksional rollarga aylantirilgan tashkilotda Marsel tili bilan aytganda “u” munosabati hukmron bo‘lgan muhitda — yolg‘izlik muqarrar. Aksincha, har bir xodim shaxs sifatida ko‘rilgan, haqiqiy muloqot va ishtirok qadriyatga aylangan muhitda yolg‘izlik chekinadi va kadrlar salohiyati gullab-yashnaydi.

Raqamli yolg‘izlik: virtual yaqinlik, haqiqiy uzoqlik. Raqamli texnologiyalar yolg‘izlik fenomeniga yangi, paradoksal o‘lcham qo‘shdi. Ijtimoiy tarmoqlarda minglab “do‘sti” bor, ammo haqiqiy samimiy muloqotdan mahrum odam — zamonaviy yolg‘izlikning eng keng tarqalgan portreti. Bu holat Xaydegger (1927) “Das Man” tushunchasi bilan yaqin bog‘liq: ijtimoiy tarmoqlar insonni ommaning “Das Man”iga yuzlab kishining kutishlari, reaksiyalari va baholariga bog‘lab qo‘yadi. Inson virtual “hamma” bilan birga bo‘la turib, ontologik jihatdan yolg‘iz qoladi. Raqamli yolg‘izlik kadrlar salohiyatiga o‘ziga xos zarar yetkazadi. Virtual muloqotga o‘tgan mutaxassis haqiqiy, yuzma-yuz muloqot ko‘nikmalarini yo‘qotadi — empatiyani, jonli tinglashni, noverbal signallarni o‘qishni. Bu ko‘nikmalar esa jamoaviy ishlash, mijozlar bilan muloqot va rahbarlik uchun zarur. Yuldashova tadqiqotida yoshlar o‘rtasida raqamli muloqotga ortiqcha bog‘liqlik va yuzma-yuz muloqot ko‘nikmalarining pasayishi o‘rtasida kuchli bog‘liqlik aniqlangan.

Shahar yolg‘izligi: olomon ichidagi yolg‘izlik. Urbanizatsiya yolg‘izlik fenomenini keskinlashtiruvchi eng muhim ijtimoiy jarayonlardan biri. Katta shahar bu Simmel (1903) ta’rifidagi “blase” (befarq, zerikkan) muhit: million inson bir-birining yonidan o‘tadi, ammo ko‘zlari kesishmaydi, muloqot qilmaydi, bir-birini ko‘rmaydi. Shahar hayotining sur’ati, anonimlik va funksional munosabatlar ustunligi haqiqiy yaqinlik va hamjihatlik uchun joy qoldirmaydi. O‘zbekistonda shaharlanish jarayoni tez sur’atda kechmoqda. Toshkent va boshqa yirik shaharlar aholisining o‘sishi bilan birga, an’anaviy mahalla tizimining zaiflashuvi va yangi shahar turmush tarzining yolg‘izlashtiruvchan ta’siri kuchaymoqda. Qishloqdan shaharga ko‘chib kelgan inson na

eski ijtimoiy tarmoqlaridan, na yangi shahar muhitining ijtimoiy kapitalidan to‘liq foyda ko‘ra olmaydi. Bu ikki tomonlama izolyatsiya O‘zbekistonlik shahar yolg‘izligining o‘ziga xos ko‘rinishini tashkil etadi.

Kasbiy yolg‘izlik: jamoada begonalashuv. Kasbiy yolg‘izlik — mutaxassisning o‘z professional hamjamiyatidan, jamoasidan va kasbiy identifikatsiyasidan uzilishi kadrlar salohiyatiga bevosita zarar yetkazuvchi alohida hodisa. Bu holat tashqi kuzatuvchi uchun ko‘rinmas bo‘lishi mumkin: mutaxassis jismonan ish joyida, jamoada. Ammo u o‘zini tushunilmagan, qadrlanmagan va begona his etadi. Marsel “Sen” va “U” munosabatlari falsafasi nuqtai nazaridan kasbiy yolg‘izlik bu ish muhitida “Sen” munosabatining yo‘qolishi va “U” munosabatining hukmronligi. Xodim boshqalarni va boshqalar uni funksional rol egasi sifatida ko‘radi inson sifatida emas. Xonneth (1995) tan olinish nazariyasida bu holat — kasbiy hamjihatlik sferasidagi tan olinishning yo‘qolishi shaxsda chuqur begonalashuv va yolg‘izlik his-tuyg‘ularini keltirib chiqarishi tasdiqlangan. Xojibekov va Qurbonboyev O‘zbekiston tadqiqotlarida kasbiy yolg‘izlik darajasi yuqori bo‘lgan mutaxassislarda professional burnout ehtimoli 2-3 baravar yuqori ekanligi aniqlangan.

Ijtimoiy kapital va hamjihatlikning yemirilishi. Robert Patnam (2000) o‘zining “Bowling Alone” asarida ijtimoiy kapitalning shaxslararo ishonch, hamkorlik tarmoqlari va fuqarolik faolligining so‘nggi o‘n yilliklarda keskin kamayishi va buning demokratik institutlarga salbiy ta’sirini empirik jihatdan ko‘rsatdi. Ijtimoiy yolg‘izlik va kapitalning yemirilishi o‘rtasidagi bog‘liqlik bevosita: yolg‘iz odamlar ijtimoiy tarmoqlar qurmaydi, jamoatchilik faoliyatida ishtirok etmaydi va bir-biriga ishonmaydi.

Durkheim (1897) nazariyasida jamiyat barqarorligi ikki turdagi hamjihatlikka tayanadi: mexanik hamjihatlik umumiy qadriyatlar va an’analar asosidagi birlik va organik hamjihatlik funksional o‘zaro bog‘liqlik. Ijtimoiy yolg‘izlik ikkala hamjihatlik turini ham zaiflashtiradi: yolg‘iz inson na umumiy qadriyatlarni baham ko‘radi, na funksional hamkorlikka o‘z hissasini to‘liq qo‘shadi. Natijada jamiyatning umumiy “bog‘lovchi to‘qimasi” yemiriladi va barqarorlik asoslari zaiflashadi.

Kadrlar salohiyatiga sistemali ta’sir. Ijtimoiy yolg‘izlikning kadrlar salohiyatiga ta’siri uch yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, motivatsiya va kasbiy identifikatsiyaning yo‘qolishi: yolg‘iz mutaxassis o‘z ishida ma’no va maqsad ko‘rmaydi, kasbiy o‘sishga intilish so‘nadi, innovatsion fikrlash imkoniyati qolmaydi. Frankl (1959) ta’kidlaganidek, ma’nosizlik — ekzistensial vakum inson salohiyatining eng xavfli dushmandir. Ikkinchidan, ijtimoiy ko‘nikmalar va hamkorlik qobiliyatining pasayishi: yolg‘iz mutaxassis jamoaviy ishlash, bilim almashish va ijodiy hamkorlik ko‘nikmalarini yo‘qotadi. Bu esa zamonaviy bilimga asoslangan iqtisodiyotda mutaxassisning raqobatbardoshligini keskin pasaytiradi. Uchinchidan, psixosomatik muammolar: ijtimoiy yolg‘izlikning surunkali stress, immunitet tizimining zaiflashuvi va turli kasalliklarning rivojlanishiga olib kelishi ilmiy jihatdan isbotlangan. Sog‘lom bo‘lmagan mutaxassis esa o‘z salohiyatini to‘liq namoyon eta olmaydi.

O‘zbekiston konteksti: an’anaviy resurslar va zamonaviy tahdidlar. O‘zbekiston jamiyati ijtimoiy yolg‘izlikka qarshi o‘ziga xos milliy resurslarga ega. An’anaviy mahalla instituti, keng oilaviy aloqalar, qo‘ni-qo‘shnichilik va o‘zaro yordam madaniyati — bularning barchasi ijtimoiy kapitalning boy manbasini tashkil etadi. Durkheim nazariyasida bu “mexanik hamjihatlik”ning tirik namunasi — G‘arb jamiyatlarida yo‘qolgan, ammo O‘zbekistonda saqlanib qolgan noyob ijtimoiy resurs. Biroq ushbu resurslar hozir jadal o‘zgarish va ta’ziyq ostida. Urbanizatsiya an’anaviy mahalla tizimini zaiflashtirib, uning o‘rniga hali shakllanmagan yangi shahar ijtimoiy aloqa tizimini keltirib chiqarmoqda. Raqamli texnologiyalar esa yuzma-yuz muloqotni virtual muloqot bilan almashtirmoqda. Bu o‘tish davrida — an’anaviy resurslar so‘nib, yangilari hali shakllanmagan paytda — ijtimoiy yolg‘izlik xavfi eng yuqori darajada bo‘ladi. Aynan shu sababli O‘zbekiston uchun hozir ushbu muammoni strategik darajada ko‘rib chiqish zarur.

Marsel va Buber: haqiqiy muloqotni tiklash. Gabriel Marsel va Martin Buber falsafasi ijtimoiy yolg‘izlikka qarshi kurashning asosiy yo‘nalishini ko‘rsatadi — haqiqiy muloqot va “Men-Sen” munosabatini tiklash. Buber (1923) asarida “Men-Sen” munosabatini — boshqani to‘liq shaxs

sifatida qabul qilish, unga haqiqiy e’tibor va ochiqlik bilan yondashish va “Men-U” munosabatini boshqani faqat funksional rol egasi sifatida ko‘rishni farqlaydi. Ijtimoiy yolg‘izlik “Men-Sen” munosabatining yo‘qolishi va “Men-U” munosabatining hukmron bo‘lishi natijasida yuzaga keladi. Amaliy jihatdan bu falsafiy g‘oya tashkilotlar, maktablar va mahalla institutlarida “haqiqiy muloqot” madaniyatini shakllantirishni talab qiladi. Bu rasmiy uchrashuvlar emas, balki har bir shaxsni inson sifatida ko‘radigan, uning fikriga quloq soladigan va uni qadrlaydigan muhitni yaratish. “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari ushbu madaniyatni tarqatishda muhim rol o‘ynashi mumkin.

Mahalla va fuqarolik jamiyatini mustahkamlash. O‘zbekistonda ijtimoiy yolg‘izlikka qarshi kurashning eng samarali strategik yo‘li — mahalla institutini zamonaviy sharoitga moslashtirgan holda mustahkamlash. Buning uchun mahallalar uchta funksiyani bir vaqtda bajarishi lozim: ijtimoiy funksiya — mahalla a’zolari o‘rtasida haqiqiy muloqot va o‘zaro yordam muhitini saqlash; profilaktik funksiya — yolg‘iz va ijtimoiy jihatdan zaif shaxslarni erta aniqlash va ularga yordam ko‘rsatish; rivojlantiruvchi funksiya — ijodiy, madaniy va kasbiy faoliyatlar orqali a’zolarni faollashtirish.

Fuqarolik jamiyati institutlarini — mustaqil uyushmalar, ko‘ngillilar tashkilotlari, kasbiy ittifoqlar — rivojlantirish ham ijtimoiy yolg‘izlikka qarshi kuchli vosita. Patnam (2000) tadqiqotlarida fuqarolik tashkilotlarida faol ishtirok etuvchi odamlar yolg‘izlik darajasi sezilarli past ekanligi ko‘rsatilgan. O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish esa ijtimoiy yolg‘izlik muammosini hal etishning strategik yo‘li sifatida davlat siyosatiga kiritilishi zarur.

XULOSA. Ijtimoiy yolg‘izlik — bu zamonaviy jamiyatning eng chuqur falsafiy-antropologik muammolaridan biri. Feyerbax va Marks insonning ijtimoiy mohiyatini asoslab, yolg‘izlikni bu mohiyatdan uzilish sifatida ta’riflasa, Nitsshe ijodiy va destruktiv yolg‘izlik o‘rtasidagi farqni ko‘rsatadi. Kamyu absurd va yolg‘izlikning ekzistensial o‘lchamini ochib bersa, Marsel va Buber haqiqiy muloqot orqali yolg‘izlikni bartaraf etish yo‘lini ko‘rsatadi. Zamonaviy texnogen jamiyatda yolg‘izlik yangi raqamli, shahar va kasbiy shakllarda namoyon bo‘lmoqda. Bu shakllar jamiyat barqarorligiga va kadrlar salohiyatiga sistemali zarar yetkazmoqda: ijtimoiy kapitalning emirilishi, hamjihatlikning zaiflashuvi, kasbiy motivatsiyaning so‘nishi va psixosomatik muammolarning kuchayishi — bularning barchasi ijtimoiy yolg‘izlikning jamiyatga yetkazayotgan ko‘rinmas, ammo og‘ir zararidir.

O‘zbekiston uchun an’anaviy mahalla instituti va fuqarolik jamiyati resurslarini zamonaviy falsafiy-metodologik asos — Marsel va Buber “Men-Sen” munosabati falsafasi — bilan uyg‘unlashtirish ijtimoiy yolg‘izlikka qarshi kurashning eng istiqbolli yo‘nalishi hisoblanadi. Bu yo‘l nafaqat alohida shaxslarni yolg‘izlikdan qutqaradi u jamiyatning umumiy ijtimoiy to‘qimasini mustahkamlaydi va barqarorlikni ta’minlaydigan kadrlar salohiyatini yuksaltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Feuerbach L. The Essence of Christianity. — New York: Harper & Row, 1841/1957.
2. Marx K. Economic and Philosophic Manuscripts of 1844. — Moscow: Progress Publishers, 1844/1959.
3. Nietzsche F. Thus Spoke Zarathustra. — New York: Penguin Books, 1883/1961.
4. Heidegger M. Being and Time. — Oxford: Blackwell Publishers, 1927/1962.
5. Camus A. The Myth of Sisyphus. — New York: Vintage Books, 1942/1955.
6. Marcel G. Being and Having. — Westminster: Dacre Press, 1935/1949.
7. Buber M. I and Thou. — New York: Scribner, 1923/1958.
8. Putnam R. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. — New York: Simon & Schuster, 2000.
9. Frankl V. Man’s Search for Meaning. — New York: Beacon Press, 1959.
10. Xojibekov R., Qurbonboev S. Kasbiy muhitda ijtimoiy izolyatsiya va unumdorlikka ta’siri // Central Asian Journal of Academic Research (CAJAR). — 2025. — №2.
11. Yuldashova M. Zamonaviy O‘zbekistonda yolg‘izlik hodisasi: ijtimoiy-falsafiy tahlil. — Toshkent: Fan, 2026.

QO‘QON XONLIGI AHOLISI

B. B. Ibraximov
Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya: Qo‘qon xonligi XIX asrda ko‘p millatli davlat sifatida shakllangan bo‘lib, XIX asrning 70-yillarida uning aholisi 3 milliondan ortiqni tashkil etgan. Xonlik hududida turli millatlar, jumladan o‘zbeklar, tojiklar, qirg‘izlar va boshqa xalqlar yashagan. Aholining asosiy qismini o‘zbeklar tashkil etib, undan keyingi o‘rinda tojiklar turgan. Tojiklar asosan Farg‘ona vodiysining turli hududlarida istiqomat qilib, dehqonchilik va hunarmandchilik bilan shug‘ullanganlar. Shu bilan birga, qozoqlar va qirg‘izlar ko‘chmanchi hayot tarzini davom ettirib, asosan chorvachilik bilan kun kechirganlar. Qoraqalpoqlar esa tarixiy sharoitlar, xususan jung‘orlar hujumi oqibatida yangi hududlarga ko‘chib joylashishga majbur bo‘lganlar. Bundan tashqari, uyg‘ur va dungan xalqlari Xitoy imperiyasi bosimi tufayli Sharqiy Turkistondan Farg‘ona vodiysiga ko‘chib kelganlar. Xonlik hududida ruslar va tatarlar ham yashab, ular savdo va hunarmandchilik orqali shahar hayotida muhim o‘rin egallaganlar. Shu tariqa, turli millat vakillarining bir hududda yashashi va faoliyat yuritishi natijasida Qo‘qon xonligi o‘ziga xos ko‘p millatli va madaniy jihatdan rang-barang tarixiy makon sifatida shakllangan.

Kalit so‘zlar: Qo‘qon xonligi, ko‘p millatlilik, aholi soni, o‘zbeklar, tojiklar, qirg‘izlar, qoraqalpoqlar, uyg‘urlar, dunganlar, savdo va hunarmandchilik.

Qo‘qon xonligi ko‘p millatli davlat hisoblanib, ma’lumotlarga ko‘ra, XIX asr 70-yillarida xonlik aholisining umumiy soni 3 milliondan ortiq bo‘lgan. Xonlik hududida o‘zbeklar, tojiklar, qirg‘izlar, qoraqalpoqlar, uyg‘urlar, yahudiylar, arablar, eronliklar, ruslar, tatarlar, dunganlar va boshqa xalqlar yashagan. Son jihatdan aholining ko‘pchiligini o‘zbeklar tashkil etgan. Undan keyingi o‘rinda tojiklar turgan. Ular, asosan, O‘ratepa, Xo‘jand, Konibodom, Isfara, Qorategin, So‘x, Rishton, Chust, Kosonsoy hududlarida yashaganlar. Ulaming asosiy xo‘jaligi dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo va qisman, chorvachilikdan iborat bo‘lgan.

Qozoqlar Sirdaryo qirg‘oqlari, Janubiy Qozog‘iston past tekisliklarida ko‘chmanchilik turmush tarzida yashab, asosan, chorvachilik bilan shug‘ullangan. Qoraqalpoqlarning bir qismi tarixiy vatanlaridan jung‘orlaming hujumi oqibatida Sirdaryo bo‘ylab yangi yerlarga ko‘chishga majbur bo‘lganlar. Ularning bir qismi Sirdaryoning o‘rta oqimida joylashib qolishgan bo‘Isa, boshqa bir qismi XVIII asr oxiri - XIX asr boshlarida Qo‘qon xonlari ruxsati bilan Farg‘ona vodiysining markaziy cho‘llariga kelib joylashganlar.

Qirg‘izlar qoraqirg‘izlar deb yuritilib, Farg‘ona vodiysining janubi-sharqiy va shimoli-sharqiy hududlarida yashaganlar. Manbalarda ularning umumiy soni 300 ming deb ko‘rsatilgan bo‘lib, asosan, chorvachilik bilan shug‘ullanganlar. XVIII asr o‘rtalarida Erdonabiy ulami bo‘ysundirishga harakat qilgan bo‘lsa-da, bu ishni amalga oshira olmagan. Bu harakat Norbo‘tabiy va Olimbek davrlarida ham davom etgan. Faqatgina Umarxon hukmronligining oxirlaridagina qirg‘izlar ustidan nazorat o‘matilgan.

Xonlik hududidagi uyg‘urlar awal Xitoyga qarashli bo‘lgan Sharqiy Turkiston hududlarida yashaganlar. XVIII asr o‘rtalarida Xitoy imperatorlarining tazyiqi ostida Farg‘ona vodiysiga (asosan, O‘sh, Andijon, Shahrixon hududlariga) ko‘chib kelgan. Ko‘chish XIX asrda ham davom etgan. Manbalarda ulaming soni 70-80 ming bo‘lganligi ko‘rsatilgan. Uyg‘urlaming bir qismi keyinroq o‘z vatanlariga qaytib ketganlar.

Dunganlar ham uyg‘urlar singari Xitoy imperiyasining tazyiqi oqibatida Sharqiy Turkistondan ko‘chib kelganlar. Ulaming bir qismi xonlik hududi orqali Rossiyaga ko‘chib o‘tgan bo‘lib, qolganlari esa xonlik hududiga kelib o‘mashganlar (hozirgi kunda dunganlar Qirg‘izistonning Chuy vodiysida istiqomat qiladi).

Ruslar va tatarlami xonlik shaharlarida tez-tez uchratish mumkin edi. Ruslar va tatarlar savdo va sayyohlik orqali O‘rta Osiyoga ko‘chib kelgan. Ular usta hunarmand bo‘lganliklari uchun Qo‘qon xonlari tomonidan himoyaga olingan. Tatarlami Qo‘qon shahri madrasalarida talaba

sifatida ham uchratish mumkin bo‘lgan. Ular musulmon bo‘lganliklari uchun mahalliy qizlar bilan nikohdan o‘tishlari qiyin emas edi. Umumiy diniy e’tiqod tatarlaming xonlik shaharlarida muqim o‘mashib olishlarining eng muhim omillaridan biri bo‘lib xizmat qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдуллаев У.С. Фаргона водийсида этнослар аро жараёнлар. (XIX-XX аср бошлари). - Тошкент, 2005.

2. Ахмедов Б. А. Узбекистан тарихининг манбалари. -Т.,Фан, 1991.

3. Бейсембиев Т. К. «Тарихи - Шахрухи» как исторический источник. - Алма-ата: Наука, 1987.

4. Бабабеков Х. Народные движения в Кокандском ханстве и их социально-экономические и политические предпосылки (XVIIIXIX вв.). - Ташкент: Фан, 1990.

MARKAZIY OSIYODA XAVFSIZLIK VA BARQARORLIKNI TA’MINLASHDA YANGI O‘ZBEKISTON TASHABBUSI

Paluaniyazov Bayram Yesemuratovich
Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotasiya. Mazkur maqolada Markaziy Osiyoda xavfsizlik va barqarorlikni ta’minlashda Yangi O‘zbekiston tashabbusi haqidagi fikrlar ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada bugungi kunda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning siyosiy irodasi, xalqparvar va millatparvar siyosati, Markaziy osiyo mintaqasida olib borayotgan faol tashqi siyosati tufayli qo‘shni davlatlar bilan har tomonlama, o‘zaro manfaatli aloqalarni tobora rivojlanib borayotganligi ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, Markaziy Osiyo, xavfsizlik, barqarorlik, globallashuv, geosiyosat, mintaqa, tahdid.

Bugungi kunda globallashuv va geosiyosiy raqobat kuchayib borayotgan bir davrda mintaqaviy xavfsizlik masalasi har bir davlat uchun strategik ahamiyat kasb etmoqda. Markaziy Osiyo geografik joylashuvi, tabiiy resurslari va transport kommunikatsiyalari tufayli xalqaro manfaatlar tutashgan hudud hisoblanadi. Shu bois, mintaqada tinchlik va barqarorlikni saqlash va ta’minlash barcha davlatlar uchun muhim hisoblanadi. Keyingi yillarda O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar «Yangi O‘zbekiston» konsepsiyasi doirasida nafaqat ichki taraqqiyotni, balki mintaqaviy xavfsizlikni ta’minlashga ham alohida e’tibor qaratilmoqda.

Dunyoda bo‘lyotgan global murakkab o‘zgarishlar Markaziy Osiyo mintaqasiga ham o‘zining ta’sirini ko‘rsatmoqda. Bu esa mazkur hududdagi davlatlarning milliy xavfsizligini ta’minlash doirasida keng ko‘lamli muammolarni tizimli hal etish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Markaziy Osiyo mintaqasi milliy xavfsizligiga qaratilgan tahdidlar muammosini o‘rganish geosiyosiy va geostrategik jihatdan dolzarb hisoblanadi. Markaziy Osiyo mintaqasi xavfsizlik nuqtai nazaridan dunyoning eng muhim va murakkab mintaqalaridan biridir. Xususan, Rossiya, AQSH, Xitoy kabi yirik davlatlarning ushbu mintaqaga nisbatan geosiyosiy loyihalari va geoiqtisodiy manfaatlari hamisha inobatga olinishi kerak. Eron yadro dasturi bilan bog‘liq kelishmovchiliklar, Afg‘onistondagi noaniqlik davri hali tugamagani, Kavkazdagi keskinlikning mintaqaga salbiy ta’sir ko‘rsatishi xavfi, radikalizmning paydo bo‘lishi, Sharqiy Turkiston muammosi, Markaziy Osiyo davlatlari o‘rtasida kelishmovchiliklar mavjudligi suv va yer resurslari bilan bog‘liq muammolar bu geografiyaning qanchalik murakkab ekanligini ko‘rsatadi. Darhaqiqat, bugungi kunda mamlakatimiz mintaqaviy loyihalarni amalga oshirish nuqtai nazaridan asosiy davlatga aylandi. Shu bilan birga, O‘zbekistonda qayta ishlab chiqarish uchun katta imkoniyatlar mavjud. Bu katta

mehnat resurslari, kapital va intellektual resurslarni rivojlantirish istiqbollari bilan bog‘liq. Bu haqda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev: “Bizning umumiy maqsadimiz – Markaziy Osiyoni barqaror, iqtisodiy jihatdan rivojlangan va gullab-yashnagan mintaqaga aylantirish. Buning uchun biz milliy istiqbollarni mintaqaviy ustuvorliklar bilan birlashtirishimiz, ziddiyatlarni keltirib chiqaradigan va oziqlantiradigan sharoit va sabablarni yo‘q qilishimiz kerak”[1], - deya ta’kidlagan edi. Shu o‘rinda, Markaziy Osiyoda xavfsizlikka ta’sir ko‘rsatuvchi asosiy tahdidlar quyidagilardan iborat:

-transmilliy terrorizm va ekstremizm;

-narkotrafik va uyushgan jinoyatchilik;

-suv-energetika resurslari bilan bog‘liq muammolar;

-Afg‘onistondagi noaniq siyosiy vaziyat;

-ekologik muammolar, xususan, Orol fojiasi shular jumlasidandir. Mazkur tahdidlar bir davlat doirasida hal etib bo‘lmaydigan, kompleks va umummintaqaviy yondashuvni talab etuvchi muammolardir. Bugungi kunda mintaqada yaxshi qo‘shnichilik siyosatini izchil amalga oshirayotgan “Yangi O‘zbekiston” tashabbusi doirasida mamlakat tashqi siyosatida tub o‘zgarishlar amalga oshirildi. Xususan: qo‘shni davlatlar bilan o‘zaro ishonch va ochiq muloqotga asoslangan munosabatlar yo‘lga qo‘yildi, chegara masalalari bo‘yicha kelishuvlarga erishildi, mintaqaviy iqtisodiy va transport loyihalari faol qo‘llab-quvvatlandi, xalqaro va mintaqaviy tashkilotlar doirasida hamkorlik aloqalari kuchaytirildi. Albatta bu siyosat xavfsizlikni faqat harbiy usullar orqali emas, balki ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, ishonch va o‘zaro manfaatlar asosida ta’minlash g‘oyasiga tayanishini namoyon etdi.

Bu mintaqada O‘zbekiston transport-kommunikatsiya loyihalarini ilgari surish va mintaqaviy xavfsizlikni ta’minlashda yetakchi rol o‘ynashni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan. O‘zbekistonning Markaziy Osiyo mamlakatlariga nisbatan ochiq va pragmatik siyosati tufayli mintaqaviy aloqalar tiklandi, chegaralar ochildi; havo, avtobus va temir yo‘l yo‘nalishlari qayta ishga tushirildi va yangi yo‘nalishlar bilan boyitildi; odamlar o‘rtasida bordi-keldi aloqalari ham osonlashdi, bu esa, o‘z navbatida, mintaqalararo iqtisodiy va savdo aloqalarining rivojlanishiga yangidan-yangi imkoniyatlarni yaratdi.

Bugungi kunda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning siyosiy irodasi, xalqparvar va millatparvar siyosati, Markaziy Osiyo mintaqasida olib borayotgan faol tashqi siyosati tufayli qo‘shni davlatlar bilan har tomonlama, o‘zaro manfaatli aloqalarni tobora rivojlanib borayotganligi e’tirofga sazovardir. Bu borada, keyingi yillarda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning tashabbusi bilan mintaqamizdagi qardosh davlatlar bilan do‘stona aloqalarimiz yangi bosqichga ko‘tarildi. Dunyo siyosatida “***Markaziy Osiyo ruhi***” degan ibora va voqelik paydo bo‘lgani barchamizning katta yutug‘imiz e’tirofga sazovardir. 2025 yil mart oyida O‘zbekiston – Qirg‘iziston – Tojikiston chegaralari o‘zaro tutashgan nuqtada “**Do‘stlik**” stelasi o‘rnatilgani mintaqamizdagi yaxshi qo‘shnichilik va strategik sheriklik munosabatlarini yanada mustahkamlanib borayotganligini yorqin ifodasidir.

Shu bilan birga, O‘zbekistonning tashabbusi bilan Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining maslahat uchrashuvlari yo‘lga qo‘yilib, ular mintaqaviy muammolarni ochiq muhokama qilish maydoniga aylandi.

Davlatimiz rahbari qayd etganidek, mintaqamiz davlat rahbarlarining yaqinda Toshkentdagi Maslahat uchrashuvi chog‘ida biz integratsiya jarayonlarini yangi sifat bosqichiga ko‘tarish uchun Markaziy Osiyo hamjamiyati strategik formatini tashkil qilish g‘oyasini ilgari surdik. Ozarbayjonni Markaziy Osiyo hamjamiyati formatiga to‘la huquqli a’zo sifatida qabul qilish to‘g‘risidagi qaror tarixiy ahamiyatga ega bo‘ldi[2],-deya ta’kidlagan edi. Prezidentimizni fikriga ko‘ra, ushbu qadam Markaziy Osiyo va Janubiy Kavkaz o‘rtasida strategik bog‘liqlik va barqarorlikni kuchaytirishi shubhasiz.

Bu format o‘zaro ishonchni mustahkamladi, xavfsizlikka doir umumiy pozitsiyalarni shakllantirdi va iqtisodiy hamkorlik orqali barqarorlikni ta’minlashga xizmat qilmoqda. Shuningdek, Afg‘oniston masalasida O‘zbekistonning konstruktiv va betaraf yondashuvi mintaqaviy xavfsizlikni saqlashda muhim rol o‘ynamoqda. Ayniqsa, O‘zbekiston Respublikasini

yaxshi qo‘shnichilik aloqalarini rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan siyosati mintaqada barqarorlikni ta’minlash, Afg‘onistondagi vaziyatni yaxshilash, chegaralar yaqinidagi suv resurslaridan samarali foydalanish ichki barqarorlikni saqlashga xizmat qilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoev tashqi siyosatida xavfsizlik masalalari keng qamrovli va kompleks yondashuv asosida qaraladi. Terrorizm, ekstremizm va uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurashda mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirish muhim vazifa sifatida belgilangan. Afg‘oniston masalasida O‘zbekistonning tinchlikparvar siyosati mintaqada barqarorlikni saqlash va xavfsizlikni ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Bu yondashuv Markaziy Osiyoni hamkorlik va taraqqiyot hududi sifatida shakllantirishga qaratilgan.

Prezident Shavkat Mirziyoev tashabbusi bilan mintaqadagi Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston va Turkmaniston mamlakatlari bilan ikki tomonlama va ko‘p tomonlama munosabatlar yangi bosqichga ko‘tarildi. Ayniqsa, chegara masalalarining katta qismi ijobiy hal etildi, savdo-iqtisodiy aloqalar faollashdi, transport va logistika yo‘laklari rivojlantirildi. Bu borada, mintaqa davlat rahbarlarining o‘tkazib kelinayotgan muntazam uchrashuvlari, jumladan, Markaziy Osiyo davlat rahbarlarining maslahat uchrashuvlari mintaqada ochiq muloqot va ishonch muhitini yaratishga xizmat qilmoqda. Shuni alohida qayd etish joizki, Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoev tashqi siyosatda iqtisodiy diplomatiyaga alohida e’tibor qaratmoqda. Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan savdo hajmini oshirish, qo‘shma korxonalar tashkil etish, energetika va infratuzilma loyihalarini amalga oshirish mintaqada o‘zaro bog‘liqlikni yana kuchaytirdi. Bu esa o‘z navbatida xavfsizlik va barqarorlikning mustahkam iqtisodiy poydevorini yaratishga zamin yaratmoqda.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, Markaziy Osiyoning deyarli barcha davlatlari o‘z milliy xavfsizligini mustahkamlab, barqarorlashtirmoqda, migratsiya, narkotrafik, ekstremizm, milliy o‘zlikni anglash, separatizm, terrorizm kabi ko‘plab muammolar paydo bo‘lishi tufayli uning o‘rnini bosdi. Markaziy Osiyoda terrorizm muammosi haqida gap ketganda, uning tarqalishining quyidagi turlari mavjud: “Afg‘oniston, Pokiston, Tojikiston, O‘zbekiston orqali boshqa mintaqa davlatlariga tarqaladi va e’tiborga olish kerak bo‘lgan narsa ularning islom fundamentalizmi asosida tarqalishi; ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatning tubi, siyosiy loqaydlik, e’tiborsizlik va boshqalar”[3].

Shu o‘rinda, davlatning ichki xavfsizlik organlari, Kollektiv Xavfsizlik Shartnomasi, SHHT, MDH ishtirokchilarining terrorizmga qarshi tashkiloti, BMTning Narkotiklar va jinoyatchilikka qarshi kurash tashkilotidan tashqari terrorizm, ekstremizm va giyohvand moddalarning noqonuniy aylanishiga qarshi kurashuvchi bir qancha tashkilotlar bor. Bu tashkilotlarning barchasi Markaziy Osiyoda terrorizm, ekstremizm va giyohvandlikka qarshi kurash olib boradi. Markaziy Osiyodagi tahdidlar o‘zining geosiyosiy va tabiiy resurslari bilan mintaqaviy davlatlar e’tiborini tortadi, bu e’tibor ekspertlar tomonidan xavfning ekstremal darajasi sifatida talqin qilinadi. Ushbu vaziyatni hal qilishning eng maqbul yo‘li - tahdidlar darajasi oshgan davlatlar hamkorligi va hamkorligini oshirishdir.

Xulosa qilib aytganda, Prezident Shavkat Mirziyoevning Markaziy Osiyo mintaqasida olib borayotgan faol tashqi siyosati mintaqaviy hamkorlikning yangi modelini shakllantirdi. Zero, mintaqadagi o‘zaro ishonch muhiti, yaxshi qo‘shnichilik va iqtisodiy integratsiyaga asoslangan ushbu siyosat Markaziy Osiyoni tinch, barqaror va barqaror rivojlanayotgan hudud sifatida mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. Strategiya deystviy Respubliki Uzbekistan na 2017–2021 gody. Tashkent, 2017. // Narodnoeslovo. 7 iyunya 2017.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси https://president.uz/uz/lists/view/8834

3.Рахимзода Ш.К. Информационная война и проблемы обеспечения национальной безопасности в Центральноазиатском регионе: диссертация ... кандидата политических наук. - Душанбе, 2020. - 144 с.

MA’NAVIY MAKON VA INSON TAFAKKURINING O‘ZARO MUTANOSIBLIGI

Amanov G. A.
Guliston davlat universiteti dotsenti v.b.
Oltiyeva Charos Rifat qizi
Guliston davlat universiteti talabasi

Annototsiya: Ushbu maqolada ma’naviy makon va inson tafakkurining o‘zaro mutanosibligi tushunchalarining falsafiy talqini hamda ularning shaxs va jamiyat ma’naviy rivojlanishidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Yangi O‘zbekiston ma’naviy makonida shaxs va jamiyat tafakkurining bog‘liqligi hamda taraqqiyoti bilan bog‘liq bir qancha masalalar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, ma’naviy makon, “axloqiy hukm qilish” va “axloqiy baholash”, “globallashuv gumanizmi”, intellektual salohiyat, ma’naviy taraqqiyot, Yangi O‘zbekiston, ma’rifatli jamiyat.

Mamlakatimizda so‘nggi yillarda inson qadri ustuvor bo‘lgan ma’naviy makon, ma’rifatli jamiyat, yoshlarning intellektual salohiyatini va ongu tafakkurini yuksaltirishga oid katta islohotlar olib borilmoqda. Bugun jamiyatimiz taraqqiyotning yangi bir bosqichiga qadam qo‘ydi.Mamlakat ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy hayotining ma’nan yangi bosqichida xalq farovonligi, inson huquqlari va qadri oliy maqsad qilib belgilangan. Bu esa tamomila yangi ma’naviy makonni, ma’rifatga asoslangan jamiyatni shakllantirishni taqozo qiladi.

Ma’naviy makon va inson tafakkurining o‘zaro mutanosibligi - bu insonning ichki ruhiy dunyosi (qadriyatlar, e’tiqod, axloq, madaniyat) bilan uning fikrlash tarzi, dunyoni anglash usuli o‘rtasidagi uyg‘unlikni anglatadi. Ma’naviy makon va inson tafakkuri bir-birini to‘ldiruvchi ikki muhim omildir. Ularning uyg‘unligi insonning komillikka erishishida, jamiyatning esa barqaror rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

SH. Mirziyoyev: “Yangi ma’naviy makon nima? Mening nazarimda, u - biz orzu qilayotgan Yangi O‘zbekistonning ma’naviy qiyofasi yaqqol aks etadigan, xalqimiz intilayotgan va el-yurtimiz baxtiyor yashaydigan ma’rifatli jamiyatdir[1]. Bu borada Yangi O‘zbekiston sharoitida ma’naviy hayotdagi yangilanish va tub sifatiy o‘zgarishlar, mafkuraviy islohotlar transformatsiyasini, ularga xos qonuniyatlar va ijtimoiy taraqqiyot strategiyalarida ma’naviy-mafkuraviy omillarning jamiyat taraqqiyotidagi falsafiy jihatlarini tadqiq etish, ularni ilmiy asoslash muhim ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda. Turli madaniyatlarning muloqoti va ilmiy bilimlarning tarqalishi zamonaviy axborot jamiyatining paydo bo‘lishi uchun asos bo‘ldi. O‘tgan asrda ko‘plab avlodlarning orzusi ushaldi - xalqlar, madaniyatlar, tsivilizatsiyalar o‘rtasidagi chegaralar yo‘qoldi, biz bir bo‘ldik. Endi dunyoning narigi tomonidagi ma’lumotlar bizga onlayn etib keladi. Ammo hozirgi vaziyatni chuqurroq tahlil qilsak, “tanganing teskari tomoni” borligi ma’lum bo‘ladi. Odamlar o‘rtasida yaqin munosabatlar o‘rnatishga intilish, ular insonning individualligi va o‘ziga xosligini inkor qila boshlaganiga olib keldi. Bundan buyon nafaqat boshqa odamlarga tashqi o‘xshashlik talab qilinadi (bu ayniqsa yoshlar muhitida muhimdir), balki hatto fikrlar ham birlashtirilishi kerak. Albatta, hozircha bunday da’volar uchun rasmiy qonuniy asos yo‘q. Ammo yozilmagan qonunlar bor, ko‘p jihatdan va birinchi navbatda o‘zining majburiyligi bilan ko‘p jihatdan rasmiy qonunlardan ustun turadi. Bizningcha, ta’sir, to‘g‘rirog‘i, inson ongini manipulyatsiya qilish, odamlarda yangi yo‘nalishlar va semantik yuklarni shakllantirishga qaratilgan. Ko‘rinib turibdiki, axborot jamiyati an’anaviy jamiyatdan farqli hayotiy yo‘nalishlarga ega bo‘lgan tsivilizatsiya asosidir.

Inson hayotining ma’naviy sohasi ko‘p jihatdan uning xatti-harakati, tafakkuri va dunyoqarashini belgilaydi. Inson bilim bilan emas, balki axborot bilan boshqariladigan zamonaviy jamiyatda shaxsni shakllantirishning asosiy instituti ong sanoatidir. Agar an’anaviy madaniyatlar davrida sub’ekt-sub’ekt munosabatlari alohida o‘rin egallagan bo‘lsa, keyin axborot jamiyatida

[1] Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi –Toshkent, O‘zbekiston, 2021. –B. 276

tajribani uzatish jarayoni tobora ko‘proq sub’ekt-ob’ekt munosabatlarining namunasiga aylanib bormoqda. Mafkuraviy mashina shaxsni shaxs sifatida emas, balki olomonning birligi sifatida ko‘rib chiqadi, asosiy e’tiborni inson "men"iga emas, balki umumlashtiruvchi "Biz"ga qaratadi. Inson ijodining rivojlanishiga mos kelmaydigan ommaviy xarakter zamonaviylikning asosiy xususiyatlaridan biriga aylandi. Umuman olganda, qaram, zombi ongini har qanday muammolarni va birinchi navbatda halokatli muammolarni hal qilishga yo‘naltirish mumkin, chunki ular ijodiy yondashuv yoki intellektual kuch talab qilmaydi. Ammo bu har qanday vaqtda nazoratdan chiqib ketishi va bunday ijtimoiy loyihalar mualliflari rejalashtirilganidan butunlay boshqacha vazifalarni hal qilishi mumkin bo‘lgan xavfli quroldir.

Zamonaviy odam tobora ko‘proq tashqi sharoitlarga bog‘liq bo‘lib bormoqda, bu uning individualligini rivojlantirishga va to‘liq huquqli shaxsni shakllantirishga yordam bermaydi. Erkin bo‘lmagan shaxs faqat o‘zini erkin deb tasavvur qiladi, u o‘zining qullik mavqeini, birinchi navbatda, quyi instinktlar va ehtiroslarga bog‘liqligini taxmin qilmaydi. Bugungi kunda kam odam Sokratik intellektual idealizmga ishonadi, unga ko‘ra haqiqiy bilim va insonning ezgu faoliyati o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri proportsional bog‘liqlik mavjud

Hozirda yoshlarning “ongi va qalbi” uchun faol kurash olib borilmoqda, shaxs ongi bo‘lib etish jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy ong shakllanmoqda. K.Marks haqiqiy olim kabi kapitalistlarning boyitish mexanizmi sirini ochib berdi va o‘z kashfiyotini ommaga oshkor qildi. Keyinchalik nima bo‘ldi, biz bilamiz - butun dunyo bir asr davomida ijtimoiy kataklizmlar bilan larzaga keldi. Turli mamlakatlardan kelgan odamlar mojaro nazariyasi bilan qurollangan, iqtisodiy va siyosiy huquqlari uchun kurashdilar. “Ijtimoiy psixoanalitik” K.Marks kapitalistik munosabatlar sharoitida inson ongining yashirin shakllanish sirini ochib berdi. Va bu kashfiyot odamni manipulyatsiya sanoatidan va keng ma’noda, odamni inson tomonidan qul qilishdan ozod qilishga qaratilgan birinchi urinishlardan biridir. Shu munosabat bilan nima uchun o‘tgan asrning oxirida marksizm ta’limoti keskin tanqid qilina boshlaganligi oydinlashadi. Yangi munosabatlarning mafkurachilari bu ta’limot kam ta’minlangan odamlar uchun kapitalizmning telba qonunlari buyrug‘iga qarshi o‘ziga xos qurol ekanligini bilishardi.

Mavzu doirasidagi tahlillar; Bilim haqiqatan ham u yoki bu ijtimoiy ziddiyatning mexanizmlarini tushuntirmoqchi bo‘lsak, uni e’tiborsiz qoldirib bo‘lmaydigan kuchdir. V. A. Lektorskiyning ta’kidlashicha, matnlar va bilimlar har qanday tsivilizatsiyaning zarur elementidir va agar birinchilari yo‘qolsa, unday insoniyat bo‘lmaydi. Bu so‘zlarga qo‘shilmaslik qiyin. Ammo bilim bilimdan farq qiladi. Shuning uchun ular Rossiyada burjua mentalitetini qaror toptirish maqsadida g‘arbning tegishli mazmundagi ilmiy va badiiy adabiyotini targ‘ib qila boshladilar. Axborot jamiyatida kapital hokimiyat bilan bir butunga birlashadi. ommaviy axborot vositalari yordamida iste’molchi psixologiyasiga ega shaxsni shakllantiradi. Rasmiy targ‘ibot jamiyatning munosabati va qadriyat yo‘nalishlarini har bir shaxsning ichki tamoyillari va me’yorlariga aylantirish maqsadini ko‘zlaydi. Shuning uchun ham davlat mafkurasiga hamisha alohida e’tibor berilgan, uning asosiy qoidalari ta’lim jarayoni mazmuniga kiritilgan. Yoshlarning qadriyatlar tizimi jamiyatda shakllangan umumiy ma’naviy vaziyatni aks ettiradi.

Ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar; Bugungi kunda o‘sib kelayotgan avlodlar ongiga filistizm va burjua utilitarizmining kirib kelishining oqibatlari aniq ko‘rsatilgan. Va agar qadriyatlar shaxsning birlamchi sotsializatsiyasi deb ataladigan davrda shakllanganligini hisobga olsak, butun avlod iste’molchi individualizmining "maktab" ni allaqachon bosib o‘tgan degan xulosaga kelishimiz mumkin. J. Huizinga rivojlanmaganlarni tavsiflash uchun, Insonning infantil ongi puerilizm tushunchasini kiritadi, u orqali u o‘smirlik yoki yoshlik me’yorlariga muvofiq odam o‘zini tutadigan faoliyat sohasini tushunadi. “Bu erga keladi, - deb yozadi J. Huizinga, - masalan, oddiy o‘yin-kulgiga bo‘lgan osonlik bilan qondiriladigan, lekin hech qachon qondirilmaydigan ehtiyoj, qo‘pol his-tuyg‘ularga chanqoqlik, ommaviy tomoshalarga bo‘lgan ishtiyoq ... Etuk bo‘lmagan yoshlik ruhiy holati, ta’lim, shakl va an’ana bilan bog‘liq bo‘lmagan holda, har bir mintaqada ustunlikka erishishga harakat qiladi va bu borada juda yaxshi muvaffaqiyatga erishadi"[1].

Shubhasiz, inson tafakkurining o‘ziga xos turi shakllanmoqda, uning asosiy manfaatlari oddiy narsalar, hissiyotlar, mish-mishlar, fitna nazariyalaridir. Bunday fikrlash murakkab aqliy mehnatga, dunyoning asosiy qonunlarini tushunishga qodir emas, u yuzaki va asoslidir, aksincha, bilim emas, balki ma’lumot. Deyarli har bir odamda fikrlash qobiliyati namoyon bo‘ladi, deb bahslasha olmaydi, ammo savol bu jarayonning vaqt va mazmunli mazmuni jihatidan qancha davom etishida. Qoida tariqasida, zamonaviy bilimli shaxsning ilmiy xabardorlik darajasi iqtisodiyot, siyosat, amaldorlar va boshqalar haqida hissiy jihatdan boy bayonotlarda ifodalanadi. Aqlli odam ijtimoiy jarayonlar haqida, ularning barcha asosiy tarkibiy qismlarini hisobga olgan holda, ularning borishining o‘ziga xosligini belgilaydigan omillarni ko‘rsatgan holda o‘ylashi kamdan-kam uchraydi. Bunday bemalol, sinchkovlik bilan fikrlash o‘rnini "og‘zaki otashinlar" modasi egalladi, unda his-tuyg‘ular ongda hukmronlik qiladi.

Ma’naviy hayotimizni yangilashda, mafkuraviy tamoyillarni belgilashda “inson -jamiyat - davlat” omili bugungi hayot haqiqatini, hozirgi davr zaru ratini aks ettiradi. Mamlakatda islohotlar va yangilanishlarning keng ko‘lamda amalga oshirilayotgani, mamlakatning barqaror rivojlanishini ta’minlash paradigmalarga asoslanadigan “Yangi O‘zbekiston” g‘oyasi xalqimizning jipslashtirmoqda. Shu ma’noda, keyingi yillarda amalga oshirilgan tub islohotlar, mamlakatimizning barqaror taraqqiyot strategiyasini yaqqol aks ettirgan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasini yosh avlod qalbi va ongiga singdirish bugungi ma’naviy-ma’rifiy ishlarimizning asosiy yo‘nalishiga, binobarin, eng muhim vazifamizga aylandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev SH.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi–Toshkent, O‘zbekiston, 2021.
2. Mirziyoyev SH.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz-Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
3. G. Amanov. “O‘zbekistonda yangi ma’naviy makonni yaratishning g‘oyaviy – mafkuraviy negizlari” mavzusidagi falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent – 2025 yil.
4. Zinchenko V.P. Ruh va uning tarbiyasi haqida mulohazalar // Falsafa savollari. 2002. № 2. S. 120.

JAMIYAT BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA MEDIATSIYA JARAYONLARINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Mahmudova Feruza Nematovna
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada jamiyat barqarorligini ta’minlashda mediatsiya jarayonlarini rivojlantirish masalalari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, maqolada mediatsiyaning konfliktologiya va amaliy siyosatshunoslikda nazariy-uslubiy tadqiqi mojarolarni hal qilishdagi asosiy prinsiplarni va vositalarni tushunishga yordam berishi ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: mediatsiya, konflikt, adolatl, tinchlik davlat, jamiyat, barqarorlik, xalqaro, mintaqa, konsensus, muloqot.

Bugungi kunda jamiyat barqarorligini ta’minlashda mediatsiya jarayonlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu o‘rinda, mediatsiya jarayonlarini o‘rganishning konseptual masalalari murakkab va ko‘p qirrali mavzu bo‘lib, turli ilmiy va siyosiy nuqtai nazardan tahlil qilishni talab qiladi. Ilmiy nuqtai nazardan, mediatsiya tomonlarning ixtiyoriy hamkorligini ta’minlash, keskinlikni pasaytirish va murosali echimlarga erishishga qaratilgan nizolarni hal qilishning o‘ziga xos shakli sifatida qaraladi. Siyosiy sharoitda mediatsiya xalqaro va mintaqaviy nizolarni hal etish, barqarorlikni saqlash va nizolar avj olishining oldini olishga yordam beruvchi vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Mediatsiya nizolarni hal

qilishning muqobil usuli sifatida sud tizimlariga yukni kamaytirish zaruratidan kelib chiqqan holda paydo bo‘ldi (20-asr o‘rtalarida AQShda bo‘lgani kabi). Biroq, vaqt o‘tishi bilan u huquqiy masalalar bilan cheklanib qolmaydigan yanada moslashuvchan va samarali jarayonga aylandi. Bu, ayniqsa, tomonlar o‘rtasidagi kelishuvning uzoq muddatli istiqbollari uchun muhim bo‘lgan nizoning hissiy jihatlari bilan ishlashni o‘z ichiga oladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mediatorning muvaffaqiyati bevosita vositachining muloqot jarayonini to‘g‘ri boshqarishiga va uning nutqni nazorat qilish qobiliyatiga bog‘liq, nizo kuchayishiga yo‘l qo‘ymaslik. Bu erda asosiy strategiyalardan biri nizoning hissiy tomoniga va tomonlarning his-tuyg‘ulariga e’tibor berishni o‘z ichiga olgan yumshatish strategiyasidir. Bu vositachiga nafaqat mojaroni hal qilish, balki tomonlar o‘rtasidagi normal munosabatlarni tiklashga yordam beradi.

Mediatsiya tilshunosligi kam o‘rganilgan soha bo‘lib qolmoqda. Biroq, mediatsiyada og‘zaki muloqot asosiy rol o‘ynaydi. Vositachilar tomonlarni muqobil yechimlarni topishga va murosaga kelishga undash uchun savollarni aniqlashtirish, vaziyatni shartli jumlalar orqali modellashtirish va umumlashtirish kabi maxsus nutq strategiyalaridan foydalanadilar. Mediatsiya bo‘yicha lingvistik tadqiqotlar mediator strategiyalarini faollashtiradigan kognitiv triggerlardan foydalanishga qaratilgan. Masalan, suhbatga savollarni kiritish vositachiga nafaqat hissiy jihatlarni oydinlashtirishga, balki nizoni tushunmovchilik holatiga aylantirishga yordam beradi, bu esa norozilik sabablarini tushuntirish orqali hal qilinishi mumkin.

Mediatsiya xalqaro nizolarni hal qilish vositasi sifatida. Global siyosatda mediatsiya davlatlararo va mintaqaviy nizolarni hal qilish vositasi sifatida qo‘llaniladi. Mediator manfaatdor tomonlarga o‘zaro manfaatli kelishuvga erishish uchun ta’sir o‘tkazishga qodir bo‘lgan neytral tomon sifatida ishlaydi. Mediatsiyaning siyosiy ahamiyati shundan iboratki, u qurolli mojarolar avj olishining oldini olishga yordam beradi va davlatlar o‘rtasida tinch muloqotga yordam beradi. Davlat ichidagi nizolar, masalan, etnik yoki ijtimoiy qarama-qarshiliklar ham mediatsiya orqali samarali hal qilinishi mumkin. O‘zbekiston kabi ko‘p millatli jamiyatlar yashaydigan mamlakatlarda mediatsiya ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va bo‘linishning oldini olishda muhim o‘rin tutadi. Misol tariqasida millatlararo ziddiyatlarni yumshatish va axborot urushining oldini olishga qaratilgan jarayonlarni keltirish mumkin.

Siyosiy sohada mediatsiya diplomatiya va xalqaro muzokaralarning muhim qismiga aylanib bormoqda. Siyosiy texnologiyalar, jumladan, mediatsiya axborot xurujlarining oldini olishga va axborot xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan. Xususan, O‘zbekiston mediatsiyaga axborot terrorizmining oldini olish, axborot xavfsizligini mustahkamlashga yordam beradigan muhim vosita sifatida qaraydi. Mediatsiya instituti dunyoning turli burchaklaridagi nizolarni hal qilishda BMT, YXHT kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan keng qo‘llaniladi. Shuni ta’kidlash kerakki, mediatsiya har doim ham nizoning bir zumda hal qilinishiga erishmaydi, balki uning keskinligini pasaytirishga va keyingi tinch muzokaralar uchun platformani shakllantirishga yordam beradi. Mediatsiya nizolarni hal etishning siyosiy texnologiyasi va usuli sifatida konflikt mohiyatini, tomonlarning emotsional holatini chuqur anglash va yechim topishdagi strategik yondashuvlarga asoslanadi. Mediatsiya jarayonlari bo‘yicha olib borilayotgan ilmiy izlanishlar mediatorning ko‘p qirrali roliga qaratilgan bo‘lib, u muloqotning rivojlanishini nazorat qilishga va keskinlashuvning oldini olishga qodir. Siyosiy nuqtai nazardan, mediatsiya milliy va xalqaro barqarorlikning muhim elementiga aylanib, davlatlararo va davlatlararo darajadagi nizolarning oldini olish va hal qilishga yordam beradi. Konfliktlarning globallashuvi va kompleks tabiati: XXI asrdagi nizolarning aksariyati transmilliy xarakterga ega bo‘lib, ular geosiyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillar bilan bog‘langan. Bu mediatsiya jarayonlarini nafaqat davlatlararo nizolarni, balki mintaqaviy va global miqyosdagi muammolarni ham qamrab olishga majbur qiladi. Axborot texnologiyalari va internet XXI asrda mediatsiya jarayonlarining muhim qismiga aylandi. Konflikt tomonlari o‘rtasida tezkor aloqa o‘rnatish, axborot almashinuvini nazorat qilish va jamoatchilik fikrini shakllantirishda zamonaviy media va kibertexnologiyalardan foydalanish mediatsiya jarayonining samaradorligini oshiradi. “Mediatsiyaga nisbatan jamiyatda vujudga kelgan ehtiyoj o‘tgan asrda yangi kasb – mediatorlarning shakllanishiga olib kelgan. Mediatorlar dalillarni tekshirmaydi va taraflarning talablari qonuniyligiga baho bermaydi, aksincha,

ularning asosiy vazifasi – taraflar o‘rtasida bir-birlarini tushunishga, taraflar uchun maqbul shartlarda muammoni hal etishimkoniyatlarini izlash va hal etishga ko‘maklashishdan iboratdir. Mediatsiya – majburiy kuchga ega bo‘lmagan, taraflarning ixtièriyligigaasoslangan konfidensial jaraèn. U nizolashaètgan taraflarning ixtièrigako‘ra tanlab olingan betaraf uchinchi shaxsning vositachiligida shartnomaviyhuquqiy munosabatlardan kelib chiqqan nizoni o‘zaro murosa – yarashuv yo‘li bilan huquqiy asosda hal etish jaraènidir. Betaraf uchinchi shaxs – mediator”[1].

XXI asrdagi ko‘plab nizolar ijtimoiy adolatsizlik, iqtisodiy tengsizlik va etnik qarama-qarshiliklardan kelib chiqmoqda. Shu sababli mediatsiya jarayonlari nafaqat siyosiy vositalar, balki iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar orqali ham hal qilishni talab qiladi. Hozirgi davrda davlatsiz aktorlar – xalqaro tashkilotlar, nodavlat tashkilotlar, transmilliy korporatsiyalar va boshqa subektlar – nizolarda faol ishtirokchiga aylanmoqda. Bu mediatsiya jarayonlarida keng ko‘lamli manfaatdor tomonlarni jalb qilishni va ular bilan samarali muloqot olib borishni talab qiladi. “Mediatsiyada barcha qarorlar faqat taraflarning o‘zaro kelishuvi asosida qabul qilinadi va ular ixtiyoriy ravishda uni bajarish majburiyatini oladilar;

mediatsiya sud jarayoniga nisbatan maxfiy tarzda o‘tkaziladi va har bir taraf istagan vaqtida uni davom ettirishdan bosh tortishi mumkin, sudda esa aksincha, muzokaralarni istalgan vaqtda tugatib bo‘lmaydi, jarayon ham oshkora bo‘ladi; sudlarning ish hajmi shu darajada yuqoriki, ishlarni ko‘rib chiqish bir necha oy va undan ortiq vaqtga cho‘zilib ketadi, mediatsiya jarayoni esa juda qisqa muddatda ham yakunlanishi mumkin; mediatsiya sud jarayoniga qaraganda har tomonlama tejamli bo‘ladi”[2].

Zamonaviy konfliktlarda axborot urushi, kiberhujumlar va yolg‘on axborot tarqatish (dezinformatsiya) ko‘p uchraydi. Mediatsiya jarayonlari bu yangi tahdidlarga qarshi samarali strategiyalarni ishlab chiqishi kerak. XXI asrda mediatsiya jarayonlarida inson huquqlari, gumanitar yordam va ekologik masalalarga katta e’tibor qaratilmoqda. Insonparvarlik va adolat tamoyillariga asoslangan mediatsiya jarayonlari nizolarni tinch yo‘l bilan hal qilish uchun muhim bo‘lib qolmoqda. XXI asrdagi nizolarning tezkor va intensivligi mediatsiya jarayonlarida zudlik va samaradorlikni ta’minlashni talab qiladi. Xalqaro tashkilotlar va mediatorlar tezkorlik bilan harakat qilib, inqirozlarni yoyilib ketmasdan oldin bartaraf qilishga intilishlari kerak. Bu xususiyatlar XXI asrda mediatsiya jarayonlarining yangi salohiyatini ochib berishga yordam beradi, bu esa global xavfsizlikni ta’minlash va nizolarni samarali hal qilish uchun muhim omil hisoblanadi.

Ilmiy-siyosiy nuqtai nazardan qaraganda, bugungi kunda mediatsiya nafaqat nizolar avj olishining oldini olish vositasi, balki xalqaro diplomatiya va ichki siyosatning muhim elementi hisoblanadi. Mediatsiya nizolarni hal qilish mexanizmi sifatida madaniy jihatdan aniqlangan yarashuv amaliyotidan xalqaro va ichki munosabatlar vositasiga aylandi. Nizolarni hal qilishning an’anaviy sud va zo‘ravonlik usullaridan farqli o‘laroq, mediatsiya o‘zaro manfaatli echimlarga qaratilgan bo‘lib, bu uni davlatlar, xalqaro tashkilotlar (masalan, BMT) va transmilliy korporatsiyalar kabi nodavlat sub’ektlarning o‘zaro bog‘liqligi ortib borayotgan muhitda qo‘llash imkonini beradi. Zamonaviy mediatsiya jarayonlari iqtisodiy, ijtimoiy yoki madaniy masalalar bilan bog‘liq davlatlararo nizolar yoki jamiyat ichidagi nizolar bo‘lsin, nizolarning o‘ziga xos xususiyatlariga moslashtirilgan.

Globallashuv va raqamlashtirish mojarolarning tabiatiga va ularni hal qilishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Texnologiyalar nizolar taraflari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘lanishni kuchaytirib, ularning o‘zaro munosabatlarini murakkablashtirdi, lekin ayni paytda muzokaralar va tinch yo‘l bilan hal qilish uchun yangi kanallarni yaratdi. Raqamli inqilob sharoitida mediatsiya virtual makonda muzokaralar olib borish imkoniyatini, shuningdek, nizolarni tarqatish va hal qilishda axborot texnologiyalarining rolini hisobga olishi kerak. Nizolarni onlayn hal qilish kabi zamonaviy mediatsiya platformalari xalqaro nizolarni hal qilish imkoniyatlarini kengaytiradi, muzokaralar xarajatlarini minimallashtiradi va kelishuvlarga erishish jarayonini tezlashtiradi. “Mediatsiya boshqa rivojlangan davlatlarning huquqiy tizimlarida, masalan, Angliya, Avstraliya, AQSh, Kanada va boshqalarda azaldan ma’lum bo‘lib kelgan. Rossiya Federatsiyasida XXI asrdan boshlab ommalasha boshladi. Shu bilan birga O‘zbekiston Respublikasida ham mediatsiya instituti kirib keldi”[3].

Zamonaviy mediatsiyaning muhim jihati mediatorlarning rolini o‘zgartirishdir. XXI asrda mediatorlar nafaqat neytral vositachilar, balki diplomatik jarayonlarning faol ishtirokchilari rolini ham o‘ynaydi. Bu ko‘pincha ko‘p tomonlama manfaatlarni o‘z ichiga olgan va vositachilardan turli siyosiy, madaniy va iqtisodiy kontekstlarni bilishni talab qiladigan nizolarning tobora murakkablashib borishi bilan bog‘liq. Davlatlararo keskinlik kuchaygan sharoitda mediatsiya mintaqaviy va global xavfsizlikni saqlashning muhim vositasiga aylanmoqda. Suriya, Yamandagi urushlar va Afrikadagi mojarolar BMT, Yevropa Ittifoqi, Afrika Ittifoqi kabi xalqaro tashkilotlarning tinchlikparvar vositachiligi yanada keskinlashuvning oldini olish va mintaqalarni barqarorlashtirishda muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Bundan tashqari, XXI asrda iqlim o‘zgarishi va global aholi sonining o‘sishi tufayli tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan suv va energiya kabi resurslar tanqisligi bilan bog‘liq nizolarni hal qilishda mediatsiyaka katta e’tibor qaratilmoqda.

Zamonaviy dunyoda mediatsiya bir qator muammolarga duch kelmoqda. ***Birinchidan***, bir tomon boshqasidan sezilarli darajada kuchli yoki zaifroq bo‘lishi mumkin bo‘lgan assimetrik to‘qnashuvlar murosaga erishish jarayonini murakkablashtiradi. ***Ikkinchidan***, mediatsiyaning siyosiylashuvi ba’zan uning samaradorligiga to‘sqinlik qiladi, chunki ishtirokchilar mediatsiya jarayonidan mojaroni hal qilish uchun emas, balki o‘zlarining siyosiy maqsadlariga erishish uchun foydalanishlari mumkin. Zamonaviy texnologiyalar mediatsiyada innovatsion yechimlarni joriy etish imkonini beradi. Masalan, mojarolarni tahlil qilish va mumkin bo‘lgan yechimlarni taklif qilish uchun sun’iy intellektdan foydalanish, shuningdek, an’anaviy diplomatik usullarni mediatsiya bilan birlashtirgan gibrid modellar jarayonni yanada samaraliroq qiladi. Mahalliy va xalqaro mediatorlar ishtirokida diplomatik tashabbuslarni birlashtirish kabi yechimlar mediatsiya samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

XXI asr konflikt tizimidagi mediatsiya jarayonlari nizolarni hal qilishda kompleks yondashuv zarurligini aks ettiradi. Bunda nafaqat tinchlik o‘rnatishga e’tibor qaratish, balki nizolashayotgan barcha tomonlarning manfaatlarini hisobga olish ham muhimdir. Mediatsiya nizolarni muqobil hal etish shakli sifatida, ayniqsa, raqamli inqilob, iqlim o‘zgarishi va resurslar tanqisligi kabi mamlakatlarning o‘zaro bog‘liqligi kuchayishi va global muammolar sharoitida global barqarorlik va hamkorlikni ta’minlashning muhim vositasi bo‘lib qolmoqda.

XXI asrning konflikt tizimidagi mediatsiya jarayonlari, ayniqsa, siyosiy sohada, nizolar sonining ortib borayotgani va ularning murakkabligini hisobga olgan holda, tobora dolzarb va talabchan bo‘lib bormoqda. Ilmiy va siyosiy nuqtai nazardan tahlil qilish ushbu sohada media-texnologiyalar oldida turgan bir qancha asosiy xususiyatlar va muammolarni ochib beradi. Siyosiy mojaro nafaqat bevosita ishtirok etuvchi tomonlarga, balki kengroq ijtimoiy guruhlarga, ijtimoiy qatlamlarga va hatto butun davlatlarga ham ta’sir qiladi. Asosan shaxslar yoki kichik guruhlar ishtirok etadigan ish yoki oilaviy nizolardan farqli o‘laroq, siyosiy nizolar ko‘plab ishtirokchilarni o‘z ichiga oladi, bu esa mediatsiya jarayonini murakkablashtiradi. Siyosiy mojarolar ko‘pincha ommaviy bo‘lib, bu mediatsiyaning maxfiylik tamoyiliga rioya qilishni qiyinlashtiradi. Siyosatda mojaro bilan bog‘liq ma’lumotlar ko‘pincha jamoatchilikka ma’lum bo‘lib qoladi, bu esa kelishuvlarga erishishni qiyinlashtiradi.

Siyosiy qarama-qarshiliklarning markazida ko‘pincha hokimiyat munosabatlari yotadi, bunda bir tomon boshqasidan sezilarli darajada ko‘proq kuchga ega bo‘lishi mumkin. Bu kuchlar muvozanatining buzilishiga olib keladi, bu esa mediatsiyada tomonlarning teng huquqliligi tamoyiliga rioya qilishni qiyinlashtiradi. Vositachi betaraf bo‘lishi va hech qanday tarafga nisbatan xolis bo‘lmasligi kerak. Biroq, siyosatda bu tamoyilni qo‘llab-quvvatlash qiyin bo‘lishi mumkin, chunki siyosiy aktyorlar ko‘pincha vositachilarni qarama-qarshi tomonga xayrixohlikda gumon qilishadi. Bu borada yuridik fanlar nomzodi, professor M.M.Mamasidiqov quyidagicha fikr bildirgan, “Nizodagi taraflarni yarashtirishga qaratilgan milliy qadriyatlarimiz va an’analarimiz, mamlakatimiz hududida muqaddam amalda bo‘lgan tartib-taomillar to‘g‘risida so‘z yuritish joiz ko‘rinadi”[4].

Siyosiy mediatsiyada nizolashayotgan tomonlardan biri muzokaralarda ishtirok etishdan ma’no ko‘rmasligi mumkin, ayniqsa o‘zini hokimiyatda o‘zini ustun his qilsa yoki bir tomonlama tartibda o‘z maqsadlariga erishish imkoniga ega bo‘lsa. Bu ixtiyoriy ishtirok etish tamoyilini

buzadi. Kuchning nomutanosibligi: vositachi ziddiyatli tomonlar o‘rtasidagi muvozanatni tenglashtirishga harakat qilishi kerak. Agar bir tomon sezilarli darajada ko‘proq kuchga ega bo‘lsa, mediatsiya deyarli imkonsiz bo‘ladi. Bu siyosiy mojarolarning asosiy muammolaridan biri bo‘lib, unda kuchli tomonlar muzokaralar olib borishga ehtiyoj sezmasligi mumkin. Mediatsiya nizolarni hal etishning siyosiy texnologiyasi va usuli sifatida konflikt mohiyatini, tomonlarning emotsional holatini chuqur anglash va yechim topishdagi strategik yondashuvlarga asoslanadi. Xulosa qilib aytganda, mediatsiya milliy va xalqaro barqarorlikning muhim elementiga aylanib, davlatlararo va davlatlararo darajadagi nizolarning oldini olish va hal qilishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nurmamatov, Nurbek O‘rinboy O‘g‘li, Matkarimov, Qudrat Qalandarovich Nizolarni hal etishda mediatsiya institutining o‘rni va ahamiyati // Orienss. 2022. №4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nizolarni-hal-etishda-mediatsiya-institutining-o-rni-va-ahamiyati (дата обращения: 21.10.2024).

2. Nurmamatov, Nurbek O‘rinboy O‘g‘li, Matkarimov, Qudrat Qalandarovich Nizolarni hal etishda mediatsiya institutining o‘rni va ahamiyati // Orienss. 2022. №4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nizolarni-hal-etishda-mediatsiya-institutining-o-rni-va-ahamiyati (дата обращения: 21.10.2024).

3. Nurmamatov, Nurbek O‘rinboy O‘g‘li, Matkarimov, Qudrat Qalandarovich Nizolarni hal etishda mediatsiya institutining o‘rni va ahamiyati // Orienss. 2022. №4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nizolarni-hal-etishda-mediatsiya-institutining-o-rni-va-ahamiyati (дата обращения: 21.10.2024).

4. M.M.Mamasiddiqov, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Amaldagi qonun hujjatlari monitoring instituti bo‘lim boshlig‘i.S.I.XASANOV O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagiAmaldagi qonun hujjatlari monitoringi institutiyetakchi ilmiy xodimi “Mediatsiya to‘g‘risidagi qonunni qabul qilish zarurati va ahamiyati” maqolasi. Toshkent-2017.; Usmonov, Shahzodxo‘ja Toshpulot Og‘li. Nizolarni hal qilishning muqobil usullari mohiyati, shakllanishi va rivojlanishi // Orienss. 2022. №4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nizolarni-hal-qilishning-muqobil-usullari-mohiyati-shakllanishi-va-rivojlanishi (дата обращения: 21.10.2024).

YANGI O‘ZBEKISTONDA EKOLOGIK BARQARORLIKNI TA’MINLASHNING FALSAFIY JIHATLARI:STRATEGIK VA ONTOLOGIK TAHLIL

Ahmedova Vasila Ummatqul qizi,
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti,
Shermatov Jasurbek Abdukarim o‘g‘li,
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti,
Ahmadqulov Saidjon Rauf o‘g‘li,
Tadqiqotchi

Annotatsiya. Mazkur ilmiy tezisda Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining hozirgi bosqichida ekologik barqarorlikni ta’minlashning falsafiy-metodologik asoslari tadqiq etiladi. Inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarning antroposentrik modeldan ekosentrik modelga transformatsiyasi, “yashil” tafakkurning shakllanishi hamda milliy g‘oyaning ekologik komponentlari ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. Ekologik ontologiya, barqaror taraqqiyot, Yangi O‘zbekiston, ekososiologiya, ekologik madaniyat, “yashil” iqtisodiyot falsafasi, bioetika.

Kirish. Global texnogen sivilizatsiya sharoitida biosfera va noosfera o‘rtasidagi ziddiyatlarning keskinlashishi insoniyat oldiga yangi falsafiy savollarni qo‘ymoqda. Yangi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar negizida ekologik xavfsizlikni ta’minlash nafaqat ma’muriy-huquqiy vazifa, balki jamiyatning ma’naviy-axloqiy yangilanishining muhim sharti sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Inson va tabiat mutanosibligining yangi ontologik paradigmasi an’anaviy ratsionalizmda tabiat insonga xizmat qiluvchi passiv resurs sifatida talqin qilingan bo‘lsa, bugungi Yangi O‘zbekiston falsafasida tabiat “sub’ekt-sub’ekt” munosabatidagi teng huquqli sherik sifatida e’tirof etilmoqda. Bu — insonning tabiat ustidan hukmronlik qilishdan, u bilan hamnafas yashash (koevolyutsiya) tamoyiliga o‘tishini anglatadi. Muhofaza qilinadigan tabiiy hududlar ushbu falsafiy yondashuvning amaliy maydoni bo‘lib, ular ekotizimning daxlsizligi va insoniyatning kelajak avlodlar oldidagi ontologik mas’uliyatini ifodalaydi.

Ekologik madaniyat — milliy yuksalishning ma’naviy poydevori Yangi O‘zbekistonning ma’naviy-ma’rifiy konsepsiyasida ekologik madaniyat milliy g‘oyaning ajralmas qismi hisoblanadi. Zero, tabiatga munosabat — bu insonning o‘zligiga, ajdodlar merosiga va umuminsoniy qadriyatlarga bo‘lgan munosabatining ko‘zgusidir. “Yashil makon” loyihasi shunchaki daraxt ekish aksiyasi emas, balki jamiyatda “ekologik vijdon” (ecological conscience) fenomenini shakllantirishga qaratilgan falsafiy harakatdir. Bu jarayonda sharqona qadriyatlar — tejamkorlik, tabiatga ehtirom va omonatdorlik tuyg‘ulari zamonaviy ekologik etika bilan uyg‘unlashadi.

Ekologik barqarorlikning ijtimoiy-axloqiy determinatsiyasi ekologik barqarorlikka erishishning falsafiy jihati shundaki, u jamiyat a’zolaridan nafaqat bilim, balki yuksak mas’uliyatni talab qiladi. Davlat ekologik nazorati mexanizmlarining takomillashuvi jamiyatda ekologik nigilizmga (tabiat qonunlarini inkor etishga) barham beradi. Bu o‘rinda ekologik nazoratni “majburlash vositasi” sifatida emas, balki jamiyatni axloqiy tartibga solish va barqaror kelajakni loyihalashtirishning falsafiy vositasi deb qarash o‘rinlidir.

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki o‘tkazilgan ijtimoiy-falsafiy tahlillar natijasida Yangi O‘zbekistonda ekologik barqarorlikni ta’minlash borasida quyidagi fundamental xulosalarga kelindi:

Paradigmal o‘zgarish: bugungi kunda mamlakatimizda tabiatga munosabat an’anaviy “iste’molchilik” modelidan “ekotsentrik” modelga transformatsiya bo‘lmoqda. Bu jarayonda tabiat shunchaki resurs emas, balki milliy o‘zlikni anglash va barqaror hayot kechirishning asosi sifatida falsafiy talqin qilinmoqda.

Ekologik imperativ: Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining ma’naviy poydevori sifatida “Ekologik vijdon” tushunchasi shakllanmoqda. “Yashil makon” kabi umummilliy loyihalar jamiyatda ekologik nigilizmga barham berib, inson va tabiat o‘rtasidagi ontologik daxldorlik hissini yuksaltirmoqda.

Boshqaruvning ahloqiy asosi: muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarda ekologik nazoratni tashkil etish faqatgina ma’muriy jazo chorasi emas, balki jamiyatning tabiat oldidagi axloqiy majburiyatini bajarish mexanizmi ekanligi isbotlandi. Nazorat tizimini raqamlashtirish (Smart Ecology) esa inson va tabiat munosabatlarini yanada shaffof va adolatli qilishga xizmat qiladi.

Amaliy tavsiyalar sifatida shuni aytish mumkinki jamiyatda ekologik barqarorlikni ta’minlash uchun ta’limning barcha bosqichlarida “Ekologik etika” kurslarini joriy etish;

Ommaviy axborot vositalarida ekologik muammolarni nafaqat texnik, balki falsafiy-tahliliy nuqtai nazardan yoritish orqali aholining “yashil” dunyoqarashini boyitish;

Milliy qonunchilikda tabiatning huquqiy sub’ektlik maqomini yanada mustahkamlash lozim.

Umuman olganda, ekologik barqarorlik — bu shunchaki tabiiy muvozanat emas, balki insoniyatning ma’naviy komilligi va kelajak oldidagi mas’uliyatining oliy ko‘rinishidir. Zero, Yangi O‘zbekistonni barpo etishning eng mustahkam kafolati — bu tabiat bilan uyg‘un yashash falsafasini jamiyat hayotiga chuqur tatbiq etishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. – 49-modda (Atrof-muhit muhofazasi bo‘yicha yangi normalar).
2.Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022. (Ekologik barqarorlik va "Yashil iqtisodiyot"ga oid boblar).
3.O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. "Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar to‘g‘risida" (yangi tahriri). – O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami.
4.Nigmatov A.N. Ekologiya huquqi. Darslik. – Toshkent: TDYU, 2020. – 320 b.
5.Mamashokirov S. Ekologik xavfsizlikning falsafiy-huquqiy masalalari. – Toshkent: Falsafa va huquq instituti, 2018.
6.Tursunov S.T. Ekologik madaniyat va ma’naviyat. – Toshkent: Fan, 2019.
7.IUCN (International Union for Conservation of Nature). Guidelines for Protected Areas Management Categories. – Gland, Switzerland, 2013.
8.Ergashev A., Ergashev T. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014.
9.O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya vazirligi hisoboti. "Atrof-muhit holati va tabiiy resurslardan foydalanish to‘g‘risida" (2023-2024 yy.).

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARNING DARS JARAYONIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Jonibekov Shuxrat Djanibekovich
Guliston davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash metodikasini takomillashtirish masalasi yoritilgan. Tadqiqotda talabalarning kasbiy adaptatsiyasi, psixologik moslashuvi hamda pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish omillari tahlil qilindi.Interfaol metodlar, keys-stadi, ishbilarmonlik o‘yinlari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish orqali ta’lim samaradorligini oshirish imkoniyatlari asoslab berildi. Shuningdek, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy faoliyatga tayyorgarligini kuchaytirishga qaratilgan innovatsion pedagogik model ishlab chiqildi va uning amaliy ahamiyati yoritildi.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilari, innovatsion pedagogik texnologiyalar, kasbiy adaptatsiya, pedagogik kompetensiya, interfaol metodlar, ta’lim samaradorligi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, individual yondashuv, pedagogik faoliyat, modulli ta’lim.

Kirish. Hozirgi globallashuv va axborotlashuv sharoitida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, uning mazmuni va metodikasini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, jismoniy tarbiya va sport sohasida faoliyat yurituvchi pedagog kadrlarni tayyorlash jarayoni nafaqat ularning jismoniy va metodik tayyorgarligini, balki innovatsion fikrlash, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash hamda ta’lim jarayonini samarali tashkil etish kompetensiyalarini ham o‘z ichiga oladi. Shu bois, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish bugungi kunning muhim ilmiy-amaliy muammolaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Zamonaviy ta’lim muhiti mediavositalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi bilan xarakterlanadi. Bu esa o‘quv jarayonini yangi bosqichga olib chiqish bilan birga, uni samarali tashkil etish uchun innovatsion pedagogik yondashuvlarni talab etadi. Bugungi talaba an’anaviy bilim oluvchidan farqli ravishda faol, mustaqil fikrlovchi va axborotni tahlil qila oladigan shaxs sifatida shakllanishi zarur. Shu nuqtai nazardan, ta’lim jarayonida interfaol

metodlar, modulli ta’lim texnologiyalari, axborot-kommunikatsiya vositalari hamda muammoli o‘qitish usullaridan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi.

Jismoniy tarbiya darslari o‘zining amaliy yo‘naltirilganligi bilan boshqa fanlardan farq qiladi. Shu sababli, mazkur fan doirasida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni ham samarali shakllantirishga xizmat qiladi. Xususan, videoanaliz, interfaol o‘yinlar, keys-stadi metodlari hamda differensial yondashuv asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarning faolligini oshiradi, ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantiradi va pedagogik faoliyatga tayyorligini mustahkamlaydi.

Bundan tashqari, ta’lim jarayonini individuallashtirish, diagnostik baholash tizimlarini joriy etish va talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda o‘qitish metodikasini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Bu esa o‘z navbatida, har bir talabaga mos pedagogik yondashuvni tanlash, ularning bilim darajasini muntazam monitoring qilish hamda o‘quv jarayonining samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Hozirgi kunda pedagogikada innovatsion jarayonlarni rivojlantirish, ilg‘or pedagogik tizimlarni loyihalash va ta’lim samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar keng olib borilmoqda. Biroq, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash metodikasini kompleks tarzda takomillashtirish masalasi hali yetarli darajada ilmiy asoslanmagan.

Shu bois, mazkur tadqiqotning maqsadi — bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash metodikasini takomillashtirish, ularning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish hamda ta’lim samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotning metodologik asosini kompetensiyaviy va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqot obyekti — bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash metodikasini takomillashtirish jarayoni. Tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv, so‘rov, anketa, suhbat, intervyu va test metodlaridan foydalanildi. Ushbu usullar orqali talabalarning innovatsion texnologiyalarga munosabati, bilim darajasi va kasbiy kompetensiyalari o‘rganildi.

Natijalar va ularning tahlili. Zamonaviy ta’lim sharoitida bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoni nafaqat metodik, balki psixologik jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Yoshlar faol, tez o‘rganuvchi va jismonan salohiyatli qatlam hisoblangan bo‘lsa-da, ularning ijtimoiy-psixologik jihatdan tashqi ta’sirlarga beriluvchanligi kuzatiladi. Ayniqsa, amaliy tajribaning yetishmasligi sababli ular real pedagogik faoliyatga kirib kelganda turli psixologik qiyinchiliklarga duch keladilar.

Xususan, o‘ziga ishonchsizlik, hayajonlanish, muloqotdagi noaniqlik, pedagogik vaziyatlarda tezkor qaror qabul qila olmaslik kabi holatlar bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy moslashuv jarayonini murakkablashtiradi. Bu esa ularning pedagogik faoliyat samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali talabalarda nafaqat kasbiy bilim va ko‘nikmalarni, balki ijtimoiy moslashuv (adaptatsiya), kommunikativ kompetensiya va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish zarur. Interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar, ishbilarmonlik o‘yinlari va amaliy mashg‘ulotlar orqali talabalarning real pedagogik sharoitlarga tayyorgarligini oshirish mumkin.

Adaptatsiya jarayoni shaxsning yangi ijtimoiy muhitga moslashuvi sifatida namoyon bo‘lib, u doimiy pedagogik faoliyat, tajriba va o‘z-o‘zini rivojlantirish orqali shakllanadi. Shu bois, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy adaptatsiyasini ta’minlashda innovatsion pedagogik texnologiyalar muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Yuqorida keltirilgan fikrlar shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy shakllanish jarayonida yuzaga keladigan psixologik qiyinchiliklar va ijtimoiy moslashuv muammolari ta’lim jarayonini an’anaviy yondashuvlar asosida tashkil etish yetarli emasligini namoyon etadi. Ayniqsa, adaptatsiya jarayonining murakkab va ko‘p omilli xarakterga ega ekanligi, uni maqsadli pedagogik ta’sirlar orqali boshqarishni talab etadi.

Shu bois, dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni tizimli va maqsadga yo‘naltirilgan holda qo‘llash orqali talabalarning nafaqat kasbiy bilimlari, balki ularning psixologik barqarorligi, kommunikativ qobiliyati va ijtimoiy moslashuv darajasini ham rivojlantirish zarurati yuzaga keladi. Bu esa o‘z navbatida, mazkur jarayonni ilmiy asoslangan, yaxlit va tizimli model asosida tashkil etishni taqozo etadi.

Mazkur ehtiyojdan kelib chiqib, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy adaptatsiyasini ta’minlash hamda dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni samarali qo‘llashga yo‘naltirilgan pedagogik model ishlab chiqildi. Ushbu model metodologik, mazmuniy, texnologik va natijaviy komponentlarning o‘zaro uzviy bog‘liqligi asosida talabalarning kasbiy moslashuvini bosqichma-bosqich shakllantirishga xizmat qiladi.

Mazkur model bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy adaptatsiyasini ta’minlash hamda dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni samarali qo‘llashga yo‘naltirilgan yaxlit pedagogik tizimni ifodalaydi. Modelning asosiy maqsadi talabalarning kasbiy faoliyatga ijtimoiy-psixologik moslashuvini shakllantirish, ularning pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish va innovatsion faoliyatga tayyorligini oshirishdan iborat.

Modelning birinchi komponenti — metodologik blok bo‘lib, u kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan va adaptiv yondashuvlarga asoslanadi. Ushbu blokda pedagogik jarayonni tashkil etishning ilmiy tamoyillari, xususan, individuallik, faollik va psixologik qo‘llab-quvvatlash ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bu esa talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning moslashuv jarayonini samarali boshqarishga xizmat qiladi.

Ikkinchi komponent — mazmuniy blok bo‘lib, u o‘qitishning faol usullari, ta’limni individuallashtirish, innovatsion pedagogik jarayonlar, pedagogik muloqot madaniyati, diagnostika va baholash tizimi hamda ishbilarmonlik o‘yinlarini o‘z ichiga oladi. Mazkur mazmuniy yo‘nalishlar orqali talabalarda kasbiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va ijtimoiy moslashuv elementlari shakllantiriladi.

Uchinchi komponent — texnologik blok bo‘lib, unda interfaol metodlar (B/B/B, SWOT, FSMU), keys-stadi, rolli va simulyatsion o‘yinlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda differensial yondashuv kabi zamonaviy pedagogik vositalar qo‘llaniladi. Ushbu texnologiyalar talabalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish va real pedagogik sharoitlarga moslashuvini ta’minlaydi.

To‘rtinchi komponent — tashkiliy-amaliy blok bo‘lib, u dars jarayonini amaliy yo‘naltirilgan holda tashkil etish, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, psixologik qo‘llab-quvvatlash, monitoring va refleksiyani o‘z ichiga oladi. Bu jarayon talabalarning real faoliyatga yaqin sharoitlarda tajriba orttirishiga va moslashuv jarayonini tezlashtirishga xizmat qiladi.

Modelning yakuniy komponenti — natijaviy blok bo‘lib, unda bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarida kasbiy adaptatsiya, psixologik barqarorlik, kommunikativ kompetensiya va innovatsion pedagogik tayyorgarlik shakllanishi nazarda tutiladi. Ushbu natijalar pedagoglarning samarali faoliyat yuritishi va zamonaviy ta’lim talablariga moslashuvini ta’minlaydi.

Shuningdek, modelda adaptatsiya jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshiriladi, ya’ni diagnostika, moslashuv, faollashuv va barqarorlashuv bosqichlari orqali talabalarning kasbiy rivojlanishi ta’minlanadi. Jarayon davomida doimiy refleksiya va tahlil amalga oshirilib, pedagogik faoliyat samaradorligi oshirib boriladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoni kompleks yondashuvni talab etadi. Ayniqsa, ularning ijtimoiy-psixologik moslashuvi (adaptatsiyasi) va innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Aniqlanishicha, talabalarda uchraydigan o‘ziga ishonchsizlik, kommunikativ qiyinchiliklar va pedagogik vaziyatlarda tezkor qaror qabul qila olmaslik kabi omillar ularning kasbiy faoliyatga moslashuv jarayonini murakkablashtiradi. Shu bois, dars jarayonida interfaol metodlar, keys-stadi, ishbilarmonlik o‘yinlari hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash orqali talabalarning nafaqat bilim va ko‘nikmalarini, balki psixologik barqarorligi va moslashuv qobiliyatlarini ham rivojlantirish mumkinligi asoslandi.

Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan adaptatsiyaga yo‘naltirilgan innovatsion pedagogik model bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy shakllanish jarayonini tizimli tashkil etishga xizmat qiladi. Modelning metodologik, mazmuniy, texnologik va natijaviy komponentlari o‘zaro uzviy bog‘langan holda talabalarning kasbiy kompetensiyalari, kommunikativ madaniyati va innovatsion faoliyatga tayyorgarligini bosqichma-bosqich rivojlantirish imkonini beradi. Dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash metodikasini takomillashtirish bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy adaptatsiyasini ta’minlash, ularning pedagogik mahoratini oshirish hamda ta’lim samaradorligini yuksaltirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur yondashuv ta’lim jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jismoniy tarbiya fani o‘qituvchisining dars jarayonlarini tashkil etishida psixologik yondashuvi [Main] : o‘quv qo‘llanma / J.A. Po‘latov.-Toshkent: "Umid Design", 2021.-116 b.

2. Hoshimova M.K. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat / Ma’ruzalar matni. – T.: TDIU, 2012. – 50 b.

3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar / Ta’lim muassasalari pedagog-o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar. – T.: “Iste’dod” jamg‘armasi, 2009. – 160 b.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 29 dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi https://president.uz/ru/lists/view/4057

5. Raximov O.D., Turg‘unov O.M., Mustafaev Q.O., Ro‘ziev H.J. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Fan va texnologiya”, 2013. – 200 b.

6. Sultonov.Z.S. JISMONIY MADANIYAT NAZARIYASI VA METODIKASI [O‘quv qo‘llanma] Guliston-2024 y., 133 bet

7. Sunnatulla, I. (2023). Improving the competences of conducting sports competitions and refereeing among students in the conditions of digitalization. Confrencea, 11(1), 149-153.

YANGI O‘ZBEKISTON SHAROITIDA MA’NAVIY MAKONNI SHAKLLANTIRISHNING MA’NAVIY VA AXLOQIY MASALALARI

Amanov G. A.
Guliston davlat universiteti dotsenti v.b.
Abdusaidova Dilnoza Abdumajid qizi
Guliston davlat universiteti talabasi

Annototsiya: Ushbu maqolada yangi ma’naviy makonda “ma’naviyat va axloq” tushunchalarining falsafiy talqini hamda ularning shaxs va jamiyat ma’naviy rivojlanishidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Yangi O‘zbekistonning ma’naviy makonida shaxs va jamiyat taraqqiyoti bilan bog‘liq bir qancha masalalar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, ma’naviy makon, “axloqiy hukm qilish” va “axloqiy baholash”, “globallashuv gumanizmi”, falsafa, inson, jamiyat, ma’naviy taraqqiyot, Yangi O‘zbekiston, ma’rifatli jamiyat.

Yangi O‘zbekistonda ma’naviy va axloqiy g‘oyalar sohasidagi ma’naviy qadriyatlarni o‘rganish hozirgi zamonning eng qiyin va dolzarb muammolaridan biridir. Chunki ma’naviy izlanishlar va o‘zini o‘zi anglash usullari sohasi nafaqat takomillashtirishda, balki hayotning iqtisodiy va siyosiy sohalarida, shuningdek, eng muhimi, milliy-madaniy, ma’naviy muhitda yanada dolzarb bo‘lib bormoqda. “Ma’naviyat” va “axloq” tushunchalari barcha zamonlarda va dunyoning barcha mamlakatlarida muayyan ijtimoiy tizimlardagi odamlarning tafakkuri va turmush tarziga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan ma’naviy-axloqiy me’yor va xulq-atvor

tamoyillarini belgilashda muhim o‘rin egallagan. Ma’naviy-axloqiy xulq-atvor muammolari, qoida tariqasida, odatiy turmush tarzini qayta ko‘rib chiqish bilan birga keladigan ijtimoiy tuzilishning o‘tish davri sharoitida alohida ahamiyat kasb etadi. Biz jamiyatni ma’naviy jihatdan yangilash zarurati bilan yuzma-yuz turibmiz.

Ma’naviy makon - bu ibora odatda insonning ichki dunyosi, axloqiy-ruhiy holati, qadriyatlari, e’tiqodi va ma’naviy hayotiga oid tushunchalarni ifodalaydi. Bu tushuncha shuningdek, jamiyatda mavjud bo‘lgan ma’naviy muhit, madaniyat, an’analar va tarbiya bilan bog‘liq.

“Ma’naviy makon” tushunchasi quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Birinchidan, Insonning ichki dunyosi - e’tiqodi, axloqiy qarashlari, hayotga bo‘lgan munosabati.

Ikkinchidan, Jamiyatning ma’naviy qadriyatlari - diniy, milliy, madaniy an’analar.

Uchinchidan, Tarbiya muhiti - oila, maktab, ommaviy axborot vositalari orqali shakllanadigan ruhiy muhit.

To‘rtinchidan, Axloqiy mezonlar – yaxshilik, adolat, halollik, sabr-toqat kabi tushunchalarni o‘z ichiga oladi.

Axloq ham o‘zgarishning predmeti, ham o‘zgarish qurolidir: bu maqsadning ham maqsadi, ham vositasi, ham yangilanish o‘lchovi, ham yangilanadigan chora, eng muhimi bu bir vaqtning o‘zida o‘zgartirilishi kerak bo‘lgan transformatsiya usulidir.

Rivojlangan ma’naviy makon insonning ma’naviy-axloqiy yetuklik darajasi bilan belgilanadi. Ma’naviy-axloqiy yetuklik esa axloq va uning tushunchalariga, tamoyillariga tayanadi. Biz ma’naviy makonni rivojlantirishda axloqning rolini baholar ekanmiz, uni har qanday vaziyatga mos keladigan tayyor qoidalar to‘plami sifatida ko‘rmasligimiz lozim. Insonda ma’lum bir vaziyatda “vijdon bilan” harakat qilishni buyuradigan narsa bor. O‘ziga nisbatan jazo choralarini qo‘llash vijdondir. Ammo, ehtimol, hamma ham bunday axloqiy asosga ega emas. Shuning uchun, aytaylik, hammada ham qahramonlik sodir bo‘lmasligi mumkin (o‘zini olovga tashlash, cho‘kayotgan bolani qutqarish), agar uning ichida “kerak” degan talab bo‘lmasa. Rivojlangan ma’naviy makon rivojlangan shaxsni taqozo qiladi. Shaxsning ijtimoiy rivojlanishi, ijtimoiy faolligi qanchalik yuqori bo‘lsa, uning hayotida vijdonning o‘rni shunchalik katta bo‘ladi. Vijdon - bu insonning o‘ziga xos ma’naviy qobiliyati, axloqiy fazilatlar va insoniy xulq-atvorni saqlash uchun mas’ul bo‘lgan maxsus mexanizm. To‘g‘ri, vijdon inson ma’naviyatining o‘zagi hisoblanadi va uning yo‘qligi tanazzulga olib keladi, odamlar o‘rtasidagi munosabatlarni buzadi, butun axloqiy qadriyatlar tizimining buzilishiga, ma’naviy inqirozga olib keladi.

Axloq - bu insonning ongining boshqa xususiyatlariga bevosita bog‘liq bo‘lmagan muhim sifati.

Ma’naviy sohaning shakllanishi shaxs ongiga yot psevdomadaniyatlarning proyeksiyasi orqali amalga oshiriladi, bunda davlat, jamiyat va inson ichkaridan parchalanadi. Bunday sharoitda an’anaviy ma’naviy qadriyatlar tizimidagi o‘zgarishlar yanada aniq belgilana boshladi, an’analarning inson hayotidagi eng muhim o‘rni va uning butun jamiyat hayotining ma’naviy-axloqiy sohasidagi vaziyatga ta’siri aniqlandi.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev, “Hozirgi vaqtda dunyo miqyosida hukm surayotgan tahlikali vaziyat, siyosiy va iqtisodiy inqirozlardan tashvishga tushmayotgan birorta davlat yoki jamiyat yo‘q, desak, hech qanday mubolag‘a bo‘lmaydi. Ayniqsa, xalqaro terrorizm, ekstremizm, narkotrafik, diniy qarama-qarshilik, noqonuniy migratsiya, odam savdosi, ekologik muammolar, ayrim mintaqalarda iqtisodiy nochorlik, ishsizlik, qashshoqlik kuchayib borayotgani butun insoniyatni qattiq xavotirga solmoqda. Ana shunday o‘ta murakkab va qaltis sharoitda qanday yo‘l tutish, qanday qilib tinchlik va osoyishtalikni saqlash, barqaror rivojlanishni ta’minlash mumkin, degan savol barchamizni jiddiy o‘ylantirishi zarur” deb ta’kidlaydi.

Hozirgi yoshlar - mamlakat kelajagi, yosh avlod tarbiyasi esa davlat oldida turgan va mamlakatimiz kelajagi qay darajada bog‘liq. Haqiqiy qadriyatlar jamiyatda birinchi o‘ringa chiqishi uchun barcha mavjud resurslardan foydalanish kerak. Yoshlar ko‘p asrlik urf-odatlarni bilishi va

qadrlashi, keksa avlodni hurmat qilishi, qarindoshlari va do‘stlarini sevishi va ularga g‘amxo‘rlik qilishi kerak.

Biz ma’naviy makonni rivojlantirishda axloqning rolini baholar ekanmiz, uni har qanday vaziyatga mos keladigan tayyor qoidalar to‘plami sifatida ko‘rmasligimiz lozim. Insonda ma’lum bir vaziyatda "vijdon bilan" harakat qilishni buyuradigan narsa bor. O‘ziga nisbatan jazo choralarini qo‘llash vijdondir. Ammo, ehtimol, hamma ham bunday axloqiy asosga ega emas.

Zamonaviy jamiyat texnologik taraqqiyot yutuqlariga tayanadigan, ammo inson mavjudligining hodisasi sifatida ma’naviy madaniyatning mohiyatiga ta’sir qilmaydigan ommaviy madaniyatning haqiqiy hukmronligi ta’siri ostidadir. “Ommaviy madaniyat” ma’naviy-axloqiy an’analarni modernizatsiya qilish vositasi deb baholanayotgan bo‘lsada, aslida uning mohiyatini butunlay o‘zgartiradi, bu jarayonni amalga oshiruvchi ma’naviyat va axloq tushunchalarining asl ma’nosini almashtirish xavfini tug‘diradi. Ma’naviy-axloqiy an’analar jamiyatning madaniy yutuqlarini meros qilib olishning o‘ziga xos vositasi sifatida “ijtimoiy xotirani” yoki jamiyatdagi “madaniy uzluksizlik” deb ataladigan narsalarni, odamlarning ko‘p avlodlari o‘rtasidagi alohida ma’naviy aloqani saqlashga yordam berish uchun mo‘ljallangan. Ma’naviy-axloqiy an’ananing ana shu xususiyati ham jahon globallashuv jarayonlarining kuchayib borayotgan ta’siriga qarshi turishning zaruriy sharti bo‘lib, so‘nggi paytlarda tobora kuchayib borayotgan tendensiyadir.

Hozirgi yoshlar - mamlakat kelajagi, yosh avlod tarbiyasi esa davlat oldida turgan va mamlakatimiz kelajagi qay darajada bog‘liq. Haqiqiy qadriyatlar jamiyatda birinchi o‘ringa chiqishi uchun barcha mavjud resurslardan foydalanish kerak. Yoshlar ko‘p asrlik urf-odatlarni bilishi va qadrlashi, keksa avlodni hurmat qilishi, qarindoshlari va do‘stlarini sevishi va ularga g‘amxo‘rlik qilishi kerak.

Ma’naviy-axloqiy qadriyatlar odamda sharaf, qadr-qimmat, vijdon, Vatanga muhabbat, bag‘rikenglik tushunchalarini shakllantiradi, bu bizning ko‘p konfessiyali va ko‘p millatli mamlakatimizda juda muhimdir. Tegishli ta’limning yo‘qligi giyohvandlik, jinoyat, ekstremizm, murosasizlik, millatlararo nizolar kabi hodisalarga olib keladi. Haqiqiy ma’naviy bilimning yo‘qligi va din masalalarida jaholat ekstremizmga olib keladi.

Xulosa o‘rnida shuni ta‘kidlashimiz mumkinki, jamoatchilik munosabatlarining sub‘ekti sifatida inson ijtimoiy tajribani o‘zlashtirib boradi, uning faol ishtirokisiz ijtimoiylashuvni tasavvur etib bo‘lmaydi. Xususan yoshlar ma‘naviy ahloqiy va ijtimoiylashuvida ajdodlardan qolgan meros va qadriyatlarni vorisiylik printsiplari orqali mustahkamlay olishi bilan ham milliylikni saqlab qoluvchi kuchdir. Odamlar ma‘naviy makonni o‘z qo‘llari bilan yaratidilar, unga oila, kasbiy faoliyat, sevimli mashg‘ulotlar, madaniyat, siyosat va boshqalar orqali ta‘sir qiladi. Inson ta‘siri natijasida uning ma‘naviy maydoni o‘zgaradi va ijtimoiy makon o‘zgaradi, tuzilishi, mazmuni, konfiguratsiyasi, bir vaqtning o‘zida barcha yo‘nalishlarda ochilish qobiliyatini o‘zgartiradi. Ma’naviy makon - Yoshlarning mamlakatimizdagi ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy islohotlarni amalga oshirish jarayonlariga jalb etilishi, yoshlarda shubhasiz ravishda mustahkam fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi. Jamiyatning yangi ijtimoiy munosabatlarga o‘tishi ko‘p jihatdan yoshlar harakatining qanday va qay darajada qo‘llab-quvvatlanishiga bog‘liq. Zero, faqat ma‘naviy sog‘lom va ijtimoiy jihatdan munosib avlodgina O‘zbekistonda ijtimoiy- iqtisodiy, siyosiy-huquqiy, ilmiy-texnikaviy rivojlanishining uzluksiz jarayonini ta‘minlashi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev SH.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz-Toshkent: O‘zbekiston, 2017.

2. Кант Иммануел. Основы меиафизики нравенности. (С ретцензией на книгу И. Шульса. 1783) // Сочинения в шести томах. - М.: “Мысл”. - Т.

3. Гегел Г.В.Ф. Работы разных лит. Т. 1. - М., 1970.

4. Баллестрем К.Г. “Власть и морал” (основная проблема политической этики) // Философские науки. -1991. - № 8.

5. Казмин А. К. Философские проблемиконсепсииэволютсии человека // Вестник РФО. -2004. - № 3.

JAMIYATDA BEGONALASHUVNING OLDINI OLISHDA TARIXIY TAFAKKURNING AHAMIYATI

Karimov Yo‘ldosh
GulDPI katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Tobora globallashib borayotgan va tez o‘zgarib borayotgan dunyoda ijtimoiy begonalashuv shaxslar va jamoalarga ta’sir qiluvchi jiddiy muammo sifatida paydo bo‘ldi. Ushbu maqolada tarixiy tafakkurning begonalashuvni yumshatishda muhim intellektual vosita sifatidagi roli ko‘rib chiqiladi. O‘ziga xoslik, uzluksizlik va jamoaviy xotirani chuqurroq tushunishni rivojlantirish orqali tarixiy tafakkur shaxslarga o‘z jamiyati va madaniyati bilan bog‘liqlikni his qilish imkonini beradi. Tadqiqotda tarixiy ongni ta’lim va jamoatchilik muhokamasiga integratsiya qilish ijtimoiy birdamlikni mustahkamlashi va izolyatsiya tuyg‘ularini kamaytirishi mumkinligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: tarixiy tafakkur, ijtimoiy begonalashuv, o‘ziga xoslik, jamoaviy xotira, ijtimoiy birdamlik

Ijtimoiy begonalashuv shaxslarning o‘z jamiyati, madaniyati yoki hatto o‘zidan uzilganligini his qilish holatini anglatadi. Bu hodisa modernizatsiya, texnologik taraqqiyot va madaniy gomogenizatsiya tufayli yanada ko‘proq ko‘rinib qoldi. “Begonalshuv vujudga kelishiga ko‘plab omillar sabab bo‘lmoqda ulardan ayrimlari quyidagilar: ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy merosning qashshoqlashuvi, qadriyatlarning qadrsizlanishi. Insonda bu muammoning sababi sifatida boshqa kishilar bilan muloqotga kirisha olishda ko‘plab to‘siqlarga uchrashi, o‘zini jamiyatning bir a’zosi sifatida his qila olmaslik. Ijtimoiy hayotda aksariyat holatlarda kuzatiladigan jihat xudbinlik, manfaatparastlikning ortishi natijasida kishilarda jamiyatga nisbatan daxldorlik tuyg‘usining sustlashuvi sezilarli darajada oshib ma’lum bir muammolarni keltirib chiqarmoqda”[1]. “Zamonaviy jamiyatda insonning o‘z-o‘zidan begonalashishining asosiy manbai bu «tiriklar ustidan hokimiyat» sifatida yoki iste’mol kushisi sifatida yoki belgining mafkuraviy kuchi sifatida mavjud bo‘lgan hamma narsani qamrab oluvchi kuchdir”[2]. Begonalashuv jarayonini “... bugun yuksak iqtisodiy taraqqiyotga erishgan, o‘z ma’naviyatini ko‘z-ko‘z qilayotgan, uni ommalashtirishga mablag‘ini ayamayotgan mamlakatlarda insonlarning o‘zaro begonalashuvida, ota-ona, oila, farzand, millat qadriyatlarining so‘nib borayotganligida, bir jinsli nikohning qonuniylashtirilayotganida, jinsni o‘zgartirish kabi o‘ta noinsoniy munosabatlarda – bir so‘z bilan aytganda, insoniyat o‘z aql-idrokining ma’naviy qurboniga aylanayotganida ko‘rish mumkin”[3]

Shuningdek, behalovatlik sabablarini o‘rgangan olimlar ta’kidlaganidek, “Gap faqat smartfonlar va ijtimoiy tarmoqlarda emas, balki bolalikning olamshumul va misli ko‘rilmagan tarzda o‘zgarganida ham”[4]. Bu muammoning samarali, ammo ko‘pincha e’tibordan chetda qoladigan yechimlaridan biri tarixiy tafakkurni rivojlantirishdir. Tarixiy tafakkur o‘tmishdagi voqealarni tanqidiy tahlil qilishni, sabab-oqibat munosabatlarini tushunishni va ko‘p nuqtai nazarlarni talqin qilishni o‘z ichiga oladi. Bu shunchaki sanalar va faktlarni yodlash emas, balki vaqt o‘tishi bilan inson tajribasini tushunish usulidir.

Tarixiy tafakkur bir nechta asosiy komponentlarni o‘z ichiga oladi: xronologik mulohaza yuritish, kontekstualizatsiya, manbalarni tahlil qilish va talqin qilish. Bu ko‘nikmalar shaxslarga o‘tmishni mazmunli tarzda o‘rganish va uni hozirgi voqelik bilan bog‘lash imkonini beradi.

[1] Abduraxmonov Z. Begonalashuv muammosi - jamiyatning inqirozi. // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 3(12), Dec., 2023. 132-137b.

[2] X.Akramov, R.Raximov Begonalashuv va tanazzul sotsiologik muammo sifatida// O‘zbekiston til va madaniyat. Amaliy filologiya masalalari. 2024 / (5) 65-71 bet.
[3] Otamurodov S. Globallashuv va milliy-ma’naviy xavfsizlik. Toshkent. O‘zbekiston, 2013. –B.115.
[4] Jonathan Haidt Behalovat avlod. Toshkent.Farangeyt press. -2025. B.17.

Jamiyatlarning qanday rivojlanganini tushunish orqali shaxslar o‘zlarining madaniy ildizlari va ijtimoiy tuzilmalari haqida tushunchaga ega bo‘ladilar.

Bundan tashqari, tarixiy tafakkur odamlarni turli nuqtai nazar va tajribalarni ko‘rib chiqishga undash orqali hamdardlikni rivojlantiradi. Bu shaxslarga xilma-xillikni tushunishga yordam beradi va ko‘pincha begonalashuv manbai bo‘lgan noto‘g‘ri qarashlarni kamaytiradi.

Begonalashuv turli shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin - ijtimoiy izolyatsiya, madaniy uzilish va o‘ziga xoslikni yo‘qotish. Zamonaviy jamiyatlarda, ayniqsa yoshlar orasida, turmush tarzidagi tez o‘zgarishlar, migratsiya va raqamli aloqa an’anaviy ijtimoiy aloqalarni zaiflashtirdi. Natijada, shaxslar o‘z merosi va jamoat qadriyatlaridan ajralib qolgandek his qilishlari mumkin. O‘tmishini aniq tushunmasdan, shaxslar hozirgi zamonda o‘z o‘rnini topisda qiynalishi mumkin, bu esa ijtimoiy parchalanish xavfini oshiradi.

“Agar inson o‘z tanilmasi [identtifikatsiyasi]ni anglamasa, o‘zini boshqalardan chetga oladi. Insonning o‘zi, shuningdek, boshqalar ham toqat qilishi qiyin bo‘lgan marginal holat paydo bo‘ladi. Marginal holatda bo‘lgan inson juda beqaror [lobil] bo‘lib, osongina befarq yoki tajovuzkor bo‘lib qolishi, shuningdek, turli surrogatlar va nomaqbul xulq-atvorli nusxalarning qurboni bo‘lishi mumkin”[1]. Tarixiy tafakkur o‘tmish va hozirgi zamon o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini bajaradi. Shaxslar o‘z tarixini o‘rganish orqali o‘ziga xoslik va uzluksizlik hissini rivojlantiradilar. Bu bog‘liqlik mansublikni rivojlantiradi va yolg‘izlik hissini kamaytiradi.

Insonda shaxsiyat va uning xususiyatlarini kuchaytirish muhim bo‘lib, bunda tarixiy ildizlarni tushunish shaxslarga barqaror shaxsni shakllantirishga yordam beradi. Bu ularga o‘zlarini kengroq hikoyaning bir qismi sifatida ko‘rish imkonini beradi. Xalqimizda azaldan ijtimoiy hamjihatlik turmush tarzimiz va munosabatlarimizning negizini tashkil qilgan. Umumiy tarixiy bilim jamiyat a’zolari o‘rtasida umumiy zamin yaratadi. Bu umumiy tushunish birlik va o‘zaro hurmatni mustahkamlaydi.

Insonda tanqidiy va analitik tafakkurni shakllantirish orqali, tarix haqida fikrlash shaxslarga ma’lumotni shubha ostiga qo‘yishni va ijtimoiy o‘zgarishlarni tahlil qilishni o‘rgatadi. Bu xabardorlik ularga o‘ziga bo‘lgan ishonchini yo‘qotmasdan zamonaviy qiyinchiliklarga moslashishga yordam beradi.

Turli tarixiy tajribalarni o‘rganish orqali shaxslar xilma-xillikni qadrlashni va boshqalarga nisbatan bag‘rikenglikni rivojlantirishni o‘rganadilar.

Tarixiy tafakkurni begonalashuvga qarshi vosita sifatida samarali ishlatish uchun uni ta’lim tizimlari va jamoat hayotiga integratsiya qilish kerak. Maktablar tarixni yodlash o‘rniga analitik va talqin qiluvchi fan sifatida o‘qitishga e’tibor qaratishlari kerak. Munozaralar, munozaralar va loyiha asosida o‘rganishni rag‘batlantirish tarixni yanada qiziqarli va dolzarb qilishi mumkin.

Bundan tashqari, muzeylar, madaniyat markazlari va ommaviy axborot vositalari kabi davlat muassasalari tarixiy xabardorlikni oshirishi kerak. Jamiyatga asoslangan tarixiy loyihalar ham mahalliy o‘ziga xoslik va ishtirokni kuchaytirishi mumkin.

Tarixiy tafakkur ijtimoiy begonalashuv muammosini hal qilishda muhim rol o‘ynaydi. Shaxslarni o‘z o‘tmishi bilan bog‘lash orqali u o‘ziga xoslik, mansublik va ijtimoiy birdamlikni rivojlantiradi. Tez o‘zgarishlar ko‘pincha uzilishlarga olib keladigan dunyoda tarixiy xabardorlik barqarorlik va ma’no beradi. Shuning uchun, tarixiy tafakkurni rivojlantirish nafaqat akademik zarurat, balki yanada birlashgan va bardoshli jamiyat qurish uchun ijtimoiy zarurat hamdir.

[1] Yulo Vooglayd Vatandoshlik dasturi. Toshkent, 2023. B. 140-141.

BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARNING DARS JARAYONIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Jonibekov Shuxrat Djanibekovich
Guliston davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarning dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash metodikasini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Tadqiqot davomida interfaol metodlar, raqamli ta’lim texnologiyalari, multimedia vositalari hamda muammoli ta’lim yondashuvlarining talabalarning pedagogik kompetentligini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil qilindi. Tajriba-sinov ishlari asosida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash talabalarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va darsni zamonaviy metodlar asosida tashkil etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Tadqiqot natijalarida bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini oshirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsion pedagogik texnologiyalar, jismoniy tarbiya, pedagogik kompetentlik, interfaol metodlar, raqamli ta’lim, ta’lim samaradorligi, bo‘lajak o‘qituvchi, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik mahorat, zamonaviy ta’lim metodlari.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar jadallik bilan rivojlanayotgan davrda ta’lim tizimiga innovatsion yondashuvlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, jismoniy tarbiya ta’limida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali ta’lim samaradorligini oshirish, talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish hamda ularni amaliy faoliyatga tayyorlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Jismoniy tarbiya o‘qituvchisining kasbiy mahorati nafaqat sport mashg‘ulotlarini tashkil etish bilan, balki dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar va zamonaviy axborot-kommunikatsiya vositalaridan samarali foydalana olish darajasi bilan ham belgilanadi. Shu bois bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash kompetensiyalarini shakllantirish va takomillashtirish bugungi kunning muhim pedagogik vazifalaridan biri sanaladi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev raisligida 2026-yil 7-aprel kuni o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishida jismoniy tarbiya va sport sohasini yangi bosqichga olib chiqish, aholini ommaviy sportga keng jalb etish, sport ta’limi sifatini oshirish, malakali murabbiy va pedagog kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish bo‘yicha muhim vazifalar belgilab berildi. Ushbu vazifalarning samarali ijrosi ta’lim jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kreativ fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish hamda pedagogik faoliyatda zamonaviy metodlardan foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish bilan chambarchas bog‘liqdir.

Hozirgi kunda jismoniy tarbiya darslarini tashkil etishda interfaol metodlar, muammoli ta’lim, modulli o‘qitish texnologiyasi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, multimedia vositalari hamda raqamli ta’lim platformalaridan foydalanish ta’lim sifatini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Innovatsion pedagogik texnologiyalar yordamida talabalar faolligini oshirish, ularning nazariy bilimlarini amaliy faoliyat bilan integratsiyalash, mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyati kengayadi. Shu bilan birga, bunday texnologiyalar bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik kompetentligini shakllantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotning obyekti sifatida bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarning dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash metodikasini takomillashtirish jarayoni. Tadqiqotning usullari. Tadqiqotda pedagogik kuzatuv, so‘rov, suhbat, anketa, test, intervyu, usullaridan foydalanildi.

Natijalar va ularning tahlili

Tadqiqot davomida bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarning dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash metodikasini takomillashtirishga qaratilgan tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tadqiqotda oliy ta’lim muassasasining jismoniy tarbiya yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar ishtirok etdi. Tadqiqot jarayonida talabalar nazorat va tajriba guruhlariga ajratilib, ularda innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlarning samaradorligi o‘rganildi.

Tajriba guruhida mashg‘ulotlar interfaol metodlar, muammoli ta’lim texnologiyasi, multimedia vositalari, raqamli ta’lim platformalari, klaster, “Aqliy hujum”, “Case-study”, loyiha metodi hamda jamoaviy ishlash texnologiyalari asosida tashkil etildi. Nazorat guruhida esa an’anaviy pedagogik yondashuvlardan foydalanildi. Tajriba jarayonida talabalarning pedagogik kompetentligi, innovatsion texnologiyalarni qo‘llash ko‘nikmalari, mustaqil fikrlashi va darsni tashkil etish mahorati maxsus mezonlar asosida baholab borildi.

Tadqiqotning dastlabki bosqichida o‘tkazilgan diagnostik tahlillar natijasida talabalar orasida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha bilim va ko‘nikmalar yetarli darajada shakllanmagani aniqlandi. Xususan, talabalarning aksariyati interfaol metodlardan foydalanish, raqamli vositalarni dars jarayoniga integratsiya qilish hamda pedagogik vaziyatlarni mustaqil hal etishda qiyinchiliklarga duch kelayotgani kuzatildi.

Tajriba-sinov ishlari yakunida olingan natijalar tajriba guruhida sezilarli ijobiy o‘zgarishlar yuz berganligini ko‘rsatdi. Jumladan, innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha yuqori ko‘rsatkichga ega talabalar soni sezilarli darajada oshdi.

Ko‘rsatkichlar	Tajriba oldidan (%)	Tajriba so‘ngida (%)
Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash ko‘nikmasi yuqori darajada	28	79
Interfaol metodlardan samarali foydalanish	32	83
Mustaqil va ijodiy fikrlash ko‘nikmasi	35	81
Darsni zamonaviy metodlar asosida tashkil etish kompetensiyasi	30	85

Jadval natijalaridan ko‘rinib turibdiki, tajriba guruhida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ko‘rsatkichlari tajriba yakunida ancha yuqori natijalarni qayd etdi. Ayniqsa, darsni zamonaviy metodlar asosida tashkil etish kompetensiyasi 30 foizdan 85 foizgacha oshgani metodikaning samaradorligini ko‘rsatadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarni dars jarayonida faol ishtirok etishga undadi, ularning kommunikativ qobiliyatlari va pedagogik tafakkurini rivojlantirdi. Multimedia vositalari va raqamli platformalardan foydalanish esa mavzularni chuqurroq o‘zlashtirishga hamda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lashga yordam berdi.

Shuningdek, tadqiqot davomida talabalarning pedagogik faoliyatga bo‘lgan motivatsiyasi ham oshgani kuzatildi. Tajriba guruhidagi talabalar mustaqil ravishda dars ishlanmalari tayyorlash, innovatsion metodlarni tanlash va ularni amaliyotda qo‘llash bo‘yicha yuqori natijalarni namoyon etdilar. Bu esa innovatsion pedagogik texnologiyalar bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda muhim omil ekanligini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar asosida shuni ta’kidlash mumkinki, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarning dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash metodikasini takomillashtirish ta’lim sifati va pedagogik samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Mazkur metodika talabalarning kasbiy tayyorgarligini kuchaytirish, zamonaviy pedagogik faoliyatga moslashuvchanligini oshirish hamda ularning ijodiy va innovatsion fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo‘ldi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarning dars jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash metodikasini takomillashtirish ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Tajriba-sinov ishlari davomida interfaol metodlar, multimedia vositalari, raqamli ta’lim texnologiyalari hamda muammoli ta’lim yondashuvlaridan foydalanish talabalar faolligini oshirishga, ularning mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

Tahlillar natijasida tajriba guruhidagi talabalarda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ko‘nikmalari, darsni zamonaviy metodlar asosida tashkil etish mahorati va pedagogik kompetentlik darajasi sezilarli ravishda oshgani aniqlandi. Ayniqsa, interfaol metodlardan samarali foydalanish va raqamli vositalarni dars jarayoniga integratsiya qilish bo‘yicha yuqori natijalar qayd etildi. Bu esa innovatsion pedagogik texnologiyalar bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita ekanligini tasdiqlaydi.

Shuningdek, tadqiqot davomida innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarni pedagogik faoliyatga qiziqtirish, ularda ijodkorlik va tashabbuskorlikni shakllantirishga xizmat qilgani kuzatildi. Natijada talabalar zamonaviy pedagogik yondashuvlarni amaliy faoliyatda qo‘llash bo‘yicha zarur bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘ldilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jismoniy tarbiya fani o‘qituvchisining dars jarayonlarini tashkil etishida psixologik yondashuvi [Main] : o‘quv qo‘llanma / J.A. Po‘latov.-Toshkent: "Umid Design", 2021.-116 b.

2. Hoshimova M.K. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat / Ma’ruzalar matni. – T.: TDIU, 2012. – 50 b.

3. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar / Ta’lim muassasalari pedagog-o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar. – T.: “Iste’dod” jamg‘armasi, 2009. – 160 b.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2020 yil 29 dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi https://president.uz/ru/lists/view/4057

5. Raximov O.D., Turg‘unov O.M., Mustafaev Q.O., Ro‘ziev H.J. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Fan va texnologiya”, 2013. – 200 b.

6. Sultonov.Z.S. JISMONIY MADANIYAT NAZARIYASI VA METODIKASI [O‘quv qo‘llanma] Guliston-2024 y., 133 bet

7. Sunnatulla, I. (2023). Improving the competences of conducting sports competitions and refereeing among students in the conditions of digitalization. Confrencea, 11(1), 149-153.

AMIR TEMUR DAVLATCHILIGINING SHAKLLANISHI VA TARAQQIYOTIDA MANSABDOR SHAXSLARNI TANLASH MEZONLARI: “TEMUR TUZUKLARI” ASOSIDA TAHLIL

Xalimov Zafar Xatamovich
Impuls Tibbiyot Instituti Ta’lim sifatini ta’minlash bo‘limi boshlig‘i,
TIQXMMI Milliy tadqiqot universiteti doktoranti (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada “Temur tuzuklari” asari asosida Amir Temur davlatchiligining shakllanishi va taraqqiyotida mansabdor shaxslarni tanlash mezonlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda davlat boshqaruvida kadr tanlash masalasi faqat siyosiy yoki ma’muriy ehtiyoj sifatida emas, balki davlat barqarorligini ta’minlovchi ijtimoiy-falsafiy va ma’naviy-axloqiy tamoyil sifatida yoritiladi. “Temur tuzuklari”da mansabdor shaxslarni tanlashda nasl-nasab, shaxsiy yaqinlik yoki tasodifiy sadoqat emas, balki aql-zakovat, tajriba, adolat, sadoqat, jasorat, maslahatga moyillik, mas’uliyat va davlat manfaatini ustuvor qo‘yish kabi mezonlar muhim o‘rin tutgani asoslab beriladi. Maqolada ushbu mezonlarning Amir Temur davlatining siyosiy barqarorligi, boshqaruv intizomi va ma’muriy samaradorligiga ta’siri tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Amir Temur, Temur tuzuklari, davlatchilik, mansabdor shaxslar, kadrlar salohiyati, boshqaruv mezonlari, adolat, maslahat, sadoqat.

Kirish. Davlat boshqaruvi tarixida kadrlar masalasi har doim strategik ahamiyat kasb etgan. Har qanday davlatning barqarorligi, siyosiy mustahkamligi va taraqqiyoti faqat hukmdorning shaxsiy salohiyati bilan emas, balki uning atrofida shakllangan boshqaruv tizimi, amaldorlar tarkibi va ularni tanlash mezonlari bilan ham belgilanadi. Shu jihatdan Amir Temur davlatchiligi tajribasi alohida ilmiy ahamiyatga ega, chunki Temur saltanati qisqa tarixiy davr ichida kuchli markazlashgan davlatga aylangan va keng hududlarda tartib, intizom hamda boshqaruv tizimini shakllantira olgan [3, 10].

Amir Temur boshqaruv tajribasini o‘rganishda “Temur tuzuklari” muhim tarixiy-manbaviy ahamiyatga ega [1]. Mazkur asarda davlatni idora qilish, lashkar tuzish, amirlar, vazirlar va boshqa mansabdor shaxslarni tanlash, ularga munosabat bildirish, ularni rag‘batlantirish yoki jazolash kabi masalalar bo‘yicha muhim qarashlar ifodalangan. Ayniqsa, mansabdor shaxslarni tanlash mezonlari Amir Temur davlatchiligining ichki mohiyatini anglashda asosiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi [2].

Ushbu maqolaning maqsadi — “Temur tuzuklari” asosida Amir Temur davlatida mansabdor shaxslarni tanlashda amal qilgan mezonlarni aniqlash, ularning ijtimoiy-falsafiy va ma’naviy-axloqiy mazmunini ochib berish hamda bu mezonlarning davlat barqarorligi va taraqqiyotidagi o‘rnini tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism. “Temur tuzuklari”da davlat boshqaruvi shunchaki ma’muriy buyruqlar tizimi sifatida emas, balki tartib, adolat, maslahat, sadoqat va mas’uliyatga asoslangan murakkab boshqaruv madaniyati sifatida namoyon bo‘ladi [1]. Amir Temur uchun davlatni mustahkamlashning muhim sharti — har bir mansabga munosib shaxsni qo‘yish edi. Bu yondashuv davlatchilikning amaliy zarurati bilan birga, chuqur ijtimoiy-falsafiy mazmunga ham ega bo‘lgan [7].

Birinchidan, “Temur tuzuklari”da mansabdor shaxslarni tanlashda layoqat va ishbilarmonlik asosiy mezonlardan biri sifatida ko‘rinadi [1]. Davlat boshqaruvida mansab faqat sharaf yoki imtiyoz emas, balki og‘ir mas’uliyat sifatida qaraladi. Shu sababli amaldor davlat ishini yurita oladigan, vaziyatni anglaydigan, qaror qabul qilishga qodir, xalq va davlat manfaatini tushunadigan shaxs bo‘lishi lozim edi. Bu holat Amir Temur boshqaruvida kadr masalasi tasodifiy tanlov emas, balki maqsadli siyosiy mexanizm bo‘lganini ko‘rsatadi [8].

Ikkinchidan, mansabdor shaxs tanlashda sadoqat muhim o‘rin tutgan [1]. Biroq bu sadoqat oddiy shaxsiy bo‘ysunish yoki hukmdorga yaqinlik ma’nosida emas, balki davlatga, tartibga, saltanat manfaatiga sodiqlik sifatida tushunilgan. Amir Temur boshqaruvida amaldorning sadoqati uning davlat ishida sobitligi, topshiriqni bajarishdagi mas’uliyati, og‘ir vaziyatda xiyonat qilmasligi va umumiy manfaatni shaxsiy manfaatdan ustun qo‘yishi bilan baholangan [2].

Uchinchidan, “Temur tuzuklari”da aql-zakovat va tadbirkorlik mansabdor shaxsning zaruriy sifati sifatida talqin qilinadi [1]. Davlat boshqaruvi faqat kuch yoki buyruq bilan yuritilmaydi. U vaziyatni tahlil qilish, odamlar ruhiyatini anglash, ijtimoiy-siyosiy muvozanatni saqlash, zarur paytda murosaga kelish va zarur paytda qat’iy qaror qabul qilishni talab etadi. Shu ma’noda, Amir Temur boshqaruvida mansabdor shaxsdan fikrlash madaniyati, maslahatga quloq tutish va oqilona xulosa chiqarish salohiyati talab qilingan [4].

To‘rtinchidan, mansabdor shaxslarni tanlashda adolatparvarlik alohida mezon sifatida namoyon bo‘ladi [1]. Adolat Amir Temur davlatchilik qarashlarining markaziy tushunchalaridan biri hisoblanadi [2]. Chunki adolat bo‘lmagan joyda xalqning davlatga ishonchi susayadi, boshqaruv tizimida norozilik kuchayadi, amaldorlar o‘zboshimchalikka moyil bo‘ladi. Shuning uchun mansabdor shaxs faqat bilimli yoki jasur bo‘lishi yetarli emas; u adolat mezoniga amal qiladigan, xalq bilan muomalada insofli, davlat mulki va vakolatidan shaxsiy manfaat uchun foydalanmaydigan shaxs bo‘lishi zarur edi [5].

Beshinchidan, “Temur tuzuklari”da maslahat va kengash tamoyili muhim boshqaruv mezoni sifatida ko‘rinadi [1]. Amir Temur davlat ishlarida kengashga, tajribali kishilar fikriga, amirlar va

dono kishilar maslahatiga alohida e’tibor bergan [4]. Bu holat mansabdor shaxs tanlashda ham o‘z aksini topgan. Maslahatga moyil bo‘lgan, boshqalar fikrini eshita oladigan, faqat o‘z qarashiga yopishib olmaydigan amaldor boshqaruvda samaraliroq hisoblangan. Demak, Temur davlatchiligida kadr salohiyati faqat individual bilim yoki jasorat bilan emas, balki jamoaviy fikrlash va maslahat madaniyatiga munosabat bilan ham baholangan [9].

Oltinchidan, mansabdor shaxs uchun jasorat va qat’iyat ham muhim sifat sifatida qaralgan. Amir Temur davrida davlat boshqaruvi murakkab siyosiy, harbiy va ijtimoiy sharoitlarda olib borilgan [4]. Bunday sharoitda amaldor qo‘rqoq, ikkilanadigan yoki faqat shaxsiy xavfsizligini o‘ylaydigan shaxs bo‘lsa, davlat manfaatiga zarar yetkazishi mumkin edi. Shu sababli mansabdor shaxsdan qat’iylik, og‘ir vaziyatda mas’uliyatni zimmasiga olish va davlat ishini oxirigacha bajarish talab etilgan [1].

Yettinchidan, “Temur tuzuklari”da mansabdor shaxslarni tanlashda tajriba va amaliy sinovdan o‘tganlik ham muhim ahamiyat kasb etadi [1]. Amir Temur kadrlarni faqat nazariy bilim yoki tashqi obro‘ga qarab emas, balki amalda o‘zini ko‘rsatganligi, oldingi xizmatlari, sadoqati va natijadorligiga qarab baholagan [2]. Bu esa boshqaruvda meritokratik yondashuv unsurlari mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Ya’ni mansabga ko‘tarilishda shaxsning real xizmati, layoqati va davlat ishida foyda keltira olish qobiliyati muhim sanalgan [10].

Mazkur mezonlarning barchasi Amir Temur davlatining shakllanishi va taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan [7]. Kuchli markazlashgan davlatni barpo etish uchun faqat harbiy qudrat yetarli emas edi. Buning uchun hududlarni boshqaradigan, buyruqlarni joylarda ijro etadigan, xalq bilan davlat o‘rtasida bog‘lovchi vazifasini bajaradigan, soliqlar, harbiy safarbarlik, tartib-intizom va ijtimoiy muvozanatni ta’minlaydigan mansabdorlar tizimi zarur edi. Amir Temur aynan shu zaruratni chuqur anglagan va kadr tanlash masalasini davlatchilikning asosiy tayanchlaridan biri sifatida ko‘rgan [3].

“Temur tuzuklari”da ifodalangan kadr tanlash mezonlarining yana bir muhim jihati shundaki, ularda ma’naviy-axloqiy sifatlar bilan amaliy boshqaruv salohiyati uyg‘un holda namoyon bo‘ladi [1]. Masalan, sadoqat, adolat, insof, halollik kabi sifatlar ma’naviy-axloqiy mezonlar bo‘lsa, aql-zakovat, tajriba, tadbirkorlik, qat’iyat va tashkilotchilik amaliy boshqaruv mezonlari hisoblanadi. Amir Temur davlatchiligida ushbu ikki yo‘nalish bir-biridan ajratilmagan. Aksincha, haqiqiy mansabdor shaxs aynan shu ikki jihatning uyg‘unligiga ega bo‘lishi lozim deb qaralgan [11].

Bu yondashuv bugungi davr uchun ham muhim nazariy xulosa beradi [12]. Zamonaviy davlat boshqaruvida ham kadrlar salohiyatini yuksaltirish faqat bilim, diplom yoki lavozim tajribasi bilan cheklanmasligi kerak. Rahbar yoki mansabdor shaxsda kasbiy kompetensiya bilan birga, ijtimoiy mas’uliyat, axloqiy poklik, adolat, jamoa bilan ishlash, maslahatga ochiqlik va davlat manfaatini ustuvor qo‘yish kabi sifatlar ham bo‘lishi zarur. Shu ma’noda, “Temur tuzuklari”dagi kadr tanlash mezonlari tarixiy manba bo‘lish bilan birga, boshqaruv madaniyati va kadrlar siyosati uchun nazariy-ma’naviy ahamiyatga ega [11].

Xulosa. “Temur tuzuklari” asosida olib borilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, Amir Temur davlatchiligining shakllanishi va taraqqiyotida mansabdor shaxslarni tanlash masalasi alohida strategik ahamiyat kasb etgan. Mansabdor shaxslarni tanlashda layoqat, sadoqat, aql-zakovat, adolat, tajriba, jasorat, maslahatga moyillik va mas’uliyat kabi mezonlar asosiy o‘rin tutgan [1, 2].

Ushbu mezonlar Amir Temur davlatining kuchli boshqaruv tizimini shakllantirishga, markazlashuvni ta’minlashga, ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni mustahkamlashga va davlat taraqqiyotiga xizmat qilgan [3, 7]. Eng muhimi, “Temur tuzuklari”da kadr tanlash masalasi faqat lavozimga tayinlash amaliyoti sifatida emas, balki davlat taqdiri, xalq manfaatlari va boshqaruv adolati bilan bog‘liq masala sifatida talqin etilgan [1].

Shu bois, “Temur tuzuklari”dagi mansabdor shaxslarni tanlash mezonlarini o‘rganish bugungi kunda ham dolzarbdir. Chunki jamiyat barqarorligini ta’minlashda kadrlar salohiyatini yuksaltirish, rahbarlik lavozimlariga munosib shaxslarni tanlash, ularning kasbiy va ma’naviy fazilatlarini uyg‘un baholash har qanday davlat boshqaruvi tizimining muhim sharti bo‘lib qolmoqda [12].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Temur tuzuklari / Forschadan tarjimon A. So‘g‘uniy va H. Karomatov; izohlar muallifi akademik B. Ahmedov. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1991. – 256 b.
2. Ahmedov B. Amir Temurni yod etib. – Toshkent: O‘zbekiston, 1996. – 126 b.
3. Azamat Ziyo. O‘zbek davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2000. – 365 b.
4. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma / Tarjimon O. Boriyev. – Toshkent: Kamalak, 1994. – 288 b.
5. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi (Ajoyib al-maqdur fi tarihi Taymur): 2 jildlik / Tarjimon U. Uvatov. – Toshkent: Mehnat, 1992.
6. Gonzales de Klaviho R. Amir Temur Yevropa elchilari nigohida / Tarjimon M. Xasanov. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2007. – 184 b.
7. Amir Temurning jahon tarixida tutgan o‘rni: Maqolalar to‘plami. – Toshkent: Fan, 1996. – 264 b.
8. Amir Temur saboqlari: Maqolalar to‘plami. – Toshkent, 1997. – 312 b.
9. Muiniddin Natanziy. Muntaxab ut-tavorixi Muiniy / Tarjimon R. Jalilova. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011. – 264 b.
10. Mo‘minov I. Amir Temurning O‘rta Osiyo tarixida tutgan o‘rni va roli. – Toshkent: Fan, 1968. – 184 b.
11. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 176 b.
12. Mirziyoev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.

INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA YOSHLARNING MA’NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINI TAKOMILLASHTIRISH

Vaxobov Ulug‘bek Bahodir o‘g‘li
JDPU, doktarant

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan hozirgi sharoitda yoshlarning ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarning samaradorligi ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etiladi. Tadqiqotda J.Dyuining «tajribaga asoslangan ta’lim» nazariyasi, H.Gardnerning intellektlar nazariyasi va T.V.Musiyenkoning gamifikatsiyaga oid ilmiy qarashlari tahlil qilingan. Maqolada case-study, SWOT, FSMU, rolli o‘yinlar, Kahoot! va Quizizz kabi innovatsion metodlar va zamonaviy raqamli platformalarning yoshlar ma’naviy-axloqiy tarbiyasiga tatbiqi ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, innovatsion pedagogik texnologiyalar an’anaviy metodlarga nisbatan yoshlarning qadriyatlar tizimini shakllantirish, mustaqil axloqiy tafakkurini rivojlantirish va mafkuraviy ta’sirlarga nisbatan ichki immunitetini mustahkamlashda ancha yuqori samara beradi. Maqola oxirida ta’lim muassasalari va pedagog-kadrlar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola pedagog-amaliyotchilar, ta’lim sohasidagi tadqiqotchilar va ilmiy-pedagogik jamoatchilik uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: innovatsion pedagogik texnologiyalar, ma’naviy-axloqiy tarbiya, yoshlar, gamifikatsiya, interfaol usullar, case-study, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, Kahoot, Quizizz.

Globallashuv sharoitida yosh avlodning intellektual salohiyatini yuksaltirish bugungi pedagogika fanining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar shiddat bilan rivojlanayotgan hozirgi davrda yoshlarning ma’naviy-axloqiy

qiyofasini saqlab qolish va uni zamonaviy talablar asosida takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonda an’anaviy ta’lim usullari bilan bir qatorda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish yoshlarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning qadriyatlar tizimini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi [1, 12-b.]. Bir tomondan, axborot makoni kengayishi tufayli yoshlar turli mafkuralar ta’sir doirasiga tushub qolayatgan bo‘lsa . Boshqa tomondan esa an’anaviy ta’lim metodlari bu jarayonda ijobiy samara bermayapti. Aynan shu kabi holatlar innovatsion pedagogik texnologiyalar ishlab chiqish va amaliy hayotga joriy qilish muhim ekanligini ko‘rsatmoqda.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, innovatsion pedagogik texnologiyalar deganda faqat raqamli qurilmalar yoki elektron resurslardan foydalanish orqali dars o‘tish jarayonini tushunmasligimiz kerak. Zero "Innovatsiya" atamasi lotincha "innovatio" so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, XVII asrning o‘rtalarida ilmiy muomalaga kirgan va ma’lum bir sohaga yangi elementlarning kirib borishi hamda shu asosda o‘zgarishlar yuz berishi jarayonini anglatadi. Shuni alohida ta’kidlash zarurki, innovatsiya, bir tomondan, yangilikni amalga oshirish jarayoni sifatida emas, balki uni muayyan ijtimoiy amaliyotga tatbiq etish faoliyati sifatida talqin qilinadi. Innovatsion faoliyat o‘zining to‘liq rivojlanishida o‘zaro bog‘liq ish turlarini o‘z ichiga oladi va ularning uyg‘unligi real innovatsiyalarning yuzaga kelishini ta’minlaydi.

Pedagogika sohasida "texnologiya" atamasi yunoncha "texnos" – san’at, mahorat va "logos" – fan so‘zlarining qo‘shilmasidan hosil bo‘lgan bo‘lib, innovatsion texnologiya ta’lim-tarbiyaning shakllari, metodlari va usullariga yangicha yondashuv sifatida ta’riflanadi [2, 23-b.]. Innovatsion texnologiyalar pedagogik jarayon, o‘qituvchi va talaba faoliyatiga yangilik hamda sifat o‘zgarishlarini olib kirish bo‘lib, uni amalga oshirishda asosan interaktiv metodlardan keng foydalaniladi.

Hozirgi kunda ta’lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion va axborot-pedagogik texnologiyalarni qo‘llashga bo‘lgan ilmiy qiziqish tobora kuchayib bormoqda. Buning asosiy sababi shundaki, an’anaviy ta’limda o‘quvchi-talabalar tayyor bilimlarni passiv tarzda o‘zlashtirishga o‘rgatilgan bo‘lsa, zamonaviy innovatsion texnologiyalar ularni bilimni mustaqil izlab topishga, tahlil qilishga va xulosalar chiqarishga yo‘naltiradi. Xususan, interaktiv metodlarning pedagogik ahamiyati shundaki, ular o‘quvchi-talabada faqat bilish jarayonini emas, balki axloqiy munosabat va qadriyatlar tizimini ham bir vaqtning o‘zida shakllantiradi. Jumladan, guruhli muhokama, rolli o‘yinlar va muammoli vaziyatlarni tahlil qilish kabi usullar yoshlarda empatiya, hamkorlik madaniyati va mas’uliyat tuyg‘usini shakllanishga xizmat qiladi. Bu esa innovatsion texnologiyalarni oddiy o‘qitish vositasidan ma’naviy-axloqiy tarbiyaning to‘laqonli pedagogik mexanizmiga aylantiradi.

Jumladan ma’naviy-axloqiy tarbiya shakillanishida J.Dyuining «tajribaga asoslangan ta’lim» nazariyasi juda muhim hisoblanadi. Dyui ta’limotiga ko‘ra, ma’naviy-axloqiy tarbiya nazariy emas, balki bevosita hayotiy tajriba va amaliy faoliyat bilan bog‘liq holda shakllanadi deydi [3, 56-b.]. Boshqacha aytganda, yosh avlod axloqiy me’yorlarni faqat eshitish yoki o‘qish orqali emas, balki muayyan vaziyatlarda qaror qabul qilib, uning hoh yaxshi, hoh yomon bo‘lsin oqibatlarini his etib, amaliyotda sinab ko‘rish orqali o‘rganishdir.

Ushbu nazariyaning innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan uyg‘unligi shundaki, Swot, case-study va FSMU kabi yondashuvlar mohiyatan Dyui konsepsiyasining zamonaviy pedagogik ko‘rinishlari hisoblanadi. Masalan, axloqiy dilemmaga asoslangan case-study topshirig‘ini bajarayotgan talaba real hayotiy tanlov jarayoniga o‘xshash bo‘lgan voqiylikni his qilgan holda qaror qabul qiladi.

H.Gardner ko‘p intellektlar nazariyasi esa har bir o‘quvchining individual imkoniyatlariga moslashgan innovatsion yondashuv zarurligini, shu jumladan axloqiy-ma’naviy intellektning rivoji uchun muhimligini asoslab beradi. Gardner o‘zining fundamental tadqiqotida insonning intellektual salohiyati mantiqiy-matematik yoki lingvistik jihati bilan — baholanishi mumkin emasligini ilmiy jihatdan isbotladi [4, 73-b.]. Uning nazariyasiga ko‘ra, har bir shaxs o‘ziga xos intellektlar xususiyatga ega bo‘lib, ularning rivojlanish darajasi turlicha kechadi.

Buni shakllanishida interfaol usullar, jumladan o‘zaro ma’lum guruhlarga bo‘lingan holda muhokamalar va shu bilan birga ro‘lli o‘yinlar tashkil qilish ham shaxslararo intellektni rivojlantirishning eng samarali yo‘li hisoblanadi. Gardner nazariyasidagi ko‘ra guruh azolari o‘rasida o‘zaro muloqot qilish jarayonida, boshqalarning fikrini tinglab tushunish, o‘z pozitsiyasini dalillar asosida himoya qilish yoshlarda axloqiy tafakkurning faol shakllanishiga zamin hozirlaydi [4, 68-b.]. Bu jarayonda yoshlar "nima to‘g‘ri?" degan savolga javob izlash bilan birga "men nima uchun shunday harakat qilaman?" degan so‘rovga o‘zini anglagan holda ongli javob bera oladi.

Shaxs ichki intellektini rivojlantirish nuqtai nazaridan esa refleksiv yondashuvlar alohida ahamiyat kasb etadi. Jumladan, o‘z-o‘zini baholash uchun shaxsiy portfolio yuritish orqali bazi yoshlarda o‘zligini anglash, o‘zning kuchli va zaif tomonlarini tanish hamda axloqiy kamchiliklarini mustaqil tushunishi va shunga ko‘ra maqsadli harakat qilishi mumin. Gardner fikricha, o‘zini chuqur anglay olgan shaxsgina boshqalarga bilan to‘g‘ri munosatatga kirisha oladi. Bugungi yoshlar uchun bu ko‘nikma ayniqsa muhim, chunki ijtimoiy tarmoqlarda "virtual shaxs" bilan haqiqiy "men" o‘rtasidagi tafovutni kamaytirish o‘zini anglash jarayonisiz amalga oshishi mumkin emas.

Yangi O‘zbekiston sharoitida Gardner nazariyasining amaliy hayotga tadbiq qilinishida, milliy xususiyatlar hisobga olingan holda uyg‘unlashtirilishi zarur. O‘zbek xalqining boy ma’naviy-madaniy merosi, an’anaviy qadriyatlar tizimi asosida Gardner intellektlar nazariyasi bilan organik tarzda birlashtirilganda, yoshlarning ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirishda o‘ziga xos va samarali pedagogik model yaratish imkonini yuzaga keladi. Xususan, milliy adabiyot va tarixga asoslangan rolli o‘yinlar, o‘zbek xalq pedagogikasi an’analarini innovatsion metodlar orqali o‘tilganda yoshlarda milliy g‘urur, vatanparvarlik, axloqiy burch, va masuliyat tuyg‘ulari tabiiy tarzda shakllanadi. O‘z o‘rnida bu esa ularni har qanday mafkuraviy ta’sirlarga qarshi mustahkam ma’naviy immunitetga ega bo‘lishlari uchun zamin yaratadi.

Shu o‘rinda T.V.Musiyenkoning tadqiqotlarida gamifikatsiyaning an’anaviy o‘qitish metodlaridan tubdan farq qilishini, ya’ni u o‘quvchida ichki qiziqish uyg‘otib, bilim olishni majburiyat emas balki zavqli faoliyat turiga aylantirishi jarayoni sifatida uni ilmiy jihatdan asoslab bergan [5, 47-b.]. Bunda gamifikatsiyaning ma’naviy-axloqiy tarbiyaga tatbiq etish ham juda samarali hisoblanadi. Jumladan reyting tizimi o‘yin vositasida qo‘llanilishi yoshlarda mas’uliyat shu bilan birga halollik tuyg‘usini shakllanishiga sabab bo‘ladi.

Xususan, Kahoot! platformasi real vaqt rejimida guruhlar bilan ishlash imkonini taqdim qiladi. Bunda o‘qituvchi ma’naviy-axloqiy mavzularga doir savollar tuzadi, o‘quvchi-talabalar esa o‘z mobil qurilmalari orqali javob beradilar. Platforma har bir ishtirokchining natijasini ochiq shafof holda ko‘rsatadi bu esa ular o‘rtasida sog‘lom raqobat muhiti shakillanishiga asos bo‘ladi. Ahamiyatli jihati shundaki, bu formatda birovni aldash yoki boshqa o‘quvchining javobini ko‘chirish imkoni texnik jihatdan cheklangan. Shu sababli o‘quvchi ko‘proq o‘z bilimiga tayanishi lozimligini tushunib yetadi.

Bundan tashqari Quizizz platformasi bor bo‘lib. U Kahootdan farqli ravishda o‘quvchilar bilan individual ishlash imkonini taqdim qiladi. Har bir o‘quvchi topshiriqni o‘z bilimiga qarab boshqalardan ertaroq bajarishi va vaqtli yakunlashi mumkin. Bu yoshlar o‘z xatolarini mustaqil tahlil qilish, sabab-natija bog‘liqligini anglash va keyingi urinishda yaxshilroq harakat qilish uchun intiladi. Axloqiy dilemmalarga asoslangan Quizizz savollari — masalan, “Quyidagi vaziyatda qaysi qaror to‘g‘ri?” kabi savollar va topshiriqlar — yoshlarni axloqiy tafakkurining rivolanishiga va to‘g‘ri qaror qabul qilish sabab bo‘ladi.

Umumiy nuqtai nazarga ko‘ra globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan hozirgi davrda yoshlarning ma’naviy-axloqiy qiyofasini shakllantirish an’anaviy ta’lim metodlari doirasida to‘liq hal etib bo‘lmaydigan murakkab pedagogik muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda. An’anaviy metodlar bilim berishda ma’lum darajada samarali bo‘lsa-da, yoshlarning qadriyatlar tizimini shakllantirish va axloqiy tafakkurini rivojlantirish shu bilan birga mafkuraviy ta’sirlarga nisbatan ichki immunitetini mustahkamlashda yetarli natija bermayapti. Shu sababli ta’lim muassasalarida innovatsion pedagogik texnologiyalarni ma’naviy-axloqiy tarbiya bilan uzviy bog‘lagan holda tatbiq etuvchi maxsus dasturlar ishlab chiqish lozim. Bu jarayonning uzviy davomi

sifatida pedagog-kadrlarni malaka oshirish tizimiga Kahoot!, Quizizz kabi zamonaviy platformalardan ma’naviy-axloqiy tarbiya maqsadlarida foydalanish bo‘yicha maxsus modul yaratish va o‘zbek milliy adabiyoti, tarixi va xalq pedagogikasi an’analariga asoslangan case-study va rolli o‘yin to‘plamlari ishlab chiqish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bugungi kunda ulardan ongli va maqsadli foydalanish — bu nafaqat pedagogik zarurat, balki Yangi O‘zbekistonning kelajagi bo‘lmish yosh avlod oldidagi ma’naviy burch hamdir.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayeva F. Pedagogik texnologiyalar va ta’lim sifati. – Toshkent: Fan, 2020. – 184 b.
2. Azizboyev N. Yoshlar ma’naviy tarbiyasining falsafiy asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 210 b.
3. Dewey J. Experience and Education. – New York: Macmillan, 1938. – 116 p.
4. Gardner H. Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. – New York: Basic Books, 1983. – 440 p.
5. Musiyenko T.V. Geymifikatsiya kak instrument vovlecheniya v obucheniye // Pedagogika. – 2020. – №4. – S. 45–52.

IJTIMOIY KONFLIKTLAR: MAZMUNI, SABABLARI VA JAMIYATGA TA’SIRI

Toshev Olmos Nuriddinovich
IMTI mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy konfliktlarning mazmuni, yuzaga kelish sabablari hamda ularning jamiyatga ko‘rsatadigan ta’siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Ijtimoiy konfliktlar jamiyat hayotining ajralmas qismi sifatida ko‘rib chiqilib, ularning ijobiy va salbiy jihatlari yoritiladi. Shuningdek, konfliktlarning vujudga kelishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar — resurslar taqchilligi, manfaatlar to‘qnashuvi, qadriyatlar farqi, kommunikatsiya muammolari va ijtimoiy tengsizlik kabi sabablar tahlil qilinadi. Maqolada konfliktlarning jamiyatdagi barqarorlik, iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy munosabatlarga ta’siri ham ochib berilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ijtimoiy konfliktlarni to‘g‘ri boshqarish jamiyat rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy konflikt, jamiyat, ijtimoiy munosabatlar, manfaatlar to‘qnashuvi, resurslar taqchilligi, ijtimoiy tengsizlik, qadriyatlar, kommunikatsiya, ijtimoiy barqarorlik, konfliktlarni boshqarish.

Kirish. Jamiyat ijtimoiy tizim sifatida turli manfaatlar, qarashlar va ehtiyojlar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar majmuasidan iboratdir. Ushbu jarayonda ijtimoiy muvozanat doim ham barqaror bo‘lavermaydi, chunki insonlar va guruhlar o‘rtasida manfaatlar to‘qnashuvi yuzaga kelishi mumkin. Ana shunday to‘qnashuvlar ijtimoiy konfliktlar deb ataladi. Ijtimoiy konfliktlar jamiyat rivojlanishining tabiiy hodisasi bo‘lib, ular ham salbiy, ham ijobiy oqibatlarga ega bo‘lishi mumkin. Jamiyat taraqqiyoti davomida turli xil ijtimoiy jarayonlar yuzaga keladi. Ular orasida ijtimoiy konfliktlar alohida o‘rin tutadi. Ijtimoiy konflikt — bu jamiyatdagi turli guruhlar, shaxslar yoki institutlar o‘rtasidagi manfaatlar, qadriyatlar va qarashlarning to‘qnashuvi natijasida yuzaga keladigan murakkab ijtimoiy hodisadir.

Zamonaviy jamiyatda konfliktlar tabiiy va muqarrar jarayon sifatida qaraladi. Ular jamiyat rivojiga ham ijobiy, ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois ijtimoiy konfliktlarni chuqur o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy konflikt — bu ikki yoki undan ortiq tomonlarning qarama-qarshi manfaatlari, ehtiyojlari va maqsadlari to‘qnashuvi natijasida yuzaga keladigan murakkab ijtimoiy jarayondir. Bu jarayon faqat salbiy hodisa sifatida emas, balki jamiyat rivojiga turtki beruvchi muhim omil sifatida

ham qaraladi. Chunki ayrim hollarda konfliktlar mavjud muammolarni ochib beradi va ularni hal etishga undaydi.

Ijtimoiy konflikt — bu shaxslar, ijtimoiy guruhlar, tashkilotlar yoki butun jamiyat qatlamlari o‘rtasida manfaatlar, qadriyatlar, resurslar yoki hokimiyat uchun yuzaga keladigan qarama-qarshilikdir.

Konfliktlar jamiyatning turli darajalarida namoyon bo‘lishi mumkin:

- shaxslararo konfliktlar
- guruhlararo konfliktlar
- tashkilot ichidagi konfliktlar
- jamiyat miqyosidagi konfliktlar

Ijtimoiy konfliktlar odatda ochiq yoki yashirin shaklda kechadi. Ochiq konfliktlar bevosita qarama-qarshilik, bahs yoki nizolar ko‘rinishida namoyon bo‘lsa, yashirin konfliktlar ichki norozilik, psixologik bosim yoki passiv qarshilik shaklida bo‘ladi.

Ijtimoiy konfliktlarning kelib chiqishiga bir qator omillar sabab bo‘ladi. Eng avvalo, iqtisodiy sabablar muhim o‘rin tutadi. Resurslarning cheklanganligi, daromadlar o‘rtasidagi katta tafovut, iqtisodiy manfaatlarning to‘qnashuvi konfliktlarning yuzaga kelishiga olib keladi. Bundan tashqari, ijtimoiy tengsizlik, turli guruhlar o‘rtasidagi farqlar, status va rollarning mos kelmasligi ham ziddiyatlarni kuchaytiradi. Siyosiy omillar, jumladan, hokimiyat uchun kurash, siyosiy qarashlarning qarama-qarshiligi va boshqaruv tizimidagi kamchiliklar ham konfliktlarning muhim manbai hisoblanadi. Shu bilan birga, madaniy va ma’naviy omillar — qadriyatlar, an’analar, diniy yoki milliy tafovutlar ham ijtimoiy ziddiyatlarning kelib chiqishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Ijtimoiy konfliktlar turli ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi. Ular shaxslararo, guruhlararo va hatto xalqaro darajada yuzaga kelishi mumkin. Shuningdek, konfliktlar mazmuniga ko‘ra iqtisodiy, siyosiy va madaniy turlarga ajratiladi. Ba’zi konfliktlar ochiq ko‘rinishda namoyon bo‘lsa, boshqalari yashirin tarzda rivojlanadi va ma’lum bir sharoitda keskinlashadi. Bu esa konfliktlarni o‘z vaqtida aniqlash va boshqarishni murakkablashtiradi.

Har qanday ijtimoiy konflikt ma’lum bosqichlarda rivojlanadi. Dastlab ziddiyat yashirin, ya’ni latent bosqichda bo‘ladi. Bu bosqichda tomonlar o‘rtasidagi qarama-qarshilik hali ochiq namoyon bo‘lmaydi. Keyinchalik ziddiyat kuchayib, keskinlashuv bosqichiga o‘tadi. Shundan so‘ng konflikt ochiq tus oladi va tomonlar o‘rtasida to‘qnashuv yuzaga keladi. Nihoyat, konflikt hal etish bosqichiga yetib boradi va muammo turli yo‘llar bilan bartaraf etiladi yoki yumshaydi.

Ijtimoiy konfliktlar jamiyat hayotiga murakkab va ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatadi. Ular bir tomondan ijtimoiy barqarorlikni izdan chiqarishi, iqtisodiy va ma’naviy yo‘qotishlarga olib kelishi mumkin bo‘lsa, boshqa tomondan jamiyat rivojlanishi va yangilanishi uchun turtki vazifasini ham bajaradi. Konfliktlarning salbiy ta’siri eng avvalo jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikning buzilishida namoyon bo‘ladi. Ziddiyatlar kuchaygan sharoitda fuqarolar o‘rtasida ishonchsizlik ortadi, ijtimoiy aloqalar zaiflashadi va jamoaviy birdamlik pasayadi. Bu esa jamiyat ichida bo‘linish, qarama-qarshilik va ijtimoiy keskinlikning kuchayishiga olib keladi.

Shuningdek, ijtimoiy konfliktlar iqtisodiy sohada ham salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi. Ishlab chiqarish jarayonlari izdan chiqishi, mehnat unumdorligining pasayishi va investitsion muhitning yomonlashuvi kuzatiladi. Natijada jamiyatning umumiy iqtisodiy rivojlanish sur’atlari sekinlashadi. Bundan tashqari, konfliktlar ijtimoiy psixologik muhitga ham ta’sir etib, aholida stress, xavotir va beqarorlik hissini kuchaytiradi. Ba’zi hollarda esa bu holatlar jinoyatchilikning ortishiga va ijtimoiy tartib-intizomning buzilishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Biroq ijtimoiy konfliktlar faqat salbiy hodisa sifatida qaralmaydi. Ular ma’lum darajada ijobiy funksiyaga ham ega bo‘lib, jamiyatdagi mavjud muammolarni ochib beradi va ularni hal qilish zaruratini yuzaga keltiradi. Konfliktlar natijasida ijtimoiy adolat, tenglik va boshqaruv tizimini takomillashtirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilishi mumkin. Shu ma’noda, konfliktlar jamiyatni rivojlanishga undovchi omil sifatida ham xizmat qiladi. Agar ular to‘g‘ri boshqarilsa va konstruktiv yo‘nalishga yo‘naltirilsa, ijtimoiy tizimning yangilanishi va takomillashuviga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Umuman olganda, ijtimoiy konfliktlarning jamiyatga ta’siri ikki tomonlama xarakterga ega bo‘lib, ularning oqibatlari konfliktni boshqarish darajasi va jamiyatning ijtimoiy institutlari faoliyatiga bevosita bog‘liqdir.

Ijtimoiy konfliktlarni samarali boshqarish zamonaviy jamiyat uchun muhim vazifa hisoblanadi. Buning uchun, avvalo, tomonlar o‘rtasida ochiq muloqotni yo‘lga qo‘yish zarur. Muzokaralar olib borish, murosaga kelish, vositachilik (mediatsiya) usullaridan foydalanish konfliktlarni yumshatishda samarali natija beradi. Shu bilan birga, huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish, ijtimoiy tenglikni ta’minlash va aholining huquqiy hamda ma’naviy madaniyatini oshirish konfliktlarning oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Xulosa sifatida shuni ta’kidlash joizki, ijtimoiy konfliktlar jamiyat hayotining ajralmas va tabiiy qismi hisoblanadi. Ularni butunlay yo‘q qilishning imkoni yo‘q, chunki jamiyatda manfaatlar, ehtiyojlar va qarashlar xilma-xilligi doimo mavjud bo‘ladi. Biroq konfliktlarni to‘g‘ri anglash, ularning sabablarini chuqur tahlil qilish va oqilona boshqarish orqali ularni ijobiy yo‘nalishga burish mumkin. Ayniqsa, zamonaviy globallashuv sharoitida ijtimoiy ziddiyatlarning oldini olish, ularni barvaqt aniqlash va samarali hal etish jamiyat barqarorligini ta’minlashning muhim omiliga aylanmoqda.

Shu nuqtai nazardan, konfliktologiya fanini rivojlantirish, yosh avlodda murosaga kelish madaniyatini shakllantirish, ijtimoiy adolat va tenglik tamoyillarini mustahkamlash dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Faqatgina shunday yondashuv orqali ijtimoiy konfliktlarning salbiy oqibatlarini kamaytirish va ularning ijobiy jihatlaridan samarali foydalanish mumkin. Natijada esa jamiyatda barqarorlik, hamjihatlik va taraqqiyot ta’minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Konfliktologiya: uchebnik / pod red. A. S. Karmina. – Izd. 2-ye, ispr. – SPb: Lan, 2000.
2. Lebedeva M. M. Politicheskoye uregulirovaniye konfliktov: podxodi, resheniya, texnologii. – M.: Aspekt Press, 1997.
3. Leonov N. I. Osnovi konfliktologii: uchebnoye posobiye. Ijevsk: Udmurtskiy universitet, 2000.
4. Osnovi konfliktologii / pod red. V. N. Kudryavseva. – M., 1997.
5. Fisher R. Put k soglasiyu, ili Peregovori bez porajeniya / R. Fisher, U. Yuri. – M., 1990.
6. Doych M. Razresheniye konflikta. Konstruktivniye i destruktivniye protsessi // Sotsialno-politicheskiy jurnal. – 1997.– № 1.

“O‘ZBEKISTON – 2030” STRATEGIYASI – MA’NAVIY-MAFKURAVIY XAVFSIZLIKNI TA’MINLASHNING MUHIM OMILI SIFATIDA

Salaeva Laylo Shavkatovna
O‘zbekiston davlat sport akademiyasi huzuridagi Jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada “O‘zbekiston – 2030” strategiyasining mazmun-mohiyati, uning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni hamda ma‘naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta‘minlashdagi ahamiyati haqidagi fikrlar tahlil qilingan. Shuningdek maqolada, globallashgan axborot jamiyatida mafkuraviy xavfsizlik nafaqat davlat himoyasining bir elementi, balki milliy taraqqiyot strategiyasining kontseptual va aksiologik negizi sifatida namoyon bo‘layotganligi ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: strategiya, ma’naviy xavfsizlik, mafkura, globallashuv, milliy qadriyatlar, yoshlar siyosati, barqaror taraqqiyot.

Bugungi globallashuv shiddati har bir davlat o‘zining milliy xavfsizligini ta‘minlashda nafaqat iqtisodiy va harbiy, balki ma‘naviy-mafkuraviy omillarga ham alohida e‘tibor qaratishini taqoza etmoqda. Albatta, bu borada mamlakatimizda ham mazkur yo‘nalishda keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi mamlakatning uzoq muddatli rivojlanish yo‘nalishlarini belgilab beruvchi muhim dasturiy hujjat hisoblanadi. Mazkur strategiyasi jamiyatning ichki g‘oyaviy immunitetini kuchaytirishga, tashqi tahdidlar va ideologik ekspansiyalarga qarshi institutsional qarshilikni shakllantirishga xizmat qilmoqda. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab olgan kompleks rivojlanish dasturidir.

Unda quyidagi ustuvor yo‘nalishlar belgilangan. Xususan:

iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, ijtimoiy sohani takomillashtirish, davlat boshqaruvini modernizatsiya qilish, ta‘lim va ilm-fanni rivojlantirish, ma‘naviy-ma‘rifiy ishlarni kuchaytirish muhim hisoblanadi. Shu bilan birga, mazkur strategiya inson kapitalini rivojlantirishni asosiy omil sifatida belgilab, jamiyatning intellektual va ma‘naviy salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida ta’lim, raqamli texnologiyalar, ekologiya, gender tengligi, yoshlar siyosati kabi ustuvor yo‘nalishlarning mafkuraviy qamrovda rejalashtirilgani ham milliy ideologiyaning dinamik rivojiga xizmat qilmoqda.

“O‘zbekiston – 2030” strategiyasida ta’lim, raqamli texnologiyalar, ekologiya, gender tengligi, yoshlar siyosati kabi ustuvor yo‘nalishlarning mafkuraviy qamrovda rejalashtirilgani ham milliy ideologiyaning dinamik rivojiga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, ta’limda ma’naviy-mafkuraviy barqarorlikni ta’minlash uchun “ijtimoiy-ijtimoiy mas’uliyatli fuqarolik” tamoyilini keng joriy etish – taraqqiyot strategiyasining ichki falsafiy mohiyatidir. Ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlik - bu jamiyatning ma’naviy qadriyatlari, milliy o‘zligi va mafkuraviy barqarorligini turli tahdidlardan himoya qilish jarayonidir. Mazkur tushuncha quyidagilarni o‘z ichiga oladi. Milliy g‘oya va mafkuraning mustahkamligi, yoshlar ongida sog‘lom dunyoqarashni shakllantirish, axborot xurujlariga qarshi immunitetni kuchaytirish, madaniy merosni asrab-avaylash dolzarb vazifa hisoblanadi.

Bugungi kunda internet va ommaviy axborot vositalari orqali kirib kelayotgan yot g‘oyalar ma’naviy xavfsizlikka jiddiy tahdid solmoqda. Bu nuqtayi nazardan olganda, biz taraqqiyot strategiyalarini mafkuraviy xavfsizlikni kafolatlovchi “ijtimoiy kontrakt” sifatida tushunamiz. Ular fuqarolarning ongiy, axloqiy va siyosiy faolligini uyg‘otishga, davlat va jamiyat o‘rtasidagi g‘oyaviy ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shunday ekan, O‘zbekistonning zamonaviy taraqqiyot strategiyalari, faqat iqtisodiy yutuqlarga emas, balki g‘oyaviy himoyalanish qobiliyatiga ham zamin yaratmoqda.

Bugungi globallashgan axborot jamiyatida mafkuraviy xavfsizlik nafaqat davlat himoyasining bir elementi, balki milliy taraqqiyot strategiyasining kontseptual va aksiologik negizi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, O‘zbekiston sharoitida “Yangi O‘zbekiston – taraqqiyot va ma’rifat yo‘li” degan strategik tamoyil, faqat iqtisodiy va ijtimoiy sohalarni emas, balki ma’naviy-ideologik barqarorlikni ta’minlashni ham o‘z ichiga oladi. Bu strategiya endilikda davlat va jamiyat barqarorligini ta’minlovchi asosiy paradigmal mezon sifatida qaralayapti.

“Yangi O‘zbekiston” taraqqiyot strategiyasi mafkuraviy xavfsizlikni faqat siyosiy mudofaa emas, balki jamiyatni ichki jihatdan uyg‘otuvchi, barqaror ong shakllantiruvchi aksiologik mexanizm sifatida qayta talqin etmoqda. U ijtimoiy ong, intellektual mustahkamlik, g‘oyaviy immunitet va fuqarolik javobgarligi negizida mafkuraviy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Ushbu strategiya - bu faqat taraqqiyot emas, ma’naviy taraqqiyotning falsafiy manifestidir. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasining mafkuraviy asoslari ijtimoiy-falsafiy jihatdan nafaqat ongiy maydonni shakllantirish, balki uni muntazam va tizimli tarzda boshqarish, barqarorlashtirish zaruriyatini ham yuzaga chiqaradi. Zero, g‘oyaviy xavfsizlik bir martalik harakat emas, balki doimiy axborot oqimi, madaniy muhit, tarbiya va intellektual iste’mol ustidan nazoratni o‘z ichiga oluvchi murakkab ijtimoiy-epistemologik jarayondir. Shu boisdan, davlat institutlarining roli - faqat normativ hujjatlarni ishlab chiqish emas, balki mazmunli, madaniy jihatdan yo‘naltirilgan kommunikatsion strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishdir.

“O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashga alohida e’tibor qaratilgan. Jumladan, yoshlar tarbiyasiga ustuvor ahamiyat berilmoqda, milliy qadriyatlar va an’analarni targ‘ib qilish kuchaytirilmoqda, ta’lim tizimida ma’naviy-ma’rifiy ishlar kengaytirilmoqda hamda axborot xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Albatta mazkur jarayonlar orqali jamiyatda mafkuraviy barqarorlikni mustahkamlash va fuqarolarning ijtimoiy faolligini oshirish ko‘zda tutilgan. Shuningdek, O‘zbekistonda milliy mafkuraviy institutlar - Mahalla, oila, diniy tashkilotlar, ta’lim muassasalari va ijtimoiy tarmoqlardagi kontent ishlab chiqaruvchilar orqali “yagona mafkuraviy axborot makoni” shakllantirilmoqda.

Mafkuraviy xavfsizlikning strategik barqarorligi O‘zbekiston madaniy identitetining izchil rivoji bilan uzviy bog‘liq. Shu bois bugungi strategik yondashuvlar faqat hozirgi avlod bilan emas, balki tarixiy yodgorlik, madaniy meros, xalq og‘zaki ijodi va milliy ramzlar bilan doimiy g‘oyaviy uzviylikni ta’minlashga qaratilgan. Bu jihatdan Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Jaloliddin Rumiy, Ibn Sino singari mutafakkirlarning g‘oyalari milliy mafkurani postmodern g‘oyaviy xurujlarga nisbatan ichki tayanch sifatida mustahkamlab beradi. Demak, O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida shakllanayotgan mafkuraviy xavfsizlik modeli - bu shunchaki himoya tizimi emas, balki ijtimoiy ongni yangilash, intellektual suverenitetni ta’minlash va g‘oyaviy kapitalni boshqarish strategiyasidir. Bu strategiya o‘zining aksiologik, kommunikatsion va institutsional darajalari bilan barqaror, o‘ziga xos milliy mafkuraviy arxitekturani yaratishga xizmat qilmoqda. Shu asosda biz mafkuraviy xavfsizlikni - institutsional ongiy boshqaruv, raqamli bilim asosidagi axboriy immunitet va tarixiy-madaniy tayanchlarga tayanilgan g‘oyaviy mustaqillik sifatida qayta talqin qilishimiz zarur. Bugungi globallashgan va raqamli axborot makonida mafkuraviy xavfsizlik masalasi zamonaviy texnologiyalar bilan bevosita bog‘liq strategik yo‘nalishga aylanmoqda. Nafaqat davlat institutlari, balki fuqarolik jamiyati, ta’lim, madaniyat va raqamli platformalarning o‘zaro integratsiyasi orqali ijtimoiy ong va g‘oyaviy immunitetni kuchaytirishning zamonaviy shakllari shakllanmoqda. Aynan mana shu bosqichda innovatsion texnologiyalar va ijtimoiy tizimlar integratsiyasi mafkuraviy xavfsizlikning yangi paradigmalarini yaratishga xizmat qilmoqda. Mafkuraviy barqarorlik faqat tashqi dushmanga qarshi himoya emas, balki ichki o‘zlikni uyg‘otish orqali amalga oshiriladi.

Bu jihatdan G‘azzoliy, Navoiy, Forobiy singari mutafakkirlar g‘oyalari zamonaviy mafkuraviy siyosat uchun ichki tayanch bo‘la oladi. Masalan, G‘azzoliy insonni “nafs va aql o‘rtasida tanlov qiluvchi ruhiy mavjudot” sifatida ko‘radi. Demak, mafkuraviy xavfsizlik ham aql bilan ruhning uyg‘unligiga asoslanadi. Alisher Navoiy “kim o‘zining o‘zligini unutsa, dushman u bilan oson bo‘ladi” degan fikri bilan identitet muhofazasi mafkuraviy himoyaning ildizi ekanini ko‘rsatadi. Xulosa qilib aytganda, mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashning eng chuqur va barqaror manbai bu – milliy qadriyatlar va madaniy identitetdir. Ular g‘oyaviy suverenitet, ruhiy barqarorlik va fuqarolik mas’uliyatining poydevorini tashkil etadi. Shunday ekan, har qanday innovatsion, texnologik yoki institutsional yondashuv ham, avvalo, qadriyatlar negizida qurilgandagina samarali va bardavom bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Хавфсизлик кенгашининг кенгайтирилган таркибдаги мажлисидаги нутқи. 2018. 11-январ. https://president.uz/oz/lists/view/1419.

2. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. –Тошкент: Ўзбекистон, 2021. – Б 275

3 Каримов И. Миллий истиқлол мафкураси-халқ эътиқоди ва буюк келажакка ишончдир. “Фидокор” газетаси мухбири саволларига жавоблар -Тошкент: “Ўзбекистон”, 2000. 40 б.

4. Маънавият: асосий тушунчалап изоҳли луғати. –Тошкент: Ғафуп Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашри, 2010. – Б. 292.

5. Баротов.Ш.Р. Ўқувчи шахсини ўрганиш усуллари. Тошкент: 2012. – Б. 56.

6. Мирзиёев Ш. Халқимизнинг розилиги бизнинг фаолиятимизга берилган энг олий баходир. – Тошкент: «Ўзбекистон» ҲМИУ, 2018. -Б.245.

OLIGOFREN BOLALARNI DIFFERENSIAL YONDASHGAN HOLDA KORREKSION O‘QITISH VA TARBIYALASHHNING DOLZARB MASALALARI

Sobirova Gulchehra Ulug‘bek qizi
Maxsus pedagogika (logopediya) 25-02 guruh talabasi

Annotasiya: Ushbu maqolada oligofren bolalar ta’lim-tarbiyasi muammosi tadqiq qilingan. Sohaga oid ilmiy adabiyotlar tahlili asosida aqli zaiflik darajalari guruhlangan, har bir guruh ta’riflangan va tabaqalashtirilgan yondashishni qo‘llash asosida aqli zaiflikni korreksiyalash masalasi tadqiq etilgan.

Tayanch so‘z va tushunchalar: intellekt, intellekt koeffisienti (IQ), intellektual kamchilik, intellektual rivojlanmaslik, jarohat, kognitiv bilish jarayonlari, aqli zaiflik, nutqiy qobiliyat, korreksion ta’lim, debillik, imbesillik, idiotizim, organik demensiya.

Kirish. Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining hozirgi bosqichida jismoniy va ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarga nisbatan yangi munosabat bilan bog‘liq bo‘lgan maxsus ta’lim tizimidagi o‘zgarishlarning yangi istiqbollari ochilmoqda, ularning ijtimoiylashuvi va jamiyatga integratsiyasi muammolari hal qilinmoqda. Respublikamizda rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan yoki ijtimoiy kelib chiqishidan qat’iy nazar barcha bolalar yetarlicha o‘qitish va tarbiyalash uchun qulay bo‘lgan shartsharoitlarni yaratishning huquqiy asosi bo‘lgan “Ta’lim to‘g‘risida”gi va “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonunlarida jamiyatda sog‘lom turmush tarzini yanada shakllantirish, aholining salomatligini yanada mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlar kompleksini ishlab chiqarish va ma’naviy jihatdan yetuk yosh avlodni o‘qitish, tarbiyalash, rivojlantirish uchun barcha shart-sharoitlarni yaratish belgilab berilgan. Bola shaxsining tarkib topishi - hayotining birinchi kunlaridanoq boshlanadi. Bola har kuni ko‘rgan va eshitganlari asosida borliqqa, tevarak-atrofdagi kishilarga o‘z munosabatini bildiradi, kattalarning xatti-harakatlari, ishlariga, sodir bo‘layotgan voqealarga bolaning reaksiyasi, atrofdagilarga bo‘lgan munosabati – bularning barchasi bola ma’naviy olamining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Bolaning xoh ona qornida paydo bo‘lishi va rivojlanishi, xoh tug‘ruq jarayonidagi va tug‘ilganidan keyingi rivojlanib borishi uchun zarur bo‘lgan ma’lum shart-sharoitlarning buzilishi turli xil jismoniy yoki ruhiy rivojlanishidagi nuqsonlar, kamchiliklarga olib kelishi mumkin. Shulardan biri bu – aqli zaiflikdir.

Mavzuning dolzarbligi intellektual kamchiliklari bo‘lgan aqli zaif bolalarni tabaqalashtirilgan yondashishni qo‘llash asosida korreksion o‘qitish va tarbiyalash masalalari yetarli darajada o‘rganilmaganligi sababli, ilmiy va amaliy tadqiq etish.

Mavzu bo‘yicha ilmiy izlanishlarning qisqacha tahlili. Aqli zaiflik deganda bosh miyaning organik jihatdan jarohatlanishi natijasida psixik, birinchi navbatda intellektual rivojlanishning turg‘un pasayishi tushuniladi. Aqli zaif bolalar umumta’lim maktablari dasturini o‘zlashtirishga qodir bo‘lmaydilar. Og‘ir darajadagi aqli zaif bolalar maktabda bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirib ololmaydilar. Aqli zaiflik tushunchasini to‘g‘ri tushunishning amaliy va nazariy ahamiyati juda katta. Nazariy ahamiyati – bolalardagi nuqsonli ruhiy taraqqiyotning mohiyatini chuqurroq bilish uchun zarur. “Aqli zaiflik”ka to‘g‘ri ta’rif, tushuncha berish, uning sabablarini to‘g‘ri tushunishga yordam beradi. Buning amaliy ahamiyati yanada kattadir. Aqli zaif bolalar uchun maxsus o‘quv-tarbiya muassasalari mavjud. Barcha aqli zaif bolalar maxsus maktablarda ta’lim-tarbiya olishlari lozim. Aqli zaif bolalarni to‘g‘ri aniqlash, ularning butun hayotini belgilab berishini inobatga olib, juda ehtiyotkorlik bilan yondashish kerak.

Maqolaning ilmiy yangiligi:

– intellektual kamchiliklari bo‘lgan aqli zaif bolalarni differensial yondashgan holda korreksion o‘qitish va tarbiyalash masalalarining dolzarbligi yoritilgan;

– intellektual kamchiliklari bo‘lgan aqli zaif bolalarni differensial yondashgan holda korreksion o‘qitish va tarbiyalash masalalari tadqiqi yuzasidan ilmiy adabiyotlar tahlil etilgan; – intellektual kamchiliklari bo‘lgan aqli zaif bolalarni differensial yondashgan holda korreksion o‘qitish va tarbiyalash masalalari yuzasidan mutaxassislarga tavsiyalar berilgan.

Tadqiqotning maqsadi intellektual kamchiliklari bo‘lgan aqli zaif bolalarni differensial yondashgan holda korreksion o‘qitish va tarbiyalash masalalari bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotning obyekti intellektual kamchiliklari bo‘lgan aqli zaif bolalarni differensial yondashgan holda korreksion o‘qitish va tarbiyalash masalalarini o‘rganish jarayoni.

Tadqiqotda tizimlilik, qiyosiy-mantiqiy tahlildan foydalanildi. Tadqiqotning manbaini me’yoriy huquqiy hujjatlarni, pedagogik, psixologik, metodik adabiyotlarni qiyosiy-mantiqiy tahlil qilish natijalari tashkil etdi.

F 70. Yengil darajadagi aqli zaiflik - bu aqliy rivojlanmaganlikning ahamiyatsiz bo‘lgan darajasi. Bu darajadagi bolalar va shaxslar aqli zaiflik darajalari orasida eng ko‘p bo‘lgan miqdorini (70 – 80 %)3 tashkil etadi. Bu darajadagi bolalar normal rivojlanayotgan tengdoshlaridan orqada qoladi. Ular odatda kechroq yurib, gapirishni boshlaydi, kechroq muddatlarda o‘zini eplash ko‘nikmalarini egallaydi. Bunday bolalar qovushmagan, jismonan zaif, tez-tez betob holga tushadigan bo‘ladi. Ular atrofdagi predmetlar olami bilan qiziqishlari yetarlicha rivojlanmaydi: predmetlarni o‘rganmaydi, ular to‘g‘risidakattalardan so‘rashga intilmaydi, tabiat va ijtimoiy hayotda sodir bo‘layotgan jarayon va hodisalarga befarq munosabat bildiradi. Shu sababli maktabgacha davr yakuniga kelgan yoshda ularning passiv va aktiv lug‘at boyligi ham yetarlicha rivojlanmaydi. Bolalar biror bir sodda matn mazmunini ravon bayon eta olmaydi. Iboralari juda sodda. Passiv lug‘atning hajmi ham me’yorga nisbatan kam. Ular inkor etishli gaplar, ikki-uch so‘zdan iborat yo‘riqnomalarni tushunmaydi, xatto maktab yoshida ham suhbatga kirishishga qiynaladi, chunki ular hamsuhbatning savollarini yetarli darajada yaxshi tushunmaydilar. Korreksion ta’lim-tarbiya olmagan maktabgacha yoshning oxirida bunday bolalarda faqat predmetli faoliyat shakllanadi. O‘yinli faoliyat yetakchi bo‘lib qolmaydi. Kichik maktabgacha yoshda ularda o‘yinchoqlar bilan maqsadsiz harakatlar ustun bo‘ladi (kubikni og‘ziga olib boradi, qo‘g‘irchoqni uloqtiradi), katta maktabgacha yoshga kelib, predmetli o‘yinli harakatlarda (qo‘g‘irchoqni allalash, mashinani yurgizish), protsessual o‘yin – bir xil harakatlarni qayta-qayta takrorlash paydo bo‘ladi. O‘yinli harakatlar emotsional munosabat va nutq bilan birga sodir bo‘lmaydi. Maxsus korreksion tarbiyalash va o‘qitish asosida syujetli-rolli o‘yin harakatlari mustaqil ravishda shakllanadi. Ko‘p hollarda yengil darajadagi aqli zaif bolalar ommaviy bolalar bog‘chasiga qatnaydilar, chunki bu davrda ularning ruhiy rivojlanishidagi orqada qolishi yaqqol ko‘zga tashlanmaydi. Yengil darajadagi aqli zaif bolalarning ko‘pchiligi umumta’lim maktabida ta’lim-tarbiya olmoqdalar. Bu yerda ular darhol matematika, ona tili, o‘qish kabi fanlarni o‘zlashtirishda jiddiy qiyinchiliklarni boshdan kechiradi. Ko‘pincha bir sinfdan ikkinchiyilga qoladi, ammo, takroriy o‘qitishda ham dasturiy materialni o‘zlashtira ololmaydilar. Qiyinchilik sabablarini mumkin qadar erta aniqlash va aqli zaif bolalarga maxsus korreksion pedagogik-psixologik yordam berish uchun tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya ko‘rigidan o‘tkazish lozim. Asosiy qiyinchiliklar odatda maktabda ta’lim-tarbiya olish, o‘zlashtirish sohasida kuzatiladi va ko‘pgina bolalarda o‘qish va yozish ko‘nikmalarini egallash alohida qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Yengil darajadagi aqli zaif bolalar ko‘p hollarda mavhum tafakkur talab qilmaydigan, amaliy faoliyatga asoslangan, sodda qo‘l mehnati bilan shug‘ullanishlari mumkin. Ular rassom, sartarosh, duradgor, oshpaz, tikuvchi, chilangar, kashtachi va hokazo kasb-hunarlarni yaxshi o‘zlashtiradilar va ijtimoiy hayotda muayyan kasb-hunar bilan mustaqil ravishda shug‘ullana oladilar. Nazariy sohada unumdorlikni talab qilmaydigan ijtimoiy sharoitlarda (masalan, qishloq joylarida) mustaqil faoliyat yurita oladilar. Tasavvurlarni shakllantirish hamda bilim va ko‘nikmalarni o‘zlashtirish qiyinchiliklari, faoliyatining xar xil turlarini rivojlantirishdagi orqada qolishlariga qaramasdan, yengil darajadagi aqliy rivojlanmaganlikka ega bolalar rivojlanish uchun yetarlicha imkoniyatlarga ega. Ularda asosan aniq fikrlash qobiliyati saqlanib qolgan, ular amaliy vaziyatlarda yo‘l topishga qodir, kattalarga taqlid qilgan, ularning aksariyatida emotsional-irodaviy soha bilish faoliyati sohasiga

nisbatan kuchliroq, ular ijtimoiy mehnat faoliyatiga bajonidil kirishadilar.Yengil darajadagi aqli zaif bolalar ularning psixik rivojlanishining xususiyatlarini inobatga oluvchi o‘qitishning maxsus uslub, usul va vositalariga muhtoj. Bunday bolalarning rivojlanishi uchun alohida shart-sharoitlar yaratilgan maxsus bolalar bog‘chalari, oddiy bolalar bog‘chalarida maxsus guruhlari mavjud. 7-8 yoshdan yengil darajadagi aqli zaif bolalar o‘qitishning korreksion dasturlari bo‘yicha olib boriladigan maxsus korreksion maktablarida ta’lim-tarbiya oladilar. maxsus korreksion maktablarda aqli zaif bolalarni o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirish vazifalari nafaqat korreksion yo‘naltirilganli, balki kasb-hunargayo‘naltirilganligi bilan ham muhim ahamiyatga ega.

F 71. O‘rta darajadagi aqli zaiflik. Bunda ham bosh miyaning katta yarimsharlari qobig‘i, ham undan pastda joylashgan qismlari organik jarohatlangan bo‘ladi. Bunday buzilish bola rivojlanishining erta davrlarida namoyon bo‘ladi. O‘rta darajadagi aqli zaiflik bilish jarayonlarining shakllanmaganligi bilan tavsiflanadi. Tafakkurda konkretlik, ketma-ketlik yo‘q, bolalarning harakatlari maqsadli va aktiv emas. O‘rta darajadagi aqli zaif bolalarda nutqni tushunish va undan foydalanish o‘ta sekin (3-5 yilga kechikib) rivojlanadi, bu sohada to‘liq rivojlanish esa cheklangan. Ko‘pincha nutq jiddiy nuqsonlar bilan kechadi. So‘z boyligi kam, u ko‘proq kundalik hayotda ishlatiladigan so‘z va iboralardan iborat bo‘lishi mumkin. Aqli zaiflikning bu darajasidagi bolalarning deyarli barchasida harakatlar koordinatsiyasi, aniqligi va tempi buzilgan bo‘ladi.

Harakatlar sekinlashgan, betartib, bu narsa yugurish mexanizmining shakllanishiga va sakrashni o‘rganishga to‘skinlik qiladi. O‘rta darajadagi aqli zaif bolalar xatto o‘smir bo‘lganlarida xam berilgan vazifaga qiyinchilik bilan kirishadilar va uni atrofdagilar yordami asosidagina bajara olishlari mumkin. Ular bir faoliyatdan boshqa bir faoliyatga o‘tishga qiynaladilar. Ba’zilarida harakatlanish rivojlanmaganligi, harakatlarning bir xilligida, ularning tempi sekinligida, sustlik, nokulaylikda namoyon bo‘ladi. Boshqalarida esa ortiqcha harakatchanlik maqsadga nomuvofiklikda, tartibsizlikda, harakatlar kordinatsiyalan- maganlikda namoyon bo‘ladi. O‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish ko‘nikmalari yaxshi rivojlanmagan. Motorika rivojlanishining qo‘pol nuqsonlarida bu ko‘nikmalar shakllana olmaydi. Ko‘pincha barmoqlarning differensiyalangan nafis harakatlarini talab kiluvchi ko‘nikmalar: oyoq-kiyim ipini bog‘lash, tugmalarni taqish, kiyimdagi ipchalarni bog‘lashni o‘zlashtirish qiyinchiliklar tug‘diradi.

Ba’zi bolalar butun umri davomida maishiy ishlarda nazorat va yordamga muhtoj bo‘ladilar. Bunday bolalarning barchasida diqqate’tibori tarqoq, biror faoliyatga jalb qilish mushkul, ular bir zumda chalg‘ib ketadilar. Diqqat yo‘naltirilgan muayyan predmet, obyekt yokijarayonga ongning aktiv qaratilishining sustligi, tarqoqligi har qanday, hattoki eng sodda maqsadlarga erishishga to‘sqinlik qiladi. Shunga ko‘ra faoliyatning barcha turlarini yetarli darajada o‘zlashtira olmaslik xosdir.O‘rta darajadagi aqli zaif bolalarda ma’lumotlar va tasavvurlar zaxirasi juda kam. Tarqoq tushunchalar hosil bo‘lishi umuman yo‘q yoki keskin chegaralangan. Qabul qilish va xotira yetarli rivojlanmaganligi kuzatiladi. Nutq rivojlanish darajasi turlicha: ba’zilari sodda suhbatlarda ishtirok eta olsalar; boshqalari – fakatgina o‘zlarining birlamchi ehtiyojlari (ovqatlanish, kiyinish, himoya kilish)ni ifodalash uchun yetarli bo‘lgan so‘z boyligiga ega bo‘ladilar. Ba’zilari nutqni hech qachon o‘zlashtira olmasalar-da, oddiy ko‘rsatmalarni tushunadilar va ba’zi qo‘l harakat (jest)lari ma’nosini o‘rgana oladilar.

F 72. Og‘ir darajadagi aqli zaiflik. Go‘daklik yoshda bunday bolalar kechroq (4-6 oylikda va undan kechroq) boshini tutib, mustaqil ag‘darilib, o‘tira boshlaydi. Ularda go-golash, guvranish holatlari deyarli yo‘q, “jonlanish kompleksi” shakllanmaydi. Yurish ko‘nikmasini 3 yoshdan keyin egallaydi. Nutqiy qobiliyat maktabgacha davrning oxirida shakllanadi va alohida so‘zlar ba’zida esa sodda jumlalardan iborat bo‘ladi. Tovushlar talaffuzida sezilarli darajada nuqsonlar mavjud. Umumiy va mayda qo‘l motorika harakatchanligi sezilarli darajada rivojlanmagan, shuning uchun o‘zini boshqarish ko‘nikmalari me’yorida rivojlanayotgan bolalarga nisbatan qiyinchilik bilan va kechroq muddatlarda shakllanadi. Intellektual buzilishlar yaqqol nevrologik patologiyalar: falajlik, parhezlar bilan birga kechadi. Ularda umumiy tana skeleti, bosh suyagi, qo‘l-oyoq, teri-taktil, ichak a’zolarining rivojlanishi va moddalar almashinuvining buzilishi xarakterlidir hamda displastik tana tuzilishi kuzatiladi. Bilish faoliyatining imkoniyatlari keskin pasaygan: sezish, idrok qilish, diqqat, xotira, tasavvur, fikrlash qobiliyati jiddiy ravishda buzilgan bo‘ladi. Eng asosiy xususiyat – bu

mustaqil tushunchali fikrlash qobiliyatining yo‘qligidir. mavjud tushunchalar oddiy, kundalik hayotda ishlatiladigan, doirasi tor so‘zlar ko‘rinishida, nutqiy rivojlanish yuzaki, o‘zining nutqi sayoz, tushunarsiz, biroq kundalik hayot sharoitidagi nutqni tushunish mavjud. Og‘ir darajadagi aqli zaif bolalarning ta’limi o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish ko‘nikmalarini mashq qildirish, muloqotni rivojlantirish, atrof-olamda mo‘ljal olish kabi vazifalarni o‘rganish bilan cheklanib qolinadi1 . Bu bolalar korreksion maktabni bitirgach oilada qoladilar, malakali mehnatni talab qilmaydigan ijtimoiy foydali mehnat (masalan, konvertlar yasash, korobkalarni yelimlash va boshqa shunga o‘xshash oddiy mehnat turlari) bilan shug‘ullanadilar.

F 73. Chuqur darajadagi aqli zaiflik - aqliy rivojlanmaganlikning eng og‘ir darajasi. Bunda bola hayotining ilk rivojlanish kunlaridanoq jiddiy nuqsonlarni tashxislash mumkin. Ko‘p sonli belgilari ichida statik va motorika funksiyalarining buzilishlari alohida ajralib turadi: differensiyalashgan emotsional munosabat bildirishda kechikish; turish, yurish ko‘nikmalarni kech namoyon bo‘lishi; guvranish va birinchi so‘zlarni nisbatan kech namoyon bo‘lishi; atrofdagi obyektlar va o‘yinga nisbatan qiziqmaslik. Bunday bolalarning eng og‘irlari yig‘lamaydi, kulmaydi, atrofdagilarni tanimaydi. Hech bir narsa e’tiborlarini torta olmaydi. Faqatgina og‘riqdan ta’sirlanadilar. Ular fazoda mo‘ljal olishga qiynaladilar. Yuz ifodalari ma’nosiz. Iste’mol qilsa bo‘ladigan yoki iste’mol qilsa bo‘lmaydigan narsalarni farqini ajrata olmaydilar. O‘ziga qaratilgan nutqni yoki imo-ishorani tushunmaydilar. G‘azablanish affektlari, o‘z-o‘ziga zarar yetkazish holatlari xosdir. Bu bolalarda sezgi, idrok qilish, xotira, e’tibor, fikrlash jarayonlari keskin buzilgan, sezgirlik chegaralari pasaygan. Ular atrof muhitni tushunishga erisha olmaydi, nutqi juda sekin va cheklangan holda rivojlanadi yoki umuman rivojlanmaydi. Motorika harakatlarini muvofiqlashtirish, ayni vaqtda mo‘ljal olishda o‘ta og‘ir buzilishlar kuzatiladi. Ko‘pincha bu buzilishlar shunchalik og‘irki, o‘z gavda qismini ko‘tara olmaslik tarzida hayot kechirishga majburlaydi. O‘z-o‘zini boshqarishning oddiy, shuhisobdan, gigiyenik ko‘nikmalarni egallash juda sekin va qiyinchilik bilan shakllanadi. Og‘ir aqliy rivojlanmaganlikka ega bolalar, xuddi boshqa bolalarga o‘xshab, jismoniy rivojlanishga qodir. Ular o‘z-o‘zini qisman boshqarishga, muloqot (tushunarsiz nutq yoki nutqsiz imoishora) ko‘nikmalarini egallashga, atrof-olam to‘g‘risidagi elementar o‘z tasavvurlarini kengaytirishga o‘rgatishda yutuqlarga erishish mumkin. Aqli zaif bolalar bilan korreksionpedagogik-psixologik reabilitatsiya ishlarini erta boshlash nuqsonning maksimal darajada tuzatishga va ikkilamchi nuqsonlarni oldini olishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, intellektual kamchiliklari bo‘lgan aqli zaif bolalarni differensial yondashgan holda korreksion o‘qitish va tarbiyalashda quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Respublikamiz hukumati tomonidan qabul qilingan me’yoriy hujjatlarning mazmunmohiyatini to‘la anglagan holda, bo‘lajak mutaxassislar aqli zaiflik darajalarining o‘ziga xos psixologik xususiyatlari, ulardagi psixologik o‘zgarishlar, rivojlanish imkoniyatlari haqidagi bilimlarni talab darajasida o‘zlashtirishlari;

2. Davlat ta’lim talablari asosida, turli darajadagi o‘quv dasturlarining izchilligi asosida korreksion ta’lim va tarbiyaning uzluksizligini ta’minlash;

3. Korreksion o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirish masalalarini to‘g‘ri hal qilishda intellektual kamchiliklari bo‘lgan aqli zaif bolalarni tabaqalashtirgan holda differensial ta’limni joriy etish hamda intellektual kamchiliklari bo‘lgan aqli zaif bolalarning barcha darajalari uchun alohida variativ korreksion o‘quv dasturlarini yaratilishi;

4. Yengil, o‘rta, og‘ir darajadagi aqli zaif bolalarning o‘ziga xos aktual taraqqiyot imkoniyatlarini hisobga olgan holda korreksion ta’lim-tarbiyani bolaning “erishilgan” taraqqiyot darajasiga asoslanib emas, balki bolaning “Yaqin vaqtlarda rivojlanishi mumkin bo‘lgan darajaga” asoslanib tashkil qilinishi;

5. Korreksion o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirish vazifalarining har birini o‘zaro aloqadorlikda uyg‘unlashtirish asosida intellektual kamchiliklari bo‘lgan aqli zaif bolalarni har tomonlama rivojlantirilishi;

6. Intellektual kamchiliklari bo‘lgan aqli zaif bolalarning ota-onalarini va keng jamoatchilikni jarayonga faol jalb qilish asosida hamkorlik ishlari to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi lozim.

Intellektual kamchiliklari bo‘lgan aqli zaif bolalarni differensial yondashgan holda korreksion o‘qitish va tarbiyalash masalalarini adabiyotlar va ilmiy-tadqiqot manbalari asosida differensial o‘qitish borasida ***quyidagi tavsiyalarni belgiladik***:

* Yengil, o‘rta, og‘ir darajadagi aqli zaif bolalarning o‘ziga xos aktual taraqqiyot imkoniyatlarini hisobga olgan holda korreksion ta’lim-tarbiyani bolaning “erishilgan” taraqqiyot darajasiga asoslanib emas, balki bolaning “Yaqin vaqtlarda rivojlanishi mumkin bo‘lgan darajaga” asoslanib tashkil qilinsa, kutilgan natijalarga erishiladi.

* Aqli zaif bolalarning maktabgacha yosh davridan boshlab ta’lim-tarbiya olishlari ijobiy hal etilsa, shart-sharoitlar yaratib berilsa, korreksion o‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirish vazifalari samarali hal etiladi.

* Korreksion o‘qitish va tarbiyalash vazifalari har xil yo‘nalishlarda (jismoniy, gigiyenik tarbiyalash, savodga tayyorlash, elementar matematika, mehnat ko‘nikmalari, tasviriy faoliyat, davolovchi-himoyalovchi kompleks mashqlar, nutq o‘stirish, logopedik, ritmika mashg‘ulotlari va boshqalar) variativ dasturlar asosida olib borilsa, aqli zaif bolalarning ikkilamchi nuqsonlari imkon darajada bartaraf etilishiga erishiladi.

* Kompetensiyaviy yondashuv asosida korreksion maktablarda beriladigan bilim, ko‘nikma, malakalar mos va sifatli bo‘lishi ta’minlansa, aqli zaif bolalar mustaqil hayotga tayyorlanadi, mustaqil hayotga moslashish jarayonlari yaxshi kechadi, jamiyatdagi roli va o‘rnini topadi.

Yurtimizda bunday bolalarning sog‘lom tengdoshlari kabi differensial ta’lim-tarbiya negizida mos va sifatli o‘qitilishi va tarbiyalanishi masalalari ijobiy hal etiladi, pirovard natijada esa aqli zaif bolalar muayyan bir kasb-hunarning egasi bo‘lib, hayotda mustaqil faoliyat yurita oladilar. Intellektual kamchiliklari bo‘lgan aqli zaif bolalarning ota-onalarini va keng jamoatchilikni jarayonga faol jalb qilish asosida hamkorlik ishlari to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilishi lozim.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’Iim to‘g‘risida» Qonuni. - T., 2020
2. ”Bola huquqlari kafolatlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. T., O‘zbekiston, 2008.
3. O‘zbekiston Respublikasida nogironlami ijtimoiy himoya qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, T., O‘zbekiston, 2008.
4. Aytmetova. S. Sh Oligofrenopedagogika. - T., 1994.
5. Вайсман. Н.П. “Психология умственно отсталых детей”. - М., 1997.
6. Гаврилушкина. О.П. Соколова. Н.Д. «Воспитание и обучение умственно отсталых дошкольников». - М., 1985.
7. С.Д. Забрамная. Психолого-педагогическая диагностика умственно отсталого развития детей». - М., 1995.
8. Основы обучения и воспитания детей с отклонениями в развитии Учебное пособие. Под ред. Б.П. Пузанова. Издательский центр "Академия", 2001.
9. Катаева. А.А. Дидактические игры и упражнения в обучении умственно отсталых дошкольников». Книга для учителя М., 1993.
10. Маллер А.Р. Обучение, воспитание и трудовая подготовка детей с глубокими нарушениями интеллекта. М., «Педагогика», 1988.
11. P. Pulatova Maxsus pedagogika (Oligofrenopedagogika). T.: «G‘afur G‘ulom», 2007.

MAMLAKATIMIZDA IJTIMOIY-SIYOSIY VA MA’NAVIY SOHALARDA OLIB BORILAYOTGAN TADQIQOT ISHLARI

E.G.Tojiyeva
Guliston davlat pedagogika instituti
Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘qitish metodikasi (huquq ta’limi) talabasi
D.Xolnazarova
Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarning ahamiyati, ularning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni hamda zamonaviy yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida ushbu yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarning ustuvor jihatlari ko‘rib chiqiladi. Aynan ushbu yo‘nalishda olib borilayotkan islohotlar jamiyat taraqqiyoti uchun hamda xalqimiz uchun xizmat qilib kelmoqda.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy siyosat, ma’naviyat, ilmiy tadqiqot, jamiyat taraqqiyoti, innovatsiya, islohotlar.

Bugungi globallashuv jarayonida ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalar jamiyat rivojining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ushbu sohalarda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar nafaqat nazariy bilimlarni boyitadi, balki amaliy muammolarni hal etishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, O‘zbekistonda so‘nggi yillarda olib borilayotgan keng qamrovli islohotlar mazkur yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarni yangi bosqichga olib chiqdi. Ijtimoiy-siyosiy sohadagi tadqiqotlarni aytadigan bo‘lsak, ijtimoiy-siyosiy tadqiqotlar jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar, davlat boshqaruvi, fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati va siyosiy jarayonlarni o‘rganishga qaratilgan.

Bugungi kunda quyidagi yo‘nalishlar ustuvor hisoblanadi. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, davlat boshqaruvida ochiqlik va shaffoflikni ta’minlash, inson huquq va erkinliklarini himoya qilish, gender tenglik va xotin-qizlar huquqlarini kengaytirishdan iborat. Mazkur yo‘nalishlarda olib borilayotgan tadqiqotlar qonunchilik bazasini takomillashtirish, davlat organlari faoliyatini samarali tashkil etish hamda jamiyatda ijtimoiy adolatni ta’minlashga xizmat qilmoqda. Ma’naviy sohadagi ilmiy izlanishlar ham shu qatorda rivojlanib bormoqda. Ma’naviyat jamiyatning axloqiy, madaniy va ruhiy asoslarini belgilaydi. Shu sababli ma’naviy sohada olib borilayotgan tadqiqotlar yosh avlod tarbiyasi, milliy qadriyatlarni asrash va rivojlantirishga qaratilgan. Asosiy yo‘nalishlar esa milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish, yoshlar ma’naviy-ma’rifiy tarbiyasini kuchaytirish, axborot makonida ma’naviy tahdidlarga qarshi kurashish, madaniy merosni o‘rganish va targ‘ib qilish bu ma’naviyat sohasining o‘sishiga asosiy ustun bo‘lib xizmat qilmoqda.

Bu boradagi ilmiy tadqiqotlar jamiyatda sog‘lom ma’naviy muhitni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar Hozirgi davrda ilmiy tadqiqotlar zamonaviy metodlar asosida olib borilmoqda. Jumladan: sotsiologik so‘rovlar va monitoring, raqamli texnologiyalar va ma’lumotlar tahlili, interdisiplinar yondashuvlar, xalqaro tajribani o‘rganish yanada rivojlanishiga sabab bo‘lmoqda. Ushbu yondashuvlar tadqiqot natijalarining aniqligi va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ijtimoiy-siyosiy tadqiqotlar yo‘nalishlari

Zamonaviy siyosiy tadqiqotlar quyidagi yo‘nalishlarga qaratilgan:

1. Siyosiy madaniyat. Fuqarolik faolligi va davlat institutlariga bo‘lgan ishonchni oshirish mexanizmlari.

2. Ijtimoiy tenglik. Jamiyat qatlamlari o‘rtasidagi iqtisodiy va huquqiy farqlarni kamaytirish strategiyalari.

3. Boshqaruv samaradorligi. Raqamli davlat (E-government) tizimining ijtimoiy munosabatlarga ta’siri.

Ma’naviy sohadagi tadqiqotlar mazmuni quyidagi yo‘nalishlarga qaratilgan:

Ma’naviy tadqiqotlar jamiyatning ichki ehtiyojlarini tahlil qiladi:

1. Milliy o‘zlikni anglash. Milliy qadriyatlarni global madaniyat bilan uyg‘unlashtirish.

2. Axloqiy transformatsiya. Transformatsiya davrida jamiyat axloqiy me’yorlarining o‘zgarishi.

3. Axborot xavfsizligi. Ma’naviy manipulyatsiyalardan himoyalanish va axborot madaniyatini shakllantirish.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar jamiyat taraqqiyotining muhim omili hisoblanadi. Ular davlat siyosatini takomillashtirish, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish hamda yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalashga xizmat qiladi. Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar jamiyatning barqaror rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, globallashuv sharoitida milliy manfaatlarni himoya qilish, fuqarolik jamiyatini mustahkamlash hamda inson huquqlarini ta’minlashda ushbu tadqiqotlar muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shuningdek, ma’naviy sohadagi ilmiy izlanishlar yosh avlodni yuksak axloqiy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, milliy o‘zlikni anglash va madaniy merosni asrab-avaylashda muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy innovatsion yondashuvlarning qo‘llanilishi esa tadqiqotlarning samaradorligini oshirib, ularni amaliyotga joriy etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yixati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2023.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2021.
3. Abdurahmonov Q.X. Ijtimoiy siyosat. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
4. Sodiqov A.S. Jamiyat va siyosatshunoslik asoslari. – Toshkent, 2020.
5. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

MEDIATSIYANING KONFLIKTOLOGIYA VA AMALIY SIYOSATSHUNOSLIKDAGI NAZARIY-USLUBIY TADQIQI

Mahmudova Feruza Nematovna
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada mediatsiyaning konfliktologiya va amaliy siyosatshunoslikdagi nazariy-uslubiy tadqiqi haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, maqolada mediatsiyaning konfliktologiya va amaliy siyosatshunoslikda nazariy-uslubiy tadqiqi mojarolarni hal qilishdagi asosiy prinsiplarni va vositalarni tushunishga yordam berishi ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: davlat, jamiyat, mediatsiya, konflikt, adolatl, tinchlik, barqarorlik, xalqaro, konsensus, muloqot.

Mediatsiyaning konfliktologiya va amaliy siyosatshunoslikda nazariy-uslubiy tadqiqi mojarolarni hal qilishdagi asosiy prinsiplarni va vositalarni tushunishga yordam beradi. Bu yo’nalishda mediatsiya jarayonining nazariy jihatlari hamda uni amalga oshirish mexanizmlari o’rganiladi. Konfliktologiyada mediatsiyani tushunish ikki jihatda amalga oshiriladi: ziddiyatlarni bartaraf etish vositasi va murosa orqali kelishuvni ta’minlash jarayoni sifatida namoyon bo‘ladi. Bu jarayon murosaga keluvchi tomonlar o’rtasidagi manfaatlarni muvofiqlashtirish va ularni umumiy maqsadga yo’naltirish orqali uyushtiriladi. Mediatsiyaning nazariy asoslarida, odatda, adolatlilik, manfaatdorlik, betaraflik va ixtiyoriylik kabi konsepsiyalar muhim o’rin egallaydi. “Mediatsiyaga nisbatan jamiyatda vujudga kelgan ehtiyoj o’tgan asrda yangi kasb – mediatorlarning shakllanishiga olib kelgan. Mediatorlar dalillarni tekshirmaydi va

taraflarning talablari qonuniyligiga baho bermaydi, aksincha, ularning asosiy vazifasi – taraflar o’rtasida bir-birlarini tushunishga, taraflar uchun maqbul shartlarda muammoni hal etish imkoniyatlarini izlash va hal etishga ko’maklashishdan iboratdir”[1].

Konfliktologiyada mediatsiya ijtimoiy yoki siyosiy nizolarni zo’ravonlik va kuch ishlatmasdan hal qilishning samarali vositasi sifatida o’rganiladi. Bu jarayon, xususan, ziddiyatli manfaatlarning kelishuvi orqali mojaroni hal qilish imkonini beradi. Mediator ziddiyatning chuqurlashmasligi va tomonlar o’rtasida murosa yaratishni maqsad qiladi, bu esa ijtimoiy barqarorlikni saqlashga xizmat qiladi. Amaliy siyosatshunoslikda mediatsiya ijtimoiy va siyosiy jarayonlarni boshqarish vositasi sifatida o’rganiladi. Hukumatlar va siyosiy tashkilotlar tomonidan mediatsiya ko’pincha siyosiy va iqtisodiy ziddiyatlarni hal qilish uchun qo’llaniladi. Bu jarayonda qonuniylik, siyosiy institutlar va jarayonlar o’rtasidagi munosabatlar ham muhim o’rin tutadi. Nazariy jihatdan, mediatsiya jarayoni uch asosiy bosqichdan iborat:

Tomonlarning ziddiyatni tan olishi va murosa qilishga tayyorligi, tomonlar o’rtasidagi muzokaralar jarayoni hamda qaror qabul qilish va uning amalga oshirilishi.

Mediatsiyada qo’llaniladigan asosiy usullardan biri — bu “fasilitatsiya”, ya’ni mediatorning faol ishtirok etmasdan, tomonlarga o’z-o’zicha kelishuvga erishishi uchun sharoit yaratish. Shuningdek, “arbitraj” shaklidagi mediatsiyada mediator tomonlarning yoki ularning manfaatlarini himoya qiluvchi qarorlarni taklif qiladi. Konfliktologiyada mediatsiya nazariy jihatdan ikki yo’nalishda o’rganiladi:

Struktural nazariya: bunda mediatsiya nizo chiqishiga olib keluvchi tuzilmalarni tahlil qiladi. Mediatsiyaning asosiy maqsadi ziddiyatni bartaraf etish emas, balki mojaroning oqibatlarini yumshatishdir.

Funksional nazariya: bu yondashuv mediatsiyani ijtimoiy jarayonlarda barqarorlikni ta’minlash vositasi sifatida o’rganadi. Mediatorning vazifasi ziddiyatli vaziyatlarda murosa qilish mexanizmlarini yaratishdir. Amaliy siyosatshunoslikda esa mediatsiya siyosiy jarayonlarning amalga oshirilishini qonuniy va madaniy chegaralarda saqlash maqsadi bilan bog‘liq. Hukumatlar, xalqaro tashkilotlar va siyosiy institutlar mediatsiyani ziddiyatli tomonlar o’rtasidagi muvozanatni saqlashda faol qo’llaydilar.

Xalqaro munosabatlarda mediatsiyaning o’rni, xususan, davlatlar o’rtasidagi nizolar va mojarolarni bartaraf etishda muhimdir. Bu jarayonda xalqaro tashkilotlar, masalan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti va boshqa mintaqaviy tashkilotlar o’z vakolatlaridan foydalanib, ziddiyatli tomonlar o’rtasida muzokaralar o’tkazishadi. Mediatsiyaning konfliktologiya va amaliy siyosatshunoslikda nazariy-uslubiy tadqiqi nizolarni samarali tarzda hal qilish va ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta’minlashning muhim vositasi sifatida rivojlangan. Mediatsiya jarayonlari kuch ishlatmasdan, murosa va kelishuv yo’li orqali insonlar o’rtasidagi ziddiyatlarni hal qilishga yordam berib, ijtimoiy hamjihatlikni saqlashga xizmat qiladi. “BMT ustavining 33-moddasida mediatsiya (vositachilik) nizolarni hal etish vositasi sifatida tan olingan. Shuningdek, Yevropa parlamenti va kengashining 2008 yilgi 52-direktivasida fuqarolik va tijorat nizolarida mediatsiya tushunchasiga quyidagicha ta’rif beriladi: «taraflar boshlab bergan yoki sud tomonidan tayinlangan yoxud milliy qonunchilik bilan belgilanganidan qat’i nazar, ikki yoki undan ortiq nizolashuvchi taraflarning nizoni hal etish to‘g‘risida kelishuvga erishish maqsadida uchinchi shaxsga murojaat etish jarayonidir”[2].

Konfliktologiya va amaliy siyosatshunoslikda mediatsiyaning nazariy va metodologik jihatlarini tahlil qilar ekanmiz, shuni ta’kidlash joizki, mediatsiya konfliktlarni hal etish shakli sifatida zamonaviy siyosiy va ijtimoiy munosabatlar sharoitida alohida o‘rin tutadi. U ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy tizimlardagi o‘zgarishlarga javoban rivojlanib, hukmron mafkura va hokimiyat tuzilmasi bilan chuqur aloqalarini aks ettiradi. Tarixiy jihatdan nizolarni hal qilish usullari hokimiyat va mafkuraning hukmron shakllariga qarab turlicha bo‘lgan. Ibtidoiy jamiyatlar yashashning asosiy usuli sifatida shafqatsiz jismoniy kuchga tayangan bo‘lsa, quldorlik va feodal jamiyatlarda bu rol irsiy hokimiyatga, kapitalistik tuzumlarda esa iqtisodiy resurslarga ega bo‘lganlarga o‘tgan. Bu usullar har doim hukmron mafkura ta’sirida bo‘lib, kuchni haqlik ko‘rsatkichi sifatida oqladi.

Ijtimoiy tizimlar va siyosiy tafakkurning o‘zgarishi bilan mediatsiya nizolarni hal qilish usuli sifatida yangi ma’nolarga ega bo‘la boshladi. Protestantizm kapitalizmning dastlabki mafkuralaridan biri sifatida boylikni Xudoning irodasi natijasi deb talqin qildi, bu esa pulning adolatli kuch sifatidagi idrokini kuchaytirdi. Shunday qilib, iqtisodiy va siyosiy hokimiyat yangi mentalitetni shakllantirdi, bu esa nizolarni hal qilishning yanada oqilona va tizimli usullarini izlashga undadi. Amerika va Yevropa huquq tizimlarida talqin qilingan zamonaviy mediatsiya bir qancha asosiy tamoyillarga asoslanadi: ixtiyoriylik, vositachining betarafligi, tomonlarning tengligi va maxfiylik. Ushbu tamoyillar mediatsiyani sud muhokamasi yoki arbitrajga nisbatan noyob qiladi, chunki tomonlar jarayon va uning natijalarini ko‘proq nazorat qiladi. Sud yoki arbitraj jarayonlaridan farqli o‘laroq, mediatsiya to‘g‘ri va noto‘g‘rini aniqlashga emas, balki har ikki tomonning manfaatlarini hisobga olgan holda o‘zaro maqbul echimlarni yaratishga qaratilgan. Mediator bu yerda sudya sifatida emas, balki muloqotga yordam beruvchi sifatida ish olib boradi, tomonlarga huquqiy meyorlarni emas, balki o‘zlarining adolat haqidagi tushunchalari asosida yechimlar ishlab chiqishda yordam beradi.

Zamonaviy sharoitda mediatsiya nizolarni hal qilishning muhim vositasiga aylandi, ayniqsa, shaxslararo munosabatlarni saqlab qolish zarur bo‘lgan vaziyatlarda, masalan, oilaviy yoki biznes mojarolari. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mediatsiya samaradorligi juda yuqori: 80% dan ortiq hollarda mediatsiya davomida erishilgan kelishuvlar uzoq muddatli va har ikki tomon tomonidan hurmat qilinadigan bo‘ladi. Shunday qilib, konfliktologiya va amaliy siyosatshunoslikdagi mediatsiya nizolarni hal qilishning asosiy usullaridan biri bo‘lib, moslashuvchanlik, maxfiylik va tomonlarga o‘z munosabatlarini saqlab qolish imkoniyatini beradi. U zamonaviy siyosiy va ijtimoiy tizimlar arsenalidagi muhim vosita bo‘lib, kelishmovchiliklarni hal qilishda yanada gumanistik va samarali yondashuvni ta’minlaydi. “Mediatsiya yo’li bilan taraflarning o’zaro kelishishlari shunday qulayliklarga egaki – u vaqtni tejaydi, taraflarning uzoq vaqt o’zaro nizolashib yurishlariga barham beradi, sud harajatlari to’lashni qisqartirish imkonini beradi”[3].

Mediatsiya nizolarni hal qilish usuli sifatida konfliktologiyada ham, amaliy siyosatshunoslikda ham muhim vosita hisoblanadi. Ilmiy-siyosiy nuqtai nazardan, mediatsiya - bu betaraf uchinchi tomon nizolashayotgan tomonlarga o‘zaro maqbul echimga erishishga yordam beradigan jarayondir. Ushbu yondashuv, ayniqsa, siyosiy sohadagi nizolarni boshqarish nuqtai nazaridan qiziqarli, chunki u nizolarni hal qilishning kuch va huquqiy usullariga alternativa taklif qiladi. Tarix davomida nizolarni hal qilish usullari hukmron mafkuralar va siyosiy shakllarga qarab turlicha bo‘lgan. Ibtidoiy jamiyatlarda jismoniy kuch, feodal jamiyatlarda - meros unvonlari kuchi, kapitalistik jamiyatlarda - pul kuchi ishlatilgan. Mediatsiya zamonaviyroq usul sifatida jamiyatni demokratlashtirish va liberallashtirishni aks ettiradi, bunda asosiy e’tibor kuch yoki majburlash emas, balki muzokaralar jarayoniga qaratiladi. “Mediatsiyaning maqsadi– nizolashuvchi taraflarning nizolarini mustaqil, o‘zaro foydali shartlar asosida hal etish imkoniyatini topishga ko‘maklashishdan iborat bo‘lib, uning asosiy tamoyillariga ixtièriylik, taraflarning tengligi, betaraflik, mediatorning xolisligi, maxfiylik kabilar kiradi. Mediatsiya jaraèni muzokaralardan iborat bo‘lib, uning muvaffaqiyati nafaqat taraflarning kelishmovchiliklarini hal etishga bo‘lgan irodasi va intilishi, balki mediatorning tajribasi va mahoratiga ham bog‘liqdir. Umuman olganda, mediatsiya – bahs-munozaralarni uchinchi betaraf tomon ishtirokida tartibga solishga doir huquqiy texnologiya. Ushbu yo‘nalish o‘zining ma’lum bir shartlari va tamoyillariga ega”[4].

Amerika va Yevropa mediatsiya maktablarida o‘rnatilgan axloqiy me’yorlar mediatorning betarafligi va xolisligini ta’kidlaydi, bu esa tomonlarning tengligini ta’minlaydi va majburlash kuchidan foydalanish ehtimolini kamaytiradi. Bu sud yoki arbitraj usullaridan asosiy farq bo‘lib, tomonlar sud jarayoni bilan cheklanadi va sudyaning qarorini bajarishga majbur bo‘ladi. Mediatsiyada ixtiyoriy ishtirok etish muhim jihatdir. Bu tamoyil siyosiy tizimlardagi demokratik jarayonlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, fuqarolar davlat tuzilmalarining majburlov qarorlariga duchor bo‘lishdan ko‘ra, o‘z nizolarini hal qilishda ishtirok etish huquqiga ega. AQSh va Yevropaning siyosiy tizimlarida mediatsiyaning keng tarqalishi bilan mediatsiya nizolarni hal qilishning davlat huquqiy mexanizmlarining bir qismiga aylandi. 1998 yilda Qo‘shma Shtatlarda muqobil nizolarni hal qilish to‘g‘risidagi (ADR) qonunining qabul qilinishi jamoat tartibini

yaxshilash va sud yuklarini kamaytirish uchun siyosiy tizimlar mediatsiya amaliyotini huquqiy tizimlarga integratsiya qilish zarurligiga qanday moslashayotganining muhim namunasidir.

Xalqaro siyosiy mojarolarda mediatsiya ko‘pincha harbiy aralashuv yoki diplomatik muzokaralarga alternativa sifatida qo‘llaniladi. Bunday yondashuvlarga BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar doirasidagi xalqaro muzokaralar misol bo‘la oladi, bunda vositachilar mojarolar avj olishining oldini olishga yordam beradi. Amaliy siyosatshunoslikda mediatorning qonuniyligini uning xolis bo‘lish va nizoning har ikki tomonini qo‘llab-quvvatlash qobiliyati nuqtai nazaridan ko‘rib chiqish muhimdir. Siyosiy tizim vositachiga zarur vakolatlarni berishi va mediatsiya jarayonini muvaffaqiyatli olib borishi uchun uning mustaqilligini ta’minlashi kerak. Mediatsiyaning muvaffaqiyat darajasi yuqori (taxminan 80%), bu uni shaxslararo va siyosiy nizolarni hal qilishning jozibador usuliga aylantiradi. Biroq, muvaffaqiyatga erishish uchun ikkala tomonning nizoni hal qilish uchun motivatsiyasi va vositachi zarur malakaga ega bo‘lishi muhimdir. Mediatsiya tomonlardan biri muomalaga layoqatsiz bo‘lgan hollarda yoki jinoiy huquqbuzarlik bilan bog‘liq ishlarda qo‘llanilishi mumkin emas. Siyosiy amaliyotda bu radikal yoki noqonuniy siyosiy kuchlar ishtirokidagi nizolarda mediatsiyadan foydalanishni cheklashi mumkin. Shunday qilib, ilmiy-siyosiy nuqtai nazardan mediatsiya konfliktlarni hal etishning ilg‘or va gumanistik usuli bo‘lib, an’anaviy siyosiy va huquqiy mexanizmlarni samarali to‘ldiradi. Uning muvaffaqiyatli qo‘llanilishi institutsional yordamga, mediatorlarning malakasiga va tomonlarning muloqotga tayyorligiga bog‘liq.

Ilmiy-siyosiy nuqtai nazardan, konfliktologiya va amaliy siyosatshunoslikda mediatsiyaning nazariy va uslubiy tadqiqini tahlil qilish mediatsiya jarayonlarining chuqur tarixiy ildizlari va ko‘p bosqichli evolyutsiyasini ochib beradi. Asosiy e’tibor mediatsiyaning jamiyat va davlat institutlari jamoalar ichida ham, ular o‘rtasidagi ziddiyatlarni tinch yo‘l bilan hal qilish yo‘llarini izlayotgan o‘ziga xos tarixiy sharoitlarda rivojlanganligidir.

Siyosiy nuqtai nazardan markazlashgan davlat tuzilmalari mavjud bo‘lmagan sharoitda barqarorlikni saqlash va qon to‘kilishini oldini olishda bunday murosa tartiblari muhim ahamiyat kasb etdi. Finikiya, Bobil va qadimgi Afrika qabilalari kabi yuqori savdoga ega jamiyatlarda mediatsiya tijorat munosabatlarining barqarorligi va farovonligini ta’minlashning muhim elementiga aylandi. Muhim ilmiy jihat shundaki, mediatorlar orqali yarashuv vaqt o‘tishi bilan xalqaro munosabatlarda mediatsiyaning institutsional rivojlanishi uchun asos bo‘lgan pretsedentlar va og‘zaki normalarni yaratishga xizmat qildi. Masalan, qadimgi Xitoy va Yaponiyada bunday amaliyotlar ichki va tashqi siyosatga, jamoalar ichida tinchlikni saqlashga, yirik nizolarning oldini olishga katta ta’sir ko‘rsatgan[5].

O‘rta asrlarda va yangi davrning boshida mediatsiya rivojlanishidagi eng muhim qadam uni institutsionalizatsiya qilish edi. O‘ttiz yillik urush kabi uzoq davom etgan urushlarda mediatsiya xalqaro huquqning ortib borayotgan ahamiyatini aks ettiruvchi diplomatiya quroliga aylandi. Bunga misol qilib 1648-yilda imzolangan Vestfaliya tinchligi suverenitet va davlatlar o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi xalqaro normalarni o‘rnatishda muhim bosqich bo‘ldi. Ilmiy va siyosiy nuqtai nazardan shuni aytish mumkinki, aynan shu davrda mediatsiya xalqaro muzokaralarning zarur elementi sifatida qabul qilina boshlagan. Mojaro tomonlari o‘rtasidagi muzokaralar jarayoniga vositachilarning kiritilishi barqaror tinchlikka erishish imkoniyatlarini oshirdi. Masalan, Napoleon tomonidan imzolangan 1803-yilda qabul qilingan mediatsiya to‘g‘risidagi qonun Shveytsariyaning neytral maqomini ta’minladi va xalqaro nizolarni hal etishda mediatsiya samaradorligini isbotladi[6].

Ilmiy-siyosiy nuqtai nazardan, mediatsiyaning rivojlanishi tahlili shuni ko‘rsatadiki, uning konfliktologiya va amaliy siyosatshunoslikdagi asosiy vazifasi turli tarixiy va ijtimoiy sharoitlarga moslasha oladigan nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish mexanizmlarini yaratishdan iborat. Tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, mediatsiya jamoat konfliktlarini boshqarish va xalqaro munosabatlarning muhim elementi sifatida rivojlangan. Bugungi kunda mediatsiya tinchlik va barqarorlikni saqlashga qaratilgan samarali va ommabop usul bo‘lib qolmoqda, bu esa uni zamonaviy siyosatning ajralmas qismiga aylantirmoqda. Mediatsiya rivojlanishining ushbu uch bosqichi uning nizolarni hal qilish

va xalqaro maydonda barqaror siyosiy tizimlarni shakllantirish uchun muhim salohiyatidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кайрат Кеунимжаевич Низаматдинов, Муваззам Бахтиеровна Тиллабоева. Медиация ва унинг вазифалари // Academic research in educational sciences. 2021. №7. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mediatsiya-va-uning-vazifalari (дата обращения: 21.10.2024).

2. Nurmamatov, Nurbek O‘rinboy O‘g‘li, Matkarimov, Qudrat Qalandarovich Nizolarni hal etishda mediatsiya institutining o‘rni va ahamiyati // Orienss. 2022. №4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nizolarni-hal-etishda-mediatsiya-institutining-o-rni-va-ahamiyati (дата обращения: 21.10.2024).

3. Кайрат Кеунимжаевич Низаматдинов, Муваззам Бахтиеровна Тиллабоева. Медиация ва унинг вазифалари // Academic research in educational sciences. 2021. №7. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/mediatsiya-va-uning-vazifalari (дата обращения: 21.10.2024).

4. Nurmamatov, Nurbek O‘rinboy O‘g‘li, Matkarimov, Qudrat Qalandarovich. Nizolarni hal etishda mediatsiya institutining o‘rni va ahamiyati // Orienss. 2022. №4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/nizolarni-hal-etishda-mediatsiya-institutining-o-rni-va-ahamiyati (дата обращения: 21.10.2024).

5. Медиация в России: состояние, тенденции, проблемы развития : сборник статей II Всероссийской научно-практической конференции / Министерство науки и высшего образования Российской Федерации, Федеральное государственное автономное образовательное учреждение высшего образования "Южный федеральный университет", Кафедра прикладной конфликтологии и медиации, Центр исследования социально-трудовых отношений и проблем профсоюзного движения Института социологии и регионоведения ; редакционная коллегия: С. А. Дюжиков (ответственный редактор) [и др.]. - Ростов-на-Дону : Издательство Южного федерального университета ; Таганрог : Издательство Южного федерального университета, 2022. - 122 с.

6. Шамликашвили Ц.А. Медиация как альтернативная процедура урегулирования споров [Текст] : что необходимо знать судье, чтобы компетентно предложить сторонам обращение к процедуре медиации : учебное пособие для высших учебных заведений, обучающихся по специальности "Юриспруденция" / Цисана Шамликашвили. - Москва : Межрегиональный центр упр. и политического консультирования, 2010. - 160 с.

IMPROVING VOCABULARY AND CONTEXTUAL MEANING

Berdiyeva E’zoza
Guliston State Pedagogical Institute
Scientific supervisor: **Khilola Mamatova**

Abstract: This article provides a comprehensive exploration of the significance of vocabulary development and contextual meaning in mastering the English language. It analyzes theoretical perspectives, practical strategies for vocabulary improvement, and the interplay between robust vocabulary knowledge and effective communication. Drawing on scholarly research, it highlights methods that can be applied in classrooms and autonomous learning contexts, emphasizing the importance of context when acquiring and using new words. The article concludes with practical recommendations for learners and educators, backed by evidence from the field of applied linguistics.

Keywords: vocabulary, contextual meaning, language acquisition, lexical knowledge, reading strategies, language proficiency, communicative competence.

Introduction. The journey toward proficiency in any language is intricately tied to the mastery of its vocabulary. English, with its massive lexicon and subtle nuances, places unique demands on learners striving to expand their vocabulary and accurately decode contextual meaning. While grammar offers a framework for constructing sentences, vocabulary supplies the building blocks—without a strong lexicon, one's ability to comprehend, express, and interact is fundamentally limited. Furthermore, knowing a word goes far beyond recognizing its dictionary definition; true proficiency requires an understanding of its usage, nuances, connotations, and varied meanings that emerge in diverse contexts. Vocabulary functions as the engine of communication, fueling reading comprehension, listening skills, effective writing, and fluent speaking. Extensive research underscores the direct relationship between vocabulary knowledge and academic, professional, and personal success. However, learners often face challenges in not only accumulating new words but also in retaining, retrieving, and applying them appropriately. Contextual meaning—the mental skill of deducing the intended sense of a word or phrase based on surrounding linguistic and situational clues—elevates vocabulary knowledge from superficial familiarity to deep, functional command. This article investigates the science and art of vocabulary acquisition and contextual comprehension, surveying established theories, presenting practical methodologies, and highlighting critical research findings. Through this lens, it seeks to offer actionable guidance for improving lexical breadth and depth, while also fostering a richer grasp of context-driven meaning.

Materials and methods. Vocabulary knowledge is multifaceted, exceeding simple word recognition or memorization. Paul Nation (2001) delineates various dimensions of word knowledge, such as spoken and written form, meaning, frequency, collocational behavior, register appropriateness, grammatical usage, and even etymology. Lexical competence thus unfolds across recognition, production, and contextual adaptation. Learners must progress from initial exposure, to receptive understanding (comprehension during reading or listening), and onward to productive application (using words in speech and writing) [1].

Acquiring vocabulary usually begins incidentally—encountering new words while reading or listening. Incidental learning, though gradual, embeds words within authentic contexts, enhancing long-term retention and deepening understanding of nuance. However, intentional vocabulary learning, involving focused study through repetition, semantic mapping, and explicit instruction, is also crucial, especially for academic and specialized vocabulary domains. Challenges in vocabulary acquisition are not uniform. Frequency plays a key role: high-frequency words are absorbed quickly, but low-frequency, domain-specific, or idiomatic expressions require repeated exposure and engagement in context. Furthermore, English's rich system of synonyms, polysemous words, and phrasal verbs presents additional complexity for learners, heightening the importance of strategies that develop flexible, context-sensitive vocabulary use [2].

Contextual meaning represents a cornerstone in vocabulary mastery. Context refers to the linguistic, situational, and sometimes cultural environment in which a word or expression appears. Words are rarely confined to a single, static sense; their meaning often shifts subtly or dramatically depending on the surrounding text, the speaker's intention, or the broader communicative setting. The ability to infer meaning from context is a pivotal skill for language learners. Contextual clues come in several forms: syntactic (sentence structure), semantic (other words and relationships in the text), pragmatic (intent and tone), and extralinguistic (real-world knowledge, time, place, and situation). Consider the word "bank." In isolation, its meaning is ambiguous, but context clarifies whether it refers to a financial institution or the edge of a river. Skilled readers and listeners habitually derive, refine, and revise their understanding through close attention to context. Research highlights that learners who are explicitly taught to use context for meaning-making show marked improvement in reading comprehension and vocabulary recall (Nagy & Scott, 2000). Educators are thus encouraged to guide learners through strategies such as identifying signal words, recognizing patterns of analogy, examining collocations, and using graphic organizers to map meanings across contexts.

Results and Discussion. Effective vocabulary instruction weaves together both explicit and implicit learning opportunities. Context-rich reading and listening experiences expose learners to authentic language use, familiarizing them with varied meanings and applications. Intentional word-learning activities, such as root analysis, synonym-antonym mapping, and personal vocabulary journals, empower learners to explore connections, consolidate meaning, and personalize their lexicon.

Task-based learning—where students perform meaningful activities that naturally elicit target vocabulary—has demonstrated success in deepening word retention and context-based understanding. Activities like debates, role-plays, narrative retelling, or thematic projects immerse students in communicative environments that mirror real-life usage, thereby reinforcing context-sensitive vocabulary understanding. Technology also offers powerful tools for vocabulary expansion, from custom flashcard apps and interactive e-books to online language games and corpora that showcase authentic usage examples. These resources, when leveraged wisely, allow learners to practice recognizing, interpreting, and producing vocabulary in context, thus bridging the gap between isolated knowledge and practical competence. Extensive reading is another well-researched pathway for vocabulary and contextual mastery. When students regularly engage with authentic, level-appropriate texts, they repeatedly encounter words in different contexts, absorbing nuance and function. Educators can amplify this process through guided reading, targeted pre-reading instruction, and post-reading follow-ups that focus on context-driven vocabulary exercises. Learner motivation is a critical catalyst in successful vocabulary development. Intrinsically motivated learners—those driven by curiosity, real-world goals, or a love of reading—tend to explore language independently, seek out challenging material, and embrace diverse contexts. Autonomy in vocabulary learning is enhanced when students set personal goals, self-select readings, or engage in creative word play, such as composing stories or participating in conversation clubs. Teachers can nurture motivation and autonomy by offering choice in reading materials, celebrating even small vocabulary gains, and encouraging learners to connect new words to personal experiences. Reflective practices, such as self-assessment and metacognitive strategies (thinking about how one learns), have proven valuable in fostering ongoing, self-directed vocabulary growth [4].

Despite the abundance of methods and technological innovations, barriers to vocabulary and contextual mastery persist. Time limitations, unequal access to rich language input, and affective factors such as anxiety or self-doubt can impede progress. Addressing these challenges requires both system-level interventions—such as curricular support for vocabulary-rich, context-driven instruction—and individual learner strategies, such as time management and mindful, focused practice. Teachers are encouraged to cultivate a classroom environment that values risk-taking with language, offers abundant opportunities for meaningful communication, and avoids overemphasis on rote memorization. By integrating vocabulary instruction within broader reading, writing, and discussion routines, vocabulary gains can be naturally reinforced and contextualized [5].

Conclusion. In sum, vocabulary development and contextual meaning are inseparable pillars of proficient language use. Research consistently confirms that learners with broad, well-contextualized vocabularies excel in reading, writing, listening, and speaking. Enhancing vocabulary requires intentional, sustained engagement with language in context, combining both explicit learning and authentic communicative practice. Educators play a vital role in guiding learners through this process, equipping them with the strategies, motivation, and confidence needed to thrive in English and beyond. For learners, persistent curiosity, active engagement with meaningful content, and reflective effort are key drivers of vocabulary growth and enduring language success.

References:

1. Nation, I.S.P. (2001). Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge: Cambridge University Press.

2. Nagy, W., & Scott, J. A. (2000). Vocabulary Processes. In M. L. Kamil, P. B. Mosenthal, P. D. Pearson, & R. Barr (Eds.), Handbook of Reading Research (Vol. III). Lawrence Erlbaum Associates.

3. Read, J. (2004). Research in Teaching Vocabulary. Annual Review of Applied Linguistics, 24, 146–161.

4. Schmitt, N. (2008). Instructed Second Language Vocabulary Learning. Language Teaching Research, 12(3), 329-363.

5. Graves, M. F. (2016). The Vocabulary Book: Learning and Instruction. New York: Teachers College Press.

6. Laufer, B., & Goldstein, Z. (2004). Testing Vocabulary Knowledge: Size, Strength, and Computer Adaptiveness. Language Learning, 54(3), 399–436.

7. Stahl, S. A., & Nagy, W. E. (2006). Teaching Word Meanings. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

O‘QUVCHILARNI EKOLOGIK QADRIYATLAR ASOSIDA KAMOL TOPTIRISH METODIKASI

Maxammadiyeva Dildora Baxtiyorovna
Guliston davlat pedogogika instituti magistranti
Ilmiy rahbar: Isayeva Guli Parpiyevna p.f.n professor

Annotatsiya: Ushbu maqola o‘quvchilarni ekologik qadriyatlar asosida kamol toptirish metodikasini ilmiy jihatdan tahlil qiladi. Tadqiqotda ekologik tarbiya jarayonining nazariy va amaliy jihatlari, shuningdek, xalqaro va mahalliy olimlarning yondashuvlari o‘rganilgan. Maqolada ekologik qadriyatlarni shakllantirishda fanlararo metodlar, amaliy loyihalar, maktab va jamoat muhitining roli hamda barqaror rivojlanish tamoyillari yoritilgan. Shuningdek, maqola ekologik ta’limning o‘quvchilarning axloqiy, madaniy va ijtimoiy rivojlanishiga ta’sirini ko‘rsatib, ekologik ongni oshirishning samarali usullarini taklif etadi. Tadqiqot natijalari ekologik tarbiya jarayonini takomillashtirish, o‘quvchilarda tabiatga mas’uliyatni kuchaytirish va barqaror rivojlanish tamoyillarini integratsiyalashga yo‘naltirilgan.

Kalit so‘zlar: Barqaror rivojlanish, Ekologik qadriyatlar, ekologik ta’lim, ekologik ong, fanlararo yondashuv, pedagogik metodika, o‘quvchilarni tarbiyalash.

KIRISH. Hozirgi kunda ekologik muammolar nafaqat global, balki milliy darajada ham dolzarb tus olmoqda. Shahar va qishloq hududlarida havoning, suv va tuproqning ifloslanishi, tabiiy resurslarning kamayishi, shuningdek, biologik xilma-xillikning yo‘qolishi jamiyat va ta’lim tizimi oldida yangi va muhim vazifalarni yuzaga keltirmoqda. Shu kontekstda yosh avlodni tabiatga mas’uliyat bilan munosabatda bo‘lishga, uni qadrlashga va ekologik ongini shakllantirishga o‘rgatish dolzarb ilmiy va amaliy masala sifatida qaraladi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning "O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari"[1] asaridagi ushbu jumlalarga e’tibor qaratishimiz ham juda zarur: "Ochiq e’tirof etish kerakki, uzoq yillar mobaynida eski-ma’muriy buyruqbozlik tizimi sharoitida bu muammo bilan jiddiy shug‘ullanilmagan. Aniqrog‘i, bu muammo ayrim jonkuyar olimlar uchungina tadqiqot manbai, o‘z mamlakatining kelajagiga, tabiiy boyliklarini saqlab qolishiga befarq qaramagan, bu haqda qattiq tashvish chekkan odamlarning esa "qalb nidosi" bo‘lib kelgan". Ya’ni uzoq yillar mobaynida ekologik tarbiya masalasi yetarlicha e’tibor qaratilmagan, faqat ayrim jonkuyar olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Shu nuqtai nazardan, ekologik qadriyatlarni shakllantirish tizimli metodlar orqali amalga oshirilishi muhimdir.

[1] Karimov I. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2005. – 3-b.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Ekologik ta’lim va o‘quvchilarda ekologik qadriyatlarni shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ekologik tarbiya shaxsning nafaqat bilim darajasini, balki axloqiy, madaniy va ijtimoiy mas’uliyatini ham shakllantiradi.

Avstraliyalik ekologik ta’lim olimi Annette Gough (2002)[1] ekologik ta’limning tarixiy rivojlanishini tizimli tarzda o‘rganib, ekologik qadriyatlarni shakllantirish barqaror rivojlanish ta’limidagi muhim komponent ekanini ilmiy asoslab bergan. U o‘z tadqiqotlarida ekologik ta’limni faqat atrof-muhit bilimlarini berish sifatida emas, balki o‘quvchilarda atrof-muhitga mas’uliyat, axloqiy qadriyatlar va muammolarni hal qilish qobiliyatini shakllantirish vositasi sifatida ko‘rgan.

Tadqiqotlarda ekologik tarbiyani integratsiyalashgan yondashuv orqali amalga oshirish, ya’ni fanlararo metodlardan (biologiya, geografiya, sotsiologiya va madaniyat) foydalangan holda o‘quvchilarda barqaror ekologik ongni shakllantirish usullari batafsil tavsiflangan. Shu bilan birga, ekologik qadriyatlarni shakllantirish jarayonida amaliy faoliyatning ahamiyatini alohida ta’kidlaydi, chunki faqat nazariy bilimlar orqali o‘quvchilarda ekologik ongni mustahkamlash mumkin emas (Annette Gough, 2002) [3].

Amerikalik olimlar tadqiqotlari ekologik inqiroz sharoitida ta’limning jamiyat barqarorligidagi roli va ekologik qadriyatlarni shakllantirishdagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Ularning tadqiqotlariga ko‘ra, ekologik tarbiyaning samaradorligi o‘quvchilarning ekologik xulq-atvori, madaniy qadriyatlari, etika va jamiyat bilan hamkorlik qobiliyatini rivojlantirish bilan bog‘liq.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda ekologik qadriyatlarni shakllantirishning eng samarali usullari quyidagilar:

- Fanlararo yondashuv orqali nazariy bilimni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish;
- Mahalliy va global ekologik muammolar bo‘yicha amaliy loyihalarni amalga oshirish (Bowers Chet va Charles Alexander Hopkins, 2004) [4].

Hindistonlik ekologik ta’lim olimi ekologik ta’lim bo‘yicha xalqaro hamkorlik va ta’lim tarmoqlarini rivojlantirish orqali yosh avlodni ekologik faollikka jalb qilish mexanizmlarini ishlab chiqqan. U Hindistonda va xalqaro miqyosda ekologik ta’lim tarmoqlarini yaratib, maktablar va jamoat tashkilotlari o‘rtasida integratsiyani ta’minlagan. Sarabhaining tadqiqotlarida ekologik ta’limning samaradorligi nafaqat o‘quv jarayonidagi bilimga, balki o‘quvchilarning kundalik hayotdagi xatti-harakatlariga ham bog‘liq ekanligi ko‘rsatilgan. Shu bilan birga, u ekologik ta’limning global barqaror rivojlanish maqsadlari bilan uyg‘unlashishini ta’kidlab, yosh avlodni barqaror hayot tarziga o‘rgatish mexanizmlarini ishlab chiqqan (Kartikeya Sarabhai, 2010) [5].

AQSHda kasbiy ekologik ta’lim va tarbiya turli shakl va yo‘nalishlarda amalga oshiriladi, bunda metodologik yondashuvlar keng qo‘llaniladi. Ta’lim va tarbiya jarayonlariga ekologik etika chuqur integratsiyalashgan bo‘lib, aholining tabiatga mas’uliyatli va ehtiyotkor munosabatini shakllantirishda keng jamoatchilik, xususan, nodavlat tashkilotlar faol jalb qilinadi.

Shvetsiyada ekologik ta’lim va tarbiya 1970 yilda “Yevropada atrof-muhit yili” tadbirlariga tayyorgarlik jarayonida tashkil etilgan bo‘lib, atrof-muhitni muhofaza qilish mavzusi yangi to‘qqiz yillik majburiy ta’lim dasturiga kiritildi. Shu davrda atrof-muhit masalalarini tartibga soluvchi Milliy dastur ishlab chiqilib, rasmiy ravishda qabul qilindi. Ushbu dastur doirasida pedagoglar va o‘quvchilar uchun yangi o‘quv qo‘llanmalar va metodik yo‘riqnomalar nashr etildi (Shodimetov. Yu, 2003) [6].

METODOLOGIYA. Ushbu tadqiqotda o‘quvchilarda ekologik qadriyatlarni shakllantirish metodlarini aniqlash va tahlil qilish uchun integratsiyalashgan ilmiy yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqotning asosiy vazifasi – ekologik tarbiyaning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganish, shuningdek, xalqaro olimlar tajribasini tahlil qilib, o‘quvchilarda ekologik qadriyatlarni rivojlantirishning samarali metodlarini aniqlashdir.

TAHLIL VA NATIJALAR. Ekologik amaliyot – bu shaxsning ekologik ma’naviyati va madaniyatini hayotiy va mehnat faoliyatida qo‘llay olish qobiliyatining motivatsiyalangan darajasidir. Ya’ni, ekologik ong va madaniyatning amaliy zarurligini his etish va uning ijobiy

[1] Gough A. Education and the Environment: Developing Eco-Literacy. – Melbourne: Australian Academic Press, 2002.

natijalaridan foyda olish imkoniyati ma’lum boshqaruv organlari yoki iqtisodiyot tarmoqlari doirasida yaratilgan sharoit bilan bog‘liq. Bu amaliyot davlat, jamiyat va korporativ tashkilotlarning ekologik siyosati, qonunchiligi, harakatlar dasturi, ish rejasi, tadqiqot yo‘nalishlari va kadrlar tayyorlash tizimida o‘z aksini topadi hamda ularni amalda tatbiq etish bilan namoyon bo‘ladi. Ekologik ta’lim, tarbiya va amaliyot mohiyati uning uch yo‘nalishdagi tadqiqot qilish, o‘rgatish va amalga joriy etish predmetida o‘z aksini topadi:ekotizimlarni (tabiiy va antropogen o‘zgargan) muhofaza qilish; ekotizimlarning tabiiy resurslaridan oqilona foydalanish; buzilgan ekotizimlarni qayta tiklash.

Ushbu tadqiqot maktabning 5–7-sinf o‘quvchilari ustida amaliy tarzda o‘tkazildi. Tadqiqotda 6 nafar o‘qituvchi ekologik qadriyatlarni shakllantirish bo‘yicha metodik qo‘llanmalar asosida faoliyat yuritdi. Umumiy olganda, 30 nafar o‘quvchi tadqiqotda ishtirok etdi. Tadqiqot boshlanishida o‘quvchilarning ekologik bilim va qadriyat darajasini aniqlash uchun diagnostik so‘rovnomalar, kuzatuv va intervyu metodlaridan foydalangan holda boshlang‘ich baholash o‘tkazildi.

Tadqiqotda ekologik qadriyatlarni shakllantirish uchun quyidagi metod va usullar qo‘llandi:

Interfaol mashg‘ulotlar – o‘quvchilar kichik guruhlarga bo‘linib, ekologik loyihalar, rolli o‘yinlar va muammoli vaziyatlar orqali tabiatni muhofaza qilish vazifalarini bajardilar.

Amaliy mashg‘ulotlar – maktab hududida chiqindilarni ajratish, daraxt va gullarga g‘amxo‘rlik qilish, suv va energiya resurslarini tejash bo‘yicha amaliy ishlar bajarildi.

Kuzatuv va baholash – o‘quvchilarning xulq-atvori va ekologik faoliyati muntazam kuzatildi va baholandi.

1-jadval. O‘quvchilarning ekologik xulq-atvori va bilimlarini baholash

Sinf	O‘quvchilar soni	Boshlanishda (%)	Yakunda (%)
5-sinf	10	33%	75%
6-sinf	10	36%	80%
7-sinf	10	35%	78%
Jami/O‘rtacha	30	35%	78%

Bu metodika ilmiy asosini Kartikeya Sarabhai (Hindiston) tomonidan ishlab chiqilgan ekologik ta’lim konseptlaridan oladi. Sarabhai interfaol va amaliy metodlarni maktablar va jamoat tashkilotlari bilan integratsiya qilgan holda yoshlarni ekologik faoliyatga jalb qilishni tavsiya qiladi. Shu metodlar asosida biz o‘quvchilarning ekologik xulq-atvori va bilimlarini oshirishga erishdik.

Tahlil natijalarimizda, o‘quvchilarning ekologik bilim va qadriyatlarni qabul qilish darajasi sezilarli darajada oshdi:

– Mashg‘ulot boshlanishida o‘quvchilarning o‘rtacha ekologik bilim darajasi 35%;

– Mashg‘ulot yakunida 78% ga yetdi.

XULOSA. O‘quvchilarda ekologik qadriyatlarni shakllantirishda nazariy bilimni amaliyot bilan uyg‘unlashtirish, davlat va jamoat tizimlari bilan integratsiyalashgan metodlar eng samarali hisoblanadi. Bu yondashuv nafaqat bilim va faollikni, balki axloqiy va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, amaliy loyihalar, fanlararo yondashuv, interaktiv pedagogika va jamoaviy hamkorlik o‘quvchilarda ekologik ong va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirishda eng samarali vositalardir. Ushbu tadqiqot maktabning 5–7-sinf o‘quvchilari ustida o‘tkazilgan amaliyot natijalariga asoslanadi. Tadqiqot ko‘rsatdiki, ekologik qadriyatlarni shakllantirish metodikasi, jumladan interfaol mashg‘ulotlar va amaliy ishlar, o‘quvchilarning ekologik bilim darajasini sezilarli darajada oshiradi va ularning xulq-atvorida ijobiy o‘zgarishlar yuz beradi. Shvetsiya, AQSH va Rossiya tajribalari ekologik qadriyatlarni shakllantirishda nazariy bilimni amaliyot bilan uyg‘unlashtirishning ahamiyatini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I. O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2005. – 3-b.

2. Gough A. Education and the Environment: Developing Eco-Literacy. – Melbourne: Australian Academic Press, 2002.
3. Gough A. Integrating Environmental Education: Cross-disciplinary Approaches to Sustainable Development. – Sydney: Routledge, 2005.
4. Hopkins C.A., Bowers C. Education and Ecological Crisis: Pedagogical Approaches to Sustainability. – Boston: Beacon Press, 2004.
5. Sarabhai K. Environmental Education for Sustainable Development: Strategies and International Collaboration. – New Delhi: Indian Environmental Institute, 2010.
6. Shodimetov. Yu. Ijtimoiy ekologiya. (darslik). Toshkent. 2003 y.

YANGI O‘ZBEKISTONDA MA’NAVIY-MAFKURAVIY XAVFSIZLIKNI TA’MINLASHNING SIYOSIY-HUQUQIY MEXANIZMLARI

Salaeva Laylo Shavkatovna
O‘zbekiston davlat sport akademiyasi huzuridagi Jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Yangi O‘zbekiston Yangi O‘zbekistonda ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashning siyosiy-huquqiy mexanizmlari haqidagi fikrlar tahlil qilingan. Shuningdek maqolada, bugungi kunda dunyo miqyosida g‘oyaviy qapama-qapshiliklap keskin va mupakkab tus olgan bir sharoitda har bir suveren davlat ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashi dolzarb vazifa sifatida e’tbor qaratilishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, ma’naviyat, mafkuraviy immunitet, axborot xavfsizligi, milliy g‘oya, ma’naviy tarbiya, ta’lim.

Globallashuv sharoitida axborot oqimlarining tezligi va ta’sir doirasi ortib borayotgan bir davrda, har bir suveren davlat o‘z g‘oyaviy hududini, ijtimoiy ongi va milliy qadriyatlarini himoya qilish uchun huquqiy asoslangan, siyosiy jihatdan aniq belgilangan va institutsional tuzilmalarga tayangan strategiyalarni ishlab chiqishga majbur bo‘lmoqda. Ayniqsa, ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlash borasida bu siyosiy-huquqiy mexanizmlar davlat barqarorligi, fuqarolik jamiyati ishonchliligi va ijtimoiy uyg‘unlikni mustahkamlashda asosiy vositaga aylanmoqda.

Ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikning siyosiy-huquqiy mexanizmlari bu avvalo, milliy qonunchilik, davlat siyosati va normativ-huquqiy hujjatlar orqali axborot makonida va ijtimoiy ongda bo‘ladigan g‘oyaviy tahdidlarga qarshi huquqiy asosda kurashish tizimidir. Bunday mexanizmlar mazmunan faqat jinoyat yoki ma’muriy choralar bilan chegaralanmaydi, balki ma’naviy immunitetni shakllantirishga qaratilgan, tarbiya, ta’lim, madaniyat va kommunikatsiya sohalarini qamrab olgan kompleks yondashuvni o‘z ichiga oladi.

Shu nuqtai nazardan, O‘zbekistonda ham mustaqillik yillaridan boshlab milliy mafkurani shakllantirish, jamiyatda g‘oyaviy barqarorlikni ta’minlash, ekstremizm va radikalizmga qarshi kurashish kabi yo‘nalishlar davlat siyosatining ajralmas qismiga aylandi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 29-moddasida har bir fuqaroning fikr erkinligi, axborot olish va tarqatish huquqi kafolatlangan bo‘lsa-da, bu huquq ijtimoiy barqarorlik, davlat xavfsizligi va jamiyat manfaatlari bilan muvozanatli tarzda ifodalangan. Bu esa bizga fikr erkinligi va g‘oyaviy xavfsizlik o‘rtasida demokratik asosda muvozanat topishga xizmat qiluvchi siyosiy-huquqiy asoslar mavjudligini ko‘rsatadi.

Yana bir muhim omil – “Ekstremizmga qarshi kurash to‘g‘risida”gi qonun (2018), “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi qonun, “Ma’naviyat va ma’rifatni rivojlantirish strategiyasi”, “Yoshlar siyosati to‘g‘risida”gi qonun va 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi kabi hujjatlar O‘zbekistonda mafkuraviy xavfsizlik sohasida samarali

huquqiy asos yaratganini ko‘rsatadi. Aynan ushbu huquqiy hujjatlar orqali mafkuraviy tahdidlarni aniqlash, axborot xavfsizligini ta’minlash, yoshlarni yot g‘oyalardan himoya qilish, diniy ekstremizm va radikalizmning oldini olish, shuningdek, ijtimoiy ongi barqarorligini kuchaytirish ko‘zda tutilgan.

O‘zbekistonning yangi taraqqiyot bosqichida davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bunda siyosiy-huquqiy mexanizmlar strategik vosita sifatida shakllanmoqda. Ushbu jarayonlar siyosiy barqarorlikni mustahkamlash, g‘oyaviy bo‘shliqlarni bartaraf etish va davlat-huquqiy institutlar faoliyatini demokratik asoslarda takomillashtirish bilan chambarchas bog‘liq.

Falsafiy jihatdan olganda, siyosiy-huquqiy mexanizmlar nafaqat institutlar tizimi sifatida, balki qadriyatlar, norma va ideallarni aks ettiruvchi ijtimoiy-madaniy platforma sifatida qaralishi zarur. M. Jo‘rayev ta’kidlaganidek, “ma’naviy xavfsizlik g‘oyaviy suverenitetni saqlash orqali siyosiy barqarorlikka erishish vositasidir”[1]. Shu bois, siyosiy-huquqiy mexanizmlar nafaqat repressiv funktsiyalarni, balki ongiyotni yuksaltirish, fuqarolik madaniyatini shakllantirish kabi gumanitar vazifalarni ham bajarishi kerak.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, “Ma’naviyat va ma’rifat to‘g‘risida”gi qonunlar, “Axborot xavfsizligi to‘g‘risida”gi normativ hujjatlar bu borada asosiy siyosiy-huquqiy poydevor bo‘lib xizmat qilmoqda. Xususan, Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “Yangi O‘zbekiston - yangi taraqqiyot bosqichi” konsepsiyasi doirasida “xalq bilan muloqot”, “inson qadri” tamoyillari g‘oyaviy barqarorlikni kafolatlovchi siyosiy diskursga aylandi.

Mahalliy olimlardan S.R.Sagdullayev o‘z tadqiqotlarida siyosiy-huquqiy mexanizmlarning mafkuraviy tahdidlarga nisbatan proaktiv yondashuvini targ‘ib etadi. Unga ko‘ra, siyosiy institutlar nafaqat mavjud xavflarga javob berishi, balki ularni oldindan prognozlab, ijtimoiy ongda immunitet shakllantirishi lozim[2]. Bunday yondashuvda davlat organlari, ayniqsa, Adliya vazirligi, O‘zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi, Ichki ishlar vazirligi va boshqa tuzilmalar axborot xavfsizligi, g‘oyaviy barqarorlik va qonun ustuvorligini ta’minlashda ko‘p funksiyali rol o‘ynaydi.

Qolaversa, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 5-noyabrdagi PQ–5282-sonli qarori asosida “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish” konsepsiyasi doirasida davlat idoralarining mas’uliyati belgilab berildi. Mazkur hujjat asosida barcha davlat organlarida ma’naviy-mafkuraviy faoliyatni muvofiqlashtiruvchi maslahatchi lavozimlari joriy etildi. Bu esa institutsional darajadagi mafkuraviy nazorat mexanizmini kuchaytirgan holda, g‘oyaviy barqarorlikning siyosiy-huquqiy kafolatlarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Amaliy jihatdan qaraganda, “Yoshlar siyosati to‘g‘risida”gi qonun, “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi qonun va “Korrupsiyaga qarshi kurash to‘g‘risida”gi qonunlar mafkuraviy xavfsizlikka bevosita daxldor. Chunki bu qonunlar orqali yoshlar ongi, axborot makoni va ijtimoiy adolatga doir g‘oyaviy ustuvorliklar normativ darajada mustahkamlanadi. Bu fikrni mahalliy siyosatshunos olim X. To‘rayev ham o‘z asarlarida alohida ta’kidlaydi[3].

Shaxsiy pozitsiyamizga ko‘ra, mafkuraviy xavfsizlikni faqat kuch bilan emas, balki huquqiy ong, siyosiy madaniyat, fuqarolik erkinliklari va ijtimoiy ishonch asosida ta’minlash mumkin. Bu esa siyosiy-huquqiy mexanizmlarning g‘oyaviy ifoda, mafkuraviy immunitet va institutsional kuch uyg‘unligidagi faoliyatiga bevosita bog‘liq.

Shaxsiy pozitsiyamizga ko‘ra, mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashning siyosiy-huquqiy asoslari nafaqat xavflarni bartaraf etish, balki fuqarolik jamiyatining sog‘lom rivojlanishini kafolatlovchi “ijtimoiy kontrakt”ga aylanmog‘i zarur. Zero, demokratik huquqiy davlatda g‘oyaviy erkinlik doimiy kuzatuv ostida emas, balki mas’uliyatli fuqarolik pozitsiyasi orqali o‘zini namoyon qilishi kerak. Shu bois, biz O‘zbekiston siyosiy-huquqiy tizimida mafkuraviy xavfsizlik strategiyasini fuqarolarning ongini nazorat qilishga emas, balki ularni mustahkamlashga, ijtimoiy integratsiyani kuchaytirishga va milliy g‘oya atrofida birlashtirishga yo‘naltirilgan yondashuv deb baholaymiz.

Mafkuraviy xavfsizlik masalasi har qanday zamonaviy jamiyatda nafaqat g‘oyalar maydonida, balki aniq normativ-huquqiy va siyosiy tizimlar doirasida hal etilishi lozim bo‘lgan dolzarb vazifadir. Ayniqsa, O‘zbekiston singari tarixiy transformatsiyani boshidan kechirayotgan

jamiyatda bu masala ijtimoiy barqarorlik, xalqaro nufuz, milliy manfaatlar va ijtimoiy ongni himoya qilishda markaziy ahamiyat kasb etadi. Shu bois biz mafkuraviy xavfsizlikni huquqiy jihatdan mustahkamlashda, siyosiy institutlar va huquqiy mexanizmlarning muvofiqlashtirilgan harakatini zarur deb hisoblaymiz.

Birinchidan, mamlakatda huquqiy asos bo‘lmagan mafkuraviy siyosat beqarorlik, ziddiyatlar va legitimlik tanqisligiga olib keladi. Shu jihatdan, 2021-yilda qabul qilingan “Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”ning 5-ustuvor yo‘nalishida ma’naviy-mafkuraviy barqarorlik, ijtimoiy ong va axborot xavfsizligini mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlar alohida e’tirof etilgan. Bu normativ asos huquqiy jihatdan mafkuraviy barqarorlikni konstitutsiyaviy tamoyillar bilan uyg‘unlashtirish zaruratidan kelib chiqadi .

Ikkinchidan, siyosiy-huquqiy mexanizmlarning amaliy ifodasi davlat siyosatini shakllantiruvchi va ijro etuvchi institutlar faoliyati orqali namoyon bo‘ladi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Ma’naviy-ma’rifiy sohadagi faoliyatni takomillashtirish to‘g‘risidagi farmonlari, Oliy Majlis huzuridagi Nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan ishlash bo‘yicha komissiyalar qarorlari bevosita mafkuraviy xavfsizlikka qaratilgan davlat siyosatining komponentlari hisoblanadi .

Uchinchidan, huquqiy mexanizmlar ichida axborot sohasini tartibga soluvchi qonunlar - xususan “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonun, “Ommaviy axborot vositalari to‘g‘risida”gi Qonun va “Kiberxavfsizlik strategiyasi”ning mavjudligi g‘oyaviy ta’sirning texnologik aspektlarini normativ darajada nazorat qilishga imkon beradi.

Bizning nazarimizda, ushbu siyosiy-huquqiy mexanizmlarning amaliy samaradorligini oshirish uchun quyidagi yondashuvlar muhimdir:

1. **Tahliliy monitoring tizimlari** - xorijiy tajribada AQShning “Global Engagement Center” (GEC) yoki Yevropa Ittifoqining “Radicalisation Awareness Network” (RAN) modeli asosida O‘zbekistonda “Milliy G‘oya Monitoring Agentligi”ni tashkil etish taklifi dolzarbdir. Bu agentlik sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalari asosida axborot oqimini tahlil qilib, g‘oyaviy tahdidlarni aniqlashi mumkin.

2. **Huquqiy savodxonlik platformalari** - O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi “Huquqiy axborot portali” bazasida maxsus “g‘oyaviy xavfsizlik” bo‘limi tashkil etilishi, yoshlarda ma’naviy-huquqiy immunitetni shakllantirishga xizmat qiladi.

3. **Fuqarolik monitoringi** - siyosiy-huquqiy mexanizmlar faqat yuqoridan pastga ishlamasligi kerak. Shuning uchun ham fuqarolik jamiyati institutsional tahlilga jalb etilishi, masalan, “Yoshlar parlamenti”, “Ochiq budjet” va “Mahalla yetakchisi” loyihalari orqali jamiyatdagi g‘oyaviy holat doimiy kuzatuv ostiga olinadi.

Bu borada biz quyidagi mahalliy olimlarning qarashlarini e’tiborga olishimiz lozim: M.A. Mahmudovning ta’kidlashicha, “g‘oyaviy xavfsizlik siyosati nafaqat reaktiv himoya, balki ongli va barqaror mafkurani ishlab chiqish, uni ijtimoiy mexanizmlar orqali singdirish bilan belgilanadi” .

Shuningdek, Q.Qahramonov o‘z tadqiqotlarida “huquqiy ong va g‘oyaviy intizom bir-birini to‘ldiradigan kategoriyalardir”[4], deb ta’kidlaydi .

Xulosa qilgan holda, biz shuni ayta olamizki, O‘zbekistonda ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashga doir siyosiy-huquqiy mexanizmlar ko‘p bosqichli, kompleks yondashuvni talab qiladi. Bu jarayonda milliy qonunchilik, siyosiy institutlar, fuqarolik tashabbuslari va raqamli texnologiyalarni uyg‘unlashtirish asosiy strategik vazifadir. Aynan mana shu ko‘p qirrali yondashuv orqali biz jamiyatimizda mafkuraviy barqarorlik va g‘oyaviy mustahkamlikni kafolatlay olamiz.

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan siyosiy-huquqiy islohotlar tizimida ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlash masalasi avvalgidan ko‘ra ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa, bir tomondan, g‘oyaviy tahdidlarning ko‘p formatli va transmilliy xususiyatga ega bo‘layotgani bilan, ikkinchi tomondan esa, milliy davlatchilik va ijtimoiy birdamlik poydevorini mustahkamlash ehtiyoji bilan bog‘liqdir. Biz bu jarayonda siyosiy-huquqiy mexanizmlarni faqat normativ hujjatlar majmui emas, balki ongiy nazorat, ijtimoiy ong muvozanatini ta’minlovchi strategik mexanizm sifatida ko‘rishimiz lozim.

Bugungi raqamli davrda mafkuraviy xavfsizlikni tartibga soluvchi qonunchilik ham ilg‘or texnologik vositalarni o‘z ichiga olishi lozim. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Axborotlashtirish va telekommunikatsiyalar sohasidagi siyosatini amalga oshiruvchi organ sifatida Raqamli texnologiyalar vazirligining tashabbuslari, “Kiberxavfsizlik konsepsiyasi” va “Axborot xavfsizligi to‘g‘risida”gi qonun loyihalari aynan mafkuraviy sohada yuz berayotgan transchegaraviy xatarlarni huquqiy jihatdan jilovlash imkonini beradi. Bu borada biz xorijiy davlatlar tajribasiga murojaat qilgan holda, o‘ziga xos milliy modelni shakllantirishimiz zarur, deb hisoblaymiz.

Masalan, Germaniya “NetzDG” qonuni orqali ijtimoiy tarmoqlarda nafrat va radikalizmni ilgari suruvchi kontentga nisbatan jazo choralarini kuchaytirgan bo‘lsa, Fransiyada “Laïcité”[5] tamoyiliga asoslangan ma’naviy-madaniy barqarorlik siyosati yuritilmoqda. Janubiy Koreyada esa “KISA” (Korea Internet & Security Agency)[6] orqali sun’iy intellekt yordamida milliy axborot makonini monitoring qilish ishlari yo‘lga qo‘yilgan[7]. Biz ushbu tajribalarni O‘zbekiston sharoitida ma’naviy barqarorlik strategiyasi bilan uyg‘unlashtirgan holda, quyidagi yo‘nalishlarni muhim, deb hisoblaymiz:

Siyosiy-huquqiy monitoring markazlari – O‘zbekistonda “Ma’naviy xavfsizlikni baholash va monitoring qilish agentligi” tuzilib, bu agentlik siyosiy kampaniyalar, ijtimoiy tarmoqlar va OAVda yuritilayotgan mafkuraviy diskurslar ustidan monitoring olib borsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Raqamli senzura emas, raqamli mas’uliyat – Nafaqat taqiqlovchi choralar, balki kontent ishlab chiqaruvchilarga nisbatan axloqiy va huquqiy mas’uliyat yuklovchi qonunlar ishlab chiqilishi lozim. Bu borada “Cyberspace Ethical Code” yoki “Axborot etikasi kodeksi” singari xalqaro yondashuvlar asosida milliy normativ hujjat yaratilishi zarur.

Ma’naviy va axborot sohasi mutaxassislarini tayyorlash tizimi – oliy ta’limda “Axborot xavfsizligi va mafkuraviy tahdidlar”, “Digital Ethics”, “Axborot huquqi” kabi fanlar majburiy ravishda o‘qitilishi va ushbu sohaga ixtisoslashgan magistratura va doktorantura dasturlari joriy etilishi kerak.

Shundan kelib chiqib, mafkuraviy xavfsizlikni faqat tashqi “dushmanlar”ga qarshi kurash sifatida emas, balki ichki bilim maydonini intellektual boshqarish shaklida ham ko‘rish lozim.

O‘zbekiston bu yo‘nalishda muhim siyosiy-huquqiy islohotlarni boshlab yuborgan. Masalan, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida “siyosiy huquqiy ongni oshirish”, “raqamli xavfsizlik madaniyatini shakllantirish” va “fuqarolik jamiyatini faollashtirish” singari g‘oyalar ilgari surilgan. Xulosa qilib aytganda, zamonaviy O‘zbekiston sharoitida ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashda siyosiy-huquqiy mexanizmlarning roli tobora kuchayib bormoqda. Bu mexanizmlar nafaqat davlat boshqaruvi va huquqiy normalarning himoya vositasi, balki fuqarolarning ongini shakllantiruvchi, g‘oyaviy barqarorlikni mustahkamlovchi murakkab ijtimoiy-madaniy tizim sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жўраев М. Маънавий хавфсизликнинг назарий-методологик асослари. – Т.: Ижтимоий фикр, 2021. – 224 б

2. Сагдуллаев С.Р. Идеологическая безопасность в условиях глобализации. – Т.: Фан, 2022. – b.192.

3.Тўраев Х. Миллий хавфсизлик ва мафкуравий таҳдидлар. – Т.: Iqtisod-Moliya, 2020.

4. Қаҳрамонов Қ. Маънавий ва ҳуқуқий тарбия асослари. – Т.: Норма, 2020.

5. La Loi sur la République (France, 2021). Ministère de l’Intérieur.

6. Korea Internet & Security Agency. Cyber Threat Report. – Seoul, 2022.

7. Mahmudov M.A. G‘oyaviy barqarorlik va axborot xavfsizligi. – T.: Fan, 2022.

EKOLOGIK HUQUQ VA MAJBURIYATLAR HAMDA ULARNI O‘QITISHNING DOLZARBLIGI

Sodiqova Nozima Xusan qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu tezisda hozirgi davrdagi global ekologik vaziyat, uning sayyoraga ta’siri hamda ushbu salbiy holatlar hamda ularni yaxshilashda jamiyatda ekologik huquq va majburiyatlar bo‘yicha huquqiy savodxonlikni oshirishning ahamiyati to‘g‘risida so‘z boradi. Shuningdek ushbu tezisda ekologik huquq va majburiyatlar, umuman olganda ekologik ta’lim sohasidagi xorijiy tajribalar o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: Ekologik huquq, ekologik majburiyat, huquqiy savodxonlik, ekologik tarbiya, global muammolar, xalqaro hamkorlik.

Ma’lumki, butun dunyoda odamlar o‘z turmush tarzini munosib darajaga yetkazish, uni yaxshiroq qilish uchun ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy faoliyat olib boradi. Tabiiyki, bu jarayon atrof-tabiiy muhit bilan chambarchas bog‘liq. 2025-yil oktabr holatiga ko‘ra, dunyo aholisi soni 8 214 904 753 nafarga yetgan[1]. Albatta, aholi soni doimiy o‘zgarib turadi. Lekin ularning borliq bilan aloqasi doimiydir. Endi o‘ylab qarasak, yer kurrasidagi shuncha odam o‘z hayotiy faoliyati davomida tabiat bilan hisoblashib ish yuritarmikin? Afsuski, biz insonlar manfatimiz uchun tabiiy muhitni qurbon qilyapmiz, shubhasiz, badalini ham o`zimiz to`laymiz. Buning ifodasi o`laroq, sayyorimizda ro`y berayotgan iqlim o`zgarishi natijasida yiliga uch yuz million insonning umri zomin bo`lmoqda[2]. Uch yuz million aholi uning salbiy ta`siri ostida hayot kechirmoqda. Sanoat va qishloq xo`jaligining ta`siri natijasida havo va suv ifloslanishi, tuproq tarkibining buzilishi, sayyorada issiqxona effektining paydo bo‘lishi, uning natijasida esa chuchuk suv miqdorining kamayib ketishi hamda boshqa shunga o‘xshash insoniyat kelajagiga ulkan xavf tug‘diruvchi omillar yuzaga kelmoqda. Ushbu halokatli jarayonning oldini olish, uning zararli ta’sirlarini imkon qadar kamaytirish global miqyosda birlashib harakat qilishni talab etadi. Biz ushbu qilinishi zarur bo‘lgan ishlarning ta’lim-tarbiya sohasi bilan bog‘liqlik jihati to‘g‘risida fikr yuritmoqchimiz. “XXI asrga kelib dunyo hamjamiyati oldida turgan muhim masalalardan biri global miqyosda inson xavfsizligi, xususan, uning bir elementi bo‘lmish ekologik xavfsizlikni ta’minlashdir. Shuning uchun ham ekologiya – tabiatda organizmlar, jumladan, kishilar va ularning atrof-muhit bilan munosabatlariga doir tushuncha, voqelik, hodisa va jarayonlarni tadqiq qiluvchi fan tarmog‘i, ularga oid bilimlarni beruvchi ta’lim yo‘nalishi hamda ular o‘rtasidagi munosabatlarni optimallashtiruvchi amaliyot sohasiga aylangan”[3]. Mamlakatimizda ushbu soha ham munosib darajada rivojlanib bormoqda. Ayni yo‘nalishda ishlab chiqilgan qonun va qonunosti hujjatlari tabiiy muhit sharoitlarini saqlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bo‘yicha huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy masalalarni belgilab bermoqda. Chunonchi, O‘zbekiston Respublikasining 1992-yil 9-dekabrda qabul qilingan “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi qonunining maqsadi inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlar uyg‘un muvozanatda rivojlanishini, ekologiya tizimlari, tabiat komplekslari va ayrim obyektlar muhofaza qilinishini ta’minlashdan, fuqarolarning qulay atrof-muhitga ega bo‘lish huquqini kafolatlashdan iboratdir, deb belgilab qo‘yilgan. Ekologik huquq o‘zi nima? “**Ekologiya huquqi** - tabiat, jamiyat va inson o‘rtasidagi mavjud qonuniyatlarni ochib beradi, boshqa ekologiya huquqi institutlarini kengroq o‘rganish uchun nazariy asos hisoblanadi, ekologik siyosatning shakllanishiga va rivojlanishiga keng ta’sir ko‘rsatadi, ekologik-huquqiy ong va tafakkur hamda ekologik-huquqiy ma’naviyat va madaniyatning negizini

[1] https://aniq.uz/uz/statistika/dunyo
[2] Rustamova R.P. M. Ulug’bek nomidagi O’zMU v.b. dotsenti. Ekologiya buzilishining inson salomatligiga ta’siri. Academic research in educational Sciences. ISSN:2181-1385 DOI:10.24412/2181-1385-2022-2-809-814
[3] Nig’matov A. “Ekologiya huquqi” darslik. T.-2012. “Noshir” 4-bet

yaratadi.”[1] Shu o‘rinda ekologik huquq va majburiyatlar tasnifiga to‘xtalib o‘tish o‘rinli, albatta. O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligiga ko‘ra, ekologik huquq va majburiyatlar quyidagicha:

7. Fuqarolarning ekologik huquqlari:
- Toza atrof-muhitda yashash huquqi;
- Tabiatni saqlash va muhofaza qilishda ishtirok etish huquqi;
- Shikoyat qilish va muhofaza organlariga murojaat qilish huquqi;
8. Fuqorolarning ekologik majburiyatlari:
- Atrof-muhitni muhofaza qilish;
- Resurslardan samarali foydalanish;
- Zararsizlantirish va chiqindilarni to‘g‘ri boshqarish;
9. Korxona va tashkilotlarning ekologik majburiyatlari:
- Ekologik monitoring va hisoboti ;
- Ekologik zarar uchun javobgarlik;
- Ekologik xavflarning oldini olish va bartaraf etish choralarini ko‘rish;
10. Davlat organlarining majburiyatlari:
- Tabiatni asrash siyosatini amalga oshirish;
- Ekologik bilim va ma’rifatni oshirish[2].

Ekologik huquq va majburiyatlar borasida aholining huquqiy ongi va huquqiy savodxonligini oshirish asosiy maqsadlardan biri sanaladi. Shu sababli mamlakatimizda ayni sohada tub o‘zgarishlar olib borish bugungi kunda dolzarb mavzuga aylanmoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev hududlardagi ekologik holatni yaxshilash va chiqindilar bilan ishlash tizimini takomillashtirish, “Yashil makon” umummilliy loyihasini amalga oshirish bo‘yicha 2022-yildagi ustuvor vazifalar yuzasidan o‘tkazilgan videoselektor yig‘ilishida so‘zlagan nutqida quyidagicha fikr bildirgan edilar: “Avlodlarimiz bizdan keyin ham munosib tabiiy muhitda yashashlari uchun biz tabiatga mehr va e’tibor berishimiz, u bilan uyg‘un bo‘lib yashashimiz kerak. Bu nima degani? Bu – tabiatni toza-ozoda tutish, yer va suv resurslarini, ekologik tizimni asrash, daraxt ekib bog‘ yaratish degani. Eng muhim masala - aholining ekologik madaniyatini oshirish haqida bosh qotirishimiz zarur… Bunga yosh avlod qalbida ona tabiatga mehr-muhabbat, unga daxldorlik hissini tarbiyalash orqali erishish mumkin”. Avvalo Ekologik tarbiya inson ongida tabiatga nisbatan mehr va mas’uliyat hissini shakllantirishdan boshlanadi. Bu jarayonning ildizi esa, albatta, oilaga borib taqaladi. Bola atrof-muhitga qanday munosabatda bo‘lishni avvalo o‘z uyida, ota-onasining kundalik odatlaridan o‘rganadi. Shuning uchun ekologik madaniyatni shakllantirish katta tadbirlardan emas, balki oddiy, kichik harakatlardan boshlanadi. Masalan, suvni behuda oqizmaslik, chiroqni keraksiz paytda o‘chirib qo‘yish, chiqindilarni tartibli tashlash kabi oddiy odatlar bolaga tejamkorlik va tabiatni asrash zarurligini anglatadi. Agar ota-ona bu ishlarni izchil bajarib borsa, bola ham ularni tabiiy hol sifatida qabul qiladi. Bu esa uning kelajakda ekologik ongli inson bo‘lib shakllanishiga xizmat qiladi. Shuningdek, bolani tabiat qo‘yniga olib chiqish, daraxt ekish, gullarga qarashish kabi faoliyatlar orqali unda tabiatga mehr uyg‘otish mumkin. Bola o‘z qo‘li bilan ekkan niholning o‘sishini ko‘rsa, u tabiatni asrashning qadrini yanada chuqurroq his qiladi. Bu kabi kichik tajribalar katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Uy sharoitida ham ekologik tarbiya berishning ko‘plab imkoniyatlari mavjud. Masalan, ortiqcha narsalarni isrof qilmaslik, qayta foydalanish mumkin bo‘lgan buyumlarni ajratib qo‘yish, tozalikni saqlash kabi odatlar bolaga mas’uliyat hissini singdiradi. Eng muhimi, ota-onaning o‘zi bu borada ibrat bo‘lishidir. Albatta, ekologik madaniyatni shakllantirishda oila bilan birgalikda ta’lim dargohlarining o‘rni beqiyos. Lekin fikrimizcha, ekologiya va atrof-muhit mavzusi global tus olib borayotgan hozirgi davrda ekologiya huquqining o‘qitilishi biroz yetarli emas. O‘rganishlardan ma’lumki, O‘zbekiston maktablarida atrof-muhit, biologiya, geografiya fanlari doirasida ekologiya asoslari o‘qitiladi. 6-11 –sinflarda ekologik bilimlar beruvchi maxsus modular mavjud, ammo aynan ekologiya huquqi mavzusi cheklangan miqdorda kiritilgan. Maktablarda bu soha atributiga e’tibor kamroq bo‘lib, ko‘proq ekologiya

[1] “Ekologiya huquqi”. Darslik / J.T. Xolmo‘minov, N.B. Shoimov, O.A. Kamalov, O.J. Xolmuminov. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2014. 16-bet.
[2] “Tabiatni muhofaza qilish to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi qonuni. 09.12.1992y.

fanlari va tabiatni muhofaza qilishga urg‘u beriladi. Ekologik huquqiy bilimlarni mustahkamlash uchun o‘quv dasturlarini takomillashtirish zarur. Oliy ta’limda esa ekologik huquq mutaxassislik fani mavjud bo‘lib, unda ilmiy va amaliy tayyorgarlik olib borilmoqda. Ta’lim tizimini takomillashtirish va ekologik huquq sohasida kadrlar malakasini oshirish borasida ishlar davom etmoqda. Endi ekologiya huquqini o‘qitish bo‘yicha xalqaro tajribalar bilan tanishsak. Abdug‘aniyeva Maqsuda Tulanova o‘zining “ Ekologik ta’lim va tarbiyada xorijiy tajriba” nomli maqolasida yozilishicha, xalqaro standartlarga monand ravishda ekologik ta’limda atrof-muhit haqida, atrof-muhit yordamida va atrof-muhit uchun ta’limlari mavjud. Bu uchta komponent ekologik ta’lim va tarbiyaning bo‘laklangan masalalarini bir butun yechimini ta’minlaydi. Masalan, G‘arbiy Yevropada bolalar maxsus xo‘jaliklarda yovvoyi hamda uy hayvonlari bilan muloqotda bo‘lishi, hattoki ularni parvarish qilish orqali ekologik ta’lim va tarbiya uch yoshdan boshlanadi.

1. Ta’lim dasturlarining integratsiyasi. Ko‘plab davlatlarda ekologiya huquqi nafaqat alohida fan sifatida, balki atrof-muhit boshqaruvi, xalqaro huquq, ijtimoiy fanlar va iqtisodiyot bilan birlashtirib o‘qitiladi. Misol uchun, Yevropa Ittifoqi universitetlarida ekologiya va atrof-muhit huquqi ko‘pincha “Barqaror rivojlanish” yo‘nalishida o‘rgatiladi.

2. Amaliy yo‘nalish va kazuslarni tahlil qilish. AQSh, Kanada, Buyuk Britaniya kabi mamlakatlarda ekologiya huquqi kurslarida haqiqiy sud ishlarining holatlari, xalqaro shartnomalar va milliy qonunlar misollari asosida ish olib boriladi. Bu talabalarni nazariy bilim qatorida amaliy ko‘nikma bilan ta’minlaydi.

3. Xalqaro hamkorlik va almashuv dasturlari. Yevropa universitetlari Erasmus+ kabi grantlar yordamida talabalar va professor o‘qituvchilarni boshqa mamlakatlarga safar qilish, tajriba almashish imkoniyatini berishadi. Bu ekologiya huquqini o‘rganishda global qarashni shakllantiradi.

4. Raqamli resurslaar va onlayn ta’lim. COVID-19 pandemiyasi ta’sirida ko‘plab universitetlar ekologiya huquqi bo‘yicha masofaviy ta’lim tizimlarini rivojlantirdi. Masalan, Harvard va Stanford universitetlarining onlayn kurslari dunyo bo‘yicha mavjud.

5. Mahalliy va xalqaro qonunchilikni solishtirish. Yevropa universitetlarida talabalar xalqaro huquqdan boshlab, mamlakatlararo ekologik masalalar – suv resurslari, havoning ifloslanishi, biologik xilma-xillikni himoya qilish haqida qonunlarni solishtiradi, bu esa ular uchun keng ko‘lamli tahlil imkonini yaratadi.

Ekologiya huquqini o‘qitishda samarali xalqaro tajriba integratsion yondashuv, amaliy holatlar tahlili, xalqaro hamkorlik va zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan boyitilgan. Bu metodlar talabalarni global va mahalliy ekologik muammolarni qonuniy asosda hal qilishga tayyorlaydi. Albatta, mamlakatimizda ham bu borada sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda. Sohaning yanada yaxshiroq rivojlanishi va yuqori samaraga erishish uchun bir nechta takliflar bermoqchimiz. Birinchidan, ta’lim kontentini yangilash va amaliyotga yo‘naltirish kerak. Bunda ekologik huquq va uni o‘qitish bo‘yicha xalqaro sinalgan hamda ijobiy natija bergan tajribalarni joriy qilish, amaliyotga asoslangan kurslar hajmini kengaytirish yaxshi usul sanaladi. Ikkinchidan, ekologik huquq bo‘yicha maxsus sertifikatli qayta tayyorlash kurslarini tashkil etish, xalqaro tajriba almashinuvi va stajirovkalarni kengaytirish; uchinchidan, onlayn platformalar va elektron kutubxonalar yaratish (videodarslar, elektron darsliklar, vebinarlar); to‘rtinchidan, “Yashil makon” milliy dasturiga ekologiya huquqini integratsiyalash, hukumat tomonidan ekologik huquq bo‘yicha maxsus grant va stipendiyalarni joriy etish; beshinchidan, ekologik qonunchilikni o‘rgatuvchi ilmiy markazlar va nohukumat tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish; oltinchidan, ushbu huquq tarmog‘ining ahamiyatini ommaviy axborot vositalari orqali targ‘ib qilish, maktab va oliy ta’lim muassasalarida ekologik huquq bo‘yicha targ‘ibot ishlarini kuchaytirish eng foydali yo‘llar sanaladi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, O‘zbekistonda ekologiya huquqini o‘qitishni yaxshilash uchun kompleks yondashuv zarur, ya’ni ta’lim dasturlarini zamonaviylashtirish, kadrlar malakasini oshirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va davlat dasturlari bilan mustahkamlash nazarda tutiladi. Bu esa nafaqat zamonaviy bilimlar tizimini yaratadi, balki mamlakatning ekologik barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi
2. “Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni. 09.12.1992y.
3. Sh.Mirziyoyevning “Chiqindilar bilan ishlash tizimini takomillashtirish va hududlardagi ekologik holatni yaxshilash, “Yashil makon” umummiliy loyihasini amalga oshirish bo‘yicha 2022-yildagi ustuvor vazifalar” yuzasidan o‘tkazilgan videoselektorda so‘zlagan nutqi.
4. https://aniq.uz/uz/statistika/dunyo
5. Rustamova R.P. M. Ulug‘bek nomidagi O‘zMU v.b. dotsenti. Ekologiya buzilishining inson salomatligiga ta’siri. Academic research in educational Sciences. ISSN:2181-1385 DOI:10.24412/2181-1385-2022-2-809-814
6. Nig‘matov A. “Ekologiya huquqi” darslik. T.-2012. “Noshir” 4-bet
7. J.T.Xolmo‘minov, N.B.Shoimov, O.A.Kamalov, O.J.Xolmuminov. “Ekologiya huquqi”. Darslik, T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2014. 16-bet.

USING END PUNCTUATION AND CAPITALIZATION

Berdiyeva E’zoza
Guliston State Pedagogical Institute
Scientific supervisor: **Khilola Mamatova**

Abstract: This comprehensive article provides an in-depth examination of the multifaceted debates and realities surrounding data ownership in the modern digital world. It analyzes the transformation of personal and institutional relationships with data, evaluates limitations of property law, reviews the rise of contractual arrangements, explores major legal frameworks, and discusses practical, ethical, and global challenges of possession and control over information. Special focus is given to power imbalances, stewardship responsibilities, technological change, and the search for fair governance. Drawing on interdisciplinary scholarship and contemporary developments, this work seeks to clarify ongoing debates and propose pathways toward equitable and sustainable management of data within a rapidly evolving digital society.

Keywords: Data ownership, data protection, privacy, data governance, digital economy, information law, intellectual property.

Introduction. The twenty-first century has witnessed an explosive transformation in the generation and circulation of data, marking data as the central asset of the digital economy. Every device, every movement, every interaction with technology now leaves a digital trace. From financial transactions and online shopping to streaming, fitness trackers, health records, and smart infrastructure, the world is immersed in continuous data production. This revolution has propelled questions of data ownership, access, and control to the forefront of legal, social, and political discourse, demanding new frameworks to manage the unique challenges that data presents. Contemporary societies are now compelled to rethink core ideas of property, rights, and stewardship as they pertain to information in an interconnected digital landscape. Traditional views of property and tangible assets offer only limited guidance when it comes to questions of data ownership. Data is unique in that it is intangible, infinitely replicable, and can simultaneously have value to multiple parties. The concept of absolute or exclusive ownership—central to classic property law—becomes blurred in the digital context, prompting a shift toward models of stewardship, shared control, and contractual agreements. Meanwhile, individuals, corporations, governments, and civil society continue to compete and collaborate to shape the rules governing who holds power over data, in which contexts, and for what legitimate ends.

Materials and methods. Data now fuels growth, efficiency, and unprecedented levels of innovation in both private and public sectors. It enables everything from predictive analytics in

healthcare, to artificial intelligence in autonomous vehicles, to personalized marketing in social media and beyond. Businesses are increasingly defined by their ability to collect, process, interpret, and monetize vast reservoirs of information about clients, consumers, trends, and behaviors. Governments and civic organizations rely on data to make public services smarter, more responsive, and more effective. However, the value of data arises directly from its unique qualities. Unlike physical commodities, data is not inherently scarce. It can be duplicated endlessly, aggregated, or divided in new ways. Multiple entities can derive independent value from the same raw information. These features make data a strategic asset but also pose acute challenges for the design of ownership regimes. The concept of "exclusive dominion"—the right to use, exclude others, and dispose of property at will—cannot be easily translated to an environment where duplication is effortless and boundaries are porous [1].

The composition of data further complicates the landscape. Not all data is created identically. Some data is raw and unstructured; some is processed and curated. Some is private and sensitive, while other types are non-personal or even potentially public. Data may originate from individuals, emerge from automated sensors, be collated through customer interactions, or result from proprietary computations. Understanding these differences is crucial for developing effective and fair ownership and governance structures. The stakes involved in defining data ownership are high and diverse. In economic terms, control over data drives competition, market concentration, and value creation. For individuals, data ownership relates directly to autonomy, dignity, and privacy. For governments and societies, questions of data inclusion, access, and stewardship are increasingly critical to democratic governance, public health, social equity, and security [2].

Control over data determines who can gain insight, who can take action, and who can benefit. The party that owns, or effectively controls, key datasets holds strategic leverage—not only to profit but to shape markets, exercise influence, and set the terms of engagement for others. This power dynamic has become especially visible in the rise of platform monopolies and the growing tension between data-rich corporations and those who supply the data—often unwittingly or without meaningful consent. The absence of clear and enforceable rules of ownership undermines trust, impedes innovation, and allows for the abuse of power. It can also lead to widespread alienation, as individuals feel increasingly used by systems that extract, process, and monetize their activity without transparency or meaningful compensation.

Results and Discussion. Classical property law is ill-suited to address the unique characteristics of data. Property law developed around tangible goods: land, houses, objects, and, later, certain forms of intellectual creation. The law is built on notions of exclusivity and scarcity. It prescribes a bundle of rights, including the right to possess, use, transfer, modify, and exclude others from the asset. In contrast, data's intangibility, endless replicability, and multi-origin nature mean that strict, exclusive ownership claims are practically unenforceable and normatively undesirable. Ownership regimes built solely on property law risk privileging initial collectors or aggregators of data, giving them disproportionate leverage over individuals and society at large. They may lock data behind "walled gardens," impeding research, scientific advancement, public accountability, and market competition. This is particularly problematic given that much value from data arises not from its exclusive use but from pooling, analyzing, and recombining diverse sources. In practice, ownership and control over data are largely managed through contractual agreements. Corporations, institutions, and platforms routinely deploy terms and conditions, privacy policies, licenses, and bespoke contracts that specify how data may be collected, processed, used, shared, stored, or sold. These contracts establish "practical ownership"—apportioning control, benefit, and liability according to negotiated terms [3].

This contractualization of data rights offers a measure of flexibility. It allows parties to tailor arrangements to fit technological realities and business models. Service providers may license data use to third parties. Collaborative ventures may pool datasets for shared projects. Customers and users are often required to consent to policies before receiving digital services. Yet this contract-based regime also has profound drawbacks. Most consumers, end users, and often smaller businesses have no real bargaining power to negotiate terms. The terms are set unilaterally by data-

rich, powerful entities. These "contracts of adhesion" tend to favor the interests of platforms over individuals, often allowing broad data extraction for unclear, distant, or commercially motivated purposes. Transparency is limited, as users rarely read or understand the scope of their agreements, leading to widespread "consent fatigue." Another limitation is that contractual rights and obligations generally bind only the parties to the contract, leaving third-party actors outside its scope, and offering little recourse for individuals whose data is repurposed, resold, or misused downstream [4].

With mounting public anxiety over surveillance, profiling, identity theft, and loss of control, privacy and data protection law have emerged as essential components of the legal landscape governing data. The European General Data Protection Regulation (GDPR) is widely regarded as the most comprehensive and influential global standard, prompting significant legal reforms internationally. Rather than positioning individuals as "owners" of their data in a property sense, privacy law recognizes individuals as "data subjects" with specific rights—access, rectification, erasure, portability, and objection. Controllers and processors of data are subject to duties of fairness, lawfulness, transparency, data minimization, and security. Consent is redefined as meaningful, informed, and freely given, rather than a formality hidden in contractual fine print. Despite its strengths, privacy law is not without its critics. Some argue that it still places an excessive responsibility on individuals to manage their own risks, an overwhelming challenge in the digital age. Others contend that it leaves control effectively in the hands of powerful controllers, who can interpret, enforce, or evade standards according to their interests. Moreover, the law focuses narrowly on personal data and may not address broader questions of public interest, innovation, and non-personal or anonymized [6].

Transnational corporations must increasingly navigate a "patchwork" of legal standards. Conflicts can arise, for example, between American-style market-driven regulation and European-style rights-based regimes, or between states that prioritize national security over civil liberties. Trade negotiations, international data treaties, and standard-setting play a growing role in shaping the actual experience of data ownership across societiesnnGlobal disparities also reinforce inequalities in economic, technological, and legal capacity, risking a "digital divide" between countries that control data infrastructure and those that supply raw information or lack regulatory leverage.

Conclusion. The debate over data ownership is as complex as it is urgent. The exponential growth of digital information challenges established legal, economic, and ethical frameworks. Exclusive reliance on property law does not account for the unique nature of data or the realities of its use. Contract-based regimes are flexible but risk perpetuating power imbalances. Privacy law secures important individual rights but may leave collective interests and non-personal data unaddressed. New stewardship and governance models offer hope for more equitable and sustainable solutions, but they require wide adoption, social trust, and ongoing adaptation.

References

1. Boyd, D., & Crawford, K. (2012). Critical Questions for Big Data: Provocations for a Cultural, Technological, and Scholarly Phenomenon. Information, Communication & Society.

2. Graef, I., Verschakelen, J., & Valcke, P. (2013). Putting the 'Fair' into 'Fair Use': Market Failure and Protecting User Rights. International Journal of Law and Information Technology.

3. Kuner, C. (2017). Data Nationalism and Its Discontents. Emory Law Journal.

4. Mayer-Schönberger, V., & Cukier, K. (2013). Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think. John Murray.

5. Samuelson, P. (2000). Privacy as Intellectual Property. Stanford Law Review.

6. Zuboff, S. (2019). The Age of Surveillance Capitalism. PublicAffairs.

7. Gorwa, R. (2019). The Platform Governance Triangle: Conceptualising the Informal Regulation of Online Content. Internet Policy Review.

“NISOB AS-SIBYON” – SHE’RIY SHAKLDAGI IKKI TILLI LUG‘ATNING ILK NAMUNASIDIR

Mustafoyeva Gulshona
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sharq lug‘atchiligi tarixida muhim o‘rin tutgan “Nisob as-Sibyon” asari tahlil qilinadi. Mazkur lug‘at ikki tilda — arabcha va forscha so‘zlarni qamrab olgan bo‘lib, she’riy shaklda tuzilgani bilan lug‘atchilik tarixida o‘ziga xos hodisa hisoblanadi. Asarning tuzilishi, pedagogik ahamiyati hamda o‘rta asrlarda bolalar ta’limida tutgan o‘rni yoritiladi. Shuningdek, “Nisob as-Sibyon” ning Sharqdagi keyingi ikki tilli va qomusiy lug‘atlarga ta’siri ham ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar. Nisob as-Sibyon, she’riy lug‘at, ikki tilli lug‘at, Sharq lug‘atchiligi, bolalar ta’limi, fors-tojik adabiyoti, arab tili, o‘rta asr lug‘atchiligi

Sharq lug‘atchiligi tarixi qadimiy va boy an’analarga ega. Arab va fors tillarining o‘zaro yaqin ilmiy-madaniy aloqasi o‘rta asrlarda ko‘plab ikki tilli lug‘atlarning yaratilishiga sabab bo‘lgan. Ana shunday yodgorliklardan biri — “Nisob as-Sibyon”, o‘rta asrlarda bolalar uchun yozilgan ilk she’riy ikki tilli lug‘atlardan biridir. Asar o‘quvchilarga arab tilini o‘rganishda yengillik yaratish maqsadida tuzilgan bo‘lib, so‘zlar qofiyali baytlar ko‘rinishida berilgani tufayli eslab qolish jarayoni osonlashgan. Bu holat nafaqat lug‘atchilik, balki pedagogik metodikaning ham rivojlanganidan dalolat beradi. “Nisob as-Sibyon” keyingi asrlarda yaratilgan lug‘at va darsliklar uchun poydevor bo‘lib xizmat qilgan.

Sharq adabiyoti va lug‘atchiligi tarixida ikki tilli lug‘atlar alohida ahamiyatga ega bo‘lgan. Ushbu lug‘atlar arab tilini o‘rganayotgan shogirdlar va o‘rta asrda madaniy muloqot bilan shug‘ullangan kishilar uchun samarali vosita sifatida xizmat qilgan. Shunday asarlardan biri – “Nisob as-Sibyon” asari bo‘lib, u she’riy shaklda yaratilgan ikki tilli lug‘atning ilk namunasi sifatida tarixiy ahamiyatga ega. “Nisob as-Sibyon” she’riy shakldagi ikki tilli lug‘at bo‘lib, arabcha va forscha so‘zlarni birlashtiradi. Bu turdagi lug‘atlar o‘rta asrlarda til o‘rganish va o‘qitishning samarali vositasi hisoblangan. Asar ilk she’riy ikki tilli lug‘at sifatida tarixiy ahamiyatga ega, ya’ni so‘zlarni eslab qolish uchun qofiyali va ritmik shakldan foydalangan. She’riy shakl yodlashni osonlashtiradi va bolalar yoki yangi til o‘rganuvchilar uchun qulay metod hisoblanadi. Har bir arabcha so‘z forscha izoh bilan bir qatorda qofiyali baytlar orqali berilgan, bu esa so‘zlarni tezroq eslab qolishga yordam beradi.

Mazkur asar arabcha so‘zlarni forscha izoh bilan birlashtirib, yodlash jarayonini osonlashtirishga qaratilgan. Har bir arabcha so‘zga mos ravishda qofiyali baytlar orqali izoh berilganligi tufayli o‘quvchilar so‘zlarni tez va samarali yodlay olgan. Ushbu usul nafaqat lug‘atchilik, balki pedagogik metodika sifatida ham o‘rta asrlarda keng qo‘llanilgan. Shuningdek, she’riy shakl o‘quvchilarda tilga qiziqish uyg‘otgan, so‘zlarni eslab qolishni rag‘batlantirgan. “Nisob as-Sibyon” asari Sharqdagi tilshunoslik va lug‘atchilik an’analarini davom ettirgan. Keyingi asrlarda yaratilgan ikki tilli lug‘atlar va she’riy izohli darsliklar aynan ushbu asarga tayangan. Shu jihatdan, u nafaqat ilmiy manba, balki til o‘rganish metodikasi tarixida ham muhim o‘rin tutadi. Asar arab va fors tillarini birlashtirish orqali lingvistik almashinuv va madaniy muloqot jarayonini yengillashtirgan. “Nisob as-Sibyon” keyingi asrlarda yaratilgan ikki tilli lug‘at va darsliklar uchun poydevor bo‘lgan. Misol uchun, Ibn Fityon va Ahmad ibn Faqihning lug‘atlari yoki she’riy izohli asarlari unga tayangan.

Xulosa qilib aytganda, “Nisob as-Sibyon” o‘rta asr Sharq lug‘atchiligi va pedagogikasida noyob va o‘ziga xos asar hisoblanadi. U she’riy shakl va ikki tilli tuzilishi orqali til o‘rganishning samarali vositasi bo‘lib xizmat qilgan va keyingi asrlardagi lug‘atchilik, darslik va pedagogik uslublarga ta’sir ko‘rsatgan. Shu jihatdan, u bugungi kunda ham ilmiy tadqiqotlar va til o‘rganish metodikasi uchun qimmatli manba hisoblanadi. “Nisob as-Sibyon” nafaqat ilmiy va adabiy ahamiyatga ega, balki pedagogik metodik jihatdan ham ilg‘or hisoblanadi. Shu jihatdan, asar

nafaqat lug‘atchilik, balki pedagogik metodika tarixida ham muhim manbadir. Asarning she’riy shakli va ikki tilli tuzilishi uni o‘rta asr Sharq lug‘atchiligi tarixida o‘ziga xos va noyob qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ahmad Farohiy, Nisob as-Sibyon, o‘rta asr arab-fors lug‘ati, Sharq nashrlari.
2. Golden Scripts: Oltin Bitiglar, https://goldenscripts.navoiy-uni.uz
3. Academia.edu, O‘rta asr Sharq lug‘atchiligi va pedagogik an’analar, https://www.academia.edu
4. NamDU, Adabiy tahrir va lug‘atchilik usullari, https://namdu.uz

HUQUQIY TA’LIMNING MAZMUN, SHAKLI, AHAMIYATI VA FUQAROLIK JAMIYATIDAGI O‘RNI

Hamraev Alisher Vohidovich
Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti
Ilmiy rahbar: B.M.Qandov CHDPU dotsenti, f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Mazkur maqolada huquqiy ta’limning mazmuni, shakllari va fuqarolik jamiyatidagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Huquqiy ta’limning shaxsda huquqiy ong, huquqiy madaniyat va qonunga hurmat tuyg‘usini shakllantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, huquqiy ta’limning jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlash, fuqarolarning siyosiy va ijtimoiy faolligini oshirish hamda huquqbuzarliklarning oldini olishdagi roli ilmiy manbalar asosida asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Huquqiy ta’lim, huquqiy tarbiya, fuqarolik jamiyati, huquqiy davlat, huquqiy madaniyat, huquqiy-siyosiy ong

Asosiy qism. Huquqiy ta’lim — shaxsda huquqiy ong, huquqiy yo‘riqnoma, qonunga bo‘yinso‘nuvchan xatti-harakat ko‘nikma va odatlarini shakllantiruvchi tizimli, maqsadga intiluvchi jarayondir. Huquqiy tarbiya esa shu ta’sirning tashkiliy shaklidir.

Huquqiy ta’limning ahamiyati shundan iboratki, u huquqiy madaniyatni rivojlantiradi, jamiyatda qonunlarga hurmat ruhini shakllantiradi va huquqiy davlat hamda fuqarolik jamiyatini qurishda muhim rol o‘ynaydi.

Fuqarolik jamiyatida huquqiy ta’limning o‘rnini fuqarolarning siyosiy va ijtimoiy faoliyatini oshirish, jinoyatchilikka, qonunbuzarlikka va korrupsiyaga qarshi kurashda ongli qarshilik ko‘rsatish pozitsiyasini shakllantirish orqali baholash mumkin.

Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etish jarayonida huquqiy ta’lim tizimi muhim strategik omil sifatida namoyon bo‘ladi. Jamiyatda qonun ustuvorligi, inson huquq va erkinliklariga hurmat, huquqiy mas’uliyat va faollikning qaror topishi, avvalo, huquqiy ta’limning mazmuni va samaradorligiga bevosita bog‘liqdir. Shu bois huquqiy ta’lim masalasi nafaqat pedagogik, balki siyosiy-huquqiy va ijtimoiy ahamiyatga ega kompleks tizim sifatida qaraladi.

O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimov huquqiy ta’lim va huquqiy ong masalasiga alohida e’tibor qaratib, “qonunlarni bilmaslik fuqaroni mas’uliyatdan ozod qilmaydi, aksincha, jamiyatda huquqiy savodxonlikni oshirish davlatning ustuvor vazifasidir” [1,45] deb ta’kidlagan. Ushbu fikr huquqiy ta’limning mazmuniy asosini belgilab beradi. Ya’ni huquqiy ta’limning mazmuni shaxsda qonunlarni bilish bilan birga, ularni ongli ravishda anglash, amaliyotda qo‘llash va huquqiy qadriyatlarga hurmat ruhini shakllantirishni o‘z ichiga oladi.

Nazariy jihatdan huquqiy ta’lim mazmuni huquqiy bilimlar, huquqiy ko‘nikmalar va huquqiy e’tiqodlar majmuasidan iboratdir. O‘zbek huquqshunos olimi A.X. Saidovning fikricha, huquqiy ta’lim “shaxsning huquqiy tafakkurini rivojlantirish, huquqiy madaniyatini yuksaltirish va huquqiy

xulq-atvorini shakllantirishga xizmat qiluvchi uzluksiz jarayondir” [2,112]. Bu ta’rif huquqiy ta’limning faqat bilim berish bilan cheklanmasligini, balki shaxs ongiga chuqur ta’sir etuvchi ijtimoiy mexanizm ekanini ko‘rsatadi.

Huquqiy ta’lim shakllari esa uning mazmunini hayotga tatbiq etish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda huquqiy ta’limning an’anaviy (dars, ma’ruza, seminar) va noan’anaviy (interaktiv mashg‘ulotlar, huquqiy treninglar, sud jarayonlari imitatsiyasi, ommaviy axborot vositalari orqali targ‘ibot) shakllari ajratib ko‘rsatiladi. Pedagog olima N. Jo‘rayevaning ta’kidlashicha, “huquqiy ta’limda interaktiv metodlarning qo‘llanilishi talabalarda mustaqil fikrlash, huquqiy vaziyatlarni tahlil qilish va qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi” [3,67]. Ushbu yondashuv huquqiy ta’limning amaliy ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Shavkat Mirziyoyev rahnamoligida olib borilayotgan islohotlar jarayonida huquqiy ta’lim va huquqiy madaniyat masalasi yangi bosqichga ko‘tarildi. Xususan, davlat rahbari “Jamiyatda qonunga hurmat va huquqiy madaniyatni yuksaltirmasdan turib, hech bir islohot natija bermaydi”, [4,23]deb ta’kidlaydi. Mazkur fikr huquqiy ta’limning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyatini ochib beradi. Ya’ni huquqiy ta’lim – islohotlarning ijtimoiy tayanchi hisoblanadi.

Huquqiy ta’limning ahamiyati, avvalo, fuqarolik jamiyatining shakllanishi bilan uzviy bog‘liq. Fuqarolik jamiyati – bu huquqiy ongli, ijtimoiy faol va mas’uliyatli fuqarolar jamiyatidir. O‘zbek huquqshunosi D. Saidovning fikricha, “fuqarolik jamiyatining poydevori huquqiy ong va huquqiy madaniyatga ega shaxslar orqali barpo etiladi” [5,89].Demak, huquqiy ta’lim fuqarolik jamiyatining ijtimoiy bazasini yaratadi.

Amaliy jihatdan huquqiy ta’lim fuqarolarning davlat va jamiyat boshqaruvida ishtirokini faollashtiradi, ularni o‘z huquq va majburiyatlarini bilishga undaydi. Bu esa huquqiy nigilizmning oldini olishga, qonunlarga nisbatan hurmatni oshirishga xizmat qiladi. Islom Karimov ta’kidlaganidek, “huquqiy ong va huquqiy madaniyat past bo‘lgan jamiyatda adolatni qaror toptirish mushkul”[6,101]. Ushbu fikr huquqiy ta’limning ma’naviy-axloqiy ahamiyatini ham ochib beradi.

Huquqiy ta’limning fuqarolik jamiyatidagi o‘rni shundan iboratki, u jamiyatda ijtimoiy muvozanatni ta’minlaydi, huquqiy nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish madaniyatini shakllantiradi. Pedagogika fanlari nomzodi M. Xudoyberdiyev huquqiy ta’limni “ijtimoiy barqarorlik va demokratik qadriyatlarni mustahkamlovchi omil” sifatida baholaydi [7,54].

Huquqiy ta’limning mazmuni, shakli va ahamiyati fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. U shaxsning huquqiy ongini yuksaltiradi, huquqiy madaniyatini shakllantiradi va jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlashga xizmat qiladi. O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatadiki, huquqiy ta’limni tizimli ravishda rivojlantirish – demokratik islohotlarning barqarorligini ta’minlovchi muhim omildir.

Huquqiy ta’limning falsafiy asoslari huquqni faqat normativ tizim emas, balki ijtimoiy ong shakli sifatida talqin etuvchi konsepsiyalar bilan bevosita bog‘liqdir. Huquq falsafasida huquq – jamiyatda adolat, tartib va ijtimoiy muvozanatni ta’minlovchi qadriyatli tizim sifatida tushuniladi. Huquqiy ta’limning mazmuni faqat axborot berish emas, balki normativ tafakkurni shakllantirish ekanini ko‘rsatadi. Huquqiy ta’lim muammosi huquq falsafasi doirasida shaxs, jamiyat va davlat o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi asosiy institutsional mexanizmlardan biri sifatida qaraladi. Huquq falsafasida huquqiy ta’lim huquqiy ongni shakllantirishning epistemologik, aksiologik va prakseologik asoslarini o‘z ichiga oluvchi kompleks fenomen sifatida talqin etiladi.

V.S. Nersesyants huquq falsafasida huquqiy ta’limni erkinlik konsepsiyasi bilan bog‘lab, “huquqiy davlatning asosi huquqiy erkinlikni anglagan shaxsdir” deydi [8,87].Bu nuqtai nazardan huquqiy ta’lim shaxs erkinligini huquqiy me’yorlar bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qiluvchi mexanizm sifatida talqin etiladi.

Rus pedagog-huquqshunosi V.A. Tomsinov huquqiy ta’limni “huquqiy tizimni qayta ishlab chiqarishning ijtimoiy mexanizmi” sifatida baholab, ta’lim orqali huquqiy institutlar avloddan avlodga uzatilishini ko‘rsatadi. Bu esa huquqiy ta’limning institutsional davomiylikni ta’minlovchi funksiyasini ochib beradi.Huquqiy ta’limning fuqarolik jamiyatidagi o‘rni siyosiy-huquqiy nazariyalarda ham muhim o‘rin tutadi.

Nazariy jihatdan huquqiy ta’limning mazmuni normativ-huquqiy bilimlar, huquqiy tafakkur uslublari, huquqiy qadriyatlar va huquqiy xulq-atvor ko‘nikmalarini qamrab oladi. Amaliy jihatdan esa u shaxsning ijtimoiy faolligini, davlat boshqaruvida ishtirokini, huquqiy nizolarni tinch yo‘l bilan hal etish madaniyatini shakllantiradi.

Rus huquq falsafiy maktabida ham huquqiy ta’lim alohida ijtimoiy institut sifatida qaraladi. Mashhur rus huquqshunosi S.S. Alekseev huquqni “ijtimoiy tartibning madaniy shakli” deb baholab, huquqiy madaniyatni jamiyat barqarorligining asosiy omili sifatida ko‘rsatadi [9,213].Ushbu yondashuv huquqiy ta’limning mazmunini madaniy kategoriya sifatida talqin etishga asos beradi.

Nazariy umumlashtirish shuni ko‘rsatadiki, g‘arb va rus ilmiy maktablarida huquqiy ta’lim:

1. normativ tafakkurni shakllantiruvchi mexanizm,
2. ijtimoiy barqarorlik omili,
3. fuqarolik jamiyatining madaniy poydevori,
4. huquqiy qadriyatlarni legitimlashtiruvchi institute sifatida talqin etiladi.

Huquq falsafasi va xorijiy ilmiy maktablar konsepsiyalari huquqiy ta’limning nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-falsafiy va sivilizatsion ahamiyatga ega institut ekanini ilmiy asoslab beradi.

Fuqarolarning huquqiy siyosiy ongi yuksaltirish va shu orqali jamiyatda zamonaviy huquqiy muhitni shakllantirish ya’ni fuqarolarning siyosiy va ijtimoiy faolligini oshirish, jinoyatchiliklar, huquqbuzarliklar, shuningdek mamlakatimizdagi korrupsiyaga xurujiga qarshi kurashni fuqarolarning ongli tarzda qarshilik pozitsiyasini shakllantirishdan iborat.Ushbu maqsadlar asosida esa enga avvalo fuqarolarning huquqiy siyosiy ongi shakllanishda huquqiy siyosiy ta’lim va tarbiyaning o‘rnini belgilash masalasi o‘rganilgan.

Fuqarolarning huquqiy siyosiy ongini shakllantirishga ta’sir etuvchi birlamchi omil oila hisoblanadi. Mavjud oilaviy munosabatlar bolaga o‘rnak bo‘ladi. Aynan oilada qadriyatlar qaror topadi, qonun va davlatga hurmat tuyg‘usi singdiriladi, vatanga muhabbat tarbiyalanadi. Bola uchun oilaviy qadriyatlar, an’analar, urfodatlar uning oilasi madaniyatining ko‘rsatkichi bo‘lib xizmat qiladi. Yoshlarning huquqiy ongini shakllantirish huquqiy tarbiya jarayoni bilan bevosita bog‘liqdir. Huquqiy ta’lim esa umumiy tushuncha bo‘lib, u huquqiy tarbiyani o‘z ichiga oladi. Huquqiy ta’lim uyushgan, boshqariladigan va maqsadga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon sifatida taqdim etiladi, bunda shaxs ongiga bevosita ta’sir ko‘rsatish, ularda yuqori huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishdan asosiy maqsad amalga oshiriladi. Huquqiy ta’lim tarbiya sifatini oshirish modellari mahalliy oliy ta’limni modernizatsiya qilishning umumiy algoritmlariga asoslanadi va har doim ham mahalliy huquqiy ongni takror ishlab chiqarishning eng muhim instituti sifatida huquqiy siyosiy ta’limning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olinmaydi. Ayni paytda huquqiy sohadagi o‘ziga xos vaziyat shundan iboratki, jamiyat va davlat haligacha asosiy vazifani – jamoat munosabatlarini iqtisodiy va ijtimoiy modernizatsiya qilish uchun zamonaviy huquqiy muhitni yaratishni hal qila olmagan.

Fuqarolarning huquqiy-siyosiy ongi shakllanishi huquqiy-siyosiy ta’lim va tarbiyaning o‘rnini belgilashdan iborat.

Huquqiy ta’lim – bu ijtimoiy ehtiyojlar bilan belgilanadigan muayyan shaxsning fundamental va maxsus bilimlari tizimi bo‘lib, ayni paytda u insoniyat sivilizatsiyasi rivojlanishi davomida to‘plangan, o‘z-o‘zini rivojlantirish belgilariga ega bo‘lgan huquqiy bilimlar tizimidir.

Huquqiy ta’lim huquqshunoslik sohasida qonunlarni to‘g‘ri talqin qilish va qo‘llash, huquq pozitsiyasidan muayyan hayotiy vaziyatning barcha nozik tomonlarini tushunish, qaror qabul qilishga, huquqshunoslik sohasidagi mutaxassislarni har tomonlama tayyorlashga qaratilgan. Shaxs, jamiyat, davlat manfaati yo‘lida o‘z qobiliyat va vakolatlarini ro‘yobga chiqarish, faqat qonun harfi va ruhiga amal qilishdir. Shunday ekan, bugungi kunda huquqiy ta’lim butun oliy ta’limni modernizatsiya qilish sharoitida huquqshunos kadrlar tayyorlash sifati, o‘quv jarayonining tashkiliy-mazmun tomoni, o‘quv jarayonining tashkiliy va mazmuni bilan bog‘liq muammolar majmuini aniqlashga alohida e’tibor qaratishni talab etadi. Shaxs va jamiyatning kasbiy huquqiy faoliyatni ilmiy egallashdagi ehtiyojlari, manfaatlarini ro‘yobga chiqarishga qaratilgan huquqiy

ta’lim har qanday jamiyatning normal, madaniy rivojlanishini ta’minlaydigan omillar majmuasining zarur tarkibiy qismi sifatida ishlaydi. Huquqiy ta’limning hayotiyligini ta’minlovchi, madaniy va gumanistik vazifalari uning muhim sifatlarini ochib beradi, huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishdagi roli va ahamiyatini belgilaydi.1 Shaxsning rivojlanish va o‘z-o‘zini rivojlantirish jarayoni sifatida ta’lim tarbiya va ma’rifat bilan uzviy bog‘liqdir. Bir tomondan, u ularni amalga oshirishning sharti va shakli sifatida harakat qilsa, ikkinchi tomondan, ularning o‘zaro ta’siri natijasidir. Huquqiy ta’lim va huquqiy tarbiya (ma’rifat va ta’lim) bir-biridan ajralmas, lekin ayni paytda ular turli xil ma’nolarga va o‘ziga xos mavjudlik shakllariga ega. Ta’lim bilimlarni egallash, qonunlar, huquqiy tuzilmalar va texnologiyalarni o‘rganishni o‘z ichiga oladi, ta’lim esa huquqiy qadriyatlarni rivojlantirish, huquqning insonparvarlik tamoyillarini, qonun bilan hayotni, qonunga muvofiq tushunish natijasida yuzaga keladi. Huquqiy ta’lim insonga tug‘ilgan kundan boshlab doimo hamroh bo‘lishi kerak va huquqiy ta’lim ma’lum bir tizimda va ma’lum bir vaqtda olinadi, u darajalarga bo‘linadi.

Huquqiy ta’lim-shaxsga nisbatan huquqiy ongni, huquqiy ko‘rsatmalarni, qonunga itoatkor xulq-atvor ko‘nikmalari va odatlarini shakllantiruvchi uyushgan, bir tizimli, aniq maqsadni ko‘zlagan faoliyatlar yig‘indisi bo‘lib u o‘z ichiga huquqiy tarbiyani ham qamrab oladi.

Huquqiy tarbiya – bu shaxsga nisbatan huquqiy ongni, huquqiy ko‘rsatmalarni, qonunga itoatkor xulq-atvor ko‘nikmalari va odatlarini shakllantiruvchi uyushgan, bir tizimli, aniq maqsadni ko‘zlagan holdagi ta’sir ko‘rsatilishidir.

Ta’lim muassasalarida shaxsni shakllantirish jarayoni sodir bo‘ladi, buning natijasida huquqiy ong mustahkamlanadi. Huquqiy ong yoshlarning shaxs sifatida kamolotga yetish davrida ko‘proq ongli xususiyatlarga ega bo‘ladi. Bu o‘z xatti-harakatlarini huquqiy nuqtai nazardan adekvat baholay oladigan shaxsdir. Ota-onalar va o‘qituvchilar birgalikda yoshlar huquqiy ongiga ta’sir o‘tkazishga qodir. Buning uchun bolada vatanparvarlik fazilatlarining namoyon bo‘lishiga, shaxsning ijobiy fazilatlari shakllantirilishiga, uni davlat fuqarosi sifatida anglashiga yordam beradigan sharoitlarni yaratish kerak. Buning uchun huquqiy ta’limni faol tarzda amalga oshirish, Respublikamiz tuzilishini, fuqaroga davlat tomonidan berilgan va Konstitutsiyada mustahkamlangan huquq va erkinliklarini o‘rganishga qaratilgan qo‘shimcha darslarni joriy etish kerak.Eng ideal variant O‘zbekiston respublikasi konstitutsiyasi o‘rganish uchun fan sifatida kiritish bo‘ladi. Sivilizatsiyalashgan jamiyatda huquqning asosiy ustuvor yo‘nalishi fuqarolarning huquqiy ongini va huquqiy faolligini rivojlantirishdir. Noqonuniy faoliyatga oldindan barham berishning asosiy usuli bu har bir fuqaroning huquqiy ongini tarbiyalashdir. Zamonaviy jamiyatda huquqiy ta’limning ahamiyatini aniqlash, shuningdek, ta’lim tizimini rivojlantirishning hozirgi bosqichida huquqiy siyosiy ongning rivojlanishini kuzatib borish va ushbu tushunchalarni huquqiy madaniyat o‘rtasida umumiylikni uyg‘unlashtirish juda muhimdir. Maktab yoshidagi yoshlarning huquqiy savodxonligi va huquqiy siyosiy ongini oshirish jarayoni, yoshlarning maktabga ta’lim olishi bu boradagi ko‘plab mutaxassislarning asosiy tadqiqot ob’ekti hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishning ahamiyati shundaki, unda bir qator ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshirildi. Huquqiy siyosiy ta’limning asosiy maqsadi – huquqiy savodxonlikni to‘liq shakllantirish, shuningdek, o‘quvchining aniq fuqarolik pozitsiyasini aniqlash va uning ijtimoiy faolligini oshirishdir. [10,772-775]

Huquqiy ta’lim-tarbiya jarayonida e’tibor berishimiz kerak bo‘lgan muhim jihat faqatgina huquqlarni o‘rgatishdan iborat bir yoqlama bo‘lib qolmasligi kerak.Bu jarayon o‘z ichiga burchlarga (davlat, jamiyat va boshqa shaxslarning huquqlarini, qonun bilan himoyalangan manfaatlarini hurmat qilish hamda buzmaslik) amal qilishni ham o‘z ichiga olishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, huquqiy ta’lim jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishning muhim omillaridan biridir. U fuqarolarning o‘z huquq va majburiyatlarini anglashiga, qonunlarga hurmat bilan munosabatda bo‘lishiga hamda davlat va jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga xizmat qiladi. Huquqiy ta’lim tizimini takomillashtirish orqali yosh avlodning huquqiy savodxonligini oshirish, huquqbuzarliklarning oldini olish va fuqarolik jamiyatining barqaror rivojlanishini ta’minlash mumkin. Shuning uchun ta’lim muassasalarida huquqiy bilimlarni chuqur o‘rgatish, huquqiy tarbiya va huquqiy madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik usullarni keng qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I. Karimov, O‘zbekiston – kelajagi buyuk davlat, 1992, 45-bet.
2. A.X. Saidov, Inson huquqlari va huquqiy madaniyat, 2011, 112-bet.
3. N. Jo‘rayeva, Huquqiy tarbiya metodikasi, 2018, 67-bet.
4. Sh. Mirziyoyev, Qonun ustuvorligi va inson manfaatlari, 2017, 23-bet.
5. D. Saidov, Fuqarolik jamiyati nazariyasi, 2015, 89-bet.
6. I. Karimov, Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch, 2008, 101-bet.
7. M. Xudoyberdiyev, Huquqiy ta’lim va tarbiya asoslari, 2019, 54-bet.
8. V.S. Nersesyants, *Filosofiya prava*, 2001, 87-bet
9. С.С. Алексеев, *Теория права*, 1995, с. 213.
10. IIV 2-Son Toshkent Akademik Litsey Kadrlar Bo‘limi Boshlig‘i.Tulaganov Muminjon Taxtamuratovich. O‘zbekiston Ijtimoiy-Ma’daniy Makonida Huquqiy Ta’limning Fuqarolarning Huquqiy Siyosiy Ongini Yuksaltirishdagi O‘rni. Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural And Social Sciences.-2023. 772-775-B.

HADISLARDA INSON VA JAMIYAT MUNOSABATLARI TAHLILI

M.X.Xolnazarova
Guliston davlat universiteti professori, psixologiya fanlari nomzodi

Annotatsiya: Ushbu maqolada islom dinining ikkinchi manbasi bo‘lgan hadislarda inson va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarning ijtimoiy-psixologik va axloqiy jihatlari tahlil qilinadi. Hadislarda ilgari surilgan ijtimoiy birdamlik, o‘zaro yordam va jamoat tartibiga oid ko‘rsatmalar zamonaviy psixologik yondashuvlar bilan qiyoslanadi. Maqola hadislarning bugungi kunda sog‘lom jamiyat barpo etishdagi ahamiyatini ochib berishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Hadis, inson, jamiyat, ijtimoiy birdamlik, empatiya, huquq, axloq, jamoat manfaati, ijtimoiy mas’uliyat.

Har qanday jamiyatning barqarorligi va taraqqiyoti undagi shaxslararo munosabatlarning qay darajada sog‘lom ekanligiga bog‘liq. Islom sivilizatsiyasining ma’naviy asosi bo‘lgan hadislar to‘plami inson va jamiyat munosabatlarini tartibga soluvchi mukammal “ijtimoiy kodeks” vazifasini o‘taydi. Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ning hadislarida inson nafaqat alohida shaxs, balki jamiyatning uzviy bo‘lagi, uning farovonligi uchun mas’ul bo‘lgan sub’ekt sifatida talqin etiladi.

Inson va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar ijtimoiy gumanitar fanlar qatori psixologiyaning ham tadqiqot ob’ektlaridan biridir. Avvalo shuni aytish kerakki, hadislar bugungi kunda biz qo‘llayotgan “jamiyat” tushunchasidan mutlaqo bexabar edi, degan xulosaga kelmaydi. O‘sha davrda “jamiyat” tushunchasi o‘rniga “jamoat”, “ahillik”, “ittifoq”, “din ahli” “islom ahli”, kabi tushunchalar qo‘llanilgan. Jamoada yashash, namoz o‘qish, diniy urf-odat va marosimlarni bajarish o‘ziga xos ijtimoiy ma’noga ega edi. Abu Dadro shunday rivoyat, hadisni keltiradi: “Qishloqdami, sahrodami, uch kishi bo‘lsa-yu, ular ichida jamoat namozi qoim qilinmasa, albatta shayton ularga ega chiqar. Jamoatni lozim tut. Ayrilganni bo‘ri yer”. Islom dinida jamoat namozining ahamiyati katta. “U mo‘min – musulmonlar orasidagi aloqalarni mustahkamlaydi. Jamoat namozida ishtirok etgan kishilar bir-birlari bilan yaqindan tanishadilar, hollaridan xabar oladilar, bir-birlariga ta’lim beradilar, boshqa ijtimoiy masalalarni hal qilishda birgalashib harakat qiladilar. Hozir dunyodagi turli jamiyatlardagi kishilar aynan shu muammolarni hal qila olmay, dog‘da qolib o‘tiribdilar.”[1]

Insonning jamoa bilan munosabati, birinchi navbatda, jamoat ibodatida ishtirok etish yoki qatnashmaslik masalalari bilan bog‘liq. Jamoat namozida qanday odam qatnashadi va qanday odam

[1] Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Ҳадис ва ҳаёт. Намоз китоби. 6-Жуз. – Т.: – Шарқ, 2011. – 100 б.

qatnasha olmaydi? Bu odamga qanday foyda keltiradi? Jamoat namoziga hamma qatnashadimi, jumladan, bolalar va ayollar?

Imom Buxoriy Muhammad (s.a.v) payg‘ambarga Rabbi tomonidan besh vaqt namoz farz qilinganini keltiradi. Keyinchalik namoz o‘qish islom aqidasiga ikkinchi rukn, shart sifatida kiritilgan. Ma’lumki, Muhammad (s.a.v) payg‘ambar namozni bir kiyimda, bir tarafini u tomonga, (yelkaga), u tomonini bu tomonga, (yelkaga) tashlab ado etgan. Bir kishi undan buning sirini so‘ragan va “Hammangizning ham ikkitadan kiyimingiz bormi?”- degan javobni olgan[1]. Imom Buxoriy Hasan Basriy rivoyatini keltiradi: “Majusiy to‘qigan kiyimda namoz o‘qimoqning zarari yo‘q”, - deydilar. Ma’mar esa: “Go‘shti yeyiladigan hayvon siydigiga bo‘kkan yamaniy kiyimni Az-Zuhriy kiyganini va Hazrat Alining uzun kiyimda namoz o‘qiganlarini ko‘rganman”,- deydilar.”[2] Shuning uchun, turli xil kiyim kiyganlar, hatto majusiylar tomonidan tikilgan bo‘lsa ham, jamoaviy namozda qatnashishga ruxsat beriladi. Ammo bu kiyimlar gulli bo‘lmasligi, insonlarni, jamoatni ibodatdan chalg‘itmasligi kerak. Namoz o‘qiladigan jamoat joyi ham ko‘zni qamashtiruvchi bezaklardan xoli bo‘lgan.

Islom dini shakllanayotgan davrda odamlar Alloh va Rasuliga itoat qilish, namoz o‘qish kabi oddiy talablarni bajarishga ko‘ra musulmon va kofirga bo‘lingan. Islomni qabul qilgan barcha odamlar musulmon qonuni oldida teng bo‘lgan. Imom Buxoriy Anas tilidan quyidagi hadisni keltiradilar: “Kimki “la ilaha illallohu” degaydir, qiblamizni qibla qilg‘aydir, namozni o‘qigaydiru, biz so‘ygan mol-hol go‘shtini yegaydir, u musulmondir. Musulmonga ne huquq berilgaydur, unga ham o‘sha huquq berilgusidur va musulmonga qanday vazifa yuklangaydur, unga ham o‘sha vazifa yuklangusidir.”[3] “Bir gal jangga Zayd boshchilik qilishini eshitib, “Bu nimasi, qul bizga sarkarda bo‘ladimi”,- deb arablar norozi bo‘lishadi. Shunda Muhammad sallallohi alayhi vassallam qat’iyat bilan: “U musulmon!”, - deydilar va bahsga chek qo‘yadilar”[4]. Shu bilan birga Muhammad (s.a.v) payg‘ambar boshqa dindagi kishilarni hurmat qilishga chaqirardi. U kishi Muso va Iso payg‘ambar hayoti bilan bog‘liq hadis-sunnatlarni ko‘plab keltirgan. “O‘zga dinlarni hurmatlang”,- deb hamisha nasihat qilgan. Demak, insonlarni din atrofida birlashtirib tenglashtirish islomning ilk shakllanishidayoq maqsad qilib qo‘yilgan. Mo‘minlar hech qachon zalolat ishga birlashmaydilar. Qachonki odamlar o‘rtasida ixtilofni sezsalaring, ko‘pchilik tomonga o‘tib olinglar”[5]. Bu yuqoridagi fikrimiz dalilidir. Bu bilan islom insonlar o‘rtasida yuzaga kelgan nizo va ixtiloflarni tinch yo‘l bilan bartaraf etishni ko‘zlaydi. “Kishilar o‘rtasidagi nizo va muammolar xususida to‘g‘ri fikr beradigan va odilona hukm chiqaradiganlar yaxshi odamlardir”[6]. Bunday “yaxshi odamlar” islom aqidasiga bo‘ysunuvchi va musulmon dindorlarni birlashishga va jamiyatda ittifoq bo‘lib yashashga chaqiradigan odamlardir.

Islomdagi eng go‘zal, insonparvar, ezgu g‘oyalardan biri jamiyat bilan hamjihatlikda yashashdir. To‘g‘ri, barcha dinlar o‘z birodarlari bilan hamjihatlikda yashashga undaydi. Shuning uchun ham cherkovlar, sinagogalar quriladi, lekin ularning hech biri inson huquqlarini butun jamoa huquqlari bilan tenglashtirmaydi, totuvlik, birlikni barqarorlik, tinchlik, poklik, ma’naviy boylik darajasiga ko‘tarmaydi. Garchi buddizm dindorlarni birlashtirish uchun sangha (ma’bad) qursa ham, u odamni najotni o‘zidan izlashga undaydi: “Xaloskor ham o‘zing, mayoq ham o‘zing, najotni yolg‘iz o‘zingdan izla”.

Inson va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar odatda ijtimoiy hayot sohalari orqali tahlil qilinadi. Ular ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, huquqiy, ma’naviy, axloqiy, psixologik ko‘rinishlarga ega bo‘lib, har bir tadqiqotchi ularga o‘z maqsadi nuqtai nazaridan yondashadi. Hadislarda inson va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni tahlil qilishga fanda shakllangan bu an’ana ham yordam beradi.

Maxsus tadqiqotlar natijalari ko‘rsatadiki, islom ta’limotida, shu jumladan hadislarda insonlarning shaxsiy va ijtimoiy faoliyatlarining barcha jihatlari: moddiy va ma’naviy, xo‘jalik va

[1] Имом ал-Бухорий. Ал-жомиъ ас-саҳиҳ. 1- китоби. Тошкент.: – Шарқ, 2011. – 111 б.
[2] Ўша асар. -112 б.
[3] Имом ал-Бухорий. Ал-жомиъ ас-саҳиҳ. 1- китоби. - Тошкент.: – Шарқ, 2011. – 121 б.
[4] Пайғамбарлар қиссаси. Ҳадислар. - Тошкент.: – Камалак, 1991. – 43 б.
[5] Ахлоқ-одобга оид ҳадис намуналари. Тошкент.: – Фан, 1990. – 48 б.
[6] Ўша жойда.

siyosiy, oilaviy va ijtimoiy, huquqiy, ma’rifiy faoliyatlari yagona Allohga e’tiqod qilishlari, sig‘inishlari bilan bog‘liq bo‘lsada, uning jamiyatda tutgan o‘rni, individualligi kamsitiladi, degan xulosa kelib chiqmaydi. Aksincha, islom inson bilan jamoa (jamiyat) o‘rtasidagi tenglikni, insonning mustaqilligini himoya qilgan holda, har bir inson Alloh oldida javobgarligi ham uqtiriladi. Inson va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar markazida inson turadi va bu munosabatlarga mohiyat beruvchi kuch Xudodir. Xudo bu munosabatlarni shakllantirmaydi va ularni amalga oshirishni shart qilmaydi. Inson irodasiga ko‘ra ularga amal qiladi. Inson irodasi orqali Alloh amrini, u belgilab bergan g‘oyalarni ijtimoiy munosabatlarga tadbiq etadi. Yaxshilik va ezgulik, yon-atrofdagi kishilar bilan ahil bo‘lib, murosada yashash fikri ana shu g‘oyalarga singdirilgan. Imom Buxoriy Abu Dardo roziyallohu anhudan rivoyat qiladilar: “Rasulullo: “Men sizga namozdan, ro‘zadan va sadaqadan ham darajasi ortiqroq narsani aytib beraymi? -dedilar. Sahobalar: “Aytib bering, yo Rasulullo,”- deyishdi. Rasulullo: “U esa kishilarning orasi tuzuk bo‘lishidir. Uning buzuq bo‘lishi hamma yaxshiliklarni taroshlaguvchidir,” dedilar.[1] Binobarin, Muhammad (s.a.v) payg‘ambarning ta’kidlashicha, odamlar o‘rtasidagi totuvlik islom dinidagi namoz, ro‘za, zakot kabi islom ruknlaridan ham afzal va yuksakdir. E’tiqod va din ana shunday uyg‘unlik va birlikni hosil qilgani uchun qadrlidir.

Ijtimoiy-siyosiy xususiyat inson va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarda kasb etmasligi mumkin emas. Hadislarda bunday mavzu alohida tilga olinmagan yoki alohida tahlil qilinmagan bo‘lsa-da, ular uchrab turadi. Imom Buxoriy yozadi: “Abdulloh ibn Amrdan rivoyat qilindi. Bu kishi aytdilar: “Bani Isroil zamonida bir kishining uyiga mehmon keldi. Ularning hovlisida bir urg‘ochi it bo‘lib, unga egalari “Mehmonimizga vovullab, uning tinchligini buzmagin,” deb tayinlashdi. It o‘zi vovullamasa ham qornidagi bolalari akillashdi. Shunda ular bu voqeani o‘z payg‘ambarlariga zikr qilganlarida payg‘ambarlari: “Bu hol sizlardan keyin bo‘ladigan bir millatning holiga o‘xshaydi. Ular orasidagi nodonlari donolari ustidan hukmronlik qiladi,” degan ekan.”[2] Agar johil insonlar donolarni boshqarsa, ijtimoiy munosabatlar buziladi, millat, jamiyat tanazzulga yuz tutadi. Inson va jamiyat va o‘rtasidagi munosabatlar oqilona tartiblarni talab qiladi.

Shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarning o‘rnatilishi ijtimoiy-siyosiy omillar bilan uzviy bog‘liq. Ana shu omillar shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarga ijtimoiy mohiyat va yo‘nalish beradi. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy-siyosiy omillar inson va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni boshqaradi, buning uchun ular maxsus institutlar, qonunlar va tartiblarni yaratadi, o‘z faoliyatini amalga oshirish mexanizmlarini ishlab chiqadi. Hadislardagi bunday ijtimoiy-siyosiy omil, eng avvalo, Qur’oni Karim va hadislar hisoblanadi.

Qur’oni Karim va Hadislar insonlarni Allohga va Uning Rasuliga itoat qilishga, iymon keltirishga chaqiradi va ular o‘zlarining ijtimoiy munosabatlarini va hatto shaxsiy hayotlarini belgilaydilar. Demak, Islom dini nafaqat din, e’tiqod, u inson va jamiyat hayotini nazorat qiluvchi va yo‘naltiruvchi, mo‘minlar va musulmonlar jamoasi tomonidan tan olingan va qabul qilingan dasturulamal hisoblanadi. Shuning uchun ham Islomda jamiyat va davlatni boshqarishni iymon bilan bog‘laydi: “Kimki saltanatini Allohga itoatsiz bo‘lish bilan quvvatlasa, qiyomat kuni Alloh uni xor qiladi.”[3]

Inson va jamiyat o‘rtasidagi huquqiy (fiqh) munosabatlar hadislarda katta o‘rin tutadi. Imom Buxoriy “Al-Jome as-Sahih”ning barcha kitoblarida ushbu hadislarni keltirgan. Darhaqiqat, janob Rasulullohning barcha hadis va sunnatlari huquqiy (huquqiy) xususiyatga ega, chunki islom aqidasiga ko‘ra, payg‘ambarning so‘zlari, amallari va ko‘rsatmalari oliy haqiqat, inkor etilmaydigan tartib va hukm sanaladi. Hadisi sharifda barcha insonlar, ya’ni musulmonlar teng huquqlarga ega ekanligi ta’kidlangan. Hadisga ko‘ra hech kim o‘ziga ravo ko‘rmagan narsani o‘zgalarga ham ravo ko‘rmasligi kerak. Bu haqda Payg‘ambarimiz Muhammad sollallohu alayhi vasallam shunday deganlar: “Kishi do‘zaxdan xalos bo‘lmoqni istasa, o‘z nafsiga ravo ko‘rmaganni hech bir musulmonga ravo ko‘rmasin.”[4] Darhaqiqat, odamlar o‘rtasidagi tenglikni, huquqiy munosabatlarni

[1] Имом Исмоил ал-Бухорий. Ал-адаб ал-муфрад (Адаб дурдоналари). –Тошкент: Ўзбекистон, 1990. 11 б.
[2] Имом Исмоил ал-Бухорий. Ал-адаб ал-муфрад (Адаб дурдоналари). –Тошкент: Ўзбекистон, 1990. 138 б.
[3] Пайғамбарлар қиссаси. Ҳадислар. Тошкент.: – Камалак, 1991. – 113 б.
[4] Абу Ҳомид Ғаззолий.Кимиёйи саодат. (Рух ҳақиқати) Тошкент.: Адолат, 2005. – 315 б.

ana shu tamoyilsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Huquqiy munosabatlarning buzilishi haqiqatda ana shu qoidani buzish yoki noto‘g‘ri tushunish natijasida yuzaga keladi. “Kim boshqa birovning o‘ziga teng inson ekanini, o‘ziga xush yoqadigan narsalarni boshqa birovlarga ham xush yoqishini bilsa, o‘ziga yoqmaydigan, noqonuniy, g‘ayriaxloqiy narsalarni boshqalarga ham ravo ko‘rmaydi, tilamaydi, chunki har bir inson niyatiga va o‘ziga yarasha amal qilg‘aydir.”[1]

Insonning joniga qasd qilish, uni o‘ldirish, molini o‘g‘irlash va boshqalarga zulm qilish hadislarda qoralanadi. Moli-mehnati, chekkan aziyati tufayli topgan halol rizqi, zulm esa adolatsizlik, kuch ishlatish, inson shanini toptash sifatida qaraladi. Ular inson hayoti oliy ne’mat, mehnati evaziga topilgan halol rizq, zulmni esa adolatsizlik, kuch ishlatish va inson qadr-qimmatini poymol qilish deb qaraladi. Imom Buxoriy o‘z kitobida shunday keltiradi: “Rasulullоh sallallohu alayhi vassallam ul-Vido‘da turganlarida Jarir ibn Abdullohga: “Odamlarni jim qilgil!”- dedilar, so‘ngra: “Mendan keyin bir-biringizni o‘ldiradigan kofirlar bo‘lib ketmangiz!”- deb qo‘shib qo‘ydilar”[2]. Umuman olganda, islom dini inson hayotiga Alloh tomonidan berilgan eng oliy ne’mat deb qaraydi, shuning uchun ham undan insonni, hatto o‘zini ham undan mahrum qilishga yo‘l qo‘yilmaydi. Islomda insonni yashash huquqidan mahrum qilish Xudoning ishi deb qaraladi. Ushbu huquqiy norma islomda inson, uning hayoti, sha’ni va qadr-qimmati naqadar ulug‘langanligini ko‘rsatadi. Quyidagi hadisda shunday deyiladi: “O‘zini-o‘zi bo‘g‘ib o‘ldirgan odamni do‘zaxda bo‘g‘ishgaydir va o‘ziga-o‘zi pichoq urib o‘ldirgan odamni do‘zaxda pichoqlashgaydir.”[3] Yana bir hadisda: “Kimki o‘zini temir bilan o‘ldirgay, o‘shal temir bilan unga jahannamda azob berilgaydir.”[4]

Zulm va zo‘ravonlik huquqiy munosabatlarning mohiyatini belgilab, inson va jamiyat, shaxs va davlat, fuqaro va hukmdor o‘rtasidagi ijtimoiy, siyosiy, huquqiy, iqtisodiy munosabatlar shakliga aylandi. Islom zulm va zo‘ravonlikni qoraladi va eng avvalo o‘z aqidasiga ko‘ra zulmni rad etdi. Shu bilan birga, hadislarda zulmni ijtimoiy-huquqiy mohiyatga ega voqelik sifatida uchratamiz. Bu borada Imom Buxoriy quyidagi hadisni keltiradi: “Zulm, (ya’ni, birovning haqqini yeyish, pulning qaytimini bermaslik yoxud kam berish yoki molning vazni, bo‘yi hamda enidan urib qolish kabi boshqa tur jinoyatlar zulm sohibining boshiga) qiyomat kuni zulmat (balo) bo‘lur. ”(Ya’ni, Alloh taolo bu dunyoda birovlarga zulm qilgan odamni qiyomat kuni hidoyat qilmas va u o‘zi qilgan zulmlar botqog‘iga toyib ketib, jahannam otashiga qular).”[5]

Zulm iqtisodiy, siyosiy, huquqiy, ma’naviy-axloqiy bo‘lishi mumkinligi ushbu hadis mazmunidan ma’lum bo‘lmoqda. “Kim o‘zgalarga, insonlarga (xoh diniy bo‘lsin, xoh dunyoviy) zulm yetkazsa, “intiqom olurlar”[6]. Zolimni so‘z bilan, agar ko‘nmasa, kuch bilan to‘xtatish, zulmdan qaytarish mumkin”[7]. Bu yerda eng avvalo hokimiyat, davlat, huquq-tartibot bo‘lishi kerakligi, “zolimni so‘z bilan ko‘nmasa, kuch bilan zulmdan qaytarish” nazarda tutilmoqda.

Hadislarda inson va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar, bu boradagi muammolar ijtimoiylik, jamoaviylik, ya’ni jamoachilik nuqtai nazaridan hal etilgan. Imom Buxoriyning “Al-Jome as-sahih” asarida individuallikni qo‘llab-quvvatlovchi, shaxsning jamiyatga qarama-qarshiligini targ‘ib qiluvchi birorta hadis yo‘q. Musulmonlar o‘rtasida totuvlik, yetimlarning boshini silash, o‘z boyligini boshqalarga baham ko‘rish, bolalarni sevish, mehnat bilan ro‘zg‘or tebratish, boshqalarning ehtiyojini qondirish kabi xayrli ishlarni qo‘llab-quvvatlaydilar. Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v.) men mudom yaxshilik qiluvchilar tomonidaman, degan hikmatni tez-tez takrorlar edilar. Ezgulik xalqni, jamiyatni birlashtiruvchi da’vat, kuch va g‘oyadir.

Islom dinida insonlar o‘rtasidagi munosabatlar va aloqalarga alohida e’tibor bergan. Insonlar o‘rtasidagi doimiy muloqot nafaqat din uchun, balki jamiyat va totuvlik uchun ham zarur edi. Bu muloqotlar oddiy o‘zaro munosabatlardan tortib, boshqa dinlar, mamlakatlar va millatlar vakillari

[1] Имом ал-Бухорий. Ал-Жомиъ ас-саҳиҳ. 1- китоб. Тошкент.: – Шарқ, 2011. – 27 б.
[2] Ўша жойда.
[3] Имом ал-Бухорий. Ал-Жомиъ ас-саҳиҳ. 1- китоб. Тошкент.: – Шарқ, 2011. – 371 б.
[4] Имом ал-Бухорий. Ал-Жомиъ ас-саҳиҳ. 1- китоб. Тошкент.: – Шарқ, 2011. – 371 б.
[5] Имом ал-Бухорий. Ал-Жомиъ ас-саҳиҳ. 2-к. – 103 б.
[6] Имом ал-Бухорий. Ал-Жомиъ ас-саҳиҳ. 2-к. – 103 б.
[7] Имом ал-Бухорий. Ал-Жомиъ ас-саҳиҳ. 2-к. 102 б.

bilan savdo va diplomatik munosabatlargacha bo‘lgan. Mutaxassislarning fikriga ko‘ra, “Al-Jome’ as-Sahih” asarida ko‘plab aloqa turlari mavjud. Anas raziyallohu anhu rivoyat qiladilar: “Rasulullоh (s.a.v.) ajamlardan bir guruhiga yoki ajam qavmlardan biriga maktub yozmoqchi bo‘lgan edilar. “Ular muhr bosilmagan maktubni qabul qilmaydilar,” – deb aytishdi. Shu sababdan Rasulullоh (s.a.v.) bir kumush uzuk buyurib, unga “Muhammad Rasulullоh” degan so‘zlarni naqsh qildirdilar. Ma’lumki, shaxsiy muhrdan foydalanish an’anasi juda uzoq tarixga ega bo‘lib, u ilk bor sharq mamlakatlarida paydo bo‘lgan va ma’lum bir shaxs yoki idora tomonidan berilgan hujjatning ishonchli ekanligini ta’minlagan.”[1] Bu yerda muloqot xalqaro diplomatiya shaklini oladi. Islom dinini yoyish, davlatlar va xalqlar o‘rtasida aloqalar o‘rnatish, savdo-sotiq va aloqa o‘rnatish uchun bunday diplomatik muloqotlar juda zarur edi.

Islom bu muloqot shakllarini o‘z aqidasiga muvofiq amalga oshirishga harakat qilgan bo‘lsa-da, ular, albatta, shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni o‘z ichiga olishi kerak edi. Bu munosabatlarni qat’iy tartib-qoidalarga solish murakkab edi.

Aytishimiz mumkinki, ma’naviy-axloqiy munosabatlar hadislarning ijtimoiy-psixologik asosini va o‘zagini tashkil etadi. Har bir hadisdan inson, uning jamoat va shaxsiy hayotiga oid xulosa chiqarish mumkin.

Hadislarda ezgulik, muhabbat, odob-axloq, halollik, adolat kabi shaxs va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni belgilovchi axloqiy amallar haqida rivoyatlar mavjud. Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v) “Bir-biringizga muhabbat qilmaguningizcha, musulmon bo‘lmaysizlar”, - deydi. Shuning uchun bir-biriga muhabbatli bo‘lish – musulmonlarning shioridir.”[2] Yana bir hadisi sharifda: “Oralaringizda eng yaxshingiz – xulqi yaxshingizdir.”[3] Bu shunchaki da’vat, shior emas, inson va jamiyat o`rtasidagi ma’naviy-axloqiy munosabatlarning psixologik mohiyatidir. Ana shu mohiyatga muvofiq ma’naviy-axloqiy munosabatlar insoniy fazilatlar va ezgu qadriyatlarni yuksaltirish va mustahkamlashga qaratilgan.

РАЗВИТИЕ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА ОСНОВЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ: ДИСТАНЦИОННЫЕ И ГИБРИДНЫЕ ФОРМАТЫ

Чориев Журакул Гаффорович
и.о доцента Денауского института предпринимательства и педагогики, доктор философии (PhD) по педагогическим наукам

Аннотация. В статье исследуется эволюция методологических подходов к развитию межнациональной коммуникативной компетенции в условиях цифровой трансформации образования. Целью является концептуальный анализ дистанционных и гибридных форматов, определение их ограничений и обоснование инновационных алгоритмов интеграции новейших ИКТ. Методологическую базу составили системный анализ научной литературы и моделирование. Научная новизна заключается в выявлении синергетического эффекта от внедрения технологий искусственного интеллекта и виртуальной реальности для компенсации дефицита аффективного компонента в онлайн-среде. Предложена модель «Фрактальной компетентностной спирали», обеспечивающая непрерывное развитие эмпатии и когнитивной гибкости в гибридных средах.

[1] Солиев М. “Ал-Жомеъ ас-саҳиҳ”даги мулоқот шакллари //Имом ал-Бухорий сабоқлари, 2000, 3-сон. 175 б.
[2] Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Ал-адаб ал-муфрад.1-Жуз. – Шарқ, 2011. – 430 б.
[3] Имом ал-Бухорий. Ал-Жомиъ ас-саҳиҳ. 4- китоб. Тошкент.: – Шарқ, 2011. – 91 б.

Ключевые слова: межкультурная компетенция, дистанционное обучение, гибридный формат, иммерсивные технологии, виртуальная реальность, международное коллаборативное онлайн-обучение (COIL).

Введение. Глобальная цифровизация не просто дополняет, но фундаментально трансформирует парадигму межкультурного взаимодействия. Традиционные модели формирования межнациональной коммуникативной компетенции, построенные на непосредственном погружении в среду, сталкиваются с вызовами виртуализации общения, где «культурные различия существенно влияют на восприятие дистанции, иерархии, времени и стиля общения» [4, с. 22]. Актуальность настоящего исследования обусловлена необходимостью переосмысления дидактических стратегий в условиях, когда грань между физическим присутствием и цифровым соучастием стирается. Возникает фундаментальное противоречие: с одной стороны, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) предоставляют беспрецедентный доступ к аутентичным материалам и глобальной аудитории, с другой – создают риск редукции полноценного межкультурного диалога до поверхностного обмена информацией.

Целью данной работы является глубокий анализ потенциала дистанционных и гибридных форматов, а также критическое осмысление внедрения инновационных технологий (искусственный интеллект, виртуальная реальность) для преодоления аффективных и поведенческих барьеров в онлайн-коммуникации. Центральный исследовательский вопрос заключается в том, как с помощью продуманного педагогического дизайна перевести межкультурное обучение из режима трансляции знаний в режим формирования устойчивых навыков эмпатии и рефлексии в цифровой среде.

Основная часть. Теоретический фундамент и структурные изменения компетенции. Современная научная мысль отходит от упрощенных триад (знания-умения-навыки) в сторону многомерных моделей. Исследователи Хухлаев О.Е. и Гриценко В.В. с соавторами обосновывают комплексную модель, включающую девять конструктов: от межкультурной стабильности и эмпатии до толерантности к неопределенности, подчеркивая, что «ни один из компонентов межкультурной компетентности не является универсальным предиктором успешности взаимодействия – эффект достигается лишь интегративной комбинацией конструктов» [5, с. 40]. Это теоретическое положение имеет решающее значение при проектировании цифровых сред, поскольку указывает на невозможность развития компетенции через разрозненные онлайн-упражнения.

При переносе обучения в дистанционный формат структурные акценты неизбежно смещаются. Как отмечает Н.В. Черняк, «недооценка преподавателем особенностей межкультурной дидактики при работе в дистанционной форме может привести к тому, что аффективный и поведенческий компоненты получат недостаточное развитие» [5, с. 32]. Иными словами, классический дистант, основанный на LMS-системах и асинхронном изучении теории, эффективно формирует когнитивный базис, но оставляет «за бортом» способность к спонтанной эмпатии и невербальной синхронизации. В связи с этим в научном дискурсе утверждается понимание того, что «цифровые технологии сами по себе не обеспечивают межкультурного обучения, но требуют целенаправленного педагогического дизайна для поддержки осмысленной коммуникации, рефлексии и интерпретации культурного опыта» [4, с. 12].

Критический анализ гибридных форматов и преодоление ограничений. Переход к гибридным (смешанным) форматам стал закономерной реакцией на выявленные ограничения чистого онлайн-обучения. Гибридное обучение не является механической суммой офлайн- и онлайн-компонентов; это «синтез традиционных методов преподавания и современных цифровых технологий, объединяющий преимущества как очного, так и дистанционного обучения» [7, с. 35]. Подлинный педагогический эффект возникает благодаря мультимодальности. Исследователи подчеркивают, что информационно-коммуникационные технологии дают «возможность объединить в цифровом формате текст,

графическое и видеоизображение, речевое и музыкальное сопровождение», что делает образовательный процесс полисенсорным [6, с. 20].

Перспективным направлением, иллюстрирующим мощь гибридного подхода, является модель COIL (Collaborative Online International Learning). Как показано в работе Ретими и Бухечбы, «COIL-программа, как форма смешанного обучения, продвигает осмысленную межкультурную коммуникацию, интегрируя онлайн-блоги для рефлексивного письма и видеоконференции для кросс-культурных дискуссий в реальном времени» [1, с. 20]. Это позволяет преодолеть имитационность учебных заданий и выводит студентов в пространство аутентичного сотрудничества с носителями иных культур.

Однако на уровне инструментальной реализации гибридные модели требуют использования специализированных платформ, таких как UNIcollaboration, которые ориентированы на развитие «информационной культуры и межкультурной сензитивности» [7, с. 17]. Существующие исследования доказывают, что платформы виртуальной коллаборации «при педагогически обоснованном использовании способствуют развитию навыков межкультурной коммуникации и эмпатии» [8, с. 24]. Однако их применение ограничивается сознательными, рефлексируемыми актами общения, в то время как значительная часть межкультурных конфликтов коренится в имплицитных когнитивных искажениях и стереотипах.

Инновационный вектор: нейросети, VR-иммерсивность и фрактальная модель. Для воздействия на глубинные, часто неосознаваемые слои межкультурной компетенции (установки, снятие этноцентризма, толерантность к неопределенности) необходима интеграция технологий нового поколения. Анализ педагогического потенциала генеративных нейросетей показывает, что их использование способно «расширить лингвокультурный кругозор и развить навыки понимания культурно маркированных контекстов», однако сопряжено с «риском стереотипизации и недостаточностью культурной глубины» [2, с.25]. Следовательно, искусственный интеллект должен выступать не заменой преподавателя, а инструментом моделирования сложных, противоречивых коммуникативных сценариев, работая в режиме «культурного симулятора», где студент в безопасной среде сталкивается с последствиями своих интерпретаций.

Еще более мощным потенциалом обладает технология виртуальной реальности (VR), способная за счет иммерсивного эффекта воссоздать ощущение «присутствия», критически важное для погружения в иноязычную культуру. Исследования убедительно доказывают, что «VR-обучение оказалось эффективным в повышении межкультурной осведомленности, эмпатии и адаптивных коммуникативных навыков» [5, с. 8]. Предлагаемый автором настоящей статьи инновационный метод – **«Фрактальная компетентностная спираль»** – базируется на циклическом прохождении идентичных компетентностных узлов на разных уровнях сложности в гибридной среде. На первом витке студент анализирует культурный кейс с помощью нейросети, получая множественные интерпретации; на втором – погружается в этот кейс через VR-среду, переживая его эмоционально; на третьем – в ходе очной или синхронной онлайн-дискуссии с представителями других культур конструирует совместное знание. Такая архитектура обеспечивает постоянное удержание аффективного и поведенческого компонентов компетенции, не позволяя им редуцироваться в цифровом потоке.

Заключение. Проведенный анализ свидетельствует о том, что развитие межнациональной коммуникативной компетенции на основе ИКТ переросло этап простого переноса учебных материалов в сеть. Дистанционные форматы эффективны для формирования когнитивного базиса, но критически недостаточны для аффективно-поведенческой сферы. Гибридные модели, основанные на синергии очных встреч и онлайн-коллабораций, восстанавливают утраченную в дистанте плотность коммуникации, однако их подлинный прорывной потенциал раскрывается лишь при интеграции с интеллектуальными и иммерсивными технологиями. Избегая ложных эмпирических обобщений, можно утверждать, что будущее за фрактальным педагогическим дизайном, где VR-тренажеры

эмпатии и нейросетевые симуляторы культурных контекстов создают безопасную среду для отработки стратегий поведения в ситуациях высокой неопределенности. Только при условии сохранения критической рефлексии и ведущей роли педагога как фасилитатора смыслов данные технологии позволят преодолеть фундаментальное противоречие между технологической доступностью глобальной коммуникации и реальной способностью личности к глубинному, эмпатическому диалогу с представителями иных культур.

Использованная литература

1. Ержанова А. Ы. Методологические подходы к формированию межкультурной коммуникативной компетенции в цифровой образовательной среде / А. Ы. Ержанова, Р. Ж. Кондыбаева, Д. Т. Тулекенова // Вестник Казахского национального университета. Серия педагогическая. – 2026. – № 1. – С. 19–27.
2. Черняк Н. В. Проблемы формирования межкультурной компетенции студентов в рамках занятий по иностранному языку в дистанционной форме / Н. В. Черняк // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2024. – № 2. – С. 30–35.
3. Гончарова Л. М. Проблемы профессиональной межкультурной коммуникации: гибридные формы обучения в цифровую эпоху / Л. М. Гончарова, О. Я. Гойхман // Коммуникология. – 2023. – Т. 11, № 3. – С. 16–26.
4. Кутузова З. Ю. Гибридное обучение иностранным языкам с использованием информационных технологий / З. Ю. Кутузова // Иностранные языки в школе. – 2025. – № 4. – С. 33–40.
5. Формирование межкультурной коммуникативной компетенции в высшей школе на основе цифровых инструментов / Е. Е. Царева, Г. Ш. Сабирзянова, А. В. Морозова [и др.] // Образование и наука. – 2025. – Т. 27, № 1. – С. 9–25.
6. Ражева Е. С. Генеративные нейросети и их влияние на формирование межкультурной компетенции студентов-лингвистов / Е. С. Ражева // Педагогика и психология образования. – 2026. – № 1. – С. 22–30.
7. Khukhlaev O. E. Comprehensive model of intercultural competence / O. E. Khukhlaev, V. V. Gritsenko, O. S. Pavlova [et al.] // Journal of Cross-Cultural Psychology. – 2020. – Vol. 51, No. 5. – P. 37–52.
8. Retimi C. Blending Learning, Bridging Cultures: COIL for EFL Speaking and Writing / C. Retimi, H. Boukhechba // International Journal of Educational Technology in Higher Education. – 2025. – Vol. 22, Article 18. – P. 15–28.

YOZMA MANBALARDA SANGZOR VOHASI AHOLISI TURMUSH TARZI HAQIDA

Sh.S.Achilov
JDPU “O‘zbekiston tarixi” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Muallif, ushbu maqolasida Jizzax, hususan Sangzor vohasi xalqlarining kundalik turmush tarzida o’ziga xos mavqeiga ega bo’lgan chorvachilikning tarixiy asoslarini tadqiq etish bugungi kunda tarix fanining dolzarb masalalardan biri hisoblanishi, O’zbekistonning boshqa tarixiy – etnografik mintaqalari kabi Sangzor vohasi ham o’ziga xos, muhim mikroetnografik mintaqa hisoblanishi, vohaning qulay geografik o’rni g’oyat xilma – xil madaniyatlar va an’analarning uyg’unlashgan holda shakllanganligini tarixiy manbalar asosida yoritishga xarakat qilgan.

Kalit so’z: Ustrushona, O’rta Sangzor, Morguzar, Nurota, Avesto, Yaksart, Qang’xa, Gerodot, Ilono’tti darasi, Xaliliya, Dizak, Pshag’or, Zomin, Yom.

O‘zbekistonning boshqa tarixiy – etnografik mintaqalari kabi Sangzor vohasi ham o’ziga xos, muhim mikroetnografik mintaqa hisoblanadi. Vohaning qulay geografik o’rni g’oyat xilma – xil madaniyatlar va an’analarning uyg’unlashgan holda shakllanishiga sabab bo’lgan.

Ustrushonaning muhim tarkibiy qismi hisoblangan Jizzax madaniy o’lkasi va ayniqsa, uning Sangzor daryosi havzasining tabiiy geografik jihatdan qulay sharoitga ega bo’lib, qadim va o’rta asrlarda o’ziga xos madaniyat shakllanganligi arxeolog olimlar tomonidan aniqlangan.

Chorvachilik va u bilan bog’liq marosimlar qadimdan Markaziy Osiyo aholisi hayot tarzida muhim ahamiyat kasb etgan. Ushbu soha an’anaviy xo’jalik yuritishning eng qadimgi ko’rinishlari va tirikchilik manbaini belgilovchi asosiy mehnat turlaridan biri bo’lgan. Chorvadorlarning turmush tarzi va ushbu mashg’ulot bilan bog’liq qarashlar, urf – odatlar etnografik materiallar asosida ma’lum darajada o’rganilgan bo’lsa – da, u bilan bog’liq qadimiy diniy tasavvurlar va e’tiqodiy qarashlar alohida tadqiqot ob’ekti sifatida hanuzgacha maxsus tadqiq etilmagan.

Voha chorvadorlari qadimgi tarixi, urf – odat va marosimlarini o’rganishdagi asosiy muammolardan biri shuki, qadimgi chorvadorlar o’zlari haqida yozma manbalar qoldirmaganlar.

Ma’lumki, Sangzor vohasi joylashgan o’rnining geografik nuqtai nazardan Turkiston tog’ining Morguzar tizmasi, Nurota tog’ining shimoliy yon bag’irlari bilan tutashib ketganligi bu hududda turkiy qabilalarning chorvachilik xo’jaligi bilan qadimdan shug’ullanishiga imkoniyat yaratgan. “Avesto” Yashtlarida chorvador turlar, danay – turlarining Yaksart saklari ekanligi, muqaddas ilox Anaxitaga bag’ishlangan qismida dastlabki Turon podsholari qarorgohlaridan Qang’xa (Qang’e) “baland va muqaddas” deb ta’riflangan siyosiy va diniy markazning Sirdaryoning o’rta oqimida bo’lganligi, chorvador xalqlardan xaoma pishiruvchi buyuk “tur”lar – sakaxaumovarkalarning Sirdaryo atrofidagi (Ustrushona) dashtliklarda yashaganligi eslatiladi.

Karim Shoniyozovning yozishicha, saklarning yirik uchta guruhidan tashqari ularning to’rtinchi guruhi “So’g’diyonadan keyin, uning narigi tomonida (Ustrushona – hozirgi Jizzax vohasi hududlarida) yashovchi saklar haqida ma’lumotlar aks etgan.

Qadimgi yunon tarixchilarining asarlarida ham Markaziy Osiyo chorvador xalqlari urf – odatlari haqida ko’plab ma’lumotlar bor. Mil. avv. V asrda yashagan yunon tarixchisi Gerodotning “Tarix” asari (I, III, VII, IX jildlari) da tilga olingan sak (skif), massaget, xorasmiy, margush, sug’d, parikan kabi o’troq va ko’chmanchi xalqlar, massagetlarning xo’jaligi, turmush tarzi, urf – odat va marosimlari haqidagi ma’lumotlar qimmatlidir

Jizzax hususan Sangzor vohasining XV – XVI arlar davri tarixi bo’yicha Boburning “Boburnoma” asarida qimmatli ma’lumotlar keltirilgan. Ushbu asarda Jizzax vohasidagi aholi maskanlari: Ilono’tti darasi, Xaliliya, Dizak, Pshag’or, Zomin, Yom, Yor – Yayloq kabi kentlar tilga olib o’tiladi.

Ma’lumki, Zahiriddin Muhammad Bobur 1501 – 1502 yillarda Samarqandda Shayboniyxondan mag’lubiyatga uchragan Bobur kam sonli a’yon va qo’shinlari bilan og’ir ahvolda Jizzaxga yetib keladi. ...“Kech namozi digar Ilono’ttida tushub, ot o’lturub etini shishlab, kabob qilib, otni lahza tindurub otlandik. Tongdan burunroq Xaliliya kentiga kelib tushtik. Xaliliyadin Dizak kelildi”, deb Jizzax shahrining muhim mavzelarini sanab o’tadi. Ma’lum muddat Jizzaxda yashab, shahar uning atrofidagi qishloqlar va xalqning hayoti to’g’risida ko’rganlarini esdaliklariga kiritib boradi. “...Semiz etlar va mayda etmaklar arzon, chuchuk qovunlar va yaxshi uzumlar farovon. Andoq usrattin mundoq arzonliq va andoq baliyattin mundoq amonliqqa kelduk”

“Boburnoma”dan anglashiladiki, qadimdan dehqonchilik va yaylov chorvachiligiga asoslangan Jizzax, hususan Sangzor vohasi aholisi sohibkorlik, jumladan chorvachilik mahsulotlarini yetishtirishda Amir Temur va temuriylar davrida ham mashhur bo’lgan. Voha shuningdek temuriylar davrida ko’p chorvani saqlaydigan hudud vazifasini o’tagan.

XV asrning oxiri XVI asrning boshlarida temuriylar davlati kuchsizlanib, bunday vaziyatdan foydalangan Shayboniyxon boshliq Dashti Qipchoqning chorvador qabilalari Movarounnahrning keng vohalarini egallab oladilar va o’z hokimiyatini o’rnatadilar.

1578 yilda Abdullaxon II va Bobo Sulton o’rtasida bo’lib o’tgan jang Jizzax vohasi uchun og’ir kechdi. Chunki, muhoraba ayni hosil yig’im – terim vaqtiga to’g’ri kelgandi. Boz ustiga aholi ulovlarining harbiy xizmatga jalb qilinishi, qo’shinni boqish uchun qo’shimcha oziq – ovqat yig’ilishi raiyatning ahvolini battar og’irlashtirgan. Ayni paytda aholi molining talanishi ham ulardagi chorva sonining keskin kamayib ketishiga olib kelgan.

Abdullaxon II 1575–1587 yillarda Tuyatortar kanalining bosh qismini qaytadan, o’rta va quyi qismini yangitdan qazitib, Zarafshon daryosi suvining uzunligi 83 km bo’lgan Tuyatortar kanali orqali Jizzax vohasiga keltirishga bosh – qosh bo’ladi. Tuyatortarning ishga tushirilishi, Jizzax vohasi tumanlarida bir necha ming gektar yerlarda sug’orma dehqonchilik, bog’dorchilik, poliz–sabzavot ekinlari ekish imkonini beradi. Dehqonchilik maydonlarining kengayishi vohaning dasht va tog’ oldi hududlarida ixtisoslashgan chorvachilik xo’jaligini yanada taraqqiy etishiga sabab bo’lgan.

Rossiya imperiyasi bosqinidan to sovet hokimiyatigacha bo’lgan davrda Jizzax vohasi aholisining chorvachilik xo’jaligini tarixiy – etnologik jihatdan o’rganishga bag’ishlangan maxsus adabiyotlarga boy emas, mavjudlari ham ma’lumot va hisobotlar shaklida yozilgan. Ular Rossiya imperiyasi O’rta Osiyoni bosib olganidan keyingi davrda, o’lkani o’rganish munosabati bilan yig’ilgan adabiyotlar, hisobotlar va statistik to’plamlarni o’z ichiga olgan ma’lumotlardir.

XX asr boshlarida Jizzax vohasida yaylovlardan foydalanish masalasiga bag’ishlangan M.M. Virskiyning tadqiqotlari o’rganilayotgan muammo yuzasidan qimmatli ma’lumotlar beradi. Uning qaydnomalarida vohaning Yangi Qo’rg’on (hozirgi G’allaorol tumani) volostidagi yaylov dalalari, ularning hududlari, bu joylardan foydalanish, yaylov tabiiy chegaralarining belgilanishi va ulardan lalmi dehqonchilik uchun foydalanish kabi muhim etnografik materiallar o’rin olgan

A.Bababekovning “XX asrda O’zbekiston tog’li tumanlarida etnoiqtisodiy jarayonlar” (Sangzor − Zomin mintaqasi misolida) tadqiqot ishida Jizzax vohasining tog’li xududlari yarim ko’chmanchi chorvachilik xo’jaligi bilan bir qatorda dehqonchilik, bog’dorchilik hamda uy hunarmandchiligi bilan ham shug’ulanishi xaqida ma’lumot beradi. Tadqiqotchi o’rgangan hudud chorvador aholisining bisotidagi “chorva mollari soni” ularning jamiyatdagi mavqeini ham belgilab berishini keltirib o’tadi.

Sangzor vohasida joylashgan G’allaorol tumani o’rta asrlarda Amir Temur askarlarini uchqur Qorabayir otlari bilan muntazam ta’minlab turganligi, shuningdek, hudud qishloqlarining hunarmandlari Sohibqiron askarlari uchun zarli egar-jabduqlar tayyorlab yetkazib beruvchi joy bo’lganligi xaqidagi ma’lumotlar H.Haydarov va mualliflar jamosining G’allaorol tumanining 70 yilligiga bag’ishlab yozilgan “G’allaorolnoma” kitobida keltirilgan.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak Sangzor vohasida chorvachilik bilan bog’liq an’analar, urf-odatlar va madaniy meros o’zbek xalqi ma’naviy boyligining muhim qismi bo’lib, bugungi kungacha yetib kelgan yozma manbalar hamda xalq og’zaki ijodiyoti namunalari o’zbek xalqi tafakkurining buyuk yutug’idir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bartold V. V. Sogd. − Sochinenie \\ T − III. − Moskva, 1965.
2.Shoniyozov K. Sh. O’zbek xalqining shakllanish jarayoni. – T.: “Sharq”, 2001.
3.Gerodot. Istoriya v devyati knigax. Kniga chetvertaya. – M.; 1985.
4.Bobur Zahiriddin Muhammad. − Boburnoma. T.: “Yulduzcha”, 1989.
5. Pardaev A. Jizzax bekligi − Markaziy Osiyo xonliklari davrida (XVI asrdan − XIX asrning 60 − yillarigacha). Tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan diss. – Toshkent, 2004.
6.Mirsoatov T.Z. O’zbek tilining qirq shevasi. Filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun taqdim etilgan diss. – Toshkent, 1953.
7.Mir Muxammad Amini Buxoriy. Ubaydullaname. – T.: 1957
8.Bababekov A. XX asr Sangzor − Zomin mintaqasi aholisining chorvachiligi: an’ana va Novatsiyalar. O‘zbekiston milliy universiteti xabarlari. − Toshkent, 2019.
9 Haydarov H, M.Pardaev, A.Sariboev, I.Suvonqulov. “G’allaorolnoma” (G’allaorol tumanining 70 yilligiga bag’ishlanadi). – Toshkent, “Qomuslar”, 1996.

IJTIMOIY KONFLIKTLARNING TURLARI VA SABABLARI

Toshev Olmos Nuriddinovich
IMTI mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy konfliktlarning mohiyati, ularning kelib chiqish sabablari, rivojlanish bosqichlari hamda jamiyat hayotiga ko‘rsatadigan ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, ijtimoiy konfliktlarni boshqarish va oldini olishning samarali usullari yoritiladi. Ijtimoiy konfliktlar zamonaviy jamiyatning ajralmas qismi bo‘lib, ular turli manfaatlar, qadriyatlar va ijtimoiy qarashlarning to‘qnashuvi natijasida yuzaga keladi. Jamiyat taraqqiyoti jarayonida insonlar, ijtimoiy guruhlar va institutlar o‘rtasida turli xil ziddiyatlar paydo bo‘lishi tabiiy hol hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy konflikt, ziddiyat, jamiyat, manfaatlar to‘qnashuvi, ijtimoiy muvozanat, konfliktologiya.

Kirish. Zamonaviy jamiyat rivojlanish jarayonida turli xil ijtimoiy jarayonlar, o‘zgarishlar va qarama-qarshiliklar bilan tavsiflanadi. Ushbu jarayonlarning ajralmas qismi sifatida ijtimoiy konfliktlar muhim o‘rin tutadi. Ijtimoiy konfliktlar jamiyatdagi turli guruhlar, shaxslar va institutlar o‘rtasidagi manfaatlar, maqsadlar hamda qarashlar to‘qnashuvi natijasida yuzaga keladi. Ular jamiyat taraqqiyotiga ham ijobiy, ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Ijtimoiy konflikt jamiyatdagi qarama-qarshiliklarning eng yuqori bosqichi sifatida talqin etiladi. Shu nuqtai nazardan, konfliktlarni chuqur o‘rganish, ularning kelib chiqish sabablari, tuzilishi, turlari va hal etish mexanizmlarini aniqlash ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. “Konflikt” tushunchasiga nisbatan eng umumiy yondoshuvga ko‘ra , u ziddiyatga umumiy tushuncha sifatida , eng avvalo , ijtimoiy ziddiyat sifatida qaraladigan tushunchadir. XX asrning 30-yillari oxirida bir qator mualliflar tomonidan ijtimoiyistik jamiyatni “konfliktsiz” rivojlanishi , antagonistik qarama - qarshiliklarning bo‘lmasligi haqidagi g‘oya ilgari surilgan . Bu g‘oya ijtimoiylashuvda ishlab chiqarish munosabatlarining ishlab chiqaruvchi kuchlar harakteriga to‘liq mos kelishi haqidagi shiorda o‘zining to‘la ifodasini topgan. Keyinchalik bunday mos kelish faqat bir-biriga qarshi turgan ikki tomonning bir-biri bilan uyg‘unlashgandagina namoyon bo‘lishi tan olingan. Mos kelishlik qarama -qarshiliklar birligi doirasida qo‘shilgan (birlashgan) vaqtda ziddiyatlar rivojining muayyan bosqichi sifatida talqin qilingan. Boshqa guruq faylasuflar esa ijtimoiylashuvning asosiy ziddiyatlari bu ishlab chiqaruvchi kuchlar bilan ishlab chiqarish

munosabatlari o‘rtasida, ba’zan ishlab chiqarish bilan iste’mol o‘rtasida, eski bilan yangi o‘rtasida ziddiyat deb tushunganlar. Bir guruh ingliz olimlarning fikricha, “Konfliktlar bu hayotning muqarrar va ko‘pincha ijodiy bo‘lgan bir qismidir. Konfliktlar insonlarning maqsadlari farklanganda yuzaga keladi. Kelishmovchiliklar va konfliktlar odatda zo‘rlik qo‘llanilmasdan hal qilinadi va ko‘pincha barcha jalb qilingan tomonlarning ahvolini yaxshilanishiga olib keladi. Bu holat konfliktlar bizning mavjudlimizning bir qismi bo‘lganligi bois to‘la adolatli hisoblanadi.”. Demak , ziddiyatlar muammolari muayyan darajada ilmiy adabiyotda olimlar e’tiborini o‘ziga tortgan . Biroq , bu holatni konfliktlar nazariyasiga taalluqli deb bo‘lmaydi , chunki mohiyat jihatidan unga umuman e’tibor berilmagan . Shunga qaramasdan ziddiyatlar va konfliktni , bir tomondan , sinonimlar sifatida hisoblash mumkin emas , boshqa tomondan esa , ularni bir - biriga qarama - qarshi qo‘yib ham bo‘lmaydi . Ziddiyatlar , qarama - qarshi turishlik , tafovutlar - bular konflikt uchun zarur , biroq yetarli shartlar emas . Qarama - qarshi turishlik va ziddiyatlar , qachonki ularni ifodalovchi kuchlar o‘zaro ta’sirga , o‘zaro munosabatga kirisha boshlaganda konfliktga aylanadi . Shunday qilib , konflikt obyektiv yoki subyektiv qarama - qarshiliklar , ziddiyatlar bo‘lib , u taraflarning bir - biriga nisbatan qarama - qarshi kurashida ifodalanadi . Shuni yoddan chiqarmaslik kerakki , bu fikrni jamiyatga taqqoslaganda gap mavhum kuchlar , kosmik va boshqa tabiiy hodisalar , shuningdek ¦ g‘ayrioddiy fenomenlar (taqdir , tanilmagan obyekt va sh.k.) haqida emas , balki ijtimoiy subyektlar sanalgan muayyan odamlar , individlar , ijtimoiy guruhlar va qatlamlar , siyosiy partiyalar yoki davlatlar haqida boradi . Gap aynan ijtimoiy (ijtimoiy) konflikt haqida boradi , bunda ikki yoki undan ortik individ yoki guruhning muayyan maqsadga erishish yo‘lida bir - biriga xalaqit berish , raqobatdoshining manfaatlarini qondirishni yo‘qqa chiqarish yoki uning qarashlarini va ijtimoiy mavqeini o‘zgartirish imkoniyatini astoydil , faol tarzda ro‘yobga chiqarish jarayoni nazarda tutiladi.

Ijtimoiy konflikt – bu shaxslar, ijtimoiy guruhlar yoki butun jamiyat o‘rtasidagi manfaatlar, maqsadlar va pozitsiyalarning o‘zaro to‘qnashuvi natijasida yuzaga keladigan qarama-qarshiliklarning eng yuqori rivojlangan shaklidir. Konfliktlar yashirin yoki ochiq ko‘rinishda bo‘lishi mumkin, ammo ularning asosida har doim kelishmovchilik yotadi.

Ijtimoiy konfliktning muhim jihati shundaki, u nafaqat salbiy hodisa sifatida, balki jamiyat rivojiga turtki beruvchi omil sifatida ham qaraladi. Chunki konfliktlar orqali jamiyatdagi muammolar yuzaga chiqadi va ularni hal qilish zarurati paydo bo‘ladi

Ijtimoiy konflikt murakkab tuzilishga ega bo‘lib, unda bir nechta asosiy elementlar mavjud:

Birinchidan, konflikt subyektlari – ya’ni nizoda ishtirok etuvchi tomonlar. Ularga bevosita ishtirokchilar, sheriklar, qo‘zg‘atuvchilar, guvohlar va vositachilar kiradi. Har bir subyekt konfliktning rivojlanishiga o‘ziga xos ta’sir ko‘rsatadi.

Ikkinchidan, konflikt predmeti – nizoning asosiy mavzusi yoki muammosi hisoblanadi. Bu konflikt nimaning ustida yuzaga kelayotganini bildiradi.

Uchinchidan, konflikt sabablari – nizoning paydo bo‘lishiga olib keluvchi omillar bo‘lib, ular ko‘pincha ob’ektiv yoki sub’ektiv xarakterga ega bo‘ladi. Ba’zan kichik sabab ham katta konfliktga turtki bo‘lishi mumkin.

Ijtimoiy konfliktlar turli mezonlarga ko‘ra tasniflanadi.

Ishtirokchilar soniga ko‘ra konfliktlar intrapersonal (shaxs ichidagi), shaxslararo va guruhlararo turlarga bo‘linadi. Intrapersonal konflikt insonning ichki qarama-qarshiliklari bilan bog‘liq bo‘lsa, shaxslararo konflikt ikki yoki undan ortiq shaxslar o‘rtasida yuzaga keladi. Guruhlararo konflikt esa turli ijtimoiy guruhlar o‘rtasidagi ziddiyatlarni ifodalaydi.

Yo‘nalishiga ko‘ra konfliktlar gorizontal, vertikal va aralash shakllarga ega. Gorizontal konfliktlar teng maqomdagi shaxslar o‘rtasida yuzaga kelsa, vertikal konfliktlar bo‘ysunuv munosabatlari mavjud bo‘lgan hollarda kuzatiladi.

Kelib chiqishiga ko‘ra konfliktlar ob’ektiv va sub’ektiv turlarga ajratiladi. Ob’ektiv konfliktlar real ijtimoiy sharoitlar bilan bog‘liq bo‘lsa, sub’ektiv konfliktlar insonlarning shaxsiy xususiyatlari va qarashlari bilan izohlanadi.

Shuningdek, konfliktlar vazifasiga ko‘ra ijodiy (integrativ) va buzg‘unchi (destruktiv) bo‘lishi mumkin. Ijodiy konfliktlar yangilanish va rivojlanishga xizmat qilsa, buzg‘unchi konfliktlar ijtimoiy tizimni izdan chiqaradi.

Ijtimoiy konfliktlarning rivojlanish bosqichlari

Har qanday ijtimoiy konflikt ma’lum bosqichlar orqali rivojlanadi.

Birinchi bosqich – mojarodan oldingi holat bo‘lib, bunda tomonlar o‘z imkoniyatlarini baholaydi va strategiya ishlab chiqadi.

Ikkinchi bosqich – konfliktning faol bosqichi bo‘lib, unda tomonlar o‘zaro ochiq yoki yashirin kurash olib boradi. Bu bosqichda nizolar keskinlashadi.

Uchinchi bosqich – konfliktni hal etish bosqichi bo‘lib, unda tomonlar o‘zaro kelishuvga erishadi yoki konflikt tashqi ta’sir orqali bartaraf etiladi.

Ijtimoiy konfliktlarni hal etishda turli usullar qo‘llaniladi. Eng samarali usullardan biri muzokaralar hisoblanadi. Muzokaralar orqali tomonlar o‘zaro manfaatli yechimga erishishi mumkin.

Bundan tashqari, vositachilik instituti ham muhim ahamiyatga ega. Vositachi tomonlar o‘rtasidagi kelishmovchiliklarni yumshatadi va murosaga kelishga yordam beradi.

Konfliktdan qochish, kechiktirish, arbitraj kabi usullar ham mavjud bo‘lib, ular vaziyatga qarab qo‘llaniladi. Biroq har bir usulning o‘ziga xos afzallik va kamchiliklari mavjud.

Ijtimoiy konfliktlar turli oqibatlarga olib kelishi mumkin. Ularning ijobiy jihatlari quyidagilardan iborat: jamiyatdagi muammolarni ochib berish, ijtimoiy o‘zgarishlarni rag‘batlantirish, guruhlar o‘rtasidagi munosabatlarni yaxshilash.

Salbiy oqibatlariga esa ijtimoiy beqarorlik, ziddiyatlarning kuchayishi, jamiyatda bo‘linish holatlarining yuzaga kelishi kiradi. Shu sababli konfliktlarni boshqarish va ularni konstruktiv yo‘nalishga yo‘naltirish muhim vazifa hisoblanadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy konfliktlar jamiyat hayotining ajralmas qismi bo‘lib, ular turli sabablar asosida yuzaga keladi va murakkab tuzilishga ega. Konfliktlar nafaqat salbiy, balki ijobiy funksiyalarni ham bajarishi mumkin. Ularni samarali boshqarish, sabablarini chuqur tahlil qilish va to‘g‘ri hal etish jamiyat barqarorligi va taraqqiyotini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois ijtimoiy konfliktlarni ilmiy asosda o‘rganish va amaliy choralar ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Konfliktologiya: uchebnik / pod red. A. S. Karmina. – Izd. 2-ye, ispr. – SPb: Lan, 2000.
2. Lebedeva M. M. Politicheskoye uregulirovaniye konfliktov: podxodi, resheniya, texnologii. – M.: Aspekt Press, 1997.
3. Leonov N. I. Osnovi konfliktologii: uchebnoye posobiye. Ijevsk: Udmurtskiy universitet, 2000.
4. Osnovi konfliktologii / pod red. V. N. Kudryavseva. – M., 1997.
5. Fisher R. Put k soglasiyu, ili Peregovori bez porajeniya / R. Fisher, U. Yuri. – M., 1990.
6. Doych M. Razresheniye konflikta. Konstruktivniye i destruktivniye protsessi // Sotsialno-politicheskiy jurnal. – 1997.– № 1.

MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMI PEDAGOG XODIMLARI SALOHIYATINI YUKSALTIRISHDA HAMKORLIK MEXANIZMLARI

Urinova Dilbar Abdusamat qizi
MTTDMQTMOI tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tizimi pedagog xodimlari salohiyatini yuksaltirishda hamkorlikning nazariy-metodologik asoslari, shakl va mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda pedagog, ota-ona, ta’lim tashkiloti va jamiyat o‘rtasidagi ko‘p subyektli hamkorlikning pedagog kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi o‘rni asoslab berilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya vositalari asosida samarali hamkorlikni tashkil etish yo‘llari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim, ota-ona, oila, zamonaviy texnologiya, oila klubi, ishonch pochtasi, maktabgacha ta’lim tashkiloti, ochiq mashg‘ulot.

Kirish. “Maktabgacha ta’lim” milliy loyihasi doirasida ta’lim sifati va qulayligini oshirish birinchi o‘ringa qo‘yilmoqda – bu modernizatsiyaning eng muhim vazifalaridan biridir. Hozirgi vaqtda maktabgacha ta’lim jarayonining sifati o‘zgarib, zamonaviy dunyo talablari va xorijiy davlatlar tajribasidan kelib chiqadigan yangi shakl va mazmunga ega bo‘lmoqda. Ushbu maqsadga erishish uchun maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘quv mazmuni va o‘quv dasturlarini o‘zgartirish, bu o‘zgarishlar orqali natijalari va shartlarini tushunish ustida ishlamoqda. Mashg‘ulot mavzulari bo‘yicha biz nafaqat maktabgacha yoshdagi bolalar va tarbiyachilarni, balki tarbiyalanuvchilarning oilalarini ham hisobga olamiz.

Oila va bolalar bog‘chasining o‘zaro hamkorligi ta’limni modernizatsiya qilish jarayonining eng muhim tarkibiy qismidir. Bola rivojlanishining muvaffaqiyati bevosita tarbiyachilarning tarbiyalanuvchilarning oilalari bilan hamkorlik qilish darajasiga bog‘liq. Bizning kelajagimiz - bu bolalar, bog‘cha va oila bolalarni ijtimoiylashtirishning ikkita muhim vositasidir. Musiqa uchta ustun (qo‘shiq, raqs, marsh)ga tayangandek, maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash va o‘qitish bo‘yicha ishlar ham uchta asosiy tarkibiy qismga - tarbiyachi + ota-ona + bolaga tayanadi. Ota-onalar va tarbiyachilarning o‘zaro hamkorligi maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun zarur shartdir, chunki tarbiyachilar va ota-onalar birgalikda harakat qilganda eng yaxshi natijalarga erishiladi. Ko‘pgina zamonaviy oilalarning muammosi - ularning maktabgacha ta’lim tashkilotining ta’lim jarayonidan ajralishi, buning sababi, birinchi navbatda, ularning bandligi; va yetarli vaqt bo‘lmaganligi sababli, ular bolaning rivojlanishi uchun bolalar bog‘chasi bilan muloqot qilish imkoniyatiga ega emaslar. Ushbu muammoni tarbiyachilar va ota-onalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning yangi zamonaviy turi - ta’lim faoliyatini modernizatsiya qilish orqali axborot-kommunikatsiya makonidan foydalanish yordamida hal qilish mumkin va kerak [***1-№ 5.***].

Muhokama, natija va metodologik tahlil. Global taraqqiyot va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi tarbiyalanuvchilarning oilalari bilan ishlash shakllarini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatmoqda. Ota-onalar bilan ishlashni takomillashtirish maktabgacha ta’lim tashkiloti faoliyatining yetakchi yo‘nalishlaridan biridir. Zamonaviy innovatsion texnologiyalarni tarbiyalanuvchilarning oilalari bilan ishlashning an’anaviy shakllari bilan uyg‘unlashtirgan holda, biz ota-onalarni o‘quv jarayoniga jalb etib, ularni tadbirlar, natijalar va o‘zaro hamkorlikning keyingi rejalari haqida xabardor qilish ustida ishlaymiz.

Ushbu yo‘nalishda biz an’anaviy shakllardan foydalanamiz, masalan: suhbatlar, maslahatlar, so‘rovlar, ota-onalar yig‘ilishlarini o‘tkazish, birgalikda dam olishni tashkil etish. An’anaviy shakllar bilan bir qatorda biz ta’lim jarayoniga yangi zamonaviy texnologiyalarni joriy qilmoqdamiz: ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlar orqali masofaviy o‘zaro ta’sir, ota-onalarni ijtimoiy tadbirlarga jalb qilish, ko‘ngillilar harakati, muammoli vaziyatlarni yaratish va ularni konstruktiv hal qilish variantlarini izlash, birgalikda ijtimoiy videofilmlar yaratish, maktabgacha yoshdagi bolalarni o‘qitishda qo‘llaniladigan interaktiv ekskursiyalar shular jumlasidandir.

An’anaviy ish shakllarini innovatsion texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi maktabgacha ta’lim tashkilotida amalga oshirilayotgan ota-onalar bilan ishlashni takomillashtirish tamoyillaridan biridir.

Tarbiyalanuvchilarning oilalari bilan ishlashda biz turli xil qiyinchiliklar va muammolarga duch kelamiz, ularni hal qilish keyingi birgalikdagi faoliyatning muvaffaqiyati va natijalariga bevosita ta’sir qiladi. Tarbiyachilar oldida turgan muammolardan biri ota-onalarni bolalarining maktabgacha ta’lim tashkilotida bo‘lish shartlari bilan tanishtirishdir. Samarali hamkorlik uchun birinchi taassurot juda muhim. Ota-onalar farzandining keyingi rivojlanishi va o‘sishi uchun bolalar bog‘chasiga borishi zarurligi va jiddiyligini bilishlari kerak. Tarbiyalanuvchilarning oilalari bilan birgalikda biz bolaning qiziqishlari va imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda hamkorlik tizimini, maqsad va vazifalarning birligini va ularni hal qilish usullarini ishlab chiqamiz. Biz faol individual ishlarni olib boramiz, bu oiladagi tarbiya sharoitlarini, oilaviy an’analarni, har bir oila a’zosining xarakterini o‘rganishni o‘z ichiga oladi. Ota-onalar va bolalarning individual ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, biz kelgusida hamkorlik qilish uchun zarur va samarali hamkorlik shaklini tanlaymiz.

Bolaning bolalar bog‘chasida bo‘lish shartlari bilan tanishganda, ota-onalar xuddi farzandlari kabi o‘ziga xos moslashish davrini boshdan kechiradilar. Shu munosabat bilan ular ma’lum qo‘rquv, ishonchsizlik va noaniqlikni boshdan kechirishlari mumkin. Ushbu muammoni bartaraf etish uchun biz ota-onalarni ta’lim jarayoniga jalb qilamiz va bu yerda biz nafaqat “mijoz” va “ijrochi” sifatida harakat qilamiz, balki teng huquqli sherik bo‘lamiz. Bog‘cha eshiklari nafaqat bolalar, balki ularning ota-onalari uchun ham doim ochiq. Maktabgacha ta’lim tashkilotida “oila klubi” mavjud bo‘lib, uning asosiy maqsadi ota-onalarning bolalar bog‘chasiga borishining o‘ziga xos xususiyatlari to‘g‘risida g‘oyalarni shakllantirish va ularning moslashish davrida birga bo‘lishlari uchun imkoniyat yaratishdir. Bu borada “Ishonch pochtasi” ni yaratilishi - ota-onalar bolalar bog‘chasiga tashrif buyurishda duch kelgan muammolari, ularga nima yoqdi va nima yoqmadi, ushbu muammolarning qanday yechimlarini ko‘rishlari, o‘z xohish-istaklari va maktabgacha ta’lim tashkiloti ishi bo‘yicha fikr-mulohazalarini aytib berishlari mumkin bo‘lgan xat qoldirishlari mumkin. Barcha xatlar ko‘rib chiqiladi va yuzaga keladigan kelishmovchilik va qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun mumkin bo‘lgan yechimlar qabul qilinadi. Ota-onalar yanada ochiq bo‘ladilar va shu bilan ta’lim tashkiloti tarbiyachilari bilan ishonchli munosabatlar shakllanadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki o‘tgan o‘quv yilida jahon banki bilan hamkorlikda tashkil etilgan loyiha davomida bir qator muammolarga ham duch kelindi. Xususan, bir qator pedagoglar hamon eskicha uslubdan voz kecha olmayapti. Bog‘chalarda ta’lim sifati va pedagoglar salohiyati o‘rganilish asnosida tarbiyachilar o‘yin mashg‘ulotlaridan kam foydalanishi aniqlandi. Yangicha usuldagi o‘yin markazlari kerakli darajada qo‘llanilmagan, tarqatma materiallar va o‘yinchoqlardan foydalanishda esa absurd darajada loqaydlikka yo‘l qo‘yilgan [2]. Masalan, ba’zi bog‘chalarga berilgan o‘quv-didaktik materiallar va o‘yinchoqlar hamon yangi holatda turgani aniqlandi. Tarbiyachilar uni ishlatmasdan, shunchaki tekshiruvchilarga ko‘rsatish uchun saqlab qo‘ygan. Aslida bu materiallar va o‘yinchoqlar bolalar ta’limi va tarbiyasi uchun foydalanish asnosida buzilib, yo‘q bo‘lib ketishi kerak edi, ammo bir qator MTTlarda ushbu jihozlar yangi holatda shkaflarda saqlanayotgani aniqlandi.

Tarbiyalanuvchilarning oilalari bilan ishlashda biz ularning farqlariga duch kelamiz - har birining o‘ziga xos qiyinchiliklari va muammolari bor. Bizning oldimizda keyingi qo‘shma ishimizga ta’sir ko‘rsatadigan muhim vazifa - hissiy aloqa o‘rnatish va “sheriklik munosabatlari” istagi bor. Buning uchun biz har bir oila hayotining turli holatlarini tahlil qilamiz va muayyan vaziyatda o‘zaro ta’sir qilish usullari va vositalarini tanlashda to‘g‘ri yechimni tanlaymiz. Biz bolaning oilasining xususiyatlarini aniqlash uchun so‘rovlar, testlar va turli xil psixologik va pedagogik treninglar o‘tkazamiz. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, ko‘pgina ota-onalar ta’lim va ijtimoiy-madaniy ko‘nikmalarni singdirish sohasida maxsus bilimga ega emaslar va bolalar bilan aloqa o‘rnatishda muayyan qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ota-onalarga yordam berish uchun maktabgacha ta’lim tashkilotida maslahat markazi mavjud bo‘lib, u yerda tarbiyachilar ota-

onalarning psixologik-pedagogik kompetensiyasini rivojlantirish va yaxshilash, bolalarni tarbiyalashda maslahat va uslubiy yordam ko‘rsatadilar. Masofaviy maslahatlardan foydalanish amaliyoti ota-onalardan yordam so‘rab murojaatlar sonini ko‘paytirdi. Bu to‘g‘ridan-to‘g‘ri, ularning bandligi tufayli barcha ota-onalar bizning tashkilotimizga tashrif buyurishi mumkin emasligi va masofadan turib ishlagan holda, ota-onalar uchun ham, maslahatchining maslahat uchun eng qulay vaqtni tanlashingiz mumkin.

Bolalar bog‘chasida qo‘shma tadbirlarni o‘tkazish an’anaga aylangan: bayramlar, ko‘ngilochar tadbirlar, fotoko‘rgazmalar dizayni va mahorat darslari. Ota-onalar ta’lim tashkiloti faoliyatida faol ishtirok etib, nafaqat bolalar bog‘chasi xodimlari, balki bir-birlari bilan ham tanishadilar, bu tarbiyachiga ota-onalarning umumiy manfaatlarini aniqlashga va kelgusida jamoaviy faoliyat rejasini ishlab chiqishga yordam beradi.

Ota-onalar va tarbiyachilar yig‘ilishlari maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning an’anaviy shakllaridan biridir. Oldin ham, hozir ham ota-onalarning yig‘ilishlarga ommaviy qatnashishi bilan bog‘liq muammo bor edi. Ammo zamonaviy texnologiyalar bizga bu muammoning samarali yechimini topishga yordam berdi. Tarbiyalanuvchilarning ota-oanlari bilan ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlar orqali faol ishlaymiz. Ota-onalarning roziligi bilan biz guruh suhbatlarini yaratdik, unda bolalarning bog‘chadagi mashg‘ulotlari va mashg‘ulotlari haqidagi ma’lumotlarni ota-oanlar suhbatlar davomida muhokama qilamiz. Ota-onalarga video va fotosuratlar yuboramiz, o‘tkazilgan tadbirlarning maqsad va vazifalari va erishilgan natijalar bilan tanishtiramiz. Faol ma’lumot almashinuvi natijasida ota-onalar o‘zlarini qiziqtirgan savollarni berishlari va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni belgilashlari mumkin.

Ota-onalar manfaati – iqtisodiy barqarorlik, bandlik, turli xil oqimlarga kirib ketishning oldi olinadi, qadriyatlar tiklanadi, ota-onani hurmat qilish, ularni qadriga yetish, mehr-oqibat, mehnatsevarlik, vatanparvarlik kabi xususiyatlar rivojlanadi [3-№4].

Ota-onalar ishtirokidagi ochiq mashg‘ulotlar maktabgacha ta’lim tashkilotida ota-onalarning tarbiyalashdagi pedagogik mahoratini shakllantirish va turli pedagogik vaziyatlarni amaliyotda hal etish bo‘yicha amalga oshirilayotgan samarali yo‘nalishlardan biridir. Birgalikdagi faoliyat jarayonida tarbiyachi va ota-onalar belgilangan vazifalarni hal qilish yo‘llarini izlaydilar. Ushbu ish shakli ota-onaga ta’lim faoliyatining murakkabligi va o‘ziga xosligini tushunishga yordam beradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotidagi tarbiyalanuvchilarning oilalari nafaqat psixologik va pedagogik yordam oladi, balki turli ijtimoiy tadbirlarda faol ishtirok etadilar va shu orqali maktabgacha ta’lim tashkilotiga, balki butun jamiyatga “zarurligini” tushunadilar. Ijtimoiy faoliyat zamonaviy dunyo uchun juda muhim va ahamiyatli bo‘lib, erta yoshdan boshlab atrofimizdagi dunyoga qanday yordam berish mumkinligini shaxsiy misol orqali ko‘rsatish kerak. Ijtimoiy kampaniyalarimizdan asosiy maqsad bolalarning jamiyat hayotiga munosabatini rivojlantirish va ularning ota-onalarida fuqarolik pozitsiyasini shakllantirishdan iborat. Biz ekologik musobaqalarni o‘tkazamiz: chiqindi qog‘oz, ishlatilgan batareyalar va quvvat elementlarini yig‘ish. Har qanday tanlov yakunida biz natijalarni sarhisob qilamiz va aksiyalarning eng faol ishtirokchilari farzandlarimiz va ularning ota-onalari qo‘lidan tayyorlangan tashakkurnoma va esdalik sovg‘alari bilan taqdirlanadi. Bog‘cha bog‘ida butunjahon daraxt ekish kuniga bag‘ishlangan “Yashil maydon” aksiyasi an’anaga aylangan bo‘lib, bog‘cha hududini ko‘kalamzorlashtirishda ota-onalar va bolalar ishtirok etmoqda. “Keraksiz narsalar uchun ikkinchi hayot” aksiyasi ota-onalar va bolalarni eski narsalardan foydali hunarmandchilik qilish variantlari va ulardan keyin foydalanish usullari bilan tanishtiradi. Kattaroq maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ko‘ngillilar ota-onalari bilan birgalikda amalga oshiriladi. Bolalar bog‘chasidagi ko‘ngillilar harakati yaqin atrof-muhitga yordam va yordam ko‘rsatishni o‘z ichiga oladi. Ko‘ngillilar harakati natijalariga ko‘ra, ota-onalar bilan birgalikda amalga oshirilgan ishlar natijalarini aks ettiruvchi ijtimoiy yo‘naltirilgan videoroliklar yaratamiz. “Do‘st uchun o‘yinchoqlar” aksiyasi barcha ishtirokchilarga juda ko‘p ijobiy his-tuyg‘ularni olib keladi - biz ota-onalar bilan birgalikda qiyin hayotiy vaziyatga tushib qolgan bolalarga o‘yinchoqlar beramiz. Tayyorgarlik guruhidagi bolalar bilan biz kichkintoylar

uchun tarbiyalanuvchilarning keyingi ijtimoiylashuviga hissa qo‘shadigan teatrlashtirilgan tomoshalar tashkil qilish maqsadga muvofiq.

Xulosa. Zamonaviy bolalar mutlaqo yangi ijtimoiy-madaniy sharoitlarda yashaydi va rivojlanadi, shuning uchun tarbiyachilar va ota-onalar oilaviy an’analar va ma’naviy-axloqiy tarbiya qadriyatlarini saqlash zarurati bilan duch kelishadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotida oilaviy an’analar, ajdodlarimiz mehnatlari xotirasini tiklash borasida izchil ishlar olib borilmoqda. Bu borada quyidagi aksiyalarni o‘tkazish maqsadga muvofiq: “Qariyalarni-qadrlash”, “Faxriyga sovg‘a”, “Mehmon-aziz”, “Ulug‘ ajdodlar-tariximiz darg‘alari” v.h. Biz bu harakatlarimiz bilan davlatimiz tarixiga bo‘lgan munosabatimizni ko‘rsatib, yosh avlodni Vatanimiz tarixiga hurmatli munosabatda bo‘lishni tarbiyalashni maqsad qilganmiz. Bu boradagi ishlarimizni ijtimoiy tarmoqlar va veb-saytimizda faol yoritib boramiz.

Biz ta’lim jarayonida ishtirok etayotgan barcha oilalarni rag‘batlantirish orqali guruh darajasida eng faol ishtirok etgan oilalarga minnatdorchilik va diplomlar bilan taqdirlaymiz. Bu borada nafaqat bolalar bog‘chasi darajasida, balki shahar darajasida ham - ularga sertifikatlar va sovg‘alar berilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi [4].

Bolalar bog‘chasi va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlik darhol yuzaga kelmaydi - bu doimiy tuzatishlarni, uzoq va mashaqqatli mehnatni talab qiladigan uzoq jarayon. Maktabgacha ta’lim tashkilotida ota-onalar bilan ishlashni takomillashtirish bo‘yicha amaliy amaliyotni tahlil qilsak, shuni aytishimiz mumkinki, ota-onalarning pozitsiyasi yanada moslashuvchan bo‘ldi, ular bolalarni tarbiyalashda o‘zlarini yanada malakali his qila boshladilar, bolalar bog‘chasi hayotiga faol qiziqish va ishtirok etishni boshladilar, shuningdek, o‘z farzandlariga hissiy yordam ko‘rsatishni o‘rgandilar. Ota-onalarning psixologik-pedagogik malakasi darajasi oshdi, bu esa ularning ijodiy tashabbusini rivojlantirishga va MTT xodimlari bilan hamkorlik aloqalarini yanada rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Birgalikdagi faoliyatni tahlil qilish: so‘rovlar va monitoring amalga oshirilgan ishlarning samaradorligini ko‘rsatdi. Va shuning uchun biz erishgan bosqichda to‘xtab qolmay, balki oldinga - o‘zaro ta’sirning yangi, yanada mukammal shakllarini izlashga intilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Горвис Ю. М., Поздняк Л. Кому работат с компютером в детском саду. Дошколное воспитание – 1991.- № 5.

2. https://xabar.uz/talim/talim-sifati-yutuq-kamchilik-va-muammolar

3. Abdullaeva N.Sh. “Maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatiga klaster tizimini joriy etishning nazariy-metodologik asoslari” maqola. Obrazovanie i innovatsionnыe issledovaniya (2021 god №4)

4. Новоселова С. Л., Петку Г. П. Компютерный мир дошколника. – М.: Новая школа, 1997.

XOTIN-QIZLARGA NISBATAN TAZYIQ VA ZO‘RAVONLIK TUSHUNCHASI: IJTIMOIY-HUQUQIY TAHLIL

Sadikova Elmira Maratovna
Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti
Ilmiy rahbar: B.M.Qandov ChDPU dotsenti, f.f.d. (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada zo‘ravonlikning to‘rt turi - jismoniy, ruhiy, jinsiy va iqtisodiy misollar va statistik ma’lumotlar orqali tasvirlangan hamda oiladagi zo‘ravonlikning salbiy oqibatlari (jismoniy vayronanlik, ruhiy kasalliklar, ijtimoiy izolyasiya) ko‘rib chiqilgan. Ushbu maqolada, zo‘ravonlik va diskriminatsiya sabablari tahlil qilinib, ularning ijtimoiy va huquqiy oqibatlarini ochiqlashtirish hamda kamsitishning oldini olishga qaratilgan amaliyotga asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan. Shuningdek maqolada jamoat, davlat va diniy institutlarning rolini ochib beradi, shu bilan birga milliy va xalqaro tajriba o‘rtasidagi muvofiqlikni ochib bergan.

Kalit so‘zlar: ayollar huquqlari, zo‘ravonlik, diskriminatsiya, gender tenglik, himoya orderi, reabilitatsiya, jamiyat, Yangi O‘zbekiston, ma’rifat, jismoniy zo‘ravonlik, ruhiy zo‘ravonlik, jinsiy zo‘ravonlik, iqtisodiy zo‘ravonlik.

Ayollar haqida gap ketganda ko‘pincha ularning ajralmas xususiyatlari - mehr-shafqat, intizom, oilaviy mas’uliyat - esga tushadi. Shunday bo‘lsa-da, zamonaviy jamiyatda ayollar nafaqat uy-hurom ishlari bilan cheklanmay, balki ilmiy, ijtimoiy va iqtisodiy sohalarda ham faol ishtirok etishmoqda. Shu bilan birga, oilada va jamiyatda ayollarga nisbatan kamsitish va zo‘ravonlik muammosi hanuzgacha saqlanib kelmoqda. YAngi O‘zbekistonda oxirgi yillarda gender siyosati sohasida huquqiy va amaliy choralar kuchaytirildi - himoya orderlari joriy etildi, reabilitatsiya markazlari tashkil qilindi va jamoatchilik ma’rifati uchun elektron kurslar ishlab chiqildi.

Ayollar haqida gap ketganda ko‘z oldimizga munis, ojiza bir xilqat keladi. Lekin hayot sinovlaridan bardosh bilan o‘tishda ulardagi ma’naviy kuch-quvvatiga kuchli jins vakillari ham tan beradilar. Bugungi kunda ayollar nafaqat oila, uy-ro‘zg‘or ishlari bilan bandlar, shu bilan bir qatorda jamiyat hayotining muayyan sohasida o‘z faoliyatlarini olib bormoqdalar, ilmiy yangiliklar yaratib, jamiyat taraqqiyotiga o‘z hissalarini qo‘shib kelmoqdalar. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev “Ayollarning turmush sharoitlarini hisobga olgan holda, ish bilan ta’minlash, opa-singillarimizning og‘irini engil qilish uchun har tomonlama imkoniyat yaratish, xotin-qizlarning ijtimoiy hayotimizdagi o‘rni va nufuzini oshirish bo‘yicha davlat siyosatini faol davom ettirishni biz o‘zimizning eng muhim vazifamiz, deb bilamiz”[1], deb ta’kidlagan.

Milliy va diniy qadriyatlarimizda erkakni hurmat qilish, hurmat jihatidan o‘zidan bir pag‘ona yuqori ko‘rish kabi hislatlar ayollarda bolaligidan shakllantiriladi. Lekin qaysi millat yoki din erkakka ayolini xo‘rlash, jirkanch ishlarni qilishga majbur etishga ruxsat beradi? Bu eng avvalo insoniylikka, axloq- odobga to‘g‘ri kelmaydigan harakatdir. Sahih hadislarga ko‘ra, Abdulloh ibn Zam’a roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: «Rasululloh sollallohu alayhi vasallam:

«Birortangiz o‘z ayolini qulni kaltaklagandek kaltaklamasin»[2:242] dedilar. Bu bilan Islom dinida ayol kishini xo‘rlamaslikka da’vat etiladi.

“Kamsitish” (“diskriminatsiya”) - kishini irqi, jinsi, tili, dini yoki boshqa asoslarga ko‘ra har qanday farqlash, chetlatish, cheklash yoki maqbul ko‘rish hisoblanib, buning oqibatida kishining huquqlari poymol qilinadi yoki ularni ro‘yobga chiqarish qiyinlashtiriladi. Teng sharoitlar mavjud bo‘lgan holatda noteng muomala qilinsa - bu kamsitish bo‘ladi. Evropa Sudining fikricha, kamsitish – bir xildagi holatda bo‘lgan shaxsga yoki bir guruh shaxslarga turlicha muomalada bo‘lishdir. Lekin, turlicha muomalada bo‘lish hamma vaqt ham kamsitish emas. Turlicha muomalada bo‘lishni oqlovchi qonuniy maqsad bo‘lmasa yoki turlicha muomalani qo‘llash shunday xolis, oqil maqsadga muvofiq bo‘lmasa – kamsitish bo‘ladi”[3].

“Zo‘ravonlik esa qonun bilan ta’qiqlangan ma’naviy, ruhiy va jismoniy zarar etkazuvchi harakatlarni shaxs xohish irodasiga qarshi ravishda amalga oshirishdir. Zo‘ravonlikning ko‘rinishlari turlicha bo‘lib, 2019 yil 2 sentabrdagi O‘zbekiston Respublikasining “Xotin-qizlarni tazyiq va zo‘ravonlikdan himoya qilish to‘g‘risida” Qonunida zo‘ravonlikning to‘rt asosiy turi belgilangan. Bular: Jismoniy zo‘ravonlik; Ruhiy zo‘ravonlik; Jinsiy zo‘ravonlik; Iqtisodiy zo‘ravonlik[3:9].

Jismoniy zo‘ravonlik – og‘irligi turli darajada bo‘lgan tan jarohatlari etkazish, xavf ostida qoldirish, hayoti xavf ostida qolgan shaxsga yordam ko‘rsatmaslik, zo‘ravonlik xususiyatiga ega boshqa huquqbuzarliklar sodir etish, jismoniy ta’sir o‘tkazish yoki bunday ta’sir o‘tkazishning o‘zga choralarini qo‘llash bilan tahdid qilish. Jismoniy zo‘ravonlikka shapaloq tortish, tepish, turtkilash, musht bilan urish; zarb bilan itarib yuborish; turli o‘tkir buyum va narsalarni otish; qurol bilan xavf solish yoki yaralash; uydan chiqishga jismonan yo‘l qo‘ymaslik; kechasi uxlashga qo‘ymaslik kabilarni misol keltirishimiz mumkin.

Ruhiy zo‘ravonlik deganda, xotin-qizlarni haqoratlash, ularga tuhmat qilish, tahdid qilish, ularning sha’nini, qadr-qimmatini kamsitish, reproduktiv sohada nazorat qilish, o‘z xavfsizligi

uchun xavotir uyg‘otgan, o‘zini himoya qila olmaslikka olib kelgan yoki ruhiy sog‘lig‘iga zarar etkazgan harakat (harakatsizlik) tushuniladi.

Jinsiy zo‘ravonlikka - xotin-qizlarning roziligisiz shahvoniy xususiyatga ega harakatlarni sodir etish, shuningdek zo‘rlik ishlatish yoki zo‘rlik ishlatish bilan tahdid qilish yoxud ayol jinsidagi voyaga etmagan shaxslarga nisbatan axloqsiz harakatlar sodir etish orqali uchinchi shaxs bilan jinsiy aloqa qilishga majburlash kabilar misol bo‘ladi.

Iqtisodiy zo‘ravonlik deganda esa, xotin-qizlarning normal yashash va kamol topish uchun oziq-ovqat, uy-joy hamda boshqa zarur shart-sharoitlar bilan ta’minlanishga bo‘lgan huquqini, mulk huquqini, ta’lim olish hamda mehnatga oid huquqini amalga oshirishni cheklashga olib keladigan harakat (harakatsizlik) tushuniladi[3:9]. Ushbu zo‘ravonliklarning barcha turi afsuski ayrim oilalardan uchrab turibdi. Hozirgi kunda dunyo miqyosida har uch ayoldan biri jismoniy yoki jinsiy zo‘ravonlik qurboni bo‘lmoqda. Odam savdosi qurbonlarining 71 foizi – ayollar. Reproduktiv yoshdagi ayollar orasida o‘lim holati va nogironlikni keltirib chiqaruvchi asosiy sabablardan biri – ularga nisbatan zo‘ravonlikning qo‘llanilishi hisoblanadi. Olim A.Murodovning izlanishlariga ko‘ra, “Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, oiladagi zo‘ravonlik jabrlanuvchilarning asosan uning ojiz bo‘lgan a’zolari, ya’ni bolalar, ayollar, qariyalar va nogironlar tashkil etadi. Oilada zo‘ravonlik bilan bog‘liq huquqbuzarliklardan jabrlanganlarning 58,5% ayollar, 29,4% voyaga etmaganlar, 5,7% qariyalar, 3,8% erkaklar, 2,6% esa nogironlar tashkil etmoqda. Ayrim tadqiqotlarda shaxsga nisbatan tan jarohati etkazishdan jabrlangan shaxslarning 60%ni ayollar va bolalar tashkil etishi aniqlangan”[4:79].

“Ayolni diskriminatsiya qilish, uning jamiyatdagi o‘rnini faqat qozon – tovoq oldida deb belgilash an’anasi jahon sivilizatsiyasining barcha davrlarida mavjud bo‘lgan”[6:800]. Olim Hayley Y. Golden ayollarni oilada kamsitilishi, zo‘ravonlikka uchrashi haqida ilmiy tadqiqot olib borgan. Ilmiy ishida olim ayollarni oiladagi zo‘ravonlikdan keyingi ruhiy holati, jumladan, o‘ziga bo‘lgan ishonchni yo‘qotishi, oilaviy nizolarga o‘zini aybdor deb his qilishi oqibatida ruhiy hastaliklarga chalinishi, stress va depressiya holatlarini boshdan kechirishini ta’kidlash bilan bir qatorda, oilaviy zo‘ravonlikni boshdan kechirgan ayollar bilan o‘tkazgan suhbatlarini ilmiy ishiga ilova qilgan[6].

A.Murodov yana quyidagi tahlillarni ham keltirgan: “Oiladagi zo‘ravonlikdan jabrlanganlarga oid xorijiy mamlakatlardagi ma’lumotlar o‘rganilganida, Boliviyada yiliga 17% ayollar jismoniy zo‘ravonlik jabrlanuvchisi bo‘lishi; Bangladeshda qasddan odam o‘ldirish jinoyatlarining 50% eri tomonidan xotiniga nisbatan sodir etilishi; YAngi Zellandiyada 20% ayollar eri yoki birga yashovchi erkak tomonidan jismoniy kaltaklanishi; Pokistonda 42% ayollar oiladagi jismoniy zo‘ravonlikni o‘zlarining taqdiri deb hisoblashi; Ispaniyada har besh kunda qasddan o‘ldirilgan shaxslarning bittasi ayollar bo‘lib, ular o‘zining turmush o‘rtog‘i tomonidan o‘ldirilganligi; Fransiyada yiliga 25 ming ayol eri tomonidan jinsiy zo‘ravonlikdan jabrlanishi; Avstraliyada ayollarning 18% oiladagi zo‘ravonlikdan aziyat chekishi va jabrlanishi; Rossiyada yiliga 36 ming ayollar oiladagi zo‘ravonlik oqibatida tan jarohati olayotganligi; Misr Arab Respublikasida 35% oilali ayollar turmush davomida kamida bir marotaba eri tomonidan qattiq jismoniy kaltaklanishi qayd etilgan”[4:82].

Imom at-Termiziy rivoyat qilgan hadisda “Ayollarni faqat karamli kishilargina hurmat qiladi, ularni faqat bezorilargina xafa qiladi”[7:83] deyilgan. Afsuski, bugungi kunda karamlilik hislati bilan sifatlangandan ko‘ra, ko‘plab insonlar berahmlilik, qahriqattiqlikni afzal ko‘rib, nafaqat ayoliga, balki farzandlariga ham ruhiy zarar etkazmoqdalar.

BMT Bosh Assambleyasining 1999 yil 17 dekabrdagi rezolyusiyasi bilan 25 noyabr – Xalqaro ayollarga nisbatan zo‘ravonlikka barham berish kuni sifati belgilangan. 2014 yilda BMT Bosh kotibi xotin – qizlarga nisbatan zo‘ravonlikka barham berish kuni sifatida belgilangan. 2014 yilda BMT Bosh kotibi xotin – qizlarga nisbatan zo‘ravonliklarni bartaraf etishga qaratilgan “UNITE” nomli tashabbusini ochiq deb e’lon qildi. Shu munosabat bilan har yili dunyo miqyosida 25 noyabrdan 10 dekabrgacha “Zo‘ravonlikka qarshi 16 kun” shiori ostida turli tadbirlar o‘tkaziladi. Bu global kampaniya jahonning 187ta mamlakatida o‘tkazilib, 6 mingdan ziyod tashkilotlar hamda 300 million kishini qamrab oladi. Ushbu kampaniya ayollarga nisbatan zo‘ravonlik inson huquqlariga zid harakat ekanini ifodalovchi fikr bilan ramziy bog‘langan ikki voqea 25 noyabr –

Xalqaro xotin-qizlarga nisbatan zo‘ravonlikni bartaraf etish kunida boshlanib, 10 dekabr – Xalqaro inson huquqlari kunida yakuniga etadi. O‘zbekistonda ushbu tadbirlar 2011 yildan buyon “Uydagi osoyishtalikdan dunyodagi tinchlik sari” shiori ostida muvaffaqiyatli o‘tkazilmoqda.

2021 yilda mamlakatimizda oiladagi zo‘ravonlikning oldini olish tizimini takomillashtirish bo‘yicha 8ta normativ – huquqiy hujjat qabul qilindi. SHuningdek, 2020 yilda zo‘ravonlikdan jabr ko‘rgan 14 ming 770 nafar xotin – qizlarga himoya orderi berilgan bo‘lsa, 2021 yilning 10 oyi davomida 32 ming 154 nafariga ana shunday himoya orderi berildi. Ushbu raqamlar zo‘ravonlik holatlari ko‘payayotganidan emas, balki xotin – qizlarning huquqiy ongi va qarashlari yuksalayotganidan, qolaversa, joylarda profilaktika inspektorlarining faol ishlayotganidan dalolat beradi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 19 maydagi “Zo‘rlik ishlatishdan jabr ko‘rgan xotin – qizlarni reabilitatsiya qilishga oid qo‘shimcha chora – tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori asosida Mahalla va oilani qo‘llab – quvvatlash vazirligi huzurida 29ta ayollarni reabilitatsiya qilish va moslashtirish markazlari tashkil etildi. 2021 yil 12 noyabrdan boshlab “1146” qisqa Ishonch telefoni ishga tushurildi. Ishonch telefoni “AZIZ-AYOL.UZ” yagona interaktiv milliy platformasi bilan muvofiqlashtirildi. Adliya vazirligi tomonidan xotin – qizlarning huquqiy ongi va madaniyatini oshirishga qaratilgan onlayn o‘quv kurslari ishlab chiqilib, barcha uchun bemalol foydalanish imkoniyati yaratilgan “kurslar.huquqiyportal.uz” elektron plptformasiga joylashtirildi.

Bu kabi zo‘ravonlik, ayollarning haqlari poymol etilayotgan holatlar haqida biz internet tarmoqlari, ommaviy axborot vositalaridan xabardor bo‘lib turibmiz. Eng achinarli tomoni shundaki, odamlarning eti qotib, bunday hodisalarni tabiiy jarayondek qabul qilishlaridir. Aslida, bunday vahshiylik, odam qadrini erga uruvchi holatlar millatimiz, dinimiz, umuman insoniyatga yot tushunchadir. Ma’rifatparvar jadidchi Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida “Nafsning rohati, qalbning matonati, fikrning salomati, vijdonning halovati halim tabiat bo‘lmoq ila hosil bo‘lur. Chunki halim kishilar har qancha quvvat va qudrat sohibi bo‘lsa ham, o‘zidan ojiz kishilarga shiddat ila muomala qilmas”[8, 65] deganlar.

Butun dunyoda, jumladan O‘zbekistonda ham gender tenglikka oid izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Lekin afsuski, xalqimizning huquqiy, diniy savodxonligining etarli emasligi gender tenglilik prinsipini amaliyotda keng, samarali qo‘llay olish imkonini ortga surmoqda. Ayrim insonlar tomonidan gender tenglik va Islomda ayol huquqlari bir – biriga zid tushuncha deb qaralayotgani, “gender tenglik” va “feminizm” tushunchalarini bir xil ma’no aks ettiradi deb o‘ylab, unga salbiy qaralayotgani achinarli holat.

Har bir illat bekorchilik, o‘zidan boshqaning dardini his qilmaslik, loqaydlikdan kelib chiqadi. Makhul roziyallohu anhu Payg‘ambarimiz sollallohu alayhi vasallamning: “G‘iybatchi, maddoh, ta’na qiluvchi va o‘likka o‘xshab yuruvchi kishilar bo‘lishdan saqlaninglar”, degan hadislaridagi “o‘likka o‘xshab yuruvchilar”ni kasb bilan shug‘ullanmaydigan kishilar, deb izohlaganlar”[9, 25]. Bu illatlar nafaqat bir inson, balki jamiyat kelajagiga salbiy ta’sir qilishidan ogoh bo‘laylik. Bu muammoni yoritishdan maqsadimiz erkak va ayol o‘rtasiga nifoq solish yoki ularni kamsitish emas. Balki milliy, diniy, umuminsoniy qadriyatlarni unutganlar uchun eslatish, amal qilayotganlardan o‘rnak olishdan iborat. Har bir inson haq- huquqlarini talab qilganda emas, balki bir-birini hurmat qilganda, huquqlarini poymol qilmaganda, qadr topgandagina baxtlidir.

Oilada va jamiyatda ayollarga nisbatan sodir etilayotgan turli shakllardagi zo‘ravonlikning borligi va uning inson hayotiga hamda jamiyat taraqqiyotiga salbiy ta’sir etadi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, zo‘ravonlikning asosiy omillari - ijtimoiy stereotiplar, huquqiy madaniyatning etarli emasligi va iqtisodiy beqarorlikdir. Davlat tomonidan qabul qilingan qonuniy chora-tadbirlar (himoya orderlari, reabilitatsiya markazlari, ishonch telefonlari) ijtimoiy muammoni engillatishga xizmat qilayotgani qayd etildi, ammo ularning samaradorligini oshirish uchun amaliy ijro, resurslar va jamoatchilik ma’rifatini yanada kuchaytirish lozim. SHu sababli biz quyidagi takliflar ilgari surishimiz mumkin: birinchidan, huquqiy himoyani yanada mustahkamlash va joylarda tezkor amal qiluvchi mexanizmlarni joriy etish; ikkinchidan, profilaktikaga yo‘naltirilgan ma’rifiy dasturlarning kengayishi, jumladan umumiy ta’lim va diniy tashkilotlar bilan hamkorlikda; uchinchidan, jabrlanganlarga psixologik va iqtisodiy reabilitatsiyani ta’minlash uchun resurslarni oshirish; to‘rtinchidan, gender tengligi mavzusida mediamadaniyatni shakllantirishga alohida e’tibor

qaratish. Ushbu choralar ijtimoiy ongni o‘zgartirish, zo‘ravonlik holatlarini kamaytirish va ayollarning huquqiy himoyasini ta’minlashga yo‘naltirilgan va amaliyotda ijro etilsa samarasi sezilarli bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev SH.M. Erkin va obod, demokratik jamiyatni barchamiz birgalikda barpo etamiz. // Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. Tom 1. – Toshkent: «O‘zbekiston», 2017. –B.131-165.

2. “Rasulullоh sollallohu alayhi vasallam». Tarjimon: SHayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. –Toshkent: “HILOL-NASHR”, 2018. – B. 242.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi “Oila“ ilmiy-amaliy tadqiqot markazi “Zo‘ravonlikdan jabrlanganlar huquqlarini himoya qilish va zo‘ravonlikning oldini olish”. Uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: “Baktria press”, 2020. – B.9.

4. Murodov A.SH. Ichki ishlar organlarining oiladagi zo‘ravonlik bilan bog‘liq huquqbuzarliklar profilaktikasini takomillashtirish. Yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (DSc) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent: 2019. – B.79.

5. Brokgauz’ F.A., Efron’ I.A. Talmud. 100 velikix knig: Ensiklopedicheskiy slovar. – S. Peterburg: 1894. - st. 800.

6. Hayley Y. Golden. The effects of wife-abuser socio-economic level, type of abuse, and rather gender, on attribution of blame. A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in psychology. – University of Rhode Island: 2009.

7. At-Termiziy. Ash-shamoyil an-Nabaviya. – Toshkent: “Cho‘lpon” nashriyoti, 1993. – B.83.

8. Jadid adabiyoti namoyondalari. “Odob-axloq kitobi”. “Yangi asr avlodi” nashriyoti. – Toshkent: 2018. – B.65.

9. Al-Faqix Abu Lays As-Samarqandiy. Tanbehul – g‘ofiliyn (G‘aflatdan uyg‘onish). 3-kitob. – Toshkent: “Movarounnahr”, – Toshkent: 2003. – B.25.

MA’NAVIY-MAFKURAVIY XAVFSIZLIKNI TA’MINLASH INNOVATSION TEXNOLOGIYALARINING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Karimov Tuyg‘un Jamanazarovich
Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlash innovatsion texnologiyalarining o‘ziga xos jihatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashda innovatsion texnologiyalarning o‘ziga xos jihatlaridan yana biri – mafkuraviy immunitetni shakllantirishdagi roli bilan bog‘liq ekanligi qayd etilgan.

Kalit so‘zlar: Ma’naviy xavfsizlik, mafkuraviy xavfsizlik, globallashuv, innovatsiya, ma’naviyat, raqamli kommunikatsiya, transformatsiya.

Bugungi kunda ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlash innovatsion texnologiyalarining o‘ziga xos jihatlari masalasi zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakkurda murakkab, ko‘p qatlamli va tizimli yondashuvni talab etuvchi fundamental muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu jarayonni anglashda ma’naviy jarayonlar va texnologiyalar o‘rtasidagi dialektik uyg‘unlikni tahlil qilish zarur bo‘lib, bunda inson ongining transformatsiyasi, ijtimoiy qadriyatlar tizimining evolyusiyasi hamda global axborot makonining kengayishi asosiy determinantlar sifatida namoyon bo‘ladi. Globallashuv jarayonining chuqurlashuvi natijasida ma’naviy jarayonlar endilikda an’anaviy institutlar doirasidan chiqib, raqamli kommunikatsiya tizimlari orqali shakllanayotgan yangi ijtimoiy-madaniy muhitda rivojlanmoqda. Mazkur jarayonning mohiyati haqida tadqiqotchi M. Toshbekova “globallashuv jarayoni bilan birga milliy

g‘oya, mafkura va e’tiqod tizimlariga nisbatan ma’naviy tahdidlar kuchayib borayotganini inkor etib bo‘lmaydi”[1], deb ta’kidlaydi. Ushbu fikr globallashuv sharoitida ma’naviy xavfsizlik masalasining keskinlashuvi va uning texnologik omillar bilan bog‘liqligini asoslaydi. Chunki zamonaviy texnologiyalar inson ongiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi vosita sifatida g‘oyaviy ta’sir mexanizmlarini tubdan o‘zgartirib yubormoqda.

Innovatsion texnologiyalarning o‘ziga xos jihatlaridan biri shundaki, ular ma’naviy jarayonlarni tezlashtiruvchi va transformatsiyalovchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali g‘oyalar global miqyosda soniyalar ichida tarqaladi, bu esa mafkuraviy kurashning intensivligini oshiradi. Tadqiqotchi A.Dusboyev ushbu jihatni quyidagicha izohlaydi: “kiberxavfsizlik faqat texnik yoki huquqiy emas, balki g‘oyaviy-mafkuraviy jihatdan ham ta’minlanishi zarur”[2]. Bu esa innovatsion texnologiyalarni ma’naviy xavfsizlik tizimining ajralmas tarkibiy qismi sifatida talqin etish zarurligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalar ma’naviy jarayonlarning mazmunini ham o‘zgartirmoqda. Axborotlashgan jamiyat sharoitida bilim va axborot asosiy resursga aylanib, ijtimoiy ongni shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynamoqda. Bu holatni tadqiqotchi O.Xodjayev “globallashuv jarayonida g‘oyaviy tarbiya sust bo‘lgan taqdirda inson ongida g‘oyaviy bo‘shliq yuzaga keladi va bu bo‘shliqni yot g‘oyalar egallaydi”[3] deb izohlaydi. Demak, innovatsion texnologiyalar nafaqat axborot tarqatish vositasi, balki ma’naviy jarayonlarning ichki strukturasini belgilovchi omilga aylanmoqda.

Globallashuv sharoitida innovatsion texnologiyalarning yana bir muhim jihati – ularning ikki tomonlama xarakterga egaligidir. Bir tomondan, ular ma’naviy-ma’rifiy jarayonlarni rivojlantirish, ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, milliy qadriyatlarni targ‘ib etish imkonini beradi. Ikkinchi tomondan esa, ular orqali dezinformatsiya, axborot manipulyatsiyasi va mafkuraviy ekspansiya amalga oshirilmoqda. Tadqiqotchi F.Qo‘ysinova bu haqda “radikal mafkuralar inson ongiga ta’sir ko‘rsatish orqali global muammoga aylanmoqda”[4] deb ta’kidlaydi. Ushbu yondashuv innovatsion texnologiyalar orqali amalga oshirilayotgan mafkuraviy tahdidlarning mohiyatini ochib beradi.

Ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashda innovatsion texnologiyalarning o‘ziga xos jihatlaridan yana biri – mafkuraviy immunitetni shakllantirishdagi roli bilan bog‘liqdir. Tadqiqotchi O. Ortiqov “mafkuraviy immunitet shaxs va jamiyatni zararli g‘oyaviy ta’sirlardan himoya qiluvchi tizimdir”[5] deb ta’kidlaydi. Zamonaviy sharoitda ushbu immunitet raqamli savodxonlik, tanqidiy tafakkur va axborotni tahlil qilish ko‘nikmalari orqali shakllanadi. Demak, innovatsion texnologiyalar nafaqat tahdid manbai, balki himoya mexanizmi hamdir. Shuningdek, innovatsion texnologiyalar yordamida milliy kontent yaratish va uni global axborot makonida targ‘ib qilish imkoniyati ham kengaymoqda. Bu jarayon ma’naviy jarayonlarning barqarorligini ta’minlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Chunki milliy kontent orqali jamiyatning qadriyatlar tizimi mustahkamlanadi va yot g‘oyalarga qarshi barqarorlik shakllanadi.

Globallashuv sharoitida ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlash innovatsion texnologiyalar bilan uzviy bog‘liq murakkab tizim sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu tizimda ma’naviy jarayonlar va texnologiyalar o‘zaro ta’sirda rivojlanib, jamiyatning barqarorligi va taraqqiyotini belgilovchi asosiy omilga aylanadi. Innovatsion texnologiyalarni ma’naviy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish, ularni ongli ravishda boshqarish hamda mafkuraviy immunitetni kuchaytirish orqali globallashuv sharoitida ma’naviy xavfsizlikni ta’minlash mumkin bo‘ladi.

Jahon miqyosidagi o‘zgarishlar zamirida yotgan asosiy omillardan biri - globallashuv jarayonlarining tezlashuvi va chuqurlashuvidir. U nafaqat iqtisodiy yoki siyosiy jihatdan, balki ong, g‘oya, tafakkur va madaniyat sohalarida ham inson hayotini tubdan o‘zgartirib yubormoqda. Zamonaviy falsafiy adabiyotlarda globallashuvning aql va ma’naviyatni transformatsiya qiluvchi kuch sifatida baholanishi bejiz emas . Ayniqsa, axborot oqimi, raqamli tizimlar va sun’iy intellekt texnologiyalari orqali inson ongiga ta’sir qilish usullarining kengayishi globallashuvning yangi bosqichiga olib keldi, bu bosqich informatsion va g‘oyaviy globallashuv sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu tendensiya nafaqat dunyoviy axborot muhitini qayta shakllantirmoqda, balki mafkuraviy xavfsizlik tushunchasiga ham yangi yondashuvlarni taqozo qilmoqda. Endi mafkuraviy xavf bu tashqi kuchlar tomonidan to‘g‘ridan to‘g‘ri tajovuz emas, balki virtual va kognitiv makonda amalga oshiriladigan, shaxsning idrokini, qadriyatlarini va dunyoqarashini o‘zgartirishga qaratilgan ta’sir shaklidir. Bu esa, ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashda nafaqat ijtimoiy institutlar, balki innovatsion texnologiyalarning o‘rnini qayta ko‘rib chiqishni talab qilmoqda.

Globallashuv zamonaviy dunyoda barcha jarayonlarning o‘zaro bog‘liq va bir-biriga ta’sirchan bo‘lib borishini anglatadi. U faqat iqtisodiy integratsiya emas, balki dunyoqarashlar, ma’naviy tushunchalar, madaniyatlar va g‘oyalar oqimi hamdir. Jahon axborot makonidagi jadal almashinuv insonning shaxsiy ongiga ta’sir qiluvchi omilga aylangan. Natijada, har bir shaxs va jamiyat o‘z milliy ongini himoya qilishga, g‘oyaviy immunitetni shakllantirishga muhtoj bo‘lib qolmoqda. Bu esa, mafkuraviy xavfsizlikning yangi uslubda innovatsion texnologiyalar vositasida ta’minlanishi zarurligini ko‘rsatadi.

Innovatsion texnologiyalar - bu yangi formatdagi vositalar va yechimlar to‘plamidir. Ular qatoriga katta ma’lumotlar (Big Data), suniy intellekt (AI), Tabiyiy til jarayonlari (Natural Language Processing (NLP)), narsalar internet (IoT), Blockchain, Machine Learning, Cloud computing kabi tizimlar kiradi. Avvallari bunday texnologiyalar faqat iqtisodiy rivojlanish yoki avtomatizatsiya maqsadlarida qo‘llanilgan bo‘lsa, hozirgi kunda ular orqali inson tafakkuri, axborot qabul qilish qobiliyati va hatto shaxsiy dunyoqarashiga ta’sir ko‘rsatish imkoni paydo bo‘ldi. Masalan, axborot xiraliklarini avtomatik aniqlash, feyk ma’lumotlarni filtrlash, kognitiv xatarlarni oldini olish yoki radikal g‘oyalarni tarqalishini nazorat qilish kabi vazifalarda bu texnologiyalar markaziy o‘rin tutadi. Shu jihatdan qaralganda, innovatsion texnologiyalar mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashda faqat vosita emas, balki mustaqil subyekt sifatida namoyon bo‘la boshladi. Ular inson ongidagi axborotni qabul qilish, qayta ishlash va unga munosabat bildirish jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa, ma’naviy va axloqiy muhitni tarbiyalashda yangi bosqichni boshlab beradi. Texnologik globallashuvning eng sezilarli jihati bu axborotni tarqatish va nazorat qilish mexanizmlarining transformatsiyasida namoyon bo‘lmoqda. Bir tomondan, bu jarayon demokratik axborot muhitini rivojlantirmoqda, ikkinchi tomondan esa mafkuraviy ekspansiya, dezinformatsiya, soft power ta’siri va kognitiv hujumlarga yo‘l ochmoqda. Bu holatda har qanday innovatsion vosita ikki yuzli qilich singari, ham ijobiy, ham salbiy funksiyaga ega.

O‘zbekiston Respublikasining keyingi yillardagi islohotlar jarayonida “ma’naviy yangilanish”, “ijtimoiy ong modernizatsiyasi”, “inson kapitali” kabi tushunchalar davlat siyosatining markaziga aylanmoqda[6]. Bu jarayonda ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlik milliy istiqlol g‘oyasining tarkibiy qismi sifatida qaralmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “yoshlar ongi va qalbini asrash - eng muhim va hal qiluvchi vazifalardan biri” hisoblanadi[7]. Innovatsion texnologiyalar — sun’iy intellekt (AI), katta ma’lumotlar tahlili (Big Data), tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), virtual reallik (VR/AR), blokcheyn tizimlari, neyrointerfeyslar va kiberxavfsizlik vositalari — nafaqat iqtisodiy yoki texnik sohalarda, balki ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashda ham strategik resursga aylanmoqda. Masalan, sun’iy intellekt yordamida yolg‘on axborotni (feyk), ijtimoiy tarmoqlardagi radikal kontentni, populistik yondoshuvlarni va manipulyatsiyani avtomatik ravishda aniqlash imkoni tug‘ildi.

Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi, Kiberxavfsizlik markazlari, ta’lim muassasalari qoshidagi media va targ‘ibot laboratoriyalari aynan axborot muhitini monitoring qilish, yoshlarning raqamli immunitetini shakllantirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish kabi vazifalarga yo‘naltirilmoqda. Masalan, UNESCOning “Media and Information Literacy” (MIL) dasturi tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish orqali yoshlar orasida “axborot immuniteti”ni mustahkamlashga qaratilgan. O‘zbekiston ko‘p konfessiyali va madaniy kesishuv nuqtasi bo‘lgani sababli mafkuraviy tahdidlarga nisbatan sezuvchan hudud hisoblanadi. Bu o‘rinda mutafakkirlar ta’biri bilan aytganda, “mafkura — har qanday millatning jon tomiri”dir. Shu sababli, NLP asosida kontent tahlili, Big Data orqali yoshlar kayfiyatini baholash, individual targetlash vositalari — zamonaviy profilaktika va ta’sir usullaridir. Shaxsiy ilmiy nuqtayi nazarimizga ko‘ra, innovatsion texnologiyalar mafkuraviy xavfsizlik sohasida faqat instrument emas, balki metodologiyaning o‘ziga aylanmoqda. Ya’ni, sun’iy intellekt nafaqat ma’lumotni qayta ishlash, balki g‘oyalar raqobatida inson ongi uchun kurashda asosiy vositaga aylanmoqda. Bu holat “aqllar urushlari” degan atamani hayotga tatbiq etmoqda. Umumlashtirib aytganda, O‘zbekistondagi mafkuraviy xavfsizlik siyosatini innovatsion texnologiyalar bilan chuqur integratsiyalashtirish — bu zamonaviy davlat qurishdagi strategik vazifadir. Ma’naviy barqarorlikni raqamli himoya vositalari bilan ta’minlash, global axborot maydonida milliy manfaatlarni ilmiy va texnologik asosda ifodalash, yosh avlod ongida raqobatbardosh intellektual immunitetni shakllantirish - bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Toshbekova M.X. Globallashuv jarayonida mafkuraviy tahdidlarni bartaraf etish omillari: ilmiy maqola // Oriental Renaissance. – 2021. – B.179–184.

2. Dusboyev A.T. Axborotlashgan jamiyatda kiberxavfsizlikni ta’minlashning g‘oyaviy-mafkuraviy jihatlari: ilmiy maqola // Oriental Renaissance. – 2025. – B.384–388.

3. Xodjayev O.Sh. Yangi O‘zbekistonda g‘oyaviy-mafkuraviy jarayonlar intensivlashuvida g‘oyaviy tarbiyaning ahamiyati: ilmiy maqola // Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture. – 2024. – B.60–63.

4. Qo‘ysinova F.O. Radikallashuv xavfli ijtimoiy, ma’naviy va mafkuraviy hodisa sifatida: ilmiy maqola // Alfraganus xalqaro ilmiy jurnali. – 2024. – B.60–63.

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI DIREKTORINING KONFLIKTOLOGIK KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH

Urinova Dilbar Abdusamat qizi
MTTDMQTMOI tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tashkiloti direktorining konfliktologik kompetentligini takomillashtirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Ta’lim tashkilotida yuzaga keladigan nizolarni boshqarish, oldini olish va samarali hal etishda rahbarning konfliktologik bilim, ko‘nikma va malakalari muhim omil sifatida tahlil qilingan. Maktabgacha ta’lim tashkiloti direktorining konfliktologik kompetentligini takomillashtirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil etilgan. Ta’lim tashkilotsida yuzaga keladigan nizoli vaziyatlarni boshqarish, ularni oldini olish va konstruktiv hal etishda rahbarning kasbiy kompetensiyalari muhim omil sifatida asoslab berilgan. Shuningdek, konfliktologik kompetentlikning tarkibiy komponentlari hamda uni rivojlantirish mexanizmlari ilmiy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, konfliktologik kompetentlikni rivojlantirish mexanizmlari, innovatsion yondashuvlar hamda metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: konflikt, konfliktologiya, kompetentlik, rahbar, maktabgacha ta’lim, boshqaruv, kommunikativ ko‘nikma, stress menejment.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimida rahbar shaxsining kasbiy kompetentligi tashkilot faoliyati samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida direktor faoliyati ko‘p subyektli munosabatlar (pedagoglar, ota-onalar, bolalar, jamoatchilik) bilan bog‘liq bo‘lib, bu jarayonda turli nizoli vaziyatlar yuzaga kelishi tabiiydir.

Shu sababli, direktorning konfliktologik kompetentligi — ya’ni nizolarni oldindan ko‘ra bilish, ularni boshqarish va konstruktiv hal etish qobiliyati — muhim kasbiy sifat sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur kompetentlikni takomillashtirish esa ta’lim sifatini oshirish va sog‘lom psixologik muhitni ta’minlashning zarur shartidir.

Maktabgacha ta’lim tizimida boshqaruv samaradorligini ta’minlash zamonaviy ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tashkiloti direktorining kasbiy kompetentligi, jumladan, konfliktologik kompetentligi tashkilotdagi ijtimoiy-psixologik muhit barqarorligini ta’minlashda muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi. Ta’lim jarayonida turli manfaatlar, qarashlar va ehtiyojlarning to‘qnashuvi tabiiy holat bo‘lib, bu esa nizoli vaziyatlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, rahbarning konfliktlarni boshqarish, ularni konstruktiv yo‘naltirish va samarali hal etish qobiliyati zamonaviy boshqaruv kompetensiyalarining ajralmas qismi hisoblanadi.

Konfliktologik kompetentlik tushunchasi pedagogika va boshqaruv psixologiyasi fanlari kesishmasida shakllangan bo‘lib, u shaxsning nizoli vaziyatlarni anglash, tahlil qilish va boshqarish qobiliyatini ifodalaydi. Ilmiy manbalarda mazkur kompetentlik ko‘p komponentli tizim sifatida talqin etilib, uning tarkibiga kognitiv, kommunikativ, emotsional-intellektual va regulyativ elementlar kiradi. Ushbu komponentlarning integratsiyasi rahbarning professional faoliyatida konfliktlarni konstruktiv hal etish imkonini beradi hamda jamoada sog‘lom psixologik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida konfliktlar turli sabablar asosida yuzaga keladi. Ular pedagoglar o‘rtasida, pedagog va ota-onalar o‘rtasida, rahbar va xodimlar o‘rtasida yoki tashkilot ichidagi resurslar taqsimoti bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Bunday vaziyatlarda direktorning konfliktologik kompetentligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Konfliktologik kompetentlik quyidagi tarkibiy komponentlardan iborat:

Birinchidan, **kognitiv komponent** – bu konfliktlar mohiyatini, ularning turlari va rivojlanish bosqichlarini bilishni anglatadi. Direktor konfliktning kelib chiqish sabablarini chuqur tahlil qila olishi zarur.

Ikkinchidan, **kommunikativ komponent** – samarali muloqot olib borish, tinglash, murosaga kelish va muzokara olib borish ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi. Bu komponent nizolarni keskinlashmasdan hal etishda muhim rol o‘ynaydi.

Uchinchidan, **regulyativ (boshqaruv) komponent** – konfliktlarni boshqarish, strategiya tanlash va qaror qabul qilish qobiliyatini ifodalaydi.

To‘rtinchidan, **emotsional-intellektual komponent** – stressga chidamlilik, hissiyotlarni boshqarish, empatiya kabi sifatlarni o‘z ichiga oladi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab rahbarlar konfliktni faqat salbiy holat sifatida qabul qiladi. Aslida esa konflikt — bu rivojlanish manbai bo‘lishi mumkin. To‘g‘ri boshqarilgan konflikt jamoada ochiqlik, ishonch va innovatsion fikrlashni rivojlantiradi.

Konfliktologik kompetentlikni takomillashtirish quyidagi mexanizmlar orqali amalga oshiriladi:

- maxsus trening va seminarlar tashkil etish
- keys-study asosida muammoli vaziyatlarni tahlil qilish
- refleksiv faoliyatni rivojlantirish
- psixologik xizmat bilan hamkorlik
- kommunikativ treninglar

Shuningdek, zamonaviy boshqaruvda mediatorlik yondashuvi (vositachilik orqali nizolarni hal qilish) muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida yuzaga kelayotgan nizolarning aksariyati kommunikativ yetishmovchilik, noto‘g‘ri boshqaruv qarorlari yoki emotsional beqarorlik bilan bog‘liq. Ko‘plab rahbarlar konfliktni faqat salbiy holat sifatida qabul qilib, uni bostirishga intiladi, bu esa muammoning yanada chuqurlashishiga olib keladi. Aslida esa, konfliktni to‘g‘ri boshqarish orqali jamoada rivojlanish, yangilanish va o‘zaro tushunishni kuchaytirish imkoniyati mavjud. Shu sababli direktorlarning konfliktologik kompetentligini takomillashtirish zarurati yuzaga kelmoqda.

Konfliktologik kompetentlikning kognitiv komponenti rahbarning konflikt mohiyatini chuqur anglash, uning sabab va oqibatlarini tahlil qilish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Direktor nizoning kelib chiqish manbalarini aniqlash, uning rivojlanish bosqichlarini farqlash va ehtimoliy natijalarini prognoz qilish imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim. Mazkur bilimlar rahbarning qaror qabul qilish jarayonida asosli va ilmiy yondashuvni ta’minlaydi.

Kommunikativ komponent konfliktologik kompetentlikning markaziy elementi hisoblanib, u samarali muloqot olib borish, faol tinglash, empatiya va muzokara olib borish ko‘nikmalarini qamrab oladi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti direktorining pedagoglar, ota-onalar va boshqa subyektlar bilan ochiq va konstruktiv muloqot o‘rnatishi nizolarni oldini olish va ularni samarali hal etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, kommunikativ madaniyatning yuqori darajada shakllanganligi rahbarning ijtimoiy nufuzini oshiradi.

Emotsional-intellektual komponent rahbarning o‘z hissiyotlarini boshqarish, stressga bardoshlilik va boshqalarning emotsional holatini anglash qobiliyatini ifodalaydi. Konflikt vaziyatlarida hissiy muvozanatni saqlash rahbarning to‘g‘ri qaror qabul qilishida muhim rol o‘ynaydi. Emotsional intellektning rivojlanganligi nizolarni keskinlashuvdan saqlaydi hamda murosaga erishish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Regulyativ komponent konfliktlarni boshqarish strategiyalarini tanlash va ularni amaliyotga tatbiq etish qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Direktor vaziyatga qarab kompromiss, hamkorlik, murosaga kelish yoki boshqa strategiyalarni qo‘llashi lozim. Bu jarayonda qarorlarning asoslanganligi va adolatliligi muhim mezon hisoblanadi. Samarali boshqaruv konfliktni rivojlanish omiliga aylantirish imkonini beradi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, konfliktologik kompetentligi rivojlangan rahbarlar faoliyat yuritayotgan ta’lim tashkilotlarida ijtimoiy-psixologik muhit barqaror bo‘ladi. Bunday jamoalarda o‘zaro ishonch, hamkorlik va ochiqlik darajasi yuqori bo‘lib, bu ta’lim jarayonining samaradorligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, nizolar konstruktiv hal etilishi pedagoglarning kasbiy motivatsiyasini oshiradi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tashkiloti direktorining konfliktologik kompetentligini takomillashtirish zamonaviy boshqaruv tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur kompetentlikni rivojlantirish orqali ta’lim tashkilotsida sog‘lom psixologik muhitni shakllantirish, nizolarni samarali boshqarish va umumiy ta’lim sifatini oshirish mumkin. Shu bois, rahbarlar uchun konfliktologiya bo‘yicha maxsus o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 2001.
2. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология. – М.: ЮНИТИ, 2000.
3. Rahimova D. Ta’lim menejmenti asoslari. – Toshkent, 2020.
4. Abdullaeva N.Sh. Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarish metodologiyasi. – Toshkent, 2021.
5. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.

YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIY-SIYOSIY VA MA’NAVIY SOHALARDA OLIB BORILAYOTGAN ISLOHOTLARNING JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI AHAMIYATI

Tashmetova Gulnoza Sadriddinovna
Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada jamiyatimizda olib borilayotgan ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan islohotlar, tadqiqot ishlarining mazmun-mohiyati hamda ularning Yangi O‘zbekistonning rivojidagi tutgan o‘rni tahlil qilinadi. Xususan, aholi turmush farovonligini oshirish, davlat boshqaruvini takomillashtirish, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish va milliy qadriyatlarni asrab-avaylash borasida amalga oshirilayotgan islohotlar yoritilib, mazkur islohotlarning mamlakat barqarorligi, demokratik rivojlanishi va xalq farovonligini ta’minlashdagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy, siyosiy, ma’naviy, islohot, jamiyat, madaniyat,

Bugungi kunda Respublikamizda ijtimoiy, siyosiy va ma’naviy sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar davlat taraqqiyotining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Mazkur islohotlarning bosh maqsadi inson qadri va manfaatlarini ta’minlash, xalq farovonligini oshirish hamda demokratik jamiyat asoslarini mustahkamlashdan iborat bo‘lib, ayniqsa, so‘nggi yillarda mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlar jamiyat hayotining barcha jabhalarini qamrab oldi. Shiddat bilan rivojlanayotgan zamonamizda ilm-fan, texnika-texnologiya, madaniyat, ta’lim, ishlab chiqarish va boshqa sohalarda tub o‘zgarishlar amalga oshirilmoqda, islohotlarning sur’atlari tobora jadallashmoqda. Shuning bilan birga axborotlar asri talablariga muvofiq o‘zgarayotgan turmush tarzimiz ehtiyojlari jamiyat oldiga ko‘plab yangidan-yangi vazifalarni amalga oshirish lozimligini ko‘rsatib bermoqda. Bu muammolarga qarshi turish uchun bizga samarali yechim va chora-tadbirlar suv va havodek zarur bo‘lib, har qanday xalqning, jamiyatning a’zolari ongida ma’naviy-madaniy saviya va salohiyatni yuksaltirish, ularning dunyoqarashini va tafakkurini o‘stirish bugungi kunda mamlakat rivojida muhim ahamiyatga ega sanaladi. Bu masala xususida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev quyidagilarni ta’kidlaydilar: “Jamiyatimizning ma’naviy asoslarini mustahkamlash, madaniyat sohasini rivojlantirish, ilmiy-ijodiy tashkilotlar, muhtaram ziyolilarimiz faoliyatini qo‘llabquvvatlash ham biz uchun ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘ladi. Biz qadimiy va boy tariximizni, ayniqsa, g‘oyat og‘ir sharoitda ilm-ma’rifat, inson erkinligi, xalq ozodligi, Vatanga, milliy qadriyatlarga mehr va sadoqat g‘oyalarini dadil ko‘tarib chiqqan jadid bobolarimiz faoliyatini yanada chuqur o‘rganishimiz lozim”[1]. Darhaqiqat, davlatimiz rahbari tashabbusi bilan

yurtimizda olib borilayotgan keng miqyosdagi islohotlar mamlakatimizdagi barcha fuqarolarning orzu-maqsadlarni, xohish-istaklarini o‘zida ifoda etib, butun dunyoda yuksak e’tirof qozonmoqda. Bundan kelib chiqib, Yangi O‘zbekistonda Uchinchi Renessansni bunyod etish har bir fuqaroning fuqarolik burchiga aylanib bormoqda. Davlatimizda amalga oshirilayotgan ma’naviy sohadagi islohotlar har bir fuqaroda yuksak ma’naviyat va axloqiy fazilatlarning shakllanishida asosiy ko‘mak beruvchi vositalardan biri sanaladi. Shu o‘rinda Prezident Shavkat Mirziyoyevning “Biz uchun ma’naviyat – insonlar o‘rtasidagi o‘zaro ishonch, hurmat va e’tibor, xalq va davlat kelajagini birgalikda qurish yo‘lidagi ezgu intilishlar, ibratli fazilatlar majmuasidir. Boshqacha aytganda, ma’naviyat – jamiyatdagi barcha siyosiy ijtimoiy munosabatlarning mazmuni va sifatini belgilaydigan poydevordir. Bu poydevor qancha mustahkam bo‘lsa, xalq ham, davlat ham shuncha kuchli bo‘ladi”[2] – degan ta’kidlarini yodga olishnin o‘zi kifoya. Xususan, ma’naviy-ma’rifiy islohotlar keng ma’noda ta’lim muassasalari, ta’lim-tarbiya maskanlari, axborot-resurs markazlari, madaniyat muassasalari hamda turli istirohat bog‘larida amalga oshiriluvchi faoliyatlarni qamrab oladi. Mamlakatimizda ma’naviy-ma’rifiy islohotlarni tizimli va izchil amalga oshirilishini ta’minlash borasida ko‘plab qonunchilik hujjatlari, strategiyalar va yo‘l xaritalari qabul qilinmoqda. Yangi O‘zbekistonda ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlarning tub mohiyati jamiyat taraqqiyotining fundamental asoslarini yangilash, “Inson qadri uchun” tamoyilini hayotga tatbiq etish bilan bir qatorda xalq farovonligini oshirishga qaratilgan. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasi hamda “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida davlat va jamiyat boshqaruvini demokratlashtirish, ijtimoiy himoyani kuchaytirish hamda ma’naviy yuksalish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan islohotlarning ahamiyati quyidagilardan iborat:

Ijtimoiy-siyosiy islohotlarning ahamiyati:

- **Inson qadri hamda shaxsiy huquqlari:** Davlat siyosatining siyosatining markaziga inson hamda uning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini qo‘yish asosiy tamoyilga sifatida belgilandi. Fuqarolar uchun qulaylik tug‘dirish maqsadida fuqarolar murojaatlari bilan ishlashning yangi tizimi ya’ni “Xalq qabulxonalari” tizimi yo‘lga qo‘yilib, davlat organlarining xalq oldidagi mas’uliyati yanada oshdi.
- **Demokratlashuv va ochiqlik:** Davlat boshqaruvi jarayonida oshkoralik, korrupsiyaga qarshi kurashish, so‘z erkinligini ta’minlash, sud-huquq tizimini liberallashrirish, hamda fuqarolik jamiyati institutlari (mahallalar) rolini yanada kuchaytirish orqali jamiyatni tubdan modernizatsiya qilish choralari ko‘rilmoqda.
- **Aholi faravonligi va kambag‘allikni qisqartirish (ijtimoiy himoya):** Aholining ijtimoiy yordamga muhtoj ehtiyojmand qismini qo‘llab-quvvatlash, bandlikni ta’minlash hamda kambag‘allikni qisqartirish, shu bilan bir qatorda ta’lim hamda tibbiyot sifatini yanada oshirish ijtimoiy siyosatning asosi bo‘lib xizmat qilib kelmoqda. So‘nggi yillarda kambag‘allik darajasi sezilarli darajada qisqardi (35 foizdan 6,6 foizgacha) va “Ijtimoiy himoya milliy agentligi” tashkil etilib, xonadonbay ishlash tizimi joriy etildi
- **Yoshlar va xotin-qizlar siyosati:** Yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish hamda yoshlarga oid qonun hujjatlarini qabul qilish orqali ularning shaxsiy, iqtisodiy, ijtimoiy huquqlari himoya qilinmoqda.

Ma’naviy-ma’rifiy islohotlarning ahamiyati:

- **Milliy o‘zlikni anglash va ”Uchinchi Renessans” poydevori:** Ma’naviy-ma’rifiy islohotlar tizimini tubdan takomillashtirish orqali Yangi O‘zbekistonda “Uchinchi Renessans”ni bunyod etishning ruhiy kuchi bilan bir qatorda ilmiy-ma’rifiy asoslarini ham yaratmoqda.
- **Milliy qadriyatlar hamda mafkuraviy immunitet:** Yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash hamda tarixiy merosni o‘rganish bilan bir qatorda globallashuv sharoitida mafkuraviy tahdidlarga qarshi immunitetni shakllantirishga katta e’tibor berilmoqda.
- **Ma’naviy-ma’rifiy muhit barqarorligi:** Global tahdidlar (terrorizm, ekstremizm) ga qarshi mafkuraviy immunitetni kuchaytirish orqali amalga oshirilmoqda.

• **Madaniy yuksalish:** Ma’naviyat va ma’rifat kengashlari faoliyati orqali jamiyatda o‘zaro hurmat, insonparvarlik, mehr-oqibat va bag‘rikenglik muhitini mustahkamlash, madaniyat hamda san’at sohalarini rivojlantirish choralari ko‘rilmoqda.

Jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati:

• **Barqarorlik va birlik:** Ijtimoiy-ma’naviy muhit barqarorligi ta’minlanadi hamda xalqning davlat boshqaruv siyosatiga ishonchi mustahkamlanib bormoqda.

• **Faol fuqarolik jamiyati:** Fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy jarayonlardagi ishtiroki hamda faolligi oshib bormoqda.

• **Inson kapitalini rivojlantirish:** Ta’lim hamda ma’naviyat sohasidagi islohotlar barkamol avlodni tarbiyalash hamda xalqning intellectual salohiyatini yuksaltirishga xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so‘ng, respublikamizda keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlarning turli sohalarda, jumladan, ijtimoiy sohada amalga oshirilishi mamlakatning ijtimoiy barqarorligini ta’minlash bilan bir qatorda fuqarolarning farovonligini oshirish hamda hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning yaqin yillarda qabul qilgan farmonlari va qarorlari, ayniqsa, ijtimoiy sohada amalga oshirilayotgan o‘zgarishlarning asosiy yo‘nalishlarini belgilaydi. Ijtimoiy himoya, ta’lim, sog‘liqni saqlash, mehnat bozoridagi islohotlar hamda aholining gender tengligi kabi masalalar davlat siyosatining asosiy ustuvor yo‘nalishlariga aylangan. Xususan, Prezidentning “Ijtimoiy himoya sohasini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2017-yil 6-dekabrda imzolagan farmoni, ijtimoiy himoya tizimini tubdan takomillashtirish bilan bir qatorda aholi turmush darajasini yaxshilashga qaratilgan bir qator muhim chora-tadbirlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu farmon, ayniqsa, kam ta’minlangan oilalar, nafaqaxo‘rlar, imkoniyati cheklanganlar, nogironlar va boshqa ijtimoiy himoyaga muhtoj fuqarolarni qo‘llab-quvvatlashni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan.

Prezidentning “Sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirishga doir kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi 2018-yilda imzolagan qarori esa tibbiyot sohasini isloh qilishni, shu bilan birga yuqori texnologiyali tibbiy xizmatlarni fuqarolar uchun yanada qulay qilishni nazarda tutadi. Bu qaror sog‘liqni saqlash tizimiga yangicha yondashuvlar, aholi salomatligini yaxshilash, tibbiy xizmatlarning sifatini oshirish va zamonaviy usullarni, zamonaviy tibbiy jihozlarni joriy etish kabi maqsadlarni nazarda tutadi. Ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohadagi islohotlar Yangi O‘zbekistonni huquqiy-demokratik hamda erkin fuqarolik jamiyatiga aylantirish bilan bir qatorda xalqaro maydonda munosib o‘rin egallashining ham asosiy kafolati hisoblanadi. Milliy ma’naviyatga tayanish uchun inson, avvalambor, o‘zligini anglab yetishi lozim bo‘lib, bu milliy o‘zligimizni anglab yetishga bo‘lgan kuchli ehtiyoj natijasi hisoblanadi.

Umuminsoniy qadriyatlar har doim milliy qadriyatlar bilan oziqlanib, milliy ma’naviyatni shakllantirish bilan bir qatorda rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Bu esa milliy g‘oya negiziga tayanishda butun insoniyatni birlashtirib turuvchi mushtarak omil sanaladi. Jamiyatimizning ustuvor vazifalaridan biri ham barkamol avlodni tarbiyalashdan iborat bo‘lib, ma’naviy barkamol shaxslargina buyuk kelajakni yaratishga qodir bo‘ladilar. O‘zbekistonda faol demokratik yangilanishlar va jamiyatning barcha sohalarida jadal islohotlar hamda mamlakatni modernizatsiya qilish davom etmoqda. Bunda jamiyatimizda barqaror taraqqiyot, ijtimoiy-siyosiy hayotni, davlat va jamiyat boshqaruvini yanada isloh etish, xususan, O‘zbekiston Respubliasining Konstitutsiyasida aniq va ravshan belgilab berilgan inson manfaatlari, erkinligi, ehtiyojlari, daxlsizligi hamda farovonligini to‘la ta’minlash, parlamentarizm, ko‘ppartiyaviylik, va plyuralizmni siyosiy hayotda to‘laroq joriy etilishi chuqur ahamiyat kasb etib bormoqda.

Bugungi kunda ijtimoiy siyosatdagi tubdan yangilanishlar, iqtisodiy sohadagi o‘zgarishlar, shahar hamda qishloqlarimizning obodonlashuvi, ko‘rkamlashuvi, xalqimizning turmush tarzi farovonlashib, hayot kechirish darajasi yuqorilashib borishi mazkur tamoyillarning naqadar to‘g‘ri ekanligini isbotlamoqda. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning ta’kidlashicha, “Biz bundan buyon ham aholimizning daromadi va turmush darajasini muntazam yaxshilab borishga jiddiy ahamiyat qaratamiz. Yurtimizda ijtimoiy muammolarni hal etishning o‘ziga xos yangi tizimi yaratilganidan barchangiz yaxshi xabardorsiz. “Temir daftar”, “ayollar daftari”, “yoshlar daftari”, “mehr daftari”,

“mahallabay” ishlash usullari aynan shu maqsadda joriy etilmoqda. Islohotlar doirasida qabul qilingan yirik dasturlar jamiyatimizda ijtimoiy muhitni yaxshilash va aholi farovonligini oshirishga xizmat qilmoqda”[3]. Respublikamiz olimlarining ta’kidlashicha, “Islohotlar markazida insonning oliy qadriyat sifatida baholanishi mamlakatimiz strategik vazifalariga hamohangdir. Xususan, bu boradagi barcha o‘zgarishlarning mazmun - mohiyati ham inson va uning qadr-qimmatini ko‘tarish bilan bog‘liq. Xolbuki, ushbu qadriyatlar asosida shakllangan jamiyat, mohiyatiga ko‘ra, xalqaro talablarga, umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligi tamoyillariga mos keladi, ularning milliy darajada namoyon bo‘lishi uchun imkon yaratadi. Shu bilan birga, u mamlakatimizda yashayotgan barcha millat va elat, har bir shaxs, turli qatlam vakillarining umumiy maqsadmuddaolarini ifodalaydi”[4]. Ushbu islohotlar natijasida mamlakatimizda ijtimoiy-siyosiy sohalarda keskin o‘zgarishlar hamda taraqqiyot kuzatila boshlandi.

O‘zbekistonda sog‘liqni saqlash tizimida ham tub o‘zgarishlar yuz bermoqda. Mamlakatda sog‘liqni saqlashni yanada yaxshilash, tibbiy xizmatlarning sifatini oshirish, kasalliklarning oldini olish va aholining salomatligini saqlashga, on ava bolalar o‘limini kamaytirishga, ayollar salomatligini ta’minlashga oid yangi dasturlar va loyihalar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, tibbiy texnologiyalarni rivojlantirish, tibbiyot birlashmalarini yangi uskuna va jihozlar, zamonaviy tekshiruv jihozlari bilan ta’minlash, sog‘liqni saqlash sohasidagi xodimlarning malakasini muntazam oshirish, shuningdek, tibbiyotda xalqaro standartlarni joriy etish islohotlarning asosiy yo‘nalishlaridan sanaladi. Jamiyatda shaxsning ijtimoiy manfaatlarini to‘liq ta’minlanishi hayot-mamot vazifaga aylanib, inson qadri va ijtimoiy mavqeini yuqori darajada ta’minlash muhim insonparvarlik tamoyili sanaladi. Ijtimoiy siyosatning insonga beradigan foydasi va ko‘magi muhim xususiyat bo‘lib, shaxsning jamiyatdagi maqomini yuksaltiradi hamda shaxs-jamiyat-davlat tamoyilining hayotbaxsh amaliy ro‘yobida asos bo‘lib xizmat qiladi.

Hozirgi zamon vatanimiz yoshlarining qadriyatli yo‘nalishlarini, intilishlarini bilish o‘z-o‘zidan dolzarb bo‘lib qolmasdan, balki O‘zbekiton jamiyati rivojlanishining mavjud tendensiyalari va umumiy yo‘nalishini tushunish uchun lozimdir. U nafaqat yoshlarning, balki jamiyatning ham bugungi holati to‘g‘risidagi tasavvurlarini, balki keyinchalik o‘z mamlakatining fuqarosi sifatida ularning turmush tarzida va real xulq-atvorida namoyon bo‘luvchi ularning o‘ziga-o‘zi baho berishi, o‘zini-o‘zi identifikatsiya qilishi, o‘zini-o‘zi refleksiya qilishi xususiyatlarini o‘z ichiga olishi tufayli ham bunday bilishning ahamiyati ortib boradi. Vatanimizning kelajagi, xalqimiz ertangi kuni, mamlakatimizning jahon hamjamiyatidagi obro-e’tibori, birinchi navbatda, farzandlarimizning unib-o‘sib, ulg‘ayib, kelajakda qanday inson bo‘lib mustaqil hayotga kirib borishiga bog‘liqdir. Biz bunday o‘tkir haqiqatni hech qachon unutmasligimiz lozim. Bugungi kunda yoshlar muammosi – ilmiy tahlilning asosiy va dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Bizningcha, yoshlarning qiziqishlari va orzu-umidlari, ularning o‘z kelajagiga qarashlari, jamiyatda ular qanday o‘rinni egallashni xohlashi to‘g‘risidagi axborotga ega bo‘lish nihoyatda zarur masalalardan biri sanaladi.

So‘nggi yillar davomida Prezidentimiz tomonidan taqdim etilgan “Ta’lim tizimini takomillashtirish va yoshlarni qo‘llab-quvvatlashga doir”, “Gender tengligini ta’minlash va ayollarni jamiyat hayotiga faol jalb etish”, “Mehnat bozorini isloh qilish va yangi ish o‘rinlarini yaratish” kabi farmon va qarorlar ijtimoiy sohada yanada tub o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi. Ushbu farmonlar respublikamizda yoshlar, ayollar, bolalar, imkoniyati cheklanganlar hamda barcha fuqarolarni turli yo‘nalishlarda qo‘llab-quvvatlashni, shuningdek, mehnat bozorida teng imkoniyatlarni yaratishni maqsad qilib qo‘yadi. Ushbu islohotlar natijasida respublikamizda ijtimoiy, siyosiy hamda ma’naviy sohalarda keskin o‘zgarishlar va taraqqiyot kuzatila boshlandi. Jamiyatda shaxsning ijtimoiy manfaatlarini to‘liq ta’minlanishi hayot-mamot vazifaga aylanib, inson qadri va ijtimoiy mavqeini yuqori darajada ta’minlash muhim insonparvarlik tamoyili sanaladi. Ijtimoiy siyosatning insonga beradigan nafi va ko‘magi nafaqat muhim xususiyat bo‘libgina qolmay, shaxsning jamiyatdagi maqomini yuksaltiradi hamda shaxs-jamiyat-davlat tamoyilining hayotbaxsh amaliy ro‘yobida asos sifatida xizmat qiladi.

Respublikamizni 2017-2021-yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi” doirasida o‘tgan davr mobaynida davlat hamda jamiyat hayotining barcha

sohalarini isloh qilishga qaratilgan uch yuzga yaqin qonun, to‘rt mingdan ziyod Prezident qarorlari qabul qilindi. Shu bilan birga inson huquqlarini ta’minlash, davlat organlarining hisobdorligi hamda ochiqligini kuchaytirish va fuqarolik institutlari, ommaviy axborot vositalarining o‘rni, aholi hamda jamoat birlashmalarining siyosiy faolligini oshirish bo‘yicha izchil ishlar amalga oshirildi. Milliy iqtisodiyotni isloh qilish borasida tashqi savdo, soliq va moliya siyosatini liberallashtirish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash hamda xususiy mulk daxlsizligini kafolatlash shu bilan bir qatorda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni tashlik etish va hududlarrni jadal rivojlantirishni ta’minlash bo‘yicha samarali choralar ko‘rildi.

Fuqarolarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish va kambag‘allikni qisqartirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilandi. Aholi uchun yangi ish o‘rinlari hamda kafolatli daromad manbai, malakali tibbiy hamda ta’lim xizmatlari, munosib yashash sharoitlari bilan ta’minlash sifat jihatidan yuqori bosqichga chiqdi. Dunyo miqyosidagi murakkab jarayonlarni hamda respublikamiz bosib o‘tgab taraqqiyot natijalarini chuqur tahlil qilgan holda keying yillarda “Inson qadri uchun” tamoyili asosida xalqimizning faravonligini yanada oshirish, iqtisodiyot tarmoqlarini transformatsiya qilish hamda tadbirkorlikni jadal rivojlantirish, inson huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini so‘zsiz ta’minlash bilan bir qatorda faol fuqarolik jamiyatini shakllantirishga qaratilgan ustuvor yo‘nalishlar belgilangan.

Respublikamizda ijtimoiy, siyosiy hamda ma’naviy sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlar mamlakatimizning barqaror taraqqiyotini ta’minlashga qaratilgan kompleks strategik jarayon sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xususan, ijtimoiy yo‘nalishda aholining sog‘lom turmush sifati hamda darajasini oshirish, kambag‘allikni qisqartirish, bandlikni ta’minlash, ta’lim hamda sog‘liqni saqlash tizimini modernizatsiya qilish orqali inson kapitalini rivojlantirishga ustuvor ahamiyat qaratilmoqda. Siyosiy sohada demokratik institutlarni mustahkamlash, davlat boshqaruvi organlari faoliyatida ochiqlik va shaffoflik, adolatlilik tamoyillarini keng joriy etish, fuqarolik jamiyati institutlari rolini kuchaytirish hamda qonun ustuvorligini ta’minlashga qaratilgan chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda.

Mazkur jarayonlar davlat va jamiyat boshqaruvida samaradorlikni oshirish bilan bir qatorda aholining siyosiy faolligi hamda huquqiy madaniyatining yuksalishiga xizmat qilmoqda. Ma’naviy sohada esa milliy qadriyatlar, tarixiy meros va an’analarni asrab-avaylash, yosh avlodni vatanparvarlik, milliy g‘urur hamda umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash masalalari ustuvor yo‘nalishlardan birisifatida qaralmoqda. Shu bilan birga, madaniyat, san’at, ilm-fan va ma’rifatni rivojlantirish orqali jamiyatning intellektual salohiyatini yuksaltirishga katta e’tibor berilmoqda. Umuman olganda, ijtimoiy, siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan islohotlar o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ular Yangi O‘zbekistonni barpo etish, fuqarolarning farovon turmush tarzini ta’minlash hamda mamlakatning xalqaro maydondagi nufuzini mustahkamlashning muhimomili sanaladi. Kelgusida mazkur islohotlarning izchil davom ettirilishi jamiyat taraqqiyotining yangi bosqichini boshlab berishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. -Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 592 b.

2. Mirziyoyev Sh.M. “Xalqimizning roziligi bizning faolyatimizga berilgan eng oliy bahodir”. 2- jild. -Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2018. –508 b.

3. Vatanimiz mustaqilligi – biz uchun kuch-qudrat va ilhom manbai, taraqqiyotva farovonlik asosi. Prezident SH.M.Mirziyoyevning vatanimiz mustaqilligining 30 yillik bayramiga bag‘ishlangan marosimdagi nutqi. 31.08.2021.

4. Q.Nazarov, M.Quronov va boshq. Bu muqaddas Vatanda azizdir inson. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2010.

5. Mirziyoyev Sh.M. “Ijtimoiy himoya tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida"gi farmoni. 2017. Toshkent.

6. Mirziyoyev Sh.M. “Sog‘liqni saqlash tizimini rivojlantirishga doir kompleks choratadbirlar to‘g‘risida”gi qarori. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. Sog‘liqni saqlash vazirligi nashri.

O‘ZBEKISTONDA YOSHLAR MA’NAVIY XAVFSIZLIGINI TA’MINLASH MASALALARI

Karimov Tuyg‘un Jamanazarovich
Ijtimoiy-ma’naviy tadqiqotlar instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonda yoshlar ma’naviy xavfsizligini ta’minlash masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada zamonaviy axborotlashgan dunyoda yoshlar ongiga ta’sir etuvchi ma’naviy va axloqiy tahdidlar tobora kuchayib borayotgan bir sharoitda, ularni bartaraf etish, milliy g‘oya va qadriyatlar asosida yoshlarni ma’naviy barkamollikka yo‘naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada yoshlar ma’naviy xavfsizligining ijtimoiy-psixologik asoslari, oila, ta’lim muassasalari, jamoatchilik va davlat siyosatining bu jarayondagi o‘rni yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Ma’naviy xavfsizlik, yoshlar siyosati, axloqiy tarbiya, ma’naviyat, axborot muhiti, milliy qadriyatlar, identifikatsiya, ta’lim tizimi.

Bugungi kunda globallashuv va axborot texnologiyalarini tobora shiddat bilan rivojlanayotgan hozirgi davrda yosh avlod ma’naviyatini saqlab qolish va rivojlantirish masalasi mamalkatimizda davlat siyosati darajasiga ko‘tarilgan. Ayniqsa, bu borada, o‘zbek jamiyati ma’naviy va mafkuraviy xavfsizligini ta’minlash jamiyatning ma’naviy imidjini tinimsiz shakllantirib borish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Xozirgi davrda xalqaro maydonda globallashuv jarayonlari tobora shiddat bilan chuqurlashib bormoqda. Buning natijasida milliy ma’naviyatimizga raxna soluvchi tahdidlar ortib bormoqda. Ayniqsa, globallashuv davrida ma’naviy tahdidlar ko‘lami kengayib borishi natijasida dunyoning mafkuraviy manzarasiga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda.

Dunyo miqyosida kuzatilayotgan global o‘zgarishlar sharoitida ijtimoiy - siyosiy va ma’naviy sohadagi munosabatlarni rivojlantirish va uni yangi bosqichiga ko‘tarishni taqozo qilmoqda. Ayniqsa, jaxonda vujudga kelayotgan tahlikali vaziyat tufayli ma’naviy tahdidlar, yot g‘oya va mafkuralar ta’siri ham tobora kengayib bormoqda. Bugungi kunda tobora avj olib borayotgan globallashuv jarayonlari ma’naviy yetuk, har tomonlama barkamol avlodni tarbiyalash, erkin va yangicha fikrlaydigan, hozirgi tahlikali zamonda turli g‘oyaviy tahdidlarga nisbatan kuchli immunitet va muloqot ko‘nikmalariga ega, yoshlarni tarbiyalashga bo‘lgan ehtiyojni tobora kuchaytirmoqda. Bu haqda fikr yuritganda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev qayd etganidek: “Biz uchun ma’naviyat – insonlar o‘rtasidagi o‘zaro ishonch, hurmat va e’tibor, xalq va davlat kelajagini birgalikda qurish yo‘lidagi ezgu intilishlar, ibratli fazilatlar majmuasidir” [1]. Binobarin, davlatimiz rahbarini fikriga ko‘ra, **ma’naviyat - jamiyatdagi barcha siyosiy-ijtimoiy munosabatlarning mazmuni va sifatini belgilaydigan poydevordir.** Bu poydevor qancha mustahkam bo‘lsa, xalq ham, davlat ham shuncha kuchli bo‘ladi. Shu o‘rinda, bugungi zamon talabi yoshlarni har tomonlama yetuk va barkamol etib tarbiyalashda ezgu niyat, mustahkam e’tiqod, sog‘lom tafakkur, kuchli iroda kabi fazilatlarni shakllantirish va uni yuksaltirishga ehtiyoj tobora oshib borayotganligini ko‘pcatmoqda.

Bugungi kunda mamlakatimizda Yangi O‘zbekistonning ma’naviy qiyofasini barpo etish va milliy taraqqiyotimizni sifat jihatdan mutlaqo yangi bosqichga olib chiqish bo‘yicha aniq maqsadga yo‘naltirilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Biz Yangi O‘zbekiston barpo etishda xalqimiz orzu qilayotgan va intilayotgan, el-yurtimiz baxtiyor yashaydigan ma’rifatli jamiyatni qurishda yoshlar qalbi va ongida yangicha dunyoqarashni shakllantirish, fuqarolarimizning

yurtimizda amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorlik hissini yanada oshirish borasida ulkan yutuqlarga erishilmoqda.

Yurtimizda keyingi yillarda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev rahbarligida amalga oshirilayotgan aniq maqsadga yo‘naltirilayotgan inson qadrini ulug‘lash va uning manfaatlariga mos davlat siyosatini olib borilishi Konstitutsiya va qonunlarimiz talablarini so‘zsiz bajarish, har bir insonga o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarishi uchun munosib sharoitlarni yaratish, inson va uning baxt-saodatiga xizmat qilish, har bir fuqaroning tinch va xavfsiz hayot kechirishini ta’minlash hamda xalq manfaatlari haqida g‘amxo‘rlik qilish masalasi davlatimiz siyosatining asosiy mezoniga aylanib borayotganligi barcha yurtdoshlarimizni behad quvontirmoqda.Ayniqsa, bu borada mamlakatimiz yoshlarni ma’naviy xavfsizligini ta’minlash masalalariga ham alohida e’tibor qaratilmoqda. Bugungi kunga kelib, milliy xavfsizlikka qaratilgan tahdidlar, ya’ni inson ruhiyatiga ta’sir o‘tkazish orqali diniy va milliy qadriyatlarga putur yetkazib, millat turmush tarzini izdan chiqaruvchi, jamiyatdagi ijtimoiy-ma’naviy muhitga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi ma’naviy tahdidlarni kuchayib borishi bu borada jiddiy fikrlashni taqoza etmoqda..

Shu o‘rinda, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining yoshlar siyosatiga oid qarorlari, jumladan “Yoshlar siyosati konsepsiyasi” va “Ma’naviyat va ma’rifat” dasturlari orqali yoshlarning ma’naviy immunitetini mustahkamlash davlatning ustuvor vazifalaridan biri sifatida belgilangan. ***Ma’naviy xavfsizlik*** – shaxs, xalq va davlatning ezgu maqsadlarga yo‘naltiradigan jamiyat hayotidagi mafkuraviy, ma’rifiy, madaniy, diniy va axloqiy qarashlarning tahdidlardan himoyalanganlik holati[2]. Shu bilan bir qatorda, ma’naviy xavfsizlik milliy xavfsizlikning tarkibiy qismi sifatida umummilliy manfaatlarning himoya qilinishga yo‘naltirilgan faoliyatdir. Ma’naviy xavfsizlik deganda, milliy manfaatlarni ta’minlash ehtiyoji bois vujudga keladigan va jamiyat a’zolari ma’naviy, g‘oyaviy-ruhiy hayotining barqarorligi va xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan faoliyat va uzluksiz jarayon tushuniladi. Ma’naviy xavfsizlik ma’naviy qadriyatlar rivojini ta’minlash, ularni tashqi tahdidlardan himoya qilishga yo‘naltirilib, ma’naviyatdagi ruhiy, psixologik, axloqiy jihatlarning uyg‘unligini ta’minlaydi.

Ma’lumki, inson ma’naviyatiga qarshi qilingan tahdid qurolli xurujlarga nisbatan ko‘proq ta’sir kuchiga ega bo‘lib bormoqda. Shu bois, bunday tahdidlarning oldini olish uchun milliy taraqqiyotning barqarorligini ta’minlashni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan har qanday mamlakatda jamiyat a’zolari manfaatlarini himoya qilishda ma’naviy xavfsizlik masalalari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy-tarixiy tajribadan ma’lumki, muayyan mamlakatni zabt etmoqchi bo‘lgan istilochilar, avvalo xalqning ruhiyati, ma’naviyati va qadriyatlariga bolta urishga harakat qiladi. Milliy ma’naviyati va qadriyati parokanda etilgan millat va elatlar o‘zligini yo‘qotadi, hukmron mafkura ta’siriga tushib, uning manfaatlariga xizmat qilishga majbur bo‘ladi. Bugungi kunga kelib bir davlatni boshqa davlat tomonidan qurol yordamida bosib olish xavfi kamayib, global axborotlashuv ta’sirida ma’naviy omillar vositasida boshqa xalqlar ongi, qalbi va ruhiyatiga ta’sir o‘tkazish imkoniyatlari beqiyos darajada oshdi.

Endilikda axborot tarqatish imkoniyatlari, turli xalqlar ma’naviyatiga kuchli ta’sir o‘tkazish, ma’naviy xavfsizligi zaif mamlakatlarni qaram qilish xavfining ko‘lami kengaymoqda. Shuning uchun jamiyatdagi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy xavfsizlik tizimining ma’naviyat bilan uzviy bog‘liqligi ta’minlangandagina milliy xavfsizlikning yaxlit tizimini shakllantirish mumkin.

Globallashuv jarayonlari ma’naviy qadriyatlarni qadrsizlantirish, millatlarning ma’naviy-madaniy va tarixiy birligiga putur yetkazishga yo‘naltirilgan ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy qarama-qarshiliklarni keltirib chiqarishi bilan ham tavsiflanmoqda[3].

Ma’naviy xavfsizlik barqarorligini ta’minlashda esa ma’naviy omil yetakchi o‘rin tutadi. Ma’naviy xavfsizlikka ichki va tashqi tahdidlar ta’sir etishi mumkin. Ichki tahdidga ma’naviyatimizni zaiflashtirishga intilgan sobiq totalitar tuzum asoratlari, xususan ayrim shaxslar ongidagi eskicha fikrlash andozalarini, zararli va yot ta’sirlarga berilgan ba’zi kishilarning g‘arazli tashviqotlari, o‘tish davri qiyinchiliklaridan foydalanib qolishga intilayotgan niyati buzuq kimsalarning yoshlarni yo‘ldan urishga harakat qilayotganlarini kiritish mumkin. Milliy, diniy qadriyatlarimiz, an’ana va mentalitetimizga hamda mamlakatdagi milliy birlik, fuqaroviy totuvlikka rahna solayotgan, aholi ongi va qalbiga salbiy ta’sir etuvchi narkotik moddalarning kirib kelishi

«demokratiyani olg‘a siljitish» niqobi ostidagi sa’y-harakatlar tashqi tahdidlar sifatida ko‘zga tashlanmoqda. Mamlakatimizga turli vositalar orqali mafkuraviy tahdidlar kuchayayotgan hozirgi murakkab davrda ma’naviy xavfsizlikni ta’minlash maqsadida aholi keng qatlamlari va yoshlar ongida Vatanga sadoqat tuyg‘usini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Bu esa, o‘z navbatida, aholi ma’naviy xavfsizligini ta’minlash, yoshlarda turli tahdidlarga qarshi ma’naviy immunitetni shakllantirish imkonini beradi. O‘zbekistonda yoshlar ma’naviy xavfsizligini ta’minlash - faqat tarbiya yoki ta’lim masalasi emas, balki milliy xavfsizlik strategiyasining ajralmas qismi hisoblanadi. Bu jarayonda oila, ta’lim, jamoatchilik va davlat tizimlari hamkorlikda faoliyat olib borib talab etiladi.

Yoshlar ma’naviy xavfsizligini ta’minlashda qo‘yidagilar alohida e’tibor qaratish lozim. Axborot muhitida sog‘lom kontent siyosati yuritish, ta’lim muassasalarida ma’naviy-axloqiy fanlar ulushini oshirish, psixologik xizmatlarni kuchaytirish va yoshlar markazlari faoliyatini kengaytirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg‘unligini ta’minlovchi ta’lim-tarbiya tizimini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: “O‘zbekiston”нашриёти, 2021.Б-267.
2. Исломов И.Маънавий хавфсизлик. Монография. – Т.: Complex Print, 2023. –Б-18.
3. Исломов И.Маънавий хавфсизлик. Монография. – Т.: Complex Print, 2023. –Б-17.

O‘ZBEKISTONDA SAYLOV QONUNCHILIGI EVOLYUTSIYASI VA UNING SIYOSIY BARQARORLIKNI TA’MINLASHDAGI AHAMIYATI

Abdusattorov Faxriddin Abduqahhorovich
Sirdaryo viloyati, Hududiy saylov komissiyasi raisi o‘rinbosari

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekistonda saylov qonunchiligining evolyutsiyasi, uning shakllanish va rivojlanish bosqichlari hamda siyosiy barqarorlikni ta’minlashdagi institutsional ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Saylov tizimining huquqiy asoslari, demokratik islohotlar jarayonidagi o‘rni, xalqaro standartlarga moslashuvi va fuqarolarning siyosiy ishtirokini kengaytirishdagi roli yoritiladi. Shuningdek, saylov qonunchiligi va siyosiy legitimlik, ijtimoiy ishonch hamda davlat boshqaruvi barqarorligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik nazariy va amaliy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: saylov qonunchiligi, saylov tizimi, demokratik islohotlar, siyosiy barqarorlik, legitimlik, fuqarolik jamiyati, saylov kodeksi, siyosiy ishtirok, demokratizatsiya, xalqaro standartlar.

O‘zbekistonda saylov qonunchiligi evolyutsiyasi mustaqillikdan keyingi davrda davlat qurilishining eng muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllanib, izchil ravishda modernizatsiya qilib borilayotgan murakkab huquqiy va institutsional jarayonni ifodalaydi. Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab saylov tizimini demokratik tamoyillar asosida qayta qurish, fuqarolarning siyosiy huquqlarini kafolatlash hamda davlat hokimiyatini shakllantirishning huquqiy mexanizmlarini yaratish ustuvor vazifa etib belgilandi. Shu jarayonda saylov instituti nafaqat huquqiy tartibot elementi, balki jamiyatning siyosiy madaniyati va demokratik ongini shakllantiruvchi asosiy ijtimoiy institutga aylandi.

Saylov instituti demokratik davlat tizimining markaziy tayanchi bo‘lib, u orqali fuqarolar davlat hokimiyatini shakllantirish jarayonida bevosita ishtirok etadi va bu jarayon siyosiy legitimlikni ta’minlashning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi, chunki hokimiyatning qonuniyligi aynan xalq irodasiga tayanishi barchamizga ma’lum holatdir.

Demokratik nazariyalarda saylovlar jamiyat va davlat o‘rtasidagi asosiy “bog‘lovchi mexanizm” tarzida ifodalanadi. Xususan. siyosatshunos A. Lijphart demokratik tizimlarda saylov institutlarining barqarorligi siyosiy tizim barqarorligining hal qiluvchi sharti ekanligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, saylov jarayonlari qanchalik barqaror, inklyuziv va adolatli bo‘lsa, siyosiy tizim ham shunchalik mustahkam va uzoq muddatli rivojlanish qobiliyatiga ega bo‘ladi [6].

Shu nuqtai nazardan, O‘zbekistonda saylov qonunchiligining rivojlanishi oddiy huquqiy islohotlar majmui sifatida emas, balki keng qamrovli siyosiy modernizatsiya jarayonining tarkibiy qismi deb qaraladi. Bu jarayon esa davlat boshqaruvini demokratlashtirish, siyosiy institutlarni mustahkamlash hamda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish bilan bevosita bog‘liqdir. Saylov qonunchiligi takomillashuvi orqali siyosiy raqobat uchun teng sharoitlar yaratiladi va fuqarolarning siyosiy faolligi oshadi hamda davlat hokimiyatining ochiqlik darajasi kengayadi.

Bundan tashqari, saylov tizimining modernizatsiyasi jamiyatda siyosiy ishonchni shakllantirish va mustahkamlashga xizmat qiladi. Fuqarolar o‘z ovozining ahamiyatli ekanini his qilgan taqdirda, siyosiy jarayonlarga nisbatan mas’uliyat va ishtirokchilik kuchayadi. Bu esa o‘z navbatida ijtimoiy barqarorlik va siyosiy tizimning barqaror ishlashini ta’minlaydi. Shu sababli saylov qonunchiligining rivojlanishi nafaqat huquqiy tizimning takomillashuvi, balki jamiyatning umumiy siyosiy madaniyati va demokratik qadriyatlarining mustahkamlanishi bilan ham chambarchas bog‘liqdir.

Mustaqillikning dastlabki yillarida O‘zbekistonda saylov tizimini shakllantirish davlat qurilishining eng muhim va strategik yo‘nalishlaridan biri sifatida amalga oshirildi. Bu davrda yangi siyosiy-huquqiy tizimning asoslarini yaratish zarurati yuzaga kelgan bo‘lib, saylov instituti Konstitutsiyaviy normalar asosida mustahkamlandi hamda demokratik tamoyillar bosqichma-bosqich joriy etila boshlandi. Xususan, umumiy, teng va yashirin ovoz berish prinsiplari saylov jarayonining asosiy huquqiy poydevori sifatida belgilandi va bu tamoyillar fuqarolarning siyosiy huquqlarini kafolatlashda muhim rol o‘ynadi [1]. Ushbu bosqichda saylov tizimi nafaqat huquqiy mexanizm sifatida, balki yangi davlatning siyosiy legitimligini ta’minlovchi asosiy institut sifatida shakllandi.

Mazkur davrning asosiy vazifasi mustaqil davlat institutlarini yaratish, ularning funksional faoliyatini yo‘lga qo‘yish hamda siyosiy tizimni huquqiy jihatdan barqarorlashtirishdan iborat edi. Shu ma’noda saylov tizimi davlat hokimiyatini shakllantirishning asosiy vositasi sifatida xizmat qildi va fuqarolarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini ta’minlashga qaratildi. Dastlabki bosqichda saylov qonunchiligi nisbatan soddaroq bo‘lsa-da, u keyingi demokratik islohotlar uchun asosiy poydevor vazifasini bajardi.

Keyingi bosqichlarda O‘zbekistonda saylov qonunchiligi izchil va tizimli ravishda takomillashtirildi. Bu jarayonda siyosiy tizimni liberallashtirish, ko‘ppartiyaviylikni rivojlantirish hamda siyosiy raqobat muhitini shakllantirishga alohida e’tibor qaratildi. Siyosiy partiyalar faoliyatining kengayishi saylov jarayonlarida real raqobatni kuchaytirib, fuqarolarga muqobil tanlov imkoniyatini yaratdi. Bu esa demokratik jarayonlarning chuqurlashishiga xizmat qildi.

Shuningdek, saylov jarayonlarining ochiqligi va shaffofligini ta’minlashga qaratilgan huquqiy va institutsional mexanizmlar bosqichma-bosqich joriy etildi. Saylov komissiyalarining mustaqilligini kuchaytirish, saylov jarayonlarini kuzatish tizimini rivojlantirish hamda fuqarolik jamiyati institutlarining ishtirokini kengaytirish natijasida saylovlarning adolatli o‘tish darajasi oshdi. Bu o‘zgarishlar jamiyatda siyosiy ishonchni mustahkamlash va davlat hokimiyatining legitimligini kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Saylov qonunchiligining sifat jihatidan yangi bosqichi 2019-yilda O‘zbekiston Respublikasining Saylov kodeksi qabul qilinishi bilan boshlandi. Ushbu hujjat mamlakat saylov tizimini tubdan modernizatsiya qilishga qaratilgan eng muhim huquqiy islohotlardan biri bo‘lib, ilgari turli normativ-huquqiy hujjatlarda tarqoq holda tartibga solingan saylov jarayonlarini yagona, tizimli va kompleks huquqiy asosga birlashtirdi. Natijada saylovlarni tashkil etish va o‘tkazishning barcha bosqichlari — saylovga tayyorgarlik, nomzodlarni ko‘rsatish, tashviqot jarayonlari, ovoz berish hamda natijalarni e’lon qilish jarayonlari yagona huquqiy mexanizm asosida tartibga solinadigan bo‘ldi.

Saylov kodeksining qabul qilinishi bilan saylov jarayonlarining shaffofligi va huquqiy aniqligi sezilarli darajada oshdi. Ushbu hujjat saylov tizimini xalqaro demokratik standartlarga yaqinlashtirishga xizmat qilib, fuqarolarning siyosiy huquqlarini yanada kengroq va aniqroq kafolatlash imkonini berdi [2]. Xususan, siyosiy partiyalarning saylov jarayonlaridagi ishtiroki uchun teng sharoitlar yaratish, ularning tashkiliy va huquqiy imkoniyatlarini kengaytirish orqali siyosiy raqobat muhiti mustahkamlandi. Bu esa demokratik jarayonlarning mazmunan chuqurlashishiga va siyosiy pluralizmning rivojlanishiga olib keldi.

Shuningdek, Saylov kodeksi saylov komissiyalarining huquqiy maqomini mustahkamlab, ularning mustaqilligini oshirishga qaratilgan muhim normalarni o‘z ichiga oldi. Bu orqali saylov jarayonlarining xolisligi va adolatliligi ta’minlanib, davlat organlarining saylov jarayonlariga aralashuvi darajasi huquqiy jihatdan cheklangan. Natijada saylovlarni boshqarish tizimi yanada professional va institutsional xarakterga ega bo‘ldi.

Fuqarolarning saylov huquqlarini kafolatlash ham Saylov kodeksining asosiy ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Unda har bir fuqaroning saylash va saylanish huquqi, saylov jarayonlarida erkin ishtirok etish imkoniyati hamda ovoz berish yasirinligining kafolatlanishi aniq belgilab qo‘yildi. Bu esa fuqarolarning siyosiy jarayonlarga ishonchini oshirish va ularning faolligini kuchaytirishda muhim rol o‘ynadi.

Saylov qonunchiligi evolyutsiyasi xalqaro demokratik standartlarga moslashuv bilan ham chambarchas bog‘liqdir. BMTning Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakti [3], YXHT/ODIHR saylov kuzatuv qo‘llanmalari [4] hamda Venetsiya komissiyasining saylov amaliyoti bo‘yicha kodeksi [5] milliy saylov tizimini takomillashtirishda muhim yo‘nalish bo‘lib xizmat qilmoqda. Ushbu hujjatlar saylovlarning ochiqligi, tengligi va raqobatbardoshligini demokratik legitimlikning asosiy mezonlari sifatida belgilaydi.

Saylov qonunchiligi va siyosiy barqarorlik o‘rtasidagi bog‘liqlik bevosita va tizimli xarakterga ega. Adolatli va shaffof saylovlar davlat hokimiyatining legitimligini mustahkamlaydi, fuqarolarning ishonchini oshiradi va siyosiy nizolarni kamaytiradi. S.Xantington siyosiy tizim barqarorligi institutlarning samaradorligi va qonuniyligiga bog‘liqligini ta’kidlaydi [7]. Shu nuqtai nazardan, saylov tizimi barqaror siyosiy rivojlanishning asosiy mexanizmlaridan biridir.

2024-yil 27-oktabrda O‘zbekiston Respublikasida Oliy Majlis Qonunchilik palatasi hamda mahalliy kengashlarga bo‘lib o‘tgan saylovlar mamlakat saylov qonunchiligi evolyutsiyasining amaliy natijasi sifatida muhim siyosiy-huquqiy voqea bo‘ldi. Ushbu saylovlar yangilangan Konstitutsiyaviy-huquqiy asoslar va Saylov kodeksida belgilangan demokratik tamoyillar amaliyotda qanday ishlayotganini ko‘rsatib beruvchi muhim indikator vazifasini bajardi. Shu jihatdan mazkur saylovlar nafaqat vakillik organlarini shakllantirish jarayoni, balki saylov tizimining institutsional yetukligini namoyon etuvchi siyosiy amaliyot sifatida ham baholanadi.

Saylov jarayonlarida fuqarolarning yuqori ishtiroki demokratik legitimlikning muhim ko‘rsatkichi bo‘lib xizmat qildi. Saylovchilarning faol qatnashuvi jamiyatda siyosiy ong va fuqarolik mas’uliyati darajasining ortib borayotganini ko‘rsatadi. Bu holat, o‘z navbatida, davlat va jamiyat o‘rtasidagi ishonch munosabatlarining mustahkamlanishiga ham xizmat qiladi. Siyosiy ishtirokning kengayishi demokratik institutlarning barqaror ishlashiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi va davlat hokimiyatining ijtimoiy legitimligini kuchaytiradi.

Shuningdek, saylov jarayonining xalqaro kuzatuvchilar tomonidan ijobiy baholanishi O‘zbekiston saylov tizimining ochiqligi va xalqaro standartlarga mos ravishda rivojlanayotganini tasdiqlaydi. Xalqaro kuzatuv institutlarining xulosalari saylov jarayonlarining shaffofligi, tashkiliy jihatdan puxtaligi hamda qonuniylik tamoyillariga rioya etilganini ko‘rsatdi. Bu esa mamlakatning demokratik islohotlar yo‘nalishidagi ijobiy imijini mustahkamlashga xizmat qildi.

Saylovlarning ochiq, tartibli va huquqiy asoslarda o‘tishi saylov tizimining institutsional samaradorligini yaqqol namoyon etdi. Saylov komissiyalarining faoliyati, siyosiy partiyalar o‘rtasidagi raqobat muhiti hamda fuqarolarning erkin tanlov imkoniyatlari saylov jarayonining demokratik ruhda tashkil etilganini ko‘rsatdi. Bu holat saylov qonunchiligi evolyutsiyasining amaliy natijasi sifatida davlat boshqaruvi tizimining yanada barqarorlashuviga xizmat qildi.

F.Fukuyama ijtimoiy ishonch yuqori bo‘lgan jamiyatlarda siyosiy va iqtisodiy barqarorlik darajasi ham yuqori bo‘lishini ta’kidlaydi [8]. Shu ma’noda, saylov tizimining adolatli ishlashi fuqarolar va davlat o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlab, siyosiy barqarorlikni ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda saylov qonunchiligi evolyutsiyasi demokratik davlat qurilishining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u siyosiy barqarorlikni ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Saylov tizimining izchil takomillashuvi davlat hokimiyatining legitimligini kuchaytiradi, fuqarolarning siyosiy ishtirokini kengaytiradi va jamiyatda ijtimoiy ishonchni mustahkamlaydi. Shu bois saylov qonunchiligini yanada rivojlantirish demokratik islohotlarning strategik yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023. – 76 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining Saylov kodeksi. – Toshkent: Adliya vazirligi, 2019. – 120 b.
3. International Covenant on Civil and Political Rights. – New York: United Nations, 1966.
4. OSCE/ODIHR. Election Observation Handbook. – Warsaw, 2010.
5. Venice Commission. Code of Good Practice in Electoral Matters. – Strasbourg, 2002.
6. Lijphart A. Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries. – New Haven: Yale University Press, 1999. – 351 p.
7. Huntington S. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century. – Norman: University of Oklahoma Press, 1991. – 366 p.
8. Fukuyama F. Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity. – New York: Free Press, 1995. – 457 p.

MILLIY MEROS VA MA’NAVIY YUKSALISHNING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI

Eshankulova Ma’mura Davlatovna
Sirdaryo viloyat pedagogik mahorat markazi

Annotatsiya. Ushbu maqolada milliy meros va ma’naviy yuksalish o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik tahlil qilinadi. Milliy qadriyatlar, tarixiy xotira va ma’naviy merosning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni yoritilib, yoshlar ma’naviyatini yuksaltirishdagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: milliy meros, ma’naviyat, qadriyat, yoshlar, yuksalish, taraqqiyot.

Kirish. Milliy meros har bir xalqning tarixiy tajribasi, madaniy yodgorliklari, san’ati, urf-odatlari, tili va yozuvi, xalq og‘zaki ijodi, shuningdek, ijtimoiy-madaniy qadriyatlarini o‘zida mujassam etgan murakkab tizimdir. Bu meros millatning tarixiy xotirasi, o‘zligini anglash manbai, hamda kelajak avlod uchun ma’naviy tayanch vazifasini bajaradi.

Globallashuv, raqamli texnologiyalar va madaniy xilma-xillikning kuchayishi sharoitida milliy merosni asrab-avaylash masalasi nafaqat O‘zbekistonda, balki butun dunyoda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. UNESCO, ICOMOS, ICCHS kabi xalqaro tashkilotlar madaniy merosni “insoniyat sivilizatsiyasining umumiy mulki” sifatida e’tirof etib, uni asrash va yosh avlodga yetkazishni barqaror taraqqiyotning ajralmas qismi deb biladi [9].

Prezident Sh.M. Mirziyoyev o‘z asarlarida bu masalaga alohida e’tibor qaratib, “Ma’naviyatni yuksaltirmasdan turib, hech bir jamiyatda haqiqiy taraqqiyot bo‘lmaydi”, deb ta’kidlaydi [2]. Shu nuqtai nazardan, milliy merosni o‘rganish va uni ma’naviy yuksalishning poydevori sifatida tadqiq etish zamonaviy O‘zbekiston uchun strategik ahamiyatga ega.

Milliy meros tushunchasining nazariy asoslari. Milliy meros tushunchasi ko‘p qirrali bo‘lib, u moddiy (me’morchilik yodgorliklari, arxeologik topilmalar, san’at asarlari) va nomoddiy (til, marosim, urf-odat, xalq og‘zaki ijodi, diniy-ma’naviy qadriyatlar) shakllarni o‘z ichiga oladi. UNESCO 2003-yilda qabul qilgan “Nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish konvensiyasi”da

ushbu meros “avloddan avlodga o‘tadigan, xalqning ijodiy salohiyati va identitetini belgilovchi ma’naviy boylik” deb ta’riflanadi [6]. Milliy merosning falsafiy mohiyatini aniqlashda Aksiologiya (qadriyatshunoslik) yondashuvi muhim. Bu yondashuvga ko‘ra, ma’naviy qadriyatlar inson hayotining mazmunini belgilaydi, milliy meros esa bu qadriyatlarning tarixiy shaklga kirgan ifodasidir. Shu sababli, merosni asrash — bu nafaqat moddiy obidalarni saqlash, balki xalq ruhiyatini, ma’naviy kodini saqlashdir.

Metodologiya. Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy usullar qo‘llanildi: Tahlil va sintez usuli – milliy merosning mazmuni, ma’naviy yuksalish bilan aloqasi haqidagi ilmiy adabiyotlar o‘rganildi. Tarixiy-tipologik tahlil – turli davrlarda merosning ijtimoiy funksiyasi va ma’naviy ahamiyati solishtirildi. Aksiologik yondashuv – qadriyatlarning milliy identitet va ma’naviy o‘sishga ta’siri aniqlanib, ularning tarbiyaviy roli tahlil qilindi. Empirik kuzatuv va sotsiologik tahlil – ta’lim muassasalarida o‘tkazilgan so‘rovlar orqali yoshlarning milliy qadriyatlarga munosabati o‘rganildi. Komparativ (taqqoslash) yondashuv – O‘zbekiston tajribasi xalqaro amaliyot bilan qiyoslandi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari milliy meros va ma’naviy yuksalish o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni quyidagicha ifodalash imkonini berdi: Milliy meros — ma’naviy o‘sishning asosi. Xalq o‘z tarixini, tilini, madaniyatini chuqur anglagan sari, unda milliy iftixor, vatanparvarlik, ruhiy barqarorlik va o‘zlikni anglash kuchayadi. Bunday anglash ma’naviy immunitetni shakllantiradi. I.A. Karimovning “Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch” asarida qayd etilganidek, “milliy o‘zlikni saqlagan xalqni hech qanday tashqi kuch yenga olmaydi”[4]. Ta’lim tizimida milliy merosning o‘rni. Bugungi ta’limda milliy qadriyatlarni singdirish, ularni fanlararo integratsiya orqali o‘qitish dolzarbdir. Masalan, tarix, adabiyot, musiqa, san’at, texnologiya fanlarida milliy meros namunalaridan foydalanish yoshlarning estetik didi va ma’naviy tafakkurini rivojlantiradi.

2022-yilda tasdiqlangan “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish konsepsiyasi”da aynan shu yo‘nalishga alohida e’tibor qaratilgan [8]. Raqamlashtirish jarayonida merosni asrash. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda “Merosimiz jahon e’tirofida” loyihasi, “Virtual muzeylar” platformasi va “Madaniy meros ob’ektlarini raqamlashtirish” dasturi orqali yuzlab tarixiy manbalar elektron shaklga o‘tkazilmoqda. Bu nafaqat saqlash, balki global maydonda O‘zbekiston madaniy boyligini targ‘ib qilishga xizmat qilmoqda. Ma’naviy yuksalish – milliy o‘zlikning natijasi. Ma’naviy yuksalish milliy merosga tayanadi. Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Mirzo Ulug‘bek, Beruniy, Ibn Sino, Bobur singari allomalar asarlari xalqimiz ma’naviy tafakkurining ildizidir. Ularning merosini o‘rganish yoshlar ongida ezgulik, tafakkur erkinligi, ilmga muhabbat, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni shakllantiradi [7].

Bugungi kunda milliy merosni asrash faqat tarixiy majburiyat emas, balki ma’naviy, iqtisodiy va siyosiy zaruratdir. Chunki milliy meros – bu xalqning brendi, davlatning xalqaro nufuzini oshiruvchi omil.
Masalan, Buxoro, Xiva, Samarqand kabi shaharlarning YUNESKOning Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgani nafaqat tarixiy yodgorliklarni asrash, balki O‘zbekistonning global madaniy muloqotdagi o‘rnini mustahkamladi.

Ta’lim tizimida milliy merosni targ‘ib etishning innovatsion shakllari (interfaol darslar, loyiha-metod, media-madaniyat, milliy qadriyatlar festivallari) yoshlarni ijtimoiy faollikka undaydi. Shu orqali yosh avlodda “milliy meros – bu bizning kelajagimiz” degan tushuncha shakllanadi.

Bundan tashqari, raqamli madaniyat sharoitida merosni himoya qilishning yangi shakllari – “madaniy texnologiyalar”, “raqamli arxiv”, “interaktiv muzeylar” kabi yo‘nalishlar paydo bo‘ldi. Bu yo‘nalishlarda xalqaro hamkorlik ham kengaymoqda.

Xulosa qilib aytganda,milliy meros xalqning o‘zligini saqlovchi, ma’naviy yuksalishning poydevorini tashkil etuvchi, jamiyatni birlashtiruvchi asosiy omildir. Uni o‘rganish, asrash va zamonaviy shaklda targ‘ib qilish – bu millatni ma’naviy yuksaltirishning eng muhim sharti.

Shunday ekan, har bir o‘qituvchi, olim, ziyoli va fuqaro milliy merosni qadrlash, uni yoshlar ongiga singdirish va xalqaro miqyosda tanitish yo‘lida faol bo‘lishi kerak. Bu orqali “Yangi O‘zbekiston” g‘oyasi faqat iqtisodiy emas, balki ma’naviy renessans shaklida ham ro‘yobga chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Jo‘rayev M. Milliy qadriyatlar va ma’naviyat. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – B. 42–47.

2.Mirziyoyev Sh. M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – B. 15–18.

3.Tursunov A. O‘zbek xalqining ma’naviy merosi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020. – B. 67–72.

4.Karimov I. A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – B. 28–33.

5.Qodirova N. Ma’naviyat asoslari. – Toshkent: Ma’naviyat, 2017. – B. 91–95.

6.UNESCO. Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. – Paris, 2003. – P. 12–16.

7.Yusupov R. Sharq allomalari merosi va zamonaviy tafakkur. – Toshkent: Fan, 2020. – B. 110–118.

ISLOMDA ERKINLIKNING IJTIMOIY BARQARORLIKNI TA’MINLASHDAGI AHAMIYATI

Tursinkulov N. A.
Guliston davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Islomda erkinlik g‘oyasi axloqiy mas’uliyat va dinlararo bag‘rikenglik bilan chambarchas bog‘liq ekanligi ko‘rsatiladi. Tadqiqotda Qur’on, hadis va Islom olimlarining asarlaridan iqtiboslar keltirilib, erkinlikning ijtimoiy barqarorlik va tinchlikni ta’minlashdagi ahamiyati yoritiladi. Maqola Islomdagi erkinlikni yangi zamon talablari bilan uyg‘unlashtirish uchun ilmiy yondashuvni taklif etadi.

Kalit so‘zlar: Islom ta’limoti, erkinlik, diniy erkinlik, shaxsiy erkinlik, ijtimoiy mas’uliyat, Qur’on, Hadis, Islom falsafasi, bag‘rikenglik, inson huquqlari, Hudaybiya shartnomasi, Islom va G‘arb falsafasi, siyosiy erkinlik, ijtimoiy adolat.

Erkinlik g‘oyasi insoniyat tarixida doimo asosiy qadriyat va bahs-munozaralardan biri bo‘lib kelgan. Hozirgi davrda esa bu masala yanada dolzarblashib, shaxsiy huquqlar, diniy bag‘rikenglik va ijtimoiy mas’uliyat muvozanatini saqlash ehtiyoji ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, Islom ta’limoti erkinlikni qanday falsafiy asosda ko‘rib chiqishi va uning zamonaviy jamiyatga ta’siri katta qiziqish uyg‘otadi.

Islom ta’limotida erkinlik inson huquqlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, u shaxsiy, diniy va ijtimoiy sohalarda o‘z aksini topadi. Bir tomondan, insonning shaxsiy erkinligi – o‘z fikrini ifoda qilish, xohish-irodasiga ko‘ra harakat qilish imkoniyatini bildirsa, boshqa tomondan, bu erkinlik mas’uliyat va axloqiy tamoyillar bilan chegaralangan. Qur’on oyatlari diniy erkinlikning asosiy tamoyillarini belgilaydi. Shu bilan birga, Islom erkinlikni faqat individual qadriyat sifatida emas, balki ijtimoiy barqarorlik va adolat uchun muhim vosita sifatida ham ko‘radi.

Erkinlik tushunchasi Islomda nafaqat shaxsiy huquqlar, balki jamiyatning axloqiy va diniy mas’uliyatlari bilan ham bog‘liq. Erkinlikning falsafiy asoslari Qur’on va hadislar, shuningdek, islom mutafakkirlarining asarlarida chuqur yoritilgan.

Qur’on erkinlikni asosiy inson huquqlaridan biri sifatida taqdim etadi. Erkinlikning diniy asoslarini yorituvchi oyatlardan biri Baqara surasining 256-oyati bo‘lib, unda diniy e’tiqodda majburlash yo‘qligi alohida ta’kidlanadi: “Dinga majbur qilish yo‘qdir. Batahqiq, haq botildan ajradi”.[1][1, 263] Islomda erkinlikning asosiy tamoyillari insonning e’tiqod tanlashda erkinligini ta’minlashga qaratilgan. Bu oyat shuni ko‘rsatadiki, Vizantiyadagi odamlar nasroniylikka majbur qilinganida va Forsda diniy islohotchilar dahshatli qiynoqlarga duchor bo‘lganlarida yozilgan. Shu

[1] Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri hilol. 1-juz. “HILOL-NASHR”, 2008, 263-b.

bilan birga, Islomda erkinlik printsipi inqiloblar yoki jamiyat rivojlanish bosqichlari bilan birga kelmagan, bu Alloh tomonidan nozil qilingan. Erkinlik, ayniqsa, diniy mas’uliyatlarni bajarish, e’tiqod va ibodatlarni amalga oshirishda eng yuqori darajada hurmat qilinadi. Qur’on erkinlikni insonning huquqlari, xohish-irodasi va e’tiqod tanlashdagi mustaqilligi bilan bog‘laydi.

Qur’oni Karimning erkinlikka doir yana bir jihati – uning ijtimoiy adolatni ta’minlashdagi rolidir. Islom dinida barcha insonlar teng bo‘lib, erkin va adolatli muomala qilish zarurligi ta’kidlanadi. “Baqara” surasi, 190-oyatda: “Insonlar orasida o‘zaro adolatni ta’minlash zarur”. Bu oyatni tahlil qiladigan bo‘lsak, erkinlikni nafaqat diniy, balki ijtimoiy va siyosiy adolat bilan bog‘laydi.

Erkinlikning siyosiy nuqtai nazari, ayniqsa, Farobiy, Ibn Rushd va G‘azzoliy kabi islom mutafakkirlarining asarlarida aks etdi. Ular erkinlikni faqat shaxsiy huquq sifatida emas, balki jamiyatdagi barqarorlik va adolatni ta’minlashga xizmat qiladigan omil sifatida ko‘rganlar. Ayniqsa, Ibn Rushd o‘z asarlarida erkin fikrlash va ilmiy izlanishlarning ahamiyatini ta’kidladi, bu esa o‘z vaqtida o‘sha davrning siyosiy erkinlik tushunchasiga ta’sir ko‘rsatdi. Ibn Rushd (1126-1198) Islom falsafasida erkinlikka o‘zining aqliy va falsafiy yondashuvini taklif qilgan. U erkinlikni insonning ma’naviy va axloqiy erkinligini ta’minlashda asosan aqliy fikr va ilmga asoslangan holda tushuntiradi. Ibn Rushdning “Al-Muqaddima fi al-falsafa” asarida, erkinlik, insonning aqliy erkinligi va adolat tamoyillari bilan bog‘liq ekanligi ta’kidlanadi. U, ayniqsa, shaxsning erkin fikrlash va o‘z ta’limotlarini tanlash huquqini ilgari suradi: “Insonning erkinligi uning aqliy erkinligida ifodalanadi. Har bir shaxs o‘z ta’limotiga va e’tiqodiga xohlagan tarzda amal qilish huquqiga ega”.[1] Ibn Rushd, erkinlikni aqliy taraqqiyot va ilmiy izlanishlar bilan bog‘lab, shaxsiy erkinlikni o‘zligini anglash va to‘g‘ri qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘lish sifatida talqin qiladi. Uning nazarida, erkinlikning o‘zi ijtimoiy barqarorlik va adolatga xizmat qilish zarur.

Imom G‘azzoliy (1058-1111) Islomda erkinlik g‘oyasini axloqiy va diniy mas’uliyatlar nuqtai nazaridan tushuntiradi. U erkinlikni nafaqat shaxsiy huquqlar, balki jamiyat oldidagi mas’uliyat sifatida ham ko‘radi. “Ihya Ulum al-Din” asarida G‘azzoliy erkinlikning ahamiyatini shunday bayon etadi: “Erkinlik nafaqat insonning xohishiga amal qilishda, balki jamiyatga, axloqiy qadriyatlar va diniy mas’uliyatlarga hurmat ko‘rsatishda ifodalanadi”.[2] G‘azzoliy erkinlikni mas’uliyat bilan uyg‘unlashtiradi, bu esa Islomning axloqiy ta’limotlariga mos keladi. U erkinlikni boshqalarni hurmat qilish va jamiyat manfaatlarini ko‘zlash bilan izohlaydi.

Farobiy (872-950) ham Islomda erkinlikni ma’naviy va siyosiy aspektlarda ko‘rib chiqadi. Uning fikricha, erkinlik insonning intellektual rivojlanishi va jamiyatdagi o‘rni bilan bog‘liq. Farobiy o‘z qarashlarida erkinlik jamiyatdagi adolat va barqarorlikka asoslangan holda tushuntirishga harakat qiladi: “Erkinlik – bu insonning o‘z taqdirini tanlash, lekin bu tanlov adolat va umumiy manfaatlarga asoslanishi kerak”.[3] Farobiy, erkinlikni jamiyatda adolat va barqarorlikni ta’minlash uchun zarur bo‘lgan shaxsiy va jamoat erkinligi sifatida tasavvur qiladi. Uning fikricha, erkinlik faqat ijtimoiy adolatga xizmat qilganda haqiqiy ma’noga ega bo‘ladi.

Islomda erkinlik g‘oyasi tarixan rivojlangan va o‘zgarib borgan. Erkinlik tushunchasining shakllanishi va rivojlanishi, asosan, Islomning dastlabki davrlaridan boshlab, uning jamiyatda va siyosatda qanday rol o‘ynaganiga bog‘liqdir. Bu borada, Islom tarixidagi erkinlik g‘oyasining rivoji va uning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o‘rni tahlil qilinadi.

Islomning dastlabki davrlarida erkinlik, asosan, diniy erkinlik shaklida namoyon bo‘ldi. Hijrat (622 yil) va Madina davrida erkinlikning shakllanishi, birinchi navbatda, diniy erkinlikka asoslangan bo‘lib, musulmonlar va boshqa diniy guruhlar o‘rtasida diniy e’tiqodni erkin tanlash huquqi ta’minlandi. Madinada Rasulullоh (s.a.v.) tomonidan ishlab chiqilgan Hudaybiya shartnomasi diniy va siyosiy erkinlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynadi. Hudaybiya shartnomasi islom payg‘ambari Muhammad (s.a.v) davrida sodir bo‘lgan voqea edi. Bu Madina davlati vakili bo‘lgan Muhammad (s.a.v) va Makkadagi Qurayshiy qabilasi o‘rtasida 628-yil yanvarda (Zulqida, 6-hijriy yilga to‘g‘ri keladi) muhim shartnoma edi. Bu ikki shahar o‘rtasidagi keskinlikni

[1] Ibn Rushd, “Al-Muqaddima fi al-falsafa”. Dar al-Maarif, 1986 yil, 127-bet.
[2] Al-G‘azzoliy, "Ihya' Ulum al-Din."Dar al-Kutub al-Ilmiyah, 1999 yil, 215-bet.
[3] Al-Farobiy, "Al-Madina al-Fazila." Dar al-Ma‘arif, 2003 yil, 134-P.

kamaytirishga yordam berdi, 10 yil davomida tinchlikni tasdiqladi va Muhammad (s.a.v) ning izdoshlariga keyingi yil tinch ziyoratda qaytishga ruxsat berdi, keyinchalik bu ziyorat “Birinchi haj” deb nomlandi.[1] Ushbu shartnoma turli qabilalar va diniy guruhlar o‘rtasida erkinlik va adolatni ta’minlashga yordam berdi: “Barcha musulmonlar bir-birlariga yordam berishadi va shartnoma bo‘yicha ko‘rsatmalarga amal qilishadi. Har bir guruh o‘zining diniy e’tiqodiga xohlagan tarzda amal qiladi, ularga hech qanday majburlik qo‘llanilmaydi” deb yozib qo‘yilgan edi. Erkinlikning bu shakli o‘zaro hurmat va diniy tanlash huquqini mustahkamlashga asoslangan edi.

XIX asrda va XX asrning boshlarida, Islomda erkinlik g‘oyasi yangi shakllarda rivojlanishni boshladi. Kolonializm va imperiyalarga qarshi kurashda erkinlik g‘oyasi katta rol o‘ynadi. O‘sha davrda musulmon jamoalari siyosiy va ijtimoiy erkinlik uchun kurashni kuchaytirishdi. Misr, Turkiya, Eron va boshqa musulmon davlatlarida Islomning erkinlik va mustaqillik tushunchalari yangilandi.

Islom ta’limotidagi erkinlik tushunchasi bugungi zamonaviy dunyoda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Qur’ondagi erkinlik tushunchasi bugungi kunda inson huquqlari, xususan, e’tiqod erkinligi va ijtimoiy adolatni ta’minlashda muhim falsafiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Qur’oni Karimda shunday deyiladi: “Biz odam bolalarini izzatli qildik va ularni quruqlikda ham, dengizda ham (turli ne’matlarimiz bilan) ta’minladik”[2] (Qur’on, Isro surasi, 70-oyat). Bu oyat insonning izzat-ikromga loyiq ekanini, uning fundamental huquqlari hurmat qilinishi kerakligini ta’kidlaydi.

Erkinlik shunchaki huquq emas, balki axloqiy mas’uliyatdir. Qur’oni Karimda insonning erkinligi har doim mas’uliyat va javobgarlik bilan birga kelishi ta’kidlanadi: “Alloh hech kimni uning toqatidan tashqaridagi narsa bilan mashaqqatlantirmaydi. Inson qilgan (yaxshi) ishi uchun mukofot oladi va qilgan (yomon) ishi uchun jazolanadi”[3] (Qur’on, Baqara surasi, 286-oyat). Bu oyat erkinlikni, ayniqsa shaxsiy erkinlikni, tanlov va uning oqibatlari bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi. Zamonaviy jamiyatlarda bu prinsiplar erkinlikdan suiiste’mol qilishning oldini olishda asosiy tamoyil sifatida qaraladi. Zamonaviy huquqshunoslar, masalan, Muhammad Hashim Kamali[4] bu tamoyillarni inson huquqlarining Islomdagi asosiy negizi sifatida e’tirof etgan.

Islom ta’limotidagi diniy erkinlik zamonaviy jamiyatlarda dinlararo muloqot va bag‘rikenglikni rivojlantirish uchun muhim asosdir. Hudaybiya shartnomasi Islomning ilk yillarida musulmonlar va boshqa din vakillari o‘rtasida tinch-totuv yashash tamoyillarini belgilab berdi. Shartnomada shunday deyilgan: “Yahudiylarga o‘z dinlari qoldiriladi, musulmonlarga o‘z dinlari. Har bir taraf o‘z diniga amal qilish erkinligiga ega bo‘ladi”.[5] Bugun esa aynan yahudiylar tomonidan ushbu qoida qo‘pol ravishda buzilyotganini ko‘rishimiz mumkin. Falastindagi musulmonlar masjidlarda ibodat qiloyotgan vaqtida ularga nisbatan shavqatsizlarcha munosabatda bo‘lganiga butun dunyo guvoh. 2023-yil 7-oktabrda boshlangan Isroil va Hamas o‘rtasidagi qurolli mojaro davomida, 2024-yil dekabr oyining oxiriga kelib, halok bo‘lgan falastinliklar soni o‘n minglabni tashkil etadi.

Erkinlik faqat axloqiy yoki diniy erkinlik bilan chegaralanmaydi, balki ilm-fan va izlanish erkinligini ham o‘z ichiga oladi. Ibn Rushd (Averroes) bu haqda shunday deydi: “Bilim olishdagi erkinlik – bu nafaqat insonning huquqi, balki jamiyat taraqqiyoti uchun zaruriy shartdir”.[6] Zamonaviy dunyoda ilm-fan va texnologiyaning rivoji uchun erkin fikrlash, izlanish va yangilik qilish imkoniyatining mavjudligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu tamoyillar bugungi kunda xalqaro tashkilotlar tomonidan ilgari surilayotgan dinlararo muloqot va bag‘rikenglikning asosiy falsafiy ildizlari sifatida qayta kashf etilmoqda. YUNESKO ning 2015-yilgi ma’lumotlariga ko‘ra, Islom ta’limoti asosida rivojlantirilgan erkinlik va bag‘rikenglik tamoyillari xalqaro muloqot va tinchlikni mustahkamlashda qo‘llanmoqda.[7]

---

[1] Armstrong, Karen. Muhammad: A Prophet for Our Time. New York: HarperCollins, 2007. 175–181-p.
[2] Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri hilol. 3-juz. “HILOL-NASHR”, 2008. 441-b.
[3] Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri hilol. 1-juz. “HILOL-NASHR”, 2008. 303-b.
[4] The Dignity of Man: An Islamic Perspective, Cambridge: Islamic Texts Society, 2002, 24-p.
[5] Sirat ibn Hisham, Bayrut: Dar al-Maorif, 1992, 135-p
[6] Tahafut at-Tahafut, Bayrut: Dar al-Maorif, 1992, 178-p
[7] Cultural Diversity and Freedom, Parij, 2015, 112-p

Erkinlik faqat individual huquqlar bilan chegaralanmaydi, balki ijtimoiy barqarorlik va adolatni ta’minlash uchun mas’uliyatni ham o‘z ichiga oladi. Qur’oni Karimda: “Albatta, Alloh adolat va ehsonni buyuradi...”[1] (Qur’on, Nahl surasi, 90-oyat). Bu oyat erkinlikni adolat va yaxshilik bilan uyg‘unlashtirishni ta’kidlaydi. Farobiy o‘zining “Fozil odamlar shahri” asarida jamiyatda erkinlik va mas’uliyatning muvozanatini quyidagicha izohlagan: “Jamiyatdagi erkinlik faqat axloqiy tamoyillar asosida boshqarilgandagina barqaror bo‘la oladi”.[2]

Islomdagi erkinlik tamoyillari zamonaviy demokratik tizimlar bilan uyg‘unlashadi, chunki ular inson huquqlari, erkinlik va adolatni ta’minlashga yo‘naltirilgan. Muhammad Iqbol o‘zining “Islomda diniy tafakkurni qayta tiklash” asarida shunday deydi: “Islomning asosiy tamoyillari zamonaviy demokratik qadriyatlarning falsafiy ildizlarini tashkil qiladi. Erkinlik va adolat ular orasida markaziy o‘rinda turadi”. Shu bilan birga Muhammad Iqbol erkinlik va qonunning muvozanati haqida fikr yuritib: “erkinlik shunchaki xohlaganingni qilish emas, balki axloqiy tamoyillarga bo‘ysunishdir”,[3] deb alohida ta’kidlaydi.

Islom ta’limoti erkinlikni faqat musulmonlar jamiyati uchun emas, balki global miqyosda universal tamoyil sifatida taqdim etadi. Muhammad Abdulloh Draz o‘zining “Islom: Axloq va Erkinlik” asarida shunday deydi: “Islomning erkinlikka oid tamoyillari har qanday jamiyatda universal qadriyat sifatida qo‘llanishi mumkin”.[4] Bu g‘oya bugungi globalizatsiya sharoitida din va madaniy farqlarga qaramasdan, insoniyatni birlashtiruvchi asosiy tamoyil sifatida qaraladi. Islomda erkinlik faqat shaxsiy masala emas, balki jamiyat va dunyo miqyosidagi tinchlik va xavfsizlikni ta’minlashning muhim omilidir. Zamonaviy xalqaro huquqshunoslar Qur’onning bag‘rikenglik va erkinlik haqidagi oyatlarini tinchlikparvar siyosatning ilhom manbasi sifatida talqin qiladilar.

Islom ta’limotida erkinlik g‘oyasi insonning o‘z huquq va majburiyatlari orasida muvozanatni ta’minlashga asoslangan bo‘lib, axloqiy tamoyillar, ijtimoiy mas’uliyat va diniy bag‘rikenglik kabi muhim jihatlarni o‘z ichiga oladi. Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarni beradi: ***birinchidan***, axloqiy asos bo‘yicha erkinlik nafaqat insonning shaxsiy tanlov huquqi, balki mas’uliyatli harakat qilish axloqiy majburiyati sifatida ham talqin etiladi; ***ikkinchidan***, diniy bag‘rikenglik bo‘yicha Qur’on va hadislar dinlararo tinchlikni saqlash uchun erkinlikning muhimligini ta’kidlaydi, bu esa zamonaviy jamiyatlar uchun ham dolzarb masaladir; ***uchinchidan,*** jamiyat va davlat boshqaruvi bo‘yicha Islomda erkinlik ijtimoiy adolat, mas’uliyat va boshqaruvdagi shaffoflikni ta’minlash uchun xizmat qiladi; ***to‘rtinchidan***, zamonaviy ahamiyati esa, erkinlik g‘oyasi hozirgi global muammolar, jumladan, inson huquqlari, diniy bag‘rikenglik va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Ushbu mavzu doirasida ilmiy tadqiqotlar davom ettirilishi zarur deb hisoblaymiz, shuning uchun quyidagilarni tavsiya qilamiz:

- Diniy va dunyoviy ta’lim tizimlarida Islomning erkinlikka oid tamoyillari asosida yosh avlodda bag‘rikenglik va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishga qaratilgan dasturlar ishlab chiqilishi lozim.

- Islomdagi erkinlik va mas’uliyat tamoyillari jamiyatda adolatli boshqaruv, fuqarolar huquqlari va gender tengligini ta’minlashda faol qo‘llanilishi zarur.

- Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanib, Islomning erkinlikka oid ta’limotlari ommalashtirilib, Islomning mazkur masalalardagi haqiqatini global miqyosda yetkazish maqsadga muvofiqdir.

[1] Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri hilol. 3-juz. “HILOL-NASHR”, 2008. 369-b.
[2] Madina al-Fozila, Qohira: Dar al-Kutub al-Ilmiya, 1985, 105-p
[3] Iqbol, Reconstruction of Religious Thought in Islam, London: Oxford University Press, 1930, 85-p
[4] Al-Islam: Morality and Freedom, Bayrut: Dar al-Nashr, 1998, 122-p

JAMIYAT BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA YOSHLARDA EKSTREMIZMGA NISBATAN MUROSASIZLIK MUNOSABATINI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI

Uralov Mansur Uralovich
Innavatsion va texnalogiyalar universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada jamiyat barqarorligini ta’minlashda yoshlarda ekstremizmga nisbatan murosasizlik munosabatini shakllantirishning dolzarb masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada yoshlar ongiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi omillar, ularni bartaraf etish mexanizmlari hamda profilaktik chora-tadbirlarni takomillashtirish masalalari ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ekstremizm, radikalizm, yoshlar siyosati, ma’naviyat, tarbiya, profilaktika, jamiyat, barqarorlik.

Bugungi globallashuv sharoitida axborot oqimining keskin ortib borishi yoshlar ongiga turli mafkuraviy ta’sirlarning kuchayishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, ekstremistik va radikal g‘oyalar internet orqali tez tarqalayotgani jamiyat xavfsizligiga jiddiy tahdid solmoqda. Shu bois yoshlarda ekstremizmga nisbatan murosasizlik munosabatini shakllantirish bugungi kunda har qanday davlat va jamiyat oldidagi ustuvor vazifalardan biriga aylanib bormoqda.

Jahonda ekstremizm va radikalizm fenomenlari zamonaviy xalqaro xavfsizlik me’yorlariga eng jiddiy chaqiriqlar sifatida qaralmoqda. Globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, transmilliy migratsiya oqimlarining kengayishi hamda raqamli texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya vositalarining chuqur kirib borishi natijasida radikal qarashlarning tarqalishi uchun ijtimoiy-siyosiy sharoit yanada qulaylashdi. Bu jarayonlar nafaqat milliy xavfsizlik, balki xalqaro barqarorlikka ham ta’sir ko‘rsatmoqda. Shuning uchun global miqyosda mafkuraviy immunitetni shakllantirish, jamiyatlararo bag‘rikenglik tamoyillarini mustahkamlash va madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish siyosiy kun tartibining muhim vazifasiga aylanmoqda.

Keyingi yillarda ekstremizm va radikalizm jahon siyosiy jarayonlarining eng keskin muammolaridan biriga aylandi. Ular nafaqat global xavfsizlik, balki milliy barqarorlik, ijtimoiy integratsiya va yoshlarning siyosiy ijtimoiylashuvi uchun ham jiddiy tahdid tug‘dirmoqda. Ayniqsa, yoshlarning mafkuraviy ta’sirlarga ochiqligi ularni ekstremistik oqimlarning asosiy auditoriyasiga aylantiradi.

O‘zbekiston kontekstida masala yanada dolzarb, chunki aholining 60 foizdan ortig‘ini yoshlar tashkil etadi. Shu bois davlat siyosati ularning mafkuraviy immunitetini mustahkamlashni maqsad qiladi. “Yoshlar siyosati to‘g‘risida”gi qonun (2017) va “Ekstremizmga qarshi kurash to‘g‘risida”gi qonun (2018) bu borada muhim asos bo‘lsa-da, faqat huquqiy choralar yetarli emas. Samarali natija profilaktika, ta’lim, fuqarolik jamiyati va ma’naviy-ma’rifiy ishlarda uyg‘un yondashuv orqali ta’minlanadi.

XXI asrda globallashuv jarayonlari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keskin rivojlanishi insoniyat oldiga yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda murakkab tahdidlarni ham olib keldi. Ulardan eng jiddiylari qatorida ekstremizm va radikalizm masalasi alohida o‘rin tutadi. Bu hodisalar jamiyat barqarorligiga, milliy xavfsizlikka va insoniyat taraqqiyotiga bevosita xavf tug‘dirib, ayniqsa yoshlar ongini nishonga olishi bilan xavflidir.

O‘zbekiston aholisi, xususan yoshlar soni nisbatan yuqori bo‘lib, ularning mafkuraviy immuniteti milliy xavfsizlikka bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois davlatimizda “Yoshlar siyosati to‘g‘risida” gi Qonun, “Ekstremizmga qarshi kurash to‘g‘risida”gi Qonun, “Ma’naviyat va ma’rifat markazi” hamda “Yoshlar ishlari agentligi” faoliyati yoshlar ongida murosasizlikni bartaraf etish va bag‘rikenglikni shakllantirishga qaratilgan.

Qadimgi davrlardan boshlab mutafakkirlar yoshlarni jamiyat hayotining eng muhim qatlamlaridan biri sifatida ko‘rgan. Aristotel “Siyosat” asarida yoshlarni “davlat hayotiga yangi

kirib kelayotgan kuch” sifatida tasvirlab, ularning tabiiy energiyasi siyosiy hayotda muhim rol o‘ynashini ta’kidlaydi[1]. Sharq mutafakkirlaridan Forobiy “Fozil odamlar shahri”da yoshlarni jamiyatning kelajagini belgilovchi subyekt sifatida baholagan, ularning ta’lim va tarbiyasi davlat barqarorligining kafolati ekanini alohida urg‘ulagan[2]. Ibn Sino esa yoshlarni bilim, axloq va siyosiy madaniyatni o‘zlashtirish bosqichida bo‘lgan guruh sifatida ta’riflagan. Uning fikricha, yoshlarning tarbiyasi bevosita jamiyatning ma’naviy rivojiga ta’sir etadi[3]. Bu talqinlardan ko‘rinib turibdiki, yoshlar qadimiy davrlardanoq nafaqat tabiiy energiyasi, balki ma’naviy shakllanish jarayoni tufayli ham jamiyatning eng muhim subyekti sifatida qaralgan. Shu jihatdan falsafiy tafakkur yoshlarni jamiyat taraqqiyotining bosh mezoni sifatida talqin qiladi.

BMT tasnifiga ko‘ra, yoshlar 15–24 yosh oralig‘idagi shaxslar sifatida belgilanadi[4]. O‘zbekiston qonunchiligida esa yoshlar 14–30 yosh oralig‘idagi fuqarolarni qamrab oladi. Bu yondashuv mamlakat demografik xususiyatlariga mos ravishda belgilangan bo‘lib, aholining ko‘pchilik qismi yoshlar ekanini hisobga oladi. Demak, yoshlar masalasi O‘zbekiston uchun faqat ijtimoiy emas, balki strategik siyosiy ahamiyatga ham ega. 2017-yilda qabul qilingan “Yoshlar siyosati to‘g‘risida”gi Qonun ushbu qatlamga davlat tomonidan ko‘rsatiladigan e’tibor va qo‘llab-quvvatlashning huquqiy asosini yaratdi. Ushbu hujjat yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish va mafkuraviy immunitetini mustahkamlashni maqsad qiladi .

Yoshlar siyosiy kategoriya sifatida jamiyatda ikki tomonlama rol o‘ynaydi. Bir tomondan, ular demokratik qadriyatlar va modernizatsiya jarayonlarining asosiy tashuvchilari hisoblanadi. Ikkinchi tomondan, yoshlarning tajribasizligi va hissiy ta’sirchanligi ularni radikal oqimlar ta’siriga berilish xavfini oshiradi. Zbignev Bjezinskiy ta’kidlaganidek, zamonaviy mafkuraviy mojarolarning aksariyatida yoshlar asosiy vositachiga aylanmoqda[5].

O‘zbekiston sharoitida esa yoshlar siyosati “Yangi O‘zbekiston” davrida milliy taraqqiyotning asosiy strategik yo‘nalishiga aylandi. “Yoshlar ishlari agentligi” va “Ma’naviyat va ma’rifat markazi” faoliyati yoshlarning siyosiy-ijtimoiy faolligini oshirish, ularni ekstremizm va radikalizmga qarshi mafkuraviy immunitetga ega qilishni maqsad qiladi. Shunday qilib, “yoshlar” tushunchasi demografik yoki biologik ko‘rsatkichdan ancha kengroq mazmunga ega. Falsafiy yondashuv uni jamiyatning ma’naviy poydevori sifatida, sotsiologiya esa ijtimoiy transformatsiyalar markazida turgan qatlam sifatida baholaydi. Siyosiy nuqtai nazardan esa yoshlar milliy xavfsizlik va barqarorlikni belgilovchi strategik subyekt hisoblanadi.

Yoshlar - har qanday jamiyatning eng faol, shu bilan birga eng ta’sirchan qatlami bo‘lib, ular mafkuraviy manipulyatsiyalarga eng tez beriluvchi guruhdir. Shuning uchun ekstremistik oqimlar o‘z mafkuralarini yoyishda aynan yoshlarni asosiy “nishon” sifatida tanlaydi[6]. Bu holat Markaziy Osiyo mintaqasida ham kuzatilmoqda: diniy ekstremistik tashkilotlar internet orqali yoshlarni o‘z safiga jalb qilish uchun psixologik ta’sirchan usullarni qo‘llamoqda. Zbignev Bjezinskiy o‘zining “Buyuk shaxmat taxtasi” asarida ta’kidlaganidek, XXI asr mojarolarining ko‘pchiligi mafkuraviy tusda bo‘ladi va ayniqsa yosh avlod ularning asosiy ishtirokchisiga aylanadi[7]. Bu esa ekstremizmni nafaqat siyosiy tahdid, balki avlodlar barqarorligi uchun ham xavf sifatida ko‘rib chiqishga majbur qiladi.

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan buyon ekstremizmga qarshi kurashni milliy xavfsizlikning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilagan. “Ekstremizmga qarshi kurash to‘g‘risida”gi Qonun va Prezident farmonlari asosida yoshlarni yot g‘oyalardan himoya qilish mexanizmlari ishlab chiqildi. Shu bilan birga, “Ma’naviyat va ma’rifat markazi” va “Yoshlar ishlari agentligi” kabi muassasalar orqali profilaktik tadbirlar kuchaytirildi.

Bugungi kunda ekstremizmning O‘zbekistondagi xavfi ikki omil bilan bog‘liq: birinchidan, yoshlarning ulushi yuqori bo‘lgani uchun ular mafkuraviy nishon bo‘lib qolmoqda; ikkinchidan, global axborot tarmoqlari orqali yot g‘oyalar tez tarqalmoqda. Shu bois ekstremizmni chuqur tahlil qilish va unga qarshi samarali siyosiy mexanizmlar ishlab chiqish dolzarbdir.

O‘zbekiston ko‘p millatli va ko‘p konfessiyali mamlakat sifatida tarixan bag‘rikenglik an’analariga ega. Shu bois murosasizlikka qarshi kurash davlat siyosatining muhim yo‘nalishiga aylangan.

Siyosatshunoslikda ekstremizm ko‘pincha murosasizlikning eng yuqori nuqtasi sifatida talqin qilinadi[8]. Avval murosasizlik qarashlari shakllanadi, keyin ular ijtimoiy-madaniy ziddiyatlarni kuchaytiradi va natijada radikalizm yoki ekstremizm sifatida yuzaga chiqadi. Shu sababli murosasizlikni faqat axloqiy muammo sifatida emas, balki siyosiy xavf sifatida ham baholash lozim. Borum tomonidan ishlab chiqilgan radikallashuv modeliga ko‘ra, ekstremistik jarayon to‘rt bosqichdan iborat: (1) shaxsiy adolatsizlik hissi, (2) murosasizlik qarashlari shakllanishi, (3) radikal mafkurani qabul qilish, (4) zo‘ravonlikka tayyorlik. Bu model ham murosasizlikning ekstremizm shakllanishidagi markaziy rolini ko‘rsatadi.

Bizning fikrimizcha, O‘zbekiston sharoitida yoshlar – murosasizlik – ekstremizm triadasi faqatgina umumiy nazariy yondashuvlar asosida emas, balki milliy-demografik xususiyatlar va global axborot oqimlari ta’sirini hisobga olgan holda tahlil qilinishi zarur. Shu nuqtayi nazardan quydagi xulosalarga keldik:

Birinchidan, tadqiqotimizda murosasizlik tushunchasi nafaqat psixologik yoki axloqiy fenomen, balki yoshlarning mafkuraviy immuniteti bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan siyosiy kategoriya sifatida talqin qilinmoqda. Amaldagi ilmiy adabiyotlarda bu jihat yetarlicha yoritilmaganini qayd etish mumkin.

Ikkinchidan, biz yoshlarning ekstremizmga moyilligi avvalo murosasizlik qarashlari bilan uzviy bog‘liq ekanini asoslab bermoqdamiz. Shu nuqtai nazardan, yoshlar orasida murosasizlikni kamaytirishning eng samarali yo‘li ularning axborot madaniyatini rivojlantirish va tanqidiy tafakkur ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Bu yondashuv ekstremistik targ‘ibotga qarshi kurashning innovatsion mexanizmi sifatida taklif qilinmoqda.

Uchinchidan, tadqiqotda uch tushuncha o‘rtasidagi bog‘liqlik integratsion model asosida tushuntirilmoqda. Ushbu modelda: yoshlar — subyekt, murosasizlik — psixologik va ijtimoiy asos va ekstremizm — oqibat sifatida talqin qilinmoqda.

Bizning nazarimizda, mazkur integratsion model O‘zbekistonning ijtimoiy-siyosiy tizimida mafkuraviy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin bo‘lgan nazariy-amaliy yondashuvdir. Demak, agar yoshlarning axborot makonida faol immuniteti shakllantirilmasa, murosasizlik qarashlari ularni ekstremizmga olib kelishi ehtimoli kuchayadi. Shu sababli milliy siyosatda yoshlar uchun raqamli media savodxonlik dasturlarini keng joriy etish, yoshlar klublari va ma’naviy-ma’rifiy platformalar orqali bag‘rikenglikni mustahkamlash dolzarb masala sifatida qaralishi lozim.

O‘zbekistonning ijtimoiy-siyosiy taraqqiyoti doimo millatlararo totuvlik, dinlararo bag‘rikenglik va o‘zaro hurmat qadriyatlariga tayangan. Mustaqillikdan keyin ushbu tamoyillar davlat siyosatida yangicha mazmun kasb etib, ayniqsa yoshlar masalasi strategik ustuvorlik sifatida belgilandi. Bu jarayonda ularning huquqlari va manfaatlarini himoya qilish bilan bir qatorda, mafkuraviy immunitetini shakllantirish ham muhim vazifa sifatida ilgari surildi. Siyosatshunoslik nuqtayi nazaridan bu ikki asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: birinchidan, yoshlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini kuchaytirish, ikkinchidan, ularni ekstremistik va radikal oqimlardan himoyalash.

Xulosa qilib aytganda, ekstremizmga qarshi kurashda huquqiy mexanizmlar bilan bir qatorda, ma’naviy-ma’rifiy yondashuvlarning ham kuchaytirilishi yoshlar ongida mustaqil fikrlash, siyosiy madaniyat va milliy qadriyatlarga sodiqlikni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, raqamli media savodxonlikni rivojlantirish bugungi global axborot oqimida yoshlarni tanqidiy tafakkur va axborotni ajrata olish ko‘nikmalariga ega etishda muhim vosita sifatida qaralmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Аристотель , Политика; пер. с греческого С.А. Жебелева, Т.А. Миллер. — Москва : Издательство АСТ, 2018

2. Фараби. Город добродетельных людей. – Ташкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт, 1993

3. Ибн Сино. Китоб уш-шифо (танланган асарлар). – Тошкент: Фан, 2005.

4. United Nations. World Programme of Action for Youth. – New York: UN, 2010.

5.Brzezinski, Z. The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. – New York: Basic Books, 1997.

6. Borum, R. Radicalization into Violent Extremism I: A Review of Social Science Theories // Journal of Strategic Security. – 2011. – Vol. 4, № 4. – B. 7–36.

7. Brzezinski, Z. The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. – New York: Basic Books, 1997.

8. Heywood, A. Political Ideologies: An Introduction. – London: Palgrave Macmillan, 2017.

YANGI TEXNOLOGIYALAR VA IJTIMOIY-PSIXOLOGIK YONDASHUV: TA’LIM SIFATINI OSHIRISHNING STRATEGIK YO‘NALISHLARI

Odinaxon Mansurova
GDPI o‘qituvchisi

Annotatsiya: Tezisda yangi texnologiyalarning ta’lim sifatini oshirishdagi ijtimoiy-psixologik jihatlari va “Tajriba asosida o‘qish” (Experiential learning) g‘oyasi tahlil qilingan. Interfaol vositalar va “qayta aloqa” (feedback) tizimining talabalar motivatsiyasi hamda ijtimoiy moslashuviga ta’siri ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy-psixologik yondashuv, motivatsiya, interfaol ta’lim, experiential learning, feedback, ijtimoiy identifikatsiya.

Jahon oliy ta’lim tizimida ta’lim berish jarayonida yangi texnologiyalarga asoslangan holda innovatsiyalar va innovatsion faoliyatga oid bir qator tadqiqotlar olib borilmoqda. Fan, ta’lim hamda amaliyot orasidagi tafovutni bartaraf etish yo‘lida “Tajriba asosida ta’lim olish” (Experimential learning) g‘oyasi ustuvor bo‘lib qolmoqda. Bu borada “Experiential learning” o‘qitish ta’limni o‘quv sinfidan tashqarida, tajriba tarzida o‘tkazishni taqozo etib, ta’lim oluvchilarni motivlashtirish yo‘li bilan keng jalb etishni nazarda tutadi[1]. Buning uchun ta’lim tizimida yangi texnologiyalar va innovatsiyalardan foydalanishni amalga oshirishning o‘ziga xos psixologik yondoshuvlariga e’tibor berish, bu jarayonni takomillashtirish orqali ta’lim jarayonini yangi texnologiyalar va innovatsiyalardan foydalanish masalalari dolzarb muammolardan bo‘lib qolmoqda. “Texnologiya” atamasi tilshunoslik va falsafa nuqtai nazaridan yunoncha *techne* (mahorat, hunar) va *logos* (bilim, ta’limot) so‘zlaridan kelib chiqadi.[2] Dastlab ishlab chiqarish jarayonini tashkil etish vositasi sifatida paydo bo‘lgan texnologiya tushunchasi keyinchalik ijtimoiy sohalarga, xususan, ta’lim tizimiga tatbiq etila boshlandi.

Pedagogikada texnologiya ta’lim jarayonini tizimli, rejalashtirilgan va nazorat qilinadigan shaklda tashkil etish vositasi sifatida qaraladi.[3] V.P. Bespalko texnologiyani “ta’lim jarayonini oldindan loyihalash, amalga oshirish, monitoring va nazorat orqali rejalashtirilgan natijalarni ta’minlovchi tizim” deb ta’riflaydi. Shu bilan birga, Yu.K. Babanskiy texnologiyani o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishini maksimal darajada ta’minlovchi mexanizm sifatida ko‘radi.[4]

Innovatsiya — mavjud tizimni takomillashtirish, yangi metod, vosita yoki texnologiya kiritish jarayoni bo‘lib, shaxs va jamiyat faoliyatida sezilarli o‘zgarishlar yuzaga keltiradi.[5] Ta’lim kontekstida innovatsiyalar o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish, faoliyatni individual

[1] Action Learning – How does it work in practice? MIT Sloan Management. Retrieved 2016-03-16 Archived 2016-03-08 at the Wayback Machine.
[2] Rosenberg, N. (1976). *Perspectives on Technology*. Cambridge University Press.
[3] Bespalko, V.P. (1990). *Pedagogicheskie tehnologii*. Moscow: Prosveshchenie.
[4] Babanskiy, Yu.K. (1998). *Psikhologiya ucheniya*. Moscow: Akademiya.
[5] Rogers, E.M. (2003). *Diffusion of Innovations* (5th ed.). Free Press.

xususiyatlarga moslash, shuningdek, guruh va ijtimoiy muhit bilan hamkorlikni kuchaytirish imkonini beradi.[1]

Ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan yangi texnologiyalar shaxslararo muloqot jarayonlarini, kommunikativ vazifalarni, shaxsning ijtimoiy identifikatsiyasini shakllantiruvchi vosita sifatida baholanadi. Masalan, onlayn ta’lim vositalari shaxsning o‘zini aniqlashiga, virtual guruhlarda kommunikatsiya strategiyalarini o‘zgartirishga va yangi ijtimoiy rollarni qabul qilishga yordam beradi.[2]

Shuningdek, texnologiyalar shaxsning motivatsion va psixologik holatini qo‘llab-quvvatlaydi, ta’lim jarayonida stressni kamaytirishga va individual o‘quv faoliyatini samarali tashkil etishga xizmat qiladi.[3]

Fikrimizcha, yangi texnologiyalar nafaqat o‘quv jarayonini faollashtirishga xizmat qiladi, balki o‘quvchilarning individual motivatsiyasini oshirish, o‘zini o‘rganish jarayonida mustaqil tutish va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, interfaol va onlayn ta’lim vositalari shaxslararo munosabatlarni mustahkamlash, virtual va real guruhlar bilan samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish, shuningdek, o‘quvchilarning guruhdagi ijtimoiy rollarni qabul qilish va moslashuvchanlik qobiliyatini oshirish imkoniyatini yaratadi. Natijada, yangi texnologiyalar o‘quv jarayonini nafaqat informatsion jihatdan boyitadi, balki psixologik va ijtimoiy jihatdan ham samarali qiladi, o‘quvchilarning ta’limga bo‘lgan qiziqishi va faol ishtiroki ortadi.

Yangi Texnologiyalarning ijtimoiy psixologik effektlari

Motivatsiya va faollik. Interfaol texnologiyalar shaxsning ta’limga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi, o‘rganishga qiziqishni kuchaytiradi hamda individual faol ishtirokini rag‘batlantiradi.

Guruh muhitiga moslashuv. Virtual guruhlar shaxsga yangi ijtimoiy rollarni sinovdan o‘tkazish imkonini beradi, guruh ichidagi ijtimoiy qoidalar va stereotiplarni qayta baholashni talab qiladi.

Ijtimoiy identifikatsiya. Onlayn kommunikatsiya vositalari orqali shaxs turli ijtimoiy guruhlar bilan o‘zaro ta’sirda bo‘lib, o‘zini ijtimoiy kontekstda qayta aniqlaydi.

Stress va moslashuv mexanizmlari. Yangi texnologiyalarni qabul qilish individual shaxs uchun stresska olib kelishi mumkin, bu holat esa ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimlariga bog‘liq.

Ta’lim jarayonida shaxsning motivatsiyasi va faol ishtiroki uning muvaffaqiyatini belgilovchi eng muhim omillardan biridir. Ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan “Motivatsiya – shaxsni ma’lum bir maqsad sari yo‘naltiruvchi ichki va tashqi kuchlarning majmuasi bo‘lib, u shaxsning faoliyatini, qaror qabul qilishini va o‘zini rivojlantirish jarayonlarini shakllantiradi.”[4]

Zamonaviy ta’limda interfaol texnologiyalar (virtual laboratoriyalar, onlayn forumlar, gamifikatsiya elementlari va simulyatsiya dasturlari) motivatsiyani faollashtirish va o‘rganishga bo‘lgan qiziqishni oshirishda samarali vosita sifatida tan olinmoqda. Ushbu vositalar shaxsga o‘zini anglash va o‘z qobiliyatini namoyon etish imkonini beradi, shuningdek, individual o‘rganish jarayonida faol ishtirokni rag‘batlantiradi.

Motivatsiya ikki asosiy turga bo‘linadi:

Ichki motivatsiya – shaxsning o‘z qiziqishi, o‘rganish jarayonidan zavq olish va shaxsiy maqsadlariga erishish istagi bilan bog‘liq. Interfaol texnologiyalar ichki motivatsiyani rag‘batlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Masalan, virtual laboratoriyada eksperimentlar o‘tkazish o‘quvchiga natijalarni tezkor kuzatish imkonini beradi, bu esa o‘z-o‘zini anglashni va bilim olishga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi.

Tashqi motivatsiya – baholar, sertifikatlar, ijtimoiy tan olinishi kabi tashqi rag‘batlar orqali shakllanadi. Gamifikatsiya elementlari (ballar, medallar, reytinglar) talabalarni faol qatnashishga

[1] Jonassen, D.H. (2000). *Computers as Mindtools for Schools: Engaging Critical Thinking*. Prentice Hall. Mishra, P., & Koehler, M.J. (2006). *Technological Pedagogical Content Knowledge: A Framework for Teacher Knowledge*. Teachers College Record, 108(6), 1017–1054.

[2] Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. Basic Books.

[3] Brod, C. (1984). *Technostress: The Human Cost of the Computer Revolution*. Addison-Wesley.

[4] (Ryan & Deci, 2000).

undaydi va ularning ijtimoiy faolligini oshiradi.[1] Shu tarzda, tashqi rag‘batlar shaxsning ichki motivatsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Interfaol texnologiyalar motivatsiyani oshirishda bir necha psixologik mexanizmlardan foydalanadi:

2007- yili Review of Educational Research jurnalida Hattie, J., va Timperley, H. larning “The power of feedback” maqolasi e’lon qilindi[2] va katta shov-shuvlarga sabab bo‘ldi. Maqolada quyidagi fikrlar ilgari surilgan: Hattie va Timperley ta’lim psixologiyasida feedback (qayta aloqa) ning samaradorligini o‘rganib chiqqan. Ularning tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, samarali feedback o‘quvchining o‘rganish jarayonini sezilarli darajada oshiradi, chunki u shaxsga o‘z xatolarini tushunish, o‘rganish strategiyalarini tuzatish va maqsadga yo‘naltirish imkonini beradi.

Ular feedbackni to‘rt asosiy savol orqali tahlil qilgan:

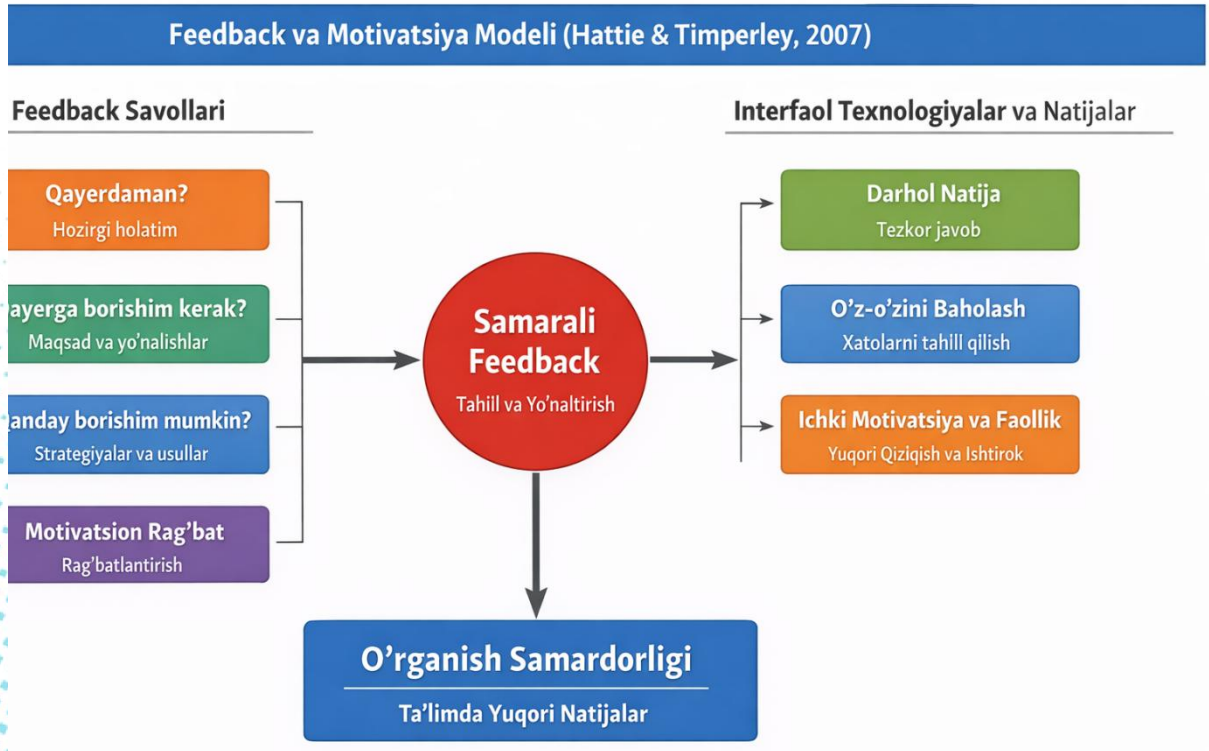
Qayerdaman? – O‘quvchi o‘zining hozirgi bilim darajasini va qayerda xato qilayotganini tushunadi.

Qayerga borishim kerak? – O‘quvchi maqsad va natijalarni aniq biladi.

Qanday qilib u yerga borishim mumkin? – O‘quvchiga aniq strategiyalar va yo‘nalishlar beriladi.

Feedbackning motivatsion ta’siri – O‘quvchiga muvaffaqiyatga erishish uchun ijobiy rag‘bat beriladi. Feedback o‘quvchining ichki motivatsiyasini oshiradi va o‘z-o‘zini baholash qobiliyatini rivojlantiradi. U shaxsga o‘z xatolarini tushunish va tuzatish imkonini beradi, shuning uchun interfaol texnologiyalar bilan birga qo‘llanganda motivatsiyani sezilrli darajada oshiradi. Feedback samaradorligi shaxsning oldingi bilim darajasi va o‘rganish strategiyasiga bog‘liq.

Hattie & Timperley ning fikricha, feedback ijtimoiy kontekstda o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi muloqot orqali samarali bo‘ladi. Bu shaxsning o‘zini ijtimoiy tizimda baholashiga, guruhdagi faoliyatga moslashishiga va ijtimoiy motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. Shu sababli, interfaol texnologiyalar bilan birga feedback tizimi joriy etilganda, motivatsiya va faollik yanada oshadi. Darhol natija ko‘rish (immediate feedback) – topshiriqlarni bajargan zahoti o‘quvchi natijani ko‘radi, bu esa o‘z muvaffaqiyatini baholashga va yangi bilimlarni mustahkamlashga imkon beradi.

[1] Bandura, 1977

[2] Hattie, J., & Timperley, H. (2007). The power of feedback. Review of Educational Research, 77(1), 81–112.

Xulosa qilib aytish mumkinki, oliy ta’lim tizimini transformatsiya qilish jarayonida yangi texnologiyalar shunchaki texnik vosita emas, balki ta’lim oluvchining **motivatsiyasi, ijtimoiy moslashuvi va shaxsiy identifikatsiyasini** shakllantiruvchi fundamental psixologik drayver bo‘lib xizmat qilmoqda. Olib borilgan tahlillar asosida quyidagi muhim xulosalarga kelish mumkin: **Nazariya va amaliyot sintezi:** "Tajriba asosida ta’lim olish" (Experiential learning) g‘oyasining ustuvorligi ta’limni auditoriya chegaralaridan olib chiqib, uni hayotiy va kasbiy ko‘nikmalar bilan bog‘laydi. Bu jarayonda texnologiyalar talabaning subyektiv tajribasini boyituvchi asosiy mexanizm hisoblanadi.

Motivatsiyaning yangi ierarxiyasi: Interfaol texnologiyalar va gamifikatsiya elementlari talabada nafaqat tashqi (baholar, reyting), balki **ichki motivatsiyani** (qiziqish, kashfiyot zavqi) ham mustahkamlaydi. Darhol qayta aloqa (immediate feedback) tizimi o‘quvchida o‘z bilimiga nisbatan ishonch uyg‘otadi va o‘qishga bo‘lgan proaktiv yondashuvni shakllantiradi.

Ijtimoiy-psixologik transformatsiya: Yangi texnologiyalar ta’lim muhitida shaxslararo muloqotning yangi formatlarini yaratadi. Virtual guruhlar va onlayn kommunikatsiya talabalarga yangi ijtimoiy rollarni sinab ko‘rish, stressli vaziyatlarda jamoaviy qo‘llab-quvvatlashni his qilish va raqamli jamiyatda o‘zligini (identity) anglash imkonini beradi.

Qayta aloqa (Feedback) – samaradorlik kuchi: Hattie va Timperley tadqiqotlari tasdiqlaganidek, texnologik innovatsiyalar faqatgina mazmunli va tizimli qayta aloqa bilan uyg‘unlashgandagina kutilgan natijani beradi. "Qayerdaman?", "Qayerga borishim kerak?" va "Qanday qilib?" kabi savollarga javob beruvchi tizim talabaning o‘z-o‘zini boshqarish (self-regulation) qobiliyatini yuksaltiradi. Oliy ta’limda innovatsion faoliyatni takomillashtirish nafaqat texnologik jihozlanishga, balki ushbu texnologiyalarning talaba shaxsiga ko‘rsatadigan **ijtimoiy-psixologik effektlarini** to‘g‘ri boshqarishga bog‘liq. Ta’lim jarayoniga texnologiyalarni tatbiq etishda shaxsning individual xususiyatlari va ijtimoiy muhit bilan hamkorligiga e’tibor qaratish — zamonaviy mutaxassisni Vatanga sadoqat va yuqori kreativlik ruhida tarbiyalashning garovidir.

DEVIANT XULQ-ATVORNING IJTIMOIY OMILLARI VA JAMIYAT BARQARORLIGIGA TA’SIRI

Jabborova Sabrina G‘olibjon qizi
Guliston davlat universiteti talabasi
Ilmiy rahbar: Temirova Nilufar Erkinovna

Annotatsiya: Mazkur maqolada deviant xulq-atvorning ijtimoiy sabablari va jamiyat barqarorligiga ta’siri O‘zbekiston misolida ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan o‘rganiladi. Oilaviy muhit, tengdoshlar ta’siri, iqtisodiy omillar va ijtimoiy institutlarning zaiflashuvi deviant xulq-atvorni shakllantiradigan asosiy omillar sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolada deviant xulq-atvorning turli shakllari — giyohvandlik, jinoyatchilik, zo‘ravonlik va ijtimoiy passivlik tahlil qilinib, ularning jamiyat barqarorligiga va kadrlar salohiyatiga sistemali ta’siri ochib beriladi. Profilaktikada mahalla instituti, oila va ijtimoiy ish xizmatlarining hamkorlik modeli tavsiya etiladi.

Kalit so‘zlar: deviant xulq-atvor, ijtimoiy omillar, jamiyat barqarorligi, oilaviy muhit, tengdoshlar ta’siri, profilaktika, ijtimoiy ish, mahalla, kadrlar salohiyati, O‘zbekiston.

KIRISH. Har qanday jamiyatning barqarorligi va taraqqiyoti, eng avvalo, uning a’zolarining ijtimoiy xulq-atvor madaniyati va qadriyatlar tizimiga bog‘liq. Ijtimoiy me’yorlar, qoidalar va qadriyatlardan chetlashadigan xulq-atvor deviantlik jamiyat barqarorligiga bevosita tahdid soluvchi hodisa sifatida barcha zamonlarda ilmiy va amaliy e’tiborni jalb qilib kelgan. Zamonaviy O‘zbekiston sharoitida esa ushbu muammo yangi o‘tkirlik kasb etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi so‘nggi o‘n yilliklarda ulkan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Bozor iqtisodiyotiga o‘tish, urbanizatsiya jarayonlari, raqamli

texnologiyalarning hayotga kirib kelishi va ijtimoiy tabaqalanishning kuchayishi — bularning barchasi jamiyatning an’anaviy qadriyatlar tizimiga jiddiy bosim o‘tkazmoqda. Natijada, ayniqsa yoshlar orasida, deviant xulq-atvorning turli shakllari — giyohvandlik, huquqbuzarlik, zo‘ravonlik, ijtimoiy passivlik — kuchayish tendensiyasini namoyon etmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi ma’lumotlari yoshlar o‘rtasidagi huquqbuzarliklarning o‘sishini tasdiqlaydi. Yuldashova tadqiqotida esa deviant xulq-atvorning nafaqat huquqiy, balki chuqur ijtimoiy ildizlarga ega ekanligi ko‘rsatilgan. Bu ildizlarni aniqlash va ular asosida samarali profilaktika tizimini qurishsiz jamiyat barqarorligini ta’minlash va yuqori salohiyatli kadrlar yetishtirish mumkin emas. Shu maqsadda mazkur maqolada deviant xulq-atvorning ijtimoiy sabablari O‘zbekiston kontekstida tahlil qilinib, uning jamiyat barqarorligiga ta’siri ko‘rib chiqiladi va profilaktika yo‘nalishlari belgilanadi.

DEVIANT XULQ-ATVORNING IJTIMOIY SABABLARI

Oilaviy muhit: birinchi va eng muhim omil. Oila — shaxsning ijtimoiylashuvi ro‘y beradigan birlamchi institut. Oilaviy muhit deviant xulq-atvorni shakllantirishda yoki uning oldini olishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, oilaviy nizolar, zo‘ravonlik, ota-onaning giyohvandligi yoki alkogolizmi, yoki aksincha, farzandga nisbatan haddan ziyod qattiqqo‘llik yoki befarqlik — bularning barchasi farzandda deviant xulq-atvorni rivojlantirish uchun qulay zamin yaratadi. Sotsiologik jihatdan bu hodisa ijtimoiy o‘rganish nazariyasi (Bandura, 1977) orqali tushuntiriladi: bola oiladagi xulq-atvor namunalarini kuzatadi va taqlid qiladi. Agar ota-onaning o‘zi deviant xulq-atvor namunasini ko‘rsatsa zo‘ravonlik, alkogolizm, huquqbuzarlik bola uchun bu “me’yoriy” xulq-atvor bo‘lib qoladi. Qurbonboyeva va Ilhomov O‘zbekistondagi tadqiqotlarida deviant xulq-atvor ko‘rsatgan yoshlarning 60 foizidan ko‘prog‘i nofaol yoki muammoli oilaviy muhitda voyaga yetganligi aniqlangan. O‘zbekiston an’anaviy jamiyatida oila deviant xulq-atvorga qarshi eng kuchli himoya omili bo‘lishi mumkin, ammo bu faqat oilaviy munosabatlar sifatli, hissiy jihatdan sog‘lom va o‘zaro hurmatga asoslangan bo‘lganda. Zamonaviy iqtisodiy bosim, ota-onalarning uzoq ishda bo‘lishi va raqamli texnologiyalarning oilaviy muloqotni siyraklashtirishi ushbu himoya funksiyasini zaiflashtirib bormoqda.

Tengdoshlar ta’siri: deviantlikning tarqalish mexanizmi. Tengdoshlar guruhi, ayniqsa o‘smirlik davrida, shaxsning xulq-atvoriga oiladaн ham kuchliroq ta’sir o‘tkazishi mumkin. Tengdoshlar guruhida mansub bo‘lish ehtiyoji Maslov ierarxiyasining uchinchi bosqichi shunchalik kuchli bo‘ladiki, yosh inson guruh qadriyatlarini qabul qilish uchun o‘z axloqiy tamoyillaridan voz kechishga tayyor bo‘ladi. Deviant guruhga tushib qolgan yosh inson Bandura (1977) ta’riflaganidek, deviant xulq-atvorni “o‘rganadi”, “mashq qiladi” va mustahkamlaydi.

Zamonaviy raqamli muhit tengdoshlar ta’sirining geografik chegaralarini yo‘q qildi: internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali yosh inson minglab kilometr uzoqlikdagi deviant guruhlar bilan aloqa o‘rnata oladi. Destruktiv onlayn jamoalar, ekstremistik guruhlar va giyohvandlikni targ‘ib qiluvchi kontentlar — bularning barchasi raqamli muhitdagi deviantlikning yangi shakllaridir. Yuldashova tadqiqotida virtual deviant guruhlarning O‘zbekiston yoshlari orasida tarqalishi va ularning real hayotdagi deviant xulq-atvorga ta’siri o‘rganilgan.

Ijtimoiy-iqtisodiy omillar: tengsizlik va imkoniyatlar yetishmovchiligi. Merton (1938) adaptatsiya modelida deviant xulq-atvorning eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy sababi ko‘rsatilgan: jamiyat a’zolariga taqdim etilgan madaniy maqsadlar — boylik, muvaffaqiyat, tan olinish va bu maqsadlarga qonuniy yo‘l bilan erishish imkoniyatlari o‘rtasidagi tafovut deviantlikni keltirib chiqaradi. Bu tafovut ayniqsa ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan zaif qatlamlarda kuchli namoyon bo‘ladi.

O‘zbekistonda ijtimoiy tabaqalanishning o‘sishi va ta’lim sifatidagi mintaqaviy farqlar ushbu muammoni keskinlashtirmoqda. Qishloq yoshlari va shahar periferiyasi aholisi ko‘pincha sifatli ta’lim, kasbiy o‘sish va qonuniy daromad imkoniyatlaridan mahrum. Natijada Merton ta’riflaganidek, maqsad bor — ammo qonuniy yo‘l yopiq. Bu holat deviant, ayniqsa jinoiy, xulq-atvorga o‘tishning ijtimoiy-iqtisodiy zaminini yaratadi.

Ijtimoiy Institutlarning Zaiflashuvi. Durkheim (1897) anomiya nazariyasida ijtimoiy institutlar — oila, maktab, din, mahalla — jamiyatdagi me’yoriy tartibni saqlovchi asosiy kuchlar sifatida ko‘rsatiladi. Bu institutlar zaiflashganda yoki o‘z funksiyasini yo‘qotganda, ijtimoiy

anomiya — me’yorlar inqirozi kuchayadi va deviant xulq-atvor uchun qulay muhit vujudga keladi. Zamonaviy O‘zbekistonda urbanizatsiya va modernizatsiya jarayonlari an’anaviy institutlarni ayniqsa katta oila tizimi va mahalla institutini zaiflashtirib bormoqda. Maktab instituti ham muhim o‘rin tutadi: sifatli ta’lim va ijtimoiy jihatdan sog‘lom maktab muhiti yoshlarni deviantlikdan himoyalashning eng samarali vositalaridan biri. Ammo pedagoglarning past ish haqi, sinfdagi yuqori o‘quvchilar soni va individual yondashuvning yetishmasligi maktabning bu himoya funksiyasini zaiflashtirib qo‘ymoqda. Hirschi (1969) ta’kidlaganidek, maktabga bo‘lgan “majburiyat” va “ishtirok” elementlari susayganda, deviant xulq-atvor xavfi keskin oshadi.

DEVIANT XULQ-ATVORNING SHAKLLARI VA JAMIYAT BARQARORLIGIGA TA’SIRI

Giyohvandlik va alkogolizm: jamiyatning salohiyatini yutib ketish. Giyohvandlik va alkogolizm deviant xulq-atvorning jamiyat salohiyatiga eng og‘ir va qaytarilmas zarar yetkazuvchi shakllaridandir. Bu hodisalar nafaqat individual shaxsni, balki uning oilasini, mehnat jamoasini va mahallasini ham bir vaqtda zararlaydi. Iqtisodiy jihatdan esa giyohvandlik va alkogolizmning jamiyatga yetkazgan narxi — yo‘qolgan mehnat unumdorligi, tibbiy xarajatlar, ijtimoiy nafaqalar va jinoyatchilikka qarshi kurash davlat byudjetiga katta og‘irlik tushiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi statistikasida narkotik moddalar bilan bog‘liq jinoyatlarning yoshlar orasida sezilarli ulushni egallab turishi qayd etilgan. Bu holat nafaqat huquqiy, balki chuqur ijtimoiy muammo sifatida talqin qilinishi zarur. Giyohvand yoki alkogol mukkasida ketgan yosh inson jamiyat uchun zarur kadrga aylanish imkoniyatini yo‘qotadi — bu esa kadrlar salohiyatiga yetkaziladigan eng og‘ir zarar hisoblanadi.

Huquqbuzarlik va jinoyatchilik: ijtimoiy kapitalning parchalanishi. Yoshlar jinoyatchiligi ijtimoiy kapitalning shaxslararo ishonch, hamkorlik va umumiy qadriyatlar asosidagi aloqalarning parchalanishining ham sababi, ham oqibatidir. Bir tomondan, ijtimoiy kapital past bo‘lgan muhitda ishonchsizlik, raqobat va begonalashuv hukmron bo‘lgan joyda jinoyatchilik gullab-yashnaydi. Ikkinchi tomondan, jinoyatchilik o‘zi ham ijtimoiy kapitalning yanada yemirilishiga olib keladi: jabrdiydalar va ularning atrofidagilar ishonchni yo‘qotadi, ijtimoiy faollikdan chekinadi va o‘zlarini himoya qilish uchun ijtimoiy hayotdan uzoqlashadi.

Kadrlar salohiyati nuqtai nazaridan yoshlar jinoyatchiligi ikki tomonlama zarar yetkazadi: jinoyatchi yosh o‘zi jamiyat uchun salohiyatli kadr bo‘lish imkoniyatini yo‘qotadi, ayni vaqtda jabrdiydalar va kuzatuvchilar ham ijtimoiy ishonch va xavfsizlik hissi pasayishi tufayli o‘z salohiyatlarini to‘liq namoyon qilishdan cho‘chiydi. Natijada butun jamiyatning umumiy ijodiy va ishlab chiqarish salohiyati pasayadi.

Ijtimoiy passivlik: ko‘rinmas, ammo keng tarqalgan deviantlik. Deviant xulq-atvorning eng kam e’tiborga olinadigan, ammo keng tarqalgan shakli ijtimoiy passivlik va befarqlik. Bu holat qonunni rasmiy buzmasdan ham kuzatiladi: yosh inson rasmiy ta’lim oladi yoki ishlaydi, ammo haqiqiy motivatsiya, mas’uliyat va ijodiy qo‘shilishsiz. Durkheim anomiyasi nuqtai nazaridan bu — “ritualizm” yoki “chekinish” tipining yumshoq ko‘rinishi: inson harakatlarning tashqi shaklini saqlab, ularning ichki mazmunini yo‘qotadi. Jamiyat barqarorligi uchun ijtimoiy passivlik ayniqsa xavflidir, chunki u ommaviy tus olishi mumkin. Fuqarolik jamiyatining asosi faol, mas’uliyatli va jamiyat hayotida ishtirok etuvchi fuqarolar. Passiv fuqarolar jamiyatida esa demokratik institutlar zaiflashadi, yemiruvchi kuchlar esa mustahkamlanadi. Shu sababli ijtimoiy passivlikka qarshi kurash — bu ham kadrlar salohiyatini, ham jamiyat barqarorligini ta’minlashning muhim strategik yo‘nalishidir.

PROFILAKTIKA: O‘ZBEKISTON UCHUN KOMPLEKS MODEL

Oila — profilaktikaning poydevori. Deviant xulq-atvorning oldini olishda oila eng muhim va eng samarali daraja hisoblanadi. Oilaviy profilaktika bir necha yo‘nalishda olib borilishi lozim: birinchidan, ota-onalar uchun “onalilik va otalik maktabi” dasturlarini rivojlantirish — farzand tarbiyasidagi zamonaviy yondashuvlar, hissiy intellekt va muloqot ko‘nikmalarini o‘rgatish; ikkinchidan, muammoli oilalarga ijtimoiy xizmatlar ko‘rsatish tizimini kuchaytirish — erta yordam deviant xulq-atvorning rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi; uchinchidan, iqtisodiy qiyinchiliklarda

bo‘lgan oilalarga maqsadli ijtimoiy yordam ko‘rsatish — chunki iqtisodiy stress oilaviy muhitni buzishning asosiy omillaridan biri.

Mahalla: O‘zbekistonning noyob resursi. O‘zbekistoning an’anaviy mahalla instituti deviant xulq-atvorning profilaktikasida noyob va qaytarilmas milliy resurs hisoblanadi. Mahalla — bu Durkheim nazariyasidagi ijtimoiy hamjihatlik va nazoratning tirik namunasi. Mahalla a’zolari bir-birini shaxsan taniydi, bir-birining muammolaridan xabardor va bir-biriga nisbatan ijtimoiy mas’uliyatni his etadi — bu G‘arb shaharlarida yo‘qolgan, ammo O‘zbekistonda saqlanib qolgan noyob ijtimoiy kapital.

Mahalla asosidagi profilaktika modeli uch elementdan iborat bo‘lishi mumkin: kuzatish va erta aniqlash — mahalla faollarining xavf ostidagi yoshlarni erta belgilashi; muloqot va qo‘llab-quvvatlash — mahalla maslahatchilari va oqsoqollarining yoshlar bilan profilaktik ishlashi; hamkorlik — mahalla, maktab, “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazi va ota-onalar o‘rtasidagi muntazam ma’lumot almashish. Xojibekov va Qurbonboev tadqiqotlarida ushbu modelni amalga oshirgan mahallalarda deviant xulq-atvor ko‘rsatkichlari sezilarli darajada past ekanligi ko‘rsatilgan.

Ta’lim tizimi: qadriyatlar va ko‘nikmalar maktabi. Ta’lim muassasalari deviant xulq-atvorning profilaktikasida oilaviy muhitdan so‘ng ikkinchi eng muhim daraja. Samarali profilaktika uchun ta’lim tizimida uchta yo‘nalish bo‘yicha ishlash zarur. Birinchi yo‘nalish — qadriyatlar tarbiyasi: yoshlarga ijtimoiy javobgarlik, empatiya, halollik va mehnatsevarlik kabi qadriyatlarni hayotiy ko‘nikmalar sifatida singdirish. Bu nazariy ta’lim emas balki amaliy mashg‘ulotlar, loyihali faoliyat va ijtimoiy xizmat orqali amalga oshirilishi lozim. Ikkinchi yo‘nalish — ijtimoiy-hissiy ko‘nikmalar: o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, stressga bardoshlilik, nizolarni tinch hal qilish va mas’uliyatli qarorlar qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish. Uchinchi yo‘nalish — kasbiy yo‘naltirish: har bir o‘quvchining qiziqishi va qobiliyatiga mos kasbiy yo‘lni erta aniqlash va shu yo‘lda rivojlanishiga ko‘maklashish. Hirschi (1969) nazariyasida ta’kidlanganidek, aniq kasbiy maqsadga ega va shu maqsad uchun o‘qiyotgan yosh deviant xulq-atvorga kamroq moyil bo‘ladi.

Ijtimoiy ish xizmatlari: koordinatsion markaz. Ijtimoiy ish xizmatlari deviant xulq-atvorning profilaktikasida koordinatsion markaz vazifasini bajarishi lozim. Ijtimoiy ish mutaxassislari oila, maktab, mahalla va tibbiy xizmatlar o‘rtasidagi ko‘prik bo‘lib, xavf ostidagi yoshlarni erta aniqlash, ularning muammolarini har tomonlama baholash va maqsadli yordam ko‘rsatishni ta’minlaydi. “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari tarmog‘ini deviant xulq-atvorning profilaktikasiga ixtisoslashgan bo‘linmalar bilan to‘ldirish O‘zbekiston uchun dolzarb strategik vazifa hisoblanadi.

XULOSA

Deviant xulq-atvorning ijtimoiy sabablari oilaviy muhit, tengdoshlar ta’siri, ijtimoiy-iqtisodiy omillar va institutlarning zaiflashuvi O‘zbekiston sharoitida murakkab va o‘zaro bog‘liq tizimni tashkil etadi. Bu tizimni tushunmasdan turib samarali profilaktika qurib bo‘lmaydi. Maqolada ko‘rsatilganidek, deviant xulq-atvor jamiyat barqarorligiga nafaqat to‘g‘ridan-to‘g‘ri huquqbuzarlik, zo‘ravonlik, giyohvandlik orqali balki bilvosita ham ijtimoiy kapitalning parchalanishi, ijtimoiy ishonchning yo‘qolishi va ommaviy passivlik orqali zarar yetkazadi.

Kadrlar salohiyatini yuksaltirish va jamiyat barqarorligini ta’minlash uchun deviant xulq-atvorning profilaktikasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylanishi zarur. O‘zbekistonning noyob milliy resurslari — mahalla instituti, an’anaviy oilaviy qadriyatlar va “Inson” ijtimoiy xizmatlar tarmog‘i bu yo‘nalishda kuchli poydevor bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Ushbu resurslarni zamonaviy ijtimoiy ish metodologiyasi bilan uyg‘un tarzda rivojlantirish deviant xulq-atvorni kamaytirish va jamiyat barqarorligini mustahkamlashning eng samarali yo‘lidir.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, yoshlardagi deviant xulq-atvorga qarshi kurash — bu jazo va taqiq emas, balki sog‘lom ijtimoiy muhit yaratish, haqiqiy imkoniyatlar taqdim etish va har bir yoshning o‘z salohiyatini to‘liq namoyon qilishiga sharoit yaratish masalasidir. Aynan shu yondashuv O‘zbekistonning kelajak kadrlarini sog‘lom, faol va jamiyatga foydali fuqarolar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Durkheim E. Suicide: A Study in Sociology. — Glencoe: Free Press, 1897/1951.
2. Merton R.K. Social Structure and Anomie // American Sociological Review. — 1938. — Vol. 3. — №5. — P. 672–682.
3. Hirschi T. Causes of Delinquency. — Berkeley: University of California Press, 1969.
4. Bandura A. Social Learning Theory. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977.
5. Bourdieu P. The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. — New York, 1986. — P. 241–258.
6. Xojibekov R., Qurbonboev S. Kasbiy muhitda ijtimoiy izolyatsiya va unumdorlikka ta’siri // Central Asian Journal of Academic Research (CAJAR). — 2025. — №2.
7. Yuldashova M. Zamonaviy O‘zbekistonda yolg‘izlik hodisasi: ijtimoiy-falsafiy tahlil. — Toshkent: Fan, 2026.
8. Qurbonboyeva N., Ilhomov J. Yoshlar o‘rtasida begonalashuv va uning ijtimoiy oqibatlari // O‘zbekiston ijtimoiy fanlari jurnali. — 2024. — №4. — B. 45–53.
9. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi statistik ma’lumotlari. — Toshkent, 2024.
10. Maslow A.H. A Theory of Human Motivation // Psychological Review. — 1943. — Vol. 50. — №4. — P. 370–396.
11. Fromm E. The Sane Society. — New York: Rinehart & Company, 1955.

EKSTREMIZMGA QARSHI MUROSASIZLIKNI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY- SIYOSIY TEXNOLOGIYALARNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Uralov Mansur Uralovich
Innavatsion va texnalogiyalar universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ekstremizmga qarshi murosasizlikni shakllantirishda ijtimoiy- siyosiy texnologiyalarning o‘ziga xos jihatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada ekstremizm va radikalizm XXI asrning eng dolzarb siyosiy-ijtimoiy tahdidlaridan biri sifatida jahon miqyosida xavfsizlik va barqarorlikni ta’minlash jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatayotganligi ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ekstremizm, radikalizm, diskurs, yoshlar, xavfsizlik, siyosat, ma’naviyat, tarbiya, profilaktika, axborot, jamiyat, barqarorlik.

Ekstremizm va radikalizm XXI asrning eng dolzarb siyosiy-ijtimoiy tahdidlaridan biri sifatida dunyo miqyosida xavfsizlik va barqarorlikni ta’minlash jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu jarayon ayniqsa yoshlar ongiga ta’sirchanligi bilan ajralib turadi. Siyosatshunos olimlar ta’kidlaganidek, yoshlar jamiyatning eng faol, energiyaga boy va innovatsion qatlamini tashkil etadi. Shu bois ular mafkuraviy oqimlar va ijtimoiy transformatsiyalarni eng tez qabul qiluvchi ijtimoiy guruh sifatida radikal g‘oyalarning ham asosiy auditoriyasiga aylanmoqda. Globallashuv, raqamli kommunikatsiyalar va madaniy ko‘p qirralilik sharoitida yoshlarning qarashlari va ijtimoiy identiteti turli ta’sirlarga ochiq bo‘lmoqda. Manuel Kastells ta’kidlaganidek, zamonaviy axborot jamiyatida mafkuraviy kurashlar ko‘proq axborot oqimlari va diskurslar maydonida yuz beradi[1]. Shunday ekan, ekstremizmga qarshi kurash nafaqat huquqiy choralar, balki ijtimoiy-siyosiy texnologiyalarni samarali qo‘llashni ham talab qiladi.

Ijtimoiy-siyosiy texnologiyalar - bu jamiyat va davlat o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi, ijtimoiy ongni shakllantiruvchi hamda siyosiy barqarorlikni ta’minlovchi ilmiy asoslangan vositalar majmuasidir[2]. Ular orasida kommunikativ, mafkuraviy, ta’limiy va huquqiy texnologiyalar alohida o‘rin tutadi.

Siyosatshunoslik nazariyasida “ijtimoiy-siyosiy texnologiyalar” tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab keng muhokama qilina boshladi. Bu tushuncha jamiyat va davlat o‘rtasidagi munosabatlarni boshqarishning, siyosiy jarayonlarni tartibga solishning va ijtimoiy ongni shakllantirishning ilmiy asoslangan mexanizmlari sifatida talqin etiladi[3]. Alvin Toffler ta’kidlaganidek, zamonaviy jamiyatda hokimiyat manbalari kuch, boylik va bilimdan iborat bo‘lsa, siyosiy texnologiyalar aynan shu uch asosni uyg‘unlashtirib, ijtimoiy jarayonlarni barqarorlashtirishga xizmat qiladi[4]. Shu ma’noda, ekstremizmga qarshi kurashda ijtimoiy-siyosiy texnologiyalar yoshlarning ongida murosasizlik qarashlarini shakllantirishning ilmiy-nazariy poydevorini tashkil etadi.

Ekstremizmga qarshi kurashda mafkuraviy-profilaktik texnologiyalar yoshlarni milliy meros, tarixiy qadriyatlar va diniy mo‘tadillik asosida tarbiyalashni nazarda tutadi. Masalan, O‘zbekistonda Amir Temur va Alisher Navoiy merosi, Forobiy va Ibn Sino falsafasi yoshlarning ma’naviy immunitetini kuchaytiruvchi resurs sifatida qo‘llaniladi[5].

Ronald Inglehart va Kristian Welzel o‘z tadqiqotlarida ta’lim darajasi yuqori bo‘lgan jamiyatlarda demokratik qadriyatlar kuchliroq ekanini isbotladilar. Yoshlar ta’lim orqali tolerantlik, fuqarolik mas’uliyati va tanqidiy tafakkurni o‘zlashtiradilar. Shu sababli ko‘plab davlatlar ta’lim tizimida “global fuqarolik ta’limi”, “media savodxonlik” va “tinchlik madaniyati” fanlarini joriy qilmoqda.

O‘zbekiston sharoitida ham bu paradigma joriy etilmoqda. Maktablarda diniy bag‘rikenglik, millatlararo totuvlik va fuqarolik qadriyatlarini singdiruvchi dasturlar mavjud. Shaxsiy ilmiy pozitsiyamizga ko‘ra, bu jarayonni zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish, yoshlarni nafaqat an’anaviy darslarda, balki onlayn platformalarda ham murosasizlik ruhida tarbiyalash muhim. B.Buzan xavfsizlik nazariyasida siyosiy barqarorlikni ta’minlash uchun huquqiy institutlarning rolini alohida ta’kidlaydi[6]. Siyosiy ekstremizmga qarshi kurashda qonuniy mexanizmlar, sud-huquq tizimi va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning samarali faoliyati zarur. Rossiya Federatsiyasi (2002) va O‘zbekiston Respublikasi (2018)da qabul qilingan “Ekstremizmga qarshi kurash to‘g‘risida”gi qonunlar shunday paradigmaning amaliy ko‘rinishidir. Bu nazariy asos shuni ko‘rsatadiki, yoshlarning murosasizlik qarashlarini shakllantirish faqat ta’lim va ma’naviyat bilan emas, balki huquqiy barqarorlik va siyosiy institutlarning izchil faoliyati bilan ham bog‘liq.

Kastellsning “Axborot jamiyati nazariyasi”ga ko‘ra, zamonaviy davrda siyosiy kurashlar raqamli makon — internet, ijtimoiy tarmoqlar va media orqali amalga oshmoqda. Ekstremistik guruhlar ham aynan shu makonda faoliyat yuritmoqda. Shuning uchun yoshlarning ongida murosasizlik qarashlarini shakllantirish uchun axborot maydonida muqobil kontent yaratish, media savodxonlikni kuchaytirish va ijtimoiy tarmoqlarda “pozitiv kommunikatsiya strategiyalari”ni qo‘llash zarur.

O‘zbekistonda bu jarayon endigina rivojlanmoqda. “Yoshlar portali”, “Ma’rifat targ‘ibotchilari” kabi onlayn loyihalar yoshlarni sog‘lom mafkuraga jalb qilishda muhim o‘rin tutmoqda.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy-siyosiy texnologiyalarning nazariy asoslari turli paradigmalarda shakllangan:

- G‘arbda - kommunikativ va ta’limiy yondashuvlar;
- Osiyoda - mafkuraviy va davlat markazlashgan yondashuvlar;
- MDHda - huquqiy-nazorat paradigmasi.

O‘zbekistonning o‘ziga xosligi shundaki, u bu paradigmalarning barchasini uyg‘unlashtirgan holda, milliy qadriyatlar, mahalla instituti va ma’naviy-ma’rifiy ishlar bilan integratsiya qilmoqda. Bizning ilmiy yangilik sifatidagi pozitsiyamiz shundan iboratki, O‘zbekiston uchun samarali model - bu integratsion paradigmadir. Ya’ni, Habermasning kommunikativ yondashuvi, Gramschining mafkuraviy gegemonlik nazariyasi, Inglehartning ta’lim paradigmasi, Buzanning xavfsizlik konsepsiyasi, Castellsning axborot jamiyati nazariyasi - barchasi milliy qadriyatlar va mahalla institutlari bilan uyg‘unlashtirilgan holda yangi konseptual model sifatida qo‘llanilishi mumkin. Bu model yoshlarni ekstremizmga qarshi immunitetli qilishda nafaqat nazariy asos, balki amaliy siyosiy texnologiya sifatida ham xizmat qiladi. Shu sababli, ijtimoiy-siyosiy texnologiyalarning

nazariy asoslarini kompleks tahlil qilish keyingi boblarda O‘zbekiston tajribasini yanada chuqurroq o‘rganish uchun metodologik poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Shu o‘rinda, Siyosatshunos A.Heywood qayd etganidek, har qanday siyosiy texnologiyaning samaradorligi uning amaliy ko‘rinishlarida namoyon bo‘ladi[7]. Shu bois, ekstremizmga qarshi murosasizlik qarashlarini shakllantirish jarayonida O‘zbekiston uchun ijtimoiy-siyosiy texnologiyalarning amaliy mexanizmlarini tahlil qilish muhim ilmiy vazifadir.

Ta’lim — yoshlarning ongini shakllantiruvchi asosiy institutdir. Inglehart va Welzel ta’kidlaganidek, ta’lim darajasi yuqori bo‘lgan jamiyatlarda radikalizmga moyillik sezilarli darajada past bo‘ladi. Shu sababli, ko‘plab davlatlar ekstremizmga qarshi kurashda ta’lim tizimiga alohida e’tibor qaratmoqda. Germaniya, Buyuk Britaniya va AQShda fuqarolik ta’limi dasturlari yoshlarni demokratik qadriyatlar, tolerantlik va tanqidiy tafakkur ruhida tarbiyalaydi. Koreyada esa media savodxonlik va raqamli xavfsizlik darslari yoshlarni ekstremistik targ‘ibotlardan himoya qilishga xizmat qilmoqda. O‘zbekistonda ta’lim tizimi tarixiy meros va milliy qadriyatlarga asoslangan. “Yoshlar ishlari agentligi” va “Ma’naviyat va ma’rifat markazi” bilan hamkorlikda maktab va oliy ta’lim tizimida bag‘rikenglik, millatlararo totuvlik va diniy mo‘tadillikka oid darslar o‘tkazilmoqda. Ammo bu jarayon hali to‘liq media savodxonlik bilan uyg‘unlashmagan. Bizning ilmiy fikrimizcha, O‘zbekiston uchun ta’lim texnologiyalarida yangi integratsion model zarur: G‘*arbning fuqarolik ta’limi + Osiyoning identitetni mustahkamlash tajribasi + O‘zbekistonning milliy qadriyatlar asosidagi ta’limi*. Ayniqsa, media savodxonlik darslarini ta’lim dasturlariga tizimli kiritish yoshlarni radikalizmga qarshi immunitetli qiladi.

Axborot jamiyati sharoitida media ijtimoiy ongni shakllantiruvchi eng kuchli vositaga aylangan. Kastells fikricha, zamonaviy siyosiy kurashlar asosan “axborot oqimlari” orqali olib boriladi. Shu bois ekstremizmga qarshi murosasizlik qarashlarini shakllantirishda media strategiyasi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. AQSh va Yevropa mamlakatlarida ekstremistik targ‘ibotga qarshi muqobil onlayn kontent yaratish asosiy strategiya hisoblanadi. Masalan, Britaniyaning “Prevent” dasturi ijtimoiy tarmoqlarda yoshlarni ekstremistik kontentdan himoya qilishni nazarda tutadi. Xitoy va Singapurda esa davlat nazorati ostida “musbat kontent”ni targ‘ib qilish modeli amal qiladi. O‘zbekistonda “Yoshlar portali”, “Ma’rifat targ‘ibotchilari” va “Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi” faoliyati yoshlar uchun sog‘lom axborot maydonini yaratishga xizmat qilmoqda. Biroq ekstremistik kontentning ko‘plab onlayn kanallarda erkin tarqalishi yoshlar ongini muhofaza qilishda hali ham muammolarni keltirib chiqarmoqda. Bizning ilmiy pozitsiyamiz shundan iboratki, O‘zbekiston raqamli maydonda ikki yo‘nalishni kuchaytirishi kerak:

1. Muqobil kontent ishlab chiqish – yoshlar uchun qiziqarli, kreativ, milliy qadriyatlarga asoslangan videolar, podkastlar va interaktiv platformalar.
2. Media savodxonlikni kuchaytirish – yoshlarni axborotni tanqidiy tahlil qilishga o‘rgatish.

Sotsiolog Dyurgkeym ta’kidlaganidek, ijtimoiy birdamlikning zaiflashishi jamiyatda radikal qarashlarni kuchaytiradi[8]. Shu bois yoshlarni jamiyatga integratsiya qilish ekstremizmga qarshi kurashda eng samarali ijtimoiy texnologiyalardan biridir.

Frantsiyada oilaviy va mahalliy hamjamiyatni jalb qilish orqali yoshlarni radikallashuvdan himoya qilish amaliyoti qo‘llanilmoqda. Singapurda esa diniy jamoalar va mahalliy yetakchilar bevosita yoshlar bilan ishlash jarayoniga jalb qilinadi. O‘zbekistonda mahalla instituti yoshlarning ijtimoiy integratsiyasi uchun asosiy mexanizm bo‘lib xizmat qiladi. Mahalla yig‘inlari nafaqat ijtimoiy nazorat, balki tarbiyaviy va mafkuraviy markaz vazifasini ham bajaradi. Bu jihat O‘zbekiston modelining o‘ziga xos ustunligidir. Bizningcha, O‘zbekistonda mahalla institutini raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish zarur. Masalan, mahalla asosida onlayn platformalar yaratilib, yoshlarning muammolari bevosita muhokama qilinsa, bu ularning radikal guruhlarga qo‘shilish ehtimolini kamaytiradi.

AQSh va Yevropada fuqarolik jamiyati institutlari yoshlarni radikallashuvdan himoya qilishda bevosita faoliyat yuritadi. Masalan, “EXIT-Germany” dasturi NNT tashabbusi bilan amalga oshirilgan. So‘nggi yillarda “Yuksalish” umummilliy harakati, “Istiqbolli avlod” kabi NNTlar yoshlar bilan ishlashda faol ishtirok etmoqda. Biroq bu jarayon hali davlat tashabbuslariga

qaram holda davom etmoqda. Bizningcha, O‘zbekistonda NNTlarning mustaqil tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash, ularning yoshlar bilan bevosita ishlashini kengaytirish zarur. Bu fuqarolik jamiyatining ijtimoiy-siyosiy texnologiyalardagi rolini kuchaytiradi.

Ijtimoiy-siyosiy texnologiyalar amaliyotda turli institutlar orqali ro‘yobga chiqadi: ta’lim tizimi yoshlarni bilim va qadriyatlarga yo‘naltirsa, media ongni shakllantiradi, mahalla jamiyatga integratsiyani ta’minlaydi, davlat siyosati huquqiy barqarorlikni kafolatlaydi, fuqarolik jamiyati esa ijtimoiy ishtirokni kengaytiradi. O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatadiki, bu institutlarning barchasi milliy qadriyatlar va tarixiy bag‘rikenglik an’analari bilan uyg‘unlashgan holda ishlaydi.

Bizning ilmiy yangilik sifatidagi pozitsiyamiz shundan iboratki, ekstremizmga qarshi kurashda samarali natija beruvchi integratsion model — *bu ta’lim + media + mahalla + davlat siyosati + fuqarolik jamiyati* mexanizmlarining milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan tizimidir. Bunday model nafaqat nazariy asos, balki amaliy siyosiy texnologiya sifatida ham O‘zbekistonning xavfsizlik strategiyasini mustahkamlaydi. Yuqorida keltirilgan nazariy va amaliy tahlillar asosida ushbu paragraf bo‘yicha quyidagi umumlashtirilgan xulosalarga keldik:

Birinchidan, ekstremizm va radikalizm zamonaviy davrda yoshlar ongiga eng kuchli ta’sir ko‘rsatayotgan tahdid sifatida shakllanmoqda. Shu sababli ijtimoiy-siyosiy texnologiyalar ularni faqat huquqiy choralar bilan emas, balki kommunikativ, ta’limiy, mafkuraviy va madaniy mexanizmlar orqali himoya qilishga xizmat qilishi zarur.

Ikkinchidan, ijtimoiy-siyosiy texnologiyalarning o‘ziga xosligi shundaki, ular jazolash emas, balki profilaktik va tarbiyaviy vazifani bajaradi. Habermasning kommunikativ nazariyasi, Gramschining mafkuraviy gegemonlik qarashlari, Inglehart va Welzelning ta’lim paradigmasi hamda Buzanning xavfsizlik konsepsiyasi ushbu texnologiyalarning nazariy asoslarini tashkil etadi.

Uchinchidan, qiyosiy tahlillar shuni ko‘rsatdiki, G‘arb davlatlari fuqarolik ta’limi va media savodxonlikka urg‘u bersa, Osiyo mamlakatlari identitetni mustahkamlash va diniy murosalilikni targ‘ib qiladi, MDH mamlakatlari esa huquqiy choralarni ma’naviy-ma’rifiy ishlar bilan uyg‘unlashtirmoqda. O‘zbekiston o‘ziga xos yo‘l tanlab, milliy qadriyatlar, mahalla institutlari va davlat siyosatini integratsion shaklda qo‘llab kelmoqda.

To‘rtinchidan, O‘zbekiston tajribasining ustun jihati shundaki, bu yerda ta’lim, media, mahalla, davlat siyosati va fuqarolik jamiyati institutlari bir butun tizimda faoliyat yuritadi. Bu jarayon yoshlar ongida murosasizlik qarashlarini shakllantirish, bag‘rikenglik qadriyatlarini mustahkamlash va “ma’naviy-mafkuraviy immunitet” yaratishga xizmat qiladi.

Beshinchidan, ilmiy yangilik sifatida O‘zbekiston uchun integratsion model taklif qilindi. Ushbu model G‘arbning fuqarolik ta’limi, Osiyoning diniy murosalilik tajribasi, MDHning huquqiy paradigmalarini milliy qadriyatlar va mahalla instituti bilan uyg‘unlashtirishga asoslanadi. Xulosa qilib aytganda, bu konsepsiya nafaqat nazariy asos, balki amaliy siyosiy texnologiya sifatida ham mamlakat xavfsizlik strategiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. O‘zbekiston sharoitida ekstremizmga qarshi kurashning samarali yo‘li — ijtimoiy-siyosiy texnologiyalarni integratsion, kompleks va milliy qadriyatlarga moslashtirilgan holda qo‘llashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Castells M. The Rise of the Network Society. — Oxford: Blackwell, 2009.
2. Heywood A. Political Ideologies: An Introduction. — London: Palgrave Macmillan, 2017.
3. Heywood A. Political Ideologies: An Introduction. — London: Palgrave Macmillan, 2017.
4. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: знание, богатство и сила на пороге XXI века–M //Издательство «АСТ. – 2008.
5. Рахмонов Х. Таълим орқали бағрикенглик: Ўзбекистон ва ЮНЕСКО ҳамкорлиги тажрибаси. — Тошкент: Фан ва технология, 2021. — 198 b.
6.Бузан Б. Люди, государства и страх: Повестка дня для международных исследований безопасности в постхолодновой эре. — Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1991.
7. Heywood A. Political Ideologies: An Introduction. — London: Palgrave Macmillan, 2017.
8. Durkheim E. The rules of sociological method //Social theory re-wired. – Routledge, 2023. – b. 9-14.

YANGI O‘ZBEKISTONDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN IJTIMOIY HIMOYA SIYOSATINING STRATEGIK YO‘NASHILARI

Mamatqobilov Tursunmurod Doniyorovich
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti,
siyosiy fanlar nomzodi
Sirojiddinova Dilro‘za Sherzod qizi
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yangi O‘zbekistonda olib borilayotgan barcha islohotlarning asl maqsadi insonga munosib turmush sharoitlarini vujudga keltirishning ijtimoiy-ma’naviy ahamiyati hamda umuminsoniy qadriyatlar haqida fikr bildiriladi.

Tayanch so‘zlar: Bozor munosabatlari, ijtimoiy himoya, vatanparvarlik, barqarorlik, ma’naviyat, umuminsoniy qadriyatlar, ajdodlar merosi, tarixiy an’analar va hamkorlik masalalari.

“O‘zbekiston — 2030” strategiyasining "Atrof-muhitni asrash va "yashil iqtisodiyot” yili"da amalga oshirishga oid Davlat dasturiga muvofiq ishbilarmonlar, mulkdorlar bilan bir qatorda o‘qituvchilar, olimlar, madaniyat arboblari g‘arbda ham, sharqda ham gullab - yashnayotgan jamiyatlarning iqtisodiy va siyosiy barqarorligini ta’minlovchi o‘sha o‘rta qatlamni tashkil etadi. Ziyolilar har doim jamiyatning demokratik rivojlanishida siyosiy poydevor bo‘lib kelgan.

Kishilik tarixidan ma’lumki, jamiyat bir holatdan ikkinchi bir holatga qadam qo‘yar ekan, o‘ziga xos siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy muammolar yuzaga qalqib chiqadi, milliy xavfsizlik va jamiyat osoyishtaligiga rahna soluvchi keskinliklar vujudga keladi. Ijtimoiy ziddiyatlar keskinlashgan har qanday mamlakatda turli xil mojarolar va hatto fuqarolar urushi yuz berishi mumkin. Shuning uchun ham o‘tish davrida demokratik yo‘lni tutgan har bir davlatning eng muhim vazifasi jamiyat fuqarolarining xohish - irodasini hisobga olib, odamlarni qurilajak yangi tizim sharoitlariga moslashtirib borishdan iborat bo‘ladi.

Jahon andozalariga mos keladigan davlat qurish, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ma’naviy sohada tub islohotlarni amalga oshirish, ularni qonun bilan mustahkamlaydigan huquqiy tizimni vujudga keltirish masalalarini o‘zida to‘la aks ettirgan, jamiyatimiz taraqqiyotining besh tamoyili nafaqat o‘tish davrida, balki O‘zbekistonning siyosiy - iqtisodiy rivojlanishi jahon taraqqiyoti tarixida o‘ziga xos “o‘zbek modeli” yaratilganini isbotladi.

Yangi O‘zbekiston davlatining ijtimoiy siyosati esa, tobora shakllanmoqda. Ijtimoiy siyosat doimiy ishlaydigan, o‘zini o‘zi izchillik bilan boyitib borayotgan yaxlit tuzilmaga aylanmoqda. Natijada, bu yangi ijtimoiy siyosatning asosiy belgilari dastlabki qadamlaridayoq ko‘zga tashlanib qoldi va shuni ishonch bilan ayta olamizki, u boshqa davlatlardagi ijtimoiy siyosat nazariyasidagi mavjud fikr va qarashlardan o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi.

Chuqurlashib borayotgan bozor munosabatlari sharoitida ijtimoiy barqarorlik masalalariga alohida e’tibor qaratish kerakligini uqtirar ekan, Prezident Shavkat Mirziyoyev buning ikki jihatini ochib beradi: “Birinchi. Albatta, inson qadri biz uchun qandaydir mavhum, balandparvoz tushuncha emas. Inson qadri deganda, biz, avvalo, har bir fuqaroning tinch va xavfsiz hayot kechirishini, uning fundamental huquq va erkinliklarini ta’minlashni nazarda tutamiz.

Ikkinchi. Inson qadri deganda, biz har bir fuqaro uchun munosib turmush sharoiti va zamonaviy infratuzilma tashkil etishni, malakali tibbiy xizmat ko‘rsatish, sifatli ta’lim, ijtimoiy himoya tizimi, sog‘lom ekologik muhit yaratib berishni tushunamiz” [1:368].

Yuqorida ko‘rsatib o‘tilganidek, zamonaviy bozor sharoitlariga o‘tish davrida hokimiyat tuzilmalari islohotlar mohiyatini chuqur anglagani holda aholining ijtimoiy himoyalanmagan qatlamlarini qo‘llab - quvvatlashga doir choralarni ko‘rishi juda katta ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy siyosat va uning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni haqida gapirar ekan, nemis sotsiologi G.Albrext: “Umumiy ma’nodagi ijtimoiy siyosatni o‘zining iqtisodiy ahvoli oqibatida ijtimoiy

osoyishtalik, xalq va davlat taraqqiyotining mustahkamligini ta’minlash maqsadida zarar, ehtiyoj, kamchiliklarga mahkum etilgan ijtimoiy tuzum guruhlarini himoya etish uchun o‘tkaziladigan o‘zgarishlar majmuasi deb tushunish mumkin (bunda davrimizda ko‘proq davlatdagi o‘zgarishlar tushuniladi)” [2:18], – deydi.

O‘zbekistonda 1991 - yilning boshlarida, ya’ni bozor munosabatlariga o‘tishning dastlabki kunlaridanoq, aholining ishsiz qatlamini qo‘shimcha moddiy yordam (kompensatsiya) bilan ta’minlash yo‘lga qo‘yilganini eslaylik. Sekin - asta bozor munosabatlarini o‘zlashtirib, o‘rganib borish asnosida aholining eng nochor qatlamlarini – keksalar, nogironlar, yetimlar, ko‘p bolali oilalar, o‘quvchi yoshlarning davlat tomonidan iqtisodiy muhofazaga olinishining ta’minlanishi mamlakatda huquqiy demokratik davlat va adolatli fuqarolik jamiyati poydevoriga tamal toshi shu yo‘l bilan qo‘yilshini ko‘rsatib bergan edi.

Xalq turmush darajasining izchil va barqaror o‘sishi negizida ko‘p bolali va kam daromadli oilalarni, ishsizlarni, o‘quvchi yoshlarni, yashash sharoiti juda og‘ir kishilarni qo‘llab - quvvatlash yotganligini ta’kidlab, jamitshunos olim Narzulla Jo‘rayev: “Davlatning qudrati uning ijtimoiy himoyaga muhtoj bo‘lgan aholi turmush darajasini oshirishda ko‘rinadi. Zotan, O‘zbekistonda ijtimoiy adolat, ijtimoiy himoya davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylangan. Bu O‘zbekistonning siyosiy qudrati va iqtisodiy imkoniyati tobora kengayib borayotganini ko‘rsatadi” [3:232], – deydi.

Shuning bilan birga, aholini aniq ijtimoiy himoyalash mexanizmini ishlab chiqish va uni amalga oshirish borasida qilingan katta ishlar nafaqat tengchilik va boqimandalik kayfiyatini tugatishga qaratildi, balki tinchlik va barqarorlik omili bo‘ldi.

Shunday qilib, ijtimoiy himoya siyosatini to‘ldiruvchi – mulkdorlar sinfining tashkil topishi, investitsiya faoliyatining kengayishi, kichik va o‘rta biznesning qo‘llab - quvvatlanishi, iqtisodiyotning barqarorlashuvi hamda bandlik muammolarini hal etishdagi sa’y - harakatlarning barchasi ijtimoiy siyosatning amaliy mezoniga aylandi.

O‘zbekistonning ijtimoiy siyosati, eng avvalo, aholining asosiy himoyaga muhtoj qatlami – keksalar, nogironlar, yetimlar, ko‘p bolali oilalarning davlat tomonidan huquqiy kafolatlanishiga qaratilgan. Bugun O‘zbekiston rahbariyati o‘tkazayotgan ijtimoiy siyosatning asosiy vazifasi yaqqol ko‘zga tashlanmoqda. Bunga ko‘ra muayyan katta ijtimoiy guruhga tayanmasdan barqaror siyosiy tizim bilan ta’minlanish mumkin emas.

Bu borada tarixchi olim F.Sharipov: “Masalan, yigirmanchi asrimizning 80- yillarida AQSh ijtimoiy hayotida “reyganomika” atamasi bilan yuritilgan ijtimoiy siyosatning tub mohiyati shunda ediki, u muhtoj tabaqa guruhlarni bu ijtimoiy muhtojlikdan ularning o‘zlari ishtirokida olib chiqish yo‘lini izlab topa oldi. Mamlakatning mayda va o‘rta ishlab chiqarishini kengaytirish hamda davlat tomonidan har tomonlama rag‘batlantirish vositasida ham ularni ishsizlik balosidan xalos qilish, ham aholi ehtiyojlarini qondirish uchun zarur bo‘lgan mahsulotlarni tez, ko‘p, sifatli ishlab chiqarishni ta’minlash bilan birga ularni nisbatan adolatli taqsimlash imkoniyati yaratildi” [4:40], – degan fikrni bildirgan edi.

Agar sobiq ittifoqda bunday vazifani “revolyutsion ishchi sinfi” ado etgan bo‘lsa, chinakam demokratik jamiyat qurilishi sharoitida uni faqatgina o‘rta sinf bajarishga qodir bo‘ladi. Davlat hech qachon qashshoqlar bilan kuchli bo‘lmaydi. Balki jamiyat texnologik, texnik, innovasiyaviy, ilmiy va ma’naviy taraqqiyot bilan ta’minlangan ijtimoiy guruhlar orqali kuchli bo‘ladi. Shu bois agar tizim kuchli bo‘lishini xohlasak, yuzaga kelayotgan “o‘rta” sinfni nafaqat o‘stirishimiz, balki uni har taraflama qo‘llab - quvvatlashimiz lozim. Taraqqiyot boshlanib bo‘ldi. Chet ellarda yetuk mutaxassislarni tayyorlash, olimlar malakasini oshirish, ilmiy va madaniy tajriba almashuvlar, xususiy ishbilarmonlik va boshqa ko‘plab omillar O‘zbekiston rahbariyatining qat’iy strategik maqsadlaridan guvohlik beradi. Shu o‘rinda Prezident Shavkat Mirziyoyev 2023-yil 19-sentabr kuni BMT bosh Assambleyasining 78-sessiyasidagi nutqida: “Inson kapitalini rivojlantirish va kreativ yosh avlodni tarbiyalash – O‘zbekiston o‘z oldiga qo‘ygan strategik vazifalardan biridir. Biz hamma uchun ochiq va sifatli ta’limni kambag‘allikka barham berish, xalq farovonligini oshirish va barqaror iqtisodiy o‘sishga erishishning eng samarali omili, deb bilamiz” [5:3], – degan fikrni qayd etdi.

Izchil va tadrijiy faoliyat ko‘rsatadigan siyosiy tizim barqarordir. O‘z maqsadlari, tamoyillari, harakat usullari bilan jamiyatda qaror topgan an’ana va me’yorlarga mos keladigan, aholining asosiy qismi ixtiyoriy ravishda vakolatini tan oladigan hokimiyatgina qonuniy hisoblanadi va o‘z navbatida, siyosiy tizimning barqarorligini kafolatlab beradi. Shu bilan birga siyosiy hokimiyat legitimligi, ijtimoiy guruhlarning iqtisodiy manfaatlari ifodalanadi. Shu bois siyosiy hokimiyat jamiyatning uzoq muddatli iqroridan foydalanishi uchun, birinchidan, jamiyatda barqarorlikni ta’minlashi, ikkinchidan, manfaatlarni, eng avvalo, aholi moddiy farovonligi bilan bog‘laydigan sinf va qatlamlarga suyanmog‘i kerak.

O‘rta sinf to‘g‘risida gapirilganda, muayyan mustaqillikka ega bo‘lgan odamlar rolini aslo kamsitib bo‘lmaydi. Uning moddiy farovonligini tashkil etadigan asos – o‘rta mulkdorlar sinfidir.

Siyosatshunos olim Rustam Jumayevning fikricha, “Bozor iqtisodi birinchi galda davlatni qo‘llab - quvvatlashi lozim. Ayni paytda, davlatning o‘zi ham bozorni, yangi g‘oyalar, texnologiyalar, qimmatli qog‘ozlar, moddiy boyliklar bozorini qo‘llab - quvvatlashi kerak. Mulkdorlar sinfi – bu nafaqat muayyan qo‘zg‘almas mulk, yer, kichik korxona egasi yoki ishlab chiqaruvchini bildiradi. Bu, birinchi galda, o‘z aqliy mulkini ishlab chiqaruvchi va sotuvchi, balki texnologiyalar, “nou – xau”, o‘ziga xos yangi g‘oyalarni ishlab chiqaruvchi mulk egasidir. Bugungi kunda g‘oyalar bozoridagi talab bir - biriga qarama - qarshi jihatlarni boshdan kechirmoqda. Bir tomondan – jamiyat yangi yondashuvlar, dadil ishlanmalar, ijodiy fikrlash natijalariga ehtiyoj sezib turgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan – fan, madaniyat, ta’lim sohalarida shu paytgacha mavjud yoki yaratilayotgan usullarning yaroqsizligi hamon sezilmoqda. Bu qarama - qarshilik haligacha eski mezonlarning mavjudligi bilan izohlanadi, ko‘p hollarda ijodiy izlanishlar natijalarini ommaviy tarzda e’lon qilishning imkoni bo‘lmayotir (moddiy chiqimlar ko‘pligi, qog‘ozning, matbaa qiymatlarining qimmatlashuvi va h.k.)” [6:16-24].

Demokratik o‘zgarishlar jarayonida mana shu eng muhim siyosiy asosda qad ko‘tarayotgan binoning mustahkamligiga putur yetkazadigan bo‘shliq yuzaga kelishiga aslo yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi.

Biz mavjud ijtimoiy - siyosiy jarayonlarning, islohotlarning izchilligi va jo‘shqinligini aniq tasavvur etmog‘imiz lozim. Gap shundaki, barqarorlikni ta’minlashni yakka odamning yakka maqsadi, deb tushunish mumkin emas. Bunday tushuncha jamiyatning asta - sekin yemirilishiga olib keladi. Barqarorlik – bundan keyingi olg‘a borishlar uchun kuch va imkoniyatlarni bir joyga to‘plash, degani. Iqtisodiy bardoshlilik va siyosiy barqarorlik har bir muayyan inson – mustaqil O‘zbekiston ahlining farovonligi va gullab - yashnashidan iborat asosiy maqsadni ro‘yobga chiqarish vositasidir. Bu maqsadni amalga oshirish, olg‘a qarab borishga aynan o‘rta sinf qodir, aynan o‘rta sinf mazkur siyosiy hokimiyatni qo‘llab - quvvatlaydi va uni ham qo‘llab - quvvatlash lozim.

Siyosatshunoslikda siyosiy hokimiyatning legitimligi uch ko‘rinishda ko‘zga tashlanadi. “Mafkuraviy, tuzilmaviy va shaxsiy darajalar” [7:11]. O‘zbekistondagi hozirgi siyosiy hokimiyat barcha uch ko‘rinishda qonuniylik nuqtayi nazaridan chinakamiga samarador va barqaror hisoblanadi..

Mamlakatimizda 2026-yil uchun hisoblangan minimal iste’mol xarajatlari (kambag‘allik chegarasi) miqdori oyiga bir kishi hisobida 715 ming so‘mni tashkil etdi. Ushbu ko‘rsatkich 2025-yil davomida oziq-ovqat mahsulotlari, nooziq-ovqat tovarlari hamda xizmatlar bo‘yicha shakllangan narxlar indeksi asosida alohida indeksatsiya qilinib aniqlangan.

Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2026-yil 24-fevral kuni yoshlar bilan bo‘lib o‘tgan uchrashuvida quyidagi tashabbuslarni ilgari suridi [8]. Bular:

1. Har payshanba – vazirlik, idora va hokimliklarda “Yoshlar kuni” bo‘ladi.

2. Yoshlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash uchun qo‘shimcha 200 million dollar mablag‘ ajratiladi.

3. O‘zini o‘zi band qilgan yoshlar uchun kredit miqdori 100 milliondan 300 million so‘mgacha oshiriladi.

4. Yosh tadbirkorlar loyihalari uchun kredit ajratish miqdori 10 milliard so‘mgacha ko‘paytiriladi.

5. Innovatsion startap loyihalariga 100 ming dollargacha investitsiya kiritishga ruxsat beriladi.

6. “Kelajak tadbirkori” dasturi doirasida yosh tadbirkorlarga 7 yilga 15 foizli kreditlar ajratiladi.

7. Dastur asosida o‘zini o‘zi band qilgan yoshlarga garovsiz 20 million so‘mgacha, o‘z biznesini boshlayotganlarga 300 million so‘mgacha kredit ajratiladi.

8. Faoliyatini kengaytirmoqchi bo‘lganlarga 2 milliard so‘mgacha, 5 ta bitiruvchini ishga olgan tadbirkorlarga esa 10 milliard so‘mgacha kredit beriladi.

9. “Mening birinchi kasbim” dasturi orqali oliygoh bitiruvchilariga stajirovka uchun oyiga 2 million so‘mgacha stipendiya to‘lanadi.

10. Har bir hududda yoshlarga biznes xizmatlarini ko‘rsatuvchi “Yoshlar biznes inkubatori” ishga tushiriladi.

11. “Yangi avlod tadbirkorlari” dasturida Garvard, Stenford kabi xorijiy oliygohlar hamkorligida 40 ming yosh biznesga o‘qitiladi.

12. Dasturni muvaffaqiyatli tugatgan eng yaxshi 1000 nafar yoshga 3 yilga 200 million so‘mgacha 7 foizli ssuda ajratiladi.

13. “Yosh tadbirkorlar” tanlovidagi eng yaxshi 100 ta loyihani brendga aylantirish uchun 1 milliard so‘mgacha mablag‘ beriladi.

14. Banklar 50 ming yoshga bepul biznes-reja tayyorlab beradi va 20 ming yoshni tadbirkorlikka o‘qitadi.

15. 1-martdan yangi ish boshlayotgan yoshlarning infratuzilmaga ulanish xarajatlari Yoshlar tadbirkorligi jamg‘armasi tomonidan qoplab beriladi.

16. Samarqand shahrida eng yaxshi loyiha egalari ishtirokida Xalqaro inklyuziv yoshlar oromgohi tashkil qilinadi.

17. “O‘sish va rivojlanish” startap loyihasidagi eng yaxshi 40 ta loyihaga 2 milliard so‘m ajratiladi.

18. Texnikumlarda ham startaplar yaratishga ruxsat etilib, ularga 1 milliard so‘mgacha moliyaviy yordam ko‘rsatiladi.

19. Texnikum o‘quvchilari uchun “Work and travel” dasturi orqali xorijda ishlash imkoniyati yaratiladi.

20. ”O‘quv markazlari uyushmasi” tashkil etiladi. Uyushmaga a’zo bo‘lgan o‘quv markazlariga binosini ijaraga bergan tadbirkorlar ijaradan olinadigan daromad va foyda solig‘ini to‘lashdan ozod etiladi.

21. Bunday markazlarning o‘qituvchilarini Yoshlar ishlari agentligi hisobidan AQSh, Buyuk Britaniya, Singapur, Yaponiya kabi ilg‘or ta’lim markazlariga stajirovkaga yuborish yo‘lga qo‘yiladi.

22. “Ko‘mak” loyihasi doirasida biznesini kengaytirmoqchi bo‘lganlarga 300 million so‘mgacha foizsiz ssuda beriladi.

23. Olis hududlardagi o‘quv markazlari uchun ijtimoiy soliq 1 foiz, daromad solig‘i esa 7,5 foizgacha pasaytiriladi.

24. Yoshlar ishlari agentligi xususiy o‘quv markazlari bilan hamkorlikda har yili 20 ming yoshni kelajak kasblariga o‘qitadi.

25. Har bir tumanga 500 million so‘mgacha ssuda ajratib, texnikum va o‘quv markazlarida kasb-hunar laboratoriyasini tashkil etiladi.

26. Yoshlar ishlari agentligi qoshida ”Volontyorlikni qo‘llab-quvvatlash” jamg‘armasi ochilib, unga har yili byudjetdan 62 milliard so‘m ajratiladi.

27. Yoshlarning eng yaxshi volontyorlik loyihalariga 100 million so‘mgacha grant beriladi.

28. Yosh oilalar uchun uy-joy ipoteka kredit stavkasining 14 foizdan oshgan qismi davlat byudjetidan qoplab beriladi.

29. ”Kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish” jamg‘armasi orqali iste’dodli yozuvchilarga ijod uchun oyiga 20 million so‘mdan haq to‘lanadi.

30. Maktablardagi eng faol kitobxon o‘quvchilarga 10 million so‘mdan mukofot topshiriladi.

31. Kitob savdosini oyiga 10 ming donadan oshirgan tadbirkorlarga 1 milliard so‘mgacha 7 foizli ssuda beriladi.

32. “Ikkinchi imkon” loyihasi orqali jazoni o‘tab bo‘lgan yoshlar zamonaviy IT-kasblar va xorijiy tillarga bepul o‘qitiladi.

“O‘zbekiston — 2030” strategiyasining “Mahallani rivojlantirish va jamiyatni yuksaltirish yili”da amalga oshirishga oid Davlat dasturiga muvofiq bugungi kun (2026-yil aprel) holatiga ko‘ra O‘zbekiston hududida:

- mehnatga haq to‘lashning eng kam miqdori – 1 271 000 so‘m;
- bazaviy hisoblash miqdori – 412 000 so‘m;
- pensiyani hisoblashning bazaviy miqdori – 471 000 so‘m;
- yoshga doir eng kam pensiya – 918 000 so‘m;
- nogironlik pensiyalari, jumladan ish staji to‘liq bo‘lmagan chog‘dagi nogironlik pensiyasining eng kam miqdori – 1 012 000 so‘m;

-mehnatga layoqatsiz fuqarolarga beriladigan nogironlik nafaqasi va bolalikdan nogironligi bo‘lgan shaxslarga beriladigan nafaqa – 1 012 000 so‘m;

- belgilangan yoshga doir eng kam pensiya miqdoridan (918 000 so‘mdan) 1 012 000 so‘mgacha pensiya oluvchilarning yoshga doir pensiyalari – 1 012 000 so‘m;

-zarur ish stajiga ega bo‘lmagan keksa yoshdagi fuqarolarga beriladigan nafaqa – 820 000 so‘m;

-ish staji to‘liq bo‘lmagan chog‘dagi yoshga doir pensiyaning eng kam miqdori qo‘shimcha to‘lovni hisobga olgan holda – 820 000 so‘m.

2026-yil 1-fevraldan boshlab Qonunchilikka ko‘ra, “mahalla yettiligi” xulosasiga asosan Ijtimoiy reyestrdagi I guruh nogironligi bo‘lgan va mehnatga layoqatli a’zosi bo‘lmagan oilalar xonadonlarining devor va tomlarini izolyatsiya qilish, energiya tejamkor deraza va eshik hamda quyosh panellari yoki geliokollektor o‘rnatish ishlari amalga oshiriladi [9].

Xulosa sifatida aytganda, O‘zbekistonda davlat siyosati maqsadlari, uning qadriyatlari, mo‘ljallar tizimining jamiyat tomonidan tan olinishining o‘ziyoq, mafkuraviy jihatdan legitimlikka erishganini ko‘rsatib turibdi. Yangi O‘zbekiston islohotlarining mustahkamlanishi, milliy davlatchilik, respublikada istiqomat qiluvchi xalqlarning qadimiy madaniyati va an’analarining qayta tiklanishi, mo‘tadil milliy siyosat va hokazolar amalga oshirilayotgan siyosatning aholi tomonidan qo‘llab- quvvatlanishini ta’minlamasligi mumkin emas.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. “Inson qadri, uning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlari uchun” – T:.O‘zbekiston, 2022 - yil. -B.368.

2. Социальная политика”. -М., 1991. - С. 18.

3. Jo‘rayev N. “Tafakkurdagi evrilish”. -T.: Sharq, 2001- yil. - B. 232.

4. Sharipov F. “Siyosatshunoslik”. -T.: O‘zbekiston, 1996-yil. - B. 40.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 78-sessiyasidagi nutqi. “Xalq so‘zi” gazetasi, 2023-yil 20-sentabr.

6. Жумаев Р. “Политическая система Республики Узбекистан: становление и развитие”. -Т.: Фан, 1996. - С. 16-24..

7.Шабиров О.Ф. “Политическая система: структура, типология, устойчивость”. -М.: Луч, 1993. - С. 11.

8. Ijtimoiy axborot (https://t.me/ijtimoiyaxborot) - ijtimoiy-huquqiy kanal

9. https://lex.uz/docs/8038302#8038629.

YANGI O‘ZBEKISTONDA YOSHLARGA OID ISLOHOTLARNING AHAMIYATI

Mamatqobilov Tursunmurod Doniyorovich
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti,
siyosiy fanlar nomzodi
Ergasheva Ra’no Urinboyevna
2-son Abu Ali ibn Sino nomidagi
Jamoat salomatligi texnikumi o‘qituvchi

Annotatsiya: Maqolada mamlakatimizni yanada modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali yoshlarning ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy faolligi, imkoniyatlari hamda sog‘lom turmush tarzini ta’minlanish omillariga e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Yangi O‘zbekiston, ijtimoiy-siyosiy hayot, parlament, yoshlar, ma’naviyat va ma’rifat, ijtimoyillashuv masalalari.

Yangi O‘zbekiston sharoitida jamiyatimizni yanada modernizatsiya qilish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali yoshlarning ijtimoiy va ma’naviy faolligi, imkoniyatlari hamda sog‘lom turmush tarzini yo‘lga qo‘yishimizni hayotning o‘zi ko‘rsatib turibdi. Shuning uchun ham jamiyat va davlat hayotida yuz berayotgan o‘zgarishlarga nisbatan yoshlarning mas’ulligi, har tomonlama barkamol avlod sifatida shakllanishi davlatimiz e’tiborida turgan dolzarb masalalardan hisoblanadi. Istiqbolimizni belgilovchi bu muhim strategik vazifa mafkuramizning ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. Bugungi kunimizning talabi yoshlarning mustaqil fikri va dunyoqarashi yukasalishiga ko‘maklashish, hayotda o‘z pozitsiyasi va yondoshuvini qat’iy belgilab olishiga yordamlashish, ularni bilimli qilib tarbiyalash, tevarak – atrofdagi voqeliklarga beparvo bo‘lmaslik, vatanga daxldorlik tuyg‘usi bilan yashashga intilishini ta’minlashdan iborat.

Mamlakatimizda keng ko‘lamda amalga oshirilayotgan islohotlar yoshlarni ushbu jarayonlarning sog‘lom va ongli, ijimoiy-siyosiy jihatdan yetuk ishtirokchisi sifatida shakllanishi bilan uzviy bog‘liq. Shu bilan birga davlat va jamiyat hayotining yanada demokratlashtirilishi, erkinlashtirilishi mamalakat taraqqiyoti yo‘lida Prezidentimiz tomonidan belgilab qo‘yilgan milliy yuksalishimizni belgilovchi beshta ustuvor yo‘nalish bo‘yicha harakatlar strategiyasi (2017-yil 7-fevral) [1] va beshta muhim tashabbus (2019-yil 19-mart) [2], bu boradagi vazifalarni aniq belgilab berdi. Chunonchi, mamlakat taraqqiyotining tayahch kuchi sifatida ko‘rilayotgan yoshlarga keng imkoniyatlar berilishi bilan birga, ularga mas’uliyat ham yuklandiki, natijada yoshlar davlatning boshqaruv siyosatida to‘laqonli vakolatlarga ega bo‘la boshladi.

Shuningdek, O‘zbekiston - 2030 strategiyasi (2023-yil 11-sentabr) [3] zamirida esa O‘zbekistonning kelajagini ko‘p jihatdan asoslovchi yoshlar ijtimoiy qatlamining jamiyatdagi barcha soha va tizimlar bilan integratsiyalashuvi, moslashuvi hamda davlat va jamiyat qurilishi ishlarida, siyosiy tizimni yanada takomillashtirishda bevosita qatnashishlarini ta’minlash vazifalari qa’tiy belgilab qo‘yildi.

Bugun dunyo miqyosida ikki milliardga yaqin yoshlar bo‘lib, ularning aksar qismi muammolarini o‘rganish, tahlil qilish va yechim topish masalalari dolzarbligicha qolmoqda.

Taniqli sotsiolog – futurolog E.Toffler, “Yangi kishi shaklanayotgan yo‘q, yangi ijtimoiy xarakter shakllanmoqda. Shuning uchun ham asotir shaklidagi “odam” qiyofasini emas, balki xarakterning o‘ziga xos belgilarini aniqlashimiz darkor, negaki, u ehtimol ertangi tarqqiyot tomonidan baholanishi mumkin” [4], – degan fikrni bildiradi.

2017-yil 19-sentabr kuni O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida ilgari surgan “Ma’rifat va diniy bag‘rikenglik” hamda “Yoshlar masalalari” bo‘yicha maxsus rezolyutsiyalarini ishlab chiqish taklifi e’tiborga olinib, 2018-yil-12 dekabr kuni BMT Bosh Assambleyasining

navbatdagi sessiyasida “Ma’rifat va diniy bag‘rikenglik” nomli maxsus rezolyutsiya qabul qilinganligini alohida ta’kidlash o‘rinlidir.

O‘zbekiston yoshlarining bilim darajasi va ularning ilg‘or g‘oyalarini amalga oshirishni rag‘batlantirish maqsadida 2016-yil 14-sentyabrdagi “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi qonunning ijrosini ta’minlash va davlatimiz rahbarining 2017-yil 5-iyuldagi “Yoshlarga oid davlat siyosati samaradorligini oshirish va O‘zbekiston yoshlar ittifoqi faoliyatini qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida”gi Farmonidan kelib chiqqan holda yangi O‘zbekiston taraqqiyotida yoshlarga bo‘lgan e’tibor yanada kuchaytirilmoqda. Chunonchi, Prezidentimizning 2020-yil 30-iyundagi “O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini tubdan isloh qilish va yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoniga muvofiq O‘zbekiston Respublikasi Yoshlar ishlari agentligi tashkil etildi. Maqsad, yoshlar muammolarini o‘rganish, tahlil etish, yosh kadrlarni tanlash va yo‘naltirish orqali davlat va jamiyatimiz faoliyatida ular ishtirokini mustahkamlashdan iborat. Shuningdek, Prezidentimizning 2020-yil 2-martdagi farmoni bilan tasdiqlangan Davlat dasturining 21-bandi ijrosini ta’minlash maqsadida Oliy Majlisning har ikkala palatasi huzurida Yoshlar parlamentlarini tashkil etish va ularning tarkiblarini shakllantirish tartibini belgilash nazarda tutilgan edi. Shundan kelib chiqib, o‘tkazilgan keng muhokama va xorijiy davlatlar tajribasiga muvofiq 2021- yil 29-iyun kuni O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va O‘zbekiston Yoshlar Ittifoqi o‘rtasida Qonunchilik palatasi huzurida “Yoshlar parlamenti”ni tashkil etish bo‘yicha bitim imzolandi. Mazkur bitim bilan “Yoshlar parlamenti”, respublika komissiyasi, Nizomi, Reglamenti va tashkiliy tuzilmasi tasdiqlandi.

“Yoshlar parlamenti”ning asosiy maqsadi – mamlakat yoshlarini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash, ularning huquqiy ongi va madaniyatini oshirish, jamiyatning faol ijtimoiy qatlamiga aylantirish, siyosiy bilim va ko‘nikmalarini amalda boyitish, qonunchilik va qonun ijodkorligi jarayoniga yoshlarni jalb etish va qabul qilinayotgan qonunlarni yoshlar orasida keng targ‘ibotini ta’minlash orqali ularni parlament hayotiga daxldorligini oshirish belgilangan. Shuningdek, yoshlarning huquq, erkinlik va manfaatlarini himoya qilishga oid qonun hujjatlarini takomillashtirish yuzasidan takliflar ishlab chiqish, qonun ijodkorligi va hhuquqni qo‘llash amaliyotining dolzarb muammolarini yoshlar ishtirokida muhokama qilish va ularni bartaraf etishga qaratilgan takliflar tayyorlash, qonun loyihalarini yuridik-texnik jihatdan rasmiylashtirish qoidalarining amaliyotga tadbiq etilishi yoshlarga bo‘lgan e’tibordan dalolat.

Endilikda yoshlarimiz mazkur parlament orqali O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining, ular kengashining, qo‘mitalari va komissiyalarining, deputatlar birlashmalarining majlislarida ishtirok etadi, tegishli xalqaro va xorijiy tashkilotlar bilan belgilangan tartibda o‘zaro tajriba va axborot almashishi mumkin bo‘ladi.

“Yoshlar parlamenti”ga 18-30 yoshdagi O‘zbekiston fuqarolari saylanadi (muomalaga layoqatli bo‘lmaganlar, jazoni ijro etish muassasalarida saqlanayotganlar bundan mustasno). “Yoshlar parlamenti”ga a’zolarni saylash uchun hududiy komissilar tashkil etiladi. Komissiya ikki bosqichda saylov jarayonlarini tashkil etadi. Birinchi bosqichda nomzodlar o‘zining saylovoldi dasturi bilan tuman (shahar) komissiyasida ishtirok etadi. Birinchi bosqich yakuni bo‘yicha komissiya besh nafar nomzodni, ya’ni har bir siyosiy partiyaning bir nafardan nomzodini yashirin ovoz berish bilan saylaydi. Ikkinchi bosqichda nomzodlar saylovoldi dasturi taqdimoti bilan tegishli tuman (shahar) xalq deputatlari Kengashida ishtirok etadi. Tegishli tuman (shahar) xalq deputatlari bir nafar nomzodni yashirin ovoz berish orqali saylaydi. Demak, “Yoshlar parlamenti” o‘z faoliyatida O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi, tegishli siyosiy partiyalar va O‘zbekiston yoshlar ittifoqiga hisobdor bo‘lib, “Yoshlar parlamenti”ning a’zosi parlamentning vakolatlari muddatiga jamoatchilik asosida saylanadi. Bundan ko‘zlangan asosiy vazifa jamiyatning ijtimoiy qatlami hisoblanuvchi yoshlarning hayotiy tajribasini mustahkamlashdir.

Zero, Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Farzandlarimizning iste’dod va qobiliyati, ezgu intilishlarini to‘liq ro‘yobga chiqarish, ijtimoiy faolligini oshirish, hayotda munosib o‘rin egallashlari uchun barcha imkoniyatlarni yaratib berish bundan buyon ham bosh maqsadimiz bo‘lib qoladi” [5].

Haqiqatda ham sog‘liqni saqlash, atrof-muhitni muhofaza qilish, aholini, ayniqsa, yoshlarni ish o‘rinlari bilan ta’minlash, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash va shu kabi katta sotsial ahamiyatga ega boshqa masalalar bo‘yicha muhim davlat dasturlarini amalga oshirishda davlatning o‘zi yo‘naltiruvchi kuch sifatida manzilli o‘z strategiyasini belgilab olgan.

2026-yil 16-fevral kuni “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident Farmoni imzolandi. Mazkur hujjatga muvofiq, 2026-2030-yillarga mo‘ljallangan “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi tasdiqlandi. Strategiyada 100 ta maqsad va 437 ta samaradorlik ko‘rsatkichi belgilangan [6]. Har bir ko‘rsatkichning moliyaviy manbalari aniq ko‘rsatilib, ularning ijrosi yilma-yil rejalashtirilgan. Hujjat doirasida 60 ga yaqin davlat organiga aniq vazifalar yuklatilgan. Shulardan kelib chiqib yoshlarning ma’naviy-ma’rifiy bilimlarini oshirishga alohida e’tibor qaratilgan.

Xulosa sifatida aytganimizda, Yangi O‘zbekistonni bunyod etuvchi qatorida yoshlarning ijtimoiy – siyosiy, ma’naviy – ma’rifiy, huquqiy – madaniy saviyasining yuksalib borishi negizida Vatan taraqqiyoti, xalqimizning farovonligi, yurtimizning tinchligi va g‘oyaviy yuksalishi turar ekan, bunda ilm-fanga intilish doimo maqsadimiz bo‘lishi shart.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yisha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. // “Xalq so‘zi” gazetasi, 2017-yil 8-fevral.

2. “Yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish,ularning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo‘yicha muhim vazifalar” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining kengaytirilgan videoselektr yig‘g‘lishidagi nutqi. // “Xalq so‘zi” gazetasi, 2019-yil 20-mart.

3. “O‘zbekiston -2030” strategiyasi to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmoni. // “Xalq so‘zi” gazetasi, 2023-yil 12-sentabr.

4. Тофлер Э. “Третья волна”. М.Аст. 1999. – С. 602.

5. Prezident Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi mustaqilligining 29 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqi. Vatanparvar gazetasi, 2020-yil, 4-sentabr. – B.1.

6. “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident Farmoni. “Yangi O‘zbekiston” gazetasi, 2026-yil. 17-fevral. –B.1-2.

MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMIDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR (1991-2016-yillar misolida)

Sh.U.Ne’matov
Sarbon Universiteti dotsenti v.b.
tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta’lim tizimida amalga oshirilgan dastlabki islohotlar va ularning bosqichlari, sohaga oid bo‘lgan normativ-huquqiy xujjatlarning qabul qilinishi va ularning ijrosi, maktabgacha ta’lim muassasalarining faoliyati va ularning statistikasi hamda ularning moddiy-texnik holati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Maktabgacha ta’lim, ta’lim dasturi, tajriba-sinov, moliyaviy resurs, tayyorlov guruhlari, pedagogik yangilik, ta’lim muassasalari.

Mustaqillikning dastlabki davridan boshlab jamiyat hayotining barcha sohalari singari uzluksiz ta’lim tizimida ham sezilarli islohotlar amalga oshirildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning “….Biz ajdodlarimiz yorqin xotirasini asrab-avaylab, qalbimizda, yuragimizda abadiy saqlaymiz. Bukilmas iroda, fidoyilik va

jasorat na’munasini amalda namoyon etib, o‘z hayotini aziz Vatanimizning har tomonlama ravnaq topishiga bag‘ishlangan ustoz va murabbiylarimiz, zamondoshlarimiz bilan cheksiz faxrlanamiz”[1] degan ta’kidida soha vakillariga bo‘lgan munosabatini ko‘rish mumkin.

Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab maktabgacha ta’lim tizimiga bolalarni maktab ta’limiga ma’naviy, jismoniy jihatdan tayyorlab berish vazifasi yuklatilgan. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 1991-yilda 9834 ta maktabgacha bolalar muassasasida 1339,5 ming bola, jumladan 173 ta bolalar yaslisida 1,5-3 yoshgacha bo‘lgan 14,5 ming bola qamrab olinib, mazkur yoshdagi bolalarning maktabgacha ta’lim muassasalariga qamrab olish ko‘rsatkichi 35,1 foizni tashkil etdi[2]. Mazkur davrda maktabgacha ta’limning yasli, bog‘cha, yasli-bog‘cha, sog‘lomlashtirish bog‘chalari, nuqsonli bolalar bog‘chalari hamda mavsumiy bog‘chalar kabi turlari faoliyat ko‘rsatdi. Shuningdek, tizimni rivojlantirish maqsadida “Bolalarni rivojlantirish va maktabga tayyorlash tayanch dasturi” “Maktabgacha yoshdagi bolalarning ta’lim-tarbiyasiga qo‘yilgan davlat talablari” kabi loyihalar ishlab chiqildi[3]. Ushbu dastur va loyihalar bo‘yicha har yili bolalarni maktabga sifatli tayyorlash maqsadida tashkil etilgan markazlarda, bolalar bog‘chalarining tayyorlov guruhlarida, shanba-yakshanba maktablarida, mahalla guzarlaridagi maxsus kurslarda 200-250 ming bola maktabga tayyorlab berildi[4].

1997-yilda xonadonlardagi bolalar bog‘chalari va “bolalar bog‘chasi-maktab” tizimi rivojlana boshladi, shuningdek, bolalarga chet tillari, kompyuter texnologiyalari, tasviriy san’at, musiqa, xoreografiya kabi darslarni olib boruvchi 800 dan ortiq guruh tashkil etildi[5]. Ushbu guruhlar uchun 146 ta komplektdagi zamonaviy kompyuterlar o‘rnatildi. Mazkur pedagogik yangiliklarni amalga oshirish maqsadida respublika bo‘yicha tajriba-sinov tariqasida 216 ta bog‘cha-maktab komplekslari tashkil etilib, ularda 11938 ta bolalar tahsil oldi[6]. Shuningdek, bog‘cha tarbiyalanuvchilari o‘rtasida “Sog‘lomjon-polvonjon” sport musobaqasi, “Olam kichkintoylar nigohida” tasviriy san’at ko‘rik-tanlovi, “Olam qo‘shiqqa to‘lsin” qo‘shiq festivallari 4 bosqichda o‘tkazilib borildi.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 24-iyundagi “Davlatga qarashli bo‘lmagan maktabgacha ta’lim muassasalari tarmog‘ini tashkil etish va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 313-sonli qarori[7] asosida respublika bolalar bog‘chalarining xususiylashtirilgan shakli barpo qilina boshlandi. Lekin, xususiylashtirish jarayonlari kutilganidek natija bermadi. 2005-2006 yilga kelganda, maktabgacha ta’lim muassasalari va ularda tarbiyalanayotgan bolalar soni 1991-yilga qaraganda keskin pasayib ketdi. Bunga bir nechta ob’ektiv va sub’ektiv sabablar mavjud edi. Jumladan, bolalar kasalliklari va yuqumli kasalliklarning ko‘payishi natijasida bolalar yaslilarida 3 yoshgacha bo‘lgan bolalar kamaya boshladi. Shuningdek, bolalarni maktabgacha ta’lim muassasalarida tarbiyalash uchun imtiyozlarning qisqartirilishi va bolalar uchun to‘lanadigan to‘lov miqdorining oshishi asosiy sabablarda biri edi. Masalan, Xalq ta’limi vazirligi respublikaning 6 ta hududida o‘tkazilgan ijtimoiy tadqiqotlarga ko‘ra, aholining 86,4 foizi maktabgacha ta’limdan manfaatdor ekanligini ko‘rsatdi, lekin moliyaviy sabablar tufayli aholining 74,4 foizi maktabgacha ta’lim muassasalari xizmatidan foydalana olmadi, ayniqsa, mazkur ko‘rsatkich Qashqadaryo (11,7 foiz), Surxondaryo (12,4 foiz), Xorazm (16,1 foiz) viloyatlarida juda pastligicha qoldi. Maktabgacha ta’lim muassasalarining sport anjomlari va

[1] Mirziyoyev.Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”, T.: “O‘zbekiston”, 2016.-5 b.
[2] Ўзбекистонда таълим: талаб ва таклиф мутаносиблиги. UNDP – Тошкент-2007/2008. – Б. 78.
[3] Йўлдошев Ж. Таълим янгиланиш йўлида.-Тошкент: Ўқитувчи, 2000.-Б.14.
[4] Ne’matov Sh.U. O‘zbekistonda uzluksiz ta’lim tizimining takomillashtirilishi 2017–2021-yillar). Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. -Toshkent, 2025., 15-b.
[5] Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. 29.08.1997. Hujjat kuchini yo‘qotgan 24.09.2020 https://lex.uz/docs/-48401 (Murojaat qilingan sana:23-iyul 2023-yil).
[6] Ne’matov Sh.U. O‘zbekistonda uzluksiz ta’lim tizimining takomillashtirilishi 2017–2021-yillar). Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. -Toshkent, 2025., 15-b.
[7] O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 24-iyundagi “Davlatga qarashli bo‘lmagan maktabgacha ta’lim muassasalari tarmog’ini tashkil etish va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g’risida”gi 313-sonli Qarori. https://lex.uz/ru/docs/-306724?ONDATE=24.06.1999 (Murojaat qilingan sana: 4-dekabr 2024-yil).

inventarlari bilan ta’minlanish darajasi 41 foiz, jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari o‘tkaziladigan maydonchalar 78 foiz, jismoniy tarbiya zallari 20,4 foiz muassasada mavjud edi. Qishloq joylarida va chekka hududlardagi bolalar bog‘chalarida tarbiyalash uchun ajratilayotgan moliyaviy resurslarning yetishmasligi sabab bo‘ldi[1].

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, respublika bo‘yicha 1-6 yoshgacha bo‘lgan bolalarni maktabgacha ta’lim muassasalariga qamrab olish 1991-yildagi 35,1 foizdan 2016-yilga kelib 17,3 foizga tushib qoldi. Bu ko‘rsatkichlar sohada 2017-yildan boshlab kechiktirib bo‘lmas islohotlarni amalga oshirishga turtki bo‘ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev.Sh.M. “Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz”, T.: “O‘zbekiston”, 2016.-5 b.
2. Ўзбекистонда таълим: талаб ва таклиф мутаносиблиги. UNDP – Тошкент-2007/2008. – Б. 78.
3. Йўлдошев Ж. Таълим янгиланиш йўлида.-Тошкент: Ўқитувчи, 2000.-Б.14.
4. Ne’matov Sh.U. O‘zbekistonda uzluksiz ta’lim tizimining takomillashtirilishi 2017–2021-yillar). Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. -Toshkent, 2025., 15-b.
5. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. 29.08.1997. Hujjat kuchini yo‘qotgan 24.09.2020 https://lex.uz/docs/-48401 (Murojaat qilingan sana:23-iyul 2023-yil).
6. Ne’matov Sh.U. O‘zbekistonda uzluksiz ta’lim tizimining takomillashtirilishi 2017–2021-yillar). Tarix fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) diss. -Toshkent, 2025., 15-b.
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999-yil 24-iyundagi “Davlatga qarashli bo‘lmagan maktabgacha ta’lim muassasalari tarmog‘ini tashkil etish va rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 313-sonli Qarori. https://lex.uz/ru/docs/-306724?ONDATE=24.06.1999 (Murojaat qilingan sana: 4-dekabr 2024-yil).

MUSIQA O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA MUSIQIY FANLARNING AHAMIYATI

Raximov Nurillo Narzullaevish
Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti v.b.

Annotatsiya: Ushbu maqola pedagogik oliy ta’lim muassasalarida umumta’lim maktablarining bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini tayyorlashda ‘Musiqa o‘qitish metodikasi’ va ‘Cholg‘u ijrochiligi’ fanlarini o‘qitish jarayonida fanlarning integratsiyasidan foydalanish jarayoni tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: o‘quvchi-yoshlar, musiqa san’ati, musiqa mashg‘ulotlari, oliy ta’lim, shaxs kamoloti, musiqa o‘qitish metodikasi, ijrochilik ko‘nikmalari.

Ijtimoiy hayotimizning barcha sohalari, jumladan uzluksiz ta’lim tizimining turli bosqichlarida amalga oshirilayotgan tub islohatlar etuk malakali mutaxassis kadrlar tayyorlashda xalqaro andozalar talablariga javob beruvchi pedagog kadrlar tayyorlash vazifalari bilan chambarchas bog‘liq. Vaholanki, ta’limning asosiy maqsadi – mustaqil va ijodiy fikrlovchi, yuksak ma’naviyat va madaniyatli, umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun har tomonlama rivojlangan, kasbiy-metodik tayyorgarlikka ega bo‘lajak musiqa o‘qituvchi-shaxsini tarbiyalash har bir xalq va davlatning eng muhim vazifalaridan biridir.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarini barkamol shaxs sifatida har tomonlama rivojlantirish, ularda ma’naviy madaniyatning muhim tarkibiy qismi bo‘lgan musiqiy madaniyatni

[1] Ўзбекистонда таълим: талаб ва таклиф мутаносиблиги. UNDP – Тошкент-2007/2008. – Б. 96.

shakllantirishning dasturiy vazifalarini ro‘yobga chiqaruvchi o‘qituvchidan o‘ziga xos kasbiy-pedagogik va metodik tayyorgarlik, yuksak ijrochilik mahoratini talab etadi.

O‘quvchi-yoshlar qalbida nafosat, go‘zallik, yuksak estetik his-tuyg‘ularni, ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish omili bo‘lgan musiqa san’ati, musiqa mashg‘ulotlarining barcha ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi imkoniyatlaridan unumli foydalanish, ushbu jarayonni davlat ta’lim standartlari darajasida tashkil etish uchun musiqa o‘qituvchisiga etarli darajadagi kasbiy tayyorgarlik zarurdir. Umumiy va kasbiy kompetensiya talablariga javob bera oladigan bunday musiqa o‘qituvchisi pedagogika oliy ta’lim muassasalarining “Musiqa ta’limi” ta’lim yo‘nalishi bakalavriat bosqichda bakalavr kadrlarini tayyorlash bilan amalga oshiriladi.

Oliy ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, uni rivojlangan davlatlar darajasiga olib chiqish, bo‘lajak pedagog kadrlarni tayyorlashning sifat va samaradorligini oshirish, o‘quv-tarbiya jarayonini ilg‘or xorijiy tajribalar asosida tashkil etish mamlakatimizda olib borilayotgan davlat siyosatining strategik yo‘nalishlaridan biridir.

Bola tarbiyasi va unga murabbiylik, ustozlik qilish sohasida xalqimiz ulkan tajribaga ega. Milliy tarbiyamiz tarixida insoniy go‘zallik va komillik g‘oyasini Al-Beruniy, Ibn-Sino, Ahmad YAssaviy, Alisher Navoiy, Bobur, Jaloliddin Rumiy ilgari surgan va minglab shogirdlari qalbiga muhrlab ketgan. Ana shunday jahonga mashhur allomalarimizning boy ma’naviy merosi vorisligini sadoqat bilan davom ettirish, ilm-fan, kadrlar tayyorlash sohalarini yanada takomillashtirishda bo‘lajak musiqa o‘qituvchisi va uning kasb mas’uliyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Bobokalonlarimizdan Abu-Nasr Al Farobiyning ma’rifatparvarlik g‘oyalari tizimida bola shaxsini tarbiyalashda musiqa san’atining maqsadi va vazifalari alohida e’tirof etiladi. Unda inson hayotida musiqaning ahamiyati qayd qilinib, “Ey musiqa olami, yaxshiyamki sen borsan, agar sen bo‘lmaganda insonning axvoli ne kechar edi” – deya xitob qilinadi.

Alloma Abu Ali Ibn Sinoning musiqiy-ma’rifiy qarashlarida ham musiqa shaxsning ma’naviy va jismoniy madaniy tabiatiga ta’sir etuvchi qudratli vosita sifatida ta’rif beriladi. Bolada juda yoshligidan boshlab musiqa hissiyotini tarbiyalash lozim, bu esa uning ruhiy holatini mustahkamlaydi - degan g‘oya ilgari suriladi. Alloma mashhur “Tibbiyot qonunlari” kitobida bolaning mijozini kuchaytirmoq uchun ikki narsani qo‘llamoq kerak. Biri bolani sekin-sekin tebratish, ikkinchisi uxlatish uchun odat bo‘lib kelgan musiqiy allalashdir. Shu ikkisini qabul qilish miqdoriga qarab musiqaga bo‘lgan ehtiyoj hosil bo‘ladi, degan mazmundagi fikrni ilgari suradi.

Shaxs kamolotida musiqa ta’limi va tarbiyasini amalga oshirish albatta o‘qitish metodikasi va ta’lim texnologiyalariga bevosita bog‘liqdir. Musiqa o‘qitish metodikasi fan sifatida tizimga mansub bo‘lib, o‘zining mustaqil o‘rniga ega. Bu fan musiqa o‘qitish metodikasi mazmuni, metodlarini yanada takomillashtirish maqsadida uning qonuniyatlarini o‘rganadi. “Musiqa o‘qitish metodikasi” ta’lim muassasalarida musiqa nazariyasi, vokal ijrochiligi, colg‘u ijrochiligi, dirijorlik, nafosat, musiqashunoslik, fiziologiya, ruxshunoslik hamda musiqa tarixi va adabiyoti kabi fanlarining umumlashtirilgan tajribalariga tayanadi. Musiqa o‘qitish metodikasi ayniqsa, nafosat va musiqashunoslik fanlari bilan uzviy bog‘liq.

60111300 - “Musiqa ta’limi” ta’lim yo‘nalishining o‘quv rejasida “Cholg‘u ijrochiligi” faning I-semestrda 76 soat berilganini hisobga oladigan bo‘lsak, bu fanni talabalar bitirgunlaricha dars jarayonida, o‘quv reja asosida shug‘ullanmaydilar. Lekin, bo‘lajak o‘qituvchi o‘z kasbiy faoliyati jarayonida cholg‘u asbobi bilan uzliksiz shug‘ullanishni taqozo qiladi. Shuning uchun “Musiqa o‘qitish metodikasi. Maktab repertuari” fanini o‘zlashtirishda uning amaliy hamda laboratoriya mashg‘ulotlari jarayonida berilgan musiqa asarlarini biror colg‘uda chalib o‘rganish va bir vaqtning o‘zida kuylashni ham amalga oshirish mumkin bo‘ladi.

Bundan tashqari I-kursning II-semestridan boshlanadigan “Maktabgacha ta’limda musiqa o‘qitish metodikasi” fanining amaliy mashg‘ulotlari (40 soat) jarayonida ham berilgan musiqa asarlarini rubob, dutor, fortepiano va. b. cholg‘ularda chalish bilan bir qatorda kuylash ham yaxshi natija bermoqda.

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasining 3-bobining 1-bo‘limida:

- ta’limning uzluksizligiga erishish maqsadida umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va oliy ta’lim dasturlarining uyg‘unligi va izchilligini ta’minlash;

- fanlarni o‘zlashtirishda talabalar orasida sog‘lom raqobatni rivojlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish;

- talabalarning ishlab chiqarish, malakaviy va boshqa turdagi amaliyotlarini mazmunli tashkil etish uchun uslubiy bazani ishlab chiqish va rivojlantirib borish; - kabi vazifalarni bajarish borasida, bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini umumta’lim maktablarining musiqa dasturlari bilan tanishtirish va undagi talablarni bajarish, “Cholg‘u ijrochiligi” fani bo‘yicha talabalarni guruhchalarga bo‘lib, musiqiy tayyorgarlik bilan kelgan talabalarni guruhchalarga sardor qilib tayinlash, sardorlar yordamida tayyorlangan asarlarni yakka va jamoa bo‘lib ijrolarini eshitib baholash, shuning bilan bir qatorda guruhchalar o‘rtasida raqobatlashishni tashkil etish, 2 va 3 bosqich talabalarini (4+2) malakaviy amaliyotlarini tashkil qilish bilan ularni kasbiy faoliyatga tayyorlashdek amaliy ishlar bajarilmoqda.

Bugungi kun talabiga ko‘ra II-III bosqich talabalari 4+2 uzliksiz malakaviy amaliyotga haftaning 2 kunida umumta’lim maktablarida faoliyat olib bormoqdalar. Oliy talim auditoriyalarida olgan nazariy va amaliy bilimlarini malakaviy amaliyotda qo‘llash orqali musiqa darslari jarayonini kuzatmoqdalar (II-bosqich) va amaliy darslarni tashkil qilmoqdalar hamda sinfdan tashqari tadbirlarni tashkil qilishda sinf rahbarlariga ko‘maklashmoqdalar (III-bosqich).

Umumta’lim maktablaridagi musiqa mashg‘ulotlari maktab musiqa o‘qituvchilari va qisman oliy ta’lim professor-o‘qituvchilari tomonidan olib borilmoqda. Ikkinchi bosqichdagi malakaviy (kuzatuv) amaliyoti uchinshi kursdagi pedagogik amaliyotga poydevor vazifasini bajarmoqda. Uchinshi bosqich talabalarining ba’zilari esa yashash joylarida mustaqil kasbiy faoliyatlarini olib bormoqdalar. Bu jarayon talabalarni bo‘lg‘usi kasblariga nisbatan bo‘lgan munosabatlarini shakllanishida juda kerakli jarayon ekanligini his qilmoqdalar. Har bir talaba kelajakda o‘qituvchilik kasbining naqadar sharafli ekanligiga amin bo‘lmoqda. Ba’zi bir talabalarning o‘qituvchilik kasbiga bo‘lgan munosabatlarida o‘zgarishlar ro‘y berayotganligining guvohi ham bo‘lish mumkin bo‘ldi. Bular: avvalambor o‘quvchilarni inson sifatida o‘z oila a’zosidek (aka-uka, opa-singil) ko‘rish va unga yaqin kishisidek munosabatda bo‘lish kerakligini, o‘qituvchi bo‘lish uchun mutaxassislik fanlarini chuqur egallash kerakligini, amaliy mashg‘ulotlarni (chalish, kuylash, dirijorlik qilish va boshq) talab darajasida bajarish kerakligini, o‘qituvchiga oid barcha kasbiy sifatlarni egallash kerak ekanligini his qila boshladilar.

O‘qitish masalalari uni metodikasining asosini tashkil etsa, ta’limning quyidagi mazmun va metodlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi:

- o‘quvchilarning kuylash faoliyatlaridagi muammolarni hal qilishda metodika fiziologiya tadqiqotlariga tayanadi;

- musiqa o‘qitish metodikasining mohiyati musiqa san’ati hamda madaniyati o‘sib kelayotgan yosh avlod uchun muhim ahamiyatga ega;

- metodikaning fan sifatida rivojlanishi jamiyatda ta’lim va tarbiya hamda musiqa san’atini takomillashib borishi bilan bevosita bog‘liqdir.

Shular bilan birgalikda musiqa tarbiyasi metodikasi umumiy prinsiplarni ilgari suradi. Bular onglilik, badiiy va texnik rivojlanish prinsiplarga ega. Mazkur prinsiplar o‘quvchilarning musiqiy qobiliyatini rivojlantirish, musiqaga bo‘lgan qiziqishlarini kuchaytirish, badiiylikni tarbiyalashga qaratilgandir.

Musiqa asarini ongli idrok etish, asar mazmunini ochishda va o‘quvchilarga musiqiy tajribalarni to‘plashda, ularning ma’naviy dunyosini boyitishda yordam beradi. Musiqa ta’limi va tarbiyasi emotsional onglilik prinsipi uyg‘unlashishi orqali tinglanadigan asarni to‘g‘ri baholay olish imkoniyatlarini rivojlantiradi. Ularning musiqaga qiziqishida didlari tarbiyalab boriladi. Badiiy va texnik bosqich prinsipi asarning badiiy va ifodali ijro etish uchun malakali kadrlar talab etadi. O‘quvchilarda kuylash malakalarini egallashlariga e’tibor beradi. O‘quvchilarga musiqaning rivojlanish prinsiplari to‘g‘risidagi tasavvurlarini shakllantirish, qobiliyatlarining rivojlantirilishi natijasida ular yana musiqiy tushunchalarni bilib olishadi. Musiqa o‘qitish metodikasi tarbiya jarayonida ko‘pgina omillarga bog‘liq ekanligini e’tirof etadi. O‘quvchilarning musiqiy madaniyati

faqatgina umumiy o‘rta ta’lim maktablarining ta’siri ostida rivojlantirish ayni ta’sirli vositadir. Shular bilan birga o‘quvchidan uyda albatta tevarak atrof, ommaviy axborot vositalari yaxlit xildagi ijtimoiy vositalar tizimi ham katta rol o‘ynaydi.

Musiqa o‘qitish metodikasi ta’lim metodlarini tanlashda ham pedagogika ravnaqi metodlarini ishlab chiqishda quyidagi muammolar mavjudligini ko‘rsatmoqda:

- metodlarning musiqa tarbiyasi, mazmunini sinovi, ijroga bog‘liqligi;
- o‘quvchilarda musiqiy va ijodiy qobiliyatlarning rivojlanishi;
- musiqiy qobiliyat va ovozning rivojlanishi, musiqani idrok etishning yosh va yakka tartibdagi xususiyatlari;
- o‘quvchilarning rivojlanishida musiqiy faoliyatlarning turli shakllarda foydalanish imkoniyatlari bilan bog‘liqligi.

Metodikaning vazifalariga esa o‘quv tarbiya jarayonini turlicha shakllantirish yanada rivojlantirish musiqa darslaridan tashqari musiqa mashg‘ulotlari, sinfdan va maktabdan tashqari ishlariga to‘garaklar, bayramlar, ko‘ngil ochish kechalari kiradi.

Uzbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 2 fevraldagi “Madaniyat va san’at sohasini rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-112-son Qarorining 1-chi bo‘lim a) qismida “mazkur qarorga 1-ilovadagi ro‘yxatda keltirilgan milliy cholg‘ulardan kamida bittasida, 2023/2024 o‘quv yilidan boshlab esa kamida uchtasida kuy ijro etish mahoratiga ega bo‘lish musiqa fani o‘qituvchilari uchun majburiy hisoblanadi;” – deb, ko‘rsatilgan.

Qarorni bajarish yuzasidan bo‘lajak musiqa o‘qituvchisida musiqiy-pedagogik tayyorgarlikning shakllanishida “Cholg‘u ijrochiligi” yetakchi predmet hisoblanadi. “Cholg‘u ijrochiligi”da chalish uslubiyati talabalarning musiqiy-estetik va umumiy rivojlanish o‘rtasidagi uzulish borligi nuqtai nazaridan alohida yondashishni talab qildi. Zamonaviy “Musiqa madaniyati” darsi jarayonida texnik vositalar, turli xil musiqa asboblari (rubob, dutor, fortepiano, doira va b.) dan foydalanish shaxsiy ijrochiilk ko‘nikmalarini egallashga yangicha qarashga majbur etdi. Maktab “Musiqa madaniyati” dasturini o‘zlashtirishning maqsad va vazifalarini beliglab olish zaruriyati tug‘ildi. Bu bilan bog‘liq o‘tilayotgan mashg‘ulot quyidagi bosqichlarda tashkil qilindi: birinchi bosqich, qo‘shiq ustida ishlash, kuyni nota nomlari bilan kuylash, qo‘shiq aytish bilan bir vaqtda qo‘l bilan dirijyorlik elementlarini bajarish, cholg‘u ijrochiligida chalish, o‘z ijrosini kuzatib borish, musiqani tahlil qilish. Ikkinchi bosqich, qo‘shiqning obrazli mazmunini ochishda musiqiy til elementlarining tahlili, ilmiy ma’lumotlar, ifodali ijro etish. Uchinchi bosqich, o‘qituvchi rahbarligi ostida talabaga ko‘rsatilgan kamchiliklarni hisobga olgan holda yod olgan repertuarni chalish. To‘rtinchi bosqich, notaga qarab o‘qish: asarni tahlil qilish (guruhli mashg‘ulotlarda egallangan bilimlar asosida).

Darsning birinchi jo‘rlikda ijro etish ko‘nikma va malakalarini shakllantirish, metro-ritm ustida ishlashni o‘z ichiga oldi. Ikkinchi bosqich, o‘qituvchi tomonidan ko‘rsatilgan kamchiliklar ustida ishlash va asarni mustaqil tahlil qilish. Uchinchi bosqich, repertuarni ijro etish. Bu qism darsning cho‘qqisi bo‘lib, konsert elementlarini o‘zida mujassamlashtirdi. Bu hissiy kayfiyat chalish san’atining asosini egallashga ishonchni tarbiyalash uchun zarurdir. To‘rtinchi bosqich, notani o‘qish va tahlil qilish, noma’lum musiqa asarini o‘qish malakasini shakllantirishga imkon yaratdi. Talabalarning individual daftarlariga ularning erishgan natijalari qisqacha xulosalar, navbatdagi mashg‘ulotgacha bajarilishi kerak bo‘lgan kamchiliklar va ko‘rsatmalar qayd qilib borildi. Bu esa, rivojlanish darajalarini kuzatishga va tajribani uzluksiz to‘plashga imkon berdi. Har bir talaba bilan mashg‘ulot o‘tkazish sharoitida o‘quv semestrining natijasi o‘laroq, guruhiy konsertlar uyuushtirish yordamida musiqa san’ati bilan shaxsiy-ijodiy muloqotda bo‘lish imkoniyati tug‘ildi. Bundan tashqari guruhiy konsertlar talabalarning musiqa haqida o‘z fikrlarini ifodalashlariga, o‘quv va qo‘shimcha materiallarni o‘zlashtirishlariga, musiqani eshitish ko‘nikmasi shakllanishiga, ijro etilgan asarni tahlil qilish malakasining paydo bo‘lishiga ko‘maklashdi.

Ma’lumki, bir vaqtning o‘zida ham chalish, ham kuylash musiqiy qobiliyatning rivojlanishiga kuchli ta’sir qiladi. Chalish va kuylash jarayonida bosh miya, quloq, ovoz, ko‘rish va boshqalar orqali inshaklsiya olinadi. Bir vaqtda chalish va kuylash faoliyati musiqiy eshitishning rivojlanishini samarali amalga oshiradi. Bu esa, ovoz va eshitish o‘rtasidagi muvofiqlik yetarlicha

rivojlanmagan talabalar uchun juda muhimdir. Foydalanilgan yo‘l yetarlicha samarali bo‘lib chiqdi. Shunga ko‘ra, chalish va kuylash maqsadga muvofiq uzviy va uzoq vaqtdan beri o‘tilayapti. Ovozda ohangni to‘g‘ri kuylashni yaxshilash natijalarining cholg‘u ijrochiligida ijro etish sifatiga ta’siri shundoq ko‘rinib turibdi. “Cholg‘u ijrochiligi” mashg‘ulotlarida olib borilgan tajribalar natijasida “Musiqa madaniyati” dasturi va darsligidagi berilgan barcha musiqa asarlarini ijro etadigan bo‘ldilar. Natijalar shuni tasdiqlaydiki, cholg‘u ijrochiligida chalish ishida eng muhimi talabalarda o‘zlari ijro etgan musiqa mazmunini chuqur tushunish va yorqin tasavvur etish ko‘nikmasining shakllanishiga; temp tuzilishining barqarorligini, o‘ziga xos qiyinchiliklarni anglash va bartaraf etishga urinish tajribasi paydo bo‘lishiga erishildi.

Shunday qilib, “Cholg‘u ijrochiligi” mashg‘ulotlari jarayonini tahlil qilish natijalariga ko‘ra, quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quvchilarining maktabdagi musiqiy-amaliy faoliyat vazifalari bilan bog‘liq bo‘lgan “Cholg‘u ijrochiligi” fanining “Musiqa o‘qitish metodikasi. Maktab repertuari” fani bilan o‘zaro aloqasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

2. Musiqiy-pedagogik ishlarning muayyan mazmuni bilan tayyorlashning o‘ziga xos xususiyatlari: talabalarda cholg‘u ijrochiligi yordamida vokal-xor elementlarini o‘zlashtirish va musiqani yorqin ohangda ijro etish ko‘nikma hamda malakalarini shakllantirishga; bir vaqtning o‘zida kuylash, chalish va dirijyorlik qilish bilan talabalarning musiqiy eshitishlarida olg‘a siljishlariga; musiqadagi badiiylikni, obrazlilikni to‘g‘ri talqin eta olishga; dastlabki bosqichda asardagi ruhiy holatni aniqlash, mazmunni ochish, asosiy g‘oyani ajratishga; musiqiy rivojlanishning asosiy tamoyillari haqidagi tasavvur va tushunchalar bilan elementlar tuzulishlarni erkinroq tahlil qilishga; musiqa ifoda vositalarining ahamiyatini anglashga; mazmuni, g‘oyasi, ruhiy holati o‘xshash bo‘lgan musiqiy asarlarni o‘zlashtirishga; musiqiy asar qismlarida obrazning rivojlanishini eshitish va kuzatish orqali maxsus musiqiy kuzatuvchanlik ko‘nikma va malakalarni tarkib toptirishga; mazmunni og‘zaki aytib berish orqali musiqiy obraz haqida tasavvurlarni boyitishga erishildi.

“Musiqa o‘qitish metodikasi. Maktab repertuari” fanini o‘qitishda “Cholg‘u ijrochiligi” fanini o‘zlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi. “Cholg‘u ijrochiligi” fanini o‘qitish o‘quv yilining I-semestridan boshlanishini hisobga olsak, fanning boshlanishidan uni o‘qitishga katta e’tibor berilishi maqsadga muvoofiq bo‘ladi. Guruhda tahsil olayotgan talabalarning turli xil cholg‘u asboblarida o‘qiganluklarini hisobga olsak, ularni o‘rgangan cholgu asboblarida o‘qitishning iloji yo‘q. Shuning uchun O‘zbekiston xududidagi umumta’lim maktablarida cholg‘u (fortepiano) asboblarining yetishmasligini e’tiborga olsak, talabalarni bir xil cholg‘u asboblarida o‘qitishni taqozo qiladi. Shuning uchun “rubob” cholg‘u asbobida o‘qitish maqsadga muvoofiq bo‘ladi. Chunki “rubob” cholg‘u asbobi birinchidan: arzonligi, ikkinchidan, har bir talaba yoshligidan u bilan tanish ekanligi, uchinchidan, boshqa cholg‘u asboblariga nisbatan o‘rganish osonligini hisobga olsak, rubobni guruh talabalariga o‘rgatish bizningcha murakkab hisoblanmaydi va uni talabalar tezda o‘zlashtiradilar.

“Cholg‘u ijrochiligi” faninidan mashg‘ulotlarni tashkil etishda biz, avvalo talabalar orasidan rubob cholg‘u asbobida o‘qigan (xoh musiqa maktabida, xoh ixtisoslashtirilgan maktabda, xoh maktab to‘garaklarida, xoh mustaqil o‘rgangan) larni aniqlab olishdan boshladik. Guruhdagi 25-30 nafar talabalar orasidan 20-30 % chalishni biladiganlarni tashkil etadi. Shuni hisobga oladigan bo‘lsak, ular 5-6 nafarni tashkil etadigan bo‘lsa, har bir cholg‘uvchiga 4-5 nafar talaba to‘gri keladi. Shunday qilib, guruh 5-6 ta kichik guruhchalarga bo‘linadi. Bu gurhchalarga sardorlar tayinlanib, ular darsdan bo‘sh vaqtda berilgan topshiriqlarni birgalikda mustaqil tayyorlanadilar. Tayyorgarlikning natijasi guruh mashg‘ulotlari jarayonida guruhcha sardorlari boshchiligida, ansambl bo‘lib ijroda baholanib boriladi. Natija shuni ko‘rsatdiki, rubobni hech qachon chalmagan talabalar ham semester oxirida 80-90% o‘zlashtirishga erishdilar.

Umumta’lim maktablaridagi “Musiqa madaniyati” darslarini bugungi kun talablari asosida tashkil qilish bo‘lajak musiqa o‘qituvchisidan ham nazariy, ham amaliy tayyorgarlikni talab etadi. Albatta, dars jarayonida texnik vositalardan foydalanish zaruratini inkor etmagan holda, o‘qituvchi

tomonidan darsning musiqiy faoliyat turlarini jonli ijroda bajarib ko‘rsatish o‘quvchilarda dars mashg‘ulotlariga bo‘lgan qiziqishlarini yanada oshiradi.

Bo‘lajak umumta’lim maktabi musiqa o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda “Musiqa o‘qitish metodikasi” va “Cholg‘u ijrochiligi” fanlarining o‘zaro integratsiyasidan foydalanish qulay shart-sharoit hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 2-fevraldagi PQ-112-son qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida. PF-5847-son. 08.10.2019.
3. “Ta’lim to‘g‘risida” gi Qonun. Toshkent sh., 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son
4. Panjiev Q.B. O‘zbek xalq qo‘shiqlari vositasida bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Monografiya. T:, 2022. 204 b.
5. Nurmatov H. “Rubob darsligi” O‘qituvchi. Toshkent – 1993.
6. Raximov N.N. Musiqa o‘qitish metodikasi. O‘quv qo‘llanma. T., “METODIST NASHRIYOTI” 2023.
7. Raximov N.N. Bo‘lajak musiqa o‘qituvchisida kasbiy-pedagogik tayyorgarlikni takomillashtirish. Monografiya. Monografiya. Guliston., 2021.
8. Sharipova G. va boshq. “Musiqa o‘qitish metodikasi va maktab repertuari” Toshkent-2014.

TALABALARNING MUSTAQIL TA’LIMINI TIZIMLI TASHKIL ETISHDA MAXSUS DASTURIY TA’MINOT VA MA’LUMOTLAR BAZASINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Xasanov Baxrom Boktiboyevich
Guliston davlat universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta’lim muassasalarida talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatini tashkil etishda maxsus dasturiy ta’minot va ma’lumotlar bazalarining pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari raqamli platformalar yordamida o‘quv jarayonini individuallashtirish, monitoring qilish va baholash samaradorligi oshishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: mustaqil ta’lim, LMS, dasturiy ta’minot, ma’lumotlar bazasi, raqamli ta’lim, ta’lim analitikasi.

Kirish. Oliy ta’lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari mustaqil ta’limning mazmuni va tashkil etilishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. So‘nggi statistik ma’lumotlarga ko‘ra, talabalarining qariyb 49% i onlayn ta’limda ishtirok etgan, oliy ta’lim muassasalarining esa 60% dan ortig‘i gibrid modeldan foydalanmoqda. Ayrim hududlarda LMS platformalar qamrovi 80-90% gacha yetgan.

Pandemiya davrida onlayn ta’limga talab keskin oshib, masofaviy ta’lim mustaqil o‘rganishning asosiy shakliga aylandi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli vositalar o‘quv jarayonini 40-60% tezlashtiradi va talabalarning mustaqil ishlash samaradorligini oshiradi.

Shu bilan birga, raqamli tafovut muammosi saqlanib qolmoqda: ayrim mamlakatlarda talabalarining 35-40% i to‘liq raqamli resurslardan foydalana olmaydi. Prognozlarga ko‘ra, yaqin yillarda e-learning bozori hajmi 200 milliard dollardan oshadi, bu esa ta’limda dasturiy vositalarning roli ortishini anglatadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi - maxsus dasturiy ta’minot va ma’lumotlar bazalarining mustaqil ta’limdagi pedagogik samaradorligini aniqlash.

Metodlar. Tadqiqot aralash metodologiya (mixed-methods) asosida olib borildi.

Tadqiqot ob’ekti va ishtirokchilar:

Ob’ekt: talabalarning mustaqil ta’lim jarayoni.

Ishtirokchilar: 120 nafar talaba, shundan nazorat guruhida - 60 nafar, tajriba guruhida - 60 nafar.

Qo‘llanilgan metodlar:

-pedagogik eksperiment
-so‘rovnoma
-kuzatuv
-statistik tahlil

Baholash mezonlari:

-o‘zlashtirish darajasi.
-topshiriq bajarish tezligi.
-mustaqil faollik.
-platformadan foydalanish intensivligi.

Natijalar $p < 0.05$ darajada ishonchli deb qabul qilindi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari raqamli platformalarning samaradorligini tasdiqladi.

Akademik o‘zlashtirish
-nazorat guruhi: +9%
-tajriba guruhi: +23%

Vaqt samaradorligi
-topshiriq bajarish vaqti: −28%
-axborot izlash vaqti: −35%

Motivatsiya
-yuqori motivatsiya: 32% → 61%
-past motivatsiya: 27% → 11%

Monitoring va baholash
-subyektivlik: −25%
-tahlil vaqti: 3 barobar tezlashdi

Analitik natijalar
-korrelyatsiya: $r = 0.68$
-monitoring ostidagi natijalar: 1.4 barobar yuqori

Prognoz
-2028-yilga kelib mustaqil ta’limning 70% i raqamli platformalarda amalga oshiriladi
-AI tizimlari natijani 15-20% oshiradi

Muhokama. Natijalar raqamli ta’lim nazariyalari bilan mos keladi. O‘zlashtirishdagi 23% o‘sish global tadqiqotlar (20-30%) bilan bir xil diapazonda.

Raqamli platformalar quyidagi pedagogik afzalliklarni beradi:
-individuallashtirish
-real vaqt monitoring
-obyektiv baholash
-motivatsiyani oshirish

Biroq muammolar ham mavjud:
-infratuzilma yetishmovchiligi
-raqamli kompetensiya pastligi
-ma’lumotlar xavfsizligi

Prognozlarga ko‘ra:
-2030-yilga kelib LMS va AI integratsiyasi 80% ga yetadi
-ta’limning asosiy qismi raqamli boshqaruvga o‘tadi

Xulosa. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, maxsus dasturiy ta’minot va ma’lumotlar bazalari:
-o‘quv jarayonini individuallashtiradi
-monitoring va baholashni optimallashtiradi
-motivatsiyani oshiradi

-vaqt va resurslarni tejaydi

Statistik natijalar ($p < 0.05$) model samaradorligini tasdiqlaydi.

Kelgusida sun’iy intellekt va learning analytics asosida mustaqil ta’limni to‘liq raqamlashtirish asosiy rivojlanish yo‘nalishi bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Pardaboevich J. N. Interpretation of the Problem of Educational use of Aesthetic Views of Eastern Thinkers in Pedagogical Research //Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL). – 2024. – T. 3. – C. 9-9.

2. A.W. (Tony) Bates, Bates, A.W. -Raqamli ta’lim nazariyasi va amaliyoti bo‘yicha eng asosiy manbalardan biri. https://opentextbc.ca/teachinginadigitalage/

3. Onlayn ta’lim metodologiyasi va pedagogik asoslari. https://www.aupress.ca/books/120146-theory-and-practice-of-online-learning/

4. Veera Korhonen E-learning bozori, LMS statistikasi. https://www.statista.com/topics/3115/e-learning-and-digital-education/

5. HEMIS OTM platformasi –Oliy ta’limtizimi platformasi.

6. Moodle - ochiq kodli LMS. https://moodle.org/

7. Google Classroom - Amaliy ta’lim platformasi. https://classroom.google.com/

O‘SMIRLARDA BULLING VA DEVIANT XULQNING VUJUDGA KELISHIDA IJTIMOIY VA PSIXOLOGIK OMILLARNING TA’SIRI

Zarina Anarkulova Ahmad qizi
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Mazkur tezisda o‘smirlarda bulling va deviant xulq-atvorning vujudga kelishida ijtimoiy hamda psixologik omillarning ta’siri ilmiy asosda tahlil etilgan. Tadqiqot jarayonida bulling hodisasi va deviant xulq shakllarining o‘smirlarning individual psixologik xususiyatlari, oilaviy muhit, tengdoshlar guruhi hamda ta’lim muassasasidagi ijtimoiy-psixologik iqlim bilan o‘zaro bog‘liqligi aniqlangan. Nazariy va empirik metodlar uyg‘unligi asosida olib borilgan tadqiqot natijalari bulling va deviant xulqning shakllanishi ko‘p omilli jarayon ekanligini ko‘rsatdi. Olingan ilmiy xulosalar asosida bulling va deviant xulqni oldini olishga qaratilgan psixologik-pedagogik profilaktika va korreksiya tadbirlariga oid amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: bulling, deviant xulq-atvor, o‘smirlar, ijtimoiy omillar, psixologik omillar, tengdoshlar muhiti, oilaviy tarbiya, ijtimoiy moslashuv, ta’lim muassasasi, psixologik profilaktika.

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST)ning 2022-yil yakunlari bo‘yicha bayonotiga ko‘ra, “dunyo bo‘ylab 11-16 yoshdagi tajovuzkor o‘smirlar orasida har yili 200 mingga yaqin qotillik va talonchilik sodir etiladi va bu xatti-harakatlarning sabablarini aniqlash butun dunyo bo‘ylab mutaxassislar tomonidan dolzarb muammo sifatida o‘rganilmoqda”.[1]

O‘smirlik davri shaxs rivojlanishining eng nozik va o‘zgaruvchan bosqichlaridan biridir va bu davrda emotsional beqarorlik, mustaqillikka intilish, tengdoshlar fikriga yuqori darajada bog‘liqlik hamda ijtimoiy maqom uchun kurash kuchayadi. Aynan shu psixologik xususiyatlar bulling va deviant xulq-atvorning vujudga kelishi uchun qulay shart-sharoit yaratadi.

Bulling hodisasi, ko‘pincha, kuch va hokimiyat nomutanosibligi, agressiv xulqning normallashtirilishi hamda ijtimoiy rollarning noto‘g‘ri taqsimlanishi bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, bulling jarayonida ishtirok etuvchi tomonlar – tajovuzkor, jabrlanuvchi va kuzatuvchilar – o‘ziga xos psixologik xususiyatlarga ega bo‘lib, ularning har biri o‘smirlar jamoasidagi umumiy ijtimoiy-psixologik muhit ta’sirida shakllanadi. Deviant xulq-atvor esa

[1] https://doi.org/10.5281/zenodo.14214316

ijtimoiy me’yor va qadriyatlardan chetga chiqish bilan tavsiflanib, ko‘pincha bulling hodisasi bilan uzviy bog‘liq holda yuzaga chiqadi va o‘smirning jamiyatga moslashuv jarayonini izdan chiqaradi.

Shu nuqtai nazardan, bulling va deviant xulq-atvorning vujudga kelishida ijtimoiy hamda psixologik omillarning o‘zaro bog‘liqligini ilmiy asosda tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur muammoni chuqur o‘rganish nafaqat ushbu salbiy hodisalarning sabablarini aniqlash, balki ularning oldini olishga qaratilgan samarali psixologik-pedagogik profilaktika va korreksiya dasturlarini ishlab chiqish imkonini beradi. Ushbu ilmiy maqola aynan o‘smirlar muhitida bulling va deviant xulqning shakllanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy hamda psixologik omillarni kompleks yondashuv asosida ochib berishga qaratilgan.

Bulling va deviant xulq-atvor muammosi ijtimoiy fanlar, xususan, pedagogika, psixologiya va sotsiologiya sohalarida keng miqyosda o‘rganilgan bo‘lib, ushbu hodisalarning kelib chiqish sabablari hamda ularni oldini olish mexanizmlariga doir turli nazariy va empirik yondashuvlar shakllangan. Bu borada xorijiy va mahaliy olimlar salmoqli hissa qo‘shgan. Dan Olveus (bulling nazariyasi asoschisi)[1], Albert Bandura (ijtimoiy o‘rganish)[2] kabi olimlar asosiy o‘rin tutadi. O‘zbekistonda esa B.M. Umarov(Bolalar va o‘smirlarda xulq og‘isining ijtimoiy-psixologik omillari)[3], U. Yusupov va G. Yermamatova kabi tadqiqotchilar bu sohadagi ijtimoiy va psixologik omillarni o‘rgangan.

Ilmiy adabiyotlarda bulling hodisasi ko‘pincha ijtimoiy munosabatlar tizimidagi nomutanosiblik, shaxslararo agressiya va kuchlar tengsizligi bilan izohlanadi. Xususan, D. Olweus bullingni tizimli va takroriy agressiv xulq shakli sifatida talqin qilib, uning asosida tengdoshlar o‘rtasidagi ijtimoiy maqom uchun kurash hamda kuch ustunligi yotishini ta’kidlaydi. Olimning tadqiqotlari bulling jarayonida nafaqat tajovuzkor va jabrlanuvchi, balki passiv kuzatuvchilarning ham muhim rol o‘ynashini ko‘rsatib beradi.

Psixologik yondashuv doirasida A. Banduraning ijtimoiy o‘rganish nazariyasi bulling va deviant xulq-atvorni tushuntirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Bandura shaxs xulq-atvorining shakllanishida kuzatish, taqlid va mustahkamlash mexanizmlarini asosiy omillar sifatida ko‘rsatadi. Ushbu nuqtai nazarga ko‘ra, o‘smirlar agressiv xatti-harakatlarni oilada, tengdoshlar guruhida yoki ommaviy axborot vositalari orqali o‘zlashtirib, ularni ijtimoiy maqbul xulq shakli sifatida qabul qilishi mumkin. Bu esa bulling va deviant xulqning barqarorlashuviga zamin yaratadi.

Deviant xulq-atvor masalasi sotsiologik tadqiqotlarda ham chuqur tahlil qilingan. E. Dyurkgeym tomonidan ilgari surilgan anomiya nazariyasida ijtimoiy me’yorlarning zaiflashuvi shaxs xulqida chetga chiqish holatlarining kuchayishiga olib kelishi ta’kidlanadi. Keyinchalik R. Merton ushbu g‘oyani rivojlantirib, jamiyat tomonidan belgilangan maqsadlar va ularga erishish vositalari o‘rtasidagi nomuvofiqlik deviant xulq-atvorning muhim manbai ekanligini asoslab berdi. Ushbu yondashuv o‘smirlar muhitida bulling va boshqa salbiy xulq shakllarining ijtimoiy ildizlarini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy tadqiqotlarda bulling va deviant xulq o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikka alohida e’tibor qaratilmoqda. S. Hymel va S. Swearerlarning ilmiy izlanishlarida bulling jarayonida ishtirok etish o‘smirlarning emotsional holati, o‘z-o‘zini baholashi va ijtimoiy moslashuv darajasiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan. Mualliflar bullingni individual psixologik xususiyatlar bilan bir qatorda, maktab muhitidagi ijtimoiy-psixologik iqlim, pedagogik munosabatlar va institutsional omillar bilan bog‘liq kompleks hodisa sifatida baholaydilar.

Mahalliy va MDH olimlari tadqiqotlarida ham deviant xulq-atvorning pedagogik va psixologik jihatlari keng yoritilgan. Xususan, L.S. Vigotskiy va A.N. Leontyevlarning faoliyat nazariyasiga asoslangan qarashlari o‘smir xulqining shakllanishida ijtimoiy muhit va faoliyatning hal qiluvchi rolini ko‘rsatadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, o‘smirning deviant xulqi uning ijtimoiy munosabatlar tizimida egallagan o‘rni va faoliyat motivlari bilan bevosita bog‘liqdir. Shuningdek,

[1] https://clemsonolweus.org/bullyinginfo.php
[2] Bandura, A. (1977). Social Learning Theory. Prentice Hall.
[3] psixologiya fanlari doktori https://doi.org/10.53885/edinres.2024.03.1.081

K. Platonov va B.G. Ananyev tadqiqotlarida shaxs tuzilmasining murakkabligi va individual-psixologik xususiyatlarning xulq-atvorga ta’siri ilmiy asosda tahlil qilingan.

O‘zbekistonlik pedagog va psixolog olimlar ishlarida ham bulling va deviant xulq masalalari tarbiya jarayoni, oilaviy muhit va ta’lim muassasalaridagi psixologik xizmat faoliyati bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganilgan. Ushbu tadqiqotlarda o‘smirlar bilan individual va guruhiy ishlash, ijtimoiy-psixologik treninglar, profilaktik dasturlar orqali deviant xulqning oldini olish mumkinligi asoslab beriladi. Biroq adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bulling va deviant xulqning ijtimoiy hamda psixologik omillarini yagona tizimda, kompleks yondashuv asosida o‘rganishga bo‘lgan ehtiyoj hanuz dolzarbligicha qolmoqda[1]

Tadqiqot jarayonida olingan empirik ma’lumotlarning tahlili o‘smirlar muhitida bulling va deviant xulqning shakllanishi ko‘p omilli va murakkab jarayon ekanligini tasdiqladi. So‘rovnoma va psixodiagnostik metodlar natijalari shuni ko‘rsatdiki, ishtirokchi o‘smirlarning muayyan qismi bulling jarayonida bevosita yoki bilvosita ishtirok etgan bo‘lib, bu holat ularning psixologik holati va ijtimoiy moslashuv darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Ayniqsa, tajovuzkorlik va emotsional beqarorlik ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lgan o‘smirlarda deviant xulq shakllari ko‘proq uchrashi aniqlangan.

Olingan natijalar bulling va deviant xulqning ijtimoiy omillari orasida oilaviy muhit, tengdoshlar guruhi va ta’lim muassasasidagi ijtimoiy-psixologik iqlim muhim o‘rin tutishini ko‘rsatdi. Oilada emotsional qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi, nazoratning haddan tashqari kuchli yoki aksincha, sustligi o‘smirlarning agressiv yoki qarama-qarshi xulq namoyon etish ehtimolini oshirishi aniqlandi. Shu bilan birga, tengdoshlar guruhida ijtimoiy maqom uchun raqobat kuchli bo‘lgan muhitlarda bulling holatlari tez-tez uchrashi va bunday muhit o‘smirlarning ijtimoiy moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatishi kuzatildi.

Psixologik omillar tahlili shuni ko‘rsatdiki, o‘z-o‘zini baholash darajasi past, tashvishlilik ko‘rsatkichi yuqori hamda empatiya darajasi yetarli darajada rivojlanmagan o‘smirlar bulling jarayonida jabrlanuvchi yoki tajovuzkor rolida ko‘proq namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijalari o‘z-o‘zini baholash darajasi bilan deviant xulq ko‘rsatkichlari o‘rtasida teskari bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi, ya’ni o‘ziga bo‘lgan ishonch pastlashgan sari ijtimoiy me’yorlardan chetga chiqish holatlari ortib boradi. Bu holat shaxsning ichki psixologik muammolari va ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni tasdiqlaydi.

Korrelyatsion tahlil natijalari bulling jarayonida ishtirok etish darajasi bilan agressivlik, tashvishlilik va ijtimoiy moslashuv darajasi o‘rtasida statistik jihatdan ahamiyatli bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi. Xususan, bullingda faol ishtirok etgan o‘smirlarda agressiv xulq ko‘rsatkichlari yuqori, ijtimoiy moslashuv darajasi esa past bo‘lishi aniqlandi. Shu bilan birga, kuzatish va suhbatlar natijalari pedagogik nazorat va ijobiy psixologik muhit mavjud bo‘lgan ta’lim muassasalarida bulling holatlari kamroq uchrashini ko‘rsatdi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari bulling va deviant xulqning vujudga kelishida ijtimoiy va psixologik omillar o‘zaro chambarchas bog‘liq ekanligini tasdiqladi. Olingan ma’lumotlar ushbu salbiy hodisalarni faqat individual xususiyatlar bilan izohlash yetarli emasligini, balki o‘smirning ijtimoiy muhitdagi o‘rni, shaxslararo munosabatlari va psixologik holatini kompleks tahlil qilish zarurligini ko‘rsatdi. Tadqiqot natijalari keyingi bosqichlarda bulling va deviant xulqning oldini olishga qaratilgan samarali psixologik-pedagogik tavsiyalar ishlab chiqish uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqot natijalari o‘smirlar muhitida bulling va deviant xulq-atvorning vujudga kelishi ijtimoiy hamda psixologik omillarning murakkab va o‘zaro bog‘liq ta’siri natijasi ekanligini yaqqol ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida bulling hodisasi va deviant xulq shakllari o‘smirlarning individual psixologik xususiyatlari bilan bir qatorda, oilaviy muhit, tengdoshlar guruhi va ta’lim muassasasidagi ijtimoiy-psixologik iqlim bilan bevosita bog‘liqligi ilmiy jihatdan asoslandi. Ushbu holat bulling va deviant xulqni faqat shaxsga xos muammo sifatida emas, balki ijtimoiy-pedagogik jarayonlarning mahsuli sifatida talqin qilish zarurligini tasdiqlaydi.

[1] https://scientific-jl.com/mod/article/view/13899

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘z-o‘zini baholash darajasi past, emotsional beqarorlik va tashvishlilik ko‘rsatkichlari yuqori bo‘lgan o‘smirlarda deviant xulq-atvor va bulling jarayonida ishtirok etish ehtimoli yuqori bo‘lishi aniqlangan. Shuningdek, oilaviy tarbiya uslublaridagi nomutanosiblik, pedagogik nazoratning yetarli emasligi hamda ta’lim muassasasida ijobiy psixologik muhitning sustligi ushbu salbiy hodisalarning kuchayishiga olib keluvchi muhim omillar sifatida namoyon bo‘ldi. Bu esa bulling va deviant xulqni oldini olishda kompleks, tizimli va ko‘p bosqichli yondashuv zarurligini ko‘rsatadi.

Olingan xulosalarga tayangan holda, bulling va deviant xulqning oldini olish hamda ularni kamaytirishga qaratilgan bir qator amaliy takliflar ilgari suriladi. Avvalo, ta’lim muassasalarida o‘smirlar uchun qulay va xavfsiz ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish, tengdoshlar o‘rtasida ijobiy muloqotni rivojlantirishga qaratilgan profilaktik dasturlarni joriy etish maqsadga muvofiqdir. Maktab psixologlari va pedagoglar ishtirokida o‘tkaziladigan psixologik treninglar, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish mashg‘ulotlari hamda empatiya va stressga chidamlilikni oshirishga qaratilgan mashg‘ulotlar bulling va deviant xulqning oldini olishda samarali vosita bo‘lishi mumkin.

Shu bilan birga, oilaviy muhitning rolini kuchaytirish maqsadida ota-onalar bilan tizimli psixologik-pedagogik ishlarni yo‘lga qo‘yish, ularning tarbiyaviy kompetensiyalarini oshirishga qaratilgan seminar va maslahatlarni tashkil etish zarur. Ota-onalarning farzandlari bilan ochiq muloqoti, emotsional qo‘llab-quvvatlashi va ijobiy tarbiya uslublarini qo‘llashi o‘smirlarning ijtimoiy moslashuvini yaxshilashga xizmat qiladi. Shuningdek, ta’lim muassasalarida bulling holatlarini aniqlash va ularga tezkor javob berish mexanizmlarini ishlab chiqish ham muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, mazkur tadqiqot natijalari bulling va deviant xulq muammosini hal etishda fanlararo yondashuv asosida olib boriladigan ilmiy izlanishlar va amaliy choralar muhimligini ko‘rsatadi. Taklif etilgan ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ta’lim muassasalari, maktab psixologlari va pedagoglar faoliyatida qo‘llanilishi mumkin bo‘lib, o‘smirlarning sog‘lom psixologik rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Olweus D., Limber S. P. Bullying prevention: Current challenges and future directions // *Journal of Adolescent Health*. – 2021. – Vol. 68, № 4. – P. 646–654.

2. Smith P. K. Bullying: Definition, types, causes, consequences and intervention // *Social Psychology of Education*. – 2021. – Vol. 24, № 2. – P. 1–18.

3. Volk A. A., Dane A. V., Marini Z. A. What is bullying? A theoretical redefinition // *Aggression and Violent Behavior*. – 2021. – Vol. 58. – P. 101–110.

4. Клецина И. С., Иоффе Е. В. Буллинг в подростковой среде: социально-психологические факторы и профилактика /*Психологическая наука и образование*. – 2021. – Т. 26, № 6. – С. 15–27.

O‘QUVCHILARDA DEVIANT XULQNING SHAKLLANISHIDA OILANING ROLI VA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Bahromova Zulayho Bahodirovna
Guliston davlat pedogogika instituti magistranti
Ilmiy rahbar: Isayeva Guli Parpiyevna p.f.n professor

Annotatsiya: Maqolada o‘quvchilarda deviant xulqning shakllanishida oilaviy muhitning o‘rni va ta’siri ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Oiladagi ijtimoiy-psixologik muhit, ota-onalarning tarbiyaviy yondashuvlari, nazorat darajasi va oilaviy nizolarning bolalar xulq-atvoriga ko‘rsatadigan salbiy ta’siri yoritilgan. Shuningdek, deviant xulqning oldini olish va uni bartaraf etishda samarali pedagogik yondashuvlar, jumladan, individual yondashuv, profilaktik ishlar, ijtimoiy-pedagogik qo‘llab-quvvatlash hamda maktab va oila hamkorligining ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Deviant xulq, o‘quvchi, oilaviy muhit, tarbiya, pedagogik yondashuv, profilaktika, ijtimoiy-pedagogik faoliyat, oila va maktab hamkorligi.

KIRISH. Zamonaviy jamiyatda ro‘y berayotgan ijtimoiy inqiroz jarayonlari odamlarning psixologiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, tashvish va keskinlik, achchiqlanish, shafqatsizlik va zo‘ravonlikni keltirib chiqaradi. Mamlakatning og‘ir iqtisodiy ahvoli jamiyatimizni ichki mojarolarga olib keldi, axloqsiz harakatlar, jinoyatchilik va boshqa deviant xatti-harakatlarning tarqalishi va xilma-xilligi darajasining sezilarli darajada oshishiga olib keldi. Statistika turli xil ijtimoiy va demografik guruhlar o‘rtasida deviant xatti-harakatlarning o‘sishini ko‘rsatadi[1]. Bu davrda o‘spirinlar uchun ayniqsa qiyin bo‘ldi.

Xavotirli alomat-bu ijtimoiy harakatlarda (alkogolizm, giyohvandlik, jamoat tartibini buzish, bezorilik, vandalizm va boshqalar) namoyon bo‘ladigan deviant xatti-harakatlarga ega bo‘lgan voyaga etmaganlar sonining ko‘payishi. Kattalarga nisbatan namoyishkorona va provokatsion xatti-harakatlar kuchaydi. Haddan tashqari shakllarda shafqatsizlik va tajovuzkorlik namoyon bo‘la boshladi. Yoshlar o‘rtasida jinoyatchilikning ko‘payishi keskin oshdi. Mazkur holatlar o‘quvchilarda deviant xulqning shakllanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillarni, ayniqsa oilaning rolini chuqur o‘rganish hamda samarali pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishni dolzarb masalaga aylantiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu mavzu bo‘yicha turli adabiyotlarda ikki guruhga bo‘linishni taklif qilgan xorijiy tadqiqotchilarning bir qator ishlari haqida eslatib o‘tilgan:

- Ruhiy, hissiy buzilishlar bilan ajralib turmaydigan, antisosial xatti-harakatlarning ijtimoiylashgan shakllari bo‘lgan o‘spirinlar.

- Turli xil ruhiy kasalliklar bilan ajralib turadigan, ijtimoiylashtirilmagan tajovuzkor xatti-harakatlari bilan ajralib turadigan o‘spirinlar.

Rus psixologiyasida tasniflarning bir nechta turlari mavjud. Deviant xatti – harakatlarning ba’zi tadqiqotchilari bolalarning psixofiziologik farqlarini asos sifatida ko‘rib chiqish zarur deb hisoblashadi, boshqalari esa psixososyal rivojlanishdir.

Shunday qilib, V. K. Andriyenko, yu. V. Gerbeev, I. A. Nevskiy qiyin o‘spirinlarni ajratib turadi:

- Pedagogik e’tiborsizlik bilan;
- Ijtimoiy e’tiborsizlik bilan (axloqiy jihatdan buzilgan);
- Haddan tashqari ijtimoiy e’tiborsizlik bilan.

S. A. Belicheva[14] uchta guruhni ajratib turadi:

- Chuqur pedagogik jihatdan e’tiborsiz bo‘lgan o‘spirinlar;
- Affektiv buzilishi bo‘lgan o‘spirinlar;

[1] Stepanov V. G."Qiyin maktab o‘quvchisi psixologiyasi", Moskva, 1998, 5-sahifa

- Ziddiyatli bolalar (bezovta).

L. M. Semenyuk tomonidan qazib olingan keng materiallar[15]maktab hujjatlarini tahlil qilish, o‘qituvchilar, ota-onalar, qo‘shnilar bilan qiziqishlar, har bir o‘spirinning tengdoshlari, kattalar bilan munosabatlari, uning xususiyatlari, qarashlari, xulq-atvorining turli jihatlari to‘g‘risida suhbatlar, test sinovlari, anketalar, insholar va kuzatuvlar yordamida bolalarni tekshirish jarayonida unga to‘rtta guruhni ajratishga imkon berdi:

- G‘ayritabiiy, axloqsiz, ibtidoiy ehtiyojlarning barqaror majmuasiga ega bo‘lgan, qadriyatlar va munosabatlarning deformatsiyasiga ega bo‘lgan, iste’molchilarning o‘yin-kulgisiga intilayotgan o‘spirinlar. Ular xudbinlik, boshqalarning tajribalariga befarqlik, befarqlik, hokimiyatning yo‘qligi, kinizm, achchiqlanish, qo‘pollik, jahldorlik, beparvolik, jirkanchlik bilan ajralib turadi. Ularning xatti-harakatlarida jismoniy tajovuzkorlik ustunlik qiladi.

- Ehtiyojlari va qadriyatlari deformatsiyalangan, ozmi-ko‘pmi keng doiradagi qiziqishlarga ega, kuchaygan individualizm bilan ajralib turadigan, zaif va yoshlarni zulm qilish orqali imtiyozli mavqega ega bo‘lishni xohlaydigan o‘spirinlar. Jismoniy kuch ishlatish istagi ularda vaziyatli va faqat zaif bo‘lganlarga qarshi namoyon bo‘ladi.

- Deformatsiyalangan va ijobiy ehtiyojlar o‘rtasida ziddiyatga ega bo‘lgan, manfaatlarning bir tomonlama, moslashuvchanligi, o‘zini ko‘rsatishi, yolg‘onligi bilan ajralib turadigan o‘spirinlar. Ularning xatti-harakatlarida bilvosita va og‘zaki tajovuz ustunlik qiladi.

- Muayyan manfaatlar bo‘lmagan taqdirda zaif deformatsiyalangan ehtiyojlari va juda cheklangan ijtimoiy doirasi bilan ajralib turadigan, irodasiz, shubhali, qo‘rqoq va qasoskorligi bilan ajralib turadigan o‘spirinlar. Ular keksa va kuchli o‘rtoqlar oldida g‘ayratli xatti-harakatlar bilan ajralib turadi. Ularning xatti-harakatlarida og‘zaki tajovuzkorlik va negativizm ustunlik qiladi.

O‘smirlarning tajovuzkorligining yuqoridagi tasniflari ma’lum bir o‘smirlar guruhiga xos bo‘lgan shaxsiyat xususiyatlari majmuasiga asoslanadi. Shaxsiy rivojlanish va xatti-harakatlardagi og‘ishlarning sabablarini tahlil qilish o‘spirinlarning tajovuzkor xatti-harakatlarini tuzatish uchun tarbiyaviy ish usullarini aniqroq aniqlashga imkon beradi[1].

METODOLOGIYA

Tadqiqotda olingan natijalarni qayta ishlashda qiyosiy tahlil, statistik umumlashtirish hamda pedagogik interpretatsiya usullaridan foydalanildi. Bu esa o‘quvchilarda deviant xulqning shakllanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash va ularni bartaraf etishda samarali pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Deviant xatti-harakatlar tushunchasining bir qator ta’riflari mavjud yoki u deviant xatti-harakatlar deb ham ataladi. Deviant (deviant xatti-harakatlar) - ma’lum bir jamiyatda o‘rnatilgan me’yorlarga mos kelmaydigan ijtimoiy xatti-harakatlar[2].

Taniqli sotsiolog I. S. kon deviant xatti-harakatlarning ta’rifini aniqlab, uni umumiy qabul qilingan me’yordan chetga chiqadigan harakatlar tizimi sifatida ko‘rib chiqadi. Deviant shaxsiy xatti - harakatlar-bu umumiy qabul qilingan yoki rasmiy ravishda belgilangan ijtimoiy me’yorlarga mos kelmaydigan xatti-harakatlar (E. V. Zmanovskaya). Shunday qilib, quyidagi tushunchalar ushbu tushunchalardan kelib chiqadi: deviant xatti - harakatlar (deviant) - bu umumiy qabul qilingan me’yorga mos kelmaydigan harakatlar, harakatlar, xatti-harakatlar tizimi.

Deviant yoki deviant xatti-harakatlar bir qator aqliy hodisalarda o‘z o‘rnini egallaydi. Bu ruhiy kasalliklar, patologik holatlar, nevrozlar kabi hodisalar bilan bir qatorda mavjud. Deviant xatti-harakatlar "sotsializatsiya-noto‘g‘ri moslashish-izolyatsiya" o‘qida shaxsning ijtimoiy-psixologik holatini ifodalaydi.

Ma’lumki, maxsus adabiyotlarda "deviant xatti-harakatlar"atamasi ko‘pincha sinonim bilan almashtiriladi-deviant xatti-harakatlar (lat.deviatio-og‘ish).

Hozirgi vaqtda bu atama ikkita asosiy ma’noda qo‘llaniladi. "Harakat, insonning rasmiy belgilangan me’yorlarga mos kelmaydigan harakatlari" ma’nosida deviant xatti-harakatlar

[1] Lichko A. E., Popov Yu. V.O‘smirlarda delinkvetik xatti-harakatlar, alkogolizm va giyohvand moddalarni suiiste’mol qilish", Moskva shahri. 1988, 5-sahifa

[2] S. A. Belicheva"Profilaktik psixologiya asoslari", Moskva, 1993 yil

psixologiya, pedagogika, psixiatriya mavzusidir.Ishdan tashqari, deviant xatti-harakatlarni ko‘rib chiqish birinchi navbatda birinchi jihatda-individual faoliyatning namoyon bo‘lishi sifatida sodir bo‘ladi.

O‘smir bolalar, ayniqsa, mikro muhitga va muayyan vaziyatga bog‘liq. Shaxsni shakllantiradigan munosabatlardagi mikro muhitning belgilovchi elementlaridan biri bu oila. Shu bilan birga, uning tarkibi hal qiluvchi emas – to‘liq, to‘liq bo‘lmagan, buzilgan - lekin axloqiy muhit, kattalar va bolalar o‘rtasidagi munosabatlar. Agressiv xatti-harakatlarning jismoniy shakli darajasi ish muhitidagi bolalarda eng aniq ekanligi aniqlandi, eng tajovuzkor esa qishloq mexanizatorlari muhitidagi bolalardir. Shu bilan birga, ushbu guruhdagi o‘spirinlar minimal negativizmga ega.

Agressiv xatti-harakatlarning og‘zaki shakllari o‘rta darajadagi xodimlar oilasining aksariyat o‘spirinlariga xosdir. Shu bilan birga, bu o‘spirinlar tajovuzkor xatti-harakatlarning jismoniy shaklining nisbatan past darajasi bilan ajralib turadi.

Bilvosita tajovuz darajasi bo‘yicha, birinchi navbatda, yordamchi ishchilar oilalari va rahbar xodimlarning oilalaridan o‘spirinlar. Rahbar xodimlar va ziyolilar oilalari (shifokorlar, o‘qituvchilar, muhandislar) orasida o‘spirinlar negativizmning kuchayishi bilan ajralib turadi. Savdo ishchilari orasida o‘spirinlarda tajovuzkor xatti-harakatlar eng kam namoyon bo‘ladi. Ko‘rinishidan, bu holda nafaqat moddiy farovonlik, balki ushbu muhitda ishlab chiqilgan nizolardan qochish, yuzaga keladigan qarama-qarshiliklarni yumshatish va vaziyatni keskinlashtirmaslik istagi ham ta’sir qiladi.

Bolaning har qanday mustaqil faoliyatining oldini olish, tashabbusni yo‘q qilish, bola tomonidan har qanday tuzatish, aqliy faoliyatni rivojlantirish uchun shart - sharoitlarning yo‘qligi va ehtiyotkorlik bilan yo‘q qilinishi ushbu turdagi rivojlanishga yordam beradigan asosiy jihatlardir.

Lesgaft tasnifiga ko‘ra, ushbu tur "inert mazlum namoyishlar bilan, ya’ni.ushbu turdagi maktab o‘quvchilari, birinchi navbatda, passiv sifatida tavsiflanadi. Shu bilan birga, Lesgaft maydalangan turini "refleks-tajribali" deb hisoblaydi, bu uning kattalarga bo‘lgan qaramligini ta’kidlaydi. Shaxsiy faoliyat bu erda javob ("refleks") xarakteriga ega, bunday maktab o‘quvchilari hamma narsada kattalarga ishonishadi, ya’ni ularning tashqi nazoratining ustunligi aniq.

1-jadval. Agressivlikning turli shakllarining namoyon bo‘lishi

Aholining turli ijtimoiy qatlamlaridan bo‘lgan o‘spirinlarda. Ijtimoiy qatlamlar	Agressivlik shakllari, %		
	jismoniy	bilvosita	og‘zaki
Ish muhitidan	70%	45%	50%
Quruvchilar muhitidan	65%	55%	60%
Qishloq mehnatkashlari orasidan	67%	60%	65%
Kam malakali yordamchi xodimlar orasidan (kir yuvuvchilar, farroshlar)	30%	65%	75%
O‘rta darajadagi xodimlar muhitidan	40%	45%	75%
Rahbar xodimlar orasidan	60%	67%	35%
Savdo xodimlari, savdogarlar orasida	20%	30%	25%
Ziyolilar orasidan (o‘qituvchilar, shifokorlar, muhandislar)	25%	40%	55%

Aholining turli xil ijtimoiy qatlamlaridan bo‘lgan o‘spirinlarning tajovuzkor xatti-harakatlarining turli shakllarining namoyon bo‘lishi va ularni tahlil qilish (1-jadval) nafaqat psixologik-nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, ijtimoiy vaziyatning ta’sirini, oilaning ta’sirini hisobga olgan holda o‘spirin shaxsining xarakterini boshqarishga imkon beradi.

XULOSA. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarda deviant xulqning shakllanishida oilaviy muhit hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Oiladagi ijtimoiy-psixologik muhitning nosog‘lomligi, ota-onalar o‘rtasidagi nizolar, e’tiborsizlik, noto‘g‘ri tarbiya uslublari hamda nazoratning yetishmasligi bolalar xulq-atvorida turli og‘ishlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. Ayniqsa, o‘smirlik davrida bunday omillar kuchliroq namoyon bo‘lib, deviant xatti-harakatlarning rivojlanishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kon I. S. Sotsiologiya shaxsiyati. – Moskva: Politizdat, 1989.
2. Zmanovskaya E. V. Deviant xulq psixologiyasi. – Moskva: Akademiya, 2003.
3. Belicheva S. A. O‘smirlar deviant xulqining psixologik asoslari. – Sankt-Peterburg: Piter, 1994.
4. Andriyenko V. K., Gerbeev Yu. V., Nevskiy I. A. Qiyin o‘smirlar bilan ishlash metodikasi. – Moskva: Prosvesheniye, 1990.
5. Semenyuk L. M. O‘smirlar xulqidagi og‘ishlar va ularni diagnostika qilish. – Moskva: Pedagogika, 1996.
6. Lesgaft P. F. Shaxs rivojlanishining pedagogik asoslari. – Sankt-Peterburg: Nauka, 1991.
7. Mudrik A. V. Ijtimoiy pedagogika. – Moskva: Akademiya, 2000.
8. Rean A. A. Shaxs psixologiyasi va deviant xulq. – Sankt-Peterburg: Piter, 2002.

TALABALARNING TASHQI KO‘RINISHIDAN QONIQMASLIGINING TA’LIMDAGI O‘RNI VA UNGA TA’SIR ETUVCHI IJTIMOIY-PSIXOLOGIK SABABLAR

Xudoynazarov Sherzod Axmad o‘g‘li
Guluston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada talaba-yoshlarning o‘z tashqi ko‘rinishidan qoniqmaslik hissi va uning ta’lim jarayonidagi samaradorlikka ko‘rsatadigan ta’siri tahlil qilinadi. Tashqi ko‘rinish bilan bog‘liq psixologik muammolar talabalarning o‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytirishi, ijtimoiy muloqotdan qochish (izolyatsiya) va natijada akademik o‘zlashtirish ko‘rsatkichlarining yomonlashishiga olib kelishi ilmiy jihatdan asoslangan. Maqolada ushbu holatni keltirib chiqaruvchi asosiy ijtimoiy-psixologik omillar, jumladan, ijtimoiy tarmoqlardagi "ideal" go‘zallik standartlari, tengdoshlar o‘rtasidagi subyektiv baholashlar va shaxsiy komplekslar o‘rganilgan. Tadqiqot yakunida talabalarning psixologik barqarorligini ta’minlash hamda ta’lim muhitida sog‘lom o‘z-o‘zini baholashni shakllantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Ta’limdagi muamo, xavotirlanish, qoniqmaslik, ijtimoiy muamolar, o‘z-o‘zini baholash.

Kirish. So‘nggi yillarda olib borilayotgan psixologik tadqiqotlarda inson omili yuqori darajaga qo‘yilmoqda, insonlarning jamiyatdagi rolini oshirish, o‘z meni va qobiliyatlarini ko‘rsatishga katta e’tibor qartilmoqda, bunday xususiyatlarga tabiiyki psixologik qarashlar, psixologik omillar katta ta’sir etadi shaxs o‘zining yuqori saviyasi – darajasini ko‘rsatishda uning o‘ziga bo‘lgan bahosi asosiy rolni egallaydi. Bunda albatta shaxsning o‘z tashqi ko‘rinishidan qoniqqanlik darajasi ahamiyatlidir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Oxirgi yillarda tana obrazi ko‘p o‘rganilayotgan ilmiy tadqiqotlardan biri sifatida insonlarning o‘z tanasidan qoniqishi yoki qoniqmasliklari ularning ruhiyatiga ta’sir etuvchi eng katta omillardan biri sifatida ko‘rilmoqda o‘zbek olimlaridan M.Davletshin, E.G‘oziyev, B. Qodirov, V. Karimova o‘zlarining ilmiy izlanishlarida o‘z – o‘zini baholashning ijtimoiy – psixologik xususiyatlarini o‘rganishgan, bugungi kunda ma’lumki o‘z ko‘rinishidan qoniqmaslik shaxsning o‘ziga bo‘lgan bahosiga ta’sir etadi. Xorijiy tadqiqotchilarning

ta’kidlashicha, zamonaviy jamiyatda “o‘z tashqi ko‘rinishidan tashvishlanish deyarli epidemiya darajasiga yetgan”.

N.Remsi va D.Harkotlarning fikriga ko‘ra, insonning o‘z tashqi ko‘rinishidan tashvishlanish darajasi ko‘rinadigan nuqsonlarga ega bo‘lgan va bo‘lmagan shaxslar o‘rtasida deyarli farq qilmaydi. E.A. Varlashkina boshqa tadqiqotchilar fikrini qo‘llab-quvvatlab, tashqi ko‘rinishdan qoniqmaslik keng tarqalgan hodisa ekanligini ta’kidlaydi.

Asosiy qisim. Tana tuzilishi barcha yosh guruhlariga taalluqli mavzu bo‘lsada, u ayniqsa talaba yoshlar orasida shaxsning o‘zini anglashi va o‘zini baholash jarayonlarining shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Boshqa tomondan, hayotdan qoniqish shaxs hayotining turli sohalariga — xususan, shaxsiy, ijtimoiy va psixologik jihatlariga — bevosita ta’sir etadi.

Mazkur maqolamizning asosiy maqsadi talabalarda tana imiji va hayotdan qoniqish o‘rtasidagi munosabatni aniqlashdan iboratdir. Chunki aniqlanishicha, tanadan qoniqsh ijobiy tana imijining ko‘rinishi bo‘lib, shaxs rivojlanishini rag‘batlantiradi. Aksincha, salbiy tana imiji ovqatlanish buzilishlari, giyohvandlikka moyillik, bullying (ta’qib va zo‘ravonlik) hamda jinsiy xavf va xulq-atvor kabi salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Shu bois, mazkur o‘zgaruvchilarni o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki olingan natijalar asosida kelgusida amaliy choralar va tavsiyalar ishlab chiqish imkoniyati yuzaga keladi[1].

Tashqi ko‘rinish muamosi nafaqat yetuk va keksalik davridagi insonlar orasida balki, o‘smirlik va yoshlik davrida ham uchrab, yoshlar muhitiga ham chuqur kirib bormoqda. Shu bilan birga, tashqi ko‘rinishdagi kichik kamchiliklar yoki o‘ziga xos jihatlar tufayli haddan tashqari tashvishlanish keng tarqalgan fenomen emasligi ham qayd etiladi. Shu sababli tadqiqotchilar “tashqi ko‘rinishdan normativ qoniqmaslik” fenomeniga yoki “tashqi ko‘rinish bo‘yicha ma’lum darajadagi tashvishlanishning normal holat ekanligi”ga alohida e’tibor qaratmoqdalar.

Mazkur maqolamizda biz tashqi ko‘rinishdan qoniqish yoki, qoniqmaslik va undan tashvishlanishni “normal” hodisa sifatida ko‘rib chiqamiz hamda tashqi ko‘rinishdagi kichik nuqsonlarga nisbatan haddan tashqari tashvishlanish bilan kechuvchi dismorfofobiya muammosini tahlil doirasiga kiritmaymiz. Bizga ma’lum bo‘lgan ilmiy ishlarda tashqi ko‘rinishdan qoniqish yoki qoniqmaslikning turli sabablari hamda ushbu muammoga tadqiqotchilar e’tiborining ortib borishi bilan izohlanadi. Jumladan, L.I. Dementiy va E.A. Varlashkina ishlariga tayangan xolda shunday xulosa qilish mumkinki, insonning tashqi ko‘rinishiga bo‘lgan munosabat uning tashqi jozibadorligining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari bilan belgilanadi. Bu esa inson tashqi ko‘rinishi uning madaniy-tarixiy rivojlanishidagi o‘rni orqali talqin etiladi. I.G. Malkina-Pix ta’kidlashicha, tashqi ko‘rinishning aksariyat komponentlari va tanaviy obrazga nisbatan yuqori o‘z-o‘zini baholash, tashqi ko‘rinishdan qoniqish hamda o‘zini jismonan jozibador deb his etish bilan birga kechsa, bu holat tashqi ko‘rinishning ahamiyati yuqori ekanligini hamda unga e’tibor kuchayganini ko‘rsatadi.

Aynan shunday munosabat insonning ijtimoiy tashvishlarni yengib o‘tishida ham ijobiy, ham salbiy rol o‘ynashi mumkin. Tashvish va o‘z tashqi ko‘rinishidan bezovtalanish xavfi masalan, insonning o‘z tanasi haqidagi tasavvuri bilan jamiyatda qabul qilingan jozibadorlik va go‘zallik standartlari o‘rtasidagi nomuvofiqlik ortib borishi bilan kuchayadi. Natijada, insonni tashqi ko‘rinishidan qoniqmaslik hissi, boshqalar tomonidan baholanishdan qo‘rquv hamda istalgan idealga hech qachon erisha olmaslik xavfi doimiy ravishda bezovta qilib boradi, Pix tadqiqotlaridan ma’lumki ko‘rinishdagi muamolar shaxslarda ijtimoiy faollik bilan hamohanglikda ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Hozirgi kunda ko‘plab tadqiqotchilar tanaviylikni ijtimoiy-madaniy fenomen sifatida talqin qiladilar — ya’ni inson tanasi ijtimoiy va madaniy omillar ta’sirida o‘zgaradi va unga ijtimoiy-madaniy ma’nolar beriladi. Shu tariqa, tanaviylik tabiiy, ontogenetik va ijtimoiy-madaniy chegaralarda shakllangan fenomen bo‘lib, unda nafaqat jismoniy va ob’ektiv jihatlar balki, tananing

[1] file:///D:/kerakli%20papkalar/Dissertatsiya%20uchun%20yangi/kollej%20talabalari%20maqola.pdf

o‘zida mavjud bo‘lmagan ammo jamiyat tomonidan unga berilgan sifatlar (belgilar) ham mujassam bo‘ladi.

Kapitanova Yelena tomonidan olib borilgan tadqiqotlardan shuni ko‘rishimiz mumkinki Talabalarning tashqi qiyofasidan qoniqishi va unga nisbatan xavotiri o‘rtasida teskari proporsional bog‘liqliklar mavjudligi aniqlandi. Shuningdek, tashqi qiyofa komponentlari va xususiyatlari bo‘yicha o‘z-o‘zini baholashlar, guruhiy baholar, guruh a’zolari va boshqalar tomonidan berilgan baholar, shuningdek, ota-onalar va do‘stlar tomonidan berilgan baholar talabalarda qoniqish va xavotir darajasiga turlicha ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan.

Talabalar o‘zlarining faoliyatini baholashda o‘ziga ishonch kuchining yuqori bo‘lishida, guruh va jamiyatdagi boshqa insonlarning baholashi ahamiyatli va o‘rini ekanlilgi yuqorida o‘rganilgan tadqiqotlarda ham ko‘rsatilgan. Bundan ma’lum bo‘ladiki, guruh va guruh a’zolarining shaxsga ta’siri, hayotga bo‘lgan motivlarining shakillanib rivojlanishida, qarama – qarshi jins vakillari bilan bo‘ladigan ishqiy munosabatlarda, tashqi ko‘rinishning naqadar muxum ekanligi talabalar gurihida aniqlanganligi ham o‘zbek va jahon olimlari tadqiqotlarida o‘z aksini topgan.

Tana obrazi — bu shaxs hayotiga yo‘nalish beruvchi hamda uning boshqalar bilan o‘zaro munosabatlarini belgilovchi, inson ongida boshqa tanalarga nisbatan shakllangan tana shakli haqidagi tasavvurlar orqali ifodalanadigan psixologik konstrukt sifatida ta’riflanadi. Shaxsning butun hayoti davomida uning o‘zini baholashi va ruhiy salomatligining muhim qismi aynan tana bilan bog‘liq holda shakllanadi. Tana imiji shaxsning jamiyat tomonidan qabul qilinishida, qarama-qarshi jins uchun jozibadorlik darajasida, ijtimoiy o‘ziga ishonch hissida hamda jismoniy qobiliyatlarini namoyon etishda muhim ahamiyat kasb etadi.[1]

G.A.Arina va S.E.Martynovalar tashqi ko‘rinishning haddan tashqari ahamiyatga ega bo‘lishini unga nisbatan tashvish va bezovtalikning muhim omili sifatida ko‘rsatadilar. Ularning fikricha, tashqi ko‘rinishdan tashvishlanishning asosiy sababi — tashqi ko‘rinishga oid real (aktual) va ideal o‘z-o‘zini baholash o‘rtasidagi nomuvofiqlikdir. Bunday nomutanosiblikning negizida esa ideal tashqi ko‘rinishning rigid (o‘zgarmas, qat’iy) obrazi yotadi.

G.A.Arina va S.E. Martynovaning ta’biri bilan aytganda, ideal tashqi ko‘rinishning rigid obrazi shaxsiy tajribadan “uzilgan” bo‘lib, u konkret insonning individual tashqi xususiyatlari bilan mos kelmaydi. Ularning nuqtai nazariga ko‘ra, ideal tashqi ko‘rinish obrazining bunday rigidligi ommaviy axborot vositalarida doimiy ravishda takrorlanib turadigan “ideal go‘zallik” obrazlari ta’siri natijasida shakllanadi. Ideal obrizga taqlid qilish va ulardek bo‘laolmaslik kabi holatlarda talabalardagi tashqi ko‘rinish bilan bog‘liq muamolarga duchor bo‘ladi.

Xulosa va tavsiyalar: Tashqi ko‘rinishdan qoniqish va qoniqmaslikdagi muamolar ulardagi ijtimoiy va psixologik muamolarga sabab bo‘lar ekan eng avvalo talabalardagi o‘quv motivlariga ham ta’sir ko‘rsatadi. Talabalarga beriladigan xulosa tavsiyalar. Jismoniy sog‘liqga etibor qaratish. Sport bilan shug‘ullanish, ovqatlanish va uyqu tartibini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish Individual qobiliyatlarni namoyon etishda guruhiy qo‘llab quvatlash.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G‘oziyev E.G‘. “Ontogenez psixologiyasi”.-T.:Noshir. 2010
2. Капитанова Елена Валерьевна//Социально-психологические факторы удовлетворенности студентов своим внешним обликом. Ростов-на-дону – 2017
3. Dilara USLU, Bedeni beğenme - sosyal yetkinlik arasindaki ilişkilerin çeşitli değişkenler açisindan incelenmesi / Istanbul – 2019
4. SMOLAK Linda, Body image in children and adolescents: where do we go from here?, Body Image, 2004; 1(1): 15–28.
5. Al Sabbah, H., Vereecken, C. A., Elgar, F. J., Nansel, T., Aasvee, K., Abdeen, Z., Maes, L. (2009). Body weight dissatisfaction and communication with parents among adolescents in 24 countries: international cross-sectional survey. BMC Public Health, 9(1). doi:10.1186/1471-2458-9-52

[1] Wolf-Dietrich Brettschneider ve Rüdiger Heim, “Identity, sport and youth development”, 1997; aktaran Dilek Yelda Bektaş, “Ergenlerde beden imgesi üzerine bir çalışma”, Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 2004; 3(22): 67-75.

DAVLAT SUVERENITETI TUSHUNCHASINING MOHIYATI

Hamroyev Sanjar Samiyevich
Toshkent kimyo-texnologiya institute (DSc) doktoranti,
Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada globallashgan dunyoda har bir davlat uchun eng muhim qadriyat bo‘lgan «suverenitet» tushunchasi siyosiy-falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilingan hamda davlat suverenitetini mustahkamlash zaruriyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: suverenitet, globallashuv, tahdid, xavfsizlik, inson, jamiyat, davlat.

Globallashuv jamiyatning barcha sohalarida aks etar ekan, uning milliy davlat suverenitetiga ta’sirini ham baholash bugungi kundagi asosiy masalalardan biriga aylandi. Chunki yuksak taraqqiy qilgan davlatlarning globallashuv markazlari sifatidagi faoliyati taraqqiyotga kirib borayotgan va undan orqada qolayotgan mamlakatlarni ham o‘z domiga tortishi, ularning milliy “qiyofasi”ni, siyosatini ham o‘zgarishiga olib kelishi mumkinligini e’tibordan chetda qoldirib bo‘lmaydi. To‘g‘rirog‘i globallashuv taraqqiy qilgan mamlakatlarning o‘zlari darajasiga yetib kelmagan mamlakatlarga nisbatan tahdidlar o‘tkazishlari uchun sharoit yaratmoqda va ularning suverenitetlariga xavf kuchayishiga olib kelmoqda. Bu jarayonning oqibatlari haqida fikr yuritishdan oldin «suverenitet» tushunchasini siyosiy-falsafiy jihatdan tahlil qilishga harakat qilamiz.

Shuni alohida ta’kidlab o‘tish lozimki, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi «inson huquq va erkinliklari, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga, davlat suvereniteti prinsiplariga sodiqlik» [1] asosida yaratilgan bo‘lib, uning birinchi bobi «Davlat suvereniteti» deb nomlangan. Ushbu bobda har bir suveren davlatga xos bo‘lgan belgilar, ya’ni davlat shakli, davlatning mohiyati, hududiy tuzilishi va yaxlitligi, rasmiy davlat tili, davlat ramzlari va poytaxti tushunchalari mustahkamlangan. Jumladan, uning 1-moddasida: «O‘zbekiston — boshqaruvning respublika shakliga ega bo‘lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat» [1] ekanligi, 17-moddasida tashqi siyosati davlatlarning suveren tengligiga asoslanishi qayd etilgan. Bundan anglashiladiki, suverenitet davlatning alohida xususiyati bo‘lish bilan birga, davlatning muhim belgisi hamdir. Chunki davlat suvereniteti orqali davlat hokimiyatining oliyligi, ustuvorligi nazarda tutiladi. Shuning uchun ham har qanday davlat o‘z suverenitetini u yoki bu ko‘rinishda, avvalo, o‘zining asosiy qonunida mustahkamlab qo‘yadi.

O‘zbekiston yuridik ensiklopediyasida: «Suverenitet (fr. souverainete – oliy hokimiyat) – davlatning boshqa davlatdan, uning ichki va tashqi ishlari hamda tashqi munosabatlarda to‘la mustaqilligi» [2] deb ta’riflanadi hamda uning davlat suvereniteti, milliy suverenitet va xalq suvereniteti kabi shakllari mavjudligi e’tirof etilgan. Unga muvofiq: «davlat suvereniteti – davlat hokimiyatining davlat ichidagi ustunligi va uni tashqi muhitda, ya’ni xorijiy hokimiyatni istisno qiluvchi davlat hokimiyatlari – qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyatlarining hududda to‘la amal qilishi hamda xalqaro aloqalarda davlatning xorijiy davlat hokimiyatlaridan mustaqilligi (davlat tomonidan suverenitetini cheklashga o‘z xohishi bilan rozilik berilgan hollar bundan mustasno); milliy suverenitet – millatning to‘la hokimligi, uning siyosiy erkinligi, o‘z milliy hayotini belgilashning real imkoniyatlari va birinchi galda mustaqil davlatning ajralib chiqishi va shakllanishini siyosiy jihatdan o‘zi belgilashga layoqatliligi; xalq suvereniteti – xalqning to‘la hokimligi, ya’ni xalq ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy vositalarga jamiyat va davlat ishlariga qatnashish huquqiga ega bo‘lishi» [2], deb ta’riflagan. Ko‘rinib turganidek, yuridik tomondan suverenitetni tasniflashda milliylik prinsipiga ham amal qilingan. Suverenitetning uchta shakli ham bir-birini inkor etmaydi, aksincha to‘ldirishga xizmat qiladi. Bunda ustuvorlik xalq suverenitetiga beriladi, lekin xalq ham muayyan millat vakillaridan iboratligini, o‘zining milliy qadriyatlari borligini, qolaversa, o‘z vakillari orqali yoki bevosita hokimiyatni amalga oshirishini inobatga olsak, davlat suvereniteti bilan chambarchas bog‘liqligini ko‘ramiz. Chunki aksar demokratik konstitutsiyalarda «xalq – davlat hokimiyatining birdan bir manbai» ekanligi ta’kidlangan. Jumladan, O‘zbekiston

Konstitutsiyasining 7-moddasida ham ushbu norma mustahkamlangan. Fransiya Respublikasi Konstitutsiyasining 3-moddasida esa: «Milliy suverenitet xalqniki bo‘lib, xalq uni o‘z vakillari va referendum orqali amalga oshiradi», deya e’tirof etilgan. Suverenitet haqida gap ketganda mustaqillik tushunchasiga ham to‘xtalib o‘tish joizdir. Chunki mustaqillik suverenitetning o‘zagi, negizidir. Aksar adabiyotlarda ushbu tushunchalarni tasniflashda ularni bir-biridan ayro holda ifodalamaydilar. Zero, suverenitet va mustaqillik mohiyatan bir-biridan farq qilmaydi. «Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug‘ati»da Mustaqillikka quyidagicha ta’rif beriladi: «Mustaqillik (arab. – tobe va qaram bo‘lmagan holat, ixtiyori o‘zidalik) – insonning erkin va ozod ravishda, o‘z ixtiyori bilan boshqalarga bo‘ysunmasdan ish yurita olishi» [3]. Albatta, bu yerda, avvalo, shaxs erkinligi nazarda tutilgan, lekin buni davlat, yoki milliy mustaqillik sifatida ham e’tirof etish o‘rinlidir. Chunki har qanday davlat, avvalo insonlardan tarkib topgan jamiyat asosida paydo bo‘lishini inobatga olsak, davlat mustaqilligi, yoki milliy mustaqillik deganda, millatning erkin va ozod ravishda, o‘z ixtiyori bilan boshqalarga bo‘ysunmasdan ish yurita olishi anglashiladi. Suverenitet va mustaqillik tushunchalarining o‘zaro bog‘liqligi ham shu yerda namoyon bo‘ladi. Lekin huquqiy tomonlama bu ikki tushunchaning o‘z qo‘llanilish o‘rni bo‘lib, bunda shubhasiz suverenitet yaqqol ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bunga sabab: **birinchidan**, har qanday mustaqillik suverenitet darajasiga ko‘tarila olmasligi mumkin. Chunki, ba’zi mustaqil sub’ektlar faqat muayyan sohalardagina mustaqil bo‘lishi mumkin. Suverenitet esa barcha sohalarda to‘la mustaqillikni anglatadi. Misol uchun, federativ davlatlar tarkibidagi sub’ektlar faqat ichki siyosatdagina mustaqillikka ega bo‘lib, tashqi siyosatni mustaqil amalga oshira olmaydi. Buni Rossiya federatsiyasi tarkibidagi Chechenistоn, Tatariston, Dog‘iston kabi sub’ektlar misolida ko‘ramiz; **ikkinchidan**, suverenitet maqomini olish uchun qator shart-sharoitlar talab etiladi. Misol uchun, davlat suvereniteti ichki va tashqi siyosatda mustaqillikni, xalqi himoyasini ta’minlashni, urush va tinchlik masalalarini hal qilishni, hududining dahlsizligini, chegaralar xavfsizligini, qonunlarni qabul qilish, sud hokimiyatini amalga oshirish, davlat ramzlariga, mustaqil moliya, pul-kredit tizimiga ega bo‘lish kabilarni taqozo qiladi. Agar ular ichidan birontasida kamchilik bo‘ladigan bo‘lsa, ushbu sub’ektni to‘la suveren deb e’tirof etib bo‘lmaydi. Umuman olganda bugungi kun jahon geosiyosatida «mutlaq suverenlik» tobora nisbiy ahamiyat kasb etmoqda, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Chunki jahonda har bir davlat qaysidir xalqaro tashkilot, yoki muayyan shartnomaviy tashkilotlar, alyanslarga kirish orqali o‘z suverenitetini «ixtiyoriy-majburiy» tarzda o‘sha tashkilotlarga taqdim qilmoqda, yoki cheklamoqda va bunga ob’ektiv hodisa sifatida qaralmoqda. Bunda esa globallashuv jarayonlarining ta’sirini ko‘rishimiz mumkin. Quyida dunyo olimlari tomonidan globallashuv sharoitida suverenitet masalasida bildirgan fikrlarini keltirib o‘tamiz.

Ma’lumki, suverenitet tushunchasini dastlab XVI asrda fransuz ma’rifatparvari Jan Boden davlatning mutloq va doimiy hokimiyatini ifodalash uchun ishlatgan [4]. Uning qarashlariga muvofiq suverenitet faqat davlatga tegishli bo‘lib, cheklanmagan, bo‘linmas, hokimiyatning ajralmas asosiy belgisi ekanligi e’tirof etiladi. Garchand oradan ancha vaqt o‘tgan bo‘lsada, Bodenning fikrlari hozir ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmaganligini ko‘rishimiz mumkin. Faqat bugun globallashuvning shiddati davlatlar hayotida suverenitetga nisbatan boshqacha qarashlarni ham paydo qilmoqda. Xalqaro aloqalar va hamkorlikning mustahkamlanishi davlatlar suverenitetini o‘z xohishlariga binoan cheklashlariga olib kelmoqda. Bu esa suverenitetning cheklanmasligi haqidagi qarashlarga muvofiq kelmaydi. Rossiyalik olim V.M.Gessen buni chiroyli tarzda tavsiflagan: «Ilgari hukmdorlar suverenitet uchun kurashishgan, endi professorlar u haqida bahslashmoqdalar. Ilgari uni himoya qilish uchun qonlarini ham ayamagan bo‘lishsa, endi buni tushuntirishga siyohlarini ayashmayapti» [5]. Gessenning kinoya bilan aytilgan fikrlari chindan ham hozirda o‘z isbotini topayotganligini ko‘rishimiz mumkin. Chunki endilikda faqat «qog‘oz»dagina sovereniteti tan olingan bir qator davlatlar mavjudligi oydinlashmoqda va ularda istiqomat qiluvchi xalqlar, millatlarning keyingi taqdiri masalasi ham so‘roq ostida qolmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, globallashuvning milliy davlatlar suverenitetini mustahkamlashi barobarida unga tahdid sifatida ham namoyon bo‘lmoqda. Bunga esa bir qator omillar turtki berib, ularni o‘z vaqtida anglab yetish hamda kerakli profilaktik choralarni ishlab chiqish milliy davlatlar oldidagi eng asosiy zaruriyatga aylanmoqda. Aks holda buning badali milliy

suverenitetni boy berilishiga va millat taqdirini xafv ostida qolishiga olib kelishi mumkin. Yangi O‘zbekistonda adolatli, ma’rifatli jamiyatni barpo etishdek mas’uliyatli va sharafli burchni ado etishga qodir intellektual, ma’nan yetuk yosh avlodni tarbiyalashdek ulkan vazifa turibdi. Bu esa istiqbolda ham davlat suverenitetini mustahkam bo‘lishida eng kuchli poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston yuridik ensiklopediyasi. T.: Adolat, 2011. – B.412.
3. Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug‘ati. T.: G‘afur g‘ulom, 2013. – B.224
4. Levin I.D. Suverenitet. Sankt-Peterburg.: Yuridicheskiy sentr press, 2003. 19 s.
5. Gessen V.M. Общее учение о государсте. – SPb., 1912. - S.56.

NEOKONSERVATIV YO‘NALISHDAGI “AQL MARKAZLAR” FAOLIYATINING ASOSIY YO‘NALISHLARI

Turayev Abrar Saloxiddinovich
Jizzax davlat pedagogika universiteti dotsenti,
Siyosiy fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: maqolada AQShdagi neokonservativ yo‘nalishdagi “aql markazlari”ning shakllanishi, rivojlanishi va faoliyatining asosiy yo‘nalishlari tahlil qilingan bo‘lib, ularning mafkuraviy targ‘ibot, siyosiy lobbi va tashqi siyosatni shakllantirish orqali AQShning global yetakchiligini mustahkamlashga xizmat qilishi yoritiladi. Shuningdek, maqolada neokonservativ “aql markazlar”ning ilmiy, siyosiy va mafkuraviy funksiyalari, ularning global xavfsizlik, Yaqin Sharq siyosati va milliy xavfsizlikdagi ta’siri yoritilgan.

Kalit so‘zlar: neokonservatizm, “aql markazlari”, “AQSh tashqi siyosati, mafkuraviy targ‘ibot, siyosiy lobbi, global xavfsizlik, Yaqin Sharq, ekspertizaning siyosiylashtirilishi.

AQShda faoliyat yuritayotgan tahlil markazlar soni dunyoning boshqa davlatlari bilan solishtirganda ancha ko‘p bo‘lib, turli manbalardagi baholarga ko‘ra, ularning umumiy soni 1500 dan 2500 gacha yetadi. AQSh siyosatshunoslari ushbu holatga hazil aralash tarzda munosabat bildirar ekan, “foreign” (xorijiy), “international” (xalqaro), “strategic” (strategik), “global”, “research” (tadqiqot), “policy” (siyosat), “center” (markaz), “institute” (institut) va “council” (kengash) kabi so‘zlardan istalgan kombinatsiyani tanlash orqali hamisha shu nomdagi biror AQShdagi tahliliy markazni topish mumkinligini ta’kidlaydilar. Bu esa mamlakatda tahlil markazlar faoliyatining qamrovi va diversifikatsiyasi yuqori darajada ekanligini anglatadi[1]. Ularning ayrimlari va aytish mumkinki, kuchli ta’sirga ega bo‘lganlari muayyan siyosiy-mafkuraviy yo‘nalishga moyilligi bilan ajralib turadi. Xususan, AQShdgi neokonservatizm mafkurasi bilan.

Neokonservativ “aql markazlari”ning shakllanishi AQShning ichki mafkuraviy o‘zgarishlari va tashqi siyosatdagi ambitsiyalari bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu institutlar XX asr oxiri va XXI asr boshlarida AQSh tashqi siyosatida qabul qilingan eng keskin va bahsli qarorlarning mafkuraviy asosini yaratdi. Ularning faoliyati natijasida “aql markazlari” siyosiy jarayonlardagi o‘rnini sezilarli darajada mustahkamladi va bu jarayon ilmiy doiralarda “ekspertizaning siyosiylashuvi” (politicization of expertise) deb ataladi[2]. Ya’ni, ekspert bilimining obyektiv ilmiy tahlildan siyosiy maqsadlar va qarashlar bilan bog‘langan holga o‘tishini anglatadi. Bu holatda ekspert tavsiyalari siyosiy elitalarning oldindan belgilangan siyosat yo‘nalishlarini qo‘llab-quvvatlash yoki partiyaviy manfaatlarni ilgari surish uchun shakllantirilishi mumkin, bu esa ekspertizaning mustaqilligi va obyektivligiga ta’sir qiladi.

AQShda neokonservativ yo‘nalishdagi “aql markazlar”ning shakllanishi va rivojlanishi XX asrning ikkinchi yarmida ro‘y bergan mafkuraviy siljishlar va geosiyosiy o‘zgarishlar bilan chambarchas bog‘liq. Xususan, neokonservativ “aql markazlar”ning shakllanishining dastlabki bosqichi 1970-yillarga to‘g‘ri keladi. Mazkur davrga kelib siyosiy-mafkuraviy oqim sifatida to‘liq shakllandi. Ushbu guruh vakillari milliy mudofaa salohiyatining kuchaytirilishi, erkin bozor iqtisodiyotining ustuvorligi va G‘arb demokratik qadriyatlarning butun dunyoga tarqalishini strategik maqsad sifatida ilgari surdilar. Ular, ayniqsa, AQShning global yetakchilik rolini mustahkamlash zarurligini qat’iy himoya qilganlar. Mazkur mafkuraviy o‘zgarishlar o‘z ifodasini mustaqil intellektual va siyosiy ta’sirga ega bo‘lgan “aql markazlar” orqali topdi va neokonservativ g‘oyalarni himoya qiluvchi ilk “aql markazlar” paydo bo‘ldi. Jumladan, konservativ iqtisodiy siyosatni ilgari surgan va keyinchalik neokonservativ tashqi siyosatni qo‘llab-quvvatlagan Amerika tadbirkorlik instituti (American Enterprise Institute, AEI) va Meros jamg‘armasini (The Heritage Foundationlar) aytish mumkin. Ushbu tahlil markazlari vaqt o‘tishi bilan sof ilmiy-tadqiqot faoliyatidan tashqariga chiqib, siyosiy qarorlar qabul qilinishiga bevosita ta’sir ko‘rsata oladigan institutlarga aylandi. Ular siyosatchilar uchun muhim siyosiy tavsiyalar ishlab chiqish bilan birga lobbichilik faoliyati orqali muayyan kun tartibining ilgari surilishiga ham xizmat qildi.

1970-yillardan boshlab targ‘ibotchi tarafkashlik yo‘nalishidagi tahlil markazlari (advocacy think tanks) yangi nazariy g‘oyalarni ishlab chiqishdan ko‘ra, mavjud mafkuraviy yondashuvlarni ommaga yetkazish, ularni siyosiy kontekstga moslashtirish va strategik tarzda ilgari surishga alohida e’tibor bera boshladi. Boshqacha aytganda, bu institutlar nazariy innovatsiyalardan ko‘ra mavjud mafkuraviy tamoyillarni qayta ishlash va ularni siyosiy “bozor”ga marketing uslublarida taqdim etishni asosiy faoliyat yo‘nalishi sifatida belgilab oldi. Tahlilchi D.Abelson bu holatni sharhlar ekan, targ‘ibotga yo‘naltirilgan tahlil markazlari bilan an’anaviy manfaat guruhlari o‘rtasidagi farqlar tobora xiralashib borayotganiga e’tibor qaratadi. Uning fikricha, bu tendensiya natijasida tahlil markazlarining asosiy vazifasi bo‘lgan xolis va ilmiy asoslangan siyosiy maslahatlar berish faoliyati bilan siyosiy lobbichilik, mafkuraviy targ‘ibot va muayyan manfaatlarni ilgari surish o‘rtasidagi chegara tobora noaniq tus olmoqda [3]. Natijada, ayrim tahlil markazlari o‘z faoliyatida mustaqil ekspertiza yuritishdan ko‘ra ma’lum mafkuraviy pozitsiyalarni siyosiy muhokama maydoniga olib chiqish va ularni faol ilgari surishga urg‘u beruvchi institutlar sifatida shakllanib bormoqda. Bu holat ularning ilmiy-tahliliy vazifasidan chekinib, tobora ko‘proq siyosiy va mafkuraviy aktorlar sifatida ishtirok etayotganini ko‘rsatadi.

R.Reygan (1981-1989) va kichik Jorj Bush (2001-2009) prezidentlik davrida Yangi Amerika asri loyihasi (PNAC) va Amerika tadbirkorlik instituti (AEI) kabi neokonservativ yo‘nalishga ega tahlil markazlari Respublikachilar partiyasining asosiy mafkuraviy platformasiga aylanishga muvaffaq bo‘ldi. Ushbu institutlar siyosiy qarorlar ishlab chiqilishida muayyan darajada ishtirok etib, konservativ g‘oyalarning davlat siyosatiga tatbiq etilishida muhim rol o‘ynadi. Bu jarayon ilmiy doiralarda tahlil markazlarining siyosiy mustaqilligi va ularning manfaatdor guruhlar bilan aloqasi masalalarida keng muhokamalarga sabab bo‘ldi. Tanqidchilarning fikricha, bu markazlar ko‘pincha sanoat va savdo sohalaridagi yirik donorlarning elitar siyosiy manfaatlarini ilgari surishga xizmat qilgan. Neokonservatorlar ko‘pincha “siyosat muhandislari” sifatida faoliyat yuritib, korporativ va biznes manfaatlariga mos keluvchi mafkuraviy siyosatlarni ishlab chiqish va ularni amalga oshirishga intilganlar. Ularning asosiy vazifasi mavjud iqtisodiy va geosiyosiy tartibotni oqlovchi g‘oyaviy asoslarni ishlab chiqish va ommaga singdirish bo‘lgan. T.Medvetz ta’kidlaganidek, “neokonservativ tahlil markazlari ko‘pincha siyosiy marketing va mafkuraviy targ‘ibot usullaridan foydalangan holda o‘z g‘oyalarini “sotish bilan shug‘ullanadi” [4]. Shuningdek, I.Kristolning o‘zi ochiq aytganidek, neokonservatorlar “yirik korporatsiyalar manfaatlarini himoya qilish va foyda orttirishni oqlash uchun intellektual asos yaratishga xizmat qiladi”[5].

Umuman olganda, neokonservativ “aql markazlar”ning AQSh siyosiy hayotidagi o‘rni ularning yuqori intellektual salohiyati, mafkuraviy qat’iyligi hamda siyosiy jarayonlarga bevosita ta’sir ko‘rsatish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Ular demokratik qadriyatlarni ilgari surish niqobi ostida AQSh tashqi siyosatini kuch ishlatishga asoslash, geosiyosiy jihatdan muhim hududlarda

rejim almashinuvi siyosatini oqlash va AQShning global ustuvorligini saqlab qolish kabi vazifalarni amalga oshirishda markaziy rol o‘ynadi. Shu bois, neokonservativ yo‘nalishdagi “aql markazlar” zamonaviy siyosiy-tahlil institutlarning mafkuraviy quroli sifatida qaraladi. Xususan, Amerika tadbirkorlik instituti (American Enterprise Institute, AEI) – neokonservativ mafkuraning asosiy intellektual markazlaridan biri bo‘lib, Vashingtonda joylashgan. U AQShdagi eng nufuzli konservativ “aql markazlar” sirasiga kiradi. Bu Institut 1938-yilda tashkil etilgan bo‘lib, dastlab u erkin bozor tamoyillarini himoya qiluvchi iqtisodiy-tahliliy institut sifatida faoliyat boshlagan bo‘lsa-da, ayniqsa 1970-yillardan boshlab, tashqi siyosat, mudofaa strategiyasi va geosiyosat masalalarida ham faol ishtirok eta boshladi. Bugungi kunda Amerika tadbirkorlik instituti neokonservativ qarashlarning eng muhim intellektual asoslovchilaridan biri sifatida tan olingan. “Amerika tadbirkorlik instituti olimlari akademik salohiyatni siyosiy pragmatizm bilan uyg‘unlashtirishga erishgan, bu institutni konservativ siyosiy tashabbuskorlikning namunasiga aylantirgan”[6].

Amerika tadbirkorlik instituti ekspertlarining ta’kidlashicha, “AQSh kuchi faqat mudofaa uchun emas, balki xalqaro tartibni saqlab qolish va demokratiyani yoyish uchun ham zarur”[7]. Institut aynan shunday yondashuv tufayli neokonservatorlar uchun asosiy intellektual baza sifatida shakllandi. Institut tarkibida faoliyat yuritgan va hozirgacha faol bo‘lib kelayotgan yetakchi ekspertlar orasida qator muhim siyosiy shaxslar mavjud. Ulardan biri Pol Volfovits AQSh Mudofaa vazirining sobiq o‘rinbosari bo‘lib, Iroq urushining asosiy arxitektorlaridan biri hisoblanadi. Jon Bolton esa milliy xavfsizlik masalalari bo‘yicha maslahatchi sifatida kuchli tashqi aralashuv siyosatini qat’iy qo‘llab-quvvatlagan. Maykl Rubin Yaqin Sharq bo‘yicha yetakchi ekspert bo‘lib, Eron, Iroq va Suriya siyosatiga oid ko‘plab tahliliy maqolalari bilan tanilgan. D. Pletka esa tashqi siyosat va mudofaa masalalari bo‘yicha institutning vitse-prezidenti sifatida uni global xavfsizlik bo‘yicha ta’sirchan va nufuzli tahlil markaziga aylantirishda muhim rol o‘ynagan. Institutni boshqa tahlil markazlari bilan solishtirganda, tashqi siyosatda yanada globalistik va tajovuzkor pozitsiyani egallaydi.

Ushbu “aql markaz” AQShdagi siyosiy qaror qabul qiluvchi elita bilan kuchli aloqaga ega. Ayniqsa, J.Bush davrida Institut ekspertlari (xususan P.Volfovitz va R.Perl) Iroq urushiga doir siyosatni ishlab chiqishda bevosita qatnashgan. 2003-yilda Iroqga bostirib kirishdan avval Institut ko‘magida bir qator maxfiy uchrashuvlar tashkil etilgan bo‘lib, ular “post-Saddam” davrini rejalashtirishga qaratilgan edi.

Abelsonning ta’kidlashicha: “Amerika tadbirkorlik instituti o‘zining ilmiy uslubi va siyosiy doiralarga yaqinligi orqali Bush ma’muriyatining tashqi siyosiy qarorlarida g‘oyaviy platforma vazifasini bajargan”[8].

Ushbu Institut nafaqat konservativ, balki aynan neokonservativ mafkuraning asosiy tashuvchilaridan biridir. U o‘z faoliyatida ilmiy yondashuvni siyosiy lobbi bilan uyg‘unlashtirib, AQShning ichki va tashqi siyosatida hal qiluvchi ta’sirga ega bo‘lgan. Ayniqsa, 2000-yillar boshida Yaqin Sharq siyosatining shakllanishida markazning hissasi beqiyos bo‘lgan. Shu bois, uni “intellektual intervensiyachilik” konsepsiyasining amaliy mujassamlanish nuqtasi sifatida baholash mumkin.

Xulosa qilganda, neokonservativ yo‘nalishdagi “aql markazlar” Sovuq urush davrining tugashi bilan yuzaga kelgan yangi xavfsizlik tahdidlariga javoban AQShning milliy xavfsizligini mustahkamlash va global yetakchilikni saqlab qolish maqsadiha xizmat qila boshladi. Ushbu markazlar, ayniqsa 1980-1990-yillarda Sovet Ittifoqining parchalanishi va global siyosatning qayta shakllanishi jarayonida, yangi xavf-xatarlarni (terrorizm, radikal ekstremizm, avtoritar rejimlar) baholash va ularni bartaraf etish uchun agressiv, harbiy kuchga asoslangan tashqi siyosatni ilgari surishga ixtisoslashdi. Bu jarayonda ular ilmiy tadqiqotlar, siyosiy maslahatlar va hukumat bilan yaqindan hamkorlikda AQShning tashqi siyosat yo‘nalishini shakllantirishda muhim rol o‘ynadi. Ular ayniqsa 2001-yil 11-sentyabr voqealaridan keyin faoliyatini kuchaytirib, terrorizmga qarshi kurash va radikal ekstremizmni bartaraf etishga yo‘naltirilgan agressiv tashqi siyosatni ilgari surdilar.

Demak, AQShda neokonservativ yo‘nalishdagi “aql markazlar” Sovuq urush va undan keyingi davrdagi yangi xavflarga qarshi qat’iy va agressiv tashqi siyosatni shakllantirish maqsadida yuzaga kelgan. Ular milliy xavfsizlik, terrorizmga qarshi kurash va Yaqin Sharq siyosatida harbiy kuch va iqtisodiy bosim orqali AQShning global yetakchilik rolini mustahkamlashga katta ta’sir ko‘rsatadi. Bu markazlar neokonservativ mafkurani targ‘ib qilib, siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida faol ishtirok etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hunter R. E. Think Tanks. Helping to shape U.S. Foreign and Security Policy // U.S. Foreign Policy Agenda. – 2000. – Vol. 5. – 1 March. – P. 34.
2. Pielke R.A.Jr. The Honest Broker: Making Sense of Science in Policy and Politics. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 188 p.
3. Abelson D. E. Do Think Tanks Matter? Assessing the Impact of Public Policy Institutes. – Montreal: McGill-Queen’s University Press, 2002.– P.18.
4. Medvetz T. Think Tanks in America. – Chicago: University of Chicago Press, 2012. – P.16.
5. Kristol I. Corporate Philanthropy: An Agenda for the Future // The Wall Street Journal. – March 22, 1978. – P. A22.
6. Ricci D.M. The Transformation of American Politics: The New Washington and the Rise of Think Tanks. – New Haven: Yale University Press, 1993.– P.232.
7. Kristol U., Kagan R. Present Dangers: Crisis and Opportunity in American Foreign and Defense Policy. – San Francisco: Encounter Books, 2000. – P.4.
8. Abelson D.E. A Capitol Idea: Think Tanks and U.S. Foreign Policy. McGill-Queen’s University Press, 2006. – P.113.

YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON SHAROITIDA MA’NAVIY-MAFKURAVIY XAVFSIZLIKNI TA’MINLASH MASALALARI

Xayitmurodov Ilxom Xolturaevich
Respublika ma’naviyat va ma’rifat markazi ma’sul xodim

Annotatsiya. Mazkur maqolada Yangilanayotgan O‘zbekiston sharoitida ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlash masalalari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shunindek, maqolada yangilanayotgan O‘zbekiston sharoitida ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashning ijtimoiy-siyosiy omillari tizimli va kompleks xarakterga ega bo‘lib, u davlat siyosati, jamiyat institutlari, ta’lim tizimi hamda innovatsion texnologiyalar integratsiyasi asosida shakllanayotgan murakkab ijtimoiy-falsafiy hodisa sifatida namoyon bo‘lishi ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, mafkura, xavfsizlik, ijtimoiy, kompleks, davlat, siyosat, jamiyat, mahalla, barqarorlik.

Yangilanayotgan O‘zbekiston sharoitida ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashning ijtimoiy-siyosiy omillari tizimli va kompleks xarakterga ega bo‘lib, u davlat siyosati, jamiyat institutlari, ta’lim tizimi hamda innovatsion texnologiyalar integratsiyasi asosida shakllanayotgan murakkab ijtimoiy-falsafiy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur jarayonning strategik asoslari O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarda aniq ifodalangan bo‘lib, ular ma’naviy jarayonlarni boshqarish, mafkuraviy barqarorlikni ta’minlash va fuqarolarning ongli ijtimoiy faolligini shakllantirishga qaratilgan yaxlit tizimni yuzaga keltiradi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-maydagi PQ-4307-son qarorida ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish jamiyat barqarorligining asosiy sharti sifatida belgilangan bo‘lib, unda ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirish, milliy g‘oyani

keng targ‘ib qilish hamda aholining mafkuraviy immunitetini kuchaytirish zarurligi alohida ta’kidlanadi[1]. Bu esa ma’naviy jarayonlarni ijtimoiy boshqaruvning ustuvor yo‘nalishi sifatida qarash imkonini beradi. Shu bilan birga, 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son Farmon bilan tasdiqlangan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashda innovatsion texnologiyalarning hal qiluvchi ahamiyat kasb etishini ko‘rsatadi. Ushbu hujjatda raqamli transformatsiya jarayonlari nafaqat iqtisodiy rivojlanish, balki axborot xavfsizligi, media madaniyat va ijtimoiy ongni himoya qilish vositasi sifatida talqin etiladi[2]. Demak, texnologiyalar ma’naviy jarayonlarning tashqi omili emas, balki ularni shakllantiruvchi ichki determinantga aylanmoqda. Ilm-fan sohasini rivojlantirishga qaratilgan 2020-yil 29-oktyabrdagi PF-6097-son Farmon esa ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashda intellektual salohiyatning o‘rni beqiyos ekanligini ko‘rsatadi. Unda ilmiy tafakkur, innovatsion g‘oyalar va bilimga asoslangan jamiyatni shakllantirish orqali mafkuraviy tahdidlarga qarshi barqaror immunitet hosil qilish zarurligi qayd etiladi. Bu esa ilm-fanni ma’naviy xavfsizlikning konseptual asoslaridan biri sifatida baholash imkonini beradi.

2023-yil 11-sentyabrdagi PF-158-son “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi esa ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni davlat taraqqiyotining markaziy komponenti sifatida e’tirof etadi. Ushbu strategiyada inson qadrini ulug‘lash, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, yoshlar salohiyatini qo‘llab-quvvatlash va ma’naviy-ma’rifiy ishlarni yangi bosqichga ko‘tarish kabi ustuvor yo‘nalishlar bevosita mafkuraviy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Bu esa ma’naviy xavfsizlikni taraqqiyotning ichki mexanizmi sifatida talqin etishga asos yaratadi. Shuningdek, 2025-yil 21-apreldagi PF-68-son Farmon diniy-ma’rifiy sohada amalga oshirilayotgan islohotlar orqali jamiyatda bag‘rikenglik, diniy erkinlik va barqaror ijtimoiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur hujjatda vijdon erkinligi kafolatlarini mustahkamlash orqali radikallashuv va ekstremizmga qarshi kurashishning ma’naviy asoslari belgilangan. Bu esa diniy-ma’rifiy sohani mafkuraviy xavfsizlikning muhim segmenti sifatida ko‘rsatadi.

Bundan tashqari, Vazirlar Mahkamasining 2026-yil 28-yanvardagi 34-son qarori uzluksiz ta’lim tizimida yoshlarni milliy qadriyatlarga sadoqat va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash orqali ma’naviy xavfsizlikni mustahkamlashga qaratilgan. Ushbu qarorda yoshlar ongida milliy identitet, tarixiy xotira va fuqarolik mas’uliyatini shakllantirish muhim vazifa sifatida belgilangan[3]. Bu esa ta’lim tizimining mafkuraviy xavfsizlikdagi hal qiluvchi rolini ko‘rsatadi. Bizning nazarimizda, yuqoridagi normativ-huquqiy hujjatlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, Yangilanayotgan O‘zbekistonda ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashning ijtimoiy-siyosiy omillari quyidagi asosiy yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi: birinchidan, davlat siyosatining barcha darajalarida ma’naviy omilning ustuvorligi; ikkinchidan, innovatsion texnologiyalar asosida axboriy makonni boshqarish; uchinchidan, ilm-fan va ta’lim orqali ongli fuqarolik jamiyatini shakllantirish; to‘rtinchidan, diniy-ma’rifiy muhitda bag‘rikenglikni ta’minlash; beshinchidan, yoshlar tarbiyasini milliy qadriyatlar asosida tizimli yo‘lga qo‘yish. Shu tariqa, ma’naviy jarayonlar va texnologiyalar uyg‘unligiga asoslangan mazkur model O‘zbekistonning mafkuraviy xavfsizligini ta’minlashda strategik ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekiston Respublikasi so‘nggi yillarda keskin siyosiy, huquqiy va ijtimoiy-modernizatsion jarayonlarni boshdan kechirmoqda. Bu jarayonlar mamlakatning “yangilanish” konsepsiyasi doirasida olib borilayotgan islohotlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, u nafaqat iqtisodiy va siyosiy sohalarni, balki jamiyat tafakkuri, fuqarolik ongini va mafkuraviy immunitetini qayta shakllantirishni ham nazarda tutadi. Aynan shu nuqtada, ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlik masalasi mustaqil davlatning barqarorligi, milliy manfaatlarini himoya qilish va fuqarolik jamiyati negizlarini mustahkamlashga xizmat qiluvchi ijtimoiy-siyosiy omilga aylanmoqda. Yangilanish jarayoni bu shunchaki tashqi modernizatsiya emas, balki ongiy o‘zgarishlar orqali jamiyatni ichki transformatsiyaga olib kiruvchi murakkab ijtimoiy mexanizmdir. Bu yerda G. V. F. Gegelning “aql tarixi” g‘oyasi dolzarbdir: u tarixiy taraqqiyotni “ruhning o‘zini anglash jarayoni” sifatida ko‘radi[4]. Shunday ekan, O‘zbekistonda olib borilayotgan “yangilanish” mafkurasi aslida ijtimoiy ongni shakllantirish, qadriyatlar tizimini mustahkamlash va fuqarolarning g‘oyaviy immunitetini kuchaytirishga qaratilgan ongiy inqilobni anglatadi. Shu munosabat bilan quyidagi asosiy ijtimoiy-

siyosiy omillar O‘zbekistonda ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashning strategik negizlari sifatida e’tirof etiladi: Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Yangi O‘zbekiston — bu avvalo, yangi mafkura demakdir”[5]. Bu bayonot O‘zbekistonning zamonaviy g‘oyaviy siyosati jamiyatni faqat tashqi islohotlar orqali emas, balki ichki ruhiy uyg‘onish orqali rivojlantirishga qaratilganini anglatadi.

O‘zbekistondagi siyosiy islohotlar mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashda institutsional inklyuzivlikka asoslangan. Ya’ni, siyosiy qarorlar qabul qilishda jamiyatning turli qatlamlari, yoshlar, ayollar, nogironligi bo‘lgan shaxslar, diniy jamoalar va intellektual elita vakillarining ishtiroki ta’minlanmoqda. Bu esa g‘oyaviy barqarorlikni nafaqat davlat pozitsiyasidan, balki jamiyatning barcha subyektlaridan mustahkamlash imkonini beradi. Bundan tashqari, raqamli transformatsiya jarayonida ijtimoiy kommunikatsiyaning ochiqligi ham yangi mafkuraviy yondashuvlarni talab etmoqda. Jamiyatda raqamli bilimlarning ommalashuvi, axborot resurslaridan foydalanish madaniyati, yoshlar orasida tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining rivoji - bularning barchasi mafkuraviy barqarorlikka xizmat qiluvchi dolzarb omillardir. Bugungi globallashuv davrida “mafkuraviy sovuq urush” vositalari avvalgi yillardagidek kuch ishlatish orqali emas, balki raqamli muhit, madaniy ekspansiya, pop-madaniyat, mem va kontent orqali amalga oshirilmoqda. Shu sababli, O‘zbekiston ijtimoiy-siyosiy maydonida raqamli ijtimoiy ongni boshqarishga oid mexanizmlar ishlab chiqilishi zarur. Shunday qilib, ijtimoiy-siyosiy omillar O‘zbekistonda ma’naviy-mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlovchi asosiy tayanch bo‘lib xizmat qilmoqda. Bu omillar – fuqarolik ishtiroki, siyosiy inklyuzivlik, ijtimoiy institutlar o‘rtasidagi hamkorlik, g‘oyaviy barqarorlikni ta’minlovchi dasturlar, raqamli kommunikatsiya siyosati – barchasi o‘zaro uyg‘un holda ishlashi orqali ijobiy natija beradi. Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonning yangilanish jarayoni faqat institutsional va tashkiliy islohotlar bilan emas, balki chuqur ijtimoiy-falsafiy negizlar bilan uzviy bog‘liq. “Yangi O‘zbekiston – taraqqiyot va ma’rifat yo‘li” konsepsiyasi doirasida shakllanayotgan siyosiy, huquqiy va ijtimoiy islohotlar fuqarolarning g‘oyaviy immunitetini mustahkamlash, milliy identitetni tiklash va ijtimoiy ongni uyg‘otishga xizmat qilmoqda. Hegel ta’kidlaganidek, har bir tarixiy taraqqiyot bosqichi ruhning o‘zini anglash shaklida kechadi; demak, O‘zbekistondagi bugungi mafkuraviy yangilanish ham ayni jarayonning bir ko‘rinishidir. Davlat mafkurasi va fuqarolik jamiyati o‘rtasidagi muvozanat, axborot siyosatining ochiqlikka asoslanishi, yoshlar siyosatining tizimli yo‘lga qo‘yilishi va islohotlarning huquqiy asosi – bularning barchasi mamlakatda mafkuraviy xavfsizlikni ta’minlashning strategik ijtimoiy-siyosiy poydevorini yaratmoqda. Shu bois, mafkuraviy xavfsizlik endilikda faqat xavfdan himoya konsepsiyasi emas, balki ijtimoiy ongni ongli ravishda shakllantirishning kompleks falsafiy-amaliy strategiyasi sifatida qaralmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida: PQ-4307-son qaror. – Toshkent, 2019. – 3–4-betlar.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi: PF-6079-son farmon. – Toshkent, 2020. – 6–8-betlar.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. Yoshlarni milliy qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash dasturi: 34-son qaror. – Toshkent, 2026. – 5–7-betlar.

4. Гегель Г. Ф. В. Феноменология духа. – М.: Наука, 2000. b.78.

5. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон – инсон қадри улуғланган мамлакат. – Тошкент: Ўзбекистон, 2022.

O‘ZBEKISTON ARXEOLOGIYA ILM-FANI RIVOJIDA YAHYO G‘ULOMOVNING O‘RNI VA ILMIY MEROSI

Kanimkulov Olimjon Sheraliyevich
Guliston davlat pedagogika instituti dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada taniqli o‘zbek olimi Yahyo G‘ulomovning ilmiy faoliyati, uning O‘zbekistonda arxeologiya va tarix fanlari rivojiga qo‘shgan hissasi tahlil etiladi. Shuningdek, olimning moddiy-madaniy merosni o‘rganish, saqlash va kelajak avlodga yetkazish yo‘lidagi xizmatlari, ilmiy jasorati va vatanparvarlik fazilatlari yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: Arxeologiya instituti, Oqmachit mahallasi, moddiy va madaniy obidalarini tadqiq qilish, Arxitektura instituti, “O‘zkomstaris”, sug‘orilish tarixi, Afrosiyob qo‘rg‘oni, O‘zbek Davlat Pedagogika akademiyasi, “Namuna” nomli maktab-internat, sardobalar, moddiy madaniyat obidalari.

O‘zbek halqining qadimgi boy moddiy va madaniy obidalarini tadqiq qilishda va ularni sinchiklab o‘rganishda o‘zining ulkan hissasini qo‘shgan, mashhur tarixchi-arxeolog olim, O‘z FA akademigi, “Buyuk xizmatlari uchun” ordeni sohibi Yahyo G‘ulomov haqida fikr yuritmoqchimiz.

Ibratli hayoti, serqirra, sermahsul faoliyati bilan hayotlik paytidayoq (aytish mumkinki ilmiy faoliyatining dastlabki davrlaridanoq ustozlarining ishonchiga kira olgani) [1, 23-b] halqimiz nazariga tushgan, bugungi kunda esa ilmiy doiralarda nomi hamisha hurmat bilan tilga olinadigan Yahyo G‘ulomov 1908-yili 1-mayda Toshkent shahrining Shayhontohur dahasidagi Oqmachit mahallasida madrasa o‘qituvchisi oilasida dunyoga keldi. 1918-yilda eski shaharda tashkil etilgan “Namuna” nomli maktab-internatda o‘qishga bordi. Yahyo G‘ulomovda moddiy madaniyat obidalariga nisbatan qiziqish hali u maktab-internatda o‘qib yurgan yoshlik yillaridayoq paydo bo‘lgan edi [2, 10-b].

Maktab tahsilini yakunlagan Yahyo G‘ulomov o‘qishni davom ettirish maqsadida Samarqandga yo‘l oladi. 1927-1930 yillarda Yahyo G‘ulomov O‘zbek Davlat Pedagogika akademiyasi ijtimoiy-iqtisodiy bo‘limida o‘qiydi. Samarqandda ochilgan bu dorilfununda o‘sha davrning mashhur olimlari Po‘lat Soliev, Musa Saidjonov, Vasiliy Vyatkin va boshqalarning ma’ruza va suhbatlarini tingladi, saboq oldi. Yahyo G‘ulomovning ilmga, xususan arxeologiyaga bo‘lgan qiziqishini sezgan V.Vyatkin uni arxeologiyaga tortish va dala ishlari metodi bilan tanishtirish maqsadida o‘zi olib borayotgan Afrosiyobdagi qazish ishlariga olib chiqa boshlaydi [3].

1933-yildan Yahyo G‘ulomovning ilmiy faoliyati boshlandi. Sakkiz yil davomida tarixiy va san’at yodgorliklarini aniqlash Respublika komiteti (“O‘zkomstaris”)da ilmiy xodim hamda ilmiy kotib lavozimlarida ishladi.

Mazkur maqolamizda domla Yahyo G‘ulomovning arxeologiyaga oid kashfiyotlari, shuningdek, tarix fani rivojiga qo‘shgan ulkan xizmatlaridan biroz boshqa jabhalardagi xizmatlari, olimlik, fan uchun fidoyilik, vatanparvarlik, odamiylik kabi fazilatlari haqida so‘z yuritmoqchimiz.

“O‘zkomstaris”da ishlab yurgan vaqtlarida va dastlabki qatnashgan arxeologik ekspeditsiyalarida to‘plagan materiallari asosida 1930-yillardayoq yurtimizning boy moddiy-ma’naviy merosini asrab-avaylash va kelajak avlodga yetkazish bo‘yicha juda katta ishlarga bosh-qosh bo‘ladilar [4, 3-b].

O‘sha vaqtda Yahyo G‘ulomov boy moddiy madaniyat yodgorliklarimizni saqlab qolish va o‘rganish uchun “O‘zkomstaris”ni kuchi yetmayotganligi (yolg‘izlik qilayotganligi) sababli, mahalliy hokimiyat idoralarini bu ishlarda yordam berishga undaydi. 30-yillarda nafaqat O‘zbekiston, balki butun sobiq Ittifoqda mamlakatni sanoatlashtirilishi birinchi o‘ringa qo‘yilgan vaqtda, moddiy yodgorliklarni o‘rganish va saqlab qolish bo‘yicha 1934-yil “Qizil O‘zbekiston” gazetasining 30-iyul №174 sonida “Tegajag‘lik” deb nomlangan maqola yozadi [5]. Ushbu maqolasida Yahyo G‘ulomov Xiva shahridagi arxitektura va tarixiy yodgorliklar, Shahrisabzdagi dunyoga mashhur Oqsaroy me’moriy obidasi, Buxoro viloyatidagi ko‘plab sardobalar, Termiz

yaqinidagi XII - XV asrlarga taaluqli mashhur Sulton Saodat maqbaralar guruhini, Qirqqiz qal’ani, Xoja Hakim Termiziy maqbarasini, hozirgi Navoiy viloyatidagi (viloyat 1982-yil tuzilgan) XII asrga taaluqli Raboti Malik yodgorligi va boshqa ko‘plab moddiy-madaniy yodgorliklarimizni ahvoli, ularni qarovsiz holati va odamlar tamonidan vayron qilinishi haqida to‘xtalib o‘tadi. Maqolada tarixiy yodgorliklarga, ularning saqlanishi, o‘rganilishi yo‘lida yordam berish emas, aksincha, ularni yemirish, bekorchi narsalar uchun (o‘z shaxsiy ehtiyojlari uchun) turli bahonalar bilan buzib tashlash holatlari davom etayotgani haqida ochiqchasiga fikr bildiradi [5].

Yahyo G‘ulomov ilmiy faoliyatining yana bir muhim jihati tarixiy, moddiy-ma’naviy merosimizni asrab-avaylash yo‘lida haqiqatga tik boqqanligidir. Yahyo G‘ulomovning bu xislati haqida O‘zbekistonning birinchi Prezidenti I.Karimov 1998-yil bir guruh tarixchi olimlar bilan bo‘lgan uchrashuvda “Yahyo G‘ulomov dovyurak, qo‘rqmas, o‘z mustaqil fikriga ega, kerak bo‘lsa, yuqori lavozim egasiga yoqmaydigan to‘g‘ri gapni dadil ayta oladigan olim edi” [6, 28-b] deb baho bergan edilar. Darhaqiqat, butun mamlakatda 30-yilarda ateistik bir siyosat avj olgan vaqtda, boy tarixiy, diniy, madaniy merosimiz bo‘lmish yodgorliklar, madrasa va masjidlarni asrab-avaylash yo‘lida keng ko‘lamli ishlarga bosh-qosh bo‘ldilar [7, 20-22-bb]. Madrasa va masjidlar, sardoba va boshqa tarixiy yodgorliklarni saqlash ishlarini Ya. G‘ulomov “ularni saqlashdan maqsad – ba’zi nodon kishilar tushunganidek “eskiparastlik”, yoki “diniy narsalarni ideallashtirish” emas, balki, chuqur madaniy bir ishdir” deya izohlaydi [8, 23-25-bb].

1970-yilda Fanlar Akademiyasi tarkibida arxeologiya ilmiy tadqiqot instituti ochiladigan bo‘ldi. Bu ilmiy tadqiqot instituti ochilishida ham Yahyo G‘ulomov va akademik I. Mo‘minov xizmatlari katta bo‘ladi. Ammo mazkur ilmiy tadqiqot institutining Toshkentda emas, Samarqandda ochilishini Yahyo G‘ulomov qo‘llab-quvvatlamaydi. Arxeologiya instituti raisligiga Yahyo G‘ulomov nomzodini ko‘rsatishganda Ya.G‘ulomov rozi bo‘lmaydi. Bunday holatlarga bevosita guvoh bo‘lgan shogirdlaridan biri akademik A.Asqarov keyinchalik xotiralarida qiziq bir voqeani eslatib o‘tadi.

Arxeologiya instituti ochilishiga bag‘ishlangan hay’at yig‘ilishida “O‘zbekistonning har bir viloyati Samarqanddek qadimiy yodgorliklarga boydir, buni biz arxeologlar yaxshi bilamiz. Arxeologiya yodgorliklari bilan arxitektura obidalari o‘rtasidagi farqni ham yaxshi bilamiz. Ochilayotgan institut esa Arxitektura instituti emas, balki Arxeologiya institutidir” deya Yahyo G‘ulomov o‘z fikrini bayon etdilar [9]. Chunki arxeologiya institutining Samarqandda ochilishi o‘sha vaqtda bu shaharda etarlicha moddiy-texnik baza yo‘qligi bilan bir qatorda, deyarli barcha ilmiy tadqiqot institutlari, akademiyalar, kutubxonalar, arxivlar, muzeylar va ilmiy lobaratoriyalarning Toshkentda joylashganligi uchun ham Yahyo G‘ulomov bunga qarshilik qilgan edilar. Bu haqda keyinchalik Yahyo G‘ulomov “О положение археологов в городе Самарканде” deb nomlangan maqolasida ham alam bilan esga oladi [5].

Xulosa qilib aytganda Yahyo G‘ulomov nafaqat tarix va arxeologiya fanlari, balki, manbashunoslik, muzeyshunoslik, numizmatika, o‘zbek tili va adabiyoti, folklorshunoslik, tabiiy fanlar sohalarida ham shogirdlariga saxiylik bilan ta’lim berar ekan, bir so‘zni qayta-qayta takrorlardi. Ba’zan kichik maqolalar g‘oyasi va fanga kiritilgan yangiligi jihatidan ayrim yirik asarlarga teng bo‘lishi mumkin der edilar [10, 117-121-bb].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Германов В.А. Профессор Пулат Салиев и его время – Ташкент: Фан, 2002. – С. 23.
2. Муҳаммаджонов А. Яҳё Ғуломовни хотирлаб (Ўқувчиларга устозимиз ҳақида). – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 20.
3. Ғуломов Я. Вяткин ҳақида хотиралар. // Ўзбекистон ижтимоий фанлар. – Тошкент, 1969, №11. – Б. 49.
4. Jahja “Devori ko‘ndalang” Qizil O‘zbekiston gazetasi 1934-yil 18-iyul №164; “Sardoba” Qizil O‘zbekiston” gazetasi 1934-yil 24-iyul №169; “Tegajag‘lik” Qizil O‘zbekiston” gazetasi 1934-yil 30-iyul №174.
5. Ўз РМДА. Я. Ғуломовнинг шахсий фонди рўйхат 2296, опис 1, жилд 99.
6. Каримов И. Тарихий хотирасиз келажак йўқ – Тошкент: Ўзбекистон, 1998. – Б. 27.

7. O‘z R. FA Fundamental kutubxonasi. F-1, 2-L-ro‘yxat, 62-yig‘ma jild, 52 варақ (Протоколы заседаний Ученого Совета Истории и археологии АН УзССР. Копия Академия Наук СССР Института Востоковедения, Протоколь № 5, 16-апреля 1943 г.: Присудить тов. Я.Гулямова ученую степень кандидата исторических наук на оснавании защиту диссертации на тему: Хива и ее памятники.);

8. G‘ulamov Yahja. Tarixiy yodnomalar. // Sotsialistik fan va turmush. 1939. № 12, – B. 23-25 (Фундаментал кутубхона D-132).

9. Асқаров А. Илоҳим руҳингиз шод бўлсин // Я.Ғуломов таваллудининг 100 йиллигига бағишланган Республика илмий-амалий конференцияси тўплами – Тошкент. 2008, – Б. 1-8.

10. Сабурова С. Мактаб яратган олим // Ижтимоий фикр ва инсон ҳуқуқлари. 1998, № 4. – Б. 117-121.

JAMIYAT TARAQQIYOTIDA IJTIMOIY-SIYOSIY VA MA’NAVIY TADQIQOTLARNING O‘RNI: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA ISTIQBOLLAR

Xudoynazarov Dilshodbek Obidjon o‘g‘li
Sirdaryo viloyat pedagogik mahorat markazi metodisti

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarning mazmuni, asosiy yo‘nalishlari hamda ularning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta’minlash, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, shuningdek, ma’naviy-ma’rifiy muhitni mustahkamlashga qaratilgan ilmiy izlanishlar o‘rganildi.

Maqolada zamonaviy yondashuvlar, xususan, innovatsion texnologiyalar va raqamli vositalardan foydalanish imkoniyatlari yoritilib, mavjud muammolar va ularning yechimlari asoslab berildi. Tadqiqot natijalari ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalardagi ilmiy izlanishlar jamiyatning barqaror rivojlanishida muhim omil ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy-siyosiy tadqiqotlar, ma’naviy rivojlanish, innovatsiya, ta’lim, jamiyat, islohotlar

Kirish. Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida jamiyatning barqaror rivojlanishi ijtimoiy-siyosiy hamda ma’naviy sohalarning uyg‘un taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liqdir. Ushbu sohalarda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlar davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish hamda inson kapitalini yuksaltirishda muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy-siyosiy tadqiqotlar jamiyatdagi boshqaruv mexanizmlari, ijtimoiy munosabatlar tizimi, fuqarolarning siyosiy faolligi hamda huquqiy madaniyatini o‘rganishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ular davlat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi. Mazkur yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlar natijasida boshqaruv jarayonlarida shaffoflik va ochiqlik tamoyillarini joriy etish, jamoatchilik nazoratini kuchaytirish hamda ijtimoiy ishtirokni kengaytirish imkoniyatlari yuzaga keladi.

Ma’naviy sohada olib borilayotgan tadqiqotlar esa milliy qadriyatlarni asrab-avaylash, yosh avlodni ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, jamiyatda sog‘lom ma’naviy muhitni shakllantirish kabi dolzarb vazifalarni o‘z ichiga oladi. Ayniqsa, ta’lim tizimida ma’naviy tarbiyani kuchaytirish orqali yoshlarning vatanparvarlik, insonparvarlik va ijtimoiy mas’uliyat tuyg‘ularini rivojlantirishga erishiladi.

So‘nggi yillarda ushbu sohalarda innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar hamda fanlararo integratsiya jarayonlari keng qo‘llanilmoqda. Bu esa ilmiy tadqiqotlarning sifatini oshirish, tahlil imkoniyatlarini kengaytirish va amaliyotga yaqinlashishini ta’minlamoqda. Biroq,

ilmiy natijalarni amaliyotga tatbiq etish, hududlar kesimida rivojlanish tafovutlarini kamaytirish hamda malakali kadrlar salohiyatini oshirish masalalari hali ham dolzarbligicha qolmoqda.

Mazkur maqolaning maqsadi ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarning zamonaviy yo‘nalishlarini tahlil qilish, ularning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rnini aniqlash hamda mavjud muammolar yuzasidan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

Muhokama: Mazkur tadqiqot natijalari ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan ilmiy izlanishlarning nazariy va amaliy jihatdan o‘zaro bog‘liqligini yaqqol namoyon etdi. Olingan natijalarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, ushbu sohalardagi tadqiqotlar jamiyat taraqqiyotining faqat nazariy asoslarini emas, balki amaliy boshqaruv mexanizmlarini ham takomillashtirishga xizmat qilmoqda.

Avvalo, ijtimoiy-siyosiy tadqiqotlar bo‘yicha kuzatilgan asosiy tendensiya – bu boshqaruv tizimining ochiqligi va fuqarolik jamiyatining faollashuvi hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy yondashuvlarda davlat va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar “yuqoridan pastga” modelidan “hamkorlik modeli”ga o‘tmoqda. Bu esa fuqarolarning qaror qabul qilish jarayonlarida ishtirokini kengaytiradi va ijtimoiy ishonch darajasini oshiradi.

Biroq, tadqiqotlar shuni ham ko‘rsatdiki, ayrim ijtimoiy-siyosiy tadqiqotlar amaliyot bilan yetarlicha integratsiyalashmagan. Ya’ni, ilmiy xulosalar ishlab chiqilsa-da, ularning real boshqaruv jarayonlariga tatbiqi sust kechmoqda. Bu holat ilm-fan va amaliyot o‘rtasidagi “bo‘shliq”ni (gap) yuzaga keltirib, tadqiqot samaradorligini pasaytiradi. Shu sababli ilmiy natijalarni implementatsiya qilish mexanizmlarini kuchaytirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Ma’naviy soha bo‘yicha olingan natijalar esa jamiyatning barqaror rivojlanishida ma’naviy omillarning hal qiluvchi rolini tasdiqlaydi. Xususan, yosh avlodning ma’naviy-axloqiy tarbiyasi, milliy qadriyatlarga hurmat va vatanparvarlik tuyg‘ularini shakllantirishda ta’lim tizimi asosiy institut sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bu jarayonda oila, maktab va jamoatchilik o‘rtasidagi hamkorlikning zaiflashuvi ayrim muammolarni keltirib chiqarishi mumkinligi ilmiy tahlillarda qayd etildi.

Shu bilan birga, ma’naviy sohadagi tadqiqotlarda innovatsion yondashuvlarning joriy etilishi ijobiy tendensiya sifatida baholandi. Raqamli platformalar, multimedia vositalari va interfaol ta’lim texnologiyalarining qo‘llanilishi ma’naviy-ma’rifiy ishlarning samaradorligini oshirmoqda. Biroq, ushbu vositalardan foydalanish darajasi hududlar va ta’lim muassasalari kesimida bir xil emasligi ham aniqlangan.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalar o‘zaro chambarchas bog‘liq tizim sifatida rivojlanmoqda. Ma’naviy qadriyatlar mustahkam bo‘lmagan jamiyatda ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta’minlash qiyinlashadi. Aksincha, barqaror siyosiy tizim ma’naviy rivojlanish uchun qulay sharoit yaratadi. Bu o‘zaro bog‘liqlik fanlararo yondashuv zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Shuningdek, zamonaviy ilmiy tendensiyalar tahlili shuni ko‘rsatdiki, raqamli transformatsiya tadqiqot metodologiyasini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Big data, sun’iy intellekt va raqamli monitoring tizimlari ijtimoiy jarayonlarni chuqurroq va tezkor tahlil qilish imkonini bermoqda. Biroq, ushbu texnologiyalardan foydalanish uchun yetarli malakali kadrlar tayyorlash masalasi dolzarbligicha qolmoqda.

Umuman olganda, muhokama natijalari ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalardagi tadqiqotlarni yanada takomillashtirish uchun quyidagi yo‘nalishlarni dolzarb deb belgilash imkonini beradi: ilmiy natijalarni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini kuchaytirish, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish hamda fanlararo integratsiyani yanada chuqurlashtirish.

Natijalar: Mazkur tadqiqot natijalari ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar jamiyat taraqqiyotida muhim o‘rin tutishini ko‘rsatdi. Olingan ma’lumotlar va tahlillar asosida quyidagi asosiy natijalar aniqlandi:

Avvalo, ijtimoiy-siyosiy sohadagi tadqiqotlar davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, boshqaruv tizimida ochiqlik va shaffoflik tamoyillarining joriy etilishi, fuqarolarning davlat boshqaruvidagi ishtirokini kengaytirish hamda jamoatchilik

nazoratini kuchaytirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Natijada fuqarolik jamiyati institutlari faoliyati yanada faollashib, aholi va davlat o‘rtasidagi o‘zaro ishonch mustahkamlanmoqda.

Shuningdek, tadqiqotlar yoshlarning siyosiy faolligi va huquqiy madaniyatini oshirish masalalariga alohida e’tibor qaratilayotganini ko‘rsatdi. Bu borada olib borilgan ilmiy ishlanmalar asosida ta’lim tizimiga yangi yondashuvlar, jumladan, interfaol metodlar, muammoli ta’lim texnologiyalari hamda amaliy mashg‘ulotlar keng joriy etilmoqda. Natijada yoshlarning ijtimoiy-siyosiy jarayonlarga nisbatan ongli munosabati shakllanib bormoqda.

Ma’naviy sohada olib borilgan tadqiqotlar esa milliy qadriyatlar, urf-odatlar va an’analarni asrash hamda ularni zamonaviy talablarga mos ravishda rivojlantirish muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Ayniqsa, yosh avlodning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini shakllantirishda ta’lim muassasalari, oila va jamiyat hamkorligining muhimligi ilmiy asosda tasdiqlandi. Bu esa ma’naviy muhitni sog‘lomlashtirishga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatdiki, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda innovatsion yondashuvlardan foydalanish samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Xususan, raqamli texnologiyalar, masofaviy ta’lim platformalari, interfaol axborot tizimlari va sun’iy intellekt asosidagi tahlil vositalarining qo‘llanilishi tadqiqot jarayonlarini tezlashtirish va aniqligini oshirishga imkon bermoqda.

Bundan tashqari, olib borilgan tahlillar natijasida ilmiy tadqiqotlar va amaliyot o‘rtasida muayyan tafovut mavjudligi ham aniqlandi. Ayrim hollarda ishlab chiqilgan ilmiy tavsiyalar amaliyotga to‘liq joriy etilmayotgani kuzatildi. Bu esa ilmiy natijalarni amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini yanada takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Yana bir muhim natija sifatida, fanlararo integratsiyaning kuchayib borayotgani qayd etildi. Ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy tadqiqotlarda pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va axborot texnologiyalari fanlarining o‘zaro uyg‘unligi yangi ilmiy natijalarga erishish imkonini bermoqda.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar jamiyatning barqaror rivojlanishini ta’minlash, inson kapitalini rivojlantirish hamda ma’naviy muhitni yuksaltirishda muhim omil ekanligini tasdiqlaydi.

Metodologiya: Mazkur tadqiqot ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan ilmiy izlanishlarni tizimli va kompleks ravishda o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, unda zamonaviy ilmiy yondashuvlar hamda turli metodlar majmuasidan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv, fanlararo integratsiya va ilmiylik tamoyillari tashkil etadi.

Avvalo, tadqiqot jarayonida tizimli tahlil metodi qo‘llanilib, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy jarayonlar o‘zaro bog‘liq tizim sifatida o‘rganildi. Bu yondashuv orqali jamiyat taraqqiyotiga ta’sir etuvchi omillar – davlat siyosati, ta’lim tizimi, madaniy muhit va fuqarolik ongining o‘zaro aloqadorligi tahlil qilindi.

Shuningdek, analitik (tahliliy) metod yordamida mavjud ilmiy adabiyotlar, tadqiqot natijalari hamda amaliy tajribalar chuqur o‘rganildi. Mazkur metod orqali ijtimoiy-siyosiy barqarorlik va ma’naviy rivojlanishga oid asosiy nazariy qarashlar tahlil qilinib, ularning zamonaviy talqini ishlab chiqildi.

Tadqiqotda taqqoslash (komparativ) metodi ham muhim o‘rin egalladi. Ushbu metod asosida mahalliy va xorijiy tajribalar o‘zaro solishtirilib, rivojlangan davlatlarda ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan tadqiqotlarning ilg‘or jihatlari aniqlashtirildi. Natijada ularni milliy sharoitga moslashtirish imkoniyatlari ko‘rib chiqildi.

Bundan tashqari, kontent tahlil metodi orqali normativ-huquqiy hujjatlar, davlat dasturlari, ilmiy maqolalar va ma’naviy-ma’rifiy materiallar tizimli ravishda o‘rganildi. Ushbu metod ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan islohotlarning mazmun-mohiyatini ochib berishga xizmat qildi.

Tadqiqot jarayonida statistik tahlil elementlari ham qo‘llanilib, mavjud ma’lumotlar umumlashtirildi va ularning asosida ilmiy xulosalar chiqarildi. Bu esa tadqiqot natijalarining ishonchliligini oshirdi hamda dalillarga asoslangan yondashuvni ta’minladi.

Shuningdek, empirik yondashuv doirasida kuzatish, suhbat va pedagogik tajribalarni o‘rganish usullaridan foydalanildi. Bu usullar orqali amaliyotdagi real holatlar o‘rganilib, nazariy xulosalar bilan solishtirildi.

Tadqiqotda innovatsion yondashuv ham muhim o‘rin tutdi. Xususan, raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt imkoniyatlari va interfaol metodlarning ijtimoiy-siyosiy hamda ma’naviy jarayonlarni o‘rganishdagi ahamiyati tahlil qilindi. Bu esa tadqiqotning zamonaviy ilmiy talablarga mosligini ta’minladi.

Umuman olganda, qo‘llanilgan metodlar majmuasi ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan tadqiqot ishlarini har tomonlama, chuqur va tizimli ravishda o‘rganish imkonini berdi hamda ilmiy asoslangan xulosalar chiqarishga xizmat qildi.

Xulosa: Mazkur tadqiqot natijalari ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan ilmiy izlanishlarning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni nihoyatda muhim ekanligini tasdiqladi. Tadqiqot jarayonida olingan tahlillar ushbu sohalarning o‘zaro chambarchas bog‘liqligi, ularning bir-birini to‘ldiruvchi va rivojlantiruvchi xususiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi.

Ijtimoiy-siyosiy sohadagi tadqiqotlar davlat boshqaruvini takomillashtirish, fuqarolik jamiyatini rivojlantirish hamda jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qilishi aniqlandi. Shu bilan birga, ma’naviy sohadagi ilmiy izlanishlar milliy qadriyatlarni asrash, yosh avlodni ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash va jamiyatda sog‘lom ma’naviy muhitni shakllantirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tadqiqot davomida innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar va fanlararo integratsiya jarayonlarining ahamiyati ortib borayotgani qayd etildi. Biroq, ilmiy natijalarni amaliyotga joriy etish, hududlar kesimida texnologik tenglikni ta’minlash hamda malakali kadrlar tayyorlash masalalarida ayrim muammolar mavjudligi aniqlandi.

Umuman olganda, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan tadqiqotlarni yanada rivojlantirish uchun ilm-fan va amaliyot integratsiyasini kuchaytirish, innovatsion texnologiyalardan keng foydalanish hamda uzluksiz ilmiy izlanishlarni qo‘llab-quvvatlash zarur, degan xulosaga kelindi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari (ijtimoiy-siyosiy islohotlarga oid hujjatlar to‘plami). – Toshkent, 2020–2025.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston NMIU, 2021.
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi materiallari. – Toshkent, 2022–2025.
4. Sotsiologiya va siyosatshunoslik bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami. – Toshkent: Fan, 2023.
5. Ma’naviyat va ma’rifat markazi materiallari. – Toshkent, 2024.

O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIY MUNOSABATLARNI MUSTAHKAMLASHDA ISHONCHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Xayitmurodov Ilxom Xolturaevich
Respublika ma’naviyat va ma’rifat markazi ma’sul xodim

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston jamiyatida ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashda ishonch fenomeni ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Shunindek, maqolada ishonch ijtimoiy kapitalning muhim elementi sifatida ko‘rib chiqilib, uning milliy, madaniy va institutsional xususiyatlari ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy munosabatlar, ishonch, ijtimoiy kapital, institutsional ishonch, mahalla, barqarorlik.

Globallashuv sharoitida har qanday jamiyatda xavfsizligi va barqarorligini ta’minlashda ijtimoiy munosabatlarning mustahkamlash tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Albatta, bu jarayonda ishonch muhim ijtimoiy-psixologik va institutsional omil sifatida namoyon bo‘lishini teran anglash borasida jiddiy fikrlarshni taqoza etmoqda. Shuni alohida ta’kidlash joizki, O‘zbekistonda ham keyingi yillarda jamiyatda ishonchni kuchaytirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Shu o‘rinda, ishonch tushunchasi va uning nazariy asoslari haqida fikr yurtish muhim ahamiyat kasb etadi. Qayd etish lozimki, ishonch – bu shaxslar, guruhlar va institutlar o‘rtasidagi o‘zaro ishonchli munosabatlarni ifoda etuvchi ijtimoiy kategoriya ekanligini teran anglash lozim. U ijtimoiy kapitalning asosiy tarkibiy qismi bo‘lib, jamiyatda hamkorlik va barqarorlikni ta’minlaydi. Qayd etish lozimki, ilmiy adabiyotlarda ishonch quyidagi turlarga bo‘linadi:

shaxsiy (individual) ishonch;
institutsional ishonch;
umumiy (ijtimoiy) ishonchga bo‘linadi.

O‘zbekistonda ishonchning o‘ziga xos xususiyatlari fikr yuritganda u quyidagilarni o‘z ichiga oladi. Jumladan:

1. Milliy qadriyatlarga asoslanganlik. Ya’ni, O‘zbekiston jamiyatida ishonch an’anaviy qadriyatlar – mehr-oqibat, hurmat, kattalarga ehtirom, qo‘shnichilik munosabatlari asosida shakllangan. Bu omil ijtimoiy munosabatlarni tabiiy ravishda mustahkamlashga zamin yaratgan.
2. Oila va mahalla institutining roli. Oila va mahalla O‘zbekistonda ishonchni shakllantiruvchi asosiy ijtimoiy institutlar hisoblanadi. Mahalla tizimi orqali aholi o‘rtasida o‘zaro yordam, hamjihatlik va ishonch mustahkamlanadi.
3. Davlat va jamiyat o‘rtasidagi ishonch. Keyingi islohotlar natijasida davlat organlariga bo‘lgan ishonch tobora oshmoqda. Ayniqsa, bu borada, ochiqlik, shaffoflik va aholi bilan muloqot tizimining rivojlanishi bu jarayonga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

4. Diniy va ma’naviy omillar ta’siri. Islom dini va milliy ma’naviyat ishonchni mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Halollik, adolat va insof kabi qadriyatlar ijtimoiy munosabatlarda ishonchni oshirishga tobora xizmat qilmoqda. Shu o‘rinda, ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashda ishonchning ahamiyati haqida fikr yuritganda, ishonch bo‘lgan munosabat eng avvalo, u ijtimoiy barqarorlikni ta’minlaydi, iqtisodiy munosabatlarni rivojlantiradi, jamoaviy faollikni oshiradi, nizolarni kamaytiradi, fuqarolik jamiyati institutlarini kuchaytirishga zamin yaratadi. Shu o‘rinda, qayd etish joizki, bu borada muammolar va yechimlar haqida fikr yuritganda, ayrim hollarda jamiyatda ishonch darajasiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi omillar ham mavjud ekanligini ta’kidlash lozim. Bu borada, korrupsiya, axborot manbalarining ishonchsizligi, ijtimoiy tengsizlik kabi holatlar namoyon bo‘lgan.Bunda ularni bartaraf etish uchun eng avallo, huquqiy madaniyatni oshirish, shaffof boshqaruvni ta’minlash, ta’lim va tarbiya tizimini takomillashtirish, ommaviy axborot vositalari faoliyatini kuchaytirish zarur ekanligi tobora oydinlashtirmoqda. Bugungi

kunga kelib ham inson manfaatlari muammosi dolzarbligicha qolmoqda. Shu o‘rinda, XXI asr voqeligi iqtisodiy yuksalish va inson taraqqiyoti o‘rtasida bevosita bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatmoqda. Inson uchun sarflanadigan investitsiyalar, avvalo, inson uchundir. O‘ziga to‘q, sog‘lom, yaxshi ta’lim olgan va malakali inson iqtisodiy yuksalish yo‘lida bir vaqtning o‘zida ham asosiy ishlab chiqarish kuchi, ham inson kapitalining maqsadi hisoblanadi. O‘tmishga nazar tashlaydigan bo‘lsak, “ijtimoiy davlat” tushunchasi ilk bor 1850 yilda Lorens fon Shteyn tomonidan qo‘llanilgan. U davlatning vazifasi ijtimoiy tenglik va shaxsiy erkinlikni o‘rnatish, quyi va kam ta’minlangan tabaqalarni boylar va qudratlilar darajasiga ko‘tarishdan iborat, deb hisoblagan. Milliy davlatchiligimiz tarixini o‘rganganimizda ham “ijtimoiy davlat” tushunchasi shunga o‘xshash nomlarda ko‘plab uchrashiga guvoh bo‘lamiz. Masalan, IX-X asrlarda yashab ijod qilgan Abu Nasr Forobiyning “Fozil odamlar shahri” asarida fozil shahar haqida bildirilgan fikrlar aynan “ijtimoiy davlat” tamoyilining mazmun-mohiyati ochib berishga xizmat qiladi. Shunga o‘xshash fikrlarni Nizomiy Ganjaviy, Sa’diy Sheroziy, Alisher Navoiy, Ahmad Donish kabi buyuk ajdodlarimiz asarlarida ham uchratish mumkin. Shuni alohida qayd etish joizki, O‘zbekistonda ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashda ishonch hal qiluvchi omil hisoblanadi. U milliy qadriyatlar, ijtimoiy institutlar va davlat siyosati bilan chambarchas bog‘liq hisoblanadi. Ishonchni yanada rivojlantirish jamiyat barqarorligi va taraqqiyotini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Hozirgi global transformatsiya jarayonlarida jamiyat barqarorligi va taraqqiyoti ijtimoiy munosabatlarning sifat darajasiga bog‘liq. Ishonch esa mazkur munosabatlarning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Tadqiqotchilar ta’kidlashicha, ishonch darajasi yuqori bo‘lgan jamiyatlarda iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish samarali kechadi. O‘zbekistonda ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashda ishonch hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. U jamiyat barqarorligi, iqtisodiy rivojlanish va fuqarolik jamiyatini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Milliy qadriyatlar, mahalla instituti va davlat siyosatining uyg‘unligi ishonchni yanada mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashda ishonch hal qiluvchi omil hisoblanadi. Uni rivojlantirish davlat siyosati, fuqarolik jamiyati va milliy qadriyatlarning uyg‘unligi orqali amalga oshirilishi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Fukuyama F. Ishonch: ijtimoiy fazilatlar va farovonlik.
2.Patnem R. Ijtimoiy kapital nazariyasi.
3.O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari.

ЗНАЧЕНИЕ ИСЛАМСКИХ ИСТОЧНИКОВ В ДУХОВНОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ

Дурдона Холбоева
студентка 1-го курса факультета русского языка и литературы
Джизакского государственного педагогического университета.
Научный руководитель: д.ф.н., проф. Саиткосимов А.

Annotatsiya. Ushbu maqolada globallashuv sharoitida yoshlarning ma’naviy tarbiyasida islom manbalarining o‘rni va ahamiyati yoritiladi. Qur’oni Karim, hadislar hamda buyuk allomalar Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy va Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy ilmiy merosining yoshlarni axloqiy barkamol, mustaqil fikrlaydigan va mafkuraviy immunitetga ega shaxs sifatida shakllantirishdagi roli tahlil qilinadi. Shuningdek, islomiy va madaniy merosni o‘rganish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar. Islom manbalari, yoshlarni tarbiyalash, ma’naviyat, mafkuraviy immunitet, globallashuv, Qur’oni karim, hadislar, ma’rifat, har tomonlama barkamol avlod, vatanparvarlik.

В условиях современного глобализирующегося мира и информационного общества, когда усиливаются различные вредные и чуждые идеи, исламские источники играют важную роль в духовно-нравственном воспитании молодежи, укрепляя их духовный зрелость и идеологический иммунитет. Эти источники оберегают молодых людей от различных радикальных течений, учат их мыслить самостоятельно, давать объективную оценку происходящим событиям, различать добро и зло. В результате формируется сознательная и просвещённая личность, не поддающаяся разрушительным идеям, что имеет важное значение для обеспечения мира и стабильности в нашей стране.

Богатое наследие нашей Родины — исламские источники — не исчезло под воздействием различных политических сил в разные исторические периоды. Ни нашествие монголов, ни трудности и испытания периода советской колониальной зависимости не смогли уничтожить их. В сохранении исламских источников до наших дней огромную роль сыграли наши великие соотечественники — мухаддисы Абу Абдуллах ибн Исмаил аль-Бухари и Абу Иса Мухаммад ибн Иса ат-Термизи.[2, с. 15]

Одним из древнейших и уникальных рукописных экземпляров Корана в мире является Ташкентский Коран Усмана. Этот священный текст был записан в VII веке, во времена халифа Усмана, на оленьей коже. Подобные древние экземпляры, известные как «Мушаф Усмана», являются редкостью в мире. Ташкентский Коран Усмана — это не только религиозная книга, но и исторический памятник, научный источник и священное наследие для мусульман. Он является одним из важнейших культурных богатств Узбекистана и привлекает внимание ученых и паломников со всего мира. [1, с. 52].

Земля Узбекистана с древних времен славится великими учёными, гениальными мыслителями и выдающимися представителями исламской науки. Одним из них является Имам аль-Бухари, чьё научное наследие высоко ценится во всём мусульманском мире. Комплекс Имама аль-Бухари [2] в Самаркандской области был построен в годы независимости, а в последующие годы полностью реконструирован и значительно расширен. В частности, в результате масштабных строительных и благоустроительных работ, комплекс приобрёл современный облик. Здесь созданы все условия для посетителей: мечеть, библиотека, научный центр и другие удобства.

В Новом Узбекистане в последние годы широко реализуются духовно-просветительские реформы. В этом направлении одним из важных достижений стало создание Центра исламской цивилизации по инициативе Президента. Выдвинутый Президентом принцип «Просвещение против невежества» направлен именно на воспитание молодёжи, формирование у неё стремления к знаниям, культуре и здоровой вере.[3, с. 289]. Центр исламской цивилизации служит практической платформой в этом направлении. Здесь

молодёжь получает знания об истории ислама, его источниках и богатом наследии наших великих предков.

Исламские источники являются прочным фундаментом духовно-нравственного воспитания молодёжи. Благодаря им молодые люди формируются в духе добра, честности и стремления к знаниям. Центр исламской цивилизации предоставляет возможность изучать это богатое наследие современными методами. Поэтому проводимая Президентом Шавкатом Мирзиёевым духовная реформа играет важную роль в воспитании всесторонне развитого молодого поколения. Все эти реформы направлены на формирование всесторонне развитой личности.

Подводя итог, можно сказать, что в условиях современной глобализации исламские источники имеют огромное значение в обогащении духовного мира молодежи и защите её от различных чуждых и вредных идей. Священный Коран, [1] достоверные хадисы и научное наследие великих предков воспитывают у молодых людей честность, доброту, патриотизм и стремление к знаниям.

На мой взгляд, молодёжь, которая глубоко знает свою историю, религиозное и духовное наследие, не поддаётся влиянию деструктивных течений и вырастает самостоятельной, осознанной и духовно зрелой личностью. Поэтому изучение исламских источников и уважительное отношение к ним имеет большое значение для будущего развития нашей страны.

Список использованной литературы:

1. Qur’oni Karim. – Ташкент: Издательство «Movarounnahr», 2021. c. 52.

2. Абу Абдуллох Мухаммад Ибн Исмоил ал-Бухорий. Al-Jami’ as-Sahih. – Ташкент: «Hilol Nashr», 2019. c. 15.

3.Шавкат Мирзиёев. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Ташкент: «O‘zbekiston», 2022. c. 315.

TARBIYA FANINI O‘QITISHDA BUKTREYLER TEXNOLOGIYASINING AHAMIYATI VA MAZMUNI

O.Suvanov
Guliston davlat universiteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada tarbiya fanini o‘qitish jarayonida buktreyler texnologiyasidan foydalanishning mazmuni va ahamiyati yoritilgan. Buktreyler texnologiyasining ta’lim jarayonidagi o‘rni, uning o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasiga, kitobxonlik madaniyatiga hamda ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlariga ko‘rsatayotgan ijobiy ta’siri tahlil qilingan. Shuningdek, buktreyler yaratish bosqichlari, uni dars jarayoniga joriy etish usullari va amaliy ahamiyati ochib berilgan. Maqolada mazkur texnologiyaning zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni va samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: buktreyler, tarbiya fani, innovatsion texnologiyalar, ta’lim jarayoni, kitobxonlik madaniyati, ijodiy fikrlash, ma’naviy-axloqiy tarbiya, vizual ta’lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, pedagogik usullar, interaktiv ta’lim.

Bugungi kunda ta’lim tizimida innovatsion texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, tarbiya fanini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy dunyoqarashini shakllantirish, ularni faol fikrlovchi va ijodkor shaxs sifatida tarbiyalashda zamonaviy usullardan foydalanish talab etiladi. Ana shunday samarali texnologiyalardan biri — buktreyler texnologiyasidir.

Buktreylerlar orqali o‘quvchilar kitob mazmunini nafaqat o‘qib, balki ko‘rib, eshitib ham qabul qiladilar. Bu esa bilimlarning mustahkamlanishiga va tarbiyaviy ta’sirning kuchayishiga xizmat qiladi

Bktreyler texnologiyasining mazmuni

Buktreyler texnologiyasi — bu ta’lim jarayonida kitob yoki badiiy asar mazmunini qisqa videorolik orqali taqdim etishga asoslangan innovatsion pedagogik usuldir. U quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi:asar mazmunini qisqacha va ta’sirchan ifoda etish; vizual (rasm, video) va audio (musiqa, ovoz) vositalardan foydalanish; o‘quvchining emotsional va intellektual ta’sirlanishini ta’minlash; ijodiy yondashuv va mustaqil fikrlashni rivojlantirish.

Bu texnologiya orqali o‘quvchilar nafaqat asarni tushunadilar, balki uni tahlil qilish, asosiy g‘oyani ajratib olish va uni zamonaviy formatda taqdim etishni o‘rganadilar.

Buktreyler texnologiyasidan tarbiya darslarida foydalanish quyidagi jihatlar bilan ahamiyatlidir:

1. Ma’naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytiradi

Buktreyler orqali asardagi ijobiy qahramonlar, ularning fazilatlari, hayotiy qadriyatlar ta’sirchan tarzda yoritiladi. Bu o‘quvchilarda yaxshilik, mehr-shafqat, vatanparvarlik kabi tushunchalarni shakllantiradi.

2. Kitobxonlik madaniyatini rivojlantiradi

Qisqa va jozibali videolar o‘quvchilarda kitob o‘qishga qiziqish uyg‘otadi. Ular asarni to‘liq o‘qishga intiladilar.

3. O‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini oshiradi

Buktreyler tayyorlash jarayonida o‘quvchilar:ssenariy yozish; rasm va videolar tanlash; montaj qilish kabi ko‘nikmalarni egallaydilar.

4. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni rivojlantiradi

Buktreyler yaratish jarayoni AKT ko‘nikmalarini shakllantiradi va o‘quvchilarni zamonaviy raqamli muhitga moslashtiradi.

5. Darslarni qiziqarli va samarali qiladi

An’anaviy darslardan farqli ravishda, buktreylerlar orqali darslar interaktiv va jonli o‘tadi.

6. Jamoada ishlash ko‘nikmasini shakllantiradi

Guruh bo‘lib buktreyler yaratish jarayonida o‘quvchilar o‘zaro hamkorlik qilishni o‘rganadilar.

Buktreyler texnologiyasini qo‘llash mazmuni

Tarbiya fanini o‘qitishda buktreyler texnologiyasini qo‘llash quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Asarni tanlash

Tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan kitob yoki hikoya tanlanadi.

2. Tahlil qilish

Asarning asosiy g‘oyasi, qahramonlari va muammosi aniqlanadi.

3. Ssenariy tuzish

Qisqa, mazmunli va ta’sirchan matn tayyorlanadi.

4. Materiallar tayyorlash

Rasmlar, videolar, musiqa va ovoz yozuvlari tanlanadi.

5. Montaj qilish

Barcha materiallar birlashtirilib, videorolik tayyorlanadi.

6. Taqdimot va muhokama

Tayyor buktreyler sinfda namoyish qilinadi va muhokama qilinadi.

Tarbiya fanini o‘qitishda buktreyler texnologiyasidan foydalanish o‘quvchilarning ma’naviy dunyoqarashini boyitish, kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish va ularning ijodiy hamda raqamli ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu texnologiya ta’lim jarayonini zamonaviy talablar asosida tashkil etishga xizmat qiladi.

Hozirgi axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda insonlarning axborotni qabul qilish shakli ham tubdan o‘zgarmoqda. Ayniqsa, yoshlar o‘rtasida vizual va qisqa formatdagi

ma’lumotlarga bo‘lgan qiziqish ortib bormoqda. Ana shunday sharoitda kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish, kitobga bo‘lgan qiziqishni oshirish yangi va samarali usullarni talab etmoqda.

Shu nuqtai nazardan, buktreylerlar — kitob mazmunini qisqa, ta’sirchan va zamonaviy formatda taqdim etuvchi vosita sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Buktreyler orqali kitobning asosiy g‘oyasi, kayfiyati va syujet elementlari vizual hamda audio vositalar yordamida yoritiladi. Bu esa tomoshabinda asarga nisbatan qiziqish uyg‘otib, uni kitobni mutolaa qilishga undaydi.

Bugungi kunda buktreylerlar nafaqat nashriyotlar va marketing mutaxassislari, balki o‘qituvchilar, talabalar va kitobsevarlar tomonidan ham keng qo‘llanilmoqda. Ularni yaratish nisbatan sodda bo‘lib, ijodkorlik va to‘g‘ri yondashuvni talab qiladi.

Kitobxonlikni targ‘ib qilish masalasi har qanday jamiyat uchun muhim ahamiyatga ega. Biroq raqamli texnologiyalar asrida an’anaviy usullar orqali kitobga qiziqishni oshirish tobora qiyinlashib bormoqda. Shu sababli, innovatsion va interaktiv usullardan foydalanish zarurati paydo bo‘lmoqda.

Buktreyler yaratish quyidagi jihatlar bilan ahamiyatlidir:

- Yosh avlodni jalb qiladi — vizual format ular uchun ancha qiziqarli va tushunarli;
- Kitobni samarali targ‘ib qiladi — qisqa vaqtda asar haqida umumiy tasavvur beradi;
- Ijodiy fikrlashni rivojlantiradi — buktreyler yaratish jarayonida ssenariy, dizayn va montaj ko‘nikmalari shakllanadi;
- Zamonaviy axborot muhitiga mos keladi — ijtimoiy tarmoqlarda oson tarqatiladi;
- Ta’lim jarayonida samarali — o‘quvchilarning darsga qiziqishini oshiradi.

Shuningdek, buktreylerlar orqali kitob mazmunini chuqurroq anglash, asar g‘oyasini tahlil qilish va uni ijodiy tarzda ifoda etish imkoniyati yaratiladi. Bu esa ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

MILLIY QADRIYATLARNI YOSHLAR ONGIGA SINGDIRILISHIDA OILANING O‘RNI

O.O.Yusupaliyev
Guliston davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada qadriyat tushunchasi, uning turlari, yoshlar ongiga oilada singdirilish omillari mutafakkir olimlar qarashlari va yurtimizda olib borilayotgan islohotlar misolida tushuntirib berishga harakat qilingan.

Kalit so‘zlar: qadriyat, milliy-umuminsoniy qadriyatlar, moddiy-ma’naviy qadriyatlar, tabiiy qadriyatlar, harakatlar strategiyasi, taraqqiyot strategiyasi.

Bugungi globallashuv jarayonida yurtmizda yoshlarni milliy qadriyatlar asosida yuksak intellektli va vatanparvar qilib tarbiyalashga katta ahamiyat qaratilmoqda. Abdurauf Fitrat o‘zining Oila nomli asarida bolalarni diqqatlari va zehnlari chuqur va jiddiy bo‘lishiga o‘rgating.... Ko‘rganlari ustidan tez xulosa chiqarmasinlar [2,26] – deya ta’kidlab, farzand tarbiyasiga e’tibor berish lozimligini uqtiradi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida yoshlar tarbiyasi, axloq-odobi, ijtimoiy himoyalangani, konstitutsiyaviy haq-huquqlariga oid yetmishga yaqin atama va so‘z birlikmalari mavjud [1,26].

Yuksak mas’uliyat, ijtimoiy adolatparvarlik, insonparvarlik, demokratik-huquqiy davlat, fuqarolarning tinchligi, milliy totuvlik, xalqimizning urf-odatlari va an’analari, qadriyatlari, ijtimoiy hayotda mafkuralar xilma-xilligi, erkinligi, inson va jamiyat munosabatlaridagi ijtimoiy adolat, dunyo hamjamiyatida xalqlar va millatlarning suveren tengligi, fuqarolarning e’tiqodi, jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeidan qat’i nazar qonun oldidagi tengligi, sha’ni va obro‘sining daxlsizligi, fuqarolarning vijdon erkinligi, adolatli mehnat, ijod erkinligi va har bir shaxsning milliy-madaniy yutuqlardan erkin foydalanish, yosh avlodni tarbiyalash va bepul ta’lim olishi kabi fikrlar keltirilgan bo‘lib, ular Bosh Qomusimizda huquqiy jihatdan kafolatlangan. Darhaqiqat, yosh avlodni qonuniylik prinsiplari asosida o‘z xalqiga, uning

qadriyatlariga, an’analariga, tili va madaniyatiga muhabbat va hurmat ruhida tarbiyalash orqali o‘z xalqini millatlarning butun jahon hamjamiyatida tenglardan biri sifatida idrok qiluvchi haqiqiy insonni, vatanining jonkuyarini tarbiyalash dolzarbdir. Yoshlar ijtimoiy guruh sifatida, o‘zi ko‘zlagan maqsadi yo‘lida mamlakatdagi ijtimoiy tizim rivojiga bevosita faol ta’sir ko‘rsatadi. Yoshlarning ijtimoiy rivojlanishini ularning ma’naviy saviyasi orqali aniqlasa bo‘ladi. Yoshlarning ma’naviy qarashlari milliy, diniy, o‘z-o‘zini anglash holatlari, talablari, hayotdagi faoliyati orqali o‘z aksini ifoda etadi.

Har bir xalqning milliy qadriyatlari uning tarixi, ma’naviyati, madaniyati, o‘ziga xos urf-odatlari, an’analarisiz tasavvur qilish qiyin. Qadriyat deyilganda inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo‘lgan millat, elat va ijtimoiy guruhlarning manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan va ular tomonidan baholanib, qadrlanadigan tabiat va jamiyat ne’matlari, hodisalari majmuini tushunmog‘imiz lozim. [3,48]. Qadriyatlar – jamiyatda kishilar o‘rtasida obro‘ga, e’tiborga, hurmatga, nufuzga ega kishilar, munosabatlar, holatlar, moddiy narsalar va ma’naviy boyliklar majmuasi. [4,279]. Qadriyat voqelikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy-axloqiy, madaniy-ma’naviy ahamiyatini ko‘rsatish uchun qo‘llanadigan tushuncha [5,509] - degan ta’riflar berilgan.

Bu esa, o‘z navbatida, qadriyatlarning inson va jamiyat hayotidagi ahamiyatini ko‘rsatadi. Milliy qadriyatlar uzviy bog‘liq holda namoyon bo‘ladi. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda milliy qadriyatlarga e’tibor yanada kuchaydi. Bu ona yurtga ehtirom, avlod-ajdodlar xotirasiga sadoqat, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, hayo, andisha kabi xususiyatlarning ustuvorligi bilan tavsiflanadi. Qadriyatlarni faqat moddiy va ma’naviy boyliklar sifatida tushunish, izohlash ilmiy jihatdan to‘g‘ri emas. Ma’lumki, qadriyatlar o‘z mohiyatiga ko‘ra xilma-xildir. Ular orasida tabiiy, moddiy, ma’naviy, ijtimoiy-siyosiy, axloqiy qadriyatlar alohida ajralib turadi. Shunday bo‘lsa-da, qadriyatlarning eng oliysi insonning o‘zi, hayoti, huquqi va erki, sog‘lom va farovon turmushi hisoblanadi. Inson qadr-qimmatini, sharafini ulug‘lash jamiyatimiz poklanishi va ravnaqining muhim omilidir. [6,333]. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi Harakatlar strategiyasining mantiqiy davomi sifatida – islohotlarning yangi bosqichi bo‘lib, unda aholini, oilalarni ma’naviy, ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash yetakchi o‘rinni egallaydi. Shu o‘rinda iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar asosida davlat idoralari xodimlarining uyma-uy yurib, xalq dardini tinglash, og‘irini yengil qilish, moddiy va ma’naviy jihatdan qo‘llab-quvvatlash ishlari faol yo‘lga qo‘yildi. G‘ulomxon G‘ofurov milliy an’analarga bag‘ishlangan maqolalaridan birida milliy qadriyatlarning quyidagi ko‘rinishlarini tilga olgan: 1) tabiiy qadriyatlar; 2) iqtisodiy qadriyatlar; 3) ijtimoiy-siyosiy qadriyatlar; 4) ma’naviy qadriyatlar; 5) axloqiy qadriyatlar [7,2]. Ota-bobolarimiz ilm o‘rgatish bilan birga farzandlarimizga avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan milliy-ma’naviy, axloqiy qadriyatlarni singdirganlar [8,13]. O‘zbeklarning aksariyati... yaqin odamlarning, qo‘shnilarning omon-esonligi to‘g‘risida g‘amxo‘rlik qilishni birinchi o‘ringa qo‘yadi. Bu esa eng oliy darajadagi ma’naviy qadriyat, inson qalbining gavharidir [9,22]. Iqtisodiy qadriyat – iqtisodiy munosabatlar jarayonida shaxslar o‘rtasidagi o‘zaro manfaatlarni hisobga olish, halollik, poklik, bag‘rikenglik, ishonchlilik kabi fazilatlarning amal qilinishini anglatadigan tushuncha. [10,241].

Shu o‘rinda qo‘shnilar o‘rtasida o‘zaro ishonch, xabar olish va moddiy yordam berish milliy qadriyat sifatida birinchi o‘ringa qo‘yilgan. Ma’naviy meros, madaniy boyliklar, ko‘hna tarixiy yodgorliklar hayotiy qadriyatlarning eng muhim omillari sifatida keltirilgan. Har bir qadriyatning mohiyati va ahamiyati tabiat, jamiyat va ruhiy olam hodisalarini bilish, ilmiy umumlashtirish, ijtimoiy va ma’naviy taraqqiyotga ta’sir etish imkoniyatlari asosida belgilanadi. Keyingi vaqtlarda tarbiya masalasida qo‘lga kiritilgan yutuqlarimiz qatori oilada, maktab va jamoat tashkilotlarida milliy, umuminsoniy qadriyatlarning, an’analarning ustuvorligiga erishildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz, – degan fikrlari yosh avlodni milliy

qadriyatlar asosida yetuk, barkamol etib tarbiyalashda barchamizga kuch-g‘ayrat bag‘ishlamoqda [11,146]. Milliy qadriyatlarning asosi bo‘lgan ma’naviyat va madaniyat, inson xulq-atvorining go‘zalligi, saxovatliligi, olijanobligi, va’dasiga vafodorligi, hayoliligi, bilim olishi, donoligi, bag‘rikengligi, odobliligi, ozoda va pokizaligi, qalbining beg‘uborligi, xushmuomalaligi va shu singari insoniy hislatlar tushuniladi. Ota-ona o‘z farzandlari bilan bevosita va bilvosita muloqotda bo‘lib, ularni ma’nan oziqlantirar ekan, eng avvalo, o‘zlari o‘zaro muomala jarayonida namuna bo‘lishlari hamda farzandlarini ko‘proq tinglab, nutqiy layoqatini oshirishga harakat qilishlari so‘ngra o‘z fikrlarini axloq me’yorlariga rioya qilgan holda suhbatga oid hikmatlar, maqollar, hayotiy misollardan keltirib tushuntirishlari juda muhimdir.

Albatta, ijtimoiy hayot davomida oilada ota-ona va bola o‘rtasida turli voqea va hodisalar, tushunmovchiliklar bo‘ladi. Insonning eng sof tuyg‘ulari, ilk hayotiy tushuncha va tasavvurlari birinchi galda oilada ota- onaning mehr-muhabbati, shirin so‘zi orqali shakllanadi. Bolaning xarakteri, tabiati va dunyoqarashini belgilaydigan ma’naviy mezon va qarashlar – ezgulik, olijanoblik, mehr-oqibat va or-nomus kabi muqaddas tushunchalarning poydevori oila muhitida qaror topadi. Shunday ekan, oilada nojo‘ya ish qilib qo‘ygan bola yig‘laganda ona yoki ota do‘q urib, Hoziroq yig‘ini to‘xtat! deb qattiq gapirishi yaramaydi. Chunki, bola noto‘g‘ri yoki ayb ish qilganini o‘zi ham anglagan va qo‘rqib ketganidan yig‘lab yuborgan bo‘lishi mumkin. Bu holatda ota yoki ona bolani bag‘riga bosib, tinchlantirib, unga ehtiyot bo‘lish kerakligini aytishining o‘zi kifoya. Aksincha, ota-ona o‘zidan itarib, uni jazolab, qo‘pol muomalada bo‘lsa, bola stress yoki shok holatiga tushib, uning nutqiga, fikrlashiga, eshitish, xulosa chiqarish qobiliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ko‘p hollarda kechki payt yoki nonushtadan oldin farzandlar ota-onaga murojaat qilganlarida ular bolani oxirigacha tinglamay, hozir vaqtim yo‘q, shoshib turibman, xalaqit berma kabi fikriy ehtiyojini qoniqtirmaydigan javoblar beradilar. Bunday munosabat bolaga salbiy ta’sir ko‘rsatibgina qolmay, undagi ijodkorlikni, tashabbuskorlikni so‘ndiradi, oila a’zolari bilan maslahatlashish kabi odatlarning susayishiga olib keladi. Yuqoridagi vaziyatlardan uzoqroq bo‘lib risoladagidek munosabatlarni shakllantirishda ajdodlarimizdan bizga meros qolgan axloqiy, ma’naviy, madaniy qadriyatlarni bilish, o‘rganish va hayotda qo‘llash maqsadga muvofiqdir. Shu o‘rinda Yusuf Xos Hojibning Kishi uchun juda kerakli bo‘lgan ikki a’zo bor: biri – til, boshqasi – yurak. Til so‘z uchun, yurak, ko‘ngil esa shu so‘zdan lazzatlanishi uchun berilgan, - degan fikri ota-onalarni va yoshlarni go‘zal, chiroyli so‘zlaydigan, ma’naviy barkamol, yuksak odob va ilm egasi bo‘lishlarida qo‘l keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T; O‘zbekiston, 2018. 2-bob. 14-modda.
2. Shavkat Mirziyoyev. Milliy taraqqiòt yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz.O‘zbekiston, 2016.
3. Qadriyatlar va ijtimoiy taraqqiyot (ilmiy ishlar to‘plami). –T; O‘zbekiston, 1997.
4. Mustaqillik izohli ilmiy-ommabop lug‘ati. (A. Jalolov va Q.Xonnazarov umumiy tahriri ostida). – T; Sharq, 1998.
5. Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug‘ati. G‘.G‘ulom nomidagi nashrièt-matbaa ijodiy uyi. T; 2010.
6 To‘lanov J. Qadriyatlar falsafasi. – T; O‘zbekiston, 1998.
7 G‘ofurov G‘. Milliy an’analar//Xalq so‘zi, 1993-yil. 11-fevral.
8 Jalolov H. Oila, mahalla va maktab hamkorligi. Tarbiya. №2 (6), 2006.
9 Qodirova O. Oilaviy kelishmovchiliklar. Tarbiya №2 (6), 2006.

KOMPOZITOR REFAT IBADLAYEV IJODIDA BAYAN SAN’ATI VA MILLIY KUYLAR TALQINI

Nail Baxadirov Sharifovich
Guliston davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: mazkur maqolada kompozitor va mohir bayan ijrochisi Refat Ibadlayevning ijodiy faoliyati, uning bayan san’ati rivojiga qo‘shgan hissasi hamda milliy musiqiy tafakkurni talqin etishdagi o‘ziga xos yondashuvlari yoritiladi. Muallif ijodida Qrim-tatar va o‘zbek xalq kuylarining badiiy qayta ishlanishi, parafraz janri imkoniyatlari hamda bayan cholg‘usining texnik-ifodaviy xususiyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Refat Ibadlayev, bayan san’ati, kompozitorlik ijodi, parafraz, Qrim-tatar musiqasi, o‘zbek xalq kuylari.

Insonning san’atga munosabati uning qobiliyati, didi va ma’naviy ehtiyoji bilan bog‘liq. Musiqa tarixida ijrochi, kompozitor, pedagog va targ‘ibotchi sifatida birdek faol bo‘lgan ijodkorlar ko‘p uchraydi. Ular muayyan cholg‘uning texnik imkoniyatlarini ochish bilan birga, xalqona ohang, milliy tafakkur va badiiy obrazlarni ham yangi shaklda talqin etadi. Bayan san’ati rivojida ham shunday ijodkorlarning o‘rni alohida [1]. Shu jihatdan Refat Ibadlayevich Ibadlayev merosi O‘zbekiston musiqa madaniyatida, ayniqsa bayan va akkordeon ijrochiligi taraqqiyotida e’tiborga loyiq hodisa sanaladi.

Refat Ibadlayev ijodida ijrochilik mahorati, kompozitorlik qarashi va pedagogik tajriba bir-biridan ajralmaydi. Uning asarlarida Qrim-tatar xalq musiqasiga xos kuychanlik, ritmik jonlilik, dramatik keskinlik va sharqona ohang seziladi [2]. Keyingi yillarda esa u o‘zbek xalq kuylari, milliy raqs ohanglari va mahalliy ijrochilik an’analariga ham murojaat qiladi. Shu sababli Ibadlayev ijodini faqat bir xalq musiqasi doirasida emas, balki turkiy xalqlar musiqiy tafakkuri bilan bog‘liq holda o‘rganish maqsadga muvofiq.

Refat Ibadlayev 1942-yilda Qrimda ishchi oilasida tavallud topgan. Oilada musiqa, ayniqsa Qrim-tatar xalq kuy va qo‘shiqlariga mehr kuchli bo‘lgan. Bolaligidan unda musiqaga qiziqish paydo bo‘ladi. Dastlab ikki qatorli “xromka” garmoshkasida eshitgan kuylarini mustaqil chalishga urinadi, keyin nota savodini o‘zi o‘rganadi. Maktab yillarida badiiy havaskorlik to‘garaklarida jo‘rnavoz sifatida qatnashadi [1]. Bu tajriba keyingi ijrochilik va kompozitorlik faoliyatiga dastlabki tayanch bo‘lgan.

1960-yilda R.Ibadlayev Hamza nomidagi Toshkent davlat musiqa bilim yurtining bayan sinfiga o‘qishga kiradi. Bu davr uning professional shakllanishida muhim bosqich bo‘ldi. U ijrochilik mahoratini oshirish bilan birga, kompozitsiyaga ham qiziqa boshlaydi. Kichik pyesalar yozadi, xalq kuylarini bayan uchun qayta ishlaydi. Mashhur Qrim-tatar kompozitori Ya.Sherfedinovdan garmoniya va kompozitsiya bo‘yicha saboq olgani uning ijodiy qarashlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi [3]. Bilim yurtini tamomlagach, R.Ibadlayev Guliston shahar musiqa maktabiga bayan va akkordeon sinfi o‘qituvchisi sifatida ishga yuboriladi. Guliston muhiti uning ijodiy hayotida muhim o‘rin tutadi. Bu yerda u pedagogik faoliyat bilan birga, musiqa asarlari yozish, xalq kuylarini qayta ishlash va konsertlarda qatnashish bilan shug‘ullanadi. Uning Guliston shahri va atrof hududlarda bayan ijrochiligini targ‘ib qilgan xizmati alohida e’tirofga loyiq [1]. Ayniqsa, yosh ijrochilarni tarbiyalash, ularda milliy kuyga hurmat va sahna madaniyatini shakllantirish borasidagi ishlari amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan.

1969-yilda R.Ibadlayev Moskva davlat madaniyat institutiga o‘qishga kiradi. Dastlab R.M. Zotkov, keyinchalik A.I.Chinyakov rahbarligida bayan bo‘yicha tahsil oladi. Institut yillarida o‘zi yozgan va qayta ishlagan asarlarni konsertlarda ijro etib, mutaxassislar e’tiboriga tushadi. V.G.Buxvostov tavsiyasi bilan ayrim asarlarini “Sovetskiy kompozitor” nashriyotiga taqdim etadi. Natijada uning bayan uchun qayta ishlagan kuylari “Konsertnaya pyesa dlya bayana” to‘plamlarida nashr qilinadi [1].

R.Ibadlayev 1973-yildan 2015-yilgacha Guliston davlat san’at bilim yurtida bayan-akkordeon sinfi o‘qituvchisi sifatida ishlagan. Shu yillar davomida ko‘plab yosh ijrochilarni tayyorladi, o‘quvchilar repertuarini boyitishga xizmat qiladigan asarlar yaratdi. Uning ijodida pedagogik maqsad va badiiy maqsad yonma-yon keladi [4]. Chunki ko‘plab pyesalari bir tomondan texnik mahoratni rivojlantirsa, ikkinchi tomondan milliy ohangni eshitish, musiqiy obrazni anglash, dinamik va ritmik farqlarni his qilishga o‘rgatadi.

R.Ibadlayev ijodini shartli ravishda ikki davrga ajratish mumkin. Birinchi davr 1960-1980-yillarni qamrab oladi va asosan Qrim-tatar musiqiy mavzulariga bag‘ishlangan. Bu bosqichda kompozitor xalq kuylarini qayta ishlash, ularning ohangdorlik xususiyatlarini bayan imkoniyatlari orqali ochishga harakat qiladi. Ikkinchi davr 1990-yillardan boshlanadi. Bu davrda u o‘zbek xalq musiqasi, o‘zbekcha raqs ohanglari va O‘zbekiston kompozitorlari ijodiga murojaat qiladi [2]. Har ikki bosqichda ham uning asosiy yo‘li xalqona kuy materialini professional ijrochilik talablari bilan uyg‘unlashtirishdan iborat bo‘lgan.

1960-1980-yillardagi asarlarida R.Ibadlayev Qrim-tatar xalq kuylarining lad-intonatsion tuzilishi, ritmik harakatchanligi va obrazli xarakteridan foydalangan. “Qrim daftari”, turli syuitalar, xalq kuylariga ishlangan pyesalarda xalq musiqasiga xos tabiiylik saqlanadi. Shu bilan birga, bayan cholg‘usining registr, akkord, tremolo, passaj va dinamik imkoniyatlari ham keng qo‘llanadi [3]. Bu asarlar oddiy qayta ishlov emas, balki xalq kuyiga berilgan yangi badiiy talqin sifatida ko‘rinadi.

1984-yilda R.Ibadlayev O‘zbekiston Kompozitorlar uyushmasi qoshidagi Qrim-tatar musiqasi bo‘limi a’zosi bo‘ladi. U yosh kompozitorlar tanlovida g‘olib bo‘lib, II darajali diplom bilan taqdirlangan. 2015-yilgacha O‘zbekiston kompozitorlari va bastakorlari uyushmasi a’zosi sifatida faoliyat yuritgani uning ijodi professional muhitda tan olinganini bildiradi [1]. Uning ayrim asarlari radio va televideniye fondlariga yozib olingan, ba’zilari taniqli bayan ijrochilari tomonidan konsert sahnalarida ijro qilingan.

1990-yillardan boshlab kompozitor o‘zbek xalq musiqasiga faolroq murojaat qiladi. Bu davrda o‘zbek kuylarining raqsbopligi, lirizmi, epik ohangi va dramatik imkoniyatlari uning asarlarida alohida namoyon bo‘ladi. Bayan cholg‘usining texnik va tembr imkoniyatlarini yaxshi bilgani bois u o‘zbekcha kuylarni qayta ishlashda milliy xususiyatni saqlashga intiladi [2]. Shu bilan birga, yangi faktura, boy garmonik yechim, registr almashinuvi va orkestrsimon jarangdorlikdan foydalanadi.

Kompozitorning o‘zbekcha mavzulardagi asarlari orasida “G‘.Qodirov raqsi mavzusiga parafraz”, “Ikki o‘zbek mavzusiga parafraz”, “O‘zbekcha syuita” kabi namunalar muhim o‘rin tutadi. Bu asarlarda milliy raqs harakati, kuychanlik, bayramona ruh va dramatik rivojlanish birga keladi. Ayniqsa, parafraz janri Ibadlayev uchun qulay ijodiy shakl bo‘lgan [5]. Chunki bu janr xalq kuyining asosiy obrazini saqlagan holda uni erkin rivojlantirish, variatsiyalash va texnik jihatdan boyitish imkonini beradi.

“G‘.Qodirov raqsi mavzusiga parafraz” asari hajman ixcham bo‘lsa-da, badiiy va texnik imkoniyatlari keng. Lya minor tonalligida berilgan quvnoq kirish, fermata bilan yakunlanadigan boshlang‘ich jumlalar, sekvensiyali tremolo akkordlar, kvarta-kvinta munosabatlari va tempning jadallashuvi asarda dinamik rivojlanish hosil qiladi. Bu vositalar raqs xarakterini kuchaytirish bilan birga, asarning sahnaviy ta’sirchanligini ham oshiradi [1]. Mazkur parafrazda asosiy mavzu kengaytirilgan uch hissali o‘lchovda, valsga yaqin sur’atda beriladi. Asl kuyga xos ikki hissali raqsboplik kompozitor talqinida yangi metroritmik ko‘rinish oladi. Yordamchi ovozlar, imitatsion harakatlar, sinkopali ritmlar va tez kadensiyalar ijrochidan puxta texnik tayyorgarlik talab qiladi [5]. Shu jihatdan asar o‘quvchi va professional ijrochilar repertuarida mahoratni ko‘rsatuvchi namunalar qatoriga kiradi.

Asarning ikkinchi qismida “vivo” sur’ati, aralash ikki hissali o‘lchovlar, yuqoriga intiluvchi sekvensiyalar va sinkopali ritmlar yetakchi o‘ringa chiqadi. Kompozitor turli registrlardagi tembr almashinuvi orqali nay, doira, litavra kabi milliy cholg‘ular jarangini eslatadi [2]. Bu holat bayan cholg‘usida orkestrsimon tafakkur imkoniyati borligini ko‘rsatadi. Ibadlayev asarlarining muhim tomoni ham shunda: ular yakka cholg‘u uchun yozilgan bo‘lsa-da, ko‘p ovozli va keng nafasli musiqiy makon hosil qiladi.

“Ikki o‘zbek mavzusiga parafraz” asari kompozitorning o‘zbek xalq kuylariga munosabatini yanada aniqroq ochadi. Asar “Yallama yorim” va “Jonon” xalq kuylari asosida, erkin variatsiya shaklida yozilgan. Unda liriklik, epiklik, dramatik keskinlik va bayramona ruh bir butun kompozitsion oqimda birlashadi. Muqaddimada og‘ir, tarang va epik kayfiyat seziladi. Ayrim musiqiy obrazlarda ot tuyoqlari, jangovar harakat, qadimiy Sug‘diyona ruhi va tarixiy xotira tasavvuri paydo bo‘ladi [1]. Asarda e-moll, C-dur, Des-dur, c-moll, g-moll kabi tonalliklar almashinuvi dramatik rivojlanishga xizmat qiladi. Tremolo, glissando, arpedjiolashgan passajlar, sekundakkordlar, kvarta-kvinta intervallari va kontrapunktik elementlar musiqiy to‘qimani boyitadi. Bu vositalar orqali xalq kuyi oddiy ijro materiali bo‘lib qolmaydi, balki murakkab badiiy obrazlar tizimiga aylanadi.

Kompozitorning bayan va fortepiano uchun yozilgan ansambllari ham e’tiborga loyiq. Bu asarlarda uning kamer-ansambl tafakkuri, cholg‘ular o‘rtasida dialog yaratish mahorati va tembr muvozanatini his qilishi seziladi. Faqat bayan uchun yozish uning ijodiy imkoniyatlarini to‘liq qamrab olmagan. Shu sababli u turli cholg‘ular ishtirokida musiqiy fikrni kengaytirishga, badiiy obrazni chuqurlashtirishga intilgan.

R.Ibadlayev ijodida pedagogik yo‘nalish kuchli. Bolalar musiqa maktablari va san’at kollejlari uchun qayta ishlangan kichik shakldagi asarlar o‘quvchilarning ijro ko‘nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu asarlarda texnik murakkablik me’yorida berilib, kuychanlik va obrazlilik birinchi o‘ringa qo‘yiladi [4]. Natijada yosh ijrochilar musiqani faqat nota matni sifatida emas, badiiy ifoda vositasi sifatida ham qabul qila boshlaydi.

Kompozitor uslubida milliylik tashqi bezak sifatida emas, musiqiy fikrning ichki tayanchi sifatida namoyon bo‘ladi. U xalq kuyining asl tabiatini buzmasdan, uni yangi ijro imkoniyatlari bilan boyitadi. Milliy ohang, ritm, lad xususiyatlari, raqs harakati va xalqona obrazlar professional kompozitsion vositalar bilan qo‘shiladi [3]. Shu sababli uning asarlarida xalq musiqasiga xos sodda ifoda bilan akademik ijrochilikka xos murakkablik bir-birini to‘ldirib boradi.

R.Ibadlayev merosini o‘rganish O‘zbekiston musiqa ta’limi uchun ham zarur. Uning asarlari bayan va akkordeon sinflarida o‘quv repertuarini boyitadi, milliy asarlarni ijro etish madaniyatini shakllantiradi, ijrochida texnik mahorat bilan badiiy tafakkurni birga rivojlantirishga yordam beradi [6]. Ayniqsa, xalq kuylariga ishlangan parafraz va qayta ishlovlar yosh sozandalarga milliy musiqiy merosni zamonaviy ijrochilik nuqtayi nazaridan tushunish imkonini beradi. Umuman aytganda, Refat Ibadlayev ijodi O‘zbekistonda bayan san’ati rivojida o‘ziga xos o‘rin tutadi. U Qrim-tatar va o‘zbek xalq musiqasi materiallarini bayan cholg‘usi orqali yangicha talqin qildi, xalq kuylariga professional sahna asari darajasida yondashdi, pedagogik amaliyot uchun kerakli repertuar yaratdi. Uning asarlarida milliylik, texnik mahorat, obrazlilik va ijrochilik tajribasi bir butun holda ko‘rinadi. Shu sababli R.Ibadlayev ijodiy merosini o‘rganish, asarlarini tahlil qilish va ta’lim jarayoniga tatbiq etish bugungi musiqa pedagogikasi uchun ahamiyatlidir.

Xulosa qilib aytganda, R.Ibadlayev mohir bayan ijrochisi, milliy musiqiy tafakkurni chuqur his qilgan kompozitor va tajribali pedagog sifatida qadrlanadi. Uning ijodi xalq musiqasi bilan akademik ijrochilik o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatadi. Qrim-tatar va o‘zbek musiqiy an’analarini bayan cholg‘usi orqali talqin qilgani, xalq kuylariga yangi badiiy shakl bergani hamda yosh ijrochilar uchun foydali asarlar yaratgani uning merosini alohida o‘rganishga asos bo‘ladi. R.Ibadlayev asarlari bugungi kunda ham ijrochilik repertuarini boyitish, milliy musiqani targ‘ib qilish va yosh avlodda badiiy-estetik tafakkurni rivojlantirishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Bahadirov, N. S. (2023). ARTICLE ABOUT TOHTASIN JALILOV STATE ACADEMIC FOLK INSTRUMENT ORCHESTRA AND ITS CONDUCTOR, UZBEKISTAN PEOPLE’S ARTIST,

2. PROFESSOR FORUQ SADIKOV. Journal of Innovation, Creativity and Art, 2(12), 71-73.

3. Sevara, R., & Sharifovich, B. N. (2022). Methods of improving techniques during the instrumental performance.

4. Go‘Zal, S. R., & Sharifovich, B. N. (2022). O ‘ZBEK XALQ CHOLG ‘ULARINING TOVUSH XUSUSIYATLARI. Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS), 2(Special Issue 4), 73-76.
5. Бахадиров, Н. Ш. (2023). КРАТКАЯ ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ГАРМОНИКИ (АККОРДЕОНА, КОНЦЕРТИНЫ И БАНДОНЕОНА). Scientific Impulse, 1(7), 163-166.
6. Бахадиров, Н. Ш. (2023). Французская Живопись XIX-XX вв. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF ARTS AND DESIGN, 4(12), 1-3.

ZARAFSHON VOHASIGA QORAQALPOQLARNING KIRIB KELISHI HAQIDA

O.A.Abdig‘apparov
Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Qoraqalpoqlar O‘rta Osiyodagi mahalliy millatlardan hisoblanadi qoraqalpoq qabilalari qadim zamonlardan Orol dengizining Janubiy-sharqiy hududi, Amudaryo va Sirdaryo etaklarida yashab kelganlar va bu tabarruk to‘proqni o‘zlarining vatani deb hisoblaganlar. Asosan, chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi qoraqalpoqlar bahor kelishi bilan shimoliy mintaqalarga tomon ko‘chib, Kaspiyni shimoli, Ural, Emba va Volga daryosigacha ko‘chib borgan.

Kalit so‘zlar: Qoraqalpoqlar, Zarafshon, O‘rta Osiyo, Qirg‘izlar, Ural, Emba va Volga daryosi, Movaraunnahr Chimkent, Toshkent va Namangan, Afg‘onistonda yashaydi.

Qoraqalpoq xalqlarining Zarafshon hududiga kirib kelishi omillari, vohada joylashuvi hamda o‘ziga xos va umumiy madaniyati va urf-odatlarini o‘rganish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shuningdek, Zarafshon xududidagi qoraqalpoq xalqlarining o‘zbek qabilalari bilan madaniy hamda ijtimoiy-iqtisodiy aloqalarini o‘rganish faning oldida turgan dolzarb ilmiy masalalari sirasiga kiradi.

Zarafshon vohasi asrlar davomida xo‘jalik – madaniy va turmush tarzi bir-biriga yaqin bo‘lgan ko‘plab, elat va qabilalar (asosan, o‘zbek, qozoq, tojik, turkman, qoroqalpoq va boshqalar)ning uzoq tarixiy davr mobaynida faol etnomadaniy aloqalarga kirishib yashagan mintaqa hisoblanadi. Turli elat vakillarining bahamjihat yashashi, madaniy aloqalari, kuchli qorishuv jarayonlari vohaga xos madaniy birlikning shakllanishida muhim ro‘l o‘ynagan. Tarixan o‘ziga xos shakllangan va barcha qadimiy yashash an’analarini saqlab qolgan Zarafshon vohasi aholisining joylashuvi va etnik hayotiga o‘rta asrlarda kechgan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy jarayonlar katta ta’sir ko‘rsatgan. Ular orasida vohaga qoraqalpoqlarning kirib kelishi ham ta’sir ko‘rsatgan.

Ma’lumki, qoraqalpoqlar O‘rta Osiyodagi mahalliy millatlardan hisoblanadi qoraqalpoq qabilalari qadim zamonlardan Orol dengizining Janubiy-sharqiy hududi, Amudaryo va Sirdaryo etaklarida yashab kelganlar va bu tabarruk to‘proqni o‘zlarining vatani deb hisoblaganlar. Asosan, chorvachilik bilan shug‘ullanuvchi qoraqalpoqlar bahor kelishi bilan shimoliy mintaqalarga tomon ko‘chib, Kaspiyni shimoli, Ural, Emba va Volga daryosigacha ko‘chib borgan. Ma’lum qismi o‘sha hududlarda qolib boshqalari o‘zlarining asl yurtlariga qaytib-ko‘chib yashaganlar[1]. Shuning uchun XVI-XIX asrlarda Sirdaryo bo‘ylaridan Ural va Volga daryosigacha bo‘lgan hududlarning siyosiy hayotida qoraqalpoqlarning muhim rol o‘ynaganligi tarixiy manbalarda eslatiladi.

XVII asr o‘rtalaridan jung‘orlarning Qozog‘istonning janubiy hududlariga bosqinlari boshlandi. Bu yurishlar ilk davridayoq bir qism qozoqlar va qoraqalpoqlarning O‘rta Osiyo dehqonchilik mintaqalariga ko‘chib kelishiga sabab bo‘ldi. 1670-1671-yillari Xiva va Buxoroda bo‘lgan Moskva elchisi Boris Pazuxin Buxoro xonligiga qarashli qoraqalpoqlar haqida o‘z kundaliklarida yozgan biroq, ularning qaysi rayonlarda yashashi haqida to‘xtalmagan. Mana shu davrdan qoraqalpoqlarning bir guruhi Zarafshon daryosi bo‘ylariga joylashgan degan ma’lumotlar bor. Muxammed Amin Kirak-Yarakchini yozishicha, qoraqalpoqlar 1681-yil o‘rta Zarafshon

(Miyanqol) hududiga kirib kelgan va bu yerda yashovchi xalqning tarkibiga kirgan. Keyinchalik, bu yerda yashovchi qitay urug‘i bilan birga 1681 -1702 yillarda Buxoro xoni Subxanquliga qarshi isyon ko‘targan.

Taxminlarga ko‘ra, XVII asr oxiri XVIII asr boshlarida qoraqalpoqlar mayda urug‘lar bo‘lib, Farg‘ona vodiysiga kelib joylashgan. Shu davrga oid «Ubaydullanoma” asarida, qozoqlar, qoraqalpoqlar va Andijon, Xo‘jand, Toshkent, Sayram va Turkiston hatto Ulitov bilan Kichiktovning butun xalqi G‘oziy biy yuzning bolasi Muxammad-Raxim biy Yuzning qo‘l ostida bo‘ladi. Bundan Andijon va Xo‘jand aholisi tarkibida qoraqalpoqlar ham bo‘lganligi anglanadi[2]. XVIII asr boshida qoraqalpoqlar turli tomondagi hududiy guruhlarga bo‘linib boshlagan. Ularning ba’zilari Sirdaryo quyisida yashab qozoq xonlarni qo‘l ostida bo‘lgan.

Boshqa guruhlari esa janubga tomon ko‘chib Buxoro xonligi hududlariga kelgan. Ana shu davrda qoraqalpoqlarning uchinchi bir janubiy-sharqiy guruhi Farg‘ona vodiysiga o‘rnasha boshlagan bo‘lsa kerak. Qoraqalpoqlarning ushbu guruhlari bilan birgalikda ularning g‘arbiy tarmoqlari Yoyiq (Ural), Itil (Volga) va Emba daryolari atrofida yashagan. Qoraqalpoqlarning bu guruhlari no‘g‘oylar bilan bo‘lgan o‘zlarning yaqin aloqalari va ittifoqchiliklari sababli, Sibir tomonlarga doimo yurishlar uyushtirib turgan. XVII asrning 70-yillarida qoraqalpoqlar ruslarning Zakamsk o‘lkasini bosib olishiga qarshi chiqib, boshqirtlar bilan birga Ural va Sibir guberniyalariga hujumlar uyushtiradi. Qoraqalpoqlar bu paytda ancha katta hududlarni egallab, bu davrdagi voqealar qoraqalpoqlarning ancha keyingi vaqtlarda ham ko‘chib-qo‘nib yashashlarga bog‘liq bo‘lgan.

O‘sha paytda jung‘orlar taxminan, 3 ming uyli qoraqalpoqlarni o‘z hududi (Ili daryosi atroflariga) ko‘chirib olib ketgan. Biroq, O‘rta juz qozoqlari ham qoraqalpoqlarning ko‘pchiligini o‘zlari bilan birga ko‘chirib olib ketgan. Bu haqda XIX asr 50- yillarida sayohatchi A. Vasilev qalmoqlar orasida qoraqalpoqlarning ko‘p bo‘lmagan aholi vakillarni ko‘rganligi ular qolmiqlar bilan ancha aralashib ketganlgini yozadi.

Shundan keyin, qozoqlarning Ulug‘ va O‘rta juzlarning xonlari katta hududda guruhlarga bo‘linib, kelib, «jokargi» qoraqalpoqlar ustiga yurishlar uyushtiradi. Mollarni tortib olib, o‘zlarini asirlikka olgan yoki qirib yuboradi[6]. Jumladan, XVIII asrning 40- yillarida qoraqalpoqlarni O‘rta juz sultoni Baroqning bo‘ysundirib, «Jokargы» qoraqalpoqlarning Baroq sultonga bo‘ysnishi shu bilan birgalikda o‘rta va ulug‘ juzlarning Farg‘ona vodisini egallash uchun yurishlar uyushtirgan. Jumladan, Baroq sultonning bolasi Shigay xon 1748 yil Namangan atroflarni egallagan[3]. Manbalarda qoraqalpoqlarning Shigay xonga bo‘ysunganligi haqida ma’lumotlar bor. Shigayxon Chimkent, Toshkent va Namangan atrofidagi qoraqalpoqlarni bo‘ysundirgan. Shigay bilan Namanganga faqat qozoqlar emas, unga bo‘ysungan qoraqalpoqlar kelgan bo‘lishi mumkin.

XVIII asr ikkinchi yarmida qoraqalpoqlarning Sirdaryo bo‘ylab, O‘rta Osiyoning dehqonchilik hududlariga kirib kelishi kuchaygan. Bu ko‘chishlarning sababi, qozoqlar bilan bo‘lgan so‘ngi nizolar bo‘lgan. «Jokargы» qoraqalpoqlarning ayrim guruhlari Buxoro va Qo‘qon xonlari tomonidan ularning kelib joylashishiga e’tiroz bildirilmagan. Buxorolik tarixchi Muxammad Vafo o‘z asarida Buxoro hukmdori Raximxan qoraqalpoqlarni mamlaktning ulkan o‘zlashtirlmagan hududlariga joylashtirish foydadan xoli bo‘lmasligini hisobga olib, ularga Buxoro fuqoroligini qabul qilsa, mamlakat hududida yashashi mumkinligigi ta’kidlagan. Bunga qoraqalpoq qabila yo‘lboshchilari rozilik bergach, ulardan olti ming oila amir yuborgan yo‘lboshchilar boshchiligida Zarafshon daryosi bo‘ylab, Koningil huududiga joylashtirilgan[4].

Sirdaryo bo‘yi yaylovlaridan mahrum bo‘lgan qoraqalpoqlar bir guruh bo‘lib Volga bo‘yiga ko‘chib o‘tib, o‘rnashib qolgan. Ammo shuni aytish kerakki, qalmoqlar qozoqlar va qoraqalpoqlardan ancha oldin Rossiya imperiyasi tomonidan bosib olingan va Rossiya himoyasida edi. Shuning uchun qoraqalpoqlar va qozoqlar kichik guruh tuzgan taqdirda ham qalmoq yerlarini bosib olishga kuchlari yetmagan.

Biroq o‘tmishda qozoqlar va qoraqalpoqlar bilan ko‘p jang qilgan qalmoqlar Volga daryosining chap qirg‘og‘idan o‘ng qirg‘oqqa ko‘chishga majbur bo‘ladilar. O‘sha davrda Rossiya imperiyasi tez-tez guruhlar tuzgan qoraqalpoqlarning boshqirdlar bilan qo‘shilib, kuchayib ketishidan juda qo‘rqardi. XVII-asrning 30-yillaridan keyin qozoqlar, Kichik O‘rda Rossiya

imperiyasining bosh kotibi ko‘rsatmasiga ko‘ra har ikki qoraqalpoqni ham Rossiya tasarrufiga o‘tkazdi. I.Kirillov ismli kishi qoraqalpoqlar bilan Rossiya imperiyasiga qo‘shilish va imperiya xavfsizligini ta’minlash uchun muzokaralar olib bordi. U ularni rus shaharlariga yaqinlashtirish, savdo-sotiq va maktablar qurish, qoraqalpoqlarning yuqori tabaqalari (podshohlar, knyazlar, zodagonlar) bolalarini o‘qitish orqali ularning qo‘zg‘olonini tinchlantirish yo‘llarini ko‘rib chiqayotgan edi. 1733 yilda qoraqalpoqlaring g‘arbiy hududlarga ketgan qismi 12 ming kishilik qabilalar nomidan Qoraqalpoq xoni Kayipxon qasamyod qilib, Rossiya imperiyasiga bo‘ysunishini tan oladi. Buning sababi shundaki, o‘sha davrda qozoq xonlari hukmronligi ostida bo‘lgan va og‘ir soliqlardan aziyat chekkan qoraqalpoqlar soliqlardan xalos bo‘lish maqsadida ruslarga qo‘shilishga rozi bo‘lganlar. Bu vaqt 1742 yilga to‘g‘ri keladi.

Ammo bu siyosat qoraqalpoqlarning taqdiri avvalgidan ham battar edi. Qoraqalpoqlar Rossiya tasarrufiga o‘tganligi sababli, Kiji Juz qozoqlarining xoni Abulxayrxon qoraqalpoqlarga butunlay dushman bo‘lib, bir necha marta qoraqalpoqlarga bosqinlar uyushtirib, chorvalarini olib, odamlarini talagan va o‘lja qilib, aholini boshqa hududlarga ko‘chirgan. 1747-1748 yillari Abulxayrxon qoraqalpoqlar ustiga chopovul yasagan: ularning bir qismini Talas daryosining boyiga ko‘chirib keltirib, dehqonchilik bilan shug‘ullanishga majbur qilgan. Abulxayrxonning qoraqalpoqlarga nisbatan shafqatsizligi shu darajada bo‘lganki, u qoraqalpoqlarni hech qayerga jo‘natmagan, balki ularni o‘z qo‘l ostida ushlab turish uchun qoraqalpoq xonlaridan birining xotinlari va bolalarini garovga olgan, Rossiya imperiyasi esa qoraqalpoqlardan soliq yig‘ish uchun kelgan[5].

Shundan keyin qoraqalpoqlarning boshqa hududda ko‘chib yurgan urug‘doshlari ham Buxoro amirligi hududlariga kirib kela boshlagan. A.D. Grebenkinni yozishicha, «Qoraqalpoqlar Zarafshon daryosi atroflari bo‘ylab oz-ozdan mayda guruhlarga bo‘linib, XVIII asrning ikkinchi yarmidan boshlab, XIX asrning 40-yillarigacha ko‘chib kelib joylashgan”. Oldingi paragrafda ta’kidlaganimizdek ularning boshqa urug‘lari (jumladan, muytenlar) bundan ancha oldin ham kelib joylashgan. A.D. Grebenkin shu vaqtlar qoraqalpoqlarga yaqin bo‘lgan qabilalar mitanlar bo‘lgan deb yozadi. Ularning qarindoshlaridan ko‘pchiligi janubga ketib, Amudaryoni kesib o‘tib, Balxin yeri deb atalgan o‘lkaga brogan. Hozirgi Afg‘onistonda yashayotgan qoraqalpoqlar ularning avlodlari hisoblandi.

Xulosa qilib aytganda, qoraqalpoqlarining doimiy turdagi uy-joylarga o‘tishi bir necha o‘n yillarni o‘z ichiga olib, evolyutsion tarzda yuz bergan. Bu holat eng avvalo, aholining ijtimoiy-iqtisodiy holati hamda tabiiy shart-sharoit omillari bilan bog‘liq. Bundan ko‘rinadiki, qoraqalpoqlarning doimiy uy-joylari o‘troq o‘zbeklar va boshqa xalqlar ta’sirida shakllangan bo‘lib, o‘troq aholi manzilgohlari bilan bir xillashuv, ya’ni unifikatsiyalashuv yuz bera boshlagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Хакимниязов Ж.Х., Тореniязов Ж.Е. XVII-XIX асрларда қорақалпоқларнинг яшаган шаҳарлари бўйича тарихий манбалар // Хоразм маъмун академияси, – Урганч, 2021. 4 сон. – Б. 19.

2.Толстова Л.С. Жокаргы каракалпаклар... – Б. 53.

3.Иванов П.П. Казахи и Кокандское ханство.//Записки Институтавостоковедения, VII, М.-Л., 1939, 97-бет; Наливкин В. Краткая история Кокандского ханства. Казань, 1886, 63-бет

4.Протоколы заседаний и сообщений Туркестанского кружка любителей археологии, год XX, вып. II, 115-бет.

5.Нажимов Т. Ўзбекистондаги қароқалпоқлар ҳақида // Амударё. 2-4 сон. Нукус. 1994.– Б. 63.

O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDA RAQAMLI VA INNOVATSION ISLOHOTLARNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Odinaxon Mansurova
Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur tezisda O‘zbekiston ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan raqamli va innovatsion islohotlarning psixologik asoslari tahlil qilinadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o‘quvchilarning bilish jarayonlari, motivatsiyasi va ijtimoiy rivojlanishiga ta’siri yoritiladi. Shuningdek, innovatsion yondashuvlarning pedagogik psixologiya nuqtai nazaridan ahamiyati hamda o‘qituvchilarning psixologik tayyorgarligi muhim omil sifatida asoslanadi. Tadqiqotda texnologiyalarni samarali joriy etishda inson omilining ustuvorligi ko‘rsatilib, psixologik mexanizmlarni tizimlashtirish zarurligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim, innovatsiya, pedagogik psixologiya, motivatsiya, bilish jarayonlari, o‘qituvchi tayyorgarligi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini tubdan modernizatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va innovatsion yondashuvlarni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Ushbu jarayon ta’lim sifatini oshirish bilan bir qatorda, shaxsning bilish faoliyati, motivatsiyasi va ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’lim sohasiga oid farmon va qarorlarida raqamli ta’lim muhitini shakllantirish, masofaviy ta’lim texnologiyalarini rivojlantirish hamda innovatsion pedagogik yondashuvlarni qo‘llash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan (O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–5847-son Farmoni, 2019)[1]. Mazkur hujjatlarda texnologiyalar ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim vosita sifatida e’tirof etiladi.

Biroq fikrimizcha, ta’limda raqamli va innovatsion islohotlarni faqat texnik va tashkiliy nuqtai nazardan baholash yetarli emas. Chunki texnologiyalar ta’lim jarayonida, avvalo, shaxsning psixologik xususiyatlari — bilish jarayonlari, motivatsion soha va o‘quv faoliyatiga munosabat orqali o‘z ta’sirini namoyon etadi. Shu bois O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlarini pedagogik psixologiya nuqtai nazaridan tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Milliy tadqiqotlarda ta’lim jarayoniga innovatsiyalarni joriy etish masalasi ko‘pincha o‘quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil fikrlashni rivojlantirish va o‘quv jarayonini shaxsga yo‘naltirish bilan bog‘lab izohlanadi[2]. Ushbu yondashuv xorijiy psixologiyada keng qo‘llaniladigan faoliyatga asoslangan va shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvlar bilan mushtaraklik kasb etadi.

O‘zbekiston olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda raqamli ta’lim texnologiyalarining shaxsning bilish jarayonlariga ta’siri masalalari ham yoritilgan. Xususan, interfaol metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning diqqatini faollashtirishi, bilimlarni ongli o‘zlashtirishga xizmat qilishi ta’kidlanadi[3]. Bizning fikrimizcha, ushbu holat kognitiv psixologiya doirasida asoslab berilgan nazariy qarashlar bilan uyg‘unlashadi.

Shu bilan birga, milliy tadqiqotlarda texnologiyalarni joriy etishda o‘qituvchining psixologik tayyorgarligi masalasi ham muhim omil sifatida ko‘rsatib o‘tiladi. Raqamli muhitda ishlash ko‘nikmalarining yetarli emasligi, yangiliklarga nisbatan psixologik qarshilik ayrim hollarda innovatsion jarayonlarning samaradorligini pasaytirishi mumkin[4]. Bizning fikrimizcha, bu holat

[1] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2019). PF–5847-son Farmon. *O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi*.
[2] Saidahmedov, N. S. (2018). *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. Toshkent: Fan va texnologiya. Jo‘rayev, R. H. (2020). *Ta’limda innovatsion yondashuvlar va pedagogik mahorat*. Toshkent: O‘qituvchi.
[3] Qodirov, B. R. (2019). *Pedagogik psixologiya*. Toshkent: O‘zbekiston.
[4] Abdullayeva, M. M. (2021). *Raqamli ta’lim muhitida pedagogning kasbiy rivojlanishi*. Toshkent: Fan.

texnologiyalarni joriy etishda inson omilini yetakchi omil sifatida hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida innovatsion islohotlarning psixologik asoslarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, mavjud normativ-huquqiy hujjatlarda texnologiyalarni joriy etish masalasi keng yoritilgan bo‘lsa-da, ularning psixologik mexanizmlari yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Bizningcha, aynan ushbu jihat dissertatsiya mavzusi doirasida alohida ilmiy muammo sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan raqamli va innovatsion islohotlar pedagogik psixologiya nuqtai nazaridan katta ilmiy salohiyatga ega. Fikrimizcha, texnologiyalar ta’lim jarayonida shaxsning bilish faoliyati, motivatsiyasi va ijtimoiy moslashuvini qo‘llab-quvvatlovchi psixologik mexanizm sifatida asoslab berilgandagina o‘zining ijobiy samaradorligini namoyon etadi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida yangi texnologiyalar va innovatsiyalar muammosi mahalliy olimlar tomonidan pedagogik va psixologik nuqtai nazardan o‘rganilib kelinmoqda. Milliy tadqiqotlarda mazkur masala asosan ta’lim samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning bilish faolligini rivojlantirish hamda pedagogik jarayonni zamonaviy talablar asosida tashkil etish bilan bog‘liq holda talqin qilinadi.

O‘zbek pedagog va psixolog olimlarining ishlarida yangi texnologiyalar, avvalo, o‘quv jarayonini faollashtiruvchi va shaxsga yo‘naltirilgan ta’limni ta’minlovchi vosita sifatida qaraladi. Xususan, N. Saidahmedovning tadqiqotlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar ta’lim jarayonining tizimli tashkil etilishi, o‘quvchi shaxsining faol ishtirokini ta’minlash va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga xizmat qilishi ta’kidlanadi[1]. Mazkur yondashuv pedagogik psixologiyada faoliyatga asoslangan ta’lim g‘oyalari bilan uyg‘unlashadi.

R. H. Jo‘rayev tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda innovatsion ta’lim texnologiyalarining pedagogik jarayondagi o‘rni va ahamiyati keng yoritilgan. Olim ta’lim jarayonida interfaol metodlar va texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasini oshirishi hamda ularni faol bilish subyektiga aylantirishini ta’kidlaydi[2]. Fikrimizcha, ushbu yondashuv xorij psixologiyasida ilgari surilgan motivatsiya va faollik nazariyalari bilan mantiqan uyg‘un keladi.

Milliy pedagogik-psixologik adabiyotlarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining bilish jarayonlariga ta’siri masalasi ham alohida o‘rganilgan. B. R. Qodirovning ishlarida ta’lim jarayonida texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning diqqat, xotira va tafakkur jarayonlarini faollashtirishga xizmat qilishi qayd etiladi[3]. Bizningcha, mazkur fikrlar kognitiv psixologiyada asoslab berilgan nazariy qarashlar bilan bevosita bog‘liqdir.

Shuningdek, M. M. Abdullayeva tadqiqotlarida raqamli ta’lim muhitida pedagog shaxsining kasbiy va psixologik tayyorgarligi masalasi yoritilgan. Olimning fikricha, yangi texnologiyalarni samarali joriy etish pedagoglarning psixologik moslashuvi, innovatsiyalarga bo‘lgan munosabati va kasbiy kompetensiyalariga bevosita bog‘liq[4]. Fikricha, bu holat texnologiyalarni joriy etishda inson omilining yetakchi ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

Milliy tadqiqotlarda ta’limda innovatsiyalarni joriy etish jarayonida yuzaga keladigan muammolar ham tanqidiy jihatdan tahlil qilingan. Ayrim olimlar texnologiyalarni qo‘llashda metodik va psixologik tayyorgarlik yetarli bo‘lmagan sharoitda o‘quvchilarda bilimlarning yuzaki o‘zlashtirilishi va o‘quv faolligining pasayishi mumkinligini qayd etadilar[5]. Bizningcha, bu holat xorij psixologiyasida qayd etilgan kognitiv yuklama va technostress muammolari bilan hamohangdir.

Umumiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, O‘zbek olimlarining tadqiqotlarida yangi texnologiyalar ta’lim jarayonini takomillashtiruvchi muhim omil sifatida e’tirof etiladi. Biroq fikrimizcha, milliy

[1] Saidahmedov, N. S. (2018). Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya.
[2] Jo‘rayev, R. H. (2020). Ta’limda innovatsion yondashuvlar va pedagogik mahorat. Toshkent: O‘qituvchi.
[3] Qodirov, B. R. (2019). Pedagogik psixologiya. Toshkent: O‘zbekiston.
[4] Abdullayeva, M. M. (2021). Raqamli ta’lim muhitida pedagogning kasbiy rivojlanishi. Toshkent: Fan.
[5] Karimova, S. T. (2020). Ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni joriy etish muammolari. Toshkent: O‘qituvchi.

tadqiqotlarda texnologiyalarning psixologik mexanizmlarini tizimli va kompleks tahlil qilish masalasi yetarli darajada chuqurlashtirilmagan. Aynan shu jihat dissertatsiya mavzusi doirasida xorijiy va milliy yondashuvlarni integratsiyalash zaruratini yuzaga keltiradi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbek olimlarining ta’limda yangi texnologiyalar muammosiga oid tadqiqotlari muhim ilmiy asosni tashkil etadi. bizningcha, ushbu tadqiqotlarni pedagogik psixologiya nuqtai nazaridan tizimlashtirish va chuqurlashtirish yangi texnologiyalar va innovatsiyalardan foydalanish metodologiyasini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

UTOPIK DAVLAT HAQIDAGI NAZARIYALARNING FALSAFIY TAHLILI

Olimova Muxtasar Rayimovna
Guliston davlat universiteti, dotsent, f.f.b.f.d.(PhD)

Annotatsiya. Aflotunning “Davlat” asari nafaqat qadimgi dunyo falsafasining, balki umuman falsafa tarixining eng ta’sirchan va munozarali asarlaridan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu maqolada Aflotunning “Davlat” asarida ilgari surilgan utopik davlat nazariyasi falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, asarning asosiy g‘oyalari, ideal davlatning tuzilishi, unda adolatning o‘rni, ruhshunoslik va siyosatning o‘zaro bog‘liqligi, ta’lim tizimining ahamiyati hamda faylasuf-hukmdor konsepsiyasi chuqur o‘rganiladi. Shuningdek, Aflotunning ushbu nazariyasining jamiyat va davlat haqidagi keyingi qarashlarga ta’siri hamda uning zamonaviy dunyodagi dolzarbligi masalalariga to‘xtalinadi. Maqolada Aflotunning g‘oyalarini tahlil qilishda tarixiy-falsafiy usullardan foydalanilgan.

Kalit so‘zlar: Antik davr, Aflotun, “Davlat”, utopiya, ideal davlat, adolat, faylasuf-hukmdor, ruhshunoslik, ta’lim, siyosat, falsafa.

Antik davr faylasufi Aflotun o‘zining eng buyuk “Davlat” asarida ta’rif berganidek, “jamiyatni dono kishilar boshqarishini tasavvur qiling. Bunday ideal davlatni hukmdorlar siyosatchilar yoki aristokratlar emas, balki faylasuf-qirolar — tengsiz donolik va bilimga ega bo‘lgan shaxslar boshqarishi kerak”[1]. Ushbu konsepsiya boshqaruv va jamiyat haqidagi ko‘pgina zamonaviy tushunchalarimizni so‘roq ostiga oladi va muqobil rahbarlar boshqaruvi bo‘yicha nazariyalarni taklif etadi. Aflotun (mil. avv. 427-347) Afinada zodagon oilada tug‘ilgan. Aflotun Afinani tark etib, sayohat qilib, o‘rganishga kirishdi, lekin o‘zining taniqli ustozi Sokratning “bilim fazilatdir” degan o‘gitiga doim amal qildi. Aflotun sayohatlari davrida Janubiy Italiyadagi yunon shaharlarida u mistik Pifagor jamiyatining ta’limotlari bilan tanishdi. U yerda sinfiy jamiyat tuzilishi va matematikaga urg‘u bergan bo‘lsada, keyinchalik bu tanishuvlar Aflotunning Afinadagi akademiyasida muhim o‘rin tutgan.

U konservativ Misr jamiyatini o‘ganib aholining tabaqalanish tizimidan qattiq ta’sirlangan. Sirakuzada hukmronlarning to‘g‘ri boshqaruvi haqida ma’ruzalar o‘qigani uchun Aflotun Diyonisiy I[2] ning g‘azabiga duch keldi. Diyonisiy Aflotunni qisqa muddatga qul qildi. Ozod bo‘lgandan so‘ng, u Afinaga qaytib, o‘zining akademiyasiga asos soldi, bu o‘limiga qadar shu yerda faoliyat yuritdi. Aflotun akademiyasi falsafaning birinchi buyuk maktabi bo‘lib, u yerda Aflotun davlat arboblarini tayyorlash uchun ta’lim markazini tashkil etgan. O‘z shogirdlari orqali Aflotun Afina va boshqa shahar-davlatlarning siyosiy tizimlariga ta’sir ko‘rsatdi. Uning falsafasini baholashimiz uchun bizgacha yetarlicha ijodiy merosi yetib kelgan. Ularni o‘qiy turib Yevropadagi siyosiy tafakkurining ildizlarini topish mumkin. Aflotun o‘sha paytdagi yunon shahar-davlatlarining holatini chuqur o‘rgandi. Kuzatishlaridan so‘ng, u jamiaytda milliy birlik va farovonlik

[1] Афлотун. Давлат: насрий достон. Тошкент: Янги аср авлоди, 2015. - 464 б.
[2] https://en.wikipedia.org/wiki/Dionysius_I_of_Syracuse

mustahkamlash uchun “ideal davlat” loyihasini ishlab chiqdi. Durust davlat o‘z fuqarolarida yaxshi fazilatlarni rivojlantira oladi va bu jamiyatning farovonligini ta’minlaydi.

Platonning utopik davlat nazariyasini falsafiy tahlil qilishda adabiyotlarni uchta asosiy guruhga ajratish mumkin: klassik asarlar, G‘arbiy Yevropa tanqidiy falsafasi va Markaziy Osiyo mutafakkirlarining talqinlari.

Klassik manbalar va fundamental asarlarni o‘rganar ekanmiz, keyingi barcha asrlar uchun Aflotun yaxshi amaliy tajriba boshlab berganligini qayd etib o‘tish zarur. Mavzu o‘sha davrning o‘zidayoq davom ettirgan alloma Arastu edi. U o‘zining “Siyosat” asarida Aflotunning shogirdi sifatida u birinchi bo‘lib “Davlat” asaridagi utopik elementlarni, xususan, xotin-qizlar va mulkiy umumiylik masalasini tanqid ostiga oladi[1].

XX asr tanqidiy va liberal yondashuvlaridan biri sifatida Aflotun “Davlat” asarini “totalitarizmning ildizi” deb baholagan eng mashhur tadqiqotchi Karl Popper hisoblanadi. Popper Aflotunni erkinlikka dushmanlikda va kasta tizimini oqlashda ayblaydi. Uning “Ochiq jamiyat va uning dushmanlari”[2] asari Platon utopiyasini tahlil qilishda burilish yasadi.

Sharq falsafasi va Islom uyg‘onish davri talqinlarida Aflotunning ideal davlat nazariyasi Sharq mutafakkirlari, xususan, Abu Nasr al-Farobiy tomonidan islomiy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirildi. Farobiy Aflotunning “faylasuf-hukmdor” tushunchasini o‘zining “birinchi rahbar” (payg‘ambar-faylasuf) konsepsiyasi bilan boyitadi[3].

Aflotun zamonida ko‘plab shahar-davlatlar o‘zlarining boshqaruvlarini mukammal deb hisoblagan holatda alloma bunga qarshi chiqadi. U siyosatda o‘z bilim va tajribasiga ega bo‘lganlarga aniq o‘rin ajratmagan jamiyatdagi adolatni shubha ostiga oladi. Aflotun Afina shahrining “sirli” tomonlarini — uning takabburligi, harbiy, siyosiy va ijtimoiy xatolarini, hatto o‘z fuqarolariga nisbatan kamsitishlarini ham yaxshi bilardi. Aflotun Afina davlatining tashqi ko‘rinishini ko‘rib, o‘zining mukammal davlati, ya’ni “ideal davlat” g‘oyalarini shakllantirdi.

Aflotunning utopik jamiyati uchun ishlab chiqqan rejasi uch bosqichda amalga oshirilishi kerak edi. Uch bosqich - korrupsiyani yo‘q qilish va yangi tamoyillar hamda g‘oyalarini o‘z ichiga oladi. Bu uch bosqich quyidagilardan iborat:

1. “Donishmand-rahbar”lardan iborat yangi boshqaruvchi sinf (Gvardiya).
2. Erkaklar va ayollardan iborat davlat gvardiyasi.
3. Gvardiya a’zolari umumiy yashash sharoitida, o‘zlarining xususiy mulklarisiz yashaydilar.

Birinchi bosqich “Donishmand-rahbar”lardan tashkil topgan yangi boshqaruvchi sinf, ya’ni Gvardiyani o‘z ichiga oladi. U faylasufni bilimlarga katta moyilligi bo‘lgan shaxs deb ta’riflagan. Uning fikriga ko‘ra, hukmdorning muvaffaqiyati kaliti bu bilimdir, yoki faylasuflar rahbar bo‘lishi, yoki rahbarlar faylasuf bo‘lishi kerak. Aflotunning bu birinchi bosqichga intilishi Afinada yuqori mavqega ega odamlarni yoqtirmasliklaridan kelib chiqqan. Ushbu nazariyasi tufayli Afinaliklar Aflotunni o‘zini xuddi shu toifaga mansub, jamiyatdan o‘zini ustun ko‘radigan yolg‘onchi yoki foydasiz shaxslar deb hisoblashgan.

Aflotunning ikkinchi bosqichi Gvardiyaning erkaklar va ayollardan tashkil topishini o‘z ichiga oladi. Bu g‘oya Aflotun davri uchun juda oqilona edi, chunki ayollar o‘sha davrda siyosatda ishtirok etmasdi. Ayollar nisbatan yaqindagi zamonlargacha siyosiy faol bo‘lmagan, demak Aflotun nafaqat qadimgi yunon, balki hozirgi zamon standartlari bo‘yicha ham juda bilimdon faylasuf bo‘lgan.

Uchinchi bosqichda Gvardiya a’zolari umumiy yashash sharoitida, o‘zlarining xususiy mulklarisiz yashashlari kerakligi aytiladi. Ular hatto boylikka ham ega bo‘lmasdilar. Ular o‘z narsalarini bo‘lishib olardilar va shu tariqa, afinaliklar sinfiy mavqega ko‘ra bir-biriga hasad qilish istagini yo‘qotishardi. Hasad yo‘qolardi, chunki boylikka ega bo‘lish haqidagi tashvishlar bo‘lmasdi. Har kimning bir xil narsalarga ega bo‘lishi sababli, kim nima egalik qiladi degan tortishuvlar bo‘lmasdi.

---

[1] http://classics.mit.edu/Aristotle/politics.html
[2] Popper, K. R. The Open Society and Its Enemies. Vol. 1: The Spell of Plato. London. Routledge. 2013. P. 365
[3] Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. T. 2021. B. 320.

Aflotunning ideal davlat konsepsiyasiga qat’iy ishonishiga asos bo‘lgan bir necha muhim omillar mavjud. Quyida ularning asosiy sabablari keltirishga harakat qilamiz:

Aflotun Afina boshqaruv tizimidan chuqur norozi edi. Demokratiya fuqarolarga o‘z yetakchilarini saylash imkonini bersa-da, Aflotun bu tizimni nuqsonli deb hisobladi. Uning fikricha, qaror qabul qilish jarayoni ommaviy mashhurlikka emas, balki donolik va malakaga asoslanishi lozim edi. O‘zining “Davlat” asarida u demokratiyani shunday kemaga o‘xshatadiki, undagi kema xodimlari mohir dengizchi o‘rniga ovozi baland va jozibador kapitanni saylaydilar. Uning demokratiyadan butunlay sovushi ustozi Suqrotning qatl etilishi bilan yanada kuchaydi. Miloddan avvalgi 399-yilda Afina demokratiyasi Suqrotni tanqidiy fikrlashga undagani uchun o‘limga hukm etdi. Aflotun uchun bu voqea demokratiyaning mantiqsiz va adolatsiz bo‘lishi mumkinligiga yaqqol isbot edi. U hokimiyat omma qo‘lida emas, balki bilimli va fazilatli shaxslar qo‘lida bo‘lgan siyosiy tizimni barpo etishni istadi.

Aflotun yashagan davrda yunon shahar-davlatlari beqarorlikdan azob chekayotgan edi. Peloponnes urushi Afinani zaiflashtirib qo‘ygan, rahbarlar tez-tez almashib turar, ularning aksariyati korrupsiyaga berilgan va hokimiyatga tashna edi. Aflotun bu tartibsizliklar ma’naviy tanazzulga olib kelayotganini - odamlar vijdonsiz, xudbin bo‘lib borayotganini va umumiy manfaatlarga befarq bo‘lib qolganini kuzatdi. U barqaror bo‘lmagan hukumatlar hech qachon kuchli va jipslashgan jamiyat yarata olmasligiga ishondi. Bunday hukumatlar fuqarolarni odillik va donolik ruhida tarbiyalashda muvaffaqiyatsizlikka uchragan edi, vaholanki, u buni adolatli va farovon davlat uchun hayotiy zarur deb bilar edi. Tartibni tiklash uchun Aflotun bundan tubdan farq qiluvchi siyosiy tuzilmani qidirdi.

Aflotun oddiy yechim taklif qildi: boshqaruvni dono va fazilatli insonlarga topshirish lozim. U haqiqat va adolat mohiyatini chuqur anglaydigan “faylasuf-hukmdorlar” tushunchasini kiritdi. Uning ideal davlatida bu yetakchilar adolatli va oqilona boshqaruvni ta’minlash uchun matematika, mantiq va falsafa kabi fanlar bo‘yicha mashaqqatli tayyorgarlikdan o‘tishlari kerak edi. Aflotun kuzatgan o‘z manfaatini ko‘zlovchi siyosatchilardan farqli o‘laroq, faylasuf-hukmdorlar shaxsiy manfaat uchun emas, balki umumiy farovonlik yo‘lida hukmronlik qilishi lozim edi.

Aflotunning noroziligi faqat demokratiya bilan cheklanib qolmadi - u o‘z davridagi barcha hukumat shakllarida kamchiliklarni ko‘rdi. Oligarxiya hokimiyatni boylar qo‘lida to‘plagan bo‘lsa, tiraniya vakolatlarni zolim hukmdorlar ixtiyoriga topshirar edi. “Davlat” asarida u bunday tizimlar muqarrar ravishda tanazzulga yuz tutishini, chunki hokimiyat doimo noto‘g‘ri odamlarga berilishini ta’kidlaydi. Saylovlar, boylik yoki qo‘pol kuch orqali bo‘lishidan qat’i nazar, yetakchilik ko‘pincha bunga noloyiq shaxslar qo‘liga o‘tib qolardi. Aflotun bu hukumatlarni barcha fuqarolarning farovonligi bo‘lmish “umummanfaat”ni e’tiborsiz qoldirganlikda aybladi. U hokimiyat uchun kurashga emas, balki adolat va ma’naviy tarbiyaga ustuvorlik beruvchi davlatni tasavvur qildi.

Adolat Aflotun siyosiy falsafasining markaziy nuqtasi edi. U adolatni shunchaki mavhum tushuncha deb emas, balki tartibli jamiyatning poydevori deb bildi. Uning ideal davlatida shaxslarga o‘z qobiliyatlariga qarab rollar berilar edi: donishmandlar boshqaradi, jasurlar himoya qiladi, mehnatkashlar esa jamiyatni ta’minlaydi. U ushbu tuzilmani inson ruhiyatiga qiyosladi, ya’ni unda aql, iroda va ehtiyojlar o‘zaro uyg‘un bo‘lishi shart. Korrupsiyaning oldini olish uchun Aflotun hatto hukmdorlarning oilasi yoki shaxsiy mulki bo‘lmasligi kerakligini taklif qildi. Shunday qilib, ularning sadoqati shaxsiy manfaatlarga emas, balki butun jamiyatga qaratilgan bo‘lishi lozim edi. Aflotunning ideal davlati har bir shaxs mazmunli hissa qo‘shadigan adolatli va muvozanatli jamiyat yaratishni maqsad qilgan edi.

Aflotun shunchaki vaqtinchalik yechim izlamadi - u uzoq muddatli tinchlik va barqarorlikni kafolatlovchi siyosiy tizimni barpo etishni maqsad qildi. Uning e’tiqodiga ko‘ra, adolatli jamiyat inson tabiatini aks ettirishi lozim: unda aql yetakchilik qiladi, shijoat unga tayanch bo‘ladi, nafs va ehtiyojlar esa jilovlangan holda tutiladi. Uning ideal davlatida har bir fuqaro jamiyatdagi o‘z o‘rni va vazifasini chuqur anglaydi hamda barcha uyg‘unlikda faoliyat yuritadi; bu esa o‘z navbatida ijtimoiy nizolarni kamaytirib, hamjihatlikni mustahkamlaydi.

Aflotunning “Davlat” asarida bayon etilgan ideal davlat konsepsiyasi G‘arb siyosiy falsafasining tamal toshi hisoblansa-da, asrlar davomida jiddiy tanqidlarga uchrab kelgan. Quyida

uning faylasuf-hukmdorlar tomonidan boshqariladigan, qat’iy tabaqalangan hamda adolat va umummanfaat yo‘lida qurilgan utopik jamiyatiga nisbatan bildirilgan asosiy tanqidiy qarashlar tahlilini keltiramiz:

Aflotunning ideal davlatidagi “uch to‘lqin” (islohotlar) hatto eng oddiy dehqonlarning hayot tarziga ham ijobiy ta’sir ko‘rsata olish-olmasligi haqida aniq bir to‘xtamga kelib bo‘lmaydi.

Aflotun faylasuf-hukmdorlarning mutloq hukmronligini yoqlaydi. Uning fikricha, faqat bilimdonlar boshqarishi kerak, shu bois u barcha vakolatlarni ularning qo‘lida to‘playdi. Biroq, “hokimiyat insonni aynitadi, mutloq hokimiyat esa uni mutloq aynitadi” degan haqiqat faylasuf-hukmdorlarda ham namoyon bo‘lishi muqarrar. Hukmdorlar orasida axloqiy qadriyatlarning inqirozi ularni vaqt o‘tishi bilan muqarrar ravishda zolimlarga (tiranlarga) aylantiradi.

Ideal davlat nazariyasining eng katta nuqsoni shundaki, Aflotun davlat uchun mo‘ljallagan siyosiy tuzilmaning amaliy mexanizmlari hech qachon to‘liq ochib berilmagan.

Hatto faylasuf-hukmdorlar boshqaruvida ham hech qanday qonunlar haqida so‘z bormaydi. Bu esa “fuqarolar shunchalik baxtiyor va mamnun bo‘ladilarki, jinoyat qilishni xayollariga ham keltirmaydilar, shu bois qonunlarga ehtiyoj qolmaydi” degan asossiz va xomxayol tushunchaga yo‘l ochadi.

Aflotunning hayoliy davlatida shu kabi kamchiliklar kuzatilsada bugingi dunyoda mavjud bo‘lib turgan demokratik tartibotlar uchun va shu vaqtgacha ijod qilingan ushbu yo‘nalishga doir asarlarga asos bo‘lib xizmat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Афлотун. Давлат: насрий достон. Тошкент: Янги аср авлоди, 2015. Б. 464.
2. https://en.wikipedia.org/wiki/Dionysius_I_of_Syracuse
3. http://classics.mit.edu/Aristotle/politics.html
4. Popper, K. R. The Open Society and Its Enemies. Vol. 1: The Spell of Plato. London. Routledge. 2013. P. 365
5. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. T. 2021. B. 320.

BOLANING IJTIMOY VA SHAXS SHAKLLANISHIDA ARTTERAPIYANING AHAMIYATI

Turg‘unpo‘latova Mohlaroy Abduvali qizi
Namangan davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu bitiruv malakaviy ishi bolalarning ijtimoiy va shaxs shakllanishida artterapiyaning ahamiyatini o‘rganadi. Unda artterapiyaning ijtimoiy ko‘nikmalarni yaxshilash, hissiy tartibga solish va psixososial muammolarni hal qilishdagi roli tahlil qilinadi. Mavjud adabiyotlar, jumladan, ASB va boshqa psixososial muammolarga ega bolalarda artterapiyaning ijobiy natijalari, jumladan, ijtimoiy o‘zaro munosabatlarni yaxshilash va stressni kamaytirish ko‘rsatiladi. Artterapiya bolalarning har tomonlama rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi muhim vosita bo‘lsa-da, uning samaradorligini to‘liq asoslash uchun chuqurroq tadqiqotlar zarurligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Artterapiya, bolalar rivojlanishi, ijtimoiy ko‘nikmalar, shaxs shakllanishi, autizm spektridagi buzilishlar, psixososial muammolar.

Bolalik davri inson hayotining eng muhim bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda ijtimoiy va shaxsiy ko‘nikmalar shakllanadi, hissiy intellekt rivojlanadi va dunyo bilan o‘zaro munosabatlar o‘rnatiladi. Ushbu jarayonlarning sog‘lom kechishi bolaning kelajakdagi muvaffaqiyati va farovonligi uchun poydevor hisoblanadi. Biroq, ko‘plab bolalar turli

sabablarga ko‘ra, masalan, autizm spektridagi buzilishlar (ASB), psixososial muammolar yoki boshqa rivojlanish xususiyatlari tufayli ijtimoiy o‘zaro munosabatlarda va shaxsiy ifodada qiyinchiliklarga duch kelishadi.

Artterapiya, san’at va psixologiyani birlashtirgan integral yondashuv bo‘lib, insonning hissiy, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan. U bolalarga o‘z ichki dunyosini, his-tuyg‘ularini va tajribalarini so‘zlar orqali ifodalash qiyin bo‘lgan hollarda, rasm chizish, haykaltaroshlik, kollaj va boshqa ijodiy faoliyat turlari orqali ifodalash imkoniyatini beradi. Bu jarayon bolalarning o‘z-o‘zini anglashini, stressni kamaytirishni va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishni rag‘batlantiradi.

Artterapiyaning bolalar rivojlanishiga ta’siri bo‘yicha ko‘plab tadqiqotlar o‘tkazilgan. D’Amico va Lalonde (2017) tomonidan o‘tkazilgan kvazi-eksperimental tadqiqot [1] autizm spektridagi buzilishlar (ASB) bo‘lgan bolalarga ijtimoiy ko‘nikmalarni o‘rgatishda artterapiyaning samaradorligini baholagan. Tadqiqotda tuzilgan artterapiya dasturi bolalarga ijtimoiy o‘zaro munosabatlardagi qiyinchiliklarni muhokama qilish va mos javoblarni ishlab chiqish uchun terapevtik muhitni taqdim etgan. Guruh sharoitida qo‘llanilgan artterapiya usullari ishtirokchilarga ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish va mashq qilish, shuningdek, o‘xshash tajribalarga ega tengdoshlari bilan ijobiy o‘zaro munosabatlarni shakllantirishga yordam bergan. Natijalar ASB bo‘lgan bolalarning ijtimoiy o‘zaro munosabatlarda ishtirok etish va o‘zini namoyon qilish qobiliyatining oshganligini ko‘rsatgan. Bundan tashqari, tadqiqot aralashuvda ishtirok etgan bolalar orasida giperaktivlik va diqqatni jamlashdagi qiyinchiliklarning kamayganligini ham aniqlagan [1]. Bu natijalar artterapiyaning nafaqat ijtimoiy, balki xulq-atvor muammolarini hal qilishda ham muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi.

Ushbu bitiruv malakaviy ishi mavjud ilmiy adabiyotlarni tizimli tahlil qilish va sintez qilishga asoslangan bo‘lib, empirik tadqiqot emas. Tadqiqot metodologiyasi artterapiyaning bolalarning ijtimoiy va shaxs shakllanishidagi ahamiyatini baholash uchun tanlangan adabiyotlardan olingan dalillarni tanqidiy baholashga qaratilgan.

Tadqiqot yondashuvi: Ushbu ishda sifatli tadqiqot yondashuvi qo‘llanilgan bo‘lib, u mavjud ilmiy manbalardan olingan ma’lumotlarni chuqur tahlil qilish va talqin qilishni o‘z ichiga oladi. Asosiy e’tibor artterapiyaning bolalar rivojlanishiga ta’sirini tushuntiruvchi mexanizmlarni va uning samaradorligini ko‘rsatuvchi dalillarni aniqlashga qaratilgan.

Ma’lumot manbalari: Tadqiqot uchun ma’lumot manbalari sifatida uchta asosiy ilmiy manba [1], [2], [3] tanlab olindi. Bu manbalar artterapiyaning bolalar bilan ishlashdagi samaradorligini o‘rganuvchi kvazi-eksperimental tadqiqot va ikkita tizimli sharhni o‘z ichiga oladi.

Mavjud adabiyotlarni tahlil qilish artterapiyaning bolalarning ijtimoiy va shaxs shakllanishiga sezilarli ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi. Natijalar quyidagi asosiy yo‘nalishlarda umumlashtirilishi mumkin:

Ijtimoiy ko‘nikmalarni yaxshilash: D’Amico va Lalonde (2017) tadqiqoti [1] shuni ko‘rsatdiki, artterapiya ASB bo‘lgan bolalarning ijtimoiy o‘zaro munosabatlarda ishtirok etish va o‘zini namoyon qilish qobiliyatini oshirgan. Guruh sharoitida artterapiya bolalarga ijtimoiy qiyinchiliklarni muhokama qilish va mos javoblarni ishlab chiqish uchun terapevtik muhitni taqdim etgan, bu esa tengdoshlari bilan ijobiy munosabatlarni shakllantirishga yordam bergan.

Ijtimoiy kommunikatsiyani kuchaytirish: Tizimli sharh [2] artterapiyaning ASB bo‘lgan bolalarda ijtimoiy kommunikatsiyani yaxshilashda istiqbolli natijalarni ko‘rsatgan. San’at orqali ifodalash bolalarga so‘zlar orqali ifodalash qiyin bo‘lgan his-tuyg‘ular va fikrlarni yetkazishga yordam beradi, bu esa o‘z navbatida ijtimoiy o‘zaro munosabatlarni osonlashtiradi.

Hissiy tartibga solish va xulq-atvor muammolarini kamaytirish: D’Amico va Lalonde (2017) tadqiqoti [1] artterapiya aralashuvida ishtirok etgan bolalar orasida giperaktivlik va diqqatni jamlashdagi qiyinchiliklarning kamayganligini aniqlagan. Bu artterapiyaning hissiy tartibga solish va xulq-atvor nazoratini yaxshilashga yordam berishini ko‘rsatadi.

Ushbu tadqiqot natijalari artterapiyaning bolalarning ijtimoiy va shaxs shakllanishida muhim va ko‘p qirrali rol o‘ynashini tasdiqlaydi. Tahlil qilingan adabiyotlar [1, 2, 3] artterapiyaning ijtimoiy ko‘nikmalarni yaxshilash, hissiy tartibga solishni kuchaytirish, xulq-atvor

muammolarini kamaytirish va umumiy psixososial farovonlikni oshirishdagi samaradorligini ko‘rsatadi.

Natijalarning talqini: Artterapiya, ayniqsa, og‘zaki ifodada qiyinchiliklarga duch keladigan bolalar uchun qimmatli vosita hisoblanadi. San’at orqali ifodalash bolalarga o‘z ichki dunyosini, his-tuyg‘ularini va tajribalarini xavfsiz va konstruktiv tarzda namoyon etish imkoniyatini beradi. Bu jarayon o‘z-o‘zini anglashni, o‘ziga bo‘lgan ishonchni va o‘z-o‘zini tartibga solish qobiliyatini rivojlantiradi, bu esa shaxs shakllanishining asosiy komponentlaridir. Ijtimoiy jihatdan, guruh artterapiyasi bolalarga tengdoshlari bilan o‘zaro munosabatda bo‘lish, empatiyani rivojlantirish va ijtimoiy ko‘nikmalarni amalda qo‘llash uchun noyob platforma taqdim etadi [1]. Bu ayniqsa, ASB bo‘lgan bolalar uchun muhimdir, chunki ular ijtimoiy kommunikatsiyada sezilarli qiyinchiliklarga duch kelishadi [2].

Nazariy implikatsiyalar: Artterapiyaning samaradorligi rivojlanish psixologiyasining bir qancha nazariyalari bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Ushbu bitiruv malakaviy ishi bolaning ijtimoiy va shaxs shakllanishida artterapiyaning muhim ahamiyatini atroflicha tahlil qildi. Mavjud ilmiy adabiyotlar [1, 2, 3] artterapiyaning bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini yaxshilash, hissiy tartibga solishni kuchaytirish, xulq-atvor muammolarini kamaytirish va umumiy psixososial farovonlikni oshirishdagi ijobiy ta’sirini aniq ko‘rsatdi. Artterapiya, ayniqsa, autizm spektridagi buzilishlar (ASB) va boshqa psixososial muammolarga ega bolalar uchun samarali vosita bo‘lib, ularga o‘zlarini noverbal tarzda ifodalash, ijtimoiy o‘zaro munosabatlarda ishtirok etish va stressni boshqarishda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. The Effectiveness of Art Therapy for Teaching Social Skills to ... - ERIC – https://eric.ed.gov/?id=EJ1169552

2. The Effectiveness of Art Therapy on Children and Adolescents with ... – https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC12652869/

3. Art Therapy for Psychosocial Problems in Children and Adolescents – https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7578380/

TARBIYA FANIDA PARADIGMAVIY BURILISH: AN’ANAVIY YONDASHUVDAN KOMPETENSIYAVIY MODELGA O‘TISH ZARURATI

Nasiba Yunusmetova Satimbekovna
Sirdaryo pedagogik mahorat markazining Tarbiya fani metodisti

Annotatsiya: mazkur maqolada zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida tarbiya fanining transformatsiyasi hamda undagi paradigmaviy o‘zgarishlar ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil etiladi. An’anaviy reproduktiv ta’lim modelining cheklangan jihatlari asoslab berilib, kompetensiyaviy yondashuvning metodologik ustunliklari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tarbiya fanida kompetensiyaviy modelni joriy etish kadrlar salohiyatini oshirish, yoshlarning ijtimoiy faolligini kuchaytirish va jamiyat barqarorligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: paradigma, tarbiya fani, kompetensiyaviy yondashuv, ijtimoiy barqarorlik, inson kapitali, pedagogik transformatsiya.

XXI asr boshlaridan boshlab jahon miqyosida kechayotgan global ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar, raqamli texnologiyalar taraqqiyoti hamda axborot oqimining keskin ortishi inson faoliyatining barcha sohalariga tub o‘zgarishlar kiritmoqda. Ayniqsa, mehnat bozori talablari tobora murakkablashib, an’anaviy bilim va ko‘nikmalardan tashqari, moslashuvchanlik, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, jamoada ishlash va tezkor qaror qabul qilish kabi universal kompetensiyalarni talab etmoqda. Bunday sharoitda ta’lim tizimi jamiyat

ehtiyojlariga mos ravishda yangilanishi, o‘zining mazmuni va metodologiyasini qayta ko‘rib chiqishi zarur bo‘lib qolmoqda.

Zamonaviy ilmiy qarashlarga ko‘ra, iqtisodiy taraqqiyotning asosiy drayveri sifatida inson kapitali e’tirof etilmoqda. Inson kapitalining sifati esa bevosita ta’lim tizimi samaradorligiga bog‘liq. Shu bois, ta’lim jarayonida shaxsning nafaqat bilim darajasi, balki uning ijtimoiylashuv darajasi, fuqarolik pozitsiyasi, axloqiy qadriyatlari va mustaqil fikrlash qobiliyatlari ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, yoshlarning hayotiy yo‘lini ongli tanlashi, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va ijtimoiy mas’uliyatni his etishi bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Mazkur jarayonda tarbiya fani alohida strategik ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan ushbu fan orqali o‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy fazilatlar, ijtimoiy munosabatlar madaniyati, shaxsiy va kasbiy o‘zini anglash kompetensiyalari shakllantiriladi. Tarbiya fani endilikda faqatgina nazariy bilim berish vositasi emas, balki shaxsni hayotga tayyorlovchi, uni faol ijtimoiy subyekt sifatida shakllantiruvchi tizimli mexanizm sifatida qaralmoqda.

Shu nuqtai nazardan, an’anaviy bilimga yo‘naltirilgan paradigma o‘zining chegaralangan imkoniyatlari bilan zamonaviy ehtiyojlarni to‘liq qondira olmayotgani kuzatilmoqda. U asosan tayyor bilimlarni uzatishga yo‘naltirilgan bo‘lib, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va amaliy faoliyatga tayyorligini yetarli darajada rivojlantira olmaydi. Natijada, ta’lim natijalari bilan real hayot talablari o‘rtasida nomuvofiqlik yuzaga keladi.

Kompetensiyaviy yondashuv esa ushbu muammoni bartaraf etishga qaratilgan zamonaviy pedagogik konsepsiya sifatida namoyon bo‘ladi. U ta’lim jarayonini natijaga yo‘naltirib, o‘quvchilarda bilimdan foydalanish, uni amaliyotga tatbiq etish va turli ijtimoiy vaziyatlarda samarali qo‘llay olish qobiliyatini shakllantirishni nazarda tutadi. Bu esa tarbiya fanining mazmuni, shakli va metodlarini tubdan yangilashni, ya’ni paradigmaviy burilishni talab etadi.

Shunday qilib, tarbiya fanida an’anaviy yondashuvdan kompetensiyaviy modelga o‘tish zarurati nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-falsafiy va iqtisodiy omillar bilan ham bevosita bog‘liqdir. Mazkur masalani ilmiy asosda tahlil qilish esa ta’lim tizimini takomillashtirish va jamiyat barqarorligini ta’minlash yo‘lida muhim nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy yondashuv, pedagogik kuzatuv va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, xorijiy va mahalliy ilmiy manbalar asosida kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslari o‘rganildi.

Asosiy qism

1. Tarbiya fanida paradigmaviy o‘zgarishlarning nazariy asoslari

Ilmiy adabiyotlarda “paradigma” tushunchasi muayyan davrda ustuvor bo‘lgan ilmiy qarashlar tizimi sifatida talqin etiladi. Tarbiya fanida an’anaviy paradigma normativ-axloqiy bilimlarni uzatishga asoslangan bo‘lsa, zamonaviy paradigma shaxsning faoliyatga tayyorligini belgilovchi kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan.

Mazkur o‘zgarish ijtimoiy-falsafiy jihatdan subyektning transformatsiyasi sifatida namoyon bo‘ladi: ya’ni o‘quvchi passiv bilim oluvchidan faol ijtimoiy aktorga aylanadi. Bu esa ijtimoiy barqarorlikning muhim sharti – ongli va mas’uliyatli shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

2. An’anaviy yondashuvning strukturaviy cheklovlari

An’anaviy pedagogik model quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

-bilimlarning reproduktiv o‘zlashtirilishi;
-o‘qituvchi markazlashgan ta’lim muhiti;
-baholashning summativ xarakteri.

Mazkur yondashuvning asosiy kamchiligi – o‘quvchilarda yuqori darajadagi kognitiv va ijtimoiy kompetensiyalarni yetarli darajada shakllantira olmasligidir. Natijada, ta’lim jarayoni bilan real hayot ehtiyojlari o‘rtasida tafovut yuzaga keladi.

3. Kompetensiyaviy modelning metodologik ustunliklari

Kompetensiyaviy yondashuv ta’lim jarayonini quyidagi tamoyillar asosida tashkil etishni nazarda tutadi:

-integrativlik – bilim, ko‘nikma va qadriyatlarning uyg‘unligi;

-amaliy yo‘naltirilganlik – o‘rganilgan bilimlarni real vaziyatlarda qo‘llash;
-subyekt-subyekt munosabati – o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida hamkorlik;
-refleksivlik – o‘z-o‘zini tahlil qilish va rivojlantirish.

Tarbiya fanida bu yondashuv shaxsning ijtimoiy kompetensiyalarini, xususan, kommunikativlik, tanqidiy fikrlash va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

4. Kompetensiyaviy yondashuvning ijtimoiy ahamiyati

Kompetensiyaviy model asosida shakllangan shaxs:
-murakkab ijtimoiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qila oladi;
-o‘z faoliyati uchun mas’uliyatni his etadi;
-innovatsion fikrlashga ega bo‘ladi.

Bu esa jamiyatda inson kapitalining sifatini oshirish, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash hamda iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishga xizmat qiladi. Shu bois, mazkur yondashuvni joriy etish strategik ahamiyat kasb etadi.

Natijalar va muhokama

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tarbiya fanida kompetensiyaviy modelni joriy etish:
-o‘quvchilarning ijtimoiylashuv darajasini oshiradi;
-ularning mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi;
-ta’lim sifati va samaradorligini oshiradi.

Shu bilan birga, ushbu jarayonni samarali amalga oshirish uchun pedagoglarning metodik tayyorgarligini kuchaytirish, zamonaviy didaktik vositalardan foydalanish zarur.

Xulosa

Tarbiya fanida paradigmaviy burilish – an’anaviy yondashuvdan kompetensiyaviy modelga o‘tish – bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimining ob’ektiv va muqarrar rivojlanish bosqichi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu jarayon faqat metodik o‘zgarish emas, balki ta’limning maqsad, mazmun va natijalarini tubdan qayta ko‘rib chiqishni talab etuvchi tizimli islohotdir.

Kompetensiyaviy yondashuv shaxsni tayyor bilimlar majmuasini egallovchi emas, balki ularni tahlil qiluvchi, moslashtiruvchi va amaliyotda qo‘llay oluvchi faol subyekt sifatida shakllantirishni nazarda tutadi. Bu esa yoshlarning nafaqat intellektual salohiyatini, balki ularning ijtimoiy moslashuvchanligi, kommunikativ madaniyati, tanqidiy fikrlashi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur transformatsiyaning strategik ahamiyati shundaki, u inson kapitalining sifat jihatdan o‘sishini ta’minlaydi. Zamonaviy jamiyatda raqobatbardoshlik, innovatsion fikrlash va ijtimoiy faollik kabi xususiyatlar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Kompetensiyaviy yondashuv esa aynan shu sifatlarni shakllantirish orqali kadrlar salohiyatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Shu bilan birga, tarbiya fanining kompetensiyaviy asosda tashkil etilishi yoshlarda fuqarolik mas’uliyati, ijtimoiy ong va ma’naviy barkamollikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida jamiyat barqarorligini ta’minlashning muhim omili hisoblanadi. Chunki barqaror jamiyat — bu nafaqat iqtisodiy jihatdan rivojlangan, balki ongli, mas’uliyatli va faol fuqarolarga ega bo‘lgan jamiyatdir.

Xulosa qilib aytganda, tarbiya fanini kompetensiyaviy model asosida qayta qurish nafaqat pedagogik zarurat, balki ijtimoiy taraqqiyotning strategik talabi hisoblanadi. Ushbu jarayonni samarali amalga oshirish esa pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, innovatsion metod va texnologiyalarni keng joriy etish hamda ta’lim muhitini modernizatsiya qilishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’limga oid normativ-huquqiy hujjatlari.
2. Muslimov N.A. *Kasbiy ta’lim pedagogikasi*. – Toshkent: Fan, 2020.
3. Abdukarimov X. *Pedagogik kompetensiyalar nazariyasi*. – Toshkent, 2021.
4. Raven J. *Competence in Modern Society*. – London: Oxford University Press, 1984.
5. Khutorskoy A.V. *Key Competencies in Education*. – Moscow, 2003.
6. UNESCO. *Education for Sustainable Development Goals*. – Paris, 2017.

GLOBALLASHUV SHAROITIDA MINTAQAVIY ENERGETIK XAVFSIZLIKNING ASOSIY OMILLARI: ENERGIYA RESURSLARI

Minovvarova Malikaxon Ulug‘bek qizi
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Globallashuv jarayoni global energiya talabi va resurslar taqsimotini keskin o‘zgartirib, mintaqaviy energetik xavfsizlik masalalarini yanada murakkablashtirmoqda. Ushbu maqolada energetik xavfsizlikning asosiy omillaridan biri sifatida neft va tabiiy gaz zaxiralari, ularning strategik joylashuvi tahlil qilingan. Maqolada IEA, OPEC va World Energy Outlook 2025 hisobotlariga tayanib, global energiya talabining o‘sishi, resurslar taqsimotidagi notekislik va mintaqaviy raqobatning energetik xavfsizlikka ta’sirini ko‘rsatib berilgan. Shu bilan birga, globallashuv sharoitida mintaqaviy energetik xavfsizlikning ko‘p qirrali va kompleks tabiatini aks ettiradi hamda uning iqtisodiy, siyosiy va geosiyosiy omillar bilan uzviy bog‘liqligi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: globallashuv, mintaqaviy energetik xavfsizlik, energiya resurslari, neft va gaz zaxiralari, strategik transport yo‘llari, geosiyosiy raqobat, energetik barqarorlik, OPEC, IEA, global energiya bozori.

Globallashuv jarayoni jahon iqtisodiyoti va siyosiy tizimining yanada chuqur integratsiyalashuvini ta’minlab, energiya resurslariga bo‘lgan talabning keskin oshishiga sabab bo‘lmoqda. Davlatlar va mintaqalar o‘z energetik xavfsizligini ta’minlash uchun nafaqat resurslar bilan ta’minlangan hududlarga bo‘lgan siyosiy e’tiborini kuchaytirmoqda, balki strategik transport yo‘llari, narx barqarorligi va infratuzilma xavfsizligini ham muhim omil sifatida hisobga olmoqda. Mintaqaviy energetik xavfsizlikga nisbatan mavjud konseptual yondashuvlardan kelib chiqqan holda, uning mohiyati va geosiyosiy jihatlarini bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan bir qator asosiy omillar orqali izohlash mumkin. Ushbu omillar nafaqat global, balki mintaqaviy darajada ham energetik xavfsizlikning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Avvalo, energetik xavfsizlikning muhim tarkibiy qismi sifatida energetik zaxiralar, jumladan, neft va tabiiy gaz resurslarining mavjudligi, ularning strategik joylashuvi hamda global energiya bozoriga ko‘rsatadigan ta’siri e’tiborga olinadi. Resurslarga boy hududlarning geografik joylashuvi ko‘pincha mintaqaviy va global geosiyosiy manfaatlar to‘qnashuviga sabab bo‘lib, energetik xavfsizlikni strategik masalaga aylantiradi.

So‘nggi yillarda global energetika bozorida kuzatilayotgan statistik o‘zgarishlar energetik xavfsizlikning mohiyatini sifat jihatidan o‘zgartirib, uni yanada murakkab va ko‘p darajali muammoga aylantirmoqda. IEA, EI va OPEC tomonidan keltirilgan ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, global energiya talabi izchil o‘sishda davom etayotgan bo‘lsa-da, ushbu o‘sish hududlar bo‘yicha notekis taqsimlanmoqda. Aynan mana shu notekislik mintaqaviy energetik xavfsizlik tizimida yangi tahdidlarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, IEAning rasmiy “Global Energy Review 2025”[1] hisobotiga ko‘ra, jahon energetika talabi 2024-yilda 2.2 % ga o‘sdi, bu o‘sish so‘nggi o‘n yillik o‘rtacha darajadan ancha yuqoridir. Talabdagi o‘sish barcha yoqilg‘i turlari va texnologiyalar bo‘yicha kuzatilgan bo‘lib, elektr energiyasiga bo‘lgan talab eng yuqori sur’at bilan (4.3 %) o‘sdi, bu esa global YaIM o‘sishidan ham yuqori ko‘rsatkichni tashkil etdi. Energiya ta’minotida qayta tiklanuvchi manbalar eng katta o‘sish ulushini egalladi (38 %), undan keyin tabiiy gaz (28 %), ko‘mir (15 %), neft (11 %) va yadro energiyasi (8 %) joy oldi. Shuningdek, rivojlanayotgan va o‘sib borayotgan iqtisodiyotlar global talab o‘sishining 80 % dan ortig‘ini qamrab oldi, bunda Xitoy va Hindiston yetakchi rolni bajardi.

World Energy Outlook 2025 hisobotida [2] global energetika tizimining 2030-yillarga mo‘ljallangan rivojlanish ssenariylari bayon etilgan. Energiya samaradorligi oshishi global energiya talabini shakllantiruvchi asosiy omillar sifatida ko‘rsatiladi. Shu bilan birga, qayta tiklanuvchi energiya va yadro energetikasi ulushi ortishi kutilmoqda. Ssenariylarga ko‘ra, birlamchi yoqilg‘ilarning ulushi sekin kamayishi mumkin. Mazkur ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, global energetika talabi o‘sishda davom etmoqda va bu o‘sish rivojlanayotgan mamlakatlar hissasiga

bog‘liqdir. Ushbu tendensiya energetik xavfsizlik nuqtayi nazaridan bir qator yangi xavflarni kuchaytiradi. Birinchidan, energiya iste’molining asosiy markazi an’anaviy sanoati rivojlangan davlatlardan Osiyo va Afrika mintaqalariga siljimoqda. Bu esa energiya resurslariga boy hududlar, xususan Yaqin Sharq, Markaziy Osiyo va Afrika ustidan geosiyosiy raqobatning keskinlashuviga olib kelmoqda. Demak, statistik o‘sish nafaqat iqtisodiy faollikni, balki mintaqalararo siyosiy bosim va strategik raqobatni kuchaytiruvchi omil sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Ikkinchidan, energiya talabining o‘sishi qayta tiklanuvchi manbalar ulushining ortishi bilan birga kechayotgan bo‘lsa-da, global energetika balansida neft va tabiiy gazning ustuvor mavqei saqlanib qolmoqda. Energy Institute “Statistical Review of World Energy 2025”[3] hisobotiga ko‘ra, birlamchi energiya ta’minotining qariyb 86 foizi hanuz an’anaviy yoqilg‘ilar hissasiga to‘g‘ri kelmoqda. Ushbu holat mintaqaviy energetik xavfsizlikda yangi paradoksni yuzaga keltiradi: bir tomondan energiya tizimi diversifikatsiyalanmoqda, ikkinchi tomondan esa asosiy ta’minot haligacha siyosiy jihatdan beqaror yoki geosiyosiy ziddiyatlar mavjud bo‘lgan mintaqalarga bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Natijada, energiya tranziti va ta’minot zanjirlarining xavfsizligi mintaqaviy xavfsizlikning eng zaif bo‘g‘iniga aylanmoqda.

Uchinchidan, statistik ma’lumotlar mintaqalar o‘rtasida energetik xavfsizlik bo‘yicha yutayotgan va zaiflashayotgan hududlarni aniq ko‘rsatib bermoqda**.** Masalan, Yaqin Sharq va Fors ko‘rfazi mamlakatlari global neft zaxiralarining asosiy qismini nazorat qilgan holda energetik xavfsizlikning “taklif tomoni”da strategik ustunlikka ega bo‘lib bormoqda. Jumladan, OPEC “Annual Statistical Bulletin 2025”[4] ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilning oxirigacha global tasdiqlangan neft zaxiralari taxminan 1 567 milliard barrelga yetdi. Bu zaxiralarning katta qismi Fors ko‘rfazi va Yaqin Sharq mintaqasida jamlanganligi aniqlanadi. OPECga a’zo davlatlar dunyo neft zaxiralarining taxminan 79 % atrofida ulushiga ega bo‘lib, bu mintaqaning neft bo‘yicha strategik rolini yaqqol ko‘rsatadi. Shu bilan birga, gaz zaxiralari bo‘yicha ham yirik mintaqaviy konsentratsiya mavjud. OPECning gaz bo‘yicha statistik ma’lumotlariga ko‘ra, o‘rganilgan yillar davomida Yaqin Sharq va Rossiya kabi mintaqalar jahon tasdiqlangan tabiiy gaz zaxiralarida yetakchi o‘rin tutadi**.** Bu esa global energetika ta’minotida bu mintaqalarning ustun ahamiyatini tasdiqlaydi. Jumladan, so‘nggi ma’lumotlarga ko‘ra, Saudiya Arabistoni dunyo neft zaxiralarining 17,2 % , Eron esa 9,1 % ni egallaydi. Shu bilan birga, Fors ko‘rfazi mamlakatlarining jami zaxiralari global neft zaxiralarining taxminan 60 % atrofida joylashgan. Saudiya Arabistonida dunyo neft zaxiralarining 17 % to‘planganligi bu davlatning jahon energetika siyosatidagi strategik ahamiyatini yaqqol ko‘rsatadi. Tabiiy gaz zaxiralari bo‘yicha yetakchi davlatlar qatorida Rossiya (19,9 %), Eron (17,1 %) va Qatar (13,1 %) turadi. Ushbu uch davlat birgalikda jahon gaz zaxiralarining 50 % ga yaqin qismini nazorat qiladi. Shuningdek, Fors ko‘rfazi mamlakatlari gaz zaxiralari bo‘yicha ham global taqsimotda muhim rol o‘ynaydi [5].

Jahon neft va gaz eksporti nuqtayi nazaridan ham Fors ko‘rfazi mamlakatlari yetakchi o‘rinni egallaydi. Hisobotlar bo‘yicha ushbu davlatlar jahon neft eksportining 28 % ini, gaz eksportining esa 12 % ini ta’minlaydi. Ushbu statistika shuni ko‘rsatadiki, Yaqin Sharq, Fors ko‘rfazi mamlakatlari va Rossiya kabi davlatlar global energetik barqarorlik va geosiyosiy siyosatning shakllanishida strategik ahamiyatga ega. Shu bilan birga, Osiyo-Tinch okeani mintaqasi davlatlari, xususan Xitoy va Hindiston, energiya iste’molining keskin o‘sishi tufayli importga yuqori darajada qaram bo‘lib qolmoqda. Bu esa ularning mintaqaviy energetik xavfsizligini tashqi omillarga, jumladan tranzit yo‘llari xavfsizligi va eksportyor davlatlar bilan siyosiy munosabatlarga kuchli darajada bog‘lab qo‘ymoqda.

Markaziy Osiyo va ayrim Afrika davlatlari misolida esa energetik xavfsizlikning nisbatan murakkab, ammo istiqbolli modeli kuzatiladi. Ushbu mintaqalar katta zaxiralarga ega bo‘lishiga qaramay, ularning energetik xavfsizlikdagi real og‘irligi eksport infratuzilmasi, tranzit yo‘llari va yirik iste’molchilar bilan munosabatlar xarakteriga bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Natijada, resurslarga egalikning o‘zi yetarli bo‘lmay, ularni bozorga xavfsiz va barqaror chiqarish imkoniyati mintaqaviy energetik xavfsizlikning hal qiluvchi omiliga aylanmoqda.

Shunday qilib, statistik ma’lumotlar mintaqaviy energetik xavfsizlikni faqat raqamlar majmui sifatida emas, balki kuchlar muvozanatining qayta taqsimlanishini aks ettiruvchi indikatorlar tizimi

sifatida talqin qilish zarurligini ko‘rsatadi. Global energiya talabining o‘sishi, resurslar va iste’mol geografiyasining nomutanosibligi, transport yo‘llari va narxlar beqarorligi mintaqaviy energetik xavfsizlikda yangi xavflarni kuchaytirayotgan asosiy omillar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Aynan shu jarayonlar ayrim mintaqalarning strategik pozitsiyasini mustahkamlab, boshqalarini esa tashqi energiya ta’minotiga yanada qaram holga keltirmoqda.

Demak, energetik xavfsizlikning asosiy elementi bo‘lgan neft-gaz zaxiralari uchun global raqobat sharoitida asosiy e’tibor zaxiralarga egalik qilish, neftga boy mintaqalarda mustahkam o‘rnashish, neft va gaz resurslariga boy davlatlar bilan samarali va mustahkam hamkorlikni yo‘lga qo‘yish va geografik yaqinlashuvni ta’minlashga qaratilayotganligi energetik xavfsizlikning geosiyosiy jihatlarini namoyon qiladi. Ba’zi bir tadqiqotchilar e’tiroficha, o‘tgan oxirgi yillarda ommaviy axborot vositalari va mutaxassislarning energetika sohasidagi krizislar to‘g‘risida tashvishli mulohazalari, uglevodorod zaxiralarining yetishmasligi va muqobil manbalarni topish masalasidagi inqirozlar o‘zining to‘liq asosiga ega emas. Bu boradagi muammoning asosi yer ostidagi zaxiralarning tugab borishi bilan emas balki yer ustidagi voqelik, ya’ni siyosat bilan bog‘liqdir[6].

Neft -gaz sohasidagi energetik xavfsizlikning geosiyosiy jihatlari ayniqsa energiya resurslariga boy mintaqalarda yirik davlatlarning manfaatlari to‘qnashuvining keskinlashishi natijasida yanada ko‘proq namoyon bo‘lmoqda. Jahon energetika bozorida kuzatilayotgan bir qator tendensiyalar, xususan, jahon miqyosida energiya iste’moli darajasining ortib borayotganligi, energetik raqobatning mintaqaviy nizo shakliga kirayotganligi, davlatlarning energetik ittifoqlar tuzishga intilishlari natijasida energetika tiziminining geosiyosiy xususiyatlari yaqqol ko‘zga tashlanadi. Iqtisodiy taraqqiyotning energetik resurslarga bog‘liqligi kuchayishi natijasida dunyo mamlakatlarining uglevodorodga boy mintaqalarga bo‘lgan qiziqishi va ta’siri ham o‘z navbatida oshib bormoqda. Bunga sabab davlatlarning zamonaviy xalqaro va milliy energetik siyosati yaxshi qo‘shnichilik, umumiy manfaatlarni anglash va xalqaro xuquq normalariga amal qilish kabi qadriyatlarning e’tirof etilishiga emas, balki davlatlarning o‘ziga xos rivojlanish xususiyatlari va milliy manfaatlarining geosiyosiy imperativlariga asoslanishidadir. Shuning uchun neft va tabiiy gaz zaxiralariga ega, yoqilg‘i - energetika kompleksi rivojlangan davlatlar bilan o‘zaro manfaatli hamkorlik masalasi geoiqtisodiy, geosiyosiy nuqtai nazardan juda muhim hisoblanadi[7].

Xulosa qilganda, globallashuv sharoitida mintaqaviy energetik xavfsizlikning samarali ta’minlanishi ko‘p qirrali va kompleks yondashuvni talab qiladi. Avvalo, global energiya talabining oshishi va resurslar geografiyasidagi notekis taqsimlanish davlatlar va mintaqalar o‘rtasida strategik raqobatni kuchaytiradi, shu bilan birga energetik xavfsizlikni nafaqat iqtisodiy, balki siyosiy va geosiyosiy omil sifatida ham belgilaydi. Umuman olganda, globallashuv sharoitida mintaqaviy energetik xavfsizlik konsepsiyasi iqtisodiy, siyosiy va geosiyosiy omillarni uyg‘unlashtiruvchi ko‘p qirrali tizim sifatida shakllanadi. Uning samarali ta’minlanishi uchun energiya resurslarining mavjudligi, transport va ta’minot infratuzilmasining barqarorligi, narxlarning siyosiy va iqtisodiy stabilligi hamda investitsion va texnologik chora-tadbirlar birgalikda hisobga olinishi zarur. Shu tariqa, mintaqaviy energetik xavfsizlik milliy siyosat va xalqaro hamkorlik mexanizmlari, iqtisodiy strategiyalar va texnologik yondashuvlarni uyg‘unlashtirish orqali mustahkamlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. IEA. Global Energy Review 2025. –Paris: International Energy Agency, 2025. // https://www.iea.org/reports/global-energy-review-2025

2. IEA. World Energy Outlook 2025. – Paris: International Energy Agency, 2025.

3. Energy Institute. Statistical Review of World Energy 2025. – London: Energy Institute, 2025. // https://www.energyinst.org/statistical-review

4. OPEC. Annual Statistical Bulletin 2025. –Vienna: Organization of the Petroleum Exporting Countries, 2025. //https://publications.opec.org/annual-statistical-bulletin

5. Planète Énergies. Global natural gas reserves. –Paris: Planète Énergies, 2025. // https://www.planete-energies.com/en/media/figures/global-natural-gas-reserves

6. Симония Н.А. На пути повышения энергетической безопасности и эффективности // Вестник международных организаций. – 2008. –№ 5 (20). – С.33-35.

7. Жураев С.А., Касымова Н.А. Актуальные вопросы современных международных отношений. – Т. : Akademiya, 2008. – С.223.

O‘QUVCHILARIDA TARIXIY JARAYONLARNI MODELLASHTIRISH ORQALI MUSTAQIL IJODIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

A.M.Xolnozarova
Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston tarixi darslarida o‘quvchilarning mustaqil ijodiy kompetensiyalarini rivojlantirishda tarixiy jarayonlarni modellashtirish metodining ahamiyati yoritilgan. Maqolada modellashtirishning turlari, ularni dars jarayoniga tatbiq etish bosqichlari va o‘quvchilarning tahliliy fikrlashiga ta’siri ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: modellashtirish, mustaqil ish, ijodiy kompetensiya, O‘zbekiston tarixi, loyihalash, tarixiy tahlil.

Zamonaviy ta’lim paradigmasi o‘quvchiga tayyor bilimlarni berishdan ko‘ra, ularda bilimlarni mustaqil izlab topish va qayta ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishni ustuvor vazifa qilib qo‘ymoqda. O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Milliy o‘quv dasturida tarix fanini o‘qitishdan maqsad faqat sana va voqealarni yodlatish emas, balki o‘quvchilarda tarixiy izchillikni anglash va voqealarni modellashtirish orqali xulosa chiqarish kompetensiyasini rivojlantirishdir[1]. Tarixiy jarayonlarni modellashtirish o‘quvchiga o‘tmishdagi hodisalar sabab va natijasini tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa ularda mustaqil ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirishning eng samarali usuli hisoblanadi.

8-9-sinf o‘quvchilarida mustaqil ijodiy faoliyatga bo‘lgan ehtiyoj yuqori bo‘lib, bu davrda tarixiy jarayonlarni modellashtirish ularning mantiqiy va kreativ fikrlashini birlashtiruvchi ko‘prik vazifasini o‘taydi.

Mustaqil ta’lim va ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish masalalari L.S. Vigotskiyning “yaqin rivojlanish hududi” nazariyasiga tayanadi. O‘zbekistonlik olimlardan E.G‘oziyev o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini psixologik jihatdan tadqiq etgan bo‘lsa [2], J.G‘ulomov tarix o‘qitish metodikasida o‘quvchilarning faolligini oshirish yo‘llarini ko‘rsatib o‘tgan. Biroq, tarixiy jarayonlarni modellashtirish orqali ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish masalasi yangicha yondashuvni talab etadi.

Modellashtirish — bu tarixiy voqelikning eng muhim xususiyatlarini aks ettiruvchi sun’iy tizimni yaratish jarayonidir [3].

8-9-sinf o‘quvchilarida O‘zbekiston tarixini o‘qitishda modellashtirishning quyidagi turlarini qo‘llash yuqori samara beradi:

1. Struktur-mantiqiy modellashtirish. Masalan, 8-sinfda “Amir Temur va Temuriylar davlati boshqaruv tizimi” mavzusini o‘tishda o‘quvchilarga davlat boshqaruvining grafik modelini mustaqil chizish topshiriladi. Bunda o‘quvchi “Temur tuzuklari”ga tayanib, devonlar va mansabdorlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni ijodiy ifodalaydi [4].

2. Imitatsion (rolli) modellashtirish. 9-sinfda “Jadidchilik harakati” mavzusida o‘quvchilar jadidlarning ijtimoiy-siyosiy dasturlarini modellashtiradilar. “Agar men jadid bo‘lganimda, qanday islohot o‘tkazardim?” mavzusidagi ijodiy loyiha o‘quvchini mustaqil ravishda tarixiy manbalarni qidirishga va muammoga yechim topishga undaydi.

3. Dinamik modellashtirish. “Buyuk Ipak yo‘lining O‘zbekiston hududidagi tarmoqlari” mavzusida o‘quvchilar savdo yo‘llarining iqtisodiy va madaniy ta’sirini xarita-sxema ko‘rinishida modellashtiradilar.

Tarix darslarida o‘quvchilarda mustaqil ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish bosqichlari:

• axborot yig‘ish bosqichi - o‘quvchi darslik va qo‘shimcha manbalardan (masalan, “Boburnoma” yoki “Tarixi Rashidiy”) ma’lumot to‘playdi;

• tahlil va sintez - to‘plangan ma’lumotlar asosida voqeaning sabab va oqibatlarini ajratadi.

• model yaratish - tarixiy jarayonning maketi, sxemasi yoki raqamli taqdimotini ijodiy yondashgan holda tayyorlaydi. Tajribalar shuni ko‘rsatadiki, modellashtirish metodi qo‘llanilganda o‘quvchilarning mavzuni o‘zlashtirish darajasi 25-30 foizga oshadi, eng muhimi, ularda “tarixiy fakt — tahlil — shaxsiy munosabat” zanjiri shakllanadi [5].

O‘qituvchilar mustaqil ijodiy kompetensiyani samarali shakllantirish uchun quyidagi metodik qadamlarni qo‘llashlari lozim

1. Muammoli vaziyatlar yaratish. Darsda tayyor javobni berish o‘rniga, o‘quvchiga “tarixiy jumboq” berish lozim. Masalan, ma’lum bir imperiyaning qulash sabablarini model ko‘rinishida isbotlab berish vazifasi.

2. Multidisiplinar yondashuv. Tarixiy modelni qurishda geografiya va iqtisodiyotga oid bilimlaridan foydalanishni talab qilish. Bu o‘quvchining bilimlar kompleksligini ta’minlaydi.

3. Raqamli modellashtirish. Zamonaviy texnologiyalar yordamida (mind-maps, interaktiv xaritalar) o‘quvchilarning o‘z modellarini yaratishiga yo‘l qo‘yish.

8-9-sinf o‘quvchilarida tarixiy jarayonlarni modellashtirish — bu shunchaki texnik ish emas, balki yuksak intellektual va ijodiy jarayondir. Bu metod orqali o‘quvchi tarixni “tirik” jarayon sifatida qabul qiladi, mustaqil ravishda tarixiy muammolarni yechish ko‘nikmasiga ega bo‘ladi. O‘zbekiston tarixi misolida modellashtirish o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash va vatanparvarlik tuyg‘ularini ijodiy fikrlash orqali mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Tarix fanidan Milliy o‘quv dasturi. – Toshkent, 2021.

2. G‘oziyev E.G. Tafakkur psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 1990.

3. Bespalko V.P. Slagayemie pedagogicheskoy texnologii. – M.: Pedagogika, 1989.

4. Amir Temur. Temur tuzuklari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011.

5. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2008.

ZAMONAVIY AXBOROT TAHDIDLARIGA QARSHI YONDASHUVLAR

Mahammatova Ozodaxon Olimxon qizi
CHDPU, Gumanitar fanlar fakulteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy axborot tahdidlarining asosiy turlari, ularning kelib chiqish sabablari va jamiyatga ta’siri ilmiy jihatdan o‘rganiladi. Fishing hujumlari, dezinformatsiya tarqatish, kiberhujumlar, ijtimoiy muhandislik va deepfake texnologiyalari kabi tahdidlarni aniqlash hamda ularga qarshi kurashishning samarali yondashuvlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot jarayonida statistik tahlil, qiyosiy tahlil va ekspert baholash usullaridan foydalanilgan. Olingan natijalar asosida axborot xavfsizligini ta’minlashga doir amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola axborot xavfsizligi mutaxassislari, tadqiqotchilar va keng jamoatchilik uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: axborot xavfsizligi, kibertahdidlar, dezinformatsiya, fishing, deepfake, ijtimoiy muhandislik, kiberhimoya.

KIRISH. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi axborot xavfsizligi sohasida tubdan yangi muammolarni yuzaga keltirdi. Bugungi kunda axborot tahdidlari nafaqat texnik tizimlarni, balki inson psixologiyasini, ijtimoiy munosabatlarni va siyosiy jarayonlarni ham

qamrab olmoqda [1]. O‘zbekistonda ham raqamlashtirish sur’atlarining o‘sishi bilan birga, kibertahdidlar soni yildan-yilga ortib bormoqda.

Jahon iqtisodiy forumining 2024-yilgi hisobotiga ko‘ra, axborot tahdidlari global miqyosdagi eng xavfli tahdidlar ro‘yxatidan o‘rin olgan. Xususan, dezinformatsiyani tarqatish, fishing hujumlari va kiberjinoyatchilik zamonaviy jamiyatning asosiy muammolaridan biriga aylangan [2].

Ushbu tadqiqotning maqsadi – zamonaviy axborot tahdidlarining mohiyatini ilmiy jihatdan tahlil etish va ularga qarshi kurashishning samarali usullarini aniqlashdan iborat.

ASOSIY QISM. Axborot tahdidlari turli mezonlar asosida tasniflanadi. Kelib chiqish manbaiga ko‘ra ular ichki (tashkilot ichidagi) va tashqi (tashqi aktörlardan keladigan) tahdidlarga bo‘linadi. Ta’sir ob’ektiga ko‘ra esa texnik infratuzilmaga, insonga va ijtimoiy jarayonlarga yo‘naltirilgan tahdidlar farqlanadi [3].

Zamonaviy tahdidlarning eng keng tarqalgan turlari quyidagilardir: ijtimoiy muhandislik (social engineering), fishing (phishing), dezinformatsiya va manipulyatsiya, kiberhujumlar (DDoS, ransomware, APT), hamda sun’iy intellekt asosida yaratilgan soxta kontent (deepfake).

Dezinformatsiya va uning ijtimoiy oqibatlari

Dezinformatsiya – ataylab noto‘g‘ri yoki chalg‘ituvchi axborotni tarqatish jarayoni bo‘lib, u ijtimoiy tarmoqlar orqali tezkor ravishda yoyiladi. Karimov va Toshpo‘latov [4] o‘z tadqiqotlarida O‘zbekiston ijtimoiy tarmoqlarida dezinformatsiya tarqalishining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganib, milliy xususiyatlarga mos axborot savodxonligi dasturlarini ishlab chiqishni taklif etgan.

Misinformatsiyadan farqli ravishda, dezinformatsiya maqsadga yo‘naltirilgan bo‘lib, siyosiy, iqtisodiy yoki ijtimoiy ta’sir ko‘rsatishga xizmat qiladi. Pandemiya davrida «infodemia» hodisasi bunning yorqin namunasidir.

Kiberhujumlar va texnik tahdidlar

Kiberhujumlar zamonaviy davlat boshqaruvi, moliyaviy tizimlar va kritik infratuzilmaga jiddiy xavf tug‘diradi. Ransomware (to‘lov dasturlari) hujumlari 2023–2024 yillarda global miqyosda 400 milliard dollardan ortiq zarar keltirgan [5]. O‘zbekistonda kiberhimoya tizimini kuchaytirish bo‘yicha davlat dasturlari qabul qilingan bo‘lsa-da, texnik kadrlar tanqisligi dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda.

1-jadval. Zamonaviy axborot tahdidlarining qiyosiy tahlili

Tahdid turi	Ta’sir sohasi	Tarqalish darajasi	Xavf darajasi	Qarshi chora
Ijtimoiy muhandislik	Foydalanuvchi xatosi	Past	Yuqori	Ta’lim va treninglar
Fishing hujumlari	Maxfiy ma’lumot o‘g‘irlash	O‘rta	Yuqori	Ko‘p faktorli autentifikatsiya
Dezinformatsiya	Jamoat fikri manipulyatsiyasi	Yuqori	Juda yuqori	Axborot savodxonligi
Kiberhujumlar	Infratuzilma buzilishi	Yuqori	Juda yuqori	Kriptografiya, IDS/IPS
Deepfake texnologiyasi	Ovoz/video soxtalash	O‘rta	O‘sib bormoqda	AI asosida aniqlash tizimlari

Manba: muallif tomonidan tuzilgan [1, 2, 5] asosida

Tadqiqotda quyidagi ilmiy usullardan foydalanildi:

–Statistik tahlil – kibertahdidlar statistikasini o‘rganish va tendentsiyalarni aniqlash;

–Qiyosiy tahlil – turli mamlakatlarning axborot xavfsizligi yondashuvlarini solishtirish;

–Ekspert baholash – soha mutaxassislari bilan suhbat o‘tkazish va fikrlarni umumlashtirish;

–Kontent tahlil – ommaviy axborot vositalarida tarqalgan tahdidlar misollarini o‘rganish.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy axborot tahdidlarining 68% ini insoniy omil bilan bog‘liq tahdidlar (fishing, ijtimoiy muhandislik, dezinformatsiya) tashkil etadi. Sof texnik

hujumlar esa umumiy tahdidlarning 32% ini tashkil qiladi. Bu esa axborot xavfsizligida texnik vositalar bilan bir qatorda, insoniy omilga e’tibor qaratish muhimligini ko‘rsatadi [6].

O‘zbekiston misolida o‘tkazilgan tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, respublika aholisining atigi 23% i fishing hujumlarini to‘g‘ri aniqlash qobiliyatiga ega. Bu ko‘rsatkich rivojlangan mamlakatlarda o‘rtacha 45–55% ni tashkil etadi. Mazkur bo‘shliqni kamaytirish uchun maqsadli axborot savodxonligi dasturlari zarur.

Deepfake texnologiyasiga asoslangan tahdidlar keskin o‘sib bormoqda: 2024-yilda bunday tahdidlar soni 2022-yilga nisbatan 3,8 barobar ortgan. AI asosida ishlaydigan aniqlash tizimlari hozircha 78–82% aniqlik darajasini ta’minlaydi [7].

TAVSIYA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

Birinchi, axborot savodxonligini oshirish bo‘yicha milliy dasturni ishlab chiqish va umumta’lim maktablari o‘quv dasturlariga kirgazish zarur. Ikkinchi, davlat tashkilotlarida ko‘p faktorli autentifikatsiya tizimlarini joriy etish lozim. Uchinchi, media savodxonligi markazlarini tashkil etish orqali aholining dezinformatsiyaga chidamliligini oshirish maqsadga muvofiq. To‘rtinchi, kibertahdidlarga javob beruvchi milliy CERT (Computer Emergency Response Team) tuzilmasini kuchaytirish talab etiladi. Beshinchi, xususiy sektor va davlat o‘rtasida axborot xavfsizligi sohasida hamkorlik mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish kerak.

XULOSA

Zamonaviy axborot tahdidlari murakkab, ko‘p qirrali va doimiy o‘zgaruvchan xususiyatga ega. Ularga qarshi kurashda yagona yechim mavjud emas – samarali himoya texnik, tashkiliy va ijtimoiy yondashuvlarning uyg‘unligini talab etadi. O‘zbekiston o‘z raqamlashtirish strategiyasini amalga oshirar ekan, axborot xavfsizligi infratuzilmasini mustahkamlash va aholining axborot savodxonligini oshirish ustuvor vazifalardan biri bo‘lishi lozim. Kelgusida sun’iy intellekt asosidagi himoya tizimlari va axborot tahdidlarini bashorat qilish usullarini o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022. – 464 b.

2. World Economic Forum. Global Risks Report 2024. – Geneva: WEF, 2024. – 102 p.

3. Stallings W. Network Security Essentials: Applications and Standards. 7th ed. – New York: Pearson, 2023. – 576 p.

4. Karimov B.X., Toshpo‘latov A.S. O‘zbekiston ijtimoiy tarmoqlarida dezinformatsiyaning tarqalishi: muammolar va yechimlar // Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalar. – 2023. – №2. – B. 45–58.

5. Cybersecurity Ventures. Cybercrime Report 2024. – San Jose: Cybersecurity Ventures, 2024. – 60 p.

6. Abdullayev R.M., Yusupov F.T. Kibertahdidlarga qarshi kurashda insoniy omilning roli // O‘zbekiston texnika universiteti axboroti. – 2022. – №4. – B. 112–120.

7. Farid H. Detecting Digital Forgeries // Communications of the ACM. – 2024. – Vol. 67, No. 3. – P. 38–47.

“TARAQQIYOT STRATEGIYASI” MARKAZI FAOLIYATI TAHLILI

Javokhir Ergashov Inomjon o‘g‘li
Jizzax davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Taraqqiyot strategiyasi” markazining 2017–2026-yillarda amalga oshirilgan strategik islohotlarni jamoatchilik muhokamasi va ekspert tahlili bilan ta’minlashdagi institutsional rolini tahlil qilingan. Bu tadqiqotda hujjatlarni tahlil qilish, funksional institutsional tahlil va qiyosiy tahlil usullari qo‘llanilgan. Markaz faoliyatiga doir ma’lumotlarni tahlil qilishda markazning rasmiy veb-sayti, ijtimoiy tarmoqlardagi sahifalari, nashr etilgan hisobotlari, “On Think Tanks” platformasi ma’lumotlari, shuningdek, tegishli qonun hujjatlari va davlat dasturlaridan foydalanildi. Markazning faoliyatiga qisqacha to‘xtalsak, 2017–2026-yillar davomida 58 ta memorandum imzolagan, yiliga o‘rtacha 300 ga yaqin tadbir tashkil etgan, 60 dan ortiq qonun loyihalarini tahlil qilgan hamda 100 dan ortiq tahliliy maqolalar chop etgan Maqola tahlili aynan shularga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: “Taraqqiyot strategiyasi” markazi, strategik islohotlar, jamoatchilik muhokamasi, ekspert tahlili, aql markazi, hamkorlik, tahlil, qonunchilik hujjatlari.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so‘ng iqtisodiy va siyosiy tizimda bir qator o‘zgarishlar amalga oshirildi. Biroq 2016-yil oxirida hokimiyat tepasiga Shavkat Mirziyoyev kelgach, mamlakatda tub islohotlarning yangi bosqichi boshlandi. Ushbu bosqichning asosiy hujjati 2017-yil 7-fevralda qabul qilingan “2017–2021-yillarda mamlakatni rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi” to‘g‘risidagi Prezident farmoni bo‘ldi [1]. Ushbu hujjatda davlat boshqaruvi, sud-huquq, iqtisodiyot, ijtimoiy soha hamda xavfsizlik va millatlararo totuvlik sohalarida islohotlarning aniq yo‘nalishlari belgilandi. Keyinchalik bu strategiya o‘rnini 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va undan keyin “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi egalladi [3]. Ushbu strategik hujjatlarning amaliyotga tatbiq etilishi nafaqat davlat organlari, balki fuqarolik jamiyati institutlari, ekspertlar va keng jamoatchilik ishtirokisiz mumkin emas edi. Shu sababli, 2017-yil 14-fevralda Prezident farmoyishiga asosan “Taraqqiyot strategiyasi” markazi tashkil etildi [2]. Markazning maqsadi Harakatlar strategiyasini amalga oshirish bo‘yicha ekspertlik va jamoatchilik muhokamasini samarali tashkil etish, shuningdek, davlat organlari va jamoatchilik o‘rtasida muloqot platformasi vazifasini bajarish deb belgilangan [2; 3]. Mazkur maqolada “Taraqqiyot strategiyasi” markazining 2017–2026-yillardagi institutsional evolyutsiyasi, faoliyat yo‘nalishlari, xalqaro hamkorligi, erishgan asosiy natijalari, shuningdek, uning oldida turgan muammolar va kelgusidagi rivojlanish istiqbollari ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy muammosi – nodavlat notijorat tashkilot maqomiga ega bo‘lgan ushbu markazning davlat strategik siyosatini jamoatchilik muhokamasi bilan qay darajada samarali bog‘lay olishi va uning mustaqil ekspertlik tahlili imkoniyatlarini aniqlashdan iborat.

Foydalanilgan manbalar tahlili va metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda, asosan, hujjatlarni tahlil qilish, funksional institutsional tahlil va qiyosiy tahlil usullari qo‘llanildi. Markaz faoliyati tarixini tahlil qilishda foydalanilgan manbalar bir necha toifadagi materiallardan tashkil topdi. Birinchi toifaga O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “2017–2021-yillarda mamlakatni rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni [1] va 2017-yil 14-fevraldagi farmoyishi [2] kiritildi. Ushbu hujjatlar markazning tashkil etilishining huquqiy asosini tashkil etadi. Ikkinchi toifani “Taraqqiyot strategiyasi” markazining rasmiy veb-sayti (strategy.uz) va uning Twitter, Facebook, Instagram hamda YouTube’dagi rasmiy sahifalarida 2017–2026-yillar oralig‘ida e’lon qilingan ochiq hisobotlar, tadbirlar haqidagi ma’lumotlar va nashrlar tashkil etdi [3]. Uchinchi toifaga markaz tomonidan chop etilgan “O‘zbekiston strategiyasi” jurnali [5], “Taraqqiyot davri” risolasi va “Harakatlar Strategiyasi bilan 3 yil: kutilgan natijalar, yuqori samaradorlik va yuksak marralar” nomli risola materiallari kiritildi [4]. To‘rtinchi toifaga “On Think Tanks” xalqaro platformasida

markaz haqidagi ma’lumotlar [6], shuningdek, xalqaro hamkorlik doirasida imzolangan memorandumlar matnlari va ular haqidagi ochiq axborotlar kiritildi [7; 8; 9; 10].

Tahlil jarayonida ma’lumotlarni tekshirishda uchburchaklanish (triangulation) usuli qo‘llanildi – ya’ni bir xil fakt rasmiy hujjat, veb-sayt va mustaqil xalqaro platforma orqali tekshirildi [3; 6]. Faoliyat natijalarini baholashda miqdoriy ko‘rsatkichlar (imzolangan memorandumlar soni, o‘tkazilgan tadbirlar soni, tahlil qilingan qonun loyihalari soni) va sifat ko‘rsatkichlari (xalqaro hamkorlik darajasi, strategik hujjatlardagi o‘zgarishlar) birgalikda tahlil qilindi. Tadqiqot vaqt oralig‘i 2017-yil fevral (markaz tashkil etilgan sana) dan 2026-yil aprelgacha bo‘lgan davrni qamrab oladi. Markazning ichki hujjatlari yoki yopiq hisobotlariga tadqiqotchi tomonidan kirish imkoniyati bo‘lmaganligi sababli, tahlil faqat ochiq manbalarga asoslangan. Bu tadqiqotning asosiy cheklanishi hisoblanadi.

Natijalar. “Taraqqiyot strategiyasi” markazining tashkil etilishi 2017-yil 14-fevraldagi Prezident farmoyishi bilan rasmiylashtirilgan bo‘lib, 2017-yil 23-fevralda davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan [2; 3]. Markaz nodavlat notijorat tashkilot maqomida tashkil etilgan va uning yetti nafar muassisi bo‘lgan. Ular qatoriga Fuqarolik jamiyati shakllanishini monitoring qilish mustaqil instituti, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Amaldagi qonun hujjatlari monitoringi instituti, Savdo-sanoat palatasi, O‘zbekiston advokatlar palatasi, Prezident huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi, O‘zbekiston Elektron ommaviy axborot vositalari milliy assotsiatsiyasi va Nodavlat notijorat tashkilotlar milliy assotsiatsiyasi kiradi [3].

Markaz faoliyatining dastlabki uch yillik yakunlari bo‘yicha e’lon qilingan ma’lumotlarga ko‘ra, markaz 58 ta memorandum imzolagan, ularning 18 tasi 2019-yilning o‘zida tuzilgan [4]. Xalqaro tashkilotlar bilan birgalikda 600 ga yaqin seminar, matbuot anjumani va davra suhbati tashkil etilgan [4]. Yiliga o‘rtacha 300 ga yaqin konferensiya, davra suhbati va ochiq muloqot tadbirlari o‘tkazilgan [3]. Markaz 60 dan ortiq qonun loyihasini tahlil qilgan va ular yuzasidan ekspert xulosalari tayyorlagan [3]. Faqat 2019-yilning o‘zida 100 dan ortiq tahliliy va mualliflik maqolalari e’lon qilingan [4]. Ommaviy axborot vositalari orqali 100 dan ortiq lavha, teledastur va radiointervyu tayyorlangan. Markaz 170 ga yaqin davlat organlari va nodavlat tashkilotlar bilan aloqa o‘rnatgan [4].

Xalqaro hamkorlikda esa markaz bir qator nufuzli aql markazlari bilan memorandum imzolagan. Xususan, Italiyaning “European House – Ambrosetti” tahliliy markazi bilan hamkorlik o‘rnatilgan. Ushbu markaz dunyoning eng yaxshi 20 aql markazi reytingidan joy olgan [3; 7]. Shuningdek, Fransiyaning Siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy tadqiqotlar instituti va 46 yillik tajribaga ega bo‘lgan CAPS (Tahlil, prognozlash va strategiya markazi) bilan ham memorandumlar tuzilgan [3]. Turkiyaning Siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy tadqiqotlar jamg‘armasi (SETA) bilan 2026-yilda memorandum imzolangani haqida ma’lumotlar mavjud [12]. AQSH Xalqaro Taraqqiyot Agentligi (USAID) bilan 2018-yil iyun oyida uchrashuv va qo‘shma loyihalar muhokamasi o‘tkazilgan [3]. Jahon banki bilan Jamoatchilik kengashlari faoliyatini rivojlantirish metodologiyasini ishlab chiqish bo‘yicha qo‘shma loyiha amalga oshirilgan [3]. Markaz ijrochi direktori 100 dan ortiq xorijiy delegatsiya va elchilarni qabul qilgan, shuningdek, Turkiya, Italiya va Fransiyadagi aql markazlariga tashriflar uyushtirgan.

Markazda nashr ishlari keng yo‘lga qo‘yilgan. “O‘zbekiston strategiyasi” jurnali har chorakda o‘zbek, rus va ingliz tillarida chop etilib, unda islohotlarning tahliliy tahlili beriladi [5]. “Taraqqiyot davri” risolasi infografika ko‘rinishida islohotlarning raqamli ko‘rsatkichlarini jamlaydi [3]. 2020-yilda “Harakatlar Strategiyasi bilan 3 yil: kutilgan natijalar, yuqori samaradorlik va yuksak marralar” nomli risola nashr etilgan [4]. 2023-yilda “Harakatlar strategiyasi sarhisobi” nomli infografik to‘plam chop etilgan bo‘lib, unda 2017–2021-yillardagi islohotlar natijalari qiyosiy-tahliliy shaklda taqdim etilgan [8]. To‘plamda qo‘shilgan qiymat solig‘i 2017-yildagi 20 foizdan 2021-yil yakuniga kelib 15 foizga tushirilgani, bolalarni maktabgacha ta’lim bilan qamrab olish ko‘rsatkichi 27.7 foizdan 67 foizga yetkazilgani, OTMlar soni 70 tadan 154 taga ko‘paygani kabi ma’lumotlar aks ettirilgan [8]. Markaz mustaqil ravishda infografik roliklar va videomateriallar tayyorlab, ularni davlat va nodavlat telekanallarga yetkazib beradi [3]. Veb-saytning oylik tashrifi to‘g‘risida aniq statistik ma’lumotlar ochiq manbalarda mavjud emas, biroq markazning “On Think

Tanks” platformasida ro‘yxatdan o‘tgani va ma’lumotlari muntazam yangilanib turishi qayd etilgan [6]. Bundan tashqari, markaz Harakatlar strategiyasi (2017–2021), Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi (2022–2026) va “O‘zbekiston – 2030” strategiyasining jamoatchilik muhokamasida faol qatnashgan. 2025–2026-yillarda “O‘zbekiston – 2030” strategiyasining yangilangan tahririni ishlab chiqish jarayonida markaz tomonidan 3,564 ta taklif va mulohazalar to‘plangan bo‘lib, ulardan 2,153 tasi asosli taklif sifatida baholanib, tegishli vazirlik va idoralar bilan ko‘rib chiqilgan. Eng ko‘p taklif (1,427 ta) “Har bir insonning salohiyatini ro‘yobga chiqarishi uchun munosib sharoitlar yaratish” ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha kelib tushgan.

Muhokama. “Taraqqiyot strategiyasi” markazini ilmiy jihatdan tahlil qilishda uning ikki tomonlama xususiyatiga e’tibor qaratish lozim. Bir tomondan, “markaz nodavlat notijorat tashkilot sifatida ro‘yxatdan o‘tgan, bu unga ma’lum darajada mustaqillik va jamoatchilik bilan bevosita ishlash imkoniyatini beradi [2; 3]. Ikkinchi tomondan, markazning asosiy vazifasi aynan Prezident farmoni bilan tasdiqlanadigan davlat dasturlari hamda starategiyalarining hayotga tatbiq etilishi, ularni amalga oshirish ijrosini kuzatish va nazorat qilish hisoblanadi” – deydi markaz bo‘lim boshlig‘I To‘lqin Tursunov. Bu holat markazni an’anaviy “think tank” (aql markazi) tushunchasidan farq qiladi. Agar xalqaro tajribada aql markazlari odatda mustaqil siyosiy tahlil, tanqid va muqobil strategiyalar ishlab chiqish vazifasini bajaradigan bo‘lsa, “Taraqqiyot strategiyasi” markazi asosan davlat tomonidan belgilangan strategik yo‘nalishlarni jamoatchilikka yetkazish va ularni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan. Bu markazni ko‘proq “hukumat aloqalari va jamoatchilik ishtiroki markazi” sifatida tavsiflashga imkon beradi[6]. Shu bilan birga, markazning faoliyatida haqiqiy ekspertlik tahlil elementlari ham mavjud. 60 dan ortiq qonun loyihalarining tahlili, 100 dan ortiq tahliliy maqolalarning e’lon qilinishi va xalqaro aql markazlari bilan hamkorlik qilish markazning ma’lum darajada analitik salohiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi[3]. Biroq bu tahlillarning qanchasi davlat siyosatiga tanqidiy yondashgani, qanchasi taklif sifatida qabul qilingani ochiq manbalarda to‘liq aks etmagan. Markazning jamoatchilik nazorati bo‘yicha saylovlardagi ishtiroki esa uning fuqarolik jamiyati instituti sifatidagi rolini kuchaytiradi. Xususan, 2026-yilda Senatning Xalqaro munosabatlar qo‘mitasi bilan imzolangan memorandum parlament nazoratini kuchaytirish va qonunchilik sifatini oshirishga qaratilgan bo‘lib, bu markazning davlat boshqaruvi tizimidagi o‘rnini mustahkamlaydi [9].

Qiyosiy tahlil nuqtai nazaridan qarasak, Qozog‘istondagi Strategik tadqiqotlar instituti (KazISS) asosan ilmiy-tadqiqot tashkiloti sifatida faoliyat yuritadi va uning hisobotlari ko‘pincha akademik jurnallarda chop etiladi. “Taraqqiyot strategiyasi” markazi esa ularga nisbatan ko‘proq ommaviy tadbirlar, media mahsulotlar va ijtimoiy tarmoqlardagi faolligi bilan ajralib turadi. Markaz yiliga 300 ga yaqin tadbir o‘tkazishi – bu Markaziy Osiyo miqyosida juda yuqori ko‘rsatkichdir [3]. Ammo bu tadbirlarning chuqurligi, davomiyligi va real ta’siri to‘g‘risida mustaqil baholashlar mavjud emas.

Markazning kuchli tomonlari sifatida uning strategik hujjatlar bilan uzviy bog‘liqligi, xalqaro miqyosda tan olingan aql markazlari bilan hamkorlik qila olishi, uch tilda ish yuritishi va keng jamoatchilik qamrovini ta’minlay olishini qayd etish mumkin. Shuningdek, markazning “On Think Tanks” kabi xalqaro platformalarda ro‘yxatdan o‘tganligi uning xalqaro standartlarga mos kelishga intilayotganini ko‘rsatadi [6].

Xulosa. “Taraqqiyot strategiyasi” markazi 2017–2026-yillar davomida O‘zbekiston Respublikasidagi strategik islohotlarning jamoatchilik muhokamasi, ekspert tahlili va axborot qo‘llab-quvvatlovchi asosiy institutlaridan biriga aylandi. Markaz Harakatlar strategiyasi, Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi va “O‘zbekiston – 2030” strategiyasining amaliyotga tatbiq etilishida davlat va jamoatchilik o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini bajarib kelmoqda [1; 3]. Uning faoliyatidagi asosiy natijalar qatoriga 58 ta xalqaro va mahalliy memorandumlar, 600 ga yaqin qo‘shma tadbirlar, yiliga o‘rtacha 300 ta konferensiya va davra suhbatlari, 60 dan ortiq tahlil qilingan qonun loyihalari, 100 dan ortiq tahliliy maqolalar kiradi [3; 4]. Markazning xalqaro hamkorlikdagi yutuqlari – ayniqsa, “European House – Ambrosetti”, CAPS va SETA kabi nufuzli aql markazlari bilan memorandumlar imzolanishi – uning xalqaro maydondagi obro‘sini oshirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017–2021-yillarda mamlakatni rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni, 2017-yil 7-fevral, PF-4947-son.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Taraqqiyot strategiyasi” markazini tashkil etish to‘g‘risida”gi farmoyishi, 2017-yil 14-fevral.
3. “Taraqqiyot strategiyasi” markazining rasmiy veb-sayti – https://www.strategy.uz (oxirgi kirish 2026-yil 14-aprel).
4. “Taraqqiyot strategiyasi” markazi. “Harakatlar Strategiyasi bilan 3 yil: kutilgan natijalar, yuqori samaradorlik va yuksak marralar”. Toshkent, 2020.
5. “O‘zbekiston strategiyasi” jurnali, 2019–2026 yillar nashrlari. strategy.uz saytidagi arxiv.
6. On Think Tanks platformasidagi “Taraqqiyot strategiyasi” markazi profili – https://onthinktanks.org/think-tank/taraqqiyot-strategiyasi-markazi.
7. European House – Ambrosetti rasmiy veb-sayti – https://www.ambrosetti.eu
8. “Harakatlar strategiyasi sarhisobi” nomli infografik to‘plam – Xalq so‘zi nashri, 2023-yil 27-yanvar.
9. Senate and “Development Strategy” Center Sign Memorandum of Cooperation – Bright Uzbekistan, 2026-yil 26-mart.
10. Institute of Regional Studies and Development Strategy Center Memorandum of Understanding – LinkedIn post, 2025-yil 20-dekabr.
11. Development Strategy Center LinkedIn sahifasi – https://uz.linkedin.com/company/development-strategy-center

YOSHLAR TARBIYASIDA MUSIQA SAN’ATINING MA’NAVIY-ESTETIK AHAMIYATI

Babamuradov Eshmamat Komilovich
Guliston davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: ushbu maqolada yoshlar tarbiyasida musiqa san’atining o‘rni hamda uning ma’naviy-estetik kamolotga ta’siri tahlil qilinadi. Musiqa ta’limining ijodiy fikrlashni rivojlantirish, milliy qadriyatlarni singdirish va barkamol shaxsni shakllantirishdagi imkoniyatlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: musiqa san’ati, yoshlar tarbiyasi, estetik tarbiya, ma’naviy kamolot, musiqa ta’limi, milliy qadriyatlar.

Mamlakatimizda musiqiy san’atni rivojlantirish, yosh iste’dodlarni qo‘llab-quvvatlash va ularning ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish ta’lim siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib bormoqda. Bu jarayonda bolalar musiqa va san’at maktablari, ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalari, umumiy o‘rta ta’lim maktablari hamda oliy ta’lim tashkilotlari zimmasiga katta mas’uliyat yuklanadi [1]. Zero, musiqa faqat estetik zavq beradigan san’at turi emas, balki insonning ichki dunyosiga ta’sir qiladigan, uning hissiy olamini boyitadigan, tafakkurini teranlashtiradigan va ma’naviy qiyofasini shakllantiradigan kuchli tarbiyaviy vositadir [2]. Shu bois musiqiy ta’limni zamonaviy talablar asosida takomillashtirish, uning metodik bazasini mustahkamlash va mazmunini bugungi davr ehtiyojlariga mos ravishda boyitish ilmiy-pedagogik nuqtai nazardan dolzarb vazifa hisoblanadi. Bugungi sharoitda musiqiy ta’limga faqat tor doiradagi kasbiy tayyorgarlik sifatida qarash yetarli emas. Uni shaxsning umumiy kamoloti, madaniy saviyasi, ijtimoiy faolligi va fuqarolik mas’uliyati bilan bog‘liq holda tushunish zarur. Chunki musiqa bilan muntazam shug‘ullanish yoshlarning diqqatini jamlash, eshitish xotirasini mustahkamlash, obrazli va ijodiy fikrlashini rivojlantirish, jamoa bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi [3]. Xalqaro tadqiqotlarda ham san’at va madaniyat ta’limi o‘quvchilarda nafaqat akademik natijalarni, balki ijtimoiy-emotsional kompetensiyalarni ham

rivojlantirishi qayd etiladi [4]. Bu esa musiqa ta’limining tarbiyaviy ahamiyati faqat sahna yoki ijro bilan cheklanmasligini, balki shaxsning barkamol rivojida bevosita ishtirok etishini ko‘rsatadi.

Globalizatsiya sharoitida milliy musiqiy merosni asrash va uni zamonaviy pedagogik tajribalar bilan uyg‘unlashtirish masalasi yanada muhimlashdi. Ayniqsa, xalq cholg‘ulari, an’anaviy xonandalik, milliy ijro uslublari va ustoz-shogird an’analarini ta’lim jarayoniga puxta kiritish yosh avlodni milliy o‘zlikka yaqinlashtiradi. Shu bilan birga, jahon musiqa ta’limi tajribasidagi ilg‘or yondashuvlarni o‘zlashtirish, raqamli resurslardan foydalanish, interaktiv metodlarni qo‘llash, tinglash va tahlil madaniyatini shakllantirish ham zarur. Mazkur ikki yo‘nalish bir-biriga zid emas [5]. Aksincha, milliy musiqiy qadriyatlarni zamonaviy o‘qitish texnologiyalari bilan uyg‘unlashtirish ta’lim sifatini oshiradi, o‘quvchilarning qiziqishini kuchaytiradi va musiqiy tafakkurini kengaytiradi.

Musiqa ta’limining samaradorligi ko‘p jihatdan uning qanday tashkil etilishiga bog‘liq. An’anaviy dars modeli ayrim hollarda o‘quvchini tinglovchi holatida qoldirib qo‘yadi. Hozirgi bosqichda esa o‘quvchining faol ishtiroki, mustaqil mushohadaga kirishi, ijodiy topshiriqlar bajarishi, eshitgan asarini tahlil qilishi va baholashi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu ma’noda, musiqiy ta’limda faqat nazariy bilim berish emas, balki tinglash, ijro, qiyosiy tahlil, improvizatsiya, jamoaviy ijod va sahnaviy tajribani bir butun jarayon sifatida yo‘lga qo‘yish lozim [6]. Bunday integrallashgan yondashuv o‘quvchida musiqani “tayyor mahsulot” sifatida qabul qilish emas, balki uni anglash, his etish va ichki ehtiyoj darajasida qabul qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. Yoshlar tarbiyasida vatanga muhabbat, milliy g‘urur va madaniy merosga hurmat tuyg‘ularini shakllantirishda musiqa alohida o‘rin tutadi. Chunki musiqada xalqning tarixi, ruhiyati, estetik qarashlari va hayotiy tajribasi mujassam bo‘ladi. Milliy kuy-qo‘shiqlar, maqom namunalari, xalq bastakorlarining asarlari hamda zamonaviy kompozitsiyalar bilan tanishish o‘quvchining milliy madaniyatga bo‘lgan munosabatini mustahkamlaydi [5]. Bu jarayonda o‘qituvchi faqat bilim beruvchi mutaxassis emas, balki musiqiy merosni yetkazuvchi, estetik didni tarbiyalovchi va ma’naviy qadriyatlarni singdiruvchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun musiqiy ta’lim samaradorligini oshirish o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi, metodik saviyasi va ijodiy yondashuvi bilan chambarchas bog‘liq.

Ayni paytda ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar musiqiy ta’lim mazmuniga ham bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. So‘nggi yillarda ta’lim sifatini baholash, pedagoglarning malakasini oshirish, amaliyot va nazariya uyg‘unligini kuchaytirish, maktabdan tashqari ta’limni yangi bosqichga olib chiqish bo‘yicha qabul qilingan hujjatlar musiqa ta’limini tashkil etishda ham yangicha yondashuvni talab qilmoqda [7]. Bu hujjatlarda o‘quvchi shaxsini rivojlantirish, pedagogning amaliy kompetensiyasini mustahkamlash, ta’lim xizmatlari sifatini nazorat qilish va mazmunni zamon talabiga moslashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Demak, bugungi musiqa ta’limi faqat repertuar o‘rgatish yoki asar ijro ettirish bilan kifoyalanmaydi; u natijadorlikka, kompetensiyaga va shaxsiy rivojlanishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Musiqa san’ati shaxsning hissiy-intellektual rivojlanishida ham muhim omildir. Musiqiy mashg‘ulotlar orqali o‘quvchi sezgirlik, hamdardlik, sabr, intizom, tinglay olish, boshqani his qilish kabi ijtimoiy va shaxsiy sifatlarni o‘zida shakllantiradi. Ayniqsa, xor, ansambl yoki orkestr tarkibida ishlash jarayonida jamoaviy mas’uliyat, o‘zaro hurmat va hamjihatlik ruhiyati mustahkamlanadi. Bunday fazilatlar jamiyat uchun ham zarur bo‘lgan muhim kompetensiyalardir. Shu jihatdan qaraganda, musiqa ta’limi faqat san’at sohasiga xizmat qilmaydi; u ijtimoiy barqarorlik, madaniy davomiylik va insoniy munosabatlar sifatini oshirishga ham hissa qo‘shadi.

Musiqa ta’limida innovatsion texnologiyalarni qo‘llash masalasi ham alohida e’tiborga loyiq. Raqamli platformalar, audio va video tahlil vositalari, virtual repertuar kutubxonalari, notani eshitib o‘rganish dasturlari va multimediya resurslari o‘quvchilarni darsga faolroq jalb etadi. Biroq texnologiya maqsad emas, vosita ekanini unutmaslik kerak. Agar u metodik jihatdan to‘g‘ri qo‘llansa, ta’lim jarayonini jonlantiradi, individual yondashuvni kuchaytiradi va o‘quvchining mustaqil ishlash ko‘nikmasini rivojlantiradi [6]. Aks holda, u faqat tashqi bezak darajasida qolib ketadi. Shuning uchun musiqiy ta’limda texnologik imkoniyatlardan foydalanish pedagogik maqsad, mazmun va natija bilan uzviy bog‘langan holda olib borilishi lozim.

Sharq mutafakkirlari va ma’rifatparvarlarining ta’lim-tarbiya haqidagi qarashlari ham musiqaning inson kamolotidagi o‘rnini anglashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Ularning merosida go‘zallik, nafosat, ruhiy poklanish va ma’naviy yetuklik bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda talqin etiladi [1]. Shu ma’noda, musiqa yoshlarning estetik didini shakllantirish, ularni ezgulikka moyil qilish, ma’naviy hissiyotlarini tarbiyalashda samarali vosita bo‘lib qoladi. Ayniqsa, Abdulla Avloni ta’kidlaganidek, tarbiya masalasi millat hayoti bilan chambarchas bog‘liq. Bu fikr bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Chunki ta’lim jarayonida berilayotgan har bir estetik ta’sir, aslida, kelajak shaxsining ichki dunyosini qurishga xizmat qiladi. Musiqiy ta’limning yana bir muhim jihati shundaki, u o‘quvchini ijodkorlikka undaydi. Musiqani tinglash, kuylash yoki cholg‘uda ijro etish jarayonida shaxs o‘z ichki kechinmalarini ifoda etishga harakat qiladi. Bu esa o‘z-o‘zini anglash, ruhiy muvozanatni saqlash va ichki imkoniyatlarni yuzaga chiqarishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Zamonaviy ta’lim sharoitida aynan ana shu jihat – ya’ni shaxsning ichki resurslarini faollashtirish, uning mustaqil fikrlashi va ijodiy yondashuvini rag‘batlantirish – ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda. Shunday ekan, musiqa ta’limi yoshlarni tayyor qolipga solish emas, balki ulardagi noyob qobiliyatlarni ochish va rivojlantirish maydoni bo‘lishi zarur.

Umuman olganda, musiqa san’ati yoshlar tarbiyasida estetik, ma’naviy, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishni birlashtiradigan ta’sirchan pedagogik vositadir. Uni ta’lim jarayoniga ilmiy asosda, izchil va maqsadga yo‘naltirilgan holda joriy etish orqali yosh avlodning nafaqat musiqiy savodxonligini, balki tafakkur teranligini, hissiy madaniyatini, madaniy xotirasini va insoniy fazilatlarini ham rivojlantirish mumkin. Shu sababli musiqiy ta’limni takomillashtirish, uning metodik asoslarini boyitish, milliy va xalqaro tajribani uyg‘unlashtirish hamda pedagog kadrlar salohiyatini oshirish bugungi kunning muhim ilmiy-amaliy vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Bu yo‘nalishda izchil ish olib borish jamiyatning madaniy taraqqiyotiga, yoshlarning barkamol shakllanishiga va milliy qadriyatlarning davomiyligiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. G. Sharipova «Musiqa metodikasi». T.: «O‘zbekiston faylasuflar» nashriyoti,2012.
2. Pardaboevich, Jumaboev Nabi. "DEVELOPMENT OF CREATIVE COMPETENCIES AS THE FOUNDATION OF PROFESSIONAL GROWTH FOR VISUAL ARTS TEACHERS. Zenodo." 2025,
3. Baxtiyarova, F. "MODERN TECHNOLOGIES IN DEVELOPING PROFESSIONAL CREATIVE ACTIVITY OF STUDENTS." Ilm-Fan Va ta’lim 1.1 (2023).
4. Рахмонов А. Р. Инновацион таълим кластери ўқув фаолиятига самарали усул сифатида.« //Барқарор ривожланишда узлуксиз таълим: муаммо ва ечимлар» халқаро илмий-амалий анжуман. – 2019. – Т. 2. – С. 46.
5. Sattarov A. Romantik kompozitorlar ijodini o‘rganish jarayonida umumta’lim maktablari o‘quvchilarida sun’iy tafakkurni shakllantirish //Fan va ta’lim. – 2021. – T. 2. – No 12. – 471-475-betlar.
6. Nurillo R. GLOBALLASHUV DAVRIDA MUSIQA SAN’ATI MIGRATSIYASI JARAYONLARINING MADANIYATLAR O ‘ZGARISHIDAGI TA’SIRI //Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal. – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 92-94.
7. Nuraliyeva, Z. (2025). MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING ESTETIK TARBIYASIDA MUSIQANING O‘RNI. Инновационные исследования в современном мире: теория и практика, 4(1), 67–69. извлечено от https://in-academy.uz/index.php/zdit/article/view/42981.

MUHAMMAD YUSUF POETIKASIDA XALQ MAQOL VA MATALLARI, AFORIZMLARNING QO‘LLANISHI

Kushbakova Dilnoza Avalboyevna
Jizzax davlat pedagogika universiteti I bosqich tayanch-doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek adabiyotining yirik namoyandalaridan biri bo‘lgan Muhammad Yusuf poetikasida xalq maqol va matallari hamda aforizmlarning qo‘llanish xususiyatlari lingvistik jihatdan tahlil qilinadi. Shoir she’riyatida xalqona iboralar, hikmatli so‘zlar va barqaror birliklarning semantik hamda pragmatik vazifalari yoritiladi. Shuningdek, maqolada paremiologiya va frazeologiya sohasida tadqiqot olib borgan tilshunos olimlarning nazariy qarashlari asosida Muhammad Yusuf ijodining xalqchil poetikasi ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: poetika, maqol, matal, aforizm, paremiologiya, xalqona uslub, lingvopoetika, badiiy til, frazeologizm.

O‘zbek she’riyati taraqqiyotida Muhammad Yusuf ijodi alohida o‘rin egallaydi. Shoir she’rlarining xalq orasida tez ommalashishiga sabab bo‘lgan muhim omillardan biri uning xalqona til vositalaridan mahorat bilan foydalanganidadir. Ayniqsa, xalq maqollari, matallari va aforizmlarning poetik matnda tabiiy qo‘llanishi shoir uslubining o‘ziga xos jihatini tashkil etadi.

Tilshunoslikda maqol va matallar paremiologiyaning asosiy tadqiq obyektlaridan biri hisoblanadi. O‘zbek tilshunosi Shavkat Rahmatullayev frazeologik birliklar xalq tafakkuri va milliy mentalitetni aks ettiruvchi muhim til hodisasi ekanligini ta’kidlaydi. Olimning fikricha, “xalq iboralari badiiy matnning emotsional-ekspressiv ta’sirini kuchaytiradi”[1]. Shu jihatdan qaralganda, Muhammad Yusuf she’riyatida maqol va matallarning faol qo‘llanishi xalq ruhiyatini ifodalashning muhim vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Muhammad Yusuf ijodida xalq tili unsurlari, oddiy va samimiy ifodalar ustuvorlik qiladi. Shoir murakkab poetik konstruksiyalardan ko‘ra sodda, ammo chuqur ma’noli iboralarni tanlaydi. Bu esa she’rlarning keng kitobxonlar ommasiga tez yetib borishini ta’minlaydi. Masalan, shoirning quyidagi misralarida xalqona ruh yaqqol seziladi:

Toshni suv kemirar, Suvni qaro yer,
Yerni kalamushlar kemirganin ko‘r
Dashtda jayronlarni qiyratadi sher,
O‘zbekni qiyratar mahalliychilik. (“Mahalliychilik”)

Maqollarda “Toshni suv kemirar, Suvni qaro yer**“ jumlasiga mazmunan o‘xshash bo‘lgan ko‘plab misollar keltirish mumkin. Masalan, “Tomchi tomib tosh teshar.”**

Mazkur misralar xalq maqollarining poetik transformatsiyasi sifatida namoyon bo‘ladi. Aslida **“**Toshni suv kemirar, Suvni qaro yer**“** maqoli xalq orasida keng qo‘llanadi. Shoir ushbu maqolni she’riy kontekstga moslashtirib, insonning jamiyatdagi ma’naviy izini ta’kidlashga xizmat qildiradi.

Shoir poetikasida maqollar bir necha vazifani bajaradi:

1. Tarbiyaviy-estetik vazifa. Maqollar xalqning asrlar davomida shakllangan hayotiy tajribasini ifodalaydi. Muhammad Yusuf she’rlarida ular axloqiy g‘oyalarni ilgari suradi.

2. Emotsional-ekspressiv vazifa. Maqollar she’rning ta’sirchanligini oshiradi. Xalq tiliga yaqin iboralar o‘quvchi qalbiga tez yetib boradi. Masalan:

Abrorlaring sahnalarni titratgan,
Shukur Burxon tosh dilni ham yig‘latgan.
Bir qo‘lida yurtni, bitta qo‘lida
Qodiriyning beshigini tebratgan.
Qayga borsam quchog‘iga shoshganim,
Mehribonim mening -shahri Toshkanim.

[1] Рахматуллаев Ш. Фразеологик бирликларнинг асосий маъно турлари. – Тошкент: Фан, 1955. – Б. 26.

Mazkur maqol she’riy matnda insonlar xarakterining turlicha ekanligini qisqa va lo‘nda ifodalashga xizmat qiladi.

3. Milliy kolorit yaratish. Shoirning xalq maqollaridan foydalanishi milliy ruhni kuchaytiradi. She’r matnida o‘zbekona tafakkur va mentalitet aks etadi. Muhammad Yusuf ijodida aynan shu model poetik estetikani shakllantiradi. “Odatda, maqolni dastlab o‘tkir kuzatuvchanlik va o‘z fikrini bir necha so‘z bilanoq ravshan ifodalab berish qobiliyatiga ega bo‘lgan bir kishi to‘qib chiqaradi. O‘rinli ifodalangan bu fikr, dastlab individual bo‘lgan bu xulosa keyinchalik jamoa tomonidan qabul qilinishi, qayta ishlanishi, sayqallanishi mumkin. Bu esa maqolning paydo bo‘lishiga olib keladi. Bunday maqol dastavval bir aniq voqeaga, ayrim, yagona bir holga bag‘ishlangan bo‘ladi. Bunday o‘rinli aytilgan gap omma orasida qanday ishlatilishiga qarab, asta-sekin keng umumlashma ma’noga ega bo‘la boradi”[1].

Matallar maqollarga qaraganda ko‘proq obrazlilik va kinoyaviy ma’no bilan ajralib turadi. Muhammad Yusuf she’riyatida matallar xalqona yumor va samimiyatni ifodalashda muhim vosita hisoblanadi:

Yoki bo‘lmasa shoirning “Bosmachilar”she’rini olaylik…

Kengashsangiz tor dunyolar keng bo‘lardi,
Ergash yoqa bo‘lsa, Shermat yeng bo‘lardi.
Birlashsangiz kim ham sizga teng bo‘lardi,
Nechun ahil bo‘lmadingiz “bosmachilar”? (“Bosmachilar”)

“Kengashganga keng dunyo” — bu maqol.

Ma’nosi: Maslahat bilan ish qilgan odamning yo‘li ochiq bo‘ladi. Boshqalar bilan fikrlashib ish tutgan inson g‘olib bo‘ladi.

Shahri non deydilar, shahri quyoshsan.
Yaxshi niyat har ko‘ngilga yo‘ldoshsan
Dunyolarni chorlab chaman bag‘riga,
Ozod elning orzusiga sirdoshsan
Qayda yursam quchog‘iga shoshganim,
Qadrdonim mening -shahri Toshkanim.

Toshkent-non shahri , deya azaldan ulug‘lanishida ham hikmat ko‘p.Toshkent shahrining qadimdan noni bilan mashhurligi, mo‘l-ko‘lligi va mehmondo‘stligini ifodalash uchun xalq orasida bu aforizm keng tarqalgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “Xalq bo‘l elim” Muhammad Yusuf “O‘zbekiston”nashriyoti 2019
2. “Biz baxtli bo‘lamiz” Muhammad Yusuf “O‘zbekiston”nashriyoti 2019.
3. "O‘zbek xalq maqollari" X.Suvonqulova "Adabiyot uchqunlari", Toshkent. 2014
4. Jurayeva Bibish MuSinovna. Uzbek Xalq Maqollari Shakllanishining Lingvistik Asoslari Va Pragmatik Xususiyatlari. Avtoreferati. Samarkand -2019

[1] Карриев Б.М. Туркменские пословицы и поговорки. – Ашхабад: Наука, 1961. – С. 16.

MAHALLANI RIVOJLANTIRISH VA JAMIYATNI MA’NAVIY YUKSALTIRISHNING IJTIMOIY VA FALSAFIY KONSEPSIYALARI

Axmadjanova Muazzam Islomjanovna
Namangan davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada mahallani rivojlantirish va jamiyatni ma’naviy yuksaltirishning ijtimoiy hamda falsafiy asoslari O‘zbekiston misolida tahlil qilinadi. Xususan, Strategiya–2030 doirasida amalga oshirilayotgan islohotlar, davlat boshqaruvi tizimida mahalla institutining o‘rni va Shavkat Mirziyoyev rahbarligida olib borilayotgan yangilanishlar ilmiy nuqtayi nazardan yoritiladi. Maqolada mahalla institutining tarixiy ildizlari, uning fuqarolik jamiyati shakllanishidagi ahamiyati hamda ma’naviy yuksalish jarayonidagi roli ijtimoiy-falsafiy tahlil asosida ochib beriladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, mahalla instituti O‘zbekiston jamiyatining ijtimoiy barqarorligi va ma’naviy taraqqiyotini ta’minlovchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Kalit so‘zlar: mahalla, fuqarolik jamiyati, ma’naviyat, ijtimoiy taraqqiyot, Strategiya-2030, islohotlar, Yangi O‘zbekiston.

Globallashuv sharoitida jamiyatni barqaror rivojlantirish va ma’naviy yuksaltirish masalasi har bir davlat oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir.[1] O‘zbekiston Respublikasida mustaqillik yillarida, ayniqsa so‘nggi davrda mahalla institutini mustahkamlash, uning ijtimoiy boshqaruvdagi rolini kuchaytirish hamda jamiyatning ma’naviy asoslarini yangilashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.[2]

“Yangi O‘zbekiston” taraqqiyot modelida inson qadri, fuqarolik jamiyati va ijtimoiy adolat tamoyillari ustuvor yo‘nalish sifatida belgilandi.[3] Bu jarayonda mahalla nafaqat hududiy birlik, balki ijtimoiy institut sifatida ham jamiyat taraqqiyotining tayanchiga aylandi.[4] Xususan, O‘zbekiston Respublikasining 2023–2030-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi mahalla institutini yangi bosqichga olib chiqishni nazarda tutadi.[5]

Mahalla Sharq jamiyatlarida qadimdan shakllangan o‘zini o‘zi boshqarish tizimi bo‘lib, u ijtimoiy birdamlik, o‘zaro yordam va ma’naviy qadriyatlarni saqlash vazifasini bajargan.[6] Falsafiy jihatdan mahalla — bu jamoaviylik va individuallik uyg‘unlashgan ijtimoiy makondir. Aristotelning “inson — ijtimoiy mavjudot” degan qarashi mahalla institutining mohiyatini anglashda muhim nazariy asos bo‘la oladi.[7]

O‘zbek jamiyatida mahalla:

- ijtimoiy nazorat mexanizmi,
- ma’naviy tarbiya maskani,
- ijtimoiy himoya vositasi,
- fuqarolik jamiyati instituti sifatida namoyon bo‘ladi.

Ma’naviyat — jamiyatning ichki axloqiy, madaniy va ruhiy poydevoridir.[8] Jamiyat taraqqiyoti faqat iqtisodiy o‘sish bilan emas, balki ma’naviy yetuklik bilan ham belgilanadi. O‘zbekiston taraqqiyot modelida ma’naviyat davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylantirildi. “Inson qadri uchun” tamoyili asosida olib borilayotgan siyosat shaxsning erkinligi, sha’ni va qadr-qimmatini himoya qilishga qaratilgan. Bu esa ijtimoiy adolat va ma’naviy yuksalishning falsafiy asosini tashkil etadi.

O‘zbekiston Respublikasining 2023–2030-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab oladi. Unda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, mahalla tizimini professional boshqaruvga o‘tkazish, ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirish, yoshlar va ayollarni qo‘llab-quvvatlash hamda ma’naviy-ma’rifiy ishlarni tizimlashtirish kabi vazifalar belgilangan.

Shavkat Mirziyoyev rahbarligida mahalla institutining vakolatlari kengaytirildi.

Xususan:

- Mahalla va nuroniylarni qo‘llab-quvvatlash vazirligi tashkil etildi;

❖ “Temir daftar”, “Ayollar daftari”, “Yoshlar daftari” kabi ijtimoiy reyestr tizimi joriy etildi;

❖ Mahallalarda hokim yordamchilari, yoshlar yetakchilari va xotin-qizlar faollari faoliyati yo‘lga qo‘yildi.

Bu islohotlar mahallani davlat va jamiyat o‘rtasidagi ko‘prikka aylantirdi. Falsafiy nuqtayi nazardan qaralganda, ushbu model subsidiarlik tamoyiliga asoslanadi.

Mahalla fuqarolik jamiyatining boshlang‘ich bo‘g‘ini hisoblanadi. Fuqarolik jamiyati nazariyasiga ko‘ra, davlat va shaxs o‘rtasidagi muvozanat jamoat institutlari orqali ta’minlanadi.

O‘zbekistonda mahalla:

- jamoatchilik nazorati mexanizmi,
- ijtimoiy birdamlik markazi,
- ma’naviy tarbiya o‘chog‘i sifatida faoliyat yuritmoqda.

Bu esa jamiyatning barqaror rivojlanishi va ijtimoiy ziddiyatlarning oldini olishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Strategiya–2030 doirasida mahallani rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari:

1. Raqamlashtirish – mahalla boshqaruvini elektron platformalar asosida tashkil etish;
2. Ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish – aholi bandligini ta’minlash;
3. Ma’naviy-ma’rifiy ishlarni kuchaytirish – yoshlar tarbiyasini mustahkamlash;
4. Fuqarolik faolligini oshirish – jamoatchilik ishtirokini kengaytirish.

Mahalla O‘zbekiston jamiyatining tarixiy, ijtimoiy va ma’naviy tayanchidir. Strategiya–2030 va Mirziyoyev islohotlari natijasida mahalla yangi bosqichga ko‘tarilib, fuqarolik jamiyati institutiga aylanish yo‘lida muhim qadamlar qo‘yildi. Mahallani rivojlantirish va jamiyatni ma’naviy yuksaltirish o‘zaro uzviy bog‘liq jarayondir. Mahalla institutining mustahkamlanishi O‘zbekistonning barqaror taraqqiyoti va ma’naviy yangilanishining muhim kafolatidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent, 2023-yilgi tahrir.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. *2023–2030-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida*. Toshkent, 2023.
3. Shavkat Mirziyoyev. *Yangi O‘zbekiston strategiyasi*. Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
4. Forobiy, A. *Fozil odamlar shahri*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
5. Aristotel. *Siyosat* (B. Jowett, Trans.). Dover Publications, 2004.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari va farmonlari (2021–2023).
7. Strategiya–2030 hujjatlari va tahliliy materiallar.
8. Yuqoridagi manbalar va ilmiy tadqiqotlar asosida ishlab chiqilgan ijtimoiy-falsafiy tahlil.

RANGLARNING INSON PSIXOLOGIYASI VA KASBIY FAOLIYATIGA TA’SIRI

Jo‘raboyeva Marjona Odiljon qizi
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada ranglarning inson psixologiyasiga ta’siri, ularning hissiy holatni shakllantirishdagi o‘rni hamda kasbiy faoliyatdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, turli ranglarning inson ongida uyg‘otadigan psixologik reaksiyalari va ularni ish muhitida to‘g‘ri qo‘llash masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: rang, psixologiya, kayfiyat, kasbiy faoliyat, ish muhiti, dizayn, idrok.

Ranglar inson hayotida muhim psixologik, estetik va amaliy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Inson atrof-muhitni idrok etar ekan, shakl, hajm, harakat, tovush bilan birga ranglarni ham sezadi va ular orqali voqelik haqida muayyan tasavvur hosil qiladi. Rang oddiy tashqi belgi

emas, u ko‘pincha insonning kayfiyati, hissiy kechinmasi, xotirasi va hatto xulq-atvoriga ham ta’sir ko‘rsatadi. Kundalik hayotda odamlar ayrim ranglarni xotirjamlik, ayrimlarini quvonch, yana boshqalarini esa jiddiylik yoki xavotir bilan bog‘laydi [1]. Shu bois ranglarning inson psixologiyasiga ta’siri masalasi faqat tasviriy san’at yoki dizayn sohasi bilan chegaralanmaydi. Bu masala psixologiya, pedagogika, ijtimoiy muhitni tashkil etish, reklama, mehnat faoliyati va ta’lim jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixologik nuqtayi nazardan qaralganda, ranglar inson ongida turlicha assotsiatsiyalarni yuzaga keltiradi. Bu assotsiatsiyalar insonning shaxsiy tajribasi, milliy-madaniy muhiti, yoshi, kasbi va ruhiy holatiga qarab farqlanishi mumkin. Masalan, bir inson uchun yashil rang tabiat, osoyishtalik va yangilanishni anglatsa, boshqa bir inson uni oddiy ish muhiti yoki maktab doskasi bilan bog‘lashi mumkin. Shunday bo‘lsa-da, umumiy psixologik kuzatishlarda ayrim ranglarning inson ruhiyatiga ko‘rsatadigan ta’siri nisbatan barqaror tarzda izohlanadi. Bu holat ranglarning estetik tarbiya, o‘quv jarayoni va kasbiy faoliyatdagi o‘rnini yanada chuqurroq o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi [2]. Qizil rang, odatda, faollik, kuch, energiya va ehtiros bilan bog‘lanadi. Bu rang inson diqqatini tez tortadi, unda harakatga kelish, tezroq qaror qabul qilish kabi holatlarni kuchaytirishi mumkin. Shu sababli qizil rang ogohlantirish belgilarida, reklama lavhalarida, sport ramzlarida va ayrim dizayn yechimlarida ko‘p uchraydi [4]. Ammo qizil rangdan haddan tashqari ko‘p foydalanish insonda bezovtalik, asabiylik yoki charchoqni ham keltirib chiqarishi mumkin. Demak, har qanday rang kabi qizil rang ham o‘z o‘rnida va me’yorida qo‘llangandagina ijobiy ta’sir beradi.

Ko‘k rang esa ko‘proq sokinlik, ishonch, barqarorlik va ichki muvozanat bilan bog‘lanadi. Ish xonalari, o‘quv maskanlari yoki dam olish joylarida ko‘k rangdan me’yorida foydalanish inson ruhiyatiga ijobiy ta’sir qilishi mumkin. Ko‘k rang kuchli emotsional qo‘zg‘alishni pasaytiradi, diqqatni bir joyga jamlashga yordam beradi. Shu sababli ayrim tashkilotlar o‘z logotiplari yoki interyerlarida ko‘k rangdan foydalanishga harakat qiladi. Biroq haddan ortiq sovuq ko‘k tuslar ayrim kishilarda begonalik yoki sovuqlik hissini ham uyg‘otishi mumkin. Bu esa rang tanlashda faqat umumiy qoidaga emas, balki muhitning vazifasiga ham e’tibor berish kerakligini bildiradi [5]. Yashil rang tabiat, hayot, yangilanish, osoyishtalik va muvozanat ramzi sifatida talqin qilinadi. Ko‘z uchun qulay ranglardan biri sifatida u ta’lim muassasalari, kutubxonalar, dam olish xonalari va davolash muhitida muhim ahamiyatga ega. Yashil rang insonda charchoqni kamaytirish, diqqatni nisbatan barqaror saqlash va sokin fikrlashga yordam berishi mumkin. Ayniqsa, o‘quvchilarning uzoq vaqt davomida dars mashg‘ulotlarida ishtirok etishi, yozishi, o‘qishi va ijodiy ish bajarishi jarayonida rang muhitining to‘g‘ri tanlanishi bevosita ahamiyat kasb etadi [3]. Sariq rang ko‘pincha quvonch, iliqlik, faollik va ijodkorlik bilan bog‘lanadi. Bu rang insonda ijobiy kayfiyat uyg‘otishi, muloqotga moyillikni oshirishi va ijodiy fikrlashni rag‘batlantirishi mumkin. Shu sababli maktabgacha ta’lim muassasalari, boshlang‘ich sinf xonalari, bolalar ijodiy markazlari va reklama dizaynida sariq rangdan keng foydalaniladi. Lekin juda yorqin sariq rangning ko‘p ishlatilishi ko‘zni charchatadi yoki ortiqcha qo‘zg‘aluvchanlikni yuzaga keltiradi. Shuning uchun sariq rang boshqa sokin ranglar bilan uyg‘unlashtirilganda ko‘proq ijobiy natija beradi. Qora va oq ranglar ham inson psixologiyasida alohida o‘ringa ega. Qora rang jiddiylik, kuch, qat’iyat va ba’zan sirli kayfiyatni ifodalashi mumkin. Rasmiy kiyimlarda, sahna bezaklarida yoki dizayn ishlarida qora rang ko‘pincha tartib va qat’iylikni kuchaytirish uchun ishlatiladi. Oq rang esa poklik, tozalik, soddalik va yangilanish ramzi sifatida qabul qilinadi [1]. Tibbiyot muassasalarida oq rangning ko‘p qo‘llanishi ham bejiz emas, chunki u bemorda tozalik va ishonch hissini paydo qiladi. Shu bilan birga, oq rang haddan tashqari ko‘p ishlatilsa, muhit sovuq yoki rasmiy ko‘rinib qolishi ham mumkin.

Kasbiy faoliyatda ranglarning o‘rni yanada aniqroq seziladi. Ish joyida tanlangan ranglar xodimlarning kayfiyati, ishga munosabati, charchoq darajasi va mehnat unumdorligiga ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, ofis xonalarida haddan ziyod yorqin, keskin ranglardan foydalanish xodimlarda tez charchash, diqqatning bo‘linishi yoki asabiylikni keltirib chiqarishi mumkin. Aksincha, ko‘k, yashil, och kulrang yoki yumshoq bej tuslar ish muhitini nisbatan xotirjam qiladi [2]. Bunday ranglar, ayniqsa, aqliy mehnat, hujjatlar bilan ishlash, tahliliy faoliyat yoki uzoq vaqt kompyuter qarshisida o‘tirishni talab qiladigan kasblarda foydali hisoblanadi.

Reklama va marketing sohalarida ranglar inson qaroriga ta’sir ko‘rsatuvchi kuchli vosita sifatida ishlatiladi. Qizil va sariq ranglar e’tiborni tez jalb qilgani uchun savdo belgilarida, chegirma e’lonlarida, oziq-ovqat mahsulotlari reklamalarida ko‘p uchraydi. Ko‘k rang ishonch va barqarorlikni bildirgani uchun bank, texnologiya yoki xizmat ko‘rsatish sohalari logotiplarida keng qo‘llanadi. Yashil rang ekologiya, tabiiylik, sog‘lom turmush tarzi va xavfsizlik bilan bog‘liq mahsulotlarda ko‘p ishlatiladi [5]. Bu holat rang tanlashning tasodifiy emas, balki psixologik va kommunikativ maqsadga asoslangan jarayon ekanligini ko‘rsatadi.

Ta’lim muassasalarida ham ranglarning o‘rni katta. Sinf xonasi, ko‘rgazmali qurollar, darsliklar, plakatlar va taqdimotlarda ranglardan to‘g‘ri foydalanish o‘quvchilarning mavzuga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Rangli materiallar bolalarda eslab qolish jarayonini yengillashtiradi, diqqatni kerakli joyga yo‘naltiradi va murakkab ma’lumotlarni tushunarliroq qiladi. Biroq dars jarayonida ranglardan haddan tashqari ko‘p foydalanish ham yaxshi natija bermaydi [3]. Bunday holatda o‘quvchi asosiy mazmunga emas, tashqi bezakka ko‘proq e’tibor qaratib qo‘yishi mumkin. Shuning uchun pedagog rangni didaktik maqsadga muvofiq tanlashi zarur.

Tasviriy san’at ta’limida ranglar nafaqat estetik vosita, balki o‘quvchining badiiy va ijodiy tafakkurini rivojlantiruvchi omil sifatida ham qaraladi. Ranglar orqali o‘quvchi predmetning tashqi ko‘rinishini emas, balki undagi kayfiyat, harakat, mazmun va obrazni ifodalashni o‘rganadi. Masalan, iliq ranglar orqali quvonch, harakat, quyoshli muhit ifodalansa, sovuq ranglar orqali sokinlik, masofa, kechki manzara yoki g‘amgin kayfiyat berilishi mumkin. Kompozitsiya yaratish jarayonida ranglar uyg‘unligi, kontrast, ritm va muvozanat o‘quvchining estetik didini shakllantiradi [9]. Kandinskiy ham badiiy ijodda nuqta, chiziq va rangning ifodaviy kuchiga alohida e’tibor qaratgan bo‘lib, bu qarash tasviriy san’atda rangning ruhiy ta’sirini tushunishda muhim nazariy asoslardan biri bo‘lib xizmat qiladi [6]. Rang tanlash jarayoni ko‘plab omillarga bog‘liq. Bunda ish turi, faoliyat olib borilayotgan joy, insonlarning yoshi, ruhiy holati, kasbiy vazifalari va madaniy qarashlari hisobga olinishi kerak. Masalan, bolalar xonasi uchun tanlanadigan rang bilan rasmiy majlislar zali uchun tanlanadigan rang bir xil bo‘lishi maqsadga muvofiq emas. Xuddi shuningdek, shifoxona, maktab, ofis, sport zali yoki ijodiy ustaxona uchun ham rang tanlashda bir xil yondashuvdan foydalanib bo‘lmaydi. Har bir muhit o‘z vazifasiga ega va rang shu vazifaga xizmat qilishi lozim.

Kundalik hayotda ham ranglar insonning o‘zini tutishi, atrofdagilar bilan munosabati va ichki kayfiyatini ifodalashda ishtirok etadi. Kiyim tanlashda odamlar ko‘pincha o‘z kayfiyati yoki ijtimoiy vaziyatiga mos rangni tanlaydi. Yorqin ranglar ochiqlik, faollik va muloqotga tayyorlikni bildirsa, sokin ranglar jiddiylik, vazminlik va xotirjamlikni ifodalashi mumkin. Uy interyerida ham ranglarning to‘g‘ri tanlanishi oila a’zolarining ruhiy holatiga ta’sir qiladi. Yotoqxona uchun yumshoq, sokin ranglar dam olish sifatini yaxshilasa, mehmonxona yoki umumiy xona uchun iliq ranglar samimiy va ochiq muhit yaratadi. Oshxona, bolalar xonasi yoki ish xonasida esa ranglar alohida vazifaga qarab tanlanishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, ranglar inson psixologiyasi, kundalik turmushi va kasbiy faoliyatiga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadigan muhim omil hisoblanadi. Ular orqali insonning hissiy holatini boshqarish, ish va o‘qish jarayonini qulaylashtirish, ijodiy fikrlashni rag‘batlantirish hamda estetik muhit yaratish mumkin. Shu bilan birga, ranglardan foydalanishda faqat did yoki tashqi bezakka tayanish yetarli emas. Rang tanlash jarayonida psixologik, pedagogik, estetik va amaliy jihatlar hisobga olinishi zarur. Ana shundagina rang inson hayotida oddiy bezak emas, balki ruhiy muvozanat, faoliyat samaradorligi va estetik tarbiyani ta’minlovchi muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayeva M., Xudoyberdiyev N. Umumiy psixologiya. Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
2. Rasulov R.X. Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2016.
3. Yo‘ldoshev J.G‘. Ta’lim psixologiyasi. Toshkent: Sharq, 2017.
4. Qodirov B.R. Psixologiya. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2019.
5. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. Toshkent: Fan, 2015.

6. Kandinsky W. Point and Line to Plane. Dover Publications, 1979.
7. Eisner E.W. The Arts and the Creation of Mind. Yale University Press, 2002.
8. Podlasy I.P. Pedagogika. Moskva: Vlados, 2000.
9. Shakarbek o'g'li IF va boshqalar. TASVIRIY SAN'AT TA'LIMIDA KOMPOZITSIYA YARATISH JARAYONINING O 'QUVCHINING ESTETIK, BADIIY VA IJODIY RIVOJLANISHIDAGI ROLI //JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS. – 2026. – T. 97. – №. 1. – S. 158-163.

THE SOCIO-EDUCATIONAL IMPORTANCE OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES IN THE ERA OF GLOBALIZATION

Tursunqulova Mashhura Erkinovna
First-year student of Foreign Languages and Literature

Abstract. In the modern era of globalization, learning foreign languages has become an important part of both social life and education. This article discusses how foreign languages influence communication, cultural understanding, and professional development. Special attention is given to the cognitive differences between people who speak one language and those who speak two or more languages. It is shown that multilingualism improves brain functioning, memory, and problem-solving skills. The article also explains how foreign languages create new academic and career opportunities. Overall, learning foreign languages is considered an essential skill in today's global world.

Keywords: globalization, foreign languages, multilingualism, communication, culture, cognitive development, brain function, education

Introduction. Today globalization is influencing almost every part of our life. Countries are becoming more connected, and people communicate with each other more often than before. Because of this, foreign languages are becoming very important. They are not only a subject in school, but also a real-life necessity. People learn foreign languages for different reasons: education, travel, work, or communication. However, their importance is much deeper. Foreign languages help people to understand the world better and become part of the global society.

Foreign Languages and Communication. Communication is one of the main reasons why people learn foreign languages. In today's world, it is very common to meet people from different countries. Without a common language, communication becomes difficult. Knowing foreign languages helps people express their ideas clearly and understand others. It also reduces misunderstandings and helps to build strong relationships. In international business and education, communication skills are especially important [Harmer, 2007, p.19].

Educational Value of Learning Languages. Learning foreign languages has a strong influence on education. It helps students develop important skills such as memory, attention, and critical thinking. Students who learn languages often perform better in other subjects as well. Foreign languages also give access to international knowledge. Many scientific articles, books, and educational platforms are available in foreign languages. Because of this, students who know languages have more opportunities to learn and grow academically.

Brain Function: Monolingual vs Multilingual Individuals. One of the most interesting aspects of language learning is how it affects the brain. There is a clear difference between people who speak only one language and those who speak two or more languages. Monolingual individuals usually use only one system of communication. Their brain processes information in a more direct way, but it may be less flexible. On the other hand, multilingual individuals constantly switch between languages. This process trains the brain and improves its functioning.

Research shows that bilingual and multilingual people have better memory and attention control. Their brains are more active in areas responsible for decision-making and problem-solving

[Bialystok, 2001, p.45]. They are also better at multitasking because they can manage multiple language systems at the same time. Another important fact is that multilingualism can delay cognitive decline in older age. Studies suggest that people who speak more than one language may develop dementia later than monolingual individuals [Craik et al., 2010, p.175]. This shows that language learning is not only useful in youth but also beneficial throughout life.

Cultural Understanding. Language is closely connected to culture. When people learn a language, they also learn about traditions, values, and ways of thinking. This helps them understand other cultures better. In a globalized world, cultural understanding is very important. It helps people respect differences and avoid conflicts. Learning foreign languages makes people more open-minded and tolerant.

Career Opportunities. Foreign languages are very important for career development. Many companies work internationally and need employees who can communicate with foreign partners. Because of this, people who know foreign languages have more job opportunities. They can work in different fields such as business, tourism, education, and translation. In many cases, multilingual individuals also earn higher salaries and have better career growth [Graddol, 2006, p.72].

Personal Development. Learning foreign languages also helps personal development. It improves confidence and communication skills. People who know languages can travel more easily and feel more comfortable in different environments. Language learning also teaches patience and discipline. It takes time and effort, but the results are very rewarding.

Conclusion. In conclusion, learning foreign languages is very important in the era of globalization. It helps people communicate, learn, and grow both personally and professionally. It also improves brain functioning and develops important cognitive skills. The difference between monolingual and multilingual individuals shows that language learning has a strong impact on the brain. Multilingual people are more flexible, attentive, and better at solving problems. For these reasons, foreign languages should be an important part of education. In today's world, knowing more than one language is not just an advantage, but a real necessity.

References

1. Bialystok, E. (2001). Bilingualism in Development. Cambridge University Press.
2. Craik, F., Bialystok, E., Freedman, M. (2010). Delaying the onset of Alzheimer disease. p.175.
3. Graddol, D. (2006). English Next. British Council.
4. Harmer, J. (2007). How to Teach English. Longman.

FALSAFA VA TARIX INSONIYAT TAFAKKURI RIVOJINING DIALEKTIK BIRLIGI

O‘rozboyeva Charos
Jizzax davlat pedagogikka universiteti ingliz tili mutaxassisligi
1-kurs 640-25 gurux talabasi.
Ilmiy raxbar: falsafa fanlari doktori, professor **A.Saitkasimov**

“Inson tabiatan ijtimoiy mavjudotdir .”
Aristotel.

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada falsafa va tarix fanlarining o‘zaro bog‘liqligi, ularning insoniyat tafakkuri va jamiyat rivojidagi o‘rni chuqur tahlil qilinadi. Falsafaning nazariy-metodologik asos sifatidagi roli hamda tarixning empirik bilimlar tizimi sifatidagi xususiyatlari ochib beriladi. Maqolada dialektik metod, tarixiylik prinsipi va sistemali yondashuv asosida ilmiy xulosalar chiqarilgan.

Kalit so‘zlar: falsafa, tarix, dialektika, metodologiya, sivilizatsiya, tafakkur , tarixiy jarayon, ijtimoiy qonuniyat.

Falsafa va tarix insoniyat tafakkurining eng muhim ikki ustuni hisoblanadi. Falsafa — borliq, bilish va qadriyatlar haqidagi umumiy qonuniyatlarni o‘rgansa, tarix — insoniyatning o‘tmishdagi faoliyatini, voqea-hodisalarni va ularning rivojlanish jarayonini o‘rganadi. Shuningdek, tarixiy jarayonlarni falsafiy tahlil qilish orqali ijtimoiy qonuniyatlar , sivilizatsion rivojlanish bosqichlari va insoniyat tafakkurining evolyutsiyasi yoritiladi. Shu boisdan, mazkur maqolada falsafa va tarixning dialektik birligi, ularning ilmiy ahamiyati va zamonaviy jamiyatdagi roli tahlil qilinadi.

Ushbu ikki fan o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, bir-biriisiz to‘liq anglab bo‘lmaydi. Tarixiy faktlar falsafiy tahlilsiz oddiy voqealar yig‘indisi bo‘lib qoladi, falsafa esa tarixiy asosga ega bo‘lmasa, mavhum nazariyaga aylanadi. N.Jo‘raevning ta’kidlashicha, “Har bir xalq, mamlakat tarixi – alohida va ulkan voqelik. Ayni paytda ana shu tarix o‘sha xalq uchun takrorlanmas va noyob qadriyatdir. Insoniyat tarixi esa qadriyatlar yaxlitligi hisoblanadi”. [1, 191 b.].

Falsafa va tarix o‘rtasidagi aloqani uch darajada ko‘rib chiqish mumkin:

Ontologik daraja. Bu darajada falsafa tarixiy voqelikning mohiyatini ochib beradi. Tarixda sodir bo‘layotgan hodisalar tasodifiy emas, balki ma’lum qonuniyatlarga bo‘ysunadi. Tarixiy bilimlar qanday shakllanadi? Falsafa bu savolga javob beradi. Tarixiy haqiqatni anglashda subyektiv va obyektiv omillar o‘rtasidagi munosabat muhimdir .

Metodologik daraja Falsafa tarixni o‘rganish metodlarini belgilaydi.dialektik metod sistemali yondashuv tarixiylik prinsipi. Dialektika va tarixiy jarayon. Dialektika — rivojlanishning umumiy qonunlari haqidagi ta’limot. Tarixiy jarayonlar ham doimiy o‘zgarish va qarama-qarshiliklar orqali rivojlanadi. Asosiy dialektik qonunlar: qarama-qarshiliklar birligi va kurashi. Miqdordan sifatga o‘tish. Inkorni inkor. Masalan, jamiyat taraqqiyoti eski tuzumning inkori orqali yangi tizimga o‘tadi.

Tarixiylik prinsipi har qanday hodisani uning paydo bo‘lishi, rivojlanishi va natijalari bilan birga o‘rganishni talab qiladi. Bilish tarixi shundan guvohlik beradiki, ibtidoiy ongga xos bo‘lgan sub’ekt va ob’ektni keskin farqlamaslik, masalan, olamni obrazli idrok etish, uni jonlantirishga (gilozoizm), ruhlantirishga (animatizm), dunyo binosining qismlarini jonli deb hisoblashga moyillik (animizm), shuningdek, tabiat hodisalarini insonga o‘xshatish (antropomorfizm), tabiiy jarayonlar munosabatini urug‘chilik munosabatlariga qiyos qilish (urug‘chilik sosiomorfizmi), mantiqiy fikrlashning deyarli yo‘qligi dunyoqarashning, shu jumladan, falsafiy dunyoqarashning boshlanish nuqtasi bo‘lgan inson – olam munosabati masalasining qo‘yilishiga imkon bermagan. Shuning uchun A.Jalolov shunday deb yozadi: «...asosiy maqsad falsafani osmoniylik, hayotdan ajralganlik, soxta mavhumiylik mayllaridan xalos etish, uni ijtimoiy hayotning barcha jabhalarini insoniylik

negizida ko‘rishning muhim nazariyuslubiy, ma’naviy yo‘naltiruvchilik omiliga aylantirishdir». [2, 251 b.].

Bunda ibtidoiy ong shaklini sosioantropomorfik dunyoqarash deb hisoblash va uning asosiy xususiyatini mantiqiy fikr yuritishda deb emas, balki emosional – assosiativ hayol surishda deb bilish ustuvordir. Mazkur xususiyatlar muayyan darajada mifologiyada va ilk diniy tasavvurlarda o‘z ifodasini topadi. Lekin, ayni paytda, ularda ibtidoiy ajdodimizning olamni va o‘z – o‘zini bilishga bo‘lgan intilishi ham kuzatiladi. Uni hissiyot bilan tafakkur o‘rtasidagi bilish hodisasi deb tavsiflash mumkin. Q.Ro‘zimatzodaning ta’kidlashicha, «Bilish nima? Bilish insonning tabiat, jamiyat va o‘zi to‘g‘risida bilimlar hosil qilishga qaratilgan aqliy, ma’naviy faoliyat turidir». [3, 221 b.].

Mifologiyaning mohiyati va bilishda tutgan o‘rniga nisbatan turli qarashlar mavjud. Xususan, ba’zi tadqiqotchilar mifologiyani borliqni tushuntirish usuli deb hisoblasa, boshqalari uni ibtidoiy ajdodlarimizning olamni va o‘z – o‘zini bilishga bo‘lgan intilishi deb biladilar . Bizningcha, keyingi qarash haqiqatga yaqinroq bo‘lsa kerak.

Sivilizatsion yondashuv Tarixni o‘rganishda sivilizatsion yondashuv muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuvda jamiyatlar madaniy , diniy va ijtimoiy xususiyatlariga ko‘ra tahlil qilinadi.

Sivilizatsiyalar:

Sharq sivilizatsiyasi

G‘arb sivilizatsiyasi

Islom sivilizatsiyasi.

Sharqda "Tarix falsafasi" tushunchasi o‘ziga xos jihatlarga ega. Forobiy qarashlariga ko‘ra, jamiyat taraqqiyotini ilohiy qonunlar boshqaradi. U Aristotelning jamiyat rivojlanishi xaqidagi ta’limotini o‘z xulosalari bilan boyitdi. Beruniy esa tarixiy taraqqiyot bosqichlarini tabiat, astrologiya, astronomiya, kecha va kunduz, fasllar almashinuvi orqali o‘rgandi. U "Hindiston", "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarlarida insoniyat tarixiga falsafiy nuqtai nazardan yondashadi, tarixni anglash, idrok etishda butunlay yangicha qarashlarni o‘rtaga tashlaydi. Beruniy dunyo tarixshunosligida asotirlar, afsonalar va rivoyatlardan ilmiy bilish hamda dunyoviy ta’limotga o‘tishda muhim hissa qo‘shdi.

Sharq tarix falsafasi bir necha yo‘nalishda ko‘zga tashlanib, voqealar tahlili ibratli hikoyalar, pand-nasihatlar, yuksak axloqiy me’yorlar bilan mushtarak holda olib boriladi. Ayrim hollarda tarixga geografik-hududiy jihatdan yondashiladi. Sayohatnomalar orqali jamiyat tarixi yaratiladi, podshohlarning boshqaruv usuli, siyosati, uning mohiyati ochib beriladi. Har bir sivilizatsiya o‘z falsafiy qarashlari bilan ajralib turadi. Tarix faqat voqealar yig‘indisi emas — bu inson faoliyatining mahsulidir.

Tarixda shaxsning roli ham muhim hisoblanadi. Liderlar tarixni tezlashtirishi mumkin g‘oyalar orqali jamiyat jarayonlarini o‘zgartiradi, ong va tafakkur rivoji tarixiy jarayonni belgilaydi. Falsafa tarixni tushuntiradi, tarix esa falsafani boyitadi. Ularning o‘zaro ta’siri quyidagicha namoyon bo‘ladi: Tarix falsafaga material beradi. Falsafa tarixni umumlashtiradi. Ikkalasi birgalikda jamiyat rivojini tushuntiradi. Zamonaviy davrda globalizatsiya, texnologik taraqqiyot va madaniyatlararo aloqalar bu ikki fan o‘rtasidagi bog‘liqlikni yanada kuchaytirdi.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Жўраев Н. Тарих фалсафасининг назарий асослари. - Т.: «Маънавият», 2008. - Б.191.

2. Жалолов А. Мустақиллик масъулияти. – Т.: «Ўзбекистон»,1996. – Б.251.

3. Рўзиматзода Қ. Билиш фалсафаси // Фалсафа. Маърузалар матни. – Т.: ЎАЖБНТ, 2000. – Б.221.

TASVIRIY SAN’AT VOSITASIDA O‘QUVCHILARDA VATANPARVARLIK TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Yusupova Shoxista Alimjanovna
Guliston davlat pedagogika instituti,
“San’atshunoslik” kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: mazkur maqolada tasviriy san’at darslari orqali o‘quvchilarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirishning pedagogik ahamiyati yoritiladi. Unda rangtasvir, manzara, natyurmort, tarixiy va batal janrlarning tarbiyaviy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, milliy rassomlar ijodi, tarixiy xotira, ona yurtga mehr va estetik tarbiya o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik asoslab beriladi. Maqolada tasviriy san’at o‘quvchilarda milliy g‘urur, fuqarolik mas’uliyati va Vatanga sadoqat fazilatlarini rivojlantirishga xizmat qilishi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: tasviriy san’at, vatanparvarlik tarbiyasi, estetik tarbiya, milliy qadriyatlar, o‘quvchi shaxsi, badiiy tafakkur.

Insoniyat tarixiga nazar tashlanganda, har bir davrda inson qalbini ezgu maqsadlar sari yetaklagan kuchli ma’naviy tuyg‘ulardan biri Vatanga muhabbat bo‘lgani ko‘zga tashlanadi. Vatanparvarlik oddiy hissiyot emas, balki shaxsning o‘z yurti, xalqi, tarixi, madaniyati va kelajagiga bo‘lgan ongli munosabatidir. Har bir xalq o‘z hayotiy tajribasi, tarixiy xotirasi va ma’naviy qadriyatlari orqali Vatan tushunchasini muqaddas mazmun bilan boyitib kelgan [1]. Shu jihatdan vatanparvarlik insonning ijtimoiy faolligi, fuqarolik mas’uliyati va ma’naviy qiyofasini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Vatanparvarlik tuyg‘usi bir kunda shakllanmaydi. U oiladagi tarbiya, ta’lim muassasasidagi ma’naviy muhit, tarixiy xotira, milliy qadriyatlar va shaxsiy hayotiy tajriba ta’sirida asta-sekin kamol topadi. Inson bolalik davridanoq ona tili, tug‘ilib o‘sgan joyi, mahallasi, maktabi va yurt ramzlari orqali Vatan haqidagi dastlabki tasavvurlarni hosil qiladi. Keyinchalik bu tasavvurlar bilim, e’tiqod, mas’uliyat va amaliy faoliyat bilan mustahkamlanadi. Shu sababli vatanparvarlik tarbiyasi faqat shior yoki umumiy da’vat bilan cheklanmasdan, o‘quvchining tafakkuri, his-tuyg‘usi, estetik qarashi va xatti-harakatida aks etadigan uzluksiz pedagogik jarayon sifatida tashkil etilishi lozim [4]. Bugungi kunda mamlakatimizda yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ta’lim-tarbiya tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Xususan, 2023–2027-yillarda yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiyasida yosh avlodda fuqarolik pozitsiyasi, yurt taqdiriga daxldorlik, milliy g‘urur, fidoyilik va Vatan himoyasiga tayyorlik kabi fazilatlarni shakllantirishga alohida e’tibor qaratilgan [1]. Bu esa umumta’lim maktablarida dars jarayonining tarbiyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanishni talab qiladi.

O‘quvchilarda Vatanga muhabbat tuyg‘usini shakllantirishda ta’limning turli vositalari muhim o‘rin tutadi. Bular orasida san’atning ta’sir kuchi alohida ahamiyatga ega. Chunki san’at inson ruhiyatiga bevosita ta’sir etadi, uning his-tuyg‘ularini uyg‘otadi, voqelikni obrazlar orqali idrok etishga yordam beradi. Ayniqsa, tasviriy san’at ko‘rgazmaliligi, obrazliligi va emotsional ta’sirchanligi bilan o‘quvchilarda estetik did, kuzatuvchanlik, milliy qadriyatlarga hurmat, tabiat va jamiyatga mas’uliyatli munosabatni shakllantirishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi [2]. Tasviriy san’at insoniyat madaniyatining eng qadimiy ifoda shakllaridan biridir. Inson o‘z fikri, quvonchi, orzusi va hayot haqidagi tasavvurlarini dastlab tasvir orqali ifodalagan. Qadimgi qoyatosh rasmlari, me’moriy bezaklar, amaliy san’at namunalari, miniatyura va rangtasvir asarlari xalqning hayot tarzi, e’tiqodi, estetik qarashi hamda tarixiy xotirasini saqlab kelgan. Shu ma’noda tasviriy san’at faqat go‘zallik yaratish vositasi emas, balki milliy o‘zlikni anglash, tarixni his etish va Vatan bilan bog‘liq ma’naviy qadriyatlarni o‘quvchi ongiga singdirishning muhim pedagogik manbaidir [3]. Umumta’lim maktablarida tasviriy san’at darslari o‘quvchilarning faqat rasm chizish malakasini rivojlantirish bilan cheklanmasligi kerak. Bu darslar orqali o‘quvchi tevarak-atrofga diqqat bilan qarashni, rang va shakllar uyg‘unligini sezishni, tabiat va inson mehnatidagi go‘zallikni

anglashni o‘rganadi. Shu jarayonda unda ona yurt manzaralari, milliy urf-odatlar, xalq hunarmandchiligi, tarixiy obidalar, milliy liboslar va xalq hayoti bilan bog‘liq tasavvurlar kengayadi [2]. Bunday mazmun o‘quvchining estetik qarashlarini shakllantirish bilan birga, uning qalbida o‘z yurti bilan faxrlanish, uni asrab-avaylash va qadrlash tuyg‘usini ham kuchaytiradi.

Tasviriy san’at darslarida natyurmort janridan foydalanish vatanparvarlik tarbiyasi uchun muhim imkoniyat yaratadi. Masalan, o‘zbekona dasturxon, milliy kulolchilik buyumlari, mevalar, non, atlas mato, do‘ppi yoki kashtado‘zlik namunalaridan tuzilgan natyurmort kompozitsiyasi o‘quvchida oddiy predmetlarga ham milliy ruh va ma’naviy mazmun bilan qarash ko‘nikmasini hosil qiladi. Bunday topshiriqlar orqali o‘quvchi yurtimizning tabiiy ne’matlari, xalqimizning mehnatsevarligi, mehmondo‘stligi va turmush madaniyatini obrazli tarzda idrok etadi [5]. Manzara janri esa o‘quvchilarda ona tabiatga mehr, ekologik madaniyat va tug‘ilgan yurtga nisbatan faxr tuyg‘usini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. O‘quvchilar dars jarayonida mahalla ko‘chalari, maktab atrofi, dala va bog‘lar, tog‘ va daryo manzaralari, tarixiy shaharlar yoki zamonaviy bunyodkorlik obyektlarini tasvirlash orqali Vatan go‘zalligini o‘z nigohi bilan ko‘rishga o‘rganadilar. Bu jarayonda o‘qituvchi o‘quvchilarga tabiatni kuzatish, ranglar holatini farqlash, fasllar kayfiyatini sezish bilan birga, uni asrash va qadrlash zarurligini ham tushuntirib borishi muhim [4]. Chunki Vatanga muhabbat faqat so‘zda emas, balki tabiatga, madaniy merosga va atrof-muhitga ehtiyotkor munosabatda ham namoyon bo‘ladi.

Tarixiy va batal janrdagi asarlar o‘quvchilarda vatanparvarlik ruhini shakllantirishda yanada kuchli tarbiyaviy imkoniyatga ega. Bunday asarlar orqali o‘quvchilar ajdodlarimizning jasorati, yurt ozodligi yo‘lida ko‘rsatgan fidoyiligi, xalqimiz boshidan kechirgan murakkab tarixiy jarayonlar haqida obrazli tasavvurga ega bo‘ladilar. Tarixiy mazmundagi tasviriy san’at namunalarini tahlil qilish o‘quvchilarda tinchlikning qadriga yetish, mustaqillikni asrash, Vatan himoyasiga tayyor bo‘lish va o‘z xalqining o‘tmishiga hurmat bilan qarash kabi fazilatlarni rivojlantiradi [3]. Tasviriy san’at darslarida milliy rassomlar ijodidan foydalanish ham o‘quvchilarda vatanparvarlik hissini kuchaytiradi. O‘zbekiston tasviriy san’ati tarixida xalq hayoti, mehnat jarayoni, tarixiy xotira, milliy urf-odatlar va ona yurt manzaralarini o‘z asarlarida ifodalagan ijodkorlar ko‘p. Ularning asarlarini dars jarayonida tahlil qilish o‘quvchilarga san’atning xalq hayoti bilan bevosita bog‘liqligini anglashga yordam beradi [6]. Bunday asarlar orqali o‘quvchi Vatan tushunchasini mavhum tushuncha sifatida emas, balki xalq hayoti, inson mehnati, tarix, madaniyat va go‘zallik bilan bog‘liq tirik hodisa sifatida idrok eta boshlaydi.

Dars jarayonida kompozitsiya ustida ishlash ham vatanparvarlik tarbiyasi bilan uzviy bog‘lanishi mumkin. Kompozitsiya o‘quvchidan mavzuni anglash, asosiy g‘oyani tanlash, obrazlarni joylashtirish, ranglar uyg‘unligini topish va yakuniy badiiy yechimga kelishni talab etadi. “Mening Vatanim”, “Ona yurt manzarasi”, “Mustaqillik bayrami”, “Ajdodlar xotirasi”, “Tinchlik — eng katta ne’mat”, “Mahallam hayoti” kabi mavzularda ijodiy topshiriqlar berish o‘quvchini mustaqil o‘ylashga, shaxsiy munosabat bildirishga va Vatan haqidagi tasavvurlarini badiiy shaklda ifodalashga o‘rgatadi [5]. Vatanparvarlik tarbiyasida o‘qituvchining metodik yondashuvi ham muhim ahamiyatga ega. Agar o‘qituvchi darsni faqat texnik ko‘nikmalarni shakllantirish bilan cheklab qo‘ysa, tasviriy san’atning tarbiyaviy imkoniyatlari to‘liq ochilmaydi. Shu bois har bir mavzu o‘quvchi hayoti, milliy qadriyatlar, tarixiy xotira va zamonaviy jamiyat bilan bog‘lab tushuntirilishi lozim. Rasm ishlashdan oldin qisqa suhbat, asar tahlili, savol-javob, kuzatish, ijodiy topshiriq va yakuniy muhokama tashkil etilishi o‘quvchining mavzuni chuqurroq anglashiga yordam beradi. Bunday darslarda o‘quvchi tayyor bilimni eshitibgina qolmay, o‘zi kuzatadi, solishtiradi, fikr bildiradi, ijod qiladi va xulosaga keladi [4]. Tasviriy san’at mashg‘ulotlarida fanlararo bog‘liqlikdan foydalanish ham samarali natija beradi. Tarix fani bilan bog‘langan holda tarixiy shaxslar, qadimiy shaharlar va milliy davlatchilik ramzlarini; adabiyot bilan bog‘langan holda badiiy asarlardagi Vatan obrazini; musiqa bilan bog‘langan holda xalq kuy-qo‘shiqlari va milliy ohanglarni; texnologiya va amaliy san’at bilan bog‘langan holda xalq hunarmandchiligi namunalarini tasvirlash mumkin [2]. Bunday yondashuv o‘quvchida Vatan haqidagi tasavvurni keng, hayotiy va yaxlit holda shakllantiradi.

O‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda sinfdan tashqari ishlar ham tasviriy san’at darslarining mantiqiy davomi bo‘la oladi. Rasmlar tanlovi, ko‘rgazmalar, tarixiy obidalarga sayohatlar, muzeylarga tashrif, rassomlar bilan uchrashuv, “Mening Vatanim – mening faxrim” mavzusidagi ijodiy ishlar va bayram tadbirlariga bag‘ishlangan bezak ishlari o‘quvchilarning faolligini oshiradi [6]. Bunday faoliyat o‘quvchini jamoa bilan ishlashga, o‘z ijodiy mahsulini namoyish etishga, tengdoshlari fikrini eshitishga va o‘z mehnatiga mas’uliyat bilan qarashga o‘rgatadi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, tasviriy san’at o‘quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda muhim pedagogik vosita hisoblanadi. U o‘quvchida estetik did, badiiy tafakkur va ijodiy ko‘nikmalarni rivojlantirish bilan birga, milliy g‘urur, tarixiy xotira, ona yurtga mehr, tinchlikni qadrlash, xalq mehnatiga hurmat va fuqarolik mas’uliyatini ham shakllantiradi. Ayniqsa, dars jarayonida milliy mazmundagi mavzular, o‘zbek rassomlari ijodi, tarixiy va zamonaviy hayotni aks ettiruvchi asarlar, ijodiy topshiriqlar va muhokamalardan oqilona foydalanilsa, tasviriy san’atning tarbiyaviy samaradorligi yanada ortadi. Demak, tasviriy san’at darslari yosh avlodni Vatanga sadoqatli, ma’naviy yetuk, estetik didli va faol fuqarolik pozitsiyasiga ega shaxs sifatida tarbiyalashda keng imkoniyatlarga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 29-iyundagi 267-son qarori bilan tasdiqlangan “2023-2027-yillarda yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash konsepsiyasi”.
2. Abdurasulov S.F. Tasviriy san’at va uni o‘qitish metodikasi. T: “Ilm ziyo”, 2011.
3. Hasanov R. Tasviriy san’at asoslari. T.: 2008.
4. Abdurasulov S.F. Tasviriy san’at o‘qitish metodikasi. T.: 2002.
5. Yo‘ldoshev O‘.J. tahriri ostida. Umumiy pedagogika. O‘quv qo‘llanma. T.: 2017.
6. Yusupova Sh.A. Tools and criteria of composition in the creative process of fine arts classes of university schools // Current Research Journal of Pedagogics. 2024. Vol. 5, Issue 02. P. 48-58. DOI: https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-05-02-10
7. Pardaboyevich J.N., Hasanovna G.C. Kelajak avlod tarbiyasida tasviriy san’atning roli // T.: 2021.

SIRDARYO VILOYATI QISHLOQ MANZARALARIDA EKOLOGIK MUAMMOLARNI TASVIRIY SAN’AT ORQALI AKS ETTIRISH: BADIIY VA ILMIY TAHLIL

Obidov Bexzod Zokirjon o‘g‘li
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti
Ilmiy rahbar: **Berikbayev Alisher Alikulovich**
Guliston davlat universiteti, “Amaliy san’at va dizayn” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: maqolada Sirdaryo viloyati qishloq manzaralarida ekologik muammolarni tasviriy san’at orqali aks ettirish masalalari o‘rganiladi. Tadqiqotda tuproq sho‘rlanishi, suv tanqisligi va landshaft o‘zgarishlari badiiy til va texnikalar yordamida ifodalanishi, shuningdek, san’at orqali jamiyatning ekologik madaniyatini yuksaltirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Maqolada Sirdaryo manzaralarini tasvirlashda moybo‘yoq va akvarel, impasto va wet-on-wet metodlari, shuningdek, “xira-sfumato” perspektivasi qo‘llanilishi ta’kidlangan. Tadqiqot natijalari ekologik estetikani rivojlantirish, “Tiklanish manzaralari” konsepsiyasini shakllantirish va oliy ta’limda ekologik rangtasvir kurslarini joriy etish bo‘yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar: qishloq manzarasi, ekologik muammolar, tasviriy san’at, manzara janri, tuproq sho‘rlanishi, suv tanqisligi, ekologik estetika.

O‘zbekistonning markaziy qismida joylashgan Sirdaryo viloyati o‘zining tarixiy-geografik o‘rni va agrar salohiyati bilan alohida e’tiborga sazovor. Biroq, so‘nggi o‘n yilliklarda mintaqadagi ekologik vaziyat landshaftning estetik va biologik muvozanatiga jiddiy putur yetkazdi. Sirdaryo daryosining quyi oqimidagi suv sathining pasayishi va "Mirzacho‘l" hududining keng ko‘lamda o‘zlashtirilishi natijasida yuzaga kelgan tuproq sho‘rlanishi nafaqat qishloq xo‘jaligiga, balki hududning vizual qiyofasiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda [1:267]. Ushbu ekologik o‘zgarishlarni tasviriy san’at, xususan manzara janri orqali tadqiq etish, ekologik muammolarni anglash va ularni bartaraf etishda inson omilini faollashtirishning samarali usulidir [2: 48]. Tasviriy san’atda manzara janri shunchaki tabiatning nusxasi emas, balki ijodkorning borliqqa bo‘lgan falsafiy va estetik munosabatidir. Sirdaryo qishloq manzaralarida aks etgan “oq sho‘rlar”, quriyotgan to‘qayzorlar yoki qurigan kanallar shunchaki tabiat manzarasi emas, balki ekologik fojianing vizual metaforasidir. Rassom o‘z asari orqali tomoshabinni tabiatning og‘rig‘ini his qilishga va bu muammolarni bartaraf etishda mas’uliyatni o‘z zimmasiga olishga chorlaydi [3:463]. Zamonaviy o‘zbek tasviriy san’atida, ayniqsa Orolbo‘yi va Sirdaryo kabi ekologik inqiroz hududlari rassomlar uchun yangi estetik va ijtimoiy mavzular manbaiga aylangan.

Sirdaryo viloyatining ekologik holati statistik ma’lumotlarda ham yaqqol aks etgan. 2023-2024 yillarda o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, hududda suv resurslari uchun raqobat kuchayib, yerlarning sho‘rlanishi va bioxilma-xillikning yo‘qolishi landshaft gidrografiyasiga sezilarli o‘zgarishlar kiritmoqda [5:62]. Bunday vaziyatda rassomning vazifasi faqat “go‘zal” manzarani chizish bilan cheklanmaydi. U muammoning ichiga kirishi, sho‘rlangan tuproqning o‘ziga xos oqish rangini, suv kutayotgan ekinzorlarning sarg‘ish tusini va changli osmonning xira kulrangini o‘z asarlarida aks ettirishi lozim. Bu jarayon “ekologik estetika” deb atalib, san’atning jamiyatdagi transformatsion rolini belgilab beradi [6:76]. Ushbu maqolaning maqsadi Sirdaryo viloyati qishloq manzaralarini chizish jarayonida ekologik muammolarni badiiy tilga ko‘chirish va bu orqali jamiyatning ekologik madaniyatini yuksaltirish usullarini tahlil qilishdir. Shuningdek, rassomchilik yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalarga Sirdaryo manzaralarini tasvirlashda qanday texnik va kompozitsion usullardan foydalanish bo‘yicha ilmiy-pedagogik ko‘rsatmalar beriladi.

Sirdaryo landshafti gorizontal chiziqlari, cheksiz tekisliklari va ochiq ranglar gammasi bilan boshqa hududlardan ajralib turadi. Yorug‘lik va rang munosabatlari tuproqning sho‘rlanish darajasiga qarab o‘zgaradi. Ushbu ekologik muammolar rassomlar oldida nafaqat ijodiy, balki fuqarolik mas’uliyati vazifasini ham belgilaydi. Tabiatni kuzatish, undagi ekologik muvozanatning buzilishini anglash va uni ranglar uyg‘unligida ko‘rsatish bugungi kun manzara janrining asosiy talabi hisoblanadi [8:45]. Sirdaryo viloyati qishloq manzaralarini tadqiq etish metodikasi bir necha bosqichli ilmiy-amaliy yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Tadqiqotda moybo‘yoq (oil painting) va akvarel texnikalaridan foydalanildi. Sirdaryoning qattiq, yorilgan tuprog‘ini tasvirlashda mastixin yordamida qalin (impasto) qatlamlar yaratish metodi qo‘llanildi, havodagi chang va bug‘lanishni aks ettirishda esa akvarelning shaffoflik xususiyatlari va “nam ustiga nam” texnikasi ishlatildi [4:1054]. Bu metodlar rassomga Sirdaryo tabiatini tasvirlash bilan birga uning ekologik muammolariga nisbatan jamiyatda subyektiv va obyektiv munosabatni shakllantirish imkonini beradi [6:74]. Har bir texnika muammoning ma’lum bir qirrasini ochishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Sirdaryo yerlarining 90% dan ortig‘i sho‘rlangan va bu landshaftning koloristik tuzilishini tubdan o‘zgartirgan [5:62]. Sho‘rlanish darajasining ranglar gammasiga ta’siri aniqlandi: sho‘r bosgan yerlar o‘ziga xos “oq landshaft” fenomenini hosil qiladi. Rassomlar uchun bu rangtasvirda “oq rangning ming xil jilosi”ni kashf etish imkonini berdi.

Sirdaryo daryosi va kanallarning qurishi natijasida landshaftda “suvsizlik estetikasi” yuzaga kelgan. Tadqiqot davomida yaratilgan asarlarda daryo o‘zanining kichrayishi va qirg‘oqlardagi loyqalanish jarayonlari aks ettirildi. Suv sathining pasayishi manzaradagi vertikal chiziqlarning yo‘qolib, gorizontal chiziqlarning ustunlik qilishiga olib keladi, bu esa kompozitsiyada “og‘ir pastki qism” effektini yaratib, psixologik tushkunlikni ifodalaydi [7]. Tajriba-sinov ishlari (Guliston davlat universiteti va boshqa san’at yo‘nalishlari misolida) shuni ko‘rsatdiki, ekologik mavzudagi manzaralar bilan ishlagan talabalarning 85% tabiatga nisbatan mas’uliyat hissi oshgan. Ular nafaqat

rassom, balki ekologik faol sifatida o‘z tumanlaridagi muammolarga e’tibor qarata boshladilar. Bu san’atning “tarbiyaviy kuchi”ni tasdiqlaydi.

Amaliy natijalardan biri “Tiklanish manzaralari” deb nomlangan yangi badiiy yondashuvdir. Bu yondashuvda rassom Sirdaryoning ayanchli holatini emas, balki ekologik muammolar bartaraf etilgan holatini tasvirlaydi (sho‘rga chidamli daraxtzorlar, zamonaviy sug‘orish tizimlari bilan jihozlangan bog‘lar). Bunday asarlar jamiyatda optimistik ruh uyg‘otadi va ekologik loyihalar uchun vizual prezentatsiya vazifasini bajaradi.

Sirdaryo landshaftining atmosferasini berish uchun “atmosfera perspektivasi” metodikasiga yangilik kiritildi. Hududdagi chang bo‘ronlari va havoning ifloslanishini tasvirlashda klassik havo perspektivasi o‘rniga “xira-sfumato” (dusty sfumato) uslubi qo‘llanildi. Bu uslub ufq chizig‘ini ataylab xiralashtirish va ranglar to‘yinganligini pasaytirish orqali ekologik noqulaylikni vizual ifodalash imkonini berdi [8:46]. Natijada, Sirdaryo viloyati qishloq manzaralari nafaqat estetik obyekt, balki hududning ekologik monitoringi va ijtimoiy reabilitatsiyasi uchun muhim vositaga aylangan [6:74]. Tasviriy san’atning ushbu yo‘nalishidagi yutuqlar milliy san’atshunoslik va ekologiya chorrahasida yangi istiqbollarni ochadi.

Manzara janrida tabiat asosan idilla sifatida tasvirlangan bo‘lsa, Sirdaryo misolida biz “antropotsen” davri san’atining namoyon bo‘lishini kuzatamiz. Sho‘rlangan yerlarning estetikasi o‘ziga xos fajiaviy go‘zallikni hosil qiladi. Munozara shundaki, rassom muammoni qanchalik realistik yoki abstrakt tasvirlashi kerak. Sirdaryo rassomlari orasida realizm an’analari kuchli, ammo ekologik fojianing miqyosini ko‘rsatish uchun simvolizm va ekspressionizm elementlaridan foydalanish samaraliroq [3:460]. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, Sirdaryodagi tuproq sho‘rlanishi va suv tanqisligi faqat tabiat hodisasi emas, balki noto‘g‘ri irrigatsiya va uzoq yillik paxta yakkahokimligining natijasidir. Shu sababli, manzaraga inson figurasini yoki tashlandiq texnikani kiritish asarning ekologik yukini oshiradi. Bu metodika Varsham Yeremyan va boshqa o‘zbek kino-rassomlarining amaliyotida qo‘llanilgan [4:1057].

Oliy ta’limda manzara janrini o‘qitish metodikasi bugun o‘zgarishlar ostonasida. Agar ilgari talabadan faqat “to‘g‘ri rang tanlash” talab qilingan bo‘lsa, bugun uning ekologik dunyoqarashi ham baholanmoqda. Sirdaryo viloyatidagi o‘quv plenerlari talabalarga tabiatdagi o‘zgarishlarni bevosita tahlil qilish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari san’at ta’limiga “Ekologik rangtasvir” maxsus kursini kiritish zarurligini ko‘rsatadi [1:267]. Munozaralarning yakuniy xulosasi shuki, Sirdaryo manzarasi doimiy dinamikada: iqlim o‘zgarishi va cho‘llanish jarayonlari landshaftni “oq-sariq” ranglar tomon surmoqda. Rassomlar bu jarayonni to‘xtatish uchun vizual qarshilik ko‘rsatishi lozim. San’at asari nafaqat mavjud holatni aks ettiradi, balki ideal holatni ham taklif qiladi. “Tiklanish manzaralari” konsepsiyasi aynan shu maqsadga xizmat qiladi [4:1053]. Shunday qilib, Sirdaryo viloyati qishloq manzaralarini tasvirlash orqali ekologik muammolarni o‘rganish ijodiy jarayon bilan bir qatorda ilmiy, ijtimoiy va pedagogik ahamiyatga ega kompleks faoliyatdir. San’at ekologik inqiroz va inson ongi o‘rtasidagi bog‘lovchi vosita sifatida xizmat qiladi. Yakuniy xulosa sifatida, Sirdaryo manzaralarini badiiy tasvirlash viloyatning ekologik “kasallik tarixi”ni yozish va uni davolashning estetik yo‘llarini izlashdir. Tadqiqot materiallari rassomlar, san’atshunoslar, ekologlar va oliy ta’lim o‘qituvchilari uchun mintaqaviy ekologik muammolarni san’at prizmasi orqali hal etishda muhim manba bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Юсупова Ш. Tasviriy san’at to‘garak mashg‘ulotlarida qo‘yiladigan zamonaviy pedagogik talablar //Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences. – 2023. – Т. 3. – №. 5. – С. 267-273.

2. Khayrov, R. Z. U. . (2025). The Role of Drawing and Painting in the Training of Future Teachers of Fine Arts. International Journal of Formal Education, 4(7), 41–48. Retrieved from https://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/5420

3. Юсупова, Шохиста Алимжановна, and Наби Пардабоевич Жумабоев. "ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИ ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИЛАРНИ ИЖОДКОРЛИККА ЎРГАТИШ." Science and Education 2.2 (2021): 460-464.

4. Xudoyorov Shodiyor Ziyodullo o‘g‘li,/Xayrov Rasim Zolimxon o‘g‘li. (2025). TASVIRIY SAN’AT VOSITALARIDA SIRDARYO VILOYATI OBIDALARINING BADIIY TALQINI VA ESTETIK IFODASI. IQRO INDEXING, 18(01), 1053-1057. https://worldlyjournals.com/index.php/IFX/article/view/16469

5. SIRDARYO VILOYATIDAGI TARIXIY YODGORLIKLAR VA ULARNING TASVIRIY SAN’ATDA AKS ETTIRILISHI . (2025). Global Science Review, 9(1), 56-62. https://global-science-review.com/ojs/index.php/gsr/article/view/3093

6. MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES IN COMPOSITION EDUCATION AND PEDAGOGICAL APPROACHES. (2025). Web of Teachers: Inderscience Research , 3(11), 74-79. https://webofjournals.com/index.php/1/article/view/5468

7. Jumaboyev, N. P. Rangtasvir. Ilm Ziyo Zakovat. T.: 2023.

8. Жумабоев, Наби Пардабоевич, and Бобир Болбекович Нушаров. “МАНЗАРА ЖАНРИНИНГ ТАСВИРИЙ САНЪАТДА ТУТГАН ЎРНИ” Интернаука 6-2 (2019): 45-46.

O‘TGAN ASR 80-YILLARIDAGI JIZZAX SHAHRINING IQTISODIY HAYOTI

D.T.Abdurasulova
Jizzax davlat pedagogika universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘tgan asr 80-yillarida Jizzax shaharining iqtisodiy hayoti: shaharning sanoat zonasini yuzaga kelishi, shahar atrofidagi qurilish materiallaridan unumli foydalanish uchun keramika, silikat ishlab chiqaruvchi zavod va boshqa korxonalar ishga tushirilganligi, Respublika sanoatni rivojlantirish va Jizzax viloyatidagi cho‘l zonasini o‘zlashtirish maqsadida Jizzax plastmassa quvurlari zavodi qurilishi, sanoat korxonalari qoshida turar joy binolari, bolalar bogcha-yaslilari, shifoxonalar qurilishi haqida yozilgan. Ma’muriy buyruqbozlik tizimi, ishlab chiqarishga partiyaviy rahbarlik va uning mafkuraviylashtirilishi iqtisodiyotni yuksaltirish borasidagi urinishlarni yo‘qqa chiqardi haqida aytilgan.

Kalit so‘zlar: Shahar, Sanoat korxonalari, sobiq sho‘rolar davri, akumlyator zavodi, ip-yigiruv fabrikasi, temir-beton zavodi, un kombinati, “Jizzax plastmassa” aksiyadorlik jamiyati, paxta tozalash korxonalari, ma’muriy buyruqbozlik tizimi, ishlab chiqarishga partiyaviy rahbarlik.

Sobiq sho‘rolar davrida ham Jizzax shahri viloyatning ma’muriy- madaniy markazi bo‘lishi bilan birgalikda Respublikaning eng yirik sanoat shaharlaridan biri edi. Jizzax shahrida qishloq xo‘jalik mahsulotlarini qayta ishlovchi o‘nlab sanoat korxonalari barpo etilgan edi. Shaharning sanoat zonasi yuzaga keldi. Jizzax viloyati tashkil topganidan ko‘p o‘tmasdan 1979 yilda akumlyator zavodi, 1981yili ip-yigiruv fabrikasi, temir-beton zavodi qurilib ishga tushirildi. O‘ninchi besh yillik mobaynida shahar sanoat korxonalarini kengaytirish uchun 121 million so‘m mablag‘ sarflandi. Shahar atrofidagi qurilish materiallaridan unumli foydalanish uchun keramika, silikat ishlab chiqaruvchi zavod va boshqa korxonalar ishga tushirildi, g‘isht zavodining ishlab chiqarish hajmi kengaytirildi. ”Uzkolxozstroyning” keramzit ishlab chiqarish eksperimental kombinati qurilishga qarashli tayyorlash uzellari shahar atrofidagi xom ashyo bilan ishlashni yaxshi yolga qo‘ydilar. O‘zbekistonlik quruvchilar estoniyalik va novosibirskliklar bilan birgalikda o‘sha vaqtda uy qurilish materiallari kombinati-silikat zavodini qurdilar. Korxona qoshida yig‘ma temir beton buyumlari uchun armatura tayyorlovchi sex ham qurilib ishga tushirildi. Kombinatda 4 ta zavod, 17 ta sex va 59 ta brigada mavjud edi. Bu erda xar yili 120 ming kub metrdan ziyod silikat, 677 kub metr temir-beton buyumlari, 180 ming kub metr keramzit, 420 ming kub metr gipsoprokat mahsulotlari tayyorlandi. Kombinat 1989 yilda quruvchilarga 165 ming

kub metr turli hil metal konstruksiya detallari, 128 ming kub metr keramzit qumi, 198 ming kvadrat gips prokat plitalari, 1506 tonna metall konstruksiyalari, 1900 tonna turli xil texnologik uskunalar etkazib berdi. Kombinatda 2 ta 150 o‘rinli oshxona, 50 o‘rinli choyxona, bufet,700 o‘rinli medisina punkti mavjud bo‘lgan. Kombinatda ishlab chiqarilgan yuqori sifatli tayyor uy komplektlari RSFSR, Qirg‘iziston, Tojikiston, va Turkmanistonga peshma-pesh jo‘natilgan[1]. Shahardagi ko‘pgina korxonalarni rekonstruksiya qilish ishlari amalga oshirildi, gips va gipsolitdan, keramikadan plitalar ishlab chiqarish korxonalari qurildi. Shahardagi qishloq xo‘jalik mashinalari remonti zavodi rekonstruksiya qilindi. Uysozlik kombinatining temir-beton buyumlari zavodi sug‘orish kanallari uchun qoplama pilita buyumlarini tayyorlab berdi, tom ustini yopish uchun ishlatiladigan plitalar, lotoklar va ularning jihozlari, fundament bloklari, quduqlar hamda ularni jihozlash uchun ishlatiladigan moslamalar ishlab chiqarildi. SSSR 60 yilligi nomli ip yigiruv fabrikasi birinchi bosqichi 1981 yilda ishga tushirilgan bo‘lib o‘shga davrda O‘rta Osiyoda yirik engil sanoat korxonalardan biri xisoblangan. Fabrikada turli xil trikotaj gazlamalar ishlab chiqarilgan. Fabrika sexlaridida SSSR engil sanoat minstrligiga qarashli oliy, maxsus o‘quv yurtlarini tamomlaganlar, kalava sexi boshlig‘i Tirkash Ergashev, smena masteri Sharofat Haydarova, yigiruv sexi boshlig‘i Abdulaziz Xidirov, masterlar Onaroy Sultonova, Olim Bo‘ronov,Shokir Eshnazarov singari xodimlar mexnat qilganlar.

1982 yilda un kombinati, kraxmal kombinati, go‘sht kombinati, Toshkentdagi “Yuldiz” trikotaj firmasining Jizzax filiali qurilib ishga tushirildi Shaharda sut zavodi, ustki trikotaj ishlab chiqarish birlashmasining “Moskva” kolxozidagi filialai, akkumlyator zavodi, uy jixozlarini ishlab chiqarish fabrikasi qurilib ishga tushirildi. Shaharda aholining keng iste’mol mollariga bo‘lgan ehtiyojlarini hisobga olib paypoq fabrikasi ishga tushirildi. Shaharda badiiy kulolchilik buyumlari zavodining ishga tushirilishi aholini badiiy kulolchilik bo‘lgan talabini qondirishni ta’minladi. “Jizzax plastmassa” aksiyadorlik jamiyati plastmassa mahsulotlarini ishlab chiqaradigan korxonasi ”O‘zkimyosanoat” uyushmasi tizimida faoliyat ko‘rsatdi. Respublika sanoatni rivojlantirish va Jizzax viloyatidagi cho‘l zonasini o‘zlashtirish maqsadida 1960 yilda Jizzax plastmassa quvurlari zavodi qurilishi loyihalashtirildi. Zavod o‘zining birinchi mahsuloti- polietilin plyonkalar va mashinasozlik uchun butlovchi buyumlarni 1972 yildan boshlab ishlab chiqara boshlagan.1980 yilda zavod qayta rekonstruksiya qilindi va polietilin quvurlar ishlab chiqaradigan plastmassa zavodiga aylantirildi. Zavodning mahsulotlari uzoq Kamchatkada, Ukraina, Belorusiya, RSFSR singari respublikalarida ham uchratish mumkin edi. Trikotaj (ust kiyim, bolalar kiyimi) mahsulotlari ishlab chiqaradigan sanoat korxonasi “O‘zbekengilsanoat” davlat uyushmasi tizimida faoliyat ko‘rsatadi. Korxona 1976 yilda Toshkent “Malika” trikotaj birlashmasi filiali negizida Jizzax shahrida tashkil qilingan. 1982 yilda Jizzax trikotaj birlashmasiga aylantirilgach, uning qoshida Hamroqul Nosirov nomidagi “Marjonbuloq” tikuv fabrikasi tashkil etilgan.

Jizzax temir-beton buyumlari zavodi tom ustini yopish uchun ishlatiladigan plitalar, lotoklar va ularning jihozlari, fundament bloklari va boshqa mahsulot ishlab chiqaradigan davlat korxonasi 1980 yilda tashkil qilingan. 1985 yilga kelib O‘zbekistonda bir yarim mihgdan ortiq yirik ishlab chiqarish, ilmiy-ishlab chiqarish bor edi [2] Bu davrga kelib sanoat maxsulotlarini ishlab chiqarish ayniqsa paxtachilik extiyojlariga mo‘ljallangan tarmoqlar jadal rivojlantirildl 80-yillarning o‘rtalariga kelib ularning umumiy sanoat ishlab chiqarish hajmidagi salmog‘i deyarli 75%ga etdi. Jizzax shahrida paxta tayyorlash va tozalash korxonasiga Miraziz Yoldoshev, Bahriddin Sharopov, Karim Umarov, Qayum Shodiev, Abduvali Xudoyberdiyev, Rahmatilla Bo‘stonovlar rahbarlik qilgan yillarda qayta ishlangan paxta va tola hajmi ko‘payibgina qolmay, sifati xam yaxshilandi. Korxonada bu yutuqlarni qo‘lga kiritishda katta ish tajribasiga ega bo‘lgan Gulom Abdusamatov, Omon Q’osimov, Omonxon Sulaymonov singari tovarshunoslar, Fayziqul Mamanazarov, Fayzi O‘rinboyev, T. Jo‘rayev, E. G‘oziyevlarning xizmati katta bo‘ldi. 1974 yili Jizzax viloyati tashkil topishi munosabati bilan H. Nosirov nomli jamoa xo‘jaligi hududida paxta tozalash korxonasi q’urilib, ishga tushirildi. Korxonani ishga tushirishda Abduvali Xudoyberdiyev bevosita rahbarlik qilib, 1982 yilning kuz oylariga qadar direktorlik qildi. Uning paxta tayyorlash va tozalash

[1] O’zbekiston shaharlari.Jizzax.H.Haaydarov. Toshkent 1990yil.60-61betlar
[2] Народное хозяйство Узбекской ССР. в1984г.Стат. ежегодник. 1985.-Т С.43.

korxonalaridagi uzoq yillik samarali mehnatlari inobatga olinib,bir qator orden va medallar bilan taqdirlandi. Jizzax viloyati paxta tozalash korxonalarini tashkil qilish, uning rivojiga munosib hissa qo‘shgan fidoyi insonlar orasida Rahmat Muhammadiyevning ham munosib o‘rni bor. U Samarkand davlat universiteti biologiya-tuproqshunoslik fakultetini a’lo baholar bilan tugatib, o‘zining dastlabki ish faoliyatini Jizzax shahar paxta tozalash korxonasida boshladi. U urug‘chilik laboratoriyasi mudiri, so‘ngra korxona direktori lavozimiga ishga tayinlandi. Rahmat Muhammadiyev 1981 yilgacha „Golodnostepstroy" boshqarmasiga qarashli 45-kurilish trestiga boshchilik qilib, yangi yerlarni o‘zlashtirish, turar joy, madaniy-maishiy binolar qurib ishga tushirishda barakali mehnat qildi.

U 1987 yili O‘zbekiston Qishloq xo‘jaligi vazirligiga qarashlikurilish boshqarmasiga rahbar etib tayinlanib, unga to 1995yili - nafaqaga chiqqunga qadar boshchilik qilib, o‘zining mexnati bilan el-yurt hurmatiga sazovor bo‘ldi. Rahmat Muhammadiyevning barakali mehnati xukumat tomonidan “O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan quruvchi" faxriy unvoni, „Shuxrat" medali va qator faxriy yorliqlar bilan taqlirlandi. Qayum Shodiyev esa Jizzax paxta tayyorlash va tozalash korxonasida 10 yil rahbarlik qilib, korxonani respublikadagi dongdor korxonalardan biriga aylantirishga o‘zining munosib hissasini qo‘shdi. Rahbarlikni ilmiy tadqiqotchilik ishlari bilan qo‘shib olib borib, texnika fanlari bo‘yicha nomzodlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli himoya qildi. Paxta tozalash korxonalarida paxtani qayta ishlash sohasida boy tajriba va malaka orttirgan Qayum Shodiyev 1960-1983 yillarda Samarqand, Sirdaryo, Jizzax viloyatlarida paxta tayyorlash va uni qayta ishlash boshqarmasiga rahbarlik qilib, paxta xom ashyosini o‘z vaqtida nes-nobud qilmasdan qayta ishlash uchun ko‘plab punktlar va korxonalar tashkil etdi. Paxta tozalash korxonalariga paxtani qop-qanorsiz tashish, xom ashyoni markazlashgan tartibda kuritish, mexanizatsiyalash usulida paxtani bunkerlarga taxlashni amalga oshirib, millionlab mablaglarni tejash orqali paxta tannarxini arzonlashtirishga, korxonalar iqtisodiyotini mustahkamlashga munosib hissa qo‘shdi. Paxta tozalash korxonalari qoshida turar joy binolari, bolalar bogcha-yaslilari, shifoxonalar qurish, obodonlashtirish uchun mablag topishga kuch g‘ayratini ayamadi. Masalan, Jizzax shahridagi paxta tozalash korxonasi ishchi-xizmatchilari uchun uy joy, sauna, zamonaviy milliy hammom, bolalar bogchasi, tibbiy maskanlar qurish uchun yelib-yugurdi. Qayum Shodiyev mehnatlari munosib taqdirlanib, ordenlar, “O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan injener" faxriy unvoni bilan taqdirlandi.

1980 yillarga kelib aholining xalq iste’moli mollariga bo‘lgan talabini qardosh respublikalar sanoat korxonalarida ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar bilan yetarli darajada ta’minlashda tanqislik sezilib qolganligi tufayli bunday korxonalarni respublikamizning o‘zida ham barpo etishga extiyoj sezildi. Natijada Jizzaxda ham plastmassa mahsulotlari ishlab chiqaradigan korxonalar, ustki trikotaj buyumlari, paypoq va ip yigiruv fabrikalari qurilishi uchun mablag ajratildi. Ular qurildi va ishga tushirildi ham. Ammo bu korxonalardagi ishlab chiqarish texnikasi va texnologiyasi uskunalari ko‘p o‘tmay o‘zining eskirib qolganligini namoyon qildi. Korxonada eskirgan texnologiya asosida ishlab chiqarilgan, mahsulotlar sifati pastligi jihatidan aholi tomonidan xarid qilinmaganligi sababli tayyor mollar omborlarda to‘planib qoldi. Sanoat korxonalarida ishlab chiqilgan mahsulot jahon bozorida o‘z o‘rnini topmadi. Ma’muriy buyruqbozlik tizimi, ishlab chiqarishga partiyaviy rahbarlik va uning mafkuraviylashtirilishi iqtisodiyotni yuksaltirish borasidagi urinishlarni yo‘qqa chiqardi. Ijtimoiy ehtiyojlarga mablag ajratishda qoldiq tamoyili va taqsimotda tekischilik siyosati hukmronlik qildi. Buyruqbozlik boshqaruv tizimi sansalorlik, qog‘ozbozlik, majlisbozlik, iqtisodiyotning o‘z qonunlari va vositalari asosida rivojlanishiga to‘sqinlik qildi. Korxonalarda xizmat qilayotgan xodimlarning beparvoligi qilinayotgan xarajatlarni olingan daromadlar bilan qoplanmasligi korxonalarni kasodga uchrashiga sabab bo‘lgan edi. Jizzax shahrida tashkil topgan korxonalar xom ashyo yoki yarim tayyor mahsulot turlarini tayyorlashga ixtisoslashtirilgan edi. Shahar sanoatida xizmat qilayotgan ishchi-xizmatchilarning moddiy, ma’naviy manfaati, shaxsiy qiziqishi, tashabbuskorligiga yetarli e’tibor berilmadi, bu holat xodimlarda loqaydlikni keltirib chiqardi. [3]

[3] H Haydarov. Jizzax tarixi “o’qituvchi” nashtiyoti Toshkent 2009yil 151 154 betlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. H.Haydarov.Jizzax viloyati tarixi.Toshkent-“Mehnat”-1996 yil.
2. A.Toshkentboev.O‘.Nosirov. Jizzax viloyati. Toshkent—“O‘zbekiston”-1996 yil.
3. H.Haydarov. Jizzax tarixi. Toshkent-“O‘qituvchi”-2009yil.
4. H.Haydarov.O‘bekiston shaharlari Jizzax-“ O‘qituvchi”-1990yil.
5. Q.Hakimov. Jizzax viloyati toponimlari.Jizzax-“Sangzor nashriyoti”-2014 yil.

IQLIM O‘ZGARISHINING O‘ZBEKISTON IJTIMOIY BARQARORLIGIGA TA’SIRI

A.Bayeshanov
Guliston davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi kundagi eng asosiy global ekologik xavf-iqlim o‘zgarishi va uning oqibatlari yoritib berilgan bo‘lib, bu muammoni tabiiy jarayon sifatida emas, balki tabiat va jamiyatning o‘zaro ziddiyatli munosabati natijasi sifatida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. sotsioekosistema, tabiat, jamiyat, ishsizlik, migratsiya, iqlim o‘zgarishi.

“Tabiat va jamiyat o‘zaro uzviy bog‘langan, bir butun materiyaning ikki qismi, o‘ziga xos sotsioekosistema hisoblanadi”[1]. Sotsioekosistema so‘zi ikki so‘zning birikuvidan (sotsio+ekosistema) hosil bo‘lgan bo‘lib, “Sotsium” – jamiyat, “ekosistema” – tabiat ya’ni jamiyat va uni qurshab turgan tabiiy borliqni bir butun, uzviy bog‘langan yaxlit va ajralmas tizim sifatida talqin etilishi. Jamiyat a’zosi bo‘lmish inson ayni bir vaqtda ham tabiat ham jamiyatning ajralmas bo‘lagidir. Su nuqtai nazardan U biosotsial mohiyat kasb etadi. Inson yashash faoliyati davomida tabiatga o‘z ta’sirini o‘tkazadi. O‘z navbatida tabiat ham shunday. Lekin, so‘nggi yillardagi insoniyatni tabiatga bo‘lgan antroposentristik qarashlari natijasida muvozanat buzuldi. Tabiat resurslaridan cheksiz foydalanishga bo‘lgan ishtiyoq, tabiatni ahvolini og‘irlashtirib, o‘z-o‘zini tiklab borishdek qobiliyatini susaytirib yubordi. Natijada global ekologik xavfni yuzaga kelishiga zamin yaraldi. Yer sayyorasida tabiiy iqlimning o‘zgarishi, tabiiy ofatlarning me’yoridan ortib borishi, insoniyatni cheksiz ehtiyojlari natijasida tobora kamayib borayotgan tabiiy resurslar kabi muammolar nafaqat tabiiy balki iqtisodiy jihatdan ham xavflidir. Tabiatdagi iqlim o‘zgarishi faqatgina ekologik, tabiat hodisasi emas. U bevosita jamiyatning ijtimoiy-axloqiy munosabatining natijasidir. Qisqacha qilib aytganda jamiyat va tabiat o‘rtasidagi ijtimoiy-axloqiy ziddiyatlarning maxsuli. Bu Yangi O‘zbekiston singari bugungi transformatsion jarayondagi jamiyatlar uchun nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy xavf tug‘diradi deyish mumkin.

Global ekologik muammolarni tahlil qilinganda, “1995 yildan 2024 yilgacha dunyo bo‘ylab 9700 dan ortiq ekstremal iqlim sharoiti 832 ming odamning umriga zomin bo‘lgan. Iqtisodiyotga 4,5 trillion AQSh dollariga yaqin zarar yetkazgan”[2]. Bu muammolarni kelib chiqishining bosh omillaridan biri inson va uning antroposentristik qarashlari bilan bog‘liq. Odamzod tabiat oldidagi mas’uliyatini unutishi yoki o‘z manfaatlari oldida tabiat manfaatlarini chetga surib qo‘yishining achchiq natijasi deyish mumkin. Raqamlarga e’tibor berilsa, “inson faoliyati natijasida yuzaga kelgan isish 2017-yilga kelib sanoatlashuvdan oldingi darajadan taxminan 1°C ga (ehtimoliy oraliq 0,8°C va 1,2°C orasida) yetdi va har o‘n yillikda o‘rtacha 0,2°C (ehtimoliy oraliq 0,1°C va 0,3°C orasida) tezlikda ortib bormoqda”[3]. Bu global iqlim o‘zgarishiga antropogen omillarning kuchli ta’siridan dalolat deyish mumkin.

[1] A.A.Nazarov. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish [Matn] : darslik. - Toshkent : « O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi» nashriyot-matbaa birlashmasi, 2020. - 228 b
[2] https://www.germanwatch.org/en/cri?page=0
[3] https://www.ipcc.ch/sr15/

Global iqlim o‘zgarishi ta’sirini Markaziy Osiyo, xususan O‘zbekiston ham o‘zida yetarlicha his qilishga ulgurdi. “O‘zbekistonda 1880 yildan to hozirgi vaqtgacha bo‘lgan davrda o‘rtacha yillik harorat 1,6 daraja (13,2 dan 14,8 °S gacha) oshdi, bu global miqyosda kuzatilayotgan o‘rtacha sur’atlardan yuqoridir. Mutaxassislarning prognozlariga ko‘ra 2030-2050 yillarda mintaqada havo harorati yana 1,5-3°Sga ko‘tarilishi mumkin. Havo haroratining ayniqsa Orolbo‘yida ko‘tarilishi kutilmoqda, bu esa mahalliy iqlim o‘zgarishlari bilan yanada og‘irlashadi”[1]. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya va iqlim o‘zgarishi milliy qo‘mitasi raisi A.A.Abduxakimov: “So‘nggi 50 yil ichida mamlakatda o‘rtacha yillik harorat 1,2°C ga oshgani, qurg‘oqchil kunlar soni esa 20 foizga ko‘payganini ta’kidladi. 2023-yilda mamlakat hududining deyarli 40 foizi kuchli qurg‘oqchilikka duchor bo‘lib, bu holat yalpi ichki mahsulot tarkibida 17 foiz ulushga ega bo‘lgan qishloq xo‘jaligi sohasiga jiddiy salbiy ta’sir ko‘rsatgan”[2]. Orol dengizining qisqarishi taxminan bir million kishining salomatligiga xavf solayotganligi va ularning hayot manbalari yo‘qolishiga olib kelyotganligini ham aytib o‘tdi.

Mamlakatimizning dunyo okeanlaridan uzoqda joylashgani, iqtisodiyotining asosiy qismi suv resurslariga bog‘liq ekanligi vaziyatni yanada murakkablashtiradi. Iqtisodiy, ijtimoiy muammolarni kuchayishiga sabab bo‘ladi. Iqlimning keskin isishi tog‘larda yetarli miqdorda muzliklarni saqlanmasligi va natijada Amudaryo hamda Sirdaryo suvlarini keskin kamayishiga olib kelyapti. Suv hajmining qisqarishi qishloq xo‘jaligiga ta’sir etadi. Hosilning kamayishiga, unumdor yerlarning ozayib, cho‘llanishning kuchayishiga olib keladi. Natijada iqtisodiy pasayish, Yalpi ichki maxsulotning tushib ketishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ekologik inqiroz tasirini yumshatish uchun kerakli chora-tadbirlarni amalga oshirish lozim.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, Yangi O‘zbekiston uchun iqlim o‘zgarishi faqatgina ekologik yoki iqtisodiy xavf bo‘lmay, balki ijtimoiy oqibatlar olib kelishi bilan ham xatarlidir. Bu ekologik muammo jamiyatning ijtimoiy strukturasiga jiddiy zarar yetkazishi mumkin. Shuningdek, jamiyatning ertangi kunini belgilovchi, turmush darajasiga ta’sirini o‘tkazuvchi determinant deyish mumkin. Masalan: iqlimning keskin isib ketishi suv tanqisligiga sabab bo‘lishi mumkinligini inobatga olsak, migratsiya jarayonini kuchaytirib yuborishi, aholi sog‘ligiga putur yetkazishi, suv talashish ortidan mahalliy nizolarni ko‘payishi va davlatga nisbatan aholini ishonchsizligi ortib borishi mumkin. “Orolbo‘yi regioni deb ataluvchi bu mintaqada 5 mln. ga yaqin aholi yashaydi. Ana shu aholining butun xo‘jalik faoliyati Orol dengizi bilan bog‘liq bo‘lgan….1970-yillarda faqat orol shahrida, baliq ovlash xo‘jaligining yo‘qalishi natijasida, ya’ni dengizda kema yurishi u bilan bo‘liq bo‘lgan kemalarni remont qilishning yo‘q bo‘lishi natijasida 5000 kishi ishsiz qoldi. Dengizning qarama qarshi qirg‘og‘idai mo‘ynoq shahrida ham hudi shunday vaziyat vujudga keldi”[3]. Qurg‘oqchilik natijasi o‘laroq vujudga kelgan ishsizlik natijasida migratsion jarayonlarning kuchayishi jamiyatning asosiy bo‘g‘ini bo‘lgan oilalarning yemirilishiga, ajrimlar sonining ortishiga sabab bo‘lishi ham mumkin.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, bugungi ekologik muammolar faqat tabiiy jarayonlar bo‘lmay, antropogen omillarning natijasidir. Ushbu muammolarning tabiiy, iqtisodiy, ijtimoiy oqibatlarini yumshatish uchun Yangi O‘zbekiston jamiyati tabiatga nisbatan utilitar yondashuvdan butkul voz kechib, ekosetrik yondashuvga ega bo‘lgan dunyoqarashni shakllantirish lozim.

1Diyorov Og‘abek Ixtiyor O‘g`lii (2024). IQLIM O‘ZGARISHI MUAMMOSINI YECHISHDA MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI HAMKORLIGINING TENDENSIYALARI. Eurasian Journal of Academic Research, 4 (5-3), 73-82. doi: 10.5281/zenodo.11399830

[2] https://gov.uz/oz/eco/news/view/76248

[3] J.K.Qaynarov. Orol dengizi qurishi natijasida vujudga kelgan tabiiy geografik o’zgarishlar va ularning ekologik, sotsial va iqisodiy oqibatlari. Magistrlik dissertatsiyasi. Samarqand-2014. 63-bet. https://api.ziyonet.uz/uploads/books/662/5b977872ddbb6.pdf

ALI SAFIY MEROSIDA IJTIMOIY TENGLIK MASALALARI TAHLILI

Sh.G.Tangirberdiyev
Guliston davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ali Safiy merosi doirasida ijtimoiy tenglik va adolat konsepsiyalarining falsafiy-axloqiy asoslari tadqiq etiladi. Ali Safiy ijtimoiy-siyosiy qarashlarining jamiyat tarkibini muvozanatga keltirishdagi roli, ijtimoiy iyerarxiyani insoniy qadriyatlar asosida tartibga solish mexanizmlari va ushbu qarashlarning zamonaviy ijtimoiy muammolarga bo‘lgan yechimlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy tenglik, insoniy qadriyatlar, ijtimoiy adolat, ijtimoiy muammolar.

Insoniyat tarixida ijtimoiy tenglik va adolat masalasi har doim falsafiy va siyosiy tafakkurning markazida bo‘lib kelgan. Ali Safiy merosi nafaqat diniy-axloqiy, balki ijtimoiy-huquqiy muvozanatni ta’minlashga qaratilgan keng ko‘lamli tizimdir. Uning merosida jamiyatning barcha qatlamlari o‘rtasida teng huquqlilik va inson qadrini ulug‘lash tamoyillari markaziy o‘rin tutadi.

Tarixiy manbalarning tahlili Ali Safiyning ijtimoiy-siyosiy qarashlari o‘ta murakkab va beqaror bo‘lgan XV asrning II yarmi va XVI asrning birinchi choragidagi tarixiy sharoitlarda shakllanganidan dalolat beradi. Sabzavor, Nishopur, Hirot mintaqasida yashagan, davlat munosabatlarida faoliyat ko‘rsatgan otasi Husayn Voiz Koshifiy Sulton Abu Said Mirzo, Sulton Husayn Boyqaro hukmdorlik yillarida barqaror ijtimoiy-tabaqaviy maqomga, himoya va kafolatlarga ega rasmiy sunniy islom mudarrisi, mufassiri, voiz, xotib sifatida o‘z o‘g‘lining har tomonlama barqaror, tinch-osuda yashashi, mukammal islomiy va dunyoviy ta’limni egallashi uchun barcha sharoitlarni yaratgan edi.

Agar XV asrning 70-yillarining o‘rtalaridan boshlab Ali Safiyning otasi va ustozlari uning ilmiy va irfoniy shakllanishida katta obro‘ va ta’sir kuchiga ega bo‘lgan Xoja Ahror Valiy yetakchiligida kechishini ko‘zlab, yetuk piri-murshid rahnamoligida shakllantirila boshlagan “Himoyat tizimi”[1] imkoniyatlari asosida mukammal dunyoviy va irfoniy ta’lim-tarbiyasini nihoyasiga yetkazishi uchun Samarqandga yuborgan bo‘lsalar, 90-yillar boshlaridan Ali Safiy Hirotga qaytgan, poytaxt madaniy-siyosiy hayotida sezilarli ko‘zga tashlana boshlagan, voiz, xotib, adib, mudarris hamda xojagoniya-naqshbandiya g‘oyalari, ijtimoiy adolat, himoya, islom, shariatning ijtimoiy adolat prinsiplarini faol targ‘ib, tashviq eta boshlagan edi.

Mana shu yuqorida sanab, ko‘rsatilgan ijtimoiy asoslar Ali Safiy ijtimoiy-siyosiy qarashlarining zamini, ularning shakllanishiga hal qiluvchi ta’sir ko‘rsatgan obyektiv, tarixiy va ma’naviy shart-sharoit vazifasini o‘tagan edi, deyish mumkin.

XV asr nihoyasida temuriylar davlati hududlariga shimoliy-sharqdan shayboniylar, janubiy-g‘arbdan esa safaviylar tajovuzi[2] nafaqat Ali Safiy oilasini ostin-ustun qilib yubordi, balki shu davrdagi nisbiy barqaror hayotni ta’minlab turgan temuriylar davlatining o‘rtadan ko‘tarilishiga olib kelib, umuman, ijtimoiy-siyosiy, diniy-mafkuraviy va ma’naviy hayotni izdan chiqardi. Lekin alloma hayotining birinchi yarmida bo‘lgan nisbiy barqaror va osuda hayot, mukammal diniy-irfoniy ta’lim uning ilmiy-falsafiy dunyoqarashi bilan birga, alloma ijtimoiy-siyosiy, diniy-mafkuraviy qarashlarini, barqaror ijtimoiy-siyosiy, diniy-mazhabiy mavqeini ham muntazam, izchil tarzda shakllanishiga olib keldi.

Birinchidan, Ali Safiy faol, yaratuvchan, ijodkor shaxs, musulmon jamiyati talab va qadriyatlarini yuksakka ko‘tara olgan ko‘zga ko‘ringan, nufuzli diniy arbob, voiz, xotib, mudarris, davlat arbobi sifatida shakllanib ulgurgan edi.

Ikkinchidan, bu ma’naviy asosning bevosita oqibati o‘laroq Ali Safiy, ayniqsa, 1497-1511 yillarda oy-yil sari safaviylar va shayboniylar o‘rtasida qo‘ldan-qo‘lga o‘tib turgan poytaxt

[1] Paul Jurgen. Die politische und soziale Bedeuting der Naqsbandiyyain XV jahrhudert. –Berlin: Walter de Cruter, 1991. (Марказий Осиёда XV асрда Нақшбандиййанинг сиёсий ва ижтимоий ўрни). -P. 164-207 (немис тилида).
[2] Зиёев Х. Буюк Амир Темур салтанати ва унинг тақдири. –Т.: Маънавият, 2008. –Б. 99-111.

Hirotdagi omonat, xatarli harbiy-siyosiy, diniy-mazhabiy to‘qnashuvlar, taassublar avj olib turgan murakkab sharoitda faol, izchil sunniy ijtimoiy-siyosiy mavqeda turib, sunniy islom davlati – temuriylar davlatini himoya qildi. Shu bilan birga, u shafqatsiz, murosasiz va qatag‘on safaviy shialar tajovuzi, bosqiniga qarshi poytaxt aholisini, davlat arboblarini, sunniy musulmonlarning barcha tabaqa, toifa, qatlamlarini vatanparvarlik asosida ham o‘z amri-ma’rufi, ya’ni siyosiy targ‘iboti vositasida birlashtirishga, bosqinchilarga qarshi kurashni tashkil etishga urindi.

Uchinchidan, hatto o‘zining xos e’tiqodi asosini tashkil etgan tasavvufiy-irfoniy hayot tarzi, targ‘ibotlari, ayniqsa, xojagon-naqshbandiya g‘oya, qadriyatlari “himoyat tizimi” imkoniyatlarini ishga solgan holda safaviylar tajovuzi va qatag‘on siyosatiga qarshi kurash olib bordi.

Islom an’analari ruhida shakllangan Ali Safiy ijtimoiy-siyosiy voqea, o‘zgarishlarni, bu Xudoning taqdiri, men hech narsani o‘zgartira olmayman, deb kuzatuvchi, loqayd bo‘lib o‘tira olmas edi. “Darhaqiqat, fayzi Ilohiyda qusur yo‘q turur, qusur tolib tarafida turur. Vaqtikim, tolib raf’i mavoni’i (to‘siqlarni yo‘q) etsa, albatta ... ... Ixtiyorning hikmati odamlarda ko‘broq turur. Vaqtikim, mavoni’i tabiat (tabiiy to‘siqlar)nikim, asl bo‘lub turur, ixtiyorning quvvati ko‘b va jahd bila ul mavoni’ilarini raf’ etmak kerak”[1] degan va barchani xushyor bo‘lishga, jamiyat taraqqiyotiga to‘sqinlik qilayotgan muammolarni yechishga harakat qilishga, ijtimoiy faol bo‘lishga da’vat etgan.

Garchi Ali Safiy an’anaviy sodiq sunniy musulmon bo‘lsa-da, taqdiri ilohiyni umuman tan olgan holda, inson sohibi iroda ekanligi va demak, o‘z aqli-zakovati bilan, irodasi bilan hayotiy to‘siqlarni yengib o‘ta olish, o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlarni amalga oshirish, shu jumladan siyosiy maqsad, intilishlarida, umuman, hayotda nisbatan faol, irodali bo‘lishi lozim, degan pozitsiyada turgan. Shu bilan birga, o‘z maqsadiga yetish yo‘lida inson duch kelgan qiyinchiliklarni matonat bilan yengib o‘tishi lozim, kayfiyatsizlik, omadsizlik uni tushkunlikka, kayfu safoga berilib, muammolar yechimini izlamaslikka olib kelmasligi kerak.[2]

Alloma ijtimoiy-siyosiy qarashlari o‘z ifodasini topgan ma’lumotlar “Latoif ut-tavoif”da muallif tomonidan shoir va mutafakkir Rashididdin Votvot borasida keltiriladi. Ali Safiyning bunga bag‘ishlangan hikoyati bayonida milliy davlatchiligimizning Sulton Jaloliddin Malikshoh, Sulton Sanjar, Xorazmshoh Otsiz, El Arslon, Sultonshohlar hukmronlik qilgan davrlardagi taraqqiyoti to‘g‘risida ma’lumotlar keltirilgan.[3]

Inson o‘z shaxsiyati, oilasi va jamiyatda yuksak orzu maqsadlar, adolat, oqillik talabida bo‘lishi, jamiyatni o‘zi, maqsadlari, intilishlari borasida tashvishga qo‘ymasligi, xushyor, ongi va irodasiga o‘zi sohib bo‘lishi, o‘tkinchi, past kayfiyat, intilishlardan qochishi, buning uchun esa, Ali Safiyga ko‘ra uning aqli-idroki nafaqat xushyor, balki faol, anglangan faoliyat holatida bo‘lishi lozim.

Shu bilan birga, Ali Safiy inson iroda-ixtiyori, faolligini mavhum yoki irfoniy jiddi-jahd, riyozat shaklidagina tushunmagan, balki mamlakat, yurt, Vatan, xalq tinchligini va xavfsizligini ta’minlash, buning uchun kerak bo‘lsa faol harbiy-siyosiy jiddi-jahdda bo‘lish – vatanparvar va ayni paytda, sulhparvar bo‘lish maqsadga muvofiqligini tushungan. Alloma shu munosabat bilan Xoja Ahrorning quyidagi qarash, hikmatini keltiradi: “ ... agarchandkim, har fe’l, agar xoh haddi shar’iy mutavajjih bo‘lsun, xoh bo‘lmasun, bu qavldin tururkim, Haq subhonahu va taoloning aqdori va tamkini va xalqi bila mavjud bo‘lub turur, lekin murod ul tururkim, ... qazovu qadarning haqiqatig‘a nazar etmak kerak, to urush va fitna (sodir) bo‘lmasun ...”.[4] Bu hikmatda esa Ali Safiy vatanparvarlikning ifodasini ko‘rgan.

Alloma asarlarida din va tasavvuf vakillari, yetuk piru murshidlarning tarkidunyochilik, taqdiri azalning hukmini kutib yashash emas, balki jamiyatda taraqqiyparvar fikrlar va sog‘lom muhit barqaror bo‘lishi yo‘lida hukmdorlar, amaldorlar bilan muloqotda bo‘lish, ularning siyosatiga “tuzatuvchi” sifatida aralashishlari lozimligi asoslangan.

[1] Faxruddin Ali Safiy. Rashahotu aynil-hayot (Obihayot tomchilari). –T.: Abu Ali ibn Sino, 2004.
[2] Faxruddin Ali Safiy. Rashahotu aynil-hayot (Obihayot tomchilari). –T.: Abu Ali ibn Sino, 2004.
[3] Faxriddin Ali Safiy. Latofatnoma. O‘sha nashr, –B. 83; 87-91.
[4] Faxruddin Ali Safiy. Rashahotu aynil-hayot (Obihayot tomchilari). –T.: Abu Ali ibn Sino, 2004.

Ali Safiy yozgan barcha asarlariyu o‘zining ongli ijtimoiy-siyosiy faoliyatida adolat, ijtimoiy hamkorlik, insonparvarlik, tinchliksevarlik, dinlararo bag‘rikenglik kabi umuminsoniy g‘oyalarga amal qilgan va bu g‘oyalar hozirgi ijtimoiy taraqqiyotning asosiy tamoyillari sifatida amal qilmoqda. Bu esa Ali Safiy ijtimoiy-siyosiy qarashlarining ahamiyati davrlar o‘tgani sari oshib borishidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ziyoyev H. Buyuk Amir Temur saltanati va uning taqdiri. –T.: Ma’naviyat, 2008. –B. 99-111.

2. Faxriddin Ali Safiy. Latofatnoma. O‘sha nashr, –B. 83; 87-91.

3. Faxruddin Ali Safiy. Rashahotu aynil-hayot (Obihayot tomchilari). –T.: Abu Ali ibn Sino, 2004.

4. Paul Jurgen. Die politische und soziale Bedeuting der Naqsbandiyyain XV jahrhudert. – Berlin: Walter de Cruter, 1991. (Markaziy Osiyoda XV asrda Naqshbandiyyaning siyosiy va ijtimoiy o‘rni). -P. 164-207.

ЁШЛАР СИЁСИЙ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

Ж. Комилов
Гулистон давлат педагогика институти профессори

Аннотация. Ушбу мақолада ёшларнинг сиёсий маданиятини шакллантиришнинг назарий ва амалий механизмлари таҳлил қилинади. Тадқиқотда ёшлар сиёсий маданиятининг моҳияти, унинг жамият ҳаётидаги ўрни ва ривожланиш босқичлари кўриб чиқилади. Мақолада ёшларнинг сиёсий жараёнларда фаол иштирокини таъминлаш, уларда ҳуқуқий онглилик ва фуқаролик масъулиятини оширишга қаратилган механизмлар, жумладан, таълим тизими, оммавий ахборот воситалари, сиёсий партиялар ва жамоат ташкилотларининг рольи атрофлича ўрганилган. Шунингдек, ёшлар сиёсий маданиятини шакллантиришда дуч келинаётган муаммолар ва уларнинг ечимлари бўйича илмий-амалий тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: ёшлар сиёсати, сиёсий маданият, фуқаролик жамияти, сиёсий фаоллик, ҳуқуқий онглилик, таълим тизими, ОАВ, жамоат ташкилотлари.

Бугунги тараққий этган анъанавий давлатлар турмуш тарзига, ҳаёт даражасига, иқтисодий ривожланиш кўламига назар ташласак, улар ўзларининг тарихий, миллий урф-одатлари, қадриятлари, дунёқараш ва диний эътиқодлари ўз миллий менталитетига мос равишда давлатчилик тизимини яратганлигининг гувоҳи бўламиз. Ана шу маънода биз бугун “Ҳаракатлар стратегиясидан-Тараққиёт стратегияси сари” дадил одимлаётган эканмиз, мамлакат юксалиши, халқимизнинг келажаги нафақат моддий омилларга, балки ёшларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги иштирокига боғлиқ эканлигини ҳам чуқур англамоқдамиз. Бугунги кунда жаҳон ҳамжамиятида глобаллашув жараёнларининг чуқурлашуви, улар ўртасида “ижтимоий-ҳуқуқий зиддиятларнинг кучайиб бораётганлиги сабабли дунёдаги 2 миллиарддан ортиқ ёшларнинг”[1] тафаккурини ҳар тамонлама ривожлантириш борасида дунёнинг кўплаб давлатларида бир қатор ишлар амалга оширилиб келинмоқда. Шу боис “ёшлар ҳуқуқий ва сиёсий маданиятининг даражаси эртанги кун тараққиётини белгилаб бериши муносабати билан мазкур масала тобора глобал ва долзарб аҳамият касб этмоқда”[2]. Ҳозирги пайтда БМТ Бош ассамблеяси томонидан ёшларни ҳар томонлама фаол этиб тарбиялашга жиддий эътибор қаратилганлиги ОАВ ларида ёритилиб борилмоқда. Шундай экан, ёшлар маданияти, хусусан, ҳуқуқий ва сиёсий маданиятини

инновацион-креатив ёндашув асосида оширишга алоҳида эътибор қилиш ва бу борада инновацион усул ва воситаларни ишлаб чиқиш зарурати тобора ортиб бормоқда.

Шу боисдан ҳам дунёнинг кўплаб ривожланган мамалакатларида ёшларнинг сиёсий маданиятини креатив ёндашув асосида юксалтиришнинг методологик жиҳатларини ҳар тамонлама таҳлил ва тадқиқ этиш масаласи, хусусан, ёшлар сиёсий маданиятини оширишнинг усул ва воситаларини яратиш бугунги куннинг муҳим масалаларидан бирига айланди.

Шунингдек, ёшларнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётдаги иштирокини кенг таъминлаш мақсадида илмий тадқиқотлар олиб бориш, уларнинг сиёсий билимдонлик даражасини инновацион-креатив ёндашув асосида ривожлантириш энг муҳим мақсадларидан биридир. Бундай дейишимизга асосий сабаблардан бири “бугунги кунда мамлакатимиз аҳолисининг 60 фоизидан ортиғини 30 ёшгача бўлган ёшлар ташкил этмоқда. Бу миқдор бошқа мамлакатлар кўрсаткичларидан икки ярим баробар кўпдир. Ўзбекистон аҳолисининг 40 фоизи эса 18 ёшгача бўлган ёшлардир”[3]. Ҳозирда, Янги Ўзбекистоннинг келажаги бўлган ёшларга, уларни жисмоний-маънавий етук ёшлар қилиб тарбиялашга катта эътибор қаратилиб келинмоқда. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганидек: “... ёш авлод тарбияси ҳамма замонларда ҳам муҳим ва долзарб аҳамиятга эга бўлиб келган. Аммо биз яшаётган XXI асрда бу масала, ҳақиқатдан ҳам, ҳаёт-мамот масаласига айланиб бормоқда”[4].

Ҳозирги кунда давлатимизнинг асосий вазифаларидан бири жадаллик билан юз бераётган ижтимоий-сиёсий жараён ва ҳодисаларни мустақил таҳлил қиладиган, янгича креатив фикрлайдиган етук авлодни тарбиялаб беришдан иборатдир. Шу боисдан ҳам, давлатимиз сиёсатида “…мустақил фикрлайдиган, мамлакатимиз истиқболи учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир, ташаббускор, шижоатли ёшларни тарбиялаш”[5]. Янги Ўзбекистон янгича дунёқараш соҳасида қилинадиган ишларнинг устувор йўналишларидан биридир.

Бу борада давлатимиз томонидан ёшларнинг сиёсий маданиятини энг илғор замонавий усул ва ёндашувлар асосида ривожлантириш орқали мустақил фикрловчи ёшларни камол топтиришга алоҳида эътибор берилиб, кўплаб ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Ислоҳотлардан кўзланган мақсад ёшлар сиёсий маданиятини шакллантириш тизимини янада такомиллаштиришдир. Бу соҳада инновацион ёндашув зарурати муҳим касб этиб бормоқда. Бу борада таълим тизимини янада такомиллаштириш жамият тараққиётини белгиловчи муҳим омил ҳисобланади. Барча даврларда буюк мутафаккирларимиз қарашларида инсонпарварлик, миллатпарварлик ва ватанпарварлик тамойиллари жамият аъзоларига, айниқса, ёшларга маънавий куч бўлиши ҳақида алоҳида тушунтириб борилган. Бу тамойилларнинг аҳамияти ҳақидаги тасаввурлар биринчи навбатда оиладан шакллантирилса, ёшларнинг дунёқараши ва турмуш тарзида ижобий ўзгаришлар содир бўлади.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга қилган мурожаатномасида: “...Биз ўз олдимизга мамлакатимизда Учинчи Ренессанс пойдеворини барпо этишдек улуғ мақсадни қўйган эканмиз, бунинг учун янги Хоразмийлар, Берунийлар, Ибн Синолар, Мирзо Улуғбеклар, Навоий ва Бобурларни тарбиялаб берадиган муҳит ва шароитларни яратишимиз керак. Бунда, аввало, таълим ва тарбияни ривожлантириш, соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, илм-фан ва инновацияларни тараққий эттириш миллий ғоямизнинг асосий устунлари бўлиб, хизмат қилиши лозим. Ушбу мақсад йўлида ёшларимиз ўз олдига катта марраларни қўйиб, уларга эришишлари учун кенг имкониятлар яратиш ва ҳар томонлама кўмак бериш-барчамиз учун энг устувор вазифа бўлиши зарур. Шундагина фарзандларимиз халқимизнинг асрий орзу-умидларини рўёбга чиқарадиган буюк ва қудратли кучга айланади. Шу мақсадда, “Янги Ўзбекистон – мактаб остонасидан, таълим-тарбия тизимидан бошланади”, деган ғоя асосида кенг кўламли ислоҳотларни амалга оширамиз”[6], деган фикрлари ҳам ёш авлод тарбиясига ҳар доимгидан кўпроқ масъулиятли ва бефарқ бўлмасликни талаб этади. Мустақиллик даврида бу борада мамлакатимиз

олимлари томонидан ўтказилган ва ўтказилаётган тадқиқотларни таҳлил қилиш бу соҳадаги ишлар эндигина бошланаётганидан, ҳали бу борада кенг кўламли тадқиқотлар олиб бориш зарурлигидан гувоҳлик беради.

Ҳозирда ёшларнинг сиёсий маданияти тушунчаси табиатан бир-бирига зид бўлган ва жамият ҳаётининг вужудга келишининг яхлит бирлигини намоён этадиган ҳодиса сифатида маълум бир маданиятдан юзага келадиган маънолар билан кўпроқ бойитилган. Шу боис, ёшларнинг сиёсий маданияти маълум бир жамиятдаги маънавий ва маданий муҳитнинг сиёсий мезони, маълум бир одамнинг хулқи, унинг цивилизация тараққиётининг ўзига хос хусусияти сифатида кўпроқ акс этади. Шу мазмунда, ёшларнинг сиёсий маданияти давлат ҳокимияти соҳасида халққа тегишли бўлган урф-одатлар динамикасини, уларнинг замонавий шароитда мужассам этиши ва ривожланиши, келажакдаги сиёсатни шакллантириш шароитларига ўз таъсирини намоён этади. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, мавзуни тадқиқ этиш давомида қуйидаги хулосаларга келинди:

-ёшларда сиёсий маданиятни инновацион-креатив ёндашув асосида шакллантириш ва ривожлантириш зарурлигининг ўзига хос жиҳатлари, шундаки, аввало, ёшлар сиёсий маданиятини шакллантириш ва улар билан турли хил сиёсий мавзуларда давра суҳбатларини ташкил этиб бориш ёшларимизнинг сиёсий маданияти ва салоҳияти қай даражада эканлигини билишга хизмат қилади;

- буюк аждодларимизнинг шарқона тамойиллар асосида давлатни бошқариш, мустаҳкамлаш ва юксалтиришга қаратилган асарлари, рисолалари ўтмишда халқимиз давлат тақдири, халқ тақдири учун масъулиятли бўлган қанчадан-қанча фозил кишиларни тарбиялаган ҳамда аждодларимизнинг сиёсий маданиятини ўзида акс эттирган бой маънавий меросдан тўлақонли фойдаланиш;

- азал-азалдан ўзбек халқи миллий қадриятлари ва анъаналарини инобатга олган ҳолда, ёшлар сиёсий маданиятига ҳар доимгидан кўпроқ миллий мазмун акс эттириш ва уларни давлат ва жамият ишларини бошқаришга кенг жалб қилиш, бунинг учун зарур бўлган барча шароитларни яратиб бериш;

- ёшларнинг ўз конституцион ҳуқуқ ва эркинликларидан фойдаланишни ўргатиш ҳамда сиёсий маданият шаклланишининг устувор омили сифатида кўппартиявийликни қўллаб-қувватлаш, ғоялар ва қарашлар эркинлигини таъминлаш;

-сиёсий билимларни кенг ёйган ҳолда, ёшлар сиёсий тафаккирини юксалтириш ҳамда уларнинг илмий ва маънавий салоҳиятини дунёнинг тараққий қилган давлатлари ёшлари салоҳияти даражасига етказиш, ёшларимиз сиёсий маданиятини ривожлантиришнинг устувор омилидир.

Адабиётлар:

1. https // news./un. org/ 565442-government-bodies-must-serve-people-uzbek-president

2. Проблемы гражданского общества. Ежемесячный обзор зарубежной литературы. - 2018. - Т. - №9 (14).

3. Турдиева Р. Ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини шакллантириш. – Т.: Ўзбекистон, 2014. –Б.5-6.

4. Мирзиёев Ш. Жисмоний ва маънавий етук ёшлар – эзгу мақсадларимизга етишда таянчимиз ва суянчимиздир // “Халқ сўзи” 2017 йил 1 июль.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. 2020 йил 29 декабрь // Манба: www.president.uz

7. Нобель мукофотининг расмий веб-саҳифаси. https://www.nobelprize.org/ - Мурожаат этилган сана: 14.06.2017.

TARBIYA FANIDA PARADIGMAVIY BURILISH: AN’ANAVIY YONDASHUVDAN KOMPETENSIYAVIY MODELGA O‘TISH ZARURATI

Nasiba Yunusmetova Satimbekovna
Sirdaryo pedagogik mahorat markazining Tarbiya fani metodisti

Annotatsiya: mazkur maqolada zamonaviy jamiyat taraqqiyoti sharoitida tarbiya fanining transformatsiyasi hamda undagi paradigmaviy o‘zgarishlar ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil etiladi. An’anaviy reproduktiv ta’lim modelining cheklangan jihatlari asoslab berilib, kompetensiyaviy yondashuvning metodologik ustunliklari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, tarbiya fanida kompetensiyaviy modelni joriy etish kadrlar salohiyatini oshirish, yoshlarning ijtimoiy faolligini kuchaytirish va jamiyat barqarorligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: paradigma, tarbiya fani, kompetensiyaviy yondashuv, ijtimoiy barqarorlik, inson kapitali, pedagogik transformatsiya.

Kirish. XXI asr boshlaridan boshlab jahon miqyosida kechayotgan global ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar, raqamli texnologiyalar taraqqiyoti hamda axborot oqimining keskin ortishi inson faoliyatining barcha sohalariga tub o‘zgarishlar kiritmoqda. Ayniqsa, mehnat bozori talablari tobora murakkablashib, an’anaviy bilim va ko‘nikmalardan tashqari, moslashuvchanlik, tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, jamoada ishlash va tezkor qaror qabul qilish kabi universal kompetensiyalarni talab etmoqda. Bunday sharoitda ta’lim tizimi jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda yangilanishi, o‘zining mazmuni va metodologiyasini qayta ko‘rib chiqishi zarur bo‘lib qolmoqda.

Zamonaviy ilmiy qarashlarga ko‘ra, iqtisodiy taraqqiyotning asosiy drayveri sifatida inson kapitali e’tirof etilmoqda. Inson kapitalining sifati esa bevosita ta’lim tizimi samaradorligiga bog‘liq. Shu bois, ta’lim jarayonida shaxsning nafaqat bilim darajasi, balki uning ijtimoiylashuv darajasi, fuqarolik pozitsiyasi, axloqiy qadriyatlari va mustaqil fikrlash qobiliyatlari ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, yoshlarning hayotiy yo‘lini ongli tanlashi, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va ijtimoiy mas’uliyatni his etishi bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Mazkur jarayonda tarbiya fani alohida strategik ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan ushbu fan orqali o‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy fazilatlar, ijtimoiy munosabatlar madaniyati, shaxsiy va kasbiy o‘zini anglash kompetensiyalari shakllantiriladi. Tarbiya fani endilikda faqatgina nazariy bilim berish vositasi emas, balki shaxsni hayotga tayyorlovchi, uni faol ijtimoiy subyekt sifatida shakllantiruvchi tizimli mexanizm sifatida qaralmoqda.

Shu nuqtai nazardan, an’anaviy bilimga yo‘naltirilgan paradigma o‘zining chegaralangan imkoniyatlari bilan zamonaviy ehtiyojlarni to‘liq qondira olmayotgani kuzatilmoqda. U asosan tayyor bilimlarni uzatishga yo‘naltirilgan bo‘lib, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va amaliy faoliyatga tayyorligini yetarli darajada rivojlantira olmaydi. Natijada, ta’lim natijalari bilan real hayot talablari o‘rtasida nomuvofiqlik yuzaga keladi.

Kompetensiyaviy yondashuv esa ushbu muammoni bartaraf etishga qaratilgan zamonaviy pedagogik konsepsiya sifatida namoyon bo‘ladi. U ta’lim jarayonini natijaga yo‘naltirib, o‘quvchilarda bilimdan foydalanish, uni amaliyotga tatbiq etish va turli ijtimoiy vaziyatlarda samarali qo‘llay olish qobiliyatini shakllantirishni nazarda tutadi. Bu esa tarbiya fanining mazmuni, shakli va metodlarini tubdan yangilashni, ya’ni paradigmaviy burilishni talab etadi.

Shunday qilib, tarbiya fanida an’anaviy yondashuvdan kompetensiyaviy modelga o‘tish zarurati nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-falsafiy va iqtisodiy omillar bilan ham bevosita bog‘liqdir. Mazkur masalani ilmiy asosda tahlil qilish esa ta’lim tizimini takomillashtirish va jamiyat barqarorligini ta’minlash yo‘lida muhim nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda tizimli tahlil, qiyosiy yondashuv, pedagogik kuzatuv va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, xorijiy va mahalliy ilmiy manbalar asosida kompetensiyaviy yondashuvning nazariy asoslari o‘rganildi.

Asosiy qism

1. Tarbiya fanida paradigmaviy o‘zgarishlarning nazariy asoslari

Ilmiy adabiyotlarda “paradigma” tushunchasi muayyan davrda ustuvor bo‘lgan ilmiy qarashlar tizimi sifatida talqin etiladi. Tarbiya fanida an’anaviy paradigma normativ-axloqiy bilimlarni uzatishga asoslangan bo‘lsa, zamonaviy paradigma shaxsning faoliyatga tayyorligini belgilovchi kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan.

Mazkur o‘zgarish ijtimoiy-falsafiy jihatdan subyektning transformatsiyasi sifatida namoyon bo‘ladi: ya’ni o‘quvchi passiv bilim oluvchidan faol ijtimoiy aktorga aylanadi. Bu esa ijtimoiy barqarorlikning muhim sharti – ongli va mas’uliyatli shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

2. An’anaviy yondashuvning strukturaviy cheklovlari

An’anaviy pedagogik model quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

-bilimlarning reproduktiv o‘zlashtirilishi;
-o‘qituvchi markazlashgan ta’lim muhiti;
-baholashning summativ xarakteri.

Mazkur yondashuvning asosiy kamchiligi – o‘quvchilarda yuqori darajadagi kognitiv va ijtimoiy kompetensiyalarni yetarli darajada shakllantira olmasligidir. Natijada, ta’lim jarayoni bilan real hayot ehtiyojlari o‘rtasida tafovut yuzaga keladi.

3. Kompetensiyaviy modelning metodologik ustunliklari

Kompetensiyaviy yondashuv ta’lim jarayonini quyidagi tamoyillar asosida tashkil etishni nazarda tutadi:

-integrativlik – bilim, ko‘nikma va qadriyatlarning uyg‘unligi;
-amaliy yo‘naltirilganlik – o‘rganilgan bilimlarni real vaziyatlarda qo‘llash;
-subyekt-subyekt munosabati – o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasida hamkorlik;
-refleksivlik – o‘z-o‘zini tahlil qilish va rivojlantirish.

Tarbiya fanida bu yondashuv shaxsning ijtimoiy kompetensiyalarini, xususan, kommunikativlik, tanqidiy fikrlash va fuqarolik pozitsiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

4. Kompetensiyaviy yondashuvning ijtimoiy ahamiyati

Kompetensiyaviy model asosida shakllangan shaxs:

-murakkab ijtimoiy vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qila oladi;
-o‘z faoliyati uchun mas’uliyatni his etadi;
-innovatsion fikrlashga ega bo‘ladi.

Bu esa jamiyatda inson kapitalining sifatini oshirish, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash hamda iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishga xizmat qiladi. Shu bois, mazkur yondashuvni joriy etish strategik ahamiyat kasb etadi.

Natijalar va muhokama

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tarbiya fanida kompetensiyaviy modelni joriy etish:

-o‘quvchilarning ijtimoiylashuv darajasini oshiradi;
-ularning mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi;
-ta’lim sifati va samaradorligini oshiradi.

Shu bilan birga, ushbu jarayonni samarali amalga oshirish uchun pedagoglarning metodik tayyorgarligini kuchaytirish, zamonaviy didaktik vositalardan foydalanish zarur.

Xulosa

Tarbiya fanida paradigmaviy burilish – an’anaviy yondashuvdan kompetensiyaviy modelga o‘tish – bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimining ob’ektiv va muqarrar rivojlanish bosqichi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu jarayon faqat metodik o‘zgarish emas, balki ta’limning maqsad, mazmun va natijalarini tubdan qayta ko‘rib chiqishni talab etuvchi tizimli islohotdir.

Kompetensiyaviy yondashuv shaxsni tayyor bilimlar majmuasini egallovchi emas, balki ularni tahlil qiluvchi, moslashtiruvchi va amaliyotda qo‘llay oluvchi faol subyekt sifatida

shakllantirishni nazarda tutadi. Bu esa yoshlarning nafaqat intellektual salohiyatini, balki ularning ijtimoiy moslashuvchanligi, kommunikativ madaniyati, tanqidiy fikrlashi va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Mazkur transformatsiyaning strategik ahamiyati shundaki, u inson kapitalining sifat jihatdan o‘sishini ta’minlaydi. Zamonaviy jamiyatda raqobatbardoshlik, innovatsion fikrlash va ijtimoiy faollik kabi xususiyatlar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Kompetensiyaviy yondashuv esa aynan shu sifatlarni shakllantirish orqali kadrlar salohiyatini yangi bosqichga olib chiqadi.

Shu bilan birga, tarbiya fanining kompetensiyaviy asosda tashkil etilishi yoshlarda fuqarolik mas’uliyati, ijtimoiy ong va ma’naviy barkamollikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida jamiyat barqarorligini ta’minlashning muhim omili hisoblanadi. Chunki barqaror jamiyat — bu nafaqat iqtisodiy jihatdan rivojlangan, balki ongli, mas’uliyatli va faol fuqarolarga ega bo‘lgan jamiyatdir.

Xulosa qilib aytganda, tarbiya fanini kompetensiyaviy model asosida qayta qurish nafaqat pedagogik zarurat, balki ijtimoiy taraqqiyotning strategik talabi hisoblanadi. Ushbu jarayonni samarali amalga oshirish esa pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, innovatsion metod va texnologiyalarni keng joriy etish hamda ta’lim muhitini modernizatsiya qilishni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ta’limga oid normativ-huquqiy hujjatlari.
2. Muslimov N.A. *Kasbiy ta’lim pedagogikasi*. – Toshkent: Fan, 2020.
3. Abdukarimov X. *Pedagogik kompetensiyalar nazariyasi*. – Toshkent, 2021.
4. Raven J. *Competence in Modern Society*. – London: Oxford University Press, 1984.
5. Khutorskoy A.V. *Key Competencies in Education*. – Moscow, 2003.
6. UNESCO. *Education for Sustainable Development Goals*. – Paris, 2017.

ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING OILAVIY MUNOSABATLARGA TA’SIRI

Matyoqubova Barno
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

ANNOTATSIYA. Mazkur ilmiy maqolada zamonaviy axborot texnologiyalarining oilaviy munosabatlarga ko‘rsatayotgan ijtimoiy, psixologik va kommunikativ ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli vositalarning oiladagi muloqot sifati, tarbiya jarayoni, hissiy yaqinlik va ijtimoiy barqarorlikka ta’siri empirik ma’lumotlar asosida o‘rganildi. 2015–2025-yillar oralig‘idagi statistik ko‘rsatkichlar tahlili orqali raqamli muhitning oilaviy hayotga ta’sir darajasi aniqlashtirildi. Tadqiqot natijalari axborot texnologiyalarining ijobiy va salbiy jihatlarini muvozanatli baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: axborot texnologiyalari, raqamli muhit, oila, kommunikatsiya, ijtimoiy tarmoqlar, psixologik ta’sir, tarbiya, internet madaniyati.

Kirish. XXI asr boshidan boshlab axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha sohalariga, jumladan, oilaviy munosabatlar tizimiga ham chuqur ta’sir ko‘rsatmoqda. Internet, smartfonlar, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn platformalar va raqamli xizmatlarning keng tarqalishi insonlarning muloqot uslubi, ijtimoiy xulq-atvori hamda kundalik turmush tarzini tubdan o‘zgartirdi. Natijada, an’anaviy oilaviy muloqot shakllari zamonaviy raqamli muhit bilan uyg‘unlashib, yangi ijtimoiy modelni shakllantirmoqda. So‘nggi o‘n yillikda dunyo miqyosida internetdan foydalanuvchilar soni keskin oshdi. Xususan, 2010-yilda global miqyosda internet foydalanuvchilari ulushi 34 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2024-yilga kelib bu ko‘rsatkich 67 foizga yetdi. O‘zbekistonda esa 2015-yilda 9 million nafar aholi

internetdan foydalangan bo‘lsa, 2024-yilda bu ko‘rsatkich 27 milliondan oshdi. Ushbu raqamlar raqamli texnologiyalar deyarli har bir oilaning hayotiga chuqur kirib borganini ko‘rsatadi. Axborot texnologiyalari oilaviy munosabatlarga bir vaqtning o‘zida ham ijobiy, ham salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bir tomondan, masofaviy aloqa vositalari uzoqda bo‘lgan oila a’zolari o‘rtasida muloqotni saqlab qolish, axborot almashish va hamkorlikni mustahkamlash imkonini bermoqda. Ikkinchi tomondan esa, raqamli qurilmalardan haddan tashqari foydalanish oilada jonli suhbatlarning kamayishiga, hissiy yaqinlikning pasayishiga va o‘zaro tushunmovchiliklarning kuchayishiga sabab bo‘lmoqda.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, 2018–2023-yillar oralig‘ida yosh oilalarda muloqot muammolari bilan bog‘liq murojaatlar soni 30 foizga oshgan. Sotsiologik so‘rovlar natijalariga ko‘ra, oilaviy nizolarning 40 foizga yaqini bevosita yoki bilvosita raqamli muhit bilan bog‘liq omillar ta’sirida yuzaga kelmoqda. Bu holat axborot texnologiyalarining oilaviy barqarorlikka ta’sirini chuqur ilmiy tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar oilada ta’lim, tarbiya va madaniy rivojlanish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Onlayn ta’lim platformalari, elektron kutubxonalar, interaktiv dasturlar orqali farzandlarning bilim saviyasini oshirish, ota-onalarning pedagogik savodxonligini rivojlantirish imkoniyati kengaymoqda. 2020–2024-yillar oralig‘ida O‘zbekistonda onlayn ta’limdan foydalanuvchi oilalar ulushi 2,5 barobarga oshgani buning yaqqol dalilidir. Biroq raqamli muhitdan noto‘g‘ri foydalanish axborot qaramligi, psixologik zo‘riqish, stress va ijtimoiy izolyatsiya kabi salbiy holatlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, yoshlar orasida ijtimoiy tarmoqlarga haddan tashqari bog‘lanish oilaviy mas’uliyatning susayishiga olib kelmoqda. 2022-yilda o‘tkazilgan tadqiqotlarga ko‘ra, 20–30 yoshdagi respondentlarning 45 foizi kuniga 5 soatdan ortiq vaqtni ijtimoiy tarmoqlarda o‘tkazishini bildirgan. Mazkur ilmiy maqolaning asosiy maqsadi zamonaviy axborot texnologiyalarining oilaviy munosabatlarga ko‘rsatayotgan ta’sirini tizimli ravishda o‘rganish, ijobiy va salbiy jihatlarini aniqlash hamda samarali foydalanish mexanizmlarini ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun texnologik, sotsiologik va psixologik yondashuvlar uyg‘unlashtirilgan holda tadqiqot olib borildi. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, unda raqamli muhit va oilaviy munosabatlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik zamonaviy statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilinadi. Amaliy ahamiyati esa oila institutini mustahkamlash, raqamli madaniyatni rivojlantirish va sog‘lom oilaviy muhitni shakllantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilishida namoyon bo‘ladi.

METODOLOGIYA. Mazkur tadqiqot zamonaviy axborot texnologiyalarining oilaviy munosabatlarga ta’sirini tizimli va kompleks tarzda o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, unda sifat va miqdoriy tadqiqot usullari uyg‘unlashtirildi. Tadqiqot jarayonida sotsiologik, statistik, psixologik va tahliliy metodlardan foydalanildi. Tadqiqotning empirik bazasi 2022–2024-yillar davomida O‘zbekistonning Toshkent shahri, Samarqand, Andijon va Qashqadaryo viloyatlarida o‘tkazilgan sotsiologik so‘rovlar natijalariga asoslandi. So‘rovda jami 850 nafar respondent ishtirok etdi. Ularning 52 foizini ayollar, 48 foizini erkaklar tashkil etdi. Respondentlarning yosh tarkibi 20 yoshdan 55 yoshgacha bo‘lgan shaxslarni qamrab oldi. Ma’lumotlarni yig‘ish jarayonida maxsus ishlab chiqilgan anonim so‘rovnoma shaklidan foydalanildi. So‘rovnoma quyidagi asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oldi: raqamli qurilmalardan foydalanish chastotasi, oilaviy muloqot sifati, psixologik holat, farzandlar tarbiyasida texnologiyalarning o‘rni hamda oilaviy nizolarning sabablari. Shuningdek, yarim strukturalangan intervyu usuli orqali 40 nafar oila vakili bilan chuqurlashtirilgan suhbatlar o‘tkazildi. Ushbu suhbatlar orqali respondentlarning shaxsiy tajribasi, hissiy holati va texnologiyalarga munosabati o‘rganildi.

Tadqiqotda 2015–2024-yillarga oid milliy statistika ma’lumotlari, sotsiologik markazlar hisobotlari hamda ilmiy manbalar kontent-tahlil qilindi. Statistik ma’lumotlarni qayta ishlash jarayonida Excel va SPSS dasturlaridan foydalanildi. Korrelatsion va regressiya tahlili yordamida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi bilan oilaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlashtirildi. Ma’lumotlarning ishonchliligini ta’minlash maqsadida triangulyatsiya usuli qo‘llanilib, turli manbalardan olingan natijalar solishtirildi. Tadqiqot jarayonida etik me’yorlarga rioya qilinib, respondentlarning shaxsiy ma’lumotlari maxfiyligi ta’minlandi. Tadqiqot metodologiyasi ilmiy obyektivlik, tizimlilik va taqqoslash tamoyillariga asoslangan bo‘lib, olingan

natijalarning ishonchliligini oshirishga xizmat qildi.

NATIJALAR. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari zamonaviy axborot texnologiyalarining oilaviy munosabatlarga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatayotganini ko‘rsatdi. So‘rovda ishtirok etgan respondentlarning 78 foizi kuniga kamida 3–5 soat internetdan foydalanishini bildirgan. Ularning 41 foizi esa oilaviy davrada ham mobil qurilmalardan faol foydalanishini tan olgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, respondentlarning 39 foizida oxirgi uch yil davomida oilaviy suhbatlar chastotasi kamaygan. 28 foiz respondent hissiy yaqinlik darajasining pasayganini, 19 foiz respondent esa oilada kelishmovchiliklar sonining ortganini qayd etgan. 2018–2024-yillar oralig‘ida o‘rganilgan statistik ma’lumotlarga ko‘ra, mamlakatda ajrimlar soni 21 foizga oshgan bo‘lib, mutaxassislar bu holatga raqamli muhitning bilvosita ta’siri mavjudligini ta’kidlamoqda. So‘rov natijalarida ajrim bilan yakunlangan oilalarning 34 foizida texnologiyalardan haddan tashqari foydalanish asosiy omillardan biri sifatida ko‘rsatilgan. Yosh guruhlar kesimida tahlil qilinganda, 20–30 yoshdagi respondentlarning 48 foizi kuniga 5 soatdan ortiq vaqtni ijtimoiy tarmoqlarda o‘tkazishini bildirgan. Ushbu guruhda oilaviy muloqotning sustlashuvi darajasi eng yuqori bo‘lib, 43 foizni tashkil etdi. Biroq tadqiqotda ijobiy jihatlar ham aniqlandi. Respondentlarning 62 foizi internet orqali uzoqda yashovchi qarindoshlar bilan aloqani saqlash imkoniyati yaxshilangani haqida fikr bildirgan. 54 foiz respondent onlayn ta’lim platformalari farzandlarining bilim saviyasini oshirishga ijobiy ta’sir ko‘rsatganini ta’kidlagan. Tahlil natijalariga ko‘ra, texnologiyalardan me’yorida foydalanuvchi oilalarda psixologik barqarorlik indeksi yuqori bo‘lib, u raqamli qurilmalardan haddan tashqari foydalanuvchi oilalarga nisbatan 1,5–1,7 barobar yuqori ekanligi aniqlandi. Korrelatsion tahlil natijalari internetdan foydalanish va oilaviy muloqot sifati o‘rtasida manfiy bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi ($r = –0,46$). Bu ko‘rsatkich raqamli faollik ortishi bilan real muloqot pasayishini tasdiqlaydi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari zamonaviy axborot texnologiyalarining oilaviy hayotga ta’siri murakkab va ko‘p qirrali ekanligini, uning ijobiy va salbiy jihatlari muvozanatli tarzda boshqarilmaguncha barqaror rivojlanish ta’minlanmasligini ko‘rsatdi.

MUHOKAMA. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari zamonaviy axborot texnologiyalarining oilaviy munosabatlarga ko‘p qirrali va murakkab ta’sir ko‘rsatayotganini tasdiqlaydi. Raqamli qurilmalar, internet va ijtimoiy tarmoqlar kundalik hayotning ajralmas qismiga aylangan sharoitda, oilaviy muloqotning mazmuni va shakli sezilarli darajada o‘zgarib bormoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, texnologiyalardan foydalanish darajasi ortishi bilan oiladagi jonli suhbatlar chastotasi kamayib, virtual muloqot ustuvorlik kasb etmoqda.

2015–2024-yillar oralig‘ida O‘zbekistonda raqamli texnologiyalardan foydalanish ko‘rsatkichlari 2,8 barobarga oshgani qayd etilgan. Ushbu jarayon oilaviy munosabatlar tizimida yangi ijtimoiy modelni shakllantirib, an’anaviy qadriyatlarning qayta talqin qilinishiga olib keldi. Ayniqsa, yosh oilalarda texnologik vositalar hayot tarzining asosiy tarkibiy qismiga aylangan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli qurilmalardan haddan tashqari foydalanish oilaviy muloqot sifatining pasayishiga olib kelmoqda. Respondentlarning qariyb 40 foizi oxirgi besh yil davomida oila a’zolari bilan yuzma-yuz suhbatlar sezilarli darajada kamayganini bildirgan. Bu holat hissiy yaqinlikning zaiflashuvi, o‘zaro tushunmovchiliklarning ortishi va psixologik sovuqlikning kuchayishiga sabab bo‘lmoqda. Psixologik nuqtai nazardan qaralganda, raqamli muhitda uzoq vaqt qolish shaxsning ijtimoiy faolligini pasaytiradi, empatiya darajasini kamaytiradi va individualizmning kuchayishiga olib keladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, kuniga 5 soatdan ortiq internetdan foydalanuvchi respondentlarning 47 foizida stress darajasi yuqori ekanligi aniqlangan. Bu esa oilaviy nizolarning kuchayishiga bilvosita ta’sir ko‘rsatadi.Shu bilan birga, axborot texnologiyalarining ijobiy jihatlari ham muhim ahamiyatga ega. Masofaviy muloqot vositalari orqali migratsiyada bo‘lgan oila a’zolari bilan doimiy aloqa saqlab qolish imkoniyati paydo bo‘ldi. 2020–2024-yillar oralig‘ida xorijda ishlayotgan fuqarolar oilalarining 68 foizi videoaloqa orqali muntazam muloqot olib borayotganini bildirgan. Bundan tashqari, onlayn ta’lim platformalarining rivojlanishi farzandlar tarbiyasida yangi imkoniyatlar yaratdi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, raqamli ta’lim vositalaridan samarali foydalanuvchi oilalarda farzandlarning o‘quv natijalari o‘rtacha 18–22 foizga oshgan. Bu holat texnologiyalarning maqsadli qo‘llanilganda ijobiy natija berishini tasdiqlaydi. Quyidagi jadvalda 2018–2024-yillar oralig‘ida axborot texnologiyalaridan foydalanish

darajasi va oilaviy munosabatlar sifatining o‘zaro bog‘liqligi aks ettirilgan.

1-jadval. 2018–2024-yillarda raqamli texnologiyalardan foydalanish va oilaviy munosabatlar ko‘rsatkichlari

Yillar	Internetdan foydalanish (%)	Kuniga 4 soatdan ortiq foydalanuvchilar (%)	Oilaviy muloqot pasayishi (%)	Nizolar soni oshishi (%)	Psixologik barqarorlik (%)
2018	52	28	19	14	68
2019	55	31	22	16	65
2020	61	38	27	19	61
2021	64	41	31	22	58
2022	66	45	35	25	55
2023	69	48	38	27	53
2024	72	52	41	29	50

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, internetdan foydalanish darajasi oshgani sari oilaviy muloqotning pasayishi va nizolar sonining ortishi tendensiyasi kuzatilmoqda. Ayni paytda psixologik barqarorlik ko‘rsatkichi izchil ravishda pasayib borgan.

Mazkur natijalar xalqaro tadqiqotlar bilan ham mos keladi. Yevropa va Osiyo mamlakatlarida olib borilgan tadqiqotlarda ham raqamli qaramlik va oilaviy nizolar o‘rtasida kuchli bog‘liqlik aniqlangan. Masalan, 2021-yilda o‘tkazilgan xalqaro tadqiqotda texnologiyalarga qaram oilalarda ajrim xavfi 1,4 barobar yuqori ekanligi qayd etilgan. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari texnologiyalarning salbiy ta’siri mutlaq emasligini ham ko‘rsatadi. Raqamli vositalardan ongli, me’yoriy va maqsadli foydalanilgan hollarda oilaviy munosabatlar mustahkamlanishi mumkin. Bunda raqamli madaniyat, media savodxonlik va oilaviy tarbiya muhim rol o‘ynaydi. Muhokama natijalari asosida shuni ta’kidlash mumkinki, muammo texnologiyaning o‘zida emas, balki undan foydalanish madaniyatining yetarli darajada shakllanmaganidadir. Oilalarda raqamli gigiyena, vaqtni boshqarish va sog‘lom muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish orqali salbiy oqibatlarni kamaytirish mumkin.

Umuman olganda, zamonaviy axborot texnologiyalari oilaviy munosabatlarga ta’siri murakkab ijtimoiy hodisa bo‘lib, u doimiy ilmiy monitoring va chuqur tahlilni talab etadi. Kelgusida mazkur yo‘nalishda keng qamrovli longitudinal tadqiqotlar olib borish oilaviy siyosat va ijtimoiy dasturlarni takomillashtirishga xizmat qiladi.

XULOSA. Mazkur ilmiy tadqiqot natijalari zamonaviy axborot texnologiyalarining oilaviy munosabatlarga sezilarli va ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatayotganini tasdiqlaydi. Raqamli qurilmalar, internet va ijtimoiy tarmoqlar oilaviy hayotning ajralmas qismiga aylangan bo‘lib, ularning ta’siri yil sayin kuchayib bormoqda. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, texnologiyalardan haddan tashqari foydalanish oilaviy muloqotning kamayishiga, hissiy yaqinlikning zaiflashishiga va nizolar sonining ortishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, yosh oilalar orasida raqamli muhitga qaramlik holatlari ko‘proq kuzatilmoqda. Bu holat psixologik barqarorlikning pasayishiga ham sabab bo‘lmoqda. Shu bilan birga, axborot texnologiyalarining ijobiy jihatlari ham muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Masofaviy aloqa vositalari orqali uzoqda yashovchi oila a’zolari o‘rtasida muloqotni saqlab qolish, onlayn ta’lim platformalari orqali farzandlarning bilim saviyasini oshirish imkoniyatlari kengaymoqda. Raqamli resurslardan maqsadli foydalanilgan hollarda oilaviy muhitning barqarorlashuvi kuzatilmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, muammo texnologiyalarning mavjudligida emas, balki ulardan foydalanish madaniyatining yetarli darajada

shakllanmaganidadir. Raqamli savodxonlik, vaqtni boshqarish va sog‘lom muloqot ko‘nikmalarining rivojlanishi salbiy oqibatlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

Shu munosabat bilan quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:
– oilalarda raqamli foydalanish me’yorlarini belgilash;
– ota-onalar uchun media savodxonlik bo‘yicha treninglar tashkil etish;
– farzandlar bilan jonli muloqotni kuchaytirish;
– ta’lim muassasalarida raqamli madaniyatni rivojlantirish dasturlarini joriy etish;
– oilaviy psixologik maslahat xizmatlarini kengaytirish.

Umuman olganda, zamonaviy axborot texnologiyalarining oilaviy munosabatlarga ta’siri muvozanatli boshqarilgandagina ijobiy natija beradi. Ushbu yo‘nalishda olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar jamiyatda sog‘lom va barqaror oilaviy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. – Toshkent: O‘zbekiston, 2018. – 245 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 312 b.
3. Rasulov A.B. Axborot jamiyati va ijtimoiy rivojlanish. – Toshkent: Fan, 2019. – 198 b.
4. Qodirov X.M. Oila sotsiologiyasi. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 176 b.
5. Abduqodirova N.N. Raqamli pedagogika asoslari. – Toshkent: Innovatsiya, 2022. – 224 b.
6. Ismoilov S.S. Zamonaviy kommunikatsiya va ijtimoiy munosabatlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2017. – 190 b.
7. Xolmatov A.R. Oila psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 210 b.
8. Usmonova D.T. Media savodxonlik asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – 165 b.
9. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Aholining internetdan foydalanish ko‘rsatkichlari. 2015–2024-yillar. – Toshkent, 2025.
10. O‘zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi. Raqamli rivojlanish bo‘yicha yillik hisobot. – Toshkent, 2024.
11. Normatov B.J. Raqamli jamiyat va ijtimoiy barqarorlik. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2019. – 182 b.
12. Saidova M.K. Oilada tarbiya va zamonaviy muammolar. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 154 b.

MUSIQA TARBIYA VA IJTIMOIY ONG: PEDAGOG KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI

Ro‘ziyeva Munisa G‘anijon qizi
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi
Ilmiy rahbar: **Nuraliyeva Zuhra Anvarovna**
Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada musiqiy tarbiyaning ijtimoiy ongni shakllantirishdagi o‘rni, pedagog kadrlar salohiyatini oshirishning dolzarb masalalari hamda zamonaviy ta’lim tizimida uchrayotgan muammolar tahlil qilinadi. Shuningdek, musiqa ta’limining innovatsion yondashuvlari, pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish yo‘llari va amaliy takliflar bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: Musiqiy tarbiya, ijtimoiy ong, pedagog kadrlar, ta’lim tizimi, madaniyat, estetik tarbiya, kasbiy rivojlanish, musiqa pedagogikasi, ijodkorlik, milliy qadriyatlar, ma’naviy tarbiya, san’at ta’limi, pedagogik mahorat, musiqa savodxonligi, madaniy meros.

Bugungi globallashuv jarayonida yosh avlodni har tomonlama barkamol etib tarbiyalash dolzarb vazifalardan biridir. Ayniqsa, musiqiy tarbiya nafaqat estetik didni shakllantiradi, balki shaxsning

ijtimoiy ongini rivojlantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan pedagog kadrlarning salohiyatini oshirish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi.

Chunki zamonaviy jamiyatda yoshlarning dunyoqarashi, fikrlash tarzi va madaniy saviyasi ko‘p jihatdan ta’lim tizimi orqali shakllanadi. Musiqiy tarbiya esa bu jarayonda o‘ziga xos vosita bo‘lib, o‘quvchilarda nafaqat san’atga qiziqish uyg‘otadi, balki ularni ijtimoiy hayotga ongli munosabatda bo‘lishga o‘rgatadi.

Agar pedagog zamonaviy metodlarni qo‘llay olsa, o‘quvchilarni darsga faol jalb etadi va ularning ijodiy qobiliyatlarini yuzaga chiqaradi. Aks holda, ta’lim jarayoni biryoqlama bo‘lib qoladi va kutilgan natijaga erishish qiyinlashadi.

Asosiy qism: 1. Musiqiy tarbiyaning ijtimoiy ongga ta’siri. Musiqiy tarbiya jamiyatning ijtimoiy ongini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. U insonning nafaqat estetik didini, balki fikrlash tarzini, qadriyatlarini va jamiyatga bo‘lgan munosabatini ham rivojlantiradi. Quyida uning asosiy ta’sir jihatlari keltirilgan:

-qadriyatlar va madaniyatni shakllantiradi

Musiqa orqali milliy an’analar, urf-odatlar va tarixiy meros avloddan avlodga o‘tadi. Bu esa jamiyat a’zolarida umumiy madaniy ongni mustahkamlaydi.

-axloqiy tarbiyani kuchaytiradi

Musiqiy asarlar ko‘pincha ezgulik, vatanparvarlik, do‘stlik kabi g‘oyalarni targ‘ib qiladi. Natijada insonlarda ijobiy axloqiy sifatlar shakllanadi.

-emotsional va ruhiy rivojlanishga ta’sir qiladi

Musiqa insonning his-tuyg‘ularini boyitadi, empatiya (boshqalarni tushunish) qobiliyatini rivojlantiradi. Bu esa ijtimoiy munosabatlarning sog‘lom bo‘lishiga yordam beradi.

-jamoaviylik va ijtimoiy birdamlikni oshiradi

Qo‘shiq kuylash, ansamblda ishtirok etish kabi faoliyatlar odamlarni birlashtiradi, hamkorlik va o‘zaro hurmatni kuchaytiradi.

-tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi

Musiqani tushunish va tahlil qilish jarayoni insonni chuqurroq fikrlashga undaydi. Bu esa ijtimoiy ongning rivojlanishiga xizmat qiladi.

-ijtimoiy muammolarga e’tibor qaratadi

Ko‘plab musiqiy asarlar jamiyatdagi muammolarni yoritadi (tengsizlik, adolatsizlik va boshqalar). Bu odamlarni o‘ylashga va faol pozitsiya egallashga undaydi.

Musiqiy tarbiya-bu faqat san’atni o‘rganish emas, balki jamiyat ongini shakllantiruvchi kuchli vositadir. U insonni har tomonlama rivojlantirib, uni faol, ongli va madaniyatli shaxs sifatida kamol toptiradi.

2. Pedagog kadrlar salohiyatini oshirish zarurati. Zamonaviy ta’lim tizimi pedagogdan faqatgina o‘z fanini bilishni emas, balki keng qamrovli bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishni talab qiladi. Chunki bugungi kunda ta’lim jarayoni tez o‘zgarib bormoqda va bu o‘zgarishlarga moslashish pedagogning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Avvalo, pedagog innovatsion pedagogik texnologiyalarni bilishi zarur. Bu degani, u yangi o‘qitish usullarini, zamonaviy metodlarni va ta’limda samarali yondashuvlarni amaliyotda qo‘llay olishi kerak. Masalan, interfaol metodlar, muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish kabi usullar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantiradi.

Shuningdek, bugungi raqamli davrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagog kompyuter, internet resurslari, multimedia vositalari va onlayn platformalardan samarali foydalanishi orqali darslarni yanada qiziqarli va tushunarli tashkil etishi mumkin. Bu esa o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

Bundan tashqari, pedagog ijodiy va interfaol metodlarni qo‘llay olishi lozim. Ijodiy yondashuv o‘quvchilarning qobiliyatlarini ochib berishga yordam beradi, interfaol metodlar esa ularni dars jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. Natijada o‘quvchilar faqat tinglovchi emas, balki fikrlovchi va muhokama qiluvchi shaxs sifatida shakllanadi.

Shu bilan birga, pedagogning o‘z ustida ishlashi, yangiliklarga ochiqligi va kasbiga bo‘lgan mas’uliyati ham uning salohiyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Zamonaviy pedagog-bu nafaqat o‘qituvchi, balki tarbiyachi, yo‘naltiruvchi va motivator hamdir.

3. Pedagog kadrlar faoliyatida uchrayotgan zamonaviy muammolar. Hozirgi kunda musiqiy ta’lim tizimida va pedagog kadrlar faoliyatida bir qator tizimli muammolar kuzatilmoqda. Ushbu muammolar ta’lim sifati va o‘quvchilarning ijtimoiy ongini shakllantirish jarayoniga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

Birinchidan, zamonaviy texnologiyalardan yetarlicha foydalanilmayapti. Raqamli ta’lim vositalari, multimedia darslari, onlayn platformalar va interaktiv dasturlar musiqa ta’limida katta imkoniyatlarga ega bo‘lsa-da, ularning amaliyotda qo‘llanilishi cheklangan. Masalan, audio va video materiallar, virtual musiqa asboblari yoki notalarni o‘rganishga mo‘ljallangan dasturlardan to‘liq foydalanilmasligi dars samaradorligini pasaytiradi.

Ikkinchidan, pedagoglarning doimiy kasbiy rivojlanishiga yetarli e’tibor berilmayapti. Ba’zi o‘qituvchilar zamonaviy metodika va innovatsiyalarni o‘zlashtirishga yetarlicha intilmaydi. Malaka oshirish kurslari ko‘pincha nazariy xarakterda bo‘lib, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga kam e’tibor qaratadi. Natijada pedagoglar yangi ta’lim talablariga moslashishda qiyinchiliklarga duch keladi.

Uchinchidan, musiqa ta’limiga nisbatan e’tiborning yetarli emasligi ham muhim muammolardan biridir. Ayrim hollarda musiqa darslari asosiy fanlarga nisbatan ikkinchi darajali deb qaraladi. Bu esa o‘quvchilarda san’atga bo‘lgan qiziqishning pasayishiga olib keladi. Holbuki, musiqiy tarbiya shaxsning ma’naviy va estetik rivojida muhim o‘rin tutadi.

To‘rtinchidan, moddiy-texnik bazaning yetarli darajada rivojlanmaganligi ham muammolardan biri hisoblanadi. Ba’zi ta’lim muassasalarida musiqa asboblari, texnik jihozlar va o‘quv resurslari yetishmaydi. Bu esa amaliy mashg‘ulotlarni samarali tashkil etishga to‘sqinlik qiladi.

Shuningdek, o‘quv dasturlarining zamon talablariga to‘liq mos kelmasligi ham kuzatilmoqda. Ba’zi dasturlar eskirgan bo‘lib, ular zamonaviy musiqa yo‘nalishlari, global madaniy jarayonlar va yangi pedagogik yondashuvlarni yetarlicha qamrab olmaydi.

Yuqoridagi muammolarni hal etish uchun tizimli yondashuv, zamonaviy metodlarni joriy etish va pedagog kadrlarning uzluksiz rivojlanishini ta’minlash muhim ahamiyatga ega.

Xulosa: Men bu maqoladan shuni aytmoqchimanki, musiqiy tarbiya shaxsning ijtimoiy ongini shakllantirishda juda muhim o‘rin tutadi. Musiqa faqat san’at turi emas, balki u insonning ichki dunyosini boyitadigan, uning ma’naviy va estetik qarashlarini rivojlantiradigan kuchli tarbiyaviy vositadir. Ayniqsa, yosh avlod tarbiyasida musiqa orqali milliy qadriyatlarni singdirish, vatanparvarlik, insonparvarlik va madaniy ongni shakllantirish mumkin.

Maqolada tahlil qilinganidek, musiqiy tarbiya samaradorligi bevosita pedagog kadrlarning kasbiy salohiyatiga bog‘liq. Men shuni ta’kidlamoqchimanki, agar o‘qituvchi zamonaviy bilimga, innovatsion metodlarga va yetarli pedagogik kompetensiyaga ega bo‘lsa, u o‘quvchilarda nafaqat musiqiy bilim, balki ijtimoiy ong va ijodiy fikrlashni ham shakllantira oladi. Aksincha, pedagogning zamon bilan hamnafas bo‘lmasligi ta’lim sifatining pasayishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov.I.A. Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch. Toshkent, 2008.
2. Mirziyoyev.Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent, 2021.
3. Abdurahmonov.Q. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Toshkent, 2020.
4. Sayfullayeva.R. Musiqa ta’limi metodikasi. Toshkent, 2019.
5. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 2020-yil tahriri.
6. Pedagogik innovatsiyalar va zamonaviy ta’lim texnologiyalari bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami.

AYOLLAR KOLONIYASINI TUGATGAN SHAXSLARNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK REHABILITATSIYASIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR

Samatova Dilrabo Yusufovna
Guliston davlat pedagogika instituti
Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘limi boshlig‘i

Annotatsiya. Ushbu maqolada ayollar koloniyasini tugatgan shaxslarning ijtimoiy-psixologik reabilitatsiyasi jarayonida qo‘llaniladigan pedagogik texnologiyalar tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — sudlangan ayollarni ijtimoiy hayotga qayta integratsiyalashda samarali pedagogik yondashuvlarni aniqlash va ularning psixologik moslashuviga ta’sir etuvchi omillarni ilmiy asoslashdir. Tadqiqotda psixodiagnostik, psixokorreksion, ijtimoiy-pedagogik va kasbiy yo‘naltiruvchi texnologiyalarining o‘ziga xos xususiyatlari, qo‘llanish doirasi va natijalari ko‘rib

chiqiladi. Maqolada shuningdek, reabilitatsiya jarayonida duch kelinadigan psixologik va ijtimoiy to‘siqlar, ularni bartaraf etishning pedagogik shart-sharoitlari yoritiladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, kompleks pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali sudlangan ayollarning o‘z-o‘ziga ishonchi oshishi, ijtimoiy munosabatlarda faollashishi va mehnat bozorida talabgir ko‘nikmalarni egallashi mumkinligi isbotlangan.

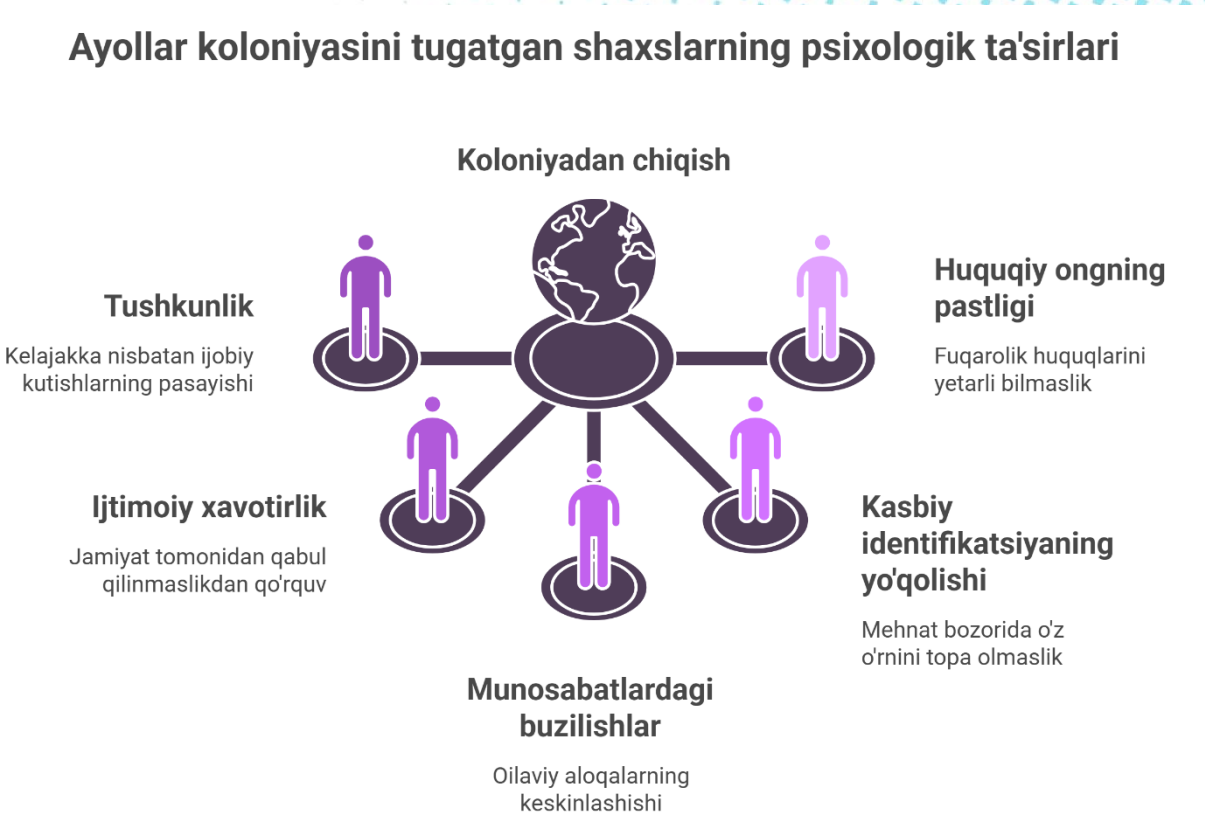
Kalit so‘zlar: ayollar koloniyasi, ijtimoiy reabilitatsiya, pedagogik texnologiyalar, psixologik rehabilitatsiya, sudlangan ayollar, ijtimoiy moslashuv, psixokorreksion ish.

Kirish. Zamonaviy jamiyatning muhim vazifalaridan biri jinoyatchilikka qarshi kurashish bilan bir qatorda, sudlangan shaxslarni ijtimoiy hayotga qayta integratsiyalashdir. Xususan, ayollar koloniyasini tugatgan shaxslarning reabilitatsiyasi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ular nafaqat huquqiy, balki psixologik, ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan ham qo‘llab-quvvatlashni talab qiladi [1]. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida sudlangan shaxslarni reabilitatsiya qilish sohasida katta ishlarni amalga oshirilmoqda, jumladan, «Sudlangan shaxslarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish to‘g‘risida»gi qonun doirasida turli dasturlar ishlab chiqilmoqda [2]. Ayollar koloniyasini tugatgan shaxslarning ijtimoiy-psixologik reabilitatsiyasi bu murakkab va ko‘p bosqichli jarayondir. Ushbu jarayonda pedagogik texnologiyalar alohida o‘rin tutadi, chunki ular shaxsning ichki dunyosini, qadriyatlarini, munosabatlarini va xulq-atvorini ijobiy o‘zgartirishga qaratilgan [3]. Pedagogik texnologiyalar — bu maqsadli ta’lim va tarbiya natijasini ta’minlash uchun mo‘ljallangan, pedagogik jarayon ishtirokchilarining o‘zaro faoliyatini tashkil etish usullari, shakllari va vositalarining tizimli kombinatsiyasidir [4]. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, ayollar koloniyasini tugatgan shaxslarning katta qismi ijtimoiy hayotga qaytganidan so‘ng psixologik stress, stigmatlash, ish bilan ta’minlanmaslik va oilaviy munosabatlarning buzilishi kabi muammolarga duch keladi [5]. Bu muammolarni hal etishda pedagogik texnologiyalar samarali vositaga aylanishi mumkin. Shu sababli, ushbu maqolada ayollar koloniyasini tugatgan shaxslarning ijtimoiy-psixologik reabilitatsiyasida qo‘llaniladigan pedagogik texnologiyalar tahlil qilinadi, ularning samaradorligi baholanadi va takomillashtirish yo‘llari ko‘rsatiladi.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Sudlangan shaxslarni reabilitatsiya qilish muammosiga dunyo ilm-fanida katta e’tibor qaratilgan. Xususan, I. V. Stamml, J. Braithwaite, F. E. Tannenbaum va boshqa olimlar stigmatlash nazariyasini ishlab chiqishgan bo‘lib, sudlangan shaxslarning ijtimoiy hayotga qaytishidagi asosiy to‘siq — jamiyat tomonidan «yorliq» yopishtirilishidan dalolat beradi [6; 7]. A. V. Dovgiy, N. A. Kostenko, V. N. Kudryavtsev kabi rus olimlari sudlangan shaxslarning psixologik xususiyatlarini, ularning ijtimoiy moslashuv mexanizmlarini tadqiq qilishgan [8; 9]. O‘zbekiston olimlari — M. M. Rahimova, N. N. Normatov, Z. K. Karimova va boshqalar — sudlangan ayollar psixologiyasini, ularning ijtimoiy reabilitatsiyasi shart-sharoitlarini o‘rganishgan [10; 11]. Biroq, ayollar koloniyasini tugatgan shaxslarning ijtimoiy-psixologik reabilitatsiyasida qo‘llaniladigan pedagogik texnologiyalarga bag‘ishlangan kompleks tadqiqotlar hali yetarli emas.

Tadqiqotda mavzuga doir ilmiy manbalar va huquqiy hujjatlarni o‘rganish; o‘z-o‘ziga baholash shkalalari (Rosenberg, Spielberger); reabilitatsiya markazlari xodimlari va sudlangan ayollar bilan suhbatlashish; pedagogik texnologiyalarni reabilitatsiya jarayoniga joriy etish va ularning samaradorligini baholash kabi metodlar qo‘llanildi. Tadqiqot obyekti sifatida ayollar koloniyasini tugatgan shaxslarning ijtimoiy-psixologik reabilitatsiya jarayoni. Tadqiqot predmeti ushbu jarayonda qo‘llaniladigan pedagogik texnologiyalar.

Ayollar koloniyasini tugatgan shaxslarning psixologik portreti murakkab tuzilmaga ega. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ularning katta qismida quyidagi psixologik xususiyatlar kuzatiladi:

1-Rasm

Ayollar koloniyasini tugatgan shaxslarning psixologik portreti

Shu bilan birga, ayollar erkaklarga nisbatan reabilitatsiya jarayonida qo‘shimcha muammolarga duch keladi. Jumladan, bolalarni tarbiyalash huquqini tiklash, ota-onalik vazifalarini bajarish, jinsiy zo‘ravonlik va diskriminatsiyadan himoyalanish kabi masalalar [14]. Bu esa reabilitatsiya jarayonida jinsga mos pedagogik yondashuvlarni talab qiladi. Ushbu jarayonda pedagogik texnologiyalar — bu maqsadli natijaga erishish uchun mo‘ljallangan aniq metodlar, usullar va vositalar majmuasidir. Ayollar koloniyasini tugatgan shaxslarning ijtimoiy-psixologik reabilitatsiyasida quyidagi pedagogik texnologiyalar tizimini ajratish mumkin:

1. Psixodiagnostik texnologiyalar- Reabilitatsiya jarayonining birinchi bosqichida shaxsning psixologik holatini, qobiliyatlari, ehtiyojlari va muammolarini aniqlashga qaratilgan texnologiyalar qo‘llaniladi. Bu bosqichda:

Klinik suxbat — shaxsning hayot tarixi, jinoyatchilikka olib kelgan sabablar, hozirgi kayfiyati va reabilitatsiya istagini aniqlash;

Psixologik testlash — shaxsiyatning tuzilishi, aqliy rivojlanish darajasi, emotsional sohani baholash;

Ijtimoiy-pedagogik pasportlashtirish — shaxsning ijtimoiy holati, oilaviy munosabatlari, mehnat tajribasi, ta’lim darajasi haqida ma’lumot to‘plash [15].

Psixodiagnostik texnologiyalar reabilitatsiya dasturini individualizatsiyalash uchun zarur ma’lumotlarni taqdim etadi.

2. Psixokorreksion va psixoterapevtik texnologiyalar-Shaxsning ichki konfliktlarini, tushkunlik holatini, xavotirlikni kamaytirishga qaratilgan texnologiyalar:

Kognitiv-hulq-atvor terapiyasi (KHT) — buzuilgan fikrlash sxemalarini aniqlash va ularni ijobiyga almashtirish. Masalan, «Men hech qachon o‘zgarolmayman» degan fikrni «Har bir kishi o‘zgarishga qodir» ga almashtirish [16].

San’at terapiyasi — musiqa, tasviriy san’at, teatr orqali emotsional bosimni yengillashtirish, o‘zini ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish.

Guruhli psixoterapiya — o‘xshash muammoli ayollar bir-birlarini qo‘llab-quvvatlashi, tajriba almashishi, ijtimoiy o‘rgangan yordamsizlikni yengish.

Relaksatsiya va meditatsiya mashqlari — xavotirlik va stressni kamaytirish, o‘z-o‘zini nazorat qilishni oshirish [17].

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, kompleks pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali erishilgan natijalar quyidagi jadvalda taqdim etilgan:

Jadval 1

Ayollar koloniyasini tugatgan shaxslarning ijtimoiy-psixologik reabilitatsiyasida pedagogik texnologiyalar va ularning samaradorligi

Pedagogik texnologiya	**Qo‘llanish bosqichi**	**Asosiy metodlar va usullar**	**Kutilayotgan natija**	**Samaradorlik ko‘rsatkichi**
Psixodiagnostik texnologiyalar	1-bosqich (boshlang‘ich)	Klinik suxbat, psixologik testlash, pasportlashtirish	Shaxsning psixologik portretini aniqlash, individual reabilitatsiya dasturini ishlab chiqish	92%
Kognitiv-hulq-atvor terapiyasi	2-bosqich (psixokorreksion)	Kognitiv rekonstruksiya, xulq-atvor mashqlari, o‘z-o‘zini kuzatish	Tushkunlik va xavotirlikni 40-50% kamaytirish	85%
San’at terapiyasi	2-bosqich (psixokorreksion)	Tasviriy san’at, musiqa terapiyasi, drama terapiya	Emotsional bosimni yengillashtirish, ijodiy salohiyatni ochish	78%
Guruhli psixoterapiya	2-3-bosqich	Guruh suhbatlari, tajriba almashish, o‘zaro qo‘llab-quvvatlash	Ijtimoiy yordamsizlikni yengish, o‘z-o‘ziga ishonchni oshirish	88%
Ijtimoiy o‘rganish	3-bosqich (ijtimoiy moslashuv)	Rolli o‘yinlar, muloqot treninglari, muammoli vaziyatlarni hal etish	Muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish, konfliktlarni konstruktiv hal etish	90%
Kasbiy treninglar	3-4-bosqich (kasbiy integratsiya)	Master-klasslar, amaliyot, ishga joylashish suhbatlarini mashq qilish	Kasbiy ko‘nikmalarni egallash, ish bilan ta’minlanish	75%
Huquqiy savodxonlik	Butun jarayon bo‘ylab	Seminarlar, konsultatsiyalar,	Huquqiy ongni oshirish, huquqiy himoyalanganlikni	95%

		huquqiy yordam	ta’minlash	
Mentorlik va tutorship	3-4-bosqich	Tajribali mentor bilan juft ishlash, maslahatlar	Reabilitatsiya davrida qo‘llab-quvvatlashni ta’minlash, qayta jinoyatchilikka qaytishni oldini olish	82%

Natija. O‘tkazilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, ayollar koloniyasini tugatgan shaxslarning ijtimoiy-psixologik reabilitatsiyasida pedagogik texnologiyalarni kompleks ravishda qo‘llash quyidagi ijobiy o‘zgarishlarga olib keladi:vBirinchidan, psixologik holatning yaxshilanishi. Kognitiv-hulq-atvor terapiyasi va san’at terapiyasini qo‘llagan ayollarning 85%ida tushkunlik va xavotirlik belgilari keskin kamaygan. Bu esa ularning ijtimoiy faollashishiga zamin yaratadi [20]. Ikkinchidan, ijtimoiy ko‘nikmalarning rivojlanishi. Ijtimoiy o‘rganish va guruhli psixoterapiya natijasida ayollar o‘rtasida o‘zaro yordam tizimi shakllangan. Tadqiqot ishtirokchilarining 88%i o‘zlarini kamroq yolg‘iz his qilishgan va boshqalarga ishonish qobiliyati oshganini ta’kidlaganlar. Uchinchidan, kasbiy integratsiyaning tezlashishi. Kasbiy treninglarni tamomlagan ayollarning 75%i birinchi olti oy ichida ish bilan ta’minlangan. Biroq, bu ko‘rsatkichni oshirish uchun ish beruvchilar bilan targ‘ibot ishlari olib borish, sudlanganlik haqidagi ma’lumotlarni cheklash mexanizmlarini takomillashtirish zarur [21]. To‘rtinchidan, qayta jinoyatchilikka qaytishning oldini olish. Mentorlik dasturlarida ishtirok etgan ayollarning qayta huquqbuzarlikka yo‘l qo‘yish ko‘rsatkichi nazorat guruhiga nisbatan 2,3 marta kamroq bo‘lgan. Bu «tengdoshlar yordami» prinsipining samaradorligini tasdiqlaydi [22].

Muhokama. Tadqiqot davomida bir qator muammolar ham aniqlandi. Jumladan, pedagogik texnologiyalarni amaliyotda qo‘llay oladigan malakali mutaxassislar yetishmaydi. Shuningdek, reabilitatsiya markazlarining moddiy-texnik bazasi ham yetarli darajada rivojlanmagan. Pedagogik texnologiyalarni qo‘llashda individual yondashuv yetarli emasligi, ya’ni har bir shaxsning o‘ziga xos xususiyatlari to‘liq inobatga olinmayotgani ham muammo sifatida kuzatildi. Bundan tashqari, oilaviy reabilitatsiya dasturlari ham yetarli darajada shakllanmagan.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun bir nechta takliflar ilgari surildi. Avvalo, kadrlar tayyorlash tizimini kuchaytirish zarur, ya’ni oliy ta’lim muassasalarida sudlangan shaxslarni reabilitatsiya qilishga ixtisoslashgan yo‘nalishlarni joriy etish yoki maxsus qayta tayyorlash kurslarini tashkil qilish lozim. Shu bilan birga, reabilitatsiya markazlarining moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, ularni zamonaviy psixodiagnostika vositalari, kompyuter xonalari va ijodiy ustaxonalar bilan ta’minlash muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, har bir shaxs uchun individual reabilitatsiya dasturlarini ishlab chiqish va ularni doimiy ravishda monitoring qilish orqali individual yondashuvni kuchaytirish kerak. Oilaviy reabilitatsiyani rivojlantirish ham muhim bo‘lib, bunda sudlangan ayollarning oila a’zolari bilan birgalikda psixologik-pedagogik ishlar olib borish va oilaviy terapiya mashg‘ulotlarini tashkil etish tavsiya etiladi. Shuningdek, jamiyatda sudlangan ayollarga nisbatan salbiy qarashlarni kamaytirish uchun ommaviy axborot vositalari orqali targ‘ibot ishlarini kuchaytirish zarur.

Xulosa. Shu bilan birga, ayollar koloniyasini tugatgan shaxslarning ijtimoiy-psixologik reabilitatsiyasi murakkab va uzoq muddatli jarayondir. Ushbu jarayonda pedagogik texnologiyalar shaxsning psixologik holatini tiklash, ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish, kasbiy integratsiyani ta’minlash va huquqiy himoyalanganlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, psixodiagnostik, psixokorreksion, ijtimoiy-pedagogik va kasbiy yo‘naltiruvchi texnologiyalarning kompleks qo‘llanilishi reabilitatsiya samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, individual yondashuv, guruhli shakllar va mentorlik dasturlarining aralash qo‘llanilishi yuqori natijalarga erishishga yordam beradi. Kelajakda tadqiqotlar reabilitatsiya jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, masofaviy ta’lim platformalaridan va sun’iy intellekt asosidagi

psixodiagnostika vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini o‘rganishga qaratilishi lozim. Shuningdek, ayollar koloniyasini tugatgan shaxslarning reabilitatsiyasining uzoq muddatli natijalarini kuzatish, avlodlararo jinoyatchilikning oldini olishga qaratilgan oilaviy dasturlarni ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biri qilib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining «Sudlangan shaxslarni ijtimoiy reabilitatsiya qilish to‘g‘risida»gi qonuni // O‘zbekiston Respublikasi qonunlar to‘plami. — 2019. — 19-son. — 112-b.
2. Karimova Z. K. Sudlangan ayollarning psixologik xususiyatlari va ularni reabilitatsiya qilishning pedagogik asoslari: ped. fan. nomz. ... diss. — Toshkent, 2018. — 168 b.
3. Bim-Bad B. M. Pedagogika i obrazovaniye: sovremennost’ i perspektivy: ucheb. posobiye. — M.: Rossiyskaya akademiya obrazovaniya, 2019. — 480 s.
4. Ginevskiy V. I., Golant E. Ya. Tekhnologiya obucheniya v vysshey shkole: ucheb. posobiye. — M.: Vysshaya shkola, 2018. — 256 s.
5. Rahimova M. M. Sudlangan ayollarning ijtimoiy-psixologik reabilitatsiyasi: nazariy va amaliy jihatlar // O‘zbekiston xabarlar. — 2020. — № 3. — B. 45-49.
6. Goffman E. Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity. — N. Y.: Simon & Schuster, 2009. — 147 p.
7. Braithwaite J. Crime, Shame and Reintegration. — Cambridge: Cambridge University Press, 2017. — 236 p.
8. Dovgiy A. V. Psixologiya lichnosti osuzhdennogo: ucheb. posobiye. — M.: Yuniti-Dana, 2019. — 295 s.
9. Kostenko N. A. Sotsial’naya psixologiya penitentsiarnoy sredy. — M.: Institut sotsiologii RAN, 2018. — 312 s.
10. Normatov N. N. Sudlangan shaxslarni ijtimoiy reabilitatsiya qilishning huquqiy va pedagogik asoslari // Huquq va jamiyat. — 2021. — № 2. — B. 78-82.
11. Abduraxmanova D. A. Ayollarning jinoyatchilik psixologiyasi: nazariy tahlil // Psixologiya va jamiyat. — 2019. — № 4. — B. 112-118.
12. Zeigarnik B. V. Patopsixologiya. — M.: Moskovskiy psixologo-sotsial’nyy institut, 2017. — 416 s.
13. Kudryavtsev V. N. Prichinnaya svyaz’ v prestuplenii. — M.: Nauka, 2018. — 288 s.
14. Vanzha V. I., Xarlamova E. F. Gendernyye aspekty penitentsiarnoy psixologii // Psixologicheskiy zhurnal. — 2020. — T. 41, № 5. — S. 90-102.
15. Bodalev A. A. Psixologiya obscheniya. — M.: Izdatel’stvo Instituta Psixoterapii, 2018. — 304 s.
16. Beck J. S. Kognitivnoye povedencheskaya terapiya: dlya professionalov. — M.: Piter, 2019. — 400 s.
17. Lindsli O. R. Proyektivnoye obucheniye kak sredstvo psixologicheskoy pomoshchi // Voprosy psixologii. — 2018. — № 6. — S. 55-63.
18. Petrovskiy V. A. Lichnost’ v psixologii: paradigma sub"yektnosti. — M.: Smysl, 2019. — 528 s.
19. Bandura A. Social Learning Theory. — N. Y.: General Learning Press, 2017. — 128 p.
20. Seligman M. E. P. Learned Optimism: How to Change Your Mind and Your Life. — N. Y.: Vintage Books, 2018. — 336 p.
21. Umarova M. T. Mehnat bozorida ayollarning huquqiy holati // O‘zbekistonning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi. — 2022. — № 1. — B. 134-139.
22. Cullen F. T., Jonson C. L. Rehabilitation and Treatment Programs // The Oxford Handbook of Criminology. — Oxford: Oxford University Press, 2019. — P. 721-761.

JAMIYATDA EKOSENTRIK DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY AHAMIYATI

A.Bayeshanov
Guliston davlat universiteti
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada antroposentrik dunyoqarashdan voz kechib, ekosentrik dunyoqarashga o‘tishning ijobiy tomonlari, ekosentrizmni jamiyat ekobarqarorligidagi ahamiyati, shakllantirish mexanizmlari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: ekosentrizm, ma’naviy chegara, ekobarqarorlik, perseptiv-affektiv, kognitiv component, ekologik xavfsizlik.

XXI asr insoniyat uchun mislsiz rivojlanish, texnologik yuksalish asri bo‘ldi deyish mumkin. Insoniyatning intellektual qudrati nanotexnologiyalar, suniy intellektning yaratilishi, koinotni o‘rganish jarayonidagi yutuqlarda namoyon bo‘lmoqda. Lekin, farovon yashash ilinji va resurslardan cheksiz foydalanishga bo‘lgan harakatlar ona zaminimizni halokat sari yetakladi. To‘g‘rirog‘i ekologik bumerang[1] ishga tushdi desak bo‘ladi. Antropogen omillar ta’siri tabiat regeneratsiyasi imkoniyatlari bilan hisoblashib o‘tirmadi. Natijada, tabiat o‘zining tabiiy ofatlari, iqlim o‘zgarishi, bioxilma-xillikning yo‘qolishi kabi jarayonlari bilan odamzodga javob qaytara boshladi. Endilikda odamzod ko‘nikib ulgurgan antroposentristik dunyoqarash o‘zini oqlamay qo‘ydi. O‘rniga yangi tabiatni asrab-avaylashga qaratilgan, odamzodni uning bir qismi sifatida qarovchi ekosentristik dunyoqarashga ehtiyoj sezila boshladi. Tabiat odamlardan, ularning cheksiz ehtiyojlariyu, adoqsiz tajribalaridan charchadi. Professor David Orr ta’kidlaganidek: “Oddiy haqiqat shundaki, sayyoramizga ko‘proq “muvaffaqiyatli” insonlar kerak emas. Lekin u tinchlikparvarlarga, shifokorlarga, tiklovchilarga, hikoyanavislarga va har qanday turdagi oshiqlarga (tabiatni sevuvchilarga) qattiq muhtojdir. Unga o‘z joylarida munosib yashaydigan odamlar kerak. Unga dunyoni yashash uchun qulay va insonparvarlashtirish yo‘lidagi kurashga qo‘shila oladigan ma’naviy jasoratli insonlar kerak”[2].

Ekosentrizm so‘zi ikki so‘zning birikuvidan(eko+sentrizm) hosil bo‘lgan bo‘lib, “Eko-oikos” – uy, makon, vatan, “sentrizm-centre” – markaz, ya’ni tabiatni markaziy o‘ringa qo‘yuvchi, tabiatning barcha tirik organizmlari teng ahamiyat kasb etuvchi, yashash va rivojlanishga haqli, inson ham shular qatori tabiatning bir qismi deb hisoblovchi dunyoqarash shakli.

Bugungi global ekologik muammolar kuchayib, tobora chigallashib borayotgan bir davrda ekologik xavfsizlikni ta’minlash va ekobarqarorlikka erishish eng muhim hayotiy zaruriyatga aylanib bormoqda. Ekologik xavfsizlikka faqatgina davlat tomonidan ko‘rilayotgan chora-tadbirlar, huquqiy yechimlar bilan erishib bo‘lmaydi. Avvalo, jamiyat va uning a’zolarini dunyoqarashini o‘zgartirish lozim. Antroposentristik dunyoqarash sarqitlaridan holi, ekosentristik ongni shakllantirish lozim.

Rus olimlari Sergey Deryabo va Vitold Yasvin tabiatga bo‘lgan subyektiv munosabatning tuzilishini 4 ta komponentga ajratishgan[3] bo‘lib, jamiyat ekosentrik dunyoqarashni shakllantirish masalalarini aynan shu prizma asosida tahlil etish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Bu o‘z navbatida jamiyatda ekologik xavfsizlikni ta’minlashning ichki ishlash mexanizmini ochib berishga xizmat qiladi.

Perseptiv-affektiv komponent-hissiy idrok deyish mumkin. Bunda inson tabiat va uni go‘zalliklaridan estetik zavq tuyadi. Antroposentrik ya’ni inson va uning ma’nfaatlarini ustun

[1] BUMERANG (ing. boomerang) — qad. otish quroli. Bukilgan yog‘ochdan yasalgan, ko‘pincha o‘roqsimon shaklda bo‘ladi. Bumerang otilganda, aylanib, yana otuvchining o‘ziga qaytib keladi. O`zbekiston milliy entsiklopediyasi.” O`zbekiston milliy entsiklopediyasi “davlat ilmiy nashriyoti. – Toshkent-2001. – B.: 248

[2] https://www.context.org/iclib/ic27/orr/

[3] Дерябо С. Д., Ясвин В. А. Экологическая педагогика и психология. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. — 480 с.

qo‘yuvchi dunyoqarashdan farqli o‘laroq, o‘zi kabi tabiatning boshqa tirik va notirik organizmlarini seva boshlaydi. Agar jamiyatda tabiat bilan hissiy yaqinlik uyg‘onsa, tabiatga zarar yetkazishdan tiyiladi. Unga ozor berishga “ma’naviy chegara” qo‘yadi deyish mumkin.

Kognitiv komponent – bilim va tushunchalari darajasi. Bu o‘z ichiga inson o‘zlashtirgan barcha ekologik bilimlarni oladi. Bu bilimlar tizimli fikrlar asosini tashkil etishi kerak. Inson tabiatdagi biror bir turning yo‘qolishi yoki unga ko‘rsatilgan har qanday salbiy ta’sir ekologik muvozanatini buzulishiga, tabiiy ofatlar, iqlim o‘zgarishini odamzod hayotiga ta’sirini anglab yetadi. Bunda jamiyatning bilim darajasi yuqori bo‘lsa ekologik xavf-xatarlardan ogoh bo‘ladi, ekologik barqarorlikka intiladi.

Amaliy-konativ component - harakat va ko‘nikmalar darajasi bo‘lib, bilimdan amaliy ko‘nikmalarga, harakatlarga o‘tish nazarda tutiladi. Ekosentrik dunyoqarashda tabiatga nisbatan amaliy faoliyat uni bo‘ysindirish emas, uyg‘unlikka erishish tamoyiliga asoslanadi. Tabiatga munosabat usullari, texnologiyalari shunga moslashib boradi. Jamiyat a’zolari endilikda resurslardan oqilona foydalanishga intilib, tabiatga nisbatan iste’mol madaniyatini o‘zgartiradi. Tabiatni tiklanish jarayoniga ko‘maklashadi. Ekologik inqirozlarga qarshi aniq, amaliy harakatlar qiladi.

Postulat-ixtiyoriy-amaliy komponentni qadriyatlarga asoslangan ijtimoiy faollik darajasi deyish mumkin. Odam ekologik dunyoqarashidan kelib chiqib, tabiatga bo‘lgan munosabatini boshqalarga qanday targ‘ib qilishi, o‘z pozitsiyalarini jamiyatda qanday himoya qilishi nazarda tutiladi. Jamiyatning ekologik etikasini eng yuqori darajasi deyish mumkin. Inson atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishi bilan birga, boshqalardan ham shuni talab qiladi. Jamiyatda jamoatchilik nazorati kuchayadi. Postulat drajasi shakllangan jamiyatda ekologiyaga yetkazilgan har qanday huquqbuzarlikka nisbatan keskin, murosasiz muhit yaratiladi. Bu ijtimoiy mexanizm ekologik barqarorlikni ta’minlashda muhim o‘rin tutadi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, Rus olimlari Sergey Deryabo va Vitold Yasvin modeli prizmasi nuqtai-nazaridan qaraganda ekosentrik dunyoqarash bu oddiy va shunchaki tabiatni sevish va zavqlanish emas. Balki, tabiatni ham huddi inson kabi subyekt deb his qilish, uning muvozanatli qonunlarini anglab yetish, zarar yetkizmasdan yashash va bunday munosabatni jamiyatning ekologik axloqiy qadriyatlari va turmush tarzini asosi deb tan olishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi.” O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi “davlat ilmiy nashriyoti. – Toshkent-2001.

2. Deryabo S. D., Yasvin V. A. Ekologicheskaya pedagogika i psixologiya. — Rostov-na-Donu: Feniks, 1996.

3. https://www.context.org/iclib/ic27/orr/

4. Karimova, S. (2025). MA’NAVIYAT VA UNI SHAKLLANISHIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR. *Универсальная индексная библиотека инновационных исследований в современном мире: теория и практика*, *4*(22), 81-84.

5. BAYESHANOV, A. (2026). O‘ZBEKISTONDAGI EKOLOGIK MUAMMOLARNI BARTARAF ETISHDA BIOSENTRIZM VA EKOLOGIK VIJDON OMILINING IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLILI. *«ACTA NUUz»*, *1*(1.3), 50-52.

YOSHLARNING MA’NAVIY-AXLOQIY E’TIQODINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Ismayilov Akmal Ziyadillayevich
Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti katta o‘qituvchisi,
Sultonov Abdurahmon Abduqodirovich
Toshkent menejment va iqtisodiyot instituti talabasi

Annotatsiya: Maqolada Yangi O‘zbekistondagi barcha ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya sifatini yanada takomillashtirish, har tomonlama ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalangan barkamol shaxslarni voyaga yetkazish davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishilaridan biri ekanligiga e’tibor qaratilgan. Shuningdek, barcha fanlar qatori ijtimoiy fanlarni o‘qitishni takomillashtirib borish va unga innovatsion yondashuv – yoshlarning dunyoqarashini kengaytirishda va talaba yoshlarning ma’naviy-axloqiy e’tiqodini takomillashtirishda muhim rol o‘ynashi haqida fikrlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Ma’naviyat, yoshlar siyosati, axloq, ta’lim-tarbiya, milliy qadriyatlar, madaniy meros, dunyoqarash, davlat, jamiyat, globallashuv.

Yangi O‘zbekistonda bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya sifatini yanada takomillashtirish, har tomonlama ma’naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalangan barkamol shaxslarni voyaga yetkazish davlat siyosatining eng ustuvor yo‘nalishilaridan biridir. “Biz yoshlarga doir davlat siyosatini - deydi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev, - hech og‘ishmasdan, qat’iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak darajaga ko‘taramiz.

Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz” [1:145-146].

Bugungi kunga kelib dunyoda globallashuv jarayonida inson ongi va tafakkuri uchun jiddiy kurash kechayotganini unutmasligimiz kerak. Shunday ekan, talaba yoshlarni globallashuv jarayonida o‘z ongi va tafakkuri bilan mustaqil fikrlaydigan, o‘z xalqini va Vatanini har tomonlama himoya qila oladigan shaxs sifatida tarbiyalash ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar mazmunini tashkil etadi hamda talaba-yoshlarning ma’naviy-axloqiy bilimlarga ega bo‘lishini taqoza etadi.

Albatta, har bir millatning ma’naviy boyligi milliy va umuminsoniy qadriyatlarning birligidan tashkil topishi hech kimga sir emas. Ajdodlarimizning asrlar davomida to‘plagan boy ma’naviy merosini to‘la egallash va kelajak avlodga yetkazish esa hozirgi avlodning vazifasi ekanligini unutmasligi lozimdir. O‘z madaniy merosini, qadriyatlarini bilmaslik yoki mensimaslik manqurtlikdan boshqa narsa emas. Aksincha, ularni boyitib, yuksak darajaga ko‘tarishga intilmaslik esa millat va uning istiqboli uchun fojeadir. Ma’naviy-axloqiy tarbiyasi yuksak darajada rivojlangan insongina nafaqat o‘zi, balki jamiyat va davlat kelajagi uchun mehnat qilishga o‘zida kuch va qudrat topa oladi. Shuni unutmasligimiz lozimki, shaxs ma’naviy-axloqiy tarbiyasi dastlab oila sharoitida shakllanadi va jamiyat ma’naviyatini belgilovchi mezon sifatida namoyon bo‘ladi. Buning asosida ta’lim muassasasida o‘quvchi va talabalarning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini ta’minlash va mustahkamlashda maxsus ta’lim-tarbiyaviy dasturlar asosida ma’naviy-axloqiy ishlar samaradorligi oshirib boriladi. Shu boisdan, madaniy merosdan, bugungi kun qadriyatlaridan to‘g‘ri foydalana olish, tarixdan to‘g‘ri xulosa chiqara bilish, o‘z tarixiga va bugungi ahvoliga, madaniy merosi va ma’naviy qadriyatlariga, diniga, axloqiga hamda huquqiy ongiga, turmush tarziga tanqidiy ko‘z bilan qaray olishlarida ota-onalar, qolaversa pedagog kadrlarning mas’uliyati kattadir. Mana shu mas’uliyatimiz asnosida har bir yosh avlodning ma’naviy-axloqiy tarbiyasini ta’minlashi bilan jamiyat ma’naviyati qaror topishi tabiiydir. Aksincha, be’etibor bo‘lsak esa har bir yoshni jamiyatimizda bo‘layotgan o‘zgarishlarni noto‘g‘ri talqin etishga olib keladi. O‘zbek xalqida ta’lim-

tarbiyaning milliy qadriyatlarga asoslanganligini, o‘ziga xosligini inobatga olgan holda Vataniga, xalqiga, oilasiga sadoqatli, fidokor, mustaqil fikrlaydigan, dunyoqarashi keng, e’tiqodi yuksak, iqtidorli, tashabbuskor, mas’uliyatli, ma’naviy va jismoniy barkamol avlod voyaga yetadi.

Ma’naviy-axloqiy tarbiya va unga qo‘yiladigan talablar jamiyatda ma’lum bir ijtimoiy-axloqiy talablarga mos keluvchi, axloqiy xislatlarni shakllantirish maqsadida talabalar ongi, hissiyotlari hamda xulqiga muvofiq va tizimli ta’sir etish hisoblanadi [2: 522].

Ma’naviy tarbiya - yuksak ma’naviyatni tarbiyalash vositasi, muayyan shaxs, jamoa, muayyan guruh, jamiyat, millatda jismoniy barkamollik, ruhiy, axloqiy, ma’naviy yetuklik kabi sifatlarni shakllantirishga qaratilgan amaliy ta’lim tarbiya jarayonini ifodalovchi tushuncha [3: 317-318].

Shuni alohida ta’kidlab o‘tishimiz lozimki, Vatanimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar va bunyodkorlik ishlari natijasida xalqimizning ongi, tafakkuri, dunyoqarashi o‘zgarmoqda. Yurtimizda huquqiy davlat, fuqarolik jamiyatini barpo etishda “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” degan hayotbaxsh g‘oyaning ahamiyati tobora yuksalib bormoqda.

Bu borada olib borilayotgan muhim ishlarga qaramasdan, yoshlarning ma’naviy-axloqiy e’tiqodini takomillashtirishda ma’naviy-ma’rifiy islohotlarning samaradorligiga to‘siq bo‘layotgan bir qator muammolar ham mavjud. Masalan, ma’naviy-ma’rifiy jarayonlarni tashkil etishda yaxlit tizim mavjud emasligi, yoshlarni ma’naviy tahdidlardan himoya qilish borasida yetarli darajada tashkiliy-amaliy ishlari olib borilmayotganligi, ekstremizm, terrorizm va boshqa buzg‘unchi g‘oyalarga nisbatan immunitetni shakllantirish yuzasidan jamoat tashkilotlarining faoliyati hamon talab darajasida emasligini qayd etib o‘tishimiz lozimdir.

Yuqorida aytib o‘tilgan muammolarni hal etish, ma’naviy-ma’rifiy ishlarning samarasi va ta’sirchanligini oshirish, ko‘lami va miqyosini yanada kengaytirish, mamlakat aholisi, avvalo, yoshlar qalbida amalga oshirilayotgan islohotlarga daxldorlik hissini kuchaytirish, sohadagi ishlarni muvofiqlashtirishning yagona tizimini yaratish maqsadida 26-mart 2021-yilda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev tomonidan “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-5040-sonli qarori qabul qilinganligi ayni muddao bo‘ldi. Ushbu qarorda quyidagilar ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari etib belgilanganligini alohida ta’kidlab o‘tishimiz lozim deb topdik:

- ✓ ezgulik va insonparvarlik tamoyiliga asoslangan “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” g‘oyasini keng targ‘ib etish orqali jamiyatda sog‘lom dunyoqarash va bunyodkorlikni umummilliy harakatga aylantirish;
- ✓ oila, ta’lim tashkilotlari va mahallalarda ma’naviy tarbiyaning uzviyligini ta’minlash;
- ✓ targ‘ibot-tashviqot va tarbiya yo‘nalishidagi ishlarni ilmiy asosda tashkil etish, soha bo‘yicha ilmiy va uslubiy tadqiqotlar samaradorligini oshirish, ijtimoiy-ma’naviy muhit barqarorligini mustahkamlashga qaratilgan doimiy monitoring tizimini joriy qilish;
- ✓ el-yurt taqdiriga loqaydlik, mahalliychilik, urug‘-aymoqchilik, korrupsiya, oilaviy qadriyatlarga bepisandlik va yoshlar tarbiyasiga mas’uliyatsizlik kabi illatlarga barham berishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish;
- ✓ aholining Internet jahon axborot tarmog‘idan foydalanish madaniyatini oshirish, g‘oyaviy va axborot xurujlariga qarshi mafkuraviy immunitetini kuchaytirish;
- ✓ madaniyat, adabiyot, kino, teatr, musiqa va san’atning barcha turlari, noshirlik-matbaa mahsulotlari, ommaviy axborot vositalarida ma’naviy-axloqiy mezonlar, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning ustuvorligiga erishish;
- ✓ geosiyosiy va mafkuraviy jarayonlarni muntazam o‘rganish, terrorizm, ekstremizm, aqidaparastlik, odam savdosi, narkobiznes va boshqa xatarli tahdidlarga qarshi samarali g‘oyaviy kurash olib borish hamda bu borada xalqaro hamkorlik aloqalarini rivojlantirish [4].

Bunday holatda mamlakatimizda yoshlar tarbiyasi masalalariga e’tiborni yanada kuchaytirish taqazo qilinadi. Zero Prezidentimiz Sh.Mirziyoev ta’kidlaganlaridek, “Yosh avlod tarbiyasi hamma zamonlarda ham muhim va dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib kelgan. Ammo biz yashayotgan XXI-asrda bu masala haqiqatan ham hayot-mamot masalasiga aylanib bormoqda. “Tarbiya qancha mukammal bo‘lsa, xalq shuncha baxtli yashaydi”, deydi donishmandlar. Tarbiya mukammal

bo‘lishi uchun esa bu masalada bo‘shliq paydo bo‘lishiga mutlaqo yo‘l qo‘yib bo‘lmaydi” [5:504-505].

Ma’naviy-axloqiy tarbiya mohiyatiga ko‘ra, inson ongining jamiyat bilan aloqadorligi, jamiyat oldida burchli ekanligi, o‘z xulq-atvorini jamiyat taraqqiyoti darajasiga bog‘liqligini tushunishi, jamiyat tomonidan tan olingan axloqiy me’yor, ideal hamda talablarni bajarishda mas’uliyatni his etishi, ma’naviy-axloqiy bilimlarning e’tiqodga aylanishi va bu e’tiqodlarning tizimliligi, talabalar tomonidan ma’naviy-axloqiy xulq-atvor jamiyat a’zolariga bo‘lgan hurmat-e’tiborni namoyon etuvchi mezonlardan ekanligining anglab yetilishi, ma’naviy-axloqiy odatlarning shakllanishi kabilardan iborat. Ma’naviy-axloqiy tarbiya mazmunida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni tiklash masalasining kun tartibiga qo‘yish zaruriyatining yuzaga kelganligi munosabati bilan bog‘liq bo‘lgan tub o‘zgarishlar yuz bermoqda. Bundan tashqari barcha ta’lim muassasasida talaba- yoshlarga qadriyat sifatida munosabatda bo‘lish ham dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda. Zero, ta’lim tamoyillarining eng muhim tamoyillardan biri - ta’limni insonparvarlashtirish va demokratlashtirish bo‘lib, uning asosiy mohiyati talaba shaxsiga insoniy munosabatda bo‘lishni, ta’lim jarayonini erkinlashtirishni talab etadi. Ma’naviy-axloqiy tarbiyada ham yana bir eng qimmatli qadriyat - erkinlik hisoblanadi. Bu esa o‘z navbatida talaba shaxsida mas’uliyatni his etish, ongli intizomga rioya etish ko‘nikmalarini tarbiyalaydi.

Bugun O‘zbekistonda, barcha fanlar qatori ijtimoiy fanlarni o‘qitishni takomillashtirib borish va unga innovatsion yondashuv – yoshlarning dunyoqarashini kengaytirishda va ularni intelektual rivojlangan shaxslar bo‘lib yetishishlarida muhim rol o‘ynamoqda. Umumta’lim maktablari va oliy ta’limda mazkur fanlarning o‘qitilishi kelajakda yetuk milliy kadrlar tayyorlashda o‘zining amaliy va fundamental ahamiyati va fuqarolik jamiyatini rivojlantirib borish jarayonida yoshlar ongida demokratik tamoyillar va dunyoqarashni shakllantirishda ahamiyati ortib bormoqda. Binobarin mamlakatimiz yoshlari ijtimoiy fanlarning ta’sirida ulkan ijodiy, intellektual, ijtimoiy-siyosiy salohiyatga ega ega bo‘lmoqda. Shu bois yoshlar deb atalgan ana shu kuch va salohiyatni yurt tinchligi, vatan taraqqiyoti va xalq farovonligi sari safarbar etishda ijtimoiy fanlarning o‘rni roli va nufuzi ortib boradi [6: 504-505].

Yoshlar – jamiyatning tub negizi, aholining ilg‘or qatlami, kelajakning ishonchli egalari. Jahon hamjamiyatida o‘zining mustaqil maqomiga ega har qanday davlat yoshlarining bilim darajasi, dunyoqarashi, o‘y-fikri, ma’naviy qiyofasiga qarab o‘sha davlatning, jamiyatning nafaqat yaqin kelajagi balki uzoq muddatli taraqqiyotini aniq tasavvur etish mumkin. Shu ma’noda, yurtimizning har tomonlama taraqqiy etishi, yuksalishida ilm-fanning, xususan, ijtimoiy fanlarning roli beqiyos darajada kattadir. Hozirda, ijtimoiy fanlarni, tarix, etika, estetika, falsafa, dinshunoslik kabi fanlarni o‘qitishga innovatsion yondashish orqali u, pedagogik va psixologik jihatlari bilan uzviy bog‘lagan va unga innovatsion yondashgan holda ularni yanada takomillashtirib borish orqali ta’lim-tarbiya tizimining barcha bo‘g‘inlarida sifat o‘zgarishlariga erishishga erishilmoqda. Buning uchun esa, ta’lim tizimining barcha bosqichlarida faoliyat ko‘rsatayotgan pedagoglar, barcha fan o‘qituvchilarining intellektual salohiyatini zamonaviy talablar asosida oshirib borish, ularga innovatsion fanlarni o‘qitishda innovatsion yondashish muhim ahamiyat kasb etadi

Xulosa qilib aytganda, ma’naviy-axloqiy bilimlarni egallagan talaba yoshlarda tashabbuskorlik, ijtimoiy faollik, halollik, mehnatsevarlik, kamtarlik, fidoyilik kabi fazilatlar shakllanadi. Bunday fazilatlarga ega bo‘lgan yoshlar odob-axloq me’yorlari talablarini ongli ravishda bajaradi, ma’naviy meros, urf-odat va an’analar kabi milliy va umuminsoniy qadriyatlarni e’zozlaydi. Talabalarda ma’naviy-axloqiy kompetentsiyani rivojlantirishda milliy qadriyatlar va milliy tarbiya asoslaridan foydalanish yo‘llari, ma’naviy-axloqiy madaniyatni shakllantirishning pedagogik asoslari, oliy ta’lim tizimida ma’naviy-axloqiy tarbiyani shakllantirish va bo‘lajak mutaxassislarni nafaqat o‘z sohasining bilimdoni, balki axloqiy jihatdan tarbiyalashdan iboratdir.

O‘zbek xalqining ma’naviy-axloqiy sifatlari, milliy odat, an’ana va fazilatlar borki, ular boshqa xalqlarda yo‘qligidan tashqari, insoniyat ma’naviyatining nodir zarvaraqlari sifatida boshqalarda hayrat uyg‘otishi tabiiydir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz (1-jild). – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017.
2. Ashirmatova M.E. Ma’naviy-axloqiy tarbiya mohiyati va asosiy tushunchalari. “Zamonaviy psixologiya, pedagogikada fan, ta’lim va amaliyot integratsiyasi: muammo va yechimlar” TMA konferensiya materiallari 2023 yil 6 may.
3. Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug‘ati. – Toshkent: “G‘ofur G‘ulom”, 2009.
4. https://president.uz/uz/lists/view/4309
5. Sh.M.Mirziyoev “Jismoniy va barkamol yoshlar – bugungi va ertangi kunimizning hal qiluvchi kuchidir”. “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakatining quriltoyida so‘zlagan nutq. 2017-yil 30-iyun. To‘la asarlar to‘plami 1-jild, - Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017.

BUXORO XONLIGI VA AMIRLIK DAVRIDA ZARAFSHON VOHASI QORAQALPOQLARI (O‘ZBEK-QORAQALPOQLARI)NING IJTIMOIY-IQTISODIY HAYOTI

O.A.Abdig‘apparov
Jizzax davlat pedagogika universiteti
“O‘zbekiston tarixi” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Buxoro xonligi hududiga kirib kelgan qoraqalpoqlar va xonlik va shu atrofda yashovchi aholi munosabatlari ko‘p ziddiyatli bo‘lmaganga o‘xshaydi. Sababi, qoraqalpoqlarning Buxoro xonligi (keyin amirlik) hududlariga kelib joylashishi amirlikining (olinadigan soliqlar hisobiga) foydasiga bo‘lgan. Chunki qoraqalpoqlarda chorva mollari ko‘p bo‘lgan va ular xonlikka zakot, yerdan foydalanganligi uchun esa xiroj va boshqa soliqlar to‘lab turgan.

Kalit so‘zlar: Zarafshon daryosi, Quyi Amudaryo, Orol bo‘ylari va Xiva xonligi, Nurota, G‘ijduvon, Kenemeh bozorlari.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Zarafshon vodiysi aholisining etnik tarkibi xilma-xil edi. Bu yerda o‘zbeklar, tojiklar, turkmanlar, qozoqlar, qoraqalpoqlar, qirg‘izlar, O‘rta Osiyo eroniylari, arablar, yahudiylar va boshqa elatlar yashar edi. O‘zbeklar aholining asosiy qismini tashkil etardi. Turli elat vakillari yashaydigan Zarafshon vohasi aholisi etnik xususiyatlari, kelib chiqishi, voha bo‘ylab joylashishi hamda yashash tarzi va xo‘jalik mashg‘ulotlari xususida ko‘plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan.

Bugungi kunda Zarafshon vohasi bo‘ylab 92 o‘zbek qavmining deyarli barcha urug‘lari istiqomat qilishadi. Bu urug‘larning tumanlar kesimida tarqalishi va urug‘ nomlarining etimologiyasi tahliliga ko‘ra nayman urug‘i o‘n uch tumanda, turkman, xo‘ja va eshonlar to‘qqiz tumanda, mang‘it va xitoy urug‘lari sakkiz tumanda, qipchoq, saroy, bahrin, beklar etnik guruhlari yettita tumanda, ming, barlos, qirq etnik guruhlari oltita tumanda, tuyoqli etnik guruhi beshta tumanda, burqut, arab, qiyot etnik guruhlari to‘rtta tumanda istiqomat qilishadi[1]. Butun voha bo‘ylab joylashgan etnik guruhlar, jumladan qoraqalpoqlarning ijtimoiy hayoti va etnomadaniy jarayonlari bilan bog‘liq tadqiqotlar bir-biriga bog‘langan holatda kompleks o‘rganilmagan.

Qoraqalpoqlar Zarafshon vohasiga ko‘chib kelgan vaqtlarida hali urug‘ qabilachilik tuzumida yashaganlar. Ular vohaga dastlab, bir-birlaridan alohida bo‘lib, chorva va dehqonchilik uchun qulay adir va to‘qaylar atrofi bo‘ylab joylashganlar. Zarafshon vohasida bugungi kungacha saqlanib qolgan urug‘lari nomlari bilan ataluvchi aholi mamaskanlarini tahlil qilish ularnin kelib chiqishini o‘rganishda yordamchi manba sifatida muhim hisoblanadi.

Manbalarda ta’kidlanishicha, qoraqalpoq urug‘lari Zarafshon daryosi atroflariga XVIII asrning ikkinchi yarmidan boshlab, XIX asrning 40-yillarigacha ko‘chib kelib joylashgan[2]. Xalq og‘zaki ijodi namunalarida qoraqalpoqlar dastlab Quyi Amudaryo, Orol bo‘ylari va Xiva xonligi atroflarida yashaganligi, biroq u yerlardan turli xil ijtimoiy va siyosiy omillar tufayli Turkiston,

Chimkent, Toshkent, Chinaz va Jizzaxga orqali Zarafshon daryosi bo‘ylariga kelib joylashganligi eslatiladi. Biroq, yangi kelib joylashgan hududda yer va yaylovlarnig yetshmasligi natijasida, ularnig ba’zi guruhlari Zarafshon vohasi (hozirgi Mitan) va Bulung‘ur rayonlari hamda janubiy rayonlar (Qashqadaryo va Surxondaryo) hududlariga borib joylashgan.

Buxoro xonligi hududiga kirib kelgan qoraqalpoqlar va xonlik va shu atrofda yashovchi aholi munosabatlari ko‘p ziddiyatli bo‘lmaganga o‘xshaydi. Sababi, qoraqalpoqlarning Buxoro xonligi (keyin amirlik) hududlariga kelib joylashishi amirlikining (olinadigan soliqlar hisobiga) foydasiga bo‘lgan. Chunki qoraqalpoqlarda chorva mollari ko‘p bo‘lgan va ular xonlikka zakot, yerdan foydalanganligi uchun esa xiroj va boshqa soliqlar to‘lab turgan. Shu bilan birga qoraqalpoqlarning kelib joylashgan hududlari mahalliy axoli yashaydigan qishloq va ovullardan uzoqda, asosan, daryo vohalari bo‘ylab joylashgan edi. Qoraqalpoq qabila boshliqlarning Buxoro xonligi siyosiy hayotidagi roli xakida ma’lumotlar kam. Biroq, qoraqalpoq oqsuyaklaridan mang‘it urug‘idan chiqqan bir necha vakillar amirdan boshqaruv apparatidagi to‘qsabo, muxtar kabi mansablarni olgan va Buxoro amiri lashkarlarida ham xizmat qilib, lashkarboshi lavozimlariga ko‘tarilgan.

Buxoro amirligida yashovchi qoraqalpoqlar ijtimoiy hayotida musulmon ro‘honiylarining o‘rni katta bo‘lgan va aholi oqsuyak va qoralarga bo‘lingan. Aholi ro‘honiylarga pul ko‘rinishida va narzu niyoz va fitr to‘lab turgan[3]. Xalq savdogar, sudxo‘r va mahalliy ishlab chiqaruvchilar tomonidan asoratga solingan. Bunday tabaqalar qoraqalpoqlarning Quyi va o‘rta Sirdaryo bo‘ylarida yashagan paytlaridayoq shakllanib boshlagan edi va amirlik hududiga kelganidan keyin sekin asta kuchaygan. Urug‘ning mulkdor tabaqa vakillari yer uchaskalari va ko‘plab chorva egalariga ega bo‘lib, ularni nazoratda saqlash uchun oddiy ahaoli vakillarni yollaganlar. Tarixiy yozma manbalarga qaraganda, Zarafshon vohasi qoraqalpoqlaridagi eng boy xo‘jliklarda 2000 boshgacha qo‘ylar bo‘lgan. Har bir urug‘da boylar bilan bir qatorda yersiz va chorva mollariga ega bo‘lmagan xo‘jaliklar mavjud bo‘lgan.

XIX asrning 60-70-yillarida Zarafshon vohasidagi yersiz aholi soni ayrim rayonlarda 25 % gacha yetgan. Kambag‘al qatlamlardan yersizlar Buxoro amirligida tobora ko‘payib borgan. Ularnig ko‘pchiligi yarimchi ko‘rinishida bo‘lib, ular boy xo‘jaliklarda ishlab bergani uchun 1/4 miqdorida haq olgan. Yarimchilar asosan boylarningg xo‘jaligida ekin tekinlarga qarash, chorvani boqish va dehqonchilik ishlari va boqa uy-ro‘zg‘or ishlariga qaragan. Yersiz aholining bir qismi yoki kamgina chorvasi bor kishilar boylarning molini boqish, baliq tutish, o‘tin yig‘ish, ko‘mir va tuz tayyorlash bilan shug‘ullangan.

Nurota va Konimex dashtlaridan ko‘chib kelgan qoraqalpoqlarning kichik bir guruhi boshqalarnikidan ancha farq qiladigan tabiiy sharoitlarda yashagan. Bu yerdagi dashtliklarda dehqonchilik xo‘jaligini yuritish uchun sharoit yo‘q edi. Shuning uchun qoraqalpoqlarning bu kichik guruhi qo‘shni qozoqlarning ko‘chmanchi xo‘jaligini o‘zlashtirib, bu yerda asosan mayda chorva, shuningdek, tuya va ot boqishgan. Nurota, G‘ijduvon, Kenemeh bozorlarida o‘z mahsuloti va hunarmandchiligini, mo‘ynalarini sotgan, o‘zlariga yetmagan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, hunarmandchilik buyumlarini xarid qilganlar. Qoraqalpoqlarning Buxoro xonligi cho‘l hududlaridagi sahrolarda qozoqlar bilan yashab qolgan ko‘chmanchi va yarim ko‘chmanchi tarzda yashaganlar.

Biroq, ular xonlik hududiga (asosan, qishlovlariga) kirib kelishi bilanoq, zakot to‘lashga majbur qilingan. Biroq, XVIII asr oxiriga kelib, amir Shohmurot tomonidan qoraqalpoqlarga boshqa soliqlardan tashqari qo‘sh puli solig‘i o‘rgantilgan. Bu soliq har 50 tanob yer uchun u yerdan foydalansa ham foydalanmasa ham to‘langan. Bu soliqni to‘lash majburiyati qoraqalpoqlarnig o‘troqlik va dehqonchilikka o‘tishini ma’lum darajada tezlashtirgan.[4] Zarafshon vohasida XVIII asr oxiridan boshlab yashab, dehqonchilik bilan shug‘ullanuvchi qoraqalpoqlarda shu yerdagi o‘zbek qabilalari to‘layotgan soliqlarni to‘lashi shart bo‘lgan Ular, g‘alla, sholi, tariq va makkajo‘xoridan olinadigan xiroj asosan, hosilning 1/3 qismi miqdorida bo‘lgan va ba’zida yarimigacha ham olingan. Bog‘ va ekinzorlardan olinadigan tanob puli (pul solig‘i), chorva mollari va hunarmandchilikdan 2,5 miqdorida zakot olingan.

XIX asrga kelib zakot asosiy soliqlardan biriga aylangan. Uning sababi, qoraqalpoqlarda chorva mollari ko‘p bo‘lgan va bundan tashqari ularda hunarmandchilikning turli xil sohalari keng

taraqqiy etgan edi. To‘qima buyumlar (gilam, namat, olacha va boshqalar), yog‘ochsozlik, teriga ishlov berish kabi sohalar xo‘jalikda muhim o‘rin tutib, bu mahsulotlar atof hududdagi bozorlarga ham chiqarilgan. Ma’lumki, qadimdan O‘rta Osiyo xalqlarining xo‘jaligida xunarmandchilikning turli xisl sohalari juda qadimdan keng taraqqiy etgan. Ulur qatorida qoraqalpoq chorvador aholisi tomonidan teriga ishlov berish va undan mahsulot tayyorlash keng ommalashgan bo‘lgan[5]. Qoraqalpoq qabilalari hunarmandchiligida jun, teri va paxta, kabi xom ashyodan o‘z ehtiyojlari uchun mahsulotlar ishlab chiqarish keng yoyilagn bo‘lgan. Hunarmandchilikning bu sohalari Miyonqol atroflarida nisbatan yaxshiroq rivojlangan edi. 1897 yilgi Rossiya imperiyasining aholini umumiy ro‘yxatga olish ma’lumotlariga ko‘ra, Zarafshon vohasi qoraqalpoq aholisining faqat 5-6 % hunarmandchilikni u yoki bu sohasi bilan mashg‘ul bo‘lganlar.

Harbiy ishlar uchun askariy solig‘i (jul) va boshqa ko‘plab soliqlar mavjud bo‘lgan. Umuman olib qaraganda, soliqlar miqdori turli xil ko‘rinishda yig‘ilgan bo‘lib ular aholiga og‘ir yuk edi. Biroq, uni to‘lash shart bo‘lib, ular ko‘pincha zo‘ravonlik, jazolash va qiynoqlar hisobiga yig‘ib olingan. Amirlik soliq xodimlari (amin) va amir lashkarlari xalqdan yig‘ilgan soliqlar miqdorini hisoblashgan. Shu bilan birgalikda, mahalliy hokimlar amirdan oylik maosh olmagan va xalq hisobidan yashagan. Shuning uchun xalqdan imkon qadar, turli yo‘lar bilan ko‘proq soliq undirishga harakat qilingan.

Urush bo‘lmagan yillarda mahalliy boylar va o‘rnatilgan soliqlar halqni asoratga solib turgan. 1811-yil qoraqalpoklarning bir biyi XIX asrning boshlarida juda katta, hatto 500 dan ko‘p xo‘jalikni boshqargan edi. Lekin, XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida eng keksa obro‘li biylar 100-250 xo‘jalikni boshqaradigan bo‘lib qoladi. Chunki,o‘sha davrga kelganda, qoraqalpoqlar bir tarafdan o‘z qabila boshliqlari – boylar, ro‘xoniylar va ikkinchi tomondan xonlik tomonidan solingan majburiyatlar asoratiga tushib, boshqa xalqlar kabi mavjud tuzumga qarshi qo‘zg‘olonlar ko‘tarishiga majbur bo‘lgan.

Bunday qo‘zg‘olonlardan 1687 yilda Miyonqoldagi qoraqalpoqlar va xitoy-qipchoqlar isyoni eslatiladi[6]. Ma’lumki, Buxoro amirligi hududi XIX asr birinchi choragida amir va uning amaldorlariga qarshi kurash maydoniga aylangan edi. Umumiy soliqlar va yig‘imlar hamda har xil harbiy majburiyatlar, doimiy urushlar aholini xonavayron qilgan. Amlokdorlarning o‘zboshimchaligi kuchayib borgan. 1821-1825 yillarda Zarafshon vodiysining o‘rta qismida (Miyonqolda) o‘zbek urug‘lari o‘rtasida qo‘zg‘olon ko‘tariladi[7]. Uning asosiy tashkilotchilari «yetti qabila» tarkibiga kiruvchi xitoy-qipchoqlar edilar. Ko‘tarilgan bu qo‘zg‘olonga tarixda xitoy-qipchoqlar nomi bilan bog‘lansada, unda ko‘plab qoraqalpoq qabila vakillari ham ishtirok etgan edilar.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, qoraqalpoq urug‘lari Zarafshon daryosi atroflariga ko‘chib kelgan vaqtlarida hali urug‘ qabilachilik tuzumida yashaganlar. Ular vohaga dastlab, bir-birlaridan alohida bo‘lib, chorva va dehqonchilik uchun qulay adir va to‘qaylar atrofi bo‘ylab joylashganlar. Ko‘chib o‘tish davrida qaroqalpoqlarning xo‘jaligida, ayniqsa boylari uchun, eng asosiy ahamiyatga ega bo‘lgan narsa chorvachilik edi. Qoraqalpoqlarning kelib joylashgan hududlari mahalliy axoli yashaydigan qishloq va ovullardan uzoqda, asosan, daryo vohalari bo‘ylab joylashgan edi. Qoraqalpoq qabila boshliqlarning Buxoro amirligida yashovchi qoraqalpoqlar ijtimoiy hayotida musulmon ro‘honiylarining o‘rni katta bo‘lgan va aholi oqsuyak va qoralarga bo‘lingan. XIX asrga kelib zakot asosiy soliqlardan biriga aylangan. Uning sababi, qoraqalpoqlarda chorva mollari ko‘p bo‘lgan va bundan tashqari ularda hunarmandchilikning turli xil sohalari keng taraqqiy etgan edi. Bu davrga kelganda, qoraqalpoqlar bir tarafdan o‘z qabila boshliqlari – boylar, ro‘xoniylar va ikkinchi tomondan xonlik tomonidan solingan majburiyatlar asoratiga tushib, boshqa xalqlar kabi mavjud tuzumga qarshi qo‘zg‘olonlar ko‘tarishiga majbur bo‘lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Элмуродов Н. Зарафшон воҳаси ўзбек халқи этник гуруҳлари.–Самарқанд, 2008. –Б. 91.

2.Толстова Л.С. Жокаргы каракалпаклар... – Б. 62.

3.Турекеев Қ. Ж. Қорақалпоқларнинг мотам маросимларида магик тасаввурларнинг намоён бўлиши. O‘zbekiston etnologiyasi: an’analar va innovatsiyalar”. respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Toshkent 2022 .– B.43-47.

4.Толстова Л.С. Материалы этнографического обследования группы "каракалпак" Самаркандской области Узбекской ССР. – М., 1961, №3. – С. 39.

5.Шаниязов К.Ш. К этнической истории узбекского народа (историко-этнографическое исследование на материалах кипчакского компонента). – Ташкент.: Фан, 1974. – С. 212-213.

6.Иванов П.П. Восстание хитай-кипчаков в Бухарском ханстве в 1821-1825 гг. – М-Л. 1937.– С.8-10.

7.Пардаев К.К. Ўрта Зарафшон (Миёнқол) воҳасининг XIX – XX аср бошларида ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаёти: Тарих фан. номз... дисс. автореф. – Тошкент, 2003. – Б.12-41.

YANGI O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA “AQL MARKAZLARI”NING AHAMIYATI

Javokhir Egashov Inomjon o‘g‘li
Jizzax Davlat Pedagogika universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Mazkur tezisda Yangi O‘zbekiston sharoitida “aql markazlari”ning institutsional va funksional ahamiyati kompleks tarzda ilmiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda globallashuv va siyosiy-modernizatsiya jarayonlari fonida davlat boshqaruvi tizimida ilmiy-tahliliy institutlarga bo‘lgan ehtiyojning ortib borishi asoslab beriladi. “Aql markazlari” tushunchasi zamonaviy siyosatshunoslik yondashuvlari asosida izohlanib, ularning davlat siyosatini shakllantirish, ekspertiza qilish, monitoring va baholashdagi o‘rni ochib beriladi. Tadqiqot ishi davomida sohaning dolzarb muammolari, xususan, malakali tahliliy kadrlar yetishmovchiligi va institutsional rivojlanishdagi cheklovlar aniqlanib, ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: “aql markazlari”, think tank, institutsional transformatsiya, siyosiy modernizatsiya, davlat boshqaruvi, strategik tahlil, normativ-huquqiy mexanizmlar, globallashuv, ilmiy ekspertiza, kadrlar salohiyati, siyosiy qarorlar qabul qilish, tahliliy institutlar

Biz yashayotgan davr tezlik bilan o‘zgarib bormoqda. Bu jarayon esa tabiiyki zamon zayliga moshlashuvni, dunyo hamjamiyati bilan integratsiyalashuvni hamda ma’lum bir miqdorda muvozanat saqlashni ham talab etadi. Albatta, bir vaqtning o‘zida jahon bilan aloqa o‘rnatish hamda milliy manfaatlarni himoya qilgan holda muvozanat saqlash, iqtisodiy barqaror rivojlanish, mamlakat ichki va tashqi muammolarini bartaraf etish oson ish emas. Avvalo, buning uchun dunyo davlatlari tajribasini o‘rganish, ularni milliy mentalitetimizga mosligini aniqlash hamda bizga zararli jihatlarini bekor qilgan holda mamlkaat manfaatlariga moslashtirib yangi konsepsiyalar, strategik dasturlar ishlab chiqish, ularning ilmiy-amaliy jihatlarini inobatga olish muhim. Bu jarayonlarda albatta “aql markazlari”ga ehtiyoj seziladi. So‘nggi yillarda yurtimiz ilmiy jamoatchiligi ko‘p murojaat qilayotgan bu turdagi institutlar O‘zbekiston uchun yangi bo‘lishi mumkin, ammo jahon tajribasiga qarasak, “aql markazlari” allaqachon qudratli davlatlarning eng muhim funksiya bajaruvchi bo‘g‘iniga aylangan.

Yurtimizda bu kabi tahliliy tuzilmalar borasida ham bir qator tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Xususan, mahalliy tadqiqotchilardan biri Eldor Tulyakov “O‘zbekistonda “aql markazlari”ning davlat boshqaruvidagi ishtirokini takomillashtirishning tashkiliy-huquqiy jihatlari” PhD dissertatsiyasini[2] yoqlagan va bu dissertatsiyada “aql markazlari”ning yurtimizda tashkil topishi, rivojlanishi, davlat siyosatiga ta’sirini tadqiq etgan bo‘lsa, Jizzax Davlat Pedagogika Universitetida faoliyat yurituvchi siyosatshunos olim, siyosiy fanlar falsafa doktori(PhD), dotsent To‘rayev Abror Saloxiddinovich esa bu mavzuda bir qancha ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirgan

hamda hozirda yurtimizda aynan bu mavzu doirasida ish olib borayotgan tadqiqotchilardan hisoblanadi. Uning muallifligida nashr etilgan “AQShda “aql markazlar”ning vujudga kelishi va rivojlanish bosqichlari”[3] hamda “AQShda “aql markazlar”ning vujudga kelishi va rivojlanish bosqichlari” deb nomlangan[4] maqolalarida “aql markazlari” faoliyati batafsil tahlil etilganligini ko‘rishimiz mumkin.

Mavzuyimizning asosiy qismiga to‘xtalishdan oldin, avvalo “aql markazlari” nima ekanligini aniqlashtirib olishimiz zarur. Bu sohada tadqiqot olib borgan taniqli tadqiqotchi Jeyms Makganning tar’rificha, “aql markazlari” davlat siyosatini ishlab chiqishda ilmiy asoslangan tahlil va tavsiyalar beruvchi mustaqil tadqiqot institutlari hsioblanadi. [5]. Undan tashqari ayni shu sohada tadqiqot olib brogan barcha olimlarning ta’riflarini umumlashtirib aytganda, “aql markazlari” – siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy, diniy, ma’naviy jihatdan tahliliy faoliyat bilan shug‘ullanuvchi, olingan tahlillar asosida esa tegishli strategiya va muammolar uchun yechim ishlab chiquvchi muhim tuzilmalar hisoblanadi. Bugungi kunda Yurtimizda bunday markazlarga ehtiyoj sezilmoqda va buni Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ham ta’kidlab o‘tgan[1]: “Bugun hayot yangicha fikrlash va ishlash, milliy “aql markazlari”mizni shakllantirishni talab etmoqda. Afsuski, atrofimizdagi barcha siyosiy-ijtimoiy jarayonlarni chuqur tushunib, ta’sirchan tilda yetkazib beradigan tahlilchi va ekspertlarimiz juda kam. Bunday vaziyatda jamiyatimizni ma’naviy tahdidlardan himoya qilish borasidagi ilmiy-amaliy tadqiqotlarni tubdan qayta ko‘rib chiqish zarur”. Shu jihatdan olib “aql markazlari”ning zarurligi masalasini quyidagicha izohlash mumkin: 2017-yildan boshlab O‘zbekistonda boshlangan keng ko‘lamli siyosiy va institutsional islohotlar jarayoni “Yangi O‘zbekiston” g‘oyasi bilan uyg‘un holda davlat boshqaruvi, strategik rejalashtirish va tahliliy faoliyat tizimini tubdan yangilashni taqozo etdi. Yangi siyosiy tafakkur sharoitida “aql markazlari”ning roli oddiy maslahat beruvchi yoki tor doiradagi ilmiy institut maqomidan chiqib, davlat siyosatini shakllantirish, monitoring qilish va baholash jarayonining ajralmas institutiga aylandi. Bu transformatsiya bir vaqtning o‘zida institutsional va funksional takomillashuvni anglatadi: ya’ni tuzilma, maqom va boshqaruv mexanizmlarining yangilanishi bilan bir qatorda, vazifalar doirasining kengayishi va metodologik yondashuvlarning modernizatsiyasi ham yuz berdi. Avvalo, institutsional jihatdan 2017–2025-yillar oralig‘ida tahliliy markazlarning maqomi va vakolatlari aniqroq belgilandi. Davlat strategiyalarini ishlab chiqish, normativ-huquqiy hujjatlarni ekspertizadan o‘tkazish, islohotlar samaradorligini monitoring qilish kabi funksiyalar tizimli ravishda “aql markazlari” zimmasiga yuklatildi. Bu jarayonda yurtimizda mavjud “aql markazlari”dan biri O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik va mintaqalararo tadqiqotlar instituti faoliyati yangi bosqichga ko‘tarildi. Institut nafaqat mintaqaviy xavfsizlik va tashqi siyosat masalalarini tahlil qilish, balki ichki islohotlarning konseptual asoslarini ishlab chiqishda ham faol ishtirok eta boshladi.

Yuqorida qayd etilgan vazifalarni amalga oshirish hozirda har doimgidan ham muhim. Xalqaro miqyosda nizolarning kuchayishi, globallashuv sharoitida mamlakatlarning o‘zaro bog‘liqligi, ichki muammolarni bartaraf etish hamda mamlakatni yanada yuksaltirish har doimgidan ham dolzarb hisoblanadi. Bu borada albatta, hozirda yurtimizda mavjud “aql markazlari” tegishlicha faoliyat olib borishmoqda. Ammo, Prezidentimizning nutqlaridan ham ma’lumki, bu kabi tahlil markazlarini yanada kuchayitirish, ularga bo‘lgan e’tiborni oshirish zarur. Hozirda bu borada mavjud eng katta muammolardan biri esa, shubhasiz, kadrlar masalasi. Yuksak saviyali, ilmli, tahliliy fikrlashi kuchli bo‘lgan kadrlargina mamlkatni kuchl “aql markazlari” bilan ta’minlay oladi. Malakali kadrlarni tayyorlash uchun esa ta’lim tizimini rivojlantirish, “aql markazlari”da faoliyat yuritayotgan kadrlarni tajriba almashish maqsadida, dunyoda yetakchi tashkilotlarga yuborish hamda tahliliy jarayonlarni yanada kuchaytirish va bu borada ishtiyoqmand kadrlarni rag‘batlantirib boorish zarur.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, “aql markazlari” mamlakatimiz kelajagi uchun muhim. Ularni yanada kuchaytirish, safini malakali kadrlar bilan to‘ldirib boorish, xorijiy tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalarini yanada kuchaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shavkat Mirziyoyev: Jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir//Шавкат Мирзиёев: Жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавиятдир
2. Tulyakov E. “O‘zbekistonda aql markazlarining davlat boshqaruvidagi ishtirokini takomillashtirishning tashkiliy-huquqiy jihatlari”. PhD dissertatsiyasi. JIDU huzuridagi ilmiy darajalar beruvchi dsc.11/10.01.2024.yu.24.04 raqamli ilmiy kengashning yuridik fanlar falsafa doktori (phd) himoyalari o‘tkazildi//JIDU huzuridagi Ilmiy darajalar beruvchi DSc.11/10.01.2024.yu.24.04 raqamli Ilmiy Kengashning yuridik fanlar falsafa doktori (PhD) himoyalari o‘tkazildi - UWED
3. To‘rayev A. The interpretation of the “Pax Americana” concept by neoconservative think tanks//Oriental Journal of History, Politics and Low. 2026. pp-376-384
4. To‘rayev A. AQShda “Aql markazlar”ning vujudga kelishi va rivojlanish bosqichlari//Buxoro Davlat Universiteti ilmiy axboroti. 2026. pp-176-182
5. Jeyms Makgan. How Think Tanks Shape Social Development Policies. Ilmiy monografiya. Philadelphia. University of Pennsylvania Press. 2014

INKLYUZIV SINFLARDA OTA-ONA, O‘QITUVCHI, VA PSIXOLOG HAMKORLIGINING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Barlibayeva Diyora
Guliston Pedagogika Instituti magistranti
Ilmiy rahbar: pedagogika fanlari falsafa doktori(PhD) dotsent
D.Yu.Samatova

Annotatsiya. Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim jarayonida ota-ona, o‘qituvchi va psixolog hamkorligining zamonaviy pedagogik tizimdagi o‘rni va ahamiyati keng tahlil etiladi. Inklyuziv sinflarda turli ehtiyoj va imkoniyatlarga ega bo‘lgan o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli moslashuvi ko‘p jihatdan oila, maktab va mutaxassislar o‘rtasidagi uzviy hamkorlikka bog‘liqdir. Ushbu jarayonda psixologik qo‘llab-quvvatlash, individual yondashuv va ijtimoiy moslashuvni ta’minlash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Maqolada hamkorlikning pedagogik, psixologik va ijtimoiy jihatlari ilmiy manbalar asosida yoritilib, inklyuziv muhitda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolar hamda ularning bolalar rivojlanishiga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, ota-ona, o‘qituvchi va psixologning o‘zaro hamjihatligi orqali o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini ta’minlash, ta’lim samaradorligini oshirishning nazariy asoslari ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, ijtimoiy moslashuv, ota-ona ishtiroki, pedagogik hamkorlik, psixologik qo‘llab-quvvatlash.

Kirish. Hozirgi kunda ta’lim tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Inklyuziv sinflarda tahsil olayotgan o‘quvchilarning ijtimoiy va emotsional moslashuvi ularning ta’lim jarayonidagi muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardan biridir. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, inklyuziv ta’lim muhitida ijtimoiy-emotsional ko‘nikmalarni rivojlantirish o‘quvchilarning nafaqat akademik natijalarini, balki ularning jamiyatga integratsiyasini ham sezilarli darajada yaxshilaydi[1]. Shuningdek, xalqaro tadqiqotlarda ijtimoiy-emotsional kompetensiyalari rivojlangan o‘quvchilarning o‘qish samaradorligi o‘rtacha 11% ga yuqori bo‘lishi aniqlangan[2]

Ayniqsa, alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarning jamoadagi o‘rnini topishi, tengdoshlari bilan samarali muloqotga kirishishi va o‘zini erkin his qilishi ta’lim sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. OECD tomonidan olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, maktablarda psixologik

qo‘llab-quvvatlash tizimi yo‘lga qo‘yilgan hollarda o‘quvchilarda stress darajasi pasayib, moslashuv jarayoni tezlashadi.[3]

Shu nuqtai nazardan, o‘quvchi va psixolog o‘rtasidagi hamkorlikni yo‘lga qo‘yish pedagogik jarayonning samaradorligini oshiradi. Ushbu maqolaning maqsadi — inklyuziv sinflarda o‘quvchi va psixolog hamkorligining ijtimoiy-emotsional moslashuvni ta’minlashdagi pedagogik ahamiyatini tahlil qilishdir.

Mazkur tadqiqotning nazariy-metodologik asosini zamonaviy pedagogika va psixologiya fanida keng qo‘llanilayotgan bir qator yondashuv va paradigmalar tashkil etadi. Xususan, inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional moslashuvini o‘rganishda shaxsga yo‘naltirilgan, ijtimoiy-konstruktivistik hamda tizimli yondashuvlar o‘zaro uyg‘unlikda qo‘llanildi.

Shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim paradigmasi Carl Rogers g‘oyalariga asoslanib, har bir o‘quvchining individual xususiyatlari, ehtiyojlari va qobiliyatlarini inobatga olishni nazarda tutadi.[4] Ushbu yondashuv inklyuziv ta’lim sharoitida ayniqsa muhim bo‘lib, alohida ehtiyojli o‘quvchilarning imkoniyatlarini ochib berish, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash va ta’lim jarayoniga faol jalb etilishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Ijtimoiy-konstruktivistik paradigma esa Lev Vygotsky ta’limotiga tayanib, bilim va ko‘nikmalar ijtimoiy muhitda, muloqot va hamkorlik jarayonida shakllanishini asoslab beradi.[5] Mazkur yondashuv doirasida inklyuziv sinflarda o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlari, tengdoshlar bilan hamkorlikda o‘rganish jarayoni hamda ijtimoiy muhitning rivojlanishga ta’siri alohida ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga, inklyuziv ta’lim paradigmasi barcha o‘quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratish, diskriminatsiyasiz ta’lim muhitini shakllantirish g‘oyalariga asoslanadi va UNESCO tomonidan ilgari surilgan xalqaro tamoyillar bilan uyg‘unlashadi. Ushbu paradigma ta’lim jarayonida moslashuvchanlik, individual yondashuv va qo‘llab-quvvatlovchi muhitni yaratishni talab etadi.

Bundan tashqari, tadqiqotda tizimli yondashuv ham muhim metodologik asos sifatida qo‘llanildi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, o‘quvchining ijtimoiy-emotsional rivojlanishi o‘qituvchi, psixolog va ota-onalar hamkorligidan iborat yagona tizim doirasida amalga oshadi.

Shunday qilib, mazkur tadqiqotda qo‘llanilgan pedagogik paradigmalar inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional moslashuvini chuqurroq anglash va samarali pedagogik yondashuvlarni aniqlashga xizmat qildi.

Inklyuziv sinflarda ta’lim samaradorligi faqatgina metodik yondashuvlarga emas, balki ota-ona, o‘qituvchi va psixolog o‘rtasidagi uzviy hamkorlikka ham bevosita bog‘liqdir. Mashhur pedagog-psixolog Lev Vygotsky o‘zining sotsiokultural nazariyasida bolaning rivojlanishi ijtimoiy muhit va kattalar bilan hamkorlik jarayonida amalga oshishini asoslab bergan. U “yaqin rivojlanish zonasi” konsepsiyasi orqali bolaning imkoniyatlarini to‘laqonli ochish uchun kattalar va tengdoshlar bilan maqsadli hamkorlik zarurligini ta’kidlaydi. Bu g‘oya inklyuziv sinflarda mutaxassislar va ota-onalarning birgalikdagi faoliyatini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Shuningdek, amerikalik tadqiqotchi Joyce Epstein maktab va oila hamkorligining olti modeli konsepsiyasini ishlab chiqib, o‘quvchilarning akademik muvaffaqiyati va ijtimoiy moslashuvi ota-onalarning ta’lim jarayonidagi faol ishtirokiga bevosita bog‘liq ekanligini isbotlagan.[6] Uning fikricha, “samarali hamkorlik o‘quvchi rivojlanishining barqarorligini ta’minlaydi va ta’lim sifatini oshiradi”. Mazkur nazariya inklyuziv ta’lim sharoitida ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi, chunki bu jarayonda individual yondashuv va muntazam psixologik qo‘llab-quvvatlash talab etiladi.

Inklyuziv ta’limning psixologik asoslari ham muhim ilmiy manbalarga tayangan holda shakllangan. Urie Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasiga ko‘ra, bola rivojlanishi bir necha ijtimoiy tizimlar — oila, maktab, jamiyat va madaniy muhit o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladi.[7] Demak, inklyuziv sinf sharoitida o‘quvchining muvaffaqiyati mazkur tizimlar o‘rtasidagi hamjihatlik va uzviylikka bog‘liqdir. Oila va maktab o‘rtasidagi nomuvofiqlik esa bolaning ijtimoiy-emotsional moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Bugungi kunda inklyuziv ta’limni rivojlantirish masalasi O‘zbekiston ta’lim siyosatida ham ustuvor yo‘nalish sifatida e’tirof etilgan. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan normativ-huquqiy hujjatlarda inklyuziv ta’limni bosqichma-bosqich joriy etish, maxsus pedagog va psixologlar faoliyatini kuchaytirish hamda ota-onalar bilan hamkorlikni mustahkamlash vazifalari belgilangan.[8]

Shu bois, inklyuziv sinflarda ota-ona, o‘qituvchi va psixolog hamkorligining pedagogik ahamiyatini ilmiy-nazariy jihatdan asoslash dolzarb masalalardan biridir. Mazkur tadqiqotning maqsadi — inklyuziv ta’lim sharoitida samarali hamkorlikning nazariy asoslarini tahlil qilish, uning pedagogik mexanizmlarini ochib berish hamda o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional va akademik rivojlanishiga ta’sirini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Xulosa qilib aytganda inklyuziv ta’lim sharoitida o‘quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishi va ta’limdagi muvafaqqiyatga erishishi ta’lim jarayonidagi ota-ona, o‘qituvchi va psixolog o‘rtasidagi samarali hamkorlikka bog‘liq. Bu hamkorlik asosida o‘quvchining ehtiyojlarini aniqlash va unga mos yondashuvni tanlashda muhim ahamiyatga ega.

Shu bilan birgalikda, inklyuziv sinflarda faqat metodik yondashuvlar emas, balki oil ava maktab o‘rtasida uzviy aloqa zarur hisoblanadi. Shu jarayon orqali o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchi va ta’limga bo‘lgan qiziqishi oshadi.

Umuman olganda, inklyuziv ta’lim samaradorligini ta’minlash va ko‘zlangan maqsadga erishish uchun barcha qatnashchilarning yagona tizim asosida-integratsiyalashgan holda ishlashini kuchaytirish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.UNESCO. Inclusive Education: The Way of the Future. Paris: UNESCO Publishing, 2009.

2.Durlak J.A., Weissberg R.P., Dymnicki A.B., Taylor R.D., Schellinger K.B.The Impact of Enhancing Students’ Social and Emotional Learning: A Meta-Analysis of School-Based Universal Interventions.Child Development, 2011, Vol. 82(1), pp. 405–432.

3.OECD. PISA 2018 Results: What Students Know and Can Do. Paris: OECD Publishing, 2019.

4.Rogers C.R. Freedom to Learn. Columbus, OH: Merrill Publishing Company, 1969.

5.Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

6.Epstein J.L. School, Family, and Community Partnerships: Preparing Educators and Improving Schools. Boulder: Westview Press, 2011.

7.Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.

8.O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha normativ-huquqiy hujjatlar to‘plami. Toshkent, 2020.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA O‘QUVCHILARDA PEDAGOGIK KO‘NIKMALARNING SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Isayeva Guli Parpiyevna
Guliston davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi,
Pedagogika fanlari nomzodi, professor
Jo‘raqulova Saida Akramqul qizi
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarda pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirishning pedagogik va psixologik xususiyatlari kompleks yondashuv asosida tahlil qilingan. Tadqiqotda raqamli ta’lim vositalarining o‘quvchilarning kognitiv faolligi, mustaqil ishlash qobiliyati, refleksiv tafakkuri hamda kommunikativ kompetensiyalariga ta’siri o‘rganildi. Tajriba-sinov natijalari asosida raqamli ta’lim muhiti o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishi, o‘z-o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirishi va ta’lim jarayonida faol ishtirokini ta’minlashi aniqlandi. Shu bilan birga, maqolada kognitiv yuklama, diqqatning chalg‘ishi va individual psixologik farqlar kabi omillar ham tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqildi. Tadqiqot natijalari raqamli ta’limni samarali tashkil etish va o‘quvchilarning pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim muhiti, pedagogik ko‘nikmalar, pedagogik kompetensiya, kognitiv faollik, refleksiv tafakkur, o‘quv motivatsiyasi, metakognitiv ko‘nikmalar, interaktiv ta’lim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, individual yondashuv, ta’lim samaradorligi.

Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi barcha sohalar qatori ta’lim tizimiga ham tub o‘zgarishlar olib kirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng joriy etilishi natijasida an’anaviy ta’lim shakllari asta-sekin raqamli ta’lim muhitiga integratsiyalashib bormoqda. Bu jarayon o‘quvchilarning bilim olish uslublarini, o‘qituvchining pedagogik faoliyatini hamda ta’lim mazmunini qayta ko‘rib chiqishni talab etadi. Ayniqsa, raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarda pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirish masalasi dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda. Bugungi kunda ta’lim sifati nafaqat bilim hajmi bilan, balki o‘quvchining mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish, o‘z faoliyatini boshqarish va samarali muloqot qilish kabi kompetensiyalari bilan belgilanadi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik ko‘nikmalar o‘quvchining shaxs sifatida shakllanishida, uning kelajakdagi kasbiy faoliyatida va ijtimoiy moslashuvida muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli ta’lim muhiti esa ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi, chunki u interaktivlik, moslashuvchanlik va individuallashtirish kabi xususiyatlari bilan ajralib turadi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil etish imkonini berish bilan birga, o‘quvchilarning psixologik holatiga, motivatsiyasiga va kognitiv faoliyatiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, raqamli ta’lim muhitida pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini ilmiy asosda o‘rganish zarurati ortib bormoqda. Bu esa ta’lim jarayonini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish va ularning faol ishtirokini ta’minlashga xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarda pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirishning pedagogik va psixologik jihatlarini tahlil qilish hamda ushbu jarayonning samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy asoslangan yondashuvlarni aniqlashdan iborat. Tadqiqot vazifalari sifatida raqamli ta’lim muhitining mohiyatini ochib berish, pedagogik ko‘nikmalar tushunchasini aniqlashtirish, ularni shakllantirishga ta’sir etuvchi psixologik omillarni tahlil qilish va amaliy natijalarni baholash belgilandi.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida tizimli tahlil, qiyosiy yondashuv, pedagogik kuzatuv va tajriba-sinov usullaridan foydalanildi. Ushbu metodlar orqali o‘quvchilarning pedagogik ko‘nikmalari rivojlanish dinamikasi o‘rganilib, raqamli ta’lim muhitining samaradorligi baholandi. Kutilayotgan ilmiy yangilik shundan iboratki, maqolada raqamli ta’lim muhitida pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirishning kompleks modeli ishlab chiqilib, uning pedagogik-psixologik asoslari tizimli ravishda yoritiladi. Tadqiqot natijalari ta’lim amaliyotida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, o‘quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirish va ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir. Raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarda pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari zamonaviy ta’lim tizimining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida ta’lim jarayoni an’anaviy shakldan raqamli platformalarga ko‘chib, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlar, bilim berish usullari hamda o‘quv faoliyatining psixologik mexanizmlarida sezilarli o‘zgarishlar yuz bermoqda. Shu nuqtai nazardan, raqamli ta’lim muhiti sharoitida pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirish jarayonini ilmiy asosda o‘rganish, uning psixologik omillarini tahlil qilish va samarali metodik yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Raqamli ta’lim muhiti deganda, o‘quv jarayonini tashkil etishda foydalaniladigan elektron platformalar, masofaviy ta’lim tizimlari, multimediya vositalari, sun’iy intellekt asosidagi dasturlar hamda interaktiv resurslar majmuasi tushuniladi. Ushbu muhit o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, kreativ yondashuvni shakllantirish va bilimlarni individual tempda o‘zlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli muhit pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirishda yangi psixologik talablarni yuzaga keltiradi. Jumladan, o‘quvchilarda o‘z-o‘zini boshqarish, vaqtni to‘g‘ri taqsimlash, axborotni tanlash va tahlil qilish kabi metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish zarurati ortadi. Pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirish jarayonida psixologik omillar muhim o‘rin tutadi. Raqamli muhitda o‘quvchilarning motivatsiyasi, diqqatni jamlash darajasi, kognitiv yuklama hamda emotsional holati o‘quv natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, interaktiv va vizual materiallar o‘quvchilarning diqqatini jalb qilishda samarali bo‘lsa-da, ortiqcha axborot kognitiv ortiqcha yuklamaga olib kelishi mumkin. Shu sababli raqamli ta’lim resurslarini loyihalashda kognitiv psixologiya tamoyillariga amal qilish zarur. Mazkur yondashuv o‘quv materiallarini soddalashtirish, muhim ma’lumotlarni ajratib ko‘rsatish va o‘quvchining idrok imkoniyatlariga moslashtirishni talab etadi. Raqamli ta’lim muhitida pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirishda ijtimoiy-psixologik omillar ham muhim hisoblanadi. Onlayn hamkorlik, virtual guruhlar va forumlar orqali o‘quvchilar o‘zaro muloqotga kirishib, kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Bu jarayon ijtimoiy konstruktivizm nazariyasiga asoslanib, bilimning ijtimoiy muhitda shakllanishini ta’minlaydi. Shu bilan birga, raqamli muhitda yuzma-yuz muloqotning yetishmasligi ba’zi o‘quvchilarda ijtimoiy izolyatsiya yoki motivatsiya pasayishiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun o‘qituvchi tomonidan doimiy pedagogik qo‘llab-quvvatlash va qayta aloqa ta’minlanishi zarur. Pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirishning yana bir muhim jihati bu refleksiya jarayonidir. Raqamli platformalar o‘quvchilarga o‘z faoliyatini tahlil qilish, xatolarini aniqlash va o‘z-o‘zini baholash imkonini beradi. Bu esa o‘quvchilarda refleksiv tafakkurni rivojlantirib, ularning pedagogik kompetensiyasini oshiradi. Ayniqsa, elektron portfoliolar, onlayn testlar va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari refleksiya jarayonini samarali tashkil etishga xizmat qiladi. Shuningdek, raqamli ta’lim muhiti individual yondashuvni amalga oshirish uchun keng imkoniyat yaratadi. Adaptiv o‘quv tizimlari yordamida har bir o‘quvchining bilim darajasi, qiziqishi va o‘zlashtirish tezligiga mos ravishda o‘quv materiali taqdim etiladi. Bu esa pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirishda differensial yondashuvni ta’minlab, ta’lim samaradorligini oshiradi. Psixologik jihatdan bunday yondashuv o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasini kuchaytiradi. Natijalar bo‘limida raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarda pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirish samaradorligini aniqlash maqsadida tajriba-sinov ishlari olib borildi va olingan ma’lumotlar tizimli ravishda tahlil qilindi. Tadqiqotda nazorat va tajriba guruhlari tashkil etilib, ularda o‘quvchilarning pedagogik ko‘nikmalari rivojlanish darajasi bir necha mezonlar

asosida baholandi. Jumladan, kognitiv faollik, mustaqil ishlash ko‘nikmasi, refleksiv tafakkur, kommunikativ faoliyat va motivatsiya darajasi asosiy indikatorlar sifatida tanlab olindi. Quyidagi jadvalda tajriba boshida va yakunida olingan natijalar foiz ko‘rsatkichlarida keltirilgan.

1-jadval. O‘quvchilarda pedagogik ko‘nikmalar shakllanishining dinamikasi

Ko‘rsatkichlar	**Nazorat guruhi (boshlang‘ich)**	**Nazorat guruhi (yakuniy**	**Tajriba guruhi (boshlang‘ich**	**Tajriba guruhi (yakuniy)**
Kognitiv faollik	48%	55%	47%	78%
Mustaqil ishlash ko‘nikmasi	45%	52%	44%	80%
Refleksiv tafakkur	42%	50%	41%	76%
Kommunikativ faoliyat	50%	58%	49%	82%
O‘quv motivatsiyasi	46%	54%	45%	85%

Jadval natijalariga ko‘ra, tajriba guruhida barcha ko‘rsatkichlar bo‘yicha sezilarli o‘sish kuzatilgan. Ayniqsa, o‘quv motivatsiyasi va kommunikativ faoliyat ko‘rsatkichlari eng yuqori darajada oshganligi qayd etildi. Bu holat raqamli ta’lim muhitida qo‘llanilgan interaktiv metodlar, multimedia vositalari va onlayn hamkorlik platformalarining o‘quvchilarga ijobiy ta’sir ko‘rsatganligini tasdiqlaydi. Nazorat guruhida ham ijobiy o‘zgarishlar mavjud bo‘lsa-da, ular nisbatan past darajada ekanligi aniqlandi.Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli ta’lim muhitida tashkil etilgan o‘quv jarayoni o‘quvchilarning mustaqil fikrlash, o‘z faoliyatini boshqarish va refleksiya qilish ko‘nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Shu bilan birga, kommunikativ faoliyatning ortishi o‘quvchilarning ijtimoiylashuv darajasini oshirib, ularning guruhda ishlash kompetensiyasini mustahkamlaydi. Psixologik jihatdan esa o‘quv motivatsiyasining yuqori darajaga ko‘tarilishi o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi va ta’lim jarayoniga faol jalb etilishini ta’minlaydi. Natijalar tahlili asosida shuni xulosa qilish mumkinki, raqamli ta’lim muhitidan maqsadli va metodik jihatdan to‘g‘ri foydalanish pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirishda yuqori samaradorlikka erishish imkonini beradi.Raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchining roli ham transformatsiyaga uchraydi. U endilikda faqat bilim beruvchi emas, balki fasilitator, mentor va yo‘naltiruvchi sifatida faoliyat yuritadi. Bu esa o‘qituvchidan yuqori darajadagi raqamli kompetensiya, pedagogik mahorat va psixologik sezgirlikni talab etadi. O‘qituvchi o‘quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda, ularning faoliyatini boshqarishi va motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlashi lozim.

Olingan natijalar raqamli ta’lim muhitining o‘quvchilarda pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirishdagi yuqori samaradorligini tasdiqlaydi, biroq ushbu jarayonni chuqurroq tahlil qilish bir qator muhim pedagogik va psixologik jihatlarni aniqlash imkonini beradi. Avvalo, tajriba guruhi ko‘rsatkichlarining sezilarli darajada oshishi raqamli vositalarning interaktivlik, individuallashtirish va tezkor qayta aloqa kabi afzalliklari bilan izohlanadi. Bu holat o‘quvchilarning o‘quv faoliyatiga faol jalb etilishi va ularning ichki motivatsiyasi ortishi bilan bevosita bog‘liq ekanligi kuzatildi.

Natijalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ayniqsa mustaqil ishlash ko‘nikmasi va refleksiv tafakkur darajasining oshishi raqamli ta’lim muhitining asosiy yutuqlaridan biri hisoblanadi. Bu esa o‘quvchilarning o‘z o‘quv faoliyatini rejalashtirish, nazorat qilish va baholash qobiliyatlari rivojlanganini anglatadi. Psixologik nuqtai nazardan, bunday o‘sish metakognitiv jarayonlarning faollashuvi bilan bog‘liq bo‘lib, o‘quvchilarni ongli o‘rganishga yo‘naltiradi. Shu bilan birga, kommunikativ faoliyatning ortishi virtual muhitda ham samarali ijtimoiy hamkorlikni tashkil etish mumkinligini ko‘rsatadi.Biroq, natijalarni tanqidiy tahlil qilish ayrim cheklovlarni ham yuzaga chiqardi. Xususan, ba’zi o‘quvchilarda diqqatning tez chalg‘ishi, ortiqcha axborot oqimi sababli kognitiv yuklamaning oshishi kuzatildi. Bu esa barcha o‘quvchilar raqamli muhitga bir xil darajada moslasha olmasligini ko‘rsatadi. Demak, raqamli ta’limni tashkil etishda o‘quvchilarning individual psixologik xususiyatlarini inobatga olish zarur. Aks holda, texnologik imkoniyatlar kutilgan natijani bermasligi mumkin. Shuningdek, muhokama jarayonida o‘qituvchining roli alohida e’tiborni talab etishi aniqlandi. Raqamli muhitda o‘qituvchi faqat axborot yetkazuvchi emas, balki o‘quv

jarayonini boshqaruvchi va yo‘naltiruvchi subyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Agar o‘qituvchi yetarli darajada raqamli kompetensiyaga ega bo‘lmasa, ta’lim jarayonining samaradorligi pasayishi mumkin. Shu sababli pedagoglarning malakasini oshirish va ularni raqamli texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash muhim vazifa sifatida qaraladi. Natijalar boshqa ilmiy tadqiqotlar bilan solishtirilganda ham o‘xshash tendensiyalarni ko‘rsatadi, ya’ni raqamli ta’lim muhitining o‘quvchilarning motivatsiyasi, mustaqilligi va faolligiga ijobiy ta’siri ko‘plab tadqiqotchilar tomonidan tasdiqlangan. Shu bilan birga, ayrim manbalarda qayd etilganidek, raqamli ta’limni an’anaviy metodlar bilan uyg‘unlashtirish yanada yuqori samaradorlikni ta’minlashi mumkin. Bu esa aralash ta’lim modelining ustunligini yana bir bor asoslaydi. Umuman olganda, muhokama natijalari raqamli ta’lim muhitida pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirish samarali bo‘lishi uchun tizimli yondashuv zarurligini ko‘rsatadi. Bunda texnologik vositalardan maqsadli foydalanish, psixologik omillarni hisobga olish va pedagogik strategiyalarni to‘g‘ri tanlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarda pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirish murakkab, ko‘p omilli jarayon bo‘lib, u pedagogik va psixologik yondashuvlarning uyg‘unligini talab etadi. Ushbu jarayonda kognitiv, emotsional va ijtimoiy omillarni hisobga olish, zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlaridan samarali foydalanish hamda individual yondashuvni ta’minlash ta’lim sifatini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Raqamli transformatsiya sharoitida pedagogik ko‘nikmalarni shakllantirishning ilmiy asoslarini chuqur o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish ta’lim tizimining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Anderson, T. (Ed.). (2008). *The theory and practice of online learning* (2nd ed.). Athabasca University Press.
2. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W.H. Freeman and Company.
3. Clark, R. C., & Mayer, R. E. (2016). *E-learning and the science of instruction: Proven guidelines for consumers and designers of multimedia learning* (4th ed.). Wiley.
4. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry, 11*(4), 227–268.
5. Garrison, D. R., Anderson, T., & Archer, W. (2000). Critical inquiry in a text-based environment: Computer conferencing in higher education. *The Internet and Higher Education, 2*(2–3), 87–105.
6. Mayer, R. E. (2009). *Multimedia learning* (2nd ed.). Cambridge University Press.

ZAMONAVIY O‘QITUVCHINING METODIK TAYYORGARLIGIDA JADIDLAR MEROSI VA RAQAMLI PEDAGOGIKANING O‘RNI

Islamova Durdonaxon Rustamxon qizi
Guliston davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarning jadallashuvi sharoitida bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy-metodik kompetensiyalarini shakllantirish muammolari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik qarashlari va hozirgi davr raqamli pedagogikasi o‘rtasida kompetensiyaviy yondashuv nuqtai nazaridan metodik uzviy bog‘liqlikni aniqlashdir. Tadqiqot jarayonida jadidlar merosining zamonaviy o‘qituvchi metodikasiga integratsiya imkoniyatlari qiyosiy tahlil qilindi. Natijalarda jadidlar ilgari surgan faol metodlar (munozara, guruhli tahlil, sahnalashtirish) raqamli muhitda talabalar faolligini 35–40% ga oshirishga xizmat qilishi, pedagogik taktikani boyitishi isbotlandi. Maqolada shuningdek, raqamli pedagogik kompetensiyaning tuzilmasi, o‘qituvchining reflektiv yondashuvi va pedagogik kreativligi masalalari yoritiladi. Tadqiqot natijalariga asoslanib, jadidlar merosini raqamli ta’lim muhitiga integratsiya qilish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: Kompetensiyaviy yondashuv, raqamli pedagogika, jadidchilik, metodik tayyorgarlik, kasbiy kompetensiya, pedagogik taktika, refleksiya, pedagogik kreativlik.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi bo‘lajak o‘qituvchilardan nafaqat texnik savodxonlikni, balki yuqori darajadagi kasbiy-metodik kompetensiyani talab etmoqda [1]. Kompetensiya tushunchasi o‘qituvchining bilim, ko‘nikma va qadriyatlarni amaliyotda uyg‘unlashtira olish qobiliyatini ifodalaydi va u shaxsning professional faoliyatida natijavorlikka erishishini ta’minlaydi [2]. Raqamli pedagogika esa o‘qituvchidan interaktiv muhitda shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni, axborot-kommunikativ savodxonlikni va pedagogik kreativlikni shakllantirishni taqozo etadi [3]. Jadid ma’rifatparvarlari — Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, G‘ulom Zafariy va boshqalar — o‘z davrlarida ta’limni milliy ongni shakllantirish, axloqiy komillikka erishish va shaxs erkinligini ta’minlash vositasi sifatida ko‘rishgan [4]. Ular ilgari surgan faol metodlar, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv va milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya tizimi zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv talablari bilan mazmunan uyg‘unlashadi [5]. Shu sababli, jadidlar merosini zamonaviy raqamli ta’lim muhitiga integratsiya qilish masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, zamonaviy o‘qituvchining metodik tayyorgarligi nafaqat yangi texnologiyalarni egallashdan, balki pedagogik an’analar va milliy qadriyatlarni saqlab qolish, ularni zamonaviy sharoitlarda qayta talqin qilishdan ham iborat [6]. Ayniqsa, kompetensiyaviy yondashuv doirasida o‘qituvchining metodik taktikasini shakllantirishda jadidlar pedagogik merosining o‘rni yetarlicha o‘rganilmagan. Tadqiqotning maqsadi kompetensiyaviy yondashuv asosida zamonaviy o‘qituvchining metodik tayyorgarlik davomiyotini tahlil qilish, jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik qarashlari va hozirgi davr raqamli pedagogikasi o‘rtasida metodik uzviy bog‘liqlikni aniqlash hamda integratsiya imkoniyatlarini ilmiy asoslashdir.

Adabiyotlar tahlili va tadqiqot metodologiyasi. Kompetensiyaviy yondashuvga bag‘ishlangan tadqiqotlar xalq ilm-fanida keng yoritilgan. Xususan, A.V. Xutorskoy kompetensiyani «shaxsning ma’lum faoliyat sohasida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma, tajriba va shaxsiy sifatlar majmuasi» deb ta’riflagan [7]. D. A. Ivanov, N. V. Kuzmina, V. A. Slastenin kabi olimlar o‘qituvchi kasbiy kompetensiyasining tuzilmasi va shakllanish mexanizmlarini tadqiq qilishgan [8; 9]. Raqamli pedagogika sohasida J. P. Gisbert, M. Area Moreira, L. Gomez kabi tadqiqotchilar raqamli kompetensiyaning komponentlarini, ularni baholash mezonlarini ishlab chiqishgan [10; 11]. O‘zbekiston olimlari — M. M. Rahimova, N. N. Normatov, Z. K. Karimova va boshqalar — raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchi kasbiy kompetensiyasini shakllantirish masalalarini o‘rganishgan [12; 13]. Jadidchilik harakati pedagogik merosiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda A. Qayumov, O. Ziyotov, R. Raximov kabi olimlar jadidlar ilgari surgan usul va metodlarning zamonaviy ahamiyatini ko‘rsatishgan [14; 15]. Biroq, jadidlar pedagogik qarashlari va zamonaviy raqamli pedagogika o‘rtasida kompetensiyaviy yondashuv nuqtai nazaridan sistemali tadqiqotlar yetarli emas.

Tadqiqotda mavzuga doir ilmiy manbalarni o‘rganish- adabiyotlar tahlili, qiyosiy tahlil-jadidlar va zamonaviy o‘qituvchilarning pedagogik taktikasini taqqoslash, jadidlar metodlarini raqamli muhitda qo‘llash va ularning samaradorligini baholash kabi metodlardan qo‘llanildi.

Natija. Kompetensiyaviy yondashuv ta’lim natijalarini nafaqat bilim va ko‘nikmalar bilan, balki shaxsning hayotiy vaziyatlarda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish qobiliyati bilan belgilaydi [16]. Raqamli pedagogika esa ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini pedagogik maqsadlarda samarali qo‘llash bilan bog‘liq fan sohasi hisoblanadi [20]. Raqamli pedagogik kompetensiya quyidagi ko‘rsatkichlar bilan belgilanadi: - axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan pedagogik maqsadlarda foydalanish bilimi va ko‘nikmalari; - raqamli ta’lim muhitini yaratish va boshqarish qobiliyati; - elektron ta’lim resurslarini yaratish, baholash va tarqatish mahorati; - raqamli axborot xavfsizligi va axloqiy me’yorlarni bilish [21]. Kompetensiyaviy yondashuv va raqamli pedagogikaning integratsiyasi o‘qituvchidan an’anaviy pedagogik qadriyatlarni saqlab qolish, ularni zamonaviy texnologiyalar bilan boyitishni talab qiladi. Ayniqsa, bu yerda jadid ma’rifatparvarlarining merosi muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning asosiy

maqsadi milliy ongni uyg‘otish, zamonaviy ilm-fan orqali jamiyatni takomillashtirish va mustaqil shaxsni tarbiyalash edi [22].

Bu xususiyatlar zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv talablariga to‘la mos keladi. Chunki kompetensiyaviy yondashuv ham shaxsning faoliyatini, mustaqilligini, axloqiy mas’uliyatini va ijtimoiy moslashuvchanligini ta’minlashga qaratilgan [21].

1 Jadval

Jadidlar pedagogik qarashlarining metodik xususiyatlari

Metodik xususiyat	Mazmuni	Asosiy g‘oyalar
Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv	Ta’lim har bir o‘quvchining qobiliyati, qiziqishi va ehtiyojlariga mos holda tashkil etiladi	Mahmudxo‘ja Behbudiy – “har bir bolaning tabiati, qobiliyati va iste’dodiga qarab” ta’lim berish
Faol metodlardan foydalanish	Yodlashdan voz kechib, munozara, musobaqa, sahnalashtirish, kashfiyot kabi metodlarni qo‘llash	Munavvar qori Abdurashidxonov – “bola o‘zi o‘rgansin, o‘zi kashf etsin”
Milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya	Ta’lim axloqiy komillik, vatanparvarlik va milliy o‘zlikni shakllantirishga xizmat qiladi	G‘ulom Zafariy – “ta’lim millatning kelajagi”
Dunyoviy va ilmiy yondashuv	Diniy ta’lim bilan birga zamonaviy fanlarni (matematika, tabiiy fanlar, tarix, geografiya) o‘qitish	Jadid maktablari konsepsiyasi
Axloqiy tarbiyaning ustuvorligi	Ta’lim jarayoni axloqiy tarbiya bilan uyg‘un holda olib boriladi, har bir dars tarbiyaviy mazmunga ega bo‘ladi	Jadid pedagogikasining umumiy tamoyili

Zamonaviy o‘qituvchining metodik taktikasi - bu o‘qituvchining dars jarayonida maqsadga erishish uchun qo‘llaydigan aniq harakatlar, usullar va vositalar majmuasidir [22].

2 Jadval

Metodik taktikani shakllantiruvchi omillar

Omil	Mazmuni	Metodik taktikaga ta’siri
Ta’lim standartlari va kompetensiyalar	Davlat ta’lim standartlarida belgilangan bilim, ko‘nikma va kompetensiyalar	Dars mazmunini va maqsadini aniqlaydi, o‘qituvchining faoliyatini yo‘naltiradi
Talabalar xususiyatlari	Talabalarning yoshi, bilim darajasi, qiziqishlari va motivatsiyasi	Metod va usullarni tanlashni belgilaydi, individual yondashuvni talab qiladi
Ta’lim muhiti	An’anaviy, raqamli, aralash yoki masofaviy ta’lim shakllari	Ta’lim texnologiyalarini va vositalarni moslashtirish zaruratini yuzaga keltiradi
Pedagogik kreativlik	O‘qituvchining yangi g‘oyalar yaratish va innovatsion yondashuvlarni qo‘llash qobiliyati	Darslarni qiziqarli va samarali tashkil etishga yordam beradi
Refleksiya qobiliyati	O‘z faoliyatini tahlil qilish, xatolarni aniqlash va takomillashtirish	Metodik taktikani doimiy ravishda rivojlantirib borishni ta’minlaydi
Raqamli kompetensiya	Raqamli vositalarni bilish va ularni pedagogik maqsadlarda qo‘llash ko‘nikmasi	Zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanishni ta’minlaydi

3 Jadval

Jadidlar va zamonaviy o‘qituvchilarning pedagogik taktikasi

Pedagogik taktika komponenti	Jadidlar yondashuvi	Zamonaviy o‘qituvchilar yondashuvi	Integratsiya imkoniyatlari
Ta’lim vositalari	Yangi usul maktablari, darsliklar, jadvallar, ko‘rgazmalar	Raqamli platformalar	Jadid darsliklarini raqamlashtirish, interaktiv elektron darsliklar yaratish
Metodika	Teatr, munozara, dramatik o‘qish, musobaqa, kashfiyot usuli	Gamifikatsiya, virtual laboratoriyalar, loyiha metodi	Jadid metodlarini raqamli muhitda qo‘llash
Ta’lim maqsadi	Milliy uyg‘onish, axloqiy tarbiya, mustaqil shaxs	Kompetensiyaviy yondashuv, kritik fikrlash, hayot davomida o‘qish	Milliy qadriyatlar asosida kompetensiyalarni rivojlantirish
Yondashuv	Shaxsga yo‘naltirilganlik, tabiiy rivojlanishga hurmat	Individual, interfaol, differentsial va inkluziv yondashuv	Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuvni raqamli muhitda kuchaytirish (AI asosida)
Baho berish	O‘zini-o‘zi baholash, rivojlanishni kuzatish	Formativ baholash, e-portfolio, o‘z-o‘zini baholash	Kuzatuvni raqamli baholash tizimlari bilan integratsiya qilish
Tarbiya vazifasi	Axloqiy tarbiya, vatanparvarlik, mehnatsevarlik	Fuqarolik kompetensiyasi, ijtimoiy mas’uliyat, ekologik madaniyat	Milliy va zamonaviy tarbiya yo‘nalishlarini uyg‘unlashtirish
O‘qituvchi roli	Yo‘lboshchi, tashkil etuvchi, axloqiy namuna	Fasilitator, mentor, tahlilchi	An’anaviy yo‘lboshchilikni saqlagan holda raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish
O‘quvchi roli	Faol ishtirokchi, kashfiyotchi, munozarachi	Avtonom o‘quvchi, loyiha ishtirokchisi, kontent yaratuvchi	Faollikni saqlash va raqamli ijodkorlikni rivojlantirish

Jadval tahlilidan ko‘rinib turibdiki, jadidlar va zamonaviy o‘qituvchilarning pedagogik taktikasi o‘rtasida mazmunan uyg‘unlashuv mavjud. Har ikkala yondashuv ham shaxsning faolligini, mustaqilligini va axloqiy mas’uliyatini ta’minlashga qaratilgan. Asosiy farq — zamonaviy o‘qituvchi raqamli vositalarni qo‘llashni ham o‘z ichiga oladi.

Muhokama. Ushbu jarayonda jadid ma’rifatparvarlarining pedagogik merosi va zamonaviy raqamli pedagogikaning integratsiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, jadidlar ilgari surgan faol metodlar (munozara, dramatik o‘qish, guruhli tahlil, sahnalashtirish) zamonaviy raqamli muhitda samarali qo‘llanilishi mumkin va ular talabalar faolligini 35–40% ga oshirishga xizmat qiladi. Jadidlar pedagogik merosi hozirgi zamonaviy ta’limning kompetensiyaviy modeli bilan mazmunan uyg‘unlashadi, chunki har ikkala yondashuv shaxsda bilim, ko‘nikma va ijtimoiy mas’uliyatni shakllantirishga qaratilgan. Raqamli metodlarning samaradorligi aynan shu an’anaviy pedagogik qadriyatlarning texnologik platformalarda qayta talqin qilinishi bilan belgilanadi. Shuning uchun zamonaviy o‘qituvchi nafaqat raqamli

texnologiyalarni egallashi, balki ularni pedagogik maqsadlarda samarali qo‘llashni, an’anaviy metodlarning mohiyatini saqlab qolishni ham o‘rganishi kerak. Kasbiy rivojlanishda o‘qituvchining reflektiv yondashuvi va pedagogik kreativligi muhim omil hisoblanadi. Biroq, raqamli ta’lim muhitida yuzaga keladigan texnik muammolar, metodologik qiyinchiliklar va raqamli kompetensiyadagi nomutanosibliklar professional o‘sishga to‘siq bo‘lishi mumkin. Bu muammolarni hal etish uchun doimiy malaka oshirish, professional hamjamiyatlar va mentorlik dasturlarini rivojlantirish zarur. Kelajak tadqiqotlarida jadidlar merosining boshqa komponentlarini (axloqiy tarbiya, vatanparvarlik tarbiyasi, mehnat tarbiyasi) raqamli muhitda qo‘llash imkoniyatlari, shuningdek, o‘qituvchilar raqamli kompetensiyasini baholash mezonlari va usullari chuqurroq o‘rganilishi lozim. Bundan tashqari, sun’iy intellekt texnologiyalarini pedagogik faoliyatga integratsiya qilish masalalari ham dolzarb tadqiqot yo‘nalishlaridan biri qilib qolmoqda.

Xulosa. Raqamli pedagogik kompetensiyaning shakllanishida pedagogik kreativlik va reflektiv yondashuv asosiy omillar ekanligi aniqlandi. O‘qituvchining o‘z faoliyatini doimiy tahlil qilishi, an’anaviy metodlarni zamonaviy texnologiyalar bilan boyitishga intilishi, yangi pedagogik g‘oyalar ishlab chiqishi uning kasbiy rivojlanishini ta’minlaydi. Biroq, tadqiqot davomida raqamli ta’lim muhitida yuzaga keladigan texnik muammolar, an’anaviy metodlarni raqamli shaklga o‘tkazishdagi metodologik qiyinchiliklar hamda o‘qituvchilar o‘rtasida raqamli kompetensiyaning nomutanosib taqsimlanishi kabi cheklovlar ham aniqlangan.

Jadidlar pedagogik merosi zamonaviy raqamli ta’lim tizimi uchun milliy innovatsiyalar tayanchi bo‘lib xizmat qiladi. Uning kompetensiyaviy yondashuv bilan integratsiyasi o‘qituvchining metodik taktikasini boyitadi, ta’lim jarayoniga milliy qadriyatlar va axloqiy tamoyillarni uyg‘unlashtirish imkonini beradi. Ayniqsa, jadidlar ilgari surgan faol metodlarni raqamli simulyatsiyalar orqali qo‘llash talabalarning nafaqat fanaviy bilimlarini, balki ijtimoiy mas’uliyat, axloqiy qarorlar qabul qilish va o‘z-o‘zini boshqarish kabi hayotiy kompetensiyalarini ham shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xutorskoy A. V. Klyuchevyye kompetentsii kak komponent lichnostno-orientirovannoy paradigmy obrazovaniya // Narodnoye obrazovaniye. — 2003. — № 2. — S. 58–64.

2. Zeer E. F. Psikhologiya professiy: ucheb. posobiye dlya stud. vyssh. ucheb. zavedeniy. — M.: Akademiya, 2003. — 336 s.

3. Gisbert J. P., Esteve-González V. F. La competencia digital del profesorado en la Universidad: desarrollo y validación de un instrumento de evaluación // Revista de Educación a Distancia. — 2017. — № 17(56). — P. 1–18.

4. Qayumov A. Jadidchilik harakati va uning ta’lim-tarbiyaviy qarashlari // Farg‘ona davlat universiteti ilmiy xabarlari. — 2019. — № 1. — B. 112–118.

5. Ziyotov O. Jadidchilik pedagogikasining zamonaviy ta’limdagi ahamiyati // Farg‘ona davlat universiteti ilmiy xabarlari. — 2020. — № 2. — B. 89–95.

6. Rahimova M. M. Raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchi kasbiy kompetensiyasini shakllantirish // O‘zbekiston xabarlar. — 2021. — № 3. — B. 45–49.

7. Xutorskoy A. V. Klyuchevyye kompetentsii. Tekhnologiya proyektirovaniya. — M.: Eksmo, 2008. — 304 s.

8. Ivanov D. A. Kompetentnostnyy podxod v obrazovanii. Problemy, kontseptsii, instrumentariy // Voprosy obrazovaniya. — 2008. — № 3. — S. 29–43.

9. Kuz’mina N. V. Pedagogicheskoye masterstvo uchitelya: ucheb. posobiye. — M.: Vysshaya shkola, 1990. — 238 s.

10. Area Moreira M. Competencia digital: una introducción // Pixel-Bit. Revista de Medios y Educación. — 2010. — № 36. — P. 5–14.

11. Gómez L. Desarrollo de la competencia digital docente en la formación inicial de maestros // Comunicar. — 2014. — № 21(42). — P. 187–195.

JAMIYATDA IJTIMOIY BARQARORLIKNI TA’MINLASHDA YOSHLAR FAOLLIGINING AHAMIYATI

Axadjonova Gulruxsor Toxirjon qizi
Namangan davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash omillari, ayniqsa yoshlar ijtimoiy faolligining o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish jarayonida yoshlarning ishtiroki, ularning jamiyatdagi roli hamda davlat siyosati bilan uyg‘unligi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: barqarorlik, ijtimoiy barqarorlik, yoshlar faolligi, fuqarolik jamiyati, birdamlik, tinchlik, taraqqiyot.

Bugungi globallashuv jarayonlari insoniyat taraqqiyotida yangi imkoniyatlar yaratib, ayniqsa yosh avlod uchun keng istiqbollarni ochmoqda. Shu nuqtai nazardan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 2030-yilgacha mo‘ljallangan Barqaror rivojlanish maqsadlarining qabul qilinishi muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqsadlar jamiyatda farovonlikni ta’minlash, ijtimoiy tenglikni mustahkamlash va barqaror taraqqiyotga erishishga xizmat qiladi.[2]

O‘zbekistonda ham barqaror rivojlanish tamoyillari asosida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, 2017–2021-yillarga mo‘ljallangan Harakatlar strategiyasi, 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi hamda “O‘zbekiston–2030” strategiyasi ushbu yo‘nalishda muhim dasturiy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Ushbu strategiyalarda yoshlarning jamiyatdagi o‘rni va faolligini oshirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan.[1] biologik xilma-xillikning yo‘qolishi va tinchlik kabi global muammolarni hal qilishga qaratilgan.

Barqarorlik (ijtimoiy, ma’naviy) – jamiyatda hukm surayotgan tinch-totuvlik, birdamlikni asrab-avaylash va mustahkamlashga asoslangan tinch shart-sharoitning mavjudligi; ijtimoiy qatlamlar, guruh va siyosiy partiyalar o‘rtasidagi hamjihatlik; davlat, jamoat tashkilotlari, fuqarolar o‘rtasidagi mustahkam hamkorlik qaror topganini anglatadigan tushuncha. Barqaror rivojlanish maqsadlari– bu Birlashgan Millatlar Tashkilotining dunyoda iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik vaziyatni har tomonlama yaxshilash orqali butun insoniyatning hayot tarzini yaxshilash va turmush farovonligini oshirishga, adolatli va barqaror jamiyat qurishga qaratilgan global chaqirig’idir. Barqaror rivojlanish sohasidagi turli mamlakatlarning tajribasi juda katta farq qilganligi sababli, 2030 yil kun tartibining barcha maqsadlari va tegishli vazifalari umumiy, universal shaklda shakllantirilgan va qoida tariqasida aniq miqdoriy maqsadlar mavjud emas. Har bir mamlakat BRMni lokalizatsiya qilishi, ya’ni 2030 yilga mo‘ljallangan kun tartibidagi 169 ta vazifadan o‘zining rivojlanish ustuvorligi va moliyaviy imkoniyatlaridan kelib chiqib, milliy rivojlanish maqsadlarini ishlab chiqishi belgilangan. Mamlakatlar ushbu maqsadlarni o‘zining milliy sharoitlariga moslashtirishi, har bir vazifaga tegishli statistik ko’rsatkichlar uchun miqdoriy ko’rsatkichlarni aniqlashi hamda vazifalar va aniq miqdoriy ko’rsatkichlarni milliy strategik hujjatlarda belgilashi kerak.

Barqaror rivojlanish – kelajak avlodlarning o‘z ehtiyojlarini qondirish qobiliyatiga ziyon yetkazmagan holda, hozirgi avlodning ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan insoniyat taraqqiyotining samarali yo‘nalishidir. Maqsad – yashash sharoitlari va resurslar inson ehtiyojlarini qondirgan holda, sayyoramizning yaxlitligini xavf ostiga qo‘ymasdan, jamiyat yaratishdir. Iqtisodiyot, atrof-muhit va ijtimoiy farovonlik ehtiyojlari o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash barqaror rivojlanishning asosiy maqsadi hisoblanadi. 1987-yildagi Brundtland hisoboti barqaror rivojlanish tushunchasining keng tarqalishiga hissa qo‘shdi.Barqaror rivojlanish tushunchasi me’yoriy konsepsiya hisoblangan barqarorlik g‘oyasi bilan chambarchas bog‘liqdir. UNESCO ikkala tushuncha o‘rtasidagi farqni quyidagicha tushuntirgan: „Barqarorlik ko‘pincha uzoq muddatli maqsad sifatida qaraladi (ya’ni, yanada barqaror dunyo), barqaror rivojlanish esa shu maqsadga erishish uchun amalga oshiriladigan turli jarayonlar va yo‘llarni ifodalaydi“[4].

1992-yildagi Rio-deoJaneyroda o‘tkazilgan Yer sammitidan boshlangan Rio jarayoni barqaror rivojlanish tushunchasini xalqaro darajaga olib chiqdi. Barqaror rivojlanish – bu barqaror rivojlanish maqsadlarining asosiy g‘oyasi hisoblanadi· 2030-yilga mo‘ljallangan ushbu global maqsadlar 2015-yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan. Maqsadlar qashshoqlik, iqlim o‘zgarishi, biologik xilma-xillikning yo‘qolishi va tinchlik kabi global muammolarni hal qilishga qaratilgan. Barqarorlik (ijtimoiy, ma’naviy) – jamiyatda hukm surayotgan tinch-totuvlik, birdamlikni asrab-avaylash va mustahkamlashga asoslangan tinch shart-sharoitning mavjudligi; ijtimoiy qatlamlar, guruh va siyosiy partiyalar o‘rtasidagi hamjihatlik; davlat, jamoat tashkilotlari, fuqarolar o‘rtasidagi mustahkam hamkorlik qaror topganini anglatadigan tushuncha. Barqaror rivojlanish maqsadlari– bu Birlashgan Millatlar Tashkilotining dunyoda iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik vaziyatni har tomonlama yaxshilash orqali butun insoniyatning hayot tarzini yaxshilash va turmush farovonligini oshirishga, adolatli va barqaror jamiyat qurishga qaratilgan global chaqirig’idir. Barqaror rivojlanish sohasidagi turli mamlakatlarning tajribasi juda katta farq qilganligi sababli, 2030 yil kun tartibining barcha maqsadlari va tegishli vazifalari umumiy, universal shaklda shakllantirilgan va qoida tariqasida aniq miqdoriy maqsadlar mavjud emas. Har bir mamlakat BRMni lokalizatsiya qilishi, ya’ni 2030 yilga mo‘ljallangan kun tartibidagi 169 ta vazifadan o‘zining rivojlanish ustuvorligi va moliyaviy imkoniyatlaridan kelib chiqib, milliy rivojlanish maqsadlarini ishlab chiqishi belgilangan. Mamlakatlar ushbu maqsadlarni o‘zining milliy sharoitlariga moslashtirishi, har bir vazifaga tegishli statistik ko’rsatkichlar uchun miqdoriy ko’rsatkichlarni aniqlashi hamda vazifalar va aniq miqdoriy ko’rsatkichlarni milliy strategik hujjatlarda belgilashi kerak.

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi bilan bog‘liq ba’zi muammolar mavjud. Ba’zi olimlar uni oksimoron deb ataydilar. Chunki, ularning fikricha, rivojlanish barqarorlik xususiyatiga emas. Boshqa tahlilchilar esa hozirgacha erishilgan yutuqlarni yetarli deb bilmaydilar. Olimlarning ta’kidlashicha, barqaror rivojlanish tushunchasi ochiq talqinga ega bo‘lib, ko‘pincha noaniq va nomuvofiq deb tanqid qilinadi, shu sababli uni osonlikcha o‘zlashtirish mumkin.Ijtimoiy barqarorlik — bu jamiyatda tinchlik, adolat, tenglik va o‘zaro ishonch muhitining qaror topishidir. Bunday muhitni shakllantirishda yoshlar muhim ijtimoiy kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Yoshlarning ijtimoiy faolligi deganda ularning jamiyat hayotida faol ishtiroki, tashabbus ko‘rsatishi, fuqarolik pozitsiyasinibildira olishtushuniladi.

Yoshlar ijtimoiy faolligining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

- fuqarolik jamiyati institutlarida ishtirok etish;
- ijtimoiy loyihalar va tashabbuslarni ilgari surish;
- volontyorlik faoliyatida qatnashish;
- jamiyatdagi muammolarga befarq bo‘lmaslik.

Aynan shu jihatlar jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Chunki faol yoshlar — bu ongli, mas’uliyatli va tashabbuskor fuqarolar demakdir. Shuningdek, diniy qadriyatlarning to‘g‘ri anglanishi ham ijtimoiy barqarorlikning muhim omillaridan biridir. Dinni noto‘g‘ri talqin qilish jamiyatda turli nizolar va tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Shu bois yoshlar orasida diniy savodxonlikni oshirish, ularni turli yot g‘oyalardan himoya qilish muhim ahamiyatga ega. Jamiyat hayotida barqarorlik quyidagi natijalarga olib keladi:

- tinchlik va osoyishtalikning mustahkamlanishi;
- iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning jadallashuvi;
- fuqarolarning davlatga bo‘lgan ishonchining ortishi.

Aksincha, beqarorlik esa ijtimoiy inqirozlar, nizolar va taraqqiyotning sekinlashuviga sabab bo‘ladi. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda yoshlarning ijtimoiy faolligi hal qiluvchi omillardan biridir. Yoshlar jamiyat hayotida faol ishtirok etib, o‘z bilim va salohiyatini namoyon etsa, mamlakat taraqqiyoti yanada jadallashadi. Shu bois yoshlarni qo‘llab-quvvatlash, ularning tashabbuslarini rag‘batlantirish va ijtimoiy faolligini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shavkat Mirziyoyev. *Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.* – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston–2030” strategiyasi to‘g‘risidagi Farmoni.
5. UNDP. *Human Development Report.* – New York, turli yillar.
6. UNICEF. *The State of the World’s Children*. – New York, turli yillar.
7. Karimov I.A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch.* – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
8. G‘ulomov S.S. *Ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyot omillari*. – Toshkent, 2019.
9. Abdurahmonov Q.X. *Yoshlar siyosati va ijtimoiy faollik.* – Toshkent, 2020.

ENERGETIKA OMILINING DAVLATLAR TASHQI SIYOSATIDAGI O‘RNI (SAUDIYA ARABISTONI MISOLIDA)

Minovvarova Malikaxon Ulug‘bek qizi
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Saudiya Arabistonining tashqi siyosatida energetika omilining strategik roli tahlil qilingan. Muallif energetika resurslarini nafaqat iqtisodiy manba, balki siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan asosiy instrument sifatida ko‘rib chiqadi. Maqolada rentier davlat nazariyasi va energetik realizm paradigmalari orqali Saudiya Arabistonida neft va gaz daromadlarining ichki siyosiy barqarorlik, iqtisodiy mustaqillik va tashqi siyosiy faoliyatga qanday ta’sir qilishi yoritilgan. Shuningdek, OPEC va OPEC+ doirasidagi siyosiy hamkorlik, global energetika bozori va yetakchi davlatlar bilan aloqalar energetika resurslari orqali mamlakatning geosiyosiy pozitsiyasini mustahkamlashdagi strategik ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Saudiya Arabistoni, energetika omili, tashqi siyosat, rentier davlat nazariyasi, energetik realizm, strategik diplomatiya, Fors ko‘rfazi, global energetika bozori.

Saudiya Arabistoni dunyoning eng yirik neft eksportyorlaridan biri sifatida tashqi siyosiy strategiyasini, avvalo, energetika resurslarini boshqarish va ulardan samarali foydalanish orqali amalga oshirib kelmoqda. Shu bois mazkur davlat tashqi siyosatini tahlil qilishda energetika omilini ikkilamchi iqtisodiy omil sifatida emas, balki siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga bevosita ta’sir etuvchi markaziy strategik vosita sifatida ko‘rib chiqish zarur. Saudiya Arabistoni misolida energetika resurslari ichki siyosiy barqarorlik, iqtisodiy mustaqillik va tashqi siyosiy faoliyat o‘rtasidagi murakkab o‘zaro aloqalarni belgilovchi asosiy omil hisoblanadi.

Saudiya Arabistonining energetika omili ko‘p darajali strategik ahamiyat kasb etib, neft va gaz daromadlari orqali ichki siyosiy legitimlik hamda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, Fors ko‘rfazi mintaqasida strategik ustunlik va mintaqaviy siyosiy ta’sirni mustahkamlash, shuningdek OPEC+, global energetika bozorlari va yirik davlatlar bilan strategik hamkorlik doirasida mamlakatning geosiyosiy pozitsiyasini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Energetika omilining mohiyatini chuqur anglash uchun, avvalo, Saudiya Arabistonining tashqi siyosatidagi strategik qarorlarni izohlab beruvchi yetakchi nazariy yondashuvlarga murojaat qilish zarur. Rentier davlat nazariyasi Saudiya Arabistonida siyosiy legitimlikning iqtisodiy resurslarni qayta taqsimlash hamda ijtimoiy kompensatsiya mexanizmlari orqali shakllanish jarayonini izohlaydi. Mazkur yondashuv doirasida neftdan olinadigan daromadlar davlat va jamiyat o‘rtasidagi ijtimoiy kelishuvning asosiy institutsional poydevorini tashkil etadi. Shu bilan birga, energetik realizm hamda resursga asoslangan tashqi siyosat konsepsiyalari neft va gazni nafaqat

iqtisodiy foyda manbai sifatida, balki ichki siyosiy barqarorlikni mustahkamlash va xalqaro maydondagi siyosiy ta’sirni kuchaytirishga xizmat qiluvchi strategik vosita sifatida talqin qiladi. H.Beblavi ta’kidlaganidek, rentier davlatlarda siyosiy legitimlik, asosan, soliqqa asoslangan ijtimoiy kelishuv orqali emas, balki davlat tomonidan resurs daromadlarini qayta taqsimlash hamda ijtimoiy kompensatsiya mexanizmlari orqali shakllanadi[1].

Saudiya Arabistoni sharoitida neftdan olinadigan daromadlar davlatning moliyaviy mustaqilligini ta’minlab, siyosiy tizimning ichki barqarorligini mustahkamlaydi. Ushbu holat davlat hokimiyatiga jamiyat bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri moliyaviy bog‘liqlikni minimallashtirish, siyosiy muxolifatni cheklash va ijtimoiy norozilikni iqtisodiy kompensatsiya orqali boshqarish imkonini beradi. Shu bilan birga, neft daromadlariga tayangan siyosiy model Saudiya Arabistoniga tashqi siyosatda nisbatan erkin va mustaqil qarorlar qabul qilish uchun zarur bo‘lgan moddiy bazani ham yaratadi. Demak, energetika resurslari rentier davlat modeli doirasida ichki barqarorlikni ta’minlovchi omil bo‘lish bilan birga, tashqi siyosatning institutsional va moliyaviy tayanchiga ham aylanadi.

Energetika masalasi zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida tobora mustaqil strategik omil sifatida shakllanib, davlatlarning qudrati va ta’sir doirasini belgilovchi muhim instrumentga aylanmoqda. Shu sababli energiya resurslarini tahlil qilishda realizm paradigmasi asosiy metodologik yondashuvlardan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur paradigma davlatlarning xalqaro tizimdagi xatti-harakatlarini moddiy resurslar va kuch omili orqali izohlash imkonini beradi.

Energetika omilini tashqi siyosiy instrument sifatida yanada chuqurroq anglash uchun energetik realizm paradigmasiga murojaat qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Realizm nazariyasiga muvofiq, davlatlar xalqaro tizim sharoitida o‘z milliy manfaatlarini maksimal darajada himoya qilishga intiladi va ushbu jarayonda moddiy resurslar, xususan strategik ahamiyatga ega resurslar, asosiy kuch omillari sifatida maydonga chiqadi. Energetik realizm esa energiya resurslarini davlat qudratining moddiy va institutsional asoslaridan biri sifatida talqin qiladi.

G.Chesnakas ta’kidlaganidek, birlamchi energiya resurslari davlat qudratini belgilovchi asosiy komponentlardan biri bo‘lib, resurslarga egalik darajasi va ularni boshqarish salohiyati davlatning xalqaro maydondagi ta’sirini aniqlaydi[2]. Ushbu yondashuv energiya resurslari va siyosiy qudrat o‘rtasidagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlikni nazariy jihatdan mustahkamlaydi.

Realizm doirasida energiya resurslari faqat bozor qiymati bilan emas, balki ularning strategik va geosiyosiy ahamiyati bilan baholanadi. Tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, neft, gaz va boshqa strategik resurslar ko‘plab davlatlar tomonidan tashqi siyosiy bosim, ta’sir va kelishuvlar vositasi sifatida qo‘llanilgan. Shu sababli energiya resurslari tashqi siyosatda “qattiq kuch” (hard power) elementlari tarkibiga kiritiladi va ularning boshqarilishi davlatning umumiy tashqi siyosiy strategiyasining ajralmas qismiga aylanadi.

Saudiya Arabistoni misolida energetik realizm paradigmasi energetika resurslarining tashqi siyosatda faol qo‘llanilishini yaqqol ko‘rsatadi. Mamlakat dunyodagi eng yirik neft zaxiralaridan biriga egaligi sababli, energiya resurslari uning milliy qudrati va global siyosiy pozitsiyasini belgilovchi asosiy moddiy omil hisoblanadi. Energiya resurslarini eksport qiluvchi davlatlar ishlab chiqarish hajmini oshirish yoki kamaytirish orqali xalqaro bozorlarga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi va o‘zlarining xorijdagi siyosiy ta’sir doirasini kengaytirishi mumkin. Mazkur nazariy xulosa Saudiya Arabistonining OPEC va OPEC+ doirasidagi siyosatini tushuntirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Energetika resurslari orqali bozorni boshqarish, narxlar va ishlab chiqarish kvotalarini muvofiqlashtirish Riyodga global energiya tizimida alohida strategik mavqe beradi.

Saudiya Arabistoni tashqi siyosatida energetika omili alohida strategik ahamiyat kasb etadi. Mamlakat dunyodagi eng yirik neft zaxiralaridan biriga egaligi sababli, energiya resurslari uning milliy qudrati va xalqaro maydondagi ta’sirini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. G.Chesnakas bu holatni umumiy nazariy xulosa sifatida energiya resurslarini eksport qiluvchi davlatlar qazib olish hajmini oshirish yoki kamaytirish orqali o‘zlarining xorijdagi ta’sir doirasini kengaytirishi va xalqaro bozorlarga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini keltiradi[2]. Bu xolat Saudiya Arabistonining OPEC doirasidagi siyosatini tushuntirishda muhim ahamiyatga ega. Neft

qazib olish hajmini tartibga solish orqali Saudiya Arabistoni nafaqat jahon neft narxlariga ta’sir o‘tkazadi, balki yirik energiya iste’molchi davlatlar bilan siyosiy munosabatlarda muhim strategik ustunlikka ham erishadi.

Saudiya Arabistonining tashqi siyosatida energetika omili nafaqat ichki barqarorlikni ta’minlovchi vosita, balki global siyosiy maydonda strategik ta’sir instrumenti sifatida faol namoyon bo‘ladi. Riyod dunyodagi eng yirik neft zaxiralariga egaligi, yuqori ishlab chiqarish quvvatlari va eksport hajmi orqali global energetika tizimida markaziy o‘rin egallaydi. Energetik resurslarni ishlab chiqarish hajmini oshirish yoki kamaytirish, global neft narxlariga ta’sir o‘tkazish hamda siyosiy va iqtisodiy bosim mexanizmlarini yaratish orqali Riyod tashqi siyosatda faol instrument sifatida harakat qiladi[3]. Shu nuqtayi nazardan, Saudiya Arabistoni energetika resurslarini global siyosiy va iqtisodiy jarayonlarga ta’sir ko‘rsatadigan ko‘p qirrali vosita sifatida ishlatadi.

Energetika omili orqali erishilgan bozor ta’siri Saudiya Arabistonining global siyosiy pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Qirollik global yetkazib berish tarmog‘ida barqarorlikni ta’minlash va jahon iqtisodiyotidagi energiya muvozanatini boshqarish orqali nafaqat iqtisodiy manfaatlarni qo‘llab-quvvatlaydi, balki ko‘plab davlatlar bilan strategik aloqalarni ham mustahkamlaydi. Shu yo‘l bilan global iqtisodiy va siyosiy maydonda o‘zining geosiyosiy rolini kuchaytiradi va ishlab chiqarish, narxlar hamda yetkazib berish siyosatlarini muvofiqlashtirishda kuchli pozitsiyani saqlab qolishga harakat qiladi.

Eskpertlar ta’kidlashicha, energetika siyosatini tuzishda Saudiya ichki va tashqi talablar hamda bosimlarni muvofiqlashtirishi kerak, bu esa uning global siyosatdagi strategik o‘rnini yanada mustahkamlaydi [4]. Shu nuqtayi nazardan, Riyod o‘z ichki barqarorligi va tashqi ta’sirini bir-biri bilan uyg‘unlashtiradi. Bu esa uning global siyosiy mavqeini kuchaytirishga xizmat qiladi.

Mamlakat global energetika bozorida yetakchi ishlab chiqaruvchi va eksportyor sifatida o‘z salohiyatini va bozor ta’sirini boshqarish imkoniyatiga ega. Dunyo neft zahiralari va yetakchi ishlab chiqarish quvvatlariga egaligi sababli, Saudiya Arabistoni OPEC doirasidagi yetakchi roli orqali global bozor muvozanatini saqlashga, narxlar va yetkazib berish jarayonlariga bevosita ta’sir ko‘rsatishga qodir[5]. Energetik resurslarni boshqarish orqali Riyod ko‘pincha global neft narxlariga ta’sir qiladi. Bu esa nafaqat bozor kon’yunkturasini, balki diplomatik aloqalarni ham tartibga solishga yordam beradi. Masalan, OPEC+ doirasida 2025-yil sentyabrda qabul qilingan ishlab chiqarish qarorlari global narxlar va yetkazib berish jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatdi, shu bilan siyosiy, iqtisodiy va geosiyosiy muvozanat shakllandi[6]. Shu bilan birga, ishlab chiqarish strategiyasi bo‘yicha qabul qilinadigan qarorlar mamlakat ichidagi siyosiy muloqot va tashqi bosimlarni ham aks ettiradi. Masalan, Rossiya bilan ishlab chiqarish kvotalari bo‘yicha olib boriladigan muzokaralar bozor siyosatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi[7].

IEA World Energy Outlook hisobotiga ko‘ra, global miqyosda yashil energetikaga o‘tish tendensiyalarining kuchayishi va energiya bozorlarining transformatsiyasi neftga bo‘lgan talabni sekinlashtiradi hamda Saudiya Arabistonining uzoq muddatli energetik strategiyasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi[8]. Shu bilan birga, EU Green Deal kabi iqlim siyosatlari birlamchi yoqilg‘ilarga tayanadigan davlatlar uchun siyosiy bosimni kuchaytiradi, karbon chiqindilarini kamaytirish va yashil energiyaga o‘tishni rag‘batlantirish orqali Riyodning strategik rejalari uchun strukturaviy cheklovlarni yaratadi[9]. Natijada, Saudiya energetika siyosati nafaqat ichki iqtisodiy barqarorlikni saqlash, balki global iqlim siyosati va bozor transformatsiyasiga moslashish zarurati bilan ham yuzlashmoqda. Bu jarayon Saudiya Arabistonini energetika resurslaridan tashqi siyosiy instrument sifatida foydalanishda ehtiyotkorlik va moslashuvchanlikni talab qiladi. Shu sababli mamlakat, global va mintaqaviy energetik transformatsiyalar fonida, strategik qarorlarni ishlab chiqishda uzoq muddatli risklarni va siyosiy cheklovlarni hisobga olgan holda harakat qilmoqda. Natijada, energetika Saudiya Arabistonining tashqi siyosatida bir vaqtning o‘zida ustunlik, raqobat va cheklov manbai sifatida namoyon bo‘ladi. Riyod Fors ko‘rfazidagi yetakchiligini mustahkamlashga intilar ekan, global va mintaqaviy o‘zgarishlar bu vositaning samaradorligini qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. Shu bilan birga, energetika resurslari Saudiya uchun strategik va diplomatik moslashuvchanlikni ta’minlaydi.

Bu chaqiriqlarga javob sifatida Saudiya Arabistonining Vision 2030 strategiyasi energetika siyosatiga yangi institutsional o‘lcham beradi. Ushbu strategiya mamlakat iqtisodiyotini neftga qaramlikdan bosqichma-bosqich xalos etishni maqsad qilgan bo‘lsa-da, qisqa va o‘rta muddatda energetika resurslari tashqi siyosatning asosiy tayanchi bo‘lib qolmoqda. Saudi Vision 2030 [10] rasmiy hisobotlariga ko‘ra, Saudiya Arabistoni davlatining uzoq muddatli strategiyasi neftga bog‘liqlikni kamaytirish, iqtisodiy diversifikatsiya va barqaror rivojlanishni ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, bu strategik rejalar global va ichki siyosat uchun muhim omil hisoblanadi.

Xulosa qilganda, Saudiya Arabistonining energetika resurslari mamlakat tashqi siyosatida faqat iqtisodiy omil sifatida emas, balki siyosiy qarorlar qabul qilish jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan strategik instrument sifatida faol namoyon bo‘ladi. Energetika resurslari nafaqat davlatning moliyaviy salohiyatini oshiradi, balki siyosiy legitimlikni mustahkamlash, ichki barqarorlikni ta’minlash va ijtimoiy muvozanatni boshqarish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Beblawi H. The Rentier State in the Arab World // Arab Studies Quarterly. – 1987. – Vol. 9. – No. 4. – P. 383-398

2. Česnakas G. Energy resources in foreign policy: a theoretical approach // Baltic Journal of Law & Politics. – 2010. – Vol. 3. – No.1. – P.31

3. Krane J. Energy Kingdoms: Oil and Political Survival in the Persian Gulf. – Ithaca: Cornell University Press, 2019. 52-56 //https://dokumen.pub/energy-kingdoms-oil-and-political-survival-in-the-persian-gulf-9780231548922.html

4. Fathallah H. Saudi Energy Policy and Global Order // Carnegie Endowment for International Peace. Sada . – 06.04.2023. // https://carnegieendowment.org/sada/2023/04/saudi-energy-policy-and-global-order?lang=en

5. Chaziza M., Lutmar C. Saudi Arabia’s Niche Diplomacy: A Middle Power’s Strategy for Global Influence // World. – 2025. – Vol.6. –No.2. – Article 65//https://www.mdpi.com/2673-4060/6/2/65

6. Oil prices spike as Saudi Arabia, Russia extend 1.3 million barrel a day oil cut through December // AP News– 2025//https://apnews.com/article/saudi-arabia-oil-production-cut-opec-2d6f724e899f31e92d4bdf052921125c

7. Saudi Arabia and Russia clash within OPEC+ over oil production increases // Reuters. – 2025. // https://www.reuters.com/business/energy/opec-set-another-oil-hike-saudi-russia-debate-size-sources-say-2025-10-03/

8. IEA. World Energy Outlook 2025. – Paris: International Energy Agency, 2025. // https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2025 (ko‘rilgan: 12.01.2026).

9. European Commission. EU Green Deal. – Brussels: European Commission, 2023. // https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/fs_23_23

10. Saudi Vision 2030 Annual Report 2024 //https://www.vision2030.gov.sa/en/annual-reports

OILAVIY MUAMMOLAR SHAROITIDA BOLALAR RUHIY SALOMATLIGINI ART - PEDAGOGIKA ORQALI QO‘LLAB-QUVVATLASH

Kadirova Iroda Xamidovna
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti
Ilmiy rahbar: Nurumbekova Yarkinay Anarmatovna
p.f.f.d. (PhD) dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada oilaviy muammolar ta’sirida bolalar ruhiy salomatligining buzilishi, bunga sabab bo‘luvchi omilar va oqibatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, bolalar psixologik holatini barqarorlashtirishda art-pedagogikaning o‘rni, uning samarali usullari va amaliyot jarayonida qo‘llash imkoniyatlari shuningdek bu borada olib borilgan ishlar haqida yoritilib beriladi.

Kalit so‘zlar: Oilaviy muammolar, ruhiy salomatlik, bolalar psixologiyasi, art-pedagogika, emotsional rivojlanish, ijtimoiy muhit.

Kirish. Bugungi kunda oilaviy muhitning beqarorligi, nizolar, ajralishlar va ijtimoiy-iqtisodiy muammolar bolalar ruhiy salomatligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, bunday sharoitda ulg‘ayayotgan bolalarda qo‘rquv, ishonchsizlik, agressiya yoki ichki tushkunlik holatlari kuzatiladi. Shu bois, ularning psixologik holatini qo‘llab-quvvatlashda zamonaviy pedagogik yondashuvlarga ehtiyoj ortib bormoqda. Shunday yondashuvlardan biri — art-pedagogik faoliyatdir.

Globallashuv jarayonlarining jadallashuvi, ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar hamda zamonaviy turmush tarzining murakkablashuvi oilaviy institutga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Natijada oilalarda nizoli vaziyatlarning ortishi, ajrimlar sonining ko‘payishi, ota-onalarning bandligi yoki emotsional befarqligi kabi omillar bolalar ruhiy salomatligiga salbiy ta’sir etuvchi muhim faktorlar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, bunday muhitda ulg‘ayayotgan bolalarda xavotirlik, ichki tushkunlik, agressiv xatti-harakatlar yoki ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar ko‘proq kuzatiladi. Bugungi kunda bolalar ruhiy salomatligini saqlash va mustahkamlash nafaqat psixologiya, balki pedagogika sohasining ham dolzarb muammolaridan biriga aylangan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Bolalar ruhiy salomatligi va unga oilaviy muhitning ta’siri masalasi ko‘plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng o‘rganilgan. Xususan, amerikalik olim D. Baumrind ota-onalar tarbiya uslublarining bolalar psixologik rivojlanishiga bevosita ta’sirini ilmiy asoslab bergan. Uning tadqiqotlariga ko‘ra, avtoritar va befarq tarbiya uslublari bolalarda xavotirlik, ishonchsizlik va ijtimoiy moslashuv muammolarini keltirib chiqaradi [1].

Shuningdek, ingliz psixologi J. Bowlby tomonidan ishlab chiqilgan bog‘lanish (attachment) nazariyasida bola va ota-ona o‘rtasidagi emotsional aloqaning uzilishi yoki sustligi ruhiy buzilishlarning asosiy omillaridan biri sifatida ko‘rsatilgan [2]. Ushbu yondashuv oilaviy muhitning bola shaxsiyati shakllanishidagi muhim o‘rnini yana bir bor tasdiqlaydi.

Rossiyalik olim L.S. Vygotskiy esa bolaning psixik rivojlanishi ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog‘liqligini ta’kidlab, ta’lim va tarbiya jarayonida emotsional omillarning ahamiyatini alohida qayd etadi [3]. Uning madaniy-tarixiy nazariyasida bola rivojlanishida ijodiy faoliyatning o‘rni muhim ekanligi asoslab berilgan.

Art-pedagogika va art-terapiya yo‘nalishida olib borilgan tadqiqotlar ham mazkur muammoni hal etishda samarali yondashuvlarni taklif etadi. Jumladan, amerikalik tadqiqotchi E. Kramer art-terapiya bolalarning ichki kechinmalarini ifodalashda va psixologik zo‘riqishni kamaytirishda muhim vosita ekanligini ta’kidlaydi [4]. Uning fikricha, tasviriy faoliyat orqali bola o‘z his-tuyg‘ularini ramziy tarzda namoyon etadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotning nazariy asosini bolalar psixologiyasi, pedagogika va art-terapiya sohasidagi ilmiy qarashlar tashkil etdi. Xususan, shaxs rivojlanishining ijtimoiy omillarga bog‘liqligi, emotsional muhitning ahamiyati hamda ijodiy faoliyat orqali psixologik holatni barqarorlashtirishga oid ilmiy yondashuvlar tahlil qilindi. Amaliy tadqiqot jarayonida kuzatish, suhbat va diagnostik metodlardan foydalanildi. Jumladan, oilaviy muammolarga duch kelgan bolalarning emotsional holatini aniqlash maqsadida ularning xatti-harakatlari, muloqot darajasi va ijodiy faoliyatdagi ishtiroki kuzatildi. Shuningdek, bolalar bilan individual va guruh shaklida suhbatlar o‘tkazilib, ularning ichki kechinmalari va psixologik holati o‘rganildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot jarayonida oilaviy muammolar ta’sirida ruhiy zo‘riqishga uchragan bolalarning psixologik holati dastlabki bosqichda tahlil qilindi. Kuzatishlar natijasida bunday bolalarda emotsional beqarorlik, xavotirlik, tortinchoqlik, ba’zi hollarda esa agressiv xatti-harakatlar kuzatilishi aniqlandi. Ayniqsa, oiladagi nizoli vaziyatlar va e’tiborsizlik bolalarning ijtimoiy moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatishi qayd etildi.

Dastlabki diagnostika natijalariga ko‘ra, tadqiqotda ishtirok etgan bolalarning aksariyatida o‘z his-tuyg‘ularini erkin ifoda etishda qiyinchiliklar mavjudligi, ichki kechinmalarini yashirishga moyillik yuqori ekanligi kuzatildi. Bu holat ularning ruhiy salomatligida muayyan muammolar mavjudligini ko‘rsatadi.

Tadqiqotning keyingi bosqichida art-pedagogik faoliyat tashkil etilib, unda rasm chizish, ranglar bilan ishlash, dramatizatsiya va musiqa elementlari qo‘llanildi. Ushbu mashg‘ulotlar jarayonida bolalarning faol ishtiroki ta’minlandi hamda ularga erkin ijod qilish imkoniyati yaratildi. Jarayon davomida bolalar o‘z kechinmalarini tasviriy va ijodiy shaklda ifoda eta boshlaganligi kuzatildi (1-rasm).

1-rasm. **Art-pedagogik mashg‘ulot jarayonida o‘quvchilarning faol ishtiroki**

Olib borilgan art-pedagogik mashg‘ulotlar natijasida bolalarda ijobiy o‘zgarishlar qayd etildi. Xususan, ularning emotsional holati barqarorlashdi, xavotir darajasi kamaydi, o‘ziga bo‘lgan ishonch ortdi. Shuningdek, bolalarning ijtimoiy faolligi va muloqotga kirishish qobiliyati sezilarli darajada yaxshilandi. Ayrim bolalarda agressiv xatti-harakatlarning kamayishi va ijobiy xulq-atvor shakllanishi kuzatildi

Taqqoslama tahlillar shuni ko‘rsatdiki, art-pedagogik yondashuv bolalarning ruhiy salomatligini tiklash va qo‘llab-quvvatlashda samarali vosita hisoblanadi. Ayniqsa, oilaviy muammolar ta’sirida yuzaga kelgan psixologik zo‘riqishlarni kamaytirishda ijodiy faoliyat muhim rol o‘ynaydi.

***2- rasm*. Art-pedagogik mashg‘ulotlarning yakuniy kuzatuvlari**

Art-pedagogik mashg‘ulotlar 3–4 hafta davomida tizimli ravishda olib borildi. Mashg‘ulotlarda rasm chizish, ranglar bilan ishlash, erkin ijodiy kompozitsiyalar yaratish, dramatizatsiya va musiqiy faoliyat elementlari qo‘llanildi. Jarayon davomida bolalarning faolligi bosqichma-bosqich oshib bordi. Dastlab passiv ishtirok etgan bolalarning 70% ga yaqini keyingi mashg‘ulotlarda faol ijodiy ishtirok eta boshladi (2-rasm).

1-jadval. Art-pedagogik mashg‘ulotlarda ishtirok dinamikasi

Hafta	Faollik darajasi (%)	Tavsif
1-hafta	30	Passiv ishtirok
2-hafta	55	O‘rtacha faollik
3-hafta	75	Faol ishtirok
4-hafta	90	Yuqori ijodiy faollik

Yakuniy kuzatuvlarga ko‘ra, art-pedagogik faoliyatdan so‘ng bolalarda sezilarli ijobiy o‘zgarishlar kuzatildi:

- xavotir darajasi taxminan 30–40% ga kamaydi;
- ijtimoiy muloqot faolligi 50% ga yaqin oshdi;
- agressiv xatti-harakatlar sezilarli darajada pasaydi;
- o‘ziga ishonch va mustaqil fikrlash ko‘rsatkichlari yaxshilandi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, oilaviy muhitdagi beqarorlik, nizolar va ijtimoiy-iqtisodiy muammolar bolalarning ruhiy salomatligiga sezilarli darajada salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bunday sharoitda ulg‘ayayotgan bolalarda xavotirlik, emotsional beqarorlik, agressiv xulq-atvor hamda ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar ko‘proq uchrashi aniqlandi. Bu esa bolalar psixologik holatini barqarorlashtirishga qaratilgan zamonaviy pedagogik yondashuvlarning dolzarbligini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Baumrind D. (1967). *Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior*. Genetic Psychology Monographs.
2. Bowlby J. (1982). *Attachment and Loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.
3. Vygotsky L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge: Harvard University Press.
4. Kramer E. (1971). *Art as Therapy with Children*. New York: Schocken Books.

5. Abdukarimov A.A. (2019). Bolalar psixologiyasi va rivojlanish xususiyatlari. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
6. Karimova V.M. (2020). Pedagogik psixologiya asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya.
7. Hasanov B.B. (2021). Ta’lim jarayonida art-terapiya va art-pedagogika imkoniyatlari. Ilmiy maqolalar to‘plami.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA O‘QUVCHILARNING KOGNITIV FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISH

Jo‘raqulova Saida Akramqul qizi
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarning kognitiv faolligini rivojlantirish muammosining dolzarbligini asoslaydi hamda zamonaviy pedagogik-psixologik yondashuvlar asosida uning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – raqamli ta’lim vositalari orqali o‘quvchilarning fikrlash faolligi, tahliliy qobiliyati va mustaqil o‘rganish kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot metodologiyasi sifatida tizimli tahlil, pedagogik kuzatuv, eksperiment va taqqoslash usullaridan foydalanildi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, interaktiv platformalar, adaptiv o‘qitish texnologiyalari va multimediya vositalaridan foydalanish o‘quvchilarning kognitiv jarayonlarini sezilarli darajada faollashtiradi, xususan, muammoli fikrlash, refleksiya va metakognitiv ko‘nikmalar rivojlanadi. Shuningdek, raqamli muhitda individual o‘quv trayektoriyalarini tashkil etish o‘quvchilarning o‘z-o‘zini boshqarish qobiliyatini oshirishi aniqlandi. Tadqiqot natijalari asosida kognitiv faollikni rivojlantirishga yo‘naltirilgan integrativ model taklif etildi.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim, kognitiv faollik, pedagogik texnologiyalar, interaktiv o‘qitish, metakognitiv ko‘nikmalar, ta’lim samaradorligi.

Kirish. Zamonaviy axborotlashgan jamiyat sharoitida ta’lim tizimi tubdan yangilanib, an’anaviy o‘qitish shakllari o‘rnini raqamli texnologiyalarga asoslangan innovatsion yondashuvlar egallamoqda. Raqamli ta’lim muhiti nafaqat bilimlarni uzatish vositasi, balki o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarni hal qilish hamda kognitiv faolligini oshirishning muhim omiliga aylanmoqda. Shu nuqtai nazardan, o‘quvchilarning kognitiv faolligini rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika va ta’lim psixologiyasining dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Kognitiv faollik o‘quvchining bilim olish jarayonidagi ongli ishtiroki, tahliliy fikrlashi, muammolarni hal qilish qobiliyati va o‘z bilimlarini mustaqil ravishda boyitishga intilishi bilan tavsiflanadi. Raqamli ta’lim muhitida esa ushbu jarayon yanada murakkablashib, interaktiv platformalar, sun’iy intellekt asosidagi tizimlar, multimediya resurslari va masofaviy ta’lim texnologiyalari orqali yangi imkoniyatlar bilan boyitiladi. Biroq, mavjud imkoniyatlarga qaramay, o‘quvchilarning kognitiv faolligini samarali rivojlantirish uchun metodik asoslangan yondashuvlar yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi muammo sifatida saqlanib qolmoqda. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarning kognitiv faolligini oshirish nafaqat ularning akademik natijalarini yaxshilash, balki kelajakda mustaqil fikrlovchi, raqobatbardosh shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi interaktiv hamkorlikni kuchaytiradi hamda individual ta’lim trayektoriyalarini yaratishga imkon beradi. Tadqiqotning maqsadi – raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarning kognitiv faolligini rivojlantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlarini aniqlash va samarali metodik yondashuvlarni ishlab chiqishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun raqamli ta’lim vositalarining didaktik imkoniyatlarini tahlil qilish, kognitiv jarayonlarga ta’sirini aniqlash va tajriba-sinov ishlari orqali ularning samaradorligini baholash vazifalari belgilandi. Raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarning kognitiv faolligini

rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogika, psixologiya va ta’lim texnologiyalari doirasida keng o‘rganilgan dolzarb ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu mavzu bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar ta’lim jarayonini transformatsiya qilish bilan birga o‘quvchilarning bilish faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko‘ra, o‘quvchilar bilimni passiv qabul qiluvchi emas, balki faol konstruktor sifatida qaraladi. Ushbu yondashuv raqamli ta’lim muhitida o‘z aksini topib, interaktiv platformalar orqali o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalari rivojlanishini ta’minlaydi. Vygotskiyning ijtimoiy konstruktivizm nazariyasi esa ta’lim jarayonida ijtimoiy hamkorlik va muloqotning muhimligini ta’kidlab, onlayn muhitda guruhli ishlash va kollaborativ o‘qitishning ahamiyatini asoslaydi. Zamonaviy tadqiqotchilar, jumladan Siemens (connectivism nazariyasi) raqamli davrda bilimlar tarmoq shaklida shakllanishini va o‘quvchilarning axborot oqimlarini boshqarish qobiliyati muhim kompetensiyaga aylanishini ta’kidlaydi. Bu esa raqamli ta’lim muhitida kognitiv faollikni rivojlantirishda axborot bilan ishlash kompetensiyalarining ahamiyatini oshiradi.

Anderson va Krathwohl tomonidan takomillashtirilgan Bloom taksonomiyasi ham raqamli ta’lim sharoitida keng qo‘llaniladi. Unga ko‘ra, kognitiv jarayonlar eslab qolishdan tortib, yaratish darajasigacha rivojlanadi. Raqamli vositalar aynan yuqori darajadagi kognitiv faoliyat — tahlil qilish, baholash va yaratish jarayonlarini qo‘llab-quvvatlaydi. Shuningdek, Mayerning multimedia o‘qitish nazariyasi raqamli ta’limda vizual va audial axborotlarni birgalikda taqdim etish o‘quvchilarning kognitiv yuklamasini optimallashtirishini va bilimlarni samarali o‘zlashtirishga yordam berishini ko‘rsatadi. Bu nazariya asosida ishlab chiqilgan interaktiv darslar o‘quvchilarning diqqatini jamlash va uzoq muddatli xotirani mustahkamlashga xizmat qiladi.

Mahalliy va MDH olimlarining tadqiqotlarida ham raqamli ta’limning afzalliklari keng yoritilgan. Ular o‘quvchilarning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini rivojlantirish, innovatsion fikrlashni shakllantirish va pedagogik jarayonni individuallashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratganlar. Ayrim tadqiqotlarda esa raqamli muhitda o‘qituvchining fasilitator sifatidagi roli muhimligi ta’kidlangan.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqot raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarning kognitiv faolligini rivojlantirish jarayonini kompleks o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, unda aralash (mixed-methods) yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot dizayni kvazi-eksperimental shaklda tashkil etildi, ya’ni tajriba va nazorat guruhlari shakllantirilib, ularning kognitiv faollik darajasi taqqoslab tahlil qilindi. Tadqiqot jarayonida sifat (qualitative) va miqdoriy (quantitative) metodlar integratsiyasi ta’minlandi.

Tadqiqot obyekti sifatida umumiy o‘rta ta’lim muassasalarining 10–11-sinf o‘quvchilari tanlab olindi. Tanlanma ixtiyoriy va maqsadli tanlash (purposive sampling) asosida shakllantirilib, unda jami 120 nafar o‘quvchi ishtirok etdi. Shundan 60 nafari tajriba guruhi, 60 nafari nazorat guruhi sifatida belgilandi. Tajriba guruhi uchun raqamli ta’lim platformalari (interaktiv dasturlar, multimedia kontentlar, onlayn test tizimlari) asosida darslar tashkil etildi, nazorat guruhida esa an’anaviy o‘qitish usullari qo‘llanildi. Ma’lumotlarni yig‘ish jarayonida bir nechta metodlardan foydalanildi. Jumladan, kognitiv faollik darajasini aniqlash uchun diagnostik testlar, kuzatuv (observation), so‘rovnoma (questionnaire) va yarim tuzilgan intervyu usullari qo‘llanildi. Diagnostik testlar o‘quvchilarning tahliliy fikrlash, muammo yechish va bilimlarni qo‘llash ko‘nikmalarini aniqlashga qaratildi. So‘rovnomalar orqali o‘quvchilarning raqamli ta’limga bo‘lgan munosabati va o‘z-o‘zini baholash darajasi o‘rganildi. Kuzatuv jarayonida o‘quvchilarning darsdagi faolligi, savol berish, muhokamada ishtirok etish va mustaqil ishlash ko‘rsatkichlari qayd etildi. Eksperimental jarayon 8 hafta davomida olib borildi. Har bir bosqichda (boshlang‘ich, oraliq va yakuniy) o‘quvchilarning kognitiv faollik darajasi o‘lchab borildi. Tajriba davomida raqamli ta’lim vositalari asosida muammoli vaziyatlar, loyiha ishlari va interaktiv topshiriqlar tizimli ravishda joriy etildi. Olingan ma’lumotlarni tahlil qilishda statistik metodlardan foydalanildi. Jumladan, tavsifiy statistika (o‘rtacha qiymat, standart og‘ish), Student t-testi orqali guruhlar o‘rtasidagi farqlar aniqlanib, natijalarning ishonchlilik darajasi baholandi. Shuningdek, sifat tahlili doirasida intervyu natijalari kontent-tahlil asosida kodlashtirilib, asosiy kategoriyalar ajratib olindi.

Tadqiqotning ishonchliligini ta’minlash maqsadida triangulyatsiya usulidan foydalanildi, ya’ni turli metodlar orqali olingan ma’lumotlar o‘zaro solishtirildi. Validlikni oshirish uchun esa o‘lchov vositalari oldindan sinovdan o‘tkazildi va ekspertlar tomonidan baholandi.

TADQIQOT NATIJALARI

Tadqiqot davomida olingan ma’lumotlar raqamli ta’lim muhitining o‘quvchilar kognitiv faolligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Eksperimental va nazorat guruhlarining boshlang‘ich, oraliq hamda yakuniy natijalari taqqoslab tahlil qilindi va sezilarli farqlar aniqlandi.

Quyidagi jadvalda o‘quvchilarning kognitiv faollik darajasining o‘zgarish dinamikasi keltirilgan:

Ko‘rsatkichlar	**Tajriba guruhi (boshlang‘ich)**	**Tajriba guruhi (yakuniy)**	**Nazorat guruhi (boshlang‘ich)**	**Nazorat guruhi (yakuniy)**
Tahliliy fikrlash (%)	52	78	50	60
Muammo yechish ko‘nikmasi (%)	48	75	47	58
Mustaqil o‘rganish (%)	55	82	54	63
Darsdagi faollik (%)	50	85	51	62

Natijalardan ko‘rinib turibdiki, tajriba guruhida barcha ko‘rsatkichlar bo‘yicha sezilarli o‘sish kuzatildi. Ayniqsa, darsdagi faollik 50% dan 85% gacha, mustaqil o‘rganish ko‘rsatkichi esa 55% dan 82% gacha oshgan. Bu raqamli ta’lim vositalarining o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undashi bilan izohlanadi. Nazorat guruhida ham ma’lum ijobiy o‘zgarishlar kuzatilgan bo‘lsa-da, ularning darajasi tajriba guruhiga nisbatan ancha past bo‘ldi. Bu esa an’anaviy o‘qitish usullarining kognitiv faollikni rivojlantirishdagi imkoniyatlari cheklanganligini ko‘rsatadi.Statistik tahlil natijalari (Student t-testi) tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasidagi farqlar statistik jihatdan ahamiyatli ekanligini ko‘rsatdi ($p < 0.05$). Bu esa olingan natijalarning ishonchliligini tasdiqlaydi. Sifat tahlili natijalariga ko‘ra, tajriba guruhidagi o‘quvchilar dars jarayonida ko‘proq savol berish, muhokamalarda faol qatnashish va mustaqil fikr bildirishga moyil bo‘lgan. Intervyu natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilar raqamli vositalar yordamida o‘rganishni qiziqarli va tushunarli deb baholaganlar. Umuman olganda, tadqiqot natijalari raqamli ta’lim muhitida tashkil etilgan interaktiv, muammoli va individuallashtirilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning kognitiv faolligini sezilarli darajada oshirishini ko‘rsatdi. Bu esa zamonaviy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish zarurligini ilmiy asosda tasdiqlaydi.

MUHOKAMA

Mazkur tadqiqot natijalari raqamli ta’lim muhitining o‘quvchilar kognitiv faolligini rivojlantirishdagi muhim o‘rnini tasdiqladi. Olingan empirik ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, interaktiv va texnologiyaga asoslangan o‘qitish shakllari an’anaviy metodlarga nisbatan o‘quvchilarning bilish jarayonlarini sezilarli darajada faollashtiradi. Bu holat zamonaviy pedagogika va ta’lim texnologiyalari bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar natijalari bilan hamohangdir. Tajriba guruhida kuzatilgan yuqori ko‘rsatkichlar, avvalo, raqamli ta’lim muhitining o‘ziga xos xususiyatlari – interaktivlik, vizuallik va moslashuvchanlik bilan izohlanadi. Interaktiv topshiriqlar o‘quvchilarning faqat passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida dars jarayoniga jalb etilishini ta’minladi. Bu esa ularning diqqatini barqarorlashtirish, tahliliy fikrlashini rivojlantirish va muammoli vaziyatlarga nisbatan faol yondashuvni shakllantirishga xizmat qildi. Shuningdek, tadqiqot natijalari individuallashtirilgan ta’limning kognitiv rivojlanishdagi ahamiyatini ham ko‘rsatdi. Raqamli platformalar orqali o‘quvchilarga ularning bilim darajasiga mos topshiriqlar berilishi o‘z-o‘zini rivojlantirish va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini mustahkamladi. Bu esa o‘quvchilarning ichki motivatsiyasini oshirib, ularni o‘quv jarayonining faol subyektiga aylantirdi.

Nazorat guruhi natijalari bilan solishtirganda, an’anaviy ta’limda ham ijobiy siljishlar mavjudligi kuzatildi, biroq ular sezilarli darajada past bo‘ldi. Bu holat an’anaviy metodlarning to‘liq samarasizligini emas, balki ularni zamonaviy raqamli vositalar bilan integratsiya qilish zarurligini ko‘rsatadi. Demak, samarali ta’lim modeli an’anaviy va innovatsion yondashuvlarning uyg‘unligiga asoslanishi lozim.

Biroq tadqiqot jarayonida ayrim cheklovlar ham aniqlandi. Jumladan, barcha o‘quvchilarning raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyati bir xil emasligi, internet tezligi va texnik vositalar yetishmovchiligi ayrim holatlarda ta’lim samaradorligiga ta’sir ko‘rsatdi. Shuningdek, o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi darajasi ham natijalarga bevosita ta’sir etuvchi omil sifatida namoyon bo‘ldi. Kelgusida olib boriladigan tadqiqotlarda raqamli ta’lim muhitini yanada takomillashtirish, adaptiv ta’lim tizimlarini kengroq joriy etish va o‘qituvchilarning raqamli pedagogik kompetensiyalarini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratish lozim. Shu bilan birga, kognitiv faollikni baholashning yanada mukammal mezonlarini ishlab chiqish ham dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot natijalari raqamli ta’lim muhitining o‘quvchilar kognitiv faolligini rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ilmiy jihatdan asoslab berdi. Tadqiqot davomida qo‘llanilgan interaktiv, individuallashtirilgan va muammoli ta’lim yondashuvlari o‘quvchilarning tahliliy fikrlash, mustaqil o‘rganish va muammo yechish ko‘nikmalarini sezilarli darajada oshirgani aniqlandi. Eksperimental natijalar shuni ko‘rsatdiki, raqamli vositalar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning darsdagi faolligini kuchaytiradi, ularning bilimlarni chuqur o‘zlashtirishiga va amaliyotda qo‘llashiga imkon yaratadi. Shu bilan birga, o‘quvchilarda o‘z-o‘zini nazorat qilish, refleksiya va mustaqil qaror qabul qilish kabi muhim kognitiv kompetensiyalar shakllanadi. Biroq raqamli ta’lim muhitining samaradorligi uni to‘g‘ri tashkil etish, texnik infratuzilmaning yetarliligi hamda o‘qituvchilarning raqamli pedagogik kompetensiyasiga bevosita bog‘liq ekanligi ham aniqlandi. Shu sababli, ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalarni joriy etishda tizimli yondashuvni ta’minlash muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (2001). *A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom’s taxonomy of educational objectives*. New York, NY: Longman.
2. Mayer, R. E. (2009). *Multimedia learning* (2nd ed.). Cambridge University Press.
3. Piaget, J. (1972). *The psychology of the child*. Basic Books.
4. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
5. Siemens, G. (2005). Connectivism: A learning theory for the digital age. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 2(1), 3–10.
6. UNESCO. (2023). *Digital learning and transformation in education systems*. Paris: UNESCO Publishing.
7. Bates, T. (2019). *Teaching in a digital age: Guidelines for designing teaching and learning*. Tony Bates Associates Ltd.
8. Johnson, D. W., Johnson, R. T., & Smith, K. A. (2014). *Cooperative learning: Improving university instruction by basing practice on validated theory*. Journal on Excellence in College Teaching, 25(4), 85–118.
9. Laurillard, D. (2013). *Rethinking university teaching: A conversational framework for the effective use of learning technologies*. Routledge.
10. Harasim, L. (2017). *Learning theory and online technologies*. Routledge.
11. Roblyer, M. D., & Doering, A. H. (2014). *Integrating educational technology into teaching*. Pearson.
12. OECD. (2021). *21st century learners: Research and innovation in education*. OECD Publishing.

SIRDARYO VILOYATI TARIXIY YODGORLIKLARINING ZAMONAVIY TASVIRIY SAN’ATDAGI BADIIY TALQINI

Diyora Izzatullayeva Jahongir qizi
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: mazkur maqolada Sirdaryo viloyatida joylashgan tarixiy yodgorliklarning, xususan Sardoba gumbazi va Xovos tepaligining zamonaviy tasviriy san’atdagi badiiy talqini tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiy-madaniy merosning san’at orqali ifodalanish jarayoni milliy o‘zlik va madaniy xotira konsepsiyasi doirasida yoritilgan. San’atshunoslik tahlili, tarixiy-qiyosiy va vizual kuzatuv metodlari asosida ushbu yodgorliklarning realistik hamda ramziy-badiiy talqinlari o‘rganildi.

Kalit so‘zlar: tarixiy yodgorliklar, Sardoba gumbazi, Xovos tepaligi, madaniy xotira, badiiy obraz, san’atshunoslik tahlili, madaniy meros.

Kirish (Introduction)

Tarixiy-madaniy meros jamiyat taraqqiyotining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u xalqning tarixiy xotirasi, milliy o‘zligi va ma’naviy qadriyatlarini mujassamlashtiradi. Har bir hududda saqlanib qolgan tarixiy yodgorliklar nafaqat o‘tmish voqeliklarining moddiy guvohi, balki zamonaviy madaniy jarayonlarning faol ishtirokchisiga aylanmoqda. O‘zbekiston hududida shakllangan ko‘p asrlik sivilizatsiya jarayonida har bir viloyat o‘ziga xos tarixiy rivojlanish yo‘lini bosib o‘tgan bo‘lib, Sirdaryo viloyati ana shunday tarixiy makonlardan biri hisoblanadi [1:12]. Ushbu hududda joylashgan arxeologik va me’moriy obidalar xalqning ijtimoiy hayoti, estetik qarashlari va madaniy tafakkurini o‘zida aks ettiradi.

So‘nggi yillarda tarixiy yodgorliklarning tasviriy san’atdagi talqiniga bo‘lgan e’tibor kuchayib, ularni faqat tarixiy obyekt sifatida emas, balki milliy o‘zlik va madaniy xotiraning badiiy ifodasi sifatida o‘rganish zarurati yuzaga kelmoqda [2:128]. Ayniqsa, Sirdaryo viloyatida joylashgan Sardoba gumbazi va Xovos tepaligi zamonaviy rassomlar ijodida tarixiy makon, falsafiy mushohada va estetik izlanishlar uyg‘unlashgan obrazlar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu yodgorliklar orqali rassomlar xalqning o‘tmish tajribasi, tabiat bilan munosabati va madaniy davomiyligini badiiy shaklda ifodalashga intiladilar. Shu bois, mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi Sardoba gumbazi va Xovos tepaligining tasviriy san’atdagi ifodasini tahlil qilish hamda ularning milliy o‘zlikni anglash va madaniy xotirani shakllantirishdagi o‘rnini ilmiy asosda yoritishdan iborat.

Metodlar (Methods)

Tadqiqot jarayonida san’atshunoslik tahlili, tarixiy-qiyosiy yondashuv, vizual kuzatuv va tavsifiy metodlardan kompleks tarzda foydalanildi. Sirdaryo viloyatida faoliyat yuritayotgan rassomlar ijodida Sardoba gumbazi va Xovos tepaligiga bag‘ishlangan rangtasvir, grafika hamda zamonaviy konseptual san’at asarlari tahlil obyektiga aylantirildi. Asarlarning kompozitsion tuzilishi, ranglar uyg‘unligi, makon va vaqt talqini, shuningdek, ramziy va g‘oyaviy qatlamlari alohida ko‘rib chiqildi [5]. Shuningdek, tarixiy yodgorliklarning realistik va ramziy-badiiy talqinlari o‘zaro solishtirilib, ularning san’atdagi ifodalanish shakllari va mazmuniy farqlari aniqlandi. Tadqiqotda san’at ta’limi jarayonida ushbu yodgorliklarning o‘rganilishi bilan bog‘liq pedagogik manbalar ham tahlil qilindi [4:52]. Metodologik yondashuv tarixiy obyektlarning san’atda aks ettirilish jarayonini madaniy merosni “jonlantirish” konsepsiyasi nuqtayi nazaridan baholash imkonini berdi.

Natijalar (Results)

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Sirdaryo viloyati tarixiy yodgorliklarining tasviriy san’atdagi ifodasi ikki asosiy yo‘nalishda shakllanadi. Birinchi yo‘nalishda rassomlar yodgorliklarni realistik uslubda tasvirlab, ularning me’moriy tuzilishi, tarixiy muhiti va fazoviy joylashuviga alohida e’tibor qaratadilar. Ushbu yo‘nalishdagi asarlar tarixiy makonning vizual xotirasini saqlashga xizmat qilib, tomoshabinga tarixiy haqiqatga yaqin tasavvur beradi [3:462].

Ikkinchi yo‘nalishda esa Sardoba gumbazi va Xovos tepaligi ramziy-badiiy talqinda aks ettiriladi [8:7]. Bu yondashuvda yodgorliklar aniq obyekt sifatidan ko‘ra, milliy ruh, tarixiy xotira va madaniy davomiylik timsoliga aylanadi [1:45]. Sardoba gumbazi san’at asarlarida ko‘pincha suv, hayot va barqarorlik ramzi sifatida tasvirlanib, ajdodlarimizning tabiat bilan uyg‘un yashash madaniyatini ifodalaydi [9:60]. Xovos tepaligi esa qadimiy sivilizatsiya izlari, tarixiy sukut va vaqt davomiyligini anglatuvchi obraz sifatida namoyon bo‘ladi.

Munozara (Discussion)

Olingan natijalar Sirdaryo viloyati yodgorliklarining tasviriy san’atdagi talqini keng qamrovli estetik va ma’naviy ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Ushbu asarlar orqali rassomlar o‘tmish va bugun o‘rtasida badiiy muloqot yaratib, tomoshabinda tarixga hurmat, milliy o‘zlikni anglash va madaniy merosni qadrlash tuyg‘ularini shakllantiradilar [6:156]. Ayniqsa, zamonaviy san’atda ramziy-badiiy yondashuvning kuchayishi tarixiy yodgorliklarning g‘oyaviy mazmunini yanada boyitmoqda.

Zamonaviy O‘zbekiston tasviriy san’atida hududiy tarixiy obidalarni badiiy talqin qilish tendensiyasining kuchayishi milliy san’atning yangi bosqichga ko‘tarilayotganidan dalolat beradi [10]. Sirdaryo viloyati san’at maktablari va ijodiy markazlarida yaratilayotgan asarlar tarixiy obidalarni zamonaviy estetik qarashlar bilan uyg‘unlashtirishga bo‘lgan intilish mavjudligini ko‘rsatadi [7:3]. Bu holat tasviriy san’atning nafaqat ijodiy, balki muhim madaniy-ma’rifiy vazifani ham bajarishini tasdiqlaydi.

Xulosa (Conclusion)

Xulosa qilib aytganda, mazkur tadqiqot Sirdaryo viloyatida joylashgan Sardoba gumbazi va Xovos tepaligining zamonaviy tasviriy san’atdagi badiiy talqini tarixiy-madaniy merosni anglash va uni estetik jihatdan qayta talqin etish jarayonida muhim ahamiyat kasb etishini ko‘rsatdi [9:55]. Ushbu yodgorliklar san’at asarlarida faqat tarixiy yoki me’moriy obyekt sifatida emas, balki milliy o‘zlik, madaniy xotira va tarixiy davomiylikni ifodalovchi murakkab badiiy timsollar sifatida namoyon bo‘lmoqda [11]. Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar Sirdaryo viloyati tarixiy obidalarining tasviriy san’atdagi ifodasi xalqning o‘tmish tajribasi, estetik qarashlari va ma’naviy qadriyatlarini badiiy til orqali yetkazishda muhim vosita ekanini tasdiqlaydi. Shuningdek, tahlillar shuni ko‘rsatdiki, tarixiy yodgorliklarning realistik va ramziy-badiiy talqinlari o‘zaro bir-birini to‘ldiruvchi estetik yondashuvlar sifatida shakllanmoqda. Realistik tasvirlar tarixiy makonning vizual xotirasini saqlashga xizmat qilsa, ramziy-badiiy yondashuv yodgorliklarning falsafiy va g‘oyaviy mazmunini chuqurlashtirib, ularni zamonaviy san’at kontekstiga olib kiradi. Bu holat tasviriy san’atning madaniy merosni faqat saqlab qolish emas, balki uni zamonaviy tafakkur bilan uyg‘unlashtirish imkoniyatiga ega ekanini ko‘rsatadi. Umuman olganda, Sirdaryo viloyati tarixiy yodgorliklarining tasviriy san’atdagi talqini O‘zbekiston milliy san’atining zamonaviy rivojlanish jarayonida muhim o‘rin egallaydi. Ular orqali madaniy merosni “jonlantirish”, hududiy tarixni keng jamoatchilik ongiga singdirish va milliy san’atning estetik doirasini kengaytirish imkoniyati yaratiladi. Kelgusida Sardoba gumbazi va Xovos tepaligini san’atshunoslik, madaniyatshunoslik va pedagogika nuqtayi nazaridan kompleks o‘rganish, ularni milliy va xalqaro san’at ekspozitsiyalariga keng jalb etish hamda hududiy madaniy turizmni rivojlantirishda tasviriy san’atning rolini yanada kuchaytirish dolzarb ilmiy va amaliy vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sh.Sirojiddinov. Milliy qadriyatlar va madaniy meros. T.: Fan, 2017.
2. Ibadullaeva , Z. ., & Jumaboev , N. . (2025). UZBEK NATIONAL ART AND ITS SCHOOLS. Журнал академических исследований нового Узбекистана, 2(2), 127–130. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/yoitj/article/view/68532
3. Юсупова, Шохиста Алимжановна, and Наби Пардабоевич Жумабоев. "ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИ ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИЛАРНИ ИЖОДКОРЛИККА ЎРГАТИШ." Science and Education 2.2 (2021): 460-464.
4. Yusupova Shoxista Alimjanovna. (2024). TOOLS AND CRITERIA OF COMPOSITION IN THE CREATIVE PROCESS OF FINE ARTS CLASSES OF UNIVERSITY

SCHOOLS. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS, 5(02), 48–58. https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-05-02-10

5. Pardaboyevich, Jumaboyev Nabi. "TASVIRIY SAN’AT TA’LIMIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING QO‘LLANILISHI VA ULARNING IJODIY SALOHIYATGA TA’SIRI." 2025,

6. Pardaboevich, Jumaboev Nabi. "Education of Young People in Eastern and Modern Spirit Taking Historical Values into Account." Innovative Science in Modern Research (2023): 156-157.

7. Pardaboevich, Jumaboev Nabi. "ORGANIZING VISUAL ARTS LESSONS AND ENHANCING THEIR EFFECTIVENESS BASED ON MODERN PEDAGOGICAL REQUIREMENTS." CONFERENCE OF MODERN SCIENCE & PEDAGOGY. Vol. 1. No. 5. 2025.

8. Izzatullayev, Sardor. "TASVIRIY SAN’AT DARSI JARAYONIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARI, ULARNI QO ‘LLASH USUL VA VOSITALARI: https://doi. org/10.5281/zenodo. 14219837." Journal of Contemporary World Studies 2.9 (2024): 5-8.

9. SIRDARYO VILOYATIDAGI TARIXIY YODGORLIKLAR VA ULARNING TASVIRIY SAN’ATDA AKS ETTIRILISHI . (2025). Global Science Review, 9(1), 56-62. https://global-science-review.com/ojs/index.php/gsr/article/view/3093

10. Baxtiyarova, F. "MODERN TECHNOLOGIES IN DEVELOPING PROFESSIONAL CREATIVE ACTIVITY OF STUDENTS." Ilm-Fan Va ta’lim 1.1 (2023).

11. THE INDUSTRIAL POTENTIAL OF THE SYRDARYA REGION AND ITS REPRESENTATION IN FINE ARTS. (2025). Web of Teachers: Inderscience Research , 3(11), 55-61. https://webofjournals.com/index.php/1/article/view/5430

ZAMONAVIY JAMIYATDA OILAVIY MUAMMOLARNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK SABABLARI VA ULARNI BARTARAF ETISH MEXANIZMLARI

Sunnatova Kamola
Guliston Davlat pedagogika instituti
Pedagogika yo‘nalishi 10-24 guruh talabasi

ANNOTATSIYA. Mazkur ilmiy maqolada zamonaviy jamiyat sharoitida oilalarda yuzaga kelayotgan muammolarning ijtimoiy-psixologik sabablari, ularning shaxsiy va jamiyat hayotiga ta’siri hamda mazkur muammolarni bartaraf etish mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida sotsiologik so‘rov, psixologik diagnostika va statistik tahlil usullaridan foydalanildi. Olingan natijalar oilaviy nizolarning asosiy manbalari sifatida kommunikatsiya yetishmovchiligi, iqtisodiy bosim, emotsional beqarorlik va qadriyatlar tizimidagi o‘zgarishlarni ko‘rsatdi. Shuningdek, muammolarni hal etishda psixologik maslahat, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va ma’naviy-ma’rifiy faoliyatning samaradorligi asoslab berildi.

Kalit so‘zlar: oila, ijtimoiy-psixologik muammolar, nikoh barqarorligi, oilaviy munosabatlar, stress, muloqot madaniyati, psixologik yordam, ijtimoiy moslashuv.

Kirish. Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti jarayonida oila instituti ijtimoiy tizimning eng muhim va barqaror tayanchlaridan biri hisoblanadi. Oila nafaqat biologik avlod davomiyligini ta’minlovchi muhit, balki shaxsning ma’naviy, axloqiy, ruhiy va ijtimoiy kamolotini shakllantiruvchi asosiy makon sifatida ham namoyon bo‘ladi. Insonning jamiyatda tutgan o‘rni, dunyoqarashi, xulq-atvori va ijtimoiy mas’uliyati, avvalo, oiladagi tarbiya va munosabatlar orqali rivojlanadi. So‘nggi o‘n yilliklarda globallashuv jarayonlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng tarqalishi, mehnat bozoridagi raqobatning kuchayishi hamda urbanizatsiya

jarayonlarining jadallashuvi oilaviy munosabatlar tizimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Natijada an’anaviy oilaviy qadriyatlar zamonaviy turmush tarzi bilan muvozanatlashishda muayyan muammolarga duch kelmoqda. Bu holat oilaviy nizolar, psixologik ziddiyatlar va emotsional beqarorlikning kuchayishiga olib kelmoqda. Bugungi kunda ko‘plab oilalarda o‘zaro tushunishning pasayishi, muloqotning cheklanishi, individual manfaatlarning ustunlik qilishi hamda mas’uliyatning notekis taqsimlanishi kabi holatlar kuzatilmoqda. Ayniqsa, iqtisodiy bosim, ish bilan bandlik darajasining ortishi va vaqt tanqisligi er-xotin o‘rtasidagi yaqinlik va hissiy bog‘liqlikning susayishiga sabab bo‘lmoqda. Natijada, oilaviy munosabatlarda sovuqlik, befarqlik va nizoli vaziyatlar paydo bo‘lmoqda.

Zamonaviy ijtimoiy muhitda ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarning ta’siri ham oilaviy qadriyatlar tizimiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Virtual muloqotning real munosabatlardan ustunlik qilishi, solishtirish va ideal obrazlar bilan yashash holatlari oilaviy qoniqish darajasining pasayishiga olib kelmoqda. Bu esa shaxsda psixologik norozilik, o‘ziga ishonchsizlik va emotsional zo‘riqishning kuchayishiga sabab bo‘lmoqda. Oilaviy muammolarning kuchayishi faqatgina shaxsiy muammo sifatida emas, balki jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy hodisa sifatida ham namoyon bo‘ladi. Barqaror bo‘lmagan oilaviy muhit bolalar tarbiyasiga, ularning psixologik rivojlanishiga va ijtimoiy moslashuviga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Psixologik bosim ostida ulg‘aygan bolalarda agressivlik, moslashuv qiyinchiliklari va o‘qishdagi pasayish holatlari ko‘proq uchraydi. So‘nggi yillarda ajralishlar sonining ortishi, yolg‘iz ota-onali oilalarning ko‘payishi ham oilaviy munosabatlar barqarorligining pasayib borayotganidan dalolat beradi. Mazkur jarayonlar jamiyatda ijtimoiy himoya tizimiga, ta’lim muassasalariga va sog‘liqni saqlash sohasiga qo‘shimcha yuklamalar keltirib chiqarmoqda. Shu sababli, oilaviy muammolarni erta aniqlash va ularning oldini olish mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Oilaviy nizolarning shakllanishida shaxsning individual-psixologik xususiyatlari, temperament tipi, emotsional intellekt darajasi va stressga chidamlilik ko‘rsatkichlari muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, turmush o‘rtoqlarning ijtimoiy kelib chiqishi, ta’lim darajasi va madaniy qarashlari ham munosabatlar sifatiga bevosita ta’sir etadi. Mazkur omillarning o‘zaro uyg‘unlashmasligi nizoli vaziyatlarning kuchayishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Zamonaviy psixologiya va sotsiologiya fanlarida oilaviy munosabatlarni o‘rganishga oid ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan bo‘lsa-da, ularning aksariyati alohida jihatlarga yo‘naltirilgan. Biroq oilaviy muammolarning kompleks ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini chuqur tahlil qilish hamon dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ayniqsa, milliy mentalitet va madaniy xususiyatlar kontekstida mazkur masalani o‘rganish ilmiy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi zamonaviy jamiyat sharoitida oilaviy muammolarning shakllanishiga ta’sir etuvchi ijtimoiy va psixologik omillarni tizimli tahlil qilish hamda ularni samarali bartaraf etish mexanizmlarini ilmiy asosda ishlab chiqishdan iboratdir. Tadqiqot natijalari oilaviy munosabatlarni mustahkamlash, psixologik xizmatlar faoliyatini takomillashtirish va ijtimoiy siyosatni rivojlantirishga xizmat qilishi kutilmoqda.

METODOLOGIYA. Mazkur tadqiqot zamonaviy oilalardagi ijtimoiy-psixologik muammolarni tizimli o‘rganish maqsadida kompleks ilmiy yondashuv asosida olib borildi. Tadqiqotda sifat va miqdoriy metodlar uyg‘unligi ta’minlandi, bu esa muammoni har tomonlama tahlil qilish imkonini berdi. Tadqiqotning birinchi bosqichida sotsiologik so‘rovnoma usuli qo‘llanildi. So‘rovnomada 20 yoshdan 55 yoshgacha bo‘lgan, turli ijtimoiy qatlamlarga mansub 480 nafar respondent ishtirok etdi. Ishtirokchilar shaharlik va qishloq aholisi vakillaridan iborat bo‘lib, oilaviy holati, ta’lim darajasi va mehnat faoliyati inobatga olindi. So‘rovnoma savollari oiladagi muloqot sifati, nizolar chastotasi, psixologik holat va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash darajasini aniqlashga qaratildi. Ikkinchi bosqichda psixologik diagnostika metodlari qo‘llanildi. Jumladan, stress darajasi, emotsional barqarorlik, empatiya va konfliktga munosabatni baholovchi standart testlar ishlatildi. Ushbu testlar respondentlarning psixologik holatini obyektiv tahlil qilish imkonini berdi. Uchinchi bosqichda yarim tuzilgan intervyular tashkil etildi. Intervyularda 70 nafar oila a’zosi ishtirok etdi. Ushbu usul orqali oilaviy muammolarning yashirin sabablari, shaxsiy tajribalar va subyektiv baholashlar aniqlashtirildi. Intervyular yozma va audio shaklda qayd etilb, keyinchalik

mazmuniy tahlil qilindi. To‘rtinchi bosqichda kuzatuv metodi qo‘llanildi. Psixologik maslahat markazlari va oilaviy maslahat xonalarida olib borilgan kuzatuvlar orqali nizoli vaziyatlarning rivojlanish mexanizmlari o‘rganildi. Ushbu usul real hayotdagi munosabatlarni bevosita tahlil qilish imkonini yaratdi.

Beshinchi bosqichda statistik tahlil amalga oshirildi. Olingan ma’lumotlar maxsus dasturlar yordamida qayta ishlanib, foizlar, o‘rtacha ko‘rsatkichlar, dispersiya va korrelyatsiya koeffitsientlari hisoblandi. Bu oilaviy muammolar bilan psixologik omillar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot davomida axloqiy tamoyillarga qat’iy rioya qilindi. Ishtirokchilarning shaxsiy ma’lumotlari maxfiy saqlandi, tadqiqot faqatgina ixtiyoriy rozilik asosida amalga oshirildi. Respondentlarga tadqiqotning maqsadi va mazmuni oldindan tushuntirildi. Mazkur metodologik yondashuv oilaviy muammolarning shakllanishi va rivojlanish mexanizmlarini chuqur va obyektiv tahlil qilish imkonini berdi.

NATIJALAR. Tadqiqot natijalari zamonaviy oilalarda ijtimoiy-psixologik muammolarning ko‘p omilli xususiyatga ega ekanini tasdiqladi. Olingan ma’lumotlar asosida muammolarning asosiy manbalari, ularning namoyon bo‘lish shakllari va oqibatlari aniqlandi. Sotsiologik so‘rov natijalariga ko‘ra, respondentlarning 45 foizi oiladagi asosiy muammo sifatida o‘zaro muloqot yetishmovchiligini ko‘rsatdi. 26 foiz respondent iqtisodiy qiyinchiliklarni, 17 foiz emotsional befarqlikni, 12 foiz esa qarindosh-urug‘lar aralashuvini asosiy sabab deb baholadi. Psixologik diagnostika natijalari shuni ko‘rsatdiki, ishtirokchilarning 39 foizida yuqori darajadagi stress holati, 28 foizida doimiy xavotir va ruhiy zo‘riqish, 21 foizida esa emotsional charchash belgilari aniqlangan. Faqat 12 foiz respondentda barqaror psixologik holat kuzatilgan. Empatiya va muloqot ko‘nikmalarini baholash natijalariga ko‘ra, respondentlarning 34 foizi past darajadagi emotsional tushunish qobiliyatiga ega ekanligi aniqlandi. Bu holat oilaviy nizolarning kuchayishiga bevosita ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Intervyular tahlili oilalarning aksariyatida muammolarni ochiq muhokama qilish madaniyati yetarli darajada shakllanmaganini ko‘rsatdi. Ishtirokchilarning ko‘pchiligi norozilik va e’tirozlarni uzoq vaqt ichida saqlab yurishini, bu esa keyinchalik keskin mojarolarga olib kelishini ta’kidladi.

Kuzatuv natijalari nizoli vaziyatlarning ko‘pincha mayda kelishmovchiliklardan boshlanib, vaqt o‘tishi bilan chuqur psixologik ziddiyatlarga aylanishini ko‘rsatdi. Ayniqsa, bir-birini tinglamaslik va hissiy qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi asosiy muammo sifatida namoyon bo‘ldi. Statistik tahlil natijasida stress darajasi bilan nikohdan qoniqish o‘rtasida salbiy korrelyatsiya mavjudligi aniqlandi ($r = –0,65$). Bu stress ortishi bilan oilaviy barqarorlik pasayishini ko‘rsatadi. Shuningdek, emotsional intellekt darajasi yuqori bo‘lgan respondentlarda nizolar soni o‘rtacha 27 foizga kamligi qayd etildi. Psixologik maslahat va treninglarda qatnashgan oilalarda nizolar chastotasi 3–6 oy davomida o‘rtacha 30–35 foizga kamaygani kuzatildi. Bunday oilalarda o‘zaro ishonch, muloqot sifati va hissiy yaqinlik darajasi sezilarli oshgani aniqlandi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi asosiy yo‘nalishlar belgilandi:

- muloqot madaniyatini rivojlantirish oilaviy barqarorlikning muhim omili hisoblanadi;
- stressni boshqarish ko‘nikmalari nizolarni kamaytiradi;
- psixologik maslahat xizmatlari muammolarni bartaraf etishda samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi;
- ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari oilaviy moslashuvni kuchaytiradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari zamonaviy oilaviy muammolarni hal etishda kompleks psixologik va ijtimoiy yondashuv zarurligini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

MUHOKAMA. Zamonaviy jamiyat sharoitida oilaviy munosabatlarning murakkablashuvi va unda yuzaga kelayotgan ijtimoiy-psixologik muammolar jamiyat taraqqiyotining muhim ko‘rsatkichlaridan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. O‘tkazilgan tadqiqot natijalari oilaviy nizolarning yuzaga kelishida faqat bitta sabab emas, balki o‘zaro bog‘liq bo‘lgan ko‘plab omillar majmui mavjudligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, iqtisodiy bosim, shaxsiy manfaatlarning ustuvorligi, muloqot madaniyatining sustligi va emotsional beqarorlik zamonaviy oilalarda muammolarni kuchaytiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, oiladagi nizolarning aksariyati bevosita muloqot jarayonidagi

kamchiliklardan kelib chiqadi. O‘zaro tinglash, tushunish va murosaga kelish ko‘nikmalarining yetarli darajada rivojlanmaganligi turmush o‘rtoqlar o‘rtasida hissiy masofaning ortishiga olib keladi. Bu holat dastlab mayda kelishmovchiliklar shaklida namoyon bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan chuqur psixologik ziddiyatlarga aylanadi. Natijada, oila a’zolari bir-biriga nisbatan befarqlik yoki salbiy munosabat shakllantira boshlaydi. Tadqiqot natijalari iqtisodiy omillarning ham oilaviy barqarorlikka sezilarli ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Moliyaviy yetishmovchilik, doimiy qarz majburiyatlari, ish bilan bandlikning yuqori darajasi oilaviy muhitda stressning kuchayishiga sabab bo‘ladi. Stress holatida bo‘lgan shaxslar ko‘pincha o‘z hissiyotlarini nazorat qilishda qiynaladi, bu esa nizoli vaziyatlarning tez-tez yuzaga kelishiga olib keladi. Shu jihatdan, iqtisodiy barqarorlik oilaviy muhitning psixologik barqarorligini ta’minlovchi muhim shartlardan biri hisoblanadi.

Emotsional intellekt darajasi ham oilaviy munosabatlar sifatiga bevosita ta’sir etuvchi omillardan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘z hissiyotlarini anglay oladigan, boshqalar holatini tushuna biladigan va vaziyatga mos ravishda munosabat bildiradigan shaxslar o‘z oilasida kamroq nizolarga duch keladi. Aksincha, hissiy beqarorlik, sabrsizlik va impulsivlik oilaviy munosabatlarda keskinlikni kuchaytiradi. Shu sababli, emotsional intellektni rivojlantirish oilaviy barqarorlikni mustahkamlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ommaviy axborot vositalari va raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi ham zamonaviy oilalarning psixologik muhitiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda namoyish etilayotgan ideal hayot obrazlari, solishtirish tendensiyasi va virtual muloqotning ustunligi real munosabatlarning zaiflashishiga olib kelmoqda. Ko‘plab hollarda shaxslar virtual muhitda ko‘proq vaqt o‘tkazib, real oilaviy muloqotga yetarli e’tibor qaratmaydi. Bu esa o‘zaro yaqinlikning pasayishiga va hissiy begonalashuvga sabab bo‘ladi.

Tadqiqot davomida aniqlangan yana bir muhim jihat shundan iboratki, ko‘plab oilalarda muammolarni hal etish madaniyati yetarli darajada shakllanmagan. Aksariyat hollarda nizolar ochiq va konstruktiv tarzda muhokama qilinmaydi, balki e’tirozlar ichda saqlanadi yoki keskin mojaro shaklida namoyon bo‘ladi. Bunday yondashuv muammoning ildiziga yetib borish imkonini bermaydi va vaqt o‘tishi bilan ziddiyatlarni yanada chuqurlashtiradi. Shu sababli, oilalarda ochiq muloqot va murosaga asoslangan munosabatlarni shakllantirish muhim vazifa hisoblanadi.

Psixologik maslahat va treninglarning samaradorligi tadqiqot natijalarida yaqqol namoyon bo‘ldi. Mutaxassislar bilan ishlagan oilalarda nizolar sonining kamayishi, o‘zaro tushunishning kuchayishi va hissiy yaqinlikning ortishi kuzatildi. Bu holat professional psixologik yordamning oilaviy muammolarni bartaraf etishda muhim mexanizm ekanini tasdiqlaydi. Ayniqsa, stressni boshqarish, konfliktologiya va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan mashg‘ulotlar ijobiy natijalar bermoqda. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimining rivojlanishi ham oilaviy barqarorlikni mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Mahalla institutlari, ijtimoiy xizmatlar, maslahat markazlari va ta’lim muassasalari orqali oilalarga ko‘rsatilayotgan yordam nizolarning oldini olishda samarali vosita bo‘lib xizmat qilmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashdan faol foydalangan oilalarda moslashuv darajasi yuqori bo‘ladi va muammolarni yengib o‘tish qobiliyati kuchliroq shakllanadi.

Oilaviy muammolarning bolalar tarbiyasiga ta’siri ham muhokama jarayonida alohida e’tiborga loyiqdir. Nizoli muhitda ulg‘aygan bolalarda ishonchsizlik, tajovuzkorlik, o‘qishga bo‘lgan qiziqishning pasayishi va moslashuv qiyinchiliklari ko‘proq kuzatiladi. Shu sababli, oilaviy barqarorlikni ta’minlash nafaqat turmush o‘rtoqlar uchun, balki kelajak avlodning sog‘lom rivojlanishi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, tadqiqot natijalari zamonaviy oilaviy muammolarni hal etishda yagona universal yechim mavjud emasligini ko‘rsatadi. Har bir oila o‘ziga xos ijtimoiy, madaniy va psixologik xususiyatlarga ega bo‘lgani sababli, yondashuvlar ham individual bo‘lishi lozim. Biroq muloqot madaniyatini rivojlantirish, emotsional intellektni oshirish, stressni boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirish va professional psixologik yordamdan foydalanish barcha oilalar uchun umumiy ahamiyatga ega bo‘lgan mexanizmlar sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, oilaviy muammolarni samarali bartaraf etish faqatgina shaxsiy harakatlar bilan cheklanmasligi, balki jamiyat miqyosida kompleks chora-tadbirlar bilan qo‘llab-quvvatlanishi zarur. Davlat siyosati, ta’lim tizimi, ommaviy axborot

vositalari va ijtimoiy institutlarning hamkorligi oilaviy qadriyatlarni mustahkamlashda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu asosda olib boriladigan tizimli ishlar zamonaviy jamiyatda barqaror, sog‘lom va baxtli oilalar sonini oshirishga xizmat qilishi mumkin.

XULOSA. Mazkur tadqiqot zamonaviy jamiyat sharoitida oilaviy munosabatlarda yuzaga kelayotgan muammolarning ijtimoiy-psixologik mohiyatini chuqur tahlil qilish imkonini berdi. O‘rganish jarayonida aniqlanishicha, oilaviy nizolar va kelishmovchiliklar asosan bir omil bilan emas, balki bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va psixologik sabablar majmui ta’sirida shakllanadi. Ushbu omillar o‘zaro uyg‘unlashmagan sharoitda oilaviy barqarorlik izdan chiqishi kuzatiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, zamonaviy oilalarda eng ko‘p uchraydigan muammolardan biri muloqot yetishmovchiligi hisoblanadi. O‘zaro fikr almashishning sustligi, hissiy ehtiyojlarning inobatga olinmasligi va muammolarni ochiq muhokama qilmaslik munosabatlarda sovuqlikni kuchaytiradi. Bunday holat uzoq muddat davom etganda, o‘zaro ishonchning susayishiga va hissiy begonalashuvga olib keladi.

Shuningdek, iqtisodiy barqarorlikning yetishmasligi ham oilaviy munosabatlarga salbiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlandi. Moliyaviy bosim, ish bilan haddan tashqari bandlik, turmush sharoitining og‘irligi shaxslarning psixologik holatiga ta’sir qilib, stress va ruhiy zo‘riqishni kuchaytiradi. Bu esa nizolarning tez-tez yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. Tadqiqot jarayonida emotsional intellekt darajasining oilaviy munosabatlar sifatiga bevosita ta’siri mavjudligi ham ilmiy jihatdan asoslandi. O‘z hissiyotlarini anglay oladigan, boshqalarni tushuna biladigan va vaziyatga moslashuvchan munosabat bildiradigan shaxslar o‘z oilasida barqarorlikni saqlab qolishga ko‘proq moyil bo‘lishi kuzatildi. Aksincha, hissiy beqarorlik, impulsivlik va sabrsizlik nizolarni kuchaytiruvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi ham zamonaviy oilaviy muhitga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Virtual makonda ko‘p vaqt o‘tkazish real muloqotning kamayishiga, hissiy aloqalarning susayishiga va o‘zaro begonalashuvga olib kelmoqda. Shu sababli, raqamli muhitdan oqilona foydalanish oilaviy barqarorlikni saqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari professional psixologik yordam va maslahat xizmatlarining samaradorligini ham tasdiqladi. Mutaxassislar bilan ishlagan oilalarda nizolar darajasining pasayishi, o‘zaro tushunishning kuchayishi va hissiy yaqinlikning ortishi kuzatildi. Bu holat psixologik xizmatlarni rivojlantirish va ularni keng joriy etish zarurligini ko‘rsatadi. Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimining rivojlanishi ham oilaviy barqarorlikni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Mahalla, ta’lim muassasalari, ijtimoiy xizmatlar va jamoatchilik tashkilotlari orqali ko‘rsatilayotgan yordam oilalarning muammolarni yengib o‘tish imkoniyatini oshiradi. Bunday hamkorlik jamiyatda sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari zamonaviy oilaviy muammolarni bartaraf etishda kompleks yondashuv zarurligini ko‘rsatdi. Muloqot madaniyatini rivojlantirish, stressni boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirish, emotsional intellektni oshirish, professional psixologik yordamdan foydalanish va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish oilaviy barqarorlikni ta’minlashning asosiy yo‘nalishlari hisoblanadi. Mazkur tadqiqot natijalari oilaviy munosabatlarni mustahkamlashga qaratilgan ijtimoiy dasturlarni ishlab chiqishda, psixologik xizmatlar faoliyatini takomillashtirishda hamda ta’lim jarayonida oilaviy qadriyatlarni targ‘ib etishda amaliy ahamiyatga ega bo‘lishi mumkin. Kelgusida ushbu yo‘nalishda olib boriladigan tadqiqotlar oilaviy munosabatlarning yangi shakllarini, madaniy farqlarni va raqamli muhit ta’sirini chuqurroq o‘rganishga xizmat qilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov A.X. Oila psixologiyasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2018.
2. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2016.
3. Rasulov B.R. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
4. Sharipov Sh.S. Zamonaviy oilada tarbiya muammolari. – Toshkent: Innovatsiya, 2020.
5. Giddens A. Sociology. – Cambridge: Polity Press, 2017.

DEVIANT XULQ PAYDO BO‘LISHIDA OILAVIY OMILLAR TA’SIRI

Bahromova Zulayho Bahodirovna
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Maqolada o‘smirlar orasida deviant xulqning shakllanishiga ta’sir etuvchi oilaviy omillar va ularni bartaraf etishda pedagogik yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilingan. O‘smirlik davrida paydo bo‘ladigan psixologik va ijtimoiy o‘zgarishlar, shuningdek, oilaviy muhitning shaxs xulq-atvoriga ta’siri ilmiy adabiyotlar asosida yoritilgan. Tadqiqotda oilaviy qoniqish darajasi, ota-ona nazorati, emotsional qo‘llab-quvvatlash va oilaviy nizolarning deviant xulq shakllanishidagi o‘rni ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Deviant xulq, oilaviy omillar, oilaviy qoniqish, ota-ona nazorati, pedagogik yondashuv, ijtimoiy moslashuv, emotsional qo‘llab-quvvatlash, oilaviy muhit, xulq-atvor.

Kirish. O‘smirlar orasida deviant xulq-atvorning ortib borishi jamiyatning ijtimoiy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatayotgan dolzarb muammolardan biri sifatida qaralmoqda. O‘smirlik davri shaxs rivojlanishining eng murakkab bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda organizmda jismoniy, ruhiy va ijtimoiy o‘zgarishlar faol kechadi. Shu bilan birga, o‘smirlar maktab, oila, tengdoshlar muhiti hamda keng ijtimoiy muhitdan kelib chiqadigan turli talab va bosimlar ta’sirida bo‘ladi. Ushbu omillar yetarli darajada nazorat qilinmasa, og‘ishgan xulqning shakllanishiga zamin yaratishi mumkin.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, so‘nggi yillarda yoshlar orasida ijtimoiy me’yorlardan chetga chiqish holatlari, ya’ni deviant xulqning turli ko‘rinishlari — zo‘ravonlik, huquqbuzarlik, maktab intizomiga rioya qilmaslik hamda zararli odatlarga moyillik kabi muammolar sezilarli darajada ortib bormoqda. Bunday holatlar nafaqat alohida shaxsning kelajakdagi hayotiga, balki jamiyatning umumiy xavfsizligi va barqaror rivojlanishiga ham jiddiy xavf tug‘diradi.

Adabiyotlar tahlili. Alekseyeva L. S.disfunktsional oilalarning quyidagi turlarini ajratib turadi: 1) ziddiyatli; 2) axloqsiz; 3) pedagogik qobiliyatsiz; 4) asotsial. Bochkareva G.P.oilalarni ajratib turadi: 1) ota-onalar nafaqat befarq, balki qo‘pol, bolalariganisbatan hurmatsiz bo‘lgan noqulay hissiy muhit bilan; 2) uning a’zolari o‘rtasidahissiy aloqalar bo‘lmagan, munosabatlarning tashqi farovonligi bilan bolaning ehtiyojlariga befarqlik. Bunday hollarda bola oiladan tashqarida hissiy jihatdan mazmunli munosabatlarni topishga intiladi; 3) nosog‘lom axloqiy muhit bilan, buerda bolaga ijtimoiy istalmagan ehtiyojlar va qiziqishlar singdiriladi, u axloqsizturmush tarziga jalb qilinadi.

Baerunas Z. V.deviant xatti-harakatlarning paydo bo‘lishiga hissa qo‘shadigan tarbiyaviy vaziyatlarning variantlarini ta’kidlaydi: 1) bola uchun ongli ta’lim jarayonining yo‘qligi; 2) ta’limda yuqori darajadagi bostirish va hatto zo‘ravonlik, odatda o‘spirinlik davrida o‘zini to‘liq qamrab oladi; 3) bolaning mustaqilligi uchun xudbin sabablarga ko‘ra mubolag‘a; 4) ota-onalarning kelishmovchiligi tufayli tarbiyadagi tasodifiylik.

Lichko A. E.oiladagi 4 ta noqulay vaziyatni aniqlaydi:

1) turli darajadagi giper-himoya: bolalarning ichki hayotining barcha ko‘rinishlarida (uning fikrlari, his-tuyg‘ulari, xatti-harakatlari) oilaviy zulmga sherik bo‘lish istagidan;

2) gipo-himoya, ko‘pincha beparvolikka aylanadi;

3) oilaning "butini" yaratadigan vaziyat-bolaning har qanday istagiga doimiy e’tibor va juda kamtarona muvaffaqiyatlar uchun haddan tashqari maqtov;

4) oilada "Zolushka" ni yaratadigan vaziyat – ota-onalar o‘zlariga va kam bolalarga katta e’tibor beradigan ko‘plab oilalar paydo bo‘ldi[1].

So‘rovda qatnashgan 100 nafar huquqbuzar o‘smirdan 92 nafari (Specptu, Kolpino) o‘ta noqulay sharoitda o‘sgan: 40 foizi to‘liq bo‘lmagan oilalarda o‘sgan; 11 foizida ikkala ota-ona ham

[1] S. A. Belicheva"Profilaktik psixologiya asoslari", Moskva, 1993, 19-sahifa

ota-ona huquqlaridan mahrum etilgan; 19 foizida tekshiruv vaqtida eng yaqin qarindoshlari ozodlikdan mahrum etilgan joylarda bo‘lgan. O‘quvchilarning ota-ona oilalarining 88 foizida kamida bitta ota-ona spirtli ichimliklarni suiiste’mol qilganligi qayd etilgan. Ota-onalar tomonidan to‘liq e’tiborsizlik, nazoratsiz xatti-harakatlar, o‘spirinning keyingi taqdiridagi befarqlik 76% hollarda qayd etilgan.

O‘smirlik davrining birinchi bosqichida (10-11 yoshda) bola o‘ziga nisbatan juda tanqidiy munosabat bilan tavsiflanadi. O‘g‘il bolalarning taxminan 34 foizi va qizlarning 26 foizi (D. I. Feldshteynning so‘zlariga ko‘ra) o‘zlariga mutlaqo salbiy xususiyatlarni berishadi, bu esa salbiy xususiyatlar va xatti-harakatlarning, shu jumladan qo‘pollik, shafqatsizlik, tajovuzkorlikning ustunligini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, ushbu yoshdagi bolalarda jismoniy tajovuzkorlik ustunlik qiladi va bilvosita tajovuzkorlik eng kam namoyon bo‘ladi. Og‘zaki tajovuz va negativizm rivojlanishning bir bosqichida.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda o‘smirlar orasida deviant xulqning shakllanishiga ta’sir etuvchi oilaviy omillarni o‘rganish hamda ularni bartaraf etishda pedagogik imkoniyatlarni aniqlash maqsadida kompleks yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy va empirik usullar uyg‘un holda qo‘llanildi.

Tadqiqot davomida umumta’lim maktablarida o‘smirlar bilan bevosita kuzatishlar olib borilib, ularning xulq-atvori va oilaviy muhit ta’siri o‘rganildi.

Tahlil va natijalar. “Qiyin bolalar” tushunchasi urushdan oldingi davrda keng tarqalgan edi. Bu fanda emas, balki kundalik hayotda paydo bo‘lgan. Bir muncha vaqt bu tushuncha yo‘q bo‘lib ketdi va 50-60-yillarda yana paydo bo‘ldi. Hozirgi vaqtda bu atama ta’lim psixologiyasida mustahkam o‘rnashgan.

Nostandart, g‘ayritabiiy xatti-harakatlarga ega bolalar deyiladi "qiyin bolalar". Qulaylik uchun ular "deviant xatti-harakatlar"qisqartmasidan foydalanadilar. Og‘ish darajasi va darajasi ko‘pincha sinov va eksperimental usullar bilan belgilanadi.

O‘ziga nisbatan vaziyatli salbiy munosabat o‘spirinning ikkinchi bosqichida (12-13 yoshda) saqlanib qoladi, bu asosan boshqalarning, ham kattalar, ham tengdoshlarning baholari bilan belgilanadi. Bu yoshda negativizm eng aniq namoyon bo‘ladi, jismoniy va og‘zaki tajovuzning o‘sishi qayd etiladi, tajovuzkorlik esa bilvosita, garchi u yosh o‘spiringa nisbatan o‘zgarishni ta’minlasa ham, unchalik aniq emas.

1-jadval

10-15 yoshdagi o‘spirinlarda tajovuzkorlikning turli shakllarining namoyon bo‘lishi.[3]

Yosh guruhlari	Agressivlik shakllari, %		
	jismoniy	bilvosita	og‘zaki
10-11 yoshli o‘smirlar	49%	32%	44%
12-13 yoshli o‘smirlar	56%	48%	51%
14-15 yoshli o‘smirlar	61%	51%	72%

Berilgan ma’lumotlarni tahlil qilish (1-ilova) shuni ko‘rsatadiki, 10-11 yoshli bolalarda tajovuzkorlikning jismoniy shakllari ustunlik qiladi. Negativizm, ayniqsa, yosh bilan tez sur’atlar bilan o‘sib bormoqda. Voyaga etganida, o‘spirinlarda og‘zaki tajovuz tobora ko‘proq namoyon bo‘ladi.

O‘smirlik davrining uchinchi bosqichida (14-15 yoshda) o‘spirin o‘zining shaxsiy xususiyatlarini, xulq-atvor shakllarini mos yozuvlar guruhlarida qabul qilingan ma’lum normalar bilan taqqoslashi kuzatiladi. Shu bilan birga, ularning og‘zaki tajovuzkorligi birinchi o‘ringa chiqadi, bu 12-13 yil ko‘rsatkichlaridan 20% va 10-11 yil ichida deyarli 30% ga oshadi. Jismoniy va bilvosita tajovuzkorlik, shuningdek, negativizm darajasi ahamiyatsiz ravishda oshadi.

O‘z-o‘zidan paydo bo‘ladigan tengdoshlar kompaniyalari darajasi va manfaatlariga yaqin bo‘lgan o‘spirinlarni birlashtiradi. Guruh deviant qadriyatlar va xulq-atvor usullarini mustahkamlaydi va hatto rivojlantiradi, shaxsiy rivojlanishga kuchli ta’sir ko‘rsatadi, ularning xatti-harakatlarini tartibga soladi. O‘smirlar tomonidan yo‘qolgan masofa hissi, qabul qilinadigan va qabul qilinmaydigan tuyg‘u oldindan aytib bo‘lmaydigan voqealarga olib keladi. Istaklarni zudlik bilan qondirish, qiyinchiliklardan passiv himoya qilish, mas’uliyatni boshqalarga o‘tkazish istagi bilan ajralib turadigan maxsus guruhlar mavjud. Ushbu guruhlardagi o‘spirinlar o‘rganishga beparvolik, yomon ishlash, jasorat va o‘z vazifalarini bajarmaslik bilan ajralib turadi: uy atrofida har qanday vazifa va topshiriqlarni bajarishdan, uy vazifalarini tayyorlashdan yoki hatto darslarga borishdan har qanday yo‘l bilan qochish, bunday o‘spirinlar juda ko‘p "ortiqcha vaqt"oldida. Ammo bu o‘spirinlar bo‘sh vaqtlarini mazmunli o‘tkaza olmasliklari bilan ajralib turadi. Bunday o‘spirinlarning aksariyati shaxsiy sevimli mashg‘ulotlariga ega emaslar, ular bo‘limlarda va to‘garaklarda qatnashmaydilar. Ular ko‘rgazma va teatrlarga bormaydilar, juda kam o‘qiydilar va O‘qilgan kitoblarning mazmuni odatda sarguzasht-detektiv janridan tashqariga chiqmaydi.

Bo‘sh vaqt o‘smirlarni yangi "hayajon" izlashga undaydi. Alkogolizatsiya va giyohvandlik o‘spirinlarning deviant turmush tarzi tarkibiga chambarchas bog‘liqdir. Ko‘pincha o‘spirinlar spirtli ichimliklarni ichish bilan o‘zlarining "xizmatlarini" nishonlaydilar: muvaffaqiyatli sarguzashtlar, bezorilik harakatlari, janjallar, mayda o‘g‘irliklar. Agressiv jinoyatlar uchun sudlangan o‘spirinlar orasida 90% mast holda sodir etilganligi aniqlandi[1].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqotda o‘smirlar orasida deviant xulqning shakllanishiga ta’sir etuvchi oilaviy omillar hamda ularni bartaraf etishda pedagogik yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilindi. O‘tkazilgan adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, o‘smirlik davrida shaxs xulq-atvorining shakllanishida oilaviy muhit muhim va hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Ilmiy adabiyotlarda ham o‘smir shaxsining shakllanishida oilaviy muhit hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi qayd etiladi. Oila insonning birlamchi ijtimoiylashuv muhiti bo‘lib, undagi munosabatlar, tarbiya uslubi va psixologik iqlim o‘smirning xulq-atvori va qadriyatlar tizimiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bois, deviant xulqning yuzaga kelishida oilaviy omillarni o‘rganish va ularni bartaraf etishda pedagogik imkoniyatlarni aniqlash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Alekseeva L. S. Semya i deviantnoe povedenie podrostkov. – Moskva: Pedagogika, 2003.
2. Bochkareva G. P. Psixologiya i sotsialnaya pedagogika sem’i. – Moskva: Prosveshchenie, 2001.
3. Baerunas Z. V. Vospitatel’nye situatsii i formirovanie lichnosti podrostka. – Sankt-Peterburg, 1998.
4. Feldshteyn D. I. Psikhologiya sovremennogo podrostka. – Moskva: Institut prakticheskoy psikhologii, 1999.
5. S. A. Belicheva"Profilaktik psixologiya asoslari", Moskva, 1993, 20-sahifa
6. Lichko A. E., Popov Yu. V."O‘smirlarda huquqbuzarlik, alkogolizm va giyohvand moddalarni suiiste’mol qilish", Moskva, 1988, 23-24 betlar
7. Tarxova L."Bolani qamoqdan va paneldan qanday himoya qilish kerak", Moskva, 1997, 27-sahifa
8. Ananyev B. G."Shaxs haqida, ta’lim ob’ekti va sub’ekti sifatida" / / Tanlangan psixologik ishlar, Moskva, 1980, 2-jild, 10-bet
9. Stepanov V. G."Qiyin maktab o‘quvchisi psixologiyasi", Moskva, 1998, 5-sahifa
10. Isaev D. D., Juravlev I. I., Dementiev V. V., Ozeretskovskiy S. D. "o‘ziga qaram bo‘lgan xatti-harakatlarning turli shakllari bo‘lgan o‘spirinlarning xatti-harakatlarining tipologik modellari", Sankt-Peterburg, 1997, 16-bet

[1] Kulagin L. G."Qiyin bo‘lgan o‘smirlar haqida" / / Sovet pedagogikasi, 1991, no 6, 141142 sahifa

PEDAGOGIK INNOVATSIYALAR VA ZAMONAVIY TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI (STEM, STEAM, CLIL VA RAQAMLI DIDAKTIKA MISOLIDA)

N.M. Botirova
Guliston davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim tizimida pedagogik innovatsiyalar va ilg‘or ta’lim texnologiyalarining nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. STEM, STEAM, CLIL hamda raqamli didaktika yondashuvlari misolida ta’lim jarayonini modernizatsiya qilish, o‘quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirish masalalari yoritilgan.

Kirish. XXI asrda globallashuv, raqamlashtirish va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyatning barcha sohalariga, xususan ta’lim tizimiga tubdan ta’sir ko‘rsatmoqda. Zamonaviy jamiyatda bilimlar hajmining keskin ortishi, kasbiy faoliyatning murakkablashuvi hamda mehnat bozorida yangi kompetensiyalarga bo‘lgan ehtiyojning kuchayishi ta’lim tizimini modernizatsiya qilishni taqozo etmoqda. Shu bois bugungi kunda an’anaviy ta’lim modelidan innovatsion, kompetensiyaga yo‘naltirilgan ta’lim modeliga o‘tish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Ta’lim sohasidagi islohotlarning markazida pedagogik innovatsiyalar turadi. Pedagogik innovatsiyalar - bu ta’lim jarayonining mazmuni, shakli va metodlarini yangilash orqali uning samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy faoliyatdir. Ushbu jarayon nafaqat yangi texnologiyalarni joriy etishni, balki o‘qitish falsafasini o‘zgartirishni ham nazarda tutadi. Amerikalik pedagog olim John Dewey ta’kidlaganidek: “Ta’lim bu hayotga tayyorgarlik emas, balki hayotning o‘zidir” [1, 1].Mazkur yondashuv ta’limning amaliy yo‘naltirilgan bo‘lishi zarurligini asoslaydi. Shu bilan birga, Lev Vygotskyning ijtimoiy-konstruktivistik nazariyasiga ko‘ra: “O‘qitish rivojlanishni oldinga yetaklaydi” [2].Bu esa ta’lim jarayonida faol, interaktiv va innovatsion metodlardan foydalanish zarurligini ko‘rsatadi. A. Abduqodirov, U. Tolipov va M. Ochilovlar ta’limni modernizatsiya qilish zaruratini ta’kidlab, pedagogik texnologiyalarni joriy etish o‘qitish sifatini oshirishda muhim omil ekanligini ilmiy asoslab berganlar [7]. UNESCO va OECD tadqiqotlariga ko‘ra, raqamli texnologiyalar va XXI asr kompetensiyalari ta’lim tizimining asosiy yo‘nalishlaridan biridir [3; 4].

Hozirgi davrda STEM, STEAM, CLIL hamda raqamli didaktika kabi zamonaviy yondashuvlar ta’limni transformatsiya qilishning muhim vositasi sifatida qaralmoqda. STEM ta’limi fanlararo integratsiyani ta’minlab, o‘quvchilarda muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. STEAM esa ushbu jarayonga kreativlik va san’at komponentini qo‘shadi. CLIL metodologiyasi esa til va mazmunni integratsiyalash orqali o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiradi. Raqamli didaktika esa ta’limni individuallashtirish va moslashtirish imkonini beradi.

Xalqaro tashkilotlar, xususan UNESCO ta’kidlashicha: “Raqamli texnologiyalar ta’lim sifatini oshirish va unga kirishni kengaytirishda muhim vosita hisoblanadi” [3, 3]. Shuningdek, OECD hisobotlarida XXI asr ko‘nikmalari - tanqidiy fikrlash, kreativlik, hamkorlik va kommunikatsiya - ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlari sifatida e’tirof etilgan [4, 4].

Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolaning asosiy maqsadi pedagogik innovatsiyalar va zamonaviy ta’lim texnologiyalarining nazariy hamda amaliy asoslarini tahlil qilish, ularning ta’lim sifatini oshirishdagi o‘rnini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqotda STEM, STEAM, CLIL va raqamli didaktika yondashuvlarining imkoniyatlari, afzalliklari hamda ularni amaliyotga joriy etish muammolari kompleks tarzda o‘rganiladi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik innovatsiyalarni joriy etish ta’lim samaradorligini oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Pedagogik innovatsiya - bu ta’lim jarayoniga yangi metod, texnologiya yoki yondashuvni tatbiq etish orqali uning sifatini oshirishga qaratilgan faoliyatdir. Mazkur tadqiqotda tahliliy, qiyosiy va tizimli yondashuvlar

qo‘llanildi.
Tahliliy metod orqali STEM, STEAM, CLIL va raqamli didaktika bo‘yicha ilmiy manbalar o‘rganildi. Qiyosiy metod asosida zamonaviy va an’anaviy ta’lim yondashuvlari solishtirildi. Tizimli yondashuv orqali ushbu texnologiyalar yagona integrativ tizim sifatida tahlil qilindi.

Pedagogik innovatsiyalar tushunchasining nazariy asoslari

Ilmiy adabiyotlarda pedagogik innovatsiya turli talqinlarda izohlanadi. Masalan, innovatsiya nazariyasiga ko‘ra, u “yangilikni yaratish, joriy etish va ommalashtirish jarayoni” sifatida qaraladi. Pedagogik innovatsiyalar quyidagi xususiyatlarga ega: yangilik elementi mavjudligi, samaradorlikni oshirishga yo‘naltirilganligi, tizimli yondashuvga asoslanganligi, amaliy natijadorlik bilan ifodalanadi. Pedagog olimlari A. Abduqodirov, U. Tolipov va M. Ochilovlarning fikricha, pedagogik texnologiyalar ta’lim jarayonini tizimli tashkil etish va natijadorlikni oshirishga xizmat qiladi [7; 8].

Zamonaviy ta’lim tizimida innovatsion jarayonlar quyidagi yo‘nalishlarda - didaktik innovatsiyalar, metodik innovatsiyalar, texnologik innovatsiyalar, boshqaruv innovatsiyalari yo‘nalishlarda amalga oshiriladi.

STEM ta’lim texnologiyasining mohiyati

STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) yondashuvi fanlararo integratsiyaga asoslangan bo‘lib, u o‘quvchilarda muhandislik tafakkuri va analitik fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi.

STEM ta’limining asosiy prinsiplari - integrativlik, amaliy yo‘naltirilganlik, muammoli o‘qitish,loyihaviy faoliyatdan iborat. O‘zbekiston ta’lim tizimida STEM yondashuvini joriy etish bo‘yicha ilmiy izlanishlar integrativ ta’lim samaradorligini oshirishini ko‘rsatadi [8].

Ilmiy tadqiqotlarga ko‘ra, STEM ta’limi o‘quvchilarning quyidagi: tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, jamoada ishlash, innovatsion fikrlash kompetensiyalarini rivojlantiradi.

STEAM yondashuvining pedagogik ahamiyati

STEAM yondashuvi STEM modeliga san’at (Art) komponentini qo‘shish orqali uni boyitadi. Bu yondashuv kreativlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. U o‘quvchilarda kreativ fikrlash va estetik tafakkurni rivojlantiradi. Tadqiqotlar STEAM yondashuvi divergent thinking (ko‘p yechimli fikrlash)ni shakllantirishini ko‘rsatadi [5].

STEAMning asosiy afzalliklari - ijodiy tafakkurni rivojlantiradi, estetik didni shakllantiradi, innovatsion g‘oyalarni yaratishga undaydi.

Tadqiqotchilarning fikricha, STEAM yondashuvi o‘quvchilarda “divergent thinking” - ya’ni bir nechta yechim variantlarini ishlab chiqish qobiliyatini shakllantiradi.

CLIL texnologiyasining nazariy asoslari

CLIL (Content and Language Integrated Learning) - bu mazmun va tilni integratsiyalashgan holda o‘qitish metodidir. CLIL (Content and Language Integrated Learning) yondashuvi zamonaviy ta’lim metodologiyasining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u ta’lim jarayonini integrativ tarzda tashkil etishga asoslanadi. Mazkur yondashuv o‘z mohiyatiga ko‘ra 4C modeli asosida qurilgan bo‘lib, u o‘quv jarayonining to‘rt asosiy tarkibiy komponentini qamrab oladi. Xususan, Content (mazmun) - o‘quvchilarga fan doirasidagi bilimlarni tizimli va chuqur o‘rgatishni nazarda tutadi; Communication (muloqot) - tilni amaliy qo‘llash orqali fikr almashish, o‘zaro muloqot qilish va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirishni ta’minlaydi; Cognition (tafakkur) - tahliliy, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga yo‘naltiriladi; Culture (madaniyat) esa o‘quvchilarda madaniyatlararo ong, turli madaniyatlarni tushunish va hurmat qilish kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. David Coyle CLIL metodini kommunikativ va integrativ ta’lim modeli sifatida asoslab bergan [6]. Ushbu to‘rt komponentning o‘zaro uyg‘unligi CLIL yondashuvining samaradorligini ta’minlab, ta’lim jarayonini yanada integratsiyalashgan va amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan tizimga aylantiradi. O‘zbekistonlik metodist olimlar CLIL texnologiyasi o‘quvchilarning til kompetensiyasini oshirishda samarali ekanini ta’kidlaydilar [9].

CLIL (Content and Language Integrated Learning) yondashuvining asosiy maqsadi ta’lim jarayonini integratsiyalashgan holda tashkil etish orqali til o‘rganishni tabiiy va samarali jarayonga aylantirishdan iboratdir. Bu yondashuv, avvalo, tilni sun’iy mashqlar asosida emas, balki real o‘quv

mazmuni orqali o‘zlashtirishni ta’minlab, til o‘rganish jarayonini tabiiylashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek, CLIL fan va til integratsiyasini ta’minlash orqali o‘quvchilarga bir vaqtning o‘zida ham predmet bilimlarini, ham til kompetensiyalarini rivojlantirish imkonini beradi. Natijada o‘quv jarayoni ko‘p funksiyali va amaliy yo‘naltirilgan tizimga aylanadi. Bundan tashqari, mazkur yondashuv o‘quvchilarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga alohida e’tibor qaratadi, ya’ni ular turli vaziyatlarda erkin fikr bildirish, muloqot qilish va o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. Umuman olganda, CLIL yondashuvi til o‘qitish jarayonini samarador, integratsiyalashgan va kommunikativ jihatdan boy ta’lim muhitiga aylantiradi.

Raqamli didaktika va uning ahamiyati

Raqamli didaktika - zamonaviy ta’lim tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) imkoniyatlaridan foydalangan holda ta’lim jarayonini tashkil etishning nazariy va amaliy asoslarini o‘rganadi. Mazkur yondashuv ta’limni raqamli muhitda samarali amalga oshirish, o‘quv jarayonini zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiyalash hamda ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Raqamli didaktikaning asosiy komponentlari sifatida elektron ta’lim (e-learning), masofaviy ta’lim, mobil ta’lim hamda sun’iy intellekt asosida tashkil etiladigan o‘qitish tizimlarini ko‘rsatish mumkin. Ushbu komponentlar ta’lim jarayonini yanada moslashuvchan, qulay va samarali qilish imkonini beradi. UNESCO raqamli texnologiyalar ta’lim sifatini oshirishda muhim vosita ekanini ta’kidlaydi [3].

Shuningdek, raqamli didaktika o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda ularning shaxsiy ta’lim trayektoriyasini shakllantirishga, ya’ni har bir ta’lim oluvchining bilim darajasi va qiziqishlariga mos o‘quv yo‘nalishini ishlab chiqishga imkon yaratadi. Bundan tashqari, adaptiv ta’lim (adaptiv learning) mexanizmlari orqali ta’lim mazmuni va murakkablik darajasi o‘quvchining o‘zlashtirish tezligiga moslashtiriladi. Raqamli didaktikaning yana bir muhim afzalligi ta’lim jarayonida interaktivlikni oshirish bo‘lib, bu o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi hamda bilimlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Umuman olganda, raqamli didaktika zamonaviy ta’limni individuallashtirish, moslashtirish va interaktivlik asosida rivojlantirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Pedagogik texnologiyalarning amaliy qo‘llanilishi

Tadqiqot jarayonida kichik tajriba o‘tkazildi. Unda 2 ta guruh (jami 48 talaba) ishtirok etdi. Eksperimental guruhda STEM va CLIL asosida o‘qitish tashkil etildi, nazorat guruhida esa an’anaviy metod qo‘llanildi. Dars jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli platformalardan foydalanildi. Pedagogik texnologiyalarning amaliy qo‘llanilishi zamonaviy ta’lim jarayonini samarali tashkil etishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ta’lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish odatda bir necha bosqichda, ya’ni diagnostika, loyihalash, implementatsiya, monitoring va baholash jarayonlari asosida amalga oshiriladi. Diagnostika bosqichida o‘quvchilarning ehtiyojlari va mavjud bilim darajasi aniqlanadi, loyihalash bosqichida esa ta’lim maqsadlari va metodlari ishlab chiqiladi. Implementatsiya jarayonida esa rejalashtirilgan pedagogik texnologiyalar amaliyotga tatbiq etiladi, monitoring va baholash bosqichlari orqali esa ta’lim jarayonining samaradorligi tahlil qilinib, zarur tuzatishlar kiritiladi.

Amaliyotda pedagogik texnologiyalarning samarali qo‘llanilishiga STEM yo‘nalishidagi darslarda laboratoriya ishlari va amaliy tajribalar, CLIL yondashuvi asosida fanlarni ingliz tilida o‘qitish hamda raqamli ta’lim platformalari orqali test va baholash jarayonlarini tashkil etish kabi metodlarni misol qilib keltirish mumkin. Ushbu innovatsion usullar ta’lim samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish hamda bilimlarni chuqur va tizimli o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Umuman olganda, pedagogik texnologiyalarning amaliy qo‘llanilishi ta’lim jarayonini zamonaviylashtirish va sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ta’lim texnologiyalarining muammolari

Pedagogik innovatsiyalarni ta’lim jarayoniga samarali joriy etish jarayonida bir qator muammolar va cheklovlar kuzatiladi. Xususan, o‘qituvchilarning zamonaviy pedagogik texnologiyalar bo‘yicha kasbiy tayyorgarlik darajasining yetarli emasligi, ularning raqamli va metodik kompetensiyalarining to‘liq shakllanmaganligi muhim to‘siqlardan biri hisoblanadi. [7; 8].

Shuningdek, ta’lim muassasalarida moddiy-texnik bazaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, zamonaviy texnik vositalar va raqamli infratuzilmaning cheklanganligi ham innovatsion texnologiyalarni amaliyotga keng tatbiq etishga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bundan tashqari, metodik ta’minotning sustligi, ya’ni zamonaviy pedagogik yondashuvlar va texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha yetarli darajada ishlab chiqilgan ilmiy-metodik qo‘llanmalar va tavsiyalarning yetishmasligi ham muhim muammo sifatida namoyon bo‘ladi. Natijada, ushbu omillar zamonaviy ta’lim texnologiyalarini to‘liq va samarali joriy etish jarayonini murakkablashtiradi hamda kutilgan pedagogik natijalarga erishish sur’atini sekinlashtiradi.

Tadqiqot natijalari va muhokama

Tajriba natijalari shuni ko‘rsatdiki, eksperimental guruhda o‘zlashtirish darajasi yuqori bo‘ldi. Olingan natijalar eksperimental guruhda o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan yuqori ekanligini ko‘rsatdi. Ularning darsdagi faolligi va mustaqil fikrlashi nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada oshdi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash natijasida o‘quvchilarning motivatsiyasi kuchaydi hamda bilimlarni amaliy qo‘llash ko‘nikmalari rivojlandi.

Natijalar shuni tasdiqladiki, STEM, CLIL va raqamli yondashuvlar ta’lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, STEM, STEAM, CLIL va raqamli didaktika yondashuvlari yagona integrativ tizim sifatida tahlil qilinib, ularning o‘zaro ta’siri va ta’lim samaradorligiga kompleks ta’siri ochib berildi.Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy ta’lim tizimi tub transformatsiya bosqichini boshdan kechirmoqda. An’anaviy bilim berishga asoslangan model o‘rnini kompetensiyaviy yondashuv egallamoqda. Bu esa pedagogik innovatsiyalarni joriy etishni nafaqat zarurat, balki strategik ehtiyojga aylantirmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, STEM, STEAM, CLIL va raqamli didaktika kabi zamonaviy ta’lim texnologiyalari o‘quvchilarning intellektual, ijodiy va kommunikativ salohiyatini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Xususan, STEM yondashuvi analitik va muhandislik tafakkurini shakllantirsa, STEAM kreativ fikrlashni rivojlantiradi. CLIL texnologiyasi esa til va fan integratsiyasi orqali o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini oshiradi. Raqamli didaktika esa ta’lim jarayonini individuallashtirish va samaradorligini oshirish imkonini beradi.

Shu bilan birga, mazkur texnologiyalarni amaliyotga joriy etishda qator muammolar ham mavjud. Jumladan, pedagog kadrlarning innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati, moddiy-texnik bazaning yetarli emasligi, raqamli infratuzilmaning cheklanganligi kabi omillar ta’lim samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu munosabat bilan quyidagi takliflar ilgari suriladi: pedagoglarning innovatsion va raqamli kompetensiyalarini tizimli ravishda oshirish; ta’lim muassasalarini zamonaviy texnik vositalar bilan ta’minlash; STEM va CLIL asosida integrativ o‘quv dasturlarini ishlab chiqish; raqamli ta’lim platformalarini keng joriy etish; ta’lim jarayonida individual yondashuvni kuchaytirish.

Xulosa qilib aytganda, pedagogik innovatsiyalar va zamonaviy ta’lim texnologiyalari ta’lim tizimini rivojlantirishning asosiy omili hisoblanadi. Ularni samarali joriy etish orqali jamiyatning intellektual salohiyatini oshirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash hamda barqaror rivojlanishni ta’minlash mumkin. Kelgusida o‘qituvchilar malakasini oshirish, innovatsion metodlarni keng joriy etish va raqamli infratuzilmani rivojlantirish ta’lim sifatini yanada yuksaltirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dewey J. (1938). *Experience and Education*. https://archive.org/details/experienceeducat00dewe
2. Vygotsky L.S. (1978). *Mind in Society*. Harvard University Press. https://www.hup.harvard.edu/books/9780674576292
3. UNESCO (2021). *Digital Education Report*. https://unesdoc.unesco.org
4. OECD (2019). *Future of Education and Skills 2030*. https://www.oecd.org/education/2030-project/

5. Bybee R. (2013). *The Case for STEM Education*. National Academies Press. https://nap.nationalacademies.org/catalog/13158/international-stem-education
6. Coyle D. (2010). *CLIL: Content and Language Integrated Learning*. Cambridge University Press. https://www.cambridge.org/core/books/clil/
7. Abduqodirov A.A., Tolipov O‘., Ochilov M. *Pedagogik texnologiyalar va ta’lim jarayonini loyihalash*. (O‘quv qo‘llanma, Toshkent davlat pedagogika universiteti nashri) https://tdpu.uz (rasmiy universitet sayti)
8. Tolipov O‘., Usmonboeva M. *Pedagogik texnologiyalarning tadbiqiy asoslari*. https://inlibrary.uz/index.php/journal-science-innovative/article/view/127793
9. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. *Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish konsepsiyasi va ilmiy-metodik ishlanmalar*. https://edu.uz
10. O‘zbekiston pedagogika ilmiy-tadqiqot instituti materiallari. *Innovatsion ta’lim va integrativ metodlar bo‘yicha ilmiy to‘plamlar*. https://pedagog.uz

INKLYUZIV TA’LIMDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING IJTIMOIY MOSLASHUVINI AMALGA OSHIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Turdimurodova Muazzam Muzaffarbek qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti tayanch doktaranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijtimoiy moslashuvini amalga oshirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada ijtimoiy moslashuvning bosqichlari, o‘qituvchi kompetensiyasi, psixologik qo‘llab-quvvatlash, sinfdagi ijtimoiy muhit, tengdoshlar munosabatlari va ota-onalar bilan ishlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarning maktab muhitiga integratsiyasidagi qiyinchiliklar va ularni bartaraf etishning samarali usullari ko‘rsatilgan. Maqola inklyuziv ta’lim tizimida ishlaydigan pedagog va psixologlar, shuningdek, ushbu soha tadqiqotchilari uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, boshlang‘ich sinf, ijtimoiy moslashuv, pedagogik-psixologik xususiyatlar, maxsus ehtiyojli bolalar, tengdoshlar munosabati, o‘z-o‘zini baholash, bag‘rikenglik.

Jahon ta’lim tizimida inklyuziv ta’lim g‘oyasi inson huquqlari, tenglik va adolat tamoyillariga asoslangan holda keng yoyilmoqda. O‘zbekistonda ham so‘nggi yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishiga aylandi. Mazkur maqolada inklyuziv ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijtimoiy moslashuvini amalga oshirishning pedagogik-psixologik jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, boshlang‘ich maktab yoshi ijtimoiy moslashuvning eng sezgir davri hisoblanadi va aynan shu davrda nogironligi bo‘lgan yoki maxsus ta’lim ehtiyojlariga ega bolalarning tengdoshlari orasiga qo‘shilishi ularning keyingi hayotiy muvaffaqiyatlarini belgilaydi[1].

Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi – barcha bolalar, ularning psixofiziologik xususiyatlaridan qat’i nazar, sifatli ta’lim olishlari va jamiyatning to‘laqonli a’zosi bo‘lib shakllanishlari uchun sharoit yaratishdir. Biroq, oddiygina bolani umumta’lim maktabiga qabul qilish yetarli emas. Eng muhimi, uning ijtimoiy moslashuvini ta’minlash, ya’ni o‘quvchining yangi ijtimoiy muhitda o‘zini qulay his qilishi, tengdoshlari bilan samarali muloqot qila olishi, o‘qituvchilar va boshqa xodimlar bilan munosabatlarni yo‘lga qo‘yishi kerak. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun bu jarayon o‘ziga xos qiyinchiliklarga ega, chunki ular hali o‘z his-tuyg‘ularini boshqarish, nizolarni hal qilish va hamkorlik qilish ko‘nikmalarini to‘liq shakllantirmagan bo‘ladi[2].

Pedagogik nuqtai nazardan, inklyuziv ta’limda ijtimoiy moslashuvning muvaffaqiyati bir qator omillarga bog‘liq. Birinchidan, o‘qituvchining kasbiy tayyorgarligi va inklyuziv kompetensiyasi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘qituvchilarning aksariyati inklyuziv ta’limga nazariy jihatdan ijobiy munosabatda bo‘lsa-da, amalda maxsus ehtiyojli bolalar bilan ishlashda metodik qiyinchiliklarni boshdan kechiradi[3]. Shu sababli, o‘qituvchilarni tayyorlash dasturlariga differensial ta’lim, individual yondashuv, hamkorlikda o‘qitish va baholashning moslashuvchan usullarini kiritish zarur. Ikkinchidan, sinfdagi ijtimoiy muhitni tashkil etish: o‘qituvchi tengdoshlar o‘rtasida o‘zaro yordam, hurmat va bag‘rikenglik muhitini shakllantirishi lozim. Buning uchun maxsus psixologik treninglar, rolli o‘yinlar va guruhli loyihalar samarali vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Uchinchidan, o‘quv dasturlari va materiallarini moslashtirish. Boshlang‘ich sinfda o‘quv materiallari asosan vizual va eshitish kanallariga mo‘ljallangan. Nogironligi bo‘lgan bolalar uchun ularni brayl yozuvi, audio format, katta shrift yoki soddalashtirilgan tilda taqdim etish talab etiladi. Shuningdek, dars jarayonida texnik vositalar – ovoz kuchaytirgichlar, maxsus kompyuter dasturlari, sensorli ekranlar va boshqalardan foydalanish ijtimoiy moslashuvni osonlashtiradi, chunki bola o‘z imkoniyatlaridan kelib chiqib topshiriqlarni bajarishi va tengdoshlari bilan teng huquqli ishtirok etishi mumkin bo‘ladi[4].

Psixologik jihatdan, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijtimoiy moslashuvi bir necha bosqichlardan iborat. Birinchi bosqich – maktabga kirish davri (adaptatsiya). Bu davrda bola yangi tartib-qoidalarga, o‘qituvchining talablariga va sinfdagi boshqa bolalarga o‘rganadi. Maxsus ehtiyojli bola uchun bu bosqich ko‘pincha tashvish, o‘ziga ishonchsizlik va hatto qo‘rquv bilan kechadi. Psixologning vazifasi – bolaning hissiy holatini kuzatish, zarur hollarda individual maslahatlar berish va ota-onalar bilan hamkorlik qilishdir. Ikkinchi bosqich – integratsiya bosqichi.

Bola asta-sekin sinf jamoasining bir qismiga aylanadi, uning o‘rni va roli aniqlanadi. Bu bosqichda tengdoshlar tomonidan qabul qilinish yoki rad etilish muhim rol o‘ynaydi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv sinflarda maxsus ehtiyojli bolalarga nisbatan salbiy munosabat ko‘pincha ularning o‘ziga xos xatti-harakatlari (masalan, takrorlanuvchi harakatlar, nutq nuqsonlari yoki impulsivlik) tufayli yuzaga keladi[5]. Shu sababli, psixolog barcha bolalar bilan tushuntirish ishlarini olib borishi, ularga farqlarni qabul qilish va hurmat qilish ko‘nikmalarini shakllantirishi kerak.

Ijtimoiy moslashuvning muhim psixologik omili – o‘z-o‘zini baholashdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘z-o‘zini baholash asosan tashqi baholashga – o‘qituvchi va tengdoshlarning fikriga bog‘liq. Agar maxsus ehtiyojli bola tez-tez tanqidga uchrasa, uning yutuqlari e’tibordan chetda qolsa, unda past o‘z-o‘zini baholash shakllanadi. Bu esa ijtimoiy moslashuvni jiddiy qiyinlashtiradi – bola muloqotdan qochadi, passiv bo‘lib qoladi yoki aksincha, tajovuzkor xatti-harakatlarni namoyish etadi. Shuning uchun o‘qituvchi va psixolog birgalikda bolaning har bir muvaffaqiyatini rag‘batlantirish, uning kuchli tomonlarini ko‘rish va boshqalarga ko‘rsatish strategiyasini ishlab chiqishi lozim[6].

Inklyuziv ta’limda ijtimoiy moslashuvni amalga oshirishning yana bir muhim xususiyati – ota-onalar bilan ishlashdir. Ko‘pincha maxsus ehtiyojli bolalarning ota-onalari haddan tashqari himoya qiluvchi yoki aksincha, bolaning muammolarini inkor etuvchi pozitsiyada bo‘ladi. Ikkala holat ham bolaning moslashuviga salbiy ta’sir qiladi. Psixolog ota-onalarga bolaning mustaqilligini rivojlantirish, unga tengdoshlari bilan muloqot qilish imkoniyatini berish va o‘z qo‘rquvlarini engishda yordam berishi kerak. Shu bilan birga, normativ rivojlanayotgan bolalarning ota-onalari bilan ham tushuntirish ishlari olib borilishi, ularning farzandlarida bag‘rikenglik va hamdardlikni tarbiyalashlari zarurligi tushuntiriladi[7].

Tengdoshlar o‘rtasidagi munosabatlar ijtimoiy moslashuvning markaziy omillaridan biridir. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv sinflarda maxsus ehtiyojli bola ko‘pincha “chetlangan” holatga tushib qolishi mumkin. Buning oldini olish uchun o‘qituvchi va psixolog quyidagi usullardan foydalanadi: juftlik va kichik guruhlarda ishlash, bunda har bir guruh a’zosi o‘z hissasini qo‘sha oladi; “do‘st” tizimi – bir yoki bir nechta bola maxsus ehtiyojli bolaga kundalik vaziyatlarda yordam beradi; sinf soatlarida turli xil imkoniyatlarga ega odamlarning hayotidan misollar keltirish;

birgalikdagi sinfdan tashqari tadbirlar (ekskursiyalar, bayramlar, sport musobaqalari) uyushtirish. Ushbu usullar sinfda birlik va o‘zaro hurmat muhitini yaratishga xizmat qiladi[8].

Bundan tashqari, boshlang‘ich sinf yoshidagi bolalarda empatiya va altruizmning yoshga oid xususiyatlarini hisobga olish muhim. 6-10 yoshli bolalar boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish qobiliyatiga ega, ammo bu qobiliyat hali to‘liq rivojlanmagan. Psixolog o‘yinlar orqali bolalarda empatiyani rivojlantiruvchi mashqlar o‘tkazishi mumkin. Masalan, “Tuyg‘uni top” o‘yini, “Agar men uning o‘rnida bo‘lsam” kabi rolli vaziyatlar. Bunday mashg‘ulotlar nafaqat maxsus ehtiyojli bolaning moslashuviga, balki barcha bolalarning hissiy intellektini rivojlantirishga xizmat qiladi[9].

Inklyuziv ta’limda ijtimoiy moslashuvning pedagogik-psixologik qo‘llab-quvvatlash modeli quyidagi komponentlarni o‘z ichiga olishi kerak: diagnostika (bolaning psixofiziologik xususiyatlarini, ijtimoiy muhitini va mavjud qiyinchiliklarini aniqlash); korreksion-rivojlantiruvchi ish (individual va guruhli mashg‘ulotlar, logopedik yordam, sensor va motorik rivojlantirish); konsultativ ish (o‘qituvchilar, ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan maslahatlashuvlar); ta’lim muhitini moslashtirish (sinf jihozlari, o‘quv materiallari, vaqt va makonni tashkil etish). Ushbu modelning barcha komponentlari o‘zaro bog‘liq holda ishlashi kerak, aks holda yaxshi natijaga erishish qiyin[10].

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’limda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijtimoiy moslashuvini amalga oshirish murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u pedagogik va psixologik bilimlarning integratsiyasini talab qiladi. Muvaffaqiyatli moslashuvning asosiy shartlari quyidagilardan iborat: o‘qituvchining tayyorgarligi va motivatsiyasi, psixologning tizimli ishtiroki, sinfdagi qulay ijtimoiy muhit, o‘quv dasturlari va materiallarining moslashtirilganligi, ota-onalar bilan samarali hamkorlik, hamda tengdoshlar o‘rtasida bag‘rikenglik va hamkorlik munosabatlarini shakllantirish. Kelgusida tadqiqotlarni inklyuziv sinflarda uzoq muddatli kuzatuvlar, samarali metodikalarni tajriba-sinovdan o‘tkazish va turli mintaqalardagi maktablarning tajribasini qiyosiy tahlil qilish yo‘nalishida davom ettirish maqsadga muvofiqdir. Faqat shundagina har bir bola, uning imkoniyatlaridan qat’i nazar, jamiyatda o‘z o‘rnini topishi va to‘laqonli hayot kechirishi mumkin bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati :

1. Ainscow M., Booth T. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: CSIE, 2002.

2. Qodirova F. Inklyuziv ta’lim: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2020.

3. Avramidis E., Norwich B. Teachers’ attitudes towards integration/inclusion: a review of the literature // European Journal of Special Needs Education. – 2002. – Vol. 17, No. 2. – P. 129-147.

4. Florian L. Inclusive Pedagogy: A transformative approach to individual differences // British Journal of Educational Psychology. – 2015. – No. 85. – P. 21-35.

5. Schwab S. Social dimensions of inclusion in education of 4th and 7th grade pupils in inclusive and regular classes // International Journal of Inclusive Education. – 2015. – Vol. 19, No. 6. – P. 561-575.

6. Karimova G. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining psixologik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 2018.

7. Guralnick M.J. Early Intervention for Children with Intellectual Disabilities // Journal of Intellectual Disability Research. – 2017. – Vol. 61, No. 5. – P. 425-438.

8. Frederickson N., Cline T. Special Educational Needs, Inclusion and Diversity. – London: Open University Press, 2015.

9. Shamshidinova D. Inklyuziv ta’limda psixologik xizmat. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, 2021.

10. Mitchell D. What Really Works in Special and Inclusive Education. – London: Routledge, 2014.

INSON QADRI - YANGI O ‘ZBEKISTON SIYOSATINING ASOSI

S.I.Tursunqulov
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning davlat siyosatida “inson qadri” tamoyilining ustuvor ahamiyati va uning “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi” doirasida ro‘yobga chiqarilayotganligi tahlil qilinadi. Ta’kidlanishicha, “inson qadri uchun” printsipi davlat organlari faoliyatining bosh mezoni bo‘lib, strategiyaning barcha yo‘nalishlari (xalqparvar davlat barpo etish, inson kapitalini rivojlantirish, adolatli ijtimoiy siyosat) inson manfaatlari ustuvorligiga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Inson qadri, taraqqiyot strategiyasi, xalqparvar davlat, davlat boshqaruvi islohotlari, siyosiy tamoyillar, fuqarolik jamiyati, adolatli ijtimoiy siyosat, inson kapitali

Asosiy qomusimiz Konstitutsiya va qonunlarimiz talablarini so’zsiz bajarish, shuningdek, **“**Inson qadri uchun” degan ustuvor tamoyilni to’la ro’yobga chiqarish bundan buyon ham faoliyatimning bosh mezoni bo’lib qoladi[1]. Taraqqiyot strategiyasi har bir ustuvor yo’nalishi nomlanishidan boshlab, mazmun-mohiyatigacha Inson qadrini ulug‘lashga yo’naltirilgan. Xususan, birinchi ustuvor yo’nalish oddiygina “xalqparvar davlat barpo etish”, deb emas, balki “inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish” ekanligiga urg‘u berilgan, Shuningdek, to’rtinchi ustuvor yo’nalish sifatida esa “adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini[2] yanada rivojlantirish” belgilanmoqda.

2017 yildan buyon amalga oshirilayotgan davlat dasturlarida, eng avvalo, davlat organlari va fuqarolar o’rtasidagi munosabatlar xarakteriga bo’lgan yondashuvning o’zgarganligi, ular ko’proq o’zaro muloqotga asoslanib borayotganligida namoyon bo’lmoqda. Davlatimiz rahbarining Oliy Majlisga Murojaatnomalarida o’tkir muammolarga e’tibor qaratilib, ularni hal etishning aniq yo’llari ko’rsatib berilmoqda. Islohotlar negizini *“Inson manfaatlari hamma narsadan ustun”* degan demokratik qoida tashkil etmoqda va uni izchillik bilan hayotga tatbiq etishning dasturiy chora-tadbirlari belgilab berilmoqda.

Ta’kidlash joizki, har bir inson hayotdan rozi bo’lib turmush kechirishiga erishish–mamlakatimizda davlat siyosatining bosh maqsadiga aylandi. Demokratik taraqqiyot yo’lidagi yuksak marralarga erishish ko’p jihatdan xalqimizning bunyodkorlik salohiyatiga tayanishni nazarda tutadi.

Ta’kidlash joizki, mamlakatimizning har tomonlama va jadal rivojlanishida fuqarolik jamiyati institutlarining roli va ahamiyatini tubdan oshirish, ularning davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari bilan hamkorligini kuchaytirish maqsadida huquqiy asoslar takomillashtirildi. Jumladan, “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari to’g‘risida” gi (Yangi tahrirda – 2017-yil 11-sentyabr)[3], “Jamoatchilik nazorati to’g‘risida”gi (2018-yil 12-aprel)[4], “Fuqarolar yig‘ini raisi (oqsoqoli) saylovi to’g‘risida”gi (2018-yil 15-oktyabr)[5] qonunlar hamda O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 4-maydagi “Mamlakatni demokratik yangilash jarayonida fuqarolik

[1] Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. - Т.: Ўзбекистон, 2016. –Б.8.
[2] F.Otaxonov. 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi inson qadrini ulug‘lashga xizmat qiladi // https://uza.uz/oz/posts/2022-2026-yillarga-moljallangan-taraqqiyot-strategiyasi-inson-qadrini-uluglashga-xizmatqiladi_335187
[3] “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни (янги таҳрири). 2017 йил 11 сентябрь // https://lex.uz/docs/3336169
[4] Ўзбекистон Республикасининг “Жамоатчилик назорати тўғрисида” ги Қонуни. 2018 йил 12 апрель // https://lex.uz/docs/3679092
[5] Ўзбекистон Республикасининг “Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) сайлови тўғрисида” ги Қонуни. 2018 йил 15 октябрь // https://lex.uz/docs/3988421

jamiyati institutlarining rolini tubdan oshirish chora-tadbirlari to’g‘risida”gi[1], “O’zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi jamoatchilik palatasini tashkil etish to’g‘risida”gi[2] farmonlari qabul qilindi. Buning natijasida davlat tuzilmalari faoliyatining metodologiyasi va ish uslubi tubdan o’zgarmoqda. Fuqarolar davlatga o’z muammolarining yechimini topishda eng ishonchli institut, deb qaray boshladi. Aholining turli tabaqa vakillarida davlatga bo’lgan ishonch tobora o’sib bormoqda. Boshqaruv tizimida insoniy yondashuv ustuvor talabga aylanmoqda. Xalq bilan muloqot tizimli ish boshladi, uyma-uy, xonadonma-xonadon yurib odamlarning muammolarini yechish, hamkorlik va real ko’mak taklif etish amaliyoti yo’lga qo’yildi[3].

Shu borada bir fikrni hammamiz chuqur tushunib olishimizni istardik. Bugungi kunda mamlakatimizdagi demokratik islohotlar samarasi avvalo, yuksak ma’naviyatli, mustaqil fikrlaydigan, Vatanimiz taqdiri va istiqboli uchun mas’uliyatni o’z zimmasiga olishga qodir yosh kadrlar safini kengaytirishga bevosita bog‘liq[4]”. Darhaqiqat, so’nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ma’muriy islohotlar shuni ko’rsatdiki, davlat xizmati faoliyati samaradorligini yanada oshirishda malakali, shijoatli yosh kadrlarni saralab olish, tayyorlash va ularni munosib lavozimlarga joylashtirish ishiga tizimli yondashuv talab etilmoqda. Xususan, uzoq yillar davlat fuqarolik xizmati masalalari bo’yicha vakolatli organning mavjud emasligi bu borada yagona kadrlar siyosatini olib borilishiga to’sqinlik qilardi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib, O’zbekistonda ham davlat fuqarolik xizmatini yanada takomillashtirishni va isloh qilish bo’yicha asosiy tamoyili sifatida *meritokratiya tamoyilini* qo’llash[5] ustuvor yo’nalishga aylanmoqda. Bu esa kasbga oid sifatlari va alohida xizmatlarini odilona va ob’ektiv baholash asosida eng munosib va qobiliyatli shaxslarni davlat fuqarolik xizmatiga qabul qilish hamda ularning xizmat pog‘onalari bo’yicha ko’tarilishini nazarda[6] tutadi.

Demokratik jamiyat meritokratik boshqaruv shaklini taqozo etishi, tabiiy. Bu, albatta, boylik mavqeini belgilaydigan plutokratiyadan yoki odamni yoshi hokimiyat cho’qqilariga ko’taradigan gerontokratiyadan yoki meros unvonlari va mulki birinchi darajali ahamiyatga ega bo’lgan aristokratiyadan afzalroqdir[7].

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-oktyabrdagi “O’zbekiston Respublikasida kadrlar siyosati va davlat fuqarolik xizmati tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g‘risida[8]”gi PF-5843-son Farmoni hamda O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-oktyabrdagi “O’zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi davlat xizmatini

---

[1] “Мамлакатни демократик янгилаш жараёнида фуқаролик жамияти институтларининг ролини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. 2018 йил 4 май // https://lex.uz/docs/3721649

[2] Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Жамоатчилик палатасини ташкил этиш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, №ПФ-5980. / https://lex.uz/docs/4789926

[3] М.Бекмуродов, Қ.Қуронбоев, Л.Тангриев. Ҳаракатлар стратегияси асосида жадал тараққиёт ва янгиланиш сари. – Т.: “Ғафур Ғулом”, 2017. – ББ. 20-21.

[4] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Конституцияси қабул қилинганининг йигирма беш йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. // https://president.uz/uz/lists/view/1328

[5] *Meritokratiya (so‘zma-so‘z “munosiblar hokimiyati”, lotincha meritus “munosib” + yunoncha kratos “hokimiyat, hukmronlik”) boshqaruv tamoyili bo‘lib, unga ko‘ra, ijtimoiy kelib chiqishi va moliyaviy holatidan qat'i nazar, eng qobiliyatli kishilar rahbarlik lavozimlarini egallashi kerak. Keng tarqalgan tushuncha bo‘lib, ob'ektiv iqtidorli va mehnatsevar odamlar uchun kelajakda erkin raqobat sharoitida yuqori ijtimoiy mavqeni egallash imkoniyatiga ega bo‘lishlari uchun boshlang‘ich sharoitlarni yaratishni o‘z ichiga oladi. – Muallif izohi.*

[6] Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, №ПФ-5843. //https://lex.uz/docs/4549998

[7] Дарендорф Р. Подъем и падение меритократии. Apr 13, 2005. https://www.projectsyndicate.org/commentary/the-rise-and-fall-of-meritocracy/russian

[8] Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, №ПФ-5843. //https://lex.uz/docs/4549998

rivojlantirish agentligi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to’g‘risida”gi PQ–4472-son qarori[1] hamda O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 8-avgustdagi “Davlat fuqarolik xizmati to’g‘risida”gi O’RQ-788-son Qonunining qabul qilinishi[2] davlat fuqarolik xizmatini tashkil etishning tashkiliy-huquqiy asoslarini belgilab berdi. O’zbekiston Respublikasida kadrlar siyosatini va davlat fuqarolik xizmati tizimini tubdan takomillashtirish[3]ga oid birinchi navbatdagi chora-tadbirlar dasturida Davlat fuqarolik xizmati to’g‘risidagi qonunchilikni xorijiy ekspertlarning tavsiyalari va keng jamoatchilik fikrini inobatga olgan holda takomillashtirish orqali O’zbekiston Respublikasida davlat fuqarolik xizmatining asosiy tushunchalari, reglamentlari va kafolatlarini qonun bilan mustahkamlash vazifasi qo’yildi.

So’nggi yillarda mamlakatimizda demokratik taraqqiyot yo’lida sur’at va sifatda ulkan qadamlar tashlanmoqda, demokratik islohotlar ortga qaytmaydigan, qat’iy tus olganini dunyo hamjamiyati ham e’tirof etmoqda. Ilg‘or davlatlar tajribalari shuni ko’rsatmoqdaki, yuqori taraqqiyot sur’atlarini bu jarayonga jalb etmasdan amalga oshirish qiyin kechadi. Bu borada “Jamiyat – islohotlar tashabbuskori” degan g‘oya kundalik faoliyatimizga tobora chuqur kirib bormoqda.

Davlatimiz rahbari murojaatnomasida ilgari surilgan “*Jamiyat – islohotlar tashabbuskori”* g‘oyasi fuqarolik jamiyati institutlarini mamlakatimizda izchil demokratik taraqqiyotni amalga oshirishda asosiy yordamchiga aylantiradi.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR RIVOJLANISHIDA STEAM TA’LIM TEXNOLOGIYASINING AFZALLIKLARI

Xayrullayeva Maxliyo Rustam qizi
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya. XXI asr globallashuv davrida barcha sohalarda bo‘lgani kabi ta’lim sohasini ham chetlab o‘tgani yo‘q. Uzluksiz ta’limning boshlang‘ich bo‘g‘ini bo‘lgan maktabgacha ta’lim sohasi ham alohida o‘rin egallagan. Hozirgi kunda maktabgacha ta’lim sohasiga juda katta e’tibor qaratilib bu borada bir qancha qonunlar, farmon farmoyishlar qabul qilindi. STEAM ta’lim texnologiyasini qo‘llash joriy qilindi.

Kalit so‘zlar: uzluksiz ta’lim, takomillashtirish, steam ta’lim texnologiyasi, konstruktor o‘yinlar, muhandislik elementlari, tanqidiy fikrlash, intellektual qobiliyatlar, zamonaviy metod, kompleks, kompetensiya.

O‘zbekiston Respublikasi XXI asr globallashuv davrida barcha sohalarda ilg‘or natijalarga erishmoqda . Bir qancha yangiliklar yaratilib,bular jumlasiga ta’lim sohasida ham katta yutuqlarni qo‘lga kiritib kelyabdi. Uzluksiz talimning boshlang‘ich bo‘g‘ini bo‘lgan Maktabgacha ta’limga ham juda katta e’tibor qaratilib bir necha qonun va qarorlar, yangiliklar joriy qilindi.

Maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, bolalarning sifatli maktabgacha ta’limdan teng foydalanishini ta’minlash, maktabgacha ta’lim xizmatlarining nodavlat sektorini rivojlantirish maqsadida, shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 30-sentabrdagi “Maktabgacha ta’lim tizimini boshqarishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3955-son qarori qabul qilindi. O‘zbekiston Respublikasi prezidentining

[1] Қ.Қ.Куронбоев, Х.Т.Азизов, М.Б.Бекмуродов ва бошқ. Конституция ва қонун устуворлиги – ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг энг муҳим мезони. Ўқув-услубий мажмуа. – Тошкент, 2020 й. – Б.186.

[2] Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 09.08.2022 й., 03/22/788/0723-сон.

[3] Ўзбекистон Республикасида кадрлар сиёсати ва давлат фуқаролик хизмати тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, №ПФ-5843. //https://lex.uz/docs/4549998

«Maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi qarori qabul qilindi. Ushbu qarorlardan ham ko‘rinib turibdiki ushbu sohaga qaratilayotgan e’tibor qay darajada ekanligi. Maktab ta’limi sohasida STEAM ta’lim texnologiyasini qo‘llash joriy etish, samarali natija bergani bois Maktabgacha ta’limda ham STEAM ta’limini qo‘llash joriy qilindi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirishda STEAM ta’limi alohida o‘rin tutadi.

STEAM — atamasi

Science (fan);

Technology (texnologiya);

Engineering (muhandislik);

Art (san’at)

Mathematics (matematika) yo‘nalishlarini o‘zida mujassam etgan ta’lim tizimidir. Ushbu yondashuv bolalarning bilim olish jarayonini qiziqarli, mazmunli va samarali qiladi.

Avvalo, STEAM ta’limi bolalarning har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Bu jarayonda bola nafaqat bilim oladi, balki fikrlash, tasavvur qilish va ijod qilishni ham o‘rgana, djdi. Masalan, oddiy konstruktor o‘yinlari orqali bolalar muhandislik elementlarini tushuna boshlaydi, ranglar va shakllar bilan ishlash orqali esa san’atga qiziqishi ortadi. Shu tariqa ularning aqliy va ijodiy salohiyati birgalikda rivojlanadi.

Bundan tashqari, STEAM ta’limi bolalarda mustaqil va tanqidiy fikrlashni shakllantiradi. Faoliyatlar davomida bolalar turli savollar beradi, tajribalar o‘tkazadi va muammolarga yechim izlaydi. Bu esa ularni faqat tayyor bilimni qabul qiluvchi emas, balki izlanadigan, o‘ylaydigan shaxs sifatida tarbiyalaydi. Ayniqsa, kichik yoshdan boshlab muammolarni hal qilish ko‘nikmasining shakllanishi kelajakdagi muvaffaqiyat uchun muhim omil hisoblanadi.

STEAM ta’limining yana bir muhim afzalligi — amaliy o‘rganishga asoslanganligidir. Bolalar ko‘proq tajriba o‘tkazish, qurish, yaratish orqali bilim oladi. Masalan, suv bilan o‘tkazilgan oddiy tajribalar orqali tabiiy hodisalarni tushunishadi yoki qurilish o‘yinlari orqali muvozanat va shakl tushunchalarini anglab yetishadi. Bu usul bolalarda bilimni chuqurroq o‘zlashtirishga yordam beradi.

Shuningdek, STEAM ta’limi bolalarda jamoada ishlash va muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Guruhda bajariladigan vazifalar orqali bolalar bir-biri bilan fikr almashadi, yordam beradi va hamkorlikda natijaga erishadi. Bu esa ularning ijtimoiy rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Maktabgacha ta’lim tizimida STEAM yondashuvi keng qo‘llanilib ko‘plab olimlar tomonidan uning samaradorligi ilmiy asoslangan. Olimlarning fikricha, aynan erta yosh davri bolaning intellektual va ijodiy rivojlanishi uchun eng muhim bosqich hisoblanadi.

Mashhur pedagog va psixolog Jean Piaget ta’kidlaganidek, bolalar bilimni tayyor holda qabul qilmaydi, balki uni o‘z tajribasi orqali “quradi”. STEAM ta’limi aynan shu tamoyilga asoslanib, bolani faol ishtirokchi sifatida shakllantiradi. Tajriba qilish, kuzatish va sinab ko‘rish orqali bola bilimni chuqurroq anglaydi.

Shuningdek, Lev Vygotsky o‘zining ijtimoiy rivojlanish nazariyasida ta’lim jarayonida muloqot va hamkorlik muhimligini alohida ta’kidlaydi. STEAM mashg‘ulotlari ko‘pincha guruhda tashkil etilgani sababli, bolalar o‘zaro fikr almashadi, bir-biridan o‘rganadi va bu ularning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Amerikalik pedagog John Dewey esa “o‘rganish — bu faoliyat orqali amalga oshadi” degan g‘oyani ilgari surgan. Uning fikricha, bolalar amaliy faoliyat orqali bilimni samarali o‘zlashtiradi. STEAM ta’limida aynan tajriba, loyiha va amaliy mashg‘ulotlar asosiy o‘rinni egallaydi.

Bundan tashqari, Maria Montessori ta’limda bolaga erkinlik berish, uning qiziqishlariga asoslanish zarurligini ta’kidlaydi. STEAM yondashuvi ham bolalarning qiziqishlarini hisobga olib, ularni mustaqil izlanishga undaydi va tabiiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishida STEAM ta’limini qo‘llash bolalarni har tomonlama rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy tadqiqotchilar ham STEAM ta’limining ahamiyatini yuqori baholamoqda. Ularning fikricha, bu yondashuv bolalarda tanqidiy

fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodkorlik va innovatsion yondashuv kabi ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Bu esa kelajakda raqobatbardosh shaxsni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Yuqoridagi ilmiy qarashlarni tahlil qilgan holda shuni aytish mumkinki, STEAM ta’limi maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishida nafaqat zamonaviy metod, balki bola shaxsini kompleks shakllantiruvchi muhim pedagogik tizimdir. Jean Piaget, Lev Vygotsky, John Dewey va Maria Montessori kabi olimlarning nazariyalari shuni ko‘rsatadiki, bola rivoji faoliyat, muloqot, mustaqillik va tajriba orqali amalga oshadi — aynan shu jihatlar STEAM yondashuvining asosini tashkil etadi.

Chuqurroq qaraganda, STEAM ta’limi bolaning faqat bilim olish jarayonini emas, balki uning fikrlash uslubini o‘zgartiradi. Ya’ni, bola tayyor javoblarni yodlashdan ko‘ra, savol qo‘yishga, izlanishga va o‘z xulosasini chiqarishga o‘rganadi. Bu esa unda “o‘rganishni o‘rganish” kompetensiyasini shakllantiradi.Natijada bola kelajakda yangi vaziyatlarga moslasha oladigan, mustaqil qaror qabul qiladigan va muammolarni kreativ hal eta oladigan shaxsga aylanadi.

Shuningdek, STEAM ta’limi orqali bola dunyoni yaxlit holda idrok eta boshlaydi. An’anaviy ta’limda fanlar alohida o‘rgatilsa, STEAM yondashuvida ular o‘zaro bog‘liq holda beriladi. Bu esa bolada tizimli fikrlashni rivojlantirib, atrof-muhitdagi hodisalarni chuqurroq anglashiga yordam beradi.

Yana bir muhim jihat shundaki, STEAM ta’limi bolalarda xatoga nisbatan to‘g‘ri munosabatni shakllantiradi. Tajriba jarayonida xatolar tabiiy hol sifatida qabul qilinadi va bu bola ruhiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. U qo‘rqmasdan sinab ko‘rishga, yangilik yaratishga intiladi. Bu esa innovatsion fikrlashning shakllanishida muhim omildir.

Eng muhimi, STEAM ta’limi bolani kelajak hayotga tayyorlaydi. Hozirgi tez o‘zgarayotgan zamonda muvaffaqiyatli bo‘lish uchun faqat bilim emas, balki moslashuvchanlik, ijodkorlik va hamkorlik kabi ko‘nikmalar zarur. STEAM esa aynan shu kompetensiyalarni erta yoshdan rivojlantiradi.

Umumiy xulosa qilib aytganda, STEAM ta’limi — bu bolani faqat bugungi kun uchun emas, balki kelajak uchun tarbiyalaydigan, uning ichki salohiyatini ochib beradigan va uni faol, mustaqil hamda ijodkor shaxs sifatida shakllantiradigan eng samarali yondashuvlardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi prezidentining Maktabgacha ta’lim tashkilotlariga oid qarorlari va farmonlari.
2. O‘zbekiston Respublikasi ’’Ilk qadam’’ variativ davlat o‘quv dasturi.
3. Jean Piaget. Bola psixologiyasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2001.
4. Lev Vygotsky. Tafakkur va nutq. — Toshkent: Fan, 2005.
5. John Dewey. Tajriba va ta’lim. — Toshkent: Istiqlol, 2003.
6. Maria Montessori. Montessori metodikasi. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2008.
7. UNESCO. Barqaror rivojlanish uchun ta’lim maqsadlari. — Toshkent, 2017.

BOLALAR MUSIQA MAKTABLARIDA FORTEPIANO O‘QITISHDA O‘YIN VA IJODIY TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

G.S.Muhiddinova
Buxoro innovatsiyalar universiteti magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalar musiqa va san’at maktablarida fortepiano o‘qitish jarayonida o‘yin va ijodiy topshiriqlardan foydalanishning nazariy-metodik asoslari keng yoritilgan. Tadqiqotda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar hamda o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari tahlil qilingan. Shuningdek, o‘yin texnologiyalari va ijodiy faoliyat elementlarining o‘quvchilarning

musiqiy eshitish qobiliyati, ritmik sezgisi, ijodiy tafakkuri va ijrochilik mahoratini rivojlantirishdagi o‘rni ilmiy asosda ochib berilgan. Tadqiqot natijalari fortepiano ta’limida interfaol yondashuvlar yuqori pedagogik samaradorlikka ega ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Fortepiano ta’limi, bolalar musiqa maktabi, musiqiy pedagogika, o‘yin texnologiyalari, ijodiy topshiriqlar, fortepiano o‘qitish metodikasi, interfaol ta’lim, musiqiy ijodkorlik, o‘quvchi faolligi, musiqa ta’limi samaradorligi, pedagogik innovatsiyalar, musiqiy qobiliyatni rivojlantirish, yosh pianinochilar, amaliy mashg‘ulotlar, motivatsiya, estetik tarbiya, musiqiy tafakkur, ta’lim jarayoni, ijro mahorati, kreativ yondashuv.

KIRISH. Bugungi globallashuv jarayonida ta’lim tizimiga qo‘yilayotgan talablar tubdan o‘zgarib bormoqda. Xususan, musiqa ta’limida ham o‘quvchilarning nafaqat bilim, balki ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va san’atni chuqur his etish kompetensiyalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, bolalar musiqa va san’at maktablarida fortepiano o‘qitish jarayonini innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Pedagogika fanida ta’kidlanganidek, “ta’lim jarayonining samaradorligi o‘quvchini faol subyektga aylantirish darajasi bilan belgilanadi” [1]. An’anaviy darslarda o‘quvchi ko‘proq tinglovchi rolida bo‘lsa, interfaol metodlar orqali u faol ishtirokchiga aylanadi. Ayniqsa, musiqa ta’limida bu yondashuv muhim, chunki musiqa - bu amaliy va hissiy faoliyatdir. Jahon pedagogikasida ham o‘yin faoliyati ta’limning ajralmas qismi sifatida e’tirof etiladi. Masalan, L.S. Vygotskiy o‘z tadqiqotlarida o‘yin faoliyati bolaning yaqin rivojlanish zonasini kengaytirishini ta’kidlaydi [2]. Shuningdek, Z. Kodaly va K. Orff metodikalarida ham musiqiy ta’limda o‘yin va harakat asosiy vositalardan biri sifatida qaraladi [3]. O‘zbekistonlik olimlar ham musiqa ta’limida interfaol metodlarning ahamiyatini alohida ta’kidlab o‘tgan. Xususan, Q. Abdurahmonov musiqa darslarida o‘quvchilarning faolligini oshirishda ijodiy topshiriqlarning muhim o‘rin tutishini qayd etadi [4]. Shu bois, mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi - bolalar musiqa maktablarida fortepiano o‘qitishda o‘yin va ijodiy topshiriqlardan foydalanishning pedagogik samaradorligini ilmiy asoslashdan iborat.

METODOLOGIYA. Mazkur tadqiqotda fortepiano ta’limi jarayonida interfaol metodlardan foydalanish samaradorligini aniqlash maqsadida kvazi-eksperimental (quasi-experimental research) tadqiqot dizaynidan foydalanildi. Ushbu yondashuv to‘liq randomizatsiyani talab etmagan holda, nazorat va tajriba guruhlari o‘rtasida qiyosiy tahlil o‘tkazish imkonini berdi. Tadqiqot 2024-2025 o‘quv yili davomida bolalar musiqa va san’at maktabining fortepiano sinflarida amalga oshirildi.

Tadqiqotda jami 24 nafar o‘quvchi ishtirok etdi. Ular ikki guruhga ajratildi: tajriba guruhi (12 nafar o‘quvchi) va nazorat guruhi (12 nafar o‘quvchi). Tajriba guruhida ta’lim jarayoni interfaol metodlar asosida tashkil etilgan bo‘lsa, nazorat guruhida an’anaviy o‘qitish usullari qo‘llanildi. Har ikkala guruh o‘quvchilari yosh (7-10 yosh), boshlang‘ich tayyorgarlik darajasi hamda o‘quv dasturi jihatidan o‘zaro tenglashtirildi.

Tajriba uch asosiy bosqichda olib borildi. Birinchi bosqich - diagnostik bosqich bo‘lib, unda o‘quvchilarning dastlabki bilim va ko‘nikmalari aniqlab olindi. Xususan, musiqiy eshitish qobiliyati, ritmni his qilish darajasi, fortepiano ijrochilik texnikasi hamda ijodiy faollik ko‘rsatkichlari baholandi. Ushbu baholash jarayonida 5 ballik mezonlarga asoslangan diagnostik karta qo‘llanildi.

Ikkinchi bosqich - formativ (tajriba-amaliy) bosqich hisoblanadi. Bu bosqichda tajriba guruhida fortepiano darslari interfaol metodlar asosida tashkil etildi. Jumladan, musiqiy o‘yinlar (“Ritmni takrorla”, “Melodiyani davom ettir”), improvizatsiyaga yo‘naltirilgan ijodiy topshiriqlar, kichik ansambl shaklidagi ijro faoliyati hamda muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar tizimli ravishda qo‘llanildi. Mazkur yondashuv o‘quvchilarning dars jarayonidagi faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga undash va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qildi. Nazorat guruhida esa an’anaviy metodlar - texnik mashqlarni takrorlash, o‘qituvchi ko‘rsatmasi asosida ijro etish va reproduktiv faoliyat ustunlik qildi.

Uchinchi bosqich - nazorat (yakuniy) bosqich bo‘lib, unda tajriba yakunida o‘quvchilarning rivojlanish darajasi qayta baholandi. Baholash dastlabki diagnostika mezonlari asosida amalga oshirildi va olingan natijalar qiyosiy tahlil qilindi.

Tadqiqot davomida o‘quvchilarning rivojlanish darajasi quyidagi mezonlar asosida baholandi: fortepiano ijrochiligidagi texnik ko‘nikmalar (barmoq harakatining aniqligi va tezligi), musiqiy eshitish qobiliyati (intonatsiya va eshitib takrorlash), ritm sezgisi (barqarorlik va aniqlik), shuningdek, ijodiy faollik (improvizatsiya va mustaqil yondashuv darajasi). Har bir mezon 1 dan 5 gacha ball tizimida baholandi.

Olingan natijalar foizli tahlil, o‘rtacha arifmetik qiymatlarni aniqlash hamda qiyosiy diagrammalar asosida qayta ishlanib, tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasidagi farqlar aniqlandi. Tahlillar natijasida tajriba guruhidagi o‘quvchilarning musiqiy ko‘nikmalari, xususan, ijodiy faolligi va mustaqil ijro etish darajasi sezilarli oshgani kuzatildi.

Mazkur natijalar pedagogik tajriba-sinov metodining ta’lim samaradorligini aniqlashdagi muhim ahamiyatini tasdiqlaydi. Ilmiy manbalarda ham eksperimental yondashuv pedagogik jarayonlarni obyektiv baholashning ishonchli vositasi sifatida e’tirof etiladi [1]. Shu bilan birga, interfaol va o‘yin asosidagi metodlar o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasini oshirishda samarali ekanligi ko‘plab tadqiqotlarda qayd etilgan [5].

XULOSA. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bolalar musiqa maktablarida fortepiano o‘qitishda o‘yin va ijodiy topshiriqlardan foydalanish yuqori pedagogik samaradorlikka ega. Ushbu metodlar - o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, musiqiy eshitish va ritmik sezgini rivojlantiradi, ijodiy tafakkur va mustaqil ishlash ko‘nikmalarini shakllantiradi, ijrochilik mahoratini takomillashtiradi. Shuningdek, interfaol metodlar asosida tashkil etilgan darslar o‘quvchilarning psixologik holatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatib, ularning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy musiqa ta’limida o‘yin va ijodiy topshiriqlardan foydalanish nafaqat metodik zarurat, balki ta’lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Shu bois, fortepiano o‘qituvchilari ushbu yondashuvlarni keng joriy etishlari maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Dewey J. *Experience and Education*. - New York: Macmillan, 1938. https://archive.org/details/experienceeducat00dewe
2. Vygotsky L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. - Harvard University Press, 1978. https://www.hup.harvard.edu/books/9780674576292
3. Orff C. *Orff-Schulwerk: Music for Children*. - London: Schott, 1963. https://www.schott-music.com
4. Kodaly Z. *The Selected Writings of Zoltan Kodaly*. - London: Boosey & Hawkes, 1974. https://www.boosey.com
5. Piaget J. *The Psychology of the Child*. - New York: Basic Books, 1969. https://monoskop.org/images/9/9b/Piaget_Jean_The_Psychology_of_the_Child.pdf
6. Guilford J.P. *Creativity and Education*. - New York, 1950. https://files.eric.ed.gov/fulltext/EDXXXXXX.pdf
7. Abdurahmonov Q. *Musiqa ta’limi metodikasi*. - Toshkent, 2020. https://library.ziyonet.uz
8. Ismoilova D. *Musiqa pedagogikasi asoslari*. - Toshkent, 2019. https://ziyonet.uz
9. Karimova M. *Zamonaviy pedagogik texnologiyalar*. - Toshkent, 2021. https://edu.uz
10. Usmonov S. *Musiqa o‘qitish nazariyasi va amaliyoti*. - Toshkent, 2018. https://natlib.uz
11. Hallam S. *Music Psychology in Education*. - London, 2006. https://www.researchgate.net
12. Swanwick K. *Teaching Music Musically*. - Routledge, 1999. https://www.routledge.com

TALABA YOSHLAR ORASIDA OILA VA UNGA BO‘LGAN MUNOSABATLARDA IJTIMOIY TARMOQNING ROLI

Oqo‘tayeva Dilnoza Olimjon qizi
Alijonova Gulasal Abduhalil qizi
Guliston davlat pedagogika instituti talabalari
Ilmiy rahbar: Berdiqulova Mahbuba Erkinjon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi globallashuv davrida talaba yoshlar hayotida ijtimoiy tarmoqlarning oilaviy munosabatlarga ko‘rsatayotgan ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ongida oila institutiga bo‘lgan munosabatni shakllantirishdagi ijobiy va salbiy jihatlari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, virtual muloqotning real oilaviy muloqotga ta’siri, yoshlarning oilaviy qadriyatlarni qabul qilishi va kelajakdagi oilaviy hayotga tayyorgarlik jarayonida raqamli texnologiyalarning o‘rni yoritilgan. Maqola yakunida talaba yoshlar o‘rtasida sog‘lom oilaviy muhitni saqlash va ijtimoiy tarmoqlardan oqilona foydalanish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: talaba yoshlar, oila, ijtimoiy tarmoq, virtual muloqot, oilaviy qadriyatlar, raqamli avlod, ijtimoiy munosabatlar, mafkuraviy ta’sir.

Talabalarni oilaviy hayot qadriyatlari bilan tanishtirish muammosining dolzarbligi, birinchi navbatda, oilani jamiyatni takror ishlab chiqarish, gendir munosabatlari madaniyatini shakllantirish, birgalikdagi hayotda erkak va ayolning ma’naviy va ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish, bolalarni tarbiyalashning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida alohida ahamiyati bilan belgilanadi. Oilaga g‘amxo‘rlik qilish davlatimiz ijtimoiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. “Odob as-solihin” asari yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash va eng avvalo yoshlarda oilaviy hayot to‘risidagi tushunchalarni shakllantirishda muhim manba hisoblanadi. Asarni o‘rganish va tahlil qilishdan keyingi natijalarga asoslanib, asarni ta’lim muassasalarida o‘quv predmetlari tarkibiga kiritish maqsadga muvofiqdir. Jumladan yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash, yoshlarning axloqini yuksaltirishda jamiyatning muhim manbasi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Oila bugungi kunimizning o‘rganilishi kerak bo‘layaotgan mavzularidan biri sifatida, qadim zamonlardan e’tibor qaratilan va insoniyatini jamiyatga bog‘lab turuvchi fundamental asos hisoblangan, hozirda ham huddi shunday vazifani bajarib kelmoqda.

Oila borasida Sharq va G‘arb olimlari qadimdan o‘z izlanishlari olib borganlar quyida ulaning ayrimlariga to‘xtalib o‘tamiz Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg‘ariy, Kaykovus, Hotam ibn Toy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur. O‘zbek olimlaridan M.G. Davletshin, G.B. Shoumarov, V.M. Karimova, E.N. Sattorov, N.A. Soginovlar. G‘arb olimlari A. I. Antonov, A. B. Artyuxov, I. V. Bestujev-Lada, A. G. Vishnevskiy, S. I. Golod, T. A. Gurko, O. N. Dudchenko, I. V. Kalabixin, V. V. Solodovnikov tadqiqotlarida oila va uning rivojlanishi, muammolari o‘rganilgan.

Asosiy qisim. Oila - har bir shaxsda ilk yoshligidan boshlab shakllanadigan insoniy fazilatlar, ezgu-istaklar, qadriyatlar takomil topadigan, ming yillar davomida shakllangan o‘zbek xalqining qadriyatlari va ma’naviy merosi ravnag‘ini ta’minlovchi tarbiya maskanidir. “Halollik, rostgo‘ylik, or-nomus, sharmu-hayo, mehru-oqibat, mehnatsevarlik kabi barcha insoniy fazilatlar, eng avvalo, oilada shakllanadi”. Bola shakllanishining ilk maktabi esa ota-onaning o‘zaro munosabatlari majmui bo‘lib hisoblanadi.

Ayniqsa yosh oilalarda ota-onalik ma’suliyatini o‘z zimmasiga olib o‘zaro munosabatlar tizimini to‘g‘ri shakllantirish jarayonlarida kuzatiladi. Payg‘ambarimiz bir hadislarida: “Xulqi yaxshi bo‘lgan musulmon imon jihatidan eng mukammal musulmondir”, - degan edilar. Oila muammolari, shaxslararo munosabatlarning insoniyat jamiyati kabi qadimiy va dolzarbligi bois, o‘tmish mutafakkirlaridan tortib to hozirgi zamon tadqiqotchilari ham oila va oilaviy muammolarga o‘z e’tiborlarini qaratganlar. Sharqning buyuk allomalari Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy,

Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib, Mahmud Qoshg‘ariy, Kaykovus, Hotam ibn Toy, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur, Rizouddin ibn Faxriddin kabi ko‘plab olimlar nikoh - oila masalalarida o‘zlarining durdona fikrlarini qoldirib ketganlar. Ularning qarashlari bugungi kunimizda ham katta ijtimoiy va mafkuraviy ahamiyat kasb etadi. Oila va oilaviy munosabatlarga bag‘ishlangan adabiyotlar tahlilidan ko‘rinadiki, o‘zbekistonlik psixolog olimlar ham bu yo‘nalishda o‘ziga xos maktab yaratilishiga hissa qo‘shmoqdalar. Olimlardan M.G. Davletshin, G.B. Shoumarov, V.M. Karimova, E.N. Sattorov, N.A. Soginov, E.Sh. Usmonov, X.K. Karimov, F.A. Akramova, N. Salaeva, F.R. Ro‘zikulov, G.T. Yadgarova, M.X. Fayzieva, N.X. Lutfullaeva, U.S. Saribaeva va boshqalarning ishlarida bu masalalar maxsus ilmiy tadqiqot predmeti sifatida tadqiq etilgan.

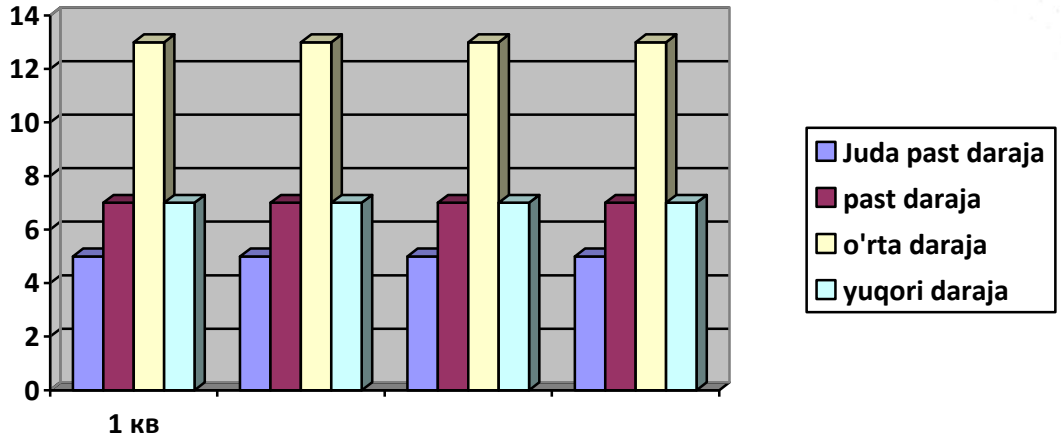
Yuqorida keltirib o‘tilganlardan ko‘rinib turibdiki, nikoh - oila munosabatlari, oilaviy hayot muammosi chet ellik olimlar tomonidan ham keng ko‘lamda tadqiq etib kelinmoqda, bu borada o‘ziga xos tajribalar to‘plangan. Oila hayotini o‘zgartirish g‘oyalari A. I. Antonov, A. B. Artyuxov, I. V. Bestujev-Lada, A. G. Vishnevskiy, S. I. Golod, T. A. Gurko, O. N. Dudchenko, I. V. Kalabixin, V. V. Solodovnikov tadqiqotlarida aks ettirilgan. Oilaning ijtimoiy funktsiyalarini tahlil qilish V. V. Bodrova, E. K. Vasileva, V. Golofast, B. M. Levin, N. V. Malyarova, M. S. Matskovskiy. Bir qator asarlarda oilaviy va nikoh munosabatlarining ijtimoiy-psixologik muammolari ochib berilgan (A. A. Avduev, T. M. Afanasyeva, I. V. Grebennikov, V. M. Medkov, B. S. Pavlov, T. M. Trapeznikova, A. G. Xarchev, E. Eidermiller, Z. A. Yankova). Talaba yoshlar ham ijtimoiy munosabatlarda faol ishtiirok etmoqda ekanlar jamiyatda ularning fikirlari ham katta ahiyatga ega hisoblanadi, biz bilamizki bugungi rivojlanayotgan shiddatli jamiyatda farzand tarbiyasi, oilaviy munosabatlar oila borasida yoshlarning fikirlari eski davr insonlarinikidan tubdan farq qiladi, aksariyat holatlarda yoshlarda tug‘ulayotgan muomoli holatlardan biri real va mediya hayotning bir – biridan tafovutlarini aniqlayolmasliklaridadir.

Tadqiqotimiz davomida oilalarda bo‘layotgan ajirimlar va ularning aksariyati oliy ma’lumotli juftliklar ishtirokida amalga oshirilayotgani yurtimiz taraqqiyotiga ijoiy ta’sir ko‘rsatmasligi xech qaysimizga sir emas. Zet avlod siftida ta’lim va tarbiyani olayotgan talaba o‘g‘il qizlarning oilaviy munosabatlari va o‘z turmush o‘rtoqlarini topshdagi ijtimoiy tarmoqning naqadar ahamiyatli ekanligini kichik tadqiqot qilishga qaror qildim. Talabalarning o‘z turmush o‘rtoqlarini tanlasda mediyaning qay darajada o‘rnini aniqlash maqsatida 30 ta talabadan ijtimoiy so‘rovnoma oldik.

	Ijtimoiy so‘rovnoma	**Ba’zan ta’sir ko‘rsatadi**	**Umuman ta’sir ko‘rsatmaydi**	**ta’sir ko‘rsatadi**	**Juda muhum ta’sir ko‘rsatadi**
	Ballar	**1**	**2**	**3**	**4**
1	Ijtimoiy tarmoqlarda (Instagram, Telegram, TikTok va boshqalar) ko‘riladigan ramantik oilaviy hayot namunalari sizning turmush o‘rtoq haqidagi tasavvuringizga ta’sir qiladimi ?				
2	Serial va filmlarda ko‘rsatiladigan ideal juftlik obrazi sizning turmush o‘rtoq tanlashdagi mezonlaringizga ta’sir ko‘rsatadimi ?				
3	Blogerlar yoki mashhur shaxslar bilan oil abo‘lib yashashni istarmidingizmi ?				
4	Internet orqali tanishish (ijtimoiy tarmoqlar yoki tanishuv ilovalari) sizning turmush o‘rtoq tanlashingizga tasir o‘tqazadima ?				
5	Turmush o‘rtog‘ingiz Mediadagi kabi tashqi ko‘rinish (go‘zallik, kiyinish uslubi)ga ega bo‘lishi siz uchun turmush o‘rtoq tanlashda muhimmi ?				
6	Media orqali tarqatilagan moddiy farovonlik va hashamatli hayot tasvirlari turmush o‘rtoq tanlashdagi talablaringizga				

	ta’sir xosmi ?				
7	Ommaviy axborot vositalarida oilaviy muammolar va ajrimlar haqidagi materiallar sizning nikohga bo‘lgan ishonchingizga ta’sir qiladimi ?				
8	Mediada gender rollari (erkak va ayolning oiladagi roli) qanday ko‘rsatilishi sizning oilaviy qarashlaringa tasir etadima ?				
9	Media orqali olingan ma’lumotlar ota-ona yoki yaqinlarning maslahatlariga nisbatan siz uchun qanchalik muhim ?				
10	Sizningcha, hozirgi kunda talabalarning turmush o‘rtoq tanlashida media qanchalik hal qiluvchi rol o‘ynaydi ?				
Jami:					
Umumiy ball:					

Bugungi talabalarda turmush o‘rtoqlarini tanlashda milliy qadryatlarga qaraganda ijtimoiy tarmoqlarga qarab o‘z tanlovlarini qilmoqda ekanliligi ko‘rishimiz mumkin. Bunga ko‘ra talabalarda turmush o‘rtoq tanlashda ijtimoiy tarmoqlarning ahamiyati muhum ekanliga guvoh bo‘ldik.

Xulosa. Talabalarga ijtimoiy yordam ko‘rsatish, oila haqida ularga raellik bilan yondashishni o‘rgatish, mediya olamidagi ramantik hayotning ideal emasligini tushuntirish, oila muqaddas dargoh ekanliligini bot - bot aytish va tushuntirish maqsadli.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1.Podrobneye: https://www.norma.uz/oz/bizning_sharhlar/nikoh_va_oila_qonun hujjatlari.
2.“Ijtimoiy boshqaru” jurnalidan.
3. Roussel L. La Famille incertaine. Editions Odibe Jacob, 1989.
4. Hatay Mustafo Kamol universiteti **“**Ijtimoiy va diniy tadqiqotlar**”** jurnali.
5. Волков А.Г. Семья – объект демографии. – Москва:
6. Антонов А.И. Социология семьи: Учебник. – Москва: ИНФРА-М, 2009. Cairn.info saytida 30.06.2022 da chop etilgan. https://doi.org/10.3917/tiers.012.0051.

MANZARA JANRINING ZAMONAVIY TASVIRIY SAN’AT VA SAN’AT TA’LIMIDAGI ESTETIK, EKOLOGIK VA PEDAGOGIK SALOHIYATI

Abdumajidova O‘g‘iloy Ravshanjon qizi
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: maqolada manzara janrining zamonaviy tasviriy san’at va san’at ta’limidagi estetik, ekologik va pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Tabiat obrazining san’atdagi talqini inson va atrof-muhit munosabatlarini ifodalash, ekologik ongni shakllantirish va badiiy tafakkur rivojida muhim rol o‘ynashini ko‘rsatadi. Shuningdek, janrning turli badiiy yo‘nalishlarda va zamonaviy texnologiyalar yordamida pedagogik jarayonda qo‘llanilishi muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: manzara janri, tasviriy san’at, tabiat tasviri, ekologik ong, badiiy ifoda, pedagogik salohiyat.

Tasviriy san’at rivojida tabiat obrazining doimiy ravishda qayta talqin qilinishi inson va atrof-muhit o‘rtasidagi murakkab, ko‘p qirrali va o‘zgaruvchan munosabatlarni anglash jarayoni bilan chambarchas bog‘liqdir [2:45]. Tasviriy san’atda tabiatni idrok etish jarayoni faqat tashqi shakllarni aks ettirish bilan chegaralanmaydi, balki uning ichki tuzilishi, ritmik harakati, fazoviy chuqurligi hamda vaqt va makon bilan bog‘liq o‘zgarishlarini badiiy talqin qilishni ham o‘z ichiga oladi [4:128]. Shu nuqtai nazardan, manzara janri tasviriy san’atning mustaqil va yetakchi yo‘nalishlaridan biri sifatida shakllanib, tabiatni murakkab estetik, ekologik va falsafiy tizim sifatida ifodalash imkonini beradi [1:6985]. Ushbu janr orqali san’atkor tabiatni oddiy vizual obyekt emas, balki inson ruhiyati, ijtimoiy muhit va madaniy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liq hodisa sifatida yoritadi.

Zamonaviy davrda texnogen taraqqiyotning jadallashuvi va ekologik muammolarning kuchayishi manzara janrining mazmuniy ahamiyatini yanada kengaytirdi [3:15]. Global iqlim o‘zgarishlari, tabiiy resurslarning kamayishi va ekologik muvozanatning buzilishi san’atkorlarni tabiatga yangicha nigoh bilan qarashga undamoqda. Natijada, manzara janri nafaqat estetik zavq uyg‘otuvchi badiiy ifoda shakli, balki ekologik ogohlik va ijtimoiy mas’uliyatni targ‘ib etuvchi vizual vositaga aylanmoqda [8:1490]. Bu holat manzara san’atining ilmiy, ijtimoiy va pedagogik ahamiyatini sezilarli darajada oshiradi.

Shu bois, manzara janrini zamonaviy tasviriy san’at va san’at ta’limi kontekstida ilmiy jihatdan tadqiq etish dolzarb masalalardan biridir. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi manzara janrida tabiat tasvirining estetik va ekologik mohiyatini kompleks tahlil qilish, uning zamonaviy tasviriy san’atdagi badiiy ifodasi hamda san’at ta’limidagi didaktik imkoniyatlarini ilmiy asosda yoritishdan iborat [5:12]. Alohida ta’kidlash joizki, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab O‘zbekistonda yuzaga kelgan ekologik muammolar milliy tasviriy san’atda muhim mavzu sifatida aks etgan. Orol dengizi fojeasi, tuproq sho‘rlanishi, suv resurslaridan noto‘g‘ri foydalanish va qishloq xo‘jaligidagi ekologik nomutanosibliklar manzara janrida chuqur badiiy talqin topgan [7:1059]. Ushbu asarlarda tabiatning buzilgan muvozanati inson faoliyatining oqibati sifatida ko‘rsatiladi va ekologik ogohlik g‘oyasi badiiy obrazlar orqali kuchaytiriladi.

Tadqiqot natijalari manzara janrining san’at ta’limi jarayonidagi ahamiyatini ham tasdiqladi. Manzara asosida olib borilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarda kuzatuvchanlikni oshirish, rang sezgisi va rang uyg‘unligini anglash, fazoviy tafakkur hamda kompozitsion fikrlashni rivojlantirishda samarali vosita ekanligi aniqlandi [9:225]. Bundan tashqari, tabiatni bevosita kuzatish va badiiy tahlil qilish jarayoni o‘quvchilarda ekologik ong va tabiatga mas’uliyatli munosabatni shakllantirishga xizmat qilishi kuzatildi [6:9]. Mazkur natijalar manzara janrining nafaqat estetik-badiiy, balki ekologik va pedagogik jihatdan ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Olingan xulosalar keyingi bosqichda manzara janrining falsafiy, ijtimoiy va ta’limiy jihatlarini chuqurroq muhokama qilish zarurligini taqozo etadi.

Mazkur jarayonda manzara janri faqat tashqi vizual tasvir vositasi bo‘lib qolmay, balki san’atkorning falsafiy qarashlari va ekologik pozitsiyasini ifodalovchi badiiy platformaga aylanadi

[2:45]. Natijada tabiat tasviri orqali insonning tabiatga bo‘lgan munosabati, mas’uliyati va ekologik ong darajasi ramziy va metaforik obrazlar orqali ochib beriladi [8:1491]. Bu holat manzara san’atining mazmuniy chegaralarini kengaytirib, uni zamonaviy san’at diskursida muhim kommunikativ vosita sifatida namoyon etadi [3:17]. Shuningdek, tadqiqot natijalari manzara janrining turli badiiy yo‘nalishlar doirasida rang-barang talqin qilinishini ko‘rsatadi. Realizm tabiatning aniq va ishonchli tasvirini yaratishga xizmat qilsa, impressionizm yorug‘lik, rang va lahzaviy holatlarni badiiy ifodalash orqali tabiatning o‘zgaruvchanligini aks ettiradi. Ekspressionizm tabiat manzaralarini inson ruhiy holatlari bilan keskin uyg‘unlashtirib, hissiy dramatizmni kuchaytiradi. Abstrakt landshaft va konseptual ekologik san’at yo‘nalishlari esa tabiatni ramziy va g‘oyaviy tizim sifatida talqin etib, ekologik muammolarni zamonaviy badiiy til orqali ifodalash imkonini beradi [2:46]. Ushbu xilma-xil yondashuvlar manzara janrining ifodaviy va konseptual imkoniyatlarini sezilarli darajada boyitadi.

Zamonaviy texnologiyalarning san’at ta’limi jarayoniga keng joriy etilishi manzara janrining pedagogik salohiyatini sezilarli darajada oshirayotganini alohida ta’kidlash lozim. Raqamli tasviriy vositalar, vizual modellashtirish, 3D-moddellashtirish va multimedia texnologiyalari yordamida tabiatni o‘rganish o‘quvchilarga nazariy bilimlarni amaliy tajriba bilan uyg‘unlashtirish, tasviriy va estetik ko‘nikmalarini mustahkamlash imkonini beradi [3:16]. Shu bilan birga, interaktiv platformalar va virtual landshaftlar yordamida o‘quvchilar tabiat elementlarini batafsil kuzatish, ularning o‘zgarish jarayonlarini tahlil qilish va o‘z badiiy qarashlarini ifodalashga o‘rgatiladi. Bu esa manzara janrining ta’limiy ahamiyatini yanada kengaytirib, o‘quvchilarda badiiy tafakkur, kreativ fikrlash va estetik did bilan bir qatorda ekologik ong, tabiatga mas’uliyatli munosabat va ijtimoiy mas’uliyat hissini shakllantirishga xizmat qiladi [5:13]. Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, manzara janri zamonaviy tasviriy san’at va san’at ta’limida nafaqat estetik va badiiy, balki ekologik va falsafiy jihatlarni o‘zida mujassamlashtirgan murakkab va ko‘p qirrali badiiy tizim sifatida rivojlanmoqda [6:9]. Ushbu janrning chuqur tahlili inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarni yanada kengroq anglash, ekologik madaniyatni shakllantirish, o‘quvchilarda tabiat bilan uzviy bog‘liqlikni mustahkamlash hamda san’at ta’limining ilmiy-metodik asoslarini boyitishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar manzara janrining pedagogik imkoniyatlarini yangi darajaga olib chiqib, badiiy ijod va ekologik bilimlarni birlashtirish orqali o‘quv jarayonini yanada interaktiv va samarali qiladi.

Xulosa qilib aytganda, manzara janri tasviriy san’at tizimida estetik, ekologik va pedagogik jihatlarni o‘zida mujassamlashtirgan eng muhim va ko‘p qirrali yo‘nalishlardan biri sifatida namoyon bo‘ladi [2:46]. Ushbu janr orqali san’atkor tabiatning tashqi ko‘rinishini tasvirlash bilan cheklanib qolmay, balki uning ichki ritmi, ekologik muvozanati, fazoviy tuzilishi hamda vaqt bilan bog‘liq o‘zgarishlarini badiiy talqin qiladi [8:1492]. Natijada manzara san’ati tabiatni statik obyekt emas, balki dinamik va mazmunan boy tizim sifatida idrok etish imkonini beradi [7:1060]. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, manzara san’ati nafaqat estetik zavq va hissiy qoniqish bag‘ishlovchi badiiy ifoda shakli, balki ekologik ongni shakllantirish, tabiatga mas’uliyatli munosabatni rivojlantirishda muhim ijtimoiy ahamiyatga ega vosita hisoblanadi [9:227]. Tabiatdagi o‘zgarishlar, inson faoliyatining ekologik oqibatlari va muvozanatning buzilishi manzara janrida ramziy va ogohlantiruvchi obrazlar orqali ifodalanib, tomoshabinni ekologik masalalar yuzasidan mushohada yuritishga undaydi [2:45]. Globallashuv jarayonlari, shaharsozlikning jadal rivoji va ekologik inqiroz sharoitida manzara janrini ilmiy, badiiy va pedagogik jihatdan chuqur o‘rganish san’atshunoslik hamda badiiy pedagogika uchun dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda [1:6988]. Ayniqsa, san’at ta’limi jarayonida manzara janridan samarali foydalanish o‘quvchilarda estetik did, ijodiy tafakkur va ekologik madaniyatni uyg‘un rivojlantirish imkonini beradi [3:18]. Bu esa manzara san’atining ta’limiy salohiyatini yanada kengaytiradi. Shu jihatdan, manzara san’ati jamiyatning estetik, ma’naviy va ekologik rivojlanishida uzviy va strategik ahamiyatga ega bo‘lib, zamonaviy tasviriy san’at va san’at ta’limining muhim tarkibiy qismi sifatida e’tirof etiladi [5:14]. Kelgusida manzara janrini yangi badiiy yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalar va ekologik

konsepsiyalar asosida tadqiq etish ushbu yo‘nalishning ilmiy-amaliy ahamiyatini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Berikbaev, Alisher Alikulovich. "Development of competence skills of art education students." International Journal of Psychosocial Rehabilitation 24.4 (2020): 6984-6988.

2. Жумабоев, Наби Пардабоевич, and Бобир Болбекович Нушаров. "МАНЗАРА ЖАНРИНИНГ ТАСВИРИЙ САНЪАТДА ТУТГАН ЎРНИ." Интернаука 6-2 (2019): 45-46.

3. Baxtiyarova, F. "MODERN TECHNOLOGIES IN DEVELOPING PROFESSIONAL CREATIVE ACTIVITY OF STUDENTS." Ilm-Fan Va ta’lim 1.1 (2023).

4. Ibadullaeva, Zarifa, and Nabi Jumaboev. "UZBEK NATIONAL ART AND ITS SCHOOLS." Журнал академических исследований нового Узбекистана 2.2 (2025): 127-130.

5. Xayrov R.Z. INDEPENDENT EDUCATIONAL ACTIVITIES AIMED AT IMPROVING THE PROFESSIONAL AND METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF FINE ARTS.

6. Alimjanovna Y. S. The Important Significance of Introducing Students to Artists’ Creations in Circle Classes (Ural Tansikbaev) //Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL). – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 9-9.

7. Yorlaqova Malika Ahmad qizi/Jumaboyev Nabi Pardaboyevich. (2025). SIRDARYO VILOYATINING DEHQONCHILIK HAYOTI ZAMONAVIY O‘ZBEK TASVIRIY SAN’ATIDA BADIIY TALQIN ETILISHI. IQRO INDEXING, 18(01), 1058-1061. https://worldlyjournals.com/index.php/IFX/article/view/16470.

8. MORAL AND AESTHETIC PRINCIPLES OF EASTERN THINKERS: APPLICATION IN MODERN EDUCATION / N. Jumaboyev. – International Journal of Artificial Intelligence. – 2025. – № 4. – P. 1489-94.

9. SIRDARYO VILOYATI MANZARALARI ASOSIDA KOMPOZITSIYA YARATISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI. (2025). Global Science Review, 7(1), 223-230. https://global-science-review.com/ojs/index.php/gsr/article/view/3089.

O‘SPIRINLARDA KASBIY MOTIVATSIYA VA SUB’EKTIV AYBDORLIK HISSI O‘RTASIDAGI KORRELYATSION BOG‘LIQLIK

N.O.Mamasadikova
Namangan davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Maqolada raqamli transformatsiya sharoitida o‘spirinlarning kasbiy motivatsiyasi va ularda yuzaga keladigan sub’ektiv aybdorlik hissi o‘rtasidagi bog‘liqlik ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tashqi va ichki motivatsiyaning aybdorlik hissini namoyon qilishi olimlarning xulosalari bilan izohlangan.

Kalit so‘zlar: kasbiy motivatsiya, sub’ektiv aybdorlik, o‘spirinlik davri, korrelyatsiya, kognitiv dissonans, raqamli transformatsiya, “Men” konsepsiyasi.

Bugungi kunda texnologiyalarning shiddatli o‘zgarishi o‘spirinlik davridagi shaxslar oldiga murakkab talablarni qo‘ymoqda. Kasbiy motivatsiya — bu shaxsning muayyan mehnat faoliyatiga bo‘lgan ichki intilishidir. Biroq, raqamli davrda tanlovlarning ko‘pligi va ijtimoiy bosim natijasida o‘spirinlarda sub’ektiv aybdorlik hissi (shaxsiy imkoniyatlarining ijtimoiy kutuvlarga mos kelmasligi) shakllanmoqda.

O‘spirinlik davrida kasbiy motivatsiya va sub’ektiv aybdorlik hissi o‘rtasidagi bog‘liqlik psixologiyaning murakkab va dolzarb masalalaridan biridir. Kasbiy tanlovida o‘spirin ota-onasi yoki jamiyat oldida o‘zini aybdor his qilsa, bu uning motivatsiyasini so‘ndiradi va kelajakda professional deemotsionalizatsiyaga olib keladi. O‘zbekiston sharoitida, oilaviy qadriyatlar kuchli

bo‘lgan muhitda, farzandning "zamonaviy" kasb tanlashi va ota-onaning "an’anaviy" kutuvlari o‘rtasidagi ziddiyatni korrelyatsion o‘rganish o‘ta muhimdir.

Psixologiyasida kasbiy motivatsiya va aybdorlik o‘rtasidagi bog‘liqlik E.L.Deci va R.M.Ryan tadqiqotlarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Olimlarning izlanishlari “O‘z taqdirini o‘zi belgilash nazariyasi” doirasida asos sifatida o‘rganiladi. Motivatsiya tashqi bo‘lganda, inson harakat qilmasa, unda kuchli introeksiyalangan aybdorlik paydo bo‘ladi. Ya’ni, o‘spirin "shartman" yoki "majburman" degan his bilan o‘qisa, har bir xatosi uchun o‘zini aybdor deb biladi. [1]

Amerikalik taniqli psixolog B.Schwartzning fikricha, raqamli davrdagi kasblarning ko‘pligi o‘spirinda "eng yaxshi variantni o‘tkazib yuborish" qo‘rquvini uyg‘otadi. Bu esa ekzistensial aybdorlikka olib keladi. Natijada ularda "Men noto‘g‘ri kasb tanlab, hayotimni isrof qilyapman",degan fikr bilan yashashiga olib keladi. [2]

Rossiya psixologlari tomonidan kasbiy motivatsiya va shaxs mas’uliyati o‘rtasidagi munosabatlar fundamental tarzda o‘rganilgan. N.S.Pryajnikov ta’kidlaydiki, o‘spirin kasbiy tanlovda o‘z erkinligini his qilmasa, uning motivatsiyasi "himoya mexanizmi"ga aylanadi. U o‘zining muvaffaqiyatsizligida o‘zini ayblaydi, bu esa reaktiv aybdorlikni keltirib chiqaradi.[3]

Kasb tanlash va insonning mehnat faoliyatini o‘rganish bo‘yicha yetakchi olim E.A.Klimov “Kasbiy o‘z-o‘zini anglash psixologiyasi” asarida kasb tanlash jarayonidagi "sub’ektiv to‘siqlar"ni tahlil qilib, aybdorlik hissi o‘spirinning kognitiv xaritasini buzishini va natijada motivatsiyaning pasayishiga (manfiy korrelyatsiya) sabab bo‘lishini ko‘rsatgan.[4]

E.G‘.G‘oziyev o‘spirinlik davridagi motivlar ierarxiyasini tahlil qilib shunday xulosaga kelgan: o‘spirin ota-onasining xohishini o‘zinikidan ustun qo‘yganda, unda "psixologik qaramlik aybdorligi" shakllanadi. Bu his motivatsiyani tushirib yuboradi. [5]

V.M. Karimovaning fikricha, o‘spirin o‘zining raqamli dunyodagi qiziqishlarini an’anaviy ta’lim bilan bog‘lay olmasa, unda sub’ektiv aybdorlik hissi ortib boradi va bu kasbiy oriyentatsiyaga salbiy ta’sir qiladi.[6]

lmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, aybdorlik hissi motivatsiyani stimullashi bilan birga tormozlashi ham mumkin:

1.To‘g‘ri korrelyatsiya**.** Tashqi motivatsiya (ota-ona bosimi, moddiy rag‘bat) yuqori bo‘lganda, o‘spirinda muvaffaqiyatsizlikka uchrashdan qo‘rqish natijasida aybdorlik hissi ham mutanosib ravishda ortadi.

2.Teskari korrelyatsiya**.** Ichki motivatsiya (kasbga bo‘lgan sof qiziqish) qanchalik yuqori bo‘lsa, sub’ektiv aybdorlik hissi shunchalik past bo‘ladi.

O‘spirin o‘z oldiga qo‘ygan maqsadlariga erisha olmasa, unda "shaxsiy aybdorlik" paydo bo‘ladi. Bunday holda jobiy korrelyatsiya namoyon bo‘ladi ya’ni mas’uliyatli o‘spirinlarda aybdorlik hissi ularni ko‘proq mehnat qilishga undaydi.

Kuchli aybdorlik va uyat hissi mavjud o‘spirinlarni yangi kasbiy qadamlar tashlashdan qo‘rqitib qo‘yadi. Mazkur holatda salbiy korrelyatsiya yuzaga keladi. Aybdorlik ortishi bilan faollik va motivatsiya so‘nadi.

O‘spirinlarda kasbiy motivatsiya va aybdorlik hissi uzviy bog‘liqligi raqamli davrda yanada murakkablashgan. Aybdorlik hissi o‘spirinni konstruktiv tanlov qilishdan to‘siq qo‘yuvchi asosiy psixologik determinat hisoblanadi. Xulosa qilib shuni ta’kidlash mumkinki,faqatgina ichki motivatsiyani qo‘llab-quvvatlash orqali ushbu salbiy emotsional holatni kamaytirish mumkin. O‘spirin kasbiy tanlovda avtonomiyaga ega bo‘lmasa, uning har bir “xatosi” yoki “to‘xtab qolishi” shaxsiy fojiaga va chuqur sub’ektiv aybdorlikka aylanadi. Bu esa vaqt o‘tishi bilan ruhiy charchoq va depressiyaga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1.E.L.Deci, & R.M.Ryan. “Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior”. New York: Plenum Press.1985.,p 113-120.

2.B.Schwartz: "The Paradox of Choice". Harper Perennial. 2004 p. 175-182

3.Н.С.Пряжников.“Профессионалное самоопределение: теория и практика”. Москва: Изд-во "Академия". 2008.502 с

4.Э. А. Климов.”Психология профессионалного самоопределения”. Москва: Изд-во "Академия". 2010. с .112
5.E.G.G‘oziyev. Ontogenez psixologiyasi. Toshkent: "Noshir". 2010. 195-b.
6.V.M.Karimova. Ijtimoiy psixologiya. Toshkent: "Yangi asr avlodi". 2018. 142-b.

MUSIQA O‘QITUVCHISINING INNOVATSION FAOLIYATI VA UNING TA’LIM SAMARADORLIGIDAGI O‘RNI

Abdumannonova Nilufar Baxrom qizi
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: maqolada musiqa o‘qituvchisining innovatsion faoliyati va uning zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Ta’lim jarayonida innovatsion metod va texnologiyalardan foydalanishning o‘quvchilar ijodiy salohiyati hamda estetik tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, musiqa ta’limining jamiyat ma’naviy rivoji va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashdagi roli asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: musiqa ta’limi, innovatsion faoliyat, pedagogik texnologiyalar, estetik tarbiya, ijodiy fikrlash, ijtimoiy barqarorlik.

Bugungi globallashuv sharoitida jamiyat barqarorligini ta’minlash masalasi barcha ijtimoiy institutlar zimmasiga yangi vazifalarni yuklamoqda. Ayniqsa, ta’lim tizimining mazmun va mohiyati tubdan yangilanib borayotgan bir paytda pedagog faoliyatiga qo‘yilayotgan talablar ham sifat jihatidan o‘zgarib bormoqda. Shu nuqtayi nazardan, o‘qituvchining innovatsion faoliyati zamonaviy ta’lim paradigmasining markaziy komponentlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Ta’lim jarayoniga ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish nafaqat bilim sifatini oshirishga, balki shaxsning kompleks rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Musiqa ta’limi ushbu jarayonda alohida ahamiyat kasb etadi, chunki u insonning emotsional-intellektual rivojiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan o‘ziga xos pedagogik vositadir. Musiqa san’ati orqali shaxsning estetik didi shakllanadi, uning ichki dunyosi boyiydi hamda ijtimoiy-madaniy qadriyatlarga nisbatan ongli munosabat rivojlanadi. Shu bois musiqa o‘qituvchisi faoliyati faqat bilim berish bilan chegaralanmay, balki o‘quvchilarning ma’naviy-axloqiy va estetik tarbiyasini shakllantirishga yo‘naltirilgan kompleks pedagogik jarayon sifatida qaraladi.

Zamonaviy musiqa o‘qituvchisi an’anaviy reproduktiv yondashuv doirasida qolib ketmasdan, innovatsion tafakkurga ega, kreativ va refleksiv pedagog bo‘lishi zarur. Chunki innovatsion faoliyat ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan motivatsiyasini kuchaytirish hamda ularning ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarishning muhim omili hisoblanadi. Innovatsion faoliyat deganda ta’lim jarayonini zamonaviy talablar asosida qayta tashkil etish, yangi pedagogik g‘oyalar, metodlar va texnologiyalarni amaliyotga tizimli ravishda joriy etish orqali o‘quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan faoliyat tushuniladi.

Mazkur faoliyatning asosiy mohiyati o‘qituvchining yangilikka ochiqligi, ijodiy yondashuvi hamda pedagogik refleksiyasi bilan belgilanadi. Musiqa o‘qituvchisi dars jarayonida faqat tayyor bilimlarni uzatuvchi subyekt sifatida emas, balki o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, tahlil qilishga va ijodiy faoliyatga yo‘naltiruvchi fasilitator sifatida ishtirok etadi. Bu esa o‘quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki amaliy va ijrochilik ko‘nikmalarini ham samarali rivojlantirish imkonini beradi.

Musiqa ta’limida innovatsion faoliyat turli pedagogik shakllar orqali namoyon bo‘ladi. Jumladan, interaktiv metodlar, loyiha asosida o‘qitish, muammoli vaziyatlar yaratish, didaktik o‘yinlar hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish muhim o‘rin tutadi. Multimedia vositalari, raqamli platformalar va maxsus dasturlar orqali musiqa asarlarini tinglash, tahlil qilish va vizualizatsiya qilish o‘quvchilarning musiqiy idrokini kengaytiradi hamda mavzuni

chuqurroq o‘zlashtirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, individual yondashuvni ta’minlash imkoniyati ta’lim samaradorligini oshiruvchi muhim omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Musiqa ta’limining ijtimoiy ahamiyati uning jamiyatda barqarorlikni ta’minlashdagi o‘rni bilan ham belgilanadi. Ijtimoiy barqarorlik jamiyatda hamjihatlik, o‘zaro hurmat va ijtimoiy muvozanatning qaror topishini anglatadi. Musiqa ta’limi orqali o‘quvchilarda estetik did, madaniy ong va ma’naviy qadriyatlar shakllantiriladi. Musiqa asarlarini idrok etish va ijro etish jarayonida ular go‘zallikni anglash, san’atni qadrlash hamda madaniy merosga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni o‘rganadilar. Bundan tashqari, jamoaviy musiqiy faoliyat – xor, ansambl va turli ijodiy guruhlarda ishtirok etish o‘quvchilarda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantiradi. Hamkorlik, mas’uliyat, intizom va o‘zaro hurmat kabi sifatlar aynan shunday faoliyat jarayonida shakllanadi. Shu jihatdan musiqa ta’limi nafaqat individual rivojlanish, balki ijtimoiy integratsiyaning ham muhim vositasi hisoblanadi.

Musiqaning psixologik ta’siri ham alohida e’tiborga loyiqdir. U insonning emotsional holatini tartibga soladi, stressni kamaytiradi va ijobiy kayfiyatni shakllantiradi. Ayniqsa, yoshlar tarbiyasida musiqa salbiy xatti-harakatlarning oldini olish, ijtimoiy muammolarni profilaktika qilishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, milliy musiqa namunalari orqali o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik va madaniy identifikatsiya jarayonlari rivojlanadi, turli xalqlar musiqasi bilan tanishish esa bag‘rikenglik va madaniyatlararo muloqotni mustahkamlaydi.

Zamonaviy ta’lim tizimida pedagogik texnologiyalarni qo‘llash ta’lim jarayonini optimallashtirishga xizmat qiladi. Pedagogik texnologiya ta’limni maqsadga yo‘naltirilgan, tizimli va natijaga yo‘naltirilgan tarzda tashkil etishni nazarda tutadi. Axborot oqimining keskin ortib borishi sharoitida qisqa vaqt ichida samarali natijalarga erishish zarurati ayniqsa musiqa ta’limida dolzarb ahamiyat kasb etadi, chunki bunda nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ijrochilik ko‘nikmalarini ham shakllantirish talab etiladi.

Bo‘lajak musiqa o‘qituvchilarini tayyorlash jarayonida fanlar integratsiyasi, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish hamda mustaqil ta’limni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Xususan, nota muharrirlari va musiqiy dasturlar bilan ishlash talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantiradi, ularning ijodiy fikrlashini faollashtiradi. Bu esa pedagogning kelajakdagi innovatsion faoliyatiga mustahkam zamin yaratadi.

Pedagogik faoliyat samaradorligi ko‘p jihatdan o‘qituvchining shaxsiy sifatlari, xususan, kreativligi, empatiyasi va kasbiy refleksiyasiga bog‘liq. Pedagogika fanida ta’kidlanganidek, ta’lim jarayoni universal shablonlar asosida emas, balki individual yondashuv asosida tashkil etilishi lozim. Shu bois o‘qituvchi doimiy ravishda o‘z ustida ishlashi, yangi metod va texnologiyalarni o‘zlashtirishi zarur. Shuningdek, interaktiv metodlar va o‘yin texnologiyalaridan foydalanish ta’lim samaradorligini oshiradi. Ko‘rgazmalilik va hissiy tajribaga asoslangan o‘qitish tamoyillari samarali pedagogik natijalarni ta’minlaydi. Innovatsion yondashuvlar asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonida o‘quvchilar mustaqil izlanish, tahlil qilish va xulosa chiqarish ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar.

Xulosa qilib aytganda, musiqa o‘qituvchisining innovatsion faoliyati zamonaviy ta’lim tizimining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, u ta’lim samaradorligini oshirish bilan birga o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydi. Innovatsion yondashuvlar orqali tashkil etilgan musiqa ta’limi o‘quvchilarda estetik did, ijodiy tafakkur va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantiradi. Shu bilan birga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni singdirish orqali jamiyatning ma’naviy rivojlanishi va ijtimoiy barqarorligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Demak, musiqa o‘qituvchisining innovatsion faoliyati nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy ahamiyatga ega strategik omil sifatida e’tirof etilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. T.: O‘zbekiston, 2022.
2. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. T: O‘qituvchi, 2000.
3. Jan Amos Comenius. Didactica Magna (Buyuk didaktika). M.: Pedagogika, 1982.
4. Viktor Slastenin. Pedagogika. M.: Akademiya, 2004.

5. Yevgeniy Ilyin. Pedagogik innovatsiyalar asoslari. M.: Prosveshcheniye, 1991.
6. Pedagogika bo‘yicha zamonaviy darsliklar va o‘quv qo‘llanmalar. T.: 2018-2023.
7. UNESCO. Education for Sustainable Development. Parij.: 2020.

SIRDARYO VILOYATIDA SUG‘ORILADIGAN DEHQONCHILIK, TASVIRIY SAN’AT VA EKOLOGIK BARQARORLIK O‘RTASIDAGI UZVIY BOG‘LIQLIK

Yorlaqova Malika Ahmad qizi
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: maqolada Sirdaryo viloyatida sug‘oriladigan dehqonchilik tizimi, tasviriy san’at va ekologik barqarorlik o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik tahlil qilinadi. Sug‘orish jarayonlari va mehnat faoliyati inson-tabiat uyg‘unligini shakllantirib, ekologik madaniyat va estetik qadriyatlarni rivojlantiradi. Tasviriy san’at hududiy mehnat va ekologik jarayonlarni badiiy ifodalash orqali yosh avlodda mas’uliyat va mehnatsevarlikni tarbiyalaydi.

Kalit so‘zlar: Sirdaryo viloyati, sug‘oriladigan dehqonchilik, ekologik barqarorlik, tasviriy san’at, mehnat madaniyati.

Sirdaryo viloyati Markaziy Osiyoning sug‘oriladigan dehqonchilikga ixtisoslashgan hududlaridan biri bo‘lib, geografik joylashuvi, tabiiy resurslari va agrar ishlab chiqarish tizimi bilan ilmiy tadqiqotlar uchun muhim obyekt hisoblanadi. Hududning tabiiy-geografik sharoiti sug‘oriladigan dehqonchilikka asoslangan iqtisodiy tizimni rivojlantirish imkoniyatini yaratadi va qishloq xo‘jaligi faoliyatining barqarorligini ta’minlaydi. Shu bilan birga, viloyatning ekologik muhitini tashkil etuvchi suv resurslari, unumdor yer maydonlari va agroekologik omillar nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi [1:45], balki hudud aholisining mehnat madaniyati, estetik qarashlari va tabiat bilan uyg‘un yashash tamoyillarining shakllanishida ham muhim ahamiyatga ega [3:1059]. Sug‘orish tizimlari, keng tarmoqli kanallar va ariqlar agrar ishlab chiqarishning asosiy infratuzilmasini tashkil etadi. Suv resurslaridan oqilona foydalanish qishloq xo‘jaligi mahsuldorligini oshirish bilan bir qatorda, ekologik muvozanatni saqlash va resurslarning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlaydi. Sug‘orish jarayonlari bilan bog‘liq mehnat faoliyati hudud aholisi ongida tabiat va inson o‘rtasidagi uyg‘unlik g‘oyalarini shakllantirib, resurslarga nisbatan tejamkor va mas’uliyatli munosabatni rivojlantiradi [3:1060]. Shu bilan birga, suv bilan bog‘liq mehnat jarayonlari xalq og‘zaki ijodi, tasviriy san’at, adabiyot va kundalik madaniyatda ramziy-estetik mazmun kasb etib, hududning madaniy merosida muhim o‘rin egallaydi [5:219]. Masalan, sug‘orilgan dalalar, dehqon mehnati va yerga ishlov berish jarayonlari xalq qo‘shiqlari, rivoyatlar hamda tasviriy san’at asarlarida tabiat va inson faoliyatining uyg‘unligi sifatida talqin etiladi. Shu tarzda, tasviriy san’at hududiy ekologik ongni mustahkamlashda samarali vosita sifatida xizmat qiladi, madaniy-estetik qadriyatlarni boyitadi va aholining ekologik tafakkurini rivojlantiradi [2:43;4:9]. Inson va tabiat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik Sirdaryo viloyatining ekologik barqarorligi, iqtisodiy rivojlanishi va madaniy identifikatsiyasini birlashtiruvchi muhim omilga aylanadi.

Hudud ekologiyasini ilmiy jihatdan tahlil qilish jarayonida tabiiy resurslar va inson faoliyati o‘rtasidagi murakkab o‘zaro aloqalar asosiy tadqiqot obyekti sifatida qaraladi. Sug‘oriladigan yer maydonlarining ko‘lami, suv resurslaridan foydalanish darajasi, yerlarning meliorativ holati, tuproq sho‘rlanishi hamda shamol eroziyasi kabi tabiiy-geografik ko‘rsatkichlar viloyat ekotizimining asosiy indikatorlari sifatida baholanadi [1:63]. Shu bilan birga, sanoat korxonalari, transport vositalari va qishloq xo‘jaligi texnikalaridan ajraladigan zararli moddalar atmosfera sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin [1:63]. Shu sababli ekologik monitoring tizimlarini takomillashtirish, suv va havo sifatini muntazam nazorat qilish hamda chiqindilarni boshqarishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish hududiy ekologik barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Global iqlim o‘zgarishlarining mintaqaviy ekotizimlarga ta’siri ham tadqiqotning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Markaziy Osiyoda suv resurslari tanqisligi, yerlarning sho‘rlanishi, biologik xilma-xillikning kamayishi va ekotizimlarning degradatsiyasi qishloq xo‘jaligi samaradorligiga salbiy ta’sir qiladi [6:1491]. Shu nuqtai nazardan, suv resurslarini boshqarishning zamonaviy tizimlarini joriy etish, melioratsiya tadbirlarini takomillashtirish va ekologik xavfsiz texnologiyalarni qo‘llash dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi [7:4]. Tadqiqot doirasida ma’naviy-axloqiy yondashuvlar ham o‘rganildi. Insonning tabiatga bo‘lgan munosabati uning madaniyati, axloqiy qarashlari va estetik didi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, agrar hududlarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Sirdaryo viloyatida shakllangan mehnat madaniyati ekologik ongning rivojlanishida muhim tarbiyaviy omil sifatida xizmat qiladi, yer va suv resurslariga ehtiyotkor munosabat avloddan-avlodga uzatiladi [5:221]. Fanlararo yondashuv tabiiy-geografik, iqtisodiy va madaniy jarayonlarni yagona tizim sifatida tahlil qilish imkonini beradi [7:4]. Raqamli texnologiyalar, jumladan GIS, masofadan zondlash va raqamli modellashtirish yer va suv resurslarining holatini aniqlash, ekologik xavflarni prognozlash va qishloq xo‘jaligi faoliyatini ilmiy asosda rejalashtirish imkonini yaratadi [8:175]. Tasviriy san’at hududning ekologik va mehnat jarayonlarini estetik jihatdan aks ettirishda muhim madaniy vosita hisoblanadi. Rassomlar tabiat manzaralari, sug‘oriladigan dalalar va dehqonchilik jarayonlarini badiiy obrazlar orqali ifodalab, inson va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlik g‘oyasini targ‘ib qiladi [2:43]. Bu jarayon nafaqat vizual estetik didni rivojlantiradi, balki o‘quvchilar va yosh avlodda tabiatga ehtiyotkor munosabat, ekologik mas’uliyat va mehnatsevarlik kabi qadriyatlarni shakllantiradi [4:9]. San’atni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish orqali o‘quvchilarning ijodiy tafakkuri, tanqidiy fikrlash qobiliyati va milliy madaniy merosni anglash imkoniyatlari kengayadi. Innovatsion pedagogik metodlar, interaktiv o‘qitish usullari va multimediya texnologiyalaridan foydalanish ekologik tarbiyaning samaradorligini oshiradi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Sirdaryo viloyatida ekologik barqarorlikni ta’minlash uchun kompleks monitoring tizimlari, statistik tahlil metodlari va ilmiy asoslangan rivojlanish loyihalari zarur [1:88]. Melioratsiya dasturlarini rivojlantirish, degradatsiyaga uchragan yerlarni tiklash, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish va ekologik ta’lim tizimini rivojlantirish hududda barqaror rivojlanishning muhim omillari hisoblanadi.

Natijada, Sirdaryo viloyatining tabiiy resurslari, agrar mehnat madaniyati va tasviriy san’at o‘rtasidagi uyg‘unlik hududning ijtimoiy-madaniy barqarorligi, ekologik xavfsizligi va iqtisodiy rivojlanish istiqbollarini ta’minlaydi. Ushbu uyg‘unlik orqali jamiyatda ekologik mas’uliyat, milliy qadriyatlar va yosh avlodning ijodiy tafakkuri shakllanadi, fanlararo tadqiqotlar va innovatsion texnologiyalar esa Sirdaryo viloyatini mintaqaviy barqaror rivojlanish modeli sifatida ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Rasulov, D. Ekologik madaniyat va zamonaviy san’at. T.: Istiqlol nashriyoti, 2021.
2. Khayrov, R. Z. U. . (2025). The Role of Drawing and Painting in the Training of Future Teachers of Fine Arts. International Journal of Formal Education, 4(7), 41–48. Retrieved from https://journals.academiczone.net/index.php/ijfe/article/view/5420.
3. Yorlaqova Malika Ahmad qizi/Jumaboyev Nabi Pardaboyevich. (2025). SIRDARYO VILOYATINING DEHQONCHILIK HAYOTI ZAMONAVIY O‘ZBEK TASVIRIY SAN’ATIDA BADIIY TALQIN ETILISHI. IQRO INDEXING, 18(01), 1058-1061. https://worldlyjournals.com/index.php/IFX/article/view/16470.
4. Alimjanovna Y. S. The Important Significance of Introducing Students to Artists’ Creations in Circle Classes (Ural Tansikbaev) //Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL). – 2024. – Т. 3. – №. 1. – С. 9-9.
5. Pardaboevich, Jumaboyev Nabi. "THE APPLICATION OF EASTERN PHILOSOPHICAL AESTHETIC CONCEPTS IN ARTISTIC EDUCATION AND THEIR INTERPRETATION IN PEDAGOGICAL RESEARCH." PEDAGOGIK ISLOHOTLAR VA ULARNING YECHIMLARI 14.01 (2025): 218-222.

6. MORAL AND AESTHETIC PRINCIPLES OF EASTERN THINKERS: APPLICATION IN MODERN EDUCATION / N. Jumaboyev. – International Journal of Artificial Intelligence. – 2025. – № 4. – P. 1489-94.

7. Imomov Fozil Shakarbek o‘g‘li. (2025, октябрь 24). MUHANDISLIK TA’LIMIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISH ISTIQBOLLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.17433530.

8. Sabitovich I. O. AYLANISH SIRTNING UMUMIY VAZIYATDAGI TEKISLIK BILAN KESISHISHIGA DOIR MASALALARNING MAQSADLI BERILISHI //CONFERENCE OF MODERN SCIENCE & PEDAGOGY. – 2025. – Т. 1. – №. 5. – С. 173-181.

NOGIRONLIGI BO‘LGAN SHAXSLARNING SIYOSIY ONG VA MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING XORIJ TAJRIBASI

Muxtorov Karimbek Boymirza o‘g‘li
Guliston davlay pedagogika instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: mazkur maqolada nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy ongi va madaniyatini yuksaltirish bo‘yicha rivojlangan xorijiy davlatlar (AQSh, Germaniya va Skandinaviya mamlakatlari) tajribasi tizimli tahlil qilingan. Tadqiqot davomida nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini ta’minlashning institutsional mexanizmlari, "inklyuziv demokratiya" tamoyillari va ijtimoiy adaptatsiya modellarining siyosiy qarorlar qabul qilishdagi o‘rni o‘rganilgan. Xorij tajribasiga tayanib, nogironligi bo‘lgan shaxslarni passiv ijtimoiy obyektlardan faol siyosiy subyektlarga aylantirishning samarali usullari ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: nogironligi bo‘lgan shaxslar, siyosiy ong, siyosiy madaniyat, xorij tajribasi, inklyuziv siyosat, siyosiy ishtirok, ijtimoiy model, demokratik jarayonlar

Nogironligi bo‘lgan shaxslarning ijtimoiy faolligi, siyosiy ongi va madaniy hayotda ishtiroki zamonaviy jamiyatlar uchun dolzarb masalalardan biridir. XXI asrning global rivojlanish tendensiyalari nogironligi bo‘lgan shaxslarni jamiyatning to‘laqonli a’zosi sifatida qabul qilish, ularning huquq va erkinliklarini himoya qilish, shuningdek, ularning siyosiy, madaniy va ijtimoiy faolligini oshirishga qaratilgan kompleks siyosatni shakllantirishni talab qiladi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy ongini va madaniy hayotga integratsiyasini rivojlantirish nafaqat ijtimoiy adolat tamoyillarini ta’minlaydi, balki demokratik institutlarning mustahkamlanishiga ham hissa qo‘shadi. nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy faolligi va madaniy ishtirokini oshirishda samarali mexanizmlar mamlakatning siyosiy institutlari, qonunchilik bazasi, ijtimoiy tashkilotlar faoliyati hamda madaniy va ta’lim resurslarining uyg‘unligi bilan bog‘liq. Shu bois, xorijiy mamlakatlarning ilg‘or tajribalari – masalan, G‘arbiy Yevropa davlatlarida inklyuziv siyosiy model, Shimoliy Amerika mamlakatlarida fuqarolik faoliyati va madaniyatni rivojlantirishdagi imkoniyatlar tizimi – nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy va madaniy ongini shakllantirishda muhim pedagogik, siyosiy va metodologik ahamiyat kasb etadi.

Jahonda kechayotgan demokratik transformatsiyalar sharoitida nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy ongi va madaniyatini shakllantirish masalasi “inklyuziv jamiyat” barpo etishning muhim indikatorlaridan biri hisoblanadi. “Garbiy Yevropa va Shimoliy Amerika davlatlarning tajribasi shuni ko‘rsatadiki, bu qatlamning siyosiy faolligi nafaqat huquqiy kafolatlar, balki ijtimoiy himoyaning “huquqiy-ijtimoiy modeli” asosida shakllangan. Ushbu modellarning shakllanishida bir qator olimlarning nazariyt qarashlari fundamental asos sifatida xizmat qiladi. Xususan Britaniyalik sotsiolog olim M.Oliver nogironlikning ijtimoiy modelini fanga kiritgan. Uning tadqiqotlarini asosini, “Nogironlik bu individual holat emas, balki jamiyatning ushbu shaxslarni integratsiya qila olmasligining natijasidir, shuning uchun siyosiy madaniyatning asosi

nogironlarni davolashda emas, balki jamiyatdagi siyosiy va ijtimoiy to‘siqlarni bartaraf etishda namoyo bo‘ladi” g‘oyasi tashkil etadi[1].

Shuningdek, Nobel mukofoti sovrindori Amartya Sen o‘zining “Imkoniyatlar yondashuvi” (Capability Approach) doirasida nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy faolligini baholar ekan, “Haqiqiy siyosiy erkinlik va madaniyat shaxsning shunchaki huquqlarga ega bo‘lishida emas, balki ushbu huquqlardan amalda foydalanish va qarorlar qabul qilish jarayonida ishtirok etish imkoniyatining mavjudligi bilan belgilanadi”[2]. Amerikalik faylasuf M.Nussbaum esa Nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy ishtirokini inson qadr-qimmatining ajralmas qismi deb baholaydi va “Demokratik jamiyatning asosiy vazifasi – intellektual yoki jismoniy holatidan qat’iy nazar, har bir fuqaroning siyosiy rejalashtirishda ishtirok etish qobiliyatini kafolatashdir”[3] degan fikrni asoslab beradi.

Skandinaviya mamlakatlarida (Shvetsiya, Norvegiya) “teng imkoniyatlar” tushunchasi siyosiy madaniyatning o‘zagini tashkil etadi. Ushbu mamlakatlarda nogironligi bo‘lgan shaxslar shunchaki yordam oluvchi passiv qatlam emas, balki mahalliy va davlat miqyosidagi qarorlar qabul qilish jarayonining faol ishtirokchilaridir. Ushbu mamlakatlarda “universal dizayn” tamoyili faqat arxitektura bilan cheklanmay, siyosiy kommunikatsiyalarga ham tadbiq etilgan. Masalan, siyosiy partiyalarning dastuyrlari, saylovoldi targ‘ibot materiallari va davlat xizmatlari portalining nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun to‘liq moslashtirilgan shuning natijasida siyosiy axborot olish imkoniyatini beradi hamda siyosiy ong va madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi[4].

Amerika Qo‘shma Shtatlarida nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy ong va madaniyatini rivojlantirishning o‘ziga xos modeli jahon miqyosida "huquqlarga asoslangan yondashuv"ning eng yetakchi namunasi bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu tizimning konseptual asosi 1990-yilda qabul qilingan "Nogironligi bo‘lgan amerikaliklar to‘g‘risida"gi qonun (ADA – Americans with Disabilities Act) bo‘lib, u nogironlikni tibbiy nuqson emas, balki fuqarolik huquqlarining bir qismi sifatida e’tirof etadi. Amerika tajribasida siyosiy ongni rivojlantirishning birinchi muhim bo‘g‘ini – bu siyosiy himoya (advocacy) harakatlarining kuchliligi bo‘lib, "Biz haqimizda bizsiz hech narsa" (Nothing About Us Without Us) tamoyili ostida nogironlar tashkilotlari siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida bevosita ishtirok etadi. AQShda nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy madaniyati saylov infratuzilmasining to‘liq moslashuvchanligi orqali yuksaltiriladi; xususan, "Ovoz berishda yordam berish to‘g‘risida"gi qonun (HAVA) har bir saylov uchastkasida ko‘zi ojizlar yoki harakati cheklanganlar uchun maxsus texnologiyalar bo‘lishini majburiy qilib qo‘ygan. Bu esa ushbu toifadagi fuqarolarda o‘z ovozining ahamiyatiga bo‘lgan ishonchni va davlat boshqaruvidagi sub’yektlik hissini kuchaytiradi. Bundan tashqari, AQShda nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy ongi sotsializatsiyasida nodavlat notijorat tashkilotlari (NNT) va maxsus "Mustaqil yashash markazlari" (Centers for Independent Living) hal qiluvchi rol o‘ynaydi; ular nogironligi bo‘lgan fuqarolarga nafaqat huquqiy yordam beradi, balki ularni siyosiy yetakchilikka, lobbiga va saylovlarda nomzod sifatida ishtirok etishga o‘rgatadi. Amerika modelining yana bir o‘ziga xos jihati – bu inklyuziv ta’lim va axborot ochiqligi bo‘lib, siyosiy partiyalarning dasturlari, nomzodlarning chiqishlari va barcha siyosiy materiallar surdotarjima, brayl yozuvi yoki oson o‘qiladigan formatlarda taqdim etilishi shart. Bunday keng ko‘lamli tizim nogironligi bo‘lgan shaxslarni jamiyatning passiv a’zosidan, davlatning ijtimoiy-siyosiy hayotiga ta’sir ko‘rsatuvchi, o‘z huquqlarini yaxshi biladigan va ularni himoya qila oladigan faol siyosiy qatlamga aylantirishga xizmat qiladi.

Buyuk Britaniyada nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy ongi va madaniyatini rivojlantirishning o‘ziga xosligi shundaki, ushbu mamlakat nogironlikning "ijtimoiy modeli"

[1] Oliver M. The Politics of Disablement: A Sociological Approach / M. Oliver. – New York: St. Martin's Press, 1990. – 152 p.
[2] Sen A. Development as Freedom / A. Sen. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 366 p.
[3] Nussbaum M. C. Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership / M. C. Nussbaum. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006. – 487 p.
[4] Simonsen E. Disability history in Scandinavia: Part of an International Research Field. Scandinavian Journal of Disability Research. Vol. 7, No. 3 /4, 137 /154, 2005

(Social Model of Disability) fan va amaliyotga kirib kelgan asosiy markaz hisoblanadi. Britaniya tajribasida nogironlik shaxsning jismoniy nuqsoni emas, balki jamiyat tomonidan yaratilgan to‘siqlar (infratuzilma, munosabat va axborot cheklovlari) natijasi sifatida talqin qilinadi. Shu sababli, mamlakatda siyosiy madaniyatni yuksaltirishning asosi ushbu to‘siqlarni bartaraf etish va nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonidagi bevosita ishtirokini ta’minlashga yo‘naltirilgan.

Britaniya modelining markaziy huquqiy asosi 2010-yilda qabul qilingan "Tenglik to‘g‘risida"gi qonun (Equality Act 2010) bo‘lib, u davlat va xususiy sektor zimmasiga nogironligi bo‘lgan shaxslar uchun siyosiy va ijtimoiy hayotda "oaqilona moslashtirish" (reasonable adjustments) majburiyatini yuklaydi. Siyosiy ongni rivojlantirishda Buyuk Britaniya hukumati tomonidan tashkil etilgan "Siyosiy ishtirok fondi" (Enabling Fund for Elected Office) muhim rol o‘ynaydi; ushbu fond nogironligi bo‘lgan nomzodlarning saylov kampaniyalari davomida yuzaga keladigan qo‘shimcha xarajatlarini (masalan, surdotarjimon, maxsus transport yoki yordamchi xizmati) qoplab beradi, bu esa ularda siyosiy yetakchilik madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi. Britaniyada nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy faolligi nafaqat saylov huquqi, balki "Vakillik demokratiyasi" tamoyili orqali namoyon bo‘ladi; mamlakat parlamentida (Lordlar palatasi va Jamoalar palatasi) nogironligi bo‘lgan deputatlar salmoqli o‘ringa ega bo‘lib, ular maxsus parlamentlararo guruhlar orqali nogironlik siyosatini nazorat qiladilar. Bundan tashqari, Buyuk Britaniyadagi "Nogironlar tashkilotlari koalitsiyasi" (BCODP) kabi fuqarolik jamiyati institutlari nogironligi bo‘lgan shaxslar orasida siyosiy savodxonlikni oshirish, ularni lobbizm va o‘z huquqlarini himoya qilish san’atiga o‘rgatish bo‘yicha tizimli seminarlar o‘tkazadi. Britaniyada barcha hukumat hisobotlari va saylov materiallari "Easy Read" (Oson o‘qiladigan format) versiyalarida chop etiladi, bu esa intellektual rivojlanishida o‘ziga xosligi bo‘lgan shaxslarning ham siyosiy jarayonlarni tushunishi va ongli tanlov qilishini ta’minlaydi. Xulosa qilib aytganda, Buyuk Britaniya tajribasi nogironligi bo‘lgan shaxslarni ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamdan, davlat siyosatini shakllantiruvchi va boshqaruvda teng huquqli ishtirok etuvchi faol siyosiy subyektga aylantirishning samarali mexanizmini namoyish etadi.

Nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy ongi va madaniyatini yuksaltirish zamonaviy demokratik jamiyatlarning inklyuzivlik darajasini belgilovchi asosiy mezonlardan biri bo‘lib, bu yo‘nalishda shakllangan xorij tajribasi o‘ziga xos konseptual modellarga tayanadi. Xalqaro amaliyotda, xususan, AQSh, Germaniya va Skandinaviya mamlakatlarida nogironlikka nisbatan "tibbiy model"dan voz kechilib, "ijtimoiy model"ga o‘tilishi nogironligi bo‘lgan shaxslarni jamiyatning passiv ijtimoiy himoya obyektidan faol siyosiy subyektiga aylantirishning nazariy asosi bo‘lib xizmat qildi. Amerika Qo‘shma Shtatlari tajribasida 1990-yilda qabul qilingan "Nogironligi bo‘lgan amerikaliklar to‘g‘risida"gi qonun (ADA) nafaqat jismoniy to‘siqlarni bartaraf etish, balki nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy huquqlarini himoya qilish (advocacy) va ularning saylov jarayonlaridagi mustaqil ishtirokini ta’minlash orqali siyosiy sotsializatsiyaning yuksak darajasini ta’minladi. Skandinaviya mamlakatlarida, xususan Shvetsiya va Norvegiyada nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy madaniyati "universal dizayn" va "korporativ inklyuzivlik" tamoyillari asosida rivojlanib, bu yerda davlat va nogironlar manfaatlarini himoya qiluvchi nodavlat tashkilotlar o‘rtasida mustahkam ijtimoiy sheriklik tizimi yo‘lga qo‘yilgan; mazkur tizim doirasida nogironligi bo‘lgan shaxslar qonun loyihalarini ishlab chiqish va ularni ekspertizadan o‘tkazish jarayonlariga bevosita jalb qilinadi, bu esa ularning siyosiy mas’uliyat va ishtirok tuyg‘usini shakllantiradi. Germaniya tajribasida esa maxsus kvotalar tizimi va siyosiy partiyalar tarkibida nogironligi bo‘lgan shaxslarning vakilligini ta’minlovchi ichki mexanizmlar orqali ularning siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonidagi hissasi institutsional darajada mustahkamlangan. Raqamli texnologiyalar asrida Estoniya va AQSh kabi davlatlarda joriy etilgan elektron ovoz berish va virtual siyosiy platformalar jismoniy harakati cheklangan fuqarolarning siyosiy maydondagi axborot olish va o‘z irodasini ifodalash imkoniyatlarini kengaytirib, ularning siyosiy ongi sotsializatsiyasini tezlashtirmoqda. Xorij tajribasini tizimlashtirish shuni ko‘rsatadiki, nogironligi bo‘lgan shaxslarning siyosiy madaniyatini rivojlantirish faqat qonuniy huquqlar berish bilan cheklanmay, balki jamiyatda "inklyuziv siyosiy muhit" yaratish, saylov infratuzilmasini moslashtirish hamda maxsus ta’lim

dasturlari orqali ularning siyosiy savodxonligini tizimli ravishda oshirib borishni taqozo etadi. Bunday kompleks yondashuv nogironligi bo‘lgan shaxslarning davlat va jamiyat boshqaruvidagi ishtirokini deklarativ harakterdan real demokratik amaliyotga aylantirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyoitlar ro‘yxati:

1. Oliver M. The Politics of Disablement: A Sociological Approach / M. Oliver. – New York: St. Martin’s Press, 1990. – 152 p.
2. Sen A. Development as Freedom / A. Sen. – Oxford: Oxford University Press, 1999. – 366 p.
3. Nussbaum M. C. Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership / M. C. Nussbaum. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006. – 487 p.
4. Simonsen E. Disability history in Scandinavia: Part of an International Research Field. Scandinavian Journal of Disability Research. Vol. 7, No. 3 /4, 137 /154, 2005

DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK ASOSIDAGI NODAVLAT MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA TA’LIM SIFATI MONITORINGINI TASHKIL ETISH

Mongiyev Abdulxokim Ibragimovich
MTTDMQTMOI tayanch doktoranti

Anotatsiya. Mazkur maqolada davlat-xususiy sheriklik asosida faoliyat yuritayotgan nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim sifati monitoringini tashkil etish masalalari yoritilgan. Xususan, ta’lim sifati monitoringining mazmun-mohiyati, uning ahamiyati hamda samarali tashkil etish mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, monitoring jarayonida ichki va tashqi nazorat tizimlarini joriy etish, zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish hamda pedagog kadrlar malakasini oshirishning o‘rni asoslab berilgan. Maqolada mavjud muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari davlat-xususiy sheriklik asosidagi maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim sifatini oshirish va samarali boshqaruvni ta’minlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: davlat-xususiy sheriklik (DXSh), nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari, ta’lim sifati, monitoring, baholash tizimi, ta’lim standartlari, maktabgacha ta’lim, pedagogik faoliyat, sifat nazorati, raqamli monitoring, ta’lim samaradorligi, boshqaruv mexanizmlari, ota-onalar ishtiroki, uzluksiz ta’lim, innovatsion yondashuvlar.

KIRISH. Bugungi globallashuv sharoitida inson kapitalini rivojlantirish har qanday davlatning barqaror taraqqiyoti uchun asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, maktabgacha ta’lim tizimi uzluksiz ta’limning boshlang‘ich bosqichi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, bolalarning intellektual, ijtimoiy va emotsional rivojlanishida aynan maktabgacha yosh davri hal qiluvchi bosqich bo‘lib, bu davrda berilgan ta’lim va tarbiya keyingi ta’lim bosqichlarining samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish va uning sifatini ta’minlash masalasi bugungi kunda dolzarb ijtimoiy-iqtisodiy vazifalardan biri sifatida qaralmoqda.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim sohasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirildi. Xususan, davlat tomonidan sohaga investitsiyalar jalb etish, moddiy-texnik bazani mustahkamlash hamda ta’lim xizmatlari qamrovini kengaytirish maqsadida davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmlarini joriy etishga alohida e’tibor qaratildi. Natijada, nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari soni keskin ortdi va aholining ushbu xizmatlarga bo‘lgan ehtiyoji tobora kengroq qamrab olina boshladi. Bu esa o‘z navbatida ta’lim tizimida raqobat muhitini shakllantirib, xizmatlar sifatini oshirish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Biroq, maktabgacha ta’lim xizmatlari ko‘lamining kengayishi bilan bir qatorda, ta’lim sifati ustidan tizimli nazoratni yo‘lga qo‘yish

zarurati ham ortib bormoqda. Chunki nodavlat sektorning faol rivojlanishi sharoitida barcha tashkilotlarda ta’lim sifati bir xil darajada ta’minlanmasligi, ayrim hollarda belgilangan davlat standartlaridan chetga chiqish ehtimoli mavjud. Shu bois, davlat-xususiy sheriklik asosida faoliyat yuritayotgan maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim sifati monitoringini samarali tashkil etish muhim ilmiy va amaliy masalaga aylanmoqda.

Ta’lim sifati monitoringi — bu ta’lim jarayonini muntazam kuzatish, baholash va tahlil qilish orqali uning samaradorligini oshirishga qaratilgan tizimli faoliyatdir. Mazkur jarayon nafaqat ta’lim standartlariga rioya etilishini nazorat qilish, balki ta’lim muassasalarida mavjud muammolarni aniqlash, ilg‘or tajribalarni ommalashtirish hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur axborot bazasini shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, DXSh asosidagi nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida monitoring tizimini joriy etish orqali davlat va xususiy sektor o‘rtasida samarali hamkorlikni ta’minlash, shaffoflik va hisobdorlikni kuchaytirish mumkin. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim sifati monitoringini tashkil etishning nazariy asoslari, amaliy mexanizmlari hamda mavjud muammolar va ularning yechimlari tahlil qilinadi.

Davlat-xususiy sheriklik (DXSh) — bu davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi uzoq muddatli hamkorlik tizimi bo‘lib, u ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega loyihalarni amalga oshirishga qaratilgan. Ushbu mexanizmda davlat va xususiy tashkilotlar o‘z resurslari, tajribasi va imkoniyatlarini birlashtirgan holda xizmatlar ko‘rsatish yoki infratuzilma yaratishda hamkorlik qiladi.

DXShning asosiy mohiyati shundaki, davlat ijtimoiy sohalarda (ta’lim, sog‘liqni saqlash, infratuzilma va boshqalar) xizmatlar sifati va qamrovini oshirish uchun xususiy sektor imkoniyatlaridan foydalanadi. Xususiy sektor esa o‘z navbatida investitsiya kiritish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va samarali boshqaruv yondashuvlarini qo‘llash orqali ushbu jarayonda ishtirok etadi. Maktabgacha ta’lim tizimi misolida qaralganda, DXSh davlatga bolalarni maktabgacha ta’lim bilan qamrab olish darajasini oshirish, yangi bog‘chalar tashkil etish va ta’lim sifatini yaxshilash imkonini beradi. Xususiy sektor esa o‘z tashabbuskorligi va moslashuvchan boshqaruv tizimi orqali ta’lim jarayoniga yangicha yondashuvlarni olib kiradi. Shu tariqa, davlat-xususiy sheriklikning mohiyati — bu davlatning ijtimoiy majburiyatlarini xususiy sektor bilan hamkorlikda samarali amalga oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va sifatli xizmat ko‘rsatishni ta’minlashdan iboratdir.

Ta’lim sifati monitoringi ta’lim tizimining samaradorligini doimiy ravishda kuzatish, tahlil qilish va baholashga xizmat qiladigan muhim boshqaruv vositasidir. U ta’lim jarayonining barcha bosqichlarida — rejalashtirishdan tortib natijalarni baholashgacha — sifatni ta’minlash va uni yaxshilash imkonini beradi.

Avvalo, monitoring ta’lim muassasalarida belgilangan davlat ta’lim standartlariga rioya etilishini nazorat qilishga yordam beradi. Bu esa ta’lim jarayonining bir xil mezonlar asosida olib borilishini ta’minlaydi va sifatdagi tafovutlarni kamaytiradi. Ayniqsa, maktabgacha ta’lim tizimida bu juda muhim bo‘lib, bolalarning boshlang‘ich rivojlanish bosqichida sifatli ta’lim olishiga zamin yaratadi. Ikkinchidan, ta’lim sifati monitoringi pedagogik jarayonni takomillashtirishga xizmat qiladi. Monitoring natijalari asosida o‘qituvchilarning faoliyati tahlil qilinadi, ularning kasbiy rivojlanish ehtiyojlari aniqlanadi va malaka oshirish yo‘nalishlari belgilanadi. Bu esa ta’lim sifatini bevosita oshirishga olib keladi. Shuningdek, monitoring boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim axborot manbai hisoblanadi. Ta’lim muassasalari rahbariyati va tegishli davlat organlari monitoring natijalari asosida mavjud muammolarni aniqlab, ularni bartaraf etish bo‘yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqadi. Yana bir muhim jihat shundaki, ta’lim sifati monitoringi shaffoflik va hisobdorlikni ta’minlaydi. Bu esa davlat, xususiy sektor va ota-onalar o‘rtasida ishonchni mustahkamlashga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, ta’lim sifati monitoringi ta’lim tizimini doimiy rivojlantirish, samaradorligini oshirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan strategik jarayon hisoblanadi.

Davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim sifati monitoringini samarali tashkil etish uchun aniq va izchil mexanizmlarni joriy etish muhim hisoblanadi. Ushbu mexanizmlar ta’lim jarayonini tizimli kuzatish, baholash va takomillashtirishga xizmat qiladi.

1. Me’yoriy-huquqiy asoslarni shakllantirish. Monitoring tizimini samarali yo‘lga qo‘yish uchun avvalo aniq me’yoriy-huquqiy baza zarur. Unda monitoringning maqsadi, vazifalari, mezonlari va baholash ko‘rsatkichlari belgilab qo‘yiladi. Bu barcha ta’lim tashkilotlari uchun yagona yondashuvni ta’minlaydi.

2. Ichki monitoring tizimini yo‘lga qo‘yish. Har bir maktabgacha ta’lim tashkiloti ichki monitoring tizimini tashkil etishi lozim. Bu jarayonda rahbariyat va pedagogik jamoa ta’lim sifati, bolalarning rivojlanish darajasi hamda o‘quv-tarbiyaviy jarayonni muntazam tahlil qilib boradi.

3. Tashqi monitoring va mustaqil baholash. Davlat organlari yoki mustaqil ekspertlar tomonidan amalga oshiriladigan tashqi monitoring ta’lim sifatining xolis baholanishini ta’minlaydi. Bu tizim muassasalar faoliyatini obyektiv nazorat qilish va standartlarga muvofiqligini aniqlashga yordam beradi.

4. Raqamli texnologiyalarni joriy etish. Zamonaviy axborot texnologiyalari monitoring jarayonini tezkor va samarali amalga oshirish imkonini beradi. Elektron platformalar orqali ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va natijalarni avtomatik qayta ishlash tizimi yo‘lga qo‘yiladi.

5. Pedagog kadrlar faoliyatini baholash. Monitoring tizimida pedagoglarning kasbiy faoliyati alohida o‘rin tutadi. Ularning dars sifati, bolalar bilan ishlash uslublari va metodik yondashuvlari muntazam baholab boriladi.

6. Ota-onalar fikrini inobatga olish. Ota-onalar ta’lim sifati haqida muhim axborot manbai hisoblanadi. So‘rovnomalar va fikr-mulohazalar orqali ularning baholari monitoring tizimiga kiritiladi va umumiy tahlilda hisobga olinadi.

Davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim sifati monitoringini tashkil etishda bir qator muammolar mavjud bo‘lib, ular tizimning samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ushbu muammolarni o‘z vaqtida aniqlash va ularni bartaraf etish monitoring tizimini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega. Eng asosiy muammolardan biri — ta’lim sifatini baholash bo‘yicha yagona mezonlarning yetarli darajada ishlab chiqilmaganligidir. Bu holat turli ta’lim tashkilotlari natijalarini solishtirish va xolis baholashni qiyinlashtiradi. Ushbu muammoni hal etish uchun milliy darajada yagona standartlar va aniq indikatorlar tizimini ishlab chiqish zarur bo‘ladi.

Yana bir muammo sifatida malakali kadrlar yetishmasligini ko‘rsatish mumkin. Monitoring jarayonini professional darajada tashkil etish uchun yetarli bilim va tajribaga ega mutaxassislar zarur. Bu muammoning yechimi sifatida pedagog va monitoring sohasidagi mutaxassislar uchun maxsus o‘quv dasturlarini kengaytirish hamda ularning malakasini muntazam oshirib borish muhim hisoblanadi. Shuningdek, ayrim tashkilotlarda raqamli texnologiyalardan yetarli darajada foydalanilmasligi ham monitoring samaradorligini pasaytiradi. An’anaviy usullar vaqt va resurs sarfini oshiradi hamda tezkor tahlil qilish imkoniyatini cheklaydi. Bu muammoni bartaraf etish uchun elektron monitoring tizimlarini joriy etish, ma’lumotlarni raqamlashtirish va avtomatlashtirilgan tahlil vositalaridan foydalanish lozim. Shaffoflik va hisobdorlik darajasining pastligi ham muhim muammolardan biridir. Monitoring natijalarining ochiq e’lon qilinmasligi yoki yetarli darajada tahlil qilinmasligi tizimga bo‘lgan ishonchni kamaytiradi. Ushbu holatni yaxshilash uchun ochiq ma’lumotlar tizimini rivojlantirish va monitoring natijalarini jamoatchilik hamda ota-onalar uchun ochiq qilish kerak. Bundan tashqari, ota-onalar ishtirokining yetarli darajada emasligi ham monitoring jarayonining to‘liq va samarali bo‘lishiga to‘sqinlik qiladi. Ota-onalar fikrini tizimli ravishda yig‘ish va tahlil qilish orqali ta’lim sifati haqida to‘liqroq tasavvur hosil qilish mumkin. Shu maqsadda muntazam so‘rovnomalar va elektron muloqot platformalarini joriy etish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, davlat-xususiy sheriklik asosida faoliyat yuritayotgan nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim sifati monitoringini samarali tashkil etish ta’lim tizimining barqaror rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Monitoring jarayoni orqali ta’lim sifati

doimiy ravishda baholanadi, mavjud muammolar aniqlanadi va ularni bartaraf etish bo‘yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqiladi. Shuningdek, ichki va tashqi monitoring tizimlarini uyg‘unlashtirish, zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish hamda ota-onalar va jamoatchilik ishtirokini kengaytirish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa o‘z navbatida maktabgacha ta’lim muassasalarida shaffoflik, hisobdorlik va samarali boshqaruvni ta’minlaydi. Umuman olganda, davlat-xususiy sheriklik asosidagi maktabgacha ta’lim tizimida monitoringni to‘g‘ri tashkil etish bolalarning sifatli ta’lim va tarbiya olishiga, shuningdek, kelajakda raqobatbardosh va intellektual salohiyatli avlodni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kalmuratov.T.N. Boshqaruv funksiyalari asosida davlat xususiy sheriklik asosida nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari foaliyatini boshqarish mexanizimi// Xalq ta’limi ilmiy-metodik jurnali 2023-yil 3-son.
2. Kalmuratov.T.N. Xorijiy davlatlarda maktabgacha ta’lim sifatini boshqarishning o‘ziga xos jihatlari// Ilim hám jámiyet. №4.2021. B. 30-33.
3. Matkarimov J.Sh., Sharofaddinov Sh.A. Ta’lim jarayonida boshqaruv faoliyati samaradorligini baholashga oid nazariy qarashlar. – T.: Zamonaviy ta’lim, 2015, №3. 11-15 b.
4. Turg‘unov S.T. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalari direktorlari boshqaruv faoliyatining nazariy asoslari: Monografiya. – T.: Fan, 2006. – 196 b.
5. Abdullayev F. Oliy ta’lim muassasasini boshqarishda axborot xizmati tizimini takomillashtirish (pedagogika oliy ta’lim muassasalari misolida). Dis.p.f.f.dok. – T.: O‘zPFITI, 2020. – 255 b.

BO‘LAJAK PEDAGOGLARDA KONFLIKTLARNI BOSHQARISH KOMPETENTSIYASIGA OID XORIJIY VA MILLIY TAJRIBALAR TAHLILI

Nomozov Davronbek Amanbay o‘g‘li
Jizzax davlat pedagogika universiteti tayanch doktoranti

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada bo‘lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligida konfliktologik kompetensiyaning o‘rni va ahamiyati xorijiy hamda milliy tajribalar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda bo‘lajak o‘qituvchilarni nizoli vaziyatlarni boshqarishga tayyorlashning zamonaviy metodlari, ta’lim tizimidagi ilg‘or xorijiy yondashuvlar va milliy pedagogikamizdagi o‘ziga xos jihatlar qiyosiy o‘rganilgan. Maqola yakunida bo‘lajak mutaxassislarning konfliktologik madaniyatini yuksaltirishga doir takliflar bayon etilgan.

Tayanch so‘zlar: pedagogik kompetensiya, konfliktlarni boshqarish, xorijiy tajriba, milliy ta’lim tizimi, bo‘lajak pedagog, mediatsiya, muloqot madaniyati.

KIRISH. Zamonaviy globallashuv jarayonlari va ta’lim paradigmasining o‘zgarishi pedagogik faoliyat mazmuniga yangicha talablarni qo‘ymoqda. Bugungi kunda o‘qituvchi nafaqat axborot uzatuvchi subyekt, balki ta’lim jarayonidagi ijtimoiy-psixologik munosabatlarning moderatori va konstruktori sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu nuqtai nazardan, bo‘lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligida konfliktologik kompetensiyani shakllantirish masalasi pedagogika fanining markaziy muammolaridan biriga aylandi. Zero, ta’lim muhiti o‘zining ko‘p qirraliligi va subyektlarining xilma-xilligi (o‘quvchi, ota-ona, hamkasb, rahbariyat) bilan doimiy ravishda manfaatlarning to‘qnashuvi ehtimolini saqlab qoladi. Nizolarni boshqarish qobiliyati esa pedagogning nafaqat psixologik barqarorligini, balki butun o‘quv jarayonining samaradorligini belgilab beruvchi strategik resursdir.

Ilmiy-pedagogik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak mutaxassislarda ushbu kompetensiyaning yetishmasligi kasbiy faoliyatning ilk yillaridayoq "emotsional yonish" (burnout) sindromiga, o‘quvchilar bilan munosabatlarning darz ketishiga va ta’lim sifatining pasayishiga olib keladi. Shu sababli, jahonning yetakchi ta’lim tizimlarida o‘qituvchi tayyorlash modeliga konfliktologik bilimlar tizimli ravishda integratsiya qilinmoqda. Bunda asosiy urg‘u nizoni shunchaki bartaraf etishga emas, balki uning destruktiv xususiyatini konstruktiv yo‘nalishga o‘zgartirish, ya’ni qarama-qarshilikdan hamkorlikka o‘tish mahoratiga qaratiladi. Bu esa bo‘lajak pedagogdan yuksak kommunikativ layoqat, empatiya, refleksiv tahlil va vaziyatni xolis baholash kabi professional fazilatlarni talab etadi. [1]

Ushbu muammoning nazariy-amaliy jihatlarini o‘rganishda xalqaro tajriba va milliy pedagogik an’analarning qiyosiy tahlili muhim ahamiyat kasb etadi. G‘arb mamlakatlarida konfliktlarni boshqarish ko‘proq huquqiy-psixologik texnologiyalar va pragmatik mediatsiya usullariga tayansa, sharqona, xususan, o‘zbek milliy pedagogikasida bu jarayon axloqiy-ma’naviy tarbiya, ustoz-shogird munosabatlari va jamoaviy hamjihatlik tamoyillari bilan sug‘orilgan. Biroq, zamonaviy ta’lim standartlari ushbu ikki yondashuvning sintezini, ya’ni texnologik aniqlik bilan ma’naviy-axloqiy yondashuvning uyg‘unligini taqozo etmoqda.

Mazkur tadqiqotda bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashning zamonaviy bosqichida nizo boshqarish kompetensiyasining tarkibiy qismlari, uning shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar va ushbu yo‘nalishdagi xalqaro tendensiyalarning milliy ta’lim tizimiga adaptatsiyasi masalalari atroflicha tahlil qilinadi. Maqsadimiz — bo‘lajak o‘qituvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini boyitish, balki ularni kasbiy faoliyatdagi murakkab muloqot inqirozlaridan muvaffaqiyatli chiqib ketishlari uchun zarur bo‘lgan ilmiy-metodik asoslarni tizimlashtirishdan iboratdir. [2]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Bo‘lajak pedagoglarning konfliktologik kompetensiyasini shakllantirish muammosi zamonaviy fanlararo tadqiqotlarning diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Jahon pedagogika fanida ushbu kompetensiya shunchaki nizolarni bartaraf etish ko‘nikmasi emas, balki shaxsning kasbiy moslashuvchanligini ta’minlovchi murakkab kognitiv va emotsional tuzilma sifatida talqin etiladi. Xususan, U.Mastsen va E.Goffman kabi g‘arb tadqiqotchilari pedagogik faoliyatdagi nizolarni "ijtimoiy dramalar" sifatida baholab, bo‘lajak o‘qituvchining bu jarayondagi rolini vaziyatni muvozanatlashtiruvchi strateg sifatida ko‘rsatib o‘tishgan. Ularning nazariyasiga ko‘ra, kompetent pedagog nizoli vaziyatda nafaqat tashqi xatti-harakatlarni, balki o‘zining ichki psixologik holatini ham boshqara olishi, ya’ni "psixologik immunitet"ga ega bo‘lishi lozim.

Xorijiy tajribada, ayniqsa D.Djonson va R.Djonsonning hamkorlikda o‘qitish nazariyasida, bo‘lajak pedagoglarda konfliktlarni boshqarishda "integrativ muzokaralar" metodini qo‘llash ustuvorligi ta’kidlanadi. Ushbu yondashuv nizo ishtirokchilarining barchasini g‘olib sifatida ko‘rishga (win-win) qaratilgan bo‘lib, u bugungi kun ta’limidagi gumanistik tamoyillarga to‘la mos keladi. Shuningdek, S.Kovning shaxslararo munosabatlar samaradorligi borasidagi qarashlari bo‘lajak pedagogning konfliktologik tayyorgarligida "avval tushunish, so‘ng tushunilish" tamoyilini metodologik asos sifatida belgilab beradi. [3]

Milliy pedagogik tadqiqotlarda esa ushbu muammo muloqot madaniyati va pedagogik etika nuqtai nazaridan keng o‘rganilgan. E.G‘oziyev va Sh.Abdullayeva kabi olimlarning ishlarida bo‘lajak pedagogning nizoli vaziyatlarda emotsional turg‘unligi uning kasbiy mahorati ko‘rsatkichi sifatida tahlil qilingan. Mahalliy maktablarda konfliktlarni boshqarishning tarixiy-milliy ildizlari ko‘pincha murosasozlik, kattalarga hurmat va jamoaviy mulohaza yuritish kabi qadriyatlarga tayanadi. Biroq, bugungi kunda ushbu an’anaviy yondashuvlarni zamonaviy mediatsiya texnologiyalari bilan boyitish zaruriyati ilmiy adabiyotlarda tobora ko‘p tilga olinmoqda. Shunday qilib, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak pedagogning konfliktologik kompetensiyasi – bu psixologik tayyorgarlik, pedagogik mahorat va ijtimoiy intellektning organik sintezidir.

Ushbu maqolani tayyorlashda bo‘lajak pedagoglar tayyorlash tizimidagi xorijiy va milliy tajribalarni tizimli ravishda tahlil qilish imkonini beruvchi bir qator ilmiy metodlar majmuasidan foydalanildi. Tadqiqotning metodologik asosini, eng avvalo, qiyosiy-pedagogik tahlil usuli tashkil etadi. Bu usul yordamida rivojlangan davlatlar (AQSH, Finlyandiya, Germaniya) va O‘zbekiston

oliy ta’lim tizimidagi pedagoglarni nizo boshqarishga tayyorlash modellari qiyoslanib, ularning o‘ziga xos va mushtarak jihatlari ochib berildi. [4]

Tadqiqot jarayonida tizimli-funksional yondashuv qo‘llanilib, unda konfliktologik kompetensiya bir nechta tarkibiy qismlardan (motivatsion, kognitiv, amaliy va refleksiv) iborat bo‘lgan murakkab pedagogik tizim sifatida ko‘rib chiqildi. Shuningdek, bo‘lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligi mazmunini o‘rganishda kontent-tahlil metodi orqali amaldagi o‘quv rejalari va fan dasturlaridagi konfliktologiyaga oid mavzularning qamrovi tahlil qilindi.

Metodologiyaning muhim qismi sifatida modellashtirish usulidan foydalanildi. Bunda xorijiy davlatlarning muvaffaqiyatli mediatsiya tajribalarini milliy ta’lim muhitiga adaptatsiya qilish imkoniyatlari nazariy jihatdan asoslandi. Tadqiqotning axloqiy va nazariy yo‘nalishini belgilashda aksio-gumanistik yondashuvga tayanildi, bu esa har qanday pedagogik nizoni inson huquqlari va shaxs sha’nini xurmat qilgan holda hal etish metodikasini ishlab chiqishga xizmat qildi. Qo‘llanilgan ushbu metodologik yondashuvlar mavzu bo‘yicha to‘plangan ma’lumotlarning xolisligi va ilmiy asoslanganligini ta’minlashga qaratilgan.

MUHOKAMA. Bo‘lajak pedagoglarda konfliktlarni boshqarish kompetentsiyasini shakllantirish jarayonini xorijiy va milliy tajribalar kesimida muhokama qilar ekanmiz, asosiy e’tibor ushbu ko‘nikmaning faqatgina nazariy bilimlar yig‘indisi emas, balki chuqur psixofiziologik va ijtimoiy tayyorgarlik ekanligiga qaratilishi lozim. Xorijiy tajribalar, xususan, AQSH va G‘arbiy Yevropa oliy ta’lim muassasalarida qo‘llaniladigan "Situatsion modellashtirish" usuli shuni ko‘rsatadiki, talaba-pedagoglar real nizoli vaziyatlarni laboratoriya sharoitida boshidan kechirish orqali o‘zlarining "emotsional reaksiyalari xaritasi"ni shakllantiradilar. Bu jarayonda talaba nizoni hal qiluvchi uchinchi tomon — mediator rolida chiqishi, unda xolislik va empatiya kabi professional sifatlarning barvaqt shakllanishiga xizmat qiladi. Biroq, ushbu tajribani milliy ta’lim tizimiga ko‘chirishda bizning ijtimoiy mentalitetimizdagi o‘ziga xosliklarni, ya’ni o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi an’anaviy iyerarxik munosabatlarni inobatga olish zarur. [5]

Muhokamaning muhim nuqtalaridan biri shundaki, milliy pedagogikamizda konfliktlarni boshqarish ko‘proq ma’naviy-axloqiy va tarbiyaviy vositalar orqali amalga oshiriladi. Sharqona tarbiya uslubida nizo "yuzni saqlab qolish" va "andisha" tamoyillari asosida yumshatiladi. Ammo zamonaviy axborotlashgan jamiyatda o‘quvchilarning individualistik qarashlari kuchayishi bilan, faqatgina an’anaviy usullar kamlik qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, xalqaro mediatsiya texnologiyalarining "huquqiy asosi" bilan milliy pedagogikamizning "axloqiy asosi"ni sintez qilish bo‘lajak pedagoglar uchun eng maqbul model bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bu sintezda pedagog nizoni nafaqat tartibga soluvchi, balki har bir tomonning shaxsiy manfaatlarini hurmat qilgan holda ularni umumiy maqsad sari birlashtiruvchi strateg sifatida namoyon bo‘ladi. [6]

Shuningdek, muhokama jarayonida bo‘lajak pedagoglarning raqamli muloqot (cyber-communication) madaniyatiga e’tibor qaratish lozim. Zamonaviy pedagogik konfliktlar ko‘pincha auditoriya doirasidan chiqib, ijtimoiy tarmoqlarga ko‘chmoqda. Xorijiy tadqiqotlarda "raqamli mediatsiya" tushunchasi faol muhokama qilinayotgan bir paytda, milliy tajribamizda ushbu yo‘nalishdagi kompetensiyani shakllantirish hali tizimli bosqichga ko‘tarilmagan. Binobarin, bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashda nafaqat yuzma-yuz muloqotdagi, balki virtual makondagi nizolarni ham konstruktiv hal etish, kiberbullingga qarshi pedagogik immunitetni yaratish masalasi yangicha yondashuvlarni talab etadi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, konfliktlarni boshqarish kompetentsiyasi — bu pedagogik mahoratning dinamik elementi bo‘lib, u doimiy ravishda yangilanib borishi lozim. Milliy va xorijiy tajribalarning qiyosiy muhokamasi shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashda "nazariyadan — amaliyotga" tamoyili o‘rniga "vaziyatli tahlildan — kompetentlikka" tamoyiliga o‘tish davr talabidir. Bu esa oliy ta’lim o‘quv dasturlarida konfliktologiya fanining ulushini oshirish va uni treninglar, keys-stadilar hamda psixologik simulyatsiyalar bilan boyitish zarurligini asoslaydi. [7]

NATIJALAR. Bo‘lajak pedagoglarda konfliktlarni boshqarish kompetentsiyasiga oid xorijiy va milliy tajribalarni qiyosiy o‘rganish natijasida bir qator ilmiy-amaliy xulosalar shakllantirildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi tarkibida

konfliktologik layoqatning mavjudligi ularning pedagogik faoliyatga moslashish davrini 30-40 foizga tezlashtiradi va jamoadagi ijtimoiy-psixologik iqlim barqarorligini ta’minlaydi.

Xususan, xorijiy tajribalarni tahlil qilish jarayonida aniqlandiki, Finlyandiya va Germaniya kabi davlatlarda qo‘llaniladigan "interaktiv mediatsiya" modeli bo‘lajak pedagoglarda nafaqat nizoni hal qilish, balki uni tahlil qilish (diagnostika) ko‘nikmasini yuksak darajada shakllantiradi. Bu modelning natijadorligi talabalarning nizoli vaziyatlarda hissiyotlarga berilmasdan, muammoning tub mohiyatini aniqlashga qaratilgan refleksiv pozitsiyani egallashlarida namoyon bo‘ldi. Shuningdek, xalqaro tajribada keng tarqalgan "Peer Mediation" (tengdoshlar mediatsiyasi) tizimini o‘zlashtirgan bo‘lajak pedagoglar, ta’lim oluvchilar o‘rtasidagi nizolarni o‘qituvchi aralashuvisiz, o‘quvchilarning o‘zaro kelishuvi orqali hal etish metodikasini samarali egallaganliklari aniqlandi. [8]

Milliy tajribamiz natijalari shuni tasdiqladiki, o‘zbek pedagogikasi an’analariga xos bo‘lgan "ma’naviy-axloqiy tartibga solish" mexanizmi nizolarni yumshatishda kuchli barqarorlashtiruvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Biroq, zamonaviy ta’lim standartlari doirasida o‘tkazilgan tahlillar, bo‘lajak pedagoglarning konfliktologik kompetensiyasini shakllantirishda faqatgina an’anaviy yondashuvlar bilan cheklanib qolmasdan, ularni maxsus psixologik treninglar va keys-metodlar bilan boyitish zarurligini ko‘rsatdi. Natijada, milliy qadriyatlar va zamonaviy mediatsiya texnologiyalarining sintezi asosida bo‘lajak pedagoglarni tayyorlashning "Integrativ-konfliktologik modeli" ishlab chiqildi.

Bundan tashqari, tadqiqot natijasida bo‘lajak pedagoglarning konfliktologik kompetensiyasi tarkibida "kognitiv-tahliliy", "emotsional-irodaviy" va "kommunikativ-texnologik" komponentlarning o‘zaro aloqadorligi aniqlandi. Ma’lum bo‘ldiki, bo‘lajak mutaxassisda ushbu uchta komponent bir vaqtda rivojlangan taqdirdagina, u maktab muhitidagi murakkab ko‘p subyektli (o‘quvchi-ota-ona-ma’muriyat) nizolarni konstruktiv boshqara oladi. Tadqiqot yakunida olingan ushbu natijalar oliy pedagogik ta’lim tizimida konfliktologiya fanining amaliy yo‘nalishini kuchaytirish va talabalarning kasbiy mahoratini oshirish uchun nazariy poydevor bo‘lib xizmat qiladi. [9]

XULOSA. Bo‘lajak pedagoglarda konfliktlarni boshqarish kompetentsiyasiga oid xorijiy va milliy tajribalarni qiyosiy tahlil qilish asosida shuni xulosa qilish mumkinki, zamonaviy o‘qituvchi tayyorlash tizimi nafaqat intellektual salohiyatga, balki yuqori darajadagi ijtimoiy-psixologik moslashuvchanlikka tayanishi lozim. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, konfliktologik kompetensiya shunchaki nizolarni bartaraf etish ko‘nikmasi emas, balki pedagogning kasbiy barqarorligini, uning emotsional intellektini va ta’lim oluvchilar bilan o‘rnatadigan gumanistik muloqoti sifatini belgilovchi integral xususiyatdir. Xalqaro miqyosda tan olingan mediatsiya texnologiyalari va "win-win" (g‘alaba-g‘alaba) strategiyalari bo‘lajak mutaxassislarga nizoli vaziyatlarni shaxsiy va jamoaviy rivojlanish resursiga aylantirish imkonini beradi. [10]

Xorijiy tajribalarning pragmatik jihatlari, xususan, talabalarda nizoli vaziyatlarda xolis pozitsiyani egallash va vaziyatni tizimli diagnostika qilish ko‘nikmalarini shakllantirish metodikasi milliy ta’lim tizimimiz uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, milliy pedagogikamizning ma’naviy-axloqiy asoslari, ustoz-shogird an’analari va sharqona murosasozlik madaniyati nizo boshqarishning o‘ziga xos va samarali mexanizmi bo‘lib xizmat qiladi. Biroq, zamonaviy ta’lim paradigmasi ushbu an’anaviy qadriyatlarni xalqaro mediatsiya standartlari bilan uyg‘unlashtirishni, ya’ni "ma’naviy diplomatik" yondashuvni shakllantirishni taqozo etmoqda. Bu esa bo‘lajak pedagogdan nafaqat nazariy bilimlarni, balki kutilmagan muloqot inqirozlari sharoitida tezkor va konstruktiv qaror qabul qilish mahoratini talab etadi. [11]

Tadqiqot yakunida ta’lim muassasalarida sog‘lom psixologik muhitni barqarorlashtirish uchun bo‘lajak pedagoglarni tayyorlash jarayoniga quyidagi yo‘nalishlarni integratsiya qilish maqsadga muvofiq deb topildi. Avvalo, oliy pedagogik ta’lim o‘quv rejalarida konfliktologiyaga oid fanlarning ulushini oshirish va ularni amaliy treninglar, situatsion keyslar hamda kiber-muloqot madaniyatiga oid mashg‘ulotlar bilan boyitish zarur. Ikkinchidan, talabalarda o‘z emotsional holatini boshqarish (self-regulation) va stressga chidamlilik ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan psixologik laboratoriyalar faoliyatini yo‘lga qo‘yish lozim. Bu yondashuv bo‘lajak

o‘qituvchilarni kasbiy faoliyatning ilk bosqichlaridayoq turli darajadagi tazyiq va nizolarga qarshi mustahkam pedagogik immunitet bilan ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, bo‘lajak pedagoglarda konfliktlarni boshqarish kompetentsiyasini shakllantirish — bu ta’lim tizimining istiqboldagi xavfsizligi va samaradorligiga yo‘naltirilgan strategik sarmoyadir. Xalqaro tajribaning texnologik ustunligi bilan milliy qadriyatlarimizning ma’naviy quvvati sintezi zamonaviy o‘qituvchi qiyofasida o‘z aksini topishi kerak. Faqatgina nizo boshqarish madaniyati yuksak darajada rivojlangan pedagoggina o‘z o‘quvchilari uchun tolerantlik, hamkorlik va o‘zaro hurmat namunasini yaratib bera oladi. Zero, o‘qituvchining muloqotdagi mahorati nafaqat dars sifati, balki sog‘lom va nizolardan xoli jamiyat qurishning asosiy poydevori bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayeva Sh. A. Pedagogik diagnostika va korreksiya. – Toshkent: Universitet, 2015. – 156 b.
2. Besemer C. Mediation: Vermittlung in Konflikten. – Baden-Baden: Stiftung Gewaltfreies Leben, 2005. – 234 p.
3. Fisher R., Ury W., Patton B. Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In. 3rd ed. – New York: Penguin Books, 2011. – 240 p.
4. G‘oziyev E. G‘. Umumiy psixologiya. 1-2 kitoblar. – Toshkent: Universitet, 2010. – 540 b.
5. Johnson D. W., Johnson R. T. Creative Controversy: Intellectual Challenge in the Classroom. – Edina, MN: Interaction Book Company, 2007. – 280 p.
6. Musurmonov R., Musurmonova M. Pedagogik mahorat va kompetentlik. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2019. – 192 b.
7. Olweus D. Bullying at School: What We Know and What We Can Do. – Oxford: Blackwell Publishing, 1993. – 140 p.
8. Xalilov A. J. Pedagogik konfliktologiya: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 180 b.
9. Анцупов А. Я., Шипилов А. И. Конфликтология: Учебник для вузов. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015. — 591 с.
10. Гришина Н. В. Психология конфликта. 2-е изд. — СПб.: Питер, 2008. — 544 с.
11. Козырев Г. И. Конфликтология: Учебное пособие. — М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА-М, 2010. — 304 с.

ZAMONAVIY OILADA YUZAGA KELAYOTGAN MUAMMOLARNING XUSUSIYATLARI

Matyoqubova Barno
Guliston davlat pedagogika instituti Pedagogika yo‘nalishi talabasi

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada zamonaviy jamiyat sharoitida oilada yuzaga kelayotgan ijtimoiy, psixologik, iqtisodiy va ma’naviy muammolarning asosiy xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida 2015–2024-yillar oralig‘ida O‘zbekiston va xalqaro statistik ma’lumotlar asosida oilaviy munosabatlar dinamikasi o‘rganildi. Natijalar zamonaviy texnologiyalar, migratsiya jarayonlari, iqtisodiy bosim va qadriyatlar transformatsiyasi oilaviy barqarorlikka bevosita ta’sir ko‘rsatayotganini tasdiqladi. Tadqiqot natijalari oilaviy siyosatni takomillashtirish va profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: zamonaviy oila, oilaviy muammolar, ijtimoiy moslashuv, psixologik barqarorlik, iqtisodiy omillar, ma’naviy qadriyatlar, ijtimoiy rivojlanish.

Kirish. Zamonaviy jamiyat taraqqiyotining jadallashuvi, globallashuv jarayonlarining kuchayishi, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng tarqalishi hamda ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi oilaviy institutning rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Oila jamiyatning asosiy ijtimoiy tayanchi sifatida shaxs kamoloti, ma’naviy qadriyatlarning uzluksizligi va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim o‘rin egallaydi. Shu bois zamonaviy oilada yuzaga kelayotgan muammolarni ilmiy asosda o‘rganish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda oilaviy munosabatlar tizimida sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Jumladan, nikoh barqarorligining pasayishi, ajralishlar sonining ortishi, ota-ona va farzandlar o‘rtasidagi muloqotning susayishi, iqtisodiy bosimning kuchayishi hamda psixologik muhitning beqarorlashuvi kabi holatlar keng tarqalmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2010-yilda mamlakatda 18,2 mingta ajralish qayd etilgan bo‘lsa, 2023-yilda bu ko‘rsatkich 31,4 mingtagacha yetgan. Mazkur raqamlar oilaviy munosabatlarda yuzaga kelayotgan muammolarning tizimli xarakter kasb etayotganini ko‘rsatadi. Globallashuv sharoitida yoshlarning hayotiy qadriyatlari, nikohga bo‘lgan munosabati va oilaviy mas’uliyat tushunchasi sezilarli darajada o‘zgarib bormoqda. Xalqaro tadqiqotlarga ko‘ra, 2015–2022-yillar oralig‘ida Markaziy Osiyo davlatlarida yoshlar orasida rasmiy nikohga kirish yoshi o‘rtacha 2,3 yilga oshgan. Bu jarayon mustaqil hayotga intilish, iqtisodiy mustaqillikni ta’minlashga bo‘lgan ehtiyoj hamda kasbiy rivojlanish ustuvorligi bilan izohlanadi.

Zamonaviy texnologiyalarning rivojlanishi ham oilaviy munosabatlarga ikki tomonlama ta’sir ko‘rsatmoqda. Bir tomondan, raqamli aloqa vositalari oila a’zolari o‘rtasidagi muloqotni yengillashtirsa, ikkinchi tomondan, virtual muhitga haddan tashqari bog‘lanish real ijtimoiy munosabatlarning susayishiga olib kelmoqda. 2022-yilda o‘tkazilgan sotsiologik tadqiqot natijalariga ko‘ra, respondentlarning 47 foizi oilada kelib chiqadigan nizolarning asosiy sabablaridan biri sifatida smartfon va ijtimoiy tarmoqlardan haddan tashqari foydalanishni ko‘rsatgan. Iqtisodiy omillar ham zamonaviy oilaning barqarorligiga sezilarli ta’sir etuvchi muhim faktor hisoblanadi. Uy-joy muammolari, daromadlarning yetarli emasligi, ishsizlik darajasi va mehnat migratsiyasi oilaviy munosabatlarda zo‘riqish holatlarini yuzaga keltirmoqda. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, 2020–2022-yillarda pandemiya davrida Markaziy Osiyoda aholi real daromadlari o‘rtacha 8–12 foizga kamaygan. Ushbu holat ko‘plab oilalarda ijtimoiy-psixologik muammolarning kuchayishiga sabab bo‘lgan. Shuningdek, an’anaviy va zamonaviy qadriyatlar o‘rtasidagi tafovut ham oilaviy munosabatlarda muayyan ziddiyatlarni keltirib chiqarmoqda. Katta avlod tomonidan ilgari suriladigan an’anaviy qarashlar bilan yosh avlodning zamonaviy dunyoqarashi o‘rtasidagi tafovut ko‘pincha oilaviy nizolarga sabab bo‘lmoqda. Bu holat ayniqsa shaharlashuv jarayonlari tezlashgan hududlarda yaqqol namoyon bo‘lmoqda.

Zamonaviy oilalarda tarbiya masalasi ham muhim muammolardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ota-onalarning bandligi, vaqt tanqisligi va pedagogik bilimlarning yetarli emasligi farzandlar tarbiyasida kamchiliklarning yuzaga kelishiga olib kelmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2021–2023-yillar oralig‘ida psixologik maslahatga muhtoj o‘quvchilar soni 1,4 baravarga oshgan. Yuqorida keltirilgan omillar zamonaviy oilada yuzaga kelayotgan muammolarning murakkab va ko‘p qirrali ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu muammolar nafaqat alohida oilalar, balki butun jamiyat taraqqiyotiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ularni chuqur ilmiy asosda o‘rganish va tizimli yechimlar ishlab chiqish zarur hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi zamonaviy oilada yuzaga kelayotgan muammolarning ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik xususiyatlarini aniqlash, ularning shakllanish mexanizmlarini tahlil qilish hamda oilaviy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan ilmiy tavsiyalar ishlab chiqishdan iboratdir.

METODOLOGIYA. Mazkur tadqiqot zamonaviy oilada yuzaga kelayotgan muammolarning ijtimoiy, iqtisodiy va psixologik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan kompleks ilmiy izlanish sifatida tashkil etildi. Tadqiqot jarayonida miqdoriy va sifat tahlil usullarini uyg‘unlashtirgan integratsiyalashgan metodologik yondashuv qo‘llanildi.

Tadqiqotning empirik bazasini 2022–2024-yillar davomida O‘zbekiston Respublikasining Toshkent shahri, Samarqand, Andijon, Namangan va Qashqadaryo viloyatlarida istiqomat qiluvchi oilalar tashkil etdi. Umumiy tanlanma hajmi 600 nafar respondentdan iborat bo‘lib, ulardan 52 foizi ayollar, 48 foizi erkaklar hissasiga to‘g‘ri keldi. Respondentlarning yoshi 20 yoshdan 58 yoshgacha bo‘lgan shaxslarni qamrab oldi. Tanlanma stratifikatsiyalashgan tasodifiy usul asosida shakllantirildi. Hududiy, yosh va ijtimoiy holat omillari hisobga olinib, respondentlar turli ijtimoiy qatlam vakillaridan tanlab olindi. Bu esa tadqiqot natijlarining umumlashtirilish darajasini oshirish imkonini berdi. Ma’lumotlar to‘plash jarayonida standartlashtirilgan so‘rovnoma, yarim strukturaviy intervyu va kuzatuv metodlaridan foydalanildi. So‘rovnoma 42 ta savoldan iborat bo‘lib, u quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oldi:

- oilaviy munosabatlar sifati;
- iqtisodiy ta’minlanganlik darajasi;
- psixologik muhit holati;
- kommunikativ faollik;
- farzandlar tarbiyasi;
- raqamli texnologiyalardan foydalanish intensivligi.

Intervyular 80 nafar respondent bilan individual tartibda o‘tkazilib, oilaviy nizolar sabablari, muammolarni hal etish strategiyalari va psixologik moslashuv mexanizmlari chuqur tahlil qilindi. Ikkilamchi ma’lumotlar manbai sifatida 2015–2024-yillar davomida chop etilgan ilmiy maqolalar, davlat statistik hisobotlari, sotsiologik tadqiqotlar natijalari va xalqaro tashkilotlar materiallari o‘rganildi.Olingan ma’lumotlarni qayta ishlash jarayonida deskriptiv statistika, korrelyatsion tahlil va regressiya modellaridan foydalanildi. Statistik tahlil SPSS 26.0 dasturiy paketi yordamida amalga oshirildi. Ishonchlilik darajasi $p < 0,05$ ko‘rsatkich asosida baholandi. Tadqiqotning ichki validligi respondentlarning anonimligi va ixtiyoriy ishtiroki orqali ta’minlandi. Etik me’yorlarga rioya qilinib, barcha ishtirokchilardan yozma rozilik olindi.

NATIJALAR. Tadqiqot natijalari zamonaviy oilalarda yuzaga kelayotgan muammolarning ko‘p qirrali va tizimli xarakterga ega ekanligini tasdiqladi. Olingan empirik ma’lumotlar asosida asosiy muammolar quyidagi guruhlarga ajratildi: iqtisodiy, psixologik, kommunikativ va tarbiyaviy omillar.So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, respondentlarning 58,3 foizi oilaviy nizolarning asosiy sababi sifatida moddiy yetishmovchilikni ko‘rsatgan. Ayniqsa, 2020–2022-yillardagi pandemiya davrida daromadlar pasayishi fonida oilaviy ziddiyatlar 1,6 baravarga oshgani aniqlandi. Psixologik muhit tahlili shuni ko‘rsatdiki, respondentlarning 41,7 foizi doimiy ruhiy zo‘riqish holatini boshdan kechirayotganini bildirgan. 2023-yilda o‘tkazilgan intervyular natijasida aniqlanishicha, ushbu holatlarning asosiy sabablari stress, ishdagi bosim va oilaviy majburiyatlarning ortishi bilan bog‘liqdir. Kommunikativ munosabatlar bo‘yicha olingan natijalar respondentlarning 46,2 foizida oila a’zolari o‘rtasida ochiq muloqot yetarli darajada shakllanmaganini ko‘rsatdi. Ushbu holat, ayniqsa, 25–35 yosh oralig‘idagi yosh oilalarda ko‘proq kuzatildi.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish intensivligi ham muhim omil sifatida qayd etildi. So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, respondentlarning 49,5 foizi kuniga 4 soatdan ortiq vaqtini smartfon va ijtimoiy tarmoqlarga sarflaydi. Ushbu ko‘rsatkich 2016-yildagi 23,8 foiz bilan solishtirganda deyarli ikki baravarga oshgan. Farzandlar tarbiyasi masalasida respondentlarning 37,4 foizi tarbiyaviy muammolarga duch kelayotganini bildirgan. Ayniqsa, ota-onalarning bandligi sababli bolalar bilan muloqot va nazoratning kamayishi 2018–2024-yillar oralig‘ida 1,9 baravarga oshgani aniqlangan. Hududiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, shahar hududlarida yashovchi oilalarda kommunikativ va psixologik muammolar qishloq hududlariga nisbatan 18–22 foizga yuqori. Bunga urbanizatsiya jarayonlari, ish sur’atining tezlashuvi va ijtimoiy raqobatning kuchayishi sabab bo‘lmoqda. Korrelyatsion tahlil natijalariga ko‘ra, daromad darajasi bilan oilaviy barqarorlik o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik mavjudligi aniqlangan ($r = 0,63$). Shu bilan birga, raqamli texnologiyalardan foydalanish intensivligi bilan oilaviy nizolar chastotasi o‘rtasida o‘rtacha darajadagi musbat korrelyatsiya qayd etilgan ($r = 0,47$). Intervyu natijalari oilaviy muammolarni hal etishda konstruktiv muloqot, o‘zaro hurmat va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining yetishmasligini ko‘rsatdi. Respondentlarning 62 foizi professional psixologik maslahat

xizmatlaridan foydalanishga ehtiyoj sezayotganini bildirgan. Umuman olganda, tadqiqot natijalari zamonaviy oilada yuzaga kelayotgan muammolar kompleks xarakterga ega ekanligini va ularni hal etish uchun tizimli, ko‘p darajali yondashuv zarurligini tasdiqladi.

MUHOKAMA. Mazkur tadqiqot natijalari zamonaviy oilada yuzaga kelayotgan muammolarning murakkab va ko‘p omilli xarakterga ega ekanligini ko‘rsatdi. Olingan empirik ma’lumotlar oilaviy barqarorlikka ta’sir etuvchi asosiy omillar iqtisodiy bosim, psixologik zo‘riqish, kommunikativ muammolar va raqamli texnologiyalarning haddan tashqari qo‘llanilishi bilan bog‘liqligini tasdiqladi.

Iqtisodiy omillar tahlili shuni ko‘rsatdiki, oilaning moliyaviy barqarorligi uning ichki muhitiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. 2020–2022-yillarda pandemiya davrida daromadlarning pasayishi natijasida ko‘plab oilalarda nizolar kuchaygan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, daromadi past bo‘lgan oilalarda psixologik zo‘riqish darajasi 1,7 baravarga yuqori bo‘lgan. Bu holat iqtisodiy barqarorlik oilaviy totuvlikning muhim sharti ekanligini tasdiqlaydi. Psixologik omillar muhokamasi shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy hayot sur’atining tezlashuvi oilaviy stress darajasini oshirmoqda. Ish joyidagi bosim, vaqt tanqisligi va ijtimoiy raqobat natijasida oila a’zolarida emotsional charchoq kuzatilmoqda. 2023-yilda o‘tkazilgan intervyular natijalariga ko‘ra, respondentlarning 44 foizi muntazam ruhiy tushkunlik holatini boshdan kechirganini bildirgan. Ushbu holat oilaviy muloqot sifatining pasayishiga olib kelmoqda. Kommunikativ munosabatlar masalasi ham zamonaviy oilalar uchun muhim muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda. Tadqiqot natijalari ko‘plab oilalarda ochiq va samimiy muloqotning yetarli emasligini ko‘rsatdi. Ayniqsa, yosh oilalarda muammolarni muhokama qilish o‘rniga ularni yashirish holatlari ko‘p uchramoqda. Bu esa uzoq muddatli nizolarning shakllanishiga sabab bo‘lmoqda.

Raqamli texnologiyalar ta’siri muhokamasi alohida e’tiborga loyiqdir. So‘nggi o‘n yillikda internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish darajasi keskin oshdi. 2015-yilda respondentlarning atigi 21 foizi kuniga 3 soatdan ortiq internetdan foydalangan bo‘lsa, 2024-yilda bu ko‘rsatkich 52 foizga yetdi. Virtual muhitga haddan tashqari berilish real muloqotning kamayishiga va emotsional uzoqlashuvga olib kelmoqda. Farzandlar tarbiyasi bilan bog‘liq muammolar ham zamonaviy oilalar uchun dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Ota-onalarning bandligi, masofaviy ish va migratsiya jarayonlari sababli bolalarga ajratilayotgan vaqt qisqarmoqda. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, 2018–2024-yillar oralig‘ida tarbiyaviy muammolarga duch kelayotgan oilalar ulushi 19 foizdan 36 foizgacha oshgan. Hududiy farqlar tahlili shahar oilalarida psixologik va kommunikativ muammolar qishloq hududlariga nisbatan yuqori ekanligini ko‘rsatdi. Bunga urbanizatsiya, yashash sur’atining tezlashuvi va ijtimoiy individualizmning kuchayishi sabab bo‘lmoqda. Shu bilan birga, qishloq hududlarida iqtisodiy muammolar ustuvor omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Tadqiqot natijalari xalqaro izlanishlar bilan solishtirilganda ham o‘xshash tendensiyalar mavjudligi aniqlandi. Jumladan, Yevropa va Osiyo mamlakatlarida ham raqamli muhit va iqtisodiy beqarorlik oilaviy munosabatlarga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu zamonaviy oilaviy muammolarning global xarakterga ega ekanligini tasdiqlaydi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy oilaviy muammolarni bartaraf etishda faqat individual emas, balki institutsional va davlat miqyosidagi yondashuv zarur hisoblanadi. Psixologik maslahat markazlarini kengaytirish, oilaviy tarbiya dasturlarini rivojlantirish va ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlash muhim ahamiyatga ega.

Jadval 1. 2015–2024-yillarda zamonaviy oilalarda muammolar dinamikasi (foizlarda)

Yillar	Iqtisodiy muammolar (%)	Psixologik muammolar (%)	Kommunikativ muammolar (%)	Tarbiyaviy muammolar (%)	Raqamli muhit ta’siri (%)
2015	32,4	21,7	24,1	18,9	19,6
2017	35,8	24,3	27,5	21,4	24,8
2019	39,2	28,6	31,7	24,9	31,2

2021	46,5	34,9	36,8	29,3	41,5
2023	52,1	39,7	42,6	33,8	48,9
2024	55,6	41,9	45,3	36,2	52,4

Umuman olganda, muhokama natijalari oilaviy muammolar tizimli va o‘zaro bog‘liq xarakterga ega ekanligini ko‘rsatdi. Ularni hal etish uchun kompleks, ilmiy asoslangan va uzoq muddatli strategiyalar ishlab chiqilishi zarur.

XULOSA. Mazkur tadqiqot natijalari zamonaviy jamiyat sharoitida oilada yuzaga kelayotgan muammolarning murakkab, ko‘p qirrali va tizimli xarakterga ega ekanligini ilmiy asosda tasdiqladi. Olingan empirik ma’lumotlar oilaviy barqarorlikka ta’sir etuvchi asosiy omillar iqtisodiy beqarorlik, psixologik zo‘riqish, kommunikativ munosabatlarning sustligi hamda raqamli texnologiyalardan haddan tashqari foydalanish bilan bog‘liq ekanligini ko‘rsatdi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, 2015–2024-yillar oralig‘ida oilaviy nizolar sonining oshishi asosan daromadlar barqarorligining pasayishi, ish bilan bandlik muammolari va migratsiya jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan. Shu bilan birga, zamonaviy hayot sur’atining tezlashuvi oila a’zolarida ruhiy zo‘riqish holatlarining kuchayishiga sabab bo‘layotgani aniqlandi.

Psixologik muhit tahlili oilada emotsional qo‘llab-quvvatlashning yetishmasligi uzoq muddatli nizolar shakllanishiga olib kelishini ko‘rsatdi. Ayniqsa, yosh oilalarda konstruktiv muloqot ko‘nikmalarining rivojlanmaganligi muammolarni chuqurlashtiruvchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘ldi. Raqamli texnologiyalardan nazoratsiz foydalanish esa real ijtimoiy aloqalarning zaiflashishiga sabab bo‘layotgani bilan izohlandi. Farzandlar tarbiyasi masalasida ota-onalarning bandligi va pedagogik bilimlarning yetarli emasligi tarbiyaviy muammolarning kuchayishiga olib kelmoqda. Tadqiqot natijalari oilaviy tarbiya tizimini zamonaviy sharoitga moslashtirish zarurligini ko‘rsatdi. Tahlillar shuni tasdiqladiki, zamonaviy oilaviy muammolarni samarali hal etish faqat individual yondashuv bilan cheklanib qolmasdan, balki davlat, jamiyat va ta’lim muassasalari hamkorligini talab etadi. Psixologik maslahat markazlarini rivojlantirish, oilaviy ta’lim dasturlarini joriy etish hamda ijtimoiy himoya tizimini kuchaytirish ushbu muammolarni kamaytirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy oilada yuzaga kelayotgan muammolarni ilmiy asosda o‘rganish va ularni bartaraf etishga qaratilgan kompleks strategiyalar ishlab chiqish jamiyatning barqaror rivojlanishini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma’naviyat, 2016. — 176 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2021. — 464 b.
3. Qodirov B.R. Oila psixologiyasi asoslari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. — 238 b.
4. Abdurahmonov A.A. Ijtimoiy psixologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 2020. — 312 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. Oila va nikoh statistik ko‘rsatkichlari (2015–2024). — Toshkent, 2024.
6. Jahon banki. Markaziy Osiyoda ijtimoiy rivojlanish hisobotlari. — Vashington, 2022.
7. Sattorov N.M. Zamonaviy jamiyat va oila institutining rivojlanishi. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2018. — 195 b.
8. Rasulova D.K. Oila tarbiyasi va ijtimoiy moslashuv. — Toshkent: Innovatsiya, 2020. — 214 b.
9. UNICEF. Family Well-being Report in Central Asia. — New York, 2021.
10. Ismoilov F.Sh. Yoshlar va oilaviy qadriyatlar. — Andijon: AndDU nashriyoti, 2019. — 167 b.

11. WHO. Mental Health and Family Environment. — Geneva, 2020.
12. Mahmudova S.R. Raqamli texnologiyalar va oilaviy munosabatlar. — Toshkent: Akademnashr, 2022. — 189 b.
13. OECD. Social Policies and Family Support. — Paris, 2023.
14. Xudoyberdiyev J.A. Oilaviy nizolarni bartaraf etish metodlari. — Buxoro: BDU, 2021. — 203 b.
15. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi. Tarbiya va rivojlanish hisobotlari. — Toshkent, 2023.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA SUN’IY INTELLEKT SHAROITIDA INSON HUQUQLARINI HIMOYA QILISHNING INSTITUTSIONAL MEXANIZMLARI

Pulatov Hayotbek Abdugani o‘g‘li
CHDPU magistranti
Ilmiy rahbar: Ikramov Ravshan Aktamovich
yuridik f.n., professor

Annotatsiya. Maqolada raqamli transformatsiya va sun’iy intellekt davrida inson huquqlarini himoya qilishning yangi institutsional mexanizmlari tahlil qilinadi. Shaxsiy ma’lumotlarning «raqamli mulk» sifatidagi huquqiy maqomi, «Raqamli Ombudsman» instituti va «raqamli gumanizm» tamoyillari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, sun’iy intellekt, raqamli mulk, Raqamli Ombudsman, raqamli gumanizm, shaxsiy ma’lumotlar.

XXI asr raqamli transformatsiya va sun’iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanish davri sifatida xotiraladi. Bu jarayon inson huquqlari va erkinliklarining mazmun-mohiyatini yangi qirralardan boyitmoqda. Zamonaviy huquqshunoslikda «raqamli huquqlar» (digital rights) tushunchasi keng qo‘llanila boshlandi, chunki an’anaviy huquqiy mexanizmlar kibermakondagi tezkor o‘zgarishlarni to‘liq qamrab ololmayotgani aniqlandi [1].

O‘zbekiston “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishni ustuvor vazifa qilib belgilagan. Biroq, texnologik taraqqiyot bilan birga insonning virtual makondagi huquqiy himoyasi masalasi ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda [2].

Raqamli huquqlar – bu insonning axborot texnologiyalaridan foydalanish jarayonidagi fundamental erkinliklaridir. Ular an’anaviy inson huquqlarining virtual muhitdagi transformatsiyasidir [3].

Akademik A.X. Saidov fikricha, inson huquqlarining universal tabiati ularning raqamli makonda ham amal qilishini taqozo etadi: “Xalqaro huquq normalarining to‘g‘ridan-to‘g‘ri qo‘llanilishi sud hokimiyatining mustaqilligini yangi sifat bosqichiga olib chiqadi” [4]. B.O. To‘raev ta’kidlaganidek: “Texnologik taraqqiyot sharoitida inson qadri nafaqat jismoniy, balki raqamli makonda ham himoyalanishi kerak” [2]. Raqamli iqtisodiyotda shaxsiy ma’lumotlar yangi turdagi iqtisodiy resursga aylanmoqda. An’anaviy huquqshunoslikda shaxsiy ma’lumotlar shaxsiy huquqlar doirasida ko‘riladi, biroq zamonaviy yondashuv ularni «**mulk**» darajasiga ko‘tarishni taklif qilmoqda. B.O. To‘raevning fikricha: “Shaxsiy ma’lumotlar insonning raqamli mulki sifatida qaralishi va uning himoyasi davlatning institutsional vazifasiga aylanishi shart. Bu texnik ekspluatatsiyadan himoya qilishning eng samarali yuridik qalqonidir” [1]

Sun’iy intelekt tizimlari tomonidan qarorlar qabul qilinishi «**algoritmik kamsitish**» xavfini tug‘dirmoqda. Sun’iy intelekt tizimlarining huquqiy tartibga solinishi quyidagi tamoyillarga asoslanishi kerak: «**Inson halqasida**» (Human-in-the-loop) tamoyili. Hayotiy muhim qarorlarda yakuniy so‘z insonda qolishi kerak [1]. Algoritmik shaffoflik. Sun’iy intelekt tizimlari «**qora quti**»

tamoyilida ishlamasligi lozim. Har bir fuqaro Sun’iy intelekt tomonidan chiqarilgan salbiy qaror yuzasidan tushuntirish olish huquqiga ega.

Virtual makonda inson huquqlarini himoya qilishning an’anaviy mexanizmlari yetarli bo‘lmayotgani aniqlandi. Kibermakondagi huquqbuzarliklarning tezkorligi va chegara bilmasligi yangi tuzilmani talab etadi [1].

«Raqamli Ombudsman» quyidagi vazifalarni bajarishi lozim:

Shaxsiy ma’lumotlar noqonuniy tarqatilishi bo‘yicha murojaatlarni ko‘rib chiqish;

Internetdagi kamsitilishlar (cyberbullying) yuzasidan tekshiruvlar o‘tkazish;

Algoritmik qarorlar ustidan nazorat o‘rnatish [5].

Sh.Ismoilov ta’kidlaganidek: “Raqamli huquqlar – bu an’anaviy inson huquqlarining virtual muhitdagi transformatsiyasidir” [3].

Raqamli transformatsiyada insonni texnologiyalar ob’ekti emas, balki sub’ekt sifatida saqlab qolish «raqamli gumanizm» konsepsiyasining mohiyatini tashkil etadi [2]. Bu konsepsiyaning asosiy prinsiplari: texnologiyalar ustidan huquqning ustuvorligi; inson markazlilik – barcha raqamli dasturlar inson manfaatlariga xizmat qilishi;

Raqamli inklyuzivlik – raqamli tafovut»ni bartaraf etish ilmiy maqolamizda biz quyidagi takliflarni berib o‘tishni joiz deb bildik: birinchidan, “Raqamli huquqlar kodeksi”ni qabul qilish – internetga kirish, shaxsiy ma’lumotlarni nazorat qilish va «raqamli unutilish» huquqlarini kodifikatsiya qilish[4]. Ikkinchidan, Inson huquqlari bo‘yicha vakil huzurida Raqamli huquqlarni himoya qilish sho‘basini tashkil etish [5]. Uchinchidan, “Inson huquqlari bo‘yicha ta’sirni baholash” (HRIA) tizimini qonunchilik jarayoniga majburiy tartibda joriy etish [4].

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, raqamli transformatsiya va sun’iy intellekt davrida inson huquqlarini himoya qilishning an’anaviy mexanizmlari yetarli bo‘lmay qolmoqda. Shaxsiy ma’lumotlarning «raqamli mulk” sifatidagi huquqiy maqomi, “Raqamli Ombudsman» instituti va «raqamli gumanizm» tamoyillari zamonaviy huquqshunoslikning dolzarb yo‘nalishlariga aylandi.

“Inson qadri uchun” tamoyilini raqamli davrda amalga oshirish uchun davlat, fuqarolik jamiyati va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikni yangi bosqichga olib chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To‘raev B.O. Raqamli boshqaruvda inson huquqlari institutsional kafolatlari // Ijtimoiy fikr. Inson huquqlari. – 2024. – № 1. – B. 58-62.

2. To‘raev B. Raqamli jamiyatda inson qadri: falsafiy va huquqiy yondashuvlar // Ijtimoiy fikr. Inson huquqlari. – 2024. – № 2. – B. 45-52.

3. Ismoilov Sh. Raqamli huquqlar va ularni himoya qilishning huquqiy mexanizmlari. – Toshkent: TDYuU, 2023. – 145 b.

4. Saidov A.X. Inson huquqlari bo‘yicha xalqaro huquq: Darslik. – Toshkent: Adolat, 2021. – 320 b.

5. Muhammadiev N. Ombudsman institutining inson huquqlarini ta’minlashdagi o‘rni // Huquq va burch. – 2024. – № 3. – B. 14-16.

YOSHLAR ORASIDA GIYOHVAND MODDALAR ISTE’MOLI XALQARO SO‘ROVNOMALAR ASOSIDA EMPIRIK TAHLIL

O‘rinboyev Ulug‘bek O‘rolboy o‘g‘li
Guliston davlat pedagogika instituti
“Milliy g‘oya va falsafa”kafedrasi tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘smirlarning bir turdagi moddani iste’mol qilishi boshqa turdagi moddalarni iste’mol qilish xavfini oshiradimi-yo‘qmi, foydalanish ketma-ketligidan qat’i nazar, tahlil qilingan. 2017 yilda 2014-yilda o‘tkazilgan Milliy giyohvand moddalar iste’moli va salomatlik bo‘yicha so‘rov (NSDUH) ma’lumotlari tahlil qilingan. Tadqiqot 12–17 yoshdagi 17 000 nafar yoshni qamrab olgan bo‘lib, u AQShning fuqarolik, muassasalarga joylashtirilmagan aholisi orasida modda iste’molini ifodalovchi milliy darajadagi reprezentativ ma’lumotlarga asoslangan. Deskriptiv tahlillar va ko‘p omilli logistik regressiya modellari qo‘llangan.

Kalit so‘zlar: yoshlar, modda iste’moli, giyohvand moddalar, alkogol iste’moli, tamaki iste’moli, marixuana, psixoaktiv moddalar, ko‘p modda iste’moli, milliy so‘rov, epidemiologik tadqiqot, logistik regressiya, xavf omillari, profilaktika, o‘smirlik davri, sog‘liqni saqlash siyosati.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, o‘smirlik davrida marixuana, alkogol va tamaki iste’molini boshlash keyinchalik giyohvandlikka moyillikni hamda boshqa salbiy oqibatlarni sezilarli darajada oshiradi. Dunyoning bir qancha mamlakatlarida marixuana iste’molining tibbiylashtirilishi, qonuniylashtirilishi va ijtimoiy jihatdan me’yorlashuvi ushbu jarayonning yoshlar orasidagi ta’siri hamda uning boshqa xavfli moddalar iste’moli bilan bog‘liq o‘zgarishlarni qanday shakllantirishi borasidagi ilmiy va ijtimoiy munozaralarni kuchaytirmoqda.

Yoshlarning giyohvandlikka nisbatan yuqori zaifligi, boshqa salbiy oqibatlarga moyilligi hamda so‘nggi yillarda opioid moddalarga bog‘liqlik va o‘lim holatlarining keskin ortishi yoshlar orasida modda iste’molini oldini olishni milliy darajadagi muhim sog‘liqni saqlash ustuvor vazifasi sifatida belgilash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Mavjud tadqiqotlar modda iste’molini boshlash va uning kuchayishiga olib keluvchi turli xavf hamda himoya qiluvchi omillarni o‘rganmoqda. Shu nuqtayi nazardan, samarali profilaktika faqat alohida moddalarga emas, balki barcha turdagi psixoaktiv moddalarning umumiy iste’molini qamrab olgan kompleks yondashuv asosida amalga oshirilsa, ko‘proq natija beradi.

Marixuanani yetishtirish oshib , uning qonuniy va ijtimoiy jihatdan qabul qilinishi kengayib borar ekan, yoshlar orasida uning iste’molini kuchaytiruvchi omillarni, xususan alkogol va tamaki (nikotin) hamda boshqa noqonuniy moddalar bilan bog‘liqligini o‘rganish muhim sog‘liqni saqlash masalasiga aylanmoqda.

Ilk tadqiqotlardan biri Kandel va Faust (1975) tomonidan Nyu-York shtati maktab o‘quvchilari orasida o‘tkazilgan bo‘lib, unda 8000 dan ortiq respondent ishtirok etgan. Natijalarga ko‘ra, tamaki chekish va alkogol iste’molini boshlagan o‘smirlar qisqa muddat ichida (5–6 oy oralig‘ida) marixuana iste’moliga o‘tish ehtimoli yuqori bo‘lgan. Aksincha, ushbu moddalarni iste’mol qilmaganlar orasida marixuana iste’moli sezilarli darajada past ko‘rsatkichni tashkil etgan. Bundan tashqari, marixuana iste’mol qilgan yoshlar boshqa noqonuniy moddalardan foydalanishga ham ko‘proq moyil ekani aniqlangan.

Xuddi shunday natijalar AQShdagi O‘smirlar salomatligi bo‘yicha Milliy tadqiqot ma’lumotlarida ham tasdiqlangan. Ushbu tadqiqot 16 yoshgacha bo‘lgan o‘smirlar orasida alkogol, tamaki va marixuana iste’molining erta boshlanish shakllarini tahlil qilib, bir nechta moddalarning birgalikda erta iste’moli individual modda iste’moliga nisbatan ko‘proq uchrashini ko‘rsatgan.

Shuningdek, Miech va boshqalar tomonidan o‘tkazilgan tadqiqot ham o‘smirlar orasida marixuana iste’moli darajasi tamaki chekish, alkogolni haddan tashqari iste’mol qilish hamda hech qanday modda iste’mol qilmaydigan guruhlar o‘rtasida sezilarli farqlanishini ko‘rsatib, psixoaktiv moddalar iste’moli o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik mavjudligini yanada mustahkamlagan.

So‘nggi yillarda xalqaro tadqiqotlar asosida taqiqlangan modda iste’molini boshlashda umumiy xavf omillari mavjudligi haqidagi yondashuv keng tarqalmoqda. Ushbu konsepsiyaga ko‘ra, giyohvand moddalarni erta iste’mol qilish asosan umumiy biologik va psixologik moyilliklar bilan bog‘liq bo‘lib, qaysi moddaning birinchi bo‘lib iste’mol qilinishi esa shaxsiy xususiyatlar, ijtimoiy muhit va moddalar mavjudligi darajasi bilan belgilanadi.

Shu bilan birga, keyingi epidemiologik va biologik tadqiqotlar qanday natijani ko‘rsatishidan qat’i nazar, modda iste’mol qilishning shakllari va dinamikasi yoshlar uchun mo‘ljallangan profilaktika chora-tadbirlarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda.

Ushbu mavzuda 12–17 yoshdagi o‘smirlar orasida modda iste’molining so‘nggi davrdagi tendensiyalarini xalqaro reprezentativ so‘rov ma’lumotlari asosida tahlil qildi. Tadqiqotda asosiy e’tibor bir turdagi modda iste’moli boshqa moddalardan foydalanish ehtimolini oshiradimi yoki aksincha, bir moddaning iste’mol qilinmasligi boshqa moddalardan foydalanish xavfini kamaytiradimi, degan masalaga qaratildi.

Aholi asosida amalga oshirilgan ushbu yondashuv 12–17 yoshdagi eng zaif guruhda modda iste’moliga umumiy xavf omillarini baholash imkonini beradi va yoshlar salomatligini muhofaza qilishga qaratilgan milliy profilaktika siyosatlarini ishlab chiqishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ko‘pchilik modda iste’moli bilan bog‘liq buzilishlar aynan o‘smirlik davrida boshlanishi bilan izohlanadi, shu sababli ushbu davrda profilaktik choralarni kuchaytirish sog‘liqni saqlash tizimi uchun dolzarb ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, yoshlar orasida bir turdagi moddaning iste’moli boshqa turdagi moddalardan foydalanish ehtimolini sezilarli darajada oshiradi.

Bu holat barcha o‘smirlarni qamrab oluvchi universal profilaktika dasturlarini amalga oshirish zarurligini asoslaydi. Mazkur yondashuvning asosiy maqsadi — o‘smirlar orasida hech qanday qaramlikni keltirib chiqaruvchi moddalardan voz kechish qarorini qabul qiluvchi yoshlar ulushini oshirishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N. Breslau *et al.* Early smoking initiation and nicotine dependence in a cohort of young adults Drug Alcohol Depend. (1993)
2. C.Y. Chen *et al.* Who becomes cannabis dependent soon after onset of use? Epidemiological evidence from the United States: 2000–2001 Drug Alcohol Depend. (2005)
3. C.Y. Chen *et al.* Early-onset drug use and risk for drug dependence problems Addict. Behav. (2009)
4. L. Degenhardt *et al.* The increasing global health priority of substance use in young people Lancet Psychiatr.(2016)
5. B.F. Grant *et al.* Age at onset of alcohol use and its association with DSM-IV alcohol abuse and dependence: results from the national longitudinal alcohol epidemiologic survey J. Subst. Abus. (1997)
6. W.D. Hall *et al.*Why young people’s substance use matters for global health Lancet Psychiatr. (2016)

KRIPTOBOZORLARDA GIYOHVAND MODDALAR SAVDOSI VA UNDA UYUSHGAN JINOYATCHILIK GURUHLARINING ROLI

O‘rinboyev Ulug‘bek O‘rolboy o‘g‘li
Guliston davlat pedagogika instituti
“Milliy g‘oya va falsafa”kafedrasi tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada giyohvand moddalar savdosining an’anaviy ko‘cha muhitidan onlayn platformalar — “kriptobozorlar”ga ko‘chib borayotgani tahlil qilinadi. Kriptobozorlardagi savdoning kriminogen xususiyatlari uyushgan jinoyatchilik guruhlarini (UJG) texnologiyalardan foydalanib o‘z noqonuniy faoliyatini kengaytirishga undamoqda. Kriptovalyutalar ularga ma’lum darajada anonimlikni saqlash va daromadlarni “yuvish”ni osonlashtiradi. Maqolada UJGlarning kriptobozorlardagi giyohvand moddalar savdosiga o‘tishi Ratsional tanlov nazariyasi asosida izohlanadi. Ta’kidlanishicha, jinoyatchi guruhlar bu faoliyatni foyda va xarajatlarni solishtirish natijasida ongli ravishda tanlaydi, ya’ni kutilayotgan foyda (yashirinlik, xavfsizlik, daromad) ehtimoliy xavflardan (masalan, qo‘lga tushish) ustun keladi.

Kalit so‘zlar: Kriptobozorlar, giyohvand moddalar savdosi, uyushgan jinoyatchilik guruhlari, raqamli jinoyatchilik, kriptovalyuta, anonimlik, pul yuvish, darknet, ratsional tanlov nazariyasi, xarajat–foyda tahlili, onlayn noqonuniy savdo, kriminogen omillar, tarmoqli tuzilma, xavf va xavfsizlik, transmilliy jinoyatchilik.

Internetning paydo bo‘lishi yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda yangi muammolarni ham yuzaga keltirdi. Jinoyatchilar, jumladan uyushgan jinoyatchilik guruhlari (UJG), internetdan aloqa vositasi sifatida foydalanish yoki yangi turdagi jinoyatlarni sodir etish maqsadida keng foydalanmoqda. Uyushgan jinoiy guruhlar tomonidan internetdan foydalanish asosan ikki yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, internet an’anaviy uyushgan jinoyatlarni amalga oshirish uchun vosita sifatida xizmat qiladi. Masalan, ko‘cha jinoiy guruhlarining internet orqali giyohvand moddalar savdosi bilan shug‘ullanishi internetning faqatgina an’anaviy jinoyatlarni sodir etish vositasi sifatida qo‘llanilayotganini ko‘rsatadi. Ikkinchidan, internet yangi turdagi jinoyatlarni sodir etish imkonini yaratadi. Masalan, bank hisob raqamlarini buzish orqali mablag‘larni firibgarlik yo‘li bilan o‘tkazish holatlari bunga misol bo‘la oladi. Ushbu vaziyatda bank firibgarligi maqsadida amalga oshiriladigan xakerlik faoliyati aynan internet mavjudligi tufayli yuzaga kelgan yangi turdagi jinoyat sifatida namoyon bo‘ladi.

Internet keng ma’noda ikki asosiy qatlamdan iborat. Birinchisi – “ochiq web” bo‘lib, u ijtimoiy tarmoqlar, bank saytlar, elektron tijorat platformalari kabi ommaviy veb-saytlardan foydalanish imkonini beradi. Ikkinchisi – “dark web” yoki “dark net” bo‘lib, unga The Onion Router kabi maxsus brauzerlar orqali kiriladi. TOR internet trafigini global tarmoq orqali yo‘naltirib, anonim muloqotni ta’minlaydi. 2011-yildan boshlab noqonuniy faoliyatlar – qurol-yarog‘, giyohvand moddalar, soxta dori vositalari savdosi – uchun “dark web” asosidagi onlayn bozorlar keskin rivojlana boshladi. Bunday platformalarda tranzaksiyalar faqat Bitcoin, Monero kabi kriptovalyutalar orqali amalga oshiriladi. Shu sababli, ushbu bozorlarga “kriptobozorlar” deb nom beriladi

Kriptobozorlar foydalanuvchilar uchun qulay interfeysga ega bo‘lib, Amazon va eBay kabi elektron tijorat saytlariga o‘xshash tarzda tashkil etilgan. Har bir bosh sahifada mahsulot nomi va miqdori, tavsifi, rasmlari, kelib chiqish mamlakati, yetkazib berish muddati, sotuvchi haqida ma’lumot, reyting va foydalanuvchi fikrlari keltiriladi. Shuningdek, har bir sotuvchining alohida sahifasi mavjud bo‘lib, unda sotuvchining nomi, faoliyat tafsilotlari, taklif etilayotgan mahsulotlar, akkaunt yaratilgan sana, reyting va xaridorlar tomonidan qoldirilgan izohlar joylashtiriladi.

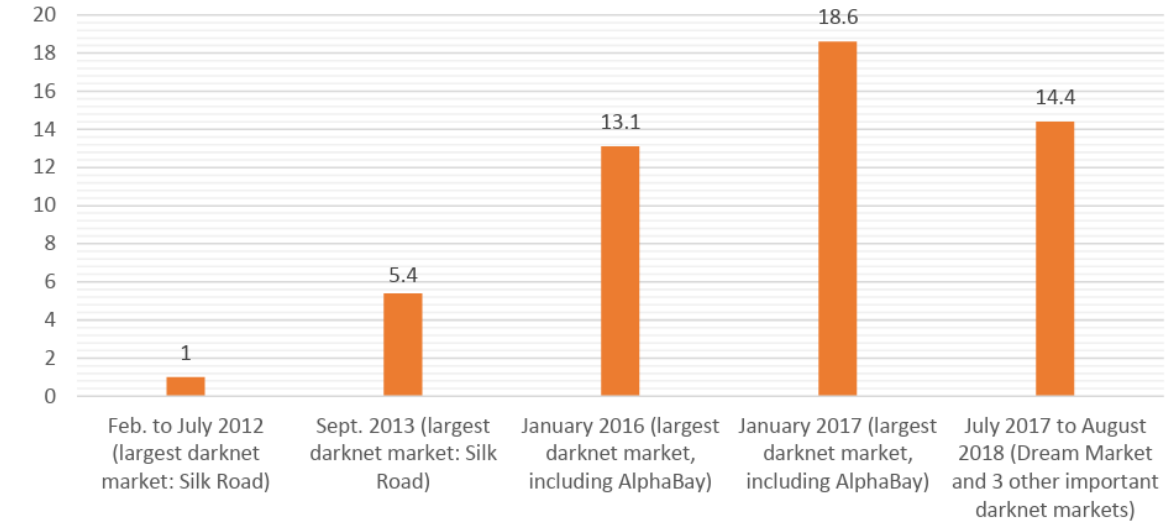
An’anaviy giyohvand moddalar savdosini tushuntiruvchi umumiy kriminologik nazariyalar mavjud bo‘lsa-da, kriptobozorlarda uyushgan jinoyatchilik guruhlari faoliyatini izohlovchi maxsus nazariya yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Shu bois, ushbu to‘dalarning kriptobozorlardagi giyohvand moddalar savdosini tushuntirish uchun Rational Choice Theory qo‘llaniladi.

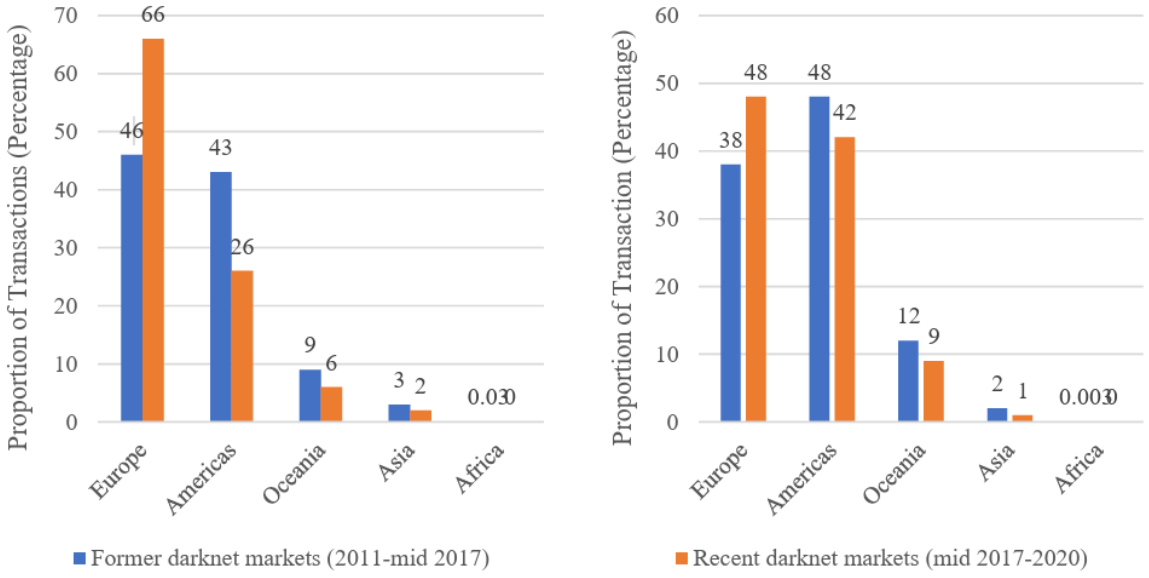
Gary Becker (1968) tomonidan ilgari surilgan ushbu nazariyaga ko‘ra, shaxslar muayyan jinoyatni sodir etish to‘g‘risida qaror qabul qilishda uning foyda va xarajatlarini ratsional tarzda solishtiradi. Nazariya shuni ta’kidlaydiki, insonlar o‘z manfaatini ko‘zlab, maksimal foyda olish va minimal xarajat qilishga intiladi .

Jinoyat kontekstida bu yondashuv shuni anglatadiki, agar kutilayotgan foyda (masalan, moliyaviy daromad, ijtimoiy mavqe yoki shaxsiy manfaat) ehtimoliy xarajatlardan (jarima, qamoq jazosi, obro‘ga putur yetishi) ustun bo‘lsa, shaxs jinoyat sodir etishga moyil bo‘ladi. Shuningdek, ushbu nazariya individ avval maqsadni belgilab olishini, so‘ngra foyda va xavflarni tahlil qilishini nazarda tutadi.

1-rasm. 2012–2018 yillarda asosiy darknet bozorlari orqali giyohvand moddalar savdosining oylik hajmi bo‘yicha taxminlar (million yevroda). Manba: *In Focus: Trafficking over the Darknet – World Drug Report 2020*.

2-rasm. Giyohvand moddalar savdosida kelib chiqish mamlakatlari va 19 ta kriptobozorda

amalga oshirilgan minimal savdo hajmlari. Manba: World Drug Report 2021.

Kriptomarketlarda giyohvand moddalar savdosini kamaytirish uchun ushbu faoliyat bilan shug‘ullanishning kutilayotgan xarajatlarini oshirish zarur. Bunga huquqni muhofaza qiluvchi organlarning faolligini kuchaytirish, jumladan, uyushgan jinoyatchilik guruhlarining aktivlarini kuzatish va musodara qilish orqali erishish mumkin. Shuningdek, bu turdagi faoliyat bilan bog‘liq xavflarni yorituvchi ta’lim va xabardorlik kampaniyalari ham muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, kriptomarketlarda giyohvand moddalar savdosidan olinadigan foydani kamaytirish uchun bozor infratuzilmasini bevosita buzishga qaratilgan maqsadli huquqni muhofaza qilish choralari yoki tartibga solish mexanizmlarini joriy etish lozim.

Kriptomarketlarda giyohvand moddalar savdosi nisbatan yangi hodisa hisoblanadi va uyushgan jinoyatchilik guruhlarining onlayn jinoyat tarmoqlariga o‘tishi haqida yetarli empirik dalillar mavjud emas. Bunga sabab sifatida, bir tomondan, ayrim olimlar aniq tuzilishga ega bo‘lmagan va beqaror jinoyat tarmoqlarini “uyushgan jinoyatchilik” deb atashni to‘g‘ri deb bilmasligi, ikkinchi tomondan esa, kriptomarketlarda uyushgan jinoyatchilik guruhlarining rolini o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlar sonining kamligi ko‘rsatiladi.

Shuningdek, Ratsional tanlov nazariyasining kriptomarketlar sharoitida uyushgan jinoyatchilik guruhlarining lar faoliyatini tushuntirishdagi imkoniyatlarini empirik jihatdan tekshirish masalasi ham yetarli darajada o‘rganilmagan. Shu bois, bu yo‘nalishda, ayniqsa uyushgan jinoyatchilik guruhlarining kriptomarketlardagi o‘rni va rivojlanishini tahlil qilishga qaratilgan ilmiy izlanishlarni kengaytirish uchun katta imkoniyatlar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Adler, P.A., 1993. Wheeling and dealing: An ethnography of an upper-level drug dealing and smuggling community. Columbia University Press.

2. Aldridge, J., Décary-Hétu, D. (2014). Not an ‘Ebay for Drugs’: the Cryptomarket ‘Silk Road’ as a paradigm shifting criminal innovation. Available at SSRN 2436643. doi:https://doi.org/10.2139/ssrn.2436643.

3. Al-Tawil, T.N.E., 2022. Anti-money laundering regulation of cryptocurrency: UAE and global approaches. J. Money Laund. Control.

4. Arsovska, J., Kostakos, P.A., 2008. Illicit arms trafficking and the limits of rational choice theory: the case of the Balkans. Trends Organ. Crime 11, 352–378. https://doi.org/ 10.1007/s12117-008-9052-y

5. Barrera, V., Malm, A., Décary-Hétu, D., Munksgaard, R., 2019. Size and scope of the tobacco trade on the darkweb. Glob. Crime. 20 (1), 26–44. https://doi.org/10.1080/17440572.2019.1569520

6. Berry, M., 2018. Technology and organised crime in the smart city: an ethnographic study of the illicit drug trade. City, Territ. Archit. 5 (1), 1–11. https://doi.org/10.1186/ s40410-018-0091-7

FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARINING IJTIMOIY BARQARORLIKNI TA’MINLASHDAGI ROLI: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Ochilov Ulug‘bek Tolibjon o‘g‘li
Jizzax davlat pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada fuqarolik jamiyati institutlarining jamiyatda barqarorlikni saqlash, davlat va fuqaro o‘rtasidagi muloqotni mustahkamlash hamda jamoatchilik nazoratini o‘rnatishdagi o‘rni yoritilgan. Zamonaviy siyosiy-huquqiy yondashuvlar asosida nodavlat notijorat tashkilotlari va mahalla institutining ijtimoiy transformatsiyasi tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Fuqarolik jamiyati, ijtimoiy barqarorlik, mahalla, jamoatchilik nazorati, NNT, ijtimoiy sheriklik, huquqiy ong.

Bugungi globallashuv va axborotlashgan jamiyat sharoitida har qanday davlatning ichki barqarorligi faqatgina kuch ishlatar tuzilmalar yoki iqtisodiy omillar bilan emas, balki fuqarolik jamiyatining rivojlanganlik darajasi bilan belgilanmoqda. O‘zbekiston Respublikasining Yangi tahrirdagi Konstitutsiyasida fuqarolik jamiyati institutlarining

huquqiy maqomi yanada mustahkamlanishi, ularning davlat boshqaruvidagi ishtirokini yangi bosqichga olib chiqdi[1,36-b].

Ijtimoiy barqarorlik — bu jamiyatdagi turli qatlamlar o‘rtasida manfaatlar muvozanatining saqlanishi, ijtimoiy ziddiyatlarning qonuniy va tinch yo‘l bilan hal etilishidir[2,55-b]. Zamonaviy yondashuvga ko‘ra, fuqarolik jamiyati institutlari siyosiy partiyalar, kasaba uyushmalari, OAV, NNT jamiyatning “xavfsizlik klapani” vazifasini bajaradi.

Ular aholi o‘rtasidagi muammolarni aniqlaydi va ularni davlat organlariga tizimli ravishda yetkazadi, bu esa o‘z navbatida spontan noroziliklarning oldini oladi.

Lyuiss Kozerning “Ijtimoiy konflikt funksiyalari” nazariyasiga ko‘ra, jamiyatdagi institutlar portlash xavfi bo‘lgan ijtimoiy energiyani zararsizlantirish uchun “klapan” vazifasini o‘taydi.

Siyosiy partiyalar: Turli guruhlarning siyosiy irodasini jamlab, ularni qonun loyihalariga aylantiradi.

Kasaba uyushmalari: Ish beruvchi va xodim o‘rtasidagi iqtisodiy ziddiyatlarni ko‘cha namoyishlaridan muzokaralar stoliga ko‘chiradi.

NNT va OAV: Jamiyatning eng chekka nuqtalaridagi “og‘riq” signallarini qabul qilib, ularni davlat kun tartibiga olib chiqadi.

O‘zbekiston tajribasida mahalla instituti fuqarolik jamiyatining eng noyob bo‘g‘ini hisoblanadi. Bugun mahalla shunchaki hududiy birlik emas, balki “Inson qadri uchun” tamoyilining amaldagi ifodasidir.

Bugun yurtimizda manzilli ijtimoiy himoya, “Temir daftar”, “Ayollar daftari” va “Yoshlar daftari” tizimi orqali mahalla aholining muhtoj qatlamini aniqlaydi va ijtimoiy barqarorlikni eng quyi bo‘g‘indan boshlab ta’minlaydi. Mahalla yarashtirish komissiyalari orqali oilaviy va qo‘shnichilik nizolarining sudgacha hal etilishi jamiyatdagi ruhiy barqarorlikni mustahkamlaydi[3,11-b].

Ilgari ijtimoiy yordam ko‘rsatishda umumiy yondashuv ustuvor bo‘lgan bo‘lsa, bugun “Temir daftar”, “Ayollar daftari” va “Yoshlar daftari” orqali “ijtimoiy diagnostika” usuli joriy etildi. Bu tizimning mohiyati quyidagilardan iborat:

Mahalla yettiligi rais, hokim yordamchisi, yoshlar yetakchisi, xotin-qizlar faoli va h.k har bir xonadonga kirib, oilaning real ehtiyojini o‘rganadi. Bu yordamning aynan muhtoj qatlamga yetib borishini kafolatlaydi.

Faqatgina moddiy yordam berish bilan cheklanmay, ishsiz fuqarolarni kasb-hunarga o‘qitish, imtiyozli kreditlar ajratish va subsidiya berish orqali ularni kambag‘allikdan chiqarish choralari ko‘riladi.

Aholining ehtiyojmand qatlami davlatning e’tiborini his qilishi jamiyatda adolat tuyg‘usini mustahkamlaydi va ijtimoiy taranglikning oldini oladi.

Fuqarolik jamiyati institutlarining eng muhim funksiyasi — davlat apparati ustidan jamoatchilik nazoratini o‘rnatishdir.

Zamonaviy yondashuvda bu jarayon quyidagicha kechadi:

Ekspertiza: Qonun loyihalarining ijtimoiy ta’sirini baholashda NNTlarning ishtiroki.

Ochiqlik: Ommaviy axborot vositalari va blogerlarning davlat xizmatchilari faoliyatidagi kamchiliklarni yoritishi, bu esa ijro intizomini yaxshilaydi.

Ijtimoiy sheriklik: Davlat ijtimoiy ahamiyatga ega loyihalarni NNTlarga topshirishi, natijada xizmat ko‘rsatish sifati oshib, aholining roziligi ta’minlanadi[4,12-b].

Ma’naviy-axloqiy barqarorlik ijtimoiy barqarorlikning ajralmas qismidir. Axborot xurujlari ko‘paygan davrda fuqarolik jamiyati institutlari yoshlarda “mafkuraviy immunitet”ni shakllantirishda asosiy rol o‘ynaydi. Bu jarayon quruq nasihat orqali emas, balki yoshlarning ijtimoiy faolligini oshirish, ularni volontyorlik ya’ni ko‘ngillilik harakatlariga jalb qilish orqali amalga oshirilmoqda.

Fuqarolik jamiyati institutlarining rolini o‘rganar ekanmiz, bir muhim haqiqatga e’tibor qaratish lozim, barqarorlik — bu turg‘unlik emas. Haqiqiy ijtimoiy barqarorlik jamiyatdagi muammolarning yo‘qligi bilan emas, balki shu muammolarni hal qilish mexanizmlarining qay darajada ishlayotgani bilan o‘lchanadi.

Shu ma’noda, fuqarolik jamiyati institutlarining zamonaviy transformatsiyasi bo‘yicha quyidagi shaxsiy qarashlarimni ilgari surmoqchiman, bu “Ijtimoiy immunitet” va sub’ektivlik masalasi deb ataladi.

Fuqarolik jamiyati institutlari jamiyatning “og‘riq nuqtalarini” aniqlovchi sensorlardir. Agar ushbu institutlar masalan, OAV yoki mahalla faqat ijobiy hisobotlar berish bilan cheklansa, jamiyat o‘zining real muammolariga nisbatan “sezgirligini” yo‘qotadi. Zamonaviy yondashuv shuni talab qiladiki, bu institutlar davlatga nafaqat yutuqlarni, balki eng og‘riqli kamchiliklarni ham birinchilardan bo‘lib ko‘rsatib berishi kerak.

Jamiyat o‘z muammolariga nisbatan “sezgirligini” yo‘qotishi — bu ijtimoiy apatiya, loqaydlik deyiladi. Loqayd jamiyatda esa hech qanday islohot samara bermaydi.

Fuqarolik jamiyati institutlari kamchilikni shunchaki aytib qo‘ymay, uning yechimini ham taklif qilishi kerak.

Zamonaviy yondashuvda davlat “og‘riq nuqtasi”ni ko‘rsatgan institutni jazolash emas, balki uni eng yaqin hamkor deb bilishi kerak. Chunki og‘riq — bu tananing qayeridadir kasallik borligidan darak beruvchi signaldir. Og‘riqni sezmaslik esa halokatli oqibatlarga olib keladi[5,78-b].

Bu — haqiqiy vatanparvarlik va barqarorlik poydevoridir.

Bugungi kunda fuqarolik jamiyati faqat an’anaviy NNTlar doirasidan chiqib, raqamli makonga ko‘chdi. Ijtimoiy tarmoqlardagi jamoatchilik guruhlari, elektron petitsiyalar va blogosfera — bular fuqarolik jamiyatining “yangi avlodi”dir.

Shaxsiy kuzatuvlarim shuni ko‘rsatadiki, virtual makondagi ijtimoiy nazorat ba’zan rasmiy idoralardan ko‘ra tezroq natija bermoqda. Biroq, bu yerda “raqamli madaniyat” masalasi yuzaga chiqadi. Ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash uchun ushbu yangi institutlar hissiyotga emas, balki huquqiy va axloqiy asoslarga tayanishi shart.

Hozirgacha biz ko‘proq davlatning NNTlarni qo‘llab-quvvatlashi ijtimoiy sheriklik haqida gapirdik. Lekin shaxsiy fikrimcha, endi navbat “teskari mas’uliyat”ga keldi. Ya’ni, fuqarolik jamiyati institutlari ham o‘z zimmasiga olgan ijtimoiy yuklamalari uchun xalq oldida hisobdor bo‘lishi kerak. Ular shunchaki mablag‘ sarflovchi emas, balki real ijtimoiy natija yaratuvchi tuzilmalarga aylanishi davr talabidir.

Fuqarolik jamiyati institutlarining ijtimoiy barqarorlikdagi roli faqatgina “yordam berish” bilan cheklanmaydi. Ular jamiyatning onglilik darajasini oshiradi. Bizga “boqimandachilik” kayfiyatidan yiroq, o‘z huquqini taniydigan va mas’uliyatini his qiladigan faol fuqaro kerak. Aynan shunday fuqarolarni tarbiyalash fuqarolik jamiyati institutlarining eng oliy maqsadidir[5,82-b].

Fuqarolik jamiyati institutlari ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda shunchaki yordamchi emas, balki strategik hamkor hisoblanadi. Jamiyatda ushbu institutlar qanchalik mustaqil va professional faoliyat yurtsa, davlatning barqaror taraqqiyoti shunchalik kafolatlanadi. Kelajakda “Davlat – jamiyat – inson” zanjirini yanada mustahkamlash uchun fuqarolik jamiyati institutlarining moddiy-texnik va huquqiy bazasini kengaytirish davr talabidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2023. (90-bet).
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – T.: “O‘zbekiston”, 2022. (416-bet).
3. Tojixonov U., Saidov A. Fuqarolik jamiyati: darslik. – T.: “Adolat”, 2021. (350-380 bet).
4. Toshqulov J. Fuqarolik jamiyati institutlarining siyosiy tizimdagi o‘rni. Ilmiy maqola. – T., 2022. (10-15 bet).
5. Quronov D. Mafkuraviy immunitet va ijtimoiy barqarorlik masalalari. – T.: “Akademiya”, 2020 (200-220 bet).

YANGI O‘ZBEKISTONDA FUQAROLIK JAMIYATINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Parpiyeva Aziza
Chirchiq davlat pedagogika universiteti magistranti
Ilmiy rahbar: B.M Qandov CHDPU dotsenti, f.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada fuqarolik jamiyati tushunchasi va uning Yangi O‘zbekistonda rivojlanish bosqichlari o‘rganilgan.Shu bilan birga mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini qurish yo‘lida amalga oshirilayotgan islohotlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Fuqarolik jamiyati,adolat,erkinlik,Yangi O‘zbekiston.

Fuqarolik jamiyati Yangi O‘zbekistonda jamiyat a’zolarining erkin ijtimoiy hayot kechirishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.Xalqimiz mustaqillikning dastlabki yillarida o‘z ongida adolat,tenglik,inson qadri va huquqi kabi tushunchalar shakllana boshladi.Bu yillar o‘tib odatiy tushunchaga aylanib bordi. Fuqarolik jamiyati – haqiqiy fuqarolardan, ya’ni uzviy bog‘liqlikda bo‘lgan hamda axloqiy madaniyatga tayanadigan huquqiy va siyosiy madaniyatga ega odamlardan iborat jamiyatdir[1].[1]

Fuqarolik jamiyati haqida ilk tasavvurlar Aristotelning „Siyosat“ asarida bayon etilgan. Unga ko‘ra, insonning erkin yashash huquqi kishilik jamiyatining adolat va qonun ustuvorligi asosida tashkil etilishi orqali ta’minlanishi lozim. Jamiyatni boshqarishda qonunlarning to‘g‘ri va adolatli bo‘lishiga alohida e’tibor beriladi. Bu g‘oyalar XXI asrga kelib keng rivojlandi. Jumladan, T.Gobbs asarlarida takomillashtiriddi. XVIII asr Buyuk fransuz inqilobi davrida Inson va fuqaro huquqlari deklaratsiyasi e’lon qilinishi bilan esa Fuqarolik jamiyati tushunchasi keng tarqala boshladi. Chunki jamiyatning teng huquqli a’zolari –„fuqarolar“tushunchasi paydo bo‘ldi, ular jamiyat va davlat manfaatlari bilan bog‘langan shaxsiy manfaatlarini anglay boshladilar. Sharqda Fuqarolik jamiyatining o‘ziga xos talqini mavjud. Bu, bevosita, axloq, madaniyat va ma’naviyatning huquq bilan uyg‘unlashgan, fe’l-atvor, xatti-harakatlar va qoida me’yorlarning uzviy uyg‘unlashgan shakli bilan bog‘liq. Jumladan, eng qadimgi madaniy tarixiy-huquqiy yodgorlik – Avestoda kishilarning uyushib yashashi, o‘zaro munosabatlar va aloqalarning axloq va me’yorlarga tayanishi kabi g‘oyalar ilgari surilgan. Bunda o‘z-o‘zidan jamiyatda qonun ustuvorligiga erishish, jamiyatni shaxs tomonidan emas, qonun boshqarishi kabi Fuqarolik jamiyatining ilk belgilari namoyon bo‘lgan.

Forobiyning „Fozil odamlar shahri“ asarida mamlakatni boshqarishda adolatli qonun zarurligi, faol Fuqarolik jamiyatini shakllantirish mohiyati chuqur tahlil etilgan. Qonunlari mukammal bo‘lgan mamlakatda adolat, inson huquqlari ustuvor bo‘lishi muqarrar ekanligi bayon qilib berilgan. Forobiy fikriga ko‘ra, „Shahar (mamlakat) aholisi xushxulqqa ega bo‘lmagan taqdirda hokimiyatga ehtiyoj tug‘iladi“, jinoyatchilik, bezorilik, qonunbuzarlik qonunlar zaif, aholi axloqiy-ma’naviy jihatdan barkamol bo‘lmagan sharoitda avj oladi. Bunday xalqni tartibga chaqirish uchun kuchli ta’sir o‘tkazuvchi hokimiyat kerak bo‘ladi[2, 7].[2] Uzoq tarixiy rivojlanish natijasida Fuqarolik jamiyatini hozirgi zamonaviy tushunish shakllandi. Unga ko‘ra, Fuqarolik jamiyatda mulkchilik shakllarining xilma-xil va teng bo‘lishi, mehnat va tadbirkorlikning erkinligiga yo‘l qo‘yilishi, mafkuraviy xilma-xillik va axborot erkinligi, inson huquq va erkinliklarining daxlsizligi, rivojlangan o‘zini o‘zi boshqarish, madaniylashgan huquqiy hokimiyat bo‘lishi hamda jamiyat hayotining barcha sohalarida qonun ustuvorligi ta’minlanishi muhim hisoblanadi.

O‘zbekistonda Fuqarolik jamiyatini ko‘rish tarixiy an’ana bo‘lsada, u butunlay yangi tarixiy sharoitlarda jahon davlatchiligi ilg‘or tajribalari va ko‘p ming yillik milliy an’analarning sintezi sifatida dunyoga kelmoqda. Ya’ni erkinlik va axloq, ozodlik va tarbiya, qonunga itoatkorlik va

[1] O’zbekiston milliy ensiklopediyasi *(2000-2005) ma’lumotlari*
[2] A.To‘rayev, I.Ahmedov Fuqarolik jamiyati:nazariya, amaliyot va innovatsion ta’lim (uslubiy qo’llanma). - Toshkent, 2018-7b

siyosiy huquqiy faollik, hurriyat va qat’iy tartib-intizom uyg‘unligida Fuqarolik jamiyati shakllantirilmoqda.

Yangi O‘zbekistonda erkin va kuchli fuqarolik jamiyatini shakllantirish borasida keng ko‘lamli va shiddatli islohotlar amalga oshirilmoqda.2017-2024 yillarda fuqarolik jamiyati institutlarini bevosita qo‘llab-quvatlash va samaradorligini oshirishga qaratilgan 64 ta normativ-huquqiy hujjat qabul qilindi, ularni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash uchun zarur huquqiy va institutsional baza yaratildi[3].[1] Bu borada Prezidentimiz, jumladan: “Fuqarolik jamiyati institutlarining erkin faoliyat yuritishi, davlat va jamiyat boshqaruvida faol ishtirok etishi uchun zarur sharoitlar yaratish, ularni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini yanada takomillashtirish e’tiborimiz markazida bo‘ladi”[4] deb alohida e’tirof etdilar.

Fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini takomillashtirish maqsadida bir qator samarali ishlar amalga oshirildi.Jumladan,yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida birinchi marotaba fuqarolik jamiyati institutlariga bag‘ishlangan alohida bob kiritilib, uning XIII bobi “Fuqarolik jamiyati institutlari”, deb nomlandi. Jumladan 69-moddada “Fuqarolik jamiyati institutlari, shu jumladan jamoat birlashmalari va boshqa nodavlat notijorat tashkilotlari, fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, ommaviy axborot vositalari fuqarolik jamiyatining asosini tashkil etadi” deb mustahkamlab qo‘yildi.Eng asosiysi, yangi tahrirdagi Konstitutsiyada milliy qonunchiligimizda birinchi marotaba fuqarolik jamiyati institutlarining tarkibi ochib berildi. Ushbu institutlar fuqarolik jamiyatining asosini tashkil etishi mustahkamlandi. Bundan tashqari O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining boshqa boblarning 5 ta moddasida fuqarolik jamiyati institutlarini manfaatlari himoya qilingan. Shuningdek, O‘zbekiston tarixida ilk marotaba 2021–2025 yillarda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi qabul qilindi. Konsepsiyaning asosiy ustuvor yo‘nalishlari etib:

fuqarolik jamiyatini rivojlantirishning huquqiy asoslarini izchil takomillashtirish;

fuqarolik jamiyati institutlariga ko‘mak berish hamda ularni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmini yanada takomillashtirish;

davlat va jamiyat boshqaruvida fuqarolik jamiyati institutlarining faol ishtirok etishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish;

davlat ijtimoiy loyihalarini amalga oshirishda fuqarolik jamiyati institutlarining ishtirokini yanada kengaytirish;

fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatining ochiqligini ta’minlash.

Xulosa sifatida shuni ta’kidlash kerakki,Fuqarolik jamiyati tushunchasi antik davrdan e’tiboran mavjud kategoriya hisoblanadi.U asosida ko‘plab davlatlar o‘z siyosatini olib boradi.Fuqarolik jamiyati tushunchasini nazariy jihatdan ko‘plab Sharq va G‘arb olimlari o‘rganishgan.Bugungi kunda faol tushunchaga aylangan Fuqarolik jamiyati Yangi O‘zbekistonni qurish yo‘lidagi eng muhim asos sifatida xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023. – B.124.

2. 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi dasturi

3. PQ- 2021-2025-yillarda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida

4. Fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasini 2025-yilda amalga oshirish chora-tadbirlar to‘g‘risida.O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 02.05.2025 yildagi 288-son

5. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi *(2000-2005) ma’lumotlari*

6. Saidov A.X. Yangi O‘zbekiston va fuqarolik jamiyati: holati va istiqbollari

7. To‘rayev A., Ahmedov I. Fuqarolik jamiyati:nazariya, amaliyot va innovatsion ta’lim. – Toshkent, 2018. – 220 b.

[1] A.X Saidov: Yangi O‘zbekiston va fuqarolik jamiyati: holati va istiqbollari

O‘ZBEKISTONDA GENDER TENGLIKNI TA’MINLASHDA TA’LIM TIZIMINING ROLI VA RIVOJLANISH MUAMMOLARI

Dadaboyeva Dildora
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda gender tenglikni ta’minlash jarayonida ta’lim tizimining roli va unga xos muammolar tahlil qilinadi. Gender tenglikning ta’limdagi ahamiyati, xorijiy tajribalar bilan solishtirish, psixologik-pedagogik asoslari ko‘rib chiqiladi. Umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va oliy ta’limda gender tenglik tamoyillarining joriy etilishi, qizlarning maktabni erta tark etishi, STEM yo‘nalishlaridagi gender segregatsiya, an’anaviy stereotiplar, qishloq-shahar tafovuti kabi dolzarb muammolar ochib beriladi. Samarali yechimlar sifatida ta’lim dasturlariga gender yondashuvini integratsiya qilish, o‘qituvchilarni maxsus tayyorlash, raqamli texnologiyalardan foydalanish va huquqiy bazani mustahkamlash tavsiya etiladi.

Kalit so‘zlar: Gender tenglik, ta’lim tizimi, gender stereotiplari, STEM ta’limi, qizlar ta’limi, ta’lim islohotlari, muammolar.

Zamonaviy ta’lim jarayonida gender tenglik tamoyillarini ta’minlash jamiyatning barqaror rivojlanishi, inson kapitalini oshirish va ijtimoiy adolatni mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, O‘zbekistonda Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi doirasida gender tenglikka erishish strategiyasi (2030 yilgacha) qabul qilingani ta’lim islohotlarining muhim qismi hisoblanadi. Biroq bu jarayon bir qator tizimli muammolar bilan bog‘liq bo‘lib, ular ta’lim sifatini oshirish va qizlar hamda o‘g‘il bolalar uchun teng imkoniyatlar yaratishga to‘sqinlik qilmoqda. Gender tenglik nafaqat huquqiy tenglik, balki ta’lim mazmunida stereotiplarni bartaraf etish, kasbiy yo‘nalishda tenglikni ta’minlash va ijtimoiy moslashuvni ham qamrab oladi, ammo amaliyotda ko‘plab qiyinchiliklar mavjud.

O‘zbekistonda gender tenglik ta’lim tizimida asosan umumiy o‘rta, o‘rta maxsus va oliy ta’lim bosqichlarida amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, qishloq hududlarida qizlarning maktabni erta tark etishi holatlari kuzatiladi, bu an’anaviy qarashlar va iqtisodiy omillar bilan izohlanadi. Mazkur maqolada gender tenglikning rivojlanish muammolari — huquqiy bazaning to‘liq qo‘llanilmasligi, o‘qituvchilar malakasining yetarli emasligi, darsliklardagi gender stereotiplari, STEM yo‘nalishlaridagi qizlar ulushining kamligi hamda xorijiy tajribalarni moslashtirishdagi qiyinchiliklar tahlil qilinadi.

Gender tenglik faoliyatining rivojlanishida o‘qituvchi va ta’lim muassasalarining roli hal qiluvchi omil sifatida alohida ta’kidlanadi. Ular o‘quvchilarning qiziqishlari, muammolari va imkoniyatlarini chuqur tahlil qilishi, gender neytral individual traektoriyani shakllantirishi kerak. Biroq ko‘plab ta’lim muassasalarida o‘qituvchilarning yuklamasi yuqori, gender pedagogikasi bo‘yicha maxsus tayyorgarligi yetarli emas va faoliyatni baholash tizimi to‘liq shakllanmagan. Natijada, gender tenglik talabalar uchun chinakam imkoniyat bo‘lish o‘rniga, qo‘shimcha vazifa sifatida qaralmoqda.

Gender tenglik tushunchasi va uning ta’limdagi ahamiyati Gender tenglik — erkaklar va ayollar (o‘g‘il va qiz bolalar) uchun teng huquq, imkoniyat, mas’uliyat va natijalarni bildiradi. Bu biologik jinsdan farqli o‘laroq, ijtimoiy konstruksiya bo‘lib, ta’lim orqali shakllanadi. Xorijiy mamlakatlarda (Buyuk Britaniya, Finlyandiya, Shvetsiya) gender tenglik ta’limda uzoq tarixga ega bo‘lib, darsliklar va dasturlarda stereotiplarni bartaraf etish, STEMda qizlarni qo‘llab-quvvatlash orqali amalga oshiriladi. O‘zbekistonda esa bu tizim Yangi O‘zbekiston islohotlari doirasida joriy etilmoqda. Prezident farmonlari va “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida”gi qonun asosida gender tenglik ta’lim sifatini oshirish, qizlarning oliy ta’limga qamrovini kengaytirish va raqobatbardosh mutaxassis tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Hozirda oliy ta’limda ayollar ulushi 54% ga yetgan bo‘lsa-da, STEM yo‘nalishlarida va rahbarlik lavozimlarida gender tafovuti saqlanib qolmoqda.

O‘zbekistonda gender tenglikni ta’minlashdagi muammolar

1. **Huquqiy va tashkiliy muammolar:** Gender tenglik bo‘yicha qonunlar va strategiyalar mavjud bo‘lsa-da, ularning amaliy qo‘llanilishi yetarli emas. Ko‘p hollarda gender yondashuvi ta’lim dasturlarida yetarli darajada integratsiya qilinmagan, maxsus monitoring va rag‘batlantirish tizimi zaif.

2. **Malaka va tayyorgarlik yetishmovchiligi:** O‘qituvchilar asosan an’anaviy usullarga asoslanadi, gender pedagogikasi, stereotiplarni bartaraf etish va individual yondashuv ko‘nikmalari past. Darsliklarda (ayniqsa, eski nashrlarda) gender stereotiplari (qizlar — oila, o‘g‘illar — texnika) saqlanib qolgan.

3. **Moddiy-texnik va resurs muammolari:** Ayniqsa, qishloq hududlarida gender sezgir infratuzilma, raqamli vositalar va o‘quv materiallari yetishmaydi. Qizlarning maktabni erta tark etishi (iqtisodiy va madaniy sabablar tufayli) individual yondashuvni qiyinlashtiradi.

4. **Gender segregatsiyasi va stereotiplarning keng tarqalishi:** STEM yo‘nalishlarida (fan, texnologiya, muhandislik, matematika) qizlar ulushi past, ta’limda “erkaklik” va “ayollik” kasblari bo‘yicha ajratish mavjud. Bu ijtimoiy tengsizlikni kuchaytiradi.

5. **Shahar-qishloq tafovuti va monitoring zaifligi:** Shaharlarda gender tenglik yaxshiroq rivojlangan, qishloqlarda esa an’anaviy qarashlar kuchliroq va malakali mutaxassislar yetishmaydi. Faoliyatni baholash va monitoring tizimi to‘liq ishlamaydi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi pedagogik va tashkiliy usullar tavsiya etiladi: • Ta’lim dasturlariga gender tenglik tamoyillarini integratsiya qilish (darsliklarni qayta ko‘rib chiqish, gender neytral materiallar yaratish). • O‘qituvchilarni maxsus tayyorlash dasturlarini joriy etish (gender pedagogikasi, psixologiya bo‘yicha kurslar). • Raqamli platformalar (onlayn ta’lim) va masofaviy yordam tizimlarini rivojlantirish, qizlarni STEMga jalb qilish loyihalari. • Huquqiy bazani takomillashtirish, gender tenglik bo‘yicha alohida rag‘batlantirish mexanizmlarini yaratish. • Xorijiy tajribalarni (Finlyandiya, Shvetsiya modellari) moslashtirib, pilot loyihalarni kengaytirish. • O‘quvchilar, ota-onalar va jamiyat bilan muntazam so‘rovlar o‘tkazib, muammolarni erta aniqlash.

Xulosa O‘zbekistonda gender tenglikni ta’minlash ta’lim islohotlarining muhim yo‘nalishi bo‘lib, qizlar va o‘g‘il bolalarning shaxsiy va akademik rivojlanishiga xizmat qiladi. Biroq huquqiy, malakaviy, resurs va madaniy muammolar tizimning samaradorligini pasaytirmoqda. Ushbu muammolarni kompleks hal qilish orqali ta’lim chinakam inklyuziv va innovatsion vositaga aylanishi va Yangi O‘zbekiston ta’lim tizimining sifatini oshirishi mumkin. Natijada, gender tengligiga asoslangan mustaqil fikrlovchi, raqobatbardosh yoshlarni tarbiyalashga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonuni.
2. O‘zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida"gi Qonuni.
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. -- Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
4. Nazarqulova G. Pedagogik mahorat. Darslik. -- 2024.
5. O‘zbekistonda gender tengligi tahlili (Jahon banki hisoboti, 2024).
6. “2030 yilga qadar O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi”.
7. Ta’lim tizimida gender tenglikni ta’minlash (ilmiy maqolalar va hisobotlar, 2024-2026).

SUN’IY INTELEKT VA MOBIL TARMOQLARNING INSON HUQUQLARI BUZILISHIDAGI O‘RNI

Abduvahobova Zarina Abdugofur qizi
Jizzax Davlat Pedagogika Unversiteti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Sun’iy intelekt va mobil tarmoqlarning jamiyat hayotiga chuqur singib borishi bilan birga, inson huquqlari — jumladan, shaxsiy hayot daxlsizligi, ma’lumotlar himoyasi, axborot erkinligi, adolat va tenglik tamoyillari — qanday yangi tahdidlar ostida qolayotgani tahlil qilinadi. Asosiy e’tibor sun’iy intelekt (artificial Intelligence) tizimlari orqali avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish, ma’lumotlarni yig‘ish/profil qilish, kontent nazorati va raqamli tarmoqlarda ma’lumot oqimining boshqarilishiga qaratiladi. Shuningdek, global miqyosda qabul qilinayotgan etik va huquqiy normativlar (masalan, UNESCO tavsiyalari) va ular asosidagi choralar ko‘rib chiqiladi. Maqola oxirida — Sun’iy intelekt va mobil/telekommunikatsiya tizimlarida inson huquqlarini himoya qilish uchun taklif va yo‘l-yo‘riqlar beriladi.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intelekt, mobil tarmoqlar salohiyati, ma’lumot pluralizmi, ma’lumotlarni minimallashtirish, algoritmlar, etik dizayn, huquqiy normative hujjatlar.

Kirish. Zamonaviy dunyoda Sun’iy intelekt va mobil telekommunikatsiya tarmoqlari — axborot almashish, xizmat ko‘rsatish, kommunikatsiya, davlat va xususiy sektor ishini avtomatlashtirishda markaziy rol o‘ynamoqda. Bu texnologiyalar — samaradorlik, qulaylik va yangi imkoniyatlar olib keladi. Biroq bu rivojlanish inson huquqlariga — ayniqsa, maxfiylik, ma’lumotlar himoyasi, so‘z erkinligi, adolat va tenglikka jiddiy tahdid tug‘diradi.

Xususan, Sun’iy intelekt algoritmlari va raqamli tarmoqlar orqali katta hajmda shaxsiy ma’lumotlar yig‘ilishi, profiling, analiz va qaror qabul qilish jarayonlarida ishlatilmoqda. Agar bu jarayonlar shaffoflik va adolat tamoyillari asosida emas — yashirin, nazoratsiz bo‘lsa, inson huquqlariga bevosita xatar keladi.

Shunday ekan, Sun’iy intelkt va mobil tarmoqlarning salohiyati bilan birga, ularni inson huquqlari kontekstida hisobga olish — jamiyat, qonunchilik, etik va huquqime’yorlar darajasida muhim masala bo‘lib qolmoqda.

Sun’iy intelekt tizimlari hamda zamonaviy mobil/telekommunikatsiya infratuzilmalari foydalanuvchilar haqida keng ko‘lamda ma’lumot yig‘adi — profiling, geolokatsiya, kommunikatsiyalar tarixi, internetda faoliyat, xulqlar, qidiruv va tarmoqlardan foydalanish odatlari shular jumlasidan.

Agar bunday ma’lumotlar yig‘ilishi, saqlanishi va ishlatilishi ochiq, shaffof va qonuniy sistemasida (tavsiyalar algoritmi, personalised feeds, sotsial media kontentini avtomatik aniqlash) ishtirok etuvchi algoritmlar, ba’zan mustaqil nazorat va shaffoflikdan mahrum bo‘ladi. Bu holat — ma’lumot pluralizmi, fikrlar xilma-xilligi va erkin axborot oqimi uchun xavf tug‘diradi.

Sun’iy intelektga asoslangan kontent moderatsiyasi, filtrlash, tavsiyalar asosda bo‘lmasa, shaxsiy hayot daxlsizligi, ma’lumotlar suiste’moli, shaxsiy erkinliklarning cheklanishi sodir bo‘lishi ehtimoli bor.

Ayniqsa, generativ sun’iy intelekt platformalarida noto‘gri, manipulyativ, disinformatsion yoki diskriminatsiyani targ‘ib qiluvchi kontent tarqalishi mumkin — bu esa jamiyatdagi axborot butunligi va inson huquqlariga ta’sir qilishi mumkin.

Sun’iy intelekt sistemalarida ishlatiladigan algoritmlar va ma’lumotlar bazasi xatoliklar, noaniqliklar yoki oldindan mavjud stereotiplarni aks ettirishi mumkin. Bu holat — sinflar, jins, yosh, hudud, ijtimoiy holat bo‘yicha diskriminatsiyaga olib kelishi mumkin

Sun’iy intelektga tayansa, adolatsiz qarorlar yoki inson huquqlari buzilishiga olib keluvchi holatlar yuzaga kelishi mumkin. Ko‘p intelektning tizimlari — “qora quti” (black box) tarzida, ya’ni qanday qarorlar va tavsiyalar berayotganligi, nima asosda qaror chiqarayotganligi foydalanuvchi yoki ularni nazorat qiluvchi shaxslar uchun aniq bo‘lmasligi mumkin

Bu holat — agar huquqlar buzilgan bo‘lsa, javobgarlikni aniqlash, adolatni tiklash va fuqarolarning shikoyat huquqini ta’minlashda katta muammolar yaratadi.

Sun’iy intelekt va mobil tarmoqlarga kirish, undan foydalanish imkoniyati hamma uchun teng bo‘lmasligi mumkin — bu raqamli bo‘linishni kuchaytiradi, jamiyatda ijtimoiy va iqtisodiy tengsizlikni oshiradi.

Ayniqsa, zaif va kam himoyalangan guruhlar (kam ta’minlanganlar, chekka hududlar, yoshlar, kamsitilgan guruhlar) bu texnologiyalardan kam foydalanuvchi bo‘lishi yoki noto‘g‘ri, adolatsiz qo‘llanish natijasida zarar ko‘rishi mumkin.

UNESCO 2019-yilda qabul qilgan Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence — texnologiyalarini inson qadr-qimmati, inson huquqlari, tenglik, inkluzivlik, shaffoflik va adolat tamoyillari asosida boshqarish uchun xalqaro normativ ramkadir

UNESCO hamda boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan sun’iy intelekt va boshqa raqamli texnologiyalarni inson huquqlariga mos holda joriy etish — “human-rights based approach” prinsipini asosiy yo‘l sifatida tavsiya qilinadi. Bunday yondashuv: algoritmlarni ishlab chiqish, ma’lumot yig‘ish va ishlov berishda shaffoflik, audit, javobgarlik, ma’lumotlarni himoya qilish, adolat va diskriminatsiyadan saqlanish, inklyuzivlik va jamiyat ishtirokini ta’minlaydi.

Shu bilan birga, so‘nggi ilmiy tadqiqotlarda — masalan, An evidence-based methodology for human rights impact assessment (HRIA) in the development of data-intensive systems nomli maqolada — (va ma’lumotlarga tayanadigan) tizimlarning inson huquqlariga ta’sirini baholash uchun konkret, ilmiy asosli baholash metodologiyasi taklif etilgan.

Mamlakatlar va jamiyatlar quyidagi choralarni ko‘rishi muhim:

Sun’iy intelekt va mobil/telekommunikatsiya tarmoqlaridan foydalanishda “inson huquqlari”ga asoslangan qonunchilik va normativ bazani yaratish va joriy etish; masalan, ma’lumotlarni himoya qilish, shaxsiy hayotni daxlsizligini kafolatlovchi qonunlar, algoritmiy audit va nazorat mexanizmlari.

Tizimning loyihalarini ishlab chiqishda “etik dizayn” prinsipi: ya’ni, algoritm tuzilishidan tortib, ma’lumotlarni yig‘ish, saqlash, ishlov berish, qaror qabul qilish jarayonlarida adolat, shaffoflik, ma’lumotlarni minimallashtirish (faqat zarur bo‘lgan ma’lumotlar), foydalanuvchilarning roziligi va huquqlarini himoya qilish.

Har bir sun’iy intelekt tizimi — ayniqsa ijtimoiy hayot, davlat xizmatlari, kommunikatsiya va media sohalarida qo‘llanilganida — inson huquqlariga ta’sirini baholovchi mustaqil audit yoki baholash (masalan, HRIA metodologiyasi) joriy etilishi.

Raqamli savodxonlik va ma’lumotlar himoyasi bo‘yicha fuqarolarni xabardor qilish; odamlar o‘z huquqlarini bilishi, ma’lumotlar bilan ishlashda ongli bo‘lishi, shaxsiy ma’lumotlarini himoya qilish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak.

Maxsus himoya zarur bo‘lgan guruhlarni — kam himoyalanganlar, yoshlar, uning deganlari, chekka hududlardagi aholilar — raqamli inklyuzivlik, teng imkoniyatlarni ta’minlash.

Xulosa. Sun’iy intellekt va mobil/telekommunikatsiya tarmoqlaridagi texnologik rivojlanish — jamiyatga katta imkoniyatlar taklif qilsa-da, agar bu jarayonlarni inson huquqlari tamoyillari asosida tartibga solmasak, ularning salbiy oqibatlari ham jiddiy bo‘lishi mumkin. Maxfiylik, ma’lumotlar himoyasi, axborot erkinligi, adolat va tenglik kabi huquqlar — texnologik taraqqiyot oldida zaif qolmoqda. Buni oldini olish uchun global hamda milliy darajada etik-huquqiy mexanizmlar, shaffoflik, javobgarlik va fuqarolar huquqlarini himoya qilishga yo‘naltirilgan kompleks chora-tadbirlar zarur.Bu muammo O‘zbekistonda yoq deb aytolmaymiz statistic ma’lumotlarga qaraganda umumiy yoshlar orasidagi jinoyatlar 59,7%ni tashkil etsa, shular orasidagi kibr jinoyatlar 44,4%ini tashkil qiladi, buni raqamlarda korsak 58800turdagi jinoyatlar aynan bizning mavzuyimiz kesimida bolib o‘tgan.Bunday turdagi jinoyatlar va inson huquqlarining buzilishi dolzarbligicha qolmoqda, buni oldini olish uchun keng chora tadbirlar olib boorish zarur.

Foydalanilgan adabyotlar:

1 Venskaya deklaratsiya va Dasturiy harakatlar / Inson huquqlari: O‘quv qo‘llanma-xrestomatiya. — T.: 2001.

2 Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi va O‘zbekistonda inson huquqlarini himoya qilish milliy tizimi. / Mualliflar jamoasi: A. Saidov, F. Bakaeva, K. Arslanova va boshq. Mas’ul muharrir A. X. Saidov. — T.: “O‘zbekiston”, 2010.

2 Milliy inson huquqlari muassasalari. Kasbiy tayyorgarlik masalalari bo‘yicha nashrlar seriyasi. № 4, BMT, , 1995.

3 Milliy muassasalar maqomiga oid prinsiplari. BMT Bosh Assambleyasining 1993-yil 20-dekabrdagi 48/134-rezolyutsiyasi.

4 Saidov A. X. Inson huquqlari bo‘yicha xalqaro huquq. Darslik. 2006.

5 Sungurov A. Yu. Ombudsman instituti: an’analar evolyutsiyasi va zamonaviy amaliyot (qiyosiy tahlil tajribasi). 2005.

6 Tambovtsev V. V. Rossiya Federatsiyasida Inson huquqlari bo‘yicha vakil to‘g‘risidagi Federal konstitutsiyaviy qonunga sharh. 2006.

IJTIMOIY-SIYOSIY VA MA’NAVIY SOHALARDA OLIB BORILAYOTGAN TADQIQOT ISHLARI

Axrorjonova Nafisa G‘olibjon qizi
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi
Ilmiy rahbar: Misirova Nodira Tavbayevna

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy O‘zbekistonning ijtimoiy-siyosiy transformatsiyasi va ma’naviy tiklanish jarayonlarini ilmiy-nazariy jihatdan o‘rganishga qaratilgan tadqiqot ishlarining mazmun-mohiyati tahlil qilinadi. Muallif so‘nggi yillarda davlat boshqaruvi, fuqarolik jamiyati institutlari va ma’naviy-ma’rifiy sohalarda olib borilayotgan izlanishlarning metodologik asoslarini tadqiq etgan. Maqolaning asosiy mazmuni ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda ma’naviy omillarning o‘rni, siyosiy jarayonlarni demokratlashtirishda milliy qadriyatlarning ta’siri hamda inson kapitalini rivojlantirishning strategik ahamiyatini yoritishga qaratilgan. Shuningdek, matnda globallashuv va raqamli texnologiyalar asrida milliy o‘zlikni anglash hamda siyosiy ong madaniyatini yuksaltirishga doir olib borilayotgan fundamental va amaliy tadqiqotlarning oraliq natijalari umumlashtirilgan. Maqola yakunida ushbu sohalardagi ilmiy izlanishlarning samaradorligini oshirish va ularning natijalarini davlat qurilishi amaliyotiga tatbiq etish bo‘yicha mualliflik tavsiyalari ilgari surilgan

Kalit so‘zlar: Ijtimoiy-siyosiy islohotlar, ma’naviy mezonlar, transformatsiya, metodologiya, inson qadri, siyosiy madaniyat, strategik tadqiqotlar, jamiyat taraqqiyoti, milliy g‘oya, davlat qurilishi.

Bugungi shiddatli geosiyosiy o‘zgarishlar va mafkuraviy ziddiyatlar davrida har bir davlatning barqaror taraqqiyoti jamiyatning ijtimoiy-siyosiy yetukligi hamda ma’naviy salohiyati bilan uzviy bog‘liqdir. Yangi O‘zbekistonni barpo etishning strategik yo‘nalishlari doirasida ijtimoiy munosabatlarni demokratlashtirish va milliy ma’naviyatni yuksaltirish masalalari davlat siyosatining ustuvor vazifasiga aylandi. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Agar jamiyat hayotining tanasi iqtisodiyot bo‘lsa, uning joni va ruhi ma’naviyatdir. Biz Yangi O‘zbekistonni barpo etishda ikkita mustahkam ustunga – bozor tamoyillariga asoslangan kuchli iqtisodiyotga hamda ajdodlarimizning boy merosi, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga asoslangan kuchli ma’naviyatga tayanamiz”. Ushbu konseptual yondashuv ijtimoiy-siyosiy sohalarda olib borilayotgan tadqiqotlarning metodologik asosi bo‘lib xizmat qilmoqda. Hozirgi kunda ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan tadqiqot ishlari “Inson qadri uchun" tamoyilini hayotga tatbiq etishning ilmiy-nazariy asoslarini yaratishga qaratilgan. Mazkur izlanishlar

markazida davlat boshqaruvida shaffoflikni ta’minlash, fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirish hamda yosh avlodni global axborot xurujlaridan himoya qiluvchi “ma’naviy qalqon”ni shakllantirish kabi dolzarb masalalar turibdi. Davlatimiz rahbarining “Ma’rifatga qarshi jaholat, g‘oyaga qarshi g‘oya” tamoyili asosida ilgari surgan g‘oyalari tadqiqotchilar uchun jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni saqlash va ma’naviy xavfsizlikni ta’minlashning asosiy drayveriga aylandi. Bu jarayonda milliy o‘zlikni anglash va zamonaviy demokratik tamoyillarni uyg‘unlashtirish orqali inson kapitalini sifat jihatidan yangilash ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Ushbu maqolaning dolzarbligi ijtimoiy-siyosiy islohotlar va ma’naviy transformatsiya jarayonlarining o‘zaro dialektik bog‘liqligini tizimli tahlil qilish zarurati bilan belgilanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — sohada erishilgan ilmiyx natijalarni umumlashtirish, mavjud muammolarni aniqlash va kelgusida "ijtimoiy barqarorlik — siyosiy yetuklik — ma’naviy yuksalish" zanjirini yanada mustahkamlash bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdan iboratdir. Zero, ma’naviy mezonlar siyosiy modernizatsiyaning "ruhi" sifatida davlat va jamiyat o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlovchi hamda islohotlarning xalqchilligini ta’minlovchi eng muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Yangi O‘zbekistonni barpo etishning hozirgi bosqichida ijtimoiy-siyosiy munosabatlarni modernizatsiya qilish jarayonlari bevosita inson omili va uning ma’naviy kamoloti bilan bog‘liq holda kechmoqda. Davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarning yangi sifat bosqichiga ko‘tarilishi, xususan, Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan "Davlat — inson uchun" tamoyili siyosiy tizimning mazmun-mohiyatini butunlay o‘zgartirdi. Ushbu transformatsiya jarayonida siyosiy barqarorlik faqatgina ma’muriy boshqaruv mexanizmlari orqali emas, balki fuqarolarning ijtimoiy faolligi, huquqiy ongi va siyosiy madaniyati yuksaliishi orqali ta’minlanmoqda. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kuchli fuqarolik jamiyatini shakllantirishda "kuchli davlatdan — kuchli fuqarolik jamiyati sari" o‘tish konsepsiyasi jamiyatning barcha qatlamlari manfaatlarini ifoda etuvchi eng maqbul ijtimoiy model bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, parlamentarizmning kuchaytirilishi va mahalliy kengashlarning vakolatlari kengayishi siyosiy qarorlar qabul qilishda xalq ishtirokini yangi bosqichga olib chiqdi, bu esa siyosiy tizimning xalqchilligini ta’minlovchi asosiy omildir.

Ijtimoiy-siyosiy islohotlarning barqarorligini ta’minlovchi eng muhim tayanch nuqtasi shubhasiz ma’naviy-ma’rifiy sohadagi yangilanishlardir. Ma’naviyat bugungi tadqiqotlarda shunchaki madaniy merosni saqlash vositasi emas, balki milliy yuksalishning strategik resursi va jamiyatning “ichki immuniteti” sifatida talqin qilinmoqda. Davlatimiz rahbarining “Ma’naviyat bo‘lmagan joyda hech qachon adolat bo‘lmaydi” degan konseptual qarashlari korrupsiyaga qarshi kurashish, qonun ustuvorligini ta’minlash va ijtimoiy adolatni qaror toptirishda axloqiy mezonlarning naqadar fundamental ahamiyatga ega ekanligini isbotlaydi. Shu boisdan ham, hozirgi ilmiy izlanishlar markazida milliy o‘zlikni anglashni zamonaviy demokratik qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish, yoshlar ongida mafkuraviy xurujlarga qarshi mustahkam g‘oyaviy qalqon yaratish masalalari ustuvor o‘rin egallamoqda. Oila, mahalla va ta’lim muassasalarining uzviy hamkorligi jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni saqlashning kafolati sifatida ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilmoqda. Shu bilan birga, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalardagi tadqiqotlarning amaliy natijadorligi inson kapitalini sifat jihatidan yaxshilashda yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Sotsiologik tahlillar aholining ijtimoiy kayfiyati bevosita davlat siyosatining insonparvarlik darajasiga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Prezidentimizning “Yangi O‘zbekiston — maktab ostonasidan, ta’lim-tarbiya tizimidan boshlanadi” degan g‘oyasi asosida ijtimoiy tadqiqotlar bugun ta’lim sifati, xotin-qizlar faolligi va yoshlarning intellektual salohiyatini oshirishning innovatsion mexanizmlarini ishlab chiqishga yo‘naltirilgan. Raqamli jamiyat sharoitida axborot madaniyatini shakllantirish va raqamli ma’naviyatni yuksaltirish masalalari zamonaviy ilmiy izlanishlarning yangi bosqichini tashkil etmoqda. Bunday kompleks yondashuv jamiyatda bag‘rikenglik muhitini mustahkamlashga, radikal qarashlarning oldini olishga va “ijtimoiy barqarorlik — siyosiy yetuklik — ma’naviy yuksalish” zanjirining uzviyligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Yangi O‘zbekiston taraqqiyotining hozirgi bosqichida ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib borilayotgan tadqiqotlar jamiyatni modernizatsiya qilishning ilmiy fundamentini tashkil etadi. Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, davlat boshqaruvi tizimidagi

islohotlar va demokratik yangilanishlar jamiyatning ma’naviy yetukligi bilan hamohang kechsa gina, ko‘zlangan strategik natijalarni beradi. Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan “Yangi O‘zbekiston — ma’rifatli jamiyat” konsepsiyasi nafaqat siyosiy barqarorlikni ta’minlash, balki xalqimizning intellektual salohiyatini milliy yuksalishning asosiy drayveriga aylantirishga xizmat qilmoqda. Zero, ma’naviy qadriyatlar va siyosiy madaniyat uyg‘unligi korrupsiyadan xoli, inson qadri ulug‘lanadigan adolatli jamiyat qurishning eng ishonchli kafolatidir. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, bugungi kunda ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni ilmiy o‘rganishda inson kapitaliga sarmoya kiritish va yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni kuchaytirish eng ustuvor yo‘nalish bo‘lib qolmoqda. Davlatimiz rahbarining “Biz uchinchi Renessans poydevorini barpo etishni o‘z oldimizga ulug‘ maqsad qilib qo‘ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug‘beklar, Navoiylar va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak” degan fikrlari ushbu sohadagi tadqiqotlarning istiqbolli vazifalarini belgilab beradi. Kelgusida ijtimoiy-siyosiy munosabatlarni raqamli transformatsiya qilish va ma’naviy-axloqiy mezonlarni huquqiy normalar bilan uyg‘unlashtirish masalalari ilmiy izlanishlarning yanada chuqurlashishini taqozo etadi. Umuman olganda, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalardagi ilmiy tadqiqotlarning amaliyot bilan bog‘liqligini kuchaytirish — jamiyatda barqaror rivojlanish sur’atlarini ta’minlashning muhim omilidir. Ma’naviy yangilanishni siyosiy modernizatsiyaning "ruhi" deb qabul qilish, islohotlarning nafaqat huquqiy, balki kuchli axloqiy asosga ega bo‘lishiga olib keladi. Bu esa, o‘z navbatida, O‘zbekistonning jahon hamjamiyatida demokratik va ma’rifatparvar davlat sifatida nufuzini yanada oshirishga, eng muhimi, xalqimizning hayotdan rozi bo‘lib yashashini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2023.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2021.
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2017.
4. Mirziyoyev Sh.M. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida. PQ-5040-son qarori, 2021-yil 26-mart.
5. Abulqosimov H.P. Inson kapitalini rivojlantirish – jamiyat taraqqiyotining asosi. – Toshkent: “Akademiya”, 2022.
6. Zunnunov A. Ma’naviyat asoslari. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: “Sharq”, 2020.
7. Jo‘rayev N. Siyosiy mafkura va jamiyat transformatsiyasi. – Toshkent: “Falsafa va huquq”, 2023.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik va mintaqalararo tadqiqotlar markazi materiallari (2024-2025 yillar to‘plami).

KOMPOZITSIYA FANINI O‘QITISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING METODIK ASOSLARI

Xatamjonov Islombek Xusnidin o‘g‘li
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: maqolada kompozitsiya fanini o‘qitish jarayonida innovatsion pedagogik va raqamli texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati yoritiladi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning badiiy tafakkuri, estetik didi va ijodiy mustaqilligini rivojlantirishga xizmat qilishi tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy ta’lim texnologiyalari kompozitsion fikrlashni shakllantirish va ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil ekani asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: kompozitsiya, tasviriy san’at, pedagogik texnologiya, innovatsion ta’lim, raqamli texnologiyalar, badiiy tafakkur, estetik tarbiya, ijodiy faoliyat.

Bugungi globallashuv sharoitida ta’lim tizimi jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida yangicha metodologik yondashuvlarni talab etmoqda. Ayniqsa, san’at ta’limi jarayonida innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo‘llash o‘quvchilarning badiiy tafakkuri, estetik didi hamda ijodiy tasavvurini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Tasviriy san’atning asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan kompozitsiya fani badiiy obrazni shakllantirish, tasviriy vositalarni uyg‘unlashtirish hamda san’at asarining ichki mantiqini yaratishda markaziy o‘rin tutadi. Shu sababli kompozitsiya fanini o‘qitish jarayonida zamonaviy texnologiyalar va ilg‘or pedagogik metodlarni qo‘llash ta’lim samaradorligini oshirishning muhim sharti sifatida qaraladi [10:236]. Ilmiy-pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, san’at ta’limi jarayonida innovatsion yondashuvlardan foydalanish o‘quvchilarning nafaqat amaliy ko‘nikmalarini, balki ularning estetik idroki va ijodiy mustaqilligini ham sezilarli darajada rivojlantiradi.

“Texnologiya” tushunchasi tarixiy jihatdan qadimgi yunoncha “techne” – hunar, mahorat va “logos” – bilim, ta’limot ma’nolarini bildiruvchi so‘zlardan kelib chiqqan bo‘lib, dastlab ishlab chiqarish jarayonlarini ifodalagan ilmiy atama sifatida qo‘llangan. Keyinchalik ushbu tushuncha inson faoliyatining barcha sohalarini qamrab oluvchi murakkab tizimga aylangan. Zamonaviy ilmiy talqinlarda texnologiya faqat texnik vositalar majmui sifatida emas, balki maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatni samarali tashkil etishning ilmiy asoslangan metodologiyasi sifatida talqin qilinadi. San’at sohasida esa texnologiya badiiy g‘oyani shakllantirish, uni tasviriy vositalar orqali ifodalash va ijodiy jarayonni tizimli tashkil etish bilan bog‘liq murakkab metodik jarayonni anglatadi [4:462]. Shu nuqtai nazardan qaraganda, kompozitsiya fanida texnologik yondashuv o‘quvchilarning badiiy obrazni yaratish jarayonini ilmiy asosda tashkil etishga xizmat qiluvchi pedagogik tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Kompozitsiya darslarida o‘qituvchi nafaqat tasviriy ko‘nikmalarni o‘rgatuvchi mutaxassis, balki ijodiy tafakkurni shakllantiruvchi pedagog sifatida faoliyat yuritadi. Mazkur jarayonda pedagogik texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, badiiy muammolarni tahlil qilish hamda kompozitsion yechimlarni izlab topish qobiliyatini rivojlantiradi. Zamonaviy pedagogika fanida ta’lim jarayonini tashkil etishda interfaol metodlar, muammoli o‘qitish, loyihaviy faoliyat, modulli ta’lim kabi yondashuvlar keng qo‘llanilmoqda [5:50]. Ushbu metodlar kompozitsiya fanini o‘qitishda ham samarali natijalar beradi, chunki ular o‘quvchini passiv tinglovchidan faol ijodkor shaxsga aylantiradi.

Raqamli texnologiyalarning rivojlanishi san’at ta’limi jarayoniga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Xususan, interaktiv taqdimotlar, kompyuter grafikasi, raqamli rang tanlash dasturlari va vizual modellashtirish vositalari kompozitsion qonuniyatlarni yanada tushunarli va ko‘rgazmali tarzda o‘rganish imkonini yaratadi. Masalan, zamonaviy grafik dasturlar yordamida rang uyg‘unligi, kompozitsion markaz, ritm, muvozanat va proporsiya kabi muhim tushunchalarni virtual muhitda tahlil qilish mumkin. Bu esa o‘quvchilarning fazoviy tasavvurini kengaytirib, badiiy qarorlar qabul qilish jarayonini yanada samarali qiladi [8:4]. Shuningdek, raqamli platformalar orqali mashhur rassomlar asarlarini vizual tahlil qilish ham o‘quvchilarning estetik tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Pedagogik texnologiya ta’lim jarayonining maqsadli, tizimli va natijadorlikka yo‘naltirilgan tashkil etilishidir. Kompozitsiya fanida ushbu yondashuv o‘quvchilarning badiiy fikrlashini rivojlantiruvchi metodlar majmuini o‘z ichiga oladi. Xususan, muammoli vaziyatlar yaratish, ijodiy topshiriqlarni bosqichma-bosqich bajarish, san’at asarlarini tahliliy o‘rganish hamda refleksiya usullarini qo‘llash orqali o‘quvchilarda tanqidiy va analitik tafakkur shakllantiriladi [3:219]. Bunday yondashuv o‘quvchilarning kompozitsion qonuniyatlarni nafaqat nazariy jihatdan bilish, balki ularni amaliy faoliyatda ongli ravishda qo‘llay olishiga imkon yaratadi.

Kompozitsiya fanining o‘ziga xos xususiyati shundaki, unda texnologik jarayon ijodiy faoliyat bilan uzviy bog‘liqdir. Har bir badiiy kompozitsiya muayyan metodik bosqichlar asosida shakllanadi. Dastlab g‘oya tanlash va mavzuni aniqlash jarayoni amalga oshiriladi, so‘ngra kompozitsion markaz belgilanadi, shakl va nisbatlar tizimi aniqlanadi, rang uyg‘unligi hamda ritmik tuzilma ishlab chiqiladi [1:45]. Ushbu jarayonlarning barchasi ijodiy tafakkur bilan bir

qatorda tizimli metodologiyani ham talab qiladi. Shu sababli kompozitsiya fanida texnologik yondashuv nazariya va amaliyotning o‘zaro uyg‘unligini ta’minlaydi.

Zamonaviy ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Elektron qurilmalar, raqamli ilovalar va onlayn dizayn muharrirlari yordamida o‘quvchilar turli kompozitsion variantlarni sinab ko‘rish, ularni taqqoslash hamda eng maqbul badiiy yechimni tanlash imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bundan tashqari, virtual ko‘rgazmalar, raqamli portfoliolar va onlayn baholash tizimlari o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini muntazam monitoring qilishga yordam beradi [7:3]. Bu esa ta’lim jarayonida individual yondashuvni kuchaytirish hamda o‘quvchilarning o‘z ustida ishlash motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi.

Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash jarayonida o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash muhim pedagogik vazifa hisoblanadi. Kompozitsiya darslarida loyihaviy o‘qitish metodini qo‘llash orqali o‘quvchilar mustaqil ravishda badiiy g‘oya ishlab chiqish, uni kompozitsion va texnik jihatdan asoslash hamda yakuniy natijani taqdim etish jarayonida faol qatnashadilar. Bu jarayon ularning ijodiy tafakkuri, tanqidiy fikrlashi va estetik qarorlar qabul qilish qobiliyatini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, o‘quvchilar o‘z ishlarini tahlil qilish va baholash jarayonida san’at qonuniyatlarini chuqurroq anglay boshlaydilar [9:12]. Badiiy ta’lim jarayonida texnologik yondashuvning yana bir muhim jihati uning tarbiyaviy va estetik ahamiyatidir. Kompozitsiya darslari orqali o‘quvchilar nafaqat tasviriy san’atning nazariy va amaliy asoslarini o‘rganadilar, balki milliy san’at an’analari, estetik qadriyatlar va badiiy merosga hurmat ruhida tarbiyalanadilar [2:128]. Bu jarayon o‘quvchilarning ma’naviy dunyoqarashini boyitib, ularning san’atga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi. Shu bilan birga, badiiy faoliyat orqali o‘quvchilarda kuzatuvchanlik, tafakkur kengligi va estetik idrok kabi muhim sifatlar shakllanadi.

Zamonaviy o‘qituvchi kompozitsiya darslarini tashkil etishda yo‘naltiruvchi va ijodiy tashkilotchi sifatida faoliyat yuritishi lozim. U dars jarayonini oddiy texnik mashg‘ulot sifatida emas, balki o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantiruvchi pedagogik muhit sifatida tashkil etishi zarur. Bunday yondashuv o‘quvchilarni mustaqil izlanishga undaydi, san’atga bo‘lgan ichki ehtiyojni shakllantiradi va ularning badiiy tafakkurini rivojlantiradi [6:260]. Natijada kompozitsiya fani tasviriy san’at ta’limining markaziy yo‘nalishiga aylanib, o‘quvchilarning estetik dunyoqarashini shakllantirishda muhim pedagogik vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, kompozitsiya fanini o‘qitish jarayonida innovatsion pedagogik va raqamli texnologiyalarni qo‘llash zamonaviy san’at ta’limining muhim talabi hisoblanadi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning estetik didi, badiiy tafakkuri va ijodiy mustaqilligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, texnologik yondashuv kompozitsiya fanini nafaqat amaliy mahorat, balki ilmiy-analitik jarayon sifatida tashkil etish imkonini yaratadi. Natijada o‘quvchi o‘zining badiiy g‘oyalarini tahlil, sintez va texnologik fikrlash asosida ifoda etishga o‘rganadi. Demak, kompozitsiya fanida texnologik yondashuv ijod va ilmiylikni uyg‘unlashtiruvchi pedagogik jarayon bo‘lib, u zamonaviy san’at ta’limining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida e’tirof etilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Jumaboyev, N. P. "Rangtasvir.“Ilm Ziyo Zakovat”, T.: 2023."
2. Ibadullaeva , Z. ., & Jumaboev , N. . (2025). UZBEK NATIONAL ART AND ITS SCHOOLS. Журнал академических исследований нового Узбекистана, 2(2), 127–130. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/yoitj/article/view/68532.
3. Pardaboevich J. N. THE APPLICATION OF EASTERN PHILOSOPHICAL AESTHETIC CONCEPTS IN ARTISTIC EDUCATION AND THEIR INTERPRETATION IN PEDAGOGICAL RESEARCH //PEDAGOGIK ISLOHOTLAR VA ULARNING YECHIMLARI. – 2025. – Т. 14. – №. 01. – С. 218-222.
4. Юсупова Ш. А., Жумабоев Н. П. ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИ ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИЛАРНИ ИЖОДКОРЛИККА ЎРГАТИШ //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 2. – С. 460-464.

5. Yusupova Shoxista Alimjanovna. (2024). TOOLS AND CRITERIA OF COMPOSITION IN THE CREATIVE PROCESS OF FINE ARTS CLASSES OF UNIVERSITY SCHOOLS. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS, 5(02), 48–58. https://doi.org/10.37547/pedagogics-crjp-05-02-10.

6. Inoyatov O.S. Sirtning umumiy vaziyatdagi tekislik bilan kesishish masalalarini ifodalashga metodik yondashuv// Inter education & global study. 2025. №6. B.256-269.

7. Имомов F. . (2025). CHIZMACHILIK FANINING O‘QUVCHILARNING SHAXSIY RIVOJIGA TA’SIRI. Свет науки, (10(45). извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/science-shine/article/view/102914.

8. Khojamkulov, R. (2024). THE IMPORTANCE OF DEVELOPING DESIGN COMPETENCES OF FUTURE ENGINEERS USING COMPUTER GRAPHICS. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences., 4(5). https://doi.org/10.47390/SPR1342V4I5Y2024N57.

9. Khudayberdievich, B. A. . (2024). The Role of Physiognomics in Teaching Students to Draw Portraits. Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL), 5(3), 12. https://doi.org/10.47134/emergent.v3i1.38.

10. Bolbekovich, Nusharov B. "The Role and Significance of Fine Art in Preparing Future Fine Art Teachers for Independent or Creative Activity." World Bulletin of Social Sciences, vol. 22, 28 May. 2023, pp. 235-239.

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MA’NAVIYAT TUSHUNCHASI VA UNING PEDAGOGIK AHAMIYATI

Mashrabova Dildora Bahodir qizi
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviyat tushunchasini shakllantirishning nazariy asoslari, mazmuni va pedagogik ahamiyati har tomonlama tahlil etilgan. Ma’naviyat shaxs kamolotining muhim tarkibiy qismi sifatida talqin qilinib, uning boshlang‘ich ta’lim bosqichida shakllanishi bolaning keyingi hayotiy faoliyati, dunyoqarashi va ijtimoiy moslashuviga bevosita ta’sir ko‘rsatishi ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Tadqiqotda ma’naviyatning asosiy komponentlari — axloqiy qadriyatlar, milliy an’ana va urf-odatlar, vatanparvarlik, insonparvarlik, halollik, mehnatsevarlik kabi sifatlar bilan uzviy bog‘liqligi ochib berilgan.

Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviy sifatlarni shakllantirishda pedagogik jarayonning o‘ziga xos xususiyatlari, ta’lim va tarbiyaning integratsiyasi, shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv hamda kompetensiyaviy ta’lim tamoyillarining ahamiyati keng yoritilgan. Shuningdek, interfaol metodlar, muammoli vaziyatlar yaratish, rolli o‘yinlar, suhbat, kuzatish va baholash kabi zamonaviy pedagogik usullar orqali o‘quvchilarning ma’naviy tafakkurini rivojlantirish yo‘llari ko‘rsatib berilgan. O‘qituvchining kasbiy mahorati, pedagogik madaniyati, shaxsiy namunasi hamda o‘quvchilar bilan samarali muloqot o‘rnatish qobiliyati ma’naviy tarbiyaning muhim omili sifatida alohida ta’kidlangan.

Tadqiqot jarayonida kuzatish, suhbat, so‘rovnoma va tahlil metodlaridan foydalanilib, o‘quvchilarning ma’naviy tushunchalari va qadriyatlarga munosabati o‘rganildi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, ma’naviy-axloqiy tarbiyani tizimli va uzluksiz ravishda olib borish o‘quvchilarda ijobiy xulq-atvor, mustaqil fikrlash, ijtimoiy faollik hamda axloqiy mas’uliyatni shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Kalit so‘zlar:axloqiy tarbiya, boshlang‘ich ta’lim, innovatsion metodlar, kompetensiyaviy yondashuv, ma’naviyat, milliy qadriyatlar, pedagogik ahamiyat, shaxs kamoloti, tarbiya, ta’lim integratsiyasi

Kirish. “Ma’naviyat – insonning ichki dunyosi, uning axloqiy qiyofasi va jamiyatdagi o‘rnini belgilovchi eng muhim mezondir” [1]. Shu sababli bugungi kunda ta’lim tizimida yosh avlodni nafaqat bilimli, balki yuksak ma’naviyatli shaxs etib tarbiyalash dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviyat tushunchasini shakllantirish ularning shaxs sifatida rivojlanishida poydevor bosqich vazifasini bajaradi.

“Ta’lim va tarbiya jarayonida ma’naviy-axloqiy qadriyatlarni singdirish shaxs kamolotining asosiy omillaridan biridir” [2]. Boshlang‘ich ta’lim davri bola shaxsining shakllanishida eng sezgir va ta’sirchan bosqich bo‘lib, bu davrda o‘quvchilarda ijobiy axloqiy sifatlar — halollik, adolat, mehnatsevarlik, mehr-oqibat va insonparvarlik kabi fazilatlar shakllantiriladi. Ushbu jarayon uzluksiz va tizimli tashkil etilmasa, keyingi bosqichlarda to‘liq shakllangan ma’naviy qiyofa yaratish qiyinlashadi.

“Shaxsning ma’naviy rivojlanishi uning kundalik xulqi, qaror qabul qilish jarayoni va ijtimoiy munosabatlarida yaqqol namoyon bo‘ladi” [3]. Shu jihatdan qaraganda, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi faqat bilim beruvchi emas, balki tarbiyachi, yo‘naltiruvchi va ma’naviy namuna sifatida ham faoliyat yuritadi. O‘qituvchining har bir so‘zi, xatti-harakati va munosabati o‘quvchining ichki dunyosiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

“Bola shaxsining shakllanishida oila va ta’lim muassasasining hamkorligi hal qiluvchi ahamiyatga ega” [4]. Shu bois maktab va ota-onalar o‘rtasidagi uzviy hamkorlik o‘quvchilarda ma’naviy qadriyatlarni mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Oila muhitida boshlangan tarbiya maktabda davom ettirilishi natijasida bola yaxlit ma’naviy tizimga ega bo‘ladi.

“Milliy qadriyatlar, urf-odatlar va an’analar yosh avlod tarbiyasining asosiy manbalaridan biridir” [5]. Ta’lim jarayonida milliy merosdan foydalanish o‘quvchilarda vatanparvarlik, milliy g‘urur, tarixiy xotira va o‘zlikni anglash tuyg‘ularini rivojlantiradi. Bu esa ularning jamiyatda faol, mas’uliyatli va ongli fuqaro bo‘lib shakllanishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviyatni shakllantirishda interfaol metodlar, innovatsion pedagogik texnologiyalar va tarbiyaviy tadbirlarning ahamiyati katta. “Zamonaviy ta’lim jarayoni o‘quvchining faolligiga asoslangan bo‘lishi lozim” degan g‘oya ham aynan shu jarayonni samarali tashkil etishga xizmat qiladi. O‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahlil qilish qobiliyati va ijodiy yondashuvi ma’naviy tarbiyaning muhim natijalaridan biri hisoblanadi.

Shuningdek, ma’naviyatni shakllantirish jarayonida o‘qituvchining pedagogik mahorati, nutq madaniyati va psixologik yondashuvi alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ko‘proq taqlid asosida o‘rganadi va ular uchun o‘qituvchi eng yaqin namuna hisoblanadi. Shu sababli o‘qituvchining har bir harakati tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘ladi.

Umuman olganda, mazkur maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviyat tushunchasini shakllantirishning pedagogik asoslari, metodlari va amaliy ahamiyati keng tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ta’lim jarayonini takomillashtirish va barkamol avlod tarbiyasiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviyat tushunchasini shakllantirish masalasi pedagogika, psixologiya va tarbiya nazariyasi doirasida keng o‘rganilgan muhim ilmiy yo‘nalishlardan biridir. Mazkur muammo bo‘yicha adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ma’naviy tarbiya shaxs kamolotining asosiy poydevori sifatida qaraladi va uning shakllanishi kichik maktab yoshidan boshlanadi.

“Ma’naviyat insonning ichki dunyosi bo‘lib, u uning axloqiy qarashlari, xulqi va jamiyatdagi munosabatlarida namoyon bo‘ladi” [6]. Ushbu ta’rifdan kelib chiqib aytish mumkinki, boshlang‘ich ta’lim bosqichida ma’naviyatni shakllantirish bolaning shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, uning kelajakdagi ijtimoiy hayotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

“Ta’lim va tarbiya jarayoni uzviy birlikda olib borilgandagina barkamol shaxsni shakllantirish mumkin” [7]. Shu jihatdan qaraganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviyatni rivojlantirish faqat alohida tarbiyaviy mashg‘ulotlar orqali emas, balki har bir o‘quv fanining mazmuniga singdirilgan holda amalga oshirilishi lozim.

“Milliy qadriyatlar va an’analar yosh avlod ma’naviy dunyoqarashining asosiy manbai hisoblanadi” [8]. Ushbu fikr boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida milliy o‘zlikni anglash, vatanparvarlik, ajdodlarga hurmat va tarixiy xotirani shakllantirishda milliy merosning muhimligini ko‘rsatadi.

“Bola shaxsining axloqiy sifatlari aynan kichik maktab yoshida shakllanadi va keyingi bosqichlarda mustahkamlanadi” [9]. Bu esa boshlang‘ich ta’lim davrining nihoyatda sezgir davr ekanligini va bu bosqichda berilgan tarbiya uzoq muddatli ta’sirga ega ekanligini tasdiqlaydi.

“O‘qituvchi shaxsiy namunasi orqali o‘quvchilarda ma’naviy qadriyatlarni shakllantiruvchi asosiy tarbiyachi hisoblanadi” [10]. Bu fikr boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining nafaqat bilim beruvchi, balki ma’naviy yetakchi va namuna sifatidagi rolini ham yaqqol ko‘rsatadi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviyatni shakllantirish murakkab va ko‘p omilli pedagogik jarayon bo‘lib, u ta’lim va tarbiya birligi, o‘qituvchi shaxsiy namunasi, milliy qadriyatlar hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalar uyg‘unligiga asoslanadi.

“Ma’naviy tarbiya jarayoni shaxsning ijtimoiylashuvi va axloqiy kamolotini ta’minlovchi asosiy pedagogik jarayon hisoblanadi” [11]. Shu asosda ushbu tadqiqotda boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviyat tushunchasini shakllantirish jarayoni tizimli pedagogik yondashuv sifatida o‘rganildi. Tadqiqotning metodologik asosini pedagogika, psixologiya, tarbiya nazariyasi hamda shaxs rivojlanishiga oid zamonaviy ilmiy konsepsiyalar tashkil etadi.

Tadqiqotda shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, kompetensiyaviy yondashuv hamda ta’lim va tarbiyaning uzviyligi tamoyillariga tayanildi. “Ta’lim jarayoni faqat bilim berish emas, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan uzluksiz tarbiyaviy tizimdir” [12]. Ushbu qarash tadqiqotda ma’naviyatni shakllantirishni alohida jarayon emas, balki butun ta’lim tizimiga singdirilgan pedagogik faoliyat sifatida ko‘rish zarurligini asoslab beradi.

Tadqiqot jarayonida bir nechta ilmiy-pedagogik metodlardan keng foydalanildi. Kuzatish metodi orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining dars jarayonidagi xulq-atvori, o‘qituvchi bilan muloqoti, hamda axloqiy munosabatlari o‘rganildi. Bu metod o‘quvchilarning tabiiy sharoitdagi ma’naviy holatini aniqlash imkonini berdi.

Suhbat metodi yordamida o‘quvchilar, o‘qituvchilar va ota-onalar bilan muloqot olib borilib, ularning ma’naviyat, axloqiy qadriyatlar va milliy an’analar haqidagi qarashlari tahlil qilindi. Bu jarayon o‘quvchilarning ichki dunyosi va qadriyatlarga munosabatini chuqurroq tushunishga xizmat qildi.

Shuningdek, so‘rovnoma (anketa) metodi qo‘llanilib, o‘quvchilarning ma’naviy tushunchalari, axloqiy qaror qabul qilish ko‘nikmalari va ijtimoiy qadriyatlarga munosabati o‘rganildi. Olingan natijalar miqdoriy va sifat jihatdan tahlil qilinib, umumiy xulosalar ishlab chiqildi.

Tadqiqotda pedagogik tajriba (eksperiment) ham muhim o‘rin egalladi. Tajriba davomida interfaol metodlar, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar, tarbiyaviy suhbatlar va guruhli ishlar qo‘llanildi. Bu usullar o‘quvchilarning faolligini oshirish, ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirish va axloqiy qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirishga xizmat qildi.

Shuningdek, tahlil va umumlashtirish metodi orqali yig‘ilgan ma’lumotlar tizimlashtirildi va ilmiy xulosalar chiqarildi. Tadqiqotda olingan natijalar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviyatni shakllantirish jarayonining samaradorligini baholash imkonini berdi.

Umuman olganda, tadqiqot metodologiyasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviyatni shakllantirish jarayonini kompleks yondashuv asosida o‘rganishga, uning pedagogik mexanizmlarini aniqlashga hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Metodlar	Mazmuni	Qo‘llanilish maqsadi
Kuzatish metodi	O‘quvchilarning dars jarayonidagi xulq-atvori va faolligini kuzatish	Ma’naviy xulqni aniqlash

Suhbat metodi	O‘quvchilar va o‘qituvchilar bilan muloqot	Ma’naviy qarashlarni o‘rganish
So‘rovnoma metodi	Anketa orqali ma’lumot yig‘ish	Qadriyatlar darajasini aniqlash
Tahlil metodi	Yig‘ilgan ma’lumotlarni tahlil qilish	Ilmiy xulosa chiqarish
Pedagogik eksperiment	Interfaol usullarni sinovdan o‘tkazish	Samaradorlikni baholash

Natijalar. Tadqiqot jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviyat tushunchasini shakllantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlarning samaradorligi keng ko‘lamda o‘rganildi. Olingan natijalar kuzatish, suhbat, so‘rovnoma va pedagogik eksperiment metodlari asosida tahlil qilinib, sifat va miqdoriy jihatdan umumlashtirildi.

Dastlabki holat tahlili shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarning aksariyati ma’naviyat tushunchasini umumiy va yuzaki darajada tasavvur qilgan. Ularning javoblarida “yaxshi bo‘lish”, “yomon bo‘lmaslik” kabi oddiy tushunchalar uchragan bo‘lsa-da, ularni izohlash va hayotiy misollar bilan bog‘lashda qiyinchiliklar kuzatilgan. Bu esa ma’naviy tushunchalarning yetarli darajada shakllanmaganini ko‘rsatadi.

Tajriba jarayonida interfaol metodlar, milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiyaviy materiallar, ertak va hikoyalar tahlili, rolli o‘yinlar hamda muammoli vaziyatlardan foydalanildi. Ushbu yondashuvlar o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirib, ularning faolligini kuchaytirdi.

Tadqiqot yakunida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari o‘quvchilarda sezilarli ijobiy o‘zgarishlar mavjudligini ko‘rsatdi. Xususan, o‘quvchilarning ko‘pchiligi “ma’naviyat”, “axloq”, “hurmat”, “vatanparvarlik” kabi tushunchalarni aniqroq izohlashga erishgan. Dastlab past bo‘lgan tushunish darajasi tajriba oxiriga kelib sezilarli darajada oshgan.

Kuzatish natijalari shuni ko‘rsatdiki, milliy va tarbiyaviy mazmundagi darslarda o‘quvchilar o‘z fikrini erkin ifoda etishga, boshqalarning fikrini tinglashga va muhokamada ishtirok etishga ko‘proq intilgan. Bu esa ularning nafaqat bilim, balki ma’naviy rivojlanish darajasi ham oshganidan dalolat beradi.

Pedagogik eksperiment davomida qo‘llanilgan guruhli ishlar va muammoli topshiriqlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirdi. Ular hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri va noto‘g‘ri xatti-harakatni ajrata olish ko‘nikmasini shakllantira boshladilar.

Shuningdek, o‘qituvchining tarbiyaviy roli natijalarga bevosita ta’sir ko‘rsatgani aniqlandi. O‘qituvchining ijobiy namunalari, adolatli munosabati va muloqot madaniyati o‘quvchilarda ma’naviy fazilatlarning shakllanishini tezlashtirgan.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviyat tushunchasini shakllantirish jarayonida tizimli, izchil va innovatsion pedagogik yondashuvlar yuqori samaradorlikka ega ekanligini tasdiqladi. Interfaol metodlar va milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya o‘quvchilarning ma’naviy rivojlanishida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Muhokama. “Boshlang‘ich ta’lim bosqichi shaxsning ma’naviy-axloqiy poydevori shakllanadigan eng muhim va hal qiluvchi davr hisoblanadi” [13]. Ushbu fikr tadqiqot natijalari bilan to‘liq mos keladi, chunki tajriba jarayonida aynan kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda ma’naviy tushunchalar tez shakllanishi va ularning xulq-atvorida sezilarli o‘zgarishlar yuz berishi aniqlandi. Bu davrda bola psixologik jihatdan taqlidga moyil bo‘lib, o‘qituvchi va atrof-muhitdagi har bir omil uning ichki qadriyatlar tizimiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqot davomida aniqlanganki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ma’naviy tushunchalarni ko‘proq hayotiy misollar, ertaklar, hikoyalar va real vaziyatlar orqali tezroq qabul qiladi. Bu holat ularning obrazli fikrlashining ustunligi bilan izohlanadi. Shu bois ma’naviy tarbiya jarayonida nazariy tushuntirishdan ko‘ra amaliy va vizual yondashuvlar samaraliroq natija beradi.

“Ta’lim jarayonida ma’naviy tarbiyani uzluksiz va tizimli tashkil etish o‘quvchilarda barqaror axloqiy qadriyatlar tizimini shakllantiradi” [14]. Tadqiqot natijalari ham ushbu fikrni tasdiqladi. Chunki ma’naviy tushunchalar bir martalik darslar orqali emas, balki har bir fan mazmuniga

singdirilgan holda, muntazam takrorlanib borilganda o‘quvchilarda mustahkam shakllanadi. Ayniqsa, “ona tili”, “o‘qish”, “tarbiya” kabi fanlar bu jarayonda asosiy o‘rin tutadi.

“Interfaol metodlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish bilan birga, ularning axloqiy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini ham shakllantiradi” [15]. Tajriba jarayonida qo‘llanilgan guruhli ishlar, rolli o‘yinlar va muammoli vaziyatlar o‘quvchilarning faolligini oshirdi. Ular nafaqat bilim olishga, balki o‘z fikrini asoslashga, boshqalarning fikrini tinglashga va axloqiy jihatdan to‘g‘ri qaror qabul qilishga o‘rgandilar. Bu esa ma’naviy tarbiyaning amaliy natijalaridan biri hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, interfaol metodlar qo‘llanilgan sinflarda o‘quvchilarning darsga qiziqishi va ijtimoiy faolligi ancha yuqori bo‘lgan. Ular muhokamalarda faol ishtirok etgan, savollar bergan va o‘z fikrini erkin ifoda etgan. Bu holat ularning ma’naviy-ijtimoiy rivojlanish darajasi oshganini bildiradi.

“Milliy qadriyatlar asosida tashkil etilgan tarbiya jarayoni o‘quvchilarda vatanparvarlik, milliy g‘urur va ma’naviy barqarorlikni shakllantiradi” [16]. Tadqiqot davomida milliy ertaklar, maqollar, urf-odatlar va tarixiy shaxslar haqidagi materiallardan foydalanish o‘quvchilarning qiziqishini sezilarli darajada oshirdi. Ular o‘z millatiga nisbatan hurmat va faxr tuyg‘usini namoyon qila boshladilar.

Bundan tashqari, ma’naviy tarbiya jarayonida o‘qituvchining shaxsiy namunasi eng muhim omillardan biri ekanligi yana bir bor tasdiqlandi. O‘qituvchining muomala madaniyati, adolatli munosabati va mehribonligi o‘quvchilarda ijobiy axloqiy sifatlarni shakllantirishda katta rol o‘ynaydi. O‘quvchilar ko‘proq o‘qituvchining xatti-harakatini takrorlashga intilishi kuzatildi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko‘rsatdiki, ma’naviy tarbiya faqat maktab doirasida emas, balki oila va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘liq holda samarali bo‘ladi. Oila muhitida berilgan tarbiya maktabdagi ta’lim bilan uyg‘unlashganda, o‘quvchilarda barqaror axloqiy qadriyatlar tizimi shakllanadi.

Umuman olganda, muhokama natijalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviyatni shakllantirish jarayonida tizimli yondashuv, interfaol metodlar, milliy qadriyatlar va o‘qituvchi shaxsiy namunasi eng muhim omillar ekanligini tasdiqlaydi. Bu omillar uyg‘unlashganda o‘quvchilarning nafaqat bilim darajasi, balki ma’naviy va axloqiy rivojlanishi ham sezilarli darajada oshadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot natijalariga asoslanib shuni ta’kidlash mumkinki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviyat tushunchasini shakllantirish shaxsning kelajakdagi axloqiy, ijtimoiy va intellektual rivojlanishida muhim poydevor vazifasini bajaradi. Ma’naviy tarbiya uzluksiz va tizimli olib borilgandagina o‘quvchilarda barqaror axloqiy qadriyatlar shakllanadi.

Tadqiqot davomida olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, interfaol metodlar, milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiyaviy yondashuvlar hamda o‘qituvchining shaxsiy namunasi o‘quvchilarda ma’naviy tushunchalarni samarali shakllantirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, rolli o‘yinlar, muammoli vaziyatlar va guruhli ishlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va axloqiy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, o‘quvchilarda ma’naviyatni shakllantirish faqat ta’lim jarayoni bilan cheklanib qolmasdan, balki oila va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘liq holda amalga oshirilishi zarurligi aniqlandi. Oila, maktab va jamiyat hamkorligi kuchli bo‘lgan sharoitda tarbiya jarayoni yanada samarali natija beradi.

Umuman olganda, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ma’naviyatni rivojlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar ularning shaxsiy sifatlarini shakllantirish, ijtimoiy faolligini oshirish va barkamol shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladi. Shu bois ta’lim jarayonida ma’naviy tarbiyaga alohida e’tibor qaratish dolzarb pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020. – 1–25 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”. – Toshkent, 2019. – 1–30 b.

3. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 5–160 b.
4. To‘xtaxo‘jaeva M. Pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019. – 10–320 b.
5. Yusupova D. Boshlang‘ich ta’lim metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 7–210 b.
6. Ismailova N. Ma’naviy tarbiya asoslari. – Toshkent: Noshir, 2020. – 12–180 b.
7. Rasulov A. Pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Fan, 2018. – 9–250 b.
8. Xo‘jaev B. Umumiy pedagogika. – Toshkent: O‘qituvchi, 2017. – 15–300 b.
9. Karimova Z. Boshlang‘ich sinflarda tarbiya ishlari metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya, 2022. – 6–190 b.
10.Sodiqova G. O‘quvchilarda ma’naviy-axloqiy tarbiya. – Toshkent: Ma’naviyat, 2021. – 8–200 b.
11. Pedagogika va psixologiya asoslari: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 1–220 b.
12. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari: O‘quv-uslubiy qo‘llanma. – Toshkent, 2022. – 1–240 b.
13. Davletov S. Boshlang‘ich ta’limda tarbiya jarayoni. – Toshkent, 2019. – 20–170 b.
14. Karimov Sh. Ma’naviyat va shaxs kamoloti. – Toshkent, 2020. – 15–190 b.
15. Nurmatova L. Interfaol metodlar va ta’lim samaradorligi. – Toshkent, 2021. – 10–160 b.
16. O‘rozov J. Pedagogik jarayon va tarbiya texnologiyalari. – Toshkent, 2022. – 12–200 b.

IJTIMOIY- SIYOSIY VA MA’NAVIY SOHALARDA OLIB BORILADIGAN TADQIQOT ISHLARI

Karimjonova Nozima
Namangan Davlat Pedagogika instituti talabasi
Ilmiy rahbar: Habibjanova Nodira

Annostatsiya. Ushbu maqolada ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib boriladigan tadqiqot ishlarining nazariy va amaliy jihatlari keng yoritilgan. Muallif tomonidan jamiyat taraqqiyotida ushbu yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarning o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Xususan, ijtimoiy tadqiqotlar orqali aholi turmush darajasi, ijtimoiy muammolar va ularning yechimlari aniqlanishi, siyosiy tadqiqotlar orqali davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish hamda demokratik jarayonlarni rivojlantirish masalalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar. Ijtimoiy tadqiqot, siyosiy jarayonlar, ma’naviyat, jamiyat taraqqiyoti, ilmiy yondashuv, tahlil

KIRISH. Ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalar jamiyat taraqqiyotining asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu sohalarda yuz berayotgan o‘zgarishlar jamiyatning barqaror rivojlanishi, fuqarolarning turmush darajasi va ongiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun ham mazkur yo‘nalishlarda olib boriladigan ilmiy tadqiqotlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy tadqiqotlar orqali jamiyatdagi muammolar, ehtiyojlar va rivojlanish tendensiyalari aniqlansa, siyosiy tadqiqotlar davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish hamda demokratik jarayonlarni takomillashtirishga xizmat qiladi. Ma’naviy sohadagi tadqiqotlar esa insonning axloqiy qarashlari, qadriyatlari va madaniy rivojini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, jamiyatda sog‘lom muhitni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Hozirgi sharoitda ushbu sohalarni chuqur tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularning ilmiy asoslangan yechimlarini ishlab chiqish zarurati ortib bormoqda. Shu sababli ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy yo‘nalishdagi tadqiqot ishlarini o‘rganish va rivojlantirish muhim vazifa hisoblanadi.

Mazkur yo‘nalishdagi tadqiqotlar jamiyatda yuz berayotgan ijtimoiy o‘zgarishlarni chuqur anglash, ularning sabab va oqibatlarini tahlil qilish imkonini beradi. Ayniqsa, hozirgi davrda inson

omili, uning ijtimoiy faolligi va ma’naviy dunyosini o‘rganish ilmiy izlanishlarning ustuvor yo‘nalishiga aylanib bormoqda.

Ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalar o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularning har biri jamiyat taraqqiyotiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi[1]. Shu sababli ushbu yo‘nalishlarda olib boriladigan tadqiqotlar kompleks yondashuvni talab etadi. Faqatgina alohida sohani o‘rganish emas, balki ularning o‘zaro ta’siri va integratsiyasini tahlil qilish ham muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari, zamonaviy axborot texnologiyalarining rivojlanishi tadqiqot jarayonlariga yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Bu esa ilmiy izlanishlarning samaradorligini oshirish, ma’lumotlarni tezkor yig‘ish va tahlil qilish imkonini beradi. Natijada, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy jarayonlarni yanada chuqurroq o‘rganish va ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish imkoniyati kengaymoqda. Shu jihatdan qaraganda, mazkur maqolada ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib boriladigan tadqiqot ishlarining mazmun-mohiyati, ularning jamiyat hayotidagi o‘rni hamda ahamiyatini yoritish asosiy maqsad qilib belgilangan. Ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy tadqiqotlar natijalari jamiyat rivojining strategik yo‘nalishlarini belgilashda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi[2]. Ular orqali jamiyatdagi mavjud muammolar aniqlanibgina qolmay, balki ularni bartaraf etishning samarali mexanizmlari ham ishlab chiqiladi. Bu esa o‘z navbatida barqaror taraqqiyotga erishish imkonini yaratadi. Mazkur sohalarda olib boriladigan tadqiqotlar fuqarolarning ijtimoiy faolligini oshirish, siyosiy ongini shakllantirish hamda ma’naviy qadriyatlarga bo‘lgan hurmatini kuchaytirishda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, yosh avlodni har tomonlama barkamol qilib tarbiyalashda ilmiy asoslangan yondashuvlar zarur bo‘lib, bu jarayonda tadqiqot ishlari muhim o‘rin egallaydi. Hozirgi zamon sharoitida jamiyat oldida turgan dolzarb vazifalarni hal etishda ilm-fan yutuqlaridan samarali foydalanish talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarni rivojlantirish, ularning natijalarini amaliyotga joriy etish dolzarb masalalardan biri sifatida namoyon bo‘lmoqda.

ASOSIY QISM. Ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib boriladigan tadqiqot ishlari jamiyat rivojini chuqur o‘rganish va tahlil qilishga qaratilgan muhim ilmiy faoliyat hisoblanadi. Ushbu tadqiqotlar orqali jamiyat hayotining turli jabhalarida yuz berayotgan o‘zgarishlar, muammolar va ularning yechimlari aniqlanadi. Ayniqsa, zamonaviy sharoitda ijtimoiy jarayonlarning murakkablashuvi ushbu yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarning ahamiyatini yanada oshirmoqda. Ijtimoiy sohadagi tadqiqotlar jamiyat a’zolarining turmush darajasi, ijtimoiy tenglik, bandlik, ta’lim va sog‘liqni saqlash kabi muhim masalalarni o‘rganishga qaratilgan. Bu boradagi ilmiy izlanishlar orqali aholining ehtiyojlari aniqlanadi, mavjud muammolar tahlil qilinadi va ularni bartaraf etishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Natijada, ijtimoiy siyosatni takomillashtirish va aholining farovonligini oshirish imkoniyati yaratiladi. Siyosiy sohada olib boriladigan tadqiqotlar davlat boshqaruvi tizimini, siyosiy institutlar faoliyatini hamda jamiyatdagi siyosiy jarayonlarni o‘rganishga xizmat qiladi. Ushbu yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlar demokratik islohotlarni amalga oshirish, qonun ustuvorligini ta’minlash va fuqarolik jamiyatini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Shu bilan birga, siyosiy barqarorlikni mustahkamlash va samarali boshqaruv tizimini shakllantirishda ham tadqiqot ishlari muhim ahamiyat kasb etadi[3].

Ma’naviy sohada olib boriladigan ilmiy izlanishlar esa jamiyatning axloqiy qadriyatlari, milliy o‘zligi, madaniy merosi va ma’naviy taraqqiyotini o‘rganishga qaratilgan. Bu yo‘nalishdagi tadqiqotlar yosh avlodni vatanparvarlik, milliy g‘urur va yuksak ma’naviyat ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan bugungi kunda milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Shu bois ma’naviy sohadagi ilmiy izlanishlar orqali jamiyatda sog‘lom ma’naviy muhitni shakllantirish, zararli g‘oyalarning oldini olish va ijobiy qadriyatlarni targ‘ib etish imkoniyati yaratiladi. Bundan tashqari, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy yo‘nalishdagi ilmiy tadqiqotlar natijalarini amaliyotga joriy etish masalasi ham muhim ahamiyatga ega. Ilmiy xulosalar va tavsiyalar davlat siyosatini ishlab chiqishda, normativ-huquqiy hujjatlarni takomillashtirishda hamda ijtimoiy dasturlarni amalga oshirishda keng qo‘llanilishi lozim. Bu esa ilm-fan bilan amaliyot o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’minlaydi va tadqiqotlarning samaradorligini oshiradi. Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish, xalqaro tajribani o‘rganish va ilg‘or yondashuvlarni joriy etish ham

ilmiy izlanishlarning sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Turli ilmiy muassasalar, oliy ta’lim tashkilotlari va tadqiqot markazlari o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish orqali kompleks yondashuvni ta’minlash mumkin. Bu esa o‘z navbatida jamiyatda yuzaga kelayotgan muammolarni har tomonlama o‘rganish va samarali yechimlar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Ilmiy tadqiqotlarning samaradorligini oshirish uchun kadrlar salohiyatini mustahkamlash, yosh olimlarni qo‘llab-quvvatlash va ularning ilmiy faoliyatga qiziqishini rag‘batlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ilmiy maktablar faoliyatini rivojlantirish, ilmiy rahbarlik tizimini takomillashtirish hamda innovatsion g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlash orqali ilm-fanning barqaror rivojlanishiga erishish mumkin. Bundan tashqari, ilmiy izlanishlar natijalarini keng jamoatchilikka yetkazish, ularni ommalashtirish ham dolzarb masalalardan biridir. Chunki jamiyat a’zolarining ilmiy bilim va tafakkur darajasi oshgan sari, ular ijtimoiy jarayonlarga ongli va faol tarzda yondashadilar. Bu esa o‘z navbatida jamiyatda ochiqlik, shaffoflik va fuqarolik faolligining ortishiga xizmat qiladi. Shuningdek, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy tadqiqotlarda tizimli va kompleks yondashuvni qo‘llash muhimdir. Har bir muammo alohida emas, balki o‘zaro bog‘liq holda o‘rganilishi zarur. Masalan, ijtimoiy muammolar ko‘pincha iqtisodiy yoki siyosiy omillar bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi[4]. Shu sababli, turli fanlar kesishmasida olib boriladigan tadqiqotlar yanada samarali natijalar beradi.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda olib boriladigan tadqiqot ishlari jamiyat taraqqiyotini ilmiy asosda o‘rganish va uning istiqbollarini belgilashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu yo‘nalishdagi izlanishlar jamiyatda yuz berayotgan o‘zgarishlarni chuqur tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda ularning samarali yechimlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Ijtimoiy tadqiqotlar aholining turmush darajasi va ehtiyojlarini o‘rganishga yordam bersa, siyosiy tadqiqotlar davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish va demokratik jarayonlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ma’naviy sohadagi ilmiy izlanishlar esa jamiyatning axloqiy qadriyatlarini mustahkamlash, milliy o‘zlikni saqlash va yosh avlodni yuksak ma’naviyat ruhida tarbiyalashda muhim o‘rin tutadi. Mazkur sohalardagi tadqiqotlarning samaradorligini oshirish uchun ilm-fan va amaliyot o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni kuchaytirish, zamonaviy texnologiyalar imkoniyatlaridan keng foydalanish hamda kadrlar salohiyatini rivojlantirish zarur. Ilmiy izlanishlar natijalarini amaliyotga joriy etish esa jamiyatda barqaror rivojlanishni ta’minlash, fuqarolik faolligini oshirish va ijtimoiy muammolarga ilmiy asoslangan yondashuvni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois, ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy tadqiqotlarni rivojlantirish jamiyat taraqqiyotining muhim strategik yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim[5].

Ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy tadqiqotlar natijalari jamiyatda sog‘lom fikrlash madaniyatini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Chunki ilmiy asoslangan xulosalar insonlarni to‘g‘ri qaror qabul qilishga, ijtimoiy jarayonlarni chuqur anglashga va jamiyat hayotida faol ishtirok etishga undaydi. Ayniqsa, globallashuv sharoitida turli axborot oqimlari ko‘payib borayotgan bir davrda ilmiy yondashuvga asoslangan tadqiqotlar aholi ongini to‘g‘ri shakllantirishda muhim vosita bo‘lib qolmoqda. Kelgusida ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlarni yanada kengaytirish, ularning metodologik asoslarini takomillashtirish va xalqaro tajribalarni chuqur o‘rganish zarur. Bu esa ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy sohalarda yanada aniq va samarali ilmiy natijalarga erishish imkonini beradi. Natijada, jamiyat taraqqiyoti barqaror va izchil rivojlanish yo‘liga chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Giddens, Anthony Sociology. Cambridge University Press https://books.google.com/books
2. Merton, Robert K. Social Theory and Social Structure (Ijtimoiy nazariya va ijtimoiy tuzilma) https://www.britannica.com/biography/Robert-K-Merton
3. UNESCO – Social and Human Sciences. Ijtimoiy va gumanitar tadqiqotlar bo‘yicha xalqaro tashkilot https://www.unesco.org/en/social-human-sciences
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev. Nutqlar va ma’ruzalar (ijtimoiy va ma’naviy rivojlanish masalalari) https://president.uz/uz/lists/view

5. World Bank – Governance and Social Development Reports. Ijtimoiy siyosat va boshqaruv tizimlari bo‘yicha tahliliy materiallar https://www.worldbank.org/en/topic/governance

GRAFIK TASVIRLASH VA CHIZMACHILIK FANINING TA’LIMDAGI PEDAGOGIK ROLI

Esanova Hulkar Abdurayim qizi
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: maqolada grafik tasvirlash va chizmachilik fanining o‘quvchilarning texnik fikrlash, estetik tafakkur va ijodiy salohiyatini rivojlashdagi roli tahlil qilinadi. STEAM yondashuvi, raqamli texnologiyalar va loyiha asosidagi metodlar orqali nazariya va amaliyot uyg‘unligi hamda fanlararo integratsiya ta’lim samaradorligini oshirishi ko‘rsatildi. Rang nazariyasi va tasviriy san’at asoslari orqali o‘quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish ahamiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: grafik tasvirlash, chizmachilik, STEAM yondashuvi, rang nazariyasi, estetik tarbiya, fanlararo integratsiya, ijodiy tafakkur.

Zamonaviy davrda fan va texnika sohalarida jadal rivojlanish va tub yangilanishlar kuzatilmoqda. Insoniyat hayotining deyarli barcha jabhalarida osmono‘par binolar, zamonaviy texnik qurilmalar, avtomatlashtirilgan tizimlar hamda yuqori texnologiyalar paydo bo‘lib, ular innovatsion yondashuvlar asosida yaratilmoqda. Bunday taraqqiyotning asosida aniq hisob-kitoblar, standartlashtirilgan texnik yechimlar va grafik tasvirlar, xususan, texnik chizmalar muhim o‘rin egallaydi. Chunki har qanday murakkab texnik inshoot yoki mexanizm avvalo grafik ifoda – chizma orqali loyihalanadi va keyinchalik amaliyotga tatbiq etiladi. Shu sababli grafik tasvirlash texnologiyalari nafaqat texnik jarayonlarning ajralmas qismi, balki ilmiy tafakkurning muhim ifodasi sifatida ham e’tirof etiladi.

Mashhur fransuz olimi va davlat arbobi Gaspard Monj chizmachilikning ahamiyatini alohida ta’kidlab, “Chizma – texnika bilan shug‘ullanuvchi barcha xalqlar uchun tushunarli bo‘lgan universal til, u texnika tilidir”, deya ta’riflagan. Mazkur fikr grafik tasvir nafaqat texnik fikrlashni ifodalovchi vosita, balki insoniyat ilmiy tafakkurining rivojlanishini aks ettiruvchi muhim kommunikativ tizim ekanligini ko‘rsatadi. Darhaqiqat, chizmalar orqali murakkab konstruktiv g‘oyalar qisqa, aniq va universal shaklda ifodalanadi hamda turli mamlakat mutaxassislari o‘rtasida samarali ilmiy-texnik muloqot imkoniyati yaratiladi.

Shu bois zamonaviy ta’lim tizimida, ayniqsa umumta’lim maktablari bosqichida grafik tasvirlash asoslari chizmachilik fanining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur o‘rgatish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda o‘qituvchi shaxsining roli beqiyosdir. O‘qituvchi o‘quvchilarda mazkur fan bo‘yicha qiziqish uyg‘otishi, ularning texnik tafakkurini shakllantirishi hamda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirishi zarur. Ta’lim jarayonida nazariy tushuntirish bilan bir qatorda amaliy mashg‘ulotlar, ko‘rgazmali qurollar, maketlar, modellar, shuningdek, multimedia vositalari va videoproektorlar kabi zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning mavzuni chuqur anglashiga xizmat qiladi. Bunday yondashuv o‘quv jarayonining samaradorligini oshirib, bilimlarning mustahkam o‘zlashtirilishini ta’minlaydi.

Chizmachilik fani o‘quvchilarda predmetlarning tuzilishi va shaklini tasavvur qilish, ularni konstruktiv jihatdan tahlil qilish hamda ortogonal proyeksiyalar yordamida tasvirlash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Xususan, gorizontal (H), vertikal (V) va yon (W) proyeksiyalar orqali predmetning har bir qismi aniq va tizimli ravishda ifodalanadi. Bunday ko‘nikmalar nafaqat maktab ta’limi uchun muhim, balki kelajakda muhandislik, arxitektura, dizayn va texnologiya sohalarida faoliyat yuritishni maqsad qilgan yoshlar uchun mustahkam nazariy va amaliy asos vazifasini bajaradi.

Buyuk mutafakkir va rassom Leonardo da Vinchi “Nazariyasiz amaliyotni sevuvchi inson boshqaruvsiz va kompassiz kemaga chiqqan dengizchiga o‘xshaydi, u qayerga borishini hech qachon bilmaydi”, degan edi. Ushbu fikr ta’lim jarayonida nazariya va amaliyotning o‘zaro uzviy bog‘liqligini yaqqol ifodalaydi. Ayniqsa, chizmachilik kabi ko‘rgazmali fanlarda nazariy bilimlar amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashgandagina o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va muammoni grafik ifoda orqali hal etish ko‘nikmalari rivojlanadi.

Bugungi kunda grafik tasvirlar ta’lim jarayonining muhim didaktik vositalaridan biri sifatida qaralmoqda. Grafik materiallar orqali o‘quvchilar atrof-muhitdagi predmet va hodisalarni tizimli, mantiqiy hamda aniq tasavvur qilishni o‘rganadilar. Diagramma, sxema, chizma va grafiklar murakkab tushunchalarni sodda va tushunarli shaklda ifodalash imkonini beradi. Bundan tashqari, grafik tasvirlar turli fanlar o‘rtasidagi o‘zaro integratsiyani ta’minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan, geografiya fanida xaritalar, relyef shakllari va topografik chizmalar bilan ishlash jarayonida chizmachilik fanining asosiy tushunchalari: masshtab, proyeksiya, burchak o‘lchovlari, qiyalik va izoliniyalar kabi elementlardan faol foydalaniladi. Geografik obyektlarning grafik tasvir orqali ifodalanishi o‘quvchilarning tabiiy muhit haqidagi bilimlarini chuqurlashtiradi hamda fazoviy tafakkurini rivojlantiradi.

Tasviriy san’at darslarida ham chizmachilik fanining nazariy asoslari muhim ahamiyat kasb etadi. Kub, shar, prizma, konus va silindr kabi geometrik shakllarning tuzilishi, ularning fazodagi joylashuvi va proyeksiyalarda tasvirlanishi chizmachilik fanida mukammal o‘rganiladi [2:34]. Bu esa o‘quvchilarga perspektiva qonuniyatlarini to‘g‘ri qo‘llash, proporsiya va hajmni aniq tasvirlash hamda badiiy asarlar yaratishda realistik ifoda vositalaridan samarali foydalanish imkonini beradi.

Texnologiya (mehnat ta’limi) fanida ham texnik chizmalar asosida bajariladigan konstruktorlik va yasash ishlari muhim o‘rin tutadi. Masalan, bahoriy loyiha ishlari sifatida qushlar uchun uycha tayyorlash jarayonida chizmachilik fanida o‘zlashtirilgan bilim va ko‘nikmalar keng qo‘llaniladi [3:5]. Detallarning o‘lchamlarini aniqlash, turli geometrik shakllarda loyihalash, buyumning har bir ko‘rinishini chizma orqali ifodalash kabi ko‘nikmalar aynan grafik tasvirlash faoliyati orqali shakllanadi.

Bunday darslar nafaqat o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantiradi, balki ularni amaliy faoliyatga jalb etib, nazariy bilimlarni real tajriba bilan boyitadi. Grafik asosda tashkil etilgan dars ishlanmalari, ayniqsa ekologik va estetik tarbiya elementlari bilan uyg‘unlashganda, o‘quvchilarda tabiatga mehr, vatanparvarlik tuyg‘usi hamda go‘zallikni anglash qobiliyatini shakllantiradi [5:24]. Umuman olganda, grafik tasvirlash fanini boshqa o‘quv fanlari bilan integratsiyalashgan holda o‘qitish o‘quvchilarning murakkab tushunchalarni anglash, ularni aniq tasavvur qilish hamda amaliy faoliyatda qo‘llash imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu yondashuv kompetensiyaviy ta’lim tizimini samarali amalga oshirishga xizmat qiladi.

Har bir texnik chizma aniq o‘lchovlar, matematik hisob-kitoblar va geometrik qonuniyatlarga asoslanadi [1:382]. Shu nuqtai nazardan chizmachilik fani matematika, ayniqsa geometriya bilan chambarchas bog‘liqdir. Chizma yaratish jarayonida o‘lchov birliklari, proporsiyalar, nisbatlar, burchaklar hamda shakllar o‘rtasidagi fazoviy munosabatlar muhim o‘rin tutadi. Geometrik teorema va aksiomalarning amaliy qo‘llanilishi o‘quvchilarga ikki fan o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglash hamda bilimlarni kompleks tarzda o‘zlashtirish imkonini beradi.

Fanlararo integratsiyaning chuqur anglanishi o‘quvchilarda nazariy bilimlar bilan amaliy ko‘nikmalar uyg‘unligini ta’minlaydi. Natijada mustaqil fikrlay oladigan, muammolarni tahlil qila oladigan va ularning yechimini grafik vositalar orqali ifodalash qobiliyatiga ega shaxslar shakllanadi [8:12]. Zamonaviy jamiyat aynan shunday kompetensiyalarga ega mutaxassislarni talab etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta’kidlaganidek, bugungi kunda jamiyatning eng muhim vazifalaridan biri yosh avlodni milliy o‘zlikni anglash, Vatanga sadoqat, umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalashdan iboratdir. Ta’lim jarayonida grafik tasvirlash vositalaridan samarali foydalanish nafaqat o‘quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantiradi, balki ularda estetik did, kasbiy qiziqish va ijodiy yondashuvni shakllantiradi.

Tasviriy san’at ta’limida rang bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirish o‘quvchilarning estetik tafakkuri, individual ijodkorligi hamda emotsional idrokini boyitishda muhim ahamiyatga ega. Rang nazariyasini innovatsion pedagogik yondashuvlar asosida o‘qitish o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Xususan, STEAM yondashuvi, raqamli texnologiyalar, vizual-tajriba metodlari, interaktiv o‘yinlar va loyiha asosidagi ta’lim ranglarni aniqlash, ularni uyg‘unlashtirish hamda badiiy ifoda vositasi sifatida qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantiradi [4:7]. Innovatsion metodlar o‘quvchilarning darsdagi faolligini oshiradi, motivatsiyasini kuchaytiradi hamda fanlararo integratsiyani rivojlantiradi [6:462]. Rang nazariyasini zamonaviy usullar orqali o‘rgatish o‘quvchilarning kuzatuvchanligini, tanqidiy fikrlashini, tajriba asosida xulosa chiqarish qobiliyatini hamda san’at asarlarini tahlil qilish kompetensiyasini rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, tasviriy san’at ta’limida rang bilan ishlash ko‘nikmalarini innovatsion metodlar asosida rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantiradi, estetik dunyoqarashini boyitadi va san’atga bo‘lgan qiziqishini yanada kuchaytiradi. Kelgusida ushbu yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish, milliy va xalqaro tajribalarni integratsiyalash hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga tatbiq etish ta’lim sifati va samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sobitovich I. O. et al. CREATING A COMPOSITION IN THE LANDSCAPE GENRE //Новости образования: исследование в XXI веке. – 2025. – Т. 3. – №. 30. – С. 382-384.

2. Jumaboyev, N. P. "Rangtasvir.“Ilm Ziyo Zakovat”, T.: 2023."

3. Имомов F. . (2025). CHIZMACHILIK FANINING O‘QUVCHILARNING SHAXSIY RIVOJIGA TA’SIRI. Свет науки, (10(45). извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/science-shine/article/view/102914.

4. Хожакулов R. . (2025). O‘QUVCHILARNING RANGLAR BILAN ISHLASH QOBILYATINI SHAKILLANTIRISHNING AHAMIYATI. Свет науки, (10(45). извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/science-shine/article/view/101493.

5. Pardaboevich, JN. (2023). Sharq mutafakkirlari merosidan ta’lim va tarbiyada foydalanish zarurati. Innovatsiyalar, ijodkorlik va san’at jurnali , 2 (3), 23-28. https://jica.innovascience.uz/index.php/jica/article/view/108.

6. Юсупова, Шохиста Алимжановна, and Наби Пардабоевич Жумабоев. "ТАСВИРИЙ САНЪАТ ДАРСЛАРИ ОРҚАЛИ ЎҚУВЧИЛАРНИ ИЖОДКОРЛИККА ЎРГАТИШ." Science and Education 2.2 (2021): 460-464.

7. Alimjanovna Y. S. TOOLS AND CRITERIA OF COMPOSITION IN THE CREATIVE PROCESS OF FINE ARTS CLASSES OF UNIVERSITY SCHOOLS //CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS. – 2024. – Т. 5. – №. 02. – С. 48-58.

8. Bolbekovich, N. B. . (2024). Structure of Professional Competence Development of Future Fine Art Teachers: Integration of Technology, Method and Competence. Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL), 5(3), 12. https://doi.org/10.47134/emergent.v3i1.42

YOSHLAR DUNYOQARASHIDA INDIVIDUALIZM FENOMENINING KUCHAYISHI: IJTIMOIY OMILLAR VA DINAMIKA

Ashurboyeva Zuhra Baxtiyorovna
Guliston davlat universiteti talabasi
Ilmiy rahbar: Temirova Nilufar Erkinovna

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada zamonaviy jamiyat transformatsiyasi sharoitida yoshlar dunyoqarashida individualizm fenomenining shakllanishi va rivojlanish dinamikasi sotsiologik tahlil qilinadi. Tadqiqotda jamoaviylik qadriyatlarining o‘zgarishi, raqamli sotsializatsiya va iqtisodiy raqobatning shaxs erkinligiga ta’siri yoritilgan. O‘zbekiston yoshlari misolida bandlik, ijtimoiy status va "Men" konsepsiyasining ustuvorligi statistik ma’lumotlar asosida asoslab berilgan.

Tayanch so‘zlar: Individualizm, Z avlodi, ijtimoiy dinamika, raqamli sotsializatsiya, mehnat bozori, "Men" konsepsiyasi, kollektivizm, ijtimoiy adaptatsiya.

KIRISH. Globallashuv va axborot texnologiyalari shiddat bilan rivojlanayotgan XXI asrda insoniyat ijtimoiy munosabatlarning yangi sifat bosqichiga qadam qo‘ydi. Ushbu jarayonning eng sezilarli oqibatlaridan biri — yoshlar dunyoqarashida individualizm fenomenining kuchayishidir. Sotsiologik nuqtayi nazardan, individualizm shunchaki shaxsiy xususiyat emas, balki jamiyatning iqtisodiy va madaniy tuzilishi o‘zgarishiga nisbatan ijtimoiy reaksiya hisoblanadi. Bugungi yoshlar (Z va Alfa avlodi) an’anaviy "Biz" (oila, mahalla, jamoa) tushunchasidan ko‘ra, shaxsiy muvaffaqiyat, mustaqillik va o‘zligini namoyon qilishni hayotiy ustuvorlik deb bilmoqdalar.Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichi ijtimoiy munosabatlarning tubdan transformatsiyalashuvi bilan xarakterlanadi. Globallashuv jarayonlari, raqamli texnologiyalarning hayotimizga chuqur kirib borishi va iqtisodiy tizimlarning liberallashuvi nafaqat jamiyatning tashqi ko‘rinishini, balki shaxsning ichki dunyoqarashini ham o‘zgartirmoqda. Ushbu o‘zgarishlarning markazida turuvchi eng dinamik fenomenlardan biri — yoshlar dunyoqarashida individualizm tamoyillarining ustuvorlik kasb etayotganidir.

Individualizm sotsiologik nuqtayi nazardan shunchaki xudbinlik yoki jamoani inkor etish emas, balki shaxsning o‘zligini anglash, shaxsiy erkinlik, mustaqillik va o‘z muvaffaqiyati uchun mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish jarayonidir. Klassik sotsiologik nazariyalarga ko‘ra, ayniqsa Emil Dyurkgeym va Maks Veber asarlarida ta’kidlanganidek, jamiyat murakkablashgani sari mehnat taqsimoti chuqurlashadi va bu muqarrar ravishda individuallashuvga olib keladi. Bugungi kunda ushbu jarayon O‘zbekiston yoshlari o‘rtasida o‘ziga xos ijtimoiy dinamikaga ega bo‘lib, an’anaviy kollektivistik (jamoaviy) qadriyatlar va zamonaviy individual intilishlar o‘rtasidagi sintezni yuzaga keltirmoqda.

O‘zbekiston demografik jihatdan "yoshlar mamlakati" hisoblanadi. Mamlakat aholisining 60 foizidan ortig‘ini 30 yoshgacha bo‘lgan yoshlar tashkil etishi mehnat bozorida va ijtimoiy resurslar taqsimotida kuchli raqobatni keltirib chiqaradi. 2022-yil holatiga ko‘ra, O‘zbekistonda mehnat resurslari soni 19 million 345 ming kishiga yetgan bo‘lib, yoshlar orasidagi ishsizlik darajasi 15,1 foizni tashkil etishi ushbu qatlamni o‘z kelajagi uchun individual strategiyalar ishlab chiqishga undovchi asosiy iqtisodiy omildir.

Shu bilan birga, raqamli sotsializatsiya — ijtimoiy tarmoqlar va virtual muloqot maydonlari yoshlarning qadriyatlar tizimini qayta shakllantirmoqda. Agar ilgari shaxsning ijtimoiy maqomi mahalla yoki oilaviy jamoa tomonidan belgilangan bo‘lsa, bugungi yoshlar o‘zlarining ijtimoiy imidjini virtual olamda mustaqil ravishda "qurmoqdalar". Bu esa yoshlar ongida "Men" konsepsiyasining "Biz" tushunchasidan ajralib chiqishiga va o‘zaro ijtimoiy mas’uliyatning yangicha shakllari paydo bo‘lishiga xizmat qilmoqda.

Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, yoshlar dunyoqarashidagi individualizm fenomenini o‘rganish orqali biz nafaqat bugungi kundagi ijtimoiy o‘zgarishlarni tahlil qilamiz, balki kelajak jamiyatining ma’naviy va tarkibiy modelini prognoz qilish imkoniga ega bo‘lamiz.

Individualizmning kuchayishi ijobiy tomondan shaxsiy kreativlik va tadbirkorlikni rag‘batlantirsa, salbiy tomondan ijtimoiy begonalashuv va an’anaviy qadriyatlar uzilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli, ushbu jarayonning ijtimoiy omillari va dinamikasini sotsiologik tadqiq etish bugungi kunning kechiktirib bo‘lmas vazifasidir.

II. TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqolada tizimli yondashuv, sotsiologik qiyosiy tahlil va statistik guruhlash usullaridan foydalanildi. Tadqiqot ob’ekti sifatida O‘zbekiston yoshlarining ijtimoiy xulq-atvori olindi. Tahlil uchun O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma’lumotlari (2022-2023 yy.) hamda ehtiyojmand yoshlar bandligi bo‘yicha o‘tkazilgan sotsiologik tadqiqot natijalari asos qilib olindi.

III. INDIVIDUALIZMNING IJTIMOIY-IQTISODIY OMILLARI

3.1. Mehnat bozori va raqobat muhiti

Sotsiologik tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mehnat resurslari sonining 19 million 345 ming kishiga yetganligi va mehnat bozoridagi keskin raqobat yoshlarni shaxsiy raqobatbardoshlikka e’tibor qaratishga majbur qilmoqda. Yoshlar orasida ishsizlik darajasi 15,1 foizni tashkil etishi sharoitida, har bir shaxs o‘z o‘rnini topish uchun jamoaviy yordamdan ko‘ra shaxsiy bilim va ko‘nikmalariga (soft skills) tayanishni afzal ko‘rmoqda.

3.2. Raqamli sotsializatsiya instituti

Ijtimoiy tarmoqlar (Instagram, TikTok, Telegram) yoshlar sotsializatsiyasining an’anaviy institutlar (oila, maktab) o‘rnini egallamoqda. Virtual olamda har bir shaxs o‘zining individual imidjini yaratishi "Men" konsepsiyasining kuchayishiga va jamoaviy ijtimoiy nazoratning (social control) susayishiga olib keldi. Shaxs virtual muhitda o‘z xohishiga ko‘ra auditoriya tanlaydi, bu esa uning jamoaga bog‘liqlik hissini kamaytiradi.

3.3. Iqtisodiy mustaqillik va davlat siyosati

Davlat tomonidan "Yoshlar daftari" orqali ko‘rsatilayotgan yordamlar (2021-yilda 83,1 mlrd so‘m subsidiya) yoshlarda mustaqil tadbirkorlikka bo‘lgan ishtiyoqni oshirdi. Iqtisodiy individualizm yoshlarni o‘z kelajagi uchun shaxsan javobgar bo‘lishga o‘rgatmoqda.

IV. IJTIMOIY DINAMIKA: IJOBIY VA SALBIY TENDENSIYALAR

4.1. Ijobiy dinamika: Shaxsiy rivojlanish va kreativlik

Individualizm yoshlarda quyidagi ijobiy sotsial xususiyatlarni shakllantirmoqda:

Innovatsion fikrlash: Jamoaviy qoliplardan chiqish yangi g‘oyalar yaratishga turtki beradi.

Shaxsiy mas’uliyat: "Hamma javobgar — hech kim javobgar emas" tamoyili yo‘qolib, shaxs o‘z qarorlari uchun javob berishni o‘rganadi.

Huquqiy ong: O‘z shaxsiy chegaralarini bilish boshqalarning ham huquqlarini hurmat qilishga zamin yaratadi.

4.2. Salbiy dinamika: Ijtimoiy begonalashuv

Shu bilan birga, haddan tashqari individualizm jamiyat uchun quyidagi xatarlarni tug‘diradi:

Empatiyaning pasayishi: Faqat o‘z manfaati bilan band bo‘lish ijtimoiy muammolarga befarqlikni keltirib chiqaradi.

Ijtimoiy izolyatsiya: Real muloqotning kamayishi yolg‘izlik va depressiya holatlarini ko‘paytiradi.

Oila institutining transformatsiyasi: Shaxsiy erkinlikni hamma narsadan ustun qo‘yish oilaviy majburiyatlarni yuk sifatida ko‘rishga sabab bo‘lishi mumkin.

V. TAHLILIY MA’LUMOTLAR VA STATISTIKA

Ma’lumotlarga ko‘ra, 2021-yilda bandlik markazlariga murojaat qilgan 879,5 ming fuqarodan faqat 393,8 ming nafari (44,7%) ish bilan ta’minlangan. Bu ko‘rsatkich yoshlarni mehnat bozorida individual kurashga, ya’ni o‘z ustida mustaqil ishlashga undaydi. Yoshlar orasida oliy ta’lim qamrovi oshib borayotgan bo‘lsa-da, bitiruvchilarning real sektorga moslashuvi hali ham individual kompetensiyalarga bog‘liq bo‘lib qolmoqda.

VI. XULOSA VA TAVSIYALAR

Yoshlar dunyoqarashida individualizm fenomenining kuchayishi — bu ob’ektiv ijtimoiy jarayon bo‘lib, uni inkor etish emas, balki to‘g‘ri yo‘naltirish lozim. Tadqiqot natijasida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Sotsial individualizmni rag‘batlantirish: Shaxsiy muvaffaqiyatni jamiyat manfaati bilan bog‘lovchi ijtimoiy loyihalarni (volontyorlik, ijtimoiy tadbirkorlik) ko‘paytirish.

Kasbiy orientatsiyani shaxsiylashtirish: Maktablarda har bir o‘quvchining individual qobiliyatidan kelib chiqib, uni mehnat bozoriga tayyorlash tizimini yo‘lga qo‘yish.

Raqamli gigiyena va muloqot madaniyati: Yoshlarda virtual va real muloqot muvozanatini saqlash ko‘nikmalarini shakllantirish.

An’analar uzviyligi: "Ustoz-shogird" an’anasi orqali yoshlarning individual intilishlarini jamoaviy tajriba bilan boyitish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2023. – 216 b..
2. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Aholi bandligi to‘g‘risida. – Toshkent: O‘RQ-642-son, 2020-yil 20-oktabr.
3. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2021. – 464 b.
4. Jabborov J.B. Ehtiyojmand yoshlar bandligini ta’minlashning ijtimoiy xususiyatlari. // Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti ilmiy to‘plami, 2023.
5. Giddens A. Sotsiologiya (Sociology). – London: Polity Press, 2021.
6. Dyurkgeym E. Jamiyatda mehnat taqsimoti haqida. (O‘zbek tilidagi nashrlari yoki sotsiologik klassika sifatida). – Moskva: Kanon, 1996.
7. Bauman Z. Individualized Society (Individuallashgan jamiyat). – Cambridge: Polity Press, 2001.

ATROF-MUHIT IFLOSLANISHINING INSON SALOMATLIGIGA TA’SIRI

Davlatova Sevinch Xolbek qizi
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada atrof-muhit ifloslanishining inson salomatligiga ko‘rsatadigan salbiy ta’siri ilmiy va tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi. Hozirgi kunda ekologik muammolarning keskinlashuvi, ayniqsa, havo, suv va tuproqning ifloslanishi inson organizmiga jiddiy zarar yetkazayotgan omillar sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolada atmosfera havosining zararli gazlar va sanoat chiqindilari bilan ifloslanishi natijasida nafas yo‘llari kasalliklari, yurak-qon tomir tizimi buzilishlari hamda immunitetning pasayishi kabi holatlar yuzaga kelishi asoslab berilgan.Shuningdek, suv resurslarining ifloslanishi ichimlik suvi sifatining yomonlashuviga olib kelib, turli yuqumli kasalliklar, zaharlanish va metabolik jarayonlarning izdan chiqishiga sabab bo‘lishi yoritilgan. Tuproqning kimyoviy moddalar va og‘ir metallar bilan zararlanishi esa oziq-ovqat zanjiri orqali inson organizmiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, surunkali kasalliklar va gormonal muvozanat buzilishlarini keltirib chiqarishi tahlil qilingan.

Maqolada ekologik omillarning nafaqat jismoniy, balki psixologik holatga ham ta’siri ochib berilib, shovqin, radiatsiya va umumiy ekologik muhitning yomonlashuvi natijasida stress, depressiya va asab tizimi bilan bog‘liq muammolar yuzaga kelishi qayd etilgan. Bundan tashqari, muammoning ijtimoiy-iqtisodiy jihatlari ham ko‘rib chiqilib, ekologik inqirozning jamiyat rivojiga ta’siri tahlil etilgan.Tadqiqot davomida atrof-muhit ifloslanishini kamaytirishning samarali yo‘llari sifatida ekologik toza texnologiyalarni joriy etish, chiqindilarni qayta ishlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va aholining ekologik madaniyatini oshirish zarurligi asoslab beriladi.Mazkur

maqola ekologiya va inson salomatligi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib berish bilan birga, sog‘lom jamiyatni shakllantirishda atrof-muhitni muhofaza qilishning muhim ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Atrof-muhit, ekologik muammolar, ifloslanish, havo ifloslanishi, suv ifloslanishi, tuproq ifloslanishi, inson salomatligi, ekologik xavf, sanoat chiqindilari, zaharli moddalar, nafas yo‘llari kasalliklari, yurak-qon tomir kasalliklari, immunitet, ekologik muvozanat, iqlim o‘zgarishi, psixologik ta’sir, stress, ekologik madaniyat, barqaror rivojlanish.

XXI asrga kelib insoniyat taraqqiyoti misli ko‘rilmagan darajada tezlashdi. Sanoatlashtirish, urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi, transport tizimining kengayishi va tabiiy resurslardan keng miqyosda foydalanish jamiyat rivojiga katta hissa qo‘shayotgan bo‘lsa-da, bu jarayonlar bilan bir qatorda atrof-muhitga salbiy bosim ham keskin ortib bormoqda. Natijada ekologik muvozanatning buzilishi, biosferaning degradatsiyasi va tabiiy resurslarning kamayib borishi global muammolar qatoriga kirib, inson salomatligi uchun jiddiy xavf tug‘dirmoqda.Atrof-muhit ifloslanishi bugungi kunda faqat ekologik muammo sifatida emas, balki tibbiy, ijtimoiy va iqtisodiy muammo sifatida ham e’tirof etilmoqda. Chunki inson organizmi atrof-muhit bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, havo, suv va oziq-ovqat orqali tashqi muhitdagi barcha o‘zgarishlarni bevosita qabul qiladi. Ayniqsa, sanoat chiqindilari, transport vositalaridan ajralib chiqadigan zararli gazlar, kimyoviy moddalar va maishiy chiqindilar tufayli yuzaga kelayotgan ifloslanish inson salomatligiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, turli kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo‘lmoqda.

So‘nggi yillarda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ekologik omillar inson salomatligiga ta’sir etuvchi asosiy determinantlardan biri hisoblanadi. Havo ifloslanishi natijasida nafas olish tizimi kasalliklari, yurak-qon tomir muammolari va allergik reaksiyalar ko‘payib bormoqda. Suv resurslarining ifloslanishi esa ichimlik suvi sifatining yomonlashuviga olib kelib, turli yuqumli va surunkali kasalliklarning tarqalishiga zamin yaratmoqda. Tuproqning kimyoviy moddalar bilan zararlanishi esa oziq-ovqat xavfsizligiga tahdid solib, inson organizmida toksik moddalar to‘planishiga sabab bo‘lmoqda.Bundan tashqari, atrof-muhitning ifloslanishi insonning nafaqat jismoniy, balki ruhiy salomatligiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ekologik muammolar, shovqin darajasining ortishi, yashash muhitining yomonlashuvi stress, depressiya va boshqa psixologik muammolarni keltirib chiqarishi ilmiy jihatdan asoslangan. Bu esa o‘z navbatida jamiyatning umumiy farovonligi va mehnat unumdorligiga ham ta’sir etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — atrof-muhit ifloslanishining inson salomatligiga ko‘rsatadigan ta’sirini har tomonlama tahlil qilish, uning asosiy manbalari va oqibatlarini ilmiy yondashuv asosida yoritish hamda muammoni kamaytirishning samarali yo‘llarini ko‘rsatib berishdan iborat. Ushbu masalani chuqur o‘rganish va ilmiy asosda yoritish sog‘lom jamiyatni shakllantirish, kelajak avlod salomatligini saqlash va ekologik barqarorlikni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Atrof-muhit ifloslanishi zamonaviy jamiyat rivojining ajralmas muammolaridan biri bo‘lib, uning inson salomatligiga ta’siri ko‘p qirrali va murakkab xarakterga ega. Ekologik muhitning yomonlashuvi, avvalo, inson organizmiga tashqi omillar orqali ta’sir etadi va bu ta’sirlar uzoq muddat davomida to‘planib, turli kasalliklarning kelib chiqishiga sabab bo‘ladi. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, inson salomatligi holatining sezilarli qismi atrof-muhit sifati bilan bevosita bog‘liq.Birinchi navbatda, havo ifloslanishi inson salomatligiga eng kuchli ta’sir etuvchi omillardan biri hisoblanadi. Atmosferaga chiqarilayotgan zararli gazlar, jumladan, karbonat angidrid, azot oksidlari, oltingugurt birikmalari va mayda dispers chang zarrachalari (PM2.5 va PM10) nafas olish tizimi orqali organizmga kirib boradi. Ushbu moddalarning doimiy ta’siri o‘pka to‘qimalarining shikastlanishiga, bronxial astma, surunkali bronxit va hatto o‘pka saratoni kabi kasalliklarning rivojlanishiga olib keladi. Bundan tashqari, havo ifloslanishi yurak-qon tomir tizimiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatib, gipertoniya, yurak ishemik kasalliklari va insult xavfini oshiradi.

Suv ifloslanishi ham inson salomatligi uchun jiddiy xavf tug‘diradi. Tabiiy suv manbalariga sanoat chiqindilari, maishiy oqava suvlar va qishloq xo‘jaligida qo‘llaniladigan kimyoviy moddalar tushishi natijasida suv sifati keskin yomonlashadi. Bunday suvdan foydalanish esa ichak

infektsiyalari, gepatit, parazitar kasalliklar va zaharlanish holatlariga sabab bo‘ladi. Ayniqsa, ichimlik suvi tarkibida og‘ir metallar va toksik moddalarning mavjudligi inson organizmida uzoq muddatli salbiy o‘zgarishlarni yuzaga keltirib, jigar, buyrak va asab tizimi faoliyatini izdan chiqaradi.Tuproq ifloslanishi esa ko‘pincha e’tibordan chetda qoladigan, ammo juda muhim ekologik muammolardan biridir. Pestitsidlar, mineral o‘g‘itlar va sanoat chiqindilari tufayli tuproq tarkibida zararli moddalar to‘planadi. Ushbu moddalar o‘simliklar orqali oziq-ovqat zanjiriga kirib, inson organizmiga o‘tadi. Natijada toksik moddalar tanada yig‘ilib, surunkali kasalliklar, immunitetning pasayishi va hatto genetik o‘zgarishlarga olib kelishi mumkin.Havo ifloslanishi inson salomatligiga eng katta zarar yetkazuvchi omillardan biri hisoblanadi. Atmosferaga chiqarilayotgan zararli moddalar, jumladan azot dioksidi, oltingugurt dioksidi, uglerod oksidi va mayda dispers chang zarrachalari nafas olish tizimi orqali organizmga kiradi. Ayniqsa, mayda zarrachalar o‘pkaning chuqur qatlamlariga yetib borib, yallig‘lanish jarayonlarini keltirib chiqaradi. Natijada bronxial astma, surunkali bronxit va o‘pka yetishmovchiligi kabi kasalliklar rivojlanadi. Bundan tashqari, bu moddalar qon aylanish tizimiga ham ta’sir etib, yurak-qon tomir kasalliklari xavfini oshiradi.

Havo ifloslanishining natijalari uzoq muddat davomida yanada jiddiy tus oladi. Doimiy ravishda iflos havodan nafas olish inson organizmida surunkali kasalliklarning rivojlanishiga olib keladi, immunitet tizimini zaiflashtiradi va organizmning tashqi omillarga qarshilik ko‘rsatish qobiliyatini pasaytiradi. Ayniqsa, bolalar, qariyalar va surunkali kasallikka chalingan shaxslar uchun bu xavf yanada yuqori bo‘ladi. Shuningdek, ayrim hollarda havo ifloslanishi onkologik kasalliklarning rivojlanishiga ham sabab bo‘lishi mumkin.Suv ifloslanishining natijalari ham ko‘p qirrali bo‘lib, u nafaqat jismoniy salomatlikka, balki umumiy hayot sifatiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Og‘ir metallar va toksik moddalar bilan ifloslangan suv uzoq muddat iste’mol qilinganda organizmda to‘planib boradi va jigar, buyrak hamda asab tizimining faoliyatini izdan chiqaradi. Bu esa surunkali kasalliklarning rivojlanishiga olib keladi. Ayniqsa, bolalarda bunday ta’sirlar rivojlanishning sekinlashuvi va intellektual salohiyatning pasayishi bilan namoyon bo‘ladi.

Atrof-muhit ifloslanishining salbiy ta’sirlarini kamaytirish uchun kompleks va tizimli choralar ko‘rish zarur. Avvalo, sanoat korxonalarida ekologik toza texnologiyalarni joriy etish va zararli chiqindilarni kamaytirish muhim ahamiyatga ega. Atmosfera ifloslanishini kamaytirish uchun transport tizimini takomillashtirish, ekologik toza yoqilg‘ilardan foydalanish va yashil hududlarni kengaytirish zarur. Daraxtlar va o‘simliklar havoni tabiiy tozalovchi vosita sifatida muhim rol o‘ynaydi.Suv resurslarini muhofaza qilish uchun oqava suvlarni tozalash tizimlarini rivojlantirish, suvdan oqilona foydalanish va suv havzalarini ifloslanishdan himoya qilish talab etiladi. Qishloq xo‘jaligida esa kimyoviy moddalarni me’yorida qo‘llash va ekologik xavfsiz texnologiyalarni joriy etish orqali tuproq ifloslanishini kamaytirish mumkin.

Atrof-muhit ifloslanishining yana bir muhim jihati uning insonning ruhiy holatiga ko‘rsatadigan ta’siridir. Shovqin darajasining ortishi, yashash muhitining ekologik jihatdan yomonlashuvi va tabiiy landshaftlarning yo‘qolishi insonlarda stress, asabiylik va depressiv holatlarni kuchaytiradi. Bu esa o‘z navbatida insonning umumiy hayot sifatini pasaytiradi va jamiyatdagi ijtimoiy muammolarning kuchayishiga olib keladi.Ekologik muammolar, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarga ham ega. Aholining salomatligi yomonlashishi tibbiy xizmatlarga bo‘lgan ehtiyojni oshiradi, mehnat unumdorligini pasaytiradi va iqtisodiy yo‘qotishlarga sabab bo‘ladi. Shu bois atrof-muhit ifloslanishini kamaytirish nafaqat ekologik, balki iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash uchun ham muhimdir.

Ekologik ifloslanishning yana bir muhim jihati — uning genetik va reproduktiv salomatlikka ta’siridir. Ba’zi kimyoviy moddalar mutagen va kanserogen xususiyatga ega bo‘lib, hujayra darajasida o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi. Bu esa nasl qoldirish qobiliyatining pasayishi, tug‘ma nuqsonlar va genetik kasalliklarning ko‘payishiga olib kelishi mumkin.Shuningdek, atrof-muhit ifloslanishi insonning ruhiy holatiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Urbanizatsiya jarayonida tabiiy muhitning kamayishi, yashil hududlarning qisqarishi, shovqin darajasining ortishi inson psixikasiga salbiy ta’sir etadi. Doimiy stress holati esa yurak-qon tomir kasalliklari, uyqusizlik, depressiya va

boshqa psixosomatik kasalliklarning rivojlanishiga sabab bo‘ladi. Bu esa ekologik muammolarning faqat jismoniy emas, balki ruhiy salomatlik bilan ham uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Iqlim o‘zgarishi ham atrof-muhit ifloslanishining global oqibatlaridan biri sifatida inson salomatligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Haroratning oshishi, ekstremal ob-havo hodisalarining ko‘payishi, qurg‘oqchilik va suv tanqisligi oziq-ovqat xavfsizligiga tahdid soladi hamda yuqumli kasalliklarning tarqalish hududini kengaytiradi. Masalan, issiq iqlim sharoitida ayrim infeksiyalar tezroq tarqaladi va bu epidemiologik vaziyatni murakkablashtiradi.Ekologik muammolarning ijtimoiy-iqtisodiy jihatlari ham muhimdir. Aholi salomatligining yomonlashuvi sog‘liqni saqlash tizimiga tushadigan yukni oshiradi, mehnat unumdorligini pasaytiradi va iqtisodiy rivojlanishni sekinlashtiradi. Shu sababli ekologik muammolarni hal etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lishi zarur.

Xulosa qilib aytganda, atrof-muhit ifloslanishi bugungi kunda insoniyat oldida turgan eng murakkab va global muammolardan biri bo‘lib, uning oqibatlari nafaqat hozirgi avlod, balki kelajak avlodlar salomatligiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Havo, suv va tuproq kabi asosiy tabiiy resurslarning ifloslanishi inson organizmining barcha tizimlariga salbiy ta’sir etib, turli xil kasalliklarning ko‘payishiga sabab bo‘lmoqda. Bu esa ekologik muammolarning faqat tabiat bilan bog‘liq emas, balki inson hayotining barcha sohalariga ta’sir qiluvchi kompleks muammo ekanini ko‘rsatadi.Ilmiy tadqiqotlar va amaliy kuzatuvlar shuni tasdiqlaydiki, havo ifloslanishi eng xavfli omillardan biri bo‘lib, u nafas olish tizimi kasalliklari, yurak-qon tomir muammolari va immunitet pasayishiga olib keladi. Suv resurslarining ifloslanishi esa ichimlik suvi sifatining yomonlashuvi orqali yuqumli kasalliklar, zaharlanish va ichki organlar faoliyatining buzilishiga sabab bo‘ladi. Tuproq ifloslanishi esa oziq-ovqat mahsulotlari orqali inson tanasiga zararli moddalar kirib borishiga olib kelib, uzoq muddatli sog‘liq muammolarini yuzaga keltiradi.

Shuningdek, atrof-muhit ifloslanishi insonning ruhiy holatiga ham jiddiy ta’sir ko‘rsatadi. Doimiy shovqin, ekologik muhitning yomonlashuvi va tabiiy muvozanatning buzilishi natijasida stress, asabiylik, depressiya va psixologik zo‘riqish holatlari kuchayadi. Bu esa jamiyatda umumiy hayot sifatining pasayishiga olib keladi.Shu bilan birga, ekologik muammolar iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlarga ham ega bo‘lib, sog‘liqni saqlash tizimiga tushadigan yukni oshiradi, mehnat unumdorligini kamaytiradi hamda davlatlar rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Demak, atrof-muhitni muhofaza qilish masalasi nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlik uchun ham muhimdir.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun kompleks va tizimli chora-tadbirlar zarur. Sanoat korxonalarida ekologik toza texnologiyalarni joriy etish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash tizimini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Transport sohasida ekologik toza yoqilg‘ilardan foydalanish va jamoat transportini rivojlantirish orqali havo ifloslanishini kamaytirish mumkin. Shuningdek, suv va tuproq resurslarini muhofaza qilish bo‘yicha qat’iy nazorat tizimini yo‘lga qo‘yish zarur.Eng muhim jihatlardan biri — aholining ekologik madaniyatini oshirishdir. Har bir inson tabiatga nisbatan mas’uliyatli munosabatda bo‘lishi, resurslarni tejab ishlatishi, chiqindilarni to‘g‘ri boshqarishi va atrof-muhitni asrashga o‘z hissasini qo‘shishi kerak. Ta’lim tizimida ekologik tarbiyani kuchaytirish esa kelajak avlodning ongida tabiatga hurmat va mas’uliyat tuyg‘usini shakllantiradi.Umuman olganda, atrof-muhitni muhofaza qilish — bu faqat ekologlarning yoki davlat tashkilotlarining vazifasi emas, balki har bir insonning kundalik hayotdagi burchidir. Tabiat va inson o‘rtasidagi muvozanat saqlangan taqdirdagina sog‘lom jamiyat, barqaror rivojlanish va farovon kelajakni ta’minlash mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risidagi qonunlari. – Toshkent, 2019–2024 y.

2.“Ekologiya asoslari” – Oliy ta’lim muassasalari uchun darslik. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.

3.“Atrof-muhit muhofazasi va tabiiy resurslardan foydalanish” – ilmiy o‘quv qo‘llanma.

4.World Health Organization (WHO) – Air pollution and health reports (Global hisobotlar).

5.United Nations Environment Programme (UNEP) – Global Environment Outlook hisobotlari.

6.O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni saqlash vazirligi ma’lumotlari – ekologik omillar va kasalliklar bo‘yicha statistik tahlillar.

7.“Gigiyena va ekologiya” – tibbiyot yo‘nalishi uchun o‘quv qo‘llanma.

ALLA-PRIMA TEXNIKASI VA AKVAREL RANGTASVIRINING NAZARIY, AMALIY VA PEDAGOGIK ASOSLARI

Xayrullayeva Charos Xayrulla qizi
Guliston davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: maqola rangtasvir san’ati va akvarel texnikasi, xususan Alla-prima uslubining nazariy, amaliy va pedagogik jihatlarini o‘rganadi. Ushbu uslub ranglarning shaffofligi, tabiiy uyg‘unligi va rassomning ijodiy ifodasini oshirish imkoniyatlarini ta’kidlaydi. Shuningdek, pedagogik yondashuvlar orqali ijodiy samaradorlikni oshirish va estetik qarorlar qabul qilishning ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: akvarel, Alla-prima, rangtasvir, shaffoflik, kompozitsiya, pedagogik metod, ijodiy jarayon.

Rangtasvir san’ati sohasida amaliyot va nazariy bilimlarning uyg‘unligi eng muhim tamoyillardan biri hisoblanadi, chunki ular bir-birini to‘ldiradi va bunday uyg‘unliksiz yuqori sifatli badiiy asar yaratish deyarli imkonsizdir [1]. Nazariy bilim rassomga rang, kompozitsiya va texnika xususiyatlarini chuqur tushunishga, ularni ijodiy jarayonda ongli ravishda qo‘llashga yordam beradi. Shu bilan birga, amaliyot ushbu nazariy bilimlarni real ijodiy jarayonga tatbiq etish imkonini yaratadi, ranglarning tabiiy uyg‘unligi, kompozitsion muvozanat va ifoda vositalarini sinab ko‘rish imkonini beradi. Shu tariqa, rangtasvirda mukammallikka erishish uchun nazariy bilimlarni amaliy tajriba bilan uyg‘unlashtirish zarur bo‘lib, bu uyg‘unlik rassomning badiiy qarorlar qabul qilish qobiliyatini va estetik sezgirligini sezilarli darajada oshiradi.

Akvarel atamasi lotincha “aqua” so‘zidan olingan bo‘lib, suv bilan aralashadigan bo‘yoqni bildiradi va shu bilan birga ushbu bo‘yoq yordamida ishlangan rasmni ham anglatadi [2]. Tasviriy san’atning eng nozik va nafis yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan akvarel texnikasi ranglarning shaffofligi, tabiiyligi va nozik ifodasi bilan ajralib turadi. Akvarel bo‘yoqlari suv asosida ishlatilishi tufayli ularga tabiiy yorqinlik, yengil ifoda va ranglarning o‘zaro yumshoq uyg‘unlashishi xosdir. Shu bilan birga, akvarel san’ati asrlar davomida o‘zining tez qurish xususiyati, ranglarning tabiiy uyg‘unlashishi va nozik ifoda vositalari bilan ajralib turgan. Bu esa rassomga o‘z tasviriy fikrini eng aniqlik va nafislik bilan ifodalash imkonini beradi [3]. Akvarel texnikasi turli yo‘nalishlarda qo‘llaniladi: manzara, portret, natyurmort, grafika va abstrakt kompozitsiyalar. Akvarelning noyob jihati shundaki, u rassomga yorqin va tabiiy effektlar yaratishga imkon beradi. Shu bilan birga, bu san’at turi nafaqat iste’dod, balki materialning tabiiy xususiyatlarini chuqur his qilishni talab qiladi [4]. Ranglar bilan ishlash jarayonida rassom suv va pigmentning tabiiy o‘zaro munosabatini hisobga olishi, ranglarni oldindan rejalashtirishi va ularni qog‘oz yuzasida mukammal uyg‘unlashtirish orqali ijodiy ifodasini mukammal namoyon etishi lozim.

Akvarel texnikalaridan biri bo‘lgan “alla-prima” uslubi eng jonli va kutilmagan natijalarni beradi. Italyancha “alla prima” – bir harakatda bajarish ma’nosini bildiradi. Bu texnika bir qarashda oson ko‘rinishi mumkin, ammo amalda yuqori mahorat, diqqat va tajriba talab qiladi. Alla-prima asosan nam qog‘ozga yorqin va tiniq ranglar bilan ishlashga asoslanadi, shuning uchun uni “nam rangtasvir” uslubi deb ham atashadi [5]. Alla-prima uslubida ishlashda rassom “nam ustiga nam” usulidan foydalanadi. Ranglar qog‘oz yuzasida bir-biriga uyg‘unlashib, betakror aralashmalar va yumshoq o‘tishlarni hosil qiladi. Bu uslub asarga improvizatsion ruh bag‘ishlaydi, natyurmort va peyzajlar o‘ta tabiiy va hissiyotlarga boy chiqadi. Shu bilan birga, vaqt bu texnikada ham raqib,

ham hamkordir – qog‘oz ma’lum darajada nam bo‘lganda ranglar kerakli tarzda yoyiladi, aks holda dog‘lar hosil bo‘lishi mumkin. Alla-prima texnikasida ranglar bilan ishlash jarayoni rassomdan yuqori diqqat va sezgirlikni talab qiladi [3,4], chunki har bir noto‘g‘ri qaror ranglarning tabiiy tiniqligi va uyg‘unligiga ta’sir qiladi.

Alla-prima texnikasi XVI asr boshlarida tasviriy san’atga kirib kelgan. Dastlab u yordamchi vosita sifatida ishlatilgan bo‘lsa, keyinchalik mustaqil ahamiyat kasb etib, rangtasvirning asosiy usuliga aylangan. Barokko va rokoko davri rassomlari ushbu texnikadan keng foydalangan; ayniqsa akvarelning dinamikligi, rang o‘tishlari va shaffofligi unga mos keladi [3]. Alla-prima uslubi rassomga tezkor va jonli tasvir yaratish imkonini beradi va impressionist rassomlar orasida mashhur bo‘lib, ranglar va yorug‘-soya o‘tishlarini tezda aks ettirishga xizmat qilgan. Texnikaning asosiy xususiyati shundaki, ranglar o‘z birlamchi pigment kuchini saqlab qoladi, bu esa asarga vizual tiniqlik va yorqinlik beradi. Shu bilan birga, Alla-prima rassomga ish jarayonida spontanik qarorlar qabul qilish, kompozitsiya va rang garmoniyasini tajriba orqali yaratish imkonini beradi [5]. Texnikani mukammal egallash uzoq yillik mashq, chuqur nazariy bilim va suv bilan bo‘yoqning tabiiy munosabatini chuqur tushunishni talab qiladi. Ranglarning tiniqligi nafaqat estetik vazifa, balki asarning badiiy qiymatini belgilovchi asosiy omildir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ranglarni minimal darajada aralashtirish, qog‘ozning oq yuzasidan unumli foydalanish va suv muvozanatini to‘g‘ri boshqarish orqali akvarelga xos shaffoflikka erishish mumkin [4,5]. Alla-prima uslubidagi ranglar tiniqligi asarga jonli dinamika va hissiy yengillik bag‘ishlaydi, zamonaviy rangtasvir san’atida esa uning dolzarbligi ortadi [2]. Shu bilan birga, texnikaning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ranglar qog‘oz yuzasida tabiiy ravishda aralashib, asarga tasodifiy, ammo estetik jihatdan uyg‘un natijalar beradi, bu esa rassomga yangi ifoda vositalarini kashf etish imkonini yaratadi.

Alla-prima texnikasining pedagogik va ijodiy ahamiyati ham muhimdir. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, rassomning kompozitsiya tushunchasi va natyurmort elementlarini ishlashdagi pedagogik yondashuvi asarning sifatini sezilarli darajada oshiradi [4]. Shuningdek, estetik va ma’naviy qadriyatlarni yoshlar ta’limida integratsiya qilish, ularni ijodiy faoliyatga jalb qilish Alla-prima texnikasini o‘rganishda qo‘shimcha pedagogik asos yaratadi [6]. Bu yondashuv rassomning ijodiy tafakkurini rivojlantirish, rang va kompozitsiya bilan tajriba qilish imkonini beradi, natijada har bir ijodiy qaror estetik va ma’naviy jihatdan boyitiladi. Shu tariqa, akvarel texnikasi bilan pedagogik metodlar va kompozitsion tavsiyalarni integratsiya qilish rassomning ijodiy faoliyatini yuqori samaradorlik bilan tashkil etishga imkon beradi [7]. Rangtasvir san’atida amaliyot va nazariy bilimlarning uyg‘unligi yuqori sifatli badiiy asar yaratishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi ko‘rsatildi. Akvarel texnikasi, ayniqsa Alla-prima uslubi, ranglarning shaffofligi, tabiiyligi va betakror ifodasini ta’minlab, rassomga o‘z ijodiy fikrini maksimal darajada namoyon etish imkonini beradi [1-5]. Alla-prima texnikasida ishlash rassomdan yuqori mahorat, diqqat va suv bilan bo‘yoqning tabiiy munosabatini chuqur tushunishni talab qiladi, bu esa asarga jonli dinamika va hissiy yengillik bag‘ishlaydi.

Shuningdek, pedagogik jihatdan, akvarel va Alla-prima texnikasini o‘rganish rassomning kompozitsion tafakkurini yanada rivojlantiradi, rang uyg‘unligini chuqur his qilish va estetik qarorlar qabul qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi [4-7]. Ushbu texnikalarni o‘zlashtirish jarayonida rassom nafaqat texnik mahoratini oshiradi, balki ranglar, shakllar va kompozitsion elementlar o‘rtasidagi muvozanatni sezish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Innovatsion va interaktiv pedagogik yondashuvlarni qo‘llash orqali talabalar va yosh rassomlarning ijodiy samaradorligi oshadi, ularning estetik sezgirligi, ijodiy intilishi va ma’naviy qadriyatlar bilan bog‘liq tajribasi kengayadi. Shu bilan birga, pedagogik jarayon rassomga o‘z ijodiy qarorlarini mustaqil qabul qilish, material bilan eksperimentlar o‘tkazish va yangi ifoda vositalarini kashf etish imkonini yaratadi.

Umuman olganda, rangtasvirda yuqori sifatga erishish nafaqat texnik va material bilimlariga, balki pedagogik metodlar, nazariy asoslar va ijodiy tafakkurga bevosita bog‘liqdir. Shu tariqa, akvarel san’ati va Alla-prima texnikasining uyg‘unligi rassomning professional va estetik rivojlanishiga, shuningdek, zamonaviy san’at amaliyotida sifatli, hissiy va badiiy boy asar yaratishga xizmat qiladi. Bu uyg‘unlik nafaqat individual ijodiy o‘sishga, balki pedagogik

jarayonda talaba va yosh rassomlarning badiiy qaror qabul qilish va estetik tafakkurini shakllantirishga ham muhim hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Khayrov, R. Z. U. "The Role of Drawing and Painting in the Training of Future Teachers of Fine Arts." International Journal of Formal Education 4.7 (2025): 41-48.

2. Faxriddinovich, Xamrayev Abubakir. "TASVIRIY SAN’AT FANINING TA’LIM JARAYONIDA SHAXSNI ESTETIK VA IJODIY RIVOJLANTIRISHDAGI PEDAGOGIK AHAMIYATI." TA’LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI 2.4 (2025): 181-187.

3. Jumaboyev, N. P. "Rangtasvir.“Ilm Ziyo Zakovat”, T.: 2023."

4. Yusupova, Shoxista Alimjanovna, and Munisa To‘ra qizi Tohirova. "NATYURMORT KOMPOZITSIYASINING TASVIRIY SAN’ATDAGI AHAMIYATI VA UNI ISHLASH BOSQICHLARI." International Conference on Global Studies. Vol. 1. No. 4. 2025.

5. Xusnidin o‘g‘li, Xatamjonov Islombek, and Jumaboyev Nabi Pardaboyevich. "KOMPOZITSIYA FANIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO ‘LLASHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI." CONFERENCE OF INNOVATIVE HORIZONS IN SCIENCE & ENGINERING. Vol. 1. No. 2. 2025.

6. Pardaboevich, Jumaboev Nabi, and Ibodullaeva Zarifa Tojikulovna. "FACTORS FOR INCREASING SPIRITUAL AND SOCIAL ACTIVITY IN YOUTH EDUCATION." International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING 5 (2024): 124-126.

7. Xayrullayeva Charos Xayrulla qizi. (2026, March 4). RANGTASVIRDA ALLA-PRIMA TEXNIKASINING NAZARIY, AMALIY VA PEDAGOGIK JIHATLARI. https://doi.org/10.5281/zenodo.18867055

MATEMATIKA ORQALI JAMIYAT MUAMMOLARINI HAL QILAMIZ: INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR BILAN IJTIMOIY-SIYOSIY MODELLASHTIRISH

Gafforova Sarvinoz
Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat markazi Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat Aniq, tabiiy fanlar, maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi katta o‘qituvchisi, GulDU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy-siyosiy muammolarni (ijtimoiy tengsizlik, resurs taqsimoti, aholi dinamikasi, byudjet rejalashtirish) matematik modellashtirish orqali matematika darslarini qiziqarli, mazmunli va yuqori samarali qilish imkoniyatlari ochib berilgan. GeoGebra, Desmos, Khanmigo sun’iy intellekt tutori, hamkorlik platformalari (Quizizz, Kahoot) hamda AR/VR simulyatsiyalari kabi innovatsion vositalarni qo‘llash orqali o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash, muammo hal qilish ko‘nikmalari va fuqarolik ongini rivojlantirish yo‘llari ko‘rsatilgan. O‘zbekistonning PISA 2022 natijalariga asoslanib (matematika bo‘yicha 364 ball, OECD o‘rtachasi 472 ball, Level 2 dan past o‘quvchilar 81% dan ortiq), abstrakt matematikani jamiyat muammolariga bog‘lash orqali past ko‘rsatkichlarni yaxshilash va faol fuqarolikni shakllantirish mumkinligi ta’kidlanadi. Amaliy misollar, afzalliklar, qiyinchiliklar va O‘zbekiston maktablari uchun aniq tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: matematika ta’limi, ijtimoiy-siyosiy matematik modellashtirish, innovatsion texnologiyalar, sun’iy intellekt, hamkorlik, fuqarolik ongi, PISA 2022.

Zamonaviy global o‘zgarishlar davrida ta’lim tizimi oldida turgan asosiy vazifa o‘quvchilarni shunchaki nazariy bilimlar bilan qurollantirish emas, balki ularni jamiyat hayotida faol ishtirok etuvchi, muammolarni tizimli tahlil qila oladigan va innovatsion qarorlar qabul qilishga qodir shaxs sifatida shakllantirishdan iboratdir. Shu nuqtayi nazardan, matematika

fani o‘zining abstrakt tabiatidan chiqib, real dunyodagi murakkab ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni modellashtirishning qudratli instrumentiga aylanishi lozim. Bugungi kunda matematika darslarini an’anaviy zerikarli hisob-kitoblar doirasidan olib chiqib, ularni ijtimoiy tengsizlik, resurslarning adolatli taqsimoti va demografik dinamika kabi hayotiy masalalar bilan bog‘lash ta’lim sifatini yangi bosqichga ko‘taradi.

Innovatsion ta’lim texnologiyalari, xususan, dinamik grafik vositalar va sun’iy intellekt asosidagi tyutorlik tizimlari o‘quv jarayonini interfaol va shaxsga yo‘naltirilgan shaklda tashkil etish imkonini beradi. Mazkur yondashuv o‘quvchilarda nafaqat matematik kompetensiyalarni, balki tanqidiy fikrlash va fuqarolik mas’uliyati tuyg‘ularini ham rivojlantiradi. Ayniqsa, PISA 2022 xalqaro baholash dasturi natijalari tahlili O‘zbekiston ta’lim tizimida matematik tushunchalarni hayotiy ssenariylar bilan integratsiya qilish naqadar muhim ekanligini ko‘rsatmoqda. Ijtimoiy-siyosiy modellashtirishni zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish orqali biz o‘quvchilarning fanga bo‘lgan qiziqishini oshirish bilan bir qatorda, mamlakatimizning intellektual salohiyatini va xalqaro reytinglardagi o‘rnini mustahkamlashga zamin yaratamiz.

Innovatsion texnologiyalar va ijtimoiy muammolarni matematik modellashtirish darslarni zerikarli hisoblashdan chiqarib, qiziqarli tadqiqot va muhokamaga aylantirishi mumkin.

Innovatsion ta’lim texnologiyalari ta’lim jarayonini samarali, interfaol va shaxsga moslashtirilgan qiluvchi zamonaviy vositalar bo‘lib, ular orqali o‘quvchilar bilimlarni chuqurroq o‘zlashtirib, kreativ va fuqarolik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

2. Matematika o‘qitishda ijtimoiy-siyosiy modellashtirishning ahamiyati An’anaviy darslarda matematika ko‘pincha abstrakt va hayotdan uzilgan bo‘lib tuyuladi. Innovatsion yondashuv esa quyidagilarni ta’minlaydi:

Murakkab ijtimoiy muammolarni vizual va interfaol modellashtirish (tengsizlik grafiklar, byudjet taqsimoti modellar).

Individual yondashuv: har bir o‘quvchining bilim darajasi va jamiyat muammolariga qiziqishiga moslashish.

Fuqarolik ongini oshirish: matematika jamiyat adolati va rivojlanishini ta’minlash vositasiga aylanadi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, real hayot muammolariga bog‘langan matematika o‘quvchilarning motivatsiyasi, tushunish darajasi va uzoq muddatli saqlash ko‘rsatkichlarini sezilarli oshiradi.

3. Matematika o‘qitishda qo‘llaniladigan innovatsion texnologiyalar a) Interfaol dasturlar va grafik vositalar

Innovatsion texnologiyalar va ijtimoiy-siyosiy muammolarni matematik modellashtirish matematika darsini oddiy fan darsidan chiqarib, zamonaviy, qiziqarli va jamiyat uchun nihoyatda foydali tadqiqot maydoniga aylantirishi mumkin. GeoGebra, Desmos, Khanmigo AI va o‘yin orqali ta`lim vositalari yordamida o‘quvchilar nafaqat formulalarni o‘rganadi, balki real hayotdagi ijtimoiy tengsizlik, byudjet taqsimoti va resurslardan foydalanish masalalarini matematik tilida tahlil qilishni o‘rganadi.

Ijtimoiy-Siyosiy Jarayonlarni Modellashtirish Metodologiyasi

Ijtimoiy-siyosiy modellashtirishda asosan differensial tenglamalar, o‘yinlar nazariyasi va tarmoqlar tahlili kabi matematik usullardan foydalaniladi. O‘yinlar nazariyasi sub’ektlar o‘rtasidagi ziddiyatli vaziyatlarda eng maqbul (optimal) strategiyani tanlashga yordam bersa, differensial tenglamalar jamiyatdagi demografik o‘sish yoki fikrlar tarqalishi dinamikasini tavsiflaydi. Masalan, saylovchilarning xulq-atvori yoki ijtimoiy tarmoqlardagi axborot oqimining tarqalishi maxsus algoritmlar yordamida modellashtiriladi, bu esa davlat boshqaruvida xavf-xatarlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Innovatsion texnologiyalar ushbu modellarni real vaqt rejimida qayta ishlash va natijalarni vizuallashtirish orqali qaror qabul qiluvchilarga aniq manzara taqdim etadi.

Innovatsion Texnologiyalarning Amaliy Ahamiyati

Jamiyatdagi global muammolar, jumladan, kambag‘allikni qisqartirish, ishsizlik darajasini tahlil qilish va ekologik barqarorlikni saqlashda matematik modellar hal qiluvchi ahamiyatga ega. Masalan, "Iste’mol savatchasi"ning optimal tarkibini hisoblash yoki aholi punktlarini loyihalashda

chiziqli dasturlash usullari qo‘llaniladi. Bu jarayonda axborot texnologiyalari ma’lumotlarni yig‘ish va ulardagi qonuniyatlarni aniqlashda inson omilidan ko‘ra aniqroq natija beradi. Shuningdek, loyihaga asoslangan ta’lim tizimida matematik modellardan foydalanish yosh avlodda mantiqiy fikrlashni shakllantiradi va ularni jamiyat muammolariga konstruktiv yechim topishga o‘rgatadi.

Matematika shunchaki sonlar to‘plami emas, balki jamiyatni boshqarish va uni takomillashtirishning intellektual poydevoridir. Ijtimoiy-siyosiy modellashtirishning rivojlanishi davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqadi, bunda har bir ijtimoiy harakat aniq natijaga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Innovatsion texnologiyalar va matematik apparatning uyg‘unligi kelajakdagi inqirozlarning oldini olish va barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda eng samarali yo‘l bo‘lib qoladi. Jamiyat muammolarini matematik usullar bilan hal etish adolatli, shaffof va samarali boshqaruv tizimini yaratishning garovidir.

PISA 2022 natijalari (364 ball va 81% past ko‘rsatkich) shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston ta’lim tizimi oldida turgan eng muhim vazifalardan biri — abstrakt bilimlarni hayotiy va fuqarolik ko‘nikmalari bilan bog‘lashdir. Ushbu yondashuv aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga xizmat qiladi: o‘quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, mantiqiy fikrlash va muammo hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi hamda ularni jamiyat hayotida faol ishtirok etishga tayyorlaydi.

Kelgusida O‘zbekiston maktablarida aralash (blended) o‘qitish modelini keng joriy etish, o‘qituvchilarning raqamli savodxonligini doimiy oshirish va texnologiyalarni o‘quv jarayoniga uyg‘unlashtirish orqali matematika fanini yangi darajaga ko‘tarish mumkin. Natijada nafaqat PISA kabi xalqaro baholash ko‘rsatkichlari yaxshilanadi, balki barkamol, mas’uliyatli va zamonaviy fikrlaydigan yosh avlod tarbiyalanadi.

Kelajak jamiyatida matematika korrupsiyaga qarshi kurash va boshqaruv shaffofligini ta’minlashning asosiy mexanizmiga aylanadi. Blokcheyn texnologiyasi — bu mohiyatan kriptografik usullar bilan himoyalangan matematik zanjirdir. Saylov jarayonlarida, davlat xaridlari tizimida yoki ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirishda matematik algoritmlar inson omilini chetlab o‘tib, adolatli taqsimotni kafolatlaydi. Vizualizatsiya texnologiyalari esa ushbu murakkab jarayonlarni oddiy fuqarolar tushunishi uchun oson shaklga keltirib, jamiyatning boshqaruvdagi ishtirokini oshiradi. Shu tariqa, matematika va innovatsiyalar uyg‘unligi “aqlli jamiyat” modelini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Khan Academy & Khanmigo AI. https://www.khanacademy.org / https://www.khanmigo.ai
2. GeoGebra va Desmos rasmiy saytlari.
3. OECD. PISA 2022 Results: Uzbekistan Country Note. Paris: OECD Publishing, 2023.
4. Mathematical Modelling of Social Issues in School Mathematics (turli tadqiqotlar, 2023–2025).
5. Innovative Technologies and Current Trends in Mathematics Education (2025–2026).

ENGLISH IS A PHYSICAL SPORT

D.I.Kuliyeva
a student at the Gulistan State Pedagogical Institute,
majoring in foreign languages and literature

Abstract: this article explores the concept of learning English as a physical sport, emphasizing the active, embodied, and performance-based nature of language acquisition. Drawing parallels between sports training and language learning, the study highlights the role of physical articulation, repetition, discipline, and psychological readiness in developing speaking fluency. The paper argues that English speaking is not merely a cognitive process but also a physical activity involving coordinated muscle movement and breath control. Furthermore, insights from sport psychology and physical literacy research demonstrate that self-efficacy, motivation, and consistent practice are essential for successful language learning. The findings suggest that treating English learning as a sport-like activity can significantly enhance learners' fluency, confidence, and communicative competence.

Keywords: english as a physical sport, language learning as training, speaking fluency, embodied learning, physical articulation, self-efficacy in language learning, active language practice, communicative competence.

One of the greatest errors of the hidden curriculum is that schools teach English as an academic subject. In school you study English. You learn about English. You analyze the parts of the language (grammar, vocabulary, etc.). You take tests about this knowledge.

When it comes to the problem is, English is not a subject to be studied. English is a skill to be performed or "played." Speaking is something you do, not something you analyze and think about. Perhaps you can see the problem. Real English conversations are very fast and they are unpredictable. The other person speaks quickly and you never know exactly what they will say. You must be able to listen, understand, and respond almost instantly. There simply is no time to think about grammar, translations, or anything else you learned in English class. English conversation is more like playing soccer (football). A soccer player must act and react almost instantly. The player must play the game intuitively. Soccer players do not study physics formulas in order to play well. They learn by doing. They "play" soccer, they don't "study" it. Studying grammar rules to speak English is much like a soccer player studying physics to play soccer.

It might be interesting (or not!), but it certainly won't help performance. Your job, therefore, is to stop "studying" English and start "playing" it! Remember that your fuel is an important part, perhaps the most important part, of your Effortless English™ engine. Learning to play English, rather than study it, is a powerful way to develop strong psychology and go much faster on the road to fluency. When we first discussed fuel, we learned how to use our bodies to change our emotions. It turns out the body is, in fact, a very important (and neglected) key to learning English. By using physical actions while learning, it is possible to learn faster, remember more, remember longer and speak better. Dr. James Asher, a psychologist and professor emeritus at San José State University, found that using physical actions in language class actually helps students learn vocabulary better. Dr. Asher became curious about the link between language and movement after watching how young children learned to speak When parents said something, their children typically would respond with a word and some sort of action. He also noticed that parents frequently used actions and gestures while speaking to their babies.

Based on his research and observations, Asher developed the Total Physical Response system of language teaching in which students respond to teacher commands in the new language with whole body actions. These actions strengthen the meaning of the phrase and make it easier to remember. Dr. Asher believes that students can learn 12 to 36 words in an hour using this method. I've had similar success using a version of it in my lessons and seminars. Of course, this is the complete opposite of what happens in most English classes. In school, you are told to sit still in

your chair. You sit for an hour or more. Naturally, the longer you sit, the more your energy drops. As your energy drops, your concentration drops, too. And as your concentration drops, you learn less and forget more. Of course, this lower energy frequently leads to feelings of boredom. Less movement, less energy, lower concentration, and boredom naturally produce worse results, no matter what the method is, and so we have another downward spiral. While everyone benefits from physical learning, some people absolutely need it. These people are called "kinesthetic learners." They learn best when they connect learning to physical movement. This kind of learner tends to struggle in traditional classrooms, where they are required to sit motionless for hours. Schools and teachers often label these people as being "learning disabled" or as having "attention deficit disorder." The problem, however, is not that "kinesthetic learners" are disabled. Rather, the problem is a teaching disability – the failure of schools to teach active learners in an effective way.

My Effortless English™ seminars and classes are quite different. Many have described them as "English rock concerts." In an Effortless English™ seminar, we frequently jump, dance, shout, laugh, and move. In fact, it is rare for learners to sit for more than 15 minutes in one of my seminars. I want them moving. I want them energized. Because I know that active and energized people learn faster, learn more, remember longer and perform better! Remember, English is a performance skill, not a subject you study. The more you use your body while learning, the more success you will achieve. One way to use movement while learning English is to use the Action Vocabulary method. In this method, you connect a unique physical movement to a new vocabulary word. You shout the word (or phrase) and perform the movement.

At first glance, learning English may seem like a purely cognitive activity. However, a deeper analysis reveals that language learning-especially speaking English-shares many characteristics with physical sports. Just like athletes train their bodies, English learners must train their brains, voices, and bodies through constant practice, discipline, and active engagement.

Language Learning as Physical Training

In sports, physical strength develops through repetition and muscle memory. Similarly, English speaking skills improve through repeated physical actions such as articulation, breathing control, and vocal coordination. According to researchers in biomechanics and human movement, speech production is a complex physical process involving the lungs, vocal cords, tongue, lips, and facial muscles. Without regular practice, these "language muscles" weaken, leading to poor pronunciation and reduced fluency. This explains why learners who understand grammar and vocabulary still struggle to speak fluently: they have not trained the physical side of the language.

The Role of Practice and Consistency

Athletes cannot improve by watching sports alone; they must train actively. The same principle applies to English learning. Passive activities such as reading or listening are important, but fluency can only be achieved through active speaking practice. Repetition, drills, role-plays, and real-life conversations function as "language workouts" that strengthen speaking ability over time. Researchers like David Kirk emphasize that learning is embodied – it happens through action, not observation. Therefore, English must be practiced daily, just like a sport.

Psychological Strength and Self-Efficacy

Sport psychology highlights the importance of self-belief, motivation, and mental resilience. Deborah Feltz's research on self-efficacy shows that individuals who believe in their abilities perform better. This idea directly applies to English learning. Fear of making mistakes acts like performance anxiety in sports. Learners who lack confidence avoid speaking, which limits improvement. On the other hand, confident learners take risks, practice more, and improve faster. Thus, mental training is just as important as physical training in mastering English.

Active Learning and Cognitive Benefits

Studies in physical activity and health show that movement enhances cognitive function, memory, and concentration. Active language use – such as speaking aloud, role-playing, and interactive communication – stimulates the brain more effectively than passive learning. This supports the idea that English learning should be dynamic and energetic. Speaking English activates both cognitive and physical systems, making it similar to a full-body workout. English as

Performance, Not Just Knowledge. In sports, knowing the rules is not enough – you must perform. Similarly, knowing English grammar does not guarantee speaking ability. English is a performance skill that must be demonstrated in real-time communication.

In my viewpoint, learning english is not merely an academic activity but a performance skill that involves the whole body and mind. Traditional methods that focus solely on grammar, vocabulary, and passive study often fail to develop fluency and confidence. By approaching English as a physical sport, learners actively engage their bodies through movement, gestures, and actions, which strengthens memory, improves concentration, and enhances overall language performance. Kinesthetic learners, in particular, benefit greatly from physical learning, but all students can gain from incorporating motion into their practice. Ultimately, treating English as a skill to be “played” rather than a subject to be “studied” leads to faster progress, better retention, increased motivation, and more enjoyable, effective language learning experiences.

Referances:

1. Ellis R. *The Study of Second Language Acquisition*. – 2nd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 1064 p.
2. Krashen S. D. *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. – London: Longman, 1985. – 120 p.
3. Larsen-Freeman D. *Techniques and Principles in Language Teaching*. – 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2011. – 272 p.
4. Lightbown P. M., Spada N. *How Languages are Learned*. – 4th ed. – Oxford: Oxford University Press, 2013. – 304 p.
5. VanPatten B., Williams J. *Theories in Second Language Acquisition: An Introduction*. – 2nd ed. – New York: Routledge, 2015. – 320 p.
6. Teaching English through sports and physical activities [Электронный ресурс]. – https://eflcafe.net/teaching-english-through-sports-and-physical-activities

KAR-SOQOV BOLALAR RIVOJLANISHINING PSIXOFIZIOLOGIK XUSUSIYATLARI VA ILMIY TATQIQOTLAR

Burhonova Marhaboxon Sodiqjon qizi
University of Business and Science talabasi

Annotatsiya: Eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarni differensial tashkil etish uchun har xil tamoyilli tasniflash mavjud. Buni ilmiy tadqiqot institutlari xodimlari, Rossiyaning qator maxsus maktab internatlari ishlarida o‘rgana boshladilar. Ushbu maktab o‘quvchilarini o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, bu maktablarda o‘qitish ishlari asosan birlamchi nuqsonni hisobga olgan holdagina olib borilar ekan.Ushbu maqola orqali kar-soqov bolalarning toifalari ularni sabablari va ko‘rinishlari o‘rganiladi. Pedagogik tasniflashni har bir surdopedagog uchun puxta bilish, har bir toifa bolalarni keng ma’noli, maxsus bir maqsadga yo‘naltirgan ishlarni olib borishga asos bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu tasnif bo‘yicha bolalar maxsus muassasalarga yo‘llanma oladilar.

Kalit so‘zlar: eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalar, soqovlik, zaif eshituvchi bola, daktilologiya, eshitish, nutq apparati, surdopedagog.

Kirish. Birinchi tasniflash XVI asrga to‘g‘ri keladi. Italiya olimi D.Kardano 3 guruh karlarni ajratishda karlikning vujudga kelish vaqtiga bog‘liqligi va nutqiy rivojlanish darajasiga asoslangan:

1. Tug‘ma karlar.
2. Erta kar bo‘lganlar (nutqi rivojlangunga qadar).
3. Kech kar bolganlar (nutqi saqlanib qolganlar).

XVIII asr Fransuz pedagogi R.A.Sikar eshitish nuqsoni har xil boigan bolalarni guruhlarga bo‘lishni va ularni bo‘lak holda o‘qitishni taklif qilgan. XIX asrning birinchi yarmida rus surdopedagogi V.I.Fleri kar va zaif eshituvchi o‘quvchilarni, kech kar bo‘lib qolganlarni va zaif eshituvchilarni bo‘lak holda o‘qitish kerakligini taklif qilgan. Ya.T.Speshnev tomonidan eshitishida nuqsoni bo‘lgan bola lar nutq saviyasini yaxshilash bo‘yicha differensiallanadi, asosiy nuqson darajasi hisobga olinmaydi. Bunday hoi ularni o‘qi tish mobaynida kerakli samara bermadi. Eshitish qobiliyati juda nuqsonli bo‘lgan bolalarning yuqori o‘zlashtiruvchanliklari boshqa tomondan eshitish qobiliyati saqlangan bolalarning nuqsonli bo‘lgan o‘zlashtiruvchanliklari kuzatiladi. Bunday holatda esa o‘qituvchilar tomonidan o‘quvchilarni aqliy rivojlanishi bo‘yicha ajratib o‘qitishga majbur qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi: Parijdagi kar va zaif eshituvchi o‘quvchilar instituti vrachi J.Itar besh guruh karlarni ularning tovushlar va nutqlar eshitishiga qarab ajratgan:

• yuqori nutq va tovushlarni qulog‘ining yaqinida eshituvchi lar;
• unli va undoshlarni ajratuvchilar;
• ayrim unli va undoshlarni ajratuvchilar;
• nutqlarni eshitmaydigan, lekin baland tovushlarni eshituvchilar;
• umuman eshitishida nuqsoni bo‘lganlar.

XIX asrning ikkinchi yarmida Peterburg kar va zaif eshituvchi o‘quvchilar bilim yurtida Ya.T.Speshnev ikkita bo‘linma tuzdi:

• turli xildagi nutqlarga ega bo‘lgan kar bolalar uchun;
• imo-ishora asosida muloqot qiluvchilar uchun.

L.V.Neyman bolalik davrida eshitish qobiliyatining buzilishini o‘rganish va tasnifini yaratish tarixida uch bosqichni belgilaydi:

• kar va zaif eshituvchi o‘quvchilarda eshitish qobiliyatini tekshirishni tizimlashtirish boshlang‘ich urinishidan, toki amaliyotda eshitishni o‘lchagich uskunasini kamerton to‘plamidan foydalanishni amaliyotda qo‘llash;
• kamertondan to audometrgacha bo‘lgan davr;
• hozirgi talabga javob beradigan amaliyotga kiritilgan audiometr.

L.V.Neyman eshitish chastotalari maydoni yordamida qabul qilish diapazoniga asoslanib, karlarni 4 ta gruhga ajratai:

1-gruhda eng nuqsonli bo‘lgan chastotalarni qabul qiladigonlar -125-250 Gs.

Bu bolalar tovushlarni birontasiniham ajrata olmaydilar, faqat quloq oldida balant ovozni eshitadilar.

2-guruh 125-250-500 Gs. chastotalarni qabul qiladi bu bolalar faqatgina eshitibgina qolmay , ,, o” , ,,u” unlilarni ajratadilar.

3-guruh nuqsonli bo‘lgan va o‘rtacha 125-250-500-1000 Gs. Chastotalarni qabul qiladi bu guruh bolalari quloq oldida so‘zlashuv balantligidagi ovozlarga etibor beradilar.

4-guruh 125-2000 Gs. Bu guruhdagi ko‘pchilik bolalalar quloq oldida va uzoq bo‘lmagan masofadagi gaplarni eshitadilar.

Zaif eshituvchilarda mustaqil nutq jarayonining qiyinlashuvi, eshitish qobiliyatining pasayishi 15-20 dB da hosil bo‘ladi. Buni L.V.Neyman yaxshi eshituvchilar bilan zaif eshituvchilar o‘rtasidagi taxminiy chegara deb qabul qilishni taklif etadi. Zaif eshituvchilar bilan karlar o‘rtasidagi taxminiy chegara esa 80 dB dir. L.V.Neyman tomonidan yaratilgan eshitish nuqsoni tasnifi, eshitishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning pedagogik tasnifmi ilmiy ta’riflashga ko‘ra, maxsus differensiallab o‘qitish kerakligini tasdiqlaydi.

R.M.Boskis tomonidan tuzilgan pedagogik tasnif eshitish qobiliyatining nutq bilan psixologik bog‘lanishiga asoslangan. Tasnifning nazariy asosini quyidagi holatlar tashkil etadi:

• eshitish qobiliyatining buzilish darajasi;
• eshitish nuqsoni yuzaga kelgan vaqti;
• eshitishning yo‘qolganidan so‘ng bolaning qaysi pedagogik sharoitlarda bo‘lishi; • bolaning yakka xususiyatlari.

R.M.Boskis eshitishida nuqsonlari bo‘lgan bolalarni ikkita asosiy toifaga bo‘lgan: karlar va zaif eshituvchilar. Kar bolalar sirasiga tug‘ma yoki erta yoshda orttirgan karlik natijasida nutqni mustaqil egallay olmaydigan bolalar kiritilgan. Zaif eshituvchi bolalar qatoriga eshitish qobiliyati pasaygan bo‘lsada, minimal darajada nutqni mustaqil egallay oladigan bolalar kiritilgan. R.M.Boskis bu toifa bolalarni ikki guruhga bo‘ladi. Erta kar bolib qolganlar (2-3 yoshgacha). Ular umuman nutq malakalariga ega bo‘lolmaganlar. Kech kar bo‘lib qolganlar. Karlik kelib chiqishidan oldin ular ma’lum nutq malakalarini egallashga muyassar bo‘lganlar va bu malakalarining ma’lum darajasi saqlangan bo‘ladi.

Erta yoshda zaif eshituvchi bo‘lib qolgan bolalarning nutqiy rivojlanishini eshitish qoldiqlari asosida tabiiy sharoitda, ya’ni tabiiy muloqotda olib borish mumkin. Kar bolalar nutqini shakllantirish, saqlangan analizatorlarni ishlatish, kompensatsiyalash asosida maxsus ta’limga tayangan holda amalga oshiriladi.

1-guruhdagi kar bolalar kar bolalar maktabida ta’lim olishga yo‘llanma oladilar. Ushbu maktablarda bolalarni bilimlar bilan qurollantirish so‘zlashuv nutqini rivojlantirish bilan birgalikda jadal ravishda olib boriladi.

2-guruhdagi kar bolalar zaif eshituvchi bolalar maktablarida ta’lim olishga yo‘llanma oladilar.

3- va 4-guruhdagi kar bolalar kam intensiv va tovush chastotasi xarakteri bo‘yicha katta farqli tovushlarni juda yaqin masofada ajrata oladilar.

Karlik -eshitish qobiliyatining umuman yo‘qolganligidir. Bundan nutqni mustaqil egallay olmasligi hamda o‘zgalar nutqini faqat eng yaqin masofada idrok etish holatlari mavjud. Total karlik kam uchraydi.

Zaif eshitish -eshitish qobiliyatining pasayishi. Bunda zaif eshituvchi eshitish funksiyasi saqlangan holda ma’lum bir minimal nutq zaxirasini mustaqil egallay olish imkoniyatiga ega.

Kar-soqov bolalar. Soqovlik - tug‘ma karlik yoki bolaning erta rivojlanish davrida yuzaga kelgan karlik tufayli yuzaga keladi. Nutqni saqlab qolgan kar bolalar. Maktab yoshida yoki bog‘cha yoshida kar bo‘lib qolgan bolalar nutqi ustida maxsus ish olib borilsa bolaning nutqini saqlab qolish mumkin, agar bunday ishlar olib borilmasa bola bor nutqini ham yo‘qotadi. Karlarda eshitish qobiliyati butunlay yo‘qolmaydi, ko‘pchiligida ozgina bo‘lsa ham saqlanadi. Kuchli tovushni ajratishadi, ayrimlari qulog‘i oldida gapirganni qabul qilishadi. Keyinchalik kar bo‘lib qolgan bolalar. Keyinchalik kar bo‘lib qolgan bolalar, ya’ni maktab yoshigacha yoki maktab yoshida kar bo‘lib qolganlar. Ular kar bo‘lishidan oldin orttirgan nutqini qisman bo‘lsa ham saqlab qolishadi. Nutqning saqlanib qolish darajasi bir qator sabablarga bog‘liq bo‘ladi:

a) bola o‘sib va rivojlanayotgan muhitga

b) nutqni o‘stirish uchun ishlar olib borilganligi yoki olib borilmaganligi;
d) eshitishni qisman bo‘lsa ham saqlanganligi yoki butunlay yo‘qligi;
e) eshitishning saqlangan qismini ishlata bilishligi va h.k.Agar nutqni rivojlantirish ustida ish olib borilmasa, 4-5 yoshida eshitish qobiliyatini yo‘qotgan bolalar maktab yoshiga yetganda gapirmaydilar. 2-3 yoshda eshitish qobiliyati buzilgan bolalar bilan nutqni rivojlantirish maqsadida maxsus ish olib borilsa, ularning nutqi yo‘qolmasdan aksincha rivojlanadi.

Sabablari: yuqimlik kasaliklar ichida epidemik ensefalit asosiy sabablardan hisoblanadi. Burun va tomoq kasaliklariham eshitish qobiliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi, ularning asab sistemasini malum darajada buzishi mumkin.

Daktilogik -barmoqlar alifbosi deb ataladigan usulda kar bolalar o‘zaro muloqotda bo‘lishlari mumkin. Bunda so‘z ifodasidagi harflar barmoqning turli holatlari bilan belgilanadi.

Xulosa: Karlarning o‘zaro muloqoti o‘ziga xos imo-ishora vositasida amalga oshiriladi. Albatta bunday imo-ishoralar juda sodda ko‘rinishga ega. Lab qimirlashidan o‘qib olish malakasi osonlikcha kechmaydi. Bu usulni hamma karlar barobar o‘zlashtira olmasliklari mum kin. Har holda bu usul karlarning atrofdagilar bilan aloqada bo‘lish omili bo‘ladi.

Muntazam ravishda lor shifokori nazorati o‘tkazilib turilganda, quloq kasalliklarining davolash tugallanmagan holatlarini ham uchratib qolish va shoshilinch ravishda davolashni davom ettirish mumkin. Oxirgi paytlarda eshitish qobiliyatini yo‘qotgan bolalar uchun ovozni kuchaytirib beruvchi juda qulay va shinam tranzistor apparatlar ishlab chiqarilib, ular quloqning ovoz eshitish

kanaliga o‘rnatib qo‘yiladi. Mitti batareykali individual eshitish apparatlari, tranzistorlar 4, 3, 2 guruhga kiruvchi bolalar uchun ayni muddaodir. Individual eshitish apparatlari bilan ta’minlangan bolalarni pedagogik tarbiya jarayonlaridagi o‘ziga xos xususiyatlaridan biri ular talaffuzidagi iboralarning noaniqligi, jarangli bo‘lmasligi, ifodadagi harflarning cho‘zilib ketishidir. Shu sababli pedagoglar har bir bola bilan individual ravishda nutqning to‘g‘ri ifodali bo‘lishi, to‘g‘ri talaffuzi yuzasidan olib borishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Po‘latxo‘jayeva M.R. Defektologiyaning klinik asoslari. O‘quv qo‘llanma. - T.: TDPU - 2013.

2. Алимов Х.А., Манасыпова И.Х. Некоторые вопросы организации и развития психиатрической помощи в Узбекистане. Труды Ташкентской психиатрической больницы. III том. -Т.: 1996.

3. Аграновский М.JI. Общая медицинская психология и психопатология. Андижан. «Андижон», 2004.

4. Sodiqova Q., Aripova S.X., Shaxmurova G.A. Yosh ftziologiyasi va gigiyenasi. -T.: «Yangi asr avlodi», 2009.

5. McGill-Franzen A., Allington R.L. (Eds.) Handbook of Reading Disability Research. Routledge, 2011. 522 p.

6. David Ronald. Clinical Pediatric Neurology .Third edition. Demos Medical Publishing, 2009. -640 p.

7. Armstrong D., Halliday W., Hawkings C., Takashima S. Pedi atric Neuropathology: A Text-Atlas. Springer Japan, 2007. -426.

8. Aytmetova S.Sh. Yordamchi maktab o‘quvchilarining psixik rivojlanish xususiyatlari. -T: «O‘qituvchi», 1984.

BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI MIQDORIY VA SIFATLI BAHOLASHNING MATEMATIK MEXANIZMLARI

Gafforova Sarvinoz
Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat markazi Sirdaryo viloyati pedagogik mahorat Aniq, tabiiy fanlar, maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta’lim metodikalari kafedrasi katta o‘qituvchisi, GulDU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya. Barqaror rivojlanish sharoitida korxona va tashkilotlarning kadrlar salohiyatini baholashning zamonaviy usullari tadqiq etiladi. Inson kapitalini miqdoriy va sifatli ko‘rsatkichlar asosida tahlil qilishda matematik modellashtirishning roli ko‘rsatib o‘tilgan. Xususan, integral baholash, ko‘p mezonli qaror qabul qilish usullari va noaniq to‘plamlar nazariyasini kadrlar menejmentiga tatbiq etish mexanizmlari yoritilgan. Tadqiqot natijalari kadrlar salohiyatini ob’ektiv baholash orqali boshqaruv samaradorligini oshirish va strategik barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: barqaror rivojlanish, kadrlar salohiyati, miqdoriy baholash, sifatli tahlil, matematik modellar, inson kapitali, noaniq to‘plamlar, ko‘p mezonli tanlov.

Baholash o‘quv jarayonining muhim va zaruriy tarkibiy qismi bo‘lib, u ta’limning joriy va yakuniy bosqichlarida o‘quvchilar faoliyati to‘g‘risidagi ma’lumotlarni to‘plash va tahlil qilish jarayonidan iborat.

Baholashning maqsadi, vazifalari, predmeti, ob’ekti, tamoyillari, usullari, shakllari va vositalari ta’lim jarayonining barcha sub’ektlari - maktab ma’muriyati, o‘qituvchilar, ota-onalar va o‘quvchilar uchun tushunarli bo‘lishi kerak.

Baholash tizimi - bu yutuqlarni o‘lchash va o‘quv muammolarini diagnostika qilishning asosiy vositasidir. U ta’lim sifatini, uning jahon standartlariga muvofiqligini aniqlashga, o‘qitish strategiyasi va taktikasi hamda ta’lim sohasidagi zamonaviy vazifalar, ta’lim mazmunini va ta’limning kutilayotgan natijalarini baholovchi shakllarini takomillashtirish bo‘yicha asosiy qarorlarni qabul qilishga imkon beradi.

Baholash - aslida olingan natijalar va rejalashtirilgan maqsadlarni o‘zaro bog‘lash jarayonidan iborat.

Baholash tizimining maqsadi Davlat ta’lim standartida belgilangan talablarni bajarilishida o‘quvchilarning bilimlari, ko‘nikma va kompetensiyalarini xolisona baholash, ularning bilim olishga bo‘lgan qiziqishlarini rag‘batlantirish va reytingini aniqlashdan iborat.

Baholash tizimining vazifalari quyidagilardan iborat:

a) o‘quvchilarda Davlat ta’lim standartlariga muvofiq tegishli bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini shakllanganligi darajasini nazorat qilish;

b) o‘quv fanlari bo‘yicha o‘quvchilarning doimiy ravishda darslarga tayyorgarlik bilan kelishini ta’minlash;

v) o‘quvchilarning bilimlari, ko‘nikma va kompetensiyalarini baholashda haqqoniylik, ishonchlilik va qulay shaklda baholash tamoyillariga rioya etilishini ta’minlash;

g) o‘quvchilarda bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarning shakllanishini muntazam ravishda tahlil qilib borish;

d) o‘quvchilarning bilimlari, ko‘nikma va kompetensiya darajalarini taqqoslash va ta’lim jarayonida o‘zaro musobaqa muhitini yaratish;

e) o‘quvchilarni ta’limning keyingi bosqichiga tayyorlash, kasb tanlashga yo‘llash ishlarini mukammallashtirish;

j) o‘quvchilar bilimlari, ko‘nikma va kompetensiyalarni shakllanishida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan bo‘shliqlarning oldini olish, ularni aniqlash va bosqichma-bosqich bartaraf etilishini amalga oshirish;

z) o‘quvchining to‘laqonli bilim olishi uchun unga eng maqbul pedagogik, didaktik, psixologik sharoitni yaratish;

i) o‘quvchilarda bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarning mustahkamlab borilishini ta’minlash hamda ularni qo‘llab-quvvatlash, ruhlantirish va ilhomlantirish.

Baholash tizimining amaldagi nazorat turlari

O‘quvchilarning bilim saviyasi va o‘zlashtirish darajasining Davlat ta’lim standartlariga muvofiqligini ta’minlash uchun quyidagi nazorat turlarini o‘tkazish nazarda tutiladi:

joriy nazorat — so‘rovlar, nazorat ishlari yoki testlar tarzida o‘quvchilarning bilimlari, ko‘nikma va kompetensiyalari muntazam nazorat qilinadi;

oraliq nazorat — chorak tamom bo‘lganda va o‘quv dasturining tegishli bo‘limi tugallangandan keyin o‘quvchilarning bilimlari, ko‘nikma va kompetensiyalarini baholash uchun amalga oshiriladi. U yozma nazorat ishi yoki testlar shaklida o‘tkaziladi. Ushbu nazoratda foydalaniladigan materiallar o‘quv fani o‘qituvchisi tomonidan tayyorlanadi.

Oraliq nazoratda nazorat ishlarining miqdori va mavzulari o‘quv dasturiga asoslangan mavzuiy rejada belgilanadi hamda muddati va shakli ko‘rsatiladi;

bosqichli nazorat — o‘quv yili tamom bo‘lgandan keyin og‘zaki, yozma imtihon hamda test sinovlari shaklida amalga oshiriladi. Uning asosida reyting aniqlanadi va o‘quvchini navbatdagi sinfga o‘tkazish to‘g‘risida qaror qabul qilinadi.

Bosqichli nazorat materiallari namunalari O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligining Respublika ta’lim markazi tomonidan tayyorlanadi. Nazorat ishlari materiallari namunalariga ijodiy yondashgan holda o‘quv fani o‘qituvchilari bosqichli nazorat materiallariga o‘zgartirishlar kiritishi va ularni uslubiy birlashmalar muhokamasidan o‘tkazib, joriy etishlari mumkin;

yakuniy nazorat — o‘qish tugallangandan keyin davlat attestatsiyasi shaklida o‘tkaziladi.

Yangi yondashuv: mezonga asoslangan o‘rganish

Mezonga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyasining asosiy jihati bu belgilangan standart va dastur talablariga muvofiq to‘liq o‘zlashtirishning belgilarini aniqlash va uning muayyan etaloni (mezonini) ifodalashdan iborat.

Mezonga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyasining asosi – ilmiy asoslangan ta’lim maqsadlaridan iborat. O‘quvchilar tomonidan ongli qabul qilingan va anglangan ilmiy asoslangan o‘quv maqsadlari - o‘qituvchi va o‘quvchilar faoliyati ma’nolarining yaqinlashishiga olib keladi, ta’limning shaxsga yo‘naltirilganligini ta’minlaydi.

Nimadan boshlash kerak? O‘quv maqsadlari

Maktab amaliyotida, darsning ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlari ajratib ko‘rsatiladi. (AQSh maktablarida ma’lum darajada shunga o‘xshash maqsadlar qo‘yiladi: kognitiv; ijtimoiy affektiv).

Tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarini bitta darsda amalga oshirish mumkin emas, ularni diagnostik jihatdan erishilganligini (hech bo‘lmaganda amaliyotda) aniqlash qiyin. Shuning uchun, bugungi kunda ularni har bir dars uchun emas, balki darslar tizimi uchun rejalashtirish, ko‘p haftalarga mo‘ljallangan tematik rejada shakllantirish tavsiya qilinadi. Shu bois ular har bir darsda yo‘naltiruvchi vazifani bajaradi.

Tarbiyaviy va rivojlantiruvchi o‘quv maqsadlarini ta’lim standartlarida o‘quvchining amaliy faoliyati uchun mezon (etalon) lar shaklida ifodalashning imkoni yo‘qligi sababli, kelgusida mezonga asoslangan baholashda faqat o‘quv maqsadlari haqida fikr yuritiladi.

O‘quv maqsadlarni shakllantirish ko‘pincha ilmiy emas, balki oddiy kundalik yoki intuitiv-mantiqiy yondashuvlarga asoslanadi. Darsning maqsadlari juda mavhum tarzda belgilanadi. O‘qituvchilarning dars maqsadlarini belgilash faoliyatidagi quyidagi kamchiliklarni qayd etish mumkin.

Birinchidan, maqsadlar juda konkretlashtirilmagan holda juda umumiy shaklda shakllantiriladi (masalan, geometrik masalalarni yechishda ijodiy va tizimli yondashuvlarni birlashtira olish; o‘qish paytida tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish; mantiqiy fikrlashni rivojlantirish va hokazo).

Faqatgina jarayonni aks ettiradigan, ammo mashg‘ulot samarasini aks ettirmaydigan bunday maqsadlar deyarli o‘quvchi o‘z mahoratini rivojlantirish va takomillashtirishni qanday ko‘rsatishi kerakligi haqidagi savolga javob berishga imkon bermaydi.

Dars maqsadlarni belgilash bo‘yicha yo‘riqlar

Dars maqsadlari - o‘rganish jarayoni natijalarining o‘quvchilar faoliyatiga nisbatan ifodasida namoyon bo‘ladi.

Maqsadlar aniq (konkret), korrekt va erishib bo‘ladigan tarzda ifodalanishi zarur.

Maqsadning aniqligi deganda umumiy tarzda ifodalashdan qochib, o‘quv maqsadini aniq va ravshan tavsuflash tushuniladi. Dars maqsadini aniqlashtirib kirgan o‘qituvchi, unga erishish uchun maqsadli o‘quv jarayonini tashkil qilib ko‘p narsaga erishadi. Mavhum, umumiy tavsiflangan maqsadlar esa o‘qituvchining dars davomidagi hatti-harakarlariga yo‘naltiruvchi kuch bermaydi. Natijada dars natijasi kutilgandek bo‘lmasligi mumkin.

Maqsadning korrektligi deganda, maqsadning ifodasi haqiqatdan ham kutilayotgan natijaga qaratilganligini ya’ni uning to‘g‘ri ifodalanganligini aniqlaydi.

Maqsadlar vaqt, qanday o‘quv materialini qamrab olganligi va o‘quvchilarning o‘zlashtirish imkoniyatlari hamda shart-sharoitlardan kelib chiqib, erishib bo‘ladigan qilib belgilanishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqorida ta’kidlangandek, maqsadlar o‘quvchilar faoliyatiga nisbatan ifodalanishi kerak. Aksariyat hollarda, o‘qituvchilar dars maqsadlarini o‘z faoliyatlariga nisbatan (mavzuni bayon qilish, tushuntirish, teoremani isbotlab berish, tipik misollarni ishlab berish tarzida) belgilashadi.

Ta’lim jarayoni natijasi o‘qituvchi bergan, tushuntirgan o‘quv materiallari bilan emas, balki o‘quvchilar qabul qiligan, o‘zlashtirgan bilim va ko‘nikmalar bilan o‘lchanishini hisobga olsak, maqsadlarni yuqoridagi kabi belgilash - ma’nosiz ekanligi kelib chiqadi. Bu holda, dars oxirida o‘qituvchi dars maqsadiga erishdim, chunki mavzuni tushuntirib berdimku, deb iddao qilishi

mumkin bo‘lib qoladi. Shu bois, darsning maqsadlari bevosita o‘quvchining o‘rganish faoliyati, hatti-harakatlari natijasiga nisbatan belgilanishi mantiqan to‘g‘ri bo‘ladi.

Misol tariqasida, quyidagi maqsadni tahlil qilaylik: "Pifagor teoremasining mohiyatini tushuntirib berish". Bu maqsad o‘qituvchi faoliyatiga qaratilgan bo‘lib, u noto‘g‘ri ifodalangan. Keling shu maqsadni tuzataylik. Uni ikkita kichik maqsadchalar ko‘rinishida qayta tavsiflash va aniqlashtirish mumkin: 1. “Pifagor teoremasini bilish”; 2. “Pifagor teoremasini sodda misolda qo‘llay olish”.

Maqsadning bunday aniqlashtirilishi o‘quv natijalari haqidagi umumiy tasavvurdan ma’lum bir etalonga, o‘quvchi tomonidan erishilishi lozim bo‘lgan mezonga o‘tishga yordam beradi.

Dars maqsadlarini belgilash texnologiyasining tavsifi - bilim, ko‘nikma, malaka, ijodiy faoliyat tajribasini rivojlantirishning mumkin bo‘lgan o‘zlashtirish darajalariga bog‘liqliklarisiz to‘liq bo‘lmaydi.

Matematika darslarida **Blum taksonomiyasining** bosqichlarini qo‘llash orqali o‘quvchilarning fikrlash darajalarini rivojlantirish va dars maqsadlarini aniq belgilashga erishish mumkin. Quyida har bir bosqich uchun aniq misollar keltiriladi:

1. Bilish (Knowledge)

O‘quvchilar yangi mavzu bo‘yicha asosiy tushuncha va formulalarni eslab qoladilar.

Matematika darsida qo‘llash:

• Formulalar, teoremalarning eslash qobiliyatini tekshirish uchun oddiy savollar beriladi.

Misol:

Pifagor teoremasining ifodasi qanday?

Kvadrat tenglama formulasi nima?

2. Tushunish (Comprehension)

O‘quvchilar o‘rganilgan bilimlarni tushunib, ularni boshqa so‘zlar bilan tushuntira oladilar.

Matematika darsida qo‘llash:

O‘quvchilar mavzu mohiyatini tushuntirib, izoh beradilar. **Misol:**

Nega uchburchakning burchaklari yig‘indisi 180° bo‘ladi?

Kvadrat tenglama yechimlarini topish uchun diskriminantdan qanday foydalaniladi?

3. Qo‘llash (Application)

O‘quvchilar nazariy bilimlarni amaliyotda qo‘llab, masalalar yechadilar.

Matematika darsida qo‘llash:

Formulalar va qoidalar asosida masalalar yechiladi.

Misol:

Kvadrat tenglamaning ildizlarini toping: $x2 + 4x + 4 = 0$

6 va 8 tomonlari berilgan uchburchakning gipotenuzasini hisoblang.

4. Tahlil (Analysis)

O‘quvchilar murakkab masalalarni qismlarga ajratib tahlil qiladilar va yechimga olib boradigan aloqalarni aniqlaydilar.

Matematika darsida qo‘llash:

Murakkab masalalarning tahlili orqali yechim topiladi. **Misol:**

Ikki funksiya grafigining kesishish nuqtalarini aniqlang va ularning geometrik ma’nosini tushuntiring.

Tenglamaning yechimlar sonini diskriminant orqali tahlil qiling.

5. Baholash (Evaluation)

O‘quvchilar yechimlar sifatini baholaydilar va boshqa fikrlarni tahlil qilib, o‘z xulosalarini asoslaydilar.

Matematika darsida qo‘llash:

O‘quvchilar boshqa yechimlarni baholab, to‘g‘ri yoki noto‘g‘ri ekanligini asoslaydilar.

Misol:

Darsda doskada bajarilgan misolni tahlil qilib, to‘g‘riligini baholang.

Tenglama grafikining tuzilishi bo‘yicha xulosa qiling va asoslab bering.

6. Yaratish (Creation/Synthesis)

O‘quvchilar o‘z bilimlari va fikrlariga asoslanib yangi masalalar yoki yechim usullarini ishlab chiqadilar.

Blum taksonomiyasining matematika fanida qo‘llashning afzalliklari:

O‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Har bir bosqichni o‘rgatish orqali bilimlar mustahkamlanadi.

Darslar aniq maqsadli va mazmunli bo‘ladi.

Yuqori darajadagi fikrlashni talab qiluvchi topshiriqlar o‘quvchilarni ijodiy va tahliliy yondashishga o‘rgatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.Ismailov, B.Xaydarov, N.Karimov, Sh.Ismailov, Xalqaro tadqiqotlarda o‘quvchilarning matematik savodxonligini baholash (metodik qo‘llanma). Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazi. – Toshkent, 2019-yil. – 112 bet.
2. Ina V.S. Mullis va Michael O. Martin, TIMSS 2019 baholash qamrov doirasi, qo‘llanma, Toshkent: “Ta’lim sifatini baholash bo‘yicha xalqaro tadqiqotlarni amalga oshirish milliy markazining matbaa bo‘limi”, 2021-yil. 66 bet.
3. Carnoy M., Khavenson T., Ivanova A. Using TIMSS and PISA results to inform educational policy: a study of Russia and its neighbours //Compare: A Journal of Comparative and International Education. – 2015. – T. 45. – №. 2. – C. 248-271.
4. PISA 2021 Mathematics Framework, 45th meeting of the PISA Governing Board, 23-25 April 2018 Stockholm, Sweden.
5. PISA Mathematics in 2021, An analysis of the center for curriculum redesign (CCR), 2016.

KOUCHING YONDASHUV ASOSIDA MUTAXASSISLARNI KASBIY PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASHNING MAZMUNI

Ya.A.Nurumbekova
Guliston davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologi kafedrasi mudiri

Annotatsiya: Mazkur maqolada kouching yondashuvi asosida mutaxassislarni kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashning mazmuni, maqsad va vazifalari tahlil qilingan. Shuningdek, kouching texnologiyalarining ta’lim jarayonidagi ahamiyati, ular orqali pedagog kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan. Zamonaviy ta’lim tizimida kouching yondashuvini joriy etishning samarali usullari va mexanizmlari ko‘rsatib o‘tilgan. Tadqiqot natijalari mutaxassislarning mustaqil fikrlash, qaror qabul qilish va kasbiy faoliyatga moslashuv ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: kouching yondashuvi, kasbiy tayyorgarlik, pedagogik faoliyat, ta’lim texnologiyalari, kompetensiya, innovatsion yondashuv, mustaqil fikrlash, pedagog kadrlar, ta’lim samaradorligi, rivojlantirish strategiyalari.

Innovatsion yondashuv asosida bo‘lg‘usi mutaxassislarda kouching kompitensiyalarini rivojlantirish, ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etish, bo‘lajak mutaxassislarda kasbiy ijodkorlikni, refleksiyani shakllantirishning ilmiy asosi bo‘lib hisoblanadi va ta’lim muassasalarida ta’lim oluvchilarning sub’ekt va mutaxassis sifatida bosqichma-bosqich, uzluksiz o‘zini-o‘zi takomillashtirishi va o‘zini-o‘zi rivojlantirishi uchun sharoit yaratadi.

Kasb pedagogik tayyorgarlikda innovatsion yondashuv asosida kouchingga yo‘naltirilgan o‘qitish tizimini joriy etish, nazariy-metodologik va amaliy kasbiy tayyorgarlik darajasida sezilarli

o‘zgarishlarga olib keladi. Shuningdek, talabalarga murakkablik darajasi o‘sib boruvchi, tafakkurni shakllantiruvchi, mustaqil izlanishni talab etuvchi ijodiy, tanqidiy rivojlantiriga, muammoli vaziyatlarni loyihalashtira olish, modellashtirish, konstruksiyalash, ijodiy tafakkurni rivojlantirish, o‘zining bor imkoniyatlarini to‘g‘ri yo‘naltirish va aniqlab undan foydalanish, ta’lim jarayonida yuqori natijalarga erishish mumkin bo‘lgan kasbiy pedagogik qobiliyat va kompetentlikni samarali shakllantirish to‘g‘ri qarorlar qabul qilishni o‘rganish mumkin. Mutaxassislar tayyorlashning an’anaviy yondashuvi va innovatsion kouchingga yo‘naltirilgan yondashuvlarni qiyosiy tahlili orqali innovatsion yondashuv asosida ta’lim oluvchilar shaxsini rivojlantirishning ilmiy pedagogik asoslari kelib chiqadi (1-jadval).

1-jadval

Ta’limga an’anaviy va innovatsion kouchingga yo‘naltirilgan yondashuvlarni qiyosiy tahlili

t/r	**Ta’lim elementlari**	**An’anaviy yondashuv**	**Innovatsion kouing kompitensiyasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan yondashuv**
1.	Ta’lim maqsadi	Aniq soha uchun DTS va malakatalabi doirasida bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy fazilatlarga ega mutaxassis kadrlar tayyorlash	Mehnat bozorida raqobatbardosh, yuqori malakali, kognitiv, psixomotor, kreativ, kouching kompitensiyasiga ega, kasbiy pedagogik kompetentli mutaxassis kadrlar tayyorlash
2.	Ta’lim mazmuni	O‘qitish jarayonida talaba, mutaxassislar egallashi lozim bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar hajmi va xarakteri. U tegishli me’yoriy hujjatlar shaklida rasmiylashtiriladi.	Me’yoriy hujjatlar: ta’lim standartlari, o‘quv reja, dasturlar. talaba, mutaxassislarni pedagogik malaka va kouching kompitensiyasiga ega, ilmiy dalillar, tushunchalar, qonuniyatlar, nazariyalar bilan tanishtirishga qaratilgan bilimlar tizimi
3.	Ta’limni tashkil etish shakllari	Kasbiy bilimlar, ko‘nikmalar va malakalarning yig‘indisini faoliyat va munosabatlarning tegishli tajribalarini o‘tkazishga qaratilgan maxsus ishlarni tashkil qilish	Intensiv kasbiy tayyorgarlikni amalga oshirish, mustaqil izlanish, loyihalashtirish, modellashtirish; Zamonaviy innovatsion pedagogik bilimlar, ko‘nikmalar va malakalar, kouching texnologiyasining tashkiliy shakllari.
4.	Pedagogik jarayonni tashkil etish	O‘quv (ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi) maqsadlar belgilanadi, shart-sharoit aniqlanadi, natija belgilanadi, jarayonning kechishi loyihalashtiriladi, belgilangan tashkiliy shakl, metod va vositalardan foydalaniladi, o‘quvchilar baholanadi	O‘quv (kognitiv, psixomotor, affektiv) maqsadlari belgilanadi, pedagogik-psixologik shart-sharoit aniqlanadi, aniq natija belgilanadi, jarayonning kechishi innovaion kouchingga asoslangn yondashuv asosida loyihalashtiriladi, innovatsion yondoshuvlar asosida kouching texnologiyai, kompyuter texnologiyalaridan uyg‘unlikda foydalaniladi, qulay shart-sharoit yaratiladi, talaba, magistrlar reytingi, kasbiy etikasi ko‘rsatkichlari individual aniqlanadi
5.	Pedagogik jarayonni	Og‘zaki metodlar, ko‘rsatmali	Og‘zaki metodlar, ko‘rsatmali metodlar,

	amalga oshirish metodlari	metodlar, amaliy metodlar	amaliy metodlar, kouchingmetodlari, muammoli izlanuvchan metodlar
6.	Pedagog ning o‘rni	Konkret fanni boshqa o‘quv fanlari bilan o‘zaro bog‘lagan holda uning o‘qitilish maqsad va vazifalarini belgilaydi, talaba va magistrlarning o‘quv-bilish faoliyatini ta’minlaydigan o‘qitishning mazmuni, shakl va metodlarni qo‘llaydi.	Innovatsion yondashuv asosida kasbiy faoliyatga tayyorlashning innovatsion, motivatsion, intellektual imkoniyatlarini aniqlaydi, o‘quv-bilish faoliyatini kouchingga koampitensiyasini rivojlantirishga yo‘naltirish usullari, o‘qitishning mazmuni, zamonaviy shakl va metodlaridan foydalanadi. Bo‘lajak mutaxassislarga qo‘yiladigan kasbiy talablarini hisobga oladi hamda tobora takomillashtirib borish, kouchingga yo‘nalgan ta’lim-tarbiya va bilish ahamiyatini kasb etadi.
7.	Ta’limni boshqarish	Talaba va magistrlarning o‘quv-bilish faoliyatini bevosita boshqarish	Talaba va magistrlarning o‘quv-bilish faoliyatiga rahbarlik qilish, o‘z ustida ishlab, kouching kompitensiyasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim muhitini yaratish
8.	Ta’lim natijalarini baholash	Talabalarning fanlarni o‘zlashtirishi nazorat qilinadi, bilim va ko‘nikmalari baholanadi	Talaba va magistrlarning Kasbiy, shaxsiy, kouching kompitensiyalari baholanadi

Ta’lim-tarbiya maqsadlari: ta’lim-tarbiyaning maqsadi ko‘zlangan aniq natijaga intilishdir. Kasbiy pedagogik faolitni tashkil etishga, aniq natijaga qaratilgan bo‘ladi. Ta’lim-tarbiya ishining barcha komponentlari: mazmun, tashkiliy shakl, metod va vositalari maqsadga bo‘ysundiriladi: shuning uchun ham pedagogikada maqsad eng muhim muammolar sirasiga kiradi. Innovatsion kouching kompitensiyasini rivojlantirigna yo‘naltirilgan yondashuvda ta’lim jarayoni ishtirokchilari nimaga intilishi zarurligi, qanday natijaga erishishi kerakligini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Kasbiy pedagogik tayyorgarlik faoliyatida maqsad aniq vazifalar tizimi sifatida amalga oshiriladi. Maqsad va vazifalar o‘zaro yaxlit bo‘lib ular qismlar (komponent) sifatida uyg‘unlashadi.

Ta’lim mazmuni – belgilangan maqsadga muvofiq yo‘nalish va hajmiga ega bo‘ladi. U tegishli me’yoriy hujjatlar: ta’lim standartlari, o‘quv reja, dasturlar shaklida rasmiylashtirilib, o‘rnatilgan tartibda tasdiqlanadi.Ta’lim mazmuni Talaba va magistrlarni haqqoniy, ilmiy dalillar, tushunchalar, qonuniyatlar, nazariyalar bilan tanishtirishga qaratilgan bilimlar tizimidir. Innovatsion kouching kompitensiyasini rivojlantirishga yo‘naltirilgan yondashuvda ta’lim mazmuni bo‘lajak mutaxassislarda kouching kompitensiyasiga ega mutaxassisnining mahsuldor faoliyatini rivojlantirish tizimini tashkil etadi.

Ta’lim jarayonini tashkil etish shakllari – ta’lim jarayoni bo‘lgan tizimdir. Ta’lim jarayoni sifatida bilimlar, ko‘nikmalar va malakalarning yig‘indisini faoliyat va munosabatlarning tegishli tajribalarini o‘tkazishga qaratilgan maxsus ishlarni tashkil qilish. Ta’lim -tarbiya jarayoni ishtirokchilarining ma’lum belgilangan tartibda amalga oshiriladigan hamkorlikdagi faoliyatlarining tashqi ko‘rinishi ta’limning tashkiliy shaklini anglatadi. Ta’limning tashkiliy shakllari quyidagi turlani e’tirof etiladi:

1. O‘quvchilar soniga ko‘ra: ommaviy, jamoaviy, guruhli, individual.
2. O‘qitish joyiga ko‘ra: ta’lim-tarbiya muassasalarida va ta’lim muassasalaridan tashqari (seminarlar, seminar-treninglar, kouching sessilai, suhat va shu kabilar) da

3. O‘quv vaqtining davomiyligiga ko‘ra 80 minutlik, juftlik (treninglar 120 min.) kouching sessiyalar (80 yoki 90 minutlik) qo‘ng‘iroqsiz (ta’limi va amaliyoti).

Innovatsion kouching kompitensiyasini rivojlantiriga yo‘naltirilgan yondashuvda intensiv kasbiy pedagogik faoliyatga tayyorgarlikni amalga oshirish, zamonaviy bilimlar, kouching ko‘nikmalar va malakalarning yig‘indisini faoliyat va munosabatlarning tajribalarini o‘tkazish, kouching kompitensiyasiga ega bo‘lib yetishish texnologiyasining tashkiliy shakllari, ta’limni tashkil etish shakllari takomillashtiriladi.

Pedagogik jarayonni tashkil etishda ta’lim-tarbiya maqsad va vazifalari qo‘yiladi, jarayon ishtirokchilarining o‘zaro hamkorlikdagi faoliyatlari amalga oshiriladi, belgilangan tashkiliy shakl, metod va vositalardan foydalaniladi, qulay shart-sharoit yaratiladi, talaba, magistrlar rag‘batlantiriladi, pedagogik jarayon bilan boshqa jarayonlar orasidagi aloqadorlik ta’minlanadi.

Pedagogik jarayonda teskari aloqadorlik (qaytma aloqa, fidbek) muhim bo‘lib, u tezkor boshqaruvchilik, qarorlar qabul qilish xulosalar chiqarish imkonini beradi. Teskari aloqa jarayonini sifatli kechishini ta’minlash lozim bo‘lib, uning rivojlanishi va mustahkamlanishiga har pedagog muhim masala sifatida ustivor ahamiyat berishi zarur.

Innovatsion kouchinga yo‘naltirilgan yondashuvda o‘quv (kognitiv, psixomotor, affektiv) maqsadlari belgilanadi, pedagogik-psixologik shart-sharoit aniqlanadi, aniq natija belgilanadi, jarayonning kechishi innovatsion kouching yondashuv asosida loyihalashtiriladi, akoching texnologiyalar, kompyuter texnologiyalaridan uyg‘unlikda foydalaniladi, qulay shart-sharoit yaratiladi, talaba va magistrlar reytingi, kouching oid bilim va ko‘nikma,malaka ko‘rsatkichlari individual aniqlanadi.

Pedagogik jarayonda ta’lim-tarbiya metodlarini tanlash markaziy masalalardan biri bo‘lib, “Metod” ob’ektiv olamni bilish, tadqiq qilish usulidir. Ta’lim metodi kouchingga oid bilim, ish-harakat usullari va shaxsiy, kasbiy fazilatlarni o‘zlashtirish maqsadida qo‘llaniladigan pedagog va talaba, magistrlarning hatti-harakat usullari tizimidir.

Pedagogik jarayonni amalga oshirish metodlari - ijodiy tafakkurni rivojlantirish, o‘quv materialiga nisbatan mustaqil fikrlash, tanqidiy yondoshish malakalarini shakllantirish hamda ichki imkoniyatlarni to‘liq anglab, to‘g‘ri yo‘naltirish aniq qarorlar qabul qilish mahsuldor o‘quv-bilish faoliyatlarini tashkil etishda kouching metodlaridan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Kouching metodlaridan talaba, magistrlarning mustaqil kouchga oid o‘quv-bilish faoliyatlarini rivojlantirish maqsadlarida foydalaniladi. Bunday metodlar o‘quv materialini mustaqil ravishda mohiyatiga tushungan holda o‘z ichki imkoniyatlarini anglab yetish, to‘g‘ri yo‘naltirish, muammoli vaziyatlardan onson chiqish, aniq mustaqil qarorlar qabul qilish, boshqaruvchilik qobiliyatlarini o‘zlashtirilishiga imkon beradi. Talaba va magistrlarda ijodiy, tanqidiy tafakkurni rivojlantirish, o‘quv materialini mustaqil o‘zlashtirish, innovatsion kouching yondashuv negizida ta’lim oluvchilar shaxsini rivojlantirishga nisbatan kouching kompetensiyasi, kouchigga yo‘nalganlikni shakllantirish hamda mahsuldor o‘quv-bilish faoliyatlarini tashkil etishda integrativ dars, ishchanlik yoki rolli o‘yin, seminar-trening, kouching, trening, evristik suhbat kabilardan foydalaniladi, (“GROV”, “Kouching g‘ildiragi”, “Joxori oynasi”, “Kovi kvadrati”, “CATWOE” “SWOT”, “SMART”, “SCORE”, “Sinektika” kabi metodlar, munozarali kouchingtexnologiya, rivojlantiruvchi kouchingtexnologiya, treningli va o‘yinli kouchingtexnologiyalar metodlari qo‘llaniladi.

Kouching metodlari ham (rivojlanish usullari, kouchtexnologiyalar, kouching, trening jarayonlari) madaniy – ijtimoiy g‘oyalarning tiklanishi, ruhiy qo‘llab-quvvatlashdan, imkoniyatlarni ko‘rsatish va ruhlantirish, o‘z-o‘zini boshqarishdan iborat. Unda quyidagilar:

-Talaba va magistrlarning o‘z ijod qobiliyatini boshqara olishi va bu jarayondagi faoliyatini yuqori cho‘qqiga ko‘tarish.

-Shaxs intellektining yuqori bosqichga yetishidagi ob’ektiv va sub’ektiv birliklardagi ziddiyatli ta’sir omillar.

-O‘zini-o‘zini rivojlantirish, o‘zini-o‘zi tashkillashtirish va boshqarish.

Umumlashtirib aytganda o‘z-o‘zini rivojlantirish, yo‘lga solish va qayta tiklash, kasbiy faoliyatidagi yutuq va kamchiliklarini ko‘rib, sabab va oqibatlarini anglash, bartaraf etish, rivojlantirish, ruhiyatini, o‘zining qiziqishi, ehtiyoji va qobiliyatini anglashi va rivojlantira olishdir.

Foydalangan adabiyotlar:

1. Ismailova Z.K., Ximmataliev D.O. Pol pedagogicheskoy texnologii paznoupovnevogo obucheniya v sovpemennom ppofessionalnom obpazovanii / The Seventh International Songresson Sosial Ssiense sand Humanities, 2 nd April, 2016, Vienna, 2016.– S. 76-79
2. Inoyatov U.I.Zamonaviy elektpon didaktik vositalapni yapatish, ta'lim japayonida axbopot-kommunikatsion texnologiyalapni kullash dolzapb ijtimoiy-pedagogik muammo// Zamonaviy uzluksiz ta'lim muammolapi: innovatsiya va istshbollap// xalkapo ilmiy konfepensiya T: 27 appel, 2018 yil
3. Isyanov P.G va b. Oliy ta'lim muassasalapi ukituvchilapining malakasini oshipish texnologiyalapi. Monogpafiya. -Toshkent, 2011. 72 b.
4. Kulyutkin Yu.N. Tvopcheskoe mishlenie v ppofessionalnoy deyatelnosti uchitelya // Vopposi psixologii. 1986. - №2. - S. 21-30
5. Latyushin V.V. Antpopotsentpipovanniy podxod k ppofessionalno-pedagogicheskoy podgotovke budushego uchitelya // Pedagogika, 2003. - № 9. – S. 50-58.
6. Lukyanova, M.I. Psixologo-pedagogicheskayakompetentnost uchitelya / M.I. Lukyanova // Pedagogika, 2001. – №10. – S. 56-61.
7. Muqimov B.P. Talabalap mustaqil ish japayonida dastupiy didaktik majmuaning o‘pni va ahamiyati // «Mug‘allim həm yzliksiz bilimlendipio‘». – Nukus, 2019. – № 6. – 48-52b
8. Petuxov V.V. Obpaz mipa i psixologicheskoe issledovanie poznaniya // Vestnik Moskovskogo un-ta. Sepiya 14. Psixologiya. –1984. - №4. - S. 13-21

NUTQI TO‘LIQ RIVOJLANMAGAN MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARNI O‘QITISH VA TARBIYALASH

Burhonova Marhaboxon Sodiqjon qizi
University of Business and Science talabasi

Annotatsiya: «Nutqning to‘liq rivojlanmaganligida nutqning kechroq paydo bo‘lishi, lug‘atning kambag‘alligi, agrammatizm, talaffuz kamchiliklari ..... kuzatiladi». Nutqning to‘liq rivojlanmaganligi tushunchasi bola nutqi rivojlanishining aniq holatidan kelib chiqqan holda, o‘zining etilogiyasi bo‘yicha nutq rivojlanmaganligining turli xil ko‘rinishlariga yagona pedagogik yondashuv imkoniyati haqidagi ilg‘or nuqtai nazarga asoslanadi. Nutqning to‘liq rivojlanmaganligi termini nutq rivojlanishi buzilishiga g‘oyat chuqur yondashuvni ifodalaydi va uni tahlil qilish pedagog zimmasidadir. Bunday yondoshuv mutaxassisdan katta umumbiologik va tibbiy malakani talab qiluvchi, nuqson tuzilishini patogenetik jihatdan tahlil qilishni talab qilmaydi. Pedagog-logoped uchun kim bilan ishlashi, to‘liq rivojlanmaganlik qay yo‘sinda paydo bo‘lgani, nutq rivojlanishi tempiga qo‘shilib keluvchi nevrologik buzilishlar, genetik belgilar, psixik faoliyat va bola shaxsining xususiyatlari, dori-darmonli davolanishning bor yoki yo‘qligi va boshqa omillarning qanday ta’sir etishi ma’lum ahamiyatga ega. Bular pedagogning shifokor bilan birgalikdagi ishi jarayonidagina aniqlanishi va tahlil qilinishi mumkin. Ushbu maqola orqali Nutqning to‘liq rivojlanmaganligi sabablari va klinik ko‘rinishlari o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Nutq, rivojlanish, buzilish, muloqot, potogenez,anomaliya, sindrom, travma, infeksiya.

Kirish: Nutq ma’lum bir biologik shart-sharoitlar mavjudligida va eng avvalo markaziy nerv tuzilishning normal rivojlanishi va ishlashida yuzaga keladi. Biroq nutq muhim ijtimoiy funksiya hisoblanadi. Shu sababli uning rivojlanishi uchun biologik shart-sharoitlarning o‘zigina Etarli emas, u bolaning kattalar bilan muloqotga kirishishi jarayonida yuzaga keladi. Bunda bolaning hissiy jihatdan yaqin kishisi bilan (onasi) muloqoti Etakchi ahamiyatga egadir. Muloqot extiyoji bolaning atrofdagi odamlar bilan aloqaga kirishishi jarayonida shakllanadi.

U bola hayotining dastlabki ikki oyida, uning birlamchi organik talablari va yangi tassurotlarga extiyoji negizida yuzaga keladi. Muloqot vositalari ichida ekspressiv-mimika, predmetli-harakat va nutqiy vositalar ajratiladi.

Bola hayotining birinchi yilini nutqgacha bo‘lgan davr deb nomlaymiz. Bunda kattalar bilan muloqot ekspressiv-mimika va predmetli-harakat vositalari yordamida amalga oshiriladi. Aynan shu davrda bolada jismoniy ob’ekt tovushlariga qaraganda inson ovozi tovushlarini turg‘un, tanlab ta’sirlanishi shakllanadi. M.I. Lisina bu holatni jajji odamchaning muhim ehtiyojlarini ifodalashi – muloqotdagi ehtiyojlari sifatida baholaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi: Nutq rivojlanishiga, ayniqsa hissiy deprivatsiya yomon ta’sir ko‘rsatadi. Bunda bola tug‘ilganidan boshlab uning affektiv ehtiyojlari (suyish, erkalash, yaxshi ko‘rish) qondirilmaydi. Bunday vaziyat ko‘pincha ota-onalari spirtli ichimliklar ichuvchi, onasi yo‘q oilalarda, bola tug‘ilishi bilan tarbiyaga sust qaraladigan bolalar uyida tarbiyalanishi oqibatida vujudga keladi.

Nutqning to‘liq rivojlanmaganligi sabablari. . Bolaning ona qornida rivojlanishi, tug‘ruq (tug‘ruq travmasi, asfiksiya) va hayotining dastlabki yillarida ta’sir ko‘rsatuvchi turli xil zararli omillar nutqning to‘liq rivojlanmaganligiga olib kelishi mumkin

Taxminlarga ko‘ra, homiladorlikning 3-4 oylarida bosh miyaning zararlanishi (nerv to‘qimalarining eng ko‘p ajralish davri), bosh miya tuzilishining birmuncha kengroq o‘zgarishlarini yuzaga keltiradi. U yoki bu zararli omilning ta’siri davrida nerv tizimining qaysi bo‘limlari birmuncha jadal rivojlanishiga bog‘liq ravishda rivojlanmaganlik ko‘proq harakat, senor, nutqiy yoki intellektual funksiyalarga taalluqli bo‘ladi.

Ҳomiladorlik davrida alkogol va nikotinni iste’mol qilish ham bolaning jismoniy va nerv psixik rivojlanishida kamchiliklarga olib keladi. Bu kamchiliklarning ko‘p uchraydigan ko‘rinishlaridan biri nutqning to‘liq rivojlanmaganligi hisoblanadi. Alkogolli sindromda bolalar kam vaznli tug‘iladilar, jismoniy va psixik rivojlanishdan orqada qoladilar.

Bola miyasining nutq zonalariga zararli omilning nutq shakllanib bo‘lganidan so‘ng ta’sir ko‘rsatishi hollarida afaziya yuzaga kelishi mumkin. nutq to‘liq rivojlanmaganligining yuzaga kelishida nasliy omillar alohida o‘rin tutadi. Nutq to‘liq rivojlanmaganligi, odatda miyaning rezidual – organik zararlanishi oqibati hisoblanadi.

Nutq to‘liq rivojlanmaganligining klinik ko‘rinishlari. Nutqi to‘liq rivojlanmagan bolalarni maxsus tekshirish bu kamchilikning turli xil klinik ko‘rinishlari mavjudligini ko‘rsatdi. Ularni shartli ravishda uch asosiy guruhga bo‘lish mumkin. Birinchi guruhdagi bolalarda faqatgina nutqning to‘liq rivojlanmaganligi belgilarini ko‘rish mumkin. Ularda nerv-psixik faoliyat buzilishlari kuzatilmaydi. Bu nutq to‘liq rivojlanmaganligining murakkab bo‘lmagan shakli hisoblanadi.

Ikkinchi guruhdagi bolalarda nutqning to‘liq rivojlanmaganligi bir qator nevrologik va psixo-patologik sindromlar bilan birga kechadi. Bu tserebral-organik genezdagi nutq to‘liq rivojlanmaganligining murakkab turidir. Bunda dizontogenetik-ensefalopatik buzilishlarning simptomo kompleksi o‘rin olgan. Quyidagilar ikkinchi guruh bolalarining nevrologik sindromlari ichida birmuncha ko‘p uchraydi:

1. Gipertenzion-gidrotsefal sindrom-kalla suyagi ichki bosimining oshishi sindromi. Bunda bosh o‘lchamining kattalashuvi, peshona do‘ngalagining bo‘rtib turishi, chakka sohalarida vena qon tomirlarining kengayishi kuzatiladi. Ayrim hollarda, telbanamolik va beg‘amlik ko‘rinishlari bilan ko‘tarinki-eyforik kayfiyat kuzatiladi. Bunday bolalar issiq, dim havoga chidamsiz bo‘lib, bosh og‘riqlari va bosh aylanishlaridan shikoyat qiladilar.

2. Tserebrastenik sindrom-yuqori darajadagi nerv-psixik toliqish, hissiy turg‘unsizlik, faol diqqat, xotira funksiyalarining buzilishi ko‘rinishlarida namoyon bo‘ladi. Ayrim hollarda bu sindrom giper qo‘zg‘aluvchanlik-umumiy hissiy va harakat notinchligi belgilari-ko‘rinishlari bilan: boshqa hollarda-tormozlanganlik, lanjlik, passivlikning ustunligi bilan uyg‘unlashib keladi.

3. Xarakat buzilishi sindromlari mushaklar tonusining o‘zgarishi, Engil geli va monoparezlar, yaqqol ifodalanmagan muvozanat va harakatlar koordinatsiyasi buzilishlari, qo‘l barmoqlari differensirlashgan motorikasining Etarli emasligi, umumiy va oral praksisning shakllanmaganligi

bilan xarakterlanadi. Bunday bolalarda hissiy-irodaviy sohaning shakllanmaganligi aqliy ish qobiliyatining pastligi, hissiy labillik, gohida harakat qo‘zg‘aluvchanligi, yuqori affektiv qo‘zg‘alish, ko‘pincha telbanamo qiliqlar va eyforiya turi bo‘yicha ko‘tarinki kayfiyat ustunligi holati bilan birgalikda namoyon bo‘ladi.

Nutqning to‘liq rivojlanmaganligini R.E. Levina (1961) uch daraja bilan belgilaydi.

Nutq to‘liq rivijlanmaganligining 1 darajasi nutqning bo‘lmasligi bilan xarakterlanadi. Bunday bolalar nutqsiz bolalardir. 4-6 yoshdagi bunday bolalarning lug‘at boyligi kambag‘al, noaniq bo‘ladi. Nutqiy tovushga taqlid qilish, tovushlar kompleksi bilan chegaralangan bo‘ladi. Bu bolalarning passiv lug‘ati aktiv lug‘atiga nisbatan ancha boyroq lekin nutqni tushunish pasaygan bo‘ladi, ular ko‘p so‘zlarning ma’nosini tushunmaydilar. Tovushlar talaffuzida turg‘unlik bo‘lmaydi, tovushlar bir-biri bilan almashtiriladi, fonematik o‘quv buzilgan bo‘ladi.

Nutq to‘liq rivojlanmaganligining bu darajasiga ega bo‘lgan bolalar uchun tovushlar analizi bo‘yicha berilgan topshiriqlar tushunarsiz bo‘ladi.

Nutq to‘liq rivojlanmaganligining 2 darajasi-dastlabki keng qo‘llanadigan odatdagi nutqning bo‘lishi bilan xarakterlanadi. Bolalar oddiy jumlalardan foydalana biladilar, ma’lum lug‘at boyligiga ega bo‘ladilar. Ular narsalar, xodisalar, alohida belgilar nomini ajrata oladilar. Lekin bunday bolalarda nutqing qo‘pol darajada rivojlanmaganligi yaqqol ifodalangan bo‘ladi. Ular ikki-uch so‘zdan iborat gaplardan foydalanadilar. Lug‘at boyligi shu yoshga mos keladigan normadan kam bo‘ladi. Ҳarakat, belgisini bildiruvchi so‘zlardan foydalanishda qiyinchiliklar kuzatiladi, predmet nomini va boshqa belgilarini bilmaydilar. Kelishik formalarini chalkashtiradilar, fe’l sonini ot soniga moslashtira olmaydilar. Shunday kamchilikka ega bo‘lgan bolalar bo‘g‘inlar o‘rnini almashtiradilar, undoshlar ketma-ket kelganda tovushni qisqartiradilar.

Nutq to‘liq rivojlanmaganligining 3 darajasi- nutqda leksik-grammatik va fonetik-fonematik jihatdan rivojlanmaganlik elementlari kuzatiladi. Bolalar nutqqa ega bo‘lgan holda kishilar bilan aloqa bog‘lay oladilar, lekin buni ota-ona (tarbiyachi) ishtirokida, ularning muayyan tushuntirishlari yordamida bajaradilar. Bunday bolalar uchun erkin holda aloqada bo‘lish juda qiyin. Tovushlarni talaffuz qilishda ularni bir-biridan ajrata olmaslik, tovushlar guruhini artikulatsiya jihatidan osonroq bo‘lgan tovushlarga almashtirish ba’zi hollarda tovushlarni buzib talaffuz qilish bu bolalar uchun xarakterlidir.

Hulosa: Pedagogik fan sifatida logopediyada «nutqning to‘liq rivojlanmaganligi» tushunchasi, eshitish va intellekti normada bo‘lgan bolalarda barcha nutq kamponentlarining shakllanishi buzilishi bilan xarakterlanuvchi nutq kamchiligiga nisbatan qo‘llaniladi. Bola nutqining yuzaga kelishi va rivojlanishida muloqotning hal qiluvchi rolini gospitalizm tekshiruvlari isbotlaydi. Nutq rivojlanishiga, ayniqsa hissiy deprivatsiya yomon ta’sir ko‘rsatadi. Bunda bola tug‘ilganidan boshlab uning affektiv ehtiyojlari (suyish, erkalash, yaxshi ko‘rish) qondirilmaydi. Bunday vaziyat ko‘pincha ota-onalari spirtli ichimliklar ichuvchi, onasi yo‘q oilalarda, bola tug‘ilishi bilan tarbiyaga sust qaraladigan bolalar uyida tarbiyalanishi oqibatida vujudga keladi. Nutq to‘liq rivojlanmaganligi etiologiyasi va patogenezi turli- tumandir, ammo klinik nuqtai nazardan qaraganda markaziy nerv sistemasining erta organik zararlanishi bilan bog‘liq nutq to‘liq rivojlanmaganligi guruhi birmuncha muhim ahamiyatga ega.

Agar perinatal ensefalopatiyaning sababi miyaning bachadon gipoksiyasi va tug‘ruq asfiksiyasi hisobiga kislorod bilan tuyinmaganligi bo‘lsa, u gipoksik ensefalopatiya deb; agar mexanik tug‘ma shikastlanish bo‘lsa – travmatik ensefalopatiya deb; agar ikkala omil birgalikda kelsa – gipoksis-travmatik ensefalopatiya deb ataladi. Miya rivojlanmaganligi yoki zararlanishini keltirib chiqaruvchi sabablar ichida homiladorlik davrida onaning infeksiyalari yoki intoksikatsiyalari, toksikozlar, tug‘ruq travmasi, asfiksiya, rezus-omil bo‘yicha ona va homila qonining mos kelmasligi, markaziy nerv tizimi kasalliklari (neyroinfeksiyalar) va bola hayotining dastlabki yillarida bosh miya travmalari birmuncha ko‘p uchraydi. Ba’zi bir bolalar yetarlicha passiv lug‘atga ega bo‘ladilar, ular ota-onasi, logoped va boshqalar iltimosiga ko‘ra og‘zaki ifodalangan, yetarlicha murakkab va turli xil topshiriqlarni bajarish qobiliyatiga egadirlar.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Volkova L.S., Shaxovskaya S.N. Logopediya iz – vo. Vlados. M., 2002 yil.
2. Gulbeva G.G. Korreksiya narusheniya fonematicheskoy storonы rechi u doshkolnikov. Iz-vo. Soyuz. – M.,2001 yil.
3. Dadiovich. L.R Reznichenko T.S. Rebyonk ploxogovorit. Pochemu? Chto delat? Korreksionno pedagogicheskaya rabota s negovoryaщimi detmi. Iz-vo. GNOM i D M.,2001 yil.
4. Jukova N.S. Masyukova, T.B.Filicheva. preodoleniya obshego nedrazvitiya rechi u doshkolnikov. -M. Prosveshenie. 1990 yil.
5. Krauze E.N. Logopediya Izd-vo. Korone prinet. -M., 2003 yil.
6. Mikshina E.P. i dr. metodika formirovaniya i razvitiya ustnoy rechi. Izd-vo. Soyuz 2001 yil.
7. Mo‘minova L.R., Ayupova M.Yu. Logopediya -T, 1993 yil.
8. Sazanova.S.N. Razvitiya rechi doshkolnikov s obshim nedorazvitiem rechi. Izd-vo. Akademiya. -M. 2003 yil.
9. Tkachenko T.A. Uchim govorit pravilno. Sistema korreksii obshego nedorazvitiya rechi u detey 5 let. Izd-vo. GNOM. i D 2001 yil.
10. Tkachenko T.A. uchim govorit pravilno sistema korreksii obshego nedorazvitiya rechi u detey 6 let. Izd-vo. GNOM i D. 2001 yil.

BOLALAR RUHIY SAMOLATLIGINI QO‘LLAB-QUVVATLASHDA OTA-ONALAR MUNOSABATLARINING O‘ZARO DIALEKTIK ASOSLARI

S.T.Mo‘minboyeva
Guliston Davlat pedagogika Instituti
“Pedagogika va psixologiya” kafedrasi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar ruhiy salomatligini shakllantirishda ota-ona va bola munosabatlarining dialektik qonuniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotda oiladagi muloqotning miqdoriy to‘planishi, bolaning ruhiy barqarorligi kabi sifat o‘zgarishlariga o‘tishi, ziddiyatlarning rivojlanish omili sifatidagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy raqamli muhitda ushbu munosabatlarni korreksiya qilish bo‘yicha pedagogik tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Bolalar ruhiy salomatligi, ota-ona munosabatlari, dialektik asoslar, dialektik qonuniyatlar, miqdoriy to‘planish, sifat o‘zgarishlari, ruhiy barqarorlik, ziddiyatlar rivojlanishi, pedagogik tavsiyalar, korreksiya qilish, raqamli muhit, oila muloqoti, shaxs shakllanishi, pedagogik-psixologik omillar, ijtimoiy muhit.

KIRISH. Mavzuning dolzarbligi. Bugungi jadal o‘zgarib borayotgan global axborotlashuv va texnologik taraqqiyot davrida yosh avlodning ruhiy salomatligini muhofaza qilish nafaqat tibbiy-biologik, balki ustuvor ijtimoiy-pedagogik masalaga aylandi. O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta’lim islohotlari doirasida sog‘lom va barkamol shaxsni shakllantirish, ayniqsa, bolalarning ruhiy barqarorligini ta’minlashda oila va ota-onalar bilan hamkorlik tizimini yangi bosqichga ko‘tarish talab etilmoqda. Bolalar ruhiy salomatligini qo‘llab-quvvatlash va ota-onalar munosabatlari o‘zaro uzviy bog‘liq, dinamik va ziddiyatli jarayon bo‘lib, u sof dialektik xarakterga egadir. Bola bugun kattalar yordami bilan bajara olgan ishini ertaga mustaqil bajara oladi. Hayotning ilk bosqichlarida ota-ona tomonidan olingan g‘amxo‘rlik miqdori bolaning butun umrlik ruhiy muvozanatini belgilab beradi. .Bu jarayonda ota-ona shunchaki nazoratchi emas, balki bolaning ruhiy rivojlanishini yo‘naltiruvchi vositachidir. “Intellektual rivojlanish” — bu tashqi muhitdan olingan ma’lumotlar va ichki tuzilmalarning o‘zaro dialektik muvozanatlashuvi jarayonidi. Oila muhitidagi pedagogik korreksiya bolaning ruhiy

barqarorligini ta’minlashda dori-darmondan ham ko‘ra kuchliroq ta’sirga ega. Dialektika qonuniyatlariga ko‘ra, bolaning ruhiy rivojlanishi tekis chiziqli harakat emas, balki “miqdor o‘zgarishlarining sifat o‘zgarishlariga o‘tishi” masalan, ota-ona mehrining muntazamligi bolada ruhiy immunitet shakllanishiga olib kelishi hamda “qarama-qarshiliklar birligi va kurashi” erkinlik va nazorat muvozanati orqali sodir bo‘ladi. Hozirgi kunga qadar bolalar ruhiy salomatligi ko‘p hollarda faqat klinik yoki tor doiradagi psixologik yondashuvlar asosida o‘rganib kelingan. Shaxs rivojlanishining ontogeneziga nazar tashlaydigan bo‘lsak inson ontogenezidagi ruhiy rivojlanish – bu faqat miqdoriy o‘sish emas, balki sifat o‘zgarishlarining uzluksiz almashinuvidir. Agar bolaning oilada xavfsizlik va mehrga bo‘lgan ehtiyojlari qondirilmasa, uning intellektual va ruhiy rivojlanishi to‘xtab qoladi. Ona va bola o‘rtasidagi mustahkam emotsional bog‘lanishlar bolaning butun umr davomidagi ruhiy sog‘lomligining immunitetidir. Ota-ona bolaning xatolarini jazolash orqali emas, balki o‘sha xatodagi dialektik sabablarni tushunish orqali unga yordam berishi kerak. Ota-onalarning o‘z his-tuyg‘ularini qanday boshqarishi bolaning ruhiy salomatligi uchun “tirik darslik” vazifasini o‘taydi. Har bir yosh bosqichi o‘zidan oldingi bosqichning inkor etilishi va yangi psixologik tuzilmalarning shakllanishi bilan xarakterlanadi. Bolaning ruhiy salomatligi va emotsional barqarorligi uning ijtimoiy muhit bilan, eng avvalo, ota-onasi bilan bo‘lgan muloqotining mazmuniga bog‘liq. Oila — bu bolaning dunyoni anglashidagi ilk va asosiy “ijtimoiy filtri”dir. Har bir inson tug‘ilishidan boshlab hayotning nima ekanligini, insonni o‘rab turgan jamiyki predmetlarning ilk xususiyatlari haqida oilasidan eshitib o‘rganadi. Ota-ona va bola o‘rtasidagi samimiy, ishonchli muloqot bolada “psixologik himoya” tizimini yaratadi. Bunday muhitda o‘sgan bola tashqi dunyodagi ziddiyatli vaziyatlarga nisbatan bardoshli (ruhiy sog‘lom) bo‘lib yetishadi.

METODOLOGIYA. Yanada rivojlanayotgan globallashuv jarayonida hamma sohada shu jumladan, bolalar bilan bog‘liq muammolar yetarligina. Bolaning ruhiy dunyosi, undagi travmalar, ruhiy dunyosi buzulishi natijasida atrofidagi do‘stlariga bo‘ladigan munosabati, darslarga qiziqishiga ham jiddiy ta’sir ko‘rsatmay qolmaydi. Boladagi salbiy o‘zgarishlar birinchi o‘rinda o‘qituvchisiga seziladi. Sababni aniqlashga harakat qilib ota-ona bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yadi. O‘qituvchida malaka yetarli bo‘lsa bolaning ontogenezidan boshlab o‘rgandi. Oila — bu shaxs shakllanadigan shunchaki makon emas, balki o‘zaro psixologik ta’sirlarning murakkab tizimidir. Bolaning ruhiy salomatligi ota-onaning unga bo‘lgan munosabati va oiladagi umumiy emotsional iqlimning mahsulidir. Tadqiqotda nazariy-metodologik asos sifatida dialektik qonuniyatlar va tizimli yondashuv tamoyillari tanlab olindi. Tadqiqot jarayonida E. G‘oziyevning ontogenez psixologiyasi borasidagi qarashlariga tayanib, bolaning ruhiy salomatligi dinamik jarayon sifatida o‘rganildi. Ma’lumotlarni yig‘ishda qiyosiy-pedagogik tahlil va psixologik kuzatish metodlaridan foydalanildi. Bu esa ota-ona munosabatlaridagi o‘zgarishlarning bolaning emotsional sohasiga ta’sirini chuqurroq tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida shaxs shakllanishida ijtimoiy muhit va ota-ona munosabatlarining ustuvorligini belgilovchi quyidagi fundamental nazariyalar tanlab olindi. Madaniy-tarixiy rivojlanish va ijtimoiy munosabatlar . L.S. Vigotskiyning nazariyasiga ko‘ra, bolaning ruhiy rivojlanishi “yaqin rivojlanish zonasi” doirasida, ya’ni kattalar birinchi navbatda ota-onalar bilan hamkorlikda amalga oshadi. Dialektik yondashuvda ota-ona va bola munosabatlari shunchaki muloqot emas, balki tashqi ijtimoiy shakldan ichki psixologik xususiyatga o‘tish interiorizatsiya jarayonidir. G‘.B. Shoumarov tadqiqotlarida esa oilaviy munosabatlarning etnik va psixologik jihatlari yoritiladi. Uning yondashuvi bolaning ruhiy salomatligini oiladagi psixologik iqlim va ota-onalarning pedagogik madaniyati bilan bog‘liq holda o‘rganish imkonini beradi. Kognitiv va intellektual kamolot dialektikasi. E.G‘. G‘oziyev o‘z asarlarida bolaning bilish jarayonlari va faoliyat motivlari shakllanishida ota-onaning o‘rnini fundamental tahlil qilgan. Uning fikricha, ota-ona va bola o‘rtasidagi dialektik aloqa bolada mustaqil fikrlash va ijtimoiy adaptatsiyani ta’minlovchi asosiy omildir. M. Montessori tizimi esa bolaning “absorbsion zehni” (yutuvchi ong) tushunchasi orqali metodologiyani boyitadi. Bu yerda ota-onaning vazifasi — bolaga tayyor bilim berish emas, balki uning ruhiy salomatligi va o‘z-o‘zini rivojlantirishi uchun zarur bo‘lgan erkin va xavfsiz “tayyorlangan muhit”ni yaratishdir. Emotsional bog‘liqlik va

ehtiyojlar iyerarxiyasi. J. Boulbi tomonidan ilgari surilgan “bog‘liqlik nazariyasi” tadqiqotning emotsional poydevorini tashkil etadi. Ota-ona bilan erta yoshdagi xavfsiz bog‘liqlik — bolaning kelajakdagi ruhiy barqarorligi va depressiv holatlardan himoyalanganligining kafolatidir. A. Maslou nazariyasiga tayanib, bolaning ruhiy salomatligi uning bazaviy ehtiyojlari qondirilishi bilan bog‘liq deb qaraladi. Ota-ona munosabatlari bolaning o‘z-o‘zini namoyon qilish darajasiga chiqishi uchun dialektik platforma vazifasini o‘taydi. Insonparvarlik va hamkorlik pedagogikasi. Sh. Amonashvili tomonidan ishlab chiqilgan “Insonparvarlik pedagogikasi” prinsiplari ota-ona va bolani teng huquqli sub’ektlar sifatida ko‘radi. Tadqiqot metodologiyasida bolaga shaxs sifatida qarash, uning ruhiy dunyosiga nisbatan “ma’naviy akusherlik” qilish g‘oyasi ota-onalar munosabatlarining asosiy mezoni sifatida olinadi.

MUHOKAMA VA NATIJA. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bolalar ruhiy salomatligini muhofaza qilishda ota-ona va bola munosabatlari faqatgina tarbiyaviy emas, balki chuqur psixologik-dialektik jarayondir. Ushbu jarayonni tahlil qilishda jahon va mahalliy psixologiya maktablarining yondashuvlari o‘zaro hamohanglik kasb etadi. L.S. Vigotskiy va J. Boulbi nazariyalari bolaning ruhiy barqarorligi tashqi muhit bilan bog‘liqligini isbotlaydi. Agar Boulbi ota-ona bilan emotsional “xavfsiz bog‘liqlik” bo‘lmasa, bolada ichki xavotir va depressiv holatlar shakllanishini ta’kidlasa, Vigotskiy bu munosabatni “yaqin rivojlanish zonasi” orqali tushuntiradi. Ya’ni, ota-onaning qo‘llab-quvvatlashi bolaning ruhiy imkoniyatlarini kengaytiruvchi dialektik kuchdir. Mahalliy olimlarimizdan E. G‘oziyev va G‘. Shoumarov ushbu jarayonni o‘zbek oilasi mentalitetidan kelib chiqib tahlil qiladilar. G‘oziyevning ontogenez psixologiyasiga oid qarashlari bolaning yosh davrlari inqirozini ota-ona bilan hamkorlikda yengib o‘tish zarurligini ko‘rsatsa, Shoumarov oilaviy nizolarning bolaning ruhiy dunyosiga destruktiv ta’sirini dialektik qonuniyatlar asosida yoritib beradi. Uning fikricha, ota-onalar o‘rtasidagi munosabatlar bevosita bolaning ruhiy barqarorligiga ko‘chadi (proeksiyalashadi). A. Maslou va M. Montessori yondashuvlari esa “bolaning ichki erkinligi” tushunchasida birlashadi. Maslouning iyerarxiyasida sevgi va xavfsizlik ehtiyoji qondirilmagan bola ruhiy salomatligida muammolar yuzaga kelishi muqarrar. Montessori esa ota-onaning ortiqcha bosimi avtoritarizm bolaning tabiiy rivojlanish dialektikasini buzishini ta’kidlaydi. Ota-onaning vazifasi — bolani “shakllantirish” emas, balki uning o‘z-o‘zini rivojlantirishi uchun xavfsiz muhit yaratishdir. Nihoyat, Sh. Amonashvilining insonparvarlik pedagogikasi ushbu qarashlarni umumlashtirib, ota-ona va bola munosabatlarini ”ruhiy muloqot” darajasiga ko‘taradi. Muhokamamiz shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy raqamli ziddiyatlar sharoitida ota-onalarning pedagogik-psixologik kompetentligini oshirish nafaqat tarbiyaviy, balki bolaning ruhiy salomatligini saqlovchi terapevtik ahamiyatga ega.

XULOSA. Ushbu olimlarning nazariyalari shuni tasdiqlaydiki, bolalar ruhiy salomatligi, Boulbi va Vigotskiy bo‘yicha: Ijtimoiy hamkorlik va emotsional xavfsizlik, G‘oziyev va Shoumarov bo‘yicha: Yosh xususiyatlari va milliy tarbiya madaniyati, Maslou va Montessori bo‘yicha: Bazaviy ehtiyojlar va erkin faoliyat, Amonashvili bo‘yicha: Shaxsga nisbatan cheksiz hurmat va mehr asosida shakllanadi. Tadqiqot davomida o‘rganilgan nazariy manbalar va amalga oshirilgan tahlillar asosida quyidagi yakuniy xulosalarga kelindi: Munosabatlarning Dialektik Birshaxsligi: Bolalar ruhiy salomatligi ota-ona va bola munosabatlarining o‘zaro ta’sirida shakllanuvchi dinamik jarayondir. L.S. Vigotskiyning “ijtimoiy rivojlanish vaziyati” va E. G‘oziyevning ontogenetik qarashlari shuni ko‘rsatadiki, ota-ona nafaqat tarbiyachi, balki bolaning ruhiy dunyosini quruvchi “arxitektor” vazifasini o‘taydi. Ota-ona munosabatidagi barqarorlik bolaning ichki intellektual va emotsional o‘sishiga bevosita turtki beradi. Emotsional Himoya Tizimi: J. Boulbi va G‘. Shoumarovning yondashuvlarini sintez qilgan holda aytish mumkinki, oiladagi sog‘lom psixologik muhit bolaning tashqi dunyodagi ziddiyatlarga (shu jumladan, raqamli tahdidlarga) nisbatan “psixologik immuniteti”ni shakllantiradi. Ota-ona bilan o‘rnatilgan xavfsiz bog‘liqlik bolaning ruhiy tushkunlik va xavotirlanish darajasini pasaytiruvchi asosiy himoya mexanizmidir. Shaxsga Yo‘naltirilgan Muhit: M. Montessori va A. Maslou nazariyalari xulosasi shuni ko‘rsatadiki, bolaning ruhiy salomatligini qo‘llab-quvvatlash uchun uning bazaviy ehtiyojlarini (sevgi, xavfsizlik, e’tirof) qondirish bilan birga, unga tanlov erkinligini berish lozim. Avtoritar nazoratdan voz kechib, bolaning o‘z-o‘zini namoyon qilishiga sharoit yaratish — uning

ruhiy butunligini saqlashning garovidir. Insonparvarlik Hamkorligi: Sh. Amonashvilining "hamkorlik pedagogikasi" asosida ota-ona va pedagoglar o‘rtasidagi dialektik aloqani rivojlantirish zarur. Bolaning ruhiy salomatligi faqat oila ichidagi munosabat emas, balki "oila-maktab-bola" uchligidagi ma’naviy va psixologik muvofiqlik natijasidir. Ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirishga qaratilgan “Oila-maktab” hamkorlik platformalarini yaratish, ularda yuqorida nomi keltirilgan olimlarning metodikalaridan (masalan, Montessori muhiti va Amonashvili insonparvarligi) foydalanish bolalar ruhiy salomatligini barqarorlashtirishda yuqori samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. . L.S. Vigotskiy — "Psixologiya razvitiya cheloveka" (Inson rivojlanishi psixologiyasi)
2.Shoumarov G‘.B. Oila psixologiyasi. – Toshkent: "Sharq", 2010. – 296 b.
3. G‘oziyev E.G‘. Ontogenez psixologiyasi. – Toshkent: "Noshir", 2010. – 360 b.
4. To‘rayev M. Bolalar psixologiyasi va pedagogikasi
5. Abraham Maslow — "Motivation and Personality" (Motivatsiya va shaxsiyat)
6. Baratov Sh.R. Psixologik xizmat asoslari. – Toshkent: "O‘qituvchi", 2014.
7.John Bowlby — "A Secure Base" (Xavfsiz baza/asos)
8. Maria Montessori — "The Absorbent Mind" (Yutuvchi ong)
9. Sh.A. Amonashvili — "Osnovi gumannoy pedagogiki" (Insonparvarlik pedagogikasi asoslari)
10.Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Harvard University Press, 1979.

ADOLATLI BOSHQARUVNING INSONPARVARLIK MOHIYATI

Yarbayev Xasan Xazratqulovich
Guliston davlat pedagogika instituti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada adolatli boshqaruvning insonparvarlik mohiyati har tomonlama tahlil qilinadi. Unda boshqaruv tizimida adolat tamoyillarining ustuvorligi, inson huquq va erkinliklarini ta’minlashdagi o‘rni hamda ijtimoiy tenglikni qaror toptirishdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, insonparvar boshqaruvning jamiyat barqarorligi, fuqarolar ishonchi va davlat rivojiga ijobiy ta’siri ilmiy asosda bayon etiladi. Maqolada adolatli boshqaruvning asosiy mezonlari, zamonaviy boshqaruv tizimlarida qo‘llanilish xususiyatlari hamda uning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi roli haqida muhim xulosalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: adolatli boshqaruv, insonparvarlik, ijtimoiy adolat, inson huquqlari, davlat boshqaruvi, tenglik, fuqarolik jamiyati, boshqaruv tamoyillari, ijtimoiy barqarorlik, demokratik qadriyatlar.

Adolatli boshqaruv masalasi ijtimoiy-falsafiy tafakkur tarixida eng muhim va dolzarb mavzulardan biri sifatida qaralib kelingan. Jamiyat taraqqiyoti, siyosiy tizimning barqarorligi hamda insonning har tomonlama kamol topishi ko‘p jihatdan boshqaruv tizimining adolat tamoyillariga qanchalik asoslanganligi bilan chambarchas bog‘liqdir. Zero, adolat tamoyili boshqaruvning nafaqat tashkiliy-huquqiy jihatlarini, balki uning mazmun-mohiyatini belgilovchi fundamental mezon tarzida namoyon bo‘ladi.

Insonparvarlik esa boshqaruvning axloqiy negizini tashkil etib, unda inson qadr-qimmati, huquq va erkinliklari, shaxs manfaatlari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuv boshqaruv jarayonida inson omilini markazga qo‘yishni, davlat va jamiyat institutlarining faoliyati esa avvalo inson manfaatlariga xizmat qilishi lozimligini taqozo etadi. Shu bois insonparvar boshqaruv modeli shaxsni ijtimoiy munosabatlarning faol subyekti sifatida e’tirof etadi hamda uning erkin rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga intiladi.

Adolatli boshqaruvni faqatgina huquqiy me’yorlar va qonun ustuvorligi bilan cheklab qo‘yish yetarli emas. U o‘z mohiyatiga ko‘ra ma’naviy-axloqiy qadriyatlarga ham tayanadi. Aynan shu jihat boshqaruv tizimini mexanik boshqaruvdan insoniylik mezonlariga asoslangan murakkab ijtimoiy institutga aylantiradi. Bunda halollik, mas’uliyat, ochiqlik, ijtimoiy tenglik va adolat kabi qadriyatlar muhim o‘rin tutadi.

Shuningdek, adolatli va insonparvar boshqaruv jamiyatda ijtimoiy ishonch muhitini shakllantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Fuqarolarning davlat institutlariga bo‘lgan ishonchi ortishi esa o‘z navbatida siyosiy barqarorlikni mustahkamlash, ijtimoiy ziddiyatlarning oldini olish va barqaror rivojlanishni ta’minlashga xizmat qiladi. Shu ma’noda, adolatli boshqaruv nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan muhim ijtimoiy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi.

Bu boradagi g‘oyalar va qarashlar chuqur tarixiy ildizlarga ega bo‘lib, xususan Sharq falsafasida, bu borada Abu Nasr Forobiy ta’limoti alohida ahamiyat kasb etadi. Forobiy boshqaruvni insonni oliy baxt-saodatga yetaklovchi vosita sifatida ko‘radi. Uning fikricha, jamiyatning asosiy maqsadi inson kamolotini ta’minlashdan iborat bo‘lib, bu esa faqat adolatli va insonparvar boshqaruv orqali amalga oshadi. Mutafakkirning “Fozil odamlar shahri” [1] asarida tasvirlangan fozil jamiyat modeli aynan shu tamoyillarga asoslanadi. Forobiy nazarida adolatli boshqaruvning insonparvarlik mohiyati, avvalo, insonni oliy qadriyat sifatida e’tirof etishda namoyon bo‘ladi va bunday boshqaruv tizimida qonunlar va siyosiy qarorlar inson manfaatlariga xizmat qiladi, uning erkinligi va qadr-qimmatini himoya qiladi. Insonparvar boshqaruvda hokimiyatning legitimligi kuch yoki majburlovdan emas, balki axloqiy asoslanganlik va ijtimoiy ishonchdan kelib chiqadi. Shu jihatdan Forobiy qarashlari zamonaviy insonparvarlik nazariyalar bilan hamohangdir.

Adolatli boshqaruvning yana bir muhim jihati bu axloqiylik va ma’naviyat bilan bevosita bog‘liqligidir. Insonparvar boshqaruv faqat tashqi tartibni saqlash bilan cheklanmaydi, balki jamiyat a’zolarining ma’naviy kamolotini ham rag‘batlantiradi. Bu yerda qonunlar nafaqat nazorat vositasi, balki tarbiyaviy mexanizm sifatida ham faoliyat yuritadi. Shu bois adolatli boshqaruv tizimida qonuniylik va axloqiylik o‘zaro uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi.

Ilmiy jihatdan qaralganda, adolatli boshqaruvning insonparvarlik mohiyati bir necha asosiy komponentlardan tashkil topadi. Birinchidan, normativ asos, ya’ni boshqaruvning adolat, tenglik va haqqoniylik prinsiplari asosida tashkil etilishi. Ikkinchidan, institutsional asos, ya’ni qonunlarning ustuvorligi va ularning hamma uchun teng amal qilishi. Uchinchidan, axloqiy asos, ya’ni boshqaruv subyektlarining yuksak ma’naviy fazilatlarga ega bo‘lishi. Ushbu komponentlar o‘zaro mutanosib holda insonparvar boshqaruv modelini shakllantiradi.

Zamonaviy siyosiy-falsafiy qarashlarda ham adolatli boshqaruvning insonparvarlik mohiyati muhim o‘rin tutadi. Masalan, inson huquqlari konsepsiyasi, huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati g‘oyalari aynan insonparvarlik tamoyillariga asoslanadi. Bu yondashuvlarda davlatning asosiy vazifasi inson huquq va erkinliklarini ta’minlash, ijtimoiy adolatni qaror toptirish va jamiyatda barqarorlikni saqlashdan iborat deb qaraladi.

Faylasuf olim B.To‘rayevning fikriga ko‘ra, adolat bu shunchaki hamma uchun qonun oldida tenglik degani emas, balki haqiqiy adolat jamiyatda har bir inson o‘z iqtidori va salohiyatini yuzaga chiqara olishi uchun teng imkoniyatlar mavjudligidir [2]. V.Alimasov adolat falsafasini insonparvarlik tamoyillari bilan bog‘liq holda tushintirishga harakat qiladi. Uning fikricha, agar qonunlar insonlarning ichki adolat tuyg‘usiga zid bo‘lsa, jamiyatda huquqiy nigilizm kuchayadi, shu sababdan qonun ijodkorligi jarayoni falsafiy va axloqiy asoslarga tayangan holda amalga oshirilishi lozim [3]. Siyotshunos olim B.Omonov fikriga ko‘ra “Davlatning ustuni ham dini ham adolatdir. Ijtimoiy adolat bo‘lmagan joyda korrupsiya ildiz otadi” [4].

Shu bilan birga, adolatli boshqaruv insonparvarliksiz mavjud bo‘la olmaydi. Agar boshqaruv tizimi faqat formal qonunlarga tayanib, inson manfaatlarini e’tibordan chetda qoldirsa, u o‘z mohiyatini yo‘qotadi va ijtimoiy norozilikka olib keladi. Aksincha, insonparvarlikka asoslangan boshqaruv tizimi jamiyatda ishonch, hamjihatlik va barqarorlikni ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, adolatli boshqaruvning insonparvarlik mohiyati jamiyat taraqqiyotining muhim sharti hisoblanadi. U inson qadr-qimmati, huquqlari va erkinliklarini e’tirof

etishga, adolatli qonunlar va axloqiy boshqaruvga asoslanadi. Ushbu g‘oyalar bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolgan bo‘lib, zamonaviy huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydananilgan adabiyotlar:

1. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2016. – 320 б.
2. To‘rayev B. Jamiyat taraqqiyoti strategiyasi: falsafiy-metodologik tahlil. – Toshkent: Falsafa va huquq instituti nashriyoti, 2007. – B. 92-95.
3. Alimasov V. Falsafa. O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Sharq, 2005. – B. 120-135.
4. Omonov B. Davlat fuqarolik xizmati. – Toshkent: Dilbarim nashriyoti, 2025. – B. 37-39.

ABDURAHMON TOSHKANDIY MEROSIDA KOMIL INSON TARBIYASI G‘OYALARINING FALSAFIY TAHLILI

X.T.Suvonqulov
Guliston davlat universiteti “Ijtimoiy fanlar” kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yangi O‘zbekiston sharoitida Uchinchi Renessans poydevorini yaratishda Abdurahmon Toshkandiy axloqiy qarashlarining ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, yoshlar tarbiyasi, ma’naviy yuksalish va ma’rifatparvarlik g‘oyalarining jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlari: Yangi O‘zbekiston, Uchinchi Renessans, Abdurahmon Toshkandiy, ma’naviyat, axloq, yoshlar tarbiyasi, ma’rifatparvarlik.

Bugungi globallashuv va keskin ma’naviy-mafkuraviy jarayonlar kuchayib borayotgan davrda jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida ma’naviyat, ma’rifat va axloqiy qadriyatlarga bo‘lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, Yangi O‘zbekiston sharoitida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar inson omiliga, yoshlar tarbiyasiga hamda barkamol avlodni voyaga yetkazish masalalariga alohida e’tibor qaratishni taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan, xalqimizning boy ma’naviy merosi, jadid-ma’rifatparvarlar faoliyati va ularning axloqiy-falsafiy qarashlarini o‘rganish bugungi kunning dolzarb ilmiy masalalaridan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini yaratish g‘oyasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan mazkur konsepsiya milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari odimlashning muhim bosqichi sifatida talqin qilinmoqda. Ushbu g‘oya asosida ilm-fan, ta’lim-tarbiya, ma’naviyat va madaniyatni rivojlantirish orqali yangi uyg‘onish davrini barpo etish maqsadi ko‘zda tutilgan. Bunda tarixiy tajriba, xususan, Markaziy Osiyoda yuz bergan Birinchi va Ikkinchi Renessans davrlarining ma’naviy-ma’rifiy asoslarini o‘rganish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tarixdan ma’lumki, IX–XII asrlarda yuz bergan Birinchi Sharq Renessansi hamda Amir Temur va temuriylar davridagi Ikkinchi Renessans davri yurtimizda ilm-fan, madaniyat, me’morchilik, adabiyot va axloqiy tafakkurning yuksak taraqqiyoti bilan xarakterlanadi. Ushbu davrlarda yashab ijod qilgan allomalar inson kamoloti, axloqiy poklik, ilm-ma’rifat va komil jamiyat haqidagi qarashlari bilan jahon sivilizatsiyasi rivojiga katta hissa qo‘shganlar. Ayniqsa, ta’lim va tarbiyaning uyg‘unligi, yosh avlodni ma’naviy barkamol etib tarbiyalash masalasi mutafakkirlar ijodining markaziy mavzularidan biri bo‘lgan.

XX asr boshlarida faoliyat olib borgan jadid-ma’rifatparvarlar ham millat taraqqiyotini ilm-fan, ma’rifat va axloqiy yuksalish bilan bog‘laganlar. Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Fitrat, Cho‘lpon hamda Abdurahmon Toshkandiy kabi ma’rifatparvarlar xalqni jaholat va qoloqlikdan chiqarish, yoshlarni zamonaviy bilimlar asosida tarbiyalash hamda milliy o‘zlikni

anglash g‘oyalarini ilgari surganlar. Ularning qarashlarida ta’lim-tarbiya, odob-axloq va ma’naviy kamolot masalalari muhim o‘rin egallaydi. Ayniqsa, Abdurahmon Toshkandiy o‘zining “Me’yor ul-axloq” asarida inson axloqi, oilaviy tarbiya, do‘stlik, ustoz-shogird munosabatlari hamda komil inson tarbiyasi haqidagi qarashlari bilan alohida ajralib turadi.

Abdurahmon Toshkandiyning axloqiy qarashlari bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Chunki mutafakkir ilgari surgan g‘oyalar insonparvarlik, vatanparvarlik, halollik, ilmga intilish, kattalarga hurmat, yoshlar tarbiyasi va ma’naviy poklik kabi umuminsoniy qadriyatlarga asoslanadi. Hozirgi davrda yoshlarni turli zararli g‘oyalar va ma’naviy tahdidlardan himoya qilish, ularning qalbida milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sadoqat hissini shakllantirishda bunday ma’rifiy merosning ahamiyati nihoyatda kattadir.

Shu bois mazkur maqolada Abdurahmon Toshkandiy axloqiy qarashlarining Yangi O‘zbekiston va Uchinchi Renessans poydevorini yaratishdagi ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, jadid-ma’rifatparvarlar merosining yoshlar ma’naviy tarbiyasi, milliy yuksalish va jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni ochib beriladi. Mazkur tadqiqot yosh avlodni ma’naviy barkamol etib tarbiyalash, milliy qadriyatlarni asrash hamda Uchinchi Renessans g‘oyalarini amalga oshirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotni amalga oshirish jarayonida tarixiylik, xolislik, tizimlilik va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotda Yangi O‘zbekiston sharoitida Uchinchi Renessans poydevorini yaratish jarayonlari hamda Abdurahmon Toshkandiy axloqiy qarashlarining ma’naviy-ma’rifiy ahamiyati tarixiy va falsafiy jihatdan tahlil qilindi. Shuningdek, maqolada manbashunoslik metodidan foydalanilib, jadid-ma’rifatparvarlar merosi, xususan Abdurahmon Toshkandiyning “Me’yor ul-axloq” asari hamda Renessans va ma’naviyat masalalariga oid ilmiy manbalar o‘rganildi. Tadqiqot davomida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning Uchinchi Renessans va yoshlar tarbiyasiga oid konseptual qarashlari ham metodologik asos sifatida tahlil etildi.

Qiyosiy tahlil metodi asosida Birinchi va Ikkinchi Renessans davrlaridagi ma’naviy yuksalish omillari bilan bugungi Yangi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan ma’naviy-ma’rifiy islohotlar o‘zaro solishtirildi. Shu bilan birga, axloqiy qadriyatlar, ta’lim-tarbiya va barkamol avlod masalalarining jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni falsafiy-ijtimoiy yondashuv asosida ochib berildi.

Yangi O‘zbekiston sharoitida Uchinchi Renessans g‘oyasi, ma’naviy yuksalish hamda jadid-ma’rifatparvarlar merosini o‘rganish masalalari so‘nggi yillarda tarix, falsafa, pedagogika va adabiyotshunoslik yo‘nalishlarida dolzarb tadqiqot obyektiga aylangan. Ayniqsa, Abdurahmon Toshkandiy ijodi va uning axloqiy qarashlari yoshlar tarbiyasi hamda ma’naviy-ma’rifiy islohotlar bilan bog‘liq holda ilmiy jihatdan tahlil qilinmoqda.

Mazkur mavzuni tadqiq etishda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning Uchinchi Renessans va ma’naviy taraqqiyotga oid konseptual qarashlari muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Davlat rahbarining Oliy Majlisga murojaatnomalarida ilm-fan, ta’lim va ma’naviyatni rivojlantirish orqali yangi uyg‘onish davrini barpo etish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan [1, B. 2]. Sharq Renessansi va uning tarixiy-falsafiy mohiyatini tadqiq etishda M.Qodirovning ilmiy maqolalari muhim ahamiyat kasb etadi. Olim o‘z tadqiqotlarida Birinchi va Ikkinchi Renessans davrlarining shakllanish omillari, ilm-fan va ma’rifat taraqqiyotining tarixiy asoslarini tahlil qiladi [2, B. 158-160]. Shu bilan birga, Adam Metsning “Musulmon Renessansi” asarida Sharq uyg‘onish davridagi ilm-fan, huquq, madaniyat va ma’rifat taraqqiyoti ilmiy jihatdan yoritilgan [3, B. 144-145].

Jahon falsafasi va Sharq mutafakkirlari merosiga oid tadqiqotlarda ham Renessans davrining ma’naviy asoslari keng yoritiladi. Xususan, “Jahon falsafasi qomusi”da Sharq uyg‘onish davri allomalarining ilm-fan va axloqiy tafakkur taraqqiyotidagi o‘rni tahlil qilingan [4, B. 510]. Abdurahmon Toshkandiy ijodi va jadidchilik harakati bilan bog‘liq masalalar B.Qosimov, Sh.Rizayev, D.Quronov va boshqa adabiyotshunos olimlar tomonidan o‘rganilgan. Mazkur tadqiqotlarda ma’rifatparvarning ijtimoiy-falsafiy qarashlari, axloqiy g‘oyalari hamda yoshlar tarbiyasiga oid fikrlari yoritilgan [5, B. 74]. Ayniqsa, jadidchilik harakatining milliy uyg‘onish va ma’naviy taraqqiyotdagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Shuningdek, birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning ma’naviyat, ta’lim va barkamol avlod masalalariga bag‘ishlangan asarlarida ham yoshlar tarbiyasi va milliy qadriyatlarning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati chuqur tahlil etiladi [6,

B. 29]. Ushbu qarashlar bugungi Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi bilan hamohang ravishda rivojlantirilmoqda.

Bugungi Yangi O‘zbekiston taraqqiyot bosqichida ma’naviy-ma’rifiy islohotlarni chuqurlashtirish, yosh avlodni barkamol inson qilib tarbiyalash hamda jamiyatda milliy qadriyatlarni mustahkamlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. Ayniqsa, Uchinchi Renessans konsepsiyasi xalqimizning tarixiy-ma’naviy merosini qayta tiklash va uni zamonaviy taraqqiyot bilan uyg‘unlashtirishga xizmat qilmoqda [1, B. 2].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Abdurahmon Toshkandiy qarashlarining markazida inson axloqi, ilm-ma’rifat, komil inson tarbiyasi hamda jamiyat ma’naviy taraqqiyoti masalalari turadi. Uning “Me’yor ul-axloq” asarida ilgari surilgan g‘oyalar bugungi kun talablari bilan hamohang bo‘lib, unda yoshlarni halollik, vatanparvarlik, insonparvarlik, kattalarga hurmat va ilmga muhabbat ruhida tarbiyalash zarurligi ta’kidlanadi [5, B. 74]. Abdurahmon Toshkandiy axloqiy qarashlarining muhim jihatlaridan biri ta’lim va tarbiya uyg‘unligiga alohida e’tibor qaratilganidadir. Mutafakkir insonni komillikka yetkazishda ilmning o‘zi yetarli emasligini, uni odob-axloq va ma’naviy tarbiya bilan birgalikda olib borish zarurligini qayd etadi. Bu qarashlar bugungi ta’lim tizimida olib borilayotgan islohotlar bilan bevosita bog‘liqdir [6, B. 29].

Tadqiqot davomida Birinchi va Ikkinchi Renessans davrlarining tarixiy tajribasi tahlil qilinar ekan, ushbu davrlarda davlat tomonidan ilm-fan va ma’rifatga katta e’tibor qaratilgani, olimlar hamda mutafakkirlar faoliyati qo‘llab-quvvatlangani aniqlandi. Aynan ana shu omillar Sharq uyg‘onish davrlarining yuzaga kelishiga zamin yaratgan [2, B. 158–160]. Shuningdek, jadid-ma’rifatparvarlar faoliyatining asosiy maqsadi xalqni jaholat va qoloqlikdan chiqarish, milliy ongni uyg‘otish hamda zamonaviy bilimlarni targ‘ib qilishdan iborat bo‘lgan. Abdurahmon Toshkandiy ham ana shu ma’rifiy harakatning faol vakillaridan biri sifatida xalqni ilm-ma’rifatga, axloqiy poklikka va milliy yuksalishga da’vat etgan [5, B. 74].

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Abdurahmon Toshkandiy merosi Yangi O‘zbekiston sharoitida ma’naviy-ma’rifiy islohotlarni amalga oshirishda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Mutafakkirning axloqiy qarashlari yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, ularda Vatanga sadoqat, ma’naviy poklik va komillik fazilatlarini shakllantirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi [3, B. 144–145].

Xulosa qilib aytganda, Abdurahmon Toshkandiyning axloqiy-ma’rifiy qarashlari bugungi Yangi O‘zbekiston sharoitida Uchinchi Renessans poydevorini yaratishda muhim nazariy va amaliy аҳамият kasb etadi. Mutafakkirning ilm-ma’rifat, komil inson tarbiyasi, axloqiy poklik, vatanparvarlik va ma’naviy yuksalish haqidagi g‘oyalari bugungi jamiyat taraqqiyoti bilan hamohangdir.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, jadid-ma’rifatparvarlar, xususan Abdurahmon Toshkandiy xalq taraqqiyotining asosiy omili sifatida ta’lim-tarbiya va ma’naviyatni e’tirof etganlar. Ularning qarashlarida yosh avlodni ilmli, axloqan yetuk, milliy qadriyatlarga sodiq inson qilib tarbiyalash masalasi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bu esa bugungi Yangi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan ma’naviy-ma’rifiy islohotlarning mazmun-mohiyati bilan uzviy bog‘liqdir. Shuningdek, Birinchi va Ikkinchi Renessans davrlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, jamiyat taraqqiyoti ilm-fan, ma’rifat va axloqiy qadriyatlarga tayangan holdagina yuksaladi. Shu sababli Uchinchi Renessansni barpo etishda ham ma’naviyat, ta’lim-tarbiya va yoshlar masalasi eng muhim ustuvor yo‘nalishlardan biri bo‘lib qolmoqda.

Abdurahmon Toshkandiy merosi yoshlarni vatanparvarlik, halollik, insonparvarlik va ma’rifat ruhida tarbiyalashda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Mutafakkirning axloqiy qarashlarini chuqur o‘rganish va amaliyotga tatbiq etish yosh avlod ma’naviy kamolotini yuksaltirish, milliy yuksalish g‘oyalarini mustahkamlash hamda Yangi O‘zbekiston taraqqiyotini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi // Xalq so‘zi. – Toshkent, 2020. – №276. – B. 2.
2. Qodirov M. Uchinchi renessans haqida ba’zi mulohazalar // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – №2. – B. 158–160.
3. Қосимов Б. Миллий уйғониш. – Тошкент: Маънавият, 2002. – Б. 74.
4. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – B. 29.
5. Қосимов Б. Миллий уйғониш. – Тошкент: Маънавият, 2002. – Б. 74.
6. Qodirov M. Uchinchi renessans haqida ba’zi mulohazalar // Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – №2. – B. 158–160.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi // Xalq so‘zi. – Toshkent, 2020. – №276. – B. 2.

YANGI O‘ZBEKISTON SHAROITIDA BITIRUVCHI YOSHLARNING BANDLIGINI TA’MINLASH STRATEGIYALARI

R.A.Ne’matov
Guliston davlat universiteti “Tarix” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Yangi O‘zbekiston sharoitida bitiruvchi yoshlarning bandligini ta’minlash, ularning kasbiy salohiyatini rivojlantirish hamda mehnat bozoriga moslashtirish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, oliy ta’lim muassasalari va mehnat bozori integratsiyasini kuchaytirish, zamonaviy bandlik strategiyalarini takomillashtirish hamda yoshlarning raqobatbardoshligini oshirishga oid yondashuvlar yoritilgan.

Kalit so‘zlari: Yangi O‘zbekiston, bitiruvchi yoshlar, bandlik, kadrlar salohiyati, mehnat bozori, oliy ta’lim, raqobatbardoshlik, kasbiy kompetensiya, bandlik strategiyasi, yoshlar siyosati.

Bugungi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida yoshlar bandligini ta’minlash masalasi dunyo davlatlari oldida turgan eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy vazifalardan biriga aylangan. Ayniqsa, oliy ta’lim muassasalarini tamomlayotgan bitiruvchi yoshlarni munosib ish bilan ta’minlash, ularning kasbiy salohiyatini rivojlantirish hamda mehnat bozoriga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta’minlash barqaror rivojlanishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli zamonaviy jamiyatda ta’lim tizimi va mehnat bozori o‘rtasidagi uzviy hamkorlikni kuchaytirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Yangi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar jarayonida yoshlar masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. So‘nggi yillarda yoshlarning zamonaviy kasb-hunarlarni egallashi, tadbirkorlik faoliyatiga jalb qilinishi, ularning bandligini ta’minlash hamda ijtimoiy himoyasini kuchaytirishga qaratilgan qator qonunlar, farmonlar va davlat dasturlari qabul qilindi. Ayniqsa, oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, ta’lim sifatini oshirish va bitiruvchilarning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini kuchaytirish masalalariga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Hozirgi davr mehnat bozori yuqori malakali, innovatsion fikrlaydigan, zamonaviy texnologiyalarni puxta egallagan mutaxassislarga ehtiyoj sezmoqda. Shu bois oliy ta’lim muassasalari oldida nafaqat nazariy bilim berish, balki amaliy ko‘nikmalarga ega, tashabbuskor va moslashuvchan kadrlarni tayyorlash vazifasi ham dolzarb bo‘lib qolmoqda. Biroq ayrim hollarda ta’lim tizimi bilan mehnat bozori ehtiyojlari o‘rtasida nomutanosiblik yuzaga kelayotgani bitiruvchi yoshlarning ish bilan ta’minlanishida muayyan muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Bitiruvchi yoshlarning bandligini ta’minlash masalasi nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va ma’naviy ahamiyatga ham ega. Chunki yoshlarning munosib ish bilan ta’minlanishi jamiyatdagi

ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash, kambag‘allikni qisqartirish, yoshlarning kelajakka ishonchini oshirish hamda ularning jamiyat taraqqiyotidagi faolligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, bandlik masalasi inson kapitalini rivojlantirish, mamlakatning iqtisodiy salohiyatini oshirish va barqaror taraqqiyotni ta’minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda Yangi O‘zbekistonda yoshlar bandligini ta’minlashning zamonaviy strategiyalari ishlab chiqilmoqda. Jumladan, oliy ta’lim muassasalari va ish beruvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish, dual ta’lim tizimini rivojlantirish, amaliyot bazalarini kengaytirish, yoshlarni tadbirkorlikka jalb etish hamda raqamli kasblarga o‘qitish bo‘yicha keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, yoshlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish orqali ularning ichki va tashqi mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Mazkur maqolada Yangi O‘zbekiston sharoitida bitiruvchi yoshlarning bandligini ta’minlash strategiyalari, oliy ta’lim tizimi va mehnat bozori integratsiyasining dolzarb masalalari hamda yoshlarning kasbiy salohiyatini rivojlantirishning zamonaviy mexanizmlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Mazkur tadqiqotni amalga oshirish jarayonida ilmiy bilishning tarixiylik, tizimlilik, qiyosiy tahlil, statistik tahlil hamda mantiqiy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotda Yangi O‘zbekiston sharoitida bitiruvchi yoshlarning bandligini ta’minlash strategiyalari, oliy ta’lim tizimi va mehnat bozori o‘rtasidagi integratsion jarayonlar hamda kadrlar salohiyatini rivojlantirish masalalari kompleks tarzda tahlil qilindi.

Tarixiylik metodi asosida O‘zbekistonda yoshlar bandligini ta’minlash va oliy ta’lim tizimini rivojlantirish borasida amalga oshirilgan islohotlarning evolyutsion bosqichlari o‘rganildi. Shu bilan birga, mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosati doirasida qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar va davlat dasturlarining mazmun-mohiyati ilmiy jihatdan tahlil qilindi.
Tizimli yondashuv metodi yordamida oliy ta’lim muassasalari, ish beruvchilar va mehnat bozori o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik hamda bitiruvchi yoshlarning kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish jarayonlari tadqiq etildi. Tadqiqot davomida ta’lim sifati, amaliy ko‘nikmalar va bandlik darajasi o‘rtasidagi uzviy aloqalar ochib berildi.

Qiyosiy tahlil metodidan foydalanib, xorijiy davlatlarning yoshlar bandligini ta’minlash tajribalari bilan O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan strategiyalar o‘zaro solishtirildi. Natijada mehnat bozorining zamonaviy talablariga mos raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashning samarali mexanizmlari aniqlashtirildi. Shuningdek, statistik tahlil va umumlashtirish metodlari asosida bitiruvchi yoshlarning ish bilan ta’minlanish ko‘rsatkichlari, yoshlar bandligiga ta’sir etuvchi omillar hamda mavjud muammolar tahlil qilinib, ularning yechimiga oid ilmiy xulosalar ishlab chiqildi. Mazkur metodologik yondashuvlar tadqiqot mavzusining ilmiy-nazariy va amaliy jihatlarini kompleks yoritish imkonini berdi.

Bitiruvchi yoshlarning bandligini ta’minlash, kadrlar salohiyatini rivojlantirish hamda oliy ta’lim tizimini mehnat bozori talablariga moslashtirish masalalari bugungi kunda iqtisodiyot, pedagogika, sotsiologiya va boshqaruv sohalarida dolzarb ilmiy tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida yoshlarning raqobatbardoshligini oshirish, ularni zamonaviy kasblarga yo‘naltirish hamda samarali bandligini ta’minlash masalalariga oid ilmiy izlanishlar soni ortib bormoqda.

Yangi O‘zbekistonda yoshlar siyosati va bandlik masalalarining nazariy-huquqiy asoslarini o‘rganishda Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning asarlari va ma’ruzalari muhim metodologik manba hisoblanadi. Davlat rahbari o‘z chiqishlarida yoshlarning zamonaviy bilim va kasb-hunar egallashi, ularning tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash hamda bandligini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri ekanligini ta’kidlaydi [1, B. 3]. Yoshlar bandligi va inson kapitalini rivojlantirish masalalari iqtisodchi olimlar tomonidan ham keng tadqiq etilgan. Jumladan, G.Bekker inson kapitali nazariyasida ta’lim va kasbiy tayyorgarlik iqtisodiy taraqqiyotning asosiy omili ekanligini ilmiy jihatdan asoslaydi [2, B. 45]. Mazkur yondashuv bugungi mehnat bozori sharoitida yuqori malakali va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash zaruratini ko‘rsatadi.

Oliy ta’lim tizimi va mehnat bozori integratsiyasi masalalari M.Porterning raqobatbardoshlik nazariyasida ham o‘z aksini topgan bo‘lib, unda zamonaviy iqtisodiyotda innovatsion va malakali kadrlar asosiy ustunlik omili sifatida talqin qilinadi [3, B. 96]. Ushbu qarashlar bugungi oliy ta’lim tizimida amaliy ko‘nikmalarga ega mutaxassislarni tayyorlash zaruratini yanada kuchaytiradi.

O‘zbekistonlik olimlardan R.X.Alimov, A.V.Vahobov va boshqa iqtisodchi tadqiqotchilar tomonidan mehnat bozori, yoshlar bandligi va kadrlar tayyorlash tizimining zamonaviy muammolari o‘rganilgan. Ularning tadqiqotlarida yoshlarning ish bilan ta’minlanish darajasi, mehnat bozori ehtiyojlari hamda kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi [4, B. 118]. Shuningdek, pedagog olimlar tomonidan oliy ta’lim sifatini oshirish, dual ta’lim tizimini rivojlantirish hamda amaliyotga yo‘naltirilgan ta’lim mexanizmlarini takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Tadqiqotlarda ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasini kuchaytirish bitiruvchi yoshlarning bandligini ta’minlashdagi eng muhim omillardan biri sifatida baholanadi [5, B. 52].

Bugungi kunda Yangi O‘zbekistonda bitiruvchi yoshlarning bandligini ta’minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaralmoqda. Chunki yoshlarning ish bilan ta’minlanishi nafaqat iqtisodiy barqarorlikni, balki jamiyatdagi ijtimoiy muvozanat va inson kapitalining rivojlanishini ham belgilab beradi. So‘nggi yillarda oliy ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, yoshlarni zamonaviy kasb-hunarlarga o‘qitish hamda ularning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda [1, B. 3].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bitiruvchi yoshlarning bandligini ta’minlashda asosiy muammolardan biri ta’lim tizimi bilan mehnat bozori ehtiyojlari o‘rtasidagi nomutanosiblik hisoblanadi. Ayrim hollarda oliy ta’lim muassasalarida tayyorlanayotgan mutaxassislarning nazariy bilimlari amaliy ko‘nikmalar bilan yetarlicha uyg‘unlashmaganligi sababli ularning ishga joylashishida qiyinchiliklar yuzaga kelmoqda. Zamonaviy mehnat bozori esa innovatsion fikrlaydigan, axborot texnologiyalarini mukammal biladigan va amaliy tajribaga ega mutaxassislarga ehtiyoj sezmoqda [2, B. 45]. Shuningdek, tahlillar oliy ta’lim muassasalari va ish beruvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish zarurligini ko‘rsatmoqda. Xususan, dual ta’lim tizimini joriy etish, ishlab chiqarish amaliyotlarini kengaytirish hamda ta’lim dasturlarini mehnat bozori talablariga moslashtirish bitiruvchilarning bandlik darajasini oshirishga xizmat qiladi. Bu borada rivojlangan davlatlar tajribasi ham amaliyotga yo‘naltirilgan ta’lim tizimi samarali natija berishini ko‘rsatmoqda [3, B. 96].

Tadqiqot davomida yoshlarni tadbirkorlik faoliyatiga jalb etish, startap loyihalarni qo‘llab-quvvatlash va raqamli kasblarga o‘qitish ham bitiruvchi yoshlar bandligini ta’minlashning muhim strategik yo‘nalishlaridan biri ekanligi aniqlandi. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi yangi kasb va mutaxassisliklarning shakllanishiga olib kelmoqda. Bu esa yoshlarning zamonaviy kompetensiyalarni egallashini taqozo etadi [4, B. 118].

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Yangi O‘zbekistonda bitiruvchi yoshlarning bandligini ta’minlash uchun oliy ta’lim tizimi va mehnat bozori integratsiyasini yanada kuchaytirish zarur. Ta’lim jarayonida amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish, yoshlarni innovatsion va raqamli texnologiyalar asosida tayyorlash hamda ularni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb etish bandlik samaradorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

Shu bilan birga, yoshlarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish, xorijiy tillarni o‘rgatish, zamonaviy IT ko‘nikmalarini shakllantirish va ularning mustaqil fikrlash salohiyatini oshirish mehnat bozorida raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi. Bu esa mamlakatning barqaror iqtisodiy taraqqiyoti hamda inson kapitalining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi [5, B. 52].

Xulosa qilib aytganda, Yangi O‘zbekiston sharoitida bitiruvchi yoshlarning bandligini ta’minlash masalasi mamlakatning barqaror iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotini belgilovchi muhim omillardan biri hisoblanadi. Zamonaviy mehnat bozori talablariga mos, yuqori malakali va raqobatbardosh kadrlarni tayyorlash bugungi oliy ta’lim tizimi oldida turgan ustuvor vazifalardan biridir.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bitiruvchi yoshlarning ish bilan ta’minlanish samaradorligini oshirish uchun oliy ta’lim tizimi va mehnat bozori o‘rtasidagi integratsiyani kuchaytirish zarur. Xususan, ta’lim jarayonida amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish, dual ta’lim tizimini keng joriy etish, ishlab chiqarish amaliyotlarini takomillashtirish hamda ish beruvchilar bilan hamkorlikni mustahkamlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, yoshlarni zamonaviy kasb-hunarlarga, ayniqsa raqamli iqtisodiyot talab qilayotgan IT va innovatsion yo‘nalishlarga tayyorlash bandlik darajasini oshirishning samarali mexanizmlaridan biri ekanligi aniqlandi. Yoshlarni tadbirkorlik faoliyatiga keng jalb qilish, startap loyihalarni qo‘llab-quvvatlash hamda kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish ularning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, bitiruvchi yoshlarning bandligini ta’minlash nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash, inson kapitalini rivojlantirish va yoshlarning jamiyatdagi faolligini oshirishda ham muhim omil hisoblanadi. Shu sababli davlat, oliy ta’lim muassasalari va ish beruvchilar o‘rtasidagi samarali hamkorlikni rivojlantirish orqali yoshlarning bandligini ta’minlashning zamonaviy strategiyalarini takomillashtirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Umuman olganda, Yangi O‘zbekistonda bitiruvchi yoshlarning bandligini ta’minlashga qaratilgan islohotlar inson kapitalini rivojlantirish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va mamlakatning barqaror taraqqiyotini ta’minlashga xizmat qiluvchi muhim strategik yo‘nalish sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.
2. Becker G. Human Capital. – New York: Columbia University Press, 1993. – P. 45.
3. Porter M. The Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press, 1990. – P. 96.
4. Alimov R.X., Vahobov A.V. O‘zbekiston iqtisodiyoti va mehnat bozori. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019. – B. 118.
5. Musurmonova O. Pedagogik texnologiyalar va kasbiy ta’lim. – Toshkent: Fan, 2020. – B. 52.

SIRDARYO VILOYATINIG JOZIBADORLIK SALOHIYATI

M.To‘rabekova
GulDU “Iqtisodiyot” kafedrasi stajyor-o‘qituvchisii

Annotatsiya. Jannatmakon Vatanimizning har bir kenti va viloyatining o‘ziga xos salohiyatlari, jozibasi bor. Ushbu maqolada Sirdaryo viloyatining o‘ziga xos jozibasi va uning jozibadorlik salohiyati haqida fikr yuritiladi. Viloyatning sersuvligi, aholisi, jo‘g‘rofik joylashuvi va timsollari: baliqlari va qovunlari haqida ma’lumotlar beriladi.

Kalit so‘zlar: jannatmakon, vatan, joziba, jozibadorlik, Sirdaryo viloyati, salohiyat, sersuvlik, qovunlar, baliqlar.

Sirdaryo - cho‘l va suv yonma-yon uchrashgan, yashayotgan bir makon. Cho‘l hayot deyarli yo‘q maskan. Mirzacho‘l esa cho‘llarni ulkani, bepayon cho‘l, biydek cho‘l demakdir. Ularning birini ikkinchisi bilan bog‘laydigan insonlar cho‘lquvarlardir. Cho‘lquvar cho‘lni mehnati va suv bilan quvadi hamda uni gulistonga aylantiradi. U cho‘lga suv chiqarib, zaminning nimalarga qodirligini, uning Ona zamin ekanligini va jozibasini ro‘yobga chiqaradi. Shu erda Ona Sirdaryoning jozibasi namoyon bo‘la boshlaydi.

Sirdaryo viloyatiga umumiy bir nazar tashlaydigan bo‘lsak, unda bir necha jozibadorlik salohiyatlari bor ekanligini ko‘ramiz.

Birinchidan, Sirdaryo o‘z nomi bilan sersuv o‘lkadir.

Cho‘lga suv chiqarish orzusi bu yo‘lda jasorat ko‘rsatgan Farhod afsonasi qadim-qadim zamonlardan bizga etib kelgan. O‘rta Osiyoda yashovchi har bir odam Farhod va Shirin to‘g‘risidagi afsonani biladi. Malika Shirin Mirzacho‘lning zog‘ uchmas bo‘shliqlarini suvga qondirgan kishiga turmushga chiqishni va’da qiladi. Muhabbat Farhodga bu shartni bajarishda va qoyalar orasidan suvga yo‘l ochishda yordam beradi. Xalq qaqragan erni qutqarish va suvga qondirishdek jasorat to‘g‘risida afsonalar to‘qigan.

“Suv - hayot, suv - umid, suv - mo‘’jiza, suv - tiriklik. Odam dunyoga kelganida va dunyodan ketganida shu suvda yuviladi. Suv tufayli shodlik bor, qo‘shiq bor, non bor, bog‘ - rog‘ bor” [6] – deb yozadi shoir Hamroqul Rizo.

Ikkinchidan, mehnatkash va tanti xalqi, aholisi.

Sirdaryo viloyatida yashaydigan xalq ko‘pni ko‘rgan, og‘ir sinovlarda toblangan, mehnatkash, matonatli xalqdir. Bunday odamlar bilan har qanday mashaqqatni engib o‘tish, yangi-yangi marralarni qo‘lga kiritish, yanada ulug‘vor ishlarni amalga oshirish mumkin [3: 140].

Bugungi kunda Sirdaryo cho‘lquvarlarning baxtli avlodlari yashayotgan bir maskan, gulistonga aylangan o‘lkadir. Vatanimiz mustaqilligini mustahkamlashga va taraqqiyotini ko‘tarishga bel bog‘lagan barkamol avlodlar istiqomat qilayotgan o‘lka, jannatmakon O‘zbekistonimizning go‘zal va obod go‘shalaridan biridir.

Mirzacho‘lning bugungi kun gulistoniga aylantirishda sirdaryolik mehnatkashlarning, shoir tili bilan aytganda “Sirdaryoliklar”ning alohida o‘rni va xizmati bor. Bu haqida “Sirdaryoda chinorlari” kitobida 60 nafarga yaqin saxovatli sir zaminning chinorlari, mehnatkashlari faoliyati yoritib berilgan.

Birinchi Prezident Islom Karimov yozganlaridek: “Sirdaryo xalqi azaldan qiyinchiliklarni sabot va matonat bilan engib kelgan mehnatkash, sofdil, bag‘rikeng xalq. Men Mirzacho‘l elining izlanuvchanlik va tashabbuskorlik fazilatlariga, mehnat va hayot tajribasiga ishonaman.

Bu xalq bir ishga bel bog‘lab kirishsa, albatta oxiriga etkazadi. Faqat uning ishonchini qozonish, ko‘ngliga yo‘l topish, ezgu maqsadlarga safarbar eta bilish lozim. Menda hech qanday shubha yo‘q: ko‘pni ko‘rgan, o‘ta og‘ir va murakkab sinovlarda toblanib, bu sinovlardan sharaf bilan chiqqan viloyat ahli o‘ziga xos va o‘ziga mos xususiyat va fazilatlariga suyanib, bir yoqadan bosh chiqarib, Sirdaryoning shuhrati va obro‘-e’tiborini tiklash borasida o‘zini ayamay mehnat qiladi” [6: 8-9].

Uchinchidan, jo‘g‘rofik joylashuvi.

Sirdaryo viloyati Sirdaryoning o‘rta oqimi chap qirg‘og‘ini egallagan. Maydoni - 4,3 ming kv. km., aholisi - 950 ming kishi (2024). Viloyat hududi geografik salohiyatdan janubdan shimoli-g‘arbga tomon pasayib boradigan tekislikdir. Uning katta qismini Mirzacho‘l egallab, sharqda Sirdaryo daryosi bilan chegaralanadi. Viloyat shimolida relef balanddigi 230 metr bo‘lsa, markazida 400-460 metr, janub va janubi-g‘arbda 600-650 metrni tashkil etadi. Ustki qatlam mezo-kaynozoy jinslari bilan qoplangan. Xovos tumanining janubiy tog‘oldi qismining landshafti konglomerat tipidagi (balanddigi 1000 m va undan yuqori bo‘lgan) va Turkiston tog‘ tizmalaridan kelayotgan lyoss adirlaridan iboratdir. Tekislik qismi, asosan allyuvial qatlamlar bilan qoplangan.

Tog‘, tog‘ oldi, past tekislik va cho‘l zonalarining qo‘shilib ketishi viloyat hududining o‘ziga xosligini tashkil etadi. Aynan ushbu holat bu erda dehqonchilik, chorvachilik va tog‘-kon hunarmandchiligini o‘z ichiga olgan iqtisodiyotning shakllanishi va rivojlanishini ta’minlagan.

Viloyat Mirzacho‘lning o‘zlashtirilgan hududlarini o‘z ichiga oladi. Uning hududi shimol va shimoli-sharqqa tomon pasayib borgan keng tekislik bo‘lib, shimoldan Qozog‘iston va janubi-sharqdan Tojikiston Respublikasi bilan, shimoli-sharq va sharqdan Toshkent viloyati bilan, g‘arb, janubi-g‘arb va janubdan Jizzax viloyati bilan chegaralangan.

Mirzacho‘l iqlimi xususiyatiga ko‘ra subtropik mintaqaning kontinental tipiga to‘g‘ri keladi. Atmosfera yog‘inlarining yillik miqdori 202-425 mm ni tashkil qiladi. Yog‘inning asosiy qismi bahor va qish oylariga to‘g‘ri keladi. Qolgan vaqt quruq bo‘lib, yog‘ingarchilik deyarli bo‘lmaydi. Mavjud atmosfera yog‘inlari ham bir tekisda taqsimlanmagan, hududning janubiy qismlarida 312-425 mm, shimoliy qismlarlarida 206-300 mm miqdorida tushadi.

Sirdaryo viloyati tabiiy geografik holati ko‘ra boshqa viloyatlardan katta farq qiladi-viloyat xududida boshdan-oyoq tekis cho‘l tabiati hukmron, binobarin tog‘u toshlar yuq, suv ob’ektlari kam.

Sirdaryo viloyati O‘zbekistonning markaziy qismida joylashgan bo‘lib, qulay geografik pozitsiyasi, agrosanoat salohiyati va yirik energetika quvvatlari bilan ajralib turadi. Viloyatning poytaxt Toshkent shahriga yaqinligi, shuningdek, Qozog‘iston Respublikasi bilan bevosita chegaradoshligi unga muhim logistik koridor vazifasini yuklaydi. Bu omillar viloyatga xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb qilish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. So‘nggi yillarda viloyatda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli investitsion loyihalar hududning iqtisodiy o‘sishiga, yangi ish o‘rinlari yaratilishiga va aholi turmush darajasining oshishiga sezilarli hissa qo‘shmoqda.

Xullas, Sirdaryo viloyati Ona-vatanimizning kindigida joylashgan.

To‘rtinchidan, viloyat timsoli bo‘lgan: Sirdaryo, baliq va qovunlar.

Dunyodagi juda ko‘p mamlakatlarda ramzlar va timsollarga alohida e’tibor qaratiladi. Odatda har bir mamlakat ramzlari sifatida uning: bayrog‘i, gerbi, madhiyasi, poytaxti, pul birligi e’tirof etiladi. Timsollar, mamlakatni, o‘lkani, xududni, millatni, elatni, ma’lum voqeiylikni, jamoani mazmun-mohiyatini o‘zida ifodalagan, vaqt chig‘irig‘idan o‘tgan, xalq ommasi e’tirof etgan bo‘lmog‘i lozim.

Mustaqillikning dastlabki yillaridayoq mamlakatimizning yangi mustaqillik ramzlari qabul qilindi. Bugungi kunda ularning har biri bizda faxr-iftixor uyg‘otuvchi omilga aylangan. Shu bilan birga yurtimizning turli go‘shalarning ham o‘z timsollari ommaviy axborot vositalari orqali berilib borilmoqda. Analogi yo‘q bir timsol sifati Sirdaryo daryosining bir parcha ko‘rinishini olish mumkin. Respublikamizda Surxondaryo va Qashqadaryo nomli daryolar nomi bilan ataluvchi viloyatlar bor. Daryo timsoli ularning birontasida qo‘llanilmagan. Ikkinchidan, daryoni timsol qilib olish, Mirzacho‘lni Mirzagulistonga aylanganidan, suv hayot manbai, qut-baraka va farovon hayot timsoli ekanligidan darak beradi. Uchinchidan, bunday timsolni faqatgina bizning viloyat qabul qilishga haqlidirki, zero viloyatimiz shu daryo nomi bilan ataladi. Bu esa unga o‘ziga xoslikni baxshida etadi.

Baliq- viloyat suv xavzalarida, kanallarida, ko‘llarida, zovurlarida 30 dan ortiq turdagi baliqlar yashaydi. Sazan, cho‘rtan, oq amur, do‘ngpeshona, jumx, usach, laqqa baliq, marinka, ilonbosh karas va boshqa baliqlar shular jumlasidandir. Qizil baliq, sudak, zog‘ora baliqlarni ovlash taqiqlangan.

Qovun-ayniqsa, tilimi tilni yoradigan Mirzacho‘l qovunini kim bilmaydi, deysiz? [6: 7].

Manbalarda Mirzacho‘l qovun navlarining 42 [4: 109] turi haqida ma’lumot beriladi.

Xulosa o‘rnida aytganda, mustaqillik yillarida respublikamizda erishilgan yutuqlarga Sirdaryo viloyati ham o‘zining munosib hissasini qo‘shib kelmoqda, jumladan, mintaqamizda bo‘layotgan barcha ijobiy o‘zgarishlar bevosita Prezident Shavkat Mirziyoev tomonidan olib borayotgan to‘g‘ri va adolatli islohotlar bilan bog‘liq ravishda amalga oshirilmoqda. Yurtboshimiz keyingi yillarida bir necha marta viloyatimizga saylovoldi uchrashuvlariga va Xalq deputatlari Sirdaryo viloyati Kengashi sessiyalariga tashrif buyurib, viloyatdagi iqtisodiy-ijtimoiy ahvolni tahlil qilgan, tegishli kamchiliklarni ko‘rsatib, istiqboldagi vazifalarni belgilab beruvchi nutq va ma’ruzalar qilgan. Bu ma’ruza va nutqlar Sirdaryo jozibasini yanada oshirishga va sirdaryoliklarni yangi taraqqiyot manzillari sari etaklaydi.

Ayni paytda barcha sirdaryoliklar Sirdaryo jozibasining namunasi ekanliklaridan faxrlanib, faraxbaxsh hayot og‘ushida turmush kechirishmoqda. Bu esa jonajon O‘zbekistonimiz va uning go‘shalaridan biri bo‘lgan Sirdaryoning jozibadorlidan va aholisining esa farovon hayotidan darakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent: O‘zbekiston, 2017.

2. Islom Karimovning 2004 yil 26 noyabr kuni Xalq deputatlari Sirdaryo viloyat kengashining navbatdan tashqari sessiyasidagi nutqidan.

3. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. T. 8. – T.: O‘zbekiston, 2000.
4. Eshnazarov X., Eltoev I. Mirzaobod. -Guliston: Ziyo, 2007.
5. Rustambek Turdiev, Hamroqul Rizo. Sirdaryo chinorlari. (Cho‘lquvarlar haqida ocherklar). –Guliston: Ziyo, 2007.
Sirdaryo saxovati. To‘plam. -Guliston: Universitet, 2014.

XORIJIY TIL TA’LIMIDA RAVON NUTQNI SHAKLLANTIRISHNING DIFFERENSIAL MODELI

Ch.F. Abdullayeva
GulDPI “Xorijiy tillar” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada xorijiy til ta’limida ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirishning differensial modeli tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida talabalarning individual xususiyatlari, til darajasi, kommunikativ ehtiyojlari hamda psixologik omillarini hisobga olish asosida speaking competence’ni rivojlantirishning metodik mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, kommunikativ yondashuv, psixolingvistik bosqichlilik, interaktiv metodlar va pedagogik scaffoldingning ravon nutqni shakllantirishdagi o‘rni ilmiy jihatdan asoslangan. Tadqiqot natijalari differensial yondashuv asosida tashkil etilgan o‘quv jarayoni talabalarning spontan va uzluksiz nutqiy faoliyatini samarali rivojlantirishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ravon nutq kompetensiyasi, differensial yondashuv, speaking competence, kommunikativ kompetensiya, interaktiv metodlar, scaffolding, psixolingvistika, CEFR.

Bugungi globallashuv va xalqaro integratsiya sharoitida xorijiy tillarni kommunikativ asosda o‘qitish masalasi zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Ayniqsa, ingliz tilida ravon va spontan nutq hosil qilish ko‘nikmasini shakllantirish oliy ta’lim tizimida muhim metodik muammolardan biri hisoblanadi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, talabalar grammatik bilimlarga ega bo‘lishiga qaramay, real kommunikativ vaziyatlarda fikrini erkin va uzluksiz ifodalashda qiyinchilikka duch kelmoqda. Bu esa mavjud ta’lim tizimida individual farqlar yetarlicha hisobga olinmayotganligini ko‘rsatadi.

Shu nuqtai nazardan differensial yondashuv asosida ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirish masalasi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Differensial yondashuv ta’lim oluvchilarning til darajasi, motivatsiyasi, psixologik xususiyatlari, o‘rganish sur’ati hamda kommunikativ ehtiyojlarini hisobga olgan holda o‘quv jarayonini tashkil etishni nazarda tutadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, aynan moslashtirilgan metodik tizim talabalarning nutqiy faolligini oshiradi hamda speaking anxiety darajasini kamaytiradi.

Ravon nutq kompetensiyasi kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismi bo‘lib, til birliklarini tez, uzluksiz va kommunikativ jihatdan maqsadga muvofiq qo‘llay olish qobiliyatini ifodalaydi. Zamonaviy metodikada ravon nutq faqat grammatik to‘g‘rilik bilan emas, balki spontanlik, uzluksizlik, pragmatik moslik va interaktivlik bilan ham belgilanadi. Shu sababli speaking competence rivoji ko‘p komponentli va murakkab psixolingvistik jarayon sifatida talqin qilinadi.

Tadqiqot davomida kompetensiyaviy yondashuv modelning metodologik asosi sifatida belgilangan. Ushbu yondashuvga ko‘ra, ta’lim jarayonining asosiy maqsadi nazariy bilimlarni shakllantirish emas, balki ularni amaliy kommunikativ faoliyatda qo‘llash ko‘nikmasini rivojlantirishdan iboratdir.

Kommunikativ yondashuv esa til o‘rganishni real muloqot jarayoni bilan bog‘laydi. D.H. Hymes tomonidan ishlab chiqilgan kommunikativ kompetensiya nazariyasiga ko‘ra, tilni bilish grammatik tizimni yod olish emas, balki uni ijtimoiy vaziyatlarda samarali qo‘llay olish bilan belgilanadi [1]. Shu sababli ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida sun’iy

mashqlardan ko‘ra real kommunikativ vaziyatlarga yaqin topshiriqlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Psixolingvistik nuqtai nazardan Willem Leveltning nutq ishlab chiqarish modeli ravon nutq shakllanishining conceptualization, formulation va articulation bosqichlarini izohlash imkonini beradi. Bu esa nutqiy faoliyatni bosqichma-bosqich tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi.

Differensial yondashuv zamonaviy xorijiy til ta’limining muhim metodik tamoyillaridan biri hisoblanadi. C.A. Tomlinsonning differensial ta’lim konsepsiyasiga ko‘ra, samarali o‘qitish talabalarning individual farqlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim [2].

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, an’anaviy ta’lim tizimida barcha talabalar uchun bir xil metod va topshiriqlardan foydalanish kommunikativ faoliyat samaradorligini pasaytiradi. Differensial yondashuv esa talabalarning individual imkoniyatlari, kognitiv uslubi va til darajasini hisobga olish orqali speaking competence rivojini optimallashtiradi.

Mazkur yondashuvda topshiriqlar murakkablik darajasiga ko‘ra differensiallashtiriladi. Past darajadagi talabalar uchun tayanch iboralar, model gaplar va qo‘shimcha vaqt ajratilishi tavsiya etiladi. Yuqori darajadagi talabalar uchun esa spontan nutq, timed speaking va muammoli vaziyatlar asosidagi vazifalar tashkil etiladi.

Shuningdek, differensial yondashuv o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishga ham xizmat qiladi. Chunki individual ehtiyojlarga moslashtirilgan topshiriqlar talabaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini kuchaytiradi va speaking anxiety darajasini kamaytiradi. Akademik til bilan aytganda “pedagogik motivatsion muhit” deyiladi. Oddiy hayotda esa bu “talabani vahimaga tushirmaslik” degani. Ta’lim tizimi ba’zan juda murakkab terminlar orqali oddiy insoniy mantiqni qayta kashf qiladi.

Tadqiqotning markaziy qismi sifatida ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirishning mantiqiy-funktsional modeli ishlab chiqilgan. Ushbu model maqsad, mazmun, metod, jarayon va natija komponentlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aks ettiruvchi pedagogik konstruksiya sifatida tavsiflanadi.

Model kompetensiyaviy, kommunikativ, differensial, psixolingvistik va sotsiokultural yondashuvlarning integratsiyasi asosida shakllantirilgan. Ayniqsa, L.S. Vygotskiyning sotsiokultural nazariyasi modelning muhim nazariy tayanchi hisoblanadi [3]. Unga ko‘ra, til o‘rganish ijtimoiy muloqot va hamkorlik asosida amalga oshadi. Shu sababli juftlik va guruh ishlari, peer learning hamda interaktiv metodlar modelning asosiy komponentlari sifatida belgilanadi.

Ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirish controlled speaking, guided speaking va free speaking bosqichlari asosida amalga oshiriladi. Controlled speaking bosqichida talabalarga tayanch strukturalar va model gaplar taqdim etiladi. Guided speaking bosqichida yarim erkin muloqot tashkil qilinadi. Free speaking bosqichida esa talabalar real kommunikativ vaziyatlarda erkin fikr bildirishga jalb etiladi.

Shuningdek, 4/3/2 texnikasi, retelling, information gap mashqlari, rol o‘yinlari va muhokamalar ravon nutqni rivojlantirishning samarali metodlari sifatida tavsiflanadi. I.S.P. Nation tezlik va takror omillarini ravon nutq rivojining asosiy mexanizmlari sifatida baholaydi [4].

Ravon nutq kompetensiyasini samarali rivojlantirish uchun bir qator pedagogik shart-sharoitlarni ta’minlash zarur. Tadqiqotda quyidagi komponentlar asosiy pedagogik omillar sifatida tavsiflanadi:

- kommunikativ va xatoga tolerant muhit yaratish;
- interaktiv metodlardan foydalanish;
- multimodal vositalarni qo‘llash;
- moslashuvchan baholash tizimini joriy etish;
- pedagogik scaffoldingni tashkil etish;
- reflektiv monitoringni rivojlantirish.

CEFR tizimida ham ravon nutq spontan va uzluksiz nutq ishlab chiqarish qobiliyati sifatida tavsiflanadi. Shu sababli baholash mezonlari grammatik aniqlikka emas, balki kommunikativ samaradorlikka qaratilishi kerak.

Pedagogik qo‘llab-quvvatlash, ya’ni scaffolding jarayoni ham alohida ahamiyatga ega. O‘qituvchi tomonidan tayanch iboralar berish, yo‘naltiruvchi savollar taqdim etish hamda model gaplardan foydalanish talabalarning nutqiy mustaqilligini bosqichma-bosqich shakllantiradi.

Tadqiqot natijalari differensial yondashuv asosida tashkil etilgan o‘quv jarayoni talabalarning ravon nutq kompetensiyasini samarali rivojlantirishini ko‘rsatdi. Mazkur yondashuv individual farqlarni hisobga olish, kommunikativ faoliyatni faollashtirish va speaking anxiety darajasini kamaytirish imkonini beradi.

Shuningdek, ishlab chiqilgan mantiqiy-funktsional model ravon nutq kompetensiyasini shakllantirishning nazariy, metodik va amaliy asoslarini yagona pedagogik tizimga birlashtirishi bilan ilmiy ahamiyat kasb etadi. Controlled, guided va free speaking bosqichlari asosida tashkil etilgan metodik tizim talabalarning spontan, uzluksiz va pragmatik jihatdan samarali nutq hosil qilish ko‘nikmasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, differensial yondashuv zamonaviy xorijiy til ta’limida ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirishning samarali pedagogik strategiyasi sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki barcha talabalarni bir xil “ideal talaba” deb tasavvur qilish metodik jihatdan ham, hayotiy jihatdan ham juda romantik xato hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hymes, D. H. (1972). *On Communicative Competence*. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics* (pp. 269–293). Penguin Books.
2. Tomlinson, C. A. (2014). *The Differentiated Classroom: Responding to the Needs of All Learners* (2nd ed.). ASCD.
3. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
4. Nation, I. S. P. (1989). *Improving Speaking Fluency*. System, 17(3), 377–384..

DIFFERENSIAL YONDASHUV ASOSIDA RAVON NUTQ KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING FUNKSIONAL MODELI

Ch.F. Abdullayeva
GulDPI “Xorijiy tillar” kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda differensial yondashuv asosida ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirishning mantiqiy-funksional modeli tahlil qilingan. Tadqiqotda modelning nazariy-metodologik asoslari sifatida kompetensiyaviy, kommunikativ, differensial, psixolingvistik hamda sotsiokultural yondashuvlar yoritilgan. Shuningdek, ravon nutqni shakllantirishda maqsad, mazmun, metod, jarayon va natija komponentlarining o‘zaro bog‘liqligi izohlangan. Model asosida nutqiy faoliyatni bosqichma-bosqich tashkil etish, individual yondashuvni ta’minlash va talabalarning kommunikativ faolligini oshirish imkoniyatlari ilmiy jihatdan asoslab berilgan

Kalit so‘zlar: ravon nutq kompetensiyasi, differensial yondashuv, mantiqiy-funksional model, kommunikativ kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, psixolingvistika, sotsiokultural yondashuv, speaking, interaktiv metodlar, pedagogik model.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda o‘quv jarayonini samarali tashkil etish, uning ichki tuzilishini aniqlashtirish hamda natijadorligini oshirish maqsadida turli modellardan foydalanish keng qo‘llanilmoqda. Xususan, kompetensiyaviy yondashuv sharoitida til o‘qitish jarayonini tizimli ravishda loyihalash zarurati mantiqiy-funktsional modelni ishlab chiqishni taqozo etadi. Bunday model o‘quv jarayonining asosiy komponentlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni hamda ularning amaliy faoliyatdagi ishlash mexanizmini aniqlashtirish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirish jarayonini ilmiy asosda

tushuntirish va uni samarali tashkil etish uchun mantiqiy-funktsional model tushunchasiga aniqlik kiritish zarur deb hisobladik.

Mantiqiy-funktsional model ta’lim jarayonini tashkil etuvchi komponentlar (maqsad, mazmun, metod, jarayon va natija) o‘rtasidagi izchil bog‘liqlikni hamda ularning amaliy faoliyatdagi ishlash mexanizmini aks ettiruvchi tizimli pedagogik konstruksiya sifatida talqin etiladi. Ushbu model o‘quv jarayonining ichki mantiqiy tuzilishini va uning qanday amalga oshirilishini (ya’ni funksional jihatini) bir butun holda ifodalaydi.

Pedagogik nuqtai nazardan mantiqiy-funktsional model nafaqat ta’lim mazmunini tavsiflaydi, balki o‘quv faoliyatining bosqichlari, ular o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir hamda kutilayotgan natijalarga olib boruvchi jarayonni ham aniqlashtiradi. Shu bois u o‘qitish jarayonini loyihalash, boshqarish va samaradorligini baholash uchun metodik asos vazifasini bajaradi.

Ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirish kontekstida mazkur model nutqiy faoliyatning shakllanish bosqichlarini, ularni ta’minlovchi didaktik vositalarni hamda natijaviy ko‘rsatkichlarni yagona tizimda birlashtirib, o‘quv jarayonining izchil va maqsadga yo‘naltirilgan tashkil etilishini ta’minlaydi.

Talabalarning ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan mantiqiy-funktsional modelni ishlab chiqish zamonaviy til ta’limining nazariy va metodik asoslariga tayanishni talab etadi. Chunki nutqiy kompetensiya murakkab, ko‘p komponentli hodisa bo‘lib, uni shakllantirish faqat alohida metod yoki mashqlar orqali emas, balki yaxlit pedagogik tizim doirasida amalga oshiriladi. Shu bois mazkur modelni yaratishda kompetensiyaviy, kommunikativ va differensial yondashuvlar o‘zaro integratsiyalashgan holda asos qilib olinadi.

Avvalo, kompetensiyaviy yondashuv modelning umumiy metodologik asosini tashkil etadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, ta’lim jarayonining asosiy maqsadi talabalarda faqat nazariy bilimlarni shakllantirish emas, balki ularni amaliy faoliyatda qo‘llay olish ko‘nikmalarini rivojlantirishdan iboratdir. Ravon nutq kompetensiyasi aynan shunday integrativ natija bo‘lib, u til birliklarini tez, uzluksiz va kommunikativ jihatdan maqsadga muvofiq qo‘llay olish qobiliyatini ifodalaydi. Shu sababli modelda nutqiy faoliyat yakuniy natija sifatida emas, balki o‘quv jarayonining markaziy elementi sifatida qaraladi.

Ikkinchi muhim asos — kommunikativ yondashuv hisoblanadi. Mazkur yondashuv til o‘rganishni real muloqot jarayoni bilan bog‘laydi va nutqiy faoliyatni o‘quv jarayonining asosiy mazmuni sifatida talqin etadi. D.H. Hymes va keyingi tadqiqotchilar tomonidan asoslangan kommunikativ kompetensiya nazariyasiga ko‘ra, tilni egallash uning grammatik tizimini bilish bilan emas, balki uni turli ijtimoiy vaziyatlarda samarali qo‘llay olish bilan belgilanadi. Shu bois ishlab chiqilayotgan modelda nutqiy faoliyat sun’iy mashqlar bilan cheklanmay, balki real kommunikativ vaziyatlarga yaqin sharoitlarda tashkil etiladi [1].

Modelning yana bir muhim pedagogik asosi differensial yondashuv bilan bog‘liqdir. Zamonaviy ta’lim jarayonida talabalar o‘rtasidagi individual farqlar — ularning til darajasi, o‘rganish tezligi, kognitiv imkoniyatlari va motivatsiyasi — o‘quv jarayonini tashkil etishda muhim omil hisoblanadi. C.A. Tomlinson ta’kidlaganidek, samarali o‘qitish talabalarning ushbu farqlarini hisobga olgan holda tashkil etilishi lozim [2]. Shu sababli mantiqiy-funktsional modelda nutqiy faoliyatni differensial asosda tashkil etish, ya’ni topshiriqlarni darajalash, individual o‘rganish trayektoriyasini shakllantirish va moslashuvchan metodlardan foydalanish nazarda tutiladi.

Bundan tashqari, modelni ishlab chiqishda psixolingvistik asoslar ham muhim o‘rin tutadi. Xususan, nutq ishlab chiqarish jarayonining bosqichma-bosqich tashkil etilishi ravon nutqni rivojlantirishda o‘quv faoliyatini izchil rejalashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Bu esa nutqiy faoliyatni controlled, guided va free speaking bosqichlari asosida tashkil etish orqali amalga oshiriladi. Bunday bosqichlilik talabaning nutqiy mustaqilligini asta-sekin shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, sotsiokultural yondashuv ham modelning muhim nazariy tayanchlaridan biri hisoblanadi. L.S. Vygotskiy nazariyasiga ko‘ra, til o‘rganish ijtimoiy muloqot jarayonida amalga oshadi va o‘quvchining rivojlanishi hamkorlik asosida yuz beradi[3]. Shu sababli modelda interaktiv metodlar, juftlik va guruh ishlari orqali nutqiy faoliyatni tashkil etish muhim pedagogik shart sifatida qaraladi.

Talabalarning ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan mantiqiy-funktsional model kompetensiyaviy, kommunikativ, differensial, psixolingvistik va sotsiokultural yondashuvlarning integratsiyasi asosida ishlab chiqiladi. Mazkur yondashuvlarning uyg‘unligi o‘quv jarayonini tizimli tashkil etish, nutqiy faollikni oshirish hamda ravon nutq kompetensiyasini samarali shakllantirish imkonini beradi Ushbu rasm talabalarning ravon nutq kompetensiyasini rivojlantirishning mantiqiy-funktsional modelini ifodalaydi. Model o‘quv jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etishni ko‘rsatib, maqsaddan boshlab mazmun, jarayon, differensial yondashuv va baholash orqali yakuniy natijaga olib boruvchi izchil pedagogik tizimni aks ettiradi. Unda nutqiy faoliyatning rivoji ketma-ketlik asosida amalga oshirilishi va har bir bosqichning o‘zaro bog‘liqligi ko‘rsatib berilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Hymes, D. H. “On Communicative Competence” In: Pride J.B., Holmes J. (Eds.), “Sociolinguistics”, Harmondsworth: Penguin Books, 1972. – pp. 269–293.
2. Tomlinson, C. A. “How to Differentiate Instruction in Academically Diverse Classrooms” (2nd ed). Alexandria, VA: ASCD, 2001. – pp. 5–7.
3. Vygotsky, L. S. “Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes”. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – pp. 84–91.

BOLALAR HUQUQLARINI RAQAMLI MAKONDA HIMOYA QILISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Umida Tadjibayeva
Guliston davlat pedagogika instituti magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli makonda bolalar huquqlarini himoya qilish masalalari zamonaviy ta’lim tizimi, ijtimoiy islohotlar va yoshlar siyosati nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Bugungi kunda bolalarning internet va ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish darajasi ortib borayotgani ularning huquqiy, psixologik va axborot xavfsizligini ta’minlash zaruratini kuchaytirmoqda. Tadqiqotda kiberxavfsizlik, kiberbulling, zararli axborot ta’siri, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish hamda media savodxonlik masalalari yoritilgan. Shuningdek, ta’lim muassasalari, ota-onalar va jamiyat hamkorligi asosida bolalar huquqlarini samarali himoya qilish mexanizmlari ko‘rib chiqilgan. Natijada raqamli muhitda bolalar manfaatlarini ta’minlash kompleks yondashuvni talab etishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli makon, bolalar huquqlari, kiberxavfsizlik, media savodxonlik, kiberbulling, ta’lim tizimi, axborot xavfsizligi.

Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi zamonaviy jamiyatni raqamli transformatsiya jarayoniga olib kirdi[1]. Bugungi kunda raqamli muhit inson hayotining barcha sohalariga, xususan ta’lim tizimi, ijtimoiy munosabatlar va yoshlar tarbiyasiga chuqur kirib bormoqda[2]. Internet resurslari, ijtimoiy tarmoqlar va onlayn platformalar bolalar va o‘smirlarning kundalik hayotida muhim vositaga aylanib, ularning axborot olish, muloqot qilish va rivojlanish imkoniyatlarini kengaytirmoqda[3].

Biroq raqamli imkoniyatlarning ortishi bilan birga bolalar uchun yangi xavf omillari ham kuchaymoqda. Zararli axborotlar, kiberbulling, internet firibgarligi va shaxsiy ma’lumotlarning himoyasizligi ularning ruhiy holati, ijtimoiy moslashuvi hamda ma’naviy rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli raqamli makonda bolalar huquqlarini himoya qilish dolzarb ilmiy-amaliy masalaga aylanmoqda.

Zamonaviy ta’lim tizimi yoshlarni nafaqat bilimli, balki axborotni tahlil qila oladigan, tanqidiy fikrlaydigan va raqamli muhitda mas’uliyatli qaror qabul qiladigan shaxs sifatida

shakllantirishni talab etadi. Bu esa ta’lim muassasalari, oila va jamiyat o‘rtasidagi hamkorlikni yanada kuchaytirishni zarur qiladi.

Amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, raqamli muhitda bolalar xavfsizligini ta’minlashga qaratilgan mavjud yondashuvlar yetarli darajada tizimlashtirilmagan bo‘lib, pedagogik, huquqiy va ijtimoiy mexanizmlar o‘rtasidagi integratsiya to‘liq shakllanmagan. Natijada bolalar huquqlarini himoya qilish jarayonida ayrim bo‘shliqlar saqlanib qolmoqda.

Tadqiqotning asosiy maqsadi: Raqamli muhitda bolalar huquqlariga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash, mavjud muammolarni ilmiy tahlil qilish hamda ularni bartaraf etishga qaratilgan amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda raqamli muhitda bolalar huquqlarini ta’minlash muammolarini o‘rganish uchun kompleks, tizimli va ko‘p bosqichli metodologik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini pedagogik, ijtimoiy va huquqiy yondashuvlarning integratsiyasi tashkil etadi. Bu esa muammoni bir yoqlama emas, balki har tomonlama chuqur tahlil qilish imkonini berdi va ularga ta’sir etuvchi pedagogik, ijtimoiy hamda huquqiy omillar o‘zaro bog‘liqlikda o‘rganilib, muammoning real holatini yanada aniqroq yoritishga xizmat qildi.

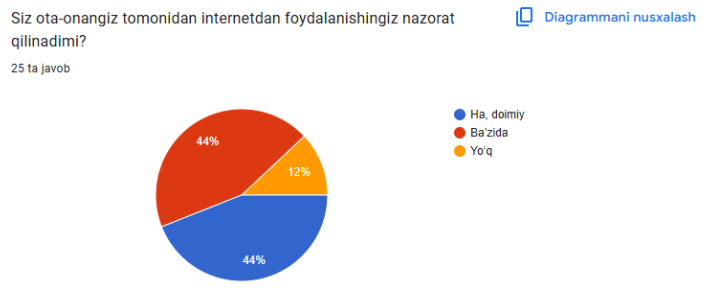
Tadqiqot usullari: Tadqiqot davomida quyidagi ilmiy usullar qo‘llanildi:

Nazariy tahlil: Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, xalqaro tajribalar va normativ-huquqiy hujjatlar o‘rganilib, mavjud yondashuvlar umumlashtirildi.

So‘rovnoma metodi tadqiqot jarayonida yoshlar va o‘quvchilar o‘rtasida anonim tarzda o‘tkazildi. So‘rovnoma bolalarning raqamli muhitdan foydalanish darajasi, ijtimoiy tarmoqlardagi faolligi, axborot iste’moli xususiyatlari hamda raqamli xavfsizlikka oid bilim va munosabatlarini aniqlashga qaratildi. Anonimlik tamoyiliga rioya etilishi respondentlarning ochiq va xolis javob berishini ta’minladi. Olingan natijalar tadqiqot muammosini chuqurroq tahlil qilishga xizmat qildi.

Kuzatuv metodi tadqiqot jarayonida bolalarning raqamli muhitdagi xulq-atvorini o‘rganish maqsadida qo‘llanildi. Kuzatuv dars jarayonida hamda oilaviy muhitda amalga oshirildi. Dars jarayonida o‘quvchilarning raqamli qurilmalardan foydalanish darajasi, axborotga munosabati va o‘quv faoliyatidagi raqamli vositalardan foydalanish ko‘nikmalari bevosita kuzatildi. Oilaviy

muhitda esa bolalarning ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish va axborot iste’moli jarayoni, shuningdek, raqamli kontentga munosabati tahlil qilindi. Mazkur metod bolalarning tabiiy sharoitdagi real xulq-atvorini obyektiv o‘rganish va tahlil qilish imkonini berdi.

Kuzatuv va so‘rovnoma metodlari bolalarning raqamli muhitdagi real xulq-atvorini o‘rganishda samarali usul hisoblanadi[4].

Tahliliy-sintez usuli: Olingan ma’lumotlar umumlashtirilib, yagona tizimga keltirildi hamda ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Mazkur tadqiqot metodologiyasining o‘ziga xosligi shundaki, unda: pedagogik, ijtimoiy va huquqiy yondashuvlar integratsiyalashgan; raqamli muhit bolalar rivojining alohida omili sifatida qaralgan; muammo kompleks tizim sifatida tahlil qilingan. Bu esa mavjud tadqiqotlardan farqli ravishda masalani kengroq va chuqurroq yoritish imkonini berdi.

Muhokama va natijalar

Mazkur tadqiqot doirasida o‘tkazilgan nazariy va empirik tahlillar natijasida raqamli muhitda bolalar huquqlarini ta’minlash bilan bog‘liq bir qator tizimli muammolar aniqlandi. Ushbu muammolar nafaqat texnologik rivojlanish bilan, balki pedagogik, ijtimoiy va ma’naviy omillar bilan ham chambarchas bog‘liq ekanligi kuzatildi.

So‘rovnomada 37 ta 6-7-10-sinf o‘quvchilari ishtirok etishdi va quyidagi natijalar aniqlandi:

- Foydalanish vaqti: Respondentlarning katta qismi (75.8%) kuniga 1 soatdan 5 soatgacha vaqtini internetda o‘tkazadi.
- Maqsad: Asosiy maqsad ijtimoiy tarmoqlar (75.9%) bo‘lib, o‘qish uchun bor-yo‘g‘i 10.3% foydalanuvchi kiradi.
- Xavfsizlik: 93.1% foydalanuvchi shaxsiy ma’lumotlarni ulashish xavfli ekanini bilsa-da, yomon munosabatga duch kelganda 53.6% hech kimga aytmasligini bildirgan.
- Nazorat: Ota-onalar tomonidan nazorat qilinmaydigan yoki kam nazorat qilinadigan bolalar umumiy hisobda 50% dan ortiqni tashkil qiladi.

1. Raqamli xavfsizlik darajasining yetarli emasligi Raqamli makonda bolalar duch kelishi mumkin bo‘lgan xavf-xatarlar texnologik va ijtimoiy xarakterga ega bo‘lib, ular bolalarning huquqlari va shaxsiy daxlsizligiga bevosita tahdid soladi [5]. Bu holat media savodxonlik darajasining yetarli emasligi bilan bog‘liq. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bolalarning aksariyati internetdan faol foydalanishiga qaramay, ularning katta qismi raqamli xavfsizlik qoidalari haqida yetarli bilimga ega emas. Bu holat bolalarni turli xavf-xatarlarga — firibgarlik, zararli dasturlar, shaxsiy ma’lumotlarning o‘g‘irlanishi kabi tahdidlarga duchor qilmoqda.

2. Kiberbulling va ijtimoiy bosim muammosi Kuzatuv va so‘rovnoma natijalari kiberbulling muammosi keng tarqalganligini ko‘rsatdi. Bolalar ijtimoiy tarmoqlarda turli shakldagi psixologik bosimga duch kelmoqda. Bu holat bolalarning ruhiy salomatligiga jiddiy ta’sir ko‘rsatib, o‘ziga bo‘lgan ishonchning pasayishi va ijtimoiy faollikning kamayishi kabi holatlarga olib kelishi mumkin.

3. Zararli kontent va axborot ta’siri Raqamli muhitda nazoratsiz axborot oqimi bolalarning ongiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, bolalar ko‘pincha yoshiga mos kelmaydigan, agressiv yoki ma’naviy jihatdan zararli kontentga duch kelmoqda.

4. Media savodxonlikning past darajasi Raqamli muhitda kiberbulling va zararli kontent bolalarning psixologik holatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi[6]. Bu holat media savodxonlik darajasining yetarli emasligi bilan bog‘liq. Ular internetdagi har qanday ma’lumotni ishonchli deb qabul qilishga moyil.

5. Ota-ona va pedagog nazoratining yetarli emasligi Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ko‘plab ota-onalar farzandlarining raqamli faoliyati ustidan yetarli nazorat o‘rnatmagan. Buning asosiy sabablari sifatida raqamli texnologiyalar bo‘yicha bilim yetishmasligi va vaqt tanqisligi keltiriladi.

Yuqoridagi natijalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli muhitda bolalar huquqlarini ta’minlash masalasi bir yoqlama yondashuv orqali hal etilmaydi. Muammo ko‘p qirrali bo‘lib, texnologik, pedagogik, ijtimoiy va ma’naviy omillar o‘zaro ta’sirda bo‘ladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqildi:

1. Ta’lim tizimi uchun: maktab dasturlariga raqamli savodxonlik va kiberxavfsizlik fanini kiritish; o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish; pedagoglar uchun maxsus malaka oshirish kurslarini tashkil etish.

2. Ota-onalar uchun: raqamli nazorat va xavfsizlik bo‘yicha treninglar o‘tkazish; bolalar bilan ochiq muloqotni kuchaytirish.

3. Davlat va jamiyat uchun: bolalar uchun xavfsiz raqamli platformalarni rivojlantirish; zararli kontentni cheklash mexanizmlarini kuchaytirish.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki: raqamli muhit bolalar rivojiga katta ta’sir ko‘rsatmoqda; mavjud xavflar tizimli xarakterga ega; muammoni hal qilish uchun kompleks yondashuv zarur; ta’lim tizimi bu jarayonda asosiy rol o‘ynaydi.

Xulosa

Mazkur ilmiy tadqiqot doirasida raqamli muhitda bolalar huquqlarini ta’minlash muammolari zamonaviy ta’lim siyosati, ijtimoiy islohotlar va yoshlar siyosati kontekstida kompleks tarzda o‘rganildi.

Birinchidan, raqamli muhit bolalar hayotining ajralmas qismiga aylangan bo‘lib, ularning ta’lim olish, muloqot qilish va ijtimoiylashuv jarayonlariga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Ikkinchidan, bolalar duch kelayotgan asosiy muammolar — kiberxavfsizlikning yetarli emasligi, kiberbulling va zararli kontent ta’siridir. Uchinchidan, bolalar huquqlarini ta’minlash faqat texnologik choralar bilan emas, balki pedagogik va ma’naviy yondashuvlar bilan ham mustahkamlanishi zarur. To‘rtinchidan, ta’lim tizimi mazkur jarayonda markaziy o‘rin tutadi. Beshinchidan, ota-onalar va pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirish zarurati aniqlandi. Shu bois, mamlakatimizda raqamli muhitni rivojlantirish va uni xalqimiz hayotiga samarali tatbiq etish bo‘yicha keng ko‘lamli strategik maqsadlar belgilangan bo‘lib, bu jarayonlar yoshlarning raqamli savodxonligini oshirish hamda ularni virtual olamdagi xavf-xatarlardan himoya qilish masalasini kun tartibiga olib chiqmoqda. Aynan ushbu keng ko‘lamli islohotlar doirasida "Raqamli O‘zbekiston - 2030" strategiyasi amalga oshirilmoqda. Mazkur strategiya nafaqat texnologik infratuzilmani yangilash, balki inson kapitalini rivojlantirish, xususan, yosh avlodning raqamli dunyodagi o‘rnini va xavfsizligini ta’minlashni ham o‘zida mujassam etadi. Binobarin, bugungi kunda yoshlarimizning raqamli makonda huquqiy himoyalanganligini ta’minlash — umumdavlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanib bormoqda.

Mazkur tadqiqotning ilmiy-amaliy ahamiyati shundaki, unda ishlab chiqilgan taklif va tavsiyalar ta’lim siyosatini takomillashtirish va yoshlar siyosatini rivojlantirishda qo‘llanilishi mumkin. Kelgusida sun’iy intellekt va virtual reallikning bolalar huquqlariga ta’sirini chuqurroq o‘rganish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Castells, M. (2010). The Rise of the Network Society. Oxford University Press.
2. UNESCO. (2021). Digital Education Strategy. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
3. UNICEF. (2017). Children in a Digital World. New York: UNICEF.
4. Livingstone, S. (2014). Children and the Internet. Cambridge: Polity Press.
5. OECD. (2019). Children and Digital Technology: Report on Digital Risks and Opportunities. Paris: OECD Publishing.
6. Buckingham, D. (2003). Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. Cambridge: Polity Press.

O‘ZBEKISTONDA HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASI TIZIMIDA DAVLAT VA NODAVLAT TASHKILOTLAR HAMKORLIGINING O‘RNI

Sarmonov Toxir Gopirovich
O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi kurs boshlig‘i

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekistonda huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimida davlat organlari va nodavlat tashkilotlar hamkorligining dolzarb masalalari tahlil etilgan. Huquqbuzarliklar profilaktikasining huquqiy asoslari, asosiy yo‘nalishlari va amalga oshirish mexanizmlari yoritilgan. Umumiy, maxsus, yakka tartibdagi hamda viktimologik profilaktika chora-tadbirlarining o‘ziga xos xususiyatlari, shuningdek, samarali profilaktika ishlarini amalga oshirishda fuqarolik jamiyati institutlarining ishtiroki masalalari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Huquqbuzarliklar profilaktikasi, umumiy profilaktika, maxsus profilaktika, viktimologik profilaktika, jamoat tashkilotlari, nodavlat notijorat tashkilotlar, ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, huquqiy madaniyat, reabilitatsiya, qayta ijtimoiylashtirish.

Hozirgi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan ijtimoiy-siyosiy islohotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimini takomillashtirish masalasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zero, jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlash, fuqarolarning xavfsizligini ishonchli himoya qilish va huquqbuzarliklarning oldini olish – mamlakatda ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni ta’minlashning asosiy shartlaridan biridir.

Mamlakatimizda huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida olib borilayotgan davlat siyosatining huquqiy asosi yaratilgan. Bu borada qabul qilingan qonun hujjatlari tizimli ravishda takomillashtirilib borilmoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi qonuniga muvofiq: “Huquqbuzarliklar profilaktikasi – huquq-tartibotni saqlash hamda mustahkamlash, huquqbuzarliklarni aniqlash, ularga barham berish, shuningdek huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablarini va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash, bartaraf etish maqsadida qo‘llaniladigan huquqbuzarliklar umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik profilaktikasining huquqiy, ijtimoiy, tashkiliy va boshqa chora-tadbirlari tizimidir”.

Bugungi kunda mamlakatimizda huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimining samaradorligini oshirish, bu sohadagi davlat va nodavlat tuzilmalari hamkorligini kuchaytirish hamda zamonaviy yondashuvlarni joriy etish muhim vazifalardan hisoblanadi. Mazkur maqolada ana shu masalalarga e’tibor qaratiladi.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimida davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligi masalalari ko‘plab olimlar va mutaxassislar tomonidan tadqiq etilgan bo‘lib, bu borada turli yondashuvlar va nazariy qarashlar mavjud.

Ijtimoiy-siyosiy barqarorlik – bu jamiyatning barcha sohalarida muvozanatni saqlash, ijtimoiy tizimning barqaror rivojlanishini ta’minlash hamda fuqarolarning tinch va osoyishta hayot kechirishlari uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdir. Bu jarayon o‘z ichiga iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ijtimoiy sohalardagi barqarorlikni qamrab oladi va ularning o‘zaro uyg‘un rivojlanishini talab etadi.

Professor M.Qirg‘izboyev ta’kidlaganidek: «Ijtimoiy-siyosiy barqarorlik – bu jamiyatning turli qatlamlari o‘rtasidagi munosabatlarning uyg‘unligi, ijtimoiy totuvlik va hamjihatlikning ta’minlanganligi holatidir» (1). Bunday barqarorlik fuqarolar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat va ishonchga asoslangan munosabatlarni, jamiyatdagi turli ijtimoiy guruhlar manfaatlarining

muvozanatini va davlat bilan fuqarolik jamiyati institutlari o‘rtasidagi samarali hamkorlikni nazarda tutadi.

Q.A.Saitqulov o‘z tadqiqotida ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklar viktimologik profilaktikasi bo‘yicha faoliyatini takomillashtirish masalalarini o‘rgangan. Tadqiqotchi viktimologik profilaktika ishlarida davlat organlari bilan birga, nodavlat tashkilotlarning ham faol ishtirok etishi zarurligini ta’kidlab, bu borada amaliy takliflar ishlab chiqqan (3).

B.A.Matlyubov, A.S.Tursunov, A.K.Rasulev, S.B.Xujakulov, Sh.R.Gofurovlar tomonidan huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi nazariy va amaliy masalalar tadqiq etilgan. Ularning fikricha, “Huquqbuzarliklarning sodir etilish sabablari va ularga imkon beruvchi shart-sharoitlarni tahlil qilish quyidagi hollarda maqsadga muvofiq hisoblanadi: birinchidan, ilmiy-tadqiqot muassasalari yoki tadqiqotchilar tomonidan jinoyatchilikka qarshi kurashish samaradorligini oshirishga qaratilgan masala yoki mavzu bo‘yicha tadqiqotlar o‘tkazish; ikkinchidan, bevosita huquqbuzarliklarning oldini olishni amalga oshiruvchi amaliy organlar tomonidan profilaktik tadbirlar, huquqbuzarliklarning profilaktikasini rejalashtirish” (4).

A.Aslanov o‘z tadqiqotida zamonaviy axborot texnologiyalarining huquqbuzarliklar profilaktikasidagi ahamiyatini o‘rgangan. U ta’kidlaganidek: «Tahlillar shuni ko‘rsatmoqdaki, huquqbuzarlik sodir etishga moyil va ulardan jabrlanib qolish ehtimoli yuqori bo‘lgan shaxslarni aniqlash, huquqiy ta’sir chorasini qo‘llash, ularning huquqiy ong va madaniyatini shakllantirish hamda ta’sirchan profilaktik chora-tadbirlarini olib borishda asosan xorij tajribasini o‘rgangan holda zamonaviy axborot texnologiyalardan unumli foydalanish zarurdir» (5).

B.Raimjonov giyohvandlikka qarshi kurashning dolzarb masalalarini o‘rganib, bu borada nafaqat davlat, balki fuqarolik jamiyati institutlarining ham faol ishtirok etishi zarurligini ta’kidlaydi. Muallifning fikricha, bu sohada samarali natijalarga erishish uchun kompleks yondashuv, davlat organlari va nodavlat tashkilotlarning muvofiqlashtirilgan harakatlari talab etiladi (6).

D.Mirzarayimov jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilingan xotin-qizlarni reabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirish imkoniyatlarini tahlil qilgan. Uning ta’kidlashicha: “Qayta ijtimoiylashtirish» atamasi shaxsning huquqiy jamiyatning to‘laqonli a’zosi bo‘lishga urinishini anglatadi. Jazodan ozod etilganlar uchun bu jarayon ozodlikdan mahrum qilish joylarida bo‘lgan paytdan boshlab boshlanadi va ular shaxsining kognitiv, hissiy va xulq-atvor sohalariga ta’sir qiluvchi murakkab jarayondir” (7).

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimida davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligi masalalari har tomonlama o‘rganilgan bo‘lsa-da, biroq bu sohada hali ham bir qator muammolar mavjud bo‘lib, ularning echimini topish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Huquqbuzarliklar profilaktikasining asosiy yo‘nalishlari

O‘zbekiston Respublikasida huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimli ravishda amalga oshirilib, bu faoliyat quyidagi asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi: umumiy profilaktika, maxsus profilaktika, yakka tartibdagi profilaktika va viktimologik profilaktika.

Umumiy profilaktika chora-tadbirlari jamiyatning barcha a’zolariga qaratilgan bo‘lib, ular orqali aholining huquqiy ongi va madaniyati yuksaltiriladi, qonunlarga hurmat ruhi shakllantiriladi va ijtimoiy faollik rag‘batlantiriladi. Bu yo‘nalishda turli ma’rifiy tadbirlar, uchrashuvlar, davra suhbatlari va ommaviy axborot vositalari orqali targ‘ibot-tashviqot ishlari olib boriladi.

Maxsus profilaktika esa muayyan hudud yoki sohada huquqbuzarliklar sodir etilishi ehtimoli yuqori bo‘lgan hollarda qo‘llaniladi. Bunda kriminogen vaziyat yuqori bo‘lgan hududlar aniqlanib, u erlarda maxsus reydlar va tekshiruvlar o‘tkaziladi, tegishli profilaktik chora-tadbirlar amalga oshiriladi.

Yakka tartibdagi profilaktika aniq shaxslar bilan ishlash bo‘lib, bunda huquqbuzarlik sodir etishga moyil bo‘lgan shaxslar aniqlanadi va ular bilan muntazam profilaktik suhbatlar o‘tkaziladi. Ularning xulq-atvoridagi o‘zgarishlar doimiy nazorat qilib boriladi va zarur hollarda yordam ko‘rsatiladi.

Viktimologik profilaktika huquqbuzarliklardan jabrlanish ehtimoli yuqori bo‘lgan shaxslarga qaratilgan. Bu chora-tadbirlar orqali fuqarolarning huquqiy savodxonligi oshiriladi, o‘zini himoya qilish usullari o‘rgatiladi va xavfsizlik choralari to‘g‘risida ma’lumotlar beriladi.

Viktimologik profilaktika doirasida aholini huquqbuzarliklardan himoya qilish uchun ishonch telefonlari tashkil etish, profilaktika dasturlarini jamoatchilik muhokamasiga qo‘yish va zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali targ‘ibot ishlari olib boriladi. Bunda jabrlanuvchilarning jismoniy va psixologik xavfsizligini ta’minlash, ularni o‘zini o‘zi mudofaa qilish usullari bilan tanishtirish hamda xavfli hududlarni doimiy nazorat qilish choralari ko‘riladi.

Kriminogen vaziyat yuqori bo‘lgan hududlar doimiy nazorat ostiga olinadi. Bu joylarda profilaktika tadbirlari kuchaytiriladi. Aholiga zaruriy mudofaa va oxirgi zarurat holatlari to‘g‘risida huquqiy ma’lumotlar beriladi. G‘ayriijtimoiy xulq-atvor nisbatan tez-tez kuzatiladigan joylarda maxsus nazorat choralari joriy etiladi va profilaktika ishlari muntazam ravishda olib boriladi.

Huquqbuzarliklar haqida tezkor xabar berish uchun ishonch telefonlari va qutqaruv xizmatlari tashkil etiladi. Fuqarolarning murojaatlari asosida tegishli choralar ko‘riladi. Bundan tashqari, profilaktika dasturlari va tadbirlarini muhokama qilish uchun internet tarmog‘ida maxsus veb-saytlar, bloglar va chatlar tashkil etiladi. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalangan holda aholi orasida huquqiy targ‘ibot ishlari olib boriladi.

Nodavlat tashkilotlarning huquqbuzarliklar profilaktikasidagi o‘rni

Bu tizimning samarali ishlashi uchun davlat organlari, fuqarolik jamiyati institutlari va fuqarolarning o‘zaro hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Nodavlat notijorat tashkilotlar bu sohada quyidagi yo‘nalishlarda faoliyat olib boradi:

- huquqbuzarliklar profilaktikasiga doir davlat dasturlarini, hududiy va boshqa dasturlarni amalga oshirishda ishtirok etish. Bunda nodavlat tuzilmalar dasturlarning ishlab chiqilishi, muhokama qilinishi va amalga oshirilishi bosqichlarida faol qatnashadi. Ular dasturlarning loyihalarini ko‘rib chiqish, takliflar kiritish va amalga oshirish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha o‘z fikrlarini bildirish huquqiga ega;
- huquqbuzarliklarning oldini olish bo‘yicha davlat organlari bilan hamkorlik qilish. Hamkorlik doirasida qo‘shma tadbirlar o‘tkazish, axborot almashish va birgalikdagi loyihalarni amalga oshirish mumkin. Bunday hamkorlik doirasida nodavlat tuzilmalar huquqni muhofaza qiluvchi organlar, ta’lim muassasalari va boshqa davlat idoralari bilan birgalikda kompleks chora-tadbirlarni amalga oshiradi;
- fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan tadbirlarda ishtirok etish. Bu yo‘nalishda aholining turli qatlamlari uchun maxsus o‘quv dasturlari, treninglar va ma’rifiy tadbirlar tashkil etiladi. Bu tadbirlar orqali fuqarolarga ularning huquq va majburiyatlari, qonunlarga rioya qilish zarurligi va huquqbuzarliklarning oqibatlari to‘g‘risida ma’lumotlar etkaziladi;
- huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risidagi qonunchilikning ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish. Bu jarayonda ular monitoring o‘tkazish, tahliliy materiallar tayyorlash va tegishli tavsiyalar ishlab chiqish huquqiga ega. Jamoatchilik nazorati doirasida ular huquqbuzarliklar profilaktikasi bo‘yicha amalga oshirilayotgan ishlarning samaradorligini baholash va kamchiliklarni bartaraf etish yuzasidan takliflar kiritishi mumkin.

Shu bilan birga, davlat organlari ularga zarur tashkiliy-huquqiy va uslubiy yordam ko‘rsatadi, faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi va samarali hamkorlikni ta’minlaydi. Bu yordam nodavlat tuzilmalarning salohiyatini oshirish, ularning faoliyatini takomillashtirish va samaradorligini kuchaytirishga qaratilgan. Bunday hamkorlik huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi va jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlashga yordam beradi.

Giyohvandlik va ichkilikbozlikka qarshi kurashish chora-tadbirlari

Huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimida alohida yo‘nalish sifatida giyohvandlik va ichkilikbozlikka qarshi kurashish masalasi shakllantiriladi. Bu yo‘nalish nafaqat ijtimoiy muammo, balki jamiyat xavfsizligiga tahdid soluvchi jiddiy masala sifatida e’tirof etilmoqda. Buning sababi

shundaki, bu illatlar jamiyatning barcha qatlamlariga ta’sir qilish xususiyatiga ega. Zero, giyohvandlik va ichkilikbozlik nafaqat alohida shaxslarning sog‘lig‘iga, balki butun jamiyat barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi illatdir. Bu muammolar oilaviy munosabatlarning izdan chiqishiga, mehnat unumdorligining pasayishiga va ijtimoiy taraqqiyotning susayishiga olib keladi.

Shunday ekan, ushbu sohadagi asosiy chora-tadbirlar giyohvandlik va ichkilikbozlikka mubtalo bo‘lgan bemorlarga narkologik tibbiy yordam ko‘rsatish va ijtimoiy-tibbiy reabilitatsiya tizimini takomillashtirishga qaratilgan. Bu jarayonda zamonaviy xalqaro tajriba o‘rganilib, ilg‘or usullar joriy etilmoqda. Zamonaviy tibbiyot usullaridan foydalangan holda, bemorlarning jismoniy va ruhiy sog‘lig‘ini tiklashga alohida e’tibor berilmoqda. Davolash jarayonida nafaqat tibbiy, balki psixologik yordam ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Bu jarayonda nafaqat davolash muassasalari, balki ijtimoiy himoya organlari, mahalliy hokimiyat idoralari va jamoat tashkilotlari ham faol ishtirok etmoqda. Jamoat tashkilotlari profilaktika ishlarida, ma’rifiy tadbirlarda va reabilitatsiya jarayonlarida faol qatnashmoqda. Ularning har biri o‘z vakolati doirasida muayyan vazifalarni bajarib, yagona maqsad sari harakat qilmoqda. Bu vazifalar aniq reja asosida taqsimlangan bo‘lib, ularning bajarilishi doimiy nazorat qilib boriladi. Shu bilan birga, bu faoliyat turlarini tashkiliy, huquqiy-me’yoriy va resurs jihatidan ta’minlashni yaxshilash masalasiga ham katta e’tibor qaratilmoqda. Bu borada zarur moliyaviy mablag‘lar ajratilib, moddiy-texnik baza mustahkamlanmoqda.

Sobiq mahbuslarni ijtimoiy moslashtirish

Sobiq mahbuslarni ijtimoiy moslashtirish dasturi doirasida ularga kasbiy yo‘naltirish xizmatlari ko‘rsatilmoqda. Bu xizmatlar professional mutaxassislar tomonidan amalga oshirilib, zamonaviy metodikalar asosida olib boriladi. Bu jarayonda mehnat bozorining joriy talablari hisobga olinib, zamonaviy kasblarga o‘qitish yo‘lga qo‘yilgan. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida nazariy bilimlar bilan birga amaliy ko‘nikmalarga ham katta e’tibor beriladi. Bu esa sobiq mahbuslarning ish topish imkoniyatlarini oshiradi va ularning jamiyatga qayta integratsiyalashuvini engillashtiradi.

Dastur doirasida sobiq mahkumlarga uy-joy, salomatlik, ta’lim va boshqa ijtimoiy xizmatlardan foydalanishda ham yordam ko‘rsatiladi. Bu ishlarning barchasi ularning to‘laqonli hayotga qaytishlari uchun imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga, ruhiy-psixologik yordam xizmatlari ham yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, bu xizmatlar orqali sobiq mahbuslarning ruhiy holatini yaxshilash, stressni bartaraf etish va o‘z kuchiga ishonch hissini uyg‘otish choralari ko‘riladi.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi bo‘yicha amalga oshirilgan ishlar natijalari

Profilaktika ishlariga alohida e’tibor qaratilib, 5 672 nafar yoshlar va 4 324 nafar ayollar bilan mahallalarda, ta’lim muassasalari, korxona va tashkilotlarda 1 370 marotaba keng qamrovli profilaktik tadbirlar o‘tkazildi. Bu tadbirlarda huquqbuzarliklarning oldini olish, sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish va ijtimoiy faollikni oshirish masalalari muhokama qilindi. Tadbirlarga soha mutaxassislari, psixologlar, huquqshunoslar va tajribali pedagoglar jalb etildi. Ular tomonidan amaliy maslahatlar berilib, turli hayotiy vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish ko‘nikmalari o‘rgatildi.

O‘tkazilgan tadbirlar natijasida aholi o‘rtasida huquqiy ong va madaniyat darajasi sezilarli darajada oshdi, huquqbuzarliklarning oldini olish bo‘yicha fuqarolarning bilim va ko‘nikmalari shakllandi. Bu esa o‘z navbatida, jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlash va fuqarolarning huquqiy ongini yuksaltirishga xizmat qilmoqda.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi samaradorligini oshirish uchun muntazam ravishda uning huquqiy, tashkiliy va institutsional asoslarini takomillashtirib borish taqozo etiladi. Bu jarayonda fuqarolik jamiyati institutlarining faol ishtiroki hamda davlat organlari bilan ularning samarali hamkorligini ta’minlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimida nodavlat tashkilotlarning ishtiroki alohida o‘rin tutadi. Nodavlat notijorat tashkilotlar huquqbuzarliklarning oldini olish, fuqarolarning huquqiy ongini yuksaltirish va jamoatchilik nazoratini amalga oshirishda faol qatnashmoqda. Bu jarayonda ularning salohiyati va imkoniyatlaridan yanada samarali foydalanish uchun davlat tomonidan zarur shart-sharoitlar yaratilmoqda.

Huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimining asosiy yo‘nalishlari – umumiy profilaktika, maxsus profilaktika, yakka tartibdagi profilaktika va viktimologik profilaktika o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ular bir-birini to‘ldiradi va yagona tizimni tashkil etadi. Bu tizimning samarali ishlashi uchun barcha subyektlarning muvofiqlashtirilgan harakatlari talab etiladi.

Giyohvandlik va ichkilikbozlikka qarshi kurashish, shuningdek, sobiq mahbuslarni ijtimoiy moslashtirish masalasi huquqbuzarliklar profilaktikasining muhim yo‘nalishlari hisoblanadi. Bu sohalarda amalga oshirilayotgan ishlarning samaradorligini oshirish uchun ilg‘or xalqaro tajribani o‘rganish va qo‘llash, shuningdek, zamonaviy yondashuvlarni joriy etish zarur.

Yuqoridagi tahlillar va xulosalar asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligini yanada rivojlantirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi «Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida»gi qonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish taklif etiladi. Xususan, nodavlat notijorat tashkilotlarning huquq va majburiyatlarini yanada aniqlashtirish, ularning faoliyatini qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish lozim.

2. Mahallalarning huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi salohiyatini oshirish uchun maxsus me’yoriy hujjatlar ishlab chiqish va qabul qilish, ularning faoliyatini moliyaviy va moddiy-texnik jihatdan qo‘llab-quvvatlash choralarini kuchaytirish taklif etiladi.

3. Axborot texnologiyalarining huquqbuzarliklar profilaktikasidagi rolini kuchaytirish maqsadida yagona axborot tizimini yaratish va unda barcha profilaktika sub’ektlarining faoliyatini muvofiqlashtirish mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish lozim. Bu tizim orqali aholiga huquqiy ma’lumotlar taqdim etish, murojaatlarni qabul qilish va ko‘rib chiqish jarayonlarini avtomatlashtirish mumkin.

4. Huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish, bu yo‘nalishda ixtisoslashgan ilmiy-tadqiqot markazlarini tashkil etish va ularning faoliyatini qo‘llab-quvvatlash lozim. Bu markazlar orqali huquqbuzarliklar profilaktikasining nazariy va amaliy masalalarini tizimli ravishda o‘rganish, ilg‘or xalqaro tajribani tahlil qilish va milliy sharoitga moslashtirish imkoniyati yaratiladi.

5. Giyohvandlik va ichkilikbozlikka qarshi kurashish, shuningdek, sobiq mahbuslarni ijtimoiy moslashtirish sohasida alohida davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish taklif etiladi. Bu dasturlarda fuqarolik jamiyati institutlarining faol ishtirokini ta’minlash, ularning salohiyatidan samarali foydalanish mexanizmlarini nazarda tutish zarur.

6. Huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, xorijiy mamlakatlarning ilg‘or tajribasini o‘rganish va qo‘llash imkoniyatlarini kengaytirish. Bu yo‘nalishda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalarini mustahkamlash, qo‘shma loyihalarni amalga oshirish va tajriba almashish jarayonlarini faollashtirish lozim.

Xulosa qilib aytganda, huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimida davlat va nodavlat tashkilotlar hamkorligini kuchaytirish, barcha fuqarolarning bu jarayondagi ishtirokini ta’minlash orqali jamiyatda qonun ustuvorligini ta’minlash, fuqarolarning huquqiy ongini yuksaltirish va ijtimoiy-siyosiy barqarorlikni mustahkamlashga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qirg‘izboyev M. Fuqarolik jamiyati: nazariya va xorijiy tajriba. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – B. 142.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonuni. 2014-yil 14-may // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2014-y., 20-son, 221-modda.

3. Saitqulov Q.A. Ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklar viktimologik profilaktikasi bo‘yicha faoliyatini takomillashtirish. yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – T:. O‘zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi. 37-b.

4. Б.А.Матлюбов, Турсунов А.С., Расулев А.К., Хужакулов С.Б., Гофуров Ш.Р. Профилактика правонарушений. /Ответственный редактор Б.А. Матлюбов/– Т.: – Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2020. С. 216.

5. Aslanov B.T. Huquqbuzarlik sodir etishga moyil shaxslar bilan ishlash faoliyatini tashkil etish: Monografiya.– T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2024. B.108.

6. Raimjonov B. Giyohvandlikka qarshi kurashning dolzarb masalalari. //Scientific Progress. 2022; 3(4). B.17-22.

7. Mirzarayimov D. Jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilingan xotin-qizlarni reabilitatsiya qilish va ijtimoiy moslashtirish imkoniyatlari//Scientific Progress. Volume 4/Issue 4/2023. B.266-274.

8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-maydagi «Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-3723-son qarori // O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2018-y., 20-son, 406-modda.

9. Husanov O.T. Huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshirishning huquqiy asoslari: O‘quv qo‘llanma. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2021. – 184 b.

10. O‘zbekiston Respublikasining «Qamoqdan ozod qilingan shaxslar ustidan ichki ishlar idoralarining ma’muriy nazorati to‘g‘risida»gi Qonuni. 1999-yil 9-dekabr // O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 2000 y., 1-son, 11-modda.

11. Kriminologiya: Darslik / G‘.A.Avanesov, E.F.Pobegaylo, V.E.Eminov va boshq. E.F. Pobegayloning umumiy tahriri ostida. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015. – 415 b.

12. Ismailov I., Qosimov K. Huquqbuzarliklar profilaktikasi va voyaga etmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik hamda qarovsizlikni oldini olish: O‘quv qo‘llanma. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2019. – 155 b.

13. Ziyadullayev M. Jinoyatchilikka qarshi kurashning xalqaro va mintaqaviy institutlari faoliyatining huquqiy asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017. – 205 b.

14. Urazayev Sh.Z. Ichki ishlar organlarining huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyatida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishning istiqbollari // Huquq va burch. №4. 2022. – B. 44-47.

15. Crime Prevention & Criminal Justice: United Nations Office on Drugs and Crime https://www.unodc.org/unodc/en/justice-and-prison-reform/index.html

KADRLAR SALOHIYATINING RIVOJLANISHIDA KOMMUNIKATSIYA VA IJTIMOIY ONGNING DIALEKTIK BIRLIGI

Shukurov Akmal Sharofovich
O‘zMU, “Falsafa” kafedrasi dotsent vazifasini bajaruvchisi, falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Maqolada kadrlar salohiyatining rivojlanishida kommunikatsiya va ijtimoiy ongning dialektik birligi ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Kommunikatsiya bilim, qadriyat va kasbiy tajribani uzatuvchi mexanizm sifatida, ijtimoiy ong esa mazkur jarayonlarga mazmun, yo‘nalish va normativ asos beruvchi ma’naviy-intellektual maydon sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda kommunikativ muhit, dialogik muloqot, ijtimoiy qadriyatlar, kasbiy kompetensiya va inson kapitali o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: kommunikatsiya, ijtimoiy ong, kadrlar salohiyati, dialektik birlik, inson kapitali, kasbiy kompetensiya, kommunikativ muhit, ma’naviy qadriyatlar, dialog, ijtimoiy rivojlanish.

Zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakkurda kadrlar salohiyati tushunchasi faqat professional bilim va ko‘nikmalar majmui sifatida emas, balki murakkab ijtimoiy-axloqiy, kommunikativ va ongiy jarayonlarning mahsuli sifatida talqin etilmoqda. Ayniqsa globallashuv, raqamli transformatsiya va bilimlar iqtisodiyoti sharoitida kadrlar salohiyatining shakllanishi va rivojlanishi kommunikatsiya tizimlari hamda ijtimoiy ongning o‘zaro dialektik birligi orqali amalga oshadi. Bu yerda kommunikatsiya – ijtimoiy axborot almashinuvi vositasi, ijtimoiy ong esa mazkur axborotning mazmuniy va aksiologik maydoni sifatida namoyon bo‘ladi.

Dialektik yondashuvga ko‘ra, har qanday rivojlanish qarama-qarshi kuchlar birligi va kurashi orqali yuzaga keladi. Kadrlar salohiyati ham aynan kommunikativ jarayonlar va ijtimoiy ong o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir natijasida shakllanadi. Kommunikatsiya ijtimoiy ongni uzatadi, mustahkamlaydi va transformatsiya qiladi, ijtimoiy ong esa kommunikatsiya mazmunini belgilaydi, unga yo‘nalish beradi va normativ asos yaratadi. Shu ma’noda ular bir-birini determinatsiya qiluvchi, o‘zaro bog‘liq tizim sifatida mavjud hisoblanadi.

Kommunikatsiyaning kadrlar salohiyatiga ta’siri avvalo bilimlarning uzatilishi va ko‘nikmalarning shakllanishi bilan bog‘liq. Klassik ijtimoiy nazariyada bu jarayonni izohlar ekan, Karl Marks inson ongining shakllanishi ijtimoiy munosabatlar tizimi bilan bevosita bog‘liqligini ta’kidlaydi. Uning fikricha, “insonning ijtimoiy mavjudligi uning ongini belgilaydi”[1]. Bu fikrni kommunikatsiya nazariyasi nuqtai nazaridan talqin qiladigan bo‘lsak, aynan ijtimoiy aloqalar va kommunikativ jarayonlar orqali kadrlar ongida bilim, qadriyat va kasbiy orientatsiyalar shakllanadi.

Zamonaviy kommunikativ falsafada esa Yurgen Habermas kommunikatsiyani ijtimoiy integratsiyaning asosiy mexanizmi sifatida talqin qiladi. U “kommunikativ harakat nazariyasi”da jamiyatning barqarorligi va rivoji aynan o‘zaro tushunishga yo‘naltirilgan muloqot orqali ta’minlanishini asoslaydi[2]. Bu nazariya kadrlar salohiyatiga tatbiq etilganda shuni ko‘rsatadiki, professional rivojlanish faqat texnik bilimlar orqali emas, balki kommunikativ kompetensiyalar, dialog madaniyati va ijtimoiy mas’uliyat orqali ham yuzaga keladi.

Ijtimoiy ong bu jarayonda faqat passiv aks ettiruvchi emas, balki faol konstruktiv kuch sifatida namoyon bo‘ladi. Emil Dyurkgeym ijtimoiy ongni jamiyatning kollektiv tasavvurlari majmui sifatida izohlar ekan, uning individual ongdan ustun turishini ta’kidlaydi[3]. Demak, kadrlar salohiyatining shakllanishi individual intellektual harakat natijasi emas, balki kollektiv ong tomonidan ishlab chiqilgan qadriyatlar, normalar va ma’naviy me’yorlar asosida amalga oshadi.

Kommunikatsiya va ijtimoiy ongning dialektik birligi ayniqsa ta’lim tizimida yaqqol namoyon bo‘ladi. Ta’lim jarayoni bu kommunikativ tizim bo‘lib, unda bilimlar uzatiladi, ijtimoiy qadriyatlar singdiriladi va shaxsning kasbiy identikligi shakllanadi. Bu jarayonda kommunikatsiya vositalari – til, matn, vizual va raqamli platformalar – bilimlarning uzatilish shaklini belgilasa, ijtimoiy ong ularning mazmunini belgilaydi. Natijada kadrlar salohiyati nafaqat bilimli, balki ijtimoiy jihatdan mas’uliyatli va ma’naviy yetuk subyekt sifatida shakllanadi.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kommunikativ muhit qanchalik rivojlangan bo‘lsa, kadrlar salohiyati ham shunchalik yuqori bo‘ladi. Masalan, tashkilot ichidagi ochiq muloqot, bilim almashinuvi va jamoaviy qaror qabul qilish tizimlari xodimlarning innovatsion fikrlashini rag‘batlantiradi. Bu esa kadrlar salohiyatining sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilishiga olib keladi. Shu nuqtai nazardan kommunikatsiya faqat vosita emas, balki rivojlanishning asosiy sharti sifatida namoyon bo‘ladi.

---

[1] Маркс К. К критике политической экономии // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Т. 13. – Москва: Политиздат, 1959. – С. 25.

[2] Habermas J. The Theory of Communicative Action. Vol. 1. Reason and the Rationalization of Society. – Boston: Beacon Press, 1984. – P. 86.

[3] Durkheim E. The Elementary Forms of Religious Life. – London: George Allen & Unwin, 1915. – P. 38

Biroq kommunikatsiya va ijtimoiy ong o‘rtasidagi dialektika har doim ham uyg‘un bo‘lavermaydi. Ayrim hollarda kommunikatsiya deformatsiyalangan bo‘lishi, ya’ni noto‘g‘ri axborot, stereotiplar va manipulyativ diskurslar orqali ijtimoiy ongga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Bunday holatda kadrlar salohiyati ham noto‘g‘ri yo‘nalishda shakllanishi ehtimoli mavjud. Shu sababli kommunikatsiyaning sifatini ta’minlash, uning etik va normativ asoslarini mustahkamlash muhim vazifa hisoblanadi.

Ijtimoiy ongning transformatsiyasi ham kommunikativ jarayonlar orqali amalga oshadi. Masalan, yangi texnologiyalar, raqamli platformalar va global axborot oqimlari ijtimoiy ongning strukturasini o‘zgartirmoqda. Bu esa kadrlar salohiyatiga tanqidiy fikrlash, axborotni tahlil qilish, kommunikativ moslashuvchanlik va interkultural kompetensiyalardan iborat yangi talablarni qo‘ymoqda[1]. Demak, kadrlar salohiyati doimiy ravishda o‘zgarib boruvchi kommunikativ va ongiy muhitga moslashishi zarur.

Dialektik birlikning yana bir muhim jihati – bu o‘zaro ta’sirning ikki tomonlama xarakterini o‘zida aks ettiradi. Agar kommunikatsiya ijtimoiy ongni shakllantirsa, ijtimoiy ong ham kommunikatsiya shakllarini belgilaydi. Masalan, jamiyatda qanday qadriyatlar ustuvor bo‘lsa, kommunikatsiya ham shunga mos ravishda tashkil etiladi. Agar jamiyatda ochiqlik, ishonch va hamkorlik qadriyatlari ustuvor bo‘lsa, kommunikativ tizim ham dialogga asoslangan bo‘ladi. Aksincha, agar ijtimoiy ongda yopiq tizim, avtoritar fikrlash ustun bo‘lsa, kommunikatsiya ham monologik xarakter kasb etadi.

Kadrlar salohiyatining rivojlanishida aynan dialogik kommunikatsiya alohida ahamiyatga ega. Dialog bu faqat axborot almashinuvi emas, balki yangi bilim va ma’no yaratish jarayoni. Dialogik muhitda kadrlar o‘z fikrlarini erkin ifoda etadi, boshqalarning fikrlarini tushunadi va yangi g‘oyalarni ishlab chiqadi. Bu esa innovatsion rivojlanishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi.

Kadrlar salohiyatining rivojlanishi kommunikatsiya va ijtimoiy ongning dialektik birligi orqali amalga oshadigan murakkab ijtimoiy jarayon sanaladi. Kommunikatsiya bilim va qadriyatlarni uzatadi, ijtimoiy ong esa ularni mazmun bilan to‘ldiradi va normativ asos yaratadi. Ularning o‘zaro ta’siri natijasida kadrlar salohiyati shakllanadi, rivojlanadi va yangi bosqichga ko‘tariladi. Zamonaviy sharoitda ushbu dialektik birlikni chuqur anglash va uni amaliyotda qo‘llash jamiyatning barqaror rivoji, innovatsion salohiyati va inson kapitalining sifatini oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Маркс К. К критике политической экономии // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Т. 13. – Москва: Политиздат, 1959. – С. 5–167.
2. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Vol. 1. Reason and the Rationalization of Society. – Boston: Beacon Press, 1984. – 465 p.
3. Durkheim E. The Elementary Forms of Religious Life. – London: George Allen & Unwin, 1915. – 456 p.
4. Bourdieu P. The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / ed. by J. G. Richardson. – New York: Greenwood Press, 1986. – P. 241–258.

[1] Bourdieu P. The Forms of Capital // Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / ed. by J. G. Richardson. – New York: Greenwood Press, 1986. – P. 241–258.

	MUNDARIJA	
	KIRISH……..	**3**
	1-shu’ba: **KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING FALSAFIY, MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATLARI**	
1.	**Р.Ж.Махмудов.** KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING FALSAFIY, MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATLARI……..	**4**
2.	**A.A.Asatulloyev**. ABDURAHMON SAYYOH TOSHKANDIY IJTIMOIY-AXLOQIY KONSEPSIYASINING ZAMONAVIY KADRLAR MA’NAVIYATINI SHAKLLANTIRISHDAGI STRATEGIK AHAMIYATI.....	**6**
3.	**Kenjayev Shavkatjon.** YANGI O`ZBEKISTONDA YOSHLARNING IJTIMOIY FAOLLIGINI OSHIRISHDAGI ISLOHOTLAR VA ULARNING AHAMIYATI.....	**8**
4.	**Ravshanbek Mahmudov.** YANGI O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA SALOHIYATLI KADRLARNI TAYYORLASH MUAMMOLARI……	**13**
5.	**Alikulov Xusniddin Akbarovich.** EKOLOGIK XAVFSIZLIKNI TA’MINLASHDA KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY MEXANIZMLARI.....	**15**
6.	**Qo‘shiyev Mirjalol Saidvali o‘g‘li.** JAMIYAT ERKINLIGINI TA’MINLASHDA KORRUPSIYAGA QARSHI KURASH VA KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY MASALALARI……	**18**
7.	**Xaydarova Sayyora, Bayzakova Malika.** KADRLAR SALOHIYATINI RIVOJLANTIRUVCHI OMILLAR……	**20**
8.	**Isayeva Guli Parpiyevna, Obidaxon Baxodirjonovna Po‘latova**. BO‘LAJAK KADRLAR MA’NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINI SHAKLLANTIRISHDA TEATR PEDAGOGIKASINING FALSAFIY AHAMIYATI.....	**22**
9.	**Muzaffar Maxamatkarimov**. DAVLAT XIZMATCHISI VA KADRLAR TUSHUNCHASI VA UNING SHAKLLANISH TARIXI……	**25**
10.	**Sultonov Og‘abek Sultan o‘g‘li**. IJTIMOIY MAS’ULIYAT ASOSIDA KADRLAR SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNING MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATLARINI ISHLAB CHIQISH.....	**31**
11.	**Nabiyeva Madina Abdurashid qizi.** THE IMPORTANCE OF MODERN MANAGEMENT APPROACHES IN THE MANAGEMENT SYSTEM OF MANAGERIAL PERSONNEL……..	**33**
12.	**Saidkulov Nuriddin Akramkulovich.** INSON KAPITALI VA KUCHLI KADRLAR SIYOSATI – BARQAROR TARAQQIYOT ASOSIDIR……..	**35**
13.	**Ismadiyorov Abdug‘ffor Abdujabborovich, Aliqulov O‘ktam Yusupovich, Abdullayev Sardorbek Usmonxudjayevich.** YANGI O‘ZBEKISTONDA TA’LIM SIFATI ORQALI KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING MA’NAVIY-AXLOQIY ASOSLARI.....	**38**
14.	**Rayxona Rustamova Sherzod qizi, Berdiyeva Muborak Bahtiyorovna.** KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING FALSAFIY, MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATLARI.....	**40**
15.	**Sh.N.Qosimova.** RAHBARNING O‘ZINI BOSHQARISH KOMPETENSIYALARI VA SELF-ACTUALIZATION TAMOYILI ASOSIDA SHAXSIY POTENSIALNI RO‘YOBGA CHIQARISH.....	**42**
16.	**Ergashev Ibodulla, Nabiyev Mansur Jamxur o‘g‘li.** YANGI O‘ZBEKISTONNING BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA “YANGI O‘ZBEKISTON – MAKTAB OSTONASIDAN BOSHLANADI” G‘OYASINING IJTIMOIY-G‘OYAVIY TAHLILI.....	**45**
17.	**Nishanova Zamira Taskarayevna, Badritdinova Madina Baxromovna.** OLIY TA’LIMDA KASBIY REFLEKSIYA KADRLAR SALOHIYATINI	**48**

	OSHIRISHNING MUHIM OMILI SIFATIDA.....	
18.	**Б.Н. Сирлиев.** ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ КАК ФАКТОР ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАДЕЖНОСТИ.....	**51**
19.	**Kadirova Xalima Buvabayevna.** KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISHDAGI SAMARALI MEXANIZMLAR.....	**54**
20.	**Хайров Расим Золимхон углы.** РОЛЬ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ И ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ.....	**56**
21.	**Erkinova Dildora Baxrom qizi.** RAHBAR KADRLARNING BOSHQARUV TIZIMIDA CHET TILLARNING AHAMIYATI.....	**58**
22.	**Б.Н. Пирмуродзода.** ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ЗДОРОВЬЕ В СИСТЕМЕ КАДРОВОЙ ПОДГОТОВКИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ.....	**61**
23.	**Sh.R.Yo‘ldoshev.** KADRLAR TAYYORLASH JARAYONIDA MA’NAVIYATSHUNOSLIK FANINING IJTIMOIY AHAMIYATI.....	**63**
24.	**To‘rabayev Orif Abdumajid o‘g‘li.** KADRLARNI TAYYORLASH JARAYONIDA NETIKETNING O‘RNI……	**66**
25.	**S.A.Saydiyev.** YANGI TA’LIM PARADIGMASI KONTEKSTIDA KADRLAR SALOHIYATINI SHAKLLANTIRISHDA OLIY TA’LIMNING IJTIMOIY ROLI....	**69**
26.	**Izzatullayev Sunnatulla Shermuxammad o‘g‘li.** KREDIT MODUL TIZIMIDA TALABALARDA SPORT MUSOBAQALARNI O‘TKAZISH VA HAKAMLIK QILISH KOMPETENSIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH……	**72**
27.	**A.B.Ahmadov.** KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISHNING FALSAFIY HAMDA MA’NAVIY-AXLOQIY ASOSLARI.....	**76**
28.	**M.Sh.Abduraxmonov.** GLOBALLASHUV SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATI RIVOJLANISHIDA MAFKURAVIY TAHDIDLARNI BARTARAF ETISHNING IJTIMOIY FALSAFIY ASOSLARI.....	**78**
29.	**Lapasov Dilshod Abdusaid o‘g‘li.** KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY MOHIYATI……..	**81**
30.	**А.С. Кодиркулов.** КОНТРПРОДУКТИВНОЕ ПОВЕДЕНИЕ КАК ФАКТОР СНИЖЕНИЯ КАЧЕСТВА ПОДГОТОВКИ КАДРОВ: РИСКИ, МЕХАНИЗМЫ И ПРОФИЛАКТИКА В ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ.....	**86**
31.	**Ilyos QUVONDIQOV.** IFTIXOR – KADRLAR MA’NAVIYATINING MEZONI....	**88**
32.	**Ё.А. Фарфиев.** СИСТЕМА ПОДГОТОВКИ КАДРОВ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ КАК СРЕДА ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ.....	**92**
33.	**Xurramova Feruza Murod qizi.** KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHDA PRAGMATIK KOMPETENSIYANING O‘RNI.....	**95**
34.	**M.G‘.Abdusalomova.** XOTIN-QIZLAR LIDERLIK KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING KADRLAR SIYOSATIDAGI ROLI……..	**98**
35.	**Daniyarov Sayfiddin To‘ychiyevich.** OLIY TA’LIMDA BO‘LAJAK MUTAXASSISLARNI MA’NAVIY-AXLOQIY TAYYORLASHNING INNOVATSION USULLARI.....	**100**
36.	**Abduvaliyeva Dildora Abulkasimovna.** O‘ZBEKISTONDA YOSHLAR MA’NAVIY IMMUNITETINI SHAKLLANTIRISH ASOSLARI.....	**102**
37.	**A.B.Ummatqulova.** ZAMONAVIY JAMIYATDA KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING MA’NAVIY-AXLOQIY OMILLARI.....	**105**
38.	**Polvonova Gulnora Rovshan qizi.** BO‘LAJAK PEDAGOG KADRLAR KASBIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA KOUCHING TEXNOLOGIYASI....	**108**
39.	**Qosimov O‘tkirjon Raufjonovich, Baxromjon Baxriddinov.** YOSHLARNING IJTIMOIY-SIYOSIY FAOLLIGINI SHAKLLANTIRISH: MA’NAVIY VA	**111**

	RAQAMLI O‘LCHAM.....	
40.	**Qabulov Sahob Abduqahharovich.** INTEGRATIV YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK TARIX FANI O‘QITUVCHILARINING KASBIY-AXLOQIY POZITSIYASINI SHAKLLANTIRISH MODELI.....	**113**
41.	**Омонова Зарнигор Туражон кизи.** МУЛЬТИМЕДИЙНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ФИЛОСОФСКО-НРАВСТВЕННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ИСТОРИИ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА.....	**117**
42.	**Shodiya Yoqubjonova G‘ayratovna.** YUQORI SINF O‘QUVCHILARIDA ESTETIK TA’LIM VA TARBIYANI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI.....	**120**
43.	**Jabborova Sabrina G‘olibjon qizi, Temirova Nilufar Erkinovna.** YOSHLARDAGI DEVIANT XULQ-ATVORNING KADRLAR SALOHIYATIGA TA’SIRI. IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLIL.....	**122**
44.	**Isayeva Guli Parpiyevna, Jumayeva Mukarrama Bekzod qizi.** JAHON VA MILLIY TARBIYA KONSEPSIYALARI ASOSIDA KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATLARI.....	**126**
45.	**Shodiyorov Eldor Sharif o‘g‘li.** MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATLARNING KADRLARNING SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHDAGI AHAMIYATI.....	**129**
46.	**Xabibullayeva Sarvinoz.** MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARI SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING FALSAFIY, MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATLARI.....	**132**
47.	**Samatova Dilrabo Yusufovna, Obidaxon Baxodirjonovna Po‘latova.** TARBIYA FANI DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING ESTETIK DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISHNING INNOVATSION USULLARI.....	**134**
48.	**Dilfuza Normamatova, D.B.Qulboyeva.** O‘ZBEKISTONLIK EFL O‘QUVCHILARINING OG‘ZAKI NUTQ KO‘NIKMALARINI TUZILMALI INTERAKTIV VA REFLEKTIV SINF AMALIYOTLARI ORQALI RIVOJLANTIRISH.....	**136**
49.	**Muxamedova Ferangiz Juma qizi.** MAKTABGACHA TA’LIM PEDAGOGLARI SALOHIYATINI OSHIRISHDA ART-TERAPIYA MASHG‘ULOTLARINI INTERAKTIV TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TASHKIL ETISH METODIKASI.	**138**
50.	**Samatova Dilrabo Yusufovna, Obidaxon Baxodirjonovna Po‘latova.** BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING MA’NAVIY-AXLOQIY SALOHIYATINI YUKSALTIRISHDA TEATR PEDAGOGIKASINING O‘RNI.....	**140**
51.	**Yoqubjonova Shodiya G‘ayratovna.** BO‘LAJAK TARBIYA FANI O‘QITUVCHILARIDA PEDAGOGIK SALOHIYATNI YUKSALTIRISHNING MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATLARI.....	**142**
52.	**Abdullayeva Kamola Erkin qizi.** ZAMONAVIY KADRLAR TAYYORLASHDA MA’NAVIY-AXLOQIY QADRIYATLARNING O‘RNI.....	**146**
53.	**Рашидова Дильнура Ильхомовна, Саиткасимов Акбар**. ФИЛОСОФСКИЕ, ДУХОВНЫЕ И НРАВСТВЕННЫЕ АСПЕКТЫ ПОВЫШЕНИЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА.....	**147**
54.	**Abdiyeva Gulbahor Sobirjon qizi, Misirova Nodira.** JAMIYAT BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY MUAMMOLARI.....	**149**
55.	**Р.К. Бекбергенов.** РОЛЬ ПРОКРАСТИНАЦИИ В СНИЖЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПОДГОТОВКИ КАДРОВ.....	**153**
56.	**Аликулов Ўктам Юсупович, Исмадияров Абдуғаффор Абдужабборович, Абдуллаев Сардорбек Усмонхужаевич.** СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ	**155**

	КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В УСЛОВИЯХ НОВОГО УЗБЕКИСТАНА.....	
57.	**Jabborova Sevara Asroqul qizi.** YUQORI SINF O‘QUVCHILARNING JISMONIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISHDA SPORT TO‘GARAKLARINING AHAMIYATI (QIZ BOLALAR MISOLIDA).....	**157**
58.	**Мингильбаева Алина, Саиткасимов Акбар.** ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЁЖИ В ОБЩЕМ СРЕДНЕМ ОБРАЗОВАНИИ УЗБЕКИСТАНА.....	**159**
59.	**S.O.Mamarasulov, D.G‘.O‘sarov.** BO‘LAJAK PEDAGOGLARDA AXBOROT IMMUNITETI VA RAQAMLI GIGIYENA KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY ASOSLARI.....	**162**
60.	**Habibjonova Nodira Shavkat qizi.** KADRLAR TAYYORLASH TIZIMIDA FALSAFIY TAFAKKUR VA TANQIDIY FIKRLASHNING O‘RNI.....	**164**
61.	**Eshmuratov Xusanjon Ibragim o‘g‘li.** PAHLAVON MAHMUD MEROSIDA SHAXS KAMOLOTI VA MA’NAVIY TARBIYA MASALALARI.....	**167**
62.	**Abdullayeva Xurshida No‘mon qizi.** TA’LIM TIZIMIDA NOGIRONLIGI BO‘LGAN KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING MA’NAVIY-AXLOQIY JIHATLARI.....	**169**
63.	**Alimuhamedova Umida Mirazimdjonovna.** MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLA SHAXSINI SHAKLLANTIRISHDA UCHLAMCHI HAMKORLIKNING AHAMIYATI.....	**170**
	2-shu’ba: **BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI BAHOLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI**	
64.	**Suleymanova Ra’no Dusbekovna.** BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI BAHOLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	**174**
65.	**O.E.Allayarov. D.O. Otabekova** INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA KADRLAR POTENTSIALINI TAHLIL QILISH VA RIVOJLANTIRISH.....	**176**
66.	**Nazarqulova Gulnora.** TYUTORLIK FAOLIYATINING MOHIYATI VA ZAMONAVIY TA’LIMDAGI O‘RNI.....	**179**
67.	**Choriyev Ro‘zimurat Kungratovich, Xalimov Zafar Xatamovich.** BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI BAHOLASHDA TASHKILIY-BOSHQARUV KOMPETENSIYALARINING O‘RNI.....	**181**
68.	**D.M.Xolnazarova.** BO‘LAJAK MUTAXASSISLARNI TAYYORLASHDA INTEGRATIV YONDASHUVNING AHAMIYATI.....	**185**
69.	**G‘.M.Xolmatov.** GENDER TENGLIGI VA KADRLAR BOSHQARUVINI RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI.....	**187**
70.	**Jumaboyev Nabi Pardaboyevich.** BO‘LAJAK TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK YONDASHUVLAR.....	**189**
71.	**Jaynarov Obid Shavkatovich.** MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISHDA AMALIY KOMPETENTLIKNING O‘RNI.....	**193**
72.	**Muzaffar Maxamatkarimov.** DAVLAT XIZMATCHILARI KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI.....	**196**
73.	**Isaxova Shaxlo Muxtarovna, Botirov Asadbek.** TA’LIMNING IJTIMOIY-MA’NAVIY TARAQQIYOTGA VA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHGA TA’SIRI.....	**200**
74.	**M.U.Xudoyqulova.** TA’LIM TRANSFORMASIYASI SHAROITIDA PEDAGOGLAR KASBIY KOMPETENTLIGINI XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA DIAGNOSTIKA QILISH TIZIMINI MODERNIZASIYALASH.....	**202**

75.	**Rahmonov Javohir Saydulla o‘g‘li.** BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI BAHOLASHNING INTEGRAL METODOLOGIK YONDASHUVI VA AMALIY MODELI……..	**203**
76.	**Kadirov Rustam.** BOLALAR SPORT MAKTABLARI (SM) SHAROITIDA 13-14 YOSHLI FUTBOLCHILARNING FUNKSIONAL TAYYORGARLIGINI BAHOLASH VA KORREKSIYALASH.....	**210**
77.	**Saidkulova Yulduz Botir qizi.** BIOLOGIYA SOHASIDAGI KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISH MASALALARI.....	**212**
78.	**Maxammadiyeva Dildora Baxtiyorovna.** BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA O‘QUVCHILARDA EKOLOGIK QADRIYATLAR TIZIMINI SHAKLLANTIRISH.....	**214**
79.	**Xidirova Malohat Qazaqovna, Obidaxon Baxodirjonovna Po‘latova.** JAMIYAT BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING ANDRAGOGIK TAMOYILLARI.....	**217**
80.	**Maxmudova Charos Ravshan qizi, Yusufaliyeva Gulnora.** BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI BAHOLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	**220**
81.	**SH.M.Sultonova.** BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTIDA KADRLAR SALOHIYATINI BAHOLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	**222**
82.	**Nazarqulova Gulnora Ablakulovna.** TYUTORLIK FAOLIYATIDA PSIXOLOGIYANING O‘RNI.....	**224**
83.	**Xabibullayeva Sarvinoz.** BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI TARBIYACHILARINING SALOHIYATINI BAHOLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	**225**
84.	**Saidkulova Yulduz Botir qizi.** BO‘LAJAK BIOLOGIYA O‘QITUVCHILARIDA KREATIV FIKRLASHNI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI.....	**227**
85.	**Nomozova Shahzoda Abdualim qizi.** BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI BAHOLASHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	**229**
86.	**Xamzaqulov Erjigit Abdubasharovich, Shohjahon Hayitov Shuhratjonovich.** JAMIYAT BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA YOSHLAR MANTQIY TAFAKKURINI O‘RNI TIMSS DASTURI MISOLIDA.....	**231**
87.	**Yulyaxshiyev Sherali Narzullayevich.** MUSIQA TA’LIMI JARAYONIDA TALABALARNING IJODIY SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI.....	**233**
88.	**Baxtiyorova Shaxrizoda Sharof qizi, B.M. Qandov.** XORIJIY DAVLATLARDA YOSHLAR HUQUQIY ONGINI RIVOJLANTIRISH TAJRIBALARIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI.....	**235**
89.	**Xoldorov Otabek Doniyor o‘g‘li.** SPORT SOHASIDA PEDAGOGIK TA’LIMNING INNOVATSION KLASTERINI AMALGA OSHIRISHNING ZAMONAVIY MEXANIZMI……	**238**
90.	**Xo‘jaqulov Ro‘zibek Ilxomjon o‘g‘li.** TASVIRIY SAN’AT O‘QITUVCHILARINING KASBIY KOMPETENTLIGI VA IJODIY SALOHIYATNI RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI.....	**240**
91.	**Ismayilov Akmal Ziyadillayevich.** KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI.....	**243**
92.	**Mazamqulov Eldor Muhammadqul o‘g‘li.** BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISH VA EKOLOGIK ONGNI INTEGRATSIYALASH MUAMMOLARI.....	**245**
93.	**D. B. G‘ofurov.** INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA OLIY TA’LIM	**247**

	MUASSASALARI RAHBAR XODIMLARINING AXBOROT KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH.....	
94.	**Daniyarova Xafiza To‘ychi qizi.** YANGI O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTI STRATEGIYASIDA INSON SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING USTUVOR YO‘NALISHLARI……..	**250**
95.	**Otabayeva Oydina Nematjonovna.** DUAL TA’LIM SHAROITIDA XORIJIY TAJRIBALARNI QO‘LLASH ORQALI BO‘LAJAK TARBIYACHILARNI KASBIY TAYYORLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH.....	**253**
96.	**Mazamqulov Eldor Muhammadqul o‘g‘li.** JAMIYAT BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA EKOLOGIK TAFAKKURGA EGA KADRLARNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI.....	**255**
97.	**Abdunabiyeva Dilshoda, Habibjanova Nodira**. BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI AHOLASHNING OZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	**257**
	3-shu’ba: **IJTIMOIY - MA’NAVIY JARAYONLAR VA KADRLAR SALOHIYATINING O‘ZARO DIALEKTIKASI**	
98.	**Masharipova Gularam Kamilovna.** IJTIMOIY-MA’NAVIY JARAYONLAR VA KADRLAR SALOHIYATINING O‘ZARO DIALEKTIKASI.....	**261**
99.	**S.J.Nishonov.** IJTIMOIY-MA’NAVIY YANGILANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNING DIALEKTIK XUSUSIYATLARI.....	**264**
100.	**Хайров Расим Золимхон углы.** ДИАЛЕКТИКА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО И ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО РАЗВИТИЯ БУДУЩЕГО ПЕДАГОГА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ.....	**267**
101.	**Kenjayev Shavkatjon Xusanovich.** YANGI O‘ZBEKISTONDA MA’NAVIY SOHADAGI ISLOHOTLARNING YOSHLAR HAYOTIDAGI AHAMIYATI	**269**
102.	**U. R. Kudratova.** AKADEMIK ERKINLIK INSTITUTINING KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISHDAGI AHAMIYATI.....	**274**
103.	**Abduraimov Ikromjon Ravshanbekovich.** BO‘LAJAK TARIX FANI O‘QITUVCHILARINI INTEGRATSION YONDASHUV ASOSIDA UZLUKSIZ KASBIY METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH.....	**276**
104.	**Isayeva Guli Parpiyevna, Samardinova Nigora Gulamdjanovna** KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHDA EKOLOGIK TARBIYANING O‘RNI.....	**281**
105.	**Shavkatjon Kenjayev Xusanovich, Jusubaliev Abdukayum Risbayevich.** BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI KASBIY TAYYORLASHDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA KASBIY-METODIK FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH.....	**283**
106.	**Abdullayeva Surayyo Ashrafxanovna.** KORREKSION PEDAGOGIKADA KADRLAR SALOHIYATINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY-MA’NAVIY DIALEKTIKASI.....	**286**
107.	**Назирова Дилафруз Алишеровна.** ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ДИАЛЕКТИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СОЦИАЛЬНО-ДУХОВНЫХ ПРОЦЕССОВ И ФОРМИРОВАНИЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА В УСЛОВИЯХ ОБЩЕСТВЕННОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ.....	**289**
108.	**Qurbonova N. O.** BOSHLANG‘ICH TA’LIM TIZIMIDA O‘QITUVCHI LIDERLIGINING IJTIMOIY-MA’NAVIY JARAYONLARGA TA’SIRI VA UNING KADRLAR SALOHIYATI BILAN O‘ZARO DIALEKTIK BOG‘LIQLIGI..	**291**
109.	**Bobomurod Abduvoxobovich Tillayev.** BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI YANADA MUSTAHKAMLASH.....	**293**
110.	**Rayimkulova Zilola Komiljon qizi, Xamrayev Abubakir Faxriddinovich.** TASVIRIY SAN’AT TA’LIMIDA IQTIDORLI O‘QUVCHILARNI ANIQLASH	**295**

	VA ULARNING IJODIY SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISH.....	
111.	**Isaxova Shaxlo Muxtarovna.** IJTIMOIY VA MA’NAVIY JARAYONLARNING KADRLAR SALOHIYATIGA O‘ZARO TA’SIRI.....	**297**
112.	**E.E.Kurbanov.** HARAKATLAR STRATEGIYASIDAN YANGI O‘ZBEKISTONGACHA: ISLOHOTLAR SARHISOBI.....	**299**
113.	**Jo‘raboyeva Ziroatxon Ravshan qizi.** JALOLIDDIN RUMIY TA’LIMOTIDA SHAXS MA’NAVIY KAMOLOTI VA KADRLAR SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNING AXLOQIY ASOSLARI.....	**303**
114.	**Aliqulov Islom Olim o‘g‘li, B.M. Qandov.** O‘ZBEKISTONDA YOSHLAR VA OILA MUNOSABATLARIDA IJTIMOIY-MADANIY AN’ANALAR TRANSFORMATSIYASI.....	**305**
115.	**U.O‘.O‘rinboyev.** DAVLAT VA JAMIYAT O‘RTASIDAGI ISHONCH MUVOZANATINI MUSTAHKAMLASHGA DOIR KONSEPTUAL YONDASHUVLAR EVOLYUTSIYASI.....	**307**
116.	**Shamsiyabonu Egamqulova Jamshid qizi.** IJTIMOIY MA’NAVIY JARAYONLAR VA KADRLAR SALOHIYATI O‘ZARO DEALIKTIKASI.....	**310**
	4-shu’ba: **IJTIMOIY-SIYOSIY VA MA’NAVIY SOHALARDA OLIB BORILAYOTGAN TADQIQOT ISHLARI**	
117.	**Musayev Mansur Tursunpo‘latovich.** MISSIONERLIKNING XALQARO VA MINTAQAVIY MUNOSABATLARGA TA’SIRI.....	**313**
118.	**Akbar Saitkasimov.** AXBOROTLASHGAN JAMIYAT VA UNING YOSHLAR MA’NAVIY-AXLOQIY HAYOTI BARQARORLIGIGA TA’SIRI.....	**318**
119.	**Davronov Z.D.** MA’NAVIYATNING MOHIYATI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR.....	**320**
120.	**Xujamberdiyeva Shaxnoza Ko‘paysinovna.** UZLUKSIZ TA’LIMDA TARBIYAVIY TEXNOLOGIYANING PSIXOLOGIK AHAMIYATI.....	**322**
121.	**Xabibullo Abdukarimov.** RAQAMLI TALIMDA OLIY TA’LIMNI BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI.....	**324**
122.	**Ergashev Rustam Nadjimovich.** O‘QUVCHI-YOSHLARDA SOG‘LOM FIKRLASH TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYASI.....	**327**
123.	**Saidkulov Nuriddin Akramkulovich.** BARQAROR RIVOJLANISH KONSEPSIYASIDA INSON HUQUQLARI.....	**329**
124.	**Тугалов Б.** РОЛЬ ПЛЕМЕН ПУСТИНЫ В ФОРМИРОВАНИИ УСРУШОНСКИХ МОГИЛЬНЫХ СООРУЖЕНИЙ.....	**331**
125.	**S.Ismoilov.** TALABALAR SALOHIYATINI OSHIRISH MAS’ULIYATI.....	**334**
126.	**Isaxova Shaxlo Muxtarovna, Umirzaqov Abduvosit Rustam o‘g‘li.** MILLATLARARO TOTUVLIK VA XALQLAR DO‘STLIGINING MILLIY VA MA’NAVIY QADRIYATLAR BILAN UYG‘UNLIGI VA BARQARORLIKKA TA’SIRI.....	**337**
127.	**F.E. Toshboev.** CHORVACHILIK XO‘JALIGINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHINI O‘RGANISH HAQIDA……..	**340**
128.	**Tugalov Boburjon Bakhodir oglu.** SOME REMARKS ON THE HISTORY OF SUGDIA IN THE MIDDLE AGES……	**342**
129.	**Mavlyanov Umid Nasriddinovich.** ALI SAFIY ILMIY MEROSIDA BORLIQ VA BILISH MASALALARINING FALSAFIY TALQINI.....	**344**
130.	**O.E.Allayarov.** KIBERMAKONDA IJTIMOIY BARQARORLIKNI TA’MINLASHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA ISTIQBOLLAR.....	**346**
131.	**Kenjayev Shavkatjon Xusanovich.** SUN’IY INTELLEKTNING RIVOJLANISHIDA YOSHLAR INNOVATSION TAFAKKURINING AHAMIYATI.....	**348**

132.	**Asranbayeva Munojatxon Xalimjanovna.** PROFESSOR-O‘QITUVCHILARNING SHAXSIY VA PROFESSIONAL BARQARORLIGINI TA’MINLASHNING PSIXOPEDAGOGIK ASOSLARI.....	351
133.	**Temirova Nilufar Erkinovna.** IJTIMOIY YOLG‘IZLIK VA BEGONALASHUV KADRLAR SALOHIYATIGA FALSAFIY-ONTOLOGIK TAHLIL.....	355
134.	**J.G‘.Inayatov.** IJTIMOIY- SIYOSIY JARAYONLARNING RIVOJLANISHIDA FOTOGRAFIK MANBALARNING O‘RNI VA AHAMIYATI.....	359
135.	**Turayev Abrar Saloxiddinovich.** “AQL MARKAZLAR”NING DAVLATLAR TASHQI SIYOSATIGA TA’SIR KO‘RSATISHI (AQSH MISOLIDA).....	362
136.	**Temirova Nilufar Erkinovna.** IJTIMOIY YOLG‘IZLIK FENOMENINING FALSAFIY-ANTROPOLOGIK TAHLILI VA JAMIYAT BARQARORLIGIGA TA’SIRI.....	366
137.	**B. B. Ibraximov.** QO‘QON XONLIGI AHOLISI.....	370
138.	**Paluaniyazov Bayram Yesemuratovich.** MARKAZIY OSIYODA XAVFSIZLIK VA BARQARORLIKNI TA’MINLASHDA YANGI O‘ZBEKISTON TASHABBUSI.....	371
139.	**Amanov G. A., Oltiyeva Charos Rifat qizi.** MA’NAVIY MAKON VA INSON TAFAKKURINING O‘ZARO MUTANOSIBLIGI.....	374
140.	**Mahmudova Feruza Nematovna.** JAMIYAT BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA MEDIATSIYA JARAYONLARINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI.....	376
141.	**Ahmedova Vasila Ummatqul qizi, Shermatov Jasurbek Abdukarim o‘g‘li, Ahmadqulov Saidjon Rauf o‘g‘li.** YANGI O‘ZBEKISTONDA EKOLOGIK BARQARORLIKNI TA’MINLASHNING FALSAFIY JIHATLARI:STRATEGIK VA ONTOLOGIK TAHLIL.....	380
142.	**Jonibekov Shuxrat Djanibekovich.** BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARNING DARS JARAYONIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH...	382
143.	**Amanov G. A., Abdusaidova Dilnoza Abdumajid qizi**. YANGI O‘ZBEKISTON SHAROITIDA MA’NAVIY MAKONNI SHAKLLANTIRISHNING MA’NAVIY VA AXLOQIY MASALALARI.....	385
144.	**Karimov Yo‘ldosh.** JAMIYATDA BEGONALASHUVNING OLDINI OLISHDA TARIXIY TAFAKKURNING AHAMIYATI.....	388
145.	**Jonibekov Shuxrat Djanibekovich.** BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHILARNING DARS JARAYONIDA INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH...	390
146.	**Xalimov Zafar Xatamovich.** AMIR TEMUR DAVLATCHILIGINING SHAKLLANISHI VA TARAQQIYOTIDA MANSABDOR SHAXSLARNI TANLASH MEZONLARI: “TEMUR TUZUKLARI” ASOSIDA TAHLIL.....	392
147.	**Vaxobov Ulug‘bek Bahodir o‘g‘li.** INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA YOSHLARNING MA’NAVIY-AXLOQIY QIYOFASINI TAKOMILLASHTIRISH.....	395
148.	**Toshev Olmos Nuriddinovich.** IJTIMOIY KONFLIKTLAR: MAZMUNI, SABABLARI VA JAMIYATGA TA’SIRI.....	398
149.	**Salaeva Laylo Shavkatovna.** “O‘ZBEKISTON – 2030” STRATEGIYASI – MA’NAVIY-MAFKURAVIY XAVFSIZLIKNI TA’MINLASHNING MUHIM OMILI SIFATIDA.....	400
150.	**Sobirova Gulchehra Ulug‘bek qizi.** OLIGOFREN BOLALARNI DIFFERENSIAL YONDASHGAN HOLDA KORREKSION O‘QITISH VA TARBIYALASHHNING DOLZARB MASALALARI.....	403
151.	**E.G.Tojiyeva, D.Xolnazarova.** MAMLAKATIMIZDA IJTIMOIY-SIYOSIY VA	408

	MA’NAVIY SOHALARDA OLIB BORILAYOTGAN TADQIQOT ISHLARI.....	
152.	**Mahmudova Feruza Nematovna.** MEDIATSIYANING KONFLIKTOLOGIYA VA AMALIY SIYOSATSHUNOSLIKDAGI NAZARIY-USLUBIY TADQIQI.....	409
153.	**Berdiyeva E’zoza, Khilola Mamatova.** IMPROVING VOCABULARY AND CONTEXTUAL MEANING.....	413
154.	**Maxammadiyeva Dildora Baxtiyorovna, Isayeva Guli Parpiyevna.** O‘QUVCHILARNI EKOLOGIK QADRIYATLAR ASOSIDA KAMOL TOPTIRISH METODIKASI.....	416
155.	**Salaeva Laylo Shavkatovna.** YANGI O‘ZBEKISTONDA MA’NAVIY-MAFKURAVIY XAVFSIZLIKNI TA’MINLASHNING SIYOSIY-HUQUQIY MEXANIZMLARI.....	419
156.	**Sodiqova Nozima Xusan qizi.** EKOLOGIK HUQUQ VA MAJBURIYATLAR HAMDA ULARNI O‘QITISHNING DOLZARBLIGI.....	423
157.	**Berdiyeva E’zoza, Khilola Mamatova.** USING END PUNCTUATION AND CAPITALIZATION.....	426
158.	**Mustafoyeva Gulshona.** “NISOB AS-SIBYON” – SHE’RIY SHAKLDAGI IKKI TILLI LUG‘ATNING ILK NAMUNASIDIR.....	429
159.	**Hamraev Alisher Vohidovich, B.M.Qandov.** HUQUQIY TA’LIMNING MAZMUN, SHAKLI, AHAMIYATI VA FUQAROLIK JAMIYATIDAGI O‘RNI.....	430
160.	**M.X.Xolnazarova.** HADISLARDA INSON VA JAMIYAT MUNOSABATLARI TAHLILI.....	434
161.	**Чориев Журакул Гаффорович.** РАЗВИТИЕ МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА ОСНОВЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ: ДИСТАНЦИОННЫЕ И ГИБРИДНЫЕ ФОРМАТЫ.....	438
162.	**Sh.S.Achilov.** YOZMA MANBALARDA SANGZOR VOHASI AHOLISI TURMUSH TARZI HAQIDA.....	442
163.	**Toshev Olmos Nuriddinovich.** IJTIMOIY KONFLIKTLARNING TURLARI VA SABABLARI.....	444
164.	**Urinova Dilbar Abdusamat qizi.** MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMI PEDAGOG XODIMLARI SALOHIYATINI YUKSALTIRISHDA HAMKORLIK MEXANIZMLARI.....	447
165.	**Sadikova Elmira Maratovna, B.M.Qandov**. XOTIN-QIZLARGA NISBATAN TAZYIQ VA ZO‘RAVONLIK TUSHUNCHASI: IJTIMOIY-HUQUQIY TAHLIL...	450
166.	**Karimov Tuyg‘un Jamanazarovich.** MA’NAVIY-MAFKURAVIY XAVFSIZLIKNI TA’MINLASH INNOVATSION TEXNOLOGIYALARINING O‘ZIGA XOS JIHATLARI.....	454
167.	**Urinova Dilbar Abdusamat qizi.** MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTI DIREKTORINING KONFLIKTOLOGIK KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH.....	457
168.	**Tashmetova Gulnoza Sadriddinovna.** YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIY-SIYOSIY VA MA’NAVIY SOHALARDA OLIB BORILAYOTGAN ISLOHOTLARNING JAMIYAT TARAQQIYOTIDAGI AHAMIYATI.....	459
169.	**Karimov Tuyg‘un Jamanazarovich.** O‘ZBEKISTONDA YOSHLAR MA’NAVIY XAVFSIZLIGINI TA’MINLASH MASALALARI.....	464
170.	**Abdusattorov Faxriddin Abduqahhorovich.** O‘ZBEKISTONDA SAYLOV QONUNCHILIGI EVOLYUTSIYASI VA UNING SIYOSIY BARQARORLIKNI TA’MINLASHDAGI AHAMIYATI.....	466
171.	**Eshankulova Ma’mura Davlatovna.** MILLIY MEROS VA MA’NAVIY YUKSALISHNING O‘ZARO BOG‘LIQLIGI.....	469
172.	**Tursinkulov N. A.** ISLOMDA ERKINLIKNING IJTIMOIY BARQARORLIKNI	471

	TA’MINLASHDAGI AHAMIYATI.....	
173.	**Uralov Mansur Uralovich.** JAMIYAT BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA YOSHLARDA EKSTREMIZMGA NISBATAN MUROSASIZLIK MUNOSABATINI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARB MASALALARI.....	**475**
174.	**Odinaxon Mansurova.** YANGI TEXNOLOGIYALAR VA IJTIMOIY-PSIXOLOGIK YONDASHUV: TA’LIM SIFATINI OSHIRISHNING STRATEGIK YO‘NALISHLARI.....	**478**
175.	**Jabborova Sabrina G‘olibjon qizi, Temirova Nilufar Erkinovna.** DEVIANT XULQ-ATVORNING IJTIMOIY OMILLARI VA JAMIYAT BARQARORLIGIGA TA’SIRI.....	**481**
176.	**Uralov Mansur Uralovich.** EKSTREMIZMGA QARSHI MUROSASIZLIKNI SHAKLLANTIRISHDA IJTIMOIY- SIYOSIY TEXNOLOGIYALARNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI.....	**485**
177.	**Mamatqobilov Tursunmurod Doniyorovich, Sirojiddinova Dilro‘za Sherzod qizi.** YANGI O‘ZBEKISTONDA AMALGA OSHIRILAYOTGAN IJTIMOIY HIMOYA SIYOSATINING STRATEGIK YO‘NASHILARI.....	**489**
178.	**Mamatqobilov Tursunmurod Doniyorovich, Ergasheva Ra’no Urinboyevna.** YANGI O‘ZBEKISTONDA YOSHLARGA OID ISLOHOTLARNING AHAMIYATI.....	**494**
179.	**Sh.U.Ne’matov.** MAKTABGACHA TA’LIM TIZIMIDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR (1991-2016-yillar misolida).....	**496**
180.	**Raximov Nurillo Narzullaevish.** MUSIQA O‘QITUVCHILARINI TAYYORLASHDA MUSIQIY FANLARNING AHAMIYATI.....	**498**
181.	**Xasanov Baxrom Boktiboyevich.** TALABALARNING MUSTAQIL TA’LIMINI TIZIMLI TASHKIL ETISHDA MAXSUS DASTURIY TA’MINOT VA MA’LUMOTLAR BAZASINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI.....	**503**
182.	**Zarina Anarkulova Ahmad qizi.** O‘SMIRLARDA BULLING VA DEVIANT XULQNING VUJUDGA KELISHIDA IJTIMOIY VA PSIXOLOGIK OMILLARNING TA’SIRI.....	**505**
183.	**Bahromova Zulayho Bahodirovna, Isayeva Guli Parpiyevna.** O‘QUVCHILARDA DEVIANT XULQNING SHAKLLANISHIDA OILANING ROLI VA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR.....	**509**
184.	**Xudoynazarov Sherzod Axmad o‘g‘li.** TALABALARNING TASHQI KO‘RINISHIDAN QONIQMASLIGINING TA’LIMDAGI O‘RNI VA UNGA TA’SIR ETUVCHI IJTIMOIY-PSIXOLOGIK SABABLAR.....	**512**
185.	**Hamroyev Sanjar Samiyevich.** DAVLAT SUVERENITETI TUSHUNCHASINING MOHIYATI.....	**515**
186.	**Turayev Abrar Saloxiddinovich.** NEOKONSERVATIV YO‘NALISHDAGI “AQL MARKAZLAR” FAOLIYATINING ASOSIY YO‘NALISHLARI.....	**517**
187.	**Xayitmurodov Ilxom Xolturaevich.** YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTON SHAROITIDA MA’NAVIY-MAFKURAVIY XAVFSIZLIKNI TA’MINLASH MASALALARI.....	**520**
188.	**Kanimkulov Olimjon Sheraliyevich.** O‘ZBEKISTON ARXEOLOGIYA ILM-FANI RIVOJIDA YAHYO G‘ULOMOVNING O‘RNI VA ILMIY MEROSI.....	**523**
189.	**Xudoynazarov Dilshodbek Obidjon o‘g‘li.** JAMIYAT TARAQQIYOTIDA IJTIMOIY-SIYOSIY VA MA’NAVIY TADQIQOTLARNING O‘RNI: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA ISTIQBOLLAR.....	**525**
190.	**Xayitmurodov Ilxom Xolturaevich.** O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIY MUNOSABATLARNI MUSTAHKAMLASHDA ISHONCHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	**529**

191.	**Дурдона Холбоева, Саиткосимов А.** ЗНАЧЕНИЕ ИСЛАМСКИХ ИСТОЧНИКОВ В ДУХОВНОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ.....	**531**
192.	**O.Suvanov.** TARBIYA FANINI O‘QITISHDA BUKTREYLER TEXNOLOGIYASINING AHAMIYATI VA MAZMUNI.....	**532**
193.	**O.O.Yusupaliyev.** MILLIY QADRIYATLARNI YOSHLAR ONGIGA SINGDIRILISHIDA OILANING O‘RNI.....	**534**
194.	**Nail Baxadirov Sharifovich.** KOMPOZITOR REFAT IBADLAYEV IJODIDA BAYAN SAN’ATI VA MILLIY KUYLAR TALQINI.....	**537**
195.	**O.A.Abdig‘apparov.** ZARAFSHON VOHASIGA QORAQALPOQLARNING KIRIB KELISHI HAQIDA.....	**540**
196.	**Odinaxon Mansurova.** O‘ZBEKISTON TA’LIM TIZIMIDA RAQAMLI VA INNOVATSION ISLOHOTLARNING PSIXOLOGIK ASOSLARI.....	**543**
197.	**Olimova Muxtasar Rayimovna.** UTOPIK DAVLAT HAQIDAGI NAZARIYALARNING FALSAFIY TAHLILI.....	**545**
198.	**Turg‘unpo‘latova Mohlaroy Abduvali qizi.** BOLANING IJTIMOY VA SHAXS SHAKLLANISHIDA ARTTERAPIYANING AHAMIYATI.....	**548**
199.	**Nasiba Yunusmetova Satimbekovna.** TARBIYA FANIDA PARADIGMAVIY BURILISH: AN’ANAVIY YONDASHUVDAN KOMPETENSIYAVIY MODELGA O‘TISH ZARURATI.....	**550**
200.	**Minovvarova Malikaxon Ulug‘bek qizi.** GLOBALLASHUV SHAROITIDA MINTAQAVIY ENERGETIK XAVFSIZLIKNING ASOSIY OMILLARI: ENERGIYA RESURSLARI.....	**553**
201.	**A.M.Xolnozarova.** O‘QUVCHILARIDA TARIXIY JARAYONLARNI MODELLASHTIRISH ORQALI MUSTAQIL IJODIY KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH METODIKASI.....	**556**
202.	**Mahammatova Ozodaxon Olimxon qizi.** ZAMONAVIY AXBOROT TAHDIDLARIGA QARSHI YONDASHUVLAR.....	**557**
203.	**Javokhir Ergashov Inomjon o‘g‘li.** “TARAQQIYOT STRATEGIYASI” MARKAZI FAOLIYATI TAHLILI.....	**560**
204.	**Babamuradov Eshmamat Komilovich.** YOSHLAR TARBIYASIDA MUSIQA SAN’ATINING MA’NAVIY-ESTETIK AHAMIYATI.....	**563**
205.	**Kushbakova Dilnoza Avalboyevna.** MUHAMMAD YUSUF POETIKASIDA XALQ MAQOL VA MATALLARI, AFORIZMLARNING QO‘LLANISHI.....	**566**
206.	**Axmadjanova Muazzam Islomjanovna.** MAHALLANI RIVOJLANTIRISH VA JAMIYATNI MA’NAVIY YUKSALTIRISHNING IJTIMOIY VA FALSAFIY KONSEPSIYALARI.....	**568**
207.	**Jo‘raboyeva Marjona Odiljon qizi.** RANGLARNING INSON PSIXOLOGIYASI VA KASBIY FAOLIYATIGA TA’SIRI.....	**569**
208.	**Tursunqulova Mashhura Erkinovna.** THE SOCIO-EDUCATIONAL IMPORTANCE OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES IN THE ERA OF GLOBALIZATION.....	**572**
209.	**O‘rozboyeva Charos, A.Saitkasimov.** FALSAFA VA TARIX INSONIYAT TAFAKKURI RIVOJINING DIALEKTIK BIRLIGI.....	**574**
210.	**Yusupova Shoxista Alimjanovna.** TASVIRIY SAN’AT VOSITASIDA O‘QUVCHILARDA VATANPARVARLIK TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK AHAMIYATI.....	**576**
211.	**Obidov Bexzod Zokirjon o‘g‘li, Berikbayev Alisher Alikulovich.** SIRDARYO VILOYATI QISHLOQ MANZARALARIDA EKOLOGIK MUAMMOLARNI TASVIRIY SAN’AT ORQALI AKS ETTIRISH: BADIIY VA ILMIY TAHLIL.....	**578**
212.	**D.T.Abdurasulova.** O‘TGAN ASR 80-YILLARIDAGI JIZZAX SHAHRINING IQTISODIY HAYOTI.....	**581**

213.	**A.Bayeshanov.** IQLIM O‘ZGARISHINING O‘ZBEKISTON IJTIMOIY BARQARORLIGIGA TA’SIRI……..	**584**
214.	**Sh.G.Tangirberdiyev.** ALI SAFIY MEROSIDA IJTIMOIY TENGLIK MASALALARI TAHLILI.....	**586**
215.	**Ж.Комилов.** ЁШЛАР СИЁСИЙ МАДАНИЯТИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ.....	**588**
216.	**Nasiba Yunusmetova Satimbekovna.** TARBIYA FANIDA PARADIGMAVIY BURILISH: AN’ANAVIY YONDASHUVDAN KOMPETENSIYAVIY MODELGA O‘TISH ZARURATI.....	**591**
217.	**Matyoqubova Barno.** ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING OILAVIY MUNOSABATLARGA TA’SIRI……..	**593**
218.	**Ro‘ziyeva Munisa G‘anijon qizi, Nuraliyeva Zuhra Anvarovna.** MUSIQA TARBIYA VA IJTIMOIY ONG: PEDAGOG KADRLAR SALOHIYATINI OSHIRISHNING ZAMONAVIY MUAMMOLARI.....	**597**
219.	**Samatova Dilrabo Yusufovna.** AYOLLAR KOLONIYASINI TUGATGAN SHAXSLARNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK REHABILITATSIYASIDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR.....	**599**
220.	**A.Bayeshanov.** JAMIYATDA EKOSENTRIK DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIY AHAMIYATI.....	**605**
221.	**Ismayilov Akmal Ziyadillayevich, Sultonov Abdurahmon Abduqodirovich.** YOSHLARNING MA’NAVIY-AXLOQIY E’TIQODINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI.....	**607**
222.	**O.A.Abdig‘apparov.** BUXORO XONLIGI VA AMIRLIK DAVRIDA ZARAFSHON VOHASI QORAQALPOQLARI (O‘ZBEK-QORAQALPOQLARI)NING IJTIMOIY-IQTISODIY HAYOTI.....	**610**
223.	**Javokhir Egashov Inomjon o‘g‘li.** YANGI O‘ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA “AQL MARKAZLARI”NING AHAMIYATI.....	**613**
224.	**Barlibayeva Diyora, D.Yu.Samatova.** INKLYUZIV SINFLARDA OTA-ONA, O‘QITUVCHI, VA PSIXOLOG HAMKORLIGINING PEDAGOGIK AHAMIYATI	**615**
225.	**Isayeva Guli Parpiyevna, Jo‘raqulova Saida Akramqul qizi.** RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA O‘QUVCHILARDA PEDAGOGIK KO‘NIKMALARNING SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.....	**618**
226.	**Islamova Durdonaxon Rustamxon qizi.** ZAMONAVIY O‘QITUVCHINING METODIK TAYYORGARLIGIDA JADIDLAR MEROSI VA RAQAMLI PEDAGOGIKANING O‘RNI.....	**621**
227.	**Axadjonova Gulruxsor Toxirjon qizi.** JAMIYATDA IJTIMOIY BARQARORLIKNI TA’MINLASHDA YOSHLAR FAOLLIGINING AHAMIYATI.....	**626**
228.	**Minovvarova Malikaxon Ulug‘bek qizi.** ENERGETIKA OMILINING DAVLATLAR TASHQI SIYOSATIDAGI O‘RNI (SAUDIYA ARABISTONI MISOLIDA)……	**628**
229.	**Kadirova Iroda Xamidovna, Nurumbekova Yarkinay Anarmatovna.** OILAVIY MUAMMOLAR SHAROITIDA BOLALAR RUHIY SALOMATLIGINI ART - PEDAGOGIKA ORQALI QO‘LLAB-QUVVATLASH……	**632**
230.	**Jo‘raqulova Saida Akramqul qizi.** RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA O‘QUVCHILARNING KOGNITIV FAOLLIGINI RIVOJLANTIRISH.....	**635**
231.	**Diyora Izzatullayeva Jahongir qizi.** SIRDARYO VILOYATI TARIXIY YODGORLIKLARINING ZAMONAVIY TASVIRIY SAN’ATDAGI BADIIY TALQINI.....	**639**
232.	**Sunnatova Kamola.** ZAMONAVIY JAMIYATDA OILAVIY MUAMMOLARNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK SABABLARI VA ULARNI	**641**

	BARTARAF ETISH MEXANIZMLARI.....	
233.	**Bahromova Zulayho Bahodirovna.** DEVIANT XULQ PAYDO BO‘LISHIDA OILAVIY OMILLAR TA’SIRI……..	**646**
234.	**N.M. Botirova.** PEDAGOGIK INNOVATSIYALAR VA ZAMONAVIY TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI (STEM, STEAM, CLIL VA RAQAMLI DIDAKTIKA MISOLIDA).....	**649**
235.	**Turdimurodova Muazzam Muzaffarbek qizi.** INKLYUZIV TA’LIMDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING IJTIMOIY MOSLASHUVINI AMALGA OSHIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI.....	**653**
236.	**S.I.Tursunqulov.** INSON QADRI - YANGI O ‘ZBEKISTON SIYOSATINING ASOSI.....	**656**
237.	**Xayrullayeva Maxliyo Rustam qizi.** MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR RIVOJLANISHIDA STEAM TA’LIM TEXNOLOGIYASINING AFZALLIKLARI..	**658**
238.	**G.S.Muhiddinova.** BOLALAR MUSIQA MAKTABLARIDA FORTEPIANO O‘QITISHDA O‘YIN VA IJODIY TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI.....	**660**
239.	**Oqo‘tayeva Dilnoza Olimjon qizi, Alijonova Gulasal Abduhalil qizi, Berdiqulova Mahbuba Erkinjon qizi.** TALABA YOSHLAR ORASIDA OILA VA UNGA BO‘LGAN MUNOSABATLARDA IJTIMOIY TARMOQNING ROLI.....	**663**
240.	**Abdumajidova O‘g‘iloy Ravshanjon qizi.** MANZARA JANRINING ZAMONAVIY TASVIRIY SAN’AT VA SAN’AT TA’LIMIDAGI ESTETIK, EKOLOGIK VA PEDAGOGIK SALOHIYATI.....	**665**
241.	**N.O.Mamasadikova.** O‘SPIRINLARDA KASBIY MOTIVATSIYA VA SUB’EKTIV AYBDORLIK HISSI O‘RTASIDAGI KORRELYATSION BOG‘LIQLIK.....	**668**
242.	**Abdumannonova Nilufar Baxrom qizi.** MUSIQA O‘QITUVCHISINING INNOVATSION FAOLIYATI VA UNING TA’LIM SAMARADORLIGIDAGI O‘RNI.....	**670**
243.	**Yorlaqova Malika Ahmad qizi.** SIRDARYO VILOYATIDA SUG‘ORILADIGAN DEHQONCHILIK, TASVIRIY SAN’AT VA EKOLOGIK BARQARORLIK O‘RTASIDAGI UZVIY BOG‘LIQLIK.....	**672**
244.	**Muxtorov Karimbek Boymirza o‘g‘li.** NOGIRONLIGI BO‘LGAN SHAXSLARNING SIYOSIY ONG VA MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHNING XORIJ TAJRIBASI.....	**674**
245.	**Mongiyev Abdulxokim Ibragimovich.** DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK ASOSIDAGI NODAVLAT MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA TA’LIM SIFATI MONITORINGINI TASHKIL ETISH.....	**677**
246.	**Nomozov Davronbek Amanbay o‘g‘li.** BO‘LAJAK PEDAGOGLARDA KONFLIKTLARNI BOSHQARISH KOMPETENTSIYASIGA OID XORIJIY VA MILLIY TAJRIBALAR TAHLILI.....	**680**
247.	**Matyoqubova Barno.** ZAMONAVIY OILADA YUZAGA KELAYOTGAN MUAMMOLARNING XUSUSIYATLARI……	**684**
248.	**Pulatov Hayotbek Abdugani o‘g‘li, Ikramov Ravshan Aktamovich.** RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA SUN’IY INTELLEKT SHAROITIDA INSON HUQUQLARINI HIMOYA QILISHNING INSTITUTSIONAL MEXANIZMLARI...	**689**
249.	**O‘rinboyev Ulug‘bek O‘rolboy o‘g‘li.** YOSHLAR ORASIDA GIYOHVAND MODDALAR ISTE’MOLI XALQARO SO‘ROVNOMALAR ASOSIDA EMPIRIK TAHLIL.....	**691**
250.	**O‘rinboyev Ulug‘bek O‘rolboy o‘g‘li.** KRIPTOBOZORLARDA GIYOHVAND MODDALAR SAVDOSI VA UNDA UYUSHGAN JINOYATCHILIK GURUHLARINING ROLI.....	**693**

251.	**Ochilov Ulug‘bek Tolibjon o‘g‘li.** FUQAROLIK JAMIYATI INSTITUTLARINING IJTIMOIY BARQARORLIKNI TA’MINLASHDAGI ROLI: ZAMONAVIY YONDASHUVLAR.....	695
252.	**Parpiyeva Aziza, B.M. Qandov.** YANGI O‘ZBEKISTONDA FUQAROLIK JAMIYATINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI.....	698
253.	**Dadaboyeva Dildora.** O‘ZBEKISTONDA GENDER TENGLIKNI TA’MINLASHDA TA’LIM TIZIMINING ROLI VA RIVOJLANISH MUAMMOLARI.....	700
254.	**Abduvahobova Zarina Abdugofur qizi.** SUN’IY INTELEKT VA MOBIL TARMOQLARNING INSON HUQUQLARI BUZILISHIDAGI O‘RNI.....	702
255.	**Axrorjonova Nafisa G‘olibjon qizi, Misirova Nodira Tavbayevna**. IJTIMOIY-SIYOSIY VA MA’NAVIY SOHALARDA OLIB BORILAYOTGAN TADQIQOT ISHLARI.....	704
256.	**Xatamjonov Islombek Xusnidin o‘g‘li.** KOMPOZITSIYA FANINI O‘QITISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING METODIK ASOSLARI.....	706
257.	**Mashrabova Dildora Bahodir qizi.** BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIDA MA’NAVIYAT TUSHUNCHASI VA UNING PEDAGOGIK AHAMIYATI.....	709
258.	**Karimjonova Nozima, Habibjanova Nodira.** IJTIMOIY- SIYOSIY VA MA’NAVIY SOHALARDA OLIB BORILADIGAN TADQIQOT ISHLARI.....	714
259.	**Esanova Hulkar Abdurayim qizi.** GRAFIK TASVIRLASH VA CHIZMACHILIK FANINING TA’LIMDAGI PEDAGOGIK ROLI.....	717
260.	**Ashurboyeva Zuhra Baxtiyorovna, Temirova Nilufar Erkinovna.** YOSHLAR DUNYOQARASHIDA INDIVIDUALIZM FENOMENINING KUCHAYISHI: IJTIMOIY OMILLAR VA DINAMIKA.....	720
261.	**Davlatova Sevinch Xolbek qizi.** ATROF-MUHIT IFLOSLANISHINING INSON SALOMATLIGIGA TA’SIRI.....	722
262.	**Xayrullayeva Charos Xayrulla qizi.** ALLA-PRIMA TEXNIKASI VA AKVAREL RANGTASVIRINING NAZARIY, AMALIY VA PEDAGOGIK ASOSLARI.....	726
263.	**Gafforova Sarvinoz.** MATEMATIKA ORQALI JAMIYAT MUAMMOLARINI HAL QILAMIZ: INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR BILAN IJTIMOIY-SIYOSIY MODELLASHTIRISH.....	728
264.	**D.I.Kuliyeva.** ENGLISH IS A PHYSICAL SPORT.....	731
265.	**Burhonova Marhaboxon Sodiqjon qizi.** KAR-SOQOV BOLALAR RIVOJLANISHINING PSIXOFIZIOLOGIK XUSUSIYATLARI VA ILMIY TATQIQOTLAR.....	733
266.	**Gafforova Sarvinoz.** BARQAROR RIVOJLANISH SHAROITIDA KADRLAR SALOHIYATINI MIQDORIY VA SIFATLI BAHOLASHNING MATEMATIK MEXANIZMLARI.....	736
267.	**Ya.A.Nurumbekova.** KOUCHING YONDASHUV ASOSIDA MUTAXASSISLARNI KASBIY PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASHNING MAZMUNI.....	740
268.	**Burhonova Marhaboxon Sodiqjon qizi.** NUTQI TO‘LIQ RIVOJLANMAGAN MAKTABGACHA TARBIYA YOSHIDAGI BOLALARNI O‘QITISH VA TARBIYALASH.....	744
269.	**S.T.Mo‘minboyeva.** BOLALAR RUHIY SAMOLATLIGINI QO‘LLAB-QUVVATLASHDA OTA-ONALAR MUNOSABATLARINING O‘ZARO DIALEKTIK ASOSLARI.....	747
270.	**Yarbayev Xasan Xazratqulovich**. ADOLATLI BOSHQARUVNING INSONPARVARLIK MOHIYATI.....	750
271.	**X.T.Suvonqulov.** ABDURAHMON TOSHKANDIY MEROSIDA KOMIL INSON	752

	TARBIYASI G‘OYALARINING FALSAFIY TAHLILI……..	
272.	**R.A.Ne’matov**. YANGI O‘ZBEKISTON SHAROITIDA BITIRUVCHI YOSHLARNING BANDLIGINI TA’MINLASH STRATEGIYALARI……..	**755**
273.	**M.To‘rabekova.** SIRDARYO VILOYATINIG JOZIBADORLIK SALOHIYATI….	**758**
274.	**Ch.Abdullayeva.** XORIJIY TIL TA’LIMIDA RAVON NUTQNI SHAKLLANTIRISHNING DIFFERENSIAL MODELI……..	**761**
275.	**Ch.Abdullayeva.** DIFFERENSIAL YONDASHUV ASOSIDA RAVON NUTQ KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING FUNKSIONAL MODELI..……..	**763**
276.	**U.Tadjibayeva.** BOLALAR HUQUQLARINI RAQAMLI MAKONDA HIMOYA QILISH MUAMMOLARI VA YECHIMLARI……..	**765**
277.	**Sarmonov Toxir Gopirovich.** O‘ZBEKISTONDA HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTIKASI TIZIMIDA DAVLAT VA NODAVLAT TASHKILOTLAR HAMKORLIGINING O‘RNI.....	**769**
278.	**Shukurov Akmal Sharofovich.** KADRLAR SALOHIYATINING RIVOJLANISHIDA KOMMUNIKATSIYA VA IJTIMOIY ONGNING DIALEKTIK BIRLIGI.....	**774**

JAMIYAT BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA KADRLAR SALOHIYATINI YUKSALTIRISHNING IJTIMOIY-FALSAFIY MUAMMOLARI

mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjumani

MATERIALLARI TO‘PLAMI

7-8-may 2026-yil

Ma’sul muharrir: G.Turdiqulova
Sahifalovchi-dizayner: A.Ergashov

“Existentium-print” nashriyoti
Nashriyot tasdiqnoma raqami № 2758943. 13.03.2025 y.
Bosishga ruxsat etildi: 6.05.2026. “Cambria” garniturasi.
Qog‘oz bichimi: 60×90 1/16 Adadi 50 nusxa.
Toshkent shahri, Yashnobod tumani, Xosiyatli mahallasi, Izzat ko‘chasi, 58/8-uy.
“EXISTENTIUM-PRINT” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Manzil:Toshkent shahri, Yashnobod tumani, Xosiyatli mahallasi, Izzat ko‘chasi, 58/8/12-uy